КЪАРАЧАЙ-МАЛКЪАР ТИЛНИ АНГЫЛАТМА СЁЗЛЮГЮ

ЮЧТОМЛУКЪ

I

КЪАРАЧАЙ-МАЛКЪАР ТИЛНИ АНЪЛАТМА СЁЗЛЮГЮ

РОССИЯНЫ ИЛМУЛА АКАДЕМИЯСЫНЫ
КЪАБАРТЫ-МАЛКЪАР ИЛМУ АРАСЫНЫ
ИЛМУ-ИЗЛЕМ ИНСТИТУТУ

КЪАРАЧАЙ-МАЛКЪАР ТИЛНИ АНГЫЛАТМА СЁЗЛЮГЮ

Юч томлукъ

Эльфа

РОССИЯНЫ ИЛМУЛА АКАДЕМИЯСЫНЫ
КЪАБАРТЫ-МАЛКЪАР ИЛМУ АРАСЫНЫ
ИЛМУ-ИЗЛЕМ ИНСТИТУТУ

КЪАРАЧАЙ-МАЛКЪАР ТИЛНИ АНГЫЛАТМА СЁЗЛЮГЮ

Ючтомлукъ

I

А-Ж

Биринчи чыкъгъаны

НАЛЬЧИК
"ЭЛЬ-ФА" КИТАП БАСМА
1996

СЁЗЛЮК Россияны академиясыны Къабарты-Малкъар илму арасыны илму-излем институтуну къарачай-малкъар тилни бёлюмюню таматасы филология илмуланы доктору профессор *Гузеланы Ж. ж. М.* башчылыгъы бла жарашдырылгъанды. Сёзлюк юч томдан къуралгъанды: I том – А – Ж, II том – З – Р, III том – С – Я.

Къарачай-малкъар тилни ангылатма сёзлюгюне бусагъатдагъы къарачай-малкъар тилни сёзлери бла фразеологиясы киредиле. Сёзню, фразеологизмни магъаналары ачыкъланадыла, грамматика эм стилистика жаны бла белгиле салынадыла. Сёзле, фразеологизмле эм аланы магъаналары юлгюле бла жалчытылынадыла. Сёзлени, фразеологизмлени да магъаналары орус тилге кёчюрюлгендиле. Сёзлюк бла асламлы окъуучула, специалистле-филологла, кёчюрюучюле, басмада бла радиода ишлегенле хайырланыргъа боллукъдула.

В словарь включены слова и фразеология современного карачаево-балкарского языка. При слове и фразеологизме даются грамматические и стилистические пометы. Словарные и фразеологические статьи иллюстрированы. Значения слов и фразеологизмов переведены на русский язык. Словарь представляет интерес как для широкого читателя, так и для специалистов-филологов, переводчиков, работников печати и радио.

К $\frac{4602030000\text{-}027}{\text{Т } 43(03)\text{-}96}$ без объявл.

ISBN 5-88195-185-9 (т. 1)

ISBN 5-88195-184-0

© РОССИЯНЫ ИЛМУЛА АКАДЕМИЯСЫНЫ КЪАБАРТЫ-МАЛКЪАР ИЛМУ АРАСЫНЫ ИЛМУ-ИЗЛЕМ ИНСТИТУТУ, 1996
© «Эль-Фа» китап басма, 1996

Биринчи томну баш редактору:

филология илмуланы доктору профессор
Гузеланы М. ж. Ж.

Биринчи томну редакторлары:

филология илмуланы доктору
профессор *Ахматланы Х. ж. И.,*

филология илмуланы кандидаты
Жаппуланы А. ж. А.

Биринчи томну редколлегиясы:

филология илмуланы доктору профессор *АХМАТЛАНЫ Х. ж. И.,*

филология илмуланы доктору профессор *ХАБИЧЛАНЫ А. ж. М.,*

филология илмуланы доктору профессор *ГУЗЕЛАНЫ М. ж. Ж.,*

филология илмуланы кандидаты *ЖАППУЛАНЫ А. ж. А.,*

филология илмуланы кандидаты *ОТАРЛАНЫ М. ж. И.*

Сёзлюкню биринчи томун *Ахматланы Х. ж. И.* (Анда-Мында-Аяусузлукъ), *Бачиланы И. ж. Б.* (Жорт-Жюулдеюк), *Гузеланы М. ж. Ж.* (Ба-Бахсар, Жалчын-Жангур), *Джаболаны Х. ж. Ю.* (Голодовка-Гяхиник, Гъ. Д харфланы), *Жабелланы Ж. къ. Л.* (Габара-Голлу), *Жаппуланы А. ж. А.* (Битеу ичеги-Бошла, Е, Ё харфланы), *Кёчмезланы Т. ж. С.* (Жалгъау II–Жалчылыкъ, Жангы I–Жаргъалашыу), *Отарланы М. ж. И.* (А[I]– Андагъылы, Башлан-Буума), *Созайланы Т. ж. Б.* (Бахча-Битеу, Жабагъы-Жалау), *Улакъланы З. ж. М.* (Бууул-Бюшкери, В харфны) жарашдыргъандыла.

АЛ СЁЗ

I

Къарачай-малкъар тил эки миллетни – къарачайлыланы бла малкъарлыланы – тилиди. Алгъыннгы СССР-де 1989 ж. бардырылгъан битеусоюз тергеуге кёре, къарачайлыла 156 минг, малкъарлыла уа 85 минг болгъандыла. Бу миллетлени 90 процентден асламы Шимал Кавказда (къарачайлыла Къарачай-Черкес Республикада, малкъарлыла Къабарты-Малкъар Республикада), къалгъанлары уа Орта Азияда, Къазахстанда эм башха жерледе жашайдыла.

Бусагъатдагъы къарачай-малкъар тил тюрк тиллени къыпчакъ къауумуну къыпчакъ-половчу кесегине киреди эм быллай баш энчилликлери бла белгилиди: 1) сёзню аллында *й* тауушну жокъ болууу (*йахшы, йаман*) дегенлени орунларына *ахшы, аман* дейдиле); 2) жангызлыкъ санда 1-чи эм 2-чи бетлени кёргюзтген хапарчылыкъ жалгъаулада эм иеликчи болушну жалгъауларында "*н*" къысыкъны жюрютюлмеую (*-ман/-мен, -сан/-сен, -нын/-нин* дегенлени орунларына *-ма/-ме, -са/-се, -ны/-ни* дегенле жюрюйдюле); 3) жыйырмала бла санауну сакъланыуу; 4) адыг, дюгер, гюржю эм башха кавказ тилледен алыннган сёзлени хайырланылыулары; 5) кесим, кесинг, кеси деген къайтарылып бетлеучю алмашланы жюрютюлюулери; 6) *-арлыкъ/-ерлик, -лыкъ/-лик, -рыкъ* деген жалгъаулу этимсыфатла барлыгъы.

Къарачай-малкъар тилни эки диалекти барды: литература тилни мурдору болгъан баш диалект. Аны басхан-чегем эм холам-бызынгы говорлары бардыла. Мында сёзню аллында *ц* угъай, *ч* жюрютюледи, аны себепли анга *ч диалект* дейдиле.

Бу диалектни быллай энчиликлери бардыла: 1) фонетика жаны бла: а) бир-бир сёзледе *ф*-ны *п*-гъа ётюую: *фатеген-патеген, фатар-патар, ыфчык-ыпчык, сыфат-сыпат,* д. а. к.; б) бир-бир сёзлени алларында *т*-ны *д*-гъа ётюую: *тукъум-дукъум, топпан-доппан* д. а. к.; в) бир къаум сёзлени алларында бир *к*-ны, бир *г*-ны жюрютюлюую: *кешене-гешене, керох-герох, косук-госук* д. а. к.; г) литература тилде бла бирси диалектде *г, к, л, р, ж, ч* деген къаты къысыкъланы орунларына *г', к', л', р', ж', ч'* деген жумушакъ къысыкъланы жюрютюлюулери: *гахиник – гяхиник, Каусар – Кяусар, Казим – Кязим, жыла – жиля, жылап – жиляп, хычын – хычин* д. а. к.; д) бир-бир сёзледе метатеза болуу: (*ачха – ачха, ахса – асха, ёксюз – ёскюз* д. а. к.); е) сёзню аллында неда биринчи бёлюмюнде *я* харфны аллында литература *у*-ну *ю*-ге ётюую: *уя – юя, уян – юян, уят – юят, туякъ – тюякъ* д. а. к.; 2) морфология жаны бла: а) буйрукъчу турушда жангызлыкъ санда 3-чю бетни жалгъауундан *н* тауушну тюшюую: *барсын – барсы, алсын – алсы* д. а. к.; б) этимчаланы *баргъаныбызда* деген формасы бла бирге баргъаныкъда деген формасын да хайырланыу; в) *-ырыкъ/-ирик, -урукъ/-юрюк* жалгъаулу этимсыфат бла бирге *-ныкъ/-ник, -нукъ/-нюк* деген жалгъаулу этимсыфатны да жюрютюлюую: *сынарыкъ/сынныкъ, жууунурукъ/жууунныкъ* д. а. к.

Ц диалектде быллай энчиликле тюбейдиле: 1) фонетика жаны бла: а) *ц* бла сёлешиу – литература тилде бла бирси диалектде *ч* тауушну орунуна сёзню къалайында да сызгъырыучу *ц* аффикатны жюрютю-

люую: *чаначыкъ – цанацыкъ, чач – цац* д. а. к.; б) *з* бла сёлешиу – литература тилде бла бирси диалектде *дж/ж*-ны орунуна сёзлени алларында бла орталарында сызгъырыучу зынгырдаукъ *з*-ны жюрютюлюую: *джыр/жыр – зыр, джюджю/жюжю – зюзю* д. а. к.; в) жумушакъ *дж'/ж'* аффрикатны сыптырылыучу къаты *ж* бла алышыныуу: *дж'убуран – жубуран, дж'ети/ж'ети – жети, адж'ир/аж'ир – ажир* д. а. к.; г) сёзню ортасында кючлю орунлада бир-бирде, тунакы къысыкъланы алларында уа хар заманда да *п* къысыкъны *ф* бла алышыныуу: *кёпюр – кёфюр, тыпыр – тыфыр, тапханды – тафханды, сепсин – сефсин, къаптал – къафтал* д. а. к.; д) *ё, ю, и* назик ачыкъланы алларында литература тилде бла бирси диалектде жумушакъ *г* бла *к*-ны орунларына къатыракъ *г* бла *к*-ны жюрютюлюулери: *гёген – гёоген, кёгюрчюн – кёогюурцюн, кёл – кёол, кюз – кюуз, киши – киыши* д. а. к.; е) *к, къ* къысыкъланы тунакы къысыкъланы къатларында *х*-гъа ётюулери: *тапка – тафха, сескен – сесхен, такъсын – тахсын, акъсыл – ахсыл, ючкюл – ючхюл, юфкюр – юфхюр* д. а. к.; 2) морфология жаны бла: а) этимни *алгъан эдим, кетген эди, кёрген эдик* дегенча формаларыны бирге къошулуп, къысхартылып айтылыулары: *алгъыйым, кетхийи, кёоргюуйюк*; б) литература тилде бла бирси диалектде этимни тилекчи формасыны жангызлыкъ санда 1-чи бетде *-м* бла бошалгъан формасыны орунуна *-н* бла бошалгъан формасыны жюрютюлюую: *алайым – алайын, кетейим – кетейин* д. а. к.

Башда кёргюзтюлгенледен сора да, къарачайлыланы тиллеринде дагъыда быллай регионал энчиликде бардыла: 1) фонетика жаны бла: а) бир талай сёзде малкъарлылада базыкъ *у*-ну орунуна назик *ю*-ню жюрютюлюую: *дюрю (малкъ. дуру), кюрт (малкъ. курт), тюнгюч (малкъ. тунгуч)* д. а. к.; б) бир-бир сёзледе малкъарлылада кенг *е*-ни тар *ы, и* ачыкъла бла алышыныулары: *илген (малкъ. элген), шыша (малкъ. шеша)* д. а. к.; в) бир-бир сёзледе малкъарлылада кенг *е, о* ачыкъланы *и, у* ачыкъла бла алышыныулары: *чимде (малкъ. чимди), шайнек (малкъ. шайник), огъай (малкъ. угъай), гуммос (малкъ. губуз)* д. а. к.; г) бир-бир сёзледе малкъарлылада *у, ю* эринлилени *ы, а, и* эринсизле бла алышыныулары: *гыбы (малкъ. губу), хауун (малкъ. хууан), тиек (малкъ. тюек), джити (малкъ. жютю)* д. а. к.; д) бир-бир сёзледе малкъарлылада *и, е* эринсизлени орунларына *ю, ё* эринлилени жюрютюлюулери: *мюрзеу (малкъ. мирзеу), кёзюу (малкъ. кезиу), кюеу (малкъ. киеу)* д. а. к.; е) бир-бир сёзлени алларында малкъарлылада *б*-ны *м* бла, ачыкъланы арасында уа малкъарлылада *м*-ны б бла алышыныулары: *мийик (малкъ. бийик), миз (малкъ. биз), тубан (малкъ. туман), баджар (малкъ. мажар)* д. а. к.; 2) морфология жаны бла: а) малкъарлылада этимни *-ур/-юр, -ургъа/-юрге, -ыргъа/-ирге, -урукъ/-юрюк* жалгъауларыны *-ар/-ер, -аргъа/-ерге, -арыкъ/-ерик* жалгъаула бла алышыныулары: *къоркъар (малкъ. къоркъур), юркер (малкъ. юркюр), къоркъаргъа (малкъ. къоркъургъа), тинтерге (малкъ. тинтирге), юркерге (малкъ. юркюрге)* д. а. к.; б) бусагъат заманны этимсыфатыны *-ыучу/-иучю* эм *-ыучан/-иучен* жалгъауланы эки тюрлюсю бла да жюрютюлюую: малкъарлылада *барыучу, ишлеучю* дегенлени орунларына – *барыучу/ барыучан, ишлеучю/ ишлеучен* д. а. к.; в) сыфатны кемлик даража формасыны *-ракъ/ -рек* эм *-сыман, -сыл/ сюл, -гъыл/ -гъул* эм *-сыман* жалгъауланы эки тюрлюлери бла да жюрютюлюую: малкъарлылада *телирек, акъсыл, къызгъыл, моргъул* дегенлени орунларына *-телирек/ телисыман, акъсыл/ акъсыман, къызгъыл/ къызыл/ къызылсыман, моргъул/ морсыман* д. а. к.

2

КъМТАС бусагъатдагъы къарачай-малкъар тилни биринчи филология ангылатма сёзлюгюдю, кеси да китап окъуучуланы хар тюрлю къаумуна да жораланады.

Сёзлюкню баш борчу бусагъатдагъы къарачай-малкъар тилни сёз байлыгъын толу кёргюзтюу бла бирге аны жюрютюлюуюнде тохташдырылгъан мардаланы, жорукъланы ачыкълауду.

Сёзлюкню лексика мурдору бусагъатдагъы малкъар эм къарачай жазыучуланы чыгъармаларындан, фольклордан эм газетледен жарашдырылгъан картотека болгъанды. Андан сора да картотеканы байыкъландырыр муратда Къабарты –Малкъар илму-излем институтну малкъар тил бёлюмю сёз жыйыу жаны бла талай кере экспедиция бардыргъанды.

Сёзлюкге, малкъарлылада, къарачайлылада да бирча жюрютюлген сёзледен сора да, бир къауум диалект сёзле, бегирекда аладан халкъны тарыхы эм тили бла туура байламлылыкълары болгъандары алынгандыла. Литература тилде аллай сёзлени бир бирлерин магъана жаны бла алышындырырча сёзле жокъдула. Аланы сёзлюкге къошууну сылтауу литература тилге кийирирге кереклиси бла байламлыды. Мында литература чыгъармалада тюбеучю, бир талай бош тилде жюрютюлюучю эм эскирген сёзле да бардыла; башха тилледен алынган сёзле, неологизмле эм битеу халкъ жюрютген терминле толуракъ берилгендиле.

Картотеканы материалларыны мурдорунда сёзлюкню 40 мингден аслам сёзю болгъан словниги жарашдырылгъанды. Ол халкъда сюзюлгенди эм аны эсленнген кемчиликлери кетерилгендиле.

Картотеканы материаллары жорукъгъа салыннгандан сора малкъар тил бёлюмню ол замандагъы таматасы Ахматланы Ибрагим "Къарачай-малкъар тилни ангылатма сёзлюгюн" жарашдырыуну инструкциясын" (Нальчик, 1976) жазгъанды. Анга тюрк специалистле-лексикографла бийик багъа бичгендиле. Сёзлюкню ол "Инструкциягъа..." таянып жарашдыргъандыла.

КъМТАС-ны тюрк тилледе анга дери басмаланнган сёзлюкледен айырмалы этген талай энчилиги барды. Ол энчиликле эм алгъа сёзлюкге сёз сайлау, сёзлени магъаналары орус тилге кёчюрюу, конверсияны ачыкълау эм бериу дагъыда башха вопросла бла байламлыдыла.

Тюрк тиллени ангылатма сёзлюклерини асламысындача болмай, КъМТАС-ха харфла, харфладан къуралгъан къысхартылгъан сёзле, сыфатланы айырма даражаларын къураучу кесекчикле (*къып-, къап-, жап-, кём-* д. а. к.), къош сёзлени кесеклери (*къара – къура* деген сёзде *-къура, къан-къун* деген сёзде *-къун*) эм сёзлени эркин къураучу приставкала (*авто-, био-, гео-* д. а. к.) алынмагъандыла. Сёзлюкню жарашдыргъанла бу затланы ары быллай оюмгъа таянып къошмагъандыла. Биринчиден, ала кеслери алларына жюрютюлмейдиле. Экинчиден, сёзлюк бек алгъа "сёзлени тизмеси болгъан китапды...", аны себепли харфлагъа, кеслери аллына жюрютюлмеучю кесекчиклеге эм приставкалагъа анда жер болургъа керек тюйюлдю. Андан сора да, харфладан къуралгъан къысхартылгъан сёзле асламысында затны атын билдирген энчи атланы магъаналарында хайырланыладыла.

Сёзлени дайым сёз къураучу, жалгъаула къошулгъанлыкъгъа магъаналары тюрленмеучю формалары да КъМТАС-ны словнигинден кенгде къалгъандыла, сёз ючюн, быллайла: *ауузчукъ, ашаучу, бутсуз, планлылыкъ* д. а. к., эсе да *-лы, -лыкъ, -сыз, -чы, -чыкъ, -ракъ* формала. Не ючюн дегенде, бу формаланы хар бири тилни ол кесегинде сёзлени къайсындан да къуралып къаладыла, кеслерини да магъаналары англы-

лашыныулудула: тамырларыны магъаналарындан бир жанына чыкъмайдыла, тюрленмейдиле. Аллай формала асыры кёп болгъанлары себепли, аланы сёзлюклеге къалдырмай алыргъа да къыйынды.

КъМТАС-да тюрк ангылатма сёзлюклени тарыхында биринчи кере сёзлюкге кирген баш сёзле эм аланы магъаналары орус тилге кёчюрюледиле.

Орус тилге кёчюрюлген элементлери болгъан ангылатма сёзлюкню бирси тюрк ангылатма сёзлюкледен онглулугъу бу шартладады: 1) быллай сёзлюк эки тюрлю сёзлюкню тутады: тюрк-орус сёзлюкню эм ангылатма тюрк сёзлюкню; 2) сёзлени бла аланы магъаналарын орус тилге кёчюрюу сёзлюк бла жаланда къарачай-малкъар тилде сёлешгенле угъай, башха тиллени специалистлери да хайырланыргъа онг берликди.

КъМТАС-да конверсия амал бла къуралгъан сёзлеге аланы къуралгъан сёзлени омонимлеринече къаралады эм аланы хар бири энчи статьялада бериледиле. Не ючюн дегенде, "сёзню бир категориядан башха категориягъа ётюую жамауатда белгили болгъан эсе, синтаксисде хайырланыла эсе эм битеу халкъда жорукъча жюрютюле эсе, эки башха сёз-омонимле туудыла"[1].

"Кюн халы" дегенча ат сёз тутушланы биринчи кесеклери сыфатны къуллугъун толтургъа боладыла. Бу сёзлюкде ол да энчи мадар бла кёргюзтюлгенди.

Тюрк тиллени ангылатма сёзлюклерини кёбюсюнде сёзлени стиль энчиликлерин ачыкълау аланы лексиканы къайсы къаумунда (сёлешиу тилде, бош тилде, диалектде д. а. к.) жюрютюлгенлерин кёргюзтюу бла чекленип къалады, сёзлени экспрессив ышанларына уа (адамны къаллай сезимлерин билдиргенлерине) эс бурулмайды. Алай сёз лексиканы къайсы къаумунда болса да, аны ючюн аны магъанасы тюрленмейди, сёзню экспрессив ышаны уа аны магъанасы бла байламлыды, "...аны магъанасын къурагъан затладан бириди..."[2].

Кесеклери башха жазылгъан къош сёзле бла къуралгъан терминле тюрк тиллени ангылатма сёзлюклерини бир бирлеринден къалгъанларында фразеологизмле бла къатыш берилип къаладыла, эсе да алагъа бирча багъа бичиледи. КъМТАС-да алагъа бир бирден айырылып, башха-башха берилгендиле.

Лексикографланы кёбюсю фразеологизмлени сёзлюкню статьясыны ичинде аланы хар толу магъанасы сёзлерини тюплеринде бередиле. Алай жюзле, асламысында уа мингле бла саналгъан фразеологизмлени анча кере къайтарып бериу "кечилмезча айбатлыкъды"[3]. Фразеологизмлени сёзню статьясыны ичинде, аланы баш магъананы тутхан сёзлерини тюбюнде бериую да тапха санарча тюйюлдю, нек дегенде, аллай сёзню тохташдыргъан "...филологиядан усталыгъы болмагъан китап окъуучугъа угъай да, лексикографияны иги англагъаннга окъуна бек къыйынды... Бу вопросда бир акъылгъа келирге онг жокъду"[4].

Башда айтылгъан болумланы эсге алып, биз фразеологизмлени аланы биринчи сёзлерини тюбюнде бериую тапха санагъанбыз.

---

[1] *В. В. Виноградов.* О грамматической омонимии// РЯГИ, 1940.– № 1.

[2] *И. Н. Шмелева.* Некоторые вопросы стилистики в общем словаре литературного языка // Современная русская лексикография.– Л., 1975.– С. 31.

[3] *В. П. Берков.* Вопросы двуязычной лексикографии.– Л.: Изд-во ЛГУ, 1973.– С. 165.

[4] *А. А. Юлдашев.* Указ. соч.– С. 203.

СЁЗЛЮКНЮ КЪУРАЛЫУУНУ ЮСЮНДЕН

I. Словникни къурамы.

I-чи §. Сёзлюкге къарачай-малкъар литература тилни жазгъанда бла сёлешгенде хайырланылыучу тюрлюлерини битеу халкъ жюрютген сёзлери бла фразеологизмлери алыннгандыла.

2-чи §. Сёзлюкге сёзлени быллай тюрлюлери да киргендиле:

а) регионализмле: *ауана (малкъ.) – кёлекке (къарач.), бийик (малкъ.) – мийик (къарач.), шеша (малкъ.) – шыша (къарач.)* д. б.;

б) литература тилде аланы магъаналарын тутхан сёзле табылмай, энчи реалияланы атлары болуп, къарачайлыланы бла малкъарлыланы юй жашауларын бла культураларын билдирген диалектизмле: *фотку ц. диал., мыры ц. диал., ырпыс ч. диал., бекхяын ч. диал.* д. б.;

в) жазыу ишледе тюбеген эскирген сёзле: *май, харфлыкъ, зарф, кериуан* д. б.;

г) суратлау литературада бла сёлешиу тилде эркин жюрютюлген историзмле: *талкъы, ышым, чабыр, ийрагъач* д. б.;

д) битеу халкъ жюрютген дин эм мифология терминле: *намаз, шайтан, дуа, обур, абидез* д. б.;

е) башха тилледен алыныш, эркин жюрютюлген терминле: *атом, спутник, ракета, космос, поэма, агротехника, продукт* д. б.;

ж) эркин жюрютюлген бош сёзле: *буштукъла, гая, жанша* д. б.

3-чю §. Сёзлени грамматика формаларындан сёзлюкге жаланда бусагъатда лексика магъаналары болгъанлары алыннгандыла, сёз ючюн: *керексизге, алгъадан, къатхан, къайнар, билмей, къысхасы, урунгганла, кесекле* д. б.

4-чю §. Дайым сёз къураучу сёзледен сёзлюкде жаланда алгъыннгы магъаналарындан сора да аланы къуралыулары бла байламлы болмагъан къошакъ магъаналары болгъанлары берилгендиле, сёз ючюн: *ташлы, суулу, башсыз, окъуучу, итлик* д. б.

5-чи §. Сёзлюкге бетлеучю, къайтарып бетлеучю эм кёргюзтюучю алмашланы сёдегей болуш формалары къошулгъандыла: *манга, мынга, муну, аны* д. б.

6-чы §. Сёзлюкде суратлау литературада тюбей тургъан, тилде белгили чакъырыу сёзле бла междометияла бериледиле: *кишт, биже-биже, ах* д. б.

7-чи §. Эриклеу сёзледен сёзлюкде жаланда тауушш къурамлары тохташхан, тюрленмеучю эм кеслери алларына жюрютюлюучюлери келтириледиле: *тарх, доп, зуу* д. б.

8-чи §. Сёзлюкде этимни айырмалары эм аладан къуралгъан этим атла энчи сёзлени къуллугъунда бериледиле: *алдыр ал* дегенни *къатланыучу айырмасы, алдырыу алдыр* дегенден *этим ат, къорул къору* дегенни *зорлаучу айырмасы, къорулуу къорул* дегенден *этим ат, тежеш теже* дегенни *араш айырмасы, тежешиу тежеш* дегенден *этим ат* д. б.

II. Сёзлюкню къуралыуу

9-чу §. Сёзлюк сёзлени тизмесинден эм ала бла бирге берилген статьяладан къуралгъанды. Сёзлюкге алыннган хар баш сёзге энчи статья жораланнганды.

10-чу §. Сёзлюкню хар статьясы эки неда юч кесекден къуралады. Биринчи кесекде баш сёз бериледи, аны къатында энчи грамматика неда стиль белги салынады (III-чю, IV-чю бёлюмлеге къара). Ызы бла баш сёз орус тилге кёчюрюледи да, сёдегей ызлыкъ (I) тартылып, аны къарачай-малкъар тилде магъанасы къысха ангылатылады. Андан сора уа баш сёзню магъанасына эки-юч юлгю келтириледи. Сёзлюкню статьясыны экинчи кесегинде, абзацдан башланып, кесеклери башха жазылгъан къош сёзле бла терминле, ючюнчю кесегинде уа белги бла, ол да абзацдан башланып, фразеологизмле бериледиле.

11-чи §. Баш сёз кёп магъаналы эсе, аны хар магъанасы абзацдан башланып жазылады эм арап тарых бла белгиленеди. Сёзню магъанасыны тюрлюлери уа бир бирден эки бирча тик баргъан ызлыкъ бла (II) айырыладыла; сёз ючюн.

артмакъ *ат.* 1. Гитче машок, машокчукъ, хуржун...// Походлагъа баргъанда неда аскерчиле биргелерине айландырыучу, ичине хапчук зат салыныучу машок...

12-чи §. Омонимле энчи статьялада бериледиле. Кеслери да лексика омонимле араб, конверсия бла къуралгъан лексико-грамматика омонимле уа рим тарихле бла белгиленедиле.:

ат I *ат.* Конь, лошадь...

ат II *ат.* Имя, название...

тюйюш I *эт.* Драться, биться...

тюйюш II *ат.* Драка, дебош, бой...

13-чю §. Атны сыфат магъанасы кёргюзтюледи эм былай бериледи:

къагъыт *ат.* 1. Бумага...

2. *В позиции определения:* бумажный...

III. Сёзлени грамматика энчиликлерин кёргюзтюу

14-чю §. Сёзлени грамматика энчиликлери сёзлюкде стилистика белгилени алларында салыннган энчи белгиле бла кёргюзтюледи.

15-чи §. Грамматика белгиле бу затланы кёргюзтедиле:

а) сёзле тилни къайсы кесеклери болгъанларын, б) керекли жерде аланы бир-бир грамматика формаларын. Сёз ючюн:

къайнар *сыф.* горячий...

хазырла *ат. кёпл. сан. этн.* Газыры...

16-чы §. Сёзлеулени, алмашланы, санауланы эм кесекчиклени къауумлары да кёргюзтюледиле; сёз ючюн:

бюгюн *заман. сёзл.* ...

мен *бетл. алм.* ...

экишер *юлюш. сан.* ...

тюйюлдю *угъайл. кес.* ...

17-чи §. Атланы къауумлаучу магъаналары да грамматика белги бла белгиленеди; сёз ючюн:

мал *къауум. ат* ...

ата-ана *къауум. ат* ...

Жаш тёлю *къауум. ат* ...

IV. Сёзлени стиль энчиликлерин кёргюзтюу

18-чи §. Эркин жюрютюлмеучю сёзлени эм аланы аллай магъаналарын кёргюзтюр ючюн сёзлюкде стиль белгиле хайырланылгъандыла. Ала быллай затланы кёргюзтедиле:

а) Сёзню къарачай-малкъар тилни лексикасыны къайсы къауумуна киргенин.

Ц диал. (ц. диалект) деген белги жаланда *ц* диалектде сёлешиучюле жюрютген сёзледе бла аланы магъаналарында салынады; сёз ючюн:

зюдюр *ат ц. диал.* Къара нанык (*къ.* **къара**)...

кифе ат ц. диал. къ. **чага**...

Ч. диал. (ч. диалект) деген белги жаланда *ч* диалектде сёлешиучюле жюрютген сёзлени бла аланы магъаналарын билдиреди; сёз ючюн:

Беккяхын *ат ч. диал. къ.* **жугар** ...

чымпы *ат ч. диал. къ.* **ууч** ...

Къарач. (къарачайлыланыкъы) деген белги сёз жаланда къарачайлыла жюрютюучю регионализм болгъанын кёргюзтеди; сёз ючюн:

кёлекке *ат. къарач. къ.* **ауана**...

кюрке *ат къарач. къ.* **курка**...

Саб. (сабий тилде) деген белги сёзню жаланда сабийлени тиллеринде жюрютюлгенин кёргюзтеди; сёз ючюн:

уммо *ат саб. къ.* **ийнек**...

баппу *ат саб. къ.* **гыржын**...

Бош тил. (бош тилде) деген белги бош тилде жюрютюлюучю сёзлени бла сёзлени аллай магъаналарын билдиреди; бир кесек эриши болгъанлары себепли, ала мардаланнган тилден бир жанында къаладыла; сёз ючюн:

жанша *эт. бош тил.* ...

бер *эт.* 10. *бош тил.* ...

Эриши сёз деген белги литература тилге кирмеген сёзлени бла аланы магъаналарын кёргюзтеди эм аланы адепли адамла жюрютюрге жарамагъанын билдиреди; сёз ючюн:

тыкъла *эт. эриши сёз*...

б) Къарачай-малкъар литература тилде сёзлени стил жаны бла чекленип жюрютюлюулерин.

Сёл. тил (сёлешиу тилде) деген белги сёлешиу тилде жюрютюлюучю сёзлени ачыкълар ючюн хайырланылады. Аллай асламысында жазмада тюбемеген сёзле литература тилни лексикасындан бир жанына чыкъмайдыла, официальный халда эшитилмейдиле эм кёбюсюнде хар ким да бирча жюрютген сёзлеге синонимле боладыла; сёз ючюн:

къылла *эт. сёл. тил. къ.* **тюй**[I]...

къысдыр *эт. 2. сёл. тил. къ.* **аша I**...

Фольк. (фольклор) деген белги сёзню халкъны кёлден чыгъармаларында хайырланылгъанын кёргюзтеди; сёз ючюн:

айжаякъ *сыф. фольк.* ...

къуртха *ат. I. фольк.* ...

в) сёзню къайсы усталыкъ бла байламлы болгъанын. Быллай белгиле бу затланы билдиредиле:

1) сёз илмуну, техниканы, искусствону д. а. к. башха затны бир белгили бёлюмюнде хайырланылгъанын: *грам. (грамматика), лит. (литература), дин, филос. (философия), э. м. (эл мюлк), биол. (биология)* д. а. к. (шартлы къысхартыуланы тизмесине къара);

2) сёз илмуну, техниканы, искусствону д. а. к. башха затны эки бёлюмюнде хайырланылгъанын:

баллада *ат лит., муз.* ...

коэффициент *ат мат., физ.* ...

3) сёзню къайсы усталыкъ бла байламлы болгъанын билген къыйын болгъанын; аллай сёз ортакъ магъанасы болгъан *энчи (энчи сёз)* деген белги бла бериледи:

къуушхан *ат энчи*...

г) сёзню адамны сезимин билдиргенин: *эркел. (эркелетген форма), хылик. (хыликке этген магъанада), чам (чам сёз), аман (аман сёз), жийир. (жийиргеннген сёз).*

д) сёзню бусагъатдагъы къарачай-малкъар тилде жюрютюлмегенин.

Эск. (эскирген сёз неда магъана) деген белги сёзлени, аланы магъаналарыны эм сёз тутушланы, дайым хайырланыла турмагъанлары себепли, эскиргенлерин билдиреди; сёз ючюн:

бадыражан *ат эск. къ.* **помидор**...

Ист. (историзм) деген белги сёз жашауда жюрютюлмеген затны, болумну, ангыламны д. а. к. башха затны аты болгъанын кёргюзтеди; сёз ючюн:

чабыр *ат ист.* ... мужская обувь из бычьей кожи, в которую клали солому для утепления...

V. Сёзлени магъаналарын ангылатыу

19-чу §. а) Сёзлюкге алыннган сёзлени магъаналары тийишлисича къысха ангылатыладыла; сёз ючюн:

сау [I] *сыф.* **1.** Живой, невредимый /Жаны болгъан, жашап тургъан...

2. Здоровый/ Аурумагъан, саулугъу иги болгъан...

б) Баш сёз тилни къайсы кесеги болса да ол аны формасында ангылатылады; сёз ючюн:

сат *эт.* **1.** Продавать *что*/ Багъасын, хакъын алып, бир затны биреуге бер...

сакъ *хал. сёзл.* **1.** Осторожно, осмотрительно, чутко, бдительно/ Къоркъуу, хата, заран д. а. к. башха зат болмазча, эслеп...

в) Магъаналары хар не жаны бла да бирча болгъан синонимледен жаланда бири, алфавитде алгъа баргъаны, ангылатылады; сёз ючюн:

адакъа *ат.* Петух/ Таукъ тукъумну къауумундан узун, орокъ маталлы къуйругъу, башында уллу къызыл кикириги, артыкъ тырнакълары болгъан эркек къанатлы...

хораз *ат къ.* **адакъа**...

г) Диалект, эскирген, сёлешиу эм бош тилде, жаланда къарачайлылада, сабий тилде жюрютюлген, литература тилде тохташмагъан неологизмле эм сёзлени башха сёзлени магъаналары синоним болгъан кёчюу магъаналары кеслерини литература синонимлери бла ангылатыладыла; сёз ючюн:

чуукал *ат ц. диал. къ.* **кекел**...
май *ат эск. къ.* **жау** [I]...
гудучу *ат сёл. тил. къ.* **уручу**...
бер *эт.* **10.** *бош тил. къ.* **ур**...
кёлекке *ат къарач. къ.* **ауана**...
кишиу *ат. саб. къ.* **киштик**...
адабият *ат неол. къ.* **литература**...
ариу *сыф.* **2.** *кёч. къ.* **таза, кирсиз**...

20-чы §. Сёзню кёчюу магъанасы грамматика эм стиль белгилени алларында салыннган *кёч. (кёчюу магъанада)* деген белги бла кёргюзтюледи.

21-чи §. Сёзлени антонимлери сёзлени магъаналары ангылатылгъандан сора, анга къошакъ халда бериледиле; сёз ючюн:

кече *заман. сёзл.* Ночью / сутканы кюн батып,
къарангы болгъан кезиую; антоними *кюндюз*...

22-чи §. Этимлери айырмалары эм аладан къуралгъан этим атла, алмашланы тамырлары тюрленнген болуш формалары, сыфатланы айырма даража формалары аланы тамырларына ссылка этилгенин билдирген шартлы юлгюге кёре ангылатыладыла; сёз ючюн:

бердир *эт. понуд. от* **бер** / Бер дегенни *къатланыучу айырмасы...*
бердириу *и. д. от* **бердир** / Бердир дегенден *этим ат...*
манга *бетл. алм.* Мне, ко мне / Мен дегенни бериучю *болуш формасы...*
сап-сары *сыф.* Желтый-прежелтый/ сары дегенни *айырма даража формасы...*

VI. Фразеологизмле, кесеклери башха жазылгъан къош сёзле эм къуралгъан терминле

23-чю §. Сёзлюкге фразеологизмле, кесеклери башха жазылгъан къош сёзле эм къуралгъан терминле да алыннгандыла эм ангылатылгъандыла.

24-чю §. Фразеологизмле эм башха тюрленмеучю сёз тутушла кесклерини биринчи сёзлерини статьяларында, аны битеу магъаналары ангылатылгъандан сора, абзацдан, белги бла, алфавитни жоругъуна кёре бериледиле эм сёзлюкню статьясыны энчи кесегин къурайдыла.

25-чи §. Этим фразеологизмле бла тюрленмеучю этим сёз тутушла сёзлюкде жаланда баш айырманы формасында (буйрукъчу турушну жангызлыкъ сан формасында) бериледиле; сёз ючюн:

Баш тут ...
Боюн сал ...
Ыразы эт ...

26-чы §. Фразеологизм тилде буйрукъчу турушну формасында тюбемеген кезиуде сёзлюкге аны асламысында жюрютюлюучу формасы, туура турушну жангызлыкъ сандагъы, ючюнчю бетдеги, озгъан замандагъы формасы, алыннганды: сёз ючюн:

Ахы кетди ...
Эси ауду ...

27-чи §. Фразеологизмни сёзлеринден бири жаланда неда асламысында иеликчи жалгъаула бла жюрютюле эсе, ол 3-чю бетде жангызлыкъ санда бериледи; сёз ючюн:

Аягъы басханны кёзю кёрмей ...
башында къазан къайнайды ...

28-чи §. Фразеологизмни сёзлеринден бири кеси аллына жюрютюлмеучю эсе, аны юсюнден ангылатыуда айтылады; сёз ючюн:

Мени сартын по-моему, на мой взгляд/ Адамны кеси айтхан затха къарамын кёргюзтген *модаль сёз тутуш. Сартын* деген сёз кеси аллына жюрютюлмейди ...

29-чу §. Этим сёзю жаланда угъайлаучу формада жюрютюлюучю фразеологизмле сёзлюкге ол формада алыннгандыла эм *угъайл. (угъайлаучу)* деген белги бла бериледи; сёз ючюн:

Аягъын-башын билмейди *угъайл.*
Бет берме *угъайл.*

30-чу §. Фразеологизмни къурагъан сёзлени факультатив формалары бла тюрлюлери тёгерек скобкалагъа алынадыла; сёз ючюн:

Аякъ юсюне болду (турду, сюелди)...

VII. Юлгюле

31-чи §. Сёзлюкде сёзлени, къуралгъан терминлени эм фразеологизмлени магъаналары ангылатылгъандан сора алагъа асламысында суратлау чыгъармаладан юлгюле бериледиле. Аллай юлгюле табылмасала уа, юлгюле газетледен бла фольклордан алынадыла.

32-чи §. Кёбюсюнде юлгюлени-цитаталаны алларында, аладан белги бла айырылып, юлгюлюк этген эки-юч сёз тутуш да бериледиле.

33-чю §. Юлгюлени сайлай туруп, ала ангылатыллыкъ сёзню къарачай-малкъар тилде барлыгъына шагъатлыкъ этгенден сора да, сёзню магъанасыны эм энчи белгиле бла кёргюзтюлген стиль энчиликлерини тюз ачыкъланнганларын кертилегенлери эсге алынады.

34-чю §. Юлгюню текстинде тюбеген эм аны къыйын ангылашынырча этген алмашла, жаныуарланы атлары, адамланы чам атлары д. а. к. башха затла ачыкъланадыла.

Сёзлюкню редакциясы ачыкълагъан затла реплика чыгъарманы къайсы персонажыныкъы болгъанын кёргюзтюу, алмашны магъанасын ангылатыу, жаныуарланы атлары, адамланы чам атлары) квадрат скобкалада берилгендиле.

35-чи §. Асыры узун юлгюле къысхартылгъандыла, къысхартыу юч точка бла (...) белгиленнгенди.

VIII. Орфография бла басым

36-чы §. Сёзлюкде сёзлени жазылыулары "Малкъар тилни орфография эм пунктуация жорукъларына" (Нальчик, 1991) келишеди.

37-чи §. Жангы "жорукъла" ..." тохташдырылгъынчы жазылгъан затладан алыннган цитатала-юлгюле алагъа келишдирилгендиле.

38-чи §. Сёзлени лексика эм болушлукъчу магъаналарын эм магъаналаны тюрлюлерин кёргюзтген грамматика эм стиль белгиле, фразеологизмлени бла къуралгъан терминлени орус тилге кёчюрюлюулери, аланы ангылатылыулары гитче харф бла, сёзлени орус тилге кёчюрюлюулери аланы ангылатылыулары, юлгюлери, юлгюлени фольклордан алынгганларыны кёргюзтюлюулери (Нарт сёз, Элбер, Фольк.) уа уллу харф бла башланыш жазыладыла.

39-чу §. Басым жаланда омографлада салынады; сёз ючюн:

ата́ка *ат*...
ата́ка *ат*...

ПРЕДИСЛОВИЕ

I

Карачаево-балкарский язык – язык двух народов: карачаевцев и балкарцев. По данным Всесоюзной переписи населения бывшего СССР 1989 г. численность карачаевцев составляет 156 тысяч человек, а балкарцев – 85 тысяч человек. Свыше 90 % этих народов живет на Северном Кавказе: карачаевцы – в Карачаево-Черкесской Республике, балкарцы – в Кабардино-Балкарской Республике, остальная их часть – в Средней Азии, Казахстане и других местах.

Современный карачаево-балкарский язык относится к кыпчакополовецкой подгруппе кыпчакской группы тюркских языков и имеет следующие основные особенности: 1) исчезновение начального *й (ахшы "хороший", аман "плохой"* вместо *йахшы, йаман*), 2) употребление лично-предикативных аффиксов 1-го и 2-го л. ед. ч. и аффикса родит. падежа без конечного согласного (*-ма/ -ме, -са/ -се, -ны / -ни* вместо *-ман/ -мен, -сан/ -сен, -нын/ -нин*), 3) сохранение в числительных следов двадцатиричной системы, 4) лексические заимствования из адыгских, осетинских, грузинских и других кавказских языков, 5) наличие лично-возвратных местоимений кесим "я сам", кесинг "ты сам", кеси "он сам", 6) наличие причастия будущего времени на *-арлыкъ/ -ерлик, -лыкъ/ -лик, -рыкъ*.

Карачаево-балкарский язык имеет два диалекта: 1) основной, или чокающий *(с баксано-чегемским и карачаевским говорами)*, который лежит в основе литературного языка, и 2) цокающий *(с малкарским и холамо-бызынгийским смешанным говорами)*.

Основной, или чокающий диалект характеризуется следующими особенностями: 1) фонетическими: а) переход в некоторых словах литературного *ф – п* во всех позициях слова: *фатеген – патеген "керосин, фатар – патар "квартира", ыфчык "перевал", сыфат – сыпат "облик, внешний вид"*, и т. п.; б) нерегулярный переход литературного *т – д* в начале слова: *тукъум – дукъум "фамилия, род; порода, вид; сорт, тип", топпан – доппан "купол; шапочка"* и т. п.; в) параллельное употребление фонетических вариантов слов: *кешене – гешене "гробница; склеп; мавзолей", керох – герох "пистолет; револьвер", косук – госук "вид съедобной травы"* и т. п.; г) наличие палатализованных согласных *г', к', л', р', ж', ч'* независимо от гармонии гласных вместо непалатализованных *г, к, л, р, ж, ч* литературного языка и другого диалекта: *гахиник-гяхиник "мурава", камар – кямар "женский пояс с серебряными золотыми украшениями", Каусар – Кяусар, Казим – Кязим (личные имена), жыла – жиля "плакать", жылан – жилян "змея", гырах – гирях "горбушка хлеба", чынар – чинар "чинара", хычын – хычин "хычин (пирог)"* и т. п.; д) особые случаи метатезы: *хч – чх, хс – сх, кс – ск (ахча – ачха "деньги, ахса – асха "хромать", ёкскюз – ёскюз "сирота"* и т. п.); е) переход литературного *у* в начале слова или в первом слоге в *ю* перед *я*: *уя – юя "гнездо", уян – юян "просыпаться", уят – юят "разбудить", туякъ – тюякъ "копыто"* и т. п. 2) морфологическими: а) выпадение сонорного *н* в составе аффиксов 3-го лица ед. ч. в глаголах повелительного наклонения:

барсын – барсы "пусть идет, пойдет", алсын – алсы "пусть берет" и т. п.; б) употребление деепричастия с аффиксом *-ыкъда/ -икде* параллельно с деепричастием на *-ыбызда/ -ибизде: баргъаныбызда – баргъаныкъда "когда мы прибыли (туда)", билгенибизде – билгеникде "когда мы узнали"* и т. п.; в) употребление редуцированной формы причастий будущего времени на *-нык'/ -ник, -нукъ/ -нюк* параллельно с причастиями на *-арыкъ/ -ерик, -ырыкъ/ -ирик, -урукъ/ -юрюк: сынарыкъ/ сынныкъ "то, что должно сломаться, разбиться", жууунурукъ жуууннукъ "тот, кто должен купаться", кийинирик/ кийинник "тот, кто должен одеваться"* и т. п.

Цокающему диалекту свойственны следующие особенности: 1) фонетические: а) *цокание* – наличие свистящей аффрикаты *ц* во всех позициях в слове вместо *ч* литературного языка и другого диалекта: *чаначыкъ – цанацыкъ "саночки", чач – цац "волосы"* и т. п.; б) *зокание* – наличие свистящего звонкого *з* в начале и в середине слов вместо *дж/ ж* литературного языка и другого диалекта: *джыр/ жыр – зыр "песня", джюджю/ жюжю – зюзю "личинки мух, червей"* и т. п.; в) замена смычнопроходной мягкой аффрикаты твердым щелевым *ж*: *джубуран/ жубуран – жубуран "суслик", джети/ жети – жети "семь", аджир/ ажир – ажир "жеребец"* и т. п.; г) нерегулярный переход губного согласного *п – ф* в сильной позиции в середине слова и регулярный переход в позиции перед глухими согласными: *кёпюр – кёфюр "мост", тыпыр – тыфыр "очаг; задняя (защищенная от огня) сторона очага; жилище, помещение", тапханды – тафханды "(он) нашел", сепсин – сефсин "пусть сеет, посеет", къаптал – къафтал "чекмень, казакин"* и т. п.; д) наличие более задних непалатализованных *к, г* в позиции перед гласными переднего ряда *ё, ю, и* по сравнению с более палатизованными в литературном языке и в другом диалекте: *гёген – гёоген "кувшин (с длинным горлышком)", кёгюрчюн – кёогюурцюн "голубь", кёл – кёол "озеро", кюз – кюуз "осень", киши – киыши "человек"* и т. п.; е) регулярный переход *к, къ – х* в соседстве с глухими согласными: *тапка – тафха "полка", сескен – сесхен "вздрогнуть", такъсын – тахсын "пусть привяжет", акъсыл – ахсыл "белесый, светлый", ючкюл – ючхюл "треугольный, юфкюр – юфхюр "дуть"* и т. п.; 2) морфологические: а) стяжение формы глагола типа: *алгъан эдим – алгъыйим "я брал (тогда)", кетген эди – кетхийи "он уходил, уезжал (тогда)", кёрген эдик – кёргюйюк "мы видели (тогда)"* и т. п.; наличие желательной формы 1-го лица ед. ч. на *-н* вместо *-м* литературного языка и другого диалекта: *алайым – алайын "возьму-ка", кетейим – кетейин "уйду-ка"* и т. п.

Помимо отмеченных, язык карачаевцев имеет и регио..альные особенности: 1) фонетические: а) употребление в ряде слов переднего гласного *ю* вместо балкарского заднего *у дюрю (балк. дуру) "ряд скошенной травы", кюрт (балк. курт) "сугроб", тюнгюч (балк. тунгуч) "первенец"* и т. п.; б) нерегулярное соответствие балкарскому широкому гласному *е* узких гласных *ы, и*: *илген- (балк. элген) "вздрогнуть, испугаться", шыша (балк. шеша) "бутылка"* и т. п.; в) нерегулярное соответствие балкарским широким гласным *е, о* узких гласных *и, у*: *чимде- (балк. чимди-) "щипать кого-что", шайнек (балк. шайник) "чайник", огъай (балк. угъай) "не, нет", гуммос (балк. губуз) "бородавка"* и т. п.; г) нерегулярное соответствие балкарским губным гласным *у, ю* негубных *ы, а, и: гыбы (балк. губу) "паук", хаун (балк. хуан) "дыня", тиек (балк. тюек) "клавиша; лад", джити (балк. жютю) "острый"* и т. п.; д) нерегулярное соответствие балкарским негубным согласным *и, е* губных согласных *ю, ё: мюрзеу (балк. мирзеу) "зерно, хлеб", кёзюу (балк. кезиу "очередь", кюеу (балк. киеу) "зять"* и т. п.;

е) нерегулярное соответствие начальному балкарскому согласному *б* согласного *м*, а в интервокальной позиции наоборот: *мийик (балк. бийик) "высокий" миз (балк. биз) "шило", тубан (балк. туман), баджжар (балк. мажар) "выполнять, осуществлять, делать что"* и т. п.; 2) морфологические: а) соответствие балкарским глагольным аффиксам *-ур/ -юр, -ургъа/ -юрге, -ыргъа/ -ирге, -урукъ/ -юрюк* аффиксов *-ар/ -ер, -аргъа/ -ерге, -арыкъ/ -ерик: къоркъар (балк. къоркъур) "побоиться", юркер (балк. юркюр) "напугаться; шарахнет", къоркъаргъа (балк. къоркъургъа) "бояться", юркерге (юркюрге) "пугаться; шарахаться", тинтерге (балк. тинтирге) "шарить, рыться, копаться (ища что-либо); исследовать, изучать кого-что; проверять кого-что, ревизовать что"* и т. п.; б) параллельное употребление в причастиях настоящего времени аффиксов *-ыучу/ -иучю и -ыучан/ -иучен: барыучу/ -барыучан "ходящий куда, посещающий кого-что (постоянно)", ишлеучю/ ишлеучен "работающий (постоянно)"* и т. п. вместо балкарских *барыучу, ишлеучю*; в) параллельное употребление аффиксов *-ракъ/ -рек* и *-сыман, сыл/ -сюл, -гъыл/ -гъул* и *-сыман* в прилагательных уменьшительной степени: *телирек/ телисыман "придурковатый, глуповатый", акъсыл/ акъсыман "беловатый, белесый", къызгъыл/ къызылсыман "красноватый", моргъул/ морсыман "коричневатый"* и т. п. вместо балкарских *телирек, акъсыл, къызгъыл, моргъул;*

2

ТСКБЯ – первый нормативный филологический толковый словарь современного карачаево-балкарского языка, предназначенный для широкого круга читателей.

Главная задача ТСКБЯ – наглядная демонстрация лексического богатства современного карачаево-балкарского языка и описание устоявшихся норм его употребления.

Лексической базой ТСКБЯ послужила миллионная картотека, составленная из материалов, извлеченных из произведений современных карачаевских и балкарских писателей, фольклора и отчасти из периодической печати путем их сплошного расписывания и проведения экспедиции по собиранию лексики.

ТСКБЯ включает в себя общеупотребительную лексику карачаевцев и балкарцев, а также диалектные слова, в первую очередь такие, которые имеют прямое отношение к истории народа и его языка. Некоторые из них не имеют эквивалентов в литературном языке. Включение таких слов в словарь мотивируется необходимостью вовлечения их в литературный язык. Здесь определенное место занимают просторечные и устарелые слова, встречающиеся в литературных источниках, более полно представлены заимствованые слова, неологизмы и общеупотребительные термины.

На базе картотеки составлен словник ТСКБЯ, насчитывающий свыше 40 000 словарных единиц.

Вслед за систематизацией материалов картотеки бывшим заведующим сектором карачаево-балкарского языка И. Х. Ахматовым с учетом достижений современной лексикографии составлена "Инструкция для составления "Толкового словаря современного карачаево-балкарского языка" (Нальчик, 1976), которая получила высокую оценку у тюркских специалистов-лексикографов и послужила руководством для составителей ТСКБЯ.

ТСКБЯ имеет ряд специфических особенностей, отличающих его от предшествующих толковых словарей тюркских языков. Эти особен-

ности главным образом касаются подбора слов, перевода их значений на русский язык, разработки конверсии и некоторых других вопросов.

В отличие от большинства толковых словарей тюркских языков, в настоящий словарь не включаются буквы, буквенные аббревиатуры, частицы, с помощью которых образуется превосходная степень прилагательных (*къып-, къап-, жап-, кём-* и т. п.), составные части сложных слов (*-къура* в *къара-къура "черный, темный"*, *-къун* в *къан-къун "отходы (при забое скота)"* и т. п.), а также продуктивные приставки (*авто-, био-, гео-* и т. п.).

Не включая эти языковые единицы в словарь, его составители исходили из следующих соображений. Во-первых, они не имеют самостоятельного употребления. Во-вторых, словарь – это прежде всего "книга, содержащая перечень слов...",[1] поэтому буквам, частицам, не имеющим самостоятельного употребления, и приставкам не место в нем. А буквенные аббревиатуры, кроме того, в значительной части случаев носят характер имен собственных, характеризующиеся чисто номенклатурной функцией.

Остались за пределами словника ТСКБЯ и регулярные словообразовательные формы слов, обладающие только типовым лексическим значением: *ауузчукъ "ротик"*, *ашаучу "едок"*, *бутсуз "безногий"*, *планлылыкъ "плановость"* и т. п., т. е. формы на *-лы, -лыкъ, -сыз, -чы, -чыкъ, -ракъ*. Дело в том, что каждая из этих форм может быть образована от любого слова, принадлежащего данной части речи, причем значение ее будет понятно, так как оно выводится из самой словообразовательной структуры новообразования. Практически невозможно полностью отразить подобные формы в словаре ввиду их многочисленности.

В данном словаре впервые в истории тюркской толковой лексикографии все словарные единицы и их значения переводятся на русский язык. Преимущество толкового словаря с элементами перевода на русский язык над аналогичными словарями, не имеющими их, заключается в следующем: 1) такой словарь совмещает в себе два типа словаря: тюркско-русский и тюркский толковый; 2) перевод словарных единиц и их значений на русский язык даст возможность пользоваться словарем всем специалистам по тюркским и другим языкам.

Слова, созданные способом конверсии, в ТСКБЯ рассматриваются как омонимы к тем словам, от которых они образовались. При этом составители словаря исходили из того, что "если переход слов из одной категории в другую социально утвержден, синтаксически освоен и канонизирован общим употреблением, то возникают два различных слова – омонимы"[2].

Отдельные лексико-семантические группы слов, употребляясь в позиции первого компонента первого типа изафета, выполняют функции прилагательного *(жюн халы "шерстяная нитка")*, что показано в ТСКБЯ определенным способом лексикографирования слов.

Сложные слова с раздельным написанием компонентов и составные термины в большинстве толковых словарей тюркских языков не отделяются от фразеологизмов, т. е. приводятся в одном ряду с ними. В настоящем словаре эти единицы разграничиваются друг от друга.

Большинство лексикографов размещает фразеологизмы внутри словарной статьи под каждым из их полнозначных элементов. Однако дублирование сотен, а часто и тысяч фразеологизмов является "недо-

[1] Словарь русского языка.– М., 1984.– Т. IV.– С. 139.
[2] *В. В. Виноградов.* О грамматической омонимии// РЯГИ.– 1940.– № 1.

пустимой роскошью"[3]. Представляется нецелесообразным также размещение фразеологизмов в словарной статье их так называемого стрежневого компонента, поскольку выделение его "...сопряжено с большими трудностями не только для читателя, не имеющего филологической подготовки, но и для сведущего лексикографа... вообще невозможно однозначно решить этот вопрос..."[4]

Учитывая это, составители настоящего словаря посчитали практически удобным размещение фразеологизмов в словарной статье их первого компонента.

[3] *В. П. Берков.* Вопросы двуязычной лексикографии.– Л.: Изд-во ЛГУ, 1973, С. 165.
[4] *А. А. Юлдашев.* Указ. соч.– С. 203.

О ПОСТРОЕНИИ СЛОВАРЯ

I. Состав словника.

§ 1. Словарь охватывает общеупотребительную лексику и фразеологию карачаево-балкарского литературного языка в его книжной и разговорной разновидностях.

§ 2. В словарь включены и следующие типы слов:

а) регионализмы: **ауана** *(балк.)*– **кёлекке** *(карач.)* "1. тень; 2. призрак; 3. *перен.* защита, покровительство", **бийик** *(балк.)*– **мийик** *(карач.)*"1. высокий; 2. рослый", **шеша** *(балк.)*– **шыша** *(карач.)* "1. бутылка; 2. сосуд, пузырек, флакон, склянка" и др.;

б) диалектизмы, которые не имея соответствий в литературном языке, обозначают редкие реалии, отражают специфику быта и культуры карачаевцев и балкарцев: **фотку** *ц. диал. "древесные опилки"*, **мыры** *ц. диал. "поляна в лесу или возле леса"*, **ырпыс** *ч. диал. "молозиво"*, **беккяхын** *ч. диал. "лопата"* и др.;

в) устаревшие слова, отраженные в письменных источниках: *май "масло", харфлыкъ "букварь", зарф "печать", кериуан "караван"* и др.;

г) историзмы, широко употребительные в художественной литературе и устной речи: *талкъы "кожемялка (станок для обработки кожи)", ышым "ноговица", чабыр "чабыр (вид обуви из сыромятной кожи)", ийрагъач "скребок (для снятия мездры при обработке овечьей шкуры)"* и др.;

д) общеупотребительные религиозные и мифические термины: *намаз, шайтан, дууа* "1. молитва; 2. талисман", *обур "ведьма", абидез "ритуальное омовение (перед намазом)"* и др.;

е) заимствованная терминология, получившая широкое распространение: *атом, спутник, ракета, космос, поэма, агротехника, продукт* и др.;

ж) широко употребляемые просторечные слова: *буштукъла "уплетывать", гая "харя", жанша "болтать"* и др.

§ 3. Из грамматических форм слов в словарь вошли только те, которые в современном языке воспринимаются как самостоятельные лексические единицы, например: *керексизге "зря, попусту", алгъадан "сначала", къатхан "сухой, сушеный, засохший", къайнар "горячий", билмей "нечаянно, неумышленно", къысхасы "короче говоря", урунганла "трудящиеся", кесекле "простуда"* и др.

§ 4. Из однотипных производных слов в словаре приводятся только такие, которые кроме типового значения содержат дополнительное значение, не вытекающее из их словообразовательной структуры: *ташлы "каменистый", суулу "сочный", башсыз "глупый", окъуучу "ученик", итлик "подлость"* и др.

§ 5. В словарь включены формы косвенных падежей личных, личноозвратных и указательных местоимений: *манга "мне", мынга "этому, к этому, на этого, на этот", муну "этого", аны "его"* и др.

§ 6. В словаре даются типичные звательные слова и междометия, встречающиеся в произведениях художественной литературы: *кишт "брысь", биже-биже (возглас, которым подзывают теленка), ах "ох! (выражает сожаление, испуг)"* и др.

§ 7. Из звукоподражательных слов в словаре приводятся лишь те, которые имеют постоянный звуковой состав и употребляются самос-

тоятельно: *тарх "бах! (подражание звуку выстрела)", доп "бух!", зуу (подражание звуку летящей пули)* и др.

§ 8. На правах отдельных лексических единиц в словаре приводятся залоговые формы глагола и имена действия от них: **алдыр** *понуд. от* **ал, алдырыу** *и. д. от* **алдыр, къорул** *страд. от* **къору, къорулуу** *и. д. от* **къорул, тепсеши** *взаимн.-совм. от* **тепсе, тежешиу** *и. д. от* **тежеш** и др.

II. Структура словаря

§ 9. Словарь состоит из списков слов и сопровождающих их словарных статей. Каждому заголовочному слову, включенному в словарь, посвящена самостоятельная статья.

§ 10. Словарная статья состоит из двух или трех частей. В первой части дается заголовочное слово, за которым следует специальная грамматическая или стилистическая помета (см. разделы III, IV). Затем приводится русский перевод заголовочного слова, от которого косой чертой (/) отделяется сжатое толкование его значения на карачаево-балкарском языке. Далее значение заголовочного слова иллюстрируется двумя-тремя примерами. Во второй части словарной статьи с абзаца приводятся сложные слова и составные термины с раздельным написанием компонентов, а в третьей части за знаком, также с абзаца – фразеологические единицы.

§ 11. Если заголовочное слово многозначно, то каждое его значение дается с абзаца и обозначается арабской цифрой. Оттенки значения слова выделяются двумя параллельными вертикальными чертами (||); Например:

артмакъ *ат.* **1**. Переметная сума, катомка... Вещевой мешок, рюкзак...

§ 12. Омонимы даются отдельными словарными статьями. При этом лексические омонимы обозначаются арабскими, а лексико-грамматические омонимы, образованные по конверсии, – римскими цифрами:

ат ^{I} *сущ.* Конь, лошадь...
ат ^{II} *сущ.* Имя, название...
тюйюш I *гл.* Драться, биться...
тюйюш II *сущ.* Драка, дебош, бой...

§ 13. Конвертированное значение существительного выделяется и подается следующим способом:

къагъыт *сущ.* **1**. Бумага...
2. *В позиции определения:* бумажный...

III. Грамматическая характеристика слов

§ 14. Грамматическая характеристика слов в словаре сопровождается при помощи специальных помет, которые предшествуют стилистическим пометам.

§ 15. Грамматические пометы показывают: а) принадлежность слова к той или иной части речи, б) в необходимых случаях их некоторые грамматические формы.

къайнар *сыф.* Горячий...
хазырла *ат. кёпл. сан.* Газыри...

§ 16. В наречиях, местоимениях, числительных и частицах указываются и разряды:

бюгюн *заман. сёзл.* Сегодня...
мен *бетл. алм.* Я ...
экишер *юлюш. сан.* По два ...
тюйюлдю *угъайл. кес.* Не ...

§ 17. Грамматической пометой отмечается и собирательное значение имен существительных; например:

мал *къауум. ат.* **1.** Скотина, домашнее животное; скот...
ата-ана *къауум. ат.* Родители...
Жаш тёлю *къауум. ат.* Молодежь ...

IV. Стилистическая характеристика слов

§ 18. Для характеристики слов и их значений, ограниченных в своем употреблении, в словаре принята система стилистических помет, которые указывают:

а) На принадлежность слова к различным пластам лексики карачаево-балкарского языка.

Ц диал. (цокающий диалект) ставится при тех словах и значениях слов, употребление которых ограничено рамками цокающего диалекта; например:

зюдюр *ц. диал.* Къара наныкъ (*къ.* **къара**)...
кифе *ц. диал. къ.* **чага...**

Ч. диал. (чокающий диалект) характеризует слова и их значения, употребляемые только в чокающем диалекте; например:

беккяхын *ч. диал. къ.* **жугар** ...
чымпы *ч. диал. къ.* **ууч** ...

Къарач. *(къарачайлыланыкъы "карачаевское")* сопровождает регионализмы, употребление которых ограничено языком карачаевцев; например:

кёлекке *ат къарач. къ.* **ауана**...
кюрке *ат къарач. къ.* **курка**...

саб. (сабий тилде в детской речи") указывает на то, что слово характерно для речи детей; например:

уммо *ат саб. къ.* **ийнек**...
баппу *ат саб. къ.* **гыржын**...

Бош тил. *(бош тилде "в просторечии").* Этой пометой снабжаются просторечные слова и их значения, которые благодаря некоторой грубости содержания стоят за пределами нормированной речи; например:

жанша *эт. бош тил.* Болтать ...
бер *эт.* **10.** *бош тил.* Дать, треснуть, трахнуть ...

Эриши сёз "грубое слово" употребляется при словах и их значениях, находящихся за пределами литературного языка, и указывает на то, что такие слова и их значения недопустимы в речи культурных людей; например:

тыкъла *эт. эриши сёз.* Уплетать, жрать ...

б) На стилистическую ограниченность употребления слов в карачаево-балкарском литературном языке.

Сёл. тил. *(сёлешиу тилде "в разговорной речи")* применяется для характеристики обиходной разговорной речи. Такие слова, преимущественно употребляемые в устной речи, не выходят за пределы лексики литературного языка, придают речи неофициальное звучение и часто бывают синонимами к нейтральным словам; например:

къылла *эт. сёл. тил. къ.* **тюй**[2]...
къысдыр *эт.* **2.** *сёл. тил. къ.* **аша 1**...

Фольк. (фольклор) указывает на то, что слово употребляется в произведениях устного народного творчества; например:

айжаякъ *сыф. фольк.* Луноликая ...
къуртха *ат. I. фольк.* Баба-яга ...

в) специальную область применения слова. Такие пометы указывают на то, что:

1) слово употребляется в определенной области науки, техники, искусства и т. д.: *грам. (грамматика), лит. (литература), дин "рели-*

гия", филос. (философия), э. м. (эл мюлк "сельское хозяйство"), биол. (биология) и т. д. (см. список условных сокращений);

2) слово употребляется в двух областях науки, техники, искусства и т. д.:

баллада *ат. лит., муз.* Баллада ...
коэффициент *ат. мат., физ.* Коэффициент ...

3) слово, узкую сферу употребления которого затруднительно определить; оно снабжено пометой, имеющей общее значение, энчи "специальное слово":

къууушхан *ат энчи* Подхвостник, пахва ...

г) Эмоциональную окраску слова: *эркел. (эркелетген форма "ласкательная форма"), хылик. (хыликке этген магъанада "в ироническом смысле"), чам (чам сёз "шутливое слово"), аман (аман сёз "бранное слово"), жийир. (жийиргеннген сёз "презрительное слово").*

д) На выход слова из употребления в современном карачаево-балкарском языке.

Эск. (эскирген сёз неда магъана "устарелое слово или значение") сопровождает слова, их значение и словосочетания, вышедшие из повседневного употребления и поэтому воспринимающиеся как архаизмы; например:

бадражан *ат эск. къ.* Помидор ...

Ист. (историзм) показывает, что слово является названием исчезнувшего предмета, явления, понятия и т. д.

чабыр *ат. ист.* ...

V. Толкование значений слов

§ 19. а) Значения слов, включаемых в словарь, получили соответствующее краткое истолкование; например:

сау [I] *сыф.* **1.** Живой, невредимый /Жаны болгъан, жашап тургъан...

2. Здоровый/ Аурумагъан, саулугъу иги болгъан...

б) Толкование дается в форме той части речи, какой выражено и заголовочное слово; например:

сат *эт.* **1.** Продавать *что*/ Багъасын, хакъын алып, бир затны биреуге бер...

сакъ II *хал. сёзл.* **1.** Осторожно, осмотрительно, внимательно, чутко, бдительно/ Къоркъуу, хата, заран д. а. к. зат болдурмазча, эслеп...

в) Из тождественных синонимов толкуется только тот, который занимает по алфавиту первое место; например:

адакъа *ат.* Петух/ Таукъ тукъумну къауумундан узун, оракъча къуйругъу, башында уллу къызыл кикириги, артыкъ тырнакълары болгъан эркек къанатлы...

хораз *ат къ.* **адакъа**...

г) Слова диалектные, устарелые, разговорные, просторечные, употребляемые только в речи детей, карачаизмы, не утвердившиеся в литературном языке неологизмы, а также переносные значения слов, которые эквивалентны значениям синонимов толкуются путем отсылки на своих литературных синонимов; например:

чуукал *ат ц. диал. къ.* **кекел**...
май *ат эск. къ.* **жау** [I]...
гудучу *ат сёл. тил. къ.* **уручу**...
бер *эт.* **10.** *бош тил. къ.* **ур**...
кёлекке *ат къарач. къ.* **ауана**...
кишиу *ат. саб. къ.* **киштик**...
адабият *ат неол. къ.* **литература**...
ариу I *сыф.* **2.** *кёч. къ.* **таза, кирсиз...**

§ 20. Переносное значение слова сопровождается пометой кёч. (кёчген магъанада "в переносном значении"), которая предшествует грамматической и стилистической пометам, имеющимся в слове.

§ 21. Антонимы слов приводятся после толкования их значения как дополнительная к ним характеристика; например:

кече *заман. сёзл.* ночью/ Сутканы кюн батып, къарангы болгъан кезиую; антоними *кюндюз*...

§ 22. Залоговые формы глаголов и имена действия от них, падежные формы местоимений, в которых затемнена структура исходной основы, превосходная степень прилагательных толкуются при помощи условной формулы, отсылающей к другим словам, где толкуется значение основы; например:

бердир *эт. понуд. от* **бер**/ Бер дегенни *къатланыучу айырмасы*...

бердириу *и. д. от* **бердир**/ Бердир дегенден *этим ат*...

манга *бетл. алм.* Мне, ко мне/ Мен дегенни бериучю *болуш формасы*...

мынга *кёрг. алм.* Этому, к этому/ Бу дегенни *бериучю болуш формасы* ...

сап-сары *сыф.* Желтый-прежелтый/ Сары дегенни *айырма даража формасы*...

VI. Фразеология, сложные слова с раздельным написанием компонентов и составные термины

§ 23. В словарь включены и объяснены также фразеологизмы, сложные слова с раздельным написанием компонентов и составные термины.

§ 24. Фразеологизмы и другие устойчивые составные названия приводятся в словарной статье их первого компонента после толкования всех его значений, с абзаца, за знаком, в алфавитном порядке и составляют самостоятельный раздел словарной статьи.

§ 25. Глагольные фразеологизмы и устойчивые глагольные сочетания приводятся в словаре лишь в форме действительного залога (в повелительной фрме ед. ч.); например:

Баш тут содержать себя, жить своим трудом ...

Боюн сал подчиняться ...

Ыразы эт удовлетворить (напр., чьи-либо требования); угодить кому чем ...

§ 26. В тех случаях, когда фразеологизм не встречается в языке в повелительной форме, он включается в словарь в той форме, в какой обычно употребляется, т. е. в форме изъявительного наклонения ед. ч. 3-го лица прошедшего времени; например:

Ахы кетди душа (его) ушла в пятки ...

Эси ауду он упал в обморок ...

§ 27. Если компонент фразеологизма употребляется только или преимущественно с притяжательными аффиксами, то он оформляется в 3-ем лице ед. ч.; например:

Аягъы басханны кёзю кёрмей не слыша (не чуя, не чувствуя) ног под собой ...

Башында къазан къайнайды его одолевают думы ...

§ 28. Если в фразеологизме содержится компонент, который самостоятельно не употребляется, то при толковании на это указывается: например:

Мени сартын по-моему, на мой взгляд/ Модальное словосочетание, выражающее отношение говорящего к высказываемой им мысли. Слово *сартын* самостоятельно не употребляется ...

§ 29. Фразеологизмы, глагольный компонент которых употребляется только в отрицательной форме, включается в словарь в данной форме и сопровождается пометой *угъайл. (угъайлаучу форма "отрицательная форма")*; например:

Аягъын-башын билмейди *угъайл.* ничего не знает, не понимает, не соображает (при горячке, при пьяном состоянии и т. п.)

Бет берме *угъайл.* повернуть спину *к кому-чему* ...

§ 30. Факультативные и вариантные слова, входящие в состав фразеологизма, заключаются в скобки, например:

Аякъ юсюне болду (турду, сюелди) он стал (встал, поднялся) на ноги...

VII. Иллюстрации

§ 31. Толкование значений слов, составных терминов и фразеологизмов в словаре сопровождается цитатами-иллюстрациями, извлеченными преимущественно из художественных произведений. При отсутствии таковых используются цитаты из газет и фольклора.

§ 32. При подборе цитат учитывается, что иллюстрации служат не только доказательством существования данного слова в карачаево-балкарском языке, но и подтверждают толкование и стилистическую характеристику слова, даваемую при помощи специальных помет.

§ 33. Во многих случаях в качестве иллюстрирующих примеров перед цитатами приводятся еще два-три словосочетания, которые отделяются от цитат знаком.

§ 34. Местоимения, клички животных, прозвища людей и т. п., которые содержатся в тексте цитаты и затрудняют понимание ее содержания, раскрываются.

Все поясняющие замечания от редакции словаря (указание на принадлежность реплики тому или иному персонажу произведений, раскрытие значения местоимения, клички животных, прозвища людей) даются в квадратных скобках.

§ 35. Слишком длинные цитаты сокращаются, что обозначается тремя точками (...).

VIII. Орфография и ударение

§ 36. Правописание в Словаре соответствует "Правилам орфографии и пунктуации балкарского языка" (Нальчик, 1991).

§ 37. Цитаты-иллюстрации, извлеченные из источников, изданных до введения новых "Правил...", приводятся в соответствии с ними.

§ 38. Грамматические и стилистические пометы, сопровождающие лексические служебные значения и оттенки значений слов, переводы на русский язык фразеологизмов и других сложносоставных единиц, и их толкования пишутся со строчной буквы, переводы слов на русский язык, их толкования, иллюстративные примеры, указания (в скобках) на то, что цитата взята из фольклора (Нарт сёз , Элбер, Фольк.) – с заглавной буквы.

§ 39. Ударение ставится лишь на омографах:

Атакá *ат* Тятя ...

Атáка *ат* Атака ...

ШАРТЛЫ КЪЫСХАРТЫУЛА
УСЛОВНЫЕ СОКРАЩЕНИЯ
КАРАЧАЕВО-БАЛКАРСКИЕ

алм.– алмаш – местоимения
аск.– аскер иш, аскер термин – военное дело, военный термин
байл. сёз.– байлау сёз – соотносительное слово
белгил. алм.– белгилеучю алмаш – определительное местоимение
белгис. алм.– белгисиз алмаш – неопределенное местоимение
бетл. алм.– бетлеучю алмаш – личное местоимение
бош тил.– бош тилде – в просторечии
д. а. к.– дагъыда аны кибик – и так далее, и тому подобное
дин.– дин бла байламлы термин – религиозный термин
заман. сёзл.– заманчы сёзлеу – наречие времени
иск.– искусство
кес.– кесекчик – частица
кесимл. алм.– кесимлеучю алмаш – лично-возвратное местоимение
кёпл. сан.– кёплюк сан – множественное число
кёрг. алм.– кёргюзтюучю алмаш – указательное местоимение
кёрг. кес.– кёргюзтюучю кесекчик – указательная частица
кёч.– кёчюу магъанада – в переносном значении
кючлен. кес.– кючлендириучю кесекчик – усилительная частица
къ.– къара – смотри
къарач.– къарачай сёз – карачаизм
къауум. ат.– къауумлаучу ат – собирательное существительное
къауум. сан.– къауумлаучу санау – собирательное числительное
мардал. кес.– мардалаучу кесекчик – ограничительная частица
мард. сёзл.– мардачы сёзлеу – наречие меры и степени
мод. сёз.– модаль сёз – модальное слово
мурат. сёзл.– муратчы сёзлеу – наречие цели
орун. сёзл.– орунчу сёзлеу – наречие места
саб.– сабий тилде – в детской речи
санчы сан.– санчы санау – количественное числительное
сёл. тил.– сёлешиу тилде – в разговорной речи
сонг.– сонгура – послелог
сор. алм.– соруучу алмаш – вопросительное местоимение
сор.-байл. алм.– соруучу-байлаучу алмаш – вопросительно-относительное местоимение
сор. кес.– соруучу кесекчик – вопросительная частица
сылт. сёзл.– сылтаучу сёзлеу – наречие причины
сыф.– сыфат – имя прилагательное
тизг. сан.– тизгинчи санау – порядковое числительное
угъайл.– угъайлаучу форма – отрицательная форма
угъайл. алм.– угъайлаучу алмаш – отрицательное местоимение
угъайл. кес.– угъайлаучу кесекчик – отрицательная частица
хал. сёзл.– халчы сёзлеу – наречие образа действия
хоул. кес.– хоулаучу кесекчик – утвердительная частица

э.-м.– эл мюлк – сельское хозяйство
эрикл. сёз – эриклеу сёз – подражательное слово
эск.– эскирген сёз – устаревшее слово
эт.– этим – глагол
юлюш. сан.– юлюшчю санау – разделительное числительное

РУССКИЕ

анат.– анатомия
биол.– биология
вет.– ветеринария
взаим.-совм.– взаимно-совместный залог – араш айырма
возвр.– возвратный залог – къайтыучу айырма
вспом.– вспомогательный – болушлукъчу
выступ.– выступает – жюрютюледи
геол.– геология
глаг.– глагол – этим
грам.– грамматический термин – гармматика термин
деепр.– деепричастие
и. д.– имя действия – этим ат
ист.– исторический термин, относящийся к истории – тарых термин, тарых бла байламлы
исходн. пад.– исходный падеж – башлаучу болуш
и т. д.– и так далее – дагъыда аны кибик
и т. п.– и тому подобное – дагъыда анга ушагъан
карт.– термин карточной игры – карт оюнда жюрюген сёз
лит.– литература, литературоведение
мат.– математика
мед.– медицина
межд.– междометие
миф.– мифология
муз.– музыка
напр.– например – сёз ючюн
обознач.– обозначает – билдиреди
пад.– падеж – болуш
полигр.– полиграфия
послел.– послелог – сонгура
понуд.– понудительный залог – къатланыучу айырма
сочет.– сочетание – жюрютюлюу
спорт.– физкультура и спорт – физкультура эм спорт
страд.– страдательный залог – зорлаучу айырма
тех.– техника
употр.– употребляется – жюрютюледи
физ.– физика
фольк.– фольклор
хим. – химия
ц. диал. – цокающий диалект – ц. диалект
ч. диал. – чокающий диалект – ч. диалект
шахм.– термин шахматной игры – шахмат оюнну термини
эк.– экономика
этн.– этнография
юр.– юридический термин – юриспруденция термин

ШАРТЛЫ БЕЛГИЛЕ

УСЛОВНЫЕ ЗНАКИ

/ – сёзню болушлукъчу магъанасы – служебное значение слова
// – сёзню магъанасыны тюрлюсю – оттенок значения слова

□ – цитаталаны сёз тутушладан айыргъан белги – знак, отделяющий цитаты от словосочетаний.

○ – цитаталаны нарт сёзледен айыргъан белги – знак, отделяющий цитаты от пословиц и поговорок.

❑ – къош сёзлени бош сёзледен айыргъан белги – знак, отделяющий сложные слова от простых слов.

... – цитаталада къысхартыу – сокращение в цитатах

▼ – фразеологизмлени (бир-бирледе уа къош сёзле фразеологизм бла бир сёз статьяда бериле эселе) аланы бош сёзледен айыргъан белги – знак, отделяющий фразеологизмы (иногда фразеологизмы и сложные слова, если они подаются в одной словарной статье) от простых слов.

: – къош сёзледен биринчи сёзню кеси аллына жюрюмегенин кёргюзтген белги – знак, указывающий, что первый компонент сложного слова самостоятельно не употребляется.

КЪАРАЧАЙ-МАЛКЪАР АЛФАВИТ
КАРАЧАЕВО-БАЛКАРСКИЙ АЛФАВИТ

А а	Ж ж	Н н	Ф ф	Ь
Б б	З з	Нг нг	Х х	Э э
В в	И и	О о	Ц ц	Ю ю
Г г	Й й	П п	Ч ч	Я я
Гъ гъ	К к	Р р	Ш ш	
Д д	Къ къ	С с	Щ щ	
Е е	Л л	Т т	Ъ	
Ё ё	М м	У у	Ы	

А

А[1] *байл.* Соответствует русским противительным союзам *"а", "же"*/ Айтымны бир туудукъ членлерин бла тенг жарашхан къош айтымны кесеклерин байлайды эм алада айтылгъан затланы, ишлени бир бирге къаршчылыкъларын кёргюзтеди. *Мен айтама, ол а тынгылайды.* ❑ *Тюнене дерсге кеч болгъан жаш, бюгюн а барындан да эртте келгенди.* ▭ *Таякъ этден ётер, тил а – сюекден. (Н а р т с ё з).*

А[2] *кес.* **1.** Употребляясь после деепричастных форм на *-май/ -мей*, выражает подтверждение сказанного в предшествующей реплике / Этимчаны *-май/ -мей* деген формасындан сора келсе, алда айтылгъан затны хоулайды. *Бармай а, тамбла ишге бармай жарарыкъ тюйюлдю.*

2. Употребляясь после деепричастной формы на *-п*, усиливает отрицание/ Этимчаны *-п* формасындан сора келсе, угъайлауну кючлейди. *[Самат:] Алыкъа келип а, келмегенди Ахмат да.* "Шуёхлукъ", № 19, 75. ❑ *Ол сагъатха ач болуп а, ач тюйюлбюз,– деди къонакъладан бири.* "Шуёхлукъ", № 9, 40.

3. Употребляясь во второй части сложного предложения или в диалоге, выражает вопрос/ Къош айтымны экинчи кесегинде неда диалогда келсе, аны соруучу айтымгъа айландырады. *Ол библиотекагъа барады, сен а?*

4. Употребляясь после сказуемого, выраженного условной формой глагола 2-го лица, выражает просьбу/ Шарт турушну 2-чи бет формасындан къуралгъан хапарчыдан сора келсе, тилекни билдиреди. *[Тюлкю:] Чыкъсанг а, Борсукъ, уядан чыкъсанг а, мен айтханнга эсинги бир бурсанг а.* (Ф о л ь к .).

А[3] *межд.* **1**. Выражает радость, злорадство и другие чувства говорящего/ Сёлешген адамны бир затха къууанганын, кёл кенгдиргенин, бир затны эсине тюшюргенин д. б. сезимлерин билдиреди. *[Назир Ахманнга:] А, жууугъум, не иги болду кесинг келип къалгъанынг!* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанган жюрекле, 109. ❑ / *Мустафир Борисге:/ А-а-а, къайтдынгмы биз айтханнга, бир да унамай эдинг да!* "Шуёхлукъ", № 23, 17.

2. Употребляясь в препозиции обращения, выражает побуждение/ Айланыуну аллында кесекчикни къуллугъунда келеди. *[Таужан Лауданнга:] А къыз, сен а сейирлик хапар айтдынг да!* "Шуёхлукъ", № 34, 90.

А МАРЖА *межд.* выражает просьбу, призыв/ адамны биреуден бир затны тилегенин, аны бир ишни этерге чакъыргъанын билдиреди. *[Темуркъа Мёлеханнга:] А маржа, ары ача кир! Биягъыла ызымдан сюрюп келедиле!* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 31. ❑ [Абдуллах:] *А маржа, ушкокланы атыгъыз!* "Жилтинле", 383.

АБА[1] *ат къ.* а н а **2.** *"Бизни аба уа къызыл наныкъдан этилген вареньени бек сюйюучюдю",– деди Мурат, чай иче туруп.* "Шуёхлукъ", № 34, 20.

АБА[2] *ат эск.* Аба (верхняя ритуальная одежда муллы особого покроя без талии, накидка, халат)/ Эфендиле кийиучю тыш кийим. *Бир заманда [афенди] жашил абасы жел эте келе эди.* А п п а л а-

н ы Х., Къара кюбюр, 48. ❑ *Мазаллы ташны къатында, узун абасы аз къалтырай, узун сюекли, къар тюшгенча, чыммакъ акъ сакъаллы адам барды.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 76.

АБАДАН *сыф.* **1.** Взрослый *(о людях)*/ Сабийликден чыкъгъан, жылы келген, уллайгъан. *Кёпню кёрген, кёп билген, абадан адамны акъыллы сёзлери жаш адамгъа... жол кёргюзтген жулдузла.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 212. ❑ *Бекболат, абадан адамланы арасындан айырылып, юйге кетди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 353.

2. Старший *(напр. мальчик, девочка)*/ Жыл саны башхаладан уллу, тамата. *Дагъыда эки жашчыкъа, ала абаданладыла, талкъы басадыла.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 108. ❑ *Тиймегиз аны [къанатлыны] гаккычыкъларына, ол жай сизге сапыранауз балачыкъла чыгъарлыкъды,– деп, юйретди абадан жашчыкъ сабийлеге.* Х а б и ч л а н ы Р., Жабалакъчыкъ, 12.

3. Старший *(напр., класс, курс)*/ Окъууну бошаргъа жуукъалашхан *(сёз ючюн класс, курс). Валя абадан классланы окъуучулары бла парталаны класслагъа жыя тургъанлай, бир жаш телеграмманы алып келди да аны къолуна берди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 431.

4. Большой *(напр., камень, бугор)*/ Уллу; антоними: *уакъ. Абадан ташланы ташып бошагъандан сора, Чоллай къошну хунасын къалайды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 307. ❑ *Кёзюнг жетген жерде таула огъай эсенг, сыртла, абадан дуппурла да кёрюнмейдиле.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 24.

АБАДАНЛЫКЪ *ат.* Старшинство/ Жыл саны бла башхаладан уллулукъ, таматалыкъ. *Масхут, Идрисни абаданлыгъын да эсге алмай, оспар сёлеше эди.* "Шуёхлукъ", № 54, 71.

АБАЖУР *ат.* Абажур/ Жарыкъны бир жерге бурур неда кёзлени жарыкъдан сакълар ючюн чыракъгъа салыныучу къалпакъ. *Атабыз, харип, жашил абажурлу чыракъны бек сюйгенди.* "Шуёхлукъ", № 64, 51. ❑ *Ол да [Къарча] абажурлу лампаны кёлеккесинде кёзюме бир зат кёрюндю деп акъыл этди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 170.

АБАЖЫРЫКЪ *къарач.:* **абажырыкъ жер** почва, поросшая корнями/ тамырлы жер.

АБАЗА *сыф.* Абазинский/ Абазалыланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Абаза тил. Абаза литература.*

АБАЗАКЪОЯН *ат къарач.* Гюттю ханс *(къ. гюттю). Жашчыкъ, абазакъоянны гюллеринден уллу къысым этип, анасын туугъан кюню бла алгъышлады.*

АБАЗАЛЫ *ат.* Абазинец/ КъЧР-да эм АР-да жашагъан халкъладан бирини адамы *(иберий-кавказ тиллени биринде сёлешеди). Абазалыланы жартысы. Абхазияда жашайды.*

АБАЗАЧА *хал. сёзл.* По-абазинский (*напр.* говорить, писать)/ Абаза тилде. *Абазача сёлешиу. Абазача жырлау.*

АБАЧЫ *ат саб. къарач.* Бука *(фантастическое существо, которым пугают детей)*/ Жомакълада айтылыучу, дунияда болмагъан эмда сабийлени къоркъутур ючюн хайырланылыучу жаны болгъан зат. *Анасы жашчыгъын: "Абачы келеди!"– деп, къоркъутду.*

АББРЕВИАТУРА *ат грам.* Аббревиатура/ Къысхартылып айтылгъан, жазылгъан, сёз неда аллай сёзледен къуралгъан къош сёз, сёз ючюн: **д. а. к.** *– дагъыда аны кибик,*

д. б. – *дагъыда башхала,* **обком** – *область комитет.*

АБЕЗЕК *ат.* Абезек *(карачаевский и балкарский круговой парный танец, в котором парень берет девушку под руку и они движутся легкими приставными шагами)*/ Къарачайлылада бла малкъарлылада экеу-экеу болуп, къолтукълашып, тёгерекге барып тепселиучю тепсеу. *Абезекде къыз бла сёлеширге онг болгъанлыкъгъа, кёп татыу ол да бермейди, нек десенг, жашла бир бирлеринден къызланы терк-терк сыйырыучудула.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 86. ❑ *Жыйыннга чырайны биз салабыз, абезекге къыз бла барабыз.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 167.

АБЕРИ *ат къ.* **жукъ, зат.** / *[Тахир:] Бир затымы сатар эдим, алай сатаргъа аберим жокъду.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 46. ❑ *Иш хакъларына абериле алгъанлы, адамла танымазча тюрленнгендиле.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 167.

АБЗАР *ат ц. диал. къ.* **арбаз.** *Юйню аллында узун абзар, Ой абзарны уа той алсын.* (Ф о л ь к .).

АБЗАЦ *ат.* Абзац. **1.** Красная строка/ Текстни кесеклерин бир бирден айырыр ючюн, тизгинни бир кесек орун къоюп башланнган жери. *Тизгинни абзацдан башлау.*

2. Часть между двумя такими отступами/ Аллай жерлени экисини арасындагъы кесек. *Жаш жазылгъанны эки абзацын орусчадан малкъар тилге кёчюрдю.*

АБИДЕЗ *ат дин.* Ритуальное омовение *(перед намазом)*/ Намаз этерни аллында бет, къол, аякъ жуугъан адет. *"Чотчалары эки зекят бердиле, мен да абидезсиз намаз къылдырдым",– дегенди афенди.* (Н а р т сёз). ❍ *"Афенди, абидезсиз намаз къылдыраса, кёкюрегингде къан тамгъаларынг не затладыла?"– деп, [муадзин] аны къулагъына шыбырдады.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 22.

❑ **Абидез ал** совершать омовение/ аякъларынгы, къолларынгы, бетинги жууып, намаз этерге хазырлан. *Атына суу да ичирип, аны кишенлеп, отларгъа бошлагъандан сора, Басият абидез алды.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 204. ❑ *Афенди, ...абидез алыргъа да унутуп, межгитге тагъылып кетеди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 102.

АБИРЕК *ат ист.* **1.** Абрек/ Этген иши ючюн жууапха тартылмаз муратда агъачха, таугъа кетип айланнган адам. *[Уучу:] Мен кесим да абирекме, Ханла мени сюймейдиле, Мени жангыз башыма Жюз алтын берирге дейдиле.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 123. ❑ *Абирекле уа, атларына минип, сууну боюну агъач ичи бла ёзен элле таба кетдиле.* Ш а у а л а н ы М., Мурат. 119.

2. *В позиции определения:* абречный/ Абиреклени ишлери бла байламлы, абирекленики. *Биз ташлы, абирек жолла бла жауну, кийикча, марлай барабыз.* К ъ у л и й л а н ы Къ., Сайлама, I, 201. ❑ *Абирек жигитле чыкъдыла Бу дуниягъа кезиусюз.* "Къарачай халкъ жырла", 97.

3. *кёч.* Тот, кто долго не возвращается домой, на место работы и т. п., пропадая *где-л.*/ Къайда болса да заманын оздуруп, юйюне, ишлеген, окъугъан д. а. к. жерине къайтмай айланнган адам. - *Бу абирекни [Саматны] юйге къоймагъыз, къайда айланнган эсе да, ары барсын,– деди Осман къатыны бла къызларына.* "Шуёхлукъ", № 70, 21.

❑ **Абирек бол** уходить *куда-л.*, пропадать *где-л.*, долго не возвращаться, стать абреком/ къайры болса да кетип, кёпге дери къайтмай айлан. *[Алийхан] абирек бола, мал урлай да сата, жортуулгъа чыгъа, алай жашау этгенди.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 83. ❑ *Чартлап чыгъып, ол [Дауут] элден абирек болгъан-*

ды. Батчаланы М., Элчилерим, 130.

❑ **Абирек кет** *къ.* **абирек бол.** *[Сафият Къушжетерге:] Сора атасы урушханлыкъгъа, юйюнден абирек кетген боламыды, тели жаш!..* Хубийланы О., Аманат, III, 143.

▲ **Абирек (абирекге) чыкъ** уходить в абреки, стать абреком/ абиреклик этерге кет, чыкъ. *Махмут абирекге къалайлыкъ бла чыкъгъаныны хапарын айтханда, Къонакъ... тынгылап турду.* Шауаланы М., Мурат, 165. ❑ *[Бекмырза] абирек чыкъгъанда да, ит кадетле ызындан болгъанлай турдула.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 68.

АБИРЕКЛИК *ат ист.* Абречество/ Абирекле этген ишле, аланы жашау болумлары. *Суфу бла Осбарча, властха къажау сюелип, абирекликде тюгенип, сора тутулуп, ыспассыз болуп, Сибирге кетгенле да бардыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 445.

АБИТУРИЕНТ *ат.* Абитуриент/ Бийик окъуу юйге кирирге экзаменле бере тургъан адам.

АБЛЕСКИН *ат къарач.* Аблескин *(род шёлковой ткани)*/ Чилле къумачны бир тюрлюсю. *Ыннаны кёлеги аблескинден эди.*

АБОНЕМЕНТ *ат.* Абонемент/ Адамгъа белгили болжалгъа бир зат бла хайырланыргъа берилген эркинлик эм ол эркинликни юсюнден шагъатлыкъ этген документ. *Лекцияланы эм семинарланы темалары жазылгъан абонементле. Бассейннге жюрюрге абонемент.*

АБОНЕНТ *ат.* Абонент/ Абонементи болгъан адам. *[Марат:] Мени къуллукъчу телефонуму телефон абонентге да ким сукъгъанды?* "Шуёхлукъ", № 36, 10.

АБОРИГЕН *ат.* Абориген/ Белгили бир жерде, къыралда бек алгъа жашап башлагъан адам, халкъ. *Ара Африканы аборигенлери. Австралияны аборигенлери.*

АБСТРАКЦИЯ *ат.* **1.** Абстракция/ Бир затны баш ышанларын ачыкълар ючюн, аны башха халларын, шартларын эм башха затла бла байламларын эсге алмай ойламакъдыкъ. *Философияда абстракция кёпдю.*

2. *къ.* **абстракциялы.** *Къоркъакълыкъ, батырлыкъ да абстракция магъаналы сёзледиле.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 142.

АБСТРАКЦИЯЛЫ *сыф.* Абстрактный/ Абстракциягъа таянгнан, абстракция жол бла этилген. *Автор биринчи тёрт тизгинде палах бла насыпны бир бирине контраст этип берир ючюн, абстракциялы магъаналагъа жаны болгъан затлагъача къарайды.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 38. ❑ *Ол [Кязим] абстракциялы ниетден, оюм этиуден жашауну аны кертилигине угъай, жашау кертиликни юсю бла философиялы оюмгъа келеди.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 60.

АБУСТОЛ *къауум, ат этн. эск.* зимние месяцы *(ноябрь и декабрь)*/ ноябрь бла декабрь айла. *Абустолну арт айына келгенде Эм жыйырма эки кюню жетгенде, Кюн жетеди анасыны къоюнуна, Уппа этип, жабышады боюнуна.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 117.

АБХАЗ *сыф.* Абхазский/ Абхазлыланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Абхаз алфавит. Абхаз литература.*

АБХАЗЛЫ *ат.* Абхазец/ Абхазияда эрттеден жашагъан халкъны адамы. *Бизни бла бир абхазлы да ишлей эди.*

АБХАЗЧА *хал. сёзл.* По-абхазски *(напр.,* говорить, писать*)*/ Абхаз

тилде. *Абхазча жырлау. Абхазча сёлешиу.*

АБЫЗЫРА *эт.* Теряться, приходить в замешательство, оторопеть/ Асыры адыргыдан, къалай этеринги билмей къал, жунчу. *Жанындан эсе бек сюйген анасына бир палах болгъан сунуп, Къарашауайны чач тюклери ёрге турдула, этин суукъ тер басды, абызырады, жунчуду.* Тёппеланы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 15. ❑ *Бир къаум такъыйкъаны ичинде Асият, эринлери тебе, не этерге билмегенча, абызырагъанлай турду.* Токъумаланы Ж., Нартланы туудукълары, 137.

АБЫЗЫРАТ *эт.* Привести *кого* в замешательство, ошеломить, обескуражить/ Абызырагъан халгъа келтир, абызырарча эт. *Не намысы, не къуллугъу деп къарамай, [Биялан] ненча адамны абызыратханды, ненчасын тапсыз жерде къызартханды!* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 12. ❑ *Иги къаты къысып, бир кесек абызыратхандан сора, Зауурбек сермеп жан сюекге алды да, къарап-къарагъынчы, гёжеф аны башы бла ауун келип, мулхаргъа сойланды.* Гулайланы Б., Къачхынчы, 18.

АБЫЗЫРАТДЫР *эт. понуд. от* **абызырат**/ Абызырат дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашны абызыратдырдыла.*

АБЫЗЫРАТДЫРЫУ *и. д. от* **абызыратдыр**/ Абызыратдыр дегенден *этим ат. Адамланы абызыратдырыу.*

АБЫЗЫРАТЫЛ *эт. страд. от* **абызырат**/ Абызырат дегенни *зорлаучу айырмасы. Анала абызыратылдыла.*

АБЫЗЫРАТЫЛЫУ *и. д. от* **абызыратыл**/ Абызыратыл дегенден этим ат.

АБЫЗЫРАТЫУ *и. д. от* **абызырат**/ Абызырат дегенден *этим ат. Биреуню абызыратыу.*

АБЫЗЫРАУ *и. д. от* **абызыра**/ Абызыра дегенден *этим ат. Аслийжанны абызырауу эриди, бутлары да къымылдарча болдула.* Кацийланы Х., Тамата, 122. ❑ *[Алий:] Мени абызырауумуу жартысын кеси боюнуна ала олтургъан Варисбий бир заманда жингириги бла тюртдю, ары къарачы дегенча, баш булгъады.* "Шуёхлукъ", № 54, 34.

АБЫЗЫРАУЛУКЪ *ат.* Растерянность/ Абызырагъан хал. *[Омар:] Мардасыз абызыраулукъ бла мен артха къарагъанымда, [къарт] атын тохтатып, къамасын чыгъарып, тал бутакъны кесгенин эледим.* "Шуёхлукъ", № 5, 30.

АБЫЗЫРАУУКЪ *сыф.* Часто приходящий в смятение, замешательство, склонный к унынию, к упадничеству, нестойкий, безвольный/ Абызырап къалыучу. *Абызыраукъ адам. Абызыраукъ тиширыу.*

АБЫЗЫРАШ *эт. взаимн.-совм. от* абызыра/ Абызыра дегенни араш айырмасы. *Аналары билмей тургъанлай келип къалып, къатыш-къаралыкъны кёргенде, жашчыкъла абызырашып: "Мен терс тюйюлме! Ма...",– деп бири бирин къогъузтуп башладыла.* "Шуёхлукъ", № 59, 42.

АБЫЗЫРАШЫУ *и. д. от* абызыраш/ Абызыраш дегенден *этим ат. Сабийлени абызырашыулары. Асыры уялгъандан абызырашыу.*

АБЫН *эт.* **1.** Спотыкаться, запинаться/ Аягъынг бир затха илинип, ауаргъа аз къал, сюрюш. *Жангылмазлыкъ тил жокъду, абынмазлыкъ аякъ жокъду.* (Нарт сёз). ○ *Бир-бирде ат сокъмакъ жолда абынады, жол жанында куртха батады, сора, пырхылдап, артха туракълайды.* Кацийланы Х., Тамата, 46.

2. *кёч.* Допускать *какую-л.* ошибку в жизни, деятельности/ Жангыл, жангылыч иш эт. *"Байны кёзю малдан тоймаз", Халкъны талагъанын къоймаз, Таба барса, чаба барыр, Ахырында абынып къалыр.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 10. ❑ *Былайда бир терс атлам этгенлей, Ибрахим абынырын ангылай эди.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 317.

АБЫНДЫР *эт. понуд. от* **абын**/ Абын дегенни *къатланыучу айырмасы. Билек бла бирни сюрюндюрсенг, билим бла мингни абындырырса.* (Нарт сёз.). ○ *Жел сызгъырады эшик алда, Абындырырча баргъанны.* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 166.

АБЫНДЫРТ *эт. понуд. от* **абындыр**/ Абындыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Егюзню бутларын байлатып абындыртдыла, жыкъдырдыла.*

АБЫНДЫРТЫУ *и. д. от* **абындырт**/ Абындырт дегенден *этим ат. Чалдыу салып абындыртыу.*

АБЫНДЫРЫЛ *эт. страд. от* **абындыр**/ Абындыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Тюе бек къыйын бла абындырылды.*

АБЫНДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **абындырыл**/ Абындырыл дегенден *этим ат. Хыйла бла абындырылыу.*

АБЫНДЫРЫУ *и. д. от* **абындыр**/ Абындыр дегенден *этим ат. Тюртюп жиберип абындырыу.*

АБЫН-СЮРЮН *ат.* Положение шатающегося, качающегося человека/ Абыннган, тентиреген, жыгъылыргъа аздан къалгъан хал. *Эсиргенлени абын-сюрюнлерине къарай кетип, къарт башын ары-бери булгъады.* "Коммунизмге жол", 1979, № 144.

❑ **Абын-сюрюн эт** идти, шатаясь/ абына, тентирей бар, жыгъылыргъа аздан къалып атла. *Антон, жукъусун кючден-бутдан аяздыра, тамам да аяздыралмай, абын-сюрюн эте, ундуругъуна кетди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 382. ❑ *Машинадан талай адам абын-сюрюн эте чыгъып, баш энишге чапдыла.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 179.

АБЫНЧАКЪ *сыф. сёл. тил. къарач. къ.* **абыныуукъ.**

АБЫНЫУ *и. д. от* **абын**/ Абын дегенден *этим ат. Дуния къууанчлыгъы чуукъ жазгъыда Тюбегенлерича мутхуз жел кюнле, Бизге алай тюбейдиле назмуда, Ат абыныуча ачы тизгинле.* Отарланы К., Сайлама, П, 30.

АБЫНЫУУКЪ *сыф. сёл. тил.* Часто спотыкающийся/ Абыныучу, абыныргъа ёч. *Абыныуукъ эшек.*

АБЫНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **абын**/ Абын дегенни *араш айырмасы. Жашла экими да тёммекге абынышып жыгъылдыла.*

АБЫНЫШЫУ *и. д. от* абыныш/ Абыныш дегенден *этим ат. Адамланы къарангыда алларын кёрмей абынышыулары.*

АБЫЧАР *ат сёл. тил. къ.* **офицер.** *Мында энди бу жерли генерал, комендант, бургомистр, дагъыда бир румынлы абычар олтурадыла.* Тёппеланы А., Ташыуул. ❑ *Асланланы [сермешгенлени] къурч беллери талсала да, Абычарла чаууллагъа аудула.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 82.

АВАНС *ат.* **1.** Аванс/ Биреуню иш хакъыны эсебинден неда анга тёленирге тийишли башха ахчадан бир кесеги формада алгъа берилгени. *Аванс алыу. Аванс бериу*

2. *В позиции определения:* **авансовый**/ Аванс бла байламлы. *Аванс ведомость. Аванс отчёт.*

АВАНТЮРА *ат.* Авантюра/ Керти болум эм онгла эсге алынмай башланнган къоркъуулу, ышаннгысыз иш. *Аскер авантюра. Политика авантюра.*

АВАНТЮРИЗМ *ат.* Авантюризм/ Къоркъуулу, ышаннгысыз ишле, авантюрала этерге ёчлюк. *Политика авантюризм.*

АВАНТЮРИСТ *ат.* Авантюрист/ Авантюризмге ёч болуучу адам.

АВАР *сыф.* Аварский/ Аварлыланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Авар тил. Авар литература.*

АВАРИЯ *ат.* **1.** Авария/ Къаллай болса да бир механизмни, машинаны, улоуну д. а. к. затны жюрюй, ишлей тургъанлай бузулууу, жараусуз болууу. *Арт кезиуде жолларда авария аз болады.*

2. *В позиции определения:* **аварийный**/ Авария бла байламлы. *Авария болум. Авария машина.*

АВАРЛЫ *ат.* Аварец/ Дагъыстан Республикада жашагъан миллетледен бирини адамы; тау къумукълу. *Бу жаш аварлыды. Поэт Расул Гамзатов аварлыды, аны назмуларын ким да сюйюп окъуйду.*

АВАРЧА *хал. сёзл.* По-аварски *(напр., говорить, писать)*/ Авар тилде. *Аварча сёлешиу. Аварча жырлау.*

АВГУСТ *ат.* **1.** Август/ Календарь жылны сегизинчи айы. *Кече жауум болгъаны себепли, августну эрттенлиги суукъ эди.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 22. ❑ *Алгъын августну аллы сюремлеге дери бичен чалып башламай эдиле.* Лайпанланы С., Гургумлу, 93.

2. *В позиции определения:* **августовский**/ Август айда болуучу, чыгъыучу д. а. к. *Устазланы август кенгешлери. Журналны август номери.*

АВИАБАЗА *ат.* Авиабаза/ Складлары, ремонт мастерскойлары эм самолётлагъа къараучу аскер бёлюмлери болгъан аэродром. *14-чю майны эрттенлигинде патриотла АБШ-ны Данангда авиабазасына топладан атхандыла.* "Коммунизмге жол", 1969, № 100.

АВИАБОМБА *ат.* Авиабомба/ Самолётладан атылыучу бомба. *Авиабомбаланы кёп тюрлюлери болады.*

АВИАКОНСТРУКТОР *ат.* Авиаконструктор/ Самолётланы, вертолётланы, авиация моторланы конструктору. *Жаш авиаконструктор болургъа умут этеди.*

АВИАНОСЕЦ *ат.* Авианосец/ юсюнде самолётла къонарча, учарча эм турурча жери болгъан аскер кеме. *Космонавтла Стаффорд, Янг эм Сернан болгъан кеме космос кемени излеучю авианосец "Пристоп" тургъан жерден беш километр арлакъда тюшгенди.* "Коммунизмге жол", 1969, № 104.

АВИАТОР *ат.* Авиатор/ Авиацияда ишлеген адам; лётчик. *Ансар аскерчилик терминологиясын унутмайды, тап тюшген жерде авиаторланы сёзлерин малчыланы арасында да силдеп жибереди.* Лайпанланы С., Гургумлу, 48.

АВИАЦИОН *сыф. къарач. къ.* **авиация 2.** *Авиацион завод. Авиацион приборла. Авиацион промышленность.*

АВИАЦИЯ *ат.* **1.** Авиация/ Адам хауада учууучу аппаратла, хауа флот. *Жашла, болушуп, Ибрагимни авиацияда къалырча этдиле.* "Шуёхлукъ", № 54, 88. ❑ *Кинотеатрлада авиацияны историясына*

жораланнган фильмле кёргюзтюледиле. "Коммунизмге жол", 1969, № 104.

2. *В позиции определения:* авиационный/ Авиация бла байламлы. *Авиация артиллерия. Авиация ыз.* ❑ *1936 жыл авиация училищени бошап чыкъгъандан сора, [Алексей] тюрлю-тюрлю частлада къуллукъ этгенди.* Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 15.

АВИАЦИЯЧЫ *ат.* Авиатор/ Авиатор, лётчик. *Авиациячыланы ишлерин жашла бек сюедиле.* ❑ *Шахарда авиациячыла окъугъан школ барды.*

АВСТРАЛИЯЧЫ *ат.* Австралиец/ Австралияда жашагъан, анда туугъан адам. *Биз австралиячыла бла танышханбыз.*

АВСТРИЯЧЫ *ат.* Австриец/ Австрияда жашагъан асламлы миллетни адамы. *Лыжа эришиуледе австриячыла ахшы жетишимле болдургъандыла.*

АВТОБАЗА *ат.* Автобаза/ Автомобилле бла жюк ташыуну къураучу транспорт организация, автомобилле туруучу эм алагъа ремонт этиучю жер. *Трестни автобазасы. Комбинатны автобазасы.*

АВТОБИОГРАФИЯ *ат.* Автобиография/ Адамны кесини жашау жолуну юсюнден жазгъаны. *Жашны автобиографиясы бек сейирликди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Эки заман, I, 22.

АВТОБУС *ат.* **1.** Автобус/ Жолоучуланы ташыучу, кёп олтурур жери болгъан автомобиль. *[Хасан:] Ётюрюкден не хайыр, киногъа барсакъ, автобуса минсек да, Хусей мени хуржунума хазна узалтмаучуду.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 74. ❑ *Поездден тюшгенле чемоданларын, башха хапчукларын да кётюрюп, автобусла тохтагъан жерге тебиредиле.* Къудайланы Х., Бизни заманны адамлары, 18.

2. *В позиции определения:* автобусный/ Автобус бла байламлы. *Автобус билет. Автобус парк.*

АВТОВОКЗАЛ *ат.* Автовокзал/ Шахарланы арасында автобусланы жюрюулерин жалчытхан вокзал. *Автовокзалланы эм автостанцияланы администрацияларыны жанындан эллени, шахарларыны араларында жюрюген автобус маршрутлагъа тийишлисича контроллукъ этерча мадарла белгиленнгендиле.* "Коммунизмге жол", 1973, № 59.

АВТОГРАФ *ат.* Автограф. **1.** Собственноручная надпись или подпись/ Кесини китабында, суратында д. а. к. затында авторну жазгъаны неда къол салгъаны. *Институтха поэтни автографлары болгъан эки китабын, аны эки письмосун да ленинградчы музыковед А. С. Розанов бергенди.* "Коммунизмге жол", 1973, № 54.

2. Собственноручный авторский рукописный текст/ Авторну кеси къолу бла жазылгъан текст. *"Евгений Онегин" деген романны автографы. Лермонтовну автографлары.*

АВТОЗАВОД *ат.* Автозавод/ Автомобилле эм аланы кереклерин ишлеучю завод. *Автозаводну урунганлары машинала чыгъарыуну графигинден таймайдыла.* "Коммунизмге жол", 1973, № 64.

АВТОЗАПЧАСТЬ *ат.* Автозапчасть/ Автомобиллеге запас керекле. *Бахсанда автозапчастла чыгъаргъан заводда къабыргъа газет заманында чыгъады.* "Коммунизмге жол", 1969, № 96. ❑ *Автозапчастла чыгъаргъан заводну коллективи ахшы жетишимле болдургъанды.* "Коммунизмге жол", 1973, № 22.

АВТОИНСПЕКТОР *ат.* Автоинспектор/ Автотранспортну жюрюу жорукъларыны сакъланыуларына къараучу адам. *Автоинспекторла бла да ортабыз*

аманнга кете тебиреди. Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 111.

АВТОИНСПЕКЦИЯ *ат.* Автоинспекция/ Автомобиллени жюрюу жорукъларыны сакъланыуларына къараучу адамла эм ол къарауну жалчытыучу къырал орган. *Жыйылыуда автоинспекцияны къуллукъчулары ишде жетишимледен, кемликледен айтхандыла.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 4.

АВТОКОЛОННА *ат.* Автоколонна/ Автотранспортну бир белюмюне оноу этген предприятие. *Нальчикни 1438-чи номерли пассажир автоколоннасында жетмишден аслам шофёр бла кондуктор автотранспорт управленияны сыйлы дипломлары бла саугъаланнгандыла.* "Коммунизмге жол", 1973, № 22. ❑ *Алчы коллектив автоколоннада бригадаланы арасында баргъан эришиуде алчылыкъны тутар ючюн кюреширге таукелди.* "Коммунизмге жол", 1969, № 98.

АВТОКРАН *ат.* Автокран/ Автомобилни юсюнде орнатылгъан кётюрюучю кран. *Коллектив, планын жетишимли толтурур ючюн, алты тонна жюк кётюрген автокран алгъанды.* "Коммунизмге жол", 1974, № 26. ❑ *Злобинни бригадасында, сёз ючюн, материалланы башха жерден алыннган автокран бла тюшюрюлюулери ючюн бригаданы счётундан хакъ тёлерге деп келишгендиле.* "Коммунизмге жол", 1973, № 20.

АВТОКРАНЧЫ *ат.* Автокрановщик/ Автокранда ишлеген машинист. *Бульдозерчи Хасанов, автокранчы Пономаренко, башенный кранны машинисти Копёнкина эм башхала коллективни тутуругъудула.* "Коммунизмге жол", 1973, № 42.

АВТОЛ *ат.* Автол/ Автомобиллени, тракторланы д. а. к. затланы моторларына сюртюлюучю жау, нефтден этилген продукт.

АВТОЛАВКА *ат.* Автолавка/ Автомобилге орнатылып, бир жерден бир жерге кёчюрюлюп айландырылыучу тюкенчик. *Сабанчы къошлада автолавкалада китапла да сатыладыла.* "Коммунизмге жол", 1974, № 27. ❑ *Автолавка келип, жылы кийимле сатады.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 9.

АВТОМАГИСТРАЛЬ *ат.* Автомагистраль/ Автомобилле кёп санда эм терк жюрюр ючюн ишленнген жол. *Москва – Ярославль автомагистраль. Ташкент – Бишкек автомагистраль.*

АВТОМАСТЕРСКОЙ *ат.* Автомастерская/ Автомобиллеге ремонт этиучю мастерской. *Кёчюучю автомастерскойну шофёру рядовой Юсуп Гиляхов кесини нёгерлери бла станцияладан биринде окъуу-практика борчун толтура эди.* "Коммунизмге жол", 1973, № 20.

АВТОМАТ *ат.* **1.** Автомат *(машина, прибор)*/ Ишни белгиленнген программагъа кёре адам болушмай бардырыучу, кеси аллына ишлеучю аппарат (машина, прибор). *Электрокюч чыгъарыу жаны бла битеу ишлени автоматла тындырадыла.* "Шуёхлукъ", № 48, 73. ❑ *Автоматла, станокла, механизмле не деменгили, не жангы болсала да, жетишимлени тамалын салгъанла ишчиледиле.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 26.

2. В позиции определения: автоматический/ Механизмлени кючю бла ишлеучю. *"Венера-5" деген планетле аралы совет автомат станция Венерагъа акъырын къоннганды.* "Коммунизмге жол", 1969, № 98. ❑ *Ахмат, комсомолчу жаш, къысха заманны ичинде автомат линияны жарашдырыргъа юйреннгенди.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 112.

3. Ручной пистолет-пулемёт/ Кеси аллына терк атыучу, къолда

жюрютюлюучю сауут. *Олесни къолунда къызыу автомат душманлагъа себеди ёлюм отну.* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 197. ❑ *Жер бетли чоюн бёрклери бла, букъуда душман солдатла, къайры атханларын да кёрмей, автоматладан окъ жаудуруп, алгъа чапдыла.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 11.

АВТОМАТИЗАЦИЯ *ат.* Автоматизация/ Производствода автомат приборланы, станокланы, машиналаны хайырланыугъа кёчюу процесси. *Аны бла бирге автоматизация боллукъду, жюз, минг адамны орунына бир машина ишлерикди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 356. ❑ *Бусагъатда юй къанатлы фабрикалада производство процесслени асламысы автоматизацияны эм механизацияны кючю бла тамамланады.* "Коммунизмге жол", 1971, № 25.

АВТОМАТИЗАЦИЯЛА *эт. сёл. тил.* Автоматизировать/ Ишни автоматланы кючлери бла тамамларча эт. *Производствону техника даражасын андан ары кётюрюр, производство процесслени механизациялар ючюн производствогъа 300 уллу хайырлы оборудованияны сингдирирге керекди.* "Коммунизмге жол", 1973, № 17.

АВТОМАТИЗАЦИЯЛАН *эт. страд. от* **автоматизацияла**/ Автоматизацияла дегенни *зорлаучу айырмасы. Предприятиялада бла илму учреждениялада электронэсеплеучю техниканы мурдоруна 25 автоматизацияланнган системаны бла эсеплеучю араны къураргъа деп белгиленеди.* "Коммунизмге жол", 1969, № 257.

АВТОМАТИЗАЦИЯЛАНЫУ *и. д. от* **автоматизациялан**/ Автоматизациялан дегенден *этим ат. Ишлени автоматизацияланыулары.*

АВТОМАТИЗАЦИЯЛАУ *и. д. от* автоматизацияла/ Автоматизацияла дегенден этим ат. *Производство процесслени механизациялау эм автоматизациялау. Комплекс механизациялау эм автоматизациялау.*

АВТОМАТИКА *ат.* Автоматика/ Автомат *(I-чи магъ.)* формалы ишлеучю механизмлени, приборланы барысы да. *Шахта управленияланы кёп забойларында бла участкалада автоматика хайырланылады.* "Коммунизмге жол", 1973, № 52. ❑ *Механизмле автоматиканы болушлугъу бла ишлейдиле, технология процесследе адам къыйын хазна хайырландырылмайды.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 3.

АВТОМАТЧИК *ат.* **къ. автоматчы.** *Иосиф кесини автоматчиклерин босагъаны юсюнде къойду.* "Шуёхлукъ", № 37, 95.

АВТОМАТЧЫ *ат.* Автоматчик/ Автомат бла атыучу аскерчи. *Мухаммат, автоматчыланы взводун тизип, алларына чыкъды.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 188. ❑ *Танкланы ызындан чапхан автоматчыла да ёзенни саранча басханча этдиле.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 107.

АВТОМАШИНА *ат. къ.* **автомобиль.** *Звенону командири душманны женгил автомашинасын кюйдюргенди.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 119. ❑ *Къоншула, бир бирине болушуп, кими сенек, кими жыжым, кими къурукъ табып, кими арба, кими трактор, автомашина къурап, эртден сайын Кязимни ызындан сыртлагъа чыгъадыла.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 159.

АВТОМОБИЛЬ *ат.* **1.** Автомобиль/ Рельсасыз жоллада жолоучуланы неда жюкню ташыр ючюн хайырланылыучу, отлугъун ичинде кюйдюрген, моторлу, кеси жюрюген машина. *Басхан тарына автомобиль киргенде, Жахил молла уа къарап аны кёргенде, "Шайтан ар-*

ба" деп атаса да ол анга, Халкъ тюз багъа бере биледи ол заманнга. Отарланы К., Сайлама, II, 272. ❑ *Бандитле ушкокланы жолгъа айландырып, Алчы улуну автомобилин сакълап тохтагъан эдиле.* Этезланы О., Тарда, 44.

2. *В позиции определения:* **автомобильный**/ Автомобилле чыгъарыучу. *Автомобиль завод. Автомобиль промышленность.*

АВТОМОТОКЛУБ *ат.* Автомотоклуб/ Автомобилчилени бла мотоциклчилени клубу. *Нальчикни, Прохладнаны автомотоклубларында, Урван спорттехника клубда жаш тёлюню аскер-патриот жаны бла юйретиу иш иги къуралгъанды.* "Коммунизмге жол", 1973, № 47. ❑ *Автомотоклубланы арасында днепропетровчула, ДСО-ну командаларыны арасында саууталу кючлени мотогонщиклери алгъа чыкъгъандыла.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 108.

АВТОМЮЛК *ат.* Автохозяйство/ Автомобиль мюлк. *Турбазаны автомюлкю бла 207-чи къурулуш управление жоллагъа асфальт салыуда алгъан борчларын толтургъандыла.* "Коммунизмге жол", 1969, № 212. ❑ *Жыйылыуда белгиленнгенине кёре, битеу адамланы ючден бири автомюлкде ишлейди.* "Коммунизмге жол", 1972, № 89.

АВТОНОМИЯ *ат.* **1.** Автономия/ Кесини ичинде законла чыгъарыуну эм оноу этиуню кеси аллына бардырыргъа эркинлик. *Республиканы урунганлары Къабарты-Малкъарны автономиясыны элли жыллыгъыны байрамына хазырланадыла.* "Шуёхлукъ", № 53, 101.

2. *В позиции определения:* автономный/ Автономия бла хайырланыучу, автономиясы болгъан. *Автономия область. Автономия республика.*

АВТОПАРК *ат.* Автопарк/ Автомобилле туруучу эм алагъа ремонт этилиучю жер. *Черкесск шахарда 91-чи номерли автопаркны гаражы автомашиналадан толуду.* "Алчыла", 137.

АВТОПОИЛКА *ат.* Автопоилка/ Суу кеси къуюлуп турурча ишленип, маллагъа суу ичирир ючюн этилген энчи механизм. *Бу орундан сют сауучу установка, автопоилка эм башха оборудование кетерилгенди.* "Коммунизмге жол", 1969, № 214. ❑ *Мал орунлада автопоилкала орнатылгъандыла.* "Коммунизмге жол", 1971, № 127.

АВТОПОРТРЕТ *ат.* Автопортрет/ Художникни, скульпторну кесини кеси ишлеген портрети. *Къабыргъада Брюлловну автопортрети тагъылыпды.*

АВТОР *ат. 1.* Автор/ Литература неда башха суратлау чыгъарманы, илму ишни, проектни, ойлап чыгъарылгъан затны жазгъан, этген, болдургъан адам. *Автор чыгъармада халкъны акъылы дайым ёсгенинден, жашаугъа тюз къарамыны юсюнден, аны байлагъа, бийлеге къажау кюрешгенинден хапарлайды.* "Шуёхлукъ", № 22, 128. ❑ *Китапны автору кеси жыйгъан къарачай-малкъар халкъ жырла 1200-ден атлайдыла.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 5.

2. *В позиции определения:* авторский/ Авторлукъ этген. *Автор коллектив.*

АВТОРЕФЕРАТ *ат.* Автореферат/ Адамны кесини илму ишини кеси жазгъан къысха магъанасы. *Кандидат диссертацияны авторефераты.*

АВТОРЛУКЪ *ат.* Авторство/ Автор болмакълыкъ. *Китапха авторлукъ этиу юч адамны боюнуна салыннганды.* ❑ *Самат авторлугъу ючюн ахча алгъанды.*

АВТОРУЧКА *ат.* Авторучка/ Ичи шакъадан, пастадан толтурулуп жазыучу къалам. *Витринада аны авторучкасы, чурукълары,*

пальтосу бардыла. Л а й п а н л а н ы Р., Жолоучулукъда, 18. ❑ *Жашны хуржунундан эки авторучканы башлары къарайдыла.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 13.

АВТОСТАНЦИЯ *ат.* Автостанция/ Адамла ташыучу автомобиллени жолгъа атландырыучу жер. *Къарт, къапталыны баш тюймелери да этилмей, чепкенин да къолтугъуна къысып, автостанцияда ары-бери бара тура эди.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ. 44. ❑ *Сагъат бирден атлай Фатимат келип, автостанцияда тюшдю.* Б и д ж и л а н ы Б., Жюрекни ауазы, 48.

АВТОСТРАДА *ат.* **къ.** а в т о м а г и с т р а л ь. *[Азрет:] Барындан да бек мен тенглерим бла автострадагъа чыгъаргъа сюе эдим.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 19.

АВТОТРАНСПОРТ *ат.* **1.** Автотранспорт/ Автомобиль транспорт. *Юйюрню таматасы Хаким Нальчикни автотранспортуну бек иги шофёрларындан бириди.* "Коммунизмге жол", 1971, № 78. ❑ *Техника керекле бла автотранспорт кёпден кёп берилликдиле.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 80.

2. В позиции определения: **автотранспортный**/ Автотранспортну ишин жалчытыучу. *Автотранспорт управление. Автотранспорт предприятие.*

АВТОТРАНСПОРТЧУ *ат.* Автотранспортник/ Автотранспортда ишлеучю адам. *Автотранспортчуланы кёбюсю жигер урунуну юлгюсюн кёргюзтюп тургъандыла.* "Коммунизмге жол", 1973, № 22.

АВТОТУРИЗМ *ат.* Автотуризм/ Автомобиль бла этилиучю туристлик жолоучулукъ. *Север Кавказда автотуризм кенг жайылгъанды.*

АВТОТУРИСТ *ат.* Автотурист/ Автотуризмге къатышыучу адам. *Къабарты-Малкъарны ара шахарыны къыйырындагъы кёлню жагъасында автотуристлеге кемпингни къурулушу башланнганды.* "Коммунизмге жол", 1973, № 25.

АВТОУПРАВЛЕНИЕ *ат.* Автоуправление/ Автомобиль транспортха оноу этиучю управление. *Арт кезиуде автоуправленияны контролёрлары, ревизорлары кесклерини ишлерин игилендиргендиле.* "Коммунизмге жол", 1973, № 22.

АГАЙ *сыф. къарач.* Распутный/ Саякъ, аман айланыучу, хауле, нафсына берилген, тыйгъысыз. *Агай киши. Агай тиширыу.*

АГАРОДНА *сыф. сёл. тил. эск.* Иногородний/ Кесини элин къоюп, башха элге кёчюп, анда юч-тёрт жылгъа дери жер алалмай тургъан адам. *Алгъын заманда тау элледе агароднала кёп болгъандыла.*

АГГЛЮТИНАЦИЯ *ат. лингв.* Агглютинация/ Сёзлени неда алаы формаларын мурдоргъа жалгъаула къошуп къурау жорукъ.

АГГЛЮТИНАЦИЯЛЫ *сыф. лингв.* Агглютинативный/ Жалгъаулу. *Битеу тюрк тиллеча, малкъар тил агглютинациялы тилди.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 147.

АГЕНТ *ат.* Агент. **1.** Представитель организации, учреждения и т. п., выполняющий служебные, деловые поручения/ Организацияны, учрежденияны д. а. к. тюрлю-тюрлю ишле, буйрукъла толтыруучу келечиси. *Сатыу-алыу агент. Налог агент.* ❑ *Эшикден почтальон, налог агент неда башха къуллукъчу кёрюнсе уа, Разбойну къутургъанына къара да къал!* Ч о т ч а л а н ы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 71.

2. Шпион/ Къайсы болса да бир къыралны разведкасыны жашырын къуллукъчусу; шпион. *[Анна:]*

Ала уа [жюйюсханла], манга ийнанып, кеслерини агентлерин тюрмеге жыйгъандыла. Боташланы И., Пьесала, 49. ❑ *НАТО-ну агентлери, Кипрде саутлу отрядла къурап, саут-саба сакъланнган складланы тонагъандыла.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 20.

3. Лицо, являющееся ставленником *кого-л.*, служащее *чьим-л.*, интересам/ Биреуге жакъ басыучу, анга къуллукъ этиучю адам. *Онгчу социалистле империализмни агентлеридиле.*

АГЕНТСТВО *ат.* Агентство/ Ара предприятияны неда учрежденияны жер-жерли бёлюмю эм хапар билдириучю, келечилик этиучю бир къауум учрежденияланы аты. *Аэрофлотну агентствосу. Госстрахны агентствосу.* ☐ *АБШ-ны делегациясына саутланыугъа эм саутсузланыугъа контроллукъ этиу жаны бла агентствосу башчылыкъ этеди.* "Коммунизмге жол", 1969, № 257. ❑ *Рейтер агентствону корреспонденти билдиргеннге кёре, миллет оператив совет кесини биринчи заседаниясын бардыргъанды.* "Коммунизмге жол", 1969, № 100.

АГИТАТОР *ат.* Агитатор/ Агитация ишни бардырыучу адам. *Артда бийле, байла Оймаз ючюн жолну, Къайда солдат, къайда Агитатор болдунг.* Отарланы К., Дуния эрттени, 160. ❑ *[Анна:] Аслан, жалан да командир болуп къалмай, сынаулу подпольщикди, акъыллы агитаторду.* Боташланы И., Пьесала, 72.

АГИТАТОРЛУКЪ *ат.* Функции или положение агитатора/ Агитаторну иши, къуллугъу. *Аскер бёлюм Гиляховну агитаторлукъ жумушун да бек махтай тургъанды.* "Шуёхлукъ", № 48, 13. ❑ *Фатийма андан сора дагъыда элде агитаторлукъ ишни иги тындырады.* "Ленинни байрагъы", 1964, № 242.

АГИТАЦИЯ *ат.* **1.** Агитация/ Халкъ асламланы ниетлерин белгили бир жанына бурур ючюн кёлден эмда басманы юсю бла бардырылыучу иш. *Колхозну юсюнден агитация бардыргъан заманда, Хажичик бек жигер агитаторладан бирлери болгъанды.* Этезланы О., Тарда, 97. ❑ *Кязимни ол назмусу аллай уллу история магъанасы болгъан ишни юсюнден агитация мурат бла жазылады.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 125.

2. *В позиции определения:* агитационный/ Агитация бла байламлы. *Агитация бригада. Агитация иш.*

❑ **Агитация эт** *сёл. тил.* агитировать; проводить агитацию/ агитацияны бардыр. *[Жамийлят:] Мен агитация этдим да комсомолчуланы ишге алландырдым.* Кациланы Х., Тамата, 77.

АГИТБРИГАДА *ат.* Агитбригада/ Халкъ асламланы арасында агитация ишни бардырыучу бригада. *Районну агитбригадасыны келирин малчыла дайым ашыгъып сакълайдыла.* "Коммунизмге жол", 1973, № 17. ❑ *Хар отрядны, агитбригадасы болгъанча, лектор къаууму да барды.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 77.

АГИТКОЛЛЕКТИВ *ат.* Агитколлектив/ Агитаторладан къуралыучу коллектив, къауум. *Республиканы шахарларында бла эллеринде къуралгъан агитколлективле эм лектор къауумла бусагъатдагъы заманны излемлерине кёре ишлейдиле.* "Коммунизмге жол", 1969, № 189. ❑ *Жыйылыуда агитколлективлени ишлерине къарап, тыйыншлы бегим этгендиле.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 105.

АГИТПУНКТ *ат.* Агитпункт/ Агитация этиучю пункт *(халкъны арасында асламлы-политика ишни бардырыучу жер-жерли учреждение). Ингирде агитпунктда лекция окъулду.* ❑ *Ол агитпунктха таматалыкъ этеди.*

АГРАР *сыф.* Аграрный/ Жер бла, аны хайырланыу бла байламлы. *Аграр кризис. Аграр реформа.* ☐ *Ол бюгюнлюкде аграр къыралды.* Лайпанланы Р., Жолоучулукъда, 82.

АГРЕГАТ *ат.* **1.** Агрегат/ Бир ишни тамамлар ючюн бирге къошулгъан эки неда андан да кёп тюрлю-тюрлю машинала. *Къыйын сынауну кётюралмагъанла кете кетип, аз адам къалгъанда, фермада аллай кючлю агрегатны орнатылгъаны Къайсынны юсюнден бир ауур жюкню алгъанча болду.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 186.

2. *В позиции определения:* агрегатный/ Агрегат бла байламлы. *Юс кийимлик къумачланы поролон бла бирге чыгъарыргъа жангы агрегат ыз хазыр этилгенди.* "Коммунизмге жол", 1974, № 39.

АГРЕССИЯ *ат.* **1.** Агрессия/ Жерин ууучлар, баш эркинлигин жокъ этер неда азайтыр эм халкъын кесине кюч бла бойсундурур ючюн бир къырал башха къыралгъа этген чабыууллукъ. *Жаш израилчи агрессиягъа къаршчы къазауатха да къатышханды.* Лайпанланы Р., Жолоучулукъда, 80. ❑ *Сёлешиулени кезиуюнде агрессияны тамалын къурутууну юсюнден ишге да къаралгъанды.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 51.

2. *В позиции определения:* агрессивный/ Агрессия бла байламлы. *Агрессия политика. Агрессия блок. Агрессия уруш.*

АГРЕССИЯЛЫКЪ *ат.* Агрессивность/ Агрессия кёллюлюк, башха къыралланы жерлерин ууучларгъа итиниулюк. *Империализмни эмда реакцияны агрессиялыкъларына къажау кюреше, Латин Америкада халкъ къымылдау алгъа барады.* "Коммунизмге жол", 1969, № 123.

АГРЕССОР *ат.* Агрессор/ Ууучлар мурат бла чапхан адам; агрессияны бардыргъан адам неда къырал; ууучлаучу. *Агрессорланы ишлери Тыймазла жашауну саркъыуун.* Мокъаланы М., Жырла бал жылла, 170. ❑ *[Солтан:] Мени халкъым кесини жериндан агрессорланы къыстайды.* Боташланы И., Пьесала, 163.

АГРОБИОЛОГИЯ *ат.* **1.** Агробиология/ Жерчиликде, битимлени ёсдюрюуде эм малчылыкъда жюрютюлюучю битеулю биология жоруклъаны эм аланы эл мюлк производствода хайырланылыуларыны юсюнден илму. *Агробиология жаны бла специалистле колхозлада бек керекдиле.* ❑ *Агробиологиядан китапла.*

2. *В позиции определения:* агробиологический/ Агробиология бла байламлы. *Агробиология билим. Агробиология илму.*

АГРОНОМ *ат.* Агроном/ Агрономиядан специалист. *Аминни биргесине районну баш агроному барады.* Кацийланы Х., Тамата, 175. ❑ *Солтан ёсгенди, билим алып, хайт деген жаш, агроном болгъанды.* Шауаланы М., Кечерлеми, 113.

АГРОНОМИЯ *ат.* **1.** Агрономия/ Сабанчылыкъны жорукъларыны юсюнден илму эм эл мюлкню битеу бёлюмлерини юсюнден илмула барысы да. *[Жамийлят:] Жаш заманымда юйреннген затларым эсимдедиле, алай бусагъатда агрономия алгъа узакъ атлагъанды.* Кацийланы Х., Тамата, 20.

2. *В позиции определения:* **агрономический**/ Агрономия бла байламлы. *Агрономия илму. Агрономия билим.*

АГРОНОМЛУКЪ *ат.* Занятие, специальность агронома/ Агрономну къуллугъу, усталыгъы. *Асхат колхозда агрономлукъ этеди.* ❑ *Агрономлукъ усталыкъны бийик окъуу юй береди.*

АГРОТЕХНИК *ат.* Агротехник/ Агротехникадан специалист

болгъан. *Жаш колхозда агротехник болуп ишлейди.* ❑ *Огъары элде агротехникле экидиле.*

АГРОТЕХНИКА *ат.* **1.** Агротехника/ Эл мюлк битимлени ёсдюрюуню амалларыны системасы. *Сугъарылыучу жерледе нартюх ёсдюрюуню агротехникасы сугъарылмаучу жерледен эсе башха тюрлюдю.* "Коммунизмге жол", 1973, № 69. ❑ *Мында районланнган сортланы сайлайдыла, агротехниканы бузмайдыла.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 113.

2. *В позиции определения:* агротехнический/ Агротехника бла байламлы. *Агротехника жорукъла. Агротехника мадарла.*

АГРОХИМИК *ат.* Агрохимик/ Агрохимиядан специалист. *Ол энди агрохимикди, сугъарыучуду, агрономду, нартюх бахчаны "патчахыды".* "Шуёхлукъ", № 28, 111.

АГРОХИМИЯ *ат.* **1.** Агрохимия/ Дайым бай тирлик алып турур ючюн битимлеге багъыуну, семиртгичлени эм битимлени сакълауну химия амаллары бла хайырланыуну юсюнден илму. *Кече ол [Алим] агрохимия бла жерчиликни битеулю вопросларыны юсюнден лекцияларын хазырлай эди.* "Шуёхлукъ", № 53, 95.

2. *В позиции определения:* агрохимический/ Агрохимия бла байламлы. *Агрохимия лаборатория. Агрохимия комплекс.*

АГУМАН *сыф.* Растерянный/ Жунчугъан, абызырагъан, армау болгъан. *Жаш къалай эсе да бир агуман кёрюнеди.*

❑ **Агуман бол** *къ.* **абызыра.** *Къара кёзлери да жилямукъдан толуп, [Асият], агуман болгъанча, юйню ортасында сюеледи.* Шауаланы М., Мурат, 39. ❑ *Кимле жангы властны тансыкълайдыла, кимле башлары тутуп, агуман болгъанча, тентирей айланадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 140.

АГУРЧА *ат къарач.* Наша. *Къобан совхозну урунгганлары уа агурчаланы, помидорланы теплицалада къыш, жаз айлада да битдиредиле.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 1. ❑ *Ала [кёгетчиле] аламат помидорланы, агурчаланы, быхыны, дагъыда башха тахта кёгетлени кёп этгендиле.* "Ленинни байрагъы", 1964, № 159.

АГЪА *сыф. эск.* Тамата къарындаш. *Айт, айт! Бизни тамата-табыз-агъабыз,– дедиле, Айтхан сёзюнг барыбызны багъабыз,– дедиле.* "Малкъар халкъ жырла", 48.

АГЪАЗ *ат. зоол.* Ласка/ Назик субай санлы, суусар тукъумдан гитче жыртхыч жаныуарчыкъ. *[Зауурбек:] Къушну аякъларындан ычхынып, къачып баргъан акъ агъазчыкъны ызындан бек сейирсинип, ол хуна тешигине киргинчи къарап турдум.* Тёппеланы С., Уучу Зауурбек, 89. ❑ *Агъазчыкъ, жорта келип, бир сарысырт чычханчыкъны боюндан тутуп, хырылдата башлады.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 22.

АГЪАР *эт.* **1.** Белеть/ Акъ бол. *Жамийлятны кекеллери агъарса да, жюреги жаш бола барады.* Кацийланы Х., Тамата, 211. ❑ *Шаптал чакъса, къар жаугъанча, агъарады айрымкан.* Батчаланы М., Элчилерим, 11.

2. *кёч.* Бледнеть/ Акъ, саз бол *(адамны бетини юсюнден). Назир къым-тым этди, къызарды, агъарды, терледи, алай аузундан а бир сёзчюк да чыкъмады.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 55.

АГЪАРТ *эт.* **1.** Обелять, делать белым/ Акъ эт *(къарны юсюнден). Алашалада жаун жауса да, башланы акъмыйыкъ агъарта киришгенди.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 145. ❑ *Ма ол кёзюуде тюз аллым бла, акъ хотачыкъларын агъарта, бир къаум*

сохта къыз озду. Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 42.

2. Белить, придать белый цвет/ Акъ топуракъ неда тытыр бла акъгъа боя, акъла. *Келин къарапкъарагъынчы къабыргъаланы агъартды.*

3. Забеливать *что (приправлять пищу)*/ Шорпагъа айран неда сют баш къош. *Ынна шорпаны агъартыргъа чоюндан айран алды.*

4. *бош тил. къарач.* Обманывать; врать, привирать/ Алда, ётюрюк айт. *[Къыямыт Мухаммат-Аминнге:] Бир бирибизни агъарта турмай, не адамла болгъаныбызны ачыкъ этип билдирирге керекбиз.* Аппаланы Х., Къара кюрюр. 116. ❑ *[Асланкир:] Исмайыл, къышлыкъгъа неллай бир бергенинги да билеме, аны бла мени агъарталлыкъ тюлсе.* Къоркъмазланы Къ., Горда бычакъ, I, 181.

АГЪАРТЫЛ *эт. страд. от* **агъарт**/ Агъарт дегенни *зорлаучу айырмасы. Тонлукъ тери агъартылгъынчы ийленди.* ❑ *Шинтикле, боялып, агъартылдыла.*

АГЪАРТЫЛЫУ *и. д. от* **агъартыл**/ Агъартыл дегенден *этим ат. Къабыргъаны агъартылыуун ынна иги жаратмады.* ❑ *Жерни агъартылыуу къар жаугъанданды.*

АГЪАРТЫУ *и. д. от* **агъарт**/ Агъарт дегенден *этим ат. Къар жауун, жерни агъартыуун ол жыл март айда да къоймай эди.* ❑ *Айран къошуп, хантусну агъартыу.*

АГЪАРТЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **агъарт**/ Агъарт дегенни *араш айырмасы. Къызла къабакъ эшиклени бояу бла агъартышадыла.*

АГЪАРТЫШЫУ *и. д. от* **агъартыш**/ Агъартыш дегенден *этим ат. Бордюрланы тытыр бла агъартышыу.*

АГЪАРЫУ *и. д. от* **агъар**/ Агъар дегенден *этим ат. Къар жаугъанда жерни агъарыуу.* ❑ *Ачыуланнганда бетни агъарыуу.*

АГЪАРЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **агъар**/ Агъар дегенни *араш айырмасы. Бахчала да, хансла да Агъарышып жатадыла, Къырау къагъып къоркъутса, Чапыракъланы атадыла.* Шахмырзаланы С., Битимлени билигиз, 15.

АГЪАРЫШЫУ *и. д. от* **агъарыш**/ Агъарыш дегенден *этим ат.*

АГЪАЧ I *ат.* **1.** Лес (деревья). Терекле кёп ёсген жер. *Не кюйсюз жел урса да, Жер къалмайды агъачсыз, Дунияда бир инсан да Жашамайды къууанчсыз.* Къулийланы Къ., Юйюнге игилик, 131. ❑ *Бир заманда ол ариу зыгыт жерк, тал агъачны ичи балта, адам тауушдан толуп къалды.* Хочуланы С., Хапарла, 7.

2. *В позиции определения:* лесной/ Агъачны ичиндеги. *Тебиредиле терс жолгъа, Жетдиле агъач къолгъа, Кече анда къалдыла, Эрттенде атландыла.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 105. ❑ *Долай а долай булакъдан, Тууарла келедиле, Агъач къулакъдан.* "Къарачай халкъ жырла", 40.

❑ **Агъач алма** дикий сорт яблок/ агъачлада битиучю, кеч бишиучю ачы, мысты, ууакъ алма. *Чегетде бир агъач алма бите эди.* Е. Фортунатова, Окъуу китап, 14. **Агъач кертме** дикая груша *(плод)*/агъачлада битиучю, кеч бишиучю ууакъ кертме. *Мен жаяулай Хасания табагъа Бара баргъанымда, къызаргъан чумла Урходуклача кёрюндюле манга, Агъадыла агъач кертмеле, алмала.* Къулийланы Къ., 32. ❑ *Оразыкла битедиле, Агъач кертме, алмала, Юркюнле да бишедиле, Дугъумла къара бола.* "Шуёхлукъ", № 4, 9. **Агъач киштик** дикий кот/ кийик киштик. *Бир агъач киштик юйренип, таукъ балаланы ашап болгъанды.* (Фольк.) ❑ *Адырахман, агъач киштикча, энишге*

цйилип, чырпы ичине ташайды. Ёзденланы А., Саният, 55. **Агъач къакъгъыч** дятел/ агъачны тешиклерин, жарылгъанларын буруну бла чучхуп, къурт-къумурсхаланы ашап кечиниучю узун жютю къарыулу бурунлу агъач къанатлы. *[Хашим Сейпугъа:] Жаншакъ, сен билген, агъач къакъгъышча, керексизге тыхырдагъан.* Шауаланы М., Кюн таякъла, 95. ❑ *Агъач ичинде къыжналаны, агъач къакъгъычланы тауушлары тохтамайды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 129. **Агъач къалауур** лесничий/ агъачны сакълаучу адам. *Зейтунну атасы агъач къалауур болуп беш жыл ишлегенди.* **Агъач къоян** *къарач.* **къ.** эрлен. *Жаш бир нарат терекни юсюнде агъач къоянчыкъны кёрдю, алай ушкок бла атаргъа кёзю къыймады.* **Агъач къурт** короед/ Терекни къабугъунда эм агъачында жашаучу, къонгур неда къара тюрсюнлю гитче къамажакъчыкъ. *Алай жюрек ичине зарлыкъ кирсе, Зарлыкъ аны, агъач къуртча, кемирир...* Отарланы К., Сайлама, II, 103. **Агъач мюлк** лесное хозяйство/ агъач ёсдюрюучю, аны кесип жарашдырыучу предприятие. *Чегемни агъач мюлкюнде ишлени асламысы механизмле бла тамамланадыла.* "Коммунизмге жол", 1976, № 153. ❑ *Заповедникде ачыкъланнганына кёре, областны агъач мюлклеринде тыйыншлы иш этиледи.* "Ленинни байрагъы". **Агъач тауукъ** *къарач. къ.* **агъач къакъгъыч.** *Ол тийреледе, къайын тереклени башларында агъач тауукъла кёп боладыла.* Къудайланы Х., Бизни заманны адамлары, 28. ❑ *Агъач тауукъ такъырдатып агъач къаза, Бёрю, анга къарап, ары-бери оза, Агъач къазасыз жети атадан бери, Бир юй ишлеп кирелмейсиз,– деди бёрю.* "Жарыкъ жолда", 68. **Агъач тонгуз** дикая свинья/ кийик тонгуз. *Солтан, колхозну нартюх бахчаларыны къалауурду болуп, аланы агъач тонгузладан сакълайды.* "Шуёхлукъ", № 17, 26. ❑ *Агъач тонгузла, бурунлары бла чучхуп, картоф бахчагъа уллу заран салгъандыла.* "Коммунизмге жол", 1979, № 109. **Агъач чауул** бурелом/ Жел аудургъан агъач. *Пионерле, агъач чауулдан отунла жыйып, от этдиле.*

❑ **Агъач киши** дикий человек, дикарь; "снежный человек"/къарачай-малкъар жомакълада: агъачда жашаучу, адам сыфатлы тюклю жаныуар. *Аны [жугъутурну] терисин алып агъач ичинде асырай тургъанлай, бир агъач киши [мараучуну] юсюне келеди.* "Малкъар халкъ жомакъла", I, 278.

АГЪАЧ II къауум. *ат.* **1.** Древесина (лесоматериалы)/ Юй неда башха затла ишлер ючюн терекледен кесилип этилген зат. *Агъачны насыпсызы тирменнге къакъгъыч болур.* (Нарт сёз). ○ *Жамал, кийизде олтуруп, бичакъ бла не эсе да бир агъачны жонады.* Токъумаланы Ж., Нартланы туудукъларыбыз, 116.

2. *В позиции определения:* древесный; деревянный/ Агъачдан этилген. *Агъач кёмюр. Агъач спирт. Агъач кёпюр.* ▭ *Биринчи айлада окъуна Ырыскъулну арбазы агъач керекле ишлеген мастерскойгъа ушап къалды.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 167. ❑ *[Халиймат:] Эс жыйгъанымда, Ангелина Николаевнаны агъач тапчанында жатып, ол [атам] да къатымда олтуруп тургъанын сездим.* "Огъурлу танг", 70.

❑ **Агъач бит** *къ.* **клапа.** *Агъач битле агъач ундурукълада кёп боладыла.* **Агъач гинжи** *къарач. къ.* **бодуркъу.** *Агъач гинжича, Рейзер сын къатып, бети къабыргъача агъарып, итни тюбюнде жаулары табасы болургъа башлады.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 45. **Агъач завод** деревообрабатывающий завод/ агъач жарашдырыучу завод. **Агъач уста 1)** плотник/ агъач жонуучу, агъачдан юй этиучю, асламысында балта бла ишлеучю ишчи. *Агъач уста юйсюз къалыр.* (Нарт сёз). ○ *Ол кюн агъач устала кёпюрню жангыдан ишледиле.* "Шуёхлукъ", № 43, 19; **2)** сто-

ляр/ агъачдан тюрлю-тюрлю керекле, адырла ишлеучю уста. *Агъач уста, юйде тюрт-мюрт эте турмаса, тынчлыкъ тапмайды.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 63. **Агъач ат** *этн.* игра с деревянным "конем"/ базыкъ агъач таякъны бир къыйырын жип бла терекни бутагъына неда юйню чардагъына бегитип, бирси къыйырын а жерге тиреп, юсюне минип, чыбыкъ бла уруп ойналыучу сабий оюн. *Жашла агъач атха минип ойнайдыла.* ❑ *Маратчыкъ агъач атын чыбыкъ бла тюеди.*

Агъач атха мин умирать/ ёл, дуниядан кет. *Къарт агъач атха минди.* **Агъач атха миндир** убивать/ ёлтюр, дуниядан кетер.

❑ **Агъач аякъ 1.** *эск.* высокие деревянные ходули, на которых ходили женщины аристократического происхождения/ къара халкъдан башха болгъанларын белгилер ючюн, алгъын заманлада бий къауумланы тиширыулары кийген агъач аякъ кийим. *Гилястанны къатыны ариу Зауурдат, намыс ючюн, агъач аякъдан тюшмей, жан береди.* "Къарачай халкъ жырла", 59.

Агъачаякъ, таштабан выносливый, быстроходный/ арый-тала билмеген, терк атламлы, чыдамлы *(адам). Асхат жетмеген жер, ол билмеген зат жокъду, агъачаякъ, таштабанды.* **Агъачдан тюйме тюйген** умелец, мастер/ бир затха бек уллу усталыгъы болгъан. *Халиймат кийим тигиуге бек устады, агъачдан тюйме тюйген, алтын къоллу тиширыуду.* "Коммунизмге жол", 1979, № 27. **Агъач жаргъан айыу** человек богатырской силы/ бек уллу къарыуу болгъан адам. *[Аскер Хашимге:] Эй, сен Махмутну къарыуун сорма, ол агъач жаргъан айыуду.* "Коммунизмге жол", 1974, № 48.

АГЪАЧ III *ат.* Качество, достоинство; сорт/ Затны болургъа кереклисине тийишлилиги, аны игилиги-аманлыгъы. *Учузну агъачы осал болур.* (Н а р т с ё з). ○ *Кертиди, завод кесини иши бла да, берген продукциясыны агъаны бла да совнархозгъа дери белгилиди.* Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 24.

АГЪАЧ IV *ат.* Стан, фигура, форма тела/ Адамны неда малны санларыны уллулугъу. *Аслан къызны чырайлылыгъын, ариу агъачын бек жаратды.* Г а д и й л а н ы И., Санга айтама, 62. ❑ *Атны, айхай, ариулугъу барды, агъачын да махтарчады.* "Шуёхлукъ", № 5, 27.

АГЪАЧЛЫ[1] *сыф.* Лесистый/ Агъач кёп битген, агъачы кёп болгъан. *Агъачлы жер.*

АГЪАЧЛЫ[2] *сыф. 1.* Качественный, сортовой/ Агъачы иги. *Агъачлы товарла.* ❑ *Жерге иги агъачлы урлукъ себилгенди.* **2.** Породистый/ Асыл тукъумлу. *Агъачлы мал. Агъачлы ийнек.*

АГЪАЧЛЫЛЫКЪ *ат.* Качественность, доброкачественность/ Агъачы игилик. *Бир къауум промышленность предприятие хайырлылыкъ бла агъачлылыкъны ёсдюрюуде ишлерин уста къурайды.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 122. ❑ *Аны [системаны] тамалында производствону хайырлылыгъы бла ишни агъачлылыгъын ёсдюрюр ючюн фабрикада эришиу къуралгъанды.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 122.

АГЪАЧСЫЗ *сыф. 1.* Некачественный, не обладающий хорошими качествами, достоинствами, недобротный/ Осал агъачлы. *Агъачсыз кийим. Агъачсыз продукция.*

2. Невзрачный, нескладный, неказистый/ Жапысыз, къарамсыз, къууатсыз. *Агъачсыз адам. Агъачсыз тиширыу.*

АГЪАШЧЫ I *ат.* Лесник/ Агъач къалаууур, агъач сакълаучу. *Павел агъашчыны къызын кёрмегенли бир ыйыкъ болгъанды, ол бюгюн кёлге барыр оноу этди.* "Шуёхлукъ", № 65, 31. ❑ *Бир къауум адам да къуугъун этип,*

агъашчылагъа, чегетге атылдыла. "Шуёхлукъ", № 8, 9.

АГЪАШЧЫ II *ат.* Агъач уста 2(*къ.* **агъач II**). *Агъашчыны юйю агъачдан.* (Нарт сёз). ○ *Махтанчакъ эсирикледен Тюйюлдю, ийнан, чынтты поэт, Ол кесин арбачылагъа, Агъашчылагъа тенг этеди.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 432.

АГЪАШЧЫ III *ат. эск.* Пахарь/ Сабан сюре туруп, сабан агъачны агъачындан тутуп барыучу адам. *[Мурат:] Мен ёгюз башчы, атам а агъашчы болуп сабанчыгъыбызны кёп сюргенбиз.* (Фольк.).

АГЪЫЗ *эт.* **1.** *понуд. от* **акъ** [2]/ Акъ [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Тёгерекден туруп къартла, жашла да Къакъгъандыла, гыстыланы кётюрюп, Арпа, будай агъызадыла ындыргъа, Букъулата, саламларын кетерип.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 109. ❑ *Кюз жели юфгюрюп агъызады Талны чапыргъын черекге.* Бабаланы И., Жетегейле, 61.

2. Капать *чем*/ Сууну, сютню д. а. к. затны тамдыр. *Жашчыкъ харбызны суун кёлегине агъызды.*

3. Сбивать, стряхивать, отрясать *что*/ Къагъып тюшюр. *Терекни кертмелерин агъыздыла.*

4. *кёч. бош тил.* Свергнуть, низвергать *кого-что*/ Къуллугъундан тайдыр, кетер. *Директорну агъыздыла.* ❑ *Корольну агъызгъандыла.*

5. *кёч.* Убивать *(выстрелом)*/ Ушкок, герох д. а. к. саууп бла атып ёлтюр. *"Ибрагим, къалай айтаса, бюгюн ненчасын агъызырма",– деп, [Алимгъазий], жууап да сакъламай, ПТР-ни тап орната башлады.* Къулийланы Х., Эгизле, 8. ❑ *Командир бир кесекге ойсурайды, немецлени ючюсюн Хаджибекир алайда агъызгъанды, тёртюнчю немец къачады.* "Шуёхлукъ", № 71, 19.

6. *кёч.* Сбивать *что*/ Ушкок, пулемёт д. а. к. кёре саууп бла атып тюшюр. *Ол урушда Байсолтанов юч фашист самолетну агъызгъан эди.* "Шуёхлукъ", № 27, 94. ❑ *Жашла барадыла Ууда жубанч сайларгъа, Бабушланы агъызыргъа, Билек кючню сынаргъа.* "Жанкъылыч", 157.

7. *кёч. бош тил.* Выпивать/ Ичги ич. *Хыликке этип тебирегенлеринде, [Чомур] чагъырны агъызады.* Хубийланы О., Дерт, 27. ❑ *"Тюзню малы тюзде къалса да, бёрю ашамаз",– деп, жаш стаканын агъызады.* Хубийланы О., Аманат, III, 270.

АГЪЫЗДЫР *эт. понуд. от* **агъыз**/ Агъыз дегенни *къатланыучу айырмасы. Аппа терекни алмаларын агъыздырды.*

АГЪЫЗДЫРЫЛ *эт. страд. от* **агъыздыр**/ Агъыздыр дегенни *зорлаучу айырмасы.*

АГЪЫЗДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **агъыздырыл**/ Агъыздырыл дегенден *этим ат.*

АГЪЫЗДЫРЫУ *и. д. от* **агъыздыр**/ Агъыздыр дегенден *этим ат. Терекни къакъдырып, кертмеле агъыздырыу.*

АГЪЫЗЫЛ *эт. страд. от* **агъыз**/ Агъыз дегенни *зорлаучу айырмасы. Гюлтелени таякъ бла тюйсенг, будай бюртюкле иги агъызыладыла.*

АГЪЫЗЫЛЫУ *и. д. от* **агъызыл**/ Агъызыл дегенден *этим ат. Алмаланы буз уруп агъызылыулары.* ❑ *Бишген будайны жел уруп агъызылыуу.*

АГЪЫЗЫЛЫШ *взаимн.-совм. от* **агъызыл**/ Агъызыл дегенни *араш айырмасы. [Антон] машокга къазыкъны тийирсе, нартюх бюртюкле, шырылдап, агъызылышадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 371.

АГЪЫЗЫЛЫШЫУ *и. д. от* **агъызылыш**/ Агъызылыш дегенден *этим ат. Жел ургъанлай, агъызылышыуларына кёре, баллиле бишгендиле.*

АГЪЫЗЫУ *и. д. от* **агъыз**/ Агъыз дегенден *этим ат. Терекни алмаларын агъызыу. Душманны снайперлерин агъызыу. Къуллукъдан агъызыу.*

АГЪЫЗЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **агъыз**/ Агъыз дегенни *араш айырмасы. Жашчыкъла, тереклеге минип, аланы тёппелеринде къалгъан кертмелени агъызышадыла.*

АГЪЫМ *ат.* **1.** Течение, поток/ Тенгизде, кёлде сууну бир жары таба барыуу. *Тенгиз агъым. Жылы агъым.* ▭ *Черекле, тенгиз агъымла эм хауада желле къырал чеклеге къарамайдыла.* "Коммунизмге жол", 1973, № 59.

2. *кёч.* Течение *(напр. в политике, литературе)*/ Политикада, илмуда, искусствода д. а. к. затлада энчи жол, хал. *Анархизм политикада буржуй агъымды.* ❑ *Лектор литература агъымланы юсюнден лекция окъугъанды.*

АГЪЫРЫКЪ *ат.* Натянутая веревка *(для сушки белья и т. п.)*/ Жууулгъан быстырланы жайып къурутур ючюн, эки чыпынны неда башха затланы арасында тартылгъан бау. *Агъырыкъда тагъылып тургъан эски-бусху кийимлерин [Ханох] машокга жыйгъанды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 367. ❑ *Ол [Рая] жуугъан быстырларын агъырыкъгъа жайып, ызына айланнганда, жашны кёрюп, тохтады.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 47.

❑ **Агъырыкъ ат** конь с полной сбруей для верховой езды/ юсюнде не тюрлю кереги да болгъан ат. *Аны ючюн Аслан аны агъырыкъ атха миндирген болур.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 55.

АГЪЫРЛЫКЪ *ат. ц. диал. къ.* **агъырыкъ.** *Рая, ишден келгенлей, бир талай быстыр жууып, аланы тышында агъырлыкъгъа жаяды.* "Шуёхлукъ", № 31, 66.

АГЪЫУ *и. д. от* **акъ** [2]/ Акъ [2] дегенден *этим ат. Ётюрюкчю тюйюлме, Жазда болад чагъыуум, Бутакъладан салынып, Кюзде болад агъыуум.* Шахмырзаланы С., Кёгетле, 15.

АГЪЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **акъ** [2]/ Акъ [2] дегенни *араш айырмасы. Кюн къыздыргъанлай къар эрисе, юй башладан тамычыла гузаба этип агъышадыла.*

АГЪЫШЫУ *и. д. от* агъыш/ Агъыш дегенден этим ат.

АДАБИЯТ *ат.* **1.** *къ.* **литература 1.** *Биология адабият. Технология адабият.*

2. *къ.* **литература 2.** *"Адабиятдан дерсми бересе жашлагъа, къурулушчу, чырмагъанмы этдим?"– деди Рамазан.* Гадийланы И., Санга айтама, 191. ❑ *Адабиятыбызны бек сюеме, алай Кязимча усталарыбыз аздыла.* "Шуёхлукъ", № 54, 37.

АДАКЪА *ат.* Петух/ Башында кикириги, аягъында артыкъ тырнагъы болгъан эркек тауукъ; хораз, къыттай. *Уллу къызыл адакъа, Буруу башына минип, Къарай-къарай узакъгъа, Къычырады, силкинип.* Къулийланы Къ., Жангы китап, 161. ❑ *Бир уллу адакъа, Какыны юй аллында гёзенек юсюне минип, бир ачы къычырды да, ол сагъайып тургъан халкъны тынчлыгъын бузду.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 149.

АДАМ *ат.* Человек/ Сёлеше, оюм эте да билген, адырла ишлерге эм аланы обществолу урунууда хайырланыргъа къолундан келген, жаны болгъан зат. *Тюз адам тынч жукълар.* (Нарт сёз). ○ *Ишге кёлюн берген адам не затха да ти-*

ри болады. Этезланы О., Тарда, 175.

▲ **Адам арасы (ортасы) болгъан** *къарач. къ.* **киши ортасы болгъан.** *Адам арасы болгъан узун къуу къатын... юйге гузаба кирди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 129. ❑ *Адам ортасы болгъан бир эр киши келип, муркку эте башлады.* Байчорланы М., Уллу Къарачайда, 192. **Адам арасына жетишген** *къарач. къ.* **киши ортасы болгъан.** *Жашла, адам арасына жетишген эр кишиле, аны тёгерегин алып, къоллары силкип даулашадыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 229. **Адам ашаучу** людоед/ жомакълада, таурухлада айтылыучу, адам эт ашаучу жаныуар. *[Зубайда:] Адам ашаучула, сизни андан башха затха хунеригиз болмагъанын ким билмейди?*" "Шуёхлукъ", № 44, 89. **Адам аягъы тыннганда** в полночь/ кече оратасында. *Адам аягъы тыннган заман болуп, бир-бирде жел келтирип, суу тауш келген болмаса, къабыр кешенеча, тёрт жаны тынч эди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 83. **Адам бол** выйти (выбиться) в люди/ ёсюп, адамлагъа къошул. *Аны [Айнюрню] сахиник эси, ананы къызчыгъы адам болгъанын кёрюп, тёгюлгенин къайдан биллик эди?* Тёппелаы А., Отлукъ ташла, 96. **Адам къаны болгъанды** *что-л.* сильно подорожало/ багъа болгъанды. *[Жамий:] Анга уа алыр эдик, алай мирзеу багъасы кётюрюлюп, адам къаны боллукъду.* "Коммунизмге жол", 1973, № 46. **Адам къуранына къошул 1)** стать совершеннолетним, взрослеть/ акъылбалыкъ бол. *Жашы иги аякъланып, адам къуранына къошулгъанлай, киши жолгъа атланнганды.* "Малкъар халкъ жомакъла", I, 26; **2)** стать порядочным человеком/ адепли адам бол. *Жаш, ичгичилигин къоюп, адам къуранына къошулгъанлы, анасы ох деди;* **3)** оправиться от болезни/ ауруудан сау къалып, аякъ юсюнге бол. *Аш орунун жардыргъанлы ата адам къуранына къошулгъанды.* **Адам ортасына келген** *къ.* **киши ортасы болгъан.** *Поезд вокзалдан иги кесек узайгъанда, адам ортасына келген, кенг жауурунлу киши бла аны къатында жукъа санлы кёрюннген жаш... бек арт вагонну къарелдиси кёз тууралырындан жутулгъунчу сюеледиле.* Къулийланы Х., Этизле, 3. **Адам улу** человечество/ дунияны битеу адамлары, адам тукъуму. *Ол жетишимге келир ючюн, адам улу жюз жылланы кюрешгенди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 77. ❑ *Тиширыу адам улуну анасыды, ол адамла табаргъа деп жаратылгъанды.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 319. **Адам эт** вывести в люди/ ёсдюрюп, адамлагъа къош. *Баланы адам этген анады.* (Нарт сёз). ○ *Тюзю уа экиси да сабийлеге билим берир ючюн, аланы адам этер ючюн, кече, кюн демей кюрешедиле.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 86.

АДАМЛЫКЪ *ат.* **1.** Человечность, гуманность/ Адамны битеу иги шартлары *(адамлагъа сюймеклик, жан аурутханлыкъ, къайгъыргъанлыкъ, эс бургъанлыкъ д. а. к.) Адам болгъан къыйын тюйюлдю, адамлыгъын сакълагъан къыйынды.* (Нарт сёз). ○ *Жашла къыз сайлагъан сагъатда чырайына, сюегине, адамлылыгъына, окъууна, кесин къалай жюрютгенине къарайдыла.* Хубийланы О., Аманат, I, 132.

2. Порядочность; достоинство, честь/ Адеплилик, намыслылыкъ. *[Аскер:] Жашым, бу ичги бла адамлыгъынгы жоярса деп къоркъама.* "Шуёхлукъ", № 59, 31.

▲ **Адамлыкъдан чыкъ** потерять человеческий облик/ адамлыкъ бетинги тас эт, аман атлы бол. *Ичгиге кесин берген адам адамлыкъдан чыгъады.* "Коммунизмге жол", 1982, № 71. **Адамлыкъ эт** проявить человечность/ жюрек халаллыкъ кёргюзт. *[Тахир:] Этерге сюйсенг, адамлыкъ этген алай*

къыйын тюйюлдю. "Коммунизмге жол", 1973, № 27.

АДАМЛЫКЪСЫЗ *сыф.* Бесчеловечный/ Адамлыгъы болмагъан. *Фашист офицер керти да адамлыкъсыз болгъанын бет сыфаты окъуна айта эди.* "Коммунизмге жол", 1974, 18.

АДАМЛЫКЪСЫЗЛЫКЪ *ат къ.* **адамсызлыкъ.** *Жашны аллай бир адамлыкъсызлыгъы бюгюннге дери билинмегенди.*

АДАМСЫЗЛЫКЪ *ат.* Бесчеловечность/ Адамлыгъы болмаулукъ. *Чыгъарманы 5-чи кесегинде автор ханны жыртхычлыгъын, адамсызлыгъын, таза да мурдарлыгъын туура этген кезиую суратлайды.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 30. ❑ *Ючюнчюде келининги элтгенди. Анга адамсызлыкъ этгенди.* "Малкъар халкъ жырла", 63. ❑ *Ол кюн сюдде адамсызлыкъ, учузлукъ, хыйлачылыкъ тюзлюкге сюд эте эдиле.* "Шуёхлукъ", № 58, 71.

АДАМСЫН *эт.* Признавать *кого-л.* человеком, считать за человека/ Адамгъа сана, адамгъа терге. *[Махти Назирге:] Сен кесинг мени адамымы адамсынмай тургъанлай, менден хурмет излейсе.* "Коммунизмге жол", 1972, № 34.

АДАМСЫНЫУ *и. д. от* **адамсын**/ Адамсын дегенден *этим ат. Иги адамны адамсыныу.*

АДАМЫЧА *хал. сёзл.* **1.** Как следует, основательно, хорошенько/ Кереклисича, кёл салып. *Контрольну комиссиясында аны [Мухамматны] тарыгъыууна, адамыча, эс бурдула.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 153.

2. Сильно, крепко, как следует/ Къаты, кючлю, ачытырча. *Жашчыкъны къолуна урама деп, ... Мухаммат-Амин кесини тобугъун, адамыча, къыздырды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 32.

АДАРГЫ I *сыф. къарач. къ.* **адыргы I.** *Бу къазауатда бютеу адам улу биргелей кюрешеди, хорламы уа адаргыды.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 148. ❑ *Адаргы акъылым башымда эди, алай а къабырны къучакълап, не этгеними да билмей, къолларым топуракъны къазып тебиредиле.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 53.

АДАРГЫ II *хал. сёзл. къарач. къ.* **адыргы II.** *Адаргы сёлеш. Адаргы ышар.*

АДВОКАТ *ат. къ.* **ёкюл.** *Адвокатны сёзюню магъанасын тюшюрюр муратда прокурор бир талай зат айтды.* "Коммунизмге жол", 1963, № 202. ❑ *Аны [Вильгельмни] атасы адвокат Крейн, Мюнхенде белгили адам болгъанды.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 124.

АДЕЖ *ат.* **1.** Ряд *(двух коней, идущих один подле другого)*/ Бир бири къатларында баргъан эки атны тизгини. *Жер салыннгынчы адежге бир кесек юретир муратда, [атны] тик къабыргъаны энишге созгъанлыкъгъа, аллына тендиралмай эдиле.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 199.

2. *кёч.* Ряд, линия/ Тизгин, сызлыкъ. *Ичгичилик бла аманлыкъчылыкъ, хулиганлыкъ, дагъыда аллай осал къылыкъла бир адежде барадыла.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 26. **Адеж ат** *(запасной)* конь на поводу *(у верхового)*/ атлы миннген атыны жанында башындан тартып элтген ат. *Адилгерий: "Энди мен ары ёлсем да бармайма",– деп, кеси кесине алай айта тургъанлай, биягъы жаш, бир адеж атны да башындан тутуп, шырылдап чыгъады.* "Малкъар халкъ жомакъла", II 168. ❑ *Адеж атын да сабий-сюбюй юркютмесин деп, баугъа жыйып, [жаш] отоудан чыгъып, болуш юйге кирген жашча, Маржанлагъа кирди.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 16. **Адеж (атылгъан) жау-**

лукъ *къарач.* накинутый *(на голову и плечи)* платок/ башына къысылмай, башына эм имбашларына хаух атылгъан жаулукъ. *Мин, акътамагъым, фаэтоннга, Адеж жаулугъунг боюнунгда.* Батчаланы М., Элчилерим, 141. **Адеж тарт** вести *(запасного)* коня в поводу *(сидя на другом коне)*/ бир атха минип, бирси атны уа аны жанында жюгенинден тутуп элт. *Солтан-Хамит, ...командирни атын адеж тарта, ийнегин бузоуу бла сюрюп юйюне келди.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 140. ❑ *Атын адеж алып, озуп кетер муратда, [Адилгерий] алгъа тебинди.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 82. ❑ *Махмут бла Добай Сарыбийни артындан бирер ажирни адеж тартып барадыла.* Этезланы О., Тарда, 122. **Адеж тут** *къ.* **адеж тарт.** *Арба атланы, хамутларын да кийдирип, адеж-адеж тутуп, бирерине жайракъ минип, эллиле агъачха къачып барадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 343.

АДЕЖЛЕ *эт. сёл. тил.* Адеж тарт (*къ.* **адеж**). *Кеси атын адежлеп, Минди эмегенни атына, Тёгерегине къарап, Къууанды хар затына.* Ахматланы А., Тюлкю бла бёдене, 24.

АДЕЖЛЕН *эт. страд. от* **адежле**/ Адежле дегенни *зорлаучу айырмасы. Адежленнген ат тор алаша эди.*

АДЕЖЛЕНИУ *и. д. от* **адежлен**/ Адежлен дегенден *этим ат. Бригадирни алашасы адежлениую сюймеучюдю.*

АДЕЖЛЕТ *эт. понуд. от* **адежле**/ Адежле дегенни *къатланыучу айырмасы. Жаш кеси машина бла кетип, атын а къарындашына адежлетди.*

АДЕЖЛЕТИУ *и. д. от* **адежлет**/ Адежлет дегенден *этим ат. Атны адежлетиу.*

АДЕЖЛЕУ *и. д. от* **адежле**/ Адежле дегенден *этим ат. Атны адежлеу.*

АДЕЖЛИ I *сыф. къ.* **адепли I.** *[Устаз дерсде сабийлеге:] Адежли болугъуз, кесигизден абаданлагъа намыс, хурмет эте билигиз.* Кацийланы Х., Салам алейкум, 109. ❑ *[Мазан:] Алай бюгюн мен эсли, адежли жашны кёргенде, жюрегиме къаллай бир ырахатлыкъ келгенин айтып окъуна жетишдираллыкъ тюйюлме.* Токъумаланы Ж., Ыфчык, 65.

АДЕЖЛИ II *хал. сёзл. къ.* **адепли II.** *Адежли сёлешиу.*

АДЕЖЛИК *ат къ.* **адеплилик.** *Халгъа кёре, экиси да ичерге таукел болур эдиле, алай бир бирге намыс этедиле, адежлик кёргюзтедиле.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар? 122. ❑ *Малкъар халкъны ышаннгылы жашыса, Жашауну тик жолларында сыналдынг, Тюзлюкню, адежликни къарындашыса, Жаугъа къажау согъушда да махталдынг.* "Шуёхлукъ", № 53, 33.

АДЕЖСИЗ I *сыф. къ.* **адепсиз I.** *Адежсиз адам.*

АДЕЖСИЗ II *хал. сёзл. къ.* **адежсиз II.** *Адежсиз сёлешиу.*

'АДЕЖСИЗЛИК *ат къ.* **адепсизлик.** *Хатырсызлыкъ, адежсизлик аман адамны белгилеридиле.*

АДЕП *ат.* Воспитанность, благовоспитанность; вежливость, учтивость, тактичность/ Намыс, хурмет, асыллылыкъ, ишленмеклик, тап къылыкълылыкъ. *Ариулукъну адеп озар.* (Нарт сёз). ❍ *Ариулукъ бла да, акъыл бла, этими бла да, адеби бла да Салиймат кимден артха къалгъанды!* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 17.

❑ **Адеп эт** почитать, чтить/ сыйла, ариу кёр, сый, хурмет, намыс

бер. *Адеп этмеген адеп кёрмез.* (Нарт сёз). ○ *[Устаз сабийлеге:] Жашаулу болугъуз, Тамадагъа адеп эте билесиз.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 20.

АДЕПЛЕ *эт.* **1.** Сделать вежливым, учтивым, тактичным, воспитывать/ Ариу юйретип, адепли, намысли эт. *Анасы адеплеген сабийни эл кёрюр.* (Нарт сёз). ○ *Бек къыйынды сабийни Бузмайын адеплеген.* Отарланы С., Назмула, 14.

2. *къарач.* Проявлять такт, соблюдать приличия; оказывать уважение/ Адепни, намысны сакъла, сыйла. *Ол керек жерде таматаны адеплейди.* ❑ *Тиширыуну адепле.*

АДЕПЛЕН *эт. возвр. от* **адепле**/ Адепле дегенни *къайтыучу айырмасы. Жашчыкъ адепленнген сабий эди.*

АДЕПЛЕНИУ *и. д. от* **адеплен**/ Адеплен дегенден *этим ат. Школда илму алыу – Насыпны юлюшлери, Жашауда адепленыу – Низамны жюрюшлери.* Отарланы С., Назмула, 18.

АДЕПЛЕУ *и. д. от* **адепле**/ Адепле дегенден *этим ат. Сабийлени тап юйретиуде, адеплеуде ата-аналаны кеслерини къалай жюрютгенлерини бек уллу магъаналары барды.* "Коммунизмге жол", 1974, № 31.

АДЕПЛИ I *сыф.* Воспитанный; вежливый, учтивый, тактичный/ Намыслы, хурметли, асыллы, ишленнген, тап юйретилген. *Бийбертни махтана билмеген, артыкъ сёлешмеген намыслы, адепли жаш сунуучу эди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 175. ❑ *Хар сабий тенгчиклерин сюйюучю, ишленнген, адепли адам болсун деп кюрешеди Суфият.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 165.

АДЕПЛИ II *хал. сёзл.* Вежливо, учтиво, тактично/ Намыс, хурмет бла, намыс, хурмет этип. *Нартюх алыуда, мал кютюуде, тойда бла оюнда лакъырда, чегинден озмай, адепли айтыла эсе, уллу кючдю.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 101. ❑ *Кишини жюрегин къыйнамазча, адепли сёлеше, Магомет башхала жашагъан юйледен биринде фатарда турургъа ыразылыгъын билдиреди.* "Шуёхлукъ", № 63, 39.

АДЕПЛИК *ат. къ.* **адеплилик.** *Заманында кечгинлик берген адепликни шартыды.* (Нарт сёз). ○ *Адеплик эте билиу уллу байлыкъды. Азнауур уллу адепликни, намысны да билген адамды.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 38.

АДЕПЛИЛИК *ат.* Воспитанность; вежливость, учтивость, тактичность/ Намыслылыкъ, хурметлилик, асыллылыкъ. *Къайда да адеплилик, ариу къылыкъ керекди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 361. ❑ *Алай болса да [шахарны] акъ сюртюлген ариу юйчюклери уллу терек бахчалары, адамларыны адеплиликлери кимни да илешдирликдиле.* Хубийланы О., Аманат, I, 35.

АДЕПСИЗ I *сыф.* Невоспитанный; невежливый, неучтивый, нетактичный/ Намыссыз, хурметсиз, асылсыз. *[Шарау:] Бери келип, кишиден адепсиз сёзлени эшитмез ючюн, къая ыранда жоюлуп къалгъан иги тюйюлмюдю?* Толгъурланы З., Эрирей, 45. ❑ *Атасы да, анасы да, иги адамла болгъанлай, жаш кеси адепсиз, халисиз, бошбоюн болгъанды.* Хубийланы М., Алан, 84.

АДЕПСИЗ II *хал. сёзл.* Невежливо, неучтиво, нетактично/ Намыс, хурмет этмей. *Ёзден сизнича намыссыз ашыкъмайды, Ёзден, сизнича, адепсиз къадалмайды.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

АДЕПСИЗЛЕН *эт. сёл. тил.* Вести себя нетактично, вызываю-

ще; проявлять бестактность (грубость)/ Кесинги адепсиз, тапсыз жюрют.

АДЕПСИЗЛЕНИУ *и. д. от* **адепсизлен**/ Адепсизлен дегенден этим ат.

АДЕПСИЗЛИК *ат.* Невоспитанность; невежливость, неучтивость, нетактичность/ Намыссызлыкъ, хурметсизлик, асылсызлыкъ. *[Чомур] адепсизлиги, намысы болмагъаны Дауумну илгиздик этди.* Хубийланы О., Дерт, 74. ❑ *Малкъарны адамы адетлиди, тиймегеннге тиймейди, адепсизликни уа сюймейди, жукъ урлар ниет бла баргъанны уа бир чырмыкъсыз иймейди.* "Шуёхлукъ", № 18. 95.

АДЕТ *ат.* **1.** Обычай, традиция/ Халкъны жашауунда тохташдырылгъан низам, жорукъ, тёре. *[Добай:] Таулу адет къуруп къалмагъан эсе, бизни къошха къонакъ этмей, киши къыстамаз.* Этезланы О., Тарда, 100. ❑ *Къарачайлыла бла малкъарлыла ёмюрледен бери да Минги тауну тёгерегинде бирча адетлени жюрюте, бирча жашау къурай келгендиле.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 4.

2. *В позиции определения:* традиционный/ Адетге таянныган, адетге кёре этилген, къурашдырылгъан, жарашдырылгъан. *Ол [20-чы] жыллада этилген адет жырлада айтылгъаннга ийнанганла да кёп болгъандыла.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 25.

3. Привычка, обыкновение/ Адамны къылыгъында болгъан, юйренип къалгъан заты. *Аны [Сахайны] бир боппа-бош жерде къызып къалгъан адети болуучуду.* "Шуёхлукъ", № 69, 28.

АДЕТДЕЧА *хал. сёзл.* Обыкновенно, по обыкновению, как обычно, как надо, как положено/ Кереклисича, тийишлисича. *Тамата бла, адетдеча, жарыкъ саламлашып, Джекшенбайны жанында чёкдюм.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 27. ❑ *Адетдеча, къобуз тохтагъанлай,– харс, аны бла бирге уа тепсеу да тохтады.* Семенланы А., Жазыу айла, 82.

АДЖАР *сыф.* Аджарский/ Аджарлыланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Аджар литература. Аджар тил. Аджар искусство.*

АДЖАРЛЫ *ат.* Аджарец/ Аджарияда жашагъан гюржюлюлени къауумундан адам. *Жазыучуланы арасында аджарлы да бар эди.*

АДЖАРЧА *хал. сёзл.* По-аджарски *напр. говорить, писать)*/ Аджар тилде. *Аджарча сёлешиу. Аджарча жырлау.*

АДИЛ *ат. эск. къ.* **адыл.** *Адил адам. Адил оноу.*

АДИЯЛ *ат.* Одеяло/ Ичинде мамугъу болмагъан ысхарла жабыу. *Жангы адиял. Импорт адиял.*

АДМИНИСТРАТОР *ат.* Администратор/ Оноучу, оноу этиучю къуллукъчу. *Къонакъ юйню администратору.*

АДМИНИСТРАЦИЯ *ат.* Администрация. **1.** Руководящий орган учреждения, предприятия, организации / Предприятияны, учрежденияны, организацияны оноучу органы.

2. *къауум.* Должностные лица, ведающие управлением учреждения, предприятия/ Учреждениягъа, предприятиягъа оноу этиучю къуллукъчула. *Заводну администрациясы. Къурулуш управленияны администрациясы.* ❑ *Ишчиле администрациягъа къарыуларын танытдыла.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 261.

3. *В позиции определения:* административный/ Администрация бла байламлы. *Администрация органла.*

АДМИРАЛ *ат.* **1.** Адмирал/ Аскер-тенгиз флотну баш командир составыны аскер чыны эм ол чынны жюрютген адам. *Биз, комсомол училищеге жиберген адмирал Арсений Головкону, генералла Хаким Деппуевну, Кубати Кардановну эм башхаланы жигитликлерине къуанабыз.* "Шуёхлукъ", № 52, 122.

2. *В позиции определения:* адмиральский/ Адмиралныкъы, адмиралны оноуунда болгъан. *Адмирал кеме. Адмирал байракъ.*

АДРЕС *ат.* Адрес/ Биреуню неда бир затны жашагъан, болгъан жерин кёргюзтген белги, жазыу. *Къыз къагъытны адресин окъуду да, женгил окъуна ич отоугъа ташайды.* Токъум'аланы Ж., Нартланы туудукъулары, 67. ❑ *Ариубат, письмону конвертге салды да, адресин жазды.* "Шуёхлукъ", № 3, 37.

❑ **Адрес стол** адресный стол/ шахарда тургъан адамланы китапха жазып, ала къалайда жашагъанларыны юсюнден справкала бериучю учреждение. *Тукъум аты билинсе, ол адамны къайда жашагъанын адрес столда билирге боллукъду.*

АДУРХАЙ *ат. ист. къарач.* Адурхай *(одна из четырёх родовых ветвей в дореволюционном Карачае)*/ Революциягъа дери Къарачайда тёрт атауул къауумдан бири. *Къанны кёрсе, кёлю кетген адурхай.* (Нарт сёз). ○ *Багъалы адурхайла, чомарт трамла жумлай бусурманны инсанлары бла бир ичегиден айырылгъан къарачай халкъ.* Байчорланы М., Уллу Къарачайда, 110.

АДЪЮТАНТ *ат.* Адъютант/ Уллу аскер таматаны къатында аны жумушларын этип айланнган неда штабда ишлени тамамлаучу офицер. *Адъютант Жанчыкъны бохчасын келтирип столгъа салды.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 125. ❑ – *Бусагъат аланы да, тилманчны да бери чакъырыгъыз,– деп, генерал адъютантына буйрукъ береди.* Къобанланы Д., Эки заман, I, 88.

АДЪЮТАНТЛЫКЪ *ат.* Адъютантство, должность и обязанности адъютанта/ Адъютантны къуллугъу, иши. *Таулу жашладан бири фронтда белгили генералгъа адъютантлыкъ этгенди.*

АДЫГЕЙ *сыф.* Адыгейский/ Адыгейлиленики, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Адыгей алфавит. Адыгей тил.*

АДЫГЕЙЛИ *ат.* Адыгеец/ Адыгей республиканы баш халкъыны адамы. *Адыгейлилени тепсегенлерине сюйюп къарадыкъ.*

АДЫГЕЙЧА *хал. сёзл.* По адыгейски *(напр., писать, говорить)*/ Адыгей тилде. *Адыгейча сёлешиу. Адыгейча жырлау.*

АДЫЛ *сыф. эск.* Справедливый, беспристрастный/ Керексизге жакъ басмаучу, тюз. *Эй, сен адыл иеси адам! Сени жолунг, насыбынг хар къайда да болсун.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 312. ❑ *Сынагъандан тынч тюйюлдю, Аны эшитген инсаннга, Керти адыл кёз бла Къарап болалса анга.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 135.

АДЫЛЛЫ *сыф.* **къ.** адыл. *Хар жаш адыллы жигит, Жулдузлача, къызла да, Колхоз тойну жарыта Кенг кёкде жулдузла да.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 64. ❑ *[Мурадин] адыллы, сабыр адам болуучу эди да, энди адам танымазча болуп къалгъанды.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 124.

АДЫЛЛЫКЪ *ат.* Справедливость, беспристрастие/ Керексизге жакъ басмаучу къылыкъ, тюзлюк. *Къаншау чепкенни, бёркню да алай адыллыкъ бла анга бергенликге, Къарча, хыбырт тонун къоюп, аланы киерик тюйюл эди, ёрге тагъып, тууралырындан къарап турлукъ эди.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек.

АДЫЛЛЫЛЫКЪ *ат. къ.* **адыллыкъ.** *Аны [Энеевни] адыллылыгъы, жууаш, тап сёлешиую залда гъыжгъал-мужгъул этип даулашханланы шош этген эди.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 106.

АДЫЛСЫЗ *сыф.* Несправедливый/ Керексизге жакъ басыучу, терс. *Адылсыз адам. Адылсыз оноучу.*

АДЫЛСЫЗЛЫКЪ *ат.* Несправедливость/ Керексизге жакъ басыучу къылыкъ, терслик. *Адылсызлыгъы ючюн адамны жууапха тартадыла.*

АДЫР *къауум. ат.* **1.** Инструмент, орудие труда/ Бир ишни этер ючюн керекли зат. *Адырладан арбаз толу, Иш дегенинг бек къайнайды. Хар бирини чемер къолу, Чепкен чоллакъча, ойнайды.* "Шуёхлукъ", № 2, 52. ❑ *Кими къошну сакълайды, кими бичен адырланы жарашдырады, чалгъы тишейди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 176.

2. Кухонная посуда/ Аш-азыкъ биширир, аны сакълар неда столгъа аны бла салыр ючюн жюрютюлюучю юй сауут. *Бир заманда аш юйде агъач адыр таууша чыкъдыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 383.

АДЫРГЫ I *сыф.* Скудный, незначительный, слабый *(о свете, источнике света)*, мизерный, малый, ничтожный/ Къарыусуз, аз, къолайсыз. *Къарыусуз кюн адыргы таякъларын акъ булутла артындан къаратды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 195. ❑ *[Гелля], жанындан тойгъанын айта кетип, ёню къарыкъгъынчы, адыргы къарыуун кёз жашлагъа берди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 173.

АДЫРГЫ II *хал. сёзл.* Скудно, незначительно, слабо/ Къыйналып, кюч бла, аз, къолайсыз, амалсыз. *Къарыусуз хайыуанла, гуппуш болуп, адыргы къымылдайдыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 331. ❑ *[Шураны] кёзлерини жарыкъ жылтырагъанлары бла эринлерини къургъакъсып адыргы къымылдагъанларындан сора жукъ кёрмедим.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 53.

❑ **Адыргы бол** *къ.* **адыргыгъа къал.** *Рамазан, бир затны юсюнден сорлугъу келип, адыргы болады.* Зокаланы З., Солуу кюн, 17. ❑ *Анасы не бек адыргы этсе да, Сафиятны кёзюне жукъу кирмейди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 47. **Адыргыгъа къал** быть в затруднительном положении, не знать, что делать в данной ситуации/ не этерге билмей, амалсыз бол. *Анасы бла атасы къалай эсе да бирге жылыулу тюбемегенлерин сабий жюрекчиги бла сезип, Муратчыкъ адыргыгъа къалды.* Зокаланы З., Солуу кюн, 20. ❑ *Маймулат алай айтханда, Кулизар бютюн да адыргыгъа къалды.* Къулийланы Х., Дорбунда ушкок атылды, 62.

АДЫРГЫДАН *сылт. сёзл.* Не находя другого выхода, поневоле/ Не этерге билмей, амалсыздан. *Сайхат да, адыргыдан, зынтхы къышхырны жууып, аны жууумду суун отха салып, худурчукъ къайнатып, Муратха берди.* Шауаланы М., Мурат, 211. ❑ *[Мариям], не хадагъа этерге билмей, адыргыдан, туруп, юйге кирип, чыракъны жандырды,* "Шуёхлукъ", № 2, 50.

АДЫРГЫЛЫ *хал. сёзл.* Растерянно/ Абызыраулу, жунчуулу, не этерге билмей. – *Не этейик, жаным?– дейди акъырын Ана, бетине адыргылы къарап, Ана жашындан [солдат] не хапар айтырын Билмей, жунчуп турады абызырап.* Отарланы К., Сайлама, II, 101.

АДЫРГЫЛЫКЪ *ат.* **1.** Затруднительное положение/ Амалсызлыкъ, не этерин билмеулюк, къыйын болум. *Къартны къыйналгъанына тёзалмай, адамла адыргылыкъда ары-бери къарай-*

дыла. Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 70. ❑ *Баям, бу кюнледе аны жюрегин бийлеген къууанчлы адыргылыкъ да ол сюймеклик бла болур.* "Коммунизмге жол", 1973, № 57.

2. Скудность, скудость/ Азлыкъ, къарыусузлукъ. *Ашны адыргылыгъы. Билимни адыргылыгъы.*

АЖАЙЫП[1] *ат.* Руководитель танцев, веселья на свадьбе и т. п./ Келин келген жерде неда башха къууанчда той башчы. *Улан нёгер болгъаны къадар ажайып да болуп, Мурай тенгини тоюн сейирлик бардыра эди.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек.

АЖАЙЫП[2] *сыф. эск. къарач.* Удивительный, поразительный, интересный/ Сейирлик, аламат, тамашалыкъ. *Бу ажайып, бу тамаша, бу не ишди?* Ёртенланы А., Жазгъанларыны сайламалары, 24.

АЖАЛ *ат.* **1.** Смертный час, смерть, кончина/ Ёлюр ууахты, ёлюм. *Ажал соруп келмейди.* (Нарт сёз). ○ *Не медет! Ушкок чарлап къалгъанды да, Кийикни бёрю боюндан алгъанды, Зуфар экинчи кере атханды да, Бёрю сойланнганды, ажалын тапханды.* Боташланы И., Таула сакълайдыла, 23.

2. *В позиции определения:* смертельный/ Ёлюм берлик; ёлюм аллындагъы. *Ол Вьетнамгъа, бетсиз ишни бардыра, Кёкден, жерден ажал окъла себеди, Ол къыралны байлыгъына жутланып, Ёлюм къара халкъны къанын тёгеди.* Боташланы А., Жашауум, 36. ❑ *Вильгельм Крейн, адъютантына къайнагъан сарыуун ажал къычырыгъында тёге, ауду.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 131.

❑ **Ажал жетди** пришёл смертный час/ ёлюр заман келди. *Чычханны ажалы жетсе, киштикни къуйругъундан къабар.* (Нарт сёз). ○ *Жетмеген эсе уа ажал, Асмакъда да ёлмез адам.* Къулийланы Къ., Чумла къызарадыла, 263. **Ажал къайыкъ** душегубка *(узкая неустойчивая лодка)*/ женгил ауучу иничге къайыкъчыкъ. *Жашла экиси да, ажал къайыкъгъа олтуруп, жюзюп кетдиле.*

АЖАЛЛЫ *сыф.* **1.** Смертный, тот, для кого пробил смертный час/ ажалы жетген. *Ажаллыгъа окъсуз ушкок атылыр.* (Нарт сёз). ○ *Заман къайгъылыды, адам ажаллыды былайды бюгюн.* "Ленинни байрагъы", 1970, № 81.

2. *эск.* Смертный (у охотников название – табу дичи: оленя, тура и т. п.) Уучулада кийикни жашырын аты. Уучу: *"Танг болады, жаным, жашла, туругъуз! Ажаллыгъа сауут-саба буругъуз."* "Малкъар халкъ жырла", 7.

АЖАЛЛЫКЪ *ат сёл. тил.* Тот, кто должен умереть/ Ёлюрге тийишли (къаргъыш формада айтылады). *Юсю-тюклю, къуйругъу – тюз, Къулагъы-тюз, "къалым" деген Ажаллыкъгъа – эки ёгюз.* "Жюрек жырлайды", 22.

АЖАЛСЫЗ I *сыф.* Тот, чей смертный час еще не пробил/ Ажалы жетмеген. *Ажалсызгъа дарман кёпдю.* (Нарт сёз).

АЖАЛСЫЗ II *хал. сёзл.* Преждевременно, раньше времени *(о смерти)*/ Замансыз, асыры эртте. *Оюмсуз жюрюген ажалсыз ёлюр.* (Нарт сёз). ○ *Киеу нёгерге бармай къалгъан эдим, Сылтаугъа: "Башым ауруйду,– деп, Да мени анам жиляй болмазмы: "Ажалсыз ёлдю жашым",– деп.* "Малкъар халкъ жырла", 248.

АЖАШ *эт.* **1.** Заблудиться/ Жолну тас эт, терсине кет. *Соргъан таудан ауар, тынгылагъан тюзде ажашыр.* (Нарт сёз). ○ *Къарангы суукъ кечеде уясындан ажашхан чыпчыкъ бала кибик, Сафар, къайры барыргъа билмей, суукъ кечеледе къалтырай, титирей, хуна жанларында да кечеден тангнга чыкъгъанды.* Хочуланы С., Хапарла, 5.

2. *кёч.* Потеряться, затеряться/ Тас бол. *Къайры ажашхан эсе да, жаш къаламын тапмайды.*

3. *кёч.* Ошибаться/ Терс иш эт, жангыл. *Адамланы ажашдырма.* □ *Ахшыны махтасанг, жарашыр, аманны махтасанг, ажашыр.* (Нарт сёз). ○ *Жолдаш Тазоев хайт десе, ажашхан жарлыла тюз жолгъа бурулурла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 136.

АЖАШДЫР *эт.* **1.** Сбивать с (пути), запутывать *кого*/ Жолун тас этдир, терсине кетер. *Жолну сокъмагъын къар басып, къарангы боранда Азмы ажашдыргъанды жолдан жолоучуну?* Отарланы К., Сайлама, 185.

2. Вводить *кого* в заблуждение, сбивать *кого* с толку, путать, дезориентировать *кого*/ Жангылт, къатышдырт, терсине бур. *[Къурман:] Алан, келинчик, бу къарт кёзлерим мени ажашдыра башламагъан эселе, бу аллыбызда сюелген Мухтар болур дейме.* Зокаланы З., Солуу кюн, 37.

3. *кёч.* Потерять, затерять/ Тас эт. *Къойчула эки къоюбузну ажашдыргъандыла.*

АЖАШДЫРТ *эт. понуд. от* **ажашдыр**/ Ажашдыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Атасы сабийчикни элтдирип, агъач ичинде къойдуруп, ажашдыртханды.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 76.

АЖАШДЫРТЫУ *и. д. от* **ажашдырт**/ Ажашдырт дегенден *этим ат.*

АЖАШДЫРЫЛ *страд. от* **ажашдыр**/ Ажашдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Жашны портфели ажашдырылды.*

АЖАШДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **ажашдырыл**/ Ажашдырыл дегенден *этим ат. Китапны ажашдырылыуу. Малны ажашдырылыуу.*

АЖАШДЫРЫУ *и. д. от* **ажашдыр**/ Ажашдыр дегенден *этим ат. Боранда жолну ажашдырыу. Базарда жолдашын ажашдырыу.*

АЖАШЫУ *и. д. от* **ажаш**/ Ажаш дегенден *этим ат. Жолдан ажашыу.*

АЖДАГЪАН *ат.* Великан, детина, богатырь/ Уллу санлы киши, деу, пелиуан. *Аждагъанла кибик эки жаш да, мен да байгъа ишлеп, тёрт саныбызны къыйыны бла баш тутуп жашай эдик.* Боташланы А., Жашауум, 84. ❑ *Ата журт ючюн тёртеулен аждагъанча сермешгендиле.* Лайпанланы Р., Жолоучулукъда, 41.

АЖИГЕН *ат.* **1.** Овечья шерсть поздней *(осенней)* стрижки/ Кюз артында кечирек къыркъылгъан къой жюн. *Жамычы ажигенден этилиучюдю.*

2. Шкура ягнёнка трёх-четырёх месяцев/ Юч-тёрт айлыкъ къозуну териси. *Ажигенден этилген тончукъ.*

3. *В позиции определения:* сделанный из шкуры ягнёнка/ Ажигенден этилген. *Жылны жылы кезиую болгъанлыкъгъа, Къаххар къалпакъ киймей, къызыл тёппели акъ ажиген бёрк кие эди.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 183.

АЖИР *ат.* Жеребец/ Байталны урлукъландырыучу эркек ат. *Жаябоюн уллу къаратор ажир, сакъ сюрюучюча, жылкъыны сакълайды, узакъгъа узайгъан байталланы къууп тийишдиреди.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 31. ❑ *[Азамат] арсарсыз халжар тюбюнде бёлюнюп ишленнген ат орундан Даулет кеси миниучю къантор ажирни чыгъарып, быкъыгъа такъды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 174.

▲ **Ажирге айлан** быть покрытой жеребцом *(о кобыле)*, ослом *(об ослице)*/ къошул *(байтал бла ажирни эм тиши эшек бла гырайтны юсюнден)*. **Ажир юлюш**

косяк *(в 20 кобылиц)*/ байтал сюрюу *(20 байталы болады). [Баймырзаны] сахиник туу байталлары толу ажир юлюш болуп айланнгандыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 387. ❑ *Къартланы келгенлерине къарасанг, жылкъычыла ажир юлюшню аркъан бла сюргеннге ушай эди.* Хочуланы С., Хапарла, 13.

АЖЫМ *ат.* **1.** Сожаление, раскаяние/ Бир затха сокъуранмакълыкъ, былай нек этмеген эдим деп, жарсымакълыкъ. *Герох атылып, къаны чачылды, Юсюне кийген жыйрыкъгъа, Жарсыу, ажым да керек тюйюлдю Аллахдан келген буйрукъгъа.* "Малкъар халкъ жырла", 130.

2. Подозрение, сомнение, опасение/ Бир затны кертилигине ийнанмагъан оюм, ишеклилик. *Кертисин айтханда, ала не затла болгъанларын, къаллай ажым къаллай кезиуде туугъанын бирлеге ангылатыргъа ол [Байчо] билмей эди.* Тёппеланы А., Ташыуул, 32.

❑ **Ажым эт** сожалеть/ былай этилсе, ол иш алай болмаз эди деп жарсы. *[Жабалакъ Аслан эфендиге:] Сен этген ишге ажым этерикле алай кёп тюйюлдюле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 149. ❑ *Мустафирни къатыны: "Бу огъурсуз хапарны нек айтдырдым, деп ажым этди.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 9.

АЖЫМЛЫ I *сыф.* Трагический *(напр. эпизод, гибель)*/ Къарар керекли, ажым этдиримрча болгъан *(иш). Ажымлы ажал эки жыйырма кюнню алгъа келеди.* (Нарт сёз). ○ *Ажымлы жангылыч этмез мурат бла ызыма къайтама.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 148. ❑ *Тамараны актёрлукъ фахмусу Фатиманы ажымлы образын къурау бла ачыкъланады.* "Коммунизмге жол", 1978, № 196.

АЖЫМЛЫ II *хал. сёзл.* Трагически/ Бушуу, къайгъы этерча. *Ажымлы ёлген эки ёлюр.* (Нарт сёз). ○ *Ала насыпха жетмейдиле, жашаулары аман бла ажымлы бошалады.* "Шуёхлукъ", № 13, 123. ❑ *Кёп жигитле кетгендиле ажымлы, Екъюзлерине къоялмай гыржынлыкъ.* Отарланы К., Сынла, 150.

❑ **Ажымлы бол** попасть в трагическое положение по причине, которую можно было бы предотвратить/ ажымлылыкъгъа къал, палахха, къыйынлыкъгъа тюш. *[Къыз:] Ажымлы болуп ёлдю баланг а,– деп, анама жылап айтырсыз.* (Фольк.). ○ *[Анпа:] Не этейим, ажымлы болмадынг, отдан, окъдан къутула келип, от жагъангда ёлдюнг.* Тёппеланы А., Ташыуул. **Ажымлы эт** недосмотреть, недоглядеть/ къарар амалтын, къыйынлыкъгъа тюшюр. *Хау, суу билямукъдан тиш тюшдю деп, Саматны ажымлы этдик,– деди Хамзат сагъышлы.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 94. ❑ *Мухтарны жюреги не эсе да бир затны толтуралмай, ажымлы этгенча болду.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 30.

АЖЫМЛЫЛЫКЪ *ат.* Трагичность/ Къайгъылылыкъ, къыйынлылыкъ, бушуулулукъ. *Ажымлылыкъ сынамай жашау.*

АЖЫМСЫЗ I *сыф.* Несомненный, безусловный, уверенный/ Арсарсыз, сёзсюз, ышаннгылы. *Ызынг бла барсанг – ажымсызса.* (Нарт сёз). ○ *Бу тюбешиу "Тайфунну" ажымсыз хорламы бла бошалды.* "Ленинни байрагъы", 1982, № 114.

АЖЫМСЫЗ II *хал. сёзл.* Несомненно, бесспорно, непременно, обязательно/ Ажым этмезча, тынгылы, тап. *Уллу билимине базып къалмай, Суфият хар дерсине ажымсыз хазырланады.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 165. ❑ *Мюрзеучюлени баш борчлары жерни тамам ажымсыз хазырлауду, мылылыкъны сакълауду.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 112.

АЖЫМСЫЗ III *мод. сёз. къ.* **сёзсюз IV.** *Ажымсыз, къозусундан айырылгъан болур эди, бир къаракъулакъ акъ къой ёрге-энишге чаба тура эди.* Семенланы А., Жазыу айла, 38.

❑ **Ажымсыз бол** быть уверенным/ бир затны кертилигине ийнан. *Аргъы юйде аякъ тауш тынганында, атасы жукълагъанына ажымсыз болуп, Дауум шыкъыртсыз къопду.* Хубийланы О., Дерт, 17. ❑ *Бир жырда солдат юйюне сау-есен къайтырына ажымсыз болгъанын айтады.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 72.

АЖЫМСЫЗЛЫКЪ *ат.* Уверенность, убежденность в *чем-л.*/ Ышаннгылылыкъ, арсарсызлыкъ. *Мени сартын, сабийле задачаланы кеслери эте биле эселе да, ажымсызлыкъгъа аланы бирин доскагъа чыгъарып, къалай этгенин айтып кёргюзтсе, тап боллукъ эди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 237. ❑ *Поэтни кесини ниетине ажымсызлыгъы назмуну да ажымсыз, ышаннгылы этеди.* "Шуёхлукъ", № 45, 95.

АЖЫМСЫН *эт.* Ажым эт (*къ.* **ажым**). *Тас этерге къоркъмай эдим жашлыкъны, Жаш жюрегимде ол ёмюрлюк суна. Жарсый эдим, тас этдим деп башлыкъны, Сени кёрмей къаллыкъча, ажымсына.* Отарланы К., Сайлама, I, 271.

АЖЫМСЫНДЫР *эт. понуд. от* **ажымсын**/ Ажымсын дегенни *къатланыучу айырмасы. Айта кетип, жашны ажымсындырдыла.*

АЖЫМСЫНДЫРЫУ *и. д. от* **ажымсындыр**/ Ажымсындыр дегенден *этим ат. Биреуню ажымсындырыу.*

АЖЫМСЫНЫУ *и. д. от* **ажымсын**/ Ажымсын дегенден *этим ат. Бир затха ажымсыныу.*

АЗ[1] *мард. сёзл.* **1.** Мало, немного, небольшое количество/ Саны кёп угъай, белгили ёлчемден кем; антоними: кёп [2]. *Кёпден кёп ёлюр, аздан аз ёлюр.* (Нарт сёз). ○ *Тюкеннге кёп адам келеди, алай хапчук алгъанла уа бек аздыла.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 79.

2. Недолго, непродолжительно/ Кёпге дери угъай, кёп заманны угъай. *Къонакъ аз алтурур, кёп кёрюр.* (Нарт сёз). ○ *Къасым аз жашагъанды, болса да адамлагъа юлгю болурча анда кёп зат бар эди.* "Коммунизмге жол", 1980, № 146.

3. Редко *(ходить, бывать и т. п.)*/ Терк-терк угъай, анда-санда бир. *Бичен, отун ташыгъан арбала, атлыла озсала, кётюрюлген букъу арт кёзюуде жаууп былайын аз жокълагъанын билдиреди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 40. ❑ *Аллай чырмаула ишде аз тюбейдиле.* "Коммунизмге жол", 1976, № 52.

❑ **Аз-аздан** постепенно, малопомалу/ терк болмай, акъырын-акъырын, ашыкъмай. *Аз – аздан кеси да билмей, [Керимни] кирпиклери бирге къошуладыла.* Къожакъланы Т., Сыргъачыкъла, 49. ❑ *Аз-аздан шахар уяна, кесини хар замандагъы болумуна кире барады.* "Шуёхлукъ", № 37, 75. **Аз бол** уменьшаться, убавляться/ азай, азлан, кем бол. *Кёресиз, мени аскерим кюнден кюннге аз бола баргъанын.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 254. ❑ *Энди жайлыкълада кырдык аз болгъанды.* "Коммунизмге жол", 1974, № 108. **Аз да** нисколько, ничуть/ чырт да, ахырда, арталда. *Адуркъай, Къарачачны ол халына аз да эс бурмай, болгъан ишни башдан аякъ санап айтды.* Тёппеланы А., Чамны да чам биледи, 56. ❑ *Зеке Хажиге аз да къалкъыр онг бермеди.* Этезланы О., Тарда, 66. **Аздан-аз** всё меньше и меньше/ хар кюн сайын аз; антоними: кёпден-кёп. *Мурадин мотоциклни тюшюнде окъуна аздан аз кёре башлада.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 128. **Аз эт** уменьшать, убавлять/ азайт, азландыр; кем эт. *Бары да тауушну*

аз этерге кюрешедиле. Хочуланы С., Хапарла, 88. ❑ *Жуукълашып, машинаны газын аз этгенимде, сабий жылагъан тауш чыкъды.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 22.

АЗ[2] *эт.* Худеть, истощаться/ Арыкъла, арыкъ бол; антоними: семир. *Ибрахимни юйюнде, жаланнгач болсала да, азгъан адам жокъ эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 14. ❑ *Зулейхатны бетчиги, асыры азгъандан болур, алгъындан гитчеди, кеси да чыммакъчыкъ.* Толгъурланы З., Айыуташ, 51.

❑ **АЗ-АЗ** *мард. сёзл.* Мало-помалу, понемногу, постепенно/ Акъырын-акъырын, ашыкъмай, ууакъууакъ. *Не эсе да, бир тарыгъыуун айтырыкъча, [ит] аз-аз сынсыйды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 394. ❑ *Бир кесекден магнитофонну лентасы акъыртын, жумушакъ седиреп, Бахны музыкасы аз-аз согъулады.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 246.

АЗАЙ *эт.* Уменьшаться, убавляться/ Ёлчеминден, санындан къора, кем бол. *Жылкъы бирден суу ичсе, тирменни сууу азайыр.* (Нарт сёз). ○ *Таулада суу къутуруп келгенде этген тырмылары суу азайгъанда белгили болуп турадыла.* Къудайланы Х., Ол кюнледе, 60.

АЗАЙТ *эт.* Уменьшать, убавлять/ Ёлчеминден, санындан къорат, кем эт. *Хожа, ашлыкъ сатып алалмазлыгъын ангылады да, эшегине берлик юлюшюн азайтып башлады.* Кацийланы Х., Салам алейкум, 93. ❑ *Урунганлагъа багъыу-профилактика жаны бла болушлукъ этиуню качествосун кётюрюрге, адамланы аруулларын эм ёлюулерин азайтыргъа онг табылгъанды.* "Шуёхлукъ", № 3, 41.

АЗАЙТДЫР *эт. понуд. от* **азайт**/ Азайт дегенни *къатланыучу айырмасы. Сууну азайтдыр. Токну азайтдыр.*

АЗАЙТДЫРЫЛ *эт. страд. от* **азайтдыр**/ Азайтдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Токну кючю азайтдырылды.*

АЗАЙТДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **азайтдырыл**/ Азайтдырыл дегенден *этим ат. Ёлчеми азайтдырылыу.*

АЗАЙТДЫРЫУ *и. д. от* **азайтдыр**/ Азайтдыр дегенден *этим ат. Даууру азайтдырыу. Налогланы азайтдырыу.*

АЗАЙТЫЛ *эт. страд. от* **азайт**/ Азайт дегенни *зорлаучу айырмасы. Саны азайтылды. Кючю азайтылды.*

АЗАЙТЫЛЫУ *и. д. от* **азайтыл**/ Азайтыл дегенден *этим ат. Аракъы сатыучу тюкенлени азайтылыулары – ичгилиликге къажау кюрешиую иги амалларындан бириди.* "Коммунизмге жол", 1985, № 134.

АЗАЙТЫУ *и. д. от* **азайт**/ Азайт дегенден *этим ат. Кемчиликлени азайтыу. Сауут кючню азайтыу.* ☐ *Консерва заводлада къоранчланы азайтыугъа, сырьёну зырафсыз толу файдаланыугъа дайым эс бурулады.* "Коммунизмге жол", 1971, № 129.

АЗАЙТЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **азайт**/ Азайт дегенни *араш айырмасы. Эгечле картоф юлюшлерин кюн сайын ишлеп азайтышадыла.*

АЗАЙТЫШЫУ *и. д. от* **азайтыш**/ Азайтыш дегенден *этим ат. Ишни азайтышыу.*

АЗАЙЫУ *и. д. от* **азай**/ Азай дегенден *этим ат. Кючю азайыу. Саны азайыу.*

АЗАН *ат дин.* Азан *(призыв к молитве у мусульман)*/ Муслий-

манлада намазгъа чакъырыр ючюн минарадан къычырып окъулуучу дуа. *Юйде олтуруп тургъан Махмут, азан тауушну эшитип, эшикге чыкъгъанында, кёз байланып, къарангы болгъан эди.* Шауаланы М., Мурат, 142. ❑ *Муадзин, иничке ауазчыгъы къалтырай, азанны созуп кюрешеди.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 104.

❑ **Азан къычыр** *дин.* призывать на молитву/ муслийманланы намазгъа чакъыр. *Чомаланы межгитни минарасына минип, муадзин азан къычырады – ол къушлукъ намазгъа чакъырады.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 141. **Азан тарт** *дин. къ.* **азан къычыр.** *Ол [азанчы], баш бармагъы бла кесини къулакъ жумушагъындан басып, ауазын къол аязы бла аумалай, азан тартады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 98.

АЗАНЧЫ *ат дин.* Муэдзин/ Намаз этер ууахтылада минарагъа чыгъып, намазгъа чакъырыучу адам, дин ахлусу. *Эки къолун къулакъларына басып, азанчы минарадан ахшам намазны къычырады.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 68. ❑ *Межгитни минарасындан азанчы салах тарта турады.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 36.

АЗАП *ат.* **1.** Мука, мучение, страдание/ Къыйынлыкъ, бушуу, жарсыу. *Еге ана – дуния азап.* (Нарт сёз). ○ *Ой, машалла, болсун, халкъым, Отлукъ ташча беклигинге, Не азапда да къууанчы таркъаймагъан жюрегинге!* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 422.

2. *къарач.* Кара, наказание, взыскание/ Адам терслиги, этген хатасы, аманлыгъы ючюн сынагъан зат. *[Надзиратель тюрмени таматасына:] Ючюсюню да азаплары бирер жылды. Тукъумлары керек эсе, барып, китапха къарап, билип келейим, бусагъатда эсимде тюлдю.* Къобанланы Д., Таулада тауушш, 207. ❑ *[Абдул-Къадыр:] Азабымдан къутулгъанлай, кеси кесиме урламазгъа сёз берип, элимде бир бай тюкенчиге жалгъа тохтадым.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 87.

▼ **Азап бер** карать, наказывать *кого*; мучить *кого*/ азап чекдир, къыйна, зарауатлыкъ сынат. *Сен анга не кёп азап бергенсе, Жукълатмагъанлайын танга Чыгъара да келгенсе.* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 131. ❑ *Таулу халкъны алгъынгы жашау халы Азап берген Зулмудан толу эди.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 43. **Азап кёр** измучиться, известись, истерзаться / кёп къыйынлыкъ, зарауатлыкъ сына, унукъ, термил. *Бекболат, азап кёрсе да асыры, Къалды ол къыйын жарасындан ёлмей.* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 12. **Азап сына** *къ.* **азап кёр.** *Кюйсюзлюкню жели сюрюп кери, Ол узакълада азап сынагъанды.* Мокъланы М., Жугъутур мюйюз, 76. **Азап чек** *къ.* **азап кёр.** *Бир адамны хатасы бла минг адам азап чегер.* (Нартсёз). ○ *Тапхан анам сенсе – къара топуракъ. Кёп инсанла сенсиз азап чегедиле.* Къулийланы Х., Жырны заманы, 13.

АЗАПЛА *эт. сёл. тил.* Азап бер (*къ.* **азап**). *Оккупантла элни адамларын къаты азаплай эдиле.*

АЗАПЛАН *эт. страд. от* **азапла**/ Азапла дегенни *зорлаучу айырмасы. Колониячылыкъны бугъоунда тургъан халкъла азапланадыла.*

АЗАПЛАНЫУ *и. д. от* **азаплан**/ Азаплан дегенден *этим. ат. Концлагерде азапланыу.*

АЗАПЛАУ *и. д. от* **азапла**/ Азапла дегенден *этим ат.*

АЗАПЛЫ *сыф.* **1.** Измученный, изнуренный/ Бек арыгъан. *Келинни къызчыгъы энди ючжыллыкъ болуп, жол узунуна кюнден кюннге жангы, сейир сёзле айтып, азаплы*

адамланы кюлдюрюп келеди. Тёпеланы А., Кюн батмайды, 160.

2. Угнетенный, притесняемый *кем-л.*/ Азап чекген, унукъгъан, къыйынлыкъ сынагъан, эзилген.– *Бу хапар, бир ёксюз жашны азаплы жашаууна кёргюзте, къара халкъны къыйын жашаууна сыратлайды...* "Шуёхлукъ", № 7, 127.

АЗАПЛЫКЪ *ат. къ.* **азап 1.** *Къарыусузлагъа хайырым тийсин деп, Эски гюрбежимде темир тюеме, Халкъыма жетген азаплыкъны кёрюп, Гюрбежимдеги кёмюрча кюеме!* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 61.

АЗАПЧЫ *ат.* Мучитель, угнетатель/ Огъурсуз, жазыкъсыныуу болмагъан, зулмучу, кюйсюз адам. *Элни тонагъан азапчыла, орамны ат аякъ тауушха алдыртып, бири бирини ызындан чабыша, кетдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 241. ❑ *Кесин ингилиз алтыннга сатхан, эски тёрени жюрютген азапчы Деникинни аякъ тюбюне Терк областны берипми къоярбыз да?– Угьай!* "Шуёхлукъ", № 32, 41.

АЗАРЛА *эт. къарач.* **1.** Возбуждать азарт в ком. *Жашны шахмат ойнаргъа азарладыкъ.*

2. Намереваться *(что-л. сделать)*/ Бир зат этерге мурат, умут эт. *Жаш университетге кирирге азарлайды.*

3. Накидываться, набрасываться на *кого-что*/ Биреуню юсюне атыл, юсюне мыллык ат.

АЗАРЛАН *эт. къарач. 1. къ.* **азарла.**

2. Входить в азарт; увлекаться *чем*/ Бир зат этерге къыз, къызын. *Сабий ойнаргъа азарланнганды.* ❑ *Жашчыкъ китап окъургъа азарланып турады.*

АЗАРЛАНЫУ *и. д. от* **азарла**/ Азарла дегенден *этим ат.*

АЗАРЛАТ *эт. понуд. от* **азарла**/ Азарла дегенни *зорлаучу айырмасы.*

АЗАРЛАТЫУ *и. д. от* **азарлат**/ Азарлат дегенден *этим ат.*

АЗАРЛАУ *и. д. от* **азарла**/ Азарла дегенден *этим ат.*

АЗАТ *ат.* Свободный, независимый, вольный/ Эркин, башына бош. *Бийикле, эрликча таза бийикле, Кишилик кибик азат бийикле!* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 97. ❑ *Заман – терк черек, шуёхлукъ – кёпюр, Ол кёпюрню эки къулагъы – Эркинлик, теңлик! Зорлукъла кетип, Азат таулу тангнга къууанды.* Мокъаланы М., Жугьутур мюйюз, 82.

❑ **Азат бол** *къ.* **азатлан.** *[Адилгерий:] Азат болгъанла, элигизге къайтыгъыз.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 102. ❑ *Ханны къуллары, къарауашлары, башларына азат болдула.* Тёппеланы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 33. **Азат эт** *къ.* **азатла.** *Фашизмни бугъоуу салынып тургъан кёп халкъланы азат этди бизни къыралыбыз.* "Ленинни байрагъы", 1971, № 97. ❑ *[Ёрюзмек:] Мен, нартланы зулмудан азат этгинчи, кесиме тынчлыкъ, ырахатлыкъ табарыкъ тюйюлме.* Тёппеланы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 45.

АЗАТЛА *эт.* Освобождать *кого*; давать вольную/ Башына эркин, бош эт, эркинликге чыгъар. *Ол сарымыйыкъ къантулкъ он юйню кюйдюрюп, элни тонап халек эте тургъанлай, Къызыл Аскер жетип бизни азатлагъан эди.* Гыттуулланы М., Ачыкъ жюрекле, 66. ❑ *Тюбешиуде сёлеше, республиканы оноучулары айтхылыкъ жигитледен, халкъны азатлар ючюн кюрешген ишчиледен бла солдатладан юлгю алыргъа чакъыргъандыла.* "Шуёхлукъ", № 43, 105.

АЗАТЛАН *эт.* Освобождаться; получать вольную/ Башынга бош бол, эркин бол, эркинликге чыкъ. *Унугъуудан азатлан.*❑ *Шахарлары быз, эллерибиз фашистледен азатланнган кюн къаллай къууанч эди.* ☐ *Азатланнган*

Нальчикни башында жангыдан орнатылгъан ариу байракъла декабрь айны суху желинде сюзюледиле. "Шуёхлукъ", № 62, 28.

АЗАТЛАНДЫР *эт. къ.* **азатла.** *Халкъ кеси кесин азатландырады.* ❑ *Колониализмден азатландыр. Душманладан азатландыр.*

АЗАТЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **азатландыр**/ Азатландыр дегенден *этим ат. Колонияланы азатландырыу. Тутмакъланы азатландырыу.*

АЗАТЛАНЫУ *и. д. от* **азатлан**/ Азатлан дегенден *этим ат. Душмандан азатланыу.* ▭ *Востокну къыралларында миллет азатланыуну къозгъалыуу башланнганды.* Лайпанланы Р., Жолоучулукъда, 96.

АЗАТЛАУ *и. д. от* **азатла**/ Азатла дегенден *этим ат. Августну ол кюнлеринде полк урушла бла Орёл областны азатлауну башлады.* "Коммунизмге жол", 1973, № 90. ❑ *Битеу адам улуну фашист боюнсадан азатлауда Сталинград сермешни бек уллу магъанасы барды.* "Коммунизмге жол", 1969, № 91.

АЗАТЛЫКЪ *ат.* **1.** Свобода, воля, независимость/ Эркинлик, башына бошлукъ, жалынчакъсызлыкъ. *Азатлыкъ ючюн ёлген батырланы Къабырлары жерингде кёп сауладан.* Къулийланы Къ., Жаралы таш, 45. ❑ *Азатлыкъ, хорлау да тынч келмейдиле, Аны мен къыйын ёмюрюмде кёрдюм.* Къулийланы Къ., Жаралы таш, 100.

2. *В позиции определения:* освободительный/ Мураты азатлау болгъан. *Биз чыкъгъанбыз азатлыкъ къазауатха, Жокъду бизге арсарлыкъ, къарау артха.* Отарланы К., Жолла, 64. ❑ *Институтну директору – Слободан Босильчич Югославияны азатлыкъ аскерини батальонуну алгъыннгы комиссарыды.* "Ленинни байрагъы", 1971, № 76.

АЗАУ *ат къарач.* **1.** *къ.* **азыу**[1] *Баш азаууна къарайма, Жангыздан сора сени тишинг жокъ.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 87.

2. *кёч.* Острие скалы/ Къаяны баш чукую, жютюсю. *Бийик киришле акълай, Бой бермегенча кюннге, Тау таракъла, булутладан Мийик агъаргъан азаула, Алай турадыла жазда.* Байрамукъланы А., Юйге игилик, 39.

▲ **Азауу барды** показать зубы (дать отпор) / къаты жууап бер, *[Асланкирден] энди къатыракъ жууапны эшитгенинде, азауу бар кёреме, сагъыракъ болургъамы керекди дегенча, Исмайыл иги кесек тынгылады.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 174.

АЗБАР *хал. сёзл. къ.* **къарач.** Наизусть/ Кёлден. *Авторну кёлюне история болумланы юсюнден жазама деп келе болур, былайда уа – ким да азбар билген затла.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 14.

❑ **Азбар эт** *къ.* **азбарла.** – *Дерсге жукъ тапмасам, сабийле азбар этерча назмучукъ жаза эдим.* Боташланы А., Жашауум, 3. ❑ – *Бизге азбар этерге ана тилден, орус тилден да назмула бердиле.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 150.

АЗБАРЛА *эт.* Выучить *что* наизусть/ Кёлден бил. *Жашчыкъ назмуну азбарлады.*

АЗБАРЛАН *эт. страд. от* **азбарла**/ Азбарла дегенни *зорлаучу айырмасы. Назму азбарланнганды.*

АЗБАРЛАНЫУ *и. д. от* **азбарлан**/ Азбарлан дегенден *этим ат. Назмуну азбарланыуу.*

АЗБАРЛАТ *эт. понуд. от* **азбарла**/ Азбарла дегенни *къатланыучу айырмасы. Устаз окъуучулагъа поэманы кесегин азбарлатды.*

АЗБАРЛАТЫУ *и. д. от* **азбарлат**/ Азбарлат дегенден *этим ат. Назмуланы азбарлатыу. Цитатаны азбарлатыу.*

АЗБАРЛАУ *и. д. от* **азбарла**/ Азбарла дегенден *этим ат. Назмуну азбарлау.*

АЗ-БУЗ *мард. сёзл.* Немножечко, чуть-чуть, смутно, еле-еле, едва/ Азчыкъ, бир кесекчик, кючден-бутдан. *Суукъсурап, аз-буз жылыу ургъан печь аллында жоппучукъ жыйылып, теке къалкъыу эте тургъан Зарият терезе дюнгюрдегенден элгенип уянды.* К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 67. ❑ *Узакъда ийнар айтхан къызланы тауушлары аз-буз эшитилди.* "Алчыла", 147.

АЗГЫН *сыф.* Худой, тощий/ Арыкъ, къатангы, жукъа, къуу. *Шатырладан, балаганладан къуюлдула азгъын жашчыкъла.* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 34. ❑ *Бизни азгъын акка, Чал сакъалы белге жетип, Ныгъышда олтурады, Сер сагъышха кетип.* К ъ о б а н л а н ы М., Акъ бутакъчыкъ, 26.

АЗГЪЫНДЫ *сыф. къарач.* Худосочный, истощенный, костлявый/ Бек арыкъ, сюеклери билине тургъан. *Азгъынды сабий.* ❑ *Азгъынды мал.*

АЗГЪЫНЛА *эт. сёл. тил. къарач. къ.* **аз** [2]. *Жаз башына малла азгъынлагъандыла.*

АЗГЪЫНЛАТ *эт. понуд. от* **азгъынла**/ Азгъынла дегенден *этим ат. Малланы азгъынлатхандыла.*

АЗГЪЫНЛАТЫУ *и. д. от* **азгъынлат**/ Азгъынлат дегенден *этим ат.*

АЗГЪЫНЛАУ *и. д. от* **азгъынла**/ Азгъынла дегенден *этим ат.*

АЗГЪЫНЛЫКЪ *ат.* **1.** Худоба, поджарость, хилость/ Арыкълыкъ, къатангылыкъ, жукъалыкъ, къуулукъ.– *Ачылмайын кёзлерибиз жарыкъгъа, Тёзалмайын азгъынлыкъгъа, ачлыкъгъа...* "Жарыкъ жолда", 15. ❑ *Абайханланы Мурзабек мал ашны дыкылыгъындан къысыр тууарлагъа азгъынлыкъ жетгенини юсюнден къайгъырып сёлешди жыйылыуда.* "Ленинни байрагъы", 1972, 25.

2. *кёч.* Неурожайность, малоурожайность, истощенность, неплодородность/ Битимсизлик, битими осаллыкъ. *Азгъынлыкъ жетген жерледен минг гектаргъа 500 тонна минерал ашау берилгенди.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 57.

АЗДЫР *эт.* Истощать, иссушать *кого*/ Арыкъ эт. *Эринчеклик аздырады, урунуу оздурады.* (Н а р т сёз). ❍ *[Джандет:] Мени аздырыргъа къуру Азретни къайгъысы да кёндю...* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 85.

АЗДЫРТ *эт. понуд. от* **аздыр**/ Аздыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Эшекни кёп жекдирип аздыртдыла.*

АЗДЫРТЫУ *и. д. от* **аздырт**/ Аздырт дегенден *этим ат. Атны чаришге салып аздыртыу.*

АЗДЫРЫЛ *эт. страд. от* **аздыр**/ Аздыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Малла, иги къаралмай, аздырылгъандыла.*

АЗДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **аздырыл**/ Аздырыл дегенден *этим ат. Малны аздырылыуу.*

АЗДЫРЫУ *и. д. от* **аздыр**/ Аздыр дегенден *этим ат. Ашны аз берип, малны аздырыу.*

АЗЕРБАЙДЖАН *сыф.* Азербайджанский/ Азербайджанлыланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Азербайджан тил. Азербайджан культура.*

АЗЕРБАЙДЖАНЛЫ *ат.* Азербайджанец/ Азербайджанда жашагъан асламлы миллетни адамы. *Азербайджанлы жарыкъ тюбеди бизге.*

АЗЕРБАЙДЖАНЧА *хал. сёзл.* По-азербайджански *(напр. говорить, писать)*/ Азербайджан тилде. *Азербайджанча сёлешиу. Азербайджанча жырлау.*

АЗИМ-КЕРИМ *межд.* Ей-богу! Честное слово!/ Ант этеме, кертиси да. *Азим-керим, мен бу ишден хапарым жокъду!* ❑ *Азим-керим, мен бюгюн санга къайтмай кетмем.*

АЗИРЕЙ *сыф.* Ассирийский/ Азирейлилеики, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Азирей тил. Азирей культура.*

АЗИРЕЙЛЕН *эт. сёл. тил.* Безобразничать, вести себя дурно, возмутительно/ Кесинги тапсыз, къылыкъсыз жюрют, къылыкъсызлыкъ эт. *Сен бош азирейленесе, жаш!...– деп, ачыуланды атасы жашына.* "Коммунизмге жол", 1976, № 19.

АЗИРЕЙЛЕНИУ *и. д. от* **азирейлен**/ Азирейлен дегенден *этим ат.*

АЗИРЕЙЛИ[1] *ат.* Ассириец/ Иранда, Иракда, Турцияда, Россейде эм бир къауум башха къыраллада жашагъан халкъны адамы. *Азирейли бла танышыргъа.*

АЗИРЕЙЛИ[2] *сыф.* Поганый, омерзительный/ Жийиргенчли. *Азирейли Голой келди аллыма, Ышарыулу къарай мени саныма.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. ❑ *[Махмут:] Бу азирейли спектаклинги къой, Шульц!* "Шуёхлукъ", № 77, 125.

АЗИРЕЙЧА *хал. сёзл.* По-ассирийски/ *(напр. говорить, писать)*/ Азирей тилде. *Азирейча сёлешиу. Азирейча жырлау.*

АЗИЯЛЫ *ат.* **1.** Азиат/ Азияда туугъан, анда жашагъан адам. *Азиялыланы асламы къара шинлиледиле.*

2. *В позиции определения:* азиатский/ Азияда жашагъан. *Азиялы халкъла.*

АЗИЯТ *ат. къ.* **азиялы 1.** *[Никитин цирульникге:] Ат кибик бу мазаллы азиятны тазалайма десенг, бек кёп суу керек боллукъду.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 200. ❑ – *Не къыйынлыкъ да салгъа эдиле да азиятла бир жукъ кёргюзге эдиле.* Байчоралаиы М., Уллу Къарачайда, 28.

АЗЛА *эт. сёл. тил.* Аз эт (*къ.* **аз**). *Башланы энишге тутдургъан, Исси жилямукъ жутдургъан, Жашар ёмюрню азлагъан, Урушду ёлюмню ызлагъан.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 12.

АЗЛАН *эт. сёл. тил. аз жюр. къ.* **азай.** *Къарангы къартая, кёк да сазлана, Жулдузла бугъадыла, бир-бир азлана.* Отарланы С., Жюрек саугъа, 70.

АЗЛАНДЫР *эт. сёл. тил. къ.* **азайт.** *Кюнню кёзю кесини жарыгъын азландыра баргъаны сайын, туманла энишгеден энишге саркъа келе эдиле.* Хочулаиы С., Хапарла, 39.

АЗЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **азландыр**/ Азландыр дегенден *этим ат. Аскерни азландырыу. Саууг кючню азландырыу.*

АЗЛАНЫУ *и. д. от* **азлан**/ Азлан дегенден *этим ат. Сууну азланыуу.* ❑ *Аруулаиы азланыулары.*

АЗЛАТ *эт. сёл. тил. къ.* **азайт.** *Жаш кранны суун азлатды.*

АЗЛАТЫУ *и. д. от* **азлат**/ Азлат дегенден *этим ат.*

АЗЛАУ *и. д. от* **азла**/ Азла дегенден *этим ат. Ядро сауутну азлау.*

АЗЛЫКЪ *ат.* Малочисленность *чего*, малое количество *чего*; недостаточность, нехватка/ Саны кёп болмагъанлыкъ. *Ырысхыны азлыгъы. Сууну азлыгъы.* ❑ *Къыйынды – къыйын къан сермешде азлыкъ.* Отарланы К., Сайлама, II, 209.

❑ **Азлыкъ эт** не хватать, недоставать/ кемлик эт, жетишме. *Сирияда ахча азлыкъ этеди.* Лайпанланы Р., Жолоучулукъда, 81. ❑ *Риторика, фахмусузлукъдан къалса, билимни азлыкъ этгени бла жазыу сынам болмагъанны шартыды.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 22.

АЗ-МАЗ *мард. сёзл.* **къ.** азбуз. *Юйле да, къара тёбеле кибик, аз-маз кёрюнедиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 226. ❑ *Жаланда къабыргъада тагъылгъан репродукторну тунакы тауушу аз-маз эшитиледи.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 224.

АЗМАН *ат.* Кастрированный трехгодовалый козёл/ Юч жылы болгъан бичилген теке.

АЗМЫЧ[1] *сыф.* **1.** Заморыш/ Къарыусуз, арыкъ, азгъын. *Атылмай къалды ол батырны къазмычы, Байтал болду да бу жыйынны, ой, азмычы.* "Малкъар халкъ жырла", 46. ❑ *Тейри деп, къагъыл аякъ, Атышып чёмелтаякъ, Ойнайдыла жашчыкъла – Къаракёз азмышчыкъла.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 31.

2. Вундеркинд/ Жыл санына кёре болмай, кёп билген, фахмулу сабий. *Жашчыкъ азмышчыкъды.*

АЗМЫЧ[2] *ат. эск.* Человек, плохие предсказания которого якобы сбывались/ Айтханы керти боллукъду деп халкъ ийнаннган, аман тилли адам. *Биреуге – азмыч, биреуге – жазмыч.* (Нарт сёз). ○ *Азмыч къаргъагъан кибик.* (Фольк.).

АЗОТ *ат.* **1.** Азот/ Химия элемент, жанмаучу, ийиссиз эм тюрсюнсюз газ *(ёлчем жаны бла хауаны аслам кесегин тутады битимлени ёсюулеринде магъаналы затды). Мешхутну битимлеге керекли азоту, фосфору эм башха затлары барды.* "Коммунизмге жол", 1968, № 19.

2. *В позиции определения:* азотистый, азотный/ Азоту болгъан, азот къошулгъан. *Азот семиртгич. Азот кислота.*

АЗСЫН *эт.* Считать недостаточным *что*, неудовлетворяться *чем*/ Бир затны азгъа, жетишмегенге сана. *Таулу къызла ийнек сауаргъа тюзелгендиле, алай а ала бир усталыкъны энди азсыннган этедиле.* "Алчыла", 81.

АЗСЫНЫУ *и. д. от* **азсын.** Азсын дегенден *этим ат. Болжалны азсыныу. Ырысхыны азсыныу.*

АЗСЫНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **азсын**/ Азсын дегенни *араш айырмасы. Бир бирге эришгенча, сабийле берилген ашны азсынышадыла.*

АЗСЫНЫШЫУ *и. д. от* **азсыныш**/ Азсыныш дегенден *этим ат. Иш хакъны азсынышыу.*

АЗ-ТОЗ *эт.* Чахнуть, худеть/ Аман бол, ырахын бол; **аз**[2]. Тоз деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *Азып-тозуп тургъан малла жайлыкъда семире башлагъандыла.* ❑ *Жаш, азып-тозуп, осалгъа кетип барады.*

АЗЧЫКЪ *мард. сёзл.* Немножечко, чуть-чуть, капельку/ Бек аз, бир кесекчик. *[Харун Къайсыннга:] Сен да къарт атанга азчыкъ окъуна ушап, бир кесек ётлю болгъан болсанг, аны [ушкокну] бир тауушу этдирир эдинг.* Тёппелаы С., Уучу Зауурбек, 30. ❑ *[Сафар:] Мен бир жол оракъ бла бармагъымы кесген эдим, териси азчыкъ тутуп тура эди.* "Шуёхлукъ", № 35, 66.

АЗЫКЪ *ат.* **1.** Еда, пища, продукты питания, съестные припасы/ Ашарыкъ зат, аш. *Биркюнлюк жолгъа да ыйыкъгъа боллукъ азыкъ ал.* (Нарт сёз). ○ *Бир кюн ючкюнлюк азыкъ алып, экспедициягъа ишчиледен да нёгер этип, магъадан излей кетдим.* Шауаланы М., Кечерлеми? 24. ❑ *Чалгъычыла кюн орта азыкъгъа олтуруучу чакъ жетди.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 63.

2. Фураж; корм *(для скота)*/ Мал аш. *Малланы азыкълары эркинди.* ❑ *Азыкълы ат арымыз.* (Нарт сёз).

АЗЫКЪЧЫ *ат.* Человек, готовящий или раздающий еду, пищевые продукты или относящий их к месту работы *(обычно косарям)*/ Азыкъ этиучю эм аны юлешиучю неда хазыр азыкъны ишчилеге *(асламысында чалгъычылагъа)* этиучю адам. *Азыкъчы эшекни жюклеп Жетеди, гыбытла чынгкъылдай, Тюш азыкъгъа олтурадыла Биченчиле, мычымай.* Ахматланы А., Жаз келди, 42. ❑ *Азыкъчы, къызлагъа ашатып бошап,... ууаныкларына чыбыкъны тёшеп, атлача жортдуруп, алайдан башха жыйынлагъа къорагъанлай, Иммауатдин да, сенегин имбашына атып, дырынла таба таянады.* Лайпанланы С., Гургумлу, 100.

АЗЫУ[1] *ат.* **1.** Коренной зуб/ Жаякъланы хар бирини арт жанында беш тишден бири. *Азыуларынг бары къалмай тюшселе, Кириулеринг азыу болмаз, тиш болмаз.* Къулийланы Х., Жырны заманы, 49.

2. Клык *(напр., у кабана)*/ Къабанны, пилни д. а. к. жаныуарны чабыуул этер эм къорууланыр ючюн хайырланыучу, аузундан тышына чыгъып тургъан уллу тиши. *Къабан а терек тюбюнде урчукъча айланады, азыулары бла уруп къарны, чапыракъланы тёрт жанына чачдырады.* "Шуёхлукъ", № 33, 35.

АЗЫУ[2] *и. д. от* **аз** [2]/ Аз [2] дегенден *этим ат. Малны азыуу. Сабийни азыуу.*

АИСТ *ат.* Аист/ Къыш жылы жерлеге кетиучю, узун бутлу эм узун тюз бурунлу акъ неда къара тюрсюнлю уллу къанатлы. *Африкагъа учуп баргъан аистлеге къушла чапхандыла.* "Коммунизмге жол", 1974, № 78. ❑ *Нарат терекни башына аист келип къонду.*

АЙ[1] *ат.* Луна/ Кюнден тийген жарыкъдан жылтырагъан Жерни керти спутниги. *Туумагъан айгъа салам бергенлей.* (Нарт сёз). ○ *Жулдузлу чууакъ кёкде иги да толмагъан айны нюрю табийгъатха... ариулукъ салгъанды.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 42.

❑ **Ай талагъа** *этн. къарач.* орнаментальный рисунок на войлоке в виде полумесяца/ кюйюзге тюшюрюлген, жарты айгъа ушагъан оюу. *Ай талагъала салынгган кийиз.* **Ай тутулду** луна затмилась/ айны бетин къара ауана басды. *Ай тутулса, адамла алгъын зикир окъуп, тазла тюйюп, ушкокла атып тургъандыла.* (Фольк.). ❑ *Ай тутулгъанда, мияланы жалын этип къарайдыла.* "Упражнениелени жыйымдыгъы", 49. *[Бадийма:] не эсе да, кюн, ай тутулсала, къарангы болупкъалады деп, мен бек къоркъама.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 84.

АЙ[2] *ат.* Месяц *(календарный)*/ Жылны онэки юлюшден бирине тенг болгъан, Айны Жерни тёгерегине айланнган кезиуюне жуукъ заманны кёргюзтген заман тергеуню ёлчеми. *Хар жыл сайын июль айны биринчи шабат кюнюнде битеу дунияны къыраллары кооперацияны халкъла аралы кюнюн белгилейдиле.* "Коммунизмге жол", 1973, № 46. ❑ *[Жашла] айда, жылда дегенча бир кёрюнюп, къартланы эсенликлерин, саулукъларын соруп кетселе да, кюнде кюню юйдегини тыбырына жайылыргъа болмайдыла.* Лайпанланы М., Гуртумлу, 5.

АЙ[3] *межд.* **1.** Ах, вот!/ Къайгъырыуну, ёкюнюуню билдиреди. *Ай анасыны, нечик тапсыз иш болду!* ❑ *Ай харип сен!* ❑ *Ай жарлы кюнюнге, не бек арыгъанса.* "Шуёхлукъ", № 49, 73.

2. Ах!, ох!, вот!/ Сейирсиниуню, къоркъууну билдиреди. *Ай иги сагъан бир кёлюне келгенча жашар эди!* ❑ *Ай алайынлай [айыу] эки ал аягъы бла ол терекчикни иничке жанындан тутуп, алай тёгерек айландырып башлады.* Тёппеланы С., Жаралы зурнук, 16.

3. Ай!, ай да!/ Ыразылыкъны билдиреди. *Ай сау къалгъын!* ❑ *Ай аперим санга!*

4. Эй!, ну! *(обращение)*/ Биреуге айланып сёлешгенде неда биреуню айланыу бла чакъыргъанда бирге хайырланылады. *[Азамат Назирге:] Ай, начас а, кёремисе аны, уллу-гитче айырмай жаншагъанын.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 21.

❑ **Ай-ай-ай** *межд.* **1.** выражает неодобрение, упрек/ биреуге ыразы болмауну, чамланыуну билдиреди. *[Ахмат жашына:] Ай-ай-ай, не осал иш этдинг!* "Коммунизмге жол", 1978, № 17.

2. выражает удивление, восхищение/ сейирсиниуню билдиреди. *[Аминат Любачыкъгъа:] Ай-ай-ай, не ариу жыйрыкъчыгъынг барды!* "Шуёхлукъ", № 27, 19.

❑ **Ай анасыны** (уа)! *межд.* эх! (межд.)/ жарсыуну билдиреди. *[Андрей:] Ай анасыны, барыбыз да бирча атсакъ, нечик иги боллукъ эди!* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 39. ❑ *[Мурат:] Ай анасыны уа... гранатым болса эди, бусагъат быланы ючююн да къырыр эдим.* Толгъурланы З., Айыуташ, 17. **Ай медет** *межд.* увы! ах!/ бир затны юсюнде ёкюнюуню, жарсыуну, ажым этиуню билдиреди. *– Ай медет, мен туугъанлы жар башындан ары ётмегенме, ансы бармай къалмазем [Терк башына],– деп, Байкъул нёгерлерине сукъланып, энишге къарады.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 325. ❑ *[Валерий:] Ай медет, мен ол кюн аллай бир арымасам эди, ол жырны эсиме унутмазча аллыкъ эдим, деп бирде кесиме тырман этеме.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 154. **Ай таланмагъан** *межд. къ.* **ай таланнган.** *– Ай таланмагъан, бу заманнга дери къайда тургъанса?!– деп, Ханий эрине ачыуланып башлады.* "Коммунизмге жол", 1977, № 72. **Ай таланнган** *межд.* да неужели, неужто/ сейирсиниуню билдиреди. *[Къамбулат Исмайылгъа:] Сен а, ай таланнган, аллай адамны билмей тураса... Алай жарамайды.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 8. ❑ *[Мёлехан Ибрахимге:] Ай таланнган,... эки къолунг да къанайдыла да! Бери тут, байлайым.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 150. **Ай юйюнге** *межд.* выражает удивление, возмущение/ сейирсиниуню, ыразы болмауну билдиреди. *[Асхат:] Ай юйюнге, быллай тауушлукъ къыртышны къоюп къалай барайыкъ.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 59. ❑ *[Лаудан:] Ай юйюнге, Даута, хапарны узакъдан тутма да, айт!* Къобанланы Д., Таулада тауush, 161.

АЙБАЛТА *ат ист.* Бердыш/ Аузу жарты айгъа ушагъан узун саплы балта, бурун заманда аскерчиле жюрютген сауут. *Атлы аскер минг-минг айбалталары, къурукъла-ры, къалкъанлары бла уруш башларгъа буйрукъ сакълап тохтагъанды.* Тёппеланы А., Ташыуул. ❑ *[Бачама:] Биз хазырбыз... Бизни айбалталарыбыз Дебет жазгъан темирденди!...* Тёппеланы А., Ташыуул.

АЙБАТ I *сыф.* **1.** Нарядный, красиво одетый/ Ариу, омакъ кийиннген. *Сосланнга бир айбат къумукъ къызны жоралап тура эдиле.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 225. Красиво убранный, украшенный (о природе, неодушевленных предметах)/ Ариу, омакъ жасалгъан (табийгъатны, жаны болмагъан затланы юсюнден). *Ай чыкъды тар къолгъа, алтын майдалча, Жер да бек ай-*

батды, тап, мор лауданча. О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 70. ❑ *Жай кюнлени биринде [Эллен да, къызы да] омакъ кийинип, Нальчикни айбат орамларында айланадыла.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 136.

2. Красивый, пышный *(об одежде)*/ Ариу, омакъ *(кийимни юсюнден). Къызла айбат жыйрыкъла кийген эдиле, эбизе кюпесле, гюл суратлы гыранчала къысхан эдиле.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 34. ❑ *Ол [Асият] къызланы юслеринде багъалы айбат тонларына да сукъланмай эди.* "Коммунизмге жол".

3. *кёч.* Внешне красивый, приукрашенный *(о речи)*/ Омакъ, кёзбау *(сёзню юсюнден). Ау салмаса жюреклеге гокка сёз, Женгил жалгъаналла таза жюрекле. Къара ауну уа терк эслер жютю кёз. Неге керек айбат сёзле, тилекле?* "Шуёхлукъ", № 50, 12. ❑ *Назмумда айбат сёзле да аз тюбей, Тизгинлерим да къынгыр не сёдегей Тюшген жерле да кёп болурла, сёзсюз, Алай, окъуучум, аланы кесинг сюз.* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 96.

4. Декоративный *(о растениях)*/ Паркланы, терек бахчаланы, юйлени д. а. к. омакъ этер, жасар ючюн салыныучу *(битимле). Рамазан болгъан бригада айбат битимле ёсдюрген усталаны хазырлаучу техникумну къурулушун бардырады.* "Коммунизмге жол", 1973, № 27.

АЙБАТ II *хал. сёзл.* Красиво, нарядно/ Кёзге ариу, тап, омакъ кёрюнюрча. *Колхоз элибиз заукъ жашайды Жашил дыркъыны къоюнунда, Айбат семирип айныгъан малы Отлайды черек боюнунда.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 14. ❑ *Къурч къаланы таймаз гыйыларында Айбат накъышлап жазабыз атынгы, Сен таныгъан Кавказны Малкъарында Эсгеребиз сени хар бир затынгы.* "Жашауубузну байрагъы", 37.

❑ **Айбат эт** *къ.* **айбатла.** Ала *[кийик жаныуарла] тау жерлени бютюн ариу, айбат этедиле, ол жерлеге къууат, берекет келтиредиле.* "Шуёхлукъ", № 18, 77. ❑ *[Кезийбан Гюлезге:] Отоуубузну айбат этерикле сени саугъаларынгдыла.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 65.

АЙБАТЛА *эт.* Украшать *что*; наряжать *кого-что*/ Ариу эт, омакъла. *Элни чегет жаны бийик сыртладыла. Ала, бирге сынжыр кибик тагъылып, элни айбатлагъан кюйюзча турадыла.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 112.

АЙБАТЛАН *эт.* Украшаться, наряжаться/ Ариу, омакъ этил, омакълан; жасан. *Къызла тойгъа айбатланып бардыла. Ёлкабыз айбатланнганды.* ❑ *Алтын бла накъышланнган гитче чарыкъчыкъла тёрели суратла бла айбатланыпдыла.* "Коммунизмге жол", 1981, № 55.

АЙБАТЛАНЫУ *и. д. от* **айбатлан**/ Айбатлан дегенден *этим ат. Жаз башында тереклени чагъып айбатланыулары. Байрамда адамланы айбатланыулары.*

АЙБАТЛАТ *понуд. от* **айбатла**/ Айбатла дегенни *къатланыучу айырмасы. Къызчыкъ, анасындан тилеп, жыйрыкъчыгъын тюрлютюрлю халыла бла айбатлатды.* ❑ *Терезе жабыуну накъышла бла айбатлатдыла.*

АЙБАТЛАТЫУ *и. д. от* **айбатлат**/ Айбатлат дегенден *этим ат. Жабыуну айбатлатыу.*

АЙБАТЛАУ *и. д. от* **айбатла**/ Айбатла дегенден *этим ат. Кийимлени айбатлау. Юйню тышын айбатлау.*

АЙБАТЛАШ *эт. взаим.-совм. от* **айбатла**/ Айбатла дегенни *араш айырмасы.*

АЙБАТЛАШЫУ *и. д. от* **айбатлаш**/ Айбатлаш дегенден *этим ат.*

АЙБАТЛЫКЪ *ат.* Нарядность/ Ариулукъ, омакълыкъ. *Къолларыма къан угъай, Тытырла жагъылгъандыла, Юйлерим шахарым Айбатлы болдула.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 185. ❑ *Къамагъа айбатлыкъ угъай, жютюлюк керекди.* К ъ у л и й л а н ы Къ., Сайлама, I, 195.

АЙБАТСЫН *эт.* Считать более симпатичным, нарядным, принимать за более красивого/ Айбатха сана. *Къыздан эсе, жашны айбатсынганла да болгъандыла.*

АЙБАТСЫНЫУ *и. д. от* **айбатсын.** Айбатсын дегенден *этим ат. Къызланы барындан да бирин айбатсыныу.*

АЙБАШ *сыф.* Круторогий *(напр., тур)*/ Эки жанына ёсе келип, ёрге къыланч айланнган мюйюзлери болгъан *(сёз ючюн жугъутур). Ариу айбаш жугъутур отлай эди ыранлада, Кече энип иче эди Тауда къара сууладан.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 167. ❑ *Тынч айбаш ёгюзлени Къарыулу мюйюзлери, Кёргендиле тюзлени Кенгин ёгюз кёзлери.* К ъ у л и й л а н ы Къ., Юйюнге игилик!, 14.

АЙБЕТ *сыф. къ.* **айжаякъ.** *Жыр башланса уа, жарый халкъ, сениди къууанчлы тёрю, Чакъырырса ариуланы сен, айбетлени!* "Шуёхлукъ", № 22, 6.

АЙВА *ат.* **1.** Айва *(плод)*/ Къыбыла жанында битиучю, алмагъа неда кертмеге ушаш, алай къаты, мысты, ауузну къалын этиучю жемиш. *Тюкенде айваны килограммы 30 капекди.* ❑ *Терекде битиучю жемишледе айвадан кеч бишгени хазна жокъду.*

2. *В позиции определения:* айвовый/ Айвадан этилген. *Айва варенье. Айва компот.*

❑ **Айва терек** айва *(дерево)*/ айвала битиучю терек. *Колхозну садында жыйырма чакълы айва терек барды.* ❑ *Айва терек алма терекден эсе гитче болады.*

АЙГЪАКЪ *сыф.* **1.** Известный, очевидный/ Ачыкъ, белгили. *Аланы ишлери бизге айгъакъды.*

2. Ясный, яркий, светлый, сияющий/ Жарыкъ, жылтырагъан. *Кюн – бетден айгъакъ.* (Н а р т сёз). ○ *Ашагъанны бети – айгъакъ, кийиннгенни юсю – айгъакъ.* (Н а р т сёз).

❑ **Айгъакъ бол** [1] показываться, открываться взору, становиться видимым/ кёрюн, кёрюнюрча бол. *Секирип къобуп, айгъакъ болуп къалмайым деп, Къанамат къолларын женглерине сугъуп, чегетни къыйырындан кирди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 53.

2. *кёч.* раскрываться, становиться явным, известным/ ачыкъ, белгили бол *(биреуню хыйласы, урлагъаны д. а. к. аманлыкъ ишини юсюнден). Кёп бармай жашны хыйлачылыгъы халкъгъа айгъакъ болгъанды.*

❑ **Айгъакъ эт 1.** *къ.* **айгъакъла 1.** *Жыйылгъанла, адамны игисин-осалын, татлысын-ачыуун айта, сюзгенлерини керти адамлыгъын айгъакъ этип къоядыла.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 90. ❑ *Жол устасы болуп, элтип Тау башына къонакъны, Чыныкъгъан, чыдамны таулу Айгъакъ этди жомакъны.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 155; **2)** *кёч. къ.* **айгъакъла** 2. *Жарлылагъа дарман болуп сёзлеринг, Къонгуроуча зынгырдатып, жырладынг, Айгъакъ этип патчахлыкъны безлерин, Сен халкъ ючюн бугъоу, тутмакъ сынадынг.* С ю й ю н ч л а н ы А., Къарнаш таула, 21. ❑ *Насра Хожа бир хан бла тик болуп, таймаздан ханны этген артыкълыкъларын айгъакъ этип айланнганды.* Ё р т е н л а н ы А., Насра Хожаны хапарлары, 12.

АЙГЪАКЪЛА *эт.* **1.** Вскрывать, обнаруживать, выяснять, выявлять что/ Белгили, ачыкъ болмагъан затны ачыкъла, ачыкъ, бел-

гили эт, тюзюн бил. *Сохта сёзюне ие болмагъанын айгъакъламай къойса, устазны не сыйы барды.* Дотдуланы Х., Жашлыкъны жолунда, 120.

2. *кёч.* Разоблачать, обличать *кого-что*/ Биреуню терс ишин ачыкъ, белгили эт. *Жютю тамсиллеринг айгъакълап, ачып, Хыйлачыланы уяларын чачып, Болушадыла тюз барыргъа, айныргъа, Бизни таулу жамауатха хайыргъа.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 6. ❑ *Къазауатны заманында жауну хорларгъа болушханча, жырла бусагъатда да ырахатлыкъны сакъларгъа, къазауатны сюйгенлени айгъакъларгъа болушхандыла.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 109.

АЙГЪАКЪЛАН *эт.* Вскрываться, обнаруживаться, выясняться, выявляться/ Ачыкъ, белгили бол *(ишни юсюнден). Кесинеми базмады, жазыуну терк айгъакъланырыны сюймейди да, [жашладан бири] бираз туракълады.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 110.

❑ **Айгъакъланнган сёз** *грам.* поясняемое слово/ грамматика жаны бла кесине башха сёзню бойсундургъан сёз, баш сёз. *Атла, айгъакълаучула болсала, айгъакъланнган ат бла бир ненча тюрлю формада байланып келирге боллукъдула.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 288.

АЙГЪАКЪЛАНЫУ *и. д. от* **айгъакълан**/ Айгъакълан дегенден *этим ат. Душманланы айгъакъланыулары. Аманлыкъ ишлени айгъакъланыулары.*

АЙГЪАКЪЛАУ *и. д. от* **айгъакъла**/ Айгъакъла дегенден *этим ат. Диверсантны айгъакълау. Терсликни айгъакълау.*

АЙГЪАКЪЛАУЧУ *ат грам.* Определение/ Айтымны атдан къуралгъан членледен бирине бойсуннган, аны ачыкълагъан члени. *Затны ышанын танытхан, кеси да къаллай?, нелляй?, къайсы?, ненчанчы?, деген соруулагъа жууап этген сансыз членнге айгъакълаучу деп айтылады.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 287.

АЙГЪЫР *ат.* **1.** *эск. къ.* **ажир.** *Былай къарагъанда, Ёрюзмек да Айдарукъну тоюна къуру къолдан келмеген эди: эки зада ирик, жылкъысында халкъ таныгъан къашха айгъыр, боюнларына боюнса тиймей, эки жыл асыралгъан эки ёгюз.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек. ❑ *Тер урдуруп алты къыргъай айгъыргъа, [Къыз] бир мал къошда тапханды жарлы жашны.* Кипкеланы Х., Кёк къанатлы, 48.

2. *кёч.* Необузданный, неукротимый *(о женщине)*/ Огъурсуз, тыйгъысыз, киши тыялмагъан *(тиширыуну юсюнден). [Айшат келинине:] Сени кибик бир айгъырны биз табалмаймы тургъан суна эдинг?"*Коммунизмге жол", 1977, № 62.

АЙГЪЫРЛАН *эт. сёл. тил.* Злиться; неистовствовать/ Бек ачыулан, къутур. *Ол адам айгъырланып башлады.*

АЙГЪЫРЛАНЫУ *и. д. от* **айгъырлан**/ Айгъырлан дегенден *этим ат.*

АЙДЕС[1] *ат къарач.* **1.** *къ.* **къандес I**.

2. *къ.* **къандес 2.** *Таукъ этни ашап бошагъанлай, жаш бла къыз айдес ойнадыла.*

АЙДЕС[2] *ат къарач. къ.* **кълыкъ.**

▲ **Айдеси тутду** проявил свой норов/ усу тутду (**къ.** у с).

АЙДЕШ *ат.* **1.** *къ.* **къандес 1.**

2. *къ.* **къандес 2.** – *Айдеш ойнагъаныбызда къытдыргъанынг эсингдемиди?– деп сорады Земжан Маратха.*

АЙЖАЯКЪ *сыф. фольк.* Луноликая красавица/ Тёгерек бетли, ариу *(тиширыу)*. *Ариу къызлагъа айжаякъ деучюдюле, Айжаякъ деп энчи адам ат да барды.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жарла, 151.

АЙЛАН *эт.* **1.** Ходить, идти, двигаться/ Жюрю, ары бери бар, ёрге-энишге ёт. *Айланнганнга жёрме, айланмагъаннга берме.* (Нарт сёз). ○ *Бийче къызла, къатынла, жыйын-жыйын болуп, бир отоудан экинчиге кире-чыгъа айланадыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 19.

2. *кёч.* Гулять, быть в близких, любовных отношениях/ Тос жюрю. *Элде: "Кулина Осман бла айланады",– деп, сёз чыгъады.* "Коммунизмге жол", 1974, № 35. **Быть в течке;** *случаться (о животных)*/ Тёлю этер ючюн къошул *(жаныуарланы юсюнден). Ийнек бугъагъа айланнганды. Байталла ажирге айландыла.*

3. Жить; находиться, пребывать *где* в *каком-л.* состоянии/ Белгили бир жерде бол, кечин, кюн ётдюр, жаша. *[Хасан:] Мариям, мен окъуу-да айланнганлы унутаракъ болгъанма да, бюгюн Хамитни къыйналып таныгъанма.* Хубийланы О., Аманат, I, 107. ❑ *[Жамбот] алгъын элде жашаучу эди, энди уа шахарда айланнган хапары барды.* "Шуёхлукъ", № 62, 38.

4. Приходить, прибывать, являться *куда-л.* / Бир жерге бар, кел. *[Къарт къатын:] Таш айтхан керти эсе, бир да ала [Сафар бла Зайнап] бу тийреге айланмайдыла.* Хочуланы С., 69. ❑ *Осман жашыны ол кюнден сора бери таба айланмагъанын айтды.* "Шуёхлукъ", № 67, 34.

5. Вертеться, вращаться, кружиться *(напр., о веретене, Земле)*/ Тёгерек бурул, бурулгъанлай тур. *[Батыр:] Ма биз, Къонакъ, бусагъатда тепмей турабыз деп тургъанлыкъгъа, жер адам айтып болмазча теркликде айлана турады.* Залийханланы Ж., Жанган жюрекле, 39. ❑ *Бургъанлай, моторну айланжюгю урчукъча айланып, къалын тылданны, халыуачыкъны ийлегенча, машина къатышдырып чагъып башлады.* "Алчыла", 75.

6. Обращаться, циркулировать *(о крови)*/ Жюрю *(къанны юсюнден). Врач саусузну къаны иги айланмагъанын тохташдырды.*

7. Поворачиваться/ Бир зат таба бурул, бурулуп, кесинги алгъыннгы халынгы тюрлендир. *[Анасы жашына:] Бери айланчы, Хамит, жаягъынгы бир кёрейим.* "Шуёхлукъ", № 34, 67. ❑ *Мени кёрмегенмисе, ма ары анга [Омаргъа] айланып сёлеш! – деп, хыны этди Юзейир жашына.* "Шуёхлукъ", № 41, 49.

8. Направляться *куда*, в какую сторону/ Бир зат таба ал бур, тебире. *Дырынны жыйып бошар-бошамаз Аскер, сенегин да имбашына атып, ёрге айланды.* "Коммунизмге жол", 1977, № 18. ❑ *Азамат, къаймакъны къолуна байракъча тутуп, энишге айланып, чапды.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 63. ❑ *Алым, ол кюн ашхам къарангыгъа дери жаш колхозчуланы ишлери бла шагъырей болуп, кеч эте, ёзенни энишге айланды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 189.

9. Выходить, смотреть, быть обращенным *(в какую-л. сторону)*/ Жолгъа, кюн чыкъгъаннга д. а. к. башха жанына къара. *Мал орунну эшиги кюнчыкъгъаннга айланып эди.* ❑ *Юйню терезелери жолгъа айланыпдыла.*

10. Переворачиваться, перевертываться/ Бирси жанына бурул, башы тюбюне бол. *Сыртындан жатып тургъан жашчыкъ, къонакъла киргенлей, бауур тёбен айланды.* "Коммунизмге жол", 1968, № 34.

11. Превращаться, преобразовываться, переходить *во что*/ Тюрлен, арталлыда башха тюрлю зат болуп къал. *Сабийлени даулашларыны арты тюйюшге да кёп кере айланнганды.* Къудайланы Х., Ол кюнледе, 66. ❑ *Къалын*

къара булутла Тубан жауумгъа айланып, Жерге жууукъ баралла, Къыппа-къымыжа чулгъанып. "Жарыкъ жолда", 124.

12. Намереваться *(напр., уезжать, учиться)*/ Бир зат этерге мурат эт. *Не айтасыз, ансы мен сизни бир бирден айырыргъа айланама", – деди диспетчер трактор-чу жашлагъа.* Ахматланы И., Боранда, 28. ❑ *Эр кишини кёлюне: "Аппассионата" Исламны да осуяты болургъа айланады,– деп келди.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 6. ❑ *Заурбек... ол кишичик ажирни сатып алыргъа айланнганын билди.* Гулайланы Б., Къачхынчы, 13.

13. Стать *(напр., лучше, прохладнее)*/ Бираз тюрлен, башха тюрлюрек бол. *Аны бла бирча, ашазыкъ продукталаны качествосу да игиге айланнганды.* "Коммунизмге жол", 1969, № 32.

14. *кёч.* Иметься/ Бол, жюрю, жюрютюл. *[Халиймат:] Биреуден зор бла алыннган зат мени юйюмде айланмасын.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 144.

15. Сочетаясь с деепр., выступает в роли вспом. глаг. и придаёт действию основного глагола характер длительности или постоянства/ Этимчадан сора келсе, болушлукъчу этимни къуллугъунда жюрюйдю эм баш этим кёргюзтген ишни хар заманда да болуучу халын неда аны кёпге созулгъанын билдиреди. *[Анасы къызына:] Менден тели болурму санга харакет жыя айланнган!* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 9. ❑ *[Къарт:] Къатын, ары-бери жёбелеп айланмай, бюгюн бир иги ушхуур этсенг а.* Кацийланы Х., Тамата, 104.

❑ **Айланмай уша** быть похожим на *кого-л. точь-в-точь*/ бирда болмагъанча, бек уша. *Эгиз къызчыкъла бир бирге асыры айланмай ушагъандан, айыралмайбыз.* ▭ *[Жамий Салыхха:] Атасына сенича айланмай ушагъан ким кёргенди!* "Коммунизмге жол", 1983, № 114.

АЙЛАНДЫР *эт.* **1.** *понуд. от* **айлан**/ Айлан дегенни *къатланыучу айырмасы. Къалай болса да, айландыра, чулгъандыра кетип, Малжей бла Чоллай дырынларын жыйдыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 330. ❑ *Туугъанлы да этмез ишиме адамны айландыргъандан сюймезим жокъду.* Семенланы А., Жазыу айла, 107.

2. Тёбе эт (*къ.* **тёбе**). *Булутла! Анам картош бахчасын Айландыргъанда, салкъын ийгенсиз. Ол, сизге къарай, чачханды къайгъысын, Юйюбюз башында баргъанда сиз.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 386.

3. Вертеть, вращать, крутить *кого-что. Сабийле бузда хойнух айландырып ойнайдыла.* ▭ *Эл тылпыуу тирмен айландырыр.* (Нартсёз). ○ *Токну кючю, электромоторну жызылдата келип, ауур редукторну айландырады.* "Алчыла", 114.

4. Поворачивать *кого-что,* направлять *что (в какую-л. сторону)*/ Бир затны къайры таба болса да бур. *Солдатланы бири автоматны юйдегилеге айландырып сирелди.* Ахматланы И., Боранда, 5. ❑ *Жамийлят атны Къуру къол таба айландырды.* Кацийланы Х., Тамата, 45.

5. Превращать, обращать *что во что;* преобразовывать *что*/ Бир затны болумун тюрлендир, арталлыда башха тюрлю зат эт. *Сууну тылпыугъа айландыр.* ▭ *Къачан эсе да мешхут болуп, юсюне багуш хансла ёсюп тургъан жерни энди жумушакъ къыртышха айландыргъандыла.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 53.

6. Водить *кого,* носить *что (показывая)*/ Адамлагъа кёргюзтюр ючюн биргенге элт, жюрют. *Къызны элни ичинде алай [эшек арбагъа миндирип] айландыргъандан сора элден къыстаргъа оноу этген эдиле.* Хочуланы С., Хапарла, 69. ❑ *Ол [Биймырза] биргесине багъыр чайникчик бла кружканы айландыргъанды.* "Ленинни байрагъы", 1978, № 100.

7. Катать *кого*/ Къайыкъгъа, машинагъа д. а. к. затха миндирип ойнат. *Сабийлени къайыкъда айландыр.* ❑ *Атасы жашчыгъын сау кюнню машинада айландырды.*

8. Случать, спаривать *(о животных)*/ Тёлю этдирир мурат бла бирге къош *(жаныуарланы юсюнден). Къунажинни бугъагъа айландырдыла.*

АЙЛАНДЫРГЪАН *ат.* **1.** Вращательный; вращающий/ Жюрютюучю, ишлетиучю. *Айландыргъан кюч.*

2. Ведущий, приводной/ Кесини жюрюуюн механизмни бирси кесеклерине бериучю. *Айландыргъан чынды. Айландыргъан чарх.*

3. *къарач.* Название молочного кушанья/ Къойдан биринчи сауулгъан сютден этилген ашарыкъ. *Жашчыкъла айландыргъанны гыржын бла ашайдыла.*

АЙЛАНДЫРТ *эт. понуд. от* **айландыр**/ Айландыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Аминат, эгечине айтып, гитче сабийчикни таза хауада бир аз айландыртды.* ❑ *Картофну айландырт.*

АЙЛАНДЫРТЫУ *и. д. от* **айландырт**/ Айландырт дегенден *этим ат. Къойланы артха айландыртыу. Тирменни айландыртыу.*

АЙЛАНДЫРЫЛ *страд. от* **айландыр**/ Айландыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Топланы къоркъунчлу быргъылары узакъ жары айландырылгъандыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 287.

АЙЛАНДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **айландырыл**/ Айландырыл дегенден *этим ат. Пропеллерни айландырылыуу. Хойнухну айландырылыуу.*

АЙЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **айландыр**/ Айландыр дегенден *этим ат. Дырынны айландырыу. Ызындан айландырыу.* ❑ *Не къадар кёп адамны жигер урунургъа айландырыу бизни литература бла искусствону уллу муратларындан бириди.* "Ленинни байрагъы", 1975, № 167.

АЙЛАНЖЮК *ат.* **1.** *къ.* **хойнух.** *Ана сау кюнню айланжюкча терк айланып турады.* "Шуёхлукъ", № 71, 24. ❑ *Ол [суратчы], айланжюк кибик, хар жерге жете, хар жерде айлана, сурат алыр ючюн жанын берген затды.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 39.

2. Винт *(самолета, судна)*; вентилятор; флюгер/ Кемени неда самолетну жюрютюр ючюн, кёчер агъачда бурулуп туруучу къалакъ чарх; вентилятор неда энчи стерженнге *(таякъчыкъгъа)* орнатылып, бурулуп турурча ишленнген адыр неда оюнчакъ. *Бургъанлай, моторну айланжюгю, урчукъча айланып, къалын тылданны, халыуалыкъны ишлегенча, машина къатышдырып, чагъып башлады.* "Алчыла", 75. ❑ *Сентябрь айы жетгинчи Самолёт ишлейди Мурат, Алий ол аны этгинчи, Айланжюгюн бошай турад.* "Шуёхлукъ", № 2, 50.

АЙЛАНМА[1] *ат.* **1.** Водоворот, омут, пучина/ Черекде неда тенгизде, саркъыуну кючю бла сууну тёгерек айланнган жери. *Къара булутла, тенгиз айланмасыча, къатыша келип, мылы къанатларын шахарны башында жайдыла.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 4. ❑ *Надя, айланмагъа тюшюп, чачыны учу бла лентачыкъларындан башха жугъу кёрюнмей ташайгъанды.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 45.

2. *къ.* **айланч I**. *Жолну айланмасы.*

АЙЛАНМА[2] *сыф. сёл. тил.* Гулящий, распутный, развратный/ Халек айланыучу, саякъ. *Сен айланма, сен саякъ, Сен къылыкъсыз, сен жаншакъ, Сен кирмеген тешик жокъ, Сен ачмагъан эшик*

жокъ. "Жанкъылыч", 224. ❑ *[Арсений Александрович:] Тапсаашар айланманы [Аннаны] гыбышысы бла алгъанса! Табанны жетдирип, къыстаргъа керек эдинг.* "Шуёхлукъ", № 65, 42. ❑ *Ол айланма, саякъ, адепсиз, уятсыз адам эди.* "Коммунизмге жол", 1967, № 113.

АЙЛАНЧ *ат.* **1.** Поворот, изгиб; излучина, извилина/ Жолну, черекни д. а. к. затны ары-бери бурулгъан, айланнган жери. *Этедиле жолунгу эркин, Ол кёзлеге къарап тебиресенг, Бередиле таукеллик дарман, Айланчла бла таугъа ёрлесенг.* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 59. ❑ *Айланчдан къаратору ат чартлап чыкъды.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 60.

2. *В позиции определения:* извилистый, кружный, окольный, обходно́й *(обхо́дной)*/ Ары бери бурулгъан, къынгыр-мынгыр. *Туман кётюрюлюп, шулпу шошайып, таула жарыгъында, Фердау... айланч жолда эки атлыны эследи.* Кацийланы Х., Мухаммат, 25. ❑ *Айланч жолла бла поезд, пелиуан жыланча, къычырыкъ эте барады.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 157.

АЙЛАНЧАКЪ *сыф. къарач.* Любящий много ходить (гулять)/ Айланыргъа сюйюучю, кёп айланыучу. *Айланчакъ жаш.*

Айланч-бойланч *ат.* **1.** *къ.* **айланч 1.** Бойланч деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *Жол, айланч-бойланчлары болмай, тюз эди.* Толгъурланы З., Айыуташ, 38.

2. *сыф. къ.* **айланч 2.** *Хасауканы айланч-бойланч жоллары Шындык-шындык ёлюкледен толдула.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 82. ❑ *Суукъ кюлге айланч-бойланч ыз къоя, [жилян] Бекболатны аллы таба келди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 392.

Айланч-къыйланч *ат.* **1.** *къ.* **айланч 1.** *Тансыкъ болгъанма мен тау жоллагъа, Аланы айланч-къыйланчларына.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 225.

2. *къ.* **айланч 2.** *Тёрт атлы Тырнауузну айланч-къыйланч жолун къыдырып, ёргеден ёрге чыгъа эдиле.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 131.

АЙЛАНЫУ[1] *и. д. от* **айлан**/ Айлан дегенден *этим ат. Неге къууанырма да мен дуниямда сенсизлей? Сен мени къууанчымса, Россия, ёмюрге, Манга сенсиз айланыу неди, насыпны излей? Къууанч эсе – бирге, бушуу эсе да – бирге!* Отарланы К., Сайлама, I, 75. ❑ *Атдан тюшмей, жылы аш ашамай айланыу тюгендирликди.* Этезланы О., Тарда, 127.

АЙЛАНЫУ[2] *ат грам.* Обращение/ Биреуню эсин бурдурур ючюн, аны атын айтып сёлешиучю сёз неда сёзле. *Айланыу, кесине бойсуннган, сёзлени да къошуп, запятой бла айырылады.* "Малкъар тилни орфографиясы бла пунктуациясы", 36. ❑ *Айланыу, башчыча, баш болушда келсе да, аны интонациясы башчыны интонациясындан башха болады.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 330.

АЙЛАНЫУУКЪ *сыф. къарач. къ.* **айланчакъ.** *Айланыуукъ адам.*

АЙЛЫКЪ I *сыф.* Месячный *(напр., план, ребенок, отпуск)*/ Бир айгъа созулгъан, бир айгъа белгиленнген. *Бир жол Ёрюзмек айлыкъ жортууулдан къайтып, бираз ауруйма деп жатды.* "Нартла", 88. ❑ *Тюкенчи къыз кесини айлыкъ мардасын 120–130 процентге толтурады.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 46.

❑ **Айлыкъ турма** редиска/ тёгерек неда зугул формалы тамырлары болгъан, къызыл неда акъ къабукълу, эртте жетиучю тахта кёгет. *Абдул-Къадыр хыликке этгенин ангылап, [Мухаммат-Аминни] желкеси, айлыкъ турмача, къызарды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 114. ❑ *"Алайды",– деди Махмут, Добайны, айлыкъ тур-*

мача, къызаргъан бурунуна кёз къыйыры бла къарай. Этезланы О., Тарда, 146.

АЙЛЫКЪ II *ат.* Иш хакъ (*къ.* **иш**). *Ишлеп айлыгъын алса, Ол юйюне келтермез, Айгъа алгъан ахчасын Бир ыйыкъгъа жетдирмез.* Зумакъуллланы Т., Къаяда гюлле, 117. ❑ *Устазланы, сабий учрежденилени къуллукъчуларыны айлыкълары кётюрюлгенди.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 23.

АЙЛЫКЪ III *ат.* Месячник/ Бир тюрлю жамауат ишни, борчну тамамлар ючюн белгиленнген ай болжал. *Жоллада жюрюуню къоркъуусузлугъуну айлыгъы. Шуёхлукъну айлыгъы.*

АЙМЁЛЕК *ат къарач.* Лунатик/ Адамны нервалары ауруп, жукълап тургъанлай айланып, билмей тюрлю-тюрлю затла этиучю. *Лектор аймёлеклени юсюнден тыннгылы хапар айтханды.*

АЙМЫСА *кес.* Пусть, ладно, хорошо, так и быть/ Адамны бир затны болуруна къайгъырмагъанын, "да болсун" деген оюмун билдирир ючюн хайырланылады. *[Алтын:] Да аймыса, ол [Маулут] келмегенликге да, этербиз тойну.* "Коммунизмге жол", 1978, № 18. ❑ *[Шагъабан:] Аймыса, бюгюн этилмегенликге, энтда барды заман.* "Коммунизмге жол", 1974, № 27.

АЙНЫ *эт.* **1.** Расти *(о человеке, животном, растении и т. п.)*/ Ёс, уллу бол. *Кюзлюкле мардасыз ахшы айныгъандыла.* ❑ *Сабийле айныгъандыла.* ▭ *Малла айныйдыла, аслам боладыла Колхозчулукъгъа къууанчха, Ингирде жайылып келишедиле Ыстауат аллы къыланчха.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 26.

2. *кёч.* Развиваться, совершенствоваться/ Ёс, беги, кючлю бол, бийик даражагъа жет. *Айны, жашна, туугъан шахарым мени! Таза жюрегимден сюеме сени!* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 127. ❑ *"Жангы жол" колхоз ахшы айныргъа керекли болуп тургъан колхозладан бириди.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 85.

3. *кёч.* Богатеть/ Байыракъ бол. *Терен тенгиз да сай болур, Тюзлюк ууатыр терсликни, Жарлы да айныр, бай болур.* Къулийланы Х., Жырны заманы, 75. ❑ *Жарлыды деп, сен чакъырсанг ашынга, Айныгъанлай, секирип минер башынга.* Будайланы Х., Алтын тау, 34.

АЙНЫТ *эт.* **1.** Выращивать, растить/ Ёсдюр, уллу эт. *Бёрюню айнытсанг, кесинги къабар.* (Нарт сёз). ○ *Малланы иги айнытыр ючюн фермала къураргъа керекбиз.* Этезланы О., Тарда, 162.

2. *кёч.* Развивать, возрождать что/ Ёсдюр, кючлю эт, белгили бир даражагъа жетдир. *Колхозну мюлкюн айнытыр жолну излемеген оноучу оноучу тюйюлдю.* Толгъурланы З., Эрирей, 71. ❑ *Илмуну андан ары айныта, алим кесини ахыр кюнлерине деричи халкъгъа билим бериую ишине бек уллу эс буруп тургъанды.* "Шуёхлукъ", № 43, 5.

3. *кёч.* Обогатить, сделать богатым/ Бай эт. *[Атасы жашына:] Къарыусуз жууугъунгу айнытма.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 246.

АЙНЫТДЫР *понуд. от* **айныт**/ Айныт дегенни *къатланыучу айырмасы. Бузоучукъну жем бла бакъдырып айнытдырдыла.*

АЙНЫТДЫРЫУ *и. д. от* **айнытдыр**/ Айнытдыр дегенден *этим ат. Малны айнытдырыу. Мюлкню айнытдырыу.*

АЙНЫТЫЛ *эт. страд. от* **айныт**/ Айныт дегенни *зорлаучу айырмасы. Малла айнытылгъандыла.*

АЙНЫТЫЛЫН *эт. страд. от* **айнытыл**/ Айнытыл дегенни

зорлаучу айырмасы. Мюлк айнытылыннганды.

АЙНЫТЫЛЫНЫУ *и. д. от* **айнытылын**/ Айнытылын дегенден *этим ат. Малны айнытылыныуу.*

АЙНЫТЫЛЫУ *и. д. от* **айнытыл**/ Айнытыл дегенден *этим ат. Мюлкню айнытылыуу. Культураны айнытылыуу.*

АЙНЫТЫУ *и. д. от* **айныт**/ Айныт дегенден *этим ат. Мамырлыкъ – сюйген жюрекле къууанчы, Къартлыкъны туудукъ айнытыу жубанчы, Аулакъ жолла чуакълыгъы, чыкъ сууу, Бал чибинчикни, бал жыя, учууу.* Отарланы К., Сайлама, II, 15.

АЙНЫУ *и. д. от* **айны**/ Айны дегенден *этим ат. Малкъарны культура оюмуну айныуунда. К. Мечиевни... магъанасы уллуду.* Тёппеланы А., Омар Этезов, II.

АЙРАН *ат.* Айран *(кислое молоко особой закваски)*/ Къайнагъан сютге ырдаууун къошулуп, уютулуп этилген ичги. *Бийче бла Тамара уа къарап-къарагъынчы столгъа къаймакъ, исси таба гыржын, айран да келтирип салдыла.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 13. ❑ *Къайнап кёмюкленнген къалын айранны Хамит агъач аякъгъа къуюп, Асланнга узатды.* Хубийланы О., Аманат, I, 138.

АЙРЫ I *ат.* **1.** Развалина *(сук)*, рогатка *(приспособление для метания)*, сошка *(для ружья)*/ Эки айырылгъан, экиге бёлюннген зат неда ушкокну салып атарча тиреу. *Чыпчыкъ уясын тюз терекни айрысында салгъанды.*

2. Разветвление *(напр., дороги, ущелья)*/ Жолну, тарны д. а. к. эки айырылгъан, экиге бёлюннген жери. *Элден ёрге къарасанг, Терен ауух кёрюнеди, Ауух, ёргеракъ барып, Юч айрыгъа бёлюнеди.* Тёппеланы А., Жаннетни къызы, 28.

3. *геогр.* Седловина *(горы)*/ Тауну эки тёппесини арасындагъы алаша кез. *Минги тауну айрысына чулгъаныр жатыучу булут кёрюнмейди.* Лайпанланы С., Гургумлу, 35. ❑ *Бийик тауну айрысындан къарагъан кюнню таякълары Хыйсаны бетине алтын кюрен тёгюп башлады.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 113.

АЙРЫ II *сыф.* **1.** Раздвоенный, разветвленный/ Экиге бёлюннген, бир талайгъа айырылгъан. *Айры къармакъ. Айры къамичи.* ❑ *Къарылгъачны къуйругъу айры, жылланны тили айры.* (Нарт сёз). ○ *Аны [Минги тауну] чыммакъ жылтыраууакъ айры башы булутлагъа бёленип туруучанды.* Хубийланы О., Адамла, 89.

2. *кёч.* Разноречивый, противоречивый/ Бир бирине ушамагъан, бир бирине келишмеген, чюйре. *– Ол жашны айтханы бизге айры келеди,– деп, Осман бирсилеге къарады.* "Коммунизмге жол", 1978, № 64.

❑ **Айры бол** отделяться, обособляться, расколоться, прийти к натянутым отношениям/ айырыл, энчи бол, бёлюн. *Алтау айры болса, арадагъын алдырыр, экеу бир болса, тёбедегин эндирир.* (Нарт сёз). ○ *Бу кюнледе халкъ эки айры болгъанча, эфендиле да эки айры болуп эдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 56. **Айры кёр** относиться к *кому-чему-л.* с презрением, презирать/ кёрюп болма, сюйме. *Энди Чомургъа сорсанг, жер юсюнде анга чюйре къарагъан, аны айры кёрген, сансыз этген адам чыкъмагъанды.* Хубийланы О., Дерт, 26. **Айры къара** айры кёр (*къ.* **айры II**). *[Сафар Наныкъгъа:] Келинчикни эгечингча кёр, къарнашынгы, Хорламны, сындырмазгъа излей эсенг, келиннге айры къарама.* Хубийланы О., Дерт, 241. **Айры чабакъ** рак/ тышында таш макъаныкъыча къабы болгъан, боюн тийресинде къысхачха ушагъан уллу аякълары бла, тузсуз сууда жашаучу, къарынчыгъы тышына чыгъып

тургъан омураусуз жаныуар. *Бурун бир айры чабакъ, Бир балыкъ, бир дуудадакъ, Мурат этип тартаргъа, Жегилгендиле арбагъа.* "Жюрек жырлайды", 90.

❑ **Айры тёшек** матрац с раздвоенным краем для постельных больных/ кеси керегине чыгъалмагъан ауур саусузгъа деп этилген тёшек. *[Къыз жашха:] Ёмюрюнг кетсин айры тёшекде, Чыгъаралмайын жанынгы.* (Фольк.).

АЙРЫ III *ат.* Деревянные вилы с двумя рожками/ Эки бутакълы агъач сенек. *Малжей да, къолунда да эчки мюйюзлю чертлеуюк айрысы бла, аланы [жашланы] ызларындан тебиреди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 347.

АЙРЫЕРИН *сыф.* С раздвоенной губой/ Эрини эки айырылгъан, айры болгъан эринини ортасында кези болгъан. *Айрыерин къоянчыкъ къачып чырпыла ичине кирди.*

АЙРЫКАМ *ат.* Остров *(часть суши)*/ Тёгереги суу бла къуршаланнган жер кесек. *Жаз башында анда [черекде] болгъан дементили кючге айрыкамлада агъаргъан талыштакла, къайдан эсе да келип тюшгенлери кёрюнюп тургъан уллу ташла шагъатдыла.* Къулийланы Х., Дорбунда ушкок атылды, 47.

АЙРЫКЪУЙРУКЪ[1] *сыф.* С раздвоенным хвостом/ Къуйругъу айры болгъан. *Хасан кюнде къуругъан уллу сыгынны бир жанына аудургъанлай, аны тюбюнде эки айрыкъуйрукъ къамыжакъны кёрдю.* "Шуёхлукъ", № 61, 87. ❑ *Айрыкъуйрукъ къара самолётну бу элге биринчи учханы тюл эди.* "Огъурлу танг", 112.

АЙРЫКЪУЙРУКЪ[2] *ат. зоол.* Уховёртка/ Къарыныны къыйырында нал къысхачха ушагъан такъмакълары болгъан, узун жассы къурт.

АЙРЫЛЫКЪ[1] *ат.* **1.** Распадение вследствие разногласий, раскол/ Келишмеулюкню себебинден экиге бёлюннгенлик, бир ненчагъа айырылгъанлыкъ. *Класс айрылыкъла. Миллет айрылыкъ.* ❑ *Бу сейир тукъум ариу адам, жаш адамча чартлап, къызып сёлешеди, къаршчылыкъны къыйнлыгъын, айрылыкъны драмасын ол артыкъда терен ангылай эди.* Огъурлу танг, 14.

2. Разобщенность, обособленность/ Бир бири бла байламы болмагъан хал. *Политика айрылыкъ.* ❑ *Аланы орталарында айрылыкъ туугъанды.*

АЙРЫЛЫКЪ[2] *ат.* Рогатка для деревянных вил/ Агъач сенеклик. *Жаш агъачда айрылыкъла кесгенди.* ❑ *Аппа айрылыкъны къабугъун сыдырады.*

АЙРЫМ *сыф. къарач.* Отдельный, особый/ Къалгъанладан бир жанында, энчи тургъан, айырылып тургъан. *Жашла сырт тюбюнде бир айрым терекни къатында тохтадыла.*

АЙРЫМКАН *ат къарач. къ.* **айрыкам.** *Айрымканны ол жаны – къарагёген, бу жаны тал чыбыкъ, арасы уа – шаптал.* Батчаланы М., Элчилерим, II. ❑ *Кюн къыздыра башлагъанында, таналаны айрымканнга ётдюргендиле.* Ортабайланы Т., Октябрны саугъасы, 26.

АЙРЫПЛАН *ат сёл. тил. къ.* **самолёт.** *Кёкню бла жерни ортасында жаланда топла улуу бла айрыпланланы ачы гюрюлдеуленден сора жукъ къалмады.* Тёппеланы А., Ташыуул.

АЙРЫ-ЧЁП-БАШЫ *ат.* Название растения/ Эки айырылгъан, алаша битген кырдык. *Биченликде айры-чёп-башла кёп тюбейдиле.*

АЙРЫЧЫ *ат.* Раскольник/ Бир организацияны неда жыйынны ичине бузукълукъ салыучу адам,

бузукъчу адам. *Жыйылыуда айрычыланы къаты сёкдюле.* ❑ *Айрычыны зараны уллу болады.*

АЙСБЕРГ *ат.* Тенгизде, аны жагъасында чырандан неда буз бёлмеден юзюлюп, кеси аллына жюзюп айланнган уллу буз кесек; буз тау. *Айсберглени аралары бла кеме тынч ётюп кетди.* ❑ *Антарктиканы айсберглери.*

АЙТ *эт.* **1.** Говорить, сказать/ Акъылынга келгенни, оюмунгу сёз бла билдир. *Артыкъ айтхандан эсе, артыкъ атла.* (Нарт сёз). ○ *Энтда къатлап айтама: Жашаудан иги жокъ.* Къулийланы Къ., Чумла къызарадыла, 152. ❑ *Кертибий орунунда тепжилдеп, не эсе да айтыргъа тебирегенлей, Хажос, эслеп, аны къабыргъасындан тюртюп тыйды.* Эбзеланы Х., Къанаматны журтунда, 17.

2. Сообщать *что кому;* оповещать, предупреждать *кого*/ Билдир. *[Омар Алимге:] Ким айтханды санга мени бери келлигими?* "Шуёхлукъ", № 55, 34.

3. Называть *кого-что*/ Биреуню неда бир затны юсюнден билдир, сагъын. *Иги ишлегенлени юсюнден сёз баргъанда, бек алгъа Юсюпню атын айтдыла.* "Коммунизмге жол", 1984, № 59.

4. Обещать *что* и с неопр./ Сёз бер. *Атам манга машина алыргъа айтханды.* "Коммунизмге жол", 1981, № 77. ❑ *Оноучула жашны ыразы этерге, жанына тиймезге айтдыла.* "Шуёхлукъ", № 54, 71. ❑ *Эхчей-эхчей бешикчигин, Ынна урчукъ бургъанды, Батырланы юслеринден Жомакъ айта тургъанды.* "Шуёхлукъ", № 27, 63.

5. Исполнять, рассказывать *что*/ Назмуну кёлден неда хапарны, жомакъны д. а. к. затны аузунг бла ангылат, билдир, жыр айт, хапар айт. *Узакъда ийнар айтхан къызланы тауушлары аз-буз эшитиледи.* "Алчыла", 147.

6. Произносить, выговаривать *что*/ Ауаз чыгъар, ауаз бла билдир. *Жашчыкъ ингилиз сёзлени халатсыз айтады.*

▲ **Айтханындан къайтды** пошел на попятный/ белгилеген затын этер ючюн кюреширге арсар болду. *Хасан айтхандан къайтмаучуду.* "Коммунизмге жол", 1977, № 13. **Айтханын жерге салмай** неукоснительно, безоговорочно/ сёзсюз, арсарсыз *(эт). Азрет жангыз эгечи Абидатны айтханын жерге салмай эте болгъанды.* (Фольк.). ❑ *[Къаншау Хасаннга:] Сен айтханны мен жерге салмаучуму билесе.* "Коммунизмге жол", 1969, № 52. **Айтханын эки этмей** безоговорочно, послушно/ боюн салып. *Жангызлыгъы ючюн, Муратны атасы жашыны айтханын эки этмей ёсдюреди.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 157. **Айтханын эт** слушаться, подчиняться/ биреуге боюн сал, аны буйругъун толтур. *Айтханымы этмегенсе деп, председатель Хусейни къойладан къыстаргъа кюрешгенди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 72. ❑ *Степан гелляны айтханын этди, аны кёлюне тиймеди.* Тёппеланы С., Атам урушдан къайтса, 22. **Айтып айталмазча (айтмазча)** умопомрочительно, несказанно, невыразимо/ бир да болмагъанча, адам ийнанмазча. *Бахсан сууну жагъаларында къасмакъ терекле айтып айталмазча кёндюле.* ▭ *Бизни тау жерлерибизни ариулукъларын айтып айталмазчады.* Тёппеланы С., Жаралы зурнук, 3. **Айтып айталмайды** восхищается/ бек сейир, тамаша этеди. *Жашчыкъ лагерде сынагъан зауукълукъларын айтып айталмайды.* "Коммунизмге жол". **Айтып болмазча** къ. **айтып айталмазча (айтмазча).** *[Батыр:] Ма биз, Къонакъ, бусагъатда тепмей турабыз, деп тургъанлыкъгъа, жер адам айтып болмазча теркликде айлана турады.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 39. **Айтып къояргъа** *къарач. мод. сёз.* так сказать/ сёз арсарыракъ айтылгъанын билдиреди. *Айтып къояргъа, Хасанны гуралары жыйырмадан артыкъдыла.*

АЙТДА-БУЙТДА *межд. къарач.* Раз, два – взяли/ Бир затны кётюргенде, тюртгенде д. а. к. айтылады. *Айтда-буйтда дей кетип, жашла агъачны тикден суугъа тёнгеретдиле.*

АЙТДЫР *эт.* **1.** *понуд. от* **айт**/ Айт дегенни *къатланыучу айырмасы. Сёз сёзню айтдырыр.* (Нарт сёз). ○ *Алан жашагъан элде ёмюрюнде кесине сау болсун деп айтдырмагъан аман ниетли бир къутсуз адам жашагъанды.* Хубийланы М., Алан, 89.

2. Сообщать, передавать *что*/ Билдир, хапар бер. *Жамалны къатыны, "Бу огъурсуз хапарны нек айтдырдым",– деп, уллу ажым этди.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 9. ❑ *Хамитни атасы колхоз къойла бла Азгекдеди, анга кимден айтдырайыкъ?* Хубийланы О., Аманат, I, 110.

3. *къарач. театр.* Подсказывать; суфлировать/ Дерсде жууап эте, театрда роль ойнай тургъанны билмегенин былай айт деп юйрет. *– Афенди, былайын бир айтдыр, кесим тежиуют бла окъуялмайма,– деп, [Ибрагим Мухаммат-Аминни] къатына чёкдю.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 49.

АЙТДЫРТ *эт. понуд. от* **айтдыр**/ Айтдыр дегенни *къатланыучу* айырмасы. *Къарачай тилден дерс бардыргъан кёзюуде Абдурахман Къарачайны культурасы, литературасы да ёсюп баргъанын сабийлени кеслерине айтдыртады.* "Ленинни байрагъы", 1979, № 113.

АЙТДЫРТЫУ *и. д. от* **айтдырт**/ Айтдырт дегенден *этим ат. Хапар айтдыртыу.*

АЙТДЫРЫЛ *эт. страд. от* **айтдыр**/ Айтдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Османнга бла Копайгъа жыйылыугъа келсинле деп айтдырылгъанды.* "Коммунизмге жол", 1977, № 22.

АЙТДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **айтдырыл**/ Айтдырыл дегенден *этим ат. Хапарны айтдырылыуу.*

АЙТДЫРЫУ *и. д. от* **айтдыр**/ Айтдыр дегенден *этим ат. Жомакъ айтдырыу. Келечилик айтдырыу.*

АЙТДЫЧЫ *сыф. къарач.* Сплетник; кляузник/ Тилчи, сёзчю. *Халиймат бир айтдычы тенг къызыны юсюнден хапарлады.*

АЙТХЫЛЫ *сыф. къ.* **айтхылыкъ.** *Хажи Абрекни айтхылы туудугъуну даражасы, кёз къаматхан сыйы жер бла тенг болгъаны шарт эди.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 30. ❑ *Бурун заманлада айтхылы къаячыла болгъандыла дейдиле. Аланы сангырау къаяны кийик жолу бла башына чыгъып кетиучю хапарлары барды.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 113.

АЙТХЫЛЫКЪ *сыф.* Знаменитый, известный, прославленный/ Аты айтылгъан, белгили, аламат. *Байталбатыр дунияда айтхылыкъ уста мараучу болгъанды.* "Малкъар халкъ жомакъла", I, 51. ❑ *Бизни деменгили аскерибиз, къурч аскерибиз, Айтхылыкъса, махтаулуса, аперим!* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 102.

АЙТЫЛ *эт.* **1.** *страд. от* **айт**/ Айт дегенни *зорлаучу айырмасы. Айтылгъан сёз – атылгъан окъ.* (Нарт сёз). ○ *Ол сёзле башха адамны юсюнден айтылгъанча, Фердау эс бурмай тынгылайды.* Кацийланы Х., Мухаммат, 51.

АЙТЫЛГЪАН *сыф. къарач. къ.* **айтхылыкъ.** *Фатийма къызлыгъында черкес элде айтылгъан ариу къыз болгъанды.* Хубийланы О., Дерт, 61. ❑ *Бизни областны миллетлеринден айтылгъан гёжефле чыгъа келгенлери хакъды.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 28.

АЙТЫМ *ат грам.* Предложение/ Бир муратны, бир акъылны танытхан бир неда талай сёз. *Бош айтым. Къош айтым. Соруучу айтым.*

❑ **Айтымгъа член болмагъан сёз** *грам.* слово, не являющееся членом предложения/ айтымда не башчы, не хапарчы, не сансыз член болмагъан сёз. **Айтымны айырылгъан (жаякъланнган) сансыз члени** грам. обособленный член предложения/ айтымда магъана эмда интонация жаны бла бирси сёзледен айырылып айтылгъан сансыз член. **Айтымны баш членлери** *грам.* главные члены предложения/ эки баш членли бош айтымны хапарчылыкъ ёзегин къурагъан членлери: башчы бла хапарчы. *Устаз сабийлеге айтымны баш членлерин къалай табаргъа керегин ангылатады.* **Айтымны бир туудукъ членлери** *грам.* однородные члены предложения/ айтымда бир бирлери бла тенг жарашхан халда байланып, бирча синтаксис къуллукъну толтуруп айтымны къайсы болса да бир членине бойсунуп неда аны кеслерине бойсундуруп келген членле. *Сабийле айтымны бир туудукъ членлерин табадыла, аланы тюплерин ызлайдыла.* **Айтымны сансыз членлери** *грам.* второстепенные члены предложения/ айтымда баш членлени бирин айгъакълап, анга бойсунуп келген член. *Айтымны сансыз членлери, баш членлени айгъакълагъан бла къалмай, бир бирлерин айгъакълап да жюрюйдюле.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 286. **Айтымны члени** *грам.* член предложения/ айтымда сёзлени бирин неда бир ненчасын кесине бойсундуруп неда аланы талайына неда бирине бойсунуп келген сёз. *Башчы бла хапарчыгъа айтымны баш членлери, къалгъан членлерине уа сансыз членлери деп айтылады.*

АЙТЫРГЪА *мод. сёз. къарач.* Кстати, к слову сказать/ Айтылгъаннга къошакъгъа, айтылгъан бла байламлы. *Айтыргъа, Магометни фермасы алты айда пландан тышында 120 центнер асыулу сют сатханды.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 127. ❑ *Айтыргъа, Хасан кесин асыры бош тутады, таматагъа ушагъан чырт заты жокъду.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 16.

АЙТЫУ[1] *и. д. от* **айт**/ Айт деген*ден этим ат. Бизде сёзню экинчи кере къайтарып айтыу жокъду.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 413. ❑ *Халкъны айтыуунда бугъа кючню юлгюсюдю.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 49.

АЙТЫУ[2] *ат.* **1.** Легенда, предание, сказание/ Таурух, хапар. *Айтыулада айтылгъанды: "Дунияны суу алгъанды",– деп, "Нух файгъамбарны кемеси Минги тауну жаргъанды" деп.* Шахмырзаланы С., Назмула, 28. ❑ *"Халкъ бирден аягъын къакъса, жерни люуюлдетеди, халкъ бирден солуса, жел къобады" деген къытай айтыу эсиме тюшдю.* Байрамукълары Х., Къарчаны юйдегиси, 126.

2. Нарт сёз (*къ.* **нарт**). *Халкъда аллай айтыу жюрюйдю.*

▲ **Айтыуда айтылгъан** известный, знаменитый/ белгили, махталып, айтылып тургъан, аты айтылгъан. *Ол айтыуда айтылгъан жаш болгъанды.* ❑ *Тенгибиз айтыуда айтылгъан жигит эди.*

АЙТЫУ[3] *ат грам. къ.* **айтым.** *Бютюн ахшысы уа айтыуланы самаркъаулу, кюлкюлю болуулары.* "Коммунизмге жол", 1981, № 114. ❑ *Ючюнчюге [сабийге] доскагъа жазылгъан айтыуну сюртдюрюп, [устаз] аны орунуна проценти болгъан бир хыйсапны берип этдиреди.* Байчоралары М., Уллу Къарачайда, 304.

АЙТЫШ[1] *взаимн.-совм. от* **айт**/ Айт дегенни *араш айырмасы. Киши чырмау этмей, ала [Эллен бла Степан] кече арасына дери*

олтуруп хапар айтышдыла. К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 99.

2. *фольк.* Состязание *(в песнопении)*/ Жыр айтыш, эриш. *Айтышлада аны жырчы хорламай Чыгъыучуед, чаришде озгъан атлай, Къумукъ жырчы Къазакъ аллай жырчыед, Хар жюрекге да асыу болуучуед.* К ъ у л и й л а н ы Къ., Сайлама, II, 69.

АЙТЫШДЫР *эт. понуд. от* **айтыш**/ Айтыш дегенни *къатланыучу айырмасы. Осман жашлагъа назму айтышдырады.*

АЙТЫШДЫРЫУ *и. д. от* **айтышдыр**/ Айтышдыр дегенден *этим ат.*

АЙТЫШЫУ *и. д. от* **айтыш**/ Айтыш дегенден *этим ат. Жомакъ айтышыу. Хапар айтышыу.*

АЙХАЙ *мод. сёз.* **1.** Конечно, разумеется, естественно, несомненно/ Айтылгъан затны кертилигине сёлешген адамны ишексизлигин билдиреди. *[Махмут Галагъа:] Айхай, айхай, жаным, биз да киргенбиз колхозгъа, ол иги затды.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 101. ❑ *Айхай, иги эди, ариу болуп, Акъыллы да болса сюйгенибиз.* "Шуёхлукъ", № 52, 5.

2. К сожалению/ Сёлешген адамны бир затха жарсыгъанын билдиреди. *[Къазгъат:] Айхай, тели сабий а нени биледи. Къозусанг, итге таякъны кёргюзтгенча, юсюнге учады да къалады.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 217. ❑ *[Адилгерий:] Айхай, бу жолдан сора къызны атасын бюгерге таплыкъ тюшерик тюлдю.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 86.

❑ **Айхай да** *мод. сёз.* **къ.** а й х а й 1. *[Нюрхан Маржаннга:] Айхай да, [Бэланы ишден] хатасы болмай чыкъса, сизден да мен бек сюе эдим.* К ъ о б а н л а н ы Д., Эки заман, I, 46. ❑ *[Хурай Саматович:] Зухура Зулкъаевна жаш устазды, айхай да, бизни тенгли сынауу жокъду.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 72.

АЙЫЛ *ат.* **1.** Подпруга/ Иерде атны къарын тюбю бла тартылыучу жассы къайиш. *Айыл тартылгъанны ат билир.* (Н а р т сёз). ○ *Атла хазырдыла, айылларын тартып миннгенден сора, кереклилери жокъду.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 104. ❑ *Жанкир бла мен да атларыбызны айылларын бошладыкъ.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 246.

2. Пряжка/ Бел бауда неда аллай башха затлада къайишни неда тартманы къыйырын ётдюрюп илиндириучю керек. *Кюмюш айыллы бел баууп къарт киши белинден кетермеучю эди.*

▲ **Айыл тюбюне такъ** захватывать, покорять, закабалять/ боюн салдыр, къолгъа ал, ууучла. *[Самат:] Душман бизни айыл тюбюне тагъаргъа умут этген эди да, ол айтхан болмады.* "Коммунизмге жол", 1978, № 18.

АЙЫП *ат.* **1.** Стыд, срам, позор/ Намыссызлыкъ, бедишлик. *Азапдан къоркъма, айыпдан къоркъ.* (Н а р т сёз). ○ *"Сенден уллула туруп салам алгъанда, Айып болсун турмай къалгъан бетинге",– дедиле.* "Малкъар халкъ жырла", 68. ❑ – *Тюрсюню сыйдам болуп, айыпдан, къайгъыдан башын сакълагъан къыз болса, менге боллукъду,– деп, Хамит папиросун жангыдан бурду.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 131.

2. *кёч.* Вина, провинность, проступок, преступление/ Терслик, айыплы иш. *[Жабалакъ:] Ибрахим, аны [жер юлешиую] айыбы, гюнях да барындан да алгъа сени боюнгдады.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 148. ❑ *Айыпны жартысы, критика айта тургъаннга да къарамай, аланы [осал китапланы] басмалап баргъан редакторлада, издателледи.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назму бла жазсала, 28.

3. *кёч.* Изъян, дефект, предосудительный недостаток/ Шарайып, адам жаратмазча кемчилик. *[Къыз:] Хауледен сора айыбы жокъ эсе, [жашны] Хаулесин кесим тыярма,*

Ол сабийликден хауле болгъанды, Эсин башына жыярма. "Малкъар халкъ жырла", 186.

▲ **Айыбына жолукъдур** привлекать его к ответственности, наказывать/ этген хатасы, терслиги ючюн уруш, сёгюм бер, сюд эт д. а. к. *Ол [Домалай] Чомурну ызындан тюшерге, салгъан хатасын тёлетдирирге, айыбына жолукъдурургъа излемеди.* Хубийланы О., Дерт, 32. ❑ *[Къанамат:] Мени кесими терслигим бар эсе, закон тутсун да айыбыма жолукъдурсун.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 106. **Айыбын ач** вывести его на чистую воду/ терслигин ачыкъла. *Андан ары тёзалмай, Ахмат Салихни айыбын тенглерине ачды.* **Айыбынгы жуу** оправдывать себя, искупать свою вину/ этген терслигинги бир иш этип жул, кетерилгеннге санат. *"Сен мындан ары къадалып ишлеп, айыбынгы жууаргъа керексе",– деди директор, Самат бла айырыла туруп.* "Коммунизмге жол", 1968, № 45. **Айып ал** айыплы бол (*къ.* **айыплы II**). *Ишлейди, айып алмайын колхозну ындырында.* Мокъаланы М., Жырла бла жылла, 26. ❑ *[Темуркъа Таулан бла Хамитге:] Барыгъыз, барыгъыз, жаным, мени ючюн деп айып алмагъыз.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 41. **Айып сал** обвинять, стыдить/ терсге сана. *[Ислам:] Жолдаш Сергей, бир такъыйкъагъа кёлсюзлюк этгеним ючюн, манга айып салмазлыгъызны тилейме.* Боташланы И., Пьесала, 95. ❑ *– Ариу къызны сюесе,– деп,– Чомургъа да къаллай айып саллыкъсыз, билмейме,– деп, Мыртаз таянчакъ къара шинтикге олтурду.* Хубийланы О., Дерт, 21. **Айыпха тарт** привлекать к ответственности жууапха тарт (*къ.* **жууап**). *[Мухаммат-Амин:] Ала [мыртазакъла] айтханнга сыйынмагъанланы да аны кибик къаты айыпха тартарыкъбыз.* Къобанланы Д., 336. **Айып эт** 1) *къ.* **айыпла 1.** *Жамийлят жангылгъан этмесин, бирсиледен айырып, жууукъларына къарамасын, халкъ айып этер.* Кацийланы Х., Тамата, 103. ❑ *[Рамазан:] Кесинг кесинге бедиш алдынг деп, Жамагъат айып этерми?* Семенланы А., Жазыу айла, 61; **2)** в сложноподчиненных предложениях с условными придаточными отрицает возможность действия/ бойсуннган шарт айтымы болгъан къош айтымлада ишни этилмезлигине толу ийнаныуну билдиреди. *[Бадиймат Къанаматха:] Иги жаш, сен хыликке этген къатын сени нёгеринг болуп жунчутса, айып эт!* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 155. ❑ *– Хоу, тамамды, ит жулкъгъанлай этгенсе, айып эт, энди ол сени бахчанга жанласа,– деди башхасы.* Зокаланы З., Солуу кюн, 43. **Айып этме (этмегиз)** извини (извините)/ кечгинлик бер *(беригиз). [Солтанхамит:] Жамауат, айып этмегиз, бир бёлек сёз айтайым.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 23. ❑ *[Салиймат:] Айып этмегиз, адамла, мени къолумда къалгъан жангыз бу къыз бла бу жашдыла.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 16.

АЙЫПЛА *эт.* **1.** Стыдить, корить, укорять, упрекать, осуждать кого/ Терсле, терсге сана, тырман эт. *"Кетгенми этесе?"– деп, соргъан жашчыкъны уллу, акъыллы кёзлери, Тамараны айыплай къарай эдиле.* Гуртуланы Э., Тенглерим, 42. ❑ *[Хан Хожагъа:] Сёзюнг тюздю, тюз айыплайса мени, Тауушуму эшитмегендиле итле. Аны билип, ашыкъгъанма мен бери: "Бардыла,– дерге,– сизде да телиле".* "Жюрек жырлайды", 152.

2. Обвинять *кого*/ Терсле, терсге сана. *Къоймагъанды сюрюучю Байланы айыпламай, Айтадыла хапарны Агъач, суу да тохтамай.* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 196. ❑ *[Акъбилек] Кесин айыплай, жанын къыйгъан бушуулу оюмланы къыстаргъа кюрешди.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 81. ❑ *Адамланы айыплап сен сёлешме, сёзню сюйген тенгинг*

бла кюрешме. Будайланы Х., Алтын тау, 48.

АЙЫПЛАН *эт. страд. от* **айыпла**/ Айыпла дегенни *зорлаучу айырмасы. [Сагъыт Харуннга:] Да, телибаш, бир кере айыпланнгандан сора итни сыйыча бир сыйынг боллукъ тюлдю.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 102. ❑ *[Харун:] Былай этип, къалтырап жашагъандан эсе, айыпланып къутулгъаным игиди.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 102.

АЙЫПЛАНЫУ *и. д. от* **айыплан**/ Айыплан дегенден *этим ат. Бузукълукъ иш этип, айыпланыу.*

АЙЫПЛАТ *эт. понуд. от* **айыпла**/ Айыпла дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашны хылисин устазгъа айтып айыплатдыла.*

АЙЫПЛАТЫУ *и. д. от* **айыплат**/ Айыплат дегенден *этим ат. Биреуню терслигин айтып, тенглерине айыплатыу.*

АЙЫПЛАУ *и. д. от* **айыпла**/ Айыпла дегенден *этим ат. Терслиги ючюн айыплау. Этген аманлыгъы ючюн айыплау.*

АЙЫПЛАУЧУ *ат юр.* Обвинитель/ Сюд органлада биреуню терслеу жанлы болгъан адам. *Уручулагъа сюд этгенде, аланы айыплаучуну борчу прокурорну боюнда эди.*

АЙЫПЛАШ *эт. взаимн.-совм. от* **айыпла**/ Айыпла дегенни *араш айырмасы. Шагъатла аманлыкъчыны айыплашдыла.*

АЙЫПЛАШЫУ *и. д. от* **айыплаш**/ Айыплаш дегенден *этим ат. Аманлыкъчыны айыплашыу.*

АЙЫПЛЫ I *сыф.* **1.** Позорный, постыдный, достойный осуждения *(порицания),* предосудительный/ Бедишли, айып этер кибик. *Ёлген бедиш тюйюлдю, айыплы иш этгенди бедиш.* (Нарт сёз). ○ *Айыплы иш этгенин эсгерип, сокъуранып, симсиреп, бурунун тарта тургъан Науурузну юйге алып келди Апалистан.* Лайпанланы С., Гургумлу, 19.

2. *кёч. къарач.* Виновный, виноватый/ Терслиги болгъан. *Жашны тынгысыз кёзлери, адамланы бетлерин айыплы къарам бла аулай, гузаба учхалай келип, Акъбилекде тохтадыла.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 86. ❑ *[Ханафий:] Мен бир кесекден бу ишде айыплыча, анга [Умаргъа] ачыулу, къарадым да, хант юйден женгил окъуна чыкъдым.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 40.

АЙЫПЛЫ II *хал. сёзл.* Позорно, бессовестно, недостойно/ Бедиш, айып этерча. – *Налжан, сен айыплы сёлешесе...– деп, башлады Салийхат.* "Коммунизмге жол", 1972, № 21.

▲ **Айыплы бол** ударить лицом в грязь/ бедишлик бол, адамла айып этерча бол, бети *(бетлери)* жоюл. *[Малкаров:] Сёзюбюзню толтуралмай, айыплы болурбуз деп къоркъама.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 167. **Айыплы къонакъ** гость, которого надо хорошо встретить/ къонакъбайла иги тюберге, сыйларгъа тийишли къонакъ. *Айшат къакъ къабыргъаны бир айыплы къонакъ келсе деп асырай эди.* "Шуёхлукъ", № 49, 36. **Айыплы эт** позорить/ уялтырча эт, уялт. *Не десенг да, ата юйден тынчлыкълы жер жокъду, Айыплы этмеген эсенг аны.* Отарланы К., Жолла, 92. ❑ *[Тушох Солманнга:] Къоншуларыбызны аллында бизни жерге къаратасыз, айыплы этесиз.* Кацийланы Х., Тамата, 35.

АЙЫПЛЫКЪ *ат.* **1.** Позорный поступок/ Айып, бедиш этерча иш. *[Хамит:] Угъай, аны айыплыгъы жокъду, бар, жумушунгу эт.* Хочулану С., Хапарла, 54.

2. *кёч. къ.* **айып 2.** *[Махтанчакъ бийни] Чыкъмайды сёз аузындан, Аман тили тутулуп, Кетди, дыгалас этип, Айыплыкъдан къутулуп.* Гыттыуланы М., 20-чы ёмюр, 1972, 196.

3. *кёч. къ.* **айып 3.** *[Аланы ишлеринде... айыплыкъ болмагъаннга ийнанадыла.* Шауаланы М., Мурат, 195.

АЙЫПСЫЗ I *сыф.* 1. Нормальный, непредосудительный/ Айып этмез кибик. *Хурай бир айыпсыз сылтау табып къайтарыр мурат бла сорду.* Семенланы А., Жазыу айла, 106.

2. *кёч.* Невинный; невиновный, безвинный/ Терсликсиз, тюз. *[Гыджы:] Айхай, биз айыпсызбыз дегенликге, ала [немчала] жюз "айып" табадыла.* Хубийланы О., Дерт, 71. ❑ *Келиннге аман атла такъмагъыз. Айыпсызгъа элтип айып жакъмагъыз.* Будайланы Х., Алтын тау, 54.

3. *кёч.* Лишенный недостатков, изъянов/ Шарайыпсыз, шарайыбы болмагъан. *Айыпсыз тенг излеген адам тенгсиз къалыр.* (Нарт сёз). ○ *Таулу къызса бир айыпсыз, Сен сюйдюрдюнг – мен амалсыз.* Шахмырзаланы С., Заман жели, 52.

АЙЫПСЫЗ II *хал. сёзл.* 1. Нормально, непредосудительно/ Адам айып этмезча, уялмазча. *Къарт къоншум, айыпсыз къыла къуллугъун, Биле эди тилчилени къылыгъын.* Отарланы К., Сынла, 131. ❑ *[Азнаур улу:] Махтангандан не асыу, алай буюрулгъан ишни айыпсыз тамамлар ючюн, мен кючюмю-къарыууму да аямай кюрешдим.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 39.

АЙЫПСЫЗЛЫКЪ *ат.* **1.** Безвинность, невиновность/ Бедишни, шарайыпны, терсликни жокълугъу. *Жаз башы ишлени жетишимли бардырыр ючюн кюрешде бригадирни айыпсызлыгъы ачыкъ кёрюнюп тура эди.*

2. Отсутствие недостатков *(изъянов, дефектов)*/ Шарайыбы болмагъанлыкъ.

АЙЫПСЫН *эт. къарач.* **1.** Винить *кого*, считать *кого* виновным/ Терсле, терсге сана. *Ма энтда айтама: айыпсын, халкъым, Мени анга къуллукъ этиудю антым.* Мокъаланы М., Жырла бла жылла, 177.

2. Считать *что* неприличным, зазорным, стесняться *кого-чего*/ Уял, иймен, бетсин. *Жаш кесинден уллу бла даулашыргъа айыпсынды.*

АЙЫПСЫНЫУ *и. д. от* **айыпсын**/ Айыпсын дегенден *этим ат. Биреуню айыпсыныу. Къартладан айыпсыныу.*

АЙЫПСЫНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **айыпсын**/ Айыпсын дегенни *араш айырмасы. Жыйылыуда сёлешгенле иги ишлемегени ючюн жашны айыпсынышдыла.* ❑ *Жашла этген ишлери ючюн айыпсыныша эдиле.*

АЙЫПСЫНЫШЫУ *и. д. от* **айыпсыныш**/ Айыпсыныш дегенден *этим ат. Бир бирни айыпсынышыу.*

АЙЫР *эт.* **1.** Отделять, разделять, разъединять, выделять, обособлять, расчленять *что*/ Бир сау затдан аны бир кесегин неда бир башха затха къошулуп тургъан затдан аны кесин энчи эт, бир жанына эт, бёлек эт, кери эт. *Зулкъарней керохун, къамасын да, бел баудан айырмай, жастыкъ тюбюне салды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 122. ❑ *Жыр бла халкъны жашауун бир бириндан айырыр мадар жокъду.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 3.

2. *кёч.* Отделять *(о времени)* Бир иш болуп ётгенли озгъан заманны билдиреди. *Бусагъатдагъы выставканы муну аллындагъындан 6 жыл айырадыла.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 114.

3. Отделять *(напр., сына, дочь и т. п.)*/ Тенглик мюлкден юлюш берип, биреуню ата юйюнден бир жанына чыгъар, энчи юйюр эт. *Атасы тамата жашына мал, мюлкырысхы да берип, айырды, жарагъан юй этди.* "Коммунизмге жол", 1978, № 9.

4. Разлучать/ Шуёхланы, тенглени, бир бирге жуукъ адамланы бир бирден кенг эт, араларында байламлыкъны жокъ эт. *Не айтасыз, ансы мен сизни бир бирден айырыргъа айланмайма",– деди диспетчер жашлагъа, ышарып.* Ахматланы И., Боранда, 28. ❑ *[Самат:] Батыр, мени сюйген къызымдан айырып, жюрегими сындыргъанды.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 63.

5. Отнимать, отстранять/ Кетер, ал, бир жанына эт. *[Къасым] къолун точкадан айырса, экинчи туталмазын биледи.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 52. ❑ *Жаш, бармагъын сампалдан айырмай, тёгерегине сакъ къарай, атлайды.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 25.

6. Разводить *(супругов)*/ Эр бла къатынны бирге жашауларын тохтат, бирге жашамазча эт. – *Бизни бир бирден айырыгъыз,– деди къатын.– Мени эрим, манга да сормай, юй саутланы сатып, ахчасын ичип тауусханды.* Кацийланы Х., Салам алейкум, 148. ❑ *– Жыйрыгъынгы теш да Зубайдагъа бер, ансы сени Хасандан айырлыкъды,– деди ол тиширыу келинчикге.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 19.

7. Разнимать *(напр., дерущихся)*/ Тюйюшгенлени кюч бла экисин эки жанына эт, тюйюшдюрме. *"Биягъыла [Аскер бла Алим] тюйюше турадыла, келигиз, маржа, айырыгъыз",– деп, келди Майрусхан къоншуларына.* "Коммунизмге жол", 1972, № 63.

8. Выбирать, избирать *кого*/ Къол кётюрюуню неда бюллетенле атыуну жолу бла адамны бир тюрлю къуллукъгъа сайла. *Чаришни жюрютюрге Бахсан, Холам, Бызынгы, Чегем, Малкъар тарлырындан бирер адам айырып, атларына "тюзлюкчюле" дейдиле.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 27. ❑ *Алайда окъуна [жашла] штабларына тамадагъа Исса Исмаиловични айырдыла.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 49.

9. Отнимать *(напр., от матери, от груди)*/ Анасыны сютюн ичириуню, ёшюн салыуну тохтат. *Хасан ингирде ыстауатда къозуланы айыра тургъанлай, къошха бир атлы келеди.* "Шуёхлукъ", № 56, 74. ❑ *Эки айы да толгъунчу Ханий къызчыгъын эмчекден айырды.* "Коммунизмге жол", 1974, № 26.

10. Лишать *(напр., радости, богатства)*/ Биреуню бир затын ал, сыйыр, бир затдан къуру къой. *Ийманданайырсанг да, айрандан айырма.* (Нартсёз). ○ *Къаядан чыкъгъан багъырбаш жилян, Ол башын меннге къайырды, Бир къан жаугъаед ол ит Гитлерге, Мени атамдан айырды.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 102.

11. Отбирать *(напр., семена)*, выбирать *(напр., костюм, книгу)*/ Сайлап ал. *[Атла] биченни къаурасын, жумушагъын айыра турмай, дыгъарт-дугъурт этдирип, къыстау буштукълай эдиле.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 8. ❑ *Кёл жагъачыла кюндюз нартюх сындырсала, кечени бир ауугъуна дери ындырда аны тазалайдыла, элеваторгъа барырча мажалын бир жанына айырадыла.* Лайпанланы С., Гургумлу, 146.

❑ **Айырыучу байлау** *грам.* разделительный союз/ айтымда айтылгъан затланы бир бирлерин жокъгъа чыгъаргъанларын неда анда кёргюзтюлген ишлени, шартланы кезиу-кезиу болгъанларын кёргюзтген байлау. ***Не (неда), бир-бир, огъесе*** *деген сёзле айырыучу байлауладыла.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 250.

АЙЫР[2] *эт.* Разрывать *(на части)*, раздваивать/ Бир затха илиндирип, неда хыны тартып, юзюп, жыртып къой, дуккулла, эки бёл.

Бир кюн Хасан юйге кёнчегини бучхагъын айырып келди. Къожакъланы Т., Ёге ана, 83. ❑ *Жашчыкъла экиси да, тарт-соз бола кетип, китапны эки айырдыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 34.

АЙЫР[3] *эт.* **1.** *къ.* **ангыла.** *Председатель, жукъ да айырмагъанча, башын булгъады.* Кацийланы Х., Мухаммат, 42. ❑ *[Элмырза:] Къайтукъ, айыргъанынг ол эсе, терс ангылагъанса, къызны къайры болса да къоратыргъа керекди.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 151.

2. Различать, отличать *(напр., близнецов, мальчиков)*/ Бир бирге бек ушагъан адамланы, затланы, энчи этип, таны, бил. *Эки кёзден не файда, ахшыны бла аманны айырмаса.* (Нарт сёз). ○ *Быланы [Хажирет бла Кучукну] экисин бир бирден, жалан да кёзлеринден болмаса, башха затларындан айырыргъа къыйынды.* Зокаланы З., Солуу кюн, 67.

3. Рассудить *кого-что*/ Ишни халын билип, даулашлы затны юсюнден тюз оноу эт, ким тюз, ким терс болгъанын ачыкъла. *[Сарыбий Муратха:] Махмут бла Юсюпню он кюнню ичинде тапсанг, тап, тапмасанг да, ишигизни шерият айырыр.* Шауаланы М., Мурат, 125. ❑ *Школну директору бюгюн, терсни-тюзню сюзюп, Къасымны тарыгъыуун айырыргъа излейди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 42.

АЙЫРМА[1] *ат. къ.* **башхалыкъ.** *Алай Хажимырзаны къалгъан къартладан бир айырма заты бар эди.* Хочуланы С., Хапарла, 28. ❑ *[Бийберд Идирисни юсюнден:] Экибизни арабызда он жыл айырма барды, мен он жылдан аллайлагъа ат оюнла кёргюзтюрме.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 102.

АЙЫРМА[2] *грам.* Залог/ Ишни этгенни бла ишни кючю жетгенни арасында жюрюген халланы кёргюзтген этим форма. *Къарачай-малкъар тилде этим айырмала бешдиле: баш айырма, зорлаучу айырма, къайтыучу айырма, араш айырма, къатланыучу айырма.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 176.

АЙЫРМА[3] *сыф.* Превосходный, отличный, замечательный/ Бек иги, бек аламат. *Эт бла жюнню багъасы бу къошда учузду, продукцияны агъачы айырмады.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 43.

❑ **Айырма даража** *грам.* превосходная степень *(прилагательных)*/ сыфатны затны ышанларын тенглешдиргенде, аланы бек къарыулусун, бек онглусун кёргюзтген формасы. *Айырма даражаны къурар ючюн, сыфатны аллына... къап-, къаппа-, жап-, жаппа-, сап-, саппа-,.. дегенча энчи магъаналары болмагъан кючлендириучю кесекчиклени жарашханын къошаргъа керекди.* Будайланы А., Жаболаны М., Созайланы Б., Малкъар тил, 74.

АЙЫРМАЛАН *эт.* Выделяться *(среди других)*, отличаться *чем*/ Башхаладан махтаулу, иги бол. *Оруслула ариу ниетлери бла айырмаланнгандыла.* "Шуёхлукъ", № 1, 3. ❑ *Бирсилени арасында айырмаланнганы [Бийбертни] жюрегин хычуыуун этип, кесинден осаллырын кёрюп болмауу теренден сингип баргъанды.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 104. ❑ *Санларыны къурулушлары бла битеу жаныуарланы араларында аркъа жикли жаныуарла айырмаланадыла.* "Естествознание", 33.

АЙЫРМАЛАНЫУ *и. д. от* айырмалан/ Айырмалан дегенден *этим ат. Сермешде айырмаланыу. Тирлик жыйыуда айырмаланыу.*

АЙЫРМАЛЫ I *сыф. къ.* **айырма**[3]. *Ол назы алайда бий эди, бирси назыланы арасында айтып*

айтмазча айырмалы эди. Тёппеланы А., Кюн батмайды, 209.

АЙЫРМАЛЫ II *хал. сёзл.* Превосходно, отлично/ Башхалагъа юлгю болурча, бек иги. *Туугъан колхозунда къалып, къыйналгъан этсе да, жаш айырмалы ишлегенди.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 117. ❑ *Айырмалы урунган сюрюучюню намысы кётюрюлгенди.* "Коммунизмге жол", 1972, № 26.

АЙЫРМАЛЫКЪ *ат.* **1.** Превосходство, преимущество/ Къалгъанладан эсе игилик. *Аны [Бийбертни] акъыллылыгъына, тенглеринден айырмалыгъына да жашау, нек эсе да, шагъатлыкъ этмеди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 192.

2. Особенность/ Бирсиледен башха тюрлюлюк. *Аны [жашны] жашауунда хар зат алай байтамал болгъаны бла байламлы, аны кесинде да бир айырмалыкъ болургъа керек эди.* Тёппеланы А., Ташыуул.

АЙЫРМАЧЫ *ат. къарач.* Отличник *(напр., производства)*/ Алчы, айырма ишлеген адам. *Производствону айырмачылары.*

АЙЫРТ[1] *эт. понуд. от* **айыр** [1]/ Айыр [1] дегенни *къатланыучу айырмасы. Ынна, туудукъларына айтып, картофну ашаргъа жараулусун урлукълукъдан бир жанына айыртады.* ❑ *Къойчу, жашчыгъына айтып, къозуланы аналарындан айыртды.*

АЙЫРТ[2] *эт. понуд. от* **айыр** [2]/ Айыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашла, бири бирин къогъузтуп, къызчыкъны дефтерин эки айыртып къойдула.*

АЙЫРТ[3] *эт. понуд. от* **айыр** [3]/ Айыр [3] дегенни къатланыучу айырмасы. *Сёзлерин да иги айыртмай, ол [Темиркъан], гулоч таякъчыгъын ойната, "орайда" айта, жол жанында отлай тургъан жылкъыны къатына жетди.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 9. ❑ *Адемей ангылаялмагъан сабийлеге тынч тилде айыртхынчы къоймайды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 173.

❑ **Айыртыучу сёз** *грам. модаль сёз (къ.* **модаль**). *Айыртыучу сёзлени къуллугъунда кесекчикле, сёзлеуле, сёз тутушла эм сау айтымла да жюрюйдюле.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 227.

АЙЫРТДЫР[1] *понуд. от* **айырт** [1]/ Айырт [1] дегенни *къатланыучу айырмасы.*

АЙЫРТДЫР[2] *понуд. от* **айырт** [2]/ Айырт [2] дегенни *къатланыучу айырмасы.*

АЙЫРТДЫР[3] *понуд. от* **айырт** [3]/ Айырт [3] дегенни *къатланыучу айырмасы.*

АЙЫРТДЫРЫУ[1] *и. д. от* **айыртдыр** [1]/ Айыртдыр [1] дегенден *этим ат.*

АЙЫРТДЫРЫУ[2] *и. д. от* **айыртдыр** [2]/ Айыртдыр [2] дегенден *этим ат.*

АЙЫРТДЫРЫУ[3] *и. д. от* **айыртдыр** [3]/ Айыртдыр [3] дегенден *этим ат.*

АЙЫРТЛА *эт.* **1.** Различать, разбирать, выбирать, перебирать/ Сайла, игисин изле, айыр. *Жукъусу жетген тёшек айыртламаз.* (Нарт сёз). ○ *[Зайнаф Масхутха:] Этген муратынга жетер ючюн, жол айыртламагъанса.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 64.

2. Жалеть, оберегать, беречь/ Ая, сакъла. *Алай [Хамзат] кеси бир затдан кесин айыртламай жюрюгенине бирсиле тырман этселе: "Борчум алайды",– дер эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 167.

АЙЫРТЛАН *эт. возвр. от* **айыртла**/ Айыртла дегенни *къай-*

тыучу айырмасы. Неда болсун айыртланып сакъланнган бир кочан нартюх да керексизге къорамазына, бир жанына кетмезине... [колхозчула] тюшюннгендиле. К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 223.

АЙЫРТЛАНЫУ *и. д. от* **айыртлан**/ Айыртлан дегенден *этим ат. Урлукъну айыртланыуу.*

АЙЫРТЛАУ *и. д. от* **айыртла**/ Айыртла дегенден *этим ат. Аш айыртлау. Тенглени айыртлау.*

АЙЫРТЫУ[1] *и. д. от* **айырт** [1]/ Айырт [1] дегенден *этим ат. Жюн айыртыу. Урлукъ айыртыу.*

АЙЫРТЫУ[2] *и. д. от* **айырт** [2]/ Айырт [2] дегенден *этим ат. Къумачны ортасындан эки айыртыу.*

АЙЫРТЫУ[3] *и. д. от* **айырт** [3]/ Айырт [3] дегенден *этим ат. Сёзюн айыртыу.*

АЙЫРЫЛ[1] *эт.* **1.** *страд. от* **айыр** [1]/ Айыр [1] дегенни *зорлаучу айырмасы. Президиумгъа айырылгъанла узун столну артына олтуруп жарашдыла.* "Жюрек жырлайды", 239. ❑ *Юч адам делегатха айырылды.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 135.

2. Отделяться, выделяться, разъединяться, расчленяться/ Бёлюн, башха бол. *Айырылсанг, азарса, къошулсанг, озарса.* (Н а р т сё з). ❍ *Тенглеринден айырылгъаны бла къазауатны ачы хапары Хасанны башына ёмюрюнде келмеген сагъышланы келтирдиле.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 53.

3. Расставаться, разлучаться; покидать/ Саламлашып, биреуню къатындан кет. *Барисбий, сагъатына къарады да, Хажибекирге къол да бермей айырылды.* Г а д и й л а н ы И., Санга айтама, 214. ❑ *Ишни бармазын билгенде, союзникле саламлашмай ойырылдыла.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 187.

4. Разветвляться, ответвляться/ Бир жерден башланып, эки неда андан да кёп жанына кет, бёлюн *(жолну юсюнден). Атландыла, ура-бере кетдиле, Юч жол айырылгъаннга жетдиле.* "Малкъар халкъ жырла", 61. ❑ *Эки тарны айырылгъан жеринде, Аты чыкъгъан Бабугентни тёрюнде... Суукъ сын турады ёрге сюелип.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 98.

5. Отрываться; уединяться; изолироваться/ Биреу неда бирле (коллектив) бла байламынгы юз, тохтат, аладан кенг бол. *[Омар Юсюпге:] Сен къалай сюйсенг, алай эт, мен а къартлыгъымда элимден жамауатдан айырылаллыкъ тюйюлме.* "Шуёхлукъ", № 60, 54.

6. Разводиться, расходиться, расторгать брак/ Бирге жашауну тохтат (эр бла къатынны юсюнден). *Ала [Зубайда бла Солтан] юч ай да жашагъынчы, айырыладыла.* "Минги Тау", № 14, 31.

7. Лишаться *кого-чего,* терять *кого-что*/ Кимден, неден болса да къуру къал, аласыз бол. *[Балдаш:] Алгъа баш ием ёлдю, ызы бла уа жангыз баламдан айырылдым.* "Минги Тау", № 9, 54.

❑ **Айырылгъан айгъакълаучу** *грам.* обособленное определение/ айтымда магъана эм интонация жаны бла бирси сёзледен айырылып айтылгъан айгъакълаучу. **Айырылгъан болум** *грам.* обособленное обстоятельство/ айтымда магъана эм интонация жаны бла бирси сёзледен айырылып айтылгъан болум. *Айырылгъан болумла асламысында бош неда къош этимлени этимча формаларындан, этимча эм этимсыфат айланчладан эм сёзлеулени бла сыфатланы бир къуумундан къуралдыла.* А х м а т л а н ы И., Ж а б о л а н ы М., Малкъар тил, 66. **Айырылгъан къошакъ сёз** *грам.* обособленное приложение/ айтымда магъана эм интонация жаны бла бирси сёзледен айырылып айтылгъан къошакъ сёз. *Бу юлгюледе айырылгъан къошакъ сёзле кеслери къарагъан алмашладан*

сора келедиле. Ахматланы И., Жаболаны М., Малкъар тил, 65. **Айырылгъан член** *грам.*/ айтымда магъанасына, грамматика къуллугъуна кёре интонацияны кючю бла айырылыш айтылгъан член. *Айырылгъан член айтымны аллында, ортасында, ахырында да келеди.* Ахматланы И., Жаболаны М., Малкъар тил, 6".

АЙЫРЫЛ [2] *эт.* Разрываться, раздваиваться/ Жыртыл, сынып эки бёлюн. *Кёнчекни бучхагъы тигилген жеринден айырылды.* ❑ *Агъач эки айырылды.*

АЙЫРЫЛЫУ [1] *и. д. от* **айырыл** [1]/ Айырыл [1] дегенден *этим ат. Саламлашып, айырылыу. Таматагъа айырылыу.*

АЙЫРЫЛЫУ [2] *и. д. от* **айырыл** [2]/ Айырыл [2] дегенден *этим ат. Тигилген жеринден айырылыу.*

АЙЫРЫЛЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **айырыл** [1]/ Айырыл [1] дегенни *араш айырмасы. Сыгын, жау ийис бурунларына ура, сюрюучюле сюрюулерин баугъа жыйып, юйлерине айырылышдыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 68. ❑ *Чоллай, Ханох бла саламлашып айырылышханлай, Баймурзагъа атланды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 339.

АЙЫРЫЛЫШЫУ *и. д. от* **айырылыш**/ Айырылыш дегенден *этим ат. Саламлашып, айырылышыу.*

АЙЫРЫУ [1] *и. д. от* **айыр** [1]/ Айыр [1] дегенден *этим ат. Цехни коллективи вольфрамны не къадар таза айырыу жанына уллу эс бурады.* "Коммунизмге жол", 1973, № 52. *Ол аланы [Къайсынны бла Азаматны] бир бирден теркирек айырыуну къайгъысын кёрдю.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 39.

2. *В позиции определения:* **Избирательный**/ Айырыула бла байламлы. *Айырыу кампания. Айырыу участка.*

АЙЫРЫУ [2] *и. д. от* **айыр** [2]/ Айыр [2] дегенден *этим ат. Къумач журунну ортасындан эки айырыу.*

АЙЫРЫУ [3] *и. д. от* **айыр** [3]/ Айыр [3] дегенден *этим ат. Айтылгъанны терк айырыу. Ингилизча сёлешгенни айырыу.*

АЙЫРЫУЛА *ат кёпл. сан.* Выборы *(напр., депутатов)*/ Къол кётюрюу амал бла оноучу къуллукъчуланы неда келечилени сайланыулары. *Жер-жерли органлагъа айырыула.* ▭ *Аргентинаны халкъы къыралда уллу тюрлениуле болурларын сюйгенин айырыула толу кёргюзтген эдиле.* "Коммунизмге жол", 1976, № 108.

АЙЫРЫУЧУ *ат.* Избиратель/ Айырыулагъа къатышыргъа эркинлиги болгъан адам. *Депутатла бла айырыучуланы тюбешиулеринде экономика бла социал болушланы юсюнден баргъанды.* "Заман", 1993, № 217. ❑ *Депутат а битеу кесини айырыучуларыны ышаныуларына жууапха алагъа битеу кючюн аямай болушады, заманын къызгъанмайды.* "Шуёхлукъ", № 63, 102.

АЙЫРЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **айыр** [1]/ Айыр [1] дегенни *араш айырмасы. Жашла эки къаумгъа юлешинип, урлукълукъ нартюх айырышадыла.*

АЙЫРЫШЫУ *и. д. от* **айырыш**/ Айырыш дегенден *этим ат. Урлукъ айырышыу.*

АЙЫУ *ат.* **1.** Медведь/ Не тюрлю ашны да ашаялыучу, балаларына сют эмизиучю, къалын тюклю, къысха бутлу, ауур къымылдаучу уллу жыртхыч. *Балаларын суу элтген Айыуну жилягъаныны юсюнден жырлай эдинг, Кесинге тенглей аны.* Къулийланы Къ., Жаралы таш, 36.

2. *В позиции определения:* Медвежий/ Айыуну терисинден этилген. *Аны юсюнде айыу тону бар эди.*

3. *сёл. тил.* Медведь *(о человеке)*/ Ауур къымылдаучу, асыры семиз, бытбыт адамны юсюнден. *Тохтагъыз, жашла, бу айыуну жетме къоюгъуз,– деди Масхут, ызларындан эки жанына жантая, къысха-къысха солуп келе тургъан Омаргъа чам этип.* "Шуёхлукъ", № 74, 63.

▲ **Айыугъа намаз юйрет** заниматься бесполезным делом/ керексиз, хайырсыз ишни этерге кюреш. *Жаш а айыугъа намаз юйрете айланады.* "Коммунизмге жол", 1974, № 12.

АЙЫУТОС *ат.* **1.** Тайный недоброжелатель/ Жашырын душман. *– Сенича айыутосну мен ангылап сёлешеме,– деди жаш.* "Коммунизмге жол", 1973, № 15.

2. *В позиции определения:* скрывающий свою недоброжелательность/ Жашырын душманлыкъ этиучю. *Бу тюрлюдю – бу хал, кеси экеулен болуп, ала уа бир бирге айыутос къоншула кибик.* "Шуёхлукъ", № 61, 54. ❑ *Жел да урду аяусуз, Кир кёллерин кенгдире, Къууанч этген айыутос Тенглерим да кюлдюле.* Мокъалаты М., Дуния жарыгъы, 76.

АЙЫУТОСЛУКЪ *ат.* Тайное недоброжелательство/ Айыутосну къылыгъы, халы. *Жау къыралла бир бирине Айыутослукъ жюртедиле, "Къыралыгъызны чачарбыз!"– деп, Ала бош умут этедиле.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 7. ❑ *[Хаулат Алимге:] Туура, алай айыутослукъ этерсе деп а акъылымда жокъ эди.* "Шуёхлукъ", № 59, 23.

АЙЫУТЫРНАКЪ *ат.* Вид дерева с мягкой корой/ Жумушакъ къабукълу терек. *Алгъын айыутырнакъдан шаталла этгендиле.*

АЙЫУЧАЧ *ат.* Ковыль/ Аулакълада ёсюучю иничке чёплю кырдык. *Айыучач кюмюш бет алгъанды.* "Шуёхлукъ", № 21, 25. ❑ *Алаша сыртлыкъла гелеу, къара от, айыучач дегенча, татымлы тау отлау бла сыланадыла.* Семенланы А., Жазыу айла, 123.

АЙЮ *ат къарач. къ.* **айыу.** *Айю жайны жай узуну кесин семиртеди, къыш а жазгъа дери кюркесине кирип жашайды.* Ортабайланы Т., Окъуу книга, 48. ❑ *– Кертими айтаса!– деп, Далхат, секирип къобуп, аякъларын орундукъ аллында айю териге бошлады.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 144.

АКАДЕМИК *ат.* Академик/ Илмула академиясыны керти члени. *Чалбаш академик, талай жыл излеп, Ёлюмню хорлагъан дарман тапханча, Поэт да керти сёзюн алай таба, Ёсдюреди аны, жона, къатдыра.* Отарланы К., Сайлама, I, 148.

АКАДЕМИЯ *ат.* Академия. **1.** Название высших научно-учебных учреждений/ Илмуланы неда искусстволаны айнытыу жаны бла кюрешген бийик къырал илму учрежденияланы аты. *Илмула академиясы. Педагогика илмуланы академиясы.*

2. Название некоторых высших учебных заведений/ Бир къауум бийик окъуу юйлени аты. *Хыйса кеси да Москвада Тимирязев атлы эл мюлк академиягъа кирип, артда уа партия школну бошайды.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 64.

❑ **Академия жыл** академический год/ вузлада окъуу жыл. *Бийик окъуу юйледе академия жыл бошала турады.* **Академия отпуск** академический отпуск/ вузлада ауругъан студентге неда студенткагъа берилиучю жыллыкъ отпуск. *Ауругъаны себепли къызгъа университетде академия отпуск бергендиле.* **Академия театр** академический театр/ Бек юлгюлю къырал театрлагъа берилиучю ат. *Къыз*

Грузияны академия театрын бек жаратханды.

АКАЦИЯ *ат.* Акация/ Къудору тукъумдан тереклени эм юлкюлени бир талай тюрлюлерини аты. *Сары акация. Акъ акация.*

АКВАЛАНГ *ат.* Акваланг/ Сууну тюбюнде солуп жюзерге этилген прибор.

АКВАРЕЛЬ *ат.* Акварель./ **1.** Краски, разводимые водой/ Суу бла жарашдырылыучу бояула. *Акварель бла этилген суратда Пётрну арапы Ганнибал бла сабий Александрчыкъны кёребиз.* "Ленинни байрагъы", 1968, № 204.

2. Картина, написанная такими красками/ Акварель бояу бла ишленнген сурат. *Аквареллени кёрмючю. Репинни аквареллери.*

АКВАРИУМ *ат.* Аквариум/ Чабакъланы, сууда жашагъан жаныуарланы эм анда ёсген хансланы сакълар ючюн этилген кёлчюк неда мияла сауут. *Жашчыкъ беш сомгъа базардан аламат ариу аквариум сатып алып келди.*

АККА *ат къарач.* **1.** *къ.* **аппа 2.** *Бизни аталарыбыз огъай эсенг, къарт аккаларыбызны да кими Тюркде, кими Сирияда туугъандыла.* Хубийланы О., Мурат, 149. ❑– *Къарт аккамы заман къынгыр этсе да, Ол олтурмайды от жагъада тюнгюлюп, Юй аллында къапхакъчыкъда жашлыгъын Акка излейди суу агъашча бюгюлюп.* Батчаланы М., Сагъышла, 14.

2. *къ.* **аппа.** *[Юнюс:] Къоншуладан къачхан затыбыз да жокъду, тейри, минг берекет алагъа болсун, уллусуна, гитчесине да, акка, амма дегенлей, багъалатханлай турадыла.* Лайпанланы С., Гургумлу, 8.

АККОРДЕОН *ат.* Аккордеон/ Тюеклери фортепьянонукъулача ишленнген онг къолгъа жарашхан къобуз; баян. *Къобузчу аккордеонну тау тартыулагъа тап келишдирип, асыулу согъады.* Лайпанланы С., Гургумлу, 160.

АККУМУЛЯТОР *ат.* **1.** Аккумулятор/ Энергияны кесине жыйыш, аны хайырланыргъа жарагъан прибор. *Машинагъа аккумуляторланы орунуна гитче двигателле салыннгандыла.* "Коммунизмге жол".

2. *В позиции определения:* аккумуляторный/ Аккумуляторну кючю бла ишлеучю. *Аккумулятор батарея. Аккумулятор бак.*

АККУН I *сыф.* Скособоченный/ Бир жанына ауушаракъ, къынгыр тургъан. *Аккун шинтик. Аккун стол.*

АККУН II *хал. сёзл.* Косо, криво/ Бир жанына ауушаракъ, къынгырыракъ. *Чыккырны асыры аккун сюегендиле.* ❑ *Чигинжи аккун орнатылгъанды.*

❑ **Аккун бол** быть скособоченным/ бир жанына ауушш, къынгыр тур. *Чайкъалады баралмайын, Тюзелмей жолуна, Чюеледи, аккун бола, Онгуна, солуна.* Гуртулаы Б., Жангы талисман, 206.

АККЫЛ I *сыф.* Неуверенный, нерешительный, сомневающийся/ Арсарлы, таукелсиз. *Аккыл адам.*

АККЫЛ II *хал. сёзл.* Неуверенно, нерешительно/ Арсар, таукелсизлик халда. *Келди юй аллына аккыл эм акъырын, Ырахынырахын алып атламларын.* "Жюрек жырлайды", 39.

АККЫЛ III *ат къарач.* **къ.** аккыллыкъ. *Аккыл жокъду.*

❑ **Аккыл бол** *къ.* **аккыллан.** *Аккыл болуп ашасанг, ашагъаныng татымаз.* (Нарт сёз). ○ **Аккыл-теккил бол** *къ.* **аккыллан.** Теккил деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *Сюрюучю, аккыл-теккил болмай, юйге тюшгенди.* Батчаланы М., Элчилерим, 56. ❑ *[Назир Зурумгъа:] Огъай, жууугъум, къыйырын бир седиретдинг*

эсе, аккыл-теккил бола турма. Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 36. **Аккыл эт** *къ.* **аккылландыр.** *Хапар айта кетип, къарт жашны аккыл этди.*

АККЫЛЛАН *эт.* Сомневаться, колебаться, быть в нерешительности/ Арсарлы бол. *Жашчыкъ, не этерге билмей, аккылланды.* "Коммунизмге жол", 1978, № 9.

АККЫЛЛАНДЫР *эт. понуд. от* **аккыллан**/ Аккыллан дегенни *къатланыучу айырмасы. Ишни къыйынлыгъын ангылатып, жашны аккылландырдыла.*

АККЫЛЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **аккылландыр**/ Аккылландыр дегенден *этим ат. Биреуню аккылландырыу.*

АККЫЛЛАНЫУ *и. д. от* **аккыллан**/ Аккыллан дегенден *этим ат. Хапарны жаратмай аккылланыу.*

АККЫЛЛАНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **аккыллан**/ Аккыллан дегенни *араш айырмасы. Жашчыкъла нек эсе да аккыллашып сюеле эдиле.*

АККЫЛЛАНЫШЫУ *эт. и. д. от* **аккылланыш**/ Аккылланыш дегенден *этим ат.*

АККЫЛЛЫ I *сыф.* **1.** *къ.* **аккыл 1.** *Хамит тойгъа барыргъа бла бармазгъа аккыллыды.*

2. Сомнительный, недостоверный/ Ышаннгысыз, ишекли. *Аккыллы хапар.*

АККЫЛЛЫ II *хал. сёзл. къ.* **аккыл II.** *Ныгъышда, лахорну бардыра, къырау къакъгъан сакъалларын сагъышлы сылай, [къартла] кёкге аккыллы къарасала да, эрттени ариу болду.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 75. ❑ *Назир аккыллы тынгылайды.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 36.

АККЫЛЛЫКЪ *ат.* Неуверенность, сомнение, колебание, нерешительность/ Арсарлыкъ, таукелсизлик. *Барама, жолум къорай, Кёлсюзлюкню, аккыллыкъны, Душманныча, хорлай.* "Накъут мынчакъ", 34. ❑ *[Мусса:] Таукелсизлик, аккыллыкъ, башхалагъа къарап, алагъа кёре оноу этиу бла бу иш тюзеллик тюлдю.* Хубийланы О., Аманат, I, 104.

АККЫЛЛЫЛЫКЪ *ат.* **1.** *къ.* **аккыллыкъ.**/ *Устазны жюрегинде къоркъуу, умут, аккыллылыкъ, сакълау, базыныу да болады.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 48.

2. Недостоверность/ Ишеклилик, кертилик белгили болмагъанлыкъ. *Хапарны аккыллылыгъы.*

3. Сомнительность/ Ышаннгысызлыкъ, ишеклилик. *Хапарны аккыллылыгъы.*

АККЫЛСЫЗ I *сыф.* **1.** Уверенный в чем; несомненный, неоспоримый/ Ышаннгылы, ишексиз. *Аккылсыз шартла.* ❑ *Мен ол ишге аккылсызма.* ❑ *Ишни этип къояргъа ол аккылсыз эди.*

2. Решительный, смелый/ Таукел, арсарсыз. *Аккылсыз адам. Аккылсыз оноу.*

3. Достоверный, правильный/ Керти, ишексиз, адамны ишекли этмеген. *Аккылсыз хапар. Аккылсыз затла.*

АККЫЛСЫЗ II *хал. сёзл.* Уверенно, решительно/ Таукеллик бла, таукел болуп. *Аккылсыз сёлеш.* ❑ *Ишни аккылсыз башла.[ ]Мында эм керекли иш малчылыкъ болгъанын танып, [Аубекир] аны аккылсыз сайлады.* "Алчыла", 63.

АКРОБАТ *ат.* Акробат/ Уста гимнаст, циркде къыйын гимнастика оюнланы ойнаучу; гепсоркъа. *Бир кесекден сахнагъа акробатла чыкъдыла.*

АКРОБАТИКА *ат.* **1.** Акробатика/ Гимнастиканы эм цирк искусствону тюрлюсю. *Школда иги*

окъуу бла бирге жашчыкъ акробатиканы да бек сюеди.

2. *В позиции определения:* акробатический/ Акробатика бла байламлы. *Акробатика искусство. Акробатика упражнения ла.*

АКТ *ат.* Акт *(указ, постановление)*/ Къырал, жамауат магъанасы болгъан указ, бегим. *Къырал колхозлагъа ёмюрлеге дери акт бла берген жерледен не къадар кёп мирзеу алыр ючюн къолдан келген мадарла этиледиле.* "Коммунизмге жол", 1969, № 36.//Документ, протокол, запись о *каком-л.* юридическом факте/ Къаллай болса да, бир юрист шартны юсюнден документ, протокол жазыу. *[Мал дохтур Хожагъа:] Сен келген сайын къойла аз бола, актла уа кёп бола барадыла.* Токъумаланы Ж., Ексюзню къадары, 153. ❑ *Ревизорла, жыйылышып, Актлагъа къарайдыла, Отчётлада тарихлени Чотха салып санайдыла.* Балаланы О., Башчы теке, 61.

❑ **Акт сал** *къарач.* **акт эт** *къ.* **акт** *[Умар Базарбийге:] Бусагъатдан бензинни ызына къотар. Алай тюйюл эсе, акт салама.* Хубийланы О., Аманат, III, 351. ❑ *Плугчу жашха акт саладыла, Сюргеннге да жете таякъ, Сай жерлерине айланадыла, Сюрюгюз деп ариуракъ.* "Жюрек жырлайды", 251. **Акт эт** актировать *что*/ акт жаз. *[Шаухалны] ёлгенин акт этип, Нальчикде керекли органлагъа билдирдиле.* Этезланы О., Тарда, 173. ❑ *Билгенибизча, акт этдик, келип хапарыбызны Советге, колхозгъа да айтдыкъ.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 156.

АКТЁР *ат.* **17** Актёр/ Театрда оюнлада рольланы уста ойнаучу адам. *Ата журт урушну кезиуюнде, актёрланы кёбюсю фронтха кетгенликге, Малкъар театрны коллективи кесини ишин жетишимли бардыргъанлай тургъанды.* "Шуёхлукъ", № 22, 133.

2. *В позиции определения:* актёрский/ Актёрлукъгъа юйретиучю. *Миллет труппалагъа артистле хазырлар ючюн музыка училищеде актёр бёлюм ачылгъанды.* "Ленинни байрагъы", 1980, № 16.

АКТЁРЛУКЪ *ат.* Актёрство/ Актёрну иши, усталыгъы. *Абитуриентле актёрлукъдан экзамен бергендиле.* ❑ *Актёрлукъ хунерли ишди.*

АКТИВ *ат.* Актив/ Къайсы болса да бир коллективни, организацияны алчы, тири, жигер къаууму. *Профсоюз актив. Заводну активи.* ▭ *Хапар, тёгерекге терк жайылып, эллени активлерин аягъы юсюне этген эди.* Этезланы О., Тарда, 50.

АКТИВИСТ *ат.* Активист/ Къайсы болса да бир коллективни ишине тири, жигер къатышхан адам. *Бир къауум председателлени, активистлени хомухлукъларыны хатасындан колхозлагъа душманла да член болгъандыла.* Толгъурланы З., Эрирей, 174. ❑ *Ишни да, окъууну да бардыра, Хаким хар ишде да активист болгъанды.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 166.

АКТРИСА *ат.* Актриса/ Актёр тиширыу. *Марияны сыфатын Киевни орус театрыны жаш актрисаларындан бири къурагъанды.* "Коммунизмге жол", 1976, № 38.

АКУЛА *ат.* Акула/ Тёммеги урчукъгъа ушаш, башыны энишге жанында уллу ауузу болгъан уллу, жыртхыч тенгиз чабакъ. *Ууакъ чабакъчыкъла, акулаланы кёрюп, тереннге кетерге кюреше эдиле.* "Коммунизмге жол", 1978, № 76. ❑ *Эки американы узунлукъларыалтышар метр болгъан акулала бла сермеширге къоркъмайдыла.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 113.

АКУСТИКА *ат.* Акустика. **1.** Наука о звуке/ Таушну юсюнден илму. *Устаз дерсде акустиканы юсюнден айтды.*

2. Условия слышимости звуков в помещении/ Мекямны ичинде музыканы неда сёлешиуню эшитилиу болуму, халы. *Акустикасы игиден, Нальчикни музыка театрында жыр аламат ариу эшитиледи.*

АКУШ *ат.* Форма обращения старой женщины к старому мужу/ Къарт киши бла сёлешген заманда къатыны аны атыны орунуна айтыучу сёз. – *Эрттенли бери къайдаса, акуш?*

АКУШЕР *ат.* Акушер/ Акушерлик жаны бла усталыгъы болгъан врач. *Илизаров область арадан узакъ районлада, терапевт, акушер, гинеколог болуп да ишлегенди.* "Коммунизмге жол", 1969, № 127. ❑ *Африканы къыралларында, башха врачла бла бирге, акушерле да жетишмейдиле.* "Коммунизмге жол", 1978, № 29.

АКУШЕРКА *ат.* Акушерка/ Медицинадан орта билими эм сабий тапханнга кеси аллына болушлукъ этерге эркинлиги болгъан тиширыу. *Мариям акушеркады.*

АКУШЕРЛИК *ат.* Акушерство/ Акушерни, акушерканы къуллугъу, иши. *Шахарны медицина училищесинде акушерликге иги юйретедиле.*

АКЦЕНТ *ат. грам.* Акцент/ Башха тилде сёлешген заманда тауушланы кеси тилиндеча чыгъарып, чалып сёлешген энчилик. *Акцентсиз сёлешигиз.* ❑ *Кавказ акцент.*

АКЦИОНЕР *ат.* **1.** Акционер/ Акциялары[1] болгъан адам, акционер предприятиягъа къатышхан адам. *Капиталист къыраллада ишчилени бир бирлери акционерлеге саналгъанлыкъгъа, байлыкъ капиталистлени къолларындады.* "Коммунизмге жол", 1972, № 124.

2. *В позиции определения:* акционерный/ Акцияла бла байламлы. *Акционер капитал. Акционер банк.*

АКЦИЯ[1] *ат.* Акция/ Предприятияны хайырындан юлюш алыр ючюн капиталистле ол предприятиягъа салгъан юлюшню кёргюзтген эм аны иесине ол предприятияны ишине эм хайырына къатышыргъа эркинлик берген багъалы къагъыт. *Акцияла биржалада сатыладыла, сатылып да алынадыла.*

АКЦИЯ[2] *ат.* Акция/ Не болса да бир муратха жетер ючюн этилген иш. *Неофашистлени бу ишлери алгъындан оюмланып этилген огъурсуз акция эди.* "Коммунизмге жол", 1977, № 77.

АКЪ[1] *сыф.* **1.** Белый, светлый/ Къарны, сютню неда мелни тюрсюню кибик, антоними: къара. *Жууундургъанлыкъгъа, къара ит акъ болмаз.* (Нарт сёз). ○ *Хажини юсюнде къызыл абасы, къара элтир бёркюнде акъ сархы, къолунда омакъ таягъы болуучу эди.* "Огъурлу танг", 66.

2. *кёч.* Нравственно чистый, невиновный/ Таза ниетли, терслиги болмагъан. *Тилчи акъгъа къараны жагъар.* (Нарт сёз).

3. *кёч.* белый/ Граждан урушну биринчи жылларында: Россейде законлу властны жангыдан орунуна салыр ючюн кюрешгенлени юсюнден айтылгъанды. *Акъ гвардия. Акъ офицер.* ☐ *[Сафар:] Сиз кесигизни жарлы элигизни хатериндан акъ аскерге боюн салмай болмайсыз.* Хочуланы С., Хапарла, 13.

4. *кёч.* Употребляется в позиции сказуемого: бледный; матовый *(о цвете лица).* Къансыз, саз. – *Жашым, бюгюн сени бетинг былай акъ некди?– деп, тынгысыз болуп сорду Балдан Хусейге.* "Коммунизмге жол", 1981, № 114.

❑ **Акъ айыу** белый медведь/ сууукъ тенгизледе жашаучу акъ тюклю айыу. *Акъ айыу бизни къонгур айыудан эсе кёп заты бла башхалыды.* "Естествознание", 71.

Акъ жин *дин* добрый дух/ диннге ийнанныганланы ийнаныуларына кёре, адамгъа хата этмеучю, анга болушуучу жин; антоними къара жин. *Агъазны билгичи барды дей эселе, Хохалайны акъ жинлери барды дейдиле.* Батчаланы М., Элчилерим, 64. **Акъ къайын** белая береза /къабугъу акъ болгъан къайын. *Акъ къайынны бутагъында жырла, мени къарылгъашчыгъым.* "Шуёхлукъ", № 29, 22.

▲ **Акъ урду** *къ.* **акъ чыкъды.** *Жашны сакъалына акъ ургъанды.* **Акъ чыкъды** седеть/ адамны чачында, сакъалында д. а. к. башха затында тюгю агъарды. *Урушха кетген жашына этген къайгъысы ананы башына акъ чыгъаргъанды.*

❑ **Акъ шинли** белокурый/ сарычач, акъсылдым бетли. *Акъ шинли, арыкъсуу жаш орундан артыкъ онгсунмай турду.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 9. ❑ *Алыкъын адам ортасына жетмеген, орта бойлу, акъ шинли, келбетли тиширыу жыйылыуда башчылыкъ этеди.* Эбзеланы А., Махти, 104.

▲ **Акъ алтын. 1)** платина/ Химия элемент, тёш, чёгюч бла ишлерге жарагъан созулуучу, кёксюлдюм акъ багъалы металл. *Къызны сыргъалары платинадандыла.*

2) *кёч. къ.* **мамукъ.** *Къыралда "акъ алтынны" бек бай тирлиги жыйылгъанында авиаторланы да юлюшлери барды.* "Коммунизмге жол", 1973, № 27. **Акъ атха миндир** расхваливать при всех/ биреуню халкъны аллында махтау. *Сени ангылагъан къыйынды: жашынгы бир аямай сёкген этесе, бир а акъ атха миндиресе,– деп, тырман этди Алий Асхатха.* (Фольк.) **Акъ билет** белый билет/ аскерге чакъырылыудан эркин болгъаннга шагъатлыкъ этген билет. *Бутундан къыяулу болгъаны себепли, жашха акъ билет берилгенди.* **Акъ гвардиячы** белогвардеец/ граждан урушну заманында законлу властьны орунуна салыр ючюн кюрешген орус аскер бёлеклени – акъ гвардияны члени. *Акъ гвардиячы генерал Шкуро корниловчула бла къазакъладан минг адамы болгъан аскер къурагъан эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 172.

▲ **Акъдан къара болма** *угъайл.* абсолютно не сходить со своей точки зрения/ кесинг айтхандан не азчыкъ да тайма. *Ахмат къуру да билгенин айтханлай, акъдан къара болмай сюелди.* **Акъдан, къарадан жукъ айтма** *угъайл. къ.* **акъды, къарады деме.** *Харун, акъдан, къарадан жукъ айтмай, кетер акъылда жеринден турду.* Тёппеланы А., Ташыуул. **Акъдан къара таны** учиться грамоте/ окъургъа, жазаргъа юйрен. *Ариу тутуп, союп къойса да, акъдан къара танытхан адамгъа былай деп айтыр не къарыу барды?* Байчоралаты М., Уллу Къарачайды, 20. **Акъды, къарады деме** *угъайл.* молчать, ничего не говорить/ сёз айтма, бир сёз да къошма, тынгыла. *Самат атасыны айтханына сагъышлы тынгылады, сора акъды, къарады демей, кеси отууна кирип кетди.* "Шуёхлукъ", № 17, 78.

❑ **Акъ ётмек** белый хлеб/ будай ётмек *(унну бийик сортундан этилген). Акъ ётмекге жарашхан жамагъатны будайы эрттеден да машоклада, гюрбеледе сакъланыпды.* Лайпанланы С., Гургумлу, 158. **Акъ кечеле.** *кёп. сан.* белые ночи/ северде танг аласындача, жарыкълай туруучу кечеле. *Мурманскени акъ кечелери.*

▲ **Акъ ниет** доброе намерение/ тюз жюрек, халал мурат. *–Мени ниетим, бу ётмек кибик, акъ болгъанлайын къалсын.* Къулийланы К., Жангы китап, 100. **Акъ юй** белый дом/ Американы бирлешген Штатларыны президентини Вашингтонда резиденциясы эм канцеляриясы. *Акъ Юй Ираннга къаршчы ишлерин бардырып тургъанды.* "Ленинни байрагъы", 1979, № 56.

АКЪ [2] *ат.* **1.** Седина, седые волосы/ Чачда, сакъалда, мыйыкъда агъаргъан тюкле. *Ётдюм къыйын*

жолда, тауда кезлеулей, Чачыма къонуп башлагъынчы акъ. Зумакъуллановы Т., Кёз жарыгъым, 78.

2. Бельмо/ Кёзню къарасында ауруу бла неда бир затны зараны бла байламлы акъсыл тап, тамгъа. *Бир кёзюнде барды агъы, Къарышхан бармакълары, Бир кёзю зукку аны, Майрышхан жаякълары.* "Жюрек жырлайды", 223.

3. Белок (глáза)/ Кёзню тёгерегин къуршалап тургъан кесеги. *Тентирей барып, фашист, кёз акъларын айландырып, жыгъылды.* "Шуёхлукъ", № 49, 73.

4. Белок (яйца)/ Биширген заманда жумуртханы ичинде агъарыучу, сарысыны тёгерегиндеги кесеги. *Жашчыкъ жумуртханы агъын сюйюп ашайды.*

5. *кёч. сёл. тил. къ.* **аракъы.**/ *Шапа бирсилеге акъдан, кесине уа шампан къуйду.*

АКЪ [3] *къаум. ат.* Молочные продукты, молочное/ Малны сютю эм андан этилген айран, бышлакъ дегенча ашарыкъ затла. *Азыкъ бла да къыйналмайдыла: акъ бар, ун, туз кереклигиз да жокъду.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 331.

АКЪ [4] *эт.* **1.** Течь, протекать/ Кесинги ызынг бла, бир жерде турмай, эниш сюрем бар *(илипиндеги сууну, черекни юсюнден). Къолну ичи бла, шорхалап, тау суучукъ агъады.* Кацийланы Х., Тамата, 129. ❑ *Кюмюш суула, шорхулдап, Чынгылладан агъадыла, Бир чачыла, къошула, жолларына барадыла.* "Шуёхлукъ", № 20, 9.// Литься, струиться (о жидкости)/ Къуюл, саркъ. *Кёлюм толду, къууанч жилямукъларым, бетими дыгъыл эте, энишге акъдыла.* Ахматланы И., Боранда, 26.

2. Давать течь, пропускать воду *(через щели, дыры)*/ Тешиги болгъаны себепли, сууну неда башха суусун затны тыйма. *Мастерни чакъырып къаратмасакъ, крандан суу акъгъан этеди.* ❑ *Тешиги иш болур, сют челекден агъып башлагъанча кёрюнеди.* ❑ *Эшекге жюкленип баргъан къапчыкъладан бири тешилип, будай агъып башлады.*

3. Осыпаться, падать/ Кеси ауурлугъунг бла жерге тюш *(мирзеуню, чапыракъланы д. а. к. юсюнден). Тереклени ахыр чапыракълары, гебенеклеча къалтырай, жерге агъадыла.* Токъуманы Ж., Ёксюзню къадары, 103. ❑ *Арпа салам, ырхылап, Барабан таба чапды, Барып тёртгюл быргъыдан Таза мирзеую акъды.* "Жарыкъ жолда", 27.

4. *кёч, сёл. тил.* Отсеиваться *(на экзаменах)*/ Экзамен бералмай, окъуугъа киралмай, классдан класса ёталмай къал. *Университетге экзамен берген абитуриенлени биринчи экзаменде окъуна 25 проценти акъгъанды.*

5. *кёч. сёл. тил.* Умирать, погибать/ Ёл, жоюл. *[Тёртюнчю офицер:] Ол [Артур] атасыны дертин алады: атасы Сталинградда акъмадымы.* Тёппеланы А., Гуппур Геюзню кёпюрю, 35. ❑ *[Шульц:] Махмут!.. Махмут!.. Агъып къалгъан ушайды да?..* "Шуёхлукъ", № 77, 114.

▲ **Акъгъан чалкъы** *къарач.* **1)** коса высокого качества *(острая, в меру закаленная и т. п.)*/ бек иги, жютю, иги чалгъан чалгъы. *Сеники акъгъан чалкъыды, бу уа жукъ кесмейди*; 2) человек с достоинствами; мастер *(в своем деле). Ол тепсерге акъгъан чалкъы эди.*

АКЪБАШ [1] *сыф.* Белоголовый; седоголовый/ Ёрге айланнган къыйыры неда башы акъ болгъан. *Акъбаш къарт. Акъбаш хазырла.* ▭ *Ашико, акъбаш къамасыны тюбюнден жезбоюн бичакъчыгъын чыгъарып, башны, къуйрукъ учуну да ариу туурап, бичагъын сылап-сыйпап, къынына салды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 8.

АКЪБАШ [2] *ат. анат.* **1.** Мышечная ткань на стенках копыта/ Къойну туягъыны эки кесегини арасындагъы эт.

2. Некробациллёз копытная гниль у овец/ Къойланы туякълары ирин этип ауругъан ауруу.

АКЪБЕТ *сыф.* Бледный; бледнолицый, белолицый/ Бети акъ, саз болгъан, акъ, саз бетли. *Акъбет, субай Бекболат аллары бла озса, аны ызындан къарамагъан къыз къалмайды.* Гуртуланы Э., Жанбермез Асланбий, 15. ❑ *Тауush этгенлей, веранданы эшиги ачылып, ичинден узун санлы, акъбет тиширыу чыкъды.* Хубийланы О., Аманат, III, 146.

АКЪ-БОЗ *сыф.* Светло-серый/ Къара бла акъны бирге къатышдыргъанда болуучу тюрсюнню агъыракъ тюрлюсю. Кёксюлдюмге тартаракъ акъ тюрсюн. *Бир-бирде акъ-боз булутла устукку-устукку болуп, жаз башы кёчгюнчю къанатлылача, элни башы бла ётедиле.* "Шуёхлукъ", № 27, 38. ❑ *Самолётну акъ-боз ызы узундан узун, саз бола, кёкде бир ауукъгъа дери учуп турду.* "Шуёхлукъ", № 55, 86.

АКЪБОЮН *сыф.* Имеющий белую шею/ Бююну акъ болгъан, акъ боюнлу. *Бир акъбоюн айыу... такъюзюк терекни тюбюне келип, ёрге къарады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 148.

АКЪБУРУН *сыф.* Белоносый/ Буруну акъ болгъан, акъ бурунлу. *Бешиси да тизилип, акъбурун эшекни да алларына къууп, элге тюшгенлеринде, тауну ай жарытып белине жетген эди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 73. ❑ *Тюз ол чакъда акъбурун алаша, юркюп, жол тюбюне секирди.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 177.

АКЪДЁРДЕН *сыф.* Белогрудый/ Дёрдени акъ болгъан, акъ дёрденли. *Ол жууапны къайдан келгенин бир да билмезсе: акъдёрден къарылгъач къанатына тагъыпмы келтирди, тау аязчыкъ, аллына этип, сюрюпмю келди.* Кацийланы Х., Салам алейкум, 65.

АКЪЖАЛ *сыф.* Белогривый, соловый *(о лошади)*/ Кеси сары болуп, жалкъасы акъ болгъан, акъ жалкъалы. *Акъжал ат. Акъжал булутла.* ❑ *Бир кюн Хамзат бир талада жатхан эди, Ат иерин да башына салгъан эди, Акъжал атын кырдыкга бошлагъан эди.* Ахматланы А., Жаз келди, 86.

АКЪЖАУЛУКЪ *сыф.* Имеющая на голове белый платок/ Акъ жаулукълу, башында акъ жаулугъу болгъан. *Хайда, ат, бош ишлетме. Ой акъжаулукъ, къымылда, Белинги бюк, тюзетме, Этчи энтда накъырда!* "Жарыкъ жолда", 28.

АКЪЖАЯКЪ *сыф.* Белощекий/ Жаякълары акъ болгъан, акъ жаякълы. *Акътамакъ, акъжаякъ, бийче къатынынг, Бюгечели тынчаймайса, тынмайса.* "Малкъар халкъ жырла", 39.

АКЪЖЫЙРЫКЪ *сыф.* Одетая в белое платье/ Акъ жыйрыкълы, юсюнде акъ жыйрыгъы болгъан./ *Мен, бийик терезеден паркга къарай, Сеними кёрдюм акъжыйрыкъ къызчыкъда? Ол кетип барады кеси жангызлай Кырдыкда – сен жюрюучю жол ызчыкъда.* Отарланы К., Сайлама, I, 275.

АКЪКЪАЙ *сыф. сёл. тил* Беленький/ Чыммакъ. *Акъкъай жашчыкъ. Акъкъай къоянчыкъ.*

АКЪКЪАЛАЙ *ат.* **1.** Алюминий/ Химия элемент, тёш, чёгюч бла ишлерге жарагъан, женгил, кюмюш бетли акъ металл. *Геологла акъкъалайны уллу запаслары болгъан жер тапхандыла.*

2. *В позиции определения:* алюминиевый/ Акъкъалайдан ишленнген. *Акъкъалай кружка. Акъкъалай къашыкъла.*

АКЪКЪАШ *сыф.* Белобровый *(обычно о домашних животных)*/ Къашлары акъ болгъан, акъ къашлы *(асламысында хайыуанланы юсюнден). Акъкъаш, жайлыкъдан*

къайтып, Нартюх бахчаны кёрдю. Балаланы О., Басняла бла фельетонла, 47.

АКЪКЪОЛ *сыф.* Белоручка/ Ауур неда къара ишни этмеучю, аллай ишлени тамамларгъа юйренмеген. *Акъкъолла, мытырла, эринчекле коллективге заран келтиредиле.*

АКЪКЪУЙРУКЪ *сыф.* Белохвостый/ Къуйругъу акъ болгъан, акъ къуйрукълу. *Акъкъуйрукъ къой. Акъкъуйрукъ къозучукъ.*

АКЪКЪУЛАКЪ *сыф.* **1.** Белоухий/ Къулакълары (неда къулагъы) акъ болгъан, акъ къулакълы. *Акъкъулакъ бузоучукъ.*

2. *кёч. сёл. тил.* Свинья/ *къ.* **тонгуз**. *Ваняланы акъкъулакълары къоншуларыны бахчасына киргендиле.*

АКЪЛА [1] *ат. кёпл. сан.* Белые, белогвардейцы/ Граждан урушну жылларында кеслерини властларын къайтарыр ючюн кюрешген акъ аскерле. *Бу терекни сени аппанг, большевикле акъланы хорлап, бизни элде къызыл байракъ тагъылгъан кюн орнатханды.* Тёппеланы С., Атам урушдан къайтса, 3. ❑ *"Ура" тауушла жууукъ келе, акъла да бир бирине ал бермей, бёлек айырылып, тар орамчыкъланы ичин толтуруп, жанларын уллу жолгъа атдыла.* Къобанланы Д., Таулада тарууш, 341.

АКЪЛА [2] *эт.* **1.** Белить, делать побелку; красить в белый цвет, красить/ Бир затха акъ бояу, мел, тытыр д. а. к. затны сюрт. *Экинчи кюнюнде [Смирин бла Ольга] юйню баш къанжалын бояй эдиле, къабыргъаларын акълай эдиле.* "Шуёхлукъ", № 72, 22. ❑ *Мында уллу сослан ташланы, къызгъылдым къаялланы, суу ашагъан саз жаргамланы орталарында, элчиле юй акъларгъа алыучу акъ топуракъны мийик жарын кюн кюмюш кибик жылтыратханды.* Эбзеланы А., Махти, 28.

2. *кёч.* Обелить, делать белым/ Акъ эт. *Хычинле да бишелле, Халкъ къууанчны сакълайды, Къар да ашыкъмайын, тынч Къара жерни акълайды.* "Шуёхлукъ", № 19, 35.

3. *кёч.* Оправдывать, выгораживать, обелять *кого*/ Терслиги болмагъаннга сана, ариула. *Атасы жашын акълады.*

4. Делать седым/ Чачха, сакъалгъа акъ чыгъар. *Къаялагъа акъ турнала къонгганча, Къар басады мор тауланы башларын, Ма аллайын къыш, жай демей, эринмей, Сагъыш акълайды адамланы чачларын.* Батчаланы М., Сагъышла, 15.

АКЪЛАН *эт. страд. от* **акъла** [2]/ Акъла [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Тутулгъан адам акъланды.* ❑ *Ариу акъланнган печни плитасында шайнек къайнай эди.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 345.

АКЪЛАНЫУ *и. д. от* **акълан**/ Акълан дегенден *этим ат. Юй акъланнганды.*

АКЪЛАТ *эт. понуд. от* **акъла** [2]/ Акъла [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Ынна юйюн акълатды.*

АКЪЛАТДЫР *эт. понуд. от* **акълат**/ Акълат дегенни *къатланыучу айырмасы.*

АКЪЛАТДЫРЫУ *и. д. от* **акълатдыр**/ Акълатдыр дегенден *этим ат. Юйню акълатдырыу.*

АКЪЛАТЫУ *и. д. от* **акълат**/ Акълат дегенден *этим ат. Отоуну ичин акълатыу. Классланы акълатыу.*

АКЪЛАУ *и. д. от* **акъла** [2]/ Акъла [2] дегенден *этим ат. Юйню акълау. Аманлыкъны акълау.* ❑ *Кёп турмай сюртюу, акълау деген ча, уакъ-тюек ишле башланнгандыла.* "Алчыла", 102.

АКЪЛАШ *эт. взаим.-совм. от* **акъла**[2]/ Акъла[2] дегенни *араш айырмасы. Къызла отоуланы акълашадыла.*

АКЪЛАШЫУ *и. д. от* **акълаш**/ Акълаш дегенден *этим ат. Байрам аллында юйлени акълашыу къызыу барады.*

АКЪЛЫ-КЁКЛЮ I *сыф.* 1. Нарядный, красиво одетый/ Ариу, омакъ кийиннген. *Мени ариуум акълы-кёклю кийимли, Чырайы, саны барысындан сюйюмлю.* (Фольк.) ❑ *Акълы-кёклю тиширыула орамны ёрге-энишге озадыла.*

2. Нарядный; яркий/ Ариу, омакъ (кийимни, къумачны юсюнден). *Къызла акълы-кёклю къумачладан жыйрыкъла тикдиредиле.*

АКЪЛЫ-КЁКЛЮ II *хал. сёзл.* Нарядно/ Ариу, омакъ *кийиниу). Сюйгенибиз сюйюнсюн, Акълы-кёклю кийинсин.* (Фольк.)

АКЪЛЫКЪ *ат.* 1. Белизна/ Бир затны акъ болгъанлыгъы. *Кёрдюм тангны жерге акъгъан акълыгъы Алгъа Чегем чучхурундан акъгъанын.* Бабаланы И., Жангы назмула, 54. ❑ *Юйню къабыргъасыны акълыгъы терезе мияладан ариу жылтырайды.* Къобанланы Д., Таулада тауушы, 97.

2. Бледность/ Сазлыкъ, къансызлыкъ. *Жашны бетини акълыгъын кёрген аны ауругъан сунарыкъ эди.*

АКЪМАКЪ *сыф.* Глупый, простофиля/ Акъылсыз, тели. *Акъмакъ акъыл этгинчи, акъыллы ишин этер* (Нарт сёз.) ○ *Адамла бу акъмакъ ишлери бла бу тиширыуну армау этгендиле.* Салпагъарланы Къ., Кёмеуюл, 26.

АКЪМАКЪЛАН *эт. сёл. тил.* Дурачиться, делать глупости/ Безире, телилен. *"Сен керексиз акъмакълана турмай, чалгъыгъа барыргъа керексе",– деди атасы жашына.*

АКЪМАКЪЛАНЫУ *и. д. от* **акъмакълан**/ Акъмакълан дегенден *этим ат.*

АКЪМАКЪЛЫКЪ *ат.* Глупость/ Акъылсызлыкъ, телилик. *[Анасы къызына:] Акъмакълыгъынгы халкъгъа билдиресе, сабыр бол, маржа.* "Коммунизмге жол", 1969, № 112.

АКЪМАНГЫЛАЙ *сыф.* Белолобый/ Мангылайы акъ болгъан, акъ мангылайлы. *Къаракъаш, акъмангылай, Айтханынгы ангылай.* (Фольк.) ❑ *Ажирни ызындан Асланны акъмангылай тор алашасы кёрюндю.* Гадийланы И., Санга айтама, 63.

АКЪМЫЙЫКЪ *сыф.* 1. Белоусый, седоусый/ Мыйыгъы акъ болгъан, акъ мыйыкълы. *Акъмыйыкъ къарт. Акъмыйыкъ киштик.*

2. *поэт.* Снег, зима; холод, мороз/ Къар, къыш; суукъ. *Алашалада жаун жауса да, башланы акъмыйыкъ агъарта киришгенди.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 145. ❑ *Акъмыйыкъгъа тюберге элде хазырлыкъ барды: Ким къадалып халжарын, Ким гумусун жабады.* Тёппеланы А., Жаннетни къызы, 8.

АКЪСА *эт.* 1. Хромать/ Къынгырыракъ туруп, жантайып атла, бутну къысхаргъаны неда ауругъаны, ачыгъаны бла байламлы. *Мурат, бетинде, ёшюнюнде къанлары уюп, кёзю-башы да гыбыт кибик кёбюп, олду деп танымазча, сол аягъына акъсай, чыкъды.* Шауаланы М., Мурат, 215. ❑ *Ауур чырпы жюк кётюрген, отуз жылы тола кетген тиширыу, акъсай, къызчыкъланы ызларындан тёшге ёрлеп келеди.* "Шуёхлукъ", № 63, 48.

2. *кёч.* Быть в неудовлетворительном состоянии/ Кемчиликли,

чырмаулу бол, артха къал. *Иш акъсап башлагъанды.* ❑ *"Тенглешдирилген зат хар бары да акъсагъан этеди",– деп, немецли нарт сёзде алай айтылады.*

АКЪСАКЪ *сыф.* **1.** Хромой *(о человеке или животном)*/ Бир буту къысха болгъан неда ауругъан, акъсап атлагъан, акъсагъан. *Акъсакъ Кязим темирни къыздырады, тюеди.* Макытланы С., Шаудан, 10. ❑ *Жаш акъыл этгенге кёре, акъсакъ темирчиге фашистле къанлы жаула эдиле.* Гуртуланы Э., Азретни къууанч кюню, 28.

2. Хромой *(о ноге)*/ Бутну юсюнден: бирси бутдан къысхаракъ. *Бир заманда узун сакъаллы бир къарт киши, кёзлерин да ачыулу жандырып, акъсакъ бутуна чончая, терк-терк атлай, ашыгъып, алайгъа жанлады.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 149.

АКЪСАКЪАЛ I *сыф.* Белобородый, седобородый/ Сакъалы акъ болгъан, акъ сакъаллы. *Акъсакъал аппам а кеси жангызлай, Олтуруп мудах къарап аллына, Къатына барып къарагъанымда, Жилямукъла жетип саркъа акъ сакъалындан.* Отарланы К., Сайлама, I, 18. ❑ *Къарамыйыкъ жашла бла акъсакъал къартла эришиулеге сагъайып къарайдыла.* Гуртуланы Э., Жанбермез Асланбий, 21.

АКЪСАКЪАЛ II *ат.* **1.** Старик, старец, старейший/ Къарт киши. *Огъурлу акъсакъалла, сакъаллларын сылай-сылай, кёзлерин жерге-жерге къаратадыла.* Кацийланы Х., Тамата, 41. ❑ *Акъсакъалла... юйлерине жайылдыла.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 112.

2. Почтительное обращение к старику/ Къарт кишиге сёлешгенде, "тамата" деген магъанада айтылгъан сёз. *[Чукуна:] – Бусагъатда манга "Акъсакъал" деген болмаса, Чукуна деп киши да айтмайды.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 16. ❑ *Асхат, тапсыз болумну жумушатама деп, ышармиш кибик этип: – Салам алейкум, акъсакъал!– деди.* Зокаланы З., Солуу кюн, 43.

АКЪСАКЪАЛ III *ат. этн. къарач.* Персонаж народного театра в период сенокоса; он надевает маску из войлока со всевозможными украшениями и развлекает косарей шутками, танцами и т. п./ Халкъ театрны персонажы; ол чалгъыны заманында кийиз бёрк кийип, лакъырда, чам этип, тепсеп, чалгъычыланы кёзюн ачады. Гяпчи. *Акъсакъал дырынчыланы кийиз къамичиси бла тюеди.* ❑ *Акъсакъал солуу кезиуде чалгъычыланы орталарына кирип тепсейди.*

АКЪСАКЪЛЫКЪ *ат.* Хромота/ Акъсакъ, акъсагъан хал. *"Акъсакълыгъы, чолакълыгъы жокъ, мени жашыма уа къайсы къыз да эринмей келсин",– дерге бек сюйюучю эди Фатиймат.* "Шуёхлукъ", № 61, 72.

АКЪСАКЪ-ТУКЪСАКЪ *къауум. ат.* Разные хромые/ Тюрлю-тюрлю акъсакъла; тукъсакъ деген сёз кеси аллына жюрютюлмейди. *Ол кюн алайгъа нек эсе да къуру чолакъла, акъсакъ-тукъсакъла, къарт-къуртла жыйылгъан эдиле.* "Коммунизмге жол", 1974, № 93.

АКЪСАТ *эт. понуд. от* **акъса**/ Акъса дегенни *къатланыучу айырмасы. Налсыз атныча акъсатмазса эрлени.* Отарланы С., Сынла, 98. ❑ *Конференция Западда шёндюгю валюта къаугъа африкалы къыралланы экономикаларын акъсатхан заманда жыйылгъанды.* "Коммунизмге жол", 1973, № 42.

АКЪСАТДЫР *эт. понуд. от* **акъсат**/ Акъсат дегенни *къатланыучу айырмасы. "Атынгы ол аман жашха берип, нек акъсатдыргъанса?"– деп урушду Хамит*

[атасы] Камалгъа. "Шуёхлукъ", № 53, 74.

АКЪСАТДЫРЫУ *и. д. от* **акъсатдыр**/ Акъсатдыр дегенден *этим ат. Атланы ташсындырып акъсатдырыу.*

АКЪСА-ТУКЪСА *эт.* Хромать, прихрамывать, ковылять/ Акъса, сынчыкъла, къыйналып атла; тукъса деген сёз кеси аллына жюрютюлмейди. *Душманны самолётлары чапсала, жаралыла окъуна, вагонладан акъсап-тукъсап чыгъып, кеслерин жол жанларына ата эдиле.* "Шуёхлукъ", № 39, 19.

АКЪСАТЫУ *и. д. от* **акъсат**/ Акъсат дегенден *этим ат. Эшекни акъсатыу. Ишни акъсатыу.*

АКЪСАУ *и. д. от* **акъса**/ Акъса дегенден *этим ат. Атны акъсауу. Ишни акъсауу.*

АКЪСАШ *эт. взаимн.-совм. от* **акъса**/ Акъса дегенни *араш айырмасы. Сабийле, кимни эсе да эриклеп, акъсашадыла.*

АКЪСАШЫУ *и. д. от* **акъсаш**/ Акъсаш дегенден *этим ат.*

АКЪСУТ *ат.* Время дня между утром и полуднем/ Кюнню эрттенлик бла кюн ортаны арасындагъы кезиую, кюн иги ёрге келген заман. *Гяпчилери хапар бергенди акъсутда, Къыр хоразча, къанат къагъып къычыра, Ойнай-кюлюп, ёрге-энишге чапханды, Ишчилени сабанлагъа чакъыра.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 62. ❑ *Айдарукъну жангы къойчусу илгич бла илкични арасын айырмагъан, одайгыгъа кел деселе, акъсутха келиучю бир туумакъ адам эди.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек.

АКЪСУУ *ат.* Айран, разведенный водой и используемый для утоления жажды/ Суу къошулуп жукъартылгъан, суусапха хайырланылыучу айран. *[Жамилят] къанжал табакъланы бла агъач къашыкъланы стол юсюне жайды, бирер кружка акъсуу къуюп, столгъа салды.* Кацийланы Х., Тамата, 100. ❑ *[Бадиймат Матайгъа:] Акъсуудан башха кечинмеги болмагъан ауругъан къарт къатынны къачын этмегенигизге сейирсинеме!* Къобанланы Д., Таулада тауush, 307.

АКЪСЫЛ *сыф.* Беловатый, белёсый/ Акъ бла къараны къошса болуучу тюрсюн; акъгъа тартхан тюрсюн. *Анда акъсыл къаяланы тюбюнде, Мен туугъан, ёсген таулу юйюбюзде, Тынгысыз, огъурлу анам турады, Манга тилек эте, таугъа къарайды.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 144. ❑ *Бир ингирде Къурманны акъсыл эшеги, суу боюндан чыгъып, ныгъыш аллы бла ётюп тебиреди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 256.

АКЪСЫЛДЫМ *сыф.* Белесоватый/ Акъсылгъа тартхан. *Алайдан энишге уа, бурунгулу сары къаяланы тюплеринде акъсылдым жарланы ичлерин жарып, [суу] кенг ёзенни да зыгъырдан бла ууакъ ташдан толтура, ашыкъмай барады.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 5. ❑ *Азамат къалын къара чачлы, къошкъаш жашды, акъсылдым жукъа бетлиди.* Толгъурланы З., Эрирей, 6.

АКЪСЫМАН *сыф. къарач. къ.* **акъсыл.** *Акъсыман чепкен. Акъсыман бояу.*

АКЪСЫН *эт.* Считать что слишком светлым, принимать *что* за белое/ Асыры акъгъа сана, акъды де. *Къыз бёркню, акъсынып, алмады.* ❑ *Жаш плащын, акъсынып, киймейди.*

АКЪСЫНЫУ *и. д. от* **акъсын**/ Акъсын дегенден *этим ат. Пальтону акъсыныу.* ❑ *Жыйрыкъны акъсыныу.*

АКЪСЮЕК *ат эск.* **1.** Аристократ/ Класс обществода: энчи эркинлиги болгъан, бий къауумгъа саналгъан адам; чанка, бий. *[Биймырза:] – Биз, уллу Чегемни акъсюеклери, ысхылтысы, ёзденлери, киши ахшысы къалмай, былайгъа жыйылгъанбыз.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 112. ❑ *[Дюгербий:] Алгъын акъсюекле бла байла бир акъыллы болуучу эдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 35.

2. *В позиции определения:* аристократический/ Чанка, бий къауумгъа саналгъан. *Ненча жерни бий, акъсюек жашларын, Ийилтеме мен кесиме башларын!* Этезланы О., Нарт къаланы хапарланы. ❑ *[Алий-Мырза:] Акъсюек адам чыдамсыз болады.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 81.

АКЪТАБАН *сыф.* С белым копытом *(белыми копытами)*; с белыми каблуками/ Табаны *(неда туягъы)* акъ болгъан, акъ табанлы *(неда туякълы). Ой, жылкъыда болур акъ байтал, Акътабан алай ариу тай табар.* "Малкъар халкъ жырла", 118.

АКЪТАМАКЪ *сыф.* С белой шеей *о красивой женщине)*/ Боюну акъ болгъан, акъ боюнлу *(ариу тиширыуну юсюнден). Сенден ариу дунияда жан ёсмейди, акътамакъ.* Къулийланы Къ., Сайлама, 11, 285. ❑ *[Жаш:] Мени жанымдан сюйгеним Кулийна деген акътамакъ.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 120.

АКЪТЕРЕК *ат.* Тополь/ Талланы тукъумундан, тюз ёсюучю, бийик терек. *Четенин чалыгъа таяндырып. Мыртаз, мескиу бел бауун аякъларына кишен этип, акътерекге ёрлеп башлады.* Кацийланы Х., Мухаммат, 15. ❑ *Орамлада тизгин ёсген акътереклеге тумаланнган гитче элчик шошду.* Къулийланы Х., Эгизле, 73.

АКЪТЁШ *сыф.* Белогрудый/ Тёшю акъ болгъан, акъ тёшлю. *Тауда къойчуну акътёш парийи Тилин чыгъарып жатады.* Къаракетланы Ю., Булутла, 25.

АКЪТИШ *сыф.* Белозубый/ Тишлери акъ болгъан, акъ тишли. *[Гилястырхан:] Алай энди ызына, артына къайтарсагъыз, терслигими жулур ючюн эгечим акътиш Агунданы берип, Рачыкъауну киеу этеме.* "Нартла", 214.

АКЪТОН *сыф.* Белошубый/ Юсюнде акъ тону болгъан, акъ тонлу. *Акътон нёгерчигине къайырылып, сабий ауазчыгъы къонгуроу таууш эте, жашчыкъ айтды.* Къобанланы Д., Таулада таууш, 254.

⚠ Акътон ата *сёл. тил.* зима/ къыш. *Тылпыуундан тубан туува, Мыйыкъларын бура-бура, Тёрт жанындан боран ура, Келип тюшдю акътон ата.* "Жарыкъ жолда", 66.

АКЪТУЯКЪ *сыф.* В белых чулках; белоногий/ Туягъы *(неда туякълары)* акъ болгъан, акъ туякълы. *Нанаш, акътуякъ, къоянкъулакъ ажирге минип, чалгъычыла бла дырынчыланы араларында айланады.* Этезланы О., Тарда, 166. ❑ *[Солтан-Хамит:] Сирнек тартып къарагъанымда – алты къой бла юч бузоу, сора Даулетни кеси миниучю жулдуз къашхалы, акътуякъ байталын кёрдюм.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 79.

АКЪХАЛАТ *сыф.* Имеющий на себе белый халат, в белом халате/ Юсюнде акъ халаты болгъан, акъ халатлы. *Акъхалат тиширыу: "Беш минут сакъла,"– деп, эшикден ичине кирип кетди.* Ахматланы И., Боранда, 39.

АКЪЧАЧ *сыф.* Седой, седоволосый/ Чачы агъаргъан, акъ чачлы. *Акъчач анала алтын кямарларын: "Танкла ишлет",– деп, бергенде къыралгъа, Къыйын эди кёз*

жашласыз къараргъа. Отарланы К., Сынла, 117. ❑ *Жырлагъанында бу гитче суучукъ Немча таулада, келди макъамы "Минги тау" жырны жууукъдан жууукъ, Ауазы кибик акъчач ананы.* Хубийланы Н., Жерни сагъышлары, 37.

АКЪЧЫ *ат.* Маслодел, сыродел/ Жау эм бышлакъ этиучю *(адам). Заводда юч акъчы барды.*

АКЪЫЛ *ат.* **1.** Ум, рассудок, разум, сознание, интеллект/ Адамны оюм этерге къолундан келмеклиги, онгу; эс, ой. *Акъыл къартда, жашда тюйюлдю, башдады.* (Нарт сёз). ○ *Бизни балаларыбыз намыс бла, акъыл бла жашаргъа сюедиле.* "Шуёхлукъ", № 37, 20. ❑ *Искусство халкъны сезимлерин, акъылын эм муратларын бирикдирирге, аланы кётюрюрге керекди.* "Шуёхлукъ", № 30, 84.

2. Мнение, точка зрения/ Адамны оюму, кёлюне келгени. *"Тюзлюгюбюздеди бизни кючюбюз" Деген акъылгъа келип тохтайбыз биз.* Отраланы К., Сынла, 125. ❑ *[Нанаш Къалагерийге:] Не зат этерге керекбиз, сизни акъылыгъыз бла?* Байрамукълаланы Х., Чолпан, 68.

3. Цель; желание, намерение/ Мурат, ниет, умут. *[Алексеев:] Исси Сууда ревком къураргъа деп мени акъылым алайды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 89. ❑ *[Сюлемен:] Жолум болса, къачда Петербург университетни восток тилле факультетине кирир акъылым барды.* Байчоралаланы М., Уллу Къарачайда, 62.

❑ **Акъыл бер. 1)** эс бур (*къ.* **эс.**). *Къарадым тёрт жаныма, Акъыл берип, айланып: Шкафлада китапла Тизгин-тизгин сайланып.* Шахмырзаланы С., Назмула, 167; **2)** обучать, давать знания/ Окъут, билимли эт. *Устазла сабийлеге акъыл бериу жаны бла кючлерин аямай кюрешедиле.*

❑ **Акъыл бёл.** Эс бур (*къ.* **эс.**). *Хар адамгъа экономика билим бериуге бусагъатда уллу акъыл бёлюнеди.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 106.

❑ **Акъыл бур.** Эс бур (*къ.* **эс.**). *Мен акъылымы санга бургъанлай, Тюшюп къалдым кюнню къоюнуна.* Отарланы О., Жырла, 29. ❑ *Душманланы назму бла ургъанса, Тюзлюк жолгъа акъылынгы бургъанса.* Къулийланы Х., Жылла озадыла, II. ❑ *[Фатима Исхакъгъа:] Мени акъылымы санга бура башлагъан бу [письмо] болду.* "Жарыкъ жолда", 218. **Акъылдан ажаш.** Сходить с ума, лишаться рассудка/ Тели бол. *[Къарт киши жашха:] Не мен акъылдан ажашханма, неда сени аякъларынг тёрт болгъандыла.* (Фольк.) ❑ *Акъылындан ажашхан адамча, арт кезиуде Хасан бир тюрлю болуп къалгъанды.* "Шуёхлукъ", № 68, 45. **Акъылдан жарты (жарым)** полоумный, умственно ограниченный/ телирек, акъылдан кем, къысхаакъыл. *Кёплени сюйдюрдюнг, аланы кюйдюрдюнг, Барын да къоюп кетгенсе, Жанынгдан сюйген жарлы анангы Акъылдан жарты этгенсе.* (Фольк.) ❑ *Малдан жарым болсанг да, акъылдан жарым болма.* (Нарт сёз.) **Акъылдан тай** *къ.* **акъылдан ажаш.** *[Азрет Солтаннга:] Керти да сен акъылдан тайгъанса ансы, битеу адамланы бирер башлары, экишер аякълары болады, мени да бир башым, эки аягъым барды.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 163. **Акъылдан шаш** *къ.* **акъылдан ажаш.** *[Хажимуса:] Кериуан, сен къартлыгъынгда акъылынгдан шаша тебиреген болурса дейме.* Боташланы И., Пьесала, 187. **Акъыл жыйды** *къ.* **акъыл кирди.** *[Зурум:] Ий, бу жаш къачан акъыл жыярыкъ болур!* "Ленинни байрагъы", 1974, № 31.

❑ **Акъыл иш** умственный труд/ къара кюч къоратмай, жалан да акъылны кючю бла тамамланылгъан иш. *Бизни къыралыбызда акъыл иш бла къара ишни арасында башхалыкъ кете барады.*

▲ **Акъыл кирди** взялся за ум, набрался ума/ эслирек, акъыллырақъ болду, жашауну ангылай башлады, хар затны оюмлап, кёл салып, эслеп эте башлады. – *Алыкъа ол сабийди, акъыл кирмегенди...,– деп, жакъ баса эди Марзият къызына.* "Коммунизмге жол", 1977, № 125. **Акъыл сёз** совет, наставление/ бир затны былай эт деп юйретиу сёз. *Баям, [Жаныбек] не эсе да бир акъыл сёз айтыргъа умут этген болур эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 355. ❑ *Ол тёлю бизге юлгю болгъанды. Ишибизде, сермешибизде, Жюрекледе ёмюрге къалгъанды. Акъыл сёзю кенгешибизде.* Отарланы К., Сайлама, II, 56. **Акъыл тенгиз** ума палата/ бек акъыллы, бек эсли. *Ол саулай да акъыл тенгизди, Ол сау болсун, жокъду кемлик.* "Малкъар халкъ жырла", 10. **Акъыл тёбе** къ. **акъыл тенгиз.** *Жаш а жашмыды. Саулай элге оноу этерча акъыл тёбеди.* Байчоралары М., Уллу Къарачайда, 107. **Акъылы жетеди** он соображает/ эслейди, ангылайды. *Бийбертни ишине аны [Азаматны] акъылы жетмеди.* Тёппелары А., Отлукъ ташла, 26. ❑ – *Тюрлю-тюрлю жумушла башымы басып абызыратхандан, тенгими туугъан кюню бла алгъышларгъа акъылым жетмей къалгъанды,– деп, жарсый эди Исмайыл.* **Акъылы къысха** къ. **акъылдан жарты (жарым).** *"Тиширыуну чачы узун да, акъылы къысха",– деп терс айтадыла.* **Акъылыма келди** прийти на ум/ эсине тюшдю, эсине келди. *Аланы да сакъламай кетип къалсам а",– деп, келди Къасайны акъылына.* "Коммунизмге жол", 1969, № 28. **Акъылын алды** его внимание приковано *к кому-, чему-л.*/ акъылы биреуде, бир затда болду, биреуню, бир затны юсюнден уллу сагъыш этди, ойлады. *[Масхут:] Мени да акъылымы Москва, тенглерим, бегирек да Зайнаф алгъандыла.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 23. **Акъыл эт** раскинуть умом/ ойла, оюм эт. – *Мен да алай акъыл этеме, тюз да алай,– деп, председатель столну аллына жанлады.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 129. ❑ *Къайтукъ, ууакъ-ууакъ тепжилдеп, жанлар акъыл этди.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 163. **Акъыл юйрет** учить уму-разуму/ бир затны былай эт деп айт, юйрет. *Анам акъыл юйретгинчи, итибиз тогъуз чибин тутду.* (Нарт сёз.) ○ *[Тищенко:] Школда бизни жаш тёлюбюзге билим берген, акъыл юйретген адамла кёп билирге керекдиле.* Хубийланы О., Жукъсуз кечеле, 106.

АКЪЫЛБАЛЫКЪ *ат.* Совершеннолетие/ Адамны ёсери ёсюп, жылы жетген кезиую. *Къарачайлы жаш, акъылбалыкъны жол къагъытын алып, устазлыкъ ишге итинеди.* Гыттыланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 135. ❑ – *Сабийликден акъылбалыкъгъа ётген кезиу адамны жашауунда къаугъалы кезиуюдю,– деп, сагъыш этди Зухра Зулкъаевна.* Тёппелары А., Отлукъ ташла, 22.

❑ **Акъылбалыкъ бол** достигать совершеннолетия, становиться совершеннолетним/ ёсеринг ёсюп, эсли бол, сабийликден чыкъ, толу эркинликли граждан бол. *"Мен ёлсем, жан туугъаны болса, ырысхымы кёргюзмей, [сабийни] кеси къарыуу бла акъылбалыкъ болгъунчу ёсме къой",– дегенди да [киши], узаймай ауушханды.* "Къарачай халкъ таурухла", 112. ❑ *[Солтан Махайгъа:] Акъылбалыкъ болмагъан, сакъал, мыйыкъ чыкъмагъан сабийни ышанып, сен кимге болса да жалчыгъа къалай бересе?* Залийханланы Ж., Тау къушла, 42.

❑ **Акъылбалыкъ аттестат** аттестат зрелости/ битеулю билим берген орта школну бошагъаныны юсюнден шагъатлыкъ къагъыт. *Акъылбалыкъ аттестатны алгъанланы асламысы тюрлю-тюрлю окъуулагъа киредиле.*

АКЪЫЛЛАШ *эт.* Совето-

ваться/ Кенгеш, оноулаш. *Бир кюн къатын бла эри акъыллашханды-ла.* "Къарачай халкъ таурухла", 141. ❑ *Нёгерлерим бла акъыллашып, элимден атланып, башха эллеге къонакъгъа барып, боза аякъны кётюргенме.* Гыттыулаы М., Ачыкъ жюрекле, 40.

АКЪЫЛЛАШДЫР *эт. понуд. от* **акъыллаш**/ Акъыллаш дегенни *къатланыучу айырмасы. Устаз, сабийлени жыйып, ыйых кюн къайры барлыкъларыны юсюнден бир бирлери бла акъыллашдырды.*

АКЪЫЛЛАШДЫРЫУ *и. д. от* **акъыллашдыр**/ Акъыллашдыр дегенден *этим ат. Жаш бла къызны бир бирлери бла акъыллашдырыу.*

АКЪЫЛЛАШЫУ *и. д. от* **акъыллаш**/ Акъыллаш дегенден *этим ат. Атасы, анасы бла акъыллашыу. Тенглери бла акъыллашыу.*

АКЪЫЛЛЫ I *сыф.* Умный/ Акъылы болгъан, оюмлу, эсли. *Акъыллыгъа бир айт, акъылсызгъа эки айт.* (Нарт сёз.) ○ *Бизни уллу атабыз ауузуна эл къарагъан, аллай бир акъыллы адам эди.* Хубийланы О., Адамла, 141. / **Умный** *(о слове, решении и т. п.)*/ Акъылны кючю бла этилген, акъылда мурдорланнган. *Батыр Османовични атача акъыллы сёзлерине жаш сейир этип тынгылайды.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 132. ❑ *[Гыжы Сафаргъа:] Огъурлу сёзлеринги, акъыллы оноуунгу къызгъанма менден.* Хубийланы О., Дерт, 91. // Умный *(о глазах, лице и т. п.)*/ Акъыллылыкъны билдирген, анга шагъатлыкъ этген. *Розаны тёгерек бетине акъыллы дугъум кёзлери сюйюм тёгедиле.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 61. ❑ *Ашугну таягъы да, акъыллы бети да жарыдыла, жылтырадыла.* "Шуёхлукъ", № 44, // Понятливый, сообразительный *(о животных)*/ Сезимли *(жаныуарланы юсюнден). – Кёзюм къыймайды, аллай акъыллы жаныуарланы къоратыргъа,– деди эри къатынына.* "Толкъунла", 120.

АКЪЫЛЛЫ II *хал. сёзл.* Умно/ Эслеп, ойлап, оюм этип, акъылгъа таянып. *Аз сёлешсенг да, акъыллы сёлеш.* (Нарт сёз.) ○ *[Сафар Жарахматовични] бек акъыллы айтханына уа мени бир ишеклигим жокъду, жолдашла.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 70.

АКЪЫЛЛЫЛЫКЪ *ат.* Мудрость, сообразительность, смышленность/ Эслилик, оюмлулукъ. *Кязим аны кюрешчилигини, акъыллылыгъыны, жигитлигини себебин аны халкъ бла терен байламлыгъында кёреди.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 101. ❑ *Ариулукъ бла, акъыллылыкъ бла мени нёхюме жетген къайда бардыы?* Кацийланы Х., Тамата, 69.

АКЪЫЛМАН I *сыф.* Умный, мудрый/ Бек акъыллы, эсли, англы. *Энди уруш этмезге деген акъылман оноуну къаты салып, сау къалгъанланы ол аны бла жапсара эди.* Тёппеланы А., Ташыуул. ❑ *Ол гюрбежиде акъылман таулу темир тюйгенди, назмула жазгъанды.* "Коммунизмге жол", 1974, № 85.

АКЪЫЛМАН II *ат.* Мыслитель, мудрец/ Терен акъыллы адам. *Солтан-Хамит халкъ акъылманына, урунганланы азатлыгъыны уллу жырчысы Кязимге халны ангылатмай къоярыкъ тюйюл эди.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 95. ❑ *Акъылманны бу сураты бери салынганлы бери, Ариубат хар эрттен сайын аны бла саламлашып, ишин андан сора башлайды.* "Шуёхлукъ", № 3, 30.

АКЪЫЛМАНЛЫКЪ *ат.* Мудрость, разумность/ Терен акъыллылыкъ, эслилик. *Юйюмден жарсыусуз кетерге къаст этдим,*

Берилмеди манга аллай акъылманлыкъ, Юйюмден хар кетгенимде, жарсый кетдим, Сакъламаса да жолда хата, аманлыкъ. "Шуёхлукъ", № 63, 7. ❑ *Кязимни диалектикасы аны акъылманлыгъын кёргюзтеди.* Маммелаты Д., Кязим Мечиев, 73.

АКЪЫЛСЫЗ I *сыф.* **1.** Глупый, неумный/ Акъылдан жарты, кем, эссиз, оюмсуз; тели. *Акъылсыз, атха минсе, атасын танымаз.* (Нарт сёз.) ○ *Акъылсызны, бетсизни, намыссызны иги кийиндирип, танымагъан адамларыны арасына къошсанг, ол бир тапсыз къылыгъын кёргюзтюп, адамлагъа кесин танытхынчы, анга аны кийимине кёре намыс этерикдиле.* "Шуёхлукъ", № 28, 104. //недогадливый, несообразительный *(о животных)*/ Сезимсиз *(жаныуарланы юсюнден). Акъылсыз чычхан балачыкъла да алай сирелип къалгъандыла.* Ортабайланы Т., Окъуу книга, 25. ❑ *Акъылсыз хайыуан тюйюлдю, жангыз къылыгъы кийикден жукъ къоймагъанды ансы.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 44.

АКЪЫЛСЫЗ II *хал. сёзл.* Глупо, неумно/ Акъылгъа таянмай, телисине. *Акъылсыз сёлешиу. Кесин акъылсыз жюрютюу.*

АКЪЫЛСЫЗЛЫКЪ *ат.* Глупость, безрассудство, безумие, безумство, несообразительность/ Акъылы жетишмегенлик, эссизлик, оюмсузлукъ. *Уллу кёллюлюк – акъылсызлыкъ.* (Нарт сёз). ○ *Ким биледи, акъылсызлыкъ къолун кётюрсе – Дунияда жангы уруш юфгюрсе, Жолубузда ол бизни абындырмаз, Дементили аскерибиз бизге келсе.* "Шуёхлукъ", № 5, 60.

АКЪЫН *ат.* Акын/ Къазахлылада бла къыргъызлылада халкъ поэт эм жырчы, импровизатор. *Уллу акъын Джамбул эм битеу къазах халкъ Амангельди Имановха къазахлы Чапаев деп атагъандыла.* "Коммунизмге жол", 1973, № 43.

АКЪЫРАП *ат. эск.* Скорпион/ Губу формалыланы къауумундан уллу жаныуар. *Мен айтхан болса, Мамыр оза кюнле, Бирле ёлтюрмез эдиле бирлени, Ёлтюре эселе уа, ёлтюрсюнле Акъырапланы бла бёрюлени.* Боташланы И., Ауш, 173. ❑ *[Анасы Санията:] Айт энди сен, Акъырапла кемирлик этинги!* Ёртенланы А., Жазгъанларыны сайламалары, 193.

АКЪЫРТЫН *хал. сёзл.* **1.** *къ.* **акъырын I** *(I-чи магъ.). Уллу шахар кечеги жукъусундан акъыртын уянады.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 104. ❑ *Мамсур бла Зауурбек а алгъаракъда, акъыртын барадыла.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

2. *къ.* **акъырын I** *(2-чи магъ.) Къалкъып башлагъан Таня анасыны акъыртын сёлешген ауазын эшитди.* "Шуёхлукъ", № 73,34. ❑ *Роза ал бурун акъыртыныракъ, ызы бла уа кёлтюрюрек, таукел жырлап башлады.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 224.

АКЪЫРЫН I *хал. сёзл.* **1.** Медленно/ Терк угъай, адетдеча теркликден тёбенирек даражада. *Энди айыу акъырын жюрюп башлагъанды.* "Шуёхлукъ", № 24, 93. ❑ *Ахмат къабыргъада картаны къатына акъырын барып сюелди.* Хубийланы О., Аманат, I, 50.

2. Тихо, негромко/ Гитче ауаз бла, уллу эшитилмезча, шош. *Жюзюмлени жыя четенлеге, Къызла акъырын жырлайдыла.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 75. ❑ *Бусагъатда, къычырып сёлешген болса: "Акъырын сёлеш, ожакъдан биреу тынгылап тура эсе уа,"– дегенлени эшитирге боллукъду.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 151.

АКЪЫРЫН II *сыф.* **1.** Медлительный, нерасторопный/ Быт-

быт. ауур къымылдаучу, тиричилиги болмагъан. *Акъырынны ашыкъгъан жетмез.* (Нарт сёз.) ○ *Акъырын аякъ тап басар, жангил аякъ бокъ басар.* (Нарт сёз.)

2. Медленный, небыстрый *(о течении реки)*/ Терк бармагъан, тынч, шош баргъан (сууну агъымыны юсюнден). *Акъырын суу кёпюрлени бузар.* (Нарт сёз).

3. Тихий *(голос)*/ Гитче, къарыусуз эшитилген, уллу эшитилмеген. *– Ма ахча къайры кетеди,– деди Ариужан акъырын ауазчыгъы бла.* "Жарыкъ жолда", 157. ❑ *Пустовалов ызына къайтса уа, Оленька анга акъырын ауаз бла ветеринарны юсюнден хапар айта эди.* А. Чехов, Хапарла, 62.

❑ **Акъырын бол** *къ.* **акъырынла.** *Машина, аланы къатларына жетгенлей, тохтаргъа башлагъанча, акъырын болду.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 122. **Акъырын эт** 1) понизить *(голос, тон и т. п.)*/ шошайт *(тауушну юсюнден). Орамны озуп бара эсе тиширыу, сёлеше тургъан эр кишиле тауушну акъырын этгендиле.* "Ленинни байрагъы", 1978, № 201.; 2) замедлить *(о скорости)*/ Терклигин азайт *(скоростну юсюнден) Атлы атыны чапханын акъырын этди.*

АКЪЫРЫН-АКЪЫРЫН *хал. сёзл.* **1.** Потихоньку, медленно, не торопясь/ Тынч-тынч, ашыкъмай. *Мусос, Аубекирге жууукъ туруп, анга жютю къарагъанда, ол, акъырын-акъырын ыхтырыла барып, ... эшикни къатында мюйюшге къысылды.* Толгъурланы З., Айыуташ, 12. ❑ *Толу къыз, ... акъырын-акъырын атлай, кеси кесине не эсе да бирле жаншай, чыгъып кетди.* Кацийланы Х., Тамата, 125.

2. *къ.* **аз-аз.** *Мурат атасыны байлыгъын асырамай, жарлы халкъгъа акъырын-акъырын юлеше, кеси жарлы болуп къалады.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 157. ❑ *Былай эте, кюн акъырын-акъырын къыздыра башлады.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 43.

АКЪЫРЫНЛА *эт.* Замедляться *(напр., о темпе)*/ Акъырын, сел бол *(бир затны барыууну, жюрюшюню юсюнден). Къошха жууукълашханда нек эсе да жашланы аякъ алышлары акъырынлай башлады.* "Шуёхлукъ", № 59, 41.

АКЪЫРЫНЛАТ *эт.* Замедлять *(напр., темп)* Акъырын, сел эт *(бир затны барыуун, жюрюшюн). Къурулушчула ишни акъырынлатмазгъа кюрешедиле.* ❑ *Жаш машинаны барыуун акъырынлатды.*

АКЪЫРЫНЛАТДЫР *эт. понуд. от* **акъырынлат**/ Акъырынлат дегенни *къатланыучу айырмасы.*

АКЪЫРЫНЛАТДЫРЫУ *и. д. от* **акъырынлатдыр**/ Акъырынлатдыр дегенден *этим ат.*

АКЪЫРЫНЛАТЫУ *и. д. от* **акъырынлат**/ Акъырынлат дегенден *этим ат. Жюрюшню акъырынлатыу. Ишни акъырынлатыу. Скоростну акъырынлатыу.*

АКЪЫРЫНЛАУ *и. д. от* **акъырынла**/ Акъырынла дегенден *этим ат. Ишни барыууну акъырынлауу. Машинаны скоростуну акъырынлауу.*

АКЪЫРЫНЛЫКЪ *ат.* Медленность, медлительность/ Ашыкъмаулукъ, гузаба этмеулюк; антоним: терклик. *Жюрюшню акъырынлыгъы.*

АЛ[1] *ат.* **1.** Перёд, передняя часть *чего-л.*/ Бир затны бет жаны. *[Сосурукъ] марап туруп, желмауузну ёшюн аллындан урду.* "Нартла", 95.

2. Начало *(напр., работы, года, рассказа)*/ Бир затны башланнган жери неда кезиую. *Жылны аллы. Хапарны аллы.* ▭ *Ишни аллы*

зыбыр болса, арты жумушакъ болур. (Нарт сёз).

3. *В позиции определения:* а) передний, впереди находящийся/ Аллындагъы. *Атны ал аякълары. Арбаны ал жаны;* б) первый/ Биринчи. *Ал кезиу. Ал сатыр. [ ] Ал ыйыкъда Алий не этгенин билмегенлей, жюннге тюшген тауукъча, къатышханлай турду.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 129.

4. *В функц. послел. в форме направит. пад.* **аллына.** Вперед *кого, -чего-л.*/ Айтымда кёргюзтюлген ишни бир затны ал жанына айланнганын билдирген сонгураны къуллугъун толтурады. *Насыпсызны ашы аллына келсе, буруну къанар.* (Нарт сёз). ○ *Къонакъ Ортабайны аллына будуман этип жетди.* Шауаланы М., Мурат, 19.

5. *В функц. послел. в форме местно-врем. пад.* **аллында.** Впереди *кого, -чего-л.*/ Айтымда кёргюзтюлген ишни бир затны ал жанында этилгенин билдирген сонгураны къуллугъун толтурады. *[Солтанны] бети тюрленип, тенглерини аллында уялгъандан, жюреги къыйналды.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 68. ❑ *Назмула къазауатха кирирни аллында эм къазауатдан сора окопда жазылып болгъандыла.* "Шуёхлукъ", № 30, 102.

6. *В функц. послел. в форме исходн. пад.* **аллындан.** Спереди *кого, -чего-л.*/ Айтымда кёргюзтюлген ишни бир затны ал жанындан этилип тебирегенин билдирген сонгураны къуллугъун толтурады. *[Сосурукъ], марап туруп, желмауузну ёшюн аллындан урду.* "Нартла", 95. ❑ *[Харун Тимошагъа:] Къурулушчула, жер юйлени ишлегенни къоюп, шахтаны аллындан къарны ариуласынла.* Боташланы И., Пьесала, 142.

❑ **Ал бота** передник, фартук/ кийимни кир этмез ючюн, адам кесини ал жанына *(асламысында белинден энишгесине)* кийиучю зат. *Зурум, жюн бла четенни тапчан тюбюне тюртюп, фатеген жугъу къолларын тери ал ботасына сюртдю.* Толгъурланы З., Эрирей, 33.

▲ **Ал айландыр** 1) захотеть; решаться на *что*/ бир затны этерге сюй, аллан. *Мени аллым айланса, ол ууалыр, Сюйюнч улу Къубадийни ол таныр!* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. ❑ *Аны сагъынсала, акъылдан алжайма, Къайгъы басып, кече-кюн, дайым жылайма. Атамы, анамы айланнганд аллары, Тамблагъад дейле салгъан болжаллары.* "Жюрек жырлайды", 25; 2) **ал бур** 2 (*къ.* **ал**[1]) *Марат адамгъа бир ал айландырса, къуру аны махтап туруучуду.* "Коммунизмге жол", 1974, № 21. **Ал берме** угъайл. не уступать первенства/ биринчиликни берме, кишиге оздурма. *Къол таш атханла, зугулуракъ уллу кёксюл ташны, бир бирге ал бермей, алып: "Мен узакъгъа, сен узакъгъа атдынг",– деп, – даулашадыла.* Шауаланы М., Мурат, 137. ❑ *Назбий Байдыугъа ал бермей, ол да кеси айтхандан сора сёз ангыларгъа унамай, юйню ичи дауурдан толду,* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 96. **Ал бур** 1) направляться куда, двигаться по направлению *к чему*/ бир зат таба бара башла, тебире. *О, чабып, сейир этдирирге туугъан ат, Ал бурма къарангы кече къара жаргъа!* Къулийланы Къ., Чумла къызарадыла, 71; 2) быть расположенным к *кому-чему,* питать симпатию к *кому-чему*/ биреуню неда бир затны ариу кёр, жарат, бир затха кёл сал, берил. *"Ала [Жамийлятны тилегенле] кимле эселе да, ишлери-кючлери болмагъан адамла болурла, менден умут юзселе, башхалагъа ал бурурла",– деди Жамийлят ичинден.* Кацийланы Х., Тамата, 149. **Ал бурун** первоначально, сначала/ бек алгъа. *Эри да, къатыны да арыгъанларын унутуп, ал бурун акъырын, сора сухуракъ болуп, сабий таууш таба бардыла.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 43. **Алгъы бурун ал бурун** (**къ. ал**[1]) *Алгъы бурун колхозну ишин тындырыргъа керекди.* Хубийланы О., Аманат, I, 94. ❑ *Шмидтни*

буйругъу бла самолёт алгъы бурун тиширыула бла сабийлени алып кетди. Е. Фортунатова, Окъуу книга, 73. ❑ – *Ма, кёремисе... къайгъы алгъы бурун тиширыуладан чыгъады десем, унамайсыз,– деп, Мусса, алагъа къарап ышарды.* Хубийланы О., Аманат, I, 101. **Аллы бурун** ал бурун (*къ.* **ал**) *Аллы бурун Узун къалагъа баргъан эдик. Имбашларыбызгъа кёк погонла салгъан эдик.* "Малкъар халкъ жырла", 98. **Аллы бла чыпчыкъ ётмеген** метко стреляющий/ ушкокдан атып, жаздырмай уруучу. *Хамзат аллы бла чыпчыкъ ётмеген уучу болгъанды.* (Фольк.) **Аллына къара** ждать приезда, прихода *кого*/ биреуню къачан келеди деп сакълап тур. *[Сайхат Хажимусагъа:] Хау, директоргъа салыргъа адам тапмай, къачан жетесе деп, сени аллынга къарап турадыла,– дейдиле.* Боташланы И., Пьесала, 159. ❑ – *Сенден жигерни мен кёрмегенме,– Ёмюрлюк нёгер боллукъма, Картынгы алып, къоюнума салып, Аллынга къарап турлукъма.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 49. **Аллына чыкъ** выходить навстречу *кого*/ келлик адамгъа тюбер ючюн аны аллына бар. *[Сафар:] Къошун башлы юйден бизни аллыбызгъа талай адам чыкъгъан эди.* Хочуланы С., Хапарла, 58. ❑ *Къызла бла жашла юйге жетерге, амма алларына чыкъды.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 16. **Аллын алды** преграждать дорогу/ биреуню жолун тыйды. *Ат, бир жерде тепсей, [Къуямытланы] алларын алып тохтады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 149. **Аллын тыйды** аллын алды (*къ.* **ал**[1]). *Къызчыкъ жарты оюлгъан юйлеге жетгенлей, сызгъыргъан тауушу эшитилди, олсагъат, хуна артларындан чыгъып, сабийле Зулейхатны аллын тыйдыла.* Толгъурланы З., Айыуташ, 13. ❑ *Совет аскерчиле, немецлилени алларын тыяр муратда, не кючлерин да аямай кюрешедиле.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 11. **Аллына этди** погнал впереди себя/ малны неда башха затны сюрюп, ызындан барды. *Ол [Мурат], къойланы аллына этип, ингир сайын, белинде салам духчугъу бла, ачдан бети саргъалып, мудах жюреги шор эте, юйюне къайтады.* Шауаланы М., Мурат, 209.

❑ **Ал сатыр (тизгин)** передовая позиция *(линия)*/ урушну, ишни къызыу баргъан жери. *Малны, мирзеуню, кёгетни, Юйню да аслам этейик... Бек ал сатыргъа ётейик.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 15. **Ал тизгин** ал сатыр (*къ.* **ал**[1]) *Юлгюлю урунуу ючюн кюрешиуде жаш тёлю ал тизгинледе келеди.* "Ленинни байрагъы", 1970, № 112. ❑ *Бир кюн Гриша Андреев да кесини аскер къаууму бла фронтну ал тизгинине кетди.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 11. **Ал сёз** предисловие/ суратлау неда илму чыгъарманы аллында аны юсюнден басманы, авторну, редакторну неда башха адамны ангылатыуу эм эсгертиую. *Алимни бу китабыны ал сёзю узун болмаса да, анда тюз шартла бардыла.* "Коммунизмге жол", 1968, № 121. ❑ *"Земжан" поэманы автору аны ал сёзюне Юлиус Фучикни къазауатны заманында урушну отунда ёлмей къутулгъанлагъа айланып айтхан сёзюн салгъанды.* "Коммунизмге жол", 1974, № 117. **Ал статья** передовая статья/ газетде редакцияны атындан жазылып, башха материалладан алгъа салыннган, башчылыкъ этген статья. *[Аскер:] Жокъ эди газет ишден хапарым. Ал статья дейдиле материал жетмейди дейдиле... бир палахланы айтадыла.* Лайпанланы С., Гургумлу, 44. ❑ *Газетни ал статьясы ишни керекли даражада бардырыугъа, коллективни намысын кётюрюуге жораланнганды.* "Коммунизмге жол", 1973, № 28.

АЛ[2] *эт.* **1.** Брать *кого-что*/ Бир затны къолгъа эт, къолунг бла тут. *Павел ящикни къолуна алды да, огъары тапкада олтуруп тургъан*

иесине узатды. "Шуёхлукъ", № 58, 33. ❑ *[Жамийлят] сермеп сол къолу бла атны жюгенинден тутду, онг къолу бла Азретни къамичисин силдеп алды.* Кацийланы Х., Тамата, 45.

2. Получать, добывать. Бир затны ишлеп чыгъар, къыйын салып мажар, тап. *Рамазан хар жюз къойдан 115 къозу алыргъа, хар къойдан ючюшер килограмм жюн къыркъыргъа борчланнганды.* Къудайланы Х., Бизни заманны адамлары, 23. ❑ *Андан бери сау ауул кече толуду жарыкъдан – Шибиляны жарыгъын алабыз тау ауздан.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 13. // Уносить *(напр. ворту, в клюве)*/ Къабып неда тырнакъларынгы илиндирип, ауузунга алып кет. *Зайыны ит алып кетгенди.* ❑ *Тауукъну эки балачыгъын къуш алгъанды.*

3. Снимать *(напр. шапку, очки)*/ Бир затны тургъан жеринден айыр, кетер, теш. *Николай къара кёзлюклерин да алып къарайды, алай атлыны таныялмайды.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 76. ❑ *Байдымат тепсини жарашдыргъынчы, Ибрахим туруп барып атыны жерин алып къайтды.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 315.

4. Брать *(напр. на работу, учебу)* Окъуугъа, ишге д. а. к. башха жерге жарашдыр, бир затха къатышыргъа эркин эт. *[Солтан:] Бир да болмаздан къалса, учетчикге окъуна алсын.* Боташланы И., Пьесала, 160. ❑ *Тогъузунчу классда окъугъан заманында аны [Идирсни] шахарны жаш тёлю командасына алдыла.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 86.

5. Жениться на *ком*/ Юйдегили бол. *Анасына къарап, къызын ал, атасына къарап, жашына бар.* (Нарт сёз.) ○ *[Къыз:] Алырдан болсанг, алчы, балачыкъ, Сыйсызлыкъ келмез мени ючюн, Алмаздан болсанг да, неди амал, Мен да ёкюнмем сени ючюн.* "Малкъар халкъ жырла", 128.

6. Брать *(напр. взаймы, тему)*/ Бир затны кесингики эт, аны бла кесинг хайырланырча бол, анга кесинг ие бол. *[Муталиф Гондайгъа:] Ол былтыр алгъан ёнкючюнгю да къайтармагъанса дейдиле да.* "Шуёхлукъ", № 71, 35. ❑ *Жаш кесине тема алып, илму ишин бардырып башлайды.* "Коммунизмге жол", 1978, № 42.// Брать *(напр. такси, фаэтон и т. п.)*/ Жалгъа тут. ❑ *Хусейлары уа, олсагъатдан такси алып, аланы ызларындан жетдиле.* "Шуёхлукъ", № 59, 16. // Брать *(напр. билет, пальто)*/ Багъасын тёлеп, бир зат къоллу бол. *Назир театргъа билет алып келе тургъанлай, Масхут бла Любагъа тюбейди.* "Шуёхлукъ", № 70, 32. ❑ *[Жашла, къызла] бары да, оноулашып, юйлеринде гитче эгешчиклерине, къарнашчыкъларына саугъачыкъла алыргъа базарны башында тюкенлеге кетдиле.* Хубийланы О., Аманат, 45.

7. Брать *(напр. штраф, налоги)* / Тёлет, кюч бла бердир. *"Бичеллигими тууарларынга малтатханса",– деп, бай жарлыдан тазир алады.* "Шуёхлукъ", № 64, 81.

8. Брать, захватывать *(напр. вокзал, город)*/ Бир затны кюч бла ууучла, боюн салдыр, сыйыр. *Алгъан жерлеринде фашистле аз адамнымы къыра эдиле.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 12.

9. Занимать *(напр. пространство, место)*/ Къаллай да болсун, бир жерни саулай толтур, бийле. *Ол уллу кёлню бир жанын саулай алады.* Къудайланы Х., Бизни заманны адамлары, 28. ❑ *Элни аллында сууну боюнун жерк терекле алгъандыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 7.

10. Снимать *(напр. копию)*/ Бир затны *(сёз ючюн, текстни, суратны)* жангыдан тюз кесича *(тюрлендирмей)* жаз, ишле, д. а. к. *Жаш документлени копияларын алыучу жерде ишлейди.*

11. Занимать *(напр. первое место, первенство)*/ Белгили жерге, магъанагъа ие бол. *Эл мюлк продукталаны чыгъарыуда эм хазырлауда баш жерни колхозла бла совхозла аладыла.* "Коммунизмге жол", 1973, № 64. ❑ *Мешхут эрт-*

теден бери да эл мюлк битимлени бай тирлигин ёсдюрюуде магъаналы жерни алады. "Коммунизмге жол", 1972, № 102.

12. Отдавать предпочтение *кому-чему*/ Игиге, мажалгъа сана, сайла. *Къарындашымы жангыз саулугъун эшитсем, дунияны мюлкюнден алыр эдим.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 15.

13. Употребляется при указании на *что-л.*, требующее внимания, рассмотрения/ Энчи эс бурулургъа керекли затны юсюнден айтханда жюрютюледи. *Капиталист къыраллада экономика хал къалай болгъанын ачыкълар ючюн, АБШны алсакъ, тамамды.* "Коммунизмге жол", 1973, № 64.

14. Вычитать *что*/ Бир сандан башха санны къорат. *"Бешден экини алсакъ..."– деп, сагъышланды жашчыкъ.*

15. *кёч.* Охватывать *кого*, целиком наполнять *(о мыслях, чувствах)*/ Бийле *(сагъышны, сезимни юсюнден). Юсюп, не айтыргъа билмей, ичин уллу къууанч алып олтурады.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 109. ❑ *Асият сагъышла алгъан башын энишге ийип, отоугъа кючден къайтды.* "Шуёхлукъ", № 66, 29.

16. *кёч.* Отнимать, требовать *(напр. о времени, об энергии)*/ Заманны, къарыуну д. а. к. башха затны къоранч этиуню изле. *Конспект, заманны кёп алса да, окъулгъан затны эсде тутаргъа болушады.*

17. Воспринимать, усваивать *что*/ Ангыла, бил, юйрен. *Айтылгъанны терк алгъан сабий.*

18. С деепр. другого глагола на *-п* образует сложные глаголы/ *-п* формалы этимча бла бирге келсе, къош этим къурайды. *Сыйырып ал. Сатып ал. Сайлап ал. Буруп ал.*

19. В форме деепр. в сочетании с другими глаголами образует сложные глаголы/ Этимчаны формасында башха этим бла бирге келсе, къош этим къурайды. *Алып бар. Ала кет. Алып чыкъ. Ала кел.*

20. С некоторыми существительными образует сочетания, которые обозначают действие, выраженное существительными/ Бирбир атла бла сёз тутуш къурагъанда, алада айтылгъан ишни билдиреди. *Саут ал. Кеф ал. Гурушха ал. Сурат ал.*

❑ **Алып къач 1)** красть *(девушку)*/ къызны къачыр. *Фатиймматны алып къачханлары элге хапар болду.* "Коммунизмге жол", 1969, № 42; **2)** нестись неудержимо *(о лошадях)*/ тыйдырмай къач (атланы юсюнден). *Ат алып къачып, жашчыкъ ёлюрге аздан къалгъан эди.* (Ф о л ь к.) **Алыучу пункт** приёмный пункт/ тюрлю-тюрлю товарланы неда башха затланы жыйыучу пункт. *Алыучу пунктлагъа мирзеу ташыу ахшы къуралгъанды.*

АЛА[1] *сыф.* **1.** Пёстрый, разноцветный; пятнистый/ Къолан, чубар, *Тонгузну аласы, къарасы болмайды.* (Н а р т сёз). ○ *Сыртны юсюне мазаллы ала кюйюз жайылгъанча, къызыл, сары, акъгокка хансла тобукъгъа жетген жап-жашил кырдыкны тюрлю оюула бла сейирлик жасагъандыла.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 122.

2. Светлый/ Жарыкъ. *Балдашдан жукъ да къалмагъанды: уллу ала кёзлери теренден къарапдыла.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 411. ❑ *Ой къакъыракъда эки къаз, Бири ала, бири боз.* "Къарачай халкъ жырла", 40.

❑ **Ала кийиз** *этн.* войлок со вкатанным узором/ тюрлю-тюрлю тюрсюнлю жюнледен оюула салынып, урулуп этилген кийиз. *Къарачайда бла Малкъарда ала кийиз этиучю тиширыула кёпдюле.* **Ала къытай** *къарач.* Басма. *[Хожа], ала къытай, черкесим дегенча учуз къумачладан къатынына да, кесине да кийимликлеге ахчадан не чыгъарын тергеп, тюкенчиге бергенди.* Ё р т е н л а н ы А., Насра Хожаны хапарлары, 21. 2. **Ала чабакъ** форель/ Юсюнде къызыл эм къара тамгъалары бла, эти татыулу гитчерек чабакъ. *[Къыз:] Ол сени элтген сууну тюбюнде Мен ала ча-*

бакъ болгъа эдим. "Малкъар халкъ жырла", 211. **Ала чыпчыкъ** щегол/ чорбат чыпчыкъланы къауумундан жарыкъ къолан тюклю, жырлаучу къанатлычыкъ. *Ала чыпчыкъ къанатлыланы бек ариуларынданды.*

АЛА[2] *алм.* **1.** *бетл.* Они/ *Ол* I деген алмашны кёплюк санда формасы. *Ала [сюрюучюле] уянадыла, бири эснейди, бири кериледи, башларын, боюнларын къашыйдыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 46.

2. *кёрг.* Те *(указ. мест.)*/ Ол 2 деген алмашны кёплюк санда формасы. Узакъда тургъан затланы кёргюзтеди. *"Биз келтиргенле была тюйюлдюле, ма аладыла",– деп, Хамит арлакъдагъы ящиклени кёргюзтдю.* "Коммунизмге жол", 1977, № 22.

АЛА[3] *сонг.* К, около, под/ Заман къарамны кёргюзтюр ючюн жюрютюледи; заманны бир кезиуге жуукъалашханын билдиреди. *[Къойчу:] Ингир ала кёкде жайылгъан къара булутла суукъ жауунну бла бузну бизни юсюбюзге къуйдула.* Кацийланы Х., Тамата, 163. ❑ *[Ёрюзмек Къарашауайгъа:] Иги эслеп къарасанг, ол къаяны баш аласында дорбунну кёрлюксе.* Тёппеланы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 52.

АЛА къ. алан. *[Къонакъ (адам):] Ала, председатель, не айтырыкъ эсенг да айт да, бизге эшитдир.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 100. ❑ *[Налжан Абидатха:] Ала, келининг а къалайды, жаратамыса?* "Коммунизмге жол", 1977, № 29.

АЛАБАШ *сыф.* Белоголовый/ Къалгъан жерлери башха тюрсюнлю, башы уа акъ болгъан. *Алабаш къозучукъла кёгерип келген юй башлада къырдышчыкъгъа тишчиклерин илиндирип кюрешедиле.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 143. ❑ *Жангы туугъан алабаш бузоучукъ анасыны эмчегин эме тургъанлай, жерни тебиндирип, топла атылдыла.* Къобанланы Д., Таулада тарыш, 285.

АЛАЙ[1] *сёзл.* **1.** *хал.* Так, таким образом/ Башха тюрлю угъай, ол формада, ол халда, аныча; антонимы: былай. *Каусар алай айтханда, Юсюпню бутлары къыркъылгъанча болдула.* Шауаланы М.,Мурат, 45. ❑ *[Хашир:] Тюшюм, тюнюм да энди Москвадады, къалай сюйсенг, алай ангыла, сени атынг сагъынылгъан жерде жюрегим учунады.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 151.

2. *заман.* Потом, после *(совершения какого-л. действия)*/ Къаллай болса да бир иш этиллиннгенден сора, ол заманда. *Алгъа сагъыш этип, ойлап, алай сёлеширге керекди.*

3. *В позиции определения:* такой, таков/ Хапарчыны къуллугъунда келсе, быллай угъай, аллайды, анычады деген магъанада жюрюйдю. *Бусагъатда уа акъылым алай тюлдю: чекген къыйынлыгъым кёп затха юретгенди.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 31. ❑ *[Айнюр] школдан къайтып келсе, ол жаш алай, бу жаш былай деп, Дауумханны башын безитиучю эди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 94.

❑ **Алай бла** *мод. сёз.* таким образом, итак, следовательно/ айтылгъан затны юсюнден тохташдырылгъан оюмну билдиреди, айтымны аллында жюрютюледи. *Алай бла, ючюсю да [сабийле], харип, тёгерегиме айлана, мен да орундукъгъа таянып турдум.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 25. ❑ *Алай бла, айыу не бек кюрешсе да, талачыкъдан къалын чырпылы къолгъа къутулалмайды.* Тёппеланы С., Жаралы зурнук, 15. **Алай бош** просто так/ бош, бош алай. *[Апалистан:] Былай нек кечикдинг, жашчыкъ? [Науруз:] Кесим алай бош тюрт-мюрт эте къалып кетдим.* Лайпанланы С., Гургумлу, 7.

❑ **Алай демеклик** *мод. сёз. къарач.* **къ.** алай бла. *Колхоз аны [жерни] не чалып къоратмайды, не сюрюп жангыдан урлукъ атмайды. Алай демеклик, колхоз 1000 тонна силослукъдан къуру къала турады.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 126. **Алайды да** так что, итак, таким образом/ Аны себепли. *– Алайды да, Къасай,– дедим ахырында,– бирле уруш отунда жоюлдула эселе, сау къалгъанла, аланы къараларын тешмей, ёмюрлерин къарангылыкъда ётдюрюрге керекдиле деп мен айтмайма.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 58. ❑ *– Алайды да, аны хапарын чынг алгъа айтыргъа сюеме.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 113.

АЛАЙ[2] *байл.* Но, однако/ Бош айтымны бир туудукъ хапарчыларын неда тенг жарашхан къош айтымны кесеклерин байлап жюрюйдю. *Окъ да сынадым, терслик да сынадым, Алай санга ийнанганлайын къалдым.* Къулийланы Къ., Чумла къызарадыла, 96. ❑ *[Аминат:] Манга кёпле лакъырда этиучю эдиле, алай мен бирине да къарамай эдим.* "Щуёхлукъ", № 18, 67.

❑ **Алай а** *къарач. къ.* **алай** [2]. *Къызла къоз бёркню къалай этгенлерин кёрюрге да [Исламны] огъайы жокъ эди, алай а кирип барыргъа тартыннган этеди.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 71. ❑ *Исса, бир хапарларын билсем деп, кёп айланды, алай а киши жукъ айтмады.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 42. **Алай болгъанлыкъгъа** *къ.* **алай** [2]. *Ол [Сюлемен] бу хапарны эшитгенлей, кёп адам жиберип излетгенди, алай болгъанлыкъгъа тапмагъандыла.* "Къарачай халкъ таурухла", 12. ❑ *[Мёлехан:] Кёп турлукъ тюйюлбюз, замансыз заманда келгенибизни да билебиз, алай болгъанлыкъгъа башха мадарыбыз болмай келгенбиз.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 32. **Алай болсада** (*къ.* **бол**)/ *[Ибрахим:] Айтыргъа да тапсызды, алай болса – да сылтауум барды.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 318. ❑ *Гулоч къолну тюбю ёзеннге кетип ким сау къалгъанды? Алай болсада мени бир насып дуккулум болур эди.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 13.

АЛАЙ-БЫЛАЙ *хал. сёзл.* Так и этак; и так, и сяк/ Алай да, былай да, тюрлю-тюрлю. *Отну ёчюлтгенден сора адамла алай-былай деп башладыла.* Шауаланы М., Мурат, 125. ❑ *Садакъ окъ ийнени тешиги бла ётгенине алым чапыракъда окъ ётген ыз толу шагъатлыкъ этди; аны юсюнден алай-былай деген да болмады.* Тёппеланы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 30.

❑ **Алай-былай деме** *угъайл.* ничего не говори, не возражай/ бир зат да айтма, угъай деме. *[Омар къатынына:] Алай-былай деме, энди этиллик оноу этилип бошагъанды.* "Коммунизмге жол", 1972, № 43.

АЛАЙГЪА *орун. сёзл.* Туда, в то место/ Ол жерге, алайдагъы жерге, ары. *Бир аздан алайгъа, бир къолун арт бёксюнюне салып, ючюнчю – онбиржыллыкъ жашчыкъ да келди.* Толгъурланы З., Айыуташ, 3. ❑ *Элни халкъы, уллу, гитче да къалмай, алайгъа жыйылгъан эдиле.* Этезланы О., Тарда, 47.

АЛАЙДА *орун. сёзл.* Там, в том месте/ Ол жерде, алайдагъы жерде, анда. *Фашист зулмучулагъа ауузгъа келген аманны къуя, жаш ананы алайда асырап, Колесник бла Ибрагим машинагъа миндиле.* Къулийланы Х., Эгизле, 14. ❑ *Алайда Сосурукъ къыбыла таба, бирси эки нарт а кюнбатыш таба атландыла.* "Нартла", 89.

АЛАЙДАН *орун. сёзл.* Оттуда, с того места/ Ол жерден, алайдагъы жерден, андан. *Чаммалийни жаныгъаны бла ышаргъаны тенг бола, алайдан кетди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 37. ❑ *Ол жер болмаса, алайдан аллай бирбичен ёмюрде да алгъан болмаз*

эдиле. Къоркъмазланы Къ., Горда бычакъ, I, 154.

АЛАЙЛАЙ[1] *хал. сёзл.* Бесплатно, даром, безвозмездно/ Хакъ алмай, хакъсыз, къурлай. *[Экинчи киши Дюгербийге:] Керекли кезиуюбюзде хакъы бла бергенинг да алайлай берген кибикди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 30. ❑ – *Къонакъ [адам] бизге тюрлю-тюрлю иллеуле Келтириучю эди, хакъсыз, алайлай.* Отарланы К., Сайлама, II, 296.

АЛАЙЛАЙ[2] *хал. сёзл.* В таком же виде, состоянии, положении, как было, точь-в-точь/ Тюрлендирмей, ол халда. *Айтхан сёзлерин ким эсе да алайлай жетдиргенин билип, Хашир муал болду.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 86. ❑ *[Амма:] Ойнагъандан, кюлгенден сюйгеним жокъду, къартлыгъымда да алайлай барама.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 34.

АЛАЙЛАЙ[3] *заман. сёзл.* Вдруг, внезапно, неожиданно/ Билмей тургъанлай. *Алайлай ат, элгенип, бир жанына секиргенди.* Кацийланы Х., Салам алейкум, 11. ❑ *Алайлай жаун жели урду да, Терезени кенгнге ачды.* Отарланы К., Дуния эртгени, 193.

АЛАЙЛАЙЫН *хал. сёзл. сёл. тил. къ.* **алайлай**[3]. *Алайлайын Мустафир: "Сен жигит эсенг, къарыусуз къызчыкъ бла кюрешмей, манга бир тийчи,"– дей, солдатны аллын тыяды.* Толгъурланы З., Айыуташ, 26.

АЛАЙНЫ *орун. сёзл.* **къ. алайтын.** *[Азамат кеси кесине:] Алайны кийикле да жюрюй болмазла, тейри! Жаша, Азамат, адамса! Ийсагъан, мен алайны тюше туруп, манга бирле къарап турсала эди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 46. ❑ – *Наныкъ жыяргъа бара эсегиз, алайны бармагъыз,– дейди аппа сабийлеге.* (Фольк.)

АЛАЙСЫЗ *байл.* Иначе, в противном случае, а то/ Ол этиллик зат этилгинчи, ансыз. *Къызыл Аскерни кючлю болурун излеу поэтни алайсыз халкъгъа ахшылыкъ болмазын ангылагъанындады.* Маммелаы Д., Кязим Мечиев, 108. ❑ *Алайсыз керти устаз болургъа уа онг жокъду, ол баямды.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 48.

АЛАЙТЫН *орун. сёзл.* Там, через то место/ Ол жаны бла, ол жерни *(барыуну юсюнден). Тёгерегине да хыны къарап, [Ибрахим] мылы кырдык ичинден кёп мюйюшлю бир уллу кёк минчаны сермеп алып, къоюнуна сукъду. Аны тюнене алайтын ётгенледен тюшген багъалы мынчакъ сунду.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 39. ❑ *Алайтын къошха, жайлыкъгъа баргъан арбала, машинала тохтамай жюрюп туруучу эдиле.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 54.

АЛАЙЫНА[1] *хал. сёзл. сёл. тил. къ.* **алайлай**[1]. *Мен аны санга ёнкюч угъай, алайына, башы бла бергенме",– деди къарт ол жашха.* (Фольк.)

АЛАЙЫНА[2] *хал. сёзл. къ.* **алайлай**[3]. *Алайына кёл къатына Кюкюреп жетди Добакъ, Элден энчи бир кесине Тутар умутда чабакъ.* Гуртуланы Б., Таула чакъырадыла, 83. ❑ *Алайына, билмей тургъанлайын, Манга бир кере къарадынг, Жаш жюрегими къапханнга салды Ол сени жангыз къарамынг.* "Шуёхлукъ", № 48, 34.

АЛАЙЫНЛАЙ[1] *хал. сёзл. сёл. тил. къ.* **алайлай**[1]. *Сатмай, алайынлай сен алыкъа манга бир зат бергенмисе?"– деди Хамит Мухтаргъа.* "Коммунизмге жол", 1978, № 35.

АЛАЙЫНЛАЙ[2] *хал. сёзл. сёл. тил. къ.* **алайлай**[3]. *Ай, алайынлай, [айыу] эки ал аягъы бла ол терекчикни иничке жанындан тутуп, алай тёгерек айландырып*

башлады. Тёппеланы С., Жаралы зурнук, 16.

АЛАКЁЗ *сыф.* Светлоглазый/ Кёзлери ала болгъан, ала кёзлю. *Ой-ой, ариуум да, мени ариуум, Мен сени ючюн ёлеме, Къаракъаш, алакёз, конфет эринли, Бир ариу мёлек кёреме.* "Малкъар халкъ жырла", 173. ❑ *"Правлен машина берир эди,– деди алакёз Алисаг,– алай нартюх ташыгъан машинаны бер деп андан къалай тилейик?"* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 106.

АЛАКЪАШ *сыф.* Седобровый/ Къашлары ала болгъан, ала къашлы. *Акъ башлыкълы алакъаш.* (Фольк.)

АЛА-КЪУЛА *сыф.* **17** Пёстрый; разноцветный; пегий/ Къолан, чубар. *Ала-къула къумач. Ала-къула къозучукъ.* ▭ *Кёкде жулдузла, ала-къула булутла жапхандан, анда-мында аз кёрюнедиле.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 57.

2. Аляповатый/ Эриши, тапсыз этилген. *Аны иши ала-къулады.*

АЛАЛЫКЪ *ат.* Пестрота/ Къоланлыкъ, чубарлыкъ. *Амма кийизни алалыгъын жаратмады.* ❑ *Жаулукъну алалыгъы кёз къамата эди.*

АЛАМ *ат.* Вселенная, мир, свет; мироздание/ Кюн да, жер да, жулдузла да ичинде болуп, битеу дуния къудурети. *Оюлгъанда уа алай оюлуучу эди къая, алай кюкюреччю эдиле аны гыйылары, ол кезиуде алам саулай кюкюрегенча.* Тёппеланы А., Ташыуул. ❑ *Сёз битгинчи тюрленди алам, кенгден сызгъыра жел келди.* Хубийланы О., Мурат, 39.

АЛАМАТ I *сыф.* Замечательный, прекрасный, чудесный, превосходный/ Бек иги, тауушлукъ. *Аламат болсанг, махтанмасанг да, кёрюрле.* (Нарт сёз.) ○ *Жарлы Наныкъны ол аламат эри да аскерде ёлюп къалды.* Хубийланы О., Дерт, 88.// Удивительный/ Сейир, сейирлик, адамны сейирсиндирген, тюрлю. *[Абдул-Къадыр:] Хапарымы туура аламат жерин унутуп барама.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 90. ❑ *[Мазанны] чачы уа, туугъанлы Пазий кёрмегенча, бир аламат тюрлюдю: тёппесинден ал жаны узун, желкеси уа къысха.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 82.

АЛАМАТ II *сёзл.* **1.** *хал.* Замечательно, чудесно, превосходно/ Бек тап, бийик даражада, махтарча. *Бу [Роза] къолуна алгъан ишин аламат биширеди.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 226. ❑ *Аны [Ариубатны] къардан эсе акъ огъары жаны иничке белчигине аламат жарашады.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 45.

2. *марда. къ.* **бек**[4] (I-чи магъ.) *Тау жайлыкъла аламат ариудула.* Шауаланы М., Мурат, 56. ❑ *Къарачай-малкъар тил тюрк тиллени юйюрюнде бек буруннгулу эм кесини тазалыгъын аламат иги сакълагъан тилге саналады.* "Шуёхлукъ", № 18, 103.

АЛАМАТЛЫКЪ *ат.* Замечательность, чудесность, великолепие, величие/ Тамаша, бек иги хал, болум. *Къуш сукъланып къарайды бийик кёкге, Аны аламатлыгъын биледи ол, Сыннган къанат а элталмаз бийикге, Булутла башына термиледи ол.* Отарланы К., Сайлама, I, 155. ❑ *Терезеден Азрет бу сабанланы аламатлыгъына асыры бек сукъланып къарагъандан, кирпик къагъама деп къоркъгъанча барады.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 27.

АЛАМАТСЫН *эт.* Считать *кого, что-л.* прекрасным/ Биреуню неда бир затны аламатха сана. *Жырны аламатсын. Цирк оюнланы аламатсын.* ▭ *Волошина бла Трубецкой кёргюзтген орус тепсеулени къарагъанла бютюн да*

аламатсыннгандыла. "Ленинни байрагъы", 1975, № 128.

АЛАМАТСЫНЫУ *и. д. от* **аламатсын**/ Аламатсын дегенден *этим ат. Тепсеуню аламатсыныу. Къуллукъну аламатсыныу.*

АЛАН *ат.* Алан *(человек древней ирано-тюркоязычной народности)*/ Бизни эраны ал ёмюрлеринде Север Кавказда бла Донну тийрелеринде жашагъан иран эм тюрк тилли халкъны адамы. *Тау этекледе иелик этген заманларында тюзлеринде, аякъ орунлу талаларында тёгерек тёбе къабырла салыучу алан ата-бабалары да бу жерледе жашагъандыла.* Л а й п а н л а н ы С., Гуртумлу, 15. ❑ *Алан атам мыйыкъларын бурма буруп, Аланланы арасында ёрге туруп, Боза аякъгъа алгъыш этгенди.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 116.

АЛАН. У балкарцев и карачаевцев употребляется в роли обращения эй!, слушай!, друг!, товарищ!/ Адамны биреуге айланып сёлешгенин кёргюзтеди. *[Къазий Алийге:] Алан, сёзге болуп, озуп кетербиз, юйюгюз бу орамны аягъында шой эди да?* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 125. ❑ *– Уруш бек жуукъда барады,– деди къара атлы, тёгерекге къулакъ салып тынгылай. – Не айтаса, алан, кюч къайсы жанында болур?* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 6.

АЛАС *хал. сёзл.* Смутно, неясно *(напр., видеть)*/ Аз-буз, мутхуз *(кёзлени кёрюулерини юсюнден). Адилгерийни къулакълары чууулдадыла, кёзлери алас кёре эдиле, эки жаягъы бирге киришип, тишлери къыжылдай эдиле.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 68. ❑ *[Ибрахимни] башы къанайды, кёлю аман этеди, кёзлери алас кёредиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 27.

АЛАС-БУЛАС *хал. сёзл. къ.* **алас**; булас деген сёз кеси аллына жорютюлмейди. *[Юсюпню] кёзлери алас-булас кёрюп, башы тёгерек айланды.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 45. ❑ *Ахырында тиширыуну кёзлери алас-булас кёредиле.* К ъ о д ж а к ъ л а н ы Т., Еге ана, 83.

АЛАУГАН *ат.* Детина, верзила, великан/ Бийик бойлу, къарыулу эр киши. *Эгиз жашлары экиси да алауганладыла: ийилмей эшикден киралмайдыла.*

АЛА-ЧОЛА I *сыф.* Поверхностный, неглубокий/ Тынгылы, терен болмагъан; *Ол махтанса да, аны билими ала-чола эди.* ▭ *Ала-чола хапарлагъа ийнанмай туруп, энди [Гыжы] терен билирге дыгалас этеди.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 127.

АЛА-ЧОЛА II *хал. сёз.* Поверхностно, кое-как, тяп-ляп, через пень колоду/ Кючден-бутдан, хылы-мылы, чегине жетдирмей. *Ишни ала-чола тамамлау.*

АЛАША[1] *сыф.* Низкий, приземистый/ Бою, бийиклиги уллу болмагъан. *Алаша адам. Алаша юй.* ▭ *Махти от жагъасыны тёрюнде, юсюне гитче жабагъы жастыкъчыкъ салынып тургъан алаша шинтигине олтурду.* Э б з е л а н ы А., Махти, 17. ❑ *Къозучукъланы арасында акъ халаты бла бир алаша бойлу, къара шинли къыз, боюнуна къызыл лентачыкъ тагъылгъан бир маркъа къозуну къоюнуна алып, эркелете тура эди.* "Алчыла", 44.

АЛАША[2] *ат.* Мерин; лошадь/ Бичилген ат. *Ой, алаша, боз алаша, Чаришге чапсанг, оз, алаша.* "Малкъар халкъ жырла", 193. ❑ *[Председатель:] Омар, маржа, бу биз миниучю аман алашаны къуру куудушха къаратып турмай, аллына бир зат атсанг а.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 70.

АЛАШАТАБАН *сыф.* Имеющий низкие каблуки/ Табанлары

алаша болгъан, алаша табанлы. *Алашатабан чурукъла.* ▭ *Эшта да, бийиктабан чурукъла бла ташлы жолда жюрюген къыйын болур эди, ол [Сафият] къызыл тышлы сумкасындан алашатабан чурукъла чыгъарып,... аягъындагъыларын алышындырды.* Толгъурланы З., Айыуташ, 56.

АЛБАН *сыф.* Албанский/ Албанланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Албан тил. Албан литература.*

АЛБАНЛЫ *ат.* Албанец/ Албанияны кеси миллетини эм анда жашагъан асламлы халкъны адамы. *Албанлыла тёрт миллионнга жууукъдула.* ❑ *Албанлыла къыралларына Шкиперия дейдиле.*

АЛБАНЧА *хал. сёзл.* По-албански *(напр. говорить, писать)*/ Албан тилде. *Албанча сёлешиу. Албанча жазыу.*

АЛБЁСКЮН *ат къарач.* Грудастый, толстогрудый, крупногрудый/ Кёкюрекли, кёкюреги уллу, дёрденли. *Албёскюн, дорданлы немча, орусча къатышдыра, Домалайны къолтугъундан кирди.* Хубийланы О., Дерт, 68. ❑ *– Назбий, жылынг келгенликге, къургъакъ чамынг къурумагъанды, Харун барды ансы, санга уа бар эди айтырым,– деп, токъ албёскюн къыз тенглерине къарады.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 181.

АЛБУГЪАРТ *эт.* Уклоняться, устраняться от *чего*/ Бир затдан *(сёз ючюн, ишден, къыйынлыкъдан)* баш ал, анга кесинги тюбетме. *Керти окъуна, жолгъа атланып, сора къоркъуп, артха къайтып келгенча, аллымда тюбеген къыйынлыкъладан албугъартханым асыры хыралыкъды.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 57. ❑ *Алай: – Мен къартма, саулугъум жокъду, акъсакъма деп, – Кязим албугъартмагъанды, кюрешден къачмагъанды.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 131.

АЛБУГЪАРТЫУ *и. д. от* **албугъарт**/ Албугъарт дегенден *этим ат. Ишден албугъартыу. Окъуудан албугъартыу.*

АЛБУГЪАРТЫШ *эт. взаим.-совм. от* **албугъарт**/ Албугъарт дегенни *араш айырмасы. Жашла экиси да, халкъ бла бирге атламай, ара ишден, бир бирге эришгенча, албугъартыша эдиле.*

АЛБУГЪАРТЫШЫУ *и. д. от* **албугъартыш**/ Албугъартыш дегенден *этим ат.*

АЛБУКЪДУР *эт. сёл. тил. къ.* **албугъарт** *[Тамата кесини ишчисине:] Мен буюргъан затланы кёбюсюнден сен албукъдуруп нек тургъанса?* Кацийланы Х., Салам алейкум, 108.

АЛБУКЪДУРУУ *и. д. от* **албукъдур**/ Албукъдур дегенден *этим ат. Ара ишден албукъдуруу айыпды.*

АЛГЕБРА *ат.* **1.** Алгебра/ Математиканы санланы, аланы магъаналарына къарамай, тарыхла бла белгилеп тинтиучю бёлюмю. *Биз жаш заманлада сабийле, башларын физика, алгебра бла аурутмай, ырахат жашап туруучу эдиле.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 16.

2. *В позиции определения:* алгебраический/ Алгебраны жорукълары бла этилиучю. *Алгебра формулала. Алгебра амал.*

АЛГЮЗЮР *сыф. къарач.* Крупный, большой *(о человеке или животном)*/ Уллу *(адамны, малны юсюнден). Алгюзюр адам. Алгюзюр бугъа.*

АЛГЪА I *заман. сёзл.* **1.** Раньше, прежде какого-нибудь момента/ Белгиленнген замандан эртте; антоними: артда. *Тамбладан алгъа. Жарым жыл алгъа.* ▭

[Махай:] *Ёзюр, сен келин келирден эки кюн алгъа мында бол.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 56.

2. Прежде, раньше/ Биреуден, бир затдан эртте, биреуню, бир затны аллында. *Жарлы азыгъын алгъа къабар.* (Нарт сёз.) ○ *Хашир школгъа барындан да алгъа келди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 169.

3. къ. **алгъадан.** *Ой, таулу къыз, таулу къыз, Боллукъну алгъа кёрген, Билимли доктор болуп, Саусузгъа саулукъ берген.* "Шуёхлукъ", № 48, 55. ❑ *Экономистле ара мюлкню мындан ары айныууну планларын кёп жылланы алгъа белгилейдиле.* "Коммунизмге жол", 1971, № 168.

АЛГЪА II *орун. сёзл.* Вперёд/ Аллы айланнган жанына; антонимы: артха I (*I-чи магъ.*). *Хажосман эшикден киргенлей, алгъа атламай, сирелип тохтады.* Этезланы О., Тарда, 92. ❑ *[Аскерчиле] бары да бирден жерге жатдыла, бауурлары бла сюркелип, алгъа тебиредиле.* "Шуёхлукъ", № 28, 25.

АЛГЪАДАН *заман. сёзл.* Заранее, заблаговременно/ Кезиуюнден алгъа, эрттеден. *Алгъадан этилген баразала. Алгъадан белгиленнген борчла.* □ *Ишлерге базынмагъан адам алгъадан билдирсин.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 137.

❑ **Алгъадан алгъа** все вперед и вперед *(о поступательном движении)*/ бекден бек, игиден иги *(айны, ёс д. а. к.). Хар дерсге жюрюп, айтылгъан затны дефтерге жазып, теория билимлени теренине кирип, алгъадан алгъа, бийикден бийикге баргъан тынч болмагъанын ким да ангылайды.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 122.

АЛГЪАРАКЪЛАДА *заман. сёзл. къ.* **алгъаракъда.** *Алгъаракълада [Света], не ишге итинсе да, къызынып, жигер башлаучу эди, шёндю уа къюдан челек бла суу алса да, акъырын алады.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 122.

АЛГЪАРАКЪТЫН *заман. сёзл. къарач. къ.* **алгъадан.** *Алгъаракътын ол ишни къайгъысын кёрюрге керекди.*

АЛГЪАСА *эт. къарач.* **1.** Ослабевать *(напр., от болезни)*/Къарыусуз бол *(сёз ючюн, аруудан). Малла жаз башына алгъасагъандыла.*

2. къ. **абызыра, жунчу.** *Кюн абыннган жыл алгъасар.* (Нарт сёз.) ○ "Ура" *тауушдан Зангырдап таула, Алгъасап, жаула Болдула къаугъа.* "Жилтинле", 79.

АЛГЪАСАТ *эт. понуд. от* **алгъаса**/ Алгъаса дегенни *къатланыучу айырмасы. Экибизни тауушубуз да жолоучугъа бир бирибизларындан къысха эшитилип, аны бек алгъасатхан болур эдиле.* Семенланы А., Жазыу айла, 138.

АЛГЪАСАТДЫР *эт. понуд. от* **алгъасат**/ Алгъасат дегенни *къатланыучу айырмасы.*

АЛГЪАСАТДЫРЫУ *и. д. от* **алгъасатдыр**/ Алгъасатдыр дегенден *этим ат.*

АЛГЪАСАТЫУ *и. д. от* **алгъасат**/ Алгъасат дегенден *этим ат.*

АЛГЪАСАУ *и. д. от* **алгъаса**/ Алгъаса дегенден *этим ат. Жаш адамла, къыйын ишлеге жолугъа, Алгъасаугъа аз да, кёп да тюшмейдиле, Халкъыбызгъа насып жашау ишлейдиле.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 21.

АЛГЪАСЫН *эт. къарач. къ.* **алгъаса**[1]. *Умар тамам сагъайтды, Бюгюн жетгенди болумуна: Ол алжайды, алгъасынады, Ангы келеди орунуна.* Байрамукълаы А., Юйге игилик, 64.

АЛГЪАСЫНДЫР *эт. понуд. от* **алгъасын**/ Алгъасын дегенни къатланыучу айырмасы. *Бу къуллукъ басхычына Жабыраны аллы аллай бир айланнган эди, аны терсге санап, ким сёлешсе да, алгъасындырыргъа, ачытыргъа сюйюп айтхан суна эди.* Тёппеланы А., Ташыуул.

АЛГЪАСЫНДЫРЫУ *и. д. от.* **алгъасындыр**/ Алгъасындыр дегенден *этим ат.*

АЛГЪАСЫНЫУ *и. д. от.* **алгъасын**/ Алгъасын дегенден *этим ат.*

АЛГЪАСЫНЫШ *эт. взаим.-совм. от* **алгъасын**/ Алгъасын дегенни *араш айырмасы.*

АЛГЪАСЫНЫШЫУ *и. д. от* **алгъасыныш**/ Алгъасыныш дегенден *этим ат.*

АЛГЪЫ: Алгъы бурун прежде всего, сначала, первым делом/ бек алгъа, неден да алгъа. *Элни ичине кирсенг, алгъы бурун къулагъынга келген тауушла – Къобан сууну, аны кибик жел уруп, нарат тереклени чайкъалгъан тауушларыбыла.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 9. ❑ *Былайда сёз назму жорукъланы асыры кёп жыйгъанда да тюлдю, алгъы бурун аланы къаллайла болгъанларындады.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 43.

АЛГЪЫН *заман. сёзл.* **1.** Прежде, раньше/ Бурун, эртте. *Алгъын ма бу тарны ичи бла Уллу Къарачайгъа, Тебердиге, Тау артына жюрюп болгъандыла.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 59. ❑ *Чариш бошалып, Зауурбек саугъагъа берилген ахчаны келтирип къолуна тутдургъанда, Солманбий аны, алгъын этиучюючча, санагъан зат да этмей, биреу сермеп аллыкъча, муштухул хуржуннга урду.* Гулайланы Б., Къачхынчы, 16.

2. къ. **алгъа I** *(2-чи магъ.)* деген бла бир магъанада. *Алгъын сагъыш эт да, айтырынгы алай айт.* (Нарт сёз.) *[Исмайыл Нухха:] Бек алгъын, киши эсенг, ачыкъ айт: мени юйюмю сенми кюйдюргенсе?* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 92.

3. В сочетании с именами с временной семантикой: *прежний, былой.* / Заман магъаналы ат бла байланып келсе, алгъыннгы деген бла бирчады. *Эсингдемиди алгъын заман, Помещик оноу этгени, Сени сюйген жалчылагъа Кёп артыкълыкъ жетгени?* Теммоланы Х., Хорлауланы жырлары, 43. ❑ *Алгъын кюнле турадыла Бурун нарт хапарлада, Жангы жырла туудыла Келин келген тойлада.* "Шуёхлукъ", № 30, 46.

АЛГЪЫННГЫ *сыф.* Прежний, бывший, прошлый, былой/ Озгъан заманда, эртте болгъан. *Къарачайны алгъыннгы жашауун, фольклорун, тил байлыгъын билирге Къасботну жырлары бек болушурукъдула.* "Жюрек жырлайды", 3. ❑ *Къазий бла Алийни алгъыннгы татлылыкълары тура эсе да, бюгюн ол асыры таныльмайды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 128.

АЛГЪЫШ *ат.* **1.** Благое пожелание, здравица, приветствие/ "Бир игилик, ахшылыкъ болсун" деп, тилек формада айтылгъан неда жазылгъан сёзле. *Алгъыш – алтындан багъалы.* (Нарт сёз.) ○ *Биягъы гелля бла келин къайры эсе да алгъыш бла кетип эдиле.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 197.

2. *В позиции определения:* поздравительный/ Алгъышлагъан. *Алгъыш телеграмма. Алгъыш къагъыт. Алгъыш сёз.* **Алгъыш эт. 1)** къ. **алгъыш айт.** *Алгъыш этип тартайыкъ, Саулукъ иги болсун деп, Бай тирликле жыйылып, Дууларыбыз толсун деп.* Къулийланы Х., Жырны заманы, 80. ❑ *Таулу кесини юсюнден жашаугъа алгъыш этеди: "Жангы жылда жангы насып!" – Деп, гоп-*

панны кётюреди. Маммелаты И., Чалгъы, 48; **2)** *къ.* **алгъышла.** *Алайда школну [педтехникумну] директору ючюнчю курсну тауусханлагъа, къолларын тутуп, алгъыш этип, школну бошагъанларына дипломларын берди.* Хубийланы О., Аманат, 1, 15.

❑ **Алгъыш айт** произносить, провозглашать тост/ иги тилек эт. *Аракъыны ичерге сюйген, сюймеген да, алгъыш айта, иче эдиле, ызындан а тузлу наша бла ётмекни жут буштукълай эдиле.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 107. ❑ *"Ахшы ишлеригиз унутулмазла",– деп, алгъыш айтдыла элчи къартла, жыйылып келип.* Акъбайланы А., Ёмюрню иеси, 9.

❑ **Алгъыш аякъ** заздравный тост *(чаша, бокал, стакан с напитком, выпиваемый в знак добрых пожеланий кому-л.)*/ Ичгенде этилген алгъыш ючюн ичиллик ичгиси болгъан аякъ неда башха адыр. *Шуёхла, ой шуёхла! Алгъыш аякъ алыгъыз, Толкъун къарсла урулуп, Тюз тепсеуге барыгъыз!* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 92. ❑ *Жашла келин келтирирле, Къуандырырла ананы, Алгъыш аякъ кётюрюрле, Къобуз сакълайды аланы.* Мокъаланы М., Къушну ауанасы, 72.

Алгъышда айтыл славиться/ юлгюге айтырча, махтаулу бол. *Аллай алгъышда айтыллыкъ жашланы бири Боташ улудан хапар алыргъа деп, мен къагъыт-къаламымы къолтугъума къысып, жолгъа чыкъдым.* Акъбайланы А., Ёмюрню иеси, 3. **Алгъышха айтыл** къ. алгъышда айтыл. *Гитче сагъатында Чомур, алгъышха айтырча, бир сейир бала эди.* Хубийланы О., Дерт, 89.

АЛГЪЫШЛА *эт.* Поздравлять *кого,* желать *кому* блага; благословлять *кого*; приветствовать *кого*/ Белгили бир иш бла байламлы алгъыш сёзле айт. *Кесим да анамы туугъан кюню бла шо бир кере алгъышлагъанмамы?* Тёппеланы А., Чамны да чам биледи, 58. ❑ *[Сейит:] Ол хапарны эшитип, мен ыйых кюнлени биринде, аны [Таужанны] алгъышлар мурат бла, алагъа тебиредим.* Зокаланы З., Солуу кюн, 55.

АЛГЪЫШЛАТ *эт. понуд. от* **алгъышла**/ Алгъышла дегенни *къатланыучу айырмасы.*

АЛГЪЫШЛАТЫУ *и. д. от* **алгъышлат**/ Алгъышлат дегенден *этим ат.*

АЛГЪЫШЛАУ *и. д. от* **алгъышла**/ Алгъышла дегенден *этим ат. Туугъан кюн бла алгъышлау. Жетишимле бла алгъышлау.*

АЛГЪЫШЛЫКЪ *сыф.* Достойный похвалы, поздравления/ Махтаугъа, махталыргъа, алгъыш этилирге, алгъышда айтылыргъа тийишли. *Аллы алгъышлыкъ, арты къаргъышлыкъ.* (Нарт сёз.)

АЛГЪЫШЧЫ *ат.* Тот, кто благословляет/ Алгъыш этиучю адам. *Алгъышчыла алгъыш этсинле, Аминчиле "амин" десинле.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар жырла, 70. ❑ *Алгъышчы алгъыш этсин, Файгъамбар амин десин.* Шахмырзаланы С., Ол ёмюрледе, 69.

❑ **Алгъышчы туруш** *грам. къарач.* Ыразычы туруш (*къ.* **ыразы**).

АЛДА[1] *сёзл.* впереди **1.** *орун.* На некотором расстоянии перед *кем, чем-л.*/ Биреуден неда бир затдан бир кесек алгъада, биреуню неда бир затны аллында, ал жанында, антоними: артда. *Турналаны алчылары алда.* (Нарт сёз.) ○ *Айтек взводну командири бла тенгиш алда бара эди.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, II.

2. Заман. В будущем/ Келлик заманда. *Назмум, сени ишинг жюреклени жылытыуду, Сенде турсун жангы жылыуу жазны, Жашланы алда иги муратлары.*

Къулийланы Къ., Сайлама, II, 379. ❑ *Алыкъа хар зат алдады.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 30.

АЛДА[2] *эт.* **1.** Обманывать *кого*, врать *кому*/ Ётюрюк айт, терс затха ийнандыр. *Саматны алдап, юйге ашыргъанды да, [Омар] кеси уа суу боюнуна тюшюп, аны тирменине къутулургъа умут этгенди.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 30. ❑ *Элни оноучулары ырысхы жаны бла колхозчуланы сейирсиндирмегендиле, аны этербиз, муну этербиз деп, ишлетип, алдап къойгъандыла.* Кацийланы Х., Тамата, 97.// Не выполнять, нарушать обещание/ Айтханынга ётюрюкчю бол, сёзюнгде турма. *[Оюс:] Келлик тюйюлдю, алдагъанды биягъы.* "Шуёхлукъ", № 15, 49.

2. Совершать плутовство, мошенничество по отношению к *кому-л.*/ Хыйла (хыйлалыкъ) эт. *Герий, бир жахил къарт кишини алдап, къызын алгъанды.* "Шуёхлукъ", № 21, 19. ❑ *Антонланы ийнеклерин ким эсе да бир кёсе алдап, сюрюп кетгенин къоншула билдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 381. ❑ *Тюкенчи Кулийзар не жаны бла да адамланы алдаргъа артха бармагъанды, кёзюне къарап, тюлкюча ышара тургъанлай, не базман бла, не базмансыз кесине гыл тюшюрмей къоймагъанды.* Хубийланы М., Алан, 67.

3. *кёч.* Не оправдывать *(чьих-л. надежд, ожиданий)*/ Толмай, жашауда болмай къал *(биреуню умутларыны, муратыны юсюнден). О, ненча кере алдады тюшюм, Атамы, анамы сау сундуруп! Ачы сууукъда къалмадым юшюп, Таба келдим ашымы, сууму.* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 123. ❑ *– Ала, [къартла] алдасала, мени башым, ротмистр, сени къолунгдады,– деп, Гондай къой териден этилген бёркюн алды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 282.

4. Заманивать/ Терилтип келтир, бир жары жый. *Сакъ, бол, чыпчыкъчыкъ, Жашчыкъла алдамасынла.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 45. ❑ *Жашчыкъла хоразны, нартюх бла алдап, баугъа жыйдыла да, алай тутдула.* "Коммунизмге жол", 1976, № 136.

5. Привлекать, возбуждать симпатию/ Биреуге кесинги сюйдюр. *Къыз тиширыу а эр кишини ызындан бир тюшсе, хазнамыды, алдайды да къояды.* Толгъурланы З., Эрирей, 23. ❑ *– Терк ёлсюн Жамме къызы, кимни да алдарыкъды.* Тёппеланы А., Чамны да чам биледи, 23.

6. Соблазнять, обольщать *(девушку)*/ Терилт, сукъландыр, кёзюн къарат, сукъландырып алландыр *(къызны). [Тауас:] Ол сиз махтагъан Ерюзмекни къатынын – Сатанайны – мен алдаялырма, бетсиз этерме, биргесине да къалырма.* "Нартла", 63. ❑ *Абдул келгенди Шамкъызны юйюне, Жюрекден муратлап алдаргъа аны, Хайыргъа эм ариулукъгъа сюйюне, Жойкъулланды аллында ауругъанны.* Ахматланы А., Жаз келди, 73.

АЛДАГЪЫ *сыф.* Передний, находящийся впереди/ Ал жанындагъы, алда баргъан, тохтагъан, орналгъан д. а. к.; антоними: артдагъы. *Биз алдагъылагъа жетгинчи, жауун жауун башлады.* ❑ *Алдагъы машинада адам кёп эди.*

АЛДАН[1] *орун. сёзл.* Спереди/ Ал жанындан; антоними: артдан. *Кёре бийик къырланы, Ана барады жолда, Жылтырата къарланы, Баш урады тау алдан.* Къулийланы Къ., Чумла къызарадыла, 117. ❑ *Алдан келген хапар бек артларында баргъан солдатлагъа да терк жетди.*

АЛДАН[2] *эт.* **1.** Обманываться/ Кесинги бир затха алдат, терил. *Ариулукъ бла жигитликге къызла бек алданадыла.* Хубийланы О., Аманат, III, 231. ❑ *Къарт къанатлы кебекге алданмаз.* (Нарт сёз.) ❍ *[Къыз:] Акъ

мангылайлы, кенг жауурунлу. Къараялмайма кёзюне! Ётюрюк айтып, алдамаз сунуп, Алданды ариу сёзюне. "Малкъар халкъ жырла", 155.

2. Ошибаться, надеясь на осуществление *чего-л.*, ожидая *чего-л.*/ Бир зат боллукъду деп ышаныш туруп, жангыл. *Болмаз ишге алданма.* (Нарт сёз.) ○ *Ол [окъуучу], жангы чыгъарманы ышанып алып къолуна, артда алданнганын кёрсе, тынгылайды да къояды – кими адеп этмекликден, кими эринггенликден, кими къатышыргъа сюймегенден.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 28.// Ошибаться, заблуждаться относительно *кого, чего*/ Биреуню неда бир затны юсюнде жангыл. *Санга не керек болса да, къызгъанмаз, Къубадийни тенгнге тутхан алданмаз.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. ❑ *Хар бир затда табийгъатха табыналла, Айгъа, Кюннге аллахды деп алданалла.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

АЛДАНЫУ *и. д. от* **алдан**/ Алдан дегенден *этцм ат. Оюннга алданыу. Ариу сёзге алданыу.* ☐ *Хау, Бабын терилген эди, ачыгъан эди. Ол алданыу аны къара кесеу этип тургъанда, кёл этдиригча бир жылы сёз тапмады.* Тёппелланы А., Отлукъ ташла, 197.

АЛДАТ *эт. понуд.* Поддаваться на обман, давать себя обманывать/ Алдаугъа берил, биреуге кесинги алдаргъа къой. *Бир уругъа эки жыгылгъан – сокъур, бир адамгъа эки алдатхан – тели.* (Нарт сёз.) ○ *Бир бёлек ажашхан адамны сёзюне къарап, кесигизни алдатмагъыз.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 108.

АЛДАТДЫР *эт. понуд. от* **алдат**/ Алдат дегенни *къатланыучу айырмасы.*

АЛДАТДЫРЫУ *и. д. от* **алдатдыр**/ Алдатдыр дегенден *этим ат.*

АЛДАТЫУ *и. д. от* **алдат**/ Алдат дегенден *этим ат. Кёзбау сёзлеге алдатыу. Душманнга алдатыу. Дуния малына алдатыу.*

АЛДАУ I *и. д. от* **алда**/ Алда дегенден *этим ат. Бир бирни алдау.* ☐ *Сен тюлкю эсенг, мен къуйругъу – къалай алдаунгу кёрейим.* (Нарт сёз.)

АЛДАУ II *ат.* **1.** Обман/ Адамны терсине элтген, жангылтхан зат; ётюрюк. *Сёзлери – кёзбау, Кёзлери – алдау.* (Нарт сёз.) ○ *Акъырын бетсизлик бла татлы алдауладан эсе, Мен ёлюмню сайларыкъма.* Маммеланы И., Сюймекликни поэмасы. ❑ – *Тау жел бетими кюйдюрюп турсун, Тау суу дауурун къалдырмасын, Шуёхлугъубуз аякъланмасын, Кесин алдаугъа алдырмасын.* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 62.

2. *В позиции определения:* обманный/ Алдагъан, керти болмагъан. *Ушакъ бардыргъан заманда: "Омакъ, алдау сёзлю болугъуз", – деп, Зеке бир жанына кетди.* Этезланы О., Тарда, 64. ❑ *Ёхтемлик, намыс Ёлмейдиле окъдан, Ала алдау ийнакъладан ёледиле.* Зумакъуллланы Т., Чырахтан, 18. **Алдау аш** приманка/ жаныуарланы тутар ючюн неда аланы къырыр ючюн салыннган аш неда башха зат; тузакъ аш. *Жашла гылыу тешиклени алларына алдау ашла къуюп айланадыла.*

АЛДАУЛУ I *сыф.* **1.** Обманчивый/ Ётюрюк, жалгъан. *Алай ол "хорлам" алдаулу хорламны иллюзиясы болгъанын 8-чи бёлюмде Зулийхат бла ханны диалогу туура этеди.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 31.

2. Заманчивый, соблазнительный, привлекательный/ Бир заты бла кесине тартхан, ариу, сюйдюмлю. *Алдаулу кёзле. Алдаулу сыфат. Алдаулу чырай.*

АЛДАУЛУ II *хал. сёзл.* Привлекательно, заманчиво/ Эс бурурча,

алдарча, кесине тартырча. *Алдаулу ышарыргъа. Алдаулу сёлеширге.*

АЛДАУЛУКЪ *ат. къ.* **алдау II** *(1-чи магъ.) Андан сора ол да [Мариям], бу терслиқни, алдаулукъну унамагъанлагъа къошулуп, Мутай Мураевични таларыгъы, уялтырыгъы, бедишли этип къыстарыгъы келди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 168. ❑ *Жокъду сени хилеулюгюнг, алдаулугъунг, Жокъду сени гёбеллигинг, жалкъаулугъунг.* "Жюрек жырлайды", 100.

АЛДАУЛУКЪСУЗ I *сыф. къ.* **алдаусуз I**. *Топчукъ алдаулукъсуз, сёзге къызгъанч жашды.* Хубийланы О., Аманат, I, 15. ❑ *Керек жерде мен болурма эгеринг, Керек жерде алдаулукъсуз нёгеринг.* "Жилтинле", 394.

АЛДАУЛУКЪСУЗ II *хал. сёзл. къ.* **алдаусуз II**. *Алдаулукъсуз ишлеу. Алдаулукъсуз жашау.*

АЛДАУСУЗ I *сыф.* Правдивый, честный/ Кишини алдамаучу, ётюрюк айтмаучу. *Базар алдаусуз болмаз.* (Нарт сёз.) ○ *Ричард Салах эд-Динни алдаусуз, хатерли, батыр, уста къазауатчы болгъаны ючюн бек сюйгенди.* Лайпанланы Р., Жолоучулукъда, 84.

АЛДАУСУЗ II *хал. сёзл.* Правдиво, честно/ Алдамай, ётюрюк айтмай, кёлю бла. *Алдаусуз сёлеш. Алдаусуз урун.* ❑ *[Бычковну бетинде] шуёхлукъну, тенгликни алдаусуз сюйгени, ачыкъ эм сюйдюмлю ышарыуу шарт эсленедиле.* "Шуёхлукъ", № 28, 13.

АЛДАУСУЗЛЫКЪ *ат.* Правдивость, честность/ Тюзлюк, ётюрюк айтмаулукъ, хыйласызлыкъ. *Адамны бек иги ышанларындан бири – алдаусузлукъду.*

АЛДАУУКЪ *сыф.* Лживый/ Алдаучу, ётюрюк айтыучу. – *Алдауукъ, биз сизни хорладыкъ деп, [Алий] къара сахтиян чарыкъчыкъларыны бурунларында ёрге-ёрге секирди.* Къобанланы Д., Таулада тауушь, 254. ❑ *Сюйген къызым-врач, сен мен айтханны Толтурайым деп кийирдинг рентгеннге: – Ай, алдауукъ! – дединг, терен ахтындынг – Кесингими кёрдюнг жюрек ёртенде!* "Коммунизмге жол", 1983, № 40.

АЛДАУУКЪЧУ *ат.* Обманщик, врун, лжец/ Алдаргъа, ётюрюк айтыргъа ёч, ётюрюкчю. *Алдауукъчуну кертисине да ийнаныу жокъ.* (Нарт сёз.) ○ *Киши биягъы алдауукъчу Залим болуп чыкъды.* "Малкъар халкъ жомакъла", I, 136.

АЛДАШ *эт. Взаимн.-совм. от* **алда**/ Алда дегенни *араш айырмасы. "Келчи бир бирибизни алдашайыкъ",– дегенди биреулен Насрахожагъа.* (Фольк.)

АЛДАШЫУ *и. д. от* **алдаш**/ Алдаш дегенден *этим ат. Биринчи апрельде. эришип бир бирни алдашыу – адамланы сюйген оюнларыды.*

АЛДЫР[1] *сыф. къарач. къ.* **кёзбау, кука.** *Бетсиниуден, алдыр сёзледен юретгенсе болургъа кери, Узакъдадыла ол шартла бизден, Биз эс жыйгъан кюнледен бери.* Хубийланы О., Мурат. 126. ❑ *[Къыз жашха:] Сёзюнгю кёп этедиле. "Алдаучу, хауле, алдыр",– деп.* "Шохлукъ", 160.

АЛДЫР[2] *эт.* **1.** *понуд. от* **ал**[2]/ Ал[2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Тёртеу бир болса, тёбедегин эндирир, Алтау айры болса, арадагъын алдырыр.* (Нарт сёз.) ○ *Жамий директоргъа Разиятны юсюнден, аны эки-юч жылы зырафына кетгенини юсюнден айтып, аны институтха алдырыргъа кюрешип, къаты тиледи.* Ахматланы И., Боранда, 49.

2. Просмотреть, проморгать, прозевать *кого-что*/ Бир затдан къуру къал. *Шахарны алдырдыла.* ❑ *Таукъну къушха алдырдыла.*

3. Лишаться *кого-чего*/ Бутсуз, къолсуз д. а. к. башха затсыз бол. *[Сабийлени] аталары урушдан бир бутун алдырып къайтды.* ❑ *Жаш станокда бармагъын алдырды.*

4. Приучать *(напр., ягнёнка, телёнка к чужой матери)*/ Юйрет *(сёз ючюн, къозуну башха къойгъа, бузоуну башха ийнекге). Къойчу анасы ёлген къозуну башха къойгъа кёп кюрешип алдырды.* ❑ *Сюлемен желини ауруп, сютю болмагъан ийнекни бузоучугъун башха ийнекге алдыргъанды.*

АЛДЫР-ГЮЛДЮР *сыф. къ.* **алдыр**[1]. *Алдыр-гюлдюр адам.*

❑ **Алдыр-гюлдюр эт** *къарач.* **къ.** алдырлан. *Баракъ турду кесин алдыр-гюлдюр этип, Алларында тюлкюча, кесин чёмелтип.* Ёртенланы А., Жазгъанларыны сайламалары, 171.

АЛДЫРЛАН *эт. къарач.* Льстить *кому*, лицемерить, подхалимничать, заискивать *перед кем*/ Кёзбау эт, кукалан. *[Базарбий Сапиятха:] Кесинги шыйыхчыкъ этип, алдырланып баргъанынгда, бухгалтер сеннге медаль такъмай къалай къойду?!* Хубийланы О., Аманат, III, 253. ❑ *Бабас арбасына абына, алдырланды, отоугъа кирирге тиледи.* "Шуёхлукъ", № 49, 54.

АЛДЫРЛАНДЫР *эт. понуд. от* **алдырлан**/ Алдырлан дегенни *къатланыучу айырмасы.*

АЛДЫРЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **алдырландыр**/ Алдырландыр дегенден *этим ат.*

АЛДЫРЛАНЫУ *и. д. от* **алдырлан**/ Алдырлан дегенден *этим ат. [Балдан:] Терслигин кёре тургъанлай да, ауузлудан, къайгъылыдан къоркъуу, алагъа алдырланыу къачан тохтарыкъды?* Хубийланы О., Аманат, III, 301.

АЛДЫРЛАНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **алдырлан**/ Алдырлан дегенни араш айырмасы.

АЛДЫРЛАНЫШЫУ *и. д. от* **алдырланыш**/ Алдырланыш дегенден *этим ат.*

АЛДЫРЛЫ *сыф. къарач. къ.* **алдыр**[1]. *Жаш алдырлы адам эди. Къатын биягъы алдырлы сёзлерин айтып башлайды.*

АЛДЫРЛЫКЪ *ат. къ.* **кёзбаулукъ, кукалыкъ.** *[Фатийма:] Хорламны сюеме ансы, муну [Чомурну] мен кёрюп да болмайма, ол, харип, бёгеклиги, алдырлыгъы болгъан зат тюйюлдю.* Хубийланы О., Дерт, 39. ❑ *[Наныкъ Махсютге:] Тюз аллах жаратхан болумунгдан сора, кукалыгъынг, алдырлыгъынг, уллу кёллюлюгюнг жокъду.* Хубийланы О., Дерт, 105.

АЛДЫРТ *эт. понуд. от* **алдыр**[2]/ Алдыр[2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Мындан алда [Аминни юй бийчеси] къадалды да, райпода кёк кёрпе пальто алдыртды, андан алда уа мебель гарнитур заказ этди.* Кацийланы Х., Тамата, 108. ❑ *[Ийналукъ Шараугъа:] Тохта бир, мюйюзлеринги шобуралары бла алдыртмасам, мыйыкъларымы сен жюлюгенсе.* Толгъурланы З., Эрирей, 124.

АЛДЫРТЫУ *и. д. от* **алдырт**[2]/ Алдырт[2] дегенден *этим ат. Жуукъланы саулукъларыны юсюнден хапар алдыртыуну Хасанны боюнуна салдыла.* ❑ *Дунияны къаугъагъа алдыртыу.*

АЛДЫРЫЛ *эт. страд. от* **алдыр**[2]/ Алдыр[2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Керексиз айып алдырылгъандан аман а не болур!* Кацийланы Х., Тамата, 93. ❑ *Алайдан юйюбюзге барып, болумубузну айтып, кесибизни аскерге алдырылгъаныбызны айтып, ата-аналарыбыздан ыразылыкъ алгъан эдик.* "Ленинни байрагъы", 1967, № 71.

АЛДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **алдырыл**/ Алдырыл дегенден *этим ат.*

АЛДЫРЫУ *и. д. от* **алдыр** [2]/ Алдыр [2] дегенден *этим ат. Базардан кёгетле алдырыу. Къатын алдырыу. Юйню ичин дух ийисге алдырыу.*

АЛЕБАСТР *ат.* **1.** Алебастр/ Къол бла ишлениучю тюрлю-тюрлю затлада хайырланылыучу гипс таш. *Машинала алебастр эм башха къурулуш материалла ташыйдыла.* ❑ *Алебастрдан этилген вазачыкъны эгечине саугъагъа келтиргенди.*

2. В позиции определения: алебастровый/ Алебастр чыгъарыучу. *Алебастр завод.*// Алебастрдан ишленнген. *Алебастр табакъ. Алебастр бюст.*

АЛЕЙКУМ: Алейкум салам! / здравствуй(те) (ответ на приветствие)/ саламлашханда, салам бергенде айтылыучу жууап. Алейкум деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *– Алейкум салам! Жууукъ бол, маржа! Биймырза! – деп, бары да анга жарыкъ болдула.* Шуаланы М., Мурат, 207. ❑ *– Алейкум салам, киригиз ичгери.* Семенланы А., Жазыу, айла, 95.

АЛЕУТ *сыф.* Алеутский/ Алеутланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Алеут тил. Алеут жыр.*

АЛЕУТЛУ *ат.* Алеут/ Алеут эм Командор айрыкамлада эрттеден жашагъан халкъны адамы. *Алеутлула аз халкъдыла.*

АЛЕУТЧА *хал. сёзл.* По-алеутски (напр. *говорить, писать*)/ Алеут тилде. *Алеутча сёлешиу. Алеутча жазыу.*

АЛЖА *эт. къарач.* **1.** Сбиваться, теряться, терять голову, лишаться самообладания/ Абызыра, жунчу, амалсызгъа къал. *Алжадым, эс ташладым, Кёп айланып, жегилип.* Ёртенланы А., Жазгъанларыны сайламалары, 127. ❑ *Борбайы къыйылып, ёрге къобалмады, Алжады, аякъ юсюне туралмады.* "Жюрек жырлайды", 30.

2. Ошибаться, сбиваться с *чего*/ Жангыл, къатыш. *[Алиймат:] Мен, жашауда алжагъан, энчи сокъмакъланы излерик тюлме.* Хубийланы О., Адамла, 174. ❑ *Терен алжайдыла поэзиягъа къаллай эсе да бир "мийик", биз сёлешген тилден башха тюрлю "ариу" тил керекди деген умут бла аны "кёлтюрюрге" кюрешгенле.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 51.

3. Путать, смешивать/ Ушат, ушатып жангыл, таныйма (билеме) деп жангыл. *Гыржынларын айран бла къабарла, Сюрюучюле ашапичип къобарла, Ашыгъышлы алларына чабарла, Алжамайын, ёзмалларын табарла.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 70. ❑ *Сабийле Пушкинни биринчи назмулары къачан, нени юсюнден жазылгъанларын, Пушкин жашагъан ёмюр къаллай болгъанын алжамай, болумуча жарашдырып тизалмадыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 195.

АЛЖАН *эт. къарач. къ.* **алжа** [2]. *Мен сеннге сен тюлсе деп Ажашдым терен, Балыкъ суугъа бауурланып, Бек алжандым мен.* Батчаланы М., Сагъышла, 30.

АЛЖАНЫУ *и. д. от* **алжан**/ Алжан дегенден *этим ат. Ишни тап ангыламай алжаныу.*

АЛЖАТ *эт.* Запутывать, сбивать *кого;* приводить в замешательство, лишать самообладания/ Абызырат, жунчут, жангылт. *Быллай назмуланы назмугъа ушатып алжатхан къуру рифмала тюлдюле, автор кеси да сезмегенлей, бош сёзлени, ушаш таушланы "ойнагъанларыды".* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 16. ❑ *Кёрюшмейин арадан он жыл озгъаны да, Ибрахимни ёсюп,*

уллу адам болгъаны да Къаная-матны кёзюн алжаталмадыла. Къобанланы Д., Таулада тауушь, 283.

АЛЖАТЫУ *и. д. от* **алжат**/ Алжат дегенден *этим ат.*

АЛЖАУ *и. д. от* **алжа**/ Алжа дегенден *этим ат.*

АЛЖАУСУЗ I *сыф.* Неуклонный/ Ышаннгылы, таукел. *[Темирбек Биймырзагъа:] Сенден бийикде киши жокъ, сенден суху киши жумулмайды, сенден терк киши атылмайды, жолу сенден алжаусуз кишини тюйюл* "Шуёхлукъ", № 1, 86.

АЛЖАУСУЗ II *хал. сёзл.* Неуклонно/ Ышанырча, таукеллик бла. *Мамырлыкъда, жарашып, жашауну тюз принциплери жашауда алжаусуз бардырыладыла.* "Коммунизмге жол", 1972, № 82. ❑ *Юйретиу ишни борчларын хар адам алжаусуз толтыррургъа керекди.* "Коммунизмге жол", 1974, № 32.

АЛЖАШ *эт. къ.* **алжа**[2]. *Келлик заманда не боллугъун алжашмай билиу. Ушокну алжашмай тюз атыу.* ▭ – *Хар бирибиз мыстындауну алжашмайын ауузубузгъа къалай жолукъдура эсек да, атхан огъубузну душманны жюрегине алай тюбетирге керекди,– деп, Батыр ол сёзлени айтыргъа бек сюйюучю эди.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 47.

АЛЖАШДЫР *эт. понуд. от* **алжаш**/ Алжаш дегенни *къатланыучу айырмасы. Тыш къыраллы разведкачыла, шпионла тюрлю-тюрлю мадарла бла, харамлыкъла, аманлыкъла бла да алжашдырып... совет гражданланы ичинден кеслерине болушлукъчула тёбелерге кюрешедиле.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 97.

АЛЖАШДЫРЫУ *и. д. от* **алжашдыр**/ Алжашдыр дегенден *этим ат. Ётюрюк айтып адамланы алжашдырыу бизни душманларыбызны сюйген ишлеридиди.*

АЛЖАШЫУ *и. д. от* **алжаш**/ Алжаш дегенден *этим ат. Сёзюнде алжашыу.*

АЛЖЮ-ГЮЛЖЮ *ат. къарач.* Неразборчивое письмо/ Иги англылашынмазча, хылы-мылы жазылгъан харфла. *[Дауут:] Быллай алжю-гюлжюледен магъана танырыкъ бар эсе, жангыз бирибиз барды.* Батчаланы М., Элчилерим, 121.

АЛИМ *ат.* **1.** Ученый *(специалист в какой-л. области науки)*/ Бир тюрлю илму иш жаны бла усталыгъы болгъан адам. *Сен алим эсенг, дуния сениди.* (Нарт сёз.) ○ *Энди алимле, врачла Болуп тургъан тенглерим, Таш усталары, малчыла Болгъандыла эллилерим.* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 153.

2. *В позиции определения:* ученый *(выученный чему-л.)*/ Илмуну къаллай да болсун бир тюрлюсюнден энчи билими болгъан. *Панагов Къабарты-Малкъар университетни бошагъанды, ол алим агрономду.* "Шуёхлукъ", № 53, 56.// Илму ишге башчылыкъ этиучю, илму ишни къураучу. *Алим секретарь. Алим совет.*

АЛИМЕНТ *ат.* Алименты/ Юйюрню кеси аллына жашагъан, ишлерге къолларындан келмеген членлерине *(сабийлеге, ата-аналагъа д. а. к.)* аланы ахлураны законнга кёре тёлеучю ахча, мюлк, мал. *Алимент тёлеу. Алимент алыу.*

АЛИМЕНТЧИ *ат сёл. тил.* Алиментщик/ Алимент тёлеучю адам. *Къоншубуз, юйюрюнден айырылып, эки жылдан бери да алиментчиди.*

АЛИМЛИК *ат.* **1.** Профессия ученого/ Алимни иш усталыгъы. *Ол китапда Ломоносовну назмулары*

бардыла, аны алимлигинден хапар айтылады. Байрамукъланы Х., Чолпан, 71.

2. Ученость/ Билимлилик. *Юйдегиле ол адамны уллу алимлигине, усталыгъына сейир-тамаша болдула.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар, 97.

АЛКОГОЛИЗМ *ат.* Алкоголизм/ Спирти болгъан ичгилени мардасыз кёп ичмеклик, ичмей арталлы да тёзалмагъанлыкъ; ичгичилик, ичгини ызындан сюрмеклик. *Докладчы алкоголизмге къажау лекция окъугъанды.* ❑ *Алкоголизм адамны саулугъун ояды.*

АЛКОГОЛИК *ат.* Алкоголик/ Алкоголизмден ауругъан адам; ичгичи. *Битеу дунияда жюрюген эсепге кёре, 16 ичгичиден бири алкоголик болмай къалмайды.* "Коммунизмге жол", 1973, № 69. ❑ *Къартланы ичгичиле бла алкоголиклеге кечим салмауларын энтда кенг хайырланыргъа керекди.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 97.

АЛКЪА *ат эск.* Альчик *(коленная косточка)* крупного рогатого скота/ Тууарны ашыгъы.

АЛКЪЫН *заман. сёзл. къарач. къ.* **алыкъа.** *Элчиле алкъын жукъламагъандыла: ёгюз, гаммеш къуукъла тартылгъан терезечикледен адыргы жарыкъ урады.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 101. ❑ *[Митька Фёдоргъа:] Къызыл гвардияда къуллукъ этерге сен алкъын гитчесе, артда билирсе тюзлюк кимни жанында болгъанын.* "Шуёхлукъ", № 43, 78.

АЛЛАЙ *кёрг. алм.* Такой, вон какой/ Ол алайдагъы зат кибик, нега ол айтылып бошалгъан зат кибик; антоними: быллай. *Санга аллай сёзле айтырым келеди, Дунияда башха адам айталмаз кибик.* Зумакъуллланы Т., Кёз жарыгъым, 77. ❑ *Кесинг ма – сау юйдегили, Ферманы таматасы, Аллай ишлеми этеди Толу юйню атасы?* "Шуёхлукъ", № 2, 43.

❑ **Аллай бир** столько/ анча, ол къадар. *Аллай бир урунурча, насыбын алай бир терен сезерча не болгъанды?* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 57. ❑ *[Керим Асиятха:] Мени къаллайгъа санасанг да, сана, ачыкъ айтыргъа излейме – сени кёрюрге къаллай бир талпый эсем, аллай бир да кёрюрге къоркъа эдим.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 28.

АЛЛАЙЫН *хал. сёзл.* Так же, подобно *тому*/ Ол формада, алай, тюз аны кибик. *[Халит:] Мен да аллайын болгъанма: ёлген этмегенме, алай итлени къолларына тюшгенме.* Гыттыланы М., Ачыкъ жюрекле, 30. ❑ *[Мусса Алийге:] Устаз къаллай отметка салды деп, Русланны, боюнун созуп, бир къарап туруучу къылыгъы барды классда, сен да аллайын этесе.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 6.

АЛЛАН *эт.* Настраиваться, нацеливаться, иметь охоту на *что*/ Бир затха ал бур, итин, кёл сал. *"Бу [Бекболатов] асыры ишге алланнгандан, адам танымазлыкъ болуп къалады",– деп, жарсыды [Жамийлят].* Кацийланы Х., Тамата, 21. ❑ *Сабийле, оюннга алланып, сакълыкъны унутадыла.* "Коммунизмге жол", 1972, № 109.

АЛЛАНДЫР *эт.* Настривать, нацеливать *кого на что,* склонять *кого к чему*/ Биреуню бир затха ал бурдур, итиндир, кёл салдыр. *Жангы хорламлагъа алландыр. Ишге алландыр.* ☐ *[Хорлам] Сау юч сагъатны кюрешип, аманнгаигиге жетип, Чомурну алландырды.* Хубийланы О., Дерт, 262.

АЛЛАНДЫРТ *эт. понуд. от* **алландыр**/ Алландыр дегенни къатланыучу айырмасы.

АЛЛАНДЫРТЫУ *и. д. от* **алландырт**/ Алландырт дегенден этим *ат.*

АЛЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **алландыр**/ Алландыр дегенден *этим ат. Студентлени илму-тинтиу ишге алландырыу. Сабийлени китап окъургъа алландырыу.*

АЛЛАНЫУ *и. д. от* **аллан**/ Аллан дегенден *этим ат. Окъуугъа алланыу.*

АЛЛАНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **аллан**/ Аллан дегенни *араш айырмасы. Жашчыкъла футболгъа алланышдыла.*

АЛЛАНЫШЫУ *и. д. от* **алланыш**/ Алланыш дегенден *этим ат. Музыкагъа алланышыу.*

АЛЛАХ *ат.* **1.** Бог, господь, всевышний/ Динде: битеу дунияны жаратхан эм анга оноу эте тургъан зат. *Аллах деген абынмаз.* (Нарт сёз.) ○ *Я аллах, сен бирсе, бу адамланы диннге, ийманнга къайтарырча бир мадар эт.* "Шуёхлукъ", № 20, 78. ❑ *Жарлыны, байны да аллах жаратханды.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 32.

2. *кёч.* Человек, вызывающий обожание, преклонение/ Халкъгъа кесин бек сюйдюрген, кесине къуллукъ этдирген, намысы, сыйы жюрюген адам.

▲ **Аллах айтмасын! къ.** аллах сакъласын! *Аллайны аллах айтмасын!* **Аллах айтса** бог даст/ "тутхан ишим жетишимли болса" деген магъанада жюрютюледи. *[Азрет:] Чопай, диплом алып, элге къайтхынчы, мен, аллах айтса, орайда этдирип, Малляшны юйге келтирирме.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 36. ❑ *[Темирбаш:] Аллах айтса, бир тёрт-беш кюнден келирме.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 65.

▲ **Аллах айып этмесин ансы** да простит меня бог/ аллах кечирсин. *[Аминат Маратха:] Аллах айып этмесин ансы, аны да [Марзийни] несине терилесе!* "Коммунизмге жол", 1982, № 46. **Аллах-аллах** *межд.* 1) боже!, боже мой!/ бек сейирсиниую, къайгъырыуну, жарсыуну д. а. к. сезимлени билдиреди. *[Жашланы бири:] Аллах-аллах, Осман, керти да саулукълу кёреме сен!* Шауаланы Х., Кюйген тап, 72. **2) конечно**/ айхай, иги да дейсе, хоу. *[Къасай:] Ала, келининг а къалайды, жаратамыса? [Гондай:] Аллах-аллах! Болса аллай боллукъду ансы, мени келинимден ахшы болургъа къыйынды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 7. **Аллах билсин** бог весть, бог знает/ "ким биледи, белгисизди" дегенни билдиреди. *[Бадиймат:] Биз да неге тюберикбиз, аны аллах билсин, алай а бютеу жамагъатха бир уллу игилик келлигине мен толу ийнаныпма.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 333. **Аллах кёргенден** видит бог/ кимге да белгилисича. *[Солтан:] Аллах кёргенден, [тюкенден] айырылып кеталмагъанма.* Боташланы И., Пьесала, 168. ❑ *[Кериуан:] Оллахий, аллах кёргенден, ол [Солтан] алай айтханда, жашха жаным ауругъанды.* Боташланы И., Пьесала, 187. **Аллахны, адамны танымайды** *угъайл.* не признает *никого,* не считается ни *с кем*/ кеси айтханнга болмаса, кишини айтханына къарамайды. *[Базарбий Саниятха:] Эски быстырларынгдан чыгъарып, кюннге салгъанма да энди аллахны, адамны да танымай тебирегенсе.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 75. **Аллахны жарыгъын кёр** рождаться/ туу, жаратыл. – *Эшта, аллахны жарыгъын сенден мен алгъаракъ кёрген болурма, – деп, Самат Асланны онг жанына ётюп олтурду.* "Коммунизмге жол", 1971, № 84.

▲ **Аллахны кюню сайын** каждый божий день/ хар кюнден. *[Кёккёз:] Асхат, уялмаймыса аллахны кюню сайын юйге ичип келирге?!* "Шуёхлукъ", № 74, 39. **Аллахны къулу** раб божий/ аллахха ийнаннган адам. *[Мухаммат-Амин:] Дин къарнашла, аллахны сыйлы къулларыны ичинде былайгъа чыгъаргъа менден тыйыншлы адам жокъду.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 333.

❑ *[Азал Дымайгъа:] Бусагъатда сени къайгъынгы этерге бошамайбыз. Аллахны сюйген къулу!* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 132. **Аллахны хакъына** ейбогу/ "керти айтама, ийнан" дегенни билдирген къаргъаныу. *[Кёгюрчюн (тиширыу):] Энди уа, аллахны хакъына, доюн тюйюлбюз.* Толгъурланы З., Эрирей, 103. ❑ *[Хазрет:] Аллахны хакъына, Фарийзатдан къоркъама.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 49. **Аллах сакъласын** боже упаси!, избави бог!, не дай бог!/ бир затны болмазлыгъын сюйюуню билдиреди. – *Ол кезиуде адам ауушхандан аллах сакъласын: къабырлагъа баралмай къаллыкъбыз.* Кацийланы Х., Тамата, 137. ❑ *[Нух:] Аллах сакъласын, биз этген ушакъланы киши эшитгенден.* Этезланы О., Тарда, 182. **Аллах ургъан** никудышный, плохой, скверный/ къолайсыз, осал. *[Наныкъ Гыжыгъа:] Сенден жашырыр жерибиз жокъду, Чомур аллах ургъанны юсюнден мен не айтайым.* Хубийланы О., Дерт, 91. ❑ *Субай а бир аллах ургъан адамды.* Зокаланы З., Солуу кюн, 33. **Аллахха къуллукъ эт** поклоняться, молиться/ динни тут; намаз эт, аллахха табын, къуран окъу, ораза тут. *[Амин Фатиймат:] Мен ораза тутуп, аллахха къуллукъ этеме, тели къыз, ол сууапды, ахыратха да игиди.* "Шохлукъ", № 47. ❑ *Аллахха къуллукъ эт,– деп да айтмазса: Къайтыу жокъду бир озгъан жолгъа, Алай а сенсе меннге кёлтюргюч, Иги этер жанындар алырса къолгъа.* "Жанкъыныч", 87. **Аллахха шукур** слава богу/ бир затха ыразы болмакълыкъны билдиреди. *Аллахха шукур, ол эки сабийни къайтханларына къууандым.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 154. ❑ *[Жаш къызгъа:] Кече-кюнюм, тюшюм-тюнюм да сен эдинг да, энди, аллахха шукур, бирге болдукъ.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 108. **Аллах шагъатды** *къ.* **аллах кёргенден.** *"Аллах шагъатды, алдамайма",– дей башлагъанлай, арбачыны тартып жерге тюшюрюп, экеулен кёзлерин байлап, кёкенле артына алып кетдиле.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 266. **Аллах ючюн** ради бога/ бир затны эт деп бек тилегенде, жалыннганда айтылады. *[Асият:] Сакийнат, аллах ючюн бир сорайым.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 65. ❑ *[Жашладан бири къызгъа:] Аллах ючюн, тап бир жол, Бирибизге бийче бол.* "Жанкъыныч", 157.

АЛЛАХСЫЗ *сыф.* Неверующий/ Аллахха ийнанмагъан, динсиз. *[Мухаммат-Амин:] Паршебекле деп бир аллахсыз желмауузла... тёбен жаныбыздан киргендиле.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 334.

АЛЛАХУТАЛА *ат. къ.* **аллах.** *[Хажомар Аскерге:] Буслийман адам чагъыр этип ким эшитгенди, аны юсюнден аллахуталаны сыйлы китабы – къуран не айтханын билемисе?* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 57. ❑ *Маймулатны акъылына кёре, аллахутала хар адамгъа насып юлешген заманда, анга тилни бергенди.* Къулийланы Х., Дорбунда ушкок атылды, 70.

АЛЛЕГОРИЯ *ат лит.* Аллегория/ Абстаркциялы оюмну шарт образла бла, башха тюрлю айтып ангылатылыуу; къыйдырып айтылыу хал. *Азретни прозасында сыйлылыкъ болмагъаны, терен магъана тыйыншлы формагъа бёлюнмегени, метафорала, аллегорияла, дагъыда башха тенглешдириуле, олицетворенияла, символла бла керти хайырлана билгени айырма этеди.* Къайгъыйланы Н., Тинте барып, 64. ❑ *Жазыучу аллегорияны алгъан заманда, аны кеси жанындан чыгъармайды, миллет-халкъ традицияларгъа таянады.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 89.

АЛЛЕЯ *ат.* Аллея/ Эки жанына терекле, кёкенле салынган жол

неда терек бахчада, паркда жолчукъ. *Айдемир аллында, Науруз ызындан, райкомну юйюнден чыгъып, бусагъатчыкъылада арасы асфальт аллеячыкъны ёрге айландыла.* Лайпанланы М., Гургумлу, 131. ❑ – *Мен, чемоданымы къолума алып, кёксюл плащымы да билегиме ата, аллеягъа кирип, Дауталары таба атландым.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 436.

АЛЛИТЕРАЦИЯ *ат лит.* Аллитерация/ Суратлау тилде *(бегирек да назмуда)* тауушну кесгинлигин бир кибик къысыкъланы сайлап, къайтарып айтып кючлеуню стилистика мадары. *Аллитерация, рефрен, пауза, диссонанс, ассонанс эм башхалары назмуну аламат этерге болушадыла.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 147. ❑ *[Чыгъарманы] къуру биз юлгюге алгъан кесекчигине окъуна бир къарайыкъ, сёз ючюн, аллитерациягъа.* Къагъыйланы Н., Тинте барып, 62.

АЛЛО *межд.* Алло/ Телефон бла сёлешгенде, "тынгылайма", "тынгылагъыз" д. а. к. магъананы билдирир ючюн жюрютюледи. *"Алло! Алло! Алло!"– деп, Чолпугъа юфгюреди, Малланы ёсюуюнден Ол [Ферманы таматасы] сводка береди.* "Жашаубузну байрагъы", 53.

АЛЛЫН *заман. сёзл. сёл. тил.* **1.** *къ.* **алгъын 1.** *Сюйюу бир кюйдюрген жюрек экинчи кере адамгъа аллынча хазна ачылмаз.* Гадийланы И., Санга айтама, 219. ❑ *Сюеме деп аллынча жаздынг манга, Кёзлериме жукъу кирмей чыкъдым тангнга.* "Шуёхлукъ", № 67, 49.

2. Употребляется перед именем с временной семантикой: прежний, былой/ Заманны кёргюзтген атны аллында келсе, алгъыннгы деген бла бир магъанада жюрюйдю. *Аллын заманлада таулада жашау къыйын эди.*

АЛЛЫННГЫ *сыф. сёл. тил. къ.* **алгъыннгы.** *Ол аллыннгы жеринде ишлейди.*

АЛМА *ат.* **1.** Яблоко/ Ёзегинде урлукълары болгъан, бек кёп жайылгъан, татлы неда мысты уллу жемиш. *Алма терегинден кери кетмез.* (Нарт сёз.) ○ *Ханса тюшюп къалгъан алмала, Киши кёрмейин, чирийдиле.* Къулийланы Къ., Сайлама, 1, 76. ❑ – *Бишерге къоймай, Юзсенг алманы, Татыуу болмай, Ташларса аны.* Къобанланы М., Акъ бутакъчыкъ, 23.

2. *В позиции определения:* яблочный/ Алмадан этилген. *Алма варенье. Алма компот.* ▭ *Алма сууну сюйюп тогъуп, Къанамат аякъны ызына узатды.* Къобанланы Д., Таулада тауушш, 137.

❑ **Алма терек** яблоня/ алмала битиучю терек. *Аланы [юч жаш бла аталарыны] бахчаларында жангыз бир алма тереклери бар эди.* "Къарачай халкъ тауруха", 68. ❑ *Юй аллыбызда алма терекни Майда чыгъады чирчиги.* "Малкъар халкъ жырла", 253.

АЛМАЗ *ат.* Алмаз. **1.** Драгоценный камень, отличающийся большой твердостью/ Жарыкъ сыйлы таш, минерал, битеу бирси минералланы эм сыйлы ташланы барысындан да жылтыраукъ эм къаты тюрлюсю; налмаз. *Синтетика алмазла.* ❑ *Алмазланы чыгъарыуда Гана дунияда белгили жерни алады.* ▭ *Тил тазады чий алмаздан, Татлыды сюзюлген балдан.* Отарланы С., Жюрек саугъа, 31.

2. *В позиции определения:* алмазный/ Алмаз чыгъарыучу. *Алмаз завод.*// Алмаздан этилген. *Алмаз керекле. Алмаз бычхы.*

3. Острый кусок этого камня для резки стекла/ Ол ташдан жютю кесекчик, сапны ичине салынып жарашдырылгъан мияла кесиучю керек. *[Балыуа:] Къыш кюнлени бириндe терезени сыннган кёзюн*

ауушдурайым деп, атамы алмазын тиледим. "Огъурлу танг", 105.

АЛМАСТЫ *ат къарач. къ.* **алмосту.** *Алмастыгъа ит чапханда: "Ит мени адамгъа санады",– деп, къууана эди.* (Нарт сёз.) ○ *Ол [аппа] жюз жыл жашагъанды, шайтанны, алмастыны да кёргенди.* Зокаланы З., Солуу кюн, 7. ❑ *– Жерни башында обур, алмасты, байчы деген затла бар эселе, аланы бири буду.* Байчораланы М., Уллу Къарачайда, 139.

АЛМАШ *ат грамм.* Местоимение/ Тилни кесеклеринден бири, затланы атларын алышындырыр ючюн жюрютюлген сёз. *Алмашны магъанасы контекстни ичинде ачыкъланады.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 147.

АЛМАШДЫР *эт. къарач.* **1.** *къ.* **алыш**[2] *(1-чи магъ.). Жашчыкъла ашыкъларын алмашдырадыла.* ❑ *Хасан бла Хусей плащларын алмашдырдыла.*

2. *къ.* **алыш**[2] *(2-чи магъ.). Аскерчиле, жюклерин алмашдыра, аууp чурукъла бла тобукъгъа дери букъугъа ташая барадыла.* Хубийланы О., Аманат. II, 37. ❑ *[Азамат:] Мен ушагъыбызны алмашдырыргъа дыгалас этеме, ол а [Умар] манга чыгъанакъча жабышханды да къалгъанды.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 45.

3. *къ.* **алышындыр 4.** *Жазгъан бла аууздан этерик дерслерин алмашдыргъан бла бирге [сабийлеге] хар 35 минутдан бир кесекни солургъа керекди.*"Ленинни байрагъы", 1971, № 74.

АЛМАШДЫРЫУ *и. д. от* **алмашдыр**/ Алмашдыр дегенден *этим ат. Китапланы алмашдырыу. Ич кийимлени алмашдырыу. Сынам алмашдырыу.*

АЛМАШЫН *эт. къ.* **алышын.** *Къалауурла алмашындыла.* ❑ *[Луша Павкагъа:] Ким алмашына эсе да, алмашынсын, алай сен сагъат алтыда кел.* Н. Островский, Къурч къалай къатханды, 10.

АЛМАШЫНДЫР *эт. къ.* **алышындыр.** *Семирген атла, къолда, тюзде да аякъ алыуларын алмашындырмайын, тири барадыла.* Этезланы О., Тарда, 76. ❑ *Ийнан сен манга, ол кюнлени жюзюн Алмашындырыр сени жангыз кюнюнг.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

АЛМАШЫНДЫРЫУ *и. д. от* **алмашындыр.**/ Алмашындыр дегенден *этим ат. Атланы алмашындырыу. Документлени алмашындырыу.*

АЛМАШЫНЫУ *и. д. от* **алмашын**/ Алмашын дегенден *этим ат. Ишчилени алмашыныулары.*

АЛМОСТУ *ат.* Демоническое существо в образе женщины/ Кёзге кёрюнмеген, адамланы эслерине дин бла кирген, жашауда болмагъан, узун чачлы, тиширыу маталлы жаныуар. *Алмостула бард деучелле баулада, Ыранлада, дорбунлада, таулада.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 36. ❑ *Алмостулача, юч эриши тюкжух киши юсюне сюелгенде, Биляканы бетине, битеу санларына суукъ аяз ургъанча болуп, къалтырады.* Шауаланы Х., Ач эшикни, менме, 37.

АЛМЮЙЮЗ *сыф.* **1.** С рогами, направленными вперед/ Мюйюзлери аллына айланнган. *Алмюйюз ийнек. Алмюйюз ёгюз.*

2. *кёч.* Грубый *(о человеке)*/ Тюрт, хыны, адепсиз, огъурсуз *(адамны юсюнден). Алмюйюз тиширыу. Алмюйюз адам.*

АЛТАЙ *сыф.* Алтайский/ Алтайлыланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Алтай тил. Алтай литература.*

АЛТАЙЛЫ *ат.* Алтаец/ РФ-ны Алтай крайыны Горно-Алтай ав-

тоном областында жашагъан асламлы халкъны адамы *(тюрк тиллени биринде сёлешеди). Алтайлыла уста уучуладыла.*

АЛТАЙЧА *хал. сёзл.* По-алтайски *(напр., говорить, писать)*/ Алтай тилде. *Алтайча сёлешиу. Алтайча жырлау.*

АЛТАКЪ *сыф.* Ненадежный, могущий подвести, предать/ Жюрегинде душман ниет тутхан, алдаргъа, сатаргъа боллукъ, ышангысыз. *"Бизге душманла, къоркъакъла да заран Бирча саладыла, шагъатды заман. Он душманынгдан бир къоркъакъ Къоркъуулуду, жашырын эсе алтакъ!"– деучю эди командир бизге.* Отарланы К., Сынла, 103.

АЛТАУ *къауум. сан. къ.* **алтаулан.** *Алтау айры болса, арадагъын алдырыр, экеу бир болса, тёбедегин эндирир.* (Нарт сёз.) ○ *Механизаторланы звеносунда жашла алтаудула.*

АЛТАУЛАН *къауум. сан.* Шестеро, шесть человек/ Алты адам биргелей. *Алтаулан болуп иче келдиле да, сора толу шешаны Мазанны аллына салып: "Бу жол сен муну ичмесенг, биз ёлейик",– дедиле.* Хубийланы М., Алан, 31.

АЛТМЫШ *санчы сан.* Шестьдесят/ 60 затны санын кёргюзтген санау, 60 деген тарихни аты. *Алты къапса, эр тояр, алтмыш къапса, ат тояр.* (Нарт сёз.) ○ *[Самат:] Былайдан а бизни элге дери энтда да бир алтмыш къычырым барды.* "Шуёхлукъ", № 41, 112.

АЛТМЫШЫНЧЫ *тизг. сан.* Шестидесятый/ Тизгинде неда башха аллай затда оруну элли тогъузунчудан бирге кёп болгъан. *Алтмышынчы палата. Алтмышынчы жылла.*

АЛТМЫШЫШАР *юлюш. сан.* По шестидесяти/ Алтмышдан-алтмышдан. *Жашлагъа алтмышышар сом берип, командировкагъа жибередиле.* ❑ *Колхозну нартюх ёсдюрюучюлери хар гектардан алтмышышар центнер мирзеу жыйгъандыла.*

АЛТЫ *санчы сан.* Шесть/ Алты затны санын кёргюзтген санау, 6 деген тарихни аты. *Мен аллай бир таулу элде туугъанма, Революциягъа алты кюн къалып.* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 6. ❑ *Къарабулакъгъа барлыкъ автобусну алты сагъат сакъларыгъын билгенде, андан теркиракъ жетерча, бир зат табылыр деген мурат бла Ибрагим уллу жолгъа чыкъды.* Къулийланы Х., Эгизле, 24.

АЛТЫАЙЛЫКЪ *сыф.* **1.** Шестимесячный *(о сроке)*/ Болжалы алты ай болгъан. *Алтыайлыкъ план.*

2. Возрастом в шесть месяцев/ Туугъанлы алты ай болгъан. *Алтыайлыкъ сабий. Алтыайлыкъ бузоу.*

АЛТЫАЯКЪ *сыф.* **1.** Шестиногий/ Алтыаякълы.

2. *кёч.* Хитрый, увертливый, пронырливый; вездесущий/ Жерни тюбю бла жюрюген, аман акъыллы, ётюрюкчю, хыйлачы. *[Зурум:] А къыз, юйюме бир сарыубекни, алтыаякъны алып келеди деп къоркъама.* Хубийланы О., Дерт, 158. ❑ *[Шульц:] Хайль Адольф Шикельгрубер, дунияда болмагъанча алтыаякъ Гитлер!* "Шуёхлукъ", № 77, 124.

3. *къарач.* Выжига/ Къызгъанч, юзгюч.

АЛТЫАЯКЪЛЫКЪ *ат.* Хитрость, ловкость, увертливость/ Аман акъыллылыкъ, хыйлачылыкъ. *Алтыаякълыгъы бла жаш битеу элге атын айтдыргъанды.*

АЛТЫБАРМАКЪ *сыф.* Шестипалый/ Къолунда неда аягъында алты бармагъы болгъан. *Алты-*

бармакъ жашчыкъ. Алтыбармакъ киши.

АЛТЫЖЫЛЛЫКЪ *сыф.* **1.** Шестилетний *(о сроке)*/ Болжалы алты жыл болгъан. *Алтыжыллыкъ окъуу. Алтыжыллыкъ болжал.*

2. Возрастом в шесть лет/ Туугъанлы алты жыл болгъан. *Алтыжыллыкъ жашчыкъ. Алтыжыллыкъ къызчыкъ.*

АЛТЫКЮНЛЮК *сыф.* Шестидневный/ Болжалы алты кюн болгъан. *Алтыкюнлюк иш. Алтыкюнлюк ишчи ыйыкъ. Алтыкюнлюк поход.*

АЛТЫКЪАРЫШ *сыф.* Длиной в шесть пядей *(о косе)*/ Узунлугъу алты къарыш болгъан *(аслам ысында чалгъыны юсюнден айтылады). Къамбот алтыкъарышын иги тишеди.*

АЛТЫЛЫ *сыф.* Шестилетний *(о лошади, быке-производителе, воле)*/ Алты жылы толгъан *(ат, ёгюз, бугъа). Алтылы ёгюз. Алтылы ажир.*

АЛТЫМЮЙЮШ *ат. мат.* **1.** Шестиугольник/ Мюйюшлери алты болгъан зат. *Хамит, мел бла алтымюйюш ишлеп, дерсин айтып башлады.*

2. *В позиции определения:* шестиугольный/ Алты мюйюшю болгъан, алты мюйюшлю. *Алтымюйюш юй.*

АЛТЫН *ат.* **1.** Золото/ Химия элемент, тёш, чёгюч бла ишлерге бек тынч эм иги созулуучу, сары тюрсюнлю, жылтыраукъ, сыйлы металл. *(Багъалы затланы этгенде эм затланы багъаларыны ёлчеси болуп жюрютюледи.) Жылтырагъан бары да алтын болуп бармайды.* (Нарт сёз.) ○ *Белгисиз таудан алабыз Алтын, кюмюш, ташкёмюр, Жашаугъа белги салабыз, Танылырча бу ёмюр.* "Жилтинле", 28.

2. *В позиции определения:* золотой **а)** Алтындан ишленнген. *Алтын къоллу уста алтын аякъ бла суу ичер.* (Нарт сёз.) ○ *Алтын сынжыр Абдул-Къадырны жан хуржунундан сылжырап жерге тюшдю.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 115. ❑ *Бир кюнлени кюнюнде ол [Къарашауай] эмчек анасыны кюбюрюнде алтын башмакъ табады.* "Нартла", 154.// **Цвета золота/ алтын бетли.** *Кюн кесини алтын таякъларын эл къабырланы огъары жаны кюн бетге жайгъанды.* Эбзеланы А., Махти, 25. ❑ *Терекледен алтын чапыракъла учуп-учуп жерге тюшедиле.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 490.// **Отливающий золотом/ Алтынча жылтырагъан.** *– Алтын чачын къызыбыз Аллына тутду жашны, Жаш да къууанып сылайды Хычыуун алтын чачны.* "Шуёхлукъ", № 6, 43. ❑ *Жёнгер алтын жалкъалы, жез табанлы жылкъыны кёпюрге урлукъду.* "Нартла", 224. **б)** *кёч.* Прекрасный, замечательный, очень ценный/ Айтхылыкъ, аламат, бек сыйлы. *– О сабий къууанчлыкъ! О алтын жылла, Аланы ичинде айланч, тик жолла!* Отарланы К., Жолла, 116. ❑ *А. Шогенцуковну суратлау чыгъармалары къабарты литературагъа алтын мурдор болгъандыла.* "Шуёхлукъ", № 50, 5.

3. Ласковое обращение *к комул.*/ Адамны эркелетгенде айтылады. *– Алтыным, былай кечде нек айланаса?– деп, гелля къызчыкъны башын сылады.* ❑ *– Алтынчыкъ, мени да къучакъла,– деди ынна, жашчыкъгъа къолларын узата.*

▲ **Алтын аякъ бла суу ич** стать счастливым/ насыплы бол. *"Ёлмеген жан алтын аякъ бла суу ичер" дегенлей, сау къалгъанла ырахат дуниягъа кёзлерин къаратадыла.* "Жанкъылыч", 300. ❑ *[Акъболат:]* "Жашай баргъан алтын аякъ бла суу ичер" дегенлей, бизге да бир иги кюн чыгъар. "Коммунизмге жол", 1969, № 104. **Алтын бешик** место, где родился и вырос человек/ адамны тууп, ёсген жери. *Кесинги элинг – алтын бешик.* (Нарт сёз.) ○ *Уралым,*

Уралым, алтын бешигим. Сени тереклеринг манга къарындашла, Кырдыкларынг – эгечле. "Шуёхлукъ", № 9, 39. **Алтын кюз** золотая осень/ къургъакъ кюз, кюзню терекледен сары чапыракъла акъгъан кезиую. *Алтын кюздю мени атым. Мен иги хапар кибикме. Байлыгъымы сизге айтып, къууандырыргъа керекме.* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 43. **Алтын къоллу** мастер на все руки/ къолдан бек уста, чемер. *Айтыргъа, [Вишинскас] не ишге да чемерлиги болгъан бир алтын къоллу адамды.* "Алчыла", 103.

❑ **Алтын къуш** жар-птица/ жомакълада айтылыучу, тюгю алтынча жылтырагъан къанатлы. *Къартны аллындагъы терекни башына бир алтын къуш къонганды.* (Фольк.) ❑ *Жашчыкъ алтын къушну юсюнден таурухлагъа сюйюп тынгылаучуду.*

❑ **Алтынны журуну** употребляясь в позиции сказуемого, обозначает: добродушный, сердечный/ хапарчыны къуллугъунда келип, "халал жюрекли" деген магъананы билдиреди. *[Бислий:] Сен бир алтынны журуну эдинг, Таслий-мат.* Тёппелаты А., Чамны да чам биледи, 7. ❑ *Бахчаны жол жанында бурууу оюлгъанда, Ауес жамады. Ол адам тюл, алтынны журуну эди.* Хубийланы О., Дерт, 38. **Алтын суу ичген (ичирилген)** позолоченный/ тышы алтыннга боялгъан, жукъа къатлы алтын болгъан. *Ахмат ол адамны азрейли бетинде алтын суу ичген багъалы кюмюш бел баугъа къарай: "Бахсанчыма",– деди.* Этезлаты О., Къаяла унутмагъандыла, 41. ❑ *Бир кюйюзню юсюнде Адырахманны, сабына да алтын суу ичирилген, уллу бычагъы, аны жанында кюмюш къамасы.* Ёзденланы А., Саният, 52.

❑ **Алтын тауукъ** павлин/ жумарукъланы тукъумундан, ариу тюклю кийик къанатлы. *[Къыз:] Абдул-Керимим, мени Хызырым, Эшитдиралмайма къычырып, Бир алтын тауукъ тутханем, къызла, Кетди къолумдан ычхынып.* (Фольк.) ❑ *[Мустафа къызлагъа:] Сиз, алтын тауукъчукъла, юй кёгюрчюкчюкле, ата юйюгюзде ахыргъа жашарыкъ тюйюлсюз.* "Шуёхлукъ", № 44, 43.

Алтын токъмакъ золотко/ сыйлы кёрюннген, иги адамны *(асламысында сабийни)* юсюнден эркелетип айтылады. *Акъыллы – алтын токъмакъ.* (Нарт сёз.) ○ *Ана жашын ашырады аскерге: – Сени жолунг халкъ айтханча болсун,– деп,– Къууанч бла къайт, сен алтын токъмагъым, Тутхан ишинг махтауладан толсун,– деп.* "Жарыкъ жолда", 186.

Алтын хазна золотой фонд/ культура, производство неда башха жаны бла бек сыйлы, уллу магъанасы болгъан затны юсюнден. *Битеудуния искусствону алтын хазнасы.* **Алтын чыпчыкъ** иволга/ чорбат чыпчыкъланы къауумундан, агъачда жашаучу, ариу ауазлы, сары бла къара неда жашилдим тюрсюнлю жырлаучу къанатлычыкъ. *Юй аллында жар башына алтын чыпчыкъ къонду.* (Фольк.)

АЛТЫНЖАКЪ *ат.* Украшение, привешиваемое на лоб лошади/ Атны мангылайына тагъылыучу оюнчакъ, омакъ этилген зат. *Жаш алтынжагъы болгъан атха минди.*

АЛТЫНЖАЛ *сыф.* Золотогривый/ Жалкъасы алтын бетли болгъан. *[Иван:] Ой, къарабоз атларым, Ой, алтынжал атларым, Азмы эркелетдим мен? Шайтанмы элтди менден?* "Жанкъылыч", 175. ❑ *Хасан аны [бёрю къызны] алып Топуракъ ханнга берип, алтынжал ажирни алып, къызны да ат аллына миндирип, думп болуп кетди.* "Къарачай халкъ таурухла", 70.

АЛТЫНКЕКЕЛ *сыф.* Имеющий пучок золотистых волос на макушке/ Кекели алтын бетли болгъан. *[Анасы сабийине:] Бёлляу-бёлляй, алтынкекел ийнагъым, Тауларынгда жюз минг малла отлатхын.* Шахмырзаланы С., Заман жели, 48.

АЛТЫНКЪУЙРУКЪ *сыф.* С золотым хвостом/ Къуйругъу алтын бетли болгъан. *Къызыл хораз, къылсакъал, Таракъбаш, алтынкъуйрукъ, Тийресине жыйылыргъа Этеди бизге буйрукъ.* Гуртуланы Б., Таула чакъырадыла, 100.

АЛТЫНЛАН *эт.* Золотиться/ Алтынча жылтыра, алтын бетли бол. *Алтынланнган арпаланы, сютден толгъан будайланы тауушлукъ тенгизлери ишлегенлени быйыл да уллу битим аллыкъларын белгили этедиле.* Семенланы А., Жазыу айла, 21.

АЛТЫНЛАНЫУ *и. д. от* алтынлан/ Алтынлан дегенден этим ат. *Будай сабанланы алтынланыулары.*

АЛТЫНЛЫ *ат эск. фольк. къ.* **ушкок.** *Татаркъан алтынны бетден бетге атады.* "Къарачай-малкъар жырла", 40. ❑ *Батыр Таркъан алтынлыгъа бетден бетге базады.* "Къарачай-малкъар жырла", 39.

АЛТЫНСАП *сыф.* С позолоченной рукояткой/ Сабына алтын суу ичирилген. *Кишиликни алтынсап къама тутхан угъай, къарасап къама тутхан кёргюзтеди.* Шауаланы М., Мурат, 102. ❑ *Гилястан, оюулу къынындан алтынсап бычагъын сууруп алып, улакъны боюнун тартды.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 78.

АЛТЫНТИШ *сыф.* Золотозубый/ Алтын тиши неда тишлери болгъан, алтын тишли. *Алтынтиш къыз.*

АЛТЫНЧАЧ *сыф.* Златовласый, золотокудрый/ Чачы алтын бетли болгъан. *Бригадада бирден сора къыз жокъду, алай болгъанлыкъгъа, ол жилтинкёз, алтынчач Галинаны жашла туугъан эгечлерича сюедиле.* Гуртуланы Э., Тенглерим, 54. ❑ *Хоразчыкъ, хоразчыкъ, Къычырып уятма,– Алтынчач хоразчыкъ, Жукълайым бир азчыкъ.* Къуллийланы Х., Жулдузчукъла, 7.

АЛТЫНЧЫ [1] *ат.* Золотых дел мастер, ювелир/ Алтындан керекле ишлеучю адам. *Дагъыстанны алтынчылары кёп ариу затла ишлейдиле.* ❑ *Къумукълу жаш аламат уста алтынчы эди.*

АЛТЫНЧЫ [2] *тизг. сан.* Шестой/ Тизгинде неда башха аллай затда оруну бешинчиден бирге кёп болгъан. *Алтынчы кюн Сосурукъа келип: "Заман болгъанды, къоба башла",– дегенди.* "Къарачай халкъ таурухла", 37. ❑ – *Чайковскийни алтынчы симфониясы мени эсиме салмагъан зат, ол мени элтмеген жер къалмады.* Шауаланы М., Кечерлеми?, II.

АЛТЫНЧЫКЪ *ат.* Деталь седла *(из золота или серебра)*/ Ат жерни кёпчегини ортасында айылгъа бегиген, адам олтурур жерге орнатылгъан, алтындан неда кюмюшден этилген керек. *Къартны ат жерини алтынчыгъы бек ариу болгъанды.* (Фольк.)

АЛТЫТОМЛУКЪ *ат.* **1.** Шеститомник/ Алты том болуп басмаланнган чыгъарма. *Алтытомлукъгъа жазыучуну бек магъаналы ишлери, критика статьялары бла эсгериулери киредиле.* "Коммунизмге жол", 1977, № 27.

2. *В позиции определения:* Шеститомный/ Алты томлу. *Институтну илму къуллукъчуларыны алтытомлукъ ишлери басмадан чыкъгъанды.*

АЛТЫЧА *ат карт.* Шестерка *(в игральных картах)*/ Алтыны кёргюзтген карта *(кёзюр оюнда). Кёп сагъыш этмей, жаш ортагъа къарамашакъны алтычасын атды.* ❑ *Аны къолунда, лёкъумну алтычасындан сора, жукъ къалмагъан эди.*

АЛТЫШАР *юлюш. сан.* По шесть/ Алтыдан-алтыдан. *Сабийле,*

орта эсеп бла хар бири алтышар килограмм къагъыт жыйып, макулатурагъа бердиле. ❑ *Ишчиле хар кюнлерине алтышар сом ахча алдыла.*

АЛТЫЭЖИУ *ат муз. къарач.* Карачаевский мужской народный танец; шестиголосая музыка этого танца/ Къарачай халкъны эр кишиле тепсеучю тепсеулери; ол тепсеуню алты ауазлы макъамы. *Жашла, ауазлары бла согъуп, алтыэжиуге барып тебиредиле.*

АЛФ *сыф.* Гигантский, великий/ Уллу, деменгили. *Алф тауну эки тёппесине булутла тауушсуз къонуп башладыла.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 21. ❑ *Алф Зауурбек секирип минди атына, Бурулуп сёлешди жигит халкъына.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

АЛФАВИТ *ат.* Алфавит/ Къайсы да болсун бир жазманы тохташдырылгъан жорукъгъа кёре тизилген харфларыны жыйымдыгъы. *Малкъар халкъны Октябрь революциягъа дери алфавити болгъанды деп айтырча белгили шартла жокъдула, алай биз кеслерини жазыуларын къураргъа итиннген адамла болгъанларын билебиз.* "Шуёхлукъ", № 14, 123. ❑ *Билим алыуну тынч этер ючюн араб жазыудан латин алфавитге кёчедиле.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 125.

АЛХАМ *ат дин.* Первая сура корана/ Къуранны биринчи сурасы. *Окъумайдыла алхамны, Себеби жокъду санга деп, Къартлары-бызгъа жылап чыгъарма, Бир мадар этигиз манга деп.* (Ф о л ь к .)

▲ **Алхам алдырма** *угъайл.* не давать передышки/ эс тапдырма, амалсыз эт. *Сёзсюз таларыкъ эди аслан уучуну, алхам алдырлыкъ тюйюл эди.* Т ё п п е л а н ы А. Ташыуул. **Алхам дулиллах** *дин.* слава богу *(начальное слово первой суры корана)*/ аллахха шукур *(къуранны биринчи сурасыны ал сёзю).*

АЛХИМИК *ат.* Алхимик/ Алхимия бла кюрешген адам. *Лабораториялары бла бирге чачылып, алхимиклени кёплери ёлгендиле.* ❑ *Алхимикле "философия ташны" табаргъа кюрешгендиле.*

АЛХИМИЯ *ат.* Алхимия/ Бош металланы алтыннга айландырыргъа неда къыйын аруулланы сау этерге болушурукъду деп орта ёмюрледе "философия ташны" излеген, илму химиядан алгъа хайырланылгъан мистика окъуу. *Алхимия илму бла мурдорланмагъанды.* ❑ *Алхимия тапхан бир-бир затла бусагъатдагъы химияны ал башланыуу болгъандыла.* "Коммунизмге жол", 1973, № 118.

АЛЧАЙ *эт. сёл. тил. къ.* **ёл 1.** *Атны сермегени бла бугъаны алчайгъаны бирча болдула.* Т ё п п е л а н ы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 12.

АЛЧАЙТ *эт. къ.* **ёлтюр.** *Бияслан бла Бийберт алгъа келген кадетлени "бир, эки" деп, санап, алчайта эдиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 313.

АЛЧАЙТДЫР *эт. понуд. от* **алчайт**/ Алчайт дегенни *къатланыучу айырмасы. Аппа, жашлагъа айтып, жубуранланы алчайтдырды.*

АЛЧАЙТДЫРЫУ *и. д. от* **алчайтдыр**/ Алчайтдыр дегенден *этим ат.*

АЛЧАЙТЫЛ *эт. страд. от* **алчайт**/ Алчайт дегенни *зорлаучу айырмасы.*

АЛЧАЙТЫЛЫУ *и. д. от* **алчайтыл**/ Алчайтыл дегенден *этим ат. Окъ тийип алчайтылыу.*

АЛЧАЙТЫУ *и. д. от* **алчайт**/ Алчайт дегенден *этим ат. Бёрюню алчайтыу. Жубуранны алчайтыу.*

АЛЧАЙЫУ *и. д. от* **алчай**/ Алчай дегенден *этим ат.*

АЛЧАЙЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **алчай**/ Алчай дегенни *араш айырмасы. Уу ашагъан жубуранла бир бири ызларындан алчайышдыла.*

АЛЧАЙЫШЫУ *и. д. от* **алчайыш**/ Алчайыш дегенден *этим ат. Душманланы алчайышыулары. Чычханланы алчайышыулары.*

АЛЧИ [1] *ат.* Одна из сторон стоящего альчика, на которой имеется ямочка/ Ашыкъны ёгюзюню бирси жаны, терс жаны, чунгур жаны. *Юсюп, не бек кюрешди эсе да, ашыгъын алчи тургъузалмады.* ❑ *Асхатны къоргъашин къуюлгъан ашыгъы терк-терк алчи тура эди.*

АЛЧИ [2] *хал. сёзл.* Набекрень/ Бир къулагъына, башыны бир жанына жуукъалашдырып *(баш кийимлени юсюнден). Жаухар бла бирге тепсерге сюйюп, Жашла Ахматдан эркинлик тилейдиле, Зуфар чыкъгъанды картузун алчи кийип, Жашла къарсха къолларын ийлейдиле.* Боташланы И., Таула сакълайдыла, 36. ❑ *Тюз да ингир болгъанлай, ол [Сафар] гитче такай башына бёркюн алчи кийип, ныгъышха жетиучю эди.* Толгъурланы З., Эрирей, 17.

АЛЧИРБАШ *сыф.* Об овце, у которой рога выступают вперед/ Мюйюзлери аллына айланып ёсген *(къойну юсюнден). Сагъытны он къоюндан ючюсю алчирбашладыла.*

АЛЧЫ I *сыф.* **1.** Передовой/ Тизилип баргъанланы алларында болгъан неда ал тизгинде тургъан. *Алчы отряд.* ❑ *Алчы частьларыбыз озуп кетгендиле алгъа, Душманны аулакъ боранча къууа, Биз къарайбыз кюнбатышха элтген уруш жолгъа, Жюрекде къууанч, бушуу да тууа.* Отарланы К., Сайлама, I, 104.

2. Прогрессивный/ Алгъадан алгъа баргъан, белгили, прогрессивли. *Алчы ниетли адамла. Алчы сынау. Алчы къыралла.*

АЛЧЫ II *ат.* **1.** Передовик, ударник/ Ишде бирсиледен алгъа баргъан, ишге таза ниет бла къарауну юлгюлерин кёргюзтген адам. *Производствону алчылары. Эришиуде алчыла.* ❑ *Бизде алчыланы саны жылдан жылгъа ёседи.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 10. ❑ *Бусагъатда адамланы алчы этген жигерликди, усталыкъды, билимди.* "Алчыла", 75.

2. Предводитель, руководитель/ Башчылыкъ этген адам, оноучу. *Турналаны алчылары – алда.* (Нарт сёз.) ○ *Къарт Къубадий – Сюйюнчланы алчысы, Атланыуда – жыйынланы башчысы.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

АЛЧЫЛЫКЪ *ат.* Первенство, первое место в *чем-л.*/ Эришиуде биринчилик. *Асият тёрт жылдан бери звено башчы болуп, алчылыкъны кишиге бермей келеди.* Токъумаланы Ж., Нартланы туудукълары, 127. ❑ *Батырлыкъгъа, жигерликге Юйретген халкъын, Хар заманда алчылыкъда Айтдыргъан атын.* Зумакъуллланы Т., Къаяда гюлле, 46.

❑ **Алчылыкъны ал** занимать первенство/ биринчи бол, эришиуде хорла. *Ахматны бригадасы алчылыкъны алыр ючюн къадалып урунады.* ❑ *Къызла бла жашла узунлукъгъа секириу бла гранат атыуда алчылыкъны алгъандыла.* **Алчылыкъны тут** держать первенство/ биринчиликни кишиге бермей тур. *[Аминат:] Биз эки жылдан бери алчылыкъны тутабыз.* Къудайланы Х., Ол кюнледе, 57. ❑ *Бусагъатда эришиуде районну предприятияларыны арасында алчылыкъны крахмал заводну коллективи тутады.* "Коммунизмге жол", 1968, № 82. **Алчылыкъ эт** предводительствовать, руководить/ башчылыкъ эт, оноу эт. *Ол себепден алчылыкъ ол [Далхат] этип тургъанды.* Аппала-

ны Х., Къара кюбюр, 8. ❑ *Мухтарны къошбаш текеси Командирлик этеди, Къойланы аллында кеси Алчылыкъ этип кетеди.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 66.

АЛЫКЪА *заман. сёзл.* Еще, все еще, пока еще, пока/ Энтда, энтда да. *Автобус кетерге алыкъа заман кёп болгъаны себепли, ол [Назир], биягъы паркга къайтып, кесини шинтигине олтурду.* Залийханланы Ж., Жанngан жюрекле, 195. ❑ *Къурман, сабийлеринден туугъанла кёп эселе да, кеси алыкъа къарт тюйюлдю, бек хайт деген заманыды.* Зокаланы З., Солуу кюн, 36.

АЛЫКЪЫН *заман. сёзл. сёл. тил. къ.* **алыкъа.** *Гыдай эчки суугъа къарай эди да, Алыкъын жашма дей эди.* (Нарт сёз.) ○ *Халиймат беш сабийни анасы болгъанлыкъгъа, алыкъын асыры жаш эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 8. ❑ *Тюнене Адырах да, Мухтар да, сора ата да бичен чалыргъа кетгендиле да, алыкъын келмегендиле.* Толгъурланы З., Айыуташ, 30.

АЛЫКЪЫНЧЫ *заман. сёзл. сёл. тил. къ.* **алыкъа.** *"Мен ашыгъып келгенликге, алыкъынчы сен тёшегингден да къопмай тура кёреме",– деди Фатиймат Аминатха.*

АЛЫМ *ат.* **1.** *этн.* Выкуп *(плата мужчин за танец)*/ Тойда ойнагъан заманда жыйылгъан ахча неда башха затла. *Акъсакъал чамы, лакъырдасы бла жыйынны кёзюн ачханлай, не узакъда болса да, адам излемегенлей, жетип андан алым алмай ычхындырыргъа мадары жокъ эди.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 153. ❑ *Чыр чыгъарыкъ кёрсе: "Хахай, тутмагъынг!" – деп, ёкюрюр, Аллына барып: "Алым"– деп, Маймул кибик секирир.* Ёртенланы А., Жазгъанларыны сайламалары, 85.

2. *бал.* Взяток *(добыча пчелы)*/ Бал чибин бир учуп жыйгъан неда батманнга бир заманны ичинде жыйылгъан бал. *Аппа, бал батманда алымны кёплюгюн кёрюп, къууанады.* ❑ *Бал чибин гюлледен алым алыргъа барады.*

3. *карт.* Взятка *(в карточной игре)*/ Кесинден уллу карт бла неда кёзюр карт бла жабылгъан, къытылгъан карт *(неда картла). Жашны алымлары къарамашакъ сегизча бла лёкъум жетича эдиле.*

АЛЫМ-БЕРИМ *къаум. ат. къ.* **алыш-бериш.** *Жыйырманчы жыллада алым-берим бек къыстау бара эди.* ❑ *Ол алым-берим бла кюрешгенледен тюйюлдю.*

АЛЫМЧЫ *ат.* **1.** Казначей *(тот, кто собирает фант, выкуп на свадьбе)*/ Тойда ойнагъан заманда оюнну излемин толтурмагъанладан ахча неда башха затла жыйыучу адам. *Алымчы тойда ахча, къол жаулукъла д. а. к. затла жыйды.*

2. *къарач.* Руководитель танцев, веселья на свадьбе/ Тойда оюнну, тепсеуню, жырлауну къураучу адам. *[Къасым] къара дырап къапталыны жан хуржунундан не затны эсе да чыгъарып, алымчыны къолуна салды.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 13. ❑ *Алымчы бир уллу таякъны алып, аны бла адамланы аякъларын сызып да кюрешеди, алай болгъанлыкъгъа [адамла], бир кесек артха ыхтырыла да, дагъыда бир бирин ышыра, тёгерекни тар этедиле.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 18.

АЛЫН [1] *страд. от* **ал** [2] / Ал [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Ёнкюч алыннган зат артха къайтарылыргъа керекди.* Кацийланы Х., Тамата, 33. ❑ *Кёкню кюнчыкъгъан жаны башы алыннган сютню хуппегисича кёгерип, танг белги берди.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 113.

АЛЫН [2] *эт.* **1.** Беситься, стать бешеным; помешаться, сойти с ума/

Къутур, акъылдан шаш. *Къаншау юйге Налбике чепкен этеклени зифтилей тургъанлай кирди. Ол такъыйкъада [жаш], алыннган этгенча, бир тюрлю болуп, къызгъа кюнахшы да бералмады.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек. ❑ *Къоншубузну юйюню башында, алыннганча, учады жангыз дуудакъ.* Кёбеклановы Б., Кюнню тюбюнде экеулен, 9.

2. *кёч.* Злиться, бесноваться, буйствовать/ Бек ачыулан, къутур. *Муратны келе келип юсюне алынганы аны [Жамботну] жалан этине жинк тюшгенча болду.* "Шуёхлукъ", № 31, 55. ❑ *[Забида Гоккагъа:] Сен аны ючюн жюрегинги къыйнама. Ол [Мыртаз] школда сабийлеге алына, юренип къалгъанды да, кесин тыялмайды.* Хубийланы О., Дерт, 185.

АЛЫНДЫР *эт.* Сводить *кого* с ума, доводить *кого* до потери рассудка/ Къутурт, акъылдан шашдыр. *[Гыжы Зурумгъа:] Биягъы сен кеси кесинги алындырып айланаса ансы, харип, бусагъатда аны [къызны] башында сагъышлары башхадыла.* Хубийланы О., Дерт, 95. ❑ *Къатынланы ол болумлары Сарыбийни угъай, Штроубахны да алындыра эди.* Этезланы О., Тарда, 233.

АЛЫНДЫРГ *эт. понуд. от* **алындыр**/ Алындыр дегенни *къатланыучу айырмасы.*

АЛЫНДЫРТЫУ *и. д. от* **алындырт**/ Алындырт дегенден *этим ат.*

АЛЫНДЫРЫЛ *эт. страд. от* **алындыр**/ Алындыр дегенни *зорлаучу айырмасы.*

АЛЫНДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **алындырыл**/ Алындырыл дегенден *этим ат.*

АЛЫНДЫРЫУ *и. д. от* **алындыр**/ Алындыр дегенден *этим ат. Къарангыда аллындан чыгъып, адамны алындырыу.*

АЛЫНДЫУ *сыф. къарач.* Истеричный, истерический/ Сабырлыгъы болмагъан, женгил акъыллы, ачыуланып къалыучу. *[Зурум:] Гокканы атасы сабыр адам кёрюнеди, менича алындыу болмаз.* Хубийланы О., Дерт, 160. ❑ *[Гыджы:] Ах, алындыу, ол иги атасыны хатерин да этмей, [Чомур] былагъа [осал адамлагъа] тагъылып къалмагъа эди.* Хубийланы О., Дерт, 39.

АЛЫНДЫУЛУКЪ *ат.* Истеричность/ Сабырлыгъы болмагъанлыкъ, женгил акъыллылыкъ, ачыуланып къалыучу къылыкъ. *Алындыулугъу бла Исхакъ кёплени тарыкъдырады.* ❑ *Жашла Османны алындыулугъун жаратмайдыла.*

АЛЫНЫУ [1] *и. д. от* **алын** [1]/ Алын [1] дегенден *этим ат. Ийнекледен сютню кёп алыныуу алагъа тууарчыла иги къарагъанларынданды.* "Коммунизмге жол", 1978, № 43.

АЛЫНЫУ [2] *и. д. от* **алын** [2]/ Алын [2] дегенден *этим ат. Сабийле хыли этгенликге, аллай бир алыныргъа жарамайды.*

АЛЫНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **алын** [2]/ Алын [2] дегенден *араш айырмасы.*

АЛЫНЫШЫУ *и. д. от* **алыныш**/ Алыныш дегенден *этим ат. Аман къоншуланы бош затчыкъны юсю бла бир бирге алынышыуларына адамла сейир этеэдиле.*

АЛЫСЫН *ат.* **1.** Отава/ Чалыннган жерде ол жыл окъуна чыкъгъан кырдык. *[Чокур:] Саулукъ ийнеклени, экеулен да болуп, алысында кютебиз.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 142. ❑ *Къачда гебенлени тартып, тишле къалап бошаргъа, къышлыкъ аламат алысын болду.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 154.

2. *В позиции определения:* отавный/ Чалыннган жерде ол жыл окъуна чыкъгъан неда экинчи кере чалынып жыйылгъан. *Алысын бичен. Алысын кырдык.* ❑ *Таусолтан, атланы кереклерин тешип, ауузлукъларын алып, жолда чалыннган жангы алысын биченни алларына атды.* Хубийланы О., Аманат, III, 170.

АЛЫУ *и. д. от* **ал** [2]/ Ал [2] дегенден *этим ат. Шёндю къызны эрге зор бла бериу, жашха къатын зор бла алыу жокъду.* "Шуёхлукъ", № 45, 80. ❑ *Ийнекледен бузоула алыу да быйыл аман тюйюлдю.* "Коммунизмге жол", 1976, № 43.

АЛЫУ-БЕРИУ *къауум. ат.* Обмен товарами и т. п., взятие и отдача/ Алгъан эм берген ишле. *Алыу-бериу болмай къуралгъан юйюрле ырахат, жарашып жашайдыла.*

АЛЫУЧУ *ат.* Покупатель/ Бир затны сатып ала туруучу адам. *Ахшы малны алыучусу кёп болур.* (Нарт сёз.) ○ *Сатыучу багъадан, алыучу учуздан тутуп, аямай даулашадыла.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 32.

АЛЫШ [1] *взаимн.-совм. от* **ал** [2]/ Ал [2] дегенни *араш айырмасы. Бары къуугъун болушадыла, Кетмен, кюрек алышадыла.* "Жюрек жырлайды", 254. ❑ *Хамит уакъ ахчаланы ёрге атханда, сабийле бир бирлерин тюртюп, алалгъанларын алышдыла.* ❑ *Нартюх алышып Ивановну жыйыны хорлады.*

АЛЫШ [2] *эт.* **1.** Обмениваться, меняться друг у друга/ Кесингикин берип, аны орунуна биреуден бир башха затны ал. *Атны эшекге алышханлай.* (Нарт сёз.) ○ *[Самат Алимге:] Автомат ауур бола болур, кел, алышайыкъ, сен мени ушкогуму элт.* Толгъурланы З., Айыуташ, 44. ❑ *Жаш алтынны атха алышады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 25.

2. Сменять, заменять другим/ Бир зат бла хайырланыуну къоюп, аны орунуна башха затны ал *(кий, мин д. а. к.)*; алышындыр. *Кёлегин мелте этгенде кёп жолла, Алышыргъа уа кёлеги жокъ аны!...* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 34. ❑ *Быстыр алышыргъа деп, Адемей бир-эки кюннге элге тигеледи.* Залийханланы Ж., Жанган жюрекле, 212.

3. Променять на *кого-что*/ Биреуню неда бир затны биреуден неда бир затдан мажалгъа, игиге сана. *Субай Найыпхан ёребут, тартмабоюнну къалай сайлагъанын, Шарауну анга къалай алышханын жаш бир да ангылаялмайды.* Толгъурланы З., Эрирей, 36. ❑ *Тик къаяла къуршалагъан Булуннгу! Шербетге алышмам къара суунгу.* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 37.

4. *къ.* **алышындыр 4.** *Бушуу, къууанч да бир бирин алыша, Келдик, бири чырмай, бири болуша.* Отарланы К., Сынла, 109. ❑ *Жай бла къыш, къалауур солдатлача, Хар жыл сайын алышадыла бир бирни. Тюзню, тауну жангыртма, суратныча, Табийгъат жасайды къыйимин жерни.* Боташланы И., Таула сакълайдыла, 8.

АЛЫШ-БЕРИШ *къауум. ат. къ.* **саудюгерчилик.** *Алыкъа бизде обществогъа хайырлы ишде ишлемей, алыш-бериш бла жашагъанла тюбейдиле.*

АЛЫШЧЫ-БЕРИШЧИ *къауум. ат. къ.* **саудюгерчи.** *Элни жаш тёлюсюню бир къаууму ара мюлкню урлаучулагъа, алыш-беришчилеге, эринчеклеге къажау кюрешедиле.*

АЛЫШДЫР *эт. понуд. от* **алыш**/ Алыш [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Тирменни къакъгъычын алышдырдыла.*

АЛЫШДЫРЫУ *и. д. от* **алышдыр**/ Алышдыр дегенден *этим ат. Быстырланы алышдырыу. Сомланы долларлагъа алышдырыу.*

АЛЫШЫН *эт.* **1.** Меняться, заменяться/ Биреуню орунуна башха адамны келиую, тохтауу неда бир затны орунуна башха затны болууу, тюрлениую. *Озгъан айырыулада депутатланы экиден бири алышыннганды.* ❑ *Къуш тёшегибиз къангагъа алышынды.* ❑ *Заводда бир жылны ичинде тёрт инженер алышыннганды.*

2. Освобождаться, дождавшись смены/ Сменчинг келгенлей, ишден эркин бол. *Чекни къалауурлары алышындыла.* ▭ *Алышынмай тургъан Рабийгъаны алышындырыргъа Науруз нёгери бла келип, тюнене аны юсюнден уллу сёз баргъанын айтды.* Къудайланы Х., Ол кюнледе, 5.

3. *кёч.* Проходить, исчезать, заменившись *чем-л.*/ Бир зат кетип, аны орунуна башха затны келиую. *Алышынмазлыкъ а адамлыкъды, Хорлатмай тургъан заманнга.* "Шуёхлукъ", № 35, 91. ❑ *Бири бирине ушагъан кюнле да, ол чынар терекни чапыракъларыча, алышына, ашыкъмай озадыла.* Гуртуланы Э., Жанбермез Асланбий, 9.

4. Обмениваться/ Жангылычлыкъ бла биреуню бир затыны *(сёз ючюн, кийимини, сагъатыны)* орунуна башханы аллай затыны келиую. *Шамилни плащы тойда алышыннганды.* ❑ *– Алышынып келгенди, бу сени бёркюнг тюйюлдю,– деди эрине къатыны.*

АЛЫШЫНДЫР *эт. къ.* **алыш** *(2-чи магъ.).* **1.** *Бешеуленни да ушокларын жерлетип, экинчи сменаны алышындырыргъа деп чыкъдыкъ.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 75. ❑ *[Найыпхан] суу къылычны имбашында алышындыргъан кибик эте, кёз къыйыры бла къараса, Шарау, тор атын тепсете баргъанын кёп кёргенди.* Толгъурланы З., Эрирей, II.

2. Занимать *чье-л.* место, став равноценным *ему*/ Бир зат бла бирча магъанада болуп, аны орунун тут, аны орунуна жюртюл. *Дунияда ата оноуун алышындырлыкъ сёз табылмазына тюшюннгенме.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 15. ❑ *Физкультура этиу кёп дарманны алышындырады.* "Коммунизмге жол", 1969, № 27.

3. Появляться на смену *комучему*/ Биреуню неда бир затны орунуна кел. *Жаш тёлю ёседи таматаладан жашау этерге юйрене, алышындыра аланы оноуда, ишде.* "Коммунизмге жол", 1966, № 97. ❑ *Тюш алада уа аланы [къанатлыланы] жырларын кукук къычырыу алышындырды.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 87.

4. Чередоваться/ Бир затны башха бир затны ызындан кезиу бла къайтарыла туруу. *Андан бери кёп жылла, бир бирлерин алышындыра, уруш салгъан жаралагъа бакъдыла.* Ахматланы И., Боранда, II.

АЛЫШЫНДЫРТ *эт. понуд. от* **алышындыр**/ Алышындыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Ол сагъатны [Аслан] башха сагъатха алышындыртыргъа уа унамады.* "Коммунизмге жол", 1967, № 16.

АЛЫШЫНДЫРТЫУ *и. д. от* **алышындырт**/ Алышындырт дегенден *этим ат. Тюкенчиге айтып, тар кийимни эркинирегине алышындыртыу.*

АЛЫШЫНДЫРЫЛ *эт. страд. от* **алышындыр**/ Алышындыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Автомат-телефон станцияла кёбюрек номерли АТС-леге алышындырылгъандыла.*

АЛЫШЫНДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **алышындырыл**/ Алышындырыл дегенден *этим ат. Паспортланы алышындырыулары беш жыл баргъанды.*

АЛЫШЫНДЫРЫУ *и. д. от* **алышындыр**/ Алышындыр дегенден *этим ат. Документлени алышындырыу. Ахчаны алышындырыу*

АЛЫШЫНМАЙ *хал. сёзл. къ.* **шашмай.** *Алышынмай сыгыннга ушагъан арпа гыржынчыкъны [сабий] сют тишлери бла кемире эди.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 96. ❑ *Саматны бла Чукунаны мыйыкълары алышынмай бирге ушайдыла.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 15.

АЛЫШЫНЫУ *и. д. от* **алышын**/ Алышын дегенден *этим ат. Къалауурланы алышыныулары. Сменлени алышыныулары.*

АЛЫШЫУ [1] *и. д. от* **алыш** [1]/ Алыш [1] дегенден *этим ат. Ишни къолгъа алышыу. Терекден алмала алышыу.*

АЛЫШЫУ [2] *и. д. от* **алыш** [2]/ Алыш [2] дегенден *этим ат. Пальтону алышыу.* ❑ *Туугъан жерин тойгъан жерге алышыу айыпды.* ❑ *Сени [Россияны] алышыу – Жокъ манга дунияда жукъгъа да.*

АЛЬБОМ *ат.* Альбом/ Назмула, суратла, открыткала д. а. к. затла жыяр ючюн керекли, ичинде къагъытлары таза *(жазылмагъан)* дефтер неда китап. *– Ёлген хапарымы, келип, санга ким Айтса да, сен къайтарып сорма, барып, Альбомда эски суратыма кесинг Жангызлай бир къара, къолунга алып.* О т а р л а н ы К., Сайлама, I, 59. ❑ *Кёп суратлары бла альбомну бердиле да, Мазан анга къарай къалды, атасы бла жашы уа, бирси отоугъа кирип, анда танг кесек ушакъ этдиле.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанныган жюрекле, 74.

АЛЬМАНАХ *ат.* Альманах/ Тюрлю-тюрлю авторланы суратлау, история эм публицистика чыгъармаларыны белгили бир кезиуден кезиуге демей чыгъыучу жыйымдыгъы. *Жазыучуну чыгъармалары назму жыйымдыкълада, суратлау-литература альманахлада, республиканы газетлеринде басмаланып тургъандыла.* "Шуёхлукъ", № 22, 118. ❑ *[Берт:] Биз "Шуёхлукъ" альманахны гитче отоучугъунда ингир сагъатланы къалай ашырыучубуз мени эсимден кетмегенди.* "Шуёхлукъ", № 28, 21.

АЛЬПИНИЗМ *ат.* Альпинизм/ Спортну ёрлерге, къыйын, бийик тау башлагъа чыгъаргъа юйретиучю тюрлюсю. *Терскъол посёлка альпинизмни битеусоюз базасына айланнганды.* ❑ *Минги таугъа къыралны хар къалайындан да туризмни бла альпинизмни сюйгенле сау жылны тохтамай келедиле.*

АЛЬПИНИСТ *ат.* Альпинист/ Альпинизм бла кюрешюучю адам. *Бирде уа альпинистле Тау бла тюбешдиле, Аякъларын да наллап, Тик ёрге ёрлешдиле.* "Жашауубузну байрагъы", 49. ❑ *Бюгюн да альпинистле ол озгъан сермешюлеге шагъатлыкъ этген затла табадыла: не бузгъа бузлап тургъан автомат, не окъсуз патронла, не да таш хурула ичинде – къабырла.* "Шуёхлукъ", № 53, 45.

АЛЮМИН *ат. къ.* **алюминий.** *Тюкенде алюминден этилген къашыкъла кёндюле.*

АЛЮМИНИЙ *ат.* **1.** Алюминий/ Химия элемент, женгил, тёш, чёгюч бла ишлерге жарагъан кюмюш бетли акъ металл. *Алюминийден кёп тюрлю юй адыр эл башха керекле этиледиле.*

2. *В позиции определения:* алюминиевый/ Алюминий чыгъарыучу. *Алюминий промышленность.*// Алюминийден этилген. *Алюминий чыбыкъ.*// Къошагъында алюминийи болгъан. *Алюминий эритмеле.*

АМАЛ *ат.* **1.** Способ, метод, прием, средство/ Мадар, жорукъ. *Магъаданны ачыкъ амал бла къазыу. Поэт, кесини юмларын, жарсыуун, къууанчын айтыр ючюн, тюрлю-тюрлю макъамланы юслеринден жазыу амалны хайырланады.* "Шуёхлукъ", № 32, 91.

2. Выход из положения, путь/ Бир чырмаудан къутулурча, къыйынлыкъны бир жанына этерча онг, жол. *Аман ишге амал керек.* (Нарт сёз.) ○ *Жаны сау амал табады, Къаяда тамыр къазса да.* "Шуёхлукъ", № 39, 41.

3. Возможность/ Болургъа мадары болгъан зат, бир затны этер, болдурур ючюн бек керекли болум, хал. *Амал барды жашауну создуррургъа, Жокъду амал ёлюмню оздуррургъа.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 72. ❑ *"Быланы [эмегенлени] къылыч бла къырыргъа амал жокъду. Башха амал этерге керекди",– деди [Сосурукъ] кеси кесине.* "Нартла", 45.

❑ **Амал эт** предпринять, придумывать *что*/ бир мадар эт, жол тап. *[Хажи-Осман:] Этер амалымы билмей, бир кюн туугъанма, бир кюн ёллюкме деп, ичими къызгъа ачаргъа деп таукел болдум.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 52. ❑ *– Мен жарлы, мен харип, не амал этейим, къайры кетейим, къайры кирейим?– деди ол [Дауумхан], жюрексинип.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 66.

▲ **Амал болгъан къадар** по мере возможности/ онг болгъаны чакълы бир. *Махмут амал болгъан къадар кёп малны аз жалчыгъа кютдюрюрге тюзелгенледен эди.* Этезланы О., Тарда, 112. **Амалгъа такъал эт** делать, предпринимать все, что возможно/ битеу къолдан келгенни эт. *Жаунла жетгинчи биченин жыйып бошар ючюн, Харун амалгъа такъал этип кюрешеди.* **Амалны такъалгъа жалгъа** амалгъа такъал эт (*къ.* **амал**). *Жаш амалгъа такъал жалгъаргъа кюреше эди.* **Амалы къуруду** он оказался в безвыходном положении/ амалсыз болду, не этерге билмей къалды, къыйын болумгъа тюшдю. *Амаллары къуругъанда уа, жаш – аман жашды деп, кеси кеслерин ийнандырыргъа кюрешгендиле.* Тёппеланы А., Чамны да чам биледи, 86. **Амалын тауусду** къ. амалы **къуруду.** *Ит...амалын тауусуп, Азаматны къатында арт алакъларына чёкдю.* Тёппеланы А., Къарашауай бла Ёрюзмек, 29.

АМАЛСЫЗ *сыф.* **1.** Бессильный, беспомощный, слабый/ Амалы болмагъан, къарыусуз. *Амалсыз къыйынлыкъгъа амал жокъ.* (Нарт сёз.) ○ *Амалсыз тюбесе, Къаххар анга, жутарыкъ макъасына жылан къарагъанча, гипноз этип къараучу эди.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 184. ❑ *[Алий:] Атамы сюйген тенги элде амалсызлагъа болуша эди.* "Шуёхлукъ", № 55, стр. 12.

2. *къарач.* Обязательный, неизбежный, необходимый/ Болмай мадары болмагъан, бек керекли. *[Никитина:] Цехни коллективин бирикдириую амалсызгъа санадым.* "Алчыла", II. ❑ *Къанамат аскер къуллукъда амалсыз борчун толтуруп айланнган бир жарлыны ёлтюрюрге излемеди.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 109.

АМАЛСЫЗ II *хал. сёзл.* **1.** Беспомощно, слабо/ Амалы болмай. *Тюлкю, амалсыз ышара, кеси да бек арыкъ эди.* "Жилтинле", 408. ❑ *– [Душманла] Биз жетген нигъаматлыкъгъа кёп бушуу этедиле, Амалсыз шагъырей болуп, Сатыу-алыу этедиле.* Къаракетланы И., Сайламалары, 19.

2. *къарач.* Обязательно/ Амалы болмагъанча, сёзсюз. *Фахмулу адамгъа бир-бирде кеси жангыз къалмакълыкъ амалсыз керегин Алий биледи.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 60. ❑ *Бу жорукъ амалсыз толамыды экен?* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 93.

❑ **Амалсыз бол** оказаться в безвыходном положении/ этер мадарынгы тауус, не этерге билме. *[Биязуркъа] бир уллу терслиги болгъанча, амалсыз болду, тамата-ла таба, болушлукъ излей, къарады.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 91. ❑ *Экскаватор, амалсыз болгъанча, бир-бирде бугъа кибик ёкюреди.* Залийхан-

л а н ы Ж., Жанныган жюрекле, 166. ❑ **Амалсызгъа къал** *къ.* **амалсыз бол.** *Амалсызына къалып, Даулет, не этерге билмей, желкесин къашый, бир жанына чыкъды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 32. ❑ *Сюрюучюле, Локъманнга болуру болуп тургъанын эслеп, амалсызгъа къалдыла.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 19. ❑ *[Гыджы:] Тунчукъгъанча, амалсызгъа кирип, мюйюшге сюелип, ахшы тёгюлдюм.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 80. **Амалсыз сегизжыллыкъ билим бериу** *къарач.* обязательное восьмилетнее образование/ борчлу халда сегизжыллыкъ билим бериу. *Ёсюп келген жаш тёлюге амалсыз сегизжыллыкъ билим бериу бажарылгъанды.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 102. **Амалсыз эт** ставить кого в безвыходное положение адыргы болурча, не этерге билмей къалырча эт, онгун ал. *Сабийлени кюлгенлери Солтанны амалсыз этеди.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 68.

АМАЛСЫЗДАН *хал. сёзл.* Вынужденно, поневоле, в силу необходимости/ Амал болмагъанлыкъдан, башха онг тапмай. *Халкъ демократы болса да, къан тёгюлюу амалсыздан болгъанын Кязим терк ангылаялмагъанды.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 97. ❑ *[Музафар] бешикни тебирете, ол сабийчикни не бла жубатыргъа билмей, амалсыздан бюгюнлю да "акъ къочхарым" деп, къоюнуна сугъуп айланнган мюйюзлю картофун аны къолуна тутдурду.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 79.

АМАЛСЫЗЛЫКЪ *ат.* **1.** Беспомощность/ Амалсыз болум. *Олсагъатдан душман кючюн седирер, Амалсызлыкъда ол жан жанын сермер.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары. ❑ *Ол эпизод авторну амалсызлыгъын кёргюзтюп турады.* "Шуёхлукъ", № 33, 117.

2. Вынужденность, необходимость *(что-л. делать)*/ Этмей, болмай жарамазлыкъ иш. *[Жамий:] Да, Дугу, жангыз ийнегинги иш да сатарча не амалсызлыгъынг барды?* "Шуёхлукъ", № 58, 124.

3. Затруднительность, *(положения)*/ Къыйынлыкъ *(халны, болумну юсюнден)*. *Болумну амалсызлыгъы.*

АМАЛ-ТАКЪАЛ *къауум. ат.* Ухищрение, уловка/ Хыйлалыкъ; такъал деген сёз кеси аллына жюрютюлмейди. *Жууапдан къутулур ючюн, аманлыкъчы кёп тюрлю амал-такъал излей эди.*

АМАЛТЫН *сонг.* Из-за, ради *кого-чего*/ Биреу неда бир зат ючюн, биреуню неда бир затны хатасындан, бир затны этилмегени себепли. *Патчахны заманында бизни къыралны элледе жашагъан жарлы халкъы жер амалтын къыйынлыкъда, жарлылыкъда жашагъанларыны юсюнден къарт Азамкъул кёп хапарла айтыучу эди.* Т ё п п е л а н ы С., Уучу Зауурбек, 3. *[Хафийза:] Къачда уа Жалан Къолну аягъында гардошну заманында къарар амалтын чегет тонгузлагъа аш этип къойдукъ.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 157.

АМАЛЧЫ *ат.* Находчивый, изворотливый, ловкий/ Амал табаргъа, мадар этерге усталыгъы болгъан. *Ызы бла амалчы тюлкю къайтып келди да, ханны аллында жойкъулланды, кукаланды.* Малкъар халкъ жомакъла", II, 288. ❑ *Болса да Сосурукъ жютю акъыллы, уста амалчы батыр эди.* " Н а р т л а ", 100.

АМАЛЧЫЛЫКЪ *ат.* Находчивость, ловкость, изворотливость/ Амал табаргъа, мадар этерге усталыкъ. *Жаш амалчылыгъы бла, жашай билиую бла битеу элге белгилиди.*

АМАН I *сыф.* **1.** Плохой, дурной, скверный/ Осал, къолайсыз; антонимлери: *иги I, ахшы I. Элге аман деген кеси аман, эл аман деген керти аман.* (Н а р т сёз.) О

Къартчыкъ хапарны амандан аманын къыздырады. Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 116. ❑ *Тенгим, бизни ангыларла адамла, Ангыламазла жангыз да аманла!* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 95.

2. *сёл. тил.* Плохой *(о своих детях ради скромности)*/ Кесини сабийлерини юсюнден сёлешгенде, бетсиннгенден айтылыучу сёз. *[Къасай:] Энди ол аман жашны юйдегили этерге керекди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 8. ❑ *[Харун:] Ол аман къыз бла Хусей бери экзамен берирге келгендиле да, бу сабийледен айырылмай, алагъа тагъыла келгенме.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 52.

АМАН II *сёзл.* **1.** *хал.* Плохо, скверно, дурно/ Адам жаратырча угъай, осал, къолайсыз; антонимлери иги II, ахшы II. *Иги этсенг да,– башынга, аман этсенг да,– башынга.* (Нарт сёз.) ○ *[Назир] чалгъан аман этмейди, алай чалгъысына терк-терк къалакъ этеди.* Залийханланы Ж., Жанган жюрекле, 347.

2. *мард. сёл. тил.* Очень, в сильной степени/ Бек, къаты, бир да болмагъанча. – *Бизни футболчуларыбыз дюгерли шуёхларыбызны [футболчуланы] аман ууатдыла. Мизаев аланы къабакъ эшиклерине топну эки кере кийиргенди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 80. ❑ *[Исмайыл Зухурагъа:] Классыгъыз асыры иги окъугъандан, бюгюн аман ыразы этгенди.* Шауаланы М., Кюн таякъла, 99.

▲ **Аман айлан (жюрю)** распутничать, развратничать/ саякълыкъ эт. *Ол заманда къатынланы бири: "Мен жуттайма",– дегенди, экинчиси: "Мен огъурсузма",– дегенди, ючюнчюсю уа: "Мен аман айланыучума",– дегенди.* (Фольк.) ❑ *Аман жюрюген аман ёлюр.* (Нарт сёз.) ○ **Аман айт** нецензурно выражаться, сквернословить/ аман сёзле айтып уруш. *Кёп да мычымай, Суфу, аман айтып къычыра, къамичи бла да ура, Къурман бла Бия-зуркъаны аллына сюрюп келди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 239. **Аман акъыл** хитрость, уловка/ хыйлалыкъ, фитналыкъ. *Осий патчах жашады бир къыралда, Аман акъыл бла барын алдагъан.* Къулийланы Къ., Юйюнге игилик!, 173. ❑ *Эгеу прапорщикге дорбунну жолсузлугъун ангылатханда, аны эсине аман акъыл келди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 355. **Аман акъыллы** хитрый, изворотливый/ хыйлачы, фитначы. *Азнор, элни жанып, къычырыргъа кюрешсе да, аман акъыллы бий кеси жангыз иш эталмазлыгъын биле эди.* Гулайланы Б., Къачхынчы, 40. **Аман акъыл эт** хитрить, задумать недоброе/ хыйлалыкъ эт. *Аны халкъ арасында бетин жояр, намысын сындырыр ючюн, [бий] аман акъыл этип, къуртханы чакъырды.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 247. ❑ *Тюлкю къопду акъырын, Тюз, кечени белинде Этди аман акъылын.* Ахматланы А., Тюлкю бла бёдене, 43. **Аман атха къой** компрометировать, позорить *кого*/ биреуню юсюнден аман хапарланы жай. *Хатасыз жеринде жашны аман атха къойдула.* **Аман ауз ач** сулить плохое, недоброе/ аманнга жорадау, аман жора эт, къаргъа. *[Фук] Ерюзмекге къаны къайнай, къачханды, Саулай нартха аман ауз ачханды: "Тамычы таммай, кюн къуурсун,"– дегенди.* "Нартла", 26. **Аман бетли бол** позориться/ айыплы, уялырча бол. *Аманнга тагъылсанг, аман бетли болурса.* (Нарт сёз.) ○ *[Эфенди Хажиге:] Аны себепли, мен элни аллында аман бетли болсам, сен да аллай боллукъса.* Ахматланы И., Боранда, 69. **Аман бетли эт** позорить/ айыплы эт, бетин жой. *Коллективде жарашыусуз адамладан бири кимни да аман бетли этер ючюн кюрешгенлей туруучу эди.* ❑ *Тапсыз айлана кетип, жаш кесин аман бетли этди.* **Аман бол 1)** относиться *к кому-л.* плохо/ биреуню юсюнден къайгъырма, анга къарама. – *Бир бирге аман болма-*

гъыз,– деп, юйретгенлей туруучу эди аппа; **2)** худеть, стареть *(о лице)*/ арыкъ бол, аз. чырайсыз бол *(бетни юсюнден)*. *[Жаичыкъ:] Бузоу кютгенден башха къыйынлыкъны Ой, манга заман салмасын, Бузоучу жашха къарагъыз, дейдиле, Аманчыкъ болуп къалмасын.* "Малкъар халкъ жырла", 256. **Амандан-игиден да сёз къошма** угъайл. молчать, ничего не говорить/ тынгылагъандай, жукъ айтмай, сёлешмей тур. *Домалай терен ахсыннган болмаса, Гыджыгъа амандан--игиден да сёз къошмады.* Хубийланы О., Дерт, 40. **Аман ёл** умирать бесславной смертью/ ыспассыз ёл. *Аманлыкъны сюрген аман ёлюр.* (Нарт сёз.) ○ **Аман жутун сюрдю** он заморил червячка/ ауузланып, бек ачын кетерди. *Жашла, солургъа тохтап, аман жутларын сюрдюле.* **Аман кёз** недобрый, дурной глаз/ диннге ийнаныучуланы оюмларына кёре: хыйны этилгени бла байламлы адамны кёзюню башхалагъа бущуу, палах келтириучю къарамы. **Аман кёзден къал** чтобы тебя не сглазить/ "кёз тиймесин" деген тилекни билдиреди. *Устазлагъа да [окъуучула] "Аман кёзден къалыгъыз. Былай бола турсагъыз эди",– деп, айтдыргъандыла.* Шауаланы М., Кюн таякъла, 92. **Аман кёзден къара** относиться недоброжелательно/ хурмет этме, сюйме. *[Хажимуса:] Эшта, жангы председатель манга аман кёзден къарай болмаз.* Боташланы И., Пьесала, 205. **Аман кёзюне жолугъайым** атасыны аман кёзюне (**къ.** ата). *Не этерик эсенг да, атанг мурдар Къасботну аман кёзюне жолугъайым.* Хочуланы С., Хапарла, 97. ❑ *[Найыпхан:] Арпа да аламат битгенди, энди мени сюймегенлени аман кёзлерине жолугъайым.* Толгъурланы З., Эрирей, 200. **Аман кёр** къ. **аман кёзден къара.** *Малчылыкъдан терен хапары болмагъаны себепли, Назбийни аман кёрмейдиле.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 178. **Аман кюн** беда, несчастье/ палах, къыйынлыкъ. *Эчкиге аман кюн келсе, бёрюге ана къарындаш дер.* (Нарт сёз.) ○ *Иги умут эте, иги умут эте, Аман кюн келди башыма.* "Малкъар халкъ жырла", 251. **Аман кюнлю бол** мучиться/ къыйынал, азап чек. *Ол [Исмайыл], аман кюнлю болуп, онг къолу бла аягъы сыннган атны жюгенинден тутуп, суудан чыгъарыргъа кюрешеди.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 105. **Аман къууум** потеря веры в хорошее/ игилик болуудан тюнгюлмеклик. *Аман къууумгъа хорлатып, палах юйюнге кирип келирин сакъламагъандан файда жокъ.* Толгъурланы З., Эрирей, 61. **Аман къууум эт** быть в упадочническом настроении, не верить в благополучие/ игилик болурундан тюнгюлюу, умут юзюу, аманнга жоралау. *[Аслангерий:] Дунияда аман къууум этгенден сюйменгеним жокъду.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 227. ❑ *[Хамзатха къатыны:] Э, киши, кетип тургъанларынг сау къайтырыкъ эселе уа, былай аман къууум нек этесе?* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 128. **Аманны кебинден** кое-как, елеле/ къыйналып, азап чегип, кючден-бутдан. *Терлегенлери жаууп суу бла къатыш бара, Мазан аманны кебинден ташны тюбюн теренирекге къазды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 48. ❑ *Жоллары алай къыйын болуп тургъанлай да, Байчо биченин ол жепиледе этиучю эди, сора баласлары, чындырлары юзюле, уллу гебенлерин аманны кебинден тартыучу эди.* Тёппеланы А., Ташыуул. **Аманны кеминде** *къарач.* **къ.** аманны кебинден. *Эки ай чакълы айланып, садакъа жыя, кюнде кюе, аманны кеминде туугъан тауларыбызгъа жыйылдыкъ.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 39. ❑ *Алай бла аманны кеминде, ушакъны башха сёзге бура, бахчалагъа да тюгел жетгинчи, машинадан тюшдюк.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 31. **Аманнга ий** *къарач.* запускать, расстраивать *что*/ тапсыз эт,

осалгъа кетер къаллай да болсун бир затны. *Ишни аманнга ийгинчи, бир мадар этерге керекди.* ❑ *Къарт саулугъун аманнга ийгенди.* **Аманнга кет** ухудшиться *(о взаимоотношениях)*/ осал бол, бузул (арада халны юсюнден). *[Омар:] Солтан, кече, кюн да жукъламай, бузоу кюталмазлыгъын билдим, алай мен сёзге къатышсам, ишни аманнга кетеригин билип, жукъ айтыргъа болмадым.* "Шуёхлукъ", № 6, 94. **Аман сагъатлы бол** *къ.* **аман кюнлю бол.** *Бёрю, аман сагъатлы болуп, эки къулагъы да сыдырылып, кючден-бутдан чыкъгъанды андан.* Къарачай халкъ таурухла, 163. **Аман сёз** брань, ругательство, непристойные слова/ адамны намысын тюшюрген, намыссыз сёз. *[Мазан жашына:] Итден туугъан! Аман сёзле айтыргъа сени ким юйретгенди?* "Шуёхлукъ", № 56, 114. **Аман тюшню игиге жорала** принимать желаемое за действительность, строить иллюзии/ иги къууум эт, толмазлыкъ умутха алдан. *[Аскер:] Аман тюшню игиге жоралагъанлай эте турасыз.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 290. **Аман халы** ядовитая трава/ мал, ашаса, ёлюрча уулу ханс. *Масхутну ийнеги аман халы ашап ёлгенди.* ❑ *Аллай ариу кырдыклы жерде аман халы барды деп киши да айталлыкъ тюйюл эди.*

АМАНАЛ *ат. сёл. тил. къ.* **аммонал.** *Жол ишлей туруп, эллиле уллу ташны аманал бла чачдыла.* ❑ *Аманал болмаса, къаяны тешаллыкъ тюйюл эдиле.*

АМАНАТ *ат.* **1.** То, что доверено или поручено *кому*/ Хыянатсыз сакъланысын деп ышанып берилгев зат неда тынгылы этилсин деп буюрулгъан, тиленнген иш. *Бёрю аманатха чабар.* (Нарт сёз.) ○ *[Хажимырза Алиймырзагъа:] Былайда менден къалгъан бу сабий сагъа аманатды.* Хочуланы С., Хапарла, 29.

2. *къарач.* Поручение/ Биреуге берилген жумуш. *Мени сагъа бир уллу аманатым барды.* ❑ *Аны аманаты бла келгенме.*

3. *къарач.* Просьба, заповедь, завещание/ Тилек, наказ. *Къартны аманатын толтурдукъ.*

❑ **Аманат касса** *къарач.* сберегательная касса/ сакълар ючюн къыралгъа берилген ахчаны эсебин жюрютген учреждение: сберкасса. *Къыз Черкесскеде аманат кассада ишлейди.* **Аманат кюбюрчек** *эск.* аманат касса (*къ.* **аманат**). *Аманат кюбюрчекде ыннаны минг сому барды.* **Аманат сал** *къарач. къ.* **аманат эт.** *Ушакъ бошалгъанында, Эгиз, аллында айтханларын жумушатыр мурат бла, аманат салгъанча, сездирреди.* Лайпанланы С., Гургумлу, 118. **Аманат эт** поручать что кому; просить *кого о чём*/ биреуге бир затны ышан, эт деп тиле, осуят эт. *Бёрюге къойланы аманат этгенча.* (Нарт сёз.) ○ *Сют анала эмчеклерин чыгъарып, Этгендиле уланлагъа аманат, Туугъан журтну, душман чапса, бермезге, Жашау кюнле болур ючюн саламат.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 55. ❑ *Сайлаучула ол жыйылыуда депутатха кандидатлагъа талай ишни бажарыргъа аманат этдиле.* "Ленинни байрагъы".

АМАНАТЛА *эт. сёл. тил.* Аманат эт (*къ.* **аманат**). *Юйню къоншулагъа аманатладыкъ.* ❑ *Иги тенгле бир бирге нени да аманатлаялыкъдыла.*

АМАНАТЛАН *эт. страд. от.* **аманатла**/ Аманатла дегенни *зорлаучу айырмасы. Сабийле бизге аманатланнгандыла.*

АМАНАТЛАНЫУ *и. д. от.* **аманатлан**/ Аманатлан дегенден *этим ат.*

АМАНАТЛАУ *и. д. от.* **аманатла**/ Аманатла дегенден *этим ат. Кесинг эталлыкъ затны биреуге аманатлау.*

АМАНАТЛЫКЪ *ат. къ.* **аманат**. *Атам да власть, анам да власть, Жанымы аны ючюн жояма, Жанымдан сюйген жарлы Зоячыкъны Мен аманатлыкъгъа къояма.* (Фольк.) ▭ *"Афууажанны аманатлыгъы да мен жазыкъгъа, бир башсыз тиширыуну юсюне салынып, мен не хадагъа этейим?"– деп, алайсыз да саусуз Сюйдюмню бу къайгъыла башын тулуп этедиле.* Залийханлаы Ж., Тау къушла, 335.

АМАНАУУЗ *сыф.* Сквернослов/ Аманла сёлешиучю, аман айтыучу. *Аманауув сабий. Аманауув тиширыу.*

АМАНБЕТ *сыф.* Бледнолицый, бледный; с болезненным лицом/ Азгъан, жунчугъан бетли. *Жумушха, ишге кесинги берип, Аманбетчик да болгъанса.* "Жарыкъ жолда", 189. ❑ *Ашны иги сюйюп ашамаучусу ючюн тюйюл эсе, жашчыкъ аманбетчик кёрюнеди.* "Коммунизмге жол", 1983, № 175.

АМАНКА *сыф. сёл. тил.* Чертёнок *(о бойком, озорном ребёнке)*/ Аман къылыкълы, сиркиу, камсыз сабийни юсюнден. *[Домалай] ол чакъмакъбаш аманкасына кёкден тюшген мёлекди деп турады.* Хубийланы О., Дерт, 25.

АМАНЛА *эт.* Хулить, хаять, поносить, порочить *кого-что*/ Биреуню сёк, сёзюн эт. *Аман къонщусун аманлайды.* (Нарт сёз.) ○ *Адам улу дегенинги битеую да [шайтансууну] аманлар ючюн, не жаны бла да аяп къоймагъанды, бюгюнлюкде да аямайды.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 75.

АМАНЛАН *эт. страд. от* **аманла**/ Аманла дегенни *зорлаучу айырмасы. Жаш кесин аллай бир аманланырыкъ сунмай эди.*

АМАНЛАНЫУ *и. д. от* **аманлан**/ Аманлан дегенден *этим ат. Аманланыу кимге да иги кёрюнмейди.*

АМАНЛАТ *эт. понуд. от* **аманла**/ Аманла дегенни *къатланыучу айырмасы. Жыйылыуда Къубадий нёгерин аманлатды.*

АМАНЛАТЫУ *и. д. от* **аманлат**/ Аманлат дегенден *этим ат. Адамны керексизге аманлатыу.*

АМАНЛАУ *и. д. от* **аманла**/ Аманла дегенден *этим ат. Къоншусун аманлау айыпды.* ❑ *Биреуню аманлау.*

АМАНЛАШ *эт. взаимн.-совм. от* **аманла**/ Аманла дегенни *араш айырмасы. Ариулукъ бла бир акъылгъа келишалмай, къатынла бир бирни аманлашдыла.* ❑ *Аман къоншула бир бирни аманлашыргъа ёч эдиле.*

АМАНЛАШЫУ *и. д. от* **аманлаш**/ Аманлаш дегенден *этим ат. Бир бирни аманлашыу.*

АМАНЛЫКЪ *ат.* **1.** Плохое качество или состояние *кого-чего*/ Осаллыкъ; антоними: игилик. *Бирле ол зат [кюлкю] осаллыкъгъа, аманлыкъгъа къажау сауутду дейдиле.* Кацийланы Х., Салам алейкум, 6. ❑ *Совхозда жазгъа сабан ишлени барыуу кюнню аманлыгъы бла байламлы созулгъанды.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 73.

2. Зло; каверза; проступок; проделка/ Аман, осал зат. *Аманлыкъ эт.*

3. Преступление, правонарушение/ Закон бла жууапха тартырча, осал, бетсиз иш. *Гитлерчиле не аманлыкъдан да артха турмагъандыла.* ▭ *Аманлыкъдан бет бурса, Ахшылыкъгъа терк турса, Бирлик ишге урунса, Андан сыйлы болурму?* Отарланы С., Назмула, 12.

▲ **Аманлыкъ къуу** желать или делать *кому* зло/ биреуге аман ниет тут, аманлыкъ болурун изле. *Биз кишиге аманлыкъ къуумадыкъ.* Ёртенланы А., Жазгъанларыны сайламалары, 19. **Аманлыкъ эт** причинять зло, совершить прес-

тупление/ Жууапха тартырча, осал, бетсиз иш эт. *Игилик этсенг да, аманлыкъ этсенг да, башынга этесе.* (Нарт сёз.) О *Къоркъакъ адам аманлыкъ этерге башласа, ол чегин билмей этиучюдю.* Этезланы О., Тарда, 107.

АМАНЛЫКЪЧЫ *ат.* Преступник/ Закон бла жууапха тартырча осал, бетсиз иш этген адам. *Аманлыкъчыны, кеч-эртте болса да, юйю оюлур.* (Нарт сёз.) О *[Кочар:] Базарны тюбю аманлыкъчыдан толу болгъанын эшитген эдим.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 379.

АМАНЛЫКЪЧЫЛЫКЪ *ат.* Преступность/ Аманлыкъчы ишле. *Халкъны сезими ёсе баргъаны сайын, аманлыкъчылыкъ къуруй барады.* ❑ *Ичгичилик бла аманлыкъчылыкъ кибик осал къылыкъла бизни обществогъа келишмейдиле.*

АМАНСЫН *эт.* Считать *кого-что* плохим, принимать за плохое/ Аманнга, осалгъа, жараусузгъа сана. *Жаш, къызланы барын да амансынып, къатынсыз къаллыкъгъа ушайды.* □ *Сора атасы айтханды: "Кёрдюнгмю, биягъында талны амансынып, ийилирге эринип, алмагъан эдинг".* "Къарачай халкъ таурухла", 203.

АМАНСЫНЫУ *и. д. от* **амансын**/ Амансын дегенден этим *ат. Биреуню амансыныу. Этилген ишни амансыныу.*

АМБАР *ат.* Амбар/ Мирзеу эм башха товарла сакълар ючюн ишленнген суукъ мекям. *Бир жол кёгюрчюн жыйын, Ышанып къарт къаргъагъа, Салгъан эдиле аны Таматагъа амбаргъа.* Балаланы О., Башчы те ❑ *[Ансар:] Будайларыбызны оруп, басып бошагъанлыкъгъа, биягъы машинала бла ызына ташытып, амбарлагъа къуйдурдум.* Лайпанланы С., Гургумлу, 158.

АМБРАЗУРА *ат.* Амбразура/ Тюрлю-тюрлю къорууланыучу мекямладан эм бронемашиналада топладан, миномётладан, пулемётладан д. а. к. сауутладан тышына атыучу тешик. *Волхов фронтда юч совет аскерчи бир кезиуде кёкюреклери бла душман дзотланы амбразураларын жапхандыла.*

АМБУЛАТОРИЯ *ат.* **1.** Амбулатория/ Келген саусузлагъа неда аланы юйлерине барып багъыучу учреждение. *Бир жол жез самоварына тутурукъ къуйдургъа деп, элде амбулаторияны таматасы Петрович келди.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 184.

2. *В позиции определения:* амбулаторный/ Амбулатория бла байламлы. *Амбулатория учреждение. Аурууну амбулатория багъыуу.*

АМЕРИКАЛЫ *ат.* Американский. Американлыланыкъы, аланы тиллери, культуралары, историялары бла байламлы. *Америкалы халкъ оюм этгеннге кёре, полициячыла да АБШ-да аманлыкъчы ишлени селейталлыкъ тюйюлдюле.* "Коммунизмге жол", 1977, № 126.

АМЕРИКАНЛЫ *ат. къарач. къ.* **америкалы.** *Ашарыкъ продуктала бла бирге адамгъа биринчи керекли товарлагъа таймаздан багъаланы ёсюю американлыланы эм жунчуулу проблемаларыны бириди.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 69.

АМЁБА *ат.* Амёба/ Жюрюгенде санины формасын тюрлендиралыучу, бир клеткалы гитче жаныуар. *Амёбала, микроскоп бла болмаса, кёрюнмедиле.* ❑ *Амёбала асламысында сууда жашайдыла.*

АМИН *кес. дин.* Аминь!, да сбудется!/ Намазны, дууаны, алгъышны ахырында "тилегибиз къабыл болсун" деген магъанада айтылыучу сёз. *Боза гоппан алгъыш бла келир, "амин" бла кетер.* (Нарт

сёз.) О *Алгъышчыла алгъыш этсинле, Аминчиле амин десинле.* Хубийланы М., Къарачаймалкъар халкъ жырла, 79.

АМИНЛЕШ *эт.* О многих: произносить "аминь"/ "амин" де *(кёп адам бирге). Къартла алайдан аминлешип чачылдыла.*

АМИНЛЕШИУ *и. д. от* **аминлеш**/ Аминлеш дегенден *этим ат. Зикирде аминлешиу.*

АМИНОКИСЛОТА *ат.* Аминокислота/ Жаныуарланы бла битимлени битеу белоклу затларында болуучу органикалы затла. *Сютде организмни белокларын бирге жыйышдырыр ючун керекли бек магъаналы аминокислоталары болгъан казеин, лактольбумин, лактоглобулин дегенча аллай белоклу веществола бардыла.* "Коммунизмге жол", 1974, № 78.

АМИНЧИ *ат.* Молящийся человек/ "Амин" деучю.

АММА 1. *къ. ана. Жанадыла отунла, Жомакъ айтады амма, Отжагъада олтура, Нух тынгылайды анга.* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 57. ❑ *Сегизинчи март байрам кюнюдю аммаы.* Маммеланы И., Чалгъы, 120.

2. *къарач. къ.* **ынна.** *[Юнус:] Къоншуладан къачхан затыбыз да жокъду, тейри, минг берекет алагъа болсун, уллусуна, гитчесине да, акка, амма дегенлей, багъалатханлай турадыла.* Лайпанланы С., Гургумлу, 8. ❑ *Аны [школну] башында, къарт амманы чохуча, бир гитче чардакъ юйчюгю да барды.* Чотчаланы М., Эмтаза кёкню тюбюнде, 78.

АММА *байл. къарач. къ.* **болсада, алай болгъанлыкъгъа, алай болгъаны ючюн, алай.** *Аз да аша, аз да жаша, амма башынга эркин бол.* (Нарт сёз.) О *[Ферманы тамадасы:] Биз Покун сыртындан ызыбызгъа кёчерге кёп заман къалмагъанды, амма алкъын отлау игиди, ийнекле тоядыла.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 108.

АММА-ЖУККА *ат. къарач.* Скаканье на одной ножке *(детская игра)*/ Сабийле, къулакъларындан тутуп, бир аякълары бла секирип баргъан оюн. *Къызчыкъла аммажукканы бек сюедиле.*

❑ **Амма-жукка эт** прыгать на одной ноге, играть в амма-жукка/ кесинги къулагъынгдан тутуп тургъанлай, бир аягъынг бла секирип бар *(ойна). [Жашчыкъ]* дагъыда *бир кере кёмюлдю суугъа, сора чыгъып, бир аягъында аммажукка эте, кёнчегин кийди.* "Шуёхлукъ", № 72, 124. ❑ *Ибрахим, ...къумда чартлагъан нартюхледен аузун толтуруп, амма-жукка эте келип, биягъынлай анасыны къатына чёкдю.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 6.

АММИАК 1. Аммиак/ Азот бла водород бирге къошулгъанда къуралыучу, сууда эритгенде нашатыр спирт къураучу, ачы, аман ийисли, тюрсюнсюз газ.

2. *В позиции определения:* аммиачный/ Аммиак чыгъарыучу. *Аммиак завод. Аммиагы болгъан. Аммиак селитра.*

АММОНАЛ *ат.* Аммонал/ Тау эм аскер ишде хайырланылыучу, атылыучу зат; лагъым. *[Манаф:] Аммонал табып, бийикден кёзлеп, быргъыланы орунуна толу илипин ётдюребиз.* Этезланы О., Тарда, 175.

АМНИСТИЯ *ат.* Амнистия/ Сюд белгилеген азапдан тутмакъланы бир талайыны баш властны оноуу бла толу неда аны бир кесегинден эркин этилиую. *Аппа, бир талай жылдан амнистиягъа тюшюп, тутмакъдан бош болады.* "Шуёхлукъ", № 8.

❑ **Амнистия эт** амнистировать *кого*/ амнистия бер. *Совет властны юбилейи бла байламлы тут-*

макъланы бир талайына амнистия этилгенди.

АМОРТИЗАТОР *ат.* Амортизатор/ Амортизатор этер ючюн ишленнген адыр (керек). *Амортизаторлары осалдан, машина адамланы бек къыйнады.* ❑ *Не изледи эсе да, шофёр амортизаторла табалмады.*

АМОРТИЗАЦИЯ *ат.* Амортизация/ Механизмни кючю бла ургъан тауушну, силкиниую, чайкъалыуну аз этилиую. *Жаш машинасыны амортизациясын жаратмады.* ❑ *Машинаны жангы маркасыны амортизациясы игиди.*

АМПЕР *ат.* Ампер/ Электротокну кючюню ёлчеми.

АМПЕРМЕТР *ат.* Амперметр/ Электротокну кючюн ёлчелеучю прибор. *Физикадан устазны столундан амперметр хазна кетмеучю эди.* ❑ *Электротоварла сатхан тюкеннге амперметрле келгендиле.*

АМПЛИТУДА *ат. физ.* Амплитуда/ Чайкъала тургъан затны къымылдамай туруундан бир жанына бек уллу кетиую, чайкъалыуну уллулугъу. *Маятникни амплитудасы. Гыллыучаны амплитудасы.*

АМФИБИЯ *ат.* Амфибия *(позвоночное животное)*/ Сууда, жерде да жашаучу омураулу жаныуар. *Амфибияла сууда жашаудан суугъа, жерде да жашаугъа бек алгъа кёчген жаныуарладыла.* "Коммунизмге жол", 1972, № 123.

АМФИБРАХИЙ *ат. лит.* Амфибрахий/ Назму этиуню силлаботоникалы тюрлюсюнде басымлы бёлюм эки басымсыз бёлюмню арасына тюшюучю юч бёлюмлю стопа. *Некрасовну чыгъармаларында амфибрахийли назмула да кёндюле.* ❑ *Дактилле, амфибрахийле орус тилге тап келишгенлерин В. Г. Белинский белгилегенди.*

АМЫР *ат. эск. къарач. къ.* **буйрукъ.** *Юркдюле халкъ мени берген амырымдан, Эски жорукъ чирип ауады тамырындан.* Ёртенланы А., Жазгъанларыны сайламалары, 234.

▲ **Амыры тартмайды (тутмайды)** *угъайл. къарач.* ему не хочется, у него нет охоты (*что-л.* делать)/ бир затны этерге сюймейди, кёлю бармайды. *Гузабаракъ баргъан аскерчилени арыякъ болуп, жырларгъа асыры амырлары тартмады.* Хубийланы О., Аманат, I, 36. ❑ *Бет-къол жууаргъа, ауузланыргъа да амыры тартмай, сигаретни эринине илиндирип, Дайпур орамгъа чыкъды.* "Огъурлу танг", 187.

АНА *ат.* **1.** Мать/ Сабийли тиширыу. *Уллу эгечим Саният урчукъ ийире, аны кичиси Хабий ушхуур эте, анам да жау чайкъаргъа гыбытны хазырлай айлана эди.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 34. ❑ *Олтурады, гуржаба эше, Ариу, чырайлы жаш ана, Къарай-къарай бешикдеги Къызылуурт жашчыгъына.* "Шуёхлукъ", № 20, 25.

2. Мама *(обращение к матери)*/ Сабий анасына сёлешгенде айтылады. *"Ана, бир затынг бармыды? Ач болгъанма",– деди Ибрахим.* "Шуёхлукъ", № 58, 82.

3. Мать *(обращение к пожилой женщине)*/ Къартайгъан тиширыугъа сёлешгенде айтылады; биринчи бетде, кёплюк санда жюрютюледи. *Арбазда урчукъ ийире тургъан къатыннга жаш: "Кюнюнг ахшы болсун, анабыз,"– деди.*

4. Самка *(у некоторых животных)* Балалы тиши жаныуар. *Тууарчыла бузоуланы аналарына къошуп, ала бла бирге ёсдюредиле.* ❑ *Ансларын кёргенлей, къозучукъла макъыра башладыла.*

❑ **Ана къаз** гусыня/ тиши къаз. *Ынна ана къазны гурт жатхан орунуна кийирди.* **Ана къой** *эл мюлк.* овцематка/ тёлю бериучю къой, тиши къой. *Мюлкню ана къойлары беш къойчу къошха юле-*

шиннгендиле. "Коммунизмге жол", 1983, 136. **Ана тонгуз** *эл мюлк.* свиноматка/ тёлю бериучю тонгуз. *Ана тонгузла чочхаларын ызларындан тизип ойнайдыла.* "Алчыла", 142.

▲ **Анадан туума в чем (или как) мать родила**/ быстырсыз, къымыжа. *Ол анадан туума эди.* **Анадан туума къымыжа бол** становиться голым, оставаться в чем мать родила/ *тешин, юсюнгде жугъунгу къоймай теш. [Жаш:] Тюшюмде кесими анадан туума къымыжа болуп кёргенме.* (Фольк.) **Анадан туума сау бол** выздоравливать, стать совершенно здоровым/ саппа-сау бол, кийик сау бол. *Дарманла ичип юч кюн жатхандан сора, жаш анадан туума сау болду.* **Анам бергенни тёгейим** будь я (трижды) проклят/ биреуню бир затха ийнандырыр ючюн, анасы бла ант этиу. *[Халит:] Анам бергенни тёгейим, мен бу ишни былай къойсам!* "Коммунизмге жол", 1978, № 94. **Анамдан жангы туугъанча болдум** я сильно обрадовался/ бек къууандым. *Ол хапарны эшитгенимде, анамдан жангы туугъанча болдум.* **Ананг ёллюк** бедняга *(с оттенком сочувствия)*/ харип, жазыкъ *(эриуню, жазыкъсыныуну билдиреди). [Хабийбат жашына:] Ананг ёллюк, сени келлигинги мен нек билмегенме?"* "Коммунизмге жол", 1976, № 134. **Анангы сютюнден халалынг болсун** отдаю тебе безвозмездно/ "бир тюрлю хакъ излемейме, алайлай береме" дегенни билдиреди. *[Афенди Мажитге:] Аны [гылыуну] сеннге береме, ингирде келсе, кёрюрсе; анангы сютюнден халалынг болсун, кёп жунчугъанса, жугъунг да керек тюлдю.* Эбзелан ы А., Махти, 51. **Анасына жигит (эркек) туугъан** мужественный, храбрый, смелый, отважный/ жигит, батыр, къоркъа билмеген. *Анасына жигит туугъан Гапалау.* "Къарачай халкъ жырла", 95. **Анасына уа!** как жаль!, чёрт побер!/ нечик тапсыз болду! *(ёкюнюуню, жарсыуну билдиреди). Анасына уа, бюгюн дырынны жыярча болсакъ, нечик иги эди!* **Анасындан жангы тууду** он почувствовал себя на седьмом небе/ бек къууанды. – *Биз кесибизни сёгерге, аманларгъа тапсакъ, анабыздан жангы тууабыз,– деди Чомур сёзню жаратыр жанындан.* Хубийланы О., Дерт, 7. **Анасын махта** материться/ анасына аман сёзле айт. *Ол анасын махтагъаннга кечмеучю эди.* **Анасыны уузуна дери къусду** он вырвал все/ ичинде жукъ къалдырмай къусду.

АНА-БАЛА: Ана-бала болуп жашайбыз живем как одна семья/ бир юйюрча (татлы) жашайбыз. *[Шамкъыз:] Масхут бла, эгечи бла да биз ана-бала болуп жашагъанлы ма жыйырма жылдан атлап барады.* "Минги Тау", № 39, 125.

АНАЙ *ат. фольк.* Мать *(ласк.)*, мама/ Адам анасын неда уллайгъан тиширыуну эркелетип, "анам" деп айтханны билдиреди. *Ой, анай, анай! (Фольк.)* □ *Эл эски жууа эди, анай да эски тонун жууа эди.* (Нарт сёз.)

АНАКА *ат.* Мамочка, матушка *(обращение к матери)* Аначыгъым, аммачыгъым *(сабий анасына сёлешгенде айтылады). Юсюбюз бек тазады, Жюреклерибиз токъду, Анакам, сенден сора, Мен излеген жокъду.* Къулийланы Къ., Жулдузчукъла, II.

АНАЛИЗ *ат.* **1.** Анализ/ Бир затны энчи халларын, бёлюмлерин не жаны бла да тинтиуню илму амалы; антоними: синтез. *Анализ кёргюзтгеннге кёре, ишден кетгенлени асламысы жаш адамладыла.* "Коммунизмге жол", 1979, 171.// Разбор, рассмотрение *чего*/ бир затны хар не жаны бла да къуралыуу, тинтилиую. *Комиссия дерслени анализин бардыргъанды.* □ *Басмада чыкъгъан затха толу анализ берип, аны болумун тюз тинтип жазылгъан статьяланы къой да, чыкъгъан китаплагъа адамыча*

рецензия да жазылмайды. "Шуёхлукъ", № 7, 124.

2. Определение ссстава вещества/ Веществону неден къуралгъаныны тинтилиую, ачыкъланыуу. *Химия анализ. Къанны анализи.*

❑ **Анализ эт** анализировать/ хар не жаны бла да къара, тинт, терге, сюз. *Устала биченнге химия анализ этгендиле.* ❑ *Жазыу ишлеге анализ этилгенди.* ☐ *Суратха анализ эте туруп, школчу айтхан юзюк айтылыулагъа, толу болмагъан оюмлагъа ыразы болуп къалмазгъа керекди.* "Шуёхлукъ", № 33, 89.

АНАЛИЗАТОР *ат.* Анализатор *(разные приборы)*/ Затлагъа анализ этер ючюн хайырланыучу приборла. *Заводда не тюрлю анализаторла да толу жетишедиле.* ❑ *Газланы анализатору.*

АНАЛЫ *сыф.* Имеющий мать/ Анасы болгъан. *Аналыны кёлю ойнар, аталыны кёзю ойнар.* (Нарт сёз.) *Аналыны кёлю – тау.* (Нарт сёз.)

АНАЛЫКЪ [1] *ат.* **1.** Материнство *(родство)*/ Анада кесини сабийлерине болгъан жууукълукъ сезим. *Сынамасам аналыкъны татыуун, Жер алтыны битеу мени болса да, Сынар ючюн берирем жер алтынын, Шо садакъа жыяр кюннге къалсам да.* Зумакъуллаиы Т., Кёз жарыгъым, 43. ❑ *[Азамат анасына:] Мен сени баланг эсем, аналыкъ хурметинги тёппемде тутаргъа борчлума.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 124.

2. Обязанности матери по отношению к своим детям/ Ананы кесини сабийлерини аллында борчу. – *Мен кесим аны жашауда тутхан, аталыкъ, аналыкъ, эгечлик, къарнашлыкъ этген адамланы кючлеринден сау къалгъанма.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 7. ❑ *Аналыкъ этгенден къыйын иш дунияны башында жокъду.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 13.

3. *къарач.* Ёге ана (*къ.* **ёге**). *Къызчыкъны аналыгъы ишден къайтды.*

АНАЛЫКЪ [2] *ат. этн.* Свадебный подарок матери *(от жениха или невесты)*/ Келин неда киеу къайын анасына салгъан сый (берне). *Келин аналыкъ деп сый этеди: мухарске, жибек жаулукъла, жыйрыкълыкъла салады* (Фольк.). ☐ *Аналыкъ деп, аталыкъ деп дауларла, Тил тутмаса, хар бириси жауларла.* Будайланы Х., Алтын тау, 50.

АНАРХИЗМ *ат.* Анархизм/ Бир тюрлю къырал властны да кереклиге санамагъан, анархияны жакълагъан, къурамлы политика кюрешни угъайлагъан жамауат-политика агъым. *Анархизм жамауат-политика агъымча Запад Европада 19 ёмюрню 40–70 жылларында къуралгъанды.*

АНАРХИСТ *ат.* **1.** Анархист/ Анархизм жанлы адам, анархист организацияны адамы. *Анархистле къыралсыз, властсыз жамауат къурар ючюн кюрешедиле.*

2. *В позиции определения:* анархический/ Анархизм бла байламлы. *Анархист ниетле. Анархист къауумла.*

АНАРХИЯ *ат.* **1.** Анархия/ Властха таматалыкъ, башчылыкъ этиуню бир тюрлюсюн да унамагъанлыкъ. *Анархия къайсы къырал къурулушха да чюйре келеди.*

2. *кёч.* Безначалие, беспорядок, хаос/ Оноу жокълукъ, низамсызлыкъ. *Ишде анархиягъа жол берирге жарарыкъ тюйюлдю.*

АНАТОМ *ат.* Анатом/ Анатомиядан специалист. *Къабарты-Малкъар Къырал университетде бусагъатда анатомла, физиологла кёпдюле.*

АНАТОМИЯ *ат.* Анатомия/ Жаны болгъан организмни къура-

лыууну эм формасыны юсюнден илму. *Жаныуарланы анатомиясы. Битимлени анатомиясы. Адамны анатомиясы.*

АНАФОРА *ат. лит.* Анафора/ Бир бирге жуукъ неда жанаша тизгинлени, строфаланы неда айтымланы къайтарылып айталыуларын кёргюзтген стилистика амал. *Ол [Кязим] анафораны [назму тизгинлени бир кибик башлауну] кенг файдаланады.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 147.

АНАЧЫ *ат. эск.* Повитуха, женщина, которая принимает роды. Тиширыу сабий таба туруп, анга болушуучу къатын. *Къыз сабийге башха тёре болгъанды, Бир аначы жууун, чёргеп алгъанды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 37.

❑ **Аначы къатын** *эск. къарач. къ.* **аначы.** *Аначы къатын къолу бла таякъ сапчыкъны акъырынчыкъ шап деп къакъды, къолларын челекге жууун, шымпылдыкъны ары жанында тургъан Арсенийге къычырды.* М. Ш о л о х о в. Дон хапарла, 97. ❑ *Аначы къатынла: "[Сабий] атасына союп къаплагъанча ушайды,"– дейдиле.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 193.

АНАЧЫЛЫКЪ *ат.* Помощь при родах, родовспоможение/ Аначыны иши. *Бир жолда ол аначылыкъ этген къарт къуртха аланы [сабийлени] экисин да кёрюп, уллу тамаша болгъанды.* "Къарачай халкъ таурухла", 143.

❑ **Аначылыкъ хакъ** *этн.* половина мяса барана, зарезанного в честь новорожденного,– доля повивальной бабки/ туугъан сабийни къууанчына кесилген къойну этини жарымы – аначылыкъ этген тиширыуну юлюшю. *Жашла ыннаны аначылыкъ хакъын юйюне жетдирип келдиле.*

АНАША *ат. сёл. тил.* Вид наркотиков/ Наркотиклени бир тюрлюсю. *Кёлтюрген заманда [жашны] опиум бла анашадан кюйген санлары кеслери алларына атлагъанча, учуп-учуп кетедиле.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 113.

АНГИНА *ат.* Ангина/ Тамакъны ал жаныны хырыулу къабугъуну суукъ чабып ауруу. *Микробла адамны ауузуна тюшселе, ангина башланады.* ❑ *Ангинадан ауругъанла стафилоккокланы жаядыла.*

АНДА *орун. сёзл.* Там/ Ол жерде; былайда угъай. *Тау таудан – бийик, анда жашагъан – кийик.* (Н а р т с ё з .) ○ *Гитчечик болса да, Саматчыкъ юйлерини къатында госпитальгъа барып, анда жаралыланы бир къауумлары бла уллу шагъырей болгъанды.* Т ё п п е л а н ы С., Атам урушдан къайтса, 5.

АНДАГЪЫ *сыф.* Тамошний, находящийся там/ Ол жердеги; былайдагъы угъай. *Ол андагъы гебен. Андагъы жаш. Андагъы, мындагъы таулагъа къарайбыз.*

АНДАГЪЫЛЫ *заман. сёзл. къарач.* Андан бери (*къ.* **андан** [1]) – *Ай, гяуур бурху, сенмисе андагъылы мени къозуп тургъан?– деп, [жашчыкъ] школчу тенгин къучакълады.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 72.

❑ **Андагъылы бери** *заман. сёзл. къарач.* андан бери *къ.* (**андан** [1]). *[Шыйых афендиге:] Андагъылы бери мени да, кесинги да союп турмай, аны айтсанг а.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 117. ❑ *Келген, ким эсе да, юйге кирлик адам болмаз ансы, андагъылы бери эшикде турмаз эди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 132.

АНДА-МЫНДА *сёзл.* **1.** *орун.* Там-сям, местами, *кое-где*, в разных местах/ Къалайда болса да, тюрлю-тюрлю жерледе, арлакъда-берлакъда. *Анда-мында жангы биченчи жыйынланы къошларындан кёксюл от тютюнлери хауа-*

гъа къалкъады. Шахмырзаланы С., Танг аласында, 129. ❑ *Анда-мында жулдузланы араларында булутла тырмы сюзюлгенлери себепли, кёк бир да алышынмай жылтыраукъ ташха ушайды.* Хочуланы С., Хапарла, 86.

2. *заман. къ.* **анда-санда**. *Анда-мында бир эл тюпчю ит юрсе да, ырахатлыкъны бузарча зат эсленмейди.* Этезланы О., Тарда, 149. ❑ *Жагъада кишенленнген атланы къарелдилери, андамында бир кёрюнюп, шошлукъгъа тумаланадыла.* "Шуёхлукъ", № 27, 70.

АНДАН [1] *орун. сёзл.* Оттуда/ Ол жерден; антоними: мындан. *Мындан барсанг – тик энишге, андан келсенг – тик ёрге.* (Нарт сёз.) ○ *Андан а тирмен ташны тишеген тауш болмаса, башха тауш эшитилмейди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 7.

❑ **Андан ары** далее, дальше. **1)** продолжать начатое/ айтылгъан затдан сора, дагъыда. *Андан ары не айтырыкъ эсе да, Къырымгерийни таягъы полгъа женгил-женгил къагъылыргъа къалып, сёзню артына жетерге къоймады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 223. ❑ *Жаш, къыйыргъа кетип, тынчайгъандан сора Субай [хапарны] андан ары бардырады.* Зокаланы З., Солуу кюн, 34; **2)** затем, в дальнейшем/ артда, ол жолдан сора. *– Андан ары не болгъанларын кёзюбюз бла кёрмегенбиз, – дейдиле элчиле.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 42. ❑ *Андан ары уа [къыз бла жаш] атла бла уллу къарангы агъачны ичинде къара дорбуннга кирип жашай эдиле.* Хочуланы С., Хапарла, 69. **Андан бери** с тех пор; так долго/ ол замандан бери, аллай бир заманны ичинде. *Андан бери Алимни кючюне элде ишекли болгъан жокъду.* Зокаланы З., Солуу кюн, 5.

АНДАН [2] *бойсундур. байл.* Поэтому, потому/ Аны ючюн, аны себепли. *[Тюлкю:] Мен экигизден да къарыусузма да, андан айтаса.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 316.

АНДАН-МЫНДАН *орун. сёзл.* Отовсюду, из разных мест/ Хар къайдан да, тюрлю-тюрлю жерледен, тёгерекден. *Андан-мындан жыйыла, Юй къонакъладан толду, Хораз насыплы болду.* Балаланы О., Басняла бла фельетонла, 18. ❑ *Андан-мындан сенгирчкелени жырлагъанлары, укуну къычырыгъы эшитиледиле.* Толгъурланы З., Айыуташ, 34.

АНДА-САНДА *заман. сёзл.* Иногда, изредка, временами/ Бирбирде, къуруда угъай, санлап бирде. *Анда-санда ызларындан кимни эсе да атларыны туякъ тауушлары эшитиледи.* "Шуёхлукъ", № 4, 12. ❑ *Аны алай болгъанын Мустафир биченликни бир жери асыры бек къымылдап, анда-санда кырдыкланы ёрге-ёрге секиргенлеринден биле эди.* Толгъурланы З., Айыуташ, 42.

АНДИ *ат.* Начёс, ворс/ Жюнден этилген затны тышына чыкъгъан тюю. *Жамычыны андиси. Къалпакъны андиси. Боюнлукъну андиси.*

❑ **Анди жамычы** андийская бурка *(бурка высшего сорта, изготовленная из длинных волокон шерсти)*/ Тышында узун тюклери салынып тургъан жамычы, бек багъалы жамычы. *Сарыбий, атындан тюшюп, ат иерни тюбюне салып, анди жамычысына чулгъаныпп олтурду.* Этезланы О., Тарда, 63. ❑ *Анди жамычы туугъан жеримде, Ана жюрекни жылыуу сенде.* Къудайланы М., Туугъан элим, 15.

АНДЫЗ *ат.* Девясил/ Къош гюллени къауумундан бийик ёсюучю, сары чыгъыучу, уллу чапыракълы ханс; тамырындан маллагъа кичиу дарман этип болгъандыла. *Андыз чапыракъ, бусакъ къабукъ – бары да дарманды.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 109. ❑ *[Бадиймат Бийнёгерге:] Андыз*

ашагъан улакъча, ынчхай турма да, айт. Къобанланы Д., Таулада тауушш, 140.

АНЕКДОТ *ат.* Анекдот/ Сакъламай тургъанлай терен оюмлу ахыры болгъан, къысха, кюлкюлю хапар. *Насыра Хожаны анекдотлары къарачай-малкъар тилде китап болуп чыгъарыкъдыла.* ❑ *Жашла, эрикгенден, анекдот айтып кюледиле.*

❑ **Анекдотлукъ бол** оказываться в смешном положении, позориться/ кюлкюге къал, бедишлик бол. *Къызгъа лакъырда этеме деп, жаш, сёлеше билмегенини хатасындан, анекдотлукъ болду.* ❑ *Тепсей билмеген жаш, анекдотлукъ болурма деп къоркъуп, тойгъо чыкъмады.*

АНКЕТ *ат. сёл. тил. къ.* **анкета.** *Осал адам эди – Къыстадыла ишинден. Ол а даулашады Анкетини юсюнден.* "Шуёхлукъ", № 8, 4. ❑ *Ректор бла сёлешип, Анкет зат да толтургъанды, "Бир кёрейим",– деп, Эшек Партагъа да олтургъанды.* Балаланы О., Башчы теке, 23.

АНКЕТА *ат.* Анкета/ Бир затны юсюнден хапар алыр ючюн соруулары болгъан къагъыт. *Мен мурат этген эдим, алай а анкетада соруулагъа жууап этмей, ишге, окъуугъа да къалай кирликсе?* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 411. ❑ *Ала, тауну къарлары, къыш эрттенде Халкъынгы жюрегича тазадыла.* ▭ *– [Къыргъызстан...] школчу таулучукъланы кёбю сенде туугъанларын анкетада жазадыла.* Отарланы К., Сайлама, II, 101.

АННОТАЦИЯ *ат.* Аннотация/ Китапны, статьяны неда бир башха аллай ишни магъанасы жазылгъан, бир-бирде уа багъа бичилген къысха характеристика. *Къайсынны жангы китабы басмадан аннотациясы бла чыкъгъанды.* ❑ *Диссертацияны аннотациясы. Статьяны аннотациясы.*

АННЯ *ат. къ.* **амма**/ – *Ання, мен окъургъа сюеме...* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 22. ❑ – *Аннячыкъ, андан сора да биле болурса, энди бир сагъыш эт, не-е?* Шаманланы М., Окъа бёрк, 13.

АНОНИМ *сыф.* Анонимный/ Автору жашырылып, кёргюзтюлмей жазылгъан. *Аноним письмо. Аноним китап.*

АНСА *хоул. кес.* Еще бы, ну конечно/ Адамны сёз нёгерини айтханына къарамын кёргюзтген сёз, "алай болмай а", "аны алайлыгъына не сёз барды" деген магъанада жюрютюледи. *– Кесине керек болса, ары ким да барады. – Анса(уа).* ❑ *[Мустафа:] Анса, уялгъанкым а азды да!* "Шуёхлукъ", № 46, 9.

АНСАМБЛЬ *ат.* **1.** Ансамбль/ Бир художествоlу коллективча тепсеген, жырлагъан д. а. к. артистлени къаууму. *Нальчикде, Къарачай шахарда педагогика институтла ачыладыла, тепсеуню, жырны ансамблляри къуралады-ла.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 37. ❑ *1965 жылда Къабарты-Малкъарны жыр эм тепсеу ансамбли эки профессионал коллективге юлешиннгенди.* "Шуёхлукъ", № 3, 22.

2. Комплекс зданий, сооружений и т. п./ Юйлени неда аллай башха мекямланы бир бирлери бла жарашыулары, тап келишиулери. *Шахарланы ишлеген эм жангыртхан кезиуде аланы араларыны архитектура ансамбллерин къурауну жалчытыргъа керекди.* "Коммунизмге жол", 1969, № 124. ❑ *Римни муниципалитетини юйю Капитолийни аллында майданда архитектура ансамблни да Микельанджелло ишлегенди.* "Коммунизмге жол", 1973, № 64.

АНСТАН *мурат. сёзл.* Просто, просто так/ Бир тюрлю мурат бла угъай; бош, бош алай. *Бир кюнлени*

кюнюнде Алай анстан тюбеше, Бал чибин бла къара къуш Болгъандыла сёлеше. О т а р л а н ы К., Назмула бла поэмала, 76. ❑ *"Мени жаным ёксюз къалсын,"– деп, таулула айтыучу сёз бош, анстан чыкъгъан болмаз.* "Коммунизмге жол", 1972, № 161.

АНСЫ *бойсундур. байл.* Иначе, а то, а не то/ Жаланда къош айтымны кесеклерин байлап, шартлаукъаршылау магъанада жюрюйдю. *[Коля:] Валя, сен бар де, ансы ма бу уллу сары къаядан ары да ауайым!* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанngан жюрекле, 78. ❑ *Хата этдирген тёлеуюн кеси берликди, ансы аны башха адам тёлемез.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 158.

АНСЫН *бойсундур. байл. сёл. тил. къ.* **ансы.** *Билдирмегенсиз, ансын келлик эдик.* ❑ *[Исмайыл:] Бу аллах урлукъ шайкала не болдула, ансын ол экисини [Хасан бла Нухну] ызларындан тюзетирек.* Э т е з л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 92.

АНТ *ат.* Клятва, клятвенное обещание, зарок/ Къаргъаныу сёз, бир затны этер ючюн берилген сёз. *Тойгъан антын унутур.* (Н а р т с ё з .) ○ *Туугъан журтум, ёхтем деу халкъым, Сизни ючюн жашаргъады антым.* "Жарыкъ жолда", 48.

❑ **Ант эт** клясться, божиться, давать зарок, зарекаться/ къаргъан, ант сёз бер. *Кёп алдагъан кёп ант этер.* (Н а р т с ё з .)

▲ **Ант аны (сени) къурутсун** чёрт с ним *(с тобой, с ней, с вами, с ними)*/ "айтылгъан, этилирге керекли затны этмей эсенг, адам сёзюне тынгыламай эсенг, сюйгенинглей эт, къалай сюйсенг, алай эт" дегенни билдиреди. *[Устаз:] Керек эсе, окъусун, керек тюйюл эсе, ант аны къурутсун.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 32. ❑ *Атасы жашына:] Ант сени къурутханды, юйюнге жыйылсанг!* "Коммунизмге жол", 1976, № 39.

Ант жетсин чёрт побери **1)** употребляется как недоброе пожелание по отношению к кому при возмущении, досаде и т. п./ биреуге ачыуланнганда, жюреги къыйналгъанда айтылыучу аман тилек. *– Ай сен къуртхагъа ант жетсин!* "Шуёхлукъ", № 59, 68. ❑ *– Ант жетге эди Малжейге!* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 251; **2)** *межд.* Употребляется при выражении возмущения, негодования, удивления, восхищения и т. п./ адамны ачыуланнганын, бек сейирсиннгенин д. а. к. сезимлерин билдиреди. *Ахматны муратлары кёпдюле, ант жетмезликни.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 101. **Ант-къырал эт** *къарач.* клясться, дать клятвенное слово/ къаргъаныш, сёз бер; ант эт. *Бир ат, бир бёрю, бир тюлкю ант-къырал этип, бир бирлери бла къарнаш болгъандыла.* "Къарачай халкъ таурухла", 217. **Ант ызындан болсун** будь он (трижды) проклят/ Ант тынчайтмасын, ант жетсин. *[Шохай:] Анп ызындан болгъай эди, ол [Самат] энди аны тапмаса.* "Шуёхлукъ", № 55, 26. **Антына ёлмеди** он не нарушил своей клятвы, оставался верным присяге/ Антына кертичи болду. *Мен жаратылгъанлы бери ол кюнден бек къууанмагъанма десем, антыма ёлмезме.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 30. ❑ *Мен ханны къызыма, сеннге барыргъа сёз бергеним эсиме тюшюп, антыма ёлмейим деп келгенме, эшикни ач.* "Къарачай халкъ таурухла", 185. **Ант этдир** *мод. сёз.* по правде сказать, ей-богу, клянусь/ сёлешген адамны айтхан затыны алайлыгъына ышаннганын кёргюзтеди. *[Аубекир Зулейхагъа:] Тынып къал! Ант этдир, къамыжакъныча, эзип къоярма.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Айыуташ, 16. *[Мустафир:] Ант этдир, бу жууугъум да, хайт десе, стаканны кесин окъуна жутуп къоярыкъды.* "Коммунизмге жол", 1972, № 77.

❑ **Ант этеме** *мод. сёз.* честное слово, клянусь/ оллахий, тейри *(жаланда биринчи бетни форма-*

сында жюрютюледи). [Жанбермез:] Ант этеме, Огъары элни коммунистлери бизни излей башлагъан болурла. Этезланы О., Тарда, 80. ❑ *[Масхут:] Ант этеме, Ахмат, санга тюберге деп жаллагъанымдан башха жумушум жокъ эди...* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 64.

АНТОГОНИЗМ *ат.* Антагонизм/ Бир бирге къажау кючлени, ниетлени арасында къаты кюрешни билдирген, жарашдырыргъа онг болмагъан чюйрелик. *Классланы антагонизми кетмей, эркинлик болмазын поэт сезгенди.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 67.

АНТАГОНИСТ *ат.* **1.** Антагонист/ Жарашдырыргъа онг болмагъан душман, къанлы жау. *Буржуазия антагонистле.*

2. *В позиции определения:* антагонистический/ Бир бири бла арталлы да келишмеген. *Капитализмни ёсюую бла бирге миллет чекле уллудан уллу оюлуп, миллет энчиликни орунуна классланы антагонист къаршчылыкъларын болдурады.* "Ленинни байрагъы", 1970, № 132.

АНТАУ [1] *ат.* Стог, скирда/ Гебенни бек уллусу. *Черени болмагъанны антауу да болмаз.* (Нарт сёз). ○ *Хастанда къартла аяусуз бичен къалайдыла: тишле, антаула ёсе башлагъандыла, аланы мурдорларына келтирип, саулай-саулай гебенлени сюейдиле.* Кацийланы Х., Тамата, 217. ❑ *Батанда, гебенде да кёп тутмай, [Малжей бла Чоллай] биченлерин антаула этип къаладыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 331.

АНТАУ [2] *ат. къ.* **антау жип.** *Антауну узуну ахшы, сёзню къысхасы ахшы.* (Нарт сёз.)

❑ **Антау жип** широкий, длинный ремень из кожи крупного рогатого скота особой обработки, используемый в качестве аркана/ жантауну туур териден этилген тюрлюсю, уллусу. *Алауган иги да жууугъуракъ къысылып къарагъанда, эки ёшюнюн да имбашлары бла сыртына атып, уллу чынар терекча ийнеси, антау жипча халысы бла жерни жарылгъанларын жамай тургъан бир эмеген къатынны кёрдю.* "Нартла", 138.

АНТЕННА *ат.* Антенна/ Радиоустановканы, радио толкъунланы тутаргъа эм берирге жарагъан кесеги. *Радио антенна. Телевизор антенна.* ▭ *Жерде антенна бузулгъаны себепли, пресс-конференция бир кесек артха башланды.* "Коммунизмге жол", 1969, № 236. ❑ *Аны [юйню] башында телевизор антенна кёрюнеди.* "Коммунизмге жол", 1973, № 20.

АНТИБИОТИКЛЕ *ат. кёп. сан.* Антибиотики/ Аурутуучу микроорганизмлени жашау кючлерин хорлаучу, биологияны кючю бла жаратылгъан зат. *Врачдан эркинликсиз антибиотиклени ичерге жарамайды.* ❑ *Ырахын айыугъа глюкоза эм антибиотик къуйдула.*

АНТИКОММУНИЗМ *ат.* Антикоммунизм/ Коммунист теориягъа эм практикагъа къажау идеология эм политика. *Секцияланы заседанияларында антикоммунизмге къажау кюрешни бек баш проблемалары эм башха вопросла сюзюлгендиле.* "Коммунизмге жол", 1973, № 51.

АНТИЛОПА *ат.* Антилопа/ Туур, къой малча экиленнген гышмылы, ышныр этиучю хайыуан, кийикни бир тюрлюсю. *Нальчикни зоопаркына зебра, гуаноко, леопард, антилопа гну дегенча жер башында аз тюбеген сейирлик жаныуарланы келтирликдиле.* "Коммунизмге жол", 1973, № 61.

АНТИФАШИСТ *ат.* Антифашист/ Фашизмни душманы, фашизмге къажау кюрешген адам. *Биз барыбыз да антифашистлебиз.*

АНТЛАШ *эт.* Давать друг другу клятву/ Бир бирге ант эт, ант сёз бер. *Жашла ёмюрге дери бир бирге кертичилей къалыргъа антлашадыла.*

АНТЛАШЫУ *и. д. от* **антлаш**/ Антлаш дегенден *этим ат. Шуёхланы антлашыулары.*

АНТЛЫ *сыф.* Преданный, верный/ Бек сюйген, ахшы кёрген, керти. *[Рачыкъау атасына:] Мен, жайылып, тёгерекге бир къарайым, антлы досуму, Сосурукъну да бир кёрейим,– дейди.* "Нартла", 209. ❑ *Антлы тенги Мусса, атын да терлетип келип, Солтан-Хамитни юйюне тюшдю.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 142.

АНТЛЫЛЫКЪ *ат.* Преданность/ Терен сюймеклик, кертичилик, антны бузмаулукъ, таза жюрек бла берилмеклик. *Бир бирге антлылыкъ жашлагъа кюч береди.*

АНТОЛОГИЯ *ат лит.* Антология/ Башха-башха авторланы сайлама чыгъармаларыны, асламында назмуларыны жыйымдыгъы. *Малкъар поэзияны антологиясы. Къарачай литератураны антологиясы. Халкъ жырланы антологиясы.*

АНТОНИМ *ат грам.* Антоним/ Магъаналары бир бирге чюйре келген сёзле. *Кязим Мечиев "Ачыкъ сёз" деген назмусунда да тюз илишанла бла терсликни ич магъанасын тутхан белгилени антоним халда суратлайды.* Маммелаты Д., Кязим Мечиев, 73.

АНТРАКТ *ат.* Антракт/ Спектакльни неда музыка концертни бёлюмлерини арасында къысха солуу кезиучюк. *Антрактда адамла ложадан ложагъа ёте, шинтиклени аралары бла бара, сейирсиннгенлерин бир бирге айта эдиле.* "Шуёхлукъ", № 43, 113.

АНТРАЦИТ *ат.* Антрацит/ Ташкёмюрню бек иги сорту, къара тюрсюню, бек жылтыраукълугъу, иги жылытыуу бла айырмалысы. *Антрацит ташкюмюрню бирси сортларындан эсе сыйлыды, аны себепли багъады.*

АНТРОПОЛОГ *ат.* Антрополог/ Антропологиядан специалист. *Жашха алимле, медикле, антропологла эм психиатрла къарагъандыла.* "Коммунизмге жол", 1969, № 100.

АНТРОПОЛОГИЯ *ат.* **1.** Антропология/ Адамны жаратылыуун, тюрлениуюню, адамланы расаларыны эм адамны чархыны ишлениуюню тюрлениуюню юсюнден илму. *Аны географиядан, этнографиядан, антропологиядан иги билими болгъанды.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 110. ❑ *Ол антропологиягъа, этнографиягъа, зоологиягъа, географиягъа уллу къошумчулукъ этгенди.* "Коммунизмге жол", 1971, № 138.

2. *В позиции определения:* антропологический/ Антропология бла байламлы. *Антропология тинтиу. Антропология музей.*

АНТСЫЗ *сыф.* Нечестный, недобросовестный/ Антына ётюрюкчю, адамлыкъсыз, осал. Асламысында айланыу сёзча хайырланылады. *Антсызны ант тыймаз.* (Нарт сёз.) ○– *Ай, антсызла, кереклиде уа быллай мёлекле болмаз эдигиз.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 137. ❑– *Жаратмайма Шоштарны къайтханын, жаратмайма,– деди аппа бир ауукъдан. – Ол антсыз албугъартып келгенди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 61.

АНТСЫЗЛЫКЪ *ат.* Нечестность, шалость/ Адамгъа ушамагъан иш, аман къылыкълылыкъ. *Мени онгсузлугъум, сени антсызлыгъынг.* (Нарт сёз.)

АНТСЫЗМА *мод. сёз.* Честное слово, я не я, если...; клянусь/ Сё-

лешген адамны айтхан затыны кертилигине ышанныганын, антын кёргюзтеди, жалан да биринчи бет формада жюрюйдю. *[Харун:] Антсызма, мен аны [Азретни] ол эки жилтин кёзюн суукъ тюрмеде жукълатмасам.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 83. *[Музафар:] Антсызма, мен бюгюн бир гектар жерни биченлигин къойсам.* "Коммунизмге жол", 1973, № 126.

АНТЫМ *мод. сёз.* Честное слово, клянусь/ Оллахий, ант этеме, ийнан, антсызма. *Ой тузакъды дейле, антым, къоймайла, Мени къолумдагъы къурукъгъа, Айжанакъны сюймей не этейим, Ол юйретир ариу къылыкъгъа.* "Малкъар халкъ жырла", 118. ❑ *[Асхат:] Антым, урушну кезиуюнде былайда бизни партизан отряд болмагъан жер къалмагъанды.* Боташланы И., Пьесала, 165.

АНЧА *кёрг. алм.* **1.** Столько, вот столько/ Ол къаллай бир эсе да, аллай бир, аны чакълы. *[Сакийнат:] Болса да аны [Омарны] аты манга алай сыйлы нек болгъанын анча жылны ичинде кишиге айтып ангылаталмагъанма.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 7. ❑ *[Кулийна:] Ий, Доржу, бу тенг машокланы анча сайын нек ауушдуруп кюрешесе?* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 137.

2. Соотносительное слово/ Баш айтымда байлау сёзню къуллугъунда жюрютюледи. *Ненча тилни билсенг, анча адамгъа саналырса.* (Нарт сёз.) ○ *Ненча кере тюбесе да, анча кере саламлашхан Мазанны адети болуучу эди.* "Коммунизмге жол", 1978, № 56.

АНЧАНЧЫ *кёрг. алм.* **1.** Вот такой по порядку/ Ол ненчанчы эсе да, аллай биринчи. *Ол кюн чабышыуда Аслан экинчи болгъанды, анчанчы бюгюн сен да болгъанса.*

2. Соотносительное слово/ Баш айтымда байлау сёзню къуллугъунда жюрютюледи. *Ненчанчы десенг да, анчанчыны чакъырайыкъ,– деди Омар Мажирге.*

АНЧАУ *къаум. сан. къ.* **анчаулан.** *Анчау болуп ишлеселе, беш гектар биченликни бир кюннге ала да чалырла.*

АНЧАУЛАН *къаум. сан.* **1.** Столько-то *(людей)*/ Аллай бир адам. *Анчаулан бери къалай сыйынырыкъды?!*

2. Соотносительное слово/ Баш айтымда байлау сёзню къуллугъунда жюрютюледи. *Сизни классда ненчаулан окъуй эселе да, бизни классда да анчаулан барды.*

АНЧАШАР *кёрг. алм.* **1.** По *какому-л.* количеству, по стольку/ Ала къаллай биришер эселе да, аллай биришер. *Къоншу колхозда да трудоденнге анчашар кило мирзеу жетгенди.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 156.

2. Соотносительное слово/ Баш айтымда байлау сёзню къуллугъунда жюрютюледи. *Биченде былтыр ненчашар кюн ишлеген эди эсек да, быйыл да анчашар кюн ишлерге керекди.*

АНЫ *бет. алм.* **1.** Его *(её)*, принадлежащий ему *(ей)*/ Ол 1 деген алмашны иеликчи болуш формасы. *Аны [Маржанны] бети агъарды, кёк кёзлери ачыкъ жандыла.* "Шуёхлукъ", 1982, № 94. ❑ *Аны [Адилгерийни] алай этгенин Атлы кесине майдал берилгенча кёре эди.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 85.

2. Его (ее)/ Ол 1 деген алмашны тамамлаучу болуш формасы. *Солдат харх этип кюлдю, олсагъатдан а аны кюлгени автомат атылгъан тауш бла къатыш болду.* Толгъурланы З., Айыуташ, 6. ❑ *Зыккыл кёнчеги энишге тюше да, аны тарта, бир къолу бла да бурунчугъун женгине сюрте, Ибрахим дерсден юйюне жортуп кирди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 5.

▲ **Аны бла бирге(бирча)** вместе с тем, также/ башда айтылгъан затлача, ала бла бирча.

Аны бла бирча, ийнекледен сют алыу да, озгъан жылны бу кезиую бла тенглешдиргенде, быйыл асламды. "Коммунизмге жол", 1972, № 26. ❑ *Аны бла бирге, сугъарылгъан жерлени хайырланыуда онгла тийишлисича файдаланылмайдыла.* "Коммунизмге жол", 1971, № 42.

❑ **Аны кибик** *къ.* **аны бла бирге (бирча).** *Илипинлени башларында уа кими ташдан, кими суу талыштакладан толгъан дуула, аны кибик, къалын чырпылары бла кёп бутакълы терекле бир бири юслерине салынып турадыла.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 283. **Аны себепли** так что, поэтому, вследствие *чего*/ къош айтымны кесеклерин байлап жюрюген сылтаучу байлау сёз тутуш. *[Малжей:] Жаным-кёзюм, Ибрахим, Чумлу Кам элде бизни тукъумубузда менден тамата адам жокъду, аны себепли мени сёзюме сен да тынгыларгъа керексе.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 64. **Аны юсюне** к тому же/ башда айтылгъандан сора да, ол аз кибик, дагъыда. *Аны юсюне да ишден къачханла аны [Тахирни] шинелин урлап кетгендиле.* "Шуёхлукъ", № 56, № 104. **Аны ючюн 1)** поэтому/ бойсуннган къош айтымны кесеклерин байлап жюрюген сылтаучу байлауну къуллугъун толтурады. – *Мурат, сен иги окъумайса, устазыбыз сени аны ючюн жаратмайды;* **2)** несмотря на это/ бойсуннган къош айтымны кесеклерин байлап жюрюген сансыз байлауну къуллугъун толтурады. *[Таубатыр Хаширге:] Сеннге жюкню да жюклейбиз, жанынга да тиебиз, аны ючюн сен мутхуз болмайса.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 151.

АНГ *ат.* Сознание, сознательность/ Оюм, адамны оюмлауу, сезими. *Акъылы барны ангы да бар.* (Нарт сёз.) ○ *Демократия къозгъалыу не къадар терен эсе, асламланы политика англарыны даражасы ол къадар бийикге кётюрюледи.* "Шуёхлукъ", № 54, 89.// Внимание/ Эс. *[Салих:] Ол къыйын болумну ангыбызны кючлегени тюгел кетгинчи, дагъыда бир ачы хапар келди.* "Коммунизмге жол". *[Мурадин:] Ол мени ангымы ыргъакъларына илинирге унамагъан бир ышанды.* "Шуёхлукъ", № 71, 118.

АНГА *алм.* **1.** *бетл.* Ему, к нему, на *него*/ *Ол 1* алмашны бериучю болуш формасы. *Ётюрюкчю керти айтса да, анга киши ийнанмаз.* (Нарт сёз.) ○ *Ахмат, къоркъмай, анга таукел айланып келгенин кёргенинде, бёрю, къойладан тюнгюлюп, къачды.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 74.

2. *кёрг.* Тому, к тому, на *того*/ Ол 2 деген алмашны бериучю болуш формасы. *Бригадир жашлагъа: "Ма анга барыгъыз",– деп, арлакъда шофёр бла сёлеше тургъан, узун бойлу, чырайлы жашны кёргюздю.* "Коммунизмге жол", 1983, № 119.

АНГАРЫЛ *эт. къарач.* **1.** Колебаться; склоняться *к чему*, поддаваться *чьему-л.* влиянию/ Аккыллы, арсарлы, экили бол. *Къатыны... аллындан артына дери хапар айтхан заманда Темуркъа, ауругъаны кетип, тели адамча, ангарылып къалды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 45. ❑ *Аскерни бети-къуту кетгенин эслеп, Азрет ангарылды.* Дотдуланы Х., Жашлыкъны жолунда, 64.

2. Обращать внимание на *что*/ Эс бур, къулакъ сал. *"Советни тамадасы ангарылгъанды, алай а не хо, не огъай демегенди, таукелсиз адамды",– деди жашланы бири.* Хубийланы О., Аманат, II, 76.

АНГАРЫЛТ *эт.* Склонить, поколебать кого; обратить *чье-л.* внимание на что/ Аккыллы, арсарлы, экили эт. *Жашла, не эсе да бир зат айтып, Маммешни ангарылтып къойдула.*

АНГАРЫЛТЫУ *и. д. от* **ангарылт**/ Ангарылт дегенден

этим ат. Ётюрюк айтып, ангарылтыу.

АНГАРЫЛЫУ *и. д. от* **ангарыл**/ Ангарыл дегенден *этим ат. Тамата айтханнга ангарылыу.*

АНГЛЫ I *сыф.* **1.** Сознательный, разумный/ Сезимли, оюмлу, ангы болгъан. *Ишге англы, окъуулу адамла алыргъа керек эди.* ❑ *Англы ишчиле.*

2. Понятливый, сообразительный; толковый, умный/ Ангылаулу, эсли, акъыллы. *Англы сабий.*

АНГЛЫ II *хал. сёзл.* Сознательно/ Ангылап, билип. *Урунганла не къадар англы, не къадар жетишимли ишлер ючюн, ангылатыу иш мийик даражагъа салыныргъа керекди.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 3.

АНГЛЫЛЫКЪ *ат.* **1.** Сознательность/ Ангы, сезими барлыкъ. *Революция кюреш урунганланы англылыкъларын кётюреди.*

2. Понятливость, сообразительность/ Ангылауу барлыкъ, эслилик, акъыллылыкъ. *Жашчыкъны англылыгъы атасын-анасын къуандырады.*

АНГСЫЗ *сыф.* **1.** Несознательный, неразумный/ Ангы, сезими жокъ. *Ангсыз ишчиле. Ангсыз кюреш.*

2. Несообразительный, непонятливый, бестолковый/ Ангылаусуз, акъыллы жетмеген, эссиз. *Болмаз затха кесин ургъан ангсызладан бириди.* "Шуёхлукъ", № 42, 47. *Ангсыз Ахмат, баш булжутуп, Эшекни да адеж тутуп, Шош-шош атлай, жолгъа чыкъды...* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюзле, 45.

АНГСЫЗЛЫКЪ *ат.* **1.** Несознательность/ Политика сезими жокълукъ. – *...Мен ангылаудан, дерт ангысызлыкъны баш шартыды,– деди Сапар.* Хубийланы О., Дерт, 241.

2. Непонятливость, несообразительность, бестолковость/ Ангылаусузлукъ, акъылы жетмегенлик, эссизлик. *Ангсызлыкъ адамны айыпха къалдырыучуду.*

АНГЫ *ат къарач. къ.* **анг.** *Къошакъсызлыкъ халкъ ангыны, халкъ творчествону да шартыды.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 47. ❑ *Къартны сюеги къатыракъ, ангысы байыракъ.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 113.

АНГЫЛА *эт.* **1.** Понимать *кого-что*; сознавать, осознавать, осмыслять, познавать *что*; соображать/ Бир затны магъанасын ачыкъла, бил; тюшюн. *Кёп тынгылагъан кёп ангылар.* (Нарт сёз.) ○ *Сабийни ырахатды жюреги, Эшитмейди анасыны тилегин, Эшитмесе да, чыракъ кете кёзлери, Ангыламайды ол аны сёзлерин.* Мокъаланы М., Къушну ауанасы, 49.// Постигать смысл речи на неродном языке/ Башха тилде айтылгъанны магъанасына тюшюн. *Кюз артына Мазан... орусча сёлешгенни аз-маз ангылап башларча болду.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 67. ❑ *[Немецли офицер] таулу ангыламагъан тилде не эсе да бирле айтды.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 57.// Постигать образ мыслей, состояние, настроение *кого*, действия, намерения, поступки *чьи*/ Биреуню оюмун, халын, муратын, акъылын, къылыгъын д. а. к. затын бил. *[Сосурукъ жашха:] Мен... сени ангыламайма. Бирде жылагъан, бирде уа жырлагъан этесе.* "Нартла", 98. ❑ – *Анам бла мен бир бирибизни агныламагъанлай тургъанбыз.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 51.

2. Разбираться в *чем*, знать *что*/ Бир затны сюзе, тинте, аны юсюнден тюз оюм эте бил. *Хажи-Осман акъыллы, жашауну ангылагъан адамды.* Эбзеланы Х., Къанаматны журтунда, 20. ❑ *Сабий жашла, терк ёсюп, жашауну, кёп*

затларын кёрюп, ангылап башлайдыла. "Шуёхлукъ", 1965, № 28. ❑ *Поэзиягъа тийишли багъа бичер ючюн аны... иги ангыларгъа керекди.* "Коммунизмге жол", 1979, № 163.

3. Чувствовать, ощущать *что*/ Бир затны ийисин, татыуун сез, бил. – *Ийисни кючлю ангылагъан адам эски къагъыт ийис бла тютюн ийис бир бирине къошулгъанды дерикди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 187. ❑ *[Тахир:] Ашымы татыуун да ангыламадым...* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 13. ❑ *[Налжан:] Къарангыда бир сууукъ къол къысды къолуму, ол Масхутну къолу болгъанын ангыладым.* "Шуёхлукъ", № 49, 73.

4. Трактовать, истолковывать, интерпретировать *что*/ Бир затны юсюнден кесинг бир энчи оюм эт. *[Ахмат:] "Оллахий" деп айтама, ол [Сафар] мени тюз ангыламагъанды! Мен ол магъанада айтмагъанма.* "Минги Тау", № 17, 114.

АНГЫЛАМ *ат. къ.* **ангылау** **1.** *Ата журт уруш поэтни дуниягъа къарамын кенгертгенди, ангыламын байыкъдыргъанды.* "Шуёхлукъ", № 10, 130.

2. *къ.* **ангылау 2.** *Акъылны, эсни элпек шауданлары жыйылып, адабият деген ангыламны къурагъандыла.* "Шуёхлукъ", № 64, 101. ❑ *Судрабкалнны ол жыллагъа дери жазылгъан поэзия чыгъармалары ахшы билимли окъуучулагъа деп жазылгъандыла, алада китапладан кирген сёзле, ангыламла да кёпдюле.* "Шуёхлукъ", № 32, 93.

АНГЫЛАМЛЫ *сыф. къ.* **ангылаулу**. *Хасан ангыламлы сабийди.* ❑ *Ангыламлы болсанг, неге да тынч тюшюнесе.*

АНГЫЛАМЛЫЛЫКЪ *ат къ.* **ангылаулулукъ**. *Ангыламлыгъы болмагъан кёп затдан жарты болады.* ❑ *Ангыламлылыкъ адамгъа насыпды.*

АНГЫЛАМСЫЗ *сыф. къ.* **ангылаусуз**. *Ангыламсыз адам иш бузар.* (Н а р т сёз .)

АНГЫЛАМСЫЗЛЫКЪ *ат къ.* **ангылаусузлукъ**. *Ангыламсызлыкъ адамгъа неда айтдырыр.*

АНГЫЛАН *эт. страд. от* **ангыла**/ Ангыла дегенни *зорлаучу айырмасы. Ангыланады тили Ма энди бизге, Ачхыч табылгъанды Кюбюрюбюзге.* З у м а к ъ у л л а н ы Т., Къаяда гюлле, 33. ❑ *Аны [Аслантокъну] жырында ангыланырча сёзлеринден эсе "орайда-рарира..." деген кёп болду.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 63.

АНГЫЛАНЫУ *и. д. от* **ангылан**/ Ангылан дегенден *этим ат. Ишни ангыланыуу. Дерсни ангыланыуу.*

АНГЫЛАТ *ат.* **1.** Объяснять, разъяснять, пояснять, толковать *что*/ Бир затны магъанасын биреуге неда бирлеге билдир, ангыларча эт; тюшюндюр. *Анасына тилин тилсиз сабий да ангылатады.* (Н а р т сёз .) ❍ *[Таулуев:] Жолдаш Баразов сизге бир сёз бла ишни болушун ангылатханды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанныган жюрекле, 127.

2. Давать знак, сигнал и т. п./ Бир тюрлю белги бла бир затны магъанасын билдир. *Къушжетер, башын булгъап, тынгыларгъа сюймегенин ангылатды.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 21. ❑ *[Сюрюучю] таралтады сыбызгъыны, ахсындырады, ангылатады ишни.* Б а т ч а л а н ы М., Элчилерим, 39.

❑ **Ангылатма сёзлюк** *грам.* Толковый словарь/ сёзлени магъаналары ачыкъланып, ангылатылып берилген сёзлюк; ангылатма деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *Орус тилни ангылатма сёзлюгю. Къарачай-малкъар тилни ангылатма сёзлюгю.*

АНГЫЛАТДЫР *эт. понуд. от* **ангылат**/ Ангылат дегенни *къатланыучу айырмасы. Анасы, жашына айтып, къызчыгъына дерсин ангылатдырды.*

АНГЫЛАТДЫРЫУ *и. д. от* **ангылатдыр**/ Ангылатдыр дегенден *этим ат. Дерсни ангылатдырыу. Болумну ангылатдырыу.*

АНГЫЛАТЫЛ *эт. страд. от* **ангылат**/ Ангылат дегенни *зорлаучу айырмасы. Партия документлени ауушдурууну магъанасы ангылатылгъанды, анга хазырланыуда этиллик ишле толусу бла дегенча бажарыла кетгендиле.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 43.

АНГЫЛАТЫЛЫУ *и. д. от* **ангылатыл**/ Ангылатыл дегенден *этим ат. Съездни оноуларыны халкъ асламлагъа ангылатылыуларыны магъанасы бек уллуду.*

АНГЫЛАТЫУ *и. д. от* **ангылат**/ Ангылат дегенден *этим ат. Тамара, жамагъатны арасында ангылатыу иш бардырып, ёртенни чурумларын болдурмазча мадарла этеди.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 48.

АНГЫЛАУ I *и. д. от* **ангыла**/ Ангыла дегенден *этим ат. Бир бирни ангылау. Дерсни иги ангылау.* □ *Сёлешиуле шохлукъ, халал жюрекден бир бирни ачыкъ ангылау халда баргъандыла.* "Ленинни байрагъы", 1975, № 198. ❑ *Магомет сынаулу механизаторлары-быздан бириди, жерчиликден ахшы ангылауу болгъан адамды.* "Коммунизмге жол", 1975, № 134.

АНГЫЛАУ II *ат.* Понятие/ Бир затны юсюнден логика жаны бла тохташдырылгъан оюм, бир затны баш магъанасы. *Жашауну баш байлыкълары деген зат историялы ангылауду.* "Ленинни байрагъы", 1975, № 161. ❑ *Алай бла аланы производство вопросланы юсюнден ангылаулары кёп да кётюрюлгенди.* "Коммунизмге жол", 1975, № 128.

АНГЫЛАУЛУ *сыф. къ.* **англы 1** *(2-чи магъ.) Ангылаулу, эринлеринги къымылдатсанг да, ангылар.* (Нарт сёз.) ○ *Ангылаулу адамгъа киши сёзюн къайтарып айтмайды.* (Нарт сёз.) ○ *Битеу дунияны ангылаулу адамлары бизни жанлыдыла.* Боташланы И., Пьесала, 36.

АНГЫЛАУЛУЛУКЪ *ат. къ.* **англылыкъ 2.** *Не тюрлю ишде да ангылаулулукъ керекди.*

АНГЫЛАУСУЗ *сыф. къ.* **ангсыз 2.** *Ангылаусузгъа айтылгъан сёз эшекни къулагъына къобуз сокъгъан кибикди.* (Нарт сёз.)

АНГЫЛАУСУЗЛУКЪ *ат. къ.* **ангсызлыкъ 2.**

АНГЫЛАШ *эт. взаимн.-совм. от* **ангыла**/ Ангыла дегенни *араш айырмасы.*

АНГЫЛАШЫН *эт.* Становиться понятным, доходить до сознания; выясняться, проясняться, разъясняться/ Ачыкълан, белгили бол, адам билирча, ангыларча бол. *[Мухаммат:] Мен санымда, чархымда бир ангылашынмагъан тюрлениулени эслей башладым.* "Шуёхлукъ", № 61, 101. ❑ *Туристлени кийимлери, халлары да, бютюн да бек а ангылашынмагъан тиллери быланы къайдан эсе да бир тыш къыралладан келгенлерине шагъатлыкъ эте эдиле.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 11.

АНГЫЛАШЫНЫУ *и. д. от* ангылашын/ Ангылашын дегенден *этим ат. Дерсни сабийлеге ангылашыныуу аман тюйюлдю.*

АНГЫЛАШЫНЫУЛУ I *сыф.* Понятный, доходчивый, доступный пониманию/ Ангыларча болгъан, тынч ангыланнган. *[Сайхат] сабий къыз, ана кёкюрегине къапланып, болгъан ишни бек ачыкъ, ангылашыныулу тил бла... айта тургъанын кёрдю.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 198. ❑ *Суратла бары да композиция жаны бла да тынгылы ангылашыныулу болургъа керекдиле.* "Шуёхлукъ", № 33, 95.

АНГЫЛАШЫНЫУЛУ II *хал. сёзл.* Понятно, доступно, ясно/ Адам тынч ангыларча. *Ангылашыныулу сёлеш.* ❑ *Хар ишинги ангылашыныулу эт.* ▭ *Школчуну акъылына эм сезимине терен къатылгъан тюз эм ачыкъ сыфатла суратны ачыкъ эм ангылашыныулу этедиле.* "Шуёхлукъ", № 33, 90.

АНГЫЛАШЫНЫУСУЗ I *сыф.* Непонятный, неясный/ Ангыланмагъан, ангыларгъа онг болмагъан неда къыйын болгъан. *Элни къалай эсе да бир ангылашыныусуз шошлукъ басып эди.* Тёпеланы А., Кюн батмайды, 34. ❑ *Жырны сёзлери не эсе да ангылашыныусуз эдиле.* "Шуёхлукъ", № 47, 121.

АНГЫЛАШЫНЫУСУЗ II *хал. сёзл.* Непонятно, неясно/ Адам ангыламазча, неда къыйын ангыларча. *Ангылашыныусуз сёлешсенг, айтханынгы ким да ангыламаз.*

АНГЫЛАШЫНЫУСУЗЛУКЪ *ат.* Неясность; то, что непонятно или трудно (невозможно) понимать/ Ангыларгъа къыйын болгъан зат. *Бу ишде уллу ангылашыныусузлукъ барды.*

АНГЫЛАШЫУ *и. д. от* **ангылаш**/ Ангылаш дегенден *этим ат. Бир бирни ангылашыу.*

АНГЫЛАШЫУЛУ I *сыф. къ.* **ангылашыныулу 1.** *Искусство халкъ асламлагъа ангылашыулу болургъа, ала да аны сюерге керекдиле.* "Шуёхлукъ", № 30, 84.

АНГЫЛАШЫУЛУ II *хал. сёзл. къ.* **ангылашыныулу II.** *Юйде... ангылашыулу... уллу ауаз бла сёлешедиле.* "Шуёхлукъ", № 74, 52.

АНГЫЛАШЫУСУЗ I *сыф. къ.* **ангылашыныусуз 1.** *Ангылашыусуз мурат. Ангылашыусуз дерс.*

АНГЫЛАШЫУСУЗ II *хал. сёзл. къ.* **ангылашыныусуз II.** *Ангылашыныусуз сёлешиу.*

АНГЫЛАШЫУСУЗЛУКЪ *ат къ.* **ангылашыныусузлукъ.** *Ангылашыусузлукъ бла болгъан иш.*

АНГЫРЧАКЪ *ат.* Ленчик, арчак/ Ат жерни агъачдан ишленнген кесеги. *Айдарукъну арбазына Къаншауну сарыжалкъа аты кёпчексиз, ангырчыгъы салынып келди.* "Шуёхлукъ", № 37, 44. ❑ *Сослан, ангырчакъгъа атылып тургъан балтаны да белине чанча, кюрес этип, ууакъ-тюек отун келтирирге кетди.* Байрамукълаты Х., Чолпан, 105.

▲ **Ангырчакъ ууат** *къарач.* сердиться/ бир затха чырт да ыразы болмай, бек ачыулан. *Бир-бирде Мыртаз "законну" сагъынгганны аякъ къакъгъанындан кёп этсе да, бир къаум адам, къарамай, ангырчакъ ууатадыла.* Аппалаты Х., Къара кюбюр, 211. ❑ *Ангырчакъ ууатхан..., ёнгелеген къой, юзгереге атылгъанча, "къарангы юйге" атылады.* Аппалаты Х., Къара кюбюр, 211.

АНГЫЧА *заман. сёзл.* Тем временем/ Ол кезиуге, ол заманнга. *Ангыча кёк кюкюреую жууукъдан жууукъ келе, шибиля къаяланы от чакъдыра башлады.* Тёппелаты А., Ташыуул. ❑ *Ангыча Ачахмат, ныгъышха жетип, салам берди.* Тёппелаты А., Ташыуул.

АПАР *эт. сёл. тил.* Уничтожать, сводить на нет/ Жокъ эт, тауус. *Аланы [шешаланы] бирерин апаргъанда, Жарахматны боюн жиклери бошайдыла.* Кацийлаты Х., Салам алейкум, 62.

АПАРЫЛ *эт. страд. от* **апар**/ Апар дегенни *зорлаучу айырмасы. Мирзеуюбюз апарылгъанды.* ❑ *Жашны ахчачыгъы апарылды.*

АПАРЫЛЫУ *и. д. от* **апарыл**/ Апарыл дегенден *этим ат. Ахчасы апарылыу. Азыгъы апарылыу.*

АПАРЫУ *и. д. от* **апар**/ Апар дегенден *этим ат. Шешаланы апарыу. Ашарыкъны апарыу.*

АПАРЫШ *эт. взаим.-совм. от* **апар**/ Апар дегенни *араш айырмасы. Жашчыкъла бирер аякъ бушто ну апарышдыла.*

АПАРЫШЫУ *и. д. от* **апарыш**/ Апарыш дегенден *этим ат. Хычынланы апарышыу.*

АПАС *ат къарач. къ.* **апасы.** *Не кёп берсе да, алтын къамалы алымчыгъа эки шай, андан озса, бир апас береди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 19–20.

АПАСЫ *ат.* Двухгривенный, двадцатикопеечная монета или сумма монет в 20 копеек/ 20 капек неда 20-капеклик ууакъ ахча. *Кюн кёзю да акъ булутдан апасыча жылтырайды.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 55. ❑ *Бир центнер тууар этни кеси багъасы планда белгиленнгенден эсе, бир тюмен бла юч апасыгъа учуз болгъанды.* "Коммунизмге жол", 1969, № 113.

АПАСЫЛЫКЪ *ат.* Двухгривенный/ 20-капеклик ууакъ ахча. *Апасылыкъ ахчала.* ❑ *Атасы жашына юч апасылыкъ, тёрт а шайлыкъ капекле берди.*

АПЕЛЛЯЦИЯ *ат. юр.* **1.** Апелляция/ Буржуазияны уголовный эм граждан сюдюнде аны оноуларын буздурур ючюн тарыгъыу бериуню бир тюрлюсю *(уллу сюд кесинден гитче сюдню оноууна жангыдан къараргъа, аны тюрлендирирге эркинди). Анжела Дэвисни ёкюллери штатны сюдюне апелляция бергендиле.* "Коммунизмге жол", 1971, № 142.

2. *В позиции определения:* апелляционный/ Апелляция бла байламлы. *Апелляция тарыгъыу. Апелляция сюд.* ❑ *Авадалла бир кезиуде къыралны бек баш апелляция сюдюню председатели болуп тургъанды.* "Коммунизмге жол", 1973, № 50.

АПЕЛЬСИН *ат.* **1.** Апельсин/ Къызгъылдым-сары къалын къабукълу, эти кесекледен къуралгъан, суулу, тёгерек неда зугул цитрус кёгет. *[Пётр Сергеевич:] Иван Кузьмич, сиз эркин этсегиз, мен анга апельсинчикле жиберирме.* "Шуёхлукъ", № 35, 10.

2. *В позиции определения:* апельсиновый/ Апельсинден этилген. *Апельсин сок. Апельсин ичги.* ❑ *Шахарны тёгереги терек, пальма, апельсин, лимон бахчаладан толуду.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 81.

❑ **Апельсин терек** апельсиновое дерево/ Апельсинле битиучю терек. *Апельсин терекле быйыл иги чакъгъандыла.*

АПЕРИМ *межд.* Употребляется при выражении похвалы, одобрения в значении "молодец", "хвала"/ Махтагъанны, ыразылыкъны, бир затны бек жаратыуну билдирир ючюн айтылады. – *Халкъгъа эркинлик бердигиз, Аперим, жигитлесиз сиз.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгармалары, 108. ❑ *[Азамат:] Аперим, Назир, тюз айтаса, сюймеген жау да, бал да ашамайды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанныган жюрекле, 20.

АПЕРИМЛИК *ат.* **1.** Слава, почетная известность/ Махтау. *Эр кишиле аперимликни тиширыулагъа берип къачан башладыла?* "Шуёхлукъ", № 39, 77. ❑ *Айтадыла башхала уа – аперимлик излеп.* "Коммунизмге жол", 1980, № 130. ❑ *Окъуу жыл бошалгъанда, [Алакъай] аперимликни алды.* О т а р л а н ы С., Назмула. 23.

2. *В позиции определения:* хвалебный, достойный хвалы/ Махтаулу, махтаугъа тийишли. *Туугъан жерим, биз, къыркъжыллыкъ жолдан къарай, Кёребиз ол замандагъы ишле къалай Бошалгъанла-*

рын сени тау жолларынгда – халкъыбызны аперимлик жолларында. "Шуёхлукъ", № 3, 53. ❑ *Аны алай аугъанына, уллу аперимлик ишни тындыргъанча, къуландыла.* Тёппеланы С., Атам урушдан къайтса, 16.

▲ **Аперимлик эт** быть достойным славы/ махтаулу бол. *"Ата журт ючюн жаныбызны аямабыз" деген антларын толтура, [солдатла] аперимлик этгендиле.* Гыттыланы М., Ачыкъ жюрекле, 78.

АПОН *сыф. сёл. тил. къ. япон. Апон тил.* ☐ *[Сарыбий:] Ай юйюнге, ма ол мухоллу Асхатха айтама, ол апон урушха барып келген жашха.* Ёзденланы А., Саният, 49.

АПОРТ *ат.* Апорт/ Уллу, мыстыракъ татлы, кёпге сакъланыучу, къызгъылдым ариу алма. *[Бийберт:] Сен, Мусачыкъ, кертме терекден, сен, Гюрюк, бал эрикледен, сен, Ахмадия, апортладан жыртырыкъсыз.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 27.

АПОСТРОФ *ат.* Апостроф/ Жазыуда тизгинни башына салыныучу, запятойгъа ушагъан белги. *Апостроф тыш къыраллы энчи атлада болушлукъчу сёзлени аладан айырыр ючюн салынады.*

АППА *ат.* **1.** Дед, отец отца или матери/ Адамны атасыны неда анасыны атасы. *Баламдан туугъанды деген Къалай огъурлу атды аппа бла аммагъа...* Къулийланы Къ., Жулдузчукъла, 16. ❑ *Мени аппам, бир къулагъы да кетген Къадырына минип, Къабарты таба чыкъса, юйюне ырмах болуп жетгенд, жолсуз тарда суугъа жыгъыла, къоба.* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 22.// Вежливое обращение к старому человеку/ Къарт адамгъа намыс этип айтылыучу сёз. – *Аппа, бу нек сёлешмейди?– деп, Жамал да аны [Салыхны] кёзюне къарады.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 376. ❑ – *Аппа, Шабазны аягъы сау болдуму?– деп, сорду къара бурма чачлы къызчыкъ.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 78.

2. Старик/ Къарт киши. *Бир къарачайлы аппаны тёрт жашы болгъанды.* (Фольк.) ☐ *Аны [ташны] юсюнде олтуруп, Жашыу аппа сенек ишлей турады.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 69.

3. *кёч. къ.* **ата-баба.** *Бизни аппаларыбыз бурун заманлада бек кёп къыйынлыкъланы хорлап жашагъандыла.*

АППА-АЧЫКЪ I. *сыф.* Совершенно открытый/ Толусунлай ачыкъ. *Аппа-ачыкъ эшик.* ☐ *Аппа-ачыкъ жерде тургъан къарачайлыланы саны, санауу да жокъ эди.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 38.

АППА-АЧЫКЪ II. *хал. сёзл.* Совершенно открыто/ Бир затны да жашырмай. *Жаш битеу кёргенин аппа-ачыкъ айтханды.*

АППАКЪ *сыф.* Совершенно белый, белый-пребелый/ Чыммакъ, бек акъ. *Аппакъ къар. Аппакъ мамукъ.*

АППАРАТ *ат.* Аппарат. **1.** Прибор, механическое устройство/ Бир белгили ишни тамамлар ючюн хайырланылыучу прибор, механизм. *Космос аппарат. Телефон аппарат.* ☐ – *Радистле, аппаратланы къуругъуз!– деп, Назир, сёзню тауусулгъанын билдире, эки къолун артха тутуп, ары бла бери жюрюп башлады.* Къобанланы Д., Эки заман. 191.

2. Учреждения, обслуживающие *какую-л.* область управления или хозяйства/ Управлениями неда мюлкню бир бёлюмюне къуллукъ этген учреждениями барысы да. *Сюд аппарат. Къырал аппарат. Предприятиялагъа башчылыкъ этген аппарат.*

АППАРАТУРА *къаум. ат.* Аппаратура/ Къаллай болса да бир ишни тамамлар ючюн хайырла-

ныучу аппаратла, приборла барысы да. *Спутникни аппаратурасы. Химия аппаратура.*

АППАРАТЧЫ *ат.* Аппаратчик/ Аппаратланы *(1-чи магъанасында)* ишлерине къараучу, аны тюзетиучю ишчи. *Бек алгъа партиягъа производство усталыкълада урунганла, станокчула, аппаратчыла, ийнек сауучула, механизаторла киредиле.* "Коммунизмге жол", 1969, № 96. ❑ *Эришиую башламчылары тамата аппаратчы Петров бла кепчи Кеберов болгъандыла.* "Коммунизмге жол", 1974, № 108.

АППУН [1] *ат.* Подушка для сидения/ Адам олтурур ючюн этилген жастыкъ. *Арбазда, жатма тюбю тырхыкда, Апалай, тюбюне да аппун салып, сюзюк жюнден кийизлик тарайды.* У л л у б а ш л а н ы И., Озгъан кюнле, 7. ❑ *Ол [Чолай] юйге кирип, кюе тургъан аппуннга, къалын тёшекге, от жагъада жанмай тютюн эте тургъан пура кесеу башлагъа да суу къуйду.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 383.

АППУН [2] *ат.* Обруч, обмотанный травой, на который ставится котёл/ Юсюне къазан салыныр ючюн тёгерегине кырдык чулгъаныр жарашдырылгъан къуршоу. *Омар сют къазанны аумазча, аппуннга салды.*

АПРЕЛЬ *ат.* Апрель/ Календарь жылны тёртюнчю айы. *Апрель айны аягъында Севастопольну къуршалап тургъан совет аскерле уллу чабыуллгъа хазырланып башладыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Эки заман, I, 138. ❑ *Апрельни ючюсюнде Порт-Артургъа бардыкъ биз. Ашамайын, ичмейин, Ушкок къурдукъ биз.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 18.

АПСАТЫ *ат маж.* Апсаты *(бог охоты, покровитель зверей)*/ Уучулукъну аллахы, жаныуарланы жакъчысы. *Апсатыны жырын жырлап, уланла Жюрюйдюле чубур-чубур кийинип.* "Жашауубузну байрагъы", 28. ❑ *Уугъа баргъан заманда апсатыны жырын жырлагъанла да болгъандыла.* Х у б и й л а н ы М., Къарачаймалкъар совет жырла, 28.

АПСЫН *ат.* Жена деверя/ Тиширыуну къайыныны къатыны; къарындашланы къатынларыны бир бирге болгъан жууукълукълары. *[Жаш:] Эриши демейме, ариу демейме, Мен терениден сюзмейме,– Атама келин, келиннге апсын, Кесиме бир къыз тилейме.* "Малкъар халкъ жырла", 173. ❑ *Бирде аш юйню эшик аллында сюелип тынгылап турсанг, апсынланы эрлеринден тарыкъгъанларын эшитесе.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 159.

АПТЕКА *ат.* Аптека/ Врачланы рецептлери бла дарман хазырлаучу эм дарманла эм башха товарла сатыучу учреждение. *Мажит, аптекадан дарман алып, Далхатны башында жарасын байлады.* "Шуёхлукъ", № 20, 35. ❑ *[Доктор Къасайгъа:] Мычымай аптекагъа жетип, дарманла келтирирге керекди.* Г у л я й л а н ы Б., Жаяу жолчукъ, 64.

АПТЕКАЧЫ *ат.* Аптекарь/ Аптеканы дарманла хазырлаучу ишчиси, фармацевт. *Къыз институтну бошагъанлы аптекачы болуп ишлейди.*

АПТЕКАЧЫКЪ *ат.* Аптечка/ Бир тюрлю оруннга салынып, ауругъаннга, жаралы болгъаннга женгил окъуна болушлукъ этер ючюн деп хазырланнган бир къаум дарман. *Флягала, челекле, медицина аптекачыкъла хазырланнгандыла.* "Коммунизмге жол", 1978, № 54. ❑ *Колхозну башчылары жаз башында эртте малчылагъа керекли юс кийимлени, аптекачыкъланы эм башха кереклени алгъандыла.* "Коммунизмге жол", 1980, № 75.

АПТЕЧКА *ат къ.* **аптекачыкъ.** *Къойчу къошлада аптечкала бардыла.*

АПТИЕК *ат къарач. къ.* аптюек[2]. *[Даута:] Къой, анам, энди аптиек, къуран да керек тюлдю, школун иги бошасын ансы.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 78.

АПТЮЕК[1] *ат сёл. тил. къ.* **аптека.** *Не жолда ауругъан эсенг, чабайым, Аптюекде дарман болур, табайым.* Отарланы К., Дуния эрттени, 125. ❑ *Бир жол къынгырмюйюз Теке ычхынып аптюекге, Кёзлерин да аралтып, Къарады тёгерекге.* Балаланы О., Басняла бла фельетонла, 29.

АПТЮЕК[2] *ат дин. эск.* Аптиек *(религиозное начальное учебное пособие)*/ Медиреседе сохталаны бусурман диннге жангы юйретип башлагъанда хайырланылгъан китапчыкъ. *Алай къолуна балакъа тиймеген сохта аптюекни бошап, къуранны башлай тургъанлай, атасы Шохайны тардан жамычыгъа чулгъап келтирдиле.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 23. ❑ *Ибрахим Даутагъа затха да аптюек, къуран окъутханды.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 73.

АПЧАР *ат сёл. тил. къ.* **офицер.** *[Борис:] Ингирде,– деди Масхут Мухтар бла манга,– биягъы апчарла жыйылып, кёп ушакъ этгендиле.* Ахматланы И., Боранда, 22. ❑ *– Аналарым, сиз а апчар келеди деп, аузугъузну ачыпмы тура эдигиз?– деп, кюлдю Кюмюсер.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 80.

АПЧЫ *эт.* **1.** *къ.* **жунчу**/ *[Комиссар:] Апчыр эркинлигибиз жокъду, хар ким кесини аскер борчун толтурургъа керекди.* "Шуёхлукъ", № 28, 6. ❑ *[Добай:] Асиятча жигер ёмюрде да апчымыз.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 151.

2. Понести урон; разориться/ Заран, хата тюш, зырафлыкъ салын. *Буз уруу, ырхы келиу бла байламлы кёп мюлкле апчыгъандыла.*

АПЧЫТ *эт.* **1.** *къ.* **жунчут.** *Жангы законну жарыкъ тюзлюгю Санга жол ачды туугъан таулырнга, Билеме: сени апчытмаз жол тиги.* Отарланы К., Сайлама, 11, 7. ❑ *Неден да кючлюдю заман, Кёп палачны жолун кесди. Энди апчытмай заман, Насып танытханды кесин.* Мокъаланы М., Къушну ауанасы, 72.

2. Причинять урон, наносить ущерб *кому*, разорять *кого*/ Заран, хата тюшюр, зырафлыкъ сал. *Табийгъатны огъурсузлугъу быйыл кёплени апчытханды.*

АПЧЫТДЫР *эт. понуд. от* **апчыт**/ Апчыт дегенни *къатланыучу айырмасы. Аманлыкъчыла жашны апчытдырдыла.*

АПЧЫТДЫРЫУ *и. д. от* **апчытдыр**/ Апчытдыр дегенден *этим ат. Тюз адамны апчытдырыу кечилмезлик ишди.*

АПЧЫТЫУ *и. д. от* **апчыт**/ Апчыт дегенден *этим ат. Жерни апчытыудан, адамланы апчытыудан не хайыр?* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 11. ❑ *Ууучлаучуланы муратлары эллилени чексиз къыйнау, апчытыу, намысларын сындырыу болгъанды.*

АПЧЫУ *и. д. от* **апчы**/ Апчы дегенден *этим ат. Апчыу, къоркъуу деген затны билмеген партизанла фашистлеге къажау къаты кюрешгендиле.*

АПЧЫУЛУ *сыф.* Трудный, невыносимый/ Апчытхан, къыйынлыкъ сынатхан. *Апчыулу жол. Апчыулу иш.* ☐ *Майна бири, экиси, Дагъыда [зурнукланы] къалгъанлары, Бу апчыулу кезиуде О, къайрыды аллары?* Гулийланы М., Кюнню къызы, 49.

АР *ат.* Ар/ Жер ёлчелеуде хайырланыучу, жюз квадрат метрге тенг ёлчеу. *Жюз ар бир гектар болады.*

АРА *ат.* **1.** Середина, средняя часть *чего*/ Бир затланы *(неда затны)* орталары. *Ёзенни арасы бла уллу суу шууулдап бара эди.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 27. ❑ *Кюн ортада гитче жабыкъ машиначыкъ келип, элни арасында тохтады.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 122.

2. Центр, место сосредоточения; важный пункт *чего*/ Бир затны жыйышдырылгъан жери, баш пункту. *Илму-излем ара. Сатыуалыу ара. Энергетика ара.*

3. Расстояние *(пространство)*, разделяющее два предмета/ Эки жерни арасыны узунлугъу, узакълыгъы. *Нальчикни бла Тырнауузну арасы жюз километр чакълы болады.* □ *Сизни арагъыз юч кюнлюк жолду.* ❑ *Аланы кёралмам: арабыз – узакъ, Ёмюрге орналып, къара топуракъ жапханды юсюн.* "Шуёхлукъ", № 10, 68.

4. Промежуток, интервал *(во времени)*/ Эки затны ортасында озгъан заман. Ол магъананы орунлаучу, башлаучу болушланы формалары да кёргюзтедиле. *Арадан тюгел сагъат да кетгинчи, тёбен жанларындан сызгъыргъан таууш эшитилди.* Къобанланы Д., Таулада тауш. III, 322. ❑ *Элде аны [Адилгерийни] кёрмей, арада кюн озса, азламы тансыкъ боладыла?* Къулийланы Къ., Дорбунда ушкок атылды, 75.

5. Взаимоотношения *(между людьми)*/ Бир талай адамны ортасында хал, аланы бир бирге къаллай кёз бла къараулары. – *Къалай алай эсе да, энди Аскер бла мени арабыз арталлы да осалына кетгени шарт эди.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 23. ❑ *– Адамланы арасын, Тил жюрютюп, бузмачы, Сен да, къарай тилчиге, Шуёхунга къызмачы.* Шахмырзаланы С. Заман жели, 24.

6. Разница, различие *(между кем-чем)*/ Эки затны бир бирден башхалыкълары, ёзгеликлери. *Айдарукъну жангы къойчусу илгич бла илкични арасын айырмагъан... адам эди.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек. ❑ *Къарангы элчилени огъай эсенг, устазланы ичинде да жашауда эски бла жангыны, буруннгу бла эндигини араларын айыра билмегенле бардыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 162.

7. *В позиции определения:* **а)** центральный/ Бир затны арасында тургъан. *Ара батарея. Ара бульвар.* [ ] *Эшекни ара жиби къаты болса, къыл кёпюрден ётер.* (Нарт сёз.)// Баш магъаналы; таматалыкъ этиучю. *Колхозну ара ындыры. Ара мастерской. Ара тюкен. Профсоюзланы ара комитетни;* **б)** общественный, общий/ Битеу халкъныкъы, коллективники. *Ара мюлк – ара байлыкъ.* (Нарт сёз.) ○ *Ара фондла. Ара мал.*

❑ **Ара азыкъ** общественное питание/ бир неда бир талай адамныкъы угъай, битеу халкъны, жамауатны аш-азыгъы, къырал предприятиялада хазырланнган азыкъ. *Ара азыкъны предприятиялары.* **Арагъа ал** окружать *кого-что*; ставить *кого-что* в середину/ бир затны тёгерегинден къуршала. *[Солман:] Ы, маржа; келин, столгъа бир зат сал, "сир къатханны", арагъа алып, ийлейик.* Кацийланы Х., Тамата, 38. ❑ *Экинчи кюн школда жашла, къызла, Айшат бла Тамараны арагъа алып, хапар сордула.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 14. **Арагъа сал** обобществлять/ социал тюрлениулеге кёре, энчи мюлкню ара мюлкге къош. *Арагъа салынадыла: битеу ишчи малла, эл мюлк адырла (сабан агъач, урлукъ чачыучу машина, тырнауч, ындыр этген машина, чалгъан машина), урлукъ запасла.* "Эл мюлк артельни примерный уставы", 7. ❑ *[Хажосман:] Мен сизден тилейме, ... малымы да арагъа салып, кесими да сизни колхозгъа алыгъыз.* Этезланы О., Тарда, 93. **Ара мюлк** общественное хозяйство/ халкъны,

жамауатны мюлкю. *Ара мюлк теркден терк айныр барады.* ❑ *Элни къартлары да ара мюлкню айныгыуъа уллу къыйын саладыла.* ▭ *[Хашир Назбийге:] Ала бузукъчуланы, ара мюлкде урунгуъа сюймегенлени сёзлеридиле.* Хубийланы О., Жукъсуз кечеле, 13.

❑ **Араны айыр** рассудить *(напр. спор, спорящих и т. п.)*/ эки неда андан да аслам даулашхан, тюйюшген адамны арасында терсни-тюзню ачыкъла. *Аланы даулагын ангылап, терсни-тюзню ачыкълап, араны айырып чыкъмакълыкъ тынч иш тюйюлдю.* "Ленинни байрагъы", 1972, 69. ❑ *– Араны сиз айырмасагъыз, биз кесибиз айыраллыкъ тюйюлбюз,– деди Мажит, Саматны кёзюне сагъышлы къарай.* "Коммунизмге жол", 1979, № 152. **Ара шахар** столица/ бир къыралны, республиканы неда областьны правительствосу эм правительство учреждениялары тургъан баш шахары. *Къазахстанны ара шахары Алма-Атада тюрк тилледен илму конференция бардырылгъанды.* ❑ *Къарачай-Черкес республиканы ара шахары Черкесскеде жангы политехника техникум ачылгъанды.*

АРАБИЙ *мод. сёз. къ.* **ярабий.** *Арабий, къалай, къутулсун адам бу тарлыкъдан?* "Огъурлу танг", 183. ❑ *[Батыргъа:] Арабий, тынгылы адам жиберге эдиле, ансы маллаланы халын билмеген бир жаш-тюекни жиберселе, жарамаз.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 63.

АРАБИН *мод. сёз. къ.* **ярабий.** *"Арабин, ол жаш илмулагъа не къошду экен?"– деп, танышлары билирге излегендиле.* "Толкъунла", 215. ❑ *[Жамийлят:] Арабин, биз не заманда аякъланырыкъбыз?* Кацийланы Х., Тамата, 136.

АРАГУРА *сыф.* Колеблющийся; нерешительный/ Не этерге билмеген. *Жашла, къалай этилсе тап боллугъун тохташдыралмай, арагура эдиле.*

❑ **Арагура бол** колебаться, быть в нерешительности/ Не этерге билмей арсар болуп тур. *[Бика къызланы] къайсысына айтып, къайсысын чакъырыргъа билмей, арагура болуп турду.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 174.

АРАКЪ *ат.* Скирда/ Уллу гебенле бир бири жанларына салынып къаланнган бичен тиш. *Кёп къышлыкълада гебенле тартылып, аракъ-аракъ болуп, таракъ тишле къаланнгандыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 151. ❑ *Былайда аракъла уа тёртгюл томуроула бла, къурукъла эм баласла бла бегитилгендиле.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 140.

АРАКЪЫ *ат.* **1.** Водка/ Мирзеуден эм башха аллай затладан этилген суу бетли ичги. *Аракъыдан тойгъан той бузар, айрандан тойгъан эл бузар.* (Нарт сёз.) ○ *Шуёхла, бышлакъ бла гыржындан да къаба, аракъыдан да иче, кёп олтурдула.* Шауаланы М., Мурат, 124.

2. *В позиции определения:* водочный/ Аракъы этилиучю. *Аракъы завод.*

АРАКЪЫЧЫ *сыф. сёл. тил. къ.* **ичгичи.** *Аракъычы юйню къонагъы къурумаз.* (Нарт сёз.).

АРАЛ *эт.* **1.** Уставиться, засмотреться на *кого-что*/ Биреуге неда бир затха кёзлеринги жандырып, сейирсинип къара, битип къал. *Жер юйге аралып тургъанымлай, экеулен келип, аны темир эшиклерин ачдыла да, андан мен суннганча, анамы угъай, Жанчыкъны сюрюп чыкъдыла.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 139. ❑ *Зухураны кёрген бла Науруз несин да унутуп, аралып къалгъанды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 271.

2. Закатываться *(о глазах)*/ Адамны неда жаныуарны эси аугъанда, неда ёлюрюню аллында кёз

акъларыны айланыулары. *[Жашчыкъны] кёзчюклери аралды, Боюну, бети къаралды.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 99. ❑ *Боюнуна дери Хан батылды жерге, Мияла кёзлери Аралып ёрге.* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 215.

АРАЛА *эт.* **1.** Проезжать (проходить) между *чем-л.*/ Бир затны арасы бла бар, ёт, оз. *Трактор тереклени аралап озду.* ❑ *Дарман себиучю машинаны чархлары нартюх тереклени аралап барадыла.*

2. Арагъа ал (*къ.* **ара**). *Милиционерле гудучуну аралап тура эдиле.*

АРАЛАН *эт. страд. от* **арала**/ Арала дегенни *зорлаучу айырмасы. Нартюх бахча эки кере араланды.*

АРАЛАНЫУ *и. д. от* **аралан**/ Аралан дегенден *этим ат. Трактор бла араланыу.*

АРАЛАТ *эт. къарач.* Окружить, расположиться, занять место вокруг *кого-чего*/ Бир затны тёгерегинден ал, къуршала. *[Инджик:] Жауну аралатырыкъбыз, Къанлыланы къапханда тунчукъдурлукъбуз.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 120. ❑ *Сол жанында мурдарла Къыямытны аралатып тургъанлай, Бабаев бла Шакъман жетип къутхардыла.* Хубийланы О., Аманат, I, 212.

АРАЛАТЫУ *и. д. от* **аралат**/ Аралат дегенден *этим ат. Жау аскерни аралатыу.*

АРАЛАУ *и. д. от* **арала**/ Арала дегенден *этим ат. Нартюх бахчаны аралау.*

АРАЛАШ I *эт. къарач.* Перемежаться, чередоваться/ Кезиуден кезиуге алышына тур. *Кече бла кюн бир бирлери бла аралашадыла.*

АРАЛАШ II *сыф.* Смешанный/ Къатыш, къатышхан. *Алайды жашау, Жашау алайды – Ачы, жизги да Аралаш, къатыш.* Гулийланы М., Кюнню къызы, 18. ❑ *Таужанны къаны бузулду: "Бусагъатха дери сёлешмегенини кертиси да, накъырдасы да аралаш эсе, бу жол таматам кёлю бла тепди."* Хубийланы О., Аманат, III, 106.

АРАЛАШДЫР *эт. къарач.* **1.** Мешать, размешивать *что*/ Эки неда андан да аслам затны бирге къошуп къатышдыр. *Къызла, акъ бла кёк суперни Бир бирине аралашдырып, Боз этедиле бетин жерни. Юсюнден мешхут чачдырып.* "Жилтинле", 215.

2. *къарач.* Перемежать, чередовать *что*/ Кезиуден кезиуге алышындыра тур. *Къалауурла бир бирин аралашдырдыла.*

АРАЛАШДЫРТ *эт. понуд. от* **аралашдыр**/ Аралашдыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Рабийгъа къызлагъа топуракъланы бла мешхутну аралашдыртып, къошун орунчукълагъа къуаяды, эгечи келтирген гюллени алагъа орнатады.*

АРАЛАШДЫРТЫУ *и. д. от* **аралашдырт**/ Аралашдырт дегенден *этим ат. Кирпич этиучюле ишлерин хазырланнган топуракъ бла салам къуукъну бирге аралашдыртыудан башлайдыла.*

АРАЛАШДЫРЫЛ *эт. страд. от* **аралашдыр.** *Аралашдыр дегенни зорлаучу айырмасы.*

АРАЛАШДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **аралашдырыл**/ Аралашдырыл дегенден *этим ат.*

АРАЛАШДЫРЫУ *и. д. от* **аралашдыр**/ Аралашдыр дегенден *этим ат. Гыржын этер ючюн унну суу бла аралашдырып, Ханий тылы ийлеп башлады.*

АРАЛЖИ *сыф.* Слабый, болезненный, хилый/ Къарыусуз, ырахын. *Аралжи сабий. Аралжи улакъчыкъ.*

АРАЛТ *эт.* **1.** *понуд. от* **арал**/ Арал дегенни *къатланыучу айырмасы. "Да не къарау барды мынга, кёзлерин аралтып неге турама?"– деп, Темирбек арслан кибик, темир къысхачлача, пелиуан къоллары бла бёрюню богъурдагъындан алып, къыр-къыр этдирди.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 111.

2. Уставить, вытаращить *(глаза)*/ Кёзлеринги къакъмагъанлай, биреуге неда бир затха къарат. *Гонай, назыны башында жулдузлагъа эки кёзюн аралтып, тёгерек айланады.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 79.

АРАЛТЫУ *и. д. от* аралт/ Аралт дегенден *этим ат. Кёзлерин кёкге аралтыу. Кёзлерин суратха аралтыу.*

АРАЛЫКЪ *ат. къарач.* **1.** Опора, подпорка для крыши, продольная балка/ Юйню неда бир башха тюрлю мекямны башына тюбюнден ёрге тиреу этилип салыннган чигинжи. *[Бийнёгер:] Не юй оюлур, не аралыкъ сынар, къайдан болса да, бизни арбазгъа да бир кюн тиер.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 191. ❑ *[Жаш тиширыу] эки кёзюн юйню аралыгъындан айырмай, къолларын жатхан орунундан аллына узатды.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 331.

2. *къ.* **ара 2.** *Район аралыкъ. Къыралны промышленность аралыкълары.*

АРАЛЫУ *и. д. от* **арал**/ Арал дегенден *этим ат. Китап окъуу, кёкге аралыуу жашны кесине, бирсилеге да хайыр бермеди.*

АРАЛЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **арал**/ Арал дегенни *араш айырмасы. Эфенди бла сохталары бир бирге аралышдыла.* ❑ *Топ, окъ тауушла шошайгъынчы дери фашист генералла аралышханлай, сюелишип турдула.*

АРАЛЫШЫУ *и. д. от* **аралыш**/ Аралыш дегенден *этим ат. Бир бирге аралышыу. Циркде оюнлагъа аралышыу.*

АРАМ *ат эск. къарач. къ.* **шагъат.** *Арабызда жангыз чынар арамды.* (Фольк.) ☐ *– Ой, арабызда чынар терек арамды. Экибизден жер къачмайын, ким къачса, Аны анасындан ичген сютю харамды.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 89.

▲ **Арам-къарам этмей** *угъайл.* напролом, напропалую, без оглядки, не раздумывая/ сагъыш эте турмай, арсарсыз. *Ол [эмеген] келгени бла, арам-къарам да этмей, Тукъумну уруп инчиклерине дери жерге кийиргенди.* "Къарачай халкъ тауруха", 48. ❑ *Кёк ит, арам-къарам да этмей, бёрю къойгъа мыллык атханча, жетип ёлюк уруш этди.* Семенланы А., Жазыу айла, 68.

АРАН *ат эск.* Долина, низменность/ Ёзен, тала, батыу жер. *Атым жокъ аранда, къайгъым жокъ боранда.* (Нарт сёз.)

АРАП[1] *ат.* Стропило/ Къыйырлары багъаналагъа неда къабыргъалагъа бегитилип, юйню не башха тюрлю бир мекямны башын жабар ючюн салыннган агъач. *Малжей узун бычакъны халжар башында арап тюбюнде букъдурду.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 270. ❑ *Жабыуу болмагъан къошну араплары тиширыуну кёкюрек тюймесича кёрюнедиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 309. ❑ *Кенг ыстауатда тёртгюл буруу этилгенди, жерге урулгъан базыкъ багъаналаны башы бла узун арапла бегитилгендиле.* "Ленинни байрагъы", 1978, № 42.

АРАП[2] *ат къ.* **араплы.** / *Этим-женим, къытай тенгим, Эмчек къарнаш биз болайыкъ, Орус, индус, арап, француз, Тынчлыкъ ючюн саф турайыкъ.* "Жюрек жырлайды", 293. ❑ *Эски грек алим-*

де Кёрюп, билип кетдиле, Арапла да эшитип, Сейирсинип келдиле. Шахмырзаланы С., Назмула, 29.

АРАП [3] *сыф.* Арабский/ Араплыланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Арап тил. Арап грамматика. Арап литература.*

АРАПЛЫ *ат.* Араб/ Къыбыла-кюнбатхан эм шимал Африканы арап къыралларында жашагъан халкъланы адамы. *Араплы араплыгъа: "Сени бетинг къарады",– дегенди.* (Нарт сёз.) ○ *Араплыны кёзлери да, Таулуну кёзлерича, Бушуудан топ-толуду.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 61.

АРАПЛЫКЪ *ат.* Материал для стропила/ Арап этерге жараулу агъач. *Омар агъачдан араплыкъла кесип келтиргенди.* ❑ *Чоллай бла Малжей сюйремени томурадыла, жарадыла, андан аркъалыкъ да, араплыкъ да чыгъарадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 308.

АРАПЧА *хал. сёзл.* По-арабски *(напр. говорить, писать)*/ Арап тилде. *Бийберт, хуржунундан чыгъарып, арапча жазылгъан къагъытны Шарафутдиннге узатды.* Шауаланы М., Мурат, 11, ❑ *Жашил абалыны окъуун-билимин билирге сюйюп, [афенди] арапча бир-эки сёз сорду.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 114.

АРАУАН *ат.* Полукружный плоский совок *(для переноса огня, высыпания золы и сушки лепёшек перед печением в золе)*/ Отха кёмерден алгъа гыржынны къатдырыр ючюн хайырланылыучу, темирден этилген узун саплы сауут. *Базыкъ ауазлы гуппургъа тартаракъ къарт къатын арпа гыржынны арауанда къатдырып, сыгын отну мыдыхына кёмеди.* Уллубашланы И., Озгъан жылла, 3. ❑ *Ол ачыуу бла юйге киргенде, [Мурат] Сайхатны арауанда гыржынны къатдыра тургъанын кёрюп, тапчаннга чёкдю.* Шауаланы М., Мурат, 208.

АРАУУН *ат къарач. къ.* арауан. *Эне эди сыртдан къошха Атам, жырлай таулу жырын, Бише эди эмен отда Арауунда нартюх гыржын.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 175.

АРАХИС *ат.* **1.** Арахис/ Жылы жерледе битиучю, жаулу къудору битимни кёгети, жер неда къытай къоз. *Къыралны кеси керегине пиринч, нартюх, арахис, сорго, зынтхы, тютюн, тахта кёгетле эм мамукъ ёсдюрюледиле.* "Коммунизмге жол", 1979, № 106.

2. *В позиции определения:* арахисовый/ Арахисден этилген. *Арахис жау. Арахис халыуа.*

АРАЧЫ *ат.* Посредник; маклер/ Адамланы арасында иш жюрютюучю адам. *Жаш бла къызны арачылары аланы сюйген тенглери эди.*

АРАШ: Араш айырма *лингв. взаимно-совместный залог*/ этимни ишни экеулен неда андан да кёп адам бирге этгенлерин кёргюзтген айырмасы. *Араш айырма ишни эки неда талай иш ие бирден этгенлдерин кёзгюзтеди.* Байрамукъланы Х., Орусбийланы И., Карачай-малкъар тилни грамматикасы, 111. ❑ *Араш айырма -ш аффиксни болушлугъу бла кёчюучю, кёчмеучю этимледен да къуралады.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 177.

АРБА *ат.* Телега, воз, повозка, арба/ Трактор тартхан, ёгюз неда ат жегилген, жюк ташыргъа ишленнген эки неда тёрт чархлы адыр. *Ашлыкъны арба юйге келтирир, чана базаргъа элтир.* (Нарт сёз.) ○ *Хар неси да агъачдан ишленнген жызылдаукъ абраны тауушу бек узакъгъа эшитиледи.* "Огъурлу танг", 177.

❑ **Арба жау** колесная мазь/

арбаны чархларына жагъылыучу жау. *Сиз жегерик арбалагъа Темир жамап битдиргенме, Жызылдамазлай алагъа Арба жаула сюртдюргенме.* "Жилтинле", 209. **Арба жол** просёлок/ арбала жюрюрге ишленнген жол. *Эл ичинде орамлада, бютюн да бек уллу арба жолда, адам, улоу жюрюу кёбюрек бола башлагъанды.* Эбзеланы А., Махти, 29. ❑ *Хурзукда уллу кёпюрле, кенг арба жолла да Ахматны оноуу бла ишленнгендиле.* Къагъыйланы Н., Тинте барып, 14.

АРБАЗ *ат.* Двор *(напр. дома, магазина)*/ Юйлени эм аны кибик башха мекямланы алларындагъы бош жер, ачыкъ жер. *Аминатны арбазында къара къазанны тюбюнде жаннган отну жарыгъы, аны тёгерегинде айланнгана адамланы къарелдилери, элни къалайындан къарасанг да, кёрюнедиле.* Ахматланы И., Боранда, 3. ❑ *Сюйген къызлары [тойгъа] чыкъсала, жашла чакъмалы тапанчаланы кёкге-кёкге тутуп атадыла, арбазны кукурт ийисге алдырадыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 24.

АРБАЗЧЫ *ат.* Дворник/ Юйлени арбазларын сыйпап, тазалыкъны сакълап туруучу адам. *Пенсиягъа чыкъгъанлы бери Мария Ивановна арбазчыды.* ☐ *Арбазчы арбазгъа бояу салыр.* (Нарт сёз.)

АРБАЧЫ *ат.* Возчик, возница, ездовой, ломовой, кучер, извозчик/ Арбада ишлеучю, аны жюртюучю адам. *Барады арбачы къургъакъ жол бла, Кесин жубата эски жыр бла.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 19. ❑ *Арбачы, жётгерген кибик эте, тамагъын ариулай, бир мыдах жырны макъамын муруллдайды.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 250.

АРБАЧЫЛЫКЪ *ат.* Занятие кучера/ Арбачыны иши. *Арбачылыкъ бусагъатда кесини магъанасын тас этгенди.* ❑ *Уллу Ата журт урушдан сора жыллада арбачылыкъ колхозлада, совхозлада да уллу жер ала эди.*

АРБИТР *ат.* Арбитр *(в спорте)*/ Спорт эришиулени бир къауумунда судья. *Футбол эришиуледе арбитрлени арасында бизни къыралны спортчулары да бардыла.*

АРГЪАМАКЪ *ат.* Аргамак *(породистая верховая лошадь)*/ Къумалы, миннген ат. *Алауганны кюмюш жюген бла тагъылып, тесукъа эте тургъан аргъамакъны сыртына кёзю жетди.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 56.

АРГЪЫ *сыф.* Потусторонний, дальний, находящийся дальше *(в отношении пространства)*/ Ары жанындагъы, узакъдагъы; антоними: берги. *Тейри къылычла да аргъы сыртдан берги сыртха узатылгъандыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 36. ❑ *Байдыу Назбийни орунун къакъды, кеси уа аргъы юйге кирип, тешиннген да этмегенлей, Муслийматны аягъындан кирип таянды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 30.

▲ **Аргъы дуния** потусторонний мир/ диннге ийнанган адамла айтханнга кёре, адам ёлгенден сора да бир дунияда жашайды – аргъы дунияда. *Бу дунияда аманлыкъ этгенни аргъы дуниясы болмаз.* (Фольк.) **Аргъы дуниягъа кет** къ. **ёл 1.** *Сени жаууна аргъы дуниягъа кетге эди.* ❑ *Азиз харип аргъы дуниягъа кетгенли беш жыл болады.*

АРГЪЫШ *ат къарач.* Аргыш *(заготовка хлеба на зиму путём купли или обмена на базаре)*/ Адам узакъ базарлагъа эм башха жерлеге барып, сатып алып неда башха затха алышып келтирген мирзеу. *[Темуркъа:] Менден жазыкъ ким болур, хар ким юйюне мал, аргъыш элтген заманда мен къуру къолум бла бечел болуп барама.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 43. ❑ *Мирзеуню багъалыгъы аргъышха*

баргъанланы къууандырмаучуду. Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 74.

АРГЪЫШЧЫ *ат къарач.* Заготовитель хлеба на зиму/ Къышха мирзеу хазырлаучу (адам). *Жаш бир талада эки аргъышчыгъа тюбейди.* (Фольк.) ❑ *Аргъышчыла базардан келе болгъандыла.*

АРЕНА *ат.* Арена **1.** Площадка посередине цирка, на которой даются представления/ Циркни ортасында оюнла кёргюзтюлюучю, юзмез *(неда бычхы муру)* къуюлуучу тёгерек майдан. *Къонгуроу зынгырдагъанлай, артистле аренагъа чыкъдыла.*

2. *кёч.* Поприще, область деятельности/ Иш. *Дуния неда история аренагъа чыгъаргъа.* ❑ *Фермерлени мюлк аренада жетишимлери кенгерип барадыла.* ☐ *Жаш алим докладын окъуду. Анга тынгылагъанла тийшилисича багъа бичселе, ол жамауат эм илму аренагъа чыгъарыгъына ыйнанады.* "Коммунизмге жол", 1973, № 93.

АРЕНД *ат эск.* Аренда. **1.** Временное пользование недвижимым имуществом на договорных началах/ Жюрюмеген мюлкню бир ауукъгъа дери иеси бла келишинип хайырланылыуу. *Байла жерни арендге бек багъа берип, жарлыланы къыйынларын ашап тургъандыла.*

2. Плата за такое пользование/ Аллай хайырланыу ючюн тёленнген хакъ. *Байла арендни аз этерге сюймей эдиле.* ☐ *Къара кюн туугъан аз маллары болгъандыла... арендге алгъан жерчиклери кюйюп, чалгъы айланмазча болуп барады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 101.

АРИСТОКРАТ *ат.* Аристократ/ Буржуазия обществода аристократиядан адам. *Бизни живописьни, скульптураны, архитектураны айныууна патчахны къауумуну модалары бла къылыкъларыны, аны кибик аристократланы бла буржуйланы тапсыз къылыкъларыны къаллай жол бергенлерини юсюнден ойлагъыз.* "Шуёхлукъ", 1960, № 7, 11.

АРИСТОКРАТИЯ *ат.* Аристократия/ Класс общества башчылыкъ этип тургъан классны эртегили тукъумладан болгъан къауумуу.

АРИУ I *сыф.* **1.** Красивый, изящный/ Адамны кёлю, кёзю да жаратхан, анга эстетика зауукълукъ берген. *Ариу жангы партала Нарат ийис этедиле, Юйден эсе школда Кюнле зауукъ ётедиле.* Къулийланы Къ., Жулдузчукъла, 17. ❑ *Домалай, Дауумча ариу къызгъа жазгъан да этерле, тилеп да келирле: къызынгы былайда терслиги жокъду.* Хубийланы О., Дерт, 2.

2. *кёч.* Чистый, незагрязненный, незапачканный/ Таза, кирсиз. *Кече уллу сакъ жаун жаугъанды, Черекни ёзге кюнледе болуучу ариу сууу ол эртгенликде билямукъ болуп... ёшюн уруш этип келе эди.* Шауаланы М., Мурат, 100. ❑ *Аны ариу, таза арбазында бир мазаллы ирик жатады.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 409.

3. *кёч.* Приятный/ Адамгъа асыу болгъан, иги. *Ариу сёз эшитгени сайын Антонну кёлю кётюрюледи.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 330. ❑ *Къалын агъачны жанындан ургъан сериуюн желчик келтирген ариу ийис адамланы, къанат битгенча, женгил этеди.* "Шуёхлукъ", № 2, 148.

АРИУ II *хал. сёз.* **1.** Красиво, изящно/ Адамны кёлю, кёзю да жаратырча, алагъа зауукълукъ келтирирча. *Ариу кийинип, жашла, къызла да арбазгъа жыйылдыла.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 15. ❑ *Мазан бла Махаметни ол офицер межгитни жанында акъ бла ариу сюртюлген къанжалбаш юйге*

кийирди. Залийханланы Ж., Тау къушла, 398.

2. *кёч.* Чисто/ Кирин-кипчигин къалдырмай. *Жангы келин ариу сибирир.* (Нарт сёз.) ○ *Анам жер баудан хотасы бла гардошла келтирип, ариу жууп, чоюннга салды да, сора печь аллына чёгюп, къолларын отха тутду.* "Огъурлу танг", 61.

3. *кёч.* Хорошо, отчётливо, ясно/ Иги, кереклисича, тап. *[Аубекир:] Биз малланы, кюте-кюте, кефлерин тюшюрмей, жаланнганлары бузулмай, элге бек ариу жыйдыкъ.* "Алчыла", 66. ❑ *[Хаджи-Даут Даутха:] Бош сагъат болса да, бир иш, адамдан къалгъан сагъатды, кесинг да бек ариу билесе.* Батчаланы М., Элчилерим, 106.

❑ **Ариу эт** очищать/ кирсиз эт, тазала, ариула. *Къызла кёгетлени жууп ариу этдиле.* ❑ *Жашчыкъ чурукъларын ариу этди.*

▲ **Ариу айт** успокаивать, ласкать *(словом)*/ адамны ариу, иги сёз бла кёлюн жапсар, эркелет. *Атам, къапланчыкъгъа ариу айтып, кеси болгъан юйге алды да, хар ким да тынч жукъладыкъ.* Фортунатова Е., Окъуу книга, 85. ❑ *Анга [Бекболатха] атасы ариу айтса, баям, бир къарыш ёсе болур эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 41. **Ариу кёр** уважать, почитать *кого*/ жарат, сыйла, сюй. *[Солтан:] Бютюнда менича властьха кёп къыйын салгъан адамны уа, [Хажимуса] къалай ариу кёрюучю эди!* Боташланы И., Пьесала, 148. **Ариу къал** не испытывать *что-л.* плохое/ кёрме, сынама *(сёз ючюн, хата, айып д. а. к. зат).* – *Адепли, намысынгы сакъла, Эримез бедиш жаудургъан къар. Термилме хауле айтхан сантха, Халкъны айыбындан ариу къал.* Мокъаланы М., Дуния жарыгъы, 25. ❑ *[Абидат Масхутха:] Алай ариу къалгъа эдик экибиз да хатадан, Махти сизге къызын бермезлигича.* "Коммунизмге жол", 1978, № 156. **Ариу тилли** красноречивый/ ариу сёлешиучю. *Ариу тилли къозу эки ананы эмер.* (Нарт сёз.) ○ *[Эмеген:] Былайда бизни къайсыбыздан да уллу, ариу сёзлю, бек акъыллы биреулен [Ерюзмек] тюбеп, аламат затла айтханды...* "Нартла", 40.

АРИУ III *кючл. кес.* **1.** Просто, совершенно, совсем/ Кертиси бла да, керти окъуна. *[Мусса:] Безидик ариу... былагъа къайгъы эте, жаллы жаныбыздан тойдукъ.* "Шуёхлукъ", № 67, 110. *[Алим:] Асыры кёп сёлешгенден, бу адам ариу жанымдан этгенди.* "Коммунизмге жол", 1976, № 73.

2. *къ.* **тап 5.** *[Сафар Хасан бла Даутха:] Къоюгъуз, сау къаллыкъла, биринг аны бла, биринг муну бла кюрешип, ариу [Къандауур] бир затчыкъ берлик эсе да, андан да къуру къойдурасыз.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 27. ❑ *[Халит:] Нек салкъынса, Зайнеп, кимден тартынаса, бери бу заманда къарачай адам келлик тюлдю. Ариу кирсе да, кимни не иши барды.* "Огъурлу танг", 209.

АРИУБЕТ *сыф. сёл. тил.* Красиволикий/ Бети ариу болгъан, ариу бетли*(адам). Ариубет тиширыу.*

АРИУКЁЗ *сыф. сёл. тил.* Красивоглазый *(человек)*/ Кёзлери ариу болгъан, ариу кёзлю *(адам). Ариукёз къызла, къарамларын жашладан жашыра, тепсейдиле.*

АРИУЛА *эт.* **1.** Чистить, очищать *что*/ Бир затны кирин кетер, тазала. *Люуаза, бузоуну жерге салып, ийнекни эмчеклерин ариулап, сыйпап-сыйпап, бузоучукъну ауузуна салды.* "Алчыла", 85.

2. Освобождать от присутствия *кого-чего*/ Бир затдан керексиз затны, чырмагъан затны неда бир жерден кимни болса да кетер. – *Бусагъат тагыланы кёзлерин ачайыкъ, жашчыгъым,– деди да, [аппа] шауданчыкъланы чапыракъладан ариулап башлады.* Тёппелану А., Кюн батмайды, 153. ❑ – *Ол кюн биз школну сынам участогуну ташларын ариула-*

дыкъ, дуппурларын тюзетип, сюрюрге хазыр этдик. Ортабайланы Т., Октябрьны саугъасы, 22.

3. *кёч.* Оправдывать *кого*/ Биреуню тюзге сана, анга жакъ бас, аны жанлы бол. *Асхатны терслиги жокъду деп, аны ариуларгъа кюрешген болмаса, ол ишни юсюнден сёз да айтмады.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 155. ❑ *– Терс мен тюйюлме,– деп, кесин ариуларгъа кюрешди Бекболат.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 418.

АРИУЛАН 1. *страд. от* **ариула**/ Ариулан дегенни *зорлаучу айырмасы. Арбаз ариуланды. Жолла ариуландыла.*

2. Очищаться/ Ариу, таза бол, тазалан. *Сапын болмаса, кирден ариуланыргъа бек къыйынды.* Этезланы О., Тарда, 125.

3. Оправдываться, находить оправдание; быть оправданным *(напр. судом)*/ Сюдден таза чыкъ, терслиги болмагъаннга тергел. *Жашны терслиги болмагъаны белгили этилди, ол сюдде ариуланды.*

4. Избавляться/ Бир къыйын затдан *(сёз ючюн, ауруудан)* къутул. *Борчларыбыздан ариуландыкъ.* ☐ *[Гордеев:] Бюгюн бизни полк ол жукъгъан ауруудан ариуланыргъа керекди.* Боташланы И., Пьесала, 37.

АРИУЛАНДЫР *эт. понуд. от* **ариулан**/ Ариулан дегенни *къатланыучу айырмасы.*

АРИУЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **ариуландыр**/ Ариуландыр дегенден *этим ат.*

АРИУЛАНЫУ *и. д. от* **ариулан**/ Ариулан дегенден *этим ат. Тау черекледе сууну ариуланыуун андагъы эллилени барысы да ашыгъып сакълайдыла.*

АРИУЛАТ *эт. понуд. от* **ариула**/ Ариула дегенни къатланыучу айырмасы. *Устаз окъуучулагъа сынау участокну хансын ариулатханды.* ❑ *Анасы, къызына айтып, арбазны ариулатды.*

АРИУЛАТДЫР *эт. понуд. от* **ариулат**/ Ариулат дегенни *къатланыучу айырмасы. [Пристоп Биймырзагъа:] Бу къочхар [Бийнёгер] неге тюкюреди, бусагъат тюкюрюгюн этеги бла ариулатдыр!* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 190.

АРИУЛАТДЫРЫЛ *эт. страд. от* **ариулатдыр**/ Ариулатдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Столла ариулатдырылып, алагъа ашарыкъла салындыла.*

АРИУЛАТДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **ариулатдырыл**/ Ариулатдырыл дегенден *этим ат.*

АРИУЛАТДЫРЫУ *и. д. от* **ариулатдыр**/ Ариулатдыр дегенден *этим ат. Столну ариулатдырыу. Бахчаны ташын, чырпысын ариулатдырыу.*

АРИУЛАТЫУ *и. д. от* **ариулат**/ Ариулат дегенден *этим ат. Сабанланы ташын ариулатыу. Ындырда мирзеуню ариулатыу. Бахчаны хансын ариулатыу. Малны ичин ариулатыу. Арбазны ариулатыу.*

АРИУЛАУ *и. д. от* **ариула**/ Ариула дегенден *этим ат. Будай сабанланы хансын ариулау.* ❑ *Тишлени хар кюн сайын ариулау адамны саулугъуна игиди.* ❑ *Тюзлюк жанлы болуу, тюзню ариулау адамлыкъны шартыды.*

АРИУЛАШ *эт. взаимн.-совм. от* **ариула**/ Ариула дегенни *араш айырмасы. Къызла столланы ариулашадыла.* ❑ *Жашла чалынырыкъ жерлени ташларын ариулашадыла.*

АРИУЛАШЫУ *и. д. от* **ариулаш**/ Ариулаш дегенден *этим ат. Къызчыкъланы арасында эришиу – арбазны ариулашыу – башланды.*

АРИУЛУКЪ *ат.* **1.** Красота, изящество/ Адамгъа эстетика жаны бла зауукълукъ берген, аны кёлюне ушагъан зат; айбатлыкъ. *Ол [Батыр Османович] бусагъатда да ары къарап, агъачны ариулугъуна сейир этеди.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 145. ❑ *Адам сёз бла ангыталмазча, былай къууатлы, кёз алдагъан, къайгъынгы, сагъышынгы унутдургъан ариулукъ аз жерде тюбейди.* Хубийланы О., Аманат, I, 125.

2. *кёч.* Чистота/ Тазалыкъ, кирсизлик. *Ариулукъ адамны ишинде, ниетинде, жамауат жашаугъа къарау халында да кёрюнюрге керекди.* "Коммунизмге жол", 1973, № 67. ❑ *Элледе ариулукъ бла тазалыкъны сакълау жаны бла, талай зат этилсе да, алыкъа кемчиликле кёпдюле.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 174. ❑ *Тинтилген биченни ариулугъу мюлкледе былтыр ишленнген биченден эсе ариуду.* "Ленинни байрагъы", 1977, 1 238.

АРИУСУН *эт.* Считать красивым *кого-что*/ Биреуню неда бир затны ариугъа сана. *Къызны кёргенле барысы да ариусундула.* ❑ *Къызчыкъ чурукъланы ариусунду.*

АРИУСУНУУ *и. д. от* **ариусун**/ Ариусун дегенден *этим ат. Быстырны ариусунуу.*

АРИФМЕТИКА *ат.* **1.** Арифметика/ Математиканы санланы бош шартларыны эм ала бла этилиучю тергеулени окъутхан бёлюмю. *Арифметиканы дерсинде эки жашны махтадыла.* ❑ *Комиссия окъуучула арифметиканы иги билгенлерин чертгенди.*

2. *В позиции определения:* арифметический/ Арифметиканы жорукълары бла этилиучю. *Арифметика санау. Арифметика задача.*

АРИФМОМЕТР *ат.* Арифмометр/ Арифметика санауланы бардырыучу, стол юсюнде туруучу, тергеучю машина. *Институтну экономика бёлюмюне арифмометрле келтиргендиле.*

АРИЯ *ат муз.* Ария/ Бир ауазгъа деп жазылгъан жыр чыгъарма *(кёбюсюнде операны, ораторияны къурамына киреди). Жырчы узакъ тау элледе, къоншу республиканы шахарларында, санаторийледе – къайда болса да, кесини арияларын бирча ариу жырлайды.* "Коммунизмге жол", 1971, № 160.

АРКЪА *ат.* **1.** Спина/ Адамны боюнундан башлап къуйрукъ сюегине дериси; сырт. *Аркъам гуппур болгъанды, чоюн къаплагъан кибик, Жюрюйме шырт-шырт эте, Балчыкъ малтагъан кибик.* Къулийланы Къ., Жырны заманы, 106. ❑ *Бир-бир къатынла, сабийлерини бешиклерин да аркъаларына кётюрюп, тау башларына чыкъгъандыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 317.

2. Спинка *(напр., шубы, платья)*/ Тюрлю-тюрлю кийимлени адамны аркъасын жапхан жери. *Пальтону аркъасы жашха бираз тар болады.*

❑ **Аркъа жик** позвонок/ адамны эм башха бир къауум жаныуарланы аркъаларыны ортасы бла узунуна дери баргъан жиликли сюекни бир бирден айырылгъан кесеклери. *Назир бу сёзлени эшитгенинде, битеу аркъа жиги бирден жызылдап, бети да, къагъытча, агъарды.* Къобанланы Д., Эки заман, I, 40. ❑ – *Эшта, душманны аркъа жиги юзюлюп, сойланып жатар кюню узакъ болмаз.* Кацийланы Х., Мухаммат, 86. **Аркъа сюек** позвоночник/ адамны эм бир къауум жаныуарланы аркъаларыны ортасыны узунуна дери баргъан жиликли сюек. *Адамны сыртыны ортасында иегилери аркъа сюекге къошуладыла.*

АРКЪАЛА *эт. сёл. тил.* Брать *(взваливать) что* на спину; навьючивать *что* на себя. *Жаш бир уллу машокну аркъалап кетди.*

АРКЪАЛАТ *эт. понуд. от* **аркъала**/ Аркъала дегенни *къатланыучу айырмасы. Къапчыкъны жашха аркъалатдыла.*

АРКЪАЛАТЫУ *и. д. от* **аркъалат**/ Аркъалат дегенден *этим ат. Машокну биреуге аркъалатыу.*

АРКЪАЛАУ *и. д. от* **аркъала**/ Аркъала дегенден *этим ат. Отун жюкню аркъалау. Машокну аркъалау.*

АРКЪАЛАШ *эт. взаимн.-совм. от* **аркъала**/ Аркъала дегенни *араш айырмасы.*

АРКЪАЛАШЫУ *и. д. от* **аркъалаш**/ Аркъалаш дегенден *этим ат.*

АРКЪАЛЫКЪ *ат. къ.* **аркъау.** *Эки жесир кётюрюп ётюучю аркъалыкъланы аман Геюргю сындырды.* (Фольк.) ☐ *Чоллай бла Малжей сюйремени томурадыла, жарадыла, андан аркъалыкъ да, араплыкъла да чыгъарадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 308.

АРКЪАН *ат.* **1.** Аркан, толстая верёвка, бечевка, канат/ Жюнден, къылдан, кендирден, жибекден д. а. к. башха затдан эшилип, бурулуп этилген жип. *Наныгъым аркъан атыучу эди Ол мараллагъа, буулагъа, Наныкъ, сен къалай кириучю болгъаненг Адам кирмеген суулагъа?* "Малкъар халкъ жырла", 211. ❑ *Къасай, аладан [гебенледен] бирини тюбюн къазып, баласха аркъанны байлады да, эки ёгюзню анга жегип, алгъа тебиреди.* Токъумаланы Ж., Нартланы туудукълары, 58.

2. Аркан *(верёвка с петлей на конце для ловли лошадей)*/ Къыйырында илинмеги болгъан, атланы тутар ючюн хайырланылыучу базыкъ кендир жип. *Атны аркъан бла тутуу.* ❑ *Жаш аркъан атаргъа уста эди.*

АРКЪАНЛА *эт.* Привязать на верёвку/ Малны аркъан бла бир затха байла. *Маржан къашха бузоучугъун, биягъыча, жар башында аркъанлады.* (Фольк.) ☐ *Маллары болгъанла ийнек, эчки, эшек болса да, башларына бирер жыжым жип байлап, арыкъ боюнларында аркъанлай эдиле.* Зокаланы З., Солуу кюн, 4.

АРКЪАНЛАН *эт. страд. от* **аркъанла**/ Аркъанла дегенни *зорлаучу айырмасы. Атла терекле тюбюнде аркъанланып тура эдиле.*

АРКЪАНЛАНЫУ *и. д. от* **аркъанлан**/ Аркъанлан дегенден *этим ат. Аппа ийнекни къысха аркъанланыуун жаратмады.*

АРКЪАНЛАТ *эт. понуд. от* **аркъанла**/ Аркъанла дегенни *къатланыучу айырмасы. Аття атын суу боюнуна аркъанлатды.*

АРКЪАНЛАТДЫР *эт. понуд. от* **аркъанлат**/ Аркъанлат дегенни *къатланыучу айырмасы. Арбачы ёгюзлени жашчыкъгъа айтып аркъанлатдырды.*

АРКЪАНЛАТДЫРЫУ *и. д. от* **аркъанлатдыр**/ Аркъанлатдыр дегенден *этим ат. Тананы суу боюнуна аркъанлатдырыу.*

АРКЪАНЛАТЫУ *и. д. от* **аркъанлат**/ Аркъанлат дегенден *этим ат. Ийнеклени аркъанлатыуну жашны боюнуна салдыла.*

АРКЪАНЛАУ *и. д. от* **аркъанла**/ Аркъанла дегенден *этим ат. Ийнекни аркъанлау.*

АРКЪАНЛЫКЪ *ат. Что-л.,* предназначенное для аркана/ Аркъан этерге жараулу зат. *Аркъанлыкъ къыл.*

АРКЪАНЧЫ *ат.* Арканшик, метатель аркана, ловец арканом/ Аркъан атаргъа уста адам. *Аркъанчы эмиликни кёп мычытмай тутду.*

АРКЪАУ *ат. къур.* **1.** Балка, коньковый брус, матица; перекладина/ Юйню неда бир башха тюрлю мекямны башын жапханда аны ортасы бла узунуна къыйырлары къабыргъалагъа неда чигинжилеге тирелип салыннган бек базыкъ агъач. *Агъачны узуну аркъау болур, адамны узуну жалкъау болур.* (Нарт сёз.) ○ *Ибрахим аркъауну тышына чыкъгъан къыйырына къапланып жылай тура эди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 8.

2. *тех.* Уток/ Къумач сокъгъан станокда кёнделенине баргъан халы. *Аякълары бла кисиу бауланы кезиу-кезиу баса, кисиу таракъла аркъауланы араларын айыра, чоллакъ да эки халыны арасы бла ары-бери ётгенин кёргенде, мараучу кишичик чепкен сокъгъан къатыннга бек сукъланып къарады.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 284. ❑ *Чоллакъ ётгенден сора аркъауну таракъ бла эки къакъгъаны да бирча эшитиле эди.* Къоркъмазланы К., "Горда бычакъ", I, 54.

❑ **Аркъау урчукъ** челнок ткацкого станка/ тауатны чоллагъы. *Къарт къатын кюн туууша Аркъау урчукъ бурады.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 58.

▲ **Аркъауу-жиби болмагъан** безродный, одинокий/ жуукъсузтенгсиз, жангыз *(адам). Къарт аркъауу-жиби болмагъан адам эди.* ❑ *Ол да бир аркъауу-жиби жокъладанды.*

АРЛАКЪ *орун. сёзл.* (Чуть) дальше, (чуть) подальше/ Бир белгили затдан узагъыракъ; антоними: берлакъ. *Налжан, арлакъ секирип, терезе ауузунда жылтырагъан къыптыны эследи да, аны сермеп алды.* Шауаланы М., Мурат, 182. ❑ *Байрумукъ жашын бир жанына алып урушады, Махмут Байкъулну бла Адыхамны адамларын арлакъ чыгъарып сёлешеди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 210.

АРЛАКЪГЪА *орун. сёзл. къ.* **арлакъ**; антоними: берлакъгъа. *Ерюзмек, арлакъгъа кетип, къая кибик бир уллу ташны артында бугъуп, ол мурулдагъанны излеп, тёгерекге къарагъанды.* "Нартла", 37. ❑ – *Биз да сууну жагъасындан арлакъгъа жюзгенлей, къайыкъны чириген тюбюню анда-мында жырылгъанларындан суу кирип башлады.* "Шуёхлукъ", № 3, 6.

АРЛАКЪДА *орун. сёзл.* Там, в том месте, дальше от того (или этого) предмета/ Сёлешген адам кёргюзтген затдан бир кесек узакъда; антоними: берлакъда. *Арлакъда, плитаны къатында, Нина Ивановна, ышарып, не эсе да айта, чоюннга, табакъгъа узала эди.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 55. ❑ *Арлакъда да, берлакъда да, экеу-экеу, ючеу-ючеу болуп, кенгеше тургъанла кёрюнедиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 123.

АРЛАКЪДАН *орун. сёзл.* Издали, издалека; дальше, чем от того места/ Алайдан эсе узагъыракъдан; антоними: берлакъдан. *Арлакъдан, дорбунну ол жаны табадан, ушкокла атылдыла.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 36. ❑ *Арлакъдан къарап тургъан Гюржюланы Къурман..., Былагъа не эсе да айтып, чамландыды.* Ортабайланы Т. Октябрьны саугъасы, 5.

АРЛЫ-БЕРЛИ *сыф.* **1.** Непостоянный, часто меняющий своё решение/ Ишден кесини башын къутултургъа кюрешген, бир сёзде тохтамагъан. *Мухажир да, Мухаммат-ча, арлы-берли адамды: анга адам ышанырча тюйюлдю.* "Коммунизмге жол", 1981, № 94.

2. Уклончивый; неопределённый/ Кесини оюмун ачыкъ айтмагъан, экили. *Арлы-берли жууап.* ❑ – *Тын, телинге барма, Арлы-берли сёзле бла жюрек жарма.* Ёртенланы А., Жазгъанларыны сайламалары, 176.

▲ **Арлы-берли бол** быть нерешительным, не суметь прийти к какому-л. мнению/ бир затда таукел болма, арсарлы, экили бол. *Кюнле осалдыла да, биченнге чыгъаргъа бла къалыргъа билмей, чалгъычыла арлы-берли бола турадыла.*

АРМАН *ат аз. жюр.* Сожаление о неисполненном или неудовлетворенном желании/ Адамны кюсегени, болса эди деген заты болмай къалгъаны ючюн ёкюнюую, жарсыуу, къайгъырыуу. *Дарман жокъгъа арман жокъ.* (Нарт сёз.)

АРМАТУРА *ат.* **1.** *тех.* Арматура/ Темир-бетон конструкциягъа неда бир тюрлю мекямгъа, бетонну къаты тутдурур ючюн, ары-бери айландырылып салыннган темирле. *Экинчи номерли темир-бетон конструкцияла чыгъарыучу заводну ишчилери арматура хазырлауда кеслерини жыллыкъ планларын кезиуюнден иги кесек алгъа толтургъандыла.* "Коммунизмге жол", 1972, № 76.

2. *В позиции определения:* арматурный. *[Зауур:] Биз, арматура цехни битеу ишчилери, кесибизни резервлерибизге къарап, цехни планын 20-чы декабрьгъа толтургъа деп белгилегенбиз.* "Коммунизмге жол", 1972, № 76.

АРМАТУРЧУ *ат.* Арматурщик/ Темир-бетон конструкцияла чыгъарыучу предприятилада арматура хазырлаучу ишчи. *Заводда алчылыкъны бу жол арматурчула алгъандыла.* ❑ *Жашны арматурчуланы бригадаларына буюрдула.*

АРМАУ *сыф.* Растерянный, испытывающий чувство нерешительности/ Бир тюрлю бир ишде, халда былай этейим деп билмеген, жунчугъан, хайран болгъан; ауара, агуман. *Къошдагъыла да, эсде болмай тургъанлай болуп къалгъан ишден жунчуп, не этерлерин да билмей, армауда эдиле.* Хочуланы С., Хапарла, 54. ❑ *Даумхан... устазгъа бир тюрлю армау бет алып къарады.* Тёппеланы А., Отлукъ гашла, 16.

❑ **Армау бол** замяться, прийти в состояние растерянности, нерешительности/ бир тюрлю ишде, халда, не этерге билмей, абызырап къал, агуман бол. *Аллай иш чыгъар деп жети жукълап эсинде болмагъан Фарийзат армау болду.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 264. ❑ *Назбий, не айтыргъа билмей, армау болуп, эки кёзюн жерге ийди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 46. **Армау эт** приводить *кого* в состояние растерянности, обескураживать *кого*/ Адамны, бир тюрлю къыйын халгъа тюшюрюп, онгун ал, сагъышха къалдыр; хайран эт. *Къыркъ тюз кишини Этерча армау, Бир къыйыкъ киши Болады чырмау.* "Жилтинле", 154. ❑ *Экзаменле жуукъалашыргъа уа, мени кесим да ангыламагъан бир сейир тукъум сезимле байлап, жашаууму юренчек жюрюшю тюрленип, мени армау этип башладыла.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 9.

АРМАУЛАН *эт. сёл. тил.* Армау бол (*къ.* **армау**). *Ол хапарны эшитгенлей, кёзюне уруш оту кёрюнюп, сабанчы армауланып къалды.*

АРМАУЛАНДЫР *эт. понуд. от* армаулан/ Армаулан дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашны андан къайтыуу адамланы армауландыргъан эди.*

АРМАУЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **армауландыр**/ Армауландыр дегенден *этим ат. Адамланы армауландырыу.*

АРМАУЛАНЫУ *и. д. от* **армаулан**/ Армаулан дегенден *этим ат. Не этерге билмей армауланыу.*

АРМАУЛУ I *сыф. къ.* **армау.** *Армаулу адам. Армаулу иш.* ❑ *Ариубат, ишни неден башларгъа билмей, армаулуду.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 197.

АРМАУЛУ II *хал. сёзл.* Нерешительно, растерянно/ Къалай этерге билмей, экили болуп, абызырап. *Аны эшитгенде, абызырап, тынгылап турургъа да болмай, Асланкъул армаулу сёлешип башлады.* (Ф о л ь к .) ☐ *Байкъул армаулу сагъыш этеди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 157.

❑ **Армаулу бол** армау бол (*къ.* **армау**). *Башымы сагъышла басып, Болады алай баргъаным, Жылытхан кюннге эс бурмай, Армаулу болуп къалгъаным.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 64. ❑ *Ол киргенди арбазгъа, Армаулу болуп, Жокълайды анасын, Къайгъыдан толуп.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 199.

АРМАУЛУКЪ *ат.* Замешательство, растерянность/ Армау хал; ауаралыкъ, агуманлыкъ. *Дунияны ол армаулукъларына кирмей, Хамзат къошда турду.* Тёп п е л а н ы А., Кюн батмайды, 26. ❑ *[Душман] мамырлыкъны унамайды, Къайгъы излейди, болалмайды, Армаулукъ басыпды эсин, Билалмайды кеси кесин.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 10.

АРМИЯ *ат сёл. тил. къ.* **аскер.** *[Къыз жашха:] Сен армиягъа да бараса дейле, Мен да биргенге барырем, Сени да биргенге окопда тургъанлай, Санга окъ тийсе, не этерем?* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 239. ❑ – *Сен армияда къуллукъ этчи, Кертичи болуп сёзюнге.* К ъ у л и й л а н ы Х., Жылла озадыла, 42.

АРМЯН *сыф. къ.* **эрмен.** *Армян литература. Армян тил.*

АРПА [1] *ат.* **1.** Ячмень *(хлебный злак)*/ Мирзеулюк къылкъылы битим *(асламысында кюзлюк болады)*; ашлыкъ. *Алтынча саргъалгъан токъ будайны, арпаны кёрюмю адамланы жюреклерин къууандырады.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 199. ❑ *Уллу сууну тауушу бир-бирде кючлюрек, арпа суургъанча, бир бирде акъырын, таймай къулакъгъа келеди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 176.

2. *В позиции определения:* ячменный/ Арпа себилген, арпа битген. *Арпа сабан.*// Арпадан этилген. *Арпа сыра. Арпа гыржын. Арпа боза.*

АРПА [2] *ат мед.* Ячмень *(гнойное воспаление сальных железок у корней глазных ресниц)*/ Адамны кирпик тюплерин ирин этдирип аурутхан ауруу. *Жашны кёзюне арпа чыкъгъанды.*

АРСАР I *сыф.* **1.** Нерешительный, колеблющийся/ Бир тюрлю бир ишни этерге бла къалыргъа билмей, экили болгъан, аккыл. *Таукелге нюр жауар, арсар эки чабар.* (Н а р т сёз .) ○ *Ала Ата журт ючюн ёлюрге да арсар тюйюл эдиле.* "Шуёхлукъ", № 42, 55.

АРСАР II *хал. сёзл.* Нерешительно/ Бир ишни этерге бла къалыргъа билмей, экили болуп. *Тентек болуп, къайгъы тюшюп ичине, Гудубек, сахтиян кибик ийленип, Арсар, титирей барады ишине.* Г у р т у л а н ы Б., "Шуёхла арасында, 57. ❑ *Сора Алик жыйрыкълы сарычач арыкъ къызчыкъны босагъадан эшикге арсар атлай баргъанын эследи.* "Шуёхлукъ", № 33, 70.

❑ **Арсар бол** колебаться, поколебаться, быть нерешительным/ экили, аккыл бол. *[Газетни корреспонденти Жамийлятха:] Мен а сиз, сёзюме да тынгыламай, къыстап жиберирсиз деп, арсар бола келгенме.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 92. ❑ *[Кязим:] Назму этеме, Кёлюм тола, Айтырыма арсар бола, Тилим артына тутула, Жашлай ёлген жигит бала.* "Жашауубузну байрагъы", 14. **Арсар эт** колебать *(заставить кого усомниться, сделать неуверенным кого в чем)*/ экили, аккыл эт. *Жауунну алай къаты жауып башлагъаны барыбызны да арсар этди, ансы бюгюн къошха чыкъмай къалмазгъа деп тура эдик.* ☐ *Алай кефден болур деп,*

бош, Жашны арсар эталмаз эди киши. О т а р л а н ы К., Сынла, 28.

АРСАРЛАН *эт.* Арсар бол (*къ.* **арсар II**). *Алай аны жашындан хапар сормайды, аны жууабындан къоркъгъандан, арсарлана.* О т а р л а н ы К., Сайлама, I, 191.

АРСАРЛАНДЫР *эт. понуд. от* **арсарлан**/ Арсарлан дегенни *къатланыучу айырмасы. Борис арсарландыргъанды ансы, Магомет ишлерге ыразы эди.*

АРСАРЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **арсарландыр**/ Арсарландыр дегенден *этим ат. Жер, мюлк иелени баш борчлары эллилени арсарландырыу, аланы кеслери жанларына тартыу эди.*

АРСАРЛАНЫУ *и. д. от* **арсарлан**/ Арсарлан дегенден *этим ат. Ишни этерни аллында арсарланыу.* ❑ *Хасан Адикни, ары дери барлыкъма деп туруп, жолгъа тебирерни аллында арсарланыуун жаратмады.*

АРСАРЛАНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **арсарлан**/ Арсарлан дегенни араш айырмасы. *Жашла нек эсе да таугъа барыргъа арсарланышдыла.*

АРСАРЛАНЫШЫУ *и. д. от* **арсарланыш**/ Арсанланыш дегенден *этим ат.*

АРСАРЛЫ I *сыф. къ.* **арсар I.** *Арсарлы сагъыш этгинчи, арсарсыз ишни битдирир.* (Н а р т с ё з .) ○ ❑ *Арсарлы къыз, жашха не айтыргъа билмей, тентек болуп тура эди.*

АРСАРЛЫ II *хал. сёзл. къ.* **арсарлы II.** *Андан ары Жулдузчукъ тынгысыз болуп, къулакъларын тургъузуп, арсарлы атлап тебиреди.* "Шуёхлукъ", № 34, 64. ❑ *Мустафир, Зулейхатланы къатларына жетип, не этерге билмей, арсарлы сюелди.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Айыуташ, 26.

❑ **Арсарлы бол** арсар бол (*къ.* **арсар II**). *Махмутлары, арсарлы бола, ючюсю да жанларында болгъан ахчаларын Сарыбийге бердиле.* Этезланы О., Тарда, 117. ❑ *Къонакъны бла Жижуну ызларындан къуугъанла, аланы агъачха къутулгъанларын кёрюп, арсарлы болуп тохтадыла.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 22. **Арсарлы эт** арсар эт (*къ.* **арсар II**). *Аубекир, офицерни не зат арсарлы этгенин ангылап: "Фон Эвершанс, мен сау болуп, ол бир жары ычхынмаз", – деди.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Айыуташ, 28.

АРСАРЛЫКЪ *ат.* Нерешительность, сомнительность/ Арсар хал, былай этейим деп бир тюрлю акъылгъа келалмагъанлыкъ; экилилик, аккыллыкъ. *Арсарлыгъын хорлап, жюрегинде, акъылында болгъанны букъдурмай, Лейла анасына толу айтды.* Г у р т у л а н ы Э., Тенглерим, 8. ❑ *[Жамийлят], Тушохну сёзлерин эсине тюшюрюп, бирсилени айтханларындан, арсарлыкъларындан оюм этди.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 41.

АРСАРСЫЗ I *сыф.* Решительный/ Ишни уруп этип къоюучу, таукел. *Арсарсыз адам.* ▭ *Колхозну къарыууна ийнанырча кюч керек эди, активни арсарсыз юлгюсю керек эди.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 80.

АРСАРСЫЗ II *хал. сёзл.* Решительно/ Экили бола турмай, таукел халда. *Ийналукъ, арсарсыз, чёрчек жашчыкъча, секирип ёрге турду да, босагъа таба атлады.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 29. ❑ *[Азамат] арсарсыз, халжар тюбюнде бёлюнюп ишленнген ат орундан Даулет кеси миниучю къантор ажирни чыгъарып, быкъыгъа такъды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 174.

❑ **Арсарсыз бол** убеждаться/ ышан, ийнан. *Совет Аскерни немец фашистлени гунч этериклерине арсарсыз болгъан эдик.*

АРСАРСЫЗЛЫКЪ *ат.* Решительность/ Бир затны алай неда былай болгъанына ышанмакълыкъ, таукеллик; антоними: арсарлыкъ. *Арсарсызлыкъ батырлыкъны баш шартларынданды.* ▭ *Алай Адыхамны бетинде таукеллик, кёзлерини къарамларында арсарсызлыкъ барды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 337.

АРСЛАН *ат.* **1.** *къ.* **аслан 1.** *[Мазан] арсланланы, къапланланы, айыуланы да къол жуммакъ этип сызып кетгенди.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 184. ❑ *Тотур батыр тау жарлада, арсланча, Къылыч буруп, жая тартып жаулагъа, Алларына сюелгенди къапланча, Чын аскерни иймегенди таулагъа.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 36.

2. *кёч. къ.* **аслан 2.** *[Солтан-Хамит] тау эллеге айтыучеди Законланы, олтуруп. Аллыбызгъа келди арслан Алтын гулла толтуруп.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 19.

АРТ *ат.* **1.** Зад, задняя, оборотная сторона *чего-л.*, место, расположенное сзади/ Бир затны, ал жанындан къарагъанда, ары жаны, кёз кёрген жанындан башха жаны; антоними: **ал** [1]. *Къонакъ сюймеген тиширыу артын буруп толтурур.* (Н а р т сёз .)○ ❑ *Машиначыкъ, тик, балчыкълы жолгъа жетсе, тая, учхалай... артын ёрге ата, кюн орта болгъунчу Покун сыртына жетди.* "Алчыла", 76.

2. *В позиции определения:* **а)** Задний/Арт жанындагъы. *Арт эшикни ачып, Къандаур юйге кирди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 142. ❑ *Таш, келе келип, машинаны арт чархына тийди.* Г у р т у л а н ы Э., Тенглерим, 31. **б)** Последний/ Артдагъы, ахыргъы. *Балтаны ал урумуна кёре болур арт уруму.* (Н а р т сёз .) ○ *Арт дерс бошалыргъа, жабышмакъ таягъына таяна, узунсакъал келбетли къарт коридоргъа кирди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 226.

3. Конец, окончание *(напр. речи, романа и т. п.)*/ Бир затны бошалгъан, тауусулгъан жери, ахыры. *[Махмут:] Мен тюшюмде окъуна кёргенме ишни арты къалай боллугъун.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 152. ❑ *[Афендилени] къатларында ёлгенни жуукъларындан адам болмаса, сёзню арты "Къолай адам эди, алай кеси этгенин ахыратда кёрюр",– деп, бошалады.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 10.

4. *В функ. послел.* в форме направит. пад. **артына.** К задней стороне *кого-, чего-л.* Айтымда кёргюзтюлген ишни бир затны арт жанына айланнганын билдирген сонгураны къуллугъун толтурады. *Сангырауну артына барма.* (Н а р т сёз .) ○ *Къыз, ачы къычырыкъ этип, таш артына къачды.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 20.

5. *В функц. послел.* в форме местно-врем. падежа **артында.** Позади *кого-, чего-л.* Айтымда кёргюзтюлген ишни бир затны арт жанында этилгенин билдирген сонгураны къуллугъун толтурады. *Сыртла артында нюр жайылды, къызыл тырмы тартылды.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 35. ❑ *Стол артында бир назик санлы, къатангы адам къагъытла бла кюрешеди.* "Алчыла", 104.

6. *В функц. послел.* в форме исходн. падежа **артындан.** Сзади *кого-, чего-л.* Айтында кёргюзтюлген ишни бир затны арт жанындан этилип тебирегенин билдирген сонгураны къуллугъун толтурады. *Ауур къызыл жабыуну артындан сахнагъа къара шинли субай къыз чыкъды.* "Коммунизмге жол", 1977, № 65. ❑ *[Бийсолтан:] Ач юйню киштиги жёрмеге атылгъанча, немислини артындан секирип, богъурдагъына жабышдым.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 102.

▲ **Арт айландыр** отвернуться от *кого,* порвать отношения с *кем*/ Бireу *(неда кёпле)* бла иш жюрютюуню, байламлыкъны тохтат. *Андан сора жаш тенглерине арт айландырып башлады.* "Шуёхлукъ", № 71, № 39. **Арт бур, арт**

айландыр (*къ.* **арт** [1]). *Ол [Махти] бусагъатда жюреги, къаны бла да манга ийнанып тургъаны кибик, мени анга айтханларым толмасала, манга арт бурур, ...къатыны жанлы болуп къалыр.* Эбзелаты А., Махти, 103.

Арт сёз 1) послесловие/ бир тюрлю чыгъарманы ахырында айтылгъан сёз, жазылгъан статья. *Китапны арт сёзю;* **2)** завещение, предсмертное слово/ ахыр сёз, осуят. *Харун батырлыкъ этип, госпитальгъа тюшген сайын арт сёзюн айтып башлаучуладан тюйюл эди.* ❑ *Арт сёзюне кёре, жашны туугъан элинде асырарыкъ эдиле.*

▲ **Артха турма** угъайл. не останавливаться перед *чем*/ бир тюрлю ишден, затдан кесинги тыйма, аяма, къоркъма, таукел бол. *Турмагъыз сиз чыртда артха, Къалмасын журт аман атха!* "Жанкъылыч", 89. ❑ *Биз батыр болургъа, тюзлюк, теңлик ючюн кюрешде не тюрлю къыйынлыкъладан да артха турмазгъа керекбиз.* "Коммунизмге жол", 1969, № 54. **Арты болду** исчез, перестал существовать/ ёлдю, жокъ болду. – *Къазауатла ачсала, Ариу бла къоймайын, Ишни къолдан иймебиз, Чырт артыбыз болмайын.* "Жюрек жырлайды", 50. ❑ *[Хажимуса:] Ой, огъесе сиз Узунетеклени артыгъыз болсун!* Боташланы И., Пьесала, 154.

▲ **Артына-аллына къарамай** решительно, без оглядки, не задумываясь/ арсарлы болмай, сагъыш эте турмай. – *Университетни ол факультетине уа артыма-аллыма къарамай кирир эдим, киралсам: врач болургъа бек сюеме.* "Коммунизмге жол", 1976, № 29. ❑ *[Нюржан Ларисагъа:] Салимге уа артынга-аллынга къарамай бар: элде андан иги жаш жокъду.* "Коммунизмге жол", 1976, № 32.

▲ **Артына кетди**/ прийти в упадок, ухудшаться/ адам неда башха зат, иш аман болду, осалгъа айланды. *Исса алгъын иги ишлеучю эди, былтырдан бери уа, нек эсе да, артына кетип турады.* ❑ *"Жулдуз" колхоз озгъан бешжыллыкъда алчыланы санында болуучу эди, алай энди уа артына кетгенди.* **Артына чыкъды 1)** выбивать из сил кого/ биреуню къарыуун тауус, онгун ал. *Къайт да тут, къайт да тут, Аслан къапланны, арытып, артына чыкъгъынчы къоймады;* **2)** завершать, заканчивать какую-л. работу/ бир тюрлю ишни тындыр, ахырына жетдир, бошат. *Колхозчула бюгюн тирлик жыйыуну артына чыкъдыла.*// расходовать что-л. полностью, без остатка/ бир затны ашап, ичип, сатып неда бир башха амал бла тауус. *Дадаш биченни артына чыкъгъанды.* ❑ *Чалгъычыла, азыкъларыны артына чыгъа башлагъанда, жашны элге атландырдыла.* **Артында къал** *букв.*: оставайся после него; выражает пожелание долгой жизни/ "ол ёлгенден сора да жаша, андан кёп жаша, сени ачыуунгу ол кёрмесин" деген магъананы кёргюзтген алгъыш. – *Артынгда къалгъан, ой, сени жангыз сабийинг, Ол жашды, харип, игини-аманны билмейди.* "Жюрек жырлайды", 8. ❑ – *Саппа-сау бол, харип, Назир, артыбызда къал,– деп, ариу айтып башлады Ахман, ыразы болуп.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 110.

▲ **Артын эт** уничтожить, израсходовать *что-л.* полностью, без остатка/ жокъ эт, тауус. *Адам адамны жегиуню къурутуу социально тенгсизликни артын этгенди.* ❑ *Север Кавказда кезиу-кезиую бла эмина дегенча уллу ауруула кирип, халкъны артын этерге жетдирип тургъандыла.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 39. **Арт этегин аллына къапла** давать духу, давать жару, **давать жизни**/ къаты уруш, адамны этген терслиги ючюн жууапха тарт. *Тюнене школгъа дерсин хазырламай баргъаны ючюн, Магометни анасы арт этегин аллына къаплагъанды.* ❑ *Аны уа [киеуню] арт этегин аллына къаплап жибергенме, уллу аллах,– деп, жары-*

ды Абидат. Кацийланы Х., Мухаммат, 14.

❑ **Арталлы да** *кес* совсем, вовсе/ угъайлау-кючлендириу магъанада жюрюйдю, къуруда хапарчыгъа къарайды эм асламысында угъайлаучу айтымда тюбейди; чыртда. *Адам жолунда тынч кетип баргъанлай, Арталлы да эсинде болмай тургъанлай, Алтын кюз кетип, къар тюшгенча жерге, Тюшеди анга къартлыкъгъа тюберге.* Отарланы К., Сайлама, I, 252. ❑ *Бу адамны бет сыфатында бир бири бла арталлы да келишмеген эки белги – къартлыкъны бла жашлыкъны белгилери – эришген этгеннге ушайдыла.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 6.

АРТБЁКСЮН *сыф. къарач.* Крупнозадый *(о скоте)/ Арт жаны уллу (мал). Артбёскюн тууар. Артбёскюн ёгюз.*

АРТДА I *заман. сёзл.* Потом, после/ Бираздан, бир ауукъдан сора; антоними: алгъа. *Ол [ушкок] тауушла алгъа шахарны жан жанындан чыгъа эдиле, артда уа тёбен жанына, темир жол табагъа, ётген эдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 344. ❑ – *Артда, жашауну ёмюрледен келген ызын бузаргъа, адамны намысы кётюрюллюк жашауну къураргъа боллугъун ангылагъанда, биз кюрешге таукел сюелдик.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 62.

❑ **Артдасына къойду** оставлять впрок, в запас на будущее/ артха асыра. *Буштому артдама къояма, сен да галаунгу артданга къой, – дейди жашчыкъ къызчыкъгъа.*

АРТДА II *орун. сёзл.* Сзади, позади/ Арт жанында; антоними: **алда 1.** *Эшикни артда келген жабады.* (Нарт сёз.) *Ашыкъмагъан артда къалыр.* (Нарт сёз.) ○ *Анда, бек артда, къызла хунаны юсюне минип турадыла.* Толгъурланы З., Эрирей, 52.

АРТДА III *Сонг.* Послелог, соответствующий русскому предлогу "после". Сора деген бла бир магъанада. *Жашы кетгенден артда Аминатны жашауу бютюн да къыйын болду.*

АРТДАГЪЫ *сыф.* Задний, последний, находящийся позади/ Арт жанындагъы; антоними: алдагъы. *Артдагъы машина. Артдагъы арба.* ☐ *Артдагъыла уа, кёпден кёп бола, ызымдан келе эдиле.* Семенланы А., Жазыу айла, 135. ❑ *"Мен а, дейди командир, башняны артха айландырып, артдагъыланы къырама.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 81.

АРТДАН *сёзл.* **1.** *орун.* Сзади, с задней стороны/ Арт жанындан; антоними: **алдан.** *Душманны аслам кючю артдан келе тура эди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 308. ❑ *Билмей тургъаныбызлай, артдан тогъуз-он совет танк чыкъдыла.* "Шуёхлукъ", № 76, 96.

• **2.** *къарач. заман.* **Артда 1.** *Къуртха къой артдан юркюр.* (Нарт сёз.) *Ачыу алдан келир, акъыл артдан келир.* (Нарт сёз.)

▲ **Артдан артха** постепенно, со временем/ заман оза баргъаны сайын. *Артдан артха къыйынлыкъгъа юйрендим.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 12. ❑ *Артдан артха уа, межгитлени оюп, аланы орунуна килисала ишлерик эдиле.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 21.

АРТДАРАКЪ *заман. сёзл.* Попозже/ Бир кесекчикден, бир аз замандан. *[Борис Петрович Назирге:] Айып этме, жигит, алыкъа ресторан ачылмагъанды. Былагъа жубана турайыкъ да, артдаракъ тынгылыракъ ашарбыз.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 187.

АРТДАРАКЪДА *заман. сёзл. къ.* **артдаракъ.** *[Маржан Афууажаннга:] Сен артдаракъда бизге*

келирсе да, бу жашланы аманатларын къалай этеригибизни юсюнден сёлеширбиз. Залийханланы Ж., Тау къушла, 138. ❑ – *Алай артдаракъда мен бир жангы таурух эшитдим.* Гуртуланы Э., Жанбермез Асланбий, 8.

АРТЕЗИАН: Артезиан къую колодец артезианский/ быргъы бла къазылып, сууу бек теренден чыкъгъан къую; Артезиан деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *Озгъан кюз артында шахарны огъары жанында эки жангы артезиан къую хайырланыргъа берилгенди.*

АРТЕЛЬ *ат.* Артель/ Ишге керекли адырланы да бирикдирип, адамланы ара мюлкде ырысхы чыгъарыу жаны бла биригиулерини баш социалист формасы. *Чабакъ тутуучу артель. Художество артель.* ▭ *Аны юсюне да бизни тийреде тауукъ артель да къуралгъанды.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 232. ❑ *Эл-мюлк артелни кесини кирпич-къошун заводу барды.* "Шуёхлукъ", № 6, 103.

АРТЕРИЯ *ат анат.* Артерия/ Адамны эм жаныуарланы жюреклеринден къанны битеу санларына элтиучю къан тамыр. *Адам жукълагъан, солугъан заманында артерияларында къанны басымы энишге тюшеди.* "Ленинни байрагъы", 1978, № 36. ❑ *Белгиленнгенге кёре, жашагъан адамланы артерияларыны къабыргъаларында мардадан кёп холестерин орналгъанды.* "Коммунизмге жол", 1972, № 52.

АРТИКЛЬ *ат грам.* Артикль/ Бир къаум тилледе атны родун, санын, белгилилигин эм белгисизлигин айырыр ючюн аны аллында жюрютюлюучю кесекчик. *Тыш къыраллы адам эм тукъум атлада артикльле эм кесекчикле гитче харф бла жазыладыла.* "Малкъар тилни орфографиясы бла пунктуациясы", 17.

АРТИКУЛ *энчи.* Артикул *(товара)*/ Товарны бир тюрлю тарихле бла белгиленип юсюне тагъылгъан *(тигилген)* белгиси. *Бёркню артикулу. Къумачны артикулу.*

АРТИКУЛЯЦИЯ *ат грам.* Артикуляция/ Тауушну къурар ючюн тил органланы ишлеулери эм аланы тауушну чыгъарыуда болуучу халлары. *Артикуляция жаны бла къысыкъ тауушланы ачыкъ тауушладан башхалыкълары барды.* "Къарачаймалкъар тилни грамматикасы", 30.

АРТИЛЛЕРИСТ *ат къ.* **топчу.** *Алай Алий, ёлген артиллеристни орунуна чабып, аны тобу бла биринчи келген танкны жандыргъанды, биз да къармашыргъа кюрешген эдик.* "Шуёхлукъ", № 56, 52.

АРТИЛЛЕРИЯ *ат.* Артиллерия. **1.** *къаум. ат.* Огнестрельные орудия/ Топ окъла атыучу тюрлю-тюрлю конструкциялы эм калибрли сауутла. *Артиллерия жыйырма минутну ичинде душманны чегин тюбюн башына этди.* "Шуёхлукъ", № 37, 96. ❑ *Жау аскерни артиллериясы, тохтаусуз кючлю от ачып, сууну юсю бла кёпюр ишлерге къоймайды.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 42.

2. Род войск с таким вооружением/ Топ окъла атхан сауутлары болгъан аскер. *Асхат артиллерияда къуллукъ этгенди.*

3. *В позиции определения:* артиллерийский/ Артиллерияныкъы, артиллериягъа къарагъан. *Артиллерия бёлюм. Артиллерия установка.* ▭ *Беляковну тамата къарындашы Владимир артиллерия полкну командириди.* Къудайланы Х., Ол кюнледе, 24.

АРТИЛЛЕРИЯЧЫ *ат къ.* **топчу.** *Уллу Ата журт урушну жылларында совет артиллериячыла чынтты батырлыкъла кёргюзтгендиле.* ❑ *Ол сермешде жигер урушхан талай артиллериячыгъа Совет Союзну Жигити деген сыйлы ат аталгъанды.*

АРТИСТ *ат.* Артист/ Жырчы, къобузчу, музыкант, актёр эм башха аллай усталыгъы болуп, жамауатны аллына чыгъып ишлеген адам. *Жаш тёлю къарс уруп, артистлени ашыкъдырады.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 83. ❑ *Ким биледи, аланы [школчуланы] аралырында фахмулу жазыучула, артистле, режиссёрла, композиторла д. а. к. бар эселе уа.* Байрамукълланы Н., Назму бла жазсала, 53.

АРТИСТКА *ат.* Артистка/ Артист болуп ишлеген тиширыу. *Тамара Кокова РСФСР-ни сыйлы артисткасыды.* ❑ *Артистканы фахмусу спектакльден спектакльге ёсе барады.*

АРТИСТЛИК *ат.* Занятие артиста, его профессия/ Артистни иши, хунери. *Аман артистни артистлиги къараучулагъа эстетика зауукълукъ бермеучюдю. Къубадийни артистлиги бизни аны бла хар тюбегенибиз сайын бекден бек къууандыра барады.*

АРТИШ *ат.* **1.** Древовидный можжевельник/ Дайым кёгергенлей туруучу, жилекге ушагъан гагулары медицинада хайырланыучу нарат чырпы неда кипарис тукъумдан терек. *Ауузну тереннде отунчула эшеклени къайындан, артишден, кёкагъачдан ауур жюклеп, элге айланнгандыла.* "Шуёхлукъ", № 4, 78. ❑ *[Суу] чырмау болгъан артишлени талайды, Билеу болгъан гыйыланы жалайды.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 65.

2. *В позиции определения:* можжевеловый/ Артишни гагуларындан этилген. *Артиш аракъы. Артиш жау.*

АРТМАГЪАТАР *сыф. сёл. тил.* Нищий, разорившийся/ Жарлы, факъыр. *Арап къыраллада артмагъатарла кёпдюле.*

АРТМАКЪ 1. Мешочек, сумка, сума/ Гитче машок, машокчукъ, хуржун. – *Юйюмде болгъаны буду,– деп Ырыскъул бир артмакъ къууурулгъан нартюхню кёргюзтдю.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 165. ❑ *Къасым артмагъындан анасы бир ыйыкъгъа болур деп салгъан нардууларын алды.* Байрамукълланы Х., Чолпан, 53.// Вещевой мешок, рюкзак/ Походлагъа баргъанда неда аскерчиле биргелерине айландырыучу, ичине хапчук зат салыныучу машок. *Ёлюм бушуун, жашау къууанчын Алып келдим солдат артмакъларымда.* Отарланы К., Танг жулдузум, 32. *Вагондагъыла, артмакъларын тешип, табыракъ азыкъларын саусузлагъа къапдырыргъа кюрешедиле.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 160.

2. Переметная сума/ Биришер къабыргъалары бирсилеринден узун болуп, бир бирге тигилип *(неда байланып)*, хар бири атны, эшекни биришер жанына *(неда адамланы имбашларындан аллына бла артына)* салындырылып жюрютюучю машокчукъла. *Факъырачы кийим кийип, жаш имбашына да артмакъланы атып кетеди.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 107. ❑ *Харун, танг бла къобуп, эшекге артмакъларын салып, жолгъа чыкъды.* "Шохлукъ", 53.

▲ **Артмакъ бол** *къарач.* **1)** соперничать, состязаться с *кем в чем*/ бир затда биреу бла эриш. *Дагъыстанлылагъа артмакъ болаллыкъ жангыз тегейлиледиле.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 133. ❑ *Жашла билимлери бла артмакъ боладыла.* "Ленинни байрагъы", 1979, № 56. **2)** повисать/ тагъылып, салынып къал. *Ол [бёрю] кенгден чынгагъаны себепли, тюшюп кеталмай, гёзенекге армакъ болгъан эди.* Семенланы А., Жазыу айла, 100. **Артмакълыкъ эт** *къарач.* противостоять, оказывая сопротивление, не давать *кому* победить/ Къажау сюел, эриш. *Бизни аскерибизге къаршчылыкъ, анга артмакълыкъ этерге аскер алыкъын туумагъанды.* Хубийланы О., Аманат, I, 49.

АРТМАКЪЛА *эт.* Класть *что* вперекидку *(через плечо или седло)*/ Имбашха неда иерге эки жанлы этип жюкле. *Азыгъын да атына артмакълап, Хамзат узакъ жолгъа атланды.* ❑ *Хадис, унну эшекге артмакълап, къошха кетди.*

АРТМАКЪЛАН *эт. страд. от* **артмакъла**/ Артмакъла дегенни *зорлаучу айырмасы. Сап-сары зугул хууанла базарчы Токътосунну тор байталына артмакъланып бара эдиле. Мында иш алайды: жюк артмакъланып сыртына бир тюшсе, тюе барыр жерине къыйналмай жетеди.*

АРТМАКЪЛАНЫУ *и. д. от* **артмакълан**/ Артмакълан дегенден *этим ат. Унну артмакъланыуу. Нартюхню артмакъланыуу.*

АРТМАКЪЛАТ *понуд. от* **артмакъла**/ Артмакъла дегенни *къатланыучу айырмасы. Аслан-бек биченчи жыйыннга керекли затланы барысын да атлагъа артмакълатып жибергенди.*

АРТМАКЪЛАТЫУ *и. д. от* **артмакълат**/ Артмакълат дегенден *этим ат. Ашарыкъланы артмакълатыу.*

АРТМАКЪЛАУ *и. д. от* **артмакъла**/ Артмакъла дегенден *этим ат. Ууакъ-тюекни атха артмакълау.*

АРТХА I *орун. сёзл.* **1.** Назад *(в обратном направлении)*/ Арт жанына; антоними: алгъа. *Атылгъан окъ артха къайтмаз.* (Нарт сёз.) ○ *Оюн бошалгъан эди. Анга кёре энди жол болмагъанын Жанчыкъ ангылады.* Тёппелаы А., Кюн батмайды, 127.

2. На прежнее место, обратно/ Алгъыннгы жерине, ызына. *[Омар:] Ингирде жашым посёлкагъа баргъан эди, кече уа артха, шахаргъа, къайтханды.* "Шуёхлукъ", № 3, 28. ❑ *Суу, жаууп эм къар формалы болуп, айланып, артха, жерге, тюшеди.* "Естествознание", 50.

АРТХА II *заман. сёзл.* На будущее время/ Арт заманнга, келлик заманнга. *Асырагъан – артха асыу.* (Нарт сёз.) ○ *Артха асыралгъан кёз чыгъармаз.* (Нарт сёз.) ○ *Асырау этип артха, ма бизге, Жарарын билип тау жерибизге. Сенсе, Бахсан суу, ГЭС-ни салдыргъан, Таулу юйледе чыракъла жандыргъан.* Зумакъуллаы Т., Къаяда гюлле, 15.

❑ **Артха къал. 1)** Отставать, оказываться позади/ бирсиледен акъырыныракъ жюрюп, барып, алагъа оздур, аладан артда бол. *Чырпыда артха къалма, чыкъда алгъа барма.* (Нарт сёз.) ○ *Мухадин бла мен нёгерлерибизден артха къалдыкъ.* Шауалаы Х., Ач эшикни, менме, 5. ❑ *Тетуу бла Ибрахим бири биринден артхаракъ къалып барадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 74; **2)** делать, исполнять *что-л.* медленнее других, не успевать за другими/ Бир затны *(ишни)* бирсиледен акъырын эт, бирсилеге жеталма. *[Батыр Османович Абазовха:] Алчыланы сынауларын артха къалгъанлагъа билдиригиз.* Залийханланы Ж., Жанngан жюрекле, 139. ❑ *[Алим:] Мени бригадам бек артха къалгъанладан бириди.* Гуртуланы Э., Тенглерим, 91. **3)** не достигать требуемого уровня развития/ Билим, ангылау, айныу жаны бла бирсилеге жетме, аладан тынч айны, ёс. *Тау тюбюнде Артха къалгъан эллеге Артыкъ да бек Акъылымы бёлеме.* "Жилтинле", 478. ❑ *Бизни къыралыбыз къачан эсе да бирде артха къалгъан эл мюлк къыралдан уллу кючлю машиналы къырал болгъанды.* "Естествознание", 44; **4)** о часах: показывать более раннее время, чем в действительности/ терс заманны, кертисинден эсе алгъадагъы заманны кёргюзт. *Саматны сагъаты артха къала эди.* **5)** Уступать *кому-чему в чем*/ ариулукъ, акъыл д. а. к. жаны бла биреуден неда бир затдан осал, тёбен

даражада бол, биреуге неда бир затха оздур, хорлат. *Ариулукъ бла да, акъылы бла да, этими бла да, адеби бла да Салиймат кимден артха къалгъанды!* Байрамукълаты Х., Тиширыуну хапары, 17. ❑ *Жангы жашаугъа кесин Жарашдыра барады, Атом тёрде болса да, Пар да артха къалмайды.* "Жилтинле", 358.

▲ **Артха сал 1)** откладывать в долгий ящик/ болжал эт, кёпге соз. *Иги ишни артха салыргъа жарамайды.* ☐ *Белок байлыкъны жангы кезлеулерин излеу, эскилери бла хайырланыу бюгюнлюкню артха салынмазлыкъ проблемасыды.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 83; **2)** *угъайл.* не скрывать *что от кого*/ жашырмай, букъдурмай ачыкъ айт, кёлюнге келгенни ачыкъ эт. *Неге да тырмашыучу, ишден баш бурмагъан, терслигин кечмеучю, жангылыкъны жол нёгери – жаш тёлю кёлюндегин артха сала билмейди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 153. ❑ *Мустафирни айтханы ачыу тийип, Зулийхат эсине тюшгенин артха салмады.* Толгъурланы З., Айыуташ, 29; **3)** *угъайл.* не щадить, не жалеть/ аяп, букъдуруп, кечип къойма. *[Зухура:] Душманла бла сермеширге ийселе уа, мен да жанымы артха салмаз эдим.* Шауаланы М., Кюн таякъла, 13. ❑ *– Бузукълукъ этсенг, шуёхум, сени да артха салмай, терслигинги жыйылыуда ачыкъ айтырыкъма,– дейди Махти Асланнга.* **Артха соз** *къ.* **артха сал 1.** *Къызны атасы-анасы ишни бираз артха создула.* ☐ *Нальчикде жерчилени жыйылыуунда тау жайлыкъланы бла биченликлени игилендириу жаны бла артха созулмакълыкъ мадарланы юсюнден кёп айтылгъанды.* "Коммунизмге жол", 1971, №124. **Артха тарт** препятствовать, мешать/ чырмау бол, чырмау эт. *Буруш адам артха тартыр.* (Нарт сёз.) ○ *[Къыйыкъ киши] амалсыз жерде Тартады артха, Айып этдире Уллугъа, къартха.* "Жилтинле", 154. **Артха тур 1)** бояться, страшиться *чего*/ къаллай да болсун, бир къыйынлыкъдан, чырмаудан д. а. к. затдан къоркъ. *Омар къыйын ишден артха турмаучуладанды.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 135. ❑ *[Аслан Аннагъа:] Умутха жетер ючюн, ёлюмден да артха турмам.* Боташланы И., Пьесала, 32. **2)** переставать придерживаться *чего (напр., своих слов, взглядов, убеждений и т. п.);* отрекаться, отказываться от *чего-л.*/ сёзюнгю артха ал, алгъыннгы жолунгу тюрлендир *(бир затны юсюнден). Тахир айтхан сёзюне сокъуранды, алай артха туруу энди кечди деген акъылда таукел къошду...* Шауаланы М., Кечерлеми?, 54. ❑ *Атай, эсине тюшсе, бир тюрлю бир аманлыкъдан артха турмаучусун была бары да уста биледиле.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 161. **Артха туракъла** отходить от *кого-чего* в испуге, в нерешительности, отступать/ бир затдан къоркъуп неда хорлатып, артха кет. *Бет шаугютлери ууакъ къалтырай, ол артха туракълады.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 246.

АРТЫГЪЫРАКЪДА *кючл. кес.* Особенно/ Айтылгъан затны кючлендирир ючюн хайырланылады; бегирекда, артыкъда, бютюнда, артыкъсызда. *Артыгъыракъда жангыз эгечинден туугъан ёксюз сабийни мудах этмейим деп, Гондайны кюрешгенин адам айтып бошамаз.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 16. ❑ *Октябрь революциягъа дери патчахлы Россейде ууакъ миллетле артыгъыракъда къыйын зорлукъ жашауда болгъандыла.* "Шуёхлукъ", № 50, 89.

АРТЫКЪ I *сыф.* **1.** Лишний, излишний/ Кереклисинден, белгили сандан кёп болгъан. *[Сафар:] Башын тута билиу жатхан жеринги жылы этип, юй мюйюшюнде артыкъ тулукъ асыраудамыды?* Толгъурланы З., Эрирей, 68. ❑ *[Къандауур Сафаргъа:]*

Жокъду мени сизге берирге артыкъ малым. Къобанланы Д., Таулада тауш, 29.

2. *кёч.* Ненужный/ Керексиз, кереги болмагъан. *Ауздан артыкъ сёз тюшюрмей, жюреклеге багъалы жерге жетебиз.* Лайпанланы Р., Жолоучулукъда, 9. ❑ *Былайда артыкъ адам болмаз.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 13.

3. Особенный/ Энчи халлы, башха тюрлю, айырма. *Адабият ингирлени Мен кёбюсюн кёргенме, Алай бу жолгъу ингирге Артыкъ къыймат бергенме.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 134. ❑ *Кетген жазны бла къышны уллулугъу элчилеге артыкъ ауурлукъ чекдирди.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 54.

АРТЫКЪ II *мард. сёзл.* Больше нормы, положенного/ Кереклисинден, мардасындан кёп, белгиленнгенинден аслам. *Республиканы промышленносту жылны биринчи жарымыны планын болжалдан алгъа артыкъ толтурады.* "Шуёхлукъ", № 18, 5. ❑ *Бир жол тамата Къабан Ауруйма деп жатханды, Баям, аллында кюн ол Бираз артыкъ тартханды.* Балаланы О., Башчы теке, 38. ❑ *Пландан тышында элли эки минг сом багъасы продукция артыкъ чыгъарылгъанды.* "Ленинни байрагъы".

АРТЫКЪ III *сонг.* Свыше, сверх *чего*/ Аслам, кёбюрек; башлаучу болушдагъы атдан эм санаудан сора келеди. *Бир жыйырмадан артыкъ адам... автоматланы аллында барадыла.* Ахматланы И., Боранда, 8. ❑ *Ушакъ эки сагъатдан артыкъ баргъанды.* "Шуёхлукъ", № 39, 27.

АРТЫКЪЛЫКЪ[1] *ат.* Издевательство, насилие, произвол/ Адамны намысын, сыйын, даражасын тюшюрген зорлукъ бла этилген кюйсюз иш. *Къызына, эгечине болгъан артыкъылыкъгъа тёзген эр киши мен кёрмегенме.* Хубийланы О., Дерт, 92. ❑ *Адамла да, жаланнгач да болмай, Сюеме иги, жарыкъ жашарларын, Ала зорлукъ, артыкълыкъ да сынамай, Кеслери тюз этерча оноуларын.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 174.

❑ **Артыкълыкъ эт 1)** издеваться, принуждать, притеснять; чинить произвол/ кюч бла азаплыкъ, къыйынлыкъ, зарауатлыкъ чекдир, сындыр, адамны намысын тюшюр. *Къайырбек улу Адикни акъ бандасы бек уллу зулмулукъла, артыкълыкъла этип айланады.* Этезланы О., Таулада сермешиу. ❑ *Къанлы патчах кёп артыкълыкъ этеди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 182. **2)** насиловать/ тиширыугъа кюч бла зорлукъ эт. *Ийналны къызын, артыкълыкъ этдирмей, чанкаладан сыйыргъан Омарны дебери ... терк кётюрюлгенди.* "Шуёхлукъ", № 39, 90. ❑ *Немец фашистле ненча къызгъа, анагъа артыкълыкъ этгендиле!* "Коммунизмге жол", 1969, № 88.

АРТЫКЪЛЫКЪ[2] *ат.* Преимущество, превосходство/ Бир затны башха затдан неда биреуню башхадан мажаллыгъы, онглулугъу. *Асланны Хасандан артыкълыгъы жокъду, ала экиси да алыкъа аллай ишге асыры жашдыла.* "Коммунизмге жол", 1969, № 74.

❑ **Артыкъсызда** *кючл. кес.* Особенно / **Артыгъыракъда, бегирекда, бютюнда** бла бир магъанада. *[Сосурукъ эмегенлеге:] Сиз ёлгюнчю душманыгъызны, артыкъсызда нартланы, хорларгъа жаратылгъансыз.* "Нартла", 39. ❑ *Добай, артыкъсызда старшина болгъанлы, саякъдан саякъ болуп барады.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 147. ❑ *Артыкъсызда ол [къарачай] миллет чыгъармачылыкъ ишге уллу эс бёледи.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 16.

АРТЫКЪСЫН *эт.* Считать лишним, излишним *что*/ Артыкъгъа сана. – *Атасы жашына тёрт-беш къой бергенди деп, аны*

артыкъсыныр керегибиз жокъду,– деди Байбатыр.

АРТЫКЪСЫНЫУ *и. д. от* **артыкъсын**/ Артыкъсын дегенден *этим ат. Биреуню ырысхысын артыкъсыныу.*

АРТЫКЪСЫНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **артыкъсын**/ Артыкъсын дегенни *араш айырмасы. Къоншула бир бирни ырысхысын артыкъсынышадыла.*

АРТЫКЪСЫНЫШЫУ *и. д. от* **артыкъсыныш**/ Артыкъсыныш дегенден *этим ат. Бир бирни байлыгъын артыкъсынышыу.*

АРХАИЗМ *ат грам.* Архаизм/ Эски болуп, тилде эркин жюрютюлмеген сёз, сёз тутуш, сёзню грамматика формасы. *Тилде кереги болмагъан архаизмле малкъар тилге Кязимни поэзиясы бла кирмегендиле.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 141.

АРХЕОЛОГ *ат.* Археолог/ Археологиядан специалист. *Алыкъа археологла скифлени иги сакъланнган къабырларын табалмагъандыла.* ❑ *Археологла бизни эраны III–IV ёмюрлеринден къалгъан жазыуланы тапхандыла.*

АРХЕОЛОГИЯ *ат.* **1.** Археология/ Бурундан къалгъан жазыулагъа кёре, алгъыннгы халкъланы жашау халларын, культураларын тинтген илму. *Къабарты-Малкъарны археологиясын тинтиу игиден иги къурала барады.* "Коммунизмге жол", 1969, № 124. ❑ *Археология айтханнга кёре, темир эритиуге эрменлиле мындан беш минг жыл алгъа юйреннгендиле.*

2. *В позиции определения:* археологический/ Археология бла байламлы. *Археология иш. Археология экспедиция.* ☐ *Археология экспедиция къабырланы асламысын Къарт Журтну къыбыла жанында тинтгенди.* "Толкъунла", 275. ❑ *Музейге ёмюрледен къалгъан затланы археология кружокга жюрюген сохтала жыйгъандыла.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 37.

АРХИВ *ат.* Архив. **1.** Учреждение для хранения документов/ Иши озгъан заманны жазыу эм графика памятниклерин асырау, низамгъа салыу, жарашдырып жазыу болгъан учреждение. *Буруннгу заманда этилген къырал актланы ара архиви. Россейни тарых архиви. "Чекистни юсюнден повесть" деген фильм... совет тасхачыланы архивледе табылгъан документлеге кёре салыннганды.* "Ленинни байрагъы", № 75.

2. Отдел учреждения, где хранятся старые документы, оконченные дела и т. п./ Учрежденияны эски документле, бошалгъан ишле д. а. к. затла асыралгъан бёлюмю. *Институтну архиви. Совхозну архиви.*

3. Собрание рукописей, писем, документов, фотографий и т. п., относящихся к деятельности *какого-л.* учреждения, общества, лица. Бир учрежденияны, обществону, адамны юсюнден сакъланнган къол жазмала, письмола, документле, суратла д. а. к. къагъытла. *Жазыучуну архивинде аны биринчи къол жазмалары къалмагъандыла.* Тёппеланы А., Омар Этезов, 19. ❑ *Дмитрий Ивановични архивинде саргъалгъан къагъыт – командованияны ыспас сёзю – сакъланнганды.* "Шуёхлукъ", № 28, 17.

4. *В позиции определения:* архивный/ Архивники. *Архив фонд. Архив документле. Россияны ара архив управлениясы.*

АРХИВЧИ *ат.* Архивариус/ Архивни ишчиси, архивни сакълаучу адам. *Хасан архивчи болуп ишлейди.* ❑ *Азрет институтну архивчисине къагъытланы ётдюрюрге кетгенди.*

АРХИЕПИСКОП *ат.* Архиепископ/ Христиан дин жаны бла

епископ бла митрополитни ортасында къуллукъ эм ол къуллукъну жюрютген адам. *Къыралда демократия кючле архиепископ жанлы болгъанларын билдиргендиле.* "Коммунизмге жол", 1973, № 27. ❑ *Кипрни президенти архиепископ Макариос бир затха да ушамагъан айыплы ультиматумну алыргъа унамагъанды.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 24.

АРХИПЕЛАГ *ат.* Архипелаг/ Тенгиз айрыкамланы бир бирге жууукъ къауурму. *Гренада ууакъ Антильск айрыкамланы архипелагына киреди.* "Коммунизмге жол", 1974, № 30.

АРХИТЕКТОР *ат.* Архитектор/ Архитектура жаны бла специалист. *Мухарбий шахарны баш архитекторуду.* ❑ *Архитектор не болгъанын Хамзатха ангылатханларында уа, ол жашым къолдан чыгъады деген жарсыулары бош болгъанларын кёрдю.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 38.

АРХИТЕКТУРА *ат.* **1.** Архитектура/ Мекмляны проектлерин салыу, ишлеу эм омакъ этиу ишде усталыкъ. *Белгилисича, араплыланы культуралары бек бурунгулуду, ала барындан да алгъа дуниягъа медицинаны, математиканы, астронимияны эм архитектураны жайгъандыла.* "Шуёхлукъ", № 37, 72. ❑ *Москвада Коммуна майданда бусагъатдагъы архитектурагъа кёре ишленнген ол омакъ юй Саутланнган кючлени музейиди.* "Коммунизмге жол", 1974, № 25.// Стиль постройки/ Мекямны ишленнген халы. *Дворец араплыланы бурунгулу архитектураларыны формасында ишленнгенди.* "Шуёхлукъ", № 37, 76. ❑ *Аны архитектурасы бек ариуду, таулу къош формада боллукъду.* "Коммунизмге жол", 1974, № 29.

2. *В позиции определения:* архитектурный/ Архитектура бла байламлы. *Архитектура иш. Архитектура искусство.*

АРХЫЗЧЫ *ат.* Житель селения Архыз// Къарачай-Черкес республикада. Архыз деген элде жашагъан адам. *Архызчыла юсюбюздеги жылда ахшы жетишимле болдургъандыла.* ❑ *Архызчыла элпек мал аш хазырлагъандыла.*

АРШЫН *ат эск.* Аршин/ Узунлукъну ёлчелеучю орус ёлчеу *(0,71 метр болады). Элни ауузуна элли аршын къумач жетмез.* (Нарт сёз.) ❍ *[Далхат:] Ортай битеу жашауун аны малларында кетергенди да, юч аршын къумач берсе, байлыгъы кем болмаз.* Ёзделаны А., Саният, 21. ❑ *Н. П. Тульчинскийни тергеуюне кёре, XIX ёмюрню аягъына малкъар обществолада бир жылгъа 390 минг аршын жюн къумач этиле эди.* "Шуёхлукъ", № 38, 105.

АРШЫНЛА *эт.* Измерять аршином/ Аршын бла ёлчеле. *Сафар гитче, алаша, къабыргъалары кёгерген отоучугъун аршынлайды.* Толгъурланы З., Эрирей, 153.

АРШЫНЛАН *эт. страд. от* **аршынла**/ Аршынла дегенни *зорлаучу айырмасы. Чепкен топ аршынланнганды.*

АРШЫНЛАНЫУ *и. д. от* **аршынлан**/ Аршынлан дегенден *этим ат.*

АРШЫНЛАТ *эт. понуд. от* **аршынла**/ Аршынла дегенни *къатланыучу айырмасы. Ынна сокъгъан чепкенин къызларына аршынлатады.*

АРШЫНЛАТДЫР *эт. понуд. от* **аршынлат**/ Аршынлат дегенни *къатланыучу айырмасы. Амма къызына жыйрыкълыкъ къумачланы аршынлатдырады.*

АРШЫНЛАТДЫРЫУ *и. д. от* **аршынлатдыр**/ Аршынлатдыр дегенден *этим ат. Къумачны аршынлатдырыу.*

АРШЫНЛАТЫУ *и. д. от* **аршынлат**/ Аршынлат дегенден *этим ат. Кюйюзню аршынлатыу. Чепкен топну аршынлатыу.*

АРШЫНЛАУ *и. д. от* **аршынла**/ Аршынла дегенден *этим ат. Къумачны аршынлау. Кийизни аршынлау.*

АРШЫНЛАШ *эт. взаимн.-совм. от* **аршынла**/ Аршынла дегенни *араш айырмасы. Тиширыула сокъгъан чепкенлерин аршынлашадыла.*

АРШЫНЛАШЫУ *и. д. от* **аршынлаш**/ Аршынлаш дегенден *этим ат.*

АРЫ [1] *орун. сёзл.* Туда, в ту сторону/ Ол жерге, ол жанына; антоними: **бери** [1]. *Малла, не ары, не бери барыргъа жол тапмай, ёкюрюп, бир бирни урадыла, тюртедиле.* Шауаланы М., Мурат, 18. ❑ *Бу атайтмазла [кадетле] келгенли ары къарасанг да,– оюлгъан мюлк, бери къарасанг да,– оюлгъан мюлк.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 302.

АРЫ [2] *эт.* Уставать, утомляться, изнемогать/ Талчыкъ, тал. *Биз аны бла асыры кюрешгенден арыгъан эдик.* "Шуёхлукъ", № 41, 96. ❑ *Энди адамла, арыгъанларына, жибигенлерине да къарамай, ол огъурсуз сууну хорлагъанларына жюреклери кётюрюлюп, бир бирлери бла жарыкъ сёлеше, лакъырда эте, юйлерине чачылышадыла.* Кацийланы Х., Тамата, 158.

АРЫ [3] *сонг.* Раз... то, с, начиная с/ Заман ётгенден сора ишни этилгенин, ишни *(неда затланы)* жетген чегин, башха ишден айырылып тургъанын кёргюзтеди, башлаучу болушдагъы этимсыфатдан, сёзлеуден эм **бу, ол** деген кёргюзтюучю алмашладан сора келеди. *[Тенглери Розагъа:] Сюйгеним барды деп бюгюнден ары сен аны [Камалны] атын да жокълама.* "Жанкъылыч", III. ❑ *[Камил:] Келгенден ары, къарындашымы бир кёре кетейим.* "Коммунизмге жол", 1976, № 81.

АРЫ-БЕРИ [1] *орун. сёзл.* Туда и сюда/ Хаулаучу айтымда *"ары да, бери да, къайры да"*, угъайлаучу айтымда уа *"бир жары да угъай"* деген магъаналада жюрюйдю. *Ит... къуйругъун да ары-бери ойната, биягъы тот сынжырны сюйрей, арбазны аргъы мюйюшюнде кесини куркасына кетди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 340. ❑ *Жашчыкъ, башын ары-бери булгъап, кёзчюклерин женги бла жабып, жууап этерге унамады.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 104.

АРЫ-БЕРИ [2] *белг. алм.* Коечто, что-либо/ Абери, бир зат. *Элде бир къатын: "Мени атагъызгъа алыгъыз",– деп, кюн сайын къызлагъа ары-беричикле берип, терилтип башлагъанды.* "Къарачай халкъ таурухла", 141. ❑ *[Махмут Солтаннга:] Мени юсюмден ары-бери соргъаннга жукъ айтма.* Шауаланы М., Мурат, 136.

АРЫКЪ [1] *ат.* Канава, арык/ Жер сугъарыргъа ишленнген илипин, канал. *Тау этегинде колхозну биченликлерин сугъарыргъа арыкъла къазыладыла.* ❑ *Кёз жетдире сабан ызгъа, бригадир сорду Фердаусгъа: "Тазаланнганмыдыла арыкъла?"* "Жюрек жырлайды", 248.

АРЫКЪ [2] *сыф.* **1.** Худой, тощий/ Азгъын, гырхы, къатангы, суужилик; антоними: **семиз.** *Къозу – гитче, къой – арыкъ, къайда къонакъгъа соярыкъ.* (Нарт сёз.) ○ *Кертиси да, аны наныкъ бетли ариу этилген чепкени семиз да, арыкъ да болмагъан этин тап къабыпды.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 114. ❑ *Ломоносов, сёз да айтмай, аны арыкъ къолун къысды да, ызы бла*

бу кюйсюз школда кесине шуёх тапханын ангылады. "Шуёхлукъ", № 14, 16.

2. Постный, не жирный, тощий /жауу болмагъан неда аз болгъан *(этни юсюнден). Арыкъ этни шорпасы татымаз.* (Нарт сёз.)

3. Истощенный *(о почве)*/ Битимсиз, жукъ битмеучю *(жерни юсюнден). Арыкъ жер.*

4. *кёч.* Бедный/ Жарлы. *Арыкъ юй чамчы болур.* (Нарт сёз.)

❑ **Арыкъ бол** худеть, тощать, истощаться/ азгъын, гырхы, къатангы бол; *Ишлегенни кёлю – жарыкъ, миннген аты болмаз арыкъ.* (Нарт сёз.) ○ *Къыш бёрю, асыры арыкъ болгъандан, аны иегилерин санаргъа болады.* Ортабайланы Т., Окъуу китап, 50. *Кишичик, арыкъ болса да, уллу бурунуну къыйыры уа эслерча кёгерип эди.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 59. **Арыкъ эт** сделать худым, истощить/ азгъын, гырхы, къатангы эт, аздыр. *Малланы къарар амалтын арыкъ этерге жарамайды.*

АРЫКЪБЕТ *сыф.* С худым лицом/ Бети арыкъ болгъан, арыкъ бетли *(адам). Ол экеуленден бири къызылбоюн, добурасакъал, семиз эди, бирси уа жукъасакъал, арыкъбет ... кишичик эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 58. ❑ *Асланбий, эс жыйып, кёзлерин ачханда, бир арыкъбет адамны анга къарап кюле тургъанын кёрдю.* Гуртуланы Э., Жанбермез Асланбий, 70.

АРЫКЪЛА *эт.* арыкъ бол (*къ.* **арыкъ** [2]). *Къыш созулуп, мал аш жетмей, тууарла, къойла да арыкълап барадыла.*

АРЫКЪЛАУ *и. д. от* **арыкъла**/ Арыкъла дегенден *этим ат. Малланы арыкълаулары сылтауу тохташдырылды.*

АРЫКЪЛЫКЪ *ат.* Худоба, изнуренность/ Арыкъ, азгъан хал, азгъынлыкъ. *Итге арыкълыгъын билдирмез ючюн, бёрю тюгюн чюйре айландыра эди.* (Нарт сёз.) ○ *"Мен заготовкагъа бериллик тууармамы, манга артыкъ эт неге керекди?" – деп, къызчыкъ арыкълыгъын сан этмей эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 50.

АРЫКЪСУУ *сыф.* Худосочный/ Арыгъыракъ, азгъын, субай. *Акъ шинли арыкъсуу жаш орунундан артыкъ онгсунмай турду.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 9. ❑ *Музафар узун арыкъсуу, къатангы адамды.* Шауаланы Х., Ач эшикни, менме, 18.

АРЫКЪСУУЛУКЪ *ат.* Худосочие, худоба/ Арыгъыракъ хал, азгъынлыкъ, субайлыкъ. *Атасы жашыны арыкъсуулугъун жаратмайды.*

АРЫКЪСЫН *эт.* Считать *кого* худым/ Арыкъгъа сана. *Аслан къой алып келди, алай Азиз, арыкъсынып, аны сояргъа болмады.*

АРЫКЪСЫНЫУ *и. д. от* **арыкъсын**/ Арыкъсын дегенден *этим ат. Тууарны арыкъсыныу. Таукъну арыкъсыныу.*

АРЫКЪЧЫ *ат.* Рабочий по проведению арыков/ Арыкъ къазыуда ишлеген ишчи. *Арыкъчыла солургъа, ауузланыргъа кетгенли жарым сагъат болады.*

АРЫМАЙ-ТАЛМАЙ *хал. сёзл.* Неустанно, не покладая рук, непоколебимо/ Арый билмей, тохтаусуз. *Малкъар жомакъланы жигитлери мени тюзлюк ючюн арымай-талмай, ёз жанымы аямай сермеширге чакъыра эдиле.* Гуртуланы Э., Жанбермез Асланбий, 6. ❑ *[Алим] училищеде да окъуй, спорт иш бла да арымай-талмай кюрешгенди.* Гыттыланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 141.

АРЫТ [1] *эт. понуд. от* **ары** [2]/ Ары [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Жолоучулукъ арытса,*

мытыр эшек ат болур. (Нарт сёз.) ○ *Жаралы этген уучу да, уучуну арытхан жаралы аслан да бугъушуп, бир бирни марап турадыла.* Тёппеланы А., Ташыуул. ❑ *[Анасы къызына:] Турчу, гыжыучугъум, арытдынг бутларымы.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 35.

АРЫТ [2] *эт.* **1.** Освобождать от верхнего слоя, кожуры и т. п./ Бир затны къабугъун кетерип ариула, тазала. *Картофну, апельсинни, гранатны дагъыда башха аллай затланы къабукъларын арытып ашайдыла.* □ *Студентле сындырып арытхан нартюхню юч мешина да ташып жетдиралмайдыла.* Хубийланы О., Аманат, III, 206.

2. Очищать *(напр. от камней, колючек и т. п.)*/ Бир жерден неда бир затдан жыйылып кир этип тургъан керексиз затланы кетер. *Кими юсюнден мырхыкларын арыта, кими уа четенин жамай, тюш азыкъны сакълайдыла.* "Шуёхлукъ", № 15, 108. ❑ *Жамычы тюбюне сыйыныр жерни Ташын, чыгъанасын да арытханды, Гыржын тилеп къыйналмайын биреуню, Ол [халкъым] ишлеп, ишлеп, ишлеп, жашагъанды.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 411.

3. Полоть/ Бахчаны, тахтаны *д. а. к.* заранлы хансларын кетер. *Жыйын, бахчаны башындан кирип, ханс арытып башлады.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 79. ❑ *Арытадыла сенсиз да Будай сабанны хансын, Алай, Сафар, сени уа Къайдады алгъыннгы намысынг?* Балаланы О., Башчы теке, 66.

4. Линять *(о животных)*/ Юй эм кийик жаныуарланы жаз башында эски тюклерини тюшюулери. *Ат жабагъысын арытханды.* □ *[Ийнек] жабагъысын арытханды Къыш чиллени ичинде, Салсанг, гаккы тохтайды Аркъа жикни юсюнде.* "Жарыкъ жолда", 61.

АРЫТДЫР [1] *эт. понуд. от* **арыт** [1]/ Арыт дегенни *къатланыучу айырмасы. Хасан атын чанагъа жекдирип арытдыргъанды.*

АРЫТДЫР [2] *эт. понуд. от* **арыт** [2]/ Арыт [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Нартюхню хансын арытдыр. Картофланы арытдыр.* □ *Ортатауну ёзен къабыргъаларында, суу жагъаларында къалын чегетлеринде чапыракъ арытдырып, таула этеги шош журтланы хурметли къургъакъ къачы тауусулду.* Лайпанланы С., Гургумлу, 159.

АРЫТДЫРЫУ [1] *и. д. от* **арытдыр** [1]/ Арытдыр дегенден *этим ат. Атны кёп чапдырып арытдырыу. Адамны ишлете кетип арытдырыу.*

АРЫТДЫРТ [2] *эт. понуд. от* **арытдыр** [2]/ Арытдыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Анасы, къызына айтып, сабийлеге картофну арытдыртды.*

АРЫТЫЛ [1] *эт. страд. от* **арыт** [1]/ Арыт дегенни *зорлаучу айырмасы. Ат, кёп жегиле кетип, арытылгъанды.*

АРЫТЫЛ [2] *эт. страд. от* **арыт** [2]/ Арыт [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Жетди, кишилик кёргюзтюр заманым, Юсюмден арытылды озгъан заманым.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. ❑ *Арытылгъан нартюхлени Мухтар Хызеннге къуя эди...* Тёппеланы А., Ташыуул.

АРЫТЫЛЫН *эт. страд. от* **арытыл**/ Арытыл дегенни *зорлаучу айырмасы. Лимонну къабугъу арытылынды.* ❑ *Бахчаны хансы арытылына турады.*

АРЫТЫЛЫНЫУ *и. д. от* **арытылын**/ Арытылын дегенден *этим ат. Къабугъу арытылыныу. Хансы арытылыныу.*

АРЫТЫЛЫУ [1] *и. д. от* **арытыл**/ Арытыл дегенден *этим ат.*

АРЫТЫЛЫУ [2] *и. д. от* **арытыл** [2]/ Арытыл дегенден *этим ат. Колхозда ханс арытылыу башланнганды.*

АРЫТЫУ [1] *и. д. от* **арыт** [1]/ Арыт дегенден *этим ат. Эшекни, жеге кетип, арытыу. Адамны, кёп ишлетип, арытыу.* □ *Сабийлени алыкъа бегип бошамагъан мыйыларын арытыу бек заранлы ишди.* "Коммунизмге жол", 1981, № 74.

АРЫТЫУ [2] *и. д. от* **арыт** [2]/ Арыт дегенден *этим ат. Ханс арытыугъа жораланып, энчи субботник бардырылгъанды.* ❑ *Студентле нартюх арытыуда иги ишлегендиле.*

АРЫТЫШ [1] *эт. взаимн.-совм. от* **арыт** [1]/ Арыт дегенни *араш айырмасы. Жашла, чапдыра кетип, атланы арытышдыла.*

АРЫТЫШ [2] *эт. взаимн.-совм. от* **арыт** [2]/ Арыт [2] дегенни *араш айырмасы. Аминат бла Мадина бахчаны хансын арытышадыла.* ❑ *Къызла, эришип, картоф арытышадыла.*

АРЫТЫШЫУ [1] *и. д. от* **арытыш** [1]/ Арытыш дегенден *этим ат. Атланы чапдырып арытышыу.*

АРЫТЫШЫУ [2] *и. д. от* **арытыш** [2]/ Арытыш дегенден *этим ат. Чюгюндюрню хансын арытышыу. Картоф арытышыу.*

АРЫТДЫРТЫУ *и. д. от* **арытдырт**/ Арытдырт дегенден *этим ат. Колхоз ындырда изеуге келгенлеге нартюх арытдыртыу сагъат сегизде башланнган эди.*

АРЫТДЫРЫЛ *эт. страд. от* **арытдыр**/ Арытдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Нартюхню хансы арытдырылгъанды.* ❑ *Агъачланы къабукълары арытдырылгъандыла.*

АРЫТДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **арытдырыл**/ Арытдырыл дегенден *этим ат. Чюгюндюр бахчаны хансыны арытдырылыуу кёпге созулду.*

АРЫТДЫРЫУ *и. д. от* **арытдыр**/ Арытдыр дегенден *этим ат. Алманы къабугъун арытдырыу. Нартюх бахчаны хансын арытдырыу.*

АРЫУ *и. д. от* **ары** [2]/ Ары [2] дегенден *этим ат. Балам, уруп сен, билмей арыуну, Жетерсе жолунгда кёп затха.* "Жюрек жырлайды", 197. ❑ *Сейир тюйюлдю кюз биченчини арыуу.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 127. ❑ *Арыу не болгъанын билмей, чалгъыны тартайыкъ.* "Шуёхлукъ", № 27, 96.

АРЫУЛУКЪ *ат.* Усталость/ Арыгъан хал, арыгъанлыкъ. *Мамукъ тужурканы юсюнге атып, Цехде ишлегенсе, Арыулукъ татып.* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 231.

АРЫУСУЗ *хал. сёзл.* Безустанно/ Арый билмей, тохтаусуз, къыстау. *Юйренеме арыусуз Бу зауукъну жакъларча; Тыймаз энди суукъ, буз, Болдум чекни сакъларча.* "Жилтинле", 68. ❑ *Урушну къоргъашин жангуру Себелей башындан тохтаусуз, Жеринги къучакълай бауурунга, Силкинесе алгъа арыусуз.* Байрамукълаланы Х., Назму бла жазсала, 143.

АРЫШ [1] *ат.* Оглобля, дышло/ Арбаны эм башха аллай затны боюнса бегитилген неда хамутха къысылгъан агъачлары. *Жатхан ёгюзге арбаны арышы тиер.* (Нарт сёз.) ○ *Арбаланы, печлени да кемени эркин жерине келтирдиле, арбаланы арышларын тышына буруп, гетен бла жапдыла.* "Шуёхлукъ", № 64, 35.

❑ **Арыш айыл** чересседельник/ жегилген атны сырты бла барып, арбаны арышларын ала бла бирге уа хамутну ёрге тартдырып

турур ючюн хайырланыучу айыл. *Арыш айыл иги тартылмай къалып, ат, хамут боюнун басып, къыйналгъанды.* **Арыш чомача** *энчи* притык, шкворень/ Арбаны арышлары бла боюнсаны бир бирине тутдургъан чомача. *Ол [кишичик] баш бауну арыш чомачагъа илиндирип, боюнсаны ортасына белин тиреп келеди.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 57.

АРЫШ [2] *эт. взаимн.-совм. от* **ары** [2]/ Ары [2] дегенни *араш айырмасы. Жашла, ишлей кетип, арышып тохтайдыла.*

АРЫШЛА *эт.* Ходить/ Айланып, жюрюп тур. *Жол – сынауду, Сынауду ол! Кёп зат кёргенме аны арышлай.* Гулийланы М., Кюнню къызы, 15.

АРЫШЛАН *эт. страд. от* **арышла**/ Арышла дегенни *зорлаучу айырмасы. Ол жол кёп кере арышланнганды.*

АРЫШЛАНЫУ *и. д. от* **арышлан**/ Арышлан дегенден *этим ат.*

АРЫШЛАТ *понуд. от* **арышла**/ Арышла дегенни *къатланыучу айырмасы.*

АРЫШЛАТЫУ *и. д. от* **арышлат**/ Арышлат дегенден *этим ат.*

АРЫШЛАУ *и. д. от* **арышла**/ Арышла дегенден *этим ат. Жолну арышлау. Бахчаны тёгерегин арышлау.*

АС *эт.* **1.** Вешать, подвешивать *что*/ Бир затны бир жукъгъа тагъып энишге салындыр. *Ала келе келип, дейди, Лезгуру къулагъында уа тохталла. Ала саутларын шаптал тереклеге сора асдыла. Ой-ой!* "Малкъар халкъ жырла", 54.

2. Вешать над огнем, ставить на огонь или печь *что-л.*, чтобы варить или жарить/ Бир затны биширир, къайнатыр ючюн сынжыргъа такъ, отха сал. *Шапа тегенеден къоба эсенг, отха суу ас, мен мал кесейим",– деп, акъсакъал, бычагъын ала, эшикге чыкъды.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 147. ❑ *Ингирде, къошха къайтхандан сора, жашла, малланы да орунларына жыйып, отха эт къазан асдыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 334.

3. Вешать *кого (казнить)*/ Адамны боюнундан бийик затха тагъып ёлтюр. *Киеу нёгерле къызгъа кетдиле, Мени болуш юйге элтдиле. "Ах, Люда кесин жипге асды",– деп, Къызчыкъла чабып жетдиле.* "Малкъар халкъ жырла", 247. ❑ *Бир жарым сагъатдан мени асарыкъдыла, алай а ол зат мени чыртда эсиме келмейди.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 153.

АСА: Аса таякъ палка (посох) с согнутым концом/ Адам къол бла тутуучу къыйыры энишге бюгюлген таякъ; гулоч таякъ. Аса деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *Къарт Аслан, аса таягъына таяна, орамны ёрге келеди.*

АСАБА *ат эск.* Наследник/ Биреу ёлгенден сора аны мюлкюне ие болгъан адам. *Мурат Хакимни асабасы эди.* ❑ *Асабасы болмагъан аманды.*

АСАРЛЫ *сыф. къарач.* Властный, сильный/ Къолундан келген, сёзю ётген, сёзюне тынгылатхан, болумлу, ётгюр, жараулу. *Керме къашлы, къысха сакъаллы, терен кёзлю, Къашха мангылайлы, асарлы эмда кесгин сёзлю.* Ёртенланы А., Жазгъанларыны сайламалары, 15.

АСБЕСТ *ат.* **1.** Асбест/ Отха эм кислотагъа чыдамлы минерал *(техникада кенг хайырланылады). Къурулуш материалланы промышленностунда ишлегенле цементни, шиферни, терезе мияланы, асбестни чыгъарыуда тогъузунчу бешжыллыкъны биринчи*

жылыны планын болжалдан алгъа толтургъандыла. "Ленинни байрагъы", 1972, № 1.

2. *В позиции определения:* асбестовый/ **а)** Асбест чыгъарыучу. *Асбест завод.* **б)** Асбестден ишленнген. *Асбест быргъыла.*

АС-БУС *ат.* То-сё/ Ол-бу, не болса да, бир зат. *Ала асны-бусну да айта тургъунчу, Халиймат тузлукъ чыккырдан чыгъарып, тана башны туурады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 161.

АСДЫР *эт. понуд. от* **ас**/ Ас дегенни *къатланыучу айырмасы. [Хачибатыр Асланнга:] Стражниклериме буйрукъ берип, сени былайда асмакъгъа асдырайым.* Боташланы И., Пьесала, 9. ❑ *Ёшюнюне да пионер значогу Тагъылгъанлай, онжыллыкъ пионер Къызчыкъны ол окъуучу школну арты Терек бахчада асдырды офицер.* Отарланы К., Сайлама, II, 301.

АСДЫРТ *эт. понуд. от* **асдыр**/ Асдыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Акъ аскерни башчысы ол кезиуде тау элледе талай адамны асдыртханды.* ❑ *Къонакъла келгенлей, юйню иеси, къой сойдуруп, арбазда къазан асдыртды.*

АСДЫРТЫУ *и. д. от* **асдырт**/ Асдырт дегенден *этим ат. Отха эт къазанны асдыртыу.*

АСДЫРЫЛ *эт. страд. от* **асдыр**/ Асдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Отха къазан асдырылды.*

АСДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **асдырыл**/ Асдырыл дегенден *этим ат.*

АСДЫРЫУ *и. д. от* **асдыр**/ Асдыр дегенден *этим ат. Къазан асдырыу. Асмакъгъа асдырыу.*

АСДЫРЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **асдыр**/ Асдыр дегенни *араш айырмасы. Уллу агъачны къыйырында къазанланы асдырышдыла, халкъны жыйып, тойоюн этдиле.*

АСДЫРЫШЫУ *и. д. от* **асдырыш**/ Асдырыш дегенден *этим ат. Отха къазан асдырышыу.*

АСКЕР *ат.* **1.** Армия, вооруженные силы государства/ Къыралны саутланнган кючлери (жерде жюрюген, хауа, тенгиз) битеу бары да. *Россей Аскер. Аскерде къуллукъ этиу.* ❑ *Бу берилген эркинликни Бизден киши алалмаз, Бизни Къызыл Аскерни Бир аскер да хорламаз.* "Жилтинле", 484.

2. Сухопутные вооруженные силы в отличие от морских и воздушных сил/ Жерде жюрюген саутланнган кючле *(аскер-хауа эм аскер-тенгиз кючле бери кирмейдиле). Аскерге чакъырыллыкъ жаш тёлюню аскерде эм флотда къуллукъ этерге хазырлау аланы юйретиу бла къаты байламлыды.* "Коммунизмге жол", 1973, № 91.

3. Оперативное войсковое объединение из нескольких корпусов, дивизий/ Аскерни бир неда бир талай тюрлюсюню бир къаум корпусдан неда дивизиядан къуралгъан уруш операцияланы жалчытыучу бёлеги. *Десант аскер. Атлы аскер. Будённыйни I-чи атлы аскери.*

4. *В позиции определения:* **а)** военный/ Аскерде къуллукъ этиу бла байламлы. *Аскер училище. Аскер академия.* ❑ *Аскер кемени бортундан тенгизни жагъасына кёпюр салыныпды.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 18; **б)** воинский/ Аскер къуллукъ бла байламлы. *Аскер низам. Аскер чын. Аскер устав;* **в)** войсковой/ Аскерчиле бла байламлы. *Аскер бёлекле. Аскер формированияла.*

5. *ат кёпл. сан.* Войска, солдаты/ Аскерчиле. *Аскерлени керек лисича юретмей, урушха иймейдиле.* Хубийланы О., Аманат, I, 107. ❑ *Жамауат элде тохтап тургъан аскерле кетип башладыла.* Тёппеланы А., Ташыуул.

❑ **Аскер башчы** военачальник/ аскерни башчасы, уллу аскер биригиулени, флотну д. а. к. командири; полководец. *Аскер башчыла митингада кезиу-кезиу къызыу сёлеше эдиле.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 102. ❑ *Жангы Советни Юйюне жыйылып, оноу этгенден сора, аскер башчыгъа Акъмырза салынды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 183.

АСКЕРЧИ *ат.* Военнослужащий, солдат, воин, боец/ Аскерде къуллукъ этген адам. *Ол аскерчиле бла мен кесим да артда уллу татах болгъан эдим.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 48. ❑ *Жашыракъ тиширыула кюндюз сабанлада ишлеп, кече уа чындай, къол къап эшип, аскерчилеге аны бла болушургъа кюреше эдиле.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 12.

АСКЕРЧИЛИК *ат. къарач.* Военная служба/ Аскерде къуллукъ этмеклик. *Тенгиз аскерчиликде Жан аямай кюрешген, Къанлы жауну ачы отун Эки жарып юлешген.* Боташланы А., Сайланнганлары, 27.

АСЛАМ I *мард. сёзл.* Много, больше *(указывает на степень действия)*/ Кёп, кёбюрек. *Ахчаны аслам бер ансы, эфенди гюняхынгы чапханлай да алыр.* (Нарт сёз.) ○ *Юйлерине адам аслам жыйылгъанлай, Камал алагъа газет окъуп да башлаучанды.* Байрамукъланы Х., Жолла бла таула, 151. ❑ *Отлау асыры игиден, ийнекле сютню аслам бере эдиле.* Къудайланы Х., Ол кюнледе, 59.

АСЛАМ II *сыф.* **1.** Больше *(указывает на количество предметов)*/ Кёбюрек *(зат.) Мингден аслам. Жюзден аслам.* ▭ *Тау жерден эсе ёзен жерде тургъан ийнекле аслам сют беридиле.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 102.

2. Большинство *(людей)*, большая часть *(чего-л.)*/ Бир затны анчадан, мынчадан кёбюсю. *Жарлы эллилени асламы табын жауларына – байлагъа, чанкалагъа – къаты къажау сюелселе да, бир бёлеги уа кеслерине... иелик этип келгенлеге жакъ баса эдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 35. ❑ *Бизге белгили эски къарачай-малкъар жырланы асламысын эр кишиле этгендиле.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 44.

❑ **Аслам бол** увеличиваться/ кёбей, кёп бол. *Малла айныйдыла, аслам боладыла, Колхозчулагъа къууанчха.* Гуртуланы Б., Танг аласында, 81. **Аслам эт** увеличивать/ кёбейт, санын кёп эт. *Малны, мирзеуню, кёгетни, юйню да аслам этейик... Бек ал сатыргъа ётейик.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 15. ❑ *Мен а таулада колхоз къойчума, Жайлыкъда къойла кютеме. Къыралда байлыкъ кёп болур ючюн, Малланы аслам этеме.* Боташланы И., Экинчи тюбешиу, 24.

АСЛАМЛА *ат кёпл. сан.* Массы/ Халкъны уруннган къаууму, асламысы. *[Къартладан бири:] Кеси къыйыны бла жашагъан асламла айтхан затны жаныбыз къорап кетер ючюн да артха салмабыз.* Хочуланы С., Хапарла, 13. ❑ *[Назир:] Ишчи эм элли асламла ётмек излеп тургъан заманда биз бир къаууму аз адамгъа уа бал да, жау да, бишген тамашалыкъ ашдамы берирге керекбиз?* "Шуёхлукъ", № 7, 13.

АСЛАМЛЫ *сыф.* Массовый/ Кёп адамны къатышыуу бла болгъан *(ищ). Отлау игиден ийнек сютню аслам береди.* Къудайланы Х., Ол кюнледе, 59. *Асламлы ишчи къымылдау. Асламлы организацияла. Асламлы митингле.*

АСЛАМЛЫКЪ *ат.* Множество/ Кёплюк, кёп болгъанлыкъ. *Аны батырлыгъыны ич магъанасы аны кибиклени жокълукъларында*

неда азлыкъларында угъай, асламлыкъларындады. Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 102.

АСЛАМЫНА *заман. сёзл. къ.* **асламысында.** *Ол [Малжей], санда бир сёз айтса да, асламына тынгылагъанлай турады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 359.

АСЛАМЫНДА *заман. сёзл. къ.* **асламысында.** *Асламында, биллиардда бирсиледен кючлюрек ойнагъаным себепли, [Володя] мени бла ойнай эди.* "Коммунизмге жол", 1967, № 22. ❑ *Бир таулуну ити болгъанды, Къыйыр сакълагъанды ыспассыз, Ие анга эс бурмагъанды, Асламында къойгъанды ашсыз.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 72.

АСЛАМЫСЫНА *заман. сёзл. къарач. къ.* **асламысында.** *Асламына кёзюнге Россиядан кир букъу келгенча кёрюне эди.* Огъурлу танг, 12. ❑ *Адамны саулугъу болууу асламысына къаллай болумда жашагъанына кёреди.* "Ленинни байрагъы", 1964, № 237.

АСЛАМЫСЫНДА *заман. сёзл.* Часто, зачастую, с большей частью, в большинстве случаев. Кёп жолда, кёп кере; кёбюсюнде. *Асламысында жаш ишден кеч келип тургъанды.* ☐ *Асламысында хар зат ол [Токай] айтханлай этилип тургъанды.* "Коммунизмге жол", 1969, № 83.

АСЛАН *ат.* **1.** Лев/ Киштик тукъумдан, балаларын кесини сютю бла ёсдюрюучю, къысха, саргъылдым тюклю, уллу жыртхыч жаныуар. *Тиши аслан киштик балалагъа ушагъан 2–3 талгъыр бала табады.* "Естествознание", 69. ❑ *Бияслан, темир чалдишли орунгга тюшген аслан кибик, ары-бери узалады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 314.

2. *кёч.* Храбрый, смелый человек/ Батыр адам. *Бушууда сагъынама хар къуру Ол деу асланны урушда ёлгенин.* "Жилтинле", 452.

▲ **Аслан жюрекли (кёллю)** мужественный, отважный, бесстрашный/ Абериден къоркъмагъан, батырлыгъы болгъан. *Аслан жюрекли адам. Аслан кёллю жашла.*

АСЛЫ *сыф. къ.* **асыл**[1] *(I-чи магъ.). Эл ичинде аслы къартла, къолларын бош тутмай, эртten аласыды, кеч арасыды деп къарамай, аяусуз чалгъы, сенек, бичен чалыучу машинала жарашдырадыла.* Кациланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 13. ❑ *Жигер, аслы таулуланы арасында Эллен кеси адамыча турду.* Кациланы Х., Мухаммат, 78.

АСМА *ат.* **1.** Скарлатина/ Асламысында сабийледе болууучу, аланы тамакъларындан къыйнап, этлерин чапыртып аурутуучу, жугъуучу ауруу. *[Къыз:] Юйюбюз аллы ёре таш, Таукъан, Ол ёре ташха миннгенме, Мени этиме асма жайыллыкъ, Сен жазыусузну сюйгенме.* "Малкъар халкъ жырла", 104. ❑ *Адилгерийни ким сойгъан болур, Асма тиерик этине, Насыпсыз Ханий, къалай къарадынг Ол къандан толгъан бетине?* "Малкъар халкъ жырла", 239.

2. Опухоль на теле человека/ Адамны этин кёпчютюп чыкъгъан къаралдым бетли уллу чачыраукъ. *Асманы таулула асма таш салып, аны бла иги этерге кюрешип болгъандыла.*

❑ **Асма таш** *этн.* камушек-амулет *(носят на шее, якобы для предохранения от скарлатины)*/ Асмача, кёмеча ауруулагъа багъыуда бурун таулула дарман орунуна жюрютген таш. *Адамны этинде ауругъан жерине ол ташны салып болгъандыла. Эшме, кёме аурууладан ауругъан сабийлеге асма ташланы къалай салгъанларын Заууура эсине тюшюрдю.* Байчоралары М., Уллу Къарачайда, 279.

АСМАКЪ *ат.* Виселица/ Адамны асып ёлтюрюр ючюн ишленнген зат. *[Эгеулары] правлен аллына келгенлеринде, Абдуллах-*

ны болушлугъу бла къазакъла асмакъ къурай тургъанларын кёрдюле. З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 231. ❑ *Аны [Ведяйкинни] ёлюгю, жел къакъгъаны сайын ары-бери сюрюше, асмакъгъа тагъылгъанлай бир къауум кюнню тургъан эди.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 80.

❑ **Асмакъгъа ас** казнить, повесить *кого*/ адамны боюнуна жип къысып, аны бла асмакъгъа тартдырып ёлтюр. *Батырны асмакъгъа асдыла.*

АСМАКЪЛА *эт. сёл. тил.* Асмакъгъа ас (*къ.* **асмакъ**). *Немецли фашистле кёплени асмакълагъан эдиле.*

АСМАКЪЛАТ *эт. понуд. от* **асмакъла**/ Асмакъла дегенни *къатланыучу айырмасы. Къазакъ аскерни башчысы Хажибатырны да бирси коммунистле бла бирге асмакълатхан эди.*

АСМАКЪЛАТДЫР *эт. понуд. от* **асмакълат**/ Асмакълат дегенни *къатланыучу айырмасы. Халкъны жауларын асмакълатдырыргъа керек эди.*

АСМАКЪЛАТДЫРЫУ *и. д. от* **асмакълатдыр**/ Асмакълатдыр дегенден *этим ат. Туугъан журтну душманларын асмакълатдырыу.*

АСМАКЪЛАТЫУ *и. д. от* **асмакълат**/ Асмакълат дегенден *этим ат. Ала журтну сатханланы асмакълатыу.*

АСМАКЪЛАУ *и. д. от* **асмакъла**/ Асмакъла дегенден *этим ат. Сатхычланы асмакълау.*

АСМАКЪЧЫ *ат.* Палач; тот, кто вешает людей/ Адамланы асмакъгъа асыучу адам. *Немецлиле, фашист асмакъчыла, терсликлерине жолукъгъандыла.*

АС-МУС *сыф.* Человеческий, свойственный, присущий человеку *(запах)*/ Адамда болгъан *(ийис). Ол тёбеден ас-мус ийис уруп башлады, Къарт алмосту бирден эсин ташлады.* "Н а р т л а", 30. ❑ *Нартла, орманладан, сууладан ёте барып, ас-мус ийис ургъан бир уллу къара тёбени къатына жетгендиле.* "Н а р т л а", 105.

АСПИРАНТ *ат.* Аспирант/ Бийик окъуу юйде неда илму-излем институтда окъуй неда преподавательлик ишге хазырлана тургъан адам. *Бизни университетде бусагъатда жыйырма чакълы аспирант окъуйду.* ❑ *Аспирантланы арасында диссертацияларын кезиюнде жазып бошагъанла кёпдюле.*

АСПИРАНТУРА *ат.* Аспирантура/ Бийик окъуу юйледе неда илму-излем институтлада профессор-преподаватель эм илму кадрланы хазырлауну системасы. *Омар Москвада тау институтда аспирантурагъа киргенди.* ❑ *Малкъарлы жашланы арасында Москвада, Бакуда аспирантурада окъуй тургъанла бардыла.*

АСПИРИН *ат.* Аспирин/ Саусузну къызыуун тюшюрюучю, ауруп ачыгъанын селейтиучю дарман. *Врач ауругъаннга аспирин таблеткаладан кюнден юч кере ичерге буюрду.*

АССАМБЛЕЯ *ат.* Ассамблея/ Къаллай да болсун бир организацияны, асламысында халкъла аралы, битеу жыйылыуу. *Азияны эм Африканы халкъларыны ассамблеясы.* ☐ *Ассамблеяны пресс-арасында ишле къыстау барадыла.* "Коммунизмге жол", 1969, № 125. ❑ *Бангладеш Халкъ Республиканы миллет ассамблеясына (парламентине) айырыулагъа ахыр хазырланыула бошала турадыла.* "Коммунизмге жол", 1973, № 45.

АССИМИЛЯЦИЯ *ат.* **1.** Слияние одного народа с другим с утратой одним из них своего языка и культуры/ Бир халкъны башха

халкъгъа къошулуп, экисинден бирини кесинин тилин эм культурасын тас этиую. *Къайсы жамауатда да ассимиляция халкъланы кеси ыразылыкълары бла угъай, зор бла, тюрлю-тюрлю амалла бла бардырылады.*

2. *грам.* Уподобление одного звука другому в артикуляционном и акустическом отношениях/ Артикуляция эм акустика жаны бла бир тауушну башха тауушха ушап болууу, анга айланыуу. *Ассимиляция тауушланы бир бирге ушашдырылып келгенлериди: жас-са <жаз-са, отул-ла <отун-ла.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 35.

АССИСТЕНТ *ат.* **1.** Помощник профессора, врача при выполнении ими каких-л. научных работ, операций и т. п./ Профессорну, врачны илму ишде, операциялада д. а. к. затда болушлукъчусу. *Врачны ассистенти. Профессорну ассистенти.*

2. Младшая преподавательская должность в высших учебных заведениях, а также лицо, занимающее эту должность/ Бийик окъуу юйледе кичи преподавательни къуллугъу эм ол къуллукъну жюрютген адам. *Орус тилни кафедрасыны ассистенти. Малкъар тилни бла литератураны кафердасыны ассистенти.*

АССИСТЕНТЛИК *ат.* Занятие, должность ассистента/ Ассистентни иши, къуллугъу. *Азизни ассистентлиги.* ❑ *Хусей ассистентликни бек аламат жалчытады.*

АССОРТИМЕНТ *ат.* Ассортимент/ Сатыу этиучю предприятияда товарланы тюрлюлерини эм сортларыны неда предприятияда ишлеп чыгъарылгъан тюрлю-тюрлю затланы жыйымдыгъы. *Предприятиялада продукцияны ассортиментин кёбейтиу жаны бла онгла иги хайырланыладыла.* ❑ *Стандарт продукция чыгъарыугъа эм аны ассортиментин кенгертиуге уллу эс бурулады.* ❑ *Бир-бирде ашарыкъла асыры къолайсыздыла, аланы ассортиментлери асыры азды.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 106.

АССОЦИАЦИЯ *ат.* Ассоциация *(объединение)*/ Ишлери бирча болгъан адамланы неда учрежденияланы биригиулери. *Жазыучуланы ассоциациясыны хайырлы ишлери халкъланы арасында бир бирин ангылаугъа, миллет азатлыкъ бла социал прогрессни идеаллары ючюн кюрешиуге себеп боладыла.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 62.

АССЫ *сыф. дин.* Преданный анафеме; вероотступник, богоотступник, грешник/ Аллахха ийнанмагъан, аллахсыз, динсиз. *Къарангыда кёзюнг ау, бай-бий сеннге – ассы жау.* (Нарт сёз.) ○ *[Молла:] Саулай дуния бир аллахны ишиди, Андан хапар соргъан ассы кишиди.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 35.

❑ **Ассы бол** быть вероотступником/ аллахны унут, динни ташла, аны барлыгъына ийнанма. *[Абдурахман Махаметге:] Сабыр бол. Ассы болма. Бармакъла тенг жаратылмагъанча, адамла да тенг жаратылмагъандыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 275. ❑ *[Исмайыл:] Да, адамла ассы болгъандыла, аман хапарлагъа ийнанып, аллахларын танымай башлагъандыла.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 76.

АССЫЛЫКЪ *ат.* Вероотступничество, богоотступничество; святотатство/ Аллахха ийнанмаулукъ, аллахсызлыкъ, динсизлик. *Да атлады Жарнес алгъа. Атлады да кёрдю ассылыкъны.* Тёппеланы А., Ташыуул. ❑ – *Угъай, аллай ассылыкъны кечип къояргъа амал жокъ эди.* "Коммунизмге жол", 1976, № 43.

❑ **Ассылыкъ эт** святотатствовать, поругать святое, бога/ дин жаны бла келишмеген иш эт, аллахны "айтханындан" чыкъ. *Сёз ючюн,*

адам межгитден абери урласа, диннге ассылыкъ этгеннге санала эди. "Шуёхлукъ", № 33, 135. ❑ *Бийине ассылыкъ этген къулду ол [Зауур], Диннге къаршылыкъда табады ол жол.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

АСТМА *ат.* Астма/ Адамны, жюреги неда бронхалары ауругъаны себепли, солуу тыйылып къыйналыуу; буула. *Минги тауну хауасы астмадан ауругъанлагъа жарагъаны къыралыбызны узакъ жерлеринде да белгилиди.* "Коммунизмге жол", 1978, № 259.

АСТО *межд. къ.* **астофюрюллах.** *[Зубайда:] Асто, бу байлап тургъанлары уа къайсы къыйынлыды?* Боташланы И., Пьесала, 5. ❑ *[Лаудан Назийфатха:] Асто! Мен а сени жюрегинг мермер къаядан жонулгъанды деп тура эдим.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 153.

АСТОФЮРЮЛЛАХ *межд.* Неужели?!, ах!/ Адамны сейирсинггенин, ачыуланганын кёргюзтеди. – *Астофюрюллах!– деп, тамашагъа къалды Мухтар.* Зокаланы З., Солуу кюн, 34. ❑ – *Астофюрюллах, энди сабийле къарт болуп туудыла,– деди Хамзат.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 151.

АСТРОНАВТ *ат.* Астронавт/ Астронавтикадан специалист. *Космос тинтиуде астронавтла уллу жетишимле болдурадыла.*

АСТРОНАВТИКА *ат.* Астронавтика/ Кёкде бийикледе учуучу аппаратланы учууларыны юсюнден илму; космонавтика. *Эллинчи жыллада бизни къыралда астронавтикада, электроникада эм кёп башха техника илмулада уллу жетишимле болдурулгъандыла.* "Коммунизмге жол", ❑ *Кинотеатрлада авиацияны бла астронавтиканы историясына жораланнган фильмле кёргюзтюледиле.* "Коммунизмге жол", 1980, № 123.

АСТРОНОМ *ат.* Астроном/ Астрономиядан специалист. *Астрономланы жаланда алагъа керекли жулдузну жарыгъын сюзген светофильтрлери барды.* "Шуёхлукъ", № 30, 121.

АСТРОНОМИЯ *ат.* **1.** Астрономия/ Кёкдеги жулдузланы эм аланы системаларыны, жаратылыуларыны, къуралыуларыны, тюрлениулерини, химия къурамларыны юсюнден илму. *Омарны битеу илмулада астрономиядан сюйгени жокъду.* ❑ *Астрономияны жаш бёлюмю – рентген – кёкню къатысын тинтиуде уллу магъананы тутады.* "Коммунизмге жол", 1969, № 210.

2. *В позиции определения:* астрономический/ Астрономия бла байламлы. *Астрономия приборла.* ❑ *Космонавтланы кёкде жулдузлагъа къарауну бир къаууm астрономия борчларын толтырууда уллу магъаналары барды.* "Коммунизмге жол", 1973, № 67.

АСФАЛЬТ *ат.* **1.** Асфальт/ Орамланы, тротуарланы тёшер ючюн эм промышленностну бир къаууm бёлюмлеринде хайырланылыучу, табийгъатда болуучу неда адам кеси жарашдыргъан, къонгургъа тартхан къара тюрсюнлю чайырлы зат. *Элни ара орамына асфальт салыннганды, аны эки жаны бла омакъ терекле орнатылгъандыла.* "Коммунизмге жол", 1969, № 113. ❑ *Къызыл мюйюшню мекямыны жолларына асфальт тёшелгенди.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 109.

2. *В позиции определения:* **а)** асфальтированный/ Асфальт тёшелген. *Асфальт жол. Асфальт тротуар;* **б)** асфальтовый/ Асфальт чыгъарыучу. *Асфальт завод.*

3. Дорога, тротуар, покрытые такой массой/ Аллай зат тёшелген жол, тротуар. *Мияла кибик сыйдам асфальтда "Волга" барады Доммайгъа.* Хубийланы О., Мурат, 10. ❑ *Эрттегили жол, агъач ичинден чыгъып, асфальтха къошулуп, тик энишге бурулду.* Гадийланы И., Санга айтама, 25.

АСХА *эт. къарач.* **1.** *къ.* **акъса 1.** *Аман эгер, уугъа чыкъса, асхар.* (Нартсёз.) ○ *Алайдан Жёнгер, эки таякъны эки къолтугъуна салып, асхай-асхай, эгечи Гошагъа барды.* "Нартла", 223.

2. *кёч. къ.* **акъса 2.** *Орус тилден асхагъан эки сабий бар эди.* "Коммунизмге жол", 1970, № 21. ❑ *Къурулушда кёп иш асхай эди.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 45.

АСХАНЖУККА *ат.* Кузнечик зеленого цвета/ Кырдыкда жюрюучю, кырдык тюрсюнлю сенгирчке.

АСХУТ *ат. къ.* **ахсут.** *Асхут болгъунчу чалгъычыла экишер дуру чыкъдыла.*

АСЫЛ[1] *сыф.* **1.** Воспитанный, благородный, вежливый, уважаемый, честный/ Намыслы, огъурлу, адепли ариу халлы. *Ауур жылланы ашырдынг, Сынадынг жашауну сырын. Ана, адамны асылы, сени, уллуду сыйынг!* Мокъаланы М., Къушну ауанасы, 73. ❑ *Тынч жатыгъыз, асыл уланла, халкъ сизни атыгъызны ёмюрден ёмюрге, байракъны элтгенча, алай элтир.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 13.

2. Высокородный, знатный/ Белгили, иги тукъумдан чыкъгъан, билимли. *Нартла аны [Ёрюзмекни] кёрген сайын: "Ишексиз таза, асыл нарт ма бу жаш болур",– дей эдиле.* "Нартла", 15.

3. Драгоценный, благородный, чистый; настоящий/ Багъалы, таза (алтынны, кюмюшню д. а. к. затны юсюнден). *Асыл ташдан чыгъар, акъыл жашдан чыгъар.* (Нартсёз.)

❑ **Асыл тукъумлу** чистопородный, породистый *(о животных)*/ иги къумалы. *Да, быйыл "Ючкекен" совхозда толусу бла бир асыл тукъумлу ферма къураллыкъды.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 59.

АСЫЛ[2] *эт.* **1.** *страд. и возвр. от* **ас**/ Ас дегенни зорлаучу эм къайтыучу айырмалары. *Суусуз къазан асылмаз.* (Нартсёз.) ○ *Экинчи кюн Сарыбийни асылгъан хапары... партизан отрядха жетди.* Ёзденланы А., Саният, 159. ❑ *Люба боюнундан асылгъанды дейле, Сиз барып женгил бошлагъыз, Экеуленни ёлтюрген мурдар атамы Мени жаназыма къоймагъыз.* "Шуёхлукъ", № 34, 129.

2. *кёч.* Бросаться на шею, обнимать/ Боюнуна тагъыл, боюнундан къучакъла. *Отоугъа кирип, сабийлери боюнуна асылгъанда, [Мухтар] алагъа да бир уллу эс бурмай: "Анагъыз къайдады?"– деп, сагъышлы сорду.* Зокаланы З., Солуу кюн, 35.

АСЫЛЛЫ *сыф. къ.* **асыл**[1] *(I-чи магъ.). Асыллы къызгъанмаз, асылсыз тоймаз.* (Нартсёз.) ○ *Анда [Баблийнада] бир асыллы сабырлыкъ тохташханды.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 194.

АСЫЛЛЫКЪ *ат.* Благородство, честность/ Асыл халлылыкъ, намыслылыкъ, адеплилик, огъурлулукъ. *Адуркъай тиширыуну аллай бир асыллыгъына ийнаналмай тура эди.* Тёппеланы А., Чамны да чам биледи, 55. ❑ *Тойгъа келгенлени арасында Жанчыкъ кёкден тюшюп, бу жыйылгъанлагъа ариулукъну, асыллыкъны сейирлик сыфатын кёргюзтюрге келген кибик эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 112.

АСЫЛЛЫЛЫКЪ *ат.къ.* **асыллыкъ.** *Къ. Кулиев совет аскерчини адеп-къылыкъ асыллылыгъын, интернационал сезимлилигин ачыкълагъанды.* "Шуёхлукъ", № 77, 64.

АСЫЛСЫЗ I *сыф.* Бессовестный, циничный/ Асыл халы болмагъан, намыссыз, айыпсыз, бетсиз, уятсыз. *Асылсыз атха минсе, атасын танымаз.* (Нартсёз.) ○ *Ол келтирир бир асылсыз гаяны, Ташлап сени, къайынлагъа таяныр.* Будайланы Х., Алтын тау, 36. ❑ *Къасым Ахмадиягъа*

асылсыз сёзле айтханын бир бёлек адам эшитгенди. "Коммунизмге жол", 1972, № 208.

АСЫЛСЫЗ II *хал. сёзл.* Бессовестно, цинично/ Асыл халы болмай, айыпды, бетсизликди демей, айыпны, уятны тергемей. – *Асылсыз жюрюгенни кёзюн алгъан огъай, башын да чачар. Къызны бети бла ойнагъаннга кечим болмазгъа керекди,– деп, Домалай тынчайыр къайгъыгъа кирди.* Хубийланы О., Дерт, 32. ❑ *[Жаннет Дауумгъа:] Э къыз, сен асыры асылсыз сёлеше башлагъанса, сабыр болчу...* "Коммунизмге жол", 1973, № 146.

АСЫЛСЫЗЛЫКЪ *ат.* Бессовестность, бесстыдство, цинично/ Асыл халы болмагъанлыкъ, намыссызлыкъ, адепсизлик, уятсызлыкъ, бетсизлик.

АСЫЛЫУ *и. д. от* **асыл** [2]/ Асыл [2] дегенден *этим ат. Асмакъгъа асылыу. Къазанны отха асылыуу.*

АСЫРА *эт.* **1.** Хранить, беречь *что*/ Бир затны тас болмазча бир жерге салып сакъла. *Жашчыкъ къозланы атасына асырап тургъанын айтханында, Степан аны къоюнуна алды да уппа этди.* "Шуёхлукъ", № 17, 22. ❑ *Хасанны быллай бир эркелетип, багъалатып асырагъаны Балданны сураты эди.* Хубийланы О., Дерт, 130.

2. Прятать/ Букъдур, башха адам тапмазча жерге сал. *Къачып кетсенг, асырап кет, къайтсанг, алырса.* (Нарт сёз.) ❍ *Юйлерини киритин салып, Мурат ачхычны асыраучу жерине жашырды.* Байчораланы М., Уллу Къарачайда, 143.

3. *кёч.* Кормить, растить *кого* / Багъып ёсдюр, тынчлыкъда тут. *Бёрю бала, асырагъанлыкъгъа, ит болмаз.* (Нарт сёз.) ❍ *Ол жашчыкъ жинле асырап, юйретип ёсдюрген Сосурукъ эди.* "Нартла", 83. ❑ *Эки жыл болады Хажи-Дауут бугъасын асырагъанлы.* Батчаланы М., Элчилерим, 81.

4. *кёч. къ.* **басдыр 2** *(I-чи магъ.) Партизанла ёлген нёгерлерин агъачны теренинде асырадыла.* "Шуёхлукъ", № 28, 53. ❑ *Астемирни асырар ючюн райком комиссия къурагъанды.* Кацийланы Х., Тамата, 118.

АСЫРАГЁЖЕ *ат этн.* ашыра жырна (*къ.* **ашыра**). *Арбазда асырагёжеле башланнгандыла, кюз арты къурманлыкъла башланыргъа да битеу да юч кюн къалгъанды.* "Шуёхлукъ", № 6, 35.

АСЫРАЛ *эт. страд. от* асыра/ Асыра дегенни зорлаучу айырмасы. *Артха асыралгъан кёз чыгъармаз.* (Нарт сёз.) ❍ *Сарыбий бла Шаухал, шинжилеге жыртдыра, къумачла асыралгъан жерге къысылдыла.* Этезланы О., Тарда, 140. ❑ *Аны [Айнюрню] атасы Эльбаны ары жанында асыралгъанды.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 95.

АСЫРАЛЫУ *и. д. от* **асырал**/ Асырал дегенден *этим ат.*

АСЫРАТ *эт. понуд. от* **асыра**/ Асыра дегенни *къатланыучу айырмасы. Ариу къала ишлетип, Бузжигитни мен анда Асыратырма, къызым, Сыйлы этип, халкъ аллында.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 204. ❑ *[Кязим] аны [Солтан-Хамитни] алтын гуллагъа салып, бек сюйген жигитнича асыратыргъа кюрешеди.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 32.

АСЫРАТДЫР *эт. понуд. от* **асырат**/ Асырат дегенни *къатланыучу айырмасы. Аппа жантауланы тап жерге асыратдырды.*

АСЫРАТДЫРЫЛ *эт. страд. от* **асыратдыр**/ Асыратдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Къалакъла, тёшле да асыратдырылгъандыла.*

АСЫРАТДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **асыратдырыл**/ Асыратдырыл дегенден *этим ат.*

АСЫРАТДЫРЫУ *и. д. от* **асыратдыр**/ Асыратдыр дегенден *этим ат.*

АСЫРАТЫУ *и. д. от* **асырат**/ Асырат дегенден *этим ат. Ёлюкню асыратыу. Къагъытланы асыратыу. Ирикни союмгъа асыратыу.*

АСЫРАУ [1] *и. д. от* **асыра**/ Асыра дегенден *этим ат. – Башын тута билиу, жатхан жеринги жылы этип, юй мюйюшюнде артыкъ тулукъ асыраудамыды?* Толгъурланы З., Эрирей, 68. ❑ *[Жамийлят:] Османны асырауда хар керегин колхоз кесине алыргъа керекди да, биз къайтыргъа ахча мажарып, хазыр этип турсунла.* Кацийланы Х., Тамата, 162. ❑ *Гуду бла, уру бла кесин асырау сыйгъа саналмагъанды Къарачайда не заманда да.* "Ленинни байрагъы".

АСЫРАУ [2] *ат.* **1.** Клад/ Бир жерге басдырылып асыралгъан багъалы затла. *Къарамырза, айлана-жюрюй кетип, эки киши бир уллу ташны тюбюнде асырау табып, аны юлеше тургъан жерге барып къалады.* (Фольк.) ☐ *Индияны Ассам штатында эртеден къалгъан асырау табылгъанды.* "Коммунизмге жол", 1975, № 171.

2. Запас, сбережение/ Артдагъа къоюлгъан, артха асыралгъан зат. *Биреуленнге деп хазырланнган азыкъны энди экеулен ашап тебиргенлери себепли, Хаджиретни асыраучукъларыбек женгил седиреп башладыла.* Зокаланы З., Солуу кюн, 79.

❑ **Асырау эт** копить, сберегать, делать запас/ жыйып, хазырлап, артха асыра. *Асырау этип артха ма бизге, Жарарын билип тау жерибизге, Сенсе, Бахсан суу, ГЭС-ни салдыргъан, Таулу юйледе чыракъла жандыргъан.* Зумакъуллланы Т., Къаяда гюлле, 15.

АСЫРАШ *эт. взаимн.-совм. от* **асыра**/ Асыра дегенни *араш айырмасы. Жашчыкъла ашыкъларын асырашадыла.*

АСЫРАШЫУ *и. д. от* **асыраш**/ Асыраш дегенден *этим ат. Ашыкъланы асырашыу.*

АСЫРЫ *мард. сёзл.* Слишком, очень; чересчур, чрезмерно/ Мардадан озуп, бек. *Асыры сюйген терк къояр, бек жингил терк онгар.* (Нарт сёз.) ○ *Ай болмаса да, кече асыры къарангы тюйюл эди.* Шахмырзыланы С., Танг аласында, 139. ❑ *Къызгъа къанат битди. Асыры жасаныптебиреди, бир-бирде уа ууакъ чурумла бла школгъа келмей къалгъаны да бола эди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 217.

АСЫУ [1] *ат.* Подспорье, поддержка, помощь/ Адамны жюрегине иги кёрюннген, аны кёлюн кётюрген зат. *Асырагъан – артха асыу.* (Нарт сёз.) ○ *Алай не асыу: сабийлери ючюн жанын бере туруучу Халиймат энди жер тюбюнде жатады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 248. ❑ *Къызын кёрмей талпып тургъан жюрегине атасын бир кесек сыйласа да, асыуду.* Байчораланы М., Уллу Къарачайда, 41.

АСЫУ [2] *и. д. от* **ас**/ Ас дегенден *этим ат. Къазанны отха асыу.* ☐ *Франкону башкеслери патриотланы асмакъгъа асыу бла урунганланы къоркъутургъа умут этедиле.* "Коммунизмге жол", 1975, № 185.

АСЫУЛУ I *сыф.* **1.** Подходящий, хороший/ Адамгъа асыу келтирген. *Асыулу статья. Асыулу сёз.* ☐ *Заманыбызны уллу кертилигинден поэт асыулу хапар айталгъанды.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 121.

2. Добротный, высококачественный/ Бийик качестволу, бек иги. *Асыулу бичен. Асыулу продукция. Асыулу мал ашла.*

АСЫУЛУ II *хал. сёзл.* Качественно, хорошо/ Бийик даражада, махтаугъа тийишли, адам махтарча. *Туугъан жерсиз иш этилмез асыулу, Не къуваты эленмез башха жерни.* Отарланы К., Сайлама, 1, 300. ❑ *Къобузчу, аккордеонну тау тартыулагъа тап келишдирип, асыулу согъады.* Лайпанланы С., Гургумлу, 160.

АСЫУЛУКЪ I *ат. къ.* **асыу** [1]. *Менден санга не аз да асыулукъ жокъду",– деди Мухтар Олийге.* (Фольк.) ☐ *Жерге сюймей къатылгъан адам анга жара салады, ансы бир тюрлю асыулукъ бермейди.* "Коммунизмге жол", 1973, № 57.

2. *къ.* **асыулулукъ.** *Юч жашны юч тюрлю кемчиликлери, юч асыулукълары болгъанды. Алай жашаугъа жарамазлыкъ аладан бири да тюйюл эди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 155. ❑ *Алгъа базынмай тургъанма, Энди, хатаны хайырны да айырып башлагъанлы, сагъыш этеме... Мени бирсиледен асыулугъум жокъду.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 18.

АСЫУЛУКЪ [2] *ат. къарач. къ.* **асыулулукъ**. *Белгилисича, кюн тюбюнде кёп жатхан чюгюндюр, къургъакъсып, асыулугъун тас этерге боллукъду.* "Ленинни байрагъы", 1975, № 186. ❑ *Чыгъарылгъан продукцияны асыулугъу кёлтюрюлгенди.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 34.

❑ **Асыулукъну белгиси** знак качества/ бийик качестволу продукциягъа аны чыкъгъан жеринде салыннган белги. *Ол продукциягъа быйыл апрелде къырал комиссия асыулукъну белгисин бергенди.* "Ленинни байрагъы", 1972, 76. ❑ *Фабриканы продукциясыны 75 проценти асыулукъну белгиси бла чыкъгъанды.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 132.

АСЫУЛУЛУКЪ *ат. къарач.* Качество/ Адамда эмда башха затлада болгъан игилик, жараулулукъ. *Къоранч да толусу бла дерча тохтагъанды, продукцияны асыулулугъу кёлтюрюлгенди.* "Ленинни байрагъы", 1975, № 178. ❑ *Битеуроссей выставкалада заводну бышлакълары асыулулукъ бла онглу орунлагъа чыкъгъандыла.* "Ленинни байрагъы", 1975, № 213.

АСЫУСУЗ *сыф.* Бесполезный, негодный/ Жараусуз. *[Эшек] ишге асыусуз болду, жылтыраукъ тюгю юйюкдю, жабагъыланды, кёзлери хымил эте башладыла.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 199.

АСЫУСУЗЛУКЪ *ат.* Бесполезность, негодность/ Жараусузлукъ. *Ол, ишде кесини асыусузлугъун билмей, башхалагъа тырман этип туруучуду.*

АТ [1] *ат.* **1.** Лошадь, конь/ Бир туякълы, жегилиучю, минилиучю уллу юй хайыуан. *Тай ат болгъунчу иеси къарт болур.* (Нарт сёз.) ○ *Ачемез къайтыр кезиуге Усхуртукну арбазы нартладан, бауу уа малладан, атладан толуп турады.* Тёппеланы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 39. ❑ *Къонакъны жанбаш атыны жел этип келгенин кёргенде, Бийберт сабырланды.* Шауаланы М., Мурат, 19.

2. Конь *(шахматная фигура)*/ Шахмат фигура: атны башыны сураты. *Дойпур ат бла "шах" береди.* "Огъурлу танг", 184. ❑ *"Ат бла чыкъсанг, хорлатырыкъса",– деп, юйретеди тренер Мазанны.* "Коммунизмге жол", 1976, № 274.

3. *кёч.* Железо, на котором держится жёрнов/ Тирменни тегейлерин кётюрген темир.

❑ **Ат жер** *къ.* **иер.** *Ат жерни кёпчеги, чыгъаналагъа ышыла, жыртылып, ичинден кийик тюгю къарады.* Къобанланы Д., Таулады тауш, 69. **Ат завод** конный *(коневодческий)* завод/ къумалы атланы жайыучу, ёсдюрюучю, алагъа багъыучу предприятие. *Бизни бёлюм ат заводда малы эм кёп бёлюмдю.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 113. **Ат илкич** коновязь/ бутакълары ариуланнган,

базыкъ къыйырында ат тагъарча тешиги болгъан агъач, тёммек неда ат тагъар ючюн деп жерге урулгъан багъана. *Ажирни иеси, бухар бёркюн бюклеп, къолуну аязына къагъып, башына жангыдан жарашдыра, ат илкич таба кёз жетдирди.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 148. **Ат керек** *къауум. ат* сбруя; конская упряжь; шоры/ атха минер ючюн жюрютюлюучю керекле. *Нартла, Къарашауайны тозурагъан юс кийими бла зыккыл ат керегине къарап, сансыз этип тургъандыла.* "Нартла", 189. **Ат къулакъ** *къарач. къ.* жылкъыкъулакъ. *Хажланы да, адамланыча, Бизге шоху, тушманы барды! Жауларыбыз: ма залыкъылды, Кёндюрюр ёлтюрген ат къулакъ.* Ёртенланы А., Жазгъанларыны сайламалары, 143. **Ат къыргъыч** скребок/ атны тазалар ючюн хайырланылыучу темир щётка. *Жаш ат къыргъыч бла ажирни сыртын тазалайды.* **Ат орун** конюшня/ атла турургъа деп ишленнген мекям. *Ибрахим бла Асланжерий ушкокларын бла патронладан толу патронташларын ат орунну чырдысына букъдурдула.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 216.

▲ **Ат тизгин** *къ.* **жюген.** – *Да, Даулет, энди аллах шагъат болсун менде гюнях жогъуна,– деп, [Солтан-Хамит] аны ат тизгинине жабышды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 15. **Ат чалман** специальная плетень для привязывания коня/ ат тагъар ючюн деп этилген базыкъ къазыкълы, чыбыкълы чалы. *Ат чалманнга такъгъандыла атларын, Жау сермер деп къоркъмайдыла затларын.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. **Ат аллына ал** ат боюнуна ал (*къ.* **ат** [1]). *Асланкир ингирде бир къойну да ат аллына алып, бир атны да адеж тартып, юйге къайтды.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 57.

▲ **Ат башындан** поверхностно, несерьёзно, не обращая должного внимания/ кёл салмай, керексича, тийишлисича къайгъырмай. *"Этербиз",– деп, ат башындан айтып къойгъан болмаса, ишге кёлю бла къайгъыргъан киши чыкъмады.* "Коммунизмге жол", 1964, № 33. ❑ *Керти адамлагъа ат башындан къараргъа сюйгенле бардыла.* "Шуёхлукъ", № 76, 91. **Ат белинде айлан** ездить верхом/ атха минип, атда айлан. *[Жабраил Къаншаугъа:] Сен ат белинде айланып тургъан адам, суусап болгъан болурса, къайт, айран иче бар.* "Коммунизмге жол", 1972, 112. ❑ *Абдуллах, сау кюнню ат белинде айланып, арыды.* "Коммунизмге жол", 1969, № 27. **Ат бергенча кёр (кёрюн)** сильно радоваться/ бек къууан. *Харбыз келсе уа, байрамкъууанч болуп, Кёрюне ат бергенча сабийлеге. Элибиз къыйы от ийисден толуп. Кёгет ийис аз кире юйлеге...* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 6. **Ат боюнуна ал** сажать на коня впереди себя/ атха миннгенде аллынга олтуртуп неда салып, къолунг бла тутуп бар. *Аслан, Саниятны ат боюнуна алып, Чертлеуюклю Къол таба кетди.* Гадийланы И., Санга айтама, 68. **Ат кюч** лошадиная сила/ кючню системада болмагъан ёлчеую. *Моторда 25 ат кюч бар эди.* ❑ *Байдулну тракторунда 75 ат кюч барды.* **Ат оюн этдир** мучить чрезмерно/ къыйна, къыйынлыкъ, азап чекдир (сынат), инжит. *[Умар:] Ол [Мурат] да анда бир тюрлю къылыкъгъа юренип келип, жарлы Саниятха ат оюн этдирирми?* Хубийланы О., Аманат, III, 359. **Ат юсюнден** *къарач. къ.* **ат башындан.** *Жаш жазыучуланы... кёбюню жазгъанларын окъусанг, оюмсузлукъларына ат юсюнден сызылгъанларына сейирсинесе.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 10.

АТ [2] *ат.* Имя/ Адам туугъанда аны бирсиледен айырырча белги формада анга неда башха затха аталгъан энчи сёз. *Эки жюз чакълы совет адамны тюрмени арбазында тиздиле, тукъумларын, атларын жаздыла.* Кацийланы Х.,

Мухаммат, 185. ❑ *Бир жылда Темиржан суу алайым деп къулакъчыкъгъа эннгенлей, аны аты айтылгъан бир тауш эшитди.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 151.// Название/ Бир затны не болгъаныны сёз *(неда сёзле)* бла белгилениую. *Докладчы жигит шахарланы атларын айта келип, Ленинградда тохтады.* "Шуёхлукъ", № 18, 63. ❑ *Биринчи бетде жазылгъан, алай жашауну терен кёргюзтмеген кёп чыгъармаланы атларын айтыргъа боллукъбуз.* "Шуёхлукъ", № 33, 113.// Кличка, имя *(домашнего животного)*// Юй жаныуарны, хайыуанны сёз бла белгилениую. *Арсенни итини аты Бойнакъды.* ▭ *Зояны бек кёп сют бериучю ийнегини аты Мартады.* "Коммунизмге жол". ❑ *Кеси аллына сёлешгенди, Бугъаны атын сагъына. Жау орун а тюшгенди Келип кёз къабагъына.* "Жанкъылыч", 207.

❑ **Ат ата 1)** дать имя, наречь; дать прозвище; назвать *кого-что*/ адамны, жаныуарны неда башха затны атын сёз бла белгиле. *Атны да аллайын, чынтты жигитге тийишли болурча аллай ат атаргъа керекди.* Гуртуланы Э., Жанбермез Асланбий, 10. ❑ *Тауда, сууда эм жерде Ата журтун сакълагъан Жигитлиги себепли "Тау къуш" деп ат аталгъан.* Боташланы А., Сайлагъанлары, 27; **2)** присвоить звание/ адамгъа ишинде бийик жетишимлери ючюн саугъалау халда сыйлы ат бер. *Къабарты-Малкъарны кёп жашына Совет Союзну Жигити деген ат аталгъанды.* ▭ *Жамагъат жашаугъа тири къошулгъаны, жигер урунгганы ючюн областны эллижыллыкъ юбилейи аллы кюнледе Къантемир улугъа Социалист Урунууну Жигити деген сыйлы ат аталгъанды.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 3.

▲ **Ат-бет ал** *къар.* ославиться/ аман атлы бол, аман ат айтыл. *Ат-бет болгъанлыкъгъа да уялмай, осал ишлерин къоймай айланнганла бардыла.* **Аты айтылгъан** знаменитый, хваленый/ иги жаны бла белгили, айтылып, махталып тургъан. *Дебет дунияда аты айтылгъан аллай бир айтхылыкъ уста темирчи эди.* Тёппеланы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 4. **Аты аманнга чыкъды** о нем распространился нездоровый слух/ биреуню юсюнден аман хапар жайылды. *Бирле уа сени тар къоюнуна жашыра, Мюйюшден чыгъып, биреуню уруп ачытады, Сени бла тюз адамны къанына къатышдыра, Атынгы алай бла аманнга чыгъартып къачады.* Къобанланы М., Жерни жылыуу, 14. **Аты ахшы (иги) бла айтылады (сагъынылады)** он прославился/ иги жаны бла белгили болады, махталады. *Иги адам къайда да, халкъгъа кесини адамлыгъын кёргюзтюп, атын иги бла айтдырады.* "Шуёхлукъ", № 73, 104. ❑ *Ийнек сауучу Соня Бабаеваны атын колхозда дайым иги бла сагъынадыла.* "Коммунизмге жол", 1969, № 107. **Аты ёчюлгенди** он забыт, исчез/ унутулгъанды, жокъ болгъанды. *Чаммалийни "Эмина къурукъ" деген аты Тарзанны киносу чыкъгъандан сора ёчюлгенди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 221. **Атын букъдурады (жашырады)** *букв.* он скрывает его имя *(по традиции женщины не называют по имени близких родственников мужа)* атын айтмайды *(келин къайынларыны). [Ибрахим:] Анам, сен атамы атын нек букъдураса, Темуркъа дегенликге не боллукъду?* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 5. **Атын тап** не оставлять без подарка *(от приданого невесты)*, без внимания/ бернеден юлюшсюз къойма, берне юлешиннгенде бир жукъ *(саугъа)* бер. *"Сау болсун Сулийхат: мен Дауумну узакъ жууугъу болгъанлыгъыма, атымы тапханды,"– деди ынна, бернесине къуугана.* "Шуёхлукъ", № 74, 63. **Атын тёрт дуниягъа айтдыргъанды** прославил себя на весь мир/ битеу дуниягъа иги жаны бла белгили болгъанды. *Ю. А. Гагарин кесини атын тёрт дуниягъа айтдыргъанды.*

Аты ушхуур артында айтылсын *букв.* чтобы о нем говорили к концу ужина, т. е. чтобы он умер/ "ёлсюн" деген къаргъыш. *[Кокай:] Аланы [бийлени] атлары ушхуур артында айтылсын.* Шауаланы М., Мурат, 161. **Аты халкъны ауузунда жюрюйдю** он служит предметом осуждения или похвалы/ адамны игилик неда аманлыкъ бла сёзю этиледи. *Бу къара шинли субай адам аты халкъны ауузунда жюрюген Юсюпдю.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 75. **Аты-чууу чыкъмайды (къуруду)** *угъайл.* о нем ни слуху ни духу/ аны юсюнден бир тюрлю хапар да эшитилмейди. *Жашчыкъны басдыргъан адамла хапарын айтхандыла, къызчыкъны уа аты-чууу чыкъмай къалды.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 15. ❑ *Жашдан бир-эки айны письмо келип турду, сора аты-чууу да къуруду.* Езденланы А., Насыпны сатып алмайдыла, 44. **Аты чыкъгъан** *къ.* **аты айтылгъан.** *Аты чыкъгъан къыз кёзлеуге сийгенлей.* (Нарт сёз.) ○ *Жандаргъа Сабырны жангыз къызын – аты чыкъгъан ариу Мингсомну – эрге бердиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 398. **Аты чыкъды** *къ.* **ахшы (иги) бла айтылады.** *Жаз урунган халкъ ючюн, Ишчи халкъгъа жарарча, Атынг чыкъса, ийнакълап, Жюрек татлы тарарча.* "Жарыкъ жолда", 134.

АТ[3] *ат грам.* Имя существительное/ Тилни, грамматика шартлары бирча болуп, затланы атларын билдирген сёзлени бирлешдирген кесеги. *Атла тюрлю-тюрлю затланы энчи эм бош атларын билдиредиле.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 72.

АТ[4] *эт.* **1.** Кидать, метать/ Бир затны сыз. *Ташны ата билмеген башына урур.* (Нарт сёз.) ○ *Сигаретни, бармагъым бла эки сындырып, тышына атдым.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 115.

2. Бросать, выбрасывать, выкидывать вон/ Бир затны, керексизге санап, жерге ташла. *Солдатла, автоматларын да жерге атып, къолларын кётюрдюле.* Толгъурланы З., Айыуташ, 7.

3. Стрелять/ Ушкок отну кючю бла атылыучу сауутну быргъысындан окъну неда топ окъну тышына сыздыр. *"Ат, ат!"– деп, буюрду Валерий кеси кесине эсе да, Ибрагимге эсе да.* Тёппелаы А., Кюн батмайды, 145. ❑ *Бир къаум адам а ушкокларын, керохларын кёкге тутуп атдыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 365.

4. *кёч.* Оставлять, покидать/ Къой, къоюп кет, ташла. *Къыйын тийгенлей, ишни да, нёгерлерин да атмакълыкъ совет адамгъа келишмеген затды.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 198. ❑ *"Тенг къызынгы быллай сагъатында атып къоймагъанынг ючюн да сау бол",– деп, Мустафир Замирагъа ышарды.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 55.

5. Сбросить, ронять/ Билмей, тюшюрюп ий. *Жашчыкъ харбузну къолундан атып жиберди.*

6. Бросать *(напр. в тюрьму, погреб и т. п.)*/ Бир жерге кийирип, артындан эшикни эт, бегит. *[Гордеев:] Бусагъатда аны [Асланны] тутуп, тюрмеге атмасакъ, бизге болгъан мени жауума болсун...* Босташланы И., Пьесала, 40. ❑ *Мусосну келтирип, комендатураны къатында бир жер юйге атханлы эки кюн озгъанды.* Толгъурланы З., Айыуташ, 10.

7. *кёч.* Сбрасывать *(напр. листья, листву, шерсть и т. п.)* Чапыракъларыны, жюнюню д. а. к. тюшюую. *Бёрюле жаз башында жабагъыларын ата башлагъандыла.* ☐ *Терекле чапыракъларын атадыла.* "Шуёхлукъ", № 33, 7.

8. Положить *(напр. соль, сахар и т. п.)*/ Тузну шорпагъа, суугъа д. а. к. затха, шекерни чайгъа, суугъа д. б. затха къошуп къатышдыр. *Ахшы бла сёлешиу – балгъа шекер атханлай, аман бла сёлешиу – итге сюек атханлай.* (Нарт

с ё з .) ○ *[Жалчы:] Бир кюннгю иш хакъыма туз сатып алама да, аны билямукъ бишген суугъа атама.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 227.

9. Подбрасывать / Къолла, мюйюзле *д. а. к.* затны кючю бла сызып, бийикге бардыр, неда амортизацияны кючю бла ёрге-ёрге секирт. *Жашла, сабийлени ёрге-ёрге атып, сагъышланып, арбалагъа минедиле.* К ъ у л и й л а н ы Х., Дорбунда ушкок атылды, 45. ❑ *Машинана чархлары неге эсе да бир къаты затха илинип, кёлтюрюлюп, шын туруп, бизни ёрге атады.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 13.

10. Сбрасывать *(напр. со скалы, с лошади и т. п.)* / Бир затны неда биреуню бир затдан жыкъ. *Бизни атдан киши атмаз – тюшюрмез, Жолубузгъа киши мамукъ тёшемез.* О т а р л а н ы К., Сынла, 153. ❑ *[Сарыбий жалчысына:] Андан эсе сары ийнекни жардан атханынгы эсинге тюшюр.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 64.

11. Набрасывать *(напр. на голову, плечи и т. п.)*/ Юсге къапла, жап, ашыкъ-бушукъ кий. *Имбашларына ботасын атып, къыз эшикни ачды.* "Шуёхлукъ", № 49, 73. ❑ *Элдар мюйюшде чубур тонун, бёркюн, сауутун тешгинчи, Эллен эрлай пальтосун юсюне атып, эшикге чыкъды.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 81.

12. Взваливать *(напр. трудности, работу и т. п.)* на *кого*/ Биреуню къыйна, анга ауурлукъ жетдир, жюк бол. *[Абидат:] Бар къыйынлыкъланы да биреуге атып кетерге жарамаз...*" "Шуёхлукъ", № 41, 70. ❑ *"Ай, антсыз а, жюгюнгю уа къарт устазны юсюне къалай атаренг!?"– деп, кюлдю Рамазан Барисбийге.* Г а д и й л а н ы И., Санга айтама, 192.

13. *кёч. сёл. тил.* Подвозить *(кого-что или чего)*, отвозить *(кого-что)*/ Элт, келтир *(арба, машина д. а. к. зат бла). Борис шофёрдан: "Мени Къашхатаугъа бир ат",– деп, тиледи.* ❑ *Арбачы къоншусуну нартюх машогун тирменнге атды.*

14. *кёч. сёл. тил.* Выпить залпом/ Ичип жибер *(асламысында эсиртиучю ичгини). Бирер туурагъан нартюх гыржынны бла экишер бозаны атхандан сора, ушкокларын боюнларына тагъып, патронларын беллерине тагъып, [Такуш бла Солтан-Хамит] эшикге чыкъдыла.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 95. ❑ *Бирер рюмканы атхандан сора, жашла ашха узалып башладыла.* "Коммунизмге жол", 1969, № 231.

15. Употребляясь после деепр. на **-п**, выступ. в роли вспом. глаг. и выражает законченность действия/ -П аффиксли этимчаны ызындан келсе, болушлукъчу этимни къуллугъунда жюрюйдю эм ишни бошалгъанын билдиреди. *[Дауумхан:] Болса да ол къыйынлыкъ мени бюкмегенди, ууатып атмагъанды.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 17. ❑ *Ыйыкъны ичинде студентле юй ишлеп атадыла.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 160.

АТА [1] *ат.* Отец/ Сабийи бар неда алгъын болгъан эр киши. *Ахчагъа жут атасын, анасын да сатар.* (Н а р т с ё з .) ○ *Къазий Алмалы Сыртында къыш къошда атасыны малчыкъларына къарайды.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 54. ❑ *Къаясы – кёп, кёгю – аз, Къаяла кёкге жете, Атам анда урунганды, Жашаугъа шукур эте.* К ъ у л и й л а н ы Х., Жырны заманы, 26.

2. *кёпл. сан.* Предшествующее поколение, предки/ Алгъыннгы тёлю, ата-бабала. *[Ахмат:] Аталарыбыз кюсеген насыплы, эркин жашауда ма биз жашайбыз.* "Шуёхлукъ", № 54, 82.

3. *кёч.* Основоположник, родоначальник *чего*/ Бир затны мурдорун салгъан адам. *Ол Сатанай болгъанды нартла анасы, Ёрюзмек да болуп нарт аскерни атасы.* " Н а р т л а " , 31.

4. Обращение детей к отцу/ Сабийлери аталарына айтыучу сёз; аття, атта, атака. *Аслан дорбуннга кире баргъанлай: "Ата, ата,*

большевикле элге келгендиле",– дер-демез, Исмайыл бла Мусабий ушкокланы тиредиле. Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 92. ❑ *[Таубий:] Ата, сёзюмю бёлмей тынгыларгъа айтхан эдинг да?"* "Шуёхлукъ", № 41, 87.

5. Обращение к пожилому мужчине/ Къартайгъан, уллайгъан эр кишиге кесинден гитчеле аны сыйлап айтыучу сёз. *Элни тамата къарты Къозугъа биченчи жыйынны таматасы Къазий: "Ата, не ишлейсиз? Саулугъугъуз къалайды?"– деди.* ❑ *Къартла колхозну нартюхюн сындырыргъа баргъан жерде аланы ичинде 80-жыллыкъ Муратны кёргенде, колхозну председатели: "Ата, сиз дамы келгенсиз?!" – деп, сейир этди.*

❑ **Ата журт** Отечество, Родина/ адамны туугъан къыралы, жери. *Адам Ата журтун сюер, булбул гюлню сюер.* (Нарт сёз.) ❍ *Ол [Айтек] Ата журт ючюн, совет адамла ючюн, орус къызчыкъ ючюн жашауун бергенди.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 12. ❑ *Угъай, шошлукъ бу жансыз аулакъла Бу кюн кюйдюрген тюзюнде, Ата журтум къалгъанды узакъда, Сюйгеним – киши юйюнде.* "Шуёхлукъ", № 10, 9. **Ата журт къазауат** *къарач.* Уллу Ата журт уруш (**къ.** уллу II). *Ата журт къазауатны ол кюнлеринде юй тамадасы къолуна саууут алып кетди.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 50. ❑ *Ата журт къазауатны жигитлерини юсюнден да бардыла альбомла.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 53. **Ата журт уруш** Уллу Ата журт уруш (*къ.* **уллу II**). *Айтек Ата журт урушда жигитлик этип ёлгенди.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 10. ❑ *Ата журт урушну къыйын заманы Керим Отаровну хар затха да уллу эс бурургъа, терен оюм этерге юйретгенди.* "Шуёхлукъ", № 32, 96.

Атамдан туумагъанды *угъайл.*/ я не имею с ним близких, родственных отношений/ къаршы жуугъум тюйюлдю. *Атамдан туусанг да, мен сени алмайын къоймаз эдим.* (Фольк.) [ ] *[Азрет Залкъуфха:] Да сенден артыкъ Хамит мени атамданмы туугъанды, экибизге да бирча жуукъ жете ушайды да!* "Коммунизмге жол", 1973, № 62. **Атам ёлмесин** клянусь отцом/ атасы бла къаргъаныу, ант этиу. *[Жамий:] Атам ёлмесин, дунияны мюлкюн берселе да, сюймеген ишими уа этмез эдим.* Толгъурланы З., Айыуташ, 58. ❑ *[Валя:] Атам ёлмесин, аны [Зинаны] орунунда мен болсам, къоркъгъандан окъуна ёлюр эдим.* Боташланы И., Пьесала, 174. **Атамы жаны ючюн** клянусь прахом своего отца/ ёлген атасы бла къаргъаныу, ант этиу. *[Шамкъыз Муратха:] Атамы жаны ючюн, унутмам, мен ол затдан бир чык айырсам, сеннге билдирмей къоймам.* "Ленинни байрагъы", 1975, № 44.

▲ **Атамы топурагъын сакълайма** живу в той местности *(селе, городе и т. п.)*, где похоронен мой отец/ атам ёлген жерде *(элде, шахарда д. а. к.)* жашайма. *[Ариубат:] Мен ёлгюнчю бу жерден кетерик тюйюлме, атамы топурагъын сакъларыкъма...* "Коммунизмге жол", 1976, № 22.

▲ **Атангы къонагъыма** выражает просьбу/ тилекни билдиреди. *[Дайпур:] Тюу, юйю къуругъан! Бу ишге бир къара, атангы къонагъыма!* "Огъурлу танг", 185. ❑ *[Мариям Жалдузгъа:] Мен айтханнга да бир тынгыла, атангы къонагъыма!* "Коммунизмге жол", 1973, № 94. **Атасын таныт** показать кузькину мать/ къоркъутур, къылыгъын къойдурур ючюн къаты уруш. – *Тохтасын, ол итден туугъанны мен атасын танытырма!– деп, Кесимхан кимни эсе да жаный эди.* "Шуёхлукъ", № 18, 91. **Атасыны аман кёзюне**/ показывает, что говорящий нисколько не боится собеседника или *того о ком* идет речь/ "не аз да къоркъмайма, эталгъанынгы аяма *(эталгъанын аямасын)*" дегенни билдиреди. *Тобады, тынгыларыкъ тюйюлме. Атамы, анамы сёзюне, Трудоденлерими къоюп кетерикме, Атангы*

аман кёзюне. (Фольк.) ☐ *[Сарыбий жалчысына:] Активист къарындашынга махтана болурса да, атангы аман кёзюне.* Этезланы О., Тарда, 64. **Атасыны аман кёзюне учурайым** *къарач.* атасыны аман кёзюне (*къ.* **ата** [1]). *[Къасым Токъалны юсюнден:] Атасыны аман кёзюне учурайым, бир да аямасын да, тапханын айтсын, алай экинчи къолгъа тюшсе, мен аны битнича эзерме.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 135. **Атасыны башы** черта с два!/ унамауну, ыразы болмауну, "алай тюйюлдю" демекликни билдиреди. *[Ахмат:] Билелле сора Мах, аталарыны башын алырла къой!* Балаланы О., Акъ къаяны артында, 45.

❑ **Ата юй** родительский дом, родной дом/ адамны атасыны, анасыны юйю, туугъан юйю. *Бедиши болмагъан ата юйюне барды да бедиш келтирди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 96. ❑ – *Чегем къаяла тюбюнде, Ата юйюм дайым эсимде; Мен, къайда болсам да, хар кюнде Сагъыш этдим аны юсюнден.* "Шуёхлукъ", № 57, 12. **Ата юлюш** *эск. этн.* доля каждого члена семьи при разделе имущества/ алгъын малкъар юйюрледе мюлк юлешиннгенде юйюрде жашагъанланы хар бирине тенг юлешинип берилген мюлк, ырысхы, мал. *Бир юйюрде ненча жан болгъаннга кёре, мюлкню алагъа тенг этип юлешгендиле. Анга ата юлюш дегендиле.* "Коммунизмге жол", 1972, № 116. ❑ *Османнга ата юлюшге бир къат жатхан жер бла 8 къой жетгенди.* (Фольк.)

АТА [2] *эт.* **1.** Называть *кого-что*, нарекать, давать имя, кличку *кому*, давать название *чему*/ Биреуге неда бир затха ат бер. *Анга [Чирик кёлге] алай аш-суу этерге хазна жарамагъаны, кукурт ийис этгени ючюн атагъандыла.* "Шуёхлукъ", № 51, 91. ❑ *Жаш заманында окъуна Наурузгъа тенглери "Танакёз" деп атагъан эдиле.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 268.

2. Посвящать *что кому*/ Биреуге неда бир затха жорала. *Рабийгъа кесини бийик жетишимлерин май байрамгъа атайды.* Къудайланы Х., Ол кюнледе, 9. ❑ – *Ёлгенледен къалгъан ишни мажара, Алагъа атайбыз ишни мажалын.* Отарланы К., Сынла, 152.

3. Взваливать, сваливать *(вину на кого)*/ Биреуден кёр, анга жакъ. *Тюлкю, аманлыкъны кеси этип, Бёрюрге атады.* (Фольк.) ☐ *[Мазан:] Ол мен кёрген Ёрюзмек битеу хатаны бизге атамай къоймаз.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 59.

АТА-АНА *къауум. ат.* Родители/ Сабийни атасы бла анасы. *Ата-ана саулукъдан бала тюзге атылмаз.* (Нарт сёз.) ○ *[Жашлары] айырылып, башха юй болабыз деселе, ата-аналары да бир уллу чырмау этмегендиле.* "Шуёхлукъ", № 52, 50. ❑ *[Дауум] эсли, тири къызчыкъды, атасы-анасы акъыллы адамладыла, аны юйретир керекли къойгъан болмазла.* Хубийланы О., Дерт, 239.

❑ **Ата-ана комитет** *пед.* родительский комитет/ школлада, сабий садлада сабийлени аталарындан, аналарындан къуралып, аланы атларындан оноу этиучю комитет. *Бизде жолдашлыкъ сюд... ата-ана комитетле къуралгъандыла.* "Коммунизмге жол", 1971, № 6. ❑ *Кёп школлада ата-ана комитетлени ишлери махтарчады.* "Коммунизмге жол", 1976, № 21. **Ата-аналаны кюню** *пед.* родительский день/ атала-анала школгъа, сабий садха барып, сабийлерини туруу халлары, окъуулары, низамлары бла шагъырей болур ючюн белгиленнген кюн. *Любовь Кубадиевна классында аталаны-аналаны кюнюне кереклисича хазырланады.* "Коммунизмге жол", 1973, № 146.

▲ **Атасы-анасы да** *всего-навсего*/ жалан да, жангыз. – *Атасы-анасы да бир къагъанакъ тюлмюдю, ёлмесек, бир мал табар-*

быз,– деп, [Ибрагим] Таужанны жылагъанын тыяргъа кюрешеди. Аппаланы Х., Къара кюбюр, 217. **Атасын-анасын тойдурду** по матушке/ атасын-анасын къошуп, аман сёзле айтды. *Жашыу Далхатны атасын-анасын тойдурду.* ❑ *Сабийле топ ойнай тургъан жерде тюйюшдюле, бир бирлерини аталарын-аналарын тойдурудула.*

АТА-БАБА *кёпл. сан. къаум. ат.* Предки/ Тукъумну буруннгу атасы, уллу ата. *Тау этеклеге иелик этген заманларында тюзлюклеринде, аякъ орунлу талаларында тёгерек тёбе къабырла салыучу алан ата-бабалары да бу жерледе жашагъандыла.* Лайпанланы С., Гургумлу, 15. ❑ *[Хусей:] Алгъын бизни ата-бабаларыбыз Тогъай Башына "Хайырсыз тёбе" деучю эдиле.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 91.

▲ **Ата-бабадан бери** испокон веков/ ёмюрледен, бурундан, эрттеден бери. *Адам адамгъа ахшылыкъ этген, сыйлай билген ата-бабадан бери жюрюген адетди.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 45. ❑ *Кесинден таматаны сыйын кёрюу,. анга хурмет этиу таулулада ата-бабадан бери да тёреди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 111.

АТАЙПЫС *ат. къарач.* Хула *(осуждение)* за глаза/ Сёкген, аман сёзле. *Аппа кёзюнгде ариу айтып, арлакъгъа кетгенлей а атайпысны башлаучуду.*

▲ **Атайпысны бас** *къарач.* хулить/ сёк, бедишле, аманла. *[Харшым Хажиге:] Сизден айырылгъандан аны жетгинчи Шамайыл Асланнга атайпысны басханлай барды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 240. **Атайпысны къуй** *къарач. къ.* **атайпысны бас.** *"Ишле,– деп, терс тиегингден басса уа, анга [Базарбийге] айтмагъан сёзюнг къалмайды, атайпысны къуяса...* Хубийланы О., Аманат, III, 206.

АТАЙТМАЗ *ат сёл. тил.* **1.** Противник, враг, недруг/ Жау адам, къанлы. *Бу атайтмазла [кадетле] келгенли, ары къарасанг да,– оюлгъан мюлк, бери къарасанг да,– оюлгъан мюлк.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 302. ❑ *[Мазан:] Ишчиле [заметкаланы] бизни газетибизге жазадыла, бирси атаймазла уа – кеслериникилеге бередиле.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 92.

2. Кожная форма сибирской язвы/ Адамны этин *(кёбюсюнде боюнун, жаягъын)* кёпдюрюп аурутхан ауруу; чапхын, къоркъуулу битген; ол ауруудан адам ёлюп кетиучюсю себепли, таулула аны атын айтыргъа ырыслагъан этедиле. *Омарны боюнунда атайтмазы барды.* ❑ *Атаймазны сау этген бек къыйынды.*

АТАКА *ат.* Отец, тятя/ Ата, атта, аття. *Марат бла Салих атака чалгъан биченни гебен этип бошадыла.* ▭ *[Чачий:] Атака, манга да тай алып берсенг а!* Тёппеланы А., Ташыуул.

АТАКА *ат.* Атака/ Аскерлени душманнга къыстау чабыуул этиулери, чабыуулну бек магъаналы кезиую. *Хасан кесини тау къушларын атакагъа кётюреди. Бизни рота бюгюн атакагъа эки кере барды.* ▭ *Айтек взводну командири бла тенгши алда бара эди.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 11. *[Чоллай:] Сары Къамишде бла Святой Крестде уа атакагъа ненча кере киргеними кесим да билмейме.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 164.

АТАЛ *эт. страд. от* ата [2]/ Ата [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Бу сыйлы байрамгъа аталып багъылгъан маркъа улакъны боюнун жантаучукъдан ычхындырдыла.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 77. ❑ *Кёкле-Тюбю деп бу жерге былай ариу ат нек аталгъанды экен?* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 7.

❑ **Аталгъан айтым** *грам.* номинативное (назывное) предложение/ баш члени баш болушдагъы сёзден къуралгъан бир баш членли айтым. *Аталгъан айтымла белгили интонация бла айтыладыла.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 309. ❑ *Аталгъан айтымлада ма, майна деген кесекчикле тюберге боладыла.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 310.

АТАЛГЪЫ *ат.* Полукруглая стамеска *(напр., для долбления ленчика)*, топорик *(с поперечным лезвием)*/ Чагача ишленнген, узун саплы, агъач адырла ишлегенде хайырланылыучу керек. *Аппа аталгъы бла чёмючню ичин къазады.*

АТАЛЫКЪ [1] *ат.* **1.** Отцовство, положение отца/ Ата бла аны баласыны арасында эт жуукълукъ. **2.** Ёге ата (*къ.* **ёге**), осуй. *[Алиймат] талау тиерик да, меннге эришгенча, аталыгъыны къоюнундан тюшерге унамады...* Хубийланы О., Адамла, 131. ❑ *Бир жол, къан сермешледен биринде, аны [Хамзатны] аталыгъы Зулкъарний, кёкюрегине бир ауур кюч тийип, ауду.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 103.

АТАЛЫКЪ [2] *ат этн.* Подарки, даримые невестой свёкору/ Келин къайын атасына салгъан сый. *Келин, "аталыкъ",– деп, сый салады.* ❑ *[Тиширыула] аналыкъ деп, аталыкъ деп, дауларла.* "Коммунизмге жол", 1978, № 66.

АТАЛЫКЪ [3] *ат ист.* Аталычество, опека/ Бийле кеслерини сабийлерин бир белгили жыл саннга дери ёзденлеге берип ёсдюрген адет.

❑ **Аталыкъ мал** скот-производитель/ урлукъгъа сакъланнган мал *(бугъа, ажир, къочхар, теке д.а.к.). Колхозну асыл тукъумла аталыкъ маллары (бугъалары, къочхарлары) бардыла.* ❑ *Айдарукъну ажирине адамла: "Жараулу аталыкъ малды",– дей эдиле.*

АТАЛЫУ *и. д. от* **атал**/ Атал дегенден *этим ат. Ат аталыу. Октябрни 60-жыллыкъ байрамына аталыу.*

АТАМАН *ат.* Атаман/ Революциягъа дери къазакъ элни, къазакъ аскерни таматасы. *[Пулемётчу] Тёгерекде уа тюрлю-тюрлю атаманла, батькола заман къаллай болгъанын кесигиз билесиз.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 22. ❑ *Къызылла тамата атаман Петлюраны аскерлерин аяусуз таргъа тыйып сюредиле.* Н. Островский, Къурч къалай къатханды, 87.

АТАТ *эт. понуд. от* ата/ Ата дегенни *къатланыучу айырмасы. Борис жашчыкъгъа ат ататады.*

АТАТЫУ *и. д. от* ата/ Атат дегенден *этим ат. Ат аталыу.*

АТАУ *и. д. от* **ата**/ Ата дегенден *этим ат. Иги ишлегенлеге "алчы" деп атауда уллу магъана болгъанды.* "Коммунизмге жол", 1973, № 52. *Бизде къырал адамны салгъан къыйынын белгилеу халда орденле бла саугъалайдыла, сыйлы атауну да кенг хайырланадыла.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 142.

АТАУУЛ [1] *ат.* Ветвь, ответвление рода, часть рода, фратрия, патронимия *(наименование по предкам отцовской линии)*/ Бир тукъумну ичинде уллу аталарыны аты бла бёлюнген къауумладан бири. *[Дебет Къарашауайгъа:] Сен атанг Алауганны уланы болгъанынга, атауулунгу бетин чыгъарлыкъ нарт пелиуан болурунга да энди ийнандым.* "Нартла", 149. *Аны себепли атауулну юсюнден таурухла аны [Масхутну] жюрегинде, юйюрню жашау тёрелерича, жашай эдиле.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 19.

❑ **Атауул къарындаш** родственник по отцовскому роду/ бир

тукъумдан чыкъгъан эр кишиледен бири. *[Анасы къызына:] Къыз заманымда, сени да аллах сыйласын, атаул къарнашладан туугъан жашла бир бирде жыйылып келиучен эдиле бизге.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 34. *[Балдаш Халийматха:] Экибиз атаул къарнашладан туугъанлабыз.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 59. **Атаул эгеч** родственница по отцовскому роду/ бир тукъумдан чыкъгъан тиширыуладан бири. *Исламны атаул эгечи Фатийма ышара-ышара кирди.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 8.

АТАУУЛ [2] *сыф.* С большим курдюком *(об овце, баране, валухе)*/ Тёгерек къуйрукълу *(къойну, къочхарны, ирикни юсюнден). Улан туугъанына къурманлыкъ этедиле, бир багъылгъан атаул ирикни да кеседиле, юч кюнню уллу той барады.* "Шуёхлукъ", № 13, 37. *Бозаны эшитгенлей, Къалагерий, Къырымгерий, Шакъымгерий, атаул къочхарлача, бир бири ызларындан тизилип, Къаншаубийни арбазына ташайдыла.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 235.

АТАЧА *хал. сёзл.* По-отечески/ Ата кибик, атагъа ушаш. *Къырал ёсюп келген жаш тёлюге атача къайгъыруу жаш тёлюге жангыдан жангы кюч береди, ниет жаны бла тутхучлу, саулукълу адамла болуп ёсерлерине болушады.* "Шуёхлукъ", № 57, 109.

АТДЫР [1] *эт. понуд. от* **ат** [4]/ Ат [4] дегенни *къатланыучу айырмасы. Аман атха тин кирсе, белине артмакъ атдырмаз.* (Нарт сёз.) ○ *Алауган, жетип, Добайны къамичисин атдырды.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 59. ○ *Кюн тутса, туман басса, жугъутур да атдырмаз, артха жолубуз да тайгъакъ болур.* Уллубашланы И., Озгъан кюнле, 8.

АТДЫР [2] *эт.* Взрывать *что*, производить взрыв/ Гранат, бомба атып, мина, лагъым д.а.к. башха зат салып, чачдыр. *Ол складны кече атдырыргъа буюргъан эди.* Толгъурланы З., Айыуташ, 10. ❑ *Аманал бла къысыр къаяны атдырдыла.* Этезланы О., Тарда, 180. ❑ *– Душман мынга къатылсын! Сёзю таш атдырады да!– деп, ышарды жарлы эллиледен бири.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 32.

АТДЫРТ [1] *эт. понуд. от* **атдыр** [1]/ Атдыр [1] дегенни *къатланыучу айырмасы. Устаз сабийлеге ушкок атдыртды.* □ *[Къыз:] Анамы, асыры жанындан тойдуртхандан, жаны саулай, кесин суугъа атдыртхансыз.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 153. ❑ *РАП жангы ёмюрде жангы пролетар литература къураргъа керекди эм эскиликни саулай къурутургъа керекди деген ат бла халкъ ауузтворчествону, классиканы да бир жанына атдыртханды.* "Огъурлу танг", 235.

АТДЫРТ [2] *эт. понуд. от* **атдыр** [2]/ Атдыр [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Командир, буйрукъ берип, немецлилени саууот, аммонал салдырып, складларын атдыртды.* ❑ *Аппа, жашлагъа айтып, бир уллу кёк ташны атдыртды.*

АТДЫРТЫУ [1] *и. д. от* **атдырт** [1]/ Атдырт [1] дегенден *этим ат. Кирни-кипчикни багушха атдыртыу. Ташланы бахчадан тышына атдыртыу. Ушкок атдыртыу.*

АТДЫРТЫУ [2] *и. д. от* **атдырт** [2]/ Атдырт [2] дегенден *этим ат. Ташны, аммонал салдырып, атдыртыу. Жауланы саууот складларын атдыртыу.*

АТДЫРЫЛ [1] *эт. страд. от* **атдыр** [1]/ Атдыр [1] дегенни *зорлаучу айырмасы. Добайны къолундан саууту атдырылгъанды.* ❑ *Арбазны кири, бирге жыйдырылып, тышына атдырылгъанды.* ❑ *Физ-*

культураны дерслеринде къол таш, диска атдырылгъандыла.

АТДЫРЫЛ [2] *эт. страд. от* **атдыр** [2]/ Атдыр [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Аны хайырындан атдырыллыкъ жерлени тешиу иш графикден алгъа баргъанды.* "Коммунизмге жол", 1971, № 141.

АТДЫРЫЛЫУ [1] *и. д. от* **атдырыл** [1]/ Атдырыл [1] дегенден *этим ат. Тышына атдырылыу.*

АТДЫРЫЛЫУ [2] *и. д. от* **атдырыл** [2]/ Атдырыл [2] дегенден *этим ат. Ташны лагъым бла атдырылыуу.*

АТДЫРЫУ [1] *и. д. от* **атдыр** [1]/ Атдыр [1] дегенден *этим ат. Тууарланы кирлерин бахчагъа атдырыу. Жерге урлукъ атдырыу. Ушкок атдырыу.*

АТДЫРЫУ [2] *и. д. от* **атдыр** [2]/ Атдыр [2] дегенден *этим ат. Динамит бла ташны атдырыу. Гранат бла жауну складын атдырыу.*

АТЕИЗМ *ат.* Атеизм/ Динсизлик, аллахсызлыкъ, аллахха, диннге ийнанмагъанлыкъ. *Материализмни эм атеизмни айнытыугъа Гольбах уллу къыйын къошханды.* "Коммунизмге жол", 1973, № 22. ❑ *Илму атеизм жалан динни унамаулукъ, анга ыйнанмаулукъ тюйюлдю.* "Коммунизмге жол", 1974, 157.

АТЕИСТ *ат.* **1.** Атеист/ Атеизмни тутхан адам, диннге ийнанмагъан адам. *Атеист дин адетлени къайдан чыкъгъанларыны юсюнден тынгылы хапар айтханды.* "Коммунизмге жол", 1973, № 69.

2. *В позиции определения:* атеистический/ Атеизм бла байламлы. *Атеист литература. Атеист пропаганда.*

АТЕЛЬЕ *ат.* Ателье/ Кийим эм башха затла тигиучю эм адамланы дагъыда бир къауум жумушларын жалчытыучу мастерской. *Телевизорлагъа ремонт этиу эм аланы орнатыу жаны бла ателье. [ ] Женя "Берёзка" ательеде ишлегенли ючюнчю жыл барады.* "Коммунизмге жол", 1974, № 55. ❑ *"Жашлыкъ" салонну жартысын сабий кийим тикген ателье алгъанды.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 112.

АТ-ЁГЮЗ *къаум. ат.* Тягло, тягловая сила, рабочий скот/ Жегилген мал. *Ат-ёгюз жетишмегени себепли, эллиле бахчаларын заманында сюрюп бошаялмаучу эдиле.* ❑ *Жюк ташыуда машиналадан, тракторладан сора да, элледе ат-ёгюз хайырланылады.*

АТЛА [1] *ат кёпл. сан.* Козлы *(подставка в виде бруса на ножках)*/ Юйюю башын, къабыргъаларыны бийиклерин сюртгенде хайырланылгъан агъач тёртаякъ. *Хасан юйюн сюртдюрюрге агъач устагъа атла ишлетди.*

АТЛА [2] *эт.* **1.** Идти, шагать/ Жортмай, чапмай жюрю, бар. *Эки сюйген а, бир бири къолларындан тутуп, сабыр атлай, жылы кюнге, тёгерекде ариу чакъгъан гюллеге, жашил битген терекледе булбулну жырлауна къуана барадыла.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 53. ❑ *Алай сабийлени арлакъда жангыдан ойнап башлагъанларын кёргенде уа, [Солтан] шош-шош атлап тебиреди.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 66. ❑ *Халиймат юйге ууакъ-ууакъ атлай кирди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 41.// Делать один шаг/ Бир атлам эт. *– Тепме жерингден! Атлагъанынглай урлукъма!– деп, эриши сары офицер керохну Даутну юсюне бурду.* "Коммунизмге жол", 1973, № 48, 11. // Переступать, перешагивать/ Бир затны юсю бла атлам этип ёт. *Киеу босагъадан атлагъанлай, бёркюн жашладан бири сермеди.* "Коммунизмге жол", 1973, № 128.

2. Переваливать *(о времени, возрасте)*/ Аслам бол, жыл сан неда заман жаны бла бир тюрлю чекден

оз. *Кюн тюшден атлады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 25. ❑ *Ол [Назир] къонакъ юйге киргенинде, сагъат кече ондан атлап эди.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 183.

АТЛАМ *ат.* **1.** Шаг/ Жюрюгенде аякъны бир алынып салыннганы. *Адам боллукъ атламындан белгили болады.* (Нарт сёз.) ○ *Кёзюмдедиле будайланы кюйгенлери, Хар атламгъа бомбаланы тийгенлери.* Хубийланы О., Мурат, 30. ❑ *Жол хар атламдан тардан тар бола барады.* "Шуёхлукъ", № 56, 85.

2. Походка, поступь/ Адамны жюрюшю. *Атламына кёре, Хамит атасына ушайды.* ❑ – *Атламындан сени биз узакъдан окъуна таныгъан эдик,– деди Ахмадия Мухажирге.*

3. *кёч.* Действие, поступок/ *Иш. Аны [устазны] хар атламы бизге дерс болады, Жокъду андан уллу дерс жер юсюнде!* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 22. *[Беликов:] Юйдегили болуу ол магъаналы атламды...* А. Чехов, Хапарла, 10.

4. *кёч.* Развитие, движение *чего*/ Бир затны *(ишни)* барыуу, айныуу игилениую; бир затны *(ишни)* барыуунда, айныуунда жангы кезиу. *Ол кенгеш жетишимли барса, къаты болумну жумушатыугъа эм мамырлыкъгъа магъаналы атлам боллукъ эди.* "Коммунизмге жол", 1973, № 185.

5. Расстояние между стопами ног при движении как мера длины/ Жюрюгенде аякъ орталаны арасындагъы жер (узунлукъну ёлчеую). *Былайдан школгъа элли атлам барды.*

6. *кёч.* Темп *(в работе)*/ Ишни этиуде терклик, ишни барыуу. *Илму-техника прогрессни атламлары тёркленнгендиле.* ❑ *Эл мюлкню айныу атламлары аман тюйюлдюле.*

▲ **Атлам ал** *къ.* **атла** [2] *(10-чи магъ.) Кертиликни отун жарыкъ жандыра, Жюреклеге хычыуунлукъ салабыз, Шуёхлагъа таукел атлам алдыра, Насыплыкъны ёр жолунда барабыз.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 3. ❑ *Ол [Алий] мени ызымдан къыстау атлам алып чыкъды.* Хочуланы С., Хапарла, 60. **Атлам эт 1)** *къ.* **атла** [2] *(1-чи магъ. Чыммакъ башын созуп, юйренчек халда, жан жанына къарады да, ол алгъа беш атлам этип, артха секирди.* Къулийланы Къ., Дорбунда ушкок атылды, 103.

2. *кёч.* Совершать действие *какое*/ Бир тюрлю иш эт. *Былайда бир жангылыч атлам этгенлей, Ибрахим абанырын ангылай эди.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 317.

АТЛАН *эт.* Отправляться *(в путь)*/ Жаяулай, ат бла неда башха зат бла бир жары барыр муратда жолгъа чыкъ, тебире. *Жаяула да тюз да атлыланы ызларындан атланып чыкъдыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 105. ❑ *Найыпханлары шахардан элге атланнганларында, кюн тюшден аугъан эди.* Толгъурланы З., Эрирей, 10.

❑ **Атланнган аякъ** *этн.* чаша с напитком или спиртные напитки с закуской, подаваемые жениху и его товарищам для выпивания перед отъездом из дома или гостям, уходящим от праздничного стола/ киеу нёгерле келинликни юйюнден чыгъа туруп, ичер, ашар ючюн алагъа неда тойдан, къурманлыкъдан д.а.к. кетип башлагъанлагъа берилиучю ичгиси, ашарыгъы болгъан аякъ неда аракъы, коньяк д.а.к. шешала. *Киеу нёгерлени алларын тыйып: "Атланнган аякъны ичмей иерик тюйюлбюз",– деп, тохтадыла.* ❑ *Киеу жёнгерлеге атланнган аякъны чыгъардыла.* **Атланнган той** *этн.* танцы, устраиваемые по случаю проводов гостей в путь/ къонакъла кете туруп, аланы ашырыргъа этилген той. *Атланнган тойда къыстау къарс урулады.* ❑ *Жыйылгъан къонакъла саламлашып, ызларына къайтыргъа чыкъгъандан сора арбазда*

атланнган той этдиле. Тёппеланы А., Жюз шаптал терек.

АТЛАНДЫР *эт.* Отправлять, посылать кого-что/Жаяулай, ат бла неда башха зат бла бир жары жиберир муратда жолгъа тебирет. *Хар арбазгъа кирип, адамланы атландырып айланнган солдатланы кийимлери да жашил эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 156. ❑ *Жарлыла, жыламукълары келе, бай къаууму уа къууанып, кёл кенгдире, Муратны узакъ, къыйын жолгъа атландырдыла.* Шауаланы М., Мурат, 216.

АТЛАНДЫРЫЛ *эт. страд. от* **атландыр**/ Атландыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Жашла чалгъы чалыргъа таугъа атландырылдыла.* ❑ *Марат узакъ жолгъа атландырылды.*

АТЛАНДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **атландырыл**/ Атландырыл дегенден *этим ат. Таугъа атландырылыу. Базаргъа атландырылыу.*

АТЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **атландыр**/ Атландыр дегенден *этим ат. Тойгъа атландырыу. Къошха атландырыу.* ▭ *Жаш адамланы илмугъа атландырыуда ол ишни уллу магъанасы бар эди.* "Шуёхлукъ", № 53, 94.

АТЛАНДЫРЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **атландыр**/ Атландыр дегенни араш айырмасы. *Эрттенликде апсынла, жашларыны юслерине-башларына къарап, кимлерин школгъа, кимлерин ишге атландырыша эдиле.*

АТЛАНДЫРЫШЫУ *и. д. от* **атландырыш**/ Атландырыш дегенден *этим ат. Къойчу къошланы жайлыкъгъа атландырышыу.*

АТЛАНЫУ *и. д. от* **атлан**/ Атлан дегенден *этим ат. Уугъа атланыу. Жортууулгъа атланыу.*

АТЛАНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **атлан**/ Атлан дегенни *араш айырмасы. Ала сора атланышып кетдиле, ойра, Жортуп, Къаракъура кезге жетдиле, ойра.* "Малкъар халкъ жырлы", 48.

АТЛАНЫШЫУ *и. д. от* **атланыш**/ Атланыш дегенден *этим ат. Шахаргъа атланышыу. Экскурсиягъа атланышыу.*

АТЛАС *ат.* Атлас/ География карталаны, таблицаланы неда аллай башха затланы жыйымдыгъы. *Жулдузланы атласы тюкенде болургъа боллукъду.* "Шуёхлукъ", № 35, 30. ❑ *Школлада ахшы картала, атласла, тюрлю-тюрлю приборла, суратла болургъа тийишлидиле.* "Коммунизмге жол", 1973, № 45.

АТЛАТ *эт. понуд. от* **атла** 2/ Атла[2] дегенни *къатланыучу айырмасы. [Атасы жашына:] Ол хакъ ючюн мен сени ол ишге аякъ узуну атлатырыкъ тюйюлме",– деди.* "Коммунизмге жол", 1983, № 127. ❑ *– Къууанчлы жашауну тёлюсюн Темир шаугютлюле этесе. Планыбызны кючлю атлатып, Тохтамай алгъа элтесе.* Теммоланы Х., Хорлауну жырлары, 39.

АТЛАТДЫР *эт. понуд. от* **атлат**/ Атлат дегенни *къатланыучу айырмасы. – Къызчыкъгъа айт да, сабийни ары-бери бир-эки атлатдыр,– дейди ынна къызына.*

АТЛАТДЫРЫУ *и. д. от* **атлатдыр**/ Атлатдыр дегенден *этим ат.*

АТЛАТЫУ *и. д. от* **атлат**/ Атлат дегенден *этим ат. Сабийни къолундан тутуп атлатыу. Уллу-уллу атлатыу.*

АТЛАУ *и. д. от* **атла** 2/ Атла[2] дегенден *этим ат. Бюгюннгю Байсолтанов атлы колхозгъа дайым алгъа атлау, кюнден кюннге жангы хорламла болдуруу тёреди.*

"Шуёхлукъ", № 52, 61. ❑ *Жашчыкъны атлаууна, сёлешгенине, былай бир ангылашынмагъан сабырлыгъына къарай кетдим да, жюрегими къоркъуу алды.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 105.

АТЛАУУЧ *ат.* **1.** Ступень; подножка/ Ёрге кётюрюлюр эм энишге тюшер ючюн ишленнген басхычны аякъны салыучу босагъаларындан бири. *[Назийфа:] Сабийлерим бла саламлашып, вагон таба чапдым, ол бара тургъанлай, атлауучуна аякъ илиндире миндим.* "Шуёхлукъ", № 3, 12. ❑ *Жаннет юйге кирирге атлауучлагъа минип баргъанлай, Лейланы эслеп, туракъылады.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 41.

2. *кёч.* Уровень в развитии *чего-л.*/ Бир затны айныу жолуну чеги, бир кезиую. *Жашауну айныууну атлауучлары.*

АТЛАШ [1] *эт. взаимн.-совм. от* **атла** [2]/ Атла [2] дегенни *араш айырмасы. Атлашып эришиу. Босагъадан атлашыу.*

АТЛАШ [2] *ат.* Движение шагом, пеший ход/ Адамны неда жаныуарны атлауу, атлап жюрюшю. *Бир кесекге лох кибик этселе да, дагъыда ала [атла] атлашха кёче эдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 343. ❑ *Алай эчки, Чыппыкъны сёзюн эшитмей, башын ёрге тутуп, атлашына къошду, аны ызындан къойла тизилдиле.* Зокаланы З., Солуу кюн, 57.

АТЛАШЫУ *эт. и. д. от* **атлаш** [1]/ Атлаш [1] дегенден *этим ат. Бир бирге эришип атлашыу башланды.* ❑ *Жашла терк атлашыуда къызланы оздула.*

АТЛЕС *ат.* **1.** Атлас/ Чилле къумачны къаты согъулгъан, тышы сыйдам жылтыраууакъ тюрлюсю. *[Къызны] юсюнде къызыл атлесден жыйрыгъы, башында акъ гыранчасы барды.* Толгъурланы З., Къызгъыл кырдыкла, 256.

2. *В позиции определения:* атласный/ Атлесден этилген. *Атлес кёлек. Атлес лентала. Атлес халат.*

АТЛЕТ *ат. къ.* **атлетикачы.** *Атлетле чабышыр жерни узунлугъун Геракл белгилегенди.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 97.

АТЛЕТИКА *ат.* Атлетика/ Эплиликге, чыдамлылыкъгъа юйретиучю, чыныкъдырыучу, къарыу бериучю гимнастика упражнениля бары да. *Адамланы саулукъларын игилендириуде, алагъа кюч къарыу бериуде атлетиканы уллу магъансы барды.* ❑ *Женгил атлетикадан зоналы эришиуледе Нальчикни спортчулары да ахшы жетишимлеге ие болгъандыла.* "Коммунизмге жол", 1974, № 39.

АТЛЕТИКАЧЫ *ат.* Атлет *(спортсмен)*/ Атлетика бла кюрешиучю спортчу. *Бизни атлетикачыларыбыз кёп заманлада битеудуния эришиуледе алчы боладыла.*

АТЛЫ [1] *ат.* Всадник, конный, верховой/ Атха минип тургъан *(баргъан)* адам. *Кёз туурадан ташайып кетгинчи, Фердау атлыланы ызларындан къарап турду.* Кацийланы Х., Мухаммат, 25. ❑ *Танг ата, тёрт атлы, саламлашып, айырылышдыла.* Этезланы О., Тарда, 23.

❑ **Атлы аскер** конница, кавалерия/ ат бла жюрюучю, атха минип уруш этиучю аскер. *Атлы аскерни жырлагъан тауушу бла атланы туякъ тауушлары эшитиледиле.* Боташланы И., Пьесала, 73. ❑ *Дагъыда бир жаралы болгъандан сора Баразов атлы аскерге кёчюрюледи.* "Коммунизмге жол", 1969, № 91. **Атлы аскерчи** кавалерист/ атлы аскерде къуллукъ этиучю адам. *Ата Журт урушну кезиуюнде душманны ууатыуда атлы аскерчиле уллу батырлыкъ этгендиле.*

АТЛЫ [2] *сонг.* Имени, по имени/ Атны ызындан келеди, бир затны

ол атны жюрютгенин билдиреди. *Тёртюнчю курсну бошагъанлай, Чайковский атлы консерваторияны уллу залында симфония оркестрни концертине бардым.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 11. ❑ *Ленинград шахарда Островский атлы театр институтха студентле аладыла.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 24.//Именуемый, называемый/ Бир тюрлю бир ат аталгъан, белгили бир атны жюрютген. *Сюлемен атлы биреу гёжефлени барын да хорлады.* ❑ *Марта атлы ийнек бек сютлю эди.*

АТЛЫКЪ *ат.* Жеребёнок, оставленный для верховой езды/ Ат этер, минип, жегип айланыр ючюн деп асыралгъан тай. *Атлыкъ сайласанг, уллу ат къатында жатхан тайны сайла.* (Нарт сёз.) ❍ *Тейри, жылкъыдан атлыкъ берирме сени абадан жашынга.* "Къарачай халкъ жырла", 100.

АТМОСФЕРА *ат.* **1.** Атмосфера, газообразная оболочка Земли и некоторых других планет./ Жерни эм бир къауум башха планеталаны газ халлы къатлары. *Жалгъан спутникле илму аппаратураны магнитосферадан эм атмосферадан тышына чыгъарыргъа онг бергендиле.* "Коммунизмге жол", 1976, № 38. ❑ *9 сагъат 01 минутда Венера планетни атмосферасында аппаратха аэродинамика кюч бла тормоз бериу башланнганды.* "Коммунизмге жол", 1969, № 99.

2. *В позиции определения:* атмосферный/ Атмосферада болуучу. *Атмосфера басым. Атмосфера кислород.*

3. Единица измерения давления/ Тюрлю-тюрлю газланы басымын ёлчелеучю ёлчеу. *Ала температурасы 540 градус, басымы да 240 атмосфера болгъан тылпыуну жюрютедиле.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 97.

АТОМ *ат.* **1.** Атом/ Химия элементни аны химия энчиликлерин жюрютген бек гитче кесекчиги. *Болуш, тенгим, билгенинги аяма, Болмаз ючюн кюйсюз атом къыяма.* Къулийланы Х., Жырны заманы, 22. ❑ *Элементлени, атомланы, битеу табийгъатны ол халда метафизикалы ангылау атомну жашырынлыкъларын билирге чырмау болгъанды.* "Коммунизмге жол", 1969, № 96.

2. *В позиции определения:* атомный/ Атомну кючюн хайырланыу бла байламлы. *Атом сауут. Атом ледокол. Атом электростанция.*

АТОМЧУ *ат.* **1.** Атомник/ Атом кючню хайырланыу жаны бла специалист. *Профессор Хамит атомчуду.*

2. Атомщик/ Атом бомбаны хайырланыу жанлы адам. *Атомчу капиталистле.*

АТРИБУТ *ат.* **1.** Бир затны башха затдан айыргъан бек керекли эм баш шарты.

2. *грам.* Определение/ Айгъакълаучу.

АТРИБУТИВ: Атрибутив сёз тутуш грам. Атрибутивное словосочетание/ айгъакълаучу бла айгъакъландырыучудан къуралгъан предикативсиз *(хапарчысыз)* сёз тутуш. *Атрибутив сёз тутушла магъаналарына кёре эки къауумгъа юлешинедиле.* ☐ *Атрибутив сёз тутушда аллында келген сёз бойсуннган, аны ызындан келген сёз бойсундургъан сёз болады.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 261.

АТТАШЕ *ат.* Атташе/ Дипломатия ишде бир тюрлю жаны бла усталыгъы болуп, консультантлыкъ этген адам. *Аскер атташе. Сатыу-алыу атташе.* ☐ *Аскер атташени къыралдан къыстаргъа деген оноу Иракны посольствосунда сауут табылгъаны ючюн этилгенди.* "Коммунизмге жол", 1973, № 35.

АТТЕСТАТ *ат.* **1.** Аттестат *(об окончании школы)*/ Адамны къай-

сы болса да бир окъуу юйде окъуп бошагъанына шагъатлыкъгъа берилиучю энчи къагъыт. *Битеу билим берген орта школну бошагъанлагъа орта билим алгъанларыны юсюнден аттестат бериледи.* "Коммунизмге жол", 1977, № 109.// Свидетельство о присвоении учёного или специального звания/ Илму неда бир башха жаны бла ат аталгъанына шагъатлыкъ этген къагъыт. *Хасанны профессор болгъанына аттестаты барды.* ❑ *Доцентни аттестаты. Тамата илму къуллукъчуну аттестаты.*

2. Документ, удостоверяющий право на *что-л.*/ Юйде адамлары аскерчини *(асламысында офицерни)* айлыгъын алыргъа эркинлик берген къагъыт. *Багъалы келиним Зульфа! Фронтда алгъан ачхам манга керек болмайды да, аттестат жарашдырып, санга жибереме.* Къобанланы Д., Эки заман, I, 169.

АТТЕСТАЦИЯ *ат.* Аттестация *(отзыв, характеристика)*/ Билимине, ишине кёре, адамгъа неда бир затха берилиучю багъа. *Согъулгъан къумачла аттестациядан ётгендиле. Аттестацияны бардыргъан комиссия республикада кёп устазланы ишлерин махтагъанды.*

❑ **Аттестация эт** аттестовать, оценивать *чьи-л.* знания/ адамны ишине, билимине багъа бич. *[Марыуа:] Устазланы аттестация этген комиссияны члени болгъаным себепли, Микоян шахаргъа къысха-къысха барыргъа жол чыгъа эди.* "Ленинни байрагъы", 1979, № 78.

АТТЕСТАЦИЯЛА *эт.* **1.** Аттестация эт (*къ.* **аттестация**). *Комиссия устазланы аттестациялап бошагъанды.*

2. Присваивать звание *кому-л.*/ Биреуге тынгылы билими, иши ючюн бир тюрлю ат бер. *Университетни илму совети Харунну аттестациялап, анга доцент деген атны бергенди.*

АТТЕСТАЦИЯЛАН *эт. страд. от* аттестацияла/ Аттестацияла дегенни зорлаучу айырмасы. *Республиканы школларында ишлеген устазланы барысы да аттестацияланнгандыла.*

АТТЕСТАЦИЯЛАНЫУ *и. д. от* **аттестациялан**/ Аттестациялан дегенден *этим ат. Устазланы аттестацияланыулары къуралыулу бардырылгъанды.*

АТТЕСТАЦИЯЛАУ *и. д. от* **аттестацияла**/ Аттестацияла дегенден *этим ат. Бизни республикада устазланы аттестациялау бардырылгъанлы, школлада окъутуу-юйретиу ишни къыйматы кётюрюлгенди.* "Коммунизмге жол", 1976, № 39.

АТТИЙ *ат. къарач.* Папа, папенька, папочка/ Адам атасына айланып айтыучу сёз. – *Мен аттий бла къошха барлыкъма,– деп, Юсюпчюк ингирде эртте жатды.* ❑ – *Аттий, мен сени бла жатарыкъма!– деп, жашчыкъ атасыны тобукъларына минди.*

АТТРАКЦИОН *ат.* **1.** Аттракцион, эффектный номер цирковой или эстрадной программы/ Цирк неда эстрада программада артистлени сейирлик оюнлары. *Аттракционнга къарау.*

2. Тир, качели, карусель и т. п./ Сабийлени, абаданланы болса да, тюрлю-тюрлю ишле эм оюнла бла эрикгенлерин кетерирге, жарытыргъа ишленнген затла, механизмле, машинала, сёз ючюн, карусель, гыллыуча, тир д.а.к. *Анда юч корпус, эки бассейин, жети беседка, тюрлю-тюрлю аттракционла бардыла.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 139. ❑ *Сабийле культура эм солуу паркда аттракционлада, канат жолда эрикгенлерин кетередиле.* "Коммунизмге жол", 1971, № 137.

АТТЯ *ат бош. тил.* Ата [1] *(1-чи магъ.)* деген бла бир магъанада. *(Сабий:] Отоудады [Къанамат],*

аття бизни ары жибермейди. Къобанланы Д., Таулада тауушш, 256.

АТЧЫ *ат.* Конюх/ Атлагъа къараучу, багъыучу ишчи. *Атыны жюгенин атчыгъа берип, Бийсолтан отоууна кирди.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 20. ❑ *Къарт атчыдан тилейди къыз: "Бир ат беригиз, акка, манга".* "Жюрек жырлайды", 259.

АТЫЛ [1] *эт.* **1.** *страд. от* **ат** [4]/ Ат [4] дегенни *зорлаучу айырмасы. Омар анда атылып тургъан эски къангаладан кесине стол, шинтик да ишледи.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 23. ❑ *Жерге урлукъ атыла башлады, алай а кюнле аманладан алыкъын жазны татыуун киши ангыламагъанды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 222. ❑ *Акъла, терк окъуна эки бёлюнюп, эки жанына айланып тебирегенлей, пулемётла атылдыла.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 355.

2. *кёч. сёл. тил.* Летать, быстро бегать, бежать стремглав, рвануть/ Терк чап, уч, будуман бол. *Билмей тургъанлай, къыртчыгъа кёкден окъча атылып жетер.* Кацийланы Х., Тамата, 12. ❑ *Самыр, бёрюню эслеп, ызындан атылды.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 201. ❑ *Мотор тауушну эшитип, бир сары ит кимни эсе да арбазындан атылып чыкъды.* Кацийланы Х., Мухаммат, 20.

АТЫЛ [2] *эт.* Лопаться, разрываться/ Жарыл, жыртыл *(кёпген затны юсюнден). Люуаза Къоланны башын сылай, тууарланы арасына киргенлей, къазанча желини атылыргъа жетип тургъан узунбоюн къызыл ийнек, ынгырдап, аллына гузаба атлады.* "Алчыла", 85. ❑ *– Жюрекге тарс деп атыл дегенлигиме, чачылыргъа унамайды, ташдан болурму?* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 107.

АТЫЛ [3] *эт.* Взрываться, подвергаться взрыву/ Къаты тауушш этип чачыл, тюк-тюк бол, бузул. *Бир-бир жерледе урушдан къалгъан минала атыладыла.* ❑ *Эски гранат атылып, жашчыкъны билегин къыяулу этгенди.*

❑ **Атылыучу къысыкъ** *грам.* взрывной согласный/ къысылып тургъан сёлешиу органланы ачханда хауаны женгил чыгъыуу бла къуралгъан къысыкъ *(сёз ючюн: б, п, д, т д.а.к.). Къуралгъан амалына бла ауазны къатышыууна кёре, къарачай-малкъар тилде къысыкъла эки къаумгъа юлешинедиле:* **1)** *атылыучу къысыкъла*; **2)** *сыптырылыучу къысыкъла.*

АТЫЛТ *эт. къарач. къ.* **атдыр** [2]. *Шахарны халкъы рудникде букъгъанда, фашистле штольняны атылтыргъа тебирегендиле.* "Ленинни байрагъы", 1975, № 183. ❑ *Аму-Дарья сууну юсю бла баргъан темир жол кёпюрню душман атылтыргъа мурат этген эди.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 110.

АТЫЛТДЫР *эт. понуд. от* **атылт**/ Атылт дегенни *къатланыучу айырмасы. Жаш фашистле ётерик кёпюрню атылтдырды.* ❑ *Къаяны атылтдырдыла.*

АТЫЛТДЫРЫУ *и. д. от* **атылтдыр**/ Атылтдыр дегенден *этим ат. Топ атылтдырыу. Къаяны атылтдырыу.*

АТЫЛТЫУ *и. д. от* **атылт**/ Атылт дегенден *этим ат. Совет разведчикле кеслерини жашаулары аямай, ол штольняны атылтыуну тыйгъандыла.* "Ленинни байрагъы", 1975, № 182. ❑ *Лондондериде атылтыуну кючю бла талай автомашина сыннганды.* "Ленинни байрагъы", 1975, № 184.

АТЫЛЫУ [1] *и. д. от* **атыл** [1]/ Атыл [1] дегенден *этим ат. Аберигe жарамай атылыу. Багушха атылыу. Эшикге атылыу.* ▭ *Бираздан атылыула, окъ сызгъырыула*

да сел болдула. Гуртуланы Б., Жангы талисман, 217.

АТЫЛЫУ [2] *и. д. от* **атыл** [2]/ Атыл [2] дегенден *этим ат. Сабий шарны атылыуу. Ойнаучу топну камерасыны атылыуу.*

АТЫЛЫУ [3] *и. д. от* **атыл** [3]/ Атыл [3] дегенден *этим ат. Минаны атылыуу. Бомбаны атылыуу.* ▭ *Атылыуну жели правительство учрежденияларгъа заран келтиргенди.* "Ленинни байрагъы", 1964, № 168.

АТЫМ [1] *ат.* Расстояние одного выстрела *(употребляется в сочетании с определениями с количественным значением)* / Атылгъан окъну, топну учханыны узакълыгъы. *Тор тайчыкъ башхаланы садакъ окъ атымгъа озуп, Созаргъа жетди, гимхотун жюгеннге салды.* "Нартла", 232.

АТЫМ [2] *ат.* Щепотка *(напр., чая, соли и т. п.)*/ Бир атаргъа болур чакълы *(туз, чай). Бир атым туз. Эки атым чай.*

АТЫУ *и. д. от* **ат** [4]/ Ат [4] дегенден *этим ат. Сабийчикле, чанадан айырылып, къол таш атыугъа кёчгендиле.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 143. ❑ *Жаш спортсменле спортну кёп тюрлюсюнден: чабышыудан, узунлукъгъа секириуден, копье атыудан эришгендиле.* "Коммунизмге жол", 1976, № 119. ❑ *Ташланы артындан ушкок атыула къыстаудан къыстау боладыла.* Этезланы О., Таулада сермешиу.

АТЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **ат** [4]/ Ат [4] дегенни *араш айырмасы. Къол таш атышыу. Илишан атышыу.* ▭ *[Самат Шахымгъа:] Энтта айтама, атышмай боллукъ тюйюлбюз.* "Шуёхлукъ", № 18, 24.

АТЫШДЫР *эт. понуд. от* **атыш**/ Атыш дегенни къатланыучу айырмасы. *Жашланы таш атышдырып эришдирдиле.* ❑ *Аскерчилеге ушкок атышдырдыла.*

АТЫШДЫРЫУ *и. д. от* **атышдыр**/ Атышдыр дегенден *этим ат. Къол таш атышдырыу. Ушкок, садакъ атышдырыу.*

АТЫШЫУ *и. д. от* **атыш**/ Атыш дегенден *этим ат. Нарт улу Ёрюзмек нартланы арасында хар не зат да: къол таш атышуда, тутушууда, тюрлю-тюрлю оюнлада аты айтылгъан киши болгъанды.* "Нартла", 35. ❑ *Нух жашчыкъны къайгъырыуда Таш артына букъдурду, Шайкала бла атышыуда Ауур жаралы болду.* "Шуёхлукъ", № 3, 80.

АУ [1] *ат.* **1.** Занавеска, занавешивавшая ложе молодых, полог, ширма/ Эрини жууукълары адет бла кёргюнчю келин тургъан отоуну бир мюйюшюне тагъыучу жабыу. *Исмайылны ау тюбюнде къатыны Ауун атып, терезеден къарады.* "Малкъар халкъ жырла", 94. ❑ *Хасан ауну ачханлай, Зубай алгъа атлады.* Тёппелану А., Жаннетни къызы, 43.

2. Тонкая прозрачная материя/ Тюрсюнсюз жукъа къумач. *Жибек ауну алайыкъ, Акъылны бирден салайыкъ.* (Фольк.)

3. *мед.* Катаракта/ Кёз гинжини иги кёрмей, чарс, бутхуз кёрюп ауруу. *Асыры къууаннгандан, жылап, кёлюм кёлтюрюлюп, кёзлерими ауу кетип, бурун кибик сау болдум.* "Къарачай халкъ таурухла", 160. ❑ *Кёзюмю ауу кетгенин сеземе, Сени бетинге тюшюмде къарасам.* "Шуёхлукъ", № 134.

4. *эск.* Сеть, вуаль/ Алгъын тиширыула бетлерине жапхан сетка. *Тогъуз тукъумдан алгъан къыз, къатынлары къалгъандыла бетлерине ау салып...* (Фольк.) ▭ *Аман къатын эрине жибек ау бла кёрюнюр.* (Нартсёз.)

❑ **Ау жаулукъ** *этн. къарач.* баш ау (*къ.* **баш**). *Келмеген келип башына ау жаулукъ чакъыра эди.* (Нартсёз.) ○ *Аны бетин жапхан ау жаулукъ сагъышларын*

тынгылы этерге болуша эди. Семенланы А., Жазыу айла, III.

❑ **Ау салам** *эск.* разновидность мягкой горной травы, на которую ложили роженицу для родов/ Сабийден ауругъан тиширыуну жатдырыучу салам. *Сабий анасын ау саламда таныр.* (Фольк.)

АУ[2] *ат.* Мотня, клин в шагу брюк/ Кёнчекни эки бутлугъуну къошулгъан жери. *Ауу тар кёнчек.*

АУ[3] *ат.* **1.** Валиться, падать, опрокидываться на *кого-что*/ Къайсы болса да бир жанына жыгъыл. *Терек кесилген жанына ауар.* (Нарт сёз.) ○ *Белинден юзюлюп аугъанды кючлю эмен терек, къанлы сермешде аугъанча солдат.* Отарланы К., Жолла, 114. ❑ *Къоркъунчсуз жерге къутулгъандан сора, Хамит, къарыусуз болуп, ауду.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 81.

2. Перевалить, перейти, переехать/ Бир затны башы бла озуп, бирси жанына ёт. *Азамат, атны жортдура, бир-бирде кеси жюрюшюне да къоя, Бызынгы ыфчыгындан Кириуюк жанына ауду.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 175. ❑ *Тууарчы Къазанбаш, Къарашауайны сыртдан ауып баргъанын кёргенде, эс жыйып, къошха къайтды.*" Нартла", 196.

3. *къ.* **ауна 4.** *Кюн тюшден ауду.* ❑ *Къасым къайтыргъа, кече ортадан ауду.*

АУАЗ *ат.* Голос/ Сёлешгенде, къычыргъанда, жырлагъанда ауузундан тылпыу чыкъгъанда тамакъ сингирчикле къалтырап чыкъгъан тауушла. *Ауазы башханы макъамы да – башха.* (Нарт сёз.) ○ *Шарау арбазгъа чыкъды да, Найыпханланы аууазларын эшитип, эрлай атына иер салды.* Толгъурланы З., Эрирей, 35.

❑ **Ауаз къобу** голосовая щель/ адамны тамагъында тылпыуу ауаз сингирлерин къалтыратып, алай бла ауазы чыкъгъан жери. **Ауаз сингир** голосовые связки/ адамны тамагъында ичинден чыкъгъан тылпыуу къалтыратып, ауаз къурагъан сингирчиклери. *Жырчыны ауаз сингирлери.*

❑ **Ауаз бер** *къарач.* ууаз бер (*къ.* **ууаз**). *Башыбызны къатышдырды, айландырды, Класс жолдан эм тайдырды, Ауаз бере кетип, жахил молла бизни.* Ёртенланы А., Жазгъанларыны сайламалары, 153. ❑ *Жума намазны аягъында михирапда къолуна къуранны алып, [Афенди] ауаз берип башлады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 22.

АУАЛ *ат. эск.* Начало/ Бир затны башы, аллы, башланыуу; антоними: ахыры. *Да, кертиди, адамны жашауун ауалы болгъан кибик, ахыры да болады – къартаяды, ёледи...* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 217.

АУАНА *ат.* **1.** Тень/ Бирси жаны жарыкъ болгъан затны жерде, къабыргъада д.а.к. кёрюннген къарангы сураты. *Юй ичинде Малжейни ауанасы... бир къабыргъадан бирси къабыргъагъа ётеайланады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 270. ❑ *Асхатны бла Жюнюсню ауаналары узун назы терекча кёрюнедиле.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 171.

2. *кёч.* Признак, примета, знак *чего-л.*/ Бир затны белгиси, ышаны, шарты. *Ол тынгысызлыкъны ауанасы Мазандан экинчи письмо келгинчиннге дери кетмейди.* Токъумаланы Ж., Ыфчык, 49. ❑ *Тюзлюкге шукур этедиле анала, Бетлеринден кете мудахлыкъ ауана.* Отарланы К., Сайлама, II, 263.

3. *кёч.* Призрак, привидение/ Кёлге келген зат, кёзге кёрюнген зат. *Алай ол [Данияр] адам эсе, ауана эсе да Жамийла анга эс бурмай эди.* "Шуёхлукъ", № 27, 25. ❑ *Ананы аллында уа, башха болмай, ауана кибик Николай сюелип эди.* М. Горький, Ана, 133.

4. *кёч.* О *ком-л.* очень бледном, исхудавшем, изможденном/ Бек арыкъ, азгъан, тюгенген адамны юсюнден. – *Фашистле адамлагъа*

сынатмагъанмы къалгъанды... Андан сора алагъа чыраймы къаллыкъ эди... Жан хуерилери, ауаналары къалгъанды. Шауаланы М., Кечерлеми?, 89.

5. *кёч.* Силуэт, контур, очертания/ Къарнгыда иги танылмагъан, эсленмеген зат неда адам; къарелди. *Терезеледен жарыгъы ургъан юй таба жашырын баргъан бир ауана эсленди.* Толгъурланы З., Айыуташ, 16. ❑ *Паровозну эки босагъасындан да бир ууахтыда дагъыда эки ауана секирди.* Н. Островский, Къурч къалай къатханды, 53.

6. *кёч.* То, что мешает раскрывать, обнаруживать *что-л.*/ Бир затны билирге, ангыларгъа, ачыкъ этерге чырмау болгъан зат. *Ариулукъ – кёзге ауана.* (Нарт сёз.) ❑ *Ариулукъ – кёзбау сёзге ауана.* (Нарт сёз.)

7. Место, защищенное *чем-л.* от лучей солнца/ Бир зат тыйып, кюн тиймеген жер, салкъын жер. *Ауанада къалгъан къар хурттакчыкъ кетмезге мурат этгенча турады.* Къудайланы Х., Бизни заманны адамлары, 8. ❑ *[Къартла] тишни ауанасында чёгюп, абидез аладыла.* Кацийланы Х., Тамата, 194.

8. *В позиции определения:* теневой, тенистый/ Ауана тюшген, ауанасы болгъан. *Танала, бузоула, чибинлеп, къуйрукъларын къалач этип, башларын бир жанына тутуп, ауана жерлеге чабадыла.* Шауаланы М., Мурат, 93. ❑ *Аны [айны] ауана жанындан суратын Алдыкъ, жерден суратламай сыфатын.* Отарланы К., Сынла, 126.

❑ **Ауана эт 1)** заслонять, загораживать/ бир затны жап, аллына тур, тый. *Жубу къашла аны [Хамзатны] терениге кетген кёз чунгурларына ауана этедиле.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 75. ❑ *Хамзат къол аязы бла кёзлерин ауана этип, башын кёкге тутуп, кюн кёзюне къарады.* Кацийланы Х., Тамата, 112; **2)** *кёч.* преобладая, господствуя, делать, сделать менее заметным *кого-что*/ онглу болуп, биреуню неда бир затны иги эсленмезча, билинмезча, танылмазча эт. *Къанлы фашист, харам немец башыбыздан къоркъуу салындыргъанды, жашаубузну ауана этгенди.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 107.

▲ **Ауана жер** теневая сторона/ аман, осал, тапсыз жер. *Бизни жашаубузну бир къаум жартылыкълары, ауана жерлери да барды.* "Шуёхлукъ", № 20, 4.

▲ **Ауана эт** *ц. диал.* Учуз, сыйсыз эт, хыликке эт, сыйын тюшюр. *Хонтук кёлкъалды этген халда Къарабий бла бизни къатыбызгъа келип: "Сен бизни ауана этип сёлешме!"– деп, тохтады.* (Фольк.)

АУАНГЫ I *ат. къарач.* **1.** Ауана 1. *[Мусса] эшикге чыкъгъанлай, машинаны къатында сюелип тургъан адамны ашхам къарангыда ауангысын эслеп, аллына гузаба атлады.* Хубийланы О., Аманат, III, 327. ❑ *Юйлени къарангы ауангылары кёрюннген болмаса, орамгъа жарыкълары чыкъмай эди.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 312.

2. *кёч.* Ауана **4.** *Къарачай киши, жокъ болургъа жетип, Сюеле эди къуру ауангысы. Бир мадар излеп, дыгалас этип, Сагъыш кючлеп эди аны мыйысын.* "Жилтинле", 13.

3. *кёч. къ.* **ауана 5.** *Мутхуз жарытхан от юйчюкню ичинде эки адамны ауангылары кёрюнеди.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 128. ❑ *Ауангыла юйню артына ташайдыла.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 337.

АУАНГЫ II *хал. сёзл. къарач.* Смутно, неясно, неотчётливо/ Ачыкъ угъай, иги танымазча. *Жангы жана башлагъан отчукъ бла лампачыкъны жарыгъында аны [Сосланны] бет чырайы ауангы кёрюнеди.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 197.

АУАРА *ат.* Беспокойство, забота; хлопоты/ Сагъышлылыкъ,

тынчлыкъсызлыкъ, агуманлыкъ, армаулукъ. *Сагъышларым, къайгъыларым Башхадыла бюгюн мени. Юйюме кирелле бары Кёп ауаралары жерни.* Къулийланы Къ., Жангы китап, 31. ❑ *[Окъуф:] Наргъыда бир он гебенчигибиз къалгъанды да, аланы жыйышдырсакъ, башха ауарабыз жокъду.* Ёзденланы А., Саният, 41.

❑ **Ауара бол** испытывать беспокойство/ жарсы, тынгысыз бол, не этерге билме. *Къарангыны кюню къара, Ишинде болур ауара.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 117. ❑ *Мустафир, ауара болуп, аз мычыды, сора устазны таныр, арсарсыз аны къоюнуна кесин атды.* Толгъурланы З., Айыуташ, 18. ❑ *Байчо, не этерге билмей, ауара болуп, бир ненча такъыйкъа сюелди.* Тёппеланы А., Ташыуул. **Ауара эт** приводить *кого* в беспокойное состояние/ адамны жарсыт, тынгысыз эт, башын сагъышха къалдыр. *Адам адамны жауу Тюйюл, къарындашы болур, зорлукъну дауу Ауара этмез башын.* Отарланы К., Дуния эрттени, 84.

АУАРАЛЫ *сыф.* Хлопотливый, требующий много хлопот, забот/ Ауарасы болгъан, адамны ауара этген. *Ауаралы иш.*

АУАРАЛЫКЪ *ат къ.* **ауара.** *Ары айлансанг да, бери айлансанг да, къуру тынгысызлыкъ, ауаралыкъ жайгъан хапар, дыгалас, гузаба.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 313. ❑ *"Жаулукъ тенгликни хорлаялмаз!"– деп, къычыргъан бир сезим жашау салгъан ауаралыкъны бир жанына тюртдю да, Шоштар Хамзатны къаты къучакълады.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 101.

АУА-САУА *хал. сёз.* Вразвалку, шатаясь/ Жантая: аууша, сюрюше (жюрюу). *Аны нёгерлери ауа-саува Кетедиле, чалыш эм майрыш атлай.* "Жилтинле", 349. ❑ *Юй иеси уа ызына ... ауа-саува, кире келди да, аллай даууp ачды!..* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 60.

АУДИТОРИЯ *ат.* Аудитория. **1.** Помещение, предназначенное для чтения лекций, докладов/ Лекцияла, докладла окъулуучу отоу. *Университетни аудиториялары. Институтну аудиториялары.* ☐ *Ангылагъандан сора, кюлюп, биягъыла аудиторияны ичин тазны къакъгъанча сасытдыла.* Байчораланы М., Уллу Къарачайда, 156.

2. Слушатели лекции, доклада, речи и т. п. Лекциягъа, докладха, сёлешиуге д.а.к. затха тынгылаучула. *Иссаны танытгъанла айтханнга кёре, ол назмуну бек уста, аудиторияны ауузуна къаратып, окъуй билгенди.* Къагъыйланы Н., Тинте барып, 18.

АУДУР *эт.* **1.** Валить, опрокидывать *кого-что*/ Уруп, кюч бла жыкъ. *[Жансурат Дахирге:] Сизни кибик жашла болгъан жерде къаяланы окъуна аудуррургъа боллукъду.* Токъумаланы Ж., Нартланы туудукълары, 56. ❑ *Къоймагъанлай ёсерге, Тереклени аудуруп, юслерине тепсерге Къаст этди боран уруп.* Къулийланы Къ., Юйюнге игилик!, 45.

2. *кёч.* Свергать, низвергать *кого*/ Кюч бла кетер, тайдыр, агъыз. *Патчахны аудур. Правительствону аудур.* ☐ *Бачаманы башчылыгъы бла халкъ асламла не уллу кючню да аудуррургъа боллукъдула.* "Шуёхлукъ", № 33, 97.

3. *кёч. сёл. тил.* Слопать; опрокинуть *(напр., чашку, рюмку и т. п.)*/ Бир затны ашап, ичип тауус. *Ахырында бир стакан сууну аудургъандан сора, таматаны ауазы бир кесек тюрленди, жумушады, бети да жарыды.* "Шуёхлукъ", № 43, 48.

АУДУРТ *эт. понуд. от* **аудур**/ Аудур дегенни къатланыучу айырмасы. *Жашчыкъ, эшекни тар жолгъа уруп, жюгюн аудуртду.*

АУДУРТУУ *и. д. от* **аудурт**/ Аудурт дегенден *этим ат.* – *Эй, жаш, гебенлени желге аудуртуу эринчекликни ишиди,– деп, тырман этди атасы жашына.*

АУДУРУЛ *эт. страд. от* **аудур**/ Аудур дегенни *зорлаучу айырмасы. Терек аудурулду. Стол аудурулду.*

АУДУРУЛУУ *и. д. от* **аудурул**/ Аудурул дегенден *этим ат. Атны жерини аудурулууу – жашны жангылыууну сылтауу.*

АУДУРУУ *и. д. от* **аудур**/ Аудур дегенден *этим ат. Шкафны аудуруу. Столну аудуруу.*

АУЛА *эт.* **1.** Ловить неводом/ Чабакъны ау бла тут. *Тенгизледе кемеле Толкъунлагъа кёмюле. Балыкъ, чабакъ да аулай, Жюзедиле буз таулай.* Отарланы С., Жаз жылыуу, 57.

2. Снимать *(пеньку и т. п.)*/ Бир затны юсюнден, башындан кирин, кёмюгюн д.а.к. ал, кетер. *Сютню башындан кёмюкню аулап алыу. Будайны башындан кирлени аулап кетериу.* ❑ *Молла къара сууну башын аулар.* (Нарт сёз.)

3. *кёч.* Обвести взглядом, обозревать *что*/ Бир затха неда биреуге башдан аякъ кёзлеринг бла къарап чык, аны толу, тынгылы кёр. *Гыжы, адам жокълагъанча, жан жанына къарап, юйню ичин кёзлери бла аулады.* Хубийланы О., Дерт, 88. ❑ *Сейит, жумушакъ кёзлери бла жыйылгъанланы аулай, орунуна олтурду.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 47.

4. *кёч.* Обволакивать, покрывать/ Бир затны бир башха зат бла ау бла жапханча жап. *Бир кесекден къарангы жерни аулайды.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 191. ❑ *Къарай кетсе уа, кёзюне кёрюнеди аны Жашы акъ атына минип келгенча саулай, Къарыусуз жюреги къыстау урады ананы, Къууанчлы кёз жашла мутхуз кёзлерин аулай.* Отарланы К., Сайлама, II, 175.

АУЛАКЪ *ат.* Степь, равнина/ Тала, кенг эм тюз жер. *Балыкъ, Бахсан, Чегем, Черек, Малкъарны Бийиклеринден суху хапарланы Алып эне кенгине аулакъланы, Алгъышлайла тюзде жашагъанланы.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 410. ❑ *Къыйырлары, чеклери болмагъан аулакъла кёзкёргенден ары кетип болгъандыла.* "Шуёхлукъ", № 51, 4.

АУЛАМ *ат.* Количество снятых за один раз сливок/ Сютню башыны бир жолгъа ауланнганы, алыннганы. *Хажи сютню биринчи аламын кеси ичди.*

АУЛАН *эт. страд. от* **аула**/ Аула дегенни *зорлаучу айырмасы. Шорпаны кёмюгю ауланды. Сютню башы ауланнганды.* ▭ *Бирбирде ол [Пелагея] сёз тапмай тохтайды, ол кезиуде кесини аллында жылямукъладан ауланнган халал кёзлю... бетни кёреди.* М. Горький, Ана, 15.

АУЛАНЫУ *и. д. от* **аулан**/ Аулан дегенден *этим ат. Шорпаны кёмюгюню ауланыуу.*

АУЛАТ *эт. понуд. от* аула/ Аула дегенни *къатланыучу айырмасы. Ынна жашчыкъгъа бозаны кёмюгюн аулатды.* ❑ *Анасы къызына шорпаны башын аулатып, чын аякъгъа къуйдурады.*

АУЛАТЫУ *и. д. от* **аулат**/ Аулат дегенден *этим ат. Шорпаны кёмюгюн аулатыу.*

АУЛАУ [1] *ат.* Веник *(из веток барбариса – применялся при молотьбе для сметания половы от зерна).*/ Ындырда мирзеуню эм аны кебегин сибирир ючюн жюрютюлюучю, чыбыкъладан этилген сибиртги. *Жаш аулау бла будайны кебегин сибирди.* ❑ *Томай таудан аулаула ишлеп ийгенди.*

АУЛАУ [2] *и. д. от* **аула**/ Аула дегенден *этим ат. Чабакъ аулау.*

Отоуну ичин аулау. Сууну башын аулау.

АУЛАШ *эт. взаимн.-совм. от* **аула**/ Аула дегенни *араш айырмасы. Жашчыкъла челекледе сютню кёмюгюн аулашадыла.*

АУЛАШЫУ *и. д. от* **аулаш**/ Аулаш дегенден *этим ат. Чабакъ аулашыу.*

АУМА *ат.* Теневое место, холодок/ Кюн тиймеген салкъын жер. *Жайны аллай булутсуз кюнлеринде Жугъутурла аумалагъа киредиле, Колхозчула уа туугъан эллеринде Керекли ишни къайгъысын кёредиле.* Боташланы И., Таула сакълайдыла, 44. ❑ *Къар да жокъду, буз да жокъ Чегетде не аумада.* Гуртуланы Б., Таула чакъырадыла, 27.

❑ **Аума эт** заволакивать, затенить *что*/ бир зат бла жабып, ауана эт, иги кёрмезча эт. – *Кёз жашла кёзлени аума этмей Барыр ючюн Жилямай тёздюнг. Хорлам кефингде бош малтап ётмей, Душманны жилянныча эздинг.* Отарланы К., Сынла, 93. ❑ *О, кёз акъларыма аума Этейим, деп узалгъан къол, Жагъа кесилип аугъан, Кёк чынаргъа ушагъан къол.* Бабаланы И., Жетегейле, III.

АУМАЛА *эт.* Аума эт (*къ.* **аума.**).

АУМАЛАН *эт. страд. от* **аумала**/ Аумала дегенни *зорлаучу айырмасы.*

АУМАЛАНЫУ *и. д. от* **аумалан**/ Аумалан дегенден *этим ат.*

АУМАЛАТ *эт. понуд. от* **аумала**/ Аумала дегенни *къатланыучу айырмасы.*

АУМАЛАТЫУ *и. д. от* **аумалат**/ Аумалат дегенден *этим ат.*

АУМАЛАУ *и. д. от* **аумала**/ Аумала дегенден *этим ат.*

АУНА *эт.* **1.** Перевалиться с боку на бок/ Жатып бир жанынгдан бирси жанынга ау, тёгерек айлан. *Жаурлугъу алыннган эшекча, старшина тёшекде ары блы бери аунайды.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 59.

2. Валяться *(где-л.)*/ Ары-бери ау. *Ат аунагъан жерде тюк къалыр.* (Нартсёз.) ○ *Буйрукъ бла биягъы эшек Жангыдан къуллукъгъа ётдю, Алай кюлде аунай къалып, Къой сюрюню да тас этди.* Балаланы О., Басняла, 28.

3. *сёл. тил.* Лежать небрежно, раскинувшись/ Ушагъысыз жат, сойланып жат, ау. *Арлакъда жиклери бошайгъан адам гысты кибик юй тюбюне аунады.* Кацийланы Х., Тамата, 13. ❑ *Халкъ тепсе уа, аллах-аллах, кимни да малтарыкъ кёреме деп, Эгеу къайгъыгъа къалып, юйюне къыйналып кирди да, тешинмегенлей ундурукъгъа аунады.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 264.

4. Переваливать *(напр. за полдень, за полночь и т. п.)*/ Заманны къайсы болса да бир ууахтыдан озууу. *Кюн тюшден аунагъандан сора колхозну къой сюрюулеринден бири Баш сыртда отлайды.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 128. ❑ *Бираз туруп, тюш аунай, къуш учуп кетди.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 147.

АУНАТ *эт.* **1.** *понуд. от* **ауна**/ Ауна дегенни *къатланыучу айырмасы. Сабийлени суу боюнунда Исси къумгъа аунатхан, Кюнлюмледе кырдыкъланы Бек Къыздырып саргъалтхан.* Гуртуланы Б., Таула чакъырадыла, 84. ❑ *Якупну аллында арлакъда желчик дарий жыйрыкъны, ёлген чычханны киштик аунатханлай, аунатып ойнайды.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 102.

2. *кёч.* Валить *кого-что (куда-л.)*/ Уруп аудур, жыкъ, жерге къапла. *[Батыр] батан бла уруп, кёп гебен башчыны аунатханды.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 47. ❑ – *Бусагъат жанынгы чыгъарып къояйым!– деп, ол аны*

тюртюп, юй тюбюне аунатды. Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 143.

АУНАТДЫР *эт. понуд. от* **аунат**/ Аунат дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашчыкъла эшекни кюлге аунатдырдыла.*

АУНАТДЫРЫУ *и. д. от* **аунатдыр**/ Аунатдыр дегенден *этим ат. Сабийлени мулжаргъа аунатдырыу.*

АУНАТЫУ *и. д. от* **аунат**/ Аунат дегенден *этим ат. Диваннга аунатыу. Тапчаннга аунатыу.*

АУНАУ *и. д. от* **ауна**/ Ауна дегенден *этим ат. Юй тюбюне аунау. Кийизге аунау. Кюн ортадан аунау.*

АУНАШ *эт. взаимн.-совм. от* **ауна**/ Ауна дегенни *араш айырмасы. Эшекле бир бирге эришгенча ауная эдиле.*

АУНАШЫУ *и. д. от* **аунаш**/ Аунаш дегенден *этим ат. Жашчыкъла эшеклени аунашыуларына сейирсинип къарайдыла.*

АУРАТ *ат./ къ* **уятлыкъ.** *Чычхан кесини ауратын жара суна эди.* (Нарт сёз.)

АУРУ *эт.* Болеть, заболеть *чем*/ Къаллай да болсун бир тюрлю ауруудан къыйнал, бир тюрлю ауруну сына. *Ауругъанны сау билмез, ач къарынны токъ билмез.* (Нарт сёз.) ○ *Ол уруш Жамийлятны эрин жутханды, Михаил Алиевични къатыны да ауруп ёлгенди.* Кацийланы Х., Тамата, 151. ❑ *Бёлек уколладан сора ауругъанны халы тюрленди.* Семенланы А., Жазыу айда, 94.

2. *къ.* **ачы 5.** *Ёлген къойну терисин сыдыргъанлыкъгъа, аурумайды, ачымайды.* (Нарт сёз.) ○ *Асыры кюлгенден [Ольганы] къарын терилери ауруду да, къарнына жабышды.* Шауаланы М., Кюн таякъла, 116. ❑ *Саматчыкъ бла жубанган заманында Степан жарасыны ауругъанын унутады...* Тёппеланы С., Атам урушдан къайтса, 6.

АУРУГЪАН *ат.* Больной, болеющий человек/ Ауруй тургъан адам; саусуз. *Аны [Хамзатны] саулугъун биле, ауругъанла къалай эсе да бир солуу тапханча кёрюнюр эдиле.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 167. ❑ *Район бла шахарны медиклери, ауругъанлагъа больницада къарагъан бла къалмай, халкъны саулугъун сакълар, арууланы къурутур жанындан да кёп иш бажарадыла.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 1.

АУРУКЪСУН *эт.* Приболеть, прихворнуть, почувствовать недомогание, занемочь/ Бир кесек ауру *(1-чи магъанасында). Асият, харип, эри аурукъсунуп келген сунуп, аны кёлюн алыргъа кюрешеди.* Зоканаланы З., Солуу кюн, 36. ❑ *Къасай, аурукъсунуп тургъанына да къарамай, терк окъуна кийинип, Гондай бла эшикге чыкъды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 246.

АУРУКЪСУНДУР *эт. понуд. от* аурукъсун/ Аурукъсун дегенни *къатланыучу айырмасы. [Бёдене] кесин аурукъсундургъан кибик этип, уланны жашырын юйюне элтир ючюн: "Мени юйге кетерге эркин этигиз",– деп, тиледи.* "Нартла", 208.

АУРУКЪСУНДУРУУ *и. д. от* **аурукъсундур**/ Аурукъсундур дегенден *этим ат. Кесин аурукъсундуруу.*

АУРУКЪСУНУУ *и. д. от* **аурукъсун**/ Аурукъсун дегенден *этим ат. Къыз аурукъсунууу бла байламлы бюгюн ишге чыкъмагъанды.*

АУРУНГ *межд.* Выражает обращение: милый, родной/ "Жаным, кёзюм" дегенча магъанада жюрю-

ген айланыу сёз. *Бери кел, аурунг.* ❑ *Суукъ болма, аурунг.*

АУРУТ *эт. понуд. от* **ауру**/ Ауру дегенни *къатланыучу айырмасы. Иер аурутханны ат биледи.* (Нарт сёз.) ○ *Хамызат хыныракъ этип: "Алан, сен кесинги аурутуп, энтда больницагъа тюшерге излей кёреме",– деди.* Хубийланы О., Аманат, I, 35.

АУРУТДУР *эт. понуд. от* **аурут**/ Аурут дегенни *къатланыучу айырмасы.*

АУРУТДУРУУ *и. д. от* **аурутдур**/ Аурутдур дегенден *этим ат.*

АУРУТУУ *и. д. от* **аурут**/ Аурут дегенден *этим ат. Къышда бёрк киймей айлана кетип, башын аурутуу. Кёп окъуп, кёзлерин аурутуу. Ауур кётюрюп, белин аурутуу.*

АУРУУ [1] *и. д. от* **ауру**/ Ауру дегенден *этим ат. Кёмеден ауруу. Жыгъылгъанда къолу, буту ауруу.*

АУРУУ [2] *ат.* **1.** Болезнь/ Адамны чархында бузукълукъ. *Ауруунун букъдургъан дарман тапмаз.* (Нарт сёз.) ○ *Ауруу тереннге кетгинчи, дарман да жарайды.* Хубийланы О., Аманат, III, 291. ❑ *Тюрлю-тюрлю аш орун, чеги аурууладан сакъланыр ючюн, къолланы ариу жуумай, аш-азыкъ ашаргъа жарамайды.* "Коммунизмге жол", 1976, № 83.

2. *кёч.* Скрытое желание/ Адамны "былай неда алай болса эди" деп излеген, кюсеген, талпыгъан, алай кишиге айтмай тургъан бир жашырын заты. *Алиймырза... Аминат бла сёлешип башларгъа кёп кере да тебиреп, дагъыда базынмай, тилсиз адамча, тохтап къала эди. Аминат аны, халына кёре, бир аурууу болгъанын сезген эди.* Хочуланы С., Хапарла, 31. ❑ *Сюймеклик романладан сора, Назир бу арт эки жылда башха китап окъумайды. Жашны не эсе да бир ауруу болгъанын Ариубат андан биледи.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 152.

3. *кёч.* Чрезмерное увлечение *чем-л.*/ Бир зат бла асыры, мардадан озуп кюрешиу, анга кесин асыры бериу. – *Сейирсинирчады, ёзге рифма къарачай поэзияны аурууду.* Байрамукъланы Х., Назму бла жазсала, 15.

4. *кёч.* Переживание/ Жарсыу, къайгъы, тынгысызлыкъ. *[Зухура], Пазийге бир-эки кере барып, аны бла сёлешип, жюрегини аруууун ачаргъа, бу ишлеге инжилгенин айтып да кёргенди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 382. ❑ – *Къысдырмагъыз къолугъузну Чырайлыгъа, ариугъа, Жюрекде аруууугъузну Билмейдиле ариула.* "Жилтинле", 434.

▲ **Ауруунг тас (боллукъ)** *букв.*: да покинет тебя болезнь; выражает обращение/ "аурума" деген тилекни билдирген айланыу айтым. *[Мухаммат-Амин Биймурзагъа:] Да айт, ауруунг тас боллукъ, не хапарынг бар эсе да, тынгылайыкъ.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 176. ❑ *[Къаниятат жашына:] Айт, ауруунг тас, айт, мен огъаймы дейме сеннге.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 33. **Ауруунгу алайым** мой милый, мой роденький *(букв.: чтобы твоя болезнь перешла ко мне)*; обращение старших обычно к детям или молодым/ "жаным-кёзюм" дегенча эркелетген неда жалыннган магъанада жюрюген кийдирилген айтым. – *Ауруунгу алайым, аллындан айтайым да, бир тынгыла.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 9.

❑ **Ауруу юй** *арх. къарач.* Больница *Биргелей кёлтюрюп салдыкъ аны ауруу юйге.* Ёртенланы А., Жазгъанларыны сайламалары, 69. **Ауруу тап** заболевать, заработать болезнь/ бир затны хатасындан ауру, ауруп къал. *Хамитни атасы къазауатда ёлгенден бери анасы Залийхатны жюреги ауруу табып къалгъанды.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 125. ❑ *Ауруу тап-*

ханма темир машинаны ууундан. Ай игисагъан, ауузу толу ичип ёлюред Уллу Къарачайны буздан эсе суукъ сууундан. "Жюрек жырлайды", 7. **Ауруу тийди** заболевать, начинать болеть/ ауруп башлау. *Бузоулагъа ич ётген къыйын ауруу тийгенди.* "Алчыла", 148. ❑ *Бийсолтан, ёмюрде аурумагъанча анга аллай бир ауруу тийип, ол кюн окъуна тёшекге тюшдю.* "Шуёхлукъ", № 3, 101. **Аруууу тутду** у него начался приступ болезни/ адамны чархында болгъан аруууну къозгъалыуу, кючлениую. *Мазанны къоян аруууу тутду.* ☐ *[Магомет:] Быйыл майда мен, жюрек аруууум тутуп, Карачаевскеде больницагъа тюшдюм.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 116.

АУРУУЛУ *сыф.* Больной; болезненный, нездоровый/ Аруууу болгъан, саусуз *(адам). Аруулу адам. Аруулу сабий.*

АУУЗ *ат.* **1.** Рот; пасть *(у животных)*/ Адамны эм жаныуарланы тиллери, тишлери болгъан, ашазыкъ ашагъан жерлери. *Василий, фашистни тюбюне салып, аузуна кесини пилоткасыны къыйырын буштукъ этди.* Къудайланы Х., Бизни заманны адамлары,12. ❑ *[Мурадин:] Айыуну ачылып тургъан къара ауузунда жютю акъ тишлерин, къызыл тилин кёрдюм.* "Шуёхлукъ", № 44, 40.

2. Ущелье; долина *(напр. реки, горы)*/ Эки жаны да тау, къая болгъан тар къол. *Эл тургъан ауузну ариулугъундан адам къарап тоймаз.* Шауаланы М., Мурат, 5. ❑ – *Кесими таулу анама баш ура, Дунияда аналагъа баш урама, Тау ауузлагъа хурмет этип бара, Хар жерге да хурмет эте барама.* Къулийланы Къ., Юйюнге игилик!, 8.

3. Выходное отверстие *(напр., шахты)*; горло, устье/ Дорбунну, тешикни д.а.к. башланнган жери, эшик оруну; машокну, къапчыкъны д.а.к. затланы башларында тешиклери. *Эшик ачылгъынчы, кеслерин ауузлукъгъа ургъан жашла, дорбунну къарангы къара ауузу ачылгъанда, ичине алай ашыгъыш атламадыла.* Къобанланы Д., Таулада тарууш, 179. ❑ *Ол [Юсюп], битеу кючюн жыйып, жыгъылып тургъан адамны кётюрюп, басхычха тартады, люкну ауузу тардан, экиси да сыйынмайдыла.* "Коммунизмге жол", 1973, № 281.

4. Дуло, жерло *(орудия)*; калибр *(оружия)*/ Топну окъ чыгъыучу жери, тешиги. *Топну ауузу.*

5. Лезвие, острие/ Бир затны кесер ючюн хайырланылыучу адырланы жютю жанлары. – *Таулларыбыз кибик адамлыгъынга Малкъарынгда сын таш этип салгъанбыз, Къама ауузча, жютю кишилигинги Кесибизге нёгерликге алгъанбыз.* "Шуёхлукъ", № 46, 63.

▲ **Ауух ач 1)** принимать первую за день *(вечером, после появления первой звезды на небе)* пищу во время уразы *(поста)*/ оразаны кезиуюнде ахшам къарангысы киргенден сора ауузлан, аш аша. *[Мухамммат-Амин Абдул-Къадыргъа:] Ачдан къырылдынг, харип, ауух ач...* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 118; **2)** делать предложение, сватать/ тиле (къызны). *[Гыжы:] Сени къайгъынг болмаса, мен къыз сабийни юйюмден бир жары да иерик тюл эдим. А къыз, Фатийма, анга ауух ачмагъан жокъ эди.* Хубийланы О., Дерт, 63. **Ауух байла** начать держать уразу/ оразаны тутуп башла, оразаны тутаргъа ниет эт. *[Анасы къызына:] Тамбла ауух байлар кюндю, сен да ораза тутаргъа керексе.* "Огъурлу танг", 69. **Ауух бау** шнурок для завязывания мешка/ машокну, къапчыкъны, гыбытны башын къысыучу бау. *Хожа ол байны жашын машокга кийиргенди, башын ауух бау бла къаты къысханды.* Ёртенланы А., Насра Хожаны хапарлары, 13. **Ауузгъа тюш** стать предметом разговоров/ сёзге тюш, адамла сёзюнгю этип айланырча бол. *Ауузгъа иги бла тюшсенг, иги бла айтылырса,*

аман бла тюшсенг, аман бла айтылырса. (Нарт сёз.) **Аууздан айтылгъан** устный/ ауз бла, сёз бла айтылгъан, сёлешиннген, жазылмагъан. *Аууздан айтылгъан сёз. Аууздан айтылгъан халкъ творчество.* ▭ *Аууздан айтылгъан журналла, даулашла, обществолу-политика, эл мюлк эм башха темалагъа жораланнган сорууланы бла жууапланы ингирлери болгъандыла.* "Коммунизмге жол", 1973, № 46. **Ауз жара** рана, нанесенная словом/ ачы сёз салгъан жара. *Бычакъ жарадан ауз жара аман.* (Нарт сёз.) ❑ *Бычакъ жара бителир, ауз жара бителмез.* (Нарт сёз.) **Ауз жарыш** открыть рот/ ауз ачып. *[Зурум:] Махсют, жашым, энди ауузунгу жарып, кишиге жукъ айтма, жаханимге кетсинле.* Хубийланы О., Дерт, 119. ❑ *[Наныкъ:] Не Гыжы, не бизни келинчигибиз ауузларын жарып, бир сёз айтмайдыла.* Хубийланы О., Дерт, 241. **Ауз жел** слово/ адамны айтхан сёзю. *[Даум:] Тоба, Гыжы, къызынгы ауз желин менден къызгъанныкъса деп а акъылым жокъ эди.* Хубийланы О., Дерт, 161. ❑ *Шыбылача ётгюр болгъанды аны ауз жели.* "Жилтинле", 460. **Ауз жетдир** говорить *кому что-л.*, намекать/ биреуге бир затны юсюнден айт, сагъын. – *Зухура, ким болгъанынгы бек ариу билебиз. Келдинг эсе, ма алай къысыл да тур, бастанг болмагъан жерге къалагъынгы урма,– деп, сюелип даулаша тургъан жашланы бири ауз жетдиреди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 157. **Ауз кир эт** слегка закусывать/ бир кесекчик аша, ауузлан. *[Заммай Чомакга:] Хапарны артда айтырма, бир ауз кир этдир.* Къулийланы Х., Дорбунда ушкок атылды, 14, **Ауз къабын** 1) кусок хлеба *(или другого вида пищи)* для одного приёма в рот/ ауузгъа бир къабар тенгли гыржын неда башха зат. *Юмметмахамет жинк кибик къызарды, ауз къабыны сёзю бла бирге тамагъында къалды.* Тёппеланы А., Чамны да чам биледи, 105. ❑ *Ол ачыу Къайсынны, кёз жашлары бла ауз къабынын жибите, ичине кетгенди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 34; **2)** *кёч.* доход/ биреуге тюшген файда, хайыр. *[Сафар Чомургъа:] Тюзю, мен жаратылгъанлы бир адамны ауз къабынына жутланмагъанма, заранымы жукъдурмагъанма.* Хубийланы О., Дерт, 52. **Ауз къара тут** быть в обиде на *кого-л.* и в результате не разговаривать с ним/ бир зат бла кёлкъалды болуп, биреуню жаулап, анга сёлешмей айлан, андан тил тут. *[Хажибек Дауумгъа:] Тапсына эсенг а, ала, жаш адамла, бир бирлеринден жанлап, ауз къара тутуп айланмасынла да, сёлешсинле.* Хубийланы О., Дерт, 132. ❑ – *Сылтау болмагъанлай ауз къара тутуп нек тебирейсе?– деп, Зухура, жюрексинип, сёзлени бир бири ызындан басындырды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 188.

Ауз къобуз губная гармоника/ ауз бла юфгюрюп согъулуучу къобуз. *Артыкъсыз да бек пристав, бир кесекчик ичсе, кеси, ауз къобуз согъуп, каскача чынгап тебирейди.* Байчораланы М., Уллу Къарачайда, 26.

▲ **Ауз марда** цена, устанавливаемая торгующим за свой товар/ сатыучу кесини сатхан затын къаллай бирге сатаргъа айта эсе да, аллай бир хакъ. *Айт ауз мардангы сен, Ма санап берейим мен",– Деп, ачханы къолгъа атып, Умар кесин алдатып, Сатып ийди Къошбаны.* "Жарыкъ жолда", 62. ❑ – *Эй, ауз мардасын берирме Сеннге келечилик айтханнга.* "Къарачай халкъ жырла", 210.

❑ **Ауз суу** слюна/ адамны эм жаныуарны ауузунда ашны, азыкъны мылы этерге жарагъан суулары, шытылары. *Ол аш юйню ачхан сайын андан бери сохан ийис уруп, Муртазны ауз сууларын келтиртеди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 78. ❑ *Кёгетлени, жаш къозу этни ийиси Мусосну ауз сууларын келтиредиле.* Толгъурланы З., Айыуташ, 23.

Ауус творчество устное народное творчество/ халкъны ауузда жюрюген чыгъармачылыгъы *(жомакъла, элберле, нарт хапарла д.б.). Къарачай халкъны ауус творчествосунда нарт сёзле уллу орун аладыла.* "Эртте биреу бар эди", 7. ❑ *Байды, сейирди къарачай халкъны ауус творчествосу.* "Эртте биреу бар эди", 5.

▲ **Ауус чайкъамды эт** вмешивать *кого-л.* в неприятный разговор, унижать/ керексиз сёзге къошуп, сындыр. *[Берхан:] Къартлыгъымда мени ауус чайкъамды этип къойдула да.* Хубийланы О., Аманат, III, 89. **Ауузу ачылып къалды** он остолбенел от удивления или возмущения/ бир затха сейирсиннгенден, ачыуланнгандан, симсиреп, жукъ айталмай къал. *Ол сейирлик хапарны эшитгенлей, Зурумну ауузу ачылып къалды.* **Ауузу бармайды (батмайды)** у него язык не поворачивается/ бир затны айтыргъа кёлю бармау, тили айланмау. *Болса да ол, Бийбертни алай мудах болуп, не эсе да бир жашырын ишни билдирирге ауузу бармай тургъанын эслеп, жумушады.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 38. **Ауузуна алмайды** *угъайл./* в рот не берёт (спиртные напитки)/ ичгини ахырда ичмейди. *– Угъай, къарындашым, къысма. Энди мен аны [аракъыны] ауузума да алмайма,– деп, Ислам стаканны къолуна алыргъа унамады.* "Коммунизмге жол", 1978, № 134. ❑ *Тахир Омаргъа:] Да ауузунга алмазгъа айта эдинг да! Нек ичесе?"* "Коммунизмге жол", 1978, № 227. **Ауузуна ашады** он сильно отругал *кого-л./* бек урушду, къаты урушду. *– Сен манга, къуругъан терекни чапыракъларыча, ёлюм балчыгъына бата бараса дерге керек эдинг,– деп, ол [Къасбот] эфендини ауузуна ашап къоя эди.* Хочуланы С., Хапарла, 69. **Ауузуна келгенни артха салмады** он отругал *кого-л.* на чем свет стоит/ билген аман сёзлерин айтып урушду. *Эфенди сохтасына ауузуна келгенни артха салмай айтды.* (Фольк.) **Ауузуна кирит сал** затыкать ему рот/ сёлешдирме, сёлеширге къойма. *– Алан, сен аны [Иссаны] ауузуна кирит нек саласа, бир иги зат айтырыкъ эсе уа?!– деди Мустафа стол тамататагъа [Абдулгъа].* "Коммунизмге жол", 1972, 148. **Ауузуна къаратады** он привлекает внимание слушателей своим красноречием или сквернословием/ уста сёлешип, адамланы эслерин кесине бурады. *Асыры иги сёлешгенден, поэт адамланы кесини ауузуна къарата эди.* ❑ *Элни ауузларына къаратып, полициячыла адамланы намысларына ушамагъан сёзлени айта эдиле.* **Ауузуна чабады** он прерывает *чью-л.* речь, не дает говорить/ сёлеше тургъан адамны сёзюн бёледи, сёз айтып, сёлеширге къоймайды. *Къанамат орунунда тынчлыкълы туралмай эди, алай а кесинден тамадаланы ауузларына чабаргъа уяла эди.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 300. ❑ *Эринчекле, жалкъаула Адалны ауузуна чабып, даулашып, сёлеширге къоймай, талай кере чамландырдыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 139. **Ауузун ачмагъанды** он не промолвил ни слова/ бир зат да айтмагъанды, тынгылап къойгъанды. *[Аминат:] Мисирхан мени юсюмден сизге кёп зат айтханды, аны ючюн мен анга ауузуму да ачмагъанма.* "Коммунизмге жол", 1973, № 214. **Ауузунда къууту болгъанча** он *(она)* как *(будто, словно, точно)* воды в рот набрал *(набрала)*/ жукъ да айтма, сёлешме, тынгылап тур. *Не Жулдуз, неда Марзият, ауузларында къууутлары болгъанча, бир зат да айтмай, коридорда сюелгенлей турдула.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 43. ❑ *Жашла, ауузларында къууутлары болгъанча, тынгылайдыла, ахшыды, аманды деп абаданланы кёллерин жапсарырча сёз къошмайдыла.* Шауаланы М., Мурат, 158. **Ауузунда къылычы болгъан** умеющий искусно говорить/ къаты сёлеше билген, ётгюр сёзлю. *Районну прокурору ауузунда къылычы болгъан адамды.* **Ауузундан от чачылады** *къ.* **ауузу**

от чагъады. *Даулашханда Идрисни ауузундан от чачыла эди.* **Ауузундан сютю тёгюле турады** у него(неё) молоко на губах не обсохло/ абериден терен ангылауу эм сынауу жокъду, жаш адамды. – *Абдуллахны ауузундан сютю тёгюле турады, ол андан не ангылайды!– деди атасы.* **Ауузундан тюшюрмейди** *угъайл.* **1)** в сочетании со словами, обозначающими лица: он *(она) кого-л.* часто вспоминает/ адамны кёргюзтген сёзле бла байланып келсе, "таймай сагъынып турады, къуру да айтып турады" деген магъанада жюрюйдю. *Хауа Мажирни ауузундан тюшюрмейди*; **2)** в сочетании со словами "сигареты", "хлеб" и т. п. обозначает: он постоянно курит, ест и т. п./ "тютюн", "гыржын" дегенча сёзле бла келсе, "къуру да тютюн ичгенлей, ашагъанлай турады" деген магъанада жюрюйдю. *Хызыр, жашыны замансыз жоюлгъанын эшитгенли, тютюнюн ауузундан тюшюрмейди.* **Ауузунда сууу болмай** *угъайл.* не евши, впроголодь/ ачлай, жукъ ашамай; ач къарангы. **Ауузунда сууу жокъду** у него маковой росинки во рту нет/ жукъ ашамагъанды, ачды. *[Аскер къатынына:] Бюгюнлю бери ауузумда сууум жокъду. Бир жукъ ашат, маржа.* "Коммунизмге жол", 1969, № 219. **Ауузун тут** выиграть *кого-л.* в споре/ даулашда, сёз бла хорла. *Дауум, Хасанны анга жазгъан письмосун кёргюзтюп, къызланы ауузларын тутду.* **Ауузунга бал** твоими устами да мёд есть/ иги хапар айтхан адамгъа алгъыш этер, ыразылыгъын билдирир ючюн хайырланылады. – *Манга бу хапарны айтхан ауузунга бал,– деди Омар Сюлеменнге.* **Ауузунгу жап** *къ.* **ауузунгу къыс.** – *Зарият келеди, ауузунгу жап!– деп, къатынладан бири Шахийни сёзюн бёлдю.* Ёзденланы А., Саният, 67. **Ауузунгу къыс** держи язык за зубами/ сёлешме, жукъ айтма, шум бол. *[Жанкёз къатынына:] Не-е-е! Не затланы сёлешип башлагъанса? Бусагъат ауузунгу къыс! Мени тендирсенг, халими билесе!* Къобанланы Д., Таулада тауушь, 131. **Ауузунгу тый 1)** ауузунгу къыс (*къ.* **ауув**). – *Мени къоркъуум жокъду, ауузларын тыймагъанла уа исси къабарла,– деп, Чомур биягъынлай [къолун] кётюрдю.* Хубийланы О., Дерт, 8. ❑ – *Не уа къарыусуз, жангыз къарт къатыннга бир челек суу алып бергенни не бедишлиги барды?– десем, аланы ауузлары тыйыла эди.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 10; **2)** не есть, не пить/ ашама, ичме. *Кёзюнг ауруса, къолунгу тый, къарынынг ауруса, ауузунгу тый.* (Нарт сёз.) ○ **Ауузунгу чайкъа** *букв.* сполосни свой рот; бери свои слова обратно/ айтханынга сокъуран, тобагъа къайт, сёзюнгю артха ал. – *Алай айтыргъа айыпды, ауузунгу чайкъа,– деди Асхат гитче къарындашына.* **Ауузу от чагъады** он метает громы и молнии/ болмагъанча ачыуланып сёлешеди. *Огъурлуну [адамны] келечиси, сёзчю къатын, ауузу от чагъа, юйден чыкъды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 260. ❑ *Дайпур, ауузу от чагъа,... секирип, ёрге турду.* "Огъурлу танг", 186. **Ауузу тутулду** у него язык отнялся/ сёлешалмай къалды. *Адиу соруу этип башлагъанда, Чомайны ауузу тутулуп къалды, къалтырады, бети къызарды.* (Фольк.)

АУУЗАЧЫКЪ *сыф. сёл. тил. къ.* **ачыгъауув.** *Мурат, асыры ауузачыкъдан, ата-анасы айтханны адетли ангылаялмагъанды.* ❑ – *Сенлай ауузачыкъгъа ангылатхан алай тынч тюйюлдю,– деди атасы жашына.*

АУУЗДАН *хал. сёзл.* Устно/ Жазмагъанлай, кёлден. *Школчуланы аууздан айтыуларында бек магъаналысы эм багъалысы пейзажны тюз айта билиулери эди.* "Шуёхлукъ", № 33, 98. ❑ *Грамматика жорукъла кёбюсюнде аууздан айтылгъан бла окъуладыла.* "Коммунизмге жол", 1971, № 171.

АУУЗЛАН[1] *эт. къ.* аша **1.** *Былайда тартыныу, буюгъуу, уя-*

лыу болса, кесек заманнга ким да ауузланып чыгъаллыкъ тюйюлдю. Хубийланы О., Аманат, I, 27. ❑ *– Орамгъа чыкъдым да, ауузланыр муратда аш юйлени бирине кирдим.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 13.

АУУЗЛАН [2] *эт.* Давать слово/ Сёз бер. *Къош башчы да, къошчула да итни ол тилегенлеге берирге ауузландыла.* (Фольк.) ☐ *[Мыртаз:] Къыз кеси ауузланнган эсе, биз не этерикбиз... Акъылбалыкъ болгъан адам бусагъатда башына кеси иеди.* Хубийланы О., Дерт, 181–182.

АУУЗЛАНДЫР *эт. понуд. от* **ауузлан** [1]/ Ауузлан [1] дегенни *къатланыучу айырмасы. Къонакъны къонакъ юйге элтдиле, ашарыкъ этип, ауузландырдыла.* (Фольк.) ☐ *Къонакъны ауузландырдыла, ызы бла хапар башланды.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 254.

АУУЗЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **ауузландыр**/ Ауузландыр дегенден *этим ат. Къонакъланы ауузландырыу. Сабийлени ауузландырыу.*

АУУЗЛАНЫУ [1] *и. д. от* **ауузлан** [1]/ Ауузлан [1] дегенден *этим ат. Жассы болгъандан сора, къошчула ауузланыу къайгъыгъа кирдиле.* ❑ *Хар кюн сайын кезиуюнде ауузланыуну саулукъну сакълауда магъанасы уллуду.*

❑ **Ауузланыучу юй** закусочная/ адамла ашаучу ара аш-азыкъ юй. *Элде жангы ауузланыучу юй ишленнгенди.*

АУУЗЛАНЫУ [2] *и. д. от* **ауузлан** [2]/ Ауузлан [2] дегенден *этим ат. Ол затха къызны ауузланыууна адамла бек сейир эте эдиле.*

АУУЗЛУ *сыф.* Языкастый, зубастый, речистый, острый на язык/ Ётгюр сёзлю, уста сёлеше билген. *Ой, къой, бар эди анда бир ауузлу, Уллу болса, болур ол бир тауушлукъ.* "Нартла", 34. ❑ *"Ким сёз бергенин, ким жуукъ боллугъун ангыласагъыз, кеси ауузу бла айта турады",– деди къызны билегинден тутуп тургъан ауузлу къатын.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 258.

АУУЗЛУКЪ *ат.* Удила/ Жюгенни атны ауузуна кийдирилирге темирден этилген кесеги. *Хамит да, атыны ауузлугъун бошлап, къамичини сыртына аяусуз тийдирип башлады.* Биджиланы Б., Жюрекни ауазы, 46. ❑ *Ат а, ауузлугъу да зынгырдай, кём-кёк кырдыкны шатык-шатык отлайды.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 295.

АУУЗЛУЛУКЪ *ат.* Языкастость, зубастость, речистость/ Уста сёлеше билмеклик, ётгюр тиллилик. *Жаш ауузлулугъу бла кимни да женгип кете эди.* ❑ *Ауузлулукъ ётгюрлюкдю.*

АУУЗСУЗ *сыф.* Бессловный, молчаливый; безответный/ Жууаш, жууап эте билмеген, айтырын керекли жерде тийишлисича айталмагъан. *Асыры ауузсуздан, къыз билгенин да ангылаталмады.*

АУУЗСУЗЛУКЪ *ат.* Бессловесность, молчаливость; безответность/ Жууашлыкъ, айтырын керекли жерде тийишлисича айталмагъанлыкъ, ётгюрлюлюгю жетмегенлик. *Ауузсузлукъ адамны кёп затдан жарты къояды.*

АУУКЪ *ат.* Время, пора/ Заман, кезиу. *Ол ауукъда не десе байны бармагъы, Шерият, закон бола эди аны жагъы.* "Жюрек жырлайды", 19. ❑ *[Зайнаф] къолларым, бутларым къыркъылып, диванга чёгюп, бир ауукъгъа турдум.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 56.

АУУЛ *ат.* Аул, село/ Эл, журт. *Ауздан учхан ауулда эшитилир.* (Нарт сёз.) ○ *Ахлуларына жолугъуп, ауулда Къайгъы жокъгъа*

къууанадыла бирле, Бирле уа, жарсыу жюклери ауурдан, Ахтынадыла, амал жогъун биле. Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 80. ❑ *Къар тохтамагъан къаяла тюбюнде Мени сакълап тургъан туугъан ауулум, Кечеледе Чегем черек ёкюрген, Къыш жумушакъ къар жаууучу ауулум.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 68.

АУУР *сыф.* **1.** Тяжелый *(по весу)*/ Базманда кёп тартхан, уллу ауурлугъу болгъан; антоними: женгил 1. *Эшекни жогю ауур болса, жоргъа болур.* (Нартсёз.)○ *Самолётланы ачы сызгъыргъан, улугъан таушларындан аланы ауур жюклери болгъаны танылады.* Хубийланы О., Аманат, 1, 175. ❑ *Кесек заманны ичинде суукъ аязчыкъ уруп, ауур булутла, кеслерин кёлтюралмай, сыртлагъа бауурларын саладыла.* "Ленинни байрагъы", 1971, № 72.

2. *кёч.* Трудный, сложный/ Тамамлар ючюн уллу къыйын салынырга керекли, къыйынлыкъ сынатхан *(иш). Нартла хар жыл сайын кюз артында Фукга этден, мирзеуден ауур жасакъла берип тургъандыла.* (Фольк.) ▭ *Фермаланы асламысында ауур ишле хауа кюч бла тамамланырыкъдыла.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 398.// Исполненный трудностей и т. п./ Къыйынлыкъ, зарауатлыкъ сынатхан *(жашау). Замансыз заманда ауур жашауундан тарыкъгъанча, бауда эшек созуп окъуду.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 194.

3. Грузный, неизворотливый/ Тирилиги болмагъан *(адам). Алий ауур адамды. – Мен ауур адамма, сизни бла тенг атлаялмайма,– дей эди ата жашлагъа.*

АУУР II *хал. сёзл.* Тяжело/ Кючден-бутдан, къыйналып. *Жашла экиси да къыстау келирге кюрешген болурла: терлепдиле, ауур-ауур солуйдула.* Толгъурланы З., Айыуташ, 38. ❑ *Орта бойлу базыкъ саплы Борис, тынгылагъанлай, алма терек тюбюнде узун шинтикни къыйырына ауур чёкдю.* Ахматланы И., Боранда, 19.

❑ **Ауур атлет** тяжелоатлет/ ауур атлетика жаны бла кюрешиучю спортчу. *Бизни ауур атлетлерибиз чемпионла болгъандыла.* **Ауур атлетика** тяжёлая атлетика/ спортну спортчула ауур жюкню *(гирини, штанганы, гантельлени)* кётюрюрге юйрениучю тюрлюсю. *Республикабызда ауур атлетиканы айнытыугъа уллу эс бурулады.* ▭ *Ол жыллада динамочула женгил эм ауур атлетика, футбол, гимнастика эм бокс бла кюрешгендиле.* "Коммунизмге жол", 1976, № 37. **Ауур бол** беременеть *(о женщине)*/ бууаз бол. *Келин, ауур болуп, ата юйюне къайтады.* **Ауур промышленность (индустрия)** тяжёлая промышленность *(индустрия)*/ ишлеп чыгъарыуну кереклерин мажарыучу промышленностну бёлюмлери барысы да биргелей. *Ауур промышленность арт жыллада бютюнда терк атламла бла айныйды.*

▲ **Ауур тийди** тяжело воспринимать/ жюрегин къыйнады, жарсытды. *Къызчыкъгъа атасыны сёзлери ауур тийдиле.* "Огъурлу тангъ", 170. ❑ *Анга [Маржаннга] эрини айтханы ауур тийди.* "Коммунизмге жол", 1976, № 209.

АУУРЛАН *эт.* **1.** Тяжелеть/ Алгъындан ауур бол. *Шардагъы жылыннган хауа аз-аз суууду, шар ауурланып башлады...* "Естествознание", 64. ❑ *Жюзюм терекле, ауурланып, Къазыклагъа бауурланып, Жатадыла шындык болуп.* "Жинтинле", 274.

2. *кёч.* Объедаться, переедать/ Мардасындан кёп ашагъанны хатасындан ауру. *Ала, байла, Чумлу Камда мал ауурланса да, Ибрахимден кёредиле.* "Шуёхлукъ", № 59, 83. ❑ *Бюгече ол [Заммай], мыллыкдан ауурланнган бёрюча, чийли-бишли этден мухар къарынын тойдургъанды.* Къулийланы Х., Дорбунда ушкок атылды, 91.

АУУРЛАНДЫР *эт. понуд. от* **ауурлан**/ Ауурлан дегенни *къатланыучу айырмасы. Сабийле ёгюзлени, клеверге бошлап, ауурландырдыла.*

АУУРЛАНДЫРТ *эт. понуд. от* **ауурландыр**/ Ауурландыр дегенни *къатланыучу айырмасы.*

АУУРЛАНДЫРТЫУ *и. д. от* **ауурландырт**/ Ауурландырт дегенден *этим ат.*

АУУРЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **ауурландыр**/ Ауурландыр дегенден *этим ат. Бузоуну, ийнекге бошлап къоюп, ауурландырыу. Ийнекни, чыкъ клеверге бошлап, ауурландырыу.*

АУУРЛУКЪ *ат.* **1.** Тяжесть, вес/ Бир затны базманда къаллай бир тартханы. *Атына миндире эди да, ауурлугъунгу салма дей эди.* (Нарт сёз.) *Ауурлукъну жер кётюрюр, къыйынлыкъны эл кётюрюр.* (Нарт сёз.) ○ *Фаэтон сокъмакъ жолда шош чайкъалады, анга кёре уа, Сафарны боюну бёркюню ауурлугъун тыялмагъанча, башы эки жанына кезиу-кезиу ауады.* Толгъурланы З., Эрирей, 132.

2. *кёч.* Тягость, бремя, обуза/ Къыйынлыкъ. – *Алай а мен кишиге да ауурлукъ жетдирирге сюймей эдим.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 57. ❑ *Бурун Къарачайда къызланы юйге ауурлукъгъа санасала да, Ибрай къызларына жашындан аз къууанмай эди.* Хубийланы О., Адамла, 13.

3. *кёч.* Беременность *(о женщине)*/ Тиширыуну бууаз халы. *[Жамий:] Ол кече окъуна мен, ауурлугъумдан онгсуз болуп, больницагъа тюшдюм.* Кацийланы Х., Мухаммат, 64. ❑ *– Юсюнгде да ауурлугъунг бла неге айлана эдинг, харип,– деди аппа анга [Шамкъызгъа], къайтып келе.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 68.

4. Более половины *(дня, ночи и т. п.)*/ Кёбюсю, жарымындан асламысы *(сёз ючюн, кюнню, кечени, айны). Хар ким кёлюндегин айта, бир бирине эришгенден, чам эте, кече ауурлугъу кетгинчи олтурдула.* Хубийланы О., Аманат, I, 148. ❑ *– Жаз башы кюнню ауурлугъу кетип, ингир салкъыны айланнганлай, мен арбазда кесим орнатхан терекчиклеге суу къуяргъа чыкъдым.* "Шуёхлукъ", № 47, 83.

▲ **Ауурлугъу болгъан [тиширыу]** беременная *(о женщине)*/ къарыны болгъан, бууаз. *Ауурлугъу болгъаннга ауур иш жарашмайды.* ❑ *Аны [Гансны] аллында... ауурлугъу болгъан тиширыу сюеле эди.* Тёппеланы А., Ташыуул.

АУУРСУН *эт. къ.* **къыйынсын.** *[Азамат:] Быллай кюнюмде тартынмай, ауурсунмай, юйюме келип, Халал туз-дамымдан бисмилля этип, намысымы, сыйымы кёргенлеге минг берекет болсун.* Лайпанланы С., Гургумлу, 170. ❑ *[Къасботну] киши сау басхычындан тутаргъа, танг къарангысы бла дууасына жюрюрге ауурсунмады.* Толгъурланы З., Къызгъыл кырдыкла, 74.

АУУРСУНДУР *эт. понуд. от* ***ауурсун***/ Ауурсун дегенни *къатланыучу айырмасы. – Ол алай этерик тюйюл эди, сенсе аны ауурсундургъан,– деди Омар жашха.* "Коммунизмге жол", 1969, № 65.

АУУРСУНДУРУУ *и. д. от* ***ауурсундур***/ Ауурсундур дегенден *этим ат. Биреуню бир ишге ауурсундуруу.*

АУУРСУНУУ *и. д. от* ***ауурсун***/ Ауурсун дегенден *этим ат. Атаананы сёзюн ауурсунуу айыпды.*

АУУРСУНУШ *эт. взаимн.-совм. от* ***ауурсун***/ Ауурсун дегенни *араш айырмасы. Османнга изеуге барыуну нек эсе да ала экиси да ауурсунушдула.*

АУУРСУНУШУУ *и. д. от* ***ауурсунуш***/ Ауурсунуш дегенден *этим ат. Изеуде чалгъы чалыуну ауурсунушуу.*

АУУСУЛ *ат. мед.* Стоматит/ Ауузну ичи, суукъ тийип, къызарып ауругъан ауруу. *Тили бла хырс тузну жалагъанда, туз, малны тилин сыдыра, ауузун ауусул этеди, микроблагъа жол ачады.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 19.

АУУУ *и. д. от* **ау** [2]/ Ау [2] дегенден *этим ат. Туристлени ауушдан ауулары, къарны да жауп башлагъаны болду.* ❑ *Чынар терекни ауууу.*

АУУШ [1] *ат.* Горный перевал/ Тау, къая башында бир жанындан бирси жанына ауаргъа жер, аллай жол. *Тау элге жау чапса, тёгерекден ауушла бла келип, бир бирге болушуп тургъандыла.* Гадийланы И., Санга айтама, 61. ❑ *Сууладан ётюп, ауушладан ауып, Къар уруп кирди Нальчикге бюгече.* Къулийланы Къ., Жангы китап, 17.

АУУШ [2] *эт. къарач.* **къ.** ёл **1.** *Адам замансыз ауушханнга бары да мудахдыла, аны бла ёмюрден ахыргъа айырылгъан тынч тюйюлдю.* Кацийланы Х., Тамата, 119. ❑ *Анагъыз жюрек ауруудан ауушду, ол дуниясы жарыкъ болсун.* Хубийланы О., Аманат, III, 22.

АУУШ [3] *эт.* **1.** Ходить вразвалку, покачиваясь/ Жан-жанынга ауып, жантайып атла, жюрю. – *Сен артыкъ бек да махтанма, къызчыкъ, Ма ары-бери ауушуп, Ызымдан сенлай кёп къыз жюрюйдю, Чурукъларын тауусуп.* Къулийланы Х., Жылла озадыла, 59. ❑ – *Османы, эки жанына ауушуп, кючден атлай, чайныйден чыкъгъанын кёрдюм.* Шуаланы Х., Кюйген тап, 74.

2. Колебаться, быть нерешительным, неустойчивым в мнениях, решениях/ Экили, арсар бол. *Петро, эки властьда да къагъытчылыкъ этгенликге, ары да, бери да ауушуп айланнган адам тюйюл эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 335. ❑ *Ол [Солтанбек] халкъны тауушлукъ сюйген, бир затдан къоркъуп билмеген, жангы жашаугъа чексиз къаты ийнаннган, тутхан ишин ауушмай бардыргъан тау тулпар болгъанды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 179.

АУУШ [4] *эт. взаимн.-совм. от* **ау** [2]/ Ау [2] дегенни *араш айырмасы. Жашла, арып келип, экиси да диваннга ауушдула.* ❑ *Экскурсиячы къауумла сыртдан ауушдула.*

АУУШДУР [1] *эт. къарач.* **1.** *къ.* **алыш** [2] *(1-чи магъ.) – Атам, атларыбызны ауушдурайыкъ, бу тынч атха сен мин,– деп, Хамит атыны жюгенин кесине тартды.* Хубийланы О., Аманат, I, 155. ❑ – *Мен эрлай ууаныкчыкъны чартлатып барайым да, мирзеучюкге ауушдуруп келейим...* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, 1, 184.

2. *къ.* **алыш** [2] *(2-чи магъ.) [Омар:] Къыш кюнлени биринде терезени сыннган кёзюн ауушдурайым деп, атамы алмазын тиледим.* "Огъурлу танг", 105.

3. *кёч. къ.* **алышындыр** **4.** *Жылла, бир бирни ауушдура, женгил озадыла.* "Огъурлу танг", 105.

АУУШДУР [2] *эт. понуд. от* **аууш** [2] / Аууш [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Халкъны душманлары тюзлюк ючюн кюрешген кёп адамны ауушдургъандыла.*

АУУШДУР [3] *эт. понуд. от* **аууш** [3]/ Аууш [3] дегенни *къатланыучу айырмасы. Тёбентин ургъан жел будай сабанланы ары-бери ауушдурады.*

АУУШДУРТ [1] *эт. понуд. от* **ауушдур** [1]/ Ауушдур [1] дегенни *къатланыучу айырмасы. Хасан,*

къоймай, къыса кетип, мени атымы кесини тайына ауушдуртханды.

АУУШДУРТ [2] *эт. понуд. от* **ауушдур** [2]/ Ауушдур [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашларын ауушдуртса да, акъ офицер къарт Харуннга бой салдыралмады.*

АУУШДУРТ [3] *эт. понуд. от* **ауушдур** [3]/ Ауушдур [3] дегенни *къатланыучу айырмасы. Ичгиге кесин ары-бери ауушдуртуп айыпха къалыу бедишлик ишди.*

АУУШДУРТУУ [1] *и. д. от* **ауушдурт** [1]/ Ауушдурт [1] дегенден *этим ат. Атланы ауушдуртуу.*

АУУШДУРТУУ [2] *и. д. от* **ауушдурт** [2]/ Ауушдурт [2] дегенден *этим ат. Душманны ауушдуртуу.*

АУУШДУРТУУ [3] *и. д. от* **ауушдурт** [3]/ Ауушдурт [3] дегенден *этим ат. Кёп ичирип ары-бери ауушдуртуу.*

АУУШДУРУЛ [1] *эт. страд. от* **ауушдур** [1]/ Ауушдур [1] дегенни *зорлаучу айырмасы. Отлукъ бла энергетиканы, сырьё бла материалланы аз хайыр берген къауумлары кёп хайыр бергенле бла ауушдурула барадыла.* ☐ *Паспорт адам хаман жашаргъа деп жазылгъан жеринде бериледи неда ауушдурулады.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 138.

АУУШДУРУЛ [2] *эт. страд. от* **ауушдур** [2]/ Ауушдур [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Сатлыкъланы зараны бла кёп адам ауушдурулгъанды.*

АУУШДУРУЛ [3] *эт. страд. от* **ауушдур** [3]/ Ауушдур [3] дегенни *зорлаучу айырмасы. Кечени узуну жел уруп, терекле ары-бери ауушдурулуп тургъандыла да, кёгетлери чийлей жерге агъып къалгъандыла.*

АУУШДУРУУ [1] *и. д. от* **ауушдур** [1]/ Ауушдур [1] дегенден *этим ат. Аппа жашланы ашыкъларын ауушдурууларына сейир этип къарайды.* ☐ *Биз бир бирни солургъа ауушдурууну малланы санап, саулугъуна къарап, тинтип, алай бардыргъанбыз.* "Алчыла", 42.

АУУШДУРУУ [2] *и. д. от* **ауушдур** [2]/ Ауушдур [2] дегенден *этим ат. Къартланы бла сабийлени ауушдуруу немецли фашистлени налатлыкъ ишлеринден бири болгъанды.*

АУУШДУРУУ [3] *и. д. от* **ауушдур** [3]/ Ауушдур [3] дегенден *этим ат. Ингир алагъа биягъы жел тереклени, биченликлени, сабанланы ары-бери ауушдуруууун башлады.*

АУУШУН *эт. къарач.* **1.** *къ.* **алышын 1.** *Магомет Рахатлыкъны совет фондуну ауушунмай таймаздан ишлеп тургъан председатели Борис Полевой бла ушакъ этеди.* "Ленинни байрагъы", 1975, № 234. ❑ *– Атам анда ачлыкъ жетгенин, кийимлери жыртылып, юслеринден тюшгюнчю ауушунмай тургъанын... айтып тебиресе, жюрегим титирей эди.* Хубийланы О., Аманат, I, 83.

2. *къ.* **алышын 2.** *Сменала ауушуннган кёзюуде ишни тохтатхан адет жокъду бу участокда.* "Ленинни байрагъы", 1971, № 40.

АУУШУНУУ *и. д. от* **ауушун**/ Ауушун дегенден *этим ат. Ишчи сменаланы ауушунуулары.*

АУУШУУ [1] *и. д. от* **ауушш** [2]/ Ауушш [2] дегенден *этим ат. Замансыз ауушуу. Талай заманны больницада жатып ауушуу.*

АУУШУУ [2] *и. д. от* **ауушш** [3]/ Ауушш [3] дегенден *этим ат. Жолда бара туруп эки жаныма ауушуу. Кеф болуп, ары-бери ауушуу.*

АУУШУУ [3] *и. д. от* **ауушу** [4]/ Ауушу [4] дегенден *этим ат. Аналары жашларыны, ишден келе келгенлей, орундукъгъа ауушууларын жаратмайды.* ❑ *Эришип, сыртладан ауушуу.*

АУЧУ *ат.* Рыболов/ Ау бла чабакъ тутуучу адам. Чабакъчы. *Совхозну ауучулары чабакъ тутуу жаны бла планларын артыгъы бла толтургъандыла.*

АФЕНДИ *ат. къарач. къ.* **эфенди.** *Къойланы эркечлери алда баргъанча, эм алларында эфенди, аны сол жанында элни старшинасы чайкъала келедиле.* Апаланы Х., Къара кюбюр, 10. ❑ *Кёп дарий, жибек бермесек, афенди ёлюк къатына бармайды.* "Къарачай халкъ жырла", 50.

АФЕРИСТ *ат.* Аферист/ Законсузлукъ, айыплы, алдаулу, хыйлалы ишле этиучю адам.

АФЕРИСТКА *ат.* Аферистка/ Аферист тиширыу. *[Зурум:] Ол аферистка [Зоя] амалтын ишлерге тюшгенимни чала-къула эшитип, аны [Назирни] жюреги къыйнала болурму?* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 33.

АФИША *ат.* Афиша/ Концерт, кинофильм, лекция дагъыда башха аллай зат боллугъуну юсюнден уллу харфла бла жазылып, кёрюнюрча жерге тагъылыучу билдириу. *Областыбызны ара шахарында уллу спорт эришиу боллугъун билдирген эдиле афишала, газетле, радио.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 121. ❑ *Августну концерт афишаларында чыганлы жырла, тепсеуле да унутулмагъандыла.* "Коммунизмге жол", 1972, № 116.

АФОРИЗМ *ат.* Афоризм/ Бир энчи оюмну билдирген терен магъаналы къысха айтыу. *Кязимни битеу поэзиясында къысха афоризмледе жютюлюк кючлюдю.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 73. ❑ *Поэтни бир-бир афоризмлери да шаркълы акъылманланы акъыл сёзлерин эсге тюшюредиле.* "Шуёхлукъ", № 30, 120.

АФРИКАЛЫ *ат.* Африканец/ Африкада жашагъан, ол жерли адам. *Африкалыланы тепсеу усталыкълары. Африкалы тиширыула.* ☐ *Институтну алимлери къыралны жер байлыкъларын, африкалы халкъланы историяларын, тиллерин эм жашауларын тинтедиле.* "Коммунизмге жол", 1979, № 55.

АФФИКС *ат. грам.* Аффикс/ Сёзню, анга къошулуп, жангы сёз къураучу неда аны грамматика магъанасын тюрлендириучю кесеги; жалгъау. *Атдан, этимден сёз къурауда жыйымдыкъ аффиксле къошулуп, тюрлю-тюрлю атла къураладыла.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 79.

АФФИКСАЦИЯ *ат. грам.* Аффиксация/ Аффикслени сёзню тамырына бир бири ызларындан жалгъанып барыулары. *Аффиксация тюрк тилледе сёз къурауну баш мадарыды.*

▲ **АХ** [1]: **Ахы кетди** он сильно испугался, перепугался/ бек къоркъуду; жаны кетди. Ах деген сёз кеси аллына жюрюмейди. – *Ахым кетди, мен къачдым, Чабырларымы чачдым, Бармакъларымы ачдым.* Ахматланы А., Жаз келди, 54. ❑ *Мачаргъа тюртдюм сёлеше тургъан Зайнаф артха атлады, жунчуй, ахы кете, эшик жандан тутуп тохтады.* Тёппеланы А., Ташыуул. **Ахы къуруду** *къ.* **ахы кетди.** *Жалчыны ахы къуруду, эринин къапды, болса да буйрукъну толтурмай энди башха амалы болмады.* (Фольк.) ☐ *Аны эшитгенде, кишини ахы къуруду.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 285. **Ахын ал** сильно пугать, перепугать *кого*/ бек къоркъут, элгендир, жанын ал. *Бирси бийлеча, ол анга жумуш этген адамланы ахларын алмайды, ышаныусузлукъ этип, кёлле-

рин сындырмайды. Тёппеланы А., Жюз шаптал терек. ❑– *Ала [реактив топла] душманланы ахларын нечик ала эдиле.* Кацийланы Х., Мухаммат, 161.

АХ [2]: *межд.* Ах!, ох!, ой! *(выражает сожаление, испуг)*/ Адамны къоркъгъанын, сейирсиннгенин кёргюзтеди. *Биз Къарачайгъа къалай барайыкъ, Къарачай бизге жау эсе, Юч жылдан бери къагъыты жокъду, Ах, Люба, жаны сау эсе.* (Фольк.) ☐ *Ах, къалай бедишли сёзлени жаза турама мен былайда!* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 28.

▲ **Ах-тух эт** *къ.* **ахтын**; тух деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *Жаш жюрегиндеги ачыуун адамладан жашырыргъа кюрешеди, болса да аны ах-тух этип тургъанын ала барысы да кёредиле.*

АХА [1]: *межд.* Ага, ну/ Адамны бир затха къууанганын кёргюзтеди. *[Эмеген:] Аха, Сосурукъа алаймы этеди, ол а бош затды да!* "Къарачай халкъ таурухла", 5. ❑ *[Антон Ибрахимлагъа:] Аха, энди келгенигиз иги болду, кечге къалырсыз деп, къоркъуп тура эдик.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 195.

АХА [2]: *кес. бош тил.* Ага/ Хау, хо, алайды. – *Бу гюрюлдеген трактормуду?– Аха.* ❑ – *Тракторну кёресе да?– Аха.*

АХЛУ *ат.* Родственник/ Къан жаны бла жууукълугъу болгъан адам *(сёз ючюн: къарындаш, эгеч, эгечден туугъан д.а.к.). Жууукъгъа байлана, бир бирни таный, ахлу, тенг да алай табыла барады.* Къулийланы Х., Дорбунда ушкок атылды, 36. ❑ *[Йиналукъ Зурумгъа:] Алай ахлуларыбыз, эрттеден бери да сизникилени жарата келгендиле да, сени жууукъ юлюш этерге бек ыразыдыла.* Толгъурланы З., Эрирей, 28.

АХЛУЛУКЪ *ат.* Родственная связь между людьми, степень такой связи/ Адамланы бир бирге ата, ана, къайын дагъыда аны кибик башха жаны бла жууукълукълары. *Юйюрде мюлк юлешген заманда адамланы ахлулукълары эсге алыннганды, ансы юйюрде ким къаллай бир ишлегени хазна тергелмегенди.* "Шуёхлукъ", № 52, 53.

АХЛЫ *ат. къарач. къ.* **ахлу.** *– Межгитге жюрюп, намаз къылыргъа керексе, къайдам, дагъыда аны кибик дин ахлы адамгъа малынгдан берирге керексе,– дегенди къады.* "Къарачай халкъ таурухла", 127. ❑ – *Термилеме, ахлыма, ичим кюйюп.* Ертенланы А., Жазгъанларыны сайламалары, 13.

АХМАДИЙ *сыф. къарач.* Глуповатый, дурашливый/ Телирек, акъылсызыракъ. – *Кёремисе ол ахмадийни айтханын!– деп, ачыуланды Къалмукъ.* ❑ – *Сенича ахмадийге сёлеширге да сюймейме,– деп, кетди къыз.*

АХСУТ *ат.* **1.** Время до полудня, совпадающее с наступлением жары/ Кюн къыздырып, чыкъ къуругъан кезиу. *Кюн ахсутдан озуп, тюш кезиуге жанлай киришгенде, жашчыкъла, къойларын салкъын дуппургъа келтирип, кеслери дорбун ташны тюбюне жыйылдыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 43. ❑ *Кюн ахсутха жетди, хар жерде жыйынла ашаргъа, чалгъыларын тишерге тохтадыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 129.

2. Пища, принимаемая в это время/ Ол кезиуде ашалгъан ашазыкъ. *Кюн къыздырып, чыкъ къуругъанлай, чалгъычыла ахсутха къошха жыйылдыла.*

АХСЫН *эт. къарач. къ.* **ахтын.** *Къарт, терен ахсынып, башы мулхар бла жабылгъан кенг арбаздан чыгъып кетди.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 103. ❑– *Сен къарайса баш энишге, Кеси аллынга тартынып, Мен турама тюз къатынгда, Жууап излеп, ахсынып.* "жанкъылыч", 20.

АХТИГЕРИЙ *ат эск.* Балаган, къош, покрытый кошмой или шкурами овец и других животных/ Башы кийиз неда къой, кийик тери бла жабылгъан къош, балаган. *Уучула, кийиклени ёлтюрюп, терилеринден ахтигерий этип, этлеринден ашап, тоюп, атларын да кишенлеп, солургъа жатдыла.* (Фольк.) ☐ *Къайда эсе да сыбызгъы согъулады, ол ай жарыгъында ахтигерийдегилени кесине тынгылатады...* Тёппелаты А., Ташыуул.

АХТЫН *эт.* Вздыхать, охать, ахать/ Жюрегинг къыйналып, терен солуу ал; кючсюн. *Уллу атлагъан абыныр, уллу кюлген ахтыныр.* (Нарт сёз.) ○ *Юсюп, Махмутну ызындан къарап, терен ахтынып... не айтыргъа билмей къалды.* Шауаланы М., Мурат, 35. ❑ – *Алайды да, харип, биз Бекмырзаны кече элтип, къабыргъа салгъанлы бюгюн тамам ючюнчю кюн болады, – деп, Къоналий да, ахтынып, сёз къошду.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 71.

АХТЫНДЫР *эт. понуд. от* **ахтын**/ Ахтын дегенни *къатланыучу айырмасы. Къыйынлыкъ эрни да ахтындырады.* ❑ *Сабийине келген жарсыу ананы бек ахтындырды.*

АХТЫНДЫРТ *эт. понуд. от* **ахтындыр**/ Ахтындыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашны, жюрегин къыйнап, ахтындыртдыла.*

АХТЫНДЫРТЫУ *и. д. от* **ахтындырт**/ Ахтындырт дегенден *этим ат. Атасын-анасын ахтындыртыу айыплы ишди.*

АХТЫНДЫРЫУ *и. д. от* **ахтындыр**/ Ахтындыр дегенден *этим ат. Адамны керексизге ахтындырыу.*

АХТЫНЫУ *и. д. от* **ахтын**/ Ахтын дегенден *этим ат. Ахтыныуну къоюп, бир мадар излерге керекди.*

АХТЫНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **ахтын**/ Ахтын дегенни *араш айырмасы. – Ахтынышып турмай, тири узалып, ишигизни тамам этигиз,– дейди аналары къызларына.* ❑ *Жашла нек эсе да бир бек ахтынышдыла.*

АХТЫНЫШЫУ *и. д. от* **ахтыныш**/ Ахтыныш дегенден *этим ат. Бир затха жарсып ахтынышыу.*

АХУЛ *ат. сёл. тил. къ.* **ахлу.** *Жарсыучу эдинг, эриучю эдинг Бугъоу инжитген къуллагъа, Тарыгъыу айта, келиучю эдинг Къулакъ салгъан ахуллагъа.* "Шуёхлукъ", № 5, 17.

АХУЮЛ *ат къарач. къ.* **элхуур.** *Айрымканчыкъда ахуюл келтирген къуу дюккючле, тамырлары ёрге айланып, чончаядыла.* Дотдуланы Х., Жашлыкъны жолунда, 79. ❑ *Къошула да, бузлай, жау чыракъны тёбен жаны ахуюл келтирип къалагъан бузгъа ушаш болгъанды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 78.

АХЧА *ат.* **1.** Деньги/ Сатыуалыуда хар нени да багъасына ёлчеулюк этиучю, металлдан неда къагъытдан ишленнген сурат, белги. *Чариш бошалып, Зауурбек саугъагъа берилген ахчаны келтирип къолуна тутдургъанды, Солманбий аны, алгъын этиучюсюча, санагъан зат да этмей, биреу сермеп аллыкъча, муштухул хуржунуна урду.* Гулайланы Б., Къачхынчы, 16. ❑ *Ийнек сауууда жетишимлери ючюн таулу къызны хар жыйылыу, байрам сайын грамота, ахча неда башха зат бла саугъалайдыла.* "Шуёхлукъ", № 63, 100.

2. *В позиции определения:* денежный/ Ахчаны билдирген, ахча бла белгилениучю. *Старцев, ингир сайын хуржунларындан сюйюп чыгъаргъан ахча къагъытланы*

эсине тюшюрдю да, аны жюрегини къызгъаны ёчюлдю. "Шуёхлукъ", № 7, 46. ❑ *Мында эришиуде хорлагъанлагъа ахча саугъа эм къызыл байракъчыкъ бериледиле.* "Коммунизмге жол", 1971, № 189.

АХЧАЛЫ *сыф.* Денежный, состоятельный/ Ахчасы кёп болгъан, бай *(адам). Ахчалыдан байла да къоркъадыла.* (Нарт сёз.)

АХЧАСЫЗ *сыф.* Безденежный, неимущий/ Ахчасы, мюлкю-ырысхысы болмагъан, кереклисин тапмагъан.

АХЧЫЧ *ат сёл. тил. къ.* **ачхыч**. *Къудуретни кирити салынып эди таулагъа, Киши ахчыч тапмай эди кимге айтып дауларгъа.* Шахмырзаланы С., Назмула, 42.

АХШАМ *ат.* Вечер, сумерки/ Кюнню къарангы, кёз байлана башлагъан кезиую. *Экинди бла ахшам арасында Ибрахимни арбазына юч атлы кирдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 114. ❑ *Ахшам болса да, алыкъын кёз байланмагъанды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 75.

❑ **Ахшам жулдуз** Венера/ ахшамда биринчи жарып башлаучу жулдуз. *Ахшам жулдуз Чегем тауланы кюнбатыш жанында жылтырайды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 93.

АХШАМДА *заман. сёзл.* Вечером/ Къарангы, кёз байлана башлар заманда. *Ингир да озуп, [аппа] ахшамда да келмегенде, гелля, къалай эсе да бир гитче жумдурукъчукъ болуп, киши бла да сёлешмей, от жагъада мугурайып олтурду.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 83. ❑ *Сабийле ахшамда жылтыраукъ къамыжакъланы кийиз бёрклерин атып сюрединле.* Къобанланы Д., Таулада тауушь, 289.

АХШЫ I *сыф.* **1.** *къ.* **иги 1** *(1-чи магъ.). Атны ахшысы арыкълыкъда табылыр.* (Нарт сёз.) ○ *Сабанла бла чаллыкъланы ахшысы огъурсузлугъу, къызгъанчлыгъы бла белгили Батырбий деген бийни къолунда болгъандыла.* Гуртуланы Э., Жанбермез Асланбий, 8. ❑ *Аны [Гара ауузуну] гарасындан ахшы гара Кавказда угъай, бир жерде да болмаз.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 343.// *(О произведениях искусства) / Искусствону чыгъармаларыны юсюнден. Ахшы жыргъа ёлюм жокъ.* (Нарт сёз.) ○ ❑ *Къайсын кёп ахшы жыйымдыкъны авторуду.* "Шуёхлукъ", № 22, 119. ❑ *Быллай таулу тиширыуланы юсюнден ахшы назму, ариу жыр да жазадыла.* "Коммунизмге жол".// Удачный, благоприятный, подходящий/ Тап, жарагъан. *"Дагъыда табарма ахшы сёзле",– дей, Азрет къалкъыды.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 36. ❑ *[Толгъур Жарашдыгъа:] Жюр, шауданнга тигелеп, суу ичейик, ауузланайыкъ, бир ахшы оноу да этейик.* "Шуёхлукъ", № 44, 39.// *(О погоде)* / Кюнню халыны, хауаны юсюнден. *– Бюгюн да бир ахшы кюн боллукъду,– деп, ол [Батыр Османович], тёгерегине къарай, къудуретге къууана, райкомгъа кирди.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 126.// *(О душевном состоянии)* Адамны кёлюню юсюнден. *Ахшы кёллюлюк ахшы жетишимлени мурдоруду.* "Коммунизмге жол".// Здоровый, сильный, крепкий/ Саулукълу, кючлю, къарыулу. *– Мени тюшюм ахшы тюш эди. Кёрдюгюзмю, къалай къууаныргъа тюшдюк!– деп, Къаний юйдегилени бетлерине кезиу-кезиу къарай эди.* "Коммунизмге жол". ❑ *Самат, къарт болгъанлыкъгъа, ахшы саулугъу болгъан адам эди.* "Коммунизмге жол", 1973, № 84.

2. Достигший умения, мастерства в своем деле, специальности/ Сынаулу, уста, ишин иги билген. *Ахшы устаз. Ахшы къойчу. Ахшы инженер.* ❑ *Ахшы жырчы халкъны кёзюн жарытхан кёз чырагъыды.* "Малкъар халкъ жомакъла",

II, 159. ❑ *Х. Акаев литература редакцияны бек ахшы режиссёрларындан бириди.* "Коммунизмге жол", 1973, № 59.

3. Обладающий положительными моральными качествами/ Адепли, ариу къылыкълы, намыслы. *Ахмат ахшы адамды – огъурлуду, халалды, адеплиди.* "Шуёхлукъ", № 44, 18. ❑ *Ракитина аламат ахшы къызды.* Н. Островский, Къурч къалай къатханды, 365. ❑ *Арт жыллада аскерге бла флотха бизни республикадан ахшы жаш тёлю жибериледи.* "Коммунизмге жол", 1973, № 59.// Примерного поведения *(о ребёнке)*/ Кесин тап жюрютген, юлгюлю къылыгъы болгъан *(сабийни юсюнден)*. *– Сен ахшы жашчыкъ эсенг, Жолда къартха тюбесенг, Кёргенде арыгъанын, Ал да элт жюгюн аны!* "Шуёхлукъ", № 13, 31.

4. Благородный, приличный, порядочный/ Адепли, намыслы, адамлыгъы болгъан. *Ахшы тукъумдан къыз алсанг, тогъуз атагъа дери жарайды.* (Фольк.) ❑ *Элде аны [Османны] юйюрю бек ахшы юйюрге саналады: сабийлери, юй бийчеси, кеси да ишни сюйген, мюлкню тута билген адамладыла.* "Коммунизмге жол", 1973, № 138.

5. Хороший *(напр. приятель, друг, знакомый и т. п.)*/ Ариу кёрген, иги таныгъан, билген, татлы, халал, жуукъ. *Ахшы тенгим, сен жолоучу танышым, Жерде хар кимни да барды бир ташы.* Бабаланы И., Жетегейле, 12. ❑ *Бизни колхозубузда къойчуду мени ахшы шуёхум Жаммот.* Мокъаланы М., Жырла бла жылла, 36.

АХШЫ II *хал. сёзл.* Хорошо. **1.** *къ.* **иги II** *(1-чи магъ.) [Ючюнчю уручу:] Угъай, ахшы сыйлайыкъ да, билмесе, насыбыбыз, алай билсе уа, хазна берирбиз да къутулурбуз.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 293. ❑ *Колхозда къысыр тууарлагъа ахшы къаралгъанын айтыргъа тийишлиди.* "Коммунизмге жол", 1973, № 219.

2. *къ.* **иги II** *(2-чи магъ.). Председателни кёзю жютюдю, хар нени да ахшы эслейди.* "Шуёхлукъ", № 11, 15. ❑ *Окъууну къоюп кетгенин терс этгенин ол [Харун] энди бек ахшы ангылайды.* "Коммунизмге жол", 1973, № 82.

▲ **Ахшыгъа-аманнга жет** ругаться, браниться/ аман айт, демлеш, ыразы болмагъанынгы аман сёзле бла билдир. *Тап, бир-бирде уа аны [Зайнафны] юсюнден даулаша кетип, ала ахшыгъа-аманнга да жете эдиле.* Хочуланы С., Хапарла, 62. ❑ *– Бир болмачы затны юсюнден ахшыгъа-аманнга жетерге жараймыды! – деп, Абдуллах жашланы экисине да урушады.* "Коммунизмге жол", 1973, № 29.

▲ **Ахшы жолгъа** в добрый путь, счастливого пути/ "жолунг иги, ахшы болсун" деген тилекни, алгъышны билдиреди. *Сора ол [Ахмат], къарт къатынны машинагъа олтуртуп, аны эшигин иги да терк этдирип жабып: "Ахшы жолгъа!"– деп, кюлдю.* Зокаланы З., Солуу кюн, 49. ❑ *[Солтан:] Ахшы жолгъа, Зеке!"* "Малкъар пьесала", 19. **Ахшы ингирли бол** спокойного вечера/ "ингиринг тынч, ырахат, къайгъысыз ётсюн" деген тилекни, алгъышны билдиреди. *Жумушун ангылатхандан сора, Масхут: "Ахшы ингирли болугъуз!"– деп, ашыгъып чыгъып кетди.* ❑ *Фатимат: "Анам, ахшы ингирли бол! Мен ишге кетдим,"– деди.* **Ахшы кечели бол** спокойной ночи/ "тынч, ырахат, къайгъысыз жукъла" деген тилекни, алгъышны билдиреди. *Шамилчик, кече жукъларгъа жата туруп, анасына: "Амма, ахшы кечели бол!"– деучюдю.* "Коммунизмге жол", 1978, № 204. ❑ *"Ахшы кечели болугъуз!"– деп, Юра ызына айланды.* Дотдуланы Х., Жашлыкъны жолунда, 55. **Ахшы кёр** любить, уважать/ сюй, сыйла, багъала, ариу кёр. *[Амин Маратха:] Сени атанг мени бек ахшы кёрген адамларымдан бириди.* "Коммунизмге жол", 1976, № 142. ❑ *Акъ урлукъла ичинде Тюймелеге ушайды, Татыучугъун жаратхан,*

Ахшы кёрюп ашайды. Шахмырзаланы С., Битимлени билигиз, 24. **Ахшы сагъатда** в добрый час/ "иги *(ахшы)* болсун, къууанч бла башлансын" деген тилекни, алгъышны билдиреди. *– Ий-й-й, ауузунга къурман болайым, иги ауух ачдынг эсе, ахшы сагъатда! Жылы ауазынг жюрегими жылытды.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 16. ❑ *"Келигиз, келигиз, ахшы сагъатда, къууанч келтире..." – деп, Шарапат къонакълагъа къабакъ эшикни ачды.* "Шуёхлукъ", № 1971, № 214.

АХШЫ III *кес.* Да, согласен, ладно/ Адамны бир затха ыразылыгъын, "хо, алай болсун" дегенин билдиреди; болсун. *[Хан батырлагъа:] Ахшы, алай эсе сизни юч да зат бла сынайым да, аланы толтурасагъыз, андан сора элтирсиз къызны.* "Нартла", 157. ❑ *– Ахшы, аппа, мен жерни да, тагы сууланы да, жашауну да сенича сюерме, ийнан! – деп, къаргъандым.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 155.

АХШЫЛЫКЪ 1. *къ.* игилик 1. *Аман адамгъа ахшылыкъ этген итге чабыр этген кибикди.* (Нарт сёз.) ○ *Алгъа уллу ахшылыкъны умут этип, энди уа ачыу кюйдюрген адамла гуппур Биязуркъагъа чамландыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 22. ❑ *Адам адамгъа ахшылыкъ этген, сыйлай билген ата-бабаладан бери жюрюген адетди.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 45.

2. *къ.* **игилик 2.** *Бир къауумла Бийбертни ол ахшылыгъына къарасала, экинчи къауууму аны борбай кючюне къарамай амаллары жокъ эди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 10. ❑ *[Масхут:] Ол адетни ахшылыгъын мен энтда да бир кёргенме.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 43.

АХЫР[1] **1.** Конец, окончание, концовка/ Бир затны арты, аягъы, тауусулгъан жери, къыйыры. *Хар башланнган ишни ахыры болады.* (Нарт сёз.) ○ *1943 жылны ахыры – 1944 жылны башы къыралыбызгъа кёп хорлау келтирди.* Кацийланы Х., Мухаммат, 77. ❑ *Къаргъа эшитеди кечеги Бахчада Булбулну жырын, Турады бутакъда чёгюп, Сакълайды жырны ахырын.* Отарланы К., Сайлама, II, 142.

2. *В позиции определения:* последний, конечный / Артдагъы, аягъындагъы; ахыргъы. *Совет лётчикле, душманны ахыр эки самолётун агъызып, жерге къонгандыла.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 154. ❑ *Ахыр тёбе къазылып, ахыр челек картоф арбагъа жюкленнгенден сора, юйлери эслерине энди тюшгенча, жашыракъла будуман этип, энишге айландыла.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 79.

3. *В функц. послел.* в форме направит. пад. **ахырына.** К концу *чего-л.*/ Айтымда кёргюзтюлген ишни бир затны ахыр жанына айланнганын билдирген сонгураны къуллугъун толтурады. *Жылны ахырына алтмыш фатарлы эки юй ишленип бошалыргъа керек эдиле.* "Коммунизмге жол", 1970, № 25. ❑ *Белгиленнген планнга кёре, ол комплекс бешжыллыкъны ахырына хайырланыргъа берилликди.* "Коммунизмге жол", 1973, № 45.

4. *В функц. послел.* в форме местно-врем. пад. **ахырында.** В конце *чего-л.*/ Айтымда кёргюзтюлген ишни бир затны ахыр жанында этилгенин билдирген сонгураны къуллугъун толтурады. *Март айны ахырында биринчи кварталны итоглары чыгъарылдыла.* "Коммунизмге жол", 1973, № 67. ❑ *Азрет къыркъ экинчи жылны ахырында, тёрт десантчы нёгери бла, ауур жаралы болуп, фашистлени къолларына тюшген эди.* Гуртуланы Э., Азретни къууанч кюню, 9.

5. *В функц. послел.* в форме исходн. пад. **ахырындан.** С конца *чего-л.*/ Айтымда кёргюзтюлген ишни бир затны ахыр жанындан этилип тебирегенин билдирген

сонгураны къуллугъун толтурады. *Озгъан жылны ахырындан башлап, быйылны март айына дери жаш, къыйын ауруп, больницада жатханды.* "Коммунизмге жол", 1975, № 106.

▲ **Ахыргъа дери (деричи)** до последнего/ жанын-къанын аямай, битеу кючюн салып. *[Директор Хурайгъа:] Адамла бла кюрешиуню да экибиз эки тюрлю ангылайбыз. Сора билип къой: мен ахыргъа дери кюреширикме. Ангыласанг, ол къылыкъ жашынгы жарлы этеригин кёрлюксе.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 85. ❑ *Гола ахыргъа деричи женгдирмезге къаст этди.* Этезланы О., Тарда, 198. **Ахыргъа къалгъанда** наконец/ ахырында, башха амал болмагъандан сора, башха мадар болмазын билгенден сора. *– Ахыргъа къалгъанда битеу кишилигими жыйып къатына бардым.* Тёппеланы А., Чамны да чам биледи, 34. **Ахыргъа къалса** если на то пошло/ айтдырмай къоймай эсенг (эсегиз). *Ахыргъа къалса, тюйюшню сылтауу аны [Азаматны] кесини иши эди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 81.

▲ **Ахыр жол** последний путь/ къабырлагъа элтген жол. **Ахыр жолгъа ашыр** провожать в последний путь/ асыра, басдыр *(ёлгенни). Москвачыла батыр космосчуланы ахыр жолгъа ашырадыла.* "Коммунизмге жол", 1971, № 126. ❑ *Ахлулары, тенглери Рамазанны ахыр жолгъа ашырдыла.* "Коммунизмге жол", 1978, № 204. **Ахыр кюн** смерть/ ёлюм, ажал. *"Къарт болгъанса, Хамзат",– деди ол кеси кесине, ахыр кюнню сагъышын этгенин кёлсюзлюкден кёрюп.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 42. ❑ *Юйюнг къабырдан Кёрюнед манга энди. Манга ата юй жокъ, Ахыр кюнюм келгенди.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 203. **Ахыр сал** положить конец/ бир затны барыуун тый, тохтат, болдурма. *Жыйылыуда чыгъып сёлешген жолдашла бир ауулдан тизгинсизликге ахыр салыр заман болгъанды деп чертгендиле.* "Коммунизмге жол", 1972, № 190. ❑ *Киевни урунганлары Испанияда къанлы ишлеге ахыр салыуну излегендиле.* "Коммунизмге жол", 1975, № 192. **Ахыр сёз** окончательное решение/ тюрленмезлик, толу, таймаз сёз. *[Хажибий Муратха:] Кеч болгъанды, ахыр сёзюнгю айт да бизни кетме къой!* Шауаланы М., Мурат, 31. ❑ *– Бизни юйюрде аппаны сёзю ахыр сёз эди, анга сёз къошуу ахырда ушамагъан, юйюрню намысына келишмеген иш болуучу эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 72. **Ахыры бла (да)** совсем, нисколько, ни в какой степени/ чыртта, ахырда. *Ол ахыры бла да адам айтханны этмей башлагъанды.* "Шуёхлукъ", № 31, 60. ❑ *– Артха айланып къарасам, эки аякъ кётюрюп баргъан сары къумну букъусундан ахыры бла жукъ да кёрмейме.* Къоджакъланы Т., Сыргъачыкъла, 61. **Ахыры болду** завершился, закончился / тауусулду, бошалды, тюгенди. *Ала [къызла] тазадыла, огъурлудула. Элде тойла тохтамай аны себепли барадыла. Февраль ай кетсе да, къышны ахыры болмазча кёрюнеди.* Кацийланы Х., Тамата, 63. ❑ *Дорбунда кече, ахыры болмазлыкъча, узакъгъа созула эди.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 30. **Ахырына дери** до конца, полностью, целиком/ толу, толусу бла, саулай, битеу, битеулей. *Хауа жетишмей башлагъаны себепли, терезени ахырына дери ачдым.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 116. ❑ *Поэт отунла кюйдюле деп аны жылаууп этмейди... адамгъа-сеннге, меннге – ахырына дери кесин берген затны хурметин этеди.* Байрамукъланы Х., Назму бла жазсала, II. **Ахырына жетди** выбиться из сил/ иши къыйындан неда ачдан къарыусуз *(онгсуз)* бол, бек ары, таякъдан атлагъысыз бол, аз. *Ишлери асыры кёпден, суу бла жалчымай, ала [жалчыла] ахырларына жетген эдиле.* "Коммунизмге жол", 1972, № 49. **Ахырына жетдир** доводить до конца, завершать/ бит-

дир, боша, тындыр, тынгылы, тамамлы эт. – *Сакълама, сакълама, Сафар! Мусос башлагъанды, сен ахырына жетдир!* Хочуланы С., Хапарла, 26. ❑ *Республикабыз орденлиди, Аны ёрге кётюреди. Къолгъа алгъан хар ишин Ахырына жетдиреди.* Теммоланы Х., Хорлауланы жырлары, 47. **Ахырына таянды** ахырына жетди (*къ.* **ахыр** [1]). *[Масхут:] Андан ары арталлыда атлар къарыуум къалмай, ахырыма таянып, жол жанына аудум.* "Коммунизмге жол", 1974, № 62. *Ала [ишчиле], ахырларына таянып, патчахдан кеслерин гыржын излеп баргъандыла.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 54.

АХЫР [2] *мард. сёзл.* Очень, в сильной степени, весьма/ Бек, бирда болмагъанча. *Сафар къайры барыргъа билмей, суукъдан ахыр амалсыз болуп, къалтырай, хуна жанларында кёп кечелени чыкъгъанды.* Хочуланы С., Хапарла, 5. ❑ *[Бекболат:] Жюрегибиз, ахыр къызып, от болду Кётлек Омар элден жокъ болду.* "Малкъар халкъ жырла", 22.

АХЫРАТ *ат дин.* Потусторонний *(загробный)* мир; тот свет, загробная жизнь/ Динни ангылатыууна кёре, адам ёлгенден сорагъы дуния; ол дуния, аргъы дуния. *Ахыратны киши кёрюп къайтмагъанды.* (Нарт сёз.) ○ *[Гыжы:] Зурум, бу хапарны менден сора, кишиге чыгъарсанг, ахыратда анангы танымагъын.* Хубийланы О., Дерт, 89. ❑ *Аллах бек сюйген къулун бу дунияда бек къыйнайды, ахыратда уа сормай жаннетге иеди.* Боташланы А., Жашауум, 77.

▲ **Ахыратха жибер** *къ.* **ёлтюр.** *Къазий аллай кёп фашистни ахыратха жибергенди.* "Коммунизмге жол", **Ахыратха кет** отправляться на тот свет/ ёлюу, дуниядан кетиу. *[Хаджимурат:] Аскербий, Юсюп а къайдады? [Аскербий:] Ахыратха кетгенди... Жокъду тюненели бери, къайда эсе да.* "Коммунизмге жол", 1976, № 89.

АХЫРАТСЫЗ *сыф.* По религиозно-мистическим представлениям: тот, кому на том свете не повезет, кто на том свете будет мучаться/ Динни ангылатыууна кёре: ахыраты, ол дуниясы, аргъы дуниясы аман боллукъ, анда къыйналып турлукъ. – *О, къой, къой, ол тонгуз шорпада жууунама деп, жоюлуп кетген Мачар деген ахыратсызны уялмазыды,– деп, нёгери жууап этгенин экиси да эшитдиле.* Байчоланы М., Уллу Къарачайда, 103.

АХЫРГЪЫ *сыф.* Последний, конечный/ Артдагъы, аягъындагъы. *Быллай назмуну кёбюсюне строфаларын, биринчи бла ахыргъыдан къалгъанланы... орунларын къалай сюйсенг да ауушдургъа, бир бири орунларына салыргъа, алып атаргъа да боллукъду.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 14. ❑ *Мен, назмуну танг аласында бошай, Аны ахыргъы тизгинин излейме. Сора ол табылса, терк жазып башлай, "Назмума къуш ауана тийди!"– дейме.* Мокъаланы М., Къушну ауанасы, 27.

АХЫРДА *заман. сёзл. къ.* **ахырында.** *Ахырда Зулкъарний не адам ауазлары, не кырдык ийиси, не жанкъозла болмагъан дуниягъа кетди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 103. ❑ *Бар чырмауладан да атлай, ахырда муратларына жетдиле батырла.* Отарланы К., Сынла, 109. ❑ *Алайда кёп тюрлю дауурла болсала да, ахырда асламысы Болат жанлы болдула.* Этезланы О., Тарда, 164.

АХЫРДА [1] *мард. сёзл.* Совсем, до конца, полностью, окончательно, совершенно/ Саулай, толусу бла, жугъу къалмай; бек. *Отун ахырда тауусулгъанды.* ❑ *Аппа бутларындан ахырда тыннганды.* ▭ *Ахырда жибиген къойла... чалы*

оруннга къыйналып жыйылдыла. З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 57.

АХЫРДА [2] *кес.* Совсем, ни в коем случае, никак, вовсе/ Айтымда угъайланыуну кючлендирир ючюн хайырланылады; чыртта. *Айнюр, алгъын кесинде эслемеучю затларын эслеп, алгъын ахырда эс бурмаучу затларына эс буруп башлагъанды.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 94. ❑ *[Полторацкий Сергеевге:] Сиз айтхан ахырда ол зат тюйюл эди.* "Шуёхлукъ", № 11, 54.

АХЫРЗАМАН [1] *ат дин.* Конец света, светопреставление/ Динни ангылатыууна кёре: дунияда жашау тиричиликни тохтагъан заманы, жашау болмагъан заман. *Дунияны башын дауур алып, ахырзаманмы келирге тебирегенди дерча болду.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 39. ❑ *[Мухаммат-Амин:] Жамагъат! Къуранда, китапда окъуп, ахырзаманны кёзюбюзге кёргюзсек, санларыбыз титиреучен эди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушь, 335.

АХЫРЗАМАН [2] *сыф.* **1.** Большой, сильный, значительный *(по величине, степени)*/ Ёлчеми, кючю уллу, къаты, кючлю. *Хажимырза, битеу элге хапар этип, ахырзаман той этеди, къызгъа некях да этдиреди.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 265. ❑ *Не ахырзаман жел уруп, жер бла кёкню къатышдырып, дюллю-дунияны булгъап башламады.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 98.

2. Сильный, мощный, могучий/ Къарыулу, мазаллы, кючлю, деу. *[Жарлы кишичик:] бир ахырзаман эмеген сау терекден чыбыгъы, ыргъагъында да бир сарыуеги бла ыргъайла тута тургъанлай барады.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 201. ❑ *Жаш а узун бойлу, уллу санлы бир ахырзаман адам эди* (Ф о л ь к.). ▭ *Энди Мазан ол ахырзаман суу анасы сарыуекге барды.* "Малкъар халкъ жомакъла", I, III, 191.

АХЫРЗАМАН [3] *мард. сёзл.* Очень, в сильной степени, слишком/ Бек, бирда болмагъанча, айтып айтмазча. *Аллай ахырзаман уллу жел жетди, Ёрюзмекни учуруп жылкъыгъа элтди.* "Н а р т л а", 69. ❑ *Эл ичинде эшекле ахырзаман терк жёбелейдиле.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 161. ❑ *Халкъда болур уллу сёзлюк, Ахырзаман иги тёздюк.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 107.

АХЫРЛЫКЪ I *сыф.* Странный, удивительный/ Къужур, тюрлю, сейир, аламат, тамаша. *Бу ахырлыкъ дауургъа уянмагъандан сейир дунияда болурму?* Тёппеланы А., Уучу Зауурбек, 39. ❑ *Айыу а бир ахырлыкъ мазаллы кёре эдим да.* "Шуёхлукъ", № 44, 41.

АХЫРЛЫКЪ II *хал. сёзл.* Странно, удивительно/ Адам сейир, тамаша этерча. *Жаныуар бир ахырлыкъ мурулдады.* (Ф о л ь к.) ▭ *Ол [чыпчыкъ] бир ахырлыкъ жырлай эди.* "Коммунизмге жол", 1973, № 40.

АХЫРСЫЗ *сыф.* Бесконечный/ Учсуз-къыйырсыз, ахыры болмагъан. *О, сен, узакъ тенгиз! О, сен, ахырсыз кёк!* Б а б а л а н ы И., Жетегейле, 82. ❑ *Кечеги жол ахырсызды.* "Толкъунла", 60.

АХЫРСЫЗЛЫКЪ *ат.* Бесконечность/ Учу-къыйыры, ахыры болмагъанлыкъ. *Аулакъны ахырсызлыгъы. Жомакъны ахырсызлыгъы.*

АХЫРЫ *заман. сёзл. къарач. къ.* **ахырында.** *Энди ахыры ачыкъ айтабыз, Турмайын кенгден кёл ала, Бу эки къолну къайсын тутарын Кеси сайласын Кёкала.* "Жанкъылыч", 14. ❑ *Ахыры ол кёзюулени бир кюнюнде Жазыкъ Сафуну тюшюнде не тюнюнде Болмагъан бир танышсыз-билишсиз*

жерге Тутдула да зор бла бердиле эрге. "Жюрек жырлайды", 24.

АХЫРЫНДА *заман. сёзл.* Наконец, в конце концов/ Эм артда, хар зат этилгенден, бошалгъандан сора, *"Зыраф" шайла сом болурла, жыйыша, Ахырында тюшер бир артыкъ шыша.* "Жанкъылыч", 75. ❑ *Ахырында эфенди, билеклерин кётюрюп, къол жайдырып, дууа тутдурду.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 58.

АХЫРЫСЫ *мод. сёз.* Вообще, в общем, вообще говоря/ Сёлешген адамны кесини айтханына къарамын билдиреди. *Ахырысы, тюбемей къалмагъыз, ол къызчыкъны къоллары алтындыла.* "Алчыла", 131. ❑ *[Хамзат Мусагъа:] Ахырысы, бу немец бизге да жетерик болурму?* Тёппелаы А., Кюн батмайды, 72.

АХЫРЫСЫ-КЪЫСХАСЫ *мод. сёз. къ.* **ахырысы.** *Ахырысы-къысхасы, мен бу ишге ыразы тюйюлме,– деди, эндиге дери сёзге къошулмай тургъан Абдуллах.* "Коммунизмге жол", 1972, № 71.

АЦЕТИЛЕН *ат.* Ацетилен/ Углерод бла водороддан къуралгъан, аман ийиси болгъан, суу бетли жаныучу, уулу газ *(металланы жалгъауда бла кесиуде эм органикалы затланы бирге къошханда хайырланылады). Кармабид жаула, ацетилен чыгъарыучу заводланы корпуслары ишлене турадыла.* "Коммунизмге жол".

АЦЕТОН *ат.* Ацетон/ Органикалы эритме, суу бетли суусун зат *(лакланы, атылыучу затланы, жалгъан чиллени д. б. затланы чыгъарыуда хайырланылады). Ацетон кёп тюрлю органикалы затланы эриталады.*

АЧ[1] *ат къ.* **ачлыкъ.** *Ач уят къоймаз.* (Нарт сёз.) ○ *Суукъ бир жанындан, ач бирси жанындан къатыла башлагъандыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 331. ❑ *Айтек башха къошха тюшгенлей, ач эм жукъу онгсуз этгенди, жукълагъанды да къалгъанды.* "Малкъар халкъ жомакъла", 1, 6.

АЧ[2] *сыф.* **1.** Голодный, несытый/ Къарынына аш керегин сезген, ашарыгъы келген, токъ угъай. *Токъну ачдан хапары жокъ.* (Нарт сёз.) ○ *Ач Ортабай, эси, акъылы да этде къалгъандан, кесини жаякъ тауушун болмаса, Такушну соргъан сорууун эшитмеди.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 64. ❑ *[Таубий:] Анам, артда барын да ангыларса. Мен бек ачма, бир иги сыйла.* Боташланы И., Пьесала, 55.

2. Нуждающийся в продуктах питания, еде, пище/ Ашы, сууу жетишмей къыйналгъан. *Бёрюлеча, жюрюй эдик экибиз, Ач эдик, жаланнгач эди юйюбюз.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. ❑ *[Осман:] Кертисин айтсакъ, биз ол заманда ач да, жаланнгач да тюйюл эдик.* "Коммунизмге жол", 1972, № 42.

❑ **Ач бол** проголодаться/ ачлыкъны сёз. *Ач болсанг, "тоймам" деме, тойсанг, "ач болмам" деме.* (Нарт сёз.) ○ *Керим ач болгъан болур: бишген этни ийиси бурун тешиклерин дыгъыл этди.* Къоджакъланы Т., Сыргъачыкъла, 45. ❑ *Сабий кёргенин унутмагъанлыкъгъа, тойса, тюнене ач болгъаны эсинде къалмайды.* Гадийланы И., Санга айтама, 207. **Ач жыл** неурожайный год/ ач кирген, халкъ ачлыкъ сынагъан, аш-суу жетишмеген жыл. *Садакъачы ач жыл къысар.* (Нарт сёз.) ○ *Ач жыл къайдан эсе да Ленинге ашарыкъ алып келгенлеринде, ол аны ёксюз сабийле тургъан юйге жибергенди.* Залийханланы Ж., Жанган жюрекле, 159. ❑ – *Ач жыл тирлик сакълагъанлай, Алай къыйналып сакъладым.* Зумакъуллаы Т., Къаяда гюлле, 98.

▲ **Ач кирди** голодать/ ачлыкъ сыналды, аш-суу жетишмейди. *Экинчи жыл халкъгъа ач киреди.*

(Фольк.) □ *Эллеге ач кирген эди.* Хочуланы С., Хапарла, 80.

▲ **Ач къарангы** натощак/ аш ашагъынчы, ачлай. *Жаш сокъуранып, ач къарангы чий кертме ашагъанча болду.* Семенланы А., Жазыу айла, 60. ❑ *[Салийма] ач къарангы ичди суудан, Ол а алды борбайындан.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 109. ❑ – *Сен тенгинги къанга тюбюн Ашамайын кечигип, Ач къарангы къалыу тёренг Болмагъанлай, кечиндинг.* Мокъаланы М., Жырла бла жылла, 19. **Ач юйню киштигича (киштигинлей, киштиги кибик) 1)** об очень худом человеке/ бек арыкъ адамны юсюнден. – *Ач юйню киштиги кибиксе, жаным. Къачан тин кирлик болур санга? – дер эди гелля Жанчыкъгъа.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 50. ❑ *Лейляны жангыз жашчыгъы, ач юйню киштигича, азгъынчыкъ эди;* **2)** о ненасытном человеке/ жут, тоюмсуз адамны юсюнден. – *Ач юйню киштиги кибик, не болгъанды бюгюн санга? – деди Жамий эрине.* "Коммунизмге жол", 1976, № 45.

АЧ[3] *эт.* **1.** Открывать, раскрывать *что*/ Бир затны башын, юсюне къапланнган затын бир жанына кетерип неда ёрге кётюрюп, ичине къараргъа неда ичиндегин алыргъа, кёрюрюге онг болурча эт. *Минат, кюбюрню башында букъусун жумушакъ буштукъ бла сылап, ёрге ачды.* Байрамукълары Х., Тиширыуну хапары, 8. ❑ *[Бийберт] къошха кирип, бир чыккырны башын ачып къарады.* Шауаланы М., Мурат, 17.// Откупоривать, распечатывать, распаковывать/ Жабылгъан, бегитилген, къысылгъан, жабышдырылгъан затны буштугъун, башында (юсюнде) затын кетер, теш. *[Исхакъ Наурузгъа:] Алайды да, кел, шуёх, буфетге барып, бир полштопну башын ачайыкъ.* "Шуёхлукъ", № 20, 85. ❑ *Фердау, ахшы тиширыуду, Къагъыт эринден сунду. Аны ачып окъугъанда, Терк-терк ахтынды.* "Шуёхлукъ", № 20, 49.

2. Открывать, раздвигать *(напр. створки двери, окна и т. п.)*/ Эшикни, терезени тышына тюртюп неда ичине тартып, адам неда хауа кирирча, чыгъарча эт. *Жамийлят, терезени ачып, шофёрну чакъырды.* Кацийланы Х., Тамата, 115. ❑ *Ол [Фон Тентау], эшикни ачып, ары къарагъанлай, элгенип, артха турду.* "Шуёхлукъ", № 28, 81.// Открывать *(напр. засов, замок)*/ Къылычны чюйюн энишге бошлап неда бир жанына этип, киритни кетерип, эшикни ачылырча эт. – *Болуш манга, ач киритни, чыгъайым, Ауузум толу суукъ суудан уртлайым.* Байкъуллары Д., Жырла бла таула, 27. ❑ *Малжей арт эшикни къадауун шош ачды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 265.

3. Раскрывать *(напр. парашют, крылья)*/ Парашютну, къанатланы д.а.к. жай. *Энтта келдинг, къарылгъач, Сен сау келгин, къарылгъач, Къанатланы кенгнге ач. Акъ ёшюнлю къарылгъач.* Къуллийланы Х., Жулдузчукъла, 20. ❑ *Заурбек жана тургъан самолётдан парашют бла секиреди, алай аны ачалмайды.* "Коммунизмге жол", 1972, 30.//Разомкнуть, раскрывать *(напр. глаза, рот и т. п.)*/ Жабылгъан, жумулгъан, къысылгъан халдан ачыкъ халгъа келтир. *Ауузунгу ачма да, кёзюнгю ач.* (Нартсёз.) ○ *Хан сау болуп, кёзлерин ачханлай, эки келинин да сюйгенди.* "Къарачай халкъ таурухла", 42. *Тур энди, тур, бирден барайыкъ, Тот кирпиклени ачып къарайыкъ.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 152.// Развязывать/ Чырмалгъанны, чёргемни, къысымны тешиу. *Жашла чёргемни ачып къарасала, ичинде алтын, кюмюш сыргъала, жюзюкле, накъут-налмас мынчакъла.* (Фольк.) □ *Жыртады деп, къоркъуп, Хасан: "Тохта, тохта, мыллыгынгы атма, сен мурат этген зат тюйюлдю",– деп, чырмалгъанны ашыкъмай ачды.* Хубийланы О., Аманат, I, 130.

4. Раскрывать *(напр. одеяло,*

простыню)/ Юсюне жабылып тургъан затны бир жанына ал, кетер. *Врач солдатны жаралы бутуну юсюнде жабыуну эслеп ачды.* ❑ *Алий жууургъанны белине дери ачханлай жукълаучуду.*// *Обнажать (напр., грудь, ноги)*/ Боюнун, билеклерин д.а.к. башха жерин кийими жапмау. *Кёкюрегими ачып, тилейме Мен кёкден жаугъан жаууна. Этер мадарым болмайын къалса, Жиляп барлыкъма Дауумгъа.* "Малкъар халкъ жырла", 214. ❑ *"Боюнунгу, бутларынгы, билеклеринги ачып айланаса!"– деп, тырман эте эди Жансурат келинине.* "Коммунизмге жол", 1976, № 38.// Раскрывать *(напр. книгу, тетрадь и т. п.)*/ Китапны, дефтерни д.а.к. башха затны керекли жерин окъургъа, жазаргъа хазырла. *Къарасакъал киши китапны бош ачды.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 7. ❑ *[Шамгъун:] Мен бек алгъа малкъар газетни ачама.* "Шуёхлукъ", № 22, 64.

5. Открывать *(напр. школу, завод)*/ Школну, заводну д.а.к. башха затны ишлеп, битдирип, хайырланыргъа бер. *[Мустафа Асланнга:] Телисе сен! Къызылла болмасала, сени бла мени кибик жарлылагъа школланы ким ачарыкъ эди?* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 106. ❑ *– Москвада завод ачаргъа деп турама, Бийсолтан,– деп, Чомай Бийсолтанны кёзюне битди.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 436.// Открывать *(напр. сцену, магазин)*/ Ишлеп башларча, адамла хайырланырча, кирип, керекли затларына къарарча неда аллай затланы алырча эт. *[Аллахберди:] Тюкенни эрттенликде сегиз сагъатда ачдым.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 79. ❑ *– Колхоз клубха жыйылып, Биз ачабыз сценаны, Сюйген колхозчулагъа Жырлай жангы жырланы.* "Коммунизмге жол", 1972, № 80.// Открывать, пускать *(напр. газ, воду)*/ Газны, сууну д.а.к. затны буруп, бошлап, барырча, ишлерча эт. *Жансурат, газны ачып, юсюне кастрюл бла эт салды.* "Коммунизмге жол", 1972, № 83. ❑ *Сууну ачып, бираз барма къойдула да, аны кири кетип, тазаланды.* "Коммунизмге жол", 1978, № 136.

6. Открывать *(напр. собрание, съезд)*/ Жыйылыуну, съездни д.а.к. башха затны башла. *Ахмат студентлени къууанчлы жыйылыуларын ачды.* Хубийланы О., Аманат, I, II. ❑ *Ол [Ахмат] ингирни ачханында, халкъ бары ёрге турду, Къонакълагъа хурмет этип, Гюрюлдеген къарс урду.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 136. ❑ *Съездни илму-техника обществоланы Битеусоюз Советини председатели академик А. Ю. Ишлинский ачханды.* "Коммунизмге жол", 1973, № 19.// Начинать *(напр. скандал, драку и т. п.)*/ Къаугъаны, тюйюшню д.а.к. башха затны башла. *Уруш ачаргъа излеген алгъа ёлюр.* (Нартсёз.) ○ *Къаугъаны ким ачханын киши билалмады.* ❑ *Ол жаш хар жерде тюйюш, уруш ачаргъа ёч эди.*

7. Прокладывать *(напр. путь, дорогу)*/ Жол ишле, сал. *Таза эм терк саркъгъан тау суугъа адамла Аргуданнга къошулургъа жол ачхандыла.* "Шуёхлукъ", № 11, 3. ❑ *Терк суу, терен Дарьял ёзенде къаяланы оюп, тешип, кенг тюзлеге кесине жол ачады.* Хубийланы О., Аманат, I, 41.

8. Выведывать, вскрывать *(напр. страдание, тайну)*/ Жарсыуну, тасханы д.а.к. башха затны билдир, баям эт. *Жаш ана жюрек жарсыуун адамлагъа ачаргъа сюймейди.* "Шуёхлукъ", № 22, 112. ❑ *Жашла сёзге къызып, тасхаларын ача тургъанларына Назбий да, Байдыу да, тап, къызлары да сейирсинип тынгылайдыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 75.

9. Открывать *(напр. залежи руды, Америку)*/ Бир затны тап эт, барлыгъын белгили эт, тохташдыр, ачыкъла. *– Тауланы хазналарын ачып, халкъгъа берейик,– деп келген адамланы ариу кёрмей къалай жарар!* Залийханланы Ж., Жанngан жюрекле, 152. ❑ *Сабийле устазны Колумбну Американы*

ачханыны юсюнден хапарына сюйюп тынгылайдыла. "Коммунизмге жол".

10. Давать *(напр. счастье, равенство)*/ Насып, теңлик д.а.к. зат бла жалчыт, насып, теңлик д.а.к. зат бер. *Жаш жашау ачар.* (Нарт сёз.) ❑ *Жай ишлеген бир кюнюнг сау жылгъа ашау ачар.* (Нарт сёз.) ○ *[Семенну] "Кеси къыйыны бла жашагъан ишчиле, элчиле биригип, бир жумдурукъ болуп, эркин, жарыкъ аламат жашау ачаргъа керекдиле" деген сёзлери [Къанаматны] эсинден чыртдан кетмей эдиле.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 164.

АЧДЫР *эт. понуд. от* **ач** [3]/ Ач [3] дегенни *къатланыучу айырмасы. Адам улу биригип, бир болса, урушну ачдырмазгъа боллукъду.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 353. ❑ *[Жаз:] Къышны узакъ къыстадым. Жерге урлукъ чачдырым. Къайыннга, талгъа, гюлге Каполчукъла ачдырдым.* Къулийланы Х., Жулдузчукъла, 12.

АЧДЫРТ *эт. понуд. от* **ачдыр**/ Ачдыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Эшикни киритин темир чюй бла ачдыртдыла.* ❑ *Дарман къуяр ючюн врач сабийчикни ауузун анасына ачдыртды.*

АЧДЫРТЫУ *и. д. от* **ачдырт**/ Ачдырт дегенден *этим ат. Бауну эшигин ачдыртыу. Суу уртлатыргъа сабийни ауузун ачдыртыу.*

АЧДЫРЫЛ *эт. страд. от* **ачдыр**/ Ачдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Кирит ачдырылды. Сехле ачдырылдыла.*

АЧДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **ачдырыл**/ Ачдырыл дегенден *этим ат. Эшикни ачдырылыуу къайын эди.*

АЧДЫРЫУ *и. д. от* **ачдыр**/ Ачдыр дегенден *этим ат. Бузулгъан киритни устагъа ачдырыу. Къабакъ эшикни кенгнге ачдырыу.*

АЧКЁЗ *сыф.* Корыстолюбивый, алчный, жадный/ Жут, малкёз, ырысхыдан, байлыкъдан тоя билмеген, ырысхыгъа, байлыкъгъа сукъланыучу. *[Хожа адамлагъа:] Сизни афендигиз ачкёздю, ол хычындан, хауадан тойса, къуран окъуйду, мени афендим андан токъкёздю, бу ач болса да, окъуйду.* Ёртенланы А., Насра Хожаны хапарлары, 10. ❑ *Курд миллети азатлыкъны тилейди, Ачкёзлеге сауут-саба билейди.* Шахмырзаланы С., Заман жели, 18.

АЧКЁЗЛЮК *ат.* Корыстолюбие, алчность, жадность/ Жутлукъ, малкёзлюк, ырысхыдан, байлыкъдан тоймагъанлыкъ, ырысхыгъа, байлыкъгъа сукъланыучулукъ. *Немецли фашистлени бизни жерибизге чапдыргъан аланы ачкёзлюклери, жер байлыкъларыбызгъа сукъланыулары болгъанды.* "Коммунизмге жол", 1976, № 82.

АЧЛЫКЪ *ат.* **1.** Голод/ Аш, азыкъ кереклилик, аш, азыкъ жетишмегенлик неда жокълукъ. *Ачлыкъда тары гыржын да халыуадан татлы.* (Нарт сёз.) ○ ❑ *Къазауат халкъгъа ёлюм, ачлыкъ, жаланнгачлыкъ келтиреди.* Хубийланы О., Аманат, I, 142. ❑ – *Жара, ачлыкъ, азаплыкъ да сынадым, Къара къузгъун жоялмагъанлай къалдым.* Къулийланы Къ., Чумла къызарадыла, 97.

2. Голодание, чувство голода/ Ач болгъанлыкъ, азыкъ ашамагъанлыкъ, ашарлыгъы келгенлик. *Анга [аппагъа] базыннгандан, биз ач болсакъ да билмей туруучу эдик.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 166. ❑ *Анасы, жиляй тургъан сабийчигини ачлыгъын ангылап, анга ёшюнюн берди.* "Коммунизмге жол", 1973, № 14.

АЧЛЫКЪ-ЖАЛАННГАЧЛЫКЪ *къаум. ат.* Голод, нужда/ Ач, жаланнгач болум, аш, азыкъ эм кийим жетишмегенлик неда

жокълукъ. *Отузунчу жылланы аллында къыралгъа ачлыкъ киргенде, Малкъар, башхалача ачлыкъ-жаланнгачлыкъ сынамагъанды.*

АЧХА *сёл. тил. къ.* **ахча.** *Ачха болса, бочха жокъ, бочха болса, ачха жокъ.* (Нарт сёз.) ○ *Жарлылагъа болушлукъгъа деп, ненча кере ачха бердиле.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 74.

❑ **Ачха орун** *къарач. къ.* **бохча.** *Къарауух къагъыт, тойну башына тёгерек айлана келип, биягъы базыкъ ачха орункга киреди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 20. ❑ *Бир бирде пассажирле автобусда не ачха орунну тюшюрюп, неда бир затны унутуп кетедиле.* "Ленинни байрагъы", 1964, № 169.

АЧХЫЛ *сыф.* Кисловатый, с кислым привкусом/ Ачыракъ, бек ачы угъай, ачыргъа тартхан. *Ийнекни сютю бусагъатда ачхылды.* ❑ *Ингирден къалгъан шорпа экинчи кюн ачхыл эди.*

АЧХЫЛЛЫКЪ *ат.* Наличие кислого привкуса в *чем-л.*, кисловатость/ *Ачхыл хал.* ❑ *Шорпаны ачхыллыгъын Жамий бир уртлагъанлай окъуна билди.* ❑ *Ийнекни сютюню ачхыллыгъы билине башлагъанды.*

АЧХЫЧ *ат.* **1.** Ключ, отмычка/ Киритни дагъыда аллай башха затны ачар эм жабар ючюн жюрютюлюучю, металлдан этилген энчи формалы зат. *Тюрмечи, хуржунундан мазаллы ачхычны чыгъарып, дыгъар-дугъур этдире, ич киритин ачды.* Къобанланы Д.,Таулада тауух, 206. ❑ *Салиймат тойгъа къошулгъан къызгъа саналса да, анасы, ачхычын анга ышанмай, жанына салгъанлай айланыучу эди.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 15.

2. Ключ *(напр. часов, газовой плиты)*/ Гайкаланы буруп бегитир неда чагъарыр ючюн, тюрлю-тюрлю механизмлени ишлетир, къурур ючюн хайырланылыучу керек. *Батыр сагъатны жылтыраууқъ темир ачхыщчыгъын эследи.* Гуртуланы Э., Азретни къууанч кюню, 82. ❑ *[Израиль] боюн кюч бла муратына жетгенэди, Хуржунуна каналны ачхычын уруп, Каналындан халкъны юлюшсюз этгенэди, Египетге тюрлю хыйлала къуруп.* "Жилтинле", 58.// Ключ *(напр. басовый, скрипичный и т. п.)*/ Нота тизгинни аллына салынып, нотаны бийиклигин кёргюзтген белги. *Нотала ачхыщча, ол (юм)назмуну саулай магъанасын эм музыка темасын алып барады.* Байрамукъланы Х., Назму бла жазсала, 79.

3. *кёч.* Ключ *(напр. к шифру)*/ Бир затны ангыларгъа, сезерге, жашырын затын иги билирге болушуучу онг, жол, мадар. *Окъуу – билимни ачхычы.* (Нарт сёз.) ○ ❑ *Огъурлулукъну ачхычы Бирбирде болады тас да. Огъурсузлукъну ачыуун Сынадыла тау да, таш да.* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 29. ❑ *[Азамат:] Зубайны жюрегине ачхыч табып, ол ачхычны Бийбертге берирге керекди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 215.

АЧЫ[1] *ат къарач. къ.* **гара.** *Индишни ачысын кёпле сюйюп ичедиле.* ❑ *Ачы бла ийленип басылгъан тылы терк кёбеди.*

АЧЫ[2] *сыф.* **1.** Горький, кислый/ Кесини бир энчи аман татыуу болгъан, татыу сезиучю органланы къозгъаучу; антоними: татлы. *Ачы бла татлыны татхан билир, узакъ бла жууукъну жортхан билир.* (Нарт сёз.) ○ *Тамырла ачы эдиле эм адамны къусарлыгъын келтире эдиле.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 24. ❑ *[Хажимет:] Мен кесим безгекден ауругъан заманымда, ачы хансны сары чакъгъан чопалларын сют бла къайнатып ичген эдим.* "Шуёхлукъ", № 55, 72.

2. Прокисший/ Ачыгъан. *Ачы сют. Ачы шорпа.*

3. *кёч.* Делающий больно/ Ау-

рутуучу, ачытыучу. *Бал чибинни ургъаны ачы, балы татлы.* (Нарт сёз.) ❑ *Ачыулуну къолу ачы.* (Нарт сёз.) ○ *Бир ачы къол Сосланны тышына быргъады.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 64.

4. *кёч.* Горестный, тяжёлый/ Бушуулу, къыйын, тёзюп болмагъан, адамны жарсытхан, инжитген. *Ачы хапарны толусу артиллеристлеге экинчи кюн жайылды.* "Шуёхлукъ", № 48, 8. ❑ *Эски къама къабыргъадан тапчаннга мудах къарайды, бар кючюн тауусуп. Эшитиледи, тынчлыкъ бермейди, анга Озгъан кёп ачы сермешни тауушу.* Мокъаланы М., Къушну ауанасы, 15.

5. *кёч.* Резкий, пронзительный, режущий слух/ Къулакъны сасытхан, бек къаты чыкъгъан (тауушну юсюнден). *"Тарх!" деп, юйню тепдирип ушкок атылгъанда, арбазда ачы къычырыкъ эшитилди.* Кацийланы Х., Тамата, 122. ❑ *Ачы ёнюнг мени элгендиралмаз, Жюрек тынчлыкъгъа къамача киралмаз.* Отарланы К., Сагъышла, 102. ❑ *Ачы тауушэтип, жуукъда элия урду.* Кацийланы Х., Мухаммат, 28.

6. *кёч.* Пронизывающий *(о ветре)*/ Ийирген, бир затны ичине кирип кетеди дерча, къаты, уллу кючлю *(желни, аязны юсюнден). Жаз жуукъылашса да, Бештауну ачы желине алкъын къарыу эталмайды.* "Алчыла", 70. ❑ *Суукъ, ачы аяз адамлагъа жылы кийдиргенди.* Хубийланы О., Мурат, 113.

7. *кёч.* Лютый, свирепый, очень сильный *(о холоде)*/ Бек къаты, кемсиз титиретген (суукъылукъну юсюнден). *[Сафар] къышны ачы суукъларында ат орунда мулхар тюбюнде тангын кёп заман атдыргъанды.* Хочуланы С., Хапарла, 5. ❑ *Уруп, къайры эсе да ашыгъыш баргъан Къобанны ачы къыш кепге жыйып, бузлатып къоючусун сен къуруда кёре болурса.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 26.

8. *кёч.* Лютый, злой, свирепый, беспощадный *(о враге)*/ Огъурсуз, къанлы, къан ичиучю *(душманны, жауну д.а.к. затны юсюнден). Кетерле жылла, бек кёп кетерле, Жолунга кырдыш къозламаз. – Сен кёргюзтгенча, атлагъан халкъны Не ачы жау да хорламаз.* "Жилтинле", 16. ❑ *[Акка:] Мени сартын а ала [ушкок атханла] ачы аманлыкъчыладыла.* М. Шолохов, Дон хапарла, 72.

9. *кёч.* Язвительный, колкий, ехидный, оскорбительный, обидный/ Ачыу тийген, чанчхы, адамны жанына тийген, жюрек жаргъан. *Аны тили ачыды, къылыгъы бурушду.* Батчаланы М., Элчилерим, 87. ❑ *Элде ауузу бош тиширыула бир бирде ма аллай ачы сёзлени, аз да сагъыш этмей, айтып къоядыла.* Тёппеланы А., Чамны да чам биледи, 87.

АЧЫ [3] *хал. сёзл.* **1.** Больно, причиняя боль/ Ачытырча, ачытып, аурутурча. *[Омар:] Башым тёгерек айланып, жюрегим ачы-ачы чанчды, кюйюп, къара кесеу болгъанча болдум.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 29. ❑ *[Бал чибинле] танышсызгъа сагъайышып чабарла, Заран этсе, ачы-ачы къабарла.* Отарланы С., Жаз жылыуу, 70.

2. *кёч.* Язвительно, оскорбительно, колко / Ачыу тиерча, адамны жанына тиерча, жюрегин жарырча. *[Асият:] Мени тынгылагъаным аны [Лейланы] бютюнда ачыудан жара эди, бютюнда ачы сёлешдире эди.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 66.

3. *кёч.* Резко, пронзительно, очень громко, сильно/ Къулакъны сасытырча, бек къаты тауушэтип. *Исмайыл, эки бармагъын ауузуна сугъуп, ачы сызгъырды.* "Шуёхлукъ", № 28, 89. ❑ *Азретни тохтагъанын эслеп, солдат ачы къычырды.* Гуртуланы Э., Азретни къууанч кюню, 10.

▲ **Ачы къапдыр, исси къапдыр** (*къ.* **исси**). *Къызыл аскерчиле немецли фашистлеге кёп жерде ачы къапдыргъандыла.* ❑ *[Кичи:] Анам айтханлай, ачы*

къапдырлыкъдыла. Шаманланы М., Окъа бёрк, 43. **Ачы сёзлю** злоязычный, ядовитый на язык, злоречивый/ адамгъа ачыу тиерча, адамны жюрегин къыйнарча, чанчып сёлешиучю. *Пелиуан Къарашауай татлы сёзлю болгъанды. Ачы сёзлюлеге да тёзюп къалалмагъанды.* "Нартла", 165. *"Ах, къалай ачы сёзлюдюле, къалай иймансыздыла бу бизникиле!"– деп, келди Налбикени кёлюне.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек. **Ачы сёзлюлюк** язвительность, ядовитость, колкость, злобность *(речи)*, злоречие/ адамгъа ачыу тиерча, адамны жюрегин къыйнарча, чанчып сёлешиучю къылыкъ. *Ол тиширыуну [Къанийматны] ачы сёзлюлюгю жарагъа туз сепгенчады.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 32. ❑ *Марзият Шамилни ачы сёзлюлюгюн бир да кечялмай эди.* "Коммунизмге жол". **Ачы тийди** затрагивать (задевать, забирать) за живое/ жюрегин бек къыйна; жанына тий, жаууруна къатыл. *[Къасай:] Сакийнат, жаным, мени сёзлерим санга бек ачы тийдиле эсе, тилейме, кеч.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 57. ❑ *[Ариубат:] Мени... сёзюм жазыкъ Назирни жаш, халал жюрегине... ачы тийген болур эди.* Залийханланы Ж., Жанган жюрекле, 56.

АЧЫ[4] *эт.* **1.** Киснуть, горкнуть/ Иссиде, жылыда къайнап, бузул, ачы татыу эт *(сютню юсюнден). Ачыгъан сют айран болмаз.* (Нарт сёз.) ○ *Ачыгъан сют баш.*

2. Взойти, подняться *(о тесте)*/ Ачытхыны кючю бла кёп *(тылыны юсюнден). Фарийзат тылыны сода бла ачыгъанын жаратмаучуду.* ❑ *Тылы ачыгъачлай, Бадийнахан аны столда ийлейди, сора жазып, терк окъуна лёкьумла кеседи.* "Коммунизмге жол", 1972, № 93.

❑ **Ачыгъан бышлакъ** творог/ сют ачыгъанда аны хуппегисин саркъытхандан сора къалгъаны. *Зурият, ичлерине да ачыгъан бышлакъ салып, суу бёрекле этди.* ❑ *Жаш ачыгъан бышлакъны сют баш бла къатышдырып ашайды.* ❑ *Къызчыкъ ачыгъан бышлакъны сыгъып табакъгъа салды.*

АЧЫ[5] *эт.* **1.** Болеть, испытывать боль/ Чанч, ауру, къыйна *(адамны неда жаныуарны санын, чархыны юсюнден). Бычакъны алгъын кесинге ур да, ачымаса, башхагъа ур.* (Нарт сёз.) ○ *Суукъдан жылы отоугъа кирип бир кесек тургъанлай, Жамалчыкъны тырнакъ тюпчюклери ачып, онгсуз болду.* Къулийланы Х., Эгизле, 39. ❑ *Хасанны къабыргъасы, миз бла чанчханча, ачыйды.* Хубийланы О., Аманат, I, 1, 265.

2. *кёч.* Испытывать беду, горе, попадать в беду/ Къыйынлыкъ сына, къыйнал, инжил. *Тулпар жашланы аналары, бек ачыгъандан, къарау сокъур болуп къалгъанды.* Лайпанланы Р., Жолоучулукъда, 43. ❑ *Бир тюз адам керексиз ачыгъа, кёплени къанатлары къыйылады.* Толгъурланы З., Эркрей, 146.

3. *кёч.* Страдать, получать травму, телесное повреждение/ Жыгъылып, авариягъа тюшюп, д.а.к. зат болуп, бир жеринги сындыр, чыгъар, жара эт, эз д.а.к. – *Бу терек огъурлу терекди, мындан жыгъылып алыкъа сабий ачымагъанды.* Тёппеланы А., Атам урушдан къайтса, 2. ❑ *Урунууну жорукъларыр хар жерде бир кибик тюз сакъланмагъаныны хата сындан, ишде ачыгъанла бардыла.* "Коммунизмге жол", 1970, № 4.

4. *кёч.* Сожалеть, огорчаться, сочувствовать/ Жарсы, къайгъыр, бушуу эт. *Кюмюш акка кёп жууугъуна, тенгине ачыгъанды.* Батчаланы М., Элчилерим, 13. ❑ *Жаш былай керексиз жерде ачыгъанына ким да жарсыды.* "Шуёхлукъ", № 8, 10. ❑ *– Сабийликде биз орнатхан терекле Кесибиз кибик ёсгендиле энди. Сора нек ачыйбыз биз чал тюклеге, Сабийлигибиз отда ётгенди.* Тюркланы А., Бузланы юсюнде гюлле, 4.

АЧЫГЪАУУЗ *сыф. сёл. тил.* Ротозей, разиня/ Эссиз, эс жыймагъан, болумсуз, эринчек, мытыр, мишау; ауузачыкъ. *[Ротмистр къарауулчулагъа:] Ачыгъауузла! Билемисиз кимни къачыргъанығъызны?!* "Коммунизмге жол", 1971, № 25. ❑ *[Назийфа Къонакъгъа:] Сени бла ачыгъауузлыкъ тенгли билмегенми сунаса бизни?"* "Коммунизмге жол", 1969, № 34.

АЧЫКЪ I *сыф.* **1.** Открытый, раскрытый, распахнутый/ Жабылмагъан, этилмеген, ачылгъан. *Ротаны тургъан жеринде тёртюшер ачыкъ терезелери бла жерден къазылып, башлары... базыкъ нарат томуроула бла жабылып... беш ДЗОТ-лары эм окоплары да бардыла.* Къулийланы Х., Ол кюнледе, 23. ❑ *Терезени ачыкъ кёзчюгюнден бир чыпчыкъчыкъ уруп кирди.* Сылпагъарланы К., Кёмеюл, 141.// Не сомкнутый/ Жумулмагъан, къысылмагъан. *Бир-бирле кёзлери ачыкълай жукълаучудула.* ❑ *Жашны солууу тохтагъанлыкъгъа, кёзлери уа ачыкъ эдиле.*

2. Не запертый, не закрытый *(на замок, засов)*/ Кирити этилмеген, къылычы салынмагъан, бегитилмеген. *Гумуну эшиги ары къайтарылып, болмагъанлыкъгъа, ол ачыкъ эди, кирити жокъ эди.* ❑ *Мен эшикни бир тартханда, ол ачылмады, Алий а: "Къатыракъ тарт, ачыкъды",– деди.*

3. Не имеющий крышу, крышку/ Башы бегитилмеген, жабылмагъан *(мекям, машина)*, къапхычсыз, башсыз *(чоюн, чыккыр, челек д.а.к.). [Барисбий:] Ол кюн экиндиде юч немец офицер башы ачыкъ, алаша машиначыкъ бла бизни арбазгъа келдиле.* Ахматланы И., Боранда, 207. ❑ *Челекни башы ачыкъ болса, итге уят керекди.* (Нарт сёз.) ❍ *[Шамарыу:] Харун, кесинг кёресе, юйюмю башы ачыкъды, шифер керекди.* "Коммунизмге жол", 1972, № 61.// Раскрытый *(напр. о книге, тетради и т. п.)*/ Ачылгъанлай къалгъан (китап, дефтер д.а.к. зат). *Стол юсюнде бир ачыкъ китап бар эди.* ❑ *Устаз парталаны юсюнде ачыкъ дневниклеге, дефтерлеге къарай айланады.*

4. Открытый, не загороженный (о месте, поляне и т. п.)/ Тёгереги бегитилмеген. *Доммай Къолну башында ачыкъ жерге чыкъгъанларында, ёзенде уллу жол бла баргъан ёгюз арба тауушланы эшитип, тынгыладыла.* Зокаланы З., Солуу кюн, 83. ❑ *Ханны къызы танг атаргъа жылкъыны къатында ачыкъ сыртда уянады.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 261. ❑ *Жугъутур жолчукъ тауусулгъанлай, жолоучула ачыкъ талачыкъгъа чыкъдыла.* Гуртулаы Э., Жанбермез Асланбий, 79.

5. Раскрытый *(напр. о шее, груди)*/ Быстыр жапмагъан. *Махтанчакъны арты ачыкъ.* (Нарт сёз.) ❍ *Жансурат, боюну неда билеклери ачыкъ тиширыуну кёрсе, тырман этмей къоймаз эди.* "Коммунизмге жол", 1973, № 127.// Не укрытый *(одеялом)*/ Жууургъан, жабыу бир жанына кетип, тюшюп, юсю ачылгъан. *Жууургъан бир жанына кетип, жашчыкъны бутчукълары ачыкъ эдиле.* ❑ *Жабыу жерге тюшюп, сабийчиклени юслери ачыкъды, кеслери уа, жукъ да билмей, жукълап турадыла.*

6. Ясный, безоблачный *(о погоде)*/ Булутсуз, аязсыз, жаунсуз *(кюн)*, чуукъ *(кёк)*. – *Бир-бирде уа, ачыкъ кёкге булут чапханча, биягъы къайгъы жюрегиме чабады.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 59. ❑ – *Ачыкъ кюн болса, кёк бла жер бирге къошулгъан жерге кёз къакъмай къарап, тауларыбызны кёрюрге кюрешеме.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 70. ❑ *Не ачыкъ кюнде да мийикден къарасанг, ёзенледе кёк, жюн чачылгъанча, чарс чапханлай турады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 35.

7. Отчётливый, чёткий, ясный *(напр. голос, звук)*/ Кесгин, тап, иги эшитилген. *Сора ол [Асланкир] къулакъны бир айланчындан бурулгъанлай, къулагъына ачыкъ аслы таууш келди.* Къоркъ-

мазланы К., Горда бычакъ, I, 163. ❑ *Илияс Залийхановну ариу эм ачыкъ ауазына сюйюп тынгыларчады.* "Коммунизмге жол", 1973, № 22.

8. Яркий *(о цвете)*/ Жингил, асыры жарыкъ, жарыкъ бетли. *Ачыкъ къызыл терк онгар, асыры сюйген терк къояр.* (Нарт сёз.)

9. Прямой, откровенный *(о словах и т. п.)*/ Жашырынсыз, керти. *Ачыкъ сёз ачы болур.* (Нарт сёз.) ○ *[Хусей:] Бир кюн мен Айшат бла Тахирни ачыкъ ушакъларына тынгыладым.* "Коммунизмге жол", 1976, № 77.

10. Открытый, явный *(напр. враг, оппозиция)*/ Таша угъай, туура, кишиден жашырылмагъан, белгили. *Жашыртын дертчиден ачыкъ тюртчю игиди.* (Нарт сёз.) ○ *Барысындан да Ахмат эсли болду, ол жашланы ачыкъ тюйюшден тыйды.* "Коммунизмге жол", 1967, № 89.

11. *кёч.* Доступный, открытый для *кого*/ Кирирге, барыргъа, хайырланыргъа д.а.к. затха тыйгъыч болмагъан. *Сюйген къонакъгъа юйню эшиги ачыкъ.* (Нарт сёз.) ○ *Окъуу юйле ачыкъдыла – билим алырбыз. Жерде угъай, космосда да юйле салырбыз.* Къулийланы Х., Жулдузчукъла, 34. ❑ *Хар окъургъа сюйген адамгъа жолла ачыкъдыла.* "Ленинни байрагъы", 1964, № 223.

12. *кёч.* Известный *(такой, о котором знают, имеют сведения)*/ Кимге да туура, белгили. *Жыйын бла келген къатынланы жюреклери тынгылы болмагъаны ачыкъды – бернеге не айтырла деген къайгъыдадыла.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 11. ❑ *Кимге да ачыкъды окъуучусуз жазыучулукъну магъанасы болмагъаны.* Байрамукъланы Х., Назму бла жазсала, 28. ❑ *Аллай низамсызлыкъгъа партия тёзюп турмазлыгъы ачыкъды.* "Шуёхлукъ", № 20, 6.

АЧЫКЪ II *ат.* Открытое место/ Бегитилмеген жер, ёзен. *[Къыз] барып, барып, барып, танг да атып... бир уллу чегетде ачыкъгъа чыгъар жерге жетип тохтагъанды.* "Къарачай халкъ таурухла", 115. ❑ *[Шарапий:] Къарайбыз да, абаданладан киши чыкъмайды ачыкъгъа.* "Коммунизмге жол".

АЧЫКЪ III *хал. сёзл.* **1.** Открыто, в открытом положении/ Ачыкълай, ачылгъанлай. *Къызны кесин бошлама, юйню ачыкъ ташлама.* (Нарт сёз.) ○ *"Ол хыйлачы прапорщик эшикни ачыкъ къоргъа амалы жокъду",– деп, Аубекир Зулкъарнейге къарады.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 360.

2. Откровенно, не таясь/ Жашырмай, тюрлендирмей, болгъаныча. *Ачы болса да, ачыкъ сёлеш.* (Нарт сёз.) ○ – *Туурамдады Айшатчыкъ, Кеталмайды къатымдан, Билдиреди ол ачыкъ Сюймекликни хакъындан.* "Жилтинле", 66. ❑ *Керти да, аслам адамны ичинде ачыкъ айтмагъанлыкъгъа, Жарашдыгъа ийнанганла да болурла.* Хубийланы О., Аманат, I, 32.

3. Чётко, отчётливо, ясно, разборчиво/ Кесгин, иги, тап. *Черекни жукъа жерлери, зыгъырлы жаргелле да ачыкъ кёрюнедиле.* "Шуёхлукъ", № 64, 29. ❑ *Тиширыу, эр киши даулашхан тауушла ачыкъ эшитиледиле.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 256. ❑ *Амирбий кесинден узакъ болмай сюелген бёрюлени ачыкъ таныды.* Биджиланы Б., Жюрекни ауазы, 11.

4. Конкретно, так, чтобы можно было не сомневаться в правильности *чего-л.*, ясно/ Тамам, толу, тюз, ишек болмазча, ийнанырча. *Алай а тюз, ачыкъ билмеген затынгы къалай айтхын...* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 17.

5. *кёч.* Ярко, живо, образно/ Ариу, ачыкълап, ангылатып. *Адамны жашауунда, прогрессге барыуда техниканы уллу магъанасын Кязим ачыкъ жазады.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 122. ❑ *Поэтни бийик фахмусу ачыкъ кёрюнеди.* "Шуёхлукъ", № 30, 101. ❑ *Жаш Клавдияны жаныуар ишан-*

ларын ачыкъ кёргюзтеди. "Ленинни байрагъы", 1972, № 47.

▲ **Ачыкъ адам** откровенный человек/ кишиден жукъ жашырмаучу, кёргенин, билгенин жашырмай айтыучу, алдаусуз, ётюрюксюз, тюз сёзлю адам. *Къаншау ачыкъ адам эди, адежли эди.* Тёппелаты А., Жюз шаптал терек. ❑ *Бабына ачыкъ адамды.* Тёппелаты А., Чамны да чам биледи, 88. **Ачыкъ бёлюм** *грам.* открытый слог/ сёзню ачыкъ тауш бла бошалгъан бёлюмю. *Гитче, быргъы, къаргъа деген сёзледе ачыкъ бёлюмле быладыла: -че, -гъы, -гъа.* ❑ *Жыйырма деген сёзде эки ачыкъ бёлюм барды: -жы, -ма.* **Ачыкъ болду** вскрываться, уточняться, выясняться, раскрываться/ белгили болуу, билиниу, ачыкъланыу. *Не этерик эди, иги ачыкъ болмаз ючюн, [Махай] кийимлерин тешип берди.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 96. ❑ *Энди уа кёп зат ачыкъ болду.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 43. ❑ *Бюгюн ташатын этилген зат тамбла ачыкъ болады.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 109. **Ачыкъ дерс** *пед.* открытый урок/ сынаулу устазны дерсинде башха устазла олтуруп, аны сюзер эм андан юлгю алыр ючюн бардырылыучу дерс. *Хашир директор болгъан кесек заманны ичинде экинчи классда бир ачыкъ дерс берилгенди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 169. ❑ *Жолдащ Шогенов ачыкъ дерсле бардыргъанды.* "Коммунизмге жол", 1980, № 74. **Ачыкъ жара** открытая рана/ бителмеген, жабылмагъан, сау болмагъан жара. *Ачыкъ жарагъа туз сепгенлей.* (Нарт сёз.) ○ **Ачыкъ жюрекли** с открытою душой, с открытым сердцем, чистосердечный, прямой/ тюз ниетли, ётюрюксюз, тюз, алдамаучу. *Ол жерледе жашагъан таулула батыр, ачыкъ жюрекли, къонакъны сыйлагъан миллет эдиле.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 21. ❑ *Мен а, къартны ызындан къарап: "Ма ачыкъ жюрекли адам",– дедим.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 72. **Ачыкъ жюреклилик** чистосердечность, искренность/ тюз ниетлилик, ётюрюксюзлюк, тюзлюк, алдамаучулукъ. *[Алий Жамийлятха:] Ачыу тийсе да, ачыкъ жюреклилигинг ючюн сау бол.* Кацийланы Х., Тамата, 220. ❑ *[Далхат:] Муратны ачыкъ жюреклилигин бек жаратама.* "Коммунизмге жол", 1972, № 87. **Ачыкъ кёзден къара** смотреть трезвыми глазами/ жашаугъа тюз къара, анда болгъан затлагъа тюз багъа бич. *Саматха нёгерле керек эдиле... Дуниягъа ачыкъ кёзден къарагъанла, терсни-тюзню айыра билгенле.* Тёппелаты А., Кюн батмайды, 18. **Ачыкъ къол кётюрюу** открытое голосование/ билдирип, кёргюзтюп, жашырмай къол кётюрюу. *Эл Советге секретарьны ачыкъ къол кётюрюу бла айырдыла.* **Ачыкъ мангылайлы** имеющий высокий, крутой лоб/ кенг, уллу мангылайлы болгъан *(адам). Солтанбек орта ёсюмлю... ачыкъ мангылайлы, толу бетли, узун мыйыкълары бла, дугъум кибик къара кёзлю адамды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 96. **Ачыкъ письмо** открытое письмо/ биреуге аталып жазылгъан, газетде неда журналда басмаланнган письмо. *Н. А. Баскаковну озгъан жыл "Советская тюркология" журналда ачыкъ письмосу басмаланнганды.* "Коммунизмге жол", ❑ *Биз газетде Н. Б. Сергеевни ачыкъ письмосун окъугъанбыз.* **Ачыкъ сёзлю** откровенный, искренний/ жашырынсыз, жукъну жашырмай айтыучу, алдаусуз, ётюрюксюз. *Ачыкъ сёзлю – къыйынлы.* (Нарт сёз.) ○ *Жукъа бетли, сары шинли, Ала кёзю. Жетген жерде жунчумаучу, Ачыкъ сёзлю.* "Жилтинле", 504. ❑ *[Валя:] Назир нечик лакъырдачы, ачыкъ сёзлю жашды!* Залийханланы Ж., Жанган жюрекле, 154. **Ачыкъ сёзлюлюк** откровенность, искренность/ жашырыны болмагъанлыкъ, жукъну жашырмай айтыу къылыкъ. *Алай а ачыкъ сёзлюлюгю ючюн Домалайны бюсюреуюн чыгъармайдыла.* Хубийланы О., Дерт, 32.

Ачыкъ тауушграм. гласный звук/ айтылгъанда ауушдан чыкъгъан неда чырмаугъа тюбемей, эркин чыгъып, ауазны кючю бла къуралгъан тауушa, о, у, ы, э, ю, и, ё тауушланы хар бири. Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 26. ❑ – *Й харф ачыкъ тауушладан сора неда эки ачыкъны арасында жазылады.* "Малкъар тилни орфографиясы бла пунктуациясы", 6. **Ачыкъ тенгиз** открытое море/ тенгизни жагъадан узакъдагъы жери. – *Къалай айыплы иш этдинг! Айтмагъанма адамлагъа. Мен, ачыкъ тенгизге чыгъып, Айтдым тилсиз чабакълагъа.* "Коммунизмге жол", 1976, № 39.

▲ **Ачыкъ чёп атыу** къарач. ачыкъ къол кётюрюу (*къ.* **ачыкъ III**). *Ачыкъ чёп атыуда адамланы асламысы Мурай жанлы болдула. Ачыкъ чёп атыуну итоглары чыгъарылдыла.*

❑ **Ачыкъ эт** *къ.* **ачыкъла I**. *Алан да, тенги да бир къызны сюйгендиле, сора сёзню ачыкъ этерге бир бирлеринден тартынгандыла.* Хубийланы М., Алан, 49. ❑ *Хамзат жашы бла ортасын кеси ачыкъ эталмаса да, анга къарындашларын къогъуз-тургъа боллукъ эди.* Тёппелаиы А., Кюн батмайды, 38.

АЧЫКЪЛА *эт.* **1.** Выяснять, вскрывать, уточнять, выявлять *что*, обнаруживать *кого-что*/ Белгили эт, баям эт, тюзюн бил. *Ала [Асан бла Мухадин] Мусафий эфендини хыйлаларын ачыкъларгъа умут этедиле.* Ахматланы И., Боранда, 58. ❑ *Не хайырлы, не зат хайырсыз болгъанын ачыкъларгъа, онгланы табаргъа керекди.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 97. ❑ *Ишни тамырын Зулейхадан иги киши ачыкъламаз.* Этезланы О., Тарда, 195.

2. Показывать, описывать *(напр. образ, человечность)*/ Кёргюзт, суратла. *Поэт, хар ким да тюшюнюрча, суратлау онгланы уста хайырланып, уллу бачаманы образын тюз ачыкълайды.* "Шуёхлукъ", № 32, 93. ❑ *Битеу совет литературадача, малкъар проза да урунган халкъны келечилерини ишлерин, сыфатларын ачыкълайды.* "Коммунизмге жол", 1972, № 190.

АЧЫКЪЛАН *эт. страд. от* **ачыкъла**/ Ачыкъла дегенни *зорлаучу айырмасы. Къартла, айыплы ишлери ачыкъланнган адамлача, бетден бетге къарамай, тынгысыз болдула.* Кацийланы Х., Тамата, 113. ❑ *Адамны къылыгъы ол жашаугъа тири къатышханындача бир заманда да ачыкъланмайды.* "Шуёхлукъ", № 33, 114.

АЧЫКЪЛАНДЫР *эт. понуд. от* **ачыкълан**/ Ачыкълан дегенни *къатланыучу айырмасы. Хапарны бираз ачыкъландырыргъа сюйюп, Мазан былай сорду: "Андан сора алагъа [Земжанлагъа] бир да тюбемегенми эдинг, Хажи-Осман?"* Залийханланы Ж., Тау къушла, 54–55.

АЧЫКЪЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **ачыкъландыр**/ Ачыкъландыр дегенден *этим ат.*

АЧЫКЪЛАНЫУ *и. д. от* **ачыкълан**/ Ачыкълан дегенден *этим ат. Аманлыкъны ачыкъланыуу. Жигитлени сыфатларыны ачыкъланыуу.*

АЧЫКЪЛАТ *эт. понуд. от* **ачыкъла**/ Ачыкъла дегенни *къатланыучу айырмасы. Жаш, милициягъа айтып, уручуланы ачыкълатды.* ❑ *Ала жашны терслигин ачыкълатдыла.*

АЧЫКЪЛАТДЫР *эт. понуд. от* **ачыкълат**/ Ачыкълат дегенни *къатланыучу айырмасы. Аманлыкъчыланы кир ишлерин ачыкълатдырдыла.*

АЧЫКЪЛАТДЫРЫУ *и. д. от* **ачыкълатдыр**/ Ачыкълатдыр дегенден *этим ат. Кемчиликлени ачыкълатдырыу.*

АЧЫКЪЛАТЪЫУ *и. д. от* **ачыкълат**/ Ачыкълат дегенден *этим ат. Терсликни ачыкълатыу.*

АЧЫКЪЛАУ *и. д. от* **ачыкъла**/ Ачыкъла дегенден *этим ат. Шуёхлукъ ол, бек алгъа, таза жюрекди, ол тенглени кемчиликлерин ачыкълауда",– деп, Николай Островский слай айтханды.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 137. ❑ *Автор къалгъан персонажланы къылыкъларын ачыкълаугъа тийишлисича эс бурмайды.* "Шуёхлукъ", № 35, 12.

АЧЫКЪЛАУЧУ *ат грам.* Приложение/ Затны атын ачыкълап, биргесине жюрюучю сёз неда сёзле, *сёз ючюн: Хасан, устаз, келди; анасы, къарт къатын, Жамалны аллына къарайды.*

АЧЫКЪЛАШ *эт. взаимн.-совм. от* **ачыкъла**/ Ачыкъла дегенни *араш айырмасы. Жашла экиси да, даулаша, кемчиликлени ачыкълашадыла.*

АЧЫКЪЛАШДЫР *эт. понуд. от* **ачыкълаш**/ Ачыкълаш дегенни *къатланыучу айырмасы. Асият, тюйюшгенлени бирге тюбетип, ачыкълашдырды.*

АЧЫКЪЛАШДЫРЫУ *и. д. от* **ачыкълашдыр**/ Ачыкълашдыр дегенден *этим ат. Бир бирге кёлкъалды болгъанланы ачыкълашдырыу.*

АЧЫКЪЛАШЫУ *и. д. от* **ачыкълаш**/ Ачыкълаш дегенден *этим ат. Кемчиликлени ачыкълашыу.*

АЧЫКЪЛЫКЪ *ат.* **1.** Открытое *(не закрытое)* положение *чего-л.*/ Ачыкъ, жабылмагъан, ачылгъанлай тургъан хал. *Терезени ачыкълыгъы. Эшикни ачыкълыгъы.*

2. Ясность *(напр. погоды, неба)*/ Булутсуз, аязсыз, жаунсуз хал, чуакълыкъ. *Экскурсиягъа барлыкъла кюнню ачыкълыгъына бек къууандыла.*

3. Отчётливость, чёткость, ясность *(голоса, звука)*/ Кесгинлик, тап, иги эшитилгенлик. *Жырчыны ауазыны хычыуунлугъу, ачыкълыгъы кимни да сюйюп тынгылата эди.*

4. Откровенность, задушевность/ Кишиден жукъ жашырмагъанлыкъ, алдаусузлукъ, ётюрюксюзлюк, тюз сёзлюлюк. *Болсада Бийберт устазны ачыкълыгъын, кесине эс бургъанын башха тюрлю ангылагъанды.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 102. ❑ *Алай а аны [Сафиятны] ачыкълыгъы, халаллыгъы, адамны артындан сёлешмей, кёлюне келгенни ачыкъ айтыучу къылыгъы да барды.* Хубийланы О., Аманат, I, 90.

АЧЫЛ *эт.* **1.** *страд. от* **ач**^{2}/ Ач^{2} дегенни зорлаучу айырмасы. *Аз окъуулу уллу жашлагъа школ ачылгъанды, аны бошагъанла техникумгъа кирликдиле.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 97. ❑ *Школну жолгъа ачылып тургъан терезелеринден, бёлюне-бёлюне, жарыкъ тауушла чыгъадыла.* Дотдуланы Х., Жашлыкъны жолунда, 5.

2. Раскрыться, разойтись краями *(о ране)*/ Ашлан, терсей. *Асланны бутунда жарасы, ачылып, жангыдан къыйнап башлады.*

3. *кёч.* Стать видным, обнаружиться/ Кёрюн, кёрюрча бол. *Сыртдан ары ариу бет ачылады. Алайны кырдыгы чалынып, ариу гебенле сюеледиле.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 88. ❑ *Андамында къардан ачылгъан жерледе жанкъозла агъардыла.* "Алчыла", 97. ❑ *Къар къуруду, жер ачылды, Кёк кюкюреп, суу чачылды.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 173.

4. Проясняться, проясниться *(о погоде, небе)* Аяз, булутсуз бол, ачыкъ бол. *Бюгюн туман бийикге кётюрюлгенди, алай кюн а ачылмагъанды.* Кацийланы Х., Тамата, 55. ❑ *Жаз башы жабалакъ, сау кюн узуну жауа кетип тохта-*

гъанлай, кёк ачылды. Залийханланы Ж., Тау къушла, 59.

5. Раскрываться *(о растениях)*/ Чакъ, капол эт, чечек ий. *Терекледе чапыракъла ачыла башлагъандыла.* ❑ *Жангы ачылгъан гокка ханхха сен Он сегиз жылда нёгерсе.* "Жанкъылыч", 50. ❑ *Тюрлю-тюрлю нартюхле Жазда жерге чачылгъан, Топуракъда жан кирип, Жерни жарып ачылгъан.* Къулийланы Х., Жырны заманы, 32.

6. Восстанавливаться *(напр. о прежних взаимоотношениях, аппетите)* / Алгъыннны кебинге, халынга кел, алгъынча бол. *Эртген чыкъгъа кирмей, чалгъыны ауузу ачылмаз.* (Нарт сёз.) О *[Зурум:] Наныкъ, ала [Дауум бла Хорлам] жалгъашсала, насыбыгъызды. Домалайлары бла срагъыз ачылып къаллыкъды.* Хубийланы О., Дерт, 117.

7. Делать *что-л.* с большим желанием/ Бир затны бек сюйюп, жюрегинг тартып эт. *Къонакъны таза да игиге айланнганына аны былай сёлеширге ачылгъаны шагъатлыкъ этеди.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 325. ❑ *– Сени бла окъуп, жазып, Ачылгъанма кёп затлагъа. Салам берип, салам алып, Шагъырей болдум кёп халкълагъа.* Боташланы А., Сайланнганлары, 32.

АЧЫЛЫКЪ *ат.* **1.** Горечь, горький вкус/ Ачы хал; антоними: **татлылыкъ.** *Ачылыгъы туз кибик, ариулугъу буз кибик.* (Элбер.)

2. *кёч.* Вызывание ощущения боли/ Аурутурча, ачытырча хал. *Ургъуйланы къапханларыны ачылыгъын мен кёп сынагъанма.* ❑ *Осман Баширни къолуну ачылыгъын билмегенледен тюйюл эди.*

3. *кёч.* Горькое чувство, горе, горесть, печаль/ Бушуу, къыйынлыкъ, адамны жюрегин жарсытхан, къыйнагъан, инжитген зат. *Уруш жылланы ачылыгъын эсгерген кимге да хычыуун кёрюнмейди.* "Шуёхлукъ", № 47, 82. ❑ *Ол заманда жаш тиширыу жашау къыйынлыкъны, ачылыкъны сынамагъан эди.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 102.

4. *кёч.* Резкость, пронзительность *(голоса)*/ Къулакъны сасытырча, бек къаты хал *(тауушну юсюнден). Элия тауушну ачылыгъы адамланы элгендирди.* ❑ *Жашчыкъны къычырыгъыны ачылыгъына ким да сейир этерча эди.*

5. *кёч.* Резкость *(ветра, мороза)*/ Суукъну къатылыгъы, кючлюлюгю, адамны жилигине ётерча халы. *Быйыл суукъну ачылыгъы башха жылладан эсе тюрлюдю.* ❑ *Къышны къаты тутхан заманында желни ачылыгъын Алийни къулакълары бек терк сезиучюдюле.*

6. *кёч.* Язвительность, колкость, ехидность, оскорбительность/ Ачыу тиерча, адамны бурунуна ётерча, жюрегин жарырча болмакълыкъ, чанчхылыкъ *(сёзню юсюнден). Ол тиширыуну жууабыны ачылыгъы этими-женими къалтыратды.* ❑ *Бир-бирле кеслерини сёзлерини ачылыгъын сезмейдиле.*

▲ **Ачылыкъ эт** причинять кому душевную боль, горе/ адамны жюрегин къыйна, жарсыт, инжит, бушуу сал. – *Мен кишиге этмегенме ачылыкъ, Терс дау айтмадым, даулаш келсе да жол.* Отарланы К., Сынла, 16. ❑ *Сенича жумушакъ, Ачылыкъ этмеген Ариу тиллиле...* Зумакъуллаланы Т., Чырахтан, 24.

АЧЫЛЫУ *и. д. от* ачыл/ Ачыл дегенден *этим ат. Лагерьни ачылыуу уллу сабий байрамгъа бурулгъанды.* ❑ *Битеу жайлыкълада жай сезонну ачылыуу.*

АЧЫН *эт. къарач.* Страдать душевно за *кого*, испытывать сострадание к *кому*/ Жазыкъсын, жан аурут. *Акка ачынганын билдирмезге кюреше эди.*

АЧЫНЫУ *и. д. от* ачын/ Ачын дегенден *этим ат. Ауругъан тенгине ачыныу.*

АЧЫТ [1] *эт. понуд. от* **ачы** [4]/ Ачы [4] дегенни *къатланыучу айырмасы. Жансурат, лёкъумла этерге деп, тылы ачытды.* ❑ *Айшат сютню, къайнатмай кёп тутуп, ачытды.*

АЧЫТ [2] *эт. понуд. от* **ачы** [5]/ Ачы [5] дегенни *къатланыучу айырмасы. Ана къолу ачытмаз.* (Нартсёз.) ○ *Хасановну сёзлери жюрегине биз сукъгъанча ачытсала да, Мурат сабыр олтурады.* "Шуёхлукъ", № 31, 61. ❑ *Аны бла бирге фашистле кёп совет юйдегини ачытхандыла.* "Ленинни байрагъы", 1975, № 226.

АЧЫТДЫР [1] *эт. понуд. от* **ачыт** [1]/ Ачыт [1] дегенни *къатланыучу айырмасы. Анасы къызына тылы ачытдырды.* ❑ *Амма, сютню ачытдырып, творог этдирди.*

АЧЫТДЫР [2] *эт. понуд. от* **ачыт** [2]/ Ачыт [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Сатлыкъла, фашистлени къогъузтуп, кёп совет адамны ачытдыргъандыла.*

АЧЫТДЫРЫЛ [1] *эт. страд. от* **ачытдыр** [1]/ Ачытдыр [1] дегенни *къатланыучу айырмасы. Сют ачытдырылгъанды.*

АЧЫТДЫРЫЛ [2] *эт. страд. от* **ачытдыр** [2]/ Ачытдыр [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Сатлыкъланы хатасындан кёп адам ачытдырылгъан эди.*

АЧЫТДЫРЫУ [1] *и. д. от* **ачытдырыл** [1]/ Ачытдырыл [1] дегенден *этим ат.*

АЧЫТДЫРЫУ [2] *и. д. от* **ачытдырыл** [2]/ Ачытдырыл [2] дегенден *этим ат.*

АЧЫТДЫРЫУ [1] *и. д. от* **ачытдыр** [1]/ Ачытдыр [1] дегенден *этим ат. Тылы ачытдырыу. Сютню ачытдырыу.*

АЧЫТДЫРЫУ [2] *и. д. от* **ачытдыр** [2]/ Ачытдыр [2] дегенден *этим ат. Тюз адамны ачытдырыу бетсизликди.*

АЧЫТХЫ *ат.* **1.** Дрожжи, закваска для теста/ Ачыгъан тылы, къорлукъ неда битимледен этилген, ачытыучу, къайнатыучу бек гитче микроорганизм. *Республиканы колхозларыны, совхозларыны малчылары завод мал ашха къошаргъа деп чыгъаргъан къургъакъ ачытхыны кенг файдаланадыла.* "Коммунизмге жол", 1969, № 100.

2. *В позиции определения:* дрожжевой/ Ачытхы хазырлаучу. *Ачытхы цех.*

АЧЫТХЫЧ *ат къарач.* **1.** *къ.* **ачытхы.** *Фатиймат, ачытхыч салып, тылы басды.* ❑ *Марзият тюкенден тылы ачытхыч алып келди.*

АЧЫТЫЛ [1] *эт. страд. от* **ачыт** [1]/ Ачыт [1] дегенни *зорлаучу айырмасы. Тылы ачытылгъанды. Сют ачытылгъанды.*

АЧЫТЫЛ [2] *эт. страд. от* **ачыт** [2]/ Ачыт [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Аманлыкъчыны хатасындан кёп адам ачытылгъанды.*

АЧЫТЫЛЫУ [1] *и. д. от* **ачытыл** [1]/ Ачытыл [1] дегенден *этим ат. Тылыны ачытылыуу.*

АЧЫТЫЛЫУ [2] *и. д. от* **ачытыл** [2]/ Ачытыл [2] дегенден *этим ат. Хатасыз адамны ачытылыуу.*

АЧЫТЫУ [1] *и. д. от* **ачыт** [1]/ Ачыт [1] дегенден *этим ат. Тылы ачытыу. Сютню, жылыда къоюп, ачытыу. Сют башны, кёп тутуп, ачытыу.*

АЧЫТЫУ [2] *и. д. от* **ачыт** [2]/ Ачыт [2] дегенден *этим ат. Аягъын, къолун ачытыу. Кёзлерин тютюн ачытыу.* ☐ *Сора ... адамланы ачытыудан не хайыр? Келген этселе да, ала [фашистле] бизни жери-*

бизде тынчлыкъ тапмазла... Тёпеланы А., Кюн батмайды, 11.

АЧЫУ[1] *ат.* Гнев, злоба, зло, злость, ярость/ Адамны къыжырагъан, къаны къайнагъан, къозгъалгъан, тепген, къутургъан сезими. *Ол [фашист] къутургъан бёрюча, ачыудан къалтырап башлагъанды.* "Шуёхлукъ", № 28, 58. ❑ *Окъну тиймегенин хан билип болса да, жаш келгинчи кесин тыя, ачыуун артыкъ бек билдирмей турду, алай ол айтханны эшитгенлей, мыллыгъын мараучугъа атды.* Тёппеланы А., Къарашауай бла Ёрюзмек, 29.

▲ **Ачыу бет алды** он разозлился, разгневался/ ачыуланнганы бетинден, сыфатындан, къарамындан белгили болду. *Чалбаш къарт ишчи, ачыу бет алып, ёрге турду.* Кацийланы Х., Аланда, сизде уа не хапар?, 127. ❑ *Ол хапарны эшитгенлей, жаш ачыу бет алды.* "Коммунизмге жол", 1971, № 126. **Ачыу болду** *къарач. къ.* **ачыу тийди.** *Айыугъа уа бек ачыу болгъанды.* "Къарачай халкъ таурухла", 225. ❑ *Гитче чыпчыкъчыкъ анга юйретгени эринчекге ачыу болду.* (Фольк.) **Ачыудан бишеди** *къ.* **ачыудан ёледи.** *Бёрю улуду, кюрешди, Ачыудан суусады, бишди.* Ёртенланы А., Жазгъанларыны сайламалары, 117. **Ачыудан ёледи** он злобится, досадует/ бек ачыуланады, жюреги къыйналады, "къалай аман болду", "ай медет, а",– деп, ойлайды.– *Жукъу да келмейди. Шо манга къонакъгъа: "Ачыудан ёл!"– дейди.* Мокъаланы М., Жылла бла жырла, 11. ❑ *[Назир:] Бизни ишибизни былай тап къуралгъанына сюймегенлерибиз ачыудан ёле болурла.* "Коммунизмге жол", 1970, № 82. **Ачыудан жар** вывести кого из себя/ бек ачыуландыр. *Къыл къобузун къолуна алыучу эди, Аны бла ачыудан жарыучу эди.* (Фольк.) *Былай къадалып кюрешгенде да, ишни иги къорамагъаны бригадирни ачыудан жара эди.* "Коммунизмге жол", 1974, № 48. **Ачыудан жарыл** выходить из себя/ бек ачыулан. *Ол кишини къатыны, къалай этерге билмей, ачыудан жарылады.* (Фольк.)/ *[Мустафа:] Антым, немецлиле, аланы складларын кюйдюрген совет разведчик Мухаммат сау къалгъанын билселе, ачыудан жарылыр эдиле.* Боташланы И., Пьесала, 174. **Ачыудан кюеди** *къ.* **ачыудан ёледи.** *Ким къалай айтса да, Амин кеси ачыудан кюеди, этер мадар табалмайды.* Кацийланы Х., Тамата, 71. ❑ *Жашчыкъ, кече сайын партизанла къайры баргъанларын, не этгенлерин билалмай, ачыудан кюеди.* Толгъурланы З., Айыуташ, 45. **Ачыудан къатады** *къ.* ачыудан ёледи. *Колхозну женгил айныгъанына Кёбюп, ачыудан къатады. "Тюш кёрюрме",– деп, Кече башына Шалбарын салып жатады.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 18. **Ачыу тийди** сердиться, злиться/ ачыуланды, ачыуу келди, жюреги къыйналды. *Фердаугъа ачыу тийип, жырчы къызгъа къыйыкъ къарады.* Кацийланы Х., Мухаммат, 41. ❑ *Мал дохтур, жаралы къойну болумун кёрюп, къуйругъуну тюшерин айтханында, Ахматха андан да бек ачыу тийди.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 75. **Ачыуу бурунуна ётдю** *къ.* **ачыуу бурунуна чапды.** *[Ийналукъ, чачыкъгъанча, жётел эте, ачыуу бурунуна бютюн бек ётгенин билдирмей, аз тохташды.* Толгъурланы З., Эрирей, 31. **Ачыуу бурунуна жайылды** *къ.* **ачыуу бурунуна чапды.** *[Халиймат] Ачыуум бурунума жайылып: "Излегенинг ол эсе",– дедим да, жашчыкъны къолундан тартып, сюйреп тебиредим.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 20. **Ачыуу бурунуна чапды** быть готовым злиться, вспылить/ ачыуланыргъа хаппахазыр болду, ачыуланырыгъы келди. *Ач ачыуу бурунуна чапхан отунчуну жютю балтасындан сакъланыгъыз.* Хочуланы С., Хапарла, 74. ❑ *[Зайнаф:] Бир заманда ачыуум бурунума чапды.*

Шауаланы М., Кечерлеми?, 56. **Ачыуу бурунундады** *къ.* **ачыуу бурунуна чацды.** *Къонакъ, не айтыргъа билмей, "отунчуну ачыуу бурунунда" дегенлей, аны жюрегин басаргъа кюрешип, сабийлеге айланды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 9. **Ачыуу келди** злиться, разгневаться, возмущаться/ ачыуланды. *[Самат:] Мени уа кимден да бек тюкенчиге ачыуум келе эди.* "Коммунизмге жол", 1969, № 47. ❑ *Ачыуу келген заманда ол [Солтан] не аман сёзню да артха салмаучуду.* "Коммунизмге жол", 1969, № 12. **Ачыуу къайнайды** приходить в ярость, сильно злиться/ бек ачыулан, чамлан , ачыуунгу тыялмай тур. *Элни ачыуу къайнагъанын билип, Хасан эфенди да, андан къоркъгъандан саууталлнган Шарафутдинни юйюнде къалгъан эди.* "Шуёхлукъ", № 4, 84. ❑ *Шакъманны уа кимден да бек ол жашха [Алимге] ачыуу къайнай эди.* "Коммунизмге жол", 1969, № 183. **Ачыуун алды** он сорвал на *ком-л.* (своё) сердце/ дерт жетдирди. *[Азамат] бек алгъа ачыуун Айнюрден алыргъа, Къайсын бла уа артда сёлеширге деп акъыл этди.* Тёппелаы А., Отлукъ ташла, 141. ❑ *[Домалай] аягъы басханны кёзю танымай, юйню ичинде ёрге бла энишге барып, ачыуун къызындан алыргъа изледи.* Хубийланы О., Дерт, 15. **Ачыууна къатыл** *къ.* **ачыууна тийди** *Оюсну ачыууна андан кёп къатылсала, ол хар затны болушунлай айтып къоярыкъ эди.* "Коммунизмге жол", 1973, № 217. ❑ *– Ачыуума къатылма, жаш... Бир къолум бир къолуму тыя турады... – деп къыжырады Хамит Жанмырзагъа.* "Коммунизмге жол", 1974, № 63. **Ачыууна тийди** злить, рассердить, озлоблять/ ачыуландырды, чамландырды. *[Нанаш Хызыргъа:] Ачыууна тийме, ансы энтта тутханымлай, жыгъарыкъма.* "Коммунизмге жол", 1973, № 189. **Ачыуун басды** подавить гнев/ ачыуланнганын тохтатды, сорушду, сабыр болду. *Артда, уруш азабын къалгъанла кетгенледен аз кётюрмегенлерин кёргенде, ол [арбачы] ачыуун басып, ёз къыралыны, туугъан халкъыны аллында борчун сёз къатламай толтургъа бел байлады.* Тёппелаы А., Кюн батмайды, 12. ❑ *Ишни тамамын ангылагъандан сора, Асхат ачыуун бир кесек басды.* "Коммунизмге жол", 1969, № 84. **Ачыуун келтирди** злить, разгневать его (её)/ ачыуландырды. *Аллына биринчи тюбеген чубар гугурукъ эди да, ол да, асыры сакълагъандан, зескекли таушла этип, Дайпурну ачыуун келтирди.* "Огъурлу танг", 187. **Ачыуун чыгъарды** *къ.* ачыуун келтирди. *[Бугъа:] Ехтемёхтем жюрюйме, Къынгыр этип боюнуму, Ачыууму чыгъарсанг, Кёргюзтюрме оюнну.* Шахмырзаланы С., Назмула, 261. **Ачыуу чыкъды** *къ.* ачыуу келди. *Патчахны ачыуу чыгъып, айтды: "Тахир бла Зухураны бир юйде, бир жерде къоймагъыз".* (Фольк.) ❑ *Жаш, хапарны билип, ачыуу чыгъып, тау артына, Отарлагъа, барып айтды.* (Фольк.)

❑ **Ачыу эт** разозлить, досадить, уязвить/ ачыуландыр. *[Хажибекир Хажиге:] Сен манга ачыу этерме деп жырлай болурса.* Хочуланы С., Хапарла, 85. ❑ *[Айшат] Тоба, ол [абирек] Сагитге ачыу этер ючюн этди дейме алай.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 53.

АЧЫУ [2] *и. д. от* ач [3]/ Ач [3] дегенден этим ат. *Элде мастерскойну ачыу дегенча аманатланы талайы толгъанды.* "Ленинни байрагъы", 1972, 81. ❑ *Авторну мураты... бизни халкъыбызны жашауунда уллу кертиликни ич магъанасын ачыуду.* "Коммунизмге жол", 1970, № 4.

АЧЫУ [3] *и. д. от* ач [4]/ Ачы [4] дегенден этим ат. *Сютню, жылыда къалып, ачыуу. Шорпаны, эски болуп, ачыуу.*

АЧЫУ [4] *и. д. от* ачы [5]/ Ачы [5] дегенден этим ат. *Къолуна агъач*

тийип ачыу. Тютюнден кёзлери ачыу. Жарасы жангырып ачыу. ❑ *– Аягъыма балхам салгъан эдиле да, ол да ачыуун сындыргъан эди.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 68.

АЧЫУ [5] *ат.* Горе, печаль/ Бушуу, жарсыу, къайгъы. *Алгъа уллу ахшылыкъны умут этип, энди уа ачыу кюйдюрген адамла гуппур Биязуркъагъа чамландыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 22. ❑ *Ахшам бла жассыны арасында юйлерине къайтып, жашла уллу ачыугъа тюбедиле.* Шауаланы М., Мурат, 175. ❑ *Халиймат, эрини ачыуун кётюралмай, жюреги жарылып ёлгенди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 243.

▲ **Ачыу сал** причинить горе, печаль/ жюрегин къыйна, жарсыт, инжит. *[Добай:] Биз ачыу сала баргъан сайын аланы [юйлерибизни] къыйнарла!* Этезланы О., Тарда, 83. ❑ *Гудаллагъа бошунакъгъа Аллах кемсиз ачыу салгъанд. Тамара да орундукъгъа Баууранып, кёп жылагъанд.* "Жюрек жырлайды", 87. **Ачыу эт** горевать, печалиться/ къыйналыу, жарсы, инжи. *Бир-бирле уа, ичлеринден ачыу этселе да, тышларындан кюлген кибик этедиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 257. ❑ *Директор, ол ишге ачыу этгенин жашырып, сёзню ахырда башха жанындан башлады.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 82.

АЧЫУГЪА *мурат. сёзл.* Назло/ Ачыуландырыр, ачыу этер, ачыууна тиер ючюн. *Ол [Бийберт] бусагъатда ёлюмню юсюнден сагъыш этмей эди, бек алгъа аны къутултургъа кюрешмеген адамгъа ачыугъа ол ёлюрге да хазыр эди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 119. ❑ *[Найыпхан] алагъа [келечилеге] ачыугъа окъуна чыкъса уа, келгенлерича кетерле.* Толгъурланы З., Эрирей, 26.

АЧЫУЛАН *эт.* Злиться, сердиться, гневаться/ Къыжыра, биреуге неда бир затха ачыуунгу келтир, къанынгы къыздыр, чамлан. *Жаш шофёр – Хамит, асыры ашыкъгъандан, аланы [эр кишилени] хар бирини чамына ачыуланып тынгылайды.* Ахматланы И., Боранда, 12. ❑ *Мурат, асыры ачыуланнгандан... эки кёзю да тёгерек айлана, шытылары тёгерекге чачыладыла.* Шауаланы М., Мурат, 186.

АЧЫУЛАНДЫР *эт.* Злить, сердить, гневить *кого*/ Биреуню ачыуун келтир, къанын къыздыр, чамландыр. *[Адик Дукъумгъа:] Аперим! Мени да ачыуландырмай... алгъадан окъуна алай айтсанг а!* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 57. ❑ *Эски чындай ючюн кесинден тамаданы ачыуландырама деп къоркъуп, [пристав] сол чуругъун жалан аягъына къаплады.* Къобанланы Д., Таулада тарууш, 43.

АЧЫУЛАНДЫРТ *эт. понуд. от* **ачыуландыр**/ Ачыуландыр деген*нни къатланыучу айырмасы.*

АЧЫУЛАНДЫРТЫУ *и. д. от* **ачыуландырт**/ Ачыуландырт деген*ден этим ат.*

АЧЫУЛАНДЫРТЫУ *и. д. от* **ачыуландыр**/ Ачыуландыр деген*ден этим ат. Таматаны, айтханын этмей, ачыуландырыу.*

АЧЫУЛАНЫУ *и. д. от* **ачыулан**/ Ачыулан деген*ден этим ат. Хыли этген сабийлеге ачыуланыу. Айтханын этмегени ючюн ачыуланыу.*

АЧЫУЛАНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **ачыулан**/ Ачыулан деген*и араш айырмасы. Жашла экиси да бир бирге ачыуланышып тебиредиле.* ❑ *Энди уа суу да, Мухтар да энишге барадыла, бир бирлерине къарамай, ачыуланышып.* Тёппеланы А., Ташыуул.

АЧЫУЛАНЫШЫУ *и. д. от* **ачыуланыш**/ Ачыуланыш деген-

ден *этим ат. Бир бирге ачыуланышыу.*

АЧЫУЛУ I *сыф.* **1.** Злой, обозленный, злобный, сердитый, гневный, вспыльчивый/ Ачыуланнган, биреуге неда бир затха ачыуу келген, къаны къызгъан. *Ач ашар, ачыулу жаншар.* (Нартсёз.) ○ *Терен оюмлу ачыулу ёхтем жюрекли Солтан -Хамит Нумала кюнлюмлени келеди.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 151. ❑ *Амин, артха бурулуп, ачыулу къарамын Харунну бетине чанчды.* Кацийланы Х., Тамата, 107.

2. Печальный/ Бушуулу, къайгъылы, жарсыулу, мудах, инжиулю. *Ачыулу кёзлерим жаралы дуудакъ кёкде къуш азыгъы болуп кёрдюле.* "Жилтинле", 431. ❑ *[Алий:] Палахдан аллах сакъласын, болсада ачыулу ишле асыры кёп тюбейдиле.* Кацийланы Х., Тамата, 72. ❑ *Кумарны уллу къара кёзлеринден ачыулу жилямукъла тёгюлдюле.* "Шуёхлукъ", № 17, 39.

АЧЫУЛУ II *хал. сёзл.* **1.** Злобно, гневно, сердито/ Ачыуланып, биреуге неда бир затха ачыуу келип, къаны къызып. *"Сен аны къой да, къайда айланнганынгы айтчы!"– деди аппа [Мухтаргъа] ачыулу.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 62. ❑ *Акка сыбыртхы сап бла тракторну кёргюздю, къолун ачыулу силкди эмда бёркюн башына къаплап, ызына къарамагъанлай кетди.* "Ленинни байрагъы", 1983, № 154.

2. Печально/ Бушуу этип, жарсып, жюреги къыйналып, инжилип. *Кочар, эрттенликде терезе аллында сюелип, ишге ашыгъып баргъанланы ызларындан къарай, ачыулу кючсюндю.* Зокаланы З., Солуу кюн, 45. ❑ *Хуна юслеринде чалы не юй башларында сюелип, кёзлери чыракъла кибик жана, аскерни былай баштёбен болуп баргъанына ачыулу къарайдыла.* Тёппеланы А., Ташыуул.

❑ **Ачыулу бол** *къ.* **ачыулан.** *Аш юйге кире-чыгъа айланнган Сыйлыхан эр кишисини бюгюн не эсе да бир мыдах, бир ачыулу бола тургъанын эследи.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 29. ❑ *Жел... ачыулу болуп улуй, быргъыладан кирип, чырпыла бла чыгъады.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 72.

АЧЫУЛУКЪ *ат. къ.* **ачыу**[5]. *Адамланы бетлеринде ачыулукъ эсленеди.* ❑ *[Къыз:] Бердиле эрге, саладыла кёрге, Ачыулукъ дуниясын чайнадым, Жашауум болмай, ашауум болмай, Ачыудан къазанча къайнадым.* "Жюрек жырлайды", 62.

АЧЫУЛУЛУКЪ[1] *ат. къ.* **ачыу**[1]. *Баугъа тюшген бёрюча, аны [Чомурну] ачыулулугъу танылады.* Хубийланы О., Дерт, 6.

АЧЫУЛУЛУКЪ[2] *ат. къ.* **ачыу**[2]. *Хар кимни бетинде терен сагъыш, бушуу эм да ачыулулукъ танылады.* "Ленинни байрагъы", 1964, № 245.

АЧЫУСА *эт. къ.* **1.** *къ.* **тувсун.** *Тууарла ачыусагъандыла.*

2. *кёч.* Жаждать *чего*/ Бек изле, кюсе, термил, талпы. *[Боранбилгич] Къычыргъанын, Боран желки Къобарыгъын ачыусапды.* "Жюрек жырлайды", 78.

АЧЫУСАУ *и. д. от* **ачыуса**/ Ачыуса дегенден *этим ат. Маллаланы ачыусаулары.*

АЧЫУСУН *эт.* Злиться, сердиться, гневаться немного/ Бир кесек ачыулан. *[Зулейха:] Бир-бирде уа, ачыусунуп, не угъай, не хо десем, [Зубайда] тынгылауну жибереди, неда "Муну не ашыгъыулугъу бардыгъ?"– дейди.* Этезланы О., Тарда, 167. ❑ *Биреу ресторанда официантха: – Сен манга келтирген тауукъ балагъа къарачы, териси бла сюегинден сора жугъу жокъду!– деп, ачыусунду.* Кацийланы Х., Салам алейкум, 146.

АЧЫУСУНУУ *и. д. от* **ачыусун**/ Ачыусун дегенден *этим ат. Хыличи сабийлеге ачыусунуу. Адамгъа осал иши ючюн ачыусунуу.*

АЧЫУТАШ *ат.* Квасцы/ Марганец, алюминий кибик кукурт тузланы атлары, техникада эрик ашатыр, медицинада уа аруулланы жукъмазча этер ючюн хайырланыладыла. *[Абдул-Къадыр Къуямыт бла Мухаммат-Аминнге:] Кёремисиз, мен ауузума ачыуташны алып, ары-бери айландыргъанымда, ауузум, юч кюнню ашамай тургъан адамча, къургъакъсып къалды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 132.

АЧЫУ-ЧОЧУУ *ат. къ.* **ачыу**[1]. *[Алийни] алыкъына ачыуу-чочууу да чёкмегенди. Бир-бирде секирип, къадыргъа минерге хазыр болуп турады.* Кацийланы Х., Тамата, 72. ❑ *Ол ачыуу-чочууу бла келе, Малжэй ныгъышха жетгенинде, Бекболатны алай арлакъда хуна ташха чёгюп тургъанын эследи.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 353.

АШ *къауум. ат.* **1.** Пища, еда, съестное, кушанье, то, что можно есть и пить/ Къаллай да болсун бир тюрлю амал бла *(биширилип, къайнатылып, къыздырылып)* хазырланылгъан, ашаргъа неда ичерге жарагъан зат. *Ашынгы бермесенг да, къашынгы кер.* (Нарт сёз.) ○ *Абустолну арт айыны кюнлери Олтурмадыла таулуну жеринде: Теке, къочхар къошар къайгъыда болуп, Ол байрамгъа аш этгенди тёрюнде.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 115.

2. Провизия, продукты/ Ашарыкъ, азыкъ, ашар зат. *[Сакийнат] суусапдан, ачдан къургъакъсыгъан эринчиклерин къымылдата, стол юсюнде ашлагъа термиледи.* Къулийланы Х., Эгизле, 85. ❑ *Хант къанганы юсю аш бла ичгиден толгъандан сора, Батырбий шапаланы, хыны къычырып, къыстады.* Гуртуланы Э., Жанбермез Асланбий, 36.

3. *этн.* Поминки/ Ёлгенни дуусы тохташдырылгъанда, 52-чи кюнюнде, жылы жетгенде берилиучю ашарыкъла. *Аппаны ашына кёп адам жыйылгъан эди.* ❑ *[Токъаланы анасы Къуямытха:] Бирбирде аш-зекат бере келген заманда мени юсюм бла озуп кетедиле.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 302.

4. Питание, пища, характер пищи/ Адамны ашы-сууу, ашау халы, не зат ашап кечиннгени. *Иши барны – ашы бар.* (Нарт сёз.) ❑ *Ашда – тири, ишде – кери.* (Нарт сёз.)

5. Мякоть тыквенных культур/ Хыяр маталлы бахча кёгетлени *(сёз ючюн: харбызны, хууанны, хыярны д.а.к.)* этлери, адам ашаучу жерлери. *Узун, зыбыр баулары Сары ашлы хыярды, Кёп оздуруп ашасанг, Башха ашдан тыяды.* Шахмырзаланы С., Битимлени билигиз, 27. ❑ *Жаухар табакъ башыма, Алтын-окъа къашлыма. Къарачыгъыз, сабийле, къалай ариу ашлыма!* Шахмырзаланы С., Битимлени билигиз, 26.

6. Корм/ Мал, къанатлы ашагъан зат. *Малчылыкъ айныгыуну баш мадарларындан бири – татымлы мал ашны элпек хазырлау болгъаны белгилиди.* "Коммунизмге жол", 1971, №158. ❑ *Тауукъ фермагъа аш тюшюрюлгенди.* Лайпанланы С., Гургумлу, 158.

7. *кёч.* То, что есть, является источником для *чего*/ Бир затны чыкъгъан жери, бир затны болурунна не зат себеп болгъаны, болушханы. *Хыйны-халмаш – къуртхагъа аш.* (Нарт сёз.) *Нарт сёз – акъылны ашы.* (Нарт сёз.)

▲ **Аш бол** стать *кому* пищей *(о живых существах)*/ жаныуарла ашарча жерде ёл. *Къара иллячин къарт болса, къаргъалагъа аш болур.* (Нарт сёз.) ○ *Тамара да суу тюбюнде Къобан чабакълагъа аш болгъанды.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 21. ❑ *[Юсюп акълагъа:] Сизни санларыгъызны*

хурттаклары аш болурла къузгъунлагъа къоллада. "Шуёхлукъ", № 10, 127.

❑ **Аш орун** желудок/ адамны аш эритиучю органы. *Сууалчанлары болгъанланы бир къауумларыны аш орунлары ауруйду.* ❑ *Халкъ чалгъыгъа чыгъа башласа, Чыммакъны не безгеги тутар эди, неда аш оруну аурур эди.* Къулийланы Х., Дорбунда ушкок атылды, 24.

▲ **Ашха ач** возбуждать аппетит/ ашарыгъын келтир, ашар кёллю, сюйюп ашарча эт. *[Сагъыт:] Огъесе, ичги ашха ачады дегенлери ётюрюкдю: мен ичсем, жукъ ашаялмай къалама.* "Коммунизмге жол", 1972, № 124. ❑ *Кёгетле адамны ашха ачадыла.* "Коммунизмге жол", 1972, № 42.

▲ **Ашха (хантха, ичгиге) батмайды** *угъайл.* у него плохой аппетит/ ашны сюйюп ашамайды, ичгини сюйюп ичмейди, ашаргъа кёлю иги ачыкъ тюйюлдю. *Зауурбек, ашха да уллу батмай, Хабасха хапарны башдан аякъ айтды.* Гулайланы Б., Къачхынчы, 30. ❑ *Асхат ашха, ичгиге да бир уллу батмады.* Зокаланы З., Солуу кюн, 42.

❑ **Аш юй** кюхня/ печи, плитасы болгъан, аш этиучю энчи отоу неда юй, мекям. *Солман, арты бла сюрюне, аш юйге кирди.* Кацийланы Х., Тамата, 39. ❑ *Эшекни жюгюн тюшюрюп, Азамат, гыбытланы, этни да аш юйге кийирип, таш тырхыкга тизди.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 146.

АША *эт.* **1.** Есть, кушать/ Къабып, чайнап, уртлап, ичинге жут, ичинге аш-суу, азыкъ бардыр; ауузлан. *Азыгъын кеси ашагъан жюгюн да кеси элтир.* (Нарт сёз.) ○ *Азыкъ ашагъандан сора ала [ишчиле], къауум-къауум болуп, бир кесек олтурдула.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 76. ❑ *Ол ингирден башлап, Бекболат "къазакъ бёрю" болду. Ким не берсе, аны ашайды, къайда кеч болса, анда къалады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 393.// Питаться, кормиться/ Азыкъны, ашны орунуна бир затны хайырлан, бир зат бла кечин. *Малла бичен орунуна салам ашап, сау айны аны бла кечиннгендиле.* "Коммунизмге жол", 1976, № 104. ❑ *Ол [акула] тенгизледе чабакъланы ашап жашайды, китге окъуна чабады.* "Коммунизмге жол", 1970, № 73.// Жить, существовать/ Жаша, жашау эт. *[Умар:] Билемисе, Борис, аман адам азды, алай а бардыла алкъын къыйналмай ашаргъа, жашаргъа да сюйгенле.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 27. ❑ *[Къартчыкъ:] Алай бла [тамада] кеси да, мен да бир аякъдан ашап-жашап турдукъ.* "Къарачай халкъ таурухла", 86.

2. *кёч.* Кусать, кусаться *(о насекомых, паразитах)*/ Къап, ачыт, къашыт *(чибинни, битни д.а.к. башха затны юсюнден). [Алим Ахматха:] Былайдан теркирек кетейик, ансы чибинле ашап бошарыкъдыла.* "Коммунизмге жол", 1972, 264. ❑ *Этлерин бит, сирке ашап, Омар бла Къасай аманны кебинден жашагъандыла.* "Коммунизмге жол", 1972, № 128.

3. Проедать *(напр. о моли, черви)*, точить/ Къаба кетип, теш, тешик эт, жараусуз эт. *Чертлеуюкню къурт ашагъанлай.* (Нарт сёз.) ○ *Аны [Жамалны] кёрпе бёркюн кюе ашагъанды.* Къулийланы Х., Эгизле, 40. ❑ *Самат хуржундан къурт ашагъан алмачыкъла чыгъарды.* "Коммунизмге жол", 1978, № 18.

4. Разъедать *(химическими веществами)*/ Химия реакцияны хатасындан кесил, тешил, жараусуз бол. *Сафарны бурунуна эрик ашагъан тери ийис урду.* Толгъурланы З., Эрирей, 56. ❑ *[Муса Далхатха:] Ол тот ашагъан жюлгючюнгеми махтанаса?* "Коммунизмге жол", 1976, № 89.

5. Размывать, подмывать *(берег)*/ Ой, оюп кет, жуу, жууп кет. *Юрдюню ол гитче суучугъу, къутуруп, къап-къара болуп, жагъаларын ашап, тереклени тамырлары бла къобарып бара эди.* "Шуёхлукъ", № 6, 93. ❑ *Тёшледен келген*

ырхы, жолну ашап, белинден кесип, терен жар этгенди. К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 160.

6. Натирать *(об обуви, одежде и т. п.)*/ Адамны этине ышылып, ачыт, къыйна, жара эт *(кийимни юсюнден). Малчы жашны бутларын Ашагъанды зыбыр шалбар, Анасыны къолларын Жарып тургъанды сабан.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, I. 11. ❑ *Ташсыннган ат аякъларын кишен ашагъанча къоркъуп атлайды.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 253.

7. *кёч.* Выигрывать *(напр. коня, пешку)* Къыт, къытып ал *(корольну, пешканы д.а.к. башха фигураны). [Дайпур:] Корольну ашап окъуна кетсин, андан эсе ферзь жюз къатха хайырлыды...* "Огъурлу танг", 185. ❑ *Хусей Хамитни дагъыда бир пешкасын ашады.* "Коммунизмге жол", 1978, № 57.

8. *кёч.* Терзать, мучить нравственно/ Азап бер, къыйна, жарсыт, инжит, тынчлыкъ берме. *Эх, тенглерим, тюз Пензада бу къыз жашайды, Кече, кюн да жюрегими жаун ашайды.* "Жюрек жырлайды", 135. ❑ *Асхат не айтыргъа билмей, ичин бушуу ашап баргъан тиширыуну аллында олтуруп турады.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 239. ❑ *Жюрегин ашай тургъан кюйсюз ачыу аны [Дауумханны] санларын къыркъды да, ол Дауумханны кёкюрегине кесин атды.* Тё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 34.

9. *кёч.* Присваивать, растрачивать *(чужое)*/ Биреуню къыйынын берме, иеле, биреуню къыйыны бла жаша. *– Адамла бирча урунуп, тенг жашар ючюн, бир бири хакъын ашамаз ючюн, бизни къыралыбыз колхозла къурагъанды.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 171. ❑ *Бирле ишлеп, бирле уа ишлегенлеге оноу этип, аланы къыйынларын ашап турмакълыкъ Ибрахимни жюрегин кюйдюре эди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 39.

10. *кёч.* Съесть, изводить *(попрекать, бранить)*/ Уруш, тырман эт, азап бер, къыйна. *[Таубий Асланнга:] Комитетни башчылары кимле болгъанларын айтмасанг, была [акъла] ашап къоярыкъдыла.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 51. ❑ *Сый юсюнден къатынла Бир бирлерин ашайдыла.* "Коммунизмге жол", 1972, № 106.

▲ **Ашагъаны ичине жарашмайды** *угъайл. къ.* **ашагъаны ичине татымайды.** *Саматны кюнден бир-эки жилятмаса, Махтини ашагъаны ичине жарашмайды.* "Коммунизмге жол", 1972, № 119. **Ашагъаны ичине татымайды** *угъайл.* делать *что-л.* с большим желанием/ бир затны этерге бек сюй, этмей тёзалма. *Мухажир трактор ланы, комбайнланы къатларына кюнден бир жетмесе, ашагъаны ичине татымай эди.* "Коммунизмге жол", 1969, № 208.

АШ-АЗЫКЪ *къаум. ат.* **1.** Пища, питание, продовольствие/ Ашарыкъла, ашарыкъ затла. *Ёксюз сабий ючюн жуукълары, эллилери къайгъыргъандыла. Кими ариу сёз бла болушханды, кими тон этгенди, кими аш-азыкъ тапдыргъанды.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 165. ❑ *Шапаланы таматалары – Теберди аш-азыкъ салынып тургъан... жерлеге алгъа тамата къауумну, ызы бла уа къалгъанланы олтуртду.* Тё п п е л а н ы А., Къарашауай бла Ёрюзмек, 42.

2. *В позиции определения:* пищевой, продовольственный/ *Аш-азыкъ бла жалчытыу бла байламлы, ашалыучу. Аш-азыкъ товарла. Аш-азыкъ продуктала. Аш-азыкъ концентратла.*

АШАЛ[1] *эт. страд. от* **аша**/ Аша дегенни *зорлаучу айырмасы. Ётюрюк бла ашалгъан азыкъ ушхууургъа дери ёз тутмаз.* (Н а р т с ё з .) ○ *Къурманлыкъ ашалды, къууанч тангнга дери барды.* "Шуёхлукъ", № 28, 40. ❑ *Ёмюрюнде сары къая, ашалып, дорбун болса да, къутургъан суугъа кёп тёз-*

генди. Кацийланы Х., Тамата, 158.

АШАЛ [2] *эт.* **1.** Обкататься *(сделаться ровным, гладким, годным для использования)*/ Сыйдамлан. *Чананы жаякълары ашалгъандыла да, учаргъа тынч болгъанды.*

2. Износиться/ Кёп кийилип, жюрютюлюп, эски, жараусуз бол. – *Бизни къонагъыбызны юсюнде тюгю ашалып, жырнасы ачылгъан ысхарла пальтосу барды.* "Шуёхлукъ", № 28, 105. ❑ *Теуан къамичини уч жассысы ашала башлагъанды.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 289.

АШАЛТ *эт. понуд. от* **ашал** [2]/ Ашал [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Жаш, билей кетип, бычакъны ауузун ашалтды.* ▭ *Ашалт, заман, тырнакъларын асланны, Къойма азау къапланны ауузунда.* "Шуёхлукъ", № 122.

АШАЛТДЫР *эт. понуд. от* **ашалт**/ Ашалт дегенни *къатланыучу айырмасы. Жаш, жерин тапсыз салып, эшекни сыртын ашалтдырды.*

АШАЛТДЫРЫУ *и. д. от* **ашалтдыр**/ Ашалтдыр дегенден *этим ат. Эшекни жауурун ашалтдырыу.*

АШАЛТЫЛ *эт. страд. от* **ашалт**/ Ашалт дегенни *зорлаучу айырмасы. Бичакъны ауузу ашалтылгъанды.*

АШАЛТЫЛЫУ *и. д. от* **ашалтыл**/ Ашалтыл дегенден *этим ат. Жаууру ашалтылыу. Сырты ашалтылыу.*

АШАЛЫУ [1] *и. д. от* **ашал** [1]/ Ашал [1] дегенден *этим ат. Азыкъны ашалыуу. Биреуню къыйынына ашалыуу.*

АШАЛЫУ [2] *и. д. от* **ашал** [2]/ Ашал [2] дегенден *этим ат. Бёркню тюгю ашалыу. Жюлгючню ауузуну ашалыуу. Пальтону женг аллары ашалыулары.*

АШАМ *ат.* Аппетит/ Ашарлыгъы келмеклик, ашха кёлю ачыкълыкъ. *Кийими хузум – зыккыл, ашамы хузум – дыккыл.* (Нарт сёз.) ○ *Ашамы осал сабийлеге витаминли затла бек керекдиле.*

АШАМИШ *сыф.* Любящий поесть, жадный до пищи/ Ашха мухар, тёзюмсюз, кёп ашаучу, ашаргъа бек сюйюучю. *Масхут ашамиш сабийди.* ❑ *Бадийналаны бир ашамиш къозучукъулары барды.*

АШАМИШЛИК *ат.* Жадность до пищи, обжорство/ Ашха мухарлыкъ, тоюмсузлукъ, кёп ашамакълыкъ, ашаргъа бек сюйгенлик. *Адамны ашамишлиги. Малны ашамишлиги.*

АШАМЛЫ *сыф. къ.* **ашашлы.** *Ашамлы сабий. Бузоучукъ ашамлыды.*

АШАМСЫЗ *сыф. къ.* **ашашсыз.** *Ашамсыз сабий. Ашамсыз мал.*

АШАРЫКЪ *ат.* **1.** Пища, еда, съестное, трапеза, кушанье, провизия, продукты/ Азыкъ, аш, хант, ашар зат. *Мухарны эси ашарыкъда.* (Нарт сёз.) ○ *Женягъа не эсе да бир къагъыт чулгъамла, ашарыкълары бла четенле узатадыла.* "Шуёхлукъ", № 63, 53. ❑ *Кёп да мычымай, адамла партизан жашлагъа жылы ашарыкъла алып жетдиле.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 388.

2. *В позиции определения:* продовольственный/ Ашарыкъ бла жалчытыу бла байламлы. *Ашарыкъ тюкен.* ▭ *Адамланы саулукъларын иги этиуде башха ашарыкъ продуктала бла бирге кёгетлени магъаналары уллуду.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 1.

АШАРЫКЪ-ИЧЕРИК *къауум. ат. къ.* **аш-суу.** *Былайда,*

столну тёгерегинде, олтургъанланы бюгюн ашарыкъдан-ичерикден эсе кёбюрек эс бёлдюрген бир къайгъылары барды. Къобанланы Д., Таулада тауушу, 12. ❑ *Кябахан, жан атып, тёрт жанына чабады, къууанч ашарыкъ-ичерик хазырлайды.* "Шуёхлукъ", № 8, 7.

АШАТ *эт. понуд. от* **аша**/ Аша дегенни *къатланыучу айырмасы. Эрге ашатсанг ашынгы, намыслы этер башынгы.* (Нарт сёз.) ○ *Жалчыла, кеслерини къыйынларын ашатмаз ючюн, бир-бирде сюдге тарыгъа эдиле.* "Шуёхлукъ", № 34, 99. ❑ *Анам бишип тургъан ууакъ гардошланы тауукълагъа ашатды.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 77.

АШАТДЫР *эт. понуд. от* **ашат**/ Ашат дегенни *къатланыучу айырмасы. Ахмат, жашлагъа айтып, маллагъа туз ашатдырды.*

АШАТДЫРЫЛ *эт. страд. от* **ашатдыр**/ Ашатдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Ийнеклеге жем ашатдырылады.*

АШАТДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **ашатдырыл**/ Ашатдырыл дегенден *этим ат. Маллагъа заманында туз ашатдырылыу иги къуралгъанды.*

АШАТДЫРЫУ *и. д. от* **ашатдыр**/ Ашатдыр дегенден *этим ат. Терилеге эрик ашатдырыу. Къойлагъа туз ашатдырыу.*

АШАТЫЛ *эт. страд. от* **ашат**/ Ашат дегенни *зорлаучу айырмасы. Териге эрик ашатылгъанды.* ❑ *Ийнеклеге жем ашатылгъанды.*

АШАТДЫЛЫУ *и. д. от* **ашатыл**/ Ашатыл дегенден *этим ат. Эрик ашатылыу. Туз ашатылыу.*

АШАТЫУ *и. д. от* **ашат**/ Ашат дегенден *этим ат. Малгъа жем ашатыу. Териге эрик ашатыу.* [ ] *1919 жылда сабийлеге хакъсыз ашатыуну юсюнден декрет чыкъгъанды.* Лайпанланы Р., Жолоучулукъда, 6.

АШАУ [1] *ат къарач.* **1.** *къ.* **жер семиртгич, мешхут.** *Талай гектар биченликге минерал ашау себедиле.* "Ленинни байрагъы", 1979, № 50. ❑ *Аллай жерледе шылап, жаш терекчикле аслам ёседиле, топуракъны ашауу аз болады.* "Ленинни байрагъы", 1975, № 184.

2. *кёч.* То, что является материалом для *какой-л.* деятельности, источником для *чего-л.*/ Къаллай болса да бир ишни, бир затны тамамлы этерге болушхан, аны болдургъан зат. *Фахмугъа ашау берген эки зат барды: жашау сынам эм да билим.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 9.

❑ **Ашау бер** *къарач.* удобрять/ жерни битимлилигин кётюрюр ючюн анга жер семиртгич, мешхут чач, сеп. *Жаш терекчиклеге ашау башха башха бериледи.* "Ленинни байрагъы", 1975, № 203. ❑ *Эсден таяргъа чырт да амал болмагъан дагъыда бир мадар сабанлагъа ашау бериудю.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 42.

АШАУ [2] *къауум. ат.* **1.** *къ.* **аш-азыкъ.** *[Жаз тауукъ:] къанкъылдайма сыртлада, Жёбелеп, мен къачама, Салам, къаудан тапханда, Ашау излеп, чачама.* Шахмырзаланы С., Назмула, 192. ❑ *Нарт Ёрюзмек [къарт къатыннга] ашау бергенди, Сора къайтып юйюне келгенди.* "Нартла", 71. ❑ *[Къыз:] Бердиле эрге, Салдыла кёрге. Ачыулукъ дуниясын чайнадым, Жашауум болмай, ашауум болмай, Ачыудан, къазанча, къайнадым.* "Жюрек жырлайды", 62.

2. *кёч.* Польза, выгода, прибыль, богатство/ Ырысхы, хайыр, файда, байлыкъ. *Аны [къабырны] юсю бла афендиге уллу жангы ашау тюшгенди.* "Къарачай халкъ таурухла", 125. ❑ *Чыкъды кенг ашау, Нёгерлик жашау.* Бай-

къулланы Д., Жырла бла таурухла, 9.

АШАУ [3] *и. д. от* **аша**/ Аша дегенден *этим ат. Бу халда къурманлыкъ ашау башланды.* Шахмырзаланы С., Танга аласында, 24. ❑ *Бу халда тюшлюк ашау башланды.* "Коммунизмге жол", 1972, № 179. ❑ *Адамны жашаунда ашны заманында ашауну, аны жоругъун, низамын сакълауну магъанасы уллуду.* "Коммунизмге жол", 1975, № 380.

АШАУ-ЖАШАУ *къаум. ат.* Житье-бытье/ Жашау болум, жашау хал. *– Энди аны [Пазийни] ашауу-жашауу да сенсе, Мазан, ансы мен барсам да не боллукъ эди окъуна дейме,– деп, Харун жылканы буруп башлады.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 70. ❑ *Къайсын Кулиев жамауатха эс тапдырлыкъ фикирин, оюмун, сагъышын, сезим байлыгъын да окъуучусуна билдирир муратда халкъны ашауу-жашауу... бла байламлы шартланы тиллендиргенди.* "Шуёхлукъ", № 77, 86.

АШАУЧУ *ат. сёл. тил.* **1.** Едок/ Юйюрде адамладан бири, аш бла жалчытылыргъа керекли адам. *[Омар:] Мени юйюмде жети ашаучу барды. Манга ишлерге, айхай, керекди...* "Коммунизмге жол", 1970, № 209.

2. Любитель поесть/ Мухар адам, кёп ашаучу адам. *[Хан Къарашауайгъа:] Андан сора ашаучунг ашаучуму озса, анда да къытаса.* "Нартла", 157.

АШАШЛЫ *сыф.* Любящий поесть, имеющий аппетит к еде/ Ашха кёлю ачыкъ, ашны сюйюп ашаучу. *Ашашлы адамла терк семиредиле.* ❑ *Ана сабийлерини ашашлы болмагъанларына жарсыйды.*

АШАШЛЫЛЫКЪ *ат.* Желание поесть, наличие аппетита к еде/ Ашха кёлю ачыкълыкъ. *Сабийни ашашлылыгъы, Малны ашашлылыгъы.*

АШАШСЫЗ *сыф.* Не имеющий аппетита к еде, страдающий аппетитом/ Ашха батмаучу, иги ашаялмаучу, ашаргъа кёлю бармаучу. *Зухураны къызчыгъы ашашсызчыкъды.* ❑ *Врач ашашсыз сабийлеге витаминле ашаргъа буюрады.*

АШАШСЫЗЛЫКЪ *ат.* Отсутствие аппетита к еде/ Ашха батмагъанлыкъ, иги ашаялмагъанлыкъ, ашаргъа кёлю бармагъанлыкъ. *Сабийледе ашашсызлыкъ асламысында татлы затны кёп ашагъандан чыгъады.* ❑ *Анасы жашыны ашашсызлыгъына бек жарсыйды.*

АШЛАГЪУ *ат.* Большая деревянная чаша/ Уллу агъач аякъ, гоппан. *Ыкна столгъа ашлагъу бла айран, исси хычинле салды.*

АШЛАН *эт.* **1.** Растравляться *(о ране)*/ Къозгъал, жангыр, ачыл *(жараны юсюнден). Тигилген жарасы ашланыр деп, Топчукъгъа жюкню кёлтюртмейдиле.* Хубийланы О., Аманат, I, 35. ❑ *– Атам, харип, уруш салгъан жарасы ашланнган болур эди, эсде болмай тургъанлай ёлдю.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 8.// *кёч.* Усиливаться, углубляться *(напр. о чувствах, переживаниях)*/ Алгъындан эсе къарыулу, кючлю бол, тереннге, осалгъа кет. *Аллай затланы этмесе, ауруу тереннге бара, уллу ашланыргъа боллукъду.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 103.

2. *кёч.* Становиться снова свежим, возрождаться, оживать/ Жангыр, *[Жаш къызгъа:] Осуятымы алып окъусанг, Ойлашып, мыйынг ашланыр. Мен тюзде жангыз, сен тауда хур къыз, Менсиз жашаунг башланыр.* "Къарачай халкъ жырла", 187. ❑ *Кырдык ийисге Жер да ашланды, Сабан иши уа Къыстау башланды.* Къулийланы Х., Жырны заманы, 24.

АШЛАНДЫР *эт. понуд. от* **ашлан**/ Ашлан дегенни *къатланыучу айырмасы. Алгъа билмей сёзлени жарарларын, Биз бош ашландырмайыкъ жараланы.* Отарланы К., Сынла, 141. ❑ *[Жаш къызгъа:] Не этерикме, чорт юзсенг да, Муратымы арасын, Атынг жашар жюрегимде, Ашландыра жарасын.* "Жанкъылыч", 79.

АШЛАНДЫРЫЛ *эт. страд. от* **ашландыр**/ Ашландыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Жара ашландырылгъанды.*

АШЛАНДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **ашландырыл**/ Ашландырыл дегенден *этим ат. Жараны ашландырылыуу.*

АШЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **ашландыр**/ Ашландыр дегенден *этим ат. Жараны ашландырыу.*

АШЛАНЫУ *и. д. от* **ашлан**/ Ашлан дегенден *этим ат. Жараны ашланыуу.*

АШЛАУ *ат.* Поднос *(деревянный)*/ Агъачдан жонулуп тёртгюл ишленнген, юсюне ашарыкъ салыныучу саут, аш къанга. *Апанасны кёзюне бишген къозуну эти ашлауда кёрюнюп, ауул суулары келгени аны ючюн болгъанды.* Аппаланы Х., Къар кюбюр, 14. ❑ *[Акъсакъал] эки тамадагъа жюрегин, бюреклерин, ёпкеден да богъурдагъы къатыш бир кесек кесип, ашлау бла алларына салды.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 147. ❑ *Ала къош жанында биченден мулжар этедиле, ашлаула бла тылпыу этген этлени ары саладыла.* Кацийланы Х., Тамата, 207.

АШЛЫКЪ [1] *ат къ.* **арпа** [1]/ *Къарт аппа ашлыкъ, зынтхы къурутуучу печни тёгерегинде не эсе да муркку этип кюрешгенин кёрдюле.* "Шуёхлукъ", № 3, 108. ❑ *Таула шырхы тауушну керелеп, Шараугъа эшитдирдиле, ол элекде ашлыкъ къакъгъаннга бир бек ушайды.* Толгъурланы З., Эрирей, 193.

2. *В позиции определения:* ячменный/ **а)** Ашлыкъ себилген, ашлыкъ битген. *Ташыуулну заманында уллу къошланы не ашлыкъ сабанланы сакъчылары да жыйылыучу эдиле.* Тёппеланы А., Ташыуул; **б)** Ашлыкъдан этилген. *Ашлыкъ боза. Ашлыкъ гыржын.*

АШЛЫКЪ [2] *къаум. ат къарач. къ.* **мирзеу.** *Габбий ашлыкъ сата, юйдегиси ачдан къата.* (Нарт сёз.) О *Тирменни тамагъындан ашлыкъны къуйсала, бир бюртюгю чартлап, ызына чыкъмайды, къуюлгъан бары да ун гюрбеге агъады.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 65.

АШ-СУУ *къаум. ат.* Пища, еда, съестное, кушанье, то, что можно есть и пить/ Аш, аш-азыкъ, ашар, ичер затла; ашарыкъ-ичерик. *Сюлемен эфенди, кёсе сакъалын сылай, тёрде къуш жастыкъда чёгеди, аш-суу хазыр болгъанды.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 86. ❑ *"Угъай, комиссар Батырбек, хапчюгюбюзге, ашха-суугъа оноучу уа Жюнюс болсун",– дегенле да чыкъдыла.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 86.

АШСЫН *эт.* Одобрять пищу/ Ашны жарат. *Ашсынмайын ашауунгу, Кюрешдинг билеп азауунгу.* "Жанкъылыч", 88. ❑ *Ишин ишсинмейди, Ашын ашсынмайды, Ишге ташсынады.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 124.

АШСЫНЫУ *и. д. от* **ашсын**/ Ашсын дегенден *этим ат. Ашны ашсыныу.*

АШТАНГЮТТЮ *ат.* Березка *(травянистое растение)*/ Багуш жерледе ёсюучю ханс, башында гитче акъ ашалыучу гюттючюклери болады; токъалаш. *[Ийналукъ Ау-*

бекирге:] Колхозну сени урлугъунг салыныр жеринде аштангюттюле жыя айланадыла.

АШТАПАР *сыф. сёл. тил. къ.* **ашамиш.** – *Сени кибикле тюрте келмегендиле мени! Аштапар!– деп, Аскер Сосланны жагъасындан тартханлай, аны боюн тюймелери къырылдыла.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 31. ❑ *[Сагит Шерийфатха:] Къайдагъы бир аштапаргъа кесинги алдатып, хыйны ашамагъан эсенг, билмейме, дуния жарыкъдан кёз жилтинлеринги жашырып айланаса.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 159.

АШТАПАРЛЫКЪ *ат сёл. тил. къ.* **ашамишлик.** *Ол адам бишген кертмеге ушай эди: аштапарлыкъданмы – кёп ашагъан, эринчекликденми – кёп олтургъан, малхуниялыкъданмы – дуния сейирлигине къарамагъан – аллай адам эди.* Тёппеланы А., Ташыуул. ❑ *[Азамат:] Угъай, Къаражух, къалгъанын Амма бла Айнюр ашарыкъдыла. Сен аштапарлыкъ этме!* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 64.

АШТОТУР *ат.* "Священный" камень, которому преклонялись жители Чегемского ущелья Балкарии во времена язычества, до принятия магометанства/ Мажюсюлюкню кезиуюнде, малкъарлыла бусурман диннге кёчгюнчю, Чегем ауузунда жашагъанла табыннган "шыйых" таш. *Аштотурну юсюнден Шахмырзаланы Сагит хапар айтыучу эди.*

АШУГ *ат.* Ашуг/ Кавказны халкъларыны халкъ жырчысы, назмучусу. *Тифлисде ашугла бла эришгенде, персли аланы барын да хорлагъанды.* "Шуёхлукъ", № 22:13. ❑ *Дагъыстанны халкъ поэти, ашуг Сулейман Стальский 17 майда 1869 жылда туугъанды.* "Шуёхлукъ", № 44, 3.

АШХАМ *ат.* **1.** *къ.* **ахшам.** *Экинди бла ашхамны арасында Абдуллахны юйюне ючеулен келдиле.* "Шуёхлукъ", № 20, 59. ❑ *Ашхам болгъанлай, Жандет, юйню тёгерегине бир къаты айланмай, юйге кирмейди.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 40.

2. *В позиции определения:* вечерний/ Ашхамда болуучу. *Ашхам туман, ауушну, тёгерекни да басып, ауур жаралы болгъан эки къарындашны душманны кёзюнден букъдурду.* "Шуёхлукъ", № 13, 297. ❑ *Энишгеден чыкъгъан къарангы, къалындан къалын болуп, ёзенни ичин ашхам къаралдысы басды.* "Алчыла", III.

АШХАНА *ат эск. къ.* **столовая.** – *Кюнлени биринде, ишни да бошап, бир ауузланайым деп, ашханагъа киргенимде, эски танышым Аскерге тюбедим.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 23.

АШ-ХАНТ *къауум. ат. къ.* **аш-азыкъ.** *Зарият ишден къайтды, Анасы Аминатха Къууанып хапарын айтды, Тийгинчи ашха-хантха.* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 158.

АШХЫН *ат.* **1.** Желудок *(животных)*/ Малны, жаныуарны аш эритиучю органлары, аш орунлары. *Тууар, тонгуз, къанатлы Къудоругъа къарамайды, Ашамайдыла, сюймейдиле, Ашхынлары жарамайды.* Шахмырзаланы С., Битимлени билигиз, 19.

2. *къарач.* Желудок *(человека и животных)*/ Адамны, малны, жаныуарны аш эритиучю органлары, аш орунлары. *Бёрю да ашхынны башындан башлайды.* (Нарт сёз.) ○ *Ичги бла бирге адамны ашхынына жетген алкоголь женгил окъуна саналгъа жайылады.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 94.

3. *В позиции определения:* желудочный/ Ашхында болуучу. *Чеги-ашхын, сууалчан ауруула аслам тюбеген жерледе зоб да кёп*

болгъаны белгилиди. "Ленинни байрагъы".

❑ **Ашхын сохта** *къарач.* ливерная колбаса/ ууакъ аякълы малны ашхынындан этилиучю сохта. *Афендини ашы – ашхын сохта.* (Нарт сёз.)

АШЫГЪЫУ *и. д. от* **ашыкъ** [3]/ Ашыкъ [3] дегенден *этим ат. Аминат, ашыгъыуну да къоюп, аны [Аннаны] хапарына берилди.* Ахматланы И., Боранда, 16. ❑ *[Чоллай Бекболатха:] Энди сен да бу керексиз ашыгъыуну къой да, жылы зат къаба чыкъ.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 157.

АШЫГЪЫУЛУ 1. *сыф. къ.* **ашыгъышлы 1.** *[Мурат:] Жолоучулугъум ашыгъыулу болгъанын ангыладым.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 71. ❑ *[Элдар:] Бир жол мен шахаргъа бир ашыгъыулу иш бла бардым.* "Коммунизмге жол", 1969, 235.

АШЫГЪЫУЛУ II *хал. сёзл. къ.* **ашыгъышлы II.** – *Ашыгъыулу кетип баргъанлай, Кёзге кёрюнеди сыфатынг, Ёз къарындашымы атыча, Жюрегимде турады атынг.* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 62. ❑ *Жолоучула жолларына ашыгъыулу атландыла.* "Коммунизмге жол", 1976, № 39.

АШЫГЪЫУЛУКЪ *ат. къ.* **ашыгъышлыкъ.** *Вокзалда ашыгъыулукъ, къайгъылы бетлери кетген адамла.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 47. ❑ *Бу арт айлада... ишде муштухуллукъ, ашыгъыулукъ эсленедиле.* "Коммунизмге жол", 1970, № 4.

АШЫГЪЫШ I *эт. взаимн.-совм. от* **ашыкъ** [3]/ Ашыкъ [3] дегенни *араш айырмасы. Каникуллагъа ашыгъышып, Сабийле таугъа къарайдыла. Аулакълагъа талпынышып, Кюнлюк дефтерле къурайдыла.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 48. ❑ *[Тауукъчуну] тенг къызлары, ашыгъышып, Болушургъа жетдиле, Топпа-толу ящиклени Кётюрюшюп кетдиле.* Гуртуланы Б., Таула чакъырадыла, 92.

АШЫГЪЫШ II *сыф. къ.* **ашыгъышлы I** Ашыгъыш ишде татыу жокъ. (Нарт сёз.) ○ *[Ибрахим:] Мен ашыгъыш донесение бла келгенме!* КъобанланыД., Таулада тауush, 277. ❑ *Тёбен жанындан... Сашаны ашыгъыш иничке ауазы чыгъады.* "Шуёхлукъ", № 67, 159.

АШЫГЪЫШ III *хал. сёзл. къ.* **ашыгъышлы II** *Атларыны къуйрукъулары чубур тюйюлген атлыла ашыгъыш келедиле.* Боташланы А., Жашаум, 47. ❑ *Уллу арбазны бир къыйырында къазанла аса, къойла соя, шапала ашыгъыш айлана эдиле.* Гадийланы И., Санга айтама, 64.

АШЫГЪЫШЛЫ I *сыф.* Торопливый, поспешный, спешный, экстренный, срочный/ Терк этилирге, бардырылыргъа керекли. *Кече ортасында ашыгъышлы жумуш бла келген адам да, Хурайны кёрмей, аны жарсыуун эшитмей къутулургъа амалы жокъ эди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 109. ❑ *Ислам къайын атасыны ашыгъышлы иши болгъанын эследи.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 10.

АШЫГЪЫШЛЫ II *хал. сёзл.* Торопливо, поспешно, спешно, экстренно, срочно/ Ашыгъып, муштухул болуп. *Солтан, бетин да жуумай, ёретинлей шорпадан бир-эки уртлап, китапларын да къолтугъуна алып, школгъа ашыгъышлы кетди.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 67. ❑ *Ол [Хажи] ашыгъышлы кийинип, эшикге чыкъды.* Ахматланы И., Боранда, 67.

АШЫГЪЫШЛЫКЪ *ат.* Торопливость, поспешность, спешка/ Бир затны эте туруп, ашыкъгъан, муштухул, гузаба хал, терклик,

женгиллик, муштухуллукъ. *Женгил биз атланы жерледик, Ашыгъышлыкъда чаба-жорта тебиредик.* "Малкъар халкъ жырла", 99. ❑ *Ашыгъышлыгъымы билгенча, машинабыз да бекден бек жюрюш алады.* Акъбайланы А., Ёмюрню иеси, 4. ❑ *[Наууруз Хасаннга:] Алан, айып этме, ашыгъышлыгъынгы кёрюп, биягъында къагъыт жаздырыргъа таукел болалмагъанма.* Хубийланы О., Аманат, I, 79.

АШЫКЪ [1] *ат.* Альчик, бабка/ Къойну, эчкини, кийикни, жугъутурну арт аякъларында эки балтыр сюекни къопулгъан жеринде кеси аллына айырылып алыныучу, тёрт жанындан бири сыйдамыракъ болгъан ойнаучу сюек. *Уакъ жашчыкъладан да бир къаууму, къургъакъ жерчик табып, кими беш таш, кими ашыкъ ойнайды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 210. ❑ *Шарау бла Сафар] бирге хойнухланы къыздыра, ашыкъ ойнай, ёсгендиле.* Толгъурланы З., Эрирей, 37.

▲ **Ашыгъы алчи турду** ему сопутствовала удача; ему (ей) повезло/ иши онгуна айланды, тап болду, жолу болду. *Жаш, иши тап болгъанына къууанып: "Ашыгъым алчи турду" – дегенди.*

❑ **Ашыкъ илик** первая кость от коленного сгиба задней ноги *(у мелких жвачных животных)*/ къойну, эчкини д.а.к. арт бутунда сюегинден сыппа этилиучю илик. *[Азамат:] Керти окъуна къартлыкъ хорлап бара болур. Угъай, угъай, алыкъа уа, тейри, ашыкъ иликни сындырырма!* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 93. ❑ *[Уучу] ал тюбегеннге жаууруннy, андан сорагъыгъа базукну, бирсине ашыкъ иликни, къысха иликни, жан сюекни, артхаракъ аладан къолайсызыракъ сюеклени берди.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 32. **Ашыкълы жилик** къ. **ашыкъ илик.** *[Тюлкю:] Бёрюню ашыкълы жилиги керекди.* "Шуёхлукъ", № 55, 102. ❑ *[Жашчыкъ] тугъанда как этдиле, Артда эркеч сойдула, Ашыкълы жилигин Сыппагъа къойдула.* Къулийланы Х., Жылла озадыла, 85.

АШЫКЪ [2] *ат къ.* **инчик.** *Ибрахим, къургъакъда болмаса, не эттен-ингир чыкъда, не жаунда чабыр киймей, шалбар бучхакълары ашыкъ башдан къайырылып, жалан аякълай айланыучу эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 13. ❑ – *Жангы кырдык ашыкъгъа жетгенде да, терен къар жаууп аз кёрмегенбиз.* "Шуёхлукъ", № 13, 66.

АШЫКЪ [3] *эт.* Торопиться, спешить/ Бир затны не къадар терк этерге *(болдуругъа, тамамларгъа, жалчытыргъа)* кюреш. *Ашыкъгъан кесин битдирир, ашыкъмагъан ишин битдирир.* (Нарт сёз.) ○ *Къызыл аскерчи жашла алгъа тартдырадыла, душманны гунч этерге ашыгъадыла.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 82. ❑ *Хар ким солуу кюнюн жарыкъ ашырыргъа ашыгъады.* Шауаланы М., Кюн таякъла, 27.

АШЫКЪ-БУШУКЪ *хал. сёзл.* Наспех, поспешно, торопливо/ Бек ашыгъып, гузаба этип; бушукъ деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *Сары къозучукъ эмизикни ашыкъ-бушукъ тартады.* "Жилтинле", 278. ❑ *Гордаш секирип туруп, ашыкъ-бушукъ барып, Мырзабекни ёзенгисине жабышды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 111. ❑ *Председатель ёчюлген тютюн къыйырын жангыдан ашыкъ-бушукъ къабындырды.* Толгъурланы З., Эрирей, 157.

❑ **Ашыкъ-бушукъ эт** суетиться/ бек ашыкъ, гузаба эт. *Сабийле къоба тургъанлай, ашыкъ-бушукъ этип, Кюмюш юйге кирди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 249. ❑ *[Аланны] юй бийчеси ызындан чыгъып: "Ашыкъ-бушукъ этип, тюзге атып келирсе, эшитмедим деме, ол мен буюргъандан тёбен берсенг!" – деп,*

къычыргъанды. Хубийланы М., Алан, 109.

АШЫКЪДЫР *эт.* Торопить, подгонять, подстёгивать *кого*/ Бир затны терк этерге *(болдуругъа, тамамларгъа, жалчытыргъа)* учундур, къозгъа, талпындыр. *Аны [жолоучуну], баям, кирип келген къарангылыкъ ашыкъдыра болур эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 14. ❑ *Жаш тёлю, къарс уруп, артистлени ашыкъдырады.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 83.

АШЫКЪДЫРТ *эт. понуд. от* **ашыкъдыр**/ Ашыкъдыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Осман, бригадирге айтып, дырыннга барлыкъланы ашыкъдыртды.*

АШЫКЪДЫРТЫУ *и. д. от* **ашыкъдырт**/ Ашыкъдырт дегенден *этим ат. Чалгъычыланы ашыкъдыртыу.*

АШЫКЪДЫРЫЛ *эт. страд. от* **ашыкъдыр**/ Ашыкъдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Ким ашыкъдырылып этилгенди.*

АШЫКЪДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **ашыкъдырыл**/ Ашыкъдырыл дегенден *этим ат. Къарт ишни асыры ашыкъдырылыуун жаратмай эди.*

АШЫКЪДЫРЫУ *и. д. от* **ашыкъдыр**/ Ашыкъдыр дегенден *этим ат. Адамланы ишге ашыкъдырыу. Сабийлени дерсге ашыкъдырыу.*

АШЫР *эт.* **1.** Провожать *кого*/ Саламлашып айырыла туруп, биреуню *(неда бир къауум адамны)* бир жерге дери элтип къайт. *Экинчи кюн устазла Суфиятны Москвагъа ашыра чыкъдыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 103. ❑ *Къонакъланы ашыргъандан сора, Фарийзат кесини фермасында ишлегенле бла кёпге дери ушакъ этди.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 106.

2. Отправлять кого *(напр. в колхоз, на фронт)*/ Биреуню бир жары жибер. *Кериймат эрин урушха ашыргъынчы юй бийче эди.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 104. ❑ *Ол [Жамал], машинаны жюклеп, Хамитни колхозгъа ашырып къайтханда да, Анна Петровна бла Аминат урушну юсюнден хапарларын тауусмагъан эдиле.* Ахматланы Й., Боранда, 17.

3. Отправлять *(напр. письмо, бумагу)*/ Бир затны барлыкъ жерине тапдырыр ючюн биреуден неда бир зат бла жибер. *[Йналукъ жашха:] Сен а Саубардан ол къагъытчыкъны теркирек ашыр.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 220. ❑ *Танг апханлай, Хашир письмону ашырды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 120.// Отправлять *(напр. в карман, в сейф)*/ Хуржунгна, сейфге д.а.к. жерге сал, сукъ. *Бийболат, мынчакъларын къатапа къапталыны хуржунуна ашырып, ... Наурузну соруларына къулакъ ийип, симсиреди.* Лайпанланы С., Гургумлу, 115. ❑ *Шамил... къолунда жукъа папкасын сейфге ашырып, мазаллы сыйдам столну жанына сюелди.* Лайпанланы С., Гургумлу, 40.

4. Выпроводить/ Къыстап жибер, кюч бла кетер. *Алий [Солманны], аркъасындан къол аязы бла тюртюп, босагъадан ашырды.* Кацийланы Х., Тамата, 38. ❑ *Малжей къызларын ич отоугъа кючден ашырды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 278.

5. Проводить кого *(напр. взглядом, взором и т. п.)*/ Кетип баргъан адамны неда бир затны ызындан къара. *"Ахшы жолгъа бар! Сени этген ахшылыгъынгы биз ёмюрледе да унутмабыз!"– деп, халкъ [Сосурукъну] ызындан къарап ашырады.* "Нартла", 97. ❑ *Мариям, мудах бет алып, ... кёз тууладан ташайып баргъан поездни ашырды.* КацийланыХ., Жер жулдузлары, 88.

6. Проводить *(напр. время, день отдыха)*/ Заманны къалай болса да бир тюрлю халда ётдюр, бир затха хайырлан. *Хар ким солуу*

кюнюн жарыкъ ашырыргъа ашыгъады. Шауаланы М., Кюн таякъла, 27. ❑ *Зорлукъ Къарачайны ташлагъанында, тар,ташлы, ёзенледе жашауларын дыгалас бла ашырып баргъан таулула, жерни эркинине, тюзлеге чыгъып, жангы элле сала эдиле.* Хубийланы О., Адамла, 13.

▲ **Ашыра жырна** *этн.* сладкое обрядовое кушанье из кукурузных зёрен с семью компонентами *(соль, фасоль и т. п.)*, раздаваемое в день весеннего равноденствия соседям/ Кели бла тюйюлюп, къабугъу арытылгъан нартюхге алты тюрлю зат къошуп этиличю эм жаз бла къыш айырылгъан кюн къоншулагъа юлешиниучю жырна. *Ынна, ашыра жырна этип, къоншуларына юлешгенди.*

АШЫРТ *эт. понуд. от* **ашыр**/ Ашыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Къыямыт Къаначматны да, нёгерлерин да ёмюрлерин узакъ Сибирде тюрмеде ашыртыргъа излей эди.* Ортабайланы Т., Окъуу китап, 32. – *Сора ашыртырыкъ тюлмюсе бизге кесинги?– деп, Дауум [Хорламгъа] сейирсинип сорду.* Хубийланы О., Дерт, 244.

АШЫРТДЫР *эт. понуд. от* **ашырт**/ Ашырт дегенни *къатланыучу айырмасы. [Омар:] Ол а [Юзейир] тюз председатель болгъанлай окъуна, кладовщик жеримден къыстады да, сюд бла юч жылгъа туф кесерге ашыртдырды, налат.* "Коммунизмге жол", 1975, № 203.

АШЫРТДЫРЫУ *и. д. от* **ашыртдыр**/ Ашыртдыр дегенден *этим ат. Кесин ашыртдырыу. Шахаргъа ашыртдырыу.*

АШЫРТЫУ *и. д. от* **ашырт**/ Ашырт дегенден *этим ат. Къызны юйюне ашыртыу. Посылканы шахаргъа ашыртыу.*

АШЫРЫЛ *эт. страд. от* **ашыр**/ Ашыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Домалайны тутулгъаны, шахаргъа ашырылгъаны белгили болду.* Хубийланы О., Дерт, 101. ❑ *Ол ёмюрю байлагъа жалчылыкъда ашырылгъан Хажосман эди.* Этезланы О., Тарда, 78.

АШЫРЫЛЫН *эт. страд. от* **ашырыл**/ Ашырыл дегенни *зорлаучу айырмасы. Электромоторну кючюнден жарыкъ чыракъла жаннган клубда тойла бла оюнла ашырылынадыла.* Этезланы О., Тарда, 183.

АШЫРЫЛЫНЫУ *и. д. от* **ашырылын**/ Ашырылын дегенден *этим ат. Къызны тойгъа ашырылыныу.*

АШЫРЫЛЫУ *и. д. от* **ашырыл**/ Ашырыл дегенден *этим ат. Адамланы шахаргъа ашырылыулары. Заводха сютню ашырылыуу.*

АШЫРЫУ *и. д. от* **ашыр**/ Ашыр дегенден *этим ат. Шёндюгю жашланы кёбюсюча, бу къызлагъа лакъырда этиу, кече къарангысында юйлерине ашырыу дегенча аллай шарайыбы да жокъду.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 51. ❑ *Алгъаракълада кондитер фабрикада жаш ишчилени аскерге ашырыугъа жораланнган ингир болгъанды.* "Коммунизмге жол", 1975, № 219.

АШЫРЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **ашыр**/ Ашыр дегенни *араш айырмасы. Эсиргенле кече белине дери бир бирни ашырышхан эдиле.*

АШЫРЫШЫУ *и. д. от* **ашырыш**/ Ашырыш дегенден *этим ат. Бир бирни ашырышыу.*

АШЮГЮ *ат.* **1.** Семена вениковой сорки/ Сибиртгилик хансны урлугъу. *[Таужан:] Ашюгюле жете эселе, биз былай чачылып, юйсюзкюнсюз болуп айланнганлы толу бир жыл болады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 58.

2. *къарач.* Отходы зерна/ Мир-

зеуню къышхыры, къалгъанкъулгъаны. *Къошда итлеге ашюгюню сууда биширип бере эдиле.*

▲ **Ашюгю къапчыкъ** *къарач.* грязный; оборванный *(о человеке)*/ хылымылы кийиннген, тизгинсиз, кирли. *Жашла Оюсну "ашюгю къапчыкъ",– деп къозуй эдиле.*

АЭРОВОКЗАЛ *ат.* Аэровокзал/ Аэропортну вокзалы. *[Малик:] бир жол, аллай узакъ жолумдан къайтып келгенлей, Нарсанада аэровокзалда бир къызгъа тюбедим.* Тёппеланы А., Чамны да чам биледи, 33. ❑ *Аэровокозалны мекямы болгар эм совет байракъла бла жасалгъанды.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 114.

АЭРОДРОМ *ат.* Аэродром/ Самолётла туруучу, аланы учуургъа, къондуургъа эм башха керекли затларына къараргъа деп ишленнген жер, майдан. *Туркуну тийресине жанлагъанда, бизни лётчиклерибиз аэродромдан кётюрюлген тёрт душман истребителни эслегендиле.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 144. ❑ *Жашла, бир бирге хапар айта, ойнай-кюле, аэродромдан чыгъып келе эдиле.* "Шуёхлукъ", № 47, 87.

АЭРОКЛУБ *ат.* Аэроклуб/ Авиацияны билир эм учаргъа юйренир ючюн адамла жюрюучю клуб. *Кёкде самолётланы учханларына къарап, [Алим] аланы жюрютгенлеге сукъланып, аэроклубха барып: "Мени бери алыгъыз, юйренирге сюеме",– дегенди.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 143.

АЭРОПЛАН *ат эск. къ.* **самолёт.** *Кёкде юч аэроплан гюрюлдеп, учуп барадыла.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 60. ❑ *Аланы [жашланы] да, къойланы аманларын да аэроплан бла бирси ингирде келтиргендиле.* Ахматланы И., Боранда, 39.

АЭРОПОРТ *ат.* Аэропорт/ Хауа жолну трассасында салыннган, жюк ташыучу авиацияны тохтаусуз учууун жалчытырча хар керекли заты болгъан аэродром. *Аэропортну юч этажлы узун юйюню баш балконунда сабийле кёз алмай бизге къарайдыла.* Хубийланы О., Мурат, 87. ❑ *Дамаскны аэропортундан шахарны ортасына баргъан жол жангы жолду, ариу жарашдырылгъанды, эркинди, Европадача, тапды.* "Шуёхлукъ", № 48, 73.

АЭРОСТАТ *ат.* Аэростат/ Ауурлугъу хауадан женгил газдан толтурулгъан учуучу аппарат *(дирижабль, хауа шар). Устаз сабийлеге аэростатны юсюнден хапар айтды.* ❑ *Арктикагъа адамла эм алгъа аэростатла бла учуп баргъандыла.*

АЭРОЧАНА *ат.* Аэросани/ Къарны неда бузну юсюнде хауа винтни кючю бла жюрюучю механика чана. *Экспедицияны членлери ажашхан нёгерлерин аэрочана бла юч кюн изледиле.* "Коммунизмге жол", *Аэрочана бегирек да Северде кёп хайырланылады.*

АЯ I *эт.* **1.** Жалеть, щадить *кого-что*/ Жазыкъсын, жан аурут. *Совет лётчиклени алларына "от къабыргъа" сюерге гитлерчиле аяп къоймагъандыла.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла. ❑ *[Махмут Добайгъа:] Тап тюшген жерде Сарыбий бирибизни да аярыкъ тюйюлдю.* Этезланы О., Тарда, 65.

2. Жалеть, отдавать *что, кому,* скупиться/ Бир затны биреуге берирге къызгъан. *Ат аягъан бет тапмаз.* (Нарт сёз.) ○ *"Къысха тёгерекге жайылып излерге ат, адам аямагъыз",– деп, Къасбот жан-жанын ашай эди.* Хочуланы С., Хапрла, 69. ❑ *[Эри къатынына:] Аны [ханны] харам мюлкюн сенми аяйса? Жазыудан озмабыз, къоркъма.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 284.

3. Экономить, расходовать эко-

номно/ Аяулу, зырафсыз жой. *Ваня окъларын аяп-аяп жибере эди.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 95. ❑ *Автопредприятияны шофёрлары 57, 1 минг литр отлукъ аягъандыла эм аны бла бир ненча кюн ишлегендиле.* "Коммунизмге жол", 1973, № 149.

4. Оберегать/ Къоруула, сакъла. *Мени къадар аяй, артта Кёп отдан ётген эдим.* Отарланы К., Танг жулдузларым, 34. ❑ *[Пелагея жашына:] Сен сакъ бол, кесинги ая.* М. Горький, Ана, 17.

АЯ [2] *мод. сёз. къарач.* Вряд ли, едва ли/ Эшта *арсарлыкъны билдиреди). Ая, ол келге эди.* ❑ *Ая, сен биле болмазса.*

АЯЗ [1] *ат.* **1.** Ветерок, лёгкое дуновение/ Шош желчик. *Ачыкъ терезеден ургъан эрттенлик аязчыкъ терезе жабыуланы шош ары-бери сюзюлтеди.* Залийханланы Ж., Жанngан жюрекле, 44. ❑ *Салкъын тау аязы да бетине хычыуун ура, узун бойлу жашчыкъ танг аласында, эшекни да сюре, къошха тебиреди.* "Шуёхлукъ", № 32, 86.

2. *В позиции определения:* ветреный/ Аяз этип тургъан, аяз ургъан; аязлы. *Наратла шууулдайдыла. Аяз кечеле, кюнле, Биреу кюнюн тёгеди, Биреу ачлыкъ кёреди, Озадыла ёмюрле.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, II. ❑– *Тау тарларыны аяз кёгю, Эрттенингир Тейри жарыгъы, Хар сизни кёрген сайын Келди бу дунияда кёп жашарыгъым.* Бабаланы И., Жетегейле, 76.

АЯЗ [2] *ат къарач.* Къол аяз (*къ.* **къол**). *Аязы бла ууып кёзюн, Жаш тыхсып къычыргъанды, Халкъ эшитип аны сёзюн, Къатына жыйылгъанды.* "Жилтинле", 407. ❑– *Олтургъан орунларындан къобуп-къобуп, кёзюу-кёзюу мангылайыма аязларын салып кёрдюле, анам а, къатыма олтуруп, тюкюре башлады.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 25.

АЯЗ [3] *эт.* **1.** Проясняться, разъясняться *(о погоде)*/ Ачыл, ачыкъ, булутсуз, тумансыз, жаууншуз бол. *Шабатда кюн аязмаса, къыяматда да аязмаз.* (Нарт сёз.) ○ *Жаууп шошайды, кёк аяза башлады, ырхыны тауушу азайды.* Кацийланы Х., Мухаммат, 30. ❑ *Эрттенлиги булут болса да, кюн аяза башлады.* Шауаланы М., Мурат, 14.

2. Трезветь/ Эсиргенден жайыкъ. *Эсирген эсиргеннге тюбесе, эсиргени аязыр.* (Нарт сёз.) ❑ *Гыржындан эсирген аязмаз.* (Нарт сёз.) ○ *Кефи аязгъанда уа, Иван акъылын башына жыйгъанды да ачы жилягъанды.* "Шуёхлукъ", № 6, 26.

3. Проходить *(о сне)*/ Кет, жокъ бол *(жукъуну юсюнден). Аны [Ибрахимни] ызындан жукъусу иги аязмай, тютюкген кёзлерин да ууа, Антон да ышырыла барады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 52. ❑ *Солтан... жукъусу иги аязмай, эки кёзюн да ууа, ... бузоуланы ызларындан кетди.* "Шуёхлукъ", № 6, 94.

4. *кёч.* Опомниться, прийти в себя/ Эс жый. *Хорасан талай дууа окъуп, тюкюрюп кюрешгенликге, Муклиймат аязалмады.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 46. ❑ *Файрузну анасы наркоздан аязмай къалгъан эди.* "Коммунизмге жол", 1976, № 143.

5. Рассеиваться *(о тумане)*/ Жукъара, чачыла, кётюрюле кетип, жокъ бол *(туманны юсюнден). Партизан нёгерлери алагъа болушлукъгъа жетип, жашланы кёрюп, дорбуннга элтгенлеринде, туман да аязгъан эди.* "Шуёхлукъ", № 13, 29. ❑ *Аяза баргъан ёзен туманны башында... кюнню къарыусуз жылтырагъан жарыгъы дуниягъа жайылды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 161.

АЯЗДЫР *эт. понуд. от* **аяз** [3]/ Аяз [3] дегенни *къатланыучу айырмасы. Абдуллахны, кефин аяздырыргъа деп, эшикге чыгъардыла да, коридоргъа олтуртдула.* Залий-

ханланы Ж., Тау къушла, 262. ❑ *Антон, жукъусун кючден-бутдан аяздыра, тамам да аяздыралмай, абын-сюрюн эте, ундурургъуна кетди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 382.

АЯЗДЫРТ *эт. понуд. от* **аяздыр**/ Аяздыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Бетин жуудуруп, жашны жукъусун аяздыртдыла.*

АЯЗДЫРТЫУ *и. д. от* **аяздырт**/ Аяздырт дегенден *этим ат. Кефин аяздыртыу. Жукъусун аяздыртыу.*

АЯЗДЫРЫЛ *эт. страд. от* **аяздыр**/ Аяздыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Жашны кефи аяздырылды. Сабийлени жукъулары аяздырылды.*

АЯЗДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **аяздырыл**/ Аяздырыл дегенден *этим ат. Кефи аяздырылыу. Жукъусу аяздырылыу.*

АЯЗДЫРЫУ *и. д. от* **аяздыр**/ Аяздыр дегенден *этим ат. Жукъусун аяздырыу. Кефин аяздырыу.*

АЯЗЛЫ *сыф.* Ветреный/ Аяз этип тургъан, аяз ургъан. *Солтан-Хамит, заманны тас этмей, атына иерин салып.. аязлы Акъ къая тюбюне кетди.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 143. ❑ *Кече бек ариу, аязлы кечеледен бириди.* Шауаланы М., Мурат, 142.

АЯЗЫ *эт. къарач.* **1.** *къ.* **аяз** [3] *(1-чи магъ.) Биз ашап-ичип бошаргъа, кюн аязый башлады.* Ортабайланы Т., Октябрны саугъасы, 9. ❑ *Жанкъылыч турса, кюн аязыгъан этеди.* Е. Фортунатова, Окъуу книга, 5.

2. *къ.* **аяз** [3] *(2-чи магъ.). [Сапият Базарбийге:] Ол тыбырлары къурурукъ темирчиле сеннге чёгючню адамыча жетдирселе не боллукъ эди, бир аязыр эдинг.* Байрамукъланы Х., Аманат, III, 320. ❑ *[Осман] бармакъларын аузуна салып, иш этип, къусду. Жангил аязыр эдим деген мурат бла бетин-башын суу бла жууду.* "Жанкъылыч", 265.

3. Аяз [3] *(3-чи магъ.). Жукъусу эрлай аязып, жатхан, аллын айландырып, сейирсинди.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 223. ❑ *Аны [Сашаны] жукъусу энди аязып башлагъанды.* А. Чехов, Хапарла, 67.

4. *кёч.* Аяз [3] *(4-чю магъ.). Аминат бетин, башын да суу бла жууугъандан сора, Таужан бираз аязыды, эки кёзю да жарыгъыракъ ачылдыла.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 43.

АЯЗЫУ *и. д. от* **аяз** [3]/ Аяз [3] дегенден *этим ат. Жукъусу аязыу. Кефи аязыу.*

АЯКЪ [1] *ат.* **1.** Стопа ноги; ступня/ Адамны бутуну ашыкъдан энишгеси. *Къарашауай: "Бу алтын башмакъ къайсы къызны аягъына тенг болса да, аны излеп, кесиме юйдегиге алмай къоймам",– деп, къаргъаннганды.* "Нартла", 154. ❑ *Аны [бузну] юсюнде аякъла ары-бери уча, хазна туралгъан окъуна этмейсе.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 6.

2. Нижняя часть ноги животного, от коленного сгиба ниже/ Жаныуарны тобукъдан ашыкъдан энишгеси. *Ийнек аягъы бузоу ёлтюрмез.* (Нарт сёз.) ○ *Ахырында ат ичине жин киргенча болду, халкъны аллына келип, арт аякълары бла ал аякъларын жерден кезиу-кезиу айыра, арталлыда къылыкъсыз оюнла эте башлады.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 29. ❑ *Киштикни аякълары Кибик, жумушакъ къарам, Акъ этдинг орамланы, Жакъдырдынг сен отланы.* Къулийланы Къ., Жангы китап, 119.

3. Ножка *(напр. стола, стула)*/ Столну, шинтикни д.а.к. тюп жанларында ала аумазгъа урулгъан тиреуледен *(асламасында тёрт боладыла)* бири. *Тепсини да юч аягъы*

болады. (Нарт сёз.) ○ *Олий ары-бери чайкъала кетгенде, шинтикни аягъы сынады да, ол жыгъылыргъа аздан къалады.* "Коммунизмге жол", 1977, № 76.

4. *къ.* **тукъ.** *Ат аягъы да суу бокълайды.* (Нарт сёз.) ○ *Ажирини аякълары жерни букъусун туман этдирип, Ерюзмек къалагъа жетди.* (Фольк.) □ *Асфальтда эшекни аякъ тауушлары хычыуун эшитиле эдиле.* "Коммунизмге жол", 1973, 94.

5. *къ.* **ахыр 3.** – *Олтур да письмону аягъына дери окъу дейме да мен санга,– деп, буйрукъчу халгъа кёчдю ол.* Къобанланы Д., Эки заман, I, 8. ❑ *Кюн тюзелсе, айны аягъына да турмай, колхоз сабаннга чыгъарыкъды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, III.

6. *къ.* **ахыр 4.** *Апрелни аягъында кюн аманла ачылып, жер жылыу ангылай башлады.* Хубийланы О., Аманат, I, 7. ❑ *Ала [дертчи къаум] элни аягъында жангыз кёпюрню чачдыргъандыла.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 129.

7. *къ.* **ахыр 5.** *Жаз, дарий чепкенин кийип, лаудан жаулугъун къысып, алдыр кёзлерин ёзен аягъындан къаратады.* "Алчыла", 64. ❑ *Элни аягъындан киргенлей, [къонакъла], юч кере ушкок атып, келгенлерин билдирдиле.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 21.

❑ **Аякъ кийим** обувь/ Аякъгъа кийиучю кийим. *Махамет, юйюне кетип, анда аякъ кийим зат да алышындырды.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 26. **Аякъ машина** велосипед/ минип айланыргъа деп ишленнген, миннген адам аякълары бла жюрютюучю, эки *(бир бирлери уа юч)* чархлы машина. *Къыз..., аякъ машинагъа минип, теркирек къачаргъа умут этеди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 92.

▲ **Аягъы (да) басмагъанды** *угъайл.* нога его не ступала/ адам бармагъанды, болмагъанды, жашамагъанды. *Бир хан юч жашын да жыйып: "Мени аягъым басмагъан, мени кёзюм кёрмеген жерден бир ууч топуракъ келтирип кёзлериме жакъсагъыз, мен олсагъатлай сау боллукъ эдим",– деди.* "Къарачай халкъ таурухла", 37. ❑ *Ол кюнден бери Аскерни аягъы былайгъа басмагъанды.* "Коммунизмге жол", 1973, № 34. **Аягъы басханны кёзю кёрмей** не слыша (не чуя, не чувствуя) ног под собой/ бек терк *(бар, чап). Асыры ашыкъгъандан, ким хуна, ким чалман башы бла секирип, хар ким аягъы басханны кёзю кёрмей, орам таба муштухул болады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 21. ❑ *[Хажимуса Солтаннга:] Толтургъан а [буйрукъну] алай этерсе, алай да, аягъынг басханны кёзюнг кёрмей этерсе!* Боташланы И.. Пьесала, 169. ❑ *[Абука:] Ол сёзлени айтып, Чопайгъа да тырман эте, аягъым басханны кёзюм кёрмей барама.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 31. **Аягъы бош болду** *этн.* после заведения в дом родителей жениха, быть свободным, иметь право ходить *куда-л. (о невесте)*/ юйге кийиргенден сора ары-бери барыргъа, къайын атасы, къайын анасы болгъан жерге кирирге эркин болду *(келинни юсюнден). Захийрагъа, аягъы бош болгъунчу, отоуда эригип турургъа тюшдю.* (Фольк.) □ *Аягъы бош болгъандан сора, Фатиймат, ата юйюне къайтып, бир ай чакълы турду.* "Коммунизмге жол", 1973, № 271. **Аягъы жерге жетмейди** он на седьмом небе, ног под собой не чув- ствует/ бир затха бек ыразыды, бек къууанады. *Марат, асыры къууанггандан, сау кюнню аягъы жерге жетмей айланады.* ❑ *Келин келлик отоуну къурай тургъан тиширыула аякълары жерге жетмей айланадыла.* **Аягъы жетген жер** где *кто-л.* бывал, жил/ адам неда жаныуар баргъан, болгъан, жашагъан жер. *Аны [Асхатны] аягъы жетген жерде сёз бла киши хорламагъанды.* Тёппеланы А., Чамны да чам биледи, 46. ❑ *[Хажи-Мурат:] Алайда мал аягъы жетмеген жер жокъду, сора чаллыгъы къалай иги боллукъ*

эди! "Коммунизмге жол", 1975, № 185. **Аягъына (да) жетмейди** *угъайл.* ногтя *(мизинца, подметки)* его не стоит/ биреу бла тенглешдиргенде, андан кёп да сыйсызды, сыйы тёбендеди, аны аягъыны сыйына да тенг тюйюлдю. *[Хашир:] Аягъыбызгъа жетмегенни башыбызгъа тенг этебиз десек, жарамаз.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 260. ❑ *[Назир Асхатха:] Мени аягъыма да жетмегенлени махтап, мени унутуп къойгъанынг а тюз тюйюл эди...* "Коммунизмге жол", 1978, № 29. **Аягъына кир** лежать вальтом/ башынгы биреуню аякъ жанына айландырып жат. *Кечени бир заманында къатын келип, эрини аягъына кирди.* (Фольк.) ☐ *[Къатын къызчыгъына:] Атанг бла жатаргъа сюймей эсенг, мени аягъыма кир.* (Фольк.) ☐ *Эки жашчыкъ да аналарыны аягъына кирдиле да терк окъуна жукъладыла.* "Коммунизмге жол", 1972, № 81. **Аягъына чыкъ** доводить *что* до конца, завершать/ бир затны ахырына чыкъ, битдир, боша, ишни артына жетдир, тындыр. *Хажи-Осман Хопай кютген къой сюрюню санап аягъына чыкъгъанында, ачыудан кёзлерине къан чапды.* Эбзелаты Х., Къанаматны журтунда, 5. **Аягъын-башын билмейди** *угъайл. ничего* не знает, не понимает, не соображает *(при горячке, при пьяном состоянии)*/ ауруунукъыызыуундан неда кефден жукъ билмейди, жукъ ангыламайды. *Саусуз аягъын-башын билмей жатады.* ☐ *Жалдузну эрин кече белинде келтирдиле. Асыры кефден ол аягъын-башын билмей эди.* "Коммунизмге жол", 1972, № 98. **Аягъын бош эт** *этн.* показать невесту старшим, заведя в дом/ келинни юйге кийир, абаданлагъа, къартлагъа кёргюзт. *Абидатлары алыкъа келинлерини аягъын бош этмегендиле.* ❑ *Аягъы бош этилгенден сора Мариямны ата юйюне ийдиле.* **Аягъындан башына дери, башындан аягъына дери** (къ. **баш**). *Ол адам Павелни аягъындан башына дери кийиндиргенча къарады.* Н. Островский, Къурч къалай къатханды, 269. ❑ *– Ол бизни аягъыбыздан башыбызгъа дери сынады.* Хубийланы О., Мурат, 86. **Аягъын мара** держать *(носить)* камень за пазухой/ биреуге жашырын дерт тут, дерт жетдирирге хазыр бол. *[Базза:] Биз аны аягъын марагъанланы уа энчи чотун жюрютюрге керекбиз.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 172. ❑ *[Зурум Дауумгъа:] Иш не къадар женгил тынса, ол къадар эки къауумубузгъа да игиди. Бир бири аягъыбызны марамайыкъ.* Хубийланы О., Дерт, 181. **Аягъы тайды** он потерпел неудачу/ чырмаулагъа тюбеди. *– Аллахны бир ачыуландыргъан жерибиз болур ансы, бизни аягъыбыз былай тайып бармаз эди, – деп [Шура] терен ахсынып, суу тиледи.* Хубийланы О., Аманат, I, 228. **Аягъы тутмайды** *угъайл.* ноги его скользят/ учхалаукъ жерде аякъары тохтамайдыла, учхалайдыла. *Аягъы тутмай, тюлкю къаядан жыгъылды.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 317. ❑ *Дунияда барды аллай уллу къая, Андан бийигин ёмюрде тапмазса! Андача ариу, сыйлы гюлле къайда! Алай бузмуду, аягъынг тутмазча?* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 39. **Аягъы юсюне сал** ставить (поднимать) на ноги 1) вылечивать, избавлять от болезни/ багъып, сау эт, айныт. *Жарасын байларгъа доктор табылмай, тийреде къатынла не дарман этселе да, аны бла байлай, аны [Хамитни] аягъы юсюне салдыла.* Балаланы О., Акъ къаланы артында, 30. ❑ *Врачла ол заманда Николай Ивановични да аягъы юсюне салгъан эдиле.* "Коммунизмге жол", 1973, № 211; 2) растить, воспитывать, довести до зрелого возраста кого/ ёсдюр, уллу эт. *– Ёлгенлери болмай, кеслери ит болсунла, мен алагъа кючден аягъы юсюне салгъан ёксюз баламы тутдуруп иймесем...– деп, ачыуланып тёгюлдю Маржан.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 256; 3) восстанавливать *что*/

алгъыннгы халына келтир. *Мюлкню аягъы юсюне салыр ючюн а, кече-кюн демей ишлерге керек эди.* "Шуёхлукъ", № 56, 58. ❑ *Мамырлы производствону аягъы юсюне салыр ючюн, заводха ахча керекди.* "Шуёхлукъ", № 20, 13; 4) заставлять активно действовать, принимать деятельное участие в *чем*/ бир ишге тири къатышырча, аны къолгъа тири, жигер алырча эт. *"Прокуратураны, милицияны да аягъы юсюне салыргъа керекди",– деп, Алий тирилди.* Кацийланы Х., Тамата, 50. ❑ *Битеу къоншуланы аягъы юсюне салып, уручуланы изларындан къысха тюшдюле.* "Коммунизмге жол", 1973, № 175. **Аякъ ал** *къ.* **атла. 1.** *"Энди бу [фашист] мени тарт-соз этерикди",– деп келди Жанчыкъны кёлюне, кесинде алайынлай буз юсюне тюшюп къалып, аякъ алыргъа къоркъуп тургъан халны эслей.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 118. ❑ *Жол асыры учхалаукъдан, аякъ алыр онг жокъду.* "Коммунизмге жол", 1972, № 71. **Аякъ алыш** походка, способ хода *(лошади, мула)*/ адамны, атны, къадырны д.а.к. жюрюшю. *[Мурат:] Исмайыл, жангы атынгы, аякъ алышы къалайды, бир сынар эдик?* Къормазланы К., Горда бычакъ, I, 205. ❑ *Мурат тепсеуде къызны аякъ алышын жаратмады.* "Коммунизмге жол", 1969, № 118. **Аякъ бюк** колено, при котором танцующий становится на согнутые пальцы ног/ Аякъланы терк алып, чалишдирип, аякъ бармакъланы юслерине туруп тепсе. *Осман, къойчу таягъын жерге уруп, аны тёгерегине исламейге барып, кёп кере аякъ бюкгенди.* Къудайланы Х., Ол кюнледе, 28. ❑ *Бир бирге эришип, жашла аякъ бюгедиле.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 26. **Аякъ жол** туалет, уборная/ адам кеси керегин этиучю мекям; жатхана. *Борсукъ да этеди аякъ жол.* (Нарт сёз.) ○ *[Хажос:] Сарыбий бу арт кюнледе къалауурсуз аякъ жолгъа да бармайды.* Этезланы О., Тарда, 239. ❑ *Ол [Къубул] узун дууну арты бла аякъ жол таба озду.* Токъумаланы Ж., Нартланы туудукъулары, 25. **Аякъ кёпюр** пешеходный мостик через речку/ жаяулай ётерге ишленнген кёпюрчюк. *Уллу суудан ётерге Аякъ кёпюрчюк барды, Учхалаукъ илкишчик Жассы тюйюлдю, тарды.* Къулийланы Х., Жырны заманы, 98. ❑ *Жаш, къызыу жюрюшюн бузмагъанлай, иги кесек жол къоратып, жолчукъ келе-келип тирелген бир аякъ кёпюрчюкге жетди.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 258. **Аякъларын сюйрей** едва волоча ноги/ арыгъандан, ауругъандан, къарыусуздан бек акъырын атлап *(барыу, жюрюу). Аркъасында да къошкъулакъ къауалы бла... Сафар, аякъларын сюйрей, мыккыл барады.* Толгъурланы З., Эрирей, 16. ❑ *Школчу жашчыкъланы чалгъыда бек арыгъанларын, кете туруп, аякъларын сюйреп атлагъанларындан билирге боллукъ эди.* "Коммунизмге жол", 1974, № 169.

▲ **Аякъ орунлу бол** уживаться/ тынч, ырахат, жарашып, келишип жаша, ишле д.а.к. зат эт. *– Аякъ орунлу, жер тынчлыкълы бол.* (Фольк.) ☐ *Халиймат къайын юйде аякъ орунлу болалмады.* **Аякъ орунлу эт** способствовать обоснованию, утверждению *кого*/ тынч, ырахат, жарашып, келишип жашарча, ишлерча д.а.к. зат этерча эт. *[Даууд:] Хорлам, мен атангы атамча кёрлюкме. Наныкъны да, ийнан сен, эгечимча кёрлюк эдим, алай а, мен эшитгеннге кёре, ол мени аякъ орунлу этмез, деп, анга сагъыш этеме.* Хубийланы О., Дерт, 230. **Аякъ орунсуз бол** не иметь покоя/ Тынч жашаялма, тынчлыкъсыз бол. *[Азал Къасымгъа:] Жашы школда аякъ орунсуз болгъанында, Назбий сизге уа кыскынык кийирген эди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 221. **Аякъ орунсуз эт** не давать покоя/ тынч жашаргъа къойма, чырмау бол, тынчлыкъсыз эт. *[Таужан Таусолтаннга:] Мында сиз аякъ орунсуз этип, ары барсам, аладан къоркъуп, не этгеними бил-*

мей, сер болургъа жетгенме. Хубийланы О., Аманат, III, 131.

❑ **Аякъ тауущ** топот/ жюрюген, чапхан тауущ. *Коридорда аякъ тауушла, паркетни жырылдауу гюрюлдеуге ушайдыла.* "Шуёхлукъ", № 43, 9. ❑ *Ызындан аякъ тауушла эшитип, ата артха къарады.* "Шуёхлукъ", № 48, 19.

▲ **Аякъ тире 1)** отказываться от выполнения *чего*/ бир затны этерге унама. *Иш нартюхге жетгенлей, бир-бирле аякъ тиреп тохтагъандыла.* Кацийланы Х., Тамата, 213. ❑ *[Домалай Дауумгъа:] Огъай зат деп, аякъ тиресенг, мени аурууума ауруу къошарыкъса.* Хубийланы О., Дерт, 42. ❑ *[Асхат:] Эски адетлени юсюнден бир пьеса салыргъа тебиреген эдик. Къызла аякъ тиредиле да тохтадыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 154; **2)** прилагать усилия, стараться делать что-л./ бир затны этерге кёл сал. *Жашла бири биринден къадалып, аякъ тиреп, бел къатдырдыла.* Хубийланы О., Аманат, III, 163. ❑ *[Хорлам Чурумгъа:] Немчаланы ол "игиликлери" ючюнмю аякъ тиреп тураса, жеринги ташлап?!* Хубийланы О., Дерт, 259; **3)** становиться на ноги *(материально)*/ экономикасы айны *(экономиканы юсюнден). Башлагъанса, Дамаск шахар, Аякъ тирей, бел къатдыра.* Хубийланы О., Мурат, 106. ❑ *[Махмут:] Аллай бир жер табып тохташсакъ, юйдегилеге да билдирип, бир кесек аякъ тирер эдик.* Этезланы О., Тарда, 127. **Аякъ тюбюнде (тюплеринде) жер жанады** земля горит под его *(их)* ногами/ терк, ашыгъышлы къачаргъа керек болгъаныны юсюнден. *[Анна:] Аха, энди мында да жюйюсханланы аякъ тюплеринде жер жана башлагъанды.* Боташланы И., Пьесала, 29. **Аякъ тюбюнде чёп сынмай** *къ.* **аягъы жерге жетмейди.** *Салтан, аякъ тюбюнде чёп сымай, общежитге жетди.* Гуртуланы Э., Тенглерим, 70. ❑ *[Жанчыкъ:] Ол кюн да аны [Мухтарны] ашыра чыкъгъаныма махтанып, аякъ тюбюнде чёп сынмай айландым.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 66. ❑ *Лейтенантны жылы жууабына къууаннгандан, Хасанны аякъ тюбюнде чёп сынмай, юйюне келди.* Хубийланы О., Аманат, I, 78. **Аякъ тюбюнден жел чыкъгъан** каждый, кто в состоянии ходить/ атлаялырча, жюрюялырча адамланы хар бири. *[Бригадир председателге:] Аякъ тюбюнде жел чыкъгъан къалмай дырындады.* "Коммунизмге жол", ❑ *Аякъ тюбюнден жел чыкъгъан тирлик жыйыудады.* **Аякъ тюбюн жала** лизать *кому* пятки (ноги, руки)/ биреуге жалын, кукалан, керексиз бетсин. *[Костя:] Шакъман бийге уа тюбегенмисе? [Сахай:] Тюбемей а! Нальчикни алгъан кюнюбюзде аякъларымы тюбюн жалатхан эдим.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 135. **Аякъ тюп** пол, двор, по которому ходят/ юйню ичинде, арбазда, адамны аягъы басар жер. *[Абдуллах:] Жолда мирзеу бюртюк тюшюп кёрсем, аны аякъ тюпде къоюп, алмай озмагъанма.* "Шуёхлукъ", № 76, 105. ❑ *[Жаннет Фатиймат-ха:] Къызым, сууну аякъ тюпге тёге турма.* "Коммунизмге жол", 1973, № 76. **Аякъ урмады** *угъайл.* он не удержался, долго не остался на месте/ не да болсун, бир жерде кёп турмады, мычымады, ишлемеди. *Алай болса да ол къошда кёп аякъ урмай эди.* Семенланы А., Жазыу айла, 13. ❑ *[Хасан:] Ала [фашистле] бизни жерде асыры аякъ уралмазла.* Хубийланы О., Аманат, I, 129. **Аякъ юсюнде** на ногах/ ёретинлей, олтурмай, сюелгенлей. *Сабийле, башлап къоялмай, аякъ юслеринде, орунларында иги кесекни турдула...* Шаманланы М., Окъа бёрк, 45. ❑ *Суу кимни элтгенин соруп, анга Асиятны излегенлерин айтханда, Юсюп аякъ юсюнде туралмай, къатында къара ташха олтурду.* "Шуёхлукъ", № 4, 81. **Аякъ юсюне болду** *(минди)* он встал, поднялся на ноги. **1)** он встал, принял стоячее положение, поднялся на ноги/ ёре турду, къоп-

ду. – *Эрттенликде аякъ юсюме болгъанлай, бек алгъа медицина институтха чабарыгъым келди.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 12. ❑ *Осман, аякъ юсюне туралмай, атлауучладан энишге ташайды.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 74. **2)** выздоровел, оправился от болезни/ сау болду, ауругъанындан иги болду. – *Мен аякъ юсюме миндим, бир жылдан ишге жарашдым.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 14. ❑ *[Домалай:] Аякъ юсюме миналсам, не малда, не жерде урунур эдим.* Хубийланы О., Дерт, 67.

АЯКЪ [2] *ат.* Чаша, чашка/ Тёгерек формалы агъачдан, чындан, мияладан д.а.к. ишленнген, суусун къуяр ючюн жюрютюлюучю сауут. *Кюмюш аякъда суу татыулу кёрюнюр.* (Нарт сёз.) ○ *Хамитбий, бозаны ичип, аякъны столгъа салгъан кезиуде юйге Тыпырланы Осман кирди.* Токъумаланы Ж., Нартланы туудукълары, 11. ❑ *Жандет жууртну, баш хамешисин къамиш аякъгъа аулап, жашыны аллына салды.* Байрамукълланы Х., Къарчаны юйдегиси, 50.

АЯКЪ-КЪАШЫКЪ *къаум. ат.* Кухонная посуда/ Ашарыкъ жюрютюрге, ашаргъа, ичерге хайырланылыучу сауутла *(табакъла, кружкала, стаканла, къашыкъла д.а.к. затла), [Анасы:] Бу къыз аякъ-къашыкъгъа узалса, барын да ууатып къояды дерсе.* "Малкъар халкъ жомакъла", 11, 253. ❑ *[Карашауай:] Шапалыкъ этерме, аякъ-къашыкъ жууарма.* "Нартла", 175.

АЯКЪЛАН *эт.* **1.** Расти, крепнуть, становиться на ноги/ Ёсюп, уллу бол *(адамны эм жаныуарланы юсюнден). Жашчыкъны аякълана, эсли бола баргъанына къууана, Гондай муну [Жамалны] атасын бла анасын эсине тюшюреди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 17. ❑ *Бу сюрюу къышхы суукъла тюшгюнчю тёлю берип, къозулары аякъланыpча боллукъду.* "Алчыла", 62.

2. *кёч.* Развиваться *(экономически)*/ Айны, ёс, кючлю бол (мюлкню, экономиканы юсюнден). *[Жамийлят:] Арабий, биз не заманда аякъланыpыкъбыз?* Кацийланы Х., Тамата, 136. ❑ *[Асланкир:] Бир ёгюзню кючю бла минг ёгюз суу ичер деп, бу сабийни юсю бла аякъланыpбыз да кетербиз.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 51.

3. *кёч.* Усиливаться/ Кючлен, кючлю бол. *Тау жел бетими кюйдюрюп турсун, Тау суу дауурун къалдырмасын, Шуёхлугъубуз аякълансын, кесин алдаугъа алдырмасын.* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 62.

АЯКЪЛАНДЫР *эт. понуд. от* **аякълан**/ Аякълан дегенни *къатланыучу айырмасы. Халкъны асламы хунерлиди, урунууну сюеди, мюлкню аякъландырады.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 111. ❑ *Жайлыкъла малланы аякъландырырла, аладан да хайыр тюшер.* Кацийланы Х., Тамата, 136.

АЯКЪЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **аякъландыр**/ Аякъландыр дегенден *этим ат. Сабийлени аякъландырыу. Мюлкню аякъландырыу.*

АЯКЪЛАНЫУ *и. д. от* **аякълан**/ Аякълан дегенден *этим ат. Сабийлени аякъланыулары къыйынды.* ❑ *Председатель колхозну мюлкюню аякъланыууну юсюнден тынгылы хапар айтды.*

АЯКЪЛАШЫП *хал. сёзл.* Рядом *(идти, находиться и т. п.)*/ Бир бири ызындан *(кел, жюр д.а.к. зат эт). Къууанч бла бушуу аякълашыпдыла.* (Нарт сёз.) ❑ *Къууанч бла къыйынлык аякълашып келедиле.* (Нарт сёз.)

АЯКЪЛАШЫП-БАШЛАШЫП *хал. сёзл.* **1.** Вальтом *лежать)*/ Башларын тёшекни эки

жанына айландырып *(жатханны юсюнден). Антон бла Бекболат кётюртмеде аякълашып-башлашып жатхандыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 248. ❑ *Ала [сабийле] хар замандача, аякълашып-башлашып жатдыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 49.

2. *кёч.* Много, в большом количестве/ Кёп, кёп санда. *[Базарбий:] Э-эй, Къушжетер, мен билмегенликге, тынгылай-тынгылай, сенде аякълашып-башлашып, уллу къайгъыла жата кёреме.* Хубийланы О., Аманат, III, 20. ❑ *Сабийле кеслери сагъыш этип, эслериндегилерин жазгъанларында уа, тюрлю-тюрлю халатла аякълашып-башлашып тюбейдиле.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 168.

АЯКЪСЫН *эт.* Привыкать *к чему,* войти в привычку/ Юйренчек бол, къылыкъ ал. *Сабий ингирде юйге кеч келирге аякъсынып къалгъанды.* ❑ *Жаш эшикде айланыргъа аякъсыннганды.*

АЯКЪСЫНДЫР *эт. понуд. от* **аякъсын**/ Аякъсун дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашчыкъны ишлемезге аякъсындырып къойгъандыла.*

АЯКЪСЫНДЫРЫУ *и. д. от* **аякъсын**/ Аякъсын дегенден *этим ат. Ойнаргъа аякъсындырыу.*

АЯКЪСЫНЫУ *и. д. от* **аякъсын**/ Аякъсын дегенден *этим ат. Эшикде айланып турургъа аякъсыныу.*

АЯЛ *эт. страд. от* **ая**[1]/ Ая[1] дегенни *зорлаучу айырмасы. Хорлам ючюн жан аялмаз кюн жетди. Хар ким къолундан келгенни этди.* Отарланы К., Сынла, 116. ❑ *Юбилей жылда комбинатда кёп санда электрокюч, отлукъ, металл эм башха ырысхы аялгъанды.* "Коммунизмге жол", 1973, № 42.

АЯЛЫУ *и. д. от* **аял**/ Аял дегенден *этим ат. Электрокючню аялыуу. Ырысхыны аялыуу. Сырьёну аялыуу.*

АЯМАЙ *хал. сёзл.* Очень сильно, здорово, беспрестанно, неустанно/ Бек кючлю, бек къаты, арымай-талмай, тохтаусуз, къажымай. *Малжей, эки къызы, сора Бекболат, бирер жугар алып, аямай бахча къазадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 296. ❑ *Тыпырдады ёгюз, аямай тыпырдады, силкиндирди кишичиклени ары-бери, аякъларын жерге-жерге урду...* Толгъурланы З., Эрирей, 80.

АЯМАЙЫН *хал. сёзл., сёл. тил. къ.* **аямай.** *Хар кюн сайын аямайын кюрешип, Малчылыкъда хаман къаты эришип...* Къулийланы Х., Жырны заманы, 161. ❑ *Аямайын кюрешдиле, Боюнларын, сыртларын, Ёшюнлерин, бутларын Хамытха уруп тешдиле.* "Жилтинле", 490.

АЯТ[1] *ат дин.* Айат *(стих корана, глава корана)*/ Къуранда жазылгъан назму. – *Ярабий, жюрегими хош этер ючюн, бир къуран аятны эсиме тюшюралсам эди,– деп, кюрешеди [къарт].* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 23. ❑ *Алай бу китап да къуранны хар бир сурасын, аятын эжиги-юстюню бла кесгин айыртхан китапды.* Эбзеланы А., Махти, 57.

АЯТ[2] *понуд. от* **ая**[1]/ Ая[1] дегенни *къатланыучу айырмасы. Ырысхыны аят. Адамны аят.*

АЯТДЫР *эт. понуд. от* **аят**[2]/ Аят[2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Мюлкню аятдыр. Заманны аятдыр.*

АЯТДЫРЫУ *и. д. от* **аятдыр**/ Аятдыр дегенден *этим ат. Ахчаны аятдырыу. Ырысхыны аятдырыу.*

АЯТЫЛ *эт. страд. от* **аят** [2]/ Аят [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Мюлкде жылгъа 100 тонна бензин аятылгъанды.*

АЯТЫЛЫУ *и. д. от* **аятыл**/ Аятыл дегенден *этим ат. Ырысхыны аятылыуу. Ахчаны аятылыуу.*

АЯТЫУ *и. д. от* **аят** [2]/ Аят [2] дегенден *этим ат. Ахчаны аятыу. Отлукъну аятыу.*

АЯУ *и. д. от* **ая** [1]/ Ая [1] дегенден *этим ат. Къурулуш материаллары аяу. Заманны аяу. Запас керекмени аяу.*

▲ *Аяу сал къарач. къ.* **ая** *(1-чи магъ.). Кёрюп жашарыкъса, хатер этмей, Ачы сёзлени да салмай артха, Адамлыгъыбыз чырт да жетмей. Аяу салмай жашха, къартха.* Къобанланы М., Жерни жылыуу, 5. ❑ *[Хасан:] Сора бу жол Гитлерни аскерлери урушну женгил тохтатмасала, аяу салыныр деп ким айталлыкъды.* Хубийланы О., Аманат, I, 142.

АЯУЛА *эт. къарач. къ.* **ая** [1] *(3-чю магъ.). Аланы хайырланыу 9 минг сомну аяулагъа онг тапдыргъанды трестге.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 113. ❑ *Шофёрла Степаненко бла Дубинин бешжыллыкъны ичинде 115 минг сом багъасы бензин аяулагъандыла.* "Ленинни байрагъы", 1975, № 229.

АЯУЛУ I *сыф.* **1.** Экономный, бережливый/ Аяучу, аяп жюрютюучю, зырафсыз, зыраф этмеучю, керексиз жоймаучу. *Жаш кеси уа аллай акъыллы, аллай тизгинли, аллай аяулу адамды, бир капегин бошуна къоратмаз.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 51.

2. Выходной *(об одежде)*/ Ишге кийилмеучю, омакъ, айбат, ариу, байрамгъа, омакълыкъгъа, ишлемеген заманда кийилиучю. *Бийберт, аяулу чепкенини эки женгин ёрге къайырып, арбазда оноу эте айланады.* Шауаланы М., Мурат, 59. ❑ *Тётя Нина аяулу кийимлерин кийсе, аны ёшюнюнде Махтауну ордени жылтыраучу эди.* "Шуёхлукъ", № 33, 69.

3. Очень уважаемый, дорогой *(напр. друг, человек и т. п.)*/ Багъалы, сыйлы *(сёз ючюн: тенг, адам). Аманны жаны аяулу.* (Нарт сёз.) ○ *Махмут Даутну аяулу тенгиди.* ❑ *Къызла бек аяулу адамларын – аталары Кёккёзню жумушакъ шинтикге олтуртдула.*

АЯУЛУ II *хал. сёзл.* **1.** Бережливо, экономно/ Аяп, зыраф этмей, керексиз жоймай. *Ол [Саний] аны [топуракъны] бек аяулу сакълайды.* "Шуёхлукъ", № 56, 28. ❑ *Малчыла мал ашны аяулу къоратыр ючюн кюрешедиле.* "Коммунизмге жол", 1976, № 38.

2. Бережно/ Эслеп, сакъ, жан аурутуп, къайгъырып, тынгысыз болуп. *Машиналагъа аяулу къарау. Чалгъыны аяулу жюрютюу.*

❑ **Аяулу бол** *къарач.* быть сэкономленным/ зырафсыз жоюл, керексиз къоранч этилме. *Былтырны экинчи жарымы бла быйылны озгъан айларыны ичинде биринчи шахтуправлениеде он бир тонна атылтхыч отлукъ аяулу болгъанды.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 51. **Аяулу эт** *къарач.* сэкономить *что*/ зырафсыз жой, керексиз къоранч этме. *Сапар биченни аяулу этгенлерин, кюн ачылгъан заманда малланы къауданда кютгенлерин айтып кетгенди...* Хубийланы О., Дерт, 189. ❑ *[Хасан] 900 литр бензинни аяулу этди.* "Алчыла", 130. ❑ *Жонгурчха бла мычхы умурдан ишленнген плиталаны аслам чыгъарыу миллионла бла кубометр агъачны аяулу этерге мадар береди.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 112.

АЯУЛУКЪ *ат.* Экономия, бережливость/ Аяп жоймакълыкъ, аяп артха къалдырмакълыкъ, зыраф этмеулюк, зырафсыз жоймакълыкъ. *Азда, кёпде да аяулукъ ючюн кюреш дайым игилене бара-*

ды. ❑ *Халкъ мюлкню айныууна аяулукъну уллу магъанасы барды.*

АЯУЛУЛУКЪ *ат къ.* **аяулукъ.** *Продукцияны агъачын иги, санын кёп этер ючюн, артха къалгъанлагъа болушур ючюн, аяулулукъ бла иелик ючюн кюрешиу барады.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 3. ❑ *Жерчиликде аяулулукъ пландан артыкъ кёп къошакъ продукция береди.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 113.

АЯУСУЗ I *сыф.* **1.** То, к чему относятся небережливо, расточительно/ Аялмаучу, киши аямаучу, адамла аяусуз этиучю. *Аяусуз ырысхы. Аяусуз мюлк.*

2. Повседневный, не выходной *(напр. костюм, плащ и т. п.)*/ Хар кюнде да кийилиучю, ишге кийилиучю, аялмаучу. *Сейит эки аяусуз костюм алгъанды.*

АЯУСУЗ II *хал. сёзл.* **1.** Беспрестанно, неустанно/ Тохтамай, къыстау. *Юйде аяусуз той барады.* "Шуёхлукъ", № 34, 15. ❑ *Эки адакъа бир бирлери бла аяусуз жулкъушадыла, аланы кикириклери къан болгъандыла.* Толгъурланы З., Айыуташ, 15. ❑ *Ногъайчыкъ жылкъыны аяусуз къууду.* "Нартла", 69.

2. Беспощадно/ Аямай, жазыкъсынмай. *Киши, онглу болгъаны себепли, тюбюнден жибермей, Асхатны аяусуз тюйдю.* Зокаланы З., Солуу кюн, 43. ❑ *Деппуев урушну ахырына дери душманны аяусуз уатып тургъанды.* "Шуёхлукъ", № 27, 37.

❑ **Аяусуз эт 1)** не беречь *кого-что*/ аямай жюрют, къыйналады, кир неда эски болады деп къайгъырма. *Къартлыгъында кесин асыры аяусуз этген да ыспаслы болмайды.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 188. ❑ *Жашагъан жерлерин былай аяусуз малла да этмейдиле. Тиширыула бардыла да, таланнган!* "Шуёхлукъ", № 54, 69; **2)** не жалеть, не щадить *кого*, не чувствовать жалость, сострадание *к кому*/ жазыкъсынма, жан аурутма. *Ол [Ибрахим] аркъасына миндирирге унамагъанында, [Къуямытны уланындан туугъан] жылы да, бою да уллу болгъаныны себебинден, аны [Ибрахимни] тюбюне салып, аяусуз этип, ахшы тюйгенди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 8. ❑ *Хамзат, жашаунда бир кере да къолунда жюрютген малын аяусуз этмегенин эсгере, анга жюреги ачый, алай а къамичини терк-терк ойната, атны тёрт аягъын тенг алдырып бара эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 27.

АЯУСУЗЛУКЪ *ат.* Небережливость, расточительность, расточительство/ Бир затны *(ырысхыны, мюлкню)* аяусуз жюрютмеклик, зыраф жоймакълыкъ. – *Быллай бир аяусузлукъ неге керекди! Къарыныгъызгъа сыйынмагъанын тёкген нек этесиз?*– дейди шапа киеу нёгерлеге.

Б

БА *ат къарач. къ.* **уппа.** *Любачыкъ, анасын къаты къучакълап, "ба", "ба" деди.* ❑ *Тамата эгечи "ба" дегенлей, къызчыкъ аны аллына чабып барыучуду.*

❑ **Ба эт** *къарач.* уппа эт (*къ.* **уппа**). *Ёмюрюнде бир къажар шах, Дуния башында бир патчах Андан [Тамарадан] ариу къыз кёрмегенди. Аллай къызны ба этмегенди.* "Жюрек жырлайды", 83. ❑ *Амма туудукъчугъуну башчыгъын сылап, бетчигин ба этди.* "Къанатла", 94.

БА-А *эрикл. сёзл. къ.* **ма-а.** *[Ариуканы] ызындан къочхарчыкъ келип, "ба-а" деп, макъырды.* Ахматланы А., Жаз келди, 66.

БАБА *ат эск.* Дед, предок/ Къарт киши, аппа. *Къарангы бауда къаугъа кёрдюм, Акъ сакъаллы баба кёрдюм.* (Элбер.)

БАБАС *ат дин.* Священник, поп/ Православ килисада эпископдан гитче, дьякондан тамата дин

къуллукъчу. *Бабасха къайда да кюн жокъ.* (Нарт сёз.) ○ *Къарт бабас ол жерде болгъанды, жюрегине аман акъыл алгъанды.* "Жюрек жырлайды", 58.

БАБУШ *ат къарач. къ.* **баппуш.** *Бабуш, къаз, тууар, тонгуз бирге отлагъан жерде бурунунга аман ийис келеди.* Къобанланы Д., Таулада тарууш, 116. ❑ *Къаз суугъа кирсе, къарыны, кёлю да токъ, Бабуш болса, не сыфаты, не саны жокъ.* "Жанкъылыч", 52.

БАГАЖ *ат.* Багаж/ Жолоучу жолгъа чыкъгъанда биргесине жюрютюучю къысылгъан, жыйылгъан хапчук. *Жашны, къолунда бир гитче къысымчыкъдан сора, багажы жокъ эди.*// Вещи, предметы, отправляемые и перевозимые отдельно от пассажира/ Къайры да болсун бир жары пассажирден башха жиберилиучю неда элтилиучю *(энчи вагонда, теплоходну, самолётну энчи бир жеринде)* хапчук неда башха зат. *Жашны багажы кёп болгъаны себепли, къарындашы аны аллына, аэропортха, машина бла барды.*

2. *В позиции определения:* багажный/ Багажгъа жораланнган, анга керекли. *Багаж вагон. Багаж квитанция.*

БАГАЖНИК *ат.* Багажник/ Аякъ машинаны, мотоциклни эм автомобилни абери салыучу жерлери. *[Азрет:] Терен ахтынып, багажникден жангы чархны чыгъардым да, ол урлап... тоба-тоба, ол амалсыздан алынгганны орунна салып, жолгъа атландым.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 140. ❑ *[Кочар:] Мотоциклни багажнигин конфетден бла къалачдан толтуруп, Фарийзатны жаныма олтуртуп, шахарны ичи бла тебиресем, манга сукъланмазлыкъ къалмаз.* Зокаланы З., Солуу кюн, 46.

БАГОР *ат.* Багор/ Къыйырында жютю темир ыргъагъы болгъан узун къурукъ. *Осётр, щука кибик уллу чабакъланы багор бла уруп, жаралы этип тутадыла.*

БАГУШ [1] *ат.* Мусор, свалка/ Юй бокъну, кир-кипчикни тёгюлюучю жери. *Аман къатынны ийнеси – багушда, оймагъы – къууушда.* (Нарт сёз.) ○ *Багушладан учуп, зызылдап келип, ашха къоннган, кёзге-башха тебиннген къара чибин да жокъ.* "Шуёхлукъ", № 41, 49.

БАГУШ [2] *ат.* Удобрение, навоз/ Мешхут, туувар бокъ, ат бокъ. *Хажимырзаны алдагъаны жюрегине асыры хычыуун тийгенден, Алимырза жолда ат, тууар багушланы да тюшюп уппа этейим дегенча къууанчда эди.* Хочуланы С., Хапарла, 39. ❑ *Ахмат кёп кюнлени машок бла къара топуракъ эм да багуш ташыгъанды.* Ортабайланы Т., Окъуу книга, 56.

БАГЪА I *ат.* **1.** Цена, плата за *что-л.*/ Сатлыкъ затха ахча неда башха бир зат бла тенглешдирип бичилген хакъ. *Мухарны бир тойгъаны – башы багъасы.* (Нарт сёз.) ○ *Иги сёз отда да кюймез, Иги сёзге багъа жетмез.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 41. ❑ *Кюбюрню ичинде болгъан затны барын бирембирем къайдан чыкъгъанларын, къалай, къайда, не багъагъа алынганларын Минат кёп заманны тизди.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 9.

2. *кёч.* Ценность, достоинство/ Бир затны магъанасы, сыйы. *Къызны багъасы кесини элинде бир капек, киши элинде минг капек.* (Нарт сёз.) ○ *Энди билдик жерибизни багъасын, Кёргеникде Бахсан сууну жагъасын.* Будайланы Х., Алтын тау, 10. ❑ *Насыплы заманым – озуп кетген кюнле, Ызыгъыздан бек сагъышлы къарайма, Багъагъызны билмегениме кесим терсме, Энди уа, танысыкълай, ичимден сарнайма.* Къобанланы М., Жерни жылыуу, 34.

❑ **Багъа бер (бич) 1)** оцени-

вать, определять цену/ бир затны багъасын тохташдыр. *Байлыкъгъа багъа берирге болса да, иги сёзге багъа берирге болмаз.* (Нарт сёз.) ○; **2)** оценивать, давать оценку/ бир затны юсюнден тийишли оюм тохташдыр. *...Къартла аллары бла озгъан сабий, абадан болса, къаллай адам боллугъуна багъа бермей хазна оздурмагъандыла.* Къудайланы Х., Ол кюнледе, 66. ❑ *Жазыучу, кеси атындан жигитине тюз багъа бермей, хапарчыны артына бугъуп къалгъанды.* "Шуёхлукъ", № 33, 118. // придавать значение/ бир затны тийишлиге, тюзге сана, анга эс бёл. *Ичген суугъузчалла ала сизге, Мирзеугеча багъа бересиз сёзге.* Къулийланы Къ., Юйюнге игилик!, 321. ❑ – *Областда бизни ишибизге уллу багъа бередиле.* "Шуёхлукъ", № 39, 87; **3)** *кёч.* уважать, чтить, оказывать почести/ сыйла, хурмет, намыс эт. *Адамгъа багъа ишлеген ишине кёре бериледи.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 124. **Багъа бич 1)** багъа бер (*къ.* **багъа 1**); **2)** багъа бер 2 (*къ.* **багъа 1**) *Ким да болсун, Фарийзатны бахчасын кёрген адам аны огъурлу ишине уллу багъа биче.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 67; **3)** *кёч.* багъа бер **3** (*къ.* **багъа 1**). *Керти адам къатынгда болса, багъасын биче бил.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 120.

▲ **Багъасы жокъду** цены нет/ бек багъалыды, сыйлыды. *Акъыл сёзге багъа жокъ.* (Нарт сёз.) ○ **Багъасын чыгъар** знать цену, оценивать по достоинству/ адамны тийишлисича сыйла, намысын кёр, анга намыс, сый бер. *Байланы-бийлени къызлары уа жангы властда къызны алгъынча багъасын чыгъармайдыла, алгъынча кёп къалын бермейдиле деп, сыйлары тюшгеннге санагъандыла.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 19. ❑ *Сабийле да, аланы аталары-аналары да, устазланы багъаларын алкъын толу чыгъармайдыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 264. **Багъасы чыкъды** быть оцененым по достоинству/ къайтды, табылды *(къорагъан къыйынны юсюнден). [Эсен Алийге:] Керти да, къыйынгъызны багъасы чыгъарыкъ тюйюл эсе, сора неге кюрешесиз?* Хубийланы О., Аманат, III, 192.

БАГЪА II *ат пед.* Оценка, отметка/ Окъуучуну билимини даражасын кёргюзтген белги. *Бирси кюн орус тилден жазгъан сочинениямда устазны къаллай багъа салгъанын билирге ашыгъама.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 37. ❑ *Устазла, сынау ишлени тинтгенде, окъуучулагъа багъаланы кётюрюп салгъандыла.* "Коммунизмге жол", 1973, № 45.

БАГЪА III *сыф.* Дорогой, дорогостоящий/ Багъасы бийик, багъасы уллу; антоними: **учуз 1.** *Ашланы атларына къарап, бек багъасы бек иги болур деп, "ветчина" деген бир затны сайладыкъ.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 37. ❑ *Саугъа келди "Эн" заводдан Бек сайлама, бек багъа, Башхасыз, энчи кесине Катядан "катюшагъа".* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 79.

БАГЪА IV *хал. сёзл.* Дорого/ Кёп хакъ тёлеп неда кёп хакъ алып; антоними: учуз II. *[Хан] тоханада жатады, Малын багъа сатады.* "Малкъар халкъ жырла", 24. ❑ – *Мени эгечим сагъаты бла чурукъларын да бир челек гардошха алгъанды, артда уа багъа сатарыкъды.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 61.

❑ **Багъа болду** стал дороже, подорожал/ багъасы ёсдю, кётюрюлдю. *Итле къайыр болгъандыла, таякъла багъа болгъандыла.* (Нарт сёз.) ○ *Базарда эт кюз артында бла къышдан эсе жаз башында багъа болады.* **Багъа эт** удорожать, поднимать цену/ багъасын кётюр, багъасына къош. *Саудюгерчиле товарланы багъа этип сатадыла.* "Коммунизмге жол", 1970, № 134. ❑ *Докладчы бир*

къауум товарланы нек багъа этгенини юсюнден айтханды.

БАГЪАЛА *эт.* **1.** Ценить, давать оценку/ Не да болсун бир затны магъанасын, даражасын, аны кереклигин тюзге сана. *Жарлылыкъны сынамагъан байлыкъны багъаламаз.* (Нарт сёз.) ○ *Тынч зат жокъду дунияда, Къыйынды ишлеу, окъуу, окъутуу... .Сюймекликни багъалайды адам, Тынч тюйюлдю сюйгенин унутуу!* Мокъаланы М., Къушну ауанасы, 23. ❑ *Салих заманны бек багъалагъанды. Бир такъыйкъаны бошуна оздурмагъанды.* "Шуёхлукъ", № 43, 98.

2. *кёч.* Уважать/ Сыйла, ариу кёр, сый бер. *Ата-ана сабийге Жемиш берген терекди, Бу экисин сабий да Багъаларгъа керекди.* Къулийланы Х., Жырны заманы, 120. ❑ *Кече билмеген адам адамны сюе, багъалай да билмейди.* Гадийланы И., Санга айтама, 6.

БАГЪАЛАН *эт. страд. от* **багъала**/ Багъала дегенни *зорлаучу айырмасы. Иги ишлегени себепли, Алий коллективде багъаланады.*

БАГЪАЛАНЫУ *и. д. от* **багъалан**/ Багъалан дегенден *этим ат. Ахшы иши, ариу къылыгъы ючюн багъаланыу.*

БАГЪАЛАТ [1] *эт.* Важничать, мнить о себе, набивать себе цену/ Бир затны тилетип, жалындырып эт, кесинге артыкъ даража изле. *Къонакъгъа чакъырылсанг, кесинги багъалатма.* (Нарт сёз.) ○ *Арзийни тойгъа чакъырсала, ол кесин тилетип, багъалатып барыучу эди.* "Коммунизмге жол", 1973, № 102.

БАГЪАЛАТ [2] *эт. къарач. къ.* **багъала 2.** *Эрни эл багъалатады.* (Нарт сёз.) ○ *– Къыйынлыкъны, зауукълукъну да бирге сынарбыз, къысхасы, бир бирибизни багъалатырбыз деп, аны ючюн сырыннган эдим мен.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 191. ❑ *Тирменчи тартады, Кёл ашап тирмен, Бек багъалатады къыйынын билген.* "Жилтинле", 495.

БАГЪАЛАТДЫР [1] *понуд. от* **багъалат** [1]/ Багъалат [1] дегенни *къатланыучу айырмасы. Къыз кесин багъалатдырыучу эди.*

БАГЪАЛАТДЫР [2] *понуд. от* **багъалат** [2]/ Багъалат [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Ол тенгин багъалатдыра биледи.*

БАГЪАЛАТДЫРЫУ [1] *и. д. от* **багъалатдыр** [1]/ Багъалатдыр [1] дегенден *этим ат. Кесин багъалатдырыу.*

БАГЪАЛАТДЫРЫУ [2] *и. д. от* **багъалатдыр** [2]/ Багъалатдыр [2] дегенден *этим ат. Ишчи нёгерлерин багъалатдырыу.*

БАГЪАЛАТЫУ [1] *и. д. от* **багъалат** [1]/ Багъалат [1] дегенден *этим ат. Бир ишни эте туруп, кесин багъалатыу.*

БАГЪАЛАТЫУ [2] *и. д. от* **багъалат** [2]/ Багъалат [2] дегенден *этим ат. Бир бирни багъалатыу.*

БАГЪАЛАУ *и. д. от* **багъала**/ Багъала дегенден *этим ат. Атаананы багъалау, аланы сыйлы кёрюу хар адамны да борчуду.* ▭ *Адамны аллай бир багъалау ол нечик уллу ыспасды!* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 339.

БАГЪАЛЫ *сыф.* **1.** *къ.* **багъа III.** *Налбике, бирси къызланы арасында асыры омакъ болуп къалып, кёзге урунурма деп къоркъа, багъалы жыйрыкъларындан бирин да киймеди.* "Шуёхлукъ", № 42, 63. ❑ *– Алтын бёркюм, багъалы кийимлерим Жокъ эселе да, костюмуму кийип, Анга [сюйген къызыма], ашыгъама, къууана кёлюм, Кесим сюймекликни патчахы кибик.* Мокъаланы М., Къушну ауанасы, 61.

2. *кёч.* Почётный, уважаемый/ Сыйлы, сыйы жюрюген. *Тауда эллиле адамгъа Иги, жарыкъ болгъанлары, Багъалы, сыйлыды манга Ишден къачмагъан къоллары.* Къулийланы Къ., Юйюнге игилик!, 351. ❑ *Афууажан, багъалы къонакъдан эки кёзюн алмай, хаман хапар сорады.* Хубийланы О., Адамла, 96.

3. *кёч.* Любезный, милый, любимый/ Сюйген, жаратхан *(аслямысында айланыу формада жюрютюледи). [Тюлкю:] Жолунг болсун, багъалы айыу! Къайры ахшы жолгъаса?* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 317. ❑ *Сакъла, багъалым! Къайтырма, кеч болмам.* Мокъаланы М., Къушну ауанасы, 46.

❑ **Багъалы бол 1)** багъа бол (*къ.* **багъа**). *Будай жетсе, оракъ багъалы болур.* (Нарт сёз.) ○ *Хар зат керек заманда багъалы болады;* **2)** *къ.* **багъалы этдир (эт).** *– Чыкъ, чыкъ, не багъалы болдунг! – дейди Аминат тенг къызына.*

▲ **Багъалы кёр** уважать, почитать, высоко ценить/ сыйла, сый бер, бек сюй. *Азамат эгешчигин дунияда неден да багъалы кёргенди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 41. ❑ *[Чолакъ солдат:] Мен да солдатма!.. Тий къуру женгиме! Билек сермешде къалгъанды душманнга.. Багъалы кёреме солдат тенгими Болушлугъум керек кюнде анга.* Отарланы К., Сайлама, II, 181. **Багъалы этдир(эт)** пыжиться, чваниться, набивать себе цену/ кесинге артыкъ даража, сый, намыс изле, кесинги уллу кёр, бир затны тилетип, жалындырып эт. *Къонакъла, багъалы этдире къыйналмай, столгъа салыннган ашха бирден тири узала тебиредиле.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 13. ❑ *Иван къолуна ахчаны бергинчи, багъалы этди, болсада тёрт къагъыт хазыр этерге сёз берди.* Этезланы О., Тарда, 16.

БАГЪАЛЫКЪ *ат.* **1.** Дороговизна/ Багъасы уллулукъ. *Сыйлы затны багъалыгъы кимге да белгилиди.* [ ] *"Общий рынокну" къыралларында багъалыкъ тохтаусуз ёседи.* "Ленинни байрагъы", 1975, № 208.

2. Деньги *(напр. на костюм, водку)*/ Бир затны багъасын тутхан ахча. *Дюгерлиле, дауур этип, мени тёгерегимден алдыла да: Аракъы багъалыкъ бер",– деп, тебиредиле.* М. Лермонтов, Бизни заманны жигити, 18. ❑ *[Халиймат эрине:] Сау айгъа бир костюм багъалыкъ ишлемегенсе, сора неге махтанаса"* "Коммунизмге жол", 1970, № 46.

БАГЪАЛЫЛЫКЪ *ат.* Ценность, почитаемость/ Сыйлылыкъ, сыйы барлыкъ. *[Жыйырманчы ёмюр] жазгъанды жангы бетлени, Ёмюрле ичине кирип, Къалсын дегенди "Аврора", аны багъалылыгъын билип.* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 36. ❑ *Урушну къыйынлыкълары, ауур къоранчлары жашауну багъалылыгъын бютюн жютю сезерге себеп боладыла.* "Шуёхлукъ", № 32, 97.

БАГЪАН *ат къарач. къ.* **багъана.** *Нарт сёз – сёзге багъан, нарт сёз – сёзге табан.* (Нарт сёз.)

БАГЪАНА *ат.* **1.** Столб, опора, свая/ Мал такъгъан чыпын неда кёпюрню юсюне, мекямны башына салыннган аркъауланы кётюрюп тургъан чигинжи. *Эгечден туугъан келсе, юйню ара багъанасы къымылдар.* (Нарт сёз.) ○ *Аны [бугъаны] жатма тюбюне жыйып, башындан сынжыр бла базыкъ багъанагъа такъдыкъ, аллына аш-суу салдыкъ.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 38. ❑ *Мени жёрмем багъанадан Базыкъ эди, ой-ой. Бир къарыннга аны ашаргъа Жазыкъ эди, ой-ой.* "Малкъар халкъ жырла", 191.

2. *кёч.* Опора, поддержка/ Таянчакъ, биреуге болушхан кюч, бир затда болушлукъ. *Керти тенг – керек кюннге багъана.* (Нарт сёз.)

3. *кёч.* Основа, источник *чего-л.*, главное в чем-л./ Баш магъананы тутхан зат, ишни ёзеги. – *Сёз ючюн, чыгъарманы композициясын алып къарасакъ,– ол литератураны формасыны ара багъанасыды.* Къагъыйланы Н., Тинте барып, 26. ❑ *Мюлкню байлыгъын ёсдюрюуде бригадирлени башчылыгъы бла колхозчула ишни ара багъаналарыдыла.* "Ленинни байрагъы", 1964, № 237.

БАГЪАНАЛЫКЪ *ат.* Материал *(напр. дерево, камень)*, пригодный для изготовления столба/ Багъана этерге жараулу агъач, таш *д. б.* материал. *Абдуллах, агъачха барып, колхозгъа багъаналыкъла кесип келди.*

БАГЪАСЫН *эт.* Считать что слишком дорогим *(для покупки)*/ Багъагъа сана, асыры багъа сун. *Жаш, багъасынып, алмай кетген пальтону экинчи къайтханында сатылып тургъанын кёрюп, сокъуранды.* ❑ *Излегеними тюкенде тапмадым, базардан алыргъа уа багъасындым.*

БАГЪАСЫНЫУ *и. д. от* **багъасын**/ Багъасын дегенден *этим ат. Костюмну багъасыныу. Машинаны багъасыныу.*

БАГЪАСЫНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **багъасын**/ Багъасын дегенни *араш айырмасы. Жашла базарда бёркню, багъасынышып, алмадыла.*

БАГЪАСЫНЫШЫУ *и. д. от* **багъасыныш**/ Багъасыныш дегенден *этим ат. Юйню багъасынышыу. Атны багъасынышыу.*

БАГЪАЧЫ *сыф.* Запрашивающий слишком высокую цену/ Сатхан затына асыры багъа айтыучу. *Багъачы адам.*

БАГЪЫЛ *эт. страд. от* **бакъ**/ Бакъ дегенни *зорлаучу айырмасы. Багъылгъан киштик чычхан тутмаз.* (Нарт сёз.) *Дармансыз адам багъылмаз.* (Нарт сёз.) ○ *Къурманлыкъ малла багъыладыла, ариу, омакъ кийимле тигиледиле, байрам шынкъартлагъа чегетден къуу чымыртала ташыладыла.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 74. ❑ *Жохар, бурма маркъала Уста къолда багъылгъан, Халал адам ёсдюрюп, Халкъ жашаугъа табылгъан.* "Шуёхлукъ", № 48, 71.

БАГЪЫЛЫУ *и. д. от* **багъыл**/ Багъыл дегенден *этим ат. Андан ары уа бузоула, таначыкъла кючлю багъылыугъа салынадыла.* "Ленинни байрагъы", 1964, № 208. ❑ *Республиканы больницаларында саусузланы багъылыу жаны бла иги жалчытадыла.* "Коммунизмге жол", 1978, № 73.

БАГЪЫМ *ат.* Уход за кем, чем, кормление, присмотр/ Багъылыу, къаралыу, аш-суу бла жалчытылыу. *Къойланы багъымлары иги болса, къозулары чарпыусуз аякъланнганларын къойчула иги биледиле.* ❑ *Багъымы болмагъан мал иги айнымайды.*

БАГЪЫМЧАКЪ *ат эск. къарач. къ.* **врач.** *[Къыз жашха:] Багъымчагъым сен болуп, Къарап тургъан сен болсанг, Аллахдан ёлюм келип, Ёлюп кетсем, не этерсе?* (Фольк.)

БАГЪЫН *эт. аз жюр.* Покоряться, подчиняться *кому-чему*/ Боюнсун, боюн сал, бой сал. *Унутханны сагъынма, жекиргенге багъынма.* (Нарт сёз.) ○ *Бирси жулдузла Темиркъазыкъгъа багъынадыла.* (Фольк.)

БАГЪЫНДЫР *эт. понуд. от* **багъын**/ Багъын дегенни *къатланыучу айырмасы. Адам улу табийгъатны кесине багъындыргъанды.* ❑ *Совет Аскер къанлы душманларын кесине багъындыргъанды.*

БАГЪЫНДЫРЫЛ *эт. страд. от* **багъындыр**/ Багъындыр де-

генни *зорлаучу айырмасы. Фашистле бизни аскерлерибизге сюймей багъындырылгъан эдиле.*

БАГЪЫНДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **багъындырыл**/ Багъындырыл дегенден *этим ат. Душманны багъындырылыуу.*

БАГЪЫНДЫРЫУ *и. д. от* **багъындыр**/ Багъындыр дегенден *этим ат. Душманны багъындырыу.* ❑ *Табийгъатны багъындырыу.*

БАГЪЫНЫУ *и. д. от* **багъын**/ Багъын дегенден *этим ат. Жигит аскерчи душманнга багъыныуну ёлюмден да осал ишге тергей эди.*

БАГЪЫНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **багъын**/ Багъын дегенни *араш айырмасы. Жауларыбыз бизге багъынышдыла.*

БАГЪЫНЫШЫУ *и. д. от* **багъыныш**/ Багъыныш дегенден *этим ат. Жауланы багъынышыулары.*

БАГЪЫР *ат.* **1.** Медь *(красная)*/ Тёш, чёгюч бла ишлерге жараулу, иги созулуучу къызгъылдым металл. *Биреуню алтынындан кесинги багъырынг ахшы.* (Нарт сёз.) ○ *Асыры жюк кётюрюп айланнгандан бла багъыр тюйюп, тутурукъ къуюп аллына ийилгенден тюйюл эсе, Къаххарны аркъасы гуппуруракъ эди.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 183. ❑ *Башхала [разведкачыла] кими кёмюр, кими темир, багъыр, къоргъашин табып къууанадыла.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 33.

2. *В позиции определения:* медный/ Багъырдан ишленнген. *Багъылгъан эшек багъыр тазны кётюрмез.* (Нарт сёз.) ○ *Сатанай, Ёрюзмекни тамагъына багъыр быргъыны сугъуп, аны къыйырын бирси жанындан чыгъарады.* "Нартла", 79. ❑ *Колхоз правленни эшиги тынч кенгнге керилди, тышындан ичине, жангы багъыр жалгъаууч кибик, бир мангылай къарады.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 124.

▲ **Багъыр бет ал** побагроветь *(напр. от гнева)*; покраснеть/ багъырча къызар, къаралдым-къызыл бол. *Бу аламат юйню тёгерегинде багъыр бет алгъан терекле аны бютюн да ариу этедиле.* Гуртуланы Э., Тенглерим, 52. ❑ *Атасы анга [Омаргъа] къызды, багъыр бет ала, къычырды.* "Шуёхлукъ", № 63, 112.

❑ **Багъыр бетли** багровый, багряный/ тюрсюню багъыргъа ушаш, къаралдым-къызыл. *Терекледен багъыр бетли чапыракъла агъадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 331. ❑ *Жаннет жангы чыгъа келген багъыр бетли кюннге кёпге дери къарап турду.* "Коммунизмге жол", 1976, № 201.

❑ **Багъыр шай** пятак/ беш капеклик ахча; шай. *Осман, адамладан алгъа айырылып, Сейитге: "Бёркюнгю тут",– деп, башындан юч багъыр шайны атады.* Хочуланы С., Хапарла, 65. ❑ *[Шаухал:] Илишан атышыргъа жетгенде, огъум багъыр шайны тюз ортасындан тийип тургъанды.* "Шуёхлукъ", № 35, 3.

▲ **Багъыр шайгъа да санамайды** *угъайл. (ни)* в *(медный)* грош не ставит/ жукъгъа да тергемейди, учуз этеди, сыйсыз кёреди, тенгсинмейди. *Ала уа [кёзбаучула] душман этмез аманлыкъла Эте келдиле бизге, адамлыкъны Багъыр шайгъа да санамай, тамаша, Сом ючюн тенглери бла талаша.* Отарланы К., 132. ❑ *Минатны тюрсюню аллына сюелгенинде, [Дударукъа] быйылгъа дери жашауун багъыр шайгъа санамай къойду.* Байчораланы М., Уллу Къарачайды. 21. **Багъырын ач** раскрывать всю подноготную/ ишни ачыкъ эт. *Багъырын ачып, жашны аманлыкъларын жамауатха баям этдиле.*

БАГЪЫРБАШ *сыф. сёл. тил.* **1.** Медноголовый/ Башы багъырдан этилген неда багъыр бетли *(зат).*

Багъырбаш къалам. Багъырбаш килиса.

2. *кёч.* Злой, злобный, язвительный *(о женщине)*/ Огъурсуз ачыулу, чанчхы сёзлю *(тиширыуну юсюнден). Кермаханча багъырбаш тиширыуну сёз бла женгерге алай тынч тюйюлдю.* ☐ *[Майрусхан:] Ол багъырбашха [Сакийнатха] сёз айтыпмы къарыу барды.* "Коммунизмге жол", 1976, № 29.

❑ **Багъырбаш жылан** медянка *(змея)*/ жассы, ючгюл башлы уу жылан. *Бир багъырбаш талгъыр жылан кенг ожакъдан тийген ай жарытып тургъан от жагъагъа келди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 389. ❑ *Къушну эслеп узакъдан, Жылына тургъан ташын Къоюп, багъырбаш жылан Тешик таба атды башын.* Къобанланы А., Жерни жылыуу, 16.

БАГЪЫРСЫРТ *сыф. сёл. тил.* Имеющий загорелую, "бронзовую" спину/ Сырты кюннге кюйюп, багъыр бет алгъан. *Эки къауум болуп, арыгъан-талгъан дегенни билмеген багъырсырт жашчыкъла футбол ойнайдыла.* Гуртуланы Э., Азретни къууанч кюню, 45. ❑ *Бирсиле, къумда аунап, багъырсырт болуп айланнганда, Азрет терекни салкъынында олтуруп тургъанды.* "Коммунизмге жол", 1973, № 18.

БАГЪЫРЧЫ *ат.* Медник/ Багъырдан тюрлю-тюрлю затла этиучю уста. *Бизни элге алгъаракълада багъырчы къумукълу келгенди.* ☐ *Ол гёгеннге ариу накъыш Тюшюрген багъырчыны, Хапарына уллу ныгъыш Тынгылатхан жырчыны Эшитгенме аламат жырын Мен хуна жанларындан.* Отарланы К., Дуния эрттени, 115.

БАГЪЫРЧЫЛЫКЪ *ат.* Ремесло, занятие медника/ Багъырчыны иши, усталыгъы. *Къумукълу Мухамматны ёмюрю багъырчылыкъ бла озгъанды.* ❑ *Бусагъатда Къабарты-Малкъарда багъырчылыкъ бла кюрешген адамланы саны бек азды.*

БАГЪЫУ *и. д. от* **бакъ**/ Бакъ дегенден *этим ат. Адамланы саулукъларына багъыу. Тиширыу бла тюклю къойну батырына багъыу жетмез.* (Нарт сёз.) ○ *[Нартюх:] Мындан сора жокъ эсе, Манга багъыу эркинлик, Ышандырмайма кюзде Берирге санга тирлик.* Баталаны О., Басняла бла фельетонла, 44,

БАГЪЫУЧУ *ат. эск.* Лекарь/ Уста, доктор. *Багъыучула жокъ эдиле Жаралыгъа къараргъа, Дууа суула иче эдик Аурууланы. багъаргъа.* "Жюрек жырлайды", 48. ❑ *Кеси уа, Къонакъбий, Теберди ёзенде белгили багъыучуладан бири болгъанды.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 107.

БАГЪЫШ *взаимн.-совм. от* **бакъ**/ Бакъ дегенни *араш айырмасы.*

БАГЪЫШЛА *эт. къ.* **ата 3.** *Жаш биринчи китабын атасына багъышлагъанды.*

БАГЪЫШЛАТ *эт. понуд. от* **багъышла**/ Багъышла дегенни *къатланыучу айырмасы.*

БАГЪЫШЛАТЫУ *и. д. от* **багъышлат**/ Багъышлат дегенден *этим ат.*

БАГЪЫШЛАУ *и. д. от* **багъышла**/ Багъышла дегенден *этим ат.*

БАГЪЫШЛЫ *сыф. аз жюр.* Дорогой, почётный, уважаемый/ Сыйлы, багъалы, аяулу. *Адыхам эфенди Ийналны багъышлы адамы эди, юйюнде оноуун соруучу, жарлылыгъына нёгер этиучю адамы.* "Шуёхлукъ", № 42, 87.

БАДИНАТ *ат эск.* Князь, дворянин у осетин/ Революциягъа дери дюгерлилени бийлери. *Бадинатда жангыз къалгъан Жангулан, Керекли кюн тенглик этер ол улан,*

Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. ❑ *Ой, тай-тай, Дюгер бадинаты, Малкъар басияты. Къалмайын ала да бир жортуулгъа чыкъдыла.* "Малкъар халкъ жырла", 65.

БАДМИНТОН *ат.* Бадминтон/ Къанатчыкълары болгъан гитче топчукъну ракеткала бла сетканы башы бла ётдюрюп ойналыучу спорт оюн; волан. *Жашчыкъла бадминтон ойнайдыла.*

БАДМИНТОНЧУ *ат.* Бадминтонист/ Бадминтон ойнаучу спортчу. *Бадминтончу жаш. Бадминтончу къыз.*

БАДЫР *ат.* Кочка на болоте/ Жипи жерледе неда чаллыкълада гумулжук тёбеге ушагъан къыртиш тёбечик. *Жипи ичинде чириген бадыргъа ушагъан бир уллубыдыр киши эди ол.* Хочуланы С., Хапарла, 97. ❑ *Салийманы бурма чачы тозурап, Къырау ургъан бадырча, Чыммакъ бут шаугютлери Болду терек тамырча.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 119.

❑ **Бадыр тёбе** муравейник/ ичинден гумулжуклары кетген гумулжук тёбе. *Жол жанында не ташха, неда бадыр Тёбелеге олтуруп солуй барыргъа тюшеди.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 72. ❑ *Ала [Асхат бла Мухаммат] чаллыкъ жерлеге къарай чыкъгъан эдиле: Ордан алагъа атагъан жер а кундушлу, бадыр тёбели, гелеулю эди.* "Шуёхлукъ", № 63, 85.

БАДЫРА *эт.* **1.** *къ.* **желле. 1.** *[Ханох:] Чауканы [ийнекни] ауур бадырагъанын эслегенме.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 366.

2. *кёч. къарач.* Распускаться, раскрываться *(о растениях)*/ Чакъ, ачыл, капол эт. *Сирень бадырай башлагъанды. Терекле бадырагъандыла.*

БАДЫРАЖАН *ат эск. къ.* **помидор.** *[Къыз:] Бадыражан жыя турама, наным, Челеклеримни толтуруп, Ойнай, кирпилдей, кетип къалгъанем Ат арбасына олтуруп.* "Малкъар халкъ жырла", 127. ❑ *Кесилген шатык харбыз, толу бишген кертмеле, бадыражанла тузлай Тиширыула, картош къаза кюрешген кезиу. Эрге кёбюрек чыгъа къызла.* Къулийланы Къ., Жангы китап, 22.

БАДЫРАУ *и. д. от* **бадыра**/ Бадыра дегенден *этим ат. Ийнекни бадырауу. Эчкини бадырауу.*

БАЖА *ат.* Свояк/ Эгечлени эрлери; киеу къарындаш. *Бажа бажаны кёрсе, сыртха чыгъар.* (Нарт сёз.) ○ *Малик къарангы кечеде, партизанлагъа азыкъ этерге деп, чолакъ бажасын, Адилгерийни, биргесине агъач дорбунлагъа алып кетгенди.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 43. ❑ *Иссаны сол жанында узакъ болмай аны бажасы Халилланы Рашид бетжан салды.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 25.

БАЖАР *эт. къарач. къ.* **мажар.** *Махтанныган адам ишни бажармаз.* (Нарт сёз.) ○ *Ол кюнден сора тебирегендиле тёрт жашчыкъ бекден бек ёсюп, къарыу алып, жетген ишлерин бажарып.* "Къарачай халкъ таурухла", 192. ❑ *Энди аны [къызны] билими, акъылы, ангысы кеси бажаргъан ишден тышына къаратадыла.* "Алчыла", 37.

БАЖОШ *ат къарач.* **1.** Кожа с краев шкуры *(где она менее прочная)*/ Терини къыйыр-бухчакълары. *Бетинде уяты болгъан адам, къош нёгерине огъай, топал болургъа тебирегенсе деп, бажош кесекни андан тыймаз эди.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 177.

2. *В позиции определения:* сделанный из бажоша/ Бажошдан ишленнген. *[Къасбот:] Силти хызенча, жырмачларыбыз салынып, бажош чабырладан, бедекли гаможладан айырылмагъан*

жылларымы билеме. Д о т д у л а н ы Х., Жашлыкъны жолунда, 143.

БАЗ [1] *ат.* Сарай, баз/ Башы жабылгъан, асламысында чардагъы болмагъан мал орун. *Бишген кирпичден ишленнген базла, кенг, жарыкъ юйле кёзню къууандырып, ёхтемлик бередиле.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 158. ❑ *Аланы [Аслангерийланы] жер бетли машиналары колхозну базын, правленни арбазын толтурдула.* Азретни къууанч кюню, 22.

БАЗ [2] *эт.* **1.** *къ.* **базын 1.** *Кючюнге базма, ишинге баз.* (Н а р т с ёз .) ○ *Тебердини узун жолунда машина, тарлагъа кире, айланчлагъа бурула барады, шофёрунг базгъан адамынг болса да, тюбюнде суу шорхаланы, кёмеуюллени кёрсенг, къоркъарынг келеди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, II, 6.

2. *кёч.* **базын 2.** *Башха жерледе ишлерге уллу базмайдыла, кёбюсюнде аны сылтаугъа тутуп турургъа сюедиле.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 168. ❑ *Орта школну бошаргъа бёлек кюн къалып Науруз жюрегиндегин Зуриятха ачыкъ айтыргъа деп, тюбешип сёлеширге базалмай, письмо жазаргъа олтурду.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 21.

❑ **Баз бол 1)** *къ.* **базын 2.** *– Ата кетдим да, отум-огъум аз болду, Жети гяуур а жангыз кесиме баз болду.* (Ф о л ь к .) ▭ *Аллыбызгъа киши ёталмаз, Урушда киши хорламаз, Бир душман кюч да баз болмаз. Къалабызны ол оялмаз.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 139; **2)** быть равным *кому, чему-л.*, тягаться, потягаться *с кем, чем*/ тенг бол, тенглеш. *Бедик, жыл сайын къарыуун сынай, чаба Бахсаннга, Бирде баз болаллыкъ сунуп турады анга.* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 35. ❑ *Кюч жокъду баз болурча бизни къыралны кючюне.* Т е м м о л а н ы Х., Хорлауланы Жырлары, 36.

БАЗА *ат.* **1.** База, основание, основа чего/ Бир затны мурдору, баш магъананы тутхан зат. *Пионер лагерни ырысхы базасы жылдан жылгъа ёсе, кючлене барады.* "Коммунизмге жол", 1971, № 142. ❑ *Бир бёлек кюнден, Элмурза кече белинде бизни тау база лагерибизге кеси келди.* "Шуёхлукъ", № 13, 24.

2. База, склад/ Къаллай да болсун бир затны жалчытыр ючюн керекли болуп асыралгъан затланы эм энчи мекямланы туруучу жери. *Геологланы экспедицияларыны базасы. Солуу база.* ▭ *Республиканы бир къауум турист базалары эм пансионатлары хайырланыргъа болжалларындан алгъа берилгендиле.* "Коммунизмге жол", 1973, № 32.// Опорный пункт вооруженных сил страны на своей или чужой территории/ Къыралны сауутланнган кючлерини кеси территориясында неда башха территорияда къорууланыргъа деп хазырланылгъан жери. *Аскер-тенгиз база. Авиацияны базасы.*

БАЗАМА *ат.* Бревно, приспособление для сидения/ Ныгъышда неда юйню къатында жол жанында адамла олтура турургъа деп салынгган, тёртгюл жонулгъан илкич. *Тар орамгъа бир базама салдыла, Эл ичинде жашла бары кенгешип. Бу арада киеу нёгерле жетип, Тюртедиле базаманы, бирлешип.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Ол ёмюрледе, 60.

БАЗАР *ат.* **1.** Розничная торговля/ Сатыу-алыу. *Базарынг бла тирменинги кесинг эт.* (Н а р т с ёз .) ○ *Базар къызгъанда, Антон бла Къочар ийнекни багъасын бираз учуздан тутдула.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 375.// Рынок/ Сатыу-алыу бардырылыучу жер. *Эки-юч минг къойдан мал харам болса, аны сюрюучю жалчыларына ашатып, халал ёлген малны къошдан къоратып, базарда сатыдырып турады.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 16. ❑ *Бир кюн ингирде Таусону жашы Ануар, атасы базарда алып келген башлы чурукъланы да кийип,*

клубха барды. Токъумаланы Ж., Нартланы туудукълары, 73.

2. Предназначенный или сезонный торг специальными товарами/ Байрам аллында неда бир кезиуде энчи товарла бла бардырылыучу сатыу-алыу. *Китап базар. Школ базар.*

3. *В позиции определения:* базарный/ Базар бардырылыучу. *Школ ёзени, халкъ асыры кёпден, базар майданнга ушайды.* Къулийланы Х., Эгизле, 9. ❑ *Черкесск шахарны базар площадыны ортасында сют продуктала сатхан жангы тюкен ачылгъанды.* "Ленинни байрагъы".

4. *кёч.* Крик, шум/ Адепсиз дауур, къайгъы. *Балалы юй – базар, баласыз юй – мазар.* (Нарт сёз.)

▲ **Базар бети алышынмагъанды** *что-л.* сохранилось в прежнем виде, без изменения/ эскилиги-жангылыгъы *(быстырны, кийимни д.а.к. затны),* къартлыгъы-жашлыгъы, ариулугъу *(адамны)* тюрленмегенди. *[Къасым:] Ол [Токъал] бизден эшитгенин, базар бетин алышындырмай, чабып, бетсинип, Къыямытха айтып турады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 135. ❑ *Эрге баргъанлы юч жыл болса да, Зубайдатны алыкъа базар бети алышынмагъанды.* "Коммунизмге жол", 1972, № 126. **Базар болсун!** Сбыта вам!/ "Сатыуунг иги барсын" деген алгъышны билдиреди. *[Хасан тюкенчиге:] Базар болсун, Абдуллах! Сени тюкенчиге салгъанларына мен бек къууанганма...* "Коммунизмге жол", 1969, № 14. ❑ *"Базар болсун, Солтан! Кёп мал сатаса да",– деди Сюлемен.* "Коммунизмге жол", 1969, № 143. **Базар гинжи** красивый, нарядный/ омакъ, айбат, ариу, жасаннган. *Сен – базар гинжи, мен – мынчакъ инжи.* (Нарт сёз.) ○ *[Жаш къызгъа:] Мин, акътамагъым, фаэтоннга, Базар гинжича кийинип.* "Къарачай халкъ жырла", 211.

БАЗАРЛЫКЪ *ат.* **1.** Оплата торговца за место, занимаемое на прилавке базара; арендная плата/ Базарчы базарда сатыу этген столдан хайырланнган жери ючюн тёлеген хакъ. *Контролёр, эшикни юсюнде тохтап, базарлыуъ тёлемегенни артха къайтарады.* ❑ *Къыз хуржунундан базарлыкъ тёлеген къагъытын чыгъарды.*

2. Вещь, предназначенная для продажи на базаре/ Базарда сатыллыкъ зат. *Дауум базарлыгъын сумкагъа жыйышдырды.*

❑ **Базарлыкъ эт** торговать, вести торговлю/ сатыу-алыу эт. *Эгечибиз хан базаргъа барып, эки-юч сагъатдан кёп мычымай, базарлыгъын этип къайтханды.* ❑ *Къоншубузну къызы гитчечик болгъанлыкъгъа, базарлыкъны бек уста этеди.*

БАЗАРЧЫ *ат сёл. тил.* Тот, кто часто бывает на базаре для совершения торговой сделки/ Сатыуалыу этер ючюн базаргъа кёп барыучу адам. *Базарчы, ийнеси къорай, жарлы болур.* (Нарт сёз.) ○ *Базарчыла, бирер атха минип, бирер ауур жюклю атны да адеж тартып келедиле.* "Шуёхлукъ", № 51, 69.

БАЗГЪЫН I *сыф.* Самоуверенный, самонадеянный/ Кеси кесине асыры базыныучу, уллу кёллю. *Аны [Муратны] асыры ёхтем, базгъын ишин командир бек жаратды.* "Шуёхлукъ", № 11, 64. ❑ *[Жаш] чёрчек атлайды, тауланы иеси менме дегенча, бек базгъынды.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 16.

БАЗГЪЫН II *хал. сёхл.* Самоуверенно/ Кеси кесине асыры базынып, уллу кёллю болуп. *Ол хар заманда ёхтем, базгъын сёлешеди.* ❑ *Ана энди алгъынча базгъын... сёлешмей эди.* М. Горький, Ана, 127.

БАЗГЪЫНЛЫКЪ *ат.* Самоуверенность, самонадеянность/ Кеси кесине асыры бек базыныучу

къылыкъ, уллу кёллюлюк. *Керексиз базгъынлыкъны кимге да кереги жокъду.* ▭ *[Сафар:] Энди менде алгъынча базгъынлыкъ, бёгеклик къалмагъанды.* "Шуёхлукъ", № 23, 39.

БАЗГЪЫНЧ I *сыф. сёл. тил. къ.* **базгъын 1.** *Аны бла [Алий бла] тартышыргъа тап менме деген базгъынч жашла окъуна базынмайдыла.* "Шуёхлукъ", № 61, 106.

БАЗГЪЫНЧ II *хал. сёзл. сёл. тил. къ.* **базгъын II.** *Жыйылыуда сёлешгенлени барысындан да Хамит базгъынч къычыра эди.* "Коммунизмге жол", 1971, № 29.

БАЗИС *ат.* Базис/ Обществону чыгъарыучу кючлерин эм алагъа тийишли производство халларын кёргюзтген экономика къурулушу. *Хар базисни кесини энчи, кесине тийишли надстройкасы болады.* ▭ *Базисни юсюнде юрист эм политика надстройка сюеледи.* "Коммунизмге жол", 1962, № 54.

БАЗМАН *ат.* Весы/ Ауурлукъну ёлчелеучю прибор. *Базман къайсы жанына ауса, Маму да ол жанына мине эди.* (Нарт сёз.) ○ *Базман бощ эди да, арбадан тюшгенлей, Данияр машокланы ташый башлады.* Ч. Айтматов, Жамийла, 50. ❑ *Хоталы тиширыула, жюнню жангыз устукусун къоймай жыйып, эсепчини къатына, базманнга, элтдиле.* Лайпанланы С., Гургумлу, 73.

▲ **Базманда тарт** взвешивать *(товар)*/ бир затны ауурлугъун билир ючюн базманнга салып кёр. *Мусса, базманда тартханча ёлчелеп, жетек, дюрген, кирли сёз тагъылмазча, чемерлеп, жонуп... сёлешеди.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 7. ❑ *[Ахмат:] Фермада болгъан тууарланы хар бирин базманда тартып кёргенбиз.* "Коммунизмге жол", 1974, № 43. **Базманнга сал 1)** *къ.* **базманда тарт.** *Ол чырайлы адамны, бети жашаудан, санлары кючден толуп туруучу Мустафаны, базманнга салдыла да, юч пуд да чыкъмай къалды.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 56. ❑ *Буюрукъгъа ыразы болмай, къыш биченни ташып тебиреген лей, гебенлерибизни базманнга салдырмай къоярыкъ тюйюлбюз дегенле бардыла.* Лайпанланы С., Гургумлу, 133; **2)** *кёч.* обдумывать; оценивать *что*/ ойлап, багъа бич, бир затны уллугитче, иги-аман, тюз-терс д.а.к. болгъанын тохташдыр. *Жер даучуду дунияда бузгъанлагъа, Аякъ тюпге малтай дуния къадарын. Ол излейди алдаусуз базманлагъа Салыргъа дунияны бар бушууларын.* Отарланы К., Сайлама, I, 139. ❑ *[Исхакъ] Тийреде бир жангыз юйдеги къоймай базманнга салыргъа, кимни не акъылы болгъанын билирге, ачыкъларгъа керекбиз.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 289.

БАЗМАНЛА *эт. сёл. тил.* базманнга сал 2 (*къ.* **базман**). *Сёзню не къадар ары айландырып, бери айландырып базманласала да, ёзге сют къошулур мадар кёрюнмейди.* Хубийланы О., Аманат, III, 128. ❑ *Къасым айтырын базманлап башлады.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 43.

БАЗМАНЛАУ *и. д. от* **базманла**/ Базманла дегенден *этим ат. Айтыр затын базманлау.*

БАЗМАНЛАШ *эт. взаимн.-совм. от* **базманла**/ Базманла дегенни *араш айырмасы. Ала, базманлаша, бир бирине артмакълыкъ эте башлагъанларын Сапиятны хар атламындан таныргъа боллукъ эди.* Хубийланы О., Аманат, I, 239.

БАЗМАНЛАШЫУ *и. д. от* **базманлаш**/ Базманлаш дегенден *этим ат. Ишни алай неда былай этерге деп базманлашыу.*

БАЗМАНЧЫ *ат.* Весовщик/ Тюрлю-тюрлю затланы базманда тартыучу адам. *Онэки жыл*

толгъандан сора уа Чапаевни саудюгерчилеге базманчыгъа бергендиле. "Шуёхлукъ", № 30, 12. ❑ *Абдулкерим ындырда базманчы болуп ишлейди.* "Коммунизмге жол", 1969, № 39.

БАЗУК *ат.* Кость предплечья *(овцы)*/ Малны ал бутларында тобукъдан ёрге биринчи жилиги. *Базынмагъан базук сындырмаз.* (Нарт сёз.) ○ *Эт бишгенде, къазанланы тюшюрюп, Шапалары да семиз эт юлешип, Ашай келип, базукланы тарталла, Сындырыргъа къарыу салып кюрешип.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 82. ❑ *Базукну тобукъгъа салып тартаргъа да энди Темиржандан эркинлик керек болду.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 149.

▲ **Базук жилиги бла асыралгъан** приятный, симпатичный, красивый *(о человеке)*/ ариу, субай, сюйдюмлю *(адам). Мёлекни ненча кёрсе да, Дударукъа: "Арабин, бу жан къарачай къойну базук жилиги бла асыралгъан болурму?"– деп, сагъыш эте эди.* Байчораланы М., Уллу Къарачайда, 121.

БАЗЫГЪЕРИН *сыф.* Толстогубый/ Эринлери къалын болгъан, къалын эринли. *Жыйылыуда бир базыгъерин, алаша, уллубыдыр кишичик кёп сёлешген эди.* "Коммунизмге жол", 1976, № 13.

БАЗЫКЪ *ат.* **1.** Толстый *(в поперечнике)*/ Эни кенг, диаметри уллу; антоними: *иничке. Терек, не базыкъ болса да, бычхыдан къутулмаз.* (Нарт сёз.) ○ *Тереклени тюп базыкъларында, къалын чырпылада да агъач жаныуарланы тюклери, жабагъылары тюбейдиле.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 87. ❑ *[Аслан:] Балдашланы арбазны къанга эшикчигин ачып киргенимде, къабугъу жонулгъан базыкъ илкични юсюнде Кертини... олтуруп тургъанын кёрдюм.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 409.

2. Полный, здоровенный *(о человеке)*/ Толу, токъ *(адам)*; антоними: *назик. Колхозну председатели, къына сакъаллы, базыкъ адам, ёрге туруп, жёткере, жыйылгъанланы аллында сёлешип башлады.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 115. ❑ *Даутну къоншусу тёртгюл, базыкъ кишичик эди.* Батчаланы М., Элчилерим, 76.

3. Басистый *(о голосе)*/ Уллу, тунукъ *(ауазны юсюнден). Жырчыны базыкъ ауазын концертге тынгылагъанланы барысы да жарата эдиле.* [ ] *Жырчыны кючлю базыкъ ауазы барды, диапозону уллуду, макъамы керти да жумушакъды.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 62.

4. Крупный *(о зерне)*/ Уллу, ууакъ болмагъан *(бюртюклени юсюнден). [Нартюх] къутурады, чагъып, жашнап, Бармакълача, бюртюклери.* "Жилтинле", 207.

5. Грубый *(о сыпучих телах)*/ Зыбыр, жумушакъ, ууакъ болмагъан. *[Хамит:] Амма бизни аллыбызгъа бир базыкъ сары нартюх ундан как этип, сары жау эм сют баш бла салды.* "Шуёхлукъ", № 37, 93.

6. *кёч.* Гордый/ Ёхтем, жарыкъ, ышаннгылы. *Окъугъанны кёлю – базыкъ, Окъумагъан болур жазыкъ.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 130. ❑ *Таматаны сёзлери базыкъ, ёхтем эдиле.* "Коммунизмге жол", 1976, № 27.

❑ **Базыкъ ачыкъ тауш** *грам.* гласный заднего ряда/ сёлешген заманда тил артха тартылып къуралгъан ачыкъ тауш, сёз ючюн: **а, о, у, ы.** *Къарачай-малкъар тилни ачыкъ тауушлары экиге юлешинедиле: 1) базыкъ ачыкъла: а, о, у, ы; 2) назик ачыкъла: э, ё, ю, и. О, у – эринли базыкъ ачыкъладыла, а, ы – эринсизледиле.* **Базыкъ бут** ляжка, бедро/ бутну жан сюекден тобукъгъа дери кесеги. *Окъ, [Къонакъны] иер къашына тийип, сёдегей кетип, базыкъ бутун жырдырып ётдю.* Шауаланы М., Мурат, 21. ❑ *Салимгерий къама бла Къасымгъа тиймей, Нанашны базыкъ бутуна*

жетди. Байрамукъланы Х., Чолпан, 16.

БАЗЫКЪБЕЛ *сыф.* Имеющий толстую талию/ Бели базыкъ болгъан. *Тушохну кёзлери ингирли бери тынгылауну басып тургъан кенгбет, базыкъбел жашха илиндиле.* Кацийланы Х., Тамата, 36. ❑ *Къара шинли, алаша базыкъбел къыз бир бири ызындан беш жаш бла тепседи.* "Шуёхлукъ", № 41, 76.

БАЗЫКЪБОЮН *сыф.* Имеющий толстую шею/ Боюну базыкъ болгъан. *Юй иеси, базыкъбоюн Аслан, тёрде къонакъланы ортасында олтурады.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 23. ❑ *Бир базыкъбоюн, тугулбет буржуй киши арба божаны бла къуру ящикни келтирди.* Гуртуланы В., Жангы талисман, 286. ❑ *Базыкъбоюн кючлю деуле, Кир чачларын тозуратып, Олтуруп тарталла юлле, Дорбунну ичин бокъсуратып.* "Жилтинле", 404.

БАЗЫКЪБУТ *сыф.* Толстоногий/ Буту *(бутлары)* базыкъ болгъан. *Базыкъбоюн, базыкъбут бугъа таначыкъланы тюртюше тургъанларын кёрюп, жаланаякъ жашчыкъла чабып келдиле.* "Шуёхлукъ", № 7, 63.

БАЗЫКЪЖАЯКЪ *сыф.* Толстощекий/ Жаякълары базыкъ болгъан. *[Байрымукъ] турч тапканы салта бла тюйюп тургъанча, зынгырдауукъ кёрюнюучю эди – базыкъжаякъ, къатытамакъ, зынг-зынг сёзлю болгъаны ючюн.* "Шуёхлукъ", № 76, 118.

БАЗЫКЪЛЫКЪ *ат.* **1.** Толщина/ Бир затны энини кенглиги, диаметрини уллулугъу. *[Жёрмени] тыш чегиси жети арбагъа Жип болады, ой-ой, Базыкълыгъы жети арбагъа Жюк болады, ой-ой.* "Малкъар халкъ жырла", 190. ❑ *Терекни базыкълыгъы алты-жети къулач бар эди.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 106.

2. Полнота, тучность/ Семизлик, токълукъ, толулукъ. *Солтанбекни базыкълыгъы, асыры уллубыдырлыгъы аны чырайсыз бетин бютюн да эриши кёргюзте эдиле.* "Коммунизмге жол", 1969, № 127.

3. Басистость *(о голосе).* Ауазны тунукълугъу, уллулугъу. *Хасанны ауазыны базыкълыгъы хыяр сыбызгъы сокъгъаннга ушай эди.* "Шуёхлукъ", № 27, 59. ❑ *Сабийле тауушланы базыкълыкъларынназикликлерин терк ангылайдыла.* "Коммунизмге жол", 1973, № 28.

4. *къ.* **къалынлыкъ**[2] *(2-чи магъ.). Китапны базыкълыгъын кёргенде, Харун ыразы болмай ачады, алай аны биринчи бетлери окъуна жашны бек сейирсиндиргендиле.* "Шуёхлукъ", № 36, 81.

5. Крупность *(напр. зерна, помола)*/ Бюртюклени, зыгъырны д.а.к. затланы уллулукълары, зыбырлыкълары. *Жаш бал тузну зыбырлыгъына, базыкълыгъына сейирсинди.* ☐ *Нартюх бюртюклени токълукълары, базыкълыкълары кёзню къууандырадыла.* "Коммунизмге жол", 1973, № 27.

БАЗЫКЪСАП *сыф.* Имеющий толстую рукоятку, ручку/ Базыкъ саплы. *Жаш бир базыкъсап кюрек бла жер къазады.* ❑ *Къамичи асыры базыкъсапды.*

БАЗЫКЪСЫН *эт.* Считать *что-л.* толстым/ Базыкъгъа сана, базыкъгъа терге. *Жаш жугарны сабын базыкъсынып, жерни сенек бал къаза эди.* ❑ *Амма тюкенде омакъ шарик къаламланы экисин-ючюсюн да къолуна алып кёрдю, алай, базыкъсынып, жаратмады.*

БАЗЫКЪСЫНЫУ *и. д. от* **базыкъсын**/ Базыкъсын дегенден *этим ат. Чаганы, басханы сабын базыкъсыныу. Карандашны базыкъсыныу. Жипни базыкъсыныу.*

БАЗЫКЪСЫНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **базыкъсын**/ Базыкъсын дегенни *араш айырмасы.*

Базарда алыучула ыннаны халысын, базыкъсынышып, учуз алдыла.

БАЗЫКЪСЫНЫШЫУ *и. д. от* **базыкъсыныш**/ Базыкъсыныш дегенден *этим ат. Халыны базыкъсынышыу. Жипни базыкъсынышыу.*

БАЗЫМ *ат аз жюр.* Уверенность, решительность, смелость/ Базыннган хал, таукеллик. *Хар ишде да базым керек болады.* ❑ *Бу затны эталырма деген базым анда бир заманда да болмагъанды.*

БАЗЫМЛЫ I *сыф. къ.* **базыныулу.** *Къалай алай болса да, [Алий бла Тембот] къалгъанладан эсе бираз базымлы эдиле.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 67. ❑ *Докладчыны хар сёзю таукел, базымлы эди.* ❑ *Поэт аны [жашауну поэзиясын] ачыкъ сезеди: суратлагъаны алкъын алай базымлы болмаса да, кёре билмеклиги болгъаны ишексизди.* "Огъурлу танг", 229.

БАЗЫМЛЫ II *хал. сёзл. къ.* **базыныулу II**. *Жаш нёгерине базымлы къарады.*

БАЗЫМЛЫЛЫКЪ *ат къ.* **базыныулукъ**. *Адырахман хар не ишге да базымлыгъы болгъан, ёткюр адамды.* ❑ *Базымлылыкъ, таукеллик бизни ишибизни алгъа элтедиле.*

БАЗЫМСЫЗ I *сыф. къ.* **базыныусуз I**. *Базымсыз адамгъа кёл этдирирге керекди.* ❑ *Аны сёзлери базымсыз кибик, иши да махтамазчады.*

БАЗЫМСЫЗ II *хал. сёзл. къ.* **базыныусуз II**. *Жащ асыры базымсыз, арсарлы сёлешеди.* ❑ *Сабийни жууабы устазгъа базымсыз, таукелсиз кёрюндю.*

БАЗЫМСЫЗЛЫКЪ *ат къ.* **базыныусузлукъ**. *Жашны сёзлеринде кеси кесине ышанмаулукъну, базымсызлыкъны ышанлары сезиле эдиле.* ❑ *Базымсызлыкъ къоркъакълыкъгъа элтеди.*

БАЗЫН *эт.* **1.** Надеяться, полагаться *на кого-что*/ Бир затха неда биреуге толу ийнан, ышан. *Тобугъуна базынмагъан жаш базук сындырмаз.* (Н а р т сёз.) ○ *Алауган базынды тулпар жашына, Жютю къарады кёзюне-къашына.* (Ф о л ь к.) ❑ *Кесине базыннган Жаубермезге тырманланы биргесине осалыракъ сёзле да айтыла башладыла.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 94.

2. Быть уверенным *в ком-чем*; решаться; осмеливаться/ Бир затны этерге таукел, батыр бол, къоркъма, арсарсыз бол. *Базынмагъан жолгъа жууукъ къош салмаз.* (Н а р т сёз.) ○ *Коля, къая оюлгъан жанына къараргъа базынмай, Потаповну жанына къысылды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанган жюрекле, 33. ❑ *Ёрюзмек, не аламат деу болса да, эмегенлени хорларгъа базынмады.* " Н а р т л а " , 54.

БАЗЫНДЫР *эт. понуд. от* **базын**/ Базын дегенни къатланыучу айырмасы. *Улакъ да, кырдык да жокъ! Ышаныу, умут да бар! Базындырып элтсе жол, Жан излегенин табар.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 62. ❑ *"Кёзюме кёрюннгенди",– дей, Заммай кеси кесин базындыра, кёл этдире, бир къалкъыр амалны излейди.* К ъ у л и й л а н ы Х., Дорбунда ушкок атылды, 92.

БАЗЫНДЫРЫУ *и. д. от* **базындыр**/ Базындыр дегенден *этим ат. Къыйын ишни этерге базындырыу. Экзаменлени иги берирге базындырыу.*

БАЗЫНЫУ *и. д. от* **базын**/ Базын дегенден *этим ат. Залим ёшюн салып, кирди тарны ичине, Базыныу чексизди Атны кючюне.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 209. ❑ *Жаш къызгъа [Жансуратха] кесине базыныу*

къайдан чыкъды? "Шуёхлукъ", № 62, 47.

БАЗЫНЫУ I *сыф.* Уверенный, решительный, смелый, твёрдый/ Таукел, жигит, къоркъмагъан, тартынмагъан, арсарсыз. *Базыныулу адам. Базыныулу къарам.* ▭ *Голо базыныулу жууап берди.* Этезланы О., Тарда, 199.

БАЗЫНЫУ II *хал. сёзл.* Уверенно, решительно, смело, твёрдо/ Таукел, арсарсыз болуп, къоркъмай, тартынмай, буюкъмай. *Ушкокланы базыныулу тутаргъа кюрешселе да, бандитле къоллары безгек тийгенча къалтырай эдиле.* Этезланы О., Тарда, 87. ❑ *Ивановну ауазы ийнаныулу эм базыныулу эшитиледи.* "Коммунизмге жол", 1979, № 192.

БАЗЫНЫУЛУКЪ *ат.* Уверенность, решительность, смелость, твёрдость/ Таукеллик, жигитлик, къоркъмагъанлыкъ, арсарсызлыкъ, тартынмагъанлыкъ. *Отха, бузгъа тёзеди жигит, Базыныулукъ келип кёлюне. Туугъан жерине сюймеклиги, Тюзлюгю да аны кёбюрек.* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 28. ❑ *Ахмат хар затха да базыныулугъу болгъан, къолундан да келген адамды.* "Коммунизмге жол", 1976, № 33.

БАЗЫНЫУСУЗ I *сыф.* неуверенный, нерешительный/ Таукелсиз, таукеллиги болмагъан, арсарлы. *Мурадинни нёгери базыныусуз адамды.* ❑ *Салихни сёзлери базыныусуз эдиле.*

БАЗЫНЫУСУЗ II *хал. сёзл.* Неуверенно, нерешительно/ Таукелленмей, арсар болуп. *Базыныусуз сёлешиу.* ❑ *Базыныусуз къол кётюрюу.*

БАЗЫНЫУСУЗЛУКЪ *ат.* Неуверенность, нерешительность/ Базынмагъанлыкъ, таукелсизлик. *Биринчи базыныусузлугъу кетип, къыз аны сёзюне тынгыларыгъын сезгенде, Жабыраил керти да таукел болду.* Тёппеланы А., Ташыуул. ❑ *[Асхатны] Майрусханны кёкюрегине къысарыгъы келди, алай базыныусузлукъ ол ишге жол бермей, кёпге дери инжилтди.* "Коммунизмге жол", 1973, № 24.

БАЗЫНЧАКЪ *ат сёл. тил. къ.* **базыныулу I**. *Марат базынчакъ адамды.* ❑ *Жамийланы сёзлери асыры базынчакъдыла.*

❑ **Базынчакъ бол** *къ.* **базын I**. *Фашистле болдула алагъа [бандитлеге] базынчакъ, Ала да фашистлеге болдула таянчакъ.* Макъытланы С., Жашауну ауазы, 90.

БАЗЫУ *и. д. от* **баз II**/ Баз II дегенден *этим ат. Кючге базыу бла иш толмаз.* (Нарт сёз.) ○ *Кеси кесине базыу. Душманны хорларгъа базыу.*

БАЙ I *сыф.* **1.** Богатый, зажиточный/ Малы, мюлкю, ырысхысы, ахчасы кёп, борбайлы, къолайлы; антоними: жарлы. *Сайды деп терен суугъа кирме, байды деп, телиге къызынгы берме.* (Нарт сёз.) ○ *Алгъын заманда бир къызгъанч бай кишини юч жашы болгъанды.* (Фольк.) ❑ *Байды, кючлюдю дюгер бийи Къазболат, Кёпдю аны малы, жери, журтлары.* "Шуёхлукъ", № 62, 49.

2. Богатый *(напр. урожай)*, щедрый дарами *(напр. родник, нива)*/ Элпек, мол, кёп керекли заты болгъан. *Бай тирлик жыяр ючюн, сабанчы бригадала, арада эришиую къаты салып, тирликлеге тынгылы къарайдыла.* "Шуёхлукъ", № 6, 101. ❑ *Чомарт шаудан, бай шаудан – Къудуретни байлыгъы. Бурундача турады Теренлиги, сайлыгъы.* Кьулийланы Х., Жырны заманы, 29.

3. *кёч.* Содержащий ценные качества/ Багъалы, магъаналы, керекли илишанлары, затлары кёп болгъан. *Устаз кесини бай иш сынауун, билимин, фахмусун таулу къызгъа къызгъанмай бергенди.* "Шуёхлукъ", № 53, 58. ❑ – *Сюеме кёз жарыгъымча, Бай эм татлы*

тилими. Жюрегими тамырыча Сюеме ана тилими. З у м а к ъ у л л а н ы Т., Къаяда гюлле, 11.

4. *кёч.* Разнообразный/ Тюрлю-тюрлю, кёп тюрлю. *Къолан жерге бай накъышла салалла Акъ шахарла, жашил элле.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 46. ❑ *Областны культура жашауу байды, кёп тюрлюдю.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 108.

БАЙ II *хал. сёзл.* Богато, зажиточно, состоятельно/ Малы, мюлкю кёп болуп, жарлылыкъ сынамай. *Фахмулу адамла бирси адамладан эсе бай жашайдыла деп, [Лейла] анасыны айтханына ышанды.* Тёппелановы А., Отлукъ ташла, 202.

❑ **Бай бол** *къ.* **байыкълан.** *Базаргъа жуукъ бай болмаз.* (Нарт сёз.) ○ *Хар ишде бичим толуп, журт бай болуп баргъанын эшитип, окъуп, жюрегинг жаш болады!* "Жанкъылыч", 55. ❑ *Кязим бизни басмабыз болмагъан заманда да жазмай чыдаялмагъанды, ансы аны бла бай болайым деп жазмагъанды.* "Шуёхлукъ", № 6, 7. **Бай эт** обогащать/ малын, мюлкюн, ырысхысын кёп, элпек эт. *Иги малчы халкъны бай этер.* (Нарт сёз.) ○ *Жарлыны анда бай этедиле, зорлукъ чыртда жокъду, къоз гюрбедеча жашарыкъсыз, дей эдиле халкъгъа Тюркден келген адам жыйыучула.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 36. ❑ *Малчыла кеслерини жигер ишлери бла юлгюлюдюле, мюлклени бай, къарыулу этер ючюн аслам къыйын саладыла.* "Коммунизмге жол", 1971, № 126.

БАЙ III *ат.* Богач/ Малы-мюлкю, ырысхысы кёп болгъан, жалчы тутхан адам. *Жарлы, байгъа жалынып, жесир багъасы ашатды.* (Нарт сёз.) ○ *[Мухтар]: Мени бир байгъа бердиле да мен аны жалчысы болуп турдум.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 332. ❑ *Бай ким болса, оноу анда болур.* (Нарт сёз.) ○ *Байла, кеслери бир бирлери сюймеселе да, жарлы бла байны арасында кюреш башланса, бир табын болуп къала эдиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 69.

БАЙ-БАЙ I *межд.* Бай-бай/ Бешикни тебиретип, сабийни жукълата туруп айтылады. *Тебиреме тургъан анасындан кёзюн алмай, бешикде сабийчик, анасын эриклеп, бай-бай... дей эди.* ▭ *Жукъла, балам, бай-бай, кишиула да жукъладыла.* (Ф о л ь к.)

БАЙ-БАЙ II *ат саб.* Бешик. *[Анасы къызчыгъына:] Келчи, бай-байгъа жатдырайым да жукъла.* ❑ *Жашчыкъ бай-байда жукълайды.*

БАЙ-БАЙ-БАЙ *межд.* Ой-ой-ой/ Сейирсиннгенни, ахтынганны, къоркъгъанны, махтанганны билдиреди. *Бай-бай-бай! Не бек мазаллы жаныуарды!* ❑ *Бай-бай-бай! Нечик аман адамды ол жаш!* ❑ *Бай-бай-бай! Бек осал иш этдик!*

БАЙБИЙЧЕ *ат эск.* Къатын, юй бийче. *Чарс болду Гудубекни жарыкъ кюню, Мухарбийни байбийчесин эсгермей. Ол бюсюреучю, аны жаны-тини Къатапа кюйюзледен анга бермей.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 57.

БАЙДАМ *ат аз жюр. къ.* **къууанч.** *Такъырлыкъны хорлап, чыкъдыкъ байдамгъа. Къууанама халкъ къууанчха-байрамгъа.* Г у р т у л а н ы Б., Таула чакъырадыла, 14.

БАЙДАМЛЫКЪ *ат аз жюр.* Веселье, радость / Къууанчлыкъ, къууанч болум. *Халкъ бла кёрген – байдамлыкъ, халкъсыз кёрген – сыйытлыкъ.* (Нарт сёз.)

БАЙКА *ат.* **1.** Байка/ Жюнден неда мамукъдан этилген тюклю жумушакъ къумач. *Жашны кёлеги байкаданды.*

2. *В позиции определения:* байковый/ Байкадан этилген. *Байка къол къап. Байка огъары жан.*

БАЙДАРКА *ат.* Байдарка/ Эки жанлы къалакъ бла жюрютюлюучю, къалакъ бегитиучю жери болмагъан, буруну жабылгъан женгил спорт къайыкъ. *Даугава деген сууда минип жюзерча, кружокгъа бир байдарка ишлерге керек болгъанын Илмаргъа ангылатдыла.* "Шуёхлукъ", № 56, 81. ❑ *Къабарты-Малкъар пединститутну бла педрабфакны студентлери байдаркала бла Москва шахаргъа барыргъа деген оюмгъа келгендиле.* "Коммунизмге жол", 1973, № 32.

БАЙКЪАМА *ат эск.* Могучий, великий/ Кючлю, къарыулу, уллу. *Андан [суудан] ётгенлей, Хызыр бир уллу таугъа жетди, анда ол къалгъан къуйрукъ жартыны атып: "Эй, аллахны байкъама тауу! Мен ары-бери ётгюнчю манга жол берсенг а!"– деп, тиледи.* (Фольк.) ❑ *Жаш, тараькъны суугъа атып: "Аллахны байкъама сууу, мен ары бла бери ётгюнчю, тохтап, жол къоюп турсанг а",– деп, тиледи.* (Фольк.)

БАЙЛА *эт.* **1.** Завязывать/ Къыс, тюйюмчек эк. *Билегине акъ бусхул байлап, ушкок тагъып келген адамны Мария таныды.* Хубийланы О., Адамла, 38. ❑ *Жарыучу отоуда бир къаууm адам бурунларын марля бла байлап турадыла.* Н. Островский, Къурч къалай къатханды, 414.

2. Связывать, завязывая, соединять одно с другим/ Бир затны башха зат бла бирге жетдирип къыс. *Къолларынгы байлагъан жыжымланы Юзебиз деп итиннген батырларынг, Сынап къадарларын ажумлуланы, Жоюлдула, жырда къала атлары.* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 23. ❑ *Къарашауай аланы [кийиклени] бир бирге байлайды, Гемудагъа жюклеп, къошха келтиреди.* "Нартла", 178.

3. *кёч.* Соединять, связь между *кем-чем*/ Адамланы неда башха затланы бир бирге жууукъ эт, келишдир, бир бирлери бла байланышдыр. *Быланы [аскерчилени] бир бирине байлагъан, багъалы кёргюзтген, тансыкълатхан кючню оялырча, анга керти къарыу этер, аны тебиндирир кюч жокъду.* Хубийланы О., Аманат, I, 38. ❑ *Мазан кесини жашауун энди ол кесини туугъан халкъы бла бирге, ёлюп кетгинчиге дери айырылмазча, байлагъанды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 100.

4. *кёч.* Лишать свободы действия, деятельности, стеснить *чем*/ Тый, чырмау бол, жунчут. – *Жарым жылны ичинде жюрегими жумдурукъгъа къысып, къоллары мы, ауузуму да байлап тургъан "иш" да ол мен кече билмеучюледен бириди.* Гадийланы И., Санга айтама, 6. ❑ *Жарыкъ сабий сёзлери Башымда къайнайдыла, Жилтин чачхан кёзлери Эсими байлайдыла.* "Жарыкъ жолда", 24.

5. Перевязывать *(напр. рану)*/ Байлау бла тёгерек айландырып къыс. *Мени санларымы байлай тургъан докторла бла чархлары ёрге айланып тюшген машинамы сураты кёз аллыма келедиле.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 116. ❑ *Жараны байларгъа Фёдор Фёдорович кесини хуржунундан къол жаулугъун чыгъарды.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 135.

6. Привязывать *кого-что к чему*/ Такъ, аркъан, жип, жыжым д. а. к. зат бла къысып, бир жерге бегит. *Сосурукъ, шош барып, къызны чачын ундурукъ къулагъына байлады.* "Нартла", 90. ❑ *Олий, жери салыннган атны арбазгъа кийирип, жюгенин чыпыннга байлады.* Шауаланы М., Мурат, 86.

БАЙЛАМ[1] *ат къарач. къ.* **байламлыкъ.** *Жамагъат организацияла бла школну байламын бегитиуге уллу магъана беребиз биз.* "Алчыла", 118. ❑ *Ол адамла бла тюбешиу сабийлеге уллу байламча ётеди.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 67. ❑ *Элде жамагъат организацияла бла школну*

байламын бегитиуге уллу магъана беребиз биз. "Ленинни байрагъы", 1972, № 104.

БАЙЛАМ [2] *ат къарач. къ.* **чулгъам.** *Ыннаны къолтугъунда бир байламы барды.*

БАЙЛАМ [3] *ат грам.* Союз/ Сёз бла сёзню неда айтым бла айтымны байлап жюрюучю болушлукъчу сёз. *Сонгурала, байламла, кесекчикле магъаналы сёзле тюйюлдюле.* ☐ *Байламлары болмагъан бир тукъум членлени араларында запятой салынады.* "Малкъар тилни орфографиясы бла пунктуациясы", 28.

❑ **Байламлы къош айтым** *грам.* союзное сложное предложение/ кесеклери бир бирлерине байламланы кючю бла байланнган къош айтым. *Байламлы къош айтымла экиге юлешинедиле: байламлы тенг жарашхан къош айтымла, байламлы бойсуннган къош айтымла.* **Байламлы тил** *грам.* связная речь/ сёзле бирге келишип, бёлюнмей бир бири ызларындан айтылыулары. *Окъуучуланы байламлы тиллерин ёсдюрюу ишледен бири изложение жазды-рыуду.* Созайланы Б., Жазыу ишле, 12. **Байламлы эт** связывать, соединять, сочетать/ келишдир, бирден бардыр. *Теория бла практиканы байламлы этерге керек болгъанын хар устаз биледи.* ☐ *Поэт жашауун халкъны жашауу бла къаты байламлы этеди, алайсыз ол бир кюн жашаргъа да сюймейди.* "Шуёхлукъ", № 32, 100. **Байлам сёз** *грам.* союзное слово/ байламны къуллугъунда жюрюген сёз неда сёз тутуш. *Къалай, ненча, къайры дегенча соруучу алмашла, соруу магъаналарын тас этип, бойсуннган къош айтымны кесеклерин байлауда хайырланыладыла, аны себепли алагъа байлам сёзле дейдиле.* **Байламсыз къош айтым** *грам.* бессоюзное сложное предложение/ кесеклери бир бирлерине байламсыз жалгъаннган къош айтым. *Байламсыз къош айтымла байламсыз тенг жарашхан эм байламсыз бойсуннган къош айтымлагъа юлешинедиле.* ❑ *Байламсыз къош айтымланы кесеклери бир бирлерине интонацияны кючю бла байланадыла.*

БАЙЛАМЛЫ *сыф.* Связанный, имеющий касательство *к кому-чему,* относящийся *к кому-чему*/ Биреу неда бир зат бла байламлыгъы болгъан , аны бла бирге келишген. *Фронт бла тылны бир ниетде байламлы болгъанлары жырланы барында да кёрюнеди.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 70. ❑ *Юсюпню тюрлю-тюрлю сагъышлары энди Асият бла бирге байламлыдыла.* Шауаланы М., Мурат, 133.

БАЙЛАМЛЫКЪ *ат.* Связь, контакт/ Адамланы арасында бир бирлери бла келишиулюк, бир бирге татлылыкъ, жууукълукъ. *Халкъ бла байламлыкъ, жашау кертиликден айтыу, бийик сурат кюч – была бары да Кязимни поэзиясыны бек баш белгилеридиле.* "Шуёхлукъ", № 22, 117. ❑ *Артистка халкъ бла терен байламлыкъ жюрютеди.* "Коммунизмге жол", 1971, 191. ❑ *Жаш назмучу заманланы бир бирлери бла байламлыкъларын излейди.* Этезланы О., Тёппеланы А., 21. ❑ *Жашауну шарты бла жазыучуну жюрек къозгъалыууну арасында чынтты байламлыкъ керекди.* "Шуёхлукъ", 105.

БАЙЛАМЛЫЛЫКЪ *ат.* Связанность, единство, неразрывность/ Бирлик, айырылмазлыкъ, бирлешмеклик. *Теория бла практиканы байламлылыкъларыёседен ёсе барады.* ❑ *Кязим аны [Султан-Хамитни] акъыллылыгъыны, жигитлигини себебин аны халкъ бла терен байламлылыгъында кёреди.* Маммелаы Д., Кязим Мечиев, 101.

БАЙЛАМСЫЗ *сыф.* Несвязный, бессвязный/ Байламы болмагъан, магъанасыз, къатышхан, келишмеген. *Ол [Шаухал] бир бирге*

келишмеген бир байламсыз сёзле айтды. "Шуёхлукъ", № 64, 58. ❑ *Назир, асыры ачыуланнгандан, не айтырын да билмей эди, аны ауузундан байламсыз сёзле чыгъа эдиле.* "Коммунизмге жол", 1976, № 37.

БАЙЛАН *эт. страд. от* **байла**/ Байла дегенни *зорлаучу айырмасы. Бек байланнган тешилмез, бек анасы жилямаз.* (Нарт сёз.) ○ *Байланнган, санлары таланнган Ахматны атны кёпчегине кёнделен салдыла.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 49. ❑ *Къолу байланып тургъан Мазан Махмутну туугъан къарындашынча къучакълайды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 392.

БАЙЛАНЫЛ *эт. страд. от* **байлан**/ Байлан дегенни *зорлаучу айырмасы. Жара байланылгъанды.*

БАЙЛАНЫЛЫУ *и. д. от* **байланыл**/ Байланыл дегенден *этим ат. Жараны байланылыуу.*

БАЙЛАНЫУ *и. д. от* **байлан**/ Байлан дегенден *этим ат. Сёз бла сёзню, айтым бла айтымны байланыулары. Къолланы байланыулары.*

БАЙЛАТ *эт. понуд. от* **байла**/ Байла дегенни *къатланыучу айырмасы. [Сарыбий:] Шаухал, бир къойчу жашха кесинги байлатырыкъ болуп, бош чыкъгъан эдинг.* Этезланы О., Тарда, 68. ❑ *Зевс къысыр къаягъа байлатды, Къаты чюйле бла урдуртду. Мен къоярыкъ сунду унутуп, Зарауатлыкъда кёпге тутду.* Къулийланы Къ., Чумла къызарадыла, 225.

БАЙЛАТДЫР *эт. понуд. от* **байлат**/ Байлат дегенни *къатланыучу айырмасы. Аманлыкъчыны къолларын байлатдырдыла.*

БАЙЛАТДЫРЫЛ *эт. страд. от* **байлатдыр**/ Байлатдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Къойну бутлары байлатдырылдыла.*

БАЙЛАТДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **байлатдырыл**/ Байлатдырыл дегенден *этим ат.*

БАЙЛАТДЫРЫУ *и. д. от* **байлатдыр**/ Байлатдыр дегенден *этим ат. Жараны байлатдырыу.*

БАЙЛАТЫЛ *эт. страд. от* **байлат**/ Байлат дегенни *зорлаучу айырмасы. Тууарны эки арт буту къаты байлатылдыла.*

БАЙЛАТЫЛЫУ *и. д. от* **байлатыл**/ Байлатыл дегенден *этим ат. Жараны байлатылыу.*

БАЙЛАТЫУ *и. д. от* **байлат**/ Байлат дегенден *этим ат. Жарасын байлатыу.*

БАЙЛАУ [1] *и. д. от* **байла**/ Байла дегенден *этим ат. Билекге быстырны байлау. Адамны къолларын артына байлау. Жараны байлау.*

БАЙЛАУ [2] *ат.* Бинт, повязка/ Жараны неда башха затны байлар ючюн жюрютюлген къумач журун. *Адилгерийни жарасындан чыкъгъан къан байлауундан да ётген эди, алай жерге уа акъмагъан эди.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 22. ❑ *Шамарыу, бетини сол жанында губусуну къанын тыялмай, уллу байлау бла байлап тура эди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 127.

БАЙЛАУ [3] *ат грам. къ.* **байлам** [2]. *Тилни башха болушлукъчу кесеклерине кирген сёзленича, байлауланы да кеслерини энчи лексика магъаналары жокъду.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 244.

БАЙЛАУБАШ *сыф. сёл. тил.* С перевязанной головой *(о человеке)*/ Башы байланнган *(адам). Ала [Халиймат бла Ибрахим], кёпге даулаша турмай, бири жаланбилек,*

бири да байлаубаш болуп, юй башына чыкъдыла. Гуртуланы Б., Жангы талисман, 29.

БАЙЛАУЛУКЪ *ат.* Кусок материи, предназначенный для повязки/ Байлаугъа жарарча къумач неда марля журун. *Кёлеклик кисей журундан байлаулукъ алайым деп, Халиймат терк окъуна не къыстырыгъы да сакъланнган къолан кюбюрюн ачды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 28. ❑ *Медсестра марляны къыйырындан, къыпты бла кесип, байлаулукъ алды.*

БАЙЛАШ I *эт взаимн.-совм. от* **байла**/ Байла дегенни *араш айырмасы. Школчу сабийле кендираш гюлтелени бир бирге байлашадыла.* ❑ *Жашла нартюхню къабугъун байлашадыла.*

БАЙЛАШ II *эт.* Связываться, устанавливать связь *с кем*/ Ким бла болса да байламлы бол, байламлыкъ жюрют, бирлеш. *Амал тапсакъ а, уруш эте тургъан партизан аскер бла байлашыргъа борчлубуз.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 74. *"Шерият полк" муслийман дин бла байлашыпды.* "Шуёхлукъ", № 44, 50.

БАЙЛАШДЫР *эт.* Связывать, соединять/ Байламлы эт, бирлешдир. *Илмуну, ишни бирге байлашдырып, Умутха жетерге мадар ачдырып, Зауукъ жашау, къууанч жашау этербиз. Бизге доска биз бютюн досбуз, дербиз.* "Шуёхлукъ", № 5, 4. ❑ *[Сакийнат Майрусханнга:] Экибизни да бир адамны аты байлашдыргъанды.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 7.

БАЙЛАШДЫРЫУ *и. д. от* **байлашдыр**/ Байлашдыр дегенден *этим ат. Теория бла практиканы байлашдырыу. Сёз бла ишни байлашдырыу.*

БАЙЛАШЫУ I *и. д. от* **байлаш I**/ Байлаш I дегенден *этим ат. Кендираш байлашыу. Кюлтелени байлашыу.*

БАЙЛАШЫУ II *и. д. от* **байлаш II**/ Байлаш II дегенден *этим ат. Бир бири бла байлашыу. Къыз бла жашны байлашыулары.*

БАЙЛЫКЪ *ат.* **1.** Богатство, добро/ Ырысхыны, мюлкню, харакетни, ахчаны кёплюгю, элпеклиги. *Бахча байлыкъ – жангыз айлыкъ.* (Нарт сёз.) ○ *Махтау, байлыкъ да кетер, Кертилей къал тюзлюкге, Дунияда бир зат жетмейди Халаллыкъгъа, игиликге.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 186. ❑ *Ёмюрю да чапхан Россиягъа чабаргъа излегенди, не ючюн десенг: аны байлыгъын таларгъа.* Хубийланы О., Аманат, I, 107.

2. Богатства *(напр. природные, рудные),* ресурсы/ Асламысында кёплюк санда жюрюйдю. Табийгъатда болгъан, жашаугъа керекли затла. *Къарачай тауну ёзенлери – жер байлыкъны гёзенлери.* (Нарт сёз.) ○ *Республикада табийгъат байлыкъла таркъайгъан угъай, ёсе барырча мадарла этерге керекди.* "Коммунизмге жол", 1972, № 98. ❑ *Дунияда уран байлыкъла энергетика муратда жаланда бу жууукъ минг жылгъа жетер деген оюм барды.* "Ленинни байрагъы", 1971, № 137.

3. Обилие, множество, многообразие *чего*/ Бир затны тюрлю-тюрлюлюгю, кёп тюрлюлюгю, кёплюгю. *Аланы [адамланы] тиллери ниет байлыкъларына шагъатлыкъ этерге керекди.* "Шуёхлукъ", № 33, 88. ❑ *Жаш тёлюню арасында ана тилни байлыгъын, магъанасын, аны сыйын ёсдюрюрге, художество сёз бла Ата журтубузгъа уллу сюймекликлерин айтыргъа кюрешген поэтле да бардыла.* "Жарыкъ жолда", 3.

БАЙЛЫКЪСЫН *эт.* Считать себя или другого богатым/ Байлыгъы кёп болгъан сун, кесинги неда биреуню байгъа сана. *Арт кезиуде къоншум мени байлыкъсынганча кёрюнеди.*

БАЙЛЫКЪСЫНЫУ *и. д. от* **байлыкъсын**/ Байлыкъсын дегенден *этим ат. Биреуню байлыкъсыныу. Кесин байлыкъсыныу.*

БАЙМАКЪ *ат.* **1.** Косолапый/ Аягъын терс басып айланыучу. *Аны [чыпчыкъ баланы] Рахматны баймакъ алашасы малтаргъа аздан къойду.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 201. ❑ *Тюлкю баймакъ айыуну кирди кабинетине.* Маммеланы И., Санга саугъам, 45.

2. Стоптанный, сношенный *(об обуви)*/ Табаны терс басылып кийиле кетип, ичине неда тышына къынгыр болгъан чурукъ, чарыкъ д.а.к. аякъ кийим. *Отундан келгенлей, жашчыкъ [Залим] суудан гыбытлача кёпген баймакъ чурукъчукъларын тешип, печь башына салды.* "Шуёхлукъ", № 13, 67. ❑ *Эшик артында эки-юч къауум гитче баймакъ ботинкачыкъла кёрюнедиле.* "Коммунизмге жол", 1976, № 139.

БАЙМАКЪЛЫКЪ *ат.* **1.** Косолапость/ Аякъны тюп жаныны къынгырлыгъы. *Айыуну баймакълыгъыны юсюнден сабийле устаз айтхынчы да биле эдиле.*

2. Стоптанность, стёртость наискось *(напр. сапог, ботинок)* / Аякъ кийимни табаны терс басылып кийиле кетип, ичине неда тышына къынгыр болууу. *Онг чургъуну баймакълыгъын жаш кеч эследи.* ❑ *Гитче сабийчикле аякъ кийимни табанларын терс басып атларгъа бек ёчдюле, алай аны баймакълыгъын а хазна сезмейдиле.*

БАЙМЁЗ *ат.* **1.** *къ.* **маймёз.** *Залгъа, акъ баймёзден бла къызыл басмадан къумач топла да кётюрюп, тёрт адам кирдиле.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 106. ❑ *Къарачай-малкъар тилни кийим терминологиясында фарс тилден бу сёзле бардыла: баймёз, бота, гетен, дарий, камар, къайиш, къама, мамукъ, халы, хуржун, чилле.* "Шуёхлукъ", № 56, 122.

2. *В позиции определения:* бязевый/ Баймёзден этилген. *Ол [Хасан], ахшы ашагъан, ичген да этип, къонакъ юйге барып жатды, юсюне да женгил акъ баймёз жабыуну жапды,– башха болмай гаммеш гыбытча кёпдю.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 80. ❑ *Башынга къысханса Баймёз жаулукъну, Саусузгъа бергенсе Таза саулукъну.* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 230.

БАЙРАКЪ *ат.* Флаг, стяг, знамя/ Бир эни узун агъачха бурулуп бегитилген, ёнчеленип кесилген, ачыкъ тюрсюнлю къумач кесек. *Станисени арасында тагъылгъан къызыл байракъ жашау биягъы орунуна къайтханын билдиреди.* Хубийланы О., Адамла, 45. ❑ *Алда баргъан тор атлы къоз байракъны алып къачады, бирсиле уа аны ызындан къууадыла.* Кацийланы Х., Тамата, 132.

БАЙРАКЪЛЫКЪ *ат.* Кусок материи на флаг, стяг, знамя/ Байракъ этерге жараулу къумач журун. *Байракълыкъ къумачны юсюне лозунгла жазылгъандыла.*

БАЙРАКЪЧЫ *ат.* Знаменосец/ Байракъны *(асламында аскерде)* жюртген адам. *Чегем тарда пелиуаннга айтылгъан Эки жигитни байракъчыгъа аладыла.* Шахмырзаланы С., Ол ёмюрледе, 49. ❑ *Байракъчыла, Бекболат алларында болуп, байракъланы арбазгъа чыгъардыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 431. ❑ *Китапны жигитлери жангылыкъланы байракъчыларыдыла.* "Шуёхлукъ", № 101.

БАЙРАМ *ат.* **1.** Праздник в честь *кого-чего*/ Бир белгили уллу ишни, затны белгилер ючюн деп тохташдырылгъан къууанчлы кюн неда кюнле. *Май байрам келди бизге кёк дарийлерин кийип, Терекле ариу чагъып, Кими да жибек ийип.* Къулийланы Х., Жырны заманы, 108. ❑ *Байрамсыз жашау болмаз.* (Нарт сёз.) ○ *Эллиле жазны байрамына, къа-*

рыуларын салып, кёлленип, хазырланадыла. Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 74.// День, особо отмечаемый верующими/ Дин ахлулары энчи белгилеучю кюн неда кюнле. *Бир жолда ораза ачылыр байрамгъа Нафийсатны анасы чепкенлик берген эди.* Боташланы А., Жашауум, 42. ❑ *Пост байрамны аллы бла Дунька Игнатны жумушчусу, жыламукъары тёгюле, чабып Ефимланы арбазгъа кирди.* М. Шолохов, Дон хапарла, 118.

2. *В позиции определения:* праздничный/ Байрамда хурмети, сыйы бла бардырылыучу, жырланыучу, тепселиучю. *Байрам жырла жырланып, Къууанч болады хар къайда.* "Жарыкъ жолда", 50. ❑ *"Малкъар" ансамбльни артистлери бла артисткалары концертде лирикалы тюз тепсеуню, жаш тёлю тепсеуню, байрам исламейни эм башха тепсеулени тепсегендиле.* "Коммунизмге жол", 1973, № 17.

3. Радость, творчество/ Бир зат бла байламлы къууанчлы кюн. *Нартланы жыл байрамлары жетип, жыллыкъ бал бозалары болуп, ичкиге жыйылгъандыла.* "Нартла", 225. ❑ *Бусагъатда Зухура Хажи-Османовна классы бла букварны байрамына хазырланады.* "Шуёхлукъ", № 52, 83.// День игр, развлечений и т. п./ Оюнланы, оюнну-кюлкюню д.а.к. затны кюню. *Спортну байрамы экинчи кюн да барды.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 99. ❑ *Олимпиадала, къараула, жырны байрамлары бизни къыралда тёре болуп къалгъандыла.* "Коммунизмге жол", 1971, № 83.

4. Важное, приятное событие/ Уллу магъанасы болгъан, кёлге асыулу зат неда аны бла байламлы кюн. *Атам бир бирде мени биргесине уугъа элтиучюдю, аллай айланыула манга бек уллу байрамдыла.* "Коммунизмге жол", 1973, № 27.

❑ **Байрам эт** *эт.* **байрамла.** – *Сени танытхан огъурлу кюнню Жыл сайын байрам этеме.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 118. ❑ *Бюгюн ала [ветеранла], хар жылдача, Хорламны кюнюн жарыкъ байрамларгъа чыкъгъандыла.* "Коммунизмге жол", 1973, № 91.

БАЙРАМЖАКЪ *ат.* Удод/ Тёппесинде топпанчыгъы болгъан, жар тешикледе уя этиучю, къынгырбурун, къолан къанатлы; байрым эркек. *Жазда кёгюрчюнле, байрамжакъла, тёппели чыпчыкъла, къушла уя этедиле.* Къобанланы Д., Таулада таууш, 140.

БАЙРАМЛА *эт.* Праздновать, торжественно отмечать *(какое-л. событие)*/ Бир белгили къууанчны жарыкълыкъ, уллу жюрек кётюрюлюулюк бла белгиле, къууанч эт. *Быйыл да Биринчи май уллу кёл кётюрюулюк бла байрамланнганды.* "Жюрек жырлайды", 93. ❑ *Жангы жылны байрамлагъан гитлерчиле, кеф болуп, полда тёнгереп, хурулдай эдиле.* "Шуёхлукъ", № 37, 95.

БАЙРАМЛАН *эт. страд. от* **байрамла**/ Байрамла дегенни *зорлаучу айырмасы. Мёчюланы Кязимни туугъанлы 130-жыллыгъыны байрамланыуу къууанчлы ётгенди.* "Коммунизмге жол", 1989, № 112. ❑ *Фашист Германияны хорлауну 40-жыллыгъы бизни къыралда бек уллу жюрек кётюрюлюулюкде байрамланнганды.*

БАЙРАМЛАНЫУ *и. д. от* **байрамлан**/ Байрамлан дегенден *этим ат. Хорлауну кюнюню байрамланыуу. Уллу Ата журт урушда хорламны 45-жыллыгъыны байрамланыуу.*

БАЙРАМЛАУ *и. д. от* **байрамла**/ Байрамла дегенден *этим ат. Хорлауну кюнюн байрамлау. Тиширыуланы кюнюн байрамлау.*

БАЙРАХТА *эрши сёз къарач.* Шлюха, развратница/ Аман айла-

ныучу тиширыу; къахме. *"Кеч, байрахта",– деп, Залимхан асыры да къычырмагъанлай, ётдюрюрча сёлешеди.* Хубийланы О., Аманат, III, 207.

БАЙРЫМ *ат эск.* Языческий бог/ Мажюсюлени аллахы. *Алгъын сабий тапмагъан тиширыула байрымгъа табынып тургъандыла.*

❑ **Байрым кече** ночь на пятницу/ байрым кюнню аллындагъы кече, орта кюнню кечеси. *Байрым кече къоншубузда уллу къууанч бар эди.* **Байрым кюн** пятница/ ыйыкъны бешинчи кюню. *Байрым кюн, жамауат межгитге жума намазгъа жыйыла тургъан кезиуде, Сюйдюм, ырбынлагъа къысыла, ёрге, правлен таба, суху озду.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 105. ❑ *[Хажи-Осман Кертибийге:] Уллу аллахны сыйлы ингири – байрым кюнню ингиринде гюнахлы болмайым деп чакъыргъанма сени.* Эбизеланы Х., Къанаматны журтунда, 5. **Байрам эркек** *къ.* **байрымжакъ.** *Байрым эркек бек эрттегили къанатлыладан бириди.* ❑ *Байрым эркек жарлада уя этеди.*

БАЙСА [1] *ат сёл. тил. къарач.* Дармоед, лентяй/ Кюлтыпыс, эринчек. *Жаш асыры байса эди.*

БАЙСА [2] *ат дин. ц. диал. къ.* **байча.** *Алгъын заманда шайтанны, жинни, обурну, байсаны юсюнден малкъарлыла кёп хапар айтыучу эдиле.* ❑ *Байса биреуню атын айтып къычырса, анга жууап берирни орунуна: "Байса, Байса!"– деп, болгъандыла.*

БАЙСЫН *эт.* Считать себя или другого богатым/ Кесинги неда башханы байгъа сана. *Къазий, не бай эсе да, кесин байсынмайды.* ❑ *Къартны малы, мюлкю кёп болгъанлыкъгъа, ол кесинден эсе къоншусун байсынады.*

БАЙСЫНЫУ *и. д. от* **байсын**/ Байсын дегенден *этим ат.* *Кеси кесин байсыныу. Къоншусун байсыныу.*

БАЙТАЛ *ат.* Кобыла, кобылица/ Тиши ат. *Уллу, жыябоюн къаратор ажир, сакъ сюрюучюча, жылкъыны сакълайды, узакъгъа узайгъан байталланы къууп тийишдиреди.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 31. ❑ *Узакъ бармай келди байдан бир талай мал, Ичлеринде – тёрт аякълы эки байтал.* "Жюрек жырлайды", 22.

БАЙТАМАЛ [1] *сыф.* **1.** Лёгкий, легко поддающийся, пустяковый/ Бек тынч, къыйналмай этилген. *Махтанчакъны иши болур байтамал.* Мокъаланы М., Жырла бла жылла, 33. ❑ *Акъгъа акъ, къарагъа къара деу Алай байтамалды къарагъанда.* "Коммунизмге жол", 1972, № 45.

2. *къарач.* Горемычный, несчастный/ Насыпсыз, харип, къыйынлы.

БАЙТАМАЛ [2] *межд.* Выражает сожеление/ Къайгъыргъанлыкъны, ёкюннгенликни, жарсыгъанлыкъны билдиреди. *Ала [нартла] Ёрюзмекни къылычын кёргенлеринде, аны жылтыраууқъ ариулугъуна тамаша болуп: "Быллай къылыч биреуде да жокъду. Ай, байтамал! Ауузунда сыннган кезчиги болмаса, нечик тамаша эди!"– дедиле.* "Нартла", 81. ❑ *Байтамал, биз ол тамаша тойну заманында тууулмагъан болурбуз.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 245. ❑ *Элбекни оту тюшдю акъ кёлекни къоюнуна. Эй, байтамал, тырман алды боюнуна.* Отарланы С., Жюрек саугъа, 62.

БАЙХАМБАР *ат. къ.* **файгъамбар.** *Ибилис байхамбарны алдагъанча.* (Нарт сёз.) ○ *[Шогъай афенди къартлагъа:] Мухаммат байхамбарны къабыры болгъан топуракъда жатаргъа тапсакъ, муслийманнга андан сора не керекди, мубарекле?!* Байрамукъланы Х., Чолпан, 79.

БАЙЧА *ат.* Дух, приносящий счастье, богатство/ Муслийман динни айтыууна кёре, адамгъа кёрюнмеучю обурча бир затды. *Байчаны къычыргъаны хар адамгъа да эшитилмейди, эшитген адам а: "Не этесе!"– деп, сормай, "Байча, Байча!"– деп, къояргъа керекди деген сёз жюрюйдю халкъда. Башха сёз айтса, Байча къаргъагъан этеди эм аны къаргъышы жетеди, дейдиле.*

БАЙЧОМАРТ *ат миф.* Одно из имен бога охоты/ Уучулукъну аллахыны атларындан бири. *Ой тауну башы бир боран эте, жел эте. Биз барабыз Байчомартха бер эте.* (Фольк.)

БАЙЧЫ *ат къарач.* байча. *– Жерни башында обур, алмосту, байчы деген затла болгъан эселе, аланы бири буду.* Байчораланы М., Уллу Къарачайда, 139.

БАЙЫГЪЫУ *и. д. от* **байыкъ**/ Байыкъ дегенден *этим ат. Саудюгерчини, жаланда байыгъыудан башха жарсыуу, сагъышы жокъду.* ❑ *Колхозчуланы жигер урунуулары ара мюлкню байыгъыууна бек уллу себеп болады.*

БАЙЫКЪ *эт.* **1.** *къ.* **байыкълан I** *Аман адам байыкъса, къатына къоншу къондурмаз.* (Нарт сёз.) ○ *Бирле ёле, бирле жаралы бола, Битеудуния урушу бара эди. Бирле байыгъа, бирле жарлы бола, Жерни башы къурумча къара эди.* Боташланы И., Таула сакълайдыла, 85. ❑ *Ол халда Сёсюлюк алайда, байыгъып, жашай эди.* (Фольк.) ❑ *"Женгил байыгъырма",– деп, къууанады бурхучу Асхат.* "Шуёхлукъ", № 28, 12.

2. *кёч. къ.* **байыкълан 2.** *Суукъ желни сан этмей, Жагъаларын къайырып, Келед орамда поэт. Сагъышладан байыгъып.* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 13. ❑ *Энди орта звенону пропагандистлерини сынаулары да байыкъгъандыла.* "Коммунизмге жол", 1971, № 132.

БАЙЫКЪДЫР *эт. понуд. от* **байыкъ**/ Байыкъ дегенни *къатланыучу айырмасы. Байны байыкъдыргъан жарлыны къыйыныды.* (Нарт сёз.) ○ *Солтан, Салийматча, кёп унукъмады, Жашау амалны ойлап, тунукъмады, Киши къолу байыкъдырмазын билди, Кечиниую мадарына илинди.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 88. ❑ *Жай кечени айбатлыгъын байыкъдырыргъа кюрешгенча, жулдузла жарыкъ жылтырайдыла.* Къулийланы Х., Дорбунда ушкок атылды, 42.

БАЙЫКЪДЫРЫЛ *эт. страд. от* **байыкъдыр**/ Байыкъдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Колхозланы техника базалары кючленнгенди: ала жангы комбайнла, тракторла бла байыкъдырылгъандыла.*

БАЙЫКЪДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **байыкъдырыл**/ Байыкъдырыл дегенден *этим ат. Мюлкню байыкъдырылыуу. Ангыламны байыкъдырылыуу.*

БАЙЫКЪДЫРЫУ *и. д. от* **байыкъдыр**/ Байыкъдыр дегенден *этим ат. Алай ол [Солтан] ара мюлкге Бурмайды азда эсин. Аны бек баш мураты Байыкъдырыуду кесин.* Балаланы О., Басняла бла фельетонла, 73. ❑ *Артда ол [Бунин] кесини билимин байыкъдырыу мурат бла тыш къыраллагъа кетеди.* "Коммунизмге жол", 1975, № 216.

БАЙЫКЪЛАН *эт.* **1.** Обогащаться, богатеть/ Маллы, мюлклю, ырысхылы, ахчалы бол. *Сёсюлюк, кеси аллына юй болуп, малланы да кёп этип, байыкъланып жашай эди.* (Фольк.) ❑ *Барады заман кетип, Кюн ызындан кюн озуп. Бай тебиреди мал сатып, Байыкъланыргъа къозуп.* Гыт-

тыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 191.

2. Становиться более содержательным, разнообразным/ Магъана жаны бла ёс, кётюрюл. *Миллетни тёрелери историяны хар жангы кезиуюнде жангы затла бла байыкъланадыла эм айныйдыла.* "Шуёхлукъ", № 43, 104. ❑ *Къарачай-малкъар тилни лексикасы орус тилден кирген сёзле бла байыкълана барады.* "Коммунизмге жол", 1978, № 208.

БАЙЫКЪЛАНДЫР *эт.* **1.** *понуд. от* **байыкълан**/ Байыкълан дегенни *къатланыучу айырмасы. Совхозну ишчилери, кюнден кюнге жигер уруна, ара мюлкню байыкъландыра барадыла.* "Коммунизмге жол", 1973, № 29. ❑ *Ол [Кязим] малкъар тилни байыкъландырмазлыкъ сёзлени аламат назмуларында бек аз хайырланады.* Маммелаты Д., Кязим Мечиев, 140.

2. *кёч.* Повышать полезные качества *(напр. почвы, руды)* / Жерни, магъаданны д.а.к. башха затланы хайырлылыкъларын кётюр. *Механизаторла кюзлюклени минерал удобрениля бла байыкъландыргъандыла.* ❑ *Комбинатны ишчилери молибден магъаданны байыкъландырадыла.*

БАЙЫКЪЛАНДЫРЫЛ *эт. страд. от* **байыкъландыр** / Байыкъландыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Колхозла, совхозла байыкъландырылгъандыла. Тилибиз байыкъландырылгъанды.* ❑ *Технология процессле эм автоматизацияланнган оборудование къурау... байыкъландырылгъандыла.* "Коммунизмге жол", 1975, № 129.

БАЙЫКЪЛАНДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **байыкъландырыл**/ Байыкъландырыл дегенден *этим ат. Теорияны байыкъландырылыуу. Мюлкню байыкъландырылыуу.*

БАЙЫКЪЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **байыкъландыр**/ Байыкъландыр дегенден *этим ат. Халкъны самодеятельность кружоклары бла профессионал искусствону байламлы болуулары – ма обществону сыратлау культурасын айнытыуну эм байыкъландырыуну мурдору олду.* "Шуёхлукъ", № 15, 14. ❑ *Быйыл кюзлюклени заманында байыкъландырыугъа да аслам эс бурулгъанды.* "Коммунизмге жол", 1969, № 96.

БАЙЫКЪЛАНДЫРЫУЧУ *ат.* **1.** Обогатитель / Магъаданны хайырлылыгъын кётюрюуню устасы. *Магъаданны байыкъландырыучуланы толтурургъа алгъан борчлары уллудула.* "Коммунизмге жол".

2. *В позиции определения:* обогатительный/ Жерден чыгъыучу магъаданланы байыкъландырыр ючюн хайырланылыучу. *Байыкъландырыучу комбинат. Байыкъландырыучу фабрика.*

БАЙЫКЪЛАНЫУ *и. д. от* **байыкълан**/ Байыкълан дегенден *этим ат. Малны кёп этип, байыкъланыу. Саудюгерчилик бла байыкъланыу осал адамны муратыды.*

БАЙЫН *эт. къарач. къ.* **байыкълан**. *Жарлылыгъын жашыргъан – байынмаз, байлыгъын жашыргъан – тоюнмаз.* (Нарт сёз.) *Жангы байыннган адамгъа борчлу болма.* (Нарт сёз.)

БАЙЫНСЫН *эт. къарач. къ.* **байсын**. *Байны байынсынып, игиден къалма.* (Нарт сёз.)

БАЙЫНСЫНЫУ *и. д. от* **байынсын**/ Байынсын дегенден *этим ат. Жарлыны байынсыныу ёлемен байны адетиди.* (Нарт сёз.)

БАК *ат.* Бак/ Суусун зат къуюлуучу, асламысында цилиндрге ушагъан уллу сауут. *Эрттен са-*

гъат алтыгъа бетон раствор узелни багында суу жылынып туругъа керек эди. Хапчаланы М., Мени насыбым, 40. ❑ *Олсагъат окъуна Миша бюгече ким эсе да танк базада бензин бакланы чачдыргъанды деп билдирди.* "Шуёхлукъ", № 72, 39.

БАКЛАЖАН *ат.* Баклажан/ Формасы уллу нашагъа ушаш, кёк тюрсюнлю, югда ёсюучю бахча кёгет. *Баклажан жылы эм тау жерледе битеди.*

БАКТЕРИОЛОГ *ат.* Бактериолог/ Бактериологиядан специалист. *Тенгибиз белгили бактериологду.* ❑ *Алгъаракълада бактериологланы республикалы кенгешлери болгъанды.*

БАКТЕРИОЛОГИЯ *ат.* **1.** Бактериология/ Бактерияланы юсюнден илму, микробиологияны бёлюмю. *Бактериологияда адамны эм табийгъатны жашауунда бактерияланы магъанасыны юсюнден айтылады.* ❑ *Эл мюлк бактериология. Медицина бактериология.*

2. *В позиции определения:* бактериологический/ Бактерияланы хайырланыу бла байламлы. *Бизни къырал хар заманда да химия эм бактериология сауутланы жокъ этиу жанлыды.* ❑ *Шахар эм район библиотекаланы кёбюсюнде "ядро, химия, бактериология сауут эм андан къорууланыу", "атом бомба тюшген жерледе къорууланыу ишлени бардырыу" деген картотекала бардыла.* "Коммунизмге жол", 1970, № 4.

БАКТЕРИЯ *ат.* Бактерия/ Кёзге кёрюнмеген бек гитче бир клеткалы организм; микроб. *Кир къоллада болгъан бактерияла аш-азыкъгъа тюшедиле, алай бла адамны ичине кетедиле.* "Коммунизмге жол", 1971, № 161. ❑ *Сууалчанла къаннга бактерияла жаядыла.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 87.

БАКЫ *сыф. аз жюр.* Очень богатый/ Бек бай. *Къонщубузну малы, мюлкю да сыйыннгысызды: ол энди бакыды.*

❑ **Бакы бол** *къ.* **байыкълан.** *Акъбийче айтханын этип, этегине-женгине, мал тюгюне сакъ болуп, алай жашаса, Айдарукъ бакы болуп да къалыр эди.* "Шуёхлукъ", № 42, 81.

БАКЪ *эт. эск.* **I.** Смотреть/ къара. *Бай бергенни кёзюне бакъма.* (Нарт сёз.)

БАКЪ *эт.* **II. 1.** Откармливать *кого*/ Жаны болгъан затлагъа ашсуу бер, къара. *Малны халын бакъгъан билир, отунну халын жакъгъан билир.* (Нарт сёз.) О – *Уппа этеме топуракъгъа Боялгъан къолларынгы, Кёп адамны сыйлап бакъгъан Жарылгъан къолларынгы.* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 182.

2. Лечить *кого-что*/ Адамлагъа неда жаны болгъан башха затлагъа аурууларына кёре дарман ашат, ичир, аланы жараларына дарман жакъ, сюрт д.а.к. сау этер мадарла эт. *Дарман жокъ эди алагъа [жаралагъа] багъаргъа, Дарман жокъ эди болушлукъ этерча: Таулула бекленнгенлей къая таргъа, Жашадыла, жол тапмайын ётерча.* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 8. ❑ *Исса Исмайыловични къатыны бир жаралы партизанны жашыртын багъып тургъанлай, немецлилеге сатылгъанладан къайсы эсе да бири алагъа хапар жетдирди.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 42.

3. Содержать *(напр. семью, детей)*/ Керекли затларын тапдырып жашат. *[Масхут анасына:] Анам, энди мен уллу болгъанма, сени бла Любачыкъны багъаллыкъма.* "Шуёхлукъ", № 34, 79. ❑ *Жангыз адамгъа [Даутха] тогъуз башлы юйдегини бакъгъан алай тынч тюйюл эди.* "Коммунизмге жол", 1973, № 32.

4. Ухаживать *(напр. за посевами, деревьями)*/ Суу сал, мешхут къуй, дарман чач д.а.к. зат бла къа-

ра. – *Сабанлагъа быйыл ахшы багъаргъа, бай тирлик алыргъа деп, кесибизге борч алгъанбыз.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?,. 76. ❑ *Жерге салыннган урлукъ бир кюннге чыгъып къалмайды. Ол жашнап чыгъар ючюн, жерге къараргъа, багъаргъа керек болады.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 83.

БАКЪ-БАКЪ *эрикл. сёзл.* Звукоподражание кряканью утки/ Баппуш къычыргъанда этген тауушну кёргюзтеди. *Уучу ит, "бакъ-бакъ" деген тауушну эшитгенлей, къамишли жипи таба чапды.* ❑ *Ит ызындан болгъанда, кийик баппушну "бакъ-бакъ" деген тауушу бютюн да къаты чыгъады.*

❑ **Бакъ-бакъ эт** крякать/ "бакъ-бакъ" деген тауушу чыгъар. *Итчик баппушну, бакъ-бакъ этдирип, къууады.* ❑ *Баппушла, бакъ-бакъ эте, эки жанларына кезиу чайкъала барадыла.* "Шуёхлукъ", № 47, 68.

БАКЪДЫР *эт. понуд. от* **бакъ**/ Бакъ дегенни *къатланыучу айырмасы. Малны малчыгъа бакъдыр, отну отунчугъа жакъдыр.* (Нарт сёз.) ○ *Мусабий къайда эсе да бир узакъ жерде тёрт ай жатып, кесине бакъдырып келгенди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 130. ❑ *Кюреш къызгъанда, адамла, урушда тюшген жараларына бакъдырыргъа заман тапмай сермешге эдиле.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 103.

БАКЪДЫРТ *эт. понуд. от* **бакъдыр**/ Бакъдыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Мал бакъдырт.*

БАКЪДЫРТЫУ *и. д. от* **бакъдырт**/ Бакъдырт дегенден *этим ат. Ауругъанына бакъдыртыу.*

БАКЪДЫРЫЛ *эт. страд. от* **бакъдыр**/ Бакъдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Тууарла иги бакъдырылгъандыла.*

БАКЪДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **бакъдырыл**/ Бакъдырыл дегенден *этим ат. Саусузну бакъдырылыуу.*

БАКЪДЫРЫУ *и. д. от* **бакъдыр**/ Бакъдыр дегенден *этим ат. Аруууна бакъдырыу. Жарасына бакъдырыу. Мал бакъдырыу.*

БАКЪЫР *ат эск.* Задняя часть чабура с отверстием, держа за которую натягивали его на ногу/ *Чабыр къулакъ. Чабырны бакъыры къатханды.* ❑ *Сейид бакъырлы чабырла кийиучю эди.*

БАЛ [1] *ат.* **1.** Мёд/ Гюллени сууларындан бал чибинле этиучю, сиропха ушагъан къалын, татлы суусун зат. *Чибини кёп бал этер, адамы кёп мал этер.* (Нарт сёз.) ○ *Хант тузунгу, балынгы да Татыуларын билеме, Кырдыгынгы, къарынгы да, Жерим, малтай келеме.* Къулийланы Къ., Жангы китап, 3. *Бал ашатыр татлы тил, От къапдырыр ачы тил.* Къулийланы Х., Жырны заманы, 93.

2. *кёч.* Сладкий, медовый *(о фруктах и жидкости)*/ Татлы *(суусун затны неда кёгетлени юсюнден). Бал эрик. Бал кертме.* ❑ *Нартланы жыл байрамлары жетип, жыллыкъ бал бозалары болуп, ичгиге жыйылгъандыла.* "Нартла", 225.

❑ **Бал батман** улей/ бал чибинле турур ючюн къангадан ишленнген энчи ящик. *Бал батманла кюн къыздыргъан Кырдыкда – тау этегинде, Гокка ханслары къызаргъан Тала жылынып жай кюнде.* Къулийланы Къ., Юйюнге игилик!, 103. ❑ *Сыра къазанла, боза чыккырла, бал батманла тизилдиле, уллу къурманлыкъла хазырдыла.* "Шуёхлукъ", № 5, 107. **Бал бетли** каштановый/ ачыкъ мор, къаралдым сары *(чачны юсюнден). Хаширни бал бетли къалын чачы кенг мангылайына тё-*

гюлгенди. Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 143. ❑ *Шерийфатны... сакъал тюбюню батыучугъу, хычыуун ышарыучу кёзлери, бал бетли къалын чачы, иничке бели Махмутну эсине тюшдюле.* Шауаланы М., Мурат, 148. **Бал къош** пасека/ Бал батманла туруучу жер. *Огъары, бал къошну четенлерича тизилип, акъ шатырла сюеледиле.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 115. ❑ *Бусагъатда ала [Даут бла Махар] колхозну бал къошунда жигер урунадыла.* Семенланы А., Жазыу айла, 19. **Бал таракъ** соты/ бал чибинле эм алагъа ушагъан башха чибинле балларын жыяр эмда жумуртхаларын салыр ючюн балауздан этген орун. *Кюн да батаргъа къысылып, алтын таякълары бал таракълача сюелген жити тауланы башларына жуукълашдыла.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 37. ❑ *Узун нарат, сыртлыкъла, бал таракълача, бир бирлеринден айырылып, аякъ жанлары, келип, тар ёзеннге тиреледиле.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 73.

▲ **Бал татытып 1)** со смаком/ татыуун чыгъарып. *Астакку, бошалып, эринлерин кюйдюре тебиренгинчи, бал татытып эмеди аны [папиросну].* Лайпанланы С., Гургумлу, 99; **2)** испытывая особое удовольствие, с большой охотой/ бек сюйюп, къууанып, ыразы болуп. *Бир бирде жаяу жюрюу, чабыужортуу эрикдирип, сюйгенлерине тансыкъ болгъан аскерчиле Катюшаны хар ким кесиникине санап, бал татытып жырлай эдиле.* Хубийланы О., Аманат, I, 37. ❑ *Бюгюн-бюгече да аны [Магометни] атын эллиле, ахлула бал татытып айтадыла.* "Шуёхлукъ", № 63, 93. **Бал татыу этдирип 1)** *къ.* **бал татытып 1.** *Керим бла Хамит, айрандан да ичип, къолларындагъы хычын туурамланы да бал татыу этдирип ашай, арбаздан чыкъдыла.* Шауаланы М., Кюн таякъла, 72; **2)** испытывая особое удовольствие, с большой охотой *къ.* **бал татытып 2.** *Биринчи сюйгени Аминатны юсюнден Хыйса хар заманда бал татыу этдирип айтыучу эди.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 64.

❑ **Бал туз** сахар/ чюгюндюрден эмда къамишни бир тюрлюсюнден эм башха затладан этилиучю, акъсыл тюрсюнлю, ашда-сууда хайырланылыучу зат. *[Нартюх:] Тюрлю-тюрлю дарманла Менден сыгъып алалла. Татлы бал туз чыгъарып, Чайларына салалла.* Къулийланы Х., Жырны заманы, 33. ❑ *Хар заманда Павел стаканда тузну чай къашыкъ бла акъырын, кёлю бла булгъайды, кеси сюйюучю ётмек туурамгъа бал туз себеди.* М. Горький, Ана, 155. **Бал туз къамиш** сахарный тростник/ къурутулуп, тартылып, бал туз этилиучю къамиш. *Кубада бал туз къамиш ёсдюрюледи.* ☐ *Студентле эм школчула окъуудан бош заманларында бал туз къамишни плантацияларында эм элмюлк битимле ёсдюрюлген сабанлада урунадыла.* "Коммунизмге жол", 1974, № 36. **Бал туз орун** сахарница/ бал туз къуюлуучу сауут. *Тюкенде ариу бал туз орунла сатыладыла.* ❑ *Айшат бал туз орункга бал туз къуйду да, столгъа салды.* **Бал туз чюгюндюр** сахарная свекла/ бал туз этилиучю чюгюндюр. *Саулукъ ийнеклеге кюн сайын онбешишер килограмм силос эм онушар килограмм бал туз чюгюндюр бериледи.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 14. ❑ *Нартюхню, къудору битимлени эм бал туз чюгюндюрню бай тирлиги ёсдюрюлгенди.* "Шуёхлукъ", № 18, 5. **Бал четен къ. бал батман.** *Кесибизни жарагъан юйюбюз, черномор ийнегибиз, къарачай къойларыбыз, бал четенлерибиз – небиз да бар эди.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 10. ❑ *Бал четенден бир чибин чыгъып, гокка хансла таба учуп кетди.* Ортабайланы Т., Окъуу книга, 108. **Бал чибин** пчела/ гюллени сууларын жыйып, андан бал этиучю чибин. *Бал чибинни*

ургъаны – ачы, балы – татлы. (Нарт сёз.) ○ *Кийик бал чибинле да хансдан хансха, гюлден гюлге къонадыла, бал жыядыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 130. *Бал эрик* слива *(сладкий сорт)*/ сюеги къара эрикни сюегинден гитче болгъан, бек татлы суулу тёгерек жемиш. *Бал эрикле кюз артында бишедиле.* ❑ *Бал эрикледен этилген компот татлы болады.* [ ] *Чегетчи къатынла сейирлик бал эриклени, къоз ийисли шапталланы, шафран алмаланы четен-четен этип жыйсала, кюнлюмчю къатынланы урчукълары юзюлюучю болады.* Тёппеланы А., Ташыуул.

БАЛ [2] *ат.* Бал/ Къууанчлы кюнледе болуучу уллу тепсеу ингир. *– Кесими театрда угъай, паркда Лариналада, къайда Петербургда балда кёреме.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 17.

БАЛА *ат къ.* **сабий 1.** *Ана кёлю – балада, бала кёлю – талада.* (Нарт сёз.) ○ *Кёп анала баласыз къалгъандыла.* "Жилтинле", 44. ❑ *Кябахан баласыны ишлерине къууанды, элде къатынлагъа махтанып сёлеше башлады.* "Шуёхлукъ", № 8, 9.

2. Плод, зачаток, эмбрион/ Къарын суу, урлукъ. *Бала жаратылыу. Баланы ичден тюшюрюу.*

3. Детёныш, птенец/ Анасыны сютюн ичиуден айырылмагъан жаш жаныуар. *Баласы айыугъа ай кёрюнюр.* (Нарт сёз.) ○ *Къайдан чыкъгъан эдиле эселе да, жууургъанланы тюбюнде биргебизге киштик балала да жатадыла.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 8.

4. При обращении старших к младшим употребляется с *притяжательным аффиксом 1 л. ед. или мн. ч:* балам "сынок *(мой)*", балаларым "сыновья *(мои)*"/ Абадан адамла кеси сабийлерича жаш адамлагъа, сабийлеге айтыучу эркелетген сёз. *[Къуртха Хамзатха:] Балам, сени къатынынг тос жюрюйдю, сен аны бла къалай жашайса?* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 247. ❑ *[Хамит:] Кюн ахшы болсун, анам! Не ишлейсе? [Чумдарий:] Сау бол, балам. Турабыз, бир хатабыз жокъду.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 17.

❑ **Бала эт** усыновлять/ сабийни, юйюрге алып, анга туугъан жашынга, къызынгача аталыкъ-аналыкъ эт. *Къарт къатын бла къарт киши бир жашчыкъны кеслерине бала этгендиле.* "Къарачай халкъ таурухла", 82. ❑ *[Хамит:] Мен школлагъа къарагъандан сора да ёкъсюз сабийлени кеслерине бала этген адамланы ишлерин жюрюте эдим.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 8.

БАЛАГАН *ат къ.* **къош 1.** *Элни къоруучулары кёпюрлени къулакъларыны эки жанында, тап жерчиклеринде балаганларын сюегендиле.* Хубийланы О., Аманат, I, 5. ❑ *Къышлыкълада балаганланы къатларында узун къара сынжырлагъа къазанла асылгъандыла.* "Алчыла", 67.

БАЛАЙ *ат эск. къ.* **сабий, бала.** *– Ой, анай-анай! Ой, балай-балай!* (Фольк.)

БАЛАКЪ *ат.* Свод стопы/ Аякъ тюпню орта аласында жерге иги жетмеучю чунгуру. *Жыл сакълайдыла жауунну тилеп, отча къызадыла балакъла.* Хубийланы О., Мурат, 78. ❑ *[Мурадин:] Чарыгъым да бир кесек тыйды ансы, мен балагъымы эки жарып къоярыкъ эдим.* Гадийланы И., Санга айтама, 75.

БАЛАКЪА *ат эск.* **1.** Розги, бич, палка *(в дореволюционное время – орудие телесного наказания)*/ Терслиги болгъан адамны урур, тюер ючюн, алгъын заманда жюрютюлген таякъ, чыбыкъ, сыбыртхы. *Байдан балакъа тиер.* (Нарт сёз.) ○ *Къолуна балакъа тиймеген сохта аптюекни бошап, къуранны башлай тургъанлай, атасы Шохайны тардан жамычыгъа чулгъап келтеридиле.* Тёппела-

н ы А., Кюн батмайды, 23. ❑ – *Зикирни къойсакъ, балакъа тийип, зорлукъ сынап туруучу эдик.* Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 70.

2. Указка/ Аберини кёргюзтюр ючюн, дерсде устаз хайырланыучу таякъчыкъ. *Устаз къолундагъы балакъасы бла картада океанланы кёргюзтдю.*

❑ **Балакъа ур** *эск.* подвергать телесному наказанию *(бичом, палкой, розгами)*/ алгъын заманда жюрюген жаза: адамны терслиги ючюн таякъ, чыбыкъ, сыбыртхы бла тюй. – *Кечген эдим эфендиге балакъа ургъанын, къалам тута юйретгени ючюн...* О т а р л а н ы К., Жолла, 224. ❑ *Абдул-Къадыр афенди жашчыкъны [Ибрагимни] абадан сабийлеге тутдуруп, къолундан къанын къуйгъунчу балакъа уруп, акъ къапталына сабий къанны чачды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 22.

БАЛАКЪСЫЗЛЫКЪ *ат.* Плоскостопие/ Адамны биргесине туугъан аякъ ауруу: аякъны тюбю чунгурсуз, тюзюнлей жассы болуп, жерге басханда къыйнайды. *Балакъсызлыгъы себепли, жаш терк атлаялмайды.* ❑ *Балакъсызлыкъ аякъны бек къыйнайды.*

БАЛАЛАЙКА *ат.* Балалайка/ Юч мюйюшлю тёммеги болгъан къыл къобуз. *Самодеятельность коллектив домбраладан, гитараладан, балалайкаладан, баянладан къуралгъанды.* "Коммунизмге жол", 1969, № 114.

БАЛАЛАН *эт. сёл. тил.* **1.** Размножаться, производить детёнышей *(о животных),* выводить птенцов/ Балалы бол, бала чыгъар. *Ит балаланнганды.* ❑ *Балаланнган чыпчыкъла аш излей жайылгъандыла.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 143.

2. Зачать/ Бууаз бол, урлукълан. *Мегежин балаланнганды.* ❑ *Къоян балаланнганды.*

БАЛАЛАНДЫР *эт. понуд. от* **балалан**/ Балалан дегенни *къатланыучу айырмасы. Бир талай къойну къолдан урлукъландырып балаландыргъандыла.*

БАЛАЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **балаландыр**/ Балаландыр дегенден *этим ат. Къолдан урлукъландырып балаландырыу.*

БАЛАЛАНЫУ *и. д. от* **балалан**/ Балалан дегенден *этим ат. Мегежинни балаланыуу.*

БАЛАМ *ат ц диал. къ.* **муркку.** *Келигиз, къызла, барайыкъ, Агъачда битген баламгъа.* (Ф о л ь к .) ○ *Балам биринчи къар жаугъандан сора, ноябрь айны ахырында бишеди.*

БАЛАН: Балан бармакъ указательный палец/ баш бармакъны жанындагъы бармакъ, баш бармакъ бла орта бармакъны арасындагъы бармакъ. Балан деген сёз кеси аллына жюрюмейди. – *Жашым, ол эки къабырны эслеймисе? – деп, [Алиймырза Саматха], онг къолун къалтырата, балан бармагъын алгъа чюелтди.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 27. ❑ *Малкъарлылада бармакъланы атлары быладыла: баш бармакъ, балан бармакъ, орта бармакъ, сансыз бармакъ (неда обур тырнакъ), чыначыкъ (неда чык-чыкына, чыкына).*

БАЛАНС *ат.* **1.** Баланс, фин. Сравнительный итог прихода и расхода при заключении счёта/ Чотну жюрютюуде тюшюмню бла къоранчны тенглешдириую итогу. *Малла семиртген биригиулени кеслерини энчи балансларыбарды.* "Коммунизмге жол", 1971, № 141. ❑ *Кёл управлениями коммунал бёлюмюню балансындады.* "Ленинни байрагъы", 1971, № 106.

2. Соотношение взаимно связанных показателей *какой-л.* деятельности, процесса/ Къаллай да болсун бир ишни барыуында бир бири бла байламлы кёрюмдюлени келишиулери. *Къыралны отлукъ балансында нефть бла газны*

юлюшю мындан ары бютюнда бек кётюрюллюкдю. "Ленинни байрагъы", 1981, № 106. ❑ *Жаныуарла, битимлени ашап, хауада кислород эм углекислый газны балансын бузадыла.* "Коммунизмге жол", 1977, № 210.

3. *В позиции определения:* балансовый/ Баланс бла байламлы, балансны юсюнден болгъан. *Баланс отчёт.* ❑ *Управлениядa баланс комиссия кесини кенгешлерин, планда белгиленнгенине кёре, кезиуюнде бардыргъанды.* "Коммунизмге жол", 1980, № 59.

БАЛАС *ат.* Волокуша *(для перевозки копны)*/ Юсюне бичен салып, тёшден энишге сюйрерча неда артда сюйрерге тынч болур ючюн гебенни тюбюне салыныучу жаш терекчикле неда терекни чырпылы бутакълары. *Таулан бла Ибрагим, баласны тартып, чегетни энишге айланнганларында, жаууп бекден бек къуя эди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 111. ❑ *Къасай аладан [гебенледен] бирини тюбюн къазып, баласха аркъанны байлады да, эки ёгюзню анга жегип, алгъа тебиреди.* Токъумаланы Ж., Нартланы туудукълары, 58.

БАЛАТА *ат.* Дубильный раствор/ Терини ийлер ючюн анга сюртюучю ачытхы. *Къанаматны арбазгъа киргенин кёрюп, балата жугъу къоллары бла Мёлехан аны аллына барып чакъырды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 30. ❑ *Къатынла балата саладыла, Терилени балата ашатып, жууып, Ийлейдиле ийри агъачла бла Беллерине бел бауларын да бууып.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 101.

БАЛАУУЗ *ат.* **1.** Воск/ Бал чибинле чыгъарыучу, ала бал жыяр ючюн таракъла этерге хайырланыучу, чайыргъа ушагъан зат эм битимлени да аллай затлары. *[Шах-шахны] башчыгъын чертсегиз, Балауузчукъ этеди. Аны жыйып элтсегиз, Дарманлыкъгъа кетеди.* Шахмырзаланы С., Битимлени билигиз, 36. ❑ *Ариу къыз болгъан жерге, бал чибинле балауузгъа басынганча, къайдан чыкъгъанларын билмезсе, жашла басынып къаладыла.* Хубийланы О., Аманат, III, 32.

2. Смола/ Ийнели (гагараклы) агъачдан чыгъыучу жабышмакъ чайыр. *Эки-юч жонгурчха балауузларын тёге жанадыла.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 163. ❑ *Магомет шуёхлары къабукъларын кетерген, балауузийис этген томуроулагъа къарайды.* "Шуёхлукъ", № 63, 24.

▲ **Балауузчыракъ** жау чыракъ (*къ.* **жау**[1]). *[Халиймат:] Анам, балауузчыракъны жукълатып, уллу байрамдача, къалай лампаны жандырды, андан сора кюбюрден ана тилде газетни чыгъарып меннге берди.* "Огъурлу танг", 71.

БАЛАХ *ат къ.* **палах.** *Аллах буюргъан болур деп, башынгы балахха салма.* (Нарт сёз.) ○ *Эльбрус кёп балах, кишилик кёре келгенди.* Къулийланы Къ., Жаралы таш, 9. ❑ *[Элбекни] бир балахы – тютюнчю эди, хайырсыз. Акъ кёлекни кюлтюм этди айыпсыз.* Отарланы С., Жюрек саугъа, 62.

БАЛДЫРАЖЮЗ *ат.* Несколько дней в конце зимы с буранами и снегопадами/ Къышны ахырында мал орундан, адам юйден чыкъмаучу суукъ, боран кюнле. *Анда да бол, мында да бол, балдыражюзде юйде бол.* (Нарт сёз.) ○ *Суукъ къышны къаты, Огъурсуз ёкюлю. Белгилиди аты – Балдыражюзню жели.* Отарланы К., Сайлама, II, 64. ❑ *Къара къышны арт кюнлери – балдыражюз жетди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 59.

БАЛДЫРГЪАН *ат.* Анис/ Буунлу, сабагъыны ичи тешик болгъан, башы салкъынлыкъгъа ушагъан ханс. *Энтда таулу ожакъладан эрттенликде тю-*

тюн чыгъар, Кёк балдыргъанлы чатлада Таулу къойчу жарыкъ жырлар. К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, II, 328. ❑ *Ибрахимни ундуругъуну артындагъы къолан кийизге уа балдыргъандан этилген сыбызгъы тагъылып эди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 44.

БАЛДЫРЫКЪ: Балдырыкъ эт относиться равнодушно *к чему*/ бир затха уллу кёллюлюк эт, анга сансыз къара; балдырыкъ деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *Алыкъа бизни арабызда ишге балдырыкъ этиучюле бардыла.* ❑ *Кюз иги ишлесенг, къышдан къоркъмайса, ишге балдырыкъ этсенг а, малларынг кётюрем болурла, арыкъдан къырылырла...* "Шуёхлукъ", № 39, 55.

БАЛЕРИНА *ат.* Балерина/ Балетде тепсеучю артистка. *Балерина Плисецкаяны тепсегенин адамла бек жаратадыла.* ❑ *Балерина Сидорова къайгъылы, мудах кёзлери бла тренерге къарады.* "Коммунизмге жол", 1981, № 128.

БАЛЕТ *ат.* **1.** Балет, искусство театрального танца/ Театр тепсеуню искусствосу. *Классикалы балет. Орус балет.*

2. Театральное представление из танцев и пантомим, сопровождаемых музыкой/ Тепсеуледен бла мимикалы къымылдауладан къуралгъан, музыка бла бардырылыучу спектакль. *Озгъан кюнледе республиканы музыка театрында "Легенда гор" деген балетни премьерасы болгъанды.* "Коммунизмге жол", 1972, № 114.

3. *В позиции определения:* балетный/ Балет бла байламлы, балетге кёре жарашдырылгъан. *Балет музыка. Балет тепсеу. Балет школ.* ❑ *Спектакльге хор, балет труппа, оркестр къатышдыла.* "Шуёхлукъ", № 15, 107.

БАЛЕТМЕЙСТЕР *ат.* Балетмейстер/ Операда бла опереттада балетлени, тепсеулени, хореографияны кесеклерини *(бёлюмлерини)* автору, аланы салгъан адам. *Мутай Ульбашев "Малкъар" деген фольклор тепсеу ансамбльни балетмейстери болуп бир талай жыл ишлейди. Балетни театрны тамата балетмейстери, республиканы халкъ артистни А. Проценко салгъанды.* "Коммунизмге жол", 1976, № 80.

БАЛИЙ *ат къарач. къ.* **балли.** *Сыйса манга, наныкъ, дугъум, балийсе, Арбазымда кюнча тийген дарийсе...* Б а й к ъ у л л а н ы А.-К., Хорлам, 68. ❑ *Бахчада балий терекге илинип, балийле тюшюрсем, къазла чабып чёплейдиле, дагъыда атарымы сакълайдыла.* Ч о т ч а л а н ы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 92.

БАЛКОН *ат.* **1.** Балкон/ Кёп этажлы юйлени баш этажларында къабыргъадан тышына чыгъарылып ишленнген эм юйню ичи бла да байламлы болгъан, таянчакълы жер. *Смирнов, шинелин да имбашына къаплап, балконда аскерчиле жырлагъан жырны мурулдай турады.* "Шуёхлукъ", № 2, 80. ❑ *Балконнга чыгъып къарагъанымда, атлы стражникле, ишчилени тёгереклерин алып, дауур эте тура эдиле.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 126.

2. Места для зрителей в средних и верхних ярусах театра/ Театрны ичинде къабыргъаларында адамланы олтуртур ючюн ишленнген жерле. *Бислиймат бла Харун театрны бек баш балконунда олтура эдиле.* "Коммунизмге жол", 1976, № 38.

БАЛЛ *ат.* **1.** *энчи.* Балл/ 1. Бир затны *(жер тебиюню, желни д.а.к.)* кючюн ёлчелеуде хайырланылгъан ёлчем. *1971 жылда Ташкентде жер титиреуню кючю 9 баллдан атлагъан эди.* ❑ *Алгъаракълада Каспий тенгизде 21 баллгъа жетген уллу жел болуп, анда жашагъан къанатлыланы тынчлыкъларын бузгъанды. Ала, ажашып, Къабарты-Малкъаргъа кел-*

гендиле. "Коммунизмге жол", 1978, № 41.

2. Балл *(оценка)*/ Школчуланы билимлерин эм низамларын кёргюзтген белги; багъа. *Бусагъатда, окъуугъа кире туруп, абитуриентни акъыл-балыкъ аттестатындагъы белгилени орта баллы эсепге алынмайды.* ❑ *Беш баллы система бизни школларыбызда бла энчи орта окъуу юйлеribизде 1944 жылдан бери жюрютюледи.*// Оценка достижений на спортивных состязаниях/ Спорт эришиуледе жетишимлени белгиси, багъасы. *Жаш бла къыз бузда фигура учууда бек бийик баллны кёргюзтюп, биринчиликни алгъан эдиле.* ❑ *Ала [жаш тёлю], битеу болгъан усталыкъланы къауумлагъа юлешип, он баллы система бла багъа бичилирин тилегендиле.* "Коммунизмге жол", 1978, № 66.

БАЛЛА́ДА *ат.* Баллада/ Строфала бла жазылгъан таурух, история, жомакъ магъаналы неда бусагъатдагъы жашауну юсюнден гитче назму чыгъарма. *Баллада! Жер юзюлгенча туу, Тизгининг къуш къанат къагъыуу болсун.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 94. ❑ *Ол балладаны ["Бронебойщик Платоновну юсюнден баллада"] жазылыууну хапары сейирди.* "Шуёхлукъ", № 10, 127.

БАЛЛИ *ат.* **1.** Вишня *(плод)*/ Ичинде ташы болгъан, къараллдым-къызыл, гитче тёгерек, мысты жемиш. *Зухураны эки эрини, башхасы болмай, бише башлагъан баллиле кибикдиле.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 270. ❑ *Тюрлю-тюрлю баллиле Къызыл бишип жетелле.* Къулийланы Х., Жулдузчукъла, 12.

2. *В позиции определения:* вишневый **а)** Балли терекле ёсген. *Шо, балли бахча чакъгъанлайды Хар ёзенинг, къырынг, Кавказ.* Отарланы К., Сагъышла, 40; **б)** Баллиден этилген. *Балли варенье. Балли компот.* ❑ *Алма, шаптал, балли сууланы бизни республика Москвагъа эм башха шахарлагъа жибереди.* "Коммунизмге жол", 1976, № 148. **Балли бетли** вишнёвого цвета/ къаралдым-къызыл, баллини тюрсюнюне ушаш. *Балли бетли кёлек. Балли бетли машина.* **Балли терек** вишня *(дерево)*/ Баллиле битиучю терек. *Къасым балли тереклени ичинде олтурады.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 31. ❑ *Кюнлюм, чегет айырмай, Жаш гяхиник къакъгъанды. Бахчада балли терек Къурмач кибик чакъгъанды.* Отарланы К., Жолла, 21.

БАЛЛОН *ат.* Баллон *(сосуд)*/ Суусун, газ неда башха затла тутар ючюн темирден, мияладан неда башха затдан ишленнген сауут, адыр. *Эллеге баллонла бла газ заманында келтириледи.* ❑ *Кислороду болгъан баллон.*

БАЛЛЫ *сыф.* **1.** Сладкий; медовый; вкусный, питательный/ Татлы, татыулу. *Ой жайлыкъла, жайлыкъла, Кырдыгыгыз баллыды.* Шахмырзаланы С., Заман жели, 10. ❑ *[Бийче Сожукну] баллы хантдан тойдургъанды.* "Нартла", 130. ❑ *Жаш [Добай], къатынларына баллы-жаулу хантла этдирип, азыкъгъа алды.* "Къарачай халкъ таурухла", 60.

2. *кёч.* Радостный/ Къууанчлы. *Баллы кюнде да, къанлы кюнде да къарындаш.* (Нарт сёз.) ○ *Душман кёлге балта ойнатыу баллыды.* "Жюрек жырлайды", 19.

БАЛ-МАСКАРАД *ат.* Балмаскарад/ Адамла маскала, тюрлютюрлю жасалгъан костюмла кийип барыучу, къууанчлы кюнледе болуучу уллу тепсеу ингир. *Миша уа, бу къадар чам анга айтылмагъанча, бирини сыртына мине, бирини бучхагъындан тартып абындыра, бал-маскарадда, шайтанча, этелгенин аямайды.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 165.

БАЛСЫТЫШ *хал. сёзл.* **1.** Бал татытып 1 (*къ.* **бал** [1]). *Аланы [къара сууланы] мен, ана сютча, бал-*

сытып, Кёп ичгенме жерге къапланып, жатып. Хубийланы О., Аманат, III, 98. ❑ *Теберди, ана сютюм мени! Суунгу ичеме бек балсытып.* "Жанкъылыч", 106.

2. *кёп.* Бал татытып 2 (*къ.* **бал**[1]). *Осман футбол оюнланы юсюнден хапарны балсытып айта эди.* ❑ *Омар Отаров халкъ жырланы балсытып жырлайды.* ▭ *Элни жамагъаты кеслериникилеча, тап аладан эсе Темиржанны балсытып ёсдюргендиле.* "Ленинни байрагъы", 1975, № 164.

БАЛТА *ат.* Топор/ Агъачны кесерге, жарыргъа эм жонаргъа жассы жаны жютю ауузлу болгъан, бирси жаны уа сап салырча тешикли ишленнген, агъач саплы темир керек. *Юзгелесиз от болмаз, ишлеген балта тот болмаз.* (Нарт сёз.) ○ *Бир бийден халкъгъа бир балта игиди, Кязим аны энди иги биледи.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 40. ❑ *Томуроу бычхыла бла гида балталаны алып, жашла тереклени кесе башладыла.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 56.

▲ **Балтасы ташха тийди** он опечалился/ мудах болду. *Абдурахманны не эсе да балтасы ташха тийип эди. Баям, тутхан ишине бираз арсар бола башлагъан болур эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 103. ❑ *Аслийжан бир жол ишден, балтасы ташха тийип, бушуу бетли болуп келди.* "Коммунизмге жол", 1969, № 81.

БАЛТЫР *ат.* Икры/ Бутну тобукъ бла инчикни арасында арт жанында эти; чабакъ эт. *Ибрахим, тирмен илипинден жалан аякъ этип, кирип ётдю. Аны акъ балтырларын кёрген адам аны къара къарыуу аз болмагъанына ийнанырыкъ эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 39. ❑ *Барды аны [ичкичини] антлылары, Оюму аз сантлылары, Аракъыны батырлары!– Сюрюшюрле балтырлары.* Отарланы С., Жюрек саугъа, 23.

БАЛХАМ *ат.* Мазь; бальзам/ Жумуртханы сарысын, сары жауун эм будай унну бирге къошуп, ийлеп этилип, адамны жарасына неда ауругъан жерине салынып байланыучу дарман. *[Назийфа:] Кесим балхам этип, Асхатны жарасын къолум бла байладым.* Хубийланы О., Адамла, 153–154. ❑ *Къалай ушагъыулуса, Туугъан жерими бети, Жюрегиме балхамса, Кёлюмю бийик этип.* "Шуёхлукъ", № 4, 6.

БАЛХАНИЙ *ат.* Медуница/ Ариу ийисли гюл хансны бир тюрлюсю. *Къызчыкъ балханийле жыйып келгенди.*

БАЛЧЫ *ат.* Пчеловод/ Балчылыкъ бла кюрешген адам. *Сен колхозда балчы болуп ишлегенли он жылдан атлагъанды.* ❑ *Ма былтыр жыл башланнганда, Балчы, тауукъчу эм малчы Уллу борчла алгъан эдиле, Этер ючюн мюлкню алчы.* Балаланы О., Басняла бла фельетонла, 60.

БАЛЧЫКЪ *ат.* **1.** Вязкая грязь, слякоть/ Юсюне жаун жауун, жибиген, малтанып эзилген топуракъ; батмакъ. *Балчыкъгъа таш атсанг, кесинге чачылыр.* (Нарт сёз.) ○ *Ингирде ыстауатха къайтхан ийнеклени эмчек къыйырлары балчыкъгъа боялып келедиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 330. ❑ *Жамийлятны алкъларында резин башлы чурукълары барды, не терен балчыкъдан да, не кирли суудан да ол жырып ётеди.* Кацийланы Х., Тамата, 65.

2. *В позиции определения:* грязный/ Балчыкълы, кир. *Арбазлагъа жайылгъан балчыкъ суу, къабырчакъланып, жолда жюрюсенг, тыпырдагъан тауушунг бир тийреден бир тийреге барады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 159. ❑ *Сабийле... бири бирини бурунларын да къанатадыла, жагъалаша кетип, балчыкъ худургъа да жыгъыладыла.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 149.

3. Глина / Топуракъгъа суу къуюп, малтап, къатышдырып этилген, юй сюртюрге, кирпич этерге д.а.к. затха хайырланылыучу зат. *Къартла хазырланнган балчыкъдан салып, кирпичлени къалап, юй къабыргъаны зыккыл жерин жамадыла.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 108. ❑ *Мурат, кирпич этерик балчыгъыны тёгерегин ёрге жыйып, юсюне салам септди.* "Коммунизмге жол", 1973, № 242.

4. Грязь *(лечебное средство)*/ Тенгизни, кёлню тюбюнден алыныучу, дарманлыгъы болгъан суу топуракъ. *Профсоюзла санаторийлени, курорт поликлиникалары, суу, балчыкъ бла багъыучу юйлени, клубланы, бассейнлени эм башха объектлени кёп ишлейдиле.* "Коммунизмге жол", 1969, № 98.

▲ **Балчыкъ бла къатыш эт** къ. **балчыкъгъа малта (тепле).** *[Мариям Кураевна:] Сыйлы сезимни бла адам атланы балчыкъ бла къатыш этмесинле.* Шауаланы М., Кюн таякъла, 124. **Балчыкъгъа боя** обливать грязью/ биреуню, терслиги болмай тургъанлай, терсле, айыпла, сёк, аманла. *Ташада уа санга къабыр къазарла, Эсде болмагъан азапла жазарла: Таза бетинги балчыкъгъа бояргъа, Жашаууngу мурдорун ояргъа.* Отарланы К., Сайлама, II, 79. **Балчыкъгъа малта (тепле)** втаптывать в грязь/ биреуню сыйын тюшюр, учуз *(хыликке)* эт, жанына тий, сёк, аманла. *Ол тенгине къыйыкъ къарап, Башхаланы махтайса сен, Кеси бёркюнгю къап-къара Балчыкъгъа малтайса сен.* Мокъаланы М., Жырла бла жылла, 21. ❑ – *Ала [беш бай эмда орталыкъланы бир бёлеги] бизни балчыкъгъа теплерикдиле!– деп, ачыуланып къычырды мюйюшде Игнат.* М. Шолохов, Дон хапарла, 112.

БАЛЧЫКЪЛАН *ат.* Загрязняться, покрываться жидкой грязью/ Балчыкъ бол, бокълан. *Кёл балчыкъланды. Орам балчыкъланнганды.*

БАЛЧЫКЪЛАНДЫР *эт. понуд. от* **балчыкълан**/ Балчыкълан дегенни *зорлаучу айырмасы. Жаун жауып орамны балчыкъландырды.* ❑ *Малла сууну балчыкъландырдыла.*

БАЛЧЫКЪЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **балчыкъландыр**/ Балчыкъландыр дегенден *этим ат. Орамны балчыкъландырыу. Арбазны балчыкъландырыу.*

БАЛЧЫКЪЛАНЫУ *и. д. от* **балчыкълан**/ Балчыкълан дегенден *этим ат. Арбазны балчыкъланыуу. Сууну балчыкъланыуу.*

БАЛЧЫКЪЛЫКЪ *ат.* Загрязненность, покрытие *чего-л.* жидкой грязью/ Жерни, жолну д.а.к. затланы юслерини балчыкъ болгъанлыгъы, балчыкъ хал. *Жолну балчыкълыгъын да кёре тургъанлай, къыз акъ туфлиле кийип чыкъды.* ❑ *Жерни балчыкълыгъына да къарамай, тракторчула сюргюню башладыла.*

БАЛЧЫЛЫКЪ *ат.* Пчеловодство/ Эл мюлкню бал, балауу алыр эм битимлени урлукъландырыр ючюн бал чибинле ёсдюрген, аланы жайгъан бёлюмю. *Азретни ёмюрю балчылыкъ бла ётгенди.* ❑ *Балчылыкъ республикабызны бир къауум мюлклерини баш бёлюмюдю.*

БАЛЫКЪ *ат эск. къ.* **чабакъ.** *Балыкъ ашаса, къуйругъу семирир.* (Нарт сёз.) ○ *Ала [Аслан бла Наныу], къош аллындан айырылгъанлай, балыкъла тенгизге ычхынганча, агъачха ташайдыла.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 74. ❑ *Тенгизледе кемеле, Толкъунлагъа кёмюле, Балыкъ, чабакъ да аулай, Жюзедиле, буз таулай.* Отарланы С., Жаз жылыуу, 57.

БАЛЬЗАМ *ат.* Бальзам/ Бир къауум хансланы тамырларындан этилиучю ариу ийисли къалын дарман суу. *Киргизияда "Арашан" де-*

ген бальзам чыгъарылады. ❑ *Бизни эскпозицияны павильонларында тюрлю-тюрлю ашарыкъ, ичерик затла бардыла; гюржю чай, ликёр бал чагъыр, коньяк бла бальзам, кёгет консервала, шоколад дегенча затла.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 67.

БАМБУК *ат.* **1.** Бамбук/ Бийик эм бюгюлмеучю, сабагъыны ичи тешик болгъан, терекге ушагъан, буун-буун болуп ёсюучю, тропикалы эм субтропикалы битим. *Къайынла субайдыла бамбукча.* Отарланы К., Сынла, 39. ❑ *Бамбукдан таякъчыкъла, терек бахчада жюрютюлюучю шинтик эм башха затла ишленедиле.*

2. *В позиции определения:* бамбуковый/ Бамбукдан ишленнген. *Бамбук таякъ. Бамбук юйчюк. Бамбук указка.*

БАНАН *ат.* Банан *(плод)*/ Крахмалы кёп болгъан, къалын къабукълу, зугул, ариу ийисли, хууаннга ушагъан кёгет. *Бананла жаланда тропикалы къыраллада ёседиле.* ❑ *Бананла жокку-жокку болуп битедиле.*

❑ **Банан терек** *ат.* Банан *(дерево)*/ бек мазаллы чапыракълары эм уллу жокку гюллери болгъан, кёгетле неда жибек алыр ючюн ёсдюрюлюучю бийик, тропикалы ханс битим. *Исси жерледе банан, кофе терекле, чай кёкенле ёседиле.* Ортабайланы Т., Окъуу книга, 74.

БАНДА *ат.* Банда/ Аманлыкъчы, тонаучу, зулмучу, артыкълыкъ этиучю къаум, бандит къаум; шайка. *Къызны сюйгени къайтмай къалды... "Тауда банда айланады",– деп, Элде къайгъылы хапар жюрюйдю кёп.* "Шуёхлукъ", № 32, 92.

БАНДЕРОЛЬ *ат.* Бандероль *(бумажная обертка)*/ Къалын къагъыт бла чулгъанып, почта бла жиберирге хазыр этилген китап, журнал д.а.к. зат. *Профессор бандерольну ачып, аны ичинден "Советская тюркология" деген журналны чыгъарды.* ❑ *Сюлеменнге Москвадан багъасы салыннган бандероль келгенди.*

БАНДИТ *ат.* **1.** Бандит/ Бандагъа къатышхан адам, сауут жюрютген аманлыкъчы, тонаучу. *Совет властьха бойсунмайдыла, анга заран тюшюредиле, бандитледиле деп, партия органла ётюрюк даула бла Малкъарны мажал адамларын не ёлтюрюп, не Сибирьге жиберип тургъандыла.*

2. *В позиции определения:* бандитский/ Бандитлик этиучю, аманлыкъ, тонау иш бла кюрешиучю. *Бандит отрядлагъа ол элден бир киши болушмагъанды.* "Шуёхлукъ", № 23, 104. ❑ *Кюнню нюрю жерге тёгюлгюнчю, бандит сюрюу да тас болду.* Къобанланы Д., Таулада тауушш, 333.

БАНДИТИЗМ *ат. къ.* **бандитлик.** *Домаш округда бандитизм бла кюрешген опергруппаны начальниги эди.* Этезланы О., Тарда, 41. ❑ *Котляревка эм Пришиб станцияладагъы жаш тёлю бандитизм бла кюрешгенлени ал сатырларында барадыла.* "Шуёхлукъ", № 53, 120.

БАНДИТЛИК *ат.* Бандитизм/ Бандитлени аманлыкъчы ишлери: саууп бла чабыууллукъ, артыкълыкъ этиулери, тонау бардырыулары. *Уллу Ата журт урушну кезиуюнде кеси адамларын сатып, немецлилеге болушуп, бандитлик этип айланнганла да болгъандыла.* ❑ *Уголовный бандитлик.*

БАНК *ат.* **1.** Банк *(крупное кредитное учреждение)*/ Салыннган борчха берилген эм тёлерге керекли ахчала бла этилиучю ишлени бардырыучу финанс предприятие. *Сакълаучу банк. Къырал банк.* ❑ *Комерция банкла кеслерини ишлерин тирилтип башлагъандыла.* ▭ *Тонаучуем банкчыланы банкларын, Тонаучуем тау Дюгерни байларын.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

❑ *Ингилизли банкга биржада фунтну сатып алыргъа тюшгенди.* "Коммунизмге жол", 1978, № 93.

2. Банк *(в карточных играх)* / Бир къауум карт оюнлада ортагъа тюшген ахча. *Банкга он беш сом тюшгенди.* ❑ *Банкны ол къытханды.*

БАНКА *ат.* Банка/ Асламысында цилиндр формалы мияла неда акъкъалай адыр, саууг. *Мияла банкалагъа баллийле, шекер къуюп къойса, ала ачып, къайнап, аракъы ийис этген къызыл суу боладыла.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 92. ❑ *Кермахан, ... чумаданланы бек уллусуна эки къауум жюн чындай, тёрт бишген тауукъ, дуния бла бир лёкъум, юч банка жау салып, кесин узакъ жолгъа хазырлады.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 94.// Стаканчики, применяемые в медицине/ Бир къауум ауруулагъа багъа туруп, къанны бир жерге кёбюрек жыяр ючюн саусузну этине салыныучу, кертмеге ушагъан къыйырлары къалын, гитче мияла стаканчыкъ. *Къыз аркъасында жели болгъан жерге банкала салдырды.* ❑ *Медсестра банкала салыргъа бек устады.*

БАНКЕТ *ат.* **1.** Банкет *(обед или ужин)*/ Биреуню неда бир затны къууанчына жораланып бардырылгъан сыйлау. *Къоншу киши жашына къатын алып, уллу банкет этгенди.* ❑ *Жазыучуну 50-жыллыгъына жораланнган банкетде бек кёп адам бар эди.*

2. *В позиции определения:* банкетный/ Банкетге деп хазырланылгъан, банкет бардырылыучу. *Банкет зал.*

БАНКИР *ат.* Банкир/ Капиталист къыраллада банкны иеси неда аны бай акционери. *Джек Стивенсон Америкада белгили банкир болгъанды.*

БАНКЧЫ *ат къ.* **банкир.** *– Тонаучу эдим банкчыланы банкларын, Тонаучу эдим тау Дюгерни байларын.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

БАНТ *ат.* Бант/ Ортасындан илинмек этилип, омакъ къыысылгъан лента. *Люба акъылбалыкъ болгъанда да бантла къысып айланыучу эди.* ❑ *Школчу къызчыкъла байрамгъа тюрлю-тюрлю бантла къысып келгендиле.*

БАНТИК *ат.* Бантик/ Гитче бант. *Сабий эринлерича кёпчюген эринле, бантикле къысылгъан школчу чачла эм солдат гимнастёрка...* "Коммунизмге жол", 1973, № 54.

БАОБАБ *ат.* Баобаб/ Тёммеги бек базыкъ, бутакъларыуллу, деменгили тропикалы терек. *Корофанны баобаблары къуруп барадыла.* "Коммунизмге жол", 1978, № 176.

БАППАКЪ *ат карач. къ.* **башуш.** *Баппакъ бакъ-бакъ дегенин къоймаз.* (Нарт сёз.)

БАППАН *ат.* Съедобное растение с жёлтыми цветками/ Адамла ашаучу сары башлы ханс. *Жашчыкъла таладан баппанла жыйып келгендиле.* ❑ *Баппанла чаллыкълада кёп боладыла.*

БАППАН *ат къ.* **баппахан.** *Баппанла, адам сукъланып къарап турурча, ариу чагъадыла. Желчик къакъгъанлай, баппанланы гюллери, къалмай, учуп кетедиле.*

БАППАХАН *ат.* Одуванчик/ Къош гюллени тукъумундан, сары жокку гюллери эм женгил жумушакъ тюклю урлукъларыболгъан, кеслерин да жел учуруп кетиучю ханс. *Анда-мында баппаханчыкъла саргъала, кёзюнгю алдайдыла.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 79. ❑ *Жанкъозла чыгъып бошаргъа баппаханла жашнап башлайдыла.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 48.

БАППУ *ат саб. къ.* **гыржын, ётмек.** *Анамы ызындан "баппу" дегеним, Кетмез ауузумдан, Наным, тау тилим.* Макытланы С., Жашауну ауазы, 52. ❑ *Тауукъларыболур эки гаккылы, Сабийлери болур аны [бийни] уллу баппулу.* "Къарачай халкъ жырла", 43.

БАППУЧУ *ат сёл. тил.* Обжора/ Мухар, тоюмсуз, кёп ашаучу адам. *Кёп ашаучусу ючюн жашха "баппучу" аталгъан эди.* ❑ *Баппучу улу уа ахшы Салпуду, Былайчыкъда урушургъа талпыйды.* "Малкъар халкъ жырла", 64.

БАППУШ *ат.* **1. 1.** Утка *(птица)*/ Жассы бурунлу, боюну эм бутлары къысха, бутларын кенг салып чайкъалып атлаучу, сууда жюзюучю къанатлы. *Дунияны суу басханлыкъгъа баппушха не къайгъы.* (Нарт сёз.) ○ *Шкурочула къаз, баппуш, къырым тауукъ къалдырмай чёпледиле.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 287. ❑ *Тюлкюню жаны баппушлада болгъаны ачыкъ белгиленеди.* "Шуёхлукъ", № 18, 76.

2. *В позиции определения:* утиный/ Баппушла ёсдюрюучю. *Баппуш фермада урунганла да 1972 жылда ахшы жетишимле болдургъандыла.* "Коммунизмге жол", 1973, № 20.

❑ **Баппуш бала** утёнок/ баппушну баласы. *Бир кюн чыкъгъан эди тюлкю Бир жукъ тапсам, деп, къарай, Кирген эди къамишге, Баппуш балала марай.* Къулийланы Х., Жылла озадыла, 102. ❑ *Щука кёп тюрлю чабакъланы, суу чычханланы, баппуш балачыкъланы тутады.* "Коммунизмге жол", 1971, № 38.

БАР [1] *ат.* Бар *(ресторан или его часть)*/ Ашны, сууну бийик тепсилеге салып, адамла кёбюсюнде ёретинлей ашаучу эм ичиучю гитче ресторанчыкъ неда ресторанны бёлюмю. *Жашла, баргъа кирип, ауузланып чыкъдыла.* ▭ *Оналты этажлы къонакъ юйню рестораны, бары, столовасы да барды.* "Коммунизмге жол", 1978, № 25.

БАР [2] *белгил. алм. къ.* **битеу** [1] *(1-чи магъ.). Болса да ёлюмге бой салабыз биз, Бар бушуун жюрекге алабыз биз.* Отарланы К., Сынла, 135. ❑ *Сабийде болду Масхутну бар акъылы.* Бабаланы И., Жетегейле, 66. ❑ *Халкъны бар къыйынлыкъларын Жарлы Кязим кёреди, Жюрек къандан тола, Ачыу назму этеди.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 178.

БАР [3] *эт.* **1.** Идти, ехать, двигаться *(в направлении от говорящего)*/ Жюрю, атла, атлан, тебире. *Биреу тойгъандан баралмайды, биреу а ачдан баралмайды.* (Нарт сёз.) ○ *Айыукъулакъ, къызны да арбагъа олтуртуп, сарыубекге баргъанды.* "Къарачай халкъ таурухла", 16. ❑ *Къоркъуулу тар жоллада сабийле болгъан машина эм артда акъырын барады.* Хубийланы О., Адамла, 18.

2. Течь/ Илипин бла къуюл, акъ, шорхулда. *Сууну баргъан жери къалай болса да, чыкъгъан жери таза болур.* (Нарт сёз.) ○ *Сен да кетерсе, мен да кетерме, Черек а бюгюнча барыр.* Къулийланы Къ., Чумла къызарадыла, 44. ❑ *Хыны баргъан тау сууну боюну бла къошунбаш юйле ариу тизилипдиле.* Гуртуланы Э., Тенглерим, 74.

3. Идти, продолжаться *(напр. о собрании, об уроке, о беседе, работе)*/ Бол, бола тур *(ушакъны, ишни д.а.к. затны юсюнден). Жыйылыу нени юсюнден барлыгъын, эштада, Солтан сезген болур эди.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 68. ❑ *Уруш баргъан жерде адам ёлюкле сойланып жатадыла.* Токъумаланы Ж., Нартланы туудукълары, 103. ❑ *Къурманлыкъ ашалды, къууанч тангнга дери барды.* "Шуёхлукъ", № 32, 40.

4. Длиться, продолжаться/ Ненча эсе да бир заманнга созул. *Бу къазауат бек узакъгъа барлыкъ эди.* Аппаланы Х., Къара кю-

бюр, 183. ❑ *Ол [Халиймат] сабийлени кёрсе, аны кёзлери бир тукъум бир жарыйдыла, алай ол жарыкъ кёпге бармайды.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 42.

5. Пролегать/ 1-чи эм 2-чи бетледе жюрюмейди; *къ.* **ёт** [2]. *Жаяу жолчукъ къалын зыгытны ичи бла барады.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 201. ❑ *Хажи-Осман къолунда гулоч таякъчыгъына аз-аз таяна, тар орамчыкъдан элни ортасы бла баргъан уллу жолгъа чыкъды.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 7.

6. Танцевать *(напр. абезек, исламей)*/ Абезехни, исламейни д.а.к. тепсеуню тепсе. *[Солтан] къызча къубулуп, Зекени онг жанында абезехге барады.* Боташланы И., Пьесала, 162. ❑ *Урчукълача бурулуп, жашла, къызла исламейге барадыла, чалып тепсейдиле.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 10.

7. В сочет. с деепр. употр. в роли *вспом. глаг.* и обознач. законченность действия или его нарастание/ Этимчаны ызындан келсе, болушлукъчу этимни къуллугъунда жюрюйдю эм ишни кючлене баргъанын билдиреди. *Дыбыртлай барып, жашчыкъ хуна башына минди.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 5. *Жол бир тас болуп къала, бир къапхакъны юсю бла атыла, хаман кетип барады.* "Алчыла", 105.

▲ **Бара баргъан дунияда (заманда)** в дальнейшем, в будущем/ келлик заманда, артда, мындан артда. – *Бара баргъан дунияда биз бирге тюбеп къалыргъа да болурбуз, – деди Аскербий, Оразай бла айырыла туруп.* ❑ – *Бара баргъан заманда мен сизни бла ишлерге да болурма,– деп, къууандырды тенгин устаз.*

▲ **Бар алай** вот тебе и на / Адамны бир затха сейирсиннгенин, бир затха кёл кенгдиргенин билдиреди. *Бар алай, Къаратор озду да кетди!* **Бар андан** употребляется, когда говорится о неожиданно совершившемся действии/ билмей тургъанлай болуп къалгъан затны юсюнден айтхан заманда хайырланылады. Хар заманда да айтымны аллында жюрютюледи. *Бар андан, Алауган къатын алады.* (Фольк.) ○ *Бар андан, ала [аманлыкъчыла] бир бирлери бла тюйюшюп башлайдыла.* "Коммунизмге жол", 1972, № 97. **Барып тохтагъан** что ни на есть *(обычно об отрицательном)*/ адамда неда башха затда болгъан ышанны кючлендириучю сёз тутуш; кеси да асламысында осал затны юсюден айтылады, сыфатны аллында келеди. *Ачдан жюреклери тарагъан сазбет сабийлеге барып тохтагъан къыйын кезиуде, къыркъ тёртюнчю жылны жазында, жангыдан токълукъ, къууанч келди.* Акъбайланы А., Ёмюрню иеси, 8. ❑ *Зауурбек элде барып тохтагъан жарлы адамладан бирине саналыучу эди.* "Шуёхлукъ", № 19, 121.

БАР [4] *хапар. сёз.* Есть, имеется *(о наличии чего-л.)*/ Бир затны болгъанын, болуп турлугъун билдиреди; антоними: *жокъ. Билими бар минг палахдан къутулур, билими жокъ минг палахха тутулур.* (Нарт сёз.) ○ *Элге келсе, Сафарны жангыз бир барыучу жери бар эди.* Хочуланы С., Хапарла, 20. ❑ *Эл тынчайса да, Бийбертни юйюнде уллу гузаба барды.* Шауаланы М., Мурат, 147.

▲ **Бардан жокъ** что есть, что нет/ болгъаны, болмагъаны да бир кибик. *Аны адам саннга несин санайсыз, ол бир бардан жокъ адамды.*

БАР [5] Употребляется при указании на совершение неожидаемого действия/ билмей, сакъламай тургъанлай болгъан затны, ишни кючлендирип кёргюзтеди. Хар заманда да айтымны аллында жюрютюледи. – *Бар, биз да чертлеуюк жыя тургъанлай, чырпыла ичинден бир уллу айыу чыкъды.* ❑ *Бар, сора патчах бир уллу кюбюр ишлетди.* "Къарачай халкъ тауруха", 113.

БАРА: Бара бармакъ балан бармакъ (*къ.* **балан**) *Балан бармакъгъа бир-бир малкъарлыла бара бармакъ, къарачайлыла уа башала бармакъ дейдиле.* ❑ *Къызчыкъ бара бармакъчыгъын эмиучю эди да, анасы уа, аны къойдурур ючюн, сахтияндан бармакълыкъчыкъ этип кийдиргенди.*

БАРАБАН *ат.* **1.** Барабан *(музыкальный инструмент)*/ Ичи бош цилиндр формалы, эки жаны да тери бла тышланнган, уруп согъулуучу музыка керек; дауурбаз. *Барабанчыла, тёгерекни зынгырдатып, барабан урадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 432. ❑ *Арбазда той-оюн, сыбызгъы, къыл къобуз, барабан тауушла чыгъадыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 21. ❑ *Саугъаланы юлешгенде, кимге автомобиль, кимге сырыйна, кимге барабан жетди.* "Шуёхлукъ", № 7, 28.

2. Полый цилиндр в механизмах/ тюрлю-тюрлю машиналада эм механизмледе ичи бош болгъан, цилиндр формалы керек. *Тарыны ындырлагъан кезиуде комбайнны барабаны тыхырдап, гуппурланып тохтады.* Этезланы О., Тарда, 209. ❑ *Агрегатны баш органы фрезер барабанды, аны кёчер агъачына мырды кесген бычакъла бегитиледиле.* "Ленинни байрагъы", 1972, 1 131.

БАРАБАНЧЫ *ат.* Барабанщик/ Барабан къагъыуда усталыгъы болгъан адам. *Барабанчыла отрядланы баш жанларында барабан урургъа хазыр болуп турадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 431. ❑ *Тойну юч мюйюшюнде юч къыл къобузчу, юч сыбызгъычы, юч да агъач къарсчы, бир да барабанчы салынып, дунияны алындырдыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 26.

БАРА-БАРА *заман. сёзл.* Со временем, постепенно, с течением времени/ Бир талай замандан сора. *Къош да бара-бара тюзеледи.* (Нарт сёз.) ○ *Мухажир бла Асият бара-бара, жомакълада айтырча юйюр боладыла.* "Шуёхлукъ", № 57, 86. ❑ *– Иш къылып, кёлюнг бла кюрешсенг, бара-бара сен да ишни эбине юйренирсе,– деп, кёл этедиле жашха фабриканы ветераннары.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 98.

БАРАЗА *ат.* **1.** Борозда/ Жерни юсюнде сабан агъач неда готон бла жырылып этилген сюргю ыз. *Къарт ёгюз баразаны бузмаз.* (Нарт сёз.) ○ *Эски сабан агъач, бир тогъуз-он бараза чыкъгъанлай, ташха тийип сынды.* Ёзденланы А., Саният, 33. ❑ *Шарауну аякълары жумушакъ жылы баразагъа тюшдюле.* Толгъурланы З., Эрирей, 137.

2. *кёч.* Бороздка *(продольное углубление на чем-л.)*/ Неда болсун, бир затны юсюнде узунуна баргъан, терен болмагъан ыз. *Кемеле, эки жанларына акъ баразала айырылып, бирлери Красноводск жанына, башхалары андан бери Бакугъа жюрюйдюле.* Байрамукълаланы Х., Къарчаны юйдегиси, 142. ❑ *[Эсирген] къусады костюмуна, баразала тюшюре.* "Жилтинле", 254.

3. Гряда *(в огороде)*/ Урлугъу чыкъгъан тизгин. *Лейла мамукъ баразаланы ортасына жыгъылды.* Кёбекланы Б., Кюнню тюбюнде экеулен, 97. ❑ *[Аминат:] Гардош бахчалагъа къол бла чага этгенбиз, баразаланы орталары бла эки кере культиватор жюрютюп, минерал ашау салгъанбыз.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 131.

БАРАЗАЛА *эт.* Бороздить плугом/ Бараза эт. *Тракторла сабанланы баразалап бошадыла.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 67.// Пересекать *(напр., о корабле)*/ Жыр, сызла, ыз тюшюр (сёз ючюн: *кеме сууда*). *Кемеле тенгизни баразалайдыла.* ❑ *Сансыз кёп суула... Жерни юсюн тюрлю-тюрлю жанына айланып баразалайдыла.* "Естествознание", 44.

БАРАЗАЛАН *эт. страд. от* **баразала**/ Баразала дегенни *зор-*

лаучу айырмасы. Картоф салынырыкъ жер баразалана турады. ❑ *Сабийчиклени баразаланнган жерни малтап айланнганларын кёрюп, ынна алагъа хыны этди.*

БАРАЗАЛАНЫУ *и. д. от* **баразалан**/ Баразалан дегенден *этим ат. Жерни сюрюлюп баразаланыуу.*

БАРАЗАЛАТ *эт. понуд. от* **баразала**/ Баразала дегенни *къатланыучу айырмасы. Айшат картоф салынырыкъ жерни баразалатханды.* ❑ *Майрыш бахчасын сюрдюрген, баразалатхан да этгенди.*

БАРАЗАЛАТДЫР *эт. понуд. от* **баразалат**/ Баразалат дегенни *къатланыучу айырмасы.*

БАРАЗАЛАТДЫРЫУ *и. д. от* **баразалатдыр**/ Баразалатдыр дегенден *этим ат.*

БАРАЗАЛАТЫУ *и. д. от* **баразалат**/ Баразалат дегенден *этим ат. Картоф салынырыкъ жерни баразалатыу.*

БАРАЗАЛАУ *и. д. от* **баразала**/ Баразала дегенден *этим ат. Картоф салынырыкъ жерни баразалау.*

БАРАЗ: Бараз кюн среда *(день недели)*/ ыйыкъны ючюнчю кюню. Бараз деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *[Лейля:] Солтан, сени бир ыйыкъда эки бараз кюнюнг бола кёреме.* Боташланы И., Пьесала, 149. ❑ *– Тюлкю, бюгюн не кюндю?– Бюгюн а бараз кюндю!– Деп тюлкю ауузун ачды: Бёдене ычхынып къачды.* Ахматланы А., Тюлкю бла бёдене, 13.

БАРАЗНА *ат ц. диал. къ.* **бараза.** *Жаш, жумушакъ жерни тёрт готон бла жырып, узун баразнала салады.* ❑ *Картоф баразналаны орталары 50–60 сантиметрден тар болса, артда тёбе этерге, суу салыргъа къыйын болуучуду.*

БАРАК *ат.* Барак/ Бир кезиуге дери жашар ючюн этилген женгил агъач мекям. *Суукъ бараклагъа жыйылгъан адамла, асыры къарыусуздан, ауаналача кёрюне, ёлюмлерин сакълай эдиле.* Кацийланы Х., Мухаммат, 157.

БАРАКАЛЛА *межд. аз жюр.* Хвала! Ловко!/ Биреуню махтагъанда, анга ыразы болгъанда айтылады. *Къайдан уста болдула. Ит малгъунла жоллагъа? Баракалла, машалла Шауаланы Моллагъа!* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 207. ❑ *Бара эдиле экеу-ючеу кёп атлы, Баракалла болсун борсукъ къаплы кёк атлы.* (Фольк.)

БАРАМТА *ат.* **1.** *эск.* Барамта *(самовольный захват имущества должника с целью вернуть долг)*/ Борчлу адамны борчун къайтарыр ючюн аны мюлкюню, малыны сыйырылып алыныуу. *Барамтагъа – къарамта.* (Нартсёз.) ○ *Бу къатышыу болду бираз шош, сериюн, Кеси жырлап барамтаны ётгюр кюйюн.* Хубийланы О., Мурат, 89.

2. *кёч.* Безвыходное трудное положение, сложившееся в основном в результате плохой погоды/ Онгсузлукъ, амалсызлыкъ, мадарсызлыкъ. *Биз, халкъым, сенибла-быз къуру да; Кюн аманда, барамтада, боранда.* "Жюрек жырлайды", 129. ❑ *Къыйынды, Володя, аллай бараматагъа тюшсенг, къаллай бир нафсы, оюм керекди.* Сылпагъарланы К., Кёмюуюл, 13.

❑ **Барамта эт** *къ.* **барамтала.** *Байла жерлени мажалларын барамта этип тургъандыла.* ☐ *[Андрей халкъгъа:] Биреулен: "Бу мени бийлик жеримди",– деп, бек битимли, бек ахшы биченлик жерни барамта этип, ары биригизни да жангыз ийнегигизни бошламай, бир къолтукъ бичен чалыргъа къоймай турады.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 87.

БАРАМТАЛА *эт.* Овладевать,

занимать; сделать своим, присваивать/ Иеле, кюч бла ал, бийле. *[Сосурукъ эмегеннге:] Сен а [жауурунну] сермеп кёз ичинге салгъанса, Уяннгынчы барамталап къойгъанса.* "Нартла", 85. ❑ *Таула ичлеринде, былайы мал кечиндирир деген жерлени байла кеслерине бийлик жерлеге атап, барамталагъандыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 109.

БАРАМТАЛАН *эт. страд. от* **барамтала**/ Барамтала дегенни *зорлаучу айырмасы. Байланы, бийлени заманында жерни, сууну барамталаннганлары тёзюп болмазча иш эди.* [ ] *Баям, къолайлыгъа саналгъан кабинетле бошалгъан болур эдиле, энди адамла мюйюшде кабинетге жетдиле. – Оу, бу уа [кабинет] барамталаныпъ турады да!* Тёппеланы А., Ташыуул.

БАРАМТАЛАНЫУ *и. д. от* **барамталан**/ Барамталан .дегенден *этим ат. Жерни барамталаныуу.*

БАРАМТАЛАТ *эт. понуд. от* **барамтала**/ Барамтала дегенни *къатланыучу айырмасы. Ол китабын манга барамталатханды.*

БАРАМТАЛАТЫУ *и. д. от* **барамталат**/ Барамталат дегенден *этим ат. Жюлгючюн барамталатыу. Тарагъын барамталатыу.*

БАРАМТАЛАУ *и. д. от* **барамтала**/ Барамтала дегенден *этим ат. Биреуню затын барамталау. Битимли жерлени барамталау тау бийлени адетлери эди.*

БАРДА *ат.* Барда/ Спиртни, аракъыны, сыраны сюзгенде тюбюнде къалгъан къалыны, мал ашха хайырланылыучу худуру. *Хар ийнекге мюлкню специалистлери жарашдыргъан рационнга кёре кюн сайын бичен, силос, ууакъланнган салам, барда бериледи.* "Коммунизмге жол", 1973, № 42. ❑ *Фермалада тууарлагъа жылы барданы, мардаламай, ичалгъанлары чакъылы бередиле.* "Коммунизмге жол", 1974, № 14.

БАРДЫР *эт. понуд. от* **бар** [3]/ Бар [3] дегенни *къатланыучу айырмасы. Партизанла хар замандача, бир бирине лакъырда эте, ишлерин бардырадыла.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 378. ❑ *Ариу Сатанайны бла Ерюзмекни тойларын-оюнларын нарт элле, бирге жыйылып, сау бир ыйыкъны бардырдыла.* Тёппеланы А., Къарашауай бла Ёрюзмек, 54.

2. Вести, проводить, выполнять, осуществлять *что*/ Бир затны *(ишни)* эт, болдур. *Жыйылыуну бардыр. Ишни иги бардыр.*

3. Проводить, прокладывать что/ Бир затны башха затны юсю, ичи бла барырча эт. *Газ бардыр. Темир жолну агъачны ичи бла бардыр.*

БАРДЫРТ *эт. понуд. от* **бардыр**/ Бардыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Ишге бардырт. Экскурсиягъа бардырт. Тойну бардырт.*

БАРДЫРТЫУ *и. д. от* **бардырт**/ Бардырт дегендени *этим ат. Адамланы тойларын къуралыулу бардыртыу.*

БАРДЫРЫЛ *эт. страд. от* **бардыр**/ Бардыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Жамийлят бла Харун, жыйылыугъа хазырлана, колхозда бардырыла тургъан ишлени юсюнден оюм этедиле.* Кацийланы Х., Тамата, 167. ❑ *Мухтар Хамзатович Элбаев Дрезден шахарны алыр ючюн бардырылгъан сермешде жигитча ёлгенди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 173.

БАРДЫРЫЛЫН *эт. страд. от* **бардырыл**/ Бардырыл дегенни *зорлаучу айырмасы. Дайым жаз башында бардырылыныучу чаришлеге къараргъа элни уллусу, гитчеси да жыйылгъанды.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 27. ❑ *Музафар кесини би-*

теу жаш жылларын тюзлюк ючюн бардырылынган кюрешге бергенди. Шауаланы Х., Ач эшикни, менме, 18.

БАРДЫРЫЛЫНЫУ *и. д. от* **бардырылын**/ Бардырылын дегенден *этим ат. Жыйылыуну бардырылыныуу. Ишни бардырылынуу.*

БАРДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **бардырыл**/ Бардырыл дегенден *этим ат. Заседанияны бардырылыуу.*

БАРДЫРЫУ *и. д. от* **бардыр**/ Бардыр дегенден *этим ат. Шахарда комплекс ишлени бардырыуда ол [Сурат] кёп затла этгенди.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 164. ❑ *Партизан байрамны бардырыуну юсюнден оноу этилди.* "Шуёхлукъ", № 28, 66.

БАРДЫРЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **бардыр**/ Бардыр дегенни *араш айырмасы. Кюз артында эллиле тойланы къыстау бардырышадыла.*

БАРДЫРЫШЫУ *и. д. от* **бардырыш**/ Бардырыш дегенден *этим ат. Тойну-оюнну бардырышыу. Эришиуню бардырышыу.*

БАРЖА *ат.* Баржа/ Кеси жюрюмеучю, башха кеме бла тартып неда тюртюп жюрютюлюучю, жюк ташыучу кеме. *Тенгизледе кемеле уллу баржаланы сюйрейдиле.* ▭ *Бизни лётчикле, катерни бла юч баржаны гитче айрыкамланы арасында жюзе тургъанлай табып, атака этгендиле.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 148.

БАРИЙ *ат.* Барий/ Химия элемент, кюмюш бетли жумушакъ металл. *Барийни окиси. Барийни тузлары.*

БАРИН *ат эск.* Барин/ Патчахлы Россейде бай адам, жер иеси. *Троекуров кесини мюлк жерлеринден биринде жашагъан эрттегили орус барин эди.*

БАРИТОН *ат.* **1.** Баритон/ Тенор бла басны ортасындагъы эр киши ауаз. *Жырчы хычыуун, ариу, сюйюп тынгыларча баритон бла жырлаучу эди.*

2. *В позиции определения:* баритонный/ Баритон бла жырланыучу. *Отаров Омарны ариу баритон ауаз бла ахшы жырлагъанына ким да шагъатды.* "Шуёхлукъ", № 32, 88.

БАРИШ *ат сёл. тил.* Барыш, прибыль/ Файда. *Хасан элде адамланы къууууду, Усталыгъы бариш бла уруду.* Байкъуллаты А.-К., Хорлам, 41. ❑ *[Къушжетер Асланнга:] Биягъы сени баришинге ие болурламы?* Хубийланы О., Аманат, III, 205. ❑ *Ол [Англия] уллу бариш тюшюрген къырал болгъанды.* Лайпанланы Р., Жолоучулукъда, 90.

❑ **Бариш эт** *сёл. тил.* спекулировать/ алып сатыш, файда тюшюр. *"Артыкъ жерлери барды, машиналары бла бариш этедиле",– деп, Аслангерийланы сюдге бергендиле.* Хубийланы О., Аманат, III, 313. ❑ *Агъаз, пух чындайланы алып кетип, бариш этип къайтса, Шанда хар жол сайын анга бюсюреу этеди.* Батчаланы М., Элчилерим, 60.

БАРИШЧИ *ат сёл. тил.* Барышник, спекулянт/ Алып сатыучу, файда тюшюрюучю адам. *Баришчини иши отду, билгени чотду.* (Нарт сёз.)

БАРКАС *ат.* Баркас/ Кёп къалакълы уллу къайыкъ. *Юзейир Каспий тенгизде чабакъ тутуучу баркасда ишлейди.* ❑ *Саугъаланы санында столяр инструментле, баркасла бардыла.* "Коммунизмге жол", 1977, № 113.

БАРЛАКЪ *ат къарач.* **1.** Залежь *(не распахиваемый несколько лет подряд участок пашни)*/ Бир бири ызындан бир талай жылны

сюрюлмей тургъан сюргю жер. *Барлакъланы тракторла сюрелле, Сабанланы комбайнала оралла.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 132. ❑ *Гокка ханслы барлакъланы, Чакъгъан жашил люцернаны Тамырларыны жанындан Хасан гымых къыркъдырады.* "Жилтинле", 240.

2. *В позиции определения:* залежный/ Сюрюлмей тургъан. *Барлакъ жерлени хайырлы этер ючюн салгъан къыйынларын эсге ала, къырал алчы механизаторланы талай кере саугъалагъанды.* ❑ *Къазахстанда алыкъа хайырланылмагъан барлакъ тюзле бардыла.*

БАРЛЫ *ат аз жюр. къ.* **бай II** *(1, 2-чи макъ.). Барлы юйде – жылтыраукъ, жарлы юйде – къалтыраукъ.* (Нарт сёз.) *Къышы къарлы болса, жайы барлы болур.* (Нарт сёз.) ○ *Жокъулагъа ташытдыра отунла Тауда, тюзде, элде, юйде барлыла.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 109.

БАРЛЫКЪ *ат.* **1.** Наличие, существование *кого-чего*/ Бар затны болгъанлыгъы, жокъ болмагъанлыгъы; антоними: *жокълукъ. Барлыкъ жарашдырыр, жокълукъ талашдырыр.* (Нарт сёз.) ○ *Къурч темирден къуралгъанды хар саны, анга [Хамзатха] эринмеклик уахты жокъду жашау барлыкъда.* "Жилтинле", 391. ❑ *[Мусабий:] Атам барлыкъда манга малгъа-башха къараргъа, жарсыргъа тюшмейди.* "Коммунизмге жол", 1979, № 174.

2. Обилие, изобилие/ Элпеклик, байлыкъ.

БАРМАКЪ *ат.* Палец / Аякъны, къолну къыйырында тынч къымылдаучу беш кесекни бири. *Эрикген къонакъ бармакъларын ууар.* (Нарт сёз.) ○ *Немецлиле Петронийни башын, тюйюп, къалтыраукъ этгендиле, аякъ бармакъларын кесгендиле.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 89. ❑ *Рачыкъау, атдан тюшюп, темир къауурсунун жерге чанчады, садакъ огъун чына бармагъы бла кётюрюп, анга тагъады.* "Нартла", 212.

▲ **Бармагъындан бал [алтын] тамгъан** мастер на все руки/ хар неге да уста, не тюрлю ишге да къолу жарашхан. *Жашха "бармагъындан бал тамгъан" деп бош айтмайдыла: ол элде бек белгили ташчыды, агъач устады эм темирчиди.* **Бармагъын къапды** он пожалел *о чем*/ ёкюндю, ачыу этди. *Сюйгенинден айырылгъан бармагъын къабар.* (Нарт сёз.) ○ *Жаш кеч къатын алгъаны ючюн бармагъын къапды.* **Бармагъын тутуп къойду** *къарач.* он показал *кому* кукиш/ биреуню кёрюп болмаудугъун билдирир ючюн къолун жумдурух этип, балан бармагъы бла орта бармакъны арасына баш бармагъын сугъуп кёргюзтдю. **Бармагъы суукъ суугъа тиймегенди** *угъайл.* он живет припеваючи, ничего не делая/ бир зат да ишлемей, къыйналмай, керегин табып, сюйгенича жашайды. *Бийчени бармагъы суукъ суугъа тиймейди.* (Фольк.) ❑ *Совхозда бармакъларын суукъ суугъа тийирмеген адамлагъа 46 центнер комбикорм сатылгъанды.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 8. **Бармакъ бас** *эск.* къол сал (*къ.* **къол**[1]). *Жантемир, къагъытда не жазылгъанын Зулкъайгъа окъутду да, сора аны къолундан алып, къагъытны тюп жанына бармакъ басды.* "Шуёхлукъ", № 23, 106. **Бармакъ басар жер** пядь земли *(букв. место, где можно приложить палец)*/ бек аз жер, бармакъ бла тийгенде, кёрюнмей къалырча жер. *Къап-къара болмагъан аны [ийнекни] юсюнде бармакъ басар сынгар бир жерин да табарыкъ тюлсе.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 44. ❑ *[Жансурат:] Мен вокзалгъа келгенимде, жибимеген бармакъ басар жерим жокъ эди.* Гадийланы И., Санга айтама, 12. **Бармакъгъа чёрге** *о чем-л.* неважном напомнить с упреками/ бир затны унут-

май, аны ючюн биреуге тырман этип тур. *[Чанкала] айланадыла кючню, къарыуну тергей, Халкъны сёзюн жашырын бармакъгъа чёргей.* Отарланы К., Сайлама, II, 248. ❑ *Болмачы затны бармакъгъа чёргеп, адамланы къанларын бузуп тургъанны къояргъа керекди.* Шауаланы Х., Ач эшикни, менме, 89. **Бармакъ къада** точить зубы *на кого*/ биреуге ёч бол, анга хата этерге кюреш. *Жаш кимге бармакъ къадагъанын айтыргъа унамады.* **Бармакъны бармакъгъа урма** *угъайл.* палец о палец не ударить, пальцем не шевельнуть/ бир тюрлю да иш этме, бош тур. *Халкъ бичен чалып, дырын жыйып айланнган заманда жаш бармакъны бармакъгъа урмагъанды.* □ – *Ёмюргюзде бармакъны бармакъгъа урмагъансыз,– деп, Ахмат жюрегин тыймай, ичинде болгъан затланы Алиймырзагъа къуйду.* Ёзденланы А., Саният, 22.

БАРМАКЪЛЫКЪ *ат.* Напальчник/ Ауругъан бармакъгъа кийилиучю, быстырдан неда сахтияндан этилиучю къап. *Сау бармакъгъа бармакълыкъ кийгенлей.* (Нарт сёз.)

БАРМАКЪСЫЗ *сыф.* Беспалый/ Бармакълары неда бармагъы болмагъан. *Жашны бир къолу бармакъсызды.* ❑ *Аны, эки къолу да бармакъсыз болгъанлыкъгъа, бек ариу жазады.*

БАРОМЕТР *ат.* Барометр / Хауаны басымын ёлчелеучю прибор. *Хамит школгъа гинасуулу барометр сатып алгъанды.* ❑ *Барометрде гинасуу кётюрюлсе, кюн ачыкъ болады, энишге тюшсе уа, кюн бузулгъан этеди.// кёч.* Мерило и показатель *каких-л.* изменений, состояния *чего-л.*/ Къаллай да болсун бир затны тюрлениуюн, халын билдириучю белги, ышан, шарт. *Орус ишчилени стачкалары Россияда азатлыкъ ючюн битеухалкъ кюрешни барометри болгъанды.* ❑ *Минги тауну айрысына чулгъанып жатыучу булут кёрюнмейди, таулуланы барометрини башы ачыкъды – кюн бузуллукъ тюйюлдю.* Лайпанланы С., Гургумлу, 35.

БАРРИКАДА *ат.* Баррикада/ Къозгъалыуну, забастовканы кезиуюнде орамлада бардырылыучу, урушлада жауну аллын тыяр ючюн тюрлю-тюрлю затладан *(тёммекледен, ташладан, агъачладан д.а.к.)* этилиучю буруу. *Тюзлюк кюню тенг жарытырча жерин, Дунияны кёп жашы жан берди, Баррикада урушлада, тюрмеде, Душман аскери аулакъда тюберде.* Отарланы К., Сынла, 125. ❑ *Ауур жаралы болгъанларына да къарамай фашистлеге къажау кюрешге кётюрюлген жигитле баррикадалада сермеше эдиле.* "Коммунизмге жол", 1969, № 91.

БАРРИКАДАЛА *эт.* Баррикадировать/ Баррикада сал, орамны бегит. *1914 жылда урушну аллында ишчиле Петербургну орамларын баррикадалагъан эдиле.*

БАРРИКАДАЛАУ *и. д. от* баррикадала/ Баррикадала дегенден *этим ат. Орамланы баррикадалау. Къабакъ эшиклени баррикадалау.*

БАРС *ат.* Барс/ Киштик тукъумну къауумундан, балаларын кесини сютю бла ёсдюрюучю, къапланнга ушаш, андан гитчерек, къара тамгъалары болгъан сары тюклю жыртхыч жаныуар. *Жашчыкъла зверинецде кёп тюрлю жаныуарла кёргендиле: айыу, бёрю, барс, пил, кенгеру д.а.к.* ❑ *Аслан бла къапландан сора, жыртхыч жаныуарлада барс къарыулуду.* □ *Къарап барсны кёргенлей, Къызны тили байланнганды.* Къулийланы Х., Жырны заманы, 97.

БАРЧЫ-КЕЛЧИ *ат.* Посыльный, рассыльный/ Баргъан, келген бла байламлы жумушланы тындырыучу *(асламысында жалчыда тургъан)* адам. *Жигер адам*

барчы-келчи болур. (Нартсёз.) ○ *Бийче къызла кеслерине бирер къарауаш къызны шапагъа, къумгъанчыгъа, барчы-келчиге жюрютедиле.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 18. ❑ *Маржан Самат бла олтуруп тургъанлай... Ёрюзмек улуну барчы-келчиси, узун Азрет, келди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 109.

БАРЩИНА *ат эск.* Барщина / Крепостной правону заманында помещиклени жерлеринде эллилени борчлу халда хакъсыз урунуулары. *Барщина эллилени жегиуню, аланы эзиуню, унукъдурууну белгиси эди.* ❑ *Барщинагъа эллиле ыйых кюнден башха кюнлени барысында да жюрюп тургъандыла.*

БАРЫ *белгил. алм.* Все, всё, весь/ Битеу, битеую да. *Къулакъ эшитгенни барын да кёз кёрмез.* (Нартсёз.) ○ *Тар орамгъа бир базама салдыла, Эл ичинде жашла бары кенгешип.* Шахмырзаланы С., Ол ёмюрледе, 60. ❑ *Махмут, ... къызланы къатларына барып, салам бергенде, бары да, ёрге туруп, саламлашдыла.* Шауаланы М., Мурат, 58.

БАРЫЛ *эт. страд. от* **бар** [3]/ Бар [3] дегенни *къатланыучу айырмасы. Сезиуню къозгъалыуу нервле бла мыйыгъа барылады.* "Естествознание", 131. ❑ *Алыкъа отун да жарылмагъанды, суугъа да барылмагъанды.* "Шуёхлукъ", № 32, 91.

БАРЫЛЫУ *и. д. от* **барыл**/ Барыл дегенден *этим ат. Отунга барылыу. Таугъа барылыу.*

БАРЫНЯ *ат эск.* Барыня/ Баринни къатыны, орус бийче. *[Николай Васильевич Павел Фёдоровичге:] Ол барыняла бла карт ойнап, къатынынгы ахчасын къапдыргъан заманынгда хонта ышарыуларынг ючун а ... жыягъынга тартыргъа керек эди.* "Шуёхлукъ", № 71, 39.

БАРЫСЫ *белгил. алм. къ.* **бары.** *Къарагъанла барысы да бирча кёрмейдиле.* (Нартсёз.) ○ *Барысы да бир жерге жыйылып, къуш-муш этедиле.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 37. ❑ *[Къызчыкъ:] Баугъа дуния бла бир тауукъ кирген эди да, барысын да къыстадым.* Толгъурланы З., Айыуташ, 16.

БАРЫУ *и. д. от* **бар** [3]/ Бар [3] дегенден *этим ат. Ёрюзмек а, кюнню тийгенин кёрюп, шайтанлагъа барыуун къойду.* "Нартла", 46. *Чынтды жигитни кёрюрге сюйген кавказлыны атда бырыуун кёрсе тамамды.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 28.

БАРЫШ *эт. взаим.-совм. от* **бар** [3]/ Бар [3] дегенни *араш айырмасы. Нартла, боюнлагъа акъ башлыкъларын атып, Барышалла тау Малкъаргъа къарашып.* Шахмырзаланы С., Ол ёмюрледе, 38. ❑ *Зурнукла учадыла, туманлагъа булгъана, Барышалла къаркъ-къаркъ эте, чулгъана.* "Шуёхлукъ", № 47, 63.

БАРЫШЫУ *и. д. от* **барыш**/ Барыш дегенден *этим ат. Чанала бла барышыу. Лыжала бла барышыу.*

БАРЫШНИК *ат сёл. тил. къ.* **баришчи.** *[Сарыбий:] Нарсанада барышниклени барысын да таныйма.* Этезланы О., Тарда, 37. ❑ *[Омар Айтекге:] Бахсан къалада мени бир барышник шуёхум барды.* "Шуёхлукъ", № 12, 98.

БАРЫШНЯ *ат эск.* Бийче къыз. *Бекболат Нарсанада, къылыкъсыз ичип, жангы барышнясы бла фаэтоннга минип бара эди.* Гуртуланы Э., Жанбермез Асланбий, 28. ❑ *Барышняла Николай Васильевични бек жарата эдиле, ала аны бла тепсегенни кеслерине насыпха санай эдиле.* А. Чехов, Хапарла, 63.

БАРЬЕР *ат.* Барьер/ Чаришде, чабышыуда д.а.к. спорт оюнлада юсю бла секирип ётер ючюн салынган тыйгъыч. *Ат барьерледен секирип ётдю.* ❑ *Школну спорт майданында барьерлери болгъан чабыучу жолчукъ ишленнгенди.*

БАС [1] *ат.* Бас/ Бек базыкъ эр киши ауаз. *Эр киши ауазла быладыла: тенор, баритон эм бас.* ❑ *Жырчы жаш сёлешген, жырлагъан да бас бла этиучюдю.*

БАС [2] *эт.* **1.** Давить *на что*/ Ауурлугъунгу сал, бир затны башындан энишге неда жанындан кюч бла къатыл. *Боюнса басханны ёгюз биледи.* (Нарт сёз.) ○ *Хызыр юсюнден бир ауур жюк басханча болуп, аллына кючден атлайды.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 58. ❑ *Шахым ёрге кётюрюлюрге тебирегенлей, Хашир эки имбашындан басып, орунына олтуртду.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 116.

2. Ступать, наступать *на что*/ Малта. *Итни къуйругъун бассанг, аягъынгдан къабар.* (Нарт сёз.) ○ *Эсирген а айтыр сёзюн, басар жерин билмейди.* Шуаланы М., Кюн таякъла, 124. ❑ *Къатхан къаураланы бла шинжилени басса, ёрге секире, ол [Данько] жалан аякъ барады.* "Шуёхлукъ", № 45, 38.

3. Задавить *(напр. танком, машиной)*/ Малтап эз, къыяулу эт, ёлтюр. *Танк басханда да, тохтамайын ургъан, Саулай дуния сыйыннган жюрегибиз!* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 45. ❑ – *Машинам басхан тауукъланы бла итлени тазирин тёлеу манга тёре болуп къалды.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 111.// Обрушиваться *на кого-что*/ Юсюне тюшюп, оюлуп, къаланып, тунчукъдур *(адамны, малны)*, бегитип къой неда башха жанына бур *(жолну, сууну)*. *Басар таугъа ёрлеме, арыкъ атны жерлеме.* (Нарт сёз.) ○ *Мындан бир бёлек кюнню алгъа Доха элде жар, оюлуп, 23 адамны басханды.* "Ленинни байрагъы", 1980, № 164. ❑ *Къая оюлду да басды Жолну Терк черек башында.* Къулийланы Къ., Жангы китап, 193.

4. Валять *(напр. войлок, сукно)*/ Жюнню чийни юсюне жайып, суу бюркюп, чий бла бирге чулгъап ийле. *Баса кирсенг, чепкен кирир, Басалмасанг, четен кюлюр.* "Къарачай халкъ жырла", 43. ❑ *Таулу ананы бёлляу айтханы, Жюн тарагъаны, чепкен сокъгъаны, Жай кечеледе Жамычы басханы, Ташлы жоллада ёрге баргъаны.* Хубийланы О., Ауушу, 53.

5. Молотить/ Будайны, арпаны д.а.к. битимлени башларын тюйюп, ауур зат бла малтап, бюртюклерин агъыз. *Арсений, тарыны къалгъан кесегин басып бошар ючюн, ындыргъа барды.* "Шуёхлукъ", № 75, 44. ❑ *Къачда будай басхан машинаны тауушу къаяны зынгырдатады.* Ортабайланы Т., Октябрни саугъасы, 37.

6. Месить *(тесто)*/ Тылыны къатышдырып ийле. *Тыбырланып отлары да жарыкъ жана, Тегенеде тылы басады ана.* "Шуёхлукъ", № 57, 42.

7. Покрывать *(о тумане)*, заносить *(снегом)*, покрываться *(ржавчиной)*, затоплять *(водой)*/ Бир затны юсюн жап *(туманны, къарны юсюнден)* неда юсюне жыйыл *(сууну юсюнден)*. *Айырылгъанны къар басар, бёлюннгенни боран басар.* (Нарт сёз.) ○ *Тёгерекни суу басып тебиреди.* "Нартла", 140. ❑ *Жайлыкъны ёзен туман басхан эди.* "Шуёхлукъ", № 1, 90.

8. Ходить *(напр. сюда, туда и т.п.)*/ Асламысында угъайлаучу формада жюрюйдю/ Келме, барма. *Алай энди душман ат туякълары Кётюрмезле тау жолланы къумларын. Бери басмазла душман аякъларыа – ууатып атханбыз аланы барын.* Отарланы К., Сайлама, II, 73. ❑ *Къайырбек университетни къатына басмазгъа ант этген эди.* Токъумаланы Ж., Ыфчык, 65. ❑ *[Эмеген:] Энди былайгъа адам басханын бир*

кёрейим. "Малкъар халкъ жомакъла", II, 15.

9. *кёч.* Успокаиваться/ Сабырлан. *Жаннет, жюрексиннгенин басалмай, келип, не болгъанын соруп кюрешгенди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 107. ❑ *Башир Иммолатович олтуруп тургъан жеринден секирип турду да къаны къызгъанын кючден басып сёлешди.* "Шуёхлукъ", № 46, 83.

10. *кёч.* Занимать, брать *(напр. крепость, село)*/ Шахарны, элни д.а.к. жерни кючле, сыйырып ал, саууг бла къоркъутуп, хорлап ал, иеле. *Къулагъы сангырау болса, къошун аскер басар.* (Нарт сёз.) ○ *Сора ала [душманла] элни басдыла. Аны чачып, Кюнлюм элге чапдыла.* "Малкъар халкъ жырла", 70.

11. *кёч.* Давить *(напр. о нужде, горе)*/ Унукъдур, эз, къыйна. *Сокъур къарангылыкъ къуру жерни тюл, жюрегинги басханча кёрюнеди, тылпыуунгу тыяды.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 105. ❑ *Бизни барыбызны да къаллай бушуу басханын эсге тюшюрюрге къыйынды.* "Шуёхлукъ", № 20, 17. ❑ *Аны [председателни] алай эс бургъанына, халал бетден ышаргъанына къартланы жарсыу басхан бетлери жарыдыла.* Кацийланы Х., Тамата, 112. ❑ *Бизни барыбызны да къалмай бушуу басханын эсге тюшюрюрге къыйынды.* "Шуёхлукъ", № 20, 17.

12. *кёч.* Продолжать *(напр. молчать, рассказывать и т.п.)*/ Бир ишни тохтамай бардыр. *Жаш хапарны басады.* ❑ *Азрет, тынгылауну басып, тютюн къабындырып, ичине жут тартды.* Дотдуланы Х., Жашлыкъны жолунда, 85.

13. *кёч. бош тил.* Ур 1. *Зурнук келе келип, Бекболатны жаягъына басды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 420. ❑ *Таякъ алып къолуна, терезеге басды ол [Къасай].* "Ленинни байрагъы", 1973, № 91.

14. *кёч. бош тил. къ.* **аша 1.** *Жаш келип къараса, ийнек, будай болгъан амбаргъа кирип, будайны басып, ёлюрге жетип тура эди.* "Къарачай халкъ таурухла", 45. ❑ *[Гонай:] Бас, анасы бергенни тёкген, Чыппыкъ, бас, колхозну эти, сютю тауусулгъанмы этерикди!* Зокаланы З., Солуу кюн, 60.

15. *кёч. бош тил. къ.* **урла.** *Тишде жатхан арпаны Къамичи сабы марады: – Къалай басайыкъ аны?– Деп, кёзюме къарады.* "Жарыкъ жолда", 25.

БАСДЫР *эт. понуд. от* **бас** [3]/ Бас [3] дегенни *къатланыучу айырмасы. Башчы улу ... ындырны да машина бла басдырыргъа айтады.* Этезланы О., Тарда, 186. ❑ *Мёлехан, тийреде къатынланы жыйып, кийиз басдыра эди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 172. ❑ *[Хажос Алийге:] Сени орунунгда мен болсам, Кертибийни аягъын былайгъа басдырмаз эдим.* Эбзеланы Х., Къанаматны журтунда, 22.

БАСДЫР [2] *эт.* **1.** Хоронить *кого,* предавать земле *кого*/ Ёлгенни халкъда жюрюген адет бла жерге кёмюп, юсюне топуракъ къуй; асыра. *Алгъа ёлгенни алгъа басдыр.* (Нарт сёз.) ○ *Бир юч-тёрт къарт Алиймырзадан къартны ёлюгюн басдырыргъа эркинлик тиледиле.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 70. ❑ *Зайнафны къатында Сафарны да басдыргъан эдиле.* Хочуланы С., Хапарла, 72.

2. Зарывать, закапывать *что*/ Жерге кём. *Ёлген жыланны Бекболат, таякъ къыйыры бла кётюрюп, арт бахчагъа элтди да жерге басдырды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 393. ❑ – *Босагъа тюбюнде басдырыгъыз, – деп [эфенди] папиросча тёгерек бурулгъан бир къагъытчыкъны Ахматха узатды.* Ёзденланы А., Саният, 19.

3. Укутывать, укрывать *кого-что*/ Юсюн, башын бир зат бла жап. *Суукъсурап, юсюмю басдырып жатханым бла къалкъып къалып, кеч уяндым.* Хубийланы О., Адамла, 73. ❑ *Мустафир, сагъы-*

шын бёлюп, башын тонну тюбюне басдырды. Толгъурланы З., Айыуташ, 21. ❑ *Абдул бла Тебу, къозу этден кёбюп, Шорпасын жабыу бла басдырдыла.* Ахматланы А., Жюз келди, 75.

4. *кёч.* Прятать/ Букъдур. *Минат ачыуу бла ахчаны тёшек тюбюне басдырды.* "Жарыкъ жолда", 155. ❑ *Желден къоркъгъан къоркъууларын ыйлыкъгъандан Кёк тенгизге терен жары Басдырыргъа болгъандыла.* "Жилтинлей", 480.

5. *къарач.* Копить, запасать/ Жыйып, артдагъа асыра. *Аны [Сюйдюмню] анасы, ууакъ ёксюз сабийлерини ауузларындан юзюп, тапханын Салийматны бюгюнюне басдырып тургъанды.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 72.

БАСДЫРГЪЫЧ *ат сёл. тил. къарач. къ.* **жамау II**.

БАСДЫРЛЫКЪ *ат къарач. къ.* **басдырыкъ**. *Бичен ташыгъанда басдырлыкъ бек керек болады.*

БАСДЫРТ [1] *эт. понуд. от* **басдыр** [1]/Басдыр [1] дегенни *къатланыучу айырмасы. Айшат ол жашны энди кеси арбазына басдыртмайды.*

БАСДЫРТ [2] *эт. понуд. от* **басдыр** [2]/Басдыр [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Эфенди айтханны этсенг, ёлюкню ящикге салып да басдыртырыкъды.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 71.

БАСДЫРТЫУ [1] *и. д. от* **басдырт** [1]/Басдырт [1] дегенден *этим ат. Ындыр басдыртыу. Кийиз басдыртыу.*

БАСДЫРТЫУ [2] *и. д. от* **басдырт** [2]/Басдырт [2] дегенден *этим ат. Ёлюкню басдыртыу. Сютню басдыртыу.*

БАСДЫРЫКЪ *ат.* Гнёт *(жердь для прижимания сена, соломы и снопов на возу)*/ Машинагъа, тракторгъа, арбагъа, чанагъа жюкленнген биченни, саламны неда кюлтелени басдырып къысар ючюн хайырланылыучу къурукъ. *Биченни машинагъа басдырыкъ салып жюкледиле.* ❑ *Басдырыкъ бёкем болса, жюк тынгылы къысылады.*

БАСДЫРЫКЪЛАН *эт.* Видеть во сне кошмары/ Тюшюнгде аман затланы кёрюп, терлеп, суусалам болуп, къыйнал, хырылда, тынчлыкъсыз бол. *Темуркъа, къулакълары дууулдай, басдырыкъланнган адамча, хырылдай, къычырып айтды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 193. ❑ *Добай жукълагъан кесегинде кёрмеген хылы-мылы тюшю къалмады: басдырыкълана да уяна, аманны кеминде тангнга алай чыкъды.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 61.

БАСДЫРЫКЪЛАНЫУ *и. д. от* **басдырыкълан**/ Басдырыкълан дегенден *этим ат. Ганс Шрайнер, басдырыкъланыудан къутулургъа кюрешгенча, Мухтарны гебенинде ары-бери бурулду.* Тёппеланы А., Ташыуул.

БАСДЫРЫЛ [1] *эт. страд. от* **басдыр** [1]/Басдыр [1] дегенни *зорлаучу айырмасы. Жаз башы жууукълашып келеди, къар эрип, аны тюбюнде басдырылып тургъан кир, багуш ачылды.* "Шуёхлукъ", № 70, 34.

БАСДЫРЫЛ [2] *эт. страд. от* **басдыр** [2]/Басдыр [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. – Атам ... ачлыкъ жетгенин, ёлюклени басдырылмай къалгъанларын... айтып тебиресе, жюрегим титирей эди.* Хубийланы О., Аманат, I, 83. ❑ *Аязлы, бузлауукъ къыш кечеледе хар ким къурум юйледе басдырылып жатадыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 101.

БАСДЫРЫЛЫУ [1] *и. д. от* **басдырыл** [1]/Басдырыл [1] дегенден

этим ат. Юсю жылы жууургъан бла басдырылыу.

БАСДЫРЫЛЫУ [2] *и. д. от* **басдырыл** [2]/Басдырыл [2] дегенден *этим ат. Чепкен басдырылыу. Ындыр басдырылыу.*

БАСДЫРЫУ [1] *и. д. от* **басдыр** [1]/Басдыр [1] дегенден *этим ат. Ёлюкню басдырыу. Юсюн жууургъан бла басдырыу.*

БАСДЫРЫУ [2] *и. д. от* **басдыр** [2]/Басдыр [2] дегенден *этим ат. Ындыр басдырыу. Кийиз басдырыу.*

БАСДЫРЫЛЫУЛУ *сыф. къарач.* Экономный, бережливый/ Аяулу, зыраф этмеучю. *Басдырылыулу адам.*

БАСИЯТ *ат эск.* Князь, дворянин у балкарцев/ Октябрь революциягъа дери Малкъарда бийлени аты. *[Антон Бекболатха:] Не тукъум къонакъла сыйлай эдигиз? Уо, бу не тукъум басият сыйлау эди?* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 322. ❑ *Чегем ысхылтысы бла малкъар басияты эди тауну тутуругъу.* Этезланы О., Тарда, 90.

БАСКЕТБОЛ *ат.* **1.** Баскетбол/ Топну чекни эки къыйырында орнатылгъан чыпыннга тагъылгъан сеткалагъа къол бла атып тюшюрюп ойналыучу оюн. *Мында [спорт площадкада] кими волейбол, кими баскетбол ойнай эди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 88. ❑ *Жашла кёз байланнгынчы баскетбол, волейбол ойнадыла.* "Шуёхлукъ", № 41, 107.

2. *В позиции определения:* баскетбольный/ Баскетбол ойнаучу. *Бригаданы сабан къошу барды, волейбол, футбол, баскетбол площадкала жарашдырылгъандыла.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 125. ❑ *Школну баскетбол командасы районда эришиуледе биринчи жерге чыкъгъанды.* "Коммунизмге жол", 1980, № 66.

БАСКЕТБОЛИСТ *ат къ.* **баскетболчу.** *Заводну баскетболистлери. Университетни баскетболистлери.*

БАСКЕТБОЛЧУ *ат.* Баскетболист/ Баскетбол ойнаучу спортчу. *Баскетболчула, волейболчула да кеси усталыкъларын сынап кёрлюкдюле.* "Коммунизмге жол", 1969, № 117.

БАСМА [1] *ат.* **1.** Печать; пресса/ Басмаланнган затла *(китапла, журналла, газетле д.б.). Къабарты-Малкъарда басма, радио, кино, телевидение иги айныгъандыла.* "Шуёхлукъ", № 41, 21. ❑ *Жамауат жашауну къурауда басманы хайыры ёлчесиз уллуду.* "Ленинни байрагъы", 1971, № 117.

2. *В позиции определения:* печатный/ Басмалар ючюн хайырланылыучу. *Басма станок. Басма машина.*

3. Издательство/ Китапланы, журналланы, газетлени чыгъарыучу учреждение. *"Политика литература" басма элли пропагандистни справочнигин чыгъаргъанды.* "Коммунизмге жол", 1978, № 184.

▲ **Басмагъа ур** *къ.* **басмала.** *[Алийни] назмулары уа бир жерде да басмагъа урулмай эдиле.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 157. ❑ *Къалайды, ол аламат поэмагъыз бла не болуп турасыз? Басмагъа урдуламы?* А. Чехов, Хапарла, 34. **Басмадан чыкъ** *къ.* **басмалан.** *Басмадан чыкъгъан затха толу анализ берип, аны болумун, тюз тинтип жазылгъан статьяланы къой да, чыкъгъан китаплагъа адамча рецензия да жазылмайды.* "Шуёхлукъ", № 7, 124. ❑ *Бир-бир жазыучула, басмадан чыкъгъан китаплагъа эришип, къагъыт, къалам алып, стол жанында чёгюп, бир кечеге повестьни сызып атадыла.* Къагъыйланы Н., Тинте барып, 58.

❑ **Басма сёз** печатное слово/ басмалланган, басмадан чыкъгъан зат. *Басма сёзню кючюне бизни къыралыбыз хар заманда да уллу*

магъана берип келгенди. "Коммунизмге жол", 1972, № 142.

БАСМА[2] *ат.* **1.** Ситец/ Мамукъдан согъулгъан, къолан оюулу неда битеу боялгъан жукъа къумач. *Залгъа, акъ баймёзден бла къызыл басмадан къумач топла да кётюрюп, тёрт адам кирдиле.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 106. ❑ *Ушамайды аны жарыгъы Мухаммат кийген бастоннга. Бичилгенди болмай къыйыгъы, Юлгю салынмай басмагъа.* Зумакъуллаланы Т., Къаяда гюлле, 79.

2. *В позиции определения:* ситцевый/ Басмадан этилген. – *Басма жыйрыкъчыгъынг манга Дарийден да багъалыды.* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 118. ❑ *Ана басма жабыу бла жабылгъан ундурукъ болгъан мюйюшге кетди.* М. Горький, Ана, 113.

БАСМАЛА *эт.* Печатать, публиковать/ Зарфха ур, къагъытны бетине типография амал бла жаз, тамгъа тюшюр. *1879 жыл П. Остряков талай нарт таурухну басмалагъанды.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 29. ❑ *Бир жол устаз университетни кёп тиражлы газетинде кесини эсгериулерин басмалагъан эди.* "Шуёхлукъ", № 28, 16.

БАСМАЛАН *эт. страд. от* **басмала**/ Басмала дегенни *зорлаучу айырмасы. Вертолёт учады, ол тюрлю-тюрлю къагъытлада басманнган алгъышланы шахарны башындан тёгеди.* Кацийланы Х., Тамата, 237. ❑ *Кязим Мечиевни "Мени сёзюм" деген биринчи назму китабы 1939 жылда басманнганды.* "Шуёхлукъ", № 22, 117.

БАСМАЛАНЫУ *и. д. от* **басмалан**/ Басмалан дегенден *этим ат. Китапны басманыуу къыйын эм жубанч ишди.*

БАСМАЛАТ *эт. понуд. от* **басмала**/ Басмала дегенни *къатланыучу айырмасы. Поэт кесини жангы китабын Москвада басмалатханды.*

БАСМАЛАТДЫР *эт. понуд. от* **басмалат**/ Басмалат дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашны назмуларын газетде басмалатдырдыла.*

БАСМАЛАТДЫРЫУ *и. д. от* **басмалатдыр**/ Басмалатдыр дегенден *этим ат. Китапны басмалатдырыу. Назмуну басмалатдырыу.*

БАСМАЛАТЫУ *и. д. от* **басмалат**/ Басмалат дегенден *этим ат. Очеркни басмалатыу. Китапны басмалатыу.*

БАСМАЛАУ *и. д. от* **басмала**/ Басмала дегенден *этим ат. Китапны басмалау. Газетни басмалау. Статьяны басмалау.*

БАСМАХАНА *ат эск. къ.* **типография.** *Сейид басмахананы ишин иги биле эди.*

БАСМАЧ *ат эск. ист.* Басмач/ Орта Азияда совет властьны биринчи жылларында жангы низамгъа сауут алып къажау кюрешген къауумлагъа къатышхан адам. *Асхат басмачла бла кюрешни юсюнден кёп китап окъугъанды.* ❑ *"Буря над Азией" деген фильм басмачла бла кюрешни юсюнденди.*

БАСНЯ *ат.* Басня/ Адамланы эм аланы ишлерин къыйдырма магъанада суратлаучу, асламысында назму бла жазылыучу, адепликге юйретиучю гитче литература чыгъарма. *Жыйымдыкъны ичинде лирика назмула бла басняла бардыла.* Къагъыйланы Н., Тинте барып, 73. ❑ *Мен къойланы юсюнден жазгъанлыкъгъа, магъанасын басняны ангыларгъа болурла бир къауумну жашланы.* Балаланы О., Басняла бла фельетонла, 72.

БАССЕЙН *ат.* Бассейн *(ис-*

куственный водоём)/ Тышында, ачыкъда неда башы жабылгъан жерде жюзерге, жууунургъа д.а.к. башха затлагъа деп ишленнген кёл. *Баргъан суулада, бассейнледе, кёлледе жууунмакълыкъ хайырлы суу процедурагъа саналады.* А. Д е м и д о в а , Саулукъну сакъла, 14. ❑ *Билмей тургъанлай, акъ айыу бассейнде батып башлайды.* "Коммунизмге жол".

БАСТА *ат кул.* Паста *(пшенная или рисовая каша)*/ Тюйден неда пиринчден этилип, бир затны юсюнде жайылып суутулгъан как. *Къонакъбай, аланы [къонакъланы] ашыкъгъанларын билип, хазыр баста бла къуйрукъ къууруп, алларына салгъанды.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жырны заманы, 141.

▲ **Бастасы болмагъан жерге къалагъын урады (сугъады)** сует *(свой)* нос *куда-л., во что-л.*/ кесине жетмеген затха къатышады, биреуню ишине къошулады. *[Хажи-Осман Кертибийге:] Бастанг болмагъан жерге къалагъынгы уруп айлансанг, эшитмедим деме.* Э б з е л а н ы Х., Къанаматны журтунда, 7. ❑ *– Зухура, ким болгъанынгы бек ариу билебиз..., бастанг болмагъан жерге къалагъынгы урма, – деп, сюелип даулаша тургъан жашланы бири ауз жетдирди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 257.

БАСТАЛЫКЪ *ат.* Количество крупы для каши/ Баста этер чакълы бир жарма. *Басталыкъ пиринч.*

БАСТИОН *ат.* Бастион/ Къаланы къорууларгъа этилген, формасы бешмюйюшге ушагъан эрттеги аскер мекям. *[Бийче къыз:] Биз бастионну мюйюшюнде олтуруп эдик, аны себепли, эки жанына да къарай, барын да кёрюрге боллукъ эдик.* М. Л е р м о н т о в , Бизни заманны жигити, 50.

БАСТОН *ат.* **1.** Бостон *(ткань)*/ Жюнден согъулгъан, иги агъачлы костюмлукъ къумач. *Бурун, шо, чепкен кийген таулугъа энди бастон кийдиреди.* Б о т а ш л а н ы И., Экинчи тюбешиу, 24.

2. *В позиции определения:* бостоновый/ Бастондан этилген. *Бастон къумачданды ма костюмлары, Пай чилледенди, Жаным, жууургъанлары.* "Жюрек жырлайды", 281. ❑ *[Къыз жашха:] Портнойла тикген бастон костюмунг, Сен къатын алсанг киерсе.* "Малкъар халкъ жырла", 202.

БАСХА *ат.* Грабли *(ручные)*/ Жерде жайылгъан биченни, саламны *д.а.к.* башха затланы бирге жыяр эм тахтаны топурагъын жумушатыр ючюн хайырланылыучу, узун агъач саплы таракъ тишли темир адыр. *Сагъат ишлеген басха ишлегеннге сейирсине эди.* (Н а р т сёз .) ○ *Темирчи биченни юсюне сенек, басха эм тери кесекле атхан эди.* Э т е з л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 60. ❑ *Жалчыда, жолда, чалгъыда айланыучу таулу уланла кеслерине сенек, басха, чалгъы, оракъ жаращдырадыла.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 159.

БАСХЫЧ *ат.* **1.** Лестница/ Ёрге минер эм энишге тюшер ючюн этилген, атлауучлары болгъан зат. *Жюрек – жюрекни басхычы.* (Н а р т сёз .) ○ *Дыгалас этип айланнган адамла басхыч табып ёрлегинчи, чардакъ оюлуп, от юйлени ичине тюшдю.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 338.

2. Сооружение в виде ряда ступеней для спуска и подъема/ Юйге кётюрюлюрге неда андан тюшерге деп этилген атлауучла. *Таусолтан, эки жанына да кёз жетдире, басхычладан тюшдю.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 269. ❑ *Жашла, къызла да, таш басхычны тапхырларындан къызыу-къызыу атлап, башына чыкъдыла.* Д о т д у л а н ы Х., Жашлыкъны жолунда, 7.

3. *кёч. къарач.* Ступень, разряд, степень/ Бир затны ёсюуюнде даража, болум. *Басма сёзню – жамагъатны публицистика хазнасын жангы басхычха чыгъарып, 1972*

жылны жангы хорламла бла белгиледиле. "Ленинни байрагъы", 1978, № 138. ❑ *Азретни иши арт жыллада басхычдан басхычха ёрлеп баргъанча болгъанды.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 50.

БАСЫЛ *эт. страд. от* **бас** [2]/ Бас [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Кёксюл жюнден басылгъан кюйюзню юсюне гоккала тигилгенча, жулдузла кёкге къотарылгъандыла.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 140. ❑ *Гюрбежинг – Билеме мен: мында Кёрюк басылып, от гюрюлдеп.* Къулийланы Къ., Чумла къызарадыла, 206.

БАСЫЛЫУ *и. д. от* **басыл**/ Басыл дегенден *этим ат. Биченни басылыуу. Энишге басылыу.*

БАСЫМ [1] *ат.* Давление/ Газланы эм суусун затланы тыкъылыкъларыны, къалынлыкъларыны даражасы. *Атмосфераны басымы. Тылпыуну басымы.* ❑ *Къан тамырны ургъаны танылмай эди, къанны басымы жокъ эди.* "Ленинни байрагъы", 1979, № 68.

БАСЫМ [2] *ат грам.* Ударение/ Айтымда бир сёзню неда сёзде бир бёлюмню бирсилеринден эсе уллу ауаз бла айтылыуу эм аны кёргюзтген белгичик. *Басым къарачай-малкъар тилде асламысында сёзню ахыр бёлюмюне тюшеди.* ❑ *Айтымда бир сёз бирсиледен эсе уллу ауаз бла айтыла эсе, анга магъана басым дейдиле.*

БАСЫМ [3] *ат.* Выдержка, воля, самообладание/ Тёзюм, чыдам, сабырлыкъ. *Илмугъа басымы уллу адамла керекдиле.*

БАСЫМЛЫ I *сыф.* Выдержанный, сдержанный, терпеливый, степенный/ Сабыр, чыдамлы, тёзюмлю. *[Ахматны] сабыр, басымлы сёзлери, жумушакъ ауазы хар бирини жюрегине синге эди.* Хубийланы О., Аманат, I, 14. ❑ *Хажи-Осман адамла арасында сыйы болгъан... басымлы адам эди.* Эбзеланы Х., Къанаматны журтунда, 10–11.

БАСЫМЛЫ II *хал. сёзл.* Выдержанно, спокойно/ Сабыр, ачыуланмай, тёзюмлюк бла. *Азретге старшина басымлы ышарды.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 117. ❑ *Залим, къарыулугъа тюбеп, Шуёхланыргъа кюрешеди. Шуёхлукъну сюйген адам, Къышха басымлы сёлешеди.* Гулийланы М., Кетмегиз, зурнукла, 38.

БАСЫМЛЫКЪ *ат къ.* **басымлылыкъ.** *Басымлыкъ – акъылны бир шарты.* (Нарт сёз.) ○ *Бу адетле гитчеликден окъуна тёзюмге, басымлыкъгъа юренирча болум къурагъандыла.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 105.

БАСЫМЛЫЛЫКЪ *ат.* Выдержка, сдержанность; самообладание/ Сабырлыкъ, чыдамлылыкъ, тёзюмлюлюк. *Бурун жюрекде басымлылыкъ болгъанды.* Батчаланы М., Элчилерим, 105. ❑ *Адамгъа бек керекли илишанладан бири басымлылыкъды.* "Коммунизмге жол", 1978, № 227.

БАСЫМСЫЗ I *сыф.* Несдержанный; вспыльчивый/ Терк ачыуланып къалыучу, тёзюмсюз, чыдамсыз, женгил. *Не да басымсыздан чыгъады.* (Нарт сёз.) ○ *Артыкъсыз да мени кибик басымсыз адамгъа чюйре жууап этселе, сора отубуз ёрге жанмайды.* Хубийланы О., Аманат, I, 93.

БАСЫМСЫЗ II *хал. сёзл.* Несдержанно; вспыльчиво/ Ачыуланып, ашыгъып, тёзюмсюзлюк бла. *Жаш ол кюн нек эсе да басымсыз сёлешген эди.* ❑ *Анасыны сабыр соруулары къызы басымсыз жууаплады.*

БАСЫМСЫЗЛЫКЪ *ат.* Несдержанность; вспыльчивость, горячность/ Женгиллик, чыдамсызлыкъ, кеси кесин тыя билмеген-

лик. Басымсызлыкъ бек уллу шарайыпды.

БАСЫН *эт.* **1.** Собираться, толпиться вокруг кого-чего, обступать, окружать кого-что/ Бир жерге жыйыл *(адамланы, жаныуарланы юсюнден). Суу боюну адамдан толуду, тирменни тёбен жанында бир къарелдини тутуп, тёгерегине басыннгандыла.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 155. ❑ *Басынып жатхан сюрюуню ичинде акъырын ышныр таууш тёгерекде ырахатлыкъны билдиреди.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 85.

2. *кёч. къарач.* Хмуриться *(о погоде)*, собираться, надвигаться *(об облаках и т.п.)*/ Бирге жыйыл *(туманны, булутланы д.а.к. башха затланы юсюнден). Симсиреп тургъан къара къаяны туурасында тагъылып, ууакъ-ууакъ басынып келген жукъа булутланы кёрдюм.* К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 152. ❑ *Ма энтда бир-эки юлгю: тенгиз боранны жыйыла, басына баргъаныны юсюнден.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назму бла жазсала, 70.

БАСЫНДЫР [1] *эт. понуд. от* **басын**/ Басын дегенни *къатланыучу айырмасы. Къыз, арбазгъа нартюх себип, тауукъланы басындырады.* ❑ *Аппа, жомакъ айтама деп, сабийлени тёгерегине басындырады.*

БАСЫНДЫР [2] *эт. крач.* Говорить скороговоркой/ Терк-терк сёлеш. *Гыжы соруулану бир бири ызындан басындырып сорду.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 94. ❑ *"Мен а отлукъ къуюп барама",– деп, басындырып сёлеше, [Юсуф] баш алыр дыгалас этеди.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 108.

БАСЫНДЫРТ *эт. понуд. от* **басындыр** [1]/ Басындыр [1] дегенни *къатланыучу айырмасы. Адамланы арбазгъа басындыртдыла.*

БАСЫНДЫРТЫУ *и. д. от* **басындырт**/ Басындырт дегенден *этим ат. Малланы тузгъа басындыртыу.*

БАСЫНДЫРЫЛ *эт. страд. от* **басындыр**/ Басындыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Бир талай адам Хусейланы арбазгъа басындырылгъан эдиле.*

БАСЫНДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **басындырыл**/ Басындырыл дегенден *этим ат. Юй алгъа басындырылыу.*

БАСЫНДЫРЫУ [1] *и. д. от* **басындыр** [1]/ Басындыр [1] дегенден *этим ат. Халкъны арбазгъа басындырыу. Малланы тузгъа басындырыу.*

БАСЫНДЫРЫУ [2] *и. д. от* **басындыр** [2]/ Басындыр [2] дегенден *этим ат. Сёзлени бир бири ызындан басындырыу. Соруулану басындырыу.*

БАСЫНЧАКЪЛА *эт.* Издеваться, глумиться *над кем*/ Хыликке, самаркъау эт, къыйна, инжит. *Жокъ бизни басынчакъларыкъ, Жокъду бизге палах саллыкъ.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 126. ❑ *Ийналукъ гелляны басынчакълай башласа, Шарау тёзмез.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 119.

БАСЫНЧАКЪЛАН *эт. страд. от* басынчакъла/ Басынчакъла дегенни *зорлаучу айырмасы. Басынчакъланнганы, кёз кёре артыкълыкъ этилгени къаллай бир артыкъ болса, ... кесин къорууларгъа, кюйсюзню жууабын берирге [Байчону] амалы болмазлыгъы да аллай бир ачыкъ бола эди.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул.

БАСЫНЧАКЪЛАТ *эт. понуд. от* **басынчакъла**/ Басынчакъла дегенни *къатланыучу айырмасы. Жылдан жылгъа къабыргъала кесслерин кырдыкга, мурсалагъа басынчакълата барадыла.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Къызгъыл кырдыкла, 127.

БАСЫНЧАКЪЛАТДЫР *эт. понуд. от* **басынчакълат**/ Басынчакълат дегенни *къатланыучу айырмасы. [Элдар:] Сауутубуз жокъду, ансы кесибизни басынчакълатдырмабыз, Маша.* Кацийланы Х., Мухаммат, 80.

БАСЫНЧАКЪЛАТДЫРЫУ *и. д. от* **басынчакълатдыр**/ Басынчакълатдыр дегенден *этим ат. Кесин биреуге басынчакълатдырыу.*

БАСЫНЧАКЪЛАТЫУ *и. д. от* **басынчакълат**/ Басынчакълат дегенден *этим ат. Жууашлыгъы бла басынчакълатыу.*

БАСЫНЧАКЪЛАУ *и. д. от* **басынчакъла**/ Басынчакъла дегенден *этим ат. Шёндюгю жашауда адам адамны басынчакълау тёзюп болмазча ишди.*

БАСЫНЧАКЪЛАШ *эт. взаимн.-совм. от* **басынчакъла**/ Басынчакъла дегенни *араш айырмасы. Къызла экиси да Зояны басынчакълаша эдиле.*

БАСЫНЧАКЪЛАШЫУ *и. д. от* **басынчакълаш**/ Басынчакълаш дегенден *этим ат. Экиюч адамны биреуню басынчакълашыулары айыплы ишди.*

БАСЫНЫУ *и. д. от* **басын**/ Басын дегенден *этим ат. Чоюнну тёгерегине басыныу. Юй алгъа басыныу.*

БАСЫНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **басын**/ Басын дегенни *араш айырмасы. Сабийле, биягъынлай басынышып, классларына кирдиле.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 270. ❑ *Омакъ талачыкъда къойла, басынышып, туз ашайдыла.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 189.

БАСЫНЫШЫУ *и. д. от* **басыныш**/ Басыныш дегенден *этим ат. Жыртыучу жаныуарланы мыллыкга басынышыулары. Отну тёгерегине басынышыу.*

БАСЫУ *и. д. от* **бас** [2]/ Бас [2] дегенден *этим ат. Ындыр басыу. Чепкен басыу. Кийиз басыу.*

БАСЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **бас** [2]/ Бас [2] дегенни *араш айырмасы. Тиширыула, эки къаумгъа юлешинип, кийиз басышадыла.* ❑ *Бригадала, бир бирлери бла эришип, сау кюнню ындыр басышдыла.*

БАСЫШЫУ *и. д. от* **басыш**/ Басыш дегенден *этим ат. Кёрюк басышыу.*

БАТ *эт.* **1.** Тонуть, идти ко дну/ Суугъа кёмюл, чёгюп, кёрюнмей къал. *[Бийбертни] жюзюп баргъан къайыгъы батып башлагъанча, анга болушургъа тёгерекде адам болмагъанча кёрюндю.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 179. ❑ *Ауур ыргъакъ суугъа тауush этип тийди, тереннге батды.* "Шуёхлукъ", № 64, 31.// Гибнуть, погружаясь в воду, на дно/ Сууну тюбюне чёгюп ёл. *Суу бла ойнама – батарса, от бла ойнама – жанарса.* (Нарт сёз.)

2. Вязнуть, застревать *в чем*/ Бир затха терен кир, тыгъыл. *Ат, гытыгъа кире барып, тёрт аягъын да бир жерге жыйып, топча чынгагъанында, ал жанында аякълары тылданнга батып, бир кесек къыйналса да, буруну бла болуша, ётюп кетди.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 45. ❑ *– Тау эллерин алдырмайын душманнга, Урушханбыз батып терен къарлагъа.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 43.

3. *кёч.* Становиться незаметным, невидимым среди *чего*/ Бир затха терен чёгюп, кёрюнмей къал. *[Светлана] ундурукъда, жумушакъ тёшекге батып, эки эшмеси ёшюнюн жабып... жукълайды.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 128. ❑ *[Бий къонакъла] гюл бахчада къуу жастыкълагъа батып турдула.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

4. *кёч.* Погрузиться *во что*; отдаться *чему*, увлечься *чем*/ Бир затны эркин, кёп, элпек тап. *Къатын бла киши ырысхыгъа батып жашагъандыла.* (Фольк.) ○ *Къазауат баргъан къыйын кюнледе Палахха батып тура эди журт.* "Толкъунла", 38. ❑ *Бузладан ургъан аязчыкъ жетеди аны [къызны], Баргъанчады ол да насыпха батып.* Тюркълюланы А., Марал жангурла, 13.

5. *кёч.* Прийти в *какое-л.* состояние; предаваться *чему*/ Бир тюрлю халгъа кел, бёлен, кет, синг. *Жашла терен сагъышха батдыла.* ▭ *Къарангы кечеде, табийгъатны битеу жаныуарлары жукъугъа батхандан сора, Мурат къобуз тюекни тауушуна ушаш макъам бла жырлайды.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 160.

6. Проваливаться сквозь *что*/ Тешикге кет, тюш, жыгъыл. *Ол къуралмазлыкъ Эгеу да, жер тюбюне батып кетмеди эсе, бир тауушу-тууушу да чыкъмай къалды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 222. ❑ *Тереклени ёлгенлери жипи жарылгъаннга ауып, аны ичине батып къалгъандыла.* "Естествознание", 30.

7. Рухнуть, обрушиться/ Энишге тюшюп кет. *Географиядан окъутхан устаз бир тенгизде айрыкам батып, жокъ болуп къалгъаныны юсюнден айтды.* ❑ *Андан сора ол [Азамат] кёкде, жерде эсе да билмеди. Дуния кёмюлюп, жер батып баргъанча болду.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 50.

8. *кёч.* Исчезать/ Жокъ бол, думп бол, тюп бол. *[Къыз:] мени ишим кесим сюйгенимча болмай къалгъанда, мен къара жерге батайым.* (Фольк.) ○ *[Жарыкъ танг] халкъыбызны чырмаудан къутултханды. Мудахлыгъыбыз тайгъанды, батханды.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 38.

9. Вонзиться, воткнуться *во что*/ Чанчыл, сугъул, кир. *Къушну тырнакълары къоянны сыртына батхан эдиле.* ❑ *Немецли малгъун бла сермеше келгенде, Уучуну бычагъы аны къарынына батды.*

10. Мяться, вдавливаться/ Ичине чунгур бол. *Аппаны жаякълары ичине батып, кёзлери да теренден къарай эдиле.* "Шуёхлукъ", № 55, 73. ❑ *Жашчыкъ, асыры ачдан, къарыны ичине батып эди.* "Коммунизмге жол", 1976, № 40.

11. Заходить, закатываться *(о небесных светилах)*/ Горизонтну ары жанына ташай, кёкде кёрюнмей къал. *Кюн бата, элни акъсюек къаууму правленнге жыйылды.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 219. ❑ *Ахшам жулдуз, жаратмай жерни халын, Мудахлана, тау артына батханды.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. ❑ *Жангы чыкъгъан ай эрттерек батса да, кече къарангы тюйюлдю.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 101.

БАТАГЪА *ат. эск.* **1.** Оборонительное сооружение в виде глубокой ямы/ Жаула бла уруш этген заманда аладан къорууланыр ючюн этилген терен чунгур. – *Ой, Уллу Хожну да не башы болур батагъа, о-орайда, Башыбыз къалды да сауут амалтын Хатагъа, о-орайда.* "Малкъар халкъ жырла", 77. ❑ *Къырым хан, къарауашны Къазийни къатыны сунуп, аскерни батагъадан чыгъарып, келген жолу бла ызына айланды.* (Фольк.)

2. *къарач.* Место сбора *(в дореволюционном Карачае для проведения общественных мероприятий)*/ Октябрь революциягъа дери Къарачайда жамауат жумуш бла халкъны жыйылыучу жери.

БАТАЛЬОН *ат.* Батальон/ Бир талай ротадан къуралгъан жаяу аскер бёлюм. *Корпусну Калачи шахаргъа кетген разведка батальонунда Мухаммат Залийханов болгъанды.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 162. ❑ *Батальон, беш кере кётюрюлюп, Беш кере ыхтырылгъан эди артха.* Отарланы К., Сайлама, II, 182.

БАТАН *ат.* Навильник сена/ Асламысында сенек бла бир жолгъа алырча бирге тап жыйылгъан гитче бичен тёбе. *Батаны жокъну гебени къайдан болсун.* (Нарт сёз.) ○ *Биченчи жыйын кюндюзден этилген батанланы къадалып гебен эте эди.* Къудайланы Х., Ол кюнледе, 36. ❑ *[Батыр] батан бла уруп, кёп гебен башчыны аудургъанды.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 47.

❑ **Батан эт** собирать сено в кучки *(навильники)*/ къуругъан биченни батанлагъа жый. *Дырынчы къызла экинчи кере чалыннган ёзенледе къыстау батан этедиле.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 177. ❑ *Жамийлят, кеси эки дуруну тутуп, батан этип башлады,* Кацийланы Х., Тамата, 192.

БАТАНЛА *эт. сёл. тил.* Батан эт (*къ.* **батан**). *Къызла дырынны батанлап бошадыла.* ❑ *Бир жыйын дырынны батанлай, экинчиси уа аны ызындан гебен эте эдиле.*

БАТАНЛАН *эт. страд. от* **батанла**/ Батанла дегенни *зорлаучу айырмасы. Эки гектар жерни дырыны батанланнганды.* ❑ *Жашла батанланып бошалгъан жерде къалгъан биченлени басха бла бирге жыядыла.*

БАТАНЛАНЫУ *и. д. от* **батанлан**/ Батанлан дегенден *этим ат. Тик тёшде дырынны батанланыуу къыйынды.*

БАТАНЛАУ *и. д. от* **батанла**/ Батанла дегенден *этим ат. Къуругъан дуруланы батанлау. Тынчыгъан биченни чачып, жангыдан батанлау.*

БАТАНЧЫ *ат.* Тот, кто собирает сено в кучки *(навильники)*/ Батан этиучю адам. *Ол батанчыланы игилерин сайлап алгъанды.* ❑ *Батанчыла сыртда дуруланы батан этип бошадыла.*

БАТАРЕЙ *ат къ.* **батарея** [2]. *Паровоз чархы бла ... темир жипчикни басханлай, батарейден келген токга замыкание этиллики.* "Шуёхлукъ", № 28, 69. ❑ *Рацияны батарейлери жокъдула.* "Шуёхлукъ", № 28, 57.

БАТАРЕЯ *ат.* Батарея *(воен.)*/ Артиллерияда бир талай тобу болгъан бёлюм *(подразделение). [Плещаков] ёлюрча жаралы болуп, кесини самолётун душманны батареясыны юсюне бошлагъанды.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 145. ❑ *Финлени батареялары ууатылады.* "Шуёхлукъ", № 53, 20.

2. Соединение гальванических элементов или аккумуляторов/ Гальваникалы элементлени неда аккумуляторланы бирикмеси. *Электро батарея. Аккумуляторланы батареясы.*

3. Соединение технических установок или приборов для совместного действия/ Бир кибик элементледен, кесекледен къуралып, бирге ишлерча этилген зат. *Бахсан районну тылпыу бла жылыныкъ культура юйлерине батареяла салыннгандыла.* "Коммунизмге жол".

БАТДЫР *эт. понуд. от* **бат**/ Бат дегенни *къатланыучу айырмасы. Шапа Алим, агъачдан къыскыч ишлеп, къазанда къайнап башына келген этлени шорпагъа батдыра эди.* Хочуланы С., Хапарла, 66. ❑ *Къуш тырнакълача, къынгыр бармакъларын хычынны ичине батдырып, аны ич жумушагъын Къыямыт женгилженгил эндиреди.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 309. ❑ *[Трактор] уллу темир сабан агъачны жерге батдырып, даууур эте, баргъан ызын къаралта, кетди.* Этезланы О., Тарда, 185.

БАТДЫРТ *эт. понуд. от* **батдыр**/ Батдыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Бизни авиация кёп*

фашист кемени тенгиз тюбюне батдыртхан эди.

БАТДЫРТЫУ *и. д. от* **батдырт**/ Батдырт дегенден *этим ат. Жауну катерин суу тюбюне батдыртыу.*

БАТДЫРЫЛ *эт. страд. от* **батдыр**/ Батдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Жауну кемеси суу тюбюне батдырылгъан эди.*

БАТДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **батдырыл**/ Батдырыл дегенден *этим ат. Жерге батдырылыу. Суу тюбюне батдырылыу.*

БАТДЫРЫУ *и. д. от* **батдыр**/ Батдыр дегенден *этим ат. Суугъа батдырыу. Жерге батдырыу.*

БАТИСТ *ат.* **1.** Батист/ Мамукъдан неда лёндан этилген, тыкъ согъулгъан жукъа къумач. *Тюкенчи кесине батистден жыйрыкъ этди.* ❑ *Къыз поплинден эсе батистни сюйюучюдю.*

2. *В позиции определения:* батистовый/ Батистден этилген. *Батист жаулукъ. Батист ал бота.*

БАТМАКЪ *ат.* **1.** Топь/ Къургъакъ угъай, балчыкълы, мырдылы жер. *Къашпакъны, башы агъып тургъаны себепли, ичи батмакъ эди.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 86. ❑ *Къургъакъ гынтты, тели кётен къошдула, Балчыкъ бла батмакъгъа ушашдыла.* Отарланы С., Жюрек саугъа, 26.

2. *В позиции определения:* грязный; топкий, болотистый, заболоченный/ Батмакълы, кирли, батмагъы, кири болгъан. *Ийнек, батмакъ къуйругъу бла ургъуйланы къоруулай, Жамашны бетин тюеди.* Сылпагъарланы К., Кёмюуюл, 140. ❑ *Машина салгъан батмакъ ызда аякълары буздача тайып, [Ахмат] сыртындан тюшдю.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 18. ❑ *[Ургъуй:] Батмакъ, ийис суулада, Хансда, агъачда болама, Адамлагъа, маллагъа Къыйынлыкъла салама.* Шахмырзаланы С., Назмула, 347.

3. *къ.* **балчыкъ 4.** *Исси Сууда Тамбукан кёлню батмагъыны багъыу шартлары кёплеге белгилидиле.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 33.

▲ **Батмакъ жакъ** балчыкъгъа боя (*къ.* **балчыкъ**). *[Мусса:] Бетиме батмакъны жакъгъанларына не этейим, ишлерге уа кёзюм къарай эди.* Хубийланы О., Аманат, III, 293.

БАТМАКЪЛА *эт. сёл. тил.* Грязнить, загрязнять/ Батмакъ эт, кир эт. *Малла арбазны батмакълагъандыла.*

БАТМАКЪЛАН *эт. страд. от* **батмакъла**/ Батмакъла дегенни *зорлаучу айырмасы. Орам батмакъланнганды.* ❑ *Мал орунла батмакъланнгандыла.*

БАТМАКЪЛАНЫУ *и. д. от* **батмакълан**/ Батмакълан дегенден *этим ат. Жауунда элни орамларыны батмакъланыулары.*

БАТМАКЪЛАУ *и. д. от* **батмакъла**/ Батмакъла дегенден *этим ат. Арбазны батмакълау.*

БАТМАКЪЛЫ *сыф.* Топкий, болотистый, заболоченный/ Батмагъы, мырдысы болгъан, балчыкъ. *Былайда батмакълы арба жол, сыртланы башлары бла оздура, терен тар къулакълагъа тюшюре, Тамычы Башына чыгъарады.* "Алчыла", 85.

БАТМАКЪЛЫКЪ *ат.* Топкость, болотистость, заболоченность/ Топуракъны, жибип, балчыкъ болмакълыгъы, батмакъ хал. *Жолну батмакълыгъы.*

БАТМАН [1] *ат.* Бал батман (*къ.* **бал** [1]). *Арлакъда къатын жыйын, кишиле къатына келирге да базынмай, батманнга басыннган бал чибинлеча жоккуланадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талис-

ман, 131. ❑ *[Колхозчуну] бышлагъы бар, жауу кёп, Батманда – баллары.* К ъ у л и й л а н ы Х., Жылла озадыла, 14.

БАТМАН [2] *ат эск.* Батман *(мера сыпучих тел)*/ Алгъын заманда мирзеуню ауурлугъун ёлчелеучю ёлчем. *Бир батман алтынынг болгъандан эсе, бир аякъ басар жеринг болса игиди.* (Н а р т сёз.)

БАТМАНЧЫ *ат.* Пасечник/ Бал къошда ишлеген адам. *Батманладан бал чибинле Чыгъа тургъанча талада, Къарт батманчы кеси ишин Эте тургъанча арада.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 56.

БАТНАР *ат сёл. тил. къарач. къ.* **нар.** *Абдул-Къадыр къарынын тутуп, кюлюп, батнаргъа аунады.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 86. ❑ *[Абдул-Къадырны] батнарда таянып тургъан нёгерлерини кёзлерине кюн таякъла тийип къаматадыла.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 84.

БАТОН *ат.* Батон/ Зугул акъ ётмек. *Тюкенледе батонла, буханкала, тёгерек къалачла сатыладыла.. Къызчыкъгъа анасы бир батонну жартысын сютге бушто этип берди.*

БАТХАКЪ *ат къ.* **батмакъ.** *Батхакъгъа кирме, кирсенг, этек кётюрме.* (Н а р т сёз.) О *Батмакълада, жолсуз жерледе, ёрледе, тёшледе ол [газик] кесин эртте танытханды.* Г у р т у л а н ы Э., Азретни къууанч кюню, 108. ❑ *Къарындашла жолда батхакъгъа батып чыгъалмай тургъан бир къабаннга тюбеген эдиле.* "Малкъар халкъ жомакъла", I, 155.

БАТЫКЪ [1] *сыф. къарач.* Вмятый/ Ичине бюгюлген, батыуу болгъан, лымпыкъ. *[Прустопну] учу ёрге айланнган батыкъ буруну, жангы бишип, къабугъу сыдырылгъан чюгюндюрча къарады.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 187.

БАТЫКЪ [2] *ат къарач. къ.* **батмакъ.** *Машина, батыкъгъа кирип, баралмай тохтады.*

БАТЫКЪБУРУН *сыф.* С вогнутым, приплюснутым носом/ Буруну ичине бюгюлген, батхан. *[Таужан:] Жангы оноучуду дейдиле, мен ишибизге ауух сюдге баргъанымда кёрдюм, бир батыкъбурун жийиргенчли.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 61.

БАТЫКЪЛЫКЪ *ат.* Вогнутость, приплюснутость/ Ичине бюгюлмеклик, батханлыкъ, лымпыкълыкъ. *Жаякъланы батыкълыкълары. Бурунну батыкълыгъы.*

БАТЫЛ *эт. возвр. от* **бат**/ Бат дегенни *къатланыучу айырмасы. [Хасан] Къара тенгизни толкъунларына батыллыгъын, жууунургъун, кемеде жюзеригин кёз туурасына келтиреди.* К ъ о д ж а к ъ л а н ы Т., Сыргъачыкъла, 56. ❑ *Къар асыры теренден, атла, тобукъларына дери батылып, кючден-бутдан атлай эдиле.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 157.

БАТЫЛЫУ *и. д. от* **батыл**/ Батыл дегенден *этим ат. Балчыкъгъа батылыу. Куртха батылыу.*

БАТЫЛЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **батыл**/ Батыл дегенни *араш айырмасы. Жашчыкъла, бир бирлери бла эришип, суугъа батылышадыла.*

БАТЫЛЫШЫУ *и. д. от* **батылыш**/ Батылыш дегенден *этим ат. Суугъа батылышыу.*

БАТЫР I *сыф.* Храбрый, смелый, отважный, мужественный/ Жукъдан къоркъмагъан, кишилиги болгъан; таукел, ётгюр, жигит. *[Валя:] Мен батыр, ётгюр адамланы бек сюеме.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 157. ❑

Тамата лейтенант, С. Черкесов урушда кесини батыр офицер болгъанын кёргюзтеди. "Шуёхлукъ", № 27, 93.

БАТЫР II *хал. сёзл.* Храбро, смело, отважно, мужественно/ Таукел болуп, базынып, къоркъмай. *Халкъны бек ахшы жашлары эм къызлары немецли фашизмни хорлар ючюн, Уллу Ата журт урушда батыр сермешгендиле.* "Шуёхлукъ", № 28, 129. ❑ *Совет солдатла, лячинлеча, алгъа батыр тебиредиле.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 14. ❑ *Муса ишни башлады, План бла юй салып, Ишге батыр узалып, Агъач керекле алып.* Шахмырзаланы С., Назмула, 14.

❑ **Батыр ана** *къарач.* жигит ана (*къ.* **жигит**). *Бизни къыралда 10 неда андан да кёп сабий табып ёсдюрген аналагъа Батыр ана деген сыйлы ат бериледи.* ❑ *Бизни элде 3 Батыр ана барды.* **Батыр бол** *къ.* **батырлан.** *Лейля, нёгерини халын чюйре кёрмегенинде, батыр болуп айтды.* Семенланы А., Жазыу айла, 65. ❑ *Ахматны кёргенде, биз да батыр болдукъ...* Тёппеланы С., Уучу Зауурбек, 50. **Батыр кёллю** смелый, отважный, мужественный/ таукел, жигит, жукъну арсарсыз этиучю. *Шамдагъа менден табыракъ сёзлю, батыр кёллю келечи керекди.* Батчаланы М., Элчилерим, 93. ❑ *Буз эригенча кетеди эскилик, Бирикгенде батыр кёллюле.* "Коммунизмге жол".

БАТЫР III *ат.* Богатырь, храбрец, смельчак/ Таукел, жигит, ётгюр, жукъдан къоркъа билмеген адам. *Халкъ батырланы къызыу Жюреклери байракъ болду.* Мокъаланы М., Къушну ауанасы, 68. ❑ *Халкъ нарт батырланы ала... туугъан журтларын къызыу сюйгенлери ючюн, терсликни кёрюп болмагъанлары ючюн сюеди.* "Шуёхлукъ", № 6, 15.

БАТЫРЖЮРЕК *сыф.* Смелый, храбрый, отважный/ Жюреги батыр, жукъдан къоркъмаучу. *Терлегенлерин сюрте: "Энди манга биреу да бедиш этерик болмаз",– деди, батыржюрек Абдуллах.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 191. ❑ *Таудан баргъан батыржюрек тулпарла Къурч сюнгюлени къандан къызартадыла.* Боташланы И., Таула сакълайдыла, 66.

БАТЫРЛАН *эт.* Храбриться, смелеть/ Кесинги батыр, хар неге да таукел кёргюзт, кеси кесинги кёл этдир. *Сарыбийни жюрегине жангы къарыу сингнгенча болду, ол батырланды.* Этезланы О., Тарда, 13. ❑ *Алыкъа арсар болса да, жашчыкъ: "Ал-алейкум салам",– деп, таза жууап берди, сора бираз батырланып: – Сен кимсе?– деп, къошду.* Зокаланы З., Солуу кюн, 15.

БАТЫРЛАНДЫР *эт. понуд. от* **батырлан**/ Батырлан дегенни *къатланыучу айырмасы. "Сен кишиге да хорлатырыкъ тюйюлсе",– деп, жаш кесини къарындашын батырладырыргъа кюреше эди.*

БАТЫРЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **батырландыр**/ Батырландыр дегенден *этим ат. Кеси кесин батырландырыу.*

БАТЫРЛАНЫУ *и. д. от* **батырлан**/ Батырлан дегенден *этим ат. Тенглери студентни керексиз батырланыуун жаратмадыла.*

БАТЫРЛЫКЪ *ат.* Храбрость, смелость, отважность, мужественность/ Бир ишни эте туруп таукеллик, арсарсызлыкъ, жигитлик, къыйынлыкъдан къоркъмагъанлыкъ. *Таукеллик, батырлыкъ, кишилик – жаланда была Адилгерийни нёгерлери эдиле.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 22. ❑ *Батырлыкъ – жютюдю, къамача, Къоркъакълыкъ – гумух салтача.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 37.

БАТЫРСЫН *ат.* Возомнить себя храбрым, смелым, отважным, мужественным/ Кесинги батыр сун, батыргъа сана. *Бакъ-бакъ этген текени къар жаугъанда кёрюрбюз, батырсыннган жигитни жау келгенде кёрюрбюз.* (Нартсёз.) ○ *Кесибизни алай тутарбыз, былай тутарбыз деп, батырсынып келгенликге, директоргъа киргинчи окъуна, жашла эс ташларгъа жетдиле.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 45.

БАТЫРСЫНЫУ *и. д. от* **батырсын**/ Батырсын дегенден *этим ат. Керексиз батырсыныу махтанчакълыкъны билдиреди.*

БАТЫУ [1] *и. д. от* **бат**/ Бат дегенден *этим ат. Суугъа батыу. Куртха батыу. Жулдузну батыуу.*

БАТЫУ [2] *ат.* **1.** Ухаб, низина, впадина/ Алаша жер, чунгурлу жер. *[Туман] юзюк-юзюк бола, къулакъла, батыула сайын кирип, чегетге сингип, тас болуп кетди.* Эбзеланы А., Махти, 69. ❑ *Дамаск къыйырсыз кенг тюзню батыуунда орналгъанды.* Хубийланы О., Мурат, 79. ❑ *Сырт жерледен эсе батыулада кырдык къалын чыгъып, аны бети да къаралдымгъа тартханды.* Къудайланы Х., Бизни заманны адамлары, 9.// Ямочки *(на щеке, подбородке и т. п.)*/ Жаякъда, сакъал тюпде д.а.к. башха жерде чунгурчукъ. *Кюлсе уа, эки къызыл ууртуну юсюнде батыучукълары Къызийканы бетине сюйдюмлюк саладыла.* Ёзденланы А., Саният, 14. ❑ *Шарийфатны ... сакъал тюбюню батыучугъу, хычыуун ышарыучу кёзлери, бал бетли къалын чачы, иничке бели Махмутну эсине тюшдюле.* Шауаланы М., Мурат, 148.

2. *В позиции определения:* **а)** ухабистый, низменный/ Алаша, алашада тургъан. *Гитче элчик батыу жерде орналгъанды...* Ахматланы И., Боранда, 51. **б)** впалый/ Ичине батхан, къууш. *Элни бир жаны батыуду.*

БАТЫШ [1] *эт. взаимн.-совм. от* **бат**/ Бат дегенни *араш айырмасы. Итле бахчалада бир бирин къууп, ойнакълайдыла, къаргъа батышадыла.* ❑ *Тюбюне ким алгъа жетип къайтыр деп, жашчыкъла бассейннге батышадыла.*

БАТЫШ [2] *ат.* Запад/ Кюн батхан жаны, дунияны тёрт жанындан бири; антоними: *чыгъыш. Кюн да, ай да батадыла батышха, Жулдузла да барадыла ауушха.* Шахмырзаланы С., Заман жели, 5. ❑ *Тайфун желле сызгъырадыла чыгъышдан, Самум желле гюрюлдейдиле батышдан.* "Шуёхлукъ", № 7, 18.

БАТЫШЫУ *и. д. от* **батыш** [1]/ Батыш [1] дегенден *этим ат. Балчыкъгъа батышыу. Куртха батышыу.*

БАУ [1] *ат.* Завязка *(шнурок, шнур, жгут, верёвка, тесьма)*/ Бир затны къысар, байлар, тагъар, бир затха сууурур ючун хайырланылыучу жыжым, тартма неда къайышны, быстырны къыйырындан узунуна кесилип алынган кесекчик. *Чоллакъны кисиу бауланы ичи бла ары-бери жюзгени, башхасы болмай, чабакъны сууда жюзгени кибикди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 121. ❑ *Ат къылдан эшилген бау бла [гыбытны] башын къаты къысып, Шаухалны къанжыгъасына къысдыла.* Этезланы О., Тарда, 104. ❑ *Чалкъычыла, ашыгъыш чабырларын къаплай, бауларын да тынгылы бегитип бошамай, чалкъыларын сермей, андан [Асланкирден] артха къалмазча чабышып барадыла.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 149.

БАУ [2] *ат.* Сарай, хлев *(для скота)*/ Кирпичден, блокдан, ташдан, чалыдан мал турур ючун этилген, башы жабылгъан мекям. *Замансыз заманда ауур жашауундан тарыкъгъанча, баудан эшек, созуп, окъуйду.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 194. ❑ *Къарт Азнаууруну*

кенг бауунда жангы къурала башлагъан колхозну атлары асырала эдиле. Этезланы О., Тарда, 57.

БАУГЪАКИРМЕЗ *ат.* Овца/ Жети жылы болгъан къой. *Аны къой сюрююнде эки баугъакирмез барды.*

БАУЛА *эт.* Связывать *(снопы)*/ Бау бла тёгерек айландырып къыс *(кюлтени). Тамата классланы окъуучулары кюннге жюзюшерден артыкъ кендираш кюлте баулайдыла.* ❑ *Колхозчула, нартюхню оруп, сабагъын баулагъандыла, кюлтеле этгендиле.*

БАУЛАН *эт. страд. от* **баула**/ Баула дегенни *зорлаучу айырмасы. Жюз гектар чакълы жерни кендирашы бауланнганды.* ❑ *Орулгъан нартюхню сабагъы бауланнганды.*

БАУЛАНЫУ *и. д. от* **баулан**/ Баулан дегенден *этим ат. Агроном кендирашны бауланыуун жаратмады.*

БАУЛАТ *эт. понуд. от* **баула**/ Баула дегенни *къатланыучу айырмасы. Амма сибиртгилик хансны ордуруп баулатды.* ❑ *Колхоз кендирашны школчу сабийлеге баулатханды.*

БАУЛАТЫУ *и. д. от* **баулат**/ Баулат дегенден *этим ат. Кюлтени баулатыу. Нартюхню сабагъын баулатыу.*

БАУЛАУ *и. д. от* **баула**/ Баула дегенден *этим ат. Салам кюлтени баулау. Кендирашны баулау.*

БАУЛАШ *эт. взаимн.-совм. от* **баула**/ Баула дегенни *араш айырмасы. Сабийле кендирашны эришип баулашадыла.* ❑ *Къызла нартюхню сабагъын баулашадыла.*

БАУЛАШЫУ *и. д. от* **баулаш**/ Баулаш дегенден *этим ат. Кендирашны баулашыу. Нартюхню сабагъын баулашыу.*

БАУЛУКЪ *ат.* Свясло, жгут *(или прут для связывания снопов)*/ Кюлтелени баулар, къысар ючюн бау орунуна жюрютюлюучю тал, къайын чыбыкъ, ханс д.а.к. зат.

БАУУР *ат.* **1.** Печень / Адамда эм жаныуарлада ётню къураучу, ашны эриюне, организмде тюрлениулеге эм къанны жюрююне себеп болуучу уллу без. *[Ибрахимни] бауурну къыяулу болгъаннга ушайды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 243. ❑ *Кокай улуну ашхыны бир кесек ауруйду, бауурда тап тюйюлдю.* Батчаланы М., Элчилерим, 122.

2. Грудь / Адамны, жаныуарланы къарын, ёшюн жанлары. *Ол [Маммат] къычырыкъ этип, бауурундан жерге тёнгереди...* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 391. ❑ *Бычакъ билеген къарт, ёгюзню бауур юсюн тутдуруп, жыжым тартды, аны жыкъды.* Толгъурланы З., Эрирей, 79.

3. Поверхность *(напр. земли)*, склон *(напр., горы)*, стена *(напр. скалы)*/ Жерни юсю, тауну, къаяны д.а.к. затны бети, къабыргъасы. *Жер да жукъларгъа сюеди! Анга бауурну бузлап тургъанлай солургъа къыйынды.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 237. ❑ *Ёзенни башында къысыр къаяланы кенг бауурларында ёмюрлени тургъан бугъойла, миялача, жылтырайдыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 177.

❑ **Бауур тёбен** ничком/ бетин энишге, жерге айландырып. *Хабас, халжарны башына минип, бауур тёбен жатып, арбазгъа, юйге къарай эди.* Гулайланы Б., Къачхынчы, 39. ❑ – *Кесим жашагъан отоугъа келип, костюмуму бла чурукъларымы тешдиле да, ундурукъгъа бауур тёбен аудум.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 13. ❑ *[Хамит] китапны стол юсюне салып, бауур тёбен тюшдю да, тамагъына тыгъылгъан жилямукъланы жутду.* Шауаланы М., Кюн таякъла, 87.

▲ **Бауурну бла (да) барыр** он готов выполнить *что-л.* во что бы

то ни стало/ къаллай да болсун бир ишни ол этер, этмей къоймаз. *[Къонакъ:] Мени къолумдан келлик тюйюлдю, ансы бауурум бла да барыр эдим.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 263. **Баууру бла этер** *къ.* **баууру бла (да) барыр.** *[Жантемир къызы Къыямытха:] Сен бизни къалабызса, санга жарагъан затны бауурубуз бла этерикбиз.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 195. ❑ *[Чотай Хажи-Османнга:] Башха зат тиле, бауурум бла этейим.* Эбзеланы Х., Къанаматны журтунда, 38. **Бауруна къысды** 1) привлекать *кого* на свою сторону, располагать к себе/ кесине жуукъалашдырды, жууукъ этди. *[Асланкир:] Минглени бауруна къысып тургъан ёзеннге мен сыйыналмайма.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 99. 2) обнял/ къучакълады. *Ынна мени бауруна къысды.* Шауаланы Х., Ач эшикни, менме, 23. ❑ *Эллен, жашчыгъын да бауруна къысып, жюрексинип жылады.* Кацийланы Х., Мухаммат, 92. **Бауурундан айырды** оторвал *кого* от груди, разлучил *кого*/ бир бирден узакъ этди, бирге жашамазча этди *(бек къаршы адамланы). [Берхан келинини юсюнден:] Жангыз баламы уа, ауруунгу алайым, бауурумдан айырды, кюнюмю къарангы этди...* Хубийланы О., Аманат, III, 94. ❑ *Аппа ёле туруп, Шахадатха: "Бу ёксюзню [Муратны] бауурунгдан айырма",– деп, осуят этген эди.* "Шуёхлукъ", № 29, 107.

❑ **Бауурундан тюшдю** упасть ничком/ бети энишге, жерге айланып жыгъылды, къапланды, бауур тёбен тюшдю. *Абына-сюрюне барып, бауурумдан тюшдюм.* Хубийланы О., Адамла, 67. ❑ *– Алайына чуругъум ёзенгиден учхалады, кесим а жерге бауурумдан тюшюп, къыргъыз артмакъча, салынып къалдым.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 29. ❑ *Семен аны [Дадашны] къатында бауурундан тюшюп жатады.* Зокаланы З., Солуу кюн, 66.

▲ **Бауурун жерге (къырышха, къумгъа д.а.к.) берди (салды).** 1) он лёг ничком/ бир затны юсюне бауур тёбен тюшюп жатды. *[Сюрюучю] жабышмакъ таякъны жерге уруп, анга къара жамычысын кийдирип, аны салкъынында бауурун къыртышха берип жукълайды.* "Жарыкъ жолда", 97. ❑ *– Кюнлени биринде талай сабий, суудан чыгъып, бауурубузну къумгъа берип жатабыз.* Батчаланы М., Элчилерим, 15. ❑ *Бирде уа ол [жаш] къопмаз кибик жыгъылды, От кюйдюрген жерге салды бауурун.* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 73; 2) приближаться к *чему* вплотную/ бир затха жууукълаш, жууукъ къысыл. *Къургъакъ тубан жерге бауурун салып, тамычы акъмай, ингирге жетди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 153. ❑ *Жербаш юйлени ожакъларындан чыкъгъан тютюнле, бирер ыз алып, тау къабыргъасына бауур саладыла.* Ахматланы И., Боранда, 68. **Бауур уюгъанча** очень тихо, спокойно/ бек тынч, шош. *Эл шошлукъда бауур уюгъанча жукълайды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 152. ❑ *Бауур уюгъанча, хычыуун уюп тургъан эфенди секирип турду.* "Шуёхлукъ", № 37, 40.

БАУУРЛАН *эт.* **1.** Лечь ничком *(на живот)*/ Бауурунгдан жат, бетинги энишге, жерге, аркъангы ёрге айландырып жат. *Хасан, жассы сослан ташны юсюне бауурланып, суу ичди.* Хубийланы О., Аманат, I, 126. ❑ *Адилгерий, Батырбек, Хасым да, ушкокларын да жерлеп, къош артында дуппургъа бугъунуп, сызгъыргъанла таба къарап, бауурландыла.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 83.

2. *кёч.* Опускаться низко *(о тумане, тучах)*/ Энишге тюш, жерге жууукълаш *(туманны, булутланы юсюнден). Ёзеннги тубан жерге бауурланып, жангур ууакъ себелейди.* Хубийланы О., Дерт, 230. ❑ *Акъ булутла, тынч кете барып, Бауурланадыла къар-*

лагъа. Къулийланы Къ., Чумла къызарадыла, 202.

БАУУРЛАНДЫР *эт. понуд. от* **бауурлан**/ Бауурлан дегенни *къатланыучу айырмасы. [Врач] саусузну кёлегин ёрге къайырып, резин быргъычыкъ бла кёкюрек къангасына, сора бауурландырып, аркъасына тынгылады.* Кацийланы Х., Тамата, 139.

БАУУРЛАНДЫРТ *эт. понуд. от* **бауурландыр**/ Бауурландыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Врач сабийни, анасына айтып, бауурландыртды.*

БАУУРЛАНДЫРТЫУ *и. д. от* **бауурландырт**/ Бауурландырт дегенден *этим ат. Сабийни тёшекге бауурландыртыу.*

БАУУРЛАНДЫРЫЛ *эт. страд. от* **бауурландыр**/ Бауурландыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Сабий тёшекге бауурландырылды.*

БАУУРЛАНДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **бауурландырыл**/ Бауурландырыл дегенден *этим ат. Саламны юсюне бауурландырылыу. Къыртышха бауурландырылыу.*

БАУУРЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **бауурландыр**/ Бауурландыр дегенден *этим ат. Къыртышха бауурландырыу.*

БАУУРЛАНЫУ *и. д. от* **бауурлан**/ Бауурлан дегенден *этим ат. Кийизни юсюне бауурланыу.*

БАУУРЛАНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **бауурлан**/ Бауурлан дегенни *араш айырмасы. Жашчыкъла, къыртышха бауурланышып, китап окъуйдула.*

БАУУРЛАНЫШЫУ *и. д. от* **бауурланыш**/ Бауурланыш дегенден *этим ат. Суу ичерге бауурланышыу.*

БАХСА *ат сёл. тил. къ.* **басха.** *Къол устала сенеклени къурайдыла, Тизедиле бахсаланы тишлерин.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 77. ❑ *Къара бурма сакъалы бла бир къарт киши балтала бла бахсала сата турады.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 32.

БАХСАР *ат аз. жюр.* Овца, у которой рога похожи на грабли *(ручные)*/ Мюйюзлери къаш башлары бла артха, кенгнге жайылып, мюйюз къыйырлары азчыкъ ёрге айланнган къой. *Азретни эки бахсары барды.* ❑ *Жамболатны къой сюрюуюнде бахсарла кёпдюле.*

БАХЧА *ат.* **1.** Бахча/ Харбыз, хууан, хыяр битдирилиучю жер. *Къызла, бахчагъа барып, харбыз сайлап, алып келдиле.* "Малкъар халкъ жомакъла", I, 175. ❑ *Ауур жюкленнгенди арба харбыздан, Бишгендиле ала колхоз бахчада.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 19.

2. Огород/ Эл мюлк культураланы битдирирге *(кёбюсюнде юйню къатында)* берилген жер. *Бахчабызгъа эки эшек кирселе, Ючюнчюсю сыйынмай къалыр дерча, Гитче эди.* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 6. ❑ *Бахчада битген хобуста, Къарт Атабий келечиге къан уста.* (Фольк.)

❑ **Бахча битимле** бахчевые культуры/ бахчалада ёсдюрюлюучю хыяр битимле *(харбызла, хууанла, хыярла). Республикада бахча битимледен уллу хайыр алынады.* ❑ *Эгечибиз бахча битимлени ёсдюрюню устасыды.* **Бахча гинжи** чучело, пугало/ къанатлыланы, жаныуарланы къоркъутур ючюн, адамгъа ушатылып ишленнген зат. *[Къапбаш Мыртазгъа:] Бахча гинжича, былайгъа неге сюелип тураса?* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 81. ❑ *Харун да, бахча гинжича, сюелип къарап тургъан болмаса, бир да болушмады.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 75.

▲ **Бахчасына таш ат** бросить

камешки *(камень) в чей-л.* огород/ сёлешгенде, жазгъанда биреуню кемчилигини юсюнден ачыкъ айтмай, кенгден билдир, сездир. *[Мажир:] Тейри, Хасан, бу жол а таш сени бахчанга атылды.* "Коммунизмге жол", 1976, № 33.

БАХЧАЧЫ *ат.* Бахчевод, огородник/ Бахчачылыкъ жаны бла усталыгъы болгъан адам. *Бахчачы харбыз келтирди да кесди, Жаууна тауушун эшитдим ол сагъатда, Ол харбызда – тюзлени берекети.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, II, 15. ❑ *Къарт бахчачы кесини мудах къарамын кёкге бурады.* "Шуёхлукъ", № 13, 64.

БАХЧАЧЫЛЫКЪ *ат.* Огородничество, бахчеводство/ Жерчиликни харбыз, хууан, наша д.а.к. тахта кёгетле ёсдюрюучю бёлюмю. *Колхозда бахчачылыкъ ишге дайым уллу эс бурулады.* "Коммунизмге жол", 1977, № 194. ❑ *Удобрения эркин табылып башлагъанлы, бахчачылыкъ иги хайыр береди.* "Коммунизмге жол", 1975, № 204.

БАХЧЫ *ат.* **1.** *къ.* **басхыч 1.** *[Чыппык:] Бахчычны... бёкемлигин сынадым.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 4. ❑ *Ол къарт киши темир бахчычны къабыргъагъа сюеди.* (Ф о л ь к .)

2. *къ.* **басхыч 2.** *Бахчычлада, коридорда аякъ тауушла, паркетни жырылдауу да эшитилди.* "Шуёхлукъ", № 43, 10.

3. Носилки/ Ауур затланы неда адамланы бир жерден бир жерге элтирге жарагъан зат *(эки узун таякъны ортасын агъачла, къалын къумач д.а.к. зат урулуп ишленеди). Жаралыланы агъач бутакъладан ишленнген бахчычлагъа салып, алып кетдиле.* "Шуёхлукъ", № 28, 53. ❑ *Аны [Чёпени] ёлген сунуп, бахчычха салып, юйге алып келгендиле.* Т ё п п е л а н ы А., Чёпе бла Чёпеллеу, 14.

БАЦИЛЛА *ат.* Бацилла/ Таякъчыкъ формалы бактерия. *Кир сууда, жууулмагъан тахта кёгетледе кёп тюрлю бацилла эм микроб тюберге боллукъду.* "Коммунизмге жол", 1970, № 34. ❑ *Медицина илмугъа толу белгили болмагъан бациллала бардыла.* "Коммунизмге жол", 1972, № 220.

БАЧАМА *ат.* Вождь, предводитель/ Халкъны, классны неда партияны таматасы, башчысы. *Бачаманы башчылыгъы бла ала [халкъ асламла] не уллу кючню да аудурургъа хазырдыла.* "Шуёхлукъ", № 33, 99. ❑ *Бачаманы ызындан отха, суугъа кирирге хазырлыкъларын черте, къылычларын сууруп чыгъарып, мийик кёлтюрдюле.* С а л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 114.

БАЧАМАЛЫКЪ *ат.* Предводительство/ Бачаманы иши, къуллугъу. *Ёрюзмек саулай нартны башыды... Бош тукъумдан чыкъгъан ол бир балады, Сабийликден бачамалыкъ алады.* "Нартла", 23. ❑ *Ыспассыз кибик этгенликге уа, Осман дин бачамалыкъны уа бек къаты тутаргъа кюреширикди.* "Шуёхлукъ", № 10, 52.

БАЧОС *ат аз. жюр.* Места шкуры, снятые с конечностей животного / Терини къыйыр-бучхакълары.

БАЧХА *ат сёл. тил. къарач. къ.* **бахча.** *Насып бачхада битмез.* (Н а р т с ё з .) ○ *Зарны бачхасы кёгермез, кёгерсе да, кёгет бермез.* (Н а р т с ё з .) ○ *Заман жетсе бачха къазаргъа, Биз къалажюкге базабыз.* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 68.

БАЧХЫЧ *ат сёл. тил. къ.* **басхыч 1.** *Халал къыйын алыр дуния ачхычын, Уатып атар терсликни бачхычын.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 17. ❑ *– Ёрлей барабыз бир бирни ызындан, Тизилип бачхычны юсюнде.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 44.

БАШ *ат.* **1.** Голова / Адамланы, жаныуарланы, хайыуанланы боюнларындан ёргелери, мыйылары болгъан жерлери. *Башда акъыл болмаса, аякъгъа къыйын болады.* (Нарт сёз.) ○ *Башыма кёп тюрлю ауур сагъышла келдиле.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 39.

2. *кёч.* Человек, душа *(при счете людей)*/ Адам кеси, адамны санауда ёлче. *Жангыз башым – тузсуз ашым.* (Нарт сёз.) ○ *[Дауум:] Фатийма, эгечим, къолунгда ууакъ сабийлеринг бардыла, башынгы сакъла.* Хубийланы О., Дерт, 37.

3. *кёч. сёл. тил.* Ум, рассудок/ Жаны болгъан бирси затла бла тенглешдиргенде, адамны аладан башхалыгъын кёргюзтген зат, акъыл. *Башынг болмаса, малынг болмасын.* (Нарт сёз.)

4. *кёч.* Глава, предводитель/ Башчы, къуллугъуна кёре тамата. *Аман ишге баш болма, иги ишден артха турма.* (Нарт сёз.) ○ *Халал къыйын, халал жашау, халал аш, Сау дунияда къууанчлыкъгъа сизсиз баш.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 16.

5. *В позиции определения:* главный, основной/ **а)** Уллу магъанасы болгъан, бек керекли. *Тазалыкъ саулукъну баш мадарларындан бириди.* "Коммунизмге жол", 1971, 141. ❑ *Совхозда производствону баш бёлюмю малчылыкъды.* "Коммунизмге жол", 1976, 1 21; **б)** Къуллугъу бла тамата болгъан, таматалыкъ этген. *Баш агроном. Баш зоотехник.* □ *Бусагъатда Махай колхозну баш мал дохтуруду.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 57.

6. *кёч. сёл. тил.* Супруг, муж/ Тиширыуну баш иеси, эри. *Башы жокъ, жашы жокъ, Аминатха мал тутаргъа къыйынды.* "Коммунизмге жол", 1970, № 68. ❑ *Зулийхатны башы да, къарындашы да ол кезиуде Уллу Ата журт урушда эдиле.* "Коммунизмге жол", 1971, № 198.

7. Железный конец *(напр. топора, молотка)*/ Балтаны, чёгючню д.а.к. затны сабындан бирси, темир жаны. *Агъач уста балтаны башын иги бегитди.* ❑ *Чёгючню башы къымылдаса, чюй урургъа къыйын болады.*

8. Колос; ботва / Битимлени бек бийик жерлери, чукуйлары; бир къауум битимлени *(картоф, чюгюндюр, турма д.а.к.)* жерни юсюнде ёсген кесеклери; чапыракълары. *Бизде чюгюндюр башдан аламат хычынла этедиле.* "Коммунизмге жол", 1978, № 58.

9. Вершина *(горы)*, макушка *(дерева)* / Тауну, терекни д.а.к. затны бек бийик жери. *Тауланы башларын, бояу сюртгенча, Эрттенлик кюн къызартханды.* Отарланы К., Жолла, 15. ❑ *Жаз ингирни сериюн аязы терек башланы къымылдатады.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 35. ❑ *Жаннетни жер башында, сау адамланы арасында къураргъа керекди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 413.

10. *В позиции определения:* верхний, находящийся наверху/ Башындагъы, башында тургъан. *Жаш баш тапкадан орускъыргъыз сёзлюкню алды да не эсе да бир сёзню излеп башлады.* ❑ *Юй къалай тургъан жашла бек баш тизгинни манга салдырдыла.*

11. Крышка *(напр. чайника, кастрюли)* / Ичине бир зат салыныучу адырны жабыучу зат. *Къайнай тургъан чайникни башы ёрге секире эди.* ❑ *Барып уруну башын жабып келдим.*

12. Крыша / Мекямны юсюн жабып тургъан кесеги. *Бауну башы шифер бла жабылгъанды.* ❑ *Юйню башын тёртгюл жапхандыла.*

13. Начало *(напр. рассказа, года)*/ Хапарны, жылны д.а.к. башха затны башланнган жери. *Окъуу жылны башы.* □ *1943 жылны ахыры, 1944 жылны башы къыралыбызгъа кёп хорлау келтирди.* Кацийланы Х., Мухаммат, 87.

14. Глава *(напр. повести, романа и т. п.)*/ Литература, илму, музыка д.а.к. чыгъарманы ал кесеги. *Хапарны башы. Повестни башы.* □ *[Романны] жазылгъан башларын зарфха урургъа болу-*

шадыла. Н. Островский, Къурч къалай къатханды, 457.

15. Поверхностный слой *(напр. воды, молока)*/ Сууну, сютню д.а.к. башха затны баш къаты. *Молла къара сууну башын аулар.* (Нарт сёз.) ○ *Чоюнда сютню башында бир къара затчыкъ кёрюндю.*

16. Почетное место *(за столом)*/ Столну тамата, сыйлы адам олтуруучу жери. *Столну башында тамата олтура эди.* ❑ *Бир къаум тюрк миллетледе столну башына, ол жаш адам эсе да, къонакъны олтуртадыла.*

17. Причина *(напр. нарушения, беды)*/ Бир затны болуруна себеп болгъан, аны болдургъан зат, сыltау. *Аракъы – хар аманлыкъны башы.* (Нарт сёз.) ○ *Палахны башы ол жаш болгъанын аны тенглери кеч ангылагъандыла.*

18. Поголовье *(напр. скота, овец)*/ Малны санау ёлче, малны саны. *Малчыла бары да, бирден къолгъа алып, къадалып кюрешгенлерини хайырындан, мал башы къорагъаны азайгъанды.* Кацийланы Х., Тамата, 64. ❑ *Бузоуланы санап, сау бузоулагъа ёлгенлерини санларын къошсакъ, бир баш кем чыгъа эди.* Семенланы А., Жазыу айла, 127.

19. *В функц. послел.* в форме *направит. пад.* **башына.** *На, что, к чему*/ Айтымда кёргюзтюлген ишни бир затны баш жанына айланнганын билдирген сонгураны къуллугъун толтурады. *Мен ёлгенден сора жерни башына къыртыш да чыкъмасын.* (Нарт сёз.) ○ *Жаш келин а, башына ау тиймей, эрсиз къалды.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 12.

20. *В функц. послел.* в форме местно-врем. пад. **башында.** В начале *чего-л., на ком, -чем-л.*/ Айтымда кёргюзтюлген ишни бир затны баш жанында этилгенин билдирген сонгураны къуллугъун толтурады. *Устазла, окъуучула да окъуу жылны башында билимни огъурлу байрамын къууанчлы белгиледиле.* "Заман", 1995, № 189. ❑ *Кварталны башында ишчилени жыйылыуу болду.* "Коммунизмге жол", 1976, № 38.

21. *В функц. послел.* в форме исходн. пад. **башындан** соответствует предлогу "с"./ Айтымда кёргюзтюлген ишни бир затны баш жанындан этилип тебирегенин билдирген сонгураны къуллугъун толтурады. *Жылны башындан аягъына дери иш къыстау баргъанлай турду.* "Коммунизмге жол", 1970, № 14.

❑ **Баш айтым** *грам.* главное предложение/ бойсуннган къош айтымны баш кесеги. *Къарачай-малкъар тилде бойсуннган айтым баш айтымгъа юч тюрлю байланады.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 358. ❑ *Бойсуннган айтымны баш айтымгъа байларча байлаула, байлау сёзле неда тюрлю-тюрлю аффиксле болады-ла.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 357. **Баш айырма** *грам.* основной залог/ айтымда болуннган ишни *ким (не)* эте эсе да, андан чыгъып, башха затха къарагъанын кёргюзтген *этим форма*; андан аффикслени болушлугъу бла этимни башха айырмалары къураладыла. *Баш айырма формадагъы этимни айырма аффикси болмайды.*

▲ **Баш ал** отстраняться, уклоняться, отговариваться, отвиливать/ бир ишге (сёз ючюн, *ушакъгъа, жыйылыугъа*) къатышмай тохта. *Чомур, сёзюн бошап, башын алып кетерге дыгалас этди, алай а Сафар аны бошлап къоярча кёрюнмеди.* Хубийланы О., Дерт, 50. ❑ *Бир къауумла ишни къолайсызлыгъын кёрюп, башларын алып, тышына кетгендиле.* Кацийланы Х., Тамата, 106. **Баш алгъан** веретено, наполненное пряжей / халыдан толуп, андан ары юсюне ийирирге *(къатларгъа)* жарамагъан урчукъ; къолда айланнган. *[Къарт къатын:] Урчукъ ийирирге заман къалмайды, бир баш алгъанны эки-юч кюн айландырама.* (Фольк.) ❑ *Зурум бир кюннге эки баш алгъан ийиргенди.* (Фольк.)

❑ **Баш ау** фата / жангы келген келинни башына жабылгъан жаулукъланы сыйлысы. *Къызны мюйюшге сюеп, Башына баш ау салып, Магъанасыз адетле Турдула, онгун алып.* Къулийланы Х., Жырны заманы, 55. ❑ *Жангы келинчик жабыуну артында, баш ауунда бираз ачып, дигизасы бла не затны юсюнден эсе да шош шыбырдайды.* "Коммунизмге жол", 1969, № 198. **Баш ау ал** *этн.* показывать невесту родителям и родственникам жениха, после чего она приобщается к домашнему труду/ келинни эрини атасына, анасына, къайынларына эм битеу жамауатха кёргюзт. *Отоулада баш аулары алынмагъан жангы келинле, бешикледе ат аталмагъан сабийле ёксюз къалдыла.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 85. **Баш аша** быть почётным гостем/ сыйлы къонакъ бол. *Масхут жашла бла аякъ ашай, къартла бла баш ашай келгенледен эди.* ❑ *Жашагъан адам баш да ашар.* (Нарт сёз.)

▲ **Баш-аякъ сал** прикладывать, прилагать все силы при выполнении *чего-л.*/ бир затны этер ючюн, не кючюнгю да аямай кюреш. *Не баш-аякъ салып кюрешди эсе да, Аскербий жашына айтханын этдиралмады.* (Фольк.) ❑ *Жашла, бригадирге баш-аякъ салып тилемегенлей, ишлери тамам болмазын ангыладыла.*

❑ **Баш бармакъ** большой палец/ адамны къолунда, аягъында ич жанында бек къыйырдагъы базыкъ бармагъы. *Ол [азанчы], баш бармагъы бла кесини къулакъ жумушагъындан басып, ауазын къол аязы бла аумалай, азан тартды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 98. ❑ *Кёкчюк баш бармагъы бла тюртдю.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 17. ❑ *Жалан аягъымы баш бармагъын ташха уруп къобардым.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 11.

❑ **Баш бау** поводок, повод, привязываемый на рога волам / Ёгюзлени мюйюзлерине къысылып, тартып ары-бери элтирге хайырланылгъан жип. *[Чоллай Ибрахим бла Бекболатха:] Биригиз ёгюзлени баш бауларын тутар, биригиз а, чыбыкъ алып, ызларындан болур.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 157. ❑ *Баш бауну арыш чомачагъа илиндирип, боюнсаны ортасына белин илиндирип келеди.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 57.

▲ **Баш бегит 1)** жениться или выходить замуж, создавать семью/ эрге барып неда къатын алып, юйюр къура. *Кеси башынгы бегитмей, башхагъа бек таланма.* (Нарт сёз.) ○ *[Абидат:] Мен дуниядан кетгинчи, Фатиймат башын бир жерге бегитирин бек сюе эдим.* "Шуёхлукъ", № 31, 67; **2)** уметь себя вести, беречь свою честь/ кесинги намысынгы сакълай бил. *Юйден кетип, тышында айланнган къызлада бир акъыллысы, баш бегитгени болмаса, кесин сакълагъан аз тюбейди.* Хубийланы О., Дерт, 108. **Баш бла, тюп бла да жюрю (айлан, жорт д.а.к.)**/ подхалимствовать; стараться изо всех сил, пустить в ход все, чтобы осуществить свое намерение / кёзбау эт; муратынгы толтурур ючюн бир затдан да артха турма. *Ибрахим, баш бла, тюп бла да жюрюп, бир талай адамгъа тюбеди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 97. ❑ *Алим, баш бла, тюп бла да айланып, адамгъа айтханын этдиргинчи тынчлыкъ тапмайды.* "Коммунизмге жол", 1974, № 30.

❑ **Баш бол** возглавлять, предводительствовать/ башчы, тамата бол, башчылыкъны къолгъа ал. *Сабий оюнлада жашчыкъ кесини тенглерине баш болгъанды.* "Нартла", 15. ❑ *Ариу тилли баш болур, Суу ызлары таш болур.* Шахмырзаланы С., Заман жели, 25. **Баш болуш** *грам.* основной падеж/ айтымда баш къуллугъу башчыны орунунда келиу болгъан болуш. Ат эм аны орунуна хайырланылгъан сёзле болушлада тюрленедиле. *Баш болушда келген сёзлени болуш аффикслери болмайды./*

"Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 85.

▲ **Баш бошлукъ** *къарач. къ.* **жалынчакъсызлыкъ.** *Суверенитет-байламлыкъ келишиую жолуна заран болмайды, бизни халкъла кюрешип алгъан эркинлик бла баш бошлукъну ышаннгылы къадамасыды.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 39. ❑ *Африкада кёп къыралланы халкълары баш бошлукъ алгъандыла.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 102. **Баш бугъарт** *къ.* **албугъарт.** *Жаш бир бёлек заманны колхоз ишден баш бугъартып айланады.* (Фольк.)

❑ **Баш булгъа** качать головой в знак согласия, несогласия, удивления и т. п./ айтылгъан затха, этилген ишге кесинги къарамынгы башынгы къымылдатып билдир. *Мен, ыразылыгъымы билдире, башымы булгъадым.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонкъда, 113. ❑ *Аслан ол сёзлени магъаналарын кёчюргенинде, къатын, башын булгъап, бир талайны турду.* Хубийланы О., Адамла, 11.

▲ **Баш булжут 1)** прохлаждаться, бездельничать, заниматься *чем-л.* несущественным/ ишге *(окъуугъа д.а.к. затха)* кёл салмай, кесинги кечиндире, бош айлан. *Ишден баш булжутуп кетме. Кёк кюкюрер, жаууп жауар, Кырдык кёкдю, иш а кёпдю.* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 32; **2)** занимать себя *чем-л.*/ бош, керексиз затла бла кюн кечиндир. *Сабийле, ашыкъ ойнай, баш булжутадыла.* **Баш бур** устраняться, отворачиваться, отвертываться/ ишден бир жанында къал, ишге къошулма. *Ана бюгюн не къыйын ишден да баш бурмайды: чалгъы чалады, мал кютеди.* Хубийланы О., Аманат, I, 164. ❑ *Ферманы таматасы болгъанлыкъгъа, [Алим] жангыз бир ишден баш бурмайды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 178. **Башдан аякъ** *хал. сёзл.* от начала до конца, полностью/ бир затны башланнганындан ахырына дери. *Ишни болушун Бекболат Чоллайгъа башдан аякъ санады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 40. ❑ *Заммай башдан аякъ битеу хапарын Чыммакъгъа айтды.* Къулийланы Х., Дорбунда ушкок атылды, 14. **Башдан башха** *хал. сёзл.* баш на баш, голову на голову/ юсюне жукъ къошдурмай *(бир затны башхагъа алышыу). Семиз къысыр тууарланы башдан башха сауллукъ ийнеклеге алышдыкъ.* "Коммунизмге жол". ❑ *Жашла атларын башдан башха алышдыла.*

❑ **Баш дюгер** деталь, соединяющая спереди полозья сани/ эки чана жаякъны башларын бирге къошуп, тюбю бла арышла ётерча салыннган къылыч. **Баш жарты** *этн.* половина вареной овечьей *(реже козьей)* головы без нижней челюсти и языка *(считается лакомым угощением и подается старшему за столом)*/ бишген къой *(эчки)* башны жыйынны таматасыны аллына салыныучу кесеги. *Ол [Шахмырза] кёрдю тойну игисин, Баш жартыны къолгъа алып.* Къулийланы Къ., Чумла къызарадыла, 195. ❑ *Харун... баш жартыдан тигимле этеди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 152.

▲ **Баш жул 1)** оправдываться, выпутываться/ биреуню аллында кесинги айыбынгы жул, кесинги ариула, терс болмагъанынгы айтып ангылат. *Ким тырман эте, ким баш жулады.* Бабаланы И., Жетегейле, 51. ❑ *Керимни халы: "Энди не сылтау этип башымы жулайым",–дегеннге ушайды.* Кацийланы Х., Тамата, 205. ❑ *Ишлейдиле терс даучула, Мырхыклача илине, Хорлатсала, терк баш жула, Шуёхлача кёрюне.* Отарланы К., Танг жулдузум, 57; **2)** откупиться, выкупиться/ халалы ишинг ючюн жууапха тартылмай, бир тюрлю амал этип къутул. *Малынгы бер да, башынгы жул.* (Нарт сёз.) ○ *Таулу адетлеге кёре, адам биреуленнге хата этсе, ол башын мюлк берип да жула болгъанды.* "Шуёхлукъ", № 33, 121. **Баш ие** муж, супруг/ эр. *[Гелля келинине:] Жаланда сен тюйюлсе, урушха сени кибик кёплени баш*

иелери кетгендиле. Тёппеланы А., Кюн батмайды, 49. ❑ *Тиширыула келип, баш иелерине, сабийлерине, кеслерине кийимле тикдиредиле.* Байрамукъланы Х.,Тиширыуну хапары, 31. ❑ *[Къыямат Токъалгъа:] Келиним, баш иенги осуятын толтургъаныгъызны жашынг да, сен да иги этесиз.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 196. **Баш ий** подчиняться, повиноваться, покоряться *кому*/ бойсун, бой сал. *Болса да, жигитле душманнга баш иймедиле.* Шауаланы М., Кюйген тап, 30. **Баш кётюр 1)** подниматься против угнетателей, восставать/ кеслери ишлемей, халкъны къыйыны бла жашагъанлагъа къажау сюел. *Орус ишчиле башларын кётюрюп, ... зорлукъдан эркинликге чыгъаргъа керекди деп сермешедиле.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 113. ❑ – *Тау эллерим къарындашлыкъны жолунда Баш кётюрюп, тюзетдиле беллерин.* "Шуёхлукъ", № 73, 7; **2)** осмеливаться, смелеть/ батыр, таукел бол. *Киштик болмагъан жерде чычханла баш кётюредиле.* (Нарт сёз.) **Баш кётюрмей** *хал. сёзл.* не поднимая голову, не разгибая спины, упорно, усердно *(выполнять какое-л. дело)*/ Тохтамай, солумай. *Боюнубузда боюнса Баш кётюрюрге къоймайын, жарлылыкъда, къытлыкъда Бир кюн ашдан тоймайын.* "Жилтинле", 497.

❑ **Баш кюн** понедельник/ ыйыкъны базар кюнден сора келген биринчи кюню. *Буттукъ баш кюн тирилир.* (Нарт сёз.) ○ *Классны баш кюн окъума къоярсыз ансы, дерсле тап бармазла.* Шауаланы М., Кюн таякъла, 110. *Баш кюн терен къар жауууп чыкъды.* "Коммунизмге жол".

▲ **Баш кюн бла бош кюн сайын** каждый божий день/ терк-терк, эсине тюшгени сайын. *Баш кюн бла бош кюн сайын жасакъ жылдыла.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 218. **Баш къакъ** дремать/ къалкъы. *Баш къагъа тургъанлай, элгене да уяна, Зухура тангын атдырды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 187. ❑ *Файрузну къарт анасы, орундукъ аллына чёгюп, баш къагъады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 163. **Баш къус 1)** колоситься/ ёсюп, къылчыкъ эт *(къылкъылы битимлени юсюнден). – Мен жууаплыма хар бир терек ючюн, хар баш къусхан къылкъы ючюн сабанда.* Къулийланы Къ., Чумла къызарадыла, 40. ❑ *Тюзледе да тирликле баш къусуп, Аяз урса, тенгизча, сюзюле.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 40; **2)** цвести *(о картофеле)*, вымётывать *(метёлку)*/ чакъ *(картофну, нартюхню, къамишни д.а.к. битимлени юсюнден). Тау тарларында... картоф башла андамында баш къусаргъа жууукълашадыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 159. ❑ *Къын айырып, баш куъсарла нартюхле, къары-къары, сютден толуп саргъалырла.* "Жюрек жырлайды", 233.

❑ **Баш сёз** *грам.* главное *(определяемое)* слово/ сёз тутушда башха сёзню *(неда сёзлени)* кесине бойсундургъан сёз. *Айтымда бойсуннган сёз баш сёзню санында, бетинде болуп келген байланыугъа келешиу дейдиле.* Ахматланы И., Жаболаны М., Малкъар тил, 10. ❑ *Айтымланы жазыгъыз, баш эм бойсуннган сёзлени табыгъыз.* Ахматланы И., Жаболаны М., Малкъар тил, 10.

▲ **Баш тарт** *къ.* **албугъарт.** *Алыкъа ара ишден баш тартыргъа кюрешгенле да тюбейдиле.* "Коммунизмге жол". **Баш токъмакъ** *сёл. тил. къ.* **баш I.** *Бу къазауат бек узакъгъа барлыкъ эди, Ййнаралланы баш токъмакъларын аллыкъ эди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 183. ❑ *[Чоллай:] Къатымда бара тургъан атлыны баш токъмагъын топ окъ жаркъа юзюп кетген заманда, анга къарап, сейир этип къалгъанма.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 164. **Баш тут** содержать себя/ жашауну жолуна тюзелип, къолайлы жаша. *Экиси да баш тутарла, тирилирле, Колхоз ишде алчыланы биридиле.* "Жилтин-

ле", 279. ❑ *[Къыямыт:] Башын тутхан адамны сюймегени кёп болады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 197. **Баш ур 1)** поклоняться, бить челом, униженно просить *кого о чём/* энишге ийилип салам бер, жалын, кесинги намысынгы сындырып тиле. *[Темуркъа:] Мында бизни юсюбюзге минип тургъанла, чабып бардыла да, орус ийнаралланы аякъларына баш урдула.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 184. ❑ *Сайхат, къычырыкъ этип, старшинаны аякъларына, баш уруп, ауду.* Шауаланы М., Мурат, 216; **2)** подчиняться *кому-л.*, преклоняться *перед кем/* биреуге бой сал, бир затха табын. *[Мурат Биймырзагъа:] Не бек бай, бий эсенг да, санга баш урмам.* Шауаланы М., Мурат, 208. ❑ *Аны [устазны] жигитлигине баш урмагъан адам жокъду.* Тёппелаланы А., Отлукъ ташла, 123. ❑ *Таулула байрамлагъа, Раубазыгъа баш ура, келгендиле бош затлагъа ийнанып.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 9. **Башха баргъан** очень острый *(напр. о ноже, косе)/* бек жютю, баш, сакъал жюлюрге жарагъан. *Ол [Мусса] бычагъын, билей кетип, башха баргъан этгенди.* (Фольк.) ❑ *Къартны башха баргъан бычагъыны ауузун жашындан тууагъанчыкъ, темирге уруп, бычхы кибик этгенди.* (Фольк.) **Башы-аягъы бла** *хал. сёзл.* совсем, целиком, полностью, всецело/ саулай, толусунлай, турушунлай. *[Алийхан Наурузгъа:] Бу атны башы-аягъы бла санга къояма.* (Фольк.) ❑ *[Залимхан:] Айтханымы толтургъаннга мюлкюмю башы-аягъы бла берликме.* (Фольк.) **Башы бедишге (бедишликге) къалды** он опозорился / сыйсыз болду, бети жоюлду, адамла бедиш этерча болду. *[Къарабатыр:] Эй, Апалай, манга боллукъ болгъанды, Мени башым бедишликге къалгъанды.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. ❑ *Башы бедишликге къалгъанын ол [Бийсолтан] энди ангылады.* "Коммунизмге жол", 1974, № 8. **Башы бедишлик болду** башы бедишге *(бедишликге)* къалды (*къ.* **баш**). *[Халим Омаргъа:] Санга ышана кетип, эшикни жапдым, башым бедишлик болду.* "Шуёхлукъ", № 61, 50. **Башы бла** *хал. сёзл. къ.* **башы-аягъы бла**. *[Ахмат Майылгъа:] Атны санга башы бла береме, кереклинге жаратырса.* (Фольк.) ❑– *Китапны башы бла санга береме,– деп, къуандырды Мурат къарындашын.* **Башы бла атлайды** он обладает какими-л. качествами в большей степени, *чем кто-л.* другой/ бир тюрлю зат бла *(акъыл, къарыу д.а.к.)* башхаладан эсе иги да онглуду. *[Мариям Солтаннга:] Окъууда, ишде да Хамит сени кибиклени башлары бла атлар.* "Коммунизмге жол", 1972, № 34. ❑ *Халиймат, тиширыу ишге жетсе, аллына киши ётдюрмегенди, кёплени башлары бла атлагъанды.* "Коммунизмге жол", 1972, № 206. **Башы даугъа къалды** попадать в положение ответчика *(о том, кому предъявляют иск)/* тёлеуге тюшдю, биреуден дау келди. *Жёрме кетди бир тёнгереш шалбар аугъа, Башы къалды Шымауханы жёрме даугъа.* (Фольк.) ☐ *Урлагъан башхала этселе да, даугъа уа Хасанны башы къалды.* "Коммунизмге жол", 1970, № 111. **Башы даулукъ болду** башы даугъа къалды (*къ.* **баш**). *[Хасан:] Тынч ашым, тынч башым деп тургъанлай, тели сабийлени хатасындан башым даулукъ болду.* "Коммунизмге жол", 1971, № 89. **Башы жарылады (чачылады)** *къ.* **башында от жанады.** *Ыннаны къаны кётюрюлгенди да, башы асыры къызгъандан чачылып кетеди дерчады.* ☐ *[Жанчыкъ:] Машиналаны тауушларын кётюралмайма, башым жарылады.* "Коммунизмге жол", 1976, № 49. ❑ *[Чёпеллеу Гонайгъа:] Алан, шуёхум, бир мадар этмей эсенг, башым чачылады.* "Коммунизмге жол", 1976, № 14. **Башы ишлейди** голова *(котелок)* его варит/ не затны да иги биледи, ангылайды, ангылауу игиди. *Башы ишлемеген баш болмаз.* (Нарт

с ё з .) ○ *[Тахир:] Къалгъанына не айтсагъыз да, башы уа сизден эсе Чокканы иги ишлейди.* "Коммунизмге жол", 1970, № 39. **Башы кетди** *къ.* **башы тёгерек айланады.** *[Нюржан:] Алыкъа санларым къарыусуздула, башым кетип барады.* "Коммунизмге жол", 1970, № 131. ❑ *[Маштай:] Башым кетди, окъугъанымы ангыламай башладым.* "Коммунизмге жол", 1976, № 78. **Башы кёкге жетди** он на седьмом небе/ бек къууанды, кесин бек насыплыгъа санады. *[Таусолтан:] Мен тенглерими' арасында "анам" деп сёлешсем, башым кёкге жетгенча болама.* Хубийланы О., Аманат, III, 183. *[Хадис Магометге:] Бу аламат юйлени сени проектинг бла ишленнгенлерин билгенимде, башым кёкге жетди.* "Коммунизмге жол", 1971, № 42. **Башы къалгъан жер** где попало, где представится возможность/ къайда болса да башы кечинир жер. *[Тахир:] Башыбыз къалыр жер тапханлай, тохтайбыз.* (Ф о л ь к .) □ *Къуш къанаты бла силкгенинде, [къанатлыланы] бир къаууму жерге къуюлду, къалгъан бёлеги да башы къалгъан жерге учуп жанладыла.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 36. **Башы къатышды** он помешался, потерял *(потеряла)* разум/ башы керексисича ишлемейди. – *Энди тилерим сенден бир затды: Башым къатышып, жазгъан къагъытны...* А. Н а в о и , 442. ❑ *Сагъышлары Зуфарны башын къатышдырадыла.* "Коммунизмге жол", 1969, № 24. **Башым-аягъым демей** *угъайл.* не заботясь, не думая о себе, о своей семье / кесине неда юйюрюне къайгъырмай, сагъыш этмей. *Тапханын тамагъындан къуюп, башым-аягъым демей айланыу эр кишиге бетсизликди.* **Башына акъ (тюк) чыкъды** он *(она)* сильно огорчился *(огорчилась)* чьим-л. поступком, переживает/ бек ачыу этди, жарсыды. *[Харун жашына:] Сени бу къылыгъынгы хатасындан чыкъгъанды мени башыма акъ.* "Коммунизмге жол", 1969, № 160. **Башына аман кюн келди** с ним *(с нею)* случилась беда, несчастье, его *(её)* постигло горе/ хатагъа, къыйынлыкъгъа къалды. *[Жулдузхан:] Жангыз сабийим урушда ёлдю, башыма аман кюн келди.* (Ф о л ь к .) ❑ *Баш иеси суугъа батды, къатынны башына къара кюн келди.* **Башына ат урду** он сошёл с ума, совершил очень опрометчивый поступок/ телилик этди, жангылды. *Халиймматны башына ат урмаса, башха жашланы къоюп, Хасаннгамы барлыкъ эди.* (Ф о л ь к .) □ *[Харун:] Мен, башыма ат ургъан, Махтини да адамгъа терген, акъыл юйретирге кюрешеме.* "Коммунизмге жол", 1970, № 140. **Башына бёрк кийген** мужчина *(букв. тот, кто носит мужской головной убор)*/ эр киши. *[Масхут:] Аладан [жауладан] къоркъуп тургъаныбыз боллукъду. Биз да башыбызгъа бёрк киебиз.* Ё з д е н л а н ы А., Саният, 78. ❑ *[Далхат:] Башына бёрк кийген, кесин эркегырыугъа санагъан, жауланы алларын тыяргъа чыкъсын.* "Коммунизмге жол", 1972, № 26. **Башына бош** свободный, вольный/ толу эркинлиги болгъан. *Алан, даулашыргъа излемей: "Сен башынга бош бир адам, эриксенг, тохтарса",– деп, кетип тебирегенди.* Х у б и й л а н ы М., Алан, 40. ❑ *[Мустафа Солтаннга:] Бар къайры сюйсенг да, башынга бошса!* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 184. **Башына бош болду** он освободился, стал свободным, вольным/ тутмакъдан, зорлукъдан д.а.к. затладан эркин болуп чыкъды. *[Эфенди Даулетге:] Окъугъан къураным бла ант этеме, абреклеринги къайда болгъанларын айтсанг, башынга бош боллукъса.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 8. ❑ *Таубатыр тутмакъдан башына бош болуп келди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 261. **Башына бош эт** освободить кого *(напр. от неволи, тюрьмы)*/ Тутмакъдан, зорлукъдан д.а.к. затдан эркин эт. *[Чомур Дауумгъа:] Мен тюрмеден къалай чыкъгъанымы билмеймисе? Мени совет закон башыма бош*

этгенди. Хубийланы О., Дерт, 251. ❑ *[Омар:] Исмайыл, андан эсе ариулукъ бла хакъымы берип, башыма бош эт.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 65. **Башына жаулукъ къысхан** женщина *(букв. та, кто носит платок на голове)*/ тиширыу. *Башына жаулукъ къысханны бары къатын болмайды.* (Нарт сёз.) ○ *Башларына бёрк кийгенлени ичлеринде къоркъакъла, жаулукъ къысханланы ичлеринде уа жигитле да болурла.* "Коммунизмге жол", 1972, № 48. **Башына жукъ кирмейди** ему *(ей)* не идёт на ум *(не усваивается, не запоминается, не воспринимается тол.)*/ зат ангыламайды. *Фатийма, дерслерине олтурса да, башына жукъ кирмеди...* Байрамукълы Х., Тишырыуну хапары, 19. ❑ *[Хамит:] Арыгъанма, башыма жукъ кирмейди.* "Коммунизмге жол", 1970, № 136. **Башына жыйды** он вспомнил *о чём*, запомнил *что*, опомниться/ эсине тюшюрдю, эс жыйды, эсине алды, ангылады. *Хусей эсин башына жаланда бусагъатда жыйды.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 365. ❑ *Фахмулу жаш, хар сёзню башына жыйып, хаман оюм этип, маллагъа эм къолайлы болум излеп турду.* Акъбайланы А., Ёмюрню иеси, 7. **Башына иш этди** он устроил свою жизнь *(вышла замуж, женился)*/ эрге барды неда къатын алды. *[Анасы къызына:] Кёкде турна да биледи заманын, сен да бир иш эт башынга.* Семенланы А., Жазыу айла, 62. ❑ *[Шакъман:] Тамадасы аскерден къайытхынчы, [Кулийна] башына иш этмезлигин билеме.* Хубийланы О., Адамла, 6. **Башына кюн чакъыра, юсюне жел къакъдыра** праздно слоняясь *(проводить время)*/ хайырлы ишге жарамай, ишлемей *(заманны оздур). [Умар:] Бузжигитге налат болгъа эди, башына кюн чакъыра, юсюне жел къакъдыра айланады.* Хубийланы О., Аманат, III, 116. **Башына къан жауду** с ним случилось несчастье / анга уллу хата, къыйынлыкъ болду. *[Къойчу:] Малланы жардан къуюп, башыма къан жаудургъа аздан къалдым.* (Фольк.) ❑ *[Юйню иеси Шахымгъа:] Биреуню сабийин ёлтюрюп, башыма къан жаудура эдинг да.* (Фольк.) **Башын алып кетди** он унес свою голову; ушёл, оставив все/ хар затны да къоюп, кетип къалды, биргесине ырысхы, мюлк алмады. *Акъла келгенде, аття башын алып кетген эди.* **Башына минди** он сел *кому* на голову/ басынчакъылады, айтханын этдирип турду. – *Жарлыды деп, сен чакъырсанг ашаргъа, Айныгъанлай, секирип минер башынга.* Будайланы Х., Алтын тау, 31. ❑ *[Нюржан:] Была уа мени башыма минерге тебирегендиле.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 26. **Башына палах алды (тапды)** он накликал беду на свою голову/ билмей, кесине хата этди. *[Эмеген:] Сатанай, угъай, ол жюзюк тюйюлдю, сен кесинги башынга палах тапханса.* (Фольк.) ☐ *[Рамазан:] Тап ишге тохтайма деп, башыма палах алдым.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 74. **Башына палахха** на свою голову/ кесине хатагъа. *Башына палахха тюбеген эди жаш агъач кишиге.* (Фольк.) ❑ *[Жаш:] Башыма палахха, Кёсе бла къош болдум.* (Фольк.) **Башына сакъ болады** оберегаться / кесин сакълайды, сакъланады. *Сен [Домалай Дауумгъа:] неден да бек башынга сакъ бол.* Хубийланы О., Дерт, 42. **Башына урсун** не надо, пусть оставляет себе/ кесини болсун, керекмейди. *[Элкъан:] Къарындашым менден аягъан атын башына урсун.* (Фольк.) **Башына урургъа таш тапмайды** не находит самое распространенное в нужное время/ къайда да тюбей, атыла айланнган затны керекли заманда тапмайды. *[Эфенди:] Бу къуругъан журтда башынга урургъа таш окъуна тапмазса.* (Фольк.) ☐ *Керекли заманда башынга урургъа таш тапмазса.* (Нарт сёз.) ○ – *Сизге жетмей, башыбызгъа урургъа таш да тапмайбыз.* Байчорала-

ны М., Уллу Къарачайда, 40. **Башына чапды 1)** ударило ему в голову *(о спиртном)*/ эсирип, кеф болуп башлады. *Экинчи кере уртлагъандан сора, аракъы Ибрагимни башына чапды.* Къулийланы Х., Эгизле, 47; **2)** он разозлился, расстроился/ ачыуланды. *Жашны масхарасы къызны башына чапды.* ❑ *Къатынны сёзлери эрини башына чапдыла.* **Башына эркинди** он сам себе хозяин/ сюйгенича жашаргъа кеси кесине эркинлиги барды. *[Умар:] Къайда тап кёрсем, анда ишлерикме, мен башыма эркин адамма.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 62. ❑ – *Кимни сюйсем, аны аллыкъма, мен кеси башыма эркинме,– деди жаш.* "Коммунизмге жол", 1970, № 20. **Башын бездирди** он морочил *кому* голову/ Керек болмагъан магъанасыз затланы айтып, биреуню эрикдирди, жанындан этди. *Юйлеринден айырмазгъа жашларын, Къаргъыш бла бездирмезге башларын...* Будайланы Х., Алтын тау, 41. ❑ *Бюгюнлю бери Фатиймматны кюлгени адамланы башларын бездиргенди.* **Башын бийледи** захватило его голову / адамны оюмун толусунлай кесине бурду *(бир муратны, ишни д.а.к. затны юсюнден). [Ынна:] Керексиз сагъышла башымы бийлеп, женгни терс тиге турама.* (Фольк.) ❑ *[Жансурат:] Ол акъыл башынгы бийледи, Махти.* Гадийланы И., Санга айтама, 4. **Башында (къара) къазан къайнайды** он сильно волнуется, думает, переживает, ищет выход *(решение)*/ къайгъысы, сагъышы кёпден не этерин билмейди. – *Сен къартлыгъынгда къыйналырса,– деп, Хамит не кёп кюрешсе да, башында къара къазан къайнагъан Хажимырза къалыргъа унамады.* Хочуланы С., Хапарла, 48. ❑ *[Чёпеллеу:] Ай мени ол сабырлыгъым болмаса эди, бизни башыбызда къара къазанла къайнар эдиле.* Тёппеланы А., Чамны да.чам биледи, 59. **Башындан ётдюргенди** он испытал на собственной шкуре / кесини жашауунда сынагъанды. *[Шарау:] Атасыз жашауну къыйынлыгъын мен башымдан ётдюргенме.* "Коммунизмге жол", 1972, № 134. **Башындан чыкъды** вылетело из его головы / унутулду, эсине келмеди, тюшмеди. *[Осман:] Асыры абызырагъандан, не айтыргъа билмедим, акъылым башымдан чыкъды.* "Коммунизмге жол", 1976, № 78. **Башында от жанады** у него в голове трещит/ башы бек ауруйду. *Ичгичини башында от жанар.* (Нарт сёз.) ○ *[Марат:] Санларым кюедиле, башымда от жанады.* "Коммунизмге жол", 1973, № 103. **Башында темирчиле ишлейдиле** башында от жанады (*къ.* **баш**). *[Базарбий Сапиятха:] Жаншама да, бир шыша тап бери, башымда темирчиле ишлейдиле...* Хубийланы О., Аманат, III, 320. **Башын жап** скрывать/ кишиге билдирме, жашыр, букъдур. – *Бош, жашчыкъ бла безирей турабыз,– деп, Тотуш аманлыгъыны башын жабаргъа изледи.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 29. **Башын жастыкъгъа салмагъанды** *угъайл.* **1)** он никогда не испытывал болезни/ саулугъу игиди, бир заманда да аурумагъанды. *[Къаншау:] Атамы саулугъу игиди, алыкъа башын жастыкъгъа салмагъанды.* "Коммунизмге жол", 1972, № 55; **2)** он не сомкнул глаз/ ахырда жукъламагъанды, кёзюн къысмагъанды. *[Элмырза:] Тишлерим ауруп, башымы жастыкъгъа салмай, сары тангнга дери арбазда айланып чыкъдым.* (Фольк.) ❑ *[Шахнюр:] Сабий ауруп, бюгечели бери башымы жастыкъгъа салыргъа къоймагъанды.* (Фольк.) **Башын жерге сукъду** он опозорил *кого*/ бек уялтды, уялтырча иш этди. *[Аслийжан:] Жашым, тул къатынны алып келип, башымы жерге сукъду.* (Фольк.) ❑ *[Саният:] Къызым, биреуню юйюрюн бузуп, башыбызны жерге сукъсанг, эшитмедим деме!* (Фольк.) ❑ *Эки-юч айдан а ол [ана] къызында жаратмагъан ышанла эслей башлады. "Оу кюнюм болгъан!–*

деп, къоркъду ана. – Бу бизни башыбызны жерге бир сукъмагъа эди". Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 189. **Башын жырлыкъ этди** *къ.* **башын жерге сукъду.** *[Жижиу Абдурахман бла Шакъманнга:] Экинчи бери къайтып келебиз десегиз... башыгъызны жырлыкъ этербиз.* Шуаланы М., Мурат, 174. ❑ *[Жалдузхан къызына:] Энди быллай ишинг болса, башынгы жырлыкъ этерме.* "Коммунизмге жол", 1971, № 49. **Башын кюлкюге [дамыргъа] къойду** *къ.* **башын жерге сукъду.** *[Омар Таусогъа:] Сени бу тели оюнларынг башынгы кюлкюге къойдула.* (Фольк.) ▭ *[Дауум:] Чомур, мен сени къарнашынг бла жашауум болур деп, иш этгенме, башыбызны дамыргъа къоймагъыз.* Хубийланы О., Дерт, 5. **Башын къайнатды** *къ.* **башын бездирди.** *[Зулкъарней:] Тюшюмде-тюнюмде да жыйылыуда айтырыкъ сёзлерим башымы къайнатадыла.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 37. ❑ *[Жамийла:] Сагъышларым башымы къайнатдыла, тулукъ этдиле.* "Коммунизмге жол". **Башын къашыды** он почесал свой затылок/ сагъышха къалды, бир затны юсюнден сагъыш этди. – *Тохтамайын анга отун жарырса, Сокъуранып сен башынгы къашырса.* Будайланы Х., Алтын тау, 41. ❑ *[Масхут:] Ат ёле турады, не этерге билмей, башымы къашыдым.* "Коммунизмге жол", 1976, № 45. **Башын къолуна алып** сломя голову/ бек ашыгъып, аягъы басханны кёзю кёрмей. *[Дауум:] Артха къалгъан сунуп, башымы къолума алып жетдим.* (Фольк.) ❑ *[Асият Шамкъызгъа:] Аман тюш кёргенме да, сизге бир хата болгъан сунуп, танг атхынчы башымы къолума алып келгенме.* (Фольк.) ▭ *[Назир Ахманнга:] Башынгы къолунга алып, бусагъат бери жет-, деп, комиссар жибергенди.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 13. **Башын палахха салды** он пошутил с огнем, поставил себя под угрозу / къоркъуулу, жууаплы ишни къолгъа алды, этип башлады. *Аллах буюргъан болур деп, башынгы палахха салма.* (Фольк.) ▭ *[Омар жашына:] Биреуге болушама деп, башынгы палахха салдынг.* "Коммунизмге жол", 1972, № 78. **Башын сагъыш (оюм, къайгъы) бийледи (къысды, басды, алды)**/ голова его забита/ бир затха бек сагъыш, къайгъы этиу, жарсыу, аны юсюнден кёп ойлау. *Кесини сохтасыны этген кирли ишинден къайгъысыз, киши билмей, къалай къутулургъа сагъышы эфендини башын алгъанды.* Шуаланы М., Мурат, 167. ❑ *[Азамат:] Хамзатны башын басхан сагъышла уруш отну халкъгъа берген азабыны юсюнден болгъанын мен ол заманда къайдан ангыларыкъ эдим.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 43. **Башын суугъа атарыкъ болду** ему все надоело, осточертело/ жалкъыды, жанындан тойду. *[Асият:] Асыры къыйналып, жалынып жашагъандан, башымы суугъа атарыкъ болгъанма.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 32. **Башын суугъа атарыкъ этди** *кто-л.* сильно надоел ему, довел его до отчаяния/ уялтды, амалсыз этди, башын хайран этди. *[Анасы жашына:] Сени адамла арасында кесинги жюрюте билмеуюнг, халсызлыгъынг башымы суугъа атарыкъ этгендиле.* (Фольк.) ▭ *[Халиймат Алимге:] Сени хатангдан, хар кюн сайын школгъа чакъыра, башымы суугъа атарыкъ этгендиле.* "Коммунизмге жол", 1975, № 108. **Башын сылхыр (тели) эт** *къ.* **башын бездир.** *[Малжей Ибрахимге:] Эрттенли бери ауузунгу бир жапмай, башымы сылхыр этдинг.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 118. ❑ *Идирис, асыры кёп затны соргъандан, Азретни башын тели этди.* **Башын тас этди** он потерял голову/ къызны бек жаратды, сюйдю, асыры сюйгенден абызырап къалды. *[Жаш къызгъа:] Сени ючун ёлгенле, санга тюбегенлей башларын тас этерикле менден сора уа*

жокъмудула? (Фольк.) ☐ *[Асхат:] Аны [къызны] кёзлерине къарагъанымлай, башымы тас этдим, тилим тутулду.* "Коммунизмге жол". **Башын ташха салды** он раскаялся, очень сожалел о чём/ бек сокъуранды. *Терс болгъанын ангылап, жаш башын ташха салгъанды.* (Фольк.) ☐ *Сокъуранып, башын ташха жаш салыр, Емюрюнде жанныган отда ол къалыр.* Будайланы Х., Алтын тау, 36. **Башын тюбюне айландыр 1)** переворачивать вверх дном/ бир затны къатыш къара эт, чач. *Олсагъатлай, гестапочула жетип, юйде болгъанны башын тюбюне айландырдыла.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 42; **2)** разрушить *что* до основания/ уат, буз, сындыр. *Немецли танкала элни башын тюбюне этдиле, сау юй къоймадыла.* "Коммунизмге жол", 1974, №134. **Башын тюбюне эт** *къ.* **Башын тюбюне айландыр.** *[Мариям:] Рабийгъа болгъанны башын тюбюне этиучю, биз а аны этгенин жангыдан ишлеучю.* Къудайланы Х., Ол кюнледе, 3. **Башын тута билген** умеющий жить/ жашай билген; антоними: *башына оу. Башын тута билгенни малы, мюлкю да болады.* (Фольк.) ☐ *Башын тута билген къалайда да кечинир.* "Коммунизмге жол", ❑ *Идирис юйюне уллу кёллю болмагъан, башын тута билген адамды.* **Башын уллу кёреди** он не считается с людьми, себя ставит выше других/ кесин башха адамладан сыйлыгъа, игиге санайды, тенгсинмейди. *[Къыз:] Башымы уллу кёрюп, адам бла сёлешмедим.* (Фольк.) ☐ *Пленнге тюшген немец офицер, башын уллу кёрюп, тилманчны соруулары на жууап этерге унамады.* "Коммунизмге жол", 1970, №72. **Башын энишге къаратды** он осрамил *кого*/ уялтды. *Планны толусунлай толтуралмагъанланы жыйылыуда башларын энишге къаратдыла.* "Коммунизмге жол", 1969, №15. ❑ *[Атасы жашына:] Сени кече айланыуларынг башыбызны энишге бир къаратмагъа эдиле.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 49. **Башы палахха къалды** он попал в беду/ хатагъа, къыйынлыкъгъа тюшдю. – *Уугъа барама деп, башым палахха къалды,– деди къарт.* (Фольк.) ☐ *[Даулет:] Юй ишлейме деп, башым палахха къалып айланама.* "Коммунизмге жол", 1972, № 83. **Башы тёгерек айланады** голова его кружится, идёт *(ходит)* кругом/ бек арып, ауруп д.а.к. башха сылтау бла башы бек ауруйду, кёзлери къарангы этедиле. *[Фердау:] Башым тёгерек айланып, кёзлерим ауана этип, ундурукъгъа тёнгередим.* Кацийланы Х., Мухаммат, 66. ❑ *Юсюпню, кёзлери алас-булас кёрюп, башы тёгерек айланады.* Шауаланы М., Мурат, 45. ❑ *[Азамат:] Башым тёгерек айланып, ... жер бла тенг болду.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 10. **Башы тилекге къалды** он стал зависеть *от кого,* просить *что у кого*/ кесини къолундан келмей, башхадан болушлукъ излейди. *Къысдым аны белинден, Ойсурады эмеген, Тулукъча ауду тюпге, Башы къалды тилекге.* Гулийланы М., Кетмегиз, зурнукла, 26. ❑ *Болушур адамы болмай, жашны башы тилекге къалгъанды.* (Фольк.) **Башы тутмайды** не соображать по какой-л. причине *Бир затны, чурумну, хатасындан башы иги ишлемебеди, ангыламайды. [Жамий къарындашына:] Дерслеринге бюгюн мен болушаллыкъ тюйюлме, нек эсе да башым тутмайды.* "Коммунизмге жол". **Башы тюбюне болду** все стало вверх дном/ хар зат къатыш болду. *Дуния башы тюбюне болуп тургъан заманда эр къайгъылы болгъан къыз табылмаз.* Хубийланы О., Дерт, 95. ❑ *Мустафа бир зат ангылагъынчы, болгъан башы тюбюне болуп къалды.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 58. **Башы хайран болду** голова его пухнет/ иши, къайгъысы д.а.к. башха заты асыры кёп болгъандан, не этерге билмейди, башы ишлемейди. *Гюрюлдеу асыры уллудан, адамланы башла-*

ры хайран болду. "Шуёхлукъ", № 64, 17. ❑ *[Хасан:] Солтаннга къайгъыдан, башым хайран болуп, бара тургъанымлай, аллымда бёрюле улугъан тауушланы эшитдим.* "Шуёхлукъ", № 6, 95. **Баш энишге** *орун. сёзл.* по крутому спуску, отвесно, под гору/ тауну, дуппурну, тёшню д.а.к. затны башындан тюз тюбю *(этеги)* таба. *Къошдан юйге азыкъ эндирген заманда баш энишге эмилик ёгюзле, боюнсаны, чомачаланы сындырып, жаргъа къуюлгъанын Назбий эсине тюшюрдю.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 126. ❑ *Тауушэте, баш энишге кетелле, [суула] Бары, ашыгъып, Къобан суугъа жетелле.* "Жюрек жырлайды", 306.

БАШ-АЯКЪ *ат.* Голова и ноги *(забитого, зарезанного скота)*/ Союлгъан малны башы бла аякълары. *Къайдан эсе да баш-аякъ юйюген ийис келип, артыкъсыз да Мухаммат-Аминни ауузсууларын келтиреди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 117. *Къатын эри берген къойну баш-аягъын, биширип, сабийлеге ашатды.* "Къарачай халкъ таурухла", 122.

БАШ-БАШЫНЧА *хал. сёзл.* Полностью, целиком/ Хар бирин, бирден-бирден, къалдырмай. *Докладчы съезддан къайтхан делегатланы элледе, ауулладане этерге керек болгъанларын баш-башынча санайды.* "Шуёхлукъ", № 46, 25. ❑ *Партизанла къошха жетгенде, Аслан аланы баш-башынча Адилгерийлары бла шагъырей этди.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 94.

БАШИЛ: Башил ай *эск. къ.* **январь.** Башил деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *Шахмырзаланы Саид башил айны юсюнден хапар айтхан эди.*

БАШКЕС *ат.* Головорез, бандит/ Адам ёлтюрюучю, бандит. *[Нух:] Эшта, кёп кюню къалгъан болмаз бу къутуруп жюрюген башкесни [Алий-Мырзаны].* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 71. ❑ *Фашист башкесле, не тюрлю аманлыкъдан да артха турмай, бизни къыралны бир къауум жерлерине ёшюн ура эдиле.* "Шуёхлукъ", № 3, 71.

БАШКИР *сыф.* Башкирский/ Башкирлиленики, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Кёп бармай, Къайсынны китаплары украин, башкир ... эм башха тилледе да чыкъгъандыла.* ❑ *Башкир тил татар тилге жууукъду.*

БАШКИРЛИ *ат.* Башкир/ Башкъорстанда жашагъан тюрк тилли асламлы миллетни адамы. *Къарт башкирлы эрттеги жашауларындан кёп хапар айтды.*

БАШКИРЧА *хал. сёзл.* По-башкирски *напр. говорить, писать)* / Башкир тилде. *Жаш орусча, башкирча да уста сёлешеди.* ❑ *Узакъдан башкирча жырлагъан тауушла келедиле.*

БАШЛА *эт.* **1.** Начинать *что*/ Бир затны этип тебире. *Къойчуланы таматалары Адемей сёзню башлады.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 96. ❑ *– Кюнлени биринде...,– деп, башлады хапарны командир.* "Шуёхлукъ", № 38, 107.

2. *В сочет. с деепр. и инфин. на* **-ргъа**/ **-рге** выступает в роли *вспом. глаг.* и обозначает начало действия или приступ к нему/ *Этимча эмда этимни* **-ргъа**/ **-рге** формасы бла келсе, болушлукъчу этимни къуллугъунда жюрюйдю эм ишни этилип тебирегенин билдиреди. *[Амырхан:] Бу арт кезиуледе бюйреклерим да ауруп башлагъандыла.* "Шуёхлукъ", № 47, 72. ❑ *Эфенди къуранны узун тартып окъуп башлады.* "Коммунизмге жол". ❑ *Салих аны [Зауурбекни] юсюнден не эсе да бир зат айтыргъа башлагъанлай, Мурадин кёзю-къашы бла анга белги берди.* "Коммунизмге жол".

❑ **Башла бармакъ балан бармакъ** (*къ.* **балан**). *Устаз башла бармагъын окъуучу халат этген жерге тиреди.* ❑ *Жаш, чёгючню башла бармагъына жетдирип, ойсурады.*

БАШЛАМ *ат.* Инициатива, начинание, почин/ Бир тюрлю жангылыкъны башланыуу, аны мурдоруну салыныуу. *Ишчиле, инженер-техник къуллукъчула кёп ахшы башламгъа ие болгъандыла.* "Ленинни байрагъы", 1964, № 192. ❑ *Батыр Османовични башламы бла къуралгъан къысха курсланы хайырын энди барысы да ангылагъандыла.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 356.

БАШЛАМЧЫ *ат.* Инициатор, зачинатель/ Бир затны башлагъан, аны мурдорун салгъан адам. *[Шарау Найыпханнга:] Сен уллу хатаны башламчысы болургъа аздан къалгъанса.* Толгъурланы З., Эрирей, 144. ❑ *Хар иги ишни башламчылары эм къураучулары терен билимли инженерледиле.* "Коммунизмге жол", 1971, № 70.

БАШЛАМЧЫЛЫКЪ *ат къ.* **башлам.** *Таулу халкъланы кеслерини башламчылыкълары бла Север Кавказны жерлеринде жолла ишлеу терк бардырыла тебирейди.* "Шуёхлукъ", № 38, 107. ❑ *Устазланы башчылыкълары бла онтогъузунчу школунда окъугъан малкъарлы окъуучула Мёчюланы Кязимни 120-жыллыгъына атап аламат иги ингир ётдюргендиле.* "Коммунизмге жол", 1991, № 70.

БАШЛАН *эт. страд. от* **башла**/ Башла дегенни *зорлаучу айырмасы. Элни кюнлюм жанында сабан ишле башландыла.* Кацийланы Х., Тамата, 94. ❑ *Солманны терсакъыллыгъындан иш оюн бла башланып, жиляу бла бошалыргъа аздан къалды.* Кацийланы Х., Тамата, 127. ❑ *Сермеш, башланнганыча, суху бошалады.* "Шуёхлукъ", № 50, 112.

❑ **Башланнган школ** начальная школа/ биринчи, экинчи эм ючюнчю классладан ары окъутмагъан, башланнган билим берген школ. *Уллу Ата журт уруш башланыргъа Магомет башланнган школну бошагъан эди.* "Коммунизмге жол", 1970, № 43. ❑ *Ливанда башланнган школланы устазлары эки ыйыкъны ичинде забастовка этгендиле.* "Коммунизмге жол", 1973, № 29.

БАШЛАНЫУ *и. д. от* **башлан**/ Башлан дегенден *этим ат. Кёп тюрлю ахшы башланыуланы сенде ачылгъанды огъур эшиги.* Хубийланы О., Жерни сагъышлары, 26. ❑ *Поэтни бу назмусу кесини магъана байлыгъы бла, жазылыу халы бла бир уллу поэмала башланыууна ушайды.* "Шуёхлукъ", № 32, 93.

БАШЛАТ *эт. понуд. от* **башла**/ Башла дегенни *къатланыучу айырмасы. Оноучула иги ишни башлатхандыла.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 13. ❑ *[Харун:] Къойланы къыркъыуну заманында башлатханбыз.* "Коммунизмге жол", 1980, № 206.

БАШЛАТДЫР *эт. понуд. от* **башлат**/ Башлат дегенни *къатланыучу айырмасы. – Бригадангы келтирип, юйню къабыргъаларын къалатып башлатдыр,– деди Маржан эрине.* "Коммунизмге жол", 1974, № 29.

БАШЛАТДЫРЫЛ *эт. страд. от* **башлатдыр**/ Башлатдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Иш къуралыулу башлатдырылгъанды.*

БАШЛАТДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **башлатдырыл**/ Башлатдырыл дегенден *этим ат. Ишни башлатдырылыуу тынч тюйюл эди.*

БАШЛАТДЫРЫУ *и. д. от* **башлатдыр**/ Башлатдыр дегенден *этим ат. Хапарны башындан башлатдырыу.*

БАШЛАТЫЛ *эт. страд. от* **башлат**/ Башлат дегенни *зорлаучу айырмасы. Бичен чалыу тап кезиуде башлатылды.*

БАШЛАТЫЛЫУ *и. д. от* **башлатыл**/ Башлатыл дегенден *этим ат. Ишни башлатылыуу.*

БАШЛАТЫУ *и. д. от* **башлат**/ Башлат дегенден *этим ат. Ишни башлатыу. Чюгюндюр къазыуну башлатыу.*

БАШЛАУ *и. д. от* **башла**/ Башла дегенден *этим ат. Жазып башлау. Назмуну айтып башлау. Гебен этип башлау.*

❑ **Башлаучу болуш** *грам.* исходный падеж/ *кимден?, неден?, къайдан?, къайсыдан?* деген соруулагъа жууап этиучю болуш. *Башлаучу болушну къуру эки аффикси болады.*

БАШЛАШ *эт. взаимн.-совм. от* **башла**/ Башла дегенни *араш айырмасы. Жашчыкъла назмуну азбарлап башлашдыла.*

БАШЛАШЫУ *и. д. от* **башлаш**/ Башлаш дегенден *этим ат. Излеп башлашыу. Жырлап башлашыу.*

БАШЛЫ [1] *сыф.* Умный, толковый, сообразительный/ Акъыллы. *Башлы адам.*

БАШЛЫ [2] *ат сёл. тил. къарач. къ.* **кастрюл.** *Къызчыкъ башлыгъа айран къуйду.*

❑ **Башлы чурукъ** сапог/ башы узун болуп, адамны тобукъ тюбюне жетген чурукъ. *Алим, башлы чурукъларына жау сюртюп, ариу жылтыратды.* "Коммунизмге жол". ❑ *Жаш башлы чурукъларын аякъларындан кючден тешди.* Тёппеланы А., Ташыуул. ❑ *Бузлагъан ёзенгиледен Азретни башлы чурукълары тыйгъычсыз ычхынадыла.* "Шуёхлукъ", № 50, 16.

▲ **Башлы-тюплю бол** пропадать пропадом/ къыйынлыкъгъа, хатагъа, палахха къал. *[Науруз:] Анам, къырал талай жылны окъутуп, усталыкъ алдырып... ёсдюрген адамын, юйюне ашырып, башлы-тюплю бола бар деп къоймайды.* Лайпанланы С., Гургумлу, 6.

БАШЛЫКЪ *ат.* **1.** Башлык/ Чепкенден этилип, къанатлары (билеклери) узун болуп, эр кишиле бёрклерини тышындан башларына къысыучу баш кийим. *[Тутулгъан жашланы] бурунларын ачыкъ къоюп, ауузларын, кёзлерин башлыкъла бла байладыла.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 71. ❑ *Мухажир, терк окъуна башлыгъын да башына чулгъай, таягъын да алып, къошдан хыны чыкъды.* "Шуёхлукъ", № 20, 28.

2. Капюшон, наголовник/ Пальтону, плашны жагъасына тигилип, адамны башына жабылыучу кесеги.

❑ **Башлыкъ уя** макушка башлыка, капюшон/ башлыкъны башха кийилиучю жери. *Къарт, башлыкъ уягъа тюш азыгъын салып, башлыгъын белине къысды.* (Фольк.) ❑ *Сюрюучю башлыкъ уясына чертлеуюкле жыйды.* (Фольк.) **Башлыкъ чунгур** *къарач. къ.* **башлыкъ уя.** *[Жанкир:] Биз, ашап, -ичип, башлыкъ чунгурларына да азыкъ салып, юзгереде бузоуларыбызгъа бардыкъ.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 251.

БАШМАКЪ *ат.* Башмак/ Алаша башлы чурукъ, ботинок. *Бир кесекден Юсюп, ёрге къобуп, башмакъларын кийип, юй тюбюнде шош айланады.* Шаулаланы М., Мурат, 133. ❑ *– Мен адамгъа: "Адамлай къал!"– деп, турдум, Сен алтын башмакълагъа баш урдунг.* Къулийланы Къ., Чумла къызарадыла, 145.

БАШНЯ *ат.* **1.** Башня/ Юйден башха жерде ишленнген неда аны кесеги болгъан тёгерек, тёртгюл неда кёп мюйюшлю бийик къурулуш. *Акъ къала тёртгюл ишленнген*

таш къабыргъалы, эки башнялы болгъанды. "Ленинни байрагъы", 1970, № 73. ❑ *Кремлни башнялары башында жанадыла къызыл жулдузла.* "Коммунизмге жол", 1973, № 46.

2. Вышка для орудий на танке, судне и т. п./ Танкалада, кемеледе неда бронялы автомобилде темирден тёгерек ишленип, аны ичинден сауутдан атаргъа жарагъан жер. *– Мен а,– деди командир,– башняны артха айландырып, артдагъыланы къырама.* Гыттыулан ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 161. ❑ *Танканы башнясындан топ тохтаусуз атылады.* "Коммунизмге жол", 1973, № 50.

БАШСЫЗ *сыф. сёл. тил.* **1.** Безголовый, тупой, бестолковый/ Акъылсыз, тели, билимсиз. *Биз асыры башсызла эдик ансы, большевиклени уяларында тургъаныбызны билирге керек эдик.* Бо т а ш л а н ы И., Пьесала, 41. ❑ *Не заманда да баш тута билгенледен эсе, башсызла аслам болгъандыла.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 125.

2. *кёч.* Бессмысленный/ Магъанасыз. *Жалгъан жолну сибирме, башсыз ишге тирилме.* (Н а р т с ё з .) ○ *Аллай башсыз дерсле тышындан къарагъан кёзге асыры танылмайдыла, сабийлени кеслерин да асыры онгдура болмазла.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 238.

▲ **Башсыз бол** остаться без мужа, лишиться мужа, овдоветь/ эрсиз къал, баш иесиз бол. *[Дауум Хорламгъа:] Башсыз болуп тургъанладан, тап, немчала бла кетгенледен кёпле къайтханларын экибиз да кёргенбиз.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 172. ❑ *Сапыраны эри орус-япон къазауатха кетгенли ол башсыз болуп турады.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 41.

БАШСЫЗ-АЯКЪСЫЗ *сыф.* Неконкретный, неопределенный, бессистемный / Ачыкъ, кесгин угъай, системасыз. *Хапар башсыз-аякъсызды, неден башланып, не бла бошалгъаны ангылашынмайды.* "Коммунизмге жол", 1976, № 185.

БАШСЫЗЛЫКЪ *ат.* Безумство, нерассудительность, бестолковость/ Телилик, акъылсызлыкъ, билимсизлик. *[Сафар:] Тейри, былайда къуру жашлыкъдан сора да, башсызлыкъ да барды.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 55. ❑ *[Назийфа:] Кесими башсызлыгъыммы болду, огъесе насыбыммы алай эди, къураялмадым.* "Жарыкъ жолда", 94.

БАШСЫЗ-ТЮПСЮЗ I *сыф. къ.* **башсыз-аякъсыз.** *Хар ишни ачыкъ белгилегиз, башсыз-тюпсюз келишим этмегиз.* "Коммунизмге жол". ❑ *[Музафар:] Бу башсыз-тюпсюз хапарланы ким жайгъанын билирге керекди.* "Коммунизмге жол", 1976, № 172.

БАШСЫЗ-ТЮПСЮЗ II *хал. сёзл.* Неконкретно, неопределенно, бессистемно/ Ачыкъ, кесгин болмай. *– Не айтырынгы ачыкъ ангылат, башсыз-тюпсюз сёлеше турма да!– деп, урушду жашха атасы.* (Ф о л ь к .) ☐ *– Атам, хаталы жерге барлыкъ тюлме. Бери таугъа чыгъарыкъма,– деп, Чомур башсыз-тюпсюз айтды.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 53.

БАШСЫН *эт. сёл. тил.* Считать себя слишком умным, толковым, ставить себя выше других/ Кесинги башхаладан ёрге кётюр, кишини тенгсинме. *Жерин жерсинмейди, Элин элсинмейди, Тенгин тенгсинмейди, Башын башсынады.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назму бла жазсала, 124.

БАШСЫНЫУ *и. д. от* **башсын**/ Башсын дегенден *этим ат. Кеси кесин башсыныу иги тюйюлдю.*

БАШТАКЪ *сыф.* Бездомный, бродяга/ Тыгъырыкъсыз, ышыкъсыз. *Жюрюй келгендиле дунияда кир кюрешле, Баштакъ адамны жашауудула ол ишле.* О т а р л а-

ны С., Назмула бла поэмала, 87. ❑ – *Къайда болса хужу-баштакъны бери юйюрсюндюргенсе, къахме!– деп, къычырды Шабатай къатынына.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек. ❑ *Бир баштакъны келтирип, Адамды деп къойгъанса. Аны бла бетибизни, Кюлтюм этип, жойгъанса.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 131.

БАШТАКЪЛЫКЪ *ат.* Положение бродяги/ Баштакъны болуму.

БАШТЁБЕН *сыф.* Хмурый, невесёлый, некомпанейский, замкнутый, нелюдимый/ Мудах, къашы-башы тюйюлген, адам бла келишмеген, ойнаргъа, кюлюрге сюймеген. *[Къасай:] Бу затдан керекли болады деп да билмейме, алай [сабий] не эсе да, бир баштёбенчик, аманчыкъ болуп барады.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 68. ❑ *[Дауум:] Ол къубулчакъ, жунчуукъ, баштёбен да [Чомур] къатын, къыз къайгъылы болуп тебирегенди...* Хубийланы О., Дерт, 15.

❑ **Баштёбен бол** хмуриться/ къаш-баш тюй, мудах бол. *Амир, баштёбен болуп, тынгылап, иги кесек турду.* Гулайланы Б., Къачхынчы, 25. ❑ *Жыйылгъанланы бир къаууму баштёбен болду, къалгъанлары ушакъгъа киришдиле.* Толгъурланы З., Эрирей, 54. ❑ *Адамланы баштёбен болулларын председатель жаратмады.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 259.

БАШТЁБЕНЛИК *ат.* Хмурость, необщительность/ Къашын-башын тюйюп турмакълыкъ, баштёбен хал, мудахлыкъ. *Таулу тиширыуну намысы недеди? Жаулукъ къанатындамы, огъесе баштёбенлигиндеми?* Толгъурланы З., Эрирей, 143.

БАШХА I *сыф.* **1.** Другой, иной/ Бу угъай, бирси. *Керим Отаров башха тилледен кёчюрюу ишге да уллу къыйын салады.* "Шуёхлукъ", № 32, 101. ❑ *[Хорлам] Жанындан сюйген жангыз къызын [Дауумну] башха элге, башха юйге иерге чыртда таукел эталмайды.* Хубийланы О., Дерт, 42. ❑ *Эски Россейде башха халкълача, Таулу халкъ да эзилип, жашауу зулмудан толуп жашагъаны кёрюнюпдю.* "Шуёхлукъ", № 50, 98.

2. Разный, неодинаковый, несходный в чем / Ушамагъан, бирча болмагъан. *Мухтар къарындашларына да, атасына да ушамады. Аны сагъышлары, итиниулери да аладан башхадыла.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 38. ❑ *О, угъай, анам, угъай, арталлыда Хауле атама ушамайма мен. О, мени жашау жолум башхады, Эски адетде жашамайма мен.* "Шуёхлукъ", № 30, 43.

БАШХА II *хал. сёзл.* Отдельно, порознь/ Бирсилеге къошулмай, энчи, кеси аллына. *Байны биченчи жалчылары уа башха ишлей эдиле.* "Шуёхлукъ", № 6, 94. ❑ *Межгитни аллында кишиле башха, жашла да башхаракъ тёгереклешип, сюдню болурун сакълайдыла.* Шауаланы М., Мурат, 189. ❑ *Алай акъла бла бирге Аубекирни адамлары да келликлери себепли, ала, артха къалып, кеслери башха келирге деп, Махмут алай буйрукъ бергенди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 314.

❑ **Башха бол** отделяться, выделяться/ айырыл, айырылып чыкъ, энчи бол. *Жаш, къарындашындан айырылып, башха болду.* (Фольк.) ☐ *[Масхут тенгине:] Атангдан-анангдан кетип, башха болургъа нек ашыгъаса?* "Коммунизмге жол", 1976, № 108. **Башха эт** отделять, разъединять, выделять/ айыр, энчи кёр, энчи эт. – *Энди кимни да башха этмейме. Бек сюйгенимден къалгъанма.* "Малкъар халкъ жырла", 252. ❑ *[Тели] башха этмез файхамбарны, шайтанны, Ол акъылсыз хайран саудан ёлюдю.* Махтум-Кули, Назмула, 47.

❑ **Башха болмай** *хал. сёзл.* точь-в-точь, словно/ туура, тюз да, тюрленмей, шашмай. *Ол [Къона-*

лий], башха болмай, тюлкюча, хыйлачы, алдаучу, омакъ сёзлю... адамды. Шауаланы М., Мурат, 110. ❑ *Бир башха болмай, жер тепгенча, Бомбала кёкден тюшедиле.* Макытланы С., Шаудан, 16. ❑ *[Омар Сакийнатха:] Бирде уа кёзюнге къарасам, башха болмай, сабийча, ийнаныулу къарайса.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 25. **Башханы къой** не то, что/ ол угьай эсенг. *Башханы къой, жашчыкъ, ауузланыргъа да унамай, ашыгъып кетди.* **Башха этмей** *хал. сёз.* не различая, не разбираясь, не выделяя; не иначе, как/ айырмай. *[Къандауур малчыларына:] Менден ёзге адам сизни, башха этмей, къолугъузну-аягъыгъызны байлатып, тюрмеде чиритдирир эди.* Къобанланы Д., Таулада тауушь, 24. ❑ *Башха этмей, аудураса тебинсенг, Бир-бирде уа миндиресе таугъа.* "Коммунизмге жол".

БАШХА III *сонг.* Кроме, помимо, за исключением/ Башлаучу болушдагъы сёзню ызындан келеди эм биреуню къауум адамдан неда бир затны къауум затдан бёлюнюп, айырылып тургъанын кёргюзтеди. *[Хажи-Осман Мазаннга:] Сенден башха, мени бу хапарымы бир инсан билмейди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 54. ❑ *– Меннге он сегиз жыл болса да, Хурзукдан башха бир жерни кёрмегенме.* Байрамукъланы Х., Тишырыуну хапары, 27.

БАШХА-БАШХА I *сыф.* Разный, отдельный/ Тюрлю-тюрлю, бирге ушамагъан. *Салим да, Самат да Малкъарны башха-башха ауузларындан келип, Нальчикде бир школда окъуйдула.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 4. ❑ *[Домаш:] Бирге къатышдырмай, къылкъыланы башха-башха машиналагъа салыгъыз.* Этезланы О., Тарда, 201.

БАШХА-БАШХА II *хал. сёзл.* Отдельно, порознь, врозь, по-одному, вразброд/ Бирем-бирем, кеси жангыз, къошулмай, чачылып. *Ол [жаш] челеклени хар бирисин башха-башха алып келип, къызгъа саугъагъа береди.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 225.

❑ **Башха-башха бол** разделяться; разбиваться на части/ айырыл, кесек-кесек бол, чачыл. *Башындан бомба тийген машинаны хар заты башха-башха болуп, бирер жанына чартладыла.* "Коммунизмге жол", 1976, № 35. **Башха-башха эт** отделять, разбирать на части/ айыр, кесек-кесек эт, чач. *[Хамит:] Амин, трактрну хар затын башха-башха этип тураса да.* "Коммунизмге жол". ❑ *[Юс:] Уруш баргъан жерге жетгинчи окъуна, бизни башха-башха этдиле, андан арысында бирге тюбемедик.* "Коммунизмге жол", 1972, № 98.

БАШХАЛЫКЪ *ат.* **1.** Особенность, отличие, различие/ Айырмалыкъ, ёзгелик. *Эр киши бла тиширыуну арасында башхалыкъ эртте къуругъанды.* "Шуёхлукъ", № 21, 81. ❑ *– Узакъ жолунгда жолоучу бла шуёхну не башхалыгъы бардыр?* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 112. ❑ *Бизни литератураны бирси литератураладан башхалыгъын кёргюзтген, аны ахшы ызлы герою халкъ болгъанды.* "Шуёхлукъ", № 30, 80.

2. *къарач. къ.* **чюйрелик.** *Оюмланы башхалыкълары. Капитализмни келишмезлик башхалыкълары.*

БАШХАР *эт. къарач.* Тюрлен, ёзгер. *Дерслени расписаниясы башхаргъанды.* "Ленинни байрагъы".

БАШХАРТ *эт.* **1.** Отличать, выделять/ Айыр, башхалыгъын черт. *Абдул-Къадыр, тёппеси бла Къыямытха кёз къысмагъанлай, къынгырына къарап туруп, балта бла кесгенча, бир сёзню башхартып айтды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 201. *Апалистан, кёлюндегин толу ачыкълаялмагъанлай, айтырымы жашым жарым сёзден да ангылар дегенча,*

экинчи кере башхартып айтды. Лайпанланы С., Гургумлу, 11.

2. *къарач. къ.* **жангырт, тюрлендир.** *Юйню башын башхартдыкъ. Кийимни башхарт.*

БАШХАРТДЫР *эт. понуд. от* **башхарт**/ Башхарт дегенни *къатланыучу айырмасы. Жаш, бригадирден тилеп, кесини ишин башхартдырды.*

БАШХАРТДЫРЫУ *и. д. от* **башхартдыр**/ Башхартдыр дегенден *этим ат. Къуллугъун башхартдырыу.*

БАШХАРТЫЛ *эт. страд. от* **башхарт**/ Башхарт дегенни *зорлаучу айырмасы. Хапар башхартылды. Жашны иши башхартылды.*

БАШХАРТЫЛЫУ *и. д. от* **башхартыл**/ Башхартыл дегенден *этим ат. Иши башхартылыу.*

БАШХАРЫУ *и. д. от* **башхар**/ Башхар дегенден *этим ат. Расписанияны башхарыуу.*

БАШХАЧА *хал. сёзл.* Иначе, по-иному, по-другому/ Алгъынча болмай, ёзгеча, башха тюрлю. *Башхача жырлайдыла Дуниягъа хата излегенле, Къан ийисин сюйгенле.* Къулийланы Къ., Жаралы таш, 16. ❑ *Творчествогъа къатышхан адамланы жашаулары да башхача болгъаны сейирмиди.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 68.

▲ **Башхача айтханда** иначе говоря, иначе/ башха сёзле бла айтханда, башха тюрлю айтханда. *[Махмут:] Башхача айтханда, чынтты шофёр былай болады дерча юйретген эдим кесими.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 109. ❑ *Башхача айтханда, жаш жыллыкъ планын юч кереге жууукъ толтургъанды.* "Коммунизмге жол", 1976, № 83.

БАШЧЫ [1] *ат.* Вождь, предводитель, начальник, главарь, лидер, руководитель/ Бачама, къуллугъуна кёре тамата; таматалыкъ этип, адамланы ызындан элтген адам. *Мюлкню башчысы ишчилени бу кюнню ариу кезиуюнде тирликни ашыкъдырады.* "Коммунизмге жол", 1976, № 89. ❑ *Мазан бла Темиркъан элледен келген отрядланы башчылары бла сёлешедиле.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 146.

❑ **Башчы бол** предводительствовать, руководить/ бачама, тамата бол, таматалыкъ эт. *Къодан толу къой къырылса, къотур улакъ башчы болур.* (Нарт сёз.) ○ *Жамал заводну башчысы болгъанлай, кесини ишин ишчиле бла тюбешиуден башлады.* "Коммунизмге жол", 1975, № 71. ❑ *[Салих:] Сау бол сен да, Азамат. Аллыбызда кёп жылланы башчы бол.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 98.

БАШЧЫ [2] *ат грам.* Подлежащее/ Айтымда башха сёзге бойсунмагъан, кеси да асламысында *ким?, не?* деген соруулану бирине жууап этген сёз. *Айтымда башчыны юсюнден не айтылгъанын танытхан сёзге хапарчы дейдиле.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 272.

❑ **Башчылы айтым** *грам.* подлежащное предложение/ башчысы бар болгъан айтым. *Сабийле хапардан башчылы айтымланы айырып жазадыла.* ❑ *Юйге экишер башчылы айтым къурап жазаргъа дерс берилгенди.* **Башчысыз айтым** *грам.* бесподлежащное предложение/ хапарчысы болуп, башчысы болмагъан айтым. *Башчысыз айтымла жайылгъан, жайылмагъан да болургъа боладыла.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 308.

БАШЧЫЛЫКЪ *ат.* Руководство, главенство, предводительство/ Бачамалыкъ, таматалыкъ. *Аны [Сагъытны] башчылыгъы бёлюм малчылыкъны аякъ юсюне салгъанды.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 1. ❑ *Бируни, ол*

кезиудеги алимлени башчылыгъы бла окъуп, математика бла астрономиядан иги билим алгъанды. "Ленинни байрагъы", 1973, № 108.

❑ **Башчылыкъ эт** управлять, руководить; главенствовать, верховодить, предводительствовать/ таматалыкъ эт, таматаны къуллугъун толтур. *Къанатлылагъа къаргъа башчылыкъ этсе, мештухтха элтир.* (Нарт сёз.) ○ *Суворов алтмыш юч къазауатха башчылыкъ этгенди.* Лайпанланы Р., Жолоучулукъда, 36. ❑ *Элни ичинде башчылыкъ этген адамланы айтханларын этмейдиле.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 132.

БАШЫНДА *заман. сёзл.* Вначале/ Алгъа, аллында. *Алимни борчу бу башында айтылгъан резолюцияны жашауда бардырыу эди.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 114. ❑ *Башында иш башха тюрлю болгъанды.* "Коммунизмге жол", 1975, № 52.

БАШЫНДАН *орун. сёзл.* Сверху/ Ёргеден, огъары жанындан. *Анга башындан къарап, нёгерлери терс бараса деп къычырадыла.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 118. ❑ *[Азретни] жанынча сюйген халал жаш тенги жетип, деу къучагъына къаты къысып, башындан энишге къарап сорду.* Къобанланы Д., Таулада тауушш, 168. ❑ *Бийсолтан терстамгъаланы гарнизонуна чабыууллукъ этерге башындан буйрукъ келгенин айтды.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 100.

БАЯМ I *сыф. къ.* **белгили I** *(1-чи магъ.). Эсиргенни иши – элге баям.* (Нарт сёз.) *Айтхан сёзюнг – дуниягъа баям.* (Нарт сёз.) ○ *Ол, къарангы ачыкъ бла алышыннганча, баям затды.* Толгъурланы З., Айыуташ, 23. ❑ *Къабыргъа газетлени уллу магъаналары болгъаны баямды.* "Коммунизмге жол".

2. Точный, действительный, достоверный/ Керти, тюз. – *Муну баямын бир биле кетейим,– деп, Махти адам букъгъан ташны артына сакъ къарайды.* Къулийланы Х., Дорбунда ушкок атылды, 100. ❑ – *Хакъды, баямды, мен бу затны билгенме. Мен быллай ишни кёзюм бла кёргенме.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

❑ **Баям бол** раскрываться, вскрываться, выявляться/ белгили бол, ачыкъ бол. *Сюймекликни белгиси баям болады халкъгъа.* Макытланы С., Жашауну ауазы, 17. ❑ *Ариу Хаписатны аты бир ыйыкъны ичинде мор алтынлай сау элге баям болду.* Хубийланы О., Адамла, 100. **Баям эт** раскрывать, вскрывать, выявлять/ белгили эт, ачыкъ эт. *[Къаншау Гошакъгъа:] Телилигинги дуниягъа баям этме.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 102. ❑ *Жашы къызгъа биринчи письмосу Къасымны къолуна тюшгенде, ол бютеу школгъа баям этди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 163.

БАЯМ II *мод. сёзл.* Наверное/ Сёлешген адамны айтхан затына экили болгъанын кёргюзтеди. *[Сюлемен:] Тирменчини къатыны Аминат да, баям, асыры жаншакъды.* "Шуёхлукъ", № 30, 108. ❑ *[Найыпхан:] Баям, ишни башланнганы ючюн болур, Шарауну жюреги къууанады.* Толгъурланы З., Эрирей, 137.

БАЯМЛА *эт.* Баям эт (*къ.* **баям I**). *Адилгерий битеу элни жыйып, кесини къатыны бла болгъан хапарын, аны ким урлагъанын къалдырмай ахшы адамларына баямлады.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 172. ❑ *Жауну, не тюрлю жабыуну тюбюнде болса да, ачаргъа, баямларгъа керекди.* Ортабайланы Т., Окъуу китап, 95. ❑ *Окъуу, билим бизни сюйген журтубузда бек ёсюп, байлыкъларын баямлайбыз тауланы.* "Жюрек жырлайды", 93.

БАЯМЛАН *эт. страд. от* **ба-**

ямла/Баямла дегенни *зорлаучу айырмасы. Ишни тапсызлыгъы баямланнганды.*

БАЯМЛАНЫУ *и. д. от* **баямлан**/Баямлан дегенден *этим ат. Ишни баямланыуу. Кемчиликлени баямланыулары.*

БАЯМЛАУ *и. д. от* **баямла**/ Баямла дегенден *этим ат. Жангы китабын Къайсын кеси жашауун баямлау бла башлайды.* "Ленинни байрагъы", 1975, № 109. ❑ *Кипрни басмасы "тюрк-кипр къуралны баш эркинлигин" энчи баямлауну юсюнден муратын къуйса урады.* "Ленинни байрагъы", 1975, № 184.

БАЯН *ат.* Баян/ Кёп тюекли уллу къобуз. *Эски баян мудах ёнлю тилинде Кимни эсе да чакъырады, тилей.* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 180. ❑ *Школну ингирги бёлюмюнде сабийле баян бла фортепьяногъа юйренедиле.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 28.

БАЯНИСТ *ат къ.* **баянчы.** *Музыка школда пианистге, баянистге да окъургъа онг барды.* "Коммунизмге жол". ❑ *Баянист къобузну тюеклерине тийгенлей, олтургъанланы бетлери жарыды.* "Ленинни байрагъы".

БАЯНЧЫ *ат.* Баянист/ Баянны согъуучу музыкант. – *Узунду хапарым,– дейди баянчы.* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 181.

БЕГЕЖЕН *ат къарач. къ.* **мегежин.** *Жантемир къызы, семиз бегеженча, эки жанына аунай... къызланы аллары бла келип, Бадийматны билегинден тартып айтды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 33. ❑ *Ёлгенинг ёре тонгуз, къалгъанынг да бегежен Жарым къоюп бернеден келин болмасанг меннге.* "Жанкъылыч", 95.

БЕГЕЙ *эт. къ.* **беги.** –→ *Туугъан элим бегейди эмен кибик, Манга жер жокъ дунияда ол эл кибик.* К ъ у л и й л а н ы Х., Жырны заманы, 67. ❑ – *Орнал, бегей, таулу халкъым.* "Коммунизмге жол", 1976, № 131.

БЕГЕЙТ *эт. понуд. от* **бегей**/ Бегей дегенни *къатланыучу айырмасы. Миллетлени арасында шуёхлукъну, тенгликни, бир ниетлиликни бегейтирге керекди.* "Коммунизмге жол", 1972, № 113.

БЕГЕЙТИУ *и. д. от* **бегейт**/ Бегейт дегенден *этим ат. Жолдаш Текеев Къыргъыздан кёчюп келгенде, элчилерине юйле ишлерге материал табаргъа, мюлкню бегейтиуге да тири къатышханды.* "Ленинни байрагъы", 1969, № 47.

БЕГЕМОТ *ат.* Бегемот/ Тропикалы Африканы тузсуз бассейнлеринде жашагъан, балаларын кесини сютю бла ёсдюрюучю, уллу жаныуар. *Бегемот гитче заманында анасыны сютюн эмип ёседи.* ❑ *Бегемотну башы уллу, кёзчюклери уа гитчечикледиле.* [ ] *Казаманс деген сууда сарыубекле бла бегемотла эрттеден бери да тынчлыкълы жашап тура эдиле.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 19.

БЕГЕМЧЕК *сыф. къ.* **кючсауар.** *[Халиймат:] Жангы къозлагъан къунажинибиз бегемчекди, къыйналып сауама.* "Коммунизмге жол", 1978, № 18.

БЕГЕНДА *ат ист.* Аренда *(земли)*/ Жерни бир белгили заманнга дери хакъ бла хайырланыргъа бермеклик неда алмакълыкъ. *Абрамовну комиссиясы жазгъан документледе айтылгъаннга кёре, бегенда жерни ортакъгъа бериуню бир формасыды.* "Шуёхлукъ", № 38, 102.

БЕГЕНЕ *ат.* Кисель/ Ачытылгъан ундан этилип, сел отда биширилген, какдан жукъа, мысты аш. *Боза биширсенг, бегене ашарса.* (Н а р т с ёз .) *Чотчалада – тегенеси, Чомалада – бегенеси.* (Н а р т с ёз .) ○ *[Володя:] Исси бегенени къапханча, жыйырылып, кёзле-*

рим къарангы этип башлай эдиле. Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 13.

БЕГЕУЮЛ *ат эск.* Стражник / Патчах Россейде полицияда ишлегенлени кичи чынлысы. *Кадетле элден кетгенлей, суубурун Дауле бегеуюлюн чакъырды да, эркегырыуланы межгит аллына жыяргъа буйрукъ этди.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 44. ❑ *Адилгерий тюрмеден къачхандан сора бир-эки кюн озгъанлай, эки бегеуюл нёгери бла биреулен правленнге келди.* "Шуёхлукъ", № 3, 95.

БЕГИ *эт.* Укрепляться, обосноваться, закрепляться, утверждаться/ Орун тап, бир жерде къаты орнал; къарыу-кюч ал. *Халкъла сюйген тынчлыкъ бегир дунияда, Ёхтем тюзлюк къайгъыгъа жол бермейин.* "Жанкъылыч", 96. ❑ *[Бийсолтан Къасымгъа:] Сен патчахны закону бегир ючюн кесинги ёлюмню ауузуна атаса.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 244.

БЕГИМ [1] *ат.* Постановление, решение/ Жыйылыуда, кенгешиуде эм башха аллай жерледе этилген оноу неда правительствону буйругъу. *[Председатель Азретге:] Сиз этген бегимге кёре, нартюхню тёртгюл уялап сепмей амал жокъду.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 43. ❑ *Бегимге къол бла мухур салынып бошагъанды.* Байчоралаы М., Уллу Къарачайда, 84.

❑ **Бегим ал** *къ.* **бегим эт.** *Тифлисде съезд буржуй, помещик властны къурутургъа деп бегим алгъанды.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 285. **Бегим эт** постановлять, решать, принимать решение/ жыйылыуда, заседанияда эм башха аллай жерледе оноу эт неда правительствону буйрукъ этиую. *Сюдню кертилигин, тюзлюгюн, сезген ишине тыйыншлы бегим этгени адамны ангысына терен сингедиле.* "Ленинни байрагъы", 1964, № 103.

БЕГИМ [2] *ат.* Укрепление *(оборонительное сооружение)*/ Ташада тохтап, сауутдан атаргъа жерни къазып этилген уру. *[Къызыл аскерчиле] аланы [фашистлени] бегимлеринден къыстап, кюн батхан жанына къууп тебиредиле.* Тёппеланы А., Жаралы зурнук, 12. ❑ *[Нальчик] налгъа ушаш бегимлеринг тайдыла, Тынгысыз кечелеринг тынчайдыла.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 126.

БЕГИМЛЕ *эт. къ.* **бегит 3.** *Властны бегимле.*

БЕГИМЛЕН *эт. къ.* **беги** *Къоркъуулуду къанлы душманны кючю, Ёкюлле тутаргъа кёп керекди хакъ, Къабарты чекле бегимленир ючюн, Не зат керек болгъанын биледи халкъ.* Отарланы К., Сайлама, II, 210. ❑ *Жер, ишчи-элли государствону законуна кёре, артелге болжалсыз хайырланыугъа, эсе да ёмюрге да бегимленеди, эм да сатыу-алыугъа эм арендге эркинлик жокъду.* "Эл-мюлк артелни примерный уставы", 6.

БЕГИМЛЕНДИР *эт. понуд. от* **бегимлен**/ Бегимлен дегенни *къатланыучу айырмасы. Чеклени бегимлендирдиле. Хар звеногъа бирер трактор бегимлендирдиле.*

БЕГИМЛЕНДИРИЛ *эт. страд. от* **бегимлендир**/ Бегимлендир дегенни *зорлаучу айырмасы. Урлукъ сабанлада хар сабанчы бригадагъа битеу урлукъ салыуну болжалында таймай тургъан жер бегимлендириледи.* "Эл-мюлк артелни примерный уставы", 7.

БЕГИМЛЕНДИРИЛИУ *и. д. от* **бегимлендирил**/ Бегимлендирил дегенден *этим ат. Жерлени колхозлагъа бегимлендирилиулери.*

БЕГИМЛЕНИУ *и. д. от* **бегимлен**/ Бегимлен дегенден *этим ат. Чеклени бегимлениулери.*

БЕГИМЛЕУ *и. д. от* **бегимле**/

Бегимле дегенден *этим ат. Властны бегимлеу. Айтхан затынгы бегимлеу.*

БЕГИМЛИ I *сыф.* Основательный, крепкий, прочный, твердый/ Бек, къаты. *Кёпню сёзю бегимли.* (Нарт сёз.) ○ *Бегимли иш. Бегимли юй.*

БЕГИМЛИ II *хал. сёзл.* Основательно, крепко, прочно, твердо/ Тынгылы, тап. – *Школ юйлеринги тохтамай къала, Ариу, асыл къылыкъны бегимли сала.* Теммоланы Х., Хорлауланы жырлары, 21. ❑ *Иш ишлейсе усталыкъгъа тюшюнюп, Хар бармагъынг бирер ишни биширип, Ишинги бегимли, ахшы тындырып, Душманланы жюреклерин сындырып.* "Жашауубузну байрагъы", 45.

❑ **Бегимли бол** укрепляться, упрочиться/ Тынгылы, тап бол, орнал. *Мамырлыкъны иши бегимли болду.* Отарланы К., Сайлама, II, 195.

БЕГИМЛИЛИК *ат къ.* **беклик.** *Бегимлилик бир заманда шашдырмаз.* Отарланы К., Сайлама, I, 83. ❑ *Бек анасы жилямаз, Бегимлилик апчытмаз.* Шахмырзаланы С., Сырыйна, 73.

БЕГИМСИЗ I *сыф.* Непрочный, неустойчивый/ Иги бегимеген, ышаннгысыз. *Бегимсиз иш. Бегимсиз сёз.*

БЕГИМСИЗ II *хал. сёзл.* Непрочно, неустойчиво/ Иги, тап, тынгылы угъай. *Радиону жиплери бегимсиз тартылып къалгъан эдиле.* ❑ *Бегимсиз сюелген чыпын ауп кетерге къоркъуу эди.*

БЕГИМСИЗЛИКЪ *ат.* Неустойчивость, непрочность/ Бегимегенлик, къаты орналмагъанлыкъ. *Болумну бегимсизлиги. Экономиканы бегимсизлиги. Ниет бегимсизлик. Адеп жорукъланы бегимсизликлери.*

БЕГИН *эт.* **1.** *къ.* **беги.** – *Ма, къарачы, жангы Быллым Жангы сыфат алгъанды, Ёмюрледе седиремезча, Бегинип орналгъанды.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 167. ❑ *[Хасан:] Уллу кюч салып, бизни полк сууну боюнунда бегиннгенди.* "Коммунизмге жол", 1969, № 150.

2. Зацепляться, застревать/ Бир затха илин, тагъыл, бегитил. *Окъ тийген шкурочуну аягъы ёзенгиге бегинип, ат сюйреп къачды.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 288.

3. Ограждаться/ Тёгерегине буруу этил, бегитил. *Малжей бла Бекболат тёгереги гёзенекле бла бегиннген ... мал базаргъа кирдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 284.

БЕГИНИУ *и. д. от* **бегин**/ Бегин дегенден *этим ат. Жерге бегиниу.*

БЕГИНИШ *эт. взаимн.-совм. от* **бегин**/ Бегин дегенни *араш айырмасы. Аскер бёлекле тап жерледе бегинишдиле.*

БЕГИНИШИУ *и. д. от* **бегиниш**/ Бегиниш дегенден *этим ат. Суу жагъада бегинишиу.*

БЕГИРЕКДА *хал. сёзл.* Особенно, в особенности/ Энчи, артыкъ. *Малкъар обществолагъа бичен ишлерге бегирекда эбзеле кёп келгендиле.* "Шуёхлукъ", № 38, 100. ❑ *Алгъын [Мухарбий] кеси ючюн жууап бериучю эсе, энди ол класс ючюн, бегирекда Азамат ючюн, жууап берирге керек эди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 32.

БЕГИТ *эт.* **1.** Запирать, закрывать, заделывать, загораживать *что*/ Жаны бар затны оруннга неда башха бир аллай жерге уруп, эшигин жабып, тышына чыгъалмазча эт. *Афсатыны ариу къызы къая чынгылда азмы бегитгенди жигит уучуну.* Отарланы К., Жолла, 215. ❑ *Абдуллах къабакъ эшиклени бегитип, юре тургъан*

итге хыны этди. Залийханланы Ж., Тау къушла, 158.

2. Укреплять, сделать более крепким, более прочным / Къаты, бек эт. *Омар чалгъысыны башын бегитди.* ❑ *Къарт киши балтаны башын темир къыстырыкъ уруп бегитгенди.*

3. Укреплять, упрочивать *что* / Бютюн къаты, кючлю, тутхучлу эт. *Шуёхлукъну тюзлюк бегитир.* (Нарт сёз.) *Аскер тап орналып, кесин бегитген жери тышындан къарасанг, кёрюнмезча ташады.* Хубийланы О., Аманат, I, 200.

4. Закрывать, заделывать, загораживать *что* / Бир затны аллын тый, тёгерегине неда бир жанына буруу эт. *Къоз салыннган жерни тёгерегин, тауукъ зат кирмезча, чалманчыкъ этип бегитдик.* Тёппеланы С., Атам урушдан къайтса, 18. ❑ *Биченчиле, черенни тёгерегин бегитип, элге къайтдыла.* Тёппеланы А., Ташыуул.

5. Утверждать *что*; подтверждать, обосновывать *что чем*/ Къабыл эт. Тынгылы тохташдыр, жарашдыр. *[Къарча Харуннга:] Колхозну жетижыллыкъ планын область бегитип бошадымы?* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 101. ❑ *Жыр, музыка ауругъаннга жарагъанын бусагъатда медицина бегитеди.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 3.

6. Закреплять *что за кем* / Бер, ата, биреуню бир затха эркинлигин белгили эт. *Батча улуну туудар къошуна эки ат бла бир чананы бегитгендиле.* "Алчыла", 96. ❑ *Колхозну правлени Курмановну звеносуна кереклиси чакълы техника бегитгенди.* "Коммунизмге жол", 1970, № 134.

7. Запрудить *(напр. реку, поток)* / Сууну, ырхыны аллын тый, аллына бежен эт. *[Жаныбек Аслангерийге:] Тирмен сууланы башларын бегитгенсиз.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 184. ❑ *Насрахожа сууну бегитгенлей.* "Жарыкъ жолда", 82.

8. *кёч. бош тил. къ.* **ур 1.** *Жашладан бири аны къулакъ жанына бегитип къачып кетди.*

БЕГИТДИР *эт. понуд. от* **бегит**/ Бегит дегенни *къатланыучу айырмасы. [Къуямыт:] Тюнене терезе кибиклени таш бла бегитдиргенме, эшик юсюне итлени жарашдырсам, бери жылан да киралмаз.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 337. ❑ *[Кертибий:] Жерибизни тёгерегин къанга буруу бла бегитдиргенбиз.* Семенланы А., Жазыу айла, 48.

БЕГИТДИРИЛ *эт. страд. от* **бегитдир**/ Бегитдир дегенни *къатланыучу айырмасы. Эшик, терезе да къаты бегитдирилдиле.*

БЕГИТДИРИЛИУ *и. д. от* **бегитдирил**/ Бегитдирил дегенден *этим ат. Бахчаны тёгерегини бегитдирилиую.*

БЕГИТДИРИУ *и. д. от* **бегитдир**/ Бегитдир дегенден *этим ат. Биченликни тёгерегин бегитдириу. Ырхы келиучю жерни бегитдириу.*

БЕГИТИЛ *эт. страд. от* **бегит**/ Бегит дегенни *зорлаучу айырмасы. Чананы аллы бурдухла бла бегитилгенди.* "Коммунизмге жол", 1970, № 28. ❑ *Хар малкъар юйню аллында тёгереги таш бла бегитилген арбазчыкъ болгъанды.* "Шуёхлукъ", № 15, 105.

БЕГИТИЛИН *эт. страд. от* **бегитил 1**/ Бегитил 1 дегенни *зорлаучу айырмасы. Жипни къыйыры къара тюйюмчек этилип бегитилинди.* (Фольк.) ▭ *Бир бирге жабышдырылгъан беш уллу карта, агъачдан ишленнген рамагъа бегитилинип, эшикден кирген жерде турадыла.* "Шуёхлукъ", № 73, 24.

БЕГИТИЛИНИУ *и. д. от* **бегитилин**/ Бегитилин дегенден *этим ат. Къая ыраннга бегитилиниу.*

БЕГИТИУ *и. д. от* **бегит**/ Бегит дегенден *этим ат. Къабырланы тёгерегин бегитиуге эллилени барысыны да къыйыны къатышханды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 84. ❑ *Жамауат организацияла бла школну байламын бегитиуге уллу магъана бериледи.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 208.

БЕГИТИШ *эт. взаимн.-совм. от* **бегит**/ Бегит дегенни *араш айырмасы. Биченчи жыйынла, гебенлени бир жерге жыйып, тёгереклерин бегитишедиле.*

БЕГИТИШИУ *и. д. от* **бегитиш**/ Бегитиш дегенден *этим ат.*

БЕГИУ *и. д. от* **беги**/ Беги дегенден *этим ат. Чигинжини жерге бегиую.*

БЕДЕК *ат къарач.* Рант/ Аякъ кийимни олтаны бла башыны бирге тигилген жерине тутумлулукъ ючюн салыныучу сахтиян. *Шуёхлугъубуз арада къурч бедеклей бегинсин.*" "Къарачай поэзияны антологиясы", 141. ❑ *[Къаспот:] Бажеш чабырладан, бедекли гаможладан айырылмагъан жылларымы ма бюгюнча билеме.* Дотдуланы Х., Жашлыкъны жолунда, 143.

БЕДЕР *сыф. къарач. къ.* **бедербет.** *[Ана:] Къыз кёрюп а сенден бедерин кёрмеген эдим!* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 46. ❑ *Бедер ийнек да ургъуйланы батмакъ къуйругъу бла тюеди.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 140.

БЕДЕРБЕТ *сыф. къарач.* Нахальный, наглый, бессоветный/ Уятсыз, бетсиз. *[Жандет:] Бирда уялмагъан, бедербет болмаса, бетинде бир жылыу ышаны болгъан къыз нёгерсиз тийресинден, элинден чыгъармы?* Хубийланы О., Аманат, I, 101. ❑ *[Зурум:] Ол уялмагъан бедербет [Наныкъ], умут этдирген ийнекча, ызындан айландырып, юйюне жыйып къойгъанды.* Хубийланы О., Дерт, 158.

БЕДЕРЛЕН *эт. къарач.* Нахальничать, вести себя нахально *(нагло)*/ Уятсызлыкъ, бетсизлик эт. *Буруннгула, чюйре сёз эшитселе да, бедерленип, къызышып айланмагъандыла.* Батчаланы М., Элчилерим, 105. ❑ *[Дауут Шамдагъа:] Бедерленип къачаннга дери турлукъса?* Батчаланы М., Элчилерим, 172.

БЕДЕРЛЕНИУ *и. д. от* **бедерлен**/ Бедерлен дегенден *этим ат. Бедерлениу айыпды.*

БЕДЕРЛЕНИШ *эт. взаимн.-совм. от* **бедерлен**/ Бедерлен дегенни *араш айырмасы.*

БЕДЕРЛЕНИШИУ *и. д. от* **бедерлениш**/ Бедерлениш дегенден *этим ат.*

БЕДЕУ *сыф. къарач.* Полный, тучный; жирный, упитанный/ Семиз. *Къасым, жашны кётюрюп, жайдакъ атны бедеу сыртына салды.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 34. ❑ *Бедеу сыртлы, бёгек жюрекли тору атым, Къыргъый санлы, жохар жаллы хора атым.* "Жюрек жырлайды", 99.

❑ **Бедеу бол** заплыть жиром, ожиреть/ семир, семиз бол. *Юйде асыралгъан ирик бедеу болду.*

БЕДИШ *ат.* **1.** Стыд, срам, позор/ Айып. *Жауну хорлагъан – махтау, жаугъа хорлатхан – бедиш.* (Нарт сёз.) ○ *[Къушжетер Базарбийге:] Къызынг къайры кетсе да, бедиши юйюнгден кетерик тюйюлдю.* Хубийланы О., Аманат, III, 38. ❑ *[Анасы къызына:] Башыбызны бедишден алмасанг, менден ыразылыкъ излеме.* Боташланы И., Пьесала, 58.

2. *В позиции определения:* постыдный, срамный, позорный/ Айыплы, бедишли. *[Хамит:] Мени жаууму ызындан бедиш сёз айтылсын.* Къулийланы Х., Дорбунда ушкок атылды, 37. ❑

– *Сора кесиме дунияны къуя, не бедиш сёз да бар эсе, аны айтыучан эдим.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 28.

❑ **Бедиш бол бедишлик бол** (*къ.* **бедишлик**). *Иги киши къарт болса, къатынлагъа бедиш болур.* (Нарт сёз.) ○ *Мен сени ычхындырмаз эдим къулгъа, Къылыч оюн чыгъарырем арбазда, Аны аты бедиш болуред халкъгъа.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарланы.

▲ **Бедишге къал** бедишлик бол (*къ.* **бедишлик**). *Саулукъдан башха жасакъ тёлемей, Тюзлюк ахча ташча чыдамлы, Келдик кишиден гыржын тилемей, Бедишге къалмады адамлыкъ.* Отарланы К., Сынла, 71. ❑ *[Къыз:] Къырылып тюшген мени санларым, Энди тирилмейдиле ёрге, Ай, бу бедишге къалгъандан эсе, Кирип къалгъаем тар кёрге.* "Малкъар халкъ жырла", 157. **Бедишге къой** бедишлик эт (*къ.* **бедишлик**). *Бедишге къояйыкъ, жаны саулай сояйыкъ – былайды мени буйругъум.* Байрамукъланы Х., Назму бла жазсала, 91. ❑ *"Ай бу аман жаш къартлыгъымда башымы бедишге къойду!"– деп, [Ёрюзмек] ичинден кюеди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 222.

❑ **Бедиш эт 1)** пристыдить/ айып эт, уялт. *Бир берип, бир сыйырыучугъа уллу бедиш этилиучюдю.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 284. ❑ *[Саният:] Бюгюн ичгисинип айтхан адамынг тамбла аны кесинге бедиш этип сёлеширикди.* Хубийланы О., Аманат, III, 238; **2)** насмехаться, издеваться *над кем*/ сыйсыз эт, сындыр, хыликке эт. *Бирле [ёкскюзню] басынчакъларла, бирле артыкъ тырман этерле, бирле жарлылыгъын бедиш этерле да, жаш жюрекчикге, ёмюрде кетмезча жара салып, анга аз-аз туз къуя турурла.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 21. ❑ *[Къасым:] Мен патчахны заманында окъугъанма. Аны меннге бедиш этерге кюрешгенле да болгъандыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 218.

БЕДИШЛЕ *эт. сёл. тил.* **1.** бедиш эт (*къ.* **бедиш**). *Тенглери жашны, асыры ичгичисе деп, бедишлейдиле.*

2. бедиш эт 2 (*къ.* **бедиш**). *[Ёрюзмек] Энди манга [Фук] ол кюнню бедишлейди, Нарт аллында масхара бла шишлейди.* "Нартла", 24.

БЕДИШЛЕН *эт. страд. от* **бедишле**/ Бедишле дегенни *зорлаучу айырмасы. Жаш айыплы, осал иши ючюн бедишленди.*

БЕДИШЛЕНИУ *и. д. от* **бедишлен**/ Бедишлен дегенден *этим ат. Тапсыз иши ючюн бедишленицу.*

БЕДИШЛЕУ *и. д. от* **бедишле**/ Бедишле дегенден *этим ат. Осал къылыгъы ючюн бедишлеу.*

БЕДИШЛИ I *сыф.* Постыдный, позорный, срамной/ Айыплы, уятлы. *Бедишли къазауатха эки миллиондан аслам америкалы солдат бла офицер къошулгъанды.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 197. ❑ *– Ах, къалай бедишли сёзлени жаза турама мен былайда.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 28.

БЕДИШЛИ II *хал. сёзл.* Позорно/ Айып этерча. *"Алайды,– деди къарт, иги кесек да тынгылап,– биз къаничлени да, алагъа бедишли берилгенлени да, къолдан келип, артха саллыкъ тюйюлбюз.* Ахматланы И., Боранда, 23.

❑ **Бедишли бол** бедишлик бол (*къ.* **бедишлик**). *Айхай ол [Мустафа] кеси да ёлюрге тюшсе, тобукъланмай, бедишли болмай, ёллюгюне ишекли тюйюл эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 55. ❑ *Хомух, чийбел адам анда не бедишли болур, не борбайсыз къалыр.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 14. **Бедишли эт** опозорить *кого*/ айыплы эт. *Аманлыкъчыны сюдде бедишли этдиле.*

БЕДИШЛИК *ат.* **1.** Позорный факт; позорное явление/ Айып, бедиш, айыплы зат. *[Сакийнат:] Къарыусуз къарт къатыннга бир челек суу алып бергенни уа не бедишлиги барды?* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 10. ❑ *Бабын кесине келген бедишликни хорларгъа кюрешеди, кючю жетмейди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 197.

2. *В позиции определения:* постыдный, срамной, позорный/ Бедишли, айыплы, айыбы, бедиши болгъан. *Палах толкъуну бедишлик жагъагъа Сызалмаз эрни кюреше келгенде.* Отарланы К., Сайлама, I, 9. ❑ *Шериат тюзге санагъан ол бедишлик тёре тишырыуну акъылын, сыйын, адамлыгъын да жокъгъа чыгъаргъанды.* "Шуёхлукъ", № 64, 98.

❑ **Бедишлик бол** осрамиться, опозориться/ сыйсыз бол, уял. *[Зурум:] Батхан кюнюм жангыдан тийди деп тургъанлай, элге бедишлик болуп, батмакъгъа тюз сыртымдан тюшюп къалдым да!* Хубийланы О., Дерт, 215. ❑ *Башы бедишлик болгъан Батырбий бюгюн бирда болмагъанча огъурсузду, къыл чайнайды.* Гуртуланы Э., Жанбермез Асланбий, 28.

▲ **Бедишликге къал** *къ.* **бедишлик бол.** *Эй, Апалай, манга боллукъ болгъанды, Мени башым бедишликге къалгъанды.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. ❑ *Шайтансууну хатасындан [Алимни] башы бедишликге къалгъанды.* "Коммунизмге жол", 1978, № 36. **Бедишликге къой** *къ.* **бедишлик эт.** *[Афенди келинчикге:] Ойлан сен да, алкъын кеч тюйюлдю, башынгы бедишликге къойма, артда бек сокъуранырса, алай а ол заманда кеч болур.* Эбзеланы А., Махти, 93. ❑ *[Зауур:] уруш кюнде жеригизни ууучлар, Бий сыйыгъызны бедишликге къояр.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

❑ **Бедишлик эт** осрамить, опозорить/ уялт, айыплы эт, бетин жой. *Ой, Хамзат, сени огъесе, бетинг жокъ кёреме... бизни бедишлик этдинг...* Хубийланы О., Аманат, III, 20. ❑ *Жангыз къызны сакълаялмай, элге бедишлик этип къойду деп, кишини жюреги къыйналмасын.* Байчоланы М., Уллу Къарачайда, II.

БЕДИШ-СЁГЮШ *къауум. ат къ.* **бедиш.** *[Мадин:] Дуния башында ол [Ханымсат] бизге тизмеген бедиш-сёгюш къалмады.* Хубийланы О., Адамла, 101. ❑ *[Зурият:] Артдан артха уа, тышында айтхан бла да къалмай, юйде да кёп керексиз бедиш-сёгюш эшитдирип, жюрегими кёп къыйнадыла.* "Жарыкъ жолда", 94.

БЕДИШЧИ *ат.* Хулитель/ Башхалагъа бедиш этиучю адам. *Аман къатын бедишчи болур.* (Нарт сёз.)

БЕЖЕН [1] *ат къарач.* **1.** Свая, опора/ Кёпюрню тюбюне тирею болурча ишленнген зат. *Талай адам, тёбен кёпюрню суу элтмесин деп, беженлерине таш ташыйды.* Хубийланы О., Аманат, I, 5. ❑ *Кёпюр бек мийикди, тар, терен къая ауузу эки жанында жонулгъан хыршы ташладан ишленнген беженлени юслериндеди.* Ортабайланы Т., Октябрни саугъасы, 5.

2. Плотина; дамба/ Суу, жагъаларын ашап, тышына жайылмаз ючюн этилген гидротехника мекям неда къуюлуп этилген тёбе; сууну тыяр ючюн этилген мекям. *Темирден беженле тыймазла, наным, Мени санга айланнган къанымы.* "Къарачай халкъ жырла", 209. ❑ *Къызыл Сууну ызы бла салыннган беженлени бир къауум жерлерин бомбала чачхан эдиле.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 31.

БЕЖЕН [2] *ат къарач.* Суслон / Сабанда къурутур ючюн бир къауум мирзеу кюлтени ёре сюеп бирге къаланнганлары. *Кесине бежен эталмагъан, биреуге черен эте эди.* (Нарт сёз.) ○ *Кюлтеледен алгъын бежен, сора черен, Эм ар-*

тында уллу антау этеме мен. "Къарачай поэзияны антологиясы", 144.

БЕЗ [1] *ат. (Лимфатическая)* железа/ Адамны эм жаныуарны жашауунда керекли тюрлю-тюрлю затланы бар этген неда анга керексиз затланы аны чархындан тышына чыгъаргъан органы. *Сагъакъ без. Къулакъ без.* ▭ *Ётню уа бауур жарашдырады, бауур быдырны онг баш кесегинде... тургъан уллу безиди.* "Естествознание", 110. ❑ *– Болсун,– деди дохтур,– сиз ушата эсегиз, мен тамакъ безлени... юсюнден билгеними айтайым.* Кацийланы Х., Салам алейкум, 124.

БЕЗ [2] *эт.* Измучиться *(от чего-л. надоевшего)*, пресытиться *чем*/ Жалкъы, жанынгдан той, эрик. *[Ерюзмек] Къызыл Фукну залимлигинден безгенди, Сабийликден аны хар зорлугъун сезгенди.* "Нартла", 23. ❑ *[Алий:] Жамийлят, аллах бла да, тенглик бла да тилейме, бу тырманладан башым безгенди, энди эркин этигиз да барма къоюгъуз!* Кацийланы Х., Тамата, 72.

БЕЗГЕК *ат.* Малярия, лихорадка/ Суукъ болгъандача, къалтыратып аурутхан ауруу. *Андан тамата уа сабийлей, жашлай, Хорлаялмайын безгекни, ачлыкъны, Кетгенди дуниядан алып жашлыкъны.* Зумакъуллаы Т., Кёз жашларым, 96. ❑ *[Исхакъ:] Мен кесим безгекден ауругъанымда, ачы хансны сары чакъгъан чопалларын сют бла къайнатып ичген эдим.* "Шуёхлукъ", № 55, 72.

▲ **Безгеги тутду** его лихорадит/ суукъ къалтыраукъ алып, ауруп башлады *(безгекден ауругъан адамны юсюнден). Ол къарыусуз жашны безгеги тутханды да, жолну жанында ауып къалгъанды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 293. ○ *Кюн жылтыраса да, къачны суууъу, безгегинг тута башлагъанча, ичингден алып, санларынгы жызылдатады.* Хубийланы О., Аманат, III, 199.

БЕЗГЕКЛИ *сыф.* Больной малярией/ Безгек ауруу болгъан, безгекден ауругъан. *Безгекли адамча, къалтырай, [Зайнеб] кюрешип ёрге сюелди.* "Огъурлу танг", 213. ❑ *[Таусолтан:] Безгекли адамныча, санларымы суукъ къалтыраукъ алды.* "Коммунизмге жол", 1976, № 117.

БЕЗГИ *ат.* Петля *(оконная или дверная)*; шарнир/ Эки кесекден къуралып, терезени неда эшикни тынч ачыла, этиле турурча бегитген, темирден этилген керек. *Ма терезеледе безгилени къырпакъ басханды.* Отарланы К., Танг жулдузум, 11. ❑ *Безгисиз эшигинг юсюнге тюшсе, Мадар тапмай, кюе-бише тургъанса.* Зумакъуллаы Т., Къаяда гюлле, 18.

БЕЗДИР *эт. къ.* **безит.** *Юйлеринде айырмазла жашларын, къаргъыш бла бездирмезле башларын.* Будайланы Х., Алтын тау, 46. ❑ *[Жигерхан:] Умар, энди сени башынгы да кёп бездирдик, мажал болгъанча кёрюнесе, биз кетейик.* Хубийланы О., Аманат, III, 195. ❑ *Жашчыкъны бездирди жастыкъ, мулжар жалкъытды аны.* "Шуёхлукъ", № 19, 75.

БЕЗДИРИЛ *эт. страд. от* **бездир**/ Бездир дегенни *зорлаучу айырмасы. Ыннаны башы аман хапарладан бездирилген эди.*

БЕЗДИРИЛИУ *и. д. от* **бездирил**/ Бездирил дегенден *этим ат. Къычырыкъдан бездирилиу.*

БЕЗДИРИУ *и. д. от* **бездир**/ Бездир дегенден *этим ат. Кёп жаншап, бездириу.*

БЕЗИ [1] *эт. къ.* **без** [2] *Хажимырза узакъ жолоучулукъдан безигенден, башын суугъа атарыкъ болуп келе эди.* Хочуланы С., Хапарла, 35. ❑ *Эригиу неда тан-*

сыкълыкъ азабында безигенча, жаш ары-бери айланады. Тёппеланы А., Жюз шаптал терек. ❑ *[Сайхат:] Хапчукланы ташыгъандан безигенме.* Боташланы И., Пьесала, 203.

БЕЗИ [2] *эт. къ.* **безире.** */Биз бу жашчыкъ бла безий турабыз",– деп, Тотуш аманлыгъыны башын жабаргъа изледи.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 29. ❑ *Къушжетерни безири келип сёлеше тургъанын къыз биле турады.* Хубийланы О., Аманат, III, 166.

БЕЗИЛЕН *эт. аз. жюр.* Петь заливаясь/ Тохтаусуз, узуннга созуп жырла. *Жумарукъла, жаз тауукъла да аналарындан юйренген жырларын, сызгъырыуларын тыялмай, безилене, кюн жылыугъа чыкъгъандыла.* Уллубашланы И., Озгъан кюнле, 10. ❑ *Байрым эркекле, герге чыпчыкъла агъачда безиленедиле.* Уллубашланы И., Озгъа кюнле, 19.

БЕЗИЛЕНИУ *и. д. от* **безилен**/ Безилен дегенден *этим ат. Булбулну безилениую.*

БЕЗИРЕ *эт.* Забавляться/ Бир зат айтып, неда этип, эрикгенинги кетер, ойна. *Аубекир, эки къолун да артына тутуп, аз гуппуруракъ да болуп, сабийле бла безирейди.* Толгъурланы З., 104. ❑ *Селеймейди къобуз тауууш, Хар ким безирейди, кюлюп...* "Шуёхлукъ", № 50, 7.

БЕЗИРЕК *сыф. аз. жюр.* Избалованный/ Эрке юйреннген, безиреучю. *Тебердиде туугъан "Кюйген гыржын" деп бир-бир безирек сабийле ат атагъан жашчыкъ, [Омар] эсличик болуп, ... эл школну эшигин шош ачханды.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 133.

БЕЗИРЕТ *эт.* **1.** *понуд. от* **безире**/ Безире дегенни *къатланыучу айырмасы. Бу кезиуде нюр жана ариулукъдан, Эки къыз чыкъгъан эдиле къаладан, Ойнай-кюле кесилерин безирете.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. ❑ *Сени безирете туругъа заман жокъду.* Отарланы К., Танг жулдузум, 56.

2. *къ.* **безит.** *Ол [старшина], сант эте, адамланы башларын безирете айланыучу эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 255.

БЕЗИРЕТДИР *эт. понуд. от* **безирет**/ Безирет дегенни *къатланыучу айырмасы. – Муну мындан кёп безиретдирме!– деди къыз жашчыкъ бла ойнай тургъан эгечине.*

БЕЗИРЕТДИРИУ *и. д. от* **безиретдир**/ Безиретдир дегенден *этим ат. Сабийни безиретдириу.*

БЕЗИРЕТИУ *и. д. от* **безирет**/ Безирет дегенден *этим ат. Кесин безиретиу.*

БЕЗИРЕУ *и. д. от* **безире**/ Безире дегенден *этим ат. Эрини безиреулери анга бир къара кюн келтирликлерине [Нёхчюк] ийнанады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 250. ❑ *Жашланы жюреклеринде кеслерине бюсюреуден бла тели безиреуден башха оюм, сагъыш, къайгъы хазна жокъду.* Зокаланы З., Солуу кюн, 27.

БЕЗИРЕШ *эт. взаимн.-совм. от* **безире**/ Безире дегенни *араш айырмасы. Къызла нени юсюнден эсе да безиреше, кюле тура эдиле.*

БЕЗИРЕШИУ *и. д. от* **безиреш**/ Безиреш дегенден *этим ат. Бир бири бла безирешиу.*

БЕЗИТ *эт.* Надоедать, докучать, досаждать *кому чем*; донимать *кого чем*/ Жалкъыт, жанындан тойдур, эрикдир. *Башыбызны безите сау сагъатны, Ачы къычырады кечеги къанатлы.* Отарланы К., Сайлама, I, 44. ❑ *Эллиле, асыры къаукъалакъ этгенден, безитдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 153. ❑ *Базыныусузлукъ безите жолумда, Мен сенден да, кесим-*

ден да къачдым кери. Тёппеланы А., Назмула, 41.

БЕЗИТДИР *эт. понуд. от* **безит**/ Безит дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашны тузсуз-мыстысыз хапары тенглерин безитдирди.*

БЕЗИТДИРИУ *и. д. от* **безитдир**/ Безитдир дегенден *этим ат. Хапарны кёп айта кетип, безитдирию.*

БЕЗИТИУ *и. д. от* **безит**/ Безит дегенден *этим ат. Айнюр къайтып келсе, ол жаш алай, бу жаш былай деп, Дауумханны башын безитиучю эди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 94.

БЕЗИТИУЛЮ *сыф. аз жюр.* Надоедливый/ Эрикдирген, жалкъытхан, безитген. *Чибинлени безитиулю зууулдагъанлары адамны жанындан тойдурады.* ❑ *Безитиулю сёлешиу кёпден бери барады.*

БЕЗИУ [1] *и. д. от* **безе** [1]/ Безе [1] дегенден *этим ат. Жолоучулукъдан безиу.*

БЕЗИУ [2] *и. д. от* **безе** [2]/ Безе [2] дегенден *этим ат. [Эри къатынына:] Сабийле бла безиуню къой да, ишинги башла.* (Фольк.)

БЕК [1] *ат ист.* Бей, бек/ Жуукъ эм Орта Востокда ууакъ феодалланы титулларына эм къуллукъларына кёре атлары *(революциягъа дери Закавказьяда бла Орта Азияда да жюрютюлгенди)*, андан сора да жюйюсхан деген магъанада аланы атларына къошулгъан сёз. *Отар улу бекледен аскер болушлукъ тиледи.* (Фольк.) ▭ *Тюрк аскерге Измаил-бек башчылыкъ этгенди.*

БЕК [2] *сыф.* **1.** Крепкий, прочный, твёрдый/ Къаты, оягъа, сындырыргъа, ууатыргъа д.а.к. зат этерге къыйын болгъан. *Айтады бийиклени, Чыранланы халарып, Бек къаяланы тешип, Бери алай жетгенин.* Къулийланы Къ., Юйюнге игилик, 51. *Орус патчахны тахтасыны мурдору бек тюйюлдю.* "Шуёхлукъ", № 44, 78.

2. *кёч.* Выдающийся/ Белгили, айтылгъан. *Бек мараучу эди атам, Атханын жаздырмай ургъан.* Къулийланы Къ., Чумла къызарадыла, 120. ❑ *Чал тауланы бек малчысы, Ол сюрюучюдю, сюрюучю.* Шахмырзаланы С., Ол ёмюрледе, 3.

3. *кёч.* Непоколебимый, упорный/ Къаты, кючлю, чыдамлы. *Бек анасы жилямаз.* (Нарт сёз.) ❑ *Жангызны жаны бек.* (Нарт сёз.)

4. Укрепленный, недоступный/ Бегитилген. *Акъсакъал къарт аны биллик тюйюлдю, Къала бекди, киши кёрлюк тюйюлдю.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. ❑– *Жомакълада кёп айтылып эшитгенме: "Жер тюбюнде нарт къалала кёпдю деп, Ичлери да алтын бла жасалып, Жоллары уа кирмез кибик бекди,"- деп.* Къулийланы Х., Жырны заманы, 126.

5. Закрытый, запертый/ Жабылгъан, кирит этилген. *Юй да бек, мен да бек.* (Нарт сёз.) ○ *Жырчыны ауазын эшитгенде, Юйюрсюннгендиле кийикле, Тутмакъ юйледе, бек эшикледе Ачылгъандыла тот киритле.* "Коммунизмге жол", 1973, № 86.

❑ **Бек бол** стать прочным, крепким и т. п./ кючлю халда бол. *Ач да бол, токъ да бол, намысынга бек бол.* (Нарт сёз.) ○ *Тау, тюз медек болсунла бек, Етмезча инсан. Чекни жырып, ким ычхыныр, Сен жигит болсанг.* "Жилтинле", 51. ❑ *Къыйын кюн мудах болма, Къысыр къаяча бек бол.* Макытланы С., Шаудан, 13.

БЕК [3] *мард. сёзл.* Очень, сильно/ Кючлю халда. *Къурулушну таматасы не аз затха да былай жюрегинден къайгъырыуун ишчиле бек сюедиле.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 180. ❑ *Къанамат отряды бла ёзенни ая-*

гъына ётерге бек талпыды. Къобанланы Д., Таулада таууш, 342. ❑ *Ингир бек къарангы болду.* Шауаланы М., Мурат, 52.

БЕКИШАЙ *ат къарач.* Большая кадушка/ Ортасы тюбюнден бла башындан эсе иги да кенг болгъан уллу чыккыр. *Мыртазакъ болгъан аякъ юсюне минип, бекишай чыккырча, Къыямыт да алларында... жетмеген жерлери къалмай айланнгандыла.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 68. ❑ *Жукълагъанымда уа ... бекишайыбызны ичи бла бир конфет, мен да ортасында... алагъа батып...* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 13.

БЕККЯХЫН *къ.* **жугар.** *Жаш, бекккяхынны да имбашына атып, бахча таба тебиреди.* ❑ *[Назир Османнга:] "Бахсанчы, жугарыбызны урлап, атына да бекккяхын атап тура эди",– деп, эртте чегемли айтханлай, мен кёрмегенли кесинге да жангы ат атагъан болурла дейме.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 71.

БЕККЪОЛ *сыф. къ.* **къызгъанч.** *Ёрюзмек кертиси да бекккъол адам эди, сюрюуюнден бир жюмел токълу къораса, юйю оюлгъанча, къаралып, жыйырылып айланыр эди.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек.

БЕКЛЕ [1] *эт.* **1.** Закрывать, запирать *что*/ Ичинде мал, адам тургъанлай, чюй, къадау, кирит сал, эшикни бегит, чыкъмазча эт. *Тутулгъанланы элтип подвалгъа бекледиле.* Этезланы О., Тарда, 246. ❑ *Бир жарлыны жангыз танасыны жуху ыржы къыйырына жетсе, тутадыла, беклейдиле.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 86.

2. *къарач.* Засорять *что*/ Кирден толтуруп, ишлемезча эт. *Ожакъны къурум беклегенди.* ❑ *Суу быргъыны зыгъыр беклегенди.*

БЕКЛЕ [2] *эт.* **1.** *сёл. тил.* Втыкать, вонзать *во что*/ Кийир, чанч. *Къозу, улакъ кёргенлей, Къуш жумулуп жетеди, Жез тырнакъларын беклеп, кёкге алып кетеди.* Къулийланы Х., Жулдузчукъла, 27. ❑ *[Моти] жыланнга секирип, кючлю тишлерин аны боюнуна беклеп, терк окъуна башын юздю.* "Шуёхлукъ", № 17, 40.

2. *кёч. сёл. тил. эриши сёз.* Ударить, бить с силой/ Къаты ур. – *Ма, Каска, биз сыртыбыз бла чымыртала ташысакъ, сен хыликке этесе да,– деп жундурухну бекледим.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 40.

3. *кёч. сёл. тил. эриши сёз.* Жрать; лопать *что*/ Терк эм сюйюп аша. *Жашла экиси да бирер туурагъан гыржынны айраннга бушто этип бекледиле.*

БЕКЛЕ [3] *эт.* **1.** *къ.* **бегит 2.** *Аты урланнган арбазын беклей эди.* (Нарт сёз.) ○ *Жашла, кёпюрню беклеп, тыргъа да кюрешедиле, алай ол антсызла жолларын ачдырдыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 218.

2. *къ.* **бегит 5.** *сёл. тил. [Мурадин:] Чёгюп бошагъан гебенни кубатурасын шкаланы эм тёбен чыгы бла тергерге деп, буйрукъну беклегенбиз.* Лайпанланы С., Гургумлу, 152.

БЕКЛЕН [1] *эт.* **1.** *страд. от* **бекле** [1]/ Бекле [1] дегенни *зорлаучу айырмасы. Тасха билирге жаудан келген эди аскерчи, Тёгереги беклеиип, Тюшгенди арагъа кеси.* "Жилтинле", 71.

2. Застревать/ Бир жерге бегитилип, андан чыгъалмай къал. *Итни башы къошуннга беклеиннгенлей.* (Нарт сёз.) ○ *[Валя:] Бир жол къая ыран бла ётюп бара, мен анда бекленип, не алгъа не артха атлаялмай къалдым.* Залийханланы Ж., Жанган жюрекле, 257. ❑ – *Бахсанда тар ыраннга бекленип, Жашар кюнюнг тауусулду [Бийнёгер].* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 106.

БЕКЛЕН [2] *эт. страд. от* **бек-**

ле [2]/ Бекле [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Бёрюню тишлери къойну бутуна бекленнген эдиле.* ❑ *Къушну тырнакълары тауукъну этине беклендиле.*

БЕКЛЕН [3] *эт. страд. от* **беклe** [3]/ Бекле [3] дегенни *зорлаучу айырмасы. Къаланы тёгереги бекленди.* (Ф о л ь к .) [ ] *Сууну жагъасы бекленип, суу ашамазча этилгенди.*

БЕКЛЕНИУ [1] *и. д. от* **беклен** [1]/ Беклен [1] дегенден *этим ат. Сарайгъа беклениу. Подвалгъа беклениу. Кийикни къая ыраннга беклинию.*

БЕКЛЕНИУ [2] *и. д. от* **беклен** [2]/ Беклен [2] дегенден *этим ат. Къушну тырнакъларыны тюлкюню этине беклениулери.*

БЕКЛЕНИУ [3] *и. д. от* **беклен** [3]/ Беклен [3] дегенден *этим ат. Арбазны беклениую. Кёпюрню беклениую. Буйрукъну беклениую.*

БЕКЛЕНИШ *эт. взаимн.-совм. от* **беклен** [1]/ Беклен [1] дегенни *араш айырмасы. Улакъчыкъла, къая ыранда бекленишип, не ары, не бери чыгъалмай къалгъандыла.*

БЕКЛЕНИШИУ *и. д. от* **бекленш**/ Бекленш дегенден *этим ат.*

БЕКЛЕТ [1] *эт. понуд. от* **беклe** [1]/ Бекле [1] дегенни *къатланыучу айырмасы. Къарангы болгъунчу къойланы орунларына беклетдик.* ❑ *Малланы баугъа беклетдиле.*

БЕКЛЕТ [2] *эт. понуд. от* **беклe** [2]/ Бекле [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Ынна, къыса кетип, жашчыкъгъа бир уллу табакъ бла бир шорпаны беклетди.*

БЕКЛЕТ [3] *эт. понуд. от* **беклe** [3]/ Бекле [3] дегенни *къатланыучу айырмасы. Бахчаны тёгерегин темир сетка бла беклетдик.*

БЕКЛЕТДИР [1] *эт. понуд. от* **беклет** [1]/ Беклет [1] дегенни *къатланыучу айырмасы. Аппа бузоуланы баугъа беклетдирди.*

БЕКЛЕТДИР [2] *эт. понуд. от* **беклет** [2]/ Беклет [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Анасы жашчыгъына аякъда буштону беклетдирди.*

БЕКЛЕТДИР [3] *эт. понуд. от* **беклет** [3]/ Беклет [3] дегенни *къатланыучу айырмасы. Хан къаланы тёгерегин бийик темир буруу бла беклетдирди.*

БЕКЛЕТДИРИУ [1] *и. д. от* **беклетдир** [1]/ Беклетдир [1] дегенден *этим ат. Малланы баугъа беклетдириу.*

БЕКЛЕТДИРИУ [2] *и. д. от* **беклетдир** [2]/ Беклетдир [2] дегенден *этим ат. Ашны беклетдириу.*

БЕКЛЕТДИРИУ [3] *и. д. от* **беклетдир** [3]/ Беклетдир [3] дегенден *этим ат. Къаланы тёгерегин беклетдириу.*

БЕКЛЕТИУ [1] *и. д. от* **беклет** [1] / Беклет [1] дегенден *этим ат. Тутмакъгъа беклетиу. Подвалгъа беклетиу.*

БЕКЛЕТИУ [2] *и. д. от* **беклет** [2] / Беклет [2] дегенден *этим ат. Балтаны тёммекге беклетиу.*

БЕКЛЕТИУ [3] *и. д. от* **беклет** [3] / Беклет [3] дегенден *этим ат. Бахчаны тёгергин беклетиу.*

БЕКЛЕУ [1] *и. д. от* **бекле** [1] / Бекле [1] дегенден *этим ат. Бузоуну орунгга беклеу.*

БЕКЛЕУ [2] *и. д. от* **бекле** [2] / Бекле [2] дегенден *этим ат. Тырнакъны беклеу. Тишлени беклеу.*

БЕКЛЕУ [3] *и. д. от* **бекле** [3] / Бекле [3] дегенден *этим ат. Кёпюрню беклеу. Бахчаны тёгерегин беклеу.*

БЕКЛИК *ат.* Прочность, твёрдость, крепость *чего* / Бек хал, къаты хал. *Малкъарны къаялары, сизден Бекликге, чыдаргъа юйрендик.* Къулийланы Къ., Жер китабы, 259. ❑ *Барды сермешни эрлиги, Кем тюйюлдю чыдам беклиги.* Къулийланы Къ., Юйюнге игилик!, 36.

БЕКТИР *ат ц. диал. къ.* **бектур.** *Алгъын сабийле бектир ойнаучу эдиле.*

БЕКТУР *ат.* Игра типа чехарды / Оюннга къатышханла энишге ийилип тургъан нёгерлерини юсю бла кезиу-кезиу секирген оюн.

БЕЛ [1] *ат* **1.** Поясница, талия / Кёкюрек бла къарынны ортасында адамны *(малны да)* тёммегини бек иничке жери. *Бир окъа чепкенли, кёкюрегинде алтын тюймеси, белинде кямары болгъан субай таулу тиширыу алгъа чыгъады.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 59. ❑ *Солдатланы бири Хамзатны белинде къойчу бычагъын бел бауу бла бирге тешип алды.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 157. // Талия *(платья)* / Тонну, жыйрыкъны д. а. к. затны адамны белин къуршалагъан жери. *Акъ тонну бели наршап салыннган бел бау бла буулулуп.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 232. ❑ *[Назий:] Жыйрыгъымы бели кенгирекди.* "Шуёхлукъ", № 3, 47.

2. Середина *(напр. бочки, ведра)* / Чыккырны, челекни д. а. к. затны ортасы. *Эмеген чыккырны белине тюшюрген эди, Сосурукъ а, чолпуну толтура да, иги сюймеген кибик эте, ичгенди.* "Нартла", 113. ❑ *Къаяны белинден ёргеси ууакъ-ууакъ тапкала болуп башлайды.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 113.

▲ **Бел байла** решаться *на что* / таукел бол. *Мюлкню сабанчылары быйыл башха жылладан эсе малчылагъа иги болушургъа бел байлагъандыла.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 64. ❑ *Алма-Атагъа кетгинчи, шахтагъа кирип ишлерге бел байлагъанма.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 45.

❑ **Бел бау** пояс, ремень / адам белине къысаргъа деп *(асламысында къайишден этилген)* зат. *Къарачайлыны бел бауна сугъулуп тургъан наган эсленеди.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 44. ❑ *Ма, бел баулары-гъыз кесигизни болсунла! – деген сёзле бла Къонакъ нёгерлерине кёз къысды.* Шауаланы М., Мурат, 174.

▲ **Бел берме** *угъай.* не подчиняться / бой салма, хорлатма, биреуню айтханын этме. *Адамгъа бел бермезле, Туз болуп эримезле.* Къаракетланы И., Сайламалары, 65. **Бел бошла** успокоиться / тынчай, ырахат болуп тохта. *Ишни жетишимли бошадыкъ, энди бел бошлап турабыз.* (Фолк.) ☐ *Белни бошлап, ач тыпыргъа чёкмебиз, Кёлню такъыр этип, кёз жаш тёкмебиз.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 89. **Бел кётюрмей** без отдыха, без передышки, не прерываясь / солумай, тохтамай; баш кётюрмей. *Кёреме, дагъыда терлеп, кюйюп, Бел кётюрмей ишлеген ишчилени.* Къулийланы Къ., Сайлама, 22. ❑ *Адамла, бел кётюрмей, дыгалас этип, жерге урунадыла.* Хубийланы О., Мурат, 68. ❑ *Мингле бла адамла аны [Бекболатны] байлыгъын бютюн керелер ючюн, бел кётюрмей ишлерле.* Гуртуланы Э., Жанбермез Асланбий, 80. **Бел къатдыр** крепиться, бодриться / тири бол, кеси кесинге кёл эт. *[Мусса:] Ай, аперим, эгечим! Къыйынлыкъда бел къатдырыргъа керекди!* Хубийланы О., Аманат, I, 88. ❑ *[Науруз:] Энди бел къатдыр, Назийфа, болур болгъанды: Айтек Ата журт ючюн урушда жигитлик этип ёлгенди.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 10. ❑ – *Эсимдеди, эрттен бла эртте туруп, бел къатдырып, Бузоу къыстай чегетлеге кетгенибиз, Аркъа жюкге деп отун этгенибиз.* "Жюрек жырлайды", 17. **Бел теш** *къ.* **бел бошла.** *[Къатыны:] Къан-*

шаубийсиз белими тешип жатмайма, Келлик жолуна къарайма да кёрмейме. "Малкъар халкъ жырла", 89. **Бел тюзет** передохнуть / баш кётюр, бир кесек солу. *Жарлы болсанг, белинги тюзетир бир кюн жокъ.* (Нарт сёз.) ○ – *Тау эллерим къарындашлыкъны жолунда Баш кётюрюп, тюзетдиле беллерин.* "Шуёхлукъ", № 1, 7. ❑ *Белин тюзетирге да жокъ заманы, Тауусум ахшамгъа дери жюрюгенди.* "Шуёхлукъ", № 10, 3.

БЕЛ [2] *ц. диал. къ.* **жугар.** *Эки бел бла бир басха алып, къызла экиси да картоф салынырыкъ жерни къазаргъа кетдиле.*

БЕЛАУАЗ *ат.* Рубец *(напр. на лезвии ножа)*, зарубка / Бичакъны, гопанны д. а. к. башха затны кертилген, кез болгъан жери. *Бичакъланы ауузларын урушдургъанда, ол жашны бичагъы кёплени бичакъларын белауаз этиучю эди.* "Шуёхлукъ", № 10, 58. ❑ *– Аланла, Кязимни жангы назмуларын эшитгенмисиз? – деди Айдарыкъ эринлери ашалып, белауаз болгъан къара гоппаннга гыбытны бучхагъындан айран къуя.* Тёппелан ы А., Жюз шаптал терек.

БЕЛГИ [1] *ат.* Знак, метка, условное обозначение / Бир затны башхаладан айырыр ючюн этилген тамгъа, эн. *Жокъду аны [къабырны] башында сын ташы не белгиси.* "Жилтинле", 71. ❑ *[Генерал:] Дивизияланы командирлери, карталарыгъызгъа къарап, алайгъа белги салыгъыз.* Къобанланы Д., Эки заман, I, 86.

❑ **Белги бер** давать знак / бир тюрлю амал бла керекли затны белгиле, билдир, ангылат. *[Зулкъарней:] Ушкок атып, белги бериуню уа Аслан эфендини боюнунда къояйыкъ.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 119. ❑ *Белги бергенлей, бизни топларыбыз гитлерчиле тургъан жерге топ окъланы къуядыла.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 167. **Белги эт** *къ.* **белгиле** *Масхут агъачда кеси кесген чынар терекге белги этип кетеди.* "Коммунизмге жол", 1970, № 35.

БЕЛГИ [2] *ат этн.* Вещь, даримая парнем или девушкой друг другу в знак согласия вступить в брак / Къыз *(жаш)* сюйген адамына анга барыргъа *(алыргъа)* ыразылыгъын билдирир ючюн берген зат. *Юйге кирип, [Юсюп] Асият белгиге берген мор мухарскени анасыны кюбюрюнден чыгъарды.* Шауаланы М., Мурат, 45. ❑ *Кюз артны болжал этип, белги берди.* Макытланы С., Шаудан, 116. ❑ *[Жаш къызгъа:] Мен сюйгенча сен сюе эсенг, сен белги берсенг а.* "Къарачай халкъ жырла", 223.

▲ **Белги ат** *этн. эск.* лошадь со снаряжением, приготовленная родителями жениха для его невесты / къатын аллыкъ жашны юйю къызны юйюне жиберген жерли ат. *Къарт къызына келген белги аты жуукъларына кёргюздю.* (Фольк.) ❑ *[Киши:] Къалыннга кёп мал, белги ат бермегеннге мен къызымы бермем.* (Фольк.)

БЕЛГИ [3] *ат.* Признак, симптом / Ышан, шарт. – *Жюрекни биринчи белгиси жашайса сен къарылгъач.* Къулийланы Х., Жулдузчукъла, 20. ❑ *Жюрекни биринчи белгиси адамны кёзлеридиле.* Залийханланы Ж., Жанган жюрекле, 175. ❑ *Тилни бийик культурасы – акъылны бийик культурасыны белгисиди.* "Шуёхлукъ", № 33, 89. ❑ *Заман жетсе, жумушакъ хансчыкъ ташны жарып да чыгъады, Жашау кючню белгиси кибик, къая ёшюнде чагъады.* Къаракетланы Ю., Булутла, 52.

БЕЛГИ [4] *ат къ.* **багъа** [2]. *"Беш" белгиден дневниги къуру тюйюлдю, къарагъыз.* Гыттыуланы М., Космонартла, 12. ❑ *Айнюр онунчу классха аман белгиле бла кёчмегенди.* Тёппелан ы А., Отлукъ ташла, 97. ❑ *Аттестатында белгилери иги болгъан-*

лыкъгъа, Алий уллу кёллю болмай, математикадан бла физикадан айырылмай кюрешеди. Гуртуланы Э., Тенглерим, 91.

БЕЛГИ[5] *ат къарач. къ.* **чек.** *[Жаш:] Ата журтуму белгилерин жанымы сакълагъанча сакълайма.* "Къарачай халкъ жырла", 191. ❑ *Россияны кенг тюзлерине барып, Белгилерин кёкюрегинг бла сакъладынг.* Хубийланы О., Мурат, 68.

БЕЛГИЛЕ *эт.* **1.** Обозначать, помечать *что*, делать пометку *на чем* / Белги[1] сал. *Жер комислени да хар бирини къолунда не чюй ишлерге балта, не чек белгилерге жугар бар эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 150. *Москва бла Лондонну картада тауукъ кёзю чакълы тогъайчыкъ бла белгилеселе, бизни шахарыбызны уа бош кёзге кючден илиннген точканы салып къоюучудула.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 72.

2. Делать хорошо заметным, видным / Иги эсленирча, кёрюнюрча, белгили болурча эт. *Териси созулуп, жаякъ сюеклерин белгилей, [къарт] ауузун къулакъ артларына дери керди.* Къобанланы Д., Таулада тауушш, 259.

3. Подчёркивать значение *чего* / Бир затны магъанасын черт, ачыкъла. *Зубай Гобарова, жаш школдан къысталса, низамны кючлерге иги боллугъун белгиледи.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 71. ❑ *"Советская культура" эм башха газетле бизни художникле-рибизни жетишимлерин белгилегендиле.* "Коммунизмге жол", 1979, № 118.

4. Определять, устанавливать, намечать *что* / Ачыкъла, тохташдыр, тюз эсле, белгили эт. *Поэзия кесини биринчи атламларында окъуна энчи жолун белгилейди.* "Шуёхлукъ", № 22, 115. ❑ *Лётчикле бортда болгъан аш-азыкъны ненча кюннге жетеригин белгилегендиле.* "Коммунизмге жол", 1978, 206.

5. *кёч.* Праздновать *что* / Бир иш бла байламлы байрам, къууанч эт. *Колхозчула, жаз башы сабан ишлерин тынгылы этип, хорлауну байрамын къууанчлы белгилейдиле.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 5. ❑ *Бюгюн Теберди шахарны бютеу жамагъаты юбилей байрамны къууанч-той бла белгилейди.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 6.

6. Обозначать, означать *что*, иметь *какой-л.* смысл *(какое-л. значение)* / Не да болсун бир магъананы тут, билдир. *"Хоу" деген сёз кёп магъананы белгилейди.*

БЕЛГИЛЕН *эт. страд. от* **белгиле** / Белгиле дегенни *зорлаучу айырмасы. Къара будайны да белгиленнгенинден эсе игида кёп сатадыла.* "Коммунизмге жол", 1971, № 157. ❑ *Эр кишини къапталыны тюбюнде жауорун къалакълары ачыкъ белгиленедиле.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 7.

БЕЛГИЛЕНИЛ *эт. страд. от* **белгилен** / Белгилен дегенни *зорлаучу айырмасы. Законодательствону мурдорларыны проектинде жер байлыкъланы запасларын эсепге алыуну бир системасын тохташдырыргъа белгилениледи.* "Коммунизмге жол", 1969, № 76.

БЕЛГИЛЕНИЛИУ *и. д. от* **белгиленил** / Белгиленил дегенден *этим ат. Этиллик ишлени белгиленилиулери.*

БЕЛГИЛЕНИУ *и. д. от* **белгилен** / Белгилен дегенден *этим ат. Байрамны белгилениую. Чеклени белгилениую.*

БЕЛГИЛЕТ *эт. понуд. от* **белгиле** / Белгиле дегенни *къатланыучу айырмасы. Исмаил, бухгалтерге барып, хар ишчиге къаллай бир хакъ тёлериклерин белгилетди.* "Коммунизмге жол", 1972, № 14. ❑ *Аскерлени барлыкъ жолларын [генерал] командирлеге карталарында белгилетди.* "Коммунизмге жол", 1972, № 78.

БЕЛГИЛЕТДИР *эт. понуд. от* **белгилет** / Белгилет дегенни *къатланыучу айырмасы. [Председатель бригадирге:] Хар жыйынны къалайда ишлеригин ачыкъ белгилетдир.* "Коммунизмге жол", 1971, № 85.

БЕЛГИЛЕТДИРИУ *и. д. от* **белгилетдир** / Белгилетдир дегенден *этим ат. Этер ишин белгилетдириу.*

БЕЛГИЛЕУ *и. д. от* **белгиле** / Белгиле дегенден *этим ат. Байрамны белгилеу. Юбилейни урунуу жетишимле бла белгилеу.* ▭ *Бюгюнгю искусствону бла литератураны бек баш теорияларыны бла проблемаларыны жолларын белгилеуде эстетика илмуну жууаплылыгъы кюнден кюннге ёседен ёсе барады.* "Шуёхлукъ", № 30, 83.

❑ **Белгилеучу алмаш** *грам.* определительное местоимение / бир затны белгилеген, айгъакълагъан алмаш. *Белгилеучю алмашла сороучу алмашлагъа "да" деген байлам къошулуп къураладыла.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 161.

БЕЛГИЛИ I *сыф.* **1.** Такой, *о котором* или *которого* знают / Хар ким да билген, хар ким да таныгъан. *Ол кезиуде экеуленден къуралгъан киеу жёнгер белгили дорбуннга жетип тохтагъан эди.* Гулайланы Б., Къачхынчы, 43. ❑ *Искусство халкъны ишин къоруулагъан, аны ахшы муратларына жетдирип, жолну кёре билдирген белгили мадарды.* "Шуёхлукъ", № 30, 90.

2. Известный, популярный, знаменитый / Аты айтылгъан, айтылып тургъан. *Къарачайны белгили халкъ жырчысы Къочхарланы Къасбот 1834 жыл туугъанды.* "Жюрек жырлайды", 3. ❑ *Белгили поэт Керим Отаров Малкъарны ана литературасын ёсдюрюуге отуз жылдан аслам къыйын салады.* "Шуёхлукъ", № 22, 122.

3. Определенный / Бир тюрлю, иги. *Хабипни чыгъармалары жаш малкъар прозада белгили жерни аладыла.* "Шуёхлукъ", № 3, 122. ❑ *Сабанланы битимлери да мал аш байлыкъгъа белгили юлюш болуп къошуллукъду.* "Ленинни байрагъы".

4. Твёрдо установленный / Тамам тохташдырылгъан. *Хар ишде да белгили низам болургъа керекди.* ❑ *Сабийле белгили заманда жууунургъа жюрюйдюле.*

БЕЛГИЛИ II *хал. сёз.* Определенно, точно, ясно / Тамам, толу, ишек болмазча. *Танг атып, таш, агъач да белгили танылып башлады.* Къобанланы Д., Таулада тауушь, 185. ❑ *Адамны Польшадан келгенин ыз белгили кёргюзтюп турады.* Н. Островский, Къурч къалай къатханды, 331.

❑ **Белгили бол** становиться известным; определяться, уточняться, выявляться / белгилен, ачыкълан. *Муссаны ишден чыгъаргъанлары экинчи кюн саулай элге белгили болду.* Хубийланы О., Аманат, III, 222. *Тангны буруну бла элде акъладан адам болмагъаны белгили болду.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 375. **Белгили иели айтым** *грам.* определенно-личное предложение / кесинде кёргюзтюлген ишни белгили ие этгенин билдирген бир баш членли айтым. *Сабийле дерсде белгили иели айтымла къурайдыла.* **Белгили эт** делать известным, популярным, достоянием гласности; определять, уточнять, выявлять / шарт эт, ачыкъ эт, тохташдыр. *Аминат бла Хамит хар классха не зат этериклерин белгили этдиле.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 134. ❑ *Къызыл дипломланы кимле аллыкъларын бюгюн белгили этгендиле.* Шуаланы Х., Кюйген тап, 31.

БЕЛГИЛИДИ *мод. сёз.* Известно, понятно / Сёлешген адамны кесини айтхан затыны кертилигине толу ийнаннганын кёргюзтеди. *Белгилиди, поэт болур ючюн жазыучулукъ вузну бошаргъа, неда амалсыз башха мийик окъуу дип-*

лом алыргъа керек тюйюлдю. Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 9. ❑ *Белгилиди, алгъын жерлери болмагъан жарлыланы, Тогъай башына кёзлери не бек къараса да, жол ишлерге къолларындан келмегенди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 91. ❑ *Да, Кавказда табийгъат ариу болгъаны кимге да белгилиди.* Лайпанланы Р., Жолоучулукъда, 32.

БЕЛГИЛИЛИК *ат.* **1.** Известность, популярность / Аты айтылмакълыкъ, хар кимге да ачыкъ болмакълыкъ. *Белгилилик адамгъа терк келип къалмайды.* [ ] *Жашап тураса аллай орамчыкъда, Бир белгилилиги да жокъду аны.* Къулийланы Къ., Жангы китап, 143.

2. Определенность, ясность / Ачыкълыкъ, шартлыкъ. *Не ишни да башлардан алгъа къалай этиллигине толу белгилилик болсун.*

БЕЛГИЛИСИЧА *мод. сёз.* Как известно / Айтымда айтылгъан затны хар кимге да белгили болгъанын кёргюзтеди. *Белгилисича, поэт къалгъанладан кёп билирге, къалгъанладан жити кёрюрге, назик сезерге керекди.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 27. ❑ *Белгилисича, педагогиканы жорукълары бузулса уа, окъуучуланы сезимлеринде керексиз затла туудыла.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 71.

БЕЛГИСИЗ I *сыф.* Неопределенный, неясный / Белгили болмагъан. *Эки къолун жаякъларына салып, Бир тюрлю белгисиз сагъышха къалып, Заурбек олтура эди эшикде.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. – *Мени уа бир белгисиз кюч кишенлеп, кетерге къоймады.* Сылпагъаланы К., Кёмеуюл, 56.

БЕЛГИСИЗ II *хал. сёзл.* Неопределенно, неясно / Белгили болмай, билинмей, ачыкъланмай. *Къайтмагъанла кёпдюле ызларына, Белгисиз къалып не бары, не жогъу.* Отарланы К., Сайлама, П, 177. ❑ *Бираздан ушкок атылды, къаяла гюрюлдедиле, окъ къайры кетгени белгисиз къалды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 32.

❑ **Белгисиз алмаш** *грам.* неопределенное местоимение / затны ачыкъ кёргюзтмеген алмаш. *Белгисиз алмашланы тюплерин ызлагъыз.* Будайланы А. Ж., Жаболаны М. Т., Созайланы Б. Т., Малкъар тил, 105. ❑ *Белгисиз алмашла соруучу-байлаучу алмашлагъа эсе да, болса да, бир эсе да... деген сёз тутушла къатышып къураладыла.* "Къарачаймалкъар тилни грамматикасы", 163. **Белгисиз иели айтым** *грам. къ.* **белгисиз иели айтым.** *Сабийлени хар бири экишёр белгисиз башчылы айтым къурап, дефтерлерине жазадыла.* **Белгисиз иели айтым** *грам.* неопределенно-личное предложение / иеси белгили болмагъан бир баш членли айтым. *Сабийле алгъа текстде белгили иели айтымланы, ызы бла уа белгисиз иели айтымланы табып, башха-башха жазадыла.*

БЕЛГИСИЗЛИК *ат.* Неизвестность, неопределенность, неясность / Белгили болмагъанлыкъ, билинмегенлик. *Ишни белгисизлиги.*

БЕЛЕУ *сыф. къарач. къ.* **белеуют 2.** *Кёпюр асыры белеуден, юсю бла ётерге къоркъуулуду.*

БЕЛЕУЮТ *ат къарач.* **1.** *къ.* **бузукъ, къыяу.** – *Жокъду сени [къылычны] бир жерингде белеуютюнг, къыяунг, Жокъду сени къурч ауузунгда не кесек да къылаунг.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 251.

2. *В позиции определения:* непрочный; зыбкий, ненадёжный / Къарыусуз. *Белеуют айбатлыкъ учхара ыз салды.* Ёртенланы А., Жазгъанларыны сайламалары, 257.

БЕЛЕУЮТЛЮК *ат къарач.*

Непрочность; зыбкость / Ышаннгысызлыкъ, къарыусузлукъ, чыдамсызлыкъ. *Белеуютлюк бизни душманыбызды.* "Ленинни байрагъы".

БЕЛИБАУ *ат къарач.* Бел бау (*къ.* **бел**[1]. *[Къыз] белинде белибауун [жашха] белгиге деп береди.* "Жарыкъ жолда", 144. ❑ *Акъ дарийден кёлеги бла, кюмюш белибауу бла бир алашаракъ токъ жашчыкъ ачыуланып чыкъды.* Хубийланы О., Аманат, I, 68.

БЕЛКЪАУ I *сыф.* Кривой / Къынгыр. *Агъач болмагъан жерде белкъау терек да ариу кёрюнюр.* (Нарт сёз). ○ *Эки къаяны аралары белкъау, чегетли кёк сыртды.* Хубийланы О., Аманат, I, 7.

БЕЛКЪАУ II *хал. сёзл.* Криво / Къынгырына. *[Къарт:] Майна, тейри аллыкъла, шнурну тюз тартмагъансыз да, къабыргъаны белкъау къалап барасыз.* Байрамукълановы Х., Къарчаны юйдегиси, 80.

БЕЛКЪАУЛУКЪ *ат.* Кривизна / Къынгырлыкъ. *Башыны белкъаулугъу шагъатлыкъ этгенге кёре, юй ишленнгенли кёп заман озгъанды.*

БЕЛКЪАУСЫРТ *сыф. сёл. тил.* Кривобокий, имеющий искривлённый спинной хребет. **Аркъасы бир жанына къынгыр болгъан.** *Белкъаусырт адам. Белкъаусырт таула.*

БЕЛЛИК *ат эск.* Матерчатый пояс, который обычно носили пожилые женщины / Жыллары келген адамла *(асламысында тиширыула)* беллерине къысаргъа жюнден, къумачдан этилген шарф, белбау. *Зурум, къара беллигине эки къолун сугъуп, юйюне келин келгенча, уллу кёллю болуп, башын ёрге кётюрдю.* Хубийланы О., Дерт, 182. ❑ *Къатынла, нёгерлерине ышара, ... ашыгъып къысхан белликлери ычхына, кетдиле.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 301. ❑ *Белине къара белликни байлап, жаулугъу бла мангылайын, жаякъларын жаба, Гыжы бери айланып: – Сен да келдингми? – деди.* Хубийланы О., Дерт, 112.

БЕЛЛЯУ[I] *ат къарач.* **1.** *къ.* **бёлляй I.** – *Ана тилде манга анам белляу айтыучан эди.* Боташланы А., Жашауум, 16. ❑ *Белляу, жаным, белляу бёлейим, Элде ахшы жигит болуп кёрейим.* "Жарыкъ жолда", 49.

2. *Саб. къ.* **бёлляй 2.** *"Жата-а-а белляугъа!" – деп, анасы сабийчигин бешикге салды.*

БЕЛЛЯУ[2] *сыф. къарач. къ.* **беля.** *Белляу ийнекге кёз тиймез.* (Нарт сёз) ○ – *Белляу ёгюзню терисин тигип, жассы къайишле этдим.* Къобанланы Д., Таулада тауушь, 289. ❑ *Эшик артында, боза челекни къатында, къабыргъаларына боза къышхыр жабышып, белляу кружка жатады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 220.

БЕЛОК *ат.* **1.** Белок / Жаны болгъан затда хар заманда да болгъан, аны къурамыны эм жашауну бек керекли кесегине саналгъан, жыйымдыкъ къуралгъан органика зат *(вещество). Сютде, айранда, жауда, этде хайырлы белокла кёпдюле.* ❑ *Адамгъа бир суткагъа 50 грамм татымлы белок керекди.*

2. *В позиции определения:* белковый / Белокдан къуралгъан. *Хуппеги бла башы алынган сютден белок масса чыгъарыуну къолгъа алып тебирегендиле.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 164.

БЕЛОРУС *сыф.* Белорусский / Белоруслуланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Белорус тил. Белорус литература.*

БЕЛОРУСЛУ *ат.* Белорус / Белорусияда жашагъан асламлы

миллетни адамы. *Ол жаш белорусслуду.*

БЕЛОРУСЧА *хал. сёзл.* По-белорусски *(напр. говорить, писать)* / Белорус тилде. *Белорусча сёлешиу. Белорусча жырлау.*

БЕЛСЕН *эт. къарач.* Нежиться; быть холеным / Эркеленип, тынчайып жаша. *Керексиз белсенген иги тюйюлдю.*

БЕЛСЕНДИР *эт. понуд. от* **белсен** / Белсен дегенни *къатланыучу айырмасы.*

БЕЛСЕНДИРИУ *и. д. от* **белсендир** / Белсендир дегенден *этим ат.*

БЕЛСЕНИУ *и. д. от* **белсен** / Белсен дегенден *этим ат.*

БЕЛУГА *ат.* Белуга / Осетр тукъумдан чабакъланы бек уллусу. *Белуганы икрасы бек татымлы эм витаминлери кёп азыкъды.* ❑ *Белуга Каспий тенгизде да барды.*

БЕЛЬГИЯЛЫ *ат къ.* **бельгиячы.** *Бельгиялы жаш.*

БЕЛЬГИЯЧЫ *ат.* Бельгиец / Бельгияда жашагъан адам. *Бельгиячыла Минги таугъа чыкъгъандыла.*

БЕЛЯ *сыф.* Полосатый / Ала, къолан. *Беля жыйрыгъынг ариу жарашады бетинге.* (Фольк.) ❑ *Къызыу болгъанына да къарамай, къыргъызлы къарт беля халатын сыртына къаплап олтурады.*

▲ **Беля къолан** пёстрый, рябой, пятнистый *(в полоску)* / кёнделен тюшген къолан. – *Тобумдан харбыз уллу, Беля къолан ууртлу.* Гулийланы М., Кетмегиз, зурнукла, 32. ❑ *Зурумну беля къолан жыйрыгъы узакъдан танытады.*

БЕНГАЛ *сыф.* Бенгальский / Бенгаллыланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Бенгал халкъ.*

БЕНГАЛЛЫ *ат.* Бенгалец / Индияда бла Бангладешде жашагъан асламлы миллетни адамы. *Бангладешде жашагъанланы асламысы бенгаллыладыла.* ❑ *Бенгаллыланы бир кесеги муслийманладыла.*

БЕНГАЛЧА *хал. сёзл.* По-бенгальски / Бенгал тилде. *Бенгалча сёлешиу. Бенгалча жазыу.*

БЕНЗИН *ат* **1.** Бензин / Нефтден этилген, жукъа, тюрсюнсюз, жаныучу отлукъ. *"Бензиним тауусулгъанды", – деп, шофёр машинасын жол жанында тохтатды.* Хубийланы О., Аманат, III, 13. ❑ *Кюйген бензинни ийиси окъуна [Мурадиннге] балдан татлы кёрюне эди.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 125.

2. *В позиции определения:* бензиновый / Бензин къуюлуучу. *Бензин бак. Бензин челек. Бензин цистерна.*

БЕНЗОВОЗ *ат.* Бензовоз / Бензин ташыргъа деп жарашдырылгъан автоцистерна. *Жаш бензовозда ишлейди.*

БЕНЗОКОЛОНКА *ат.* Бензоколонка / Машиналагъа насос бла бензин эм башха тюрлю отлукъ къуяргъа деп ишленнген мекям. *[Марзият:] Бензоколонкагъа жууукълашханлай, шофёр, бизни тюшюрюп, бензин къуяргъа кетди.* "Коммунизмге жол", 1978, № 170.

БЕР *эт.* **1.** Давать *кого-что, кому* / Биреуню къолуна тапдыр, тутдур, тийдир; антоними: *ал. Къолунг бла бер да аягъынг бла ал.* (Нарт сёз.) ❍ *[Сафар:] Боттай, арсар болуп, балтаны манга берди.* Хочуланы С., Хапарла, 8. ❑ *[Къонакъ:] Ат бергенни аш берген озады, деп бурунгулула бош айтмагъандыла.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 43.

2. Вручать *кого-что кому,* преподносить *что кому,* присваивать *что кому* / Биреуню ишинде же-

тишимлерин бир зат бла белгиле. *Орден бер. Чын бер. Саугъа бер.*

3. Сдавать *(напр. экзамен, зачёт)* / Сорулгъан затны *(ишни)* билгенинги кёргюзт. *[Абдул-Керим:] Майны ахырында орта школланы бирине, экзамен берген классха, бардым.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 6. ❑ *[Исхакъ Муратха:] Къызынг а энди не экзамен береди, эртте окъуна бошагъан ушай эди да?* Шауалаланы Х., Кюйген тап, 52.

4. Сдавать *(напр. город, село)* / Къажаулукъ этиуню тохтатып, хорлатып, шахарны, элни д. а. к. башха затны жаугъа къой. *Кемелени, жаугъа бермез ючюн, тенгизге батдыргъан эдиле. Кавказ таулада ауушланы фашистлеге бермез ючюн, къаты сермешле баргъандыла.* ▭ *Баш Командованияны Ставкасы Одессаны бермезге эм ахыр онг тауусулгъунчу къоруулларгъа деп буйрукъ этгенди.* "Коммунизмге жол", 1976, № 132.

5. Давать, устраивать *(напр. концерт, спектакль)* / Концерт, спектакль д. а. к. башха зат кёргюзт. *Ыйых кюн шахарны Культура юйюнде концерт берликбиз.* Гуртуланы Э., Тенглерим, 11. ❑ *Омскени хору концерт бермеген бизни къыралда хазна республика жокъду.* "Коммунизмге жол", 1977. № 119.

6. Давать, приносить *(напр. приплод, урожай)* / Тирлик бер, тёлю ал. *Ол сюрюу къышхы суукъла тюшгюнчю тёлю берип, къозула аякъланырча боллукъдула.* "Алчыла", 62. ❑ – *Сенсиз къалсакъ кюнюбюз, Жерибиз мирзеу бермез, Дуния болур бокъур буз.* "Шуёхлукъ", № 48, 55.

7. Передавать, транслировать *что* / Связны техника амаллары бла бир затны халкъгъа жай, билдир. *Радио бла бюгюн аламат арию жырланы бердиле.*

8. *кёч. сёл. тил.* Ударить, бить / Уруп жибер, къаты ур. *Токъмакъ таякъланы алып, бир бирине берелле.* "Жилтинле", 409.

▲ **Берем тахта бол** отдавая всё людям, разоряться, обанкротиться / Бере кетип, жарлы бол, мюлксюз, ырысхысыз бол. **Берип кетди** был таков / кетип къалды, дump болду. *Алим, тели Жанибек Чегемге кетгенча, ингирде кишиге жукъ айтмагъанлай, аллы айланнган жерге берип кетди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 189. ❑ *Бёрюню терисин алып, къарт, малларын да сюрюп, юйюне берип кетди.* "Къарачай халкъ таурухла", 25.

БЕРГИ *сыф.* Находящийся по эту сторону, ближе сюда / Бери жанындагъы, берлакъдагъы; антоними: *аргъы. Тейри къылыч да аргъы таудан берги таугъа узатылгъанды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 36. ❑ *Аргъы таудагъы туманла берги таулагъа къонадыла.* "Малкъар халкъ жырла", 106. ❑ *Ол берги кюнлюмде туур сюрюу да жангы кырдыкъдан къадалып отлайды.* Гуртуланы В., Адилгерий, 116.

БЕРДАН *ат эск.* Берданка / Орус аскерде 1870–1891-чи жыллада жюрютюлген, бир атылгъан ушкок. *Берданы болгъан жангыз эки-юч адам барды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 128. ❑ *Тёнгереп тюшдюнг бердан окъну кётюрмей, Ант этген эдим жауну къоймазгъа ёлтюрмей.* "Малкъар халкъ жырла", 88.

БЕРДАНКА *ат эск. къ.* **бердан.** *Къарт чабакъчыны берданкасына да иш табылды.* "Шуёхлукъ", № 76, 24.

БЕРДИР *эт. понуд. от* **бер** / Бера дегенни *къатланыучу айырмасы. "Келинсе",– деп, бырнакъ этип жашарла, бердирмей, энчи ушхуур ашаргъа.* Будайланы Х., Алтын тау, 17. ❑ *Эгечибиз кюнтиймезге ичерге жаланда къайнагъан суу бердире эди.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 109.

БЕРДИРИЛ *эт. страд. от* **бердир** / Бердир дегенни *зорлаучу*

айырмасы. Походха барлыкълагъа спальный машокла бердирилгендиле.

БЕРДИРИЛИУ *и. д. от* **бердирил** / Бердирил дегенден *этим ат. Саугъа бердирилиу. Сый бердирилиу.*

БЕРДИРИУ *и. д. от* **бердир** / Бердир дегенден *этим ат. Жыйылгъан мирзеуню артыгъын пландан тышында да къыралгъа бердириу жетишимли бардырылады.* ❑ *Иги ишлегенлеге къошакъ хакъ бердириу адамланы иш кёллюлюклерин кётюреди.*

БЕРДИРТ *эт. понуд. от* **бердир** / Бердир дегенни *къатланыучу айырмасы. Ахмат биченини жарымын къарындашына бердиртеди.*

БЕРДИРТИЛ *эт. страд. от* **бердирт** / Бердирт дегенден *этим ат. Намыс, сый бердиртилиу.*

БЕРДИРТИУ *и. д. от* **бердирт** / Бердирт дегенден *этим ат. Борчун бердиртиу. Къошакъ хакъ бердиртиу.*

БЕРЕКЕТ *ат.* Изобилие, обилие, благоденствие; достаток / Кёплюк, моллукъ, элпеклик, байлыкъ. *Киши бергенни берекети жокъ.* (Нарт сёз.) ○ *Колхозну кюз къошунда аз тюйюлдю берекет.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 182. ❑ *Тёзюм къорагъан арбаздан берекет да, бет, намыс да къорайды.* Хубийланы О., Адамла, 166.

▲ **Берекет берсин!** да прибудет! да будет обилие, благоденствие! слава богу! / моллукъ, элпеклик, байлыкъ келсин, берилсин. *"Берекет берсин",- дер, эфендини тойдурсанг, "Биргелей берсин",- дер.* (Нарт сёз.) ○ *– Берекет берсин! – дейдиле, къыйматын ангылап жерни!* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 82. ❑ *[Малик:] Сизни жюреклеригиз, эллилерим, шаудан сууча тазадыла, берекет берсин.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 152.

Берекет болсун! да будет обилие, спасибо / моллукъ, элпеклик, байлыкъ болсун; сау бол *[Азамат:] Ауурсунмай, юйюме келип, халал туз дамымдан бисмилля этип, намысымы, сыйымы кёргенлеге минг берекет болсун.* Лайпанланы С., Гургумлу, 170.

БЕРЕКЕТЛИ I *сыф.* Обильный, благодатный, зажиточный / Бай, байлыкълы, къолайлы, сыйыннгысыз. *Харунну эки жашы да Аскерден къайтып, ишлей эдиле колхозда Исси кёлде, ол берекетли жерде.* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 54. ❑ *Алгъыш аякъ, боза аякъ, Берекетли бал аякъ, Огъур бла кел, аякъ.* "Жилтинле", 322.

БЕРЕКЕТЛИ II *хал. сёзл.* Обильно, зажиточно / Кёзге монг, элпек кёрюнюп; керегин табып, хар заты элпек болуп. *Бишген ханс талалада берекетли чайкъалады.* "Алчыла", 67.

БЕРЕКЕТЛИК *ат.* Обилие, благодать / Кёплюк, монглукъ, элпеклик, байлыкъ. – *Сенден [Малкъар] айырылмайын бир кюнде. Берекетлик жюрюсюн хар юйюнгде.* Отарланы К., Сайлама, п. 207. ❑ *Тиширыуну насыбы сабийлеринде бла берекетлигиндеди.* "Шуёхлукъ", № 2, 15.

БЕРЕКЕТСИЗ *сыф.* **1.** Неблагодатный, скудный, убогий / Берекети болмагъан; антоними: берекетли. *Берекетсизни ашы бермегенлей тауусулур.* (Нарт сёз). ○ *Бу къутсуз, берекетсиз къум тюзден нек кетмейсиз?* Хубийланы О., Мурат, 68.

2. *кёч.* Невзрачный (*о неприятной внешности человека*) / Жапысыз, къууатсыз (*адамны тыш сыфатыны юсюнден*). *Ол адам къаллай эсе да бир берекетсиз эди.*

БЕРЕКЕТСИЗЛИК *ат.* Скудость; убогость / Берекети болмагъанлыкъ. *Къум тюзлени бере-*

кетсизлик бийлегенди. ❑ *Жарлылыкъ, берекетсизлик патчахлы Россейни белгилери болгъандыла.*

БЕРЕТ *ат.* Берет / Тёгерек жумушакъ бёркчюк. *Берет бёркден женгилди.*

БЕРИ [1] *орун. сёзл.* Сюда; в эту сторону, в этом направлении / Былайгъа, бу жерге, бу жанына; антоними: *ары*[1]. *Тиширыу гюллю нартюхлени, Биширип, келтиргенди бери.* Къулийланы Къ. Жер китабы, 211. ❑ *[Зекерия:] Эй, юйде ким барды, адам бар эсе, бери чыкъ.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 104. *Ары айлансанг да, бери айлансанг да, къуру тынгысызлыкъ, ауаралыкъ.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 313.

БЕРИ [2] *сонг.* С *(со)* употребляется при обозначении времени / Бир замандан сора башланнган заманны кёргюзтеди. *Тюненеден бери къурулушха техника келип башлагъанды.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 133. ❑ – *Кёп жылдан бери мен колхозну терек бахчасында ишлейме.* Тёппеланы С., Жаралы зурнук, 16. ❑ *Бурунгулу адам биринчи от этерге юйреннгенден бери жанадыла отунла.* Байрамукъланы Н., Назмула бла жазсала, 11.

БЕРИЛ *эт.* **1.** Быть отданным / Бир адамдан башха адамгъа ётдюрюл *(бир затны юсюнден). Отчёт жыйылыуда берилген наказланы толтурууну правлен къолгъа алгъанды.* Кацийланы Х., Тамата, 233. ❑ *Классда сынау хыйсап берилсе, биринчи Бекболат жууап этеди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 427. ❑ *[Кабасарай:] Жашым, саугъагъа берилген атны тишлерине къарамайдыла.* Боташланы И., Пьесала, 203.

2. Быть преданным *кому-чему* / Бир затны этер ючюн, битеу кючюнгю аямай кюреш. *[Сафар Жарахматович:] Кесинги ишинге битеу жюрегинг бла берилсенг, сен адамланы чынтты адамлыкъ жолгъа саллыкъса.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 78. ❑ *Таулу къыз окъуугъа битеу жаны-къаны бла бериледи.* "Коммунизмге жол", 1973, № 34.

БЕРИЛИУ *и. д. от* **берил** / Берил дегенден *этим ат. Къыралгъа мирзеу берилиу башланды.* ❑ *Саугъаны берилиую. Окъуугъа берилиу.*

БЕРИУ [1] *и. д. от* **бер** / Бер дегенден *этим ат. Бет-къол жууудургъандан сора эрттенлик усхар бериу башланды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 22. ❑ *Бир адам ючюн бири жашауун бериу болса, бир тюкге санамай, Хасан ючюн Салиймат жанын берликди.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 17.

❑ **Бериучу болуш** *грам.* дательно-направительный падеж / атны неда аны орунуна жюрюген сёзлени *"кимге?", "неге?", "къайсы?"* дегенча соруулагъа жууап болгъан, толтуруучуну неда болумну къуллугъун толтургъан болуш формасы: *Аппа сабийлеге жомакъ айтады. Сабийле школгъа барадыла.*

БЕРИУ [2] *ат.* Передача / Бир затны юсюнден радио неда телевизор бла айтылыучу хапар. *Телевидение бериу. Радио бериу. Бериулени программасы.*

БЕРИУ-АЛЫУ *къауум. ат этн.* Преподнесение подарков родственниками жениха и невесты друг другу / Берне, сый, къалын алыу неда бериу. *Жангы юйюр къурагъанды бериу-алыу ортагъа кёп суукъулукъ кийиреди.*

БЕРИЧИ *сонг. сёл. тил. къ.* **бери** [2]. *Къыйынлыкъ, билмей тургъанлай ожакъдан къурум тюшгенча, юслерин басхандан беричи Мёлехан къалай къараса да, темир саутланы жютю болуп кёре турду, алай болгъанлыкъгъа аланы ким билегенини тюбюн та-*

баргъа кюрешмеди. Аппаланы Х., Къара кюбюр, 47. ❑ *Фашистле эрттеден беричи эллилеге зорлукъ этип тургъандыла.* Тёппеланы С., Атам урушдан къайтса, 12.

БЕРИШ *эт. взаим.-совм. от* **бер** / Бер дегенни *араш айырмасы. Хоразла къычырыша тангнга, эришип, Адамла да, салам берише, кёрюшюп.* Шахмырзаланы С., Назмула, 45.

БЕРИШИУ *и. д. от* **бериш** / Бериш дегенден *этим ат. Бир бирге салам беришиу.*

БЕРЛАКЪ *орун. сёзл* Ближе *(сюда)* / Сёлешген адамгъа жууугъуракъ. *Тиширыула, берлакъ тепчип, сёзге къулакъ салдыла.* Толгъурланы З., Эрирей, 201. ❑ *Алим, уятлы болуп, плащны этегин кесине тартып, Зухурадан берлакъ айырылды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 249.

БЕРЛАКЪГЪА *орун. сёзл. къ.* **берлакъ.** *Хурай Саматович берлакъгъа чыкъды.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 70. ❑ *[Анасы Токъалгъа:] Къарантха болуп турма да, берлакъгъа кел, кесибизни адамыбызгъа айтырыгъыбыз барды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 195.

БЕРЛАКЪДА *орун. сёзл.* Ближе, вблизи к говорящему / Былайыракъда, сёлешген адамгъа жууугъуракъда. *Арлакъда да, берлакъда да, экеу-экеу, ючеу-ючеу болуп, кенгеше тургъанла кёрюнедиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 123. ❑ *Рамазан, [жашланы] къатларына тюгел жетмей, берлакъда туракълады.* Семенланы А., Жазыу айла, 86.

БЕРЛАКЪДАН *орун. сёзл.* Отсюда, от места, более близкого к говорящему / Былайыракъдан, сёлешген адамгъа жууугъуракъдан. *Берлакъдан къарасанг, атлыла иги кёрюнедиле.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 81. ❑ *[Хажи Османнга:] Юй орунну берлакъдан ал.* (Фольк.)

БЕРНЕ *ат этн.* Приданое / Къыз, ата юйюнден келтирип, эрини жууукъларына юлешген сый. *Берне берген дау алыр.* (Нарт сёз). ○ *Береме десе да берип къоймайды, Ёлгениден башлап, сауына дери Бернеси хазыр болмайын.* "Шуёхлукъ", № 34, 123. ❑ *Тойгъа иймейди, эрге бермейди, Чилле бла ой дарийледен Бернесин хазыр этмейин.* "Къарачай халкъ жырла", 246.

БЕРЧ *ат.* **1.** Мозоль / Бир затха ышыла тургъандан, адамны неда малны терисини къалын эм къаты болгъан жери. *Сынагъанма кёпню жашау жолумда, Къалдыла берчле ишчи къолумда.* Гыттыланы М., Жыйырманчы ёмюр, 229. ❑ *Иш махтауду хар бир инсаннга, берч, хыппил тюйюлдю айып.* Хубийланы О., Мурат, 76.

2. *В позиции определения:* мозолистый / Берчи неда берчлери болгъан; берчли. *Кёмюр кюлге боялыпдыла Хасанны берч къоллары.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 20. ❑ *Жаш берч табанларын кёргюздю.* "Коммунизмге жол", 1970, № 64.

❑ **Берч бол** *къ.* **берчлен.** *Алгъын берч болуп, кюннге кюйген къоллары агъардыла, жумушадыла.* Тёппеланы А., Чамны да чам биледи, 102. ❑ *Аякъ тюплерим сары берч болуп, Балакъчыкъларым шинжиден толуп...* "Шуёхлукъ", № 34, 45. **Берч эт** мозолить / бир зат ышыла кетип, *(аякъ тюплени, къол аязланы)* къалын, къаты эт. *Ушкок, гетмен сап берч эте къолланы, Ол [бизни тёлю] артда келликге жол ишлегенди.* Отарланы К., Сагъышла, 143. ❑ *Пулемёт аскерчилени къолларын, аркъаларын да берч этген эди.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 17.

БЕРЧБОЮН *сыф. сёл. тил.* Имеющий мозолистую шею / Боюну

берч болгъан. *Хадис эки берчбоюн ёгюзню чанагъа жекди.* ❑ *Берчбоюн, жауурсырт атла ферманы тёгерегинде отлай эдиле.*

БЕРЧКЪОЛ *сыф. сёл. тил.* Имеющий мозолистые руки / Къолларында *(неда къолунда)* берчлери *(неда берчи)* болгъан. *Берчкъол жашы маллада къалыргъа таукелленнгенди.* "Жюрек жырлайды", 290. ❑ *Берчкъолла, жолдашла, ишчи уланла! Эзилирле сизни эмген жыланла.* К ъ а р а к е т л а н ы И., Сайламалары, 24.

БЕРЧЛЕН *эт.* Твердеть, образоваться *(о мозоли)* / Бир затха ышыла кетип, къалын эм къаты бол *(аякъ тюплени, къол аязланы юсюнден). [Тахир:] Бир ыйыкъ чалгъы тартханлай, къолларым берчлендиле.* "Коммунизмге жол", 1969, № 27. ❑ *Ёгюзле жегилип башлагъанлы кёп болмагъанлыкъгъа, боюнлары берчлене башлагъандыла.* "Коммунизмге жол", 1977, № 139.

БЕРЧЛЕНДИР *эт. понуд. от* **берчлен** / Берчлен дененни *къатланыучу айырмасы. Жаш, сенек сапны асыры къаты тутхандан, онг къол аязын берчлендиргенди.*

БЕРЧЛЕНДИРИЛ *эт. страд. от* **берчлендир** / Берчлендир дегенни *зорлаучу айырмасы.*

БЕРЧЛЕНДИРИЛИУ *и. д. от* **берчлендирил** / Берчлендирил дегенден *этим ат.*

БЕРЧЛЕНДИРИУ *и. д. от* **берчлендир** / Берчлендир дегенден *этим ат.*

БЕРЧЛЕНИУ *и. д. от* **берчлен** / Берчлен дегенден *этим ат. Къол аязы берчлениу. Аякъ тюплери берчлениу.*

БЕРЧЛИ *сыф.* Мозолистый / Берчи неда берчлери болгъан. *Салтаны да, оракъны да Берчли къолгъа таукел алдынг.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 49. ❑ *Саладыла сынла, алаяны берчли Къолларына халкъ къалмаз ючюн борчлу.* О т а р л а н ы К., Сынла, 137. ❑ *Солугъан хауанга дери мени кибик берчли къолла аныкъыладыла.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 8.

БЕРЧЛИЛИК *ат.* Мозолистость, наличие мозолей / Берчли неда берчлери барлыкъ. *Табанны берчлилиги. Къолланы берчлиликлери.*

БЕРЧТАБАН *сыф.* Имеющий мозолистую стопу / Табанлары берч болгъан. *Жашчыкъ, жалан аякъ айлана кетип, берчтабан болгъанды.*

БЕТ[1] *ат.* **1.** Лицо *(человека)* / Адамны башыны ал жаныны мангылайы бла кёзлеринден къалгъаны. *–Белгилиди, мен жашай турсам, манга къартлыкъ келлиги, Бетими жыйырып, заман сакъалны акъ этериги.* К ъ у л и й л а н ы Къ., Сайлама, 1, 61. ❑ *Юсюп бир арада, стол артындан ёрге туруп, тынгылагъан адамланы бетлерине тюрслеп-тюрслеп къарайды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 75.

2. *кёч.* Совесть, стыд / Айып, уят, намыс. *Аш кетер да бет къалыр.* (Н а р т с ё з) ○ *Саматны бети барды, адамладан уялады.* "Шуёхлукъ", № 17, 24. ❑ *[Азал Дымайгъа:] Колхозгъа капек тенгли хайырынг тиймегенлей, колхоздан тилерге бет керекди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 133.

3. Склон *(напр. горы, холма и т. п.)* / Тауну, сыртны д. а. к. затны башындан этегине дери кёрюннген жери. *[Хажи-Осман:] Эрттенликде къойланы сыртны бетине жай...* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 30. ❑ *Тау бетледе, жемиш басхан садлада, Салкъын аяз шуу-шуу эте барады.* "Шуёхлукъ", № 55, 7.

4. Поверхность *(напр. воды, земли)* / Сууну, жерни д. а. к. затны

юсю, башы, тыш кёрюмдюсю. *Мамукъча акъ булутла кёкню бетин жапхандыла.* Байрамукълаты Х., Къарчаны юйдегиси, 58.

5. Страница *(напр. книги, газеты)* / Китапны, газетни д. а. к. Затны чапырагъыны бир жаны. *Алчы звенону сураты газетни ал бетинде чыкъды.* Гыттыулаты М., Ачыкъ жюрекле, 139. ❑ *Бир бет да тюгел толмагъан къагъытда Суфият Москвада тенглериндан хапар жаза эди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 149.

▲ **Бет алыш** изменяться в лице / бетинги тюрлендир, ачыулан. *Бет алышхан Мырзабек кюмюш бел баууп тешди, алтын къынлы къамасын Зулкъарнейни аллына салды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 129. ❑ *Ашико, бет алышып, Зауурбек не болуп къалды деп жетди.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 81. **Бет берме** *угъайл.* избегать *кого* / адамгъа тюберге, сёлеширге сюйме, иги кёз бла къарама. *Исса не бек кюрешсе да, Халиймат бет бермейди, тюбемезге кюрешеди.* "Коммунизмге жол", 1972, № 56. **Бет бур** избегать *кого*, не желать показываться *кому* / биреуге тюбемезге, кёрюнмезге сюй, жанлап кет. *Нартла Къарашауайны тилегин толтыруудан бет бурдула.* "Нартла", 185. ❑ *Къанлыла чапдыла да жангыдан, Тынчлыкъ кетди, суу элтген гёгенлей, Бет бурмадыла отданжалындан. "Къоркъакъ жандан журт ахшы!" – дегенле.* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 104. **Бетден бетге** лицом к лицу, с глазу на глаз / бир бирини къатында, бир жерде. *Батыр душман бла бетден бетге сермешиуледе къурчланнган жигит эди.* Этезланы О., Тарда, 46. ❑ *Хашир бетден бетге сёз башларгъа ыразы болду.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 86. **Бет жарыкълы** радостно, достойно / жетишимли, къууанчлы. *[Аслангерий:] Бизни элибизни ахшы уланлары бюгюн не ишге кетген эселе да, ол ишден бет жарыкълы къайтсынла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 206. ❑ *Ол заманны ичинде жигер тиширыу ишин бет жарыкълы бажарып турады.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 8. ❑ *Ол нёгерине бет жарыкълы тюбеди.* "Коммунизмге жол", 1970, № 11. **Бет жарыкълы бол** не плошать, не срамиться перед *кем-чем*, выполнить *что* наилучшим образом / бир затны жетишимли толтур, махтал. *Зеленчук районда Чапаев атлы колхозну экинчи бригадасыны коллективи кезиулю сабан ишлени бажарыуда бет жарыкълы болгъанлай турады.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 108. **Бет жарыкълы эт** радовать *кого* своими успехами / жетишимлеринг бла адамны *(адамланы)* къууандыр, ёхтемленирча эт. *Аны [Зариятны] эм уллу мураты битеу ферманы, битеу тенглерин не къадар бет жарыкълы этиу болгъанды.* "Жанкъылыч", 335. ❑ *[Хашир:] Алим сизни да, кесин да бет жарыкълы этерине ышаныгъыз.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 159. **Бети акъ учхун болду** он побледнел / бети агъарды. *Къызчыкъ, кимден эсе да къачып, бети акъ учхун болуп, юйге кирип келди.* **Бети бла ойнайды** он играет с *чьей-л.* честью, позорит *кого-л.* биреуню намысын жояды. *[Домалай:] Къызны бети бла ойнагъаннга кечим болмазгъа керекди.* Хубийланы О., Дерт, 32. ❑ *[Мурат Сапиятха:] Бетим бла ойнар ючюн къоймагъанса.* Хубийланы О., Аманат, III, 364. **Бети болгъан** совестливый / уяла билген, намысын жюрютген. Антоними: *бетсиз. [Алиймырза Хажимырзагъа:] Алай этсенг, къызы амон эсе да, кеси уа бети болгъан адам кёре эдим дерикдиле.* Хочуланы С., Хапарла, 38. **Бети болмагъан** бессоветсный, бесстыдный / бетсиз, уяла билмеген, намысын жюрютмеген. *Бети болмагъаннга не да жарашада.* (Нарт сёз.) ○ *Не эти болмагъан, не бети болмагъан.* (Нарт сёз.) ○ **Бети жарыды** он обрадовался (она обрадовалась), засиял / къууанды. *Розаны бети жарыды, кёк кёзлери жандыла, ол, алтын тишлерин ачып,*

ышарды. Кацийланы Х., Тамата, 69. ❑ *Ишчилени бетлери жарыдыла, дауур-сюйюр башланды, талай ишчи бёрклерин ёргеёрге атдыла.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 260. **Бети жетмейди** совести не хватает *у кого, ему;* совесть не позволяет *кому* / уялады, кесине айыпха санайды. *[Сюлемен:] Тиширыугъа тенг болуп жаншаргъа бетим жетмейди.* (Фольк.) **Бети жибиди** он стыдится *за какой-л. свой поступок)* / уялады. *[Маржан:] Келинледе уа, бизнича, бетлери жибий тургъанла да болурла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 206. **Бети кетди 1)** лица не нём нет / бети бек агъарды *(ауругъандан, къоркъгъандан, апчыкгъандан). Бетлери кетип, кирпиклери, къашлары да юйюп, Солтан бла Хаким эшикден къарадыла.* Шауаланы М., Мурат, 177. ❑ *Аз чыгъаэди аны сёзю, жылары жетип, Адамла да тынгылайдыла бетлери кетип.* "Жилтинле", 20. ❑ *Аны [Гыжыны], бети кетип, аузундан сёзю чыкъмайды.* Хубийланы О., Дерт, 34; **2)** он похудел / арыкъ, къарыусуз болду. *Бетинг нек кетгенди, жашым, Буз таш кибикди къолунг? – Анам, ауруйду башым, Жатарэдим, этсенг орун.* "Жилтинле", 272. ❑ *Солтан, бети кетип, башын кётюралмай жатады.* Шауаланы М., Мурат, 204. **Бети къалын** *къ.* **бети болмагъан.** *Бети къалын адамны сёз бла уялтмазса.* (Нарт сёз.) ○ **Бети къарады** ни за что / бир затны *(ишни)* чыртда бир заманда да этилмезлигин неда этилмей къалмазлыгъын билдиреди. *[Киши:] Бети къарады, энди ол [Фук] менден мал алмаса.* (Фольк.) ❑ *[Къатыны эрине:] Бетинг къара эди, э киши, менден жукъ букъдуралмасанг!* Кацийланы Х., Салам алейкум!, 19. **Бети къызарды** он покраснел от стыда / уялгъандан бетине къан чапды. *Сёлешгенде бети къызаргъан, сёзге ойлашып узалгъан.* (Нарт сёз.) ○ *Жансуратха жашланы юслеринден зат сорсанг, бети къызара, жууап этеди.* "Коммунизмге жол", 1976, № 38. **Бетин ач** сбросить маску, не стыдиться, не робеть, говорить правду / адамдан буюкъма, кёлюнге келгенни уялмай, жашырмай, толу, тюз айт. *Эр кишисине тиширыу, бетин ачып: "Къайры бараса? Нек бараса?" – деп, соргъан бизни заманыбызда бедишге санала эди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 186. **Бетинден кёр** делать *что* из уважения *кого,* в честь *кого* / биреуню сыйлап, аны намысы ючюн бир зат эт. *Харун, Исмайлгъа тюбегени сайын, атасыны бетинден кёрюп, ариу айтмай, эркелетмей къоймайды.* "Коммунизмге жол", 1981, № 154. **Бетине айт** говорить в лицо, говорить открыто / жашырмай, ачыкъ айт. *"Терслигими бетиме айт",– деди жаш, кёлюне тийгенин билдирип.* **Бетине тюкюр** плевать в лицо / бек айып эт, уялт, уруш. *Къарачач намысын къоруулагъан бла къалмай, эрини бетине тюкюре эди.* Тёппелаы А., Чамны да чам биледи, 55. **Бетине уялады** он стыдится, стесняется *кого* / уялады. *Ана, къызы жалан кёлеклей тургъанын кёрюп: "Бетинге уялмаймыса!"– деди.* Тёппелаы А., Отлукъ ташла, 94. ❑ *"Бирле бардыла да, билет алыгъыз дегенлигинге, тынгылауну басып тургъан болмаса, бетлерине уялмайдыла",– дейди автобусну кондуктору.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 76. **Бетин тургъузду** он сильно разозлился, изменился в лице / ачыуланды, бети тюрленди. *[Гыжы:] Мени бла, атасы бла да ол [Даууm] бетин тургъузуп сёлешмегенди.* Хубийланы О., Дерт, 86. ❑ *[Жансурат Фарийзатха:] Сен манга не бетинги тургъузаса, не хатамы кёргенсе?* "Коммунизмге жол", 1973, № 58. **Бетин чыгъар** показывать *кого-что* с хорошей стороны / иги жаны бла кёргюзт, айтдыр, махталырча эт. *[Хашир:] Школубузну бети чыгъарын излей эсек, биз барыбыз да бир юйюрча болайыкъ.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 172. ❑ *[Дебет Къарашауайгъа:] Сен атанг Алауганны уланы*

болгъанынга, атауулунгу бетин чыгъарлыкъ нарт пелиуан болурунга энди ийнандым. "Нартла", 149. **Бет къус** молодеть, принимать бодрый, весёлый вид / къууан. *Тиширыуну кёзлери насыпдан толуп, жилтин тёкгенлерин, шаптал терекча, бет къусханын кёргенде, насыплы болгъанын билдиле.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 66. ❑ *Танг чолпаны жарыкъ чыгъа, Кюн жайыла, бирде бугъа, Бет Къусдура, къаргъа тийсе, Къууанчлыдыла малкъар таула.* Шахмырзаланы С., Назмула, 11. **Бет тап** пользоваться уважением *чьим*, быть уважаемым, чтимым *кем* / намыс, сый тап, намыслы, сыйлы бол. *Ат аягъан бет тапмаз.* (Нарт сёз.) *Ётюрюкчю бет тапмаз.* (Нарт сёз.) ○ **Бет ташла 1)** наглеть / бетсиз, уятсыз бол, айыплы иш эт. *Къайын ана жеринде тохтамаса, келинни бет ташларыгъына уа не сёз барды.* (Фольк.); **2)** *къ.* **бет бур.** *Харун Алимден бет ташлап айланады.* **Бет эт 1)** щадить, давать пощаду / кечир, жазыкъсын, ая. *Уруш дегенинг уллу палахды, адамгъа да, табийгъатха да бет этмейди.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 5. ❑ *Ёлюм бет этмез бир жаннга, Аны жазыкъсыныуу жокъ.* Мокъаланы М., Къушну ауанасы, 71; **2)** уважать / намыс эт, сыйын кёр, хатерин эт. *[Мариям Даутха:] Санга бет этип тынгылайды ансы, ол къантулукъну уа [Магометни] биздеги да жерин тапдыраллыкъ эди.* "Коммунизмге жол", 1976, № 72.

БЕТ [2] *грам.* Лицо / Айтымда этилген ишни ким этгенин кёргюзтген грамматика категория. *Этимлени асламысыны юч бет формасы болады. "Кишнейди", "ёкюреди", "жауады" дегенча этимле жаланда 3-чю бетни формасында тюбейдиле.*

❑ **Бет алмаш** *грам.* личное местоимение / Мен, сен, ол, биз, сиз, ала деген сёзле. **Бет ахыр** *грам. къ.* **бетлеучю аффикс.** *Сабийле дерсде этимлеге керекли бет ахырланы къошуп жазадыла.*

❑ **Бетлеучю алмаш** *грам. къ.* **бет алмаш.** *Бетлеучю алмашла тилде бек эрттеден бери жюрюйдюле.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 147. **Бетлеучю аффикс** *грам.* личный аффикс *(окончание)* сёзню тамырына къошулуп, ол къайсы бетде болгъанын кёргюзтген ахыр *(аффикс). Бетлеучю аффиксле сёзледе ачыкъ тауушха кёре тюрлю-тюрлю боладыла.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 82. **Бетлеучю этим** *грам.* личный глагол / кесини магъанасы бла затны ким этгенин кёргюзтген этим. – *Китапны окъудум деген айтымда бетлеучю этим бармыды?* ❑ – *Бетлеучю этими болгъан айтымла къурагъыз.*

БЕТ [3] *ат.* Цвет / Бир затны тюрсюню. *Жолну эки жанында гокка хансла, минг тюрлю бетде тюрленип, кёз алдайдыла.* "Алчыла", 25. ❑ *Чууакъ кечеледе тюшген чыкъ танг атаргъа къыраугъа бурулуп, хансны бети кюмюш суу ичеди.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 76.

БЕТЖАН *ат къарач.* **1. Бегим** [2]. *Эрттен азыкъ бошалгъанлай, аскер бёлекле кеслерини орунларына, бетжанларына барып, саутларын жерлеп, хазырланадыла.* Хубийланы О., Аманат, I, 199. ❑ *Капитан кесини батальону бла фашистлени бетжанларын чачхан эди.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 178.

2. *кёч.* Рубеж / Чек, жетишим. – *Жылдан жылгъа бизни труппа жангы бетжанлагъа ёрлейди.* "Ленинни байрагъы", 1975, № 209. ❑ – *Малкъар артистлеге таза жюрекден ыразылыкъ билдире: "Жангы бетжанлагъа ёрлегиз!" – дейбиз.* "Ленинни байрагъы", 1975, № 221.

БЕТ-КЪУТ *къауум. ат.* Облик / Бет, кёрюм, чырай, тюрсюн. *Ата журтунг эсен болса, бетинг-*

къутунг аман болмаз. (Нарт сёз.) ○ *Таужан, бети-къуту аязып, кёзлери жарыкъ ачылып къайтды.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 75. ❑ *Солтан-Хамит бети-къуту агъарып кирди юйге.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 46.

▲ Бети-къуту кетди / бети кетди (къ. **бет** [1]) *Хасанны бети-къуту кетип, эринлери къалтырадыла.* Хубийланы О., I, 72. ❑ *Амма, Байдыуну бети-къуту кетип тургъанын кёрюп, аны кёлюн алыргъа кюрешеди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 97.

БЕТЛЕШ *эт.* **1.** Сталкиваться *(встречаться)* лицом к лицу, иметь очную ставку / Бетден бетге тюбеш. *Бетлешгенде айтмазлыкъ дертинги Кёзден ташада жаныр, тил чайнама.* Отарланы С., Жюрек саугъа, 12. ❑ *Нау́руз бёлек жылны андан алгъа сумкасын сыйырып жылатыучу къызына, энди бетлешип къалгъан кезиуюнде жунчуп, ауузуна тап сёз келмеди.* Лайпанланы С., Гургумлу, 20.

2. *къарач.* Ссориться / Сёз бол, даулаш. *Ишни юсюнден бригадир бла кёпле бетлешиучю эдиле.*

БЕТЛЕШДИР *эт.* Свести *кого* лицом к лицу, устроить *кому* очную ставку / Биреуню башха адам бла неда кёплени бирге тюбешдир. *Хакимни да, Къасымны да, чакъырып, бетлешдирип сёлеширге мурат этдиле.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 120. ❑ *[Аслан:] Жашау мени кёпле бла бетлешдире... бюгюннге жетдиргенди.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 7.

БЕТЛЕШДИРИЛ *эт. страд. от* **бетлешдир** / Бетлешдир дегенни *зорлаучу айырмасы. Аманлыкъчыла сюдде бетлешдирилгендиле.*

БЕТЛЕШДИРИЛИУ *и. д. от* **бетлешдирил** / Бетлешдирил дегенден *этим ат. Шагъатланы бетлешдирилиулери.*

БЕТЛЕШДИРИУ *и. д. от* **бетлешдир** / Бетлешдир дегенден *этим ат. Бир бирге дау этгенлени бетлешдириу.*

БЕТЛЕШИУ *и. д. от* **бетлеш** / Бетлеш дегенден *этим ат. Бизни заманны адамы Арамжанны бла хыйлачы Гарсеванны бетлешиулери повестьни ёзегиди.* "Шуёхлукъ", № 33, 113.

БЕТЛИК *ат.* Честь, почет, уважение / Сый, намыс. – *Сени бла тутушуу манга бетлик тюйюлдю.* "Шуёхлукъ", № 54, 10. ❑ *[Сафар Жарахматович:] Закон да тюзлюкге къуллукъ этгенин, устаз бла окъуучуланы арасында бетликден уллу закон болмагъанын айтады.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 76.

БЕТОН *ат.* **1.** Бетон / Цементни, сууну, ууатылгъан ташны, юзмезни бирге булгъап этилген къурулуш материал. – *Алмаз бычхы бла состар, мермер, бетонча аллай къаты къурулуш материалланы кесерге болады.* "Коммунизмге жол", 1969, № 253. ❑ *Эльбрусну тюбюнде бетон бла мияладан ишленнген уллу комплекс сюеледи.* "Коммунизмге жол", 1970, № 1.

2. *В позиции определения:* бетонный / Бетондан ишленнген. *Окопла – тюшген къабырла кибик; Бетон дотла уа – шиякылача.* Отарланы К., Сынла, 45. ❑ *Дамаск шахарны башында бир кере тёгерек айланып, "ИЛ-18" бетон жолну юсюне жумушакъ къонду.* "Шуёхлукъ", № 37, 72.

❑ **Бетон сал** бетонировать / бетон къуй, бетондан ишле. *Уллу опалубкаланы хайырланыу бетон салыуну терк бардырыргъа онг бергенди.* "Коммунизмге жол", 1970, № 49. ❑ *Экинчи жылны жазында беженнге бетон салып башлагъандыла.* "Ленинни байрагъы", 1962, № 76. **Бетон эт** къ. **бетон сал.** *Къабыргъаны, бетон этип,*

бегитдиле. "Коммунизмге жол", 1976, № 139.

БЕТОНЛА *эт. сёл. тил.* Бетон сал (*къ.* **бетон**). *Ингирге дери жолну бетонлап бошадыла.*

БЕТОНЛАН *эт. страд. от* **бетонла** / Бетонла дегенни *зорлаучу айырмасы. Арбаз бетонланнганды.*

БЕТОНЛАНЫУ *и. д. от* **бетонла** / Бетонла дегенден *этим ат. Мал орунну тюбюню бетонланыуу.*

БЕТОНЛАУ *и. д. от* **бетонла** / Бетонла дегенден *этим ат. Гаражны бетонлау.*

БЕТОНЧУ *ат.* Бетонщик / Бетон этерге уста ишчи. *[Прораб:] Былай ары-бери тергеп кёреме да, бетончуланы ишлери терк барлыкъды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 178. ❑ *Шамилге бетончу болуп ишлерге буюрдула.* "Коммунизмге жол", 1976, № 53.

БЕТСИЗ *сыф.* Бессовестный, бесстыжий; наглый / Уятсыз, уяла билмеген. *Жалгъан сёз – поэзияны душманы. Бетсиз, фахмусуз сюедиле аны.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Чумла къызарадыла, 96. ❑ *Къуш ёч болады, бийикге, Бетсиз къатын – ётюрюкге.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 38.

▲ **Бетсиз бол** наглеть, нахальничать, бесстыдствовать / уятсыз, адепсиз бол, бет ташла. *Адам бетсиз болса, терслигин тенгине атар.* (Н а р т сёз.) ○ *[Байбиче:] Дуния малы ючюн бетсиз болургъа неге керекди?* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 167. **Бетсиз эт** позорить, оскорблять / уялт, намыссыз эт. *Ол [Тауас] онгсунмай: "Ол сиз махтагъан Ёрюзмекни къатынын, Сатанайны, мен алдаялырма, бетсиз этерме.* "Нартла", 63.

БЕТСИЗЛЕН *эт.* Бетсиз бол (*къ.* **бетсиз**). *Жаш артдан артха бетсизленип башлады.*

БЕТСИЗЛЕНИУ *и. д. от* **бетсизлен** / Бетсизлен дегенден *этим ат.*

БЕТСИЗЛИК *ат.* Бесстыдство, бессовестность, нахальство, наглость / Уятсызлыкъ, уяла билмеулюк. *Фашистлени мурдарлыкъларын, сатлыкъларын, бетсизликлерин унутмайды поэт.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 132. ❑ *Тиширыуну бетсизине бетсизлик жетмейди.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 158.

▲ **Бетсизлик эт** бетсиз бол (*къ.* **бетсиз**). *Фашистле, жыртхыч жаныуарлача, совет адамлагъа аманлыкъ, бетсизлик этерлерин аямагъандыла.* К ъ у д а й л а н ы Х., Ол кюнле, 39. ❑ *[Налжан Саматха:] Къарыусузлагъа тюбегенме деп, бетсизлик нек этесе?* "Коммунизмге жол", 1970. № 78.

БЕТСИН *эт.* **1.** Стесняться / Уял, бет эт. *Ай, аланы къоркъакълыкъларын кёрюрге, бетсиннген этгенча, булутха кирди.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 28. ❑ *[Боттай:] Харун бар да бийни юй аллында тереклерин къыр деп ийгенди да, энди барыргъа бетсинип турама.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 8.

2. *къарач.* Заискивать, лицемерить, угодничать / кокалан, жалын. *[Батал:] Токъал бизден эшитгенин, базар бетин алмашдырмай, чабып, бетсинип, Къыямытха айтып турады.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 135. ❑ *[Малчы:] Бузжигит, бетсинирге усталыгъынг ючюн Жандыу кёкюрегинге бир медаль тагъарыкъ болур.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 69.

БЕТСИНДИР *эт. понуд. от* **бетсин** / Бетсин дегенни *къатланыучу айырмасы. Тилей кетип, жашны бетсиндирдиле.*

БЕТСИНДИРИУ *и. д. от* **бетсиндир** / Бетсиндир дегенден

этим ат. Биреуню айыплы иши ючюн бетсиндириу.

БЕТСИНИУ *и. д. от* **бетсин** / Бетсин дегенден *этим ат. Кукаланыу, бетсиниу Ишге заран бередиле, Эки бетли хыйланы Халкъда эриши кёредиле.* "Жилтинле", 143. ❑ *Бетсиниуден, алдыр сёзледен юйретгенсе болургъа кери.* Хубийланы О., Мурат, 63.

БЕТСИНИУЛЮК *ат.* Заискивание; стеснение, стеснительность / Бетсиниучю къылыкъ; уялчакълыкъ. *Бетсиниулюк хар жерде бирча керек болмайды.*

БЕТСИНИШ *эт. взаимн.-совм. от* **бетсин** / Бетсин дегенни *араш айырмасы. Къатынла, бир бирге бетсинишип, бир ауукъгъа дери сёзню башлаялмай турдула.*

БЕТСИНИШИУ *и. д. от* **бетсиниш** / Бетсиниш дегенден *этим ат. Бир бирге бетсинишиу.*

БЕТ-ЫРЫЗ *ат къарач.* Совесть, стыд / Уят, айып, бет. *Бети-ырызы болмагъан адам.* ❑ *Немецли фашистлени ичинде бетиырызы болгъан адам табылмагъан эди.*

БЕЧЕЛ *сыф.* **1.** Неподвижный калека / Жюрюялмагъан, жеринден тебалмагъан, къыяулу. *Элни жашлары урушха кетип, жалан - да къартла бла бечелле къалгъан эдиле.* ❑ *Тыннган къартла бла бечел маразла да къалмагъандыла элде.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 75.

2. *кёч.* Неспособный к действию, слабый, не умеющий ничего делать / Къолундан зат келмеген, болумсуз. *Аууздан чечен, къолдан бечел.* (Нарт сёз.) ○ *Шаухал, сёзюн да тюгел бошагъынчы, бечел саплары къалтырадыла.* Кёбеклани Б., Кюнню тюбюнде экеулен, 65. ❑ *–Ий, нелени жаркъмалайса? – Деди Шабат, тюрленди.– Ишге бечел субайланы Кёрюп болмайма,– деди.* Байрамкъуллану А., Юйге игилик, 58.

❑ **Бечел бол** становиться неспособным к действию / къолунгдан зат келмезча бол, болумсуз бол. *[Маржан:] Бечел болуп орунгга тюшюп тургъанлай, мен сени кёзюнге къарап, ётюрюкню айталлыкъ тюйюлме.* Къобанланы Д., Эки заман, I, 40. ❑ *Къарыу кетип, къол да, бут да бечел болса, Ёлюм, келме, сан кетсе да, жюрек къанатлыды.* Батчаланы М., Сагъышла, 18.

БЕЧЕУ *ат.* **1.** Буксир *(канат или стальной трос для буксировки)* / Жюк сюйреуде хайырланылыучу аркъан. *Бечеу тагъып, машинаны батмакъдан чыгъартдыкъ.* "Коммунизмге жол", 1969, № 86. ❑ *Сюймеклик бла дослукъ – Айырылмаз бечеуле.* Отарланы С., Жансарай, 16.

2. *В позиции определения:* буксирный / Бечеу бла тартыучу. *Бечеу кеме. Бечеу ёгюз.* ☐ *Энди уа [Ибрахимни] тракторла, бечеу ёгюзле бла тенг готонну тартырча кёлю уллуду, жюреги жарыкъды, къарыуу къайнайды.* Кацийланы Х., Тамата, 95.

3. *кёч. къ.* **болушукъ.** *Ишде, окъууда, оюнда Юлгю салгъан барына, Хар заманда бечеу болгъан Ишчи жолдашларына.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 130.

❑ **Бечеу эт** Запрягать цугом / бирге байлап *(ёгюзлени, атланы),* бир бирге болушуп тартырча эт. *Тикден гебенни ёгюзле тартып чыгъаралмасала, эки ёгюзню да бечеу этербиз.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 38. ❑ *Шонтукъ тёрт ёгюзню бечеу этип, къая ташланы былайгъа келтиргенди.* "Шуёхлукъ", № 28, 25.

БЕШ *санчы сан.* **1.** Пять / *5* затны санын кёргюзтген санау, *5* деген тарихни аты. *Бешге баш болгъандан онбешге аякъ болгъан къолайлыды.* (Нарт сёз.) ○ *[Мурат:] Беш жылны байгъа тюйюлдюм, тенгим, хакъымы бермей*

турады. Хубийланы О., Мурат, 19.

2. Пятёрка *(отметка)* / Окъууда салыныучу белги, багъа. – *Атам, мен бюгюн окъууда "беш" алгъанма, Юйге келмей, былай кеч школ ишде къалгъанма.* Къулийланы Х., Жулдузчукъла, 26. ❑ *Мен жаланда "беш" алып окъургъа сёз бергенме.* Маммеланы И., Чалгъы, 149.

БЕШАЙЛЫКЪ *сыф.* **1.** Пятимесячный, продолжающийся пять месяцев / Беш айны ичинде этиллик. *Бригада бешайлыкъ планын 108 процентге толтургъанды.* "Коммунизмге жол", 1978, № 37. ❑ *[Харун:] Туугъан журтха эт, сют сатыуда бешайлыкъ планыбызны заманындан алгъа толтургъанбыз.* "Коммунизмге жол", 1974, № 41.

2. Возрастом в пять месяцев / Беш айы болгъан, толгъан. *Зурум бешайлыкъ къызчыгъын бешикге бёлеп жукълатды.* (Фольк.) ☐ *Сабийни бешайлыкъ заманчыгъында анасы эмчекден айыргъан эди.* "Коммунизмге жол", 1974, № 72.

БЕШАТАР *ат.* Пятизарядное ружье / Окъла салыныучу жерине аладан бешиси сыйыннган ушкок. *Ибрагим, бешатарны рейка юсюне салып, марады.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 144. ❑ *Келген адамланы бирини къолунда бешатары, бирсини эски берданы, сенеклери болгъанла да бардыла.* "Шуёхлукъ", № 49, 77.

БЕШБАРМАКЪ [1] *ат.* Еда из мяса и скатанного теста / Этден бла жукъа жайылып иничке кесилген тылыдан этилген аш. *Кийик этден жарашдырылгъан бешбармакъдан тоюп, ала ушакъ эте, кечеге дери турдула.* Гуртуланы Э., Азретни къууанч кюню, 91. ❑ *[Къарт:] Османкъул энди чаришден эсе бешбармакъгъа иги жарашырыгъын мен эртте окъуна эслеген эдим.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 27.

БЕШБАРМАКЪ [2] *ат.* Съедобный молочный корень / Ашаргъа жарагъан сютлю тамыр. *Кюн бетни чирик жерлеринде жау мандалакъла, бешбармакъла табыладыла.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 58.

БЕШБАШ *сыф.* Пятиглавый / Беш башы болгъан, беш башлы. *Болмады умуту, болду биз излеген, Жерден къуруду бешбаш эмеген.* "Жанкъылыч", 145.

БЕШЕУ *къауум. сан.* Пятеро / Беш адам биргелей. *Алыучугъа алтау аз, бериучюге бешеу кёп.* (Нарт сёз.) ○ *Бешеу болуп, жолну сакълайбыз.* Коммунизмге жол", 1970, № 93.

БЕШЕУЛЕН *къауум. сан. къ.* **бешеу.** *[Абдул:] – Биз бешеулен болабыз да, барыбызны да барды саутубуз.* Этезланы О., Тарда, 80. ❑ *Батнарны аллында бешеулен, танг атхандан бери олтуруп, башларын кёлтюрмей, карт ойнайдыла.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 84.

БЕШЖЫЛЛЫКЪ [1] *сыф.* **1.** Пятилетний, продолжающийся пять лет / Беш жылгъа боллукъ, беш жылны ичинде этиллик *(боллукъ). Бешжыллыкъ план.* ❑ *Сюрюуню салырса сен орунуна, Бешжыллыкъ жалын алырса къолунга.* "Жюрек жырлайды", 217.

2. Возрастом в пять лет / Беш жылы болгъан, толгъан. *Бешжыллыкъ жашчыкъ. Бешжыллыкъ терек.*

БЕШЖЫЛЛЫКЪ [2] *ат.* Пятилетка / Халкъ мюлкню айнытыуну беш жылгъа салыннган *(алыннган)* планы эм ол бардырылгъан кезиу. *Бешжыллыкъ, жетижыллыкъ. Аны ючюндю бары, Иги бола барсын деп, Адамланы жашаулары.* Къулийланы Къ. Жангы китап, 170. ❑ *Бешжыллыкъны тёртюнчю жылында Къабарты-Малкъарны къурулуш организацияларыны аллында бютюнда*

уллу борчла сюеледиле. "Коммунизмге жол", 1976, № 30.

БЕШИК *ат.* **1.** Детская колыбель, люлька / Сабийни жатдырып, тебиретип, жукъылатыргъа жарагъан зат. *Мен сабийчиклей бешикде Жукъылап тургъанма эшикде.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 32. ❑ *Наныкъ сабийчигине эмчек салыргъа бешигини жанында гитче шинтикчикге чёкдю.* Хубийланы О., Дерт, 55.

2. *кёч.* Место возникновения, зарождения *чего* / Бир затны къуралып, жаратылып башлагъан жери. *Ленинград – эркинликни бешиги.* ❑ *Халкъ поэзия суратлау литератураны бешигиди.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 59.

❑ **Бешик жыр** колыбельная песня / сабийни жукъылатыр ючюн айтылыучу жыр. *Залимлени кюйсюзлюгю ёлтюралмаз бешик жырны.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 419. ❑ *Бешик жыр айта эди ана.* Бабаланы И., Жетегейле, 50.

БЕШИКЧИ *ат.* Мастер по изготовлению люлек / Бешикле этиучю уста. *Къоншубуз бешикчиди.*

БЕШИНЧИ *тизг. сан.* Пятый / Санауда оруну беш болгъан. *Общежитге кирдим да, бешинчи этажгъа чыкъдым.* Шауалаланы М., Кечерлеми?, 13. ❑ *Бешинчи кере къачдым, темир бугъоудан къутулуп.* "Къарачай-малкъар жырла", 58.

БЕШИШЕР *юлюш. сан.* По пять / "Беш" деген тарых кёргюзтген чакъылы биришер. *Партизанла, анда-мында тёртюшер-бешишер олтуруп, тютюн иче, хапар айтадыла.* "Жанкъылыч", 240. ❑ *[Гола:] Адам башындан бешишер сом берирге деп, [Шарау] салды оноуну.* Этезланы О., Тарда, 192.

БЕШКЮНЛЮК [1] *сыф.* Пятидневный / Беш кюнню ичинде этиллик *(боллукъ)*, беш кюн барлыкъ. *Гемуда бешкюнлюк жолну бир кюннге къыдырады.* ❑ *Нартла бешкюнлюк жортууулгъа атландыла.*

БЕШКЮНЛЮК [2] *ат.* Пятидневка / Узунлугъу беш кюн болгъан заман. *Орта Таудан башха районлада гардош къазыуну проценти бешкюнлюкледе, башха ишлеге кёре, акъырын кётюрюледи.* Лайпанланы С., Гургумлу, 134. ❑ *Февраль айны ал бешкюнлюгюнде теренлиги 10-20 сантиметр болгъан къар жаугъанды.* "Коммунизмге жол", 1976, № 75.

БЕШКЪАРЫШ *ат.* Коса длиною в пять вершков / Узунлугъу беш къарыш болгъан чалгъы. *Ансарны къолундагъы бешкъарыш чыкъ ышаны къалмагъан мууал хансны тюбюнден гымых къыйдырып чыгъады.* Лайпанланы С., Гургумлу, 90. ❑ *Кюндюз болса багушлада жатады, Кече болса бешкъарышны сатады.* "Малкъар халкъ жырла", 26.

БЕШЛИ *сыф.* Пятигодовалый, пятилетний; по пятому году *(о крупном скоте)* / Беш жылы болгъан *(туар, ат)*. *Мин, Акътамагъым, файтоннга, Адеж жаулугъунг боюнунгда... Эй, бешли ёгюзге къара атдырлыкъма, Ой, сени къууанч тоюнгда...* Батчаланы М., Элчилерим, 141. ❑ *Жюген салгъанлай – ючлю, терлик салгъанлай – тёртлю, жерин салгъанлай – бешли, юсюне миннгенде уа – алтылы тулпар болду.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 259.

БЕШМЮЙЮШ [1] *сыф.* Пятиугольный / Беш мюйюшю болгъан. *Бешмюйюш жулдуз жанады, жылтырайды, Омакъ ёлкъачыкъ аз-аз къалтырайды.* Къулийланы Х., Жулдузчукъла, 9. ❑ *Акътуякъ атны терлигинде – эки бешмюйюш жулдуз.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 68.

БЕШМЮЙЮШ [2] *ат мат.* Пятиугольник / Беш мюйюшю бо-

луп, къыйырлары бирге къошулгъан геометрия фигура. *Устаз къангада ариу бешмюйюш ишледи.*

БЕШСОМЛУКЪ [1] *сыф.* Пятирублевый / Багъасы беш сом болгъан. *Бешсомлукъ кёлек. Бешсомлукъ чарыкъла.*

БЕШСОМЛУКЪ [2] *ат.* Пятирублёвка / Беш сомну къыйматын тутхан бир къагъыт ахча. *Эфенди, дууа жазгъан кибик этип, бир къауум бешсомлукъну хуржунуна сукъду.* Тёппелановы А., Чамны да чам биледи, 88.

БЕШТАУ *ат къарач.* Восточный ветер / Кюнчыгъышдан ургъан жел. *Тюненеден бери бештау тохтамай урады.*

БЕШТАШ *ат.* Название игры с пятью камушками / Беш гитче ташчыкъдан тёртюсюн жерге жайып, бирин ёрге атып, бир къолу бла да жердегилени алып, ёрге атылгъан ташны жерге тюшюрмей тутуп ойналыучу сабий оюн. *Ууакъ жашчыкъладан да бир къаууму, къургъакъ жерчик табып, кими бешташ, кими ашыкъ ойнайды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 210. ❑ *Таш жыя барып, зыгъырлы жагъада, Ууакъ сабийле бешташ ойнайдыла.* "Шуёхлукъ", № 44, 14.

БЕШЧА *ат карт.* Пятерка *(в карточной игре)* / 5 деген тарихи болгъан оюн карта.

БЁГЕК *сыф. къарач.* **1.** Гордый, надменный / Жигит, ёхтем. *Къарачайлы энди ёхтемди, Бёгекдиле бюгюн жюрекле.* Хубийланы О., Мурат, 14. ❑ *Къарарча зат да барды: таначыкъла, уллу бёгек ууаныкла болуп, керпесленип айланадыла.* "Алчыла", 66.

2. *кёч.* Драчливый / Тюйюшюучю. Бёгек сабий.

❑ **Бёгек бол** *къ.* **бёгеклен.** *[Залимхан:] Атанг болса, жюрегинг бёгек болады, санларынга да артыкъ кюч киргенча кёрюнеди.* Хубийланы О., Аманат, III, 366. ❑ *Ата журтубузгъа артыкъда кёл салып, жюрегибиз бёгек болуп, ызыбызгъа ашыгъып къайтдыкъ.* Хубийланы О., Мурат, 37. **Бёгек эт** возносить, храбрить, делать смелым *кого*, вселять гордость в *кого* / кёлюн кётюр, ёхтем эт, ёхтемлендир. *Чегетни нарат чайыр ийиси, тюрлю-тюрлю чакъгъан гокка хансланы сюйюмлю ийислери бурунгдан кетмей, кемсиз ариу хауа сени тогъайтады, бёгек этеди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 189.

❑ **Бёгек жюрекли** гордый / ёхтем. *Бедеу сыртлы, бёгек жюрекли тор атым,* "Жилтинле", 459. ❑ *Бёгек жюрекли, къыргъый санлы, жохар жаллы хора атым.* "Жюрек жырлайды", 99.

БЁГЕКЛЕН *эт.* **1.** Гордиться / Ёхтемлен. *Минги тау да, бёгеклепип, шош къарайды.*

2. Становиться высокомерным *(заносчивым)* / Махтан, кётенли бол. *Бир къауумла, къуллукъ къыйырына илиннгенлей, бёгеклене башлайдыла.*

БЁГЕКЛЕНДИР *эт. понуд. от* **бёгеклен** / Бёгеклен дегенни къатланыучу айырмасы. *Жашны, махтай кетип, бёгеклендирип къойдула.*

БЁГЕКЛЕНДИРИУ *и. д. от* **бёгеклендир** / Бёгеклендир дегенден *этим ат. Уллу къуллукъгъа салып бёгеклендириу.*

БЁГЕКЛЕНИУ *и. д. от* **бёгеклен** / Бёгеклен дегенден *этим ат. Керексиз бёгеклениу иги тюйюлдю.*

БЁГЕКЛЕНИШ *эт. взаимн.-совм. от* **бёгеклен** / Бёгеклен дегенни *араш айырмасы. Жашла, жангы чурукъларына къууанып, бёгекленишип айлана эдиле.*

БЁГЕКЛЕНИШИУ *и. д. от* **бёгеклениш** / Бёгекленишдегенден *этим ат. Алагъа къуллукъларыючюн бёгекленишиу айып эди.*

БЁГЕКЛИК *ат.* **1.** Гордость / Жигитлик, ёхтемлик, кёлю кётюрюлгенлик. *Ат ауузлугъун чайнаса да, алгъын бёгеклиги кетгенди.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 69.

2. *кёч.* Высокомерие, надменность, заносчивость / Уллу кёллюлюк, кётенлилик.

БЁГЕКСИН *эт. къ.* **бёгеклен 2.** *Жолда къызла тюбеселе да, бёгексинип, быланы [аскерчилени] накъырдаларына жууап къайтаргъа асыры къызгъанча кёрюнмейдиле.* Хубийланы О., Аманат, II, 166.

БЁГЕКСИНИУ *и. д. от* **бёгексин** / Бёгексин дегенден *этим ат. Махтаныу, бёгексиниу акъылсыз адамны къылыгъыды.* Хубийланы О., Мурат, 48.

БЁДЕНЕ *ат.* Перепел, перепелка / Сабанлада, чаллыкълада жашаучу, жаз тауукъгъа ушагъан, къуйругъу къысха, къанатлары жютю, эти ашаргъа жарагъан къанатлычыкъ. *Бёдене суугъа кирмей эди, чабакъ суудан чыкъмай эди.* (Нарт сёз.) ○ *Биченликде чалкъы тартылгъан, жаныу этилген, бёдене къычыргъан тауушла эшитиледиле.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 32.

БЁЗ *ат.* Бязь *(вид ткани)* / Мамукъдан согъулгъан зыбыр акъ къумач. *Иги къатынны кюбюрюнде бёзю болур.* "Къарачай халкъ жырла", 41. ❑ *– Шауданчыкъдан не чыгъар? – Къары-къары бёз чыгъар. – Акъыллыдан не чыгъар? – Сабыр-сабыр сёз чыгъар.* (Фольк.)

БЁКЕМ I *сыф.* **1.** Крепкий, коренастый, здоровый, сильный / Базыкъ сюекли, кючлю, къарыулу. *Мухтар терен солуйду, бёкем жауурунлары бютюнда уллу боладыла.* Къулийланы Х., Эгизле, 90. ❑ *Орта ёсюмлю бёкем жаш Ибрагимни юйге чакъырды.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 11. *Бизни заманны бёкем тулпарлары Таукеллик жолду бек тутханлары.* Макытланы С., Жашауну жолунда, 69. // Сильный, звучный *(о голосе).* Уллу эшитилген, кючлю, къаты зынгырдаукъ, ачыкъ, жарыкъ *(ауаз). – Къазгерийни атын бусагъатда окъуна ахшы адамланы атларыны биргесине жазыгъыз,– деди бёкем ауаз.* "Шуёхлукъ", № 44, 27.

2. Крепкий, твёрдый, прочный / Ууатыргъа, сындырыргъа, жыртыргъа д. а. к. зат этерге къыйын; къаты, тутумлу. *Бёкем эменле. Бёкем хуна.*

БЁКЕМ II *хал. сёзл.* Крепко, твердо, прочно / Ууатылмазча, сынмазча, оюлмазча д. а. к. *Халкъ сюйген Конституция, Журтну бёкем сала, Миллетледен юйюр жыя, Къуратады къурч къала.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 108.

БЁКЕМЛИК *ат.* **1.** Крепость, наличие силы, здоровья / Къарыулулукъ, кючю кёплюк. *Адамла гитче жашчыкъны бёкемлигине бек сейир эте эдиле.*

2. Прочность, твердость, крепость / Къатылыкъ, беклик. *[Ишим] Басхычны къатына барып, юсюне минип, силкинип кёрюп, бёкемлилигин сынады.* "Коммунизмге жол", 1976, № 114. ❑ *Самолётну бёкемлигин эм жюрютюрге таплыгъын тохташдырыу жаны бла да бир къаум тинтиуле бардырылгъандыла.* "Коммунизмге жол", 1976, № 78.

БЁКСЕР *эт.* Уменьшаться, иссякать, понижаться *(об уровне чего-л.)* / Азайтыл, тауусула башла. *Ийналны тотурлада да бёксермей туруучу хастаны быйыл жукъа эди, анга бичен тилей келиучюле энди хастан орунну жаны бла тынгылагъанлай ётедиле.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек.

БЁКСЕРИЛ *эт. страд. от* **бёксер** / Бёксер дегенни *зорлаучу*

айырмасы. Дууну нартюхю бёксерилгенди.

БЁКСЕРИЛИУ *и. д. от* **бёксерил** / Бёксерил дегенден *этим ат. Челекни сууну бексерилиую.*

БЁКСЕРИУ *и. д. от* **бёксер** / Бёксер дегенден *этим ат. Чоюнда айранны бёксериую.*

БЁКСЕРТ *эт. понуд. от* **бёксер** / Бёксер дегенни *къатланыучу айырмасы. Жаш кастрюлде айранны бёксертди.*

БЁКСЕРТИУ *и. д. от* **бёксер** / Бёксерт дегенден *этим ат. Айранны бёксертиу. Сютню бёксертиу.*

БЁКСЮМ *ат.* Часть тела, туши / Адамны малны кёрюмдюсюню бир жартысы, кесеги. *Сосурукъ, иги силкинип сермесе, бугъаны ал бёксюмюн кётюрюп, арт аякъларыны юсюне сюейди.* "Нартла", 195. ❑ *Къабанны башы чырпыла тюбюне кирип, арт бёксюмю уа тышында къалып турады.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 65.

БЁКСЮН *ат къарач. къ.* **бёксюм.** *Бёксюнюн энишге бошлап олтургъан Айдамирге къарап, сагъышлы болуп сюелген Шамил ахсынды.* Лайпанланы С., Гургумлу, 130. ❑ *Бизге да бёксюн жетмесе, бускагы табылыр эди, сени [Ансарны] аллынга шежде уруп келмез эдим.* Лайпанланы С., Гургумлу, 86.

БЁКСЮНЛЕ *эт. къарач.* Разделить тушу на две части / Малны учасын эки эт, экиге юлеш, экиге бёл.

БЁКСЮНЛЕТ *эт. понуд. от* **бёксюнле** / Бёксюнле дегенни *къатланыучу айырмасы.*

БЁКСЮНЛЕТДИР *эт. понуд. от* **бёксюнлет** / Бёксюнлет дегенни *къатланыучу айырмасы.*

БЁКСЮНЛЕТДИРИУ *и. д. от* **бёксюнлетдир** / Бёксюнлетдир дегенден *этим ат.*

БЁКСЮНЛЕТИУ *и. д. от* **бёксюнлет** / Бёксюнлет дегенден *этим ат.*

БЁКСЮНЛЕУ *и. д. от* **бёксюнле** / Бёксюнле дегенден *этим ат.*

БЁЛ *эт.* **1.** Делить *кого-что* / Бир затны кесеклеге юлеш, къауумла. *Алайда окъуна Хабийбат къумачны тёрт жаулукъчукъгъа бёлдю.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 114. ❑ *[Хажи-Осман:] Мени къой сюрюуюме бёрюле чабып, къойланы экиге бёлдюле.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 45.

2. Отделять / Айыр. *Къойчу къочхарланы сюрюуден бёлдю.*

3. Прерывать, отвлекать, перебивать *кого-что* / Ишни неда бир башха затны барыуун бир кесекге тохтат, тый. *Хар ким бёлсюн жукъусун Къууанчлыкъны ишинде.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 132. ❑ *[Артдагъы:] Мен ушкокну желкенгден тиреп сёлешдирейим да, жырынгы бёлмесенг кёрейим.* Хочуланы С., Хапарла, 85. ❑ *Асхат, сагъышын бёлюп, кеси кеси бла сёлешип башлады.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 175.

4. Выделять *что* / Юлюш чыгъар, энчи эт. *[Шимауха:] Мирзеуге да жерибиз такъыр болуп тургъанлай, кёгетлеге да жер бёлюрге тюшеди.* Кацийланы Х., Тамата, 84. ❑ *Иш хакъ тёлерге алгъындан эсе кёп ахча эм ырысхы бёлюрча онгла къуралгъандыла.* "Коммунизмге жол", 1971, № 6.

БЁЛДЮР *эт. понуд. от* **бёл** / Бёл дегенни *къатланыучу айырмасы. Эшик гузаба къагъылып, Афууажанны сёзюн бёлдюрдю.* Хубийланы О., Адамла, 165. ❑ *Кечени бу заманында итле да, адамланы жукъуларын бёлдюрмейик дегенча, шошайгъандыла.* Шауаланы М., Мурат, 163.

БЁЛДЮРТ *эт. понуд. от* **бёлдюр** / Бёлдюр дегенни *къатланыучу айырмасы. Тамата къошда болмагъан жашлагъа эт юлюшле бёлдюртдю.* ❑ *Жашланы антсызларындан бири, ёрге туруп, таматаны сёзюн бёлдюртдю.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 145.

БЁЛДЮРТЮЛ *эт. страд. от* **бёлдюрт** / Бёлдюрт дегенни *зорлаучу айырмасы. Тёммек ортасындан эки бёлдюртюлдю.*

БЁЛДЮРТЮЛЮУ *и. д. от* **бёлдюртюл** / Бёлдюртюл дегенден *этим ат. Эки бёлдюртюлюу.*

БЁЛДЮРТЮУ *и. д. от* **бёлдюрт** / Бёлдюрт дегенден *этим ат. Ырысхыны тенг бёлдюртюу.*

БЁЛДЮРЮЛ *эт. страд. от* **бёлдюр** / Бёлдюр дегенни *зорлаучу айырмасы. Къой уча юч юлюшге бёлдюрюлгенди.*

БЁЛДЮРЮЛЮУ *и. д. от* **бёлдюрюл** / Бёлдюрюл дегенден *этим ат. Бир затны тёрт юлюшге бёлдюрюлюую.*

БЁЛДЮРЮУ *и. д. от* **бёлдюр** / Бёлдюр дегенден *этим ат. Биреуню жукъусун бёлдюрюу.*

БЁЛЕ *эт.* **1.** Пеленать *кого,* завёртывать, кутать *кого во что* / Жукълатыргъа бешикге сал. *Сиз мени бёледигиз, гырхы ана къоллары.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Жангы китап, 149. ❑ *Сабийни бёлейди тул къалгъан ана, Кечени танг хорларына ийнана.* М о к ъ а л а н ы М., Къушну ауанасы, 29.

2. *кёч.* Покрывать *(напр. мглой, темнотой)* / Бир затны юсюн, тёгерегин жап *(чарсны, нюрню д. а. к. башха затны юсюнден). Жаз башы жабалакъ къолну, сыртны, тауну, ташны акъ жабыугъа бёлегенди.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 197. ❑ *Ай, алтын табакъ кибик, тауланы акъсылдым сары нюрге бёледи.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 133. ❑ *Жауун, ёзенни кёксюл чарсха бёлеп, ууакъ тамычыларын себелейди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 304.

3. *кёч.* Окунать, погружать *кого во что* / Затны кёп, эркин болгъанын кёргюзтеди. *[Таужан:] Ол мени чиллеге, дарийге бёлегенинден чегетде жан сакълагъанына ыразыма.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 75.

БЁЛЕК[1] *белгис. сан.* Несколько / Бир талай, бир къаууm; талай. *[Андрей:] Мени акъылым бла, темир жолну таматасына бёлек адамны айырып, мында ишлегенлени атлары бла жиберирге керекди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 80. ❑ *Бёлек кюн бла кече ишлеп, аланы [Сафар бла нёгерлерин] дорбунда табып, элге алып келген эдиле.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 69.

БЁЛЕК[2] *ат.* Группа, часть / Къаууm, жыйын. *Бизни бёлек бир элчикни къыйырында бетжан алып, мурдарланы алларын сакълады.* Огъурлу танг, 138. ❑ *[Школчула] азыкъларын такъдыла тереклеге, Эрлай юлешиндиле бёлеклеге.* О т а р л а н ы С., Жансарай, 27.

БЁЛЕН *эт.* **1.** *страд. от* **бёле** / Бёле дегенни *зорлаучу айырмасы. Бешикге бёленип тургъанлай, Сен кёрюрсе дуния жарыгъын.* Б а б а л а н ы И., Жетегейле, 18.

2. Покрыться, окутаться *(напр. туманом, облаками)* / Бас *(булутланы, туманны юсюнден). Тауланы тёппелери къоргъашин бетли ауур булутлагъа бёленипди.* Х у б и й л а н ы О., Адамла, 20. ❑ *Арбаз, таула да акъ жабыугъа бёленнгендиле.* "Шуёхлукъ", № 55, 13.

БЁЛЕНИУ *и. д. от* **бёлен** / Бёлен дегенден *этим ат. Сабийни бешикге бёлениую.*

БЁЛЕТ *эт. понуд. от* **бёле** / Бёле дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашчыкъ кюледи, бёле-*

тирге унамай. Отарланы К., Жолла, 271.

БЁЛЕТДИР *эт. понуд. от* **бёлет** / Бёлет дегенни *къатланыучу айырмасы.*

БЁЛЕТДИРИУ *и. д. от* **бёлетдир** / Бёлетдир дегенден *этим ат.*

БЁЛЕТИУ *и. д. от* **бёлет** / Бёлет дегенден *этим ат. Сабийни бешикге бёлетиу.*

БЁЛЕУ *и. д. от* **бёле** / Бёле дегенден *этим ат. Унут, сени бла къарауууму тангнга, Унут сабийинги мен бёлеуюмю.* Зумакъуллары Т., Кёз жарыгъым, 55.

БЁЛЕШ *эт. взаимн.-совм. от* **бёле** / Бёле дегенни *араш айырмасы. Къызчыкъла гинжилерин бёлешдиле.*

БЁЛЕШИУ *и. д. от* **бёлеш** / Бёлеш дегенден *этим ат. Ынна къызчыкъланы гинжилени бёлешиулерине къууана эди.*

БЁЛЛЯЙ *ат.* **1.** Колыбельная песня / Сабийни жукълатыр ючюн айтылыучу бешик жыр. *Бёлляй-бёлляй, бёлейим, санга игилик кёрейим.* (Фольк.)

2. *Саб.* Люлька, колыбель / Бешик. – *Кел, балачыгъым, бёлляйгъа жатдырайым,– деди анасы къызчыгъына.*

❑ **Бёлляу эт** *саб.* спать / жат, жукъла. *Жашчыкъ бёлляу этеди.*

БЁЛМЕ *ат.* **1.** Отдел, секция / Бир сау затны *(юйню, машинаны)* кесеги, бёлюмю. *Музейни онтёрт бёлмеси барды.* Лайпанланы Р., Жолоучулукъда, 16. ❑ *Орналдыла таш тамалгъа къаткъат бёлмеле.* "Жанкъыылыч", 72.

2. Перегородка, барьер / Бир затны ортасын бёлген къабыргъа, хуна неда башха аллай зат. *Бёлме ишлеп, уллу отоуну экиге юлешдик.*

3. Деления *(термометра, барометра, весов и т. п.)* / Ёлчелеучю приборда эки ызлыкъчыкъны арасы. *Жылыракъ болгъанлай, термометрни гинясууу тёрт бёлмеге ёрге кётюрюлдю.*

БЁЛЮК *ат къарач.* Доля, часть / Бир затны кесеги. *Юч бёлюкге бёл.*

БЁЛЮМ [1] *ат.* Отдел, отделение, раздел, часть / Мюлкню, учреждения, китапны д. а. к. кесеги. *Малчылыкъны бек магъаналы бёлюмю къойчулукъ эди.* "Шуёхлукъ", № 38, 98. ❑ *Мурадин больницаны хирургия бёлюмюне тюшдю.* Гуртуланы Э., Азретни къууанч кюню, 60. ❑ *План беш бёлюмден къуралгъанды.* "Коммунизмге жол".

❑ **Бёлюм-бёлюм бол** разбиваться на части / къауум-къауум бол, кесеклеге, бёлюмлеге юлешин. *Къойла, иссилеп, бёлюм-бёлюм боладыла.* "Жюрек жырлайды", 109. ❑ *[Таужан бла Люба] Базарны узун столларыны юсюне бёлюм-бёлюм болуп, кими жау, кими бышлакъ, бир къарауму уа четен бал сата тургъанланы къатларына жууукълашдыла.* "Жарыкъ жолда", 198. **Бёлюм-бёлюм эт** разбивать на части / къауум-къауум эт, кесеклеге, бёлюмлеге юлеш. *[Махсют] олтуруп, нартюх бюртюклени бёлюм-бёлюм этип юрешеди.* Хубийланы О., Дерт, 211. ❑ *Солдатланы, бёлюм-бёлюм этип, колхозчуланы юйлеринде тохтатдыла.* Тёппеланы С., Атам урушдан къайтса, II.

БЁЛЮМ [2] *ат грам.* Слог / Сёзде адамны ёпкесинден тышына чыкъгъан хауаны бир уруму бла айтылгъан кесек. *Къарачаймалкъар тилде эки къысыкъ бир бёлюмню аллында жазылмайды.*

БЁЛЮН *эт.* **1.** *страд. от* **бёл** / Бёл дегенни *зорлаучу айырмасы. Тууар союлуп, аны эти юлюшлеге бёлюндю.* ❑ *Тахта кёгетлеге деп энчи жер бёлюндю.*

2. Делиться, отделяться / Юле-

шин, эки, юч д. а. к. кесек бол. *Атлыла, элден чыгъып, арлакъ баргъанлай, экиге бёлюндюле.* Этезланы О., Тарда, 120. ❑ *Старшина ныгъышха жетгенде, адамла, эки бёлюнюп, анга жол къойдула.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 272. ❑ *Чыран суу, агъа келип, Къаяны жютюсюне тюбеп, эки белюнеди.* Отарланы К., Сайлама, II, 127.

3. Прерываться, отвлекаться / Айырыл, къой, бир кесекге тохта. *[Тищенко:] Мен кесим 9 классны бошагъанма, аны да ишден бёлюнмегенлей.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 106. ❑ *Ашха-суугъа бёлюнмей, комиссия сау кюнню ишледи.* Кацийланы Х., Тамата, 175. ❑ *Жукъусу бёлюнгени ючюн болур, жашны къулакълары шууулдайдыла.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 108.

БЁЛЮНЮУ *и. д. от* **бёлюн** / Бёлюн дегенден *этим ат. Кязимни чыгъармачылыгъы эки кезиуге бёлюнюу бла белгилиди.* "Шуёхлукъ", № 22. 116.

БЁЛЮНЮШ *эт. взаимн.-совм. от* **бёлюн** / Бёлюн дегенни *араш айырмасы. Пионерле, ууакъ къауумлагъа бёлюнюшюп, макулатура жыядыла.*

БЁЛЮНЮШЮУ *и. д. от* **бёлюнюш** / Бёлюнюш дегенден *этим ат. Ючюшер-ючюшер бёлюнюшюу.*

БЁЛЮУ *и. д. от* **бёл** / Бёл дегенден *этим ат. Ырысхыны бёлюу. Бир затха заман бёлюу. Адамлагъа жер юлюшле бёлюу.*

БЁЛЮШ *эт. взаимн.-совм. от* **бёл** / Бёл дегенни *араш айырмасы. Жашлары аталарындан къалгъан мюлкню бёлюшедиле.*

БЁЛЮШДЮР *эт. понуд. от* **бёлюш** / Бёлюш дегенни *къатланыучу айырмасы. Аубекир, арбазда нартюхден ууучун толтуруп, аны бир къолундан экинчи къолуна бёлюшдюре, булжуйду.* Толгъурланы З., Эрирей, 122.

БЁЛЮШДЮРЮУ *и. д. от* **бёлюшдюр** / Бёлюшдюр дегенден *этим ат. Аш юлешгенде этни, конфетлени, локъумланы юлюшлеге бёлюшдюрюу.*

БЁЛЮШЮУ *и. д. от* **бёлюш** / Бёлюш дегенден *этим ат. Ырысхыны бёлюшюу.*

БЁРЕК *ат.* Пирожок / Ийленип, жукъа жазылгъан тылыны ичине тартылгъан эт, бишлакъ, картоф уугъан д. а. к. башха зат салынып, асламысында жауда биширлген ашарыкъ. *Къатынла локъумла, хычинле, бёрекле биширедиле.* Езденланы А., Саният, 67. ❑ *Орта юйню узунуна тизилген столланы юслери бёрекледен, локъумладан, халыуадан толдула.* Хубийланы О., Аманат, III, 322.

❑ **Бёрек кесгич** кухонный инструмент для резки скатанного теста / Жайылгъан тылыны бёрекге, локъумгъа д. а. к. затха деп кесер ючюн аш юйде жюрютюлюучю керек. *[Шарх-шарх] башы ариу токъмакъчыкъ, Бёрек кесгичге ушап, Сынап-сынап кёрюгюз, Ауузгъа салып ашап.* Шахмырзаланы С., Назмула, 205. ❑ *Айшат тылыны жаяды, Халиймат бёрек кесгич бла локъумла кеседи.* "Коммунизмге жол", 1974, № 72.

БЁРК [1] *ат.* Шапка / Жылы баш кийим. *Мухадин, жюмел къозу териден ишленнген бёркюню тюбюнде къара кёзлери аз эслене, арбазда сюеле эди.* Шауаланы Х., Ач эшикни, менме, 17. ❑ *Бёрю уугъа барабыз деп, бёрклерин Къоюп къачханладан болмадыкъ.* Къулийланы Къ., Жангы китап, 14.

❑ **Бёрк агъач** деревянная болванка *(колодка)* для головного убора / Къалпакъ, бёрк кийдирилиучю кеп. *[Темуркъа:] Ма сен да бизге, насыпха келгенча, келгенсе, "Адам*

тапмасанг, бёрк агъач бла да кенгеш" деп, сёз барды. А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 92. ❑ *Шаха, асыры къартдан бла азгъандан, бёрк агъачдан хазна уллу тюйюлдю.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 203.

БЁРК [2] *эт.* Бурлить / Боркъулдап чыкъ. – *Буз къапталлы ёхтем тауда къарладан Сен келесе, къайнай, бёрке, шууулдай.* "Жанкъылыч", 49. ❑ *[Кёл] чоюн кибик, къайнап, бёркюп, боркъулдап, Акъ кёмюкле чыкъгъандыла башына.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 254.

БЁРКДЮР *эт. понуд. от* **бёрк** [2] / Бёрк [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Жер тюбюнден дарман сууланы бёркдюрюп чыгъардыкъ.* "Коммунизмге жол", 1972, № 10.

БЁРКДЮРЮЛ *эт. страд. от* **бёркдюр** / Бёркдюр дегенни *зорлаучу айырмасы. Арбазда эт къазанла бёркдюрюледиле.*

БЁРКДЮРЮЛЮУ *и. д. от* **бёркдюрюл** / Бёркдюрюл дегенден *этим ат. Къазанны бёркдюрюлюю.*

БЁРКДЮРЮУ *и. д. от* **бёркдюр** / Бёркдюр дегенден *этим ат. Тюбюнден сакъ от этип, къазанны бёркдюрюу.*

БЁРКЛЮК *ат.* Материал на шапку / Бёркге жарарыкъ материал *(тери, элтир д. а. к. башха зат). – Мен таматама, таматадан къалай тыярыкъсыз бир бёркдюкню,– деди Ёрюзмек.* (Ф о л ь к.)

БЁРКЮУ *и. д. от* **бёрк** [2] / Бёрк [2] дегенден *этим ат. Исси сууланы бёркюулери къыш да тохтамайды.* ❑ *Нефтни бийикге бёркюую тохтаякъ болду.* "Коммунизмге жол", 1976, № 22.

БЁРКЧЮ *ат.* Шапочник / Бёркле тигиучю адам. *Жаш къумукълу бёркчюге бухар бёрк тикдирди.* ❑ *Адамланы ууакъ жумушларын жалчытхан юйде чурукъчу, бёркчю да бардыла.*

БЁРТ *эт. ц. диал.* Бёрк [2]. – *Къайта келип, басынабыз Нарзан бёртген талагъа.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 156. ❑ – *Адабият шауданлары Бёртюп, чыгъып келсинле.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 114.

БЁРЮ *ат.* Волк / Сыфаты итге ушагъан, андан уллуракъ, асламысында кюл бетли жыртхыч кийик жаныуар. *Бёрю къатында ёсген ит къой кесер.* (Н а р т с ё з.) ○ *Элни башында къар жауа эди, Агъачда ач бёрю улуй эди.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, 1, 45. ❑ *"Былайда бёрюле болуучудула",– дегенди Ёрюзмек.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 39.

▲ **Бёрю ауз байла** *дин.* произнести молитву якобы для того, чтобы волк не зарезал оставшихся на ночь *где-то* животных / эшикде къалгъан малны бёрю ашамаз ючюн дуа окъуп, бауну, халыны д. а. к. башха затны тюйюмчек эт *(диннге ийнанган адамны юсюнден). Къалмукъну къатыны Сарычачха бёрю ауз байлатып къайтды.* Э б з е л а н ы Х., Къаначатны журтунда, 17. **Бёрю ауузуна бёрек атханлай (атханча)** **1)** капля в море / бир затны бек аз кёрюнюую. *Еретинлей къапханы Исмайылгъа бёрю ауузуна бёрек атханча болду.* (Ф о л ь к.); **2)** словно стадо пригнал волку на съедение / "Ма, аша",– деп, къойну *(неда къойланы)* бёрюге къоюп кетгенча. *Бёрю ауузуна бёрек атханлай, Азиз мени къауалымы уучугъа берип келгенди.*

❑ **Бёрю от 1)** ёлюр от *къ.* **ёл.** *Ма бу къагъытчыкъны ал сен къолунга, Бёрю отду, жууукъ тутма бурунунга.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары. ❑ *Бийле бозагъа бёрю от къошарла, Дерт къайтаргъынчы ажымлы жоярла.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары; **2)** *кёч.* очень соленый,

пересоленый / бек тузлу. – *Да бу бёрю отуду да! – деп, жаш, бир уртлагъанлай, шорпаны артха тюртдю.*

БЁРЮКЕС *ат.* Волкодав / Уллу уучу ит. *[Хажи-Осман:] Элмырза начас, кесини эки бёрюкесине да азыкъ бермей, аланы да мен кечиндирип тура эдим.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 45.

БЁРЮКЁЗ *сыф. сёл. тил.* Остроглазый *(букв. имеющий волчьи глаза)* / Кёзю жютю, жютю кёзлю. *Бёрюкёз жашчыкъ къая ташла ичинде кийикни эследи.* □ *Кёп бёрюкёз къарагъанды къаладан Саут алып чапханланы аллына.* Б а б а л а н ы И., Жангы назмула, 54.

БЁРЮКЁЗЛЮК *ат.* Острота глаз / Кёзю жютюлюк. *Бийсолтан жашчыкъны бёрюкёзлюгюн терк окъуна билген эди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 119.

БЁРЮКЪУЛАКЪ *сыф. сёл. тил.* Остроухий *(букв. имеющий волчьи уши)* / Къулакълары бёрюнюкюлеге ушагъан. *Къаншауну бёрюкъулакъ къаратор аты, юркюп, иесин жыгъаргъа аздан къойду.* Ш а у а л а н ы Х., Ач эшикни, менме, 21. ❑ *Чаришге къарагъанла бёрюкъулакъ ажирге уллу эс бурдула.* "Коммунизмге жол", 1976, № 57.

БЁРЮЛЮК *ат.* Жадность, алчность / Сугъанакълыкъ, къызгъанчлыкъ. *Бёрюлюкню къоягъа хар кимге да заманды.* "Коммунизмге жол", 1974, № 35.

БЁСКЕК *ат къарач. къ.* **Бёксюм.** *[Жашла] Этлени сала тургъан Ёлмез бла Зауургъа болушуп, эки бёскекни да тёгерек къанганы юсюне салдыла.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 24. ❑ *Эгерлери, чабып жетип, бёрюню Бёскегинненден тутуп-тутуп тартадыла, Къартчыгъала да учуп барып кёкню, Ол жанлыгъа мыллыкъларын атадыла.* "Жилтинле", 392.

БЁХЦИЯ *ат ц. диал. къ.* **жыйрыкъ** [1]. *Къызчыкъ тойгъа ариу бёхция кийип келди.* ❑ *Азийнатны жангы бёхциясына къызла сукъланып къарадыла.*

БЁЧЕННГИ *сыф.* согнутый, горбатый *(о человеке)* / Алгъа ийилген. *Бёченнги къарт.*

❑ **Бёченнги бол** наклоняться, нагибаться / алгъа ийил. *Асыры да бюгюлмегенлей, [чалгъычыла] алларына аз бёченнги болуп, чалгъыланы тартадыла.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 72. ❑ *Къойланы бошуна юркмегенлерин билип, аллына бёченнги болуп, учуп баргъан Ахмат не къычыралгъанын да къычырды.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 73. **Бёченнги эт** нагнуть, сутулить, горбить *кого* / алгъа ийилт, гуппурландыр. *Заман къарыулу адамны да бёченнги этеди.* (Ф о л ь к.) ❑ *Ауруу Хадисни жашлай бёченнги этгенди.* (Ф о л ь к.)

БЁЧКЕ *ат къарач. къ.* **чыккыр.** *[Берхан:] Къой, Хасан, ариулугъундан не келсин, бадыражан бёчкечикча, аны несин махтайса?* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 86. ❑ *[Къуш:] Жюз бёчке бозаны бир къанатыма жюкле.* "Къарачай халкъ жомакъла", 18.

БЁЧКЕЧИ *ат къарач. къ.* **чыккырчы.** *Асхат консерва заводну повидло этген цехинде бёчкечи болуп ишлейди.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 28.

БИБЛИОГРАФ *ат.* Библиограф / Библиографиядан специалист. *Библиографла китап окъуучулагъа жаланда справкала жарашдырып, аланы сорууларына жууап къайтырып къоймайдыла.* "Коммунизмге жол", 1971, № 32.

БИБЛИОГРАФИЯ *ат.* **1.** Библиография *(научное описание книг)* / Китапланы эм башха тюрлю

басмаланнган ишлени илму жаны бла жарашдырылгъан тизмеси.

2. Отрасль знания о способах и методах составления подобных описаний / Башда айтылгъан тизмелине къалай жарашдырылгъанларыны юсюнден илмуну бир бёлюмю.

3. Перечень книг, статей *по какому-л.* предмету, вопросу / Бир затны неда бир вопросну юсюнден жазылгъан китапланы эмда статьяланы тизмеси. *Къ. Кулиевни чыгъармаларыны библиографиясы. Диссертацияда хайырданылгъан чыгъармаланы библиографиясы.*

4. *В позиции определения:* библиографический / Библиографияны юсюнден болгъан. *Библиография материал. Библиография обзор. Журналны библиография бёлюмю.*

БИБЛИОТЕКА *ат.* **1.** Библиотека *(учреждение)* / Китапланы, журналланы д. а. к. затланы жыйгъан эм жамауат хайырланырча сакълагъан учреждение. *[Хамит:] Семинаргъа хазырланыргъа Н. Крупская атлы библиотеканы окъуу залына бардым.* "Шуёхлукъ", № 13, 117. ❑ *Ростовну М. Горький атлы библиотекасы Север Кавказда бек эртгегили библиотекаладан бириди.* "Шуёхлукъ", № 48, 106.

2. Библиотека *(помещение для хранения книг)* / Китапла сакъланнган *(болгъан)* отоу, юй. *Ахмат юйюню бир отоуун библиотека эм кабинет этгенди.* "Коммунизмге жол", 1979, № 203.

3. Библиотека *(название серии книг определенной тематики)* / Магъаналарына кёре жуукъ болгъан бир бёлек китапны аты неда бир белгили окъуучулагъа жораланнган китапла. *Жыйырма китапдан къуралгъан "Устазны библиотекасы" деген серия басмаланнганды.* ❑ *Сабийле окъургъа керек болгъан чыгъармаланы асламысы "Школчуну библиотекасы" деген сериядa басмаланнганды.*

БИБЛИОТЕКАЧЫ *ат.* Библиотекарь / Китапланы библиотекада сакълагъан, аланы окъуучулагъа берип ишлеген адам. *Нафисат Хаймашада юч районну малчыларына библиотекачы болуп ишлейди* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 151. ❑ *Библиотекачыла, китап окъуучула не къадар кёп болсала, сюедиле.* "Коммунизмге жол", 1972, № 117.

БИБЛИЯ *ат дин.* Библия / Чюйют эм христиан динни юсюнден таурухлары болгъан китап; таурат. *Къуран, библия да уруннган халкъны кюрешни жолундан бир жанына тартхандыла.* "Коммунизмге жол", 1974, № 46.

БИДИШ *ат аз жюр.* Высший сорт пшеницы / Будайны бек сайламасы, бек иги сорту.

БИДОН *ат.* Бидон / Къалайдан, къанжалдан суусун зат къуяргъа ишленнген, башы болгъан сауут. *Халат, бидон жууаргъа сапын, сода эркин табыладыла.* "Шуёхлукъ", № 20, 39. ❑ *Бирер акъ халатны кийип, Къызла хазырландыла, Челек, жаулукъ, бидон алып, Ийнеклеге бардыла.* О т а р л а н ы С., Жансарай, 58.

БИЗ [1] *ат.* Шило / Буруну иничке эм жютю болуп, аберини тешерге жарагъан саплы керек. *–Билмей тургъанымлай, итча Къапды ауруу, кирди бизча.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, II, 162. ❑ *Чурукъчу жютю бизни териге къыйналмай сугъады.* ❑ *Кийикни мюйюзлери чарыкъ тикген биз кибикдиле.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 23.

БИЗ [2] *бетл. алм.* Мы / Сёлешген адамны эм аны кесине къошуп айтхан адамларын кёргюзтген алмаш. *Биз да череклеге ушайбыз, Биз да суула ючюн жашайбыз.* К ъ у л и й л а н ы Къ., Жер китабы, 193. ❑ *[Харун:] Биз сени кибик заманыбызда таугъа чурукъ бла ёрлегенни къой, элде киерге чабырла да*

къыйналып табыучу эдик. Тёпелан ы А., Отлукъ ташла, 61.

БИЗДЕГИ *сыф.* **1.** Тот, который находится у нас; наш / Бизники, бизде тургъан. *Биздеги китаплагъа жашла кёп къарадыла.*

2. Наш *(так жена называет мужа при людях, табу)* / Тиширыу кесини эрини атын "жашырып" айтхан сёз. *Биздеги нек эсе да аурукъсунупду.*

БИЗНЕС *ат.* Бизнес / Кесине файда тюшюрюр ючюн, байыгъыр ючюн этилген иш. *"Нью-Йорк таймс" газет бизнесни сёгюу кенг жайылгъанын кёргюзтеди.* "Коммунизмге жол", 1972, № 133. ❑ *Американы политикасына бизнес башчылыкъ этеди.* "Коммунизмге жол", 1972, № 41.

БИЗНЕСМЕН *ат.* Бизнесмен / Капиталист къыраллада хар не затдан да кесине уллу хайыр тюшюрюр ючюн кюрешген адам. *Сора ол гитче бизнесменчик ёссе, къаллай жут бёрю боллугъуна ким угъай деяллыкъды?* "Коммунизмге жол", 1973, № 72.

БИЗНИКИ *къайт. бетл. алм.* Наш, принадлежащий нам / Меники деген алмашны кёплюк сан формасы; антоними: *сизники. Бизникиле "Рубин" команданы вороталарына терк-терк чабыуул этедиле.* "Коммунизмге жол", 1970, № 124.

БИЗОН *ат.* Бизон / Шимал Америкада жашаучу, жумушакъ, узун тюклю кийик бугъа. *Жашчыкъ бизонланы юсюнден китапны бек сюйюп окъугъанды.*

БИЙ [1] *ат ист.* Князь, бий, бей / Уллу Октябрь социалист революциягъа дери малны, жерни да къолуна этип, халкъы бла жашагъан адам; князь. *Мисака бийни туудукъларындан а Мисакалары деген бий тукъум жайылгъанды.* "Коммунизмге жол", 1971, № 180. ❑ *[Хамзат:] Эй, уллулугъу болгъан мени бийим Азрет! Сени сёзюнг къурчдан къатыды.* "Малкъар халкъ жомакъла", 1971, 159.

БИЙ [2] *ат къарач.* Пчеломатка / Бал батманда бал чыгъарыугъа къатышмагъан ана чибин. *Бийли чибин бал этер.* (Нарт сёз.) ○ *Бир батманда эки бий болмаз.*

БИЙИК I *сыф.* **1.** Высокий *(имеющий большое протяжение снизу вверх)* / Тюбюнден башына тергегенде, узун болгъан; антоними: *алаша. Ала [тишле] жашчыкъны юйюнден да бийикдиле.* "Шуёхлукъ", № 52, 83. ❑ *Тёбентин келген туман бийик акъ къабыргъа болуп сюелди.* Этезланы О., Тарда, 183. // Находящийся на значительной высоте *над чем.* / Бир затдан иги кесек ёргеде тургъан. *Бийик кёк. Бийик чардакъ.*

2. Большой, значительный по количеству, силе и т. п. / Кюч, сан д. а. к. затла жаны бла уллу, кёп, орта болумдан, даражадан, мардадан ёрге болгъан. *Бийик температура.* ❑ *Техника артыкъ болса, алыннган тирликни кеси багъасы да бийик боллугъу белгилиди.* "Коммунизмге жол", 1969, № 89. ❑ *Автоколоннаны коллективи юбилей жылда бютюн бийик кёрюмдюле болдурур ючюн кюрешни шёндюден окъуна башлагъанды.* "Коммунизмге жол", 1970, № 3.

3. Очень хороший по качеству; отличный / Качество жаны бла бек иги, бек ахшы. *Къазы-Гирейни фахмусуна Белинский да бийик багъа бичгенди.* "Шуёхлукъ", № 55, 4. ❑ *Жукъусуз ингирле, эрттенден ингирге дери окъуугъа берилген солуу кюнде бийик багъа бла саугъаландыла.* Гуртуланы Э., Тенглерим, 69.

4. *кёч.* Почетный, важный / Уллу сыйы, даражасы болгъан; сыйлы. *Алты колхозчугъа къыралны бийик саугъалары – орденле бла майдалла – берилгендиле.* "Коммунизмге жол", 1972, № 121. ❑ *[Тюлкю кишиге:] Манга берген*

бийик даражанг ючюн сау бол. "Малкъар халкъ жомакъла", 310.

5. *кёч.* Большой, значительный по величине / Бек уллу. *Ана! Бу къысха сёзчюкден бийик магъаналы сёз жокъду.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 17. ❑ *Поэтни таулагъа аллай бийик сюймеклиги аны сабий заманындан бери ёседен ёсе келгенди.* "Шуёхлукъ", № 30, 109.

6. *кёч.* Очень значительный, возвышенный по содержанию, важный / Бек керекли, уллу, терен магъаналы. *Къулийланы Къайсынны романтикасы жарыкъ образлы, ариу бояулу, бийик пафослу романтикады.* "Шуёхлукъ", № 30, 122.

7. Высокий *(о голосе)* / Иничке, назик. *Адамланы башындан бийик къалтыраукъ ауаз чыкъды.* "Шуёхлукъ", № 43, 20.

8. Высший *(напр. об образовании, учебном заведении)* / Билим бериуде ортадан *(сёз ючюн, орта билим, орта школ)* сора келиучю. *Бийик билим. Бийик окъуу юй.*

БИЙИК II *хал. сёзл.* Высоко / Ёрге. *Бёркюнгю сен бийик кий, Бушуу кюнде киши бол.* М а к ы т л а н ы С., Шаудан, 13. ❑ *Бийик ёсген къара будай къарагъан адамны къууандырады.* "Шуёхлукъ", № 33, 92. ❑ *Совет аскер кёрсюн хар бир къайдагъын, Бийик тутсун хорлау къызыл байрагъын!* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 104.

БИЙИКЛИК *ат.* **1.** Высота / Бир затны тюбюнден башына дери узунлугъу. *Бийиклигине къууандым къаяны, Уллу желни бир кесек тыйгъанда.* Б а б а л а н ы И., Жетегейле, 35. ❑ *Таугъа бийиклик керекди, адамгъа къууанч керекди.* "Шуёхлукъ", № 45, 92.

2. *кёч.* Важность, значимость / Магъаналылыкъ. *Халкъым, къонакъ келсе, иги Болуучунгу сюеме, Ол къылыкъны бийиклигин Мен бек толу билеме.* "Шуёхлукъ", № 9, 18.

БИЙИКСИН *эт.* Считать высоким / Бийикге сана, бийикге терге. *Жарны бийиксинип, анга ёрлерге базынмадыкъ.* ❑ *Жашчыкъ бийиксиннгенликге, терек бийик тюйюл эди.*

БИЙИКСИНИУ *и. д. от* **бийиксин** / Бийиксин дегенден *этим ат. Жарны бийиксиниу. Юйню бийиксиниу.*

БИЙИКСИНИШ *эт. взаимн.-совм. от* **бийиксин** / Бийиксин дегенни *араш айырмасы. Жашчыкъла, терекни бийиксинип, минерге къоркъдула.*

БИЙИКСИНИШИУ *и. д. от* **бийиксиниш** / Бийиксиниш дегенден *этим ат. Къаяны бийиксинишиу. Терекни бийиксинишиу.*

БИЙИКСЫРТ *сыф. сёл. тил.* Имеющий высокий хребет *(о горах)* / Бийик сыртлы, сырты бийик *(тау). Секирирге хазырланнган Къапланча, бийиксырт Кавказ таула.* О т а р л а н ы К., Сайлама, I, 14.

БИЙИКТАБАН *сыф.* Имеющий высокий каблук *(об обуви)* / Табаны бийик *(аякъ кийимни юсюнден). Жамийлятны бийиктабан чурукъларыны сыйдам ташлагъа таркъ-таркъ этип тиедиле.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 7. ❑ *Марзият аз кийиучю бийиктабан чурукъларын шкафдан чыгъарды.* "Шуёхлукъ", № 53, 83.

БИЙЛЕ *эт.* **1.** Завладеть *чем*, захватывать *что* / Кюч бла алып, ие бол, къолгъа эт. *Фашист оккупантла бийлеген жерлени аладан эркин этдик.* "Шуёхлукъ", № 18, 16.

2. *кёч.* Охватывать *(о мыслях, чувствах)* / Адамны акъылын, жюрегин ал. *Жюреклени кир ниет бийлемей, Шуёхлукъгъа элтсинле жолла.* О т т а р л а н ы К., Танг жулдузум, 52. ❑ *Бийлейдиле башын жашны сагъышла.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 14. ❑ *Ауур*

шошлукъ бийлейди тёгерекни. Бабаланы И., Жетегейле, 9.

БИЙЛЕН *эт. страд. от* **бийле** / Бийле дегенни *зорлаучу айырмасы. Жерле, суула бийлендиле, жарлыгъа зат къалмады.* (Фольк.)

БИЙЛЕНИУ *и. д. от* **бийлен** / Бийлен дегенден *этим ат.*

БИЙЛЕТ *эт. понуд. от* **бийле** / Бийле дегенни *къатланыучу айырмасы. [Кериймат:] Аллах арада болсун, аны [баламы] кишиге бийлетмем.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 100. ❑ *[Темирбаш:] Жаныбыз саулай тауларыбызны жаугъа бийлетмек.* "Коммунизмге жол", 1972, № 37.

БИЙЛЕТДИР *эт. понуд. от* **бийлет** / Бийлет дегенни *къатланыучу айырмасы. – Мен атамдан къалгъан биченлигими кишиге бийлетдирмем,– деди къарт.*

БИЙЛЕТДИРИУ *и. д. от* **бийлетдир** / Бийлетдир дегенден *этим ат. Жерин бийлетдириу. Ырысхысын, мюлкюн бийлетдириу.*

БИЙЛЕТИУ *и. д. от* **бийлет** / Бийлет дегенден *этим ат. Китабын биреуге бийлетиу.*

БИЙЛИК *ат.* Господство, власть / Иелик этерге, ие болургъа, бойсундурургъа эркинлик. *Турду талай заманланы, Бийликлери Романланы.* "Шуёхлукъ", № 22, 114. ❑ *Ким ёлюр бу бийлик зорундан къутулуп?* "Малкъар халкъ жырла", 89.

❑ **Бийлик жер** землевладение, княжество / байны, бийни жери. *[Старшина:] Хар биригизни бийлик жеригиз да боллукъду, оноугъа эркинлигигиз да боллукъду.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 93. ❑ *Таула ичлеринде, былайда мал кечинир деген жерлени байла кеслерине бийлик жерлеге алып, барамталагъандыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 109.

❑ **Бийлик эт** господствовать, властововать, княжить / иелик эт, бойсундуруп, къолда тут. *Саулай элге да Зайнафны атасы Солман бийлик эте эди.* Гулайланы Б., Къачхынчы, 8. ❑ *[Залимхан:] Тюзлюк этер ючюн тура эсенг, бийлик этерге нек излейсе да?* Хубийланы О., Аманат, III, 202.

БИЙЧЕ *ат.* **1.** *ист.* Княгиня / Бийни къатыны. *[Ёрюзмек] къалада бир аламат ариу акъ бийчени кёрдю.* "Нартла", 53. ❑ *Бийчеле, жыйын-жыйын болуп, бир отоудан экинчисине кире-чыгъа айланадыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 19.

2. *кёч.* Жена / Къатын, юй бийче. *Къоншуму бийчеси хычинни уста этиучюдю.*

❑ **Бийче къол** *арх. этн.* Пересоленное блюдо, которое ели девушки при игре, не употребляя жидкость и думая, что им приснятся любимые / Къызла тюшлеринде сюйгенлерин кёрлюк сунуп, суусап ичмей ашаучу бек тузлу ашарыкъ. *Бийче къол ашагъанлыгъына, къыз тюшюнде кишини кёрмеди.* ❑ *Жансуратлагъа жыйылып, къызла бийче къол ашадыла.* (Фольк.) **Бийче тюкюрюк** *эск. этн.* золотуха, рожа *(в старину лечили золотуху, рожу слюной женщины из княжеской фамилии)* / чапыргъан ауруу, суу чечек *(бурун заманлада суу чечекден ауругъан адамгъа бийни къатыныны тюкюрюгю бла багъып болгъандыла).*

БИЙЧЕБЕЛ *сыф.* Имеющий тонкую талию *(о девушке)* / Бели иничке *(тиширыу). Бийчебел къыз.*

БИЛ *эт.* **1.** Знать, узнавать *что, о чём,* быть сведущим *в чём,* быть осведомлённым *о чём* / Бир затдан хапарлы бол, бир затны сез, ангыла. *Къартла жылла къыйматын биледиле.* Къулийланы Къ., Чумла къызарадыла, 38. ❑ *Ол сейир биледи халкъыбызда*

адетни. Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 123.

2. Уметь *(напр. читать, писать)* / Бир затны этерге уста бол. *Сабийле устазларын багъалатадыла, дерслеринде кеслерин тута биледиле.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 173. ❑ *[Мудах жаш:] Мен жыр жырлай билмейме, алай хапар айтыргъа боллукъма.* Хочуланы С., Хапарла, 50.

3. Догадываться *о чём*; разгадывать *что* / Ангыла, сез. *Аны не айтырлыгъын билдим.* ❑ *Элберни билдик.*

4. Ценить *что* по достоинству, знать *чему* цену / Бир затха тийишли багъа биче бил, бир затны тергей бил. *Игиликни бил.* ❑ *Бир затны багъасын чыгъара бил.*

БИЛГИЧ *ат.* Предсказатель, пророк / Боллукъ ишни билиучю адам. *Сен кёлюмю сезген эдинг болгъанча билгичинг.* "Жанкъылыч", 129. ❑ *Хан, билгичлени чакъырып, дарманнга не жарарын сорду.* "Къарачай халкъ таурухла", 76. ❑ *Агуданы анасы билгич Сатанай Къарашауайны айырма пелиуан кишилигин уста билгенди.* "Нартла", 189.

БИЛГИЧЛИК *ат.* Пророчество / Боллукъ ишни билмеклик, усталыкъ. *Билгичлик аз адамда тюбеген ышанды.*

БИЛДИР *эт.* **1.** *понуд. от* **бил** / Бил дегенни *къатланыучу айырмасы. Дерсни къалай этеригими устаз, эринмей, кёп кере айтып билдирди.*

2. Сообщать *что кому*, осведомлять *кого*, доводить *что* до сведения *кого*, извещать *кого о чём*; давать знать / Айт, хапар бер. *[Азрет:] Бусагъатдан жетип Бийнёгерге билдир деп, мени санга атам жибергенди.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 189. ❑ *Хасан къайдан, къалай эм не жумуш бла келгенин билдирди.* "Шуёхлукъ", № 3, 42.

3. Высказывать, выражать *что* / Кёргюзт, кёрюнюрча эт. *Жашчыкъ Ахматха ыразылыгъын ышарып билдирди.* "Минги Тау", № 12, 64.

БИЛДИРИЛ *эт. стард. от* **билдир** / Билдир дегенни *зорлаучу айырмасы. Чалгъычылагъа Ауар Сыртха барыргъа кереклисин билдирилди.* ❑ *Келир ыйыкъда кюнню бузуллугъу билдирилгенди.*

БИЛДИРИЛИУ *и. д. от* **билдирил** / Билдирил дегенден *этим ат. Не иш этиллигини билдирилиую.*

БИЛДИРИУ [1] *и. д. от* **билдир** / Билдир дегенден *этим ат. [Таубий Аннагъа:] Сюймеклигин билдириу элбер айтыу тюйюлдю.* Боташаланы И., Пьесала, 26.

❑ *Грамматикадан теория билдириуле программада бусагъатдагъы илмуну жетишимлерине кёре бериледиле.* "Къарачай тил бла литературадан программала", 7.

БИЛДИРИУ [2] *ат.* Объявление, заявление, сообщение, оглашение, провозглашение / Бир тюрлю керекли затны адамлагъа жазып, айтып билдирген зат. *Правленни аллында, къабыргъагъа жабышдырылып, билдириу кёрюнеди.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 114. ❑ *[Алан:] Прокатха, не сюйсенг да, алыргъа боллугъуну юсюнден билдириую окъуп, бек къуяндым.* Хубийланы М., Алан, 95.

❑ **Билдириучю болуш** *грам.* родительный падеж / бир затны *кимники, неники* болгъанын ачыкълагъан болуш; иелик болуш. *Устаз къангада жазгъан сёзлеге сабийле билдириучю болушну афикслерин къошадыла.*

БИЛДИРТ *понуд. от* **билдир** / Билдир дегенни *къатланыучу айырмасы. Председатель, секретарына айтып, тамбла жыйылыу боллугъун правленни членлерине билдиртди.* ☐ *Буйрукъ болгъунчу айтмазгъа деп, полковник аскерлени барына да бил-*

диртди. Хубийланы О., Амант, I, 253.

БИЛДИРТИУ *и. д. от* **билдирт** / Билдирт дегенден *этим ат. Тойгъа келликлеге алгъадан билдиртиу.*

БИЛЕ *эт.* Точить *(напр. бритву, нож и т. п.)* / Билеуге, ташха д. а. к. башха затха ышып, бир затны кесиучю жерин жютю эт. *Бичагъынгы билемей жанынга салма.* (Нарт сёз.) ○ *Шырхы билеуню алып, Къартчыкъ бичакъ билейди.* Къулийланы Къ., Жангы китап, 161. ❑ *Кечени кече узуну [жаш] билеп, къургъакъ сакъалны жюлюрча, бичакъны алай жютю этгенди.* "Шуёхлукъ", № 13, 58.

БИЛЕ-БИЛЕ *хал. сёзл.* Заметно / Иги кесек, эсленирча. *Илипинде суу биле-биле аз болгъанды.* ❑ *Кюн биле-биле къысхаргъанды.*

БИЛЕЗИК I *ат* **1.** *къ.* **буунлукъ.** *Алтын билезикле юздюргюн, Жугъутурну жухдан жюздюргюн.* "Малкъар халкъ жырла", 7. ❑ *Аны [Апсатыны] бешик бауу алтын билезик.* "Къарачай халкъ жырла", 45.

2. *къарач. къ.* **юзмелт.** *Таужан акъ билезикни, билегине чырмап, ийире турады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 255. ❑ *Тамара келгенлейине, чыммакъ акъ шпан жюнню тарап, узун ариу билезикле эте тургъан анасыны къатына барып олтурду.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 12.

БИЛЕК *ат* **1.** Рука *(конечность)* / Адамны имбашындан буунуна дериси. *Билегине къызыл бусхул байлап келген адамны Мариям таныды.* Хубийланы О., Адамла, 38. ❑ *Бир адам, жол жанындан чыгъып, ала таба айланнганда, Асият, къоркъуп, Махмутну билегине жабышды.* Шауаланы М., Мурат, 131.

2. *кёч.* Поддержка, опора / Болушлукъ этиучю, жакълаучу, къоруулаучу адам; таянчакъ. *[Къыямыт:] Токъал аман, иги болса да, ол мени билегимди, аны кесип атаргъа амалым жокъду.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 196. ❑ *Захийрат, эки, кёзюн Гондайдан айырмай: "Ёле эсем да, сен артымда къаласа, жангыз билегим, сенден алгъа ёлейим" дегенча къарайды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 12.

❑ **Билек агъач** *къарач.* доска, предназначенная для боковых стенок очага / ожакъны эки жанында къабыргъаларына ёрге сюеп салыныучу къанга. *Жашчыкъ локъумну алгъан заманда кетейим дей эди, кетген а этмей эди, билек агъачны артына жашынып туруп, локъумну бошагъанлай, дагъыда чыгъып, келип сюеле эди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 33. ❑ *Намазны ахырында Махти мынчакъ санаргъа тебирегенде, билек агъачны артына чюйге тагъылып тургъан мынчакъларын узалып кеси алмай, бер деп, къатынына кёзю-башы бла кёргюзтдю.* Эбзеланы А., Махти, 17.

▲ **Билек бол** поддерживать *кого* / болушлукъ эт, болуш. *[Асхат:] Керти адамгъа керти билек болургъа керекбиз.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 119. ❑ *– Къара кюнде аланы барына да эриген, жан аурутхан, билек болгъан, кёлтюрген кимледиле?* Хубийланы О., Адамла, 3.

Билек кюч физическая сила / адамны къарыуу, къара кючю. *Амалны, билек кючню Жашла ёлчелейдиле.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 166. ❑ *Жашла барадыла ууда жубанч сайларгъа, Бабушланы агъызыргъа, билек кючню сынаргъа.* "Жанкъыылыч", 157.

Билек къош *къарач.* плечевой сустав / билек бла имбашны бирге къошулгъан жери. *Окъ [Ибрагимни] билек къошуну къаты бла озгъанды, сюекге жетмегенди, къоркъуулу тюйюлдю.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 328. ❑ *Шыша барып, Алийни билек къошуна тийгенлей, къалын мерекеп тёгюлюп, аны боюну бла тыш кё-*

легин къолан-ала этди. Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 34. **Билек сермеш** рукопашный бой / къуру къолла бла неда атылмагъан саут бла бардырылгъан уруш. *Эки аскер да, бетден бетге тюбеп, билек сермешге кирдиле.* "Коммунизмге жол", 1970, № 37.

БИЛЕКЛЕ *эт.* Катать, валять *что* / Бас, ур *(кийиз, жамычы д. б. зат).*

БИЛЕКЛЕТ *эт. понуд. от* **билекле** / Билекле дегенни *къатланыучу айырмасы.*

БИЛЕКЛЕТИУ *и. д. от* **билеклет** / Билеклет дегенден *этим ат.*

БИЛЕКЛЕУ *и. д. от* **билекле** / Билекле дегенден *этим ат.*

БИЛЕКЛИК [1] *ат.* Повод *(узды)* / Жюгенни адам къолу бла тутуп, атны тыяргъа, бир жанына бурургъа жарагъан жери. *Зулкъарней, жюгенни билеклигин къысха тутуп, атны башын ёрге тутдуруп, боюнун къылыч кибик, гылжа этдиргенди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 126. ❑ *Атны нохтасы, жюгенни билекликлери, бурунлугъу, жаякълыгъы бары да саудула.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 69.

БИЛЕКЛИК [2] *ат.* Нарукавник / Ишлеген заманда женглери жылтырмаз, кир болмаз ючюн кийилип, адамны буунундан жингиригини башына жетген, женгнге ушагъан кийим. *Келин биринчи кере оракъгъа чыкъса, аны женглерине билекликле этип кийдиргендиле.*

▲ **Билеклик эт** билек бол *(къ.* **билек***). Бизни къырал керекли жерде хар къарындаш къыралгъа билеклик этеди.*

БИЛЕКСИЗ *сыф.* Безрукий / Билеги болмагъан. *Билексиз солдат къанатсыз къушчады.* Отарланы К., Сынла, 112. ❑ *Билексиз бла къалтыраукъбаш, жаралары да кюйдюре, акъылдан шашаргъа аздан къалгъандыла.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 92.

БИЛЕН *эт. страд. от* **биле** / Биле дегенни *зорлаучу айырмасы. Жассы ауузлу къама Дерт бла биленнгенди, Жангы келиннге эрин Сал этип жибергенди.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 111. ❑ *Булутла, Минги таугъа къонуп, жангы биленнген къамача, кюнде жылтырагъан башына чырмалып тебирегендиле.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 173.

БИЛЕНИУ *и. д. от* **билен** / Билен дегенден *этим ат. Бичакъны биленюю. Къыптыны биленюю.*

БИЛЕТ [1] *ат* **1.** Билет *(напр. проездной, лотерейный)* / Бир зат бла хайырланыргъа *(асламысында хакъ тёлеп)* эркинлиги болгъанына шагъатлыкъ этген къагъыт. *Бир таныш жашха тюбеп, Азрет къызла театргъа билет алыргъа кетгенлерин билди.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 27. ❑ *[Жолоучуладан бир башхасына:] Сени билетинг Кёнделеннгеди, автобус а Къашхатаугъа барады.* Кацийланы Х., Салам алейкум, 140.

2. Билет *(напр. профсоюзный, студенческий)* / Адамны къайсы болса да бир организацияда, партияда болгъанын, бир тюрлю иш бла байламлыгъын кёргюзтген къагъыт. *Мен жюз ёлюмден къутулдум, букъмай, Жоймаз ючюн адам бетими. Мен бюгюн да, отставкагъа чыкъмай, Сакълайма аскер билетими.* Отарланы К., Дуния эрттени, 66. ❑ *Вераны профсоюз билети бла ахыр письмосу сакъланадыла.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 62.

3. Билет *(экзаменационный)* / Экзамен берген адам жууап этер ючюн жазылгъан, соруулары болгъан къагъыт. *Экзамен берирге кирип, ...Алий, ашыкъмай, билетин алды.* Гуртуланы Э., Тенглерим, 81.

БИЛЕТ [2] *эт. понуд. от* **биле** / Биле дегенни *къатланыучу айырмасы. Къарындашым къамасын жютю билетди.* ❑ *Къызла, чагаларын да жютю билетип, бахчаны къыйырындан кирдиле.* ❑ *Къойчуладан боз ирикле тилетген, Къыптыланы къыркъар кюннге билетген.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 87.

БИЛЕТДИР *эт. понуд. от* **билет** [2] / Билет [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Жаш сакъал жюлюучю жюлгючюн, шахаргъа ийип, билетдирди.* ❑ *Мотор бла ишлеген бычхыны билетдирдиле.*

БИЛЕТДИРИУ *и. д. от* **билетдир** / Билетдир дегенден *этим ат. Къыптыны билетдириу. Бичакъны билетдириу.*

БИЛЕТИУ *и. д. от* **билет** [2] / Билет [2] дегенден *этим ат. Балтаны билетиу. Бичакъланы билетиу.*

БИЛЕТСИЗ *сыф.* Безбилетный / Билети болмагъан. *Автобусда билетсиз адам тюбемеди.* "Коммунизмге жол", 1982, № 156.

БИЛЕУ [1] *и. д. от* **биле** / Биле дегенден *этим ат. Къыптыны билеу. Бичакъны билеу. Балтаны билеу.*

БИЛЕУ [2] *ат.* Брусок, точило / Затны *(кёбюсюнде темирден ишленнген)* билерге жарагъан зат. *Хыршы билеуню алып, Къартчыкъ бичакъ билейди.* Къулийланы Къ., Жангы китап, 161. ❑ *Бохчаны ичинде бир жюлгюч, бир билеу, бир биз, башха зат болмагъанды.* "Къарачай халкъ таурухла", 84.

❑ **Билеу жылан** *къарач.* къой жылан *(къ.* **къой**). *Белинг, билеу жыланча, чулгъанады.* "Жилтинле", 468.

БИЛЕУ [3] *ат.* Деталь для украшения мужского национального пояса / Эркегырыу бел бауну керекleринден бири. *[Малжейни] белинде акъбаш къамасы, кюмюш бел бауну билеулери жылтырай-жылтырай, эки жан сюегине тизилгендиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 352. ❑ *[Жаш] кюмюш бел бауну билеуюн чыгъарып, аны бла ойнай башлады.* Байчораланы М., Уллу Къарачайда, 258.

БИЛЕУЧЮ *ат.* Точильщик / Бичакъны, балтаны дагъыда башха аллай затланы билерге усталыгъы болгъан адам. *Билеучю, билеуюн тап орнатып, бичакъла, балтала билейди.*

БИЛЕШ *эт. взаимн.-совм. от* **биле** / Биле дегенни *араш айырмасы. Жаш тенглерим, кюрешир кюн жетгенди, Къылычланы билешир кюн жетгенди.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

БИЛЕШИУ *и. д. от* **билеш** / Билеш дегенден *этим ат. Бичакъланы билешиу. Балталаны билешиу.*

БИЛИМ *ат.* **1.** Знание, познания в *какой-л.* области / Бир затдан ангылауу болгъанлыкъ, бир затны билгенлик. *Жашлыкъда билиннген билим кюмюшге къарасаууут салыннган кибикди.* (Нарт сёз.) ○ *Жашил абалыны билимин, окъуучун билирге сюйюп, афенди арапча бир-эки сёз сорду.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 114. ❑ *Асхатны билими, акъылы ючюн Шамил анга намыс берирге кюрешеди.* Залийханланы Ж., Жанган жюрекле, 169.

2. Образование, образованность / Окъууу болгъанлыкъ, окъуп билиннген зат. *Билим алыу. Бийик билим. Билимин ёздюрюу.*

БИЛИМЛИ *сыф.* Образованный / Окъуулу, билими болгъан; антоними: *билимсиз. Къырал битеу адамланы окъуулу, билимли этерге деп аны ючюн кюрешеди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 99. ❑ *Халкъ окъуулу, билимли болса, жашау тюзелликди.*

Байрамукъланы Х., Чолпан, 8.

БИЛИМЛИЛИК *ат.* Образованность, ученость, эрудиция / Окъуулулукъ, билими барлыкъ. *Алайды, аталарындан балалары билимлилик бла айырыладыла.* "Коммунизмге жол", 1971, № 145.

БИЛИМСИЗ *сыф.* Необразованный, несведующий, неуч, невежда / Окъууу, билими болмагъан, къарангы. *Билимсизге кюн келмез, келсе, да билмез.* (Нарт сёз.) *Билимсизге жол тар.* (Нарт сёз.)

БИЛИМСИЗЛИК *ат.* Необразованность, невежество, непросвещенность / Окъуусузлукъ, къарангылыкъ, билими жокълукъ. *Тийишсиз сёзлени айтдыргъан эслилик угъай, билимсизликди.* ❑ *Ол заманда бизге бек къыйынлыкъ – билимсизлик эди.* "Коммунизмге жол", 1973, № 18.

БИЛИН *эт.* **1.** Познаваться, узнаваться / Белгили бол. *Адамны адамлыгъы ашда угъай, ишде билинеди.* (Нарт сёз.) *Тенг къыйынлыкъда билинир.* (Нарт сёз.) ○ *Билинмейди орам, арбаз, Эшитилмейди адам ауаз.* "Шуёхлукъ", № 22, 73.

2. Обнаруживаться, стать видимым / Кёрюн, эслен. *Арыкъ таначыкъланы тюклери чюйре болуп, иегилери билине турадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 340. ❑ *Жаралы солдатны бизге келген заманда бери чыгъып тургъан жаякъ сюеклери билинмей башладыла.* Тёппелаланы А., Кюн батмайды, 85.

БИЛИНИУ *и. д. от* **билин** / Билин дегенден *этим ат. Хомухлугъу билиниу. Жигитлиги билиниу.*

БИЛИУ *и. д. от* **бил** / Бил дегенден *этим ат. Поэмада жашаугъа терен оюмлу къарай билиу уллу бушууну ичи бла ётгенди.* "Шуёхлукъ", № 10, 137. ❑ *[Назир:] Эр кишини бек иги ышанына тиширыууна намыс эте билиуюн, хауле жюрюмегенин санайма.* "Коммунизмге жол", 1970, № 128.

БИЛИШ *эт. взаимн.-совм. от* **бил** / Бил дегенни *араш айырмасы. Къадалыгъыз, кюрешигиз, Тап ойнагъыз, эришигиз, Билим болсун юлюшюгюз, Кёп затланы билишигиз.* "Жашаубузну байрагъы", 16.

БИЛИШИУ *и. д. от* **билиш** / Билиш дегенден *этим ат. Бир бирни билишиу.*

БИЛЛЯХИЙ *межд.* Клянусь аллахом / Аллахны аты бла ант этиу. *[Солтан-Хамит:] Ма алайгъа къачып ташайгъан бёрюдю, оллахий, билляхий, тюз айтама.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 156. ❑ *"Билляхий, сен зат билмейсе",– деп, Къубадий кёлюнден алынды Алийге.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

БИЛЛЯЧА *ат саб.* Зачин детской прибаутки / Сабий чамны башлагъанда айтылыучу сёз. *О билляча-билляча, биллячагъа кюляча.* (Фольк.) ❑ *Билдим-билдим билляча, Биллячагъа чомача.* (Фольк.)

БИЛМЕЗ *ат къ.* **билмечи.** *Билмезни кёзю кёрмез.* (Нарт сёз.)

▲ **Билмез от аша** упрёк за невнимательность, незнание / адамгъа ол бир затны билмегени, этмегени ючюн айтылыучу тырман, къаргъыш.

БИЛМЕЧИ *ат.* Профан, незнайка / Жукъ билмеген адам. *Аллай билмечини кёзю кёрмечи, дейдиле.* "Шуёхлукъ", № 54, 19.

БИЛМЕЧИЛИК *ат.* Незнание, невежество, неведение / Жукъ билмегенлик, ангыламагъанлыкъ, билимсизлик, жахиллик. *Бир*

адамны билмечилиги кёп адамгъа заран келтиреди.

БИЛЬЯРД *ат* **1.** Бильярд / Энчи столда шарла бла, бирси оюнлада болмагъан жорукъла бла ойналыучу оюн. *Ишчиле бош заманларында бильярд, шахмат, шашка ойнаргъа онг табадыла.* "Коммунизмге жол", 1973, № 48.

2. *В позиции определения:* бильярдный / Бильярд оюнда хайырланылыучу. *Бильярд шарла. Бильярд стол.*

БИЛЯМУКЪ *ат.* **1.** Мучная похлёбка / Суу бла ундан къатыкъгъа деп этилиучю жукъа ашарыкъ. *Киши юйюнде балдан, жаудан эсе, кеси юйюнгде билямукъ татлы.* (Нарт сёз.) ○ *Мирзеу кёп болса, билямукъ этип да ашарма.* (Нарт сёз.) ○ *Къыйынды дерсе къарнашынгы жашауу, Къалмагъанды арбазында мал, таукъ, Билямукъ бла гыржынды де ашауу, Дуниясында да кёрмегенди де заукъ.* "Жилтинле", 387.

2. *кёч.* Жижа *(об очень грязной воде)* / Жукъа балчыкъ, бек кир суу. *Черекни ёзге кюнледе болуучу ариу сууу да ... билямукъ болуп, ёшюн уруш этип келеди.* Шауаланы М., Мурат, 100.

3. *кёч. жийиргенч. сёз. къарач.* Нюня, размазня *(о слабовольном, бесхарактерном человеке)* / Жиляукъ, болумсуз. *Ол эр киши тюйюлдю, билямукъду.*

БИНТ *ат къ.* **байлау II.** *Харун, хуржунундан жангы бинт чыгъарып, бармагъын байлады.* "Шуёхлукъ", № 11, 8. ❑ *Санитар тиширыу бинтле, дарманла келтирди.* "Коммунизмге жол", 1976, № 44.

БИОГРАФ *ат.* Биограф / Биреуню биографиясын жазгъан адам. *А. С. Пушкинни биографы аны жашауууну юсюнден кёп сейирлик зат айтады.*

БИОГРАФИЯ *ат.* Биография / Биреуню жашауун жазыу. *Азрет Будаевни бла Салих Хочуевни биографияларын алыкъа толу киши да жазмагъанды.* // Жизнь, жизненный путь кого / Биреуню жашау жолу, жашауу. *Жыйылыуда къызгъа: биографиянгы айт дедиле.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 130.

БИОЛОГ *ат.* Биолог / Биологиядан специалист. *Совет алимле – медикле, биологла, физиологла... бирге уллу илму иш тамамлайдыла.* "Коммунизмге жол", 1973, № 20.

БИОЛОГИЯ *ат* **1.** Биология / Жанлы затланы жашау, ёсюу жорукъларыны юсюнден илмуланы барысы да. *Кёп школлада физиканы, химияны, биологияны ахшы къуралгъан кабинетлери бардыла.* "Шуёхлукъ", № 47, 14. ❑ *Кружожка жюрюген сохтала химиядан, биологиядан терен билим аладыла.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 22.

2. *В позиции определения:* биологический / Биология бла байламлы. *Адам кёп биология процесслени барыуларына оноу этерге юйренгенди.* "Коммунизмге жол", 1969, № 102.

БИОФИЗИК *ат.* Биофизик / Биофизикадан специалист.

БИОФИЗИКА *ат.* Биофизика / Жанлы затлада болуучу физика эм физика-химия процесслени юсюнден илму.

БИОХИМИК *ат.* Биохимик / Биохимиядан специалист. *Кёп болмай биохимиклени семинары болгъанды.*

БИОХИМИЯ *ат.* **1.** Биохимия / Жанлы материяда болуучу химия процесслени юсюнден илму. *Тенгим университетде биохимиядан окъутады.*

2. *В позиции определения:* биохимический / Биохимия бла байламлы. *Нарткъаладагъы биохимия заводда баргъан ишчи жыйылыуда кёп тюрлю ахшы вопросла сюзюл-*

гендиле. "Коммунизмге жол", 1969, № 128.

БИР *санчы сан.* **1.** Один / Затны жангыз болгъанын кёргюзтген санау; 1 деген тарихни аты. *Бир жылгъа къоян тери да чыдайды.* (Нарт сёз.) *Бир уругъа эки кере сокъур да кетмейди.* (Нарт сёз.) ○ *Бир ыйыкъгъа агъач кесерге жети жаш кетдиле.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 136.

2. Употребляется в роли неопределенного артикля в значении *некий, некоторый, один, какой-л.* / Атны аллында келсе, аны белгисиз затны кёргюзтгенин ачыкълап, белгисиз артиклни къуллугъунда жюрютюледи. *Терекле кеслери уа бир уллу сууну сериюнюнде ... татыулу шууулдайдыла.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 6. ❑ *Жыламукъ тамгъала болурла, юсюнде да бир тамгъала кёрюнедиле.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 7. ❑ *Таубатыр, жанындан бир къагъытны чыгъарып, неле эсе да жазды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 71.

3. Употребляется в роли частицы, служащей для усиления интенсивности *качества кого-чего-л.* / Бир затны шартын кючлендириучю кесекчикни къуллугъунда келеди. *Шофёр, бир ахшы жаш, кеси да болушуп, жипни къысды.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 13. ❑ *Адам тюйюлдю, не эсе да бир ташжюрекди.* Боташланы И., Пьесала, 27.

4. Употребляется в роли сказуемого, употребляется в значениях "все равно, безразлично", "одно и то же" / Хапарчыны къуллугъунда келсе, айтымда кёргюзтюлген затланы бирчалыкъларын, бирге ушашлыкъларын кёргюзтеди. *Сокъургъа кече да, кюн да бирди.* (Нарт сёз.) ○ *[Ахмат:] Бизни тилибиз, къадарыбыз да бирди.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 19.

5. Пожалуйста / Тилейме, ы, маржа. *Китабынгы бир бер.*

6. Когда в предложении употребляется повторно, соответствует русскому "то ... то" / Айтымда къайтарылып айтылса, айырыучу байлауну къуллугъун толтурады. *Бир къар жауады, бир жаун жауады.*

7. В сочет. с различными именами и послелогом *бла* выражает количественные значения / Бир-бир атла бла эм *бла* деген сонгура бла келсе, затны санын билдиреди. *Къучагъым бла бир. Машок бла бир ун. Челек бла бир сют. Машина бла бир отун.*

▲ **Бир акъыллы бол** договариваться, солидаризироваться / Бир акъылгъа, бир ниетге кел, келиш. *Алгъын акъсюекле бла байла бир акъыллы болуучу эдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 35. ❑ *[Харун Викторгъа:] Ишчиле бла сен бир акъыллы болуп, керексиз, жер юйлени ишлейбиз деп, производствону планын толтурмагъансыз.* Боташланы И., Пьесала, 141.

▲ **Бир акъыллылыкъ** солидарность, единодушие / акъыллары, ниетлери бирге келишгенлик. *Европада къыралланы асламы мамырлыкъны соруулары къарауда бир акъыллылыкъгъа эртте келгендиле.* "Коммунизмге жол", 1973, № 38. **Бир алада** *заман. сёзл. къ.* **бир арада.** *Гыттан бир алада, башха къарагъанын къоюп, жау ийисге бурунун тутады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 172. **бир аллах** ей-богу / аллахны хакъына. *[Маржан Солтаннга:] Бир аллах, бош ийнанмайса ансы, сенден сюйгеним да жокъду жуукъулада.* "Шуёхлукъ", № 48, 37.

▲ **Бир арада** *заман. сёзл.* иногда, временами, время от времени, изредка / бир-бирде, бир кезиуде, санлап бирде, анда-санда. *Ит бир арада север жанында булутла таба жухун узатып, хауаны жыйылады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 25. ❑ *Юсюп, бир арада стол артындан ёрге туруп, тынгылагъан адамланы бетлерине тюрслеп-тюрслеп къарайды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 75.

▲ **Бир ауздан** *хал. сёзл.* единогласно, в один голос / бирча ыра-

зы болуп, бирге. *Халкъ, жыйылып, бир аууздан солуса, Ол солуу къарыулу жел болады.* "Жилтинле", 43. ❑ *Къошдагъыла бары да бир аууздан сюйсенг жыр, сюйсенг хапар айт деп тиледиле.* Хочуланы С., Хапарла, 50. **Бир ауз сёз** небольшой разговор / къысха айтыр зат. *[Ансар:] "контрадмирал" да былай менича "капитанлагъа" бир ауз сёз жетдирип къояды.* Лайпанланы С., Гургумлу, 156. ❑ *Анамы солугъаны, бир ауз сёзю да багъалыды манга.*"Коммунизмге жол", 1976, № 44.

▲ **Бир ауукъгъа дери** до некоторого вермени, на некоторое время / бир заманнга дери, бир кесек заманны. Ауукъгъа деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *Мырзабек, мыйыкъларын кезиу-кезиу бура, тёгерегиндегилеге тюрслеп къарай, бир ауукъгъа дери сёлешмей турду.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 273. ❑ *Темир чарх да тохтайды, Бир ауукъгъа бурулуп.* Шахмырзаланы С., Назмула, 9. **Бир ауукъда** в одно время / бир заманда, бир ууахтыда. *Бир ауукъда мында нартла деп бирле жашагъандыла.* (Фольк.) ❑ *Бир ауукъда Холамда адам жашамагъанды.* (Фольк.) **Бир ауукъдан** через некоторое время / бир бёлек замандан. *Бир ауукъдан артха къалгъан атлыла да жетдиле.* (Фольк.) ☐ *Бир ауукъдан Малкъардан келечи барады.* "Коммунизмге жол", 1970, № 81. **Бир ауукъну** некоторое вермя / бир бёлек заманны. *Жаш бир ауукъну болницада жатды.* ❑ *Бир ауукъну чыракъла жанмай, радио сёлешмей турду.* **Бир бетден** *хал. сёзл.* одинаково / бир тюрсге, бирча, бир халда. *Жабалакъ байлагъа, жарлылагъа да бир бетден къарагъаннга ушайды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 156. ❑ *Жалкъау да, жигер да бир бетден кёрюнюп къалдыла.* "Алчыла", 83. **Бир бетли** одноцветный, одномастный / бир бояулу, бир тюрсюнлю. *Кабинетлени барын да бир бетли бояу бла боядыла.* ❑ *Суратла барысы да бир бетли къара бояу бла ишленгендиле.* **Бир бёлек** *белгис. сан.* несколько / иги кесек, аслам, кёп. *Жай къошда бир бёлек сюрюучю отну тёгерегине олтуруп турадыла.* Шауаланы М., Мурат, 58. ❑ *Асыры сагъышдан Салиймат бир бёлек къызны отоугъа киргенин да эслеялмады.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 17.

▲ **Бир бирге ал бермей** *угъайл.* не уступая друг другу / бири айтып *(этип)* бошагъынчы, бири тёзмей. *Жашла бир бирге ал бермей кюрешедиле.* **Бир бирге болдула** они бросились друг на друга, поссорились, поругались / бир бири бла урушдула, тюйюшдюле, сёз болдула. *Къоншула, сёзню бош затны юсюнден башлап, артда уа бир бирге болдула.* ❑ *Киеу нёгерле, нек эсе да, бир бирге болдула.* **Бир бирге эт** ссорить / бир бири бла урушдур, тюйюшдюр, бир бирге къажау этиу, араны бузуу. *Халкъланы бир бирге этерге динден ёч зат болмагъанды.* Кацийланы Х., Мухаммат, 210. ❑ *Шёндю окъуна адамланы бир бирге этип башлагъан жаш, артда элге от саллыкъды.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 84.

❑ **Бир-бирде** *заман. сёзл.* иногда, подчас, временами / чакъдан бирге, санлап бирде, анда-санда. *Уллу сууну тауушу бир-бирде кючлюрек, арпа сууургъанча, бир-бирде акъырын, таймай къулакъгъа келеди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 176. ❑ *[Сарбий:] Алан, Махмут, бир-бирде уа аман ажашаса!* Этезланы О., Тарда, 84. **Бир-бирле** *кёпл. сан. белгис. алм.* некоторые, иные, одни / бир къауумла. *Бир-бирле аман ниет бусагъатда да тутадыла.* Тёппеланы А., Чамны да чам биледи, 43. ❑ *Кёзлерим сарыды, бурунум батыкъды деп, тарыгъадыла бир-бирле.* "Жарыкъ жолда", 109. **Бир-бирледе** *заман. сёзл. къ.* **бир-бирде.** *Бир-бирледе аршын кюбюрню ауур башын ачып, ичинде харакетге къолларын тийирмегенлей, "тынч турамысыз?" дегенча къарап, жабыучудула.* Байра-

мукъланы Х., Тиширыуну хапары, 7. ❑ *Гитче отоучукъ бирбирледе тар болуучу эди.* Н. Островский, Къурч къалай къатханды, 441. **Бир бол** объединяться, соединяться / бирге къошул. *Эки тели бир болсала, юй болмазла.* (Нарт сёз.) ○ *Элге бёрю кирсе, итле бары да бир болурла.* (Нарт сёз.) ○ *[Шаухал:] Бусагъатда Махмутну къошу да, бизни къош да бир болгъандыла.* Этезланы О., Тарда, 87. **Бирда** *угъайл. кес.* никогда, совсем, ни *за что* / бир заманда да, чыртда, ахырда, арталлыда. *Къалгъанлача, керти кёлю бла жарыкъ кюлюп [ананы] бирда кёрмейсе.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 43. ❑ *Кийимле тылпыу этгенликге, къуругъан бир да этмей эдиле.* "Минги Тау", № 19, 72.

▲ **Бирда бек** *хал. сёзл.* очень, донельзя / бек, уллу, бирда болмагъанча. *"Ахматны урушдан къайтмагъанына бирда бек жюрегим къыйналды",– дей эди Унух.* "Коммунизмге жол", 1970, № 51. ❑ *[Шакъман:] Бизни болумубузда мал кечиндирген бирда бек тынчды.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 28. **Бирда болмагъанча** *хал. сёзл.* очень / бек, айтып айтмазча. *Жашны миннген аты бирда болмагъанча ариу эди.* **Бирда болмаса (да)** хотя, хотя бы, в крайнем случае, по крайней мере / башха амал жокъ эсе да, башха зат этмесе да. *[Къатын жашына:] Атангы жаны ючюн, бизни унутма, бирда болмаса да хапарынгы билдире тур.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 16. ❑ *[Хорлам:] Бирда болмаса тамблагъа дери бир чыда.* Хубийланы О., Дерт, 243. **Бирда къуруй эсе (къуруса) да** *къ.* **бирда болмаса да.** *[Умар:] Бирда къуруса да тахталаны сугъарып келирме.* Байчораланы М., Уллу Къарачайда, 200. ❑ *Энтда бирда къуруса да бир-эки школ ишлерге боллукъду.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 8. **Бир жанлы бол 1)** определяться, уточняться, устанавливаться / тохташдырыл, жеринги тап. *"Мен саудан, сен бир жанлы болсанг, ыразы боллукъ эдим",– деди Кулийзар къызына.* ❑ *Айшат, къызы бир жанлы болгъунчу, жашын жергелендирирге ашыкъмады;* **2)** объединяться, стать на одну сторону против *кого-чего* / къаллай да болсун, бир ишни этер ючюн бирик, бирлеш, бирге къошул. *Ала, бир жанлы болуп, аманлыкъчыны хорлагъан эдиле.* **Бир жаны бла** *мод. сёз.* с одной стороны / бир затны кёп жанындан алып къарагъанда жюрютюледи. *Бир жаны бла, Шамкъыз тюз айтады.* "Коммунизмге жол", 1977, № 38. **Бир жанлы эт 1)** *къ.* **бир жанына эт.** *[Халиймат:] Хаулесине кетгинчи, жашчыкъны бир жанлы эт.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 52. **Бир жанына эт 1)** решать *с кем-чем, что,* принимать решение в отношении *кого-чего* / бир затны тохташдыр, тамам эт, неда аны юсюнден оноу эт. *Ол артыкъ малларын бир жанына этерге ашыгъады.;* **2)** девать *что куда* / бир жары кетер, жокъ эт. *Кулакла, колхозгъа киргинчи, малларын бир жанына этерге кюреше эдиле.* ❑ *[Абдул:] Ала [къызылла] жетгинчи деп, ашыгъып, къошну малын бир жанына эталсам деген ниетде келгенме.* Этезланы О., Тарда, 78–79.

▲ **Бир жанындан** *мод. сёз. къ.* **бир жаны бла.** *Бир жанындан, жаш айтханны да иги жери барды. Бир жанындан, Хасан да тюздю.* **Бир жары (да)** *орун. сёзл.* **1)** *куда-л., куда-то* / къайры болса да, къайры да болсун. *–Школну бошагъанлай, бир жары окъургъа барыуну оноуун эт,– деди атасы жашына.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 86. ❑ *Башха кийик мараргъа [уучу] Бир башха жары кетгенди.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 168; **2)** когда употребляется с глаголом в отрицательной форме: никуда / къайры да угъай, бир жерге да угъай. *[Жамийлят:] Ишлени хатасы, хайыры да белгили болгъунчу, сен бир жары да кетмезсе.* Кацийланы Х., Тамата, 73. **Бир жаякълап** *къарач.* в стороне / башхаракъ жанын-

да. *Отлауну эм татымлысы ыстауатдан бир жаякълап эди.* Акъбайланы А., Ёмюрню иеси, 7. **Бир жерли** земляк / биреу бла бир жерде туугъан. *Малкъар жазыучула Керим Отаров бла Омар Этезов бир жерлиле эдиле: экиси да Гирхожанда тууп ёсгендиле.* **Бир жол** *заман. сёзл.* однажды / бир кюн, алгъаракъылада. *Бир жол Адрахман эфенди, межгитден келе, Ибрагимге тюбеди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 68. ❑ *Бараз, не акъыллы жаныуар эсе да, къарылгъачла бир жол аны алдадыла.* Тёппеланы С., Жаралы зурнук, 22. **Бир жолгъа** *хал. сёзл.* сразу, разом, в один приём, единовременно / бирден, бир кереге, бир урумгъа. *Бусагъатда эл мюлкде урунганлагъа бир жолгъа кёп тюрлю ишлени бардырыргъа тюшеди.* "Коммунизмге жол", 1970, № 73. ❑ *Бабынны кирсиз, ачыкъ жюреги бир жолгъа кюйюп къалгъанды.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 197. ❑ **Бир жолда** *заман. сёзл. къ.* **бир жол.** *Бир жолда Леначыкъ бла мен гардош бахчабызны хансын этерге бардыкъ.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 30. ❑ *Бир жолда тутмакъланы барын да тиздиле.* Кацийланы Х., Мухаммат, 165. **Бир жукъ** *белгис, алм, что-л., что-то* / не да болсун, бир зат. *Отдан бир жукъ къалыр, суудан не зат къалыр.* (Нарт сёз.) ○ *"Бала, арып келгенсе, бир жукъ ауузлан",– деди анасы.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 149. **Бир заманда** *заман. сёзл.* **1)** вдруг / билмей тургъанлай, алайына. *Бир заманда таркъ-таркъ деп, Кыямытны юйю табадан бир харс чыкъды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 12. ❑ *Бир заманда ол ариу ... агъачны ичи балта, адам тауушдан толуп къалды.* Хочуланы С., Хапарла, 7; **2)** когда-то, в одно время / къачан эсе да, алгъын, эртте заманда. *Бир заманда Жамагъат эл болгъанды айныгъан, Орамында, суунда сабийчикле ойнагъан.* "Шуёхлукъ", 28. ❑ *Бир заманда ол аламат ат эди.* Байкъуллану Д., Жырла бла таурухла, 28; **3)** употребляясь с глаголом в отрицательной форме: никогда / бир заманда да угъай. *Кериймат энди ийнекни аллына таз бла картоф келтирип не чюгюндюр туурап бир заманда салмаз.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 158. ❑ *Бийберт ант этди: "Мен бир адамгъа бир заманда бир зат айтмагъанма!"* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 84. **Бир заманда да** *заман. сёзл.* никогда / чыртда, ахырда, къачан да. *[Малжей Ибрагимге:] Бир заманда да къысхатамакъ бола турма.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 64. ❑ *Жыйрыкъ Салиматха аталса да, оноуу анга бир заманда да жетмегенди.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 17.

▲ **Бир итни къуйругъудула** они одним миром мазаны / бирге ушайдыла. башхалыкълары жокъду. *[Къарт:] Къой, иги жаш, тонгузну аласы, къарасымы башхады, байла да бары бир итни къуйругъудула.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 69.

▲ **Бир ишексиз** *мод. сёз.* несомненно, безусловно / сёзсюз, сёз жокъду, кертиди, ишек жокъду. *[Бийнёгер:] Ол аман [Токъал], бизни бла чыгъып, къайсы тыгъырыкъгъа эсе да кирип, бир ишексиз, бугъуп, къалады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 64. ❑ *– Энди Асиятны окъургъа иймезге керекди, бир ишексиз, аман кёз жетгенди.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 25. **Бир кезиуде** *заман. сёзл.* **1)** в одно вермя, *когда-то* / къачан эсе да, алгъын, эртте заманда. *Бир кезиуде бизге къонакъ кёп келе эди.* ❑ *Бир кезиуде жаш бек иги ишлей эди;* **2)** вдруг / билмей тургъанлай, алайына. *Бир кезиуде, китапларын да къолтугъуна сугъуп, бир къыз келди.* ❑ *Бир кезиуде эшик хыны ачылды.* **Бир кесек 1)** *белгис. сан.* немного, мало / аз-маз, кёп болмагъан. *Азрет агъачдан бир кесек отун келтирди;* **2)** *мард. сёзл.* немного, чуть-чуть, слегка / бираз. *Кулизар бир кесек эс жыйды.* Къулийланы Х., Дорбунда

ушкок атылды, 58. ❑ *Бир кесек баргъанлай, онг жанындан хыны жел уруп, [Ибрахимни] башындан бёркюн тюшюрдю.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 151. ❑ – *Кедрин манга назмуларын окъуучу эд, Башын да бир кесек артха этип.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 78. **Бир кесекден** *заман. сёзл.* через некоторое время / бир аздан, кесек замандан сора, мычымай. *Бир кесекден аскерлени алларына эки атлы келди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 204. ❑ *Бир кесекден саусуз башын доктор таба акъырын бурду.* Толгъурланы З., Эрирей, 6. **Бир кибик** *сыф.* одинаковый / бирге ушагъан. *Болмагъан бла туумагъан бир кибик.* (Нарт сёз.) ○ *Бир кибик арбазлары болгъан юйле бу элде кёпдюле.* "Коммунизмге жол", 1976, № 20. **Бир кюн** *къ.* **бир жол.** *[Ариубат:] Бир кюн мени эрттенликде арбазда уллу дауур уятды.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 53. ❑ *Бир кюн сюрюучю, таякъны да къолуна алып, къойланы ызындан кетди.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 46. **Бир кюнде** когда-нибудь / къачан болса да, бир заманда. – *Бир кюнде мени ташым да тилленир.* Бабаланы И., Жетегейле, 12. ❑ – *Бир кюнде биз да аякъ юсюне болурбуз.*

▲ **Бир кюнлюк бол** исчезнуть, умереть за день / ёл, жокъ бол, бир кюнню ичинде тюп бол. *[Жансурат:] Аман ат айтдыргъандан эсе, биз барыбыз да бир кюнлюк болайыкъ.* Ёзденланы А., Саният, 72.

❑ **Бир къадар** *мард. сёзл.* много, очень много / кёп. *Къарасала, ызларындан бир къадар эмеген сюрюп келедиле.* "Къарачай халкъ таурухла", 194. **Бир къаум** *белгис. сан.* несколько / бир бёлек, бир талай, бир ненча. *Агъач къыйырында бир къаум атлы кёрюндю.* ❑ *Бир къаум студент къурулуш отрядда ишлерге заявление бердиле.* **Бир къауумла** *кёпл. сан. белгис. алм. къ.* **бир бирле.** *Бир къауумла портфеллерин этерге да ашыгъып, къолтукъ тюплерине ургъандыла.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 36. ❑ *Биязуркъа огъары къаум бла бирге алайгъа жете келгенлей, анга бир къауумла тырман этип башладыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 24.

▲ **Бир къулагъындан кирип, бирси къулагъындан чыгъады** в одно его ухо влетает, а в другое вылетает / эс бурмайды, эсине алмайды. *Жашны айтханы къызны бир къулагъындан кирип, бирси къулагъындан чыгъады.*

❑ **Бир къурамлы айтым** *грам. къ.* **бир баш членли айтым.** *Устаз бир къурамлы айтымла жарашдырып жазаргъа буюрду.* **Бир ненча** *белгис. сан.* несколько / бир бёлек, бир талай, бир къаум. *Былай эте, бир ненча кюн арадан кетди.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 120. ❑ *Жаш бир ненча атлам узакълыкъда уллу туз киштикни кёреди.* "Коммунизмге жол", 1977, № 43.

▲ **Бир ниетлилик** *къ.* **бир акъыллылыкъ.** *Адамларыбызны жашау, политика жаны бла къарамларында бир ниетлиликни кючлендириу ишни бардырыу къыйын болса да дайым ишлерге керекди.* "Коммунизмге жол", 1970, № 1.

▲ **Бир сёзге кел** договариваться, найти общий язык / биринг биринги сёзюн ангыла, бир биринг бла келиш. *Жашла, алгъа даулашсала да, артда, бир бирин ангылап, бир сёзге келдиле.* **Бир талай** *белгис. сан.* несколько, значительно / бир бёлек, бир къаум. *Эки жаш да, бир бирлерин сынагъанча, тынгылап, бир талайны бардыла.* Хубийланы О., Дерт, 7. ❑ *Былайда, аламат тау жайлыкълада, бир талай сют-товар ферма орнатылгъанды.* "Алчыла", 131.

▲ **Бир тили эки болгъунчу** стараясь из всех сил / не амалны да аямай. *Мен анга [Муратха] ауузум къургъакъсыгъынчы, бир тилим эки богъунчу, айтып кюрешдим, болсада бой салдыралмадым.* "Шуёхлукъ", № 76, 107.

▲ **Бир тилли** единодушный / бир акъыллы, бир ниетли, бир бирни ангылагъан. *Хадис Батал бла*

бир тиллиди. "Ленинни байрагъы", 1973, № 34. ❑ *Жауланы хорлар ючюн, не затха да халкъ бир тилли эди.* Къобанланы Д., Таулада тауушш, 167. **Бир тилли бол** *къ.* **бир акъыллы бол.** *Чалгъычыла бир тилли болуп, къонакъны сынаргъа оноу этдиле.* (Фольк.) ❑ *Сёз колхоз къурауну юсюнден башланнганлай, байла бла кулакла бир тилли болдула.* "Коммунизмге жол", 1972, № 66. **Бир тиллилик** *къ.* **бир акъыллылыкъ.** *Аталары жашланы бир тиллиликлерин кеч ангылагъан эди.*

▲ **Бир тыбыргъа къара** *къарач.* быть единодушным, держаться одного взгляда, быть дружным / биринг биринге тынгыла, биринг биринги айтханын эт, биринг биринги бил. *Бир тыбыргъа къарамагъан юйдеги къыйын тюзеледи.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 184.

▲ **Бир тюрлю 1)** одинаковый, однотипный / бир кибик, бирча. *Частха жетгенлей, жашланы барына да бир тюрлю кийимле бердиле.* "Коммунизмге жол". ❑ *Шахарда арт жыллада ишленнген юйлени кёбюсю бир тюрлюдюле.* ❑ *Колхоз жашауну юсюнден жазылгъан чыгъармаланы асламысыны композициясы бир тюрлюдю;* **2)** никакой, какой-либо, когда употребляется с глаголом в отрицательной форме / чыртда, ахырда. *Талдырмаз бир тюрлю иш аны белин.* "Жилтинле", 46. ❑ *Магомет аланы барын да кесиме бир тюрлю файда тюшсюн демеклик бла этмейди.* "Коммунизмге жол", 1972, № 23. **Бир тюрсге** *хал. сёзл.* одинаково, однотипно / бирча, бир бирден башхалыгъы болмай. Тюрсге деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *Чегет жаны бир тюрсге ёсген чертлеуюк агъачха бёленипди.* Тёппелланы А., Отлукъ ташла, 52. ❑ *Эрттеден асыралгъан тасманы атасындан къалгъан сыбапхадан бир тюрсге чыгъара, Айдабол тикгич хазырлай эди.* "Шуёхлукъ", № 44, 31. **Бир тюрсгелик** однообразие / жангылыгъы, бир бирден башхалыгъы болмагъанлыкъ, бир затны къайтарылып берилиую. *Ишни къыйынлыгъы, фермада жашауну бир тюрсгелиги жаш адамланы жанларындан тойдуруп башладыла.* Тёппелланы А., Отлукъ ташла, 160.

▲ **Бир урумгъа** *хал. сёзл. къ.* **бир жолгъа.** *[Мусса:] Машинаны кереклерин барысын да бир бири ызындан тизип, бир урумгъа чыгъарыргъа керекди.* Этезланы О., Тарда, 204. ❑ *Бир урумгъа эки ишни этерге кюрешген адам бир заманда да бет жарыкълы болмагъанды.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 113. **Бир чегиден юзюлген** одной матерью рожденные / бир ана тапхан *(сабийле). Жашла, бир чегиден юзюлгенликге, бирге ушагъан бир затлары да жокъ эди.* **Бир ызгъа** *хал. сёзл. къ.* **бир жолгъа.** *Жюк ташыгъанда, он ат, беш арба элтгенни трактор кеси бир ызгъа элтеди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 430. ❑ *Комбайн бир ызгъа будайны оргъан да, уатхан да этеди.* Ортабайланы Т., Окъуу китап, 33.

❑ **Бир элли** односельчанин / бирею *(неда башхала)* бла бир элде туугъан неда жашагъан адам. *Жашла экиси да бир эллиледиле.* ❑ *[Аскербий Алим бла Нанашха:] Сейирди сизни, бир эллиле болуп тургъанлай, бир бирни танымагъаныгъыз!* "Коммунизмге жол", 1976, № 97. **Бир эт** объединять, соединять / бирге къош. *Далхат, адамланы бир этип, оноуну къолгъа алды.* "Коммунизмге жол", 1972, № 93. ❑ *Уакъ къошланы бир этгенден сора, бир къаум сюрюучю башха ишге жиберилдиле.* **Бир юй бол** сойтись *(о парне и девушке)* / эр бла къатын болуп, бирге жаша *(жашны бла къызны юсюнден). – Бир бирибиз бла эрише, Окъууну къолгъа алдыкъ, Емюрлеге айырылмаз Бир юй болуп къалдыкъ.* Къулийланы Х., Жулдузчукъла, 6. ❑ *[Махсют:] Халим бла Даууm бир юй болгъанларын мен билеме.* Хубийланы О., Дерт, 109.

БИРАЗ *мард. сёзл.* Немного, немножко / Бир кесек, аз. *Къонакъла бираз жунчуп башлагъанча кёрюнедиле.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 32. ❑ *Къарт, хапарын бёлюп, бираз сабыр болду.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 259.

БИРАЗДАН *заман. сёзл.* Вскоре / Бир кесекден, кёп турмай, къысха заманда. *Бираздан ич юйден шыбырдаула эшитилдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 390. ❑ *Бираздан дагъыда экеулен кирдиле.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 170.

БИР-БИР [1] *хал. сёзл.* По-одному, порознь, поодиночке, поштучно / Башха-башха, бирден кёп болмай, жангызлай, бирем-бирем. *Газетде ишлегенле бир-бир, эки-эки жыйылдыла.* Кацийланы Х., Мухаммат, 201. ❑ *Чакъырылгъан адамла бир-бир келе башладыла.* Шауаланы М., Мурат, 12.

❑ **Бир-бир эт** разбивать, делить *что* по одному, разобрать на части / чач, кесеклерин бир бирден айыр. *Унух, ремонт этеме деп, машинаны эки затын бирге къоймай, бир-бир этип чачханды.* "Коммунизмге жол", 1970, № 54. ❑ *Къарап-къарагъынчы жашчыкъ сагъатны бир-бир этип атды.* "Коммунизмге жол", 1974, № 78.

БИР-БИР [2] *белгис. алм.* Некоторые *(употребляется только с существительным множественного числа)* / Бир къаум, къайсы эсе да, бары да угъай, бир кесеги *(жалан да атланы кёплюк санда формалары бла бирге жюрютюледи). Бир-бир адамла гинжиге ушайдыла.* Тёппеланы А., Чамны да чам биледи, 108. ❑ *Женгил атлетиканы бир-бир тюрлюлеринден бизни спортчула иги жетишимле этгендиле.* "Коммунизмге жол", 1973, № 74.

БИРГЕ *хал. сёзл.* Вместе, совместно, воедино / Бирлешип, къошулуп, бёлюнмей. *Бушуу келсе, бирге жыларбыз.* Бабаланы И., Жетегейле, 8. ❑ *Барысы да бирге жырлайдыла.* Кацийланы Х., Тамата, 48.

БИРГЕЛЕЙ *хал. сёзл.* **1.** къ. **бирге.** *Баргъан суу да, жыламукъча тёнгерей, Саркъа эди къан къатыш биргелей.* Байкъуллану Д., Жырла бла таурухла, 12. *Къайда да биз биргелей турурбуз.* "Шуёхлукъ", № 29, 8.

2. Целиком / Саулай, битеулей. *Ачны тойдурсанг, берекет берсин дер, эфендини тойдурсанг, биргелей берсин дер.* (Нарт сёз.)

БИРГЕЛЕШ *эт. къ.* **бирлеш.** *Адамла, бир бирин таный, биргелеше башладыла.* "Коммунизмге жол", 1970, № 79.

БИРГЕЛЕШИУ *и. д. от* **биргелеш** / Биргелеш дегенден *этим ат. Адамланы биргелешиулери.*

БИРГЕЛИК *ат.* Совместность / Бирге болмакълыкъ, биригиулюк. *Хар ишде да биргелик игиди.*

БИРДЕ *заман. сёзл.* **1.** Бир бирде *(къ.* **бир***). Бирде школ къонгуроу урулады, бирде пионер сырыйна согъулады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 426. ❑ *Адамла бирде жомакъ айтадыла, бирде жырлайдыла, эрикгенлерин кетередиле.* Этезланы О., Тарда, 85.

2. Когда-нибудь / Бир заманда, къачан болса да бир. *[Хажи-Омар:] Бирде менден да бир жукъ чыгъар эсе уа!* "Шуёхлукъ", № 31, 66.

3. Бир жол *(къ.* **бир***). Бирде Бекболат правлен аллына келди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 258. ❑ *Бирде жашла биченчи къошда олтура эдиле.* Тёппеланы А., Ташыуул.

БИРДЕН *хал. сёзл.* Вместе, разом, одновременно, оптом / Бир жолгъа, бары да бирге, бир заманда. *Билет жетмей къалгъанла:*

"Экинчи автобус не заманда келликди?" – деп, бирден сордула. Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 129. ❑ *Битеу отряд алгъа бирден атлады.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 101.

БИРЕМ-БИРЕМ *хал. сёзл. къ.* **бир-бир** [1] *Танг атаргъа жулдузла, мутхуз бетли бола, бирем-бирем кёкню кёгюнде тумаланадыла.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 113. ❑ *Устазла, бирем-бирем кирип, акъырын олтурдула.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 40.

БИРЕМЛЕУ *и. д. от* **биремле** / Биремле дегенден *этим ат.*

БИРЕР [1] *юлюш. сан.* По одному / "Бир" деген тарых кёргюзтген чакълы бир. *Хар элде бирер ёгюзюнг болгъандан эсе, бирер танышынг болсун.* (Нарт сёз.) ○ *Бирер акъ халатны кийип, къызла ийнек сауаргъа хазырланадыла.* "Шуёхлукъ", № 20, 39. ❑ *Жанибек элни хар юйюнден бирер адамны сабаннга атландырды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 154.

БИРЕР [2] *мард. сёзл.* По одному разу / Биришер кере. *Жашла андан артында да ушкокларындан окъланы бирер атдыла.*

БИРЕУ [1] *ат.* Чужой, посторонний человек / Башха адам, киши адамы, тыш адам. *Биреуню къатыны биреуге къыз кёрюнюр.* (Нарт сёз.) *Биреуню тёрюнден кесинги эшик артынг игиди.* (Нарт сёз.) ○ *[Ариубат:] Мен алыкъа биреуню письмосун окъумагъанма.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 116.

БИРЕУ [2] *белгис. алм.* Кто-то, некто / Ким эсе да, ким болса да. *Биреу Солтанны къолундан китабын тартып алды.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 71. ❑ *Кесилген терек тюп да керек болур, Анга да биреу олтурур да солур.* Къулийланы Къ., Юйюнге игилик!, 97.

БИРЕУЛЕН *белгис. алм. къ.* **биреу** [2]. *Биреулен бир керексиз сёз чыгъарса, жарлы тюйюлмюсе.* Толгъурланы З., Эрирей, 9. ❑ *[Мустафир Ахматха:] Сенден алгъа Солтаннга хапарны биреулен билдирсе, жарамаз.* Толгъурланы З., Айыуташ, 31.

БИРЖА *ат.* Биржа / Капиталист къураллада уллу сатыу-алыу эм финанс ишлени бардырыучу учреждение. *Лондонну биржасында алтынны багъасы бир заманда да болмагъанча ёсгенди.* "Коммунизмге жол", 1974, № 36. ❑ *Маркаланы багъасы кётюрюлдю деген хапар бла байламлы биржалада маркаланы бек кёп сатып алып тебиргендиле.* "Коммунизмге жол", 1969, № 99.

БИРЖЫЛЛЫКЪ *сыф.* Одногодичный / Жаланда бир жылы жетген, бир жыл жашагъан. *Биржыллыкъ хансла.*

БИРИГИУ [1] *и. д. от* **бирик** / Бирик дегенден *этим ат. Биригиу болса, эригиу болмаз.* (Нарт сёз.) ○ *Капитализм ишчилени биригиулерине, аланы бир ниетли болулларына дайым къажау сюеледи.* "Коммунизмге жол", 1969, № 81.

БИРИГИУ [2] *ат.* Объединение *(организация)*; союз / Адамланы арасында байламлыкъ неда бир затны бирге этер ючюн келишиуге кёре къуралгъан организация. *Жазыучуланы биринчи биригиулери муратха жетмегенди.* Тёппелланы А., Омар Этезов, 13. ❑ *Къууанчлы биригиу уллу той-оюн бла бошалгъан эди.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 95.

БИРИГИУЛЮ *сыф.* Сплоченный / Бирикген, шуёх. *Кавказда кёп миллетле бир бирлерин къарындашча кёредиле эм бизни къыралны биригиулю юйюрюнде къууанчлы жашайдыла.* "Комму-

низмге жол", 1972, № 30. ❑ *[Асхат:] Жаш биригиулю коллективде ишлегенине бек къууанады.* "Коммунизмге жол", 1976, № 72.

БИРИГИУЛЮК *ат.* Единство, солидарность / Бирлик, бирлешмеклик, байламлыкъ. *Ишни игиси – биригиулюк.* (Нарт сёз.) ○ *Россейни халкъларыны биригиулюклери эм къарындашлыкълары бизни обществону алгъа элтиучю деменгили кючдю.* "Коммунизмге жол", 1973, № 18. ❑ *Гитлерчиле кеслерини эсирген къызыу башларын Совет Союзну халкъларыны къаты биригиулюклерине уруп чача эдиле* "Коммунизмге жол", 1959, № 3.

БИРИГИШ *эт. взаимн.-совм. от* **бирик** / Бирик дегенни *араш айырмасы. Биригишип этилген иш терк битеди.*

БИРИГИШИУ *и. д. от* **биригиш** / Биригиш дегенден *этим ат. Не ишде да бир бирни билиу, биригишиу игиди.*

БИРИК *эт.* Объединяться, сплачиваться / Бирге къошул, бир бол. *Бирикмеген ит жыйын бёрю тутмаз.* (Нарт сёз.) *Бирикген иш артха къалмаз.* (Нарт сёз.) ○ *Таулула биригирге, коллектив мюлкню кючлендирирге сёз берединиле.* "Шуёхлукъ", № 43, 99.

БИРИКДИР *эт.* Объединять, сплачивать, спаивать *кого-что* / Бирге къош, бир эт. *–Жалчыла, орталыкъла, Биз кючню бириктирейик.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 148. ❑ *Урунуу шохлукъ бу гитче ишчи коллективни бир къолча, кючлю бириктиргенди.* "Алчыла", 103.

БИРИКДИРИЛ *эт. страд. от* **бириктир** / Бириктир дегенден *этим ат. Ишни жалчытыуда бириктирилиу бек керекди.*

БИРИКДИРИЛИУ *и. д. от* **бириктирил** / Бириктирил дегенден *этим ат.* Ишни жалчытыуда бириктирилиу бек керекди.

БИРИКДИРИУ *и. д. от* **бириктир** / Бириктир дегенден *этим ат. Север Кавказны халкъларын бириктириуде, аланы ёсюмлерин кётюрюуде Тау республиканы уллу себеби болгъанды.* "Шуёхлукъ", № 13, 12. ❑ *[Ахматны] аны бла бирге бир затны къаты тутууу бла жумушакъ, халал жюрекли къылыгъын бириктириую аны энчилигиди.* "Коммунизмге жол", 1985, № 196.

БИРИКДИРИШ *эт. взаимн.-совм. от* **бириктир** / Бириктир дегенни араш айырмасы. *Эки взвод да, сауут кючлерин бириктиришип, жаугъа чабыуул этдиле.*

БИРИКДИРИШИУ *и. д. от* **бириктириш** / Бириктириш дегенден *этим ат. Ууакъ организацияланы бириктиришиу.*

БИРИКМЕ *ат къ.* **биригиу**[2]. *Профсоюзланы Битеудуния бирикмеси. Колхозланы район бирикмелери.*

БИРИНЧИ *тизг. сан.* **1.** Первый / Санауда оруну бир болгъан. *Биринчи класс. Биринчи жыл. Журналны биринчи номери.* ☐ *Бюгюн биринчи дерсни жангы устаз берлик эди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 8.

2. *кёч.* Лучший из всех в *каком-л.* отношении, отличный / Бек иги сайлама, айырма. *Къарабаш бурунгу жыл саугъагъа алгъан къунажин быйыл элде биринчи ийнек болгъанды.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 166. ❑ *Дунияда биринчиди, дейле суууна [Жетиёгюз курорт], Ауругъанла гуллалада жууна.* Къулийланы Х., Жырны заманы, 121.

3. Передовой / Алчы, ал. *Тюз ниетли жашла бла къызла Кёп махтау-ыспас аладыла, Ата журт ючюн битеу хар ишде да Биринчи тизгинде барадыла.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 14.

❑ **Биринчи бет** *грам.* первое лицо / сёз айтхан адамны юсюнден баргъанын кёргюзтген грамматика категория. *Сабийле текстде биринчи бетде берилген этимлени табып, дефтерлерине жазадыла.*

▲ **Биринчи бол** опережать, быть первым / башхаланы оз, алгъа бол, хорла. *Колхоз ишни этеди жетишип, Биринчи болады, къызса эришип.* "Жилтинле", 148. ❑ *Классда Къайсын бар къадарда, кеси биринчи болалмазлыгъын ангылай эди Бийберт.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 39. ❑ **Биринчи къазыкъ ургъан** первый житель на данном месте / алгъын адам жашамагъан жерде биринчи журт салгъан. *Ол Холамда биринчи къазыкъ ургъанладанды.* **Биринчи май** Первое мая / урунгганланы халкъла аралы бирликлерини байрамы *(189 ж. 2-чи Интернационалны конгресси тохташдыргъанды). Биринчи май бек жарыкъ, халкъ бек сюйген байрамладан бириди.*

БИРИНЧИДЕН *мод. сёз.* Во-первых / Бек алгъа. *[Самат Аминатха:] Биринчиден, мен бу къагъытны санга уллу жюрек къызылукъ бла жазама.* "Коммунизмге жол", 1974, № 83.

БИРИНЧИЛИК *ат къ.* **алчылыкъ.** *Хар адам биринчилик ючюн кюрешген кезиуде алчыланы сатырына чыгъыу къыйын ишди.* "Коммунизмге жол", 1973, № 17.

БИРИНЧИСИ *мод. сёз. къарач. къ.* **биринчиден.** *[Элмырза:] Ишни тап къурар ючюн былай этерге керексе: биринчиси, къызны дауурсуз къоратыргъа...* Къобанланы Д., Таулада тауш, 151. ❑ *[Къаншаубий:] Биринчиси, тамбла элден адамла жиберип, малланы энишге сюрлюкдюле.* Къобаланы Д., Таулада тауш, 310.

БИРИШЕР *юлюш. сан. къ.* **бирер.** *Ауур ташны жолдан бир жанына тёнгеретирге мурат этип, жашла кючлерин биришер кере сынадыла.* ❑ *Устаз юйге берилген дерсни окъуучула бир талайына биришер кере соруп чыкъды.*

БИРКА *ат.* Бирка / Товарлада, багажда д. а. к. затлада аланы ауурлукъларын, барлыкъ жерлерин д. б. затны билдириучю, номери неда жазыуу болгъан къангачыкъ. *Гуппурурakъ къарт солдат Коляны биркасына мел бла белги салды.* М. Кинцис, В. Ядин, Юч шуёх, 55. ❑ *Контролёр уллу яшикни мюйюшюне урулгъан биркагъа эслеп къарады.* "Коммунизмге жол", 1975, № 34.

БИРКЁЗ *сёл. тил.* Одноглазый / Жангыз кёзлю. *Биркёз эмеген.*

БИРЛЕ *белгис. алм. кёпл. сан.* **1.** *къ.* **бир бирле, бир къауумла.** *Сен бирлени къууандыраса, бирлени уа инжитесе.* Боташланы И., Пьесала, 19. ❑ *Адамла биягъыча къатышдыла: бирле вагонладан чыгъадыла, бирле уа киредиле.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 161.

2. Кто-нибудь / Кимле болсала да. *[Ариубат Асхатха:] Ой кюнюм, кет бусагъатдан, бирле кёрселе, не айтырла?* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 120. ❑ *Артда, уллу болсам, мен да ол сейирлик жомакъны бирлеге айтырма.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 151.

БИРЛЕШ *эт. къ.* **бирик.** *Ишчи, элли бирлешип, Оноу-кенгеш этишдик.* Шахмырзаланы С., Назмула, 35. ❑ *Бирлешейик, бир бирибизни жокълайыкъ, тар ёзенде журтубузну сакълайыкъ.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 183.

БИРЛЕШДИР *эт. къ.* **бирикдир.** *Халкъны уятып, бирлешдирип, эркин, насыплы жашау къураргъа итиндиририча кюч излерге керекди.* "Коммунизмге жол", 1990, № 179. ❑ *Кадрланы хазырлауну теориясын, практикасын да не*

къадар табы бла бирлешдиредиле. "Ленинни байрагъы", 1972, № 80.

БИРЛЕШДИРИЛ *эт. страд. от* **бирлешдир** / Бирлешдир дегенни *зорлаучу айырмасы. Ишчиле бла эллиле бирлешдирилмеселе, бизни къыралыбызны экономикасы айнырыкъ тюйюл эди.*

БИРЛЕШДИРИЛИУ *и. д. от* **бирлешдирил** / Бирлешдирил дегенден *этим ат. Мамырлыкъ жанлы халкъланы бирлешдирилиулери.*

БИРЛЕШДИРИУ *и. д. от* **бирлешдир** / Бирлешдир дегенден *этим ат. Мамырлыкъ жанлы халкъланы бирлешдирилиулери.*

БИРЛЕШИУ *и. д. от* **бирлеш** / Бирлеш дегенден *этим ат. [Эллиле] болушлукъ берирге базынмайдыла, алыкъа бир ниетлик, бирлешиу азды.* Ёзденланы А., Саният, 63. ❑ *[Сафар:] Бизге жангыз бирлешиу керекди.* Хочуланы С., Хапарла, 10.

БИРЛЕШЛИК *ат къарач. къ.* **биригиу II.** *Машиналаны бузукъсуз жюрютюуде область бирлешликни уллу юлюшю барды.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 4. ❑ *Къурулуш керекле чыгъарыучу бирлешликни бир къауум предприятиясы бек къарыусуз болумдады.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 85.

БИРЛЕШМЕ *ат къарач. къ.* **биригиу II.**

БИРЛИК *ат.* Единство, общность / Къаллай да болсун, бир ишде бирге болмакълыкъ, бир ниетлилик. *Бизни бирлигибиз аллай бир болсун, Гыржын этгенде, суу бла ун кибик.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 311. ❑ *Халкъны ниет-политика бирлигине кёре жангы совет интеллигенция ёсгенди.* "Шуёхлукъ", № 30, 91.

БИРСИ *сыф. къ.* **башха I** *(I-чи магъ.). Орамны бирси жанында юйден музыка эшитиледи.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 48. ❑ *[Директор:] Мен бирси устазланы дерслеринде кёп болама.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 71.

❑ **Бирси бири** *къауум. ат.* другие, иные / бирсиле. *Алий, бирси бирича болмай, бек иги адамны.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 127. **Бирси кюн** *заман. сёзл.* **1)** позавчера / тюненени аллында кюн, бюгюнден эки кюн алгъа. *Аминат бирси кюн, шахаргъа бара барып, жашына тюбегенди.* Ахматланы И., Боранда, 4. ❑ *Адилгерий бирси кюн тасха билирге жиберген жашла къайтдыла.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 98; **2)** послезавтра / тамбланы ызындан келлик кюн, бюгюнден ары экинчи кюн. *Тамбла къалып бирси кюн, андан къалса исси кюн.* (Нарт сёз.) ○ *Тамбла къалып, бирси кюн тебирерге деп къагъыт келгенди.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 49. ❑ *[Мустафир Ахматха:] Мен санга тамбла, не бирси кюн тюберме.* Толгъурланы З., Айыуташ, 20.

БИРЧА I *сыф.* Одинаковый, равный / Бирге ушагъан, бир кибик. *Дуппурну эки жанында эки бирча юй сюеледиле.* Батчаланы М., Элчилерим, 75. ❑ *Хар адамны бетинде бирча сезимни таныйса.* Лайпанланы Д., Жолоучулукъда, 55.

БИРЧА II *хал. сёзл.* **1.** Одинаково, однообразно / Бир халда, бир формада, бир тюрсге. *Къарагъанла барысы да бирча кёрмейдиле.* (Нарт сёз.) ○ *Хар урыннган ожакъдан тютюн бирча чыгъады.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 379.

2. Поровну / Тенг, тенг этип. *Этилген къоранч хар юйге тенг юлешинип, байла, жарлыла да бирча тёлерге керек эдиле.* "Шуёхлукъ", № 38, 108. ❑ *[Залим] ашны, ахчаны да жарлылагъа бирча юлешеди.* (Фольк.)

3. *къ.* **бирге.** *Насыплыны эки жууугъу да бирча келир.* **(Нарт сёз.)** ○ *Омар экибизни да бирча къучагъына къысды.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 12.

4. Одновременно, разом / Бирден, бир жолгъа. *Бирча атылгъан ушкок тауушла къарангы кечени тынчлыгъын чачдыла.* Н. Островский, Къурч къалай къатханды, 225. ❑ *[Таукъан:] Бир кесекден мазаллы, жылы къолла эки жаягъымы да бирча сыладыла.* "Коммунизмге жол", 1976, № 38.

❑ **Бирча бойсуннган бир тукъум айтымла** *грам.* соподчинение однородное / бойсуннган къош айтымда баш айтымны бир членин бирча айгъакълап, кеслери да бир соруугъа жууап этип келген бойсуннган айтымла. *Бирча бойсуннган бир тукъум айтымла бир соруугъа жууап этедиле.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 371.

БИРЧАЛЫКЪ *ат.* Однообразие, общность, однородность, одинаковость / Бир тюрлюлюк. бир кибиклик, бирге ушашлыкъ. *Жашчыкъылада бирчалыкъ эсленеди.* Хабичланы Р., Жабалакъчыкъ, 6. ❑ *Бу эки къарындашчыкъны тыш къарамларында, къылыкъларында, тенглери бла шуёхлукъну жюрютгенлеринде да бирчалыкъ кёпдю, аны себепли алагъа ариу къарайдыла.* "Коммунизмге жол", 1972, № 65.

БИС *межд.* Бис / Театрда, концертде кёргюзтюлген затны къайтарыргъа тилегенде айтылады. *Л. Кульбаева, жырлап башлагъанлай, концертде олтургъанланы асламы: "Бис-бис!"– деп, къычырдыла.* "Коммунизмге жол", 1976, № 212.

БИСМИЛЛЯ *межд. дин.* Возглас, произносящийся обычно перед началом любого дела, работы и перед едой верующими / Диннге ийнанганланы бир ишни башлай туруп айтыучу сёзлери. *[Къарт:] Къызым, ма, чалгъыны ал да, сабыр, бисмилля деп, бир кёрчю. Шауаланы М., Кечерлеми?, 109.*

❑ **Бисмилля эт** пробовать, попробовать еду, отведать *что, чего* / ашап башла, къабып кёр. *[Аслан Маратха:] Бир бисмилля эт ары, ырысхы бюртюгю бар эсе уа.* Байчораланы М., Уллу Къарачайда, 37. ❑ *– Ортабай, кёрчю, узалчы, бир бисмилля этейик,– деп, [киши-ле] ашап башладыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 63.

БИСМИЛЛЯХИЙ *межд. дин. къ.* **бисмилля.** *Эшекни, "бисмилляхий" деп кессенг да, эти халал болмаз.* (Нарт сёз.) ○ *[Къарт ана:] Бусагъатда "бисмилляхий" деп ашагъан жокъ кёреме.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 15.

БИССЕКТРИСА *ат мат.* Биссектриса / Математикада мюйюшню экиге бёлген тюз ызлыкъ.

БИТ [1] *ат.* Вошь / Адамны, малны, къанатлыны къанларын эмип, аланы юлеринде жашагъан ууакъ жаныуар. *Эртте-эртте бир бит бла бир бюрче шох болгъандыла.* "Къарачай халкъ таурухла", 214. ❑ *Жамычыны юсюнде тюгюнден эсе бити кёпдю.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 99.

❑ **Бит бол** *къ.* **битлен.** *Да къолайсыздан а ма юсюм сирке, бит болуп, Асыры ачдан а бу къара суула сют болуп...* "Малкъар халкъ жырла", 87. ❑ *Къанамат, жюрюдюнг кеченг бёрю, кюнюнг ит болуп, Кийген кийиминг сирке болуп, бит болуп.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 92.

БИТ [2] *эт.* **1.** Расти, произрастать, возделываться / Ёс, ёсдюрюл (битимлени, кёгетлени юлеринден). *Алма терекде кертме битмез.* (Нарт сёз.) *Жылан дугъуманы кёрюп болмай эди, ол да барып, тешигини аллында бите эди.* (Нарт сёз.) ○ *Гокка хансла чакъгъан талада чыгъана, мурса да битеди.* Хубийланы О., Адамла, 25.

2. Уродить, быть урожайным / Кёгет, мирзеу бер. *Кёгетлени къызгъаннганны тереги битмез.* (Нарт сёз.) ○ *Быйыл терекле башха жылладан эсе иги битгендиле.* Тёппеланы С., Жаралы зурнук, 9. ❑ *[Кюн:] Ишлегенни жылытыргъа деп тийдим, Сабанла иги битерлерин сюйдюм.* Къулийланы Къ., Юйюнге игилик!, 71.

3. Цвести / Чакъ. *Тенглеринги ичинде ариулугъунг Ариу садда роза битгеннге ушайды.* "Жашауубузну байрагъы", 194. ❑ *Жайлыкъ талада, шахтада къыз ышарыулай битсин гюл.* "Шуёхлукъ", № 29, 8.

4. Пристально смотреть *на кого-что* / Бир затха кёз къакъмай къара. *Къушжетер, диваннга олтуруп, газетни тёртюнчю бетине битди.* Хубийланы О., Аманат, III, 16. ❑ *Талай тынгысыз кёз эшикге битдиле.* Дотдуланы Х., Жашлыкъны жолунда, 87.

5. Прирасти, прилипнуть *к чему* / Жерингден тепме, къымылдама, тохтап къал. *Азамат жерине битип къалгъанча, тепмей иги кесек турду.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 48. ❑ *Жаш, ат иерге битип къалгъанча, башы атны жалкъасы бла тенг болуп келеди.* "Шуёхлукъ", № 5, 29.

БИТ [3] *эт.* **1.** Кончать, кончаться, завершать, завершаться / Боша, тауусул, ахырына чыкъ. *Мухтар диплом ишин жазып битди.* □ *Къабыргъалары битмеген юйюню башы жабылмайды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 201.

2. *кёч. сёл. тил.* Умереть, скончаться / Ёл, дуниядан кет. *Апанасенко арт сёзюн айтхынчы окъуна битген эди.* Этезланы О., Тарда, 245. ❑ *"Битди",– деп, къатына жууукъ барып, [Сафар] къауалыны буруну бла... къушну ёлюгюн тюртдю.* Хочуланы С., Хапарла, 75. ❑ *Аз билеме деп, жарсымай Жашагъан адам – битди.* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 134.

БИТГЕН *ат.* Гнойный нарыв, фурункул / Адамны этинде ирин этген, чачрауукъгъа ушагъан, алай андан уллу зат. *[Зубайда Азретге:] Боюнумда бир уллу битгеним болса да, къучакъласанг, тёзер эдим.* Батчаланы М., Элчилерим, 75.

БИТДИР [1] *эт.* Выращивать, возделывать, растить *что* / Урлукъ атып, чыкъгъандан сора къара, ёсдюр. *Нени битдирсенг, аны жыярса.* (Нарт сёз.) ○ *Нартюх битдирдинг, картош къаздынг.* Къулийланы Къ., Юйюнге игилик!, 130. ❑ *Малкъар, бизге кёгетинги битдирип, Айырмадынг сютден, жууурдан.* Къулийланы Къ., Жер китабы, 250.

БИТДИР [2] *эт.* **1.** Завершать, заканчивать *что* / Ишни этип боша, ахырына чыкъ. *Таукел ишин женгил битдирир.* (Нарт сёз.) ○ *[Бекболат:] Хамамны битдиргенлей, суу боюнунда электростанция ишлерге керекбиз.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 433.

2. *кёч.* Убивать / Ёлтюр, дуниядан жокъ эт. *Жигит солдат алайда фашистледен экисин битдирди.* "Коммунизмге жол", 1976, № 48.

БИТДИРИЛ [1] *эт. страд. от* **битдир** [1] / Битдир [1] дегенни *зорлаучу айырмасы. Ленин атлы колхозда хар жылдан нартюхню бай тирлиги битдириледи.* "Коммунизмге жол", 1972, № 46.

БИТДИРИЛ [2] *эт. страд. от* **битдир** [2] / Битдир [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Иш женгил битдирилди.*

БИТДИРИЛИУ [1] *и. д. от* **битдирил** [1] / Битдирил [1] дегенден *этим ат. Жауунлу жыл тахта кёгетлени битдирилиулери къыйын болду.*

БИТДИРИЛИУ [2] *и. д. от* **битдирил** [2] / Битдирил [2] дегенден *этим ат. Ишни битдирилиую.*

БИТДИРИУ [1] *и. д. от* **битдир** [1] / Битдир [1] дегенден *этим ат. Чюгюндюр битдириу алгъын, механизация эркин болмагъан заманда, къыйын иш болгъанды.* ❑ *"Нальчик" совхозда тахта кёгетле битдириу тап къуралгъанды.*

БИТДИРИУ [2] *и. д. от* **битдир** [2] / Битдир [2] дегенден *этим ат. Юйюню къалгъан ишлерин битдириу жашны боюнуна салынды.* ❑ *Жолну ишлеп битдириу баш ишди.*

БИТДИРИШ [1] *эт. взаимн.-совм. от* **битдир** [1] / Битдир [1] дегенни *араш айырмасы. Эки бригада да, эришип, тахта кёгетле битдиришедиле.*

БИТДИРИШ [2] *эт. взаимн.-совм. от* **битдир** [2] / Битдир [2] дегенни *араш айырмасы. Жашла, ишлерин битдиришип, солургъа кетдиле.*

БИТДИРИШИУ [1] *и. д. от* **битдириш** [1] / Битдириш [1] дегенден *этим ат. Кендираш битдиришиу. Сохан битдиришиу.*

БИТДИРИШИУ [2] *и. д. от* **битдириш** [2] / Битдириш [2] дегенден *этим ат. Окъууну битдиришиу. Ишни битдиришиу.*

БИТДИРТ [1] *эт. понуд. от* **битдир** [1] / Битдир [1] дегенни *къатланыучу айырмасы. Къыртышны сюрюп, алайда нартюх битдиртдиле.*

БИТДИРТ [2] *эт. понуд. от* **битдир** [2] / Битдир [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Юйню монтаж ишлерин март айгъа битдиртирге керек эди.*

БИТДИРТИУ [1] *и. д. от* **битдирт** [1] / Битдирт [1] дегенден *этим ат. Тахта кёгетле битдиртиу.*

БИТДИРТИУ [2] *и. д. от* **битдирт** [2] / Битдирт [2] дегенден *этим ат. Ишни заманында битдиртиу.*

БИТЕ *эт.* **1.** Закупоривать, закрывать, заделывать, забивать *что* / Бегит, буштукъ эт. *Къырым тауукъну къулакъларын битеп бакъгъанча.* (Нарт сёз.) ○ *Кенгнге кергенди Школланы эшиклерин, Бир жеринде жепи къоймай, Битегенди [зулмулукъну] тешиклерин.* "Коммунизмге жол", 1970, № 40.

2. Заграждать, преграждать, заслонять / Аллын тый, жолун бегит. *Темир танкла жолланы битегендиле.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 87. ❑ *Адыхамны къаууму жолну битеп, хазырланып турадыла.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 374.

3. *кёч.* Вылечивать / Сау эт, иги эт, жап *(жараны юсюнден). Жашау сейирди, не ауур жараны да, табы къалса да, ол кезиуюнде битейди.* "Жарыкъ жолда", 87. ❑ *Къыралыбыз, халкъыбыз да, урушда тюшген жараланы битей, жашауну жангыдан къурай барадыла.* Кацийланы Х., Тамата, 151.

БИТЕЛ *эт. страд. от* **бите** / Бите дегенден *этим ат. Жараны бителиую. Жолну бителиую.*

БИТЕТ *эт. понуд. от* **бите** / Бите дегенни *къатланыучу айырмасы. Терезелени битетип, жарыкъ чыкъмазча этдирдик.* ❑ *Ана эшикни жепилерин битетди.*

БИТЕТДИР *эт. понуд. от* **битет** / Битет дегенни *къатланыучу айырмасы. [Мухтар малчыланы бирине:] Жашланы ий да, къошну тёгерегин иги битетдир, быйыл суукъ къыш боллукъду.* "Коммунизмге жол", 1976, № 39.

БИТЕТДИРИУ *и. д. от* **битетдир** / Битетдир дегенден *этим ат. Кюфню тешиклерин битетдириу.*

БИТЕТИУ *и. д. от* **битет** / Битет дегенден *этим ат. Эшикни жепилерин битетиу. Дорбунну тешигин битетиу.*

БИТЕУ [1] *белг. алм.* Весь, вся,

все / Барысы да, саулай. *[Азрет:] Залда болгъан битеу къурулушчула мени сёзюме ыразы болгъанларын билдирдиле.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 37. ❑ *Жюрегими битеу басхан къара тотну Мен эритдим жылыуунда жангы отну.* Къаракетланы Ю., Булутла, 22.

БИТЕУ [2] *и. д. от* **бите** / Бите дегенден *этим ат. Къайыкъны тюбюнде тешиклерин битеу. Терезелени жепилерин битеу.*

▲ **Битеу чеги** сокъур чеги (*къ.* **сокъур**). *Жаш, битеу чегиси ауруп, къыйналып тургъанлай, врачны чакъыртдыла.*

БИТЕУАСКЕР *сыф.* Общевойсковой / Аскерлени хар тюрлюсюне да бирча тийишли, аланы хар тюрлюсюн да бирикдирген. *Битеуаскер кенгеш кесини ишин бошады.* ❑ *Хар аскерчи битеуаскер уставны терен билирге керекди.*

БИТЕУДУНИЯ *сыф.* Всемирный / Битеу дуниягъа жайылгъан, битеу дунияны къыралларыны юсюнден болгъан. *Мамырлыкъ ючюн кюрешгенлени битеудуния конгресси. XXII-чи битеудуния фестиваль.* ▭ *Поэт жырына битеудуния масштабын излейди.* "Шуёхлукъ", № 45, 83.

БИТЕУЛЕЙ *мард. сёзл.* Целиком, полностью / Толусу бла, саулай, биргелей. *Къарамындан жунчуучу адамгъа ушамагъан жандыракёз, бет тюрсюню битеулей да кюле тургъан бедербет жаш, кепкасын онг къашына жиберип, жолоучулагъа къарады.* Лайпанланы С., Гургумлу, 55. ❑ *[Авторну] лирика сезими, кёргюзтюлген образлары болмай, белгили затланы юсюнден битеулей айтылгъан сёз болгъаны ючюнчюдю.* Байрамукълаланы Н., Назму бла жазсала, 154.

БИТЕУЛЮ *сыф.* **1.** Общий / Барыныкъы да болгъан, барыны да юсюнде болгъан, барысына да тийишли. *Битеулю жыйылыу. Битеулю кенгеш.*

2. Всеобщий / Битеу барысына да бирча тенг болгъан. *Битеулю къозгъалыу. Битеулю орта билим.*

БИТЕУМИЛЛЕТ *сыф.* Общенациональный / Битеу миллетге бирча тенг болгъан, жетген, битеу миллетники болгъан, битеу миллет бла байламлы, битеу миллет бирча къатышхан. *Биринчи январда, кюн ортада, Италияда битеумиллет забастовка башланнганды.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 35. ❑ *Ишчи класс хар заманда да жангыз кесини сейирлери ючюн угъай, битеумиллет сейирле ючюн кюрешеди.* "Коммунизмге жол", 1976, № 81.

БИТЕУРОСЕЙ *сыф.* Всероссийский / Битеу Россияны, Россия федерацияны юсюнден болгъан, битеу Россиягъа, Россия федерациягъа жайылгъан. *Табийгъатны къоруулагъан битеуроссей жамауат. Беитеуроссей теарт жамауат. Малчыланы битеуросей кенгеши.* ▭ *[Аслан:] Битеуросей кёрмючге да баргъанма, талай харакет, ахча саугъа да алгъанма, ырысхы сартындан да жашаууам аман тюлдю.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 14.

БИТЕУХАЛКЪ *сыф.* Общенародный, всенародный / Битеу халкъгъа бирча болгъан, жетген; битеу халкъда болгъан; битеу халкъ бирча къатышхан; битеу халкъныкъы болгъан. *Битеухалкъ искусство. Битеухалкъ эришиу.*

БИТЕУЮНЛЕЙ *мард. сёзл. къ.* **битеулей** *Павка болгъан ишни битеуюнлей хапарлады.* Н. Островский, Къурч къалай къатханды, 20. ❑ *Москвада Кермахан тюкенледен бла Махмутундан бош заманын битеуюнлей метродан чыкъмай оздурду..* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 97.

БИТЕШ *эт. взаимн.-совм. от* **бите** / Бите дегенни *араш айырма-*

сы. Жашла къайыкъны жепилерин энчи чайыр бла битешедиле.

БИТЕШИУ *и. д. от* **битеш** / Битеш дегенден *этим ат. Тешиклени, жепилени битешиу.*

БИТИК *ат* **1.** Тупик, отсутствие сквозного прохода *в чем* / Къыйыры бегитилген, тыйгъычы болгъан, чыгъар жери болмагъан *(орам, жол, жер). Жаш, къарангыда бара барып битикге тирелип къалгъанында, ажашханын билди.*

2. *В позиции определения:* тупиковый / Бегитилген, андан ары барыргъа, чыгъаргъа жолу, жери болмагъан. *Битик орам. Битик жер.*

БИТИМ [1] *ат* **1.** Растение / Хауада эм топуракъда болгъан органикасыз затла бла кечиниучю, органикасыз затладан органикалы затла къураялыучу, асламысында тургъан жеринде ёсюучю организм. *Толгъур тау кийиклени нарат, назы эм башха битимлени зырафлыкъдан сакълап турады.* Тёппеланы С., Жаралы жугъутур, 4. ❑ *Биз школну сынам участогунда тюрлю-тюрлю битимлени ёсдюребиз, сынамла бардырабыз, эл мюлкде ишлерге юренебиз.* Ортабайланы Т., Октябрни саугъасы, 21.

2. Культура *(разводимое растение)* / Урлукъ атып ёсдюрюлюучю зат. *Комбайнала жазлыкъ битимлеге кёчгендиле эм арпаны тирлигин жыйып башлагъандыла.* "Коммунизмге жол", 1971, № 168. ❑ *Мал ашланы кёбейтир муратда къудору битимлени сюргюлери иги кесек кенгертилликди.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 40.

3. Растительность / Жерни юсюнде неда бир жерде ёсген затла *(хансла, терекле)* барысы да. *Балыкъ башыны битими. Тау битим.*

БИТИМ [2] *ат къ.* **тирлик.** *Иги урлукъдан – иги битим.* (Нарт сёз.) ○ *Сютден толгъан будайла ишлегенлени быйыл да уллу битим аллыкъларын белгили этедиле.* Семенланы А., Жазыу айла, 21. ❑ *Быйыл колхоз тюзледе битим жигер колхозчуланы кёллерин жангы хорламлагъа учундурады.* "Жарыкъ жолда", 234.

БИТИМ [3] *ат къарач. къ.* **ёсюм.** *Аллыбызгъа битими уллу, чырайлы жаш чыкъды.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 32.

БИТИМЛИ [1] *сыф.* **1.** Плодородный / Жерни юсюнден: бай, кёп тирлик берген, битими иги. *Къыш къарлы болса, жаз битимли болур.* (Нарт сёз.) ○ *Ол сюеди советледе Белгили адамланы, Жигер ишлеп, сакъ болуп Битимли этген сабанланы.* Теммоланы Х., Хорлауланы жырлары, 64.

2. Урожайный / Битимли *(хансны, кёгет терекни юсюнден)* иги битиучю, кёп тирлик *(кёгет, мирзеу)* бериучю. *Саматчыкъланы арбазларында уллу къоз терек барды, ол бек битимлиди.* "Шуёхлукъ", № 17, 19.

БИТИМЛИ [2] *сыф. къарач. къ.* **ёсюмлю.** *Битимли адам. Битимли къыз.*

БИТИМЛИК *ат къарач. къ.* **битим** [1] *(1-чи магъ.). Таулада битимликле кёп тюрлюдюле. Заранлы битимликле.*

БИТИМЛИЛИК *ат* **1.** Урожайность (напр. *пшеницы, свеклы*) / Себилген, салыннган жерден алыннган тирликни ёлчеми. *Бир-бир жерледе будайны битимлилиги 50 центнерге жетгенди.* ❑ *Шекер чюгюндюрню битимлилиги игиди.*

2. Плодородие / Жерни, топуракъны битимлени ёсюулерин, жашауларын аш бла жалчытырча онглары. *Сабанланы битимлиликлери. Жерни битимлилиги.*

3. *къарач.* Статность / Субай санлылыкъ. *Къызны битимлилиги анасына ушайды.*

БИТИМСИЗ *сыф.* **1.** Неурожайный / Аз, осал тирлик бериучю. *Битимсиз жыл.*

2. Неплодородный / Мирзеулюк битимле тирлик бермеучю неда осал тирлик бериучю *(жерни юсюнден). Битимсиз жерле.* □ *Сирияны жери къургъакъ, къумлу, ташлы болгъаны себепли, айырылып битимсизди.* Хубийланы О., Мурат, 139.

3. *къарач.* Низкорослый, невысокий / Алаша бойлу. *Арбада олтургъан жаш саз бетли, битимсиз адам кёрюне эди.*

БИТИМСИЗЛИК *ат* **1.** Неурожайность / Битими осаллыкъ. *Жылны битимсизлиги.*

2. Неплодородность / Тирликсизлик *(жерни юсюнден). Жерни битимсизлиги.*

3. *къарач.* Низкорослость; неказистость; недоразвитость / Алаша бойлулукъ. *Санны битимсизлиги. Адамны битимсизлиги.*

БИТИР *ат къарач. къ.* **фитир.** *Афенди битир бермез.* (Нарт сёз.) ○ *[Афенди:] Къайдан болады жангур, элни жартысы намазгъа жюрюмейди, садакъаны, битирни унутхандыла.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 50. ❑ *Жетип келген ораза, битирле, къурман мал, зекят кечени ауурлугъу кетгинчи былагъа [адамлагъа] кирпик къакъдырмайды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 29.

БИТИУ [1] *ат ц. диал. къ.* **битген.** *Битиую ауругъанын сау этерге бишген соханны уллу магъанасы барды.* ❑ *Врач жашчыкъны боюнунда битиуюн байлады.*

БИТИУ [2] *и. д. от* **бит** [2] / Бит дегенден этим ат. *Къылкъылыланы битиулери быйыл аман тюйюлдю.* ❑ *Кёгет тереклени чакъгъанларына кёре, битиулери да иги боллукъ болур.*

БИТИУ [3] *и. д. от* **бит** [3] / Бит [3] дегенден *этим ат. Ишни замананында битиую магъанасы уллуду.* □ *Завод ючюнчю цехини битиую бла бирге саулай конвейер амалгъа кёчерикди.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 37.

БИТЛЕН *эт. сёл. тил.* Завшиветь; обовшиветь / Битли бол, бит бас. *Адам, кирли болса, битленирге да боллукъду.*

БИТЛЕНДИР *эт. понуд. от* **битлен** / Битлен дегенни *къатланыучу айырмасы. Жаш кючюкчюгюн, иги къарамай, битлендиргенди.*

БИТЛЕНДИРИУ *и. д. от* **битлендир** / Битлендир дегенден *этим ат. Итни битлендириу. Тауукъну битлендириу.*

БИТЛЕНИУ *и. д. от* **битлен** / Битлен дегенден *этим ат. Къанатлыны битлениую. Жаныуарны битлениую.*

БИТЛИ *сыф.* Вшивый, завшивевший / Бит къысхан, битлери болгъан. *Аманны эки битли тону болур: бирин санга кийдирир, бирин кеси киер.* (Нарт сёз.) ○ *Асланны атын жашыра, Ат атадыла "гёбелек", Анга кийим орунына Бердиле битли гебенек.* "Шуёхлукъ", № 3, 76.

БИТЛИЛИК *ат.* Вшивость / Бит басханлыкъ. *Битлиликни чуруму – кирлилик.* (Нарт сёз.) ○ *Битлилик хорлап, ит жан-жанын ашайды, кеси къуйругъуна чабады.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 90.

БИТТАЙ *сыф. сёл. тил. къ.* **битли.** *Биттай къанатлычыкъ. Биттай кючюкчюк.*

БИТТЁШ *сыф. сёл. тил. къ.* **битли.** *Биттёш жаныуар.*

БИТТИР *ат.* Летучая мышь / Узун къанатлары болгъан, кече учуучу, кеси да чычханнга ушагъан, балаларын кесини сютю бла ёсдю-

рюучю жаныуар. *Биттир жыйылса – чычхан, учса – чыпчыкъ.* (Нарт сёз.) ○ *Биттирле терек къуушлагъа, юйлени чардакъларына киредиле.* Ортабайланы Т., Окъуу китап, 48. ❑ *Биттирни сюрюп айланады терезеде къолан киштик.* "Жилтинле", 274.

БИТТИРКОЧ *ат къ.* **биттир.** *Дорбунну къарангысына жетгенде, бизни тауушубуздан къоркъуп, биттиркочла," ур-р-р" деп, учдула.*

БИТУМ *ат.* Битум / Углеводородладан къуралгъан чайырлы затланы *(асфальтны, нефтни, гудронну д. а. к. затны)* барыны да аты. *Заводну арбазында котельная, битум сакъланыучу орун, ремонт мастерской, солуу отоу, душевой эм азыкъ ашарча мекямла бардыла.* "Коммунизмге жол", 1973, № 45.

БИФШТЕКС *ат.* Бифштекс / Тюйюлюп къууурулгъан тууар эт кесек *(учаны сырт узунундан алынады). Арлакъда экинчи бифштексни тындыра тургъан 56-чы размерли жауурунланы эледим.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 137.

БИЧ [1] *эт.* **1.** Кроить *что* / Къумачны, терини д. а. к. башха затны тигип бир тюрлю кийим этер ючюн, кес, кесек-кесек эт. *Кийим бичсенг, кенг бич, тар этген къыйын тюйюлдю.* (Нарт сёз.) ○ *Мени анам да акъ чыначыкъ къумачны алып, кеси андан кёлекчик бичип, Айшатха тикдирди.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 165. ❑ *Акъ чепкен бичерле, санга жарарча, Чепкен себеп болур сени табарча.* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 208.

2. *кёч.* Планировать, решать *что* / Ишленнген затны планын этиу эм ол ишленирик жерге белгиле сал. *Юнюсню планына кёре, бир къаумла юй тюплени бичип башлагъандыла.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 71.

3. *кёч.* Желать *кому что* / Къаллай да болсун, бир тилек айт, эт. *Къонакъла, саулугъугъузну ичеме, Жюрегимден кёп игилик бичеме.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

4. *кёч.* Разлагать, подавать дурной пример / Жорукъну буз, аманнга юйрет. *Ичгичи, мюлкню ичерсе, Халкъгъа аман ыз бичерсе* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 50.

5. *кёч.* Определять, устанавливать, оценивать *что* / *Кимге, неге болса да жораланнган затны ёлчемин, мардасын белгиле, багъасын тохташдыр. Къууанч кюнде... илишанчылагъа, къол ташчылагъа деп ёчле, саугъала бичедиле.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 18. ❑ *Эки киши, ийнекни тёгерегине айланып, желинине, быдырына, тишлерине, къулакъларына къарайдыла, багъа бичедиле.* "Коммунизмге жол", 1969.

6. *кёч.* Определять, намечать *что* / Ишни, жашауну д. а. к. башха затланы къалай боллугъун *(барлыгъын)* бил, белгиле. *Халкъ бичген тюзлюк юлгю Сау дуниягъа тёре болур, Анга къажау сюелгенни Къара умуту оюлур.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 71. ❑ *Ёлчелеулери къадар бичген юлгюден, Къарасанг да айырмазса бир бирден.* "Шуёхлукъ", № 41, 62. ❑ *[Сарыбий] уллудан бичген къара планыны арты неде бошаллыгъын ойлаялмайды.* Этезланы О., Тарда, 20.

7. *кёч.* Заключить, сделать вывод / Оюм эт, бир затны былайды деп тохташдыр. *Къыралны къарыусузлугъун заманында манга, мени кибик минг-минг алчылагъа айтмагъан эселе, сора бизге ышанмайдыла, деп, бичди [Мухтар].* Тёппеланы А., Ташыуул. *Ахматны буту саркъып, кёпчюп ауруп тебиregенинде: "Кюн бузуллукъ кёреме",– деп, бичди.* "Коммунизмге жол", 1969, № 210.

❑ **Бичген кийиз** разновидность национального войлока, кошмы, изготовленная *(сшитая)* из разноцветных кусков свалянной шерсти / басылгъан жюнню тюр-

лю-тюрлю боялгъан кесеклеринден тигилип этилген кийиз. *Жамийлятны бичген кийизлери эртте николай заманда Бакуну, Терк Башыны базарларында суралыучу эдиле, артда уа бир тюрлю сакъаллы адамла келип, аны сыратха алдырып: "Кийизлеринги кёргюзтмеге хазырла",– деп, кетдиле.* Тёппеланы А., Ташыуул. ❑ *Ургъан, бичген кийизледе да салыннган накъышла, оюула бир бирге хазна ушамайдыла.* "Коммунизмге жол", 1971, № 142.

БИЧ [2] *эт.* Кастрировать, холостить *кого* / Малны, атны д. а. к. жаны болгъан затланы эркеклерини бюртюклерин кесип кетер. *Экижашар жылында [тайны] тутуп, къуйругъун, жалын къыркъып, тамгъа салып жибердик, андан сора бичдиле.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 197. ❑ *Мал иеле иги тукъумлу бугъаны неда ажирни бичмей, кеслерини мюлкден тышына сатмаучан эдиле.* "Шохлукъ", 8.

БИЧАКЪ *ат.* **1.** Нож / Бир затны кесер ючюн хайырланылыучу, жютю ауузлу, сабы болгъан керек. *Боюнунга бичакъ салынса да, къртисин айт.* (Нарт сёз.) ○ *Хыршы билеуню алып, къартчыкъ бичакъ биледи.* Къулийланы Къ., Жангы китап, 161. ❑ *Алтын саплы окъуна болсун бичакъ, Алмайын къой – жюрюталмаз эсенг сакъ.* Мокъаланы М., Къушну ауанасы, 29.

2. *В позиции определения:* ножевой / **а)** Бичакъ салгъан неда салыучу. *Бичакъ жара сау болса да, сюймеклик жара сау болмаз.* (Фольк.); **б)** Бичакъла ишлеучю. *Бичакъ заводда зынгырдаукъ къурчну алып, [темирчи] Не къарыуун да аямай къадалып, Жан аурутуп эм кёл ашап жазгъанды.* "Коммунизмге жол"; **в)** Бичакъ бла бардырылыучу. *Къолунда узун таягъын бичакъ урушха кирген аскерчича ойнатып, [атлы] атыны жюгенин бошлады.* Къулийланы Х., Эгизле, 21.

▲ **Бичакъ ауузунда тур** сидеть на пороховой бочке, висеть на волоске / белгили болмагъан къыйын неда къоркъуулу халда тур. *[Афууажан Хамитге:] Сен а бичакъны ауузунда тура кёреме, жазыкъ.* "Шуёхлукъ", № 24, 87. **Бичакъ биле** точить зубы *(зуб)* / биреуге аманлыкъ, хата этерге кюреш, биреуню жаны. *Мен Маккагъа баргъанма, Тиерге базынмайла, Алай бичакъ билеуню, Жаныгъанны къоймайла.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 179.

БИЧАКЪЛА *эт. сёл. тил.* Резать, наносить раны ножом / Бичакъ бла кес, бичакъ жара сал. *Бети къучакълар, жюреги бичакълар.* (Нарт сёз.) ○ *Къолан ат бла чал атны бичакъладым, ханны къызын да къучакъладым.* (Фольк.)

БИЧАКЪЛАУ *и. д. от* **бичакъла** / Бичакъла дегенден *этим ат. Адамны бичакълау бизни обществогъа арталлы да келишмеген ишди.*

БИЧАКЪЛЫКЪ *ат.* Материал, предназначенный для изготовления ножа / Бичакъ этерге жараулу зат. *Жаш гюрбежиге къурчдан бир иги бичакълыкъ алып келди.*

БИЧДИР [1] *эт. понуд. от* **бич** [1] / Бич [1] дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашла кеслерине кёнчекле бичдирдиле.*

БИЧДИР [2] *эт. понуд. от* **бич** [2] / Бич [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. – Тананы заманында нек бичдирмегенсиз! – деп, урушду къарт жашларына.* ❑ *Аппа токълучукъларын бичдирди.*

БИЧДИРИЛ [1] *эт. страд. от* **бичдир** [1] / Бичдир [1] дегенни *зорлаучу айырмасы. Костюм тап бичдирилди.*

БИЧДИРИЛ [2] *эт. страд. от* **бичдир** [2] / Бичдир [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Токълула заманында бичдирилдиле.*

БИЧДИРИЛИУ [1] *и. д. от* **бичдирил** [1] / Бичдирил [1] дегенден *этим ат. Жыйрыкъны бичдирилиую.*

БИЧДИРИЛИУ [2] *и. д. от* **бичдирил** [2] / Бичдирил [2] дегенден *этим ат. Малланы бичдирилиулери.*

БИЧДИРИУ [1] *и. д. от* **бичдир** [1] / Бичдир [1] дегенден *этим ат. Кёлек бичдириу. Кёнчек бичдириу. Жыйрыкъ бичдириу.*

БИЧДИРИУ [2] *и. д. от* **бичдир** [2] / Бичдир [2] дегенден *этим ат. Къозуну бичдириу. Тананы бичдириу.*

БИЧДИРТ [1] *эт. понуд. от* **бичдир** [1] / Бичдир [1] дегенни *къатланыучу айырмасы. Къызчыкъ гинжисине жыйрыкъчыкъ бичдиртип тикгенди.* ❑ *Къыз, анасына бичдиртип, къарындашына кёнчек тикди.*

БИЧДИРТ [2] *эт. понуд. от* **бичдир** [2] / Бичдир [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Тананы мал дохтургъа бичдиртдиле.*

БИЧДИРТИУ [1] *и. д. от* **бичдирт** [1] / Бичдирт [1] дегенден *этим ат. Пальто бичдиртиу. Костюм бичдиртиу.*

БИЧДИРТИУ [2] *и. д. от* **бичдирт** [2] / Бичдирт [2] дегенден *этим ат. Тананы бичдиртиу. Тайчыкъны бичдиртиу.*

БИЧЕН *ат.* Сено / Мал ашха деп, чалынып, къурутулуп жыйылгъан кырдык, ханс. *Жипи бичен татымаз.* (Нарт сёз.) ○ *Маллагъа бичен хазырларгъа, алагъа къышха баула ишлерге керекди.* Тоқъумаланы Ж., Нартланы туудукълары, 53. ❑ *[Жаш:] Ариу ийис этген къургъакъ биченнге ташайып, эки къолуму женглериме сугъуп, малланы бичен ашагъанларына къарап тура-ма.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 11.

БИЧЕНЛИК *ат.* Покос, сенокосное угодье, луг / Бичен чалыныучу жер. *[Афенди:] Аллах чамланып, сабанларыбызны, биченликлерибизни къурутуп барады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 132. ❑ *Тауладан салкъын желчик ургъанына биченликле, чырпыла шууулдайдыла.* Шауаланы М., Мурат, 130.

БИЧЕНЧИ *ат.* Косарь / Кырдыкны чалып, жыйып бичен хазырлаучу адам. *Сейир тюйюлдю кюз биченчини Терлегенлери саркъгъаны.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 121. ❑ *– Халит, биченчиле къалай ары кетгенлеринден хапарынг бармыды? – деди Дауут.* Биджиланы Б., Жюрекни ауазы, 5.

БИЧИЛ [1] *эт. страд. от* **бич** [1] / Бич [1] дегенни *зорлаучу айырмасы. Келир жылгъа план бичилди.* ❑ *Юлгюсюз бичилген кийим кийим болмаз.* (Нарт сёз.) ○ *[Валя:] Адамланы барысы да бир юлгю бла къалай бичилирле?* Дотдуланы Х., Жашлыкъны жолунда, 75.

БИЧИЛ [2] *эт. страд. от* **бич** [2] / Бич [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. – Отуз тюлкю, къыркъ бёрю, алтмыш бичилген ат берсин, – деп, къыз къонакъланы аны бла ауузларын тутханды.* "Къарачай халкъ таурухла", 189. ❑ *Бичилген токълула, узакъ кеталмай, къош къатында отлайдыла.* "Коммунизмге жол", 1972, № 88.

БИЧИЛИУ [1] *и. д. от* **бичил** [1] / Бичил [1] дегенден *этим ат. Кийимни бичилиую. Жыйрыкъны бичилиуюн къыз бек жаратхан эди.*

БИЧИЛИУ [2] *и. д. от* **бичил** [2] / Бичил [2] дегенден *этим ат. Токълуну бичилиую. Тананы бичилиую.*

БИЧИМ *ат* **1.** Покрой; фасон; выкройка / Кийимни бичилгенине, тигилгенине кёре кёрюмдюсю. *Жашны пальтосуну бичими хазна тюйюлдю.* ❑ *Къызны жыйрыгъыны бичими ушагъыулу эди.*

2. Складка одежды на пояснице / Тонну неда къапталны арт жанында бел бауну энишге жибермей турур ючюн тышына чыгъаракъ этилген жерле. *Сабыр, къара къауракъ къапталыны онг бичимини юсю бла терен хуржунуна узалып, кёпге дери тынгылагъынлай турду.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 10. ❑ *[Мустафа] эски къутуне къапталыны бичимлери къуйрукъ башына тюшюп, тутулгъанла таба жаныулап къычырды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 186.

3. *кёч. къарач.* План, замысел / Мурат, ниет. *Хар ишде бичим толуп, журт бай болуп баргъанын эшитип, окъуп, жюрегинг хош болады.* "Жанкъылыч", 55. ❑ *Будайны ёсюмюне кёре бичимден эсе кёбюрек тирлик аллыкъ болурбуз.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 48.

БИЧИМ [4] *ат.* Телосложение, осанка / Адамны саны, сюеги, саныны битгени. *Хар тукъум ёсюмню Башхады аты, Бичими, кийими, Бою, сыфаты.* Отарланы С., Назмула, 28.

❑ **Бичим эт 1)** планировать, включать в план каких-л. работ; предполагать устройство *чего* / бир затны этерге, къураргъа план сал, эт. *Жаш этген бичимин нёгерлерине да айтады;* **2)** наметить сделать, выполнить *что* / бир ишни, жумушну этерге, толтыругъа умут эт. *Бийнёгер жолда нёгерлери бла бичим этип келген оноуун айтды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 69; **3)** подражать *кому*, поступать по *чьему* образу действия / Бир тюрлю ишни башхалача эт. *[Добай адамлагъа:] Ол мыжыкъланы юлгюлерин кесигизге бичим этипми кюрешесиз?* Байрамукъланы Х., Чолпан, 59.

БИЧИМЛИ *сыф.* **1.** Складный *(об одежде)* / Тап бичилип, ариу тигилген, юсге жарашхан. *Бир бичимли кийим кийген, Кёп жашаргъа бирча сюйген, Бушуу келсе, бирча кюйген, Адам улу жашайды жерде.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 9.

2. Стройный, статный *(о фигуре)* / Ариу битген, субай. *Бичимли жаш. Бичимли къыз.*

3. *къарач.* Обдуманный, продуманный; осмысленный / Ойлап, сагъыш этип этилген. *Бичимли оноу.*

БИЧИМСИЗ *сыф.* **1.** Нескладный *(об одежде)* / Тап бичилмеген, ариу тигилмеген, юсге жарашмагъан. *Бичимсиз жыйрыкъ. Бичимсиз кёнчек.*

2. Нестройный, некрасиво сложенный / Къарамсыз, жапысыз. *Бичимсиз Мыртаз, тута-тута, къатынланы къазансыз этгенлигине, мангкъабурун... жаякларын къыздыргъанында ... башын бир жанына да туталмады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 61.

3. *къарач.* Бесплановый, непродуманный / Ойлап, сагъыш этип этилмеген. *Бичимсиз оноу.*

БИЧИУ [1] *и. д. от* **бич** [1] / Бич [1] дегенден *этим ат. Тон бичиу. Кийимни уста бичиу.*

▲ **Бичиу бич** сплетничать, судачить / биреуню сёзюн эт, бир затны кемчилигин сюз. *Къатынла, сау эки сагъатны орамда сюелип, кимге эсе да бичиу бичедиле.*

БИЧИУ [2] *и. д. от* **бич** [2] / Бич [2] дегенден *этим ат. Жаз башында малланы бичиу.*

БИЧИУЧЮ *ат.* Закройщик / Кийим бичерге уста адам. *Бичиучюлеге къыптыланы жангыларын бердиле.* ❑ *Капрон халыдан къумачла хазырланандыла, бичиучюле уа аладан кийимле жарашдырадыла.* "Коммунизмге жол", 1974, № 64.

БИЧИШ [1] *эт. взаимн.-совм. от* **бич** [1] / Бич [1] дегенни *араш айыр-*

масы. Бичиучюле къадалып кийим бичишедиле.

БИЧИШ [2] *эт. взаимн.-совм. от* **бич** [2] / Бич [2] дегенни *араш айырмасы. Къартла токълуланы бичишедиле.*

БИЧИШИУ [1] *и. д. от* **бичиш** [1] / Бичиш [1] дегенден *этим ат. Кийим бичишиу.*

БИЧИШИУ [2] *и. д. от* **бичиш** [2] / Бичиш [2] дегенден *этим ат. Мал бичишиу.*

БИЧЧАН *ат.* Опора для ружья во время стрельбы / Ушкокну атхан заманда хайырланылыучу айры тиреуюч. *Ныгъышны огъары табасында кийиз жайылып, илишанны атаргъа биччан хазырланнганда, илишан атыу башланады.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 31. ❑ *Бир къауумла, элден бир жанына чыгъып, тёш тюбюнде илишан атаргъа биччан жарашдырадыла, кёз алыр чакълы узакълыкъда илишан саладыла.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек.

БИШ *эт.* **1.** Вариться / Сууда къайнатылып, ашаргъа жарарча бол. *Отда онэки уллу къазан, ичлеринде Эт бише, бир жанына къараса – онэки мазаллы адам.* "Малкъар халкъ жомакъла", 1, 219. ❑ *Арбазны ортасында от жагъа, ючаякъгъа салынып хант бишеди.* Боташланы И., Пьесала, 170. // Печься *(напр. о пироге, хлебе)* / Табада, кюлде д. а. к. затлада от бла къыздырылып, ашаргъа жарарча бол. *Маржан, къобуп, табада бишип тургъан эт хычынны табакъгъа салып, [Зухура бла Алимни] алларына элтди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 253. ❑ *Зайнаф, ючаякъ къанганы алып келип, аны юсюне кюлде бишген арпа гыржын бла тузлу бишлакъ салды.* Ёзденланы А., Саният, 42. // Жариться *(напр. о мясе, картошке)* / Къууурулуп, ашаргъа жарарча бол. *Къургъакъ чертлеуюк отунла, печни гюрюлдетип, жанадыла, плита юсюнде шишлик чырылдап бишеди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 270.

2. Созревать, спеть, зреть, поспевать / Жетип, орурча, жыярча бол *(битимлени, кёгетлени юсюнден). Сокъур алма эртте бишер, замансызлай агъып тюшер.* (Нарт сёз.) ○ *Ингирде уа сюйгенимме ашыкъдым, Ол манга тюбеди ышара, кюле, Мен анга бишген жилекле ашатдым, Эринлери жилек ийис этдиле.* Мокъаланы М., Къушну ауанасы, 9. ❑ *Алтын будай чайкъалып, Тозуратса чачларын, Бишген башла саргъалып, Силкселе сакъалларын.* "Коммунизмге жол", 1972, № 41.

3. *кёч.* Гореть / Отда кюй. *Жандырсанг – бишерсе, къозусанг – тюшерсе.* (Нарт сёз.)

4. *кёч.* Сильно переживать / Уллу къайгъы, бушуу эт, жарсы. *Сени бир кёрюрге термилгенден, Жаным жанган отда бишеди.* Маммеланы И., Чалгъы, 33. ❑ *Фашистле адамлагъа зорлукъ этгенлери ючюн, Хызыр аланы кёрюп болмайды, алагъа бир хата эталмай, кёл жетдиралмай, жюреги отда бишеди.* "Коммунизмге жол", 1970, № 204.

5. *кёч.* Крепнуть, созревать *(о человеке и его деле)* / Айны, ёс, къурал, тол *(адамны эм аны ишини юсюнден). Айтылгъан иш бишер, къымылдагъан тиш тюшер.* (Нарт сёз.) ○ *Юнус акъылында эрттеден бишген оноуун жашына ачыкълады.* Лайпанланы С. Гургумлу, 10. ❑ *Саркъадыла жылла, Сафият ёсдю, бишди эм кесин жюрютюу кюнлеге жетишди.* "Жюрек жырлайды", 17.

❑ **Бишген кирпич** жженый кирпич / отда къатдырылып, къурулушда хайырланырча этилген тюз мюйюшдю топуракъ кесек. *Бишген кирпичден ишленнген базла, кенг, жарыкъ юйле кёзню къуандырып, ёхтемлик бередиле.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 158.

БИШГЕК *сыф.* Недоваренный; недожаренный; недопеченный /

Бишгек эт. Бишгек картоф. Бишгек гыржын.

БИШГЕКЛЕ *эт.* Варить, парить что *(до полуготовности)* / Иги биширме, жарты бишир. *Бауурну иги биширмей, бишгеклеп ашаса иги болады.* ❑ *Жашла шишликни бишгеклеп ашадыла.*

БИШГЕКЛЕН *эт.* Вариться, париться *(до полуготовности, немного)* / Иги бишме, жарты биш. *Шорпаны пиринчи бишгекленип къалгъанды.* ❑ *Бишгекленнген эт.*

БИШГЕКЛЕНДИР *эт. къ.* **бишгекле.** *Шишликни бишгеклендир.*

БИШГЕКЛЕНДИРИУ *и. д. от* **бишгеклендир** Бишгеклендир дегенден *этим ат. Этни бишгеклендириу. Гыржынны бишгеклендириу.*

БИШГЕКЛЕНИУ *и. д. от* **бишгекле** / Бишгекле дегенден *этим ат. Этни бишгеклеу. Какны бишгеклеу.*

БИШЕКЛЕН *эт. ц. диал. къ.* **бишгеклен.** *Жашла шишликни бишекленнгенлей ашаргъа сюйюучюдюле.* ❑ *Къыз чоюндан бир бишекленнген эт кесекни алып эгечине узатды.*

БИШИР *эт.* **1.** Варить *что* Сууда къайнатып, бишген халгъа жетдир, ашаргъа жарарча эт. *Кёпмю озду, азмы озду андан бери жылладан, [жаш ана] Биширмейди чоюн толуп жырнадан.* Макытланы С., Жашауну ауазы, 56. *[Бийсолтанлары] юйде уа къонакъны сыйларгъа къырым хычынла, къозу эт биширдиле.* Шауаланы М., Мурат, 9. // Печь *что* / Табада, жалгъауучда д. а. к. башха затлада къургъакълай къыздырып, бишген халгъа жетдир, ашаргъа жарарча эт. *Тигиучю кёлекни Тигеди цехинде. Ётмекчи – ётмекни Биширир печинде.* Отарланы К., Сайлама, II, 120. ❑ *Сапыра ючаякъда биширген хычынларын бир бирини юсюне къаплады.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 44. // Жарить *что* / Отда, табада д. а. к. башха затда къуууруп, бишген халгъа жетдир, ашаргъа жарарча эт. *Къозу этни сары жауда биширип, Тепшеклеге саладыла, келтирип, Жаз тауукъла, жумарукъла, чабакъла... Келедиле тюрлю-тюрлю табакъла.* "Шуёхлукъ", № 50, 52. ❑ *Зухура узун саплы уллу къара жалгъауучда чырламала биширеди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 345.

2. Обжигать *(напр. кирпич, черепицу)* / Кирпични, къошунну д. а. к. башха затны отда къыздырып, къатдырып, хазырла. *Жаш кирпичлени бишириучю печде от этиучю болуп ишлейди.* ❑ *Элни къошун заводунда кюннге 80000-ден аслам къошун биширедиле.*

3. *кёч.* Жечь *(напр. о ветре, холоде)* / Адамны этин кюйдюр *(кюнню, желни, суукъну юсюнден). Жел жолоучуну кюртге къаплайды, чёргеп, бишireди, бурады, чимдейди этинги.* "Жюрек жырлайды", 144. ❑ *Кюн бишireди июнну артында, Малла чибинлеп, иссилеп.* "Жилтинле", 158.

4. *кёч.* Жечь *(о чувстве)* / Адамны жюрегин, ичин кюйдюр, къыйна *(сезимни юсюнден). Бардыла сюймеклик ичлерин биширип, Жазалмай тургъанла, къагъытха тюшюрюп.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 275. ❑ *Азретни хар кюнде ичип, юсю-башы тозурап келиую Асиятны жюрегин кюйдюреди, бишireди.* "Коммунизмге жол", 1970, № 208.

5. *кёч.* Выполнять *что*, доводить *что* до конца; доделывать, дорабатывать *что* / Къаллай да болсун, бир тюрлю ишни тамам эт, ахырына жетдир. *Темир къоллу, къурч кёкюрек ишчиле [Сельмашда] Хар бириси бирер ишни бишире.* Къаракетланы И., Сайламалары, 42. ❑ *Хар атламы алгъады аны [тёлюню], Жетген жерин*

биширеди ол. Байкъулланы Д., Жырла бла таурухла, 19.

БИШИРИЛ *эт. страд. от* **бишир** / Бишир дегенни *зорлаучу айырмасы. Табада биширилген жаркой. Отха кёмюлюп биширилген гыржын бек татыулу болады.* ▭ *Шапа ахшы биширилген шишликлени да, шампан шешаны да алып келди, стол юсюне салды.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 308.

БИШИРИЛИУ *и. д. от* **биширил** / Биширил дегенден *этим ат. Ашны биширилиую.*

БИШИРИУ *и. д. от* **бишир** / Бишир дегенден *этим ат. Этни бишириу. Гыржынны сел отда бишириу.*

БИШИРИШ *эт. взаимн.-совм. от* **бишир** / Бишир дегенни *араш айырмасы. Къызла табалада хычын биширишедиле.*

БИШИРИШИУ *и. д. от* **биширип** / Бишириш дегенден *этим ат. Аш бишириу. Гыржын бишириу.*

БИШИРТ *эт. понуд. от* **бишир** / Биширт дегенни *къатланыучу айырмасы. Танг атып, кюн да таулагъа тийип, офицер къобар заманнга Бийсолтан къойну сойдуруп, биширтип хазырлатхан эди.* "Шуёхлукъ", № 5, 98.

БИШИРТДИР *эт. понуд. от* **биширт** / Биширт дегенни *къатланыучу айырмасы. Тёрт къой бишген къазанланы асдырып, Ол [Бийсолтан] сегиз къойну сойдурду. Санлатмайын, турушунлай, учалай, Биширтдирип, элин жыйып, тойдуруду.* Шахмырзаланы С., Ол ёмюрледе, 65.

БИШИРТДИРИУ *и. д. от* **биширтдир** / Биширтдир дегенден *этим ат. Этни биширтдириу. Халыуа биширтдириу.*

БИШИРТИУ *и. д. от* **бишир** / Биширт дегенден *этим ат. Шишликни сел отну мыдыхында биширтиу. Тойда локъумла биширтиу.*

БИШИУ *и. д. от* **биш** / Биш дегенден *этим ат. Аппа шишликни терк бишиуюн жаратмады.*

БИШЛАКЪ *ат.* **1.** Сыр, брынза / Мая бла ачытылгъан сютден сыгъылып, тузланып, къатдырылып этилген ашарыкъ зат. *Сабийге тишинги ышартсанг, бишлакъ сунар.* (Нарт сёз.) ○ *Малкъар къатын болгъанды бек оюмлу. Малчы чыгъаргъанча малын жазына: Жауун, къагъын, бишлакъларын ол, тергеп, Жетмез болса, мадар этгенди азына.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 103.

2. *В позиции определения:* сырный / **а)** Бишлакъдан этилген. *Бишлакъ хычын. Бишлакъ къатыкъ. Бишлакъ бёрек;* **б)** Бишлакъ этиучю. *Бишлакъ завод.* ▭ *1890-чы жыллада республикада жалан отуз гюрбежи, Жюз бла алты суу тирмен эм Хаюкъада бишлакъ завод болгъанды.* "Шуёхлукъ", № 38, 105.

❑ **Бишлакъ биширген (бишген)** карачаевское и балкарское национальное блюдо, приготовляемое из сыра, сметаны и кукурузной муки / бишлакъны ууакъ туурап, сют башда биширип юсюне нартюх ун себилип этилиучю къатыкъ. *[Жансурат:] Келигиз, къойланы сауайыкъ да, сют да къошуп, бишлакъ бишген этейик.* "Шуёхлукъ", № 45, 24. ❑ *Анасы бишлакъ биширген бла мыстындауну [Солтан-Хамитни] аллына салды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 41.

БИШЛАКЪЧЫ *ат.* Сыровар / Бишлакъ этерге уста адам. *Желде, кёксюл юзмелт кибик, Тютюн чыгъады къошдан, Бишлакъчы да мая ийип, Сакълайды ашыгъышда.* Отарланы К., Сайлама, I, II.

БИЯГЪЫ [1] *кёрг.-келиш. алм.* Прежний, тот самый, тот же / Экинчи неда кёп кере кёргюзтюлген, сагъынылгъан. *Малжей шинтигине олтура баргъанлай, биягъы тауушу эшитиледи.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 266. *Ол [Ибрагим] секирген жеринден тюбюне тюшгюнчю, къар бла бузну ортасында бир тюрлю бир акъсыл тюрсюннге кёчюп, тюбюне тюшюп, бир кесек баргъанлай, биягъы болумуна къайтады.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 18.

БИЯГЪЫ [2] *заман. сёзл.* Вновь, опять / Энтда; энтда да бир кере, дагъыда. *Жаш тиширыу биягъы бир зат айтыргъа башлап, базынмай тохтады.* Тёппеланы А., Чамны да чам биледи, 16. ❑ *[Найыпхан Бахсан суугъа:] Биягъы неге эсе да ачыуланып келесе, толкъунларынгы къайыргъанса, эмилик ат жалкъасын къайыргъанлай.* Толгъурланы З., Эрирей, 93.

БИЯГЪЫНДА *заман. сёзл.* Только что, недавно / Бусагъатда, кёп болмай. *[Таужан:] Жашаулу бол, биягъында кесинг жарашыргъа керексиз деп айтдынг, андан игиси анга да, манга да жокъду.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 61. ❑ *Биягъында атны кенгден эсленнген уллу къара эрик кёзлери энди къып-къызыл мыдыхлагъа ушайдыла.* Толгъурланы З., Къызгъыл кырдыкла, 67.

БИЯГЪЫНДАГЪЫ *кёрг.-келиш. алм.* Тот, прежний; тот, который был недавно / Биягъында болгъан, этилген, айтылгъан д. а. к. *–Да, ол а узакъда тюйюлдю, майна,– деп, чунгурну башында къолдан къурашдырылгъан механизм бла силос кюлтелени тартып чыгъара тургъан киши, башын ёрге силкип, биягъындагъы жашны кёргюздю.* Акъбайланы А., Ёмюрню иеси, 4. ❑ *[Батыр:] Саппа-сау бол, Къонакъ, ма энди кертисин айтаса ансы, биягъындагъы ууазларынг бош эдиле.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 38.

БИЯГЪЫНЛАЙ *хал. сёзл. къ.* **биягъыча.** *Мен аны (жолну) жетер-жетмез, биягъынлай чынгай-чынгай кетип, тёнгереп тюшгенча, чегет дуппурчукъдан энишге тюшюп, сора мен аны жетгинчи суучукъгъа кирип жууунуп, ол жанында меннге ышара, мени сакълайды.* Байрамукъланы Х., Тишириуну хапары, 72. ❑ *Асхат а, биягъынлай, аякъларын салындырып олтуруп турады.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 158.

БИЯГЪЫЧА *хал. сёзл.* По-прежнему / Биягъындача, алгъынча. *Сары жолгъа чыгъа келгенде, ат, биягъыча, пырх-чырх этип тохтады да, артха туракълагъан болмаса, алгъа атларгъа унамады.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 8. ❑ *Жулдуз, биягъыча, гопанны кёмюкбаш зынтхы бозадан толтуруп алларына салды.* Шахмырзаланы С., Тангаласында, 9.

БИЯРЫ *орун. сёзл.* В сторону, дальше, прочь / Бир жанына, белгили жерден бир жанына; арлагъыракъ, узагъыракъ *(ат, кет д. а. к.). Ибрахим къызыл тышлы, жукъа жууургъанны кесини юсюнден бияры ташлады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 51. ❑ *Харун терек тюбюне тюшюп тургъан алмаладан айырып, бир къызыл бетлисин алды, алай жерге жетген жаны чирип тургъанын эслегенде, ачыуланып, бияры сызды.* "Коммунизмге жол", 1970, № 185.

БЛА [1] *байл.* И *(союз)* / Айтымны бир туудукъ членлерин байлап жюрюген тенг жарашдырыучу байлам; биргелик магъананы кёргюзтеди. *Кёз кёрген бла къулакъ эшитген тенг болмаз.* (Нарт сёз.) ○ *Жашчыкъла бла къызчыкъла иги кесек заманны тынгылап турдула.* Шаман-

л а н ы М., Окъа бёрк, 44. ❑ *Салиймматны ариу чырайына кёзю жете, ёрге бла энишге бара, Хасан сагъышха кирди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 17.

БЛА[2] *сонг.* Соответствует русским предлогам *"с", "по", "на", "через", "от", "под", "при"* **1.** В сочетании с определенным именем обозначает совместность, соучастие или сопровождение. Биргесине келген атны башчы кёргюзтген ие бла бирге бир ишни тамамлагъанын кёргюзтеди. *Къонакъла бла элде сыйлы къартла арбазны ортасына жайылгъан кийизге тёгереклешип олтургъандыла.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 11.

2. Имеет инструментальное значение, соответствует русскому *творительному падежу* / Ишни не зат бла, не мадар бла этилгенин кёргюзтеди. *Атны къамичи бла урма да, зынтхы бла ур.* (Н а р т с ё з.) О *Айшат чага бла андамында топуракъ жыйылгъанчыкъланы, ташчыкъланы бир жерге тартып, Тамара да ызындан сыйпап, арбазны ариуладыла.* Ш а м а н л а н ы М., Окъа бёрк, 7.

3 Указывает на средства передвижения / Орун алышындырыу, жюрюу мадарланы кёргюзтеди. *Мен бу автобус бла артха къайтыргъа керекме.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанныган жюрекле, 199. ❑ *[Хасан Сафаргъа:] Сени да бауурунг бла сюркелип, башынгы аякъ тюбюме салдырмай, бу ёзенде эки кюн жашатмам.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушь, 27.

4. Сочетаясь с причастной формой на *-гъан,* передает временные значения / Этимсыфатны *-гъан* формасы бла келсе, ишни этилген заманын кёргюзтеди. *Аны эшитген бла, Жабалакъ аманны кебинден ёрге кётюрюлдю. Тентирей кетип жыгъылды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 264. ❑ *Бу ишле башланнганлары бла бирге колхозну завхозу Шамилни боюнна кёп иги иш салынады.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 119.

5. Указывает на меру, количество *чего* / Ёлчемни, санны *(кёплюкню-азлыкъны)* кёргюзтеди. *Онла бла жылла озсала да, ол [ана] багъалы адамларындан бюгюн айырылгъанды.* Ш а м а н л а н ы М., Окъа бёрк, 43.

6. Указывает на пространственные отношения / Атланы бир къауумлары бла келсе, затны орунун кёргюзтеди. *Бёрю жюрюген жол бла баласы да жюрюр.* (Н а р т с ё з.) О *Абрекле уа, атларына минип, сууну боюну агъач ичи бла ёзен элле таба кетдиле.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 119. ❑ *Исса кеси да къазауатны аллындан артына дери аскер жолла бла жюрюп, Берлиннге дери жетип къайтханды.* Ш а м а н л а н ы М., Окъа бёрк, 42.

7. В сочетании с абстрактными именами и отглагольными существительными выражает способ действия / Этимден къуралгъан неда абстракт магъаналы ат бла келсе, ишни халын кёргюзтеди. *Биз, тау ишчиле, ёхтемлик бла атлайбыз.* О т а р л а н ы О., Жырла, 24. ❑ *Киши артыкълыкъ бла къычырыпмы кетди, арабин?" – деп, кёлюме дагъыда келди.* Ш а м а н л а н ы М., Окъа бёрк, 19. ❑ *Тёрт орта танк толу жюрюшлери бла уллу жолну озуп кетдиле.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 136.

8. В сочетании с абстрактными именами выражает причинные и целевые значения / Абстракт магъаналы ат бла келсе, сылтауну неда муратны кёргюзтеди. *Темуркъа харип ауушханлы сени не жумушунга да биз къараргъа тыйыншлы болгъанлай, башсызлыгъыбыз бла жетишдирмей тургъанбыз.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушь, 32. ❑ *Тенгими табармамы деген акъыл бла баргъан эдим.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 237.

9. Сочетаясь со словами, обозначающими понятие времени, указывает на время действия / Заманны кёргюзтген сёзле бла байланып келсе, ишни заманын кёргюзтеди. *Жылла бла огъай [жаш] кюнле бла*

ёсдю, Аны кючюн халкълагъа Уллу болушлукъ берди. "Жилтинле", 358.

10. Употребляется при указании на лицо или предмет, против которого направлено действие субъекта / Айтымда хапарчы кёргюзтген ишни кимге, неге къажау болгъанын кёргюзтеди. *Къурч танкла бла кюрешебиз, Къатдырып бел.* Хубийланы О., Мурат, 19. ❑ *Есаул да жагъынлы ат бла кюреше эди.* "Шуёхлукъ", № 71, 44.

11. Используется для указания наличия *чего у кого-чего* / Сёз нени юсюнден бара эсе да, ол биреунюкю неда бир затныкъы болгъанын кёргюзтюр ючюн хайырланылады. *Мычымайын жылы тамычылары бла сакъ жауунчукъ жауду.* "Нартла", 96. ❑ *Юсюнде чубур тончугъу бла алашаракъ токъ жашчыкъ, гён чарыкъларыны башлары бла саламлары кёрюне, ашыкъмай, баш орамдан чыгъып, школ таба айланды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 72.

12. Употребляется при указании на основание, повод к *какому-либо* действию / Иш нек этилгенини сылтаун кёргюзтеди. *Хорлау бла алгъышлайбыз.* "Минги Тау", № 12, 56. ❑ *Адамны туугъан кюню бла неда бир башха къууанчы бла алгъышлау адетди.* "Ленинни байрагъы", 1964, № 231.

БЛАНК *ат.* Бланк / Бир кесегине керекли сёзле басмаланып, къалгъанын а адам къолдан неда машинка бла жазып толтурургъа керек болгъан къагъыт. *Институт кафедраланы керекли бланкла бла жалчытады.*

БЛИНДАЖ *ат аск.* Блиндаж / Топдан, окъдан, напалмдан д. а. к. башха затдан сакълар, къоруулар ючюн ишленнген бек мекям, жер юй. *Мен блиндажда жатхан жеримде Башыма салып гокка хансланы, Асыраучем, кели ингирде Санга берликча аланы.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 314. ❑ *Блиндажны ичинде полковникден сора да жети аскерчи бар эди.* Токъумаланы Ж., Нартланы туудукълары, 93.

БЛОК [1] *ат тех.* **1.** Блок *(строительный камень)* / Пемзагъа цемент къошулуп ишленнген, кирпичге ушаш, алай андан кёп да уллу къурулуш материал; мекям, юй ишлегенде хайырланылгъан хазыр керек. *Ол крановщицады. Аны гитче къолчукълары, уллу краннга бой салдырып, темир-бетон конструкцияланы, къалау блокланы женгил кётюртеди.* Гуртуланы Э., Тенглерим, 55. ❑ *Планны жетишимли толууна агъач жарашдырыучу эм блокла этиучю цехле ахшы юлюшлерин къошхандыла.* "Коммунизмге жол", 1973, № 72.

2. *В позиции определения:* блочный / Блокла этиучю. *[Къанамат:] Биз темир-бетон керекле чыгъаргъан блок цехлени ишлерин тинтгенбиз.* "Коммунизмге жол", 1971, № 128.

БЛОК [2] Блок *(политический)* / Бир муратха жетер ючюн, къыралланы, политика партияланы неда башха организацияланы биригиулери. *Агрессиячы аскер блок.*

БЛОКАДА *ат.* **1.** Блокада *(напр. города)* / Шахарны, къаланы, портну д. а. к. башха затланы тёгереклеринде халкъдан айырып, алай бла уа кесине бойсундурур мурат бла аскер кюч бла къуршаламакълыкъ. *Сынагъанма, ачлыкъ Борбай кесгенин, Блокада кюйсюзлюк Дайым этгенин.* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 229. ❑ *[Осман:] Къызым бла киеуюм блокадада ёлгендиле.* "Шуёхлукъ", № 55, 14.

2. *кёч.* Изоляция враждебного государства / Бир къыралны башха къыралла бла политика, сатыуалыу эм культура байламлыкъларын къурутур ючюн этилген мадарла. *Экономика жаны бла блокада бизге бой салдырмагъанды.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 23. ❑ *Америка да, анга жакъ басхан ла-*

тин-америкалы къыралла да, Кубаны блокадагъа алып, аны жетишимлерин ёчюлтюрге кюрешгенликге, умутларына жеталмагъандыла. "Коммунизмге жол", 1974, № 108.

БЛОКИРОВКА *ат къ.* **блок** [2] *Ата Журт уруш бошалгъанлай окъуна, кюнчыгъышда капиталист къыралла... бизни эм бизге шуёх къыраллагъа къаршчы блокировкала къураргъа кюрешип тургъандыла. НАТО-ну къуралгъаны да аны себебинден болгъанды.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 38.

БЛОКЛА *эт.* Блокировать / Тёгерегин къуршала, башха затладан *(шахардан, къаладан, къыралладан д. а. к.)* айыр. *1941 жылны кюзюнде немец-фашист аскерле Ленинградны блоклагъандыла. Ала аны ууучларгъа умут этгендиле, алай муратларына жетмегендиле.* "Коммунизмге жол", 1973, № 96.

БЛОКЛАН *эт. стард. от* **блокла** / Блокла дегенни *зорлаучу айырмасы. Поездни кетерге заманы жетгенди, алай ол жеринден тепмейди: не чурум бла болгъан эсе да, жол блокланыпды.*

БЛОКЛАНЫУ *и. д. от* **блоклан** / Блоклан дегенден *этим ат. Политика эм экономика жаны бла блокланыу. Темир жолну блокланыуу.*

БЛОКЛАУ *и. д. от* **блокла** / Блокла дегенден *этим ат. Жолну блоклау. Шахарны блоклау.*

БЛОКНОТ *ат.* Блокнот / Къагъытлары жыртылып алыныучу дефтер неда бир тюрлю бир зат жазылыучу къалын тетрадь. *Узакъ жолну кемеде баргъан жолоучу, хуржунундан блокнотун чыгъарып, жумушчу къызгъа тюрслеп къарай, не эсе да бирле жазады.* Кацийланы Х., Салам алейкум, 158. ❑ *Кёккёз сёлеше тургъан заманда, Хасан блокнотуна не эсе да бир затланы жазып барады.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 69.

БЛУЗКА *ат.* Блузка / Кёнчекни неда юбканы ичине жыйылмай кийилиучю эркин кёлек. *Сафият тойгъа къара тёбен жан бла акъ капрон блузкасын кийип келди.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 44.

БОБРИК *ат.* **1.** Бобрик / Тюгю ёрге сюелип тургъан къалын жюн къумач. *Биймырза конторну арбазына киргенде, аны эшигинден бобрикден этилген пальтосу бла бир адам тюшюп келе эди.* "Ленинни байрагъы", 1970, № 39.

2. *В позиции определения:* бобриковый / Бобрикден этилген. *Бобрик пальто. Бобрик куртка.*

БОГЪАЗ *ат.* Пролив, затон / Океанны, тенгизни, кёлню эм черекни къургъакъ жерге кирип тургъан кесеги. *Богъаз суу жагъагъа терен кирип тура эди.* ❑ *Кеме, богъаздан айырылды да, арлакъ баргъандан сора, мангылайын Астраханнга бурду.* "Шуёхлукъ", № 64, 28.

БОГЪАКЪ *ат.* Второй подбородок / Семиз адамны сакъал тюбю бла богъурдагъыны арасында энишге салынып тургъан жери. *Жылар жаш анасыны богъагъы бла ойнар.* (Нарт сёз.) О *"Зийнадан туугъанчыкъ", – деп, къызчыкъны богъакъчыгъын дыгъыл этип, къыл-къыл деп, кюлдюрдю.* Хубийланы О., Адамла, 14. ❑ *Гареминде жангыз ханны Суу чачыучу бир фонтаны. Кюн иссиде эркелетип, Богъагъына битеу жетип, Жуумагъанды аллай санны.* "Жилтинле", 467.

БОГЪАКЪЛЫ *сыф.* Толстый, с жирным отвислым подбородком / Семиз, богъагъы энишге салынган. *Богъаклы эр киши.*

БОГЪАУУЗ *сыф. эриши сёз.* Сквернослов / Эриши, аман сёзлени

айтыучу, аман ауузлу. *Ол жаш болмагъанча богъауузлу эди.*

БОГЪАУУЗЛУКЪ *ат.* Сквернословие / Эриши, аман сёзлени айтыргъа ёчлюк, аман ауузлукъ. *Жашны богъауузлугъун киши да жаратмай эди.*

БОГЪУРДАКЪ *ат.* **1.** Глотка / Ауузбла ёнгечни бирге къошхан жол. *Богъурдагъы тартылгъан къой тыпырдап, къозуну бияры учурду.* Толгъурланы З., Эрирей, 64. ❑ *Уллу къушну хорлайды [агъаз], Богъурдагъын тешеди, Къуш кётюрюп кетсе да, Хорлап жерге тюшеди.* Шахмырзаланы С., Назмула, 302.

2. Гортань / Терс тамакъны баш кесеги. *Айтылгъан сёз богъурдакъгъа къайтмаз.* (Нарт сёз.) ❑ *Гюнахдан къоркъа тургъанлай, ол [Токъал] Ибрахимни богъурдагъын бууп тура болур.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 17.

3. Дыхательное горло / Боюнну ал жанында ёнгечни эм солуу жолланы *(терс тамакъны)* башланнган жерлери. *Дагъыда бир кесекден [къыз] "Богъурдагъына дери ырысхыны унамагъанны кёремисе!" – деди.* "Жарыкъ жолда", 215. ❑ *Атлы тёбеден атын чапдырып барып, батхакъгъа урду, сора богъурдагъына дери батды.* Кацийланы Х., Салам алейкум, 139.

4. Трахея / Адамда эм жерде жашагъан омураулу жаныуарлада тамакъ бла ёпке башланы арасындагъы солуу орган; терс тамакъ. *[Акъсакъал] эки тамадагъа жюрегин, бюреклерин, ёпкеден да, богъурдагъы къатыш бир кесек кесип, ашлау бла алларына салды.* Къоркъмазланы К., Горда бичакъ, I, 147.

5. Кадык / Тамакъны огъары жанында алгъа чыкъгъаны, тамакъдагъы кемирчекни базыкъгъа айланнган жери. *[Омар] сюзюп-сюзюп жутады, Богъурдагъын тендирип.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 169.

▲ **Богъурдагъына дери** по горло / бек, болмагъанча, мардадан кёп, артыкъ. *– Эрикгенбиз ма бу "жаннетден", Богъурдакъгъа дери толгъанбыз.* Хубийланы О., Мурат, 78. ❑ *Ёре къобуп, Хажибекирни тепсиге олтуртургъа умут этдиле, алай а "Тюз бусагъатчыкъда богъурдагъыма дери тоюп келеме", – деп, ауузуна салыргъа унамады.* Хубийланы О., Аманат, III, 115. **Богъурдагъындан ал** взять *кого* за горло / биреуге бир затны зор бла кюч бла, къоймай этдир. *[Нюрхан Бэлагъа:] Ишле деп, сени богъурдагъынгдан алып тургъан киши жокъду.* Къобанланы Д., Эки заман, I, 43. **Богъурдагъындан ас** *къ.* **богъурдагъындан ал.** *"Ма муну ал", – деп, къолчугъу бла оюнчакъ машинаны кёргюзтюп, жашчыкъ анасыны богъурдагъындан асады.* "Шуёхлукъ", 1972, № 75.

БОГЪУРСА *эт. эриши сёз. къарач.* Воображать, зазнаваться / Махтан, кесинги кишиге тенг этме, кётенли бол. *Жаш богъурсап сёлеше эди.*

БОГЪУРСАУ *и. д. от* **богъурса** / Богъурса дегенден *этим ат.*

БОГЪУТАЛКЪЫ: богъуталкъы эт *эрши сёз.* перевернуть все вверх дном / болгъанны башын тюбюне эт, къара къатыш эт. *Сабийле отоуну богъуталкъы этдиле.*

БОДУРКЪУ *ат.* **1.** Пугало *(огородное)* / Къанатлыланы бла жаныуарланы къоркъутургъа адамгъа ушашдырылып этилген гинжи; къаранчха, бахча гинжи. *Гебенек битгенли Асланны жылтырап, жамаргъа да жарамагъан эски, зыккыл кийимлеринден бодуркъу ишлегендиле.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 99. ❑ *Сюрюучюле, малланы эшиклерин къаты бегитип, ыстауатны тёгерегинде бодуркъуланы тап сюеп, къошха жыйылышдыла.* Уллубашланы И., Озгъан кюнле, II.

2. Чучело / Терисин бир зат бла толтуруп, жаныуарны алгъын формасында турурча этилгени. *Уучуланы тюкенлерини витринасына кийик эчкини, жаз тауукъну, айыуну, тюлкюню дагъыда башха къанатлыла бла жаныуарланы бодуркъулары салынып турадыла.* "Коммунизмге жол", 1970, № 66.

БОЕВОЙ: Боевой листок / кюн сайын ишни къалай баргъаныны юсюнден жазылгъан гитче къабыргъа газет. Боевой деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *Предприятиени агитатору Люся Бозиева келип, боевой листокну сегизинчи номерин чыгъарлыкъды.* "Коммунизмге жол", 1971, № 127. ❑ *Фермада хар беш кюнден боевой листок чыгъады.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 53.

БОЕПРИПАС *ат.* Боеприпасы / Уруш керекле: патронла, топ окъла, минала д. а. к. затла. *Аскер техника, боеприпас, азыкъ болушлугъу болмагъан жау аскер бу болумда кёпге чыдамазы кимге да ачыкъ эди.* Къобанланы Д., Эки заман, I, 113. ❑ *Илияс атланы жекгенди, арбагъа лейтенант Суриковну да олтуртуп, складха боеприпас келтирирге кетеди.* "Коммунизмге жол", 1972, № 153.

БОЖА *ат сёл. тил.* Вожжи / Жегилген атны жюрютюр ючюн, къыйырлары аны ауузлугъуна къысылгъан узун къайиш неда жыжым. *Зулкъарней атланы божалары бла сыртларына къакъды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 357.

БОЗ *сыф.* **1.** Светло-пепельный, серый / Къара бла акъ бояуланы бирге къатышдыргъанда болгъан бояуну тюрсюню; кюл бетли. *Боз булутла кёрюнгген кёлюмсе, Акъ къанкъаз жюзе тургъан кёлюм.* Бабаланы И., Жетегейле, 41, ❑ *Жаз башы эрттенликде Темиркъан, сакъалын ариу жюлюп, башында къара чырпа бёркю, юсюнде боз сюзюк чепкени бла юйден эшикге тартынды.* Кацийланы Х., Аланла сизде уа не хапар?, 7.

2. Серый, сивый *(о масти)* / Кёк, кёксюл *(жаныуарланы, хайыуанланы, къанатлыланы тюрсюнлерини юсюнден). Къойну игиси боз болур, эрни игиси тёзюмлю болур.* (Нарт сёз.) ○ *Ой алаша – боз алаша, ой-ой-ой, Чаришге чапсанг, оз алаша, ой-ой-ой.* "Малкъар халкъ жырла", 193. ❑ *Энтда боран огъурсузду. Къар къуюлгъандан боз бёрю энтда улуйду, онгсузду, Жанngан кёмюрле – кёзлери.* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 60.

3. Седой, седеющий *(о волосах)* / Чачы, тюгю агъара башлагъан. *Аны уллу кёзлери тозурап алгъа салынngан боз чачыны ичинден огъурсуз къарайдыла: ол [Анна] жюрегини терениннден къыстау солуу алды.* Ахматланы И., Боранда, 7. ❑ *Чечек таплы Шахий, чачакълы къара чохну тюбюнден тозурагъан боз чачы эслене, бюгюн этип бошаргъа керекди деп, шапа къатынланы ашыкъдырды.* Ёзденланы А., Саният, 67.

▲ **Боз бет ал** *къ.* **бозар.** *Ат аякъ тюбюнден чыкъгъан букъула, Боз бет алып кырдыклагъа жатадыла, Туманланып, жол хансланы малтайдыла.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. ❑ *Бахсан суу гюрюлдеди, боз бет алды.* "Коммунизмге жол", 1976, № 34.

▲ **Боз иркине бошлан** *къарач.* никого не слушать / кишини айтханын этме, кишиге тынгылама. *Жаш боз иркине бошланды.*

БОЗА *ат.* Буза *(напиток)* / Тарыдан, арпадан, зынтхыдан, нартюхден биширилип этилген, кеф этиучю женгил ичги. *Бозанг болмагъан жерге къалагъынгы сукъма.* (Нарт сёз.) ○ *Сора къуш Айыукъулакъгъа айтханды: "Айыукъулакъ, жюз бёчке бозаны бир къанатыма жюкле, жюз геммешни этин да бир къанатыма жюкле, кесинг да сыртыма мин".* "Къарачай халкъ таурухла", 18. ❑ *Хант къангагъа туз бла гыржын салып,*

ёребаш къошунчукъ бла къайнап ёрге секире тургъан бозаны чыгъаргъан эдиле. Хочуланы С., Хапарла, 67.

❑ **Боза аякъ** *этн.* чаша с бузой *(которую поднимает старейший, благословляя новобрачных)* / ичинде бозасы болгъан агъач аякъ *(аны алып, тамата жангы юйленнгенлени алгъышлайды).* **Боза чалы** Плетенная подставка цедилки при процеживании бузы / бозаны сюзген заманда сюзгючню, элекни тюбюне салыргъа хайырланылыучу, жонулгъан чыбыкъладан эшилген гитче чалычыкъ. *Зайнаф, чыккырны юсюне боза чалыны, аны юсюне да темир чалдишли элекни салып, бозаны сюзюп бошады.* "Коммунизмге жол", 1970, № 210.

▲ **Бозасы болмагъан жерге къалагъын сугъады** лезет не в свое дело / кесине *(башына)* жетмеген зат бла кюрешеди. *[Масхут:] Хамит, бозанг болмагъан жерге къалагъынгы бош сугъаса.* "Минги Тау", № 9, 37.

БОЗАБЫДЫР *сыф. сёл. тил.* Человек, пристрастный к бузе, только тем и занимающийся, что пьет бузу; бездельник / Боза ичерге бек сюйюучю, жукъ этерге унамаучу, ишлемеучю. *Ой мажюсю, бозабыдыр, къантулукъ, Атдан кетип аман боюнунг буруллукъ, Сен заманында къайта нек билмеген эдинг?* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

БОЗАЛАН *эт.* Мутнеть, приобрести цвет бузы / Кирлен, боза бетли бол. *Кюн къызыудан буз чыранла эрип, чучхурладан шыр-шырлап агъадыла, Бозаланып, жагъаларын керип, Къакъсыгъан ёзенлеге багъадыла.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 40.

БОЗАЛАНЫУ *и. д. от* **бозалан** / Бозалан дегенден *этим ат. Сууну бозаланыуу.*

БОЗАР *эт.* Бледнеть, сереть, становиться землисто-серым / Агъар, боз бетли, бозуракъ бол. *Инжи, маржан ташлача, Тюртюлерим къызарып, Чапырагъым агъады, Сары болуп, бозарып.* Шахмырзаланы С., Кёгетле, 13. ❑ *Саусузну бети къарча агъарып эди, эки эрини бозаргъандыла.* Токъумаланы Ж., Ыфчык, 92. ❑ *Болса да къутургъан суу таркъая башлагъанды. Аны къаралдым сыфаты да бозара тебиренгенди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 37.

БОЗАРТ *эт. понуд. от* **бозар** / Бозар дегенни *къатланыучу айырмасы. Жаланда ожакъдан келген жарыкъ от жагъаны аз-аз бозартады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 269. ❑ *Къар, тобукъгъа жете, тёгерекни бозартып, туман къатышлы жауады.* Шауаланы М., Мурат, 197.

БОЗАРТДЫР *эт. понуд. от* **бозарт** / Бозарт дегенни *къатланыучу айырмасы. Къыз чачыны бир кесегин боюу бла бозартдырды.*

БОЗАРТДЫРЫУ *и. д. от* **бозартдыр** / Бозартдыр дегенден *этим ат. Чачын бозартдырыу.*

БОЗАРТЫЛ *эт. страд. от* **бозарт** / Бозарт дегенни *зорлаучу айырмасы. Терекни чапыракълары бозартылгъандыла.*

БОЗАРТЫЛЫУ *и. д. от* **бозартыл** / Бозартыл дегенден *этим ат. Чачны бозартылыуу.*

БОЗАРТЫУ *и. д. от* **бозарт** / Бозарт дегенден *этим ат. Акъ жюнню боюгъа атып бозартыу.* ❑ *Ахмат булутла Къаратёбе башына жайылып, кёкню бозартыуларын жаратмады: алай болса жаумай къалмаз, жауса уа дырын къараллыгъын биледи.* "Коммунизмге жол", 1976, № 143.

БОЗАРЫЛ *эт. страд. от* **бозар** / Бозар дегенни *зорлаучу айырмасы. Жашчыкъны кёлеги кюнде бозарылгъан эди.*

БОЗАРЫЛЫУ *и. д. от* **бозарыл** / Бозарыл дегенден *этим ат. Чачны бозарылыуу. Кюннге кюйюп, бозарылыу.*

БОЗАРЫУ *и. д. от* **бозар** / Бозар дегенден *этим ат. Тауда жаууң жаугъанды да, сууну бозарыуу анданды.*

БОЗАЧЫ *ат.* **1.** Бузовар *(человек, изготавливающий бузу)* / Боза этиучю адам. *Анабыз уста бозачыды, аны бозасыны башы жаулу болуучуду.*

2. Любитель бузы / Бозаны ичерге сюйген адам. *Жаш юйлерине бозачы тенглерин чакъырды.*

БОЗГЪУЛ *сыф.* Сероватый / Боз дегенни кемлик даража формасы. *Бозгъул сакъал. Бозгъул суу.*

БОЗГЪУЛДУМ *сыф. къ.* **бозгъул.** *Бозгъулдум жюн. Бозгъулдум булутла.*

БОЗГЪУЛЛА *эт. сёл. тил. къ.* **бозар.** *Аяз урса, толкъун бёлюне, бозгъуллай.* Ахматланы А., Жаз келди, 24. ❑ *Ургъуюкъдан жаууң келди, сууну бозгъуллады.* "Коммунизмге жол", 1976, № 25.

БОЗГЪУЛЛАН *эт. возвр. от* **бозгъулла** / Бозгъулла дегенни *къайтыучу айырмасы. Суу бозгъулланнганды.*

БОЗГЪУЛЛАНЫУ *и. д. от* **бозгъуллан** / Бозгъуллан дегенден *этим ат. Сууну бозгъулланыуу.*

БОЗГЪУЛЛАУ *и. д. от* **бозгъулла** / Бозгъулла дегенден *этим ат. Букъуну тёгерекни бозгъуллауу. Жаууннy сууну бозгъуллауу.*

БОЗЖАЛКЪА *сыф. сёл. тил.* Серогривый, сивогривый / Жалкъасы боз болгъан, боз жалкъалы, кюл бетли жалкъасы болгъан. *Чынгыл къаяланы да зынгырдата, Бозжалкъа череклени да жырлата, суху ургъан исси жел жетген эди, Халкъын бугъоудан эркин этген эди.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 76.

БОЗЛАН *эт. сёл. тил. къ.* **бозар.** *Жаууң жауса, Буруу къолну сууу бозланып келеди.*

БОЗЛАНДЫР *эт. понуд. от* **бозлан** / Бозлан дегенни *къатланыучу айырмасы. Къара суу, уллу къолну ичинде келген ырхыгъа къошулуп, аны бозландыра эди.* Къудайланы Х., Бизни заманны адамлары, 8. ❑ *Букъу кётюрюледи, гебеннге, тракторгъа да къонады, Къонакъбийни юсюн да бозландыргъанды.* "Коммунизмге жол", 1969, № 150.

БОЗЛАНДЫРЫЛ *эт. страд. от* **бозландыр** / Бозландыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Къыз къабакъ эшикни бозландырылгъан бояу бла боягъанды.*

БОЗЛАНДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **бозландырыл** / Бозландырыл дегенден *этим ат.*

БОЗЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **бозландыр** / Бозландырыл дегенден *этим ат. Сууну бозландырыу.*

БОЗЛАНЫУ *и. д. от* **бозлан** / Бозлан дегенден *этим ат. Сууну бозланыуу.*

БОЗМЫЙЫКЪ *сыф.* Сероусый, бледноусый / Мыйыкълары боз болгъан, боз мыйыкълы. *Ансар, жыйын тамаданы, жылы келген бозмыйыкъ Биясланны, чалгъысын алды.* Лайпанланы С., Гургумлу, 80.

БОЗСЫМАН *сыф. къарач. къ.* **бозгъул.** *Бозсыман ат. Бозсыман эркеч.*

БОЙ *ат.* **1.** Рост / Адамны неда бир затны бийиклиги, уллулугъу. *Бекирни къатыныны бою уллу тюйюл эди: алаша, бёкем, шатык сёзлю, къара шинли, тёгерек бетли адам эди.* Гуртуланы Б.,

Адилгерий, 130. ❑ *Ол жылла аны [Бийбертни] боюн, акъылын ёсдюргенча, кючюн да ёсдюрген эдиле.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 106.

2. Телосложение / Адамны къарамы, сюеги, санлары. *Бойгъа къарап тон бич.* (Нарт сёз.) ○ *[Азрет Аминнге:] Не десенг да, таулуса, боюнг да шахтачыгъа ушайды.* Гуртуланы Э., Тенглерим, 90. ❑ *[Айнюрню] бою бирси ариу къызладан айырма тюйюлдю, алай кёзлери башхалагъа ушамайдыла.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 38.

3. Основа *(продольные нити ткани)* / Къумачны узунуна баргъан халылары. *Ынна чепкенни боюн жаратмады.* ❑ *Ана къызына къумачны боюн, аркъаууна кёргюзтеди.*

4. *къарач.* побережье / Сууну жагъасы. *Къобан бою элле сёзлерине керти болдула.* Сылпагъарланы К., Кёмеюл, 124.

5. Свешивающаяся нижняя часть верхней одежды, полочка / Юскийимни салыннган тюп жанлары. *Тонну ал эм арт бою да барды.* ❑ *Костюмну ал бою тап тигилгенди.*

▲ **Бой бер** *къ.* **бойсун.** *Не къыйын жолну баргъан эсем да мен, Узакъда айланнганда да жеримден, Чыммакъ тёппенг тургъанды кёрюннгенлей, Мени бой бермезге да юйретгенлей.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 402. ❑ *Булутсуз чуакъ кёк, къачхы кюнлеге бой бермеген... чегетле, сабыр дуниягъа жангы чыгъып келген кюн, муну [Хыйсаны] жюрегини къылларын къозгъадыла.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 63. **Бой сал** *къ.* **бойсун.** *Терсликге бой салмаудады кючюбюз, Жарты жолда къалмаудады кючюбюз.* Отарланы К., Сынла, 126. ❑ *Къарыусуз залимден, онглудан къоркъа, анга бой сала, жашау алай келгенди.* Толгъурланы З., Эрирей, 66.

БОЙДАКЪ *сыф. аз жюр.* Холостой / Къатынсыз неда эрсиз. *Бойдакъ жаш. Бойдакъ тиширыу.*

БОЙДАКЪЛЫКЪ *ат.* Положение холостяка / Бойдакъны болуму. *Къызланы бир бирлери ол жашны бойдакълыгъын билмей эдиле.*

БОЙЛА *эт.* Подчинять, покорять *кого-что,* побеждать *кого* / Кимни, нени болса да хорла, женг, онгла. *Кюрешгенле бир бирин бойлаялмасала, тышына, хатерсиз кючге, узаладыла.* Лайпанланы С., Гургумлу, 165.

БОЙЛАТ *эт. понуд. от* **бойла** / Бойла дегенни *къатланыучу айырмасы. Кишенленнген ат, не кюрешди эсе да, кесин бёрюге бойлатды.*

БОЙЛАТЫУ *и. д. от* **бойлат** / Бойлат дегенден *этим ат. Биреуге кесин бойлатыу.*

БОЙЛАУ *и. д. от* **бойла** / Бойла дегенден *этим ат. Къарыусузну бойлау. Жауну бойлау.*

БОЙЛУ *сыф.* Рослый, высокий / Уллу ёсюмлю, бою узун. *Бойлугъа боюм жетмейди, бойсузгъа къолум жетмейди.* (Нарт сёз.) ○ *Османдан бойлу эсе да [Махумут], базманнга салсанг а, баям, андан юч кере аз тартыр.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 70. ❑ *Эрнест залдагъыланы барындан да бойлуду.* "Шуёхлукъ", № 32, 52.

БОЙЛУЛУКЪ *ат.* Рослость / Бою, ёсюмю уллулукъ, бийиклик. *Атасы жашына бойлулугъуна, кенг жауууруларына бек къууана эди.*

БОЙНАКЪ *сыф.* Имеющий белую шею / Боюну акъ болгъан, акъ боюнлу. *Кюн кёз къушлукъгъа къалкъды, Чыкъ да кырдыкдан акъды. Бир бойнакъ къушчукъ, къонуп, [Салиманы] Аллында къанат къакъды.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 117. ❑ *Конфет да, къоз да Кёпдюле анда,*

Бойнакъ айыула Кёрюрсе санда. Къулийланы Х., Жулдузчукъла, 9.

БОЮНУМДАДЫ *хап. I-чи* бетде жюрюйдю. Я ручаюсь, я отвечаю / Ышандырмама. *Боюнумдады, ол мен айтханнга угъай десе.*

БОЙСУЗ *сыф.* Низкого роста / Алаша бойлу, бою къысха. *Бойсуз жашчыкъ. Бойсуз адам.*

БОЙСУЗЛУКЪ *ат.* Низкость роста / Бою, ёсюмю алашалыкъ, ёсюмсюзлюк. *Бир бирле бойсузлукъну шарайыпха санайдыла.*

БОЙСУН *эт.* Подчиняться *кому-чему;* быть в зависимом положении *от кого-чего* / Биреуню излемин, айтханын сёзсюз толтур; бил ишни, къаллай да болсун, бир жорукъгъа кёре эт, тамамла. *Жаш кесини эрлигин къызгъа керти да кёргюзтгенде, къыз жашны тилеуюне бойсунду.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 231. ❑ *Отуз алтынчы полкну командири, анга бойсуннган командирлени чакъырып, болумну ангылатды.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 156.

❑ **Бойсуннган айгъакълаучу айтым** *грам.* придаточное определительное предложение / бойсуннган къош айтымда баш айтымны алмаш сёзден къуралгъан айгъакълаучусун ачыкълагъан айтым. *Бойсуннган айгъакълаучу айтым айгъакълаучуну сорууларына жууап этеди.* Ахматланы И., Жаболаны М., Малкъар тил, 130. ❑ *Бойсуннган айгъакълаучу айтым баш айтымда атны айгъакълайды, аны къаллай болгъанын танытады.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 361. **Бойсуннган айтым** *грам.* придаточное предложение / баш айтымны баш неда сансыз членлеринден бирин ачыкълагъан неда баш айтымда айтымлай къалгъан членни орунуна жюрюген, аны къуллугъун толтургъан айтым. *Жаш авторлада кёбюсюнде илгиздик болуп тургъан кётюрюуле, многоточиеле, байламлы, байламсыз къош айтымла, талай бойсуннган айтымы болгъан къош айтымла Азретни поэзиясында тап жарашадыла.* Къагъыйланы Н., Тинте барып, 65. **Бойсуннган байланыу** *грам.* подчинительная связь / эки сёзню неда айтымны арасында бойсундуруучу байламлыкъ. *Бойсуннган байланыу юч тюрлю болады: 1) келишиу, 2) тагъылыу, 3) къысылыу. Терек бутагъы деген сёз тутушда сёзле бир бирлерине бойсуннган байланыу амал бла байланыпдыла.* **Бойсуннган башчы айтым** *грам.* придаточное подлежащее предложение / бойсуннган къош айтымда баш айтымны алмашдан къуралгъан башчысын ачыкълап келген неда анда болмагъан башчыны къуллугъунда жюрюген айтым. *Бойсуннган башчы айтымланы биринчи тюрлюсюне кирген айтымла баш айтымны аллында жюрюйдюле эм аны бла байламлы сёзню кючю бла байланадыла.* Ахматланы И., Жаболаны М., Малкъар тил, 124. ❑ *Бойсуннган башчы айтым башчыны орунун тутуп, башчылыкъ этип да келеди.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 359. **Бойсуннган болумчу айтым** *грам.* придаточное обстоятелственное предложение / бойсуннган къош айтымны баш кесегинде кёргюзтюлген ишни къайда, къачан, не халда, нек д. а. к. болгъанын билдирген бойсуннган айтым. *Бойсуннган болумчу айтымла бош айтымлагъа байламланы, байлам сёзлени эмда бойсуннган айтымланы хапарчыларыны болушлукълары бла байланадыла.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 362. **Бойсуннган ёлчемчи айтым** *грам.* придаточное предложение меры и степени / бойсуннган къош айтымны баш кесегинде ишни ёлчемин кёргюзтген бойсуннган айтым. *Къош айтымны бойсуннган ёлчемчи айтымында ненча, ненча кере, не къадар, къаллай бир деген сёзле бла сёз тутушла боладыла, аны баш ай-*

тымында уа анча, анча кере, ол къадар, аллай бир деген сёзле бла сёз тутушла боладыла. Ахматланы И., Жаболаны М., Малкъар тил, 141. **Бойсуннган заманчы айтым** *грам.* придаточное предложение времени / бойсуннган къош айтымда баш айтымны заманын кёргюзтген айтым. *Бойсуннган заманчы айтымла баш айтымны хапарчысын неда заманны болумун айгъакълайдыла, кеслери да къачан?, не заманда?, не кезиуде? деген соруулагъа жууап этедиле.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 362. ❑ *Бойсуннган заманчы айтымланы эки къаумгъа юлеширге болады: байлам сёзлю, байлам сёзсюз бойсуннган заманчы айтымла.* Ахматланы И., Жаболаны М., Малкъар тил, 132. **Бойсуннган къош айтым** *грам.* сложноподчиненое предложение / бир бирге бойсуннган кесекледен къуралгъан къош айтым. *"Ким иги окъуса да, саугъаны ол аллыкъды" деген бойсуннган къош айтымды, ол кеси да эки кесекден къуралгъанды.* Ахматланы И., Жаболаны М., Малкъар тил, 116. **Бойсуннган муратчы айтым** *грам.* придаточное предложение цели / бойсуннган къош айтымны баш кесегинде кёргюзтюлген ишни не мурат бла этилгенин, этилмегенин ачыкълагъан айтым. *Бойсуннган муратчы айтымны хапарчысы туура неда шарт турушну боллукъ неда бусагъат заманларында эм инфинитивни формасында* **деп** *деген сёзню болушлугъу бла къуралады.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 365. ❑ *Бир-бирде бойсуннган муратчы айтым баш айтымны ызындан келирге да болады.* Ахматланы И., Жаболаны М., Малкъар тил, 140. **Бойсуннган орунчу айтым** *грам.* придаточное предложение места / бойсуннган къош айтымны баш кесегинде ишни къайда, къалайда этилгенин ачыкълагъан айтым. *Бойсуннган орунчу айтымны хапарчысы этимни шарт туруш формасындан неда ызындан* **эсе** *деген кесекчик келген атдан къуралады. Асламысында аны ызындан да* **деген** *кесекчик келеди.* Ахматланы И., Жаболаны М., Малкъар тил, 135. ❑ *Бойсуннган орунчу айтымла бош айтымны аллында, ичинде да келедиле.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 363. **Бойсуннган сансыз айтым** *грам.* придаточное уступительное предложение / баш айтымда кёргюзтюлген иш бойсуннган айтымда кёргюзтюлген ишге да къарамай, аны сансыз этип, этилгенин ачыкълагъан айтым. *Бойсуннган сансыз айтымны хапарчысын къурар ючюн, бойсуннган шарт айтымны хапарчысыны аягъына да байлам къошулуп къалады.* **Бойсуннган себепчи айтым** *грам.* придаточное предложение следствия / бойсуннган къош айтымны баш кесегинде этилген ишге кёре болгъан затны кёргюзтген айтым. *Бойсуннган себепчи айтым баш айтымгъа байламланы кючю бла байлананды.* Ахматланы И., Жаболаны М., Малкъар тил, 139. ❑ *Бойсуннган себепчи айтым баш айтымда айтылгъаннга къошакъ магъана береди.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 369. **Бойсуннган сёз** *грам.* зависимое слово / синтаксис къурамны, сёз тутутшну баш членин айгъакълагъан сёз. *Айтымда сёз бир сёз тутушха кирген бла къалмай, эки сёз тутушха кирирге да боллукъду. Бу кезиуде ол сёз бир сёз тутушда бойсуннган сёз болуп, бир сёз тутушда бойсундуруучу сёз болуп келирге да боллукъду.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 271. ❑ *Сёз тутушда соруу баш сёзден сорулады, анга жууап болгъан сёз а бойсуннган сёз болады.* Ахматланы И., Жаболаны М., Малкъар тил, 138. ❑ **Бойсуннган сылтаучу айтым** *грам.* / бойсуннган къош айтымны баш кесегинде ишни не сылтау бла этилгенин ачыкълагъан айтым. *Бойсуннган сылтаучу айтымланы хапарчылары этимни туура турушну тюрлю-тюрлю заман-*

ларында келирге боллукъдула. "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 365. **Бойсуннган таянчакъ айтым** *грам.* придаточное условное предложение / баш айтымда ишни неге таянып этилгенин ачыкълагъан айтым. *Бойсуннган таянчакъ айтымны хапарчысы шарт турушну этимлеринден къуралады.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 367. ❑ *Эсе деген болушлукъчу этим бойсуннган таянчакъ айтымны баш айтымгъа жалгъайды.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 367. **Бойсуннган халчы айтым** *грам.* придаточное предложение образа действия / баш айтымда иш къалай эм не халда этилгенин ачыкълагъан айтым. *Бойсуннган халчы айтым баш айтымгъа къалай, къалай бла, къалай десенг деген байлам сёзлени болушлукълары бла байланады.* Ахматланы И., Жаболаны М., Малкъар тил, 136. **Бойсуннган хапарчы айтым** *грам.* придаточное сказуемое предложение / бойсуннган къош айтымда баш айтымны алмаш сёзден къуралгъан хапарчысыны магъанасын ачыкълагъан айтым. *Бойсуннган хапарчы айтымла бир ненча къаумгъа юлешинедиле.* Ахматланы И., Жаболаны М., Малкъар тил, 129.

БОЙСУНДУР *эт.* Подчинять, покорять *кого-что,* заставив *кого* повиноваться; усмирять / Биреуню неда бир затны кесинге бой салырча эт, биреуге айтханынгы буюргъанынгы кюч бла этдир. *Къарашауай бла аты Къазман тауну булутларын чачдыла, Ызы бла къаяларын ачдыла. Олтурдула бойсундуруп, жарашып, Тёппесинден кенг къырлагъа къарашып.* "Нартла", 151. ❑ *Лайпанов дунияны жютю кёреди, тёгерегин алып тургъан табийгъатны оюмлап, бир умутха бойсундуруп, кеси мурат этген сыфатын къурайды.* "Шуёхлукъ", № 32, 115.

БОЙСУНДУРТ *эт. понуд. от* **бойсундур** / Бойсундур дегенни *къатланыучу айырмасы. Совет Аскер Уллу Ата журт урушда гитлеричи фашистлени аскерин кесине бойсундуртханды.*

БОЙСУНДУРТУУ *и. д. от* **бойсундурт** / Бойсундурт дегенден *этим ат. Биреуню зор бла кесине бойсундуртуу.*

БОЙСУНДУРУЛ *эт. страд. от* **бойсундур** / Бойсундур дегенни *зорлаучу айырмасы. Къара ажир ... ёхтем болса да, адамлагъа бойсундурулмай къалмазлыгъын ангылгъанча, къачханын къойду, тохтады, мудах кёзлери бла арлакъда къалгъан жылкъыгъа къарап, ачы кишнеди.* "Шуёхлукъ", № 64, 43.

БОЙСУНДУРУЛУУ *и. д. от* **бойсундурул** / Бойсундурул дегенден *этим ат. Табийгъатны адамгъа бойсундурулууу.*

БОЙСУНДУРУУ *и. д. от* **бойсундур** / Бойсундур дегенден *этим ат. Табийгъатны бойсундурууда адамны биринчи болушлукъчусу илмуду.* ❑ *Биреуню кесини онсууна бойсундуруу.*

БОЙСУНУУ *и. д. от* **бойсун** / Бойсун дегенден *этим ат. Тамата-ны айтханына бойсунуу. Къарыусузну къарыулугъа бойсунууу.*

БОЙСУНУУЛУ *сыф.* Подвластный, покорный / Айтылгъанны сёзсюз этиучю, айтханнга келишиучю. *Автор ол адамны къайсы позициядан кёргюзтюрге итиннгенине кёре, аны интонациясы да къадаргъа асыры бойсунуулуду.* Маммелаты Д., Кязим Мечиев, 101.

БОКАЛ *ат.* Бокал / Чагъыр, шампан д. а. к. башха зат ичер ючюн жюрютюлюучю рюмкагъа ушагъан аякъ. *Бокал узатдым анга [Жангы жылгъа], Адет алай болуучу Себебинден, мен аны Бузмадым, тартдыкъ чагъыр.* Отарланы К., Дуния эрттени, 130. ❑ *Бок-*

калланы зынг-зынг тауушлары эшитиледиле. Шауаланы М., Кечерлеми?, 22.

БОККА *ат саб. къ.* **бёрк.** *Анасы жашчыгъына ариу боккачыкъ кийдиргенди.*

БОККАБАР *ат.* Лапта / Сабийлени бир къаууму къачып, экинчи къаууму аланы топ бла уруп ойналыучу оюн. – *Биз гитче заманда боккабар ойнай тургъаныбызлай, уучу Зауурбек, белине да мужураны кёнделен салып, элден бизни таба келе тургъанын кёрдюк.* Тёппеланы С., Уучу Зауурбек, 15. ❑ *Сабийликде биз билген: Жаз – боккабар бла гулоч.* Макытланы С., Шаудан, 36.

БОКС *ат.* Бокс *(спорт)* / Къолларында энчи къол къаплары болгъан эки спортчуну арасында белгили жорукъла бла бардырылгъан жумдурукъ уруш. *[Солтан:] Бир-эки жашны боксха юйретир ючюн, къол къапла керекдиле.* Зокаланы З., Солуу кюн, 51.

БОКСЁР *ат къ.* **боксчу.** *Юч жылдан сора ол [Серго] дагъыда Фрунзеге келеди, боксёрланы эришиулерине къатышады.* "Шуёхлукъ", № 41, 108.

БОКСИТ *ат.* Боксит / Турчу болгъан магъадан. *Алюминийни кёбюсюнде бокситден чыгъарадыла.* "Естествознание", 42.

БОКСЧУ *ат.* Боксёр / Бокс бла кюрешген спортчу. *Боксчуланы сермешлери эки сагъатдан бошалды.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 51. ❑ *Областны боксчуларыны эришиулеринде биринчи жерлени алгъанла Ростовда Шимал Кавказ зонаны боксчуларыны эришиулерине къатышырыкъдыла.* "Ленинни байрагъы", 1970, № 81.

БОКЪ *ат сёл. тил. эриши сёз.* **1.** Кал, дерьмо / Адам кеси керегин *(жарауун)* этгенде чыкъгъан кир. *Бокъгъа тийсенг, ийис этер.* (Нарт сёз.) ○ *Бокъгъа кирме, кирсенг, этек кётюрме.* (Нарт сёз.)

2. Навоз / Малны, къанатлыны кирини мулхар бла къатышханы; жер семиртгич халда хайырланылады. *[Юйню] къабыргъаларын тууар бокъ бла сюртдюле.* "Шуёхлукъ", № 48, 71.

3. *кёч.* Отбросы / Бир затны жукъгъа жарамай къалгъаны. *Бокъ тёгюучю жер. Багушха не бокъну да тёгедиле.*

▲ **Бокъгъа (да) жарамагъан** *сёл. тил.* никудышний / жараусуз, бек осал. *Ол бокъгъа жарамагъан адам эди.* ❑ **Бокъдан ийис ангыламагъан** бестолковый, несообразительный, непонятливый / ангсыз, ангылаусуз, дуппукъ. *[Аминат къызына:] Бокъдан ийис ангыламагъан деп, сенлейлеге айтадыла, тели.* "Ленинни байрагъы", 1971, № 140.

БОКЪБЫДЫР *сыф. сёл. тил эриши сёз.* **1.** Обжора, прожорливый / Мухар, жут.

2. Негодяй / Аман, бетсиз. *Сени эшекча жегерге Хазырла жокъмудула? Энтда алдап, къара жерге Къаратхан бокъбыдырла!* Къуулийланы Къ., Кёк чынарла, 177.

БОКЪЛА *эт.* **1.** Мутить, загрязнить *что* / Сууну, суусунну неда башха затны кир эт. *Тохтап тургъан суу черекни бокъламаз.* (Нарт сёз.) ○ *Малла кирип сууну бокълагъынчыннга дери деп, къызла, инбашларында суу къылычланы ойната, ашыгъып, суу алыргъа барадыла.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 193. ❑ *Ол [аппа] кёргенди ташланы акъгъанларын, Сууланы бокълап, малны басханларын.* Зумакъуллланы Т., Къаяда гюлле, 33.

2. *кёч.* Портить *(напр. дело)* / Бир затны жараусуз эт, буз. *Аман адам орунгда да жукълар, ишинги да бокълар.* (Нарт сёз.)

3. *кёч.* Обливать грязью, порочить, чернить *кого* / Биреуню аман-

ла, сёк. *Жаш кесини тенглерин бокълап сёлешди.*

БОКЪЛАН *эт.* Мутнеть, становиться мутным / Кирлен, кир бол. *Бокъланнган суу терен кёрюнюр.* (Нарт сёз.) ○ *Суу бокъланнганды ат аякъладан, Тепленнгенди суу жагъалары, Сарнайдыла ханла, силке башларын, Огъай, жылайдыла жолну ташлары.* Къагъыйланы Н., Тинте барып, 47. ❑ *Бокъланнган суучукъ орамланы къыйыры бла тик энишге барады.* Дотдуланы Х., Жашлыкъны жолунда, 105.

БОКЪЛАНДЫР *эт. къ.* **бокъла 1.** *Сууну бокъландырдыла.*

БОКЪЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **бокъландыр** / Бокъландыр дегенден *этим ат.*

БОКЪЛАНЫУ *и. д. от* **бокълан** / Бокълан дегенден *этим ат. Сууну бокъланыуу.*

БОКЪЛАТ *эт. понуд. от* **бокъла** / Бокъла дегенни *къатланыучу айырмасы. Малланы ичине уруп, сууну бокълатыу.* ❑ *– Палах сени онгламасын, Жарсыу басмасын юсюнгю, Кёзбаучугъа сен ийнанма, Бокълатма анга кюнюнгю.* Гыттыуланы М., Космонартла, 23.

БОКЪЛАТЫУ *и. д. от* **бокълат** / Бокълат дегенден *этим ат. Сууну ичине малланы уруп бокълатыу.*

БОКЪЛАУ *и. д. от* **бокъла** / Бокъла дегенден *этим ат. Суугъа кир-кипчик, багуш тёгюп бокълау.*

БОКЪЛАУУЧ *ат.* Носилки / Ташны, мешхутну, топуракъны д. а. к. ауур затланы ташыргъа деп ишленнген зат. *Шамил а нёгери бла бокълауучну раствордан толтуруп, бери айланып келе эди.* Залийханланы Ж., Жанngан жюрекле, 177. ❑ *Улоу кюч жетмегени себепли, тиширыула мешхутну челекле, машокла, бокълауучла бла ташый эдиле.* "Шуёхлукъ", № 32, 120.

БОКЪСУРА *эт.* **1.** Клубиться, подниматься клубами / Бурулуп-бурулуп ёрге чыкъ *(тютюнню, букъуну д. а. к. башха затны юсюнден). Ожакъладан тютюн чыгъады бокъсурай.* "Шуёхлукъ", № 44, 59.

2. *эриши сёз. къ.* **жанша.**

БОКЪСУРАТ *эт. понуд. от* **бокъсура** / Бокъсура дегенни *къатланыучу айырмасы. Зекерия, тютюнню бокъсурата, орунундан къобуп, тентирей келип, Зурумну аллында тохтады.* "Минги Тау", № 20, 42.

БОКЪСУРАТЫУ *и. д. от* **бокъсурат** / Бокъсурат дегенден *этим ат. Тютюнню бокъсуратыу.*

БОКЪСУРАУ *и. д. от* **бокъсура** / Бокъсура дегенден *этим ат. Ожакъдан чыкъгъан тютюнню бокъсурауу.*

БОКЪУР [1] *ат.* **1.** Зоб / Богъурдакъ безни уллу болгъандан ауруу; макъа. *Жашчыкъны бокъурун алдырдыла.*

2. *кёч.* Нарост *(напр. на дереве, на сломанном месте кости)*; наледь / Битимни *(терекни, хансны)*, сюекни къыяуу болгъан жеринде кёбюп къайнагъаны; бузну къайнагъаны д. а. к. зат. *Жохар темир чакъгъыч болур, Бокъур агъач къакъгъыч болур.* Къулийланы Х., Жырны заманы, 65. ❑ *– Чапырылынып, жасанып, ёсюп келген гокка хансчыкъны элтип кюнлерин эртте бошагъан бокъур чыгъана терекге жалгъасанг, аны жашауу къалай болур?* Хочулланы С., Хапарла, 35.

▲ **Бокъур къайна** образоваться *(напр. о нарасте, наледи)* / бокъургъа ушаш бол. *Бокъур къайнап тохтайдыла суула да, Отлау излеп къар къазадыла буула да.* Къулийланы Х.-М., Жылла озадыла, 37. ❑ *Бир тюрлю себепсиз*

терек бокъур къайнамайды. Тёпеланы А., Отлукъ ташла, 231.

БОКЪУР [2] *ат эск. къ.* **эбизе.** *Ит бокъурла келгендиле, Кёп малынгы сюргендиле.* (Фольк.)

БОЛ *эт.* **1.** Быть, бывать, находиться, присутствовать, пребывать / Белгили бир жерде айлан, жюрю, тур. *Анда да бол, мында да бол, Балдыражюзде юйде бол.* (Нарт сёз.) ○ *[Алим:] Партизанланы таулада болгъанларын билебиз, алай таула кёпдюле.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 12. ❑ *Къачар юйде болмагъаны себепли, аны юсюнден сёз башланмазын сюйюп, Шахым Хаширге къыралдан, дуниядан хапар сорду.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 116.

2. *къ.* **бар** [2]. *Адамлыгъы болмагъан кийими бла танылмаз.* (Нарт сёз.) ○ *Сууукъ къыш жер юсюнде болгъан затны битеу ююютюп къояргъа умут этгенча, кюнден кюннге суууқъдан суууқъ бола барады.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 4. ❑ *Назмулада бла халкъ жырлада болгъан ариулукъну, жылыуну, магъананы, эстетиканы сурат-лауланы да табабыз.* "Шуёхлукъ", № 30, 113.

3. Состояться, происходить, случаться / Бир ишни толууун, жашауда бардырылыуун кёргюзтеди. *Районда алчы малчыланы кенгеши болады. Шаухалны да ары чакъырадыла.* "Коммунизмге жол", 1977, № 118. ❑ *Ол кюн болгъан зат жилигиме дери ётюп, битеу терсликни ариулугъума атып, ингир къарангыгъа дери олтурдум.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 24.

4. Хватать, быть достаточным / Бир затны кереклиси чакълы, жетер чакълы бир барлыгъын кёргюзтеди. *Бир кюнлюк жолгъа да ыйыкъгъа боллукъ азыкъ ал.* (Нарт сёз.) ○ *"Эки жюк сени болсун, сен сабийлеринг да кёпдюле, меннге бир жюк боллукъду", – дегенди къарт.* "Къарачай халкъ таурухла", 174. ❑ *"Техниканы билгеним боллукъду", – деп, Осман тынчайып къалмайды.* "Коммунизмге жол", 1979, № 204.

5. Создаваться, быть созданным, построенным / Ишлен, этил. *Келир жыл былайда школ боллукъду, алайда уа больница. Бизде да жуукъ заманда мединститут боллукъду.* "Коммунизмге жол", 1970, № 108. ❑ *Анда [колхозда] сютню алыучу, суууттуучу жер, лаборатория, малчылагъа хамам боллукъду.* "Ленинни байрагъы", 1969, № 231.

6. *къ.* **къурал 1.** *Шаудандан тенгиз болур* (Нарт сёз.) ○ *Бош сёз тутуш эки сёзден болады.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 263. ❑ *Бюртюкню бюртюкге къоша барсанг, тёбе болады.* "Коммунизмге жол".

7. Быть, стать / Болушлукъчу *этим.* Тилни ат кесеклери бла да, этимни иесиз формалары бла да жюрюйдю, хапарчыны грамматика категорияларын *(бетни, санны, заманны, къарамчылыкъны)* кёргюзтеди. // В формах болур, болмаз выражает предположение говорящего / Боллукъ заманны формасында келсе, сёлешген адамны айтханына къарамын кёргюзтеди. *Баям, была [къанатлыла] саламны чучхуп, будайны къалгъан-къулгъанларын, къурт-къумурсханы чёплей болурла.* Тёппеланы С., Жаралы зурнук, 18. ❑ *Бурмачач жашчыгъы, турмачыкъча жангы тилленнген къызчыгъы Иссаны кече кюн да туурасында тура болурла.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 43. // Разрешается, запрещается / Бир тюрлю ишни этерге боллугъун, болмазлыгъын кёргюзтеди. *Керек болса, хазыр чюгюндюр жизги затды, анга хыны тиерге, суукъ къараргъа болмайды.* "Алчыла", 15.

❑ **Боллукъ заман** *грам.* будущее время / Ишни алыкъа этилмегенин, энди этиллигин кёргюзтген кезиу. *Боллукъ заманны эки тюрлюсю болады: 1) келир заман, 2) келлик заман.* Байрамукъланы А., Орусбийланы И.,

Къарачай-малкъар тилни грамматикасы, 149.

БОЛАТ *ат эск.* **1.** Сталь, булат / Темирге бир кесек углерод къошулуп къатдырылгъан, юс жанында оюулары болгъан, къылычла, къамала этерге хайырланылыучу бийик качестволу къурч. *Болат къызса, чыныгъады, батыр урушда чыныгъады.* (Нарт сёз.) ○ *[Дебет] чий темирни болат этип бергенди, Нарт аскерге кёп садакъла этгенди.* "Нартла", 133.

2. *В позиции определения:* стальной / Болатдан ишленнген. *[Къарашауай] Сатанайны сийдиги бла къатдырып, Болат айылла ишлетди жарашдырып.* "Нартла", 164. ❑ *Мазан болат къылычын сермеген заманда, ол къыркъ метрге созула эди.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 188.

3. *кёч.* Крепкий, стойкий / Къаты, чыдамлы, тёзюмлю. *Боллукъ ишге болат бол.* (Нарт сёз.)

БОЛГАР *сыф.* Болгарский / Болгарлыланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Болгар тил. Болгар литература.*

БОЛГАРЛЫ *ат.* Болгарин / Болгарияны асламлы халкъыны адамы. *Бу жазыучуду, кеси да болгарлыды.*

БОЛГАРЧА *хал. сёзл.* По-болгарски *(напр. говорить, писать)* / Болгар тилде. *Болгарча сёлешиу. Болгарча жазыу.*

БОЛГЪАН *белгил. алм.* Весь, вся, все / Хар зат, хар ким. *[Желмауузну] къаны тёгерекге жайылады, къайнагъан сууча, болгъанны тылпыу этдиреди.* "Нартла", 95. ❑ *Салдынг болгъаннга сюйюм, Чакъ сен, жашна, тохтамай.* Хубийланы О., Мурат, 87. ❑ *Андан сора кёп да турмай, атам къаядан кетип, болгъанын ууатды.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 20.

БОЛДУР *эт. понуд. от* **бол** / Бол дегенни *къатланыучу айырмасы. Халкъны кючю болмазны болдурур.* (Нарт сёз.) ○ *Совет танкчыла хорламны ызындан хорламны болдурадыла.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 174. ❑ *Кязим этген осуятны толтурурбуз, жашауда толу болдурурбуз аны.* "Коммунизмге жол", 1972, № 121.

БОЛДУРТ *эт. понуд. от* **болдур** / Болдур дегенни *къатланыучу айырмасы. Къазауатны болдуртмаз ючюн кюрешде баш борчну история халкъла арасы ишчи класса салады.* "Ленинни байрагъы", 1970, № 142. ❑ *[Асият:] Къыйналсакъ да, бригадада жетишимлени болдуртур ючюн къажыкъмай кюрешдик.* "Коммунизмге жол", 1974, № 38.

БОЛДУРТУУ *и. д. от* **болдурт** / Болдурт дегенден *этим ат. Жетишимлени болдуртуу. Жангы иш хорламла болдуртуу.*

БОЛДУРУЛ *эт. страд. от* **болдур** / Болдур дегенни *зорлаучу айырмасы. Аллай хорлам [сют алыуда] кёп жылланы ичинде биринчи кере болдурулгъанды.* "Коммунизмге жол", 1974, № 85.

БОЛДУРУЛУН *эт. понуд. от* **болдурул** / Болдурул дегенни *къатланыучу айырмасы. Къыркъ жыл мындан алгъа совет халкъны кючю бла болдурулуннган хорламны хайырындан, дуния фашизми азабындан къутулгъанды.* "Коммунизмге жол", 1985, № 91.

БОЛДУРУЛУНУУ *и. д. от* **болдурулун** / Болдурулун дегенден *этим ат. Жетишимлени болдурулунуулары.*

БОЛДУРУЛУУ *и. д. от* **болдурул** / Болдурул дегенден *этим ат. Ишни болдурулууу.*

БОЛДУРУУ *и. д. от* **болдур** / Болдур дегенден *этим ат. Жетишимлени болдуруу.* ❑ *Ма былайды,*

тенгле, хорлам болдуруу! Ма былайды, тенгле, жангы кюн тууу! Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

БОЛЖАЛ *ат.* Назначенный срок, условленный срок / Заманны бир белгили кесеги. *[Прораб:] Илипинни иши не жаны бла да болжалгъа битерине мен толу ийнанама.* Залийханланы Ж., Жанган жюрекле, 178. ❑ – *Сора ишибиз сиз айтхан болжалгъа толмаса, экинчи бетибизге къарамагъыз, – деди Жигерхан.* Хубийланы О., Аманат, III, 238.

▲ **Болжалгъа сал** откладывать, отсрочивать / ишни узакъгъа соз, артха, башха заманнга къой. *Ахшы ишни болжалгъа салма, аман ишни болжалдан алма.* (Нарт сёз.) ○ *Этерик иши болса, Домбай арт болжалгъа салмайды, Элде жыйылыу болуп, Сёлешмей да къалмайды.* Балаланы О., Башчы теке, 70. ❑ *Мюлкню оноучулары арт болжалгъа салынмазлыкъ кезиулю ишлени сюзедиле.* "Шуёхлукъ", № 52, 60. **Болжал сал** *къ.* **болжалгъа сал.** *Ишге болжал салма.* (Нарт сёз.) ○ *Айтханды ол [Циолковский:] узакъ бармай, Болжал салмай, Марсха да учар тёлюбюз, сагъышланмай.* "Жарыкъ жолда", 14. ❑ *Аллай ишге болжал салып жарамаз, Ол [Зауур] жер тапса, сиз бийсиз деп къарамаз.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. **Болжал эт 1)** устанавливать, определять срок / бир ишни заманын белгиле. *Этген болжалы жетип, ызына кетерге тебирегенде, [хан] мухурун бууаз къатынына берди.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 235. ❑ *[Зулейха Зубайдагъа:] Сени сёзюнге кёре, болжал этерге боллукъбуз.* Этезланы О., Тарда, 169; **2)** *къ.* **болжалгъа сал.** *Эринчек адам ишин кюн-кюннге болжал этер.* (Нарт сёз.) ○ *Жаз башында кырдык чыкгъанда, Сен кюзню болжал этесе.* Маммеланы И., Чалгъы, 46. ❑ *Аллай назму тынч тюлдю жазгъан, Сынагъанма мен да кесимде, Этеме болжал хар къачан жазгъа, Тургъанлыкъгъа хаман эсимде.* Хубийланы О., Мурат, 146.

БОЛЖАЛЛА *эт. сёл. тил.* болжал эт (*къ.* **болжал**). *Жашла биченнге къачан чыгъарыкъларын болжалладыла.*

БОЛЖАЛЛАН *эт. срад. от* **болжалла** / Болжалла дегенни *зорлаучу айырмасы. Иш болжалланды.*

БОЛЖАЛЛАНЫУ *и. д. от* **болжаллан** / Болжаллан дегенден *этим ат. Этиллик ишни болжалланыуу.*

БОЛЖАЛЛАУ *и. д. от* **болжалла** / Болжалла дегенден *этим ат. Ишни болжаллау.*

БОЛЖАЛЛАШ *эт. взаимн.-совм. от* **болжалла** / Болжалла дегенни *араш айырмасы. [Мазан:] Школну бошагъан кюн биз артда хар жылдан бир кере тюбей туургъа болжаллашып айырылгъан эдик.* "Коммунизмге жол", 1970, № 126.

БОЛЖАЛЛАШЫУ *и. д. от* **болжаллаш** / Болжаллаш дегенден *этим ат. Эки мюлк да, не ишни тамамларгъа тюшсе да, ишлерин эришиулерин болжаллашыудан башлайдыла.*

БОЛЖАЛЛЫ *сыф.* Временный / Бир кесек заманнга деп белгиленнген. *Болжаллы правительство. Болжаллы келишим.* [ ] *Газетлеге, журналлагъа жазылыу болжаллы, болжалсыз да болады.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 74.

БОЛЖАЛСЫЗ I *сыф.* **1.** Постоянный / Ахыры, болжалы болмагъан, тохтамагъан, тюрленмеген эм хар заманда да бирча болгъан. *Болжалсыз иш. Болжалсыз прописка.*

2. Досрочный, внеочередной *(о выборах)* / Кезиусюз, заманындан алгъа болгъан. *Экинчи кезиуде*

[Барцель да, Штраус да] юч айдан сора парламентге болжалсыз айырыула болгъан заманда хорланнгандыла. "Коммунизмге жол", 1973, № 40.

3. Неотложный, спешный / Ашыгъыш, созаргъа, артха къояргъа жарамагъан. *Сыйдамсырт, узунбел бийчехан арбазыбызгъа кирген кюнден башлап, битеу юйюр бир болуп, не болжалсыз ишлерибизни да болжалгъа салып, аны тёгерегине айлана тебиредик.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 109. ❑ *Сюрюучюлени къыш кийимле бла жалчытыу бек магъаналы, болжалсыз ишди.* "Коммунизмге жол", 1973, № 98.

БОЛЖАЛСЫЗ II *хал. сёзл.* **1.** Постоянно / Дайым, хар заманда. *Ол [жер] ишчи-элли государствону законуна кёре, артелге болжалсыз хайырланылыргъа, эсе да ёмюрге да бегимленеди, эмда аны сатаргъа эм арендге берирге эркинлик жокъду.* "Эл мюлк артелни примерный уставы", 6.

2. Преждевременно / Заманындан, кезиуюнден алгъа. *Ауруудан къоркъгъан болжалсыз аурур.* (Нарт сёз.)

3. Немедленно, не откладывая / Къысха заманны ичинде, мычымай, созмай. *Вагонланы жюрютюучю жиплени эм ала тагъылгъан чыпынлада башмакъланы болжалсыз алышындырыргъа керек эди.* "Коммунизмге жол", 1971, № 127. ❑ *Халкъ аланы [тутулгъан ишчилени] болжалсыз эркин этерге чакъырады.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 17.

БОЛЖАР *ат къарач. къ.* **болжар салам.** *Узакъда биченден эсе, жууукъда болжар ахшы.* (Нарт сёз.) ❍ *Жибереди аязчыгъын суутуп, Юслери бла болжар, гелеу жерлени, Ол да оза жипкил хансны къурутуп, Сынайды ишде жигерлени, эрлени.* "Жюрек жырлайды", 277.

❑ **Болжар салам** солома *(для подкладывания в обувь с целью утепления)* / аякъны жылытыр ючюн, чабыргъа салыныучу салам. *[Мёлехан:] тегаран жаны кючден жетип юйге киргенлей, юсюне эски кийиз атылгъан болжар салам муржаргъа аунады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 44. ❑ *Жансох кесине сакълагъан болжар саламчыкъны Сосланнга берди.* Байрамукълаланы Х., Чолпан, 130.

БОЛКЪ-БОЛКЪ *эрикл. сёз.* Подражание биению ключа *(родника)* из-под земли / Шауданны нега башха дарман сууну жерден уруп чыкъгъан тауушун кёргюзтеди. *Шауданны сууу "болкъ-болкъ" деп чыгъады.*

❑ **Болкъ-болкъ эт** издавать, издать звук "болкъ-болкъ", булькать / "болкъ-болкъ" деген тауушэт *(суусун затны тарбоюн сауутдан башха жерге къуйгъан заманда нега шауданны юсюнден. Шауданны болкъ-болкъ этип, къайнап чыкъгъаны эшитиле турады.* Тёппелаланы А., Жюз шаптал терек, 18.

БОЛМАГЪАН *сыф.* Непутевый, плохой / Жараусуз, осал. *"Болмагъан адам кёреме сен", – деп, жашчыкъ жолдашына тырман этди.*

БОЛМАГЪАНЧА *хал. сёзл.* Очень, самый; что ни на есть / Асыры бек, мардасыз, чексиз, эсепсиз. *Ол терекчикни салгъаны Ачахматха болмагъанча хычыуун тийди.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 326. ❑ *Сафарлары болмагъанча къолайсыз жашагъандыла.* Толгъурланы З., Эрирей, 37.

БОЛМАЗЛЫКЪ *сыф.* Неосуществимый, невыполнимый, несбыточный, нереальный / Этерге къолдан келмезлик, этилирге, толургъа амалы, мадары болмагъан. *Болмазлыкъ иш. Болмазлыкъ умут.*

БОЛМАЧЫ *сыф.* **1.** Плохой, никудышний / Жукъгъа жарамагъан, къолайсыз, осал; болумсуз. *МТС-ни башчылары аны [Настя-*

ны] болмачы тиширыугъа санап къоядыла. "Шуёхлукъ", № 33, 117. ❑ *[Аслан Лизагъа:] Ол болмачы китапны несин окъуйса?* "Коммунизмге жол", 1976, № 69.

2. Ошибочный, неверный *(напр. путь, действие)* / Жангылычы болгъан, жашаудача болмагъан. *Ол [Шонтукъ] киши ортасы болур заманнга, аны халкъы къалай эсе да бир болмачы жолгъа терилип, муслийман топуракъны излеп кетди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 20. ❑ *Адамланы къуру итиниулери бла колхоз экономиканы кётюрюрге кюрешиу болмачы умут эди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 184.

3. Ложный, нелепый, нереальный, фантастический, неправдоподобный / Кертиге ушамагъан, ётюрюк, жалгъан. *Жаншакъ, болмачы сёзлени жаншап, Сау элге къайгъыны салып кетер.* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 46. ❑ *Тенглери къаллай болмачы таурухланы, сейирлик ишлени, жигитликлени эшитирге сюйгенлери ючюн, Чокур бир кесек къошуп айтса да, аны анга кечиучюдюле.* "Шуёхлукъ", № 6, 74.

БОЛМАЧЫЛЫКЪ *ат.* **1.** Никудышность, никчемность / Жукъгъа жарамагъанлыкъ, осаллыкъ, къолайсызлыкъ. *[Масхут Тахирге:] Алан, ол адамны болмачылыгъын мен къалай билмей тургъан болур эдим?* "Коммунизмге жол", 1970, № 138.

2. Вздорность, пустячность, ошибочность, несостоятельность / Магъанасызлыкъ, терслик, жангылычлыкъ. *"Болса да "динамону" спортсменлери, адам аякъ ызы болмагъан жерледен ёте, теоретикле айтхан затны болмачылыгъын ачыкълагъандыла.* "Коммунизмге жол", 1973, № 77.

БОЛОН *ат сёл. тил. къ.* **болонья.** *Болондан этилген кийимле. Болон плащ.*

БОЛОНЬЯ *ат.* Болонья *(ткань)* / Суу жибермеучю плащлыкъ, капрон къумач. *Болоньядан этилген плащда энди модадан чыкъгъандыла. Курткаланы кёбюсюн болонья бла тышлайдыла.*

БОЛСАДА *байл.* Однако, но / Тенг жарашхан къош айтымны кесеклеринде этилген ишлени бир бирге къаршылыкъларын кёргюзтген байлам. *Болсада колхозчула ... жайылгъан агитацияны ётюрюк болгъанын ангылата эдиле.* Этезланы О., Тарда, 29. ❑ *Ахырында телефон зынгырдады да, Ариубат алыргъа арсар да бир болду, болса да тынгыламай болмады.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 115.

БОЛСУН *кес.* Да, добро, идёт, ладно, пусть, согласен, хорошо / Бир затха ыразылыкъны кёргюзтгенде хайырланылады. *"Болсун,– дегенди Сатанай,– алай а энди мени къолумдан бир хант ашап алай кетселе сюеме".* "Нартла", 65. ❑ *"Болсун, сизге не эталлыкъса, сакълагъыз",– деди командир.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 125.

БОЛТ *ат.* Болт / Бир жанында башы бла, бирси жанында уа гайка бурулуп кийдирлирча хыры болгъан темир кесек. *Чархны болтлары.*

БОЛУМ I *ат.* **1.** Обстановка, обстоятельства, условия, положение, ситуация, состояние / Ишни къалай болгъаны, халы. *Ингирде элни жумушу бла айланнганла барысы да, советге жыйылып, ишлени болумларындан сёлешедиле.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 187. ❑ *Не болумда да апчымаучу Хасан, кёпню кёрген жамычысына чулгъанып, салкъын ташха таяныпды.* Гуртуланы Э., Жанбермез Асланбий, 45.

2. Положение *(свод правил, законов, касающихся чего-л.)* / Бир ишни юсюнден жарашдырылгъан жорукъланы, законланы жыйымдыгъы. *Ол затла бизни жашау къурулушубузну, миллет полити-*

каны болумларына чюйрелик болгъандыла. "Шуёхлукъ", № 28, 131. ❑ *Малчыланы иш хакъ бла сейирсиндирир муратда аланы араларында эришиую болумлары тохташдырылгъандыла.* "Коммунизмге жол", 1973, № 28.

БОЛУМ II *ат грам.* Обстоятельство / Айтымда ишни халын, заманын, сылтауун, муратын, жерин д. а. к. затларын кёргюзтген сансыз член. *Заманчы болум. Орунчу болум. Халчы болум.* [ ] *Болумла асламысында айтымда этимге байланадыла, аны айгъакълайдыла.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 289.

БОЛУМЛУ I *сыф.* **1.** Деятельный, действенный / Бир затны этерге къолундан келген, жигер, тири. *[Зубайда:] Мен къызымы кюбюрге салмагъанма, ол менден эсе болумлуду.* К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 151. ❑ *Жашауумда, бир бирде къарасам, бир тукъум бир болумлу зат кёрмейме.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 253.

2. *кёч.* Обеспеченный, состоятельный / Керегин тапхан, бай. *Болумлу жашау. Болумлу юйюр. Болумлу мюлк.*

БОЛУМЛУ II *хал. сёзл.* **1.** Деятельно, действенно / Эрлай, тириди, жигерди деп айтдырырча. *Къурау ишледе ол [Нафисат] болумлу ишлейди.* Б о т а ш л а н ы А., Жашауум, 69.

2. Обеспеченно, состоятельно / *Керегин табып, халкъыбыз болумлу жашайды.*

БОЛУМЛУЛУКЪ *ат.* **1.** Действенность / Тирилик, жигерлик, адамны бир ишни этерге, бардырыргъа къолдан келиую. *Жашны болумлулугъун бригададагъыла терк ангыладыла.* ❑ *Болумлулугъу болгъанны иши къуралыулу барады.*

2. *кёч.* Обеспеченность, состоятельность / Байлыкъ, къолайлылыкъ, керегин тапханлыкъ. *Бусагъатда элде кимни юйюне кирсенг да, толу болумлулукъда жашагъанын кёресе.*

БОЛУМСУЗ *сыф.* Беспомощный; бездейственный, бездеятельный / Кесине бир зат эте билмеген неда этерге къолундан келмеген, къарыусуз. *Саяула кибик Сени къолларынг Тигиу ийне бла юй этер. Ой, мени кибик бир болумсузну Кечеден кюннге бай этер.* "Малкъар халкъ жырла", 141. ❑ *Мекямсыз, биченсиз, тонсуз, Отунсуз, тымсыз, оюмсуз, Болумсуз, сансыз эм онгсуз жалынадыла хыны къартха.* "Жарыкъ жолда", 67.

БОЛУМСУЗЛУКЪ *ат.* Беспомощность; бездеятельность, безынициативность. Кеси башына жукъ эталмагъанлыкъ, къолундан келмегенлик, жараусузлукъ. *[Мыртаз Зубайдагъа:] Мен сени быллай болумсузлугъунга кюеме.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 184.

БОЛУМУНЛАЙ *хал. сёзл. къ.* **болушунлай.** *Хан хапарын болумунлай айтханды.* (Ф о л ь к.)

БОЛУМУЧА *хал. сёзл. къарач. къ.* **болушунлай.** *Назбийни уятып, хапарын болумуча айтыргъа къоркъду.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 30. ❑ *Кесини юйде болгъан бушуун тюз болумуча жаза турганды ол.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 52.

БОЛУН *эт. страд. от* **бол** / Бол дегенни *зорлаучу айырмасы. Суфу уа, бу болуна тургъан ишлени ыспассыз этип, жашырын ышарды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 356. ❑ *Адам тёзюмлю сакъласа, къаст этип бир затха жетерге кюрешсе, – ол зат болунады.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 196.

БОЛУНУУ *и. д. от* **болун** / Болун дегенден *этим ат. Ишни тынгылы болунууу.*

БОЛУУ *и. д. от* **бол** / Бол дегенден *этим ат. Концертде болуу. Кенгешни болууу. Ыразы болуу.* ▭ *Болууулары тёгерек, мынчакълача, кёгюрек. Чанчылыучу инжи бар, Битгендиле бир бёлек.* Шахмырзаланы С., Битимлени билигиз, 8.

БОЛУШ I *ат къ.* **болум I** *(1-чи магъ.). Махмут, сагъышланып, бираз тынгылап, Налжанны юйден чакъырып, ишни болушу бла шагъырей этди.* Шауаланы М., Мурат, 143. ❑ *Аны [Саматны] бек алгъа эсине: "Махмут келген эсе, барайым да, бир хапар да билейим, кесими болушуму да айтайым",– деп, келди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 114.

БОЛУШ II *ат грам.* Падеж / Жалгъаннган сёзню айтымда грамматика магъанасына кёре тюрлениу формасыны аты. *Сёзлени айтымда къуллукъулары аланы къаллай болушда келгенлерине кёре болады.*

❑ **Болушлагъа сал** *грам.* склонять *(изменять по падежам)* / сёзню хар болушда тюрлендир. *Бу башда айтылгъаннга кёре, атланы болушлагъа салыгъыз, аланы къаллай къуллукъда келгенлерин айтыгъыз.* **Болушлада тюрлендир** *грам. къ.* **болушлагъа сал.** *Дерсде сабийле отун, алтын деген сёзлени болушлада тюрлендирдиле, ол сёзлени къошуп, айтымла къурадыла.*

БОЛУШ III *ат этн.* Хозяин дома, в котором находится жених в первое время свадьбы / Къатын алгъан жаш жууукъларына кёрюнгюнчю тургъан юйню иеси. *Бир заманда Османны болушларында жыр, орайда тауушла чыгъа ... башладыла.* Шауаланы М., Мурат, 64. ❑ *"Болушха сизге келликме деп, бизни аны бла къуандырып тургъан эдинг", – деп, Лейла гурушха этди.* Семенланы А., Жазыу айла, 119.

❑ **Болуш ана** хозяйка дома, где во время свадьбы находится жених / болуш юйню бийчеси. *Жашны болуш анасы аны нёгерлерине кеси этген аламат бозаны да, сыра да салды.* **Болуш ата** хозяин дома, где во время свадьбы находиться жених / болуш юйню иеси *(эр киши). Жашны болуш атасы анга асыралгъан бир семиз ирикни кесди.* **Болуш къарындаш** сын того дома, в котором во время свадьбы находиться жених / болуш юйюню жашы. **Болуш улан** жених, который находится во время свадьбы в доме родственника, близкого человека или соседа / къатын алып болуш юйде тургъан жаш. *Болушла болуш уланларына юйлеринде бек иги отоуларын бердиле.* **Болушха бар** идти во время свадьбы в дом родственника, близкого человека или соседа / Таматалагъа кёргюзтюп, туура этгинчи жууугъунгда неда къоншунгда тур *(къатын алгъан жашны юсюнден). Жаш болушха бек татлы тенгине барды.* **Болуш эгеч** дочь того дома, в котором во время свадьбы находился жених / болуш юйню къызы. *Къыз эрини болуш эгечине саугъала бергенди.* **Болуш юй** дом родственника, близкого человека или соседа, где в первые дни после женитьбы находится жених / къатын алгъан жашны таматалагъа кёргюзтюп, туура этгинчи тургъан жууугъуну неда къоншусуну юйю. – *Киеу нёгерле къызгъа кетдиле, Мени болуш юйге элтдиле.* "Малкъар халкъ жырла", 24.. ❑ *[Хангерий] отоудан чыгъып, болуш юйге кирген жашча, Маржанлагъа кирди.* Семенланы А., Жазыу айла, 16.

БОЛУШ IV *эт.* Помогать, оказывать помощь *кому-чему.* Биреуню бир затына, ишине себеп бол, биреуню бир затын, ишин аны бла бирге эт, женгиллет, биреуге болушлукъ эт. *Сен къоншунга болушмасанг, къоншунг санга болушмаз.* (Нарт сёз.) ○ *Юй ишлерге болуша, кюн оздурдум. Манга алгъыш этди юйню иеси Арыгъан къолларымдан кетмей турду Ийленнген саз топуракъны ийиси.* Мокъаланы М., Къушну ауа-

насы, 9. ❑ *Не заманладан бери да урунннганланы жюреклеринде къарыусузгъа эриу, анга болушургъа кюрешиу кетмегенди.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 120.

БОЛУШДУР *эт. понуд. от* **болуш IV** / Болуш IV дегенни *къатланыучу айырмасы. Мухтар каникуллада, анасын, къарындашчыгын да болушдуруп, Баласлы къолда беш гебен бичен этген эди.* Тёппеланы А., Ташыуул. *[Председатель:] Къалгъан ишлени, школчу жашланы болушдуруп, къартла кеслери этерле.* Кацийланы Х., Тамата, 11,.

БОЛУШДУРТ *эт. понуд. от* **болушдур** / Болушдур дегенни *къатланыучу айырмасы. Жаш, эгечлерин да болушдуртуп, дырын жыйды.*

БОЛУШДУРТУУ *и. д. от* **болушдурт** / Болушдурт дегенден *этим ат. Тырнаууузну шахар комитети Терскъол къар юзюлгенни ариуларгъа Нальчикден аскер бёлюмню чакъырып болушдуртууну къабыл кёргенди.* "Коммунизмге жол", 1976, № 120.

БОЛУШДУРУУ *и. д. от* **болушдур** / Болушдур дегенден *этим ат. Дырын жыяргъа болушдуруу. Къарыусузгъа болушдуруу.*

БОЛУШЛУКЪ *ат.* Помощь, услуга, содействие / Кимге болса да аны ишинде, жашаууында, къыйынлыгъында д. а. к. бир затында этилген асыу болуннган себеп, женгиллик. *"Бир болушлукъ болмай эсе, къойланы кёбюсю къораргъа боллукъду", – деди къойчу.* Ахматланы И., Боранда, 34. ❑ *Алайда болгъан къоншула талай кюнню Азретни юсюн басып турдула, жылагъан, ахсыннган, "тюкюрген" болмаса, анга кишиден болушлукъ чыкъмады.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 60.

❑ **Болушлукъ ахча** пособие *(денежное)* / биреуге болушургъа берилген ахча. *Бизни къырал кёп сабийли эм жангыз аналагъа болушлукъ ахча береди.*

❑ **Болушлукъ эт** *къ.* **болуш IV.** Услуживать, услужить; поддерживать; содействовать, посодействовать. *[Темуркъа:] Къарачайны шохун, барын жууугъун Чакъырыгъыз, бизге женгил жетсинле, Къара кюнде бир болушлукъ этсинле.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 182. ❑ *Ташатын ишлеп, хар кимге болушлукъ этедиле жигит жашла.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 40.

БОЛУШЛУКЪСУЗ *сыф.* Беспомощный, не пользующийся *чьей-л.* поддержкой / Болушлугъу болмагъан, кесине бир зат этерге къолундан келмеген, къарыусуз. *Болушлукъсуз адам.*

БОЛУШЛУКЪЧУ[1] *ат.* **1.** Помощник, тот, кто помогает *кому в чем* / Биреуге бир ишде болушуучу адам. *Ал жыллада ол [Мухажир] колхозда прицепщик, комбайначыны болушлукъчусу болуп ишлейди.* "Шуёхлукъ", № 46, 59. ❑ – *Мени биринчи болушлукъчум а кесими халкъымы ишине кертичилигим эди,– деп, жууаплады Ибрагим.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 36.

2. *В позиции определения:* подсобный / Бир затха болушур ючюн хайырланылыучу. *Эл-мюлк техникумну окъуучуларын юйретирча, билимлерин ёсдюрюрча иги къуралгъан болушлукъчу мюлкю барды.* "Коммунизмге жол", 1973, № 36. ❑ *Болушлукъчу цехни коллективи да махтаулу ишлегенди.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 54.

❑ **Болушлукъчу ат** *грам.* служебное имя, послеложное имя / сонгураны къуллугъунда жюрюген ат / тюбю, башы, аягъы, жаны дегенча сёзле, бериучю, орунлаучу эм башлаучу болушлада келселе, болушлукъчу атны къуллугъун толтурадыла. **Болушлукъчу сёз** *грам.* вспомогательное слово / тилни башха кесеклерине кирген сёзлени, бир тюрлю формаларына къошулуп, къош сёз неда сёзлени

аналитика формаларын къураучу, алай бла кесини лексика магъанасын толу неда жарты тас этиучю сёз. *Байламла, сонгурала, болушлукъчу этимле болушлукъчу сёзлени тюрлюлеридиле.* **Болушлукъчу этим** *грам.* вспомогательный глагол / тилни ат кесеклерине неда этимни иесиз формаларына къошулуп, алай бла жыйымдыкъ этим къурап, аны грамматика категорияларын кёргюзтюп келген кёп магъаналы этим. *Болушлукъчу этимлени кючлери бла къуралгъан этимлеге жыйымдыкъ этимле дейдиле.* Будайланы А., Жаболаны М., Созайланы Б., Малкъар тил, 131. ❑ *Кёр деген болушлукъчу этим, этимчаны формасына къошулуп келсе, сынамакълыкъ магъана чыгъады: алып кёр, ашап кёр.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 182.

БОЛУШЛУКЪЧУ [2] *ат.* Заместитель / Бир тюрлю учреждениняны таматасыны экинчиси. *Толу жыл озгъунчу уа начальникни биринчи болушлукъчусуну ... сахтиян шинтигине Сарыбаш улу орналды.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 80.

БОЛУШЛУСУ *ат къарач.* Болум I *(1-чи магъ.). [Мухаммат-Амин Къыямтха:] Сен манга жумада ауаз айтханча сёлешме да, ишни болушлусун ангылап, санга да, манга да келлик заранны ызына бир оноу бла къайтарыргъа керекбиз.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 103. ❑ *[Къанамат:] Мени бет тюрсюнюмю кёргенлей окъуна, [атам] ишни болушлусун ангылагъан болур эди.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 189.

БОЛУШУНЛАЙ *хал. сёзл.* Как есть / Болгъаныча, къошмай, къоратмай. *Къасай юйдегисини кёзюне къарап, иги кесек турду да, башын къайгъылы булгъап, хапарны болушунлай айтды.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 69. ❑ *Бизде ишчини суратын тюз болушунлай суратлагъан кёп поэт жокъду деп эсгертгенбиз.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 110.

БОЛУШУУ *и. д. от* **болуш IV** / Болуш IV дегенден *этим ат. Бир бирге болушуу. Къартха, къарыусузгъа болушуу.*

БОЛУШУУЧУ *ат къарач. къ.* **болушлукъчу** [2]. *Батыр улу, болушуучусун чакъырып, анга Ханапийни кёргюзтюп: "Бу жаш Терезеде жангы школну ишлеп болжалына бошатыргъа болушугъуз", – деп, келгенди, – бюгюнден тебиреп, ол ишни колунга ал",– деди.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 138.

БОЛЬНИЦА *ат.* Больница / Саусузланы аруулларына багъар ючюн жатдырыучу учреждение. *Шамил а, бармакълары, буруну, эринлери юшюп барып, больницадады.* ▭ *Ол чыкъгъаным бла барып, больницаны башында чегетчикге ёрледим.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 278.

БОЛЬШЕВИЗМ *ат.* Большевизм / Россияда жыйырманчы ёмюрню башында марксист теориягъа таяныp чыкъгъан, артда большевик партия айнытхан ишчи къымылдау агъым. *Большевизм дуния революция къымылдауну арасы Россиягъа кёчгенде къуралып башлагъанды, большевизм деген ангылама РСДРП-ны экинчи съездине (1903 ж.) партияны башчылыкъ этген органларын айыргъанда кёп болгъанлары себепли чыкъгъанды.*

БОЛЬШЕВИК *ат.* **1.** Большевик / Большевиклени партиясыны члени, коммунист. – *Бу большевикле бизни кёрге элтирик тюйюл эселе, бирда ангыламайма.* Токъумаланы Ж., Нартланы туудукълары, 9. ❑ *Большевикле аллахха ийнанмагъан кафырла болгъанлары сизни барыгъызгъа да белгилиди.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 1972, 309.

2. *В позиции определения:*

большевистский / Большевик партия жорукъларына таяннган. *Большевик тактика. Большевик партия.* ▭ *Аны [К. Мечиевни] урушха къарамы большевик партияны ол заманда политикасына ыразы болмагъанын кёргюзтеди.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 71.

БОМБА *ат.* Бомба / Ичи атылыучу затладан толтурулгъан чачылыучу снаряд. *Топ окъла, минала, бомбала шахарлада кёп къатлы юйлени кюл этедиле.* Шауаланы М., Кюн таякъла, 27. ❑ *Бизни арбазда уа бомба тийип уллу чунгур къазгъанды.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 17.

БОМБАЛА *эт.* Бомбить, бомбардировать *что* / Хауадан бомбаланы атып чабыуул эт. *Американы агрессорлары Вьетнамны шахарларын, эллерин бомбалагъан эдиле.*

БОМБАЛАН *эт. страд. от* **бомбала** / Бомбала дегенни *зорлаучу айырмасы. Къазауатны кезиуюнде кёп шахар бомбаланнганды.*

БОМБАЛАНЫУ *и. д. от* **бомбалан** / Бомбалан дегенден *этим ат. Юйлени бомбаланыулары. Шахарны бомбаланыуу.*

БОМБАЛАТ *эт. понуд. от* **бомбала** / Бомбала дегенни *къатланыучу айырмасы. Американы оноучу къауумлары Вьетнамны жеринде кюйсюз ишлени бардырадыла: самолётларын жиберип, шахарларын, эллерин, беженлерин, сабанларын огъай, госпитальларын бла школларын да бомбалатхандыла.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 26.

БОМБАЛАТЫУ *и. д. от* **бомбалат** / Бомбалат дегенден *этим ат. Аскер объектлени бомбалатыу.*

БОМБАЛАУ *и. д. от* **бомбала** / Бомбала дегенден *этим ат. Биз чабыуул этерден алгъа топчула бла авиация немецлилени битеу орналгъан жерлерин бомбалауну бир жарым сагъатны бардырадыла.* "Коммунизмге жол", 1970, № 39. ❑ *Немчаланы ал позицияларын бомбалау башланды.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 18.

БОМБАРДИРОВКА *ат.* Сбрасывание бомб / Бомбаланы атылыулары. *Огъурсуз бомбардировкаланы хатасындан къыралны тылында кёп адам къырылгъанды.* "Коммунизмге жол", 1969, № 89. ❑ *Бусагъатда Японияда атом бомбардировкагъа тюшгенледен 80 минг адам къыйын ауруудан ауруйду.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 67.

БОМБАРДИРОВЩИК *ат.* Бомбардировщик *(самолёт)* / Жауну жерине бомбала атар ючюн хайырланылыучу уруш самолёт. *Совет бомбардировщикле немецли аэродромну башын тюбюне этдиле.* "Коммунизмге жол", 1973, № 76. ❑ *Фашист бомбардировщикле бизни уруш эте, артха кете баргъан аскерлерибизге, къара къушлача, чабадыла.* "Коммунизмге жол", 1972, № 60.

БОМБЁЖКА *ат.* Бомбёжка / Бомбаланы атылыулары. *[Шульц Бертагъа:] Бомбёжка бошалса, барырса.* "Шуёхлукъ", № 77, 115.

БОМБОВОЗ *ат къ.* **бомбардировщик.** *Отла жаудура, танкла келедиле. Аллыбыз таба секире, Бомбовозла да, булутладан чыгъып, Бугъала кибик ёкюре.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 70.

БОМБОУБЕЖИЩЕ *ат.* Бомбоубежище / Авиабомбаладан бла артиллерия снарядладан къорууланыр ючюн ишленнген энчи жер, бугъарча бек жер. *Къуугъун сигналны эшитгенлей, адамла бомбоубе-*

жищелеге чабып киредиле. "Коммунизмге жол", 1974, № 68.

БОП-БОЗ *сыф.* Очень серый, серый-пресерый / Боз дегенни *айырма даража формасы. Боп-боз ат. Боп-боз къоянчыкъ.*

БОППА-БОШ I *сыф.* Совершенно пустой, свободный / Бош I дегенни айырма даража формасы. *Боппа-бош юй. Боппа-бош машок.*

БОППА-БОШ II *хал. сёзл.* Совершенно зря, напрасно, ни за что ни про что / Керексизге, чыртда бошуна. *Бизни къошха хош келдинг, боппа-бош келдинг.* (Нарт сёз.) ○ *– Былайда боппа-бош турмагъанлай, бир суукъ суучукъ болса да жууунургъа керекди, – деп, Сарыбий тешине башлады.* Этезланы О., Тарда, 124.

БОППА-БОШУНА *хал. сёзл.* Нипочём, по очень дешевой цене / Бек учуз. *Къоншубуз ийнегин боппа-бошуна берип келгенди.*

БОР *ат.* Бор *(химический элемент)* / Минералланы бир талайында болуучу химия элемент.

❑ **Бор кислота** борная кислота / медицина бла техникада хайырланылыучу, кристалладан къуралгъан химия къошумла. *Аптекадан эки башха тюрлю дарман бла бор кислота сатып алдым.*

БОРА *эт. къ.* **боранла.** *Ой, орайда, орайда, Къар жауады, борайды, Ханны неси къорайды? Тоханада жукълайды.* (Фольк.) □ *Боран желсиз борамаз, Жан сылтаусуз къорамаз.* Байрамукълаы Н., Назму бла жазсала, 129.

БОРАКЪ *ат миф.* Быстрый конь, на котором пророк Магомет якобы вознесся на небо / Дин китаплада жазылгъанына кёре, Мухаммат файгъамбарны кёкге чыгъаргъан жюйрюк ат. *Чыкъдым эшик аллына, Къайгъы болуп къоркъаракъ, Кёрдюм эшик аллында Иерленип бир боракъ.* (Фольк.) □ *Къанатлы дюлдюр – таурухлада боракъ, Кёп болмай былайтын ётгенча кёрюне, Къызылсыман ызы къаялада уазкъ барады, жете кёкню этегине.* Хубийланы Н., Шохлукъну къанатлары, 78.

БОРАН *ат.* **1.** Буран, буря, пурга, вьюга, метель / Аллында тюбеген затланы чачыучу, оюучу, бузуучу къарлы, букъулу, жаунлу къаты жел. *Иги сёзню бичакъ кесмез, Иги сёзню боран элтмез.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 41. ❑ *Тауланы башларында боран сюрюп батыулагъа, чатлагъа жыйылгъан кюртле алыкъын, кёз къамата, жылтырайдыла.* Эбзеланы А., Махти, 8.

2. *кёч.* О сильном бурном проявлении *чего-л.* / Бир затда болгъан къатылыкъ, кючлюлюк. *[Зулкъарний:] Ма ол эркинликни алыр ючун бардырылгъан кюрешни бораны, кёп турмай, бизге да жетерикди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 25. ❑ *Быланы [Шерифат бла Сагитни] бет тюрсюнлери ырахат кёрюннгенликге, жюреклеринде уа боран ойнайды.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 152.

❑ **Боран эт** *къ.* **боранла.** *Юсюнгде барды акъ тонунг, Сен жай да, къыш да киесе, Кюн бузулургъа тебиресе, Боран этерге сюесе.* "Малкъар халкъ жырла", 140. ❑ *Толкъунларынг бир бирлерин къыздырып, Къуюладыла боран этип, сызгъырып.* "Жюрек жырлайды", 145.

БОРАНБИЛГИЧ *ат.* **1.** Буревестник / Къанатлары узун иничкеле, буруну ыргъакъ маталлы, сууда жюзюучю тенгиз къанатлы. *Булутланы арасында боранбилгич, Элияча, къарагъанлай, къатып турады.* "Жюрек жырлайды", 77. ❑ *Жерни элия титирете эди, кёкде чагъа, Боранбилгич а къууана эди аны ючун.* Отарланы К., Жолла, 53.

2. *кёч.* Вестник / Бир затны боллугъун билдириучю адам неда башха зат; билгич. *Жашауну тума-*

нын чачып, Кюн жарыгъына бёлендик, Жаша, Горький-боранбилгич, Биз сени тансыкълап келдик. "Коммунизмге жол", 1969, № 98.

БОРАНКЕЛДИ *ат.* Детская игра "бури-метели к нам летели" / Сабий оюнну аты. *Сабийле "боранкелди" ойнай тура эдиле.*

БОРАНЛА *эт.* Крутить *(о ветре)*, вьюжить, метать *(о метели)* /Къарны, къумну, д. а. к. башха затны кётюрюп, буруп, сызгъырып, къаты ур. *Аязчыкъ уллудан уллу бола барып, боранлап тебиреди.* Биджиланы Б., Жюрекни ауазы, 4. ❑ *Боран буруп, боранлап, Ерге, энишге чабады.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 175.

БОРАНЛАТ *эт. понуд. от* **боранла** / Боранла дегенни *къатланыучу айырмасы. Сора къууанчлы жаш тёлю къаланнган чанала, къарны боранлатып, андан энишге айландыла.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 58. ❑ *Биз ферманы къатына жетгенлей, юслери къырау тартхан эки кёк самыр, терен жумушакъ къарны кёкюреклери бла жырып, боранлата, бизге мыллык атдыла.* "Алчыла", 43.

БОРАНЛАТЫУ *и. д. от* **боранлат** / Боранлат дегенден *этим ат. Эки кюн ётдю, алай жел а боранлатыуун энтда бардырады.*

БОРАНЛАУ *и. д. от* **боранлат** / Боранлат дегенден *этим ат. Эки кюн ётдю, алай жел а боранлатыуун энтда бардырады.*

БОРАНЛАУ *и. д. от* **боранла** / Боранла дегенден *этим ат. Желни боранлауу.*

БОРАНЛЫ *сыф.* Буревой, бурановый, вьюжный, метелистый / Бораны болгъан, боран этген, къаты желли. *Бёрю сюрюуге боранлы кече чабар.* (Нарт сёз.) ○ *Кече боранлы ауушлада къала, ётдюм кезиусюз.* Отарланы К., Танг жулдузум, 74. ❑ *Суукъ аллы къар боранлы Келди бизге къыш зауаллы.* "Шохлукъ", № 32, 8.

БОРБАЙ *ат.* **1.** Нижняя тонкая чать голени до щиколотки / Бутну балтырыны иничкге жери. *[Ийнакъуш къатынына:] Гитче борбайларынг бардыла да, арбазда хазыр отунну жарала болмазса!* Тёппеланы А., Чамны да чам биледи, 27. ❑ *Къалын агъачны ичин жарып баргъан къыйынды. Бийик ёсген ханс борбайгъа чырмашады.* Къулийланы Х., Дорбунда ушкок атылды, 9.

2. *кёч.* Сила / Кюч, къарыу. *[Татлыхан] юйюнден чыгъып, сермеп алып, бир ишни къыйырындан кирип, аягъына жетдирип борбайы болмагъанлай келеди.* Лайпанланы С., Гургумлу, 107. ❑ *– Эшта, эшта, [итни] ол алгъыннгы борбайындан жукъ да кълмагъанды, башын кётюрюп, дуниягъа да къараялмагъанды, – деп, Шамший мыдахланды.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 72.

3. *кёч.* Богатство, состояние / Байлыкъ, ырысхы, мюлк. *Борбайы болгъан юй.*

▲ **Борбай кюч 1)** сила *(человека)* / адамны къарыуу. *Желле туманны чачханча, Танг жарыгъын кюн ачханча, Тунчугъуу аязды, [Салийматны] Алай, борбай кючю азды.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 109; **2)** *кёч.* материальное положение / байлыкъ, ырысхы. *Бир къауумла Бийбертни ол ахшылыгъына къарасала, экинчи къауумну уа аны борбай кючюне къарамай амаллары жокъ эди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 100.

▲ **Борбайлары бошайгъандыла** он ослаб, стал слабым / къарыусуз болгъанды, амалсызына таяннганды. *[Азрет:] Бештауда столовагъа кирип бир затчыкъ къапмасам, борбайларым артал да бошайгъадыла.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 130. **Борбайлары къалтырадыла** душа его ушла в пятки / бек къоркъду. *Адилгерийни борбайлары*

къалтырап, жерге жыгъылды. Ёзденланы А., Саният, 95. ❑ *[Мазан:] Асыры къоркъгъандан, борбайларым къалтырап башладыла.* "Шуёхлукъ", № 43, 31. **Борбайлары къыйылдыла** ноги его подкосились / арыгъандан, ауругъандан, къоркъгъандан, бек къыйналгъандан, бир затха къайгъыргъандан д. а. к. башха затдан къарыусуз болду, бутлары тутмайды. *Валяны эслегенлей, жашны борбайлары къыйылдыла.* Дотдуланы Х., Жашлыкъны жолунда, 71. **Борбайлары къыркъылдыла** *къ.* **борбайлары къыйылдыла.** *Халийматны борбайлары къыркъылып къалгъанча болдула.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 227. ❑ *Аны [арбачыны] борбайлары къыркъылып, боюнсагъа таянды, ауур башын къурукъгъа тиреп, иги кесек турду.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 13. **Борбайлары тохтадыла (тындыла)** *къ.* **борбайлары къыйылдыла.** *Назирни тили тутулду, борбайлары тохтадыла, Ариубатха къарап къалды.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 197. ❑ *Жашлыкъдача жолунг къысса кёрюнмез, Къартлыкъ жетип борбайларынг тынсала.* Къулийланы Х., Жырны заманы, 115. **Борбайлары тутмайдыла** *къ.* **борбайлары бошайгъандыла.** *[Абдуллахны] аякълары кеси сюйгенича баралмайдыла, борбайлары тутмайдыла.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 190. ❑ *Байчо ёмюрюнде биринчи кере борбайлары тутмай, тобукълары къалтырагъанын сезе, кёкге къарады.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 36. **Борбайларын кесди** обессилить / къарыусуз этди, къарыуун алды. *Сайхатны сабийлери, кюйсюз уруш сыйыргъан насыпларына термиле, борбайларын кесген ачыуну унутургъа кюреше, жашагъандыла.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 196. **Борбайларын къыйды** *къ.* **борбайларын кесди.** *Билмей тургъанлай, палах аны [Жамалны] борбайларын къыйды.* Къулийланы Х., Эгизле, 31. **Борбайындан ал** ставить *кого* в безвыходное положение, не давать *кому* действовать самостоятельно, мешать *кому* / биреуню онгсуз, амалсыз эт, биреуге чырмау бол. *[Добай:] Ай, Нанаш, бир тапсыз жерде тюбеп, борбайымдан алдынг.* Этезланы О., Тарда, 141. **Борбайындан олтурт** *къ.* **борбайындан ал.** *Къуллугъунга махтанып, Адамланы къоркъутма! Ачыуланып, къычырып, Борбайындан олтуртма!* Шахмырзаланы С., Назмула, 149. **Борбайы юзюлдю** он обессилел, стал слабым *(после болезни, голодания и т. п.)* / ауруп, ач болуп д. а. к. зат бла азды, арыкъ болду. *[Исмайыл:] Жашла, быллай къургъакъ жыл, малны хамхотун жерге салганына къарап, борбайын юзюп къояргъа боллукъду.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 186; **Борбай эт** подкрепиться / ашап, къарыу ал. *Жол узакъ болгъаны себепли, жаш къошха иги тынгылы ашап, борбай этип алай атланнганды.* (Фольк.)

БОРБАЙЛЫ *сыф.* **1.** Сильный, здоровый / Уллу санлы, къарыулу, кючлю. – *Энди уа экибизден къайсыбыз борбайлы эсек кёрчю! – дегенча, Бийсолтан Чомайгъа къарайды.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 257. ❑ *Борбайлы, толу Залийхат аны [Жабрайилни] кёкюрегинде бир гитчечик, женгилчик кёрюне эди, – сюйгенденми, тансыкъданмы, къаны ойнагъанданмы, – ким биледи.* Тёппеланы А., Ташыуул.

2. *кёч.* Зажиточный / Бай, къолайлы. *Эй, маржала, бийле, байла, Хурей ишли. борбайлыла, Бу ёртенни жукълатайыкъ!* "Жанкъылыч", 138.

БОРБАЙЛЫЛЫКЪ *ат.* **1.** Наличие физических сил / Къарыулулукъ, кючлюлюк. *Жашны борбайлылыгъын тутушууда, ишде да кёргендиле, Аны хорлагъан чыкъмагъанды.*

2. *кёч.* Зажиточность / Байлыкъ, къолайлылыкъ. *Бусагъатда элчилени борбайлылыкълары, мындан бир беш-алты жылдан алгъа болгъанындан эсе, кёп да игиди.*

БОРБАЙСЫЗ *сыф.* **1.** Слабый, хилый / Къарыусуз, къарыуу, кючю аз болгъан. *[Ахмат жашлагъа:] Бу борбайсыз сабий [Масхут] чалгъы чалаллыкъ сунмайма.* "Коммунизмге жол", 1976, № 72.

2. *кёч.* Бедный, малоимущий / Жарлы, къолайсыз. *Бир-бир къыраллада борбайсызланы саны ёседен ёсе барады.*

▲ **Борбайсыз бол** обессилеть / къарыусуз бол, аз, ырахын бол. *[Шонтукъ] аурукъсунуп тургъанды, алай жортханын тыймагъанлай айланнганды, борбайсыз болгъунчу жюрюгенди.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 139. **Борбайсыз эт** обессилить / къарыусуз эт, аздыр, ырахын эт. *Аш орунуну ауругъаны жашны борбайсыз этгенди.*

БОРБАЙСЫЗЛЫКЪ *ат.* **1.** Слабость, бессилие / Къарыусузлукъ, къарыуу азлыкъ. *Кесини борбайсызлыгъын биле тургъанлай, ана бокълауучну бир жанындан тутаргъа кюрешеди.*

2. *кёч.* Бедность, несостоятельность / Жарлылыкъ, къолайсызлыкъ. *Юйюрню борбайсызлыгъы. Мюлкню борбайсызлыгъы.*

БОРЖОМ *ат.* Боржом / Саусузлагъа багъаргъа хайырланылыучу гара суу. *Къургъакъ жётелге боржом къошулгъан исси сют иги себеп болады.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 115.

БОРКЪ *эрикл. сёз.* Подражание кипению / Суусун зат къайнагъанда этиучю тауушну кёргюзтеди. *"Боркъ" демейин бишмеген, "доп" демейин тюшмеген.* (Н а р т с ё з.)

БОРКЪ-БОРКЪ *эрик. сёз.* Звукоподражание звуку сильно кипящей жидкости, бьющегося ключа / Суусун зат къаты къайнагъанда неда шаудан жерден къайнап чыкъгъанда этген тауушну кёргюзтеди. *Биз бирси тагыны ариуларгъа ётгенден сора да, аны [шауданчыкъны] "боркъ-боркъ" деп, жашауну кёрюрге ашыкъгъанча, къайнап чыкъгъанын эшитип турдукъ.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 154.

❑ **Боркъ-боркъ эт** *къ.* **боркъулда.** *Юйде сыгын от жанады. Отну юсюнде уллу къазан бла эт боркъ-боркъ этип къайнайды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 63. ❑ *Жамашыуну юйюнде, Къара чоюнну ичинде, Боркъ-боркъ этип бегене, Бир чачыла, тёгюле, Бишеди сарыуну кесе.* "Жилтинле", 342.

БОРКЪСУРА *эт. къарач. къ.* **бокъсура.** *Жер юйчюкню ожагъындан тютюн боркъсурай эди.*

БОРКЪУЛДА *эт.* **1.** Бурно кипеть / Асыры бек къызгъандан, уллу тылпыу этип къаты къайна *(суусун затланы юсюнден). Гитче къыргъыз къазанчыкъда не зат эсе да боркъулдап къайнайды.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 52. ❑ *Шорпа боркъулдайды, шырылдайды, тылпыу этеди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 336.

2. Бурлить / Къайнап, уруп чыкъ *(шауданны, сууну, фонтанны д. а. к. затны юсюнден). Такъузюк кёкенлени арасындан боркъулдап чыкъгъан къара сууну ичсенг, асыры суукъдан тилинги эки бёледи.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 311. ❑ *Боркъулдадынг эм къайнадынг, Сен улудунг эм сарнадынг, Тузагъынгъдан чыгъалмайын, Ауузлукъну бек чайнадынг [суу].* "Жанкъылыч", 142.

3. *кёч.* Бурлить, сильно кипеть, клокотать *(напр. о жизни, работе)* / Кючлю болумда, даражада кёрюн *(бир ишни юсюнден). Алай а андамында ожакъладан бурулуп чыкъгъан тютюн элде жашауну боркъулдагъанын кёргюзтеди.* "Алчыла", 94. ❑ *Мени уллу кючлю къыралымда Халкъ кючленеди хар бир минутда, Жашау шауданы хар бир сагъатда Боркъулдап къай-*

найды, – мен кёреме. "Жашаубузну байрагъы", 150.

4. *кёч.* Кипеть, клокотать *(напр. о чувствах)* / Бир затны кючлендирип, даражасын кётюрюп кёргюзтеди. *[Шофёр:] Хо, мубарек, хо къайнагъан огъай, боркъулдайма, ма бу эски радиаторну сууча.* Лайпанланы С., Гургумлу, 56.

5. *кёч.* Клубиться / Бурулуп чыкъ *(тютюнню юсюнден). Ол [Айтек] боркъулдап тургъан тютюнню ичи бла жаннган отдан бир гитче сабийчикни алып чыкъды.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, II.

БОРКЪУЛДАТ *эт. понуд. от* **боркъулда** / Боркъулда дегенни *къатланыучу айырмасы. Самосвал окъуна жюрютген жаш, бир буюкъмай, боркъулдатды шайтансууну.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 110.

БОРКЪУЛДАТЫУ *и. д. от* **боркъулдат** / Боркъулдат дегенден *этим ат. Чоюнну, къызыу от этип, боркъулдатыу. Бозаны, къызгъан къысхачны сугъуп, боркъулдатыу.*

БОРКЪУЛДАУ *и. д. от* **боркъулда** / Боркъулда дегенден *этим ат. Къазанны боркъулдауу. Гара сууну боркъулдауу.*

БОРКЪУЛДАШ *эт. взаимн.-совм. от* **боркъулда** / Боркъулда дегенни *араш айырмасы. Балыкъ башында Гаралы къолда гара суула бир бирге жууукъ тёрт-беш жерден боркъулдашып чыгъадыла.*

БОРКЪУЛДАШЫУ *и. д. от* **боркъулдаш** / Боркъулдаш дегенден *этим ат. Чоюнланы боркъулдашыулары.*

БОРСУКЪ *ат.* Барсук / Суусар тукъумдан жютю жухлу, узун зыбыр тюклю, семиз жыртхыч жаныуар. *Ол [офицер], къапханнга тюшген борсукъча, къоркъуп, тёгерегине сескекли къарайды.* Къобанланы Д., Таулада таууш, 324. ❑ *Борсукъ тюйюлдю заранлы, Бёрю кибик къапмайды, Тешигинде жатады, Бир малгъа да чапмайды.* Шахмырзаланы С., Назмула, 295.

БОРТ *ат.* **1.** Борт *(напр. лодки, корабля)* / Кемени къабыргъасыны баш къаты, кемени къабыргъасы. *Аскер кемени бортундан тенгизни жагъасына кёпюр салыныпды.* "Ленинни байрагъы", 1964, № 217. ❑ *Сагъат тёртню жарымында кемени бортундан журналистлеге деп, космос телевизор пресс-конференция бардырылгъанды.* "Коммунизмге жол", 1969, № 236. // Борт *(напр., автомашины)* / Жюк машинаны кюбюр къабыргъасы. *Салих, машинаны арбазгъа киргизип, аны сол бортун ачып, юзмезни къотарып башлады.*

2. Борт *(напр. самолёта, спутника)* / Самолётну, спутникни д. а. к. башха затланы ич къабыргъалары *(приборлары бла бирге). Бизни бомбардировщиклерибиз бортларында бусагъатдагъы сауутну не тюрлюсюн да элталадыла.* "Леинни байрагъы", 1972, № 101. ❑ *Спутникни бортунда Совет Союз, Германия Демократия Республика, Чехословакия ишлеген приборла, системала бардыла.* "Коммунизмге жол", 1973, № 134.

3. *В позиции определения:* бортовой / Космос кеме бла байламлы. *Учууну кезиуюнде станцияланы борт системалары эм илму аппаратлары чырмаусуз ишлеп тургъандыла.* "Коммунизмге жол", 1981, № 164.

БОРТИНЖЕНЕР *ат.* Бортинженер / Самолётну, космос кемени экипажыны моторланы, оборудованияланы, аппаратланы эм приборланы болумларына эм ишлеулерине жууаплы члени. *Космос кемени бортинженери.*

БОРТМЕХАНИК *ат.* Бортмеханик / Самолётну, вертолётну д. а. к. башха затны сау экипажыны, моторланы, оборудованияланы, аппаратланы эм приборланы

болумларына эм ишлеулерине жууаплы члени. *Ол самолётну бортмеханигиди.*

БОРУ *ат.* Рупор / Тауушну уллу этиучю, кенг къыйырлы быргъы. *Жашла, бору бла сёлешгенни биринчи эшитгенлери себепли, уллу сейир этип къарайдыла.*

БОРЧ *ат.* **1.** Долг, заем / Ёнкючге алынган зат. *Ахшы кишиден отун къалыр, аман кишиден жарсыу къалыр, борч къалыр.* (Нарт сёз.) ○ *Элмырза ол артыкълыкъ ючюн, бюгече юйю кюйген бла къалмай, бизге борчун баш токъмагъы бла тёлерикди.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 173. ❑ *[Амир:] Да сора кетип къалыргъамы дейсе?! [Зауурбек:] Угъай, къарындашым, кетип да къалмам, мени жалымдан сора да Солманбийни манга кёп борчу барды.* Гулайланы Б., Къачхынчы, 25.

2. Задолженность / Биреуню берлиги, ахча, мал дегенча ёнкючю. *Атланадыла, Бесенейге барадыла, Ала анда жасакъ-жау борчларын аладыла.* (Фольк.) [ ] *[Мазан:] Беш къойгъа ийнек алмай жарарыкъ тюйюлдю, ёгюз борчубузгъа уа не амал?* Залийханланы Ж., Тау къушла, 27.

3. Ссуда, кредит / Ёнкюч ахча, ёнкючге берилген багъалы затла *(ахча, товарла). Кимни берирге сому жетмейди, Ким а арт борчха ала эди. Мен бералмадым ийнекни алагъа.* "Жанкъылыч", 97. ❑ *Заман сакъламайды, жылла озадыла, процентле ёседиле, аны бла сиз къыралгъа къайтарыкъ борч да ёседи.* Кацийланы Х., Тамата, 33.

4. Повинность / Халкъны жамауат неда къырал жумушу. *Совет халкъ Уллу Ата журт урушну заманында кесини урунуу борчун бир заманда болмагъанча сыйлы, намыслы толтургъанды.* "Коммунизмге жол", 1972, № 162.

5. Долг, обязанность / Кимни болса да боюнуна салыннган, белгиленнген эм сёзсюз толу тындырылыргъа керекли иш. *Ол борчун тюз толтургъанды. Ол халкъгъа къртичи болгъанды.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 107. ❑ *Адам борчу – адамча жашаргъа, Хар ишинде ахшылагъа ушаргъа.* Отарланы К., Сынла, 123.

6. Цель / Этилирге, тамамланыргъа белгиленнген зат. *[Омар Баблашевич:] Бек баш борчум а – къарачай-малкъар тилни илму грамматикасын жазаргъады.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 138. ❑ *Анам, харип, алай сунма, бизни да борчубуз барды, аны толтурмасакъ, сёз келликди.* Толгъурланы З., Эрирей, 75.

7. Обязательство / Бир ишни ишексиз толтургъа деп, къагъытха жазылып берилген сёз. *[Жаннет:] Анам, харип, алай сунма, бизни да борчубуз барды, аны толтуралмасакъ, сёз келликди.* Толгъурланы З., Эрирей, 75. ❑ *Ол жазыула [кёрюмдюле] къызлагъа тынчлыкъ бермей, бир бирине эришдире, алгъан борчларын артыгъы бла толтургъа тартадыла.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 157.

❑ **Борч ал** *къ.* **борчлан.** *Бизни ферманы коллективи да кесини жыллыкъ планын артыгъы бла толтургъа борч алгъанды.* "Коммунизмге жол", 1970, № 82. **Борч бол 1)** оставаться, оказываться в долгу перед *кем* / биреуге бир затны берирге керекли бол. *Дауутха къой борч болгъанма;* **2)** быть обязанностью, необходимостью для *кого* / бир затны сёзсюз этерге керекли, тийишли бол. *Жюзюм ариу ёрлейди Бийиклеге, башлагъа, Борч болады билирге Къызла бла жашлагъа.* Шахмырзаланы С., Назмула, 240. ❑ *Сёзлени семиртип айтыу а, Борч болуп къалгъанча, сизге жашауда, Ёчсюз биреуге барып, бир Бош затны юсюнден анга жаншаргъа.* Мокъаланы М., Жырла бла жылла, 15. **Борчдан чыкъ** выполнить свой долг / борчну

толтур. – *Сюйгенинглей, аурунг, энди мен борчдан чыкъгъанма: юч-тёрт кере къатлап ангылатханма, – деди Мариям къызына.* "Коммунизмге жол", 1970, № 59. **Борч сал** обязывать *кого*, вменять *кому* в обязанности / биреуге бир тюрлю борчну буюр, бер. – *Ачемез, нартланы таматалары санга уллу борч саладыла, – уланнга ат атаргъа санга буюрадыла.* Тёппелаиы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 39. ❑ *Бу жанрда [назмулада] узунлукъ бек уллу борч салады.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 113. **Борч эт** одолжать, делать долги / борч ал, борчха кир. *Ач болгъандан эсе, борч этген игиди.* (Нартсёз.)

▲ **Борчха бат** Увязнуть в долгах, кёп борчлу бол. *"Ал, тап!" – деп, къойгъан болмаса, бизни борчха батып тургъаныбыздан а хапары жокъду.* "Шуёхлукъ", № 68, 53. **Борчха кир** залезть в долги / борч ал. *Айшат бу жол не болса да борчха кирмей, къутулду.* "Коммунизмге жол", 1972, № 48.

БОРЧ-КЪАРЧ *къауум. ат.* Долги *(всякие)* / Тюрлю-тюрлю борчла. *Сау адамны борчу-къарчы да болур.* (Нарт сёз.) ○ *Узун бычакъ, къаты къурчдан Ишлегенди таулу сени, Жюрюмегенди борчда-къарчда, Тенглерисе эрлени.* "Шуёхлукъ", № 5, 69.

❑ **Борч-къарч эт** Одолжать / кёп тюрлю борч ал, борчха тюш. *[Махсют:] Анам, мен айтырымы тюнене айтханма, анга къошар затым жокъду. Тереннге кирип, борч-къарч этме.* Хубийланы О., Дерт, 205.

БОРЧЛАН *эт.* Обещать *что кому*, давать обещание *кому (что-л. делать)* / Бир затны этерге сёз бер. – *Да сохтала алагъа болушургъа борчланнганларын билемисе сен а? – деп, Супият эрине къарап ышарды.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 146. ❑ *Ушхуурдан сора Алакай айтыргъа борчланнган хапарын айтды.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 16.

БОРЧЛАНДЫР *эт. понуд. от* **борчлан** / Борчлан дегенни *къатланыучу айырмасы. Ишни тап, иги этерге адамны намысы борчландырыргъа керекди.* "Ленинни байрагъы", 1970, № 35.

БОРЧЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **борчландыр** / Борчландыр дегенден *этим ат.*

БОРЧЛАНЫУ *и. д. от* **борчлан** / Борчлан дегенден *этим ат. Иги ишлерге борчланыу. Планны артыгъы бла толтурургъа борчланыу.*

БОРЧЛАНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **борчлан** / Борчлан дегенни *араш айырмасы.*

БОРЧЛАНЫШЫУ *и. д. от* **борчланыш** / Борчланыш дегенден *этим ат. Бригадала продукцияны качествосун игилендириуню юсюнден борчланышыуну тюзге санагъандыла.*

БОРЧЛУ *сыф.* **1.** Имеющий *что-л.* своей обязанностью, долгом / Бир затны этерге кесине борчха санаргъа. – *Быллай кюн Махайны да, Алёшну да кёллерин кётюрюрге биз борчлубуз.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 57. ❑ *[Ибрахим:] Душман бла уруш этерге кюнде, да хазыр болургъа борчлубуз.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 209.

2. Благодарный за *что*, находящийся по отношению к *кому* в положении должника / Биреуню неда нени болса да аллында бир зат ючюн борчу болгъаннга санагъан, неда бир зат ючюн ыразылыкъ сезими болгъан. *Мен сени баланг эсем, аналыкъ хурметинги тёппемде тутаргъа борчлума.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадыры, 124. ❑ *Бары ючюн да борчлубуз биз санга [Туугъан журт], Сенсиз дунияда къууанч жокъ ин-*

саннга. О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 85.

❑ **Борчлу бол 1)** быть обязным *кому* / бир затны этерге кесинги боюнунга ал. *Этилген оноуну Хангерийге жарашдырып айтыргъа Кертибий борчлу болду.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 14. ❑ *Битеу да жашауумда санга борчлу болуп турлукъма! – деди биреу чабакъчыгъа.* К а ц и й л а н ы Х., Салам алейкум, 172; **2)** быть должником / берирге керек болуп, бералмай къал. *Жангы байыннган адамгъа борчлу болма.* (Н а р т с ё з.) ○ *Урван районну Киров атлы колхозу чёплеу сатыу жаны бла арт жыллада къыралны аллында борчлу болуп къалгъанды.* "Коммунизмге жол", 1970, № 28. **Борчлу эт** обязывать / бир зат бла жууап къайтарырча эт. *[Асият:] Ол къайгъырыулукъ а бизни, элли урунгганланы, бютюн да жигер ишлерге борчлу этеди.* "Коммунизмге жол", 1976, № 41.

БОРЧЛУЛУКЪ *ат.* Положение обязанного сделать *что* / Бир зат этерге борчлу болмакълыкъ. *Юлгюлю ишлереге борчлулукъларын ангылагъанлары себепли, жашла битеу билимлерин къарыуларын аямайдыла.*

БОРЩ *ат.* Борщ / Хобуста, чюгюндюр дагъыда башха тахта кёгетле къошулуп этилген шорпа. *Сени тузланнган хобустадан этилген борщунг мени даражамы энишге тюшюреди.* "Шуёхлукъ", № 35, 8. ❑ *Менюдан хазна кетмеген ашарыкъла гуляш, харчо, борщ, плов эм котлетледиле.* "Коммунизмге жол", 1969, № 116.

БОСАГЪА *ат.* **1.** Порог / Эшикни тюп агъачы. *[Тиширыу:] Тангым атып кетиучю эди, Босагъада олтургъанлай.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 35. ❑ *[Кюмюш Акка] босагъа юсюнде кёрюннгенлей, Добар, къансып, эки аягъына чырмалды, бетин ышымларына ышып, къууанч тыбырлы болады.* Б а т ч а л а н ы М., Элчилерим, 42.

2. *кёч.* Канун, преддверие *чего* / Бир зат болурдан алгъа заман, бир зат болурну аллы, бир затны башланнган заманы, чеги. *Жаз – жайны босагъасы.* (Н а р т с ё з.) ○ *Европа жангы кезиуню босагъасында тургъанчады.* "Коммунизмге жол", 1973, № 54.

❑ **Босагъа таш** порожный камень, ступенька / юсюне минип, босагъадан атларгъа салыннган таш. *Босагъа таш юйге кирмей эди, Тыпыр таш эшикге чыкъмай эди.* (Н а р т с ё з.) ○ *Босагъа ташында уа жангыз жашын бла жангыз къызын къоюп кетди.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул.

БОСОНОЖКА *ат.* Босоножки / Табаны болмагъан, жайда кийилиучю, женгил тиширыу аякъ кийим. *Кёрдюнгмю, окъа босоножкалагъа къонуп, Сахалинден бир кюннге келгенин?* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 230. ❑ *Пробкадан ишленнген женгил омакъ босоножкала. Аланы тюплери да платформадыла.* "Коммунизмге жол", 1974, № 11.

БОСТАН *ат эск.* **1.** Терек бахча *(къ.* **терек**). *Бостанда кёп тюрлю кёгет терекле ёсюучю эдиле.* ❑ *Жаз башында бостан чыммакъ акъ чакъгъан эди.*

2. *къ.* **бахча.** *Бостанда харбыз, памидор, наша, картоф эм башха кёгетле ёседиле.*

БОСТОН *ат.* **1.** Бостон *(ткань)* / Жюнден согъулгъан, ахшы качестводу костюмлукъ къумачны бир сорту. *О жаш кесине бостондан костюм тикдиргенди.*

2. *В позиции определения:* бостоновый / Бостондан этилген. *Бостон кёнчек. Бостон костюм.*

БОСТУ *ат ц. диал.* Недовольствие с упреками / Бир затха ыразы болмагъанын билдирген тырман Ачыуланнган, къаш-баш тюйген, хыны. *Жашла Аскербийни бостусун жаратмай эдиле.* ❑ *Керексиз*

босту, тырман, къакъды бир бирлени къылыкъларыды. **Босту эт** *ц. диал.* выражать свои недовольствия с упреками / бир затха ыразы болмагъанынгы тырман бла билдир. *Жаш, эгечини айтханын жаратмай, босту этди.*

БОСТУ-КЪАСТЫ *къауум. ат ц. диал. къ.* **босту.** – *Сен бу бостукъастынгы бир къоймайса, – деди жаш эгечине.*

БОСТУЛАН *эт., ц. диал.* Дуться, насупиться, хмуриться, иметь плохое настроение / Къашбаш тюй, кёлсюз халда бол. *Ол, нек эсе да, бостуланып тура эди.*

БОСТУЛАНДЫР *эт. понуд. от* **бостулан** / Бостулан дегенни *къатланыучу айырмасы. Къыз келечилеге кёз-къаш бермей, кесин бостуландырып сёлеше эди.* ❑ *Аны кимге ачыуланнганын, кесин нек бостуландыргъанын билирге къыйынды.*

БОСТУЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **бостуландыр** / Бостуландыр дегенден *этим ат. Кесин бостуландырыу. Биреуню бостуландырыу.*

БОСТУЛАНЫУ *и. д. от* **бостулан** / Бостулан дегенден *этим ат. Биреуге бостуланыу.*

БОСТУЛАНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **бостулан** / Бостулан дегенни *араш айырмасы. Жашла бир бирге бостуланышдыла.*

БОСТУЛАНЫШЫУ *и. д. от* **бостуланыш** / Бостуланыш дегенден *этим ат. Бир бирге бостуланышыу.*

БОТА *ат.* Плед / Тыкъ согъулгъан, жумушакъ жюн къумачдан этилген, уллу жылы жаулукъ. *Жулдуз, сабийчигин жюн ботагъа чёргеп, эл сюрюню аллына къарай чыкъды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында. 10. ❑ *[Сакийнат Асиятха:] Эсингде эсе, сен ол кезиуде къолан ботанга да чёргелип, суу алыргъа оздунг.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 8.

БОТАЛА *ат кёпл. сан.* Боты / Асламысында башлары иничкден бийик болгъан, резинден, ысхарладан д. а. к. башха затдан этилип, балчыкъда суукъда башха аякъ кийимни тышындан кийилиучю аякъ кийим. *Ботала жауунда аслам кийиледиле.*

БОТАНИК *ат.* Ботаник / Ботаникадан специалист. *Уссури чегетледе ботаникле 57 дарман хансны, 530 техника, 330 азыкъ магъанасы болгъан хансланы тапхандыла.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 143.

БОТАНИКА *ат.* **1.** Ботаника / Битимлени юсюнден илму. *Ботаниканы окъуп, битимлени жашауларыны, аланы тыш эм ич дунияларыны юсюнден билирге болады.*

2. *В позиции определения:* ботанический / Ботаника бла байламлы, аны юсюнден болгъан. *Ботаника сад. Ботаника экскурсия.*

БОТИНКА *ат.* Ботинок / Аякъны инчигине дери жапхан баула, тюймеле неда сынжыр тюйме бла кийилиучю аякъ кийим. *Тал тюкгюч тюпден жангыз жылгъа ёсген чыбыкълача, жукъа санлы субай жашчыкъла, мушулдап, кёзлерин уу, къозгъалып, муржар аягъында ботинкаларын излейдиле.* Лайпанланы С., Гургумлу, 98. Аслан, ботинкаларын да кийип, кеси кесине кюле келеди. "Шуёхлукъ", № 9, 35.

БОХЧА *ат.* **1.** Кошелёк, бумажник / Ахча салыныучу гитче хуржунчукъ неда сумкачыкъ. *Назму бла байма, Жукъады бохчам.* Мокъаланы М., Жырла бла жылла, 25. ❑ *Сарыбий, хуржундан бохчасын чыгъарып, Элбуздукъ таба сызды.* Этезланы О., Тарда, 75.

2. Сумка дамская / Ахчаны, къол жаулукъну д. а. к. башха затланы

жюрютюрча, териден, къумачдан д. а. к. затдан гитче машокчукъча неда футлярча этилген зат. *Ол [Фатиймат] кирпиклерин къыса, къолундан гитче къызгыълдым бохчаны ичинден къара кёзлюкленни чыгъарды.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 116. ❑ *Адъютант Жанчыкъны бохчасын келтирип столгъа салды.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 125.

БОЦМАН *ат.* Боцман / Тенгиз флотда: кемени тизгинин сакълау жаны бла кичи *(старшина)* команда составдан кемени командасыны мюлк жаны бла ишлерине таматалыкъ этген адам. *Хызыр бир талай жылны боцман болуп ишлегенди.*

БОЧКА *ат.* Бочка / Цилиндр формалы *(асламысында агъачдан)* этилген, ичине суусун затла къуюлуучу, эки тюплю, къуршоула бла бегитилген орун. *Ючюсю да [жашла] машинадан, къангала салып, тёрт солярка бочканы тюшюрдюле.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 78.

БОЧХА *ат къарач. къ.* **бохча.** *Ахчасы жокъну бочхасы болмаз, бочхасы жокъну ахчасы болмаз.* (Нарт сёз.) ○ *Къол жаулугъун хуржунуна салып, [Ибрахим] бочхасындан къызыл тюменликни чыгъарды.* Хубийланы О., Адамла, 55.

БОШ I *сыф.* **1.** Пустой, порожний / Ичинде жугъу болмагъан, ичи къуру. *Хар зат кёзюме, ичи желден толгъан гыбытча, бош кёрюнеди.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 125.

2. Не заполненный *каким-л.* трудом, делом *(о времени)* / Адамны иши болмагъан, иши жокъ, иш ишлемеген *(заманы). [Мадина Муратха:] Газетинг жокъ эсе, мен табарма. Бош кезиуде, къолунга алып къарай-къарай турурса.* Гыттыланы М., Ачыкъ жюрекле, 140. ❑ *Ишден бош адамла паркда, суу жагъасында солуйдула.* "Шуёхлукъ", № 30, 80.

3. Свободный, не занятый / Ичинде неда юсюнде киши неда бир башха зат болмагъан, олтурмагъан, орналмагъан. *Жашла, къызла да, кирип, бош орунлагъа олтурдула.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 153. ❑ *Ахмат, башын энишге ийип, бир бош мюйюш иш табармамы деп, тёгерегине къарады.* "Шуёхлукъ", № 5, 65. // Не находящийся в данный момент в употреблении, в пользовании / Бусагъатда, бу кезиуде хайырланылмагъан. *Жаш къайры эсе да сёлеширге деп тура эди, алай будкада телефонну бош болмагъанын кёрюп, озуп кетди.* ❑ *– Къызыл карандашынг бош эсе, берчи манга, – деди къыз жашха.* // Не занятый *каким-л.* трудом, делом, располагающий досугом / Ишлемеген, ишге жюрюмеген. *– Шёндю бошма, отпускадама, – деди жаш.*

4. Пустяковый, ничтожный, напрасный / Сансыз, сан этилмеген, уллу магъана берилмезлик. *"Сен айтханча, кюнню узуну бир бош иш бла къалай кюрешсин адам?" – деди Садуллах.* ❑ *"Бош сылтаучукъла бла къутулургъа умут этме, Самат", – деп, ачыуланды Хашим.*

5. Слабо натянутый, не тугой / Къаты тартылмагъан. *Башы бош машок. Къуллары бош гитара.*

6. Ненужный / Керексиз. *Антон да ахчаланы бла бош къагъытланы бир бирлеринден айырды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 379.

7. *кёч.* Чужой, посторонний / Кесиники неда белгили жамауатныкъы, учреждениянныкъы, юйюрнюкю болмагъан; тыш, киши. *[Хажимуса:] Колхозну мюлкю жоюла тургъанлай, мен анга бош адамча къарап тураллыкъ тюйюлме.* Бостанланы И., Пьесала, 198. ❑ *Махти анасына бош сабийле тенгли да болушмаучуду.*

❑ **Бош бол 1)** освободиться от чего / эркин бол, эркинлик ал. *Къулла бош болгъандыла.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 180. ❑ *Аття, бир талай жылдан амнистиягъа тюшюп, тутмакъдан бош*

болады. "Шуёхлукъ", № 19, 8; **2)** быть свободным, не занятым, пустеть / бошатыл. *Хапчукла, мебель кетерилип, юй бош болгъанды.* ❑ *Шинтик бош болду.* **3)** уволиться / бир тюрлю ишни толтуруудан эркин бол, ишингден кет. *Жаш къуллугъундан бош болгъанлы, талай заман озду;* **4)** стать ненатянутым *(напр. о поясе, веревке)* / бошатыш *(къысылгъан затны тартылгъаны). Къысылып тургъан аркъан бираз бош болуп, бичен жюк бир жанына ауарыкъ болгъанды.* "Коммунизмге жол", 1977, № 138.

❑ **Бош зат** пустяк, пустое, безделица, ерунда, чушь / уллу магъанасы болмагъан себеп, иш д. а. к. *Сен болсанг да кир кюреучю кюреги, Санга къайнар бош затладан жюреги.* Будайланы Х., Алтын тау, 32. ❑ *Тауукълагъа къарагъан, бир къауумла умут этгенча, алай бош зат тюйюлдю.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 54. **Бош затдан** ни за что ни *про что* / бир тюрлю сылтаусуз, чыртда керексизге. *Жаш бек бушман болду: бош затдан тенгини жанына тийди.*

▲ **Бош къал** оставаться бесхозным / иесиз бол. *[Батал:] Бош къаллыкъла [къазла] тышына чыкъгъандыла да, энди ызларына жыялмай айланама.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 75. ❑ *Хужу къалсын, алай бош къалсын Къасботну кютген маллары.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 97. **Бош тур** бездельничать, бездействовать / жукъ этме, ишлемей тур. *Шай ючюн ишлесенг да, бош турма.* (Нарт сёз.) ○ *Биз да алай бош турмайбыз, Кесибизни бек къурайбыз. Келгенлени биз къырырбыз, Аякъларын учурурбуз.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 141. ❑ *Ким мал сояды, ким адам чакъырады. Бош тургъан адам жокъду.* Семенланы А., Жазыу айла, 51.

❑ **Бош эт 1)** освобождать, сделать свободным, раскрепощать; эмансипировать / башына эркин эт, эркинлик бер, азатла. *Жашны тутмакъдан партизанла бош этген эдиле;* **2)** избавлять *кого от чего* / биреуню бир затдан къутхар, эркин эт, башын ал. *Аны тышында да, мен жюрюсем, уллу эгечлерими [школдан] бош этерме деп анамы мураты алай эди.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 26. ❑ *[Аминат:] Экскурсиягъа барыргъа тюшюп, дежурстводан бош этгенлеринде, мен бек къууанган эдим.* "Коммунизмге жол", 1973, № 118; **3)** позволять, разрешать *кому* / эркинлик бер. *Дуниясында меннге ийнаннган къуллаы жандетлени ичине бош этерме.* "Жилтинле", 381.

БОШ II *сылтау. сёзл.* **1.** Напрасно, зря, понапрасну, попусту / Керексизге. *– Къой-къой, атам, къой, атам, Бош къыйнама жанымы, Аллах бергенди кесиме, Къой мени тёрт санымы.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 196. ❑ *Да бош къыйнала эдик, ансы къызчыкъны бек тынч аты окъуна барды.* Зокаланы З., Солуу кюн, 13. ❑ *Таякъ жангур кёп мычымаз, Эсли адам бош къычырмаз.* "Жилтинле", 302.

2. Недаром, неспроста / Бир тюрлю акъыл, мурат, сылтау, чурум бла, сылтаусуз угъай. Къуру да этимни угъайлаучу формасыны аллында жюрютюледи. *[Хажимуса:] Аманнга ахшылыкъ этген итге чабыр этген кибикди,– деп бурыннгулула бош айтмагъандыла.* Боташланы И., Пьесала, 154. ❑ *[Сакийнат Майрусханнга:] Ол къыз бери бош келмеген эди. Айт, не барды?* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 14.

3. Даром, бесплатно / Багъасын бермей, къурлай, хакъсыз. *Къызгъанч адам ант этер, ырысхысы бош кетер.* (Нарт сёз.) ○ *– Эй, ит! Къалайды акъылынг, Мен ахчаны деп келгенме. Берчи ийнекни багъасын, Сенге мен бошму бергенме?* "Жанкъылыч", 99.

4. Просто, обыкновенно / Хар кимча, хар ким этиучюча. *Жаш кесин къайда болса да башхалача, бош, суратлаусуз жюрюте эди.* ❑ *Мариям да алагъа [келечилеге]*

ыразылыгъын бош берип къоялмады. "Коммунизмге жол", 1970, № 52

5. Слабо, не туго / Къаты, иги, тынгылы угъай. *Машокну башы бош къысылганды.* ❑ *Къобузну къуллары бош тартылгъанлай къалгъандыла.*

❑ **Бош айгъакълаучу** *грам.* простое определение / бир неда кесеклери бирге жазылгъан къош сёзден къуралгъан айгъакълаучу. *"Ариу Батай, акъ Батай, терезеге сакъ Батай" деген айтымда ариу, акъ, сакъ деген айгъакълаучула бош айгъакълаучуладыла.* **Бош айгъакълаучу сёз тутуш** *грам.* простое определительное словосочетание / эки сёзден къуралгъан айгъакълаучу сёз тутуш. *Грамматикада формаларына эмда кесклерини халларына кёре, бош айгъакълаучу сёз тутушла кёп тюрлю боладыла, бу зат айгъакъланнган сёз тилни къайсы кесегинден болгъанына эмда къаллай грамматика форма бла къуралгъанына кёре болады.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 263. **Бош айтым** простое предложение / бирден сора хапарчылыкъ ёзеги болмагъан айтым. *Баш членлерини болгъанларына, жокълукъларына кёре, бош айтымла эки тюрлю боладыла: эки баш членли бош айтымла, бир баш членли бош айтымла.* **Бош атрибутивли-айгъакълаучу сёз тутуш** *грам. къ.* **бош айгъакълаучу сёз тутуш.** *Бош атрибутивли-айгъаклаучу сёз тутушну айгъакълаучусу атны, этимни атрибутивли формаларындан къуралады.* **Бош атрибутивли-болумчу сёз тутуш** *грам.* определительно-обстоятельственное словосочетание / эки бош сёзден къуралгъан атрибутивли-болумчу сёз тутуш. *Бош атрибутивли-болумчу сёз тутушну айгъаклаучусу этимни атрибутивли-болумчу формасындан къуралады.* **Бош байлам** *грам.* простой союз / къуралыууна кёре бир сёз болгъан байлам. *Къуралыуларына кёре, байламла эки къаумгъа юлешинедиле. Бош байламла эм къош байламла.* **Бош башчы** *грам.* простое подлежащее / бир сёзден неда кесеклери бирге жазылгъан къош сёзден къуралгъан башчы. *Бош башчыла бош атладан, алмашладан, сыфатладан да къураладыла.* **Бош санау** *грам.* простое числительное / бир тамырлы санау. *Бош санау бир тамырлы сёз болады.* **Бош сёз тутуш** *грам.* простое словосочетание / эки бош сёзден къуралгъан сёз тутуш. *Бош сёз тутушлада айгъакълагъан (бойсунган) сёз да, грамматика формалары тюрленмей, къысылыуну жоругъу бла эмда позициялары (орунлары) бла байланадыла.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 262. **Бош тамыр** *грам.* простой корень / аффикслери болмагъан, къуралмагъан бош сёз. *Тиш, къол деген сёзлени аффикслери не ахырлары жокъду, аны себепли ала бош тамырладыла.* **Бош толтыруучу** *грам.* простое дополнение / бош сёзден неда кесеклери бирге жазылгъан къош сёзден къуралгъан толтыруучу. *Бош толтыруучуну къуллугъунда баш башчыны орунунда келген сёзле жюрюйдюле.* **Бош хапарчы** *грам.* простое сказуемое / бош сёзден неда кесеклери бирге жазылгъан къош сёзден къуралгъан хапарчы. *Сабийле дерсде, Жарашханына кёре, айтымлагъа бирер-экишер бош хапарчы къоша жазадыла.*

БОША *эт.* **1.** Кончать, завершать *что*, доводить *что* до конца / Бир затны *(ишни)* битдир, ахырына жетдир, аягъына чыкъ. *Ишден бошап, солургъа деп, адамла татыулу жукъугъа терен батадыла.* К ъ у л и й л а н ы Х., Жылла озадыла, 31. ❑ *Ала [Керим бла анасы] ишлерин бошаргъа кёк кюкюреп, жашнап башлады.* К ъ о д ж а к ъ л а н ы Т., Сыргъачыкъла, 32.

2. Делать *что* в заключении, завершать *чем* / Ахырында бир зат эт, ахырын бир зат бла бошат, битдир. *Жаш хапарын жыр бла бошады.* ❑ *Ынна бешик жырны ахырын назму бла бошады.*

3. Завершать *(напр. школу, институт и т. п.)* / Къайда болса да окъууну тауус. *Юнюсню эки гитче жашы, Тамбий, Амырбий, институтланы бошап, бир бирден айырылгъанлы алай аз заман озмагъанды.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 9. ❑ *Школну бошагъан окъуучуланы кёплери ишлерге колхозлагъа барлыкъларын биледиле.* "Шуёхлукъ", № 52, 74.

4. Лишаться *кого-чего* / Биреуден, бир затдан айырыл, биреусюз, бир затсыз бол, къал. *Байдан ёгюз умут эте, жарлы жангыз эчкисинден бошады.* (Нарт сёз.) ○ *[Мёлехан:] Мен жарлы, жангыз баламдан бошап айлана болурмамы?* Къобанланы Д., Таулада тауш, 33. ❑ *Элде школ ачар ючюн, Коста саулугъундан бошагъанды.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 8.

5. Располагать временем, иметь время для совершения *чего* / Бир зат этерге заман тап. *[Темуркъа:] Мен бийимден кетип, башха тютюн чыгъаргъанлыгъыма, аны къуллугъун эте, башымы къашыргъа бошамайма.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 180. ❑ *[Мажит:] Ашыкъ ойнаргъа бошарыкъ тюйюлме.* Толгъурланы З., Айыуташ, 30.

6. В сочет. с деепр. на *-п* других глаголов, употр. в роли вспом. гл. и обозначает завершенность действия / -П аффиксли этимчагъа къошулуп келсе, болушлукъчу этимни къуллугъунда жюрюйдю эм ишни бошалгъанын кёргюзтеди. *Атланы жууундуруп бошагъан жашла бир-бир жыйыла башлайдыла.* Гадийланы И., Санга айтама, 62. ❑ *Сора [Павка] жазып бошагъан къагъытыны аягъында точка салды.* Н. Островский, Къурч къалай къатханды, 281.

БОШАЙ *эт.* **1.** Слабеть, стать менее тугим, упругим, натянутым / Бошуракъ бол *(къысылгъан, тартылгъан затны юсюнден). Къыл къобузну къыллары бошайгъандыла.* ❑ *Жыжымны къысылгъаны бираз бошайгъанды.* ❑ *Бел бауум бошайгъанды.*

2. Слабеть, стать физически слабым / Къарыусузуракъ бол *(адамны санларыны юсюнден). Аракъыдан жиклери бошайгъан адам, гысты кибик, юй тюбюне аунады.* Кацийланы Х., Тамата, 13. ❑ *Осман, жукъ да айтмай, башын энишге тутуп, санлары бошайып, кабинетден акъырын чыкъды.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 115.

БОШАЙТ *эт.* **1.** Расслабить, ослабить / Къарыусуз эт. *Афуужанны хапары аны [Маржанны] къолларын бошайтды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 244. ❑ *Алай бу жолгъу иш [Зулкъарнийни] алайсыз да къарыусуз санларын арталда бошайтханды, болгъан жюрек ырахатлыгъын ахыры бла алгъанды.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 41.

2. Ослабить, сделать менее натянутым, менее тугим *что* / Къысылгъанын, тартылгъанын бошуракъ эт. *Жаш атны бел айылын бошайтды.* ❑ *Къыз къобузну бир къылын бошайтды.*

БОШАЙТДЫР *эт. понуд. от* **бошайт** / Бошайт дегенни *къатланыучу айырмасы. Атасы жашына айтып, атыны айылын бошайтдырды.*

БОШАЙТДЫРЫУ *и. д. от* **бошайтдыр** / Бошайтдыр дегенден *этим ат. Ауур иш бла кёп кюрешип, санларын бошайтдырыу.*

БОШАЙТЫУ *и. д. от* **бошайт** / Бошайт дегенден *этим ат. Санларын бошайтыу. Эшекни бел жибин бошайтыу.*

БОШАЙЫУ *и. д. от* **бошай** / Бошай дегенден *этим ат. Ауругъанны санларыны бошайыулары. Жипни къысылгъаныны бошайыуу.*

БОШАЛ *эт.* **1.** Завершаться, подходить к концу / Этилип, ахырына жет. *Бир кюн иш бошалырны аллы бла кабинетимде олтуруп жаза тургъанлай, эшик къагъы-*

лып, бир тиширыу кирди. Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 8. ❑ *Уруш бошалса да, халкъ алыкъа эс жыймагъан эди.* Шауалаы Х., Кюйген тап, 79.

2. Кончаться, иссякать / Тауусул, жукъ къалма. *Ахчабыз бошалды.* ❑ *Чоюнда айран бошалды.*

БОШАЛЫУ *и. д. от* **бошал** / Бошал дегенден *этим ат. Тирлик жыйыуну бошалыуу. Оюнну бошалыуу.*

БОШАМ I *сыф. аз жюр.* **1.** Слабый, расслабленный *(не тугой)* / Къысылгъан, байланнган затны къаты тартылмагъаны. *Жаш, атыны бошам айылларын къаты тартып, минип, къошха кетди.*

2. Рыхлый *(напр. о почве, снеге)* / Тыкъ болмагъан, жумушакъ, ууалгъан, ууакъ тешикли *(топуркъны, къарны д. а. к. башха затны юсюнден). Бошам топуракъ. Бошам къар.*

БОШАМ II *хал. сёзл. аз жюр.* Слабо *(не туго)* / Къаты угъай, бошуракъ. *Гебенни жиби бошам къысылгъанды. Эшекни айыллары бошам къысылыпдыла.*

БОШАМЛЫКЪ *ат.* **1.** Слабость, расслабленность / Къысылгъан, тартылгъан затны бошлугъу. *Атны белинде айылны бошамлыгъын жаш кеч эследи.*

2. Рыхлость / Жумушакълыкъ, тыкъ болмагъанлыкъ, ууалгъанлыкъ. *Топуракъны бошамлыгъы. Къарны бошамлыгъы.*

БОШАТ *эт.* **1.** *понуд. от* **бош** / Бош дегенни *къатланыучу айырмасы. [Сапыра] элтип итге ёлюр отну ашатды, Сюйген итинден Солтанны бошатды.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 14. ❑ *Анасы Хауаны ёретин жумушдан бошатмай эди.* Боташланы А., Жашауум, 42.

2. Освобождать, делать пустым; высвобождать / Бир затны ичин неда бир жерни бош эт. *Жолоучу, бышлакъла салыннган тулукъ эсине тюшюп, аны бошатды, бучхагъындан жырып, солдатны юсюне жайды.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 14. ❑ *Жюгюн бошатып, элден чыгъып тебиреген машиналаны алларындагъы Къушжетерди.* Хубийланы О., Аманат, III, 199. ❑ *[Жашы Масухтха:] Къыйналсакъ да, юйлени эки бёлюмюн былагъа [немецлилеге] бошатыргъа керекбиз.* Ахматланы И., Боранда, 20. // Опорожнять / Сауутну ичиндегини ашап, ичип неда башха зат этип, тауус, ичинде жугъун къойма. *[Жашла] кёк шешаны бошатхынчы, ышныр эте сюелгендиле.* Зокаланы З., Солуу кюн, 58. ❑ *Солтан, гоппанны бошатып, мыйыкъларын сылады.* Маммеланы И., Чалгъы, 49.

3. Рыхлить, разрыхлять *что* / Тамырларын, тёгерегин чучхуп, жумушат, бош эт. *Тапдыр ашауун, ал хансын, къошун, Бошат тамырларын, тазала башын.* "Жарыкъ жолда", 68.

4. Пересыпать, переливать из одного вместилища в другое / Бир орундан, адырдан, сауутдан башхагъа къуй, къотар. *Амма шешада сютню табакъгъа бошатды.* ❑ *Аття машокда будайны гумугъа бошатды.*

БОШАТДЫР *эт. понуд. от* **бошат** / Бошат дегенни *къатланыучу айырмасы. Бираз къыйнаса да, аталары жашлагъа дырынны эки кюннге бошатдырды.* ❑ *Столну тамататасы жангы къонакълагъа жер бошатдырды.*

БОШАТДЫРЫУ *и. д. от* **бошатдыр** / Бошатдыр дегенден *этим ат. Ишни бошатдырыу. Окъууну бошатдырыу. Шешаны сютюн башха адыргъа бошатдырыу.*

БОШАТЫЛ *эт. страд. от* **бошат** / Бошат дегенни *зорлаучу айрмасы. Ахча, керексиз затлагъа жоюлуп, бошатылды.* ❑ *[Чомур] ичи бошатылгъан шешаны жерден сермен алып, Домалай таба*

быргъаргъа тебиреди. Хубийланы О., Дерт, 28. ❑ *Бошатылгъан мекямланы бирине темир тюкен кёчеди.* "Ленинни байрагъы", 1970, № 52.

БОШАТЫЛЫУ *и. д. от* **бошатыл** / Бошатыл дегенден *этим ат. Ахчаны бошатылыуу. Мал ашны аяусузлукъ этилип бошатылыуу.*

БОШАТЫУ *и. д. от* **бошат** / Бошат дегенден *этим ат. Юйню бошатыу. Столну бошатыу. Кружка айранны бир ичгенлей бошатыу.*

БОШАУ *и. д. от* **бош** / Боша дегенден *этим ат. Окъууну бошау. Ишни бошау.* ▭ *Урлукъ себиуню заманында бошау бек уллу эм жууаплы ишледен бириди.* "Коммунизмге жол", 1976, № 34.

БОШАУУЗ *сыф. сёл. тил.* Болтливый / Кёп сёлешиучю, аны бла бирге тасханы жашыра билмеучю, жаншакъ. *Бошауузгъа айтханынг да бир, элге айтханынг да бир.*

БОШАУУЗЛУКЪ *ат.* Болтливость / Кёп сёлешиучюлюк, тасханы жашыра билмеулюк, жаншакълыкъ.

БОШБЕЛ *сыф. сёл. тил.* Ленивый / Эринчек, хомух. *Айланма сен бошбел болуп, Кече жукълап, кюндюз солуп, Осаллагъа нёгер болуп, Къайда усхар – анда къонуп.* Къулийланы Х., Жырны ауазы, 149. ❑ *Бошбел къатын, юлгю алып, иги болсун, Ботаны атып, юй жашаугъа тири болсун.* (Фольк.)

БОШБОЮН *сыф. сёл. тил. къ.* **бошбел.** *Атасы да, анасы да иги адамла болгъанлай, жаш кеси адепсиз, халисиз, бошбоюн болгъанды.* Хубийланы М., Алан, 84. ❑ *Хашир жашны эринчекге, бошбоюннга санайды, ансы окъурча фахмусу болгъанына ишек этмейди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 116.

БОШБЫДЫР *сыф. сёл. тил. къ.* **бошбел.** – *Ой аман бошбыдыр, – деп, Мазан эмегенни уруп, къазыкъныча, жерге кийирди.* "Малкъар халкъ жомакъла", 11, 185.

БОШЕМЧЕК *сыф.* Со слабыми сосками *(о корове)*, легкая в доении / Тынч саулучу *(ийнекни юсюнден). Бошемчек ийнек.*

БОШЛА *эт.* **1.** Освобождать *кого,* давать свободу *кому* / Бош, эркин эт, жибер. *[Сапар:] Тюрмеден бошлагъандыла да, бир уллу аламатлыкъ этгендиле деп тура болур [Чомур].* Хубийланы О., Дерт, 45. ❑ *Бир заманда жашла Сосланны бошладыла.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 71.

2. Отпускать, позволять, разрешать *(напр. играть, купаться)* / Барма къой, эркинлик бер. *Айта эсек сауутну жокъ этерге, Солдатны мамыр ишине бошларгъа, Къарыу барды да муратха жетерге, Андан таукелбиз, ахшы ыз башларгъа.* Отарланы К., Сайлама, II, 286. ❑ *Ислам хапарын айтхан Добалай, ёлмей, жарлыланы окъургъа бошларыкъ тюлдю.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 8.

3. Опускать *(напр. вниз, на землю)* / Тургъан жеринден энишге кёчюр, тюшюр, *Къарангы кечеде, сагъайып кетип бара тургъанлай, къара булутланы ичинден ай жарыгъын жерге бошласа, къалай хычыуун кёрюнеди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 157. ❑ *Шоштар, жууап бералмай, узатылгъанлай тургъан къолларын энишге бошлады.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 180. // Опускать *(напр. голову, глаза)* / Энишге эт, ийилт. *Жапысыз Осман да къоншу юйде нёгери бла былхымсыз сериледи, ат башыча уллу башын энишге бошлагъанды.* Шауаланы М., Мурат, 53. ❑ *Аминат мудах кёзлерин Жамий-*

лятха къаратады, ол а къарамын жерге бошлап тынгылайды. К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 10. // Погружать *(в воду)*, опускать *(в яму)* / Энишге салындыр. *Къой къыркъыучула тобукъларына дери гитче уручукълагъа бутларын бошлап, кеслери да жерде бичен муржарлагъа олтуруп, къол къыпты бла ишлейдиле.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 204. ❑ *Аскерчиледен къайсы эсе да, челекни сынжыргъа тагъып, суугъа бошлады.* "Шуёхлукъ", № 64, 30.

4. Впускать *(напр. в дом, кабинет)* / Бир жерге кирирге къой. *Адъютант Жанчыкъны бохчасын алып, кабинетге алай бошлады.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 123. ❑ *Блинов Сарыбийни юйге бошлап, лампаны жандырмай, ундурукъну аллына олтурду.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 113.

5. Отпускать, отращивать *(напр. бороду, усы)* / Сакъалны, мыйыкъны д. а. к. затны кесинг сюйюп ёсдюр, жюлюмей, ёсме къой. *Жаш къалын узун мыйыкъла бошлагъанды.* ❑ *Къыз тырнакъларын узун бошлап турады.*

6. Распускаться, раскрываться *(о почках, листьях растений)* / Чыгъа, ёсе келип, ачыл. *Терекле да, капол айыргъанны къой, тап чапыракъ окъуна бошлайдыла.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 166.

7. Выпрягать, отпрягать / Жегилиуден эркин эт. *Жаш, ишден келгенлей, атларын арбадан бошлады.*

8. Ослаблять, делать более слабым *(натянутое, перевязанное)* / Къысылгъанны, буулгъанны, буудурулгъанны, тартылгъанны бир кесек бош эт. – *Къанамат, кесин тутдурмай, бир къутулгъа эди, – деп, тамада чабырларын, баулларын бошлап, аягъындан тешди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада Тауш, 45. ❑ *Атлыланы бирлери къобуп, тёрт атны да айылларын бошлап, къайтып жерине олтурду.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 22.

9. *кёч.* Распускать *кого*; ослаблять *(напр. дисциплину)* / Низамны къарыусузландыр, эрке юйретип, кишиге тынгыламаучу, бойсунмаучу эт. *Ата-ана сабийни эрке юйретип, бир бошласа, артда аны низмагъа жыйгъан къыйын болады.* ☐ *[Зухура кеси кесине:] Адамлыгъынг бар эсе, чыда, кесинги бошлама, тизгининги жый, адамлагъа таянчакъ бол.* Ш а у а л а н ы М., Кюн таякъла, 10–11.

10. *кёч.* Отпускать, стать слабым, слабеть *(о боли, болезненном ощущении)* / Селей, кетерек бол, алгъындан эсе азыракъ къыйна, ачыт *(аруууну юсюнден). Кече узуну саусузну жётели къысып тура эди да, эртгенли бираз бошлагъанды.*

БОШЛАН *эт.* **1.** Освобождаться / Бош бол, эркин бол. *Къолу, аягъы бошланнганлай, сабийчик, жылагъанын да къоюп, кериледи.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 49.

2. Развязаться, растегнуться / Бошуракъ бол *(къысылгъан затны юсюнден). Бел бау бираз бошланды.* ❑ *Чурукъ баула бошландыла.* ☐ *Ышым баууну бошланнганын тартып, нёгерлерини ызларындан жете, Ахмат айтды...* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 64. ❑ *Зухура машинаны бошланнган хырын эслеп, ызына бегитди.* "Алчыла", 75.

3. *кёч.* Распуститься, разболтаться / Адам айтханны этме, къылыкъсыз бол. *Сабий, бошланып ёсе, бузулгъан этеди.*

БОШЛАНЫУ *и. д. от* **бошлан** / Бошлан дегенден *этим ат. Итни сынжырдан бошланыуу. Тутмакъдан бошланыу.*

БОШЛАТ *эт. понуд. от* **бошла** / Бошла дегенни *къатланыучу айырмасы. [Пленнге тюшген:] Господин офицер, къолуму, аягъымы бошлат.* Э т е з л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 57. ❑ *[Гыджы Сапаргъа:] Ол сагъатда сени жашынгы бошлатып къоягъа бизни къолубуздан келлик эди, мен анга ажымсызма.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 91.

БОШЛАТЫУ *и. д. от* **бошлат** / Бошлат дегенден *этим ат. Къолларын бошлатыу. Тюрмеден бошлатыу.*

БОШЛАУ *и. д. от* **бошла** / Бошла дегенден *этим ат. Тутмакъланы бошлау. Малланы къауданнга бошлау. Кёллеге ууакъ чабакъланы бошлау.*

БОШЛУКЪ *ат.* **1.** Свобода *(независимость)* / Кеси башына эркинлик, башхагъа жалынмаулукъ, жалынчакъсызлыкъ. *Нёгерле, башларына бошлукъ излеп, кёп кере къозгъалгъандыла.*

2. Раздолье, простор, воля / Эркин жер, аулакъ, тюз. *Кенг тюзледе бошлукъгъа юренген аяз, белге жетген будай сабанланы чайкъап, бир къыйырындан бирси къыйырына ётеди.* Хубийланы О., Аманат, III, 24. ❑ *Юч кюнню танг жарып, Мени баудан чыгъарып, Бошларса сен бошлукъгъа, Тюзге, хауа шошлукъгъа.* "жанкъылыч", 170.

3. Свободность, незанятость / Ичинде, юсюнде жугъу болмагъанлыкъ, бош тургъанлыкъ. *Автобусда эки жерни да бошлугъун кёре тургъанлай, къыз олтурургъа сюймеди.*

4. Не тугое, не сильно затянутое положение / Къаты тартылмагъанлыкъ, иги къысылмагъанлыкъ. *Жаш, къыл къобузну къылларыны бошлугъун жаратмай, къаты тартдырды.*

БОШНАГЪА *сылтау. сёзл. къарач. къ.* **бошунакъгъа.**

БОШНАКЪГЪА *сылтау. сёзл. къ.* **бошунакъгъа.** *Аны бошнакъгъа кюлюучю бир къылыгъы барды.*

БОШСАН *сыф. сёл. тил. къарач.* Хилый, слабый / Мыт-мыт, чийбел, хыбыл. *Бошсан адам. Жашчыкъ асыры бошсан кёрюне эди.*

БОШУНА *сылтау. сёзл.* **1.** *къ.* **бошунакъгъа.** *[Рамазан:] Жаш ёмюрюнгю къалгъан жылларын зыраф ашырма бошуна.* Семенланы А., Жазыу айла, 62. ❑ *Аланы [къойланы] бошуна юркмегенлернин билип, аллына бёченнги болуп, учуп баргъан Ахмат не къычыралгъанын да къычырды.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 73.

2. Даром, бесплатно / Абери алмай, хакъсыз. *Бош жюрюгенден эсе, бошуна ишле.* (Нарт сёз.)

БОШУНАГЪА *Сылтау. сёзл. къарач. къ.* **бошунакъгъа.** – *Ах, юйюнге къан жауарыкъ! Телисе, деп, сеннге бошунагъа айтмай кёре эдим, – деди къарт.* "Къарачай халкъ таурухла", 20. ❑ *Иелери бла бирден уянып, бир бири тауушларын эниклей, бошунагъа эринип юрген итлени тауушлары ачыкъдан ачыкъ келеди.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 141.

БОШУАНКЪГЪА *сылтау. сёзл.* Напрасно, зря, понапрасну, попусту / Бир тюрлю сылтаусуз, керексизге, бош. *Узакъда, элледе бла къошлада, итле къайда огъурсуз, къайда уа эринип, бошунакъгъа юре эдиле.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 23. ❑ *Хамзат сары жалкъаны аллына келип тобукъланды: "Сен бошунакъгъа кюймединг, жигит ат, огъурлу ат", – деди ол анга таза жюрегинден.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 31.

БОЮН *ат.* **1.** Шея / Жаны болгъан затны тёммеги бла башыны арасындагъы кесеги. *Мазан анасыны къатына къысылып, боюнундан къаты къучакълап кёп турду.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 22. ❑ *Дауум боюнуна тюшюп баргъан жаулугъун жакъларына тартды, аны иничке къыйлгъан къашлары тюйюлдюле.* Хубийланы О., Дерт, 4.

2. *кёч.* Шейка, узкая часть *чего* / Юй адырны башына жуукълашхан жеринде иничкерген кесеги. *Къумгъанны боюну. Шешаны бою-*

ну. ❑ *Къасбот, къолларын гёген боюнуча иничке белине тиреп, аякъ бюгеди.* "Шуёхлукъ", № 56, 79.

3. Берег *(реки, моря и т. п.)* / Тенгизни, черекни, кёлню, д. а. к. затны жагъасы. *Эллен къызын къучакълап, экиси да суу боюну таба тебиредиле.* Къацийланы Х., Мухаммат, 129. ❑ *Муну кёрюп, автор Къобанны боюнуна биринчи къарачайлы элле тюшгенлерин эсине келтирди.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 21.

▲ **Боюнум къылдан иничкеди** я согласен, подчиняюсь, слушаюсь / "боюн салама, сен *(сиз)* айтханны этерге хазырма" дегенни билдиреди. *[Эгеу:] Да, Атай, этигиз оноу, сиз айтханны мен этерге хазырма, боюнум къылдан иничкеди!* Залийханаланы Ж., Тау къушла, 161. ❑ *"Не айтсанг да, боюнум къылдан иничкеди" дегенча, кёзюн жерден алмай, [Чомур] симсиреп турады.* Хубийланы О., Дерт, 23. **Боюнуна алды 1)** признал свою вину, ошибку и т. п. / терслигине неда башха затха женгдирди. *– Алай эсе, – дегенди хан, – мен аны тутмакъ этип алайым, сен а терслигин боюнуна алдыр.* "Къарачай халкъ таурухла", 161; **2)** он взял *что* на себя, обязался выполнить *что* / сёз берди, этерме деп ышандырды. *[Тимоша:] Охо, Шахадат, Сейитланы ишлерин бу ыйыкъда къураргъа мен боюнума алама.* Боташланы И., Пьесала, 141. ❑ *[Эчки:] Биширигиз, биширигиз, бюгече сизни бёрю эт бла тойдурургъа биз боюнубузга алабыз.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 35. **Боюнуна кийди** он взял на себя смелость, осмелился / базынды, артха турмады. *Бар эсе сермешни андан къыйыны, Бир да къоркъмай, мен киеме боюнума.* Бабаланы И., Малкъар балладасы, 15. **Боюнуна сал** возлагать *на кого* какие обязанности / биреуню бир ишни тамамларгъа борчлу эт. *[Жамилят:] Бизни хар бирибиз боюнубузгъа салыннган жумушну тизгинли толтурайыкъ.* Кацийланы Х., Тамата, 190. ❑ *[Сафар:] Ёлген ёлюр, къалгъан да жаны чыкъгъынчыгъа дери кесини боюнуна салыннган борчун – буюрулгъан жерин къаты сакълар.* Хочуланы С., Хапарла, 9.

▲ **Боюнуна тюшдю 1)** он вынужден выполнять *что* / неда болсун бир затны этмей амалы болмады, этерге керекли болду. *Битеу ауур ишле къартланы, тиширыуланы, жетип келген сабийлени боюнларына тюшдюле.* Къулийланы Х., Эгизле, 75; **2)** он вынужден платить *чем за что* / тёлеу болду. **Боюнундан асды** он заставил, принудил, вынудил *кого* делать *что* / бир ишни этмей амалынг жокъду деп къысды. *[Маржан:] Изеуден къачхан жерим да жокъду, алай: "Самат бир быстырла тик, эрттенбла къошха кетерикме", – деп, келгенди да, боюнумдан асып турады ансы.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 110.

❑ **Боюн кюч** физическая сила / къара кюч, къарыу. *Миллетлени юсюнден конституциябыз артыкълыкъ этиуню, боюн кюч бла кесине башхаланы къошууну, башха миллетлени излемлерин сан этмеуню чыртда унамайды.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 20. ❑ *[Азрет Олийге:] Сен боюн кючюнге асыры бек базынаса.* "Коммунизмге жол", 1969, № 148. **Боюн мынчакъ** бусина, которую верующие надевают на больную шею / диннге ийнаныучу адамла ауругъан заманда боюнларына дууа формада тагъыучу мынчакъ. *Боюн мынчакъдан хайыр чыкъмазын ангылап, жаш врачха къаратыргъа барды.*

▲ **Боюн сал** слушаться *кого*, подчиняться, повиноваться *кому* / айтханын эт, тынгыла, жукъ айтма, къажау болма. *[Ариубатны] жаш субай санлары къалтырадыла, борбайлары боюн салмай бошладыла.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 7. ❑ *Сюймеклик хайран этип, Къадаргъа боюн салдым, Битеу ёмюрюмде да Жесиринг болуп къалдым.* Къулийланы Къ., Жырны заманы, 74.

БОЮНЛУКЪ[1] *ат.* Шарф, кашне / Пальтону тюбюнден боюнга жылы болур ючюн кийилиучю эни тар узун жаулукъчукъ. – *Кесим сайлап алгъан боюнлукъ Тап жарашады боюнунга.* "Къарачай халкъ жырла", 181. ❑ *Сюлемен сол къолу бла боюндагъы боюнлугъуна узалады.* Байчораланы М., Уллу Къарачайда, 144.

БОЮНЛУКЪ[2] *ат эск.* Украшение в виде фигурной застежки, пришивавшееся на кафтанчик или нагрудник / Ёшюнлюкню баш жанында ариу этилген илгик.

БОЮНСА *ат.* **1.** Ярмо / Ёгюзлени жегер ючюн агъачдан этилген хамут. *Эр бла къатын боюнса бла чомача кибикдиле.* (Нартсёз.) ○ *Боюнсадан ычхыннган ууаныk кибик, Антон, чымыр Бекмурзадан къутулуп, Гъойгъумлу талагъа келди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 330. ❑ *Ёгюзле, къаты сыгъына, боюнсалары бла чомачалары чыкъырдай, алгъа тебиредиле.* Токъумаланы Ж., Нартланы Туудукълары, 30.

2. *кёч.* Бремя, тяжесть, иго / Боюннга жюк, ауурлукъ, азап. *Жау хорласа, сюймегенлей Анга боюн сала эди, Зорлукъ боюнсагъа кирип, Къулу болуп къала эди.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 86. ❑ *Юс быстырлары жамауладан толуп, зулмулукъну боюнсасына, ёгюз арбагъа жегилгенча, жегилип, [Огъурлу улу] жарлылыкъдан башын ычхындыралмай айланыучу эди.* Гыттыланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 28.

▲ **Боюнсагъа жек** угнетать / эз, зулмулукъ сынат, залимлик эт. *Акъ къазакъ офицерле, меньшевикле эм эсерле байлыкълары бла жарлы халкъны энтда да боюнсагъа жегип турургъа акъыл этген бир къауум кюйсюзню тёгерегине жыйылдыла.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 139.

БОЮНСУН *эт. къ.* **бойсун.** *Ачыкъ жюреклени жумушакъ айтыуларындан башланнган сюймеклик ёсгенди, кючленнгенди, состар ташча къатыланнганды, жютю бычакъча орналгъанды; жюреклери боюнсунуп, сюймекликни къызыу ырысхысында жуууннгандыла.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 34.

БОЮНСХА *ат къарач. къ.* **боюнса.** *Ёгюз боюнсханы кёргенинде: "Ийнекме",– дей эди.* (Нартсёз). ○ *Боюнсхагъа юйренмеген бугъа, ары-бери чалыкъламай, гебенни да, ёгюзлени да тартып чыгъады.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 38.

БОЮНЧАКЪ *ат.* Галстук / Кёлекни неда огъары жанны жагъасыны тюбю бла байланыучу быстыр. *Огъурлу болсун, ариу жарашады Ол боюнугдагъы боюнчакъ.* "Малкъар халкъ жырла", 107.

БОЯ *эт.* Красить, окрашивать *что* / Бир затны, тышына бояу жагъып неда анга бояу ичирип, тюрсюнюн тюрлендир. *Окъуу жыл башланыргъа ыйыкъ къалгъанды. Школну ремонт этип бошагъандыла, парталаны боягъандыла.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 431. ❑ *Артда уа биз ол агрегатны бояп, ариу этип, демонстрациягъа чыкъдыкъ.* "Коммунизмге жол", 1971, № 181.

2. Краситься, подкрашивать / Омакъ болур ючюн бетине, къашларына, эринлерине бояу жакъ. *[Сатанай] бетин бояп чыкъгъанды тенгиз жагъагъа, Излей барып миннгенди къайын къангагъа.* "Нартла", 30. ❑ *Эриними къалын боярма, Мен къыярма къашымы.* (Фольк.)

3. *кёч.* Пачкать; мазать *кого-что* / Кир эт, кирлендир. *Махтанныган ийнек челегин бояр.* (Нартсёз.) ○ *[Назир:] Болгъанымы балчыкъгъа боядым, мени дагъыда тюйдюле.* "Шуёхлукъ", № 39, 7. ❑ *Къан, байлауну бояп, жарадан эркин чыгъып, жаралыны юсюнден жерге саркъа эди.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 34.

БОЯЛ *эт.* **1.** *страд. от* **боя** / Боя дегенни *зорлаучу айырмасы. – Бу боялгъан маймёз уф дегенни тыймайды, – деп, Байдыу къатылгъанында, эри башын булгъады.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 26. ❑ *Тереклени тюплери тытыр бла боялгъандыла.* Хубийланы О., Аманат, III, 45.

2. Пачкаться; мазаться / Кир бол, кирлен, кир жагъыл. *Ингирде ыстауатха къайтхан ийнеклени эмчек къыйырлары балчыкъгъа боялып келедиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 330. ❑ *Алайда артына ауып, Мурат къызыл къанына боялады.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 164.

3. Принять *какой-л.* цвет, оттенок / Къаллай да болсун, бир тюрсюн ал. *Къалын къар басхан сыртла кёк тюрсюннге боялып, узун ауанала да эрий тебирегендиле.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 101.

4. *кёч.* Иметь прибыль, пользу, выгоду / Хайыр, файда кёр. *Биз жашай эдик алтынланы окъ сунуп, Жер башында бизден жазыкъ жокъ сунуп. Жерибизни хайырына боялмай, Аталадан кёрген ызны къоялмай.* Будайланы Х., Алтын тау, 9. ❑ *[Омар:] Мен колхозну тюк чакълы бир затына боялмагъанымы билип тургъанла окъуна манга: "Колхозну ашайса...", – дейдиле.* "Коммунизмге жол", 1974, № 56.

БОЯЛЫУ *и. д. от* **боял** / Боял дегенден *этим ат. Жюнню боялыуу аман тюйюлдю. Бир бирлени ырысхыгъа боялыудан сора сагъашлары жокъду.*

БОЯЛЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **боял** / Боял дегенни *араш айырмасы. Ала экиси да ырысхыгъа боялышдыла.*

БОЯЛЫШЫУ *и. д. от* **боялыш** / Боялыш дегенден *этим ат. Ырысхыгъа боялышыу.*

БОЯТ *эт. понуд. от* **боя** / Боя дегенни *къатланыучу айырмасы. Ынна юйюню полларын хакъ бла боятханды.* ❑ *Сафар фаэтонну ариу боятыр, накъышла салдырыр.* Толгъурланы З., Эрирей, 71.

БОЯТДЫР *эт. понуд. от* **боят** / Боят дегенни *къатланыучу айрымасы. Жашчыкъ анасына айтып, кёлегин къарагъа боятдырды.*

БОЯТДЫРЫЛ *эт. страд. от* **боятдыр** / Боятдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Ыннаны жюню мор бояугъа боятдырылгъанды.*

БОЯТДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **боятдырыл** / Боятдырыл дегенден *этим ат. Жюнню боятдырылыуу.*

БОЯТДЫРЫУ *и. д. от* **боятдырыл** / Боятдыр дегенден *этим ат. Жыйрыкъны боятдырыу. Полланы боятдырыу.*

БОЯТЫЛ *эт. страд. от* **боят** / Боят дегенни *зорлаучу айырмасы. Жашны жюн кёлеги къарагъа боятылгъанды.*

БОЯТЫЛЫУ *и. д. от* **боят** / Боят дегенден *этим ат. Къашларын боятыу. Чачын боятыу.*

БОЯУ [1] *эт. и. д. от* **боя** / Боя дегенден *этим ат. Полланы бояу. Эринлени бояу.* ❑ *Бусагъатда юйню тышын сюртюу, ичин бояу эм сантехмонтаж ишле бардырыладыла.* "Коммунизмге жол", 1981, № 119.

БОЯУ [2] *ат.* **1.** Краска *(красящее вещество)* / Затлагъа бир тюрсюн берир ючюн неда сурат ишлер ючюн керекли материал. *Ат жерни къайышлерине жибекден, ариу бояула бла боялгъан жюн халыладан этилген омакъ чокайла салынадыла.* "Шуёхлукъ", № 21, 41. ❑ *Эрттен, ингир къагъыучу хунерсиз сыркыу аязла кюн чомарт къызартхан терини жангы бояуун сёнгдюрюрге болушадыла.* Лайпанланы С., Гургумлу, 59.

2. Косметика, краска / Бетге, къашлагъа, эринлеге жагъаргъа керекли затла. *Эрин бояу.* ❑ *Къыз бетине бояу жакъды.*

3. Цвет *(напр. солнца, неба, цветка)* / Тюрсюн. *Мен дунияда кёп аулакъла, черекле, Тенгизле да кёргенме; ала бары Суратларын къойгъандыла жюрекде, Кёз аллымда къалдыла бояулары.* Отарланы К., Дуния эрттени, 141. ❑ *Аны [кюнню] саргъылдым бояуу тауланы, чегетлени, къысыр къаяланы бояп, энишгеден энишге тюшеди.* Хубийланы О., Дерт, 70.

БОЯУБЕТ *сыф. сёл. тил. жийирг.* Размалеванная, раскрашенная *(о женщине)* / Бети боялгъан *(тиширыу). Бояубет тиширыу.*

БОЯУЛУ *сыф.* Цветной, разноцветный / Тюрсюнлю. *Жангы бояулу комедияны белгили режиссёр Эльдар Рязанов жаратыргъанды.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 107. ❑ *Мындан алда Рига киностудия "Соната над озером" деген бояулу, кенг экранлы кинофильмни чыгъаргъанды.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 132.

БОЯУЧУ *ат.* Красильщик / Бояу ишлени бардырыучу ишчи. *Бояучула келгинчи, къызчыкъ полланы ариу сыйпап тура эди.* ❑ *Заман бла бирге атлар, аны излемин толтурур ючюн, бюгюн къурулушчу механизатор, кранчы, монтажчы, бояучу, сюртюучю болургъа тийишлиди.* "Коммунизмге жол", 1979, № 204.

БОЯШ *эт. взаимн.-совм. от* **боя** / Боя дегенни *араш айырмасы. Къызла экиси да эришип, полланы бояшадыла.*

БОЯШЫУ *и. д. от* **бояш** / Бояш дегенден *этим ат. Панеллени бояшыу. Терезелени бояшыу.*

БРА *ат.* Бра / Къабыргъагъа орнатылгъан чыракъ. *[Дайнур] жюрегини къаты ургъанына тынгылап туруп, къабыргъада браны жандырды да, шахматлагъа мыдах къарады.* "Огъурлу танг", 184.

БРАГА *ат.* Брага / Юйде этилген сыраны бир тюрлюсю. *Къоншуда бир тишириу брага этерге бек устады.*

БРАЗИЛИЯЧЫ *ат.* Бразилец / Бразилияда жашагъан адам. *Бразилиячыла португал тилде сёлешедиле.*

БРАК *ат.* Брак / Зыяны болгъан, жараусуз иш, продукция. *Комисия бригаданы ишинде не аз да брак тапмагъанды.* ❑ *Завод чыгъаргъан продукцияны брагы алгъындан эсе азды.*

❑ **Бракга чыкъ** быть забракованным / жараусузгъа санал. *Продукцияны бир кесеги бракга чыкгъанды.* ❑ *Къоншубузну ийнеги бракга чыкъгъанды.* **Брак эт** браковать / жараусузгъа сана. *Ол адам къамичиси бла, брак этиллик къойлагъа тийгенча, Хамзатха тийди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 168. ❑ *Озгъан жыл комисссия штукатур ишлени бир къаумун брак этгенди.* "Коммунизмге жол", 1980, № 132.

БРАКОНЬЕР *ат.* Браконьер / Браконьерлик бла кюрешген адам. *Бракньерле къыралгъа кёп хата этедиле.* ❑ *Браконьерле айыпларына жолукъдурулгъандыла.*

БРАКОНЬЕРЛИК *ат.* Браконьерство / Эркин этилмеген заманда, жерледе эм амалла бла жаныуарланы ёлтюрюлюулери, чабакъланы тутулуулары эм агъачны эркинликсиз кесилиую. *Бракньерлиги ючюн элде биреуленнге тазир салынды.* ❑ *Бракньерлик бла кюрешгенле жууапха тартылгъандыла.*

БРАКЧЫ *ат* **1.** Браковщик, бракёр / Чыгъарылгъан продукцияны брак болгъанын бла къалгъа-

нын ачыкълаучу ишчи. *Къыз чындай фабрикада бракчы болуп ишлейди.* ❑ *Бракчыны иши жууаплыды.*

2. Бракодел, производящий брак / Кесини ишинде барк кёп этиучю ишчи. *Бракчыла, низамны бузуучула ишге уллу заран этедиле.*

БРЕЗЕНТ *ат* **1.** Брезент / Суу жибермеучю къалын къумач, гетен. *Шофёр тохтап, машинаны башына къалын акъ брезентни жайды.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 17. ❑ *Эшик, терезе орунына брезентлени жайып, студентле ичине киредиле.* Къагъыйланы Г., Жулдузла жукъланмайдыла, 160.

2. *В позиции определения:* брезентовый / Брезентден этилген. *Жашны юсюнден къаты брезент спецовкасы анга кенглик этгенча кёрюнеди.* "Коммунизмге жол", 1980, № 65. *Тёрт брезент шатыр къуралгъанды.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 71.

БРИГАД *ат сёл. тил. къ.* **бригада 2.** *Колхозчула бригад-бригад болуп, бир бирлерине эришип, бичен чаладыла.* Этезланы О., Тарда, 165. ❑ *[Колхозну таматалары] Хар бригаддан бирер арба бёлюп, ташланы ташытыргъа.* Кацийланы Х., Тамата, 116.

БРИГАДА *ат.* **1.** Бригада, войсковое соединение полков / Бир ненча полкдан, батареядан, флотда уа – бир талай бир тюрлю кемеден къуралгъан аскер бёлюм. *Бригаданы тасхачы ротасыны командири тамата лейтенант Кулаковну башчылыгъы бла бир къауум солдатны агъачны къыйыры бла ёрге келгенлени алларына жибердиле.* Къудайланы Х., Бизни заманны адамлары, 35. ❑ *Алай анга партизан бригаданы жокъ этген алай тынч болмагъанын генерал бек иги биле эди.* "Шуёхлукъ", № 28, 90.

2. Производственная группа / Белгили бир ишни тамамлар ючюн бирикген ишчилени, колхозчуланы, къуллукъчуланы коллективи. *Петро бла Тохтарны бригадалары бюгюн эришиуде, теппе-тенг болуп, бири бирин хорлаялмай къулгъанларын да айтдыла.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 126. ❑ *Бригаданы членлери кюйюз согъуу чынтты усталары болгъандыла, чыгъаргъан продукцияларына дайым бийик багъа бериледи.* "Коммунизмге жол".

БРИГАДИР *ат.* Бригадир *(на производстве)* / Бригаданы *(2-чи магъанасында)* таматасы, оноучусу. *Райцентрде колхозну бригадири къарт Адуудан эртте къопхан адам ол элде жокъду.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 94. ❑ *Аланны бригадир чакъырып: "Кёп турмай жыйылыу боллукъду, чырт жашырмай, колхозда битеу кемликлени айтырса", – дегенди.* Хубийланы М., Алан, 28.

БРИГАДИРЛИК *ат.* Должность, обязанности бригадира / Бригадирни къуллугъу, иши. *Колхоз бригадирликни алчы сабанчыгъа ышанганды.* ❑ *Къарындашым бригадирликде онбеш жыл ишлегенди.*

БРИЛЛИАНТ *ат.* **1.** Бриллиант / Сыйлы таш – энчи тюрлю жонулгъан эм сыйдамланнган накъут-налмас. *Бизни къырал дунияны 33 къыралына бриллиантла, бек багъалы металладан этилген ювелир затла, янтарь, кюмюш сатады.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 98.

2. *В позиции определения:* бриллиантовый / Бриллианты болгъан. *Бриллиант жюзюк. Бриллиант сыргъала.*

БРИЧКА *ат эск.* Бричка / Жюк ташыр ючюн ишленип, атла жегилиучю женгил арба. *Немецли солдатла, ёлген къызыл аскерчилени бричкалагъа жыя, онгсуз жаралыланы автомат бла уруп ёлтюредиле.* Кацийланы Х., Мухаммат, 162. ❑ *Эки къарыулу ат*

чындыларын къобуз къылны тартханча, тартып, ауур бричканы кючден-бутдан элте эдиле. "Шуёхлукъ", № 5, 5.

БРОМ *ат.* Бром / Химия элемент. Химияда эм медицинада бла сурат этиуде хайырланылыучу къызыл тюрсюнлю, ауур суусун зат. *Врач саусузгъа дарманнга бром жазып берди.* ❑ *Бромну молекуласында эки атом барды.*

БРОНЕБОЙЩИК *ат.* Бронебойщик / Танкагъа къажау сауутдан атыучу жаяу аскерчи. *Авторну кёз аллында бронебойщик Алексей Кунников турады.* "Шуёхлукъ", № 10, 123. ❑ *Къалмукълу сержант бронебойщик Эртчи Деликовну жигитлигини юсюнден хапар дуниягъа жайылгъанды.* "Шуёхлукъ", № 28, 139.

БРОНЕВИК *ат.* Броневик / Броня бла тышланнган автомобиль. *Ол [сержант] танкга къажау сауут бла юч броневикни эм жюк машинаны жокъ этип, бомбаланы отунда жигитча ёлгенди.* "Шуёхлукъ", № 28, 139. ❑ *Андан элтгенди ол мени Броневикни тюз къатына, Андан халкъгъа сёлешгенни Бачама дейле атына.* Гытты у л а н ы М., 20-чы ёмюр, 36.

БРОНЕМАШИНА *ат.* Бронемашина / Сауутлары болгъан, броня бла тышланнган автомобиль. *Патриотла 16 самолётну агъызгъандыла, 30 чакълы бронемашинаны кюйдюргендиле.* "Коммунизмге жол", 1969, № 100.

БРОНЕНОСЕЦ *ат.* Броненосец / Кючлю артиллериясы болгъан, броня бла тышланнган уруш кеме (орус флотну 19-чу ёмюрде эм 20-чы ёмюрню башында уллу уруш операцияланы бардырыуда хайырланылгъан кемеси). *1905 жылда "Потемкин" броненосецде къозгъалыу болгъанды.* ❑ *Броненосец кёп айланы тенгизде жаула бла уруш этип айланнганды.*

БРОНЕПОЕЗД *ат.* Бронепоезд / Броня бла тышланнган, топлары бла пулемётлары болгъан, темир жолну тийрелеринде уруш этиуде хайырланылыучу поезд. *Экинчи дуния урушда шахарланы, темир жолну тийресинде, бютюн да бек темир жолла къошулгъан жерлени къоруулауда энчи зенит бронепоездле хайырланылгъандыла.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 109.

БРОНЕТРАНСПОРТЁР *ат.* Бронетранспортёр / Тышы броня бла жабылгъан, терк жюрюучю, гусеницалы неда чархлары болгъан, мотострелковый аскерлени, жюклени эм сауутланы ташыучу аскер машина. *Патриотла душманны бронетранспортёрун кюйдюргендиле.*

БРОНХА *ат.* Бронхи / Богъурдакъны бла ёпкелени бир бирге байламлы этген солуу быргъыладан, ёпке башладан бири. *Адамны онг бронхасы сол бронхасындан базыгъыракъды.* ❑ *Ёпкеледе бронхала кёпден кёп ууакъ бутакъчыкълагъа айырыладыла.* "Естествознание", 112.

БРОНХИТ *ат.* Бронхит / Бронхаланы суукъ тийип ауруулары. *Жашчыкъ бронхитден ауруй эди.*

БРОНЯ *ат.* Броня / Уруш кемелени, танкланы, поездлени д. а. к. башха затланы тышларына окъ ётмез ючюн салыныучу къурч плитала. *Ол, адамланы орталары бла сыпдырылып, орамда тургъан уллу танканы къурчдан этилген суукъ бронясын акъырын сылады.* "Шуёхлукъ", № 68, 35. ❑ *Уллу Ата журт урушда къыралны къоруулауда броняны магъанасы бек уллу болгъанды.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 109.

БРОШКА *ат сёл. тил.* Брошь, брошка / Тиширыула жагъаларына неда ёшюнлюклерине омакълыкъгъа тюйреучю сыйлы тюйреуюч.

Алтын суу ичирилген брошка. Кюмюш брошка.

БРОШЮРА *ат.* Брошюра / Жукъа тышлы гитче китапчакъ. *Борис газетле, журналла, брошюрала алып кирди да стол юсюне салды.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 340. ❑ *Бизни къыралда 56 жылны ичинде 2,5 милион тюрлю ат бла 38 миллиард китап, брошюра чыкъгъанды.* "Коммунизмге жол", 1973, № 88.

БРОШЮРАЛА *эт.* Брошюровать / Басмаланнган къагъытланы бетлерини номерлерине кёре тизип, тигип, китап, брошюра, журнал эт. *Къолу юйренсе, китапны брошюралагъан къыйын тюйюлдю.*

БРОШЮРАЛАУ *и. д. от* **брошюрала** / Брошюрала дегенден *этим ат. Журналланы брошюралау. Китапны брошюралау.*

БРУЦЕЛЛЁЗ *ат.* **1.** Бруцеллёз / Малдан адамгъа жугъуучу нерв, жюрек тамыр системаланы, жиклени аурутуучу ауруу. *Тууарланы араларында жайылгъан бруцеллёзгъа артыкъ да къайгъы этерчады.* "Коммунизмге жол", 1979, № 121.

2. *В позиции определения:* бруцеллёзный / Бруцеллёздан ауругъан. *Бруцеллёз ийнекле. Бруцеллёз эчкиле.*

БУ *кёрг. алм.* Этот, это, эта / Жуукъ жердеги затны кёргюзтеди; антоними: *ол.* – *Мен айтырыкъны бу айтыр, – деп, Суфу къоюнуна къучакълап тургъан маузерни столгъа-столгъа къагъады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 87. ❑ *Бу къулакъда дугъум сыйыннгысыз битеди.* Семенланы А., Жазыу айла, 41.

2. Данный, нынешний, настоящий / Аты тюз бусагъатда сагъынылгъан адамны неда затны кёргюзтеди. *Бу хапардан сора Азрет Муратны кёрюрге сюеди.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 158. ❑ – *Бу адамла бла мен артда тюбей-тюбей тургъанма.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 62. ❑ *Бу къазауат бек узакъгъа барлыкъ эди.* Аппланы Х., Къара кюбюр, 183.

❑ **Бу жол** на сей раз / энди. *[Батыр Османович:] Аны себепли бу жол ол ишге уллу магъана берирге барыбыз да борчлубуз.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 143. ❑ *[Нёгерини] айтхан затлары тюз болгъанына сёз тапмай, бу жол Ахмат тынгылап къойду.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 34. **Бу къадар** столько / быллай бир кёп. *Бу къадар тамыр бошайып тургъанлай, бу залим чынар терек аумай къалай сюеле болур дерчады.* Зокаланы З., Солуу кюн, 75. ❑ *Бу къадар багъалы затны ичинде мени саугъам нени тутады!* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 43.

БУГЪА *ат* **1.** Бугай, бык-производитель / Тёлю этиучю эркек тууар. *Тутушуучу бугъа мюйюзюн сындырыр.* (Нарт сёз.) ○ *Малкъар таулада швец бугъала буула кибик ёкюрединле.* Отарланы К., Сынла, 37. ❑ *Мал иеле иги тукъумлу бугъаны неда ажирни бичмей кеслерини мюлкден тышына сатмаучан эдиле.* "Шохлукъ", 8.

2. *кёч. сёл. тил. къ.* **паровоз.** *Узакъда машинаны бугъасыны тауушу эшитиледи.* Хубийланы О., Аманат, I, 24.

❑ **Бугъа тана** бычок, молодой бык / эркек тана. *[Фарийзат жашлагъа:] Тауда ариу хауада, ахшы ашап, бугъа танала кибик семирип, ойнап, тоюп, сыртыгъыздан тюшюпмю турлукъсуз?* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 101. ❑ *Сафар барып, бузоуланы ичине бугъа тана киргенлей, кёнчексиз сабийлеге къошулур эди.* Толгъурланы З., Эрирей, 37.

▲ **Бугъагъа айлан** прийти в охоту *(о корове)* / бугъагъа къошул. *Районну мюлклеринде къунажинледен жалан да жартысы бугъагъа айланнгандыла.* "Коммунизмге жол", 1977, № 196. ❑ *Ийнекле арыкъ боладыла, кёзюуюнде бугъагъа айланмай къаладыла.* "Ле-

нинни байрагъы", 1976, № 190. **Бугъагъа тур** *къ.* **бугъагъа айлан.** *Жашыртын бугъагъа тургъан туура къозлар.* (Нарт сёз.) **Бугъагъа турлукъ** самка крупного рогатого скота двух лет, тёлушка / экижыллыкъ тиши туар. *Бугъагъа турлукъла бла экижашарла да кеслери башха сюрюу боладыла.* "Коммунизмге жол", 1980, № 147. **Бугъагъа туруу** *къарач. къ.* **бугъагъа турлукъ.** *Бугъагъа турула дорбунлада, учхара къабакълада кечинедиле мюлклени талайында.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 9.

БУГЪАБОЮН *сыф.* **1.** Имеющий толстую шею / Базыкъ боюнлу. *Бугъабоюн танала.*

2. *кёч.* Сильный / Къарыулу. *Мюйюзлери бурулуп, Бугъабоюн къочхарла, Мериносду атлары, Тамашалыкъ жохарла.* Шахмырзаланы С., Назмула, 264.

БУГЪЕЙ *ат.* Расщелина; трещина в леднике / Чыранны жарылгъан жери. *Бугъей ичинде эки мыллык эсленеди – бири кечеги къонакъ, экинчиси аны аты.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 84. ❑ *Артха айланама десе, аягъы учхалап, бугъейге кетеригин, алгъа барама десе, артха бир заманда да жол болмазлыгъын жаш ангылады.* Тёппеланы А., Ташыуул.

БУГЪОЙ *ат къ.* **бугъей.** *[Кавказ таула] кёз тиер деп ау тюбюне жашынып, Бугъойланы ауузлары ачылып.* Къаракетланы И., Сайламалары, 10. ❑ *Ёзенни башында уа къысыр къара къаяланы кенг бауурларында ёмюрлени тургъан бугъойла миялача жылтырайдыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 177.

БУГЪОУ *ат.* **1.** Оковы, кандалы / Бир бирге сынжыр бла байланып, аякълагъа неда къоллагъа кийдирилиучю темир тогъайла. *Къанатлыгъа алтын чалдиш да бугъоуду.* (Нарт сёз.) ○ *О къаты къурч! Сен адамгъа къанатла Боласа, къуш учууна чакъыра, Сен анга бугъоу да боласа, атлар Онгун алып, жесир жолгъа чыгъаргъа.* Отарланы К., Танг жулдузум, 71. ❑ *Музей салыннганда, Жаным бугъоуда турду.* Къулийланы Къ., Чумла къызарадыла, 186.

2. *кёч.* Гнёт, угнетение; то, что сковывает свободу / Зулмулукъ, залимлик, унугъуулукъ. *Азатлыкъны толкъунлары буздула. Залимликни бугъоуларын, таулары.* Шахмырзаланы С., "Шуёхлукъ", 1966, 3. ❑ *Жалан да адамны акъылындан бугъоуланы сыдырып атханла чынтды адамладыла.* Горький М., Ана, 96.

▲ **Бугъоугъа салын** запрещаться / эркин этилме. *Сен [тил] бугъоугъа салыннганда, Жаным бугъоуда турду.* Къулийланы Къ., Чумла къызарадыла, 186.

БУГЪОУЛА *эт.* **1.** Заковать *кого* в кандалы, надеть *на кого* наручники / Аякъланы неда къолланы бугъоула бла байла. *Аланы бугъоулап, кериуан бла къулчулукъгъа сатаргъа ашыргъандыла, малны, ырысхыны тонагъандыла.* Сылпагъарланы К., Кёмеюл, 104. ❑ *[Мухаммат-Амин] олсагъат аякъларын бугъоулап тургъан сынжырланы юзюп, жетип Токъалны богъурдагъындан бууп тюбюне салды.* Къобанланы Д., Таулада тауушч, 248.

2. *кёч.* Угнетать / Зулмулукъ сынат, унукъдур. *Кёп жылланы ичинде малкъар халкъны патчахлыкъ, эски, чирик адетле бугъоулап тургъандыла.*

БУГЪОУЛАН *эт. страд. от* **бугъоулан** / Бугъоула дегенни *зорлаучу айырмасы. Къолу, аягъы бугъоуланнган Къанамат туугъан ёзенине кёз жетдирирге изледи.* Къобанланы Д., Таулада тауушч, 205. ❑ *Таулу тиширыу сатылып тургъанды, ол динни, феодализмни бурунгу адетлери бла бугъоуланып жашагъанды.* "Шуёхлукъ", № 53, 101.

БУГЪОУЛАНЫУ *и. д. от* **бу-**

гъоулан / Бугъоулан дегенден *этим ат. Бугъоуланыууна жарсый, таулу жаш пленнге нек тюшген эдим деп ажым этеди.*

БУГЪОУЛАТ *эт. понуд. от* **бугъоула** / Бугъоула дегенни *къатланыучу айырмасы.*

БУГЪОУЛАТЫУ *и. д. от* **бугъоулат** / Бугъоулат дегенден *этим ат.*

БУГЪОУЛАУ *и. д. от* **бугъоула** / Бугъоула дегенден *этим ат. Къолгъа тюшген жауну бугъоулау. Ажирни бугъоулау.*

БУГЪУЛУЧ *ат аз жюр. къ.* **бугъумуч.** *[Поэт къызына:] Сен ырахат жукъалайса акъ тёшегингде. Ингирде сени бла бугъулуч ойнай, Кече булутланы алтын эшигинден, Жукъларгъа деп, кирип кетген эди ай.* Отарланы К., Сайламала, 1, 233. ❑ *Бир жол жашчыкъла садда бугъулуч ойнай тура эдиле.* "Шуёхлукъ", № 17, 40.

БУГЪУМУЧ *ат.* Прятки *(игра)* / Сабийлени бир бирден бугъуп ойнаулары. *Быдырчыкъларыачыла, тартмалары салына, сабийчикле, къанга ожакъланы жанларына бугъа, бугъумуч ойнайдыла.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 10. ❑ *[Фон Эвершапс:] Къой, господин Мусос, экибиз да бугъумуч ойнагъанча эте турмай, ишге кёчейик, партизанла къайда болгъанларын, алагъа элден ким болушханын айтсанг, насып да, ахча да сенидиле.* Толгъурланы З., Айыуташ, 24.

БУГЪУН *эт. къ.* **букъ.** *Шахарда абирекле бугъуннган хапар жюрюй эди.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 80. ❑ *Къыш айлада кюнню кёзю, Тотургъа кёрюнмегенлей бугъунуп, дементили къар тауланы арты бла шош жюзе, батады.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 3.

БУГЪУНДУР *понуд. от* **бугъун** / Бугъун дегенни *къатланыучу айырмасы. Сермешдигиз таш артына бугъунмай, Алгъа туруп, бугъундура ташланы.* Байрамукъланы Н., Назму бал жазсала, 159.

БУГЪУНДУРУЛ *эт. страд. от* **бугъундур** / Бугъундур дегенни *зорлаучу айырмасы. Жашчыкъ агъач ичинде бугъундурулуп тургъан затлагъа тюбеп къалды.*

БУГЪУНДУРУЛУУ *и. д. от* **бугъундурул** / Бугъундурул дегенден *этим ат. Амма ящикни бугъундурулууну себебин ангыламады.*

БУГЪУНДУРУУ *и. д. от* **бугъундур** / Бугъундур дегенден *этим ат. Партизанланы бугъундуруу. Саутланы бугъундуруу.*

БУГЪУНУУ *и. д. от* **бугъун** / Бугъун дегенден *этим ат. Ишден бир жанына бугъунуу бизни ниетлерибизге тюз келмейди.*

БУГЪУНУЧ *ат аз жюр. къ.* **бугъумуч.** *[Залим:] Мен сабийле бла бугъунуч ойнап, эрикдим, сора юйюбюзге келдим.* "Шуёхлукъ", № 10, 63.

БУГЪУНЧАКЪ *ат къарач. къ.* **бугъумуч.** *Кечге къалып, бугъунчакъ ойнагъан сабийлени, чалдыш-чалдышда уруша, аналары юйге жыядыла.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 118. ❑ *Ташкёпюр бла Къарачай шахарны арасында дорбунчукълада ууакъ сабийле кёлексиз, къысха кёнчекчиклери бла бугъунчакъ ойнайдыла.* Хубийланы О., Аманат, I, 44.

БУГЪУУ *и. д. от* **букъ** / Букъ дегенден *этим ат. Сад ичине бугъуу. Юй артха бугъуу.*

БУГЪУШ *эт. взаимн.-совм. от* **букъ** / Букъ дегенни *араш айырмасы. [Асланны] жаралы этген уучу да, уучуну арытхан жаралы*

аслан да, бугъушуп, бир бирни марап турадыла. Тёппеланы А., Ташыуул.

БУГЪУШУУ *и. д. от* **бугъуш** / Бугъуш дегенден *этим ат. Бир бирден бугъушуу.*

БУДАЙ *ат.* **1.** Пшеница / Бюртюклеринден акъ ётмекге, булкалагъа, къалачлагъа д. а. к. затлагъа жараулу ун этилиучю къылкъылы битим эм ол битимни мирзеую. *Тап, ёлсем да, айырылмабыз, жерим, – Мен топурагъынг, кырдыгынг болурма, Сютден толтурурма ийнек желинин, Будайынг болуп, щууулдай турурма.* "Шуёхлукъ", № 1, 27. ❑ *Токъду, семиз токълуча, кюзлюк будайыбыз.* Байрамукъланы А., Хорлам, 56.

2. *В позиции определения:* пшеничный / **а)** Будай себилген. *[Ваня:] Башымы кётюрюп къарасам – битеу атла будай сабаннга кирип тура эдиле.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 31; **б)** Будайдан этилген. *Будай ун. Будай къалач.* ☐ *Абдул отну ышыра тургъанлай, юй бийчеси, гёнден тегенени алып келип, акъ будай унну къыл элекге къуюп, элеп башлады.* Байчораланы М., Уллу Къарачайда, 200.

❑ **Будай бит** тля пшеничная, долгоносик / будайгъа эм башха мирзеуге уллу заран этиучю гитче къурт-къумурсхачыкъ. *Колхозну амбарын будай битледен бла башха заранчы затладан ариулар ючюн дарман чачдыла.*

БУДДИЗМ *ат дин.* Буддизм / Бизни эрагъа дери 6-чы ёмюрню ахырында Шимал Индияда жаратылып, Тибетге, Монголиягъа, Къытайгъа, Индокъытайгъа, Бирмагъа эм Шаркъны бир къауум башха къыралларына жайылгъан дин. *Лаосда къырал диннге буддизм саналады.*

БУДИЛЬНИК *ат.* Будильник / Керекли заманда зынгырдарча къонгурооу болгъан, къурулууу бирси сагъатлагъа ушамагъан сагъат. *Мени жолдашым, будильникни къуруп, эртten сайын сагъат алтыда къобады.*

БУДКА *ат.* Будка / Къалауурлукъ этген адам турур ючюн неда башха зат ючюн ишленнген агъач юйчюк. *Ма Сафар а шахарда олтурады будкада, Беш жюз литр суусап суу сатады бир суткада.* Балаланы О., Башчы теке, 65. ❑ *Шахарны адам кёбюрек жюрюген жеринде орамларындан биринде бир мюйюшде фанер къангаладан ишленнген женгил будкачыкъда олтуруп, Арам чурукъ жамайды.* "Коммунизмге жол", 1978, № 156.

▲ **БУДУМАН: будуман бол** броситься вперед, побежать стремглав / атылып, жумулуп, жан атып бир жары чап; будуман деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *Партала тыхырдадыла, сабийле, будуман болуп, жерлеринден туруп, кеслерин алгъа атдыла.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 107. ❑ *Къойчу итле юргенлерин тохтатмай, будуман болуп, терен къолну ичине ташайдыла.* Къудайланы Х., Бизни заманны адамлары, 24. **Будуман эт** *къ.* **будуман бол.** *Къонакъ Ортабайны аллына будуман этип жетди.* Шауаланы М., Мурат, 19. ❑ *Къартла къыркъып бошагъан къойла, бёрюден ычхынганча, баш тёбен болуп, жатма тюбюнден будуман этип къачадыла, чаба барып, отлай тургъан сюрюуге къошуладыла.* Кацийланы Х., Тамата, 204.

БУДУМАНЛЫКЪ *ат.* Неимоверная быстрота, стремительность / Бирда болмагъанча терклик, ашыкъгъанлыкъ. *Жол ёререк богъанлыкъгъа, машинаны будуманлыкъ бла барыууна сейир этесе.* ❑ *Быллай бир будуманлыкъ палахха жетдирирге боллукъду.*

БУЖОУ *межд.* Ласкательное обращение к телёнку *(когда подзывают)* / Бузоуну чакъыргъанда

эркелетип айтылыучу сёз. *Анабыз "бужоу-бужоу" деп, баугъа чакъырып, бузоучукъгъа аш берди.* ❑ *"Бужоу-бужоу",– дегенинглей, бузоучукъла, башларын кётюрюп, къарайдыла.*

БУЖУКЪ *ат.* Продольная балка на крыше дома / Юйню аркъауун тюбюнден тутуп тургъан агъач. *Дунияда керек болмагъан зат жокъду, Юйге керекдиле эшик, бужукъ да.* К ъ у л и й л а н ы Къ., Юйюнге игилик!, 97. ❑ *Къади, женгил жаш кибик, Тири-тири узалады, Кёзюн къыйыкъ къысад да, Бужукъланы тюз салады.* Т ё п п е л а н ы А., Жаннетни къызы, 53. ❑ *Агъач не ариу да болсун, ичи пура болса, ол бужукъгъа жарамаз.* Г у л а й л а н ы Б., Жаяу жолчукъ, 10.

БУЗ [1] *ат.* **1.** Лёд / Сууну бузлап къатханы, къатыгъа айланнганы. *[Найыпхан] эшикге чыгъып, агъач челекде бузу аз къабырчакъланнган сууну ууучу бла алып-алып, бетин жууду.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 46. ❑ *Тубанланы тюбюнде къанга бузладан эрип къошулгъан, мийик чатладан къайнап чыкъгъан чокъуракъ суула чууакъ кюнде, узакъ бетледе, кюмюш чыбыкъча, жылтырайдыла.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 176.

2. *В позиции определения:* ледяной / Бузлагъан, буз болгъан. *Элни жаны бла шорхалап барыучу суу буз къапха киргенди.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 52. ❑ *Дыхтауну буз башлары жым-жым жылтырайдыла.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанngан жюрекле, 146.

▲ **Буз сюммек** *къарач. къ.* **буз таякъ.** *Ёгюзлени къарын тюплеринден салыннган буз сюммекле, бир бирине тийип, жыгъырдайдыла.* Ч о т ч а л а н ы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 7. ❑ *Аны [къартны] мыйыкъларыны учлары, буз сюммеклеча, энишге салыннгандыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 259. **Буз таякъ** сосулька / саркъа туруп, бузлап энишге, чюйча, салыннган суусун зат. *Кюн тийгенлей, юй башындан буз таякъла салына башлагъандыла.* ❑ *Жашчыкъла буз таякъланы ары-бери атып ойнайдыла.*

▲ **Буз таш** очень холодный *(обычно о руках, ногах)* / бек суууукъ *(къолланы, бутланы д. а. к. башха затны юсюнден). Жашны эки къолу буз таш эдиле.* ❑ *Къызчыкъны аякъчыкълары, къолчукълары да буз ташдыла.* **Буз таш бол** коченеть / хыйсапсыз, бек суууукъ бол. *"Ай, юйюнге, былай буз таш болуп айланмай, юсюнге бир зат кийсенг а!" – деди Мустафа Саматха.* ❑ *Асыры суууукъдан жашчыкъны къоллары буз таш болгъандыла.*

БУЗ [2] *ат.* Град *(атмосферные осадки)* / Кёкден бузлап, тёгерек болуп жаууучу, уллулукълары горох тенгли эм андан да уллу затла – хауада бузлагъан жаууун тамычыла. *Кенгден къарагъан адамгъа Хажимырзаны кёрюмдюсю бокъур, къынгыр битген эмен терекни буз тюйген бутакъларына алышынмай ушай эди.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 44. ❑ – *Буз жаугъанча, къуюп соруууну, Алгъандыла мени онгуму.* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 48.

БУЗ [3] *эт.* **1.** Ломать, разрушать *что*; выводить *что* из строя / Жарамазча эт, сындыр, ууат, чач. *Шахарланы кюйдюре, шахталаны буза, фашистле совет адамлагъа этер аманлыкъларын аямагъандыла.* К ъ у д а й л а н ы Х., Ол кюнледе, 39. ❑ *Хамзат, бузлагъан жерни бузалмай, урса, гетмени артха чартлай, иги кесек кюреши.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 97. // Ниспровергать, уничтожать *(напр. общество, порядок)* / Жокъ эт *(жамауат къурулушну, низамны д. а. к. затны). Адетдеча, жангы дуния революция жол бла, эски дунияны бузуп, алай къуралады.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 432.

2. *кёч.* Портить, делать неприглядным, некрасивым / Эриши эт, кёргюзт. *Эрттен къууанчны буза, душман огъу, излей къан, Къулагъымы жаны бла жюздю.* О т а р-

л а н ы К., Жолла, 97. ❑ *Хашир жаза, буза, бир къагъытны толтурду, алай а алгъын кёлюндегини ондан бирин да айталмагъанды.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 151. ❑ *Махмутну жаланда бузгъан жери – гитче чортмакъ буруну узун жаякълары бла келишмегениди.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 29. // Делать скверным, неприятным, ухудшать / тапсыз, аман, ушагъыусуз эт. *Жашны ауазы жырны бузгъан эте эди.* ❑ *Юйюрню жашаууn бузгъан иги тюйюлдю.*

3. *кёч.* Портить *(напр. детей, молодёжь)* / Аман, осал юлгю кёргюзт. *Сабийни къатында адамны сёгюу аны бузгъан этеди.* ❑ *Бир хатасы болмагъан, мёлек кибик баламы буздула, аман жолгъа салдыла.* "Шуёхлукъ", № 73, 102.

4. Нарушать *(напр. покой, тишину, беседу)* / Тынчлыкъгъа, низамагъа д. а. к. затха чырмау бол. *Къычырыкъла къартны тынчлыгъын буздула.*

5. Нарушать, не выполнять *(закон)*, не соблюдать *(напр. обычай, дисциплину)* / Жашауда жюрютюлген тёрелеге, жорукълагъа бузукълукъ эт, сал, аланы толтурма. *Немец бизге къажау болду, Чегибизге саууt бурду, Бизге берген сёзюн бузду, Асыры мардадан озду.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 159. ❑ *Ол тёрени бузгъан Мухтар болуп чыкъгъанында уа, Хамзат жарсымай, къайгъы-шургу этмей болмады.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 38.

6. *фин.* Разменивать *(деньги)* / Ахчаны ууакъ эт. *Тюкенчи тюменликни, бузуп, эки бешсомлукъ этип берди.* ❑ *Шахарда ахча бузуучу жерле бардыла.*

БУЗДУР *эт. понуд. от* **буз** [3] / Буз [3] дегенни *къатланыучу айырмасы. Ахча буздур. Эски юйню буздур. Ишни буздур.* ❑ *Бир иги адам сау этер минг адамны жарасын, бир аман а буздурур минг адамны къаласын.* (Н а р т с ё з.)

БУЗДУРТ *эт. понуд. от* **буздур** / Буздур дегенни *къатланыучу айырмасы. [Жандыу Мусса бла Умаргъа:] Районда область бегитип бошагъан къагъытны буздуртургъа излеген не болгъанын билемисе?* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 69.

БУЗДУРТУУ *и. д. от* **буздурт** / Буздурт дегенден *этим ат. Ахча буздуртуу.* ❑ *"Кёпюрню буздуртуу мени борчумду", – деди минёр жаш.*

БУЗДУРУЛ *эт. страд. от* **буздур** / Буздур дегенни *зорлаучу айырмасы. Жюзсомлукъ ахча, буздурулуп, бешсомлукъла, тюменликле болгъанды.* ❑ *Эски юй буздурулгъанды.*

БУЗДУРУЛУУ *и. д. от* **буздурул** / Буздурул дегенден *этим ат. Эски таш бурууну буздурулууу.*

БУЗДУРУУ *и. д. от* **буздур** / Буздур дегенден *этим ат. Ишлетген къыйынды, ансы буздуруу къыйын тюйюлдю.*

БУЗЖЮРЕК *сыф.* Равнодушный, безразличный / Сан этмеучю, сансыз къараучу, къайгъырмаучу, жарсымаучу. *Аналы къозу – чёрчек, анасыз къозу – бузжюрек.* (Н а р т с ё з.) ○ *[Бетал:] Ма аллай бузжюрекле, уллу магъанасы болгъан ишни оту къабына келгенлей, суукъ сууларын къуюп, ёчюлтюп къоядыла.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 131.

БУЗКЪАУДАН *ат къ.* **бузлауукъ.** *Ючюнчю эрттенликге уа битеу тийре бузкъаудан бла жабылды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 210. ❑ *Кюн бетде гелеу кырдык, болжар саламгъа бурулуп, бузкъаудан болгъанды.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 180.

БУЗЛА *эт.* **1.** Замерзать, леденеть / Буз бол *(бир затны юсюню, баш къатысыны юсюнден). Суу*

бузлагъанды. Жер бузлады. ☐ *Бузлагъан ёзенгиледен Азретни башлы чурукъларыгы тыйгъычсыз ычхындыла.* Кацийланы Х., Тамата, 45. ❑ *Кюмюш къапталла кийгенча, тереклени юслери бузлагъанды.* Байчоралаиы М., Уллу Къарачайда, 38.

2. Сильно озябнуть / Бек суукъ бол. *Жашчыкъны къоллары бузладыла.* ☐ *Аякълары жибий да бузлай, юсю-башы суукъдан къабыша айланнгандан, Мазан, ауруп, ингирде къойланы орунгга кючден жыйды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 56.

БУЗЛАТ *эт. понуд. от* **бузла** / Бузла дегенни *къатланыучу айырмасы. Къыш ахыры бек суукъла, Жер бузлата, жетдиле.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 57. ❑ *[Суукъ] жерни бузлатып, тракторланы сабан тюзлеге чыгъарырча мадар бермейди.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 72.

БУЗЛАТДЫР *эт. понуд. от* **бузлат** / Бузлат дегенни *къатланыучу айырмасы. Юй бийче этни, холодильникге салдырып, бузлатдырды.*

БУЗЛАТДЫРЫЛ *эт. страд. от* **бузлатдыр** / Бузлатдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Жау, холодильникге салдырылып, бузлатдырылгъанды.*

БУЗЛАТДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **бузлатдырыл** / Бузлатдырыл дегенден *этим ат. Этни бузлатдырылыуу.*

БУЗЛАТЫЛ *эт. страд. от* **бузлат** / Бузлат дегенни *зорлаучу айырмасы. Суу холодильникге салынып бузлатылгъанды.*

БУЗЛАТЫЛЫУ *и. д. от* **бузлатыл** / Бузлатыл дегенден *этим ат. Сууну бузлатылыуу. Конёкла бла учууучу жерни бузлатылыуу.*

БУЗЛАТЫУ *и. д. от* **бузлат** / Бузлат дегенден *этим ат. Сууну бузлатыу. Этни бузлатыу.* ❑ *Ауузу бла, къыш чиллеча, бузлатыу – Осал адамны ол да бир юлгюсю, Алай этмейди игиси.* Отарланы С., Жюрек саугъа, 25.

БУЗЛАТЫУЧУ *ат къарач. къ.* **холодильник.** *Цехге кирсе – житча, вагоннга, бузлатыучугъа къараса – житча.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 114.

БУЗЛАТЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **бузлат** / Бузлат дегенни *араш айырмасы. Жашла буз этер ючюн, суу къуюп, арбазларын бузлатышадыла.*

БУЗЛАТЫШЫУ *и. д. от* **бузлатыш** / Бузлатыш дегенден *этим ат.*

БУЗЛАУ *и. д. от* **бузла** / Бузла дегенден *этим ат. Холодильникде бузлау. Суукъда бузлау. Жерни бузлауу.*

БУЗЛАУУКЪ *ат.* **1.** Гололедица, гололёд / Къар болмагъанлай, жерни юсюн жукъа буз бас. *Кёк чууакъ, ай жарыкъ, Бузлауукъ, бек суукъ, Танг чолпан чыгъышдан Кёрюнеди зауукъ.* Шахмырзаланы С., Сырыйна, 45. ❑ *Бир кюн малны да ышан этген ыстауатларына жыйгъынчы, тёбеннги келип, суукъ къалын тубан къатыш жетип, болгъанны титиретип, бузлауукъ къысды.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 159.

2. *В позиции определения:* обледенелый / Бузлагъан, юсю буз болгъан. *Бузлауукъ жол. Бузлауукъ жер.* ☐ *Бузлауукъ жерни кюн эритгенлигине, кепдиралмай, балчыкъ аягъына жагъылып, мёрезеча, созулады.* Дотдуланы Х., Жашлыкъны жолунда, 105.

БУЗЛАШ *эт. взаимн.-совм. от* **бузла** / Бузла дегенни *араш айырмасы. Тау этекле жерибиз, Турушубуз къызарып, Къыш узуну бузлашып, Мудах болуп, бозарып.* Шахмырзаланы С., Кёгетлени билигиз, 15.

БУЗЛАШЫУ *и. д. от* **бузлаш** / Бузлаш дегенден *этим ат.*

БУЗЛУКЪ *ат.* Мелочь, разменные деньги / Ууакъ ахча. Сомлукъну бузарча капекле неда ючсомлукъну, бешсомлукъну, тюменликни, эки тюмен бла беш сомлукъну, бештюменликни, онтюменликни бузарча къагъыт ахчала. *Амма сомлукъну бузаргъа бузлукъ излеп къоншулагъа кирди.* ❑ *Жаш, бештюменлигин бузаргъа бузлукъ излеп, кассагъа барды.*

БУЗОУ *ат.* **1.** Телёнок / Ийнекни баласы. *Ийнек аягъы бузоу ёлтюрмез.* (Нарт сёз.) ○ *Къойла къозуларына макъыра, ийнекле бузоуларына ёкюре, бир бирлерине жууап этgenча эшитиледиле.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 51. // Детёныш оленя, лося, буйволицы и некоторых других парнокопытных животных / Маралны, бууну, геммешни эм бир къауум башха хайыуанланы балалары. *Бир тунчукъгъан тауушлу ёкюресиз, Бузоуу тас болгъан мыдах мараллай.* "Жилтинле", 421.

2. *къ.* **бузоулукъ.** *Махсют ... учу сыннган гитче къыптычыкъны алып, тырнакъларын жетмегенлей кесерге кюрюшеди. – Кесер затынг жокъду, бузоуларына жетдиримсе, а жаш, не этгенлигингди? – деп Наныкъ къыптыны алыргъа узалды.* Хубийланы О., Дерт, 105.

▲ **Бузоу алдыр** *къарач.* заставить *кого* помириться, помирить *кого* / Тюйюшгенлени жарашдыр. **Бузоу бол** *къарач.* стать смирным, присмиреть / Жууаш бол, жууашсын.

❑ **Бузоу орун** матка коровы / Ийнекни бузоу жаратылыучу жери. *Къоншуму ийнегини бузоу оруну къыяулуду.* ❑ *Союлгъан ийнекни бузоу орунун итге атдыла.*

БУЗОУЛУКЪ *ат.* Мякоть под ногтем / Тырнакъны тюбюндеги эт. *Жашчыкъ, тырнакъларын кесе тургъанлай, эслемей бузоулугъун кесгенди.*

БУЗОУЧУ *ат.* Пастух телят, телятник / Бузоуланы кютюучю адам. *Чапай келгенлей а, бузоучу тюйюл, тууарчы болду.* "Шуёхлукъ", № 10, 58. ❑ *Унух бузоучу, тууарчы бола тургъанды.* Батчаланы М., Элчилерим, 122.

БУЗОУЧУЛУКЪ *ат.* Обязанности телятника / Бузоучуну къуллугъу неда иш усталыгъы. *Бузоучулукъ колхозда бек керекли ишледен бириди.* ▭ *Абаданла бичен этгендиле, малланы да кютгендиле, жашчыкъ, Ахмат, бузоучулукъ ишни тындыргъанды.* "Огъурлу танг", 173.

БУЗУКЪ *сыф.* **1.** Неисправный, испорченный; с дефектом, дефектный / Бузулгъан, жараусуз. *Мени жюрегим, бузукъ сагъатча, Къыстау урады кезиусюз.* Отарланы О., Жырла, 43. ❑ *Поэт ол бандитлени бузукъ сыфатларын эмоциональна кючде берир ючюн кючлю тенглешдириулени аямайды.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 85.

2. *кёч.* Развращенный, безнравственный, распущенный / Аман жюрюучю, саякъ, халек, адепсиз. *[Старшина:] Ортабызда бузукъ, тилчи, сёзчю адамла, халкъны бузгъанла бардыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 110. ❑ *Ол [жер] юсюне жара салгъан, къан агъызгъан Бузукъланы жутуп иймей нек турады?* "Толкъунла", 5.

❑ **Бузукъ бол 1)** бузукълукъ эт 2 (*къ.* **бузукълукъ**). – *Арлакъ тур, Добарчыкъ, бузукъ болма, биз сенге юй ишлейбиз.* Ортабайланы Т., Окъуу книга, 46; **2)** испортиться / бузул, жараусуз бол. *Школда окъусанг да, Былаймы этериксе, Анда да бузукъ болсанг, Къалайгъа кетериксе?* Отарланы С., Назмула, 17. ❑ – *Къушдан женгил къанатларым сыннгандыла, Акъылым да кетгенди, бузукъ болгъанды.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

БУЗУКЪЛА *эт. сёл. тил. къ.*

буз [3] *(2-чи магъ.). Керти эр киши антын бузукъламаз* (Нарт сёз.) ○ *Тилчиле кёп къыйнагъандыла халкъны, Ётюрюкле бла бузукълай халны.* Отарланы К., Сынла, 129.

БУЗУКЪЛАУ *и. д. от* **бузукъла** / Бузукъла дегенден *этим ат. Коллективде низамны бузукълауу ючюн жашха тырман этгендиле.*

БУЗУКЪЛУ *сыф.* **1.** *къ.* **бузукъ I.** *Бузукълу машина. Бузукълу станок.*

2. *кёч. къ.* **бузукъ 2.** *Алан автобусда келе тургъанлай, бир бузукълу жаш хар кимге ауузун оздура келгенди.* Хубийланы М., Алан, 115.

3. *кёч.* Вредный, причиняющий вред / Адамгъа хата келтирген, эски, жараусуз. *Бузукълу, жарамагъан адетле бла хар ким да таймаздан кюрешип, терк къоратыргъа борчлу болгъаны ачыкъланнганды.* Хубийланы О., Аманат, III, 105.

4. *кёч.* Уродливый / Эриши, сыфатсыз. *Бузукълу адам.*

БУЗУКЪЛУКЪ *ат.* **1.** Испорченность, неисправность / Бузулгъанлыкъ, жараусузлукъ. *Ол [тракторчу] двигателни ишинде бузукълукъ болмагъанын ачыкълагъанды.* "Коммунизмге жол", 1977, № 191.

2. Дезорганизация / Низамны, байламлылыкъны бузмакълыкъ. *Бир жалгъан сёз туз къуйгъанчады жарагъа, Бузукълукъну себип къояр арагъа.* Отарланы С., Жюрек саугъа, 12.

3. *кёч.* Развращённость, безнравственность, распущенность / Аман жюрюмеклик, саякълыкъ, халеклик. *Бузукълугъун къоймаса, жаш юйдегили болаллыкъ тюйюлдю.*

4. *кёч.* Уродливость / Эришилик, сыфатсызлыкъ. *Къашыны бузукълугъу болмаса, жашны башха шарайыбы жокъду.*

❑ **Бузукълукъ сал 1)** *къ.* **бузукълукъ эт 1.** *Законда врачны этикасына бузукълукъ салыу къаллай ишлеге келтирирге боллугъу айтылады.* "Коммунизмге жол", 1970, № 4; **2)** *къ.* **бузукълукъ эт 2.** *Чыгъарманы сюжетине кереги болгъан эпизодланы киргени да драманы барыууна бузукълукъ салады.* "Шуёхлукъ", № 13, 133. **Бузукълукъ эт 1)** нарушать, не выполнять, не соблюдать *что* / законну, уставны д. а. к. башха затны буз, толтурма, сакълама. *Анжела Дэвисни ишинде аны терслерча бир зат жокъду, ол бир законнга да бузукълукъ этмегенди.* "Коммунизмге жол", 1971, № 140; **2)** мешать, служить помехой *кому-чему* / биреуге неда бир затха чырмаулукъ эт, чырмау бол. *Котёл иги ишлегени себепли, тылпыуун не кёп бергенде да, анга бузукълукъ эталмагъанды.* "Коммунизмге жол", 1971, № 143.

БУЗУКЪСУЗ I *сыф.* Безупречный, прочный / Шарайыпсыз, айыпсыз, тап. *[Къызны] бузукъсуз ариу буруну бла жаягъы жетген жерде ким эсе да къалам бла салгъанча къара сепкили кёрюне эди.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 116.

БУЗУКЪСУЗ II *хал. сёзл.* Безупречно / Бузулмай, тохтамай, чырмауу болмай. *Телефон бла телеграф дайым бузукъсуз ишлесе, ол мюлк планланы толтурууну жалчытыугъа себеплик этеди.* "Коммунизмге жол", 1972, № 118. ❑ *Машиналаны бузукъсуз, чырмаусуз жюрютюуде область бирлешликни инженер-техник къуллукъчуларын уллу юлюшлери барды.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 4.

БУЗУКЪЧУ *ат.* **1.** Нарушитель / Низамны, жорукъну, ишни бузуучу адам. *Бир бёлек уручуну, бузукъчуну, аман ишлери ючюн битеу миллетни душманнга санаргъа керек тюйюлдю.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 84. ❑ *Кертиси да, Ахмат алай айтхан-*

лай, бузукъчу, чартлап, бери лыкъды. Къобанланы Д., Таулада тауш, 163. ❑ *[Хашир Назбийге:] Алдайса! Ала бузукъчуланы, ара мюлкде, урунургъа сюймегенлени сёзлеридиле.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 13.

2. *кёч. къ.* **айрычы.** *Бузукъчуладан бири, жалгъан сёзлени жайып, юч тенгни бир бирден айырган эди.*

БУЗУКЪЧУЛУКЪ *ат.* **1.** Дезорганизаторство / Низамны, жорукъну, ишни бузуучулукъ. *Тюнене кюнню экинчи жарымында реакционерле бузукъчулукъ этгендиле.* "Коммунизмге жол", 1970, № 85.

2. *кёч. къ.* **айрылыкъ.** *Бузукъчулугъун, адамланы аралары-на сууукълукъ салыун къоймаса, жашны коллективден кетерирге тюшерикди.*

БУЗУЛ *эт.* **1.** Разрушаться, ломаться, приходить в негодность, портиться / Ууал, сын, чачыл, оюл, жукъгъа жарамазча бол. *Бомба атылгъанда, кёп юйле бузулгъан эдиле.* ❑ *Шахар бузулду.*

2. Испортиться, прийти в неисправное состояние / Бузукълу неда жараусуз бол. *Сагъат бузулду. Жол бузулду. Телевизор бузулду.* // Прийти в болезненное состояние / Ауруулу, кыяулу бол. *Жашны кёзлери кече кёп окъугъандан бузулгъан эдиле.*

3. Стать дурным, скверным, неприятным / Тапсыз, аман, осал бол. *Нек эсе да жашчыкъны кёлю бузулуп эди.* ▭ *Минги тауну айрысына чулгъаныр жатыучу булут кёрюнмейди, таулуланы барометрини башы ачыкъды – кюн бузуллукъ тюйюлдю.* Лайпанланы С., Гургумлу, 35.

4. Стать хуже в моральном, нравственном отношении / Аман бол, осалгъа кет *(адамны къылыгъыны юсюнден),* тапсыз затлагъа юйрен. *Тапсыз жыйыннга къошулуп, жаш бузулгъан эди.*

5. Стать несвежим; тухнуть, гнить / Эскир, ийис эт, мугут эт, ачы. *Эт, холодильникге салынмай къалып, бузулгъанды.* ❑ *Кюнде неда жылыда сют терк бузулады.*

БУЗУЛМАЗЛЫКЪ *сыф.* Нерушимый, незыблемый / Тутхучлу, къаты, ёмюрлюк. *Европаны дементили, бузулмазлыкъ ырахатлыкъны магъаналы иш жюрютюню континенти этер мадарла болгъанлары белгилинеди.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 15. ❑ *Бизни къыралны халкъларыны уллу эмда бузулмазлыкъ шохлугъу жашасын!* "Ленинни байрагъы", 1972, № 7.

БУЗУЛУУ *и. д. от* **бузул** / Бузул дегенден *этим ат. Жерлени бузулуулары жерни хайырланыугъа уллу тыйгъыч салгъан кемчиликди.* "Коммунизмге жол", 1971, № 129. ❑ *Урлукъланы хар тюрлю кирден тазаларгъа, аланы урлаудан эм бузулуудан аялу, сакъ асыргъа керекди.* "Эл мюлк артелни примерный уставы", 12.

БУЗУУ *и. д. от* **буз** [3] / Буз [3] дегенден *этим ат. Байчо кеси элинде бир тюз адам болуп, жашау этиую магъанасын хар затны къурауда кёргенди. Аны себепли бузуу, ууатыу дегенни ол ангыламагъанды.* Тёппеланы А., Ташыуул. ❑ *От тюшюуню чуруму кёбюсюне отдан сакъланыуну жорукъларын бузууду.* "Ленинни байрагъы", 1964, № 225.

БУЗУШ *эт. взаимн.-совм. от* **буз** [3] / Буз [3] дегенни *араш айырмасы. Къоншула эски юйлерин бузушадыла.*

БУЗУШУУ *и. д. от* **бузуш** / Бузуш дегенден *этим ат.*

БУЙРУКЪ [1] *ат.* Приказ, команда; распоряжение, приказание, указ, указание / Бир ишни толтур деп, былай эт деп, биреу этген оноу. *Сёгюлген буйрукъ бегимез.* (Нарт сёз.) ○ *Сарыбийни буйругъу бла тёрт атны да иерлери салынып, хазыр болдула.* Этезланы О., Тарда, 119. ❑ *Мусос партизан*

отрядны командирини буйругъун эсине тюшюрдю. Толгъурланы З., Айыуташ, 10.

❑ **Буйрукъ бер** приказать, распорядиться / оноу эт, борч сал. *[Жаш къызгъа:] Мен жюз файтоннга буйрукъ бергенме сени биргенге тебирерге.* "Малкъар халкъ жырла", 119. ❑ *[Хан:] Хожаны ол шахардан къоратыгъыз деп, буйрукъ бергенди.* Ёртенланы А., Насра Хожаны хапарлары, 17. **Буйрукъ эт** *къ.* **буйрукъ бер.** *[Хажибекир Асланнга:] Стражниклериме буйрукъ этип, сени былайда асмакъгъа асдырайым.* Боташланы И., Пьесала, 9. ❑ *Адам жюрегине буйрукъ эталмайды.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 63.

БУЙРУКЪ [2] *ат къ.* **къадар.** *Ёлмеди ол буйрукъсуз, Тюлкю къалды къуйрукъсуз.* Ахматланы А., Тюлкю бла Бёдене, 14. ❑ *[Хажи:] Буйрукъ бла бир ачыр кезиум болур эди.* Ахматланы И., Боранда, 68.

БУЙРУКЪЛУ *сыф.* Повелительный / Буйрукъ этген, буюргъан. *Салихни буйрукълу ауазы быланы сел этди.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 90.

БУЙРУКЪЧУ *ат.* Распоряди-тель / Буйрукъ бериучю, оноучу. *Шахтаны буйрукъчусу Карский акъ тёппели картузун терен кийди.* Къобанланы Д., Таулада тауущ, 265.

❑ **Буйрукъчу айтым** *грам.* побудительное *(императивное)* предложение / айтхан адам бир затны этиллигин, толтуруллугъун, боллугъун излегенин билдирген айтым. *Буйрукъчу айтымланы интонациялары кёп тюрлю болургъа боллукъду: Китапны келтир! Келтирчи! Бусагъатдан келтир!* "Къарачай-малкъар тили грамматикасы", 274. **Буйрукъчу туруш** *грам.* повелительное наклонение / этимни буйрукъну, тилекни билдирген туруш формасы. *Буйрукъчу бла алгъышчы туруш-лада айтылырындан алгъа иш тамамланмазлыгъы белгилиди.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 19.

БУКВАРЬ *ат.* Букварь / Окъуй эм жаза билирге бек алгъа юйретиучю китапчыкъ, *Эсингдемиди, мени школгъа элтгенинг, Букварь кишабынгы саугъа этгенинг?* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 22. ❑ *Таулу къызчыкъ букваргъа ие болуп, Кёзчюклери къууанчлы жылтырайды.* "Шуёхлукъ", № 30, 110.

БУКЕТ *ат.* Гюл къысым (*къ.* **гюл**). *Къыз устазына бир ариу роза букет берди.* ▭ *Келин, меннге бир букет керекди.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 11.

БУКИНИСТ *ат* **1.** Букинист / Къолда жюрютюлген неда хазна табылмагъан китапланы жыйып сатыучу, китап сатыу-алыу жаны бла уста адам. *Аття къартлыгъында букинист болуп ишлерге таукелленди.*

2. *В позиции определения:* букинистический / Къолда жюрютюлген неда хазна табылмаучу китапланы сатыучу. *Жаш букинист тюкеннге барып, бир аламат китап алып келди.*

БУКСУС *ат.* Буксус / Ёмюрюнде кёклей тургъан пальма тукъумлу терек. *Кёкен терекле бла буксусла суукъдан жыйырылгандыла, кёп болмай къыбыладан келтирилген ливан кедрле да, жел кюйдюрюп, саз болгъандыла.* "Шуёхлукъ", № 51, 38.

БУКЪ *эт.* Прятаться, скрываться / Бир жерге кирип, кетип, киши кёрмезча бол; жашын. *Чабыуулгъа чабып бара турсам да, Жаугъан окъдан тар окопха букъсам да, Хар заманда эсимде сен турлукъса.* Маммеланы И., Чалгъы, 53. ❑ *Къыш адамны аякъ ызы кёрюннген заманда былайда букъгъан да къыйынды, баргъан,*

келген да къыйынды. К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 178.

БУКЪГЪУЧ *ат къ.* **бугъумуч.** *[Сабийле] букъгъуч ойнай, кечге дери орамлада турадыла.* К ъ у л и й л а н ы Къ., Кёкчынарла, 152. ❑ *Аргъы къошну, берги къошну сюрюучюлери да, ай жарыкъ кечеледе, Гелеу сыртха чыгъып, букъгъуч ойнайдыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 319.

БУКЪДУР *эт.* Прятать, помещать в тайное место / Бир затны бир жары салып, биреуден жашыр, кёрмезча асыра. *[Малжей узун бычакъны] халжар башында арпа тюбюне букъдурду.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 270. ❑ *Гелля, дуниядан жокъ болургъа кюрешгенча, башын къолан ботасына бегирек букъдуррургъа болду.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 92. // Скрывать, держать в тайне от других / Бирсиледен жашыр, алагъа билдирме. *Ауруuун букъдургъан сау болмаз.* (Н а р т сёз.) ❍ *Букъдурмай айтайым, жылны бу кезиуюнде терезе аллында олтуррургъа бек сюеме.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 58. ❑ *Мындан жыйырма бла беш жыл алда Махай манга айтханны кишиден букъдурмам.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 57.

БУКЪДУРТ *эт. понуд. от* **букъдур** / Букъдур дегенни *къатланыучу айырмасы. Жаш ашыкъланы анасына берип букъдуртду.*

БУКЪДУРТУУ *и. д. от* **букъдурт** / Букъдурт дегенден *этим ат. Саутланы душмандан букъдуртуу.*

БУКЪДУРУЛ *эт. страд. от* **букъдур** / Букъдур дегенни *зорлаучу айырмасы. Ол кезиуде акъла, юй сайын кирип, сылтаугъа, букъдурулгъан ушкокланы излейбиз деп, кюбюрлени ачып, табылгъан затланы алып айлана эдиле.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 267. ❑ *Азамат, ачхычланы букъдурулгъан жерлеринден алып, эшиклени ачды.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 65.

БУКЪДУРУЛУУ *и. д. от* **букъдурул** / Букъдурул дегенден *этим ат. Тереннге букъдурулуу. Адам тапмазча букъдурулуу.*

БУКЪДУРУУ *и. д. от* **букъдур** / Букъдур дегенден *этим ат. Саутланы душман тапмазча букъдуруу. Ауругъанын букъдуруу.*

БУКЪДУРУШ *эт. взаимн.-совм. от* **букъдур** / Букъдур дегенни *араш айырмасы. Ким терк этсе да деп ёчешип, жашла экиси да бёрклерин букъдурушдула.*

БУКЪДУРУШУУ *и. д. от* **букъдуруш** / Букъдуруш дегенден *этим ат. Ушкокланы фашистледен букъдурушуу.*

БУКЪУ[1] *ат.* **1.** Пыль / Женгилликлери себепли хауагъа кётюрюлюучю, бир затны юсюне къонуучу бек ууакъ, къургъакъ топуракъ кесекчикле. *Жоллада къозгъалгъан букъу ызына жарашханды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 193. ❑ *Сафар артха къарагъанында, ёзен туманча акъсыл букъудан сора башха зат эслемеди.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 25.

2. *В позиции определения:* пыльный / Букъу къоннган, букъу басхан. *Эшит, кюймесинле Будай сабанла! Юслерин жуусунла букъу чалманла.* З у м а к ъ у л л а н ы Т., Кёз жарыгъым, 57. ❑ *Танг эрттен букъу орамда Эчкилени аллында Келе эди жубу теке Тау жугъутур халында.* "Шуёхлукъ", № 10, 41.

❑ **Букъу тартхыч** *къ.* **пылесос.** *Букъу тартхыч бла юйню тюбюн терк окъуна тазаларгъа болады.* **Букъу этдир** пылить / букъуну къозгъа, букъулат. *Бегеуюл Зекерия, сары сакъалын сылай, правленни арбазын букъу этдирип сыйпайды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 117. ❑ *ГАЗ-69, жюрексинип, кесин алгъа*

урду, артындан тютюню чыкъды, тёрт чархы да бирча тебиреп, жолну букъу этдирдиле. К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 109.

▲ **Букъусун бардыр** *къ.* **букъусун къакъ.** *Тюнене директор кесине чакъырып, низамны бузгъан жашны букъусун бардыргъанды.* **Букъусун къакъ** давать взбучку / къаты уруш. *Къошакъланма, критиксе деп тюл, эринги назмуларыны букъусун къагъа билемисе деп айтханлыгъымды.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмагъандыла, 73. **Букъусун чыгъар** *къ.* букъусун къакъ. *[Сафарбий:] Башын кёргюзтсюн ансы, аны [Халитни] букъусун чыгъарып, жетдирирме мен.* "Жанкъылыч", 245.

БУКЪУ [2] *ат ц. диал. къ.* **ун.** *Ынна хычын этерге букъу излейди.* ❑ *Келин нартюх букъудан как этеди.*

БУКЪУЛА *эт. сёл. тил.* Букъу этдир (*къ.* **букъу** [1]). *Тачанкала букъулап барадыла, Дауурдан къыра, тыхырдай.* М а к ы т л а н ы С., Шаудан, 15.

БУКЪУЛАН *эт.* Пылиться, покрываться пылью / Букъу [1] бол. *Нек эсе да хауа букъуланып кёрюнеди.* ❑ *Арбаз букъуланнганды.*

БУКЪУЛАНДЫР *эт.* Букъу этдир (*къ.* **букъу** [1]). *Былайтын автомашина ётюп, хауаны букъуландырды. Сабийле, "чыбыкъ атла" бла ёрге-энишге чабып, орамны букъуландыргъандыла.*

БУКЪУЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **букъуландыр** / Букъуландыр дегенден *этим ат. Хауаны букъуландырыу. Кийимлени букъуландырыу.*

БУКЪУЛАНЫУ *и. д. от* **букъулан** / Букъулан дегенден *этим ат. Жолну букъуланыуу.*

БУКЪУЛАТ *эт.* **1.** Букъу этдир (*къ.* **букъу** [1]). *Тёгерегинден туруп къартла, жашла да Къакъгъандыла, гыстыланы кётюрюп, Арпа, будай агъызадыла ындыргъа, Букъулата, саламларын кетерип,* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 19. ❑ *Шош станисени ичин немча мотоциклистле букъулатып, таугъа озадыла.* Х у б и й л а н ы О., Адамла, 20. // Курить / Тютюн ич. *Бир къауумла тёбе-тёбе болуп, хапарны къыздырадыла, тютюнню букъулатадыла.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 174. ❑ *Узун шинтикде олтургъан жаш къауумну арасында арлакъда тютюн букъулатханла да кёпдюле.* Ш а у а л а н ы М., Кюн таякъла, 59.

БУКЪУЛАТДЫР *эт. понуд. от* **букъулат** / Букъулат дегенни *къатланыучу айырмасы. Арбазны букъулатдыр. Жаш папиросну букъулатдырады.*

БУКЪУЛАТДЫРЫУ *и. д. от* **букъулатдыр** / Букъулатдыр дегенден *этим ат. Папиросну букъулатдырыу.*

БУКЪУЛАТЫУ *и. д. от* **букъулат** / Букъулат дегенден *этим ат. Тютюнню букъулатыу. Жолну букъулатыу.*

БУКЪУЛАТЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **букъулат** / Букъулат дегенни *араш айырмасы. Жашла тютюнню букъулатыша эдиле.*

БУКЪУЛАТЫШЫУ *и. д. от* **букъулатыш** / Букъулатыш дегенден *этим ат. Папиросланы букъулатышыу.*

БУКЪУЛАУ *и. д. от* **букъула** / Букъула дегенден *этим ат. Сабийле чапхан заманда, арбазны букъулаууна тыяр ючюн суу чачдыла.*

БУЛБУЛ *ат.* Соловей / Тюрлю-тюрлю тауушла бла бек ариу жырлаучу боз бетли гитче къанатлычыкъ. *Эки булбул бир бутакъгъа къонмайдыла.* (Н а р т с ё з.) ○ *Терекде булбул жырламагъанлыкъ-*

гъа, сюйгенинги ауазы санга булбул жырындан эсе татлы эшитиледи. Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 53. ❑ *Миннгендиле бутакъланы юсюне, Шатлыкъ келгенди булбулланы эсине: Жюуюлдейдиле андан-мындан сызгъырып, Жырлайдыла тюрлю ариу къычырып.* "Жюрек жырлайды", 46.

БУЛГЪА *эт.* **1.** Мешать, перемешивать, размешивать *что* / Къашыкъ, чолпу, къалакъ д. а. к. башха зат бла къатышдыр. *[Минат къызына:] Аллай бир унну бир ызгъа булгъагъан къайда кёргенсе!* "Жарыкъ жолда", 155. ❑ *[Къаххар дарманны] чай къашыкъ бла кёпге дери булгъады.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 187.

2. Макать / Гыржынны, хычынны д. а. к. затны *(жаугъа, вареньеге, айраннга д. а. к.)* сугъуп, жагъып, тийирип, артха ал. *Эфенди бла Ибрагим хычын туурагъанланы жаугъа булгъай буштукълайдыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 54. ❑ *Ачдан ... жилягъан Сафиятха Кюмюш кеси этген тугуллу какдан айраннга булгъап къапдырыргъа кюрешеди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 237.

3. Вращать / Тёгерек айландыр. *Къошдагъыла, къолларына да бирер кесеу алып, булгъай, кюлюп, чегисиз бола, дыбар-дубур этип жетдиле.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 198. ❑ *[Къарашауай] бугъаны арт аякъларындан сермеп, хауада булгъай келип, жерге ургъанында, бугъаны ал бёксюмю къолтукъ артларына деричи жерге кирди.* "Нартла", 197.

4. Качать *(головой)* / Сёлеше тургъан адамны айтханына ыразы болгъанынгы бла болмагъанынгы билдирир ючюн, башынгы къымылдат. *Юсюп ыразылыгъын башын алгъа-алгъа булгъап билдиреди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 83.

5. Махать *(напр. рукой, платком)* / Къолну, жаулукъну д. а. к. затны хауада ары-бери къымылдат. *Бирле жума намазгъа абидез ала турадыла, бирле уа ёретинлей, къол булгъай, баш ойната, къызыу сёлешедиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 97. ❑ – *Мен да тебиредим жолгъа, этеклерими чулгъай. Ол ариу къызчыкъ къалды, Ызымдан жаулукъ булгъай.* Къулийланы Х., Жырны заманы, 36.

6. *кёч.* Извращать, портить / Буз, къара къатыш эт. *Аягъы аман балчыкъ булгъар, тили аман халкъны булгъар.* (Нарт сёз.)

БУЛГЪАМ *ат къ.* **силдем.** *Къоркъмай тутушсам, ол жаш манга бир булгъам да боллукъ тюйюлдю.*

БУЛГЪАМА *ат.* **1.** Стряпня, мешанина / Къаллай да болсун, бир тюрлю хант биширир ючюн ашарыкъ затланы къатышдырылгъанлары. *Чоюнда булгъама кёрюнеди.* ❑ *Келин терк окъуна булгъама этди.*

2. Айран из молока овцы, надоенной последний раз перед отбиванием ягнёнка от неё / Къозуну анасындан айырыргъа тебирегенде къойну ахыр кере саулгъан сютюнден этилген айран. *Къойчу булгъамагъа къош къалачны бушто этип ашайды.*

3. *кёч. къарач.* Размазня, растяпа *(о женщине)* / Болумсуз, хомух *(тиширыуну юсюнден). Булгъама тиширыу.*

БУЛГЪАН *эт. страд. от* **булгъа** / Булгъа дегенни *зорлаучу айырмасы. Боза, биширилe туруп, не къадар кёп булгъанса, иги болады.* ❑ *Как, иги булгъанмаса, тугуллу болады.*

БУЛГЪАНЫУ *и. д. от* **булгъан** / Булгъан дегенден *этим ат. Как булгъаныудан къанмайды.* (Нарт сёз.) ○ *Къыса сермешден, булгъаныудан, устуккула бардыргъан жагъалашыудан сора, жарлы къой, ары-бери ауша, сюрюню ызындан ташайды, жаш эки къолу бла бёрюню эки къулагъындан буруп, жухун жерге ти-*

реди. К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, III.

БУЛГЪАНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **булгъан** / Булгъан дегенни *араш айырмасы. Тонгуз балала балчыкъгъа булгъанышадыла.*

БУЛГЪАНЫШЫУ *и. д. от* **булгъаныш** / Булгъаныш дегенден *этим ат. Къаты булгъанышыудан сора ол мени жыкъды.*

БУЛГЪАТ *эт. понуд. от* **булгъа** / Булгъа дегенни *къатланыучу айырмасы. Анасы къызына тылы булгъатды.*

БУЛГЪАТДЫР *эт. понуд. от* **булгъат** / Булгъа дегенни *къатланыучу айырмасы. Къыз, эгечине айтып, отда къайнай тургъан бозаны булгъатдырды.*

БУЛГЪАТДЫРЫУ *и. д. от* **булгъатдыр** / Булгъатдыр дегенден *этим ат. Какны булгъатдырыу. Тылы булгъатдырыу.*

БУЛГЪАТЫУ *и. д. от* **булгъат** / Булгъат дегенден *этим ат. Аш этерге тылы булгъатыу. Кирпич этерге топуракъ булгъатыу.*

БУЛГЪАУ *и. д. от* **булгъа** / Булгъа дегенден *этим ат. Какны булгъау. Бозаны булгъау. Къол булгъау. Ишни булгъау.*

БУЛГЪАУУКЪ *сыф. къарач.* Растяпа, размазня / Болумсуз. *Булгъауукъ адам.*

БУЛГЪАШ *эт. взаим.-совм. от* **булгъа** / Булгъа дегенни *араш айырмасы. [Хажимет:] Ол кезиуде мен бёрю бла булгъаша, къолгъа саркъгъан эдим.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 256. ❑ *Аны бла бек кёп кюрешедиле, жагъалашадыла, булгъашадыла, силдешедиле, болса да акъсакъ аны да жумушакъ бюклеп, бирси экисин этген формада тёшден тёнгеретип жибереди.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 203.

БУЛГЪАШЫУ *и. д. от* **булгъаш** / Булгъаш дегенден *этим ат. Растворну булгъашыу. Бозалыкъ какны булгъашыу.*

БУЛДА *ат аз. жюр.* **1.** Подъём ноги / Аякъны ёрге айланнган жанында инчикден бармакълагъа дери сыртлау болгъан жери. *Балчыкъ адамны булдаларын да жабарча терен эди.* ❑ *Булдасы бийик болса, аякъгъа жарашыулу чурукъ тапхан къыйынды.*

2. Загривок *(у лошади)* / Жалкъаны арт кесеги. *Жашчыкъ булдасына жабышханлай, жыгъылмазгъа кюрешгенлей барды.* ❑ *Ол сермеп алашаны булдасындан тутду.*

БУЛДУК *ат аз жюр.* Обрубок, обломок, остаток / Бир затны къалгъан-къулгъаны, сыныкълары. *Сюйюнчланы къаланы булдуклары къалгъандыла. Оюлгъан бауну булдукларындан къалгъанын биреу алып кетип тура эди.*

❑ **Булдук эт** обламывать *(ветром)* / сындыр, ууат *(желни юсюндан). Жел булдук этген эрик терекни тюбюнде Салихни къара жамычы кийип тургъанлай кёреме.* "Шуёхлукъ", № 76, 122.

БУЛЖУ *эт.* **1.** Забавляться *чем* / Заманны бир зат бла ётдюр, жубан. *[Жамийлятны атасы:] Мен къарт башым бла окъуна бир зат бла булжуй турмасам, ауруп башлайма.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 248. ❑ *Аубекир арбазда нартюхден ууучун толтуруп, аны бла, бир къолундан экинчи къолуна бёлюшдюре, булжуйду.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 122.

2. Мешкать, медлить / Заманындан артхаракъ къал. *Иги кесек да булжуп машина табып, автостанциягъа кирдим.* "Огъурлу танг", 197.

БУЛЖУН *эт. къарач. къ.* **булжу.** *Жол жанында булжуна тургъан атына минип, къады юйю таба кетди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 67. ❑ *Театр*

институтну дипломларын хуржунларына уруп, анда-мында булжуна айланнганла кёндюле. "Ленинни байрагъы", 1973, № 108.

БУЛЖУНУУ *и. д. от* **булжун** / Булжун дегенден *этим ат. Керексиз затла бла булжунуу иги адамгъа арталлы да келишмейди.*

БУЛЖУТ *эт.* Забавлять, развлекать, занимать *кого чем* / Бир зат бла биреуню неда кесинги кечиндир, заманынгы оздур, жубат. *Къыз а тапкаланы араларындан чыкъмай, китапланы алып, салып, дагъыда ала, сала, кесин булжутады.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 119. ❑ *Жашла, къызла да, Аныуарны булжутабыз деп, эслерине тюшген кёп хапарла айтадыла.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 9.

БУЛЖУТДУР *эт. понуд. от* **булжут** / Булжут дегенни *къатланыучу айырмасы.*

БУЛЖУТДУРУЛ *эт. страд. от* **булжутдур** / Булжутдур дегенни *зорлаучу айырмасы. Жаш, кесини нёгерлери бла ойнай, иги кесек булжутдурулду.*

БУЛЖУТДУРУЛУУ *и. д. от* **булжутдурул** / Булжутдурул дегенден *этим ат. Сабийни булжутдурулууу аны анасына бир кесек солуу берди.*

БУЛЖУТДУРУУ *и. д. от* **булжутдур** / Булжутдур дегенден *этим ат. Сабийни булжутдуруу.*

БУЛЖУТУЛ *эт. страд. от* **булжут** / Булжут дегенни *зорлаучу айырмасы. Аття ууакъ ишчикле бла иги кесек булжутулду.* ❑ *Сабийчик илляула бла булжутулады.*

БУЛЖУТУЛУУ *и. д. от* **булжутул** / Булжутул дегенден *этим ат. Орамда лахор бла булжутулуу ишге заран этиучюдю.*

БУЛЖУТУУ *и. д. от* **булжут** / Булжут дегенден *этим ат. Кеси кесин булжутуу.* ❑ *Къалаурну бир жанына булжутууну Галя кесини боюнуна алды.* "Шуёхлукъ", № 28, 63.

БУЛЖУУ *и. д. от* **булжу** / Булжу дегенден *этим ат. [Сабан чыпчыкъ] чёгюндю терек бути къгъа, Дёрдени желге ачылып, Заман къоратады булжуугъа, Тургъанлай жолгъа ашыгъып.* Г и т т ы у л а н ы М., Жыйырманы ёмюр, 151.

БУЛКА *ат.* Булка / Акъ будай ундан этилген ётмекчик. *Жаш булка сатхан жерде ишлейди.* "Толкъунла", 215. ❑ *Ётмек, булка чыгъарыуну планлары артыгъы бла толгъандыла.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 15.

БУЛКЪУЛДА *эт. сёл. тил.* Бултыхаться / Сууну ичине тауушэтип тюш. *Сызып ийген ташымы булкъулдагъан тауушу эшитилди.*

БУЛКЪУЛДАТ *эт. понуд. от* **булкъулда** / Булкъулда дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашчыкъ кёлге таш атып булкъулдатып ойнайды.*

БУЛКЪУЛДАТЫУ *и. д. от* **булкъулдат** / Булкъулдат дегенден *этим ат. Таш атып кёлню булкъулдатыу.*

БУЛКЪУЛДАУ *и. д. от* **булкъулда** / Булкъулда дегенден *этим ат. Ичине таш тюшгенде, къуюда сууну булкъулдауу эшитиледи.*

БУЛУТ *ат.* **1.** Туча, облако / Атмосферада жаууун, къар неда буз болуучу суу тылпыуну бирге жыйылып, кёкде кёрюнюп тургъан жоккусу. *Булгъаннган булутла, тёгерекге жайылып, биргелерине жаууннy келтирген кезиуде курсантла да келдиле.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 47. ❑ – *Биз сменни бошап, шахтадан чыкъгъанда, кёкню къара булутла жабып,*

жаууп шулпу эте тура эди. Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 55.

2. *В позиции определения:* облачный / Булут басхан, булутлу. *Булут кюн элден ашыгъышлы чыкъгъан кёк "Волга", жолну букъулатып, жумулуп барады.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 149.

БУЛУТКЪАШ *сыф. сёл. тил.* Мрачный, невесёлый / Мудах, къаштюй. *Бюгюн, нек эсе да, жаш булуткъаш кёрюнеди.*

БУЛУТЛАН *эт. сёл. тил.* Покрываться тучами, облаками; становиться пасмурным *(хмурым)* / Булутла бла жабыл, булутлу бол *(кёкню юсюнден). Кюн эрттенликде окъуна булутланнганды.*

БУЛУТЛАНДЫР *эт. понуд. от* **булутлан** / Булутлан дегенни *къатланыучу айырмасы. Кюн къыздырып къургъакъсыгъан жерни тылпыуу, кёкге чыгъып, тауланы булутландырды.*

БУЛУТЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **булутландыр** / Булутландыр дегенден *этим ат. Кёкню булутландырыу.*

БУЛУТЛАНЫУ *и. д. от* **булутлан** / Булутлан дегенден *этим ат. Кёкню булутланыууна кёре, жаууп жауарыкъгъа ушайды.* ❑ *Тауланы булутланыулары.*

БУЛУТЛУ *сыф.* Облачный, пасмурный / Булутлары болгъан, булут басхан. *Анам, сен шаудан суудан бер манга, Тау бузла сууугъу анда, Булутлу тёппеле, къарланы Тазалыгъы къара сууда.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 38. ❑ *Бюгюн республикада кюн булутлу бола, ачыла турлукъду.* "Коммунизмге жол", 1979, № 134.

БУЛУТСУЗ *сыф.* Безоблачный, ясный / Булуту арталлы да болмагъан, ачыкъ, чуукъ. *Бизни эски танышыбыз Азнаууp улу Зулкъарнейни жашаууында, жаз башындача, булутсуз чуукъ кюнле, суууқъ къышдача, къара туман басхан кюнле да тюбей тургъандыла.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 41. ❑ *Булутсуз кёкден алтын бетли кюн къыздыра, ташха, агъачха да жылыуун къызгъанмай береди.* "Шуёхлукъ", № 19, 40.

БУЛЧУКЪ *ат къарач.* **1.** Крона / Терекни тёммегинден ёргеси. *Алма терекни огъаргъы жел къаты уруп баш булчукъларын жерге жетдиргенча ийилте тура эди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 165. ❑ *Эчкиле къабукъну не булчукъну аямайдыла.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 289.

2. Хворост / Чыбыкъ. *Жашла булчукъланы бир жерге жыйдыла.*

3. *эл мюлк.* Побег / Битимни зыгъыты, къошу. *Терекни булчукъларын кесдиле.*

БУЛЬВАР *ат.* Бульвар / Шахарны орамында, асламысында аны ортасында, кенг аллея. – *Шахарны ортасына тюшгенимде, мен бульвар бла тебиредим.* "Шуёхлукъ", № 68, 32.

БУЛЬДОЗЕР *ат.* Бульдозер / Аллында жер тюзертирча жассы темири болгъан трактор. *Бир къаум жерледе уа бульдозерле эски, гитче юйчюклени, букъуларын бардырып, бузадыла.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 79.

БУЛЬДОЗЕРЧИ *ат.* Бульдозерист / Бульдозерни жюрютюучю адам. *Бульдозер сатып алгъанда, колхозда бульдозерчи табылмады.* "Коммунизмге жол", 1969, № 125. ❑ *Механик бульдозерчи бла бирге тросну тынч жалгъаргъа мадар этеди.* "Коммунизмге жол", 1971, № 171.

БУНДЕСВЕР *ат.* Бундесвер / Германияны сауутланнган кючлерини аты. *Бундесвер запад европалы къыралланы аскерлерини арасында бек кючлюледен бириди.*

БУНДЕСТАГ *ат.* Бундестаг / Германияда айырылыучу баш орган. *Дакладчы Бундестагга айырыуланы юсюнден хапар айтханды.*

БУНКЕР *ат.* Бункер / Мирзеуню, кёмюрню неда аллай башха затланы жыйып, башха транспортха жюклегинчи болжаллы халда сакълап туруучу эм кеси къотарыучу орун. *Къасым ... шахтаны ичинде бункер таба тебиреди.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 52. ❑ *Хедерге аугъан будайланы, Бир ауух тартады ичине, Къурч жаякълада чайнала, Бюртюкле агъадыла бункерге.* "Жюрек жырлайды", 275.

БУНТ *ат.* Бунт *(мятеж)* / Кеси аллына, оноусуз баргъан къозгъалыу. *Ишчиле не эсе да, бунт этип, басыннгандыла.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 126. ❑ – *Ол себепден, бусагъатда мени ичимде киши тыялмазлай бунт къайнайды.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 26.

БУНТЧУ *ат.* Бунтовщик / Бунт этген, бунтха къатышхан адам. *Жансох кеси да къамала ишлеп, Бунтчулагъа болушханы ючюн къабарты къабакъдан къачып келгенди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 7.

БУР *эт.* **1.** Крутить, вращать, вертеть что / Тёгерек айландыр, бурулгъан, айланнган халгъа келтир. *Сабийле бузда хойнух буруп эришедиле.* ❑ *Жашчыкъ орамда чархны буруп ойнайды.*

2. Закручивать (напр. *усы, самокрутку*), скручивать *(напр. пряжу)* / Тёгерек айландыра кетип, бир зат эт, сёз ючюн, гырмык, папирос, халы. *Сарымыйыкъ узун жаш, газетни къыйырындан жыртып, папирос бурады.* "Шуёхлукъ", № 58, 106.

3. Поворачивать, сворачивать, направлять *куда* / Бир затны баргъан жолундан башха жанына айландыр. *Зулкъарней акъыллы къарамын кабинетини баш мюйюшюне бурду, андан терезеге ётдюрдю.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 40. ❑ *Бир кесекден саусуз башын доктор таба акъырын бурду.* Толгъурланы З., Эрирей, 6.

4. Превращать *что во что* / Сёзню андан ары созмаз ючюн, аны артын башха затха айландыр; башха хапаргъа кёч. *[Зауурбек:] Аланла, уллу ишни оюннга буруп тургъандан файда жокъду.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 153. ❑ *Сен кетмейсе эсимден, Кёз туурамда тураса, Тыхсып, кюйюп жазсам мен, Накъырдагъа бураса.* Хубийланы О., Мурат, 62.

5. Направлять силы, возможности и т. п. *(напр. на работу, учебу)* / *Битеу къарыуну, мадарны бир муратха жетер жанына айландыр. [Муса Нанашха:] Сют ферманы битдиргенлени бирин къалдырмай, къошланы, бауланы ишлерге бур.* Этезланы О., Тарда, 175. ❑ *Ол къарыуну барын да къан тёгюуге бурмай, адамланы жашау болумларын мындан да иги этерге хайырланыргъа бизни правительствобуз халпа-хазырды.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 101.

6. *кёч.* Изменять, переиначивать *что* / Башха тюрлю эт, тюрлендир, ёзгерт. *[Сурат:] Жангыз балам Чолпак ёлмесин, бир сёзюн буруп айтмайма.* Этезланы О., Тарда, 95. ❑ *Кечген эсенг, айт да сен манга, бурмай, Чыкъгъанмы этедиле, айт, кёз жашларынг.* Зумакъуллланы Т., Кёз жарыгъым, 96.

7. *кёч. сёл. тил.* Уплетать / Жутланып аша; буштукъла, тыкъла. *Жашчыкъ жылы гыржынны къургъакълай бурады.*

БУРГОМИСТР *ат.* Бургомистр / Европаны бир къауум къыралларында шахарны баш оноучусу. *Фашистле ууучлагъан шахарларындан биринде сатлыкъ адамны бургомистр этген эдиле.*

БУРГОМИСТРЛИК *ат.* Должность и обязанности бургомистра / Бургомистрни къуллугъу эм иши. *Алгъыннгы бийледен бири шахарда бургомистрлик эте эди.*

БУРГЪУЧ *ат.* **1.** Бурав / Тешик этиучю адыр, буруу. *Ол [Андрей] бурулду да, Павел аны тыярдан алгъа, шеша буштукъгъа бургъуч ташайгъанча, кесини санын халкъгъа сукъду.* М. Горький, Ана, 159.

2. Отвертка / Винтни, хырлы затны буруп кийирир неда чыгъарыр ючюн жюрютюлюучю адыр. *Стол тюбюндеги ящикден бургъучну алып, аякъ машинамы бурууларын бегитдим.*

БУРДУ *ат.* Вид мягкой травы / Тау жалпакълада битиучю жумушакъ кырдык, алгъын чабыргъа салыныучу саламны бир тюрлюсю. *Чабырларын отха къаушалтып, [Ибрагим] жангы, къургъакъ бурду салам салып кийди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 223.

БУРДУМ *ат.* Метель, вьюга, пурга / Къарлы боран, къаты жел. *Акъ бурдумгъа учуп киреди, Жаш кезиуюндеча, базынып, Жашындан туугъанны биледи Жеталлынгъын, бара къызынып,* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 17.

❑ **Бурдум эт** вьюжить / жел эт, боран эт. *Бурдум этип жаугъан къар тёгерекни иги кёрюрге онг бермей эди.* ▭ *Туманды, къар бурдум этип жауады.* Шаулаланы М., Кечерлеми?, 144.

БУРДУР *эт. понуд. от* **бур** / Бур дегенни *къатланыучу айырмасы. Шамил сигаретини тютюнюн тереннге жиберип, хар заманда, этиучюсюча, ауузундан бурдуруп-бурдуруп чыгъарды.* Залийханланы, Жанныган жюрекле, 168.

БУРДУРТ *эт. понуд. от* **бурдур** / Бурдур дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашха айтып, бузоуланы артха бурдурургъа керек эди.*

БУРДУРТУУ *и. д. от* **бурдурт** / Бурдурт дегенден *этим ат. Къачып баргъан жылкъыны артха бурдуртуу. Сёзню башха жанына бурдуртуу.*

БУРДУРУЛ *эт. страд. от* **бурдур** / Бурдур дегенни *зорлаучу айырмасы. Анасын эмерге чабып бара тургъан бузоу артха бурдурулду.*

БУРУДУРУЛУУ *и. д. от* **бурдурул** / Бурдурул дегенден *этим ат. Чибинлеп къачхан тананы къош таба бурдурулуу.*

БУРДУРУУ *и. д. от* **бурдур** / Бурдур дегенден *этим ат. Жауну аскерин артха бурдуруу.*

БУРДУХ *ат.* Скрученный прут *(ветка без листьев)* / Чалыны къыйырын бегитир, кюлтелени къысар ючюн неда башха затда хайырланылыучу, бурулгъан чыбыкъ. *Къарт чанасыны аллын бурдухла бла бегитди.* ▭ *[Дюгербий:] Ибрахим аманны уа алай бюгербиз да: тюз да бурдух чыбыкъ кибик этип къоярбыз.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 35.

БУРЖУАЗИЯ *ат.* Буржуазия / Капиталист жамауатда ишлеп чыгъарыучу адырланы иеси болуп, кесини къолунда тутхан эм жалчылыкъны хайырланып алыннган артыкъ хайыр бла жашагъан класс. *Онглу буржуазия. Финанс буржуазия. Ууакъ буржуазия.* ❑ *Буржуазия къараллада мюлк эм финанс байлыкъны асламы онглу буржуазияны къолундады.* ▭ *Французла шахарлада сатыу, санагъат дагъыда аны кибик затла бла кюрешген адамлагъа буржуазия деп атагъандыла.* "Ленинни байрагъы", 1967, № 187.

БУРЖУЙ *ат.* **1.** Буржуй, буржуа / Буржуазияны классындан адам. *Буржуйла, властны алып,*

дуния цивилизацияны айнытыугъа уллу кюч салсала да, эки ёмюрден артыкъ заманны ичинде адамлыкъны, гуманизмни сейирлерин къоруулар жаны бла хазна кюрешмегендиле. "Коммунизмге жол", 1974, № 42. ❑ *Жут француз буржуйла дунияда империя къурап, анга бийлик этерге излегендиле.* Лайпанланы Р., Жолоучулукъда, 38.

2. *В позиции определения:* буржуазный / **а)** *Буржуазия къырал. Буржуазия правительство. Буржуазия идеология.* ❑ *Буржуй идеология капиталист къыраллада керти демократияны, адамны эркинликлерини юсюнден чертип айтадыла.* ☐ *Эришиуге кёп буржуй къыралланы автомобиллери, аланы жюрютюрге усталары къошуладыла.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 118; **б)** Буржуазия бийлик этген, буржуазияны сейирлерин сакълагъан. *Буржуй къыралла бир бирлерине кеслерини шпионларын, заранчыларын, диверсантларын, бир-бирде уа адам ёлтюрюучюлерин жибередиле.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 94.

БУРИЛЬЩИК *ат.* Бурильщик / Бир затны буруп тешиучю ишчи. *Алчы ишчилени арасында бурильщикле кёпдюле.*

БУРЛАК *ат эск.* Бурлак / Къаллай да болсун, бир артелде ишлеген, черекни юсю бла ёрге кемени жыйын болуп тартыучу ишчиледен бири. *Бурлакла, тизилип, сюйген жырларындан бирин узакъгъа созуп жырлай эдиле.*

БУРМА *ат.* **1.** Завиток *(волос)*, кудри / Тюз ёсмей, бурулуп-бурулуп ёсген чач. *Мангылайына тюшюп тургъан бурмасын да юйреннген къолу бла ёрге эте, Хамит, къызгъа бюсюреу этип, ортадан чыкъды.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 67. ❑ *Къара чачынгы бурмалары Жалай жез бояулу ариу жаякъларынгы, Не сагъыш этесе тенгизге къарай, Толкъун жууа жалан аякъларынгы?* "Жилтинле", 469.

2. *В позиции определения:* вьющийся *(о волосах)*, кудрявый / Бурулгъан, тюз болмагъан, толкъунланнган *(чачны юсюнден)*. – *Дагъыда сыладым мен Сериюнюмю сюйген Бузоу кютген жашчыкъны къара бурма чашчыгъын.* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 39. ❑ *Даум чайыр бетли тар чепкенчикде эркин атлаялмай, башын силкип, бурма чачын боюнуна тёге, ашыгъыш юйюне кетди.* Хубийланы О., Дерт, 14.

БУРМАБАШ *сыф. къ.* **бурмачач.** *Ол [Лейла] жерде кюнню суратын ишлейди, аны къатында уа бурмабаш къызчыкъны.* Къоджакъланы Т., Сыргъачыкъла, 23.

БУРМАЛА *эт. сёл. тил.* Завивать, делать завивку / Бурма эт. *Къызладан бири чачын бурмалады.* ❑ *Парикмахерле чачны тап бурмалайдыла.*

БУРМАЛАН *эт.* **1.** Кудрявиться, виться *(о волосах)* / Бурма бол. *Жашчыкъны чашчыгъы бурмаланнганды.* ❑ *Къозучукъну тюгю бурмаланнганды.*

2. *кёч.* Клубиться / Бурулуп-бурулуп чыгъыу.

БУРМАЛАНЫУ *и. д. от* **бурмалан** / Бурмалан дегенден *этим ат. Чачны бурмаланыуу. Тютюнню ожакъдан чыгъып бурмаланыуу.*

БУРМАЛАУ *и. д. от* **бурмала** / Бурмала дегенде *этим ат. Чачны бурмалау.*

БУРМАЛАШ *эт. взаимн.-совм. от* **бурмала** / Бурмала дегенни *араш айырмасы. Къызла, бир бирге эришип, чачларын бурмалашадыла.*

БУРМАЛАШЫУ *и. д. от* **бур-**

малаш / Бурмалаш дегенден *этим ат.*

БУРМАСАКЪАЛ *сыф. сёл. тил.* С кудрявой бородой, кудрявобородый / Сакъалы бурма болгъан, бурма сакъаллы. *Арлакъда бир бурмасакъал, узун киши сюеледи.* ❑ *Жашны атасы бурмасакъал ариу кишиди.*

БУРМАЧАЧ *сыф.* Курчавый / Чачы бурма болгъан, бурма чачлы. *Устаз, онг жанында шинтикни къыйырында олтургъан къаракёз, бурмачач жашчыкъны башын онг къолу бла акъырын сылады.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 140. ❑ *[Къазий Къасымгъа:] Жанымхан, эсингдемиди сени бла бир классда окъуй эди бурмачач ариу къызчыкъ? Эсинге тюшюрчю!* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 217.

БУРОВОЙ *сыф.* Буровой / Буруу ишле бла байламлы. *Запад Сибирни башха буровой биргадалары да жетишимли урунадыла.* "Коммунизмге жол", 1973, № 94. ❑ *Узеев Къайсын геология экспедицияда буровой мастер болуп ишлегенди.* "Коммунизмге жол", 1973, № 56.

❑ **Буровой вышка** буровая вышка / буруу ишлени бардырыр ючюн скважинаны юсюнде орнатылгъан, энчи оборудованиясы болгъан кётюрюучю зат. *Кюн тийгенден сора Мурат... кесини болушлукъчусуна сюрюуден кёзюн алмай къараргъа буюруп, аулакъ бла кёп болмай сюелген буровой вышка болгъан жерге тебиреди.* "Шуёхлукъ", № 18, 40.

БУРОВИК *ат.* Буровик / Буруу ишле бла усталыгъы болгъан адам. *Запад Сибирни нефть промыслларында буровиклени коллективлери ахшы жетишимле болдургъандыла.* "Коммунизмге жол", 1979, № 210.

БУРУЛ *эт.* **1.** Крутиться, вертеться, вращаться / Тёгерек айлан. *Хойнух бурулады. Чарх тохтаусуз бурулады.*

2. Поворачиваться, направляться *куда* / Бетинг айланнган жанын тюрлендир, бетинги башха жанына бур, башха жанына айлан. *Хамзат, къол аязы бла кёзлерин ауана этип, башын кёкге тутуп, кюн кёзюне къарады, сора артха, келген жолуна, бурулуп кетди.* Кацийланы Х., Тамата, 112. ❑ *Ол сёзлени эшитип, Айшат къызарды, бир жанына бурулуп, бетин букъдуругъа кюрешеди.* Зокалаы З., Солуу кюн, 21.

БУРУЛУУ *и. д. от* **бурул** / Бурул дегенден *этим ат. Сагъышлы болса да жюрек, Жукъу бурулууну хорлап, Узун солуйду кёкюрек, Хасан къалкъыйды хурулдап.* "Жюрек жырлайды", 273.

БУРУЛУШ [1] *эт. взаимн.-совм. от* **бурул** / Бурул дегенни *араш айырмасы. Жашла тойгъа чыгъып, къызла бла тепсей, аямай бурулушдула.*

БУРУЛУШ [2] *ат.* Поворот / Жолну неда башха затны бурулгъан жери, айланчы. *Атлы, бурулушха жетгенлей, андан ары бармай, артха къайтды. Былайдан бурулушха эки къычырым да жокъду.*

БУРУЛУШУУ *и. д. от* **бурулуш** [1] / Бурулуш [1] дегенден этим ат. *"Ары-бери бурулушууугъузну къоугъуз!" – деди устаз сабийлеге.*

БУРУН [1] *ат.* **1.** Нос / Адамны бетинде неда жаныуарны жухунда ийисгеу органы. *Кёп да мычымай а, атларыны бурунларындан къалын тылпыулары чыгъа, Павловну арбасы кёрюндю.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 71. ❑ *Офицерни жукъа буруну андан да къансыз болуп, жаякълары ичине киргенча кёрюнедиле.* Хубийланы О., Дерт, 56.

2. Начало *(напр. дня, утра)* / Кюнню, тангны д. а. к. башха затны башланнган кезиую. *Шапа, туруп, танг бурунунда от жагъады, Жа-*

рыгъында жаз гыржынла жазады, Сюрюучюге хапар бере малындан, Тау аяз да салам бере озады. Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 69.

3. Кончик / Бир затны учу, къыйыры. *Асиятны баш аюун, къол аюун къамичи буруну бла кётюрюп алгъанларында, балаюузча агъарып, бурунуну къыйыры болмаса, жугъу кёрюнмей эди.* Шауаланы М., Мурат, 65. ❑ *[Фашистле] къатынланы, жашчыкъны да чурукъ бурунлары бла уруп-уруп, олтургъан жерлеринден ёрге къобардыла, тарт-соз этип, жыйгъычны къатына сюедиле.* Тёппеланы А., Атам урушдан къайтса, 14.

4. *кёч.* Передняя часть *(напр. самолёта, корабля)* / Бир затны *(сёз ючюн, самолётну, кемени)* ал жаны. *Жашчыкъ саомлётну бурунуну залимлигине сейирсинип къарай эди.*

❑ **Бурун бокъ** *къ.* **бурун суу. Бурунлу къысыкъ** *грам.* носовой согласный / бурун бла айтылыучу къысыкъ тауюш. *М, н, нг бурунлу къысыкъладыла.*

❑ **Бурун суу** сопли / бурундан агъыучу хырыу; быжыма. *Къыйы тютюн бетлерине урса сабийле, кёзчюклерин къыса бурун суучукълары келе, артха келедиле.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 93. **Бурун сырт** гребень носа ниже переносицы / бурунну узунуна дери ал къыйыры. *Туппуш... башында чохуну салыннган къанаты бурун сыртына жете, правленнге ташайды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 180. **Бурун сюек** ноздрявой хрящ / бурун тешиклени тёгерегиндеги кемирчек. *Атланы бурун сюеклеринден чыкъгъан тылпыу ожакъдан чыкъгъан тютюннге ушайды.* Шауаланы М., Мурат, 19. **Бурун тешик** ноздря / бурунну хауа жюрюген жери. *Бурун тешиклерин да кенгнге керип, Алай суу ичиучю айбаш ёгюзле.* Къулийланы К., Чумла къызарадыла, 104.

▲ **Бурунум жетдиреди** *къ.* **бурунум сюйюнеди.** *"Кёрдюнгмю муну келип къалгъанын, бурунум бош жетдирмей эди бюгюнлю", – деди гелля.* "Коммунизмге жол", 1977, № 144.

▲ **Буруну сюйюнеди** признак, якобы подсказывающий о скором приходе гостя в дом *(у него щекочет в носу)* / юйге къонакъ келлигини белгиси *(бурунуну ичи кичийди). Бурунгу онг жаны сюйюнсе, сюйген адамынг келеди.* (Фольк.) *Бурунум сюйюнюп, Онг къолум кичип, Кёзюм къарайды жолунга.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 18.

▲ **Буруну бла суу ичеди** он ничего не понимает, не умеет разбираться ни в чем / жукъ да ангыламайды. *[Аппа:] Алай биз да бурунубуз бла суу ичмей эдик, жашым!* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 46. ❑ *[Сапият:] Адамла бурунлары бла суу ичедиле депми турасыз?!* Хубийланы О., Аманат, III, 90. **Бурунуна ётдю** его задело за живое / ачыуланды, къаны бузулду. *Аны [Сатанайны] алай этгени Рачыкъауну бурунуна ётдю, мардасыз ачыу тийди.* "Нартла", 212. ❑ *Йналукъ, чачыкъгъанча, жётел эте, ачыуу бурунуна бютюн бек ётгенин билдирмей, аз тохташды.* Толгъурланы З., Эрирей, 31. **Бурунундан келсин!** чтобы это ему не пошло впрок! / харам болсун, хайырлы болмасын. *"Биреуню халал къыйынын ашагъан эсем, бурунумдан келсин", – деп, къаргъанады къарт.* **Бурунундан тюшгенча** словно вылитый, очень похожий на *кого* / бир бирден айыралмазча бек ушагъан. *"Жашчыкъ атасыны бурунундан тюшгенди", – деп, таныгъанла сейирсинселе, Наныкъны жюреги басылады.* Хубийланы О., Дерт, 98. ❑ *[Дауум Хорламгъа:] Сен сабийден хапар сораса. Тюз кесинги бурунунгдан тюшюп къалгъанды.* Хубийланы О., Дерт, 247. **Бурунундан чыгъар** привлекать к ответственности, чтобы взыскать *что-л.* незаконно присвоенное / биреуню хакъын ашаргъа умут этгенни жууапха тарт, тёлет. *[Базарбий:] Тейри, ёзге*

зат къолумдан келмесе да, хакъымы уа былай бурунларындан чыгъарырма. Хубийланы О., Аманат, III, 302. **Бурунундан чыкъды** *что-л.* не пошло ему на пользу, боком вышло для него / харам ырысхы жарашмады. *[Таулан Базарбийге:] Алай а урлап, тырнап алгъан хайырынг бурунунгдан чыгъып тебирегенин кёре болурса.* Хубийланы О., Аманат, III, 252. **Бурунун ёрге тутады** он задирает нос / уллугъа кетеди, кётенли, гынттылы болады, кесин кишиге тенг этмейди. *Къуллукъгъа салынганлы мени бир тенгим бурунун ёрге тутады.* **Бурунун сугъады** он сует свой нос / иши болмагъан жерге, кесине жетмеген затха кесин къошады. *[Пристоп Семеннге:] Муслийманланы дин тутханларына бурунунгу сугъуп нек айланаса?* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 188. **Бурунун тартды** он шмыгнул носом / тарууш этдирип, буруну бла хауаны ичине солуйду. *Мурат, башына таякъ бла урсала да, бир зат сезмезча, бир тюрлю сылхырды, бурунун терк-терк тартмады.* Шауаланы М., Мурат, 101. ❑ *Айыплы иш этгенин эсгерип, сокъуранып, симсиреп, бурунун тарта тургъан Наурузну юйге алып кирди Апалистан.* Лайпанланы С., Гургумлу, 19. **Бурунун тургъузду** он зазнался, заважничал / уллугъа кетди, кесин кётюрдю. *Атлы, къуш бурунун тургъузуп, къулакъларын сагъайтып, тёгерекге къарай эди.* Этезланы О., Тарда, 10. ❑ *Адамла бурунларын тургъуза тебирегендиле.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 102. **Бурунун сюрте билмеген** сопляк, молокосос / жашауда сынауу болмагъаны себепли, жаш болгъаны себепли, бир затны юсюнден тюз оюм этерге къолундан келмеген. – *Сиз алыкъа жашсыз, бурунларыгъызны сюрте билмейсиз, – деди жашларына аталары.* **Бурунун урады** бурунун сугъады *(къ.* **бурун** [1]*).* *[Пристоп Семеннге:] Муслийманланы дин тутханларына бурунунгу уруп нек айланаса?* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 188. ❑ *Ибрахим хар кимни ишине бурунун уруп, тырман кёп эшитеди.* **Буруну салынды** он повесил нос / мудах болду. *Шырданны буруну салынды, къашлары тюйюлдюле, бёти къаралды.* (Ф о л ь к.) ❑ *Буруну салынып, Ажгерий от жагъада олтурады.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 328. **Бурун сюеклери турдула** он запыхался *(от сильного бега)* / арыгъандан солуу тыйылды, жан солуу этди. *Чабар атны бурун сюеги турмаз.* (Н а р т с ё з.) ❍ *Юсюне къар тер уруп, Бурун сюеклери туруп, Къызыл тору бир ат келеди.* "Жюрек жырлайды", 85. ❑ *Жолда семиз эшекни бурун сюеклери туруп ёлгенди.* "къарачай халкъ таурухла", 125. **Бурун тюбюнден айтды** он промямлил / бюлдюргю айтды, иги ангылатмады. *Эшикге чыгъайыкъ дегенимде, тенгим бурун тюбюнден бир затла айтды.*

БУРУН [2] *заман. сёзл.* Раньше, прежде / Эртте заманда, алгъын. *Бурун былайда болмагъандыла юйле, Къалын чегетле тургъандыла басып.* Хубийланы Н., Жерни сагъышлары, 1970, 16. ❑ *Бурун Къарачайда къызланы юйге ауурлукъгъа санасала да, Ибрай къызларына жашындан аз къууанмай эди.* Хубийланы О., Адамла 13.

❑ **Бурун тауукъ** первый утренний петух / танг ата туруп къычырыучу адакъа. *Кечени ауурлугъу кетген болур эди, кёп бармай, бурун тауукъ къычыра башлады.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 5.

БУРУНБОКЪ *сыф. сёл. тил. эриши сёз.* Сопливый / Бурнундан сууу келип туруучу. *Бурунбокъ токълу.*

БУРУНДАН *заман. сёзл.* Издавна, исстари / Бурун, эртте замандан; эрттеден. *Бурундан къалгъан къалаланы чукуйлары, портда кемелени мачталары бла ожакълары, жюк тюшюрген*

кранла жууукъдан жууукъ боладыла. Шауаланы М., Кечерлеми?, 81. ❑ *Бурундан мал бла келген адамла, "макъа хырыуун ташламаз" дегенлей, ыстауатларын къоюп кеталмайдыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 220.

БУРУНДУКЪ *ат.* **1.** Намордник / Итлени неда башха жаныуарланы бла хайыуанланы ауузларын ачдырмаз ючун жухларына салыныучу бау. *Анасын эммез ючун къоншум танасыны жухуна бурундукъ салыучуду.* ❑ *Биреулен бурундугъу бла бир итни башындан тартып чыкъды.*

2. Часть уздечки, надеваемая на нос лошади / Жюгенни неда нохтаны атны бурунуна кийдирилиучю кесеги. *Атны нохтасы, жюгени, билекликлери, бурундугъу, жаякълыгъы – бары да саудула.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 69.

БУРУННГУ *сыф.* Древний, старинный / Эрттегили, алгъыннгы. *Бизни аталарыбыз къатын алмагъан, аналарыбыз да эрге бармагъан, буруннгу ёмюрледе бек амалчы бир тюлкю жашай болгъанды.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 309. ❑ *"Башёзен" совхозну ара мастерскою район центрни, Гургумлуну, кюн батхан жанында буруннгу алан къабырла болгъан жити деппанны тюбюндеди.* Лайпанланы С., Гургумлу, 71.

БУРУННГУЛУ *сыф. къ.* **буруннгу.** *"Ойнап айтсанг да, эслеп айт", – деп, буруннгулу акъылманла бошму айтхандыла.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 288. ❑ *Къаралмагъан, багъылмагъан сакъалы ёсюп, аны [Шоштарны] къалай эсе да, бир буруннгулу факъырагъа ушатхандыла.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 183.

БУРУННГУЛУЛА *ат кёпл. сан.* Предки, прежние поколения / Эрттегили адам. *"Келечи къаты болса, кели баш эрге барыр", – деп, буруннгулула бош айтмагъандыла.* Кацийланы Х., Мухаммат, 53. ❑ *"Терек салгъан огъурлу ишди", – деп, буруннгулула къалай тюз айтхандыла!* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 271. ❑ *"Ат бергенни аш берген озады", – деп, буруннгулула бош айтмагъандыла.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 43.

БУРУНСУЗ *сыф.* Безносый, имеющий маленький нос / Буруну гитче болгъан. *Сиз излегенле – бурунсуз къызла, Аллайла бизде жокъдула.* "Малкъар халкъ жырла", 203.

БУРУС *ат.* Брус, бревно / Бутакълары ариуланнган терек; илкич. *Мычхы барды гюрбежиде уллу бурусланы жаргъан, Гараж битгенди, ичинде машинала къалып тургъан.* "Жюрек жырлайды", 240. ❑ *– Чегетде къалды мени бир бурусум, Аны арты-аллы юзюлюп.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 121.

БУРУУ [1] *и. д. от* **бур** / Бур дегенден *этим ат. Жокъ къартлыкъдан къутулуу, Жокъ аны артха буруу.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 86. ❑ *Кеч неге да акъыл буруум ючун, Хар неге да эрий туруум ючун.* Зумакъуллланы Т., Кёз жарыгъым, 59.

БУРУУ [2] *ат.* Бурав, сверло, коловорот / Темирни, агъачны неда башха затны буруп тешиучю инструмент. *Кючлюден да кючлю бир зат табылыр, Жана тургъан отну суу ёчюлтеди, Туман басса, акъ тау кёрюнмей къалыр, Эмен терекден да буруу ётеди.* Къулийланы Къ., Юйюнге игилик, 358. ❑ *[Чекчини] кючлю къоллары ушкокну къаты къысадыла, жютю кёзлери къарангыны, бурууча, тешедиле.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 24.

БУРУУ [3] *ат.* Забор, ограда / Бир затны тёгерегин бегитир ючун

ишленнген хуна, чалман д. а. к. башха зат. *Элни ёрге жанында хуна буруу бла бегитилген дыркъыда – обала.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 210. ❑ *Бурууну артындан, мюйюшледен чартлап чыгъып, сабийле абын-сюрюн эте, классларына къуюладыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 5.

❑ **Буруу эт** загораживать / бир затны тёгерегин бегит. *Бир затны тёгерегине тогъуз къат темир буруу этдирди да: "Энди сау къал, къыйынлыгъыгъызда, зауукълугъугъузда келе турурма", – деп, Босхасан кетип къалды.* "Къарачай халкъ таурухла", 60. ❑ *Кенг ыстауатда тёртгюл буруу этилгенди, жерге урулгъан базыкъ багъаналаны башы бла узун арапла бегитилгендиле.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 44.

❑ **Буруу бол** становиться препятствием / чырмау бол, чырма. *[Гокка] кёзлерин сюрте: "Бюгечели экибизни инжилгенибиз аны жолуна буруу болсун", – деди.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 381. ❑ *[Чомур:] Мени жашау жолума буруу болуп тургъан Домалайны не бек жазыкъсындым.* Хубийланы О., Дерт, 29.

БУРУЧ 1 *къ.* **буруш** [1] *(1-чи магъ.). [Теке] къоркъмайды тауну бугъейлеринден, Кеси накъыш кюйюзлюдю, Сакъалы узун жигейинден, Къойбаш буруч мюйюзлюдю.* Отарланы С.,Назмула бла поэмала, 60.

2. *кёч. къ.* **буруш** [1] *(2-чи магъ.). "Сизни буруч акъылыгъыз мени намысымы жыгъады", – деп, чамланды Алий.* Этезланы О., Тарда, 242.

БУРУШ [1] *сыф.* **1.** Кривой, скрученный / Бурулгъан, къынгыр. *Буруш жаун бекден бек жауады, тёшледен акъгъан шорхачыкъла, къоллагъа саркъып, уллу ырхыла боладыла.* Кацийланы Х., Мухаммат, 28. ❑ *[Тамата:] Эй, жашла, буруш окъ чюйресине жюзсе, сокъурандырыр.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 109.

2. *кёч.* Капризный, упрямый / Жагъынлы, терсакъыл. *Буруш ёгюз терсине тартыр.* (Нартсёз.) ○ *Чюйреди буруш, Терсейип жолу, Тындырмаз жумуш, Сорушуп толу.* "Жилтинле", 154. ❑ *– Адамны быллай бурушуна уа тюбемеген эдим.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 183.

▲ **Буруш акъыллы** *сыф.* строптивый *(о человеке)* / жагъынлы, терсакъыл. *Жаш буруш акъыллы эди.*

▲ **Бурушуна тарт** упрямиться / терсине тарт, жагъын эт, терсакъыллыкъ эт. *Бурушуна тартып тургъан болмаса, адам айтханны этерге унаса, нек жазыкъ эдинг.* Хубийланы О., Аманат, III, 233.

БУРУШ [2] *взаимн.-совм. от* **бур** / Бур дегенни *араш айырмасы. Бузда хойнух бурушуу. Урчукъ бурушуу.* ❑ *Чардакъ тубан эм булутла жыйылып, Жалкъаларын артларына къайырып, Чайкъаладыла бир бирине урушуп, Демлешедиле ёшюнлерин бурушуп.* Къаракетланы И., Сайламалары, 9.

БУРУШАКЪЫЛ *сыф.* Буруш акъыллы *(къ.* **буруш** [1]*). Бурушакъыл жаш.*

БУРУШАКЪЫЛЛЫКЪ *ат.* Строптивость, упрямство *(о человеке)* / Жагъынлылыкъ, терсакъыллыкъ. *Бурушакъыллыкъ иги тюйюлдю.*

БУРУШЛУКЪ *ат къ.* **буруш-акъыллыкъ.** *Бурушлукъ аны [Жандарны] биргесине туугъаннга ушай эди. Жыйылгъан жерде, сен олтур, тамата, деселе да, [жаш] аны хыликке этип айтхан сунуучу эди.* Тёппеланы А., Тузлу гюттю. ❑ *[Таубий Асланнга:] Аслан, къарындашым, керексиз бурушлукъну къой.* Боташланы И., Пьесала, 51.

БУРУШУУ *и. д. от* **буруш** [2] / Буруш [2] дегенден *этим ат. Ингирде къоншу къатынланы былайгъа*

жыйылып урчукъ бурушуулары адетди.

БУРХУ *ат* **1.** Крошка / Бир затны ууалгъан кесеги; муру, ургу. *Жарлы чыпчыкъ, ма, Гыржын бурхуланы берейим.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 44. ❑ *Сёлешген заманларында, жашланы акъ тишлери бышлакъ бурхулача эсленедиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 352.

2. *В позиции определения:* крохотный / Бек гитче. *Хамит былай бир бурху, жылаукъ, хыре сабийчик эди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 299.

❑ **Бурху бол** крошиться, разламываться / ууалып, сынып, ууакъ кесекле бол. *Ууалгъан бузла чырмаргъа да базмай, бурху боладыла аны аллында.* О т а р л а н ы К., Сагъышла, 21. **Бурху-бурху бол** *къ.* **бурху бол.** *Жюрек таш болса да, бурху-бурху болуп ууалыр эди, суу болса, къайнап къурур эди.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 226. **Бурху эт** крошить, раздроблять на мелкие частицы / ууатып, сындырып, ууакъ кесекле эт. *Эмеген къарап-къарагъынчы таякъны бурху этип атды.* (Ф о л ь к.)

БУРХУЛА *эт.* Бурху эт *(къ.* **бурху***). Асхат ётмекни кёгюрчюнлеге бурхулап береди.*

БУРХУЛАН *эт. страд. от* **бурхула** / Бурхула дегенни *къатланыучу айырмасы. Артмакъдагъы гыржын нек эсе да бурхуланнганды.*

БУРХУЛАНЫУ *и. д. от* **бурхулан** / Бурхулан дегенден *этим ат. Ётмекни бурхуланыуу. Бышлакъны бурхуланыуу.*

БУРХУЛАТ *эт. понуд. от* **бурхула** / Бурхула дегенни *къатланыучу айырмасы. Аппа гыржынны, туудукъчугъуна бурхулатып, кёгюрчюнлеге атды.*

БУРХУЛАТЫУ *и. д. от* **бурхулат** / Бурхулат дегенден *этим ат. Гыржынны бурхулатыу. Бышлакъны бурхулатыу.*

БУРХУЛАУ *и. д. от* **бурхула** / Бурхула дегенден *этим ат. Ётмекни бурхулау.*

БУРХУЛУКЪ *ат. къарач.* Ничтожность, незначительность / Азлыкъ гитчелик, ууакълыкъ.

БУРЧ *ат.* Чёрный перец / Къара чибижи. *Амма шорпагъа бурч атды.*

БУРЧАКЪ [1] *ат.* Пороша, крупный снег / Ууакъ бузгъа ушап жаугъан къарны бюртюкчюгю. *Ауур бурчакъла суу плащха тауush этип тиедиле.* "Шуёхлукъ", № 45, 3. ❑ *– Жюрек кесини ишин этеди: сагъышла боранда къар бурчакъла къатышханча къатышыпдыла, алай а къолум, онг къолум, кесин аллына ёрге женгил кётюрюлюп, аллымдагъы адамны жаягъына салды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 74.

БУРЧАКЪ [2] *ат ц. диал. къ.* **къудору.** *Тау жерледе бурчакъны кёп тюрлюсю битеди.*

БУРЧАКЪЛА *эт.* Падать крупными комьями или каплями *(напр. о снеге, дожде, слезах)* / Абадан тугулчукъла неда тамычыла болуп акъ, тюш *(къарны, жауунну, жыламукъланы д. а. к. башха затны юсюнден). Жашла да, къызла да бир кёп болдула, Жауунла жауup бурчакълап.* (Ф о л ь к.) ☐ *Кёкден жауун сёдегей Жауup келеди, бурчакълап.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 192.

БУРЧАКЪЛАН *эт. возвр. от* **бурчакъла** / Бурчакъла дегенни *къайтыучу айырмасы. Кёк шорхалы черекле Кийдиле буз къапланы, Суукъ къысхан терекле Бахчада бурчакъланып.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 61. ❑ *[Бурунгу таулу], туз таттмайын, къуйду ашына гара, Аллай кезиу*

болду анга ол ара. Юсюн жуугъан суу къабырчакълана, Акъгъан тамычылары бурчакълана. Отарланы С., Жансарай, 42.

БУРЧАКЪЛАНЫУ *и. д. от* **бурчакълан** / Бурчакълан дегенден *этим ат. Къыш да келгинчи терекни быллай бир бурчакъланыууна адам сейир этерчады.*

БУРЧАКЪЛАУ *и. д. от* **бурчакъла** / Бурчакъла дегенден *этим ат. Къарны бурчакълауу танг алагъа бошалды.*

БУРШУ [1] *ат.* Отходы при веянии зерна / Кирени сууургъанда, мирзеуню жымылдан жел сюрюп арлакъгъа чыкъгъаны. *Арпа сууурдукъ да, жымылындан эсе буршусу кёп болуп чыкъды.* ❑ *Аяз болмагъаны себепли, не кюрешдим эсем да, мирзеуню буршусун айыралмадым.*

БУРШУ [2] *сыф.* Мятый, измятый / Эзилген, угу-жугу болгъан. *[Азамат] бёркюн алып, жангы жюлюннген башындан бла жыйрыкъ мангылайындан терин уллу буршу къол жаулукъ бла къоратды.* Лайпанланы С., Гургумлу, 170. ❑ *Зурум, Гыжылагъа келип, бюкленип тургъан буршу къагъытчыкъны узатды.* Хубийланы О., Дерт, 94.

❑ **Буршу бол** помяться / эзил, угу-жугу бол. *Дахир сол хуржунундан бир кесек буршу болгъан суратны чыгъарды.* Кебеклану Б., Кюнню тюбюнде экеулен, 83. ❑ *Дауумну юсюнде къара чепкени буршу болгъанды.* Хубийланы О., Дерт, 127. **Буршу эт** помять *что* / эз, угу-жугу эт. – *Мен ачыкгъ жазгъанма, бюклеп буршу этмегиз, кёмюрюн сюртюп къоярсыз.* М. Шолохов, Дон хапарла, 34.

БУРШУЛА *эт. сёл. тил.* Буршу эт *(къ.* **буршу** [2]*).* *Юсюне олтуруп, жаш тужуркасын буршулады.* ❑ *Кёп бюклегенден, къызчыкъ письмону буршулап къойду.*

БУРШУЛАН *эт.* Буршу бол *(къ.* **буршу** [2]*).* *Хуржунда кёп тургъандан, палаток буршуланнганды.* ❑ *Мамукъ къумач лавсандан эсе терк буршуланады.*

БУРШУЛАНДЫР *эт. понуд. от* **буршулан** / Буршулан дегенни *къатланыучу айырмасы. Асыры кёп бюклегенден, жашчыкъ киногъа кирир ючюн алгъан билетин буршуландыргъанды.*

БУРШУЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **буршуландыр** / Буршуландыр дегенден *этим ат. Жыйрыкъны буршуландырыу. Газетни буршуландырыу.*

БУРШУЛАНЫУ *и. д. от* **буршулан** / Буршулан дегенден *этим ат. Кёнчекни буршуланыуу. Плашны буршуланыуу.*

БУРШУЛАУ *и. д. от* **буршула** / Буршула денден *этим ат. Быстырны буршулау. Къагъытны буршулау.*

БУРЯТ *сыф.* Бурятский / Бурятлыланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Бурят тил. Бурят жомакъла. Бурят литература.*

БУРЯТЛЫ *ат.* Бурят / Бурят Республикада жашагъан асламлы миллетни адамы. *Бизни бла бир бурятлы окъуй эди.*

БУРЯТЧА *хал. сёзл.* По-бурятски *(напр. говорить, писать)* / Бурят тилде. *Бурятча жырлау. Бурятча жазыу.*

БУСАГЪАТ *заман. сёзл.* Сейчас, очень скоро, немедленно / Терк, мычымай, артха созмай. *[Ибрахим:] Аланла, табу-табу, ашыкъмагъыз, бусагъат бир союм да мадарайым, былай бираз мычыгъыз.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 116. ❑ *Жашчыкъны кёлю толуп, бусагъат жылап жиберликге ушады.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 114.

❑ **Бусагъат заман** *грам.* настоящее время / адам сёлеше тургъан кезиу, бу кезиу. *Къарачай-малкъар тилде бусагъат заман юч магъанада жюрюйдю.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 199. ❑ *Бусагъат заманны угъайлаучу формасын къурар ючюн, этимни тамырына аффикисле къошаргъа керекди.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 198.

БУСАГЪАТДА *заман. сёзл.* Теперь, в настоящее время / Энди, бу кезиуде. *[Чукуна:] Бусагъатда манга "Акъасакъал" деген болмаса, Чукуна, деп, киши да айтмайды.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 16. ❑ *– Сени бетинг да бусагъатда ма бу къарча акъды, – деди Балдаш, къолтугъумдан тутуп бара тургъанлай.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 59.

БУСАГЪАТДА *заман. сёзл.* Только что, вот-вот, совсем недавно / Шёндю, кёп болмай, биягъында. *Бусагъатда кёк кенгинде Жулдуз учду да ёчюлдю.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 172. ❑ *[Хажирет:] Ай игисагъан, бусагъатда алайлада болуп къалыр эди!* Зокаланы З., Солуу кюн, 68.

БУСАГЪАТДАГЪЫ *сыф.* Теперешний, нынешний, современный / Шёндюгю, бу кезиудеги. *Бурунгу жашау бла бусагъатдагъы жашау жаханим бла жаннетчады.* (Нарт сёз.) ○ *[Мёлехан:] Тоба, Мёлек, бусагъатдагъы жаш тёлю артыкълыкъны, бизнича, кёлтюрмейди.* Эбзеланы Х., Къанаматны журтунда, 48. ❑ *1839 жылда бусагъатдагъы музей болгъан жерде къарауул юйчюк болгъанды.* Лайпанланы Р., Жолоучулукъда, 36.

БУСАГЪАТДАН *заман. сёзл.* Сейчас же, очень скоро, вот-вот, немедленно / Терк, мычымай, артха созмай. *– Бусагъатдан докторну чакъырып, башында жарасын байлатыгъыз, сакъалын жюлюгюз! – деп, къычырады фон Эфершанс.* Толгъурланы З., Айыуташ, 22. ❑ *[Азрет:] Бусагъатдан жетип, Бийнёгерге билдир деп, мени сеннге атам жибергенди.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 189.

БУСАГЪАТЛАЙ *заман. сёзл. къ.* **бусагъат.** *– Бусагъатлай берне чачыллыкъды! – деп, тюш заманнга хапар жайылды.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 10.

БУСАГЪАТЛЫКЪ *ат.* Современность / Бусагъатдагъы заман. *Китапда бусагъатлыкъны юсюнден жазылады.*

БУСАГЪАТЧЫКЪДА *заман. сёзл.* Только что, только-только / Тюз бу кезиучюкде, бу ууахтыда, бу такъыйкъада. *Жаун тюз бусагъатчыкъда тохтагъанды.* "Шуёхлукъ", № 72, 129.

БУСАКЪ *ат къарач. къ.* **акътерек.** *Къутургъан желни кючлю ургъаны Жерге жыкъды жашил бусакъны.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 34. ❑ *Кавказда ненча тюрлю агъач барды: бусакъ, къайын, алма, кертме, эрик.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 20.

БУСКАК *ат къарач. къ.* **хурттак, кесек, юзюк.** *Бёрюню ауузундан бускакны алгъанча.* (Нарт сёз.) ○ *Булут бускакла айны сюрюп, бирде жете да юсюн баса, бир жеталмай, арып, тохтайдыла.* Батчаланы М., Элчилерим, 38. ❑ *Къасым, къагъыт бускакланы алып, канцеляриягъа кирди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 36.

БУСКАКЛА *эт. къарач. къ.* **хурттакла.** *Назирни къатында, аны осколка бускаклагъан санларын жыйышдырып, къарт анасы Къарачыкъ [олтурады].* "Огъурлу танг", 116.

БУСКАКЛАН *эт. страд. от*

бускакла / Бускакла дегенни *зорлаучу айырмасы. Жашны кёлеги бускакланнган эди.*

БУСКАКЛАНЫУ *и. д. от* **бускаклан** / Бускаклан дегенден *этим ат. Къагъытланы бускаклануулары.*

БУСКАКЛАТ *эт. понуд. от* **бускакла** / Бускакла дегенни *къатланыучу айырмасы. Къыз керекли къагъытларын, билмей, сабийлени тюбюнде къоюп, бускаклатды.*

БУСКАКЛАТЫУ *и. д. от* **бускаклат** / Бускаклат дегенден *этим ат. Къагъытны бускаклатыу.*

БУСКАКЛАУ *и. д. от* **бускакла** / Бускакла дегенден *этим ат. Быстырны бускаклау.*

БУСЛИЙМАН *ат къ.* **муслийман.** *[Хажи-Омар Зауурбекге:] Намаз этмей, ораза тутмай жашагъанлыкъгъа, не десек да, буслийман эдинг.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 58. ❑ *[Афенди Абдул-Къадыргъа:] Ол керахат затны манга айтыргъа сени къолунгдан къалай келеди, мен ... буслийманла ючюн сууап ораза тутама!* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 113.

БУСУ *сыф. къарач. къ.* **буршу.** *Жаш, мангылайында терчикни кюн онгдургъан мор чепкенини бусу женги бла сыйпады.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 78.

БУСУРМАН *ат.* **1.** Мусульманин, магометанин / Бусурман динни тутхан адам. *Мынчакъ тартханны бары бусурман тюйюлдю.* (Нартсёз.) ○ *– Жолну жанында юйюбюз, жаным, Сен суукъ болсанг, къайта бар, Аллыгъынг бла алмазлыгъынгы, Бусурман эсенг, айта бар.* (Фольк.) ☐ *[Таубий Асланнга:] Ай юйюнге, биз эмчек къарындашлабыз, аны айтмай къойсам да, бусурманлабыз да!* Боташланы Й., Пьесала, 52.

2. *В позиции определения:* мусульманский / Бусурманлыкъ бла байламлы болгъан. *– Ким эсе да чырайлы адам кёреэдим, харип, бусурман къанлы, – деди Найыпхан.* Толгъурланы З., Эрирей, 6. ❑ *Биз тюнгюлюп бу хаух жашаудан, Излей чыкъдыкъ бусурман топуракъ.* Хубийланы О., Мурат, 68.

БУСУРМАНЛЫКЪ *ат.* Обязанности мусульманина / Бусурман адам тутаргъа тийишли жорукъла. *– Сен а, жюйюсхан, энди къолубузгъа тюшме, экинчиде бусурманлыкъ этмек, – деди жаш.* Езденланы А., Саният, 154. ❑ *– Бусурманлыкъны шартын къурутургъамы кюрешесе, къанжилик? – деди Сюлемен эфенди.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 87.

БУСХУЛ *ат къарач.* **1.** Лоскут, тряпка / Быстыр, къумач кесек, юзюк. *Къолунда бир табагъы бла, къолтугъуна ууакъ кир бусхулладан тюйюмчеклени къысып, Мёлехан босагъадан кирди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 58. ❑ *Билегине акъ бусхул байлап, шкок тагъып келген адамны Мария таныды.* Хубийланы О., Адамла, 38.

2. *В позиции определения:* тряпочный / Быстырдан ишленнген. *Биз а, сабийле, жолну тюз арасында бусхул топла бла ойнай ... жолгъа женгил-женгил къарайбыз.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 195. ❑ *Акъсакъал адетде болмагъан затны этмегенине базып, бусхул къамичи бла ойнай: "Тюш атдан, сатдыгъым!" – деп, алгъа атлап, атны жюгенинден къысса тутду.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 54.

3. *кёч.* Лохматый, длинношерстный / Тюклери узун болгъан, узун тюклю, жубу. *Бусхул эчки. Бусхул ит.* ☐ *Бусхул текени къорарын билгенинде, Фатийманы жюреги хош болду.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 26.

❑ **Бусхул алгъыч** пружина на переднем конце шомпола / ушкокну

сабасыны учундагъы жая. *Ушкогуму быргъысын ариулайма десем, бусхул алгъычым сынып тура эди.*

❑ **Бусхул теке** *къарач.* **1)** *къ.* **бодуркъу.** *Бахчабызгъа бусхул теке салдыкъ;* **2)** голодранец, одетый в лохмотья / эски-бусхула кийген, жаланнгач адам. *Жашчыкъгъа, аны кийимлери асыры эскиден, "бусхул теке" дей эдиле.*

БУТ *ат.* **1.** Нога *(конечность)* / Адамны жюрюр ючюн керекли эки саныны тёммекге къошулгъан жерден аякълагъа дерилери. *Йиналукъ таягъын бир бутуна таяндырып, къапталыны хуржунундан кюмюш баулу сагъатын чыгъарып, анга къарады.* Толгъурланы З., Эрирей, 25. ❑ *Доктор аны [къатынны] жер-жерин тинтип къарагъанында, сол буту сынып тургъанын табып, Жарашдырып байлады.* Эбзеланы А., Махти, 34.

2. Бедро, огузок *(часть туши)* / Союлгъан малны учасыны кесеги, арт аякъларындан бири. *Бир кече – толу бутха, экинчи кече – къуру журтха.* (Нарт сёз.)

❑ **Бут чабакъ** *къ.* **балтыр.** *Бут чабакъларымдан кесип ма итге ашатдым.* "Малкъар халкъ жырла", 10. **Бут шаугют** *къ.* **балтыр.** *Сосурукъ терк окъуна кесини бут шаугютюн кесип, къушха къапдырды.* "Нартла", 97. *Къызчыкъ бут шаугютлерин ачытып секириучю эди.* Толгурланы З., Эрирей, 92.

БУТА *эт. къарач.* **1.** Рубить, *что;* обрезать, обрубать *что* / Бутакъларын кес. *Терекни бута.* ☐ *Жети башлы сарыубекни Биз башларын бутарбыз.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 173.

2. Сечь, кромсать *кого-что* / Къылыч, къама бла туура, кес, юздюр. *Фашистлени тауушсуз бутаргъа керек эди да, кёрюнмей, къысха сермерге таплыкъ излей, акъырын бара эдиле бизни юч тасхачы.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 23. ❑ *Жети башлы сарыубекни Биз башларын бутарбыз.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 173.

БУТАКЪ *ат.* **1.** Ветвь, ветка, сук / Терекни тёммегинден ёсюп чыкъгъан кесеги. *Чынар тереклени бутакълары, юслерин басхан къарны кётюралмай, суу къылычлача, бюгюлюпдюле.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 4. ❑ *Къызла тереклени, тюплерин къаза, кёгет бермеген къургъакъ бутакъларын къоратадыла.* Байрамукълланы Х., Жылла бла таула, 436.

2. Луч солнца / Кюнню таягъы. *Боядым жарыкъ кюнню бутагъына, Алтын къапха сыйындырып тизгинин.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. ❑ *Кюнню бутакълары таулагъа къакъгъан кезиуде бу жерге кавполкну бир эскадрону бла бирге Къазий жетген эди.* Этезланы О., Тарда, 53.

3. Рожок вил / Сенекни тишлеринден бири. *Чырдыда сапсыз, бутагъы сыннган сенек, чалгъы гылмай бардыла.* Толгъурланы З., Эрирей, 100.

4. *кёч.* Ответвление, линия родства / Жууукълукъну бир бёлюмю. *[Хажос Хажи-Османнга:] Хопай да мен да бутакъларынгбыз.* Эбзеланы Х., Къанаматны журтунда, 26.

БУТАКЪЛАН *эт.* Ветвиться, разветвляться / Бутакъла жибер. *Юй алда орнатылгъан терекчикле бутакълана тебиргендиле.* ❑ *Терек бахча иги бутакъланнганды.* ☐ *Чюгюндюрню тамыры да саплыды, ол да бутакъланады.* "Естествознание", 82.

БУТАКЪЛАНЫУ *и. д. от* **бутакълан** / Бутакълан дегенден *этим ат. Терекчикни терк бутакъланыууна ким да сейир этерчады.* ❑ *Къара эрикни бутакъланыуу.*

БУТАКЪЛЫ *сыф.* Ветвистый / Бутакълары болгъан. *[Басият атын] кёп бутакълы ат илкичге*

такъды. Гуртуланы Б., Адилгерий, 200.

БУТАЛ *эт. страд. от* **бута** / Бута дегенни *зорлаучу айырмасы. Терекле аламат иги буталгъандыла.*

БУТАЛЫУ *и. д. от* **бутал** / Бутал дегенден *этим ат. Аппа алма тереклени тап буталыуларына сейир этип къарай эди.*

БУТАШ *эт. взаимн.-совм. от* **бута** / Бута дегенни *араш айырмасы. Жашла кёгет тереклени артыкъ бутакъларын эришип буташадыла.*

БУТАШЫУ *и. д. от* **буташ** / Буташ дегенден *этим ат. Тереклени бутакъларын буташыуда, аланы тёгереклерин къазышыуда да тенгле бир бирден артха къалмайдыла.*

БУТЕРБРОД *ат.* Бутерброд / Юсюнде жауу, къыймасы, бышлагъы неда аллай башха заты бла жукъа кесилген ётмек туурамчыкъ. *Жашчыкъ, икрасы болгъан бутербродун да къолуна алып, телевизоргъа къарай, ашайды.* ❑ *Школну буфетинде кёп тюрлю бутербродла сатадыла.*

БУТЛУКЪ *ат.* Штанина / Кёнчекни бутладан бирине кийдирилген кесеги. *Ийнал, жаланаякъ болуп, кёнчек бутлукъларын да тобукъ башдан этип, сууну ары жанына ётдю.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 205. ❑ *"Шайтанла", сызгъырышып, Шараугъа басындыла, бутлукъларын, хуржунларын, къоюнун, терк-терк къагъып, къармадыла.* Толгъурланы З., Эрирей, 183.

БУТСУЗ *сыф.* Безногий / Буту неда бутлары болмагъан. *Бутсуз тау башына чыгъаргъа термиле эди.* (Нартсёз.) ○ *Келелле саула, чолакъла, бутсузла, Ким къууанчлы ышара, ким мудах.* Отарланы К., Жолла, 267. ❑ *Къатымда бутсуз къалгъан солдат олтурады, Урушдан хапарны бирси айта турады.* Макытланы С., Жашауну ауазы, 95.

БУТТУКЪ *сыф. къ.* **дущукъ.** *[Мырзабек] чырпа мыйыкъларын жыйырылгъан буттукъ бурунуну эки жаны бла ёрге сюелтди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 59. ❑ *Балачыкъла буттукъ жухчукъулары бла къарын тюплерин къозгъагъанлары хычыуун кёрюнюп, киштик къалкъыугъа кетеди.* "Шуёхлукъ", № 9, 107.

БУТТУКЪБУРУН *сыф.* Тупоносый / Буруну буттукъ болгъан, буттукъ бурунлу. *Буттукъбурун уллу ауузлу Чиляний, жерге жийиргенчли тюкюрдю.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 109.

БУТТУКЪЛАН *эт., сёл. тил.* **1.** Тупеть / Буттукъ бол. *Чирги ийнени буруну буттукъланнганды.* ❑ *Жюлгючню буруну буттукъланды.*

2. *кёч.* Становиться грустным / Мудах бол. *Элбуздукъ бла Чоппак буттукъланып олтурадыла.* Этезланы О., Тарда, 147.

БУТТУКЪЛАНЫУ *и. д. от* **буттукълан** / Буттукълан дегенден *этим ат. Ийнени буттукъланыуу. Бизни буттукъланыуу.*

БУТТУКЪЛУКЪ *ат къ.* **дущукълукъ;** антоними: *жютюлюк. Аппа къынындан бычагъын чыгъарып: "Муну былай ким этгенди!" – деп, аны бурунуну буттукълугъуна сейир этди.* ❑ *Бизини буттукълугъун кетерир ючюн, жаш аны билеу бла биледи.*

БУТХУЗ I *сыф. къ.* **мутхуз I** *Кюнню алай бутхуз кезиуюне "ёксюзлени кюню" деучюдюле.* Къулийланы Х., Эгизле, 6. ❑ *Ол ёксюз кёзлери – бутхуз кёмюрле! Жарсыйсыз, уруш аулакълагъа къарап.* Отарланы К., Дуния эрттени, 10.

БУТХУЗ II *хал. сёзл. къ.* **мут-**

хуз II. *Зулкъарней, мудах къарамын терезе таба буруп, къарангы кёкню кенглигинде бутхуз жылтырагъан жулдузлагъа къарады.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 151. ❑ *Анда-мында бутхуз жанган чыракъла, къаралдым кюйюзде къызыл гинжиле жылтырагъанча кёрюнедиле.* "Шуёхлукъ", № 22, 19.

БУУ[1] *ат.* Олень / Бутакълы мюйюзлери болгъан, ышныр этиучю, гышмылы жаныуарланы тюрлю-тюрлю къумаларыны аты. *Тамбла буудан бюгюн къоян ахшы.* (Нарт сёз.) ○ *Тау тарладан биринде Башланады Юрко суу, Андан, садакъ огъуча, Секирип ётеди буу.* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 173. ❑ *Адам аягъы кирмеген таулада, шындык чегетледе къулакъ юзюлген, къая оюлгъан, буу ёкюрген тауушла уллу ёзенни зынгырдатадыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 176.

▲ **Буу ёкюрген заман** ранняя осень; конец сенокоса / кюз ишле бошала тургъан заман. *Буу ёкюрген заманда альпинистле таугъа чыкъгъан эдиле.* **Буу силегей** паутина, летающая в воздухе во время бабьего лета / кюз артында тирликле жыйылып бошала тургъан заманда хауада учуп айланыучу жылтыраууакъ ау. **Буу силегей учхан заман** бабье лето / кюз арты башланыр кезиуде болууучу чууакъ кюнле. *Къыз буу силегей учхан кезиуде туугъан эди.*

БУУ[2] *эт.* **1.** Душить, давить *кого* / Биреуню зор, кюч бла *(къолла бла къысып, къабып)* солууун тый, ёлюрча халгъа келтир неда ёлтюр. *Хораз къачды, Хожа ызындан къууду, Хожа жетип, тутуп боюнундан брууду.* Отарланы С., Жюрек саугъа, 65. ❑ *Бийнёгер къанлы жауну бууп къопханында, Азрет Ибрахимни кёкюрек тюймелерин теше тура эди.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 327.

2. Связывать, обтягивать *кого-что чем* / Бир затны бир зат бла къаты къыс, байла. *Нанаш Салимгерийни, буууундан бууп, къамасын жерге атдырды.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 17. ❑ *Жарау атланы беллерин къубас айылла тап буугъандыла.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 287. ❑ *[Драпнер] ёрге туруп, къарынын бууп тургъан тюймелерин да бошлап, тютюн ичди.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 151.

3. *кёч.* Притеснять, угнетать, подавлять / Зулмулукъ сынат, унукъдур, кюч бла тый, тохтат. *Болмайын кёз къарары, Къыйын кюнде жарары, Къысып, бууп къадары – Силкиннгенди кёп таулу.* Отарланы С., Назмула, 27. ❑ *Кирдиле эселе таулу элге акъла, Сабанлада сюеледиле асмакъла, Умуплары тюзлюкню алай бууаргъады, Аны къанында жерни юсюн жууаргъады.* "Шуёхлукъ", № 3, 52.

4. *кёч.* Заставлять, назойливо просить или принуждать *кого* делать *что* / Биреуге неда кёплеге бир ишни эт деп къыс неда зор бла этдир. *[Айшат:] Мурадиннге бармай амалынг жокъду деп, боюнумдан киши да буумагъанды.* "Шуёхлукъ", № 4, 30. ❑ *[Алий:] Мен да барлыкъ эдим, Хамзат Советде къагъытчы бол деп буугъанды да къоймайды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 127.

5. *къарач.* Жать, давить *что* / Тарлыкъ этип, къыс, къыйна *(кийимни юсюнден). Онг чуругъум аягъымы буудады.* ❑ *Кёлекни баш тюймесин этсем, боюнуму буурыкъды.*

БУУАДАКЪ *ат къарач.* Зажим, прищепка / Жуулуп жайылгъан быстырны жыжымгъа бегитир ючюн хайырланылыучу къысдыргъышчыкъ.

БУУАЗ *сыф.* Беременная *(о женщине)*, стельная *(о корове)*, жеребая *(о кобылице)* и т. п. Ичинде баласы болгъан. *Ала [Гезохлары] барысы да ауруудан къырылгъандан сора, саулай бир бууаз къатын*

къалгъанды. "Нартла", 231. ❑ *"Бууаз айыу болур эди, харип," – деп, Хасым жазыкъсына эди.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 65.

❑ **Бууаз бол** забеременеть, зачать / къарынында бала жаратыл. *Ийнек бууаз болду. Къойла бууаз болдула.* ▭ *[Къатынла бир бирлерине:] Къарынын тургъузуп чыкъмаса, къахмени бууаз болгъанын билмейдиле деп тура болур дейме.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 167.

БУУАЗЛЫКЪ *ат.* Беременность, стельность, жеребость и т. п. / Бууаз хал. *Болсада, "ётюрюкчюню къуйругъу бир тутум" дегенча, къарауаш къызны бууазлыгъы бир кесек замандан белгили болду.* "Нартла", 206. ❑ *Бууазлыкълары беш-алты ай болгъан къунажинлени мюлклеге къайтарадыла.* "Коммунизмге жол", 1971, № 142.

БУУАКЪ *ат.* Изморозь, иней на растениях / Туманлы суукъда къырау формалы тюшген жумушакъ жукъа къар. *Кече чуакъ, кюн буакъ – жыл ауруу, суукъ айран, жылы гыржын – тиш ауруу, эки къатын бир кишиге – ич ауруу.* (Нарт сёз.) ○ *Тереклени бутакъларын буакъ басыпды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 19. ❑ *Жашаунг бирде – чуакъ, Бирде болады буакъ: Кюн тиеди, жауады жаун да, Тюбейдиле шуёхунг, жаунг да.* Мокъаланы М., Дуния жарыгъы, 149.

БУУАКЪЛАН *эт.* Покрываться опокой / Буакъ тюш, буакъ бол. *Терекле буакъланнгандыла.* ❑ *Буакъланнган хансла, кюн тийгенлей, жылтырайдыла.*

БУУАКЪЛАНЫУ *и. д. от* **буакълан** / Буакълан дегенден *этим ат. Кырдыкны буакъланыуу. Тереклени буакъланыулары.*

БУУАЛА *ат.* Скарлатина, дифтерия / Къалтыратып, тамакъны ачытыучу, этни чапыртыучу, асламында сабийлеге тийучю жукъгъан ауруу. *"Фазийлят! Бууала буугъан боюнунгу, къайдаса?" – деп, къычыргъан ачы ауаз эшитилди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 44%. ❑ *"Бу бууала тиерик ары къорамайды!" – деп, Жантемир къызын къаргъай эди, алай болгъанлыкъгъа, Ибрахимни, бёрю балачыкъча, къарап тургъан болмаса, бирда кетер акъылы жокъ эди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 33.

БУУДУР *эт. понуд. от* **буу** [2] / Буу [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Тобукъ башымдан буудуруп, аягъымы къаты байлып, мени, Солтанны, ат боюнуна миндирип ашырдыла.* Гадийланы И., Санга айтама, 75. ❑ *Бурун миллетлени тар ёзенледе буудуруп, ары-бери чыкъмазча, жашатхандыла.* Лайпанланы Р., Жолоучулукъда, 57.

БУУДУРТ *эт. понуд. от* **буудур** / Буудур дегенни *къатланыучу айырмасы. Айтып, ол атны айылын бираз буудуртургъа керекди.* ❑ *Боюнундан буудуртсала да, къыз сюйгенинден башхагъа барлыкъгъа ушамайды.*

БУУДУРТУЛ *эт. страд. от* **буудурт** / Буудурт дегенни *зорлаучу айырмасы. Эшекни жиплери иги буудуртулгъандыла.*

БУУДУРТУЛУУ *и. д. от* **буудуртул** / Буудуртул дегенден *этим ат. Боюну буудуртулуу.*

БУУДУРТУУ *и. д. от* **буудурт** / Буудурт дегенден *этим ат. Белин буудуртуу.*

БУУДУРТУШ *эт. взаимн.-совм. от* **буудурт** / Буудурт дегенни *араш айырмасы. Къызла беллерин бел баула бла буудуртушадыла.*

БУУДУРТУШУУ *и. д. от* **буудуртуш** / Буудуртуш дегенден

этим ат. Беллерин къаты буудуртушуу.

БУУДУРУЛ *эт. страд. от* **буудур** Буурдур дегенни *зорлаучу айырмасы. Машокну башы къаты буудурулгъанды.* **Буудурулуу** *и. д. от* **буудурул** / Буудурул дегенден *этим ат. Ажирни аркъаннга тюшюп буудурулууу. Бели буудурулуу.*

БУУДУРУУ *и. д. от* **буудур** / Буудур дегенден *этим ат. Эмиликни боюнун аркъан атып буудуруу. Къызны белин кямар бла буудуруу.*

БУУУЛ *эт.* **1.** Душиться / Боюнунг къысылып, солуу алалма. *Стол жанындагъы [председатель], боюну буууулгъан текеча, къычыралгъанын къычырды.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 290. ❑ *– Вьетнамлы аналаны эм сабийлени отда жау чыракълача жанныганлары, боюнлары буулгъанлары, бизни жюреклерибизге бек ачы тийип тургъандыла.* "Коммунизмге жол", 1976, № 59.

2. Охрипнуть / Кёп сёлешгенден, кюлгенден, ачыудан къарыл *(тамакъны юсюнден). [Нюрхан:] Мени ачыудан тамагъым буууулгъанды.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 29. ❑ *Неден эсе да къарылгъанча, [Базарбий] тамагъы буууулуп, дагъыда зор бла бошатып, чартлап-чартлап сёлешеди.* Хубийланы О., Аманат, III, 21.

3. Испытывать насилие, переносить трудность / Зорлукъ, артыкълыкъ, къыйынлыкъ сына. *Жашны боюну буууулупду, онгу жокъду, башын къайгъы басыпды.*

БУУУЛУУ *и. д. от* **буууул** / Буууул дегенден *этим ат. Боюну буууулуу.*

БУУУН *ат* **1.** Запястье / Билек бла къол бирге къошулгъан жер. *Беллери бууундан базыкъ болмагъан чырайлы жашла къол таш атадыла.* Толгъурланы З., Эрирей, 140. ❑ *Мынчакълары буууунунда силкине [Мухаммат-Амин] пристопну къолун тутду.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 122.

2. *кёч.* Один из суженных участков стебля / Битимлени сабакъларыны бёлюм-бёлюм болуп юлешиннген жерлеринден бири. *Жаш нартюхню, тартып буууундан сындырды.*

❑ **Буууун ал** манжета, обшлаг / кёлекни буууунуна тигилген къумач, кесек; женгни ал жаны. *Къыз жыйрыгъыны буууун алларына гуржаба тикди.* **Буууун жик** запястный сустав / буууунну къымылдатыргъа, бюгерге онг берген тамыр. *Буууун жиклери къалтырай, ол [Биймырза] къама чырмалгъан ысхарла журунну тешди.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 68. ❑ *– Экинги да бюгюн ахыр кюнюгюздю! – деп, керилип, бычакъ бла сермегенлей, [Домалай] буууун жигине уруп, къолундан бычагъын тюшюрдю.* Хубийланы О., Дерт, 33. **Буууун мынчакъ** *дин.* бусина, которую верующие надевают на запястье от ревматизма / диннге ийнаныучула, жел ауруудан ауругъанда, буууунларына тагъып жюрютюлюучю мынчакъ. *Келин желден ауругъан къолуна буууун мынчакъ такъды.* **Буууун сагъат** ручные часы / адам буууунунда жюрютюучю сагъат. *[Жамийлят] пальто женгин къайырып, буууун сагъатына къарайды.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 94. ❑ *"Ма [автобусну] келир заманы болгъанлы, эки сагъатдан да озгъанды", – дейди Домалай, буууун сагъатына къарай.* "Шуёхлукъ", № 61, 105. **Буууун тамыр** къан тамыр (**къ.** *къан* [1]). *Фельдшер Рамазанны, буууун тамырындан къолу бла тутуп, жюрегини ишлегенин тинтип кёрдю.* Къудайланы Х., Бизни заманны адамлары, 14. ❑ *– Ма, къызла, бу буууун тамырланы кёрмеймисиз? – деп, жарсыды Жеминат.* Ёзденланы А., Саният, 38. **Буууун тюйме** запонка / эр киши кёлекни женг алларында илгиклерине кийдирилиучю тюйме; женг тюйме. *Жаш, буууун тюймелерин тешип, кёле-*

гини женг алларын ёрге къайырды.

❑ **Бууун айыр** образовать завязь, завязываться / ёсюп, буууннбууун бол *(сабакълы битимлени юсюнден). Тау тарларында зынтхы, арпа, будай сабанчыкъла бууун айыргъандыла, картоф башла анда-мында баш къусаргъа жууукълашхандыла.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 159.

БУУУНЛУКЪ *ат.* Браслет / Алтындан, кюмюшден д. а. к. башха затдан этилип, тиширыула омакълыкъгъа бууунларында жюрютюучю зат. *Къыз атасы саугъагъа алгъан бууунлугъун бек жаратды.*

БУУУРУЛ *сыф.* Чалый *(о масти лошади)* / Бир тюрсюнлю тюкге *(къарагъа, сарыгъа, къызылгъа)* акъсыл тюкле къошулгъан тюрсюн *(атда болады). [Къарашауай] Ёрюзмекни танымагъанча этип, гузабадан къырып чапды да: – Бу Ёрюзмекни бууурул аты ушайды да, ай медет, мен танымай не зат этип тургъанма! – деп, Ёрюзмекге къууулады.* "Нартла", 182. ❑ *Андан сора [Ёрюзмек бла Къарашауай] кюн сайын тай табыучу бууурул байталгъа барадыла.* "Малкъар халкъ жомакъла", 258.

БУУУУ *и. д. от* **буу** [2] / Буу [2] дегенден *этим ат. – Мени къутхара ауруу бууудан, Ана жюрек женгнген эди кёмени.* О т а р л а н ы К., Сайлама, I, 234. ❑ *Аз болады тукъуму, Тауда болады туруу, Жетип малны тутханда, Сагъагъынданды бууууу.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 292.

❑ **Бууууучу жылан** удав / тропикалы эм субтропикалы къыраллада кечиннген, ууу болмагъан, бууп ёлтюрюучю уллу жылан. *Тропикалы агъачны ичи бууууучу жыланландан толу эди.*

БУУУШ *эт. взаимн.-совм. от* **буу** [2] / Буу [2] дегенни *араш айырмасы. Ючюсю да [Хамит бла эки немча] бууушуп, тёнгерешип, жолну тёбен жанында къулакъчыкълагъа тюшдюле.* "Жанкъылыч", 254. ❑ *Бёрю бла адам бууушуп, къалын къаргъа аудула.* Б и д ж и л а н ы Б., Жюрекни ауазы, II.

БУУУШУУ *и. д. от* **бууш** / Бууш дегенден *этим ат. Бир бирни бууушуу.*

БУФЕТ *ат* **1.** Буфет, закусочная / Столовалада, ресторанлада эм башха жерледе ичкиле эм къургъакъ ашла сатылыучу эм ауузланыучу жер. *Элде он тюкен, чайна, юч буфет сатыу этедиле.* "Коммунизмге жол", 1976, № 54. ❑ *Школ буфетле бла хант юйлени жарашдырыр жанындан мадарла этилгендиле.* "Ленинни байрагъы", 1979, № 204.

2. Шкаф для хранения посуды, столового белья, закусок, напитков / Аякъ-къашыкъ, ички эм къургъакъ азыкъла асыралыучу шкаф. *Ол [юйдеги] буфетден сыйлы рюмкаланы чыгъарады.* Т ё п п е л а н ы А., Чамны да чам биледи, 66.

БУФЕТЧИ *ат.* Буфетчик / Буфетде сатыучу болуп ишлеген адам. *Бай буфетчи къызын шахарны гимназиясында окъута эди.* "Шуёхлукъ", № 72, 44. ❑ *[Омар:] Бахсанны общепитини биринчи номерли кафесини буфетчиси Лиза бизге ышара тюбейди.* "Коммунизмге жол", 1980, № 174.

БУХ *межд. эрикл. сёз.* Къаты, тунукъ тауушну кёргюзтеди. *"Бух!" – деп, Мухажир къоркъутургъа кюрешеди.* ❑ *Кёпдюре баргъанлай, къызчыкъны шары, "бух" деп, атылды.*

БУХАНКА *ат.* Буханка / Духовкада биширилген уллу ётмек. *Тёгерек буханка. Акъ будай ундан этилген буханка.*

БУХАР *ат.* **1.** Каракуль / Экиюч айы болгъан бурма къозучукъну териси; элтир. *Акъ бухарча, чал башынг, Ёмюрюнг узакъ болсун.* "Жашауубузну байрагъы", 139. ❑

Чилледенди эшик жабыулары. Тогъуз-он бардыла чий бухарлары. "Жанкъылыч", 376.

2. *В позиции определения:* каракулевый / Бухардан этилген. *Иван къара шакъа бла хар баш харфны ариу тогъайла бла жазгъанды, аны себепли жазылып бошалгъан чапыракъ бухар элтирчикге ушай эди.* "Шуёхлукъ", № 62, 14.

❑ **Бухар бёрк** каракулевая шапка / бухар териден этилген сыйлы бёрк. *Атлыны башында, эски болса да, багъалы бухар бёркю барды.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 7. ❑ *Дюгербий башында къап-къара ёре бухар бёркюн артына сир этип, неда жанына хонку этип кийиуюн да къойгъанды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 36. **Бухар кюпес** бухарская шаль / чачакълары болгъан сыйлы чилле жаулукъ. *Ол башындагъы бухар кюпесини Чачагъы сайын жибеги.* "Малкъар халкъ жырла", 141. ❑ *Бухар кюпесинг ариу жарашады, сен пальтонгу киймесенг, Жаратхан аллах сюймесин сени, Сен да менича сюймесенг.* (Фольк.)

БУХАРБЁРК *сыф. сёл. тил.* Носящий каракулевую шапку / Бухар бёрк кийген *(адам). Бухарбёрк, тёгерекни сынчы аулай келип, сагъышлы къарамын менде тохтатды.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 136. ❑ *Бухарбёркле, бизни да артхаракъ тюртюп, кеслери тёрге ётюп тепсерге бир жигит боладыла.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 166.

БУХГАЛТЕР *ат.* **1.** Бухгалтер / Ахча эм сатыу-алыу жаны бла эсеп жюрютюучю, бухгалтериядан *(I-чи магъанасында)* усталыгъы болгъан адам. *[Манаф Нанашха:] Сен эл советге къагъытчы болгъандан сора да кооперациягъа бухгалтер болгъанса.* Этезланы О., Тарда, 133. ❑ *Конторда бухгалтер а, жыллыкъ отчетну жарашдыра, бычхыны тауушу бла бирге ишлегенча, чётну ашыкъларын артха бла алгъа тюртеди.* Гыттыланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 36.

2. *В позиции определения:* бухгалтерский / Бухгалтерликге юйретген. *Ахмат бухгалтер курслада окъуйду.* "Коммунизмге жол".

БУХГАЛТЕРИЯ *ат.* **1.** Бухгалтерия *(теория и практика счетоводства)* / Эсепни, тергеуню бардырыуну теориясы бла практикасы. *Бухгалтерияны иги билиуню магъанасы уллуду.*

2. Бухгалтерия *(счетный отдел на предприятии, в учреждении)* / Учреждениялада, предприятиялада эсепни, тергеуню жюрютюучю бёлюм. *Документлеге кёре, форма бла бухгалтерияны эсеби бирча бола эдиле.* Семенланы А., Жазыу айла, 127. ❑ *[Жамийлят ферманы таматасына:] Сора, бухгалтерияда къагъытлагъа кёре, сизни биченигиз алыкъа кёндю.* Кацийланы Х., Тамата, 44.

БУХГАЛТЕРЛИК *ат.* Профессия, должность бухгалтера / Бухгалтерни куллугъу, иши. *Ол не ишден да бухгалтерликни сайлагъанды.*

БУХТА *ат.* Бухта / Кемеле тохтаргъа жараулу, уллу болмагъан, желледен эм толкъунладан сакъланырча богъаз. *Север бухтаны эки жагъасы да, атыуну тохтатып, тынчлыкълы жукълайдыла.* Къобанланы Д., Эки заман, I, 148. ❑ *Океанда жюзген, къургъакъ жюкню кётюрген кемеле бла танкерле, байракълары бла салют бере, бухтагъа киредиле.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 115.

БУХЧАКЪ [1] *ат къ.* **бучхакъ** [1] *(I-чи магъ.). [Сюрюучю жаш] мычымай эшекни юсюнден гыбытны алып, бухчагъын тешип, Махмутну ауузуна айран къуйгъанды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 293. ❑ *[Жолоучу] бышлакъла салыннган тулукъ эсине тюшюп, аны бошатды, бухчагъындан жырып, солдатны юсюне*

жайды. Тёппеланы А., Кюн батмайды, 14.

БУХЧАКЪ [2] *ат къ.* **бучхакъ** [2] *Ит а, Харунну бухчакъларындан тутуп, алгъа тартады, жол кёргюзтюп, ашыкъдырады.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 53. ❑ *Шалбар сапалларын табан артларына сыдырып, [Бекболат] бухчакъларын инчик башха къайтарды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 399.

БУЧХАКЪ [1] *ат.* **1.** Отверстие бурдюка / Гыбытны тюп жанында бау бла къысылгъан тешиги. *Шапа, талай агъач аякъны да къатына тизип, эчки гыбытны бучхагъын теше башлады.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 247. ❑ *Ачемей, тамагъы къургъакъсып, гыбытны бучхагъын тешди.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 108.

2. Край / Къыйыр. *Терини бучхагъы.*

▲ **Бучхагъынга тенг этме** не считаться *с кем* / кимни болса да жукъгъа санама. *[Хадис:] Айып этме ансы, Хасан, мен сени бучхагъыма окъуна тенг этмейме.* "Коммунизмге жол", 1976, № 66. ❑ *[Халиймат:] Айшат, ол [Хусей] сени тенгнге санагъан угъай, тап бухчагъына да тенг этмейди.* "Коммунизмге жол", 1978, № 134.

▲ **Бучхакъдан къуйгъанча къуяды /жауады/** льёт как из ведра *(о дожде)* / къыстау, къаты жауады. *Анда-мында тюше башлагъан жауун тамычыла, бучхакъдан къуйгъанча жауун, ырхыла барып башладыла.* Къулийланы Х., Дорбунда ушкок атылды, 103. ❑ *Жауун бучхакъдан къуйгъанча жауады.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 103. **Бучхакъдан баргъанча барады** *къ.* **бучхакъдан къуйгъанча къуяды (жауады).** *Жауун а бир кесекчикге бучхакъдан баргъанча барып тохтады.* "Коммунизмге жол", 1976, № 139.

БУЧХАКЪ [2] *ат.* Штанина / Кёнчек бутлукъну инчикге жетген къыйыры. *[Жашны] кёнчек бучхакълары асыры тардан, ала бла бутуну арасына сингар сирнек сыйынмазчады.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 123. ❑ *Аны [Солтанны] кёнчек бучхакълары балчыкъгъа боялып, кёлек тюймелери юзюлюп эдиле.* Гуртуланы Э., Тенглерим, 41.

БУШКАЙ *сыф. сёл. тил.* Бесстыдный / Уялмагъан, бетсиз. *"Сен бушкайны юсюнгю кир этгенинг ючюн, бусагъат кюнюнгю берейим! – дей эди анасы жашчыгъына.*

БУШЛАТ *ат.* Бушлат / Матросла кийиучю ысхарла куртка. *Къарт матросну бушлаты мюйюшде уллу темир чюйге тагъылып тура эди.*

БУШМАН *ат къ.* **бушуу.** *Бушман басханды элибизни, Киргендиле бу ит фашистле жерибизге.* "Шуёхлукъ", № 13, 105. ❑ *Жокъду бушманым энди мени, тешгенме юсюмден къарамы.* "Коммунизмге жол", 1970, № 84.

❑ **Бушман бол бушуу-бушман бол** *(къ.* **бушуу***). Эшек кеси кесине палах туудургъанына бек бушман болду.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 319. ❑ *Къарагъан заманда къартла палачха союмла алып келгенлерин кёрюп, бютюн да бушуу-бушман болдула.* Хочуланы С., Хапарла, 15. **Бушманнга къал, бушуу-бушман бол** *(къ.* **бушуу***). – Бушманнга къалды башыбыз – Къайтмайды юйге жашыбыз.* "Коммунизмге жол", 1966, № 78. **Бушман эт** бушуу-бушман бол *(къ.* **бушуу***). Бек бушман этдиле. Алай иш бир болуп кетгенден сора этер мадар табылмады.* "Шуёхлукъ", № 68, 39.

БУШМАНЛЫКЪ *ат къ.* **бушуулукъ.** *Сени къоюп кетген жашлыкъ, Жансарай, Кимге жетмез ол бушманлыкъ, Жансарай.* Отарланы С., Жансарай, 12. ❑ *Ай, бушманлыкъ, Къайсынны тобугъу къурушду, Исмайылдан*

да, Къайсындан да Бекмырза бек урушду. (Ф о л ь к.)

БУШТО *ат.* Тюря *(хлеб, накрошенный в молоко, сметану, айран)* / Акъгъа гыржын неда картоф ууулгъанланы къатышдырып этилген ашарыкъ. *[Халиймат] юч жашына бла тамата къызына бирер чёмюч бла бушто берди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 115. ❑ *Бири биринден гитче юч сабий, арбазда эски кийизге олтуруп, къара чёмюшчюклеге терк-терк узала, бушто ашайдыла.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 108.

❑ **Бушто бол** смешиваться, перемешиваться / къатыш-къара, хылы-мылы бол, къатыш. *[Беслан:] Тейри, битген угъай, бушто болгъан болур!* Э т е з л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 107. **Бушто эт** смешивать, перемешивать / къатыш-къара, хылы-мылы эт, къатышдыр. *[Аслан:] Биз анда уруш эте тургъанлай, элни жандырып, халкъны уа къан бушто этип а къоймазламы?* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 214.

БУШТУКЪ *ат* **1.** Тряпка / Къумачдан, мамукъдан, саламдан *д. а. к.* затладан этилип, саууг жууаргъа неда бир зат сыйпаргъа хайырланылыучу быстыр кесек. *Жаш чоюнну алгъын къыргъыч бла къырып, аны ызындан салам буштукъ бла сыйпайды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 156. ❑ *Минат кюбюрню башында букъусун жуммакъ буштукъ бла сылап, ёрге ачды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 8.

2. Пробка для закупорки, затычка / Тар, гитче тешиклени бегитирге хайырланылыучу къыстырыкъ. *Зауурбек, стаканны къонакъланы алларына салып, шешаны буштугъун чартлатды.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъды, 59. ❑ *Солдатны бёркюн окъ тешип, мамукъ буштугъу къарайды.* М а м м е л а н ы И., Чалгъы, 74.

❑ **Буштукъ бол** затыкаться, закупориваться / тар жерге, мюйюшге, жепиге, тешикге сугъул, бегитил. *Жюрегим терк-терк уруп, тамагъыма буштукъ болгъанча кёрюнеди.* Г у л а й л а н ы Б., Жаяу жолчукъ, 71. ❑ *Бираздан Мустафир, тарны ауузуна мамукъ буштукъ болуп тургъанча, акъсылдым букъуну эследи.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Айыуташ, 48. **Буштукъ эт** *къ.* **буштукъла I.** *Бу айыу болса эди, окъ ётген жаралары чапыракъ, топуракъ буштукъ этип, къанын тыяргъа кюрешир эди.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 65. ❑ *[Къалауурну] эки къолу артына байландыла, ауузына буштукъ этилди.* Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 62.

БУШТУКЪЛА *эт.* **1.** Заткнуть, закупорить, напихать, набить *что чем* / Бир затны тар жерге, жепиге, тешикге сукъ. *Жашла быкъыгъа тагъылгъан улакъны терисин, къапчыкълача, саулай сыдырып, ичине жарак саламны тыкъ буштукъладыла.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 79.

2. *эриши сёз.* Жадно есть; съесть, уминать, уплетать, наворачивать *что* / Уллу къабып, жутланып, ашыгъышлы аша; тыкъла. *Аракъыны ичерге сюйген, сюймеген да алгъыш айта иче эдиле, ызындан а наша бла ётмекни жут буштукълай эдиле.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 107. ❑ *[Къаргъала] къушдан тигим тапмазлыкъларын билип, алай болса да кетип да кълмай, боюнларын бир жанына жиберип, аны буштукълагъанына къарайдыла.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 36.

БУШТУКЪЛАН *эт. страд. от* **буштукъла** / Буштукъла дегенни *зорлаучу айырмасы. Къыз бир быстыр тюйюмчекчикни хуна жанына буштукъалнып тургъанын кёрдю.* ❑ *Машокну ичине быстырла буштукъланып эдиле.*

БУШТУКЪЛАНЫУ *и. д. от* **буштукълан** / Буштукълан дегенден *этим ат. Эски быстырны тешикге буштукъланыуу. Жюнню машокга буштукъланыуу.*

БУШТУКЪЛАТ *эт. понуд. от* **буштукъла** / Буштукъла дегенни *къатланыучу айырмасы. Анасы жашчыгъына бёреклени буштукълатады.*

БУШТУКЪЛАТЫУ *и. д. от* **буштукълат** / Буштукълат дегенден *этим ат. Хычинлени буштукълатыу.*

БУШТУКЪЛАУ *и. д. от* **буштукъла** / Буштукъла дегенден *этим ат. Къапчыкны ичине саламны буштукълау. Ётмекни жутланып буштукълау. Хычинни буштукълау.*

БУШУУ *ат.* **1.** Горе, уныние, скорбь, печаль / Къайгъы, жарсыу, жюрек мудахлыкъ, ачыу; антоними: *къууанч. Адамны къууанчына бла бушууына бармагъандан уллу айып жокъду.* Толгъурланы З., Эрирей, 151. ❑ *Наныкъ, бушууун кёкюрегине сыйындыралмай, хапарын тизди.* Хубийланы О., Дерт, 35.

❑ **Бушуу-бушман бол** сильно огорчаться, опечалиться, унывать / бушуулу, къайгъылы бол, бек бушуу эт, жарсы. *Хамзат, танг атаргъа кетип, юйде бушуу-бушман болуп тургъанларын кёрдю.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 27. ❑ *Хоргамчыла бушуу-бушман болуп, мудах, сагъышлы жерге къарап, тынгылайдыла.* Шауаланы М., Мурат, 116. **Бушуу-бушман эт** *къ.* **бушуу-бушман бол.** *Кишичик, бушуу-бушман этип, эки-юч кюнню ичинде ийнегин излеп айланнганды.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 201. ❑ *[Хазрет Масхутха:] Сен да аны [мени жунчугъанымы] кёрюп, бушуу-бушман этип, къара къазан къайнагъанча болуп тураса.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 123. **Бушуу эт** горевать, унывать, кручиниться, тужить / биреуню кыйынлыгъына жарсы, инжил, къайгъыр. *[Семен] тау тилни билмегенине бушуу эте, тохтады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 179. ❑ *Алчы улуну бла нёгерлерини ёлгенлерине эл уллу бушуу эте эди.* Этезланы О., Тарда, 46.

БУШУУЛА *эт. сёл. тил.* **1.** Бушуу эт *(къ.* **бушуу**). *Халкъ [председателни] сёзлерине терен бушуулай эди.* Этезланы О., Тарда, 647.

2. Печалить, причинять горе / Мудах, къайгъылы, бушуулу *эт. Жумушуна суукъ къарап, Бушуулап мамыр юйюн, Къундуз бла сёзге къалып, [Азамат] Алды юч айыплы жюгюн.* Отарланы С., Жансарай, 76.

БУШУУЛАН *эт.* Бушуу эт *(къ.* **бушуу**). *Ишни алай болгъанына жаш бек бушууланды.* ❑ *Эрттен алты сагъат бла алты минутда Радио сёлешеди, бушууланып.* Байрамукъланы Д., Жылла бла таула, 7.

БУШУУЛАНДЫР *эт. понуд. от* **бушуулан** / Бушуулан дегенни *къатланыучу айырмасы. Ол аман хапар бизни бек бушууландырды.*

БУШУУЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **бушууландыр** / Бушууландыр дегенден *этим ат. Тапсыз иш этип, ахлуларын бушууландырыу.*

БУШУУЛАНЫУ *и. д. от* **бушуулан** / Бушуулан дегенден *этим ат.*

БУШУУЛАНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **бушуулан** / Бушуулан дегенни *араш айырмасы. Анала жашлары къазауатха кетгенлерине бушууланышып эдиле.*

БУШУУЛАНЫШЫУ *и. д. от* **бушууланыш** / Бушууланыш дегенден *этим ат. Айыплы, осал ишге бушууланышыу.*

БУШУУЛУ I *сыф.* Горестный, унылый, скорбный, печальный / Ачыу сынагъан, къайынлыкъ кёрген, жарсыулу, къайгъылы. *Бушуулу юйге жыйылгъанла, ёлюге керекли тёрени этгенден сора, алай кёп мычымай чачылдыла.* Гуртулану Б., Жангы талисман, 250.

❑ *Зубай, къарт къатынны сёзюне ийнанмай да болалмай, юйге къоймагъанына ишекли бола, жюреги бир бушуулу ишни сезе, артха айланды.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 194.

БУШУУЛУ II *хал. сёзл.* Горестно, уныло, печально / Ачыу этип, жарсып, мудах болуп, къайгъы этип. *Ана не эсе да бир макъамны бушуулу мурулдай эди.* ❑ *Жаш, мудах болуп, бушуулу сёлешеди.*

❑ **Бушуулу бол** впасть в скорбь; становиться печальным / къыйынлыкъ, ачыу кёр, сына, бушуугъа тюбе. *Бизни аскерчилеribиз кетгенде, эллиле бютюн да къайгъылы, бушуулу болдула.* Гуртуланы Э., Азретни къууанч кюню, 22. ❑ *Парижли коммунарланы къоранчлары уллу эм къадарлары бушуулу болгъанды.* "Коммунизмге жол", 1973, № 54. **Бушуулу эт** огорчить, опечалить *кого* / биреуню жюрегине къайгъы сал, мудахландыр. *Мында кёрюнюп тургъаныча, поэт назмуну интонациясын асыры бушуулу этеди.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 18. ❑ *Солдат, ананы урушда ёлген жашыны хапарын айтып, кюе тургъан жюрегин андан да бушуулу этди.* "Коммунизмге жол", 1973, № 56.

БУШУУЛУКЪ *ат.* Огорчение, уныние / Жарсыулукъ, къайгъылыкъ, жарсыр, бушуу этер зат. *Жылай ёлген – уллу бушуулукъду.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 13. ❑ *Сюйген аскерчи тенгинден айырылгъан поэтни ёнюнде бушуулукъ уллуду, болса да ол назмуда кюрешден тюнгюлюулюк жокъду.* "Шуёхлукъ", № 10, 130. ❑ *Ала тынгылап, терен бушуулукъда эм сагъышлыкъда сюеле эдиле.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 52.

БУШХУ *ат ц. диал.* Бычхы къышхыр *(къ.* **бычхы**). *Агъач кесген жерге барып, эки машок бушху келтирип, халжарны тюбюне жайдыкъ.*

БУЮГЪУУ *и. д. от* **буюкъ** / Буюкъ дегенден *этим ат. Добай бла Махмут буюгъуп олтура эдиле.* Этезланы О., Тарда, 141. ❑ *Былайда тартыныу, буюгъуу, уялыу болса. Кесек заманнга ким да ауузланып чыгъаллыкъ тюйюлдю.* Хубийланы О., Аманат, III, 27.

БУЮГЪУШ *эт. взаимн.-совм. от* **буюкъ** / Буюкъ дегенни *араш айырмасы. Сабийчикле суукъдан буюгъушуп тура эдиле.* "Коммунизмге жол", 1977, № 204.

БУЮГЪУШУУ *и. д. от* **буюгъуш** / Буюгъуш дегенден *этим ат. Суукъдан буюгъушуу. Къоркъгъандан буюгъушуу.*

БУЮКЪ *эт.* **1.** Стесняться, ёжиться, чувствовать себя неловко / Къоркъгъандан, уялгъандан д. а. к. башха зат юсюн жунчу, жыйырыл. *Бий тюбюнде буюгъа жашагъандан эсе, къул тюбюнде къутура жаша.* (Нарт сёз.) ○ *Найыпхан энди уялгъан, буюкъгъан этеме деп да билмейди.* Толгъурланы З., Эрирей, 144. ❑ *Талпыгъанлай а барама, тепсер жылларым тепсерча болмадыла, жырлар жылларым жырларча болмадыла, кезиуюм озгъанында уа, тартына, буюгъа, артдан къарай, къалдым да кетдим.* Лайпанланы С., Гургумлу, 164.

2. *кёч.* Сжиматься от холода *(о частях тела и растениях)* / Суукъдан жыйырыл, жунчу *(адамны санларыны эм битимлени юсюнден). Ол [Къанамат] буюкъгъан санларын жылытыргъа излеп, мазаллы къуру агъачны бир къыйырын ёрге кётюрдю.* Къобанланы Д., Таулада, тауш, 78. ❑ *Буюгъуп тургъан битимле тирилдиле, орамда да ашыкъгъан сары ырхычыкъ шорхалада боз кёмюк этип барады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 36.

БУЮКЪДУР *эт. понуд. от* **буюкъ** / Буюкъ дегенни *къатланыучу айырмасы.* "*Мен ашамагъанма,*

менден къарыусуз жокъду, мени онгсузгъа кёрюп айтасыз", – деп, кесин бир жанына буюкъдуруп ант этгенди тюлкю. "Къарачай халкъ таурухла", 224. ❑ *[Жашау] кимни уллу сёлешдирди, кимни буюкъдурду. Къарыулугъа ышарып ётдю, къарыусузгъа къаралып ётдю.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 62.

БУЮКЪДУРУЛ *эт. страд. от* **буюкъдур** / Буюкъдур дегенни *зорлаучу айырмасы. Жашчыкъ, хыны этиле, урушула кетип, буюкъдурулуп къалгъан эди.*

БУЮКЪДУРУЛУУ *и. д. от* **буюкъдурул** / Буюкъдурул дегенден *этим ат. Суукъдан буюкъдурулуу.*

БУЮКЪДУРУУ *и. д. от* **буюкъдур**/ Буюкъдур дегенден *этим ат. Адамны, хыны этип, буюкъдуруу.*

БУЮР *эт.* **1.** Буйрукъ бер *(къ.* **буйрукъ** [1]*).* *Тындырмазгъа къуллукъ буюрсанг, кесинг этерсе.* (Нарт сёз.) ○ *Князь атлагъа минерге буюрду.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 49. ❑ *Патчах бу адамны къонакъ юйге элтип, айыпсыз къараргъа буюргъанды.* "Къарачай халкъ таурухла", 166.

2. *кёч.* Метить *(напр. занять должность)* / Кесинги неда биреуню бир ишге, къуллукъгъа бич. *Кесини ишин бардырмагъан бригадир председателни орунуна кесин буюруп тургаънын Алан сезгенди.* Хубийланы М., Алан, 28.

3. Назначать *кого*, направлять *на какую* должность, работу / Биреуню бир ишге, къуллукъгъа сал. *[Мазан:] Къасай, кимни буюраса да элни таматасына?* Залийханланы Ж., Тау къушла, 155. ❑ *[Биймурза:] Биргегизге барлыкъланы мен кесим буюрурма.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 45.

4. *къарач.* Направлять *кого (на учебу, на работу и т. п.)* / Биреуню ишге, окъуугъа д. а. к. башха затха жибер. *Иги окъугъан школчуланы университетге буюрдула.*

5. Предопределять, решать *(о боге)* / Алгъадан былай боллукъду деп бич, тёреле *(аллахны, къадарны юсюнден). Аллах буюргъан болур деп, башынгы палахха салма.* (Нарт сёз.) ○ *Къадар экинчи буюрмады манга Сюрюучю таякъны къолгъа алыргъа.* Отарланы К., Сайлама, II, 99. ❑ *Ушхууурну жылылай ашаргъа сеннге аллах буюрмагъанды.* Хубийланы О., Аманат, III, 119.

6. *къарач.* Предназначать, предписывать *что кому* / Биреуге бир затны былай эт деп айт. *Врач саусузгъа дарманланы ичерге буюрду.*

БУЮРТ *эт. понуд. от* **буюр** / Буюр дегенни *къатланыучу айырмасы. Жаш ишге кесин хазна буюртмады.* ❑ *Анга къыйын ишни буюртдула.*

БУЮРТУЛ *эт. страд. от* **буюрт** / Буюрт дегенни *зорлаучу айырмасы. Жашха къыйын иш буюртулгъан эди.*

БУЮРТУЛУУ *и. д. от* **буюртул** / Буюртул дегенден *этим ат. Биреуге ишни табысы буюртулууу.*

БУЮРТУУ *и. д. от* **буюрт** / Буюрт дегенден *этим ат. Эринчекге ишни къыйынын буюртуу.*

БУЮРУЛ *эт. страд. от* **буюр** / Буюр дегенни *зорлаучу айырмасы. Уялмагъан буюрулмагъанны ашар.* (Нарт сёз.) ○ *Жаратылгъан жан буюрулгъаннга тюбемей, кёрюне кирирге аллах ёмюр этмегенди.* Хубийланы О., Адамла, 132. ❑ *Махтаннгандан не асыу, алай буюрулгъан ишни айыпсыз тамамлар ючюн, мен кючюмю-къарыууму да аямай кюрешдим.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонкъда, 39.

БУЮРУЛУУ *и. д. от* **буюрул**

/ Буюрул дегенден *этим ат. Ишни буюрулууу.*

БУЮРУУ *и. д. от* **буюр** / Буюр дегенден *этим ат. Биреуге бир жумушну буюруу.*

БУЮРУШ *эт. взаимн.-совм. от* **буюр** / Буюр дегенни *араш айырмасы. Элни таматалары жашланы бригадасына жууаплы ишлени буюрушадыла.*

БУЮРУШУУ *и. д. от* **буюруш** / Буюруш дегенден *этим ат. Бирлеге ишни тынчын, бирлеге уа къыйынын буюрушуу.*

БЫГЪЕЛИ *ат ц. диал.* Зернохранилище из досок / Къангаладан мирзеу къуяргъа деп этилген ящик. *Къарт урлукъгъа къойгъан нартюхчюгюн быгъелиден чыгъарып, машоклагъа къуйду.*

БЫГЪЫН *ат.* Область между бедром и ребром / Къабыргъаны бла жансюекни ортасындагъы жер. *Къунажин чалмандан секиреме деп, быгъынындан къазыкъ кирип ёлген эди.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 191. ❑ *Адрахман алашаны жюгенин бошлап, быгъынына чурукъ табанны жетдирди.* Ёзденланы А., Саният, 95.

БЫДЫЯН *сыф.* Худой, истощённый *(о мелком скоте)* / Арыкъ *(уякъ аякълы малны юсюнден). Быдыян токълу. Быдыян къой.* ▭ *Мырзабек быдыян токълуларын сайлап, бир жанына эте эди.* Тёппеланы А., Ташыуул. ❑ *Малчыла быдыян къойлагъа энчи багъадыла.* "Коммунизмге жол", 1976, № 73.

▲ **Быдыяннга тюш** ввиду сильной истощённости нуждаться в особом кормлении *(о мелком скоте)* / арыкъ, къарыусуз болуп, сюрюуде айланалмай, кютюлюуден тыйыл, быдыяннга къошул, отлаугъа жиберилмей, аш бла кечиндирилип тур *(уякъ аякълы малны юсюнден). Ол быдыяннга тюшген токълулагъа багъады.*

БЫДЫЯНЛЫКЪ *ат.* Слабость, хилость, истощенность *(мелкого скота)* / Къарыусузлукъ, арыкълыкъ, ырахынлыкъ *(уякъ аякълы малны юсюнден). Къозуну быдыянлыгъы. Къойну быдыянлыгъы.*

БЫДЫР *ат сёл. тил. эрши сёз. къ.* **къарын.** *Быдырчыкълары ачыла, тартмалары салына, сабийчикле, къанга ожакъланы жанларына бугъа, бугъумуч ойнайдыла.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 10. ❑ *Сарыбий, ауур быдырын экиге бёлюрча къаты къысылгъан бел бауун бошаякъ этип, алларында тебиреди.* Этезланы О., Тарда, 84.

❑ **Быдыр жан жаулукъ** вафельное полотенце / туур малны быдырына ушагъан зыбыр къумачдан этилген жан жаулукъ. *Тетуу жаягъын быдыр жан жаулукъ бла байлап, адамлагъа да тюберге артыкъ сюймей, мудах айлана эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 68. ❑ *Ибрахим ... кесини жаралы башын быдыр жан жаулукъ бла байларгъа кюрешеди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 28.

▲ **Быдыр сал** жиреть / семириу, семиз болуу. *Байла, бийле, жарлыланы жегип, кеслери быдыр салып айланадыла.* (Фольк.)

БЫДЫРКАЙ *сыф. бош тил.* **1.** *къ.* **быдырлы.** *Эл аллындагъы къапхакъ тюбюндеги къызыл къанжалбаш юй быдыркай, алаша бойлу, хыбырт Дюгербийни юйюдю.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 7.

2. *кёч.* Кенг, уллу кёрюмдюсю болгъан зат / *Быдыркай чоюн. Быдыркай гебен.* ▭ *Алты челек кирген, галакур ичирлген быдыркай къошунну экеулен эки жанындан тутуп, арбадан кючден тюшюрдюле.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек.

БЫДЫРКЪЫ *ат.* Круговая вешалка / Кийим, саууг-саба, къамичи тагъаргъа ишленнген тёгерек такъгъыч. *Эбизе бий чабып, Быдыркъыгъа секирди. Окъ тийгенде белинден, Къабан кибик ёкюрдю.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 207.

БЫЖ-БЫЖ *эрикл. сёз.* Звукоподражание шипению жидкости при брожении / Быжылдагъан тауушну кёргюзтеди. *Гоппанда бозаны быж-быжы адамны ауузсууларын келтиреди.*

❑ **Быж-быж эт** *къ.* **быжылда.** *Айран, быж-быж эте, къайнайды. Зынтхы боза быж-быж этеди. Бизге суусапха быж-быж эте тургъан айран да ичирдиле.* Т ё п п е л а н ы С., Уучу Зауурбек, 14.

БЫДЫРЛЫ *сыф. сёл. тил. эриши сёз.* Пузатый, брюхатый / Быдыры уллу болгъан. *Ёксюз къозу быдырлы болур.* (Н а р т сёз.) *Махмутну бир быдырлы бузоуу барды.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 105.

БЫЖМА *ат.* Бурун бокъ *(къ.* **бурун**[1]*). Жашчыкъ, быжмасы да салынып, анасыны ызындан жылап чапды.*

БЫЖМАБУРУН *сыф.* Сопливый / Бурун богъу салынып айланнган. *Быжмабурун жашчыкъ. Быжмабурун къозучукъ.*

БЫЖМАККУ *сёл. тил. къ.* **быжмабурун.** *Быжмакку токълу.*

БЫЖМЫЛДЫКЪ *ат.* Ненастье / Мылы туман басып, шулпу этген кюн. *Эшикде асыры быжмылдыкъдан, адам жолгъа чыгъар кибик тюйюлдю.* ❑ *Бу арт кезиуде быжмылдыкъ малланы, малчыланы да бек жунчутханды.*

БЫЖЫЛДА *эт.* Бродить *(о жидкости)* / Къайнап, тауушэт *(айранны, бозаны д. а. к. затланы юсюнден). Къошундагъы боза, акъ кёмюк этип, быжылдайды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 82. ❑ *Бёчкеледе чагъырла быжылдайдыла.* "Жилтинле", 279. *Быжылдагъан жезикни Алгъыш айта ичедиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 183.

БЫЖЫЛДАТ *эт. понуд. от* **быжылда** / Быжылда дегенни *къатланыучу айырмасы. Жаш, гыбытны бучхагъын тешип, агъач аякъгъа айранны быжылдатды.*

БЫЖЫЛДАТДЫР *эт. понуд. от* **быжылдат** / Быжылдат дегенни *къатланыучу айырмасы. Къыз, шешаны ары-бери чайкъап, шампанскени быжылдатдырды.*

БЫЖЫЛДАТДЫРЫУ *и. д. от* **быжылдатдыр** / Быжылдатдыр дегенден *этим ат. Бозаны быжылдатдырыу.*

БЫЖЫЛДАТЫУ *и. д. от* **быжылдат** / Быжылдат дегенден *этим ат. Шампанскени быжылдатыу. Айраны быжылдатыу.*

БЫЖЫЛДАУ *и. д. от* **быжылда** / Быжылда дегенден *этим ат. Бозаны быжылдауу. Чыккырда къайнагъан айранны быжылдауу.*

БЫЖЫЛДАУУКЪ *сыф.* Шипучий *(о жидкости)* / Быж-быж этген, быжылдаучу. *Быжылдауукъ боза. Быжылдауукъ айран.*

БЫЗ *эрикл. сёз.* **1.** Звукоподражание жужжанию / Чибинни, къамыжакъны д. а. к. затланы учханда этиучю тауушларын кёргюзтеди. *Бир уллу къара чибин жашны къулагъыны жаны бла, быз-быз деп, учду.* ❑ *Уллу къара къамыжакъ, быз-быз деп, терезени мияласы бла ёрлерге кюрешеди.*

2. Так дразнят козла, который бодается / Тюйюшюучю текени алай айтып къозутадыла. *Жашчыкъ, "быз-быз" деп текечикни къозутуп, кесин къуудурду.*

БЫЗАНК *сыф.* Слабый *(о те-*

ленке, ягненке и т. п., родившихся позже других) / Кезиуюнден артха, кюз артында туугъан *(сёз ючюн, къозуну улакъны юсюнден). Бар байлыгъы бир гыдай ийнек бла эки бызанк токълу эди да, аланы уа берген эди, энди не берсин Муштурай жангы колхозлагъа?* Тёппеланы А., Ташыуул. ❑ *Къайдан жюрек ауруугъа келтирген эдим быланы, бызанк къозулача, къарыусуз сабийлени?* "Шуёхлукъ", № 61. 19.

БЫЗЫЛДА *эт.* Жужжать, визжать / Жызылдагъан, "быз-быз" деген тауух эт. *Бал чибинле аяусуз бызылдайдыла.*

БЫЗЫЛДАУ *и. д. от* **бызылда** / Бызылда дегенден *этим ат. Уллу къара чибинни бызылдауу юйде олтургъанланы барысына да эшитиле эди.*

БЫЙЫЛ *зам. сёзл.* В этом *(текущем, нынешнем)* году / Бу жыл, бара тургъан жыл, юсюбюздеги жыл. *[Зухура Зулкъаевна:] Мен сизни элге быйыл келгенме.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 14. ❑ *[Сарыбий:] Сиз келликни билип, бир къозучукъну быйылдан бери асырай эдим.* Этезланы О., Тарда, 37.

БЫЙЫЛГЪЫ *сыф.* Нынешний, этого года / Быйыл бола, этиле д. а. к. тургъан. *Муратха быйылгъы къыш бек акъырын баргъанча кёрюнеди.* Шауаланы М., Мурат, 209. ❑ *[Абдуллах:] Мен нёгерлерим бла кютген сюрюню быйылгъы тёлюсю къумалы къочхарладан туугъанды.* "Шуёхлукъ", № 66, 107.

БЫКЪЫ *ат.* Ствол с коротко обрезанными и заостренными ветками *(для подвешивания мяса, посуды, бурдюка и т. п.)* / Къош аллында арбазда эт, саууг, гыбыт эм д. а. к. затла тагъаргъа урулгъан бутакълы чыпын *(агач). Тиллери уа [Хажи бла Нохчукъну], кюн узуну быкъыгъа тагъылып туруп къатхан гыбытлай, тыхырдай, тебиредиле.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 273. ❑ *Рамазан мыстындау уютулуп, быкъыгъа тагъылып тургъан чоюнну алып къошха кирди.* Къудайланы Х., Бизни заманны адамлары, 25.

БЫЛА *кёрг. алм.* Эти / *Бу* деген алмашны кёплюк сан формасы. *[Жюнюс:] Менден эркинликсиз быланы [ушкокланы] кишиге да бермегиз.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 89. ❑ *– Сора была [ишчиле] шахтаны начальнигине да къар кюретирик эдиле.* Боташланы И., Пьесала, 142.

БЫЛАЙ [1] *сёзл.* **1.** *хал. сёзл.* Так, таким образом / Бу халда, бу формада, бу тюрлю. *Былай эте, бир ненча кюн арадан кетди.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 160. ❑ *Хасан къатынны былай болмагъанын эшитген кюн окъуна жюреги жарылып ёлгенди дейдиле.* Байрамукъланы Х., Тишырыуну хапары, 19.

2. *орун. сёзл. къ.* **бери.** *[Айшат Тамарагъа:] Былай кел, женгил, деп шыбырдайды.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 7. ❑ *– Былай беригиз, мен салайым, – деп, Ачау улу артмакъланы къамичисини буруну бла алды.* "Къарачай халкъ таурухла", 178.

БЫЛАЙ [2] *кес.* Так *(указ. частица)* / Кёргюзтюучю сёз халда хайырланылады. *Былай сагъыш этип къарасанг, адам тёзмезлик зат жокъду.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 26. ❑ *[Мёлехан] ичинден не эсе да бир-эки сёз айтып, былай ызына жатаргъа тебиребегенлей, таркъ-таркъ деп, акъырын эшик къагъылды.* Къобанланы Д., Таулада тауух, 32.

БЫЛАЙ-АЛАЙ *хал. сёз. къ.* **алай-былай.** *[Афенди] былай-алай деп жукъ айтмай, тауукъну къалгъанын да чыгъарып, [Абдулкъадырны] чакъырды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 113.

БЫЛАЙГЪА *орун. сёзл.* Сюда; на это место / Бу жанына, бу тийреге, бу жерге. *Былайгъа жыйылгъан сабийледен Къыямытны уланындан туугъандан онглу болмагъанды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 8. ❑ *Былайгъа бу алма терекден бла бу къалакъ ташдан къайсы алгъа салыннган болур деп кёп даулашла да боладыла.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 6.

БЫЛАЙДА *орун. сёзл.* **1.** Здесь, тут / Мында, бу жерде. *Былайда, бу кёнделен ёзенни ичинде, бек алгъа юй салгъан къартланы айтыуларына кёре, сууну боюнунда уллу агъач ёсгенди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 6. ❑ *Алгъын колхозну не къууанчы да былайда болуучу эди.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 6.

2. В этом случае, при этом обстоятельстве / Бу жол, бу халда. *Керти да былайда сагъыш этерча, сейирсинирча зат барды.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 31. ❑ *[Асхат Фарийзатха:] Былайда не эсе да бир ангылашынмагъан иш барды, иги къыз.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 125.

БЫЛАЙДАГЪЫ *сыф.* Здешний / Мындагъы, бу жердеги. *[Къаншаубий:] Россияны къобуп келген мыжыкъларына былайдагъы хашкенле да къошулсала, жукъ да эталлыкъ тюлбюз, ол ачыкъды.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 309.

БЫЛАЙДАН *орун. сёзл.* Отсюда / Мындан, бу жерден. *[Жарлы къойчу нёгерине:] Былайдан бир женгил ашырсанг, эрлей сюрюп барып, сени малларынга къошар эдим.* "Къарачай халкъ таурухла", 123. ❑ *[Къанамат Азретге:] Мычымай, биз былайдан къоргъа керекбиз.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 109.

БЫЛАЙЛАЙ *хал. сёзл.* Так, в таком виде, состоянии / Бу халда, бу турушда. *Былайлай ёлсем, санга термиле, Ким жумар эки кёзюмю?* (Фольк.) ☐ *[Назийфа:] Былайлай мен адамла ичине къалай барырма!* "Коммунизмге жол", 1976, № 24.

БЫЛАЙНЫ *орун. сёзл. къ.* **былайтын.** *[Сабийле Зулийхатха:] Биз санга былайны жюрюй турма деген эдик да, унутханмы этгенсе?* Толгъурланы З., Айыуташ, 13.

БЫЛАЙТЫН *орун. сёзл.* По этой стороне / Былайы бла, бу жаны бла. *Былайтын адам озуп кёрдюнгмю?* Шауаланы М., Мурат, 143. ❑ *Бусагъатда былайтын бир машина озду.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 290.

БЫЛИНА *ат.* Былина / Батырланы юсюнден эпикалы орус халкъ жыр. *Орус халкъда былинала аздан аз жырлана баргъанча, Къарачайда, Малкъарда нарт жырла аздан аз жырланнгандыла.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 25.

БЫЛКЪЫЛДА *эт.* Булькать / Былкъ-былкъ эт, чынгкъыл-чынгкъыл эт, чынгкъылда. *Ой, долай, былай былкъылдай, Ой жаным долай ийнекле келелле Черкес жылкъылай.* "Къарачай халкъ жырла", 40–41.

БЫЛКЪЫЛДАУ *и. д. от* **былкъылда** / Былкъылда деген*ден этим ат. Гыбытда айранны былкъылдауу.*

БЫЛЛАЙ *сыф.* Такой, этакий / тюз мунуча, мынга ушаш *(сёз баргъан затны юсюнден). Балынг быллай бал эсе, керек тюйюлдю.* (Нартсёз.) ○ *Къыз болгъан юйде быллай жыйрыкъ болмай не амалы барды.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 10. *Быллай ишде сакълау къалмагъанды.* Этезланы О., Тарда, 15.

❑ **Быллай бир** *мард. сёзл.* столько, так много, в таком коли-

честве / кёп, мынча. *Быллай бир этни биз не этерикбыз?* "Къарачай халкъ таурухла", 200. ❑ *Ауздан ауузгъа сеннге быллай бирни айталлыкъ тюл эдим, айтмасам а, сыйындырып турургъа мындан ары кючюм жетмей эди.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 32. ❑ *Сормай кетип, быллай бир кечиккенин билсе, [жашны] атасы анга кечерик тюлдю.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 28.

БЫЛТЫР *заман. сёз.* В прошлом *(прошедшем, истекшем)* году / Озгъан жыл, кетген жыл. *[Мазан:] Былтыр къошда къарт къойчу айтхан хапарны айтайым.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 75. ❑ *[Разият] былтыр да, быйыл да институтха киралмай къалганды.* Ахматланы И., Боранда, 27.

БЫЛТЫРГЪЫ *сыф.* Прошлогодний / Озгъан жыл болгъан неда озгъан жылдан къалгъан. *Сёзню башланнганы былтыргъы жангылычланы къайтармаз дыгаласдан болду.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 174. ❑ *Сабанчыланы былтыргъы къыйынлары эсгерилмей къалмагъанды.* "Коммунизмге жол", 1973, № 69.

БЫЛХЫМ *ат.* Черта характера; характер / Хал, адеп, намыс, къылыкъ. *Муса адамланы не былхымларын да уста биледи.* Этезланы О., Тарда, 176. ❑ *Ма алай, аны [Азаматны] былхымында чюйре жерледен иги жерлерин кёбюрек таба, ала [къызла] кёп жукъусуз кечелерин оздурур эдиле.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 154.

БЫЛХЫМСЫЗ I *сыф.* Невоспитанный, распущенный / Осал халлы, адепсиз, тапсыз, къылыкъсыз. *Былхымсыз адам. Былхымсыз иш.* ☐ *Да элде бийче къатынланы арасында Акъбийчеден сора былхымсыз, серукку не хурметсиз тиширыу жокъму эди?* "Шуёхлукъ", № 49, 28.

БЫЛХЫМСЫЗ II *хал. сёзл.* Своевольно, безнарвственно / Тапсыз халда, адепсизлик бла, осал къылыкъ бла. *Былхымсыз сёлешиу. Кесин былхымсыз жюрютюу.* ☐ *Жапысыз Осман да къоншу юйде нёгери бла былхымсыз сиреледи.* Шауаланы М., Мурат, 53.

БЫЛХЫМСЫЗЛЫКЪ *ат.* Невоспитанность, распущенность / Адепсизлик, къылыкъсызлыкъ, халсызлыкъ; былхымсызны халы, кюйю. *Жашны акъылсызлыкъ эм былхымсызлыкъ бийлей эдиле.* ❑ *Къарт былхымсызлыкъны аз да кётюрмей эди.*

БЫРГЪА *эт. сёл. тил.* **1.** Швырять, кидать, бросать что / Сыз, ат. *Жашла быргъагъан къол таш, шууулдап барып, жерге тийсе, – жер титирейди, къалтырайды, тебеди.* Тёппеланы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 41, ❑ *Аскербий ургъа гранат быргъады.* Этезланы О., Тарда, 55. ❑ *Бир ачы къол Сосланны тышына быргъады.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 79.

2. *кёч., бош тил.* Выгнать, заставить *кого* уйти / Кимни болса да къуллугъундан, жолундан тайдыр, къыста. *Аны [Абдуллахны] жолдан быргъаргъа эндиге дери да Махмут къоймай тургъанды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 318. ❑ *[Умар:] Чабакъны суудан алып атханча, ишден быргъагъанларында да къалай тынгылап къояйым?* Хубийланы О., Аманат, III, 294.

3. *кёч.* Бросаться словами / Аманны къуй, уруш. *Ийналукъ ачыуланып келе эди да, Къурманнга игирек къатылыр муратда, ауузуна келгенни быргъады.* Толгъурланы З., Эрирей, 31.

БЫРГЪАЛ *эт. страд. от* **быргъа** / Быргъа дегенни *зорлаучу айырмасы. Жауну ууатылып, бизни журтубуздан бюсюреусюз*

быргъалып чыгъарыгъына ишек жокъду. Хубийланы О., Аманат, I, 193. ❑ *Чаришге барлыкъ атланы сауурсунлары, суудан быргъалгъан чабакъ кибик, къалтырайдыла.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек.

БЫРГЪАЛЫУ *и. д. от* **быргъал** / Быргъал дегенден *этим ат. Эшикге быргъалыу. Узакъгъа быргъалыу.*

БЫРГЪАТ *эт. понуд. от* **быргъа** / Быргъа дегенни *къатланыучу айырмасы. Атасы, жашына айтып, къатхан терилени юй башына быргъатды.*

БЫРГЪАТДЫР *эт. понуд. от* **быргъат** / Быргъат дегенни *къатланыучу айырмасы. Аття чиригген чабырларын жардан энишге быргъатдырды.*

БЫРГЪАТДЫРЫУ *и. д. от* **быргъатдыр** / Быргъатдыр дегенден *этим ат. Эски-бусхуну юй башына быргъатдырыу. Кир-кипчикни жардан энишге быргъатдырыу.*

БЫРГЪАТЫУ *и. д. от* **быргъат** / Быргъат дегенден *этим ат. Ташланы бахчадан тышына быргъатыу.*

БЫРГЪАУ *и. д. от* **быргъа** / Быргъа дегенден *этим ат. Биченни юй башына быргъау. Топуракъны терк-терк быргъау.*

БЫРГЪАШ *эт. взаимн.-совм. от* **быргъа** / Быргъа дегенни *араш айырмасы. Тутушуу башланды, гёжефле бир бирни быргъашып тебиредиле.* ❑ *Жашла бир бирине къар тугулланы быргъашадыла.*

БЫРГЪАШДЫР *эт. понуд. от* **быргъаш** / Быргъаш дегенни *къатланыучу айырмасы. Физкультурадан дерсде жашлагъа гранатны быргъашдырдыла.*

БЫРГЪАШДЫРЫУ *и. д. от* **быргъашдыр** / Быргъашдыр дегенден *этим ат. Жашлагъа къол таш быргъашдырыу.*

БЫРГЪАШЫУ *и. д. от* **быргъаш** / Быргъаш дегенден *этим ат. Гранатны быргъашыу. Бир бирге къар жуммакъла быргъашыу.*

БЫРГЪЫ *ат.* **1.** Труба / Ичи тешик болгъан, тёгерек тышлы узун темир, пластмасса д. а. к. зат. *Киштик суу чыкъгъан быргъыны тогъай бурунчугъундан онг ал аягъы бла къаты тутду.* Тёппеланы С., Жаралы зурнук, 22. ❑ *Суукъ жел, сызгъырып, къанжалбаш юйлени быргъыларын сарната эди.* Хубийланы О., Адамла, 62.

2. Дуло, ствол *(ружья)* / Ушкокну, топну д. а. к. башха саутну ичи тешик болгъан темир кесеги. *Ушкокну быргъысы. Керохну быргъысы.*

БЫРГЪЫТАМАКЪ *сыф. сёл. тил.* Крикун, горлопан / Кючлю ауазлы, ачы къычырыкъчы. *Быргъытамакъ жаш. Быргъытамакъ тиширыу.*

БЫРНАК *ат.* Отчужденный / Тюрт этилген, чюйре кёрюннген. *Болмаз кеси элинде да бырнакды.* (Нарт сёз.) ○ *Айхай, болгъанды алада [малкъарлы тиширыулада] кемлик, Бырнак эди араларында теңлик.* Отарланы С., Жансарай, 12.

❑ **Бырнак бол** стать отчужденным / тюрт этил, адамлагъа аман кёрюн. *Итлух бир бёлек жылны адамгъа саналмай, анга киши тенгсинип сёлешмей, бырнак болуп жашайды.* (Фольк.) ▭ *Халкъ ишине себеп болаллыкъ адам, Бырнак болуп къалса, болур аман.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 17.

❑ **Бырнак эт** отчуждать, отдалять *кого* от себя / тюрт эт, аман кёр. *Жалан да ол [ит] ыстауатдан бырнак этилген, орундан тышында къалыучу кичиу экижашар*

тайгъа терс къарамай эди. Гуртуланы Б., Адилгерий, 51. ❑ *Келинсе деп, бырнак этип жашарла, Анга бермей, энчи ушхуур ашарла.* Будайланы Х., Алтын тау, 50.

БЫРНАКЛА *эт. сёл. тил.* Бырнак эт *(къ.* **бырнак***). Жашны, бырнаклап, тенглери къатларына къоймай эдиле.*

БЫРНАКЛАН *эт. страд. от* **бырнакла** / Бырнакла дегенни *зорлаучу айырмасы. Аманлыкъчы халкъ ичинде бырнакъланды.*

БЫРНАКЛАНЫУ *и. д. от* **бырнаклан** / Бырнаклан дегенден *этим ат. Айыплы иши ючюн бырнакланыу.*

БЫРНАКЛАТ *эт. понуд. от* **бырнакла** / Бырнакла дегенни *къатланыучу айырмасы. Аманлыкъчыны, этген ишлерин битеу элге айтып, бырнаклатдыла.*

БЫРНАКЛАТЫУ *и. д. от* **бырнаклат** / Бырнаклат дегенден *этим ат. Биреуню айыплы ишлери ючюн бырнаклатыу.*

БЫРНАКЛАУ *и. д. от* **бырнакла** / Бырнакла дегенден *этим ат. Аман адамны бырнаклау.* ❑ *Къарыусузну бырнаклау айыпды.*

БЫРНАКЛЫКЪ *ат.* Отчужденность / *Кимни, нени* болса да тюрт этилмеклиги *(неда этмеклик),* чюйре кёрюнмеклиги *(неда кёрмеклик),* кёрюп болмаулукъ. *Юйюрден бырнаклыкъ.* ▭ *Къыз бла жашны араларында бырнаклыкъ ёседен ёсе баргаъны сезиледи, ала бир бирни кёзюне къараргъа окъуна уялып башладыла.* "Коммунизмге жол", 1969, № 187.

БЫРНАКСЫН *эт.* Считать *кого-что* отчужденным, негодным / Бырнакга сана, бырнак сун. *Ауругъан, ырахын малны, бырнакъсынып, соймадыла.*

БЫРНАКСЫНЫУ *и. д. от* **бырнаксын** / Бырнаксын дегенден *этим ат. Аман къылыкълы адамны бырнаксыныу.*

БЫРЫЛДА *эт.* Шмыгать носом / Жукълагъанда, солугъанда "быр-быр" эт *(малны бурун тешиклерини юсюнден).*

БЫРЫЛДАУ *и. д. от* **бырылда** / Бырылда дегенден *этим ат. Атны бырылдауу.*

БЫРЫН *ат.* Закут *(тесное помещение для временного содержания овцематки)* / Къозусундан ёнгелеген къойну тутуучу бууучукъ. *Ёнгелеген къойну бырыннга атханлай.* (Нарт сёз.) ○ *Табын-табын къоннганды бирер ырбыннга, Баугъа ушаш ишлеп, кирди бырыннга.* Отарланы С., Жансарай, 41.

БЫСТЫР [1] *ат* **1.** Лоскут из любой ткани / Бир тюрлю къумачдан юзюк, кесек. *Хамзат топуракъны быстыр бла тынгылы чулгъагъандан сора, геллядан алгъан мелтеси бла аны, дууача, ючмюйюш этип, тышлады.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 151. ❑ *Минат быстыр ийисге бери айланып, отну кёргенлей, ийнекни къоюп чапды, алай а жыйрыкъны кюери кюйгенди.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 20.

2. Одежда / Кийим эм юйде къумачдан этилген башха затла. *Аскерге жылы быстырла этерге хар адам жукъусун бёлюп кюрешди.* Къулийланы Х., Дорбунда ушкок атылды, 56. ❑ *Захийрат быстырлары бла жыйылып тургъан агъач ундурукъну юсюне жата эди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 11.

3. *В позиции определения:* матерчатый / Быстырдан этилген. *Рамазан, къолтугъунда быстыр артмакъчыкъны полгъа салып, отоуну ичи къалай тап низамда жыйышдырылгъанына къарайды.* Зокаланы З., Солуу кюн, 15. ❑ *Адамла орамны ортасы бла, кими чарыкъла кийип, кими быстыр*

туфлийле бла терк барадыла. "Шуёхлукъ", № 43, 7.

❑ **Быстыр-быстыр бол** разорваться на куски / Чачыл, ууал; дуккул-дуккул, сан-сан бол. *"Ай сен быстыр-быстыр болгъун!" – деп, къаргъады ынна кимни эсе да.* **Быстыр-быстыр эт** разорвать на куски / дуккул-дуккул, сан-сан эт. *Аскерчи терк окъуна кёлегин тешип, быстыр-быстыр этип, нёгерини жарасын байлады.* "Коммунизмге жол", 1967, № 97.

БЫСТЫР [2] *эт. къарач.* **1.** *къ.* **буштукъла I.** *[Къаншаубий къазакълылагъа:] Бу атны юсюне машокга саламны быстырып салсам да, сенден эсе айбат кёрюнюрюкдю.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 115.

2. *эриши сёз. къ.* **буштукъла 2.** *Жашчыкъ хычинни быстырады.*

БЫСТЫРГЪЫЧ *сыф. къарач.* **1.** *къ.* **къызгъанч.** *Ол жаш бек быстыргъычды.*

2. *эриши сёз. къ.* **мухар.** *Таначыкъ быстыргъышчыкъ эди.*

БЫСТЫРЛЫКЪ *ат.* Отрез ткани на *какой-л.* вид одежды / Жыйрыкъ, костюм дегенча кийим этерча къумач.

БЫСТЫРЫЛ *эт. страд. от* **быстыр** [2] / Быстыр [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Жюн машокга быстырылып тура эди.*

БЫСТЫРЫЛЫУ *и. д. от* **быстырыл** / Быстырыл дегенден *этим ат. Саламны машокга быстырылыуу.*

БЫСТЫРЫУ *и. д. от* **быстыр** [2] / Быстыр [2] дегенден *этим ат. Мамукъну машокга быстырыу. Етмекни быстырыу.*

БЫТ *межд.* Возглас, которым заставляют корову стоять на месте при доении / Сауа туруп, ийнек жеринден тепмез ючюн айтылыучу сёз. *"Чух" деп, атха минмеген, "быт" деп ийнек саумагъан.* (Нарт сёз.) ○ *Быт, быт деп саууу башланады.* Ахматланы А., Жаз келди, 45.

БЫТ-БЫТ *сыф. къарач. къ.* **мыт-мыт.** *Быт-быт адам.* ❑ *Аппа бюгюнлю бери гебен тёгерегинде бир быт-быт жаш бла кёп сёлешеди.*

БЫТТЫМ: Быттым эт о стаде: находиться в жаркий день сбившись в кучу, в одном месте, головами друг к другу, стремясь укрыться в тени один у другого / иссиден жокку болуп, салкъынлыкъ излей, башларын бир бирини къарын тюбюне сугъа, жерлеринден тепмей сюелген малланы юсюнден; быттым деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *Ургъуюкъ, Бедик тёбелеринде къойланы, къысыр тууарланы быттым этгенлери кёрюнеди.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 130. ❑ *Келин отоуну аллына жашла, орайда айтып, къойла быттым этгенлей, басынгандыла.* Шауаланы М., Мурат, 64, ❑ *Къой сюрюуле да, быттым этип, салкъын жерчиклеге басына, бири башын бирсини къарын тюбюне сугъа, мамыр турадыла.* "Шуёхлукъ", № 6, 64.

БЫТТЫР *сыф.* Хуже; пуще; хлеще / Айтылгъан, тенглешдирилген затдан эсе аман, осал. *Мазан эфенди быттыр, Азан эфенди хуттур.* (Нарт сёз.) ○ *Нени да унутдургъан Барды аны хатасы: Атасы тели дюрген, Андан быттыр анасы.* "Жарыкъ жолда", 135.

БЫТТЫРЛЫКЪ *ат.* Ухудшенное, плохое состояние *кого-чего* / Осаллыкъ, аманнга кетмеклик, бузулмакълыкъ. *Бир болумну башха болумдан быттырлыгъы.*

БЫХЧЫ *ат къ.* **быгчхы.** *Терек не базыкъ болса да, быхчыдан къутулмаз.* (Нарт сёз.) ○ *Балтаны, быхчыны, сабийлени гузаба тауушлары да узакъгъа бара эдиле.* "Шуёхлукъ", № 19, 60. ❑ *Арба-*

лада, жатар жерледен сора да, балтала, быхчыла, салтала эслене-диле. Токъумаланы Ж., Нартланы туудукъланры, 17.

БЫХЫ *ат.* **1.** Морковь / Базыкъ, къызгъылдым-сары, татлы тамырлы, ашаргъа жарагъан тахта кёгет. *Нашала, быхыла, бадыражанла быйылча битип ким кёргенди!* "Шуёхлукъ", № 51, 10. ❑ *Тахталадан жыядыла сабийле быхы, турма, хобуста.* Макъытланы С., Шаудан, 3.

2. *В позиции определения:* морковный / Быхыдан этилген. *Быхы суу. Быхы салат.*

БЫЧАКЪ *ат къарач. къ.* **бичакъ.** *Къынгыр бычакъ. Уллу бычакъ. Бычакъны биле.*

БЫЧХЫ *ат.* Пила / Агъачны, темирни кесерге къурчдан ишленнген ууакъ керек. *Ала [жашла] жагъада агъач кеседиле, Тохтамайын бычхы тауш этедиле.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. ❑ *[Жаш къызгъа:] Темир буруу ишленнген эсе, Мен бычхы алып кесерме. Арабыз бийик бау болса да, къаяны тешип ётерме.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 48.

❑ **Бычхы къышхыр** опилки / агъачны бычхы бла кесгенде, андан акъгъан муру, ургу. *Агъач жаргъан жерде бычхы къышхыр кёп болады.*

БЫЧХЫЛА *эт. сёл. тил.* Пилить / Бычхы бла кес, томур. *Жашла отунланы бычхылайдыла.*

БЫЧХЫЛАУ *и. д. от* **бычхыла** / Бычхыла дегенден *этим ат. Агъачны бычхылау. Темирни бычхылау.*

БЫЧХЫЧЫ *ат.* Пильщик / Бычхы жаргъан ишле бла кюрешген, бычхы бла кесиучю ишчи. *Бычхычы, уллу нарат терекни тюбюне келип, моторлу бычхы бла кесип тебиреди.* ❑ *Бычхычы, терлегенлерин да женги бла сюрте, уллу терекни ууакъ тёммекчикле этеди.*

БЫЧЫЛ *ат.* Конец нитки, вдеваемый в иглу / Ийнени тюбюнде къалгъан къысха халычыкъ. *Бычыл ашама да кюл аша.* (Нарт сёз.) *Хуюнчуну кёзю – бычылда.* (Нарт сёз.)

БЫШЛАКЪ *ат къарач. къ.* **бишлакъ.**

БЫШТАДЫ *ат.* Корова, отелившаяся на втором году / Биринчи кере заманындан бир жыл алгъа къозлагъан туувар мал. *Хапчаланы Сагъыт, бухар бёрк алама деп, Нарсанагъа кесин салгъанды. Гяусарланы Шакъман бир быштады берип, Къаллай бухар бёрк алгъанды!* "Къарачай халкъ жырла", 250.

БЮГЕЧЕ *заман. сёзл.* В эту или предстоящую ночь / Озгъан неда келе тургъан кече. *Бюгече Къасым кесини ишчи нёгерлерин да алып келгенди.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 42. ❑ *[Малжей:] Манга бюгече къонакъ, къуугъун кереги да жокъду.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 360.

БЮГЕЧЕГИ *сыф.* Происходивший(ся) этой *(сегодняшней)* ночью / Бюгече болгъан *(келген, этилген д. а. к.). Бюгечеги къонакъ асыры жаншакъдан, танг атхынчы кёз къысдырмагъанды.* ☐ *Бюгечеги жыйылыу аны [Ибрахимни] санларын тирилтгенди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 84.

БЮГЕЧЕЛИ *заман. сёзл.* Всю эту ночь, в течение этой ночи / Бу кечени узунуна. *[Ибрахим:] Ийнек кибикледен бири, ажашып, ингирде юйге къайтмай къалгъан эди да, аны излей бюгечели жанымдан тойдум.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 84. ❑ *Шамил бюгечели неле эсе да жаншайды.* Ахматланы И., Боранда, 32.

БЮГЮЛ *эт.* **1.** Гнуться; сгибаться / Къынгыр бол. *Чыбыкълыкъда бюгюлмеген къазыкълыкъда бюгюлмез.* (Нарт сёз.) ○ *Зулейханы бели, гокка хансны сапчыгъыча, бюгюлюп, къымылдай эди.* Этезланы О., Тарда, 176. ❑ *"Тизилигиз ызымдан!" – деп, Сарыбий, энишге бюгюлюп, [Махмут бла Добайны] алларында тебиреди.* Этезланы О., Тарда, 87. ❑ *Къурч сынады, темир да бюгюледи, Окъдан пайхампар, жигит да ёледи.* Къулийланы Къ., Чумла къызарадыла, 143.

2. *кёч.* Подчиняться, покоряться *кому* / Бой сал, хорлат. *Ол кишини айтханына бюгюлмей эди.*

БЮГЮЛТ *эт. понуд. от* **бюгюл** / Бюгюл дегенни *къатланыучу айырмасы. Жаш белин иги бюгюлтюп ишлемейди.* ❑ *Къарыусуз къанганы ауур адам, юсюне минип, иги кесек бюгюлтдю.*

БЮГЮЛТЮУ *и. д. от* **бюгюлт** / Бюгюлт дегенден *этим ат. Белин бюгюлтюу. Къазыкъны бюгюлтюу.*

БЮГЮЛЮУ *и. д. от* **бюгюл** / Бюгюл дегенден *этим ат. Жашны къобуз тауушха ары бла бери бюгюлюую кёпге созулду.* ❑ *Алгъа артха бюгюлюуню къоюп, къызчыкъ ёрге-ёрге секирип тебиреди.*

БЮГЮН *заман. сёзл.* Сегодня, ныне / Юсюбюздеги кюн, алыкъа озмагъан, бара тургъан. *Тамбла тауукъдан бюгюн жумуртха иги.* (Нарт сёз.) ○ *Насып тилейме келлик кюннге, Тилегенча бюгюн кесиме!* Къулийланы Къ., Жангы китап, 207. ❑ *Шахардан акъланы къыстагъанлы бюгюн тамам он кюн болады.* Хочулаиы С., Хапарла, 87. // Теперь, в настоящее время / Энди, бусагъатдагъы заманда. *Къарашауай ашарыкъны уа алгъандан бюгюн кёп иги этеди.* "Нартла", 180. ❑ *Бюгюн санга чырмау жокъ, Эркинсе хар жанынга.* Отарланы О., Жырла, 14.

БЮГЮН-БЮГЕЧЕ *заман. сёзл.* Вот-вот, скоро / Къысха заманны ичинде. *[Мёлехан жашына:] таш айтхан, гугурук къычыргъан керти эсе, Темуркъа бюгюн-бюгече келеди деп турабыз.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 5. ❑ *Мен юйюрюмю бюгюн-бюгече табаргъа керекме.* Хубийланы О., Адамла, 8.

❑ **Бюгюн-бюгече да** и поныне, и до сих пор / бусагъатда да. *Мирзеу сатыу бюгюн-бюгече да тохтаусуз барады.* "Коммунизмге жол", 1976, № 84. ❑ *Исламны гитче жашы бюгюн-бюгече да сау-саламатды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 51.

БЮГЮНЛЮ *заман. сёзл.* В продолжение сегодняшнего дня / Бюгюннгю кюнню узуну, бюгюн сау кюнню. *[Мустафа] бюгюнлю, жаякъ жапмай, тутулгъанлагъа аман тапханын къуяды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 186. ❑ *Анасы уа анга [Сафиятха] бюгюнлю аякъ ичинде жумушап тургъан буштодан къашыкъ бла къапдырыргъа кюрешеди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 146.

БЮГЮНЛЮК *ат.* Современность / Бу кюн, бу заман. *Чотчаланы Магомет бюгюнлюкню темаларына жазады.* "Жарыкъ жолда", 5. *Бизге бюгюнлюкге жетер ючюн минг чынгылдан ётер эрлик керек болгъанын айтханмыды заман санга?* "Шуёхлукъ", № 29, 77.

БЮГЮНЛЮКДЕ *заман. сёзл.* Сегодня, ныне, теперь, на сегодняшний день / Сёз баргъан кезиуде, арт заманда, бусагъатда. *Бюгюнлюкде абадан эллени къайсы бириндe да хар неси жарашхан талай тюкен барды.* "Ленинни байрагъы", 1979, № 152. ❑ *Бюгюнлюкде малкъар драматургияда бир актлы пьесаладан башлап, кёп актлы пьесалагъа дери бир къаум*

чыгъарма барды "Шуёхлукъ", № 13, 121.

БЮГЮННГЮ *сыф.* Сегодняшний, нынешний / Сёз айтылгъан замандагъы, эндиги, бусагъатдагъы. *Бюгюннгю ишни тамблагъа къойма.* (Нартсёз.) ○ *Бюгюннгю кюн Кулизаргъа бла Харуннга жылча кёрюнеди.* Къулийланы Х., Дорбунда ушкок атылды, 30. ❑ *Бюгюннгю жарыкъ жашау ючюн жан бергенлени унутургъа жарарыкъ тюйюлдю.* "Коммунизмге жол", 1974, № 52.

БЮГЮН-ТАМБЛА *заман. сёзл.* Сегодня-завтра; со дня на день / Къысха заманны ичинде, бир-эки кюнден. *Колхозчула Терк боюнунда тарыларын оруп, бюгюн-тамбла дегенлей кюзлюк будайны да бошайдыла.* "Шуёхлукъ", № 26, 8. ❑ *Ишни бюгюн-тамбла башларгъа керекди.* Гуртуланы Э., Азретни къууанч кюню, 65.

БЮГЮУ *и. д. от* **бюк** / Бюк дегенден *этим ат. Терекни бутакъларын бюгюу. Темирни бюгюу.*

БЮГЮШ *эт. взаимн.-совм. от* **бюк** / Бюк дегенни *араш айырмасы. Эки тулпар гёжеф кюйюзге чыгъар-чыкъмаз къолланы, аякъланы хыны-хыны сермеп, бюгюшюп башладыла.* ❑ *Физкультурачыла, алгъа-артха бюгюше келип, къол тутушуп, тёгерек турдула.*

БЮГЮШЮУ *и. д. от* **бюгюш** / Бюгюш дегенден *этим ат. Темир чыбыкъны бюгюшюу. Къазыкъны бюгюшюу.*

БЮДЖЕТ *ат.* **1.** Бюджет / Къыралны, предприятияны неда учрежденияны бир белгили заманны ичиндеги хайырыны эм къоранчыны сметасы. *Жангы бюджетде аскер къоранчланы кёбейтир мурат бла бир къауум социальный программала кетириледиле.* "Коммунизмге жол", 1976, № 114 ❑ *Бюджетни аслам кесеги халкъ мюлкде ёсюп келген ахча накопленияладан жыйылады.* "Коммунизмге жол", 1969, № 257.

2. *В позиции определения:* бюджетный / Бюджет бла байламлы. *Бюджет комиссия. Бюджет жыл. Бюджет низам.*

БЮЙРЕ *ат эск.* Железное приспособление с острыми зубцами, которое прикрепляли к цепи и опускали в дымоход очага, чтобы через него не спустился *кто-л.* / Эски таулу юйлени ожакъларыны ичине адам тюшмез хыйсап бла тагъылгъан, жютю бутакълы темирден ишленнген зат. *Къыз урларыкъны ожакъда бюйре тыймаз.* (Нартсёз.)

БЮЙРЕК *ат.* Почка / Адамны эм аркъа сюекли жаныуарланы сийдик чыгъаргъан органлары. *Сабий бюйрек ашаса, бетине губус чыгъар.* (Нартсёз.) ○ *Жауда бюйрекча Шарау да ёсмегенди.* Толгурланы З., Эрирей, 37.

❑ **Бюйрек ауруу** нефрит / бюйрекге суукъ ётюп аурутхан ауруу. *Бюйрек аруруну юйде угъай, больницада окъуна къысха заманны ичинде багъып сау этген къыйынды.* "Коммунизмге жол", 1974, № 36. ❑ *Жаз башында кюннге алданып, жукъа кийиннген адам санларына суукъ ётдюрюп, ёпке, бюйрек ауруудан аурургъа болукъду.* "Коммунизмге жол", 1969, № 130.

БЮК *эт.* **1.** Гнуть, сгибать *что* / Къынгыр эт. *Къарны ауурлугъу тереклени бутакъларын жергежерге бюкгенди.* Кацийланы Х., Тамата, 52. ❑ *Рачикъауну садакъ огъу, асыры ауурдан, темир чюйню бюгюп, жерге тюшеди.* "Нартла", 211.

2. *кёч.* Склонять *кого к чему*; уговаривать, убеждать *кого* / Бой салдыр, айтханынгы этдир, хорла. *Эркин журтну жаш тёлюсюн бюгер, аны сындырыр кюч табыллыкъ тюйюлдю.* Хубийланы О., Аманат, I, 22. ❑ *Мени бю-*

герик ачыу Къалгъанланы бюгалмаз, Башхала аны хорларла. К ъ у л и й л а н ы К ъ., Юйюнге игилик!, 87.

БЮКДЮР *эт. понуд. от* **бюк** / Бюк дегенни *къатланыучу айырмасы. Сау болсунла къыйынлыкъгъа Бюкдюрмей ёталгъанла, Сау болсунла жарыкълыкъгъа эркин кёпюр салгъанла!* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 113. ❑ *Мурдарлагъа кесигизни бюкдюрмегиз!* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 120.

БЮКДЮРТ *эт. понуд. от* **бюкдюр** / Бюкдюр дегенни *къатланыучу айырмасы. Атасы жашына темир чыбыкъны бюкдюртдю.*

БЮКДЮРТЮУ *и. д. от* **бюкдюрт** / Бюкдюрт дегенден *этим ат. Къазыкъны бюкдюртюу. Темир чыбыкъны бюкдюртюу.*

БЮКДЮРЮЛ *эт. страд. от* **бюкдюр** / Бюкдюр дегенден *этим ат. Темир таякъ отха къыздырылып бираз бюкдюрюлдю.*

БЮКДЮРЮЛЮУ *и. д. от* **бюкдюрюл** / Бюкдюрюл дегенден *этим ат. Ичине бюкдюрюлюу.*

БЮКДЮРЮУ *и. д. от* **бюкдюр** / Бюкдюр дегенден *этим ат. Темир чюйню бюкдюрюу. Кесин биреуге бюкдюрюу.*

БЮКЛЕ *эт.* **1.** Сворачивать, складывать *что (согнув)* / Бюгюп къапла, бир тюрлю бир сыфат берип, бирге жый. *[Жамийлят] Газетни алып, тёрт бюклеп, папка ичине салды.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 89. ❑ *[Къыз] кийимлени барын да ариу бюклеп, артмакълагъа жыйып, тузланнган къакъны да чырмап салды.* "Къарачай халкъ таурухла", 91.

2. *кёч.* Побеждать *кого* / Хорла, къымылдаялмазча, тепмезча эт. *[Къыямыт:] Жашаудан умут юзмегенме, жауну женгил бюклеп къоярыбыздан тюнгюлгенме.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 250. ❑ *[Сарыбий:] Мени къулум, ашдан къарыны тоймагъан, бюклеп, экеуленни тюпге салгъанды.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 197.

БЮКЛЕН *эт.* **1.** *страд. от* **бюкле** / Бюкле дегенни *зорлаучу айырмасы. [Къарт] бюкленип тургъан буршу къагъытчыкъны узатды.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 94. ❑ *Мусса хуржунундан тёрт бюкленнген къагъытны чыгъарды.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 197.

2. Сгибаться / Бюгюл, ийил. *– Акка, жерге тёрт нек бюкленнгенсе? – десенг, Жашлыгъымы излейме, жашым, – деп, ышарады Кюмюш Акка.* Б а т ч а л а н ы М., Элчилерим, 12.

БЮКЛЕНИУ *и. д. от* **бюклен** / Бюклен дегенден *этим ат. Къагъытны бюклениую. Къумачны бюклениую.*

БЮКЛЕНИШ *эт. взаимн.-совм. от* **бюклен** / Бюклен дегенни *араш айырмасы. Кёмюк эте, кёбе ётгюр толкъунла, Билезикча, бир бирине чырмала, Бюкленишип ёшюнлерин урадыла Мермер санлы, къысыр къая жагъагъа.* Б о р л а к ъ л а н ы Т., Насыплы тёлю, 4.

БЮКЛЕНИШИУ *и. д. от* **бюклениш** / Бюкленыш дегенден *этим ат. Жарау эте туруп, эришип бюкленишиу.*

БЮКЛЕТ *эт. понуд. от* **бюкле** / Бюкле дегенни *къатланыучу айырмасы. Къол жаулукъну тап бюклетиу. Къанжалны эки бюклетиу.*

БЮКЛЕТДИР *эт. понуд. от* **бюклет** / Бюклет дегенни *къатланыучу айырмасы. Жаш галстугун, эгечине ариу бюклетдирип, ёрге салдырды.*

БЮКЛЕТДИРИУ *и. д. от* **бюклетдир** / Бюклетдир дегенден

этим ат. Быстырны бюклетдириу. Къагъытны бюклетдириу.

БЮКЛЕТИУ *и. д. от* **бюклет** / Бюклет дегенден *этим ат. Къагъытны бюклетиу. Письмону бюклетиу.*

БЮКЛЕУ *и. д. от* **бюкле** / Бюкле дегенден *этим ат. Къумачны бюклеу. Газетни бюклеу.*

БЮКЛЕШ *эт. взаимн.-совм. от* **бюкле** / Бюкле дегенни *араш айырмасы. Жашчыкъла столда къагытланы тёрт къаты бюклешип кеседиле.*

БЮКЛЕШИУ *и. д. от* **бюклеш** / Бюклеш дегенден *этим ат. Къагъытланы бюклешиу.*

БЮЛДЮРГЮ *хал. сёзл.* Невнятно, путанно *(говорить)* / Ангылашынмазча, къатышдырып *(сёлеш). Къыз къаллайла эсе да бир бюлдюргю сёлешеди.*

❑ **Бюлдюргю бол** стать невнятным *(о языке)* / ачыкъ, иги ангылашынма *(сёзню, айтылгъан затны юсюнден). Сёзю бюлдюргю болса, айтханына ишекли болурса.* (Нартсёз.) **Бюлдюргю эт.** мямлить, говорить невнятно, заплетаться / сёзюнгю ачыкъ ангылатма, къыйнлып сёлеш. *– Менме, Хамит, – деди [Рамазан], тили бюлдюргю эте.* Биджиланы Б., Жюрекни ауазы, 45. ❑ *– Жаркъмаламай айт! Сен кесинг кёргенсе, сора бюлдюргю этерге неге керекди? – деп, темирчileди Мырзабек.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 60.

БЮЛЛЕТЕНЬ *ат* **1.** Бюллетень *(краткое официальное сообщение)* / Обществогъа уллу магъанасы болгъан бир ишни юсюнден къысха билдириу. *Кюнню халын билдирген бюллетень. Метеорология бюллетень.*

2. Название некоторых повременных изданий / Къаллай да болсун, бир учреждения, организацияны ишни юсюнден материала, хапарла, илму ишлени хыйсабы *д. а. к.* башха затла басмаланыучу, кезиуден кезиуге чыгъыучу чыгъарманы аты. *Итогланы юсюнден совхозда хар айдан бир кере бюллетень чыгъарылады.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 29. ❑ *Бюллетенле, къабыргъа газетле, алчы сынамны кёргюзтген плакатла ишчилени эришиулерине къанат беридиле.* "Коммунизмге жол", 1973, № 74.

3. Избирательный листок / Айырыулада кёргюзтюлген кандидатланы тукъумлары жазылгъан къагъыт. *Комиссия бюллетенлени округлагъа айырып тебирейди.* "Коммунизмге жол", 1973, № 95. ❑ *Участка айырыу комиссияланы тохташдырылгъан формада айырыу бюллетенле бла жалчытадыла.* "Коммунизмге жол", 1973, № 82.

4. Больничный листок / Адамны ауругъанына шагъатлыкъгъа берилиучю къагъыт. *Ол [врач], къолларымы байлап, бюллетень жазып берди.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 56.

БЮРЕК *ат къарач. къ.* **бюйрек.** *[Татаркъан] эки этегин бюрек башындан къайырды.* "Къарачай халкъ жырла", 69. ❑ *Акъсакъал ёпкелени, жюрекни, бюреклени тишге чанчып, тишлеп тебиреди.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 147.

БЮРК *эт.* **1.** Прыскать, брызгать *что* / Чач, сеп, жай. *Мен юй тюбюне суу бюркеме, букъудан тюбю жутмайды, Мени сюйгеним, эсирик жашчыкъ Кишини къолун тутмайды.* (Фольк.) ❑ *Жайгъы кюн алтын нюрюн былайгъа къызгъанмай бюркеди.* Хубийланы О., Аманат, III, 122.

2. *къ.* **бёрк**[2]. *Налжанны къулакъ жанындан къан бюркюп чыгъады* Шауаланы М., Мурат, 181.

БЮРКГЮЧ *ат къарач.* Лейка / Узун боюну болгъан, аны бла суу тышына къуюлурча ишленнген

адыр. *Къызчыкъ арбазда гокка ханслагъа бюркгюч бла суу къуяды.*

БЮРКДЮР *эт. понуд. от* **бюрк** / Бюрк дегенни *къатланыучу айырмасы. [Зауурну] эки кёзю кёзле тюйюл кёзлеуле, Ала кёз жашны эркин бюркдюредиле.* Этезланы О., Нарт къаланы хапалары. ❑ *Ёзен ичи талада, Тау белинде тапхырда, Кириш тутуп къаяла, Суу бюркдюрген чучхурла.* "Шохлукъ", 31.

БЮРКДЮРТ *эт. понуд. от* **бюркдюр** / Бюркдюр дегенни *къатланыучу айырмасы. Колхоз тахта кёгетлеге суу бюркдюртеди.* ❑ *Къыз, кюзгюню аллына сюелип, чачына пульверизатор бла дух бюркдюртдю.*

БЮРКДЮРТЮУ *и. д. от* **бюркдюрт** / Бюркдюрт дегенден *этим ат. Юсюне дух бюркдюртюу. Сохан тахтагъа суу бюркдюртюу.*

БЮРКДЮРЮЛ *эт. страд. от* **бюркдюр** / Бюркдюр дегеннни *зорлаучу айырмасы. Гыбытны бучхагъындан айран бюркдюрюле эди. Билмей турганлай, жашны башындан суукъ суу бюркдюрюлдю.*

БЮРКДЮРЮЛЮУ *и. д. от* **бюркдюрюл** / Бюркдюрюл дегенден *этим ат. Сууну бюркдюрюлюую.*

БЮРКДЮРЮУ *и. д. от* **бюркдюр** / Бюркдюр дегенден *этим ат. Суу бюркдюрюу. Гыбытны бучхагъындан айранны бюркдюрюу.*

БЮРКЮЛ *эт. страд. от* **бюрк** / Бюрк дегенни *зорлаучу айырмасы. Юй тюбюне суу бюркюлдю.*

БЮРКЮЛЮУ *и. д. от* **бюркюл** / Бюркюл дегенден *этим ат. Суукъ сууну бюркюлюую бла къызны къычырыгъы тенг болдула.*

БЮРКЮМ *ат.* Количество жидкости, достаточное для того, чтобы прыснуть, брызнуть один раз / Бир бюркюрге жетер чакълы суусун зат. *Къыз, бир бюркюм сууну жыйрыгъына себип, итиу уруп башлады.* ❑ *Жаш насос бла бир бюркюм бояуну къабыргъагъа чачдырып кёрдю.*

БЮРКЮТ *эт. понуд. от* **бюрк** / Бюрк дегенни *къатланыучу айырмасы. Ингирликде ай, Бешик жыр жырлай, Бюркютген эди Юсюме нюрюн.* Гулийланы М., Кюнню къызы, 16.

БЮРКЮТЮУ *и. д. от* **бюркют** / Бюркют дегенден *этим ат. Кюнню нюр таякъларын жерге бюркютюую.*

БЮРКЮУ *и. д. от* **бюрк** / Бюрк дегенден *этим ат. Арбазгъа суу бюркюу. Юйню къабыргъасына бояу бюркюу.*

БЮРКЮШ *эт. взаимн.-совм. от* **бюрк** / Бюрк дегенни *араш айырмасы. Сабийле бир бирге суу бюркюшедиле.*

БЮРКЮШЮУ *и. д. от* **бюркюш** / Бюркюш дегенден *этим ат. Бир бирге суу бюркюшюу.*

БЮРО *ат.* **1.** Бюро *(в некоторых организациях, учреждениях)* / Бир-бир органланы, учреждениялары, организацияланы тамата лыкъ неда оноу этген кесегини аты эм аны кенгеши. *Сафар Жарахматович ишни болушун ангылатхандан сора, бюрону членлери сагъыш этдиле.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 90. ❑ *Мюлкде кёзюулю жыйылыулада, бюролада белгиленнген бёлек ишлени юсюнден тыйыншлы бегимле алынадыла.* "Ленинни байрагъы", 1964, № 226.

2. Бюро *(напр. находок, погоды)* / Бир къауум учреждениялары, алары бёлюмлерини, конторларыны д. а. к. башха затны аты. *Кюнлени биринде конструктор бюрода Мурадин бла ишлеген жашла аны чакъырадыла.* Гуртуланы Э., Мёлеклеле жонаъъда, 129. ❑ *[Ха-*

нафий] кеси да кёп болмай рационализаторланы бюросуна членнге киргенди. "Алчыла", 8.

БЮРОКРАТ *ат.* Бюрократ / Кесини ишине суукъ къараучу къуллукъчу. – *Таматадан башлап, прораблагъа дери хар бюрократны жыйылыуда аяусуз критикагъа тартыргъа таукел болдукъ.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 37. ❑ *Чамны, накъырданы, сатираны, бюрократлагъа къаршчы теманы кючлюрек этигиз.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 234.

БЮРОКРАТИЗМ *ат.* Бюрократизм / Толтуруучу властны органларыны ишин керексиз къыйын, тапсыз этген, ведомстволаны сейирлерин тындырыргъа бурулгъан, жамауатны *(обществону)* сейирлене заран салгъан башчылыкъны тюрлюсю.

БЮРОКРАТЛЫКЪ *ат къ.* **бюрократизм.** *Бюрократлыкъ бизни ишибизге уллу бузукълукъ салады.* ❑ *Бюрократлыкъгъа жакъ басханлагъа къажау ачыкъ кюреширге керекди.*

БЮРСЮКЮН *заман. сёзл.* **1.** Бирси кюн 1 *(къ.* **бирси***). [Ибрахим:] Бюрсюкюн правленнге чакъырып, аскерге ашаргъа деп ийгенчигибизни [Къаншаубийни жыйыны] алып кетгендиле.* Къобанланы Д., Таулада тауушш, 315.

2. Бирси кюн 2 *(къ.* **бирси***). Бюрсюкюннге дери энди къум келлик тюлдю.* "Алчыла", 72. ❑ *– Тамбла къалып бюрсюкюн ишге чыгъаргъа керекме.* Хубийланы О., Адамла, 130.

БЮРСЮКЮННГЮ *сыф.* **1.** Позавчерашний / Тюненени аллында кюн этилген, бюгюнден эки кюн алгъа болгъан. *Бюрсюкюннгю къонакъла. Бюрсюкюннгю жаууна.*

2. Послезавтрашний / Тамбладан сора келлик кюн этилик, бюгюнден сора эки кюнден боллукъ. *Бюрсюкюннгю чабышыула бек сейирлик боллукъдула.* ❑ *Бюрсюкюннгю эришиулеге бизни спортсменлерибиз бюгюн окъуна хазырдыла.*

БЮРТЮК [1] *ат.* **1.** Зерно, зернышко, ягода; / Къылкъылы эм бир къауум башха битимлени урлугъу, гагусу, кёгети, жемиши. *Нартюх бюртюк. Арпа бюртюк. Алма бюртюк. Таукъ эсинде – тары бюртюк.* □ (Нарт сёз.) ○ *Кёк къагъытда – тюй бюртюкле.* (Элбер).

2. Крупица, частица / Нени болса да ууакъ, гитче кесекчиги. *Бир къауум базыгъыракъ юзмез бюртюкчюклени мияла кесекни юсюне салайыкъ.* "Естествознание", 9. ❑ *Асланны кёзлеринден, алмаз бюртюклеча, жилямукъла тёгюлдюле.* "Коммунизмге жол", 1972, № 83.

❑ **Бюртюк эт** переносить корь, сыпь / кёмеден ауруп чапыр *(адамны этини юсюнден). Сабий бюртюк этеди, кюйюп-бишип ауруйду.*

❑ **Бюртюклю икра** зернистая икра / осётр тукъумлу чабакъладан жаратылгъан къара икраны тюрлюсю. *Къонакъбайым бюртюклю икра бла сыйлайды.*

БЮРТЮК [2] *ат анат.* Яичко къ. **ташакъ.** *[Къыз:] Энди аны [кишини] тамырын юзмегенлей бичип, бюртюклерин бери бер.* "Къарачай халкъ таурухла", 91.

БЮРТЮК [3] *ат къарач. къ.* **арпа** [2] *Кёзюне бюртюк чыгъып, жашчыкъ школгъа баралмады.*

БЮРЧЕ *ат.* Блоха / Къан ичип жашагъан, гитче, секириучю жаныуарчыкъ. *Назы тюбю бюрчесиз болмаз.* (Нарт сёз.) ○ *Къошну ичинде ач бюрчеле инчиклерибизге къонуп, аяусуз къабып, чибинлетгенлей тургъандыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 38.

❑ **Бюрче от** ромашка / жокку гюллерини чапыракъларыкёбюсюнде акъ, ёзеги уа сары болгъан

ханс. *Жашчыкъ биченликде бюрче отла излейди.*

❑ **Бюрче ханс** *къарач.* чебрец, тимьян / ууакъ ариу гюллю, эфир жауу болгъан ханс неда жарым юлкю.

БЮРЧЮК[1] *ат.* **1.** Почка *(на дереве)* Битимни алыкъа айнымай тургъан зыгыты, гюлню, сабакъны, чапыракъны жангы чыгъып башлагъан чирчиги. *Тёгерек кёгерип, терекледе бюрчюкле чагъа тебиредиле.* ❑ *Чибин, учуп барып, гюлню бюрчюгюне къонду.*

2. *кёч.* Комок, гранула / Нени болса да гитче бюртюкге ушагъан тыкъ жуммагъы. *Къар энди, жуммакъ тартылгъан будай унну къыл элек бла элегенча, ууакъ бюрчюклерин къызыу себелейди.* Хубийланы О., Аманат, III, 266.

❑ **Бюрчюк эт** почковаться / бюрчюк чыгъар, бюрчюклю бол, чагъып башла. *Быкъылы къолда тукъузгюле бюрчюк эте болурла.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 185.

БЮРЧЮК[2] *ат.* Сыпь / Бир къауум ауруладан сора аланы къызыуларындан этге чыгыъучу ууакъ чачыраукъла, сепкилле. *Кёмеден сора жашны битеу эти бюрчюкден толду.*

❑ **Бюрчюк-бюрчюк бол** покрываться сыпью / чапыр, чачыраукъла чыкъ *(адамны этине). Жанчыкъны этине суукъ чабып, бети бюрчюк-бюрчюк болду.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 121. ❑ *Къаншауну чач тюклери ёрге турдула, эти бюрчюк-бюрчюк болуп, суукъсурады.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек.

БЮРЧЮКЛЕН *эт. сёл. тил.* Бюрчюк эт *(къ.* **бюрчюк**[1]*). Бюрчюклене тебиребегенди суу боюнунда назычыкъ. Терекле акъ чакъгъандыла, гюлле бюрчюкленедиле.*

БЮРЧЮКЛЕНИУ *и. д. от* **бюрчюклен** / Бюрчюклен дегенден *этим ат. Жай жылыуу ургъанлай, агъачды да бюрчюкленину башланады.* ❑ *Тереклени бюрчюкленциулери кёзге хычыуун кёрюнеди.*

БЮРЧЮКЛЮ *сыф.* Гранулированный / Уатылгъан, бюртюк-бюртюк этилген. *Бюрчюклю суперфосфат. Бюрчюклю удобрение.* ❑ *Бюрчюклю эм тугуллу ашланы татымлылыкълары концентратлагъа жууукъду.* "Коммунизмге жол", 1974, № 89. ❑ *Будайны урлугъу бюрчюклю суперфосфат бла бирге себиледи.* "Коммунизмге жол", 1971, № 189.

БЮРШЮ *сыф. къ.* **буршу**. *[Къарт ата] будай, арпа, зынтхы киреле этип, Бюршю жымыл топурагъын тазалап, Болгъанды таулу муратына жетип.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 110.

БЮСТ *ат.* Бюст / Адамны башыны эм тёммегини ёрге жаныны *(кёкюрегине неда белине дери)* скульптура сураты. *Наполеондан сыйырылгъан байракъланы ортасында бир акъ мермер бюст кёрдюм.* Лайпанланы Р., Жолоучулукъда, 45. ❑ *Скульптор Х. Крымшаухалов ишлеген бюстну аллына барып, Кязим Мечиевни тансыкъладыкъ.* "Коммунизмге жол", 1973, № 59.

БЮСЮРЕ *эт.* Одобрять, считать подходящим, пригодным / Игиге, тапха, жараулугъа сана; жарат. *Эки эфенди да бир бирлерине аз да бюсюремей эдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 56. ❑ *[Аппа] жашыны чалгъы тартханына иги бюсюремегенди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 48.

БЮСЮРЕТ *эт. понуд. от* **бюсюре** / Бюсюре дегенни *къатланыучу айырмасы. Къыз ариу къылыгъы бла битеу тенглерине кесин бюсюретеди.* ❑ *Окъуучу кесини жууабы бла устазны бюсюретди.*

БЮСЮРЕТДИР *эт. понуд. от*

бюсюрет / Бюсюрет дегенни *къатланыучу айырмасы.* ❑ *Жаш, бригадирни бюсюретдирейим деп, къадалып, ишлейди.*

БЮСЮРЕТДИРИУ *и. д. от* **бюсюретдир** / Бюсюретдир дегенден *этим ат. Бу продукциягъа комиссияны бюсюретдириу къыйын боллукъду.* "Коммунизмге жол", 1970, № 135.

БЮСЮРЕТИУ *и. д. от* **бюсюрет** / Бюсюрет дегенден *этим ат. Адамгъа кеси жаратмагъан затын зор бла бюсюретиу керек тюйюлдю.* ❑ *Жаш бла къызны бирин бирине зор бла бюсюретиу эртте къалгъанды.*

БЮСЮРЕТИШ *эт. взаимн.-совм. от* **бюсюрет** / Бюсюрет дегенни *араш айырмасы. Жашла къызны бюсюретишдиле.*

БЮСЮРЕТИШИУ *и. д. от* **бюсюретиш** / Бюсюретиш дегенден *этим ат. Бир бирни бюсюретишиу.*

БЮСЮРЕУ [1] *и. д. от* **бюсюре** / Бюсюре дегенден *этим ат. Бир бирге бюсюреу. Биреуню ишине бюсюреу.*

БЮСЮРЕУ [2] *ат.* **1.** Благодарность, хвала / Кимге болса да этген игилиги, иши, бир затха эс бёлюую ючюн ыразылыкъ; ыспас. *Онгсузгъа болушхан бюсюреудю.* (Н а р т с ё з.) ○ *[Темержан:] Жан къайгъылы, кишиден бюсюреу излеп болмагъанма.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 108. ❑ *Эгерге уа ыспас, бюсюреу да жокъ, Харунну хынысы анга – нохтабау.* Б о т а ш л а н ы И., Ауш, 162.

2. *В позиции определения:* благодарственный / Бюсюрегенин *(бюсюрегенлерин)* билдирген. *Жигитлиги, жигерлиги ючюн Мухаметге отпуска берилгенди, атасы бла анасына уа командирледен бюсюреу письмо келгенди.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 66. ❑ *Азретге берилген бюсюреу къагъытланы анасы альбомгъа жабышдырып асырайды.* "Коммунизмге жол", 1974, № 68.

❑ **Бюсюреу эт** благодарить / ыразылыгъынгы, ыспас этгенинги билдир. *Азгъа бюсюреу этмеген кёпге бюсюреу этмез.* (Н а р т с ё з.) ○ *Хасаннга колхозчула уллу бюсюреу эте эдиле.* "Жарыкъ жолда", 236. ❑ *Домалайгъа оноу сора келген къартла къуру да бюсюреу, алгъыш этип, ырызы болуп кетедиле.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 32.

БЮСЮРЕУЛЮ I *сыф.* Достойный благодарности / Адам бюсюреруча болгъан. *Ала бек бюсюреулю иш этгендиле.*

БЮСЮРЕУЛЮ II *хал. сёзл.* Одобрительно, с желанием / Адам сюерча, онгсунурча. *Артыкъ да бек малчыла бюсюреулю урунадыла.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 98. *Теберди чегетчиликни адамлары да бюсюреулю ишлейдиле.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 113.

БЮСЮРЕУСЮЗ *хал. сёзл.* Неодобрительно, без желания / Сюймей, жаратмай. *Аскер бюсюреусюз тынгылады.* Д о т д у л а н ы Х., Жашлыкъны жолунда, 85. ❑ *Исмайыл, нек эсе да, бюсюреусюз сёлешди.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 139.

БЮСЮРЕШ *эт. взаимн.-совм. от* **бюсюре** / Бюсюре дегенни *араш айырмасы. Жаш да, къыз да бир бирлерине бюсюрешдиле.* ❑ *Чалгъычыла, бир бирлерини дурларына къарап, бюсюрешип, ышардыла.*

БЮСЮРЕШИУ *и. д. от* **бюсюреш** / Бюсюреш дегенден *этим ат. Бир бирге бюсюрешиу.*

БЮТЕУ *белгил. алм. къарач. къ.* **битеу** [1] *Насып бютеу халкъны юлюшюдю* (Н а р т с ё з.) ○ *Бютеу санларым жызылдайдыла.* Х у б и й л а н ы О., Адамла, 74. ❑ *Алан юй бийче алгъан заманында, тап тюшюп, тенглерини бютеу бары-*

на да билдиралмагъанды. Х у б и й л а н ы М., Алан, 88.

БЮТЕУДЕН *белгил. алм. къарач. къ.* **битеу**[1] *Бютеуден санларым бирден къалтырадыла.* ❑ *Жыйылгъанла бютеуден бирча ёрге турдула.*

БЮТЕУЛЕЙ *мард. сёзл. къарач. къ.* **битеулей.** *Жамагъат бирден кюреширге тыйыншлы къыйын ишни бютеулей устазлагъа кюрерге жарамаз.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 50. ❑ *Предприятияла бютеулей продукция чыгъарыуну планын артыгъы бла толтургъандыла.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 111.

БЮТЮН *кючлендир. кес.* Особенно, очень, сильно / Ызындан келген сёзню кючлендирир ючун хайырланылады. *Къоркъакъла бютюн терк ёледиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 164. ❑ *Заммайны жюреги бютюн терк уруп башлады.* К ъ у л и й л а н ы Х., Дорбунда ушкок атылды, 8. ❑ *Мен къычырсам, къабан терекни бютюн къадалып кертеди.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 154.

БЮТЮНДА *кючлендир. кес. къ.* **бютюн.** *Кёкню кюкюрегенин къаяла бири биринден алып, бютюнда уллу гюрюлдетип тебиредиле.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 31. ❑ *Келини, къоймай, аракъычыкъ уртлатханлы, Букъминат бютюнда бек жаншайды.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 4.

БЮУ *эрик. сёз.* Звукоподражание рёву быка / Бугъа ёкюрген таушну кёргюзтеди. *Кёксюл ёгюзню кёргенлей, биягъы бугъа, "бюу" деп, ёкюрдю.* ❑ *Бугъа да, "бюу" деп, аягъы бла жер къаза, бёрюге къайырылып тохтады.*

БЮУЮЛДЕ *эт.* Реветь *(о быке, паровозе)* / Ёкюр *(бугъаны, паровозну юсюнден). Узун поезд созулады, Таула таба гюрюлдеп, Тютюн къоя паровозу, Бугъа кибик бюуюлдеп.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 119.

БЮУЮЛДЕТ *эт. понуд. от* **бюуюлде** / Бюуюлде дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашла къурманлыкъгъа асыралып тургъан къонгур бугъаны бюуюлдетип жыкъдыла.*

БЮУЮЛДЕТИУ *и. д. от* **бюуюлдет** / Бюуюлдет дегенден *этим ат. Бугъаны байлап бюуюлдетиу.*

БЮУЮЛДЕУ *и. д. от* **бюуюлде** / Бюуюлде дегенден *этим ат. Колхоз базда бугъаланы бюуюлдеулери эшитиледи.*

БЮУЮЛДЕШ *эт. взаимн.-совм. от* **бюуюлде** / Бюуюлде дегенни *араш айырмасы. Бугъала, бир бирни кёрюп, бюуюлдешдиле.*

БЮУЮЛДЕШИУ *и. д. от* **бюуюлдеш** / Бюуюлдеш дегенден *этим ат. Бугъаланы бюуюлдешиулери.*

БЮШКЕРИ *ат.* Азалия *къ.* **мюшкери.** *Бюшкериле ариу сары чагъыучудула.*

В

ВАГОН *ат.* Вагон / Рельсалада чархлары бла жюрюрча ишленип, адамла эм жюкле ташыргъа жараулу, энчи оборудованиясы болгъан улоу. *Кюн къушлукъ болургъа адамла вагонлагъа жыйылып бошадыла.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 158. ❑ *[Хызыр:] Асыры амалсыздан, туруп, вагонну эшигине жанладым.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 22.

ВАГОНЕТКА *ат.* Вагонетка / Тар ызлы темир жолда неда канат жолла бла жюк ташыучу ачыкъ гитче вагончукъ неда платформа. *Вагонетка халал къуллукъ этеди, Кюнлюк жолгъа бир минутха же-*

теди. Будайланы Х., Алтын тау, 14. ❑ *Шахарда, зурнукла тизилгенча, вагонеткала тау башына акъырын кетип барадыла.* "Коммунизмге жол", 1977, № 154.

ВАЗА *ат* Ваза / Кёгетле, гюлле д. а. к. затла салыргъа неда столда омакълыкъгъа тутаргъа деп ишленнген сауут. *[Даута:] Вазада конфетчикни алып, къыйырчыгъындан сындырып, [Гокканы] ауузуна салдым.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 515. ❑ *Аланы [апельсинлени бла мандаринлени] ашап къояргъа кёзюнг къыймай, вазагъа салып, къарап турурса.* "Шуёхлукъ", № 49, 11.

ВАЗЕЛИН *ат.* Вазелин / Нефтден алыныучу жаулу жагъыу *(медицинада бла техникада хайырланылады). Амма къолларыны жарылгъанларына вазелин жакъды.*

ВАКУУМ *ат физ. тех.* Вакуум / Тышындан хаза кирмеучю затны ичинде хауаны бек аз басымлы кезиудеги халы. *Микробланы вакуумда тутадыла.* ❑ *Вакуум бир къауум анализлени этерге хайырланылады.*

ВАКУУМЛУ *сыф.* Вакуумный / Вакууму болгъан. *Вакуумлу насосла.*

ВАКЦИНА *ат мед.* Вакцина / Жукъгъан аурууладан сакълар ючюн этилген прививкалада хайырланылыучу препарат, дарман. *Иринге къажау вакцина. Тифге къажау вакцина. Чечекге къажау вакцина.*

ВАЛ *ат тех.* Вал / Машинаны кесини тёгерегине бурулуп, механизмлени башха кереклерин айландырыучу кереги. *Ун тартхан заводда тирменлени валларын алышындыргъандыла.*

ВАЛЕТ *ат.* Валет / Ойнаучу картлада кичи фигура. *Жашны къуолунда жангыз бир къарамашакъ валети къалды.*

ВАЛИДОЛ *ат фарм.* Валидол / Тамырланы кенгертиучю дарман. *Къарт хар заманда хуржунунда валидол жюрютюучю эди.*

ВАЛИК *ат.* Валик / Гитче вал. *[Омар:] Биз а кёчер агъачда валикле нек тохтамагъанларын биле тургъанлай, аны тюзетирге нек базынмайбыз?* "Коммунизмге жол", 1978, № 57. ❑ *Валиклени аппаратха салып сынаргъа керекди.* "Коммунизмге жол", 1977, № 201.

ВАЛЬС *ат.* **1.** Вальс *(плавный танец)* / Экеу-экеу болуп, чайкъалмай, сюзюле юч кесекли ритмасы болгъан музыка бла тепселиучю тепсеу. *Жашла, къызла, къубула, Аякъларын шош ала, Вальсны ариу тепсейдиле, Экеу-экеу чайкъала.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 64.

2. Вальс *(музыкальное произведение)* / Юч кесекли музыка чыгъарма. *Радиола исламейни согъуп, эки-юч адам кезиу-кезиу баргъандан сора, вальсны да салдыла.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 177. ❑ *300 чакълы вальс, марш, полонез жазгъан фахмулу композиторну [Штраусну] жашау къадары анга музыка жаны бла билим алыргъа онг бермегенди.* "Коммунизмге жол", 1974, № 192.

ВАЛЮТА *ат.* **1.** Валюта *(денежная единица)* / Къайсы болса да бир къыралны ахча системасыны мурдору болгъан ахча ёлчем.

2. Валюта *(напр. золотая, серебряная)* Къыралны ахча системасыны юлгюсю. *Алтын валюта. Кюмюш валюта.*

3. *къауум.* Валюта *(иностранные деньги)* / Тыш къыралланы ахчалары эм аланы ахча ёлчемлерин билдирген эм халкъла аралы тергеуледе хайырланылыучу ёнкючлени бла тёлеулени документлери. *Арап къыралланы валюталары.*

4. *В позиции определения:* валютный / Валюта бла байламлы. *Валюта уруш. Валюта рынок.*

ВАНАДИЙ *ат.* Ванадий / Химия элемент, ачыкъ кюл бетли къаты металл. *Къурч эритмеле хазырлауда ванадий кенг хайырланылады.* ❑ *Жерни терк-терк бузлагъаныны хатасындан цинк бла ванадий адамла азыкъгъа хайырланнган битимлеге сингнгендиле.* "Коммунизмге жол", 1975, № 44.

ВАНДАЛ *ат.* Вандал / Культура байлыкъланы бузуучу, оюучу адам / *Биз фронтха адамла бла урушурукъ сунуп келген эдик, алай бизге вандалла, адепсиз эм ташжюрек башкесле бла тюбеширге тюшдю.* "Коммунизмге жол", 1974, № 126.

ВАННА *ат.* **1.** Ванна *(сосуд)* / Жууунургъа неда зат жууаргъа этилген уллу ачыкъ зугул адыр, тегене. *Ванна, цемент бла сыйдамланнган, жерде къазылгъан къулда эди.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 40. // Ванная / Аллай адыр орнатылгъан мекям. *Налжан ваннаны эшигин ачып къарагъанында, ичи суудан толуп тура эди.* ❑ *Аны [къуюну] къатында юйчюк ишленнгенди, ваннаны башы къызыл бояулуду.* Лермонтов М. Ю., Бизни заманны жигити, 110.

2. Ванна *(напр. горячая)* / Аллай сауутда жууунуу эм багъыу процесс. *Къыйналып жукълагъан адамгъа жатарыны аллында аякъларын исси ваннагъа салгъан игиди.* Демидова А., Саулукъну сакъла, 11. ❑ *Нальчикде ауругъанланы балчыкъ бла бакъгъан жерде кёп тюрлю ваннала хайырланыладыла.* "Коммунизмге жол", 1973, № 104.

ВАРВАР *ат.* **1.** Варвар *(чужеземец)* / Буруннгу греклиле бла римлиле кеслеринден къарангы, жахил тыш къыраллы адамлагъа атагъан ат. *Греклиле бла римлиле кеслеринден къалгъан халкъланы варваргъа санай эдиле.* ❑ *Азиядан Европагъа кёчген варварланы къауумлары жашауну ёчюлтген угъай, аны тиргизгендиле эм оюла тургъан, чириген Рим Империядан деменгили халкъла къурагъандыла.*

2. Грубый и жестокий человек / Адепсиз эм къаты жюрекли адам. *Фашист варварла битеу халкълагъа темир бугъоула салыргъа умут этгендиле.*

ВАРВАРИЗМ *ат.* Варваризм / Башха тилден кирген сёз неда башха тилни жоругъуна кёре къуралгъан, тилни тазалыгъын бузгъан айтым. *Хапарда варваризмле излей, бир сейирлик айтымгъа тюбедим.*

ВАРВАРЛЫКЪ *ат.* Варварство (грубость, жестокость) / Адепсизлик, кюйсюзлюк. *Бизни къырал битеу фашист варварлыкъгъа къажау кюреше халкъланы башчысы болгъанды.*

ВАРЕНИЕ *ат.* Варение / Бал туз суу бла патокада бишген кёгетле эм жемишле. *Балли варение. Наныкъ варение.*

ВАРИАНТ *ат.* Вариант / Бир затны башха тюрлю этилгени, башха тюрлюсю. *Чархлы комбайнланы барына да сынжырлы чархла салырча вариант барды.* "Ленинни байрагъы", 1970, № 16. ❑ *Этиллик ишни битеу вариантларын тынгылы сюзгенден сора, комиссия оноу чыгъарады.* "Коммунизмге жол", 1976, № 81. // Разночтение в тексте / Литература, музыка неда башха чыгъарманы тюрлю-тюрлю редакцияларындан бири. *Ол назмуну [Солтан-Хамитни жырын] Кязим бир къаум вариантлада жазгъаны белгилиди.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 100. ❑ *Экраннга "Гонщики" деген кинону кенг экранлы вариантты чыкъгъанды.* "Коммунизмге жол", 1976, № 142.

ВАТЕРПОЛО *ат.* Ватерполо /

Сууда эки команданы арасында ойналыучу топ оюн. *Ватерполо ойнауда бизни командабыз хорлагъанды.*

ВАТЕРПОЛОЧУ *ат.* Ватерполист / Ватерполо ойнаучу спортчу. *Ватерполочуларыбыз эришиуледен къайтхандыла.*

ВАТИН *ат.* Ватин / Жылы этер ючун кийимни ичине салыныучу, узун, къалын тюклю къумач. *Къара къумачдан, ватин да салдырып, жылы пальто тикдирдим.*

ВАТМАН *ат.* Ватман / Черченияда эм сурат этиуде хайырланылыучу, иги сортлу къалын къагъыт. *Студент ватманда чертёжла этеди.*

ВАТТ *ат.* Ватт / Электр токну кючюню ёлчеми. *Жаш тюкенден къыркъ ватт болгъан эки чыракъ алды.*

ВАФЛЯ *ат.* Вафля / Ундан бла сют башдан этилген, юсюнде чалдиш ызлары болгъан къургъакъ печенье. *Стол юсюнде вазада алмала, конфетле эм вафляла бар эдиле.* "Коммунизмге жол", 1979, № 92.

ВАХМИСТР *ат.* Вахмистр / Эски орус аскерни атлы аскеринде жаяу аскерде фельдфебелни чыны бла тенг болгъан бийик солдат чын эм аллай чыны болгъан адам. *Вахмистр, секирип ёрге кётюрюлюп, кеси да чёкдю.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 231. ❑ *Бу жаш [Къасым] алгъаракъ урушлада ёткюрлюк кёргюзтюп, крест алгъаны бла бирча, вахмистр чынны да алгъанды.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 240.

ВАХТА *ат* **1.** Вахта *(дежурство)* / Кемеде къоркъуусузлукъну жалчытыр ючун къалауурлукъ этиуню постдан кетмей турууну излеген энчи тюрлюсю. *Вахтада туругъа. Биринчи вахта.*

2. *кёч.* Вахта *(напр. трудовая)* / Бир затны хурметине кёлленип неда энчи мурат бла этилген иш. *Уллу Ата журт урушну байрамын сыйлай, битеу совет халкъ вахтагъа сюелгенди.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 178. ❑ *Заводну коллективи байрам аллы урунуу вахтагъа тохтап ишлейди.* "Коммунизмге жол", 1979, № 211.

ВАХТЁР *ат.* Вахтёр / Учрежденияда дежурналыкъ этген къалауур. *[Юнюс:] Таксини да иймей, институтну вахтёруна барып, Гокканы чакъырлыгъын тиледим.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 474. ❑ *Вахтёр да жорукъгъа юйреннгенден къарайды кёзюню къыйыры бла аны пропускасына ансы, бек ариу таныйды.* "Ленинни байрагъы", 1980, № 63.

ВАХТЁРЛУКЪ *ат.* Вахтёрство / Вахтёрну иши, къуллугъу. *Аття, пенсиягъа чыкъгъанлы, вахтёрлукъну къолгъа алгъанды.*

ВЕГЕТАРИАНЕЦ *ат.* Вегетарианец / Эт ашамай, жаланда кёгетледен бла сютден этилген азыкъла бла кечиниучю адам. *[Къонакъ:] Мен вегетарианецме, хайыуанланы ёлтюрмеклик мен тюзге санамагъан затды.* "Минги Тау", № 17, 102. ❑ *Бу да [къонакъ] вегетарианец болур, не эсе да этге узалмайды.* "Коммунизмге жол", 1972, № 54.

ВЕДОМОСТЬ *ат* **1.** Ведомость *(напр. расчетная, платежная)* / Бир тюрлю шартланы тизмеси, сводкасы. *[Къаргъа] къушма деп, ахча алды, Ведомостха къол салып.* Маммеланы И., Санга саугъам, 47. ❑ *Тюкенчи къыз бир къауум ведомостну чыгъарып аллыма солды.* "Коммунизмге жол", 1979, № 72.

2. *кёпл. сан.* В составе названий некоторых повременных изданий / Кезиуден кезиуге чыгъыучу бир къауум басма чыгъырманы аты. *Россия федерацияны Баш Советини Ведомостлары.*

ВЕДОМСТВО *ат.* Ведомство /

Къырал управлениияны бир бёлюмю эм аны учреждениялары ишлерин жалчытыуну системасы. *Аскер ведомство.* ❑ *Залда белгили алимле, министерстволаны эм ведомстволаны жууаплы къуллукъчулары олтурадыла.* "Коммунизмге жол", 1978, № 93.

ВЕДОМСТВОЛУ *сыф.* Ведомственный / Белгили бир ведомствогъа бойсуннган, аны бла байламлы. *Ведомстволу архив. Ведомстволу чыгъарма. Ведомстволу юй.*

ВЕЕР *ат.* Веер / Уллу болмагъан, кёбюсюнде бирге жыйылыучу, къызыуда сериуюнлюк ючун жел урдуррургъа хайырланылыучу зат. *Салкъын урдуруучу веерле жюрюген заманда [габровчула], аланы алларында тохтап, кеслерини башларын ары бла бери чайкъагъандыла.* К а ц и й л а н ы Х., Салам алейкум, 127.

ВЕЗДЕХОД *ат.* Вездеход / Къыйын жерледе, аман жоллада жюрюялыучу машина. *Къулакъ ауздан атлагъан жерде мырдылы жолну трактор неда вездеход чанчакълап, къулдасын, забасын чюйресине томпалатып кетсе, аны ызындан алайгъа кирген арба, тохунуна дери ташайып, бауурун чыгъалмаздан алайгъа жабышдырып къояды.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 69.

ВЕКСЕЛЬ *ат.* Вексель / Ёнгкюч алыннган ахчаны белгили болжалгъа къайтарыргъа деп берилген, формасын закон тохташдыргъан къагъыт. *Бир къауум документни ичинден прокурор векселни чыгъарып, шагъатлыкъгъа кёргюзтдю.* "Коммунизмге жол", 1974, № 165.

ВЕЛОДРОМ *ат.* Велодром / Велосипед спортдан жарау этиучю эм эришиуле бардырыучу жер. *Жашла, велодромгъа барып, эришиулеге къатышхандыла.*

ВЕЛОСИПЕД *ат.* Аякъ машина (*къ.* **аякъ**). *Исмайыл хапарын бошаргъа, велосипед бла келип, биреулен къатыбызда тохтады.* "Жарыкъ жолда", 184. ❑ *Школну директору Линков, велосипедге минип, къуш учханча жетди.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 211.

ВЕЛОСИПЕДЧИ *ат.* Велосипедист / Велосипед бла айланнган, велосипед спорт бла кюрешген адам. *Команда эсепде Къабарты-Малкъарны велосипедчилери экинчи жерге чыкъгъандыла.* "Коммунизмге жол", 1977, № 194.

ВЕНГЕР *сыф.* Венгерский / Венгерлилеики, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Венгер тил. Венгер литература.*

ВЕНГЕРЛИ *ат.* Венгр / Венгрияны асламлы миллетини адамы. *Биз азатлагъан тутмакъланы ичинде бир венгерли да бир эди.*

ВЕНГЕРЧА *хал. сёзл.* По-венгерски *(напр. говорить, писать)* / Венгер тилде. *Венгерча сёлешиу. Венгерча жырлау. Венгерча жазыу.*

ВЕНГРИЯЛЫ *ат.* Житель Венгрии / Венгрияда жашагъан адам. *Бизни республикада солугъанланы арасында венгриялыла да бардыла.*

ВЕНОК *ат.* Венок / Гюлледен эшилип, омакъ этилген тёгерек къысым. *Походха къатышханла айланнган жерлеринде аскерчилени къабырларына хурмет этиулерин кёргюзтгендиле, алагъа венокла, гюл къысымла салгъандыла.* "Шуёхлукъ", № 27, 107.

ВЕНТИЛЬ *ат тех.* Вентиль / Суусун затны, парны неда газны жибере неда тыя турууну жалчытыр ючун хайырланылыучу клапан.

ВЕНТИЛЯТОР *ат.* Вентилятор *(устройство)* / Хауаны ариулар, жылытыр, суутур ючун

хайырланылыучу адыр. *Сохан, барабандан чыкъгъанлай, вентилятор къаты жел этдирген жерге тюшгенди.* "Коммунизмге жол", 1974, № 187.

ВЕНТИЛЯЦИЯ *ат.* **1.** Вентиляция *(система приборов)* / Мекямда хауаны жангырта турур ючюн салыннган приборланы къавууму. *Цехде станокну герметизациясы, вентиляция болмагъаны себепли, хауагъа букъу бек кётюрюледи.* "Ленинни байрагъы", 1978, № 67. ❑ *Тонгуз орунда хауаны таза тутар ючюн автомат вентиляцияны ишлетип, тохтатып турадыла.* "Коммунизмге жол", 1979, № 123.

2. *В позиции определения:* вентеляционный / Вентиляцияны жалчытыучу. *Вентиляция быргъы. Вентиляция тешик.*

❑ **Вентиляция эт** подвергать вентиляции, вентилировать / вентилятор бла жел этдирип, мекямны хауасын жангырт. *Заводда кюннге бир ненча кере вентиляция этедиле.* ❑ *Ишни башланырындан алгъа кабинетледе вентиляция эте турургъа керекди.*

ВЕРАНДА *ат.* Веранда / Юйню тёгереги бла неда къабыргъаны узуну бла тенг ишленнген, башы жабылгъан балкон. *Рамалары мияласы салынмаса да, мекямны ал жаны саулай узунуна верандагъа деп ишленнгенди.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 107. ❑ *Сослан верандада сюелип тургъан чырайлы адамгъа салам берди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 199.

ВЕРМИШЕЛЬ *ат* **1.** Вермишель / Лапшаны фабрикада этилген иничке тёгерек тюрлюсю. *Амма Ушхуургъа вермишель биширди.*

2. *В позиции определения:* вермишельный, вермишелевый / Вермишелден этилген. *Вермишель гарнир. Вермишель шорпа.*

ВЕРМУТ *ат.* Вермут / Жюзюмден этилген чагъырны хансла къошулуп жарашдырылгъан тюрлюсю. *Байрам кюн столда коньяк бла бирге вермут да кёрюне эди.*

ВЕРНИСАЖ *ат.* Вернисаж / Художникле ишлеген суратланы выставкасына бек баш специалистлени жыйылып къараулары; аллай выставканы ачылгъан кюню. *Вернисажгъа художникле бла бирге сыйлы къонакъла да жыйылдыла.*

ВЕРСИЯ *ат.* Версия / Къаллай да болсун бир шартны неда болуп кетген ишни юсюнден айтылгъан, бир бирге ушамагъан оюмланы бир тюрлюсю. *Жангы версия.* ❑ *Ишни тынгылы толтурур ючюн, агентле кёп тюрлю версияланы хайырланып кёргендиле.*

ВЕРСТАК *ат.* Верстак / Столярлыкъ, слесарлыкъ эм башха къол ишлени тамамлар ючюн ишленнген энчи стол. *Къар версткаланы басыучан эди.* Ф о р т у н а т л а н ы Ё., Окъуу китап, 31. ❑ *Арбазда кёксюл жашил верстакла сюеледиле.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 231.

ВЕРТОЛЁТ *ат.* Вертолёт / Къызыулана турмагъанлай, тик энишге тюшерге неда тик ёрге кётюрюлюрге амалы болгъан, хауадан ауур, учуучу аппарат. *[Жамийлят:] Къуру къолдагъы къойлагъа биченни вертолёт бла элтмесек, башха мадар жокъду.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 52. ❑ *[Азрет:] Кюндюз а областдан санавиацияны вертолёту келди да Аскерни больницагъа ашырдыкъ.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 30.

ВЕРФЬ *ат.* Верфь / Кемеле ишлениучу эм алагъа ремонт этилиучю жер. *Ауур промышленностну предприятияларыны, кемеле ишлеучю верфлени ишчилери къозгъалгъандыла.* "Коммунизмге жол", 1978, № 119.

ВЕСТИБЮЛЬ *ат.* Вестибюль / Асламысында жамауат юйню ал эшигинден кирген жериндеги уллу

бёлме. *[Юнюс:] Асыры чыдаялмагъандан, заманымы ашыра, вестибюлда къызыу ары-бери жюрюйме.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 474.

ВЕТВРАЧ *ат.* Мал доктор *(къ.* **мал***). [Алёша:] Бусагъатда Махай кесибизни элде колхозну ветврачыды.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 57. ❑ *Зоотехникни неда ветврачны иши шёндюча жууаплы бир заманда да болмагъанды.* "Коммунизмге жол", 1977, № 150.

ВЕТЕРАН *ат* **1.** Ветеран *(старый, опытный воин)* / Кёп урушлагъа къатышхан, сыналгъан, къарт аскерчи. *Уллу Ата журт урушну ветераны. Биринчи Атлы аскерни ветеранлары. Граждан урушну ветераны.*

2. *кёч.* Ветеран *(напр. науки)* / Къайсы ишде болса да сынауу болгъан, сыйлы, къарт ишчи. *Урунууну ветеранларына хурмет грамотала, унутулмазлыкъ саугъала бериледиле.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 43. ❑ *Жаш адамны ишчилеге къошулууну къууанчлы ингирине урунууну ветеранлары, бек махтаулу адамла жыйыладыла.* "Шуёхлукъ", № 43, 109.

ВЕТЕРИНАР *ат* **1.** Мал доктор *(къ.* **мал***). Малчыла, ветеринарла къадалып ишледиле, къой, тууар да жазгъа иги кефлери бла чыкъдыла.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 182.

2. *В позиции определения:* ветеринарный / Ветеринария бла байламлы. *Институтну ветеринар факультети. Ветеринар академия.*

ВЕТЕРИНАРИЯ *ат* **1.** Ветеринария / Малланы аурууларыны эм да алагъа багъыуну юсюнден илмуланы къауууму. *Жылдан жылгъа ветеринария кючледен кючлю бола барады.* "Коммунизмге жол", 1972, № 42. *Совхозда танала ёсдюрюуде зоотехнияны эм ветеринарияны жорукълары толу сакъланадыла.* "Коммунизмге жол", 1972, № 42.

2. *В позиции определения:* ветеринарный / Ветеринария бла байламлы. *Агрохимия эм ветеринария лабораторияла. Ветеринария эм экономика билимле.*

ВЕТЕРИНАРЛЫКЪ *ат.* Должность и обязанности ветеринара / Ветеринарны къуллугъу, иши. *Жашны ветеринарлыгъын эллиле бек жарата эдиле.*

ВЕТФЕЛЬДШЕР *ат.* Ветфельдшер / Мал докторну болушлукъчусу, орта ветеринар билими болгъан адам. *Фермагъа уллу иш сынауу болгъан ветфельдшер, Масхут таматалыкъ этеди.* "Коммунизмге жол", 1979, № 207.

ВЕТФЕЛЬДШЕРЛИК *ат.* Должность и обязанности ветфельдшера / Ветфельдшерни къуллугъу, иши. *Жаш ишлени барындан да ветфельдшерликни сайлады.*

ВЕТЧИНА *ат.* Ветчина / Тузланнган, къакъланнган тонгуз бут неда жапхакъ. *[Жора:] Ветчина деген тууар этди, дедим.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 37.

ВЕШАЛКА *ат.* Кийим такъгъыч *(къ.* **кийим***). Бизни отоуубузда адамла кёндюле, вешалкагъа пальтола тагъылыпдыла.* "Коммунизмге жол", *1977, № 119.*

ВЕЩЕСТВО *ат.* Вещество / Материяны качестволу магъанасы; зат неден къуралгъан эсе да, ол. *Химия веществола. Суперфостфатны хайырлы веществолары.*

ВЁРСТКАЛА *эт. типогр.* Верстать / Басмалау ишни бардыра туруп, жыйылып бошалгъан сёзлени бетлеге тюзетип орнашдыр. *Газетни кече 12 сагъатда вёрсткалап бошадыла.*

ВЁРСТКАЛАН *эт. страд. от* **вёрсткала** / Вёрсткала дегенни

зорлаучу айырмасы. Газетни биринчи бети вёрсткаланнганды.

ВЁРСТКАЛАНЫУ *и. д. от* **вёрсткалан** / Вёрсткалан дегенден *этим ат. Газетни вёрсткаланыуу тынч тюйюлдю.*

ВЁРСТКАЛАУ *и. д. от* **вёрсткала** / Вёрсткала дегенден *этим ат. Китапны вёрсткалау. Газетни вёрсткалау.*

ВЗВОД *ат.* Взвод / Уллу болмагъан аскер бёлек *(жаяу аскерде, атлы аскерде, артиллерияда). Мухаммат, автоматчыланы взводун тизип, алларына чыкъды,* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 188. ❑ *Акъ къазакъланы взводу, Абуканы да, Андрейни да, ала ёлтюрген тёрт адамларын да алып, элге кетди.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 29.

ВЗНОС *ат.* Взнос *(деньги)* / Бир зат ючюн берилген *(тёленнген)* ахча. *Къайсы партияны да членлерини борчларындан бири член взнос тёлеудю.* "Коммунизмге жол". ❑ *Ишчиле кеслерини хакъларындан хар айдан профсоюз, пенсия, взносла тёлейдиле.*

ВЗРЫВЧАТКА *ат.* Взрывчатка / Чачдырыучу, атдырыучу зат. *Чунгурда взрывчаткала атылып, ары къуюлгъанланы ёлгени, ёлмегени да адам къаннга боялып, бир бирлерине къатышадыла.* "Жанкъылыч", 258.

ВИБРАТОР *ат.* Вибратор / Бир затны чайкъап турур ючюн хайырланылыучу керек. *Таууш чыкъгъан не зат да вибраторду.*

ВИЗИТ *ат.* Визит *(посещение кого-л.)* / Келиу, барыу, асламысында официальный халда. *Германияны правительствосуну федеральный канцлери Францияга ишчи визит бла барлыгъын билдиргенди.* "Коммунизмге жол", 1978, № 54.

ВИКА *ат.* Вика / Къудоругъа ушагъан мал ашлыкъ битим. *Колхоз талай жерге вика сепгенди.*

ВИКТОРИНА *ат.* Викторина / Илмуну тюрлю-тюрлюлеринден соруулагъа *(жазылгъан неда кёлден)* жууап берип ойнагъан оюн. *Литература викторина. Музыка викторина.*

ВИЛЛА *ат.* Вилла / Шахардан тышында терек бахчаны ичинде ишленнген ариу энчи юй *(аламысында тыш къыралланы юсюнден айтханда). Ингилизлини вилласы бар эди.*

ВИНЕГРЕТ *ат.* Винегрет / Уакъ тууралгъан кёгетледен соус, жау д. а. к. башха зат къошулуп этилген суукъ ашарыкъ. *[Люся:] Анатолий, сен винегретни аша.* "Малкъар пьесала", 39.

ВИОЛОНЧЕЛЧИ *ат.* Виолончелист / Виолончелни согъуучу музыкачы. *Ол уста виолончелчи эди.*

ВИОЛОНЧЕЛЬ *ат.* Виолончель / Уллу скрипкагъа ушагъан, тёрт къылы болгъан музыка керек. *Музыкадан окъутхан устазны къолунда виолончель башха таууш этгенча кёрюндю.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 145.

ВИРУС *ат.* **1.** Вирус / Оптика микроскоп бла кёрюнмеген, битимледе, адамда эм жаныуарлада жукъгъан аурууланы къозгъаучу, жаланда жаны болгъан затлада жайылыучу бек гитче организм. *Гриппни къозгъагъан тюрлю-тюрлю вирусла болгъанлары белгилиди.* "Ленинни байрагъы", 1980, № 69. ❑ *Жерде минг мингле бла саналгъан тюрлю-тюрлю битимле, жаныуарла, микроорганизмле, вирусла бардыла.* "Коммунизмге жол", 1977, № 202.

2. *В позиции определения:* вирусный / Вирус болдургъан. *Вирус ауруула.* ❑ *Ол аурууну испанка деген вирус гриппге ушагъан шарт-*

лары болгъанды. "Шуёхлукъ", № 39, 27.

ВИТАМИН *ат* **1.** Витамин / Химия къурамы кёп тюрлю болгъан, адамгъа эм жаныуарлагъа аз-аз ашай турургъа, ашларын сингдирирге эм аланы организмлерине тийишлисича жашар ючюн керекли органикалы вещество. *Тахта кёгет ёсдюрюучюле да витаминлери кёп болгъан затланы хазырлауну бардырадыла.* "Коммунизмге жол", 1979, № 64. ❑ *Сютде тынч эриген жаула, углеводла, минерал тузла, витаминле бардыла.* "Ленинни байрагъы", 1975, № 130.

2. *В позиции определения:* витаминный / *къ.* **витаминли.** *Жаш ишчилеге энчи бригада витамин ун жарашдырыучу агрегатда ишлерге тюшгенди.* "Коммунизмге жол", 1976, № 74. ❑ *Эки жюз тонна чакълы витамин аш складха жыйылгъанды.* "Ленинни байрагъы", 1979, № 135.

ВИТАМИНЛИ *сыф.* Витаминный / Витаминлери болгъан. *Витаминли ханс. Витаминли мал ашла. Витмаминли белокла.*

ВИТРИНА *ат.* Витрина / Тюкенде тюрлю-тюрлю товарланы салынып, адамлагъа кёргюзтюрге деп ишленнген шкаф, ящик д. а. к. башха зат. *Тюкенчи, анасы берген ахчаны алып, жашчыкъгъа витринада тургъан сагъатладан бирин сайлатды.* "Коммунизмге жол". ❑ *Сурат витринаны жанында газет витрина барды.* "Шуёхлукъ", № 32, 114.

ВИЦЕ-АДМИРАЛ *ат.* Вице-адмирал / Контр-адмирал бла адмирланы ортасындагъы чын эм ол чынны жюрютген адам. *Ол боран кюн вице-адмирал, палубагъа чыгъып, буйрукъланы кеси бере эди.* ❑ *Этген жигитлиги ючюн вице-адмирал матросну къолун тутуп, алгъышлады.*

ВИЦЕ-ПРЕЗИДЕНТ *ат.* Вице-президент / Президентни экинчиси, болушлукъчусу. *Студентлени халкъла аралы союзуну вице-президенти. Аргентинаны вице-президенти. Россияны Илмула академисыны вице-президенти.*

ВЛАСТЬ *ат.* Власть *(политическое господство)* / Къыралгъа башчылыкъ этерге эркинлик, политика башчылыкъ. *Айтылгъын сёз бла этилген иш бир бирин тутхунчу властха ийнаныу къыйынды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 71. ❑ *Жангы власть эски къагъытчыланы алышындыргъанда да, Петро жеринде къалды.* Гуртуланы Э., Жангы талисман, 355.

ВОДЕВИЛЬ *ат лит. энчи.* Водевиль / Диалогла бла куплетлени жырлау эм тепсеуле бири бирин алышындырып келиучю, кёбюсюнде бир-эки кесекден къуралгъан чамлы пьеса. *Хар водевиль чамны, белгили халланы кюлкюлю кёргюзтюню кючю бла къуралады.* ❑ *Горин-Горянин Б. А. кесини гитче коллективини кючю бла бир актлы водевилле эм комедияла салгъанды.* "Коммунизмге жол".

ВОДОПРОВОД *ат.* Водопровод / Халкъны, промышленность эм башха объектлени суу бла жалчытыр ючюн инженерле ишлеген *(труба, канал, фильтр д. а. к.)* система. *[Азрет:] Шахарны ташдан, агъачдан ариулайбыз, жазда, къачда терек орнатабыз, водопроводха канал къазабыз.* Байрамукълану Х., Жылла бла таула, 374.

ВОДОРОД *ат.* Водород / Химия элемент, кислород бла бирге къошулгъанда сууну къураучу бек женгил газ. *Устаз, окъуучулагъа къангагъа жазып, водородну белгисин кёргюзтдю эм аны юсюнден бир къаум зат ангылатды.* ❑ *Водород Менделеевни таблицасында белгили жерни алады.*

❑ **Водород бомба** водородная бомба / бек уллу бузуучу, чачыучу,

халеклик салыучу кючю болгъан, термоядер реакцияны кючю бла атылыучу бомба. *Кемени юсюнде водород бомбаланы элталлыкъ самолётла бардыла.* "Коммунизмге жол", 1978, № 63.

ВОЕНКОМАТ *ат.* Военкомат / Аскер комиссариат. *Рамазан, военкоматха барып, Ата журтун къорууларгъа жиберирлерин тиледи.* К ъ у д а й л а н ы Х., Бизни заманны адамлары, 9. ❑ *[Зайнаф:] Ленинградда поезден тюшгенлей, шахарны военкоматына бардым.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 47.

ВОЕНРУК *ат.* Военрук / Аскерге алыныргъа жыл санлары жетмегенлени эм окъуучуланы аскерге чакъырырдан алгъа аскер ишлеге юйретиучю устаз. *Кеслерини ишлерин уста билген военрукланы сайлауну эм аланы методика сынауларын ёсдюрюню да магъанасы аз тюйюлдю.* "Коммунизмге жол", 1979, № 207. ❑ *Аскерчиликге, патриотлукъгъа юйретиу ишлени планын военрук, класс башчыла школну директору эм завучу бла бирге жарашдыргъандыла.* "Ленинни байрагъы", 1975, № 114.

ВОЖАТА *ат.* Вожатый / Школда неда пионер лагерде сабий жамауат бирикмени таматасы. *Байсолтанланы Алим атлы пионер отрядны вожатасы, ашыкъдырып, Магометни байракъны пионер отоудан чыгъарыргъа ашырды.* "Коммунизмге жол", 1971, № 174. ❑ *Отрядны вожатасы [Солтаннга] (къылыкъсызлыгъы, аман окъугъаны ючюн): "Энди биз сени оюнубузгъа къоярыкъ тюйюлбюз", – дегенди.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 65.

ВОЖАТЫЙ *ат къ.* **вожата.** *Школну вожатыйы пионер къызчыкъланы табийгъатха экскурсиягъа элтгенди.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 35. ❑ *Къызчыкъла хапарны бардыра тургъан кезиуде тамата пионер вожатый отрядны ортасына чыкъды.* "Шуёхлукъ", № 35, 36.

ВОЖЖАЛА *ат кёпл. сан.* Вожжи / Арбагъа жегилген атны жюрютюуде хайырланылыучу, жюген тогъайлагъа байланыучу узун жипле. *Арбачы, вожжаланы тартып, сыбыртхыны къымылдатханлай, атла къызыу жортуп башладыла.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 94.

ВОКАЛИЗМ *ат грам.* Вокализм / Къайсы да болсун, бир тилде ачыкъ таушланы системасы. *Сёзлени тюз жазыуда вокализмни энчиликлерин эсге алыргъа керекди.*

ВОКАЛЬНЫЙ *сыф.* Вокальный / Жырны юсюнден болгъан, жыр бла айтылгъан. *Композиторну лирика патриот ниетде жазылгъан жырлары, романслары, балладалары болмасала, Къабарты-Малкъарны вокальный музыкасы бек къарыусуз, мутхуз болур эди.* "Коммунизмге жол", 1977, № 182. ❑ *Эдуардас Канява, жаш адам болса да, вокальный искусствода жетишимлери уллуду.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 105.

ВОКЗАЛ *ат.* Вокзал / Темир жолну станциясында неда кемеле тохтаучу жерде жолоучуланы жалчытыргъа ишленнген юй. *Машинала вокзлгъа кюн ёрге келе жетдиле.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 158. ❑ *Далхат, вокзалгъа жаяу барыргъа сюйюп, тюрлютюрлю жерлеге айлана, ара универмагга кирди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 143.

ВОЛЕЙБОЛ *ат* **1.** Волейбол / Эки команда бир бирге сетканы башы бла атып ойнагъан къол топ оюн. *Ол [Азамат] волейбол ойнагъанлагъа къошулду.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 88. ❑ *Мында женгил атлетика да, волейбол, баскетбол, бокс, туризм, альпинизм, илишан атыу секцияла да*

ахшы ишлейдиле. "Шуёхлукъ", № 53, 124.

2. *В позиции определения:* волейбольный / Волейбол ойнаучу. *Мурат чапханын къурутмай, волейбол площадкагъа жетди.* Гадийланы И., Санга айтама, 138. ❑ *Ахмат тюкенден бир волейбол топ бла эки волейбол сетка алды.* "Коммунизмге жол", 1976, № 38.

ВОЛЕЙБОЛИСТ *ат къ.* **волейболчу.** *Иги ойнайдыла "Гидропневмонормаль" заводну волейболистлери, шахматистлери да.* "Ленинни байрагъы", 1979, № 113.

ВОЛЕЙБОЛЧУ *ат.* Волейболист / Волейбол ойнаучу спортчу. *Баскетболчула, волейболчула да кеси усталыкъларын сынап кёрлюкдюле.* "Коммунизмге жол", 1978, № 67. ❑ *Совет волейболчула ючюнчю тюбешиуде да хорламлы болдула.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 89.

ВОЛЬТ *ат.* Вольт / Токну кючюн билир ючюн хайырланылыучу ёлчеу. *45 миллион вольт болгъан бирча токну элтирик жол битгенди.* "Ленинни байрагъы", 1975, № 104. ❑ *Николай аз вольт аппаратла чыгъарыучу заводда ишлейди.* "Коммунизмге жол", 1979, № 193.

ВОЛЬФРАМ *ат* **1.** Вольфрам / Химия элемент, къыйын эриучю кюмюш бетли металл. *Къабарты-Малкъарны урунганлары вольфрам, молибден... эм башха тюрлю промышленность продукцияла чыгъарадыла.* "Шуёхлукъ", № 41, 24. ❑ *Къыралыбызгъа Тырнауузда чыкъгъан вольфрам бла молибден бек кёп керекдиле.* "Коммунизмге жол", 1978, № 118.

2. *В позиции определения:* вольфрамовый / Вольфрамы болгъан. *Вольфрам туз.*

ВОПРОС *ат.* Вопрос *(проблема)* / Тинтилирге, сюзюлюрге керекли иш, тамамланыргъа керекли борч. *Бир вопросну юсюнден сёлеш.* ❑ *Инженер кётюрген эки вопрос да тюз эдиле.* Залийханлары Ж., Жаннган жюрекле, 228. ❑ *Ол [Киселев] кесини сёзюню асламын энергетиканы айнытыуну вопросларына жоралагъанды.* "Коммунизмге жол", 1973, № 247.

ВОРОТА *ат спорт.* Къабакъ эшик **2** *(къ.* **къабакъ**). *Бизникиле уа къонакъланы вороталарына топну эки кере тюшюргендиле.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 163. ❑ *Эки голну урдула [Нальчикни футболистлери] Доммайны воротасына.* "Коммунизмге жол", 1976, № 207.

ВОСКРЕСНИК *ат.* Воскресник / Жамауат кеси ырызылгъы бла солуу кюн неда ишден бош заманында хакъсыз ишлеген иш; изеу. *Биз воскресникде ишлегенбиз.*

ВОСПАЛЕНИЕ *ат.* Воспаление / Адамны неда жаныуарны бир жерини суукъдан къызарып, кёпчюп ауругъаны. *Эс бурмагъанлай неда тёзюп, воспаленияны жатмагъанлай ётдюреме деп оздурсанг, артда кёп жатаргъа эм бакъдырыгъа тюшюучюдю.*

ВОСПИТАТЕЛЬ *ат къ.* **юйретиучю.** *Мында [интернатда] кёп тюрлю миллетледен сабийле да, воспитателле да бардыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 426. ❑ *Алты жылгъа дери сабийлеге, саддача, воспитателле къарайдыла, жубатадыла, школгъа хазырлайдыла.* "Шуёхлукъ", № 37, 76.

ВОСТОК *ат къ.* **кюнчыгъыш.** *Востокдан кюн къызарып чыкъды.* ❑ *Эки узун киши артха, востокга, айланып тебиредиле.* ❑ *Къызгъылдым ариу танг бла восток жаны жабылды.* Фортунатланы Е., Окъуу китап, 3.

ВОСТОКОВЕД *ат.* Востоковед / Востоковедениядан специалист. *Москвада востоковедлени жыйылыулары болгъанды.* ❑ *Жаш*

бир къауум востоковедни энчи чыгъармаларын сатып алгъанды.

ВОСТОКОВЕДЕНИЕ *ат.* Востоковедение / Кюнчыгъыш къыралланы историясын, экономикасын, тиллерин, искусстволарын д. а. к. башха затларын тинтген илмула. *Совет востоковедение битеу дунияда белгили жерни алады.*

ВРАТАРЬ *ат.* Вратарь / Футбол неда хоккей командада къабакъ эшикни къоруулаучу спортчу. *[Азрет:] Бизни махталгъан футболчуларыбыз а Мурадинча вратардан къуру къалгъанда, хорлатырлары сейир тюйюл эди.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 127. ❑ *Польшаны командасыны вратары усталыгъы бла артыкъ да айырмалы болгъанды.* "Коммунизмге жол", 1975, № 194.

ВРАЧ *ат.* Врач / Ауругъанланы багъаргъа эркинлиги болгъан бийик медицина билимли адам; доктор. *Врач, Азаматны буунунда къан тамыргъа бармакъларын салып, бир кесек мычыды.* Токъумаланы Ж., Нартланы туудукълары, 95. ❑ *Бусагъатда [Шура] эл больницада врач болуп ишлейди.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 49.

ВРАЧЛЫКЪ *ат.* Должность и обязанности врача / Врачны къуллугъу, аны усталыгъы, иши. *Школдан сора жаш, врачлыкъны сайлап, университетни медицина факультетине киргенди.*

ВУЗ *ат.* Вуз / Бийик окъуу юй деген магъананы билдирген къысхартылгъан сёз. *1919 жылда вузлагъа алыуну юсюнден бир къауум буйрукъ этилгенди.* "Коммунизмге жол", 1974, № 166. ❑ *Къыралыбызны тюрлю-тюрлю шахарларында вузланы бошап келгенлени саны ёсе барады.* "Ленинни байрагъы", 1975, № 86.

ВУЛКАН *ат.* Вулкан / Тёппесинден замандан заманнга лава, от, кюл д. а. к. минерал затла атылып чыгъыучу конус формалы тау. *Жарытып келген кюнюбюз Къара булутха батылды, Ёрге жаныбыз ол къаугъа сыртдан Къурурукъ вулкан атылды.* (Фольк.) ❑ *Стаффордну билдириулерине кёре, Айны юсюнде вулканла чачылгъанлары ачыкъ эленнгенди.* "Коммунизмге жол", 1977, № 67.

ВУЛКАНИЗАЦИЯ *ат тех.* Вулканизация / Материалланы бюгюлмезча, тутумлу этер ючюн химия амалла бла жарашдырылыулыры. *Республиканы заводларында вулканизация кенг хайырланылады.* ❑ *Вулканизацияны кючю бла эл мюлк техникагъа кёп жангы деталла чыгъарыладыла.*

ВУЛКАНОЛОГ *ат.* Вулканолог / Вулканологиядан специалист. *Устаз вулканологланы юсюнден хапар айтды.*

ВУЛКАНОЛОГИЯ *ат.* Вулканология / Геологияны бла физика геогрфияны вулканланы тинтиучю бёлюмю. *Вулканологиядан окъутуучу преподаватель бла танышдыкъ.*

ВЫВЕСКА *ат.* Вывеска / Учрежденияны, предприятияны д. а. к. башха затны къаллай иш бла кюрешгенин билдирген, жазыуу неда сураты болгъан къангачыкъ. *Тюкенни вывескасын алышындырдыла.*

ВЫГОВОР *ат.* Выговор / Адамгъа терслиги ючюн этилген айып, эсгертиу, аны жууапха тартылыуу. *Анга [Жамболатха] жамагъатны атындан выговор берилгенди.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 73. ❑ *Ишге ичип келген ишчилеге фабриканы директору выговор берген эди.* "Коммунизмге жол", 1974, № 82.

ВЫКЛЮЧАТЕЛЬ *ат.* Выключатель / Токну жибериучю неда тыйыучу прибор. *Жаш выключателден басханлай, чыракъ ёчюлдю.*

ВЫМПЕЛ *ат.* Вымпел *(флажок)* / Бир затны энчилигин билдирген иничке ючгюл байракъчыкъ. *Къошну ишчилери мюлкню кёчюучю къызыл вымпелин кишиге сыйыртмай турадыла.* "Коммунизмге жол", 1976, № 194. ❑ *Урунууну алчыларына кёчюучю вымпел бериледи.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 213.

ВЫПИСКА *ат.* Выпиçка / Бир документден неда текстден жазылып алыннган юзюк. *Жыйылыуну секретары протоколдан выписка этди.*

ВЫСТАВКА *ат къ.* **кёрмюч.** *Алийни суратлары хар район выставкада биринчи жерни алыучу эдиле.* Гуртуланы Э., Тенглерим, 79. ❑ *Выставкада Къонакъ барындан да бек малла болгъан жерни жаратады.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 69.

ВЫШКА *ат.* Вышка / Тёгерекге къарар ючюн неда техникагъа къарауда хайырланылыр ючюн ишленнген бийик къала, мекям. *Шахталаны бийик вышкалары узакъдан, нарт къалаууурлача, кёрюнедиле.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 50. ❑ *Вышканы ичинде быргъы акъырын тёгерек айланады, андан къызылдым къонгур желим топуракъ агъады.* "Шуёхлукъ", № 18, 41.

ВЬЕТНАМ *сыф.* Вьетнамский / Вьетнамлыланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Вьетнам тил. Вьетнам литература.*

ВЬЕТНАМЛЫ *ат.* Вьетнамец / Вьетнамны асламлы халкъыны адамы. *Вьетнамлыны айтханын тилманч орус тилге кёчюре эди.* ❑ *Джон Браун, вьетнамлыланы аяусуз ушкок атыуларына да къарамай, минала салыннган таланы ётюп, Максинли деген жаралыны аркъасына кётюрюп, алып келгенди.* Кацийланы Х., Салам алейкум, 225. ❑ *Юг Вьетнамда жашауну юсюнден вопросну вьетнамлыла кеслери тамамларгъа керекдиле.* "Коммунизмге жол", 1977, № 89.

ВЬЕТНАМЧЫ *ат.* Житель Вьетнама / Вьетнамда жашагъан адам. *Жигит вьетнамчыланы империалист унукъдуруучула хорлаялмагъандыла.*

Г

ГАБАРА *ат.* **1.** Телогрейка, жилет, стеганная ватная (шерстяная) короткая безрукавка / Териден этилген неда къатападан, къумачдан ичине жюн неда мамукъ салынып сырылгъан къысха женгсиз кийим. *Атхан огъу, элтип салгъанча, тие, Жугъутур териден габара кие, Солтан тюшдю эл къызланы ауузуна, Жырласа уа, къуш тепсер ауазына.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 90. ❑ *[Омар:] Жашла, мени атымы да башындан тартып, жеркле ичине бурулдула, мен а, керохуму да габарамы ичине сугъуп, эл таба атландым.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 34.

2. Бюстгальтер / Тиширыула ёшюнлерин тартдырыучу кийим; кюбе тюп, чубур. *Найыпхан аз заманны ичинде кесини къаты ёшюнлерин габарасы бла тартдырып, азап кёрюучюсюн эсине тюшюрдю.* Толгъурланы З., Эрирей, 74.

ГАБАРДИН *ат.* **1.** Габардин / Пальто, костюм д. а. к. тыш кийимле тигилиучю къалын жюн къумач. *Габардин сыйлы къумачха саналады.*

2. *В позиции определения:* габардиновый / Габардинден этилген. *Габардин пальто. Габардин костюм. Габардин кёнчек.*

ГАБАШ *ат къарач.* **1.** Башмак; чувяк / Табаны ачыкъ болгъан, юйде кийиучю женгил аякъ кийим. *Къара чепкенли къатын да, суугъа баргъанын къоюп, нёгерини ызын-*

дан, габашларым тюшеди деп, къоркуп, шырт-шырт эте, ёлюм къара жумулду. А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 158. ❑ *[Науруз] тар коридорда аякъ кийимин тешип, мюйюшге тюртдю, шыбырдаукъ плашын такъгъычха илиндирип, габашланы къаплап, къартланы комнатасына атлады.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 7.

2. Головка *(передняя часть сапога и т. п.)* / Чурукъну, ботинканы аякъны бармакъларын эм юсюн жабыучу жери. *Чурукъну габашы. Габашла бичиу.*

ГАБАШЛЫКЪ *ат.* Материал для головок / Габашха *(2-чи магъ.)* жараулу. *Аття къайдан эсе да бир иги габашлыкъ келтиргенди.*

ГАБДЕШ *ат къарач. къ.* **куудуш.** *Гебен – гатлешде, бичен – габдешде.* (Н а р т сёз.) ○ *[Ат:] Мен жаш, къарыулу заманымда, мени ием иги ашатхан, къарагъан да эте эди, орунуму да, габдешими да ариулай эди.* "Къарачай халкъ таурухла", 205. ❑ ... *Бауда къуру габдешге къарап тургъан аты тюшдю Алауганны эсине.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 56.

ГАБРАЙ *ат къарач. къ.* **габара 1.** *Женгсиз габрай. Тери габрай.*

ГАБУ [1] *ат.* **1.** Мох / Таш тюк, агъач тюк *(асламысында мылы, жипкил жерледе, ташланы, агъачланы юсюнде тамыры, гюлю да болмай, жайылып ёсюучю ханс). [Буу:] Бутакъ-бутакъ мюйюзле Сюелипди башымда, Мен шымалда жашайма, Таш габула ашым да* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Сырыйна, 161. ❑ *Элни ичинде, суу боюнунда, чегет жанын габу басып, бир уллу гыйы таш болгъанды.* Г у р т у л а н ы Э., Жанбермез Асланбий, 8.

2. *В позиции определения:* мшистый / Габу басхан, юсюне габу битген. *[Чыпчыкъла] габу ташха миндиле, Къагъылып силкиндиле, Былай айтып башладыла: – Жашил жазгъа машалла!* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 53. ❑ *Суу жагъада габу бёрклю Кёк тёбеге басына, Сюйюп къарайдыла къонакъла Тау къабыргъасына.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 153.

ГАБУ [2] *ат.* Перхоть / Адамны, жаныуарны терисинде, чачыны тамырында болуучу жаулу ууакъ къабукъчукъла. *Къызчыкъ, чачыны габусун кетерир ючюн, башын шампунь бла жууады.*

ГАБУ [3] *ат ц. диал. къ.* **губу 2.** *Адам улуна алыкъа тюрлю-тюрлю заранчыла – къурт-къумурсхала, габула, кемириучю жаныуарла, ауруула къозгъаучу грибокла эм бактерияла бек уллу заран келтиредиле.* "Коммунизмге жол", 1974, № 97. ❑ *Эрге берир кечесинде къызны ёшюнюнден габу къабып ёледи.* (Ф о л ь к.)

ГАБУЛАН *эт.* Покрываться перхотью / Габу бол *(чачны юсюнден). Кёпге дери жууулмай тургъан чач габуланады.*

ГАБУЛАНЫУ *и. д. от* габулан / Габулан дегенден *этим ат. Чачны габуланыуу.*

ГАБУЛУ *сыф.* Мшистый / Габусу болгъан, габу басхан. *Сюеме къарлы тауланы бийик башларын, Кёксюл габулу состар ташларын, Къалын агъачлы кёк чегетлерин, Ариу ийисли тау кёгетлерин.* "Шуёхлукъ", № 34, 43. ❑ *Арт жаны мюшкери сыртлы, ууакъ-ууакъ чатлы, габулу хурулары болгъан къалын агъач эди.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 92.

ГАБУШУР [1] *ат сёл. тил. къ.* **габу** [1] *(1-чи магъ.). Ма бюгюн да, габушурланы эм жылмыланы бир жанына этип къарасанг, аны [хунаны] мазаллы ташларыны юслеринде топ окъланы ызларын кёрлюксе.* Э т е з л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 4.

ГАБУШУР [2] *ат къарач.* Шелудивый / Жарылгъан. *Бир заман-*

да да ышармаучу габушур эринлерин ышартып, Маржан ёрге къопду. Боташланы А., Жашауум, 49.

❑ **Габушур бол** *къарач.* шелудиветь / суукъдан жарыл *(къолланы терилерини юсюнден). [Залимхан Эркеханнга:] Мамукъдан жумушакъ акъ къолчукъларынг габушур болуп, кысты-кысты атылгъанларына не айтаса?* Хубийланы О., Аманат, III, 204.

ГАБЫРАЙ *ат къарач. къ.* **габара 1.** *Къапталы жокъ габырайын къаплар.* (Нарт сёз.) ○ *Учитель ... къара ысхарла габырайыны женгинден баппаханны баш къылчыгъын ариулай, эллилени башлары бла къарай айтды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 230.

ГАВАНЬ *ат.* Гавань / Океанны, тенгизни, сууну жагъасында кемеле тохтаучу, желден эм толкъунладан сакъланнган ышыкъ жер. *Ол планлагъа Хайфон гаваннга бомбала атыу эм аны жерине минала салыу да киреди.* "Коммунизмге жол", 1978, № 119.

ГАГАЙБАШ *сыф. сёл. тил. къ.* **желбаш.** *Таужан а, жашыргъан хатасы ачыкъланнган эрке сабийча, кука ышарып, жюуюлдеп башлады: "Ах, а къыз, Зурум, мен гагайбаш къуруюм огъесе, санга айтыргъа унутуп къойгъанма..."* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 19.

ГАГАР *ат.* Гагара / Северде жашаучу, къалын эм сыйлы тюклю, уллу сууда жюзюучю уллу къанатлы. *Желден къоркъгъан къоркъуулларын, Ыйлыкъгъандан, кёк тенгизге, Терен жары басдырырча Болгъандыла гагарла да.* "Жюрек жырлайды", 79.

ГАГАРАЙ *ат сёл. тил. къарач. къ.* **кишиу** [1]. *Нарат гагарай. Назы гагарай.*

ГАГАРАК *ат къарач. къ.* **кишиу** [1]. *Жашчыкъла нарат терекълени тюплеринде гагаракла бла ойнайдыла.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 207. ❑ *Жолну юсюнде нарат гагаракла кёп тюбейдиле.* Хубийланы О., Аманат, III, 125.

❑ **Гагарак тёк** *къарач. къ.* **чакъ** [2]. *Назы, нарат, нызы терекле гагарак тёге башлагъандыла.* ☐ *Гагарак тёгерлей болуп ол [терек] ёсерми, Огъесе, отунчу жашлай, окъ кесерми?* "Жюрек жырлайды", 19.

ГАГАРАКЛЫ *сыф. къарач.* Хвойный / Ийнели *(назы, нарат тереклени юсюнден),* чапыракъларыйнелеча болгъан. *Гагараклы терекле.*

ГАГАУЗ *сыф.* Гагаузский / Гагаузлуланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Гагауз тил. Гагауз литература.*

ГАГАУЗЛУ *ат.* Гагауз / Украинада, Молдавияда, Болгарияда эм Румынияда жашагъан, культурасы болгарлылагъа жуукъ, тюрк тилли миллетни адамы. *Гагаузлуланы асламысы Молдавияны юг районларында эм алагъа жуукъ Украинаны Одесса областыны жерлеринде жашайдыла. Он тогъузунчу ёмюрню ахырында белгили орус этнограф В. А. Мошков гагаузлуланы юсюнден кёп этнография эм фольклор материалла жыйгъандыла.*

ГАГАУЗЧА *хал. сёзл.* По-гагаузски *(напр. говорить, писать)* / Гагауз тилде. *Гагаузча сёлешиу. Гагаузча жырлау.*

ГАГУ *ат.* **1.** Ягода / Чырпы терекледе, ханслада битиучю, ууакъ, суулу кёгет *(сёз ючюн, наныкъ, жилек, дугъум). Кём-кёк, чыммакъ, жап-жашил мор чечекле, Гагуларын ёсдюре, жизги эмчекле. Дарман хансладан толу тау этекле. Къанатлыла жырлай, къобуз тюеклей.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 41. ❑ *[Хангерий] кеси уа не уллу наныкъ гагуну*

да зыбыр, къалын тили бла бир эзгенлей жутады. Гуртуланы Б., Адилгерий, 137.

2. *саб. къ.* **кёгет.** *[Шаухал:] Алай кетген адам бизге, сабийлеге, гагула келтириучю эди да, биз аны асыры ашыгъып сакълагъандан, кече да хазна жукълай болмаз эдик.* "Шуёхлукъ", № 41. 35.

ГАДИЙ *сыф.* Лгун / Ётюрюкчю, ётюрюк айтыучу, алдаучукъ. *Ол бек гадий адам болуучу эди.*

ГАДУР *сыф.* Противный, неприятный / Эриши, жийиргенчли, сылыкъ, аман. *"Бу аман гадур хыйла этер", – деп къоркъгъанды. Сосурукъ [эмегеннге] къазыкъ алып узалгъанды.* "Нартла", 87.

ГАДУРА *ат.* **1.** Цедилка, дуршлаг / Сют сюзер ючюн жюрютюлген, чёмючге ушагъан, тюбю элекча, тешикли юй саут. *Гадура сютден тоймаз, гадурасыз сют таза болмаз.* (Нарт сёз.) *Хап демеген итибиз, гадура толмагъан сютюбюз.* (Нарт сёз.) ○ *Узун столлада къош керекле: агъач, къанжал табакъла, чёмючле, къашыкъла, челекле, гадурала бардыла.* Кацийланы Х., Тамата, 129.

2. *кёч.* Придирчивый / Чурумчу, илинип туруучу. Жютю акъыллы, хар затны ангылагъан. *[Таужан Хашыугъа:] Да санга алыкъа менича гадура тюбеген болмаз эди.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 20.

3. *къарач.* Сачок, ловушка для пчёл / Бал чибинлени тутар ючюн жюрютюлюучю, конус маталлы, сабы болгъан, аугъа ушагъан машокчукъ. *Чибинле гадурагъа басындыла.* □ *Арбазда адамла, гадурадан чыкъгъан бал чибинле жызылдагъанча, къалабалыкъ эте эдиле.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 260.

ГАЖАЙ *сыф. эриши сёз. къ.* **къахме.** *[Сарыбий Шаухалгъа:] Бу аман гажай [Мынчакъ] халкъны юсюне юскюреди деп къоркъгъандан, ашынг да, башынг да кюл бол деп, жанымы къолума алып келеме.* Этезланы О., Тарда, 150. ❑ *[Хажибекир Айжаякгъа:] Алгъы бурун ол гажайны [Зубайданы] къолгъа этейик.* Боташланы И., Пьесала, 61.

ГАЖАЙЛЫКЪ *ат эриши сёз. къ.* **къахмелик.** *Ол тиширыуну гажайлыгъы кёплеге белгили болду.*

ГАЖИ *ат.* **1.** Сука *(о собаке)* / Итни тишиси. *[Къойчу тёреге:] Ексюз къозу болуп, гажини сютюн ичип ёсген эди...* "Къарачай халкъ таурухла", 184. ❑ *[Темуркъа:] Къараауух гажи... къулагъымдан сермеди да, сол къулагъымы жартысы гажини тамагъындан тигеледи.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 181.

2. *эриши сёз къ.* **къахме.** *[Мурат анасына:] Мени эгегенни къой да, ол гажинги [къызынгы] бери тап!* Шауаланы М., Мурат, 185. ❑ *[Жанакъайыт:] ...Бу гажиден туугъан [старшина] къартлыгъында да къыз сюйрегенин къоймайды.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 49.

ГАЖИКЁЗ *сыф.* Бесстыдный / Уятсыз, айыбы, уяты болмагъан, уяла билмеген. – *Тохта сени, гажикёз къады, – деп, [Бийсолтан] оноу тапханына къууанч аллы болду.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 97.

ГАЖИЛЕН *эт.* Распутничать, блудничать / Саякъ жюрю, хауле айлан.

ГАЖИЛЕНИУ *и. д. от* **гажилен** / Гажилен дегенден *этим ат.*

ГАЖИЛИК *ат къ.* **къахмелик.** *Жолдашлыкъ сюдде къыз гажилиги ючюн айыпланнган эди.*

ГАЗ [1] *ат.* **1.** Газ *(напр. угарный, рудничный)* / Хауагъа эм бош жерлеге терк эм женгил жайылып, болгъанны толтурургъа амалы

болгъан физика вещество. *Углекислый газ. Кёзлени жилятыучу газ.*

2. Газообразное топливо / Жылытыргъа неда жарыкъ этерге хайырланылгъан, газгъа *(1-чи магъанасында)* ушагъан отлукъ. *Нефть бла газ байлыкъны терен кезлеулеридиле.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 139. ❑ *Электричество, газ, радио, канализация эллилени жашауларына бекден бек сингдиле.* "Коммунизмге жол", 1976, № 44.

3. *В позиции определения:* газовый / **а)** Газ чыгъарыучу. *Газ промышленностьда ишлегенле газ чыгъарыуну жыллыкъ планын толтургъандыла.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 27; **б)** Газны кючю бла ишлеучю. *Бусагъатда кёп заводла жангы газ плиталаны чыгъарып башлагъандыла.* "Ленинни байрагъы", 1979, № 154.

❑ **Газ сал** газифицировать / газификацияла, газ бардыр. *Тау эллени кёбюсюне газ салыннганды, телевизору, телефону болмагъан юй бек азды.* "Коммунизмге жол", 1970, № 114.

ГАЗ [2] *ат.* **1.** Газ *(ткань)* / Жукъа жибек, суу кисей. *Газдан этилген жаулукъла.*

2. *В позиции определения:* газовый / Газдан этилген. *Къызны юсюнде мор пальтосу, башында къызыл газ жаулугъу барды.* ❑ *Газ шарф.*

ГАЗГАЗ I *сыф. къарач.* Франт / Жасанма, омакъ. *Колумбияны Антиохия деген провинциясы бу арт кезиуде узунчач газгазладан толгъанды.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 36.

ГАЗГАЗ II *хал. сёзл. къарач.* Нарядно, красиво, пышно / Омакъ болуп, жасанып. *Газгаз кийиннген омакъла, Озадыла аны [Мёлеханны] "кёрмейин".* "Ленинни байрагъы", 1976, № 124.

ГАЗЕЛЬ *ат.* Газель *(горная коза)* / Антилопаланы къауумуна кирген, ариу санлы, терк чабыучу эчки.

ГАЗЕТ *ат.* Газета / Политика эм жамауат жашауда бола тургъан ишлени ачыкълар эм аланы сюзер ючюн, ыйыкъдан бир ненча кере, асламында хар кюн сайын уллу къагъытлагъа басмаланып чыгъыучу зат. *Таула, тюзле ышарып, эрийдиле бузлары, "Газетибиз чыкъды!" – деп, Къууанадыла къызлары.* Шахмырзаланы С., Назмула, 86. ❑ *Жыламасынла газетни бетлери Айтып адам адамны эзгенин. Урушну тютюню жерге жайылып, Аны замансыз жашау юзгенин.* Къаракетланы Ю., Булутла, 7.

▲ **Газетге ур** критиковать в газете / газетде критика эт. *Элли корреспондентле сатыу-алыуда кемчиликле этгенлени газетге ургъандыла.*

ГАЗЕТЧИ *ат. сёл. тил.* Газетчик, работник газеты / Газетни ишчиси. *Газетчилерибиз республикада, къыралда эм дунияда бола тургъан ишледен бизге тынгылы хапарла жазадыла. Газетни хар кюнлюк кёп тюрлю ишинде газетчилени къыйынлары уллуду.*

ГАЗИК *ат сёл. тил.* Газик / ГАЗ маркалы машина. *[Умар:] Жап-жангы, жашил бояуу жылтырай, бир газикге минип, къуру юч кюн ишлегенлейиме, къазауат ачылгъаныны ачы хапары келди.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 19. ❑ *Газик таныгъан жолу бла энишге думп болуп кетди.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 40.

ГАЗИФИКАЦИЯ *ат.* Газификация / Газ бла ишлерча этген амал. *Шахарда газификация эм электрификация жаны бла да иги кесек иш толтуруллукъду.* "Коммунизмге жол", 1978, № 191.

❑ **Газификация эт** *къ.* **газифицияла.** *Ставрополь крайны эллерин бла станицаларын битеулей газификация этиу башланды.* "Ленинни байрагъы", 1975, № 117.

ГАЗИФИЦИЯЛА *эт.* Га-

зифицировать / Газ сал, газ бардыр, газ бла ишлерча эт. *Ставропольяда талай элле бла станицаланы газификациялап бошай турадыла.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 222.

ГАЗИФИКАЦИЯЛАУ *и. д. от* **газификацияла** / Газификацияла дегенден *этим ат. Эллени газификациялау.*

ГАЗЛА [1] *эт.* Газировать / Суугъа газ къош. *Къонакъла суусапха сифонда сууну газлап ичдиле.*

ГАЗЛА [2] *эт. къ.* **газификацияла.** *Шахарны саулай газлап бошадыла.*

ГАЗЛАН [1] *эт. страд. от* **газла** [1] / Газла [1] дегенни *зорлаучу айырмасы. Суу газланмагъанды.*

ГАЗЛАН [2] *эт. страд. от* **газла** [2] / Газла [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Элни эки орамы газланнганды.*

ГАЗЛАНЫУ [1] *и. д. от* **газлан** [1] / Газлан [1] дегенден *этим ат. Сууну газланыуу.*

ГАЗЛАНЫУ [2] *и. д. от* **газлан** [2] / Газлан [2] дегенден *этим ат. Элленi газланыулары бек иги иш болгъанды.*

ГАЗОГЕНЕРАТОР *ат.* Газогенератор / Къаты неда суусун отундан жаннган газ алыр ючюн хайырланылыучу аппарат. *Газогенератор кёбюсюнде шахта кибик ишленеди, ич къабыргъалары отха чыдамлы материалдан тёшеледиле.*

ГАЗОМЕТР *ат.* Газометр / Газны [1] жыяр, сакълар эм ёлчелер ючюн лабораторияда хайырланылыучу прибор.

ГАЗОПРОВОД *ат.* Газопровод / Газ [1] баргъан быргъы неда быргъыла.

ГАЗОТУРБИНА *ат.* **1.** Газотурбина / Газ [1] бла ишлеучю турбина.

2. *В позиции определения:* газотурбинный / Газ [1] бла ишлеучю турбина. *Газотурбина двигатель. Газотурбина лайнер.*

ГАЗЧЫ *ат.* Газовщик / Газ приборланы салыучу эм алагъа къараучу адам. *Газчы газ плитаны бузулгъан жерин ишледи.*

ГАЙКА *ат.* Гайка / Ортасында тешигини тёгереги хыр болуп, винтге, болтха бурулуп бегитилиучю кёп мюйюшлю темир керек.

ГАККЫ *ат къ.* **жумуртха.** *Анасы эркелетген сабийге къоншусу гаккы тутдурур.* (Нарт сёз.) ○ *[Къанамат] гаккыланы сыйыннганы чакълы бирин бёркюне жыйып, от жагъагъа чёгюп, гитче заманында анасы этгенча, атылып сынмасынла деп, хар бирине биришер тюкюрюп, кёмюр жагъып, жангы тюшген кюлге кёмдю.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 55.

ГАККЫБАШ *сыф. сёл. тил.* Легкомысленный / Терен ойламаучу, женгил; желбаш. *Ефимге "гаккыбаш" деп атагъандыла сабийле.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 27.

ГАЛАКУР *ат.* Глазурь *(особый сплав)* / Къошундан этилген сауутланы бояучу бояу. *Шапа галакур ичирилген къошунладан жаубаш бозаны чомарт къуяды.* "Шуёхлукъ", № 42, 17. ❑ *Алты челек кирген, галакур ичирилген къошунну экеулен эки жанындан тутуп, арбадан кючден тюшюрдюле.* "Шуёхлукъ", № 42, 102.

ГАЛАНТЕРЕЙ *къаум. ат.* **1.** Галантерея / Тюйме, лента, таракъ, ийне, халы дегенча затланы къаумлаучу атлары. *[Мустафа:] Сабийлеге аякъ кийим, неда кесигизге галантерейден зат керек эсе, билдиригиз, мен мындан [Москва-*

дан] ала барырма. "Коммунизмге жол", 1978, № 180.

2. *В позиции определения:* галантерейный / **а)** Уакъ товарла чыгъарыучу. *Галантерей участкала. Галантерей цех;* **б)** Уакъ *(тюйме, лента, таракъ, ийне д. а. к.). Галантерей товарла.*

ГАЛАУ *ат саб. къ.* **къалач.** *Хажи-Осман, ышымына сюртюп, къош галаучукъну Мазаннга узатды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 34. ❑ *[Идирис Керимге:] Сен тёртгабайчыкъ болуп келгенликге, бизде, ата къарындашынгы дорбунунда сют башха жылы галауланы буштo этип ашагъанча болмаз.* "Шуёхлукъ", № 76, 76.

ГАЛГУРАК *ат сёл. тил. къ.* **канкурак.** *Тирменни галгурагы Барабан уруп турады.* Маммеланы И., Чалгъы, 40.

ГАЛЕРЕЯ *ат.* Галерея *(коридор или балкон)* / Мекямны ичинде ишленнген, башы жабылгъан узун коридор неда балкон. *Аны [ясли-садны] юч корпусу бир бирлерине жабылгъан галерея бла къошуладыла.* "Коммунизмге жол", 1979, № 205.

ГАЛИФЕ *ат.* Галифе / Бутлукъларыны тобукъдан энишгеси тар, ёргеси бек кенг болгъан, башлы чурукъла бла кийилиучю кёнчек. *Чомур, кашемир кёнчегини галифелерине къолларын уруп, орундукъгъа олтуруду.* Хубийланы О., Дерт, 48. ❑ *[Хамзатны] юсюнде галифе кёнчеги, мор ысхарладан таулу кёлеги барды.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 75.

ГАЛЛАС *ат сёл. тил. къ.* **гебен.** *Эй, гебенле, галласла, Чёкдюгюз, саргъалдыгъыз.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 204.

ГАЛЛЮЦИНАЦИЯ *ат энчи.* Галлюцинация / Мыйыны ауруу бла байламлы ийис ангылау, сезиу органланы тюз ишлемеулери, болмагъан затны барча кёрюнюую. *Галлюцинациядан къыйналыу.*

ГАЛОШ *ат.* Галоша / Чурукъланы, ботинкаланы, уюкъланы д. а. к. башха аякъ кийимлени балчыкъдан, суудан, мылылыкъдан сакълаучу, асламысында аланы тышындан кийилиучю алаша резин аякъ кийим. *[Бернени юлешген къатын:] Къудас къаптал, атлас кёлек, галошла, кишмир жаулукъ, къол керек – къайын анасына!* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 13. ❑ *[Ийналукъну] къап-къара меслерини тышындан жангы галошлары, анга кёре акъбаш хазырла тизилген чепкени, кюмюш бел бауу барды.* Толгъурланы З., Эрирей, 25.

ГАЛСТУК *ат.* Галстук / Адам, кёлегини жагъа тюбю бла элтип, боюнуна къысып жюрютюучю керек. *Соллоуну башында къалпагъы, гелефей кёнчеги, сары кёлеги, галстугу, пиджагы, чурукълары бардыла.* Боташланы И., Пьесала, 209. ❑ *[Аслан:] Адамланы ашырып, ызына къайтхынчы, анам мени боюнумда галстугуму кёрмеген кёре эдим.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 164.

ГАМ I *сыф.* Плотный / Тыкъ, къаты. *[Камилни] эт ала башлагъан боюнуна дигинал кёлекни жагъасы гамды.* Толгъурланы З., Эрирей, 169.

ГАМ II *хал. сёзл.* Плотно / Жепи къоймай, тыкъ къысылып. *Гам жабылып тургъан терезе къангаланы жепилеринден да бираз къарап, Малжей юйге кирди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 275.

❑ **Гам бол** быть, стать плотным, быть как раз / юсге, аякъгъа, адамны д. а. к. жерине теппе-тенг бол. *Костюм жашны юсюне гам болады.*

ГАМАЙ [1] *эт.* Насытиться, наесться досыта / Бек той, токъ бол. *[Хажи-Даут ийнегине:] Аллах муратымы толтурса, кёп турмай, бизге кёп къонакъ жыйылып,*

къуймаларынгдан гамайып, кекире-кекире, санга да, сени асырагъан кишиге да бюсюреу-ыспас этип къайтырла. Батчаланы М., Элчилерим, 82. ❑ *Кюн жылыуда, кёрпесленип, гамайып, Ханны, бийни шоху зауукъланады.* "Шохлукъ", 125.

ГАМАЙ [2] *эт.* Удобно сидеть, плотно прилегать *к чему* / Тап жарашып тохта *(бир затны юсюнден)*, тап олтур *(адамны юсюнден). Хунагъа гамайгъан жарашыулу ташча, [Кязимни] хар сёзю назму тизгинлеге айбатлыкъ, ушагъыулулукъ бергенди.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 142. ❑ *[Суфуну] сыртында беш атылгъан ушкогу аркъасына кёнделен гамаяды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 103.

ГАМАЙТ [1] *эт. понуд. от* **гамай** [1] / Гамай [1] дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашчыкъланы этден гамайтдыла.*

ГАМАЙТ [2] *эт. понуд. от* **гамай** [2] / Гамай [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Тотурай ... жууугъун от башында гамайтмагъан бир зулмучу болгъанды.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 59.

ГАМАЙТДЫР [1] *эт. понуд. от* **гамайт** [1] / Гамайт [1] дегенни *къатланыучу айырмасы.*

ГАМАЙТДЫР [2] *эт. понуд. от* **гамайт** [2] / Гамайт [2] дегенни *къатланыучу айырмасы.*

ГАМАЙТДЫРЫУ [1] *и. д. от* **гамайтдыр** [1] / Гамайтдыр [1] дегенден *этим ат.*

ГАМАЙТДЫРЫУ [2] *и. д. от* **гамайтдыр** [2] / Гамайтдыр [2] дегенден *этим ат.*

ГАМАЙТЫЛ [1] *эт. понуд. от* **гамайт** [1] / Гамайт [1] дегенни *зорлаучу айырмасы. Танала бардадан гамайтылгъандыла.*

ГАМАЙТЫЛ [2] *эт. понуд. от* **гамайт** [2] / Гамайт [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Рюкзак жашчыкъны аркъасына гамайтылды.*

ГАМАЙТЫЛЫУ [1] *и. д. от* **гамайтыл** [1] / Гамайтыл [1] дегенден *этим ат. Кёгетледен гамайтылыу.*

ГАМАЙТЫЛЫУ [2] *и. д. от* **гамайтыл** [2] / Гамайтыл [2] дегенден *этим ат. Шинтикге гамайтылыу.*

ГАМАЙЫУ [1] *и. д. от* **гамай** [1] / Гамай [1] дегенден *этим ат. Сюйген ашындан ашап гамайыу.*

ГАМАЙЫУ [2] *и. д. от* **гамай** [2] / Гамай [2] дегенден *этим ат. Атны сыртына гамайыу. Ташны хунагъа гамайыуу.*

ГАМАЙЫШ [1] *эт.взаимн.-совм. от* **гамай** [1] / Гамай [1] дегенни *араш айырмасы. Жашла, эт ашап, гамайышдыла.*

ГАМАЙЫШ [2] *эт.взаимн.-совм. от* **гамай** [2] / Гамай [2] дегенни *араш айырмасы. Жашла столгъа гамайышып олтурдула.*

ГАМАЙЫШЫУ [1] *и. д. от* **гамайыш** [1] / Гамайыш [1] дегенден *этим ат. Ашап-ичип, гамайышыу.*

ГАМАЙЫШЫУ [2] *и. д. от* **гамайыш** [2] / Гамайыш [2] дегенден *этим ат. Столгъа гамайышыу. Атны сыртына гамайышыу*

ГАМИЖ *ат къарач.* Ничтожество / Сансыз адам, адамгъа саналмагъан адам. – *Кет сен, гамиж! – дейди жашчыкъ тенгине.*

ГАМИЖЛЕН *эт.* Проявлять себя как ничтожество / Кесинги гамижча кёргюзт.

ГАМИЖЛЕНИУ *и. д. от* **гамижлен** / Гамижлен дегенден *этим ат.*

ГАМИЖЛИК *ат къ.* **гамиж.**

ГАММЕШ *ат.* Буйвол / Башы уллу, боюну бла аякълары къысха, тууар малланы тукъумундан, ышныр этиучю уллу хайыуан. *[Хан] ёгюзле, гаммешле союп, чийли-бишли этип, эки юлюш этеди.* "Нартла", 158. ❑ *Элчиле алыкъын жукъламагъандыла: ёгюз, гаммеш къуукъла тартылгъан терезечикледен адыргъы жарыкъ урады.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 101.

ГАММОЙ *ат сёл. тил.* Конвой / Биреуню неда бир затны тас этмей, къачырмай сакълар, ашырыр ючюн къуралгъан сауутланнган бёлюм. *Бир бёлек атлы гаммойлары бла, акъбет семиз тиширыу къоюнунда акъ маскеси бла, файтонну арасына олтуруп, кенгден дух ийислери келе, жортуп, Темуркъаны къаты бла оздула.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 127.

ГАММОЙЛАН *эт. къарач.* Дуться на кого / Къарамынг бла биреуге ыразы болмагъанынгы, анга ёпкелегенинги билдир. *Бети хыны къан алып, Мёлек, пальтосуну тюймелерин тизе, гаммойланып къайтды.* Лайпанланы С., Гургумлу, 178. ❑ *Гаммойланып тургъан Гриша Юсюпге мангылайы бла къарады.* Дотдуланы Х., Жашлыкъны жолунда, 129.

ГАММОЙЛАНДЫР *эт. понуд. от* **гаммойлан** / Гаммойлан дегенни *къатланыучу айырмасы. Анасы къызын гаммойландырды.*

ГАММОЙЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **гаммойландыр** / Гаммойландыр дегенден *этим ат. Сабийни гаммойландырыу.*

ГАММОЙЛАНЫУ *и. д. от* **гаммойлан** / Гаммойлан дегенден *этим ат. Биреуге гаммойланыу.*

ГАММОЙЛАНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **гаммойлан** / Гаммойлан дегенни *араш айырмасы. Нек эсе да, жашчыкъла гаммойланышып эдиле.*

ГАММОЙЛАНЫШЫУ *и. д. от* **гаммойланыш** / Гаммойланыш дегенден *этим ат. Бир бирге гаммойланышыу.*

ГАМОЖ *ат къарач.* Лапоть / Жёгени неда талны къабугъундан эшилип этилген аякъ кийим. *[Къасбот:] Силти хызенча, жырмачларыбыз салынып, бажеш чабырладан, бедекли гаможладан айырылмагъан жылларымы... билеме.* Дотдуланы Х., Жашлыкъны жолунда, 143. ❑ *Иван, тешмей чырпаны, не аякъ гаможланы, Минди чынгап печь башха.* "Жанкъылыч", 171.

ГАМПИК *сыф.* Кривобокий, кособокий / Сёдегей, бир жанлы, къыйыкъ. *Гампик дуу. Гампик халжар.*

ГАМПИЛ *сыф. къарач. къ.* **гампик.** *Мен жюземе, жюзгенча пил, Къайыкъ бир жанына гампил, Таулай тургъандыла толкъунла, Шууулдайдыла боркъулдап.* "Жилтинле", 387.

ГАНГРЕНА *ат.* Гангрена / Къанны тап жюрюмеуюню хатасындан адамны этинде бир жерини къаралып, кёгерип ауруу. *[Жамболатны] эки аягъы юшюгенди да, гангрена болуп, тобугъундан ёрге кесгендиле.* Къобанланы Д., Эки заман, 33.

ГАНИЙБА *ат.* Вышивка, узор / Къумачха тигилген оюу. *Юсюмдеги жыйрыгъым, Этеклери ганийба, Башында акъылы болгъан, Аллай жашны таныймма.* (Фольк.)

ГАНЫУА *ат къарач. къ.* **ганийба.** *Къаншаубийни къарауашларыны бири аллында ганыуа тигилген акъ хотасы бла кезиу-кезиу ашарыкъ табакъланы ташыйды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 281.

ГАНГУЙ *сыф. ц. диал.* Тупой, несообразительный / Ангсыз, ангылаусуз. *Ол жаш бир гангуй эди.*

ГАНГУЙЛУКЪ *ат ц. диал.* Тупость, несообразительность / Ангсызлыкъ, ангылаусузлукъ. *"Ма сени гангуйлугъунгдан болду бизге бу хата!" – деди жаш гитче къарындашына.*

ГАП-ГАП *ат эриши сёз.* Болтовня / Артыкъ, керексиз, кёп сёз, хапар. *Омар, не бек кюрешди эсе да, жашны гап-гапын тыялмады.*

❑ **Гап-гап эт** *эрши сёз* болтать / кёп, артыкъ сёлеш, жанша. *Аны бла даулашыргъа неда анга урушургъа башлагъаннга уа ол – Кет, бар юйюнге, къатынынга оноу эт! Гап-гап этме! – деучю эди [Ачи].* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 43.

ГАП-ГУП *эрик. сёз.* Звукоподражание лаянию собак / Итлени юрген тауушларын билдиреди. *Итлени гап-гуплары эшитиледи.*

❑ **Гап-гуп эт** лаять многократно, продолжительно / кёп, узакъ заманны ичинде юр. *Ыстауатда самырла гап-гуп этдиле.* ☐ *Солтан-Хамит ... къошха жуукълашханда, кёк парийле гап-гуп этип чапдыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 148.

ГАПНА *ат къарач. къ.* **гебен.** *[Къызла] гапна къалагъан заманда да бирини лыппыр тюбюн бири жыйып кетиучю эди.* Лайпанланы С., Гургумлу, 101.

ГАППАР *ат.* **1.** Струп / Жараны къатхан, сотур болгъан къотуру. *Жашчыкъны аягъында гаппарларын къобарып, анасы дарман сюртюп байлады.* "Коммунизмге жол", 1976, № 70.

2. Засохшая грязь / Къатхан кир. *Жашны женг аллары гаппардыла.*

❑ **Гаппар бол 1)** Твердеть *(о поверхности раны)* / сау бол, бител *(жараны юсюнден). Жашчыкъны бутунда жарасы гаппар болду;* **2)** пачкаться, стать грязным / кир бол. *Аны пальтосуну женг аллары гаппар болгъандыла;* **3)** выгорать, высыхать / кюйюп къарал, кюйюп къал. *Жашил ёзенле, кёгерип туруучу сыртла, къара гаппар болуп къалдыла.* Тёппеланы А., Ташыуул; **4)** сваляться *(о волосах, шерсти)* юйюк, чакъмакъ бол (чачны, жюнню юсюнден). *Къойланы терк къыркъмасакъ, жюню гаппар болуп барады.* "Коммунизмге жол". **Гаппар къат 1)** твердеть *(о грязи на теле или одежде)* къаты бол, къатып къал *(кирни юсюнден). Бети, къолу кир болуп, Заманында жуумайын, Гаппар къатып кёнчеги, Балчыкъларын уумайын.* Къулийланы Х., Жулдузчукъла, 25; **2)** къ. **гаппар бол 4.** *Сабийле сууда асыры кёп жууунгандан, чачлары гаппар къатханды.*

ГАПЫ *ат эриши сёз. къ.* **ауух.** *Ол, сау сагъатны гапысын жапмай, жаншады.*

ГАРА[1] *ат.* **1.** Минеральный источник / Дарман суула чыкъгъан жер. *Къарашауай Гемудагъа къууанды, Суусабына гаралыдан суу алды.* "Нартла", 151. ❑ *Ёлет кирип алагъа [нартлагъа], Дарман излеп бардыла гарагъа...* "Нартла", 243.

2. Минеральная вода, нарзан / Кёмюр кислоталы дарман, гара суу. *[Ана:] Гара эди ашха бизни тузубуз. Арпа эди бизни сыйлы унубуз.* Шахмырзаланы С., Сырыйна, 91. ❑ *[Сосланбек:] Исси кюн гара ауузунда, ол нарат тереклени салкъынында ырахат олтуруп, гарадан да иче, бу кюнлени эсибизге тюшюре турурбуз.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 175.

▲ **Гара суу** *къ.* **гара**[1] *(2-чи магъ.). Чалгъычы, узакъ барып къыйналмай, къатында чыкъгъан гара суудан суусабын къандырады.* Алчыла, 68. ❑ *[Къарашауай] сылап-сыйпап [Гемуданы] терлегенин кетерди. Буздан гулла ишлеп, гара суу берди.* "Нартла", 151.

ГАРА[2] *сыф.* Закадычный / Ха-

лал, ачыкъ кёллю. *Эки гара шуёх да шахарны ич орамларындан биринде харчевнягъа кирдиле.* Гуртуланы Э., Жангы талисман, 376.

ГАРАЖ *ат.* Гараж / Автотранспортха ремонт этиучю эм аны сакълаучу жер, мекям. *Бузукълу машиналаны гараждан чыгъарыргъа эркинлик жокъду.* "Ленинни байрагъы", 1978, № 212, ❑ *Мычхы барды гюрбежиде бурусланы жаргъан, Гараж битгенди, ичинде машинала къалып тургъан.* "Жюрек жырлайды", 240.

ГАРАНТИЯ *ат.* Гарантия / Бир затны боюннга алыныуу, ышандырылыуу. *Сагъатны ахча тёлемей ремонт этерге берилген гарантия заманы сатылгъан кюнден тебиреп бир жылгъа дери барады.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 155.

ГАРДЕРОБ *ат.* **1.** Гардероб, раздевальня / Баргъан, келген адамла тыш кийимлерин тешиучю жер, бёлме. *Гардеробха пальтону берип, артха айланнганымда, бизни бла окъуучу Зайнафны кёрдюм.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 11.
2. Шкаф для одежды / Кийимле туруучу шкаф. *"Украина-люкс" автобусну 28 адам олтурурча жери, пассажирлеге таплыкъгъа гардеробу, буфети эм башха затлары барды.* "Коммунизмге жол", 1978, № 89.

ГАРДЕРОБЧУ *ат.* Гардеробщик / Гардеробда ишлеучю адам. *Гардеробчу, театргъа келгенлени юс кийимлерин терк окъуна гардеробха тагъып, алагъа кёзюлдюреуюк берди.* "Коммунизмге жол", 1978, № 56.

ГАРДИН *ат.* Гардина / Терезени саулай жапхан жабыу. *Урупда гардин, областны ара шахарында къатапа, Жёгетей Аягъында жукъа капрон жаулукъла чыгъарыу иш къурала турады.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 91.

ГАРДОШ *ат къарач. къ.* **картоф.** *Ашыкъсанг, гардош да бишмейди.* (Нарт сёз.) ○ *Ишчиле, ойнай-кюле, чюгюндюр, гардош къазаргъа бир талай кюннге элге тюшген эдиле.* Семёнланы А., Жазыу айла, 101. ❑ *Ибрагим Хыйсаны совхозда мирзеу, гардош, къыралгъа сют, эт сатыучу планлары къалай толуп баргъанлары бла къысхача шагъырей этди.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 62.

ГАРЕМ *ат.* Гарем *(женская половина дома у мусульман)* / Бай эм муслийман адамны къатынлары эм тос тиширыулары туруучу жер. *Гареминде жангыз ханны Суу чачыучу бир фонтаны, Кюн иссиде эркелетип, Богъагъына битеу жетип, Жуумагъанды аллай санны.* "Жилтинле", 467. ❑ *[Къарабаш] Кёлю бек ачыкъ болгъан кюнюнде Тюрк патчахны гареминде Болгъанын хапарын айтады.* Къулийланы Къ., Сайламала, I, 81.

ГАРНИЗОН *ат.* Гарнизон / Къаллай да болсун, бир адам жашагъан, бегитилген жерде, къалада хар заманда да неда бир кезиуде туруучу аскер бёлекле. *Партизан отрядла фашист гарнизонлагъа чабыуул этип ууатадыла.* Кацийланы Х., Мухаммат, 180. ❑ *[Бийсолтан:] Командирибиз битеу отрядны тизип, эки кюн озгъанлай, терстамгъаланы гарнизонуна чабыуулукъ этерге башындан буйрукъ келгенин айтды.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 100.

ГАРНИР *ат.* Гарнир / Этден неда чабакъдан этилген ашарыкгълагъа къошулгъан пиринч, картоф, тахта кёгетле д. а. к. затла. *Шорпадан сора, бизге къууурулгъан эт, гарнирге уа картоф бла тузланнган нашала бердиле.* "Коммунизмге жол", 1977, № 75.

ГАРНИТУР *ат.* Гарнитур / Бир тюрлю керекле жыйылып тургъан зат, толу комплект *(мебель,*

инструметле д. а. к. затла). Ич кийимлени гарнитуру. ▭ *[Харун:] Мындан алда къадалды да [юй бийчем], районда кёк кёрпе пальто алдырды, андан алда уа мебель гарнитур заказ этди.* Кацийланы Х., Тамата, 108.

ГАСТРОЛЁР *ат.* Гастролёр *(артист)* / Гастрольгъа келген артист неда артистка. *Москвадан, Ленинграддан эм башха шахарладан келген гастролёрла быйыл кёп иги концертле бердиле.* "Коммунизмге жол", 1974, № 188.

ГАСТРОЛЬ *ат.* Гастроли / Тышындан келген театр труппаны неда бир артистни оюн кёргюзтюулери. *Гастрольга къатышыу.* ❑ *Театр гастрольгъа кетгенди.* ❑ *Белгили артистни гастрольлары.*

ГАСТРОНОМ *ат.* Гастроном *(магазин)* / Ашарыкъ тюкен. *Гастрономда адамла кёп болады-ла, алай мында очередь болуп хазна кёрмезсе.* "Коммунизмге жол", 1974, № 203.

ГАСТРОНОМИЯ *ат.* Гастрономия *(пищевые продукты)* / Бийик качестволу аш-азыкъ продукталаны битеулей атлары.

ГАТИЙ *ат къарач. бош тил.* Обувка / Аякъ кийимни бир тюрлюсю. *Айшат, добура аякъларына жумушакъ гатийлени къаплап, аунай-аунай, залгъа кирди.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 57. ❑ *[Солдат:] Фюрер, эшитемисе, мен солдат тюйюлме, мен художникме, сен а мени адам ёлтюр деп, къолума саутну тутдуруп, темиртабан гатийлени къаплатып бери ийгенсе!* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 141.

ГАТЛЕШ *ат къарач.* Поляна, лужайка / Гитче талачыкъ. *Гебен – гатлешде, бичен – гапдешде.* (Нарт сёз.) ○ *Жамагъат, эрлай чыгъып, кече-кюн демей къадалып, бичени жарарыкъ гатлешлени, лобан урлукъ талаланы, хансны тамырында къатарыкъ кюн бетлени алгъа чалып, андан сора чегет баууралагъа атлай эди.* Лайпанланы С., Гургумлу, 95.

ГАТЧА *ат.* **1.** Сука *(о собаке)* / Тиши ит. *Анам манга акъыл юйретгинчи, гатчабыз беш чибин тутду.* (Нарт сёз.) ○ *Гатчаны башы къошуннга бегитилгенлей.* (Нарт сёз.)

2. *эриши сёз. къ.* **къахме.** *[Фашист келиннге:] Сен бизни неге санайса, гатча?* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 126. ❑ *Битеу ишинг оюлгъанды десенг а, Жангыз къызынг ит гатчады десенг а!* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

ГАТЧАЙ *ат къарач. къ.* **гатча.**

ГАТЧАЛЫКЪ *ат къ.* **къахмелик.** *Ол [Асият], баям, некяхлы эринден къачып, гатчалыкъ иш бла айлана болур.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 150.

ГАУПТВАХТА *ат.* Гауптвахта / Аскерчилени тутмакъгъа салыучу жер. *Гауптвахтада олтуруу.*

ГАФ-ГАФ *эрикл. сёз.* Звукоподражание лаю собаки / Ит юрген таушну билдиреди. *Гаф-гаф дейди кючюкчюк, Тынгылагъыз сиз бери* Гулийланы М., Кетмегиз, зурнукла, 7.

ГАЦОФ *ат ц. диал. къ.* **гёжеф.** *– Мени эрим гацоф эди, аны Малкъарда киши да жыгъалмаучу эди, – деди къарт къатын.*

ГАЯ *ат сёл. тил. эриши сёз. къ.* **ауузз.** *[Душманны] кир гаясы жыйылмазча ачылыр, Кеф мыйысы чырпылагъа чачылыр.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 75.

ГВАРДИЯ *къауум. ат.* Гвардия / Сайлама аскер бёлюмле. *Гвардияны капитаны. Гвардияны майору. Совет гвардия. Тенгиз гвардия.* // *кёч.* испытанные деяте-

ли на каком-л. поприще / Къаллай да болсун бир ишде сыналгъан, ышаннгылы, уста эм алчы адамла, уллу къуллукъчула. *Эски, сыналгъан гвардия. Жаш гвардия.*

ГВАРДИЯЧЫ *ат.* Гвардеец / Гвардияны аскерчиси, аскер къуллукъчусу. *Гвардиячы танкистле.* ▭ *Гвардиячылагъа фронтдан къачхан дезертирлени тыйгъан къыйыныракъ боллукъду.* "Шуёхлукъ", № 74, 45. ❑ *Бу аламат, жигер коллективге "гвардиячыла" деп бош атамагъандыла.* Гуртуланы Э., Тенглерим, 54.

ГЕБЕН *ат.* Копна / Уллу, бийик, тёгерек, конус формада жыйылгъан бичен тёбе. *Кесине гебен эталмагъан элге черен эте эди.* (Нарт сёз.) ○ *Бюгече бизни къоюп, жай Таула артына аугъанды. Гебенлеге къырау ургъанды, Сют да азыракъ болгъанды.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 184. ❑ *[Бугъаны юсюнден:] Черек таркъайгъанды ичсе, Тау оюлгъанды, мюйюзю жетсе, Жюз гебенни ашап къойгъанды, Дагъыда ол кючден тойгъанды.* Отарланы С., Жаз жылыуу, 40.

❑ **Гебен жип** веревка, длиною в шесть-семь саженей, достаточная для завязывания одного стога / алты-жети къулач узунлугъу болгъан жип. *[Бугъаны] боюнуну базыкълыгъына гебен жип кючден жетеди, ауанасында жюз ийнек салкъынлыкъ этеди.* Тёппеланы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 13. **Гебен къуш** гриф *(хищная птица)* / мыллыкла бла кечиниучю уллу жыртхыч къуш. *Зылды бодуркъугъа гебен къуш къонганлай.* (Фольк.)

ГЕБЕНБАШ *сыф. сёл. тил.* Имеющий голову, похожую на копну, конусообразная *(о причёске)* / Чачы, башы гебеннге ушагъан. *Кеси къозу этни тилкем-тилкем жибере тургъанлай, гебенбаш къатынны кёлюне жетеме деп, Костя ... эки хымил кёзчюгюн жандырыгъ къарады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 78–79.

ГЕБЕНЕК [1] *ат.* Бабочка / Эки къош къанаты да тюрлю-тюрлю тюрсюнлю къурт-къумурсха. *Гюлле ичинде гебенекчигимсе, Жарытып чыкъгъан айымса, Чум тереклени арчу чакъдыргъан.* Къулийланы Х., Жылла озадыла, 56. ❑ *Ол [Бийберт] дуния анга, гебенек къанатыча, женгил боллукъ сунганды, жашау жолда эмилик атлыча, чабып ётерге умут этгенди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 191.

ГЕБЕНЕК [2] *ат.* [Войлочная] накидка с капюшоном *(обычно пастушья одежда)* / Кийизден этилген, жауундан сакълаучу, жамычы маталлы, асламысында малчыла кийиучю тыш юс кийим. *Гебенек кийген келир, кебин кийген келмез.* (Нарт сёз.) ○ *Сожук таякъны жерге чанчханды, кёк гебенекни тюбюне киргенди да жатханды.* "Нартла", 128. ❑ *Назир гебенекге ушаш кенг плашын тешип, бюклеп зугул жассы ташны бир къыйырына тёшейди.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 35.

ГЕБЕНЕКЛИК *ат.* Шерсть для изготовления накидки / Гебенек этерге жараулу жюн.

ГЕБЕНЛИК *ат.* Количество сена, из которого можно наметать один стог / Бир гебен этер чакълы бичен. *Эки гебенлик батан барды.*

ГЕБЕНЧИ *ат.* Тот, кто правильно складывает стог, стогоправ / Гебенни тап жыйыучу, гебен этерге уста адам. *Къарангы тюшгюнчю гебенни къалап бошайыкъ деген муратда, гебенчиле къадалып кюрешедиле.* "Коммунизмге жол", 1974, № 179. ❑ *Чалгъычы жашланы экисин гебенчиге айырдыла.* "Коммунизмге жол", 1978, № 166.

ГЕБОХ *ат.* Сибирская язва / Тууарланы жугъуучу ауруулары. *Къарт акка мужурасы бла мыл-*

лыкга тийип кёре: "Гебохду бу ауруу... Энди саулай сюрюуню къырып башларыкъды", – деди. "Шуёхлукъ", № 70, 14.

ГЕБХА *ат эск.* Штамп; тавро, клеймо; метка на коже *(животных)* / Малгъа салыныучу тамгъа.

❑ **Гебха сауут** станок для нанесения метки на кожу *(животных)* / маллагъа тамгъа салыучу керек.

ГЕГЕМОН *ат.* Гегемон / Жол башчы, тамата, бачама; политика кюрешде тамата. *Политика жаны бла бардырылгъан стачкада ишчи класс буржуй жамауатдагъы классланы бири болуп къалмай, гегемону болуп келеди.* "Коммунизмге жол", 1976, № 136. ❑ *АБШ битеу дуниягъа гегемон болургъа сюедиле.*

ГЕГЕМОНИЯ *ат.* Гегемония / Башчылыкъ, таматалыкъ, бийлик. *Пролетариатны гегемониясы. Буржуазияны гегемониясы.*

ГЕДЕШ *ат.* **1.** Курятник / Таукъ орун. *Хан къызына гедешден ат оруннга кёчерге эркинлик берди.* "Малкъар жомакъла", I, 176. ❑ *Чомартбийланы итлери жокъ эди, алай ол узунаякъ къызыл хоразлары уа, барабан тауушха тепсеген этгенча, гузаба этип, гедеш тёгерегинде ары-бери чаба эди.* "Шуёхлукъ", № 10, 53.

2. *кёч.* Построение нестандартное / хылымылы юй неда бир башха мекям. *[Майрусхан:] Да биз да, бир гедеш кибик ишлеп, киргенбиз.* "Коммунизмге жол", 1981, № 43.

ГЕДИГИН *ат къ.* **жыгъыра.** *Анам тауукъ шорпагъа тюрлютюрлю ариу ийисли хансла салады, гедигин да атады.* ❑ *Базарда къызыл чибижи, пурч, гедигин сатыладыла.*

ГЕДИШ *ат ц. диал.* Корзинка, плетенная из прутьев, для складывания посуды / Чалыдан ишленнген, сауутла жыйыучу четен. *Шапа сауутланы жууып, сюртюп, гедишге жыйды.*

ГЕДЛЕШ *сыф. къарач.* Ухоженный *(о сенокосе, луге)* / Иги къаралгъан, мешхут салыннган *(жерни, сабанланы юсюнден). [Афенди:] Жазны жаз узуну Къаншаубийни гедлеш сабанлары, биченликлери сугъарылып, жашнагъынчы тёзюп, къарап турдукъ...* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 226.

ГЕДУСХАНА *ат.* Название растения, которое применяется при ревматизме / Жел ауруугъа жарагъан хансланы бир тюрлюсю. *Гедусхана таула тийрелеринде ёседи.* ❑ *Гедусханадан чахауан этип, сууна кирсенг, желге жарайды.*

ГЕЙЗЕР *ат.* Гейзер / Жерден уруп чыкъгъан исси суу. *Гейзерлени суулары элли метр бийиклекге, тылпыулары уа юч жюз метрге дери кётюрюледиле.*

ГЕКТАР *ат.* Гектар / 100 ар, эсе да 10 000 м ^{2} бла тенг болгъан жер ёлчем. *Туугъан жерине къайтханлы да Ахия минг гектарла бла сабанланы тирлигин жыйгъанды...* "Шуёхлукъ", № 54, 92.

ГЕЛЕУ *ат.* **1.** Типчак; горная трава / Кюнлюм тикледе ёсген, мал сюйюп отлаучу татымлы, алаша, чапыракъсыз кырдык. *Гелеу кёрсенг, жер сорма, келбет кёрсенг, эр сорма.* (Н а р т сёз.) ○ *Жугъутур къаядан секирип, Тийип къаты мюйюзлерине, Ол дагъыда кетеди чыгъып, Ыранланы гелеулерине.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Жаралы таш, 56. ❑ *Къойла, къошха жууугъуракъ гелеуге жетип, кырдыклагъа жубана, аз-аз энишге тигелей эдиле.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 104.

2. *В позиции определения:* покрытый типчаком / Гелеу ёсген. *Экисини да [эмегенни бла Сосурукъну] тютюнлери кёкге барады, ариу гелеу къыртышны къара топуракъгъа бурадыла.* "Нартла", 113. ❑ *Гокка ханслы гелеу сыртла-*

да эшек чыгъанала да ёседиле. Хубийланы О., Адамла, 106.

ГЕЛЕУЛЕН *эт. сёл. тил.* Зарастать типчаком / Гелеу чыгъыу *(бир затны юсюне),* гелеу ёсюу *(бир затны юсюнде). Гелеуленнген, къургъакъ илипин ызда, Суу зангырдамайды ингир салкъында. Акътерекчик, мугурайып, аязда Къалтырайды сакъ жауунну аллында.* Отарланы К., Сайлама, II, 5.

ГЕЛЕУЛЕНИУ *и. д. от* **гелеулен** / Гелеулен дегенден *этим ат. Къыртишни гелеулениую. Тёш жерни гелеулениую.*

ГЕЛЕФЕЙ *ат къ.* **галифе.** *Къонакъла юйге киргенде, Бияслан жеринден ашыкъмай турду, къара ысхарла гелефейине жабышхан жоннгурчхаланы къакъды, алай келгенле бла арсарсыз саламлашып башламады.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 13. ❑ *Мор сепкилден толгъан къызылбет къонакъ ёрге тургъанда, аны гелефейини неден эсе да толгъан хуржунлары энишге тартадыла.* Кацийланы Х., Мухаммат, 11.

ГЕЛЛЯ *ат.* Бабушка / Атаны неда ананы анасы. *Жашчыкъ ол хапарладан бирлерин геллядан тилеп айтдыргъанды.* Тёппеланы С., Атам урушдан къайтса, I. ❑ *Къартла гитче сабийлени Аркъаларына кётюрюп, Къарт гелляны уа арбазда Душман окъ тийип ёлтюрюп.* Боташланы И., Экинчи тюбешиу, 90.

ГЕЛПЕГЕЙ *сыф.* Лохматый *(о бровях)* / Чакъмакъ тюклю *(къашланы юсюнден). Ёрюзмек деген нарт ёзден эди, Бёрю тону желпегей, Къалын къашы гелпегей.* (Фольк.)

ГЕММЕШ *ат къ.* **гаммеш.** *Ийнени урлагъан да, геммешни урлагъан да бир кибик уручуду.* (Нарт сёз.) ○ *Геммеш деген бир малды, Сютю къалын, бек азды. Тюгю жукъа, бек азды, Ол сюеди кёк жазны.* Шахмырзаланы С., Назмула, 263. ❑ *Геммешле кибик, эки ийнеги да, боюнларын бирча буруп, анга [Ийналукъгъа] къарагъанларын сезди,* Толгъурланы З., Эрирей, 63.

ГЕМХА *ат.* **1.** Сорт дорогих шелков / Багъалы, оюула тюшген дарий къумач. *Ёлю жабыуунга дарий гемхала бичедиле, Сени кебинге зем-зем суула бюркедиле, Къабырынгда шаптал терекле битедиле.* "Жюрек жырлайды", 8.

2. *В позиции определения:* хороший, отличного качества *(о комчем-л.)* / Иги, иги сортлу. *[Кемал:] Ой, тохтагъыз сиз, жолдашла, ма бу хыбырт тонланы атып, гемха чепкенле, ысхарла къапталла киербиз.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 51. ❑ *Асыл азмаз, гемха ат тозмаз.* (Фольк.)

ГЕМХОТ *ат.* **1.** Морда, рыло / Хайыуанны, жаныуарны ауузу. *Тор тайчыкъ башхаланы садакъ окъ атымгъа озуп, Созаргъа жетди, гемхотун жюгеннге салды.* "Нартла", 232. ❑ *Къалай эсе да айлана, Гемхотлары салына, Борсукъ келди иш излей, тюлкю тенгине, жалына.* Балаланы О., Басняла бла фельетонла, 34.

2. *эриши сёз бош тил. къ.* **бет** [1] *(I-чи магъ.). Ала [фашистле] этген муратларына жеталмайдыла, кир гемхотларын къурчха урадыла.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 163. ❑ *Ол кезиуде танкла, ёзенни букъугъа алдырып, къайда гемхотларын кёргюзте, къайда кёз жетерден арт жанларыкёрюне эдиле.* Хочуланы С., Хапарла, 103.

ГЕНЕЗИР [1] *ат бош тил.* Молодчик / Кёбюсюне кесин ишекли жюрютген хаталы, жаш адам. *Бош кийиннген тиширыу Бир кюн къалагъа келди, Саутланнган генезир анга: – Сен кимсе? – деди.* Гадийланы И., Санга айтама, 53. ❑ *[Назир:] Атын кёргюзюрге къоркъгъан, тюзлюкню багушда излеген къызбай генезирмиди,*

огъесе мени сюрюнюрюмю сюймеген адамммыды [шохум]? Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 12.

ГЕНЕЗИР [2] *сыф. жийир. къарач.* Мерзкий, гадкий, противный *(о внешности человека)* / Сылыкъ, жийиргенчли, къутсуз *(адамны сыфатыны юсюнден). [Патчах къатын:] Ах, генезир мияла, Билмейсе да уяла!* "Жанкъылыч", 154. ❑ *Орёл, Белгород жашнайдыла энди, Кери къуулуп генезир жаулары.* "Жашаубузну байрагъы", 154.

ГЕНЕЗИРЛЕН *эт.* Выглядеть мерзким, отвратительным; вызывать отвращение / Адамлагъа жийиргенчли, сылыкъ кёрюн. *Фашист ачыуланды, генезирленди.*

ГЕНЕЗИРЛЕНИУ *и. д. от* **генезирлен** / Генезирлен дегенден *этим ат. Аманлыкъчыны генезирлениую адамланы элгендирди.*

ГЕНЕЗИРЛИК *ат.* Мерзость, гадость / Сылыкълыкъ, жийиргенчлик, къутсузлукъ.

ГЕНЕРАЛ *ат.* Генерал / Аскерни тамата командир эм башчылыкъ этген составыны званиясы неда чыны эм ол званияны жюрютген адам. – *Бусагъат аланы да, тылманчны да бери чакъырыгъыз, – деп, генерал адъютантына буйрукъ берди.* Къобанланы Д., Эки заман, I, 88. ❑ *[Андрей:] Мени сартын, темир жолну таматасы генерал Аскеновха, бёлек адам айырып, ишлегенлени атлары бла жиберирге керекди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 80.

ГЕНЕРАЛИССИМУС *ат.* Генералиссимус / Бир талай къыраллада адамгъа бек уллу аскер сыйы ючюн берилиучю эм уллу аскер чын эм ол чынны жюрютген адам. *Художник Соколов салгъан уллу мозаика паннода – "Генералиссимус аскерчилени арасында".* "Ленинни байрагъы", 1977, № 125. ❑ *Павел I Суворовну генералиссимус этеди.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 184.

ГЕНЕРАЛИТЕТ *къауум. ат.* Генералитет / Генералла, аскерни баш командованиясы. *Устаз Уллу Ата журт урушда бизни генералитетибизни махтаулу ишини юсюнден хапар айтды.*

ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТ *ат.* Генерал-лейтенант / Генерал чынланы таматалыкъларына кёре экинчиси. *Бир жол балтика флотну аскер-хауа кючлерини командующиси генерал-лейтенант М. И. Самохин полкну командири Михайловха картада немецлилени штаблары тургъан жерни кёргюзтдю.* "Коммунизмге жол", 1959, № 100.

ГЕНЕРАЛ-МАЙОР *ат.* Генерал-майор / Генерал чынланы таматалыкъларына кёре ючюнчюсю. *Жашны атасы, отставкагъа чыкъгъан генерал-майор, ёмюрюн аскер къуллукъда ётдюргенди.*

ГЕНЕРАЛ-ПОЛКОВНИК *ат.* Генерал-полковник / Генерал чынланы таматалыкъларына кёре, биринчиси. *Хорламны кюнюне жораланнган ингирде жаш тёлю бла тюбеширге генерал-полковник келген эди.*

ГЕНЕРАЛЬНЫЙ *сыф.* Генеральный / Эм керекли, баш магъаналы, баш. Конституциягъа жазылгъан генеральный ызны жашауда бардырыу. *Генеральный прокурор.* ☐ *Наушникледе генеральный конструкторну шагъырей ауазы эшитиледи.* "Коммунизмге жол", 1969, № 99. ❑ *Уллу Ата журт урушну жылларында генеральный штабны начальниклери Б. М. Шапошников, А. М. Василевский эм А. И. Антонов болгъандыла.*

ГЕНЕРАТОР *ат.* Генератор *(устройство или машина)* / Механика кючню электр кючге буруучу машина. *Тюрлениучю токну генератору.* ☐ *Установка, иссиликни уллу бермегенлей, хансны терк кепдириучю лагъымды, кесини да*

жылыу берген генератору, ханс кепдириучю тегенеси эм ууатхычы бардыла. "Ленинни байрагъы", 1964, № 241.

ГЕНЕТИКА *ат.* Генетика / Организмледе тукъум шартланы сакъланыуларыны, тюрлениулерини юсюнден илму. *Воронежде генетика бла селекциячы Ара илмутинтиу институт къуралгъанды.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 109.

ГЕНЖА: Генжа тай *фольк.* жеребенок *(от кобылицы третьего года)* / байталны ючюнчю жылында тапхан тайы. *Къан кечиуден ары жанына ётгенди, Къаншау, генжа тайны ызлары.* "Малкъар халкъ жырла", 90. ❑ *Къаншаубий генжа тайгъа миннгенди.* "Къарачай-малкъар жырла", 30.

ГЕНЖЕФИЛ *ат.* Имбирь / Тамырында эфир жаулары кёп болуучу тропикалы ханс эм ол тамырдан этилген, ашха къошулуучу ариу ийисли зат.

ГЕНИЙ *ат къарач. къ.* **акъылман.** *Мёчюланы Кязимни генийи малкъар халкъны генийинден тууады.* ❑ *Баям, Мёчюланы Кязимча генийлени къудуретлери алай бола болур.* Маммелаты Д., Кязим Мечиев, 76. ❑ *Искусствода хар заманда да генийле, уллу не орталыкъ фахмулула болады.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 40. ❑ *Генийлени къояйыкъ, кесибизни заманыбызны фахмуларына къарайыкъ.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 10.

ГЕОГРАФИЯ *ат.* **1.** География / Жерни юсюн эм жер башында халкъла, табийгъат болумла эм экономика байлыкъла къалай юлешиннгенлерин тинтген илмуланы барысы да. *Физика география. Экономика география.* ❑ *Школлада историядан, географиядан, литературадан, биологиядан кино дерсле бардырыладыла.*

2. География *(напр. почвы)* / Не да болсун, бир затны жерни юсюне неда бир белгили жерге, районнга къайдан чыкъгъаныны тинтилиую. *Жаныуарланы географиясы. Жерни баш къатысыны географиясы.*

ГЕОДЕЗИЯ *ат.* Геодезия / Жерни формасын тинтиуню, аны уллулугъун-гитчелигин ёлчелеуню юсюнден илму. *Студентле геодезиядан экзаменнге хазырланадыла.* ❑ *Геодезия буруннгу заманлада жерлени ёлчелеу бла бирге чыкъгъанды.*

ГЕОЛОГ *ат.* Геолог / Геологиядан специалист. *Назир а, узакъдан окъуна геологланы келип тургъанларын кёрюп, атына къамичи жетдире келе эди.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 81. ❑ *Геологла Узакъ Востокда ташкёмюрню уллу запасларын тапхандыла.* "Ленинни байрагъы", 1981, № 155.

ГЕОЛОГИЯ *ат.* **1.** Геология / Жерни тыш къатысыны къуралыууну, аны историясыны эм магъаданланы чыкъгъан жерлерини юсюнден илму. *Жаш геологияны бек сюе эди.* ❑ *Бюгюнлюкде геология бек жангы техника бла жалчытылгъанды.* "Коммунизмге жол", 1976, № 116.

2. *В позиции определения:* геологический / Геология бла байламлы. *Геология карта. Геология экспедиция.*

ГЕОЛОГОРАЗВЕДКА ат. **1.** Геологоразведка / Магъадан не башха зат табар мурат бла жерни геология жаны бла тинтилиую. *Геологланы отряды геологоразведкадан къайтханды.* **2.** *В позиции определения:* геологоразведочный / Геологоразведка бла байламлы. *Геологоразведка экспедиция. Геологоразведка партия.*

ГЕОМЕТРИЯ *ат.* **1.** Геометрия / Математиканы затланы формаларын эм аланы ёлчелеуню амалларын тинтиучю бёлюмю. *Ол*

[Бируни] геометрия бла тригонометрияны ёсдюрюуге да къыйынын къошханды. "Ленинни байрагъы", 1974, № 130. ❑ *Сен а тюнене геометриядан "эки" алгъанса да, бюгюн анга [устазгъа] не да айтырыкъса.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 39.

2. *В позиции определения:* геометрический / Геометрия бла байламлы. *Геометрия прогрессия. Геометрия амал.*

ГЕОРГИН *ат.* Георгин / Къош гюллюлени къауумундан, уллу жарыкъ чечекли, картоф маталлы тюбю болгъан, айбат ханс битим. *Гокка тахталада бийик акъ эм къызгъыл суулу флоксала, къызыл георгинле, гюлле чагъа эдиле.* "Ленинни байрагъы", 1979, № 144. ❑ *Бизни шахарыбыз жаз башындан башлап, кюз артына дери гюлден толу болады, бири кетерге бири кезиу-кезиу чагъады, эм ахырында уа георгинле бла астрала.* "Коммунизмге жол", 1976, № 187.

ГЕОФИЗИКА *ат.* **1.** Геофизика / Жерни физика халларыны эм аны юсюнде бола тургъан физика процесслени юсюнден илмула барысы да.

2. *В позиции определения:* геофизический / Геофизика бла байламы. *Геофизика тинтиуле. Геофизика обсерватория.*

ГЕПАРД *ат.* Гепард / Уучулукъгъа тынч юйретилиучю, кишик тукъумдан жыртхыч жаныуар. *Алгъын жейранланы гепардла тутуучу эдиле. Энди уа эм ачы жаулары адамладыла.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 215.

ГЕППЕР: Гепперлери тюшдю (салындыла) у него настроение упало, испортилось / кёлю, халы бузулду. *Солтан-Хамит, не болгъан эсе да ойнамайды, гепперлери тюшюп, терен сагъыш этеди.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 42. ❑ *Бийбону бюгюн не эсе да гепперлери салынып турады.* "Коммунизмге жол".

ГЕПСОРКЪА *ат.* Циркач, акробат *(в народном театре)* / Циркде ойнаучу артист. *Гепсоркъала да келдиле сизге, Жойкъуллана халкъны аллында, Чомарт болуп, омакъ-омакъ сёзге, Сыйлы нохтабаула алыргъа.* Мокъаланы М., Дуния жарыгъы, 53. ❑ *[Ибрагим Дюгербийге:] Буз мени унутуп кетмегенди, алай сени юйюнгю башында да, къумукълу гепсоркъала барабан уруп тепсей болур эдиле ансы, дынгыр-дунгур тауш жукъунгу аязырырча чыгъа эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 31.

ГЕПХИН *ат ц. диал.* Ал бота къ. **ал**[1]*).* *Жеминат гепхин къыйыры бла бетин сыйпады.* Ёзденланы А., Саният, 38.

ГЕРА *ат ц. диал. къ.* **шаушюгют.** *Малкъаргъа бара, къаяланы тюплеринде ташкёмюрню уагъына ушагъан гераны кёресе.*

ГЕРБ *ат.* Герб / Къыралланы, шахарны, тукъумну, жамауат къауумланы байракъларында, уакъ ахчаларында, мухурларында д. а. к. башха затларында аланы бир бирден айыргъан тамгъа. *Петя Чередниченко ол суратха битеу билимин салгъан эди, эм герб да бек ариу болгъан эди.* Кинцис, Юч шуёх, 115. ❑ *Бычакъчыкъ бла конвертни башын кесип, герби болгъан къагъытда жазылгъан письмону окъуду Фатима.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 98.

ГЕРБИЦИДЛЕ *ат кёпл. сан.* Гербициды / Заранлы хансланы жокъ этерге жарагъан затла. *Сабанлагъа гербицидле чачыу.* ☐ *Кооператорла удобренияланы, гербицидлени эм башха химикатланы жетер чакълы аладыла.* "Коммунизмге жол", 1976, № 104.

ГЕРГЕ *ат.* Синица / Чорбат чыпчыкъланы тукъумундан гитче ала чыпчыкъчыкъ. *Бирча келмейди бары да [чыпчыкъланы], Къайсы эртте, къайсы кеч; Эшта, герге*

бола болур Барысына да эркеч. С. Отаров, Назмула, 31. ❑ *Герге, герге, гергечик, Ариу назик гитчечик, Ариуланы бирисе, Макъамчыгъынг инчкечик.* Шахмырзаланы С., Назмула, 333.

ГЕРГЕЖЫЗ *ат къарач. къ.* **герге.** *Къой чыпчыкъла, гергежызла, сабан чыпчыкъла – бары, билгенлерича жырлай, ёзеннге келбет салгъандыла.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 70. ❑ *Кешенени ичинде битген итбурун терекни юсюне къонуп, гергежыз, сенгилчекча силкинип, учалгъан да эталмай, жырлап тохтаса, узалып, буруну бла кёкюрегин къашыйды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 159.

ГЕРМАНЛЫ *ат къ.* **немецли.** *Германлыланы тёрелери.*

ГЕРНЕУЮЛ: Гернеуюл эт метаться, кидаться туда-сюда в поисках корма / аш излеп, амалсыз болуп, ары-бери чап *(малланы юсюнден). Ач малла, гернеуюл этип, тёгерекге чапдыла.* Къобанланы Х., Таулада тауш, 316.

ГЕРОЙ *ат лит.* Герой *(романа, фильма и т. п.)* / Романны, пьесаны, кинону д. а. к. башха чыгъарманы баш жигити. *Бизни областьны драмтеатрыны коллективи пьесаны иги жарашдыргъанды, геройланы рольларына толу кирирге тырмышхан артистле да муратларына жетгендиле.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 64. ❑ *Къайсын Кулиевни творчествосунда дагъыда бир дайым кюрешген герой барды, ол да табийгъатды.* "Шуёхлукъ", № 30, 111.

ГЕРОХ *ат.* Наган, пистолет / Жууукъ жерден окъ салып атыучу, къысха къол саут. *Экеулен ушкоклары бла, биреу да къолунда жерленнген героху бла юйге ёшюн урдула.* Шауаланы М., Мурат, 142. ❑ *Эки фашист солдатны герохларын да, башха суукъ саутларын да алып, бизни тасхачыла артха айландыла.* Къулийланы Къ., Ол кюнледе, 40.

ГЕРХАНА *ат къарач.* **1.** Парча / Алтын, кюмюш халыладан этилген, тыкъ согъулгъан оюулу жибек къумач. *Герханадан этилген жаулукъ.*

2. *В позиции определения:* парчовый / Герханадан этилген. *Къызны башында аллына диадема тигилген, жититёппе мийик алтын окъа бёркю, женг учлары байракълача къалтырагъан, кёксюл герхана чепкени барды.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 87. ❑ *Ол [Зулийха] герхана къумачдан анга [Нафийсатха] кёнчеклик берди.* Боташланы А., Жашаум, 42.

ГЕСТАПО *ат.* Гестапо / Фашист Германияда жашырын къырал полиция. *Хамит ажымсыз гестапогъа элтгенлерин ангылап, "Андан сау къайтамамы, къайтмаймамы,"– деп, тёгерегине, мийик юйлеге къарайды.* "Жанкъылыч", 255. ❑ *Гестапо, полиция, комендатура лагъымчыланы жокъ этерге кёп хыйлала этип кюрешгенди.* "Шуёхлукъ", № 28, 40.

ГЕСТАПОЧУ *ат.* Гестаповец / Гестапода къуллукъ этген адам. *Олсагъатлай, гестапочула жетип, юйде болгъанны башын тюбюне айландырдыла.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 42. ❑ *Жанчыкъ ... энди гестапочугъа эки герохну да бурду.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 131.

ГЕТЕН *ат.* **1.** Льняная ткань, полотно / Лёндан согъулгъан зыбыр къумач. *Григорийни машоклукъ гетенден этилген кёлеги, терден суу болуп, жауурунларына жабышханды.* "Шуёхлукъ", № 72, 34. ❑ *[Люба:] Китапда, маймёз, акъ гетен, сирнек, сапын дей келгенлей, фактурада жазылгъан элли килограмм къайнагъан сары жау жетмеди.* "Жарыкъ жолда", 195.

2. *В позиции определения:* льня-

ной / Гетенден этилген. *Гетен жабыу. Гетен жан жаулукъ. Гетен машок.*

3. Брезент / Къаты, зыбыр, суу жиберимеучю къумач. *Эки жол айырылгъанда гетен бла жабылгъан автомашина кёрюндю.* "Шуёхлукъ", № 35, 39. ❑ *Жёгетейни ташлы орамларындан чайкъала, тентирей чыгъып, башы гетен бла жабылгъан гитче машиначыкъ Къызыл Къалагъа жетди.* "Алчыла", 75.

ГЕТМЕН *ат.* **1.** Кетмень / Суу салыр, илипин ишлер д. б. иш этер ючюн хайырланылыучу иш керек. *Бизден баргъан жарым жюз адамны жартысы гетменле бла жерни къазып башладыла...* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 317. ❑ ... *Мени звеньевой этдиле, гетменнге, таякъгъа да къолубуз жарашды.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 14.

2. Кирка / Асламысында ташлы жерледе ишлер ючюн хайырланылыучу эки жаны да жютю, чёгюч маталлы иш керек. *Муса къарап ойлады, Юй орунун сайлады. Гетмен алып къолуна, Ишге кесин байлады.* Шахмырзаланы С., Сырыйна, 144. ❑ *Ишчиле бары кюреклерин, гетменлерин алып, Ташчыны мияла кёкбаш юйю тургъан жерге айланып тебиредиле.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 123.

3. Клыки, бивни / Хайыуанны, итни азыу тишлери. *Бир-бир итлени бёрюле ашап да кетиучюдюле, муну уа акъ гетменлери кёп бёрюню жанкларын агъызгъандыла.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 50. ❑ *Ит, ыскындык жанына сойланып, ёле тургъанлай да, гырылдаргъа кюрешип, акъ гетменлерин кенг ача эди.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 91.

4. *В позиции определения:* клыкастый / Гетменча уллу. *[Айыну], жангы бышлакъдан этилгенча, акъ гетмен тишлери кёрюнедиле, шытылары тохтаусуз агъадыла.* Тёппеланы С., Жаралы зурнук, 16. ❑ *Аубекир, базыкъ эринлери да жау жугъу болуп, бир тауукъ бутну ашап бошап, экинчисине узалады, гетмен тишлери бла аны сюегин эзеди.* Толгъурланы З., Айыу таш, 14.

ГЕТРАЛА *ат кёп. сан.* Гетры / Аякъланы инчиклеринден тобукъларына дери жабыучу жылы чындайланы бир тюрлюлери. *[Лейланы] инчиклеринден тобукъларына дери къара гетралары жылтырайдыла.* "Шуёхлукъ", № 45, 47.

ГЕТТЫРА *межд.* Клич в игре в чижик / Чюйкени уруп солутмаз ючюн, аны элтген заманда къычырып айтылыучу сёз. *Жашла чюйке ойнап, геттыраны узун тартып, элли къартланы кёп кере къаратхандыла.* Къудайланы Х., Ол кюнледе, 66. ❑ *Кими чюйке уруп, "геттыра, добура" деп чабадыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 42.

ГЕЮЮЗ *ат.* Заразная болезнь скота, а также людей, сопровождающаяся сыпью на поверхности кожи, чаще на лице и голове / Маллары, адамланы этлеринде, бегирекда бетлеринде бла башларында уякъ бюртюклеча жайылыучу жукъгъан ауруу.

❑ **Геююз бол** болеть, заболевать болезнью геююз / ауруп, чапыр *(адамны этини юсюнден). [Къазий] Хамитчикни бети геююз болуп тургъанын кёргенинде... ол кюн окъуна жашчыкъны алып кетип, доктор Таубийге кёргюзгенди.* Эбзеланы А., Махти, 21. **Геююз эт** заражать кого болезнью геююз / геююзню жукъдур. *Бир къотур къой сюрюуню геююз этер.* (Нарт сёз.)

ГЕЮРГЕ: Геююрге кюн вторник / ыйыкъны, аллындан башлап, экинчи кюню. *Геююрге кюн жолгъа барма, орта кюн жолдан къалма.* (Нарт сёз.) ○ *Геююрге кюн – ырыс кюн.* (Нарт сёз.) ○ *Жашла экиси да геююрге кюн ишге чыкгъдыла.* "Шуёхлукъ", № 72, 56.

ГЁБЕЛ *сыф.* Изнеженный, хилый, не приспособленный к работе / Назик, эрке, зыкъы, мууал, хыбыл, чыныкъмай ёсген. *Гёбел адам. Гёбел ат.* □ *Чыкъ къуруса гёбелле [чалгъычыла] Аз ылыккым боладыла. – Чыкъ тюшерми ингирде? – деп, бир бирге сорадыла.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 159. ❑ *Егюзле гёбелдиле да, аны ючюн болур, терк окъуна терлегендиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 307. ❑ *Тракторла гюрюлдейдиле, гёбел атла тютюнлейдиле.* "Жилтинле", 240. ❑ *Гёбел эшек, кюнню узунуна ишлеп, ингирде арып келди.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 319.

❑ **Гёбел бол** изнежиться / хыбыл, мууал бол. *Ат белинде ёсгенликге, минмей бир кесекени турсанг, тиширыула эшитмесинле, гёбел болуп, талчыгъып къаласа, – деп, Къаншау ышарды.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 78. **Гёбел эт** изнежить *кого* / эрке юйретип, буз, чыныкъдырмай ёсдюр. *Сабийни, эркелете кетип, гёбел этип къойгъандыла.*

ГЁБЕЛЕК [1] *ат къарач. къ.* **гебенек** [1]. *Ёлюр гёбелек кесин отха атар.* (Нарт сёз.) ○ *Гёбелекле къонгганча, бай юйледен келген хычынла, башлары акъ жан жаулукъла бла жабылып, агъара жатадыла.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 144. ❑ *Алай этип Чубур, ёлюр гёбелекча, кесин ары да урду, бери да урду, кирсиз ишлени сайлай жанындан тойду.* Хубийланы О., Аманат, III, 271.

ГЁБЕЛЕК [2] *сыф. къарач.* Пушистый / Жумушакъ. *Гёбелек къар.*

ГЁБЕЛЕККЕ *ат къарач. къ.* **гебенек** [1]. *Къолан гёбелеккеле гокка хансланы тёппелерине къонадыла.* Хубийланы О., Аманат, III, 122. ❑ *Ингир сайын гитче кёксюл гёбелеккечикле учуп ойнайдыла.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 139.

ГЁБЕЛЛИК *ат.* Изнеженность / Назиклик, мууаллыкъ. *Жокъду сени [тор атны] хылеулюгюнг, алдаулугъунг, Жокъду сени гёбеллигинг, жалкъаулугъунг.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 248. ❑ *Бу кезиуге [тогъуз-он кюнден сора] Рамазан атлатыргъа, тапларгъа да тюзелип, гёбеллиги да кетип, жарау да болуп, иги жарагъан дюрю да жюрютюп тебирейди.* Семенланы А., Жазыу айла, 74.

ГЁГЕН *ат.* Кувшин *(с длинным горлышком)* / Тар боюнлу, суу алыр ючюн жюрютюлюучю, къошундан этилген сауут. *Аминат кюнде юч кере суу алыргъа уллу гёгенни да сыртына къысып барыучу суу жагъысында кёп суула саркъадыла.* Хочуланы С., Хапарла, 44. ❑ *Гёген болсанг, мен суу болуп, Тар тамагъынга саркъыр эдим, суу болсанг, таш болур эдим, Сен юсюм бла агъар эдинг.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 119.

ГЁДЕЙ *сыф. ц. диал. къ.* **гыдай.** *Кёп болмай, мындан бир-эки жыл алгъа ийнек алыргъа онгу болмай, эки гёдей эчкиге жип салып, аланы сютлери бла кечинип тургъан Дюгербий, терк окъуна къалай бай болуп къалды?* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 20. ❑ *Ол [чыпчыкъ] къара тананы артха къайтаргъынчы, гёдей эчки чырпыла таба тебиреди.* Зокаланы З., Солуу кюн, 57.

ГЁДЮ *сыф. къарач.* Проститутка / Къахме, къанчыкъ, саякъ *(тиширыу). Къарт бир гёдю тиширыуну юсюнден жийиргенип хапар айта эди.*

ГЁЖЕ *ат.* Суп из разных бобовых / Къудоруну, горохну тюрлю-тюрлюлерин бирге къошуп этилген хантус. *Анабыз гёже этгенди.*

ГЁЖЕФ *ат.* **1.** Борец; силач / Уллу кючю-къарыуу болгъан адам, пелиуан. *Къууанч кюнде чаришлеге, гёжефлеге, илишанчылагъа деп ёлче, саугъала бичедиле, тёрелей-*

диле. Шахмырзаланы С., Танг аласында, 19. ❑ *Жарыкъ жашла тойда аякъ аладыла, Субайбел къызлагъа жютю къарайдыла. Гёжефле да бир бирлерин жыгъадыла, Бир къаумла уа къол ташны быргъайдыла.* Боташланы И., Таула сакълайдыла, 7.

2. *В позиции определения:* богатырский / Къарыулу. *Домалай, кенг жауурунлу, орта бойлу киши, гёжеф санларын ийлей, эркин арбазына чыкъды.* "Шуёхлукъ", № 61, 102.

ГЁЖЕФЛЕН *эт.* **1.** Становиться сильным, крепким / Къарыулу бол. *Жаш, ёсюп, гёжефленди.*

2. *къарач.* Пыжиться, важничать, корчить из себя кого / Махтан, ёхтемлен. *Ол асыры гёжефленип сёлеше эди.*

ГЁЖЕФЛЕНИУ *и. д. от* **гёжефлен** / Гёжефлен дегенден *этим ат.*

ГЁЖЕФЛИК *ат.* Признак силы, мощи / Къарыулулукъ, кючлюлюк. *Тамата айтханны Барыбыз да унаучу эдик. Кётюрюшюп, тартышып да Гёжефликни сынаучу эдик.* Отарланы С., Жаз жылыуу, 35. ❑ *Ол ишде [чалгъыда] кишилигинги ауух бла болмай, къол бла, шырхыны кенглиги бла, дуруну къалынлыгъы бла, силдемни гёжефлиги бла, алгъа сириниую тирилиги бла танытыргъа керекди.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 14.

ГЁЖЕФСИН *эт.* **1.** Возгордиться / Ёхтемлен, ёхтем бол, кётеннге кет. *Батыр Умар гёжефсинип атлайды, "Къоркъмагъыз!" – деп, жаугъа къаршы чартлайды.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 82. ❑ *[Жамболат:] Къулагъыма аны [Сагитни] "Айгъакъ этерме!" – деп, гёжефсиннген къычырыгъы келди.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 65. ❑ *[Бекмырза] сора ёчешип, Бек гёжефсинип: "Кёрейик!" – деди.* "Жылтинле", 179.

2. *къарач.* Сердиться, дуться на кого / Ачыулан, кесинги кёпдюр. *"Тохта, сиз бир жетигиз!" – деп Разият кимлеге эсе да гёжефсинеди.* "Огъурлу танг", 115. ❑ *Уятым кеси кесими кемирип барады: "Быллай бир къайгъыны юйюнге салыргъа айып тюйюлмюдю!" – деп, биягъы мен кеси кесиме гёжефсинеме.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 25.

ГЁЖЕФСИНИУ *и. д. от* **гёжефсин** / Гёжефсин дегенден *этим ат. Кесин танымай, гёжефсиниу.*

ГЁЖЕФСИНИШ *эт. взаимн.-совм. от* **гёжефсин** / Гёжефсин дегенни *араш айырмасы. Жашла, гёжефсинишип, даулаша эдиле.*

ГЁЖЕФСИНИШИУ *и. д. от* **гёжефсиниш** / Гёжефсиниш дегенден *этим ат. Керексиз гёжефсинишиу.*

ГЁЗЕН *ат.* Чулан, кладовая *(с земляным полом и с приспособлениями для хранения заготовленных на зиму продуктов)* / Мирзеу, эт, азыкъ тутуучу жер, мекям. *[Къатынла] къакълап, тузлап такъгъандыла этлени, Гумулада, гёзенледе чюйлеге, Къоншулагъа къоншулукъла юлеше, Алгъыш бла киргендиле юйлеге.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 102. ❑ *Къошдагъыла уа, жангы эт тагъылгъан гёзеннге тюшген киштикча, бир затха да къайгъы этмей, мелхумгъа батып турадыла.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 160.

ГЁЗЕНЕК *ат.* **1.** Вид плетня / Чалыны жукъа эшилген тюрлюсю. *Сагъат ишлеген гёзенек ишлегенге сейирсине эди.* (Нарт сёз.) ○ *Малжей бла Бекболат, тёгереги гёзенекле бла бегиннген ... мал базаргъа кирдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 284. ❑ *...Бир уллу адакъа, Какыны юй аллында гёзе-*

нек юсюне минип, бир ачы къычырды да, ол сагъайып тургъан халкъны тынчлыгъын бузду. Залийханланы Ж., Тау къушла, 149.

2. Загон для летней стоянки мелкого рогатого скота, отгороженный плетнем / Тёгереги чалы бла бегитилген, жазда ууакъ аякълы мал туруучу жер. *Енгелеген жаш къой гёзенекде къозу алыр.* (Нарт сёз.) ○ *Арбазгъа чыкъгъанлай, Осман, гёзенекден ычхынган къозуча, чубур чепкенчигини арт этеклери жалан табанларына тие, секирип-секирип барады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 19. ❑ *Гёзенек этгинчи, къойла къошну къатында жата эдиле.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 77.

ГЁЗЕНЕКЛИК *ат.* Прутья и колья для плетня / Гёзенек этерге жараулу къазыкъла, чыбыкъла. *Аппа агъачдан эшек бла гёзенеклике келтирди.*

ГЁЗЕТ[1] *ат.* Охрана *(ночная)* / Кечеги къараууул, сакълауул. *Кечеги гёзетни казарманы ичинде да тутхандыла.* "Ленинни байрагъы", 1975, № 19. ❑ *Кечеле ариудула, къойну, тууарны да ингирде бир жатдырсакъ да, къобарып, гёзетге бир къадалайыкъ.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 158.

ГЁЗЕТ[2] *ат.* Ночное / Жылкъыны кече кютюлюую, сакъланыуу. *[Баракъ:] Жашлыгъымда сохталыкъда тургъанма. Сохталыкъны мен толу толтургъанма. Ызы бла жылкъы гёзетге киргенме.* "Малкъар халкъ жырла", 82. ❑ *Аякъ юсюне мингенлей, чалгъычы болуп, жайын, къышын да ат белинде гёзет бла ашыргъан Ибрай, жашауну сынар ючюн къалмагъанды.* Хубийланы О., Адамла, 14.

❑ **Гёзет эт** *къ.* **гёзетле.** *[Бийнёгер Къасымгъа:] ... Къыямытлагъа затха тагъылып кетмесин, ариу аны [Токъал] ючюн гёзет этерик эсенг да, эрттенблагъа деричи къатынгдан ары-бери жибермегенлей тур.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 64. ❑ *Уугъа барса да, ындыр басса да, жау чайкъаса да, жюн тараса да, кече къойланы сакълап, гёзет этсе да, ат бла, арба бла кетип барса да, ол [таулу] жырсыз болмагъанды.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 3.

ГЁЗЕТЛЕ *эт.* Охранять, сторожить, стеречь *(ночью)* / Кечегиде сакъла, къоруула. *Итле, гёзетлеп, юре, Санлап, къойла жёткере. Лахор да созулады, Кечесин ётгере.* Отарланы С., Жансарай, 25. ❑ *[Ахмат Ибрагимге:] Атла къаядан кетмезча гёзетлеп бир кёрчю.* "Шуёхлукъ", № 34, 64. ❑ *Жангы айлай, къылычлары [жугъутурну] Жаудан гёзетлейди юйюрюн. Жюйрюк, жигер батырлары Уста биледи тауну кюйюн.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 61.

ГЁЗЕТЛЕУ *и. д. от* **гёзетле** / Гёзетле дегенден *этим ат. Жашла жылкъыны гёзетлеуню бек жаратдыла.*

ГЁЗЕТЧИ *ат.* Ночной табунщик / Жылкъы сюрюуню кече сакълаучу адам. *[Поэт карьеристлеге бла хыйлачылагъа:] Терлеп, сабан ормадыгъыз бир кюзню. Гёзетчи да болмадыгъыз жалпакъда.* "Шуёхлукъ", № 62, 38. ❑ *Гёзетчиле да кеслерини халал болушлукъчулары – парийлерине ышанып, ыстауат тёгерегине айланыргъа ашыкъмайдыла.* Этезланы О., Тарда, 85.

ГЁЛЕНДИР *ат.* Петрушка / Тамыры эм чапыракълары аш-суу жарашдыргъанда татымлы этер ючюн салыныучу тахта кёгет. *Кёп жыйдыла тахталадан сабийле Кюз артында сохан бла гёлендир.* Макытланы С., Шаудан, 3.

ГЁН[1] *ат къ.* **дуу.** *[Хажи-Мурат] арбазда тюрт-мюрт этеди, къынгырына кете башлагъан гённю кёлтюрюп, къазыкъ ти-*

рейди. Батчаланы М., Элчилерим, 81. ❑ *Ишлемеген жарымайды, онгмайды, Табагъында шорпа башы къонмайды, Гёню ачыкъ, тюбю къаран – толмайды, Ишлемеген хакъ ашаргъа болмайды.* Байкъуллланы А., Хорлам, 41.

ГЁН [2] *ат эск.* Кожа, шкура *(выделанная)* / Ийленнген тери. *Алгъын таулула гёнден кёнчек кийиучю эдиле.*

❑ **Гён чарыкъ** *эск.* обувь из обработанной кожи крупного рогатого скота / туар териден ийленип этилген аякъ кийим. *Гён чарыкъны эр киер, жоргъа атха эл минер.* (Нарт сёз.) ○ *Аны [атлыны] юсюнде сахтиян бла сырылгъан галифе кёнчеги, тобукъларындан ёрге озгъан ышымлары, эки аягъында къарагъа боялгъан гён чарыкълары бардыла.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 7. ❑ *[Домалайны] наршап бел баучугъу, аякъларында дум къара гён чарыкълары да къара сахтиян ышымларына келишипди.* Хубийланы О., Дерт, 77.

ГЁРЕНКЕ *ат эск.* Единица меры веса около фунта / Ауурлукъну 400 грамм чакълы болгъан ёлчеую. *Шапа жашлагъа бирер гёренке акъ ётмек бла ичлеринде да эт кесеклери болгъан бирер чёмюч шорпа келтирди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 377. ❑ *Окъну ауурлугъу эки гёренке къоргъашин, оту уа аз болса, юч стакан болургъа керек эди.* "Шуёхлукъ", № 18, 100.

ГЁРОХ *ат къарач. къ.* **герох.** *[Абдул-Къадыр:] Эрттенбла уянып къарагъанымда, бир жез тюймели юсюме ёрге сюелип, гёрохну бурунун хамхотума тиреп тура эди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 90. ❑ *Къанамат бийге гёрохну тутханда, ол къабыргъада сауутха къарады, алай андан магъана чыкъмады.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 138.

ГЁШ *ат.* **1.** Ат орун *(къ.* **ат***).* *Барисбий, гитче жашчыкъ болуп, колхозну гёшюнде жангы туугъан тайчыкъны кёргенли ненча жыл озгъанды.* "Шуёхлукъ", № 55, 54. ❑ *[Хамзат] артха айланды да, чабып кирип, арбаны гёшден чыгъарды.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 27.

2. Разновидность навеса / Жапманы бир тюрлюсю, ичине отун, мирзеу д. а. к. жыйылады. *Науруз черкес жашлагъа хакъ бла гёш ишлетгенди.*

ГИБИР *сыф. сёл. тил.* Щуплый, хилый, худой / Къарыусуз, арыкъ, азгъын. *Ол киши бир гибирчик эди.* ❑ *Гибир сабий.*

▲ **Гибирине кирди** ёжиться / жыйырылды. *Ийналукъ, юсюнден бир зат басханча болуп, гибирине кирди.* Толгъурланы З., Эрирей, 167.

ГИБРИД *ат.* **1.** Гибрид / Эки тюрлю хайыуандан неда битимден туудукъ. *Эл мюлк битимлени тюрлю-тюрлю гибридлери районландырылгъандыла.*

2. *В позиции определения:* гибридный / Гибридлеп чыгъарылгъан. *Гибрид нартюх. Гибрид урлукъ. Гибрид клевер.*

ГИБРИДЛЕ *эт.* Производить гибридизацию / Гибрид эт, гибрид чыгъар. *Алимле чуркону бла чёплеуню гибридлеп кёргендиле.* ❑ *Черешня бла баллини гибридлерге боллугъу ачыкъланнганды.*

ГИБРИДЛЕН *эт. страд. от* **гибридле** / Гибридле дегенни *зорлаучу айырмасы. Гибридленнген мал. Гибридленнген битим.*

ГИБРИДЛЕНДИР *эт. понуд. от* **гибридлен** / Гибридлен дегенни *къатланыучу айырмасы. Битимлени гибридлендирген алим бла танышдыкъ.*

ГИБРИДЛЕНДИРИУ *и. д. от* **гибридлендир** / Гибридлендир дегенден *этим ат. Битимлени гиб-*

ридлендириу. Къойланы гибридлендириу.

ГИБРИДЛЕНИУ *и. д. от* **гибридлен** / Гибридлен дегенден *этим ат. Малланы гибридлениулери.*

ГИГАЛА *ат эск.* Высокая гора / Бийик къая. *Къаячыла гигалагъа минедиле.*

ГИГИЕНА *ат.* **1.** Гигиена / Тёгерекде затланы тюрлю-тюрлю болумларыны адамны чархына себеплерин тинтиучю эм саулукъну сакълар мадарланы къурауну юсюнден илму.

2. *В позиции определения:* гигиенический / Гигиена бла байламлы. *Гигиена жорукъла. Гигиена гимнастика.*

ГИДА *ат.* Топор *(с широким лезвием)* / Уллу ауузлу жютю балта. *Отунчу кесип аудурду эменни, Гида бла терк-терк сермеп.* Балаланы О., Басняла бла фельетонла, 46. ❑ *Томуроу мычхыла бла гидаланы алып, жашла ... тереклени кесе башладыла.* Байрамукълланы Х., Къарчаны юйдегиси, 56.

ГИДАМАХ *сыф. къ.* **гумух.** *Гидамах бычакъ къол кесер.* (Нарт сёз.).

ГИДАНА *ат.* Мелкие бугорки на серебряных украшениях кавказских поясов, кинжалов и т. п. / Кавказ бел бауну кюмюш кереклеринде неда кюмюш къамада дугъурчукъла. *Бираздан старшина белинде, гидана салынып ишленнген ... сап-сары къылычы бла, ортагъа чыкъды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 119. ❑ *[Айкъашны] ёшюнюнде гидана тюймеси Бухар жаулукъ ау жабылып башындан.* Шахмырзаланы С., Ол ёмюрледе, 57.

ГИДРОГЕНЕРАТОР *ат.* Гидрогенератор / Турбинадан алыннган сууну кючюн электр кючге буруучу электр генератор. *Волхов ГЭС-де биринчи совет гидрогенераторла салыннгандыла.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 168.

ГИДРОГЕОЛОГИЯ *ат.* **1.** Гидрогеология / Жер тюбюнде сууланы къуралгъанларыны, жюрюген халларыны эм жайылгъанларыны юсюнден илму. *Мелиораторла гидрогеологияны юсюнден ушакъгъа сюйюп тынгыладыла.*

2. *В позиции определения:* гидрогеологический / Гидрогеология бла байламлы. *Шахарланы эм промышленность араланы суу бла жалчытыр ючюн, суу чыкъгъан жерлени табар мурат бла, гидрогеология тинтиуле бардырылгъандыла.* "Коммунизмге жол", 1974, № 118.

ГИДРОДИНАМИКА *ат.* Гидродинамика / Гидромеханиканы суусун затланы къымылдауларын эм аланы къаты затла бла байламларын тинтиучю бёлюмю. *Математика жаны бла, эсеплеучю машиналаны хайырланыуда физика, гидродинамика, математика-экономика борчланы тамамлауда белгили жетишимле этилиннгендиле.* "Коммунизмге жол", 1973, № 179.

ГИДРОЛОГИЯ *ат.* Гидрология / Жер шарны суу басып тургъан жерлерини эм табийгъатда сууну айланыууну юсюнден илму. *Тенгим гидрологиядан лекция окъуду.*

ГИДРОМЕХАНИКА *ат.* Гидромеханика / Физиканы суусун затланы тепмей турууларыны эм ала къаты затлагъа тийген заманда къымылдауларыны законларын тинтиучю бёлюмю.

ГИДРОСТАНЦИЯ *ат къ.* **гидроэлектростанция.** *Шахарда уллу гидростанция ишленнгенди.* "Коммунизмге жол", 1976, № 104. ❑ *Ол чучхурда гидростанция ишленсе эди, ол Финляндияны би-*

теуюне да электрокюч берлик эди. "Коммунизмге жол", 1972, № 215.

ГИДРОТЕХНИК *ат.* Гидротехник / Гидротехникадан специалист. *Гидротехниклени семинары болду.* ▭ *Гидротехник Тоцкий бу бёлюмде суу салыуну юсюнден жууаплы болгъанды.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 196.

ГИДРОТЕХНИКА *ат.* Гидротехника / Илмуну бла техниканы суу байламлыкъланы тинтиуню, аланы мюлкде хайырланыуну, энчи инженер мекямланы болушлукъларыбла суу басыугъа къажау кюрешиуню юсюнден бёлюмю. *Гидротехника жаны бла къурулуш ишле бек суукъ кезиуледе бардырылгъандыла.* "Коммунизмге жол".

ГИДРОЭЛЕКТРОСТАНЦИЯ *ат.* Гидроэлектростанция / Уруп баргъан сууну кючюн электр кючге буруучу электростанция *(къысхачасы ГЭС). Печораны бла Каманы арасында топуракъ дамбала, бетон плотинала, бир бирине къошулгъан кёлле, илипинле, гидростанцияла ишлерге белгиленедиле.* "Коммунизмге жол", 1974, № 117. ❑ *Урупда магъадан тазалаучу комбинат, эл мюлкге уллу хайыры боллукъ Къобан-Калаус канал, аны боюнунда гидроэлектростанцияла ишленедиле.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 211.

ГИЖАХ *ат къарач.* Настрой косы, когда угол между косовищем и косой слишком мал / Чалгъыны сабына жуукъ *(тапсыз)* тохташдырылгъан халы.

ГИЗДОХ *ат эск. къарач.* Выступ на конце чабанской палки / Сюрюучю таякъны башында жукъ тагъаргъа жарагъан бутакъчыкъ. *[Аймюш] бир чабырын таягъыны башына, Бирисин да гиздохуна такъгъанды.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 252.

❑ **Гиздох ууадых** деталь косы / чалгъыны кереги.

ГИЗИ *ат аз жюр.* Новорожденный поросенок / Жангы туугъан тонгуз балачыкъ. *Гизи къычыргъанча.* ▭ *Хастандан тышында уа ууакъ гизилери болгъан мегежинле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 284.

ГИЛЛИУЛЕ *эт.* Раскачиваться / Чайкъал, люуюлде. *Атны къабыргъаларындан салынгган къуру ёзенгиле, ары-бери гиллиулей, тартхы айылгъа тие келедиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 203. ❑ *Аны [Зулкъарнейни] юсюндеги мор чепкени, хазырлары, ёшюнюндеги сагъат сынжырчыгъыны гиллиулегени, жылтырагъаны иш да Бекболатны кёзюне урундула.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 120.

ГИЛЛИУЛЕТ *эт.* Раскачивать / Чайкъа, люуюлдет. *Жашчыкъла, ёрге-ёрге секирип, кёпюрчюкню гиллиулетедиле.*

ГИЛЛИУЛЕТИУ *и. д. от* **гиллиулет** / Гиллиулет дегенден *этим ат. Кёпюрню гиллиулетиу.*

ГИЛЛИУЛЕУ *и. д. от* **гиллиуле** / Гиллиуле дегенден этим ат. *Кёпюрню гиллиулеую. Къанганы гиллиулеую.*

ГИЛЯУ *ат аз. жюр.* Дыра; сквозное отверстие / Тешик, тешилген жер. *Къалачны ортасы гиляу болур.* (Нарт сёз.) ○ *Сени белингдеги камарынг, Аны арасында гиляуу. Эринчек къызны алмагъыз, жашла, Артдан келеди Жылауу.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 56.

❑ **Гиляу къалач** бублик / Будай ундан этилген тогъай къалач. *Сабийле гиляу къалачланы бек сюедиле.* ❑ *Ынна сабийлеге гиляу къалачла юлешеди.*

ГИМИГИУ *и. д. от* **гимик** / Гимик дегенден *этим ат. Суукъдан гимигиу.*

ГИМИК *эт. бош тил. къарач. къ.* **ёл I.** – *Ол анда, биз да мында гимигип, ёмюрюбюз бир бирибизден айырылып къалсакъ не этербиз?* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 142. ❑ *[Хамит:] Жассы умутла эте тургъанлыгъыбызгъа, къайда болса да, чибинлеча, гимигип къаллыкъ кёреме...* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 177.

ГИМИКДИР *эт. понуд. от* **гимик** / Гимик дегенни *къатланыучу айырмасы. Дарман чибинлени гимикдирди.*

ГИМИКДИРИУ *и. д. от* **гимикдир** / Гимикдир дегенден *этим ат. Къуртланы гимикдириу.*

ГИМН *ат.* Гимн / Къырал неда социальный бирликни кёргюзтген къууанч жыр. *Москвадан радио бла Россей Федерацияны Гимнини ауазы келгенча, къулакъ суучукъну зынгырдаукъ тауушу келеди.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 44. ❑ *Къайсын Кулиевни "Аууш" деген поэмасы ариу эм огъурлу ишле этерге къолларындан келген адамланы жигитликлерини юсюнден гимнча эшитиледи.* "Шуёхлукъ", № 43, 111.

ГИМНАЗИСТ *ат.* Гимназист / Гимназияны окъуучусу. *XIX ёмюрде 70–80 жылланы гимназистлерин список этген заманда аталарыны атлары керекли болмагъандыла.* "Коммунизмге жол", 1974, № 108.

ГИМНАЗИЯ *ат.* Гимназия / Патчахлы Россейде эм бир талай тыш къыраллада битеулю билим бериучю орта школ. *Илияс Ставрополь гимназияны бошагъанды, кеси да, юйленнген да этмей, малын, мюлкюн, жалын Къарачайда жарыкълаугъа берип тургъанды.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Тинте барып, 14. ❑ *Башланнган школну бошагъандан сора кесини ётгюрлюгю бла жарлы эллини жашы Нальчикде гимназиягъа кирди.* "Коммунизмге жол", 1969, № 124.

ГИМНАСТЁРКА *ат.* Гимнастёрка / Аскерчиле формагъа жюрютюучю, къалын къумачдан этилген, ёре жагъалы тыш кёлек. *Коляны къолтукъ артындан келген къан гимнастёркасыны тышына чыгъып эди.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 48. ❑ *Итле талагъанча, [Азаматны] гимнастёркасыны жылтырмагъан жери жокъду.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Нартланы туудукъларыды, 97.

ГИМНАСТИКА *ат.* Гимнастика / Саулукъну кючлерге, адамны чархын чыныкъдырыргъа эм санларын женгил, чыдамлы этерге болушхан упражнениялары системасы. *Жюзюу ёпкелеге бек иги гимнастикады.* ❑ *Адамны жашаунда гимнастиканы магъанасы бек уллуду.*

ГИН *ат къарач. къ.* **жыгыра.** *"Къобан" совхозну урунналарыуа агурчаланы, гинни, помидорланы теплицалада къыш, жаз айлада да битдиредиле.* "Ленинни байрагъы", 1978, № 182.

ГИНАДУР *ат къарач.* Вид шёлка / Дарийни бир тюрлюсю. *Гинадурдан этилген жаулукъла.*

ГИНАЗ *ат сёл. тил. къ.* **бий.** *Офицерлени барысы да графла бла гиназла эдиле.* "Шуёхлукъ", № 71, 105.

ГИНАЗЛАН *эт. сёл. тил.* Наряжаться / Омакъ кийин, жасан. *[Сафарны] гиназланып айланнганы [Шарауну] кёзюне кёрюнюп, асыры ачыудан, кеси да сезмей, эки бутун гыжы этип, атны къабыргъанларын, кючюнден келгенча, къысды.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 37.

ГИНАЗЛАНЫУ *и. д. от* **гиназлан** / Гиназлан дегенден *этим ат.*

ГИНАСУУ[1] *ат.* **1.** Ртуть / Кюмюш бетли жылтыраукъ суусун металл, химия элемент. *Аны [Назирни] кёрсе, Валяны кёзчюклери, гинасууча, ойнайдыла.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанниган жюрекле, 154. ❑ *Гинасууча жылтырайдыла сууларынг, Сыртларынгда бек кёп болгъандыла бууларынг.* "Жюрек жырлайды", 305.

2. *В позиции определения:* ртутный / (Ичинде) гинасууу болгъан. *Гинасуу термометрни 190 жыл мындан алгъа Цельсий деген алим чыгъаргъанды.* "Естествознание", 53. ❑ *Фатийманы ... жыламукълары, гинасуу къобанлай, саркъадыла.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 20.

ГИНАСУУ[2] *ат.* Ватерпас / Плоскостьда сызлыкъны горизонталь халын билир ючюн хайырланылыучу керек; къурулуш, агъач ишледе жюрютюледи. *Жангы къуралгъан тау эл, аны, гинасуу бла тартылгъанча, юч тюп-тюз орамы, аланы эки жанлары бла тизилген стандарт юйле.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 11.

ГИН-ГЁЛЕНДИР *къауум. ат. къарач.* Специи / Аш-сууну жарашдыргъанда, аны татыулу этер ючюн салыныучу ариу ийисли затла. *Ашны гич-гёлендир салып бишириу.*

ГИНЖИ *ат.* **1.** Кукла / Адам сыфатлы сабий оюнчакъ эм театр кёргюзтген оюнлада адам сыфатлы затла. *[Къатынны] кесини къызы уа, къундузча кийинип, гинжиле бла ойнап, кюнюн ашыра эди.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 214. *Залимхан гинжини хотасын къыса тургъан къызчыкъны къатына барды.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 307.

2. *кёч. сёл. тил.* Кукла, куколка *(о хорошенькой, нарядно одетой девушке, женщине)* / Сюйдюмлю, назик, тап (къызны, тиширыуну юсюнден). *Гинжичигим – къызчыгъым, Нек тутханды усчугъунг?* Г у л и й л а н ы М., Кетмегиз, журнукла, 34.

ГИНЖИЛИК *ат этн.* Принадлежности кукол, которые девушка, выходя замуж, готовит для одариван детей родственников жениха / Эрге барлыкъ къыз къайынларыны сабийлерине берирге деп хазырлагъан нерсеси керекле. *Къызны гинжилиги эрге геден окъуна хазыр эди.*

ГИНЕКОЛОГ *ат.* Гинеколог / Тиширыу ауруулары багъыучу врач, гинекологиядан специалист. *Илизаров область арадан узакъ районлада терапевт, акушер, гинеколог болуп да ишлегенди.* "Коммунизмге жол", 1973, № 117. ❑ *Беш терапевт, эки гинеколог, эки хирург, лор врач, стоматолог бардыла бу бёлюмледе.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 194.

ГИНЕКОЛОГИЯ *ат.* Гинекология / Тиширыуну чархында энчиликлени, аны уятлыгъыны ауруун тохташдырыуну эм анга багъыуну юсюнден илму. *Къыйын педиатрия, гинекология ауруулладан эм сабий тапханда ауругъанлагъа бакъгъандан сора да ауруула жайылмазча мадарла этебиз.* "Коммунизмге жол", 1979, № 93.

ГИПЕРБОЛА *ат.* Гипербола / Айтылгъан хапар адамны жюрегине унутулмазча тюшер ючюн, аны асыры бек кётюрюп, семиртип кёргюзтюучю амал.

ГИПЕРТОНИЯ *ат мед.* Гипертония / Тамырлада къанны басымыны кётюрюлюую. *Гипертония кёпге созулгъан аурууду.*

ГИПНОЗ *ат.* Кёз байлау *(къ. кёз). Гипноз бла багъыуну юсюнден лекциягъа адамла сюйюп тынгылагъандыла.* ❑ *Алай кертиси уа иш гипнозда эди.* "Шуёхлукъ", № 55, 71.

ГИПНОЗЧУ *ат.* Гипнотизёр / Гипноз этиучю адам. *Гипнозчу*

жаш адамланы бек сейирсиндире эди.

ГИПС *ат.* **1.** Гипс / Акъсыл неда сары бетли тытыргъа ушагъан минерал *(кюйюдюрюлгени эм уатылгъаны къурулуш материалча, жабышдырып этилиучю статуя, бюст кибик затлада, адамны сыннган жерин байларгъа хайырланылады). Гиппократны заманындан башлап, бизни заманнга дери да адамны сыннган сюеклерин гипсни болушлугъу бла байлап сау этип келгендиле.* "Коммунизмге жол", 1974, № 87. ❑ *Мында, башха окъуу кереклени арасында, гипсден ишленнген адам башы, кёкюреги ачылып, чегилери кёрюне тургъан адам тёммек дагъыда алача кёп затны кёрюрге боллукъду.* "Шуёхлукъ", № 28, 98.

2. *В позиции определения:* гипсовый / Гипс чыгъарыучу. *Социалист эришиуде алчылыкъны Жёгетей аягъында гипс заводну коллективи алады.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 117.

ГИПЮР *ат.* **1.** Гипюр / Оюулары къумачны юсюнде тюшюрюлюп этилген гуржаба. *Ана къызларына гипюр сатып алады.* ❑ *Тиширыуну юсюнде гипюр тигилген жыйрыгъы барды.*

2. *В позиции определения:* гипюровый, гипюрный / Гипюрдан этилген. *Гипюр кофта. Гипюр жагъа.*

ГИРАХ [1] *ат.* Засохшая горбушка хлеба / Гыржынны, ётмекни д. а. к. ундан этилген затны тыш къатысы. *Гондай гыржынны гирахын сындырып: "Жашым, мачы бу къатысын сен аша, мени тишлеримни мынга къарыулары жокъду" – деп, узатды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 16. ❑ *Талгъыр хораз арлакъда Ётмек гирахчыкъ тапды, Аны кёрюп, акъ хораз, Сыйырама деп чапды.* О т а р л а н ы С., Жаз жылыуу, 32.

ГИРАХ [2] *сыф. къарач.* Хилый, немощный / Ырахын, къарыусуз, азгъын. *Гирах сабий.*

ГИРЕЖ *сыф. къарач.* Настырный; настойчивый / Къажымагъан. *Гиреж адам.*

ГИРЕШ [1] *ат.* Кожаная затычка в бурдюке / Гыбытны тешигине сугъулуучу къайиш буштукъчукъ. *Гиреши тюшюп къалып, гыбытны айраны тёгюлгенди.*

ГИРЕШ [2] *эт. къарач.* Примёрзнуть / Юшюп къал. *Къызчыкъны коллары суукъдан гирешген эдиле.*

ГИРЕШДИР *эт. понуд. от* **гиреш** [2] / Гиреш [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Сабийле къышны гирешдирген кюнлеринде къанатлыланы ачлыкъ ажалдан къутхарадыла.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 64. ❑ *Къаты суукъла гирешдирип турсала да, жигер темир жолчула этер ишлерин жарсытмай келедиле.* "Ленинни байрагъы", 1978, № 225.

ГИРЕШДИРИУ *и. д. от* **гирешдир** / Гирешдир дегенден *этим ат. Суукъну адамны гирешдириую.*

ГИРИ [1] *ат.* Плоское конусообразное деревянное приспособление с круглым отверстием по середине, которое прикрепляется к концу верёвки / Къайиш жипни неда жыжымны къыйырына тагъылыучу, ортасы тешик болгъан конус формалы жассы агъач тогъай. *Жашчыкъ, отун жюкню къаты къысып, жипни къыйырын гириге бегитеди.*

ГИРИ [2] *ат.* Гиря / Затны къаллай бир тартханын билир ючюн ёлчеге жюрютюген эм ауур атлетикадан упражнениядан этер ючюн хайырланылыучу белгили ауурлугъу болгъан темир. *Сатыу этген тиширыу чына бармагъы бла базманны гириле салынган таба-*

гъын азчыкъ басды. "Шуёхлукъ", № 61, 5.

ГИРТЧИ I *сыф.* **1.** Живой, подвижный / Тири, жигер. *Гиртчи санлы, къара кёзлю Узденов да бир затны айтыргъа итинди да, алай ... айтмай къойду.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 14. ❑ *Мазаллы къызылбет Алсангерий алда чаллыкъны жырып, аны ызындан гиртчи Ибрахим ... аны да ызындан а иничгебел черкес киеу, сарымыйыкъ арыкъ Махамет, шырхы чыгъып барадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 176.

2. Настойчивый, упорный, твердый / Тырмашхан, къадалгъан, бир затны этерге итиннген. *Ол [Кязим] сабийликден чёрчек, гиртчи сезимли сабий болуп ёседи.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 61. ❑ *Гиртчи къадарым, терлегенди жалкъанг, суу къуюлгъан кибик, бек жибигенди аркъанг.* Мокъаланы М., Жырла бла жылла, 42.

ГИРТЧИ II *хал. сёзл.* Твердо, устойчиво, прочно / Таймай, бек. *Алай, бир жол Кюн тийгенди, Алгъа келип, Хар жарлыны жюрегине Къууанч берип, Эритгенди, Гиртчи тийип, Чыран бузну.* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 25.

ГИРТЧИЛИК *ат.* Живость, подвижность / Тирилик, жигерлик. *Атдан сюйген жаны болмагъан Адыхам гиртчилигин кёргюздю.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 290. ❑ *Сенде [тюз тепсеу] суратланады тауларымы Ёхтемликлери эм субайлыкълары. Сенде эсленеди сур бууларымы Гиртчиликлери бла сакълыкълары.* Боташланы И., Таула сакълайдыла, 37.

ГИРХО *ат.* Растение с белыми длинными съедобными кореньями / Сабан сюрген кезиуде адамла жыйып, тамырларын артып ашаучу ханс.

ГИТАРА *ат.* Гитара / Къыл къобузну бир тюрлюсю. *Самодеятельность коллектив домбраладан, гитараладан, балалайкаладан, баянладан къуралгъанды.* "Коммунизмге жол", 1977, № 157.

ГИТЧЕ I *сыф.* **1.** Маленький / Ёлчеми уллу болмагъан. *Алтындан гитче да жокъду, алтындан багъалы да жокъду.* (Нарт сёз.) ○ *Нартланы аллай жыйылыуларында бир гитче чыккырчыкъны белине дери сыра къуюп, жыйынны арасына салып тургъан адетлери болгъанды.* "Нартла", 213. ❑ *Къобузчу Мариям, ёсюмю гитче болгъанлыкъгъа, аны бармакъларыкъобузгъа деп жаратылгъанча, тюз тепсеуню тартады.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 85. // Маленький (напр. *народ, семья*) / Аз санлы, аз. *О, халкъым! Сен кесинг гитче болсанг да, Тауладан бийикди сени намысынг. Шагъатлары бола кече да, танг да, Кёп поэт санга жоралар назмусун.* Боташланы И., Таула сакълайдыла, 65. ❑ *Уллу палах гитче сылтаудан туудады.* (Нарт сёз.).

2. Низкий, слабый *(о голосе)* / Артыкъ кючлю болмагъан *(ауазны, тауушну юсюнден)*, назик эшитилген. *Гитче ауаз. Гитче тауушу.* // Неважный, незначительный / Магъанасы уллу болмагъан. *Гитче роль. Гитче къуллукъ.*

3. *къ.* **кичи.** *Уллуну хатерин этмеген гитчени хатерин этмез.* (Нарт сёз.) *Юйде гитче ким болса, эмчек – аны ауузунда.* (Нарт сёз.) ○ *[Атасы Муратха:] Уллуну къатында кесинги гитчеча, гитчени къатында уа уллуча жюрюте билирге керекседе.* "Шуёхлукъ", № 31, 54.

ГИТЧЕ II *хал. сёзл. сёл. тил.* Тихо, негромко / Тынч, сабыр, акъырын, ауазны азчыкъ чыгъарып. *Гитче сёлеш да, уллу къап.* (Нарт сёз.) ○ *Ачах бла Антон гитче сёлеше, нени юсюнден эсе да бир бирлерине хапар айтадыла.*

Гуртуланы Б., Жангы талисман, 163.

ГИТЧЕЛЕ *эт. сёл. тил.* **1.** Уменьшать / Бир затны гитче эт. *Жаш харбыз туурамланы жангыдан кесип, гитчеледи.* ❑ *Къыз хычын ичлени гитчеледи.*

2. *къарач.* Ласкать *кого* как маленького, баловать *кого* / Гитче сабийнича эркелет. *Гитчелеп айт. Гитчелеп ёсдюр.*

ГИТЧЕЛЕЙ *заман. сёзл. къ.* **гитчеликден.** *Гитчелей башлап жалчыда тургъаны себепли, адамла бла асыры аз тюбегенден, адамыча сёлеше да билмеген Байкъул энди иги да тюрлене барады.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 219. ❑ *Насыбы болур эди, Айнюр гитчелей окъуна юйге да, жюрекге да жарагъан къызчыкъ болгъанды.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 20.

ГИТЧЕЛЕН *эт.* **1.** Стать маленьким / Гитче бол. *Жаз башына бичен тиш иги кесек гитчеленнген эди.*

2. *къарач.* Капризничать как маленький; ластиться, как маленький / Гитче сабийча эркелен; гитче сабийча, къылыкъ эт.

ГИТЧЕЛЕНДИР *эт.* 1. Уменьшать объем, размеры *чего-л.* / Бир затны ёлчемин гитче этиу. *Атла гебенни, юсюнден ашай кетип, гитчелендирдиле.*

2. *къ.* **гитчеле.** *Ол кеси кесин гитчелендиреди.*

ГИТЧЕЛЕНДИРИУ *и. д. от* **гитчелендир** / Гитчелендир дегенден *этим ат.* Таякъны, жона кетип, гитчелендириу.

ГИТЧЕЛЕНИУ *и. д. от* **гитчелен** / Гитчелен дегенден *этим ат. Адамны, къарт болуп, гитчелениую.*

ГИТЧЕЛЕТ *эт. понуд. от* **гитчеле** / Гитчеле дегенни *къатланыучу айырмасы. Атасы жашына жугар саплыкъны гитчелетди.*

❑ **Гитчелетген аффикс** *грам.* уменьшительный аффикс / затны гитчелигин кёргюзтген аффикс.

ГИТЧЕЛЕТДИР *эт. понуд от* **гитчелет** / Гитчелет дегенни *къатланыучу айырмасы.*

ГИТЧЕЛЕТДИРИУ *и. д. от* **гитчелетдир** / Гитчелетдир дегенден *этим ат.*

ГИТЧЕЛЕТИУ *и. д. от* **гитчелет** / Гитчелет дегенден *этим ат. Суратны гитчелетиу.*

ГИТЧЕЛИК *ат.* Маленький объем размер *чего-л.* / Бир затны гитче болгъанлыгъы. *Алыучу ийнекни гитчелигин жаратмады.* ❑ *Жаш костюмну, гитчелигин да кёре тургъанлай, ахчасын берип, алып кетди.*

ГИТЧЕЛИКДЕ *заман сёзл.* Будучи ребёнком, в младенческие годы / Гитче заманда, сабий заманда. *Гитчеликде алгъан билим ташха накъыш салгъанчады.* (Нарт сёз.) ○ *[Къасым] атасын-анасын жазыкъсынмаса, гитчеликде сабий тенглерине кёзю къарамаса, башха элге берип кетерча болду.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 219.

ГИТЧЕЛИКДЕН *заман. сёзл.* сызмала, сызмальства, с детства / Гитче замандан башлап. *[Къарашауай] гитчеликден Гемуданы алгъанды, Эски жауурлугъун анга салгъанды.* "Нартла", 166. ❑ *Ол [Махмутчукъ] гитчеликден окъуна кесини тулпарлыгъы, жигитлиги бла сабийлени арасында айырма болуп, адамланы кесине къаратады.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 242.

ГИТЧЕСИН *эт.* Считать *кого* маленьким / Биреуню неда бир затны гитчеге сана. *Башын уллусунмагъан, аягъын гитчесинмеген хан эшигинден кирмез.* (Фольк.)

ГИТЧЕСИНИУ *и. д. от* **гитчесин** / Гитчесин дегенден *этим ат. Юйню гитчесиниу. Гебенни гитчесиниу.*

ГИХОЛУ *ат.* Название съедобного растения с белыми длинными кореньями / Адам ашаучу иничге узун акъ тамыры болгъан ханс. *Арыкъ сабийге "гихолу кибик" деучюдюле Бахсан ауузунда.* ▭ *Ма, ала [сабийле] айланадыла, гихолула излей болурла.* Толгъурланы З., Эрирей, 92.

ГЛИЦЕРИН *ат.* **1.** Глицерин / Тюрлю-тюрлю ханс жауладан этилиучю сиропха ушагъан къалын татлы суусун *(медицинада бла техникада хайырланылады). Къоллары жумушатыр ючюн, жуугъандан сора алагъа глицерин сюртюрге керекди.*

2. *В позиции определения:* глицериновый / Глицеринден этилген, глицерини болгъан. *Глицерин сапын.* ▭ *Глицерин жау болгъа эдим Акъ бетинге жагъаргъа, Алтын къалам болгъа эдим Къолунгда къагъыт жазаргъа.* (Фольк.)

ГЛОБУС *ат.* Глобус / Жер шарны тиреуню юсюнде тёгерек айланырча орнатылгъан макети. *Китапладан сора да музейде аламат ариу этилген эрттегили география картала, глобусла бардыла.* "Шуёхлукъ", № 9, 53. ❑ *Востокда биринчи болуп, [Бируни] жерни глобусун салыргъа кюрешгенди.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 128.

ГЛЮКОЗА *ат.* Глюкоза / Кёгетледе эм жаныуарланы чархларында болуучу жюзюм шекер. *Картофдан крахмал, спирт, глюкоза эм башха багъалы продуктала алынадыла.* ▭ *Ырахын айыугъа глюкоза, кофеин, антибиотик дарманла бередиле.* "Коммунизмге жол", 1974, № 224.

ГОБАР *сыф.* **1.** *къ.* **дуппукъ.** *[Баппуш:] Гобар гуппур бурунум бла Кырдыкланы юземе, Омакъомакъ кёлледе Сейир ариу жюземе.* Шахмырзаланы С., Назмула, 142. ❑ *– Кет ары! – деди да, Коштчукъ да кесини гобар бурунчугъун топуракъгъа сукъду.* "Шуёхлукъ", № 54, 10.

2. *кёч.* Стойкий / Тёзюмлю. *Сабийликден окъуна къара ишге юйренген бир кибик къарыулу, кенг сюекли, алаша гобар таулула фронтну къыйын жашауна терк шагъырейленедиле.* Зокаланы З., Солуу кюн, 67.

ГОВОР *ат грам.* Говор / Бир тилли эллени сёлешиулеринде башхалыкъ. *Холам-бызынгы говор. Бахсан-чегем говор. Къарачай говор.*

ГОГУШ *ат. къ.* **гура.** *Баппуш, таукъ, къазладан, Гогуш уллу болады, Багъып ахшы къарасанг, Семиз этден толады.* Шахмырзаланы С., Назмула, 306. ❑ *Экисини [Дюгербий бла Мырзабекни] бетлери да, къозугъан гогушланы бетлерича, бирде моргъул, бирде саз эдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 112.

ГОДУР *сыф. къарач.* Выносливый *(напр., о лошади)* / Чыдамлы, тёзюмлю. *Годур ат. Годур эшек.*

ГОЖ [1] *ат.* Альчик *(крупного рогатого скота)* / Тууарны ашыгъы. *Жашчыкъ гож бла ойнай эди.*

ГОЖ [2] *межд. къарач.* Возглас, которым отпугивают лягушек / Макъаланы къыстаргъа айтылыучу сёз.

ГОЙРА *ат эрши сёз. къарач.* Дылда, верзила / Уллу, жапысы тапсыз, къарамсыз адам.

ГОККА [1] *ат къарач.* **1.** *къ.* **гюл.** *Биз бахчадан гоккала жыйып келдик.* ▭ *Чыгъанакъ къатында гокка да битер.* (Нарт сёз.) ○ *Ташла тёшеп тикледе, жол жанлада, Паровозну бетинде, вагонлада, Гоккала бла суратлап, кенг парклада, "Жер жюзюне – ырахат-*

лыкъ!" – деп жазабыз. "Жарыкъ жолда", 9.

2. *къ.* **оюу, накъыш.** *Кёксюл жюнден басылгъан кюйюзню юсюне гоккала тигилгенча, жулдузла, кёкге къотарылгъандыла.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 140. ❑ *Бизнича болмай ол [Балдаш], бузда бир сейир гоккаланы бичимлерин салып бара болур дейме,* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 83. ❑ *Гокка бла тап жасалгъан ийнарчыкъны, [Миша] баш энишге къарагъанлай, окъуп чыкъды.* "Жюрек жырлайды", 134.

3. *В позиции определения:* Цветастый / Юсюнде оюулары болгъан. *Къартланы бел баулары гокка къумачдан, къамичилери къубасдан.* "Жанкъылыч", 183. ❑ *Бал бетли чашчыгъы азгъын сабий имбашларына тёгюлюп, гокка штапель чепкенли къызчыкъ аны [Науурузну] аллында сюеле эди.* Лайпанланы С., Гургумлу, 16.

ГОККА [2] *ат къарач. къ.* **оюнчакъ, иллеу.** *Сен ойнайса ууакъ-ууакъ ышара, Гоккаларынг юйню тюбюн толтуруп.* "Жанкъылыч", 85. ❑ *[Ання:] Балала, мен сизге, ма кёрюрсюз, Алырма сейир тамаша кёп гокка ...* Байчорланы С., Отубуз, 60.

ГОККА [3] *сыф.* **1.** Красивый, искусный *(о фразах)* / Ариу, омакъ (сёзлени юсюнден). *Гокка сёзлени айта билмейме, Кереги неди аланы? Мен билмейме, сенсиз ким сау этер Жюрегимдеги жараны.* "Шуёхлукъ", № 7, 91. ❑ *Ау салмаса жюреклеге гокка сёз, женгил жалгъанадыла таза жюрекле. Къара ауну уа терк эслер жютю кёз. Неге керек айбат сёзле, тилекле?* "Шуёхлукъ", № 50, 12.

2. Кокетливая *(о женщине)* / Къошакълы, омакъланыучу, кесин сюйдюрюрге кюрешиучю *(тиширыуну юсюнден). Адамладан кеслерин салкъынлыкъ бла жашырып, кавалерлерине кеслерин уппа этдирген гокка тиширыула да эсленедиле.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 76. ❑ *Кюйсюз кюреш, къанлы къазауатда Къойдула мени жылларым. Хауле тойгъа, гокка къызлагъа Бошамайдыла мени жырларым.* "Жюрек жырлайды", 315.

❑ **Гокка ханс** *къ.* **гюл.** *Гокка хансланы тюрлю-тюрлюлери тауну да, ташны да жабып, тийре ариу, жасаннган кюйюзча, кёрюнеди, монглукъ бла солуйду.* "Шуёхлукъ", № 6, 106. ❑ *Къалай алай болса да, жашла тойгъа, бал чибинле гокка хансха басыннганча, басынадыла.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 121.

ГОККАБАР *ат. къ.* **боккабар.** *[Аныуар:] Эки жылны мен аны [сюйген къызын] кёрлюк тюйюлме. Аны къатында аскерде къуллукъ этген гоккабар ойнагъан кибикди.* Кацийланы Х., Мухаммат, 47. ❑ *[Хамитбий:] Эсигиздемиди, бирге гоккабар ойнап, саржеле бла учуп, эшекле бла отуннга барып тургъаныбыз?* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 111.

ГОККАЛАН *эт.* **къ. къубул.** *[Мадина], бирсилеча гоккаланмай, сёзюн кесаматлы айтыр.* Этезланы О., Тарда, 184.

ГОККАЛАНЫУ *и. д. от* **гоккалан** / Гоккалан дегенден этим ат. *Найыпхан керексиз гоккаланыуну бир заманда да кёрюп болмагъанды.* Толгъурланы З., Эрирей, 439.

ГОККАЛЫКЪ *ат.* Нарядность / Ариулукъ, омакълыкъ. *[Халиймат:] Хы-ы, намаз мынчакъланы бла гоккалыкъгъа жюрюген мынчакъланы уа айтмай окъуна къояйым.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 40.

ГОЛ *ат спорт.* Гол / Футбол ойнагъанда, уруп, топну къабакъ эшикден ётдюрюлгени. *Ишни къалай болгъанын а трибунада мингле кёрген эдиле. Идрис гол урлукъ халда тургъанын эслегенде, бирси команданы полузащитниги аны*

бутуна уруп, жыгъаргъа умут этеди. Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 87.

ГОЛА *ат.* Суслон / Мирзеу кюлтеледен этилген гебен. *Анда, таш башында – будай голабыз.* (Фольк.)

ГОЛЖА *ат эрши сёз.* Помёт; кал, пришлёпина / Мешхут; адамны кири.

ГОЛИЯ *ат.* стрела; штык / садакъ окъ; сюнгю. *Анасы къызына: "Сени атанга голия!" – деп ачыуланды.*

ГОЛЛАНД *сыф.* Голландский / Голландлыланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Голланд тукъумдан ийнек.*

❑ **Голланд бишлакъ** голландский сыр / бишлакъны энчи сорту.

ГОЛЛАНДЛЫ *ат къ.* **нидерландлы.**

ГОЛЛУ *ат эск.* Древний обрядовый круговой танец / Эртте заманда Малкъарда, Къарачайда жашла, къызла жыйылып этген той-оюн. *Аны [Баззаны] бир ариу къызы болады, голлуда айырылгъан ...* (Фольк.) ❑ *Голлуда бир жашны кёзю бир къызгъа къарады эсе, ол жаш бёркюн тешип, ол къызны башына салгъанды.* (Фольк.)

ГОЛОДОВКА *ат.* Голодовка / Тутмакъны тюрмеде аш ашаргъа унамай тохтауу.

ГОЛПУ *сыф. къарач.* **1.** Помятый, измятый, деформированный *(об одежде и т. п.)* / Буршу.

2. *жийир.* Неуклюжий *(неловкий, неповоротливый)* / Ауур къымылдаучу.

ГОЛПУЛАН *эт.* **1.** Помяться, измяться, морщиться, деформироваться *(об одежде)* / Буршу бол (кийимлени юсюнден). *Къалпакъларыбыз жауунда голпуланнгандыла.*

2. Надуться, нахмуриться, сморщиться / Кесинги кёпдюр, ёпкеле. *Жаш голпуланып тура эди.*

ГОЛПУЛАНДЫР *эт.* **1.** Помять, измять *что* / Буршу эт. *Жаууна бёркню голпуландырды.*

ГОЛПУЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **голпуландыр** / Голпуландыр дегенден *этим ат.*

ГОЛПУЛАНЫУ *и. д. от* **голпулан** / Голпулан дегенден *этим ат.*

ГОЛПУЛУКЪ *ат.* **1.** Помятый вид, нескладность / Буршулукъ.

2. Неуклюжесть / Ауур къымылдаучу хал.

ГОЛУНГКЪЫЛДЫ *ат.* Дрозд / Чорбат чыпчыкъланы къауумудан, агъачда жашаучу къанатлы. *Жазда голунгкъылдыла, гергежызла, сабан чыпчыкъла, къаргъала, чаукъала уя этедиле.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 140. ❑ *Чегетде голунгкъылдыла, тёппели чыпчыкъла, кукукла жырлап-къычырып тебиредиле.* Е. Фортунатова, Окъуу книга, 121.

ГОЛЧУ *сыф.* **1.** Криворогий *(о крупном рогатом скоте)* / Мюйюзлери аллына къынгыр *(тууар малны юсюнден). [Азал] голчу токъалланы къош-къош тизип, чыбыкъ, сыбыртхы бла къалажюкню сюйретдирип баргъанлай, "а", "хо" деген къычырыкъла бюгюн да къулагъымда турадыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 214. ❑ *Халжарда голчу ийнек, Тынчтынч къалкъыу этеди. Узун кече эсине Кёп озгъан затла тюшеди.* "Шуёхлукъ", № 67, 126.

2. *кёч.* Идейно чуждый / Ниет жаны бла терс. *Къайсы партия да аны жолундан терсине тартхан адамны голчугъа санагъанды.* "Ленинни байрагъы", 1969, № 49.

❑ **Голчу эт** *къарач.* пристав-

лять ладонь ко лбу при попытке всмотреться вдаль / узакъгъа къарагъанда, мангылайгъа къол аязны сал. *Ол [Хажи-Осман] къолун, голчу этип, мангылайына тиреп, кёзлерин от жарыкъдан сакълай: жумушакъ ауазы бла ... айтып башлады.* Эбзеланы Х., Къанаматны журтунда, 15.

ГОНДА *сыф. эрши сёз карач. къ.* **гойра.** *[Азал:] Къазий, айтыргъа унамадынг, сора манга да ачыу болгъан болур эди, "гонда", "чыркау", "гыбыр", – дечи, деп да кёрдюм.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 118.

ГОНОРАР *ат.* Гонорар / Литераторланы, художниклени эм аллай башха адамланы кеслерини чыгъармалары ючюн алыучу хакълары. *"Фахмулары болмагъанлай, гонорар ючюн жазып, китаплары быбызны чыгъармайсыз деп, бир къаум жаш поэт жашатмайдыла, энди не мадар этейик?" – деп, издательствону таматасы жазыучуладан соргъанды.* Хубийланы М., Алан, 111. ❑ *Хар нени юсюнден да кесини газетине жазып, гонорар алыргъа айтып тургъанлыкъгъа, Джек Джексон ол къозгъалыулагъа къатышмады.* "Шуёхлукъ", № 32, 43.

ГОППАН *ат.* **1.** Чаша *(деревянная)* / Асламысында агъачдан ишленип, ичине суусун зат къуюлуучу уллу тёгерек сауут. *Гелля Шарауну аллына къамил бла жангы чайкъалгъан жау, от гыржын, къара гоппан бла боза салды.* Толгъурланы З., Эрирей, 115. ❑ *Жулдуз гоппанны, чырчаны алып гёзеннге ташайды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 8.

2. *къарач.* Толстяк / Базыкъ, семиз *(адамны юсюнден).*

▲ **Гоппан аякъ** *къарач.* Гоппан. *"Энди бюгече бир уллу от этейик, ючюбюз да сыртларыбызны ахшы къыздырайыкъ, тюбюбюзге да юч агъач гоппан аякъны салайыкъ", – дегенди бёрю.* "Къарачай халкъ таурухла", 224.

ГОППАНБАШ *сыф. сёл. тил.* Имеющий большую, круглую голову *(о человеке)* / Башы уллу, тёгерек болгъан.

ГОППАНБУРУН *сыф. сёл. тил.* Имеющий большой округлый нос *(о человеке)* / Буруну уллу тёгерек болгъан *(адам).*

ГОПХУ *сыф. ц. диал.* Пышный *(о щёках)* / Жумушакъ, семиз, къалын *(ууртланы юсюнден). Асыры уллу къапхандан, Махайны гопху ууртлары, жумдурукълача, чюеледиле.* (Фольк.)

ГОПХУУУУРТ *сыф.* С пышными щеками *(о человеке)* / Ууртлары гопху болгъан *(адам).*

ГОР: Гор эт *къарач.* прийти в радостное настроение / Зауукъ эт, къууанч эт. *[Маржан Зухурагъа:] Гор этип жашайса, алгъышда айтылырча болуп тураса, аны эсгерип, аллахха шукурла этип, бетинги сылай тур, келин!* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 186.

ГОРГАЗ *ат.* Горгаз / Шахарны ичинде газ отлукъну оноуун этиучю учреждение. *Горгаз, электросеть да халкъны излемлерин жалчытыуда планларын жетишимли толтургъандыла.* "Коммунизмге жол", 1976, № 117.

ГОРДА сыф. *къарач.* **1.** Большой / Уллу. *Горда кючюк. Горда бычакъ.*

2. *жийир. къ.* **гойра.**

ГОРИЗОНТ *ат.* **1.** Горизонт / Кёк бла жерни неда сууну бирге жетип тургъанча кёргюзтген сыз. *Эрттенгги кюн, горизонтдан къарышны кётюрюлюп, дуппурладан ышаргъанлай окъуна, къыздырып тебирейди.* Лайпанланы С., Гургумлу, 79. ❑ *Суратха къарагъанны кёзюн узакъгъа, горизонтха элтип тиреген жол тюзлени ичи бла барады.* "Ленинни байрагы". // Все видимое вокруг

наблюдателя пространство / Тёгерегине къарагъан адам кёзю бла кёралгъан жер. *Минги таугъа дери горизонтну къыбыла жанын къадамалап тургъан киришлени башларында акъ булутла жылтыраууқъ тёппелери кёкде жюрюшлерин хазна танытмасала да, энишге саркъа тебиреген кюннге жууукълаша, кётюрюле келедиле.* Лайпанланы С., Гургумлу, 35. ❑ *Кюн къыздыргъан горизонтну чарс басханды.* "Шуёхлукъ", № 33, 93.

2. *кёч.* Круг действий, возможностей. Иш бардырыуда хайырланылыучу тюрлю мадарла, амалла. *Жангы жашауну горизонтларын ачыу. Илмуну жангы горизонтларын ачар ючюн тинтиулени бардырыу.*

ГОРИЙ [1] *эрик. сёз къарач.* О завывании ветра / Желни ургъанын билдиреди. *Адамла арпаны желге тутханда "Горий, горий" дей эдиле.*

ГОРИЙ [2] *сыф. жийир. къарач. къ.* **гойра.** *"Уллу горий сабийлеге къошулуп айланады", – деп, адамла жашны сёзюн этедиле.* Хубийланы О., Аманат, III, 318.

ГОРИЛЛА *ат.* Горилла / Экватордагъы Африкада жашагъан, адам маталлы бек уллу маймул. *Бийик неда адам тюрсюнлю маймуллагъа шимпанзе, горилла, орангутанг саналадыла.* "Естествознание", 85.

ГОРН *ат.* Горн / Багъырдан этилген, юфкюрюп согъулуучу музыка инструмент. *Къууанчлы жыйылыу башланады, залда горн согъулады.*

ГОРНЧУ *ат.* Горнист / Горн бла сигнал бериучю музыкант. *Звенону горнчусу.*

ГОРНЯК *ат.* Горняк / Тау промышленностда ишлеучю ишчи. *Горняклары арасында баргъан эришиую итоглары чыгъарылгъандыла.*

ГОРОДОВОЙ *ат эск.* Городовой / Россияда патчахны заманында шахар полицияны къуллукъчуларыны алаша чыны. *Патчахны аскерлери, городовойла болуп, адамланы аякъларына чырмалгъанча, айланадыла.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 154.

ГОРОХ *ат.* Горох / Сабанлада ёсдюрюлюучю уякъ жашил къудору. *Арпаны, зынтхыны, горохну бай тирлик берген сортлары себиледиле.* "Коммунизмге жол", 1978, № 116.

ГОРФ *эрик. сёз.* Звукоподражание падению *чего-л.* тяжелого / Ауур затны жерге тюшгенини тауушун кёргюзтеди. *Зурнукла ... къанатлары сынып не кёзлеринден къыяулу болуп, кёкде жулдузну кёрмей, горф деп жерге тюшюп къаладыла.* "Шуёхлукъ", № 76, 106.

ГОРФ-ГУРФ *эрик. сёз.* Звукоподражание повторяющемуся глухому шуму / Къайтарылып эшитилген тунакы тауушланы кёргюзтеди. *"Тыхар-тухур", "горф-гурф" деген Тауушчыкъды аллыбызда: Къая оюлду да жерге, Жоюлургъа къалдыкъ аздан!* Къулийланы Къ., Жангы китап, 193.

❑ **Горф-гурф эт** *къ.* **горфулда.** *Аминат горф-гурф этдирип, Челегин терк толтурады.* Ахматланы А., Жаз келди, 45.

ГОРФУЛДА *эт.* Бурлить, клокотать / Къайна, боркъулда. *Аныуарны танып, Фердау жюрегини горфулдап ургъанын тыялмай, чартлап тышына чыкъды.* Кацийланы Х., Мухаммат, 40. ❑ *Бизни аталарыбыз да, аланы аталары да нартюхден исси гыржын ашап, горфулдагъан айранны ичип, алай жашагъандыла, эгечигим!* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 91. ❑ *Гыбытлада горфулдагъан кючлю айранны ичип, Чыккырлада боркъулдагъан ичгим – айран!* Къулийланы Къ., Жангы китап, 159.

ГОРФУЛДАТ *эт. понуд. от* **горфулда** / Горфулда дегенни *къатланыучу айырмасы. Айранны горфулдат. Жюрегин горфулдат.*

ГОРФУЛДАТДЫР *эт. понуд. от* **горфулдат** / Горфулдат дегенни *къатланыучу айырмасы. Аппа, гыбытны горфулдатып, гоппанлагъа къуйдурду.*

ГОРФУЛДАТДЫРЫУ *и. д. от* **горфулдатдыр** / Горфулдатдыр дегенден *этим ат. Гыбытны горфулдатдырыу.*

ГОРФУЛДАТЫУ *и. д. от* **горфулдат** / Горфулдат дегенден *этим ат. Гыбытда айранны горфулдатыу.*

ГОРФУЛДАУ *и. д. от* **горфулда** / Горфулда дегенден *этим ат.*

ГОРЧА *ат.* Кизяк / Малланы кирлеринден къыйы-къыйы кесилип, къурутулуп, отуннга хазырланылгъан сыгын. *Эсимдеди, къой горча, ачыкъ жанып къалмай, мутхуз мыдых болуп турур эди.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек. ❑ *[Къайырбек:] бауда багушну кюреп, неда горчала тууран башлар.* Кацийланы Х., Тамата, 179.

ГОРЧИЧНИК *ат.* Горчичник / Бир жанына татыран жагъылып, адамны ауругъан жерине, аны иги этер ючюн, жабышдырылыучу къагъыт неда быстыр журун.

ГОСПИТАЛЬ *ат.* Госпиталь / Саусузланы багъыучу учреждение, асламысында аскер больница. *[Азрет:] Мен жаралы болгъан жеримде талай кюнню госпитальда жатхан эдим.* Хубийланы О., Аманат, I, 16. ❑ *Жашчыкъны анасы Жансурат аскерлерибизге деп школда къуралган госпитальда, кече-кюн демей, ишлейди.* Тёппеланы С., Атам урушдан къайтса, 4.

ГОСПОДИН *ат эск. къ.* **жюйюсхан.** *[Комендант:] Господин староста, не эсе да мен къарап турама да, сени намысынг уллу жюрюмегенча кёрюнеди.* Этезланы О., Тарда, 233. ❑ *Ол сёзле айтылгъанда, акъсакъ господин акъырын жётел этди.* Кинцис, Юч шуёх, 76. ❑ *[Любовь:] Сиз окъуу жаны бла юйретип, бир ахшылыкъ этерми эдигиз, господин.* А. П. Чехов, Хапарла, 81.

ГОСУК *ат къарач. къ.* **косук.** *Акъбилекге сюйюмлю ариулукъ чомарт берилген, госукча, назик, ышым бау жетиучю белчиги, ауурлукълары айбат санчыкъланы къалай бюклейди дерча, базыкъ къара эшмелери табанларына жетеди.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 87. ❑ *Сосланны бармакъчыкълары, госукла кибик, иничкеледиле.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 124.

ГОТА [1] *ат ц. диал.* Хлебница / Ётмек, гыржын д. а. к. азыкъла туруучу орун. *Къыз локъумланы готагъа жыйды.*

ГОТА [2] *сыф. ц. диал.* Прожорливый / бек кёп ашаучу, тоя билмеген, мухар, тоюмсуз. *Гота мал. Гота адам.*

ГОТАЛЫКЪ *ат.* Прожорливость / Мухарлыкъ, тоюмсузлукъ. *Жаныуарланы готалыкъларыны юсюнден хапар башланнганда, жашны эсине кинода кёрген пилле тюшдюле.*

ГОТМАН *ат сёл. тил.* Увалень / Ауур къымылдаучу адам. – *Къара бу готманнга, атла, атлай эсенг! – деди жаш кесини нёгерине.*

❑ **Готман таукъ** *къарач.* жаз таукъ *(къ.* **жаз** [1]*).*

ГОТОВАЛЬНЯ *ат.* Готовальня / Чертёж этиучю инструментлери бла орун. *Черчение дерсде сабийле, готовальняларын чыгъарып, къагъытланы алларына салып, ишлеп башладыла.*

ГОТОН *ат. ц. диал.* Сабан агъач *(къ.* **сабан***). [Жамийлят:] Сиз душманнга сауут бла сюелгенде, тиширыула чалгъы бла, сенек бла, готон бла, жугар бла, боюнса бла сюелгендиле.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 175. ❑ *Ол [Юсюп], жумушакъ жерни тёрт готон бла сюрюп, узун баразаларын салады.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 93.

ГОТОНЧУ *ат.* Пахарь / Сюргюде сабан агъачны тутуп барыучу адам. *Жерни сюрюп башлар кюнню аллында колхозну председатели, готончуланы жыйып, бек къаты сёлешген эди.*

ГОТТУР *сыф. сёл. тил. къарач. къ.* **готман.** *Ол бир готтур сабий эди.*

ГОЧА *ат сёл. тил. эск. къ.* **къой I.** *Гочагъа башынг бурулсун, Юйюнгде кёк къочхарынг жыгъылсын.* (Ф о л ь к.)

ГОША *ат эск. къ.* **бийче.** *Болурла тау къызлары гошала, Эчкиге жугъутур къошарла.* "Малкъар халкъ жырла", 8. ❑ *[Апсатыны] Болур тау къызлары гошала, Жугъутургъа къысыр эчки къошарла.* "Къарачай халкъ жырла", 46.

ГОШАНСА *ат къарач. къ.* **бийче.** *Аппа гошансаланы юсюнден сейирлик хапар айтды.*

ГРАВЁР *ат.* Гравёр / Къаты затланы юсюнде жазыу этиучю, оюу, сурат салыучу адам.

ГРАВЮРА *ат.* Гравюра / Къаты затланы *(сёз ючюн, металлны, агъачны, сюекни, мияланы)* юслеринде гравёр къазып салгъан оюу сурат. *Эски гравюрала, суратла сермешлени бир-бир жерлерин кёргюзтедиле.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 58.

❑ **Гравюра эт** гравировать / къаты затланы юслеринде оюула, суратла сал, жаз. *Бир жашха коллектив саугъагъа алгъан сагъатны юсюнде гравюра этдирген эдиле.*

ГРАДУС *ат.* **1.** Градус *(единица измерения температуры)* / Суукълукъну эм жылылыкъны ёлчеую. *40–50 градуса жетген суукълукъ ишге чырмау бола эди.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 42. *Топуракъны баш къатында жылылыкъ 5–6 градус болгъанлай, мылы топуракъгъа 3–4 сантиметр терелликге тюшерге керекди урлукъ.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 124.

2. Единица измерения угла или дуги, равная 1/360 окружности / Мюйюшню неда дуганы ёлчелеую окружностну 1/360-не тенг болгъан ёлчеую. *Моллаев эм аны нёгерлери къаяны токъсан градус тиклик бла ёрге тешедиле.* "Шуёхлукъ", № 49, 31.

ГРАДУСНИК *ат сёл. тил. къ.* **термометр.** Термометр неда градусник – хауаны неда адамны температурасын ёлчелерге хайырланылыучу адыр. *Келе келгенлей окъуна врач, жашны башына къол аязы бла тийип кёрюп, градусникни къолтукъ тюбюне салды да, терен сагъышха кирди.* "Коммунизмге жол", 1973, \ 232.

ГРАЖДАН *ат.* **1.** Гражданин / Къыралда дайым жашап тургъан, аны законлары жалчытхан эркинликле бла хайырланнган эм анда законла тохташдыргъан борчланы толтургъан адам. *Россей Федерацияны гражданини. Жангы законла бизни гражданлагъа кенг политика эм экономика медицина болушлукъ бериую соруууна да кереклисича эс бурулады.* "Коммунизмге жол", 1969, № 255.

2. *В позиции определения:* гражданский / **а)**Къыралда инсанланы эркинликлери бла байламлы. *Парагвай халкъны граждан эркинликлери ючюн кюрешген коммунистле эм башхала тюрмеде азап чекгенли онбеш жыл болады.* "Ленинни байрагъы". ❑ *Граждан*

къурулушда Лондонну шахар властьларыны политикасы ачыкъланнганды. "Коммунизмге жол", 1974, № 114; **б)** Кесин бу къыралны адамына санагъаннга тийишли. *Жазыучула, алагъа дери киши салмагъан соруланы сала, киши жууап бермеген пробемалагъа жууап бере, жашауну демократизациясын, адамны активностлугъуну ёсюуюн, аны гарждан борчун суратлайдыла.* К ъ а г ъ а й л а н ы Н., Тинте барып, 25; **в)** Аскерники болмагъан. *Граждан флот. Граждан авиация.* □ *Граждан авиацияны паркына жангы, иги самолётла къошула келедиле.* "Ленинни байрагъы".

❑ **Граждан уруш** гражданская война / къыралны ичинде саут кюч бла бардырылыучу класс сермеш. *[Къартла] кими жаш заманында къыз къачыргъанын, кими ууда айыу бла жагъалашып, аны боюнун буугъанын, кими, чаришде озуп, кесин байны къызына сюйдюргенин, кими граждан урушда онбеш акъ аскерчини жесирге алып, бир бирлерине байлап келтиргенин айтадыла.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 63. *[Хажомар:] Алай мен, граждан урушну ветераны, акъ башым бла сатыу-алыу ишлени бардырып башласам, тап болурму?* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 55. **Граждан оборона** гражданская оборона / жауну чабыуулундан къорууланыр ючюн бардырылгъан ишле.

ГРАЖДАНИН *ат.* **1.** *къ.* **граждан I.** *Мен, алим эм гражданин, Чилиге, генералдан патриотланы ызларындан сюрюуню къысса болжалны ичинде тохтатыуну излейме.* "Коммунизмге жол".

2. Взрослый человек, мужчина, а также форма обращения к нему / Жетген, уллу, акъыл-балыкъ болгъан эр киши эм анга сёлешгенде айтылыучу сёз. *Энчи юйю болгъан гражданин эйюню бир эки отоуун фатаргъа бергенди.* "Коммунизмге жол". ❑ *[Анзор Владимир Ивановичге:] Угъай, гражданин историк, мен сизни эсге тюшюралмайма.* "Шуёхлукъ", № 35, 9.

ГРАЖДАНЛЫКЪ *ат.* Гражданство / Къыралны гражданларыны санында болмакълыкъ, турмакълыкъ. *Россейни гражданларына бир кибик гражданлыкъ тохташдырылады: хар республиканы гражданы Россейни гражданы да болады.*

ГРАММ *ат.* Грамм / Метрика системада тёрт градус жылылыкъда бир куб сантиметр сууну ауурлугъу бла тенг ауурлукъ ёлчеу. *160 килограмм юзмезде бир грамм алтын бар эсе, Аллай юзмезни жууаргъа [адамла] хайырлыгъа тергейдиле.* "Естествознание", 43. ❑ *Бузоуланы хар бирини ауурлугъуна сутка сайын 700 грамм эт къошулуп тургъанды.* "Коммунизмге жол".

ГРАММАТИКА *ат.* **1.** Грамматика *(раздел языкознания)* / Тил билимни тилде сёзню эм айтымны къурамын тинтген эм анга кёре эки кесекден – морфология бла синтаксисден къуралгъан бёлюмю. *Къарачай-малкъар тилни грамматикасы.* □ *Институт биринчи борчха малкъар тилни орфографиясын, грамматикасын, халкъ жомакъланы, халкъ жырланы, нарт таурухланы чыгъарыуну санагъан эди.* "Коммунизмге жол", 1976, № 148.

2. Грамматика *(напр. школьная)* / Къайсы да болсун, бир тилни жорукъларын жазылгъан дерс китап. *[Харун:] Грамматиканы бу къыш башындан ахырына дери окъуп чыкъгъанма.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 62. *Къарачай, ногъай тилледе 7–8 классларгъа грамматикала басмаланнгандыла.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 56.

3. *В позиции определения:* грамматический / Грамматика бла байламлы. *Грамматика халатла. Грамматика жорукъла. Грамматика категория.*

ГРАММОФОН *ат.* Граммофон / Пластинкагъа жазылгъан затны адамгъа тынгылатыр ючюн ишленнген уллу быргъылы, уллу тауушлу аппарат. *[Жаш къызгъа:] Ауузунгдан чыкъгъан ауух тылпыуунг Жангы граммофон тартханлай, Ой-ой аланла, сиз кёргенмисиз, Улёкъу терек чакъгъанлай?* (Ф о л ь к.)

ГРАМОТА *ат.* Грамота *(официальный письменный акт)* / Ишде уллу жетишимлери болгъан адамлагъа берилиучю сыйлы къагъыт. *Ийнек сауууда жетишимлери ючюн таулу къызны хар жыйылыу, байрам сайын грамота, ахча неда башха зат бла саугъалайдыла.* "Шуёхлукъ", № 59, 100. ❑ *Прохладна районну той-оюн кружокларына къатышханладан бек айырмаларына Урван райкомуну эм Урван райисполкомуну сыйлы грамоталары берилгендиле.* "Шуёхлукъ", № 44, 97.

ГРАМПЛАСТИНКА *ат.* Грампластинка / Энчи аппаратланы болушлукълары бла юсюне музыка жазылгъан пластинка *(алгъа граммофон пластинка). Польша халкъ республиканы жамауаты совет грампластинкаланы бек жаратып алады.* ❑ *Грампластинкагъа жазылгъан жырла.*

ГРАНАТ [1] *ат.* Граната / Къол бла сызгъанда чачылыучу уруш саууут. *Андан сора Валерий, Хамзатны къочхар тонун да, автоматны да кеси алып, эски чемоданнга жыйып, асырагъан гранатларын Ибрагимге кётюртюп, Шоштарланы чардакъгъа атландыла.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 96. ❑ *Совет аскерчиле, мычымай, бир бири ызындан от жагъалагъа гранатланы сыздыла.* К ъ у д а й л а н ы Х., Бизни заманны адамлары, 38.

ГРАНАТ [2] *ат.* **1.** Гранат *(плод)* / Югда битиучю тёгерек формалы, кючлюлюгю да болгъан татлы, ичинде кёп сюеги болгъан кёгет. *Къара будай, зынтхы, къудору, вика, арпа, сары эрик, жабышмакъ, жюзюм, гранат, инжир – была бары да Кавказдан жайылып башлагъандыла.* "Ленинни байрагъы", 1978, № 62.

2. *В позиции определения:* гранатовый / Гранатдан [2] этилген. *Гранат суу. Гранат ичги.*

❑ **Гранат терек** гранат *(дерево)* / гранатла битиучю терек. *Гранат терекле шинжили боладыла.*

ГРАНАТ [3] *ат.* Граната *(спорт.)* / Женгил атлетикада: сызып эриширге деп этилген снаряд. *Оюс, гранатны барындан да узакъгъа сызып, биринчи жерни алды.*

ГРАНАТ [4] *ат.* **1.** Гранат / Асламысында къызгъылдым тюрсюнлю багъалы таш.

2. *В позиции определения:* гранатовый / Гранатдан [4] этилген. *Гранат буунлукъ. Гранат мынчакъла.*

ГРАНИТ *ат.* **1.** Гранит / Хырс таш, полевой шпат, слюда бюртюкледен къуралгъан къаты тау магъадан. Сослан таш, къысыр таш. *Гранит да, жылытсанг, кенгереди, суутсанг а жыйылады.* "Ленинни байрагъы". ❑ *Алмаз бычхы бла гранит, мрамор, бетонча, аллай къаты къурулуш материалланы кесерге боллукъду.* "Коммунизмге жол".

2. *В позиции определения:* гранитный / Гранитден ишленнген. *Гранит сын. Гранит босагъала.*

ГРАФ *ат.* Граф / Запад Европада бла патчахлы Россейде дворян даража *(князь бла баронну ортасындагъы)* эм аны жюрютген адам.

ГРАФИК [1] *ат.* **1.** График *(чертёж)* / Бир затны санины ёсюуюн, болумун къынгыр сызла бла кёргюзтген чертёж. *Хауаны жылылыгъыны эм кюнню бийиклигини графиги, жарым жылгъа жарашдырылып, жылны аягъында толтурулады.* "Шуёхлукъ", № 52,

69. ❑ *Ремонт ишлени бардырыу жаны бла мюлкде график жарашдырылгъанды.* "Коммунизмге жол", 1977, № 134.

2. План работ / Ишлени тамамланыуларыны мардаларын эм заманын толу кёргюзтген план. *График бла ишлеу. Графикден чыгъыу.*

ГРАФИК [2] *ат.* График / Графика жаны бла ишлеген художник. *Искусствону ишин бардыргъанланы жыйылыуунда графикле да болгъандыла.*

ГРАФИКА [1] *ат.* **1.** Графика *(вид изобразительного искусства)* / Затланы сызла бла, штрихле бла суратлау искусство эм ол искусствону сурат чыгъармалары. *Художествоолу фонду администрациясы графиканы айнытыу ишге уллу эс бурады.*

2. *лингв.* Начертания письменных или печатных знаков, букв / Харфланы жазма не басма белгиле бла жазылыулары. *Бу китап орфографияны, фонетиканы, морфологияны, историяны эм графиканы принциплерине кёре къуралгъанды.* "Малкъар тилни орфографиясы бла пунктуациясы", 4.

3. *В позиции определения:* графический / Графика бла байламлы. *Мында [кёрмючде] живопись, скульптура, жасау искусствону эм хунерли халкъ усталаны чыгъармалары, графика суратла салынгандыла.* "Коммунизмге жол", 1977, № 129. ❑ *Къырал орус музей кесини фондунда живопись, графика, скульптура чыгармаладан кёрмюч ачханды.* "Коммунизмге жол", 1976, № 208.

ГРАФИН *ат.* Графин / Суу, чагъыр д. а. к. суусун затла къуюлургъа деп этилген, баш жаны узун эм тар мияла неда хрусталь адыр. *[Масхут] балтаны, сыйлы мияладан этилген графиннича, бир къолундан бирси къолуна акъырын салды.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 33. ❑ *Афыуажан да, юйюне къайтып, Сакийнатлагъа бир графин сютчюк жиберди.* "Шуёхлукъ", № 9, 40.

ГРАФИТ *ат.* **1.** Графит *(минерал) (употребляется для изготовления карандашей, огнеупорных тиглей)* / Углеродну бир тюрлюсю, къарандашла, магъадан эритирге жараулу сауутла, жагъыула д. а. к. затла этиуде хайырланылыучу къаралдым боз минерал. *Промышленность бюгюнлюкде графит бла толу жалчытылады.*

2. Графит (стержень карандаша) / Къарандашны ол минералдан этилген ёзеги. *Жашчыкъ, къарандаш къыя билмей, графитин сындыра да къоя, къарап-къарагъынчы карандашны экиден бирин жонуп бошады.*

3. *В позиции определения:* графитный, графитовый / Графитден этилген. *Кийизни, терини, резинаны орунуна бир графит эм эки къурч прокладка салсакъ къалай болур?* "Шуёхлукъ", № 3, 110. ❑ *Киритде ачхыч къыйын бурула эсе, тешигине графит букъу къуяргъа керекди.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 120.

ГРЕЙДЕР *ат.* Грейдер / Илипин къазыучу эм жолланы юслерин сыйдамлаучу машина. *Грейдер жолну сыйдамлай турады.*

ГРЕК *сыф.* Греческий / Греклиленики, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Грек тил. Грек литература. Грек искусство.*

ГРЕКЛИ *ат.* Грек / Грецияны асламлы халкъыны адамы. *Ол къыз греклиди, кесида бир ариу жырлайды.*

ГРЕКЧА *хал. сёзл.* По-гречески *(напр. говорить, писать)* / Грек тилде. *Грекча жазыу. Грекча жырлау.*

ГРЕЛКА *ат.* Грелка / Жылытыргъа, къыздырыргъа жараулу прибор, ичине исси суу къуюлуучу

резина къапчыкъ. *Къызчыкъ грелканы суууп алышындырды.*

ГРЕЧИХА *ат.* Гречиха / Урлукъларындан жарма бла ун этерге жарагъан, балы болгъан ханс битим. *Анда [Примор крайда] колхозла, совхозла будайны, арпаны, гречиханы бай тирлигин ёсдюредиле.* "Коммунизмге жол", 1976, № 175.

ГРЕЧКА *ат. къ.* **гречиха.** *Эл тюкенледе тюй, гречка кибик крупала бла сатыу этиу алыучуланы излемлерин жалчытады.* "Коммунизмге жол", 1979, № 192.

ГРИМ *ат.* **1.** Грим *(оформление лица)* / Сахнада ойнаргъа керекли сине кёре бетни тюрлендирилиую *(боялыуу, жалгъан мыйыкъ, сакъал салыныуу д. а. к. затла). Сёз ючюн, спектакль радио бла берилген заманда уа актёр декорацияны, гримни, адамны тюрсюнюю, жюрюшюю болушлукълары болмай, къуру ауазы, аны тюрлениулери, интонациялары бла суратлайды геройну.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 74.

2. Краски, употребляемые при гримировке / Карандашча формада ишленнген бояула эм грим салыргъа жараулу башха керекле.

❑ **Грим сал** гримировать / сахнада ойнагъанда бетни боя, жалгъан мыйыкъла, сакъал сал. *Къыз бетине грим салып башлады.*

ГРИМЁР *ат.* Гримёр / Грим салыу жаны бла специалист. *Жаш театрда гримёр болуп ишлейди.*

ГРИМЛЕ *эт.* Грим сал *(къ.* **грим***). Гримёр тенгими бетин къарап-къарагынчы гримледи.*

ГРИМЛЕН *эт. страд. от* **гримле** / Гримле дегенни *зорлаучу айырмасы.*

ГРИМЛЕНИУ *и. д. от* **гримлен** / Гримлен дегенден *этим ат. Бетни гримлениую.*

ГРИМЛЕТ *эт. понуд. от* **гримле** / Гримле дегенни *къатланыучу айырмасы. Жаш артист, гримёргъа барып, бетин гримлетди.*

ГРИМЛЕТИУ *и. д. от* **гримлет** / Гримлет дегенден *этим ат. Уста гримёргъа гримлетиу.*

ГРИМЛЕУ *и. д. от* **гримле** / Гримле дегенден *этим ат. Бетин гримлеу.*

ГРИПП *ат.* Грипп / Адамны солуу жюрюген жолларын къуйнагъан, жугъуучу ауруу. *Грипп бегирекда къыш, жаз башы кезиуледе жайылады.* ❑ *Гриппни тюрлю-тюрлю вирусла къозгъайдыла.* ❑ *Гриппге къажау вакцина.*

ГРОССМЕЙСТЕР *ат.* Гроссмейстер / Шахматла ойнауда усталыгъы ючюн берилиучю бек сыйлы ат. *Таль дунияны белгили гроссмейстерлеринденди.* ❑ *Оналтынчы оюнда эки гроссмейстер да тенгши болгъандыла.*

ГРУЗОВИК *ат.* Грузовик / Жюк ташыучу автомобиль. *[Азрет:] Дунияны грузовиги, арбасы да мени юйюмю аллы бла жюрюйдюле.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 153. ❑ *Жашла, къызла да бир бирге къол берип, грузовикге миндиле.* "Шуёхлукъ", № 11, 87.

ГРУППА *ат арач. къ.* **къауум.** *Ол районлагъа, сёз ючюн: Барабинский аулакъланы районлары, Башкирияны таулу кесеги, Восток Сибирни кесеги эм Холмогор группала саналадыла.* "Ленинни байрагъы". ❑ *Мындан алгъа редакцияны иши бла шагъырей болур муратда, Черкесскеде педучилищени быйыл бошарыкъ миллет группасында окъугъан къызлары келген эдиле.* "Ленинни байрагъы". ❑ *Учкулан орта школну лектор группасы артыкъда юлгюлю ишлегенди.* "Ленинни байрагъы".

ГРУППИРОВКА *ат.* Группировка / Уллу къауум. *Фашист Германияны "Север" деген аскер группировкасындан жыйырма бла бир дивизия Ленинградха тохтаусуз чабыууллукъ этип тургъандыла.*

ГРЯЗЕЛЕЧЕБНИЦА *ат.* Грязелечебница / Дарман балчыкъла бла багъыучу, саулукъгъа къараучу учреждение. *Нальчикде Долинск курортда уллу грязелечебница барды.*

ГУБЕРНАТОР *ат.* **1.** Губернатор *(начальник губернии)* / Патчах Россейде губернияны таматасы. *Орус инженер Чернецов Братскеде гидроэлектростанцияны къурулушуну проектин Иркутскеден губернаторуна жибергенди.* "Коммунизмге жол", 1974, № 86.

2. Начальник штата в США / АБШ-ны хар бир штатында эм Латин Амерканы бир-бир къыралларында уллу къуллугъу болгъан адам. *Гавай штатны губернатору Джон Бренс АБШ-ны аскер министри С. Резоругъа телеграмма жибергенди.* "Коммунизмге жол", 1974, № 182.

ГУБЕРНИЯ *ат.* Губерния / Рссияда XVIII ёмюрню башындан эм СССР-де районлагъа бёлюнюу тохташдырылгъынчы *(1924–1929 ж. ж.)* болгъан административ-территория жер. *Школла, библиотекала къурауда, ачлыкъ жетген губерниялагъа болушуу ишлеге Антон Павлович хар заманда тири къатышханды.* "Шуёхлукъ", № 7, 32.

❑ **Губерния шахар** губернский город / губернияда бек уллу магъанасы болгъан шахар. *Бай буфетчи къызын губерния шахарны гимназиясында окъута эди.* Н. Островский, Къурч къалай къатханды, 72.

ГУБКА *ат.* Губка / Кёбюп, резинадан бир затны жууаргъа жарарча этилген зат эм аллай резина. *Жаш жан жаулукъну, сапынны, губканы да алып, хамамгъа кетди.*

ГУБУ *ат.* **1.** Паук / Кёп аякълы, асламысында уулу, ау эшиучю жаныуар. *"Губу, харам губу ёлтюрюр затын ауна чулгъагъанлай, нечик чулгъадыла ёгюзню!" – деп, жарсыды [тиширыу].* Толгъурланы З., Эрирей, 80. ❑ *Даурла шошая, къымсыз хар жакъла, Эследим арлакъда къош-къош ожакъла, Чоюн быргъылача, сууп турадыла, губула къадалып, аула къурадыла.* Отарланы С., Жюрек саугъа, 70.

2. Клещ / Малланы, жаныуарланы юсюнде жашаучу уякъ жаныуарчыкъ. *Малланы жайлыкъгъа сюрюрню аллында, бир жолда Шалушка кёпюрню къатында аланы кичиуден, башха тюрлю губуладан сакълар ючюн ваннада жууундура эдиле.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 40. ❑ *Жаз башында къойланы юслеринде губулары болады, ала малланы терилерин тешип, къанларын эмип жюрюйдюле, къыйынлыкъ саладыла.* Тёппеланы С., Уучу Зауурбек, 19.

3. *кёч.* Кровопийца, угнетатель / Халкъны къанын ичген, зулмучу, эзиучю, залим. *[Ханымсат:] Къан ичген губула [суугъа] къалай атханларын билмедим, къызымы арт сёзюн эшитмедим, – деп ахсынды.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 19. ❑ *[Атасы жашына:] Жашым, сиз къызыл аскерчиле, хайт дегиз, къан ичген губулагъа [фашистлеге] халкъыбызны къанын мындан кёп эмдирмегиз.* Тёппеланы С., Атам урушдан къайтса, 8.

❑ **Губу ау** паутина / желимге ушагъан, губу эшиучю ау. *Председательни кёзю мюйюшде къурум къаралтып тургъан губу аугъа илинди.* Толгъурланы З., Эрирей, 67. ❑ *Тасхачы къыз тынгысызды эшилген губу аугъа, Суукъ хапарны, мычымай, Жазып башлайды Фердаугъа.* "Шуёхлукъ", № 20, 48.

ГУБУЛУШХА *ат эск.* Деталь арбы, предохраняющая бока запряженных волов от трения об ог-

лобли / Арышла ёгюзлени къабыргъаларына тиймесинле деп, айры агъачдан ишленнген арба керек. *Директор ... ашыкъмайын, портфелин ачды, андан кёп къагъытланы чыгъарып, аллына салды, сора кёлек хуржунундан алып, кёзлюклени губулушха орнатханча, бурун сюегине орнатды.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 135. ❑ *Жолоучу, олтуруп тургъанлай жукълап къалгъанча, тёгерегине да къарамай, аякъларын губулушха бла энишге бошлап ... жашаса, къалса да, терк, акъырын жюрюсе да башха болмагъанча, алай келе эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 10.

ГУБУС *ат.* Бородавка *(на теле)* / Адамны этинде къаты тёгерек зат. *Сабий бюйрек ашаса, бетине губус чыгъар.* (Нарт сёз.) ○ *Бетини сол жанында губусну къанын тыялмай, [Шамарыу] уллу байлау бла байлап тура эди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 137.

ГУГУК *ат къарач. къ.* **кукук.** *Гугукну алгъа къычыргъаны алгъа ёлюр.* (Нарт сёз.) ❑ *Гугук кесини атын айтып къычыргъанча.* (Нарт сёз.) ○ *Гугук терекни бир бутагъындан бирине ётгенин эледим.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 252.

▲ **Гугук алдамагъанма** *къарач.* у меня маковой росинки во рту не было / жукъ да ашамагъанма.

ГУГУРУК *ат къарач.* **1.** *къ.* **хораз, къыттай, адакъа.** *Гугурук, къанат тауш этип, къазандан чынгагъаны бла тийреге къутулду, мен да, туруп, тийреге жайылдым.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 111. ❑ *Аллына биринчи тюбеген чубар гугурук эди да, ол да асыры сакълыкъдан, сескекли тауушла этип, Дайпурну ачыуун келтирди.* "Огъурлу танг", 187.

2. *кёч.* Забияка, задира *(о человеке)* / Къаугъачы, къайгъылы, дауурчу-сюйюрчю, тюйюшюучю. *– Къарачы сен ол гугурукга! – деди Марат Сосланнга. – Къаугъаны излеп тура кёреме!*

ГУГУРУККУ *ат къарач. къ.* **хораз, къыттай, адакъа.** *Тюшюмде Къобан ызына барып, ырхы келип кёреме: тюнюмде уа тауукъ гугуруккуча къычыргъан тауушла эшитиме.* Байчоланы М., Уллу Къарачайда, 52. ❑ *Кюн ортагъа Зубай мазаллы къызыл завод гугуруккуну кесип, чалгъычылагъа ... либже этип келтирди.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 39.

ГУГУРУКЛАН *эт. сёл. тил. къарач.* Петушиться, хорохориться, задираться / Уллу сёлеш, тюйюш, даулаш изле. *Жашчыкъ, тенглеринден гитчерек болгъанлыкъгъа, гугурукланып, ким бла ойнаса да, оюнну ахырын тюйюшге буруучу эди.*

ГУГУРУКЛАНДЫР *эт. понуд. от* **гугуруклан** / Гугуруклан дегенни *къатланыучу айырмасы.*

ГУГУРУКЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **гугурукландыр** / Гугурукландыр дегенден *этим ат.*

ГУГУРУКЛАНЫУ *и. д. от* **гугуруклан** / Гугуруклан дегенден *этим ат.*

ГУДОК *ат.* Гудок / Механикаланы кючю бла ишлеучю сызгъырыучуну узуннга созулгъан тауушу. *Вокзалда шошлукъну электровозланы гудоклары бла вагонну темир жоллада тыхырдагъан тауушлары бузадыла.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 104. ❑ *Къобанны шууулдагъанына ачы гудок къошулуп, ёзенни ичин толтуруп тургъан шошлукъну бузду.* Байчоралары М., Уллу Къарачайда, 92.

ГУДРОН *ат.* Гудрон / Нефтьни неда ташкёмюрню арба жаугъа, жагъыула этиуде эм жолла ишлеуде хайырланылгъан чайыры, къал-

гъан-къулгъаны. *Жоллада ремонт этиучю бригада юч машина гудронну жолну жанына къуйдургъанды.*

ГУДУ *ат сёл. тил.* **1.** *къ.* **уручу.** *Жарлыны ити гуду кетсе юрюр.* (Нарт сёз.) *Гуду кирмез жерде гуду болмаз.* (Нарт сёз.) ○ *Жюйюсхан келгенлей, бу гудуну [Зубайданы] даулашмазча этербиз.* "Шуёхлукъ", № 40, 57.

2. *В позиции определения:* воровской / Уручулукъ бла байламлы. *Гуду ишле.*

3. *къ.* **уручулукъ.** *Гудусун ким кёргенин гудучу кеси билир.* (Нарт сёз.) ○ *Сени эки къолунг ариу жарашады Уакъ-уакъ затланы жыяргъа, Сени юйюнг къурупму къалгъанды Муну [жашынгы] гудусун тыяргъа.* "Къарачай халкъ жырла", 247. ❑ – *Мен къуру бир затха устама, ол да неди десенг, къунажин ийнекни бузоуун урларгъа устама, гудугъа, – дегенди [ючюнчю жаш].* "Къарачай халкъ таурухла", 193.

ГУДУКЁЗ *сыф. сёл. тил.* Вороватый *(о глазах)* / Хыйла къарамлы. *Келеди, кеси кесине сёлеше, гудукёз дууана.* "Шуёхлукъ", № 28, 13.

ГУДУЛУКЪ *ат сёл. тил. къ.* **уручулукъ.** *Тюлкю, амалсыз ышара, кеси да бек арыкъ эди, Гудулугъун жашыра, Тиши бла жау орунну ашай эди.* "Жилтинле", 408.

ГУДУЧУ *ат сёл. тил. къ.* **уручу.** *Кече къарангы болса, гудучуну кёлю жарыкъ болур.* (Нарт сёз.) ○ *Гудучу хуржунчукъгъа тийгенлей, Магомет аны къолун терк сермеп тутду да, бек къаты къысды.* "Шуёхлукъ", № 53, 27.

ГУДУЧУЛУКЪ *ат сёл. тил. къ.* **уручулукъ.** *Революциягъа дери бир бир таулу халкъланы араларында абреклик, гудучулукъ эм башха аман къылыкъла эркин жюрюп болгъандыла.*

ГУЖДАР *ат.* Вожак, предводитель стада / Къой сюрюуню неда жаныуар жыйынны башчысы, къалауууру. *Жыйын жанлылыгъа Гуждар заманы Кетди да, келди жылны аманы [бёрюге].* Отарланы С., Жаз жылыу, 48. ❑ *Жуукъалашып келген затны гуждар жыйы бла билгенча...* Семенланы А., Жазыу айла, 76.

ГУЖУМА [1] *ат къарач.* Волчья стая / Жыйын бёрю.

ГУЖУМА [2] *ат къарач. къ.* **бит** [1].

ГУЗА *ат.* Спица колеса / Арба чархны ишлегенде втулкасы бла тохунуну арасына салыныучу зат; тегей. *Ийналукъ таягъы бла чархны гузаларын ууакъ-ууакъ къакъады.* Толгъурланы З., Эрирей, 101. ❑ *Исмелни жаны бла озуп бара, поручикни фаэтону арба чархланы гузаларына илинип, тохтады.* "Шуёхлукъ", № 37, 47.

ГУЗАБА I *ат.* **1.** Суета, хлопоты / Дауур, амалсыздан ашыкъ-бушукъ къымылдамакълыкъ. *Эл тынчайса да, Бийбертни юйюнде уллу гузаба барды.* Шауаланы М., Мурат, 147. ❑ – *Мени да абызыратып къойдунг да, Ханийфа, гузабанг бла, – деди, чам эте Ариубат.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 121. ❑ *Элни ингирлик гузабасына тынгылай, къартла юйлери таба бурула башладыла.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 80.

2. Волнение, беспокойство, тревога / Къайгъы, жарсыу. *Аланы бетлеринде таша гузаба эсленеди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 343. ❑ *Ачы бла аны къатыны мугур Баттаны жашаулары уа дайым гузабада, жилауда ёте эдиле.* Гуртуланы Э., Жангы талисман, 43.

3. *В позиции определения:* торопливый, срочный, спешный / Гузаба, къайгъы этген, жарсыгъан. *Харунну бетини гузаба халы бар эди.* Кацийланы Х., Тамата, 87. ❑ *Махаметни акъ чырпа бёр-*

кюню тюбюнден жютю къарагъан уллу къара кёзлерин кёрген адам аны бир гузаба иши болгъанын сормай биллик эди. Улбашланы И., Озгъан кюнле, 22.

ГУЗАБА II *хал. сёзл.* Поспешно, быстро, второпях / Терк, къыстау, ашыгъып. *Люаза, Къоланны башын сылай, тууарланы арасына киргенлей, къазанча, желини атылыргъа жетип тургъан узунбоюн къызыл ийнек, ынгырдап, аллына гузаба атлады.* "Алчыла", 85. ❑ *Жолну сол жанында Гымых Сыртны башындан къара туман, жерге бауурланып, ёзеннге гузаба энип тебирегенди.* Хубийланы О., Аманат, I, 156. ❑ *Бир заманда, кечени ауурлугъу кетгенден сора, итле гузаба юрюп башладыла, малла да ёкюрюп, къычырыкъ-хахай этип тебиредиле.* "Шуёхлукъ", № 9, 105.

▲ **Гузабагъа алдыр** всполошить, переполошить / къайгъы сал, къайгъылы эт. *Бек алгъа анга [Салихге] къоншуларыны маскечиклери, тёгерекни гузабагъа алдырып, тюбеди.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 406. ❑ *[Османны кичи эгечи] Асиятны излей, терек бахчагъа мыллыгын атды, анда да тапмай, уллу къайгъыгъа къалып, болгъанны гузабагъа алдырды.* Шауаланы М., Мурат, 91.

▲ **Гузабагъа къал** *къ.* **гузаба эт.** *Итле чабып, сюрюучюле гузабагъа, къайгъыгъа къалдыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 144. ❑ *Тынгысызма! Мен ишиме къадалып, Кёрмей да къояма кюнню тийгенин, Хаман ашыгъып, гузабагъа къалып, Айланады жашаууму тирмени.* Мокъаланы М., Къушну ауанасы, 52.

▲ **Гузабадан къыр** надоедать *кому* шумом, излишней суетой / дауур этип эрикдир. *Заман иги кесек озгъадан сора ол терекни кесген эки фашист, дауурдан, гузабадан къыра, аш юйчюкге кирдиле.* Тёппеланы С., Атам урушдан къайтса, 14.

❑ **Гузаба эт** беспокоиться, тревожиться, суетиться / къайгъылы, тынгысыз бол. *Орунларыны эшиклерин ачханлай, тауукъла, гузаба этип, бир бирге ал бермей, чабышып, кёк кырдыкны чёплейдиле.* Кацийланы Х., Тамата, 121. ❑ *Ибрагим къайтып юйюне киргенде, сабийлери гузаба эте эдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 28.

ГУЗАБАЛА *эт. сёл. тил.* Гузаба эт *(къ.* **гузаба II**). *Тереклерин бюгюп, жерге къарайдыла, Билеклеча узун базыкъ кочанла, Машинала кузовларын толтуруп, гузабалап, ындырлагъа къачарла.* Шахмырзаланы С., Заман жели, 34. ❑ *Анасы, гузабалап, Къозучукъгъа къайтады, Къулагъына шыбырдап, Неле эсе да айтады.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 57.

ГУЗАБАЛАН *эт. сёл. тил.* Гузаба эт *(къ.* **гузаба II**). *Кимле эсе да экеулен, чурукъ тауушэте, анга да къарамай, гузабаланып оздула.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 71. ❑ *Атлыла, кёпюрчюкден ётюп, талачыкъгъа чыкъдыла, атларына жюрюшню салдырып, гузабаландыла.* Хубийланы О., Дерт, 60.

ГУЗАБАЛАНДЫР *эт. къ.* **гузабалат.** *Бригадир адамланы дырыннга гузабаландырады.*

ГУЗАБАЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **гузабаландыр** / Гузабаландыр дегенден *этим ат.*

ГУЗАБАЛАНЫУ *и. д. от* **гузабалан** / Гузабалан дегенден *этим ат. Бир жерге терк жетерге гузабаланыу.*

ГУЗАБАЛАТ *эт.* Торопить *кого* / Ашыкъдыр. – *Классны жартысы эшикге нек тёгюлген эди? – деп, Хашир соруу алгъанча, [сабийлени] гузабалатды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 296. ❑ *Шофёр кабинадан бери къарап:*

"Ахчангы бер да мин!" – деп, [машинаны] гузабалатды. Хубийланы О., Аманат, I, 6.

ГУЗАБАЛАТЫУ *и. д. от* **гузабалат** / Гузабалат дегенден *этим ат. Машинаны гузабалатыу.*

ГУЗАБАЛАУ *и. д. от* **гузабала** / Гузабала дегенден *этим ат. Юйге кетерге гузабалау.*

ГУЗАБАЛЫ I *сыф.* **1.** Встревоженный, тревожный / Къайгъылы. *Юйюнден артха къайта келип, быланы гузабалы дауурларын Ибрахим эшитди.* Гуртулану Б., Жангы талисман, 33.

2. Срочный, спешный / Ашыгъышлы. *Жаш бир гузабалы иш бла конторгъа барады.*

ГУЗАБАЛЫ II *хал. сёзл.* Суетливо, тревожно, встревоженно / Гузаба этип, ашыкъ-бушукъ этип. *Хар заманда [суу] тынгысызды, Гузабалы ашыгъады, Адамлагъа огъурлу иш этер ючюннге агъады.* "Коммунизмге жол", 1978, № 169.

ГУЗАБАЛЫКЪ *ат.* Спешка, спешность; торопливость, суета / Гузаба хал. *Гелляны бетинде алгъыннгы гузабалыкъны ызы жокъду.* Толгъурлану З., Эрирей, 117. ❑ *Алада [бригадаланы ишчилеринде] айны арт кюнлеринде керексиз муштухуллукъ, гузабалыкъ жокъду.* "Коммунизмге жол", 1979, № 118.

ГУЗАБАЧЫ Человек, склонный волноваться, беспокоиться, тревожиться *(часто по пустякам)* / Къайгъычы, къаугъачы адам. *Кючлюдю гузабачыны тиши.* Хочуланы С., Хапарла, 102. ❑ *– Ала уа [жашла], – деди гузабачы Мадина, ёшюнюне тюшген эшмесин аркъасына силдеп, – таулада уа жюрюйдюле.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 96.

ГУЛА *сыф.* Тупоумный *(человек)* / Тели, ангылаусуз, сылхыр. *Аны [кишини] къоркъгъанын а гула эмеген эслемеди.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 169. ❑ *Гула, менгиреу дейдиле [адамла], Ургъанны урмасанг а, Санга бюсюремейдиле.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 141.

ГУЛАЛЫКЪ *ат.* Глупость, тупость / Телилик, ангылаусузлукъ, сылхырлыкъ. *Аны гулалыгъын билмеген хазна адам болмаз.*

ГУЛЛА *ат.* **1.** Гроб / Адамны ёлюгюн асыраргъа ишлениучю ящик. *Солтанбекни ёлюгюн ариу жасалгъан гуллагъа салып, таугъа жибердиле.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 179. ❑ *Отоугъа, ичинде гулла бла ёлюкню салгъанча, жюрек тарагъан шошлукъ кирди.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 17.

2. Приспособление для поения и кормления скота / Маллагъа аш-суу бериучю орун. *Нёгер акъ атха ычхынды: Алтын гулласы аллында, Иери тагъылып жанында, Кийиз къамичиси къатында.* "Нартла", 229. ❑ *[Къойчула] челекле бла ташып, гуллагъа къуюп, къойлагъа суу ичиредиле, болгъан биченчиклерин къапдырадыла.* Кацийланы Х., Тамата, 57.

3. Ванна для купания / Жууунургъа ишленнген орун. *[Сатанай Сосурукъгъа:] Ол юйде бир ариу къыз болур, аны ундуругъуну аллында, алтын гуллада, алтын чабакъла жюзе турадыла.* "Нартла", 89. ❑ *Эрикгенлерин кетерирге гюл бахчагъа чыгъып, алтын гуллада зем-зем сууда жуууна тургъанлай, [къызны кийимлери] урланып къалгъандыла.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 189.

ГУЛМАК *ат.* **1.** Ком уплотненный, округлый комок *(чего-л. мягкого, рыхлого)* / Жумушакъ, хыра затны къысылып тёгерекленнген кесеги. *Андан а энди ол [Бийнёгер], чулгъанып, жюн гулмаклай.* "Малкъар халкъ жырла", 12. ❑ *Зайнаф атхан къар гулмак, Масхутха тийип, чачылды.* Шуаланы М., Кечерлеми?, 22. ❑ *Жерден*

айырылып, уллу топуракъ гулмакла чачыладыла. Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 15.

2. *В позиции определения:* скомканный / Бирге жыйылгъан, жокку болгъан. *Анда-мында гулмак булутла агъарадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 342. ❑ *Кюн таякъла, къызгъа сюймекликлерин ангылатыргъа кюрешгенча, аны [Зубайны] мангылайына тюшген бир гулмак чачы бла ойнайдыла.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 96.

ГУЛМАКЛА *эт.* Комкать, превращать в комок / Бир затны гулмак эт. *Къызла хычын ични гулмаклап бошадыла.* ❑ *Жашла, къарны гулмаклап, бир бирлерине атадыла.*

ГУЛМАКЛАН *эт. страд. от* **гулмакла** / Гулмакла дегенни *зорлаучу айырмасы. Хычын ичлик гулмакланнганды.* ❑ *Жумушакъ къар тынч гулмакланады.*

ГУЛМАКЛАНЫУ *и. д. от* **гулмаклан** / Гулмаклан дегенден *этим ат. Тылыны гулмаклануу. Жюнню гулмаклануу.*

ГУЛМАКЛАТ *эт. понуд. от* **гулмакла** / Гулмакла дегенни *къатланыучу айырмасы. Хычын ичликни гулмаклат.*

ГУЛМАКЛАТЫУ *и. д. от* **гулмаклат** / Гулмаклат дегенден *этим ат. Тылыны гулмаклатыу. Хычын ичликни гулмаклатыу.*

ГУЛМАКЛАУ *и. д. от* **гулмакла** / Гулмакла дегенден *этим ат. Къарны гулмаклау. Тылыны гулмаклау.*

ГУЛОС *ат ц. диал. . къ.* **гылмай I.** *[Омар:] гулос тутхан билекни Онгнга, солгъа элтеди.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 157.

2. *къарач.* Держак, ручка *(у сохи)* Сабан агъачны къол тутуучу жери.

ГУЛОУ: Гулоу таякъ гулоч таякъ I. (*къ.* **гулоч**). Гулоу деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *Аскер бла Зауурбек сатырашларын тизип башлагъанлай, гулоу таякъчыгъына да таяна, алайгъа Хажомар жанлады.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 55. ❑ *Бибо, жюз жылдан озгъан къарт, гулоу таягъына таяна, кючден-бутдан жюрюучю эди.* "Шуёхлукъ", № 3, 81.

ГУЛОЧ *ат.* **1.** Посох, клюка / Жюрюген заманда адам юсюне таяныучу, баш жаны къынгыр болгъан таякъ. *Къыямыт тёрге олтуруп, гулочу бла жерни къаза, Токал да аны къатында, алаша шиндикде чёгюп, къысхач къызгъынчы бозаны ичерге саклап тура эдиле.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 72. ❑ *Эм алгъа къыз башлап: "Мен къалай барайым гулочха ушагъаннга?" – дейди.* "Шуёхлукъ", № 44, 125.

2. Клюшка / Бир къыйыры къынгыр бурулгъан, топ оюнда хайырланылыучу таякъ. *Сабийликде биз билген: Жаз – боккабар бла гулоч, Къыш болса – саржеле бла Тёш башындан энишге уч.* Макытланы С., Шаудан, 36. ❑ *Гулоч бла топну уруп, Жокку болуп къууучек, Басынышып сермешгенде, Инчикни уруучек...* Отарланы С., Жаз жылыуу, 35.

❑ **Гулоч таякъ 1)** *къ.* **гулоч 1)** *Гулоч таягъыны юсюне эки къолун салып, анга акъ сакъалын тиреп олтургъан Бекир, мындан ары тёзалмай, сёзге къошулду.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 53. ❑ *[Хамзатны] гулоч таягъына салып тургъан къолларында узун гырхы бармакъары, суу тарагъан тамырла кибик, салынадыла.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 176; **2)** *къ.* **гулоч 2.** *Топ ойнаргъа барыучу эдик хахай эте, къычыра, Гулоч таякъла бла, Топну аямай ура.* "Жашаубузну байрагъы", 204.

ГУЛЯШ *ат.* Гуляш / Эт туурамладан хазырланнган ашарыкъ. *Менюдан хазна кетмеген ашарыкъла гуляш, харчо, борщ, плов эм кот-*

летледиле. "Коммунизмге жол", 1979, № 183.

ГУМАДАХ *сыф. ц. диал. къ.* **гумух.** *Гумадах бичакъ. Гумадах балта.*

ГУМАЙ *ат.* Название сорного растения / Заранлы хансны аты. *Жайлыкълагъа заран берген хансладан бирине гумай саналады.* "Коммунизмге жол", 1977, № 120.

ГУМАНИЗМ *ат.* Гуманизм / Адамлагъа жумушакълыкъ, къайгъырмакълыкъ, жан аурутмакълыкъ, обществолу ишде таза ниетлилик. *Фадеевни "Разгром" романында социалист гуманизмни проблемаларына аслам эс бурулгъанды.* "Коммунизмге жол". ❑ *Гуманизмни айтхылыкъ принциплеринде юйретилгенлери себепли, адамла хар жаны бла бир бирлерине жан аурута, къайгъыра биледиле.* "Коммунизмге жол".

ГУМАНИСТ *ат.* Гуманист / Гуманизм жанлы адам. *Поэт, ол жугъутургъа этилиннген артыкълыкъны айта, кесини уллу гуманист болгъанын кёргюзтеди.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 51. ❑ *Мында [поэмада] адам хорламлы насыпха къоранчсыз жетсе эди деген уллу гуманистни сагъышы барды.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 106.

ГУМАНИСТЛИК *ат.* Гуманность / Адамлыкъ, адамгъа сюймеклик. *Кязим аны ниетлерине эм гуманистлигине баш ургъанланы жюреклеринде жашайды.* "Коммунизмге жол", 1978, № 72.

ГУММОС *ат къарач.* **1.** *къ.* **губус.** *Бир сепкилбет къатын, жаягъында да бурунуну жартысы тенгли уллу гуммосу бла ... хапарны келтире эди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 175.

2. *къарач.* Намордник из прутьев / Чыбыкъладан этилген жухта.

ГУМОТ *ат сёл. тил. къ.* **гумхот.** *Чирик биченни ашагъан малланы гумотларына къара мурула жабышадыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 332.

ГУМУ *ат.* Кладовая, кладовка / Азыкъла, товарла, башха материалла сакъланыучу орун. *Къуртха къатын Сатанайны алгъанды, Тутуп келип, гумусуна салгъанды.* "Н а р т л а", 31. ❑ *Аллы жыйгъыч кийиз бла жасалгъан гумуну артындан этип, Валерий тютюн иче, аппа да мужурасы бла кенгеше тургъанча, сагъышлы олтуруп, сёлеше тургъанлары кёзюмю юсюнде къалгъанды.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 87.

ГУМУК *ат.* Трамбовка *(орудие)* / Жербаш юйню, картоф уруну д. а. к. башха затны башын жапханда топуракъны олтуртур *(чёкдюрюр)* ючюн хайырланылыучу, бир къыйыры токъмакъ агъач адыр. *Жаш уруну башына топуракъ къуйду да, аны гумук бла ура кетип, чёкдюрдю.*

ГУМУЛ *ат.* Квас (хлебный) / Бозаны жукъасы. *Оразайны гумулдан тойдургъанлай.* (Н а р т с ё з.) ○ *Ол кеси да [шеша] гумул бетли дарман суудан толуп эди.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 40.

ГУМУЛЖУК *ат.* Муравей / Уллу юйюр этип жашагъан къанатлы жаныуарчыкъ, гитче къуртъкъумурсха. *Шекер татлы болгъанын гумулжук да биледи.* (Н а р т с ё з.) ○ *Къуш кёз къакъмай къарайды Ол терекни тюбюне: Анда эки гумулжук, Бир бирине тебине.* "Шуёхлукъ", № 27, 68.

❑ **Гумулжук тёбе** *(уя)* муравейник / гумулжукла ишлеген журтну жер юсюндеги кесеги. *Мазан, гумулжук тёбечикни жанына башын къысып, тёгерегине къарайды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 187. ❑ *Къарабатыр сёзюн сабыр этгенлей окъуна, къартла дауургъа къалдыла, гумулжук тёбе къозгъалгъанча болдула.* Т ё п-

п е л а н ы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 50.

ГУМУХ *сыф.* Тупой / Иги биленмеген, жютю угъай, аберини кесерге, тууараргъа хазна жарамагъан; антоними: жютю I. *Гумух балта. Гумух чалгъы.* ❑ *Гумух бичакъ къол кесер.* (Н а р т с ёз).

❑ **Гумух бол** притупляться / кесерге, тууараргъа жарамазча бол. *[Къылыч] жуху гумух болуп, къуллукъ эталмай къалса уа, ахыр къарыуун салып, тёммеги бла уруп, къанлысын кери чартлатыр.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 108. **Гумух эт** затупить, притупить *что* / кесерге, тууараргъа жарамазча эт. *Жаш, сюекни сындырама деп, бичагъын гумух этгенди.*

ГУМУХЛА *эт. сёл. тил. къ.* **гумух эт** *(къ.* **гумух***). Сабийле, жерге ура кетип, балтаны гумухлагъан эдиле.*

ГУМУХЛАН *эт. страд. от* **гумухла** / Гумухла дегенни *зорлаучу айырмасы. Бичакъ бираз гумухланнганды.* ❑ *Жаш гумухланнган чалгъы бла картоф башны чалгъанды.*

ГУМУХЛАНЫУ *и. д. от* **гумухлан** / Гумухлан дегенден *этим ат. Балтаны гумухланыуу. Чалгъыны гумухланыуу.*

ГУМУХЛАУ *и. д. от* **гумухла** / Гумухла дегенден *этим ат. Бичакъны гумухлау. Балтаны гумухлау.*

ГУМУХЛУКЪ *ат.* Тупость *(напр. топора, ножа)* / Биленмегенлик, кесерге, тууараргъа жарамагъанлыкъ. *Къыз, бичакъны гумухлугъун эслемей, этни кесип башлады.*

ГУМХО I *сыф.* Глухой *(о звуках)* / Тунакы, хырха; хумха. *Гумхо ауаз. Гумхо къычырыкъ.*

ГУМХО II *хал. сёзл.* Глухо *(о звуках)* / Тунакы, хырха тауушэтип, къаты угъай. *Къыттай ... бир-эки кере да къанат къакъды, сора, тартына турмай, гумхоракъ къычырды.* "Шуёхлукъ", № 76, 10.

ГУМХОТ *ат.* Морда / Малны, жаныуарны башыны ал жаны, жуху. *Егюзню гумхотуну аллында чёпле бюгюлдюле, зыгъыр къатыш топуракъ артха ыхтырылды.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 80.

ГУНТ *ат эск.* Название одного из зимних месяцев в старом балкарском календаре / Бурун таулуланы орузламасында къышны бек суукъ айларындан бирини аты. *Малкъарлыланы орузламасы былайды: Балдыражюзле, мантла, гунтла – суукъла, Сора была кетедиле узакъгъа, Ызы бла келе жазгъы зауукъла.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Заман жели, 39. ❑ *Мантла, гунтла тебинирле маллагъа, Балдыражюз да эжиу этер алагъа, Жаш жигитле, нарт атала, хорлатмай, Кюреширле бичен салып маллагъа.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 50.

▲ **ГУНЧ: Гунч бол** исчезнуть, сгинуть / думп бол, къуру, тас бол, жокъ бол; гунч деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *Олсагъатдан окъуна сарысакъал бла кёсе, ийнекни да бири тартып, бири сюрюп, алайдан гунч болдула.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 376. ❑ *Кечеги туман гунч болгъанды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 292. ❑ *Аманлыкъ аманлыкъны туудурады, Аманлыкъ гунч болмай андан турады.* К ъ у л и й л а н ы Къ., Юйюнге игилик!, 353. **Гунч эт** стереть *кого-что* с лица земли, опустошить *что* / къурут, жокъ эт, думп эт. *Эмилик тау сууу былайгъа Жетди, жонуп ташланы, Къобарып, силдеп, гунч этип Жолукъгъан агъачланы.* "Шуёхлукъ", № 49, 80. ❑ *Къызыл аскерчи жашла алгъа тартдырадыла, душманланы гунч этерге*

ашыгъадыла. К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 82.

ГУППУР I *сыф.* Горбатый / Аркъасында, кёкюрегинде сакъатлы дукъуру болгъан, аркъасы къынгыр. *Бурунгу адамлача, мазаллы, къолунда мужурасы, сырты гуппур, добурасакъал, жетмишжетижыллыкъ къарт, чепкен этегин артха къайтарып, къаптал хуржунуна къолун бошлады.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 237. ❑ *Алгъа уллу ахшылыкъ умут этип, энди уа ачыу кюйдюрген адамла гуппур Биязрукъагъа чамландыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 29.

ГУППУР II *ат.* Горб / Адамны аркъасында неда кёкюрегинде ёсюп, тышына чыкъгъан сакъатлы зат, неда жаныуарланы аркъаларында битген дуппур. *Дарийна арбадан жыгъылгъан кюнден башлап, аны аркъасына гуппур чыгъып, ёсюп башлады.* (Ф о л ь к.) ❑ *Ашарыгъы тауусулгъан заманда ол [тюе] кесини семизликден толуп тургъан гуппурлары бла кечинеди.* "Естествознание", 81.

❑ **Гуппур бол** горбиться, гнуться; сутулиться / алгъа бюгюл, энишге ийил, къынгырына, гуппуруна тур. *Чырмаукъ тюбюнден башы азчыкъ къарай, гуппур болуп, Мустафир арбазгъа кючден кирди.* Ш а у а л а н ы Х., Ач эшикни, менме, 77. ❑ *Къара, къуругъан къынгыр къазыкъланы да асламы, къара ишде тюйюлюп, гуппур болгъан кишиле кибикдиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 47. **Гуппур эт** горбить, сутулить *кого* / бюк, къынгыр эт. *Бушуу жюгюм гуппур этген аркъамы Сакъ жауунла жол ташынча тюйдюле.* О т а р л а н ы К., Танг жулдузум, 3. ❑ *[Азрет:] Шуёхуму гуппур этген ол юй тюбюн жууып айланнганы болур.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 64.

ГУППУРЛАН *эт.* Гуппур бол *(къ.* **гуппур II***). Ол [Къубадий] къарт, къарыусуз болгъанды, Кёп тапса да кийим, аш, Битеу да гуппурланнганды, Соруу белгиге ушаш.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 110. ❑ *Алий-Мырза, къан боялу кёзлерин жумаракъ этип, къамичисин ойната, гуппурланып, Хасанны аллында сюелди.* Э т е з л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 79.

ГУППУРЛАНЫУ *и. д. от* **гуппурлан** / Гуппурлан дегенден *этим ат. Къартлыкъдан гуппурланыу.*

ГУППУШ *сыф.* **1.** Вмятый, приплюснутый, вдавленный / Формасы бузулгъан, бюгюлген, къынгырмынгыр этилген. *Гуппуш челек. Гуппуш табакъ.*

2. Скорченный / Жыйырылгъан, буюкъгъан. *Гуппуш сабийчик.* ❑ *Мюйюшде бир гуппуш зат кёрюндю.*

❑ **Гуппуш бол 1)** вмяться, вдавливаться, приплюснуться *(о какой-л. жестяной, железной вещи)* / къынгыр-мынгыр бол, ичине батыл (къанжал, темир затны юсюнден). *Шайник гуппуш болду;* **2)** свёртываться клубком, калачиком и т. п., сгибаться в три погибели, скорчиться / жыйырыл, башынгы бла аякъларынгы бирге жуукъалашдырып бюгюл, гуппурлан *(адамны, жаныуарны юсюнден). Осман, жапмада жамычы юсюнде гуппуш болуп, ахыр солуун ала тура эди.* Г у л а й л а н ы Б., Къачхынчы, 9. ❑ *Къарыусуз хайыуанла, гуппуш болуп, адыргы этедиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 331. **Гуппуш эт** согнуть в три погибели, свертывать клубком, калачиком и т. п. / жыйырылт, башын бла аякъларын бирге жуукъалашдырып бюк неда алай болурча халгъа келтир. *Болсада бу къузгъунну [Алиймырзаны] ауузундан эшитген хапары кибик бир къыйынлыкъ да аны [Хажимырзаны] алай гуппуш этмеген эди.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 37. ❑ *Ит киштикни, къууп жетип, сарайны мюйюшюнде гуппуш*

этип тура эди. "Коммунизмге жол", 1976, № 208.

ГУППУШЛА *эт. сёл. тил.* Гуппуш эт. *(къ.* **гуппуш***). Ач айыу, къойладан бирин сермеп, тюбюне басып, гуппушлап, ёлтюргюнчю турду.*

ГУППУШЛАН *эт. возвр. от* **гуппушла** / Гуппушла дегенни *къайтыучу айырмасы. Нартла, асыры къабышып жунчугъандан, сууда жибип чыкъгъан тауукълача, къымсыз болуп, гуппушланып олтурадыла.* "Нартла", 182.

ГУППУШЛАНДЫР *эт. понуд. от* **гуппушлан** / Гуппушлан дегенни *къатланыучу айырмасы.*

ГУППУШЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **гуппушландыр** / Гуппушландыр дегенден *этим ат.*

ГУППУШЛАНЫУ *и. д. от* **гуппушлан** / Гуппушлан дегенден *этим ат. Итни кёрген киштикни гуппушланыуу.*

ГУППУШЛАУ *и. д. от* **гуппушла** /Гуппушла дегенден *этим ат. Бёрюню къойну гуппушлауу. Табакъны гуппушлау.*

ГУР *эрик. сёз.* Подражание вылету птиц, горению *чего-л и т. п.* / Къанатлыла учханда, къойла юркгенде, бир зат терк жанныганда эшитилиучю тауушланы кёргюзтеди. *Билмей тургъанлай, къагъыт, гур деп, жаныпкетеди.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 181. ❑ *Алайдагъы адамла, гур деп, ёрге къопдула.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 258.

ГУРА *ат.* Тауукъ къауумуна кирген этге ёсдюрюлюучю уллу юй къанатлы / *Ол кезиуде Къарабаш Мимболатович, алай айтханым кёлюне тиймесин, кесин кёпдюргени гурагъа ушайды.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 34. ❑ *Эфенди Хадис ... Бабындан терк ёнгелер деп, дууаланы бирини ызындан бирин жазып, бир къауум бешсомлукъну хуржунуна салды, бир гура бут да кемирди.* Тёппеланы А., Чамны да чам биледи, 88.

❑ **Гура къылыкъ** *къарач.* норов / аман къылыкъ.

ГУРГУМ *ат къарач. къ.* **юркюн.** *Гургум, кёкен, нанык – ала жемишледиле.*

ГУРГУН *ат.* Ящерица / Сюркелип жюрюучю, узун къуйрукълу гитче жаныуарчыкъ. *Читала гургунладан бек къоркъады.* "Шуёхлукъ", № 17, 33. ❑ *Чууакъ кёкде къанатлыла чюуюлдейдиле, жерде уа къоркъакъ гургунла жолдан ары-бери къачадыла.* "Шуёхлукъ", № 35, 38.

❑ **Гургун солуу эт** запыхаться / терк-терк солу. *[Мисирхан Ийналукъгъа:] Ызынгдан биреу сюрюп келгенча, не гургун солуу этесе?* Толгъурланы З., Эрирей, 62.

ГУР-ГУР *эрикл. сёз.* Звукоподражание гулу, тарахтению, шуму сильного горения огня / Уллу отну тауушун билдиреди. *Къулакъларымда къаладыла Гур-гурлары цехлени. Хар цехден сурат аладыла Кёз инжилерим мени.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 165.

❑ **Гур-гур эт 1)** тарахтеть, громыхать / гурулда, дауур эт. *Автобуз гур-гур эте Келип, жолда тыйылды, Эшиклери кенг ачылды, Халкъ ичине жыйылды.* "Шуёхлукъ", № 27, 65. ❑ *Машинала, гур-гур эте, Нальчик суугъа жетдиле, Агъаргъан бетон кёпюрден Сабырланып ётдюле.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 132; **2)** гореть с шумом / тауушэтип жан. *Мен къарайма да сууп тургъан кюлге, Гур-гур этип жанган отну кёреме.* Къулийланы Къ., Юйюнге игилик!, 63.

ГУРЖАБА *ат.* **1.** Кружева / Кийимни *(бегирек да ич кийимни)* омакъ этер ючюн хайырланылыучу, оюула салынып эшилген къумач. *Орундукъла, жастыкъла, Гуржа-*

бала кёрюне, Терезеде акъ жабыу, Желчик къакъса, сюрюне. Шахмырзаланы С., Назмула, 167. ❑ *Коридорда олтуруп, гуржаба эше тургъан тиширыу, юй аллында тохтагъан арбаны эледи да, арбазгъа чыкъды.* Ёзденланы А., Саният, 123.

2. *В позиции определения:* кружевной / Гуржабадан этилген. *Юйде уа юйде? Жумушакъ тёшеклери бла темир ундурукъла, къабыргъада уллу кюйюз, терезеде – гуржаба жабыу.* Геттуланы М., Ачыкъ жюрекле, 74.

❑ **Гуржаба ийне** крючок для вязания кружев / гуржаба эшер ючюн хайырланылыучу ийне.

ГУРМУК I *сыф.* Грубый; невежливый; уединенный, замкнутый / Адепсиз, хыны, кесин кётюрген, кишини тенгсинмеген, башханы игисин да кюйсюнмеген. *Гурмук, кючбюсюреу ол [Сапыра] бир къыз эди, Сёзю мурса, къылыгъы андыз эди.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 93. ❑ *Гурмук адам, къуу адам Бир кишини сюймеген, Ёмюрюнде кишиге Болушлугъу тиймеген ... Картоф башха ушайды.* Боташланы И., Экинчи тюбешиу, 42.

ГУРМУК II *хал. сёзл.* Грубо, невежливо / Адепсиз, хыны этип. *Орамда председатель, къолунда да къамичиси бла, атха минип, къоюнунда сабийи болгъан къатын бла гурмук нек сёлешеди?* Кацийланы Х., Тамата, 18.

ГУРМУКЛАН *эт. сёл. тил.* Принять грубый, заносчивый вид / Гурмук халлы, жарашыусуз бол. *Бир бирге гурмукланып айланыуну къояйыкъ.* Макытланы С., Шаудан, 191.

ГУРМУКЛАНДЫР *эт. понуд. от* **гурмуклан** / Гурмуклан дегенни *къатланыучу айырмасы.*

ГУРМУКЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **гурмукландыр** / Гурмукландыр дегенден *этим ат. Биреуню, ачыуландырып, гурмукланыдырыу.*

ГУРМУКЛАНЫУ *и. д. от* **гурмуклан** / Гурмуклан дегенден *этим ат. Усу тутуп, гурмукланыу.*

ГУРМУКЛУКЪ *ат.* Грубость, невежливость / Гурмук хал, хынылыкъ, кесин кётюрмеклик. *[Бал чибин:] Жашау болумгъа кёре, Ишлени юлешебиз, Жалкъау, гурмуклукъ этмей, Низамда бирлешебиз.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 78.

ГУР-МУР *эрикл. сёз.* Звукоподражание невнятной речи, бормотанию / Ангылатмай, эшитдирмей сёлешиую кёргюзтеди; мурмур. – *Сизни бу гур-муругъуз тохтамайды, – деди къыз тенглерине.*

❑ **Гур-мур эт** бормотать / адам эшитмезча, ангыламазча сёлеш. *Халкъ, не болады, не къалады дегенча, гур-мур эте, баууp уюгъанча, шош болду.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 132. ❑ *[Осман] бир кесек эс жыйып, гурмур эте, юйлери таба тебиреди.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 74.

ГУРНОЙ *ат.* Присохшая к внутренним стенкам носа сопля / Бурунну тешиклерини ичинде къатхан бурун бокъ. *Анасы сабийни гурнойларын тазалайды.*

ГУРНОС *ат къарач. къ.* **гурной.**

ГУРНОШ *ат сёл. тил. къ.* **гурной.** *Жашчыкъ, бурунуну ичин къазып, гурношларын ариулады.*

ГУРО *ат эск. ц. диал. къ.* **судья.** *Эки къарт да даулашларын ачыкълар ючюн гурогъа барадыла.*

❑ **ГУРТ: Гурт жат** сидеть на яйцах / балала чыгъарыр ючюн, жумуртхаланы юсюне жат *(къанатлыланы юсюнден). Къанатлыды кукукчукъ, Талгъырчыкъды*

ариучукъ, Уя этмез, гурт жатмаз – Эринчекди кукукчукъ. Шахмырзаланы С., Назмула, 319. ❑ *Къуш бийикден къарайды, Уясында гурт жатып, Кеси ишлеген уяны Чунгурчугъуна батып.* Къулийланы Х., Жулдузчукъла, 27. **Гурт жилян** змея с выводком / балалары болгъан жилян. *Гурт жилян бла къара тюлкю юйге насып келтиредиле.* (Фольк.) **Гурт сал** подкладывать; откладывать в гнездо яйца для высиживания выводка / балала чыгъартыр мурат бла уягъа гаккыла сал. *[Хожа:] Бу токъсан гаккыгъа гурт салып жюжекле чыгъартсам, ала да нелляй бир боллукъларын кесинг билесе.* Ёртенланы А., Насра Хожаны Хапарлары, 11. ❑ *Балаланы гурт салмайын чыгъарып, Бахчаланы насос бла сугъарып.* Будайланы Х., Алтын тау, 14. **Гурт тауукъ** наседка, квочка / гурт чыгъарыргъа олтургъан неда балала чыгъарып айландыргъан тауукъ. *Гурт тауукъла окъуна чалыны тешиклеринден тыйгъычсыз ётюп кетедиле.* Кацийланы Х., Тамата, 12. ❑ *Пристоп столну къыйырына таянып, гурт тауукъ жайылгъанча, жайылып олтурады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 187. **Гурт тиле** квохтать перед высиживанием яиц / гурт жатаргъа изле, "гурт-гурт" де. *[Тауукъ:] Эски умутну эгерип, Тебиредим гурт тилеп.* Гуртуланы Б., Таула чакъырадыла, 103. **Гурт чыгъар** выводить детёнышей из яиц *(о птицах и животных)* / жумуртхаладан балала чыгъар *(къанатлыланы эм бир-бир жаныуарланы юсюнден). Чаука заран бермейди, Чёплейди жерде къуртланы, Чыбыкъ уя салады. Чыгъарады гуртланы.* Шахмырзаланы С., Назмула, 316. ❑ *Къанатлыла, жыртып, уя этсинле, Эки къашынгы ичинде, Гурт жилянла гурт чыгъарсынла Жиликлеринги ичинде.* "Малкъар халкъ жырла", 140.

ГУРУХ *ат.* Место соединения оглоблей в упряжке, на санях / Арбада боюнсаны неда чанада алладыны бегитилген жери. *Аппа жолгъа атланырдан алгъа арбасыны чархларына, гурухуна кёз жетдиреди.* (Фольк.)

❑ **Гурух чюй** деталь, с помощью которой укрепляются в упряжке оглобли брички, саней / арбада боюнсаны, чанада алладыны тохташдыргъанда хайырланылыучу керек. *Мухамматны арбасыны гурух чюйю сыннганды, боюнсасы чыгъарыкъды.* (Фольк.)

ГУРУШХА *ат.* **1.** *къарач. къ.* **тырман.** *[Чомур] ызына къайтып, эки кёзюн сюзюлтюп: "Дауум, саламлашыу энди чирик адетгеми саналады," – деп, гурушхасы ауазындан таныла, сорду.* Хубийланы О., Дерт, 19. ❑ *Ишден баш бурмау бла бюсюреу, махтау эшитирге юреннгени себепли [жаш] гурушханы, сёгюню кётюралмазгъа боллукъду.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 160.

2. Подозрение, сомнение / Ишеклилик. *Жер юсюне чыкъды Къурт эм къумурсха, Жай насыпды десек, Жокъду гурушха.* Отарланы С., Назмула, 28. ❑ *Кёп къалмагъанды ауушха, Жетедиле кезине. Душман тюйюлдю гурушха Бекболатны сёзюне.* "Шуёхлукъ", № 19, 68.

3. *В позиции определения:* подозрительный, сомнительный; обидный / *къ.* **гурушхалы I.** *"Ол [Бийберт] кетгенден сора, таякъны уллусу манга жетерикди,"– деп къоркъгъан Азамат, Къайсыннга бир унутхан затын эсине тюшюралмай тургъан адамча, армау, гурушха къарам бла къарады.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 37. ❑ *Хар ыйыкъда Зарият, бир гюлте къагъытны толтуруп, Солтаннга гурушха письмола иеди.* Хубийланы О., Адамла, 121.

❑ **Гурушха бол** подозревать, сомневаться / ишекли бол. *Болмай эдик биз керти сёзге гурушха.* Отарланы К., Сынла, 103. ❑ *[Къызладан бири:] Ол затны [къайсы жаш сюйгенин] къыз кеси*

да биле болмаз деп, гурушха болабыз. К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 74. **Гурушха эт 1)** *къ.* **гурушха бол.** *Ийнаныучу жюрегине [Аминат] адам гурушха этерча ауана тюшюрмегенди.* "Шуёхлукъ", № 48, 40. ❑ *[Зурум Мариямгъа:] Сен бош гурушха этесе.* Х у б и й л а н ы О., Адамла, 23. **2)** *къарач.* упрекать / ыразы болмагъанынгы айт, тырман эт. *"Ол къутсуз адамны неси бла тенглик тутаса", – деп, гурушха этди анасы Сагитге.* К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 77. ❑ *"Болушха сизге кирликди деп, аны бла къууандырып тургъан эдинг", – деп, Лейланы къоншусу Айшат гурушха этди.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 119.

ГУРУШХА-ГУУА *къаум. ат къарач.* Упреки, обиды / Тырманла, кёлкъалдыла.

ГУРУШХАЛА *эт. сёл. тил.* Гурушха эт 2. *(къ.* **гурушха***).*

ГУРУШХАЛАУ *и. д. от* гурушхала / Гурушхала дегенден *этим ат.*

ГУРУШХАЛЫ *сыф.* **1.** Подозрительный, сомнительный / Ишекли. *Азретни Аслан бла къуш-муш этгенин кёргенли, биз ол сиз айтханны гурушхалы ишге санап турабыз.*

2. *къарач.* Обиженный, недовольный / Кёлкъалды болгъан. *Талай заман кетип, кесибизге жарашханындан сора, аны [итни] ауазы кёп тюрлю болду: ач болса – гурушхалы, зауукъ болса – ачыулу.* Ч о т ч а л а н ы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 70.

ГУРУШХАЛЫКЪ *ат къ.* **гурушха 2.** *[Мурадин:] Мен гурушхалыгъымы букъдуралмадым.* Г а д и й л а н ы И., Санга айтама, 190. ❑ *[Ариуба:] Ол [къызчыкъ] жашны ачыкъ жюрегине не гурушхалыкъ тюшюрген болур эди?* "Шуёхлукъ", № 50, 33.

ГУРУШХАЧЫ *сыф.* **1.** Склонный подозревать людей / Керексизге ишекли болуучу, гурушха этиучю адам. *Душманларым ызымдан окъ атдыла, Алай къутулдум бетсизле ёлтюрмей, Гурушхачыла жалгъан дау айтдыла, Мен жашадым жашауума ёкюнмей.* М о к ъ а л а н ы М., Къушну ауанасы, 24.

2. *къарач.* Обидчивый / Кёлкъалдычы. *Керексиз гурушхачы бюсюреусюз жарашыр.* (Н а р т с ё з).

ГУСЕНИЦА *ат.* Гусеница *(напр. танка, трактора)* / Танкны, тракторну чархларына, ала къалайдан да тынч ётер ючюн, балчыкъда тыйгъычсыз жюрюр ючюн уллу тишлери болгъан темир. *Къурч гусеницаланы ачы тауушлары аскерчилени башларын жалкъытады.* "Шуёхлукъ", № 28, 17.

ГУТАН *ат эск.* Название праздничного завтрака в первый день выхода на пахоту / Сабан сюрюрге биринчи чыкъгъан кюнде этилген эрттен азыкъны аты. *Бурун алай чыгъыучу эдиле сабаннга, махтау сёзле айта, эрттен азыкъгъа – гутаннга.* (Ф о л ь к.)

ГУТЧА *ат саб.* Кутёнок / Ит кючюк. *Иеси анга [кючюкге] багъады. Аямай сют худурну, Гутчачыкъ а базынады Жетерге жугъутурну.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 56. *[Кишиу:] Гутча да къоймайды мени ...* "Коммунизмге жол", 1978, № 94.

ГУУ-ГУУ *эрикл. сёз.* Звукоподражание завыванию, вою / Бир-бир жаныуарланы улугъан неда уллу желни сызгъыргъан тауушларын кёргюзтеди. *Тёбен жанындан, къулакъдан гуу-гуу деп, танг аласына уяннган тюлкю къычырды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 46.

❑ **Гуу-гуу эт** выть *(о ветре, метели)* / улу, сызгъыр. *Жел урады, къамишлени ёкюртюп, Къар ту-*

гулну тёбеледен секиртип, Жолоучуну эринин-бурунун къабады, Сал ёзенде гуу-гуу эте чабады. "Жашаубузну байрагъы", 32.

ГУУУЛДА *эт.* **1.** Гудеть / Гуугуу эт *(поезд, машина д. а. к. затланы юсюнден). Поезд, мукъут этип, гууулдап барады.* Гуртуланы Э., Азретни къууанч кюню, 107. *"Атым" гууулдай, секире барады, От моторун къыздырып, гур-гур эте, Чынар агъачда дауурдан алады, Къолдан къолгъа, сыртдан сыртха терк жете.* "Шуёхлукъ", № 46, 11.

2. Выть *(о ветре, метели)* / Гуугуу эт, улу, шууулда, сызгъыр. *Кече къарангысында жел кенг талада гууулдайды.*

ГУУУЛДАТ *эт. понуд. от* **гууулда** / Гууулда дегенни *къатланыучу айырмасы. Жаш машинасын гууулдатып жетди.*

ГУУУЛДАТЫУ *и. д. от* **гууулдат** / Гууулдат дегенден *этим ат. Машинаны гууулдатыу.*

ГУУУЛДАУ *и. д. от* **гууулда** / Гууулда дегенден *этим ат. Желни гууулдауу. Машинаны гууулдауу.* □ *Суукъ тау желлени гууулдауу, бёрюле улугъанча, эшитиледи.* "Шуёхлукъ", № 77, 47.

ГУФХА *ат ц. диал.* Кузов повозки / Арбаны кюбюрю. *Алгын юйле салгъанда ташланы суу боюндан арбаны гуфхасына къуюп да ташыучу эдик.* (Ф о л ь к.)

ГЫБЫ *ат къарач. къ.* **губу I.** *Мийик тауну ташлы жолларында машина, гыбыча, ёрлеп барады.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 16. *Айландырды чапдырып, Къоя эди тап къатдырып. Мен да тюлем да хомух, Гыбыча, къадалдым, ух!* "Жанкъылыч", 172.

ГЫБЫДЫШ *ат ц. диал. къ.* **куудуш.** *Гыбыдыш ийнекни ызындан бармайды.* (Н а р т с ё з.) ○ *Аны ызындан а чыгъып, [Беппо] таналагъа бла эки алашагъа аялгъан кём-кёк гымых биченден бир-эки сенек ауузну атланы гыбыдышына атды.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 55.

ГЫБЫНА *сыф.* Без оперения, не имеющий оперения / Тюкленмеген *(къанатлыны юсюнден). Къайсы гыбына тауукъ да, Къагъып оза башыма, Чорбат чыпчыгъы окъуна Ие бола ашыма.* Гуртуланы Б., Таула чакъырадыла, 116.

ГЫБЫР *сыф.* Необщительный, неуживчивый / Гурмук, адамладан кери тургъан, халкъ бла бирге зат этмеген, келишимсиз, кеси аллына жашаргъа сюйюучю. *[Мёлехан:] Гыбыр, халисиз адамланы къолларына мен сабийими ияллыкъ тюйюлме.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 64. *Аны жюрегинде бу жарсыуланы унутмагъан къыйынлыкъларын билмегенле уа Иссаны гыбыргъа санайдыла.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 43.

ГЫБЫРЛАН *эт. къарач.* Становиться необщительным, неуживчивым / Адамладан кери тур, алагъа къошулургъа сюйме, кеси аллынга болургъа сюй. *Жаш нек эсе да эрттерекден бери да гыбырланып турады.*

ГЫБЫРЛАНЫУ *и. д. от* **гыбырлан** / Гыбырлан дегенден этим ат. *Гыбырланыу осал къылыкъды.*

ГЫБЫРЛЫКЪ *ат.* Неуживчивость, нелюдимость / Гыбыр хал, адамла бла келишмеулюк, адамны халисинде чюйрелик. *Барайым да: "Апсыным, жаным, мени бу гыбырлыгъымы кеч дейим", – деп да бир болады Сапка.* "Ленинни байрагъы", 1975, № 185.

ГЫБЫТ *ат.* **1.** Бурдюк / Ууакъ аякълы малланы сойгъанда терилерин жырмай алып, андан этилиучю, жау чайкъаргъа, айран, сют

жюрютюрге жараучу адыр. *Биреу гыбыт бла жау чайкъай эсе, биреу а кюрек бла халжар кюрейди.* (Нарт сёз.) ○ *Йналукъ, гыбытны бучхагъын тешип, жоргъаракъ айрандан аякъны толтурду.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 131. *Киеу нёгерле, ашап, ичип, жолгъа да гыбытла, уллу шешала бла сырала алып, келиннге къыз нёгерле деп, биргелерине къызла алып, къобуз бла атландыла.* "Шуёхлукъ", № 3, 107.

2. *эриши сёз.* Брюхо, пузо / Адамны къарыны. – *Гыбытынгы бузарма, бу жолдан сора алай этсенг! – деп жаныйды Хашим Солтанны.* "Коммунизмге жол", 1973, № 127.

❑ **Гыбыт къобуз** бурдючная волынка / гыбытха быргъы салынып согъулгъан халкъ къобуз. *Юйде, малда гыбыт къобуз сокъгъанды, Сюрюуюнден жибип келген тау малчы, Кийимлерин буруп, суун сыкъгъанды.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 72. *[Сафият Базарбийге:] Гыбыт къобузча, сен не арый, не тохтай билмейсе.* Хубийланы О., Аманат, III, 254.

ГЫБЫТЛЫКЪ *ат.* Шкура для бурдюка / Гыбыт этерге жараулу тери. *Суукъ сууда жибитилген башланы таза жюлюп, [Хаким] гыбытлыкъча этиучю эди.* "Шуёхлукъ", № 10, 58. *Тынчыгъан гыбытлыкны Бичакъ бла къыргъанлай, Къырдыртады [Омар] чаллыкъны, Юсюне сир тургъанлай.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 158.

ГЫБЫШЫ *ат.* **1.** Незаконнорожденный, внебрачный ребёнок / Эрсиз тиширыудан туугъан, атасы ким болгъаны белгили болмагъан сабий. *[Зулкъарней Мариямгъа:] Сени некяхсыз туугъан гыбышынгы не этерге сюйсем да, мени ишимди.* "Шуёхлукъ", № 7, 69. *Жаун жаумагъанда: "Гыбышы тапхан къатынны чарыгъын суугъа атып бир кёрейикчи", – деген эди Айданбул.* Батчаланы М., Элчилерим, 61.

2. *кёч.* Голодранец *(употребляется для выражения неприязни к людям, чаще к детям)* / Адамгъа, бегирекда сабийге, айланып сёлешгенде, аны сюймегенликни, кёрюп болмауну билдиреди. *Йналукъну жашдан къартха жыйгъан ырысхысы башына жугъарча болмай, бу мачалагъа, гыбышылагъа [колхозчуланы сабийлерине] тёгюлдю.* Толгъурланы З., Эрирей, 108. *Ит гыбышыны экили ышанын сюймедим, Алай этерлигин а мен билмедим.* "Къарачай-малкъар халкъ жырла", 64.

ГЫГА *ат саб. къ.* **сабий.** – *Мен санга гыгачыкъ тюйюлме! – деди Юсюп къыз эгечине. Анасы гыгачыкъны къоюнуна алды.*

ГЫДАЙ *сыф.* **1.** Безрогий, комолый / Мюйюзю болмагъан, мюйюзсюз. *Гыдай эчки суугъа къараса, кесин улакъ сунар.* (Нарт сёз.) ○ *Эки гыдай улакъчыкъ – Бирге туугъан эгизле, Аналары да гыдай, Кеслери уа семизле.* Отарланы С., Жюрек саугъа, 41. *Сенсиз [мюйюзсюз] гыдай текеге Ушар эди жугъутур, Бёрю аны тикледе Жояр эди, жунчутуп.* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 18.

2. *кёч.* Гладкий, без выступов *(напр. о горе, крепости)* / Юсю сыйдам *(тауну, къаяны, къаланы д. а. к. башха затны юсюнден). Бу хапарны манга айтхан нарт къала, Башы желден гыдай болгъан къарт къала.* "Шуёхлукъ", № 58, 45. *Магомет устазны жыртылгъан гыдай чурукъларына кёз жетдирди.* "Шуёхлукъ", № 55, 18.

ГЫДЫР *сыф. къарач.* **1.** Низкорослый *(напр. о кустарнике)*; со скудным травяным покровом *(о местности)* / Алаша (сёз ючюн, чырпыны юсюнден); кырдыгы осал *(жерни юсюнден). Малла бир гыдыр жерде отлай эдиле. Чыганлыла гыдыр тюзде, балаганлада сау жайны жашайдыла.*

2. *жийир.* Короткий *(о волосах)* / Къысха *(чачны юсюнден).*

ГЫЖАЙ *сыф. къарач.* Беззубый / Тишсиз, тиши тюшген. *Эки гыжай къарт кюн туушда бир тёммекни юсюнде олтуруп ушакъ эте тура эдиле.* (Ф о л ь к.)

ГЫЖАХ *сыф.* Слишком стянутый (о лезвии косы относительно черенка) / Сабына мардасындан жууугъуракъ тартылгъан (чалгъыны юсюнден). *Махайны чалгъысы гыжахды, Азретники уа сирди.* □ *[Чалгъычыла] чалгъыланы уулайла, Сир не гыжах болмазча, Чалгъыда хар чалгъычы Аз да айып алмазча.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 155.

ГЫЖ-ГЫЖ *эрикл сёзл.* Звукоподражание хрусту снега, скрипу двери и т. п. / Адам жюрюгенде къарны, жел ургъанда эшикни, терезени тауушларын кёргюзтеди. *Жер тентиреп, гыж-гыж эте къара танкла, Жаяулары сюнгюлерин билеп, таплап.* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 68.

ГЫЖНА *эт. къарач.* Прижиматься *к кому-чему* / Бир затха, бир жерге къысыл. *Халкъ гуждар болуп, эшик таба гыжнап тохтадыла.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 25.

ГЫЖНАУ *и. д. от* **гыжна** / Гыжна дегенден *этим ат. Орамгъа гыжнау.*

ГЫЖЫ I *сыф.* Туго закрученный, перекрученный *(о пряже)* / Къаты бурулгъан *(жюн халыны юсюнден). Ынна туудукъларына гыжы халыдан носкийле этди.*

ГЫЖЫ II *хал. сёзл.* Скрученно / Къаты бурулуп *(ийирилиу, къатланыу). Халы гыжы ийирилгенди, гыжы къатланнганды.*

❑ **Гыжы бол 1)** быть парализованным / ишлемей, къурушуп къал (санланы юсюнден). *Локъман, гыжы болуп, сыртындан тюшдю. Шауаланы Х., Кюйген тап, 18;* **2)** сводить *(о судороге)* / Къуруш, тартын. *Жашны аягъы гыжы болгъанды. Жаш башын къолуну юсюне салып жукълап къалгъанды да, къолу бир кесекге дери гыжы болуп тургъанды.* **Гыжы къат** быть парализованным, схваченным судорогой, умирать от судороги / Санларынг къурушуп ёл. *Зауурбекни санлары гыжы къатдыла, кёзлери чыракъ кетдиле.* Г у л а й л а н ы Б., Къачхынчы, 26. *[Сабийле] Юсюне да мулхарла къуюлуп, къудуш ичинде гыжы къатып, ич кийимлери бла ёлюп тургъан адамны кёрдюле.* "Шуёхлукъ", № 3, 108. **Гыжы эт** делать, сделать крепко накрученным, натянутым, схваченным судорогой / къаты бур *(халыны),* тарт *(жипни),* къурушдур. *Жер, гыжы этген къышны юсюнден кетерип, санларын эркин керирге кюрешеди.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 55. *[Сафарны] гиназланып айланнганы кёзюне кёрюнюп, асыры ачыудан, кеси да сезмей, [Шарау] эки бутун гыжы этип, атны къабыргъаларын кючюнден келгенича къысды.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 37.

ГЫЖЫНА *ат.* Уменьшительно-ласкательное обращение старших к девушке / Къызлагъа эркелетип айтылыучу сёз. *"От этчи, гыжына", – деди анасы къызына. "Гыжына, былай келчи", – деп, чакъырды ынна къоншу къызны.*

ГЫЖЫР *сыф. къарач.* Низкорослый, приземистый / Алаша, бийик угъай. *Арлакъда гыжыр терекчикле эсленедиле.*

ГЫЖЫУ *ат къарач. къ.* **гыжына.** *[Уллу анасы къызындан туугъаннга:] О, къор болайым гыжыучугъума, ма былайды: къартма десем, унамайды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Тиширыуну хапары, 33.

ГЫЗ-ГЫЗ *ат.* Нытьё / Тыхсымакълыкъ, тарыкъмакълыкъ,

жилямакълыкъ. *"Гыз-гызынгы къой да, аллымда тебире!" – дейди анасы жашына. Жол узуну жашчыкъны гыз-гызы тохтамады.*

❑ **Гыз-гыз эт 1)** гыт-гыт эт *(къ.* **гыт-гыт***). [Ибрахим:] Къыш суукъда мен да юйге кирирге мадарым болмай, гыз-гыз эте тургъанымлай, бир заманда бий Ислам ... чыкъды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 181. *Ол оноугъа [суукъ суууда жуунургъа] Махмут ыразы болмаса да, гыз-гыз эте, суугъа кирип, бутларын жибите башлады.* Этезланы О., Тарда, 124; **2)** ныть, постоянно жаловаться, умолять, настоятельно просить *кого о чем* / тыхсы, тарыкъ, бир затны юсюнден жалынып тиле. *"Сен къайда жашаучу эдинг, бери нек келгенсе? Кел бу агъачдан кетейик!" – деп, жашчыкъ атасына кёп кере гыз-гыз этгенди. – Гыз-гыз эте турма да, китабынгы окъуп башла! – деди анасы къызына.*

ГЫЗМАН *сыф. къарач. къ.* **къызгъанч.** *[Таусолтан Муратха:] Сора ол гызман [Аслан] санга машинасын берип сау къалай къалгъанды?* Хубийланы О., Аманат, 267.

ГЫЗМАНЛЫКЪ *ат къарач. къ.* **къызгъанчлыкъ.** *Амма кесинги хорлатмай гызманлыкъгъа, Сатып ал да не бир уллу къуйрукълу къой, Неда эки къуйрукъсуз семиз эчки сой.* Ёртенланы А., Жазгъанларыны сайламалары, 68.

ГЫЗМАР *сыф. къарач. къ.* **къызгъанч.** *[Абдуллах:] Исхакъ гызмарды, харамды.* Къобанланы Б., Кюнню тюбюндэ экеулен, 28.

ГЫЗМАРЛЫКЪ *ат къарач. къ.* **къызгъанчлыкъ.** *"Хо, гызмарлыкъ этмесенг, мал табарыкъса", – дедиле чалгъычыла [Сейитге].* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 154.

ГЫЗНА *ат ц. диал.* Жаз тауукъ *(къ.* **жаз**[1]*). Атам, къошдан келе, бир гызначыкъ тутуп, сабийлеге берген эди.*

ГЫЗЫЛДА *эт.* Гыт-гыт эт *(къ.* **гыт-гыт***). [Назир:] Абызырап, кийинмей чыгъып, гызылдай тургъан тиширыугъа да пальтону тутдуруп, къоншубузгъа тауш этдим.* Сылпагъарланы Х., Кёмеуюл, 67.

ГЫЗЫЛДАУ *и. д. от* **гызылда** / Гызылда дегенден *этим ат. Суукъдан гызылдау.*

ГЫЗЫХ *сыф.* **1.** Гладкий / Сыйдам. *Гызых, кёк мияла бузда, сын къатып, зууулдайса [хойнух], Вертолётну да хорлайса, Моторсуз дууулдайса.* Отарланы С., Жаз жылыуу, 38.

2. *къ.* **бузкъаудан, бузлаукъ.** *Жолла гызыхдыла да, машинала жюрюялмайдыла. Жер бузлагъанды, юсю гызыхды.*

❑ **Гызых бол** обледенеть / буз бол *(жерни, жолну юсю). [Мусса:] Бурун тикли, ташлы айланчлада къыш жолла бузлап, гызых болуп, биз элге азап бла кючден жыйыла эдик.* Хубийланы О., Аманат, III, 330. *Гызых болгъанды къарт атаны жолу, Сапын жокъдан, зыбыр болгъанды къолу.* "Шуёхлукъ", № 31, 25.

ГЫЙЫ *ат.* **1.** Сланец, плоский слоистый камень / Сындыргъанда къат-къат айырылыучу тау таш. *Терекни тюбюнде, сыйдам гыйыладан ишленип, эки сын таш сюеледиле.* Хочуланы С., Хапарла, 57. *Гасиев, жамычысын юсюнден тешип, ташны юсюне жайды, кеси да, акъ гыйыны сыйдымыракъ жерин табып, алайгъа олтурду.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 72.

2. Глыба / Ташны, бузну жукъа сыннган жаркъалары, кесеклери. *Папанин, Кренкель, Ширшов, Федоров буз полюсну гыйыларын чачдыла.* Е. Фортунатова, Окъуу китап, 78. *Гранит гыйыла бла [ишчиле] адам жюрюучю орамла-*

ны эм суу, тенгиз жагъаланы жабадыла. "Естествознание", 17.

ГЫККА *ат саб. къарач. къ.* **сабий.**

ГЫККАЛАН *эт.* Вести себя как ребёнок; капризничать / Кесинги сабийча жюрют, къылыкъ эт. *Жашчыкъ школгъа жюрюп башлагъанында да анасына гыккаланнганын къоймай эди.*

ГЫККАЛАНДЫР *эт.* Чрезмерно баловать *кого*; позволять *кому* капризничать / Кимни да болсун, асыры эркелет.

ГЫККАЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **гыккаландыр** / Гыккаландыр дегенден *этим ат.*

ГЫККАЛАНЫУ *и. д. от* **гыккалан** / Гыккалан дегенден *этим ат.*

ГЫЛ *ат къарач.* Мзда, выгода / Хайыр, файда. *[Сергей:] Газетледен гылчыкъ алыргъа мурат этдим.* "Огъурлу танг", 11. *"Гыл тюшер эсе уа", – деп, жашла, къоллары бир бирге ышып, Дайпурну жакълайдыла.* "Огурлу танг", 192.

ГЫЛА-МЫЛА *хал. сёзл. къарач.* Как-нибудь, кое-как, небрежно / Къалай болса алай, терс-мерс, хылы-мылы. *Минги тау, къашларын тюйюп, кесин хыны-хуну этип, башына жаун булутланы гыла-мыла чулгъайды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 106. *Биз башлыкъланы башыбызгъа гыла-мыла байларгъа керекбиз.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 69.

ГЫЛАН [1] *ат ц. диал.* Дауур, дауур-дуур. – *Сабийле, неди бу гылан? – деди устаз.*

ГЫЛАН [2] *сыф.* Убийственный, кровопролитный, смертельный *(о схватке, драке)* / Ачы, къанлы *(сермеш, тюйюш). Ол къалабалыкъла бола тургъунчу тиширыула да, къара жинледен акъ жинлеге айланып, гылан тюйюшге акъ жаулукъларын атдыла.* Тёппеланы А., Ташыуул. *Жер жетишмей, гылан тюйюшню ал ышанлары атала бла балаланы ... арасында эслене башланады.* Тёппеланы А., Ташыуул.

ГЫЛАНЧ I *сыф. къарач. къ.* **Къыланч I.** *Асыры ашыкъ ъандан, ол [Чомур] хаман ... алль ида гыланч жолгъа кёзюу-кёзюу ъарайды.* Хубийланы О., Дерт, 6. *Кичибалыкъ элни къ была жанындагъы мийик тикде гыланч жолну сайлап башладыкъ.* Алчыла, 105.

ГЫЛАНЧ II *хал. сёзл. къарач. къ.* **къыланч II.** *Гыланч айлана кетип, трамвайны вагонлары шахарны орта орамына тебиредиле.* Байчораланы М., Уллу Къарачайда, 191.

ГЫЛАУ *ат къарач. къ.* **гиляу.** *Жапманы къабыргъалары оюлупдула, башыны ... гылауларындан къарап, кёкде ненча жулдуз болгъанын санап чыгъарыкъса.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 135.

ГЫЛАУКЁЗ *сыф. къарач.* Имеющий недостаток в зрении / Кёзюнде къыяуу болгъан. *[Кемал:] Балдаш, мен сеннге энди ёмюрде тишмекбет, гылаукёз дерик тюлме.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 23.

❑ **ГЫЛБЫЗ: Гылбыз-гылбыз бол** *ц. диал.* Намокать, увлажняться; наполняться слезами *(о глазах)* / Кёз жашдан тол *(кёзлени юсюнден);* гылбыз деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *Жашчыкъ, асыры жилягъандан, кёзлери гылбыз-гылбыз болдула.* ▭ *Чыгъарманы интонациясы, хапарчыны болумуна кёре, бирде шош, бирде кёз жашлы гылбыз-гылбыз болады, бирде терсликге ит налатын берир ючюн, ачы къычырыкъла болуп келеди.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 20.

ГЫЛГЫТ *ат. къ.* **ырхым.** *Къауалны хыны чечмелери зыккыллагъан къабыргъасындан, къан гылгытла ичинде, тауукъ жумуртхадан аз гитчерек жюрекчик солургъа кюреше эди.* Хочуланы С., Хапарла, 75.

ГЫЛГЪЫН *ат.* Утварь для содержания ложек / Балдыргъан къаурадан неда жукъа къангадан этилип, къашыкъ салыныучу зат. *Къызчыкъ къашыкъланы жууун, гылгъыннга салды.*

ГЫЛДЫРАН *ат сёл. тил.* Хата, изба / Осалыракъ юйню чам аты. *[Осуй бла Аслан] бир барып, халжар ичинде даулашадыла, бир а арт бахчагъа кирип, гылдыраннга къарап шыбырдашадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 247. *Сюрюучю, кёп да мычымай, гылдыраннга ташайды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 8.

ГЫЛДЫУАЙ *ат къарач. къ.* **гылмай** [2]. *[Чомур:] Энди чалгъыны биз башыбызгъамы урлукъбуз, алай а бошасанг келтирирсе, ол ёлген жарлыныкъыды, кеси къолу бла сабын, гылдыуайын, халтасын да салгъан эди.* Хубийланы О., Дерт, 150. *[Астакку] хыршыны къыйырына алгъа чыгъып, ызына къайтса, дюрюден атлай: "Кекел къалдырма, гылдыуайны бошуракъ тут, къолунг хыппил болмасын", – дей эди.* Лайпанланы С., Гургумлу, 98.

ГЫЛЖА [1] *сыф.* Искривленный, кривой / Къынгыр. *Кесинге – тепшек табакъ, биреуге – гылжа ыргъакъ.* (Нарт сёз.) ○ *[Сафар:] Мен къатына жетип баргъанымы кёргенде, [къуш] чыртда кётюрюлмеген къанатын гылжа буруну бла юзерге кюреше эди.* Хочуланы С., Хапарла, 74. *Зулкъарнейни боюну, тейри къылыч кибик, гылжа эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 126.

ГЫЛЖА [2] *ат сёл. тил.* Корова *(плохая, захудалая)* / Осал, арыкъ ийнек. *[Хажи-Мырза:] Экибиз да жангыз гылжабызгъа бичен этерге кюрешебиз.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 23. *"Добайны малы-мюлкю сыйынып болмайды, сени гылжангы турсунурму, а киши?" – деди Къалагерийни къатыны [эрине].* Байрамукъланы Х., Чолпан, 146.

ГЫЛЖАБУРУН *сыф. къ.* **къынгырбурун.** *Гылжабурун къарт киши, тюп эринин чайнап, бир бек ахтынды...* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 4.

ГЫЛЖАЛЫКЪ *ат.* Искривленность, кривизна / Къынгырлыкъ. *Ненча адам келген эсе да, бу темирлени гылжалыкъларын киши да жаратмайды.*

ГЫЛЖАМЮЙЮЗ *сыф. къ.* **къынгырмюйюз.** *Гылжамюйюз ийнек. Гылжамюйюз эчки.*

ГЫЛЛЫУ *ат.* Бег трусцой / Атны, эшекни, тюени д. а. к. башха хайыуанны чайкъалып жюрюулери. *[Къаншау] атны гыллыуу, атламы бла тенг къымылдап, бирге тебип келеди.* "Шуёхлукъ", № 38, 28.

❑ **Гыллыу-гыллыу эт 1)** *къ.* **гыллыула I.** *Эшекни жюгю гыллыу-гыллыу этеди;* **2)** *къ.* **гыллыула 2.** *Атчыкъ, гыллыу-гыллыу эте барады. Жашчыкъ эшегин гыллыу-гыллыу этдиреди.* **Гыллыу эт** *къ.* **гыллыула 2.** *Атланы бир къаууму тап жюрюш бла барсала да, аланы араларында арбагъа тюйюлюп тургъан тохарла уа гыллыу этерге кюрешедиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 105. *Сайхат, гыллыу этип, Акъ къалагъа дери чапды, онгсуз болуп, жолгъа жыгъылды.* Шауаланы М., Мурат, 217.

ГЫЛЛЫУЛА *эт.* **1.** Качаться, шататься, колебаться / Ары бла бери чайкъал *(сёз ючюн, сагъатны маятниги). Гыллыулай мюйюзлери, Жилтинлене кёзлери [сенгирчке-*

ни], Жетишдик чексиз ёрге, къарадым кёкден жерге. Отарланы С., Жаз жылыуу, 56. *Аны [эшекни] сыртында нартюх гыржын бла бишлакъ салыннган къапчыкъ гыллыулай эди.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 47.

2. Бежать трусцой / Чайкъалып бар, жорт. *Жашха атыны гыллыулагъаны хычыуун кёрюне эди. Бригадирни аты, гыллыулап болмаса, башха жюрюш бла барыргъа сюймейди.*

ГЫЛЛЫУЛАТ *эт. понуд. от* **гыллыула** / Гыллыула дегенни къатланыучу айырмасы. *Жашчыкъ къолунда ташны гыллыулатханын Найыпхан кёреди.* Толгъурланы З., Эрирей, 105. *Пил хурт-хурт эте, ёлканы тёгерегине айланды да, биягъыча тынч-тынч атлай, бурунун гыллыулата, эшик таба тебиреди.* "Шуёхлукъ", № 7, 28.

ГЫЛЛЫУЛАТЫУ *и. д. от* **гыллыулат** / Гыллыулат дегенден *этим ат. Къолун ары-бери гыллыулатыу.*

ГЫЛЛЫУЛАУ *и. д. от* **гыллыула** / Гыллыула дегенден *этим ат. Атны гыллыулауу.*

ГЫЛЛЫУЧА *ат.* Качели / Эки къыйыры жерге бегитилген эки агъачха къысылгъан адам гыллыулаучу, силкиниучю зат. *Биз – сабийле жыйылып, Гыллыучада учуучек, Бир бирге махтанышып, Айгъа чыгъабыз деучек.* Отарланы С., Жюрек саугъа, 56. *Хар къаумгъа павильон юйчюкле, гыллыучала, суу бла бассейн ишленнгендиле.* "Коммунизмге жол", 1977, № 26.

ГЫЛМАЙ [1] *сыф.* Кривой, искривленный / Къынгыр. *Гылмайла, ёрге кирсегиз, ойнагъыз, тоюгъуз, Татыны жашы гылмай Пашаны Къозу Ойнагъанда къоюгъуз.* (Фольк.) ☐ *Кёкде жангы ай ... бир жанына асыры гылмайды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 28.

ГЫЛМАЙ [2] *ат.* Держак *(на ручке косы)* / Чалгъыны сабында къол тутарча сапчыгъы. *Суратда болмаса, гылмайны сол къолу бла тутуп ким кёргенди!* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 16. *Чырдыда сапсыз, бутагъы сыннган сенек, чалгъы гылмай бардыла.* Толгурланы З., Эрирей, 100.

ГЫЛМАЙ [3] *ат.* Корова с закрученными, витыми рогами / Мюйюзлери кёзлери таба бурулгъан мал. *Гылмайла кетип баралла Тюпле бла, баш бла, Сабыр Къанаматны урдула Базыкъ бутуна таш бла.* (Фольк.) ☐ *Ийнек тепчий, Зубай да "быт", "быт" дей, тохтамай, Аз сют береди гылмай, Келген кибик отламай.* Тёппеланы А., Жаннетни къызы, 68.

ГЫЛМАЙБАШ *сыф.* С загнутым, закрученным концом *(напр. о трости, костыле)* / Башы бурулгъан, бюгюлген. *Къарт Гондай, гылмайбаш таякъчыгъына да таянып, олтуруп тургъан жеринден ёрге къопду.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 101.

ГЫЛТЫН *сыф. къарач. къ.* **къыйыкъкёз, зегилеу.** – *Оу, сен сокъурну бери келечиге ийгеннге не айтайым, эки алма кёзюнгю аралтып тургъанлай, жюрегим кесеу болуп тургъанын да кёралмайса; гылтын – деп, берлигим келеди, алай а бет ... жетишмейди.* Хубийланы О., Дерт, 78.

❑ **Гылтын бол** ослепнуть / сокъур бол. *Ийнекни кёзю, ауруй кетип, гылтын болуп къалгъанды. Къарт энди жукъ кёрмейди: кёзлери гылтын болгъандыла.*

ГЫЛТЫНКЁЗ *сыф. къарач. къ.* **гылтын.** *Гылтынкёз къочхар.*

ГЫЛТЫНЛЫКЪ *ат.* Косо-

глазие / кёзлени къыйыкълыкълары.

ГЫЛХЫЙ *сыф. ц. диал. къ.* **къыйыкъкёз. зегилеу.** *Къартны кёзлери гылхый эдиле.*

ГЫЛЧЫ *ат къарач.* Вымогатель, мздоимец / Гыл тюшюрюучю, юзгюч, улутхачы. *Алыкъа гылчыланы арты юзюлмегенди.*

ГЫЛЧЫЛЫКЪ *ат.* Вымогательство, мздоимство / Юзгючлюк, улутхачылыкъ.

ГЫЛЫК *ат сёл. тил. къарач. къ.* **гылыу** [1] *Жашчыкъ гылыгын чапдырады.*

ГЫЛЫН *сыф. къарач. къ.* **гылтын.** *Кюрешеди, дейдиле, ачаргъа Жангыдан уку гылын кёзлерин.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 267.

❑ **Гылын къуш** *къарач. къ.* **уку.** *Билмей тургъанлай тёрт аякълы тенгине ёрге тур да кюреш дегенча, гылын къуш ачы-ачы къычырды.* Семенланы А., Жазыу айла, 45. *Бир арада къалын чегетни ичинде гылын къушну тауушу чыгъады.* Ортабайланы Т., Октябрны саугъасы, 31.

ГЫЛЫУ [1] *ат.* Ослёнок / Эшекни баласы. *Арада кёпюр болмай, сууну бир жанында анасы, бирси жанында да гылыуу къалып, экиси да суу жагъада ёрге-энишге барып, башларын ёрге тутуп окъуй эдиле.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 50. *Бешикден энди айырылгъан сабийлени, гылыулагъа минип, жортханларын, бирле уа ат боюнларына алып, орайда бла къыз къачыргъанларын [Азреталий] кюн сайын кёреди.* Толгъурланы З., Къызгъыл кырдыкла, 89.

ГЫЛЫУ [2] *ат.* Крыса / Чычхангa ушагъан, алай андан уллу, асламысында кюл бетли заранлы, кемириучю жаныуарчыкъ. *Жигит эрленди тюз атым, Жигитликле этеме, Жубуран, гылыу тапханда Тутуп, кесип кетеме.* Шахмырзаланы С., Назмула, 178. *Бир терекни башында Къуш турады, къарайды: "Гылыу, жубуран болса да, Кёрюрме,"– деп, марайды.* "Шуёхлукъ", № 27, 68.

❑ **Гылыу чычхан** *къ.* **гылыу** [2]**.** *[Къыртчыгъа] будай сабанны ичинде айланнган гылыу чычханны кёрген болур.* "Шуёхлукъ", № 5, 62. *"Гылыу чычханла кибик [тау бийле] букъгъандыла!" – деп, къычырдыла Мухамматха эллиле.* "Шуёхлукъ", № 62, 31.

❑ **ГЫМ: Гым-гым къарт** очень старый человек / бек къарт, кёп жашагъан адам. Гым-гым деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *Алыкъа жыйыннга къошулмагъан къызчыкъла, къолларына сабий кётюрген къатынла, гым-гым къартла чорбат башларындан къарайдыла.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек. *Гым-гым къарт мулжарда олтурады. Жетген жаш ашыгъады тойлагъа. Биреу къабырда жукълап турады, Биреу а туудыгъа* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 74.

ГЫМЫХ I *сыф.* Коротко стриженый или скошенный / Къысха къыркъылгъан, кесилген, чалынгнан. *Сары гымых мыйыкъларына, жукъа бетине, кенг жауурунларына къарап, ол [атлы] ат юсюнде болса да алаша бойлу, бёкем адам болгъанын жангылмай билликсе.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 7. *Къара тёбе таба жол салгъан булутчукъланы ауаналары, агъачлы къолланы, гымых сыртланы, жашил талачыкъланы юсю бла жортадыла.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 31.

ГЫМЫХ II *хал. сёзл.* Гладко, чисто, начисто, коротко / Къысхартып, къалдырмай, сыйдамлап. *[Музафар:] Бирде, экибиз къалгъан заманда, ол [анам] мени къоюнуна къысып, жумушакъ бетин гымых жюлюнгнен башыма салып олтурады.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 48. *Къыптыланы, зан-*

гырдата, Шыбыла кюч жырлатады, Къойлагъа этдирмей хата, Бирча гымых къыркъдырады. "Жилтинле", 23.

❑ **Гымых эт 1)** сгладить, сделать коротким, выбрив, вырезав, выкосив / къыркъып, кесип, жюлюп, чалып къысхарт, сыйдамла *[Алийма:] Мени тюрт сёзлю эрим, Ичмей аракъы, тютюн, Сакъалын гымых этип, Сыйпайды юйню тюбюн.* "Шуёхлукъ", № 48, 3; **2)** *кёч.* притуплять *(ум)* / адамны акъылына заран бол. *Зауукълукъ адамны гымых этеди, сокъур этеди.* "Шуёхлукъ", № 49, 92.

ГЫМЫХЛА *эт. сёл. тил.* Гымых эт *(къ.* **гымых II***). Жашы атасыны сакъалын гымыхлады. Жютю чалгъы чаллыкъны гымыхлайды.*

ГЫМЫХЛАН *эт. страд. от* **гымыхла** / Гымыхла дегенни *зорлаучу айырмасы. Малла гымыхланнган жерде отлайдыла. Аппаны сакъалы, тынгылы жюлюнюп, гымыхланнганды.*

ГЫМЫХЛАНЫУ *и. д. от* **гымыхлан** / Гымыхлан дегенден *этим ат. Сакъалны гымыхланыуу.*

ГЫМЫХЛАУ *и. д. от* **гымыхла** / Гымыхла дегенден *этим ат. Сакъалны гымыхлау.*

ГЫМЫХЛЫКЪ *ат.* Оголенность / Гымых болгъанлыкъ, тюгю жюлюннгенлик, кырдыгы алаша чалыннганлыкъ. *Сакъалны гымыхлыгъы. Чалыннган жерни гымыхлыгъы.*

ГЫМЫХСАКЪАЛ *сыф. сёл. тил.* С коротко или гладко остриженной бородой *(о человеке)* / Сакъалы гымых жюлюннген. *Бу гымыхсакъал къартны старшина неда бир уллу оноучу болгъанын сормагъанлай ким да таныкъды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 10. *Батыр орта бойлуду, къара шинлиди, къалын къашлыды, гымыхсакъалды, чюйремыйыкъды.* "Шуёхлукъ", № 51, 61.

ГЫНА *сыф. къарач.* Вспыльчивый / Женгил, оюнну, чамны ангыламай, ачыуланып къалыучу. *Ол жаш тамам гына кёреме.*

▲ **Гынасы тутду** он разозлился / ачыуланды. – *Къой, гынамы тутдурма, Асхат, – дейди Хашир.* "Ленинни байрагъы", 1969, № 16.

ГЫНТТЫ *ат.* **1.** Каприз, прихоть, причуда / Аман къылыкъ, бурушлукъ. *Жаш, жерден башын кётюрюп, нёгерлерине: – Ай, аланла, ханда гынттыла жатадыла: къаланы тышындан отун къалап, от тыгъып, бизни кюйдюрюрге оноу этедиле, – деди.* (Ф о л ь к.) *Эшта, кесини онглулугъун ангылагъаны аны [Азаматны] бир кесек ёхтем эте болур эди, ол ёхтемлиги бирде къанбузчулукъгъа, гынттыгъа ётюп кетген кезиулери да болгъанды.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 154.

2. Высокомерие / Кесин кимден да иги суннган, кёрген, кётен этген къылыкъ. *[Шарау:] Несине махтанады Найыпхан, эл таматаны сюймезча, анга аллай гынтты къайдан чыкъгъанды?* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 159. – *Тёртюнчю кюн келгенде, Элифлени битдирдим, Сабийлени кёргенде, Ехтем гынттыгъа кирдим.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 38.

❑ **Гынтты эт** воображать, мнить о себе, возомнить себя / кесинги кётюр, уллу кёр, кётен эт. *Къыш кесини гынттыларын этеди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 194. *Хамзат аллай бирни билмеген тели да тюйюл эди, къартлыкъ келип къалса, аны эсге алмай, жашлыкъ гынтты этерик тюйюл эди.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 189.

ГЫНТТЫЛАН *эт. сёл. тил.* Гынтты эт *(къ.* **гынтты***). Жаш, нек эсе да, тюненели бери гынттыланып турады.*

ГЫНТТЫЛАНДЫР *эт. понуд. от* **гынттылан** / Гынттылан дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашны, махтай кетип, гынттыландырып къойгъандыла.*

ГЫНТТЫЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **гынттыландыр** / Гынттыландыр дегенден этим ат. *Биреуню, оздуруп махтай кетип, гынттыландырыу.*

ГЫНТТЫЛАНЫУ *и. д. от* **гынттылан** / Гынттылан дегенден *этим ат. Керексизге гынттыланыу. Жетишимлерине гынттыланыу.*

ГЫНТТЫЛЫ I *сыф.* **1.** Горделивый, надменный, заносчивый / Кесин керексизге кётюрген, кесин артыкъ иги суннган, кётенли. *Сафар, къуллукъчу болгъанлыкъгъа, гынттылы тюйюлдю, тенглеринден къачмайды.* Толгъурланы З., Эрирей, 69. *Къарыусуз адамлагъа жаны ауруп, махтанчакъ гынттылы адамланы, сылхырланы сюймей, жютю кёзлю Антон Павлович жазып алай тебиregенди.* "Шуёхлукъ", № 7, 30.

2. *къарач.* Озорной, склонный к шалостям / Камсык, сиркиу. *Гынттылы адам.*

ГЫНТТЫЛЫ II *хал. сёзл.* Горделиво, надменно, заносчиво / Махтанып, кётен этип. *Башир Иммолатович, жангы папиросну къабындыра, ... нёгерине гынттылы къарады.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 68. *Алдагъы жашны къара сакъалы жетсе да, къалын зыбыр тюгю чырайын бузмайды, сабыр къарамлы сынчы кёзлери гынттылы жылтырайдыла.* Лайпанланы С., Гургумлу, 58.

❑ **Гынттылы бол** возгордиться, зазнаваться / махтан, кётен эт, кётенли бол, уллугъа кет. – *Мени наным бёркюн киеди, Ариу бетим кюннге кюеди деп, Бир бек гынттылы болгъанды, Тогъуз къыз мени сюеди деп.* (Фольк.) ☐ *[Хамзат:] Тейри, Назычыкъ, бош гынттылы боласа, биз да морт жерклени томура келмегенбиз.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 210.

ГЫНТТЫЛЫЛЫКЪ *ат.* **1.** Хвастливость, зазнайство / Махтанчакълыкъ. *Бабоевни гынттылылыгъын билген аскерчиле пырх-чырх болдула.* Хубийланы О., Аманат, I, 25.

2. *къарач.* Озорство, шутовство / Къамсыклыкъ, сиркиулюк.

ГЫП-ГЫП *эрикл. сёзл. къарач. къ.* **дып-дып.** *Жюрегими гып-гыбы тохтамайды.* (Фольк.)

❑ **Гып-гып эт** *къарач.* дып-дып эт *(къ.* **дып-дып**). *[Аслан:] Арабий, не айтып къоярыкъды,– деп, жюрегим гып-гып этеди.* Хубийланы О., Адамла, 142. *[Ибрахим:] Жюрегим гып-гып этип урса, башымы жууургъанны тюбюне сугъуп... къулагъыма биягъы сейир тауush келип къалыучан эди.* "Огъурлу танг", 98.

ГЫППА *хал. сёзл. къ.* **гыппыр.** *Жер, санларын бирге гыппа къууруп, гыжы этген къышны юсюнден кетерип, санларын эркин керирге кюреше эди.* Хочулары С., Хапарла, 55. *[Къарт киши:] Барып къарасам, ол а [марал] гыппа бузлап тура эди.* (Фольк.)

ГЫППЫР *хал. сёзл.* Крепко / Къаты, бек, айырылмазча. *Эски зыккыл тончугъум Гыппыр къатып юсюме, Къарыусуз эди бойчугъум, Энтда тюшеди эсиме.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 32. *Тап ол [къарт] айтханча, жетген жерин бузлатып, гыппыр къатдырып, бир боран айланды.* "Нартла", 181.

ГЫПХЫ *ат эск.* Инструмент из кости, которым на кожаных изделиях накладывали узоры / Териден, сахтияндан тигилген затланы юсюнде накъышла салыр ючюн жюрютюлюючю керек. *Гыппхы чурукъчулада, усталада болгъанды, аны къыздырып къайишни*

юсюнде накъышла салыучу эдиле. (Ф о л ь к.)

ГЫПХЫН *ат.* **1.** *эск.* Приспособление из дощечек или прутьев, накладываемое по обе стороны шеи коров, не дающее возможности сосать своё вымя / Кесин эмген ийнекни тыяр ючюн боюнуна агъачдан, къангадан этилип салыныучу зат. *Аппа, кесин эммесин деп, ийнекни башына гыпхын кийдирип ийди.*

2. Шина, применяемая в медицине / Медицинада хайырланылыучу шина. *Ол [врач] Налжанны билеги сынганын айтып, гыпхынла салып, жагъыу бла байлайды.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 181.

ГЫПЫ *ат.* **1.** Грибок *(закваска для кефира)* / Айранны бир тюрлюсюн тутдуруучу энчи грибок. *Гыпыны урламасанг, айнымаз.* (Н а р т с ё з.) ○ *Анга [сютге] гыпы къошуп уютадыла.* "Коммунизмге жол", 1975, № 31.

2. Кефир / Гыпы бла уютулгъан айран. *Айран, гыпы, бышлакъ хазырлап [малчыла], Чыгъарадыла чалманладан малларын, Къышлыкълагъа: "Сау къал", – айтып кетерле, Жайлыкълагъа буруп тамам алларын.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 67. ❑ *[Къойланы] бирси къаууму уа, гыпыгъа деп тутхан эчкилеча, чуукансакъал текени ызындан тизилип, кюнлюмде кёнделен айланып бара эди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 37.

ГЫРАЙТ *ат.* Осёл, ишак / Бичилмеген эшек. *Харун, мычымай кёкбаш гырайтны да аллына этип, тебиреди.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 252. *Гырайт кибик, бир уллу парий, гырылдап, сехле таба чыкъды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 339.

ГЫРАНЧА *ат.* Вид платка из шёлковой ткани с бахромой / Тиширыула башларына къысыучу чачакълы чилле жаулукъ. *Эккай тойгъа неда къонакъгъа тебиресе, дарий жыйрыгъын кийип, акъ гыранчасын къысыучуду.* "Шуёхлукъ", № 40, 36. *Найыпхан, акъ гыранча жаулугъун имбашларына тюшюрюп, ариу айырылгъан къара къалын чачын ачды.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 97.

ГЫРАУ *сыф. сёл. тил. къарач.* Нескладный, неуклюжий; дылда / Уллу, эриши, тапсыз *(адамны юсюнден).*

▲ *Гырауну отказын къур* отказаться от чего наотрез / чыртда унамай къой. *Жаш Гырауну отказын къурду.*

ГЫР-ГЫР *ат сёл. тил.* Пустословие, болтовня / Жанша, бош сёлеш. *Биягъы Даулет гыр-гырдан къырыр да турур.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 657

❑ **Гыр-гыр эт** *эриши сёз.* болтать попусту, нести чепуху / бошуна сёлеш, жанша. *Сора [Бекболат] ичинден гыр-гыр эте, арлакъгъа кетип къалады.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 426. *Юйле сайын гыр-гыр эте ол [аман къатын] барыр, Терк келмейин жюрегинги ол жарыр.* Б у д а й л а н ы Х., Алтын тау, 40.

ГЫРЖЫН *ат.* **1.** Чурек, лепёшка / Таба бла от юсюнде неда кюлде биширилген ётмек. *Бир сынган гыржын жабышмаз.* (Н а р т с ё з.) ○ *Ингир къарангысы бла биягъы Кюмюш ... къара ботасыны къанатына кюлде бишген нартюх гыржын чулгъап келди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 247. *Анам, къарагъа боялгъан чепкенчигими гымых элтир бёркчюгюмю да кийдирип, сумканы боюнума тагъып, ичине да бир туурагъан гыржын бла бышлакъ кесек салып, мени школгъа ашырды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 31.

2. *В позиции определения:* хлебный / **а)** Гыржындан этилген. *Гыржын боза.* **б)** Тылы ийлеучю. *Шарау юй таба къууулуп кетди да, анасыны гыржын тегенесине къу-*

юп, нартюх келтирди. Толгъурланы З., Эрирей, 137.

3. *кёч.* Хлеб, средства существования / Ашарыкъ, киерик д. а. к. башха кечинирге керекли затла. *Ишлеген гыржын табарыкъды.*

ГЫРЖЫНЛЫКЪ *ат.* **1.** Мука, предназначенная для выпечки хлеба / Гыржын биширирге хазырланнган ун. *Къалынчач, акъ тёгерекбет Зулейха, тегенени артына чёгюп, гыржынлыкъ элейди.* Этезланы О., Тарда, 7. *[Сырмахан Къасайгъа:] Бир гыржынлыкъ бер деп тилей келгенме.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 9. *Жёгетей къабакъ, гыржынлыкъчыкъларын алып, тирменнге чапдыла. Аны да бирер кюйген гюттю этип къапдыла.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 137.

2. *кёч.* Пропитание / Ашарыкъ, ашар зат, азыкъ. *Энди ол кесине гыржынлыкъ табаллыкъды.*

ГЫРМЫК *ат.* Перевясло / Бичен тишни неда гебенни жел чачмаз ючюн алагъа къысаргъа деп, кырдыкдан неда иги къурумагъан биченден эшилип этилген узун жыжым. *Жашла чалгъы чаладыла, Къызла дырын жыядыла, Къартла гырмык байлайдыла. Гебен орун сайлайдыла.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 132. *Кими балас, кими гырмык элтгенде, Къартла-жашла гебенлени этгенде, Ишчи кюнле, билинмейин ётгенде, Ишлемейин жашаргъамыды муратынг?* Шахмырзаланы С., Назмула, 121.

❑ **Гырмык эт** *къарач.* помять, исколотить, побить, разбить *кого* / тюйюп, ырахын эт, къыр, халеклик сал. *[Бийнегер:] Бизни ишибизден барып адамгъа жукъ сагъынса, мен аны [Токъалны] гырмык этерме.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 64. *Гвардиячыла фашистлени гырмык этедиле, душманны топ батареяларын, жыйырма къол эмда станок пулемёт, жюз чакълы плен аладыла.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 117.

ГЫР-МЫР *ат.* Дрязги, скандал / Ууакъ гурушхала, кёлкалдыла. *[Мариям Кураевна:] Тил, айрылыкъ, керексиз гыр-мырла... заманыбызны алмасынла.* Шаулаланы М., Кюн тыякъла, 103.

ГЫРНА *сыф.* Потертый, поношенный / Эски болгъан, тюгю кетген. *Гыдай, гырна бёркчюгюн да кёзлери таба къаплап, ныгъышха ётдю.* О. Этезов, Тарда, 47.

ГЫРНАЙ *ат бош тил. къарач. къ.* **гырайт.** *[Жашчыкъла] къарап-къарагъынчы эшек жюгю къургъакъ отун ташып, гырнайны юсюне къалай эдиле.* "Ленинни байрагъы", 1978, № 190.

ГЫРНАУ [1] *эрикл. сёз. аз жюр.* Мяуканье / Киштик макъыргъанда этген тауушну кёргюзтеди. *Эшитиледи сюлесинни дауурду, эштиледи туз киштикни гырнауу.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

ГЫРНАУ [2] *сыф.* **1.** Дикий, неприрученный *(о кошке)* / Агъачда ёсген, къолгъа юйренмеген, кийик (киштикни юсюнден). *Бизни Бараз башха киштиклеча гырнау тюйюлдю.* Тёппеланы С., Жаралы зурнук, 20. *[Ариуба] хыли этгенине жалыннган гырнау киштик кибик, кёзчюклерин сюзюлтюп мурулудайды.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 93.

2. *кёч.* Нелюдимый / Адамагъа жалгъашмагъан, келишиусюз, жарашыусуз. *[Владимир Назирге:] Мен а ийнаныпма, сен кесинги былай бир къургъакъ, гырнау адамча кёргюзтюрге кюрешгенлигинге, алай тюйюлдю... билеме.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 5. *[Махай эфенди] ашыгъып, артха къайтады, киштиккёз, гырнау къатынчыгъына тарыгъып, хапар айтады.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 17.

ГЫРНАУЛУКЪ *ат.* Нелюдимость / Адамгъа жалгъашмагъан-

лыкъ, келишиусюзлюк, жарашыусузлукъ. *Аны ючюн болур эди, жашчыкъла кеслерин жукъну сан этмеген, дюргенирек, къаты адамча кёргюзтюрге тырмашып тургъанлары... Сагъыт а бютюн да... кийикликни, гырнаулукъну сайлай эди.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 55.

ГЫРТ [1] *ат.* **1.** Ком, комок, кусок *(напр. сыра, сахара)* / къаты бал тузну бир кесеги, бышлакъны бир туурамы д. а. к. зат. *Тот болгъан бышлакъ гыртны саулай берирге кёзю къыймай, [къатын] ... чыкъырны башын жапды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 197. *Саният, юсюн къурум басып тургъан ич жауну бир гыртчыгъын эритип, какны ортасына къуюп, узатды.* Ёзденланы А., Саният, 85. *Саматчыкъны къолчугъу ол хуржунда балтуз гыртха неда конфетчикге тийгенлей, аны къара кёзчюклери бютюн да бек жылтырап, бетчиги жарып, къууанады.* Тёппеланы С., Атам урушдан къайтса, 6.

2. *В позиции определения:* колотый, рафинированный / Ууатылгъан, гырт-гырт болгъан. *Гырт бал туз. Гырт селитра.*

ГЫРТ [2] *эрикл. сёз. къ.* **къырт.** *Атлары да, алагъа [кишилеге] эришгенча, Байрымукъ чалгъы бла къагъып келген чий кырдыкны гырт-гырт этдирип жаркъмалайдыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 170.

ГЫРТГЫЙНЫК *ат.* Таз, крестец / Адамны къуйрукъ сюеги. *Хажи-Осман, аягъы учуп кетип, гыртгыйныгындан тийди да, сол бутундан ахсап къопду.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 57. *Бир-бир камсыкла уа, алларында босагъа юсюне тыгъылгъанланы гыртгыйныкларына тобукъулары бла тюртюп иедиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 101.

ГЫРТДЫ *ат къарач. къ.* **гулмак,** тугул. *Ун гыртдыдан толуду. Къыз какны, гыртдылары барды деп, ашаргъа унамады.*

ГЫРТДЫЛЫ *сыф.* Затверделый; со сгустками; с комьями / Тугуллу, тугуллары болгъан. *Гыртдылы ун.*

ГЫРТМАН [1] *ат сёл. тил. къ.* **гырайт.** *Аппа гыртманына минип келеди. Жаш гыртманны, сыртындан жюгюн алып, орамгъа къыстады.*

ГЫРТМАН [2] *сыф. къарач.* Облезлый / Тюгю кетген. *Гыртман эшек. Гыртман ат.*

ГЫРТЧЫ *сыф. къарач.* **1.** *къ.* **гиртчи I** *(1-чи магъ.). Жигит боллукъ гыртчы болур.* (Нарт сёз.) ○ *Эл гюрбежиде гыртчы темирчи Жазады темирни ёлчелеп, бичип.* "Жюрек жырлайды", 157.

2. Терпеливый, выносливый / Тёзюмлю, чыдамлы. *[Азаматны] атасы тёрт-беш минутдан хурулдап тебиреркди, юйде герох атылып башламаса, адам ушакъгъа уянырыкъ тюйюлдю, къалкъымазгъа гыртчы кишиди, жукъласа уа, къаты жукълайды.* Лайпаналаны С., Гургумлу, 10.

3. *кёч. сёл. тил.* Недоваренный, сырой / Иги бишмеген; сингирли. *Гардошла гыртчыдыла. Гыртчы эт.* □ *[Таужан Хашыугъа:] Огъай, тоба, саханнга бир гыртчы затны тюртюп къутулургъа излеме.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 207.

ГЫРХЫ *сыф.* **1.** Сухощавый, худощавый / Къатангы, арыкъ, жукъа *(адам). Гырхы къатынчыкъ, Аминат, Алай кёрюннгенликге, Къаты адамды аламат, Отду сёзге эм ишге.* "Шуёхдукъ", № 8, 23. *[Катяны] къалын сары чачына, кёк кёзлерине, акъ шинлилигине, гырхы агъачына бираз къарайым дер эдим.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 33. *Аладан бири Ийналукъну эгечи, санаун тауусхан,*

гырхы къарт къатынды. Толгъурланы З., Эрирей, 175.

2. Грубый, жесткий, негладкий / Зыбыр, сыйдам болмагъан. *[Сафар] сюеги бла къан тамырларындан сора жукъ кёрюнмеген гырхы билегини жумдургъун Алиймырзаны ызындан бурду.* Хочулаты С., Хапарла, 44. – *Къара жаулугъунг эм гырхы бетинг Кёрюнедиле кёзюме...* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 140. *Къайырбек къызгъыл сакъалчыгъын да, гырхы мыйыкъларын да бирча ууучуна жыйып сылады.* Кацийланы Х., Тамата, 182.

3. *къарач.* Грубый, резкий; неучтивый / Адепсиз, ишленмеген. *Гырхы сёз. Гырхы жууап. Гырхы адам.*

4. *къарач.* Хлесткий *(напр. о ветре),* холодный *(о погоде)* / Къургъакъ (кюнню халыны юсюнден). *Анга [Назирге] жууапха къабырчакълы къарны седиретир оноу этип кюрешген гырхы жел ачыулу сызгъырады.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 67.

ГЫРХЫЛАН *эт.* **1.** Грубеть, становиться грубым, жестким / Зыбыр бол, гырхы бол. *Ыннаны къоллары гырхыланнгандыла.*

2. *къарач.* Проявлять грубость *(неучтивость),* становиться грубым *(неучтивым)* / Адепсиз бол, адепсизлик эт. *Жаш, нек эсе да, гырхыланып турады. Къыз къарындашыны гырхыланнганын жаратмады.*

ГЫРХЫЛАНЫУ *и. д. от* **гырхылан** / Гырхылан дегенден *этим ат. Жюреги къыйналып гырхыланыу.*

ГЫРХЫЛАНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **гырхылан** / Гырхылан дегенни *араш айырмасы.*

ГЫРХЫЛАНЫШЫУ *и. д. от* **гырхыланыш** / Гырхыланыш дегенден *этим ат.*

ГЫРЫЛДА *эт.* **1.** *къ.* **хырылда 1.** *Ит, ыскындык жанына сойланып, ёле тургъанлай да, гырылдаргъа кюрешип, акъ гетменлерин кенг ача эди.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 91. *Ахия бир атлам атлагъанлай, овчарка анга тиш ачып, хыны гырылдады.* "Шуёхлукъ", № 54, 55.

2. *кёч. сёл. тил.* Нести чепуху, болтать / Гыр-гыр эт, жанша, *[Къасым] къатынны гырылдагъанын къулагъына алмай, бел баууна къыса, арбаздан чыгъып, орамны ёрге айланды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 71. *[Базарбий:] Ким къалай сюйсе, алай гырылдасын, мадар табып, иги жашаргъа сюймеген адам мен кёрмегенме.* Хубийланы О., Аманат, III, 21. *[Эри къатынына:] Сен не затны гырылдайса? Этлени кепдир да, асыра да къой, къышха керек боллукъду!* "Къарачай халкъ таурухла", 200.

ГЫРЫЛДАТ *эт. понуд. от* **гырылда** / Гырылда дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашчыкъ, таш атып, итни гырылдатды. Ол адамны гырылдата турма да барма къой.*

ГЫРЫЛДАТЫУ *и. д. от* **гырылдат** / Гырылдат дегенден *этим ат. Итни, къозутуп, гырылдатыу.*

ГЫРЫЛДАУ *и. д. от* **гырылда** / Гырылда дегенден *этим ат. Ол огъурсуз итни гырылдауундан ким да къоркъурча эди. Керексиз гырылдау.*

ГЫРЫЛДАШ *эт. взаимн.-совм. от* **гырылда** / Гырылда дегенни *араш айырмасы. [Мырзабекни жыйыны] ... кеслери аралырында бир-эки гырылдашып, юйлерине жыйылышып кетдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 114.

ГЫРЫЛДАШЫУ *и. д. от* **гырылдаш** / Гырылдаш дегенден *этим ат.*

ГЫРЫН [1] *ат къарач.* Крынка

/ Агъачдан неда къошундан этилген сауут. *Адамла, хар таш кесекни къолларына алып, ары-бери буруп, къыйырына кюмюш жабышханын кёрселе, бир жанына айырып, агъач гырынлагъа саладыла.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 122.

ГЫРЫН [2] *ат.* **1.** Дупло / Къуу-уш, чунгур, тешик. *Терекни гырыны. Тишни гырыны.*

2. *В позиции определения:* Пустота, полый / Ичи къуру, ичинде жугъу болмагъан. *Гардош башдан къызылжаякъ гардошла бла Тышы жыйырыкъ, ичи гырын бир хыбыл чыкъгъанды, Анга жашла: "Ана гардош", – дейдиле, – Ол жашаун жашау бере тауусханды.* Батчаланы М., Сагъышла, 17.

3. *кёч. В позиции определения:* опустошенный, не способный чувствовать; мыслить / Ойларгъа, сагъыш этерге жарамагъан. *Кёплени, баш токъмакълары болгъанлыкъгъа, ичлери гырынды, неда къуру сууду.* Хубийланы О., Аманат, III, 220.

ГЫССА *ат.* Кожаный мешок между къапчыкъ и тулукъ / Къапчыкъдан уллуракъ, тулукъдан гитчерек тери машок. *Аття тирменнге бир гысса нартюх элтди. Ынна гыссада къууутдан табакъгъа къуйду.*

ГЫСТЫ *ат къ.* **кюлте.** *Жюз гысты оргъан къатын жюз чык чепкенни согъар.* (Нарт сёз.) ○ *Кюн тийип, кюн батып кетген арада Жюз гыстыны малкъар къатын къысханды. Къурч билекли, темир къоллу халкъыбыз! Къышда аны ындыр этип басханды.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 92.

ГЫСТЫЛА *эт.* Связывать *что* в сноп / Кюлте эт, къыс. *Аття саламны, гыстылап, бау башына жыйды. Сабийле кендирашны гыстылап бошагъандыла.*

ГЫСТЫЛАН *эт. страд. от* **гыстыла** / Гыстыла дегенни *зорлаучу айырмасы. Кендир гыстыланнганды. Къаурала гыстыланнгандыла.*

ГЫСТЫЛАНЫУ *и. д. от* **гыстылан** / Гыстылан дегенден *этим ат.*

ГЫСТЫЛАУ *и. д. от* **гыстыла** / Гыстыла дегенден *этим ат. Къаураланы гыстылау. Кендирни гыстылау.*

❑ **ГЫТ-ГЫТ: Гыт-гыт эт** дрожать *(от холода)* / суукъдан къалтыра. Гыт-гыт деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *[Ахмат:] Ма кеслери жукълайдыла, биз а, къыйыр сакълагъан итле кибик, гыт-гыт эте турабыз...* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек. *Мурсала ичинде бирею гыт-гыт эте тура эди.* "Коммунизмге жол", 1970, № 24.

ГЫТЫ *ат сёл. тил.* Хибара, лачуга / Къолайсыз юйчюк. *Дюгер-бийланы юйню арт жанында, жукъусурагъан тауукъ кибик, тёш ырбыннга къысылып тургъан а Ибрахимни гытысыды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 8. *Башынгы кечиндирирча бир гыты ташла ичинде да ишлерге боллукъду, бахча этерге, бичен чалыргъа уа жерни сыйдамы, къууатлысы керекди.* Толгъурланы З., Эрирей, 10.

ГЫШМЫ *ат.* Копыто / Хайыуанны аякъларыны тышында сюек къабукъ. *Къашха эчки, къашхачыкъ, Мюйюзлери гылжачыкъ, Гышмылары къарачыкъ, Кёзчюклери алачыкъ.* Шахмырзаланы С., Назмула, 282. *"Мыжыкъны" эслегенлей, бютюн да къаты гюрюлдеп, гышмылары бла къазып силдеген зылдыла, чаукала учханча, кёкню жаба, боюнун жан-жанына, кезиу-кезиу къайыра, бугъа Гемудагъа жуукъалаша барады.* Тёппеланы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 12.

ГЮДЮРНОХ *ат.* Название ле-

карственного растения / Дарман хансланы бир тюрлюсю. *Сары гюдюрнох. Тюклю гюдюрнох.*

ГЮЙРЕ *ат къ.* **кюф.** *[Ата] тёрт челекден сапны санап къуйгъанды, Гюйрелерин тау мирзеуден толтургъанды, Урлугъун, не артдасын да унутмай, Черенлерин басып, жыйып олтургъанды.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 110. *Мирзеу къуюлмай гюйрелерине, Чардакъда тагъылмай къакъ учала, Къартоф сала байны жерлерине, Бай къышлыкъланы бийлеге чала, Айлана болурму энтда таулу?* Отарланы К., Сайлама, II, 153.

ГЮЛ *ат.* **1.** Цветок / Чагъыучу ханс эм аны чечеклери. *Никколаны жайгъы жарыкъ кюнлери, Кёз къамата тюрлю-тюрлю гюллери. Ол жайлыкъла бердиредиле сютлени, Аны кибик, чыммакъ семиз этлени.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 72. *Кюн бек къызыуду. Сабанла, хансла, гюлле, кырдыкла, къызыу кюнден башларын энишге тутуп, мыккылдыла, бетлерин кюнден букъдургъандыла, салкъынны кюсейдиле.* Шауаланы М., Мурат, 93.

2. *В позиции определении:* цветочный / **а)** Гюлле битген. *[Патчахны къызлары] эрикгенлерин кетирирге гюл бахчагъа чыгъып, алтын гуллалада зем-зем суу бла жууына тургъанлай, урланып къалгъандыла.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 189. *Къарачай поэзия не уллу жетишимлеге ие болса да, аны гюл тахтасында [Махаматны] назмулары эм ариу ийис этген гокка хансларыны бири болгъанлай турлукъдула.* Къагыйланы Н., Тинте барып, 24; **2)** Гюлле салыныучу. *Къатапа жабыу бла жасалгъан узун столда гюл къошунла тизилипдиле.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 86.

❑ **Гюл саптагъай** *къарач.* цветоножка / гюлню сабагъы, къаурасы. *Устаз дерсде гюл саптагъайланы юсюнден айтды.*

ГЮЛЛЕ *эт.* Расцветать, цвести / Чагъыу, чечек этиу. *Зуриятны атхан урлугъу ахшы гюллегенди деп, Науурузну жюреги къууанды.* Лайпанланы С., Гургумлу, 172.

ГЮЛЛЕН *эт. къ.* **гюлле.** *Аулакъла гюлленнгендиле.*

ГЮЛЛЕНИУ *и. д. от* **гюллен** / Гюллен дегенден этим ат.

ГЮЛЛЕУ *и. д. от* **гюлле** / Гюлле дегенден этим ат. *Шаптал терекни гюллеую кёзню къаматырча ариуду.*

ГЮЛЛЮ *сыф.* **1.** Цветущий, в цветах / Гюллери болгъан. *Гюллю тала.*

2. Молочной спелости *(о зерне)* / Сютлю *(мирзеуню юсюнден). Тиширыу гюллю нартюхлени Биширип келтирди, берди.* Къулийланы Къ., Жер китабы, 211.

ГЮЛЛЮК *ат.* Цветник, розарий / Гюл тахта.

ГЮЛМЕНДИ *ат.* Тонкий шёлковый платок с набивным рисунком / Къол бла этилген, оюулары болгъан жукъа жибек жаулукъ. *Аман адамны ачыуу кетмез башы жерге жетгинчи, иги адамны ачыуу кетер, кюнде гюлменди кепгинчи.* (Нарт сёз.) О *[Жаш:] Жазгъы чиллени исси кюнюнде Чибин къондурмам этинге. Сен исиленип башласанг, къызы, Гюлменди жаярма бетинге.* "Малкъар халкъ жырла", 182. *[Маржан] гюлмендисин асыры энишге бошлагъандан, къуру да кюле-кюле туруучу кёзчюклерин, букъдургъан этгенча, кёргюзтмейди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 85.

ГЮЛТЕ *ат къ.* **кюлте.** *Байталны бурун тешиклери бираз жыйырылгъанлай, ол [Заурбек] кырдык гюлте бла аны жаммыз-*

ларын, боюнун, жан сюеклерин да ариу сюртюп, ажир сатылгъан черкес бийни элине жол салды. Гулайланы Б., Къачхынчы, 29. *[Ариуба эрине:] Ариу кийиндирип, киногъа элтмейсе, оюн кёргюзтмейсе, шахаргъа, курортха жибермейсе, ахчанг-бохчанг аз. Сен эрмисе огъесе арпа гюлтемисе?* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 98.

ГЮЛТЕМИШ *ат.* Ось, стержень, на котором держатся колеса брички / Арбаны кёчер агъачы. *Арбаны гюлтемиши. Жашла, гюлтемишни кётюрюп, чархны анга кийдирдиле.*

ГЮЛХАНИЙ *ат къ.* **тюльпан.** *Къызчыкъла гюлханийле жыйдыла.*

ГЮЛЧЮ *ат.* Цветовод / Гюлле ёсдюрюучю адам. *Ол совхозну алчы гюлчюсюдю. Агроном гюлчюле бла ушакъ бардырады.*

ГЮНАХ *ат дин.* **1.** Грех / Дин ахлуланы ийнаныуларына кёре, динни тёрелерин бузмакълыкъ. *[Эмеген:] Ыхы, адам улу, ушхуурдан къарын гюнахынг кесинги болсун, юлюшюнгю ал, къалгъанын а бизге сал.* "Нартла", 54. *Жашла чалгъы чаладыла, Къызла дырын жыядыла, Ата-анагъа гюнахды: Сюйгенледен тыядыла.* "Малкъар халкъ жырла", 209.

2. *кёч.* Проступок, вина / Айыплы иш, терслик. *Аны бу ишде гюнахы жокъду.*

▲ **Гюнах айт** ошибочно обвинить *кого*, наговорить напраслину на *кого* / Биреуню жангылыч терсле. *[Асхат:] Аллах гюнах айтдырмасын ансы, терслик Шоштарда сунама.* "Коммунизмге жол", 1979, № 214. **Гюнах ал** *къ.* **гюнах айт. Гюнах сал** обвинять / биреуню терсле, терсге сана. *"Мен сизге гюнах салмайма", – деп, Азнор, столдан туруп, эшикге чыгъып кетеди.* "Коммунизмге жол", 1976, № 75. *Мени терслигим жокъду, Гюнахны салма манга.* Къулийланы Х., Жырны заманы, 145. **Гюнахына кир** брать (принимать), взять (принять) *чей-л.* грех на душу / айыплы, ушагъыусуз, адам жаратмазлыкъ иш эт. *[Къандауур:] Манга жалгъа жарашхан адамны гюнахына кирген адетим тюйюлдю.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 21. *[Гондай] аны да [ийнекни] тартып: "Гюнахынга кирдим, харип, сени да", – деп, суу да ичирип, аш да салып, биягъы ныгъышха чыкъды...* Залийханланы Ж., Тау къушла, 349. *[Анасы къызына:] Къайдам, къызым, къыйынлыкъда айланнган адамны жангылып гюнахына кире болурбузму деп, анга къыйналама.* Къобанланы Д., Эки заман, I, 17. **Гюнях эт** *къ.* **гюнах айт.** *– Мен а жаратылгъанлы бир да гюнах этмегенме, – деп, махтана эди [Къаххар].* Гуртуланы Б., Адилгерий, 185.

ГЮНАХЛЫ *сыф.* **1.** Грешный / Гюнахы болгъан. *Мал урлагъан бир гюнахлы, малы тас минг гюнахлы.* (Нартсёз.) ○ *Аллай къылыгъым да барды, Билесиз да, мёлек тюлме, Гюнахлы иш этеме, Жангылып да кетеме.* "Ленинни байрагъы", 1978, № 168. *Адам кёкге учса, эси жангылтмай, Бир сейир сезим бийлеп, кёк кенгинде, Бек ашыгъады, учханын жаратмай, Огъурлу, гюнахлы жерге келирге.* "Шуёхлукъ", № 61, 59.

2. *кёч.* Предосудительный / Терс, осал, айыплы, терслиги болгъан. *Мен бу ишде гюнахлы тюйюлме. Тюйюшде ол жаш гюнахлы тюйюлдю. Гюнахлы ишле эте айланады бу Чёпеллеу.* "Шуёхлукъ", № 55, 24.

ГЮНАХСЫЗ *сыф.* **1.** Безгрешный / Гюнахы болмагъан. *[Астаккуу:] Бу гюнахсыз адамланы илинмек ажалдан, аллах, сен сакълагъын!* Лайпанланы С., Гургумлу, 101. *Мен бир гюнахсыз адам. Кишиге жукъ айтмайма, Некях, къалам излемей, Гюнахлыны сакълайма.* Зумакъуллаланы Т., Кёз жарыгъым, 68.

2. *кёч.* Невинный, невиновный / Терслиги болмагъан. *Зарны тили тюзню отха атады. Кир тили бла гюнахсызны сатады.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 86. *[Сафар:] Бюгюн хатасыз, гюнахсыз юйюрледен ючюсюн-тёртюсюн ачытсакъ, тамбла жыйырмасы буюкъмазмы?* Толгъурланы З., Эрирей, 173.

ГЮППЕ *ат эск. этн.* Коляда *(обряд прославления праздника, за что селяне одаривают пришедших подарками)* / Къарачайлылада бла малкъарлылада алгъын заманда эл мюлк жылны бошалгъанын белгилеп, жаз башында этилиучю байрам. *Гюппе, гюппе, гюппе айлана келебиз, Ачахматны тобугъунда тогъуз улан кёребиз.* (Фольк.)

ГЮППЕЧИ *ат эск.* Участник праздника гюппе / Гюппеге къатышхан адам. *Гюппечиле арбазлагъа кирип айлана эдиле.*

ГЮРБЕ *ат къарач.* **1.** Ящик, мельничная воронка / Тирменде мирзеу къуюучу жер. *Бюртюкбюртюк жыйылса, мирзеу гюрбе болур.* (Нарт сёз.) ○ *Тирменни тамагъындан ашлыкъны къуйсала, бир бюртюгю чартлап ызына чыкъмайды, къуюлгъан бары да ун гюрбеге агъады, алай а, бир кесеги къышхыр, бир кесеги ун, кесеги да букъу болады.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 66.

2. *къ.* **кюф.** *Гюрбеси мирзеуден толуп тургъанда, Къайгъы жокъча кёрюнеди жамагъатда.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 154. *Акъ ётмекге жарашхан жамагъатны будайы эрттеден да машоклада, гюрбеледе сакъланып экен.* Лайпанланы С., Гургумлу, 158.

3. *кёч.* Житница / Мирзеую бай жер. *Украина Россияны гюрбесиди.*

ГЮРБЕЖИ *ат.* **1.** Кузница / Темирден тёш, чёгюч бла тюрлютюрлю затла ишлеучю жер. *[Кязим:] Къарыусузлагъа хайырым тийсин деп, Эски гюрбежиде темир тюеме. Халкъыма жетген азаплыкъны кёрюп, Гюрбежимдеги кёмюрча кюеме.* "Шуёхлукъ", № 5, 19. *XX ёмюрню аллында малкъарлы темирчини гюрбежисинден эллеге кёп аламат жырла жайылгъандыла.* "Шуёхлукъ", № 14, 126. // *кёч.* Место, где создается, формируется, подготавливается *что-л.* важное, ценное / Бир тюрлю уллу магъанасы болгъан затны хазырлаучу, чыгъарыучу жер. *Эрменли совет алимле орус илмуну гюрбежисинде шекиртлик этип чыкъгъандыла.* "Шуёхлукъ", № 10, 10.

2. *В позиции определения:* кузнечный / Темирден тюрлю-тюрлю затла ишлениучю. *Заводну гюрбежи цехинде жолдаш Дмитриевге бек къыйын деталланы ишлерге буюрадыла.* "Коммунизмге жол", 1978, № 63.

ГЮРБЕЖИЧИ *ат.* Кузнец / *къ.* **темирчи.** *Гюрбежичи базаргъа кетип, юйде къатыны бла къызчыгъы къаладыла.* (Фольк.)

ГЮРБЮ *сыф.* Старый, заплатанный *(об одежде)* / Юсю жамаудан толгъан. *Председатель эски кюбюр юсюнде гюрбю тёшек бла жуургъаннга къарады.* Толгъурланы З., Эрирей, 67. *Терк окъуна Ибрахим ич кийимледен сора да жангы шалбар, эски ышымла, гюрбю къаптал, алаша къыйырлы тери бёрк да кийип чыкъды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 223.

ГЮРБЮСЫРТ *сыф. сёл. тил.* Имеющий заплаты на спине *(об одежде)* Кийимини сыртында *(аркъасында)* жамаулары болгъан. *Ол сизни кибик гюрбюсырт адамла умут этген боллукъ тюйюлдю.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 59.

❑ **ГЮРГЕ: Гюрге кюн** *къарач.* геуюрге кюн *(къ.* **геуюрге**). *[Хорлам:] Атам, энди гюрге кюн кетерикме.* Хубийланы О., Дерт, 127.

ГЮРГЮЛЮШ *ат.* Шум, гам, суматоха / Дауур-сюйюр, дауур-дуур, къатыш-къутуш. *Сабийлени гюргюлюшлери.* □ *Аш адырла жайылгъан узун чынар къанганы юсюнде гюргюлюш эшитиледи.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 367.

❑ **Гюргюлюш эт** поднимать шум, гвалт, суматоху / къатыш-къутуш бол, дауур-сюйюр эт. *Халкъны жартысы ары [сабаннга] басынып, хар ким юлюшюн алыргъа ашыгъып, анда гюргюлюш этип айланады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 154. *Чоллай, Малжейни жашлагъа чамландырмаз ючюн, къошда элни жашы да гюргюлюш этип айланнганын андан жашырып къойду.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 328.

ГЮРЕГЕЙ *ат ц. диал.* Къара эрик *(къ.* **къара***). Амма челек бла гюрегейле алып келди. Гюрегейле кюз артында бишедиле.*

ГЮРЕН I *ат.* **1.** Круг. Предмет округлой, овальной формы / Тёгерек формалы зат. *Кёп бармай кюнчыгъыш жанында кюнню къызыл гюренини жартысы жер этегинден къарайды.* Къоджакъланы Т., Ёге ана, 80. *Тирмен таш тепсейди, къызыулана, Чарс кёрюне уллу гюрени. Эсингдемиди къан къызаргъаны Бушуулары къара кюнлени?* "Шуёхлукъ", № 52, 3.

2. Круглая площадка *(напр. для скачек, танцев)* или очерченный круг / Адам, ат чабыучу тёгерек формалы жол, майдан д. а. к. башха зат. *Чёпеллеу атла чапхан гюренден кёз алмай къарайды.* "Шуёхлукъ", № 55, 30. *Сафар гюреннге ашыкъ салынырын сакълап тура эди.* Толгъурланы З., Эрирей, 37. *Бир агъач тёммекни бир жанын жонуп, ариу сыйдамлап, ортасына ... къарачыкъ этип, тёгерегине къара гюрен тартдыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 31.

3. Сомкнутая цепочка *(людей)* / Адамланы тёгерек олтургъанлары, сюелгенлери. *[Сатанай:] Юч батырны да халкъ гюренни арасында олтуртугъуз.* "Нартла", 99. *Къаспот, гюренни ичи бла эки къаты айланып, жокку сюелген къызланы алларында билинирбилинмез тохтап, башын энишгерек ийди.* Толгъурланы З., Къызгъыл кырдыкла, 78.

ГЮРЕН II *хал. сёзл. къ.* **тёгерек III.** *Кёрге салып, оба этип къутулуп, Гюрен туруп ол обаны юсюне, Жер тейриден тынчлыкъ тилеп ёлюге, Кюн тейри да жарыкъ берсин кесине.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 35. *[Къонакъ] къысхач бла отха узалып, кёмюлюп тургъан хычынны тёгерегин гюрен ызлады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 362. *Халкъ гюрен тохтап, къартла къынгыр таякъ башларына таянып, жашла уа кими къама башына жабышып, Керимни ауузуна къарайдыла.* Ульбашланы И., Озгъан кюнле, 30.

ГЮРЖЮ *сыф.* Грузинский / Гюржюлюленики, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Гюржю тил. Гюржю поэзия. Гюржю музыка.*

ГЮРЖЮЛЮ *ат.* Грузин / Грузияда жашагъан асламлы халкъны адамы. *Ол къыз гюржюлюдю. Бу поэт гюржюлюдю. Къонакъгъа келгенди.*

ГЮРЖЮЧА *хал. сёзл.* По-грузински *(напр. говорить, писать)* / Гюржю тилде. *Гюржюча сёлешиу. Гюржюча жазыу.*

ГЮРЮЛДЕ *эт.* Шуметь, громыхать, греметь, гудеть / Уллу тауушла эт *(кёкню, сууну, желни, отну, ушкокну д. а. к. башха затны юсюнден). Оюла тургъанча, къаяла, Эл башында кёк гюрлюдейди, Къарт къатын урчугъун да ала: "Кайдаса, жарлы балам?" – дейди.* Къулийланы Къ., Юйюнге игилик!, 17. *Тапанчала атыл-*

гъанлары сайын, таула, къаяла гюрлюдейдиле. Шахмырзаланы С., Танг аласында, 24. *Суу а гюрюлдеп, уллу ташланы бирин бирине ургъан тауушлары чыгъа келеди.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 282. // *кёч.* Шуметь, громко выражать недовольство / Уллу дауур эт, къауугъа эт. *Къайда эсе да алда халкъ гюрюлдеди.* "Коммунизмге жол", 1982, № 54.

ГЮРЮЛДЕТ *эт. понуд. от* **гюрюлде** / Гюрюлде дегенни *къатланыучу айырмасы. Кёкню кюкюрегенин къаяла бири биринден алып, бютюн да уллу гюрюлдетип тебиредиле.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 31. *Толкъунла гюрюлдетип, мазаллы ташланы аудуруп барадыла, тёрт жанына суу тамычыла чачыладыла.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 66.

ГЮРЮЛДЕТДИР *эт. понуд. от* **гюрюлдет** / Гюрюлдет дегенни *къатланыучу айырмасы. Боран болгъанны гюрюлдетдиреди. Элия кёкню гюрюлдетдирди.*

ГЮРЮЛДЕТДИРИУ *и. д. от* **гюрюлдетдир** / Гюрюлдетдир дегенден *этим ат. Элияны кёкню гюрюлдетдириую сабийлени элгендирди.*

ГЮРЮЛДЕТИУ *и. д. от* **гюрюлдет** / Гюрюлдет дегенден *этим ат. Машинаны гюрюлдетиу.*

ГЮРЮЛДЕУ *и. д. от* **гюрюлде** /Гюрюлде дегенден *этим ат. Машинаны гюрюлдеую. Тарктрорну гюрюлдеую. Къайда эсе да бирде, Минги тауну этегинде, от чагъады, кёкню гюрюлдеую узакъда эшитиледи.* Кацийланы Х., Мухаммат, 27.

ГЮРЮЛДЕШ *эт. взаимн.-совм. от* **гюрюлде** / Гюрюлде дегенни *араш айырмасы. Сакъ жауунла гюрюлдешип жетедиле, Орамланы кирин жууп кетедиле.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 96. *Бугъала узакъдан бир бирин жыйылап, гюрюлдешип жуукълашадыла, аякъ бла къобаргъан къулдалары, чаукалача, кёкге-кёкге чыгъадыла.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 50.

ГЮРЮЛДЕШИУ *и. д. от* **гюрюлдеш** / Гюрюлдеш дегенден *этим ат. Бугъаланы гюрюлдешиулери.*

ГЮТТЮ *ат.* Лепёшка / Табада неда кюлде бишген гитче гыржынчыкъ; къалач. *Тегенеден гюттю урлагъанча.* (Нарт сёз.) ○ *Шишлик этип семиз къойну этинден, Эм къып-къызыл бишген къош гюттюледен, Биз къызланы алларына салайыкъ.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. *Адилгерийни жол азыгъын: нартюх гюттюсюн, хант тузчугъун, къакъ эт кесегин, къуутчугъун да бирер быстыр кесеклеге тюйюп, къапчыкъ ичине салдыла.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 33.

❑ **Гюттю бол 1)** сплющиться, превратиться в лепёшку *(от удара)* урулуп, жассы бол. *Машина гюттю болуп, шофёрну уа аягъы сынып, кёлюне чабып тура эди.* Сюйюнчланы А.; **2)** быть гранулированным / ууакъ этилиу, ууакъ бюртюклени формасына келтирил. *Хазырланнган къуутну асламысы гюттю болуп чыкъгъанды.* "Ленинни байрагъы", 1978, № 169. **Гюттю эт** сплющить / темирден этилген затны, тюйюп, жассы эт. *Жашчыкъ къалай табакъны, чёгюч бла тюе кетип, гюттю этди.*

❑ **Гюттю ханс** просвирник / уллу гюллю, бийик ханс. *Къызчыкъла талада гюттю хансланы гюллерин жыйдыла. Къызла гюттю хансланы гюллеринден къысым этедиле.*

ГЮТТЮЛЕ *эт.* Гранулировать / Бир затны ууакъ бюртюклени формасына келтир. *Бригадада хансны гюттюлейдиле.*

ГЮТТЮЛЕН *эт.* Гюттю бол 2 *(къ.* **гюттю***). Мюлкде минг тоннагъа жуукъ ханс къуут гюттюленип бошалгъанды. Мюлклени цехлеринде гюттюленнген аш хазырлау къыстау барады.*

ГЮТТЮЛЕНИУ *и. д. от* **гюттюлен** / Гюттюлен дегенден *этим ат. Хансдан этилген къууутну гюттюлениую.*

ГЮТТЮЛЕУ *и. д. от* **гюттюле** / Гюттюле дегенден *этим ат. Хансны гюттюлеу.*

ГЮТТЮЛЮК *ат.* Количество теста или муки, необходимое для выпечки одной лепёшки / Бир гюттюге жетер чакълы тылы неда ун. *Он гюттюлюк тылы.* "Коммунизмге жол".

ГЮХ *ат къарач.* **1.** Кели баш *(къ.* **кели***). Дорбунну эшикге жууукъ къабаргъасына къысылып, от жагъада ... тёрт тёнгекчик, аладан арлакъда дорбунну арасы сюремде бир ёре талкъы, гюх, дагъыда быланы жашауларына амалсыз керекли талай зат кёрюне эди.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 180.

2. *къарач.* Журавль *(у колодца)* / Къуюдан суу алыр ючюн хайырланылыучу узун агъач. *Къызчыкъ гюх бла къуюдан суу алды.*

▲ **Гюх ур** *къарач.* идти очень быстро, бежать стремительно / атылып, чабып бар. *Ёлюк къабырлагъа жетер-жетмез, Мустафа, жабыугъа чырмап, аны жууунчусун алып, гюх ура, эфендилеге тыгъылады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 186.

❑ **ГЯМПИР: Гямпирлерим тюшдю.** Гепперлери тюшдю *(салынды) (къ.* **геппер***). Ийналукъ кёгюрчюнню жарыкъ болгъанын жаратмай: "Бусагъат мен сени гямпирлеринги тюшюрейим", – деди.* Толгъурланы З., Эрирей, 102.

ГЯПЧИ *ат этн.* Шут, который развлекает народ на свадьбах, вечерах / Тойлада, оюнлада адамланы кюлдюрюучю, жарыкъ этиучю адам. *Бир заманда Озай, гяпчи кибик жетип, тизгинни бир къыйырына сюелди.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 28. *[Айыу] мазаллы, юйюкген тонлу, Гяпчи кибик, жубу къоллу, Гепсоркъача ойнайды. Терек къабукъну чайнайды.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 112.

ГЯУУР *ат дин.* **1.** Гяур / Ислам динни ангылатыууна кёре, муслийман болмагъан, башха динни тутхан адам. *Хар адам кеси динин махтайды: муслийманла ислам динни тюзге санап, бирсилени гяуур этеди.* Кацийланы Х., Мухаммат, 201.

2. *кёч. бош тил.* Плохой *(о человеке)* / Осал, жараусуз *(адамны юсюнден). [Шырдан:] Биязуркъа, гяуур, айтхан керти эсе, [Жарнес] шыйых окъунады.* Тёппеланы А., Ташыуул. *Къарауаш суу алып, бийчесине къайтханды: "Эй, гяуур! Не болгъанды санга? Чачынг-башынг нек тозурагъанды?" – деп, бийчеси ачыуланнганды.* "Нартла", 129.

ГЯХИНИК *ат.* Весенняя мурава / Жаз башында жангы чыкъгъан кырдык. *Айырмай кюнлюм, чегет, Жаш гяхиник къакъгъанды.* Отарланы К., Сайлама, I, 6. *Аны [Найыпханны] кёзлерине жол жанында энди чыгъа келген кёк гяхиникле илине эдиле.* Толгъурланы З., Эрирей, 10.

ГЪАЙЫТ *ат дин.* **1.** Праздник по окончании мусульманского поста уразы / Муслийманланы ораза ачылгъан кюн этилиучю байрамлары.

2. *В позиции определения:* праздничный / Гъайыт бла байламлы. *[Адамла] элни къыйырында гъайыт намаз къылыныучу жерге кетгендиле.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 171. *Ораза, гъайыт кюнледе Умаргъа да ачхан эдим мен китап.* "Жинтинле", 383.

ГЪАРШ *ат къ.* **космос.** *Жарнес акъыл этгенден, Башир гъаршха чыгъаллыкъ тюйюл эди, чыкъса да, кёрюнюрюк [аллах] анга кёрюнмез.* Тёппеланы А., Ташыуул. *Къудас чачлы, Къыйгъан къашлы, Шагъат болуп къая, терек, Сабыр сёзюм жокълай гъаршны Этдимми бир толмаз тилек.* Мокъаланы М., Дуния жарыгъы, 15.

ГЪОЙГЪУМ *ат.* Высокое растение с толстым стеблем / Уллу къауралы бийик ёсген ханс. *Энди уа шыякы тёбени юсю къалын къыртышды, чунгурунда уа гъойгъумла битедиле.* "Шуёхлукъ", № 9, 33.

ГЪУЖ *ат къ.* **желмауу́з.** *"Мен кёкню, жерни да жутарыкъма!" – дейди гъуж.* (Фольк.)

ГЪУР-ГЪУР *эрикл. сёз.* Звукоподражание кваканию лягушки, урчанию желудка и т. п. / Макъаны неда къарынны къурулдагъанын кёргюзтеди. *Макъаны кёлю къуруса да, гъур-гъуру къурумаз.* (Нарт сёз.) ○ *Ачдан аланы [айыуну, бёрюню, тюлкюню] къарынлары гъур-гъур деп къобуз согъа эдиле.* "Малкъар халкъ жомакъла", 314.

ГЪУРДУГЪОЖ *ат къарач.* Нарост на растении / Агъачны неда башха битимни сынып, жангыдан къайнагъан, ёсген жери. *Аламат ийис этген нарат чегетле, шыбыла къыркъып аудургъан терекле, чайырлары саркъып, гъурдугъож къайнап тургъан дюккючле...* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 51.

ГЪУРУЛДА *эт. къ.* **къурулда.** *Къарын къарыннга да гъурулдайды.* (Нарт сёз.) ○ *[Хаким:] Ичим къая оюлгъанча гъурулдады.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 131.

ГЪЫЙГЪА *ат къ.* **гъойгъум.** *Жашла биченликден гъыйгъаланы кетердиле.*

ГЪЫЖЫЛДА *эт. къарач. къ.* **къыжылда.** *Сынжыр гъыжылдайды. Жашчыкъны тишлери гъыжылдайдыла.*

ГЪЫР-МЫР *ат къарач. къ.* **гъыр-мыр.** *Аланы аралары гъыр-мырды.*

ГЪЫРМЫРЛА *эт. къарач.* **1.** Ввести разлад *(раздор)* / *Араны буз, къаугъа чыгъар.*

2. Рассориться / Бир бирге кёл къара бол. *Ала гъыр-мырлап башладыла.*

ГЪЫРМЫРЛАН *эт. къарач. къ.* **гъыр-мырла 2.** *Жашла гъыр-мырланып турадыла.*

ГЪЫРМЫРЛАНЫУ *и. д. от* **гъыр-мырлан** / Гъыр-мырлан дегенден *этим ат.*

ГЪЫРМЫРЛАУ *и. д. от* **гъыр-мырла** / Гъыр-мырла дегенден *этим ат.*

ГЪЫРМЫРЛАШ *эт. взаимн.-совм. от* **гъыр-мырла** / Гъыр-мырла дегенни *араш айырмасы.*

ГЪЫРМЫРЛАШЫУ *и. д. от* **гъыр-мырлаш** / Гъыр-мырлаш дегенден *этим ат.*

ГЪЫРЫЛДА *эт. къарач.* Скрипеть, тарахтеть, грохотать / "Гъыр-гъыр" деген тауу́ш эт. *Арбаны чархы гъырылдайды.*

ГЪЫРЫЛДАТ *эт. понуд. от* **гъырылда** / Гъырылда дегенни къатланыучу айырмасы.

ГЪЫРЫЛДАТЫУ *и. д. от* **гъырылдат** / Гъырылдат дегенден *этим ат.*

ГЪЫРЫЛДАУ *и. д. от* **гъырылда**/ Гъырылда дегенден *этим ат.*

Д

ДА[1] *байл.* **1.** И, да; поэтому / Бош айтымны бир туудукъ членлерин, тенг жарашхан къош айтымны эм бойсуннган къош айтымны кесеклерин байлагъан жалгъаучу эм бойсундуруучу байлау. *Конфет да, къоз да кёпдюле анда [ёлкада], Бойнакъ айыула кёрюрсе анда.* Къулийланы Х., Жулдузчукъла, 9. *Хонай ариу харифле бла, айтханыча, жазып, [Мухтаргъа] "Ма, энди элт да такъ, иеси табылса, ким болгъанын манга айтыргъа унутма, марш!" – деп, ышарып буйрукъ берди.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 27. *Тёгерекде жангы кырдык ийис этеди, терекледе чыпчыкъла жырлайдыла, кюн да кесини жизги таякълары бла къудуретни ыйнакълайды.* "Коммунизмге жол", 1974, № 59.

2. В сочетании с условной формой именного или глагольного сказуемого придаточной части сложноподчиненного предложения имеет значение уступительности / Къош айтымны бойсуннган кесегинде ат неда этим хапарчыны шартчы формасыны ызындан келсе, туракълау магъананы жюрютеди. *Таула не бийик болсала да, ауш табылыр.* (Нарт сёз.) *О Къарт болса да, уллу ариу кёзлеринде жыламукъла ойнай, Хамит сценагъа битип турады.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 6. *Асият сёлеширге ауузун ачса да, анга тохтап киши къулакъ салмады.* Шауаланы М., Мурат, 39.

ДА[2] *кес.* **1.** *кючл.* Даже, и, же; даже и, ведь / Айтымда къайсы сёзден сора келсе, аны айырады, кючлейди; окъуна. *Алтынны да болады шарайыбы.* (Нарт сёз.)

2. *кючл.* Ну / Айтымны аллында келсе, андан ары не айтыллыгъына тынгылагъан адамны эсин бурдурады. *Да, къалай болсун? Да, къошха окъуна барайыкъ. Да, ким биледи, тамбла кюн тюзелирге да болур.*

3. *сор.* Же, не так ли? / Соруучу кесекчикни къуллугъун толтурады. *Атангы саулугъу игиди да? Ол ингирде тойгъа барлыкъды да?*

ДАВЕРНА *ат сёл. тил. эск.* Доверенное лицо / Патчахлыкъны заманында эл айырган ышаннгылы адам. *[Хашим старшинагъа:] Мени жасакъ берирге не аз да мюлкюм жокъду, давернала ийип окъуна къарат.* (Фольк.)

ДАГЪАН *ат къарач.* **1.** *къ.* **тиреу**[2] *Улакъны тауушу шаушала башларгъа, жашла аны дагъандан тюшюрдюле, башын сыйлы таш таба буруп, аякъларын тутдула.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 78. *Жангы жалгъаннган бутакъчыкъны тёгерегине жашчыкъ дагъанла сюеп кетди.* Е. Фортунатова, Окъуу книга, 14.

2. *кёч. къ.* **таянчакъ 3.** *Ой, Магъай, Магъай! Онгсузлагъа – дагъан. Хуна чачды бугъанг. Нек шимирди жагъанг?* (Фольк.) *Низам – иш толтурууну баш дагъаныды. Тенг сени къууанчда къанатынгды, Бушуулу кюнюнгде – дагъанынгды, Тенгликни сен жашат да жаша, Тенг сени билегингди.* Байчораланы С., Отубуз, 33.

❑ **Дагъан бол** *къарач.* таянчакъ бол. *Къыйынлыкъ тийген кюн [тенглеринги] бири сатхан этеди, бири уа дагъан болады, жакълагъан этеди.* Эбзеланы Х., Къанаматны журтунда, 24.

ДАГЪАНЛА *эт. къарач.* Подпирать, ставить опору для поддержки *чего-л.* / Бир зат бек аумазча болур ючюн тирею сал. *Эски чалыны жашла юч-тёрт жеринден дагъанлагъандыла.*

ДАГЪАНЛАН *эт. страд. от* **дагъанла** / Дагъанла дегенни *зорлаучу айырмасы. Буруу дагъанланнганды.*

ДАГЪАНЛАНЫУ *и. д. от* **дагъанлан** / Дагъанлан дегенден

этим ат. Эски бауну дагъанланыуу.

ДАГЪАНЛАУ *и. д. от* **дагъанла** / Дагъанла дегенден *этим ат. Эски чалыны дагъанлау. Бурууну дагъанлау.*

ДАГЪАНЛЫКЪ *ат къарач.* Тиреуючлюк. *Аппа жерк терекни базыкъ бутакъларындан юч дагъанлыкъ кесди. Жаш чегетден дагъанлыкъла, къурукъла келтиргенди.*

ДАГЪЫ *мард. сёзл. эск. къ.* **дагъыда** [1]. – *Дагъы салам айтама Муслий бла Хурагъа, Манга къайгъы этмегиз, сау-саламат турама.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 67. – *Муну къарыуун сен сурама, Юч кётюрсе, машина жюкден толур, Ишин кёрюп, сейир этип турама, Не ишлейди? – деп, сорлукъ дагъы болур.* Т а б а к ъ с о й л а н ы Р., Кюнтиймез, 78.

ДАГЪЫДА [1] *заман сёзл.* **1.** Ещё, кроме того; и / Андан сора да, андан тышында да; энтда. *Зулкъарнейни ушкогу атылгъандан сора, чегетде ушкокла дагъыда атылдыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 221. *Дагъыда барды айтырым: Ата журт ючюн, керек болса, жанымы да аярыкъ тюйюлме.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 317.

2. Опять, ещё раз, снова / Экинчи кере да, жангыдан, къайтарып; энтда I. *[Жашла] Жамийланы дагъыда суугъа кёмедиле.* Ч. Айтматов, Жамийла, 42. *Болсада жаш, тизгинин жыйып, атха дагъыда минди.* Г у р т у л а н ы Э., Азретни къууанч кюню, 60.

ДАГЪЫДА [2] *байл.* Однако, и, тем не менее, несмотря на это / Алай болгъанлыкъгъа, болсада, аны ючюн, эм. *[Масхут:] Къолунда къалачы бла сабийчикни кёргенимде, тюнене тюшден бери жукъ ашамагъаным эсиме тюшдю, алай дагъыда акъылымда уа – Зайнаф, кёзюмде аны ышаргъаны, къулагъымда – аны ауазы.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 12–13. *Сени халкъынг кёрмеген да не къыйынлыкъ къалды? Дагъыда кётюрдю, чыдады.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 18.

ДАГЪЫСТАНЛЫ *ат.* Житель Дагестана / Дагыстанда жашагъан адам. *Дагъыстанлыланы санында ишчиле, жазыучула да бир эдиле.*

ДАЙ *межд.* Возглас, которым подгоняют коз / Эчкилени къыстагъан заманда айтылыучу сёз. *Аппа эчкилерин "дай-дай" деп сюре эди.*

ДАЙМАЗ *сыф. къарач.* Бессовестная *(о женщине)* / Бетсиз *(жалан да тиширыуну юсюнден айтылады). Даймаз тиширыу.*

ДАЙЫМ *заман. сёзл.* Постоянно, всегда / Хар заманда. *Сени бар ишлеринг ючюн да дайым Жюрегимден ыспас этеме санга.* О т а р л а н ы К., Туугъан жерим, 11.

❑ **Дайым кюнде** *заман. сёзл.* ежедневно / хар кюнде, кюн сайын. *[Хасан Жулдузгъа:] дайым кюнде сени атынгы минг кере айта болурбуз.* Х у б и й л а н ы О., Адамла, 3. *Ауазла эшите дайым кюнюмде да, Кёп ашырдым заманны къышын, жазын.* "Шуёхлукъ", № 4, 17.

ДАКТИЛЬ *ат лит.* Дактиль / Назму этиуде басымы биринчи бёлюмюне тюшген юч бёлюмлю назму ёлчеу. *Поэтни "Шагъатлыкъ" деген назмусу дактиль бла жазылгъанды. Малкъар халкъ поэзияда дактиль бла къуралгъан назмула тюбейдиле.*

ДАМ *ат къарач.* **1.** *къ.* **татыу** [1] *(1-чи магъ.). Тузсуз хантны дамы жокъ.* (Н а р т с ё з.)

2. *кёч. къ.* **татыу** [1] *(2-чи магъ.). Тёзюм къорагъан арбаздан берекет, дам да, бет, намыс да къорайды.* Х у б и й л а н ы О., Адамла, 166. *[Жигерхан Эсеннге:] Айдан, жылдан бир кёрюнсе да, аны да, от алыргъа келгенча, дамын кёр-*

гюзтмейсе. Хубийланы О., Аманат, III, 273.

ДАМБА *ат.* Дамба / Алаша жерлени суу басмаз неда суу жыйылгъан жерлени тёгерегин бегитир ючюн ишленнген зат; бежен. *Печораны бла Каманы арасында топуракъ дамабала, бетон плотинала, бир бирлерине къошулгъан кёлле, илипинле ишленнгендиле.* "Коммунизмге жол", 1978, № 34.

ДАМКА́ *ат.* Общее название собак маленькой породы / Итлени бек гитче къаумуна айтадыла; маске. *Дамканы къартлыгъы билинмез.* (Нарт сёз.) О *[Жаш къызгъа:] Ашарыкъ келтирселе, бу дамкачыкъгъа бермей ашама.* (Фольк.)

ДАМКА *ат.* Дамка *(в шашках)* / Шашка оюнда: къаршчы адамны биринчи тизгинини клеткаларына чыгъарылгъан эм клеткала бла алгъа, артха да тыйгъычсыз бардырылыучу шашка. *Къарап-къарагъынчы жаш бир шашкасын дамкагъа чыгъарды.*

ДАМЛА *ат къарач.* Делать пищу вкусной, питательной / Ашны татыулу эт. *Бизни фермада маллагъа ашны дамлап беродиле. Чайны дамла.*

ДАМЛАН *эт. страд. от* **дамла** / Дамла дегенни *зорлаучу айырмасы. Маллагъа дамланнган ашла хазыр этилгендиле.*

ДАМЛАНДЫР *эт. понуд. от* **дамлан** / Дамлан дегенни *къатланыучу айырмасы. Малланы ашларын дамландырыргъа кёп тюрлю амал барды. Бригада, къуутну дамландырып, андан гюттюле этип чыгъарды.* "Ленинни байрагъы", 1978, № 165.

ДАМЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **дамландыр** / Дамландыр дегенден *этим ат. Иван Петрович къысылгъан гюлтени суу тылпыу бла дамландырыучу сауутну жарашдыргъанды.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 184. *Областда мал ашланы дамландырыучу эм да хазырлаучу цехлени иги ишлетген мюлкле аз тюйюлдюле.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 152.

ДАМЛЫ I *сыф. къарач.* Татыулу I *(1-чи магъ.). Ишчилени бир бирлери бла татлылыкъларыкибик, ашагъан ашлары да дамлыды, берекетлиди.* "Ленинни байрагъы". *Хасан арып келген чалкъычыланы дамлы ушхуур бла сыйлайды.* "Ленинни байрагъы", 1975, № 114.

2. *къ.* **татымлы I.** *Чайкъаладыла дамлы ханслы жайлыкъла, Кюйюзлеча, сыртларынга салынып.* "Жюрек жырлайды", 294. *Мал аш байлыкъны бир дамлы ёзегине совхозда ханс къуутну санайдыла.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 122.

3. *кёч. къ.* **татыулу I** *(2-чи магъ.). Ол ингирде къызла жашны дамлы сёзюне сюйюп тынгылай эдиле. Аланы жашаулары дамлыды.*

ДАМЛЫ II *хал. сёзл. къарач. къ.* **татыулу II.** *Кёлге къуюлгъанча, уста жарашдырылгъан иги жорала, тилекле дамлы къуюладыла.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 79. *Гына, орманны жауларын шындым этип, жесирден къутхаргъанын дамлы хапарлайды.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 108. *Бош заманынгы дамлы ашыр.* "Жинтинле", 316.

ДАМЛЫЛЫКЪ *ат къарач.* **1.** *къ.* **татыулулукъ I.** *Ашны дамлылыгъы. Шорпаны дамлылыгъы.*

2. *къ.* **татымлылыкъ.** *Мал ашланы дамлылыкълары. Ханс къуутну дамлылыгъы.*

ДАММЕТТИР *ат.* Оляпка / Чорбат чыпчыкъланы къаумундан къысха къара къанатлы, къысха къуйрукълу, бутлары узун, суу къатында жашаучу, суу тюбюнде чабакъ, къурт д. а. к. башха затланы тутуп ашаучу чыпчыкъ. *Дамметт-*

тирге тиймегиз, Таш башында уясы. жаны-къаны суудады, Буду сууну анасы. Шахмырзаланы С., Назмула, 336. *Къара къанатлы, акъ боюну бла, къуйругъу къысха. Да, ол дамметтирди да. Ма, чабакъчы десенг, олду!* "Шуёхлукъ", № 60, 6.

ДАМСЫЗ *сыф. къар.* **1.** *къ.* **татыусуз I** *(1-чи магъ.). Дамсыз ашарыкъла. Дамсыз шорпа.*

2. *кёч. къ.* **татыусуз I** *(2-чи магъ.). Келгенигиз да дамсыз, кетгенигиз да дамсыз.* Хубийланы О., Аманат, III, 173.

3. *кёч. къ.* **татыусуз I** *(3-чи магъ.). Далхат бир дамсыз, женгил адамланы бириди. Жашны дамсыз болгъанын ишлеген жеринде угъай, башха жерледе да биледиле.*

ДАМСЫЗЛЫКЪ *ат къарач.* **1.** *къ.* **татыусузлукъ 2.** *Шорпаны дамсызлыгъы. Бастаны дамсызлыгъы.*

2. *къ.* **татыусузлукъ 2.** *Керек болмайды женгиллик эм чыдамсызлыкъ, сабырсызлыкъ неда асыры дамсызлыкъ.* "Жюрек жырлайды", 37. *Эллини – Чоппаны байрамламай, иш башларгъа жарамайды. Башласанг да, аллай дамсызлыкъны не Тейри, не Дауле кечмейдиле.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 74.

▲ **ДАМЫР: Дамыргъа къал** 1) *къарач.* опозориться, оскандалиться / аман атлы бол, бедишлик бол. *[Берхан:] Емюрюм келин да кёрмеге эдим да, башым быллай дамыргъа къалмагъа эди!* Хубийланы О., Аманат, III, 89; **2)** восхищаться / бек сейирсин. *Аны кёрюп, биченчиле дамыргъа къалдыла.* **Дамыргъа къой** *къарач.* опозорить, ославить *кого* / биреуню аман атлы эт, осал ишин халкъгъа жай, бедишлик эт. *[Дауум:] Чомур, мен сени къарындашынг бла жашауум болур деп, иш этгенме. Башыбызны дамыргъа къоймагъыз.* Хубийланы О., Дерт, 5. *[Наныкъ Махсютге:] Алай эсе, энди мени башымы дамыргъа къойма да, юйюнге жый.* Хубийланы О., Дерт, 104.

ДАМЫРЛЫКЪ *ат.* Чудесный, интересный, сенсационный, удивительный / Тамашалыкъ, аламат, сейирлик, тауушлукъ. *[Хан] ёзюрню къызын кесини жашына алып, дамырлыкъ той-оюн да этди деп, хапарлада айтылады.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 236. *[Сожук] бир жол къойларын Адыл сууну жагъасына жайып кюте тургъанлай, сууну бирси жанында, сюрюуню тюз къаршысында, дамырлыкъ ариу Сатанай бийчени быстыр жууа тургъанлай кёреди.* "Нартла", 76.

ДАНИЯЛЫ *ат.* Датчанин / Данияда жашагъан адам. *Къонакъ юйню аллында сёлеше тургъан спортчула даниялыла эдиле. Москвагъа келген студентлени къаууму даниялыла эдиле.*

ДАНГ *эрикл. сёз.* Звукоподражание удару твёрдого предмета о другой предмет / Бир затны бир зат бла ургъанда неда бир зат бир затха къаты тийгенде чыкъгъан тауушну кёргюзтеди. *Эшик "данг" деп этиледи. Солдатны хар ушкок атдыргъаны, "данг" деп, эшитиле эди.*

ДАНГ-ДУНГ *эрикл. сёз.* Трахбах!, тарарах! / Къаты затны башха зат бла тюйгенде чыкъгъан тауушланы кёргюзтеди. *"Данг-дунг, данг-дунг" деген тауушла эртгенликге дери эшитилгенлей турдула. Бурун заманда ай тутулгъанда, малкъар элледе таз тюйген, "данг-дунг" тауушла кёп эшитилиучю эдиле.*

❑ **Данг-дунг этдир** барабанить, бить *по чему* / къаты затны къаты зат бла уруп, тарарах этдир. *Бир заманда, жашла данг-дунг этдире, уллу багъыр къонгуроуну килисаны башындан энишге салындырдыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 430. *Асадуллах ай тутулгъан*

кече тазны уруп, аяусуз данг-дунг этдире эди.

ДАНГЫЛ *сыф.* Бескрайний / Учу-къыйыры кёрюнмеген, кенг. *Кенг дангыл ёзенде комбайнала, лафет жаткала тирликлени айырып орууну бардырадыла.* "Шуёхлукъ", № 6, 101. *Ыстауатланы тюзетирча дангыл жерде къулакъ не къая болса, [Асланкир] бир ышан этерик болур эди, ол а жокъду.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 159–160.

❑ **Дангыл тюз** равнина, степь / тауу, уллу сыртлары, тёшлери болмагъан, кенг тюз жер. *Чий чиллеча, жохар чагъып, акъ мамукъ дангыл тюзде жылтырайды, кёз алдай.* Х у б и й л а н ы О., Ант, 33. *Дангыл тюз кенгди эмда аны киши ёлчелемегенди.* М. Ш о л о х о в, Дон хапарла, 26.

ДАП *эрикл. сёз.* Звукоподражание удару твёрдого предмета о другой или предмету, упавшему на землю / Къаты зат бла башха затны ургъанда неда аллай зат жерге тюшгенде чыкъгъан тауушну кёргюзтеди.

ДАРАЖА *ат.* **1.** Степень, уровень / Бир затны ёсюуюню, айныууну мардасы. *Дементили жетижыллыкъ план Къабарты-Малкъарны мюлк эм культура жаны бла да бийик даражагъа кётюреди.* "Шуёхлукъ", № 13, 17. *Алай бла урунганла не къадар англы, не къадар жетишимли ишлер ючюн, ангылатыу иш мийик даражагъа салынырга керекди.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 3.

2. *кёч.* Почёт, уважение / Сый, хурмет, намыс, махтау. *Къарашауай кеси да омакълыкъны излеген неда керексиз жерде кесине даража излеп кюрешген адам тюйюл эди.* "Н а р т л а", 189. *[Ёзюр:] Эй, сыйлы къадары, даражасы да болгъан жюйюсхан! Мен сени къызынг Жансуратха келечиге келгенме.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 287.

3. Прицельная планка / Ушкокну илишанны тюз атаргъа болушуучу кереги. *Адилгерий чубур перданны алып, алгъа аны даражасына бла быргъысына къарап, сора огъун салып, чёкдю.* "Шуёхлукъ", № 13, 67.

ДАРАЖАЛЫ *сыф.* Почётный, уважаемый / Даражасы жюрюген. *Даражалы адам.*

ДАРВИНИЗМ *ат.* Дарвинизм / Жаныуарланы эм битимлени табийгъат сайлауну жоругъу бла тюрлениулерини, къайдан чыкъгъанларыны эм ёсюулерини юсюнден илму. *Дарвинизмни илму тамалы табийгъат неда адам кеси тюрлендирип сайлаудады.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 134.

ДАРВИНЧИ *ат.* Дарвинист / Дарвинизмни жолу бла баргъан адам. *Тенгими аппасы белгили дарвинчи эди.*

ДАРГАН *сыф.* Отнятый преждевременно от груди матери в связи с новой беременностью *(о ребёнке)* / *Анасыны жангыдан къарыны болуп, ёшюнюнден айырылгъан [сабий]. Дарган сабий. Дарган жашчыкъ.*

❑ **Дарган бол** ослабеть *(о ребёнке)* / къарыусуз бол *(сабийни юсюнден). Кёчгюнчюлюк къыйынлыкъда дарган болгъан сабийле, аталарын-аналарын табаргъа темир жол станциягъа келип, аланы тапмай артха айлансала, кенг аулакъ жиляудан толуучу эди.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул.

ДАРГИН *сыф.* Даргинский / Даргинлиленики, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Даргин тил. Даргин литература.*

ДАРГИНЛИ *ат.* Даргинец / Дагъыстан Республиканы халкъларындан бирини адамы. *Ол ариу тепсеген къызла даргинлиледиле дейдиле.*

ДАРГИНЧА *хал. сёзл.* По-даргински *(напр. говорить, писать)* / Даргин тилде. *Даргинча жырлау. Даргинча жазыу.*

ДАРДАГЪАН *сыф. къарач.* Разбросанный, приведенный в беспорядок *(о домашних вещах)* / Къатыш къара болгъан, чачылгъан *(юй хапчукланы юсюнден).*

❑ **Дардагъан эт** создать беспорядок, неразбериху / къатышдыр, чач, къатыш къара эт. *[Базарбий Сапиятны юсюнден:] Къайры жер жутду? – деп, кеси кесине муруллдай, болгъанны къазып, дардагъан этди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 214. *[Мёлехан Темуркъагъа:] Бюгюн эрттенбла биз къопхунчу, [мыртазакъла] келип, юйню дардагъан этип, къызчыкъны тутуп, тюрмеге алып кетгендиле.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 45.

ДАРЖАНА *ат къарач.* **1.** Къара будай *(къ.* **къара***). Украинаны тюзлеринде даржана кёп жерни алады.*

2. *В позиции определения:* ржаной / Даржанадан этилген. *Сыйлыхан, даржана гыржын чыгъарып, бирер туурагъан берди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 72.

ДАРИЙ *ат.* **1.** Вид шёлковой ткани / Жибек, чилле къумачны бир тюрлюсю. *Дарий жылтырамайды, къурч сынмайды.* (Н а р т с ё з.) ○ *Акъ гелеуде, марал жатхан кибик, дарийлеге, лауданлагъа, къанауатлагъа батылып тургъан къызны кёргенде, жаш хайран болуп къалды.* (Ф о л ь к.) *Баш павильонда битеу дуниягъа айтылгъан тюклю тонла, бёркле дегенча затла, тиширыу пальтола, жюнден, мамукъдан, чилле бла дарийден этилген затланы кенг ассортименти боллукъду.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 35.

2. *В позиции определения:* шёлковый / Дарийден этилген. *Дарий жыйрыкъ. Дарий кёлек. Дарий шалбар.*

ДАРИЙБАТ *ат.* Шёлковое покрывало / Дарийден этилген жабыу. – *Загъаштокъ улу батыр Чёпеллеу, Бюгечели тынчаймайса, тынмайса, ой! Юсюнге да дарийбатла жапханма, Тюбюнге да къаназирле жайгъанма.* "Къарачай халкъ таурухла", 39.

ДАРИЙКЪАТ *ат.* Монастырь / Дарийкъатчыла жашагъан мекям, килиса. *Биз, Гюржюге экскурсиягъа баргъанынбызда, анда дарийкъатны кёргенбиз.*

ДАРИЙКЪАТЧЫ *ат.* Монах, монахиня / Жашауну заукъларындан кесин тыйып, дарийкъатда жашаргъа ант этген дин ахлусу. *Дарийкъатчыла дуба эте тура эдиле.*

❑ **Дарийкъатха кир** принять монашеский обет / дуниядан айырылып, дарийкъатда тур. *Дарийкъатха кирген шыйых болур.* (Н а р т с ё з.)

ДАРКЪАН *сыф. эск. къ.* **чомарт.** *Къоншубуз даркъан адамды, аны себепли элде сыйы уллуду.*

ДАРМАН *ат.* **1.** Лекарство / Ауруну, жараны сау этиучю зат. *Жаралы солдатха Жанчыкъ кюнден эки-юч укол этеди, Андрей къоюп кетген дарманланы ичиреди.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 85. *Бир къаууm кюнню кюрешедиле, алай ол дарман да таналагъа жарамады.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 332 // О средстве, помогающем пережить *какое-л.* несчастье, забыть *что-л.* неприятное / Къаллай да болсун, бир къыйынлыкъны, жарсыуну унутургъа себеп болгъан зат. *Аны асыл сёзлери манга дарман эдиле.*

2. *В позиции определения:* лекарственный / Дарманлыкъ этиучю, дарманнга жараулу. *Дарман чапыракъ. Дарман шаудан. Дарман ханс.*

ДАРМАН-ДАРЫ *къаууm. ат.* Лечебные средства; медикаменты / Тюрлю-тюрлю дарманла. *Мында дарман-дары жокъ, багъар онг*

жокъ. Гуртуланы Б., Жангы талисман, 226.

ДАРМАНЛЫКЪ *ат.* Средства, обладающие целебными свойствами / Дарманнга неда дарман этерге жарагъан зат. *Сени [жерни] хауангы дарманлыкъгъа сайлайдыла, Гараларынг, шампан кибик, къайнайдыла.* "Жюрек жырлайды", 294. *[Шах-шахны] башчыгъын а чертсегиз, Балауузчукъ этеди. Аны жыйып элтсегиз, Дарманлыкъгъа кетеди.* Шахмырзаланы С., Битимлени билигиз, 29.

ДАРЧИН *ат.* Корица / Тропикледе ёсюучю лавр тереклени бир къауумуну ашны татыулу, ариу ийисли этерге эм медицинада хайырланылыучу, къурутулгъан къабукълары. *Эт шорпагъа дарчин салыннганын Алий уртлап кёргюнчю окъуна ариу ийисинден сезди.*

ДАРЫ *ат эск. къ.* **дарман.** *– Айтхан сёзюнг дуниялагъа дарыды.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 82.

ДАРЫ-ДАРМАН *къауум. ат. къ.* **дарман-дары.** *[Фельдшер:] Сайра жиляп башлагъанда, дары-дарман бла чумаданчыгъымы алып, жолгъа чыкъдым.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 30.

ДАУ *ат.* **1.** Тяжба / Бир зат ючюн адамланы араларында келишмеулюк. *Жаун жауса, жер жашнар, аман тууса, дау башлар.* (Нарт сёз.) ❍ *[Къыз жашха:] Сени ючюн барлыкъма Закон, шериат даугъа. Кесим тамам боллукъма Санга ёмюрлюк саугъа.* (Фольк.) *Таусолтанны сёзю тюз болса да, дауну бир жанына этерге болушалмады.* Хубийланы О., Аманат, 68.

2. *юр.* Иск, притязание / Бир затха ие ким болгъанын сюд бла тохташдырмакълыкъ. *Ауруудан ауругъан ёледи, дауну сау тёлейди.* (Нарт сёз.) ❍ *Дауну айта билмесенг, тёреге кирме.* (Нарт сёз.) ❍ *Жёрме кетди бир тёнгереп, шалбар аугъа, Башы къалды Шымауханы жёрме даугъа.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 115.

3. Претензия / Бир затны алыргъа, анга ие болургъа кюрешмеклик. *[Къыз жашха:] Жанынгдагъы сагъатынг, Акъ кюмюшден бауу бар. Мен сюйгениме барлыкъма, Саныма кимни дауу бар?* (Фольк.) *Насып ючюн, жашау ючюн къозгъалгъан, тёзген халкъланы даулары ёседи.* "Жюрек жырлайды", 131. *Байчону дауу жокъ эди, колхоз маллагъа андан эсе къуллукъчула ие эдиле.* Тёппеланы А., Ташыуул.

❑ **Дау сал** *къ.* **даула.** *Хоншутийрени, жуукъну-къайынны арасында сиз кесигинзни атыгъызны айтдырыр ючюн, дуния мал ючюн гурушха, дау салып, намысны, бетни, адамлыкъны тас этмегиз.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 263. **Дау эт** *къ.* **даула.** *Ол халгъа тёзюп тургъан къарт, аллахха дау этип, ачы сёлешди.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 38.

▲ **ДАУАЧ: Дауач бол** перестать действовать вследствие болезни, паралича *(о частях тела)* / ауруп, къурушуп, къымылдамай къал *(адамны санларыны юсюнден);* дауач деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *[Къыз:] Къарындашларым, жанларым, Мени сюйгениме бермей къойсагъыз, Дауач болсун санларым.* (Фольк.)

ДАУАЧЫ *ат къарач. къ.* **даучу.** *Улху берген – дауачы.* (Нарт сёз.)

ДАУЛА *эт.* Требовать что, претендовать *на что* / Кимден болса да бир затны кесинге алыргъа неда къайтарыргъа изле. *Дауларыкъ болуп, адамгъа игилик этме.* (Нарт сёз.) ❍ *[Къыз:] Мени сюйгеним инженер болгъанды, Ол бийиклени ауларгъа. Мен сюйгеними сюдге берликме Сюймеклигими дауларгъа.* "Малкъар халкъ жырла",

206. *Юйде уа ол къызчыкъ бла анадан сора киши да жокъ, аланы кетип бетлери, Не эсе да даулайдыла аладан Фюрерни къан къутуртхан фашистлери.* О т а р л а н ы К., Сайлама, I, 27.

ДАУЛАН *эт. страд. от* **даула** / Даула дегенни *зорлаучу айырмасы. Хар не да ол жарлы жашдан дауланады.*

ДАУЛАНЫУ *и. д. от* **даулан** / Даулан дегенден *этим ат. Бир затны дауланыуу.*

ДАУЛАТ *эт. понуд. от* **даула** / Даула дегенни *къатланыучу айырмасы. Къонщулары, къатынны къозутуп, ауруп ёлген бузоуну биреуден даулатхандыла.*

ДАУЛАТЫУ *и. д. от* **даулат** / Даулат дегенден *этим ат. Бир затны даулатыу.*

ДАУЛАУ *и. д. от* **даула** / Даула дегенден *этим ат. – Къызлагъа терс кёзден къарау Эски дунияны кюйюдю. "Къыз нек туугъанды?" – деп, даулау, Антым, кишилик тюйюлдю.* "Шуёхлукъ", № 9, 13.

ДАУЛАШ [1] *эт. взаимн.-совм. от* **даула** / Даула дегенни *араш айырмасы. Жашчыкъла бир бирден китапла даулашадыла. Жашла аталарындан мюлк, ырысхы даулаша эдиле.*

ДАУЛАШ [2] *эт.* Спорить *(друг с другом)* / Бир затха кесинги къарамынгы бирсиленикинден башхалыгъын айтып, жазып билдир, кесинги алай бла тюзлюгюнгю кёргюзт. *Къол таш атханла зугулуракъ, уллу кёксюл ташны, бир бирге ал бермей, алып: "Мен узакъгъа, сен узакъгъа атдынг", – деп, даулашадыла.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 137. *[Ибрагим:] Биз былайда къычырып даулашхандан хайыр жокъду, барыбызны да бетибиз уялмазча, совхозгъа да заран келмезча этейик.* Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 77.

ДАУЛАШ [3] *ат.* **1.** Спор, ссора / Адамла бир затны юсюнден кеслерини ангылауларыны тюзлюгюн билдирир мурат бла бардыргъан, бир бири бла келишмеген ушакъ. *– Жигитликни юсюнден сизни даулашыгъызгъа тынгылай, мен кесими бай болуп къалгъан сундум, – деп, сёз башлады Зухура Зулкъаевна.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 12. *Ишни кертиси даулашда тууады, Жашау, шо ушкок отча, кюйюп къалады.* "Шуёхлукъ", № 5, 68. *Ныгъышдагъыланы къарты, жашы да бир бирлерине жингириклери бла тие, ышара, даулашха тынгылайдыла.* "Шуёхлукъ", 1959, № 4.

2. Разногласия, ссора, препирательство / Келишмеулюк, уруш, тюйюш, къайгъы, къаугъа. *Да, нартла уллу кюреш, тюйюш болгъандыла, даулаш, къайгъы тохтамайды.* (Ф о л ь к.) *Ол делегация окопдан окопха ёте: "Керексиз даулашны къоюгъуз!" – дей айланнганды.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 99.

3. Дискуссия, диспут, полемика / Бир затны адамланы жыйылыуларында неда басмада сюзюлюую. *Тематика ингирле, аууздан айтылгъан журналла, даулашла, обществолу-политика, эл мюлк эм башха тематикагъа жораланнган соруулары бла жууапланы ингирлери болгъанды.* "Коммунизмге жол". *Жыйылыудан сора кенгешле, даулашла да кече белине дери созулдула.* "Шуёхлукъ", № 44, 69.

ДАУЛАШДЫР *эт. понуд. от* **даулаш** [2] / Даулаш [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. [Кязим] къартлыкъны, ёлюмню, адамныча, даулашдырады.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 69. *Тёре барысын да сёлешдирип, даулашдырып сюд этгенди.* "Къарачай халкъ таурухла", 123.

ДАУЛАШДЫРЫУ *и. д. от* **даулашдыр** / Даулашдыр дегенден *этим ат. Сабийлени даулаш-*

дырыу. Къатынланы даулашдырыу.

ДАУЛАШЧЫ *ат.* Спорщик, скандалист / Даулашыргъа сюйюучю адам. *Бизни юйде жаншакъла, даулашчыла Жанчыкъ бла Мухтар болуучу эдиле.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 50.

ДАУЛАШЫУ *и. д. от* **даулаш**[3] / Даулаш[3] дегенден *этим ат. Даулашыула, къычырыула, сызгъырыула, жылагъан таушла кенг отоуну зынгырдата эдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 422. *Эригип тургъан къошчула, лахор эте келип, даулашыугъа кёчюп, тарт-соз болдула.* Хубийланы О., Аманат, III, 145.

ДАУЛЕ *ат миф.* Божество, бог земли / Аллах, тейри *(мифология-да). Даулеге табыныу. Дауледен болушлукъ тилеу.*

ДАУЛЕТ *ат.* Благополучие, благосостояние, счастье / Ырахатлыкъ, насып. *Дуния зауугъу – даулет, ахырат зауугъу – жаннет.* (Нарт сёз.) ○ *Жерчилик даулет келтирип, малчылыкъ чарпыусуз, уучулукъ табышлы болурун излейди ол.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 79. *Жарнес аллахдан даулет тилей эди, сора мамырлыкъ, ол дунияда ырахатлыкъ, шафаат.* Тёппеланы А., Ташыуул.

ДАУЛЕТЛИ *сыф.* Благополучный, счастливый / Ырахатлы, насыплы. *Юй жашаунг болсун беректли, даулетли.* (Нарт сёз.) ○ *– Бай, даулетли болугъуз, – деп Ийналукъ къанганы аллындан бир жанына тепчитди.* Толгъурланы З., Эрирей, 153.

ДАУЛУ *сыф.* Спорный, конфликтный / Даулаш чыгъарыучу. *Даулу иш.* □ *Мени жёрмем баулу жёрме, жаулу жёрме, ой-ой! Мени жёрмем ашагъаннга Даулу жёрме, ой-ой!* "Малкъар халкъ жырла", 191.

ДАУЛУКЪ *ат.* Предмет притязания / Дауланнган зат. *Жан даулукъда ёлмейин, сау къалсала, Чабыуул этиулерин унутсала...* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 68.

ДАУУР *ат.* **1.** Шум, гам, гвалт, галдеж / Къатыш болуп, ангылашынмагъан уллу даулашхан ауазла. *Дауурду кёпню файдасы болмаз.* (Нарт сёз.) ○ *Адамла Мазандан жарсыуларыны юсюнден соругъа кюреше эдиле, алай, асыры дауурдан, бири бирин эшитирге онг жокъ эди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 153. *Жулдуз: "Бу да не хата болуп чыкъды?" – деп, кеси кесине шургу эте тургъанлай, арбазда адам сёлешген дауурла эшитилдиле.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 79.

2. Конфликт, ссора, дебош / Тюйюш, даулаш, къаугъа. *Жел арты – жаун, боза арты – дауур.* (Нарт сёз.)

❑ **Дауур эт 1)** шуметь *(громко разговаривать)*, расшуметься / даулаш, къычырыш сёлеш, уллу ауаз чыгъар. *Сормай, окъуучула классха ючюшер, бешишер киредиле да, дауур эте, бир бирни тюрте, жерлерине олтурадыла.* "Шуёхлукъ", № 62, 82; **2)** болтать, много говорить / жанша, кёп сёлеш. – *Кёп дауур этме да! – деп, Аубекир къызчыкъны билегинден тутуп эшикге чыгъарды.* Толгъурланы З., Айыуташ, 15. *[Жаш Сафаргъа:] Штабха сюреме... Къайры сюрсем да, кёп дауур этмей, аллынга бар!* Хочуланы С., Хапарла, 11.

ДАУУРБАЗ *ат къ.* **барабан.** *Къарт алаша дауурбаздан юркмез.* (Нарт сёз.) ○ *Кёк кюкюреуню дауурбаз ургъаны, Кёк чартлагъанны къызыу жаныуу, Нюр жанкъылычны оракъ тургъаны, Жарыгъын тёге, тангны атыуу.* Хубийланы Н., Ауш, 53. *Жер узакълыкъ, озгъан жылла айырмазла: Бир урушха элтгендиле*

дауурбазла. "Жюрек жырлайды", 132.

ДАУУРБАЗЧЫ *ат къ.* **барабанчы.** *Дауурбазчы бла сыбызгъычы не керек болгъанын билдиле, борчларына киришдиле.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 114.

ДАУУР-ГУЗАБА *къауум. ат къ.* **дауур I.** *Дауур-гузаба кёпге дери тохтамады.*

❑ **Дауур-гузаба эт** дауур эт I *(къ.* **дауур***). Андан сора поездге миннгенлерине къууанып айланнган сабийле, къозу бла къой къошханча, дауур-гузаба этип, вагонлагъа мине эдилг.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 158.

ДАУУР-ДУУУР *къауум. ат. къ.* **дауур I.** *Дауур-дуууp бираз шошайгъанлай, Зулкъарней жетди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 128. *Адамлада дауур-дуурла чыкъдыла, оу-шау тауушла кёпден кёп бола башладыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 22. **Дауур-дуууp эт (бол)** дауур эт 1 *(къ.* **дауур***). Алайгъа жыйылгъанла дауур-дуууp болдула.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 86. *Жашланы аталары, дауур-дуууp этип, жашлары болгъан жерге чабадыла.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 310. *Халкъ дауур-дуууp эте, Зулкъарней бла саламлашып, чачылды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 139.

ДАУУРЛА *эт. сёл. тил.* Дауур эт I *(къ.* **дауур***). Жомакъладача тауну къалын агъачы. Дауурлайдыла аны жаныуарлары.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. *[Барабан:] Тюйюлсем, дауурлайма: Къалтырайма, жырлайма.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 219.

ДАУУРЛАУ *и. д. от* **дауурла** / Дауурла дегенден *этим ат. Къарт сабийлени дауурлауларын жаратмады.*

ДАУУРЛАШ *эт. взаимн-совм. от* **дауурла** / Дауурла дегенни *араш айырмасы. [Къузгъунла] сакъалайдыла къызаргъан мыллыкланы, Ашыгъалла, адамладан къоркъадыла, Дауурлашып, чыдамсызлы къалкъадыла.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

ДАУУРЛАШЫУ *и. д. от* **дауурлаш** / Дауурлаш дегенден *этим ат. Бир бош затны юсюнден дауурлашыу.*

ДАУУРЛУ I *сыф.* Шумный, скандальный / Дауур, тауш этиучю, уллу, кючлю, ачы тауушлу. *[Ахмат:] Дауурлу нёгерлерим келгенлей, жюрегим бираз кётюрюлдю.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 60. *Бизни юйню къартлары, ... ушакъ эте, кеслерини дауурлу, тынгысыз туудукъчукъларыны оюнларына къарап туруучудула.* Гуртуланы Б., Азретни къууанч кюню, 46.

ДАУУРЛУ II *хал. сёзл.* Шумно / Дауур, тауш этип. *Колхозчу тиширыула "Победагъа" жарыкъ, дауурлу тюбедиле.* "Шуёхлукъ", № 5, 64.

ДАУУРСА *эт. къарач.* Хныкать / Жилямсыра, сытыл; тыхсы. *Анасы къолуна алып ариу айтханлай, сабийни дауурсагъаны тохтады.*

ДАУУРСАУ *и. д. от* **дауурса** / Дауурса дегенден *этим ат. Биреуню дауурсауу.*

ДАУУРСУЗ I *сыф.* Бесшумный, спокойный, тихий / Тынч, ырахат, къаугъасыз, тауушсуз. *Алий бла Сакийнат дауурсуз, тынч юйюрдюле. Осман дауурсуз адамды.* ☐ *Хамит да Хажимырзагъа тынгылап, Хажимырза да Хамитге тынгылап, биягъы чёгюню этип тохтагъан кезиуде, юйде чибин учса да, эшитир эдинг, аллай бир дауурсуз эди.* Хочулаы С., Хапарла, 46.

ДАУУРСУЗ II *хал. сёзл.* Бесшумно, спокойно, тихо / Дауур, тауш этмей. *Жюрюген а уучула дауурсуз, тауушсуз, киштиклеча, алай жюрюйдюле.* "Шуёхлукъ", № 37, 65. *[Элмырза Къайтукъгъа:] Ишни тындырыр ючюн сен эки затны сагъышын этерге керексе: биринчиси, къызны дауурсуз, тап къоратыр мадар, экинчиси, ышаннгылы элтир жер тапмакълыкъ.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 151.

❑ **Дауурсуз бол** стихнуть, затихнуть / дауурну шошайт, тый, тохтат. *Хаширни ашыкъмагъанына бары да сейирсинирча, дауурсуз болуп, анга къулакъ салдыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 142. – *Мындан ары аллыбызда жашау къайгъысыз, дауурсуз болурча этерге борчубузду, – деди Сафар.* Хубийланы О., Дерт, 240.

ДАУУР-СЮЙЮР *къаум. ат. къ.* **дауур 1.** Сюйюр деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *Ол бир юйден шиндикле аугъан, аякъ тауушла, дауур-сюйюр чыкъды.* Хубийланы О., Аманат, III, 322. *Дауур-сюйюр жангыдан башланды, талай адам бёрклерин кёкге-кёкге атдыла.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 79.

❑ **Дауур-сюйюр эт (бол)** дауур-дууур эт *(бол) (къ.* **дауур-дууур***). Дауур-сюйюр эте, сабийле классха чапдыла, ала бла бирге эгизле да кирдиле.* "Шуёхлукъ", № 42, 37. *Амма, Байдыуну бетикъуту кетип тургъанын кёрюп, аны кёлюн алыргъа дауур-сюйюр этип, дагъыда сериуюнленди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 97. *Бир такъыйкъадан эл, битеулей аякъ юсюне минип, дауур-сюйюр болду.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 260.

▲ **ДАУУР-ХОШ: Дауур-хош бол** вести уединенную беседу / дауур-дууур эт (бол) *(къ.* **дауур-дууур***);* дауур-хош деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *Берлакъда уа бийле дауур-хош боладыла, къонакъгъа келген бийлени арасында атларында Айдарукъну акъ ажирин, жашларында – Къаншауну атын озарыкъ чыкъмагъанына бушуу-бушман этдиле.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек.

ДАУЧУ *ат.* **1.** Предъявитель иска, обвинитель / Даулагъан, дауу болгъан неда терслеучю адам. *Даучу къуру къалмаз.* (Нарт сёз.) ○ *Ол [Мусабий], даучула андан кёп болгъунчу, адамланы арасы бла сыпдырылып, Терекле тюбюне ычхыннган эди.* Ахматланы И., Боранда, 60. *[Жанчыкъ Крейннге:] Мени асмакъ жипден тёгюлюп тургъан чачымы тюгю сайын бир даучу сюелир.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 131. *Жер даучуду дунияны бузгъанлагъа, Аякъ тюпге малтай дунияны къадарын.* Отарланы К., Сайлама, I, 139.

2. *эск. дин.* Обвинитель в потустороннем мире / Диннге ийнаннганланы айтыуларына кёре, ол дунияда къыямат кюн адамны этген гюнахларын дауларыкъ адам. *Диннге къажау баргъан аллахны жаууду, Къыямат кюн анга Мухаммат даучуду.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. *Ахыратда адамны биринчи даучусу юйюнде тутхан киштигиди.* (Фольк.)

ДАЧА *ат.* Дача *(дом)* / Шахардан тышында жай жашаргъа, солургъа деп ишленнген юй. *[Кёгет терек:] Жыйын-жыйын келирле кёп нёгерле, Кёгет ашай салкъынымда чёгерле, Ахырында дача болур гюреним, Ишинден бошап, солурча нёгерим.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 41.

ДАЧАЧЫ *ат.* Дачник / Жайда дачада жашагъан шахарчы. *Бизни шахарда дачачыланы саны мингле бла саналады.*

ДВИГАТЕЛЬ *ат.* Двигатель *(машина)* / Бир тюрлю кючню механика кючге айландыргъан машина, бир затны жеринден тепдирип жюрютген зат; мотор. *Котёл-*

лада, двигателледе, печледе химия отлукъ хайырланылады. Отузунчу жыллада къуралгъан электрореактив двигателлени ёзеклери къаты неда жукъа проводникле болгъандыла.

ДВИЖОК *ат.* Движок *(небольшой двигатель)* / Отлугъу ичинде жаныучу, кёчюучю гитче двигатель. *Председатель, движокга жан кийирлик кибик, тёгерегине айланады, агрегатха тийип кёреди, чыпынлада чюйлеге тагъылып тургъан жансыз къыптыланы къолуна алады.* Кацийланы Х., Тамата, 204. *Къынгыр столбалагъа тагъылгъан электро чыракъла, аязда къалтырай, ындыр таланы мутхуз жарытадыла, движокну тунакы тауушу баракны ары жанындан бёлдюргю эте эшитиледи.* Лайпанланы С., Гургумлу, 147.

ДВОРЕЦ *ат.* **1.** Дворец *(здание)* / Патчахлыкъ этген адам, къыралны таматасы эм аны юйдегиси дайм туруучу юй. *Оруслу патчахла эки жюзден артыкъ жылны ичинде юйюрлери бла бирге Петербургда Зимний дворецде жашагъандыла.* "Коммунизмге жол", 1974, № 124.

2. В составе названий некоторых больших зданий, занятых общественными организациями / Жамауат организцияла туруучу жерлени атларыны кесеги болуп жюрюйдю. *Пионерлени двореци. Культураны двореци.* □ *[Магомет:] Тёрт-беш этажлы юйлени, культура дворецлени, тауну башында темир жолну кёрсем, Тырнауузда бу затланы ишлегенлеге уллу бюсюрей этеме.* "Ленинни байрагъы", 1978, № 211.

ДВОРЯН *ат эск.* **1.** Дворян / Оруслулада бий тукъумдан адам. *Устаз дерсде дворянланы юсюнден хапар айтды.*

2. *В позиции определения:* дворянский / Дворянла, аланы жашаулары бла байламлы. *Дворян кезиу. Дворян тукъум.*

ДЕ *эт.* **1.** Говорить, молвить, сказать / Бир оюмну сёз бла айт, айтып ангылат. *Кет дегенден кел деген тынчды.* (Нарт сёз.) *Атынга эшек атама, тонунга тёшек деме.* (Нарт сёз.) ○ *"Энди ол [Марат] манга не дерик болур?" – деп, Омар уллу сагъышха кетди.* "Шуёхлукъ", № 54, 76.

2. *В деепричастной форме* на -п употребляется в роли подчинительного союза и служит для соединения различных придаточных предложений с главной частью сложноподчиненного предложения / Этимчаны -п аффиксли формасында келсе, тюрлю-тюрлю бойсуннган айтымланы бойсуннган къош айтымны баш кесеги бла байлагъан байламны къуллугъун толтурады. *Мен билирге излеген – жашауумда кесими орунумдамы жашадым, огъесе биреуню орунундамы деп, олду.* "Коммунизмге жол", 1976, № 83. *Биченчиле, жауун жетди деп, дырынланы ашыгъышлы жыядыла.* "Коммунизмге жол", 1978, № 168.

ДЕБЕР *ат.* Достоинство, авторитет, слава, почет / Намыс, сый, даража. *Къуллукъ бла дебери бармагъандан сора, ол [Хурай] кесини борчун ёсюп келген тёлюню юйретиуде кёрдю.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 111. *Омарны дебери элде терк кётюрюлгенди.* "Шуёхлукъ", № 1, 90.

ДЕБЕРЛИ *сыф.* Обладающий славой, авторитетом, почётом / Намысы, сыйы жюрюген. *Тенгим бек деберли жашды.*

❑ **Деберли бол** иметь авторитет, славу, почёт / сыйлы, намыслы бол. *Хар ким да тенглик жашауну кёрюп, чаллыкъ жерли, бахчалы, деберли болуп да турдула.* Тёппеланы А., Ташыуул.

ДЕВАЛЬВАЦИЯ *ат.* Девальвация / Къыраллда властьланы оноууна кёре, къагъыт ахчаны

алышындырылыуу, алтын, кюмюш неда башха къыралны ахчасы бла тенглешдиргенде, аны къыйматыны тюшюрюлюую. *Бир къауум къыралланы ахчалары девальвациясыз кёпге бармайдыла.*

❑ **Девальвация эт** девальвировать / ахчаны къыйматын тюшюрюуню юсюнден оноу чыгъар. *Долларны девальвация этиуню юсюнден Вашингтонну оноуу белгили болгъанды.* "Коммунизмге жол", 1974, № 139.

ДЕЖУРНА *ат сёл. тил. къ.* **дежурный.** *"Классха кирирден алгъа къолларыгъызны тазалыгъына дежурна къарарыкъды", – деп, пионервожатый сабийлени алларын тыйды.*

ДЕЖУРНЫЙ *ат.* **1.** Дежурный / Кезиую жетгенде, жамауат неда къуллукъ жаны бла бир къауум ишни толтуруучу адам. *[Хусей:] Ингир болгъанлай, дежурныйге айтып, Невский проспектде 35-чи юйюню тапдым.* "Шуёхлукъ", № 47, 95. *Дежурный [Хусейге] ангылатды: "Басхыч бла ёрге чыгъып, андан сора сол жанына, дагъыда бираз барып, онг жанына бурулургъа керекди.* "Шуёхлукъ", № 32, 69.

2. *В позиции определения:* дежурный / Дежурныйлыкъ этген. *Ол [солдат] сант этеди. Ауурду жарасы, Дежурный врач кетмейди къатындан.* Отарланы К., Сайлама, I, 156. *Арбазда къызыл байлауу бла дежурный устаз сюеле эди.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 5. *Жашчыкъ дежурный милиционерни къатына барып, нелени эсе да шыбырдады.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 105. // Энчи расписание бла, бирси анга ушагъан учрежденияла ишлемеген сагъатлада эм кюнледе ишлеучю. *Дежурный аптека. Дежурный тюкен.*

ДЕЖУРНЫЙЛЫКЪ *ат.* Обязанности дежурного, дежурство / Дежурныйны къуллугъу, иши. *Жашчыкъ дежурныйлыкъны бек жаратыучу эди.*

ДЕЗЕРТИР *ат.* Дезертир / Аскерден, ары чакъырыудан неда кесини къыралны аллында башха борчундан къачхан адам. *Аскерден къачхан дезертирле.*

ДЕЗИНФЕКЦИЯ *ат.* Дезинфекция / Ауруула жайыучу микробланы энчи амалла бла къырылыулары, ауруу жукъмазча этилиулери. *Мирзеуге да, дуулагъа да дезинфекция керек эди. Общежитияны тёресине кёре, анда хар айдан дезинфкция бардырылады.*

❑ **Дезинфекция эт** дезинфицировать / ауруу жукъмазча эт. *Мирзеу къуярыкъ складланы, жангыртып, дезинфекция этгендиле.*

ДЕКАБРИСТ *ат.* Декабрист / Дворянланы 1825 жылда 14-чю декабрда къозгъалыу бла бошалгъан революция-азатлыкъ къымылдауларына къатышхан адам. *Къозгъалыуланы тохтатхандан сора, беш декабристни асмакъгъа асхандыла, кёбюсюн а Сибирге жибергендиле. Декабристлени къауумунда белгили поэтле да болгъандыла.*

ДЕКАБРЬ *ат.* Декабрь / Календарь жылны он экинчи айы. *Декабрь ай жылны ташлайды, къышны уа башын башлайды.* (Нарт сёз.) ○ *Ала [ишчиле], декабрны биринчи кюнлеринде жыйылыргъа деп, юйлерине жайылдыла.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 403.

ДЕКАН *ат.* Декан / Бийик окъуу юйню факультетини тамадасы. *Тенгими атасы ол заманда декан эди. Филология факультетни деканы.*

ДЕКАНАТ *ат.* Деканат / Факультетни декан таматалыкъ этген администрация-окъуу управлениясы. *Деканатаны адамлары студентле бла колхозлагъа ишлереге кетгендиле.* //. Помещение, где на-

ходится это управление / Ол управлениями мекямы. *Экиси да [Жамий бла Разият] бирге деканатха киргенде, Юсюп чалбаш директор бла даулаша эди.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 49.

ДЕКАНЛЫКЪ *ат.* Деканство, должность декана / Деканны къуллугъу, иши. *Бизни факультетде деканлыкъны жангы келген профессор бардырады.*

ДЕКЛАРАЦИЯ *ат.* **1.** Декларация *(заявление)* / Къаллай да болсун, бир жорукъланы, болумланы юсюнден къыралны, партияны, халкъла аралы организацияны атындан этилген официальный билдириу эм ала жазылгъан документ. *Россейни халкъларыны эркинликлерини декларациясы.*

2. Декларация *(документы)* / Къаллай да болсун, бир керекли затланы билдирген бир къауум документлени атлары. *Политика декларация. Сатыу-алыу декларация.*

ДЕКОРАТОР *ат.* Декоратор / Декорацияланы жазыучу суратчы. *Тенгим суратчыды, ол драмтеатрда декоратор болуп ишлейди. Биз сахнагъа чыкъгъаныбызда, анда декоратор бла эки ишчиден сора киши жокъ эди.*

ДЕКОРАЦИЯ *ат.* Декорация / Сахнагъа орнатылгъан, архитектура неда бояула бла этилген жасау. *Сёз ючюн, спектакль радио бла берилген заманда уа декорация болмай, актёр, къуру ауазы, аны тюрлениулери, интонациялары бла суратлайды геройну.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назму бла жазсала, 74.

ДЕКРЕТ *ат.* Декрет / Властны башындан этген бегими, оноуу; указ, закон. *[Мазан:] тиширыуланы башларына бош этерге, хар бир ишде, хар жерде тенгликлерин эр кишиле бла тенг этерге деген декрет чыкъгъанды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 123. *Быйыл декретлени жыйымдыгъыны бешинчи тому чыкъгъанды.* "Коммунизмге жол", 1971, № 246.

ДЕЛЕГАТ *ат.* Делегат / Къаллай да болсун бир организацияны, учрежденияны, коллективни атындан бир тюрлю ишни тамамларгъа деп айырылгъан адам. *Резолюцияны проекти ючюн къол кётюрген кезиуде анга къажау жаланда АБШ-ны бла Англияны делегатлары болгъандыла.* "Коммунизмге жол", 1969, № 127. *Конференциягъа къатышхан делегатла резолюцияны къабыл этгендиле.* "Коммунизмге жол", 1974, № 25.

ДЕЛЕГАЦИЯ *ат.* Делегация / Коллективни, учрежденияны, къыралны атындан иш бардырыргъа эркинликлери болгъан бир къауум делегат. *Ата журт урушха дери жылланы биринде бизни республикадан Москвагъа эл мюлк кёрмючге делегация баргъанды.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 42.

ДЕЛИКАТЕС *ат.* Деликатес / Багъалы, сыйлы ашарыкъ. *Къызыл чабакъ деликатесге саналады. Жалбаур бла сохта къарачайлылада бла малкъарлылада деликатеследиле.*

ДЕЛЬФИН *ат.* Дельфин / Балаларын кесини сютю бла ёсдюрюучю, китлени къаумундан тенгиз жаныуар. *Билмей тургъанлай, кемени жанында бузламагъан сууда морякла дельфинни эслейдиле.* "Коммунизмге жол", 1979, № 142.

ДЕМАГОГ *ат.* Демагог / Демагогия бла, демагогия амалла бла хайырланыучу адам. *Демагогла ишни барыууна чырмау боладыла.*

ДЕМАГОГИЯ *ат.* Демагогия *(обман)* / Кесини муратына жетер ючюн, шартланы терсине буруу, кёзбау этиу, ётюрюк айтыу д. а. к. амал. *Ма ол затды [художествону*

кемчилик] прозада демагогияны, поэзияда риториканы болдургъан. Байрамукълланы Н., Назму бла жазсала, 257.

ДЕМЕНГИЛИ I *сыф.* **1.** Великий, грандиозный, величественный / Бек уллу, кючю болгъан. *Дементили къырал. Дементили жазыучу.* □ *Бир кесек замандан, тогъузушар киши жюгенни билекликлеринден тутуп, бир дементили къара ажирни терен баудан къаланы аллына чыгъардыла.* Тёппеланы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 31.

2. *къарач.* Прочный, добротный, надежный / Ышаннгылы. *Дементили адам. Дементили ырахатлыкъ. Дементили кёпюр. Дементили мекям.*

3. *кёч.* Основательный, веский. Кючлю, магъаналы, ийнанырча. *[Рамазан:] Бир дементили сылтау болмай энди кетерге жарамаз.* Семенланы А., Жазыу айла, 74.

ДЕМЕНГИЛИ II *хал. сёзл.* **1.** Хорошо, как следует / Тынгылы, иги. *Киши кёрмезча, сени [атны] дементили жашырайым.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 62.

2. Мощно, грандиозно / Къызыу, терк атламла бла. *Къурулушчула мюлкню аралыгъында жангы школну ишлеуню женгил бардырадыла. Ала тутхан ишлерин дементили биширген адамладыла.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 107.

3. Основательно, хорошо / Бек иги, кереклисича, аламат. *Устазла дерслеге дементили хазырланнгандыла.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 150.

❑ **Дементили эт** укреплять, упрочить / бир затны кючлендир. *Экономиканы дементили этерге.* □ *Европада ырахатлыкъны, къоркъуусузлукъну кёп заманны ичинде дементили этер ючюн битеуевропа жамагъантны акъылы да бирча болургъа керекди.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 19.

ДЕМЕНГИЛИК *ат.* **1.** Могучесть, сила, мощь / Къарыуу, кючю уллулукъ. *Биз ол жашны дементилигине, аны хар кимни да жыгъып баргъанына сукълана эдик. Ажир аууp жюклю арбаны батмакъдан тартып чыгъаргъанда, алайдагъыла аны дементилигине сейир этдиле.*

2. Огромность, громадность *чего* / Бек уллулукъ, мазаллылыкъ. *– Угъай, мен муну ариулугъуна, дементилигине да бир къарап къалайым, – деп, Хамзат назыны къатында эртте кесилген тюкгючге олтурду.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 209. *[Самат:] Тауланы дементиликлери Жансурат бла мени бирча сейирсиндирдиле.* "Шуёхлукъ", № 47, 20.

3. *къарач.* Прочность, надёжность / Кючлюлюк, беклик, ышаннгылылыкъ. *Халкъланы арасында шуёхлукъну дементилилиги.*

ДЕМЛЕШ *эт.* **1.** Сражаться, вступать с кем в борьбу / Къазауат, уруш эт. *Демлешедиле, къан тёгедиле жигитле.* (Фольк.) *Жаш жаулары бла демлешеди, аланы хорлайды.* (Фольк.)

2. *кёч. къ.* **даулаш [2].** *Ауузума келди деп, сёлешме, тели бла демлешме.* (Нарт сёз.) *Сырсыз бла демлешсенг, бетинг кирленир.* (Нарт сёз.)

ДЕМЛЕШДИР *эт. понуд от* **демлеш** / Демлеш дегенни *къатланыучу айырмасы. [Къатын кишиге:] Къызларым бла жашларынгы демлешдирейик да, жашла аланы хорласала, къызларымы алсынла.* (Фольк.)

ДЕМЛЕШДИРИУ *и. д. от* **демлешдир** / Демлешдир дегенден *этим ат. Адамланы бир бирлери бла демлешдириу осал ишди.*

ДЕМЛЕШИУ *и. д. от* **демлеш** / Демлеш дегенден *этим ат. Душман бла къан тёгюше демлешиу Душманны жыйды от къуршоу ичине.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 68. *Башланды дертли эм къызыу сермешиу, Бир*

бирге суху эм къаршы демлешиу. Теммоланы Х., Хорлауланы жырлары, 5.

ДЕМОГРАФ *ат.* Демограф / Демографиядан специалист. *Демографла айтханнга кёре, кёп бармай, жыл санлары аллай бир кёп болгъанла къыркъ тёрт миллион адамгъа жетерикдиле.* "Коммунизмге жол", 1978, № 144.

ДЕМОГРАФИЯ *ат.* Демография / Халкъны къурамын, санын эм ёсюуюн тинтиучю илму. *Бизни къыралда адамланы жашау жыл санлары бла, демография жаны бла уллу тюрлениуле болгъандыла.*

ДЕМОКРАТ *ат.* **1.** Демократ / Демократия жанлы адам. *Чернышевский... тюз акъыллы эм жигер демократ болгъанды.* "Ленинни байрагъы", 1969, № 137. *Халкъ демократ болса да, къан тёгюлюу амалсыздан болгъанын Кязим терк ангылаялмагъанды.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 87.

2. Член демократической партии / Демократ партияны члени. *Сенатор демократ Уолтер Мондейл АБШ-ны правительствосун Вьетнамда урушну тохтатыугъа бурулгъан мадарланы этиуге чакъыргъанды.* "Коммунизмге жол", 1974, № 67.

ДЕМОКРАТИЗМ *ат.* Демократизм / Оноу этиуню демократия тюрлюсю, демократияны жашауда бардырыу. *Халкъ демократизм. Буржуй демократизм.*

ДЕМОКРАТИЯ *ат.* **Демократия. 1.** Демократия *(политический строй)* / Обществону политика организациясыны халкъны властны мурдоруна санагъан, аны къыралны ишине оноу этерге эркинлиги болгъанын эм гражданлагъа хар не жаны бла да уллу эркинлик бериуню тийишли кёрген тюрлюсю. *Буржуй демократия. Парламент демократия. Ырахатлыкъ, демократия эмда социальный халны игиленидириу ючюн кюреш партияланы бла правительствону баш борчуду.* "Заман", 1993, № 102.

2. Принцип организации жизни *какого-л.* коллектива / Коллективни ишин анга адамла барысы да тири, бирча эркинлик бла къатышырча къурагъан жорукъ. *Профсоюз демократия. Партияны ичинде демократия. Жамауат-политика организация керти демократия жорукъланы тамалында къуралыргъа керекди.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 92.

3. *В позиции определения:* демократический / Демократияны жорукъларына таянгнган. *Демократия эркинликле. Демократия республика. Демократия кючле.*

ДЕМОКРАТИЯЛЫЛЫКЪ *ат.* Демократичность / Демократия мурдорда къуралгъанлыкъ. *Кёз къарамны демократиялыгъы. Айырыу системаны демократиялыгъы.*

ДЕМОНСТРАЦИЯ *ат.* Демонстрация *(массовое шествие)* / Кеслерини жамауат-политика сезимлерин ангылатыр мурат бла халкъ асламланы орамгъа чыгъып, тизилишип барыулары. *Николай патчахны заманында Петербургну ишчилери, ач болуп, уллу демонстрация этгендиле.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 159.

ДЕМОНСТРАЦИЯЧЫ *ат.* Демонстрант / Демонстрациягъа къатышхан адам. *Майданнга демонстарциячыланы жангы къаууму киреди.*

ДЕНАТУРАТ *ат.* Денатурат / Уулу неда аман ийисли затла къошуп, ичерге жарамазча этилген спирт. *Аякъ кийимле тикген фабрикада денатуратны хайырланадыла. Денатурат бла школда химиядан сынау ишле бардырадыла.*

ДЕНЩИК *ат эск.* Денщик / Революциягъа дери: офицерни жумушларын этиучю солдат. *[Таубий Асланнга:] Тауда жалчым*

эдинг, урушда уа денщигим болургъа керексе. Боташланы И., Пьесала, 24.

ДЕПАРТАМЕНТ *ат.* **1.** Департамент / Революциягъа дери эм буржуазияны бир къауум къыралларында: министерствону, къаллай да болсун, бир бийик къырал неда сюд учрежденияны бёлюмю. *Битеу департаментледе депутатлагъа кандидатланы жазыу бошалгъанды.* "Коммунизмге жол", 1977, № 218.

2. В США и Швейцарии: министерство / АБШ-да бла Швейцарияда министерство. *АБШ-ны къырал департаменти. Департаментни орамдан кирген эшигинде машинкада жазылгъан буйрукъла жабышдырылыпдыла.* "Шуёхлукъ", № 1, 17.

ДЕПО *ат.* Депо / Локомотивле эм вагонла туруучу эм алагъа ремонт этилиучю, энчи оборудованиясы болгъан мекям. *Депону ишчилери экинчи кварталны ахшы урунуу бла белгилегендиле. Прохладнаны вагон депосу.*

ДЕППАН *ат.* Холм, бугор / Бийик жер, тёбе, дуппур. *Ингирликде, кюн батарны аллында, Яникойдан тышына чыгъып, бийик деппандан эл таба къарасанг, мында аламат уллу ишлени баргъанын кёрюрге боллукъса.* "Шуёхлукъ", № 6, 107. *"Бешёзен" совхозну ара мастерскою район центрни Гургумлуну кюнбатхан жанында, буруннгу алан къабырла болгъан жити деппанны тюбюндеди.* Лайпанланы С., Гургумлу, 71.

ДЕПУТАТ *ат.* Депутат / Халкъ айыргъан келечи, аллай айырылгъан къырал учрежденияны члени. *Эл советни депутаты. Халкъ депутатланы шахар Совети.*

ДЕПУТАТЛЫКЪ *ат.* Полномочия, обязанности депутата / Депутатха берилген эркинликле, аны къуллугъу, иши. *[Жигерхан Умаргъа:] Башха затда кёргюзталмасам да, мен депутатлыгъымы аны юсюнде кёргюзтюрюкме.* Хубийланы О., Аманат, III, 241.

ДЕРИ *сонг.* Соответствует предлогу "до" в русском языке. **1.** Указывает на расстояние, пространство от одного пункта до другого / Бир жер бла башха жерни арасында узакълыкъны кёргюзтеди. *Биз Волгадан Эльбагъа Дери душманны сюрдюк.* Маммеланы И., Чалгъы, 4. *Ары дери чапса, ызындан бир зат къууарыкъ сунуп, келген жашчыкъ, батыр болуп, кючюнден келгенича чапды.* Толгъурланы З., Айыуташ, 33.

2. Указывает на предел, ограничение во времени *какого-л.* действия, события, явления / Бир ишни, болумну, халны баргъан, болгъан заманын, чегин кёргюзтеди. *Ибрахим бла Зулкъарней бирге жанлап жатып, кече белине дери хапар айтханлай турдула.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 201. *Деу эмеген къамиш кёлге киргенди, Айтхан болжалына дери тургъанды.* "Нартла", 86.

3. Указывает на предел перечисления предметов / Айтымда айтылгъан затланы санларыны ахырын кёргюзтеди. *Хашир эшик артында къол тирменчикден башлап, агъач тапчанны къулагъында акъ халы бла тизилген жамаулу къапталгъа, сынжыргъа тагъылып тургъан чоюнчукъгъа дери, юйню ичин жангыдан санады.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 118. *Къаймакъгъа, тыхденнге дери ол келтирмеген къалмады.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 26.

4. Указывает на предел, степень действия / Ишни мардасын кёргюзтеди. *Жаш, кружканы алып, айранны ахыр тамычысына дери ичеди.*

5. Указывает на место действия / Ишни баргъан жерин кёргюзтеди. *Ала юйню эшигине дери тынгылап*

бардыла. Алма терек ауур бутакъларын жерге дери ийгенди.

ДЕРИЧИ *сонг. къ.* **дери.** *Тангнга деричи, эшек болуп, арбазда сюелдим, ол къамичи бла мени ургъан киши уа мени орунума отоугъа ие болду.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 235. *Бусагъатха деричи кеси сагъышына кетип, тынгылап тургъан Къуямыт, таша ышара, хапар айтады.* Апаланы Х., Къара кюбюр, 161.

ДЕРИЧИН *сонг. къ.* **дери.** *Ингирге деричин [Асхатны] аллындан кирит салдырып сакълатсын.* Этезланы О., Тарда, 201. *[Добай Махмутха:] Ары деричин а сиз мен айтханны этип жюрюсегиз, жангылмазсыз,– деп, умут этеме.* Этезланы О., Тарда, 82.

ДЕРС *ат.* **1.** Урок *(занятие)* / Къайсы да болсун, бир предметни окъулууу эм анга берилген заман. *Переменада коридорну дауургъа алдырып ойнаучу жашчыкъла дерследе, кёзлерин къакъмай, солууларын эшитдирмей, къолчукъларын партагъа салып, тынгылайдыла.* Гуртуланы Э., Тенглерим, 38. *Арифметиканы дерсинде Аликни да, Романны да директоргъа чакъырдыла.* "Шуёхлукъ", № 33, 75.

2. Домашнее задание / Окъуучугъа ол экинчи жолгъа хазырлап билип келирге берилген окъуу иш. *Бир жол Жанчыкъ дерсин окъумай келип, къангагъа чыгъаргъанларында, жукъ айталмады.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 40. *Дерслерин хазырларгъа кереклиси эсине тюшюп, Сослан ёрге къопду.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 26.

3. *кёч.* То, из чего можно сделать выводы, извлечь *что-л.* поучительное на будущее / Адамгъа акъыл жыйдырган, оюм этдирген зат. *Сора Азамат Ахматов директорну кабинетинде айтхан сёз бизни барыбызгъа да дерс болургъа керек эди.* Тёппеланы А. Отлукъ ташла, 73. *Асиятны некяхы бирси къызлагъа дерс болду.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 165.

❑ **Дерс ал** обучаться, учиться / юйрен, окъу. *Мындан [Андрейден] дерс алгъан сабийле бла бирге Мазан да окъуй эди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 74. *Кёп жылланы ичинде кюнден кюннге тохтаусуз ишлеп, усталыкъны жолун излеп, къармап, устала бла танышып, дерс алып, алай чыкъгъанды артист ол мийикге.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 58.

ДЕРСБИЛМЕЗ *сыф. сёл. тил.* Незнайка / Окъууда дерсин кереклисича билалмагъан. *Сабийлени, "дерсбилмез" деп хыликке этип, къозугъанларындан къутулургъа ёзге мадар тапмай, Гочар школну къойгъанлы ыйыкъ болады.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 116.

ДЕРТ *ат.* **1.** Месть / Бир адамны этген аманлыгъы ючюн экинчи адамны анга этерге айланнган иши. *Къар болмаса, курт болмаз, дау болмаса, дерт болмаз.* (Нарт сёз.) ○ *Ырыскъул дунияда душман, дерт, кюйсюзлюк дегенча затланы билмеген, хар затны да кесини ачыкъ жюреги бла ётдюрюп, жаланда жарсый, къайгъыра билген бир жан эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 179. *Шарауну сюймеклиги малтаннган эсе, аны орунуна дерти къалгъан болур.* Толгъурланы З., Эрирей, 185.

2. *В позиции определения:* мстительный, злобный *(къ.* **дертли**). *Сиз [жаула] бизни тауларыбызгъа чыгъалмазсыз: хар ташны артындан дерт саутну буруну къарап турур.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 131. *Тауда дертчиле бири бирин алгъын Къама бла уруп къаплагъандыла, Адам ёлтюрюп келгенни уа аллын Башха дерт къамала сакълагъандыла.* Мокъаланы М., Къушну ауанасы, 21.

▲ **Дерт ал** *къ.* **дерт жетдир.**

Хамызат, Азиретни сёзюне тынгылай, юйюне къайтып кетди, алай Муратдан къалай этип дерт алыргъа танг атып кетгинчи кёз къысмай сагъыш этип чыгъады. "Малкъар халкъ жомакъла", II, 64. **Дерт жетдир** отомстить биреуню этген аманлыгъы ючюн жууапха тарт, анга аманлыкъ эт. *Абдуллах, эрттеден тутхан дертин жетдирирге онг табылгъанды деп къууанггандан, аягъы тюбюнде чёп сынмай, аягъы басханны кёзю кёрмей айланады.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 328. ❑ *Элде жашыртын къаум къуралып, ала зулмучуладан дерт алыр ючюн жанларын аямазгъа ант этгендиле.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 114. ❑ – *Сени уа, ашыкъма, – деп, [Хызыр] Разиятха аны бусагъатда сёлешген сёзлери ючюн дерт жетдирирге тюрлю-тюрлю хыйлала, амалла излеп тебиреди.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 53. **Дерт къайнат** къ. **дертлен.** *"Дерт къайнатхан харамланы бирин а, жюрегими тыялмай, къая аллында аунатханма",– деп, Мухтар, уялыракъ да болуп, жерге къарады.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 44. **Дерт къайтар** *къарач. къ.* **дерт жетдир.** *Энди дерт къайтарыргъа тап кезиу келгенинде, [Къуямыт] аны ычхындырып къояргъа сюймейди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 16. ❑ *[Хажи-Осман Чотайгъа:] Мени дерт къайтара тургъаным ачыкъ болуп къаллыкъды.* Эбзеланы Х., Къанаматны журтунда, 38. **Дерт тут** *къ.* **дертлен.** *[Омар Сакийнатха:] Ол кюн Къамбот, уллу аталарыбызны эсгерип, манга дерт тутханын, дертин жетдиргинчи тынчаймазлыгъын да айтхан эди.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 25. ❑ – *Таматабызны жюрек аурууу барды, жылсаны бла да сенден эслиди, дерт тутхан къылыкъчыгъы да барды.* "Шуёхлукъ", № 65, 98. **Дерт эт** *къ.* **дертлен.** *Ишинден кетерилгени бла партиядан тайдырылгъанын [Солман] Жамийлятдан кёрюп, анга дерт этип турады.* Кацийланы Х., Тамата, 14. ❑ *[Осман:] "Кесиме хомухду деп айтдырмам",– деп, дерт эте эди.* Къудайланы Х., Ол кюнледе, 38.

ДЕРТЛЕ *эт. сёл. тил. къ.* **дертлен.** *Жашны эрттеден бери дертлей эди ол.*

ДЕРТЛЕН *эт.* Затаить обиду / Дерт жетдирир муратынгы ичингде жашырып тур. *[Найыпхан Шараугъа:] Бирине дертленип, башхасына бош къайырыласа.* Толгъурланы З., Эрирей, 144. ❑ *Дертленип туруудан хайыр неди? Тентекге ол [Жигит] тенг этмез кесин. Кёлкъалдысын унута биледи, Аны алай уллуду эси.* "Накъут мынчакъ", 32.

ДЕРТЛЕНДИР *эт. понуд. от* **дертлен** / Дертлен дегенни *къатланыучу айырмасы. Фашистлени артыкълыкълары совет халкъны дертлендирип, кюрешни бютюн кючлендирген эди.*

ДЕРТЛЕНДИРИУ *и. д. от* **дертлендир** / Дертлендир дегенден *этим ат. Биреуню дертлендириу.*

ДЕРТЛЕНИУ *и. д. от* **дертлен** / Дертлен дегенден *этим ат. Жашны сабырлыгъы, тюз акъыллылыгъы аны жюрегинде дертлениуге жер къоймагъандыла.*

ДЕРТЛЕНИШ *эт. взаимн.-совм. от* **дертлен** / Дертлен дегенни *араш айырмасы. Ол адамла бир бирге дертленишип тура эдиле.*

ДЕРТЛЕНИШИУ *и. д. от* **дертлениш** / Дертлениш дегенден *этим ат. Бир бирге дертленишиу.*

ДЕРТЛЕУ *и. д. от* **дертле** / Дертле дегенден *этим ат. Биреуню дертлеу.*

ДЕРТЛЕШ *эт. взаимн.-совм. от* **дертле** / Дертле дегенни *араш*

айырмасы. Ала нек эсе да бир бирни дертлеше эдиле.

ДЕРТЛЕШДИР *эт. понуд. от* **дертлеш** / Дертлеш дегенни *къатланыучу айырмасы. Эки туугъан къарындашны аралары ким эсе да дертлешдиргенча болгъанды.*

ДЕРТЛЕШДИРИУ *и. д. от* **дертлешдир** / Дертлешдир дегенден *этим ат.*

ДЕРТЛЕШИУ *и. д. от* **дертлеш** / Дертлеш дегенден *этим ат. Бир бирни дертлешиу.*

ДЕРТЛИ I *сыф.* Мстительный, злобный / Ачыулу, дерти болгъан, дерт алыучу, дерт тутхан, къаны къайнагъан. *[Суфият Керимовна:] Мен жалгъан, дертли ышарыуну сюймейме.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 52. ❑ *Дертли душман не кючюн да бургъанды бизге.* "Жюрек жырлайды", 137. ❑ *Ушкокла атханла уа бизни адамладыла, дертли жюреклери къурчданды аланы.* Отарланы К., Жолла, 165.

ДЕРТЛИ II *хал. сёзл.* Мстительно, злобно / Дертден ачыудан толуп, къаны къайнап, дерт этип. *Жюрек дертли жанады жаугъа.* "Жилтинле", 88. ❑ *Пача улуну кёзюне битеу элни кёзлери, кими мудах, кими ачыулу, кими дертли къарагъанча кёрюндю.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 129.

ДЕРТЛИК *ат къ.* **дертчилик.** *Дертлик бла биреуге хата этиу.* ❑ *Дементили дертликни суукълугъун... эслемеген адам жокъ эди.* Гуртуланы Э., Азретни къууанч кюню, 9.

ДЕРТЧИ *ат.* Мститель / Дерт тутуучу, дерт жетдирирге кюрешиучю адам. *Жашыртын дертчиден ачыкъ тюртчю игиди.* (Нарт сёз). ○ *Тёзюмлюк бошалады, унугъуп жашагъанланы ичинден халкъ дертчиле чыгъадыла.* "Шуёхлукъ", № 6, 116. ❑ *Ахырында мен дагъыда бир зат билдим: лагерни ичине къутулгъан дертчиледен бири жаш танкист Саша Егоров болгъанды.* "Шуёхлукъ", № 49, 43.

ДЕРТЧИЛИК *ат.* Мстительность / Дерт алыучу, дерт жетдириучю къылыкъ. *Махийланы Бекболат да кесини жигитлиги, къарыулулугъу, халкъ дертчилиги бла халкъгъа белгили болгъанды.* (Фольк.).

ДЕСАНТ *ат.* **1.** Десант *(войска)* / Энчи юйретилген эм жау бла уруш бардырыр ючюн аны жерине (кемеден, самолётдан д. а. к. затдан) тюшюрюлген аскерчиле. *1942 жылда немецлиле Минги таугъа десант тюшюргенлеринде, Хасаннга жауларыбызгъа къажау жашыртын ишлерге деп буйрукъ болгъанды.* "Шуёхлукъ", № 13, 41. ❑ *Фашистле Къызыл-Къум тюзлеге къызыл аскерчилени формаларын кийген десант тюшюрген эдиле.* "Ленинни байрагъы", 1978, № 136.

2. *В позиции определения:* десантный / Десантчыланы ишлери бла байламлы. *Днепрни жагъасында плацдарм алыргъа деп совет командование къурагъан десант аскерчиле суудан ётерге хазырланып тургъанлы беш кюн болады.* Къобанланы Д., Эки заман, I, 25. ❑ *245-чи тенгиз-жаяу бригада беш кере тенгиз десант урушха къошулгъанды.* "Ленинни байрагъы", 1981, № 66.

ДЕСАНТЧЫ *ат.* Десантник / Десант аскерде къуллукъ этген аскерчи. *Уруш жыллада аэрофлотну лётчиклери жюз мингле бла саналгъан десантчыланы ташыгъандыла.* "Коммунизмге жол", 1978, № 34. ❑ *Десантчыла тохтаусуз барадыла алгъа.* "Ленинни байрагъы", 1979, № 116.

ДЕСЕРТ *ат.* Десерт / Азыкъны артында берилиучю кёгет, конфет

неда татлы ашарыкъ. *Къыз десертге жаш къауумгъа конфетле бла алмала, таматалагъа уа татлы алма суу келтирген эди.*

ДЕСЯТИНА *ат эск.* Десятина / Оруслулада метр бла ёлчелеу киргинчи дери жюрютюлген 2400 квадрат сажнагъа неда 1,09 гектаргъа тенг жер ёлчеу. *"Чалгъыны сабы узун болсун, ансы десятина чалгъан къыйынмыды",– дейди бireу.* (Нарт сёз). ○ *Биз юч къарындаш болабыз, жер юлюшюбюз а тёрт десятина барды.* "Шуёхлукъ", № 67, 43.

ДЕСЯТНИК *ат.* Десятник / Къурулуш ишледе ишчилени къауумуна таматалыкъ этген адам. *Шахтаны десятнигини ауазы [начальникни] къулагъына ачыкъ келди.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 104. ❑ *Лавагъа баргъанында, жашны вентиляция штрекде десятник, газны ёлчеучю къызны, лаваны начальниги сакълап тура эдиле.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 105.

ДЕТАЛЬ *ат.* **1.** Деталь *(напр. механизма, прибора)* / Механизмни, машинаны андан гитче заты болмагъан кереги. *Машинаны детальлары. Приборну детальлары.* ☐ *Техниканы жангыртыуда ишчилени асламысы керлери жарашдыргъан детальла бла хайырланадыла.* "Коммунизмге жол", 1978, № 134.

2. Мелкая подробность, частность / Бир затны жиги, жиги-тюбю, жик-жиги, эжиги-юстюню. *Чыгъарманы ауазы андагъы атмосфера, хар штрих, деталь ол халкъ къанын эмгенле лирикалы геройну къанлы жаулары болгъанларын кючлю сездиредиле.* Маммелаты Д., Кязим Мечиев, 46. ❑ *Арт эки тизгинде, стиль халат болсада, поэтлик детальчыкъ эсленеди.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 19.

ДЕТДОМ *ат.* Детдом / Сабий юй (*къ.* **сабий**). *Детдомда Бекболат тюбеген абадан адамла анга кеси ахлуларындан эсе да сакъ къарайдыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 417. ❑ *Ал кюнледе, детдомгъа иги юйренмей, Саша бла мен башхаладан энчи жюрюдюк.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 31.

ДЕУ [1] *сыф.* Могучий, богатырский, исполинский / Мазаллы, кючлю, къарыулу. *Деу эмеген жукъ да билмей жукълайды, Кёзюнден а от жилтинле чартлайдыла.* (Фольк.) ☐ *Деу кёкюреги, кенг жауорун къалакълары Хаширни кючюн кёргюзте эдиле.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 143.

ДЕУ [2] *и. д. от* **де** / Де дегенден *этим ат. Жаншакъладан, къоркъакъладан бедишли къайсыларыдыла деуге келишсек, Аралары салалмаз киши чек, Ала чёпге ушагъанчадыла Кёп.* Отарланы К., Сынла, 107. ❑ *Кюлюрге деуден тюйюл эсе, бирде Сылхыргъа акъыллы дейдиле бирле. Къыйынды аны ангыларгъа толу, Эшта аны уллу магъанасы болур.* Отарланы К., Сынла, 121.

ДЕУЛЮК *ат.* Могущественность, сила, мощь / Тулпарча кючлю, мазаллы болмакълыкъ. *Ёкюрюп, къызгъан маралча, таулада, Ийнакълап, сен чакъыраса, къатынга. Ма суунг къобуп, бу деулюкню кёрюп, Къарачай "Къобан" дегенди атынга.* Къаракетланы Ю., Булутла, 44.

ДЕУЮР *ат дин.* **1.** У верующих мусульман: обряд отпущения грехов покойнику, центральное место в котором занимает раздел денег между богослужителями / Муслийман диннге ийнанганлада адам ёлгенде аны гюнахларын кечдирир мурат бла ахча юлешген адет. *Олсагъатдан дууалыкъ ашха деп къарасырт тана союлду, эфендилеге деуюрге деп, сарыкъулакъ къунажин сатылды.* Зокаланы З., Солуу кюн, 62. ❑ *Файрузну къар-*

нашлары деуюрге чачаргъа келтирген кюмюш ахчаларын, башлыкъгъа тюйюп, афендини къолуна бердиле. А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 166.

2. Сумма денег, выделенная для исполнения обряда отпущения грехов покойнику / Ёлгенни гюнахларын кечдирир ючюн этилген затха бёлюннген ахча. *Аталары ёлгенден сора ысхатын, деуюрюн берип, къалгъан мюлкюн эки юлешип, [жашлары] алгъандыла.* (Ф о л ь к .) ▭ *[Сюлемен афенди Ибрахимге:] Сен, адетдеча, ысхат, аш юлюшюнгю, деуюрню, жууунчуну алыргъа унамай, дууаны хакъсыз берип, бизни бетибиз бла ойнап тургъанса.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 72.

ДЕФИС *ат грам.* Дефис / Тизгиннге сыйынмагъан сёзню кесегин башха тизгиннге кёчюргенде салыннган неда сёзлени бир бирине къошхан къысса сызчыкъ, *сёз ючюн: анда-санда, бир-бир д. б.*

ДЕФИЦИТ *ат.* Дефицит / Заран, хайырны озгъан къоранч. *Сатыу-алыу дефицит. Тёлеу дефицит.*

ДЕФТЕР *ат.* **1.** Тетрадь / Жазыу ишле эм сурат этер ючюн хайырланылыучу, тышланып, бирге тигилген таза къагъытла. *Бир кюн Эллен, школчуланы дефтерлерине къарай тургъанлай, жюреги чанчып, онгсуз болду.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 110. ❑ *Сергей, дефтерин ачып, жазыу этерге къагъыт, къаламын хазырлайды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 123.

2. *къарач.* Экземпляр книги, журнала / Бирча китапланы, журналланы бири. *Роман-газетаны бир дефтерини багъасы 30 капекден аслам болмайды.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 189.

ДЕЦИГРАММ *ат.* Дециграмм / Граммны ондан бирине ёлчеу. *Дарманланы этгенде дециграмма бла хайырланадыла.* ❑ *Бир граммда он дециграмм болады.*

ДЕЦИЛИТР *ат.* Децилитр / Литрни ондан бирине тенг ёлчеу. *Аття, тереклеге дарманны сала туруп, сууну децилитрле бла ёлчелеп къуюучу эди.*

ДЕЦИМЕТР *ат.* Дециметр / Метрни ондан бирине тенг ёлчеу. *Бир дециметрде он сантиметр болады.* ▭ *Былтыр Шамсудин бла нёгерлери 230 минг квадрат дециметр хром тери аягъандыла.* "Коммунизмге жол", 1981, № 29.

ДЁНГ *эт. къарач. къ.* **тюнгюл.** *Ачы къызыл терк онгар, бек сюйген терк дёнгер.* (Н а р т с ё з). ○ *Керти, Сафу бир къужур жукъланнганды, сёнгнгенди. Дунияда жашаудан бир къужур дёнгнгенди.* "Жюрек жырлайды", 33.

ДЁНГДЮР *эт. понуд. от* **дёнг** / Дёнг дегенни *къатланыучу айырмасы. Биреуню сюйгенинден дёнгдюрген иги тюлдю.*

ДЁНГДЮРЮУ и. д. от дёнгдюр / Дёнгдюр дегенден *этим ат. Ишден дёнгдюрюу.*

ДЁНГЮУ *и. д. от* **дёнг** / Дёнг дегенден *этим ат. Сюймейликден дёнгюу. Жашаудан дёнгюу.*

ДЁНГЮШ *эт. взаимн.-совм. от* **дёнг** / Дёнг дегенни *араш айырмасы. Ала бир бирден дёнгюшген эдиле.*

ДЁНГЮШЮУ *и. д. от* **дёнгюш** / Дёнгюш дегенден *этим ат. Бир бирден дёнгюшюу.*

ДЁРДЕН *ат.* **1.** Зоб *(у птиц)* / Къанатлыланы ёнгечлерини кенгерилген кесеги. *[Къаргъа] этни тапса чыдамаз, Арыкъ, семиз айырмаз, Дёрденчиги тойса да, Эт ашаудан арымаз.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 318. ❑ *Он – эки къуш барадыла, Къалын хауа-*

ны жыра дёрденлери. "Шуёхлукъ", № 28, 7.

2. Выпячивающееся место, выпуклость *(напр. горы, камня)* / Тауну, ташны д. а. к. башха затны тышына чыкъгъан жери. *Сырты, дёрдени агъарып, къанатлары къаралып тургъан Кавказ таулагъа къарасанг, къара къанатлы акъ къушха къара да къой.* Хочуланы С., Хапарла, 42. ❑ *Жаш ташланы сууларын сыгъып, дёрденлерин тешип ёсген къайынлагъа сукъланыргъа бла къалыргъа билмейди.* Толгъурланы З., Эрирей, 193.

3. *кёч.* Грудь / Ёшюн, кёкюрек. *Эшик ачылып, тобукълары бла дёрдени, аны ызындан да сакъалы кёрюнюп, юйге биреу кирди.* Байчоралаы М., Уллу Къарачайда, 29. ❑ *Мен а мунуча къачан боллукъма дегенча, [жашчыкъ] Ахматны жанында дёрденчигин алгъа чыгъарып сюеледи.* Толгъурланы З., Айыуташ, 20.

4. *кёч.* Самомнение, гордость, хвастовство / Махтанган, сыйлы кёрген, кишиге тенг этмеген, асыры ёрге тутхан къылыкъ. *Бийбертни дёрдени болгъанлыкъгъа, кючю болмаучу эди да, Къайсын аны, эски чалыны аудургъанча, аудуруп, бир жанына быргъады.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 36. ❑ *Анга кёре [Хачылары] бийле бла ёзенгилеше, акъыл, эс бла тенг болалмасала да, дёрден бла алагъа тенг болуп, элни оноуун этерге кеслерин къоша келгендиле.* Тёппеланы А., Ташыуул.

▲ **Дёрденин кёпдюрдю (кётюрдю, къобарды)** / он кичливо похвастался / махтан. *[Мурат:] Ол жаш кимди, Къыдыргъалийге нек дёрденин кёпдюрюп турады? – деп, сордум къатымда биреуленнге.* Токъумаланы Ж., Ексюзню къадары, 31. ❑ *Бийбертни дёрденин кётюргенине къараргъа юйренген адамла аны алай тюшюп къалгъанына сейир этедиле, нек болгъанын а ангыламайдыла.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 191. ❑ *"Мен къушма",– дейди къаргъа, Дёрденчигин къобарып.* Маммеланы И., Санга саугъам, 47. **Дёрден этдир** накормить досыта / тойдур, тойгъунчу ашат. *Мен сизге [жюжеклеге] тюйчюк берейим, дёрденчикле этдирейим.* "Жашауубузну байрагъы", 86.

ДЖУНГЛИ *ат.* Джунгли / Индияда суу жагъалада адам ёталмазча, алаша ёсген къалын агъач; тропик къыраллада адам ёталмазча, мырдылы агъач. *Джунглилени юсюнден кёп китап жазылгъанды.* ❑ *Маймулланы кёп тюрлюсю джунглиде тюбейдиле.* ▭ *Джунглиде жашагъан жаныуарла гумулжукладан узакъгъа къачаргъа кюрешедиле.* "Коммунизмге жол".

ДЗОТ *ат.* Дзот / Урушда окъдан эм снарядланы осколкаларындан сакълар эм жаугъа от ачар ючюн этилген жер юй. *Душман дзотланы, амбразураланы кёкюреклери бла жапханланы жигитликлерин не зат бла ёлчелерге боллукъду?* "Коммунизмге жол", 1977, № 118. ❑ *Дзотну тюз къатында танк индекден ары ауду.* "Коммунизмге жол", 1975, № 65.

ДИАГНОЗ *ат.* Диагноз / Саусузну неден ауругъанын тохташдырылгъаны. *Докторну диагнозу Дырганы къулагъына ёлгенни асырагъан тауушча эшитилди.* "Шуёхлукъ", № 12, 61.

ДИАГРАММА *ат.* Диаграмма / Эки неда андан кёп затны кёплюклерин, уллулукъларын тенглешдирип кёргюзтген чертёж. / *Иш жетишимлени кёргюзтген диаграммала. Промышленностну ёсюуюню диаграммасы.*

ДИАДЕМА *ат.* Диадема / Тиширыула башларына омакълыкъгъа кийиучю, коронагъа ушашлы багъа жасау. *Къызны башында аллына диадема тигилген, жетитёппе, мийик алтын окъа бёркю, женг учлары, байракълача къалтырагъан, кёксюл герхана чепкени барды.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 87. ❑ *Кешене-*

леде кёп сейир затла табылгъандыла: кюмюш диадемала, сыргъала, жюзюкле, бичакъла, тюрлютюрлю къумачла. "Коммунизмге жол", 1979, № 104.

ДИАЛЕКТ *ат. грам.* **1.** Диалект / Бир тилли халкъны жер жерде неда бир-бир эллеринде жашагъан къауумуну сёлешиуюнде фонетика, лексика д. а. к. башхалыкъ, аллай жерледе хайырланылгъан миллет тилни тюрлюсю. *Малкъар диалект. Баш диалект.* ☐ *Малкъарлыла барысы да бир диалектде сёлешмегендиле.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 139.

2. *В позиции определения:* диалектный / Диалектде жюрютюлген. *Диалект сёзле. Диалект энчиликле.*

ДИАЛЕКТИЗМ *ат грам.* Диалектизм / Литература тилде хайырланылгъан диалект сёз. *Устаз диалектизмлени юсюнден сейирлик хапар айтханды.*

ДИАЛЕКТИКА *ат.* **1.** Диалектика *(философское учение)* / Табийгъатны, адам улуну эм ангны ёсюулеринде чюйреликлени бирлигин эм келишмеулерин кёргюзтген баш жорукъларыны юсюнден философия илму; жашауда бола тургъан затланы билиуню эм тюрлендириуню теориясы эм жолу. *Шёндюгю табийгъат илму айный барыуну логикасы окъуна алчы алимлени материализмге эм диалектикагъа элтмей къоймайды.* "Коммунизмге жол", 1980, № 93.

2. *В позиции определения:* диалектический / Диалектиканы жорукъларыбла келишген, алагъа таяннган, ала бла байламлы. *Диалектика материализм.* ☐ *Поэт жашауну диалектика кертилигин ачыкълайды.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 68.

3. Процесс движения и развития *чего* / Бир затны козгъалыууну эм айныууну баргъаны. – *Назирни къылыгъында бузулгъаныны диалектикасын кёребиз, аны бузгъан затланы ич себеплерин да ангылайбыз.* "Коммунизмге жол", 1980, № 61.

ДИАЛЕКТИКАЧЫ *ат.* Диалектик / Диалектика философияны жолу бла баргъан, диалектика жорукъ бла хайырланнган адам. *Биринчи диалектикачыла грек алимле болгъандыла: Сократ, Гераклит, Платон, дагъыда башхала.*

ДИАЛЕКТОЛОГ *ат грам.* Диалектолог / Диалектологиядан специалист. *Татарлы диалектологла кёп болмай жангы китап чыгъаргъандыла.* ❑ *Бизни тилибизни тинтген алимлени ичинде диалектологла да бардыла.*

ДИАЛЕКТОЛОГИЯ *ат грам.* **1.** Диалектология / Тил илмуну диалектлени юсюнден бёлюмю. *Университетде история диалектология да окъулады.* ❑ *Экспедицияны материаллары диалектологияны юсюнден лекциялагъа уллу болушлукъдула.*

2. *В позиции определения:* диалектологический / Диалектология бла байламлы, аны юсюнден болгъан. *Диалектология карта. Диалектология атлас.*

ДИАЛОГ *ат.* Диалог / Эки неда андан кёп адамны ушакълары; ушакъ. *Кязим назмуларында диалогланы, монологланы элпек хайырланады.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 141. ❑ *Халкъ жырны шатык диалогун поэт назмулада уста хайырлана биледи.* "Шуёхлукъ", № 30,119.

ДИАМАТ *ат сёл. тип.* Диамат / Диалектика материализм *(окъуу курсну юсюнден). Диаматдан экзамен бериу.*

ДИАМЕТР *ат мат.* Диаметр / Тёгерек затны, гюренни тюз ортасы бла тюп, тыш сызыны эки жерини арасын байлагъан тюз сыз. *Волгоградда диаметри 45 метр, мийиклиги 32 метр болгъан мекям Сталинград урушну панорамасыды.*

"Ленинни байрагъы", 1978, № 19. ❑ *Топуракъны эрозиягъа тёзмеклиги диаметри бла миллиметрден кем болмагъан бюртюкчюклерин кёреди.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 55.

ДИАПАЗОН *ат.* **1.** *муз.* Диапазон / Назикликлерине кёре, бир адам неда бир музыкалы инструмент чыгъаралгъан тюрлю-тюрлю тауушла биргелей. *Жанатаев Исмаилны кючлю, базыкъ ауазы барды, диапазону уллуду, макъамы кертида жумушакъды.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 173.

2. *кёч.* Объем, размер / Билимни, усталыкъны д. а. к. башха затны даражасы, ёлчеую. *Кязимни поэтика диапазону кенгди: халкъны жашауунда магъаналы зат болуп, ол чыгъарма жазмагъан хазна тема къалмагъанды.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 76.

ДИАФИЛЬМ *ат.* Диафильм / Бир теманы ачыкълагъан, фильмоскоп бла кёргюзтюрге деп этилген киноплёнка. *Устазла кеслерини дерслеринде таблицаланы, диаграммаланы, диафильмлени эм плакатланы хайырланадыла.*

ДИБИДИК *ат къарач.* Пластырь *(делается из свежей шкуры животного и накладывается на нарыв)* / Адамны ирин этген жерине къаплап салыучу жангы союлгъан малны терисинден алыннган кесекчик.

▲ **Дибидик бол** *къарач.* промокнуть до нитки / бек жиби, къургъакъ халынг къалмай жиби. *[Къуу] жибип, дибидик болуп башлагъанды.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 41. **Дибидик эт** *къарач.* мочить *что* / жибит. *Безиригим келгенни сезип, Балдан мени къар жуммакъла бла топулдатып тебиреди, акъ тонуму дибидик этгинчи сопалады.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 59. ❑ *Тышсыз тонну дибидик этген тубан жауум тауланы басды.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 87.

ДИБИЛДИРИК *ат ц. диал. къ.* **биттир.** *Юйню аллында дибилдирик учханын эледим.*

ДИВАН [1] *ат.* Диван *(мебель)* / Олтурургъа эм жатаргъа жараулу, асламысында жумушакъ уллу мебель; тапчан. *Терезе аллында, мор къатапа бла тышланнган дивандa, юсюнде да халаты бла, Рая къалкъыйды.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 98. ❑ *Юйню онг къабыргъасына къысылып, сары къатапа диван, юйню арасында тёгерек стол.., аны юсюнде телефон.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 148.

ДИВАН [2] *ат лит.* Диван *(сборник лирических стихотворений)* / Восток литературалада лирика чыгъармаладан къуралгъан жыйымдыкъ. *Библиотекада восток поэтлени назму диванлары да бардыла.*

ДИВЕРСАНТ *ат.* Диверсант / Диверсия этген адам. *Буржуй къыралла бир бирлерине кеслерини шпионларын, заранчыларын, диверсантларын, бир бирде уа адам ёлтюрюучюлерин да жибередиле.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 94.

ДИВЕРСИЯ *ат.* Диверсия / Къыралланы бир бирге агентле жиберип этген бузукъчулукъ, жаулукъ ишлери. *Тыш къыраллы разведка кесини бузукъчулукъ ишлеринде кёп тюрлю амалланы хайырланады, ниет жаны бла диверсияны кючлейди.* "Коммунизмге жол", 1978, № 115.

ДИВЕРСИЯЧЫ *ат къ.* **диверсант.** *Отузунчу жыллада диверсиячыла бла уллу кюреш баргъанды.*

ДИВИЗИОН *ат.* **1.** *аскер.* Дивизион *(воинское подразделение)* / Ракетала бла саутланнган аскерледе бла артиллерияда, бир бирде уа атлы эм бронетанка частлада аскер бёлюм. *Магомет терк-терк ко-*

манда береди, дивизионлагъа кезиу чабады, топланы быргъылары да, асыры атхандан, къызара башлагъандыла. "Коммунизмге жол", 1979, № 124. ❑ *Мухажир зенит топчу дивизионда топну командири болады.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 118.

2. *тенгиз.* Соединение из нескольких военных кораблей одного класса / Бир классны бир талай кемеден къуралгъан бёлюм. *Уллу кеме бла сермеширге миноносецледен бир дивизион къалгъан эди.*

ДИВИЗИЯ *ат.* Дивизия / Бир ненча полкдан неда бригададан къуралгъан уллу аскер бёлюм. *Фашист командование, фронтха жангыдан къуралгъан дивизияланы алып, къыралны къыбыла жанына барып тебиреди.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 161. ❑ *Урушну ахыр кюнлерини биринде, Асланбийни дивизияны командири чакъырды.* Гуртуланы Э., Жанбермез Асланбий, 69.

ДИГИЗА *ат.* **1.** *этн.* Женщина, обслуживающая молодую невесту / Къатын алгъан жашны юйюнде келиннге жумуш этген тиширыу. *Фаэтонда къызны биргесине келген жаш бла къыз, дигиза, къобузчу олтура эдиле.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек. ❑ *Юсюндеги пальтону Келин кеси киймесин, Дигизасына берсин.* Къулийланы Х., Жылла озадыла, 98.

2. *эск. къарач.* Няня; кормилица, воспитательница *(в знатных семьях в дореволюционном Карачае)* / Октябрь революциягъа дери Къарачайда бий тукъумланы юйлеринде сабийлеге къараучу, аланы ёздюрюучю тиширыу. *Былагъа [ёкъюзлеге] дигиза салып, бир жерде ёздюрюрге керекди.* (Фольк.). ☐ *Гитче заманында Пушкиннге Арина Родионовна деген дигизасы къарай эди.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 70.

3. *кёч. къарач.* Дружок / Нёгер, шуёх. – *Директор мени чакъыргъанын эшитип, Бахаутдин, кесине бир талай дигизаны тизип, аллымы сакълап тура кёре эдим.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 280.

ДИГИЛ *ат сёл. тил. къ.* **чарх I**, **дингил 2**, *Къалачла акъсыл дигилле болуп сюеледиле.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 51.

ДИГИЛ-МИГИЛ *ат къарач.* Мелочь, пустяк / Керексиз, бош, сан этмезча зат. *Баш алыр лагъым излеуню, дигил-мигиллени, хыйлалыкъны [Жандыу] кёрюп да болмайды.* Хубийланы О., Аманат, III, 296.

❑ **Дигил-мигил эт** *къарач.* мелочиться / бош затла бла кюреш, керексиз ишле этип айлан. *Тиширыулада эрге бармайма деген да жокъду, жарашдырып эрге бара билген да жокъду, дигил-мигил эте, къача-бугъа айланадыла.* Лайпанланы С., Гургумлу, 109.

ДИГИНАЛ *ат.* Диагональ *(ткань)* / Сёдегей хырлы, тыкъ согъулгъан, тутумлу къумач. *Кёк дигиналдан сени кёнчегинг, Къара чилледен сапалы.* "Малкъар халкъ жырла", 179.

2. *В позиции определения:* диагоналевый / Дигиналдан этилген. *Дигинал кёнчек. Дигинал костюм.* ☐ *Сафарны юсюнден къара сахтияндан этилген чубур пальтосу, дигинал галефей кёнчеги кетмейди.* Толгъурланы З., Эрирей, 21. ❑ *Добай дигинал къапталны женглерин ёрге-ёрге къайырды.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 56.

ДИДАКТИКА *ат.* **1.** Дидактика *(часть педагогики)* / Педагогиканы окъутууну магъанасын, амалларын ангылатхан кесеги. *Кязим Мечиевни чыгъармачылыгъында белгили жерни философия дидактиканы тематикасы алады.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 59. ❑ *Алай хазырланнганлары болмаса, бу тизгинле дидактика, ол себепден бош сёзле болуп*

къаллыкъ эдиле. Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 39.

2. *В позиции определения:* дидактический / Акъыл берген, юйретген магъанасы болгъан. *Кязим Мечиевни дидактика назмуларыны бек аламатларындан бири "Ишлеген" деген назмусуду.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 74. ❑ *Дидактика халда жазылгъан бир къауум назмусунда Кязим поэтлик сёзню кючюн махтайды, ол сёзде халкъ кєзини жигитлигин кёргюзтеди, зорчугъа кебин тигеди.* "Шуёхлукъ", № 14, 128.

ДИДИН *ат.* Оса / Къара тюрсюнню юсюнде кёнделен баргъан сары ызлыкълары бла ачы къабыучу чибин. *Дидин жашчыкъны кёз башын къапхан эди.*

ДИДИУ *ат саб. къарач. къ.* **гутча.**

ДИЕТА *ат.* Диета / Аш ашауну энчи жоругъу, низамы. *Аття диета бла ашаучу эди.* ❑ *Бир-бир ауруулагъа диета бек болушады.*

ДИЕТАЧЫ *ат.* Диетчик / Ашны саулугъуна кёре айырып ашаучу адам. *Диетачылагъа курортла болушадыла.*

ДИЗЕЛЬ *ат.* Дизель / Ауур суусун отлукъланы кючю бла ишлеучю мотор. *Дизель бла жюрюген уллу автобус тюп-тюз асфальт жолда, столбаланы терк-терк артында къоюп, тохтаусуз алгъа ашыгъады.* Хапчаланы Н., Мени Насыбым, 27.

ДИЗЕНТЕРИЯ *ат.* Дизентерия / Адамны ичинден къан бардырыучу, ётдюрюучю, жугъуучу ауруу. *Дизентериядан ауругъанланы больницаны инфекция бёлюмюне элтип саладыла.* ▭ *Ариу жууулмагъан кёгетле, жемишле, жилекле, къайнамагъан сют, суу, кирли адырла да дизентерия жукъдурадыла.* "Коммунизмге жол", 1979, № 132.

ДИКГИЧ *ат къарач. къ.* **тикгич.** *Жумушакъ сахтиян кёнчекни улакъ дикгич бла омакъ тикген къолла сау болсунла.* Къобанланы Д., Таулада тауушш, 320.

ДИКТАНТ *ат.* Диктант / Окъуучуланы устазны окъугъанын билгенлерича жазып баргъан окъуу ишлери. *[Алий:] Айшатны болушлугъу бла бир ненча кере диктант да жазгъанма.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 12. ❑ *Тамара, сабийлени диктантларына къарай, бирси тетрадланы ичинде бирине энчи эс бурду.* Гуртуланы Э., Тенглерим, 45.

ДИКТАТОР *ат.* Диктатор / къыралгъа башчылыкъ этиуде чексиз, мардасыз власть бла хайырланыучу адам. *Юг корейли диктатор кесини кабинетин жангыртыр оноу этгенди.* "Коммунизмге жол", 1978, № 128.

ДИКТАТУРА *ат.* Диктатура / Бийлик этген классны кючюне таянган, бир зат бла да чекленмеген власть. *Аскер диктатура. Фашист диктатура. Буржуй диктатура.*

ДИКТОР *ат.* Диктор / Радиону неда телевиденияны микрофонну аллында радио неда телевидение бериулени текстлерин окъуучу ишчиси. – *Тоба астофюрюлла, муну ауазы былай къайгъылы некди,– дейди ол [Хамзат] дикторну биринчи сёзюн эшитгенлей окъуна.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 36. ❑ *Радиода дикторну ауазы эшитиледи.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 147.

ДИКТОРЛУКЪ *ат.* Круг обязанностей, должность диктора / Дикторну къуллугъу, иши. *Исмайыл бир бирде дикторлукъну да бардырады.* ❑ *Къыз битеу ишлени ичинде дикторлукъну сайлагъанды.*

ДИКЦИЯ *ат.* Дикция / Сёлешиуде, жырлауда, азбар айтханда

сёзлени къурагъан тауушланы чыгъыулары, аланы кесгин эм ачыкъ айтыу жорукъ. *Артистни дикциясы.*

ДИММО *сыф.* Глупый / Тели, жукъ ангыламаучу. *"Шарау, акъны къарадан айыралмагъан диммо кибик, алай айтма",– деди да Найыпхан, сора, жашны тюрленнгенин кёрюп, тохтады.* Толгъурланы З., Эрирей, 144.

ДИММОЛУКЪ *ат.* Глупость / Телилик, жукъ ангыламагъанлыкъ. *Германия дунияны жангыдан къурап, хар немецлини, айхай да, ол таза немецли эсе, юлюшюн берирге хазырланнганда, атасы айтханны этиу [Вильгельмге] диммолукъ эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 124.

ДИН *ат.* **1.** Религия, вероисповедание / Дунияны илму жаны бла ангылаугъа чюйре келген, дуниягъа аллах, табийгъатдан тышындагъы кюч оноу этеди деген оюмгъа таяннган къарам. *Аман жоргъа жол бузар, жарты молла дин бузар.* (Нарт сёз). ○ *Кызыйка да, Басият да диннге къаты эдиле, ырыслаулагъа да ийнанып эдиле.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 201.

2. *В позиции определения:* религиозный / Дин бла байламлы, динни юсюнден болгъан. *Дин окъуу кёзню байлар.* (Нарт сёз). ○ *Жазмасын обур бош ташха дин къуллугъун этгенин.* Отарланы К., Дуния эрттени, 117. ❑ *[Хожа:] А, шохум, дин китаплада аллай халатла бардыла, бу [бычакъ] да гитчелик этеди.* Ёртенланы А., Насыра Хожаны хапарлары, 21.

▲ **Диннге къайт** начать веровать / кеси динине къуллукъ этип башла. *[Жаш къызгъа:] Мени сюймеген тенглерими сора Не айтханларын айтыренг. Жангыз кечени жанынгда къалсам, Буслийман диннге къайтыренг.* (Фольк.) ☐ *Бизни Хасанны динчиле диннге окъуна къайтаргъандыла.* "Шуёхлукъ", № 28, 109. **Дин тут** веровать / аллахха ийнан. *Къыбыладан жарыкъ жулдуз чыгъады, Ол таугъа айланып батады, Алай болса, кебинленмей, сойланып, Учкуланда дин тутмагъан гяуурла Дин туталла аны юсюнде ойланып.* (Фольк.) ☐ *Ол штатны халкъыны асламысы христиан динни тутады.* "Коммунизмге жол", 1978, № 134.

❑ **Дин ахлу** *къ.* **динчи.** *[Жамийлят:] Мен агитация этдим да комсомолчуланы алландырдым, дин ахлула ууаз этдиле да аланы ыхтырдыла.* Кацийланы Х., Тамата, 77. ❑ *Ол кезиуде Къазгерий дин ахлуларына башчылыкъ этгенди.* "Шуёхлукъ", № 40, 97.

ДИНАМИК *ат.* Динамик / Радио бла бериуню тауушун уллу этиучю прибор. *Жумушу болуп райцентрге келгенле, автостанцияда машина сакълагъанла, таулада кёк жашнагъанлай, къужур чыкъырдап сёлешиучю динамикни тюбюнде сюелип, радиогъа эслерин берип тынгылайдыла.* Лайпанланы С., Гургумлу, 15.

ДИНАМИКА *ат.* **1.** Динамика *(раздел механики)* / Механиканы затланы тюрлю-тюрлю кючле жетгенде къымылдау, жюрюу жорукъларын илму жаны бла тинтиучю бёлюмю. *Техника жаны бла ишлегенле динамиканы жорукъларын билирге керекдиле.*

2. Состояние движения, ход развития, изменения *чего* / Бир затны барыуу, ёсюую, тюрлениую. *Чыгъарма терк темпли динамикада жазылгъанды.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 122. ❑ *Поэманы тёртюнчю кесегинде [Кязим] ынна бла Бузжигитни сёлешген сёзлеринде жютюлюкню, динамиканы селейтмей ахырына дери бардырады.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 29.

ДИНАМИКАЛЫ I *сыф.* Динамический / Тохтамай барыучу, айныучу, ёсюу бла байламлы. *Лирикалы жигитни ауазы эпикалы хапарлауда да, ич монологда, дра-*

матизм кульминациягъа жетген динамикалы сценада да тас болмайды. Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 58.

ДИНАМИКАЛЫ II *хал. сёзл.* Динамично / Тохтамай ёсюп, барып, айнып, къымылдап тургъанын кёргюзтюп, тохтаусуз. *Динамикалы берир ючюн поэт сурат-лауну соруу-жууап халда къуралгъан диалог формасын тюз сайлады.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 68. ❑ *Революцияла терк эм динамикалы айныйдыла.* "Коммунизмге жол", 1979, № 214.

ДИНАМИТ *ат.* **1.** Динамит / Бир затны атылтыр ючюн, чачылтыр ючюн хайырланылыучу, кючлю атылыучу зат. *Тузну гетмен бла неда тешгич буруу машина бла, динамит бла чачадыла.* "Естествознание", 22.

2. *В позиции определения:* динамитный / Динамити болгъан. *Ол операцияны кезиуюнде италиячы аманлыкъчыладан жюзден артыкъ ушкок, жыйырма герох, онла бла къол гранатла, динамит шашкала, мингле бла патронла сыйырылгъандыла.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 155.

ДИНАМО-МАШИНА *ат.* Динамо-машина / Электроток чыгъарыучу машинаны эски аты; электр генератор.

ДИНАМОМЕТР *ат.* Динамометр / Механика кючню ёлчелеучю прибор. *Физиканы дерслеринде окъуучула динамометр бла, базман бла дагъыда башха приборла бла шагъырейленнгендиле.*

ДИНАСТИЯ *ат.* Династия / Бир тукъумдан чыгъып, бир бири ызындан патчахлыкъ этген монархла. *Романланы династиялары Россейде юч жюзден артыкъ жыл патчахлыкъ этип тургъандыла.* "Коммунизмге жол".

ДИНСИЗ *сыф.* Неверующий *(о человеке)* / Аллахха ийнанмагъан *(адам). [Къыз:] Бизни бахчада бирле битедиле, Ала сюексиздиле, тилсиздиле. Мени сюйгениме бермебиз дейле, Бу буслийманла, динсизле.* "Малкъар халкъ жырла", 185.

ДИНЧИ *ат.* Верующий, религиозный человек, служитель религии / Диннге ийнаннган адам. *Гавровда жашагъан бир динчи къарт къатын, хар ингир сайын чыракъны жандырып, башы тёгерек айланнгынчы, намаз этип тургъанды.* Кацийланы Х., Салам алейкум, 129. ❑ *Дырга динчилени кёрген жерде, безгек тийгенча, къалтырай эди.* "Шуёхлукъ", № 2, 39.

ДИНЧИЛИК *ат.* Вера в религию / Диннге ийнанмакълыкъ, дин борчланы толтурмакълыкъ. *Бизни къыралда динчиликге кенг жол ачылгъанды.*

ДИНГИЗ *сыф.* Вздутый; пухлый / Кёпген. *Таначыкъны къарынчыгъы дингизчикди.*

❑ **Дингиз бол** вздуваться, пухнуть / кёбюп, тёгерек бол. *Ийнекни къарны дингиз болгъанды.* **Дингиз эт** вздуть, надуть *что* / кёпдюр, тёгерек эт. *[Жашарбекни] къатында нёгерини къолларына кёзю жетеди. Балакъа аланы дингиз этгенди.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 143.

ДИНГИЛ *ат.* **1.** Кольцо, круг, предмет в форме окружности, обода из металла / Темирден этилген тогъай. *Сабийле арбазда дингил тёнгеретип ойнай эдиле. Аппа туудукъчугъуна, гюрбежиге барып, жассы темирден дингил ишлетди.*

2. Колесо с отверстием для оси / Агъачдан, жукъа кесилип, ортасында тешиги болгъан чарх. *Чычхан кирирге тешик тапмай эди, къуйругъуна уа дингил тагъа эди.* (Нарт сёз). ○ *[Арба:] Тёрт дингилни юсюнде Тыхырдайма жоллада, Кёрюне да ташая, Тюзде, тауда, къоллада.* Шахмырзаланы С., Назмула, 190. ❑ *Бек*

огъарыда тургъан юйден жашчыкъ дингил тёнгеретип жиберсе, ол шашмай элни аягъына чыгъарыкъды. Толгъурланы З., Эрирей, 160.

3. *кёч.* Тачка / Ат, ёгюз жегип, неда къол бла тюртюп, жюк ташыргъа ишленнген арба. *[Пазий Мазаннга:] Кюзгюде уа атанг: "Ишлеген биченликни арбазгъа ташып къояйым,"– деп, Хораладан эки ёгюзю бла дингиллерин алып, эрттенликде эртте кетген эди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 22. ❑ *[Хангерий Абубекирге:] Мени арбазымда гитче дингилчик барды, кирпични аны бла ташыйыкъ.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 106.

ДИНГИЛЛИК *ат.* Материал для приготовления кольца, обода колеса / Дингил этерге жараулу зат. *Цехде чыккырладан сора арбалагъа дингилликле да хазырлайдыла.*

ДИПЛОМ *ат.* **1.** Диплом *(напр. об окончания вуза)* / Адамны окъуу юйню бошагъанына неда илмуланы кандидаты, доктору болгъанына шагъатлыкъ этген къагъыт. *Филология илмуланы кандидатыны диплому.* ☐ *Ол кюн ингирде университетни бошагъанлагъа, уллу жыйылыу этип, дипломланы бердиле.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 119.

2. *В позиции определения:* дипломный / Диплом *(1-чи магъ.)* алыр ючюн жазылгъан, бардырылгъан. *Диплом иш.* ☐ *Къыстау окъууда айла, жылла да ётдюле, диплом практиканы заманы да жетди.* Гуртуланы Э., Тенглерим, 86.

3. Диплом *(напр. выставки)* / Конкурсда, фестивальда д. а. к. затда жетишимлери ючюн адамгъа саугъагъа берилиучю къагъыт. *Той-оюн кружоклагъа къатышханланы бир къаумуна фестивальны диплому берилгенди.* "Шуёхлукъ", № 44, 100. ❑ *Комбинатны коллективи иги ишлегени ючюн юч сыйлы дипломгъа ие болгъанды.* "Ленинни байрагъы", 1980, № 206.

ДИПЛОМАТ *ат.* **1.** Дипломат / Тыш къыралла бла иш жюрютюрге правительствону буйругъу бла жиберилген келечи. *Дипломатланы жыйылыуу.* ☐ *[Скрябин], композиторну атасы, дипломат болуп ишлегенди, кёбюсюне тыш къыраллада жашагъанды.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 3.

2. *В позиции определения:* дипломатический / Дипломатия *(1-чи магъ.)* бла байламлы. *Дипломат иш.* ❑ *Дипломат халла.* ☐ *Дипломатия корпусну членлери да мындадыла.* "Коммунизмге жол", 1966, № 244. ❑ *Финляндияны президентини къонакъгъа келиуюню болжалы дипломат каналла бла тохташдырыллыкъды.* "Коммунизмге жол", 1973, № 69.

ДИПЛОМАТИЯ *ат.* **1.** Дипломатия / Тыш халкъла аралы политикада правительствону органлары бардыргъан къырал иш. *Ол ишлени юсюнде бизни къыралны дипломатиясыны хорламлы болгъанын айтыргъа керекди.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 69.

2. *В позиции определения:* дипломатический / Дипломатия *(1-чи магъ.)* бла байламлы. *Дипломатия корпус. Дипломатия почта.* ☐ *СССР бла Ливанны арасында дипломатия иш жюрютюу 1944 жылда башланнганды.* Лайпанланы Р., Жолоучулукъда, 97.

3. *сёл. тил.* Тонкость в обращении, изворотливость, уклончивость в достижении цели / Муратына жетиуде хыйлалыкъ, усталыкъ, таплыкъ. *Ол да неденди десегиз, къарт киши базар дипломатияны артал да билмегениндеди.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 32.

ДИРЕКТИВА *ат.* Директива / Баш органны сёзсюз тамамланыргъа керекли оноуу. *Правительствону директивалары.*

ДИРЕКТИВАЛЫ *сыф.* Директивный / Директива берген, оноу этген. *Директивалы письмо.*

Директивалы план. Директивалы органла.

ДИРЕКТОР *ат.* Директор / Предприятияны, учрежденияны неда окъуу юйню таматасы. *Чалбаш директорну халал бети, аны сабыр халда айтхан сёзлери Тамараны эсине тюшдюле.* Гуртуланы Э., Тенглерим, 43. ❑ *Къызла, директорну ишлеген жерине келип, ары кирирге таукел болмай, секретарь болгъан жерде бир кесек мычып, ахырында кабинетге киргендиле.* "Шуёхлукъ", № 9, 110.

ДИРЕКТОРЛУКЪ *ат.* Директорство / Директорну къуллугъу, иши. *[Осман Юсюпню юсюнден] Огъесе, мени директорлукъдан тюшюрюрге бу кесими кюреше болур?* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 114. ❑ *Хашир директорлугъун, андан кёп билгенин танытыргъа талпынмагъанын хар сёзюнде билдиреди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 197.

ДИРЕКЦИЯ *ат.* Дирекция / Предприятиягъа, учреждениягъа, окъуу юйге таматалыкъ этген орган *(башында асламысында директор турады).* ❑ *Совхозну дирекциясы. Институтну дирекциясы. Дирекцияны оноуу.*

ДИРИЖАБЛЬ *ат.* Дирижабль / Адам жюрютген моторлу аэростат. *Алюминий женгилди, аны ючюн аэропланла эм дирижаблле ишлеуде аны магъанасы уллуду.* "Естествознание", 42. ❑ *Энди хауа кемеле, дирижаблле ишленедиле, аланы да лётчикле жюрютедиле.* Е. Фортунатова, Окъуу китап, 70.

ДИРИЖЁР *ат.* Дирижёр / Оркестрге, хоргъа, опера неда балет спектаклге башчылыкъ этген адам. *Кесини ауазына махтанган бир къатын, дирижр бла шагъырейленип, анга кесини усталыгъын кёргюзтдю.* Кацийланы Х., Салам алейкум, 144. ❑ *Дирижёр, жилян ургъанча, секиреди.* "Шуёхлукъ", № 64, 42.

ДИРИЖЁРЛУКЪ *ат.* Дирижёрство / Дирижёрну къуллугъу, усталыгъы, иши. *Бизни къыралда дирижёрлукъну бийик усталыгъын кёргюзтгенле аз тюйюлдюле.*

ДИСКА *ат.* **1.** *спорт.* Диск / Женгил атлетикада сызаргъа хайырланылыучу, темирден этилген жассы эм тёгерек зат. *Бизни ёмюрге дери 776 жылладан башлап, диска быргъаудан эришиу болуп тургъанды.* // Диск *(напр. бороны, ротора)* / Жерни урлукъ салыргъа хазырлар ючюн неда бир затны кесер ючюн ишленнген машинаны неда башха затны къыйырлары биленнген жассы тёгерек кереги. *Урлукъну къалын тюшгени сепген дискаланы тап сайлап орнатмагъанданды.* "Коммунизмге жол", 1979, № 54.

2. Диск *(напр. ручного пулемёта, автомата)* / Автоматны, къол пулемётну окъла салыучу магазини. *Дискада окъла тауусулгъанда уа, [Ибрагим] бир бири ызындан юч гранатны сызып, экинчи дисканы салды.* Къулийланы Х., Эгизле, 11.

ДИСКОБОЛ *ат спорт.* Дискобол / Диска атыучу спортчу. *Грецияны бурунгу сынларыны ичинде дискоболну скульптурасы да тюбейди.*

ДИСКУССИЯ *ат.* Дискуссия / Даулашлы вопросну халкъны арасында сюзюлюую. *Кесибизни докладчыларыбыз, тышындан докладчыла, дискуссиягъа къатышханла болсала да, ораторланы сёз мадарлары бек къаты тохташдырылады.* "Шуёхлукъ", № 7, 9.

ДИСПАНСЕР *ат.* Диспансер / Врачла ауругъанлагъа энчи низам бла багъыучу эм адамланы аурумазча этерге кюрешиучю медицина учреждение. *Онкология диспансер.* ☐ *[Ауругъанда] диспансерлеге, больницалагъа барып, бакъдырадыла кеслерине.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 214.

ДИСПЕТЧЕР *ат.* **1.** Диспетчер / Транспортну жюрюуюн, предприятияны ишин низамгъа салыучу къуллукъчу. *Мындан алда, Шамил тракторну ремонт эте тургъанлай, диспетчер Садыбекни къатына келди.* Ахматланы И., Боранда, 28. ❑ *Электрокючню берген шкафны ротор магнит станциясы, диспетчер хайырланнган щитни къурашдырыу къол чемерлени сурагъан ишледиле.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 108.

2. *В позиции определения:* диспетчерский / Диспетчерни иши бла байламлы. *Диспетчер аппарат. Диспетчер пункт. Диспетчер служба.*

ДИСПУТ *ат къарач. къ.* **даулаш**[3] *(3-чю магъ.). Диспут бардырыу. Диспутха къошулуу.*

ДИССЕРТАНТ *ат.* Диссертант / Диссертацияны къорууларгъа хазырланнган адам. *Илму советге чакъырылгъан диссертантха сёз берилгенди.*

ДИССЕРТАЦИЯ *ат.* **1.** Диссертация / Илму ат алыр ючюн жазылгъан эм аны автору халкъны аллында къоруулаучу илму иш. *Омар Баблашевич Алиев, Узбекистанны ара шахарына барып, къолайлы билими болгъанын диссертациясында кёргюзтюп, илму советини аллында отчёт этди.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 137. ❑ *Аминат кандидат диссертациясын хазырлайды.* Байрамукълланы Х., Къарчаны юйдегиси, 175.

2. *В позиции определения:* диссертационный / Диссертация бла байламлы. *Диссертация иш. Диссертация зал.*

ДИФТЕРИТ *ат сёл. тил. къ.* **бууала.** *Алгъын мингле бла адамланы ёлтюрюучю дифтерит, тиф кибик ауруула энди ахыр да жокъ этилгендиле.* "Коммунизмге жол", 1977, № 105.

ДИФТЕРИЯ *ат къ.* **бууала.** *Дифтерия жугъуучу аурууладанды.*

ДИФТОНГ *ат грам.* Дифтонг / Бир бёлюмча эшитилген эки ачыкъ тауушну биргелей жюрюулери. *Немец тилде дифтонгла бардыла.* ❑ *Якут тилде тёрт дифтанг барды. Къарачай-малкъар тилде дифтонгла бардыла деген оюм терсди.*

ДНЕВНИК *ат.* **1.** Дневник *(напр. судовой, путевой)* / Жолоучулукъда, экспедицияда неда бир башха ишде къаллай да болсун, бир шартланы, болуп кетген неда бола тургъан затланы юсюнден дайым бардырылыучу жазыула. *Ол кюнден башлап, Фердау дневник жазып тебиреди.* Кацийланы Х., Мухаммат, 55. ❑ *Рита къалын тетрадны – кесини дневнигини юсюне ийилгенди.* "Шуёхлукъ", № 71, 50.

2. Дневник *(ученика)* / Окъуучула юйге берилген дерслени жазыучу эм аланы жетишимлерини белгилери салыныучу дефтер. *Хар шабат кюн сабийлени ата-аналары, аланы дневниклерине къарап, къол салыргъа керекдиле.* ☐ *Окъуучула дневниклерине дерслерин жаздыла.* "Шуёхлукъ", № 28, 98.

ДОБАР[1] *сыф.* Толстый *(о человеке, о частях его тела)* / Токъ, тёгерек, семиз *(адамны неда аны санларыны юсюнден).– [Кёзчюклеринги] къыс да къой, добарчыгъым, мамурашчыгъым,– деп, [ынна Шакъманны] эркелете тургъанлай, Айшат уянды.* Хубийланы О., Адамла, 14. ❑ *Айшат, добар аякъларына жумушакъ гатийлени къаплап, аунай-аунай, залгъа кирди.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 57.

ДОБАР[2] *ат къарач. къ.* **лохбай.** *Сапият арбазда узун сынжыргъа тагъылып тургъан кёк добарны эслеп, аллына атларгъа къоркъуп тохтады.* Хубийланы О., Аманат, III, 146.

ДОБАРБАШ *сыф. сёл. тил.* С круглой головой *(о человеке, животном)* / Тёгерек башлы *(адамны, малны юсюнден). Ай маржа, сатмай болмай эсенг, ол добарбашны сат.* (Фольк.) ☐ *Бар эди аны [Илиясны] тёрт жашчыгъы – добарбашчыкъла, Атагъан эди аталары алагъа жангы атла.* "Жилтинле", 7.

ДОБАРБЕТ *сыф.* Имеющий округлую форму лица, круглолицый / Бети тёгерек формалы болгъан; тёгерекбет. *Ол [Адилгерий] добарбет жашды.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 96.

ДОБАРБУРУН *сыф.* Носастый, носатый / Уллу тёгерек буруну болгъан. *Эшик юсюндеги къысха бойлу, добарбурун солдат, автоматын биягъы халда тутханлай, сын къатып турады.* Ахматланы И., Боранда, 6.

ДОБУРА *ат.* Пороховница / Ушкок отну жюрютюучю орун. *Ушкок атыуда биринчиге чыкъгъаннга берирге хомпура, добура, тапанча кибик багъалы затла болсала да, аладан жангыз бири да Къасболатха берилмеди.* Шахмурзаланы С., Танг аласында, 35. ❑ *Добурасын ушкок отдан толтуруп, [атам] Душманны ийгенди таулагъа.* "Коммунизмге жол", 1983, № 74.

ДОБУРАЧАН *сыф.* Жирный, тучный *(о скоте)*, полный, тучный, толстяк / Алаша, токъ, базыкъ *(адам)*, семиз *(мал). Добурачан жаш. Добурачан къой.*

ДОВЕРЕННОСТЬ *ат.* Доверенность / Адам кесини атындан ишлерин этерге биреуге эркинлик бергенине ышандыргъан къагъыт, документ.– *Аны да тюз эслегенсе, Манаф,– деди Нанаш Мусагъа,– жарашдырылгъан доверенностха мухур сала.* Этезланы О., Тарда, 175.

ДОГМА *ат.* Догма / Бир тюрлю окъууну баш болумлары. *Философия догмала. Бизни къыралда догмалагъа таяннган алимлени хатасындан биология илмуну ёсюую кёп жыллагъа артха къалгъан эди.*

ДОГМАТ *ат къ.* **догма** / *Илму теория догматланы жыйымдыгъы тюйюлдю.* "Коммунизмге жол", 1965, № 16.

ДОГМАТИЗМ *ат.* Догматизм / Тинтип къарамагъанлай, ийнаныргъа керекли, бегимсиз жорукълагъа таяннган догма бла мурдорланнган акъыл, оюм.

ДОГМАТИК *ат.* Догматик / Акъыл, оюм этиуде догматизм жанлы адам. *Динчилени асламысы догматикледиле.*

ДОГОВОР *ат.* Договор / Эки жаны да толтургъа бирча борчланнган, жазылып неда кёлден этилген келишим. *Забастовкачыла жангы коллектив договорлагъа къол салыуну, социальный страхованияны системасын игилендириуню излейдиле.* "Коммунизмге жол", 1974, № 112. ❑ *Къызыл мюйюшде коллективлени бир бири бла эришиулерини энчи договорлары да барды.* "Ленинни байрагъы", 1979, № 232.

ДОГЪУРА *ат.* Шишка, образующаяся на теле при ударе *чем-либо* или *о что-либо* / Адамны башында, мангылайында жумдурукъ, таш д. а. к. тийгенде неда бир затха тийгенде чыгъыучу дуппурчукъ; дугъур. *Акъыллы башха догъура чыкъмаз.* (Нарт сёз). ○ *Хамитчик, башында догъурасын да унутуп, къарындашыны аллында сюелип, аны кёзюне сагъышлы къарады.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 64. ❑ *Битеу эти къара кюлтюм болуп, башы догъурадан толуп, кеси да къарыусуз болуп, Абдулла келеди.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 181.

ДОЗОР *ат.* Дозор / Разведкагъа

неда тынчлыкъны сакъларгъа айырылгъан гитче отряд. *Тёгерекге салыннган къалауурланы да жыйып, дозоргъа да Кулаковну ротасын жиберип, отряд алгъа тебиреди.* К ъ у д а й л а н ы Х., Бизни заманны адамлары, 35.

ДОКЕР *ат.* Докер / Портлада жюк къотарыучу, жюклеучю ишчи. *Шош океанны жагъасыны докерлери забастовка этгенли тёрт ыйыкъ болады.* "Коммунизмге жол", 1976, № 137.

ДОКЛАД *ат.* Доклад / Адамланы жыиылыуларында бир белгили темагъа этилген билдириу.– *Ахшы улан, Малкъарда бу элде къыралла аралы халланы юсюнден сёлешген этериксе деп,– докладны терк хазыр этерин изледиле.* Хабиб, Аланла, сизде уа не хапар?, 30. ❑ *Жамийлятны сагъышларын Аминни къызыу доклады бёлдю.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 169.

ДОКЛАДЧЫ *ат.* Докладчик / Доклад этген адам. *Докладчы эм чыгъып сёлешгенле колхоз производствода жетишимле бла бирге кёп кемчиликле да болгъанларыны юсюнден айтхандыла.* "Коммунизмге жол", 1976, № 135. ❑ *Докладчы мингле бла адамлагъа саулукъларын къайтаргъан талай уста врачны атын айтды.* "Ленинни байрагъы", 1978, № 48.

ДОКТОР *ат.* **1.** Доктор *(в науке)* / Илмуланы кандидатына диссертацияны къоруулагъаны ючюн берилиучю бек бийик илму даража эм ол даражагъа ие болгъан адам. *Эл мюлк илмуланы доктору. Филология илмуланы доктору.*

2. *къ.* **врач.** *Къабырынгы казна доктор сакълайды, Жаш къатынынг къайдагъынгы тапмайды, Анасына жигит туугъан Гапалау.* "Малкъар халкъ жырла", 92. ❑ *Сабий доктор бла уа сабий ауруулададан сора нени юсюнеден ушакъ этериксе!* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 68.

ДОКТРИНА *ат.* Доктрина / Илму неда философия теория, жорукъ. *Тен Дюн Тхэк Никсонну доктринасын сёкгенди.* "Коммунизмге жол", 1971, № 208.

ДОКУМЕНТ *ат.* **1.** Документ *(деловая бумага)* / Бир затны кертилигине шагъатлыкъ этген неда биреуню бир затха эркинлиги болгъанын кёргюзтген къагъыт. *Къоранчланы документлери. Къурулуш материалланы документлери.* ▭ *Специалистле жарашдыргъан техника документ толусунлай ишчилени борчларында мурдорланады.* "Коммунизмге жол", 1973, № 20.

2. Документ *(напр. паспорт)* / Кёргюзтген адамны, иесини ким болгъанына шагъатлыкъ этген къагъыт. *Немецлиледен бири, ундурукъ къулагъындан солдатны кёлегин къолуна алып, хуржунундан документлерин чыгъарып, алагъа къарай, [Халиймматха]: "Бу ... сени къалайлыкъ бла эринг болады?" – деп, сорду.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 19. ❑ *Милиционер, Мурадинни мотоциклист документлерини талонуну тешиклерине дагъыда бир тешик къошуп, арталда элек этип къойду.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 126.

3. Документ *(письменное свидетельство о чем-л.)* / Бир затны юсюнден шагаътлыкъ этген жазма иш. *Мен заман саргъалтхан, адамланы къыйын жазыуларын кёргюзтген документлеге къарайма.* "Коммунизмге жол", 1972, № 20. ❑ *Ууакъ миллетлени кёчюрюуню юсюнден документлени Берия ишни этип бошагъандан сора жарашдыргъаны ачыкъланнганды.* "Шуёхлукъ", № 20, 131.

ДОКУМЕНТАЦИЯ *къаум. ат.* Документация / Документле. *Проект-смета документация.*

ДОКУМЕНТЛИ *сыф.* Документальный / Документге таянгнан, керти болгъан. *Документли фильм.*

ДОЛАЙ *ат эск.* **1.** *миф.* Божество крупного рогатого скота в языческом пантеоне / Ууакъ аякълы малланы эм тууарланы аллахы. *Къарачайлыла бла малкъарлыла бурун заманлада жау чайкъагъанда Долайдан тилек тилеп болгъандыла.*

2. Название старинной трудовой песни, исполняемой во время взбивания масла / Жау чайкъагъанда жырланыучу эрттегили жыр. *Ой долай, долай былкъылдай, Ой ийнекле келелле черкес жылкъылай, ой.* "Малкъар халкъ жырла", 13. ❑ *Ой, долай, былай ашыргъан, Доммай билеклени талдыргъан.* (Фольк.)

ДОЛЛАР *ат.* Доллар / АБШ-да, Канадада, Австралияда дагъыда бир къауум къыралда жюрюген ахча ёлчеу.

ДОМБРА *ат.* Домбра / Къазахлыланы миллет къыл къобузлары. *Самодеятельность коллектив домбраладан, гитараладан, балалайкаладан, баянладан къуралгъанды.*

ДОМИНО *ат.* Домино / Бир жанында ууахъ тёгерек тамгъачыкъла бла очколары белгиленнген, сюекден *(неда агъачдан)* этилген 28 тёрт мюйюшлю пластинкачыкъ бла ойналыучу оюн эмда ол оюнда хайырланылыучу пластинкачыкъла. *Биз ючюбюз да столгъа жарашып, домино оюнну башладыкъ.* "Шуёхлукъ", № 98, 103. ❑ *Хар ким азыкъларын ашап, газет окъуй, домино, шахмат ойнай тебирегенлей, столну къыйырында олтургъан Василий сёлешип башлады.* "Жанкъылыч", 262.

ДОМКРАТ *ат.* Домкрат / Ауур затны бираз ёрге кётюртюр ючюн хайырланылыучу зат. *Жаш, машинасын домкрат бла кётюрюп, чархын алышындырды.*

ДОММАЙ *ат.* **1.** Зубр / Геммешге ушагъан, агъачда жашаучу уллу гуппурсырт кийик бугъа. *Доммай кийик хайыуанды.* □ *Бу жерледе ол болгъанды, Геммешлеге ушагъанды Ариу кырдык ашагъанды.* Шахмырзаланы С., Назмула, 279. ❑ *Озгъан ёмюрню биринчи жарымында бизни таулада да жашагъан доммай, бюгюн мында аламат жерсиннгенди.* "Ленинни байрагъы", 1980, № 76.

2. *кёч.* Мощный, сильный / Мазаллы, бёкем, къарыулу. *Ой, долай, былай алдыргъан, Доммай билеклени талдыргъан.* (Фольк.)

3. *кёч.* Спокойный, тихий / Жууаш, тынч. *Доммай адам. Доммай жаш.*

ДОММАКЪ *ат.* **1.** Бронза / Багъырны тутурукъ, къоргъашин неда башха металланы бири бла эритмеси. *Алтын балчыкъда да доммакъ болмаз.* (Нартсёз). ○ *Валяны доммакъ сыфатлы бети, башындагъы акъ къалпагъы бла бирге бир ариу ушайды.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 76.

2. *В позиции определения:* бронзовый / Доммакъдан этилген. *Доммакъ сын. Доммакъ бюст. Доммакъ майдал.*

ДОМНА *ат.* Домна / Чоюн эм башха магъаданланы эритиучю энчи уллу печь. *Бизни къырал дементгили домналаны ишлеу жаны бла дунияда биринчи жерге чыкъгъанды.*

ДОНЕСЕНИЕ *ат.* Донесение / Къуллукъ иш бла байламлы бир затланы таматалагъа билдирилиую. *[Ибрахим Писаревха:] Мен ашыгъыш донесение бла келгенме.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 277. ❑ *Кечени узунуна Батырдан жангыдан жангы донесениеле келип турадыла.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 83.

ДОНГ *эрикл. сёз.* Звукоподражание падению *чего-л.* с шумом / Бир зат жерге тюшгенде этген тауушну кёргюзтеди. *"Донг! Дыгъар-дугъур, дыгъар- дугъур" деген тауушла юйню тепдиредиле.* Гур-

туланы Б., Жангы талисман, 218.

ДОНГ-ДУНГ *эрикл. сёз.* Звукоподражание беспрерывному удару падающих предметов, длительным ударам предмета о предмет / Бир тохтаусуз тюшюп тургъан затны тауушларын неда эки затны бир бирге урулуп тургъанын кёргюзтеди. *Лезгинка башланнганда уа, аякъ бюкгенле юй тюбю къангаланы донг-дунгнга алдырадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 345.

ДОРБА *ат.* Торба / Атха, боюнуна тагъып, ичинден аш ашатыргъа деп этилген артмакъ. *Къуру дорба бла атны тойдурмазса.* (Нарт сёз). *Узакъдан арба бла келтиргенден эсе, жууукъдан дорба бла келтирген ахшы.* (Нарт сёз). ○ *Аминат анга [Жабраилге] азыкъ хазырлай тургъанда, ол гёшден атын чыгъарды, иер салды, дорбагъа зынтхы къуюп, атны башына такъды.* Тёппеланы А., Ташыуул.

ДОРБАСЫН *ат этн.* Праща / Ортасына таш салып, тёгерек айландыра келип, сызар ючюн жыжымдан этилген зат. *Къонакъ хапар айта, хапар сора тургъунчу, Башир аны жашчыгъыны дорбасынын алып, кюнлюмден чегетге кёп таш быргъады.* Тёппеланы А., Ташыуул.

ДОРБУН *ат.* Пещера / Жерни тюбюнде неда къаяны ичинде кенг тешик. *Алларында дорбунну кёргенлей, къонакъла бираз женгилирек атлап башладыла.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 32. ❑ *Темирчи Ожай, жанлайжанлай барып, ёгюз орунладан озгъанлай, Сары къаяны тюбюнде дорбунланы биринде тохтады.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 117.

ДОРБУНКЪУЛ *ат.* Скворец / Чорбат чыпчыкъланы къауумундан, жырлаучу, къысха къуйрукълу, къанатлары иги уллу, къыш югга учуучу къара къанатлы. *[Сафар:] Локъманны бешигини къатында улёкъугъа къонуп, манга жарсыгъанча, къарай тургъан къара дорбункъулну кёрдюм.* Хочуланы С., Хапарла, 96. ❑ *Чегетде дорбункъулланы, башха чыпчыкъланы, бир бирге эришгенча, къадалып жырлаулары адамны кёлюн кётюреди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 110.

ДОРДАН *ат къарач.* **1.** *къ.* **дёрден 1.**

2. *кёч. къ.* **дёрден 2.** *Жаш, дорданын тургъузуп, аллыбызгъа сюелди.*

ДОРДУК *ат къарач.* Толстуха / Базыкъ *(тиширыуну юсюнден). Санлары дордукну сёзлери да дордук.* (Нарт сёз).

ДОРДУКЛАН *эт. къарач.* Пыжиться; вести себя надменно / Махтан, кётен эт.

ДОРДУКЛАНДЫР *эт. къ.* **дордуклан.**

ДОРДУКЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **дордукландыр** / Дордукландыр дегенден *этим ат.*

ДОРДУКЛАНЫУ *и. д. от* дордуклан / Дордуклан дегенден *этим ат.*

ДОРКЪУН *ат къарач. къ.* **дорбун.**

ДОРЛАСЫН *ат.* Волокуша для перевозки камней / Ташланы ташыргъа деп ишленнген айры агъач. *Дорласындан тюшген ташланы Антон жангыдан аны юсюне ата келеди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 307. ❑ *Бир къош ёгюзге Къайсын бла Азамат дорласын ишледиле.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 132.

ДОРХ *ат.* Торг, аукцион / Биреуню мюлкюн жамауатны жыйылыуунда багъасын ким кёп берсе да,

анга сатыу. *Сора жарлыланы сыйырылгъан хапчукларын дорхда сатыу башланады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 295.

❑ **Дорхха сал** продать с аукциона / биреуню мюлкюн жамауатны жыйылыуунда багъасын ким кёп берсе да, анга сатыу. *[Мырзабек:] Борчун тёлерге унамагъанланы уа юй ырысхыларын, малларын тутарыкъбыз да дорхха салып, сатарыкъбыз.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 273. ❑ *Насып – илмула хазнасы, Аны акъылгъа жыялсанг, Дунияны алтын казнасы Жетмез анга, дорхха салсанг.* Отарланы К., Дуния эрттени, 75. ❑ **Дорх эт** отнимать, конфисковать имущество для продажи с аукциона / адамны мюлкюн, сыйырып, дорхда сат. *[Добай Сарыбийге:] Мени сартын, юй мюлкюбюзге дорх этгинчи, жатар жеribизни, киер кийимлеribизни къолгъа этерге керекди.* Этезланы О., Тарда, 83. ❑ *[Сарыбий Наныкъгъа:] Кесинг билесе, малын сыйырсам, къалгъан мюлкюн да дорх этерме.* Этезланы О., Тарда, 157.

ДОС *ат.* **1.** Друг, приятель / Шуёх, тенг. *Жауу барны досу да бар.* (Нарт сёз). *Душманынгы душманы санга дос болур.* (Нарт сёз). ○ *[Рачыкъау:] Мен, жайылып, тёгерекге бир къарайым, антлы досум Сосурукъну да бир кёрейим.* (Фольк.)

2. *В позиции определения:* дружеский, товарищеский / Шуёхлукъну билдирген. *Паркда бармай, тау жолчукъда Баргъанча, алай барама. Дос тауларыма жыр эте, Бютюн сагъышха къалама.* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 66. ❑ *Шарт сёзлеринг тынч сезилип къаладыла Дос жюрекге хычыуунлукъ саладыла.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 5.

ДОСКА *ат къ.* **къанга 2.** *Бийберт, эки къолун къап-къара кёнчегини хуржунларына салып, доска аллында ары-бери барады.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 106. ❑ *[Хашир:] Мени сартын, сабийле задачаланы кеслери эте биле эселе да, ажымсызлыкъгъа аланы бирин доскагъа чыгъарып, къалай этгенин кёргюзтсе, тап боллукъ эди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 237.

ДОСЛУКЪ *ат къ.* **шуёхлукъ.** *[Кязим] къарындашлыкъны, дослукъну сыйлы кёре, Ёрге кётюре Кавказны намысын, Халал жюрегини жылыуун бере, Тизген эди халкъны сыйлы назмусун.* "Шуёхлукъ", № 46, 13. ❑ *Аралары къыйын ыфчыклы ауушла болгъанлары себепли, [халкълагъа] бир бирни жаулукъда, дослукъда да сынаргъа тюшмегенди.* "Шуёхлукъ", № 18, 93.

ДОТ *ат.* Дот / Къорууланыуда хайырланылыучу пулемёт неда топ туруучу, ташдан, бетондан, темирбетондан д. а. к. затдан ишленнген мекям. *Окопла – тюшген къабырла кибик. Бетон дотла да – шыякылача.* Отарланы К., Сынла, 45. ❑ *"Т-34", жерге кирип, дот болуп тохтады.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 157.

ДОЦЕНТ *ат.* Доцент / Бийик окъуу заведениялада окъутхан устазгъа берилген профессордан кичи, ассистентден уллу алим даража. *Доцентле, профессорла дерс берирге барадыла.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 155. ❑ *Любовь Матвеева профессорланы, доцентлени лекцияларына тынгылайды.* "Коммунизмге жол", 1974, № 22.

ДОЮН. Как часть речи еще не дифференцировалось. **1.** Обладая признаком прилагательного, употребляется только в отрицательных предложениях в роли определения или сказуемого / Сыфатны ышанларын жюрютеди, угъайлаучу айтымда айгъакълаучуну неда хапарчыны къуллугъун толтурады. *Аубекир ... доюн кюн кёре келмегенди.* Толгъурланы З., Эри-

рей, 90. ❑ *Къарт ол заманда доюн тюйюл эди.*

2. *В отрицательных предложениях* в препозиции сказуемого употребляется и в роли обстоятельства образа действия / Угъайлаучу айтымлада хапарчыны аллында халчы болумну къуллугъун толтурады. *"Мен Хожаны хапарларын доюн билмейме",– деди жаш.* (Фольк.) ☐ *Таубий, журтуму былай сакълай эсегиз а, доюн сакъламайсыз.* "Шуёхлукъ", № 44, 85.

ДРАМА *ат.* **1.** Драма *(род литературных произведений)* / Диалог бла жазылып, актёрла сахнада ойнаучу литература чыгъармаланы бир тюрлюсю. *Оперетта искусствону жыр, тепсеу, драма да бирге къашулгъан тюрлюлеринденди.* "Шуёхлукъ", № 53, 60. ❑ *[Днепров:] Классика роман кесине лириканы да, эпосну да, драманы да жетишимлерин сингдиргенди.* "Шуёхлукъ", № 33, 112.

2. Драма *(напр. Чехова)* / Трагедиядача, жигитликни кёргюзтмеген, алай, комедиядача, кюлкюлю да болмагъан, адамны сагъыш этдирген сахнада ойналыучу литература чыгъарма. *А. Н. Островскийни "Таланты и поклонники" драмасы ауурду, терен социал магъаналыды.* "Ленинни байрагъы", 1979, № 63. ❑ *Чыгъарманы сюжетине кереги болмагъан эпизодланы киргени да драманы барыууна бузукълукъ салады.* "Шуёхлукъ", № 13, 133.

3. *В позиции определения:* драматический / Драма бла байламлы. *Драма сцена. Драма текст. Драма жанр.*

❑ **Драма кружок** драматический кружок / сахнада ойнаргъа юйрениучюлени, театр искусствону сюйгенлени самодеятельность кружоклары. *Огъары Малкъар элни драма кружогу да район къаргъа аман хазырланмагъанды.* "Коммунизмге жол". ❑ *Мында драма кружок эрттеден ишлейди.* "Ленинни байрагъы".

ДРАМАТИЗМ *ат.* Драматизм / Драмада болуучу бек къыйын болум. *Жигитликни интонациясы, бийик драматизм Къайсынны "Сиваш" деген поэмасында энчи жер аладыла.* "Шуёхлукъ", № 30, 102. ❑ *Драматизм кесини ахыр чегине жетеди.* Тёппелаными А., Омар Этезов, 28.

ДРАМАТУРГ *ат.* Драматург / Драмала жазыучу адам. *Алексей Николаевич Островский, уллу орус драматург, драма жанргъа кёп жангылыкъла къошханды.*

ДРАМАТУРГИЯ *ат.* **1.** Драматургия *(драматургическое искусство)* / Драма искусство. *Чынтты поэзия, чынтты проза, драмутургия да бирча къыйындыла.* "Шуёхлукъ", № 6, 8. ❑ *Театр искусствону иши эм аны айныууну даражасы драматургияны халына кёре болады.* "Шуёхлукъ", № 15, 9.

2. *къауум. ат лит.* Совокупность драматических произведений / Къаллай да болсун, бир жазыучуну, халкъны д. а. к. драма чыгъармалары барысы да. *Бюгюнлюкде малкъар драматургияда, бир актлы пьесаладан башлап, кёп актлы пьесалагъа дери бир къауум чыгъарма барды.* "Шуёхлукъ", № 7, 124. ❑ *Бюгюнлюкде латыш драматургияда бек белгили уста Гунар-Приедеди.* "Шуёхлукъ", № 32, 11.

3. *В позиции определения:* драматургический / Драматургия бла байламлы. *Драматургия усталыкъ. Драматургия жанр.*

ДРАМКРУЖОК *ат.* Драмкружок / Драма кружок. *Заводну драмкружогу. Школну драмкружогу.*

ДРАМТЕАТР *ат.* Драмтеатр / Драма чыгъармала салыныучу театр. *Драмтеатр, телестудия, радио ишлеп тебирейдиле.* Маммелаными Д., Кязим Мечиев, 7.

ДРАН *къауум. ат къарач.* **1.**

Дранка / Юйню башын жапханда анга тюбюнден ёрге сюртюрден алгъа урулуучу жукъа къангачыкъла. *Юйлени башлары кёбюсюне къызыл, кёк къанжал, бир бирлери уа уста жарылып этилген дранды.* Хубийланы О., Аманат, III, 53. ❑ *Хашир дранны колхозну арбасы бла ингирде Дыгамайны юйюню аллына ташып, клубха кетди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 139.

2. *В позиции определения:* драночный / Дран урулгъан. *Жангур тамычыла юйню дран башын дюнгюрдетедиле.* Батчаланы М., Элчилерим, 35.

ДРАНБАШ *сыф. къарач.* Крытая, покрытая дранкой *(о потолке дома)* / Башы дран урулуп жабылгъан *(мекямны юсюнден). Роза да...жангыз кеси дранбаш къошда темир орундукъда жатып тура эди.* Семенланы А., Жазыу айла, 47. ❑ *Чомур, орамны энишге айланып, лампа жарыкъланы ышаны бла ызлай, Домалайны дранбаш юйюню къабыргъаларын эследи.* Хубийланы О., Дерт, 29.

ДРАП *ат.* **1.** Драп / Жюнден къалын, тыкъ согъулгъан, тыш кийим этилиучю къумач. *Аны [Балдашны] аллы сары къатапа, арты драп болгъан, кюбе тюбю, кёк гетен чепкенинден да жюрегини ургъаны къулагъына ачыкъ келди.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 151. ❑ *Жамалны драпдан этилген къапталы жылтырайды.* Батчаланы М., Элчилерим, 176.

2. *В позиции определения:* драповый / Драпдан этилген. *[Ислам:] драп кёнчегим тешилип, тобукъларымы житчалары бери-бери ачылгъандыла.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 209. ❑ *[Къасым] боюнун къабып тургъан къара драп къапталыны хуржунундан не зат эсе да чыгъарады.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 13.

ДРЕЗИНА *ат.* Дрезина / Темир жолда къол бла неда мотор бла жюрютюлюучю арбачыкъ. *Агъачда къырылгъан отунланы, жол салып, дрезина бла ташыргъа тюшген эди.*

ДРЕЛЬ *ат.* Дрель / Гитче тешикле этер ючюн бурууну эм башха кереклени бурууучу механизм. *Къабыргъада чюйлени урурдан алгъа жаш дрель бла тешикчикле этди.*

ДРОБИЛКА *ат.* Дробилка / Бир затны ууакъ этиучю машина. *Установка, иссиликни уллу бермегенлей, хансны терк кепдириучю лагъымды, кесини жылыу бериучю генератору, вентилятору, ханс кепдириучю эки тегенеси эм дробилкасы бардыла.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 196.

ДРОБИЛЬЩИК *ат.* Дробильщик / Дробилкада ишлеген адам. *Жаш Нальчикде сыра заводну алчы дробильщигиди.* "Коммунизмге жол", 1979, № 218.

ДР-Р-Р *межд.* Тпру / Арбачы атланы тохтатыр ючюн этиучю тауушу. *Арбачы "др-р-р" дегенлей, атла тохтадыла.*

ДРУЖИНА *ат.* Дружина *(группа, отряд)* / Кеслери сюйюп къуралгъан жыйын, отряд. *"Серные воды" лагерьни дружинасы "Тейри къылыч" деген атны жюрютеди.* "Коммунизмге жол", 1978, № 114. ❑ *Пётр Васильевич Галкин Минги тауну тийресинде канат жолланы халкъ дружинасына биринчи жыл башчылыкъ этмейди.* "Коммунизмге жол", 1969, № 182, 3.

ДРУЖИНАЧЫ *ат.* Дружинник / Дружинагъа кирген адам, аны члены. *Районну эллеринде кёп дружиначы барды.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 66.

ДРУЖИННИК *ат къ.* **дружиначы.** *Дружинниклени штабы.* ❑ *Дружинникле ичгичиле, ручула эм башха аманлыкъ ишле*

этгенле бла къаты кюреш бардырадыла.

ДУАЛИЗМ *ат.* Дуализм / Дуния бир бирине бойсунмагъан эки затдан *(материядан бла жандан)* башланады деген идеалист философия окъуу. *Дуализм жанлы болгъан философла бюгюн да тюбейдиле.*

ДУАЛИСТ *ат.* Дуалист / Дуализмни тюзге санагъан философ. *Диалектика жанлы алимле, дуалистле бла башха идеалистлени къарамларын тинтип, терсликлерин ачыкълагъандыла.*

ДУБЛЁР *ат.* Дублёр. **1.** Дублёр *(напр., космонавта)* / Бир ишни биреу бла бирге этиучю эм керек заманда аны алышындыраллыкъ адам. *Хар космосха учарыкъ космонавтны дублёру болады.*

2. Дублёр *(актера)* / Рольну ойнаучу баш артистни алышындырыучу адам. *Театрда бир рольну ойнагъан артист ауруп къалгъанда, сахнагъа аны дублёру чыкъгъан эди.*

ДУБЛИКАТ *ат.* Дубликат / Документни, аны толу магъанасын тутхан экинчи экземпляры. *Аттестатны дубликаты. Дипломну дубликаты.*

ДУБУКЪ *сыф. къарач.* Дуппукъ, гумух. *Элге жити балта, кесине дубукъ балта.* (Н а р т с ё з).

ДУБУР *ат.* **1.** Прыщ *(на теле)* / Адамны терисинде неда сыйдам затны юсюнде чачыраукъ, тёгерек неда башха тюрлю ёсген затчыкъ. *Жашчыкъны къолуна бир дубурла чыкъгъанча кёрюнеди.*

2. *В позиции определения:* прыщавый / Дубурлары болгъан, дубурлу. *Жаш ариу санлыды, алай дубур мангынлайы аны бетин бираз эриширек, ушагъыусузуракъ этеди.* "Шуёхлукъ", № 36, 107.

ДУБУРБЕТ *сыф.* С прыщавым лицом / Бет терисинде дубурлары болгъан, дубур бетли. *Дубурбет тиширыу.*

ДУБУР-ДУБУР *сыф.* Покрытый прыщами / Сыйдам болмагъан, дубурлары кёп. *Жаш, тешине туруп, аркъасында дубур-дубур жерлерин кёргюзтдю.*

❑ **Дубур-дубур бол** покрыться прыщами *(о теле)* / дубурчукъла чыкъ *(адамны этине). Асланны эти суукъдан дубур-дубур болду.*

ДУГОСУК *ат эск.* Казан, в котором нарты зажаривали целую тушу / Нартла малны учасын саулай бишириучю къазан. *Дугосукга сау ёгюзню салдыла. Эт бишгинчи нартла хапар айтдыла.* (Ф о л ь к .)

ДУГЪУЖАМ *ат эск. къарач.* Кровник *(тот, кто должен совершить кровную месть)* / Биреуден къан алыргъа керекли адам. *Тогъуз дугъужамы болгъан тойгъа кирип тепсей эди.* (Н а р т с ё з).

ДУГЪУМ *ат.* **1.** Смородина *(ягода)* / Къызыл, къара неда акъ тюрсюнлю, мыстыракъ татлы, юлкюде битиучю тёгерек, гитче жемиш. *Къара дугъум. Къызыл дугъум.* ☐ *Юсюпню, дугъумча, къара узун кирпикли къара кёзлери, къалын къашлары, къызыл ингилиги тёгюле, ариу акъ бети Асиятха суратча ариу кёрюнедиле.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 29. ❑ *Сууну эки жанында чегет ичинде дугъум, къызыл наныкъ, къара ишхилди сынжыр битгендиле.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 124.

2. *В позиции определения:* смородиновый / Дугъумдан этилген. *Дугъум варенье. Дугъум компот.*

❑ **Дугъум терек** куст смородины /дугъумла битиучю юлкю. *Гитче, кёксюл, юркюндю, Сабийлеге керекди, Дугъум, тюртю терекден алашаракъ терекди.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 246. ❑ *Бек бийикде, мор къаяны арасында, Ташны жарып, дугъум терек чагъады, Калак аяз келе келип,*

Кёгетлери къая ыраннга агъады. Батчаланы М., Сагъышла, 12.

▲ **Дугъум кёзле** чёрные-пречёрные глаза / къара дугъумча кёзлени юсюнден. *Жамийлятны къара дугъум кёзлери жумушакъ ышардыла.* Кацийланы Х., Тамата, 26. ❑ *[Фатима] окъуйма десе, китабыны тизгинлерини араларындан Салийматны жыламукъдан толгъан дугъум кёзлери кёрюнедиле.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 19.

ДУГЪУМА *ат.* **1.** Мята / Медицинада, кондитер ашарыкъла, бетге, къолгъа жагъыучу затла этер ючюн, юйде уа чай этерге хайырланылыучу ханс. *Жылан дугъуманы сюймей эди, ол а, барып, тешигини аллында битеди.* (Нартсёз). ○ *Кёремисе: къалай ариуду кече! Аязчыкъ айланады тёгерекде, Ол дугъумаланы ийисин келтирди, Кёп эсгериулени къозгъай жюрекде.* Отарланы К., Сайлама, I, 128.

2. *В позиции определения:* мятный / Дугъумадан этилген. *Дугъума жау. Дугъума чай.*

ДУГЪУМКЁЗ *сыф.* Имеющий чёрные-пречёрные глаза / Кёзлери къап-къара болгъан. *Дугъумкёз къызчыкъ.* ▭ *Къарайдыла дугъумкёз кийикле, Намысча таза, акъ къарлагъа.* Бабаланы И., Жетегейле, 73.

ДУГЪУР *ат.* **1.** Округлая выпуклость, бугорок / Гитче догъурачыкъ. *Кёп мычымай, Базарбийни мангылайына дугъур чыкъды.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 204.

2. *В позиции определения:* бугристый, шишковатый / Дугъурлары болгъан. *[Дауум] Чомурну дугъур мангылайын, зыбыр чачын, сары чилле кёлегини малгар тюймечиклерин, аны букъу къонмаучу жылтыраукъ чурукъларын кёзюне кёргюзтдю.* Хубийланы О., Дерт, 17.

ДУДАКЪ *ат.* Дрофа / Тюзледе жашаучу, къарыулу бутлары болгъан, узун боюнлу, уллу къанатлы. *Эртте заманда Шимал Кавказны къургъагъыракъ жерлеринде дудакъла кёп жашагъандыла.*

ДУККУЛ *ат.* Клок, клочок, кусок / Бир затны кесеги; журун, юзюк. *Дагъыда, анам, эски газет дуккулчукъдан окъугъан бир назму тизгинлени чыртда унуталмайма.* Къагъыйланы Н., Тинте барып, 10.

❑ **Дуккул-дуккул бол** изорваться в клочья, быть искромсанным / кесекле бол, жыртыл, кесил, юзюл, пара-чара бол. *Жаш арбазда бир терини дуккул-дуккул болуп тургъанын кёрдю.* **Дуккул-дуккул эт** превратить в клочья; изорвать в клочки, искромсать / бир затны жыртып, кесип, туурап, ууакъ-ууакъ эт, пара-чара эт. *Къыз къагъытны, окъуп бошагъанлай, дуккул-дуккул этип атады.* "Малкъар халкъ жомакъла", I, 220. ❑ *Зарият Солтанны письмосун дуккул-дуккул этип атды.* Хубийланы О., Адамла, 119. ❑ *[Базарбий Сапиятха:] Башха этмей, сени мен дуккул-дуккул этер эдим!* Хубийланы О., Аманат, III, 245.

ДУККУЛ-ЖУРУН *къауум. ат.* Клочья / Жыртылгъан, кесилген, союлгъан затны кесеклери. *Ажашхан къойну дуккул-журунларындан сора заты да къалмай тура эди.*

❑ **Дуккул-журун эт** дуккул-дуккул эт (*къ.* **дуккул**). *Дауум аланы [письмоланы] уучуна жыйып, буштукъ этди, эси къайры эсе да терен сагъышлагъа кетип тургъанлай, ол да кёлюне жетмей, аланы дуккул-журун этерге тебиреди.* Хубийланы О., Дерт, 16. ❑ *Ирачыкъ письмоланы кимин окъуп, кимин а ачып да къарамагъанлай, дуккул-журун этип атады.* Хубийланы О., Аманат, III, 165.

ДУККУЛЛА *эт.* Дуккул-дуккул эт (*къ.* **дуккул**). *Сермеширге, ол жауну дуккулларгъа, Билгич бек ашыгъады.* "Малкъар халкъ жо-

макъла", II, 259. ❑ *Уюп тургъан кёк хауаны, чечме окъча, дуккуллап, огъурсуз жаууп жауады.* "Огъурлу танг", 194.

ДУККУЛЛАН *эт. страд. от* **дуккулла** / Дуккулла дегенни *зорлаучу айырмасы. Адамла келип къарасала: къыз да, жаш да саусаламат, сарыубек а дуккулланып тура эди.* "Къарачай халкъ таурухла", 170.

ДУККУЛЛАНЫУ *и. д. от* **дуккуллан** / Дуккуллан дегенден *этим ат. Къагъытланы дуккулланыулары.*

ДУККУЛЛАТ *эт. понуд. от* **дуккулла** / Дуккулла дегенни *къатланыучу айырмасы. Къыз, письмону, дуккуллатып, багушха атдырды.*

ДУККУЛЛАТЫУ *и. д. от* **дуккуллат** / Дуккуллат дегенден *этим ат. Быстырны дуккуллатыу. Къагъытны дуккуллатыу.*

ДУККУЛЛАУ *и. д. от* **дуккулла** / Дуккулла дегенден *этим ат. Быстырны дуккуллау. Къагъытланы дуккуллау.*

ДУКЪУР *ат.* **1.** Желвак, шишка / Адамны, малны этинде кёпген жерчик; дубур, дугъур. *Аны [кючюкню] акъ мангылайы уллу эди, мангылайында дукъуру бар эди.* "Минги Тау" № 6, 46. ❑ *Хауаны чамланнганы къаш ортасыны дукъурундан танылды.* Б о т а ш л а н ы А., Жашаум, 49.

2. *В позиции определения:* шишковатый, бугристый / Дукъуру болгъан. *Дайпур багъыр къумгъаннга ушагъан дукъур мангылайын мазанлы къолу бла сылай, орунуна кирди.* "Огъурлу танг", 183.

3. Горб *(напр. верблюда)* / Бир къаууm жаныуарланы *(сёз ючюн тюени)* сыртларында кеси аллына чыкъгъан бир неда эки дуппур. *Тюени сырт дукъурларында жау барды.* "Ленинни байрагъы", 1980, № 43.

ДУКЪУРЛУ *сыф. къ.* **дукъур 2.** *Дукъурлу мияла.* ❑ *Аны мангылайы дукъурлуду.*

ДУКЪУРЛУ-ЧУНГУРЛУ *сыф. къ.* **дукъур-мукъур.** *Дукъурлу-чунгурлу жер.*

ДУКЪУР-МУКЪУР *сыф.* Неровный, бугристый / Дукъурлары кёп болгъан, тюз, сыйдам болмагъан.

ДУКЪУШ *ат.* **1.** Выпуклость, неровность / Бир затны тышына чыкъгъан, тышына бюгюлген жери, дубуру. *Мияланы дукъушлары барды.*

2. *къ.* **дукъур 3.** *Аркъасында бир дукъушу болгъан тюе. Сыртында дукъушу болгъан адам.*

ДУМА *ат.* Дума / Буруннгулу эм бусагъатдагъы Россейде законла чыгъаргъан неда администрация ишлени бардыргъан жыйылыу. *Къырал дума кесини кезиулю жыйылыуунда президентни экономика жаны бла чыгъаргъан указын сюзгенди.*

ДУМАДУЛЛА *ат къ.* **думадылан.** *Жыл санлары, бойлары кеси тенгли балгъан элли жашлагъа ала думадулланы ушкуладан не башхалыгъы болгъанын ангылатадыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 383.

ДУМАДЫЛАН *ат.* Телёнок, сосущий двух коров / Эки ийнекни эмген бузоу. *Жашны, "думадылан тана" деп, къозута эдиле.*

ДУМ-КЪАРА *сыф.* Совсем чёрный, чёрный-пречёрный / Къара дегенни айырма даража формасы. *Жыйылыуну бир толу, жарыкъ бетли, акъ бетин узун къара кирпиклери бла дум-къара къашлары жасагъан, жумушакъ ёнлю малкъарлы ачды.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 104. ❑ *Найыпхан аны [атны] юсюнде, чокъуракъча, жугъур бетчикни эм дум-къара кёз-*

чюклени эследи. Толгъурланы З., Эрирей, 46.

▲ **ДУМП: Думп бол** исчезнуть, пропадать, деться *(неизвестно куда)* / кёзден тас бол, къуру, жокъ бол. *Дауумхан сёзюн бошагъанда, Айнюр алайда жокъ эди. Анасы айтып, тынгылы этгинчи да, кеси тапсыз чыкъгъанын эслеп, алайдан думп болгъан эди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 94. ❑ *Бир кесекден а аланы [таналаны] ызларындан башха туурла да думп болдула.* Токъумаланы Ж., Нартланы туудукълары, 18. **Думп эт** убрать куда, уничтожить *что* / жокъ эт, кёз туурадан къурут. *[Мусабий:] Ол къызгъа бир хата болса, битеу элибиз бла думп этерикдиле.* Этезланы О., Таулада сермешиу. ❑ *Жауун бек жауса, къутуруп келген суу таргъа тутхан дертин тирменчилеге жетдиреди: къарап къарагъынчы жууун, тёгерегин да сибирип, думп этип къояды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 5.

ДУМПАЙ *эт сёл. тил.* Думп бол (*къ.* **думп**). *"Аллымдан думпай!" – деди жашчыкъ нёгерине.*

ДУМПАЙТ *эт.* Думп эт (*къ.* **думп**). *Ёге ана сабийлени думпайтыр ючюн тюрлю-тюрлю амалла излеп тебирегенди.* (Фольк.)

ДУМПАЙТДЫР *эт. понуд. от* **думпайт** / Думпайт дегенни *къатланыучу айырмасы. Сатлыкъ адамла жашчыкъны атасын, фашистлени къолларына берип, дуниядан думпайтдыргъан эдиле.*

ДУМПАЙТДЫРЫУ *и. д. от* **думпайтдыр** / Думпайтдыр дегенден *этим ат. Малланы думпайтдырыу.*

ДУМПАЙТЫЛ *эт. страд. от* **думпайт** / Думпайт дегенни *зорлаучу айырмасы. Бригадир эки гебенни думпайтылып тургъанларын билди.*

ДУМПАЙТЫЛЫУ *и. д. от* **думпайтыл** / Думпайтыл дегенден *этим ат. Гебенлени думпайтылыулары.*

ДУМПАЙТЫУ *и. д. от* **думпайт** / Думпайт дегенден *этим ат. Террористле, жашауну игилендирир ючюн, патчахны дуниядан думпайтыудан сора зат керек болмагъан сунгандыла.*

ДУМПАЙЫУ *и. д. от* **думпай** / Думпай дегенден *этим ат. Агъачха думпайыу. Малланы думпайыулары.*

ДУМПАЙЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **думпай** / Думпай дегенни *араш айырмасы. Сабийле къайры эсе да думпайышдыла.*

ДУМПАЙЫШЫУ *и. д. от* **думпайыш** / Думпайыш дегенден *этим ат. Агъачха думпайышыу.*

ДУНГАН *сыф.* Дунганский / Дунганлыланыкъы, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *Дунган тил. Дунган литература.*

ДУНГАНЛЫ *ат.* Дунганин / Къытайдан кёчюп, Къазахстанда бла Къыргъыстанда жашагъан миллетни адамы. *Ол жашла дунганлыладыла. Дунганлыла тахта кёгетлени ёсдюрюрге устадыла.*

ДУНГАНЧА *хал. сёзл.* Подунгански *(напр. говорить, писать)* / Дунган тилде. *Дунганча жырла. Дунганча жаз.*

ДУНИЯ *ат.* **1.** Мир, вселенная / Материяны жер юсюнде эм космос кенгликледе битеу формалары; алам. *Кюн а: "Сени сюймесем, дунияны былай жарытып турмаз эдим",– дегенча, сюйдюмлю ышара, кёк кенглигине чыгъады.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 93. ❑ *Къалгъанды къара палахха Бюгече сау дуния-алам!* Къулийланы Къ., Чумла къызарадыла, 47.

2. Земной шар, Земля / Жер юсю, жер жюзю; Жер планетасында жаны болгъан эм болмагъан затла барысы да. *[Чабдаров:] Биринчи кере самолётну кабинасына олтургъанымда, дунияда кесимден насыплы жокъ суна эдим.* "Шуёхлукъ", № 42, 87. ❑ *Дунияда бек уллу юч огъурлу ишден бири терек салыуду.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 328.

3. Жизнь *(напр. человека)* / Адамны жашауу, ёмюрю. *Байчону былай ашырып келген бу мамыр дуниягъа 7-чи бла 4-чю танк аскерле, 17-чи жаяу аскер, кёкде 4-чю хауа флотну мингден артыкъ самолёту чаба эди.* Тёппеланы А., Ташыуул. ❑ *[Халиймат:] Мени дуниям къарангы болгъанды.* Хубийланы О., Адамла, 43.

4. Земля как место жизни человека до его смерти / Адамны ёлгюнчю жашагъан жери. Антонимы: *ахырат. Аллах берлигин ахыратда бермесин да, дунияда берсин.* (Нарт сёз). ○ *Ахырат, жаннет, дуния, сюймеклик. Къайсын аласа юлюшге?* (Фольк.) ▭ *Дуния хаух болса да, андан Жокъ уллу насыбыбыз, Кетип къалсакъ бу дуниядан, Жокъ ашыбыз-суубуз.* Къулийланы Къ., Чумла къызарадыла, 176.

5. Мир *(напр. новый, светлый)* / Жер юсюнде жашау жорукъну алып къарагъанда, кертилик, жашауда барлыкъ. *Жангы дуния – жарыкъ кёзле. Малкъар, Малкъар - асыл тёреле.* "Коммунизмге жол", 1970, № 279. ❑ *Хажи-Алий жарыкъ дуниядан тюнгюлдю.* "Коммунизмге жол", 1967, № 27. ❑ *Жангы дунияны къурауда ишни бек къыйыны халкъны боюнуна тюшгени себепли, ол ал кезиуледе бек апчыйды.* "Коммунизмге жол", 1986, № 97.

6. *кёч.* Человечество, все люди / Адамла, битеу халкъ. *Жер башында айырыр кюч табылмаз, Дуния жыйылса да, ол затха базмаз.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. ❑ *Тёгерегинде дуния алагъа къарап тургъаны эсине тюшюп, уятлы болуп, [Марыуа] кёзлерин жерге бурду.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 59.

7. Мир *(напр. капиталистический, тиранов)* / Жамауат къурулуш. *Бийле дуниясында турса, ол дунияны тёрелерин бардырыргъа керек эди.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек. ❑ *Капиталист дунияда ишчи къымылдау бир селее, бир кётюрюле турады.* "Коммунизмге жол", 1965, № 65. ❑ *Бюгюн тутмакъда жашасам да, тамбла къанымы зулмучу дуниядан алырма.* Хочуланы С., Хапарла, 21.

8. Мир *(напр. животных)* / Табийгъатда, жашауда бола тургъан затланы бир энчи кесеги. *Адамны ичги дуниясы мардасыз кенгди.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 10. ❑ *Студентлеге жаныуарланы дуниясыны юсюнден лекция окъулгъанды.* "Коммунизмге жол", 1972, № 56.

9. *кёч.* Очень много людей / Бек кёп адам. *Ол кюн дуния алайда эди.* ❑ *Жаш кёзюн ачып къараса – тёгерегинде дуния доктор.*

10. *кёч.* Состояние *(положение, в котором кто-л. находится)* / Адамны халы, болуму. *[Айшат жёгетейчиге:] Сабийлей урлап кетип, элтип, кюндешни юсюне салып... не дуниягъа жетдиргенсе сен муну [Марзиятны]?!* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 99.

▲ **Дуния бла бир** очень много, большое количество *чего* / бек кёп. *[Самат:] Атам да дуния бла бир къонакъ алып келгенди, алай Фарийзатха терк къайтыргъа деп кетгенме да, бармай амалым жокъду.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 16. ❑ *[Мустафир:] Анасыны уа, герохну да тагъып, дуния бла бир патронларым да болуп, Зулейхатха тюбесем, аз бек сейирсинмез эди!* Толгъурланы З., Айыуташ, 20. **Дуниягъа аты айтылгъан** прославленный / махтаулу, бек белгили *(адамны юсюнден). [Эки жигит] дуниягъа аты айтылгъан къызны ызындан болгъандыла.* Хочула-

н ы С., Хапарла, 76. ❑ *Дебет дуниягъа аты айтылгъан аллай бир айтхылыкъ уста темирчи эди.* Т ё п п е л а н ы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 4. **Дуниягъа чыкъ** становиться на ноги *(о материальном положении)* / жашаугъа ычхын, иги жашау кёр. *[Председатель кеси кесине:] Дуниягъа энди чыгъа келгенлей, дуниянг сыйырылса, хычыуун кёрюнмез.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 71.

▲ **Дуниядан кет** *къ.* **ёл 1.** *Къарт Тазрет ёлдю, дуниядан кетди, Юч кюн, юч кечени ашын, ой, этдиле. Сора келечиле тау артына кетдиле.* "Малкъар халкъ жырла", 42. **Дуния жарыгъы 1)** свет, мир / кюн, жарыкъ. *Хар зат да дуния жарыгъын кёрюрге сюеди, анга къууанады.* "Шуёхлукъ", № 42, 102. ❑ *[Магомет:] Юсюбюзге тонла, жамычыла жабылгъандыла, кёзюбюз дуния жарыгъын кёрмейди.* Ч о т ч а л а н ы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 6. ❑ *Хайыуанла бла тенг болуп халы. Жашау кюню да ушап алагъа, жылытмай бетин ышарыу аны, Мудах къарай эди дуния жарыкъгъа.* "Жилтинле", 13; **2)** *кёч.* блага жизни / жашауну игиси, зауугъу. *Ол [жаш] дуния жарыгъына термилип жашайды.* "Малкъар халкъ жомакъла", II,212. ❑ *Аланы [тиширыуланы] дуния жарыгъындан юлюш алыргъа къолларындан келмегенди.* "Коммунизмге жол", 1977, № 32. **Дуния малы** богатство, состояние / байлыкъ, ырысхы, мюлк. *Дуния малы дунияда къалыр.* (Н а р т с ё з). ❍ *Дуния малындан эсе юйюрню саулугъу асыу болгъанын иги билген Шонтукъ, жолда кийимлерине дери сатып, ары къыйналмай жетди.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 31. / *Байбиче Халийматха: / Дуния малы ючюн бетсиз болургъа неге керекди?* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 167. **Дунияны башында** на белом *(божьем)* свете, во всем мире / битеу дунияда, битеу жер юсюнде. *[Мухаммат:] Дунияны башында насыплы адам бар эсе, ол менме.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 31. ❑ *Бизни ата журтубуз чегетлери бла дунияны башында эм бай къыралды.* "Ленинни байрагъы", 1979, № 170.

ДУНИЯЛЫКЪ *ат.* Мирская, земная жизнь / Дуния, жер юсюнде болгъан жашау. *Биз кетебиз дуниялыкъдан, жутулуп.* "Къарачаймалкъар жырла", 64. ❑ *[Керийматт:] Манга аны [эрими] солугъаны, ауанасы окъуна, жюрегиме жау жакъгъанча, хычыуундула, дуниялыкъ мени сунама.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 15.

ДУНГ-ДУНГ *эрикл. сёз. къ.* **дып-дып.** *Ол [Хамит] къолунда жютю бичакъны къаты къысады, жюрегини дунг-дунг деп ургъан тауушун эшитеди.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Айыуташ, 17.

ДУППУКЪ *сыф.* **1.** *къ.* **гумух.** *Биреуге жютю балта, кесине дуппукъ балта.* (Н а р т с ё з). ❍ *Дуппукъ бичакъ къол кесер.* (Н а р т с ё з).

2. *кёч.* Тупой, глупый / Туумакъ, ангсыз, ангылаусуз. *Дуппукъ адам.*

❑ **Дуппукъ бол 1)** гумух бол (*къ.* **гумух**). *Бычакъны ауузу дуппукъ болгъанды.* ❑ *Балта дуппукъ болгъанды;* **2)** стать несообразительным, умственно ограниченным / акъылдан жарты бол. *Авариягъа тюшгенден сора жаш бираз дуппукъ болгъан эди.* **Дуппукъ эт** гумух эт (*къ.* **гумух**). *Жаш, ташха, агъачха тюе кетип, балтаны ауузун дуппукъ этип къойгъанды.*

ДУППУКЪЛА *эт.* Гумух эт (*къ.* **гумух**). *Сабий къолуна жетсе, балта, бычакъ да болсун, ол аланы къарап-къарагъынчы дуппукълап бошайды.*

ДУППУКЪЛАН *эт.* **1. Дуппукъ бол 1** (*къ.* **дуппукъ**). *Жибек тюгюн юйютюр, Эски сюзюк кийизча, Бурунунг да дуппукълаыр, Сыннган туар мюйюзча.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 83.

2. *кёч.* **Дуппукъ бол 2** (*къ.* **дуп-**

пукъ). *Алгъыш этген къарт жашланы ётгюрлюклери дуппукъланмазын, къартланы онглары таркъаймазын, тиширыуланы бийик тау болгъанлай турурун тилейди.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 79.

ДУППУКЪЛАНЫУ *и. д. от* **дуппукълан** / Дуппукълан дегенден *этим ат. Бычакъны дуппукълануу.*

ДУППУКЪЛУКЪ *ат.* **1.** *къ.* **гумухлукъ.** *Балтаны дуппукълугъу. Бычакъны дуппукълугъу.*

2. *кёч.* Несообразительность, умственная ограниченность / Ангсызлыкъ, акъылы жетишмегенлик. *Ол кесини дуппукълугъун билмей эди.*

ДУППУР *ат.* **1.** Холм, бугор; курган / Ёрге кётюрюлген жер, тёбе. *Дуппургъа алгъа чыкъгъан алгъа ауар.* (Нарт сёз). ○ *Гондай, эгечинден туугъан бла жерин алышып, дуппурдан энишге тюше келип, Байрымукъну кёрдю.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 181. ❑ *Тюрлю-тюрлю дух ийисли гюлле жапхан жалпакъла, тёбеле, дуппурла тауланы хауасында татлы жукълайдыла.* Шауаланы М., Мурат, 163.

2. *В позиции определения:* бугристый / Дуппурлары болгъан. *"Линкольн" жолну дуппур жерлеринде секире-секире барады.* "Шуёхлукъ", № 40, 35.

3. Выпяченное, опухшее, бугристое место *(напр. ноги, живота и т. п.)* / Адамны къарыныны, бутуну д. а. к. тышына чыкъгъан, кёпген жери. *Эшек юсюнде айран гыбытын жантаула бла къысханлай, аны [суратчыны] тёммегинде кёп тюрлю сурат аппаратланы баулары тагъылып, бири онг жан сюегинде, бирси къарыныны дуппурунда къалтырай, бири къолунда жерленип хазыр болуп кёрюндю.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 41.

ДУППУШ *сыф.* Полный, пухлый / Семиз, толу, токъ. *Жашчыкъ диванда сыртындан тюшюп, дуппуш къолчукълары бла итни бурнундан тутаргъа кюрешгенди.* "Толкъунла", 120. ❑ *[Азамат Айнюрге:] Эртте, мындан бир къауум жыл алгъа: "Къыз, аш бер, къыз, кесинги тый", жукъ айтса, "Дырылдама, гап-гап этме, юрме, чочума", неда: "Керекли, дуппуш, чибижи, шабат", ой-ой-ой... Азамат анга атамагъан атымы бар эди!* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 64-65.

ДУРКЪУ [1] *ат.* **1.** Загон для скота, огороженный плетеной оградой / Тёгереги буруу бла бегитилген, малланы жыйыучу жер. *Ферманы таналары жатадыла бир дуркъуда.* Отарланы С., Жаз жылыуу, 67. ❑ *Асланкир, адетича, эрттенбла эртте къобуп барып, дуркъу излеп, аны да тапмай, тёп-тёгерекге айланып, ызына алай къайтды.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 79.

2. *къарач.* Сеновал / Бичен туруучу жер. *Зурум бауда ийнегини ёкюрген тауушун эшитгенлей: "Оу, мен къуруюм, сени да унутуп турама!" – деп, дуркъуда белине тюшген гебенчикден алып атды.* Хубийланы О., Дерт, 110. ❑ *Назбий, тауча къаланнган арбаны башына минип, агъач сенек бла биченни дуркъугъа быргъап тебиреди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 14.

ДУРКЪУ [2] *ат.* Горка / Тёш, сырт. *Тауукъла къардан къоркъуп Жамбашда къалкъыу эте. Биз къыш учуучу дуркъу Акъ болгъанды, къар жетип.* Къулийланы Къ., Юйюнге игилик!, 132.

ДУРКЪУЧУ *ат къарач.* Хитрец / Хыйлачы, фитначы, харамлыкъчы адам. *Ол дунияда жалчы халкъны этип туумакъ, Талай эди хар дуркъучу, Хар бир кулак.* "Жюрек жырлайды", 14. ❑ *Къыямыт, къарангырақъ адам болса да, элде эм хыйлачы дуркъучуланы эм*

башларыны бириди. Аппаланы Х., Къара кюбюр, 16.

ДУРУ *ат.* Валок / Чалынып, тизгинледе тургъан, батан, гебен этилмеген бичен. *Сол жанында къызыу кюнде къуруй баргъан дурула, онг жанында жангы чалынган чий кырдык, арлакъда уа бёденеледен топпа-толу биченлик.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 14. ❑ *Батыр Османович ариу чалынган дуруланы жанлары бла чалгъычылагъа барады.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 346.

ДУРУС 1. *сыф.* **1.** Верный, правильный, истинный, доподлинный / Тюз, ишексиз. *Дурус сёз таш жарыр.* (Нарт сёз). ○ *Аны [терекни] салынганыны дурусун билалмагъанлыкъгъа, барысы да бир затда бирге келишиучюдюле: къайсы таулуну эсе да эки огъурлу къолу былайгъа бу алма терекни да орнатханды, бу къалакъ ташны да салгъанды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 6. ❑ *Эндиге дери онюч жылны ичинде анга [Элленнге] биреу да дурус хапар бералмагъанды.* Кацийланы Х., Мухаммат, 108.

ДУРУС II *хал. сёзл.* Правильно, доподлинно, достоверно, соответственно / Тамам, толу, тынгылы, тийишлисича. *Устазны сёзлерин бек дурус эшитеди, алай [Омарны] акъылы туугъан жерине, айбат Тебердиге кетеди.* Гыттыуланы М.. Жюрекле бла алтын къолла, 12. ❑ *Арыгъан, азгъан адамла, ишден къайтып келе, жыгъылсала, экинчи ала аякъ юслерине болалмаучуларын Мустафа бек дурус билгенди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 55.

❑ **Дурус кёр** одобрять *кого-что*; считать правильным / тийишлиге сана, ыразы бол. *Эйхей, Къаныкълары аланы уа [келгенлени] дурус кёрдюле.* "Малкъар халкъ жырла", 54. ❑ *Къыз биле эди атасы Бузжигитге бермезин, Юй устаны уланын анга дурус кёрмезин.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 12.

ДУРУСЛА *эт. сёл. тил.* Дурус кёр (*къ.* **дурус**). *Сени [къара къузгъунну] къычырыуунгу ырыслагъан, Аны къара палахха дурусланган Заманла батдыла ёмюр туманнга.* Отарланы К., Сайлама, II, 27.

ДУРУСЛАН *эт. страд. от.* **дурусла** / Дурусла дегенни *зорлаучу айырмасы. Оноу дурусланды.*

ДУРУСЛАНЫУ *и. д. от* **дуруслан** / Дуруслан дегенден *этим ат. Бир затны дурусланыуу.*

ДУРУСЛАУ *и. д. от дурусла* / Дурусла дегенден *этим ат. Ишни дуруслау.*

ДУРУСЛУКЪ *ат.* Верность, доподлинность, истинность, правильность, правдивость *чего* / Кертилик, тюзлюк, ишексизлик. *Жаш ишни дуруслугъун, кёп сёлешмей, заман къоратмай, жыйылгъанлагъа ангылатды.*

ДУРУССУЗ *сыф.* Непристойный, грубый / Тюз ниетге, жашау болумланы мардасына келишмеген, ушамагъан. *[Байдымат Темуркъагъа:] Оу, мен жарлы, отму ашагъанса, аллай дуруссуз сёзлени айтма, аллах чамланыр!* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 45. ❑ *Къалай ангылатайым мен бу тиширыулагъа, бу мырышкы оюмлу батманлагъа, бу дуруссуз ишге ёкюл болуп кюрешген пикирсизлеге халилерини мусхамлыгъын!* Сыпагъарланы К., Кёмеуюл, 28.

ДУРУССУН *эт.* Дурус кёр (*къ.* **дурус**). *Жаш атасы айтханны дуруссунду.*

ДУРУССУНУУ *и. д. от* **дуруссун** / Дуруссун дегенден *этим ат. Бир затны дуруссунуу.*

ДУРУССУЗЛУКЪ *ат.* Ненормальность, несоответствие норме /

Жашауда жюрюген мардагъа келишмегенлик. *Ишни дуруссузлугъу.*

ДУУ [1] *ат.* Сплетенное из прутьев хранилище для початков кукурузы / Уулмагъан нартюхню сакълар ючюн чыбыкъладан эшилип этилген орун. *Къонакъ арбазгъа киргенде, юйню иеси дуу этe тура эди.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 55. ❑ *Къышда да ала [чыпчыкъла] арбаздан кетмейдиле, атлары чорбат чыпчыкъ болса да, жашагъан а дууда этедиле.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул.

ДУУ [2] *эрикл. сёз.* Звукоподражание быстрому движению *чего-л.* / Бир затны терк ётюп кетгенини таушун кёргюзтеди. *Машина "дуу" деп бизни къатыбыз бла озуп кетди.* ❑ *Къарап-къарагъынчы саржеле бла дуппурну башына чыгъып баргъан жашчыкъ "дуу" деп жаныбыз бла учуп озду.*

▲ **Дуу бол** *сёл. тил.* пьянеть / бек эсир, бек кеф бол. *Жашла экиси да дуу болгъунчу ичдиле.* **Дуу жан** 1) сверкать, ярко блестеть, сиять / жылтыра, нюр бол. *[Жаннет:] Саният, юйюнг, тюкенча, дуу жана турады, аны билемисе?* Х у б и й л а н ы О., Аманат, II, 11. ❑ *Дуу жанады клубну ичи, Жарыкъ чыракъла жарытып.* "Жюрек жырлайды", 238; 2) *кёч.* вспылить, нервничать / бир затха тёзалмай, ачыулан, женгиллик эт. *Назир ...мангылайын ичинде дуу жанган отха шагъат бола чыкъгъан чирчик-чирчик жылтырагъан терин къол аязы бла сыйпап, эшикге чыгъып кетди.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 6. ❑ *Ётгюр кёзле къаматхандыла Уу кёзлени жилтинин... Дуу жанады, кёлтюралмай. Къуш жылланы итлигин.* Б а т ч а л а н ы М., Сагъышла, 9.

ДУУА [1] *ат дин.* Амулет; талисман / Диннге ийнаннган адамла хар тюрлю зарандан, хатадан, ауруудан къорууланыр мурат бла дин къуллукъчулагъа жаздырып, мелте бла тышлап, жанларында жюрютюучю зат. *Киши, тюнгюлюп къалмай, дууала тагъып, дагъыда тауатлыкъгъа барды.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 289. ❑ *Къызчыкъ, акъырын туруп, ызына бурула да атасына къарай, боюнуна тагъылып тургъан дууаларын къолчугъу бла ёргерек кётюрюп, аланы бауундан боюнчугъун солутханча эте, эшикге чыкъды.* Э б з е л а н ы А., Махти, 14.

ДУУА [2] *ат дин.* **1.** Религиозный обряд, моление при похоронах умершего / Адам ёлгенде аны ашырыу бла байламлы дин адет. *Киши [Къасботну] сал басхычын тутаргъа, танг къарангысы бла дуусына жюрюрге ауурсунмады.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Къызгъыл кырдыкла, 84. ❑ *Бола келген адетлеге кёре, Зауурбекни къайгъы сёзюне, дуусына, жаназасына элден эр кишиле, тиширыула къаум-къаум келедиле.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 85.

2. Установленный текст корана о благополучии душ умерших / Къуранны ёлгенлеге жораланнган, адам ёлгенде, ёлгенлени эсгериуде окъулуучу кесеги. *Ол тиширыу дуусын бошап, арыкъ бетин сылап, намазлыкъдан къопду.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 30.

3. Религиозно-мистическое обращение к богу с просьбами *о чем-л.* / Къуранда жазылгъанладан кёлюнден айтып, аллахха табынып, бир зат тилеу. *Къайырбек аны [эфендини] ызындан да, муру чёплеген улакъ кибик, тюп эринин къымылдата, жангыдан дууа шыбырдады.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 155.

▲ **Дууа жай** *дин. къ.* **дууа тут.** *Нохтабауну эслемесе, эфендини дууа жаяргъа къолу тутмаз.* (Н а р т сёз).

❑ **Дууа суу** *дин.* святая вода / дууа жазылгъан, дууа окъулгъан суу. *[Къыз:] Столумдагъы дууа суу, Таукъан, Ой, тамагъыма ким къуяр? Къырылып тюшген къыргъый санларымы Орундугъума*

ким жыяр? "Малкъар халкъ жырла", 104. ❑ *Багъыучула жокъ эдиле Жаралагъа къараргъа, Дууа суула иче эдик Аурууланы багъаргъа.* "Жюрек жырлайды", 48.

▲ **Дууа тут** исполнять обрядовый молебен по покойнику; молиться / ёлгенлеге дууа окъуу неда бир затны даражасын кётюрюр мурат бла энчи къуран сёзлени айт. *Ахырында эфенди, билеклерин кётюрюп, къол жайып, дууа тутду.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 58. ❑ *Зулкъарней намазлыкъ терини, Ибрахим а жамычысыны юсюнде олтуруп, дууа тутадыла.* "Шуёхлукъ", № 41, 54.

▲ **Дууа тохтат** *дин.* завершить похоронный обряд на третьи сутки после похорон / ёлюкню асырагъандан сора юч кюнню ичинде эрттен сайын къабыргъа жюрюп, дууа тутууну тохтат. *Аппаны дуусын тохтатхан кюн ийнекни союп юлешдиле.*

❑ **Дууа тохтатхан аш** *дин.* обрядовая поминальная пища в доме умершего / адамы ёлген юйде юч кюнден сора аны аты бла этилген аш. *Дууа тохтатхан аш этгенде, тууар, къойла кеседиле.* **Дууа эт** *дин. къ.* **дууа тут.** *Не къадар дууа этсенг да, кёкден сеннге аш тюшмез.* (Нарт сёз). ○ *[Абдул-Межгит:] Къабырлагъа айланып дууа этдик.* "Коммунизмге жол". ❑ *[Мухаммат-Амин:] Мен оразаны аллында кюн сууап ораза тутуп, оразадан бери да кече сайын танг атхынчы намаз къылып, дууа этип турама.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 132.

ДУУАДАКЪ *ат къарач.* **1.** *къ.* **дудакъ.** Дууадакъла къушладан къоркъмайдыла, къан тюйюшге кирселе да, къоркъуп артха турмайдыла. **2.** Лебедь *ат къ.* Къанкъаз. Дууадакъ ёмюрюнде ёлюрюню аллы бла бир жангыз кере жырлап ёледи. (Нарт сёз). ☐ *Къанатларын суу юсюне жайгъандыла дууадакъла.* Хубийланы Н., Жерни сагъышлары, 42.

ДУУАЛЫКЪ *ат дин.* Поминки / Ёлгенни асырагъанлай 52 кюн эм жыл озгъанлай берилиучю, юлешиниучю аш-суу. *Ол сагъатдан дууалыкъгъа деп къарасырт тана союлду, эфендилеге деуюрге деп сарыкъулакъ къунажин ахчагъа сатылды.* Зокаланы З., Солуу кюн, 62. ❑ *[Асхат Далхатха:] Жашла барып, андан [сюрюуден] эки жыйырма къой сюрюп, аланы кесип, Ахматны дууалыгъын этсинле.* Ёзденланы А., Саният, 60.

ДУУАНА *ат.* Нищий, живущий подаянием / Садакъачы, факъырачы. *Ётюрюкден тюбю жокъ Бурхучу дууананы.* "Шуёхлукъ", № 28, 12.

ДУУАЧЫ *ат.* Человек, исполняющий обряд дууа [2] *(1-чи магъ.)* / Ёлген адамы болгъан юйге дууа тутдурургъа келген адам. *Дууачыла, дууа тутуп бошагъандан сора, бир-бир барып, жашны атасыны аллында бушууларын айтдыла.*

ДУУ-ДУУ *эрикл. сёз.* **1.** Звукоподражание шуму проходящей машины / Машина озгъан заманда этилген тауушну билдиреди. *Жашны кабинетинде олтургъанла орамда озгъан машиналаны дуу-дууларын эшитип турдула.*

2. Звукоподражание горению огня / Отну жаныууну тауушун билдиреди. *Печни "дуу-дуу" деп жанганына сабийле къууаныып тынгылайдыла.*

❑ **Дуу-дуу эт 1)** издавать гул, гудеть *(о проезжающей с шумом машине)* / дууулда *(машинаны юсюнден). Ала [машинала] женгил барадыла Сыйдам жолда, къызынып, Дорбусхундан ычхынганча, Дуу-дуу этип, сызылып.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 146; **2)** гореть с гудением, гудеть / тауушэтип жан. *От дуу-дуу этип жанады;* **3)** *кёч.* надоедать разговорами, ворчанием / керексиз кёп сёлешип, эрикдир. *"Асыры кёп дуу-дуу этесе",– деди атасы жашына.*

ДУУУЛДА *эт.* **1.** Гудеть, изда-

вать гул / "Дуу-дуу", "зуу- зуу" тауущ эт. *Къарашауай экинчи кере алып быргъагъанда, ол гебен чакълы таш, дууулдап барып, жерге кёмюлюп къалды.* (Ф о л ь к.) ▭ *Харун хойнухну сын къатдырды, ургъаны сайын ол, бекден бек дууулдап, бузну юсюнде тепсегенча, сюзюлюп, иги кесек жерге дери барды.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 6

2. Жужжать *(напр. о пчелах);* шуметь *(в ушах)* / Жызылда, бызылда. *Жел дууулдайды.* ❑ *Моторну тауушундан къулакъларым дууулдайдыла.* ▭ *Саскы чыкъды аш излерге дууулдап, Салкъын сыртха учуп жетди шууулдап.* Б а л а л а н ы О., Басняла бла фельетонла, 13.

3. *кёч.* Галдеть, болтать, надоедать разговорами / Гыр-гыр эт, жаншап тур. *Сууну ууагъы шууулдар, адамны ууагъы дууулдар.* (Н а р т сёз). ○ *[Сапият:] Къаллай мадар этейим... дууулдагъанды да бу хадаууса [Базарбийге] сёзмю ангылатырыкъса!* Х у б и й л а н ы О., Аманат, 223. ❑ *Бир кёп сёлешди, кёп дауур этди, Адамлыкъ жокъду шапада, Гыбыт къобузча дууулдап турады, Айырмай кичи, тамада.* Х у б и й л а н ы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 28.

ДУУУЛДАТ *эт. понуд. от* **дууулда** / Дууулда дегенни *къатланыучу айырмасы. Бир къауум жаша, суу боюнунда бугъа барып, ... хойнухланы дууулдатдыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 195. ❑ *Пианинону Мухтаров дууулдатып согъады. Вальс тартыуну шарт тауушу Дорбундача чыгъады.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 158. ❑ *Жалан аякъ, жаланбаш Ашыкъ ойнап туруучу эдик, Къызыл назыдан хойнух ишлеп, Дууулдатып сюрюучю эдик.* О т а р л а н ы С., Назмула, 34.

ДУУУЛДАТДЫР *эт. понуд. от* **дууулдат** / Дууулдат дегенни *къатланыучу айырмасы.*

ДУУУЛДАТДЫРЫУ *и. д. от* **дууулдатдыр** / Дууулдатдыр дегенден *этим ат.*

ДУУУЛДАТЫУ *и. д. от* **дууулдат** / Дууулдат дегенден *этим ат. Хойнухну дууулдатыу.*

ДУУЛДАУ *и. д. от* **дууулда** / Дууулда дегенден *этим ат. Хойнухну дууулдауу на жашчыкъ сейирсинип тынгылай эди.*

ДУУУЛДАШ *эт. взаимн.-совм. от* **дууулда** / Дууулда дегенни *араш айырмасы. Машинала дууулдашып барадыла.*

ДУУУЛДАШЫУ *и. д. от* **дууулдаш** / Дууулдаш дегенден *этим ат. Бал чибинлени дууулдашыулары. Машиналаны дууулдашыулары.*

ДУХ [1] *ат.* Духи / Спирт къошулуп этилген, парфюмерияда хайырланылыучу, ариу ийисли суусун зат. *Кёгюрчюн боюнлу Алакёзню шапа къызлары кийиндирип, юсюне дух къуюп хазырлайдыла.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 221. ❑ *Апанас дух бюркюлген акъ къол жаулугъун бурунундан жаллатмайды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 13. ❑ *Бурунума дух бла пудраны ийиси урады.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Айыуташ, 53.

❑ **Дух ийис** ароматный, душистый запах / ариу, хычыуун ийис. *Анасы отоу мюйюшюнде эски кюбюрню ачды да, андан дух ийис урду.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Къызгъыл кырдыкла, 145. ❑ *Гюл чечекли хансла Дух ийис бере, Санынг солуу алып, Епкенги кере.* О т а р л а н ы С., Назмула, 28. ❑ *Тюрлю-тюрлю дух ийисли гюлле жапхан жалпакъла, тёбеле, дуппурла тауланы хауасында татлы жукълайдыла.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 163. **Дух сапын** душистое *(туалетное)* мыло / ариу ийисли, къол-бет жууууучу сапын. *[Добай:] Ай, юйде бир-бирде дух сапын бла окъуна жууууучу эдим бетими.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 125. ❑

Анабыз узунбел нёхню борбайларын дух сапын бла жууа эди, атабыз а аны сыртына чибин окъуна къондурмай эди. Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 109. ❑ *Саугъалада бёркле, къол жаулукъла, сакъал жюлюучю приборла, дух сапынла болгъандыла.* "Шуёхлукъ", № 28, 121.

ДУХ[2] *ат.* Небольшой сноп / Гитче гысты. *Сарыбийни ахчасы дух-дух байланып, кюбюрге сыйынмагъанча турады.* Этезланы О., Тарда, 145.

ДУХАУАЙ *ат сёл. тил къарач. къ.* **духовка.** *Амма духауайда тауукъну саулай биширди.*

ДУХОВКА *ат.* Духовка / Печде орнатылып, аш биширирге жараучу къанжалдан этилген коробка. *Мюлк товарла сатылгъан тюкенде духовкала да бардыла.* ❑ *Жашчыкъ, духовканы аллында олтуруп, къолчукъларын жылыта тура эди.*

ДУШ *ат.* Душ, душевая / Сууну уакъ шорхачыкълагъа бёлдюрюп чачдырырча ишленнген зат эм аны ол шорхаладан къуюлгъаны. *[Хамит:] Мен душда жууунуп къайтханымда, Роза быстырларыма итиу салып бошай тура эди.* "Шуёхлукъ", № 21, 35. ❑ *Биринчи этажда уа жыйылыула болуучу зал, бир ызгъа 50 адам олтурурча аламат буфет, душ, хамам бардыла.* "Ленинни байрагъы", 1979, № 81.

ДУШЕВОЙ *ат.* Душевая / Душу болгъан жер. *Заводну арбазында котельный, битум сакъланыучу орун, ремонт мастерской, солуу отоу, душевой эм азыкъ ашарча мекям бардыла.* "Коммунизмге жол", 1979, № 143. ❑ *Сменни бошагъандан сора ишчиле жууунурча душевойла бардыла.* "Коммунизмге жол", 1981, № 201.

ДУШМАН *ат.* **1.** Враг, противник, недруг, неприятель / Ким болса да биреу бла жау адам, эриш халда тургъан адам. *Душманынгы душманы сени бла шуёх болур.* (Нарт сёз). ○ *[Эмеген:] Эй, адам улу, хорланнган душманынгы башын кесерге сени кибик жигит тулпаргъа айып болмазмы?* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 185. ❑ *Шуёхха – шуёх, душманнга да душман Болуу тёре – адетиди эрлени.* Отарланы К., Сынла, 38.

2. *къауум. ат.* Военный противник, неприятель / Жау, жау аскер. *Юйю болмай тыгъырыкъда къалгъан ишчи, байлагъа юй ишлеучю, жалан кирпишчи Сюнгюню жютюсюн жюйюсхан душманнга бурдула, Чапхан душманны шашмай урдула.* Теммоланы Х., Хорлауланы жырлары, 6. ❑ *Эки айдан сора фронтдан: "Хамит Туугъан журтун душмандан къоруулай, эрлик бла жан бергенди",– деген къагъыт келген эди.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 7.

3. *кёч.* О том, что приносит вред, зло / Заран, хата келтириучю затны юсюнден. *Тюлкюню душманы терисиди.* (Нарт сёз). *Тилим – душманым.* (Нарт сёз).

ДУШМАНЛАШ *эт.* Враждовать *с кем* / Бир бирге жау бол, дерт тут; къажаулаш. *Аланы душманлашып жашагъанларына ким да сейир эте эди.*

ДУШМАНЛАШЫУ *и. д. от* **душманлаш** / Душманлаш дегенден *этим ат. Бир бири бла душманлашыу.*

ДУШМАНЛЫКЪ *ат.* Враждебность, вражда / Жаулукъ, арада жау хал, къажаулукъ. *Миллетни ичинде классланы чюйреликлери бла бирге миллетлени бир бири арасында душманлыкъ да тас болур.* "Коммунизмге жол", 1979, № 64.

ДУЭЛЬ *ат эск.* Дуэль / Жаулукъдан, тюйюшюп, бир бирни керох бла атышыу. *Лермонтов дуэльде ёлген жерде таш обелиск барды.*

"Ленинни байрагъы", 1976, № 53. ❑ *Эркинликге бугъоу салгъанын сюймей, Чамландырдынг Таякъ улу башкесни, Намысынга шарайыплыкъ иймей, Дуэльге чакъырдынг саякъ Дантесни.* "Жашаубузну байрагъы", 35.

ДЫБАЛ-ДУБУЛ *эрикл. сёз.* Звукоподражание шуму *какого-л.* упавшего тяжёлого предмета / Бир ауур затны жерге къаллай тауш этип тюшгенин кёргюзтеди. *Къабыргъа оюлуп, жерге дыбал-дубул деп тийди.*

❑ **Дыбал-дубул эт** *къ.* **дыбылда.** *Экижыллыкъ къызчыкъ дыбал-дубул этип кюрешгенликге, аны ангылагъан адам жокъ эди.*

ДЫБАР-ДУБУР *эрикл. сёз.* Звукоподражание шуму беготни / Ары-бери чапханда аякъ тауушну билдиреди. *Арбазда жашчыкъланы дыбар-дубурлары эшитиледи.*

❑ **Дыбар-дубур эт** поднимать шум беготней / чабып, дауур эт. *Сабийле школну узун коридорунда дыбар-дубур этип айлана эдиле.*

ДЫБЫЛДА *эт.* **1.** Говорить быстро, неразборчиво / Терк, иги ангылатмай сёлеш. *Ауузунг дыбылдаса, къолунг бла къыс.* (Нарт сёз). ○ *Аны дыбылдагъанын ангыларгъа къыйынды.*

2. *эрши сёз. къарач.* Болтать; нести чушь *(ересь)* / Керексиз затланы жанша. *Дыбылдап турма! Аягъынг дыбырдамаса, ауузунг дыбылдамаз.* (Нарт сёз). ○ *[Эркехан Къушжетерге:] Мен письмонгу окъугъанма, сен не затла дыбылдайса?* Хубийланы О., Аманат, III, 313.

ДЫБЫЛДАТ *эт. понуд. от* **дыбылда** / Дыбылда дегенни *къатланыучу айырмасы.*

ДЫБЫЛДАТЫУ *и. д. от* **дыбылдат** / Дыбылдат дегенден *этим ат.*

ДЫБЫЛДАУ *и. д. от* **дыбылда** / Дыбылда дегенден *этим ат. Кеф адамны дыбылдауу.*

ДЫБЫЛДАШ *эт. взаимн.-совм. от* **дыбылда** / Дыбылда дегенни *араш айырмасы.*

ДЫБЫЛДАШЫУ *и. д. от* **дыбылдаш** / Дыбылдаш дегенден *этим ат.*

ДЫБЫРДА *эт.* Пройти топая ногами, топать / Аякъ тауш этип ёт. *Аягъынг дыбырдамаса, ауузунг дыбылдамаз.* (Нарт сёз). ○ *Бир къаум адам алайгъа дыбырдап жетди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 357. ❑ *Ыстауатны огъары жанында, къая ыранчыкълада, чарсха чапханча, улакъла секирип, бир бирин мюйюзчюклери бла тюртюп, дыбырдап, ёрге-энишге чабадыла.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 106.

ДЫБЫРДАТ *эт. понуд. от* **дыбырда** / Дыбырда дегенни *къатланыучу айырмасы.*

ДЫБЫРДАТЫУ *и. д. от* **дыбырдат** / Дыбырдат дегенден *этим ат.*

ДЫБЫРДАУ *и. д. от* **дыбырда** / Дыбырда дегенден *этим ат. Сабийлени коридорда дыбырдаулары дерсни бардырыргъа чырмай эди.*

ДЫБЫРДАШ *эт. взаимн.-совм. от* **дыбырда** / Дыбырда дегенни *араш айырмасы. Жашчыкъла, чыбыкъ атлагъа минип, дыбырдашып чабадыла.*

ДЫБЫРДАШЫУ *и. д. от дыбырдаш* / Дыбырдаш дегенден *этим ат. Сабийлени дыбырдашыулары.*

ДЫБЫР-ДУБУР *эрикл. сёз. къ.* **дыбар-дубур.** *Арбазда не эсе да бир дыбыр-дубур бар эди.*

ДЫБЫРТ-ДЫБЫРТ *эрикл. сёз.* Звукоподражание топоту коня,

осла и т. д. / Атны, эшекни д. а. к. тауушун кёргюзтеди. *Дыбырт-дыбырт деп, атлыла озуп кетдиле.* (Фольк.)

ДЫБЫРТЛА *эт. сёл. тил.* Скакать *(о лошади)*; мчаться; нестись / Жорт, атыл, думп бол. *Сабийле арбазда, сюеле туруп, жангурну тохтамазын таныгъанларында, юйлерине дыбыртлап, кёз тууладан ташайдыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 249. ❑ *– Гымых гелеу солум кырдыкны отлап, Къуйругъунгу къалач этип сен [тай] дыбыртлап, Анангы тёгерегине чабып, ойнап, Сокъур чибин къапмагъанлай ёсгенсе.* "Жюрек жырлайды", 99.

ДЫБЫРТЛАТЫУ *и. д. от* **дыбыртлат** / Дыбыртлат дегенден *этим ат.*

ДЫБЫРТЛАУ *и. д. от* **дыбыртла** / Дыбыртла дегенден *этим ат.*

ДЫБЫРТЛАШ *эт. взаимн.-совм. от* **дыбыртла** / Дыбыртла дегенни *араш айырмасы. Орамда сабийле дыбыртлашып озадыла.*

ДЫБЫРТЛАШЫУ *и. д. от* **дыбыртлаш** / Дыбыртлаш дегенден *этим ат. Ёрге-энишге дыбыртлашыу.*

ДЫГАЛАС *ат.* **1.** *къ.* **гузаба 2.** *Ары айлансанг да, бери айлансанг да – къуру тынгысызлыкъ, ауаралыкъ жайгъан хапар, дыгалас, гузаба.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 313.

2. *В позиции определения:* тревожный / Къайгъылы, гузабалы. *Болса да аланы [къызланы] иничке ауазлары, дыгалас жырлары топланы бекден бек эшитилген базыкъ гюрюлдегенлерин жуталмай эдиле.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 65. ❑ *[Аминат:] Бу дыгалас жашауну къайсы къыйырындан тырнакъларгъа билмейме.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 75.

3. Желание, старание, стремление (*что-л.* сделать) / Мурат, итиниулюк. *Хамит тамам кёлю бла сёлеше тургъанын танып, [жашла] чам этгенлерин билдирир дыгаласда, сёзню бир бири ауузундан алып, сёлешдиле.* Хубийланы О., Аманат, III, 70. ❑ *Капиталист къыралла кризисден чыгъар дыгалас бла бири бирине чабадыла.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 483.

▲ **Дыгаласха кир** *къ.* **дыгалас эт.** *Насыпсыз къарт дыгаласха киргенди.* Байкъуллаиы Д., Жырла бла таурухла, 28. ❑ *Анам, башын эки жанына атып, кеси кесине мадар излеп, дыгаласха кирди.* Хубийланы О., Адамла, 53. **Дыгаласха къал** *къ.* **дыгалас эт.** *Къаргъа тёрт жанына къарагъанды, дыгаласха къалгъанды.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 268. ❑ *Далхатны биргесине таймай айланнган уллу парий, дыгаласха къалып, анга белги бере, ашыгъышлы сакълайды.* "Шуёхлукъ", № 20, 32. ❑ *Жаш жюрек дыгаласха къалды.* "Шуёхлукъ", № 47, 32. ❑ *Анам, мени излей, Къоншулагъа барыучу эди. Бир юйде тапмай, Дыгаласха къалыучу эди.* "Шуёхлукъ", № 52, 11.

❑ **Дыгалас эт** заметаться, засуетиться *(в поисках выхода из положения и т. п.)* / бир зат ючюн къайгъы эт, амалсыз бол. *Аны [Адилгерийни] хапары Змеенкону, Одинцовну, Дауумну да бек тынгысыз этген эди, алай барысындан да бек дыгалас этип къалтырагъан а Жубуран эди.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 40. ❑ *Эрине не болгъанын билмей, жарлы къатын, дыгалас этип, тёгерегине къарады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 44. ❑ *Балдан дагъыда бир башха затла, жюрегини тамырындан чыкъгъан сёзле излеп, къалай башларгъа билмей, дыгалас этди.* Хубийланы О., Аманат, I, 21.

ДЫГАЛАСЛА *эт. сёл. тил.* Дыгалас эт (*къ.* **дыгалас**). *Ол хар заманда бир къуллукъда ишлерге*

дыгаласлап тургъанды. ❑ *Сагъыт не затха эсе да дыгаласлайды.*

ДЫГАЛАСЛАН *эт.* Дыгалас эт (*къ.* **дыгалас**). *Бир тели чам этерге кюрешгенле, болумлары болмагъанлай, бир омакъланыргъа дыгаласланнганла, кеслерин тута билмеген бирле ачыкъ болдула.* Хубийланы О., Дерт, 76.

ДЫГАЛАСЛАНЫУ *и. д. от* **дыгаслан** / Дыгаласлан деген*дем этим ат. Окъуугъа кирирге дыгаласланыу.*

ДЫГАЛАСЛЫКЪ *ат.* Тревога, взволнованность, волнение / къайгъылыкъ, тынгысызлыкъ. *[Жюнюс Сарыбийге:] Эшта, къошдан келеме десенг да, биз ючюбюз да, сен да бир дыгаласлыкъда айлана болурбуз.* Этезланы О., Тарда, 21.

ДЫГЫ *саб.* Призыв к ребёнку встать на ножки / Аякъ юсюнде сюеле билмеген сабийге "тур" деген магъанада айтылгъан сёз. *"Дыгы" дегенни эшитгенлей, Фатиймат-чыкъ, аякъларын къатдырып, секирип башлаучу эди.*

❑ **Дыгы-дыгы эт** *саб.* встать на ноги *(обращение к начинающему ходить ребёнку)* / жюрюп башлагъан сабийге "аякъ юсюнге тур" демеклик.

ДЫГЫЛАУ *сыф. сёл. тил. къ.* **сангырау.** *Дыгылау къочхар кибик.* (Нарт сёз).

ДЫГЪАР-ДУГЪУР *эрикл. сёз.* Звукоподражание шуму взрыва, падению предметов и т. п. / Атылгъан, чачылгъан, жерге тюшген д. а. к. затланы тауушларын билдиреди. *"Донг! Дыгъар- дугъур, дыгъар-дугъур, дыгъар- дугъур" деген тауушу юйню тендиреди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 218.

❑ **Дыгъар-дугъур эт** громыхать, грохотать *чем* / гюрюлде, уллу даур, тауушэт. *Тюрмечи, хуржунундан мазаллы ачхычны чыгъарып, дыгъар-дугъур этип, ич киритин ачды.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 206.

ДЫГЪАР-МУГЪУР *эрикл. сёз къ.* **дыгъар-дугъур.** *Арбазда дыгъар-мугъур тауушла чыкъдыла.*

❑ **Дыгъар-мугъур эт** дыгъар-дугъур эт (*къ.* **дыгъар-дугъур**). *Ол тегене дыгъар-мугъур этгенлей, Элияны битеу жылкъысы ажирни ызындан тебиреди.* "Нартла", 234.

ДЫГЪАРТ-ДУГЪУРТ *эрикл. сёз.* Звукоподражание шуму, хрусту в зубах животного, едящего грубый корм / Мал ашын ашагъан заманда этилген тауушу. *Дыгъарт-дугъурт тауушну эшитип, амма ийнек картоф тёбеге ычхыннган сунуп чапды.*

❑ **Дыгъарт-дугъурт эт** хрустеть / тыкъырт-тыкъырт, къырт-къырт эт. *Биченни къаурасын, жумушагъын айыра турмай, [атла] дыгъарт-дугъурт этип, къыстау буштукълай эдиле.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 81. ❑ *Ауузуна жыйгъанларын [ат], дыгъар-дугъур этдирип, тамагъында тёгерек билиндире, жутады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 123.

ДЫГЪЫ *ат къарач. къ.* **дыгъыл.** *Къызла, бир бирин тюртюп, ышаргъанларын, къуш-муш болгъанларын эслеп, [Мухажирни] дыгъысы къозгъалды.* Хубийланы О., Аманат, III, 65.

ДЫГЪЫЛ *ат.* Щекотка / Адамны терисине аз къатылгъанлай, кюлкюге тартдырыучу сезим. *Ол дыгъылдан бек къоркъады.*

❑ **Дыгъыл эт 1)** щекотать, вызывать *у кого* нервное, обычно сопровождающееся смехом раздражение лёгким прикосновением к коже / адамны терисине тийип, кюлдюрюучю нерваларын къозгъа. *Хычыуун аязчыкъ бетими дыгъыл этип озады.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 52. ❑ *[Борис:] Кёлюм толду, къууанч жилямукъларым, бетими дыгъыл эте,*

энишге акъдыла. Ахматланы И., Боранда, 26. ❑ *Жюрекни къозгъагъан музыка, жыр, кюлкю тауушла, аягъынгы тюбюнден дыгъыл этгенча, жерингде къоймайдыла.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 35; **2)** о легком раздражении, щекотке / сюйюн, къозгъал, кичи адамны дыгъыл болуучу жерлерини юсюнден. *Къалияр тузлукъну ийиси адамланы бурун тешиклерин дыгъыл этеди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 82. ❑ *Къарасам, ол – тюйюл чум, дыгъыл этди уучум, Жыйырылып тебиреди, Къурт болуп жёбеледи.* Гюлюйланы М., Кетмегиз, зурнукла, 24; **3)** *кёч.* приятно возбуждать, тешить / хычыуун кёрюн, къууанч бла байланнган сезимлени къозгъа. *Юсюп, Асиятха айланып, жюреги дыгъыл эте, сёлешди.* Шауаланы М., Мурат, 131. ❑ *Тау ичи, жюрекни дыгъыл этдирген тартыуланы гыллыуунда эрип баргъанча, тойгъа къулакъ салып тынгылайды.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 133.

▲ **Дыгъылына къатыл** задеть его за живое / бир зат айтып, неда этип, адамны ачыуун къозгъа, ачыу тиерча эт. *Ол затны Жамийлят да ангылайды... [Алийни] дыгъылына къатылып, чочутургъа сюймейди.* Кацийланы Х., Тамата, 73. ❑ *[Айжаякъ Таубийге:] не да болсун, аны [атангы] дыгъылына къатылмазгъа кюреш.* Боташланы И., Пьесала, 56. ❑ – *Ой да, сен а къоймасза, Дыгъылына къатылмай,– деди Хаулат [Къадийге], ышара, Бек насыплы къатынлай.* Тёппеланы А., Жаннетни къызы, 56. **Дыгъылын къозгъа** къ. **дыгылына къатыл.** *[Жашау] анда ийнаныучу мутхуз дыгъылын къозгъайды, мында жылла бла жыйышдырылгъан къажаулукъну ачы тёгюлюуюне жол ачады.* "Шуёхлукъ", № 73, 42.

ДЫГЪЫНЕЛ *ат.* Костяника / Агъачлы жерде ёсген хансда битиучю, мысты, кючлю, ашаргъа жараулу къып-къызыл жемиш. *Ёсюмле: наныкъ, ишхилди, юркюн, дыгъынел, лёкъу кёзню къаматырча къызаргъандыла.* Этезланы О., Тарда, 170. ❑ *Жашауну салма жолларында алай да бола эди: бирде тыхтен, дыгъынел жыяргъа чыгъып, къалияр къазып къайтыргъа да тюше эди.* Тёппеланы А., Ташыуул.

ДЫГЪЫРАЙ *эт. эриши сёз. къ.* **ёл.** *[(Аслан:] Оллахий, асыры ачдан, дыгъырайып къалабыз. "Коммунизмге жол".* ❑ *[Шаухал:] Сёз ючюн, мен былай, шапталла бишген заманда дыгъырайыргъа сюе эсем а, не амал?* "Шуёхлукъ", № 53, 109.

ДЫГЪЫРАЙТ *эт. эриши сёз. къ.* **ёлтюр.** *Партизанла фашистни дыгъырайтдыла.*

ДЫГЪЫРАЙТДЫР *эт. понуд. от* **дыгъырайт** / Дыгъырайт дегенни *къатланыучу айырмасы. Ол сатлыкъ адам, фашистлеге айтып, кёп иги адамны дыгъырайтдыргъанды.*

ДЫГЪЫРАЙТДЫРЫУ *и. д. от* **дыгъырайтдыр** / Дыгъырайтдыр дегенден *этим ат. Чычханланы уу берип дыгъырайтдырыу.*

ДЫГЪЫРАЙТЫЛ *эт. страд. от.* **дыгъырайт** / Дыгъырайт дегенни *зорлаучу айырмасы. Бахчада кёп колорад къамыжакъ дыгъырайтылгъанды.*

ДЫГЪЫРАЙТЫЛЫУ *и. д. от* **дыгъырайтыл** / Дыгъырайтыл дегенден *этим ат. Заранлы къурт-къумурсхаланы дыгъырайтылыулары.*

ДЫГЪЫРАЙТЫУ *и. д. от* **дыгъырайт** / Дыгъырайт дегенден *этим ат. Фашистни дыгъырайтыу.*

ДЫГЪЫРАЙЫУ *и. д. от* **дыгъырай** / Дыгъырай дегенден *этим ат. Жубуранланы уу берилип дыгъырайыулары.*

ДЫГЪЫРДА *эт.* Тарахтеть, греметь, грохотать, громыхать / Гюрюлде, зынгырда, дынгырда. *Бош чыккыр бек дыгъырдар.* (Нарт сёз). *Къуру гыбыт бек дыгъырдар.* (Нарт сёз). ○ *Эшитиледи дыгъырдап, Бош арбаны баргъаны, Антсыз жашны, къыжырап, Атланы чапдыргъаны.* "Жарыкъ жолда", 29.

ДЫГЪЫРДАТ *эт. понуд. от* **дыгъырда** / Дыгъырда дегенни *къатланыучу айырмасы. Абдул-Къадыр Къыямытха: "Мен бюгече сени къызгъанчлыгъынг амалтын кеталмай къалсам, элни къалын жыйылгъан жерине барып, Къандауурну "шыйых" болгъанындан бир-эки хапар айтырма",– деп, дыгъырдатып, эшикни ачып чыкъды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 291.

ДЫГЪЫРДАТДЫР *эт. понуд. от* **дыгъырдат** / Дыгъырдат дегенни *къатланыучу айырмасы. Эшикни дыгъырдатдырдыла.*

ДЫГЪЫРДАТДЫРЫУ *и. д. от* **дыгъырдатдыр** / Дыгъырдатдыр дегенден *этим ат. Дауурбазны дыгъырдатдырыу.*

ДЫГЪЫРДАТЫУ *и. д. от* **дыгъырдат** / Дыгъырдат дегенден *этим ат. Тазны дыгъырдатыу.*

ДЫГЪЫРДАУ *и. д. от* **дыгъырда** / Дыгъырда дегенден *этим ат. Челеклени дыгъырдаулары. Къуру арбаны дыгъырдауу.*

ДЫГЪЫРДАУУКЪ *сыф.* **1.** Тарахтящий, дребезжащий, шумный / Дыгъырдаучу. *Дыгъырдауукъ арба. Дыгъырдауукъ гыбыт.*

2. *кёч.* Говорящий выспренно, громко, без умолку; пустозвон, болтун / Тохатусуз уллу сёлешип туруучу. *"Сермешдигиз" деген сёзню окъугъанлай,– биягъы "дыгъырдауукъ", уллу сёлешиу дейсе.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 159.

ДЫГЪЫР-ДЫГЪЫР *эрикл. сёзл.* Звукоподражание тарахтению / Дыгъырдагъан тауушну билдиреди. *Арба, дыгъыр-дыгъыр деп, бара эди.*

❑ **Дыгъыр-дыгъыр эт** *къ.* **дыгъырда.** *Отун арбала, ташлы жоллада дыгъыр-дыгъыр эте, элге озадыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 122.

ДЫДАЙ *межд.* О боже! *(выражает испуг, чувство сильного опасения)* / Адамны бек къоркъгъанын, титирегенин билдиреди. *[Къыз:] Юйюбюз аллында уллу суу. Къыш болса, ёрге кёбеди, Ой, дыдай, кюнюм къарангы! Тенг къызым мени сёгеди.* (Фольк.).

ДЫДЫ-ДЫДЫ *межд.* Выражает горе, отчаяние; ах-ах!, ой-ой! / Адамны бир затха жаны ауругъан, бушуу этген д. а. к. башха сезимлерин билдиреди. *Дыды-дыды, Сафу бир аман болгъанды, саргъалып битгенди, суу-салам болгъанды.* "Жюрек жырлайды", 33. ❑ *Дыды-дыды, о Хасан, Къалай къатыды жюрегинг! Мени былай къыйнагъан, Толмай къалсын тилегинг.* Хубийланы М., Къарачаймалкъар совет халкъ жырла, 22.

ДЫККЫ *сыф.* **1.** Скудный, недостаточный, крайне бедный / Аз, къолайсыз, жарлы. *Ол [бригадир] айтады сабанларын Къышдан сюрюп къойгъанын, Дыккы битимли жерлеге Талай дарман къуйгъанын.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 128. ❑ *Элни жери дыккыды, алай малчыгъы уа барды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 7.

2. Тесный *(об одежде, обуви и т. п.)* / Тар *(кийимни юсюнден). Дыккы кийим. Бёркюм дыккыды.*

❑ **Дыккы бол** скудеть, быть недостаточным, не хватать / аз бол, къыт бол, жетме. *Къар тюбюнде бир чёп башы къалмасын, Сыйлы атны бизден киши алмасын, Къышха бичен аз да дыккы болмасын, Хайда къадал, кетип барады кюнюбюз!* "Жюрек жырлайды", 57.

ДЫККЫЛ *сыф.* Бедный, несчастный / Къолайсыз, жарлы. *Кийими хузум – зыккыл, ашамы хузум – дыккыл.* (Нарт сёз). ○ *[Салийма] элден элге къыдыра, Аякъларын сыдыра, кийими – хузум, зыккыл, Ашауу – онгсуз, дыккыл.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 179.

❑ **Дыккыл бол** становиться бедным, несчастным / осал, къолайсыз бол. *Хар тюрлю акъылдан болгъанма дыккыл, Жашауну желини кёрмедим селин.* "Шуёхлукъ", № 37, 79.

ДЫККЫЛЫКЪ *ат.* Скудность, скудость, дефицит, ограниченность, нехватка / Азлыкъ, къытлыкъ. *Мал ашны дыккылыгъы. Жаз башында кёгетлени дыккылыкълары.* [ ] *Бичен дыккылыкъдан, малла жукъаргъандыла.* Хубийланы О., Дерт, 188.

ДЫЛГАМ *сыф.* Отвесный / Бек тик. *Жолда къалын Бахсан сууну боюнунда, Бийик жухну дылгам ышыкъ къоюнунда, Акъ булутчукъ, жапырылып, жатады Сабыр огъары, жай тангы атады.* Отарланы К., Сайлама, I, 20. ❑ *Анам, дагъыда мында терен къолла, бийикле, Дылгам къая ыранда Отлаула, тау кийикле.* Къулийланы Х., Жулдузчукъла, 11. ❑ *Жолгъа ийилген дылгам къаяла жерге сёдегей ауана тюшюргендиле.* "Шуёхлукъ", № 27, 33.

❑ **Дылгам бол 1)** умирать *(о человеке)* / ёл *(адамны юсюнден). Ол [Мырзабек] алайда, Хадаужукъ бахча башында, дылгам болгъанды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 360; **2)** опрокидываться *(о человеке)* / ауун къал, тёнгере, бауур тёбен тюш. *Баттал, Мусаны ушкок къалагъы къулакъ жанына суху жетгенлей, бирда мычымай, мулжар агъач жанына дылгам болду.* Улбашланы И., Озгъан кюнле, 28. **Дылгам эт** переворачивать / тюбюн башына айландыр. *Тёрт ёгюз, къош болуп, бирге тартхан готон жумушакъ жерни дылгам этип озады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 158.

ДЫЛГАМБАШ *сыф.* О скотине, рога которой завернуты книзу / Мюйюзлери энишге айланып ёсген. *Омар дылгамбаш ийнекни башындан тартып барады.* (Фольк.)

ДЫЛГАМЛЫКЪ *ат.* Отвесность / Тиклик *(тауну, къаяны юсюнден). Келген къонакъла тауланы дылгамлыкъларына бек сейир этдиле.*

ДЫЛКЪ *эрикл. сёз.* Подражание звуку проглатывания / Бир затны жутхан заманда эшитилиучю тауушну билдиреди. *Къазауат адамланы, сарыубекча, дылкъ деп тамагъындан жутады.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 218.

ДЫЛКЪЫЛА *эт. къарач.* Булькать / Чынгкъылда, лыкъылыкъ эт. *Шешада суу дылкъылайды.*

ДЫЛКЪЫЛАУ *и. д. от* **дылкъыла** / Дылкъыла дегенден *этим ат.*

▲ **ДЫМ: Дым жабыу** *къарач.* пикейное одеяло / мамукъ къумачдан этилген жабыу; дым деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *Екатерина [Мариягъа] кёл эте, юсюнден тюшюп баргъан дым жабыуун жыя, къатына олтурду.* Хубийланы О., Адамла, 43. ❑ *[Азрет бла староста] Саф-саф тизилген акъ дым жабыулу орундукъланы ёрге кёлтюрюп къарадыла.* Дотдуланы Х., Жашлыкъны жолунда, 123.

▲ **ДЫМ: Дым эсир** *къарач.* опъянеть в дымину / бек эсир, жугъунгу билмезча эсир. *Ол адам дым эсирип эди.*

ДЫММЫЗ *сыф. къарач.* Пузатый, жирный *(чаще о женщине)* / Уллубыдыр, семиз *(асламысында*

тиширыуну юсюнден). Дыммыз къатын.

ДЫММЫЙ *сыф. къарач. къ.* **дыммыз.**

ДЫММЫЛ *сыф. къарач.* I. Суу чечек (*къ.* **суу**). *Хасанчыкъ дыммылдан ауруп турады.*

2. *этн.* Хлебец *(печётся после высыпания у больного ветряной оспы; в составе теста бывает девять видов продуктов)* / Дыммыл чыкъгъандан сора биширилген гитче гыржын *(тогъуз затдан этиледи). Жашчыкъгъа дыммыл биширгендиле.*

ДЫММЫЛДЫУ *ат сёлеш. тил. къарач.* Тра-ля-ля / Тартыуну, макъамны ауаз бла айтылыуу. *Эки къымылдау, тёрт дыммылдыу.* (Фольк.) [ ] *Жашла, дыммылдыуну согъуп, тепсейдиле.*

ДЫМЫЛ *сыф.* Вялый, лишенный бодрости / Мишау, мыккыл, хыбыл *(адам). – Кёрюп келеме,– деди [Башир Шамилге:], ышарайышара. – Баям, тютюн ичер заманынг жетгенди, не эсе да аман дымыл кёрюнесе.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 173.

❑ **Дымыл бол** быть вялым / мишаулан, мыккыллан. *Жаш юч кюнню ичинде дымыл болгъанлай турду.*

ДЫНГ[1] *мард. сёзл.* Совсем, совершенно, полностью / Саулай, толусунлай. *Жангыз кесинлей болса [кюч], Дынг сирелип къалады. Алий ишде алчыды да, Махтау андан алады.* Отарланы С., Назмула, 53. ❑ *Алакъай чёрчек бала, Ариу сёзню ала эди. Къол жетдирип тебиресенг, дынг ёчюгюп къала эди.* Отарланы С., Назмула, 18. ❑ *Жюрек къыллары-быз дынг ууалгъан эдиле.* "Жилтинле", 463.

❑ **Дынг бол** быть живым, бодрым, резвым, энергичным / тири, жигер бол. *[Ногъайчыкъ] Ёрюзмекни жауну сакъларгъа къойду. Ногъайчыкъ жылкъыны аяусуз къууду, Алай Ёрюзмекча дынг болалмады, Ажирни желине чыдаялмады.* "Малкъар поэзияны антологиясы", 32. ❑ *Не кючлю да жюрексиз дынг болалмайды, Тулпар да ишге эссиз узалалмайды.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 3.

▲ **ДЫНГ**[2]: **Дынг бол** *къарач.* Замолчать; не давать о себе знать / Тохта, тын, шумсуз бол, къымсыз бол; дынг деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *Ангылатхан заманынгда [Ирачыкъ] эки кёзчюгюн сенден алмай сюзюлюп турлукъду, алай сорсанг, дынг болады да къалады.* Хубийланы О., Аманат, II, 34. ❑ *Ол [Мыртаз] жюреги тартмагъан затха дынг болуп къалады.* Хубийланы О., Аманат, III, 34. ❑ *Аталарыны урушдан письмолары келе тургъанлай, дынг болду да къалды.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 10.

ДЫНГАР-ДУНГУР *эрикл. сёз.* Грохот / Дыгъырдагъан, дынгырдагъан, гюрюлдеген, зынгырдагъан тауушланы билдиреди. *Къызны къолундан челеги ычхынып, сууу да тёгюле, "дынгар-дунгур" деп, ташланы юсю бла тёнгереди.* ▭ *Аны [Мухамматны] трофей машинасы, тютюн эте, дынгар-дунгур тауушдан жалкъыта барады.* Кацийланы Х., Мухаммат, 186.

❑ **Дынгар-дунгур эт** *къ.* **дыгъырда.** *Ат арба тар арбаздан дынгар-дунгур эте чыкъды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 369.

ДЫНГЫЛ *сыф.* Голый, без растительности / Жалан, битими болмагъан *(ёзенни, къаяны д. а. к. затны юсюнден). Къачып келген ёзеннге тюшюп, атына минип, хаман уллу дынгыл ёзенни ёрге айланып, жамычысыны къанатларын жел этдирген тауушлары, атны къамичи бла ургъанча, ачы-ачы таууш этгенлери Сафаргъа жууукълаша тебиреген эдиле.* Хочуланы С., Хапарла, 19. *[Аубекир:] Былайда уа ажа-*

шыр жерлери да жокъду, огъары жаныбыз – дынгыл къая, тёбен жаныбыз – суу. Залийханланы Ж., Тау къушла, 35. ❑ *Къыйыры-чеги болмагъан дынгыл тюзле.* Шауаланы М., Кюн таякъла, 8.

ДЫНГЫРДА 1. *къ.* **дыгъырда.** *Тауда кёк кюкюресе, таула бир бирге ауып дынгырдагъанча болуучуду.* Кацийланы Х., Тамата, 134. ❑ *Тирменчик а, арбача, Башы дынгырдайды, Бурады, бурады, Бурады Къаплан.* Байчораланы С., Отубуз, 53. ❑ *Тирмен ташла дынгырдамайдыла.* Батчаланы М., Элчилерим, 20.

2. *кёч. сёл. тил.* Надоедать разговорами, излишне говорить / Адамны эрикдиричча кёп сёлеш. *Болсада Таслийни дынгырдагъанына киши эс бурмады.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 215. ❑ *Шофёр, нёгерини дынгырдагъанын ангылап, аны юйюне элтир мурат этгенди.* "Ленинни байрагъы",

3. *кёч. къ.* **ёл.** *[Ит гугурукга:] Ант этдир, мен жукъ биле эсем, бизни иебиз дынгырдайды.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 321.

4. *къарач.* Зачахнуть, постареть / Ырахын бол. *Атабыз асыры къартдан дынгырдап башлагъанды.*

ДЫНГЫРДАТ *эт. понуд. от* **дынгырда** / Дынгырда дегенни *къатланыучу айырмасы. Жамийлят аны юсюнден сагъыш этип, къоркъуун айтып бошагъынчы, къошунбаш, шифербаш юйлени башларын дынгырдатып, буз уруп тебиреди, аны бла бирге, кёкден ырхы келгенча, жаун басды.* Кацийланы Х., Тамата, 154. ❑ *Чоллай бла Антон, Малжейлагъа бир кере хапчук элтип, дагъыда къуру арбаны дынгырдата къайтдыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 253.

ДЫНГЫРДАТДЫР *эт. понуд. от* **дынгырдат** / Дынгырдат дегенни *къатланыучу айырмасы. "Челеклени дынгырдатдырмай бар", – деди анасы къызына.*

ДЫНГЫРДАТДЫРЫУ *и. д. от* **дынгырдатдыр** / Дынгырдатдыр дегенден *этим ат. Бир затны дынгырдатдырыу сабийлеге хычыуун кёрюнюучюдю.*

ДЫНГЫРДАТЫУ *и. д. от* **дынгырдат** / Дынгырдат дегенден *этим ат. Къобузну дынгырдатыу. Къуру арбаны дынгырдатыу.*

ДЫНГЫРДАТЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **дынгырдат** / Дынгырдат дегенни *араш айырмасы. Къызла, челеклени дынгырдатышып, ийнек сауаргъа хазырланадыла.*

ДЫНГЫРДАТЫШЫУ *и. д. от* **дынгырдатыш** / Дынгырдатыш дегенден *этим ат. Челеклени дынгырдатышыу.*

ДЫНГЫРДАУ *и. д. от* **дынгырда** / Дынгырда дегенден *этим ат. Къызны къолундан тюшген челекни дынгырдауу ышныр эте тургъан ийнекни элгендирди.*

ДЫНГЫРТТЫУ[1] *ат сёл. тил.* Тележка / Къол арба. *Эки жашчыкъ дынгырттыуну тартып барадыла.* (Фольк.)

ДЫНГЫРТТЫУ[2] *ат сёл. тил.* **1.** Струнный инструмент наподобие балалайки / Темир жипле тартылып согъулгъан балалайка формалы къобуз. *Дынгырттыуну согъаргъа ол бек уста эди.*

2. Ироническое название гармони / Къобузну чам аты. *Къыз дынгырттыугъа юйреннгенли, тёгерекни дауургъа алдырады.*

▲ **ДЫП: Дып деме (этме)** *угъайл.* не издать ни звука; ни пикнуть / къымылдамай, тепмей, сёз айтмай тур; дып деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *Тюкенчи жаш дып демей, сир къатды.* Хубийланы О., Мурат, 63. ❑ *Устаз эки жашчыкъгъа урушуп, экисин эки мюйюшге сюеп: "Дып этмей тургъуз!" – деди.*

ДЫП-ДЫП *эрикл. сёз.* Звукоподражание биению сердца / Жюрекни ишлеген тауушун билдиреди. *Иссаны бла Мусаны, къууанып асыры адыргы этгенден, жюрек тамырлары, "дып-дып" деп, уллу тауш этип, суху-суху ура эдиле.* У л б а ш л а н ы И., Озгъан кюнле, 26.

❑ **Дып-дып эт** стучать, биться *(о сердце)* / ур, ишле, сокъ *(жюрекни юсюнден). Валяны жаш жюрекчиги терк-терк дып-дып этип башлады.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 80. ❑ *Ол хапарны эшитгенде, Асхатны жюреги дып-дып этип тебиреди.* Г у р т у л а н ы Э., Азретни къууанч кюню, 35. ❑ *Жокъду санга [жюрекге] тынчайыу, Жукъламайса кече да, Дып-дып этип тураса, Татлы жукъу келсе да.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Заман жели, 9.

▲ **ДЫППЫДЫГЫЛЫК: Дыппыдыгылык бол** *къарач.* полностью уничтожиться, не остаться ни единой души / жаны болгъан зат къалмай къырыл, жокъ бол; дыппыдыгылык деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *Сюрюу жардан кетип, дыппыдыгылык болгъан эди.*

▲ **ДЫППЫЛЛЫКЪ: Дыппыллыкъ бол** *къарач.* дырхам бол (*къ.* **дырхам**); дыппыллыкъ деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *Не айтыргъа да билалмай, Биз дыппыллыгъы болдукъ, Чаууул тешикден чыкъмай, Ары терен сугъулдукъ.* "Жилтинле", 363.

ДЫПСЫЗ *сыф.* Неподвижный, безмолвный, бездыханный / Къымылдаусуз, солуусуз, шумсуз. *Биз аны [Ханымсатны] ауузуна къарайбыз, ол а, эс ташлап, дыпсызды.* Х у б и й л а н ы О., Адамла, 142.

▲ **Дыпсыз бол** быть безмолвным, безропотным / сёлешме, шумсуз бол. *[Зухура Алымгъа:] кеси адамларынг сени къатынгда дыпсыз болуп къалгъанларын сен кесинге махтаугъа уллу жигитликге санайса.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 189–190.

ДЫРБЫЖ *сыф. сёл. тил.* Пузан, каракатица *(о безобразном человеке)* / Алаша базыкъ *(эриши, жапысыз адамны юсюнден).*

ДЫРГА [1] *ат сёл. тил.* Кляча / Къотур алаша, къолайсыз ат; мыжыкъ. *[Жамий Сыйлыханнга:] Бизни дырга бла он кюннге барлыкъса ары [Тебердиге].* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 81.

ДЫРГА [2] *ат къарач.* Вид борьбы в половину силы *(одной рукой)* / Тутушда жан сюекге салып атхан амал. *Ол мени дыргасы бла атды.*

▲ **ДЫРКЪ: Дыркъ деп** *хал. сёзл.* моментально, мгновенно *(о воспоминании)* / бек терк, къарапкъарагъынчы *(бир зат эсге тюшюуню юсюнден);* дыркъ деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *Ачахматны айтханы, дыркъ деп, [Назирни] эсине тюшдю.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 386. ❑ *Ол заманда Алиймырзаны аманаты Мустафаны эсине, дыркъ деп, тюшген эди.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 42.

ДЫРКЪЫ *ат.* Терраса *(горизонтальный уступ земной поверхности)* / Тикледе, ёрюшледе узунуна *(горизонтально)* баргъан, тапкырча чыкъгъан тюз жер. *Деу эмеген ауып тюшдю дыркъыгъа, Ажир, кишнеп, чабып келди жылкъыгъа.* "Нартла", 70. ❑ *Чегетде ойнайды жылкъы. Тор ажир сакълай аны: Сырт этегинде кенг дыркъы, Чариш тюзю тайланы.* О т а р л а н ы К., Сайлама, I, 10. ❑ *Эрттеден ауып тургъан базыкъ чынар кылдыны артында тохтап, [Атлы] берги таланы баш дыркъыысына жютю къарады.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 50.

▲ **ДЫРХАМ: Дырхам бол** растеряться *(о человеке)* / абызыра, жунчу, не этерге билме; дырхам деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *Жашла, терек бахчаны къатында къуюлуп тургъан ташланы къа-*

тына жетгенлей, дырхам болуп къалдыла. (Фольк.) ❑ *Жолгъа тебирерни аллында биз бираз дырхам болдукъ.* **Дырхам эт** ввести *кого* в состояние растерянности / абызырат, жунчут. *Терк боюнунда болгъан ишлени хапары кёплени дырхам этгенди.*

ДЫРЫЛДА *эт.* **1.** Гудеть, издавать гул *(о моторе)* / Тохтаусуз бир кибик "дыр-дыр-дыр" деген тауушла эт *(автоматны, пулемётну, тракторну юсюнден). Фашистле Мустафирланы тенглерине жетгенлей, пулемёт дырылдады.* Толгъурланы З., Айыуташ, 49. ❑ *Мурадин сыдырылгъан жингиригин къолу бла къысып, ызына къарагъанында, отжюрек "ажири" бир жукъ да болмагъанча, жанындан тюшюп, дырылдай тургъанын эследи.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 126.

2. *кёч.* Болтать, пустословить / Тохтамай сёлешип тур, бош сёлеш, гыр-гыр эт. *Эртте, мындан бир къаум жыл алгъа: "Дырылдама, гап-гап этме, юрме, чочума"... Азамат анга [Айнюрге] атамагъан атмы бар эди!* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 64–65.

ДЫРЫЛДАТ *эт. понуд. от* **дырылда** / Дырылда дегенни *къатланыучу айырмасы. Экинчиси уа [солдат], тюз бауурундан тюшюп, автоматын дырылдатды.* Толгъурланы З., Айыуташ, 42.

ДЫРЫЛДАТДЫР *эт. понуд. от* **дырылдат** / Дырылдат дегенни *къатланыучу айырмасы. Аппа туудукъларына "Дружбаны" дырылдатдырып, отун тууратды.*

ДЫРЫЛДАТДЫРЫУ *и. д. от* **дырылдатдыр** / Дырылдатдыр дегенден *этим ат. "Дружбаны" дырылдатдырыу.*

ДЫРЫЛДАТЫУ *и. д. от* **дырылдат** / Дырылдат дегенден *этим ат. Моторну дырылдатыу.*

ДЫРЫЛДАТЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **дырылдат** / Дырылдат дегенни *араш айырмасы. Жашла, мопедлени дырылдатышып, ёрге-энишге озадыла.*

ДЫРЫЛДАТЫШЫУ *и. д. от* **дырылдатыш** / Дырылдатыш дегенден *этим ат. Мотоцикллени дырылдатышыу.*

ДЫРЫЛДАУ *и. д. от* **дырылда** / Дырылда дегенден *этим ат. Керексиз дырылдауну киши сюймейди.* ❑ *Моторну дырылдауу.*

ДЫРЫН *ат.* **1.** Скошенная трава *(на поле, в горах)* / Биченнге деп чалынып, дурулада тургъан кырдык. *Жыйын башчы осал болса, дырынны чиритир.* (Нартсёз). ○ *Къалын дурула къургъакъсый келгенлей, бригадирле адамланы ишге чыгъаргъынчы, жауунла жауун, дырынны жибитедиле, бичен къаралады.* "Шуёхлукъ", № 32, 122. ❑ *Тюненели бери да кюн аязып, дырынланы къаймакъ кибик къатдыргъанды.* Семенланы А., Жазыу айла, 75.

2. Процесс уборки сена / Бичен жыйыу, батан, гебен этиу иш. *Дырында, ышара, ийнар айтаса, Акъ тишчиклеринг инжилей, Хужу жюрекни нек сагъайтаса, Къызыу тебеди, инжиле?* "Жилтинле", 242. ❑ *Ашыгъадыла тиширыула дырыннга.* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 121. ❑ *Бир кюн дырында экиси да [Патия бла Азрет-Алий] бирге ишлеп, бир бирлерине жюреклеринде болгъанны жашырмай айтадыла.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 8.

▲ **Дырын бол 1)** валяться *(о многих – от болезни, усталости и т. п.)* сойлан, ау *(ауругъандан, арыгъандан д. а. к. затдан). (Зулкъарней:) Жер-жерлеринде, жоллада къуру тели ауруудан къырылгъанлагъа, ауруп, дырын болуп, сант эте жатханлагъа жолугъабыз.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 201. ❑ *Аланы [жашланы] кюлкю басып, дырын*

болдула. Д о т д у л а н ы Х., Жашлыкъны жолунда, 12; **2)** расхохотаться *(о многих)* / харх этип кюл, кюлюп къатып къал *(кёплени юсюнден). Жашла, ол хапарны эшитгенлей, дырын болдула.* **3)** кёч. погибать *(обо всех)* / къырыл, ёл *(барысы да). Эл эминадан дырын болуп тура эди.* **Дырын эт** истребить *(о многих)* / ёлтюр, къыр *(кёплени). Ол кезиуге уа душман пулемёт, эл таба бурулуп, фашистлени дырын эте эди.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 112. ❑ *[Бийнёгер:] Мен кесим чалмандан да бир деменгили къазыкъ алып, сермей тебиресем, аланы [байланы, афендилени, пристопланы] итлени къыргъанча, дырын этип чыгъарма.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 179. ❑ *[Бёрю:] Къой сюрюуге ычхынсам, Дырын этип соярма, Бирин ашап, къалгъанын Артдама да къояма.* О т а р л а н ы С., Жаз жылыуу, 67.

ДЫРЫНЧЫ *ат.* Сборщик сена / Дырын жыйыучу адам. *Дырынчыла уллу ташны салкъына жыйылдыла да, андан-мындан бир бирлерине чам эте, ашап башладыла.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жанныган жюрекле, 350. ❑ *Дырынчыла, дюрюлери бираз кепгинчи, тамададан болушлукъ тапдыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 53.

▲ **ДЫФ: Дыф этме (деме)** *угъайл. къарач.* дып этме (*къ.* **дып**). *"Жокъду бизде литература",– деди Азамат [Солтанны] дыф этдирмез ауаз бла.* "Толкъунла", 220. ❑ *Сау жылны дыф демей туруп, энди не айланаса?* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 199.

ДЮГЕР [1] *сыф.* Осетинский / Дюгерлилеики, аланы тиллери, культуралары эм историялары бла байламлы. *[Павло] дюгер аракъыны четверть шеша бла чыгъарып, нёгерлерине ичире эди.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 107. ❑ *Пелиуан кётюралмаз уллу ташла, Алайгъа жайылгъан элле, дюгер жашла.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

ДЮГЕР [2] *ат къ.* **дюгерлик.** *Ожакъны дюгери барды.*

ДЮГЕР [3] *ат.* Деталь, соединяющая между собой полозья саней / Чананы эки жаягъын бирге къошхан къылыч. *Ахмат бла Хасан чананы дюгерлерин бегитдиле.*

ДЮГЕРКЪЫТ *ат къ.* **дюгер** [3]. *Жашла сыннган дюгеркъытны алышындырдыла.*

ДЮГЕРЛИ *ат.* Осетин / Север-Осетия республика бла Юг-Осетия автоном областны асламлы миллетлерини адамы. *Дюгерли [Саржон] пулеметну элте эди.*

ДЮГЕРЛИК *ат.* Защитная решетка над дымоходом для удерживания искр / Жилтинле чыгъып, чырпы, салам д. а. к. зат бла жабылгъан чардакъны къабындырмаз ючюн ожакъгъа салыныучу чыбыкъладан эшилип, балчыкъ бла сюртюлген чалдыш *(чалычыкъ). Къошну сынжыр агъачларында дюгерликден салыннган къурумланы, чалы хырезлеринден ургъан аяз, къая эринлеринде битген заба саламныча, къымылдатады.* У л б а ш л а н ы И., Озгъан кюнле, 13. ❑ *Бир элде бир киши тууарланы, дюгерликге миндирип, туз ашатама деп, аямай таякъ бла тюе эди.* "Малкъар халкъ жомакъла", I, 141.

ДЮГЕРЧА *хал. сёзл.* По-осетински *(напр. говорить, писать)* / Дюгер тилде. *Дюгерча сёлешиу. Дюгерча жырлау.*

ДЮГЮРЧЕК *ат къарач. къ.* **чарх.** *Эки жашчыкъ дюгюрчекни тёнгеретип бара эдиле.*

ДЮДЮТ *эрикл. сёз.* **1.** Звукоподражание сигналу машины / Машинаны сигналын билдиреди. *Машина къабакъгъа жетгенлей, "дюдют" деди.*

2. *саб. къ.* **машина.** *Аубекир жолда ойнай тургъан жашчыгъына: "Дюдют келеди, къач!"– деди.* ❑ *Борисчик атасына: "Папа, манга дюдют ал," – дейди.*

ДЮКГЮЧ *ат къарач.* Тюкгюч. *Бутагъы кетсе да, терекни дюкгючю чагъар.* (Нартсёз). ○ *Жел тендирмез орунумдан, Барды менде уллу кюч,– Деп, махтау чакъырады Чегетде эски дюкгюч.* Байчораланы С., Отубуз, 40. ❑ *Сууну юсю бла кёнделен аугъан ёре турукълагъа, дюкгючлеге тюбейсе, сууну терен жеринде ала аякъ кёпюрлюк этедиле.* Хубийланы О., Аманат, I, 125.

ДЮЛДЮР *ат къарач.* **1.** Сказочный конь-богатырь / Жомакълада айтылыучу, кючлю, къарыулу, терк чабыучу ат. *Атлы, гебенегини къанатлары жел эте, акъ башлыгъыны мазаллы чоху ары-бери чынгая, дюлдюрню ауузундан кёмюгюн чыгъарта, жетди.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 85.

2. *В позиции определения:* ретивый, резвый *(о лошадях)* / Кючлю, къарыулу, терк чабыучу *(атны юсюнден). Биз юренебиз, Жашла сукълана, Чынгап минебиз Дюлдюр атлагъа.* "Жилтинле", 152. ❑ *– Комиссарны орунунда мен болсам, дюлдюр ат бла да айланаллыкъ тюл эдим,– деп, [Бабаев] Фроловха къарады.* Хубийланы О., Аманат, I, 36. ❑ *– Дюлдюр атым, сен тулпарса, тарпанса, Тажал кибик, чыныкъгъанса, къатханса.* "Жилтинле", 100.

ДЮНЛЮ-ДУНИЯ *ат.* Мир, мироздание, вселенная / Дуния, алам. Дюнлю деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *– Дюнлю дуния къуралгъанлы Ант этеме, ол маталлы Къыбыла жанында айыпсыз Ёсмегенди жангыз бир къыз.* "Жилтинле", 468. ❑ *Не ахырзаман жел уруп, жер бла кёкню къатышдырып, дюнлю-дунияны булгъап башламады...* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 98. ❑ *Кирип кетгенча жаханим тешикге, Дюнлю-дуния кёзлеринде от болду, таяннганлай къабыргъагъа, эшикге, Жарлы Минат, чыгъып кетип, думп болду.* "Жилтинле", 383.

ДЮНГ *эрикл. сёз. къарач.* Звукоподражание шуму глухого удара / Бир затны бир зат бла ургъанда чыкъгъан таушну кёргюзтеди. *Мишка чаначыгъы бла къабыргъагъа, дюнг деп, къакъды.* "Шуёхлукъ", № 66, 44.

ДЮНГЮРДЕ *эт. къ.* **дыгъырда.** *Зухура бла Алим, школну арбазындан чыгъып, уллу жолгъа жетгенлей, кёк, тунакы дюнгюрдей келип, къаяла бирден оюлгъанча, ачы тауш этди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 249. ❑ *Теке къалкъыу эте тургъан Зарият, терезе дюнгюрдегенден элгенип, уянды.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 167. ❑ *Тауштюйюш этедиле, дюнгюрдеп [таула], Мынгаялла бир бирине гюрюлдеп.* "Жюрек жырлайды", 45.

ДЮНГЮРДЕТ *эт. понуд. от* **дюнгюрде** / Дюнгюрде дегенни къатланыучу айырмасы. *Кюн ортагъа заман жете, Тауш келди, дюнгюрдете, Жети гёжеф киредиле, Жангылыкъны кёредиле.* "Жанкъылыч", 156. ❑ *Бир атлы келеди, жырылдап, Аты тёртгюллеп, дыбырдап, Дюнгюрдетип ауушланы Аны аякъ тауушлары.* "Жюрек жырлайды", 294. ❑ *Къонуп, къара булутла, Кючледиле тауланы, Кёк кюкюреп жууукъда, Дюнгюрдетеди аланы.* "Шуёхлукъ", № 20, 9.

ДЮНГЮРДЕТИУ *и. д. от* **дюнгюрдет** / Дюнгюрдет дегенден *этим ат. Арбаны дюнгюрдетиу.*

ДЮНГЮРДЕУ *и. д. от* **дюнгюрде** / Дюнгюрде дегенден *этим ат. – Жаным-тиним майда кёкню дюнгюрдеую, – дей эди жашчыкъ.*

ДЮРАЛЮМИНИЙ *ат.* Дюралюминий / Алюминий, багъыр, магний эм кремний бирге къошулуп этилген женгил эм къаты эритме. *Дюралюминийден этилген самолётну сыннган къанатларында окъ тешикле алкъын белгилидиле.* Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 12.

ДЮРГЕН I *сыф. къарач.* **1.** Грубый, невежливый, неучтивый, дерзкий *(о человеке)* / Уллу кёллю, кётенли, кесин кишиге тенг этмеген, уллу кёрген, адамны тенгсинмеген. *Хажибекир Хасанны ангыламагъан, къыйынлыкъдан башын сакълай билмеген, дюрген жашха санайды.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 63. ❑ *Къатынчыкъны эри, уучу Жанкёз, дюрген, огъурсуз, къатыжюрек адам, тиширыу къычырып башлагъанлай, сермеп, къысхачны алып, аллына тебинди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 131.

2. Поспешный, стремительный, грубо и спешно творящий / Хылыф, ишни ашыгъып этиучю. *[Мухаммат-амин Абдул-Къадыргъа:] Сен дюрген адам кёреме, сенича болсам, обагъа кирип айланмай, къайда болса да гёжеф болуп турлукъ эдим.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 116.

3. Буйный *(порывистый, сильный)* / Къутургъан, уллу, къаты, кючлю *(желни, толкъунну д. а. к. башха затны юсюнден). Дюрген толкъун.* ☐ *Сууну дюрген шоркъалары, бир бирин сюре, талаша, бюркюле-чачыла, заманча, тохтаусуз жолоучуладыла.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 7.

4. *кёч.* Взъерошенный, торчащий *(о волосах)* / Угу-жугу болгъан, ёрге туруп тургъан *(чачны, тюкню юсюнден). [Дайпурну] тёппесинде алкъын тюшюп бошаялмай тургъан талай дюрген тюгю жастыкъда шын туруп тохтадыла.* "Огъурлу танг", 184.

ДЮРГЕН II *хал. сёзл. къарач.* **1.** Высокомерно, грубо, невежливо, заносчиво / Кесин кётюрюп, уллу кёллю болуп, кётен этип, махтанып. *Жаш... олтургъан орунун тиширыугъа бермейди, кесин асыры дюрген жюрютеди.* "Ленинни байрагъы".

2. Спешно / Хылыф болуп, ашыгъып. *[Мусса Хасаннга:] Дюрген атлама, бизге хапарынгы билдиргенлей тур.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 112.

❑ **Дюрген эт** поднять всех на ноги, взбудоражить всех / тёгерекни аякъ юсюне сал. *Болгъанны дюрген этдире, коридоргъа бир аякъ тауушла кирдиле.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 96.

ДЮРГЕНЛИК *ат къарач.* Гордость, невежливость, неучтивость, дерзость / Уллу кёллюлюк, кётенлилик, кесин уллу кёрмеклик, адамны тенгсинмегенлик. *Алай а быллай затда [ишде] дюргенлик жарамайды.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 139. ❑ *Ишексиз аланы [къонакъланы] Сагъытны сёлешиуюню дюргенлиги эрикдире башлагъанды.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 40.

ДЮРДЮР *ат.* Струя, фонтан *(воды)* / Шорха *(сууда). Сабийле дюрдюрге сейир этип къарайдыла.*

ДЮРЮ *ат къарач. къ.* **дуру.** *Кенг дюрю. Узун дюрю.*

ДЮРЮЛДЕ *эт.* Гудеть, шуметь / Дууулда, гууулда, шууулда, дауур эт. *Орамдан дюрюлдеген тауушла келедиле.*

ДЮРЮЛДЕТ *эт. понуд. от* **дюрюлде** / Дюрюлде дегенни *къатланыучу айырмасы. Бомба атылып, юйню къабыргъаларын дюрюлдетди.*

ДЮРЮЛДЕТИУ *и. д. от* **дюрюлдет** / Дюрюлдет дегенден *этим ат. Бир затны дюрюлдетиу.*

ДЮРЮЛДЕУ *и. д. от* **дюрюлде** / Дюрюлде дегенден *этим ат. Желни дюрюлдеую бошалды.*

ДЮУЮЛДЕ *эт.* Дрожать, сотрясаться, содрогаться / Къалтыра, теп, "дюу" деген тауш эт. *"Ол Чомур мени юйюмден жанлап озарча этерме",– деп, [Домалай] дауурду болгъанны зынгырдата, аргъы юйге кирип, эшикни занг деп ургъанында, къабыргъалары дюуюлдедиле.* Хубийланы О., Дерт, 16.

ДУЮЛДЕТ *эт. понуд. от* **дюуюлде** / Дюуюлде дегенни *къатланыучу айырмасы. Топ атылгъан тауш терезени миялларын зынгырдатды, юйню къабыргъаларын дюуюлдетди.*

ДЮУЮЛДЕТДИР *эт. понуд. от* **дюуюлдет** / Дюуюлдет дегенни *къатланыучу айырмасы. Жол ишлеучюле къаяны атдыргъанда, юйлени да дюуюлдетдире эдиле.*

ДЮУЮЛДЕТДИРИУ *и. д. от* **дюуюлдетдир** / Дюуюлдетдир дегенден *этим ат. Къаяланы дюуюлдетдириу.*

ДЮУЮЛДЕТИУ *и. д. от* **дюуюлдет** / Дюуюлдет дегенден *этим ат. Топ атылгъан тауушну юйлени дюуюлдетиую.*

ДЮУЮЛДЕУ *и. д. от* **дюуюлде** / Дюуюлде дегенден *этим ат. Элия ургъанда жерни дюуюлдеую.*

Е

Е *кес. сёл. тил. къ.* **не**[2]. *"Е ёлюрме, е Боташны табарма", – деди Мустафа.* ❑ *"Жансуратны аллына е сен, е Хызыр бармай жарамаз, кеч болгъанды",– деди Зайнаф Ахматха.*

ЕВРОПАЛЫ *ат.* **1.** *къ.* **европачы.** *Аскер бла Маликге бир европалы кёп сейирлик хапар айтханды.*

2. *В позиции определения:* европейский / Кюнбатхан Европаны халкълары эм культуралары бла байламлы. *Мында, Иорданияда, адамланы европалы костюмлары, инчиклерине жете кёлеклери бардыла.* Лайпанланы Р., Жолоучулукъда, 64. ❑ *Энчи алып айтханда, мюлк иеле долларны европалы рынокладаюрютюную азайтыуну юсюнден мадарланы этерге кюрешедиле.* "Коммунизмге жол", 1979, № 160.

ЕВРОПАЧЫ *ат.* Европеец / Европада туугъан эм жашагъан адам. *Келген туристлени ичинде азиячыла, африкачыла, европачыла да бардыла.* "Коммунизмге жол", 1977, № 128.

ЕГЕРЬ *ат.* Егерь *(охотник-профессионал)* / Жаяргъа, кёп этерге деп къоюлгъан эм башха жаныуарланы сакълаучу уучу. *Жугъутурла егерь келтирип, салып кетген тузлагъа басынып тура эдиле.*

ЕГИПЕТЛИ *ат.* **1.** *къ.* **египетчи.** *Египетлилени зенитка артиллериясы израилчи самолётлагъа от ачханды эм аладан бирин агъызгъанды.* "Коммунизмге жол", 1976, № 104.

2. *В позиции определения:* египетский / Египетлилеики болгъан. *Илипинни восток жагъасында египетли аскерле салгъан минала эки израилчи бронетранспортёрну кюйдюргендиле.* "Коммунизмге жол", 1974, № 176.

ЕГИПЕТЧИ *ат.* Египтянин / Египетде туугъан эм жашагъан адам, Египетде жашагъан миллетни адамы. *Египетчилени культуралары бек эрттегиледен бириди.*

ЕГИПТОЛОГ *ат.* Египтолог / Египтологиядан специалист. *Египтологланы конференцияларында бурунгу Египетни историясындан кёп жангы затла айтылгъанды.*

ЕГИПТОЛОГИЯ *ат.* Бурунгу Египетни историясыны, экономикасыны, тиллерини, искусствосуну юсюнден илмуланы барысы

да. *Бизде египтологиядан да специалистле бардыла.*

ЕДИНИЦА *ат.* Единица (напр. *денежная, измерения и т. п.*) / Бирча ёлчеулери болгъан башха затланы ёлчелерге хайырланылгъан ёлчем. *Сантиметр, грамм, секунда физиканы единицаларыдыла.* ❑ *Токну кючюню единицасы амперди.*

ЕДИНОЛИЧНИК *ат эск.* Единоличник / Эл мюлк артельге кирмей, кесини мюлкюн энчи жюрютген элли. *Элде колхозгъа кирмеген бир жангыз единоличник юй жокъду...* Байрамукълаланы Х., Жылла бла таула, 85.

ЕПИСКОП *ат дин.* Епископ / Христиан динде бек уллу даража эм ол даражаны жюрютген адам. *Владимирде динчилени таматалары епископ болгъанды.*

ЕСАУЛ *ат эск.* Есаул / Патчах аскерде: капитаннга тенгнге саналгъан кьазакъ офицер чын эм ол чынны жюрютген адам. *Правлен аллында сюелип тургъан кьазакълагъа команда берип, чалмыйыкъ есаул чабып жетди.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 45.

ЕСТЕСТВОЗНАНИЕ *ат.* Естествознание / Табийгъатны болумларыны эм аланы бир бирлери бла байланнганларыны юсюнден илмуланы барысы да.

ЕУА *кес.* **1.** Побудительная частица / Адамны бир затны этерге итиндирген кесекчик; хайда, че. *"Еуа, маржа, чап, кеч къалдыкъ!" – деди атасы жашына.*

2. Употребляется в значении "не жалея сил", "неустанно" / "Аямай, тохтаусуз" деген магъанада жюрюйдю; хайда. *Къарт тюлкюню еуа тюй, еуа тюй, ёлтюрюрге жетдиреди.* (Фольк.)

ЕФРЕЙТОР *ат.* Ефрейтор / Рядовой аскерчиге берилиучю биринчи аскер чын эм ол чынны жюрютген адам. *"Командирни орунуна къалгъан ефрейтор Громов!" – деп, рапорт берди ол.* Къобанланы Д., Эки заман, I, 195. ❑ *Сержант Скурихин бла финли аскерчи жагъалаша тургъанлай, ефрейтор Золотарёв алайгъа жетди.* Къудайланы Х., Бизни заманны адамлары, 38.

Ё

ЁГЕ *сыф.* **1.** Сводный *(о детях)*; неродной / Эт жууукъ болмагъан, бир ата-анадан туумагъан. *Жарлыны жашауу ёгечады.* (Нартсёз). ○ *Хар кырдык, терек, эгешча, ийнакълайдыла бизни. Мудах къайтмадым, ёгеча. Жер къууандырды кёзню.* Отарланы К., Сынла, 21.

2. *кёч.* Чужой / Кесиники угъай, башхаланыкъы болгъан. *Ёге жерде, ёзге юйде Жашау этди Аминат.* Тёппеланы А., Экинчи жашау. ❑ *Зулкъарний, бир юйден бир юйге кирип, ... туугъан жеринде тапмагъан насыбын ёге жерде тапмагъанын айтып ангылатыргъа кюрешип жюрюдю.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 26. ❑ *Ёге да кёрюндюм, Терс дау да айтды, Айыра жеримден, Кери да атды [заман].* Отарланы К., Сынла, 87.

❑ **Ёге ана** мачеха / адамны ёз анасы ёлюп, анга аналыкъ этген тиширыу, атасыны жангы къатыны. *Алимчикни ёге анасы хар кюн сайын халжарларын тазалатып, отун жардырып, уллу челекле бла суу ташытып турады.* Гуртуланы Э., Тенглерим, 46. ❑ *[Кеминат:] Ёге анам,.аягъы босагъадан тюшер-тюшмез, мени кёрюп болмай тебиреди.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 68. **Ёге ата** отчим / адамны ёз атасы ёлюп неда айырылып кетип, анга аталыкъ этген эр киши, анысыны жангы эри. *[Залимхан:] Мен атасызлыкъны да сынадым, ёге аталы татыуун да кёрдюм.* Хубийланы О., Аманат, III, 366. **Ёге**

жаш пасынок / атаны неда ананы кесинден туумагъан жашы. *Угъай, сюеме кенг жерими къууатын! Сюймей а! Аны ёге жашымамы?! Щуёхсуз, тенгсиз толмаз эди муратым. Халкъым, сенсиз бир кюн да жашамайым!* М о к ъ а л а н ы М., Къушну ауанасы, 53. ❑ *– Тыйыншлы кёре эсенг, къагъыт жаз да бер, сен къыралны ёге жашы болмазса,– деди [Бераханнга] Хасан.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 77. **Ёге къарындаш** сводный брат / атасы неда анасы башха болгъан къарындаш. *Халиймат ёге къарындашын бек сюеди, туугъан къарындашындан башха кёрмейди.* "Коммунизмге жол", 1976, № 119. **Ёге къыз** падчерица / атаны неда ананы кесинден туумагъан къызы. *Нюзюр, эл тюкеннге барса, Анда кёп тура эди: Ёге къызчыкъларына деп, Саугъала сурай эди.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 107. ❑ *Ол [Азамат] ёге къызына хыны болгъанды.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 38. **Ёге эгеч** сводная сестра / атасы неда анасы башха болгъан эгеч. *Жаш кесини ёге эгечин бек сюйюп болгъанды.* (Ф о л ь к.)

ЁГЮЗ *ат.* Вол, кастрированный бык / Эл мюлк ишледе хайырланылыучу, жыл саны ууаныкдан уллу болгъан бичилген тууар. *[Арбагъа] къайдан тапхан эселе да, эки къара ёгюз жегип, бир къара къалпакълы киши баш бауларындан тартып, алда келеди.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 163. ❑ *Ёгюзлени къарын тюплеринден салыннган буз сюммекле бир бирине тийип жыгъырдайдыла.* Ч о т ч а л а н ы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 7.

❑ **Ёгюз арба** воловья повозка / ёгюзле жегилген эки чархлы жаясыз арба. *Аллай кюнлени биринде аппа, ёгюз арбасын да жегип, азыкъ да элтейим, жащдан да бир хапар билейим деп, танг атмай къошха кетди.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 83. ❑ *Бир ёгюз арба тик чегет жолчукъгъа кючденбутдан сыйынып, къурушхан чархы саз топуракъгъа къарауух сыз тюшюрюп барады.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауух, 56.

❑ **Ёгюз гебен** копна, которую могут утащить пара быков / арбагъа жегилген ёгюзле бир жолгъа тартып кеталыр гебен. *Назбий Бёрюлю къолда ёгюз гебенни эндирир къайгъыгъа киргенди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 21. ❑ *Тикден кюресле бла ёгюз гебенлени сюйреп тюзге тюшюрюп, тёгереклерине буруу этедиле.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауух, 284.

ЁГЮЗБАШ *сыф. сёл. тил.* С головой, похожей на бычью голову *(признак коровы, которая даёт мало молока)* / Сютню аз берген (ийнекни юсюнден). *Ёгюзбаш ийнекде сют болмаз, ийнекбаш ёгюзде кюч болмаз.* (Н а р т сёз).

ЁГЮЗЛЮК [1] *ат.* Бычок, отобранный, чтобы вырастить из него вола / Ёгюз этер ючюн сайланнган эм багъылгъан бузоу. *Ёгюзлюкге уллу малны къатында тургъан бузоуну ал.* (Н а р т сёз).

ЁГЮЗЛЮК [2] *ат эск.* Дуга концами вверх, устанавливаемая на дышле у ярма / Буруннгу агъач чархлы топ арбаланы арышларына отун, бичен д. а. к. башха зат тюшмезча тап жарашхан айры агъач. *Аппа агъачдан арбасына эки ёгюзлюк кесип келди.*

▲ **ЁГЮУЮЛ: Ёгюуюл жер.** Каменистая, горная почва / Тау жерде ташлы сюргю жер. *Къарачайлыла бла малкъарлыла ёгюуюл жерледе окъуна мирзеу ёсдюрюрге кюрешгендиле.* ❑ *Чегемде ёгюуюл жерле кёп болгъандыла.*

ЁЖИЕК *ат.* Вид шёлка / Жибекни бир тюрлюсю. *[Къыз:] Аякъларымда чындайла, Жашил ёжиекден баулары. Саныма кесим эркинме, Болмасын адамланы даулары.* (Ф о л ь к .)

▲ **ЁЗ: Ёз тут** быть калорийным, обладать большой калорийностью

(о пище) / татымлы бол. *Ётюрюк бла ашалгъан азыкъ ушхууургъа дери ёз тутмаз.* (Нарт сёз). ○ *[Даут Назбийге:] Ма, хынгкелден да бир кёр, не десенг да, мюрзеу къатышы болгъан ёз тутаргъа мажал болур.* Хубийланы О., Адамла, 31. ❑ *Энди жарыкълыкъ-турмуш товарла, ёз тутхан асылу ашарыкъла аслам сатыладыла.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 62.

ЁЗГЕ [1] *сыф. къ.* **башха** [1] *(1-чи магъ.). Кече уллу сакъ жаун жаугъанды. Черекни ёзге кюнледе болуучу ариу сууу да, ол эртгенликде билямукъ болуп, ...ёшюн уруш этип келеди.* Шауаланы М., Мурат, 100. ❑ *"Ат басханны жер биледи",– дейдиле, Сёзлерими ангыларламы ёзгеле. Палах, мени тапханланы сыйырып, Сабийчиклей къан чапдырды кёзлеге.* Байчораланы С., Отубуз, 42.

❑ **Ёзге уа 1)** конечно, вот именно / ёнге уа, тюздю, айхай. *Ёзге уа! Къурманлыкъ улакъ не къадар уллу къычырса, сыйлы ташха ол къадар асыуду, ол къадар толу къабыл этилликди.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 78.; **2) къ. ансы.** *[Асхат:] Ёзге уа, биз да айланабыз адамбыз деп!* Зокаланы З., Солуу кюн, 42. ❑ *[Ахмат Жаукашха:] Сен керкисакъал, атчы болуренг, ёзге уа, тарх деп ушкокму атарыгъенг!* "Коммунизмге жол", 1977, № 38.

ЁЗГЕ [2] *сонг.* **къ. башха** [2]. *Шамдарий андан ёзге сёз айтмай, челекле тюбюнде, маралча сюзюле, узая кетди.* Тёппеланы А., Чамны да чам биледи, 99. ❑ *Къаяла, кёк кюкюрегенча, дауур-сюйюр эте, ауурлукъларын суугъа салсала да, сакъатлыкъдан ёзге жукъ тапмайдыла.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 195. – ❑ *Анам тюкенчиди, кесим... устаз болуп ишлейме, кёресе, мени ёзге кимим барды?* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 13.

ЁЗГЕ [3] *байл. къ.* **алай** [2]. *[Даум Чомургъа:] Кесингден бошагъанынг бла къалгъанынгы билмейме, ёзге меннге уа къан жаудургъанса.* Хубийланы О., Дерт, 20. ❑ *Да алгъын а жаш эдим, алай а, билемисиз, ма жетмиш жылгъа киргенме, ёзге жюрегим жашлай турады.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 34. ❑ *Совхозну болуму тюгел алай тюл эди, ёзге [Ансар] баш алыр къайгъы этмей, чыртда жунчумай, [сёзню] созмай быргъады.* Лайпанланы С., Гургумлу, 137.

ЁЗГЕ [4] *мод. сёз. къ.* **алай** [3]. *Ёзге, хуру къыйырында чыкъгъан къара шауданны сууукъ сууундан хар уртлагъанынг, тишлеринги бузлата, ёнгечинги салкъын эте барады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 304. ❑ *[Халиймат:] Ёзге, бир кюнюм бир жылча, бир жылым бир кюнча ётгенлери да болгъанды.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 7.

ЁЗГЕР *эт. къ.* **тюрлен.** *Шахарны жашауу, ёзгермей, акъыртын бара эди.* "Шуёхлукъ", № 73, 35.

ЁЗГЕРИЛ *эт.* **къ. ёзгер.** *Къарап-къарагъынчы кюнню халы ёзгерилип, жаун башлады.* ❑ *Къыралыбызны жашауу ёзгерилгенди.* ❑ *Концертни программасы ёзгерилгенди.*

ЁЗГЕРИЛИУ *и. д. от* **ёзгерил** / Ёзгерил дегенден *этим ат. Жашауну ёзгерилиую. Адамны къылыгъыны ёзгерилиую.*

ЁЗГЕРИУ *и. д. от* **ёзгер** / Ёзгер дегенден *этим ат. Хауаны ёзгериую кюнню халындан болады.* ❑ *Халкъны культурасында уллу ёзгериуле эсленедиле.*

ЁЗГЕРТ *эт. къ.* **тюрлендир.** *Адам, жашауну терен ангылай баргъаны бла бирге, кесини анга кёз къарамын да ёзгертеди.* ❑ *Къар битеу тёгерекни ёзгертгенди.*

ЁЗГЕРТИЛ *эт. страд. от* **ёз-**

герт / Ёзгерт дегенни зорлаучу айырмасы. *Бу беш-алты жылны ичинде эллени кёрюмдюлери билебиле ёзгертилгендиле.*

ЁЗГЕРТИЛИУ *и. д. от* **ёзгертил** / Ёзгертил дегенден *этим ат. Адамны жашаууну ёзгертилиую. Биреуню къылыгъыны ёзгертилиую. Хауаны ёзгертилиую.*

ЁЗГЕРТИУ *и. д. от* **ёзгерт** / Ёзгерт дегенден *этим ат. Халкъла аралы болумну иги жанына ёзгертиу. Халны ёзгертиу. Бир затны атын ёзгертиу.*

ЁЗДЕН *ат ист.* **1.** Уздень / Патчахны заманында башына бош, кёбюсюнде кеси къыйыны бла жашагъан адам. *Эртте заманда бир элде бир хан бла бир ёзден жашагъандыла.* "Къарачай халкъ тауруха", 151. ❑ *[Асланлары] тенглерин чакъырыргъа Малкъар, Холам-Бызынгы, Бахсан тарларына атлыла, намыслы ёзденле иедиле.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 17. ❑ *– Малларыбызны сатып, Тюркге кетейик, андан сора амал къалмагъанды,– деди ёзден Къаплан.* Токъумаланы Ж., Нартланы туудукълары, 20.

2. Среднее сословие / Буруннгу обществода орта сословиягъа саналгъан адам. *Ёзденле уллу ёзден, орта ёзден, къара ёзден деп юч къауумгъа юлешиннгендиле.* ❑ *Ёзденлени ичинде къара ёзден кёп болгъанды.*

3. *В позиции определения:* знатный, узденьский, благородный / Асыл, сыйлы, бийлеге тенг болгъан. *[Найыпхан:] Ким не десе да, ёзден тукъумгъа боялгъан ёзденлеге тартдырлыкъды, ансы жарлыла ючюн къарыны бурлукъ тюйюлдю.* Толгъурланы З., Эрирей, 20. ❑ *Мачар жангыз жаш эди. Аны тукъуму – Хачылары, бий, ёзден тукъумгъа саналмасала да, башларын тутхан, ырысхы жюрютген тукъум болгъандыла.* Тёппеланы А., Ташыуул.

▲ **Ёзден сёз** благородное, доброе, вдохновляющее слово / иги, акъыллы, кёллендирген сёз. *Ёзден сёз ёзенни ёрге айландырыр.* (Нартсёз.) ○ *[Найыпхан:] Шарау, таланнган, бир ёзден сёз айт.* Толгъурланы З., Эрирей, 120.

ЁЗДЕНЛИК *ат.* Принадлежность к сословию узденей / Ёзден къауумдан болгъанлыкъ, ёзден къауумгъа кирмеклик. *Аслан адамланы аллында кесини ёзденлигин чертирге кюрешди, алай анга киши эс бурмады.* "Коммунизмге жол", 1979, № 176.

❑ **Ёзденлик эт 1)** предложить *кому что* из приличия / адеплик бла биреуге бир зат этерге тебире. *Ёзденлик этгенликге, ушхууургъа тохтама.* (Нарт сёз.); **2)** подарить *кому что* / биреуге бир затны саугъагъа бер. *Малынг бла ёзденлик этсенг да, жанынг бла ёзденлик этме.* (Нарт сёз).

ЁЗЕК *ат.* **1.** Сердцевина, стержень / Агъачны тёммегини, битимни сабагъыны ичи бла узунуна баргъаны, орта кесеги. *Агъач чирисе, ёзегинден чирийди.* (Нарт сёз). ○ *Бутакълары ууалып, Къымыжасы ачылып, Ёзеги уа къуу болуп, Жангыз тёнгеги къалып, Жангыз терек керти да Кеси къалгъан эди.* "Жилтинле", 366.

2. *геол.* Жила, пласт / Къаллай болса да бир тюрлю магъадан, гара д. а. к. зат болгъан жерни ортасы, ол затланы кёп болгъан жерлери, баш тамыры. *[Исмайыл ишчилеге:] Молибден бла вольфрамны башланнган ёзегин тапсакъ, манга болгъан саугъаны къыралдан сиз да аллыкъсыз.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 128. ❑ *Хайыры чыкъмаз жерге темир жол ишленмезлиги кимге да ачыкъды: он жыл мындан алгъа былайда алтын ёзек табылып, шахтала ачылгъандыла.* Къобанланы Д., Туалада тауш, 211.

3. Стержень, пробка *(напр. фурункула)* / Битгенни ортасы бла терен баргъан тамыр. *Битгенни ёзеги кетмесе, ол сау болмаучуду.*

4. *кёч.* Основа, сущность *чего* / Бир затны магъанасы. *Сен [таулу*

тиширыу] болгъанса урунууну кюзгюсю, Кёргюзесе жигерликни юлгюсюн. Сенсе, сен, жарыкълыкъны жюреги, Хар жан сюйген татлы жашауну ёзеги. "Жанкъылыч", 77. ❑ *Поэт кеси бек сюйген образла аны назмуларында терк-терк тюбейдиле, поэзиялы сагъышларыны ёзегине киредиле.* "Шуёхлукъ", № 30, 112.

5. *кёч.* Опора семьи, продолжатель рода / Тукъумну, юйюрню таянчагъы, аланы юздюрмей, атларын жюрютюрюк адам. *Къарындашымы ёзеги бошалды.* Хубийланы О., Адамла, 73. ❑ *[Абдуллах:] Жашла, тукъум ёзеклери болгъанларын айтмасакъ да, ишлеучю къолладыла.* "Шуёхлукъ", № 41, 34.

▲ **Ёзек ал** заморить червячка / ауузлан, бир зат къабып, ачлыгъынгы бираз кетер. *Бир-бирде Хашим жарты халыуа, аякъ айран бла ёзек алып, андан сора сау сутканы жукъ ашамай да туруучу эди.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 105. **Ёзек эт** *къ.* **ёзек ал.** *"Сагъат юч болду, бир ёзек этсек да боллукъ эди",– деди Сослан, нёгерлерине къарап.*

ЁЗЕЛЕ *эт. къарач.* Присваивать *что* / Биреуню затын сыйыр, сыйырып ал. *Биреуню затын ёзелерге айыпды.*

ЁЗЕЛЕН *эт. страд. от* **ёзеле** / Ёзеле дегенни *зорлаучу айырмасы.*

ЁЗЕЛЕНИУ *и. д. от* **ёзелен** / Ёзелен дегенден *этим ат.*

ЁЗЕЛЕУ *и. д. от* **ёзеле** / Ёзеле дегенден *этим ат.*

ЁЗЕН [1] *ат.* **1.** Долина, равнина, степь / Суу жагъалада, таулада уллу тюз жер; таусуз, дуппурсуз тюз жер. *Жашилдиле ёзенле, Суула ары агъадыла. Солур жер сезедиле. Тирликге да багъадыла.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 42. ❑ *Къыйырсыз уллу ёзенни тырнакъ басар жери къалмай сюрюлгенди.* Толгъурланы З., Эрирей, 91.

2. *В позиции определения:* долинный, равнинный, степной / Ёзенледе болуучу, жашаучу. *Сууну тютюню, эрттенликде ёзен туман кибик, агъарып келеди.* Залийханланы Ж., Жанган жюрекле, 281. ❑ *Ёзен къумалы къызыл ийнекле иги сют бередиле.* "Коммунизмге жол", 1979, № 164.

ЁЗЕН [2] *ат къарач. къ.* **тар** [1], **къол.** *Тар ёзенни жапхан къара булутла, энишгеден энишге тигелей келип, къая ыранлагъа илинедиле.* Хубийланы О., Дерт, 6. ❑ *Жай бла жаз кезиуде ёзенни кёрмеген адам дуния ариулукъну билеме демезчады.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 54.

ЁЗЕН [3] *ат къарач. къ.* **черек.** *Ёзден сёз ёзенни ёрге айландырыр.* (Нарт сёз). ○ *Топуракъ басар ючюн, сууну бизге ёзенчикден ташыргъа керекди.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 128. ❑ *Бетжан къоймайын ашап, элтеди кёпюрлени, Толкъунлары ёзенни.* "Шуёхлукъ", № 20, 9.

ЁЗЕННГИ [1] *сыф.* Степной, равнинный / Ёзенде [1], тюзде болуучу. *Ёзеннги тубан жерге бауурланып, жангур уякъ себелейди.* Хубийланы О., Дерт, 230. ❑ *Ёзенгги хауа Османнга ауур кёрюндю.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 207.

ЁЗЕННГИ [2] *ат къарач.* Ветер из ущелья / Тардан ургъан жел. *Ёзеннги келгенди.*

ЁЗЕНГИ *ат.* Стремя / Атха мине туруп, адам аякъ илиндириучю, миннгенден сора уа эки аягъын да сугъуп барыучу затла, ат жерни эки жанында да боладыла. *Мусабийни келе тургъанын кёрюп, Махмут иликичге тагъылып тургъан атын берлакъга буруп, сол аягъын атны ёзенгисине салыр-салмаз: "Махмут, Самат къайтмагъанмыды?" – деп, соргъан тауушу эшитилди.* Залийханланы Ж.,

Тау къушла, 202. ❑ *[Аслан:] Бир аягъым ёзенгиде къалып, талай жерни сюйрелип баргъанымы билеме, андан сора жугъуму да билмейме.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 486.

ЁЗЕНГИЛЕШ *эт.* Общаться *с кем* / Бир бири бла келишип, иш, щуёхлукъ жюрют. *[Хачылары] Анга кёре бийле бла ёзенгилеше, акъыл, эс бла тенг болалмасала да, дёрден бла алагъа тенг болуп, элни оноуун этерге кеслерин къоша келгендиле.* Тёппеланы А., Ташыуул.

ЁЗЕНГИЛЕШИУ *и. д. от* **ёзенгилеш** / Ёзенгилеш дегенден *этим ат. Эки тукъумну арасында ёзенгилешиу эрттеден бери келеди.*

ЁЗЛЮ *сыф.* Калорийный, питательный / Ёз тутхан, татымлы. *Татымлыды, ёзлюдю Нюрханны къолундан чыкъгъан ушхуууp.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 114. ❑ *Мариям хар заманда да ёзлю аш этиучюдю.* "Коммунизмге жол", 1979, № 67.

ЁЗЛЮЛЮК *ат.* Калорийность, питательность / Татымлылыкъ, ёз тутмакълыкъ. *Бусагъатда ёзлюлюгю иги болгъан ашла кёп табыладыла.* "Ленинни байрагъы", 1978, № 213.

ЁЗЮ *кесимл. алм. къ.* **кеси.** *Кишини бетине къарама, ёзюне къара.* (Нарт сёз).

ЁЗЮМ *кесимл. алм. къ.* **кесим.** *Муну айтхан – акъсакъ Кязим, Халкъны сёзюдю мени сёзюм, Барысын да кёрдю Кязим, Кёп зат сынагъанма ёзюм.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 126. ❑ *– Сабийликден ишчи сатыргъа кирип, Мен да жетген адам сунуп ёзюмю, Таякъ алып, сюрюу ызындан жюрюп, Умутлу къаратып халкъгъа кёзюмю.* Гуртуланы Б., Таула чакъырадыла, 7.

ЁЗЮНГ *кесимл. алм. къ.* **кесинг.** *Ёз къадарынга ёзюнгсе ие, къалай къурасанг, алай болур.*

ЁЗЮР *ат.* Визир, советник / Муслийман къыраллада министрлени эм уллу оноучуланы титулу. *Ол патчахны бир ёзюрю болгъанды, ол бу ёлтюрюу тёрени къабыл этмей, патчах бла даулашып тургъанды.* "Малкъар халкъ жомакъла", II 235. ❑ *"Колхозну председатели Сарыев а мында кесин патчахны ёзюрюча жюрютеди... Кишини айтханына тынгыламайды,"– Найыпхан былайгъа жетгенде, жазгъанын тохтатды: Аубекирни ауазы эшитилген эди.* Толгъурланы З., Эрирей, 150.

ЁЗЮРЛЮК *ат.* Положение визиря *(сановника),* сан придворного / Ёзюрню къуллугъу. *Ёзюрлюкде ишлеген тынч болмагъанды: ол къуллукъда ишлеген адамны патчах бир аз затчыкъ ючюн къуллугъундан къыстагъанны къой, жашаудан да айыргъанды.* (Фольк.) ☐ *[Шарау Хасау улуна:] Тюзлюк ючюн тырман эшитгенликге, ёзюрлюкденми тюшюрлюкдюле, хора тайларынгымы сыйырлыкъдыла?* Толгъурланы З., Эрирей, 136.

ЁЗЮУ *ат бич.-тиг.* Вырез / Кёлекни, жыйрыкъны д. а. к. башха затланы тюйме, илгик салыучу жери. *Ёзюую жылтыргъан бир алакъытай чепкенли къатын, хамхотун бир жанына буруп, айтды: "Не зат эсе да мен аны къызлагъа жити къарагъанын асыры сюймейме".* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 144. ❑ *[Хамит] сюйген къаура сыбызгъысын жылтыргъан кёлегини ёзюуюне чырмап, унутуп кетерме деп, къош аллында уллу ташны юсюне салгъанды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 106.

❑ **Ёзюу бау** тесемки, которыми завязывают планку сорочки, платья и т. п. / Кёлекни, жыйрыкъны д. а. к. башха затны тюйме, илгик

орунуна хайырланылыучу баулары. *Тюймелени орунларына алгъын ёзюу баула къысып болгъандыла.* “Шуёхлукъ”, № 63, 108.

ЁКСЮ *эт. аз. жюр. къ.* **инжи** [2]. *Халыу, ёксюген сабийни къоюнуна къаты къысып, жерине жатды.* Тёппеланы А., Ташыуул. ❑ *Сарыжалкъа, акътуякъ тай, къулакъларын тик этип, анасыны ызындан сагъайып къарады, кёрмегенде уа, ёксюп, кишнеди.* Тёппеланы А., Ташыуул.

ЁКСЮЗ *ат.* **1.** Сирота / Атасы, анасы да неда аладан бири ёлген акъыл-балыкъ болмагъан адам, асламысында сабий. *Темирчи Ханох, ары-бери узалып, ёксюзлени хапчукларын юйде таплашдырады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 365. ❑ *[Кеминат:] Да, Бекмырза, Жансарай, жанымла, [сабийлени] аталары ёлюп, тёрт ёксюзню къолларындан тутуп, сизни ышыгъыгъызгъа къысылгъанма.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 45.

2. *В позиции определения:* сиротский / Ёксюз болгъан, ёксюзлюк сынагъан. *Ёксюз сабий. Ёксюз жашчыкъ.* ▭ *Ёге ана ана болса, ёксюз юйюр чачылмаз.* (Нарт сёз).

❑ **Ёксюз бол** осиротеть / атасыз-анасыз къал *(ала ёлюп)*, атасыз неда анасыз къал *(аладан бири ёлюп). Аны [Айшатны] он жыл болгъан къызчыгъы Уркъуят ...ёксюз болгъан эди.* “Жарыкъ жолда”, 207. ❑ *[Мурат:] Алай бла, мен, мени эгечим Асият да, атадан, анадан да ёксюз болуп къалдыкъ.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 20.

❑ **Ёксюз эт** осиротить / биреуню атасын-анасын неда аладан бирин ёлтюрюп, аладан къурлай къой, неда айырылып кетип *(атадан-анадан бири)*, сабийлени ёксюз къалдыр. *[Тиширыула Захийратха:] Барыбызны да ёксюз этип къойдунг, сабийлерингден да бир хайыр кёрмединг, жазыкъ.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 14. ❑ *[Уруш] Къатынланы эрсиз этди, Сабийлени ёксюз этди. Халкъгъа къыйынлыкъла жетди. Къаллай заманыбыз кетди!* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 160.

ЁКСЮЗЛЕН *эт.* Жаловаться на сиротство, прикидываться сиротой / Ёксюзлюгюнге тарыкъ, кесинги ёксюзча кёргюзт.

ЁКСЮЗЛЕНДИР *эт. къ.* **ёксюзлен.**

ЁКСЮЗЛЕНДИРИУ *и. д. от* **ёксюзлендир** / Ёксюзлендир дегенден *этим ат.*

ЁКСЮЗЛЕНИУ *и. д. от* **ёксюзлен** / Ёксюзлен дегенден *этим ат.*

ЁКСЮЗЛЮК *ат.* Сиротство, сиротская доля, беспризорность / Ёксюз болмакълыкъ, ёксюзню болуму. *Кёп анала баласыз къалгъандыла, Кёп атала дагъансыз болгъандыла, кёп сабийле ёксюзлюк сынайдыла, Кёп тиширыула жесир къалгъандыла.* “Жилтинле”, 44. ❑ *Дунияда аталарын танымай къалгъанла ючюн да, кеси ючюн да, кёкде-жерде ёксюзлюк сынагъан, жаны болгъан затланы барысы ючюн да, жылагъанча, жылады [Аминат].* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 66.

ЁКСЮН *эт. къ.* **инжи** [2]. *[Халим:] Аны [къарт къатынны] кёргенлей, анам эсиме тюшюп, ёксюнюп, жылап башладым.* Текуланы Ж., Сыркыу, 80.

ЁКСЮНЮУ *и. д. от* **ёксюн** / Ёксюн дегенден *этим ат. Амма, къызыны ёксюнюуюне тёзалмай, эшикге чыкъды.* ❑ *Адамны ёксюнюуюне къарап тургъан къыйынды.*

ЁКСЮТ *эт. понуд. от* **ёксю** / Ёксю дегенни *къатланыучу айырмасы. Айырылмаса да, иш*

бир эди: уруш Жабырайылны ёксютгенди: айтханына кёре, ол отну ичине бир кирген, жаханимден чыкъгъанлай, экинчи ары кирирге базынмаз. Тёппеланы А., Ташыуул.

ЁКСЮТЮУ *и. д. от* **ёксют** / Ёксют дегенден *этим ат. Ол къаты жюрекли жаш биреуню ёксютюуню бир затха да санамайды.*

ЁКЮЛ *ат. 1.* Защитник, заступник, покровитель / Биреуню неда бир затны жакълаучу, къоруулаучу адам. *Дуниядан кетди чолпан [Солтан-Хамит Къалабеков] – Жарлыланы ёкюлю, Тенгликни байрагъын тутхан, Тау эллени кёпюрю.* Шахмырзаланы С., Назмула, 18. ❑ *Тийрени, къар хапуча, жапханды кюл. Сынлача, сюеледиле ожакъла, Сен а бери кеч жетдинг солдат-ёкюл. Эл тургъан болур эди сени сакълап.* "Шуёхлукъ", № 32, 96.

2. *юр.* Адвокат, защитник / Сюдде биреуню сейирлерин къоруулаучу юрист. *Къыйын кезиуде жаш, шахарда шагъырей ёкюлюне къагъыт жазып, ол адамны жибереди.* "Шуёхлукъ", № 80, 54. ❑ *Къызыл столланы бирини артында халкъ ёкюлле бла судья олтурдула.* "Шуёхлукъ", № 61, 59.

3. Апологет / Бир тюрлю оюмну, окъууну артыкъ бек жакълаучу адам. *Бжезинский американы империалистлени антлы ёкюлюдю.* "Коммунизмге жол", 1976, № 71.

❑ **Ёкюл бол** заступаться за кого, защищать кого / биреуню, бир затны жакъла, къоруула, биреу жанлы бол. *Биреу биреуню кёзден таша сёксе, Ыннам сёгюлгеннге ёкюл болгъанды.* Зумакъуллаы Т., Кёз жарыгъым, 91. ❑ *Роза, кёлкъалды тыкъсыугъа ёкюл болуп кюрешсе да, ышаныуу къурумайды.* Дотдулаы Х., Жашлыкъны жолунда, 79.

ЁКЮЛЛЮК *ат.* **1.** Заступничество, защита / Биреуню неда бир затны жакъламакълыкъ, къорууламакълыкъ. *[Мурат:] Хасан эфендини иши бюгюннгю ёкюллюгюне кёреди – ол кюн сайын бизни бийге сатады.* Шауаланы М., Мурат, 194. ❑ *Кюрешде кетди тюню, тюшю да аны халкъгъа ёкюллюгюнде. Андан кёп къыйын салмаз киши да Туугъан жерини эркинлигине.* "Шуёхлукъ", № 53, 36.

2. Адвокатство / Ёкюлню иши. *Жаш ёкюллюк бла кюрешеди, аны ол ишде иги жетишими барды.*

❑ **Ёкюллюк эт** ёкюл бол (*къ.* **ёкюл**). "*Аллымдан кет, ата,– деди Шабатай.– Сени былагъа [жалчылагъа] ёкюллюк этгенингден эрикгенбиз!*" Тёппеланы А., Жюз шаптал терек. ❑ – *Зауурбекме, жарлыланы тирилтген, Зауурбекме, анга ёкюллюк этген.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

▲ **ЁКЮМ: Ёкюм ёлю бол** сильно печалиться, горевать, тужить / бек къайгъылы, жарсыулу, бушуулу, мудах бол; ёкюм деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *Ана жашыны аскерден бир буту кетип келгенине ёкюм ёлю болду.*

ЁКЮН *эт.* Раскаиваться *о чём*, сетовать *на что, о ком-чем* сожалеть / Этилген жангылычха, терслике неда бир башха зат ючюн сокъуран, бек жарсы, ахтын. *– Душманларым ызымдан окъ атдыла, Алай къутулдум, бетсизле ёлтюрмей. Гурушхачыла жалгъан дау айтдыла, Мен жашадым, жашауума ёкюнмей.* Мокъаланы М., Къушну ауанасы, 24. ❑ *[Назбий:] Алым, къарнашым, инжилеме, кюеме, не этейим, мадар тапмайма, заманны оздургъанма, окъуусуз къалгъанма, ёкюнеме.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 180.

ЁКЮНДЮР *эт. понуд. от* **ёкюн** / Ёкюн дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашау кимге заукъулукъ сынатыр, кимни ёкюндюрюр.*

ЁКЮНДЮРТ *эт. понуд. от*

ёкюндюр / Ёкюндюр дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашны этген иши ёкюндюртдю, энди тенглерини айыпларындан къоркъады.*

ЁКЮНДЮРТЮУ *и. д. от* **ёкюндюрт** / Ёкюндюрт дегенден *этим ат. Биреуню ёкюндюртюу.*

ЁКЮНДЮРЮУ *и. д. от* **ёкюндюр** / Экюндюр дегенден *этим ат. Тапсыз хапар айтып, ёкюндюрюу.*

ЁКЮНЮУ *и. д. от* **ёкюн** / Ёкюн дегенден *этим ат. [Бал чибин къушха:] Башынга бир кюн келир: Эсгерип ёкюнюрсе... Кеч ёкюнюу жукъ бермез, Ачыудан ёкюрюрсе.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 80. ❑ *"Стамбулчуланы жырларында" аллындан артына дери тарыгъыу, ёкюнюу, Ата журтха таралмакълыкъ барды.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 39.

ЁКЮНЮШ *эт. взаимн.-совм. от* **ёкюн** / Ёкюн дегенни *араш айырмасы. Къызла экиси да бир бирге айтхан тапсыз сёзлерине ёкюнюшедиле.*

ЁКЮНЮШЮУ *и. д. от* **ёкюнюш** / Ёкюнюш дегенден *этим ат. Бир затха ёкюнюшюу.*

ЁКЮР *эт.* **1.** Мычать *(о корове; реветь (о быке)* / Тауush эт, къычыр *(туварланы юсюнден)*; мёнгюре. *Адамланы къычыргъанларын, хахайларын эшитгенлеринде, эшекле окъуп, туварла ёкюрюп, атла кишнеп, итле юрюп, элге от тюшгенден эсе он кере даур, къайгъы кирди.* Тёппеланы С., Уучу Зауурбек, 39. ❑ *Ийнекле, желинлери толуп, бузоуларына ашыгъып, башлары силкине, эл таба къарай да, ёкюре, тири-тири атлап барадыла.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 117. // *кёч.* Реветь *(напр. о техническом устройстве, машине, моторе, гудке)* / Гюрюлде, гуулда *(моторну, паровозну, топну д. а. к. башха затны юсюнден). Ким эсе да ауур ынычхады, поездни паровозу ачы ёкюрдю.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 150. ❑ *Солуп салкъын хауаны, Моторла ёкюрдюле. Машинала, къууанып, Будайгъа кёмюлдюле.* "Жарыкъ жолда", 24. ❑ *Урушну тюзлеринде мен кёргенме топланы Ёкюре, узакъдан атылыуларын.* Отарланы К., Жолла, 194. // *кёч.* Реветь *(напр. о буре, ветре)* / Уллу эм узакъгъа созулгъан тауush эт, уллу шуулда *(боранны, тенгизни д. а. к. затны юсюнден). [Шарау:] Черек бир эриши ёкюрюп башлады да, жюрегибиз чыгъаргъа жетип, анга къарадыкъ – ол кир эди.* Толгъурланы З., Эрирей, 140. ❑ *Къызыл тенгиз титиреди, ёкюрдю.* Ахматланы А., Жаз келди, 102. ❑ *Холам башында, бийик къаяда, Жортадыла желле, ёкюре.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 132.

2. *сёл. тил.* Громко плакать *(о многих)* / Къычырыкъ этип жиля. *Эбизе бий, чабып, Быдыркъыгъа секирди, Окъ тийгенде белинден, Къабан кибик ёкюрдю.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 207. ❑ *Правлен юйню ичи циркге ушап къалды. Кимле секиредиле, кимле ёкюредиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 62.

ЁКЮРТ *эт. понуд. от* **ёкюр** / Ёкюр дегенни *къатланыучу айырмасы. [Ёрюзмек:] Мени атымы ким сагъынса, ма муну [ушкокну] алып келип... бир кере ёкюртеме.* "Нартла", 38. ❑ *[Науруз:] Сокъур лобанча, жерге бауруму салып, арбазда ийнек ёкюртюп, къозу макъыртып жашаяллыкъ тюйюлме, анам.* Лайпанланы С., Гургумлу, 12.

ЁКЮРТДЮР *эт. понуд. от* **ёкюрт** / Ёкюрт дегенни *къатланыучу айырмасы. Эрттенли бери ийнекге аш бермей, аны ёкюртдюрюп тургъаны ючюн, анасы жашына урушду.*

ЁКЮРТДЮРЮУ *и. д. от* **ёкюртдюр** / Ёкюртдюр дегенден *этим ат. Бузоуну, ийдирмей, анасына ёкюртдюрюу.*

ЁКЮРТЮУ *и. д. от* **ёкюр** / Ёкюрт дегенден *этим ат. Ийнекге аш салмай ёкюртюу. Моторну ёкюртюу.*

ЁКЮРЮУ *и. д. от* **ёкюр** / Ёкюр дегенден *этим ат. Буу ёкюрюу, жугъутур мюйюз тауш Бирге къошуладыла, Малкъар, сенде. Биченликле, гокка хансла, агъач таш – Бары къатышды тарла ичлеринде.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, II, 409. ❑ *Гёжеф а чыкъгъанны жыгъып, биягъы, бугъача, ёкюрюуюн бардырады.* Г у л а й л а н ы Б., Къачхынчы, 17.

ЁКЮРЮШ *эт. взаимн.-совм. от* **ёкюр** / Ёкюр дегенни *араш айырмасы. Бир да къалмай тууарла ёкюрюшюп келедиле.* О р т а б а й л а н ы Т., Окъуу китап, 93. ❑ *Эл сюрюуле, ёкюрюшюп, макъырышып, энишге айландыла.* Т е к у л а н ы Ж., Сыркыу, 5.

ЁКЮРЮШЮУ *и. д. от* **ёкюрюш** / Ёкюрюш дегенден *этим ат. Тууарланы ёкюрюшюулери. Буулланы ёкюрюшюулери.*

ЁЛ *эт.* **1.** Умирать, скончаться / Жашама, жашаудан къал, кет, жан бер. *[Ёрюзмек Сибилчиге:] Мен энди къарт болгъанма, ёлюр заманым жетип келеди.* "Нартла", 59. ❑ *Исса Исмайыловични юйдегиси, жаула болгъан жерледе къалып, фашистлени къолларындан ёлгенди.* Ш а м а н л а н ы М., Окъа бёрк, 41.

2. Сильно проголодаться, испытывать жажду и т. п. / Бек ач, суусап бол. *"Анам, ачдан ёлеме",– деп, жаш стол артына олтурду.* ❑ *"Суусапдан ёлеме, не болгъан эсе да!"– деди къыз.*

3. Сильно тосковать *по ком*, любить *кого* / Бир кючлю сезимни сына. *Жукъу да келмейди Шо манга къонакъгъа. "Ачыудан ёл!" – дейди.* М о к ъ а л а н ы М., Жылла бла жырла, 11. ❑ *[Хашим атасына:] "Тансыкъдан ёлебиз, къачан келликсе юйге?" – деп, жазды.* "Коммунизмге жол", 1978, № 114.

4. Испытывать острую нужду *в чем-л.* / Бек жарлы бол. *"Юсю да жаланнгачдан ёледи",– деп, Мусабий мугурайып тургъан Асланнга къарады.* "Коммунизмге жол", 1970, № 57.

5. *кёч.* Пропадать, проходить бесполезно *(о времени)* / Бошуна *(хайырсыз)* оз, кет *(заманны юсюнден). Бир сагъатым ёлдю. Сау кюнюм ёлдю.*

6. *кёч.* Исчезать, пропадать; прекращаться / Тас бол, унутулуп къал. *Иги сёзню айтхан ёлсе да, сёзю ёлмез.* (Н а р т сёз).

▲ **Ёлюп да** ни за что *(на свете)* / бир зат ючюн да угъай, чыртда угъай. *Ёлюп да этемеми мен алай.* ❑ *Ёлюп да бермезме.* **Ёлюрге жет** до смерти уставать, измучиться / бек ары, къыйнал. *"Ол къулакъны чалып бошайма деп, ёлюрге жетдим",– деди жаш.*

▲ **Ёлюр мыллыгын атды** он приложил к чему все усилия, старался из всех сил / битеу кючюн салып этди. *Алай ол зорлукъ жашауну иелери ол жангы жашау ызгъа къажау, ёлюр мыллыкларын атып, кюреш ачадыла.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 105. ❑ *Жауну аскери, орус тюзлени малтап, къыралыбызны ара шахары Москвагъа ёлюр мыллыгын атханды.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 5.

▲ **Ёлюр от** отрава / уулу зат, уу. *Солтан бир кюн кетди жумушха итсиз, Аман ниетни алды Сапыра бетсиз: Элтип итге ёлюр отну ашатды, Сюйген итинден Солтанны бошатды.* О т а р л а н ы С., Назмула бла поэмала, 94. ❑ *[Жамийлят:] Жолдаш Бекболатов, не этериксе, энди анга [газетде жалгъан критикагъа] тёзерикбиз, ачы къабын болса да, ёлюр от тюйюлдю.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 89.

▲ **Ёлюр тюгю чыкъгъанды** он сильно состарился / бек къарт

болгъанды, къартдан тыннганды. *[Таубатыр:] Ёлюр тюгю чыкъгъанында да стаканны къоймагъанды деп, кёлюгюзге келмесин.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 263. ❑ *[Даут Хажи-Даутха:] Ёлюр тюгюнг да чыкъгъанды, не къатын хапар керекди сеннге?* Батчаланы М., Элчилерим, 86.

ЁЛМЕЙ-КЪАЛМАЙ *хал. сёзл.* Еле, едва / Кючден-бутдан, къыйналып, аманны кебинден. *[Ногъайчыкъ] Ёрюзмекге ёлмей-къалмай келди, Жетер-жетмез, мычымагъанлай ёлдю.* "Нартла", 70. ❑ *Къалай болса да, аманны кебинден малла ёлмей-къалмай жаз башына чыгъарча мадарла этилгендиле.* Кацийланы Х., Тамата, 79. ❑ *[Хорлам Чомургъа:] Сен къыралынгдан, халкъынгдан къачып, ёлмей-къалмай, итни сыйы бла, аманны кебинде жашайса, кёлюнг жер бла тенг болуп, адамладан жанлап айланаса.* Хубийланы О., Дерт, 258.

ЁЛЕТ *ат.* **1.** Эпидемия, мор. Адамланы, малланы, жаныуарланы ичинде кенг жайылгъан жугъуучу ауруу. *Ол ёртен тюйюлдю, къанлы ёлетди, Акъыллы башланы тели этди, сер этди.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 60. ❑ *"Хайыуанлагъа угъай, жаныуарлагъа да тийип, болгъанны аямай къырып барады бу къурурукъ ёлет",– деди Осман.* ❑ *Малланы Мурапбий ёлет кирген Бызынгы таба къууалады.* "Шуёхлукъ", № 56, 95.

2. *кёч. къ.* **ёлюм.** *Къартлыкъдан бла ёлетден къутулалмазса,– деди къарт нёгерлерине.* ❑ *Ёлет себе, душман полклары да кюрешип Келедиле отубузну жукълатыргъа.* Отарланы К., Дуния эрттени, 12. ❑ *Сора ёлет келтирген къара жорлу самолётланы жуукълаша келгенлерин кёргени бла, [санитар] юсюбюзге къапланып, барыбызны да жабаргъа кюрешеди.* "Шуёхлукъ", № 55, 12.

3. *кёч.* Чума *(о социальном явлении)* / Бек къоркъуулу, палах келтирген социальна болум. *Къара ёлетден халкъланы къутхаргъан Жигитлеге махтау-ыспас этебиз.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 69. ❑ *Къабыр къыртышларын сылай желле, Жигитле сынсыз жатадыла жерде.* Отарланы К., Сынла, 151. *Муратыбыз – жаш тёлюню Насыпсыз болуп кёрмезге, Къан ырхыла жибермезге, Мор ёлетге жол бермезге.* "Шуёхлукъ", № 1, 110.

4. *кёч.* Эпидемия *(о чем-л. быстро распространившемся)* / Терк эм кенг жайылгъан, аслам адамны кесине тартхан зат. *Кризислени кезиуюнде обществолу ёлет – производствону асыры кёп этилиуюню ёлети битеу къыраллагъа кенг жайылады.*

ЁЛЕТДЕН *заман. сёзл.* Издавна, издревле / Бек эрттеден. *Хар жыл сайын келиучю Кюз арты, энтда келип, Ёлетден этилиучю Иш бюгюн да этилип, Картоф къазылгъан манга – Андан жангы иш жокъча, Кёрюндю алай жангы, Бу жерде мен къонакъча.* Къулийланы Къ., Юйюнге игилик!, 90. ❑ *Мал-харакетни сюймеклик Къалай эрттегилиди! Ол да туман келген кибик, Ма ёлетден келеди.* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 188.

ЁЛКА *ат.* Ёлка / Жангы жылны байрамына жасалгъан назы терек. *Пил, хурт-хурт эте, ёлканы тёгерегинде айланды да, биягъыча, тынч-тынч атлай, бурунун гыллыулата, эшик таба тебиреди.* "Шуёхлукъ", № 7, 28. ❑ *Бюгюн кёрсенг ёлканы, Танымазса сен аны.* Маммеланы И., Чалгъы, 115.

ЁЛТЮР *эт.* **1.** Убивать, умертвлять *кого* / Биреуню неда бир затны уруп, атып д. а. к. зат этип, жанын ал. *Айтекни тенглери жазгъаннга кёре, ол, онбир гитлерчини ёлтюрюп, бир къызчыкъны жаннган юйден чыгъарама деп, жанын бергенди.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 10. ❑

Жашау жол – тайгъакъ кёпюрдю, Илине барсанг, кёлтюрдю, Учхалап кетсенг – ёлтюрдю. "Жилтинле", 192.

2. *кёч.* Сильно огорчать, приводить в отчаяние *кого* / Бек ачыт, къыйна, тюнгюлт. *Эллиле бийик кётюрюп, Намысларын аланы. Сен ажалсыз ёлтюрюп Къойдунг ата-анангы.* "Коммунизмге жол", 1974, № 82.

3. *кёч.* Уничтожать, прекращать *что* / Бир затны къурут, жокъ эт. *Сен барда [халкъым] насыбыбызны чеги жокъ, Ишибиз – къууанчлы, жашаууубуз – токъ, Душман къылычы хорлаялмаз бизни, Тюзлюкню да ёлтюралмаз душман окъ.* Отарланы К., Сагъышла, 4.

4. *кёч.* Тратить, проводить, расходовать непроизводительно *(о времени)* / Бошуна ётдюр *(заманны юсюнден). Кирпич болмай, ишчиле эки сагъат заманларын ёлтюрдюле.* ❑ *Жолум болмады, сау кюнюмю ёлтюрдюм, бояула излей.*

ЁЛТЮРТ *эт. понуд. от* ёлтюр / Ёлтюр дегенни *къатланыучу айырмасы. Хар уугъа тебиреген мараучу Апсатыдан: "Кийик ёлтюрт!" – деп, жалынып тилегенди.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 91.

ЁЛТЮРТЮЛ *эт. страд. от* **ёлтюрт** / Ёлтюрт дегенни *зорлаучу айырмасы. Къутургъан ит ёлтюртюлгенди.*

ЁЛТЮРТЮЛЮУ *и. д. от* **ёлтюрюл** / Ёлтюрюл дегенден *этим ат. Бруцеллёздан ауругъан малны ёлтюртюлюую.*

ЁЛТЮРТЮУ *и. д. от* **ёлтюрт** / Ёлтюрт дегенден *этим ат. Заранлы къурт-къумурсханы ёлтюртюу. Къутургъан итни ёлтюртюу.*

ЁЛТЮРЮЛ *эт. страд. от* **ёлтюр** / Ёлтюр дегенни *зорлаучу айырмасы. Баймырза бла къаргъышчы къатыны, сау кюнню узунуна къуру жыланны ёлтюрюлгенине жарсый, гыз-гыз этe турадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 393. ❑ *Адамны билмей неда саякъ айланнганы ючюн ёлтюрюлгенине тёленирик къанны багъасы ючден бирге аз тохташдырылгъанды.* "Шуёхлукъ", № 33, 129.

ЁЛТЮРЮЛЮУ *и. д. от* **ёлтюрюл** / Ёлтюрюл дегенден *этим ат. Урушда ёлтюрюлюу. Заранлы къурт-къумурсханы ёлтюрюлюую.*

ЁЛТЮРЮУ *и. д. от* **ёлтюр** / Ёлтюр дегенден *этим ат. Кийик жаныуарланы ёлтюрюуге тыйыу салыннганды. Заманны бошуна ёлтюрюу.*

ЁЛТЮРЮШ *эт. взаимн.-совм. от* ёлтюр / Ёлтюр дегенни *араш айырмасы. Снайперле узакъдагъы фашистлени ёлтюрюше эдиле.*

ЁЛТЮРЮШЮУ *и. д. от.* ёлтюрюш / Ёлтюрюш дегенден *этим ат. Заранлы къурт-къумурсханы ёлтюрюшюу. Колорад къамыжакъланы ёлтюрюшюу.*

ЁЛЧЕ [1] *ат къарач.* **1.** *къ.* **ёлчеу.** *Узунлукъну, уллулукъну эм ауурлукъну ёлчелерини юсюнден биз математика, физика, химия дерследе да окъуйбуз.*

2. Величина, размер, степень *чего* / Бир затны *(акъылны, фахмуну, сагъышны д. а. к.)* уллулугъу; бир болумну мардасы, даражасы. *Акъылгъа ёлче жокъ.* (Нарт сёз.). ❍ *Фахму ёлчеге сыйынмагъан бир затды, ол себепден аны юсюнден бир жангыз зат айтып къояргъа болмайды.* Къагъыланы Н., Тинте барып, 61. ❑ *Ол сагъыш теренди, Табылмайды бир ёлче, Унамайды кетерге Не кюндюз, не кече.* "Жанкъылыч", 29

3. Мера, норма / Бир затны мардасы. *Ашны ёлчеси.*

❑ **Ёлче таякъ** *эск. этн.* измерительная палка длиною в сажень / узунлугъу сажна бла тенг болгъан ёлчеге жюрютюлген таякъ. *Анна*

ёлче таягъы бла бийлик жерин ёлчеледи. ❑ *Юйню узунлугъу ёлче таякъ бла беш болгъанды.*

ЁЛЧЕ [2] *ат къарач. къ.* **кеп.** *Ёлчелеге къуюп, аны [отну] тиздиле, Мычымай къоргъашин окъла жюздюле.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 82.

ЁЛЧЕЛЕ *эт.* Мерить, измерять *что* / Биреуню неда бир затны боюн, ауурлугъун, уллулугъун, узунлугъун д. а. к. затын бир тюрлю ёлчеу бла белгиле. *[Къатын тюлкюню] терисин союп алып, кесини жангы туугъан жашчыгъына бёрк къыйыргъа ёлчелегенинде, сау элге жартысы бёрк къыйыр чыкъгъан тюлкюню терисини бир жартысы аны сабийине бёрк къыйыр чыкъмагъанды.* "Нартла", 74. ❑ *Адам ёмюрлюк жашауун иги сагъыш этип, не жаны бла да чегип, ёлчелеп этмесе, юй жашауундан къууанмазгъа боллукъду.* Хубийланы О., Аманат, I,133. ❑ *[Мараучу:] Э-эй, жигит, жау заманны ёлчелеп кюрешмейди.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 102.

ЁЛЧЕЛЕН *эт. страд. от* **ёлчеле** / Ёлчеле дегенни *зорлаучу айырмасы. Сапийра, къумачны ёлченнген кесегин бир жанына салып, чек жазып, мени кассагъа жиберди.* ❑ *Будай себиллик жер ёлченип бошалгъанды.* ☐ *Саны, тюрсюню ёлченип этилгенча, ол аллай бир жарашыулу къыз, Назийфагъа жити къарап, тансыкълай эди.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 54.

ЁЛЧЕЛЕНИУ *и. д. от* **ёлчелен** / Ёлчелен дегенден *этим ат. Къумачны ёлчелениую. Жерни ёлчелениую.*

ЁЛЧЕЛЕТ *эт. понуд. от* **ёлчеле** / Ёлчеле дегенни *къатланыучу айырмасы. Бригадир жашлагъа, рулетканы берип, жерни ёлчелетди.*

ЁЛЧЕЛЕТДИР *эт. понуд. от* **ёлчелет** / Ёлчелет дегенни *къатланыучу айырмасы. Жаш дуппурну узунлугъун, бийиклигин да ёлчелетдирип, журналгъа жаздырды.* ❑ *Амма къумачны ёлчелетдирирге быстыр метр излейди.*

ЁЛЧЕЛЕТДИРИЛ *эт. страд. от* **ёлчелетдир** / Ёлчелетдир дегенни *зорлаучу айырмасы. Ёлчелетдирилген жерлени планлары къагъытха кёчюрюлгенди.*

ЁЛЧЕЛЕТДИРИЛИУ *и. д. от* **ёлчелетдирил** / Ёлчелетдирил дегенден *этим ат. Жангы жерлени будай себиллик кесеклерин ёлчелетдирилиу бошалгъанды.*

ЁЛЧЕЛЕТДИРИУ *и. д. от* **ёлчелетдир** / Ёлчелетдир дегенден *этим ат. Жерни ёлчелетдириу. Къумачны ёлчелетдириу. Заманны ёлчелетдириу.*

ЁЛЧЕЛЕТИУ *и. д. от* **ёлчелет** / Ёлчелет дегенден *этим ат. Жерни ёлчелетиу. Агъачны ёлчелетиу.*

ЁЛЧЕЛЕУ *и. д. от* **ёлчеле** / Ёлчеле дегенден *этим ат. Къумачны ёлчелеу. Заманны ёлчелеу.* ❑ *Космос кемени жюрюген жолуну траекториясын ёлчелеу.*

ЁЛЧЕЛЕУЧЮ *ат.* Измеритель / Бир затны ёлчелер ючюн хайырланылыучу зат. *Аминат, шыр-шыр этдирип, Челегин терк толтурады, Кёмюкбаш сютню келтирип, Ёлчелеучюге къуяды.* "Шуёхлукъ", № 2, 55.

ЁЛЧЕЛЕШ *эт. взаимн.-совм. от* **ёлчеле** / Ёлчеле дегенни *араш айырмасы. Жашла къол ташны ким узакъгъа атханын ёлчелешедиле.* ❑ *Къызла къумачла ёлчелешедиле.*

ЁЛЧЕЛЕШИУ *и. д. от* **ёлчелеш** / Ёлчелеш дегенден *этим ат. Жолну ёлчелешиу. Сютню къалынлыгъын ёлчелешиу.*

ЁЛЧЕМ *ат.* **1.** *къ.* **ёлче**[1] **(1).** *Хар звенону бахчасы, аны ёлчеми белгилиди, звенону ичинде да хар адамны къарагъан жери башхады.* "Ленинни байрагъы", 1979, № 66. ❑ *"Адамны къуллукъгъа сайлагъанда, анга не ёлчем бла къараргъа керекди?" – дейди корреспондент.* "Коммунизмге жол", 1977, № 123.

2. Объем, количество / Бир затны кёплюгю, саны. *Жашау жумушланы ёлчеми жылдан жылгъа ёсе барады.* "Коммунизмге жол". ❑ *Биринчи айла бла тенглешдиргенде, тамамланнган ишни ёлчеми эки кереге ёсгенди.* "Коммунизмге жол".

ЁЛЧЕМСИЗ I *сыф.* Чрезмерный / Асыры, мардасыз уллу. *Хакимни ёлчемсиз огъурсузлугъу Аминатны къоркъутхан да этди, кёлюн да чыгъарды.* ❑ *Биреуню ёлчемсиз махтау.* ❑ *Сабийни ёсдюрюуде ёлчемсиз жумушакълыкъ аны бузгъан этеди.*

ЁЛЧЕМСИЗ II *хал. сёз.* Чрезмерно / Асыры бек, мардадан *кёп. Бизни анагъа кёлюбюздеги сезим не кючлю сюймекликден да ёлчемсиз уллуду.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 37. ❑ *Айтыргъа, жангы жашауну ишлеуде басманы хайыры ёлчемсиз кётюрюлгенди.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 76.

ЁЛЧЕУ *ат.* Мера, мерка, измерение; единица измерения / Адамны неда башха затны уллулугъун, узунлугъун, ауурлугъун д. а. к. затын билир ючюн хайырланылыучу единица. *[Мусса Назирге:] Аперим, къангаланы къыйырларын тюз кесгенсе, сыйдам сюрмелегенсе, ёлчеулерине кёре, тап жарашдыргъанса.* Тёппеланы С., Уучу Зауурбек, II. ❑ *[Нюржан Залимни] къарайды ызындан, Ёлчеу алгъанча, Айтады ичинден, Къууп баргъанча: "Акъ чепкен бичерме, Санга жарарча, Чепкен себеп болуп, Сени табарча".* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 208.

ЁЛЧЕУСЮЗ *хал. сёзл.* Чрезмерно / Мардасыз, бек. *Иги, осал зат этгенде да Ёлчеусюз бийик устазларым, Тар кёпюрлени ётгенде да, Кюч бергенсиз, къалмазча арып.* Къулийланы Къ., Жаралы таш, 41.

ЁЛЮ *ат къ.* **ёлюк.** *Отуннга баргъан жашла кечиуде ёлю барды деп, элге хапар берген эдиле.* Хочуланы С., Хапарла, 70. ❑ *[Асланкир:] Ёлю басдырылмай тургъанлай, энтда адам ачытайыкъ депми айланасыз?* Байчораланы М., Уллу Къарачайда, 215. // *къ.* **ёлюм.** *"Юйюнге ёлю кирсин!" – деп, къаргъады къатын кимни эсе да.*

▲ **Ёлю жукъу (жукъусу) эт** спать мертвецким сном / бек къаты эм кёп жукъла. *[Нюзюр:] Аны [айны] сакълагъанла ёлю жукъу этгендиле. Бу ахырлыкъ дауургъа уяналмагъандан сейир дунияда болурму?* Тёппеланы С., Уучу Зауурбек, 39. ❑ *[Анасы сабийлерине:] Бир жукъласагъыз, ёлю жукъу этесиз да, акъсутха дери уянмайсыз.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек. **Ёлю мыллыгын атып** со всех ног / чабалгъаны чакълы бир. *Ол ары ёлю мыллыгын атып чапды.*

ЁЛЮК *ат.* Труп, покойник / Ёлген адам. *Мусабийни ёлюгюн эрттенликде асмакъда кёрюп, элге къуугъун жайылгъан заманда, Зухура орамда эди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 382. ❑ *Жылап тойгъандан сора, Осман, ёлюкню къатында олтуруп, жашауну юсюнден терен сагъыш этди.* Зоканы З., Солуу кюн, 85.

ЁЛЮМ *ат.* **1.** Смерть / Организмде жащау кючню тауусулууу, бошалыуу. *Ёлюм келир, Итим чабып тыялмаз, Ёлюм келир, Жашым тутуп тыялмаз.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 157. ❑ *Къачар онг тапмай ёлюмден, Жаула сынсырла, улурла,– Беш бармагъынг – беш элия,– Беш*

душман кёзге урурла! Бабаланы И., Жетегейле, 112.

2. *В позиции определения:* смертельный, смертоносный / Ёлтюрюучю, ёлюм бериучю. *От толкъунла, уруп, элле кюйгенде, Залимликле миллетлени тюйгенде, Эмегенлей, кесип дуния сууларын, Юслерине ийип ёлюм уларын...* "Шуёхлукъ", № 1, 5. ❑ *Уруш! Сенсе ёлюм бомбала атхан, Миллионланы сарнатхан. Ким ахшыды десе санга, Халкъ налаты болур анга.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 12.

▲ **Ёлюм къара** *къарач.* изо всех сил / битеу кючюн салып. *Къанын, жанын да аямай, итлеге да хахай-тухай эте, Рамазан ёлюм къара чапды, нек десегиз, ала [итле] танымагъан адамларын таларгъа боллукъ эдиле.* Семенланы А., Жазыу айла, 68. ❑ *Аны [Файрузну] алай кёргенлей, менден алгъа ол [нёгер къатыны] айтады деп, къоркъуп, къара чепкенли къатын да суугъа баргъанын къоюп, нёгерини ызындан габашлары тюшедиле деп къоркъуп, чыртчырт эте, ёлюм къара жумулду...* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 158. ❑ *Ариу айтып, ичгери кийирип, аллына ары-бери салып, была [малчыла] мал тындырыргъа чыкъгъанлай, ызларындан чыгъып, алайда жери бла тагъылып тургъан атха минип, ёлюм къара къачханды.* Семенланы А., Жазыу айла, 95.

ЁЛЮМЛЕ *эт. аз жюр. къ.* **ёлтюр** ‹ *Жан иесин ёлюмлейсе, Культураны кёмюрлейсе, Уруш! Ким тёзалыр анга? Зорлукъ уруш, налат санга!* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 12.

ЁЛЮМЛЕУ *и. д. от* **ёлюмле** / Ёлюмле дегенден *этим ат. Биреуню ёлюмлеу.*

ЁЛЮМСЮЗ *сыф.* Бессмертный / Ёлмезлик, унутулмазлыкъ, тас болмазлыкъ. *[Къыз жашха:] Мени ючюн сен жанынгы берирмединг? – [Жаш:] Угъай, мени багъалым, мени сюймеклигим ёлюмсюздю.* Кацийланы Х., Салам алейкум, 177. ❑ *Кязимни ёлюмсюз назмусун аны туудукъларыны жырларында эшитебиз.* "Шуёхлукъ", № 22, 12.

ЁЛЮМСЮЗЛЮК *ат.* Бессмертие / Дуниядан къурумаулукъ, ёлгенден сора аты унутулмаулукъ, махтау бла айтылып турмакълыкъ. *Жашауну ёлюмсюзлюгю къураучула хорлап келгенине шагъатлыкъ этеди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 77. ❑ *Керти адамлыкъны бла эркинликни ёлюмсюзлюклерин Совет Аскерни жигитлери кеслерини ёлюмлери бла къоругъандыла.* "Шуёхлукъ", № 10, 123.

ЁЛЮУ *и. д. от* **ёл** / Ёл дегенден *этим ат. "Бюгюн не ёлюу, неда ДЗОТ-ну алыу",– деди лейтенант.* Къудайланы Х., Ол кюнледе, 14. ❑ *Болса болсун меннге ёлюу, Бизни халкъыбыз – жамагъат, Шохлукъ жюрютюрге татлы, Ёчешип бир затха жаш, къарт.* "Жилтинле", 405.

ЁМЮР *ат.* **1.** *къ.* **жашау**[2]. *Тюшге дери ёмюрюнг болса да, ингирге дери боллукъ азыкъ жый.* (Нарт сёз.). ○ *[Жаш къызгъа:] Минг жыл ёмюрюм болса да, Жаханим менден толса да, Мен сени бир да унутмам.* "Малкъар халкъ жырла", 124. ❑ *Хар адам кесини ёмюрюн, ол ыфчыкладан ауа, алай ётдюре барады.* Токъумаланы Ж., Ыфчык, 66.

2. Век, столетие / Жюз жыл. *[Гондай:] Бюгюннгю кюн халкъгъа къалай огъурлу кюн болгъанды деп, ёмюрле бла таурухлада айтыла турурча аллах этсин!* Залийханланы Ж., Тау къушла, 155. ❑ *Ёзенни башында уа къысыр къара къаяланы кенг бауурларында ёмюрлени тургъан бугъойла, миялача, жылтырайдыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 177.

▲ **Ёмюрден ахыргъа (дери)** *заман. сёзл.* пожизненно, навечно / ёлгюнчю, хар заманда да. *Ёмюрден ахыргъа дери жарлы халкъны къа-*

нындан тоймагъан къауум жангыдан баш кётюрюп башлагъанды. Шауаланы Х., Кюйген тап, 29. ❑ *[Азамат Фатийматха:] Экибизни къадарыбыз ёмюрден ахыргъа бир боллукъ эсе, ол къадарны насыплы болурча этерге керекди.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 117.

ЁМЮРГЕ *заман. сёзл.* Навек, навеки, навсегда / Ёлгюнчю дери, жашау тауусулгъунчу. *[Афууажан:] Ол туздан толгъан гюттюню ашап башлагъанымда, ол манга бир уллу кёрюннген эди да, мен муну ёмюрге да ашап бошаялмам, деп, къоркъгъан эдим.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 137. ❑ *Неда душман андан Келсе кёрюрге, Букъдурурла хансла Мени ёмюрге.* Отарланы К., Сынла; 47.

ЁМЮРДЕ *заман. сёзл.* **1.** Никогда / Бир заманда да *(жаланда угъайлаучу этим бла жюрюйдю). Керти да, ариума деп махтаныр акъыл ёмюрде башыма келмесе да, ол айтыугъа юйренип бошагъан эдим.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 24. ❑ *Алай жулдузла уа бийик кёкде Палах билмейдиле ёмюрде. Мени жарыкъ жулдузум, бийикден Жарыкъ бер жолума жерде.* "Шуёхлукъ", № 10, 10.

2. *Вечно (постоянно, навсегда)* / хар заманда, дайым. *"Ол экиси [Халиймат бла Алим] да ёмюрде бир бирин татлы сюйгенлей къалырла",– деп, оюмлаучу эди Салим.* Токъумаланы Ж., Ыфчык, 46. ❑ *Зорлукъ жетген жигитле Ёледиле, жоюладыла, Жюреклери ёмюрде Жанып тургъан отладыла.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 182.

ЁМЮР-ЁМЮРГЕ *заман. сёзл. къ.* **ёмюрге.** *Жашау нёгерим болса ол мени, Бир бирге жарыкъ къарбыз: Ёмюр-ёмюрге къуруда бирге, Биз халкъыбызгъа жарарбыз.* "Шуёхлукъ", № 46, 48. ❑ *Ёмюр-ёмюрге Болургъа бирге Ай жарыкъ кече къаргъандыкъ.* "Коммунизмге жол", 1974, № 177.

ЁМЮРЛЮК I *ат.* Вечность / Бек кёп заман, ахыры болмагъан заман. *Энтда тилейме, керек эсе да зат, Тау башладан Кирсизлик да, неда ёмюрлюк.* Зумакъулланы Т., Кёз жарыгъым, 34. ❑ *Тенгизге да жалан кюч бла ёмюрлюк Берилип къалмайын, къайгъы да берилген Эсе уа? – болады хар кюнде кёп тюрлю, Толкъунла, бир чёге, бир секире ёрге.* "Шуёхлукъ", № 63, 6.

ЁМЮРЛЮК II *сыф.* Вечный, пожизненный / Кёп жюз жылланы туруучу, сакъланыучу; жашауну ахырына дери сакъланыучу. *Да тынчайсынла бу ёмюрлюк тенгле, Жанларын эркинлик ючюн бергенле.* Зумакъуллланы Т., Къаяда гюлле, 43. ❑ *[Ижиу:] Атам, тёгерегине къарап, элни жамауатын, хар ташын, ёмюрлюк тауларын тансыкълайды.* Шауаланы Х., Ач эшикни, менме, 14. ❑ *– Бу жол этген оюмсуз ишибиз жашаубузда ёмюрлюк дерс боллукъду.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 44.

▲ **Ёмюрлюк жукъу** *къ.* **ёлюм I.** *[Хамзат:] Мен былай келген заманда мени термилиуюм сени ёмюрлюк жукъудан уята эсе, кечгинлик бер.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 15. **Ёмюрлюк жукъугъа кет** *къ.* **ёл 1.** *[Жаралы солдат] къаралып башлагъан буту бла, ауузунда гелля алай ыразы болуп биширичю картофланы татыуу бла ёмюрлюк жукъугъа кетди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 146.

ЁМЮРЛЮКГЕ *заман. сёзл. къ.* **ёмюрге.** *[Жаш къызгъа:] Хар эрттенни ашыгъып сагъышда сакълайма. Кёп муратла бла санга жырла жырлайма, Сени бетингден насып жилтин тёгюлгенча, Жюрегиме ёмюрлюкге кючлю сингнгенча.* "Жюрек жырлайды", 197. ❑ *Жаш Босхасандан ёмюрлюкге айырылгъанына иги кюйюп, жы-*

лай-жылай, юйюне къайтды. "Къарачай халкъ таурухла", 62.

ЁН *ат къ.* **ауаз** *[Музафар:] Жырны макъамы ахшыданмы, огъесе Баблийнаны ёню ариуданмы, не эсе да ол жыр жюрегиме сингип къалды.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 197. ❑ *"Бу тиширыула сизни бла барсынла, мен а автобус бла барырма",– деди къыз алайдагъылагъа жарыкъ ёню бла.* Зокаланы З., Солуу кюн, 49.

▲ **Ёню къарыкъды** он потерял голос, у него голос сел / ауазы хырха болуп, адетича, сёлешалмады неда жырлаялмады. *Сайхат асыры къычырыкъ этгенден, ёню да къарыгъып, гыллыу этип, Акъ къалагъа дери чапды, онгсуз болуп, жолгъа жыгъылды.* Шауаланы М., Мурат, 217. ❑ *Суфуну, ёню да къарыгъып, арбазлагъа къычыра айланыуу ач къаргъа къычыргъаннга ушайды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 265.

ЁНКЮЧ I *ат.* **1.** Заем, долг, кредит / Борчха алыннган ахча, неда башха зат; ахчаны белгили келишим бла алгъанда неда бергенде этилген финанс операция. *Ёнкюч къууана барыр, жылай келир.* (Нарт сёз). ○ *Хаухну атма, ёнкючню сатма.* (Нарт сёз).

2. *В позиции определения:* займовый, долговой, кредитный / Ёнкючге алыннган неда берилген. *Шамил ол кюн окъуна къоншусундан ёнкюч чабырлыкъ алды.* "Шуёхлукъ", № 31, 42. ❑ *[Жамай:] Бир жерден бир ёнкюч мирзеу тапмайма.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 125.

ЁНКЮЧ II *хал. сёзл. къ.* **ёнкючге.** *[Гонай:] Ол къатынынг менден ёнкюч алгъан ахчаны къачан берликсе, Чонай?* Шауаланы М., Кечерлеми?, 182. ❑ *[Мустафир жашлагъа:] Ёнкюч беригиз [ашыкъланы], мен да сизге сакъала берирме.* Толгъурланы З., Айыуташ, 4.

ЁНКЮЧГЕ *хал. сёзл.* Взаймы, заимообразно / Борчха, хаух. *Черекни ыразылыгъын сурамайды Кече да, ол этерин этгенди: Ахшылыгъын ёнкючге санамайын, Черекге ол тюз жол юйретгенди.* Отарланы К., Сынла, 41. ❑ *"Эртте тургъанны алашасы тай табар", Ишде жалкъау – жокъдан – ёнкючге чабар.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 16.

ЁНЧЕЛЕ *эт. сёл. тил. къ.* **ёлчеле.** *Олсагъат окъуна [адамла] жерни ташын арытыргъа кюрешедиле, сажна бла ёнчелегеннге ышанмай, аякълары бла ёнчелейдиле...* Залийханланы Ж., Тау къушла, 181. ❑ *Адамны жашауу жаланда ол жашагъан жылла бла угъай, ол кеси ёмюрюнде не зат этгени бла ёнчеленеди.* "Шуёхлукъ", № 43, 97.

ЁНГ *ат къарач.* **1.** Мездра / Ийленмеген терини ич жаныны къабугъу. *Аття бычакъ бла терини ёнгюн къырды.*

2. Обратная сторона, изнанка / Къумачны ич жаны, чюйреси. *Къумачны ёнгю.*

ЁНГЕ [1] *сыф. къ.* **ёзге** [1] *(1-чи магъ.),* башха *(1-чи магъ.). "Эр кишилени къой, тоба, тиширыула окъуна сен [командир] айтхан жерге, ёнге тапмасакъ да, бирер къазыкъ алып барырбыз," – деп, къычыргъан эди [халкъ].* Хочуланы С., Хапарла, 79. ❑ *[Ана жашына:] Юрме къой аланы [жашланы], итле кибик,– деп, къойгъан болмаса, бир да ёнге жууап бермегенди.* "Малкъар халкъ жомакъла", II 233.

ЁНГЕ [2] *кес. къ.* **зат** [2], **иш** [2]. *Дыгалас этип айланнган адамла, басхыч ёнге табып ёрлегинчи, чардакъ оюлуп, от юйлени ичине тюшдю.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 338.

ЁНГЕ [3] *мод. сёз. къ.* **алай** [3]. *Къатынны бир кере эсине да келди, ёнге, не эсе да мурулдап, къычырыкъ этерге къалды.* Сюй-

юнчланы А., Адамлыкъ, 25. ❑ *[Хасан Хусейге:] Огъай, къарнашым, кёлюнг къалмасын, ёнге бу чаганы мен кишиге хаух бералмам!* "Жарыкъ жолда", 231. ❑ *Патчах къыз ёседи, ёнге, Чагъа, жашнай кюнден кюннге.* "Жанкъылыч", 153.

ЁНГЕЛЕ *эт.* **1.** Не признавать *(своего детёныша)*, отказываться *(от своего детёныша)* / Бир бирни таныма, алма, унама, къойма *(къойну, къозуну юсюнден). Анасындан ёнгелеген къозу.* ☐ *Бир кюн Хаджи улу, сюрюуню кюте, къойладан бири, эгиз табып, къозуларындан ёнгелеп тургъанын кёреди.* "Шуёхлукъ", № 6, 113.

2. Отказываться, отворачиваться, отрекаться *от кого-чего* / Биреуню неда бир затны кесингикине, кесингики болгъаннга санама; биреуню неда бир затны атып къой; арт бур. *[Къыз:] Мени сюйгеним ёнгелегенди, Бу дуниям къалай жарысын! Кимге да мени кёлкъалдым жокъду, Аллах бергенди барысын.* "Малкъар халкъ жырла", 153. ❑ *Жол кёрюндю, азапча, къыйын, Насып, нек эсе да, ёнгелеп, Бизден кери къачханда да, биз Келип турдукъ ёрде, къыланчда.* Отарланы К., Танг аласында, 48.

ЁНГЕЛЕН *эт. къ.* **ёнгеле.** *Артда арып, Кёп эрттенликледе ачы суу ичип Тургъанда да, китабымы атындан Ёнгеленмедим суудан, ётмекден да. Чыгъып кёп къыйынлыкъланы отундан: "Салам, эрттенлик!" – деп, къатлайма энтда.* Къулийланы Къ., Юйюнге игилик!, 356. ❑ *[Къайырбек жашына:] Жюрегинг къыйналып, адамланы кёзлерине къараргъа уялып айланнганынгы сеземе. Алай не этериксе? Ёнгеленип туруп, сен табарыкъ жокъду.* Токъумаланы Ж., Ыфчык, 38.

ЁНГЕЛЕНДИР *эт. понуд. от* **ёнгелен** / Ёнгелен дегенни *къатланыучу айырмасы. Жерге кёлю бла бакъгъанны ол ёнгелендирмез.*

ЁНГЕЛЕТ *эт понуд. от* **ёнгеле** / Ёнгеле дегенни *къатланыучу айырмасы. Адамны ёнгелетген къыйын тюйюлдю, ниетин артха къайтаргъан къыйын ишди.* Кацийланы Х., Тамата, 97. ❑ *Сюеди деп, сен кёлню уллу этсенг, Артда уа кеч болур, бир ёнгелетсенг.* Зумакъуллланы Т., Къаяда гюлле, 112.

ЁНГЕЛЕТИУ *и. д. от* **ёнгелет** / Ёнгелет дегенден *этим ат. Адамны жюрегин къыйнау, аны ёнгелетиу къыйын тюйюлдю, кёлюн кётюрген къыйынды.* ❑ *Сюйгенин ёнгелетиу.*

ЁНГЕЛЕУ *и. д. от* **ёнгеле** / Ёнгеле дегенден *этим ат. Алай бек сакълап туруп, бетден бетге уа былай арыгъан, азгъан, ол термилген уллу ишледен хапарлары да болмагъан аскерле бла тюбегенде, аны ёнгелеую айтып болмазча уллу эди.* Тёппеланы А., Ташыуул. ❑ *Къойну ёнгелеую да асламына къыяулу къозу тапса болады.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 120.

ЁНГЕЛЕШ *эт. взаимн.-совм. от* **ёнгеле** / Ёнгеле дегенни *араш айырмасы. [Залимхан Къушжетерге:] Ёнгелешмей, биягъынлай къагъыт жюрютемисиз?* Хубийланы О., Аманат, III, 365.

ЁНГЕЛЕШИУ *и. д. от* **ёнгелеш** / Ёнгелеш дегенден *этим ат. Бир бирден ёнгелешиу.*

ЁНГЕЧ *ат.* Пищевод / Ашны аууздан аш оруннга баргъан жолу. *Ёзге къуру къыйырында чыкъгъан къара шауданны суукъ сууундан хар уртлагъанынг, тишинги бузлата, ёнгечинги салкъын эте барады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 304.

❑ **Ёнгеч ирик** двухгодовалый валух / экижыллыкъ ирик. *Аппа къонакъларын, бир ёнгеч ирикни кесип, сыйлады.* **Ёнгеч къочхар** двухгодовалый баран / экижыллыкъ къочхар. *Жаш ёнгеч къочхар-*

ланы халжаргъа урду. **Ёнгеч теке** двухгодовалый козёл / экижыллыкъ теке. *Къарт ёнгеч текесин, сюрюуге къошмай, юйде багъа эди.*

ЁПКЕ *ат.* Лёгкое / Адамны эм омураулу жаныуарны *(хайыуанны)* солуучу органы. *Саскы айтды: "Ишлеп мен не этейим, Ауруйдула ёпкелерим, жюрегим, Кючден сау бола барады бут сюегим, Къой, солургъа салкъын сыртха кетейим".* Балаланы О., Басняла бла фельетонла, 13. ❑ *Энди заман сени [чалыны] къабыргъаларынгы талагъанды, ауруу ашагъан ёпкелей болгъанса, бахчадан таукъланы окъуна тыялмайса.* Толгъурланы З., Эрирей, 39.

❑ **Ёпке ауруу** туберкулёз / бирсиледен башха тюрлю микроб туудургъан эм ёпкелеге аны бла бирге адамны санларына *(бегирек да ёпкелеге, сюеклеге, жиклеге, чегилеге)* тийиучю жукъгъан ауруу. *Аланы [чыракъланы] ушхуур артына дери этген жалынлары адамлагъа ёпке ауруу саладыла.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 113. ❑ *1922 жылда окъуна Тебердиде ёпке аурууну бакъгъан биринчи санаторийле болгъандыла.* "Ленинни байрагъы"., 1974, № 136.

▲ **Ёпкеси турду** он запыхался / къысха-къысха солуду. *Жашланы тюшюрюп, Идирис Мазанович кеси да тюшдю. Аны ёпкелери туруп, солууун кючден ала эди. Болсада солургъа заман тапмады.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 120. **Ёпке солуу эт** запыхаться / чабып, терк жюрюп, къаты ишлеп арыгъандан къыйналып солу, къысха-къысха солу. *[Зуфар] келеди, индекден индекге ёте, Эринлери да суусапдан къургъакъсып, Келеди арып, ёпке солуу эте, Къап-къара кёзлерин тер суу басып.* Боташланы И., Таула сакълайдыла, 59. ❑ *Тутушханла экиси да, ёпке солуу эте, терлегенлерин сюртедиле.* "Шуёхлукъ", № 4, 96.

ЁПКЕ-БАУУР *къауум. ат.* Внутренности *(органы грудной полости животного)* / Малны ичи *(быдырдан, чегиден къалгъаны). [Нартла эмегенни] ёпке-бауурун шишге чанчып, кюн кёзюне тутдула. Жети кюнню биширип, ёпке-бауурун жутдула.* "Нартла", 244. ❑ *[Зауурбек:] Арлакъгъа барып къарасам, бир уллу жугъутур аунап, мыллыгыны жартысы уа [артыкъсыз да ёпке-бауру] ашалып тургъанын эледим.* Тёппеланы С., Уучу Зауурбек, 72.

ЁПКЕЛЕ *эт.* Обижаться *на кого-что*, быть недовольным *кем-чем* / Биреуню жанына тий, биреуге кёлкъалды бол. *Боз къозучукъ, анасындан ёпкелегенча, секире, таш жанына бурулгъанда, къойчу бетин кюннге берип, хурулдап жукълай эди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 23. ❑ *Айшат бла Рамазан, болгъан ишни хар бири кесича ангылап, бир бирлеринден ёпкелеп тургъандыла.* Зокалаланы З., Солуу кюн, 19.

ЁПКЕЛЕТ *эт.* Обижать *кого*, вызывать *чье* недовольство / Биреуню жанына тиерча, кёлкъалды болурча эт. *Беш жылны сёлешмей, ёпкелетип тургъандыла Залимни Атайлары.* ▭ *Къарт, кесин ёпкелетип, биягъы Камил таба бурулду.* Толгъурланы З., Эрирей, 173.

ЁПКЕЛЕТИУ *и. д. от* **ёпкелет** / Ёпкелет дегенден *этим ат. Биреуню бир бош зат бла ёпкелетиу.* ❑ *Кесинден гитчени ёпкелетиу иги тюйюлдю.*

ЁПКЕЛЕУ *и. д. от* **ёпкеле** / Ёпкеле дегенден *этим ат. Аны [жашчыкъны] кёзлеринде сейирсиниу бла ёпкелеу аралашып, бир сезимни ышаны жаратылгъанча болду.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 49. ❑ *Неге керекди ёпкелеу тенгинден? Жаланда жаугъа тутуучудула дерт.* Гуртуланы Б., Таула чакъырадыла, 54.

ЁПКЕЛЕУЮК *сыф.* Обидчивый / Кереклиге, керексизге да кёлю

къалыучу. *Ёпкелеуюк адам. Ёпкелеуюк жаш.*

ЁПКЕЛЕУЮКЛЮК *ат.* Обидчивость / Ёпкелеучю къылыкъ. *Жашны ёпкелеуюклюгюн тенглери жаратмадыла.*

ЁПКЕЛЕШ *эт. взаимн.-совм. от* **ёпкеле** / Ёпкеле дегенни *араш айырмасы. [Атайлары] беш жылны сёлешмей, ёпкелешип тургъан киеу къарындашларын чакъыргъандыла.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 10.

ЁПКЕЛЕШИУ *и. д. от* **ёпкелеш** / Ёпкелеш дегенден *этим ат. Бир бирге ёпкелешиу.*

ЁППЕ-ЁТЮРЮК *сыф.* Абсолютно ложный / Чыртда кертиге ушамагъан, ётюрюклюгюне ишек болмагъан. *Ёппе-ётюрюк хапар.*

ЁР *ат.* **1.** Подъем, отлогая возвышенность / Ёрюш сюрем неда тик жер; антоними: *эниш. Арыгъан а, баям, бары да этгендиле. Ойнагъанмы этесе, быллай тик ёрню былай терк чыгъаргъа былагъа алыкъа хазна тюшмегенди.* Залийханланы Ж., Жанган жюрекле, 33. ❑ *Ол [аппа] дагъыда бу жерни Алышмады бир жерге, Ташын, ёзенин, ёрюн Сюйгенлей, кирди кёрге.* Къулийланы Къ., Жангы китап, 71. ❑ *Кийикни гышмысы илиналмазлыкъ Къаяладан да ётгендиле эрле. Ала кишиликге ёрлеялмазлыкъ – Тюбегендиле алда тик ёрле.* Отарланы К., Сайлама, I, 303.

2. *В позиции определения:* крутой / Ёрю *(ёрлери)* болгъан. *Мени ызымдан келлик, бу жерде Хар зат хазыр болуп къалмаз санга. Сен да арырса жолларынг ёрден, Жырланы да этерсе жангыдан.* Къулийланы Къ., Юйюнге игилик!, 360. ❑ *Бизни ёмюр темир ёмюрдю, бу ёмюр хар ёмюрден ёрдю.* "Жюрек жырлайды", 14.

3. *кёч.* Высокий, замечательный / Уллу, бек иги, уллу даражагъа жетген. *Илмуну къыбыламасы Жолну шарт кёргюзтеди, Бизни кеме, жарыкъ себе, Ёр насыпха жюзеди.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 26. ❑ *Илму ала, Тюз ниетге сырына, эй-хей. Ёр жашаугъа Жол салабыз, уруна, хей.* Отарланы С., Жюрек саугъа, 67. ❑ *Совет Аскер, озгъан ишни унутма, Ёр билимни ёсдюрюуню суутма.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 103.

❑ **Ёр бол** возвышаться, преуспевать / кётюрюл, махтал, махтау ал, даражалы бол. *Тюз юйретсенг сабийни, Кёп затлада ёр болур.* Шахмырзаланы С., Заман жели, 25. ❑ *Даражанг бютюн да ёр бола, Халкъларынг байлыкъдан тола, Ырахат жашай, кёп къууанч кёр, Халкъ ийнагъы – къыралым!* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 12.

ЁРГЕ *орун. сёзл.* Вверх, ввысь / Бийикге, кёкге, башына, башы таба. *Мустафир гитче, кырдык басып тургъан эчки жолчукъ бла ёрге айланнганлай, жерден бир къарелди кётюрюлдю.* Толгъурланы З., Айыуташ, 33. ❑ *Ёрге къарагъанында, кергич салынганча, эки къыйыры дорбунну эки жанына тирелип бегилген кёнделен агъачха къакъ этле тагъылып тура эдиле.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 180.

❑ **Ёрге жан** огъары жан (*къ.* **огъары**). *[Лена:] Тамбла кетерге керекме.* ▭ *Жашымдан туугъан къызчыкъгъа бир эшилген ёрге жан алыргъа керек эдим.* "Коммунизмге жол", 1976. № 142.

▲ **Ёрге къобалмазлыкъ [къопмазлыкъ] эт** обеднять, ослаблять *кого-что (экономически)* / жарлы, къолайсыз эт. *Бу келин алгъан заманда бериу-алыу а халкъны ёрге къобалмазлыкъ этгенди.* "Коммунизмге жол", 1978, № 49. ❑ *Къыз хар келген сайын "Бу да манга керекди",– дей да, ала да кете, атасын-анасын ёрге къобалмазлыкъ этгенди.* "Шуёхлукъ", № 49, 103.

ЁРГЕДЕ *орун. сёзл.* Вверху, наверху / Бийикде, башында, баш жанында. *[Мурадин:] Жыр суугъа саркъыр эди, къарс тауш ёргеде тау ауузланы зынгырдатыр эди.* Гадийланы И., Санга айтама, 33. ❑ *Ушкок а бир жарым къычырым ёргеде атылгъан эди.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 36.

ЁРГЕДЕН *орун. сёзл.* Сверху / Башындан, огъартын. *Ергеден бир атлы келеди.* ❑ *Ергеден къарасанг, эл къол аяздача кёрюнеди.*

ЁРГЕЛЕ *эт.* Подниматься; стать более высоким *(напр. о температуре)* / Ёрге бар, кётюрюл. *Гинасуу, ноль градусдан ёргелесе, жылылыкъны кёргюзтеди.* "Естествознание", 53.

ЁРГЕЛЕУ *и. д. от* **ёргеле** / Ёргеле дегенден *этим ат. Сыртха ёргелеу. Сталбагъа ёргелеу.*

ЁРЕ I *сыф.* **1.** Вертикальный, перпендикулярный, стоящий прямо / Тик тургъан, ёрге сюелип тургъан. *Адам ёресине жюрюйдю, аны саны ёре халдады.* "Естествознание", 99. ❑ *[Бёрюню] къулакълары ёре, кёзлери отду. Андан заранлы жаныуар жокъду.* "Шуёхлукъ", № 27, 68.

2. Высокий, длинный, вытянутый *(в высоту, вертикально)* / Тюз тик тургъан, тюз тик формалы, бийик. *[Хажи-Осман] ёре къара бухар бёркюн мангылайына басаракъ этип... Чотайгъа жууугъуракъ болду.* Эбзеланы Х., Къаналматны журтунда, 36. ❑ *Аны [Фатийматны] узун къашлары, акъсылдым, аз ёре бетине аламат чырайлыкъ бередиле.* Токъумалланы Ж., Ёксюзню къадары, 119.

ЁРЕ II *хал. сёзл.* Вертикально, перпендикулярно, прямо, вверх / Тюз тик этип, тюз туруп, тюз тик формалы этип. *Биреу бёрк эте билмеди да ёре этди, Къалгъан халкъ аны кёрдю да тёре этди.* (Нарт сёз). ❑ *Ёре туруп, кёрмей эди да, олтуруп, къарай эди.* (Нарт сёз). ○ *[Даниял:] Насыбым жокъгъа кёре, Аякъ юсюнде ёре, Кёз къысмай, чыкъдым тангнга, Жукъ келмеди сабаннга.* "Жанкъылыч", 107.

❑ **Ёре талкъы** станок со скребком для сдирания мездры / жатхан талкъыда жумушатылгъан терини сыйдам этер ючюн хайырланылыучу, кёнделен агъачны юсюне башха агъачны ёре сюеп этилген талкъы. *Атасы да, кеси да талкъы керегин къурагъандан сора, Рамазан, чардакъдан ёре талкъыны алып тюшдю да, баугъа кирип, машокдан бир айыу терини алып, аны талкъыгъа уруп башлады.* Семенланы А., Жазыу айла, 68. ❑ *Назбий, арбазда ёре талкъыны элтип, гённю къатына сюеди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 19.

▲ **Ёре оту жанады** находить *с кем* общий язык, жить в мире, мириться, действовать *с кем* согласно / биреу бла келишип, жарашып, тап жашайды. *Жангыз Зубайды къутургъан тууарны жюрегине балхам жакъгъан, олду аны бла ёре оту жаннган.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 45. **Ёре отха олтурмайды** *угъайл.* он очень спешит, торопится; волнуется, делая *что-л.* / бир затны эте туруп, бек ашыгъады, гузаба этип айланады; тынчаймайды. *Жаш бюгюнлю бери ёрге-энишге чапханлай, ёре отха олтурмай айланады.*

ЁРЕАЯКЪ *сыф. сёл. тил. къ.* **ёребут.** *Къоншубузда да бар хораз, талгъыр жугъур, ёреаякъ Чола тапса, башхалагъа Мыллык атхан бир саякъ.* Гуртуланы Б., Таула чакъырадыла, 101.

ЁРЕБАШ *сыф.* Длинноголовый; обладающий узкой высокой горловиной; круторогий / Башы зугул, бийик болгъан *(адамны юсюнден)*; тар, ёре башлы *(юй саутну юсюнден)*; мюйюзлери ёре болгъан. *Ма ол ёребаш ийнекчик бир лыппырдан эки къабады, сора, ашын теплей, башхалагъа жут-*

ланып, алагъа ашны къызгъанып, мыллык атады. Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 12. ❑ *Хант къангагъа туз бла гыржын салып, ёребеш къошунчукъ бла къайнап ёрге секире тургъан бозаны чыгъаргъан эдиле.* Хочуланы С., Хапарла, 67. ❑ *Тенглери уа айта эдиле: – Эй, махтанма, ашыгъып! Жюгенсиз ёребаш теке Къутулур сени жыгъып.* "Шуёхлукъ", № 10, 42.

ЁРЕБЕТ *сыф.* Длиннолицый / Бети узун болгъан, узун бетли. *Акъланы араларында сюелген арыкъ ёребет кишини таныгъан а хазна жокъ эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 106.

ЁРЕБЁРК *сыф.* Имеющий, носящий высокую шапку, с высокой шапкой / Бёркю ёре болгъан, ёре бёрклю. *"Аперим, ёребёрк кишичик, алдамагъанса",– деди ичинден Темирбаш, ол акъ жесирни айтханын эсгере.* "Шуёхлукъ", № 77, 47.

ЁРЕБУТ *сыф.* Длинноногий / Бутлары узун болгъан, узун бутлу. *Алай субай Найыпхан ёребут, тартмабоюнну къалай сайлагъанын, Шарауну анга къалай алышханын бирда ангылаялмады.* Толгъурланы З., Эрирей, 36.

ЁРЕГЫЛА *сыф. къарач.* (Несуразно) высокий *(о вещах)* / Тапсыз, ушагъысыз бийик. *Ёрегыла бёрк.*

ЁРЕКАЙ *сыф. сёл. тил.* Длинный, долговязый / Узун бойлу, бою узун. *Ол ёрекайны гынттысы элгеми сыйынады?* Толгъурланы З., Эрирей, 30.

ЁРЕКЫНА *сыф. сёл. тил. къ.* **ёрекай.** – *Сорчу, Рашит, ол ёрекынагъа Хашимлары къалайда жашагъанларын,– деп, тиледи Расул.*

ЁРЕКЪУЛАКЪ *сыф.* Со стоячими ушами *(о животных)* / Къулагъы тик тургъан *(жаныуарны юсюнден). [Аныуар] Гатча анга кесин атар деп, ойлап, Кючюклеге ол къоркъаракъ узалды. Бирин къоюп, бирин алып, кёп сайлап, Бир узунбел, ёрекъулакъны алды.* Боташланы И., Ауушш, 140. ❑ *Чыммакъ акъчыкъ, улакъчыкъ, Ёрекъулакъ, Чуначыкъ, Жигейчигин къайырып, Хансчыкъланы айырып [ашайды].* "Шохлукъ", 329.

ЁРЕЛЕ *эт. къарач.* **1.** Подниматься *(стать более высоким, повыситься в уровне)* / Болуучу халындан ёрге кётюрюл, ёре бол. *Кёк жашнайды, кюкюрейди, Толкъунла да, Шыбылагъа эришгенден, кёмюкленип, Ёрелейдиле, чёгелейдиле.* "Жюрек жырлайды", 80.

2. Вставать, подниматься *(собираясь уходить)* / Кётюрюл, ёрге къоп (кетерге тебиреп). *Жашкъарт, къатын-къыз, сабий – бири къалмай [Чоппа ташы таба] ёрелегендиле.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 75.

3. Вставать *(напр. на защиту родины)* / Кётюрюл, къозгъал, жаугъа къажау сюел. *Халкъ кесини туугъан жерин къорууларгъа бирден ёрелегенди.* ❑ *Бу зат жандармланы бизни элге бютюнда сакъ этгенди, ол себепден биз чегетде, ташда дегенча жыйылыбыз. Халкъ ёрелепди.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 237.

ЁРЕЛЕН *эт.* **1.** Подниматься *(вырастать, становиться взрослым)* / Ёс, уллу бол, акъыл-балыкъ бол. *"Насыплы, жашларынг, къызларынг да ёреленнгендиле, не затынгы да этерикдиле",– деп, сукъланды амма къоншусуна.* ❑ *"Жашланы ёреленнгенин юйдегили этип, айырып къояргъа керекди",– дейди аланы аталары.*

2. *къарач.* Подниматься, вставать *(на ноги)* / Ёрге тур, аякъ юсюнге сюел. *Эшикни къонгуроуу зынгырдагъанлай, жашчыкъ ёреленди.*

ЁРЕЛЕНДИР *эт.* Поднимать, ставить на ноги *кого* / Ёсдюр, уллу эт. *"Сизни ...ёрелендирмей къо-*

яргъа керек эди!" – деп, ачыуланады ана сабийлерине.

ЁРЕЛЕНДИРИУ *и. д. от* ёрелендир / Ёрелендир дегенден *этим ат. Сабийни, багъып, ёрелендириу.*

ЁРЕЛЕНИУ *и. д. от* **ёрелен** / Ёрелен дегенден *этим ат. Сабийлери ёрелениу адамгъа уллу къууанчды.*

ЁРЕЛЕТ *эт. къ.* **Ёрелендир.**

ЁРЕЛЕТИУ *и. т. от* **ёрелет** / Ёрелет дегенден *этим ат.*

ЁРЕЛЕУ *и. д. от* **ёреле** / Ёреле дегенден *этим ат. Температураны ёрелеую.*

ЁРЕЛЕШ *эт.* Бросаться *(друг на друга при ссоре)*, схватиться / Бир бирге тюйюшюрге чап, жагъалаш. *Къочхар тонлула, чырпа бёрклюле арбазда ёрелешдиле.* "Шуёхлукъ", № 31, 40.

ЁРЕЛЕШДИР *эт. понуд. от* **ёрелеш** / Ёрелеш дегенни *къатланыучу айырмасы. Ийнек бахчагъа кирип, болгъанны малтады, къоншуланы ёрелешдирди.*

ЁРЕЛЕШДИРИУ *и. д. от* **ёрелешдир** / Ёрелешдир дегенден *этим ат. Адамланы ёрелешдириу.*

ЁРЕЛЕШИУ *и. д. от* **ёрелеш** / Ёрелеш дегенден *этим ат. Сабийлени боппа-бош затны юсюнден ёрелешиулерине ким да сейир этерча эди.*

ЁРЕМЕ (-нге, -сине). Целиком / Саулай. *Ой Акътамагъым келеди, Жети ауруудан бош болуп. Эй-эй, былай тамаша къалай болгъанса, Ёренге жохарчыкъ болуп?* "Малкъар халкъ жырла", 121. ❑ *Талада гитче тёбечиклени юслери ёрелерине къызыл жилекден толудула.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 276. ❑ *Сюйсенг а, этсенг да ёреме алтын, Болалмам санга, ийнансанг, къатын.* Зумакъуллланы Т., Къаяла гюлле, 93.

ЁРЕМЮЙЮЗ *сыф.* Круторогий / Мюйюзлери ёре болгъан, бийик мюйюзлю. *Ёремюйюз теке. Ёремюйюз ийнек.*

ЁРЕТИН *хал. сёзл.* **1.** Стоя; на ногах / Ёре туруп, ёре тургъанлай, аякъ юсюнде, сюелгенлей. *Бир къаууму да школну коридорунда, эшикни къатында, арт сюреминде шинтикледе кими ёретин, кими олтуруп, къуш-муш болдула.* Хубийланы О., Аманат, I,19. ❑ *Ол, музыка согъулгъан жерге барып, халатын юсюнден атып, ёретин кофе ичеди.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 249.

2. *кёч.* Мимоходом, наскоро, поспешно / Учхара, терен кирмей. *Затха былай ёретин къарауну къоймай, поэзияда жылтырауукъ кёзбаудан къутулургъа амал жокъду.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 23. ❑ *Экинчи романы – "Зауурбек" аныча ашыгъыш, ёретин жазылмагъанды.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 70.

ЁРЕТИНЛЕЙ *хал. сёзл. къ.* **ёретин I**. *Бирле жума намазгъа абидез ала турадыла, бирле уа ёретинлей, къол булгъай, баш ойната, къызыу сёлешедиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 97. ❑ *Эшикни ачылгъанын эшитип, Наныкъ, биягъы сахан табагъы бла кирип келип, хантын стол юсюне салып, экисине да сёз айтмай, ёретинлей бир талайны къарап турду.* Хубийланы О., Дерт, 235.

ЁРЕЧЕ [1] *ат.* Молодое дерево, высохшее на корню / Къуруп, сюелгенлей къалгъан жаш терек. *Жаш терекле, ауруп, ёречеле болуп тура эдиле.*

ЁРЕЧЕ [2] *ат.* Холка *(у животных)* / Ёгюзню, атны боюнундан аркъасыны батыууна дери баргъан

ёреси. *Ёгюзню ёречеси. Атны ёречеси.*

ЁРЛЕ *эт.* Взбираться, подниматься / Ёрге чыкъ, таугъа, сыртха кётюрюл. *Ёрлегенбиз бийик таугъа, Бек устабыз иш къураугъа.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 145. ❑ *Жайны жашнагъан жашил эрттенликлеринде таулу сабийле, кимлери эшеклеге минип, кимлери жаяу, кимлери да таякъны ат этип, ойнай, жырлай малчыкъларын кютерге жайлыкъла таба ёрлейдиле.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 39.

ЁРЛЕТ *эт.* **1.** *понуд. от* **ёрле** / Ёрле дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашны, тилей кетип, къаягъа ёрлетдиле.* ❑ *Сабийчикни терекге ёрлетдиле.*

2. Поднимать *что (наверх)* / Бир затны ёрге миндир, элт. *Жашла рояльны ючюнчю этажгъа ёрлетдиле.*

3. *кёч.* Воодушевить *кого на что* / Биреуню бир затха кёллендир. *Ийнакъладынг да жанымы, Ёрлетип кетдинг тик ёрге, Сени таза намысынгы Таукелме хаман сюерге.* "Жанкъылыч", 151.

4. Поднять *(напр., хозяйство)* / Аягъы юсюне сал, тюзет, кётюр, игилендир. *Бу ишлени тамамланыулары тюкенде сатыу-алыуну жангы даражагъа ёрлетедиле.* "Коммунизмге жол", 1979, № 148.

ЁРЛЕТДИР *эт. понуд. от* **ёрлет** / Ёрлет дегенни *къатланыучу айырмасы. Жюкню сыртха ёрлетдиле.*

ЁРЛЕТДИРИЛ *эт. страд. от* **ёрлетдир** / Ёрлетдир дегенни *зорлаучу айырмасы. Жюн машокла юй башха ёрлетдирилдиле.*

ЁРЛЕТДИРИЛИУ *и. д. от* **ёрлетдирил** / Ёрлетдирил дегенден *этим ат. Бир затны бир жерге ёрлетдирилиую.*

ЁРЛЕТДИРИУ *и. д. от* **ёрлетдир** / Ёрлетдир дегенден *этим ат. Жашны басхыч бла чардакъгъа ёрлетдириу. Биреуню къаягъа ёрлетдириу.*

ЁРЛЕТИЛ *эт. страд. от* **ёрлет** / Ёрлет дегенни *зорлаучу айырмасы. Арба тёбе башына ёрлетилгенди.* ❑ *Азыкъ къошха тюнене окъуна ёрлетилген эди.*

ЁРЛЕТИЛИУ *и. д от* **ёрлетил** / Ёрлетил дегенден *этим ат. Арбаны сыртха ёрлетилиую. Мирзеулери болгъан машокланы чардакъгъа ёрлетилиулери.*

ЁРЛЕТИУ *и. д. от* **ёрлет** / Ёрлет дегенден *этим ат. Жюклени тау башына ёрлетиу. Къойланы сыртха ёрлетиу. Туристлени Чегет башына ёрлетиу.*

ЁРЛЕУ *и. д. от* **ёрле** / Ёрле дегенден *этим ат. Къаягъа ёрлеу. Терекни башына ёрлеу. Юй башына ёрлеу.* ▭ *Жашау ёрлеудю, таугъа ёрлеудю, Ол ёр жолунгдан артха кетмеудю.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, II, 261.

ЁРЛЕШ *эт. взаимн.-совм. от* **ёрле** / Ёрле дегенни *араш айырмасы. Ёрлешип башына жетгенлей, тырхыкдан тёнгереп башлагъан мазаллы, къара къыппача, жол тик энишге айланды.* "Алчыла", 106. ❑ *Бирде уа альпинистле Тау бла тюбешедиле, Аякъларын да наллап, Тик ёрге ёрлешедиле.* "Жашаубузну байрагъы", 49.

ЁРЛЕШИУ *и. д. от* **ёрлеш** / Ёрлеш дегенден *этим ат. Къаялагъа ёрлешиу. Терекни башына ёрлешиу.*

ЁРЛЮК *ат.* **1.** Крутизна / Тиклик. *Эрлеге недиле жаула? Неди жолла ёрлюгю? Ала жауланы онгларла, Хорларла, ууатырла.* "Шуёхлукъ", № 19, 73.

2. *кёч.* Верхи, руководство / Башчылыкъ, оноу. *Жер тапмай эдик сюрюрге, Юй тапмай эдик кирирге, Ёрлюк – байда!.. А бизге*

Къайда кюн керилирге?! Ёртенланы А., Жазгъанларыны сайламалары, 124.

▲ **Ёрлюк ал** *къарач.* одержать победу / хорла, онглу бол. *Ышарып тийген жазгъы кюнча, Жылтырайды сюйюмлю журтум, Ёрлюк алып, ара мюлкю Къучакълайды тауун эм сыртын.* Е. Фортунатова, Окъуу книга, 152. ❑ *Бу кюрешде жарлыла, Хорлап, ёрлюк алдыла.* Ёртенланы А., Жазгъанларыны сайламалары, 128.

▲ **ЁРМЕ: Ёрме къайиш.** Ремень из толстой сыромятной кожи / Малны терисини къалынындан этилген къайиш; ёрме деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *Аппа ёгюзню терисинден ёрме къайишле этген эди.* ❑ *Жаш арышны хамутха ёрме къайиш бла къысды.*

ЁРТЕН *ат.* **1.** Пожар, пал / Бир затны кенг неда тёгерегинден алып, кюйдюрюп, къурутуп баргъан от. *Алтын сабанла къара кюл болуп, юйле, журтла кюйюп, тёгерекни къызыл ёртен алыпды.* Гуртуланы Э., Жанбермез Асланбий, 73. ❑ *Бу кезиуде бауда маллагъа къараргъа чыкъгъан жашладан бири: – Ой ёртен!.. Ёрте-е-е-н!..– деп, хахай этип къычырды.* Токъумаланы Ж., Нартланы туудукълары, 34.

2. *кёч.* Разгар, развитие *чего* / Бир затны айныуу, ёсюую, кючлениую. *Россейде тиргизилген кюреш ёртенни жарыгъы Кавказ таулагъа жууукълашып келе эди.* Гулайланы Б., Къачхынчы, 33. ❑ *Кечеде, кюнде да бересиз азап. Ариу сёзлерим зыраф жоюлгъандыла. Сюймеклик ёртенден этигиз азат. Кёзлерим сюймекликни жолундадыла.* Мокъаланы М., Жырла бла жылла, 25.

❑ **Ёртен тюшдю** вспыхнуть *(о пожаре)* / къабынды, жанды *(отну юсюнден). Ингирликде, ёртен тюшгенча, кёкню огъары жаны жаннган отха ушай эди.* Хочуланы С., Хапарла, 95. ❑ *Ингир къарангы болгъанды да, ушкогу, пулемёту да тарны, ёртен тюшгенча, жарытадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 314.

▲ **Ёртен сал** подзадорить, возбудить *кого* / къызындыр, къабындыр, къозгъа. *"Сизге ёртен салып кетген Азамат болгъан кёреме бюгюн",– деп, Нау́руз кюлюмсюреди.* Лайпанланы С., Гургумлу, 10. ❑ *Ала [Алий бла Солтан] кеслери кюйгенден сора да, жаш къызны жюрегине ёртен салгъандыла.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар? , 74. ❑ *[Масхут:] Биягъы Зайнаф, аллымдан чыгъып, жюрегими къалгъан кесегине ёртен салгъанды.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 50.

ЁРЮМ [1] *ат ц. диал. къ.* **ёсюм** [2]. *Жашчыкъны ёрюмю уллу эди.* ❑ *Комиссия аскерге барлыкъланы ауурлукъларын, ёрюмлерин да ёлчеледи.*

ЁРЮМ [2] *ат этн.* Деревянный шест, смазанный маслом, предназначенный для лазания *(на свадьбах, пирах)* / Тойлада, оюнлада башына ёрлер ючюн деп салыныучу, юсюне жау сюртюлген узун сыйдам къурукъ. *Къурукъ десенг а, къурукъмуду! Къабугъу арытылып, шорпа башы сюртюлюп элме ёрюмдю.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 404.

ЁРЮШ [1] *ат къ.* **ёр** [1]. *Булутла, ауаналарын Таулу журтлагъа Ата, жылы жауунларын Кёксюл сыртлагъа Себе, айнытадыла анда Кёк ёрюшлени, Малкъарны жайлыкъларында.* Отарланы К., Сагъышла, 72. ❑ *Къозуланы кюн къызыуда тутмай, салкъын жерледе жангы ёрюшю болгъан жайлыкълада тутаргъа керекди.* Къудайланы Х., Ол кюнледе, 64.

ЁРЮШ [2] *ат.* Разнимание дерущихся / Тюйюшгенлени бир бирден айырмакълыкъ. *Адамла ёрюшге кирдиле. Аладан бир бёлеги Гордашны тыйды, бирси къаууму да Аслангерийни арлакъгъа тартып кетди.* Гуртуланы Б.,

Жангы талисман, 132. ❑ *Къарашауай ёрюшге чапмаса, баям, хан къулун ёлтюрлюк болур эди.* Тёппеланы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 29.

❑ **Ёрюш эт** разнимать дерущихся / тюйюшгенлени бир бирден айыр. *Алай, анда, тюзюн айтсакъ, жашлагъа ёрюш этерге киши хазыр тюйюл эди.* "Коммунизмге жол". ❑ *Андан-мындан адамла чабып, ёрюш этдиле. Бир экисиючюсю, эслемегенча этип, Муратны ургъан Сурат бла, Бийбертни сюртдюле.* Шауаланы М., Мурат, 212.

ЁРЮШЛЮК [1] *ат къ.* **ёрюш** [2]. *Жаш ёрюшлюкге чабаргъа хазыр эди, алай къарындашы аны жибермеди.*

❑ **Ёрюшлюк эт** выступать в роли разнимающего / тюйюшгенлени айырыргъа къатыш. *Алай энтда тюзюн айта, Къоркъуу – эте ёрюшлюк, Эр сёзюнден артха къайтса, Жашаудады бедишлик!* Отарланы К., Танг жулдузум, 82.

ЁРЮШЛЮК [2] *ат къ.* **ёрлюк I**. *Жолну ёрюшлюгюне жетгенлей, атла тынч атлап тебиредиле.*

ЁРЮШЧЮ *ат.* Человек, разнимающий дерущихся / Тюйюшгенлени айырыучу адам. *Жюнюс тюйюшген жашлагъа ёрюшчю болду, экисин эки жанына айырды.*

ЁС *эт.* **1.** Расти, вырастать, подрастать *(о людях, животных и растениях)* / Абадан, уллу бол; бойлуракъ, ёсюмлюрек, бийигирек, узунуракъ бол. *Аминат тёгерекге сейирсинип къарайды, алай мында тууп ёсген эсе да, бу былайыды деп бир жерни таныялмайды: шахар тюрленнгенди.* Ахматланы И., Боранда, 12. ❑ *Жолну эки жанында терекчикле ёсюп, уллу болгъандыла.* "Коммунизмге жол", 1974, № 52.

2. Расти, увеличиваться / Кёбей, кёп бол. *Малны саны ёседи.* ❑ *Къыралны байлыгъы кюнден кюннге ёсе барады.*

3. Развиваться, совершенствоваться, зреть, крепнуть / Айны, кючлю бол. *Ол халкъла Россияны бирси халкълары бла бирге къууанчлы жашау къурайдыла, мюлклери эм культуралары къыстау ёседи.* "Шуёхлукъ", № 28, 37. ❑ *Ёсюп келген мюлк кесине башчылыкъ этиу системаны эмда жорукъланы тохтаусуз иги бола барырларын излейди.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 174.

4. *къ.* **бит** [2] *(1-чи магъ.). Бизде къытай роза ёседи. Къарындашымы кабинетинде лимон ёседи.*

ЁСДЮР *эт.* **1.** Развивать, совершенствовать *что* / Айныт, кючлю эт. *Мюлкню, культураны ёсдюре барыргъа керекди.* ❑ *Устазла усталыкъларын ёсдюредиле.*

2. Выращивать, растить, возделывать *что* / Къарап, багъып, юйретип, айныт, уллу эт. *"Заманында болуша, юйрете, ёсдюре билсенг, дерсин эталмазлыкъ, школда окъуялмазлыкъ сабий жокъду",– деп, бошады сёзюн Хашир.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 140. ❑ *Туугъан жеринг санга деп ёсдюрген мирзеуню къачы ючюн къазауат этеме.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 83. ❑ *Бюгече да, бораннга, къаргъа къарамай, шахтагъа салып келип, иш барырча этгени, аланы [ишчилени] алларында Суратны сыйын бютюнда ёсдюргенди.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 106.

3. Растить, воспитывать *кого* / Юйрет, уллу эт. *[Масхут Кызыйгъа:] Угъай, тейри, эгечим, тогъуз сабий ёсдюрген тиширыугъа тырман этерге айыпды.* "Шуёхлукъ", № 59, 61.

4. Множить, увеличивать *что* / Кёбейт, кёп эт. *Малны санын ёсдюр. Къыралны байлыгъын ёсдюр.*

ЁСДЮРТ *эт. понуд. от* **ёсдюр** / Ёсдюр дегенни *къатланыучу айырмасы. Жангы амал урунууну хайырлылыгъын ёсдюртгенди.* ❑

Совхозну ишчилерини картофха ие кёз бла къараулары аны тирлигин иги кесекге ёсдюртгенди.

ЁСДЮРТЮУ *и д. от* **ёсдюрт** / Ёсдюрт дегенден *этим ат. Иги тирлик ёсдюртюу. Ишни хайырлылыгъын ёсдюртюу.*

ЁСДЮРЮЛ *эт. страд. от* **ёсдюр** / Ёсдюрт дегенни *зорлаучу айырмасы. Районну колхозларында нартюхню бай тирлиги ёсдюрюлгенди.* ❑ *Жашчыкъ сабий юйде ёсдюрюлген эди.*

ЁСДЮРЮЛЮУ *и д. от* **ёсдюрюл** / Ёсдюрюл дегенден *этим ат. Картофну жангы амал бла ёсдюрюлюую. Малны саныны ёсдюрюлюую.*

ЁСДЮРЮУ *и д. от* **ёсдюр** / Ёсдюр дегенден *этим ат. Мирзеу ёсдюрюу. Сабий ёсдюрюу. Билимин ёсдюрюу.*

ЁСДЮРЮШ *эт. взаимн.-совм. от* **ёсдюр** / Ёсдюр дегенни *араш айырмасы. Къызла тахта кёгетлени, бир бирге эришип, бай тирлик алырча ёсдюрюшедиле.* ❑ *Жашла чалгъыда сакъалларын ёсдюрюшюп айланадыла.*

ЁСДЮРЮШЮУ *и д. от* **Ёсдюрюш** / Ёсдюрюш дегенден *этим ат. Мирзеулюк битимлени ёсдюрюшюуде экинчи бригаданы адамлары уллу жетишимлеге жетгендиле.* ❑ *Сакъал, мыйыкъ ёсдюрюшюу.*

ЁСЮМ [1] *ат къарач. къ.* **битим.** *Ёсюмле: наныкъ, ишхилди, юркюн, дыгъынел, улёкъу – кёзню къаматырча къызаргъандыла.* Этезланы О., Тарда, 170. ❑ *Аны ызы бла тизгин орталагъа экинчи кере культиватор жюрюйдю, ёсюмлеге да минерал ашау береди.* "Ленинни байрагъы".

ЁСЮМ [2] *ат.* **1.** Рост, высота *(человека)* / Адамны узунлугъу, бою. *Жашланы арасында Масхут бла Юсюп, ёсюмлери, чырайлары бла эгиз къарындашлагъа ушайдыла.* Шауаланы М., Мурат, 29. ❑ *Аз акъ ургъан, ёсюмю уллу болмагъан, акъ чепкенини этеклерин эки тобугъуна кезиу тарта, Оразай кюн туушда хапарын башлады.* Хочуланы С., Хапарла, 75.

2. Рост, развитие / Бир затны айныуу, ёсюую. *Промышленностну ёсюмю. Мюлкню ёсюмю.* ▭ *Кюзлюк битимледе ёсюм чыртда тохтап къалмайды.* "Коммунизмге жол", 1978, № 64.

ЁСЮМЛЮ [1] *сыф.* Рослый, высокий / Ёсюмю уллу, узун бойлу. *Кишини жашлары ёсюмлю, уллу санлы болгъандыла.* "Малкъар халкъ жомакъла", I, 38. ❑ *Иничкебел, ёсюмлю къызчыкъ, къолунда да китапларындан толу чемоданчыгъы бла, андан [машинадан] тюшдю.* Ахматланы И., Боранда, 43. ❑ *Къычырыгъына жууап этмей къоялмай, орта ёсюмлю бёкем жаш, бишген дугъумгъа ушашлы кёзлерин кюнден къоруулай, жолгъа къарады.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 79.

ЁСЮМЛЮ [2] *сыф. къарач.* Развитой / Айныгъан, ёсген. Ёсюмлю промышленность. *Ёсюмлю капитализм.* ▭ *Илмуну эмда техниканы ёсюуюнде жетишимлери тамамлы къуралгъан ёсюмлю агротехника, алчы сынам, илму учреждениеле кёп ишни бажарыргъа хыйсап этедиле.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 143.

ЁСЮМЛЮК *ат къарач. къ.* **битим.** *Ёсюмлюклени дуниясы. Ёсюмлюкле ёсдюрюу.*

ЁСЮМЛЮЛЮК *ат.* Рослость / Бойлулукъ, ёсюмю уллулукъ. *Жаш кесини тенглерини ичинде ёсюмлюлюгю бла айырмалы эди.*

ЁСЮМСЮЗ *сыф.* Низкорослый / Ёсюмю гитче, бойсуз. *Ёсюмсюз адам. Ёсюмсюз жаш.*

ЁСЮМСЮЗЛЮК *ат.* Низкорослость / Бойсузлукъ, ёсюмю гитче болгъанлыкъ. *Кёгет тереклени ёсюмсюзлюклери аланы тирликлерин къыйналмай жыяргъа онг береди.* ❑ *Адамны ёсюмсюзлюгю аны чархында бек керекли затладан бир къаууму жетишмегени себепли да болады.*

ЁСЮУ *и д. от* **ёс** / Ёс дегенден *этим ат. Бусагъатдагъы жазыучула бла бирге Отарланы Керим жаш миллет литератураны ёсюуюне огъурлу къыйынын салгъанды.* "Шуёхлукъ", № 32, 101. ❑ *Ёсюуню алай терк баргъаныны юсюнден сагъыш эте, Къайсын ферманы жашауу ол ёсюуге къачан тийишли боллугъун билалмады.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 186.

ЁТ [1] *ат.* **1.** Жёлчь / Бауурдан чыгъыучу саргъылдым-жашил ачы суусун зат. *Ёт орун.* ☐ *[Эмеген Ерюзмекге:] Мени кёзюме уа эркечни ётюн сюртюрча, мен табарча, терини юсюне салып кет.* "Нартла", 61. ❑ *Ётню уа бауур жарашдырады, бауур ол быдырны онг баш кесегинде... тургъан уллу безди.* "Естествознание", 110.

2. *кёч.* Смелость, храбрость, решительность / Таукеллик, батырлыкъ, жигитлик. *Ахшы назму ахшы тенгди солдатха, Жюреклеге, ёт бере, киреди ол. Ол батырланы кийиреди отха, Кёлсюзлеге таукеллик береди ол.* Отарланы К., Сайлама, I,148. ❑ *Кертисин а айтыргъа, Дауутну тилманчлыгъы озсада, ётю менден кёп тюлдю.* Батчаланы М., Элчилерим, 8.

ЁТ [2] *ат.* **1.** Проходить, проезжать мимо *кого-чего*, переходить, переправляться по *чему*, сквозь *чего*, через *что* / Бир тюрлю жер бла неда бир жерге бар, бир затха минип, бир жерни къаты бла оз, бир затха минип неда аякъларынг бла барып, тыйгъычладан, къыйын жерледен къутул. *Атны къуйругъундан тутхан – суудан ётер, итни къуйругъундан тутхан – суугъа кетер.* (Нарт сёз). ○ *Къаракёз жашчыкъла, къонакъны юсю бла ётюп кеталмай, сёлеширге да чурум табалмай, бир кесек заманны турдула.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 185. ❑ *Фаэтон, уллу тюзден ётюп, бир тар жолгъа кирирге, ит юрген, ат кишнеген, къобуз согъулгъан, харс урулгъан тауушла эшитиледиле.* Байчораланы М., Уллу Къарачайда, 25.

2. Пройти *(о времени)* / Кет, оз *(заманны юсюнден). Кюнле ётедиле, не этейим? Терк кетедиле, не этейим?* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 86. ❑ *Андан бери жыйырма беш жыл ётсе да, аны ичинде жазылгъан сёзле бюгюнча эсимдедиле.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 28. ❑ *Ачи бла аны къатыны мугур Баттаны жашаулары уа дайым гузабада, жылауда ёте эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 43.

3. Переходить, передаваться *(напр. от отца к детям, от поколения к поколению)* / Бирден бирге кёч, берил. *Тукъумдан ёте келген хунер болур, сёзге устады [Шамдарий], самаркъаучуду.* Тёппеланы А., Чамны да чам биледи, 97. ❑ *Алай дайым игилик Къартладан жашлагъа ётер, От этиу ётген кибик.* Къулийланы Къ., Чумла къызарадыла, 179.

4. Просачиваться (о жидкости) / Сингип, кирип кет (суусун затны юсюнден). *Терезени рамасына тагъылгъан машокдан жаун суу ётюп, юй тюбюне саркъады.* "Шуёхлукъ", № 66, 73.

5. Пройти *(напр. о дороге, туннеле и т.п.)* / Бар, оз *(жолну, туннелни д. а. к. затны юсюнден). Жарны тюбю бла жаяу жолчукъ ётеди.* ❑ *Туннель тауну этеги бла ётерикди.*

6. Пройти *(напр. цензуру, аттестацию)* / Къарал, тергел, сынал, тинтил. *Школлада устазла аттестациядан ётгендиле.* ❑ *Материалла регистратурадан ётгендиле.* ❑ *Драматургну пьесасы цензура-*

дан ётгенди. ❑ *Аскерге барлыкъ жашла комиссиядан ётдюле.*

7. *сёл. тил.* Пройти *(напр. букварь)* / Бир затны окъуп боша. *Бу ыйыкъда биз ана тилден сыфатланы ётгенбиз.* ❑ *Жангы жыл башланнгынчы биринчи класс букварны ётеди.*

8. Пронизывать *(напр. о холоде, жаре)* / Ичине кир, синг. *Халына кёре, [Мухамматны] ёпкелерине суукъ ётгенди.* Кацийланы Х., Мухаммат, 173. ❑ *Кюнле уа мында бек чуукъдыла, Мыйынга ётеди иссилик.* Хубийланы О., Мурат, 178. ❑ *Къанамат, узакъ сагъышланы къоратып, кесин эсгергенинде, санларына суукъ ётгенин ангылады.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 168.

9. Вступать *(в какую-либо организацию)*, поступать *(напр. в институт, университет)* / Бир затны члени, къуллукъчусу бол, окъуугъа кир, алын. *Жаш, битеу экзаменлени бешлеге берип, университетге ётдю.* ❑ *Жаш демократия партияны членине ётдю.* "Шуёхлукъ", № 71, 40.

10. Иметь сбыт, быть ходким, идти *(напр. о товарах, деньгах)* / Иги сатыл, алын. *Товар иги ётеди.*

11. Опережать; превосходить / Оз, хорла. *Ма ол заманда бир батыр эм керти да жигитлик бла аллына киши ётмеген аскер башчысы Азрет бир элге хан болады.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 158. ❑ *Мен билгенликден, бизни элде жигерлик, ариулукъ бла Асиятны аллына къыз ётмез.* Шуаланы М., Мурат, 30. ❑ *Аллыбызгъа киши ёталмаз, Урушда киши хорламаз, Бир душман кюч да баз болмаз. Къалабызны да оялмаз.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 139.

12. *кёч.* Задевать, обижать, оскорблять *кого* / Жанына тий, кёлюн къалдыр. – *Тоба, юйю да, адамлары да болуп тургъанлай, Жаханимни жети къатына кетип къалгъанла да кёргенбиз! – деп, [Зурум] Наныкъгъа ётер сёзлени силдеп, ызына бурулуп да къарамай, тууладан ташайып кетди.* Хубийланы О., Дерт, 138.

13. *кёч.* Действовать, влиять *на кого-что* / Жара, себеп бол. *Анга мени сёзюм ётмейди.* ❑ *Аны айтханы чапыракъдан ётмейди.*

ЁТ [3] *эт.* Ичи ётеди (*къ.* **ич** [1]). *Сабийчик сау кюнню ётюп, къусуп турду.*

ЁТГЕН-СЁТГЕН *къауум. ат.* Прохожие, проезжие / Ёрге-энишге озгъанла. *Председатель, ётген-сётгенни сёзге тыя, ашыкъмай барады.* Толгъурланы З., Эрирей, 154. ❑ *[Тауукъ:] Жолгъа чыкъсам, къоркъама ётген-сётген сабийден.* Гуртуланы Б., Таула чакъырадыла, 112.

ЁТГЕР *эт. къ.* **ётдюр.** *[Жаш:] Хайда, хайда, ариуум, Майна сумканг, берейим. Жаш жыйын таркъаяды, Кел, ары ётгерейим.* "Шуёхлукъ", № 6, 42. ❑ *Таулу тиширыула, бизни анала Кёп мудах кечеле ашыргъандыла. Кечелени жукъусузлай ётгере, Къыш бораннга кёп тынгылагъандыла.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 41.

ЁТГЕРИЛ *эт. страд. от* **ётгер** / Ётгер дегенни *зорлаучу айырмасы. Къыйын ётгерилген кечеле жашны эсинден бир да кетмейдиле.* ❑ *Анда [алаша жерледе] мылдыжгы, къыл элекден ётгерилгенча, ууакъ себиледи.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 176.

ЁТГЕРИЛИУ *и. д. от* **ётгерил** / Ётгерил дегенден *этим ат. Жашауну зауукълу ётгерилиую. Малланы суудан ётгерилиулери.*

ЁТГЕРИУ *и. д. от* **ётгер** / Ётгер дегенден *этим ат. Заманны эригиусюз ётгериу. Сабийлени суудан ётгериу. Малланы къолну бир жанына ётгериу.*

ЁТГЮР I *сыф.* **1.** Отважный, смелый, решительный, храбрый, отчаянный / Тири, таукел, жигит,

батыр. *Сабийлик бешигинги тебиретген Къарт ыннаны ол огъурлу къоллары. Сен къууанчха, бушуугъа да элтген Ётгюр жашлыгъынгы жоллары.* Отарланы К., Сайлама, I, 176. ❑ *Ётгюр санларынгдан чартлап чыкъгъан исси къан, Тешип ётюп кетеди къаты ташладан.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 191.

2. *кёч.* Острый, проницательный / Кючлю, жютю *(кёзлени, сёзню д. а. к. затланы юсюнден). Азретни басымлы эм ётгюр къарамына тюртюлюп, Сагъыт къатындагъына не эсе да шыбырдады.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 63. ❑ *Аны [Хамзатны], къуш кёзлерича, ётгюр кёзлери ол, къарт болса да, къартлыкъгъа хорлатмай тургъанына шагъатлыкъ этедиле.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 75.

ЁТГЮР II *хал. сёзл.* **1.** Смело, храбро, решительно, отважно, отчаянно / Тири, таукел болуп, жигитча. *[Бабыр:] Харун, сени ётгюр кюрешгенинг кёп жерледе уллу хорлам бергенди, миллетинге эм керекли кюнледе сени бла ахшылыкъ келгенди.* Боташланы А., Жашауум, 34. ❑ *Пальмала ётгюр силке чачакъ башларын, Суукъ суу бла чомарт сыйлайдыла аланы.* "Жилтинле", 415. ❑ *Атлайбыз, атлайбыз, биз Ётгюр атлайбыз алгъа.* Отарланы О., Жырла, 24.

2. Остро / Кючлю, жютю халда. *Ётгюр сёлешген Залимхан бираз жууашып, салкъын болду.* Хубийланы О., Аманат, III, 212.

ЁТГЮРЛЕ *эт. сёл. тил.* Сделать *кого* храбрым, смелым, отважным / Ётгюр эт. *Жигит, ётгюр командир, Къасайланы Осман кесини юлгюсю бла нёгерлерин да ётгюрлейди.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 26.

ЁТГЮРЛЕН *эт.* Храбриться, показывать себя храбрым *(отважным)* / Ётгюр бол. *Халкъыбызны махтауу бла ётгюрленеди таулу къыз, ишинде бютюнда уллу жетишимле этерге тартынады жюреги.* "Ленинни байрагъы".

ЁТГЮРЛЕНДИР *эт. понуд. от ётгюрлен* / Ётгюрлен дегенни къатланыучу айырмасы.

ЁТГЮРЛЕНДИРИУ *и. д. от* **ётгюрлендир** / Ётгюрлендир дегенден *этим ат.*

ЁТГЮРЛЕНИУ *и. д. от* **ётгюрлен** / Ётгюрлен дегенден *этим ат. Ата журтну къоруулауда ётгюрлениу.*

ЁТГЮРЛЮК *ат.* Смелость, храбрость, отвага, доблесть / Кесин таукел, батыр, жигит жюрютмеклик, жукъдан къоркъмаулукъ, тирилик. *Съезд Солтанбекге бушуу этди, кёпле аны батырлыгъыны, ётгюрлюгюню юсюнден чыгъып, кёзлеринден жыламукълары бара, сёлешедиле, битеу таулу халкъгъа къайгъы сёз бередиле.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 179. ❑ *Ол заманда анга къарасанг а, ол тиширыуда бир тукъум бир ётгюрлюк, аны бла бирге ана жумушакълыкъны танытхан кёзлеринде мудахлыкъ эслериксе.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 6.

ЁТДЮР *эт.* **1.** Переводить, перевозить *кого-что*; переносить *кого-что* / Бир жерден экинчи жерге барыргъа болуш. *Къартны столну башына ётдюрдюле. Сабийлени сууну ары жанына ётдюрдюк.* ☐ *Сюймекликни ётгюр кючю Тенгизледен ётдюрюр, Тау артындан, жер этекден Мени санга жетдирир.* "Шуёхлукъ", № 2, 140.

2. Перевести *(напр. в пятый класс)* / Окъутхан заманда классдан классха, курсдан курсха кёчюр. *Жашны ючюнчю курсха ётдюрдюле.*

3. Совершить передачу *кому чего* / Бир затны *(ишни, къуллукъну)* биреуге бер. *Ол тюкенни манга ётдюрдю.*

4. Записывать, оформлять / Документлерин жарашдыр, жаз, къа-

гъыт эт. *Жашны тамата устаздан доцентге ётдюрдюле.*

5. Провести *(напр. праздник, зиму)* / Заманны бир жерде неда къаллай да болсун бир халда оздур. *Ётмекни ийиси манга механизаторла жукъусуз ётдюрген кечелени, бай тирлик ючюн баргъан кюреш кюнледе аланы мангылайларындан саркъгъан терни эсгертдиле.* "Коммунизмге жол", 1979, № 29.

ЁТДЮРТ *эт. понуд. от* **ётдюр** / Ётдюр дегенни *къатланыучу айырмасы. Столну тамата сы къонакъны тёрге ётдюртдю. Анам, къонакъланы ашырып, кёпюрден ётдюртгюнчю къоймады.*

ЁТДЮРТЮУ *и. д. от* **ётдюрт** / Ётдюрт дегенден *этим ат. Тикгичлени сыйыртхычдан сууруп ётдюртюу. Адамны ёмюрюн зауукълукъда ётдюртюу.*

ЁТДЮРЮЛ *эт. страд. от* **ётдюр** / Ётдюр дегенни *зорлаучу айырмасы. Жарлыла эртте, къачан эсе да бир кюн, ары ётдюрюлюп, анда жашай эдиле.* "Малкъар халкъ жомакъла", I, 26.

ЁТДЮРЮЛЮУ *и. д. от* **ётдюрюл** / Ётдюрюл дегенден *этим ат. Заманны зауукълу ётдюрюлюю.* ❑ *Ол жангы ишге ётдюрюлюуне къууанды.*

ЁТДЮРЮУ *и. д. от* **ётдюр** / Ётдюр дегенден *этим ат. Кечелени жукъусуз ётдюрюу. Солугъан заманны хайырлы ётдюрюу.*

ЁТДЮРЮШ *эт. взаимн.-совм. от* **ётдюр** / Ётдюр дегенни *араш айырмасы. Тенг жашла ишден бош заманларын бирге ётдюрюшедиле.*

ЁТДЮРЮШЮУ *и. д. от* **ётдюрюш** / Ётдюрюш дегенден *этим ат. Заманны бирге эм хайырлы ётдюрюшюу. Атланы чапханларын тохтатып, жюрюшге ётдюрюшюу.*

ЁТЕНЕ *ат.* Послед / Адамны эм жаныуарны бууаз кезиулеринде ичлеринде балаларыны тышындагъы зат, къабукъ, къан. *Бий Зулийхагъа: "Ётенени сакълагъан маскеча, бешикни сакъларгъамы келгенсе?" – деп, къутургъан кёзлерин жандырып, сорду.* Хочулаты С., Хапарла, 97. ❑ *Алыкъа ётенесин атмагъан ийнек, эки ал аягъына тобукъланып, бузоуун жалай эди.* Тёппеланы А., Ташыуул.

ЁТЛЮ *сыф. къ.* **ётгюр 1**. *Къазий жукъа битген, ётлю жашды, Алий басымлы, сабыр сёзлю, ауур адамды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 253. ❑ *Аны [окъуучуну] умуту – чыгъармада эр эм халал, ётлю адамланы сыфатын кёрюргеди.* "Шуёхлукъ", № 33, 118.

ЁТЛЮЛЮК *ат къ.* **ётгюрлюк.** *Жашны ётлюлюгюн элде ким да биледи.*

ЁТМЕК *ат.* **1.** Хлеб / Будай унну ачыгъан тылысындан этилип, табада бширилген гыржын. *Жолум тюзге элтди, таугъа ёрлетди. Эшитдим жылауну, къобуз тартыуну. Ботангы сатып, сен алгъан ётмекни, Анам, энтда унутмайма татыуун.* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 22. ❑ *Кир мени юйюме, кир, Сенсиз манга ётмек жокъ, Танг жарыгъы, суу да жокъ. Кир мени юйюме, кир.* "Шуёхлукъ", № 63, 4.

2. *В позиции определения:* хлебный / Ётмекден этилген. *Ётмек боза. Ётмек квас.*

ЁТМЕКЧИ *ат.* Пекарь / Ётмекни бширирючю ишчи, уста. *Тигиучю кёлекни Тигеди цехинде. Ётмекчи ётмекни Бширир печинде.* Отарланы К., Сайлама, II, 120.

ЁТСЮЗ *сыф.* Нерешительный, трусливый / Таукеллиги болмагъан, къоркъакъ. *Сынлагъа эс бурмайдыла ётсюзле.* Отарланы К., Сынла, 140. ❑ *Сени тюненнг къыйын эди, Сора сен анда ётсюз*

эдинг. "Коммунизмге жол", 1976, № 24.

ЁТСЮЗЛЮК *ат.* Нерешительность, трусливость / Таукелсизлик, къоркъакълыкъ. *Неда болсун, бу ишде бизге ётсюзлюк чыртда жарарыкъ тюйюлдю.* К ъ у л и й л а н ы Х., Дорбунда ушкок атылды, 96.

ЁТЮЛ *эт. страд. от.* **ёт** [2] / Ёт [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. "Наныкълы талагъа былайтын ётюледи",– деп, кёргюзтдю къарт.* ▭ *Малкъар прозагъа халкъ жырладан бла таурухладан ётюлгени унутулмаса, реализмге ётюудеги ахсаула тынч ангылашынадыла.* "Шуёхлукъ", № 7, 125.

ЁТЮЛЮУ *и. д. от* **ётюл** / Ётюл дегенден *этим ат. Ахчаны банкга ётюлюую. Ишни бир жерден башха жерге ётюлюую.*

ЁТЮРЮК *ат.* **1.** Ложь, обман, неправда, фальш / Керти, тюз затны иш этип терсине бурулгъаны. *Къуш ёч болады бийикге, Бетсиз къатын – ётюрюкге.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 37. ❑ *Асиятны ёлгенини юсюнден хапарла бошдула, ётюрюкдюле деген сёзле элде бекден бек жайыла башладыла.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 125.

2. *В позиции определения:* ложный, содержащий ложь / Керти болмагъан, жалгъан. *Ётюрюк дау. Ётюрюк шагъат. Ётюрюк хапар.*

❑ **Ётюрюк айт** лгать, обманывать, говорить неправду, фальшивить / жалгъан зат айт, терс айтып, биреуню жангылт, алда. *Хыйлачы тюлкю жолукъгъанына ётюрюк айтып, бирин бирине юскюрюп, ахырында саламны жандырады.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 310. ❑ *Олтурмаса да аппам Бу гыйы ташны юсюнде, Айтсам ётюрюк мен айтмам, Къалса да къабыры кенгде.* "Шуёхлукъ", № 21, 11. ❑ *Ётюрюк айтыргъа юйретди ким? Бу бир соруу жууапсыз къалды. Адам жунчуду, чарс кёрюндю кюн! Ол кесин айтыргъа уялды.* "Шуёхлукъ", № 63, 60.

▲ **Ётюрюкден тюбю жокъ (болмагъан)** лгун, лжец / бек ётюрюкчю, ётюрюкню кёп айтыучу. *Ётюрюкден тюбю жокъ, кётюрюрге жиби жокъ.* (Н а р т с ёз). ○ *[Чонай Гонайгъа:] Алан, сен ётюрюкден тюбю болмагъан адам кёреме!..* "Коммунизмге жол", 1979, № 122.

ЁТЮРЮКГЕ *сылт. сёзл. къ.* **ёчкеге.** *Ол сизни алдаргъа, ётюрюкге айтады. Жаш алай ётюрюкге айтханды, ансы ишни халы башхачады.*

ЁТЮРЮКЛЮК *ат.* Ложность, фиктивность *(чего-л.)* / Кертиликге келишмеулюк, бир затны керти болмагъанлыгъы, жалгъан болгъанлыгъы. *Эки кюнден хапарны ётюрюклюгю ачылды.* ❑ *Тинтгенде, жазылгъанны ётюрюклюгю билинди.*

ЁТЮРЮКСЮЗ I *сыф.* Искренний / Алдаусуз, ачыкъ, тюз кёллю. *Ётюрюксюз зат. Ётюрюксюз адам. Жашны сезими керти, ётюрюксюз сезим эди.*

ЁТЮРЮКСЮЗ II *хал. сёзл.* Искренне / Таза жюрекден, керти. *Жаш къызны ётюрюксюз сюе эди.*

ЁТЮРЮКСЮЗЛЮК *ат.* Искренность / Ачыкъ кёллюлюк, кертилик, тюзлюк. *Кязимни битеу поэзиясы ол затны ётюрюксюзлюгюне ёмюрлюк шагъат болгъанлай турлукъду.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 77.

ЁТЮРЮКЧЮ *ат.* Лгун, лжец / Алдауукъчу, ётюрюк айтыучу адам. *Ётюрюкчю тюйюлме, Жазда болады чагъыуум, Бутакъладан салынып, Кюзде болады агъыуум.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Кёгетле, 7. ❑ *"Ётюрюкчю,– деп, атар халкъ атынга, Ётюрюкде жетмезсе муратынга, Ийнам болмаз сени айтхан сёзюнге. Адамса деп,*

кёз къарамаз кёзюнге. Отарланы С., Жюрек саугъа, 19.

❑ **Ётюрюкчю бол** не сдержать свое слово, стать лжецом / сёзюнге кертичи болма, алдауукъчу бол, алда. *Былайда Ерюзмек мудах болуп, сёзюне ётюрюкчю болмай, жылкъы къошну Тауасха бергенди да, кеси уа, Сатанайны къыстайма деп, юйюне келгенди.* "Нартла", 67. ❑ *Къысха заманда болукъ тоюнг бла алгъышлайма, Манга ётюрюкчю болгъанча, Жашаугъа ётюрюкчю болма.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 210.

ЁТЮРЮКЧЮЛЮК *ат.* Враньё, пристрастие ко лжи, к вранью / Алдауукъчулукъ, ётюрюк айтыргъа ёчлюк. *Дунияда аман ишледен бири ётюрюкчюлюкдю.* ❑ *Жашны ётюрюкчюлюгю ачыкъ болгъандан сора, хар ким анга арт бурдула.*

ЁТЮУ *и. д. от* **ёт** [2] / Ёт [2] дегенден *этим ат. Суудан ётюу. Курсдан курсха ётюу. Тёрге ётюу. Ерге-энишге ётюу.*

ЁТЮШ *эт. взаимн.-совм. от* **ёт** [2] / Ёт [2] дегенни *араш айырмасы. Жашчыкъла тар кёпюрчюкден ётюшюп ойнайдыла.*

ЁТЮШЮУ *и. д. от* **ётюш** / Ётюш дегенден *этим ат. Жолну бир жанына ётюшюу. Черекден ётюшюу.*

ЁФЮРЕ-ЧЁФЮРЕ *сыф.* Неважный; бессмысленный / Магъанасыз, осал, кыйматсыз. *Аллай фахму бош керексиз, ёфюре-чёфюре болады, жылы отоуда ёсген гокка ханс кибик саз да, къарыусуз да фахмуду.* "Шуёхлукъ", № 77, 90.

ЁХТЕМ I *сыф.* Гордый, горделивый / Кесини даражасын бийик тутхан, сыйын билген. *Къарашауай кесини маштакъ аты бла ол затланы этер деп, ёхтем нартланы акъылларына келмеди.* "Нартла", 199. ❑ – *Да жаным, кёзюм, хар ким заказ этгенине, ашагъанына жууаплыды да, менден аллыгъынгы алгъанса, муну бла уа арангы кесинг айыр,– деп, [Домалайгъа] Асхат жеринден къобуп, дукъурлу башын ёрге кётюрюп, ёхтем халда кете башлады.* Зокаланы З., Солуу кюн, 39.

ЁХТЕМ II *хал. сёзл.* Гордо, горделиво / Бёгекленип, махтанып, даражасын, сыйын бийик тутуп. *Ёхтем къууанама сени халынга: Сен халкъынга халал адам болгъанынга, Чынтты, кертичи жашса къыралынга, Битеу дуния сейир этеди санга.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 11. ❑ *Мустафирни акъ ажири, башын ёхтем кётюрюп, барысыны да алларында келеди.* Толгъурланы З., Айыуташ, 20.

❑ **Ёхтем бол** *къ. ёхтемлен. Жашчыкъ биринчи классны бошагъанда, Аббас уллу ёхтем болду.* Кацийланы Х., Салам алейкум, 110. ❑ *Жашыма къууана, жюрегим жангыдан кётюрюлдю, ёхтем болду.* "Шуёхлукъ", № 5, 30.

ЁХТЕМЛЕН *эт.* Гордиться *кем-чем*, чувствовать гордость за *кого-что* / Ёхтемликни [2] сез. *Жаз, чууакъ кечеледе [шахарны] башындан энишге къарагъан адамны жюреги ёхтемленмей къалай къалсын!* Гуртуланы Э., Тенглерим, 75. ❑ *[Аппа геллягъа:] Туугъан жерин къорууларгъа кючю жетерча адам болду эсе [Мухтар], биз анга ёхтемленнген этейик.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 63.

ЁХТЕМЛЕНДИР *эт. понуд. от* **ёхтемлен** / Ёхтемлен дегенни *къатланыучу айырмасы. Рамазан кеси тындыргъан ишле аны жюрегин жарыта, ёхтемлендире эдиле.* Къудайланы Х., Бизни заманны адамлары, 7. ❑ *Жашыны ол сёзлери Къайырбекни къууандыргъан да, ёхтемлендирген да этдиле.* Токъумаланы Ж., Ыфчык, 59.

ЁХТЕМЛЕНДИРИЛ *эт. страд. от* **ёхтемлендир** / Ёхтемлендир дегенни *зорлаучу айырмасы. Жашчыкъ не бла ёхтемлендирилгенин билалмадыкъ.* ❑ *Сабий ёхтемлендирилгенди.*

ЁХТЕМЛЕНДИРИЛИУ *и. д. от* **ёхтемлендирил** / Ёхтемлендирил дегенден *этим ат. Бир иш бла ёхтемлендирилиу.*

ЁХТЕМЛЕНДИРИУ *и. д. от ёхтемлендир* / Ёхтемлендир дегенден *этим ат. Биреуню бир зат бла ёхтемлендириу. Кеси кесин ёхтемлендириу.*

ЁХТЕМЛЕНИУ *и. д. от* **ёхтемлен** / Ёхтемлен дегенден *этим ат. Жангыз кюрешип, хорламгъа жеталлыкъ тюйюлдюле деп, миллет ёхтемлениу бла бирге, класс сезимлени да уятады.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 4. ❑ *Болса да, аны бетинде окъугъанына, энди билимли болуп, жерине къайтып келгенине ёхтемлениу, узакъ жерлени, уллу адамланы кёргенине къууаныу кёрюнюп турады.* "Шуёхлукъ", № 53, 93.

ЁХТЕМЛЕНИШ *эт. взаимн.-совм. от* **ёхтемлен** / Ёхтемлен дегенни *араш айырмасы. Хар миллетни историясында айтхылыкъ адамлары болады, биз ала бла ёхтемленишебиз.* ❑ *Жашла аталарыны жигитлиги бла ёхтемленишедиле.*

ЁХТЕМЛЕНИШИУ *и. д. от* **ёхтемлениш** / Ёхтемлениш дегенден *этим ат. Жашланы ёхтемленишиулери бетлеринде, кёзлеринде жазылып турады.*

ЁХТЕМЛИК *ат.* **1.** Гордость, чувство собственного достоинства, самоуважения / Кесини сыйын, даражасын билген, кеси кесин сюйген, багъалагъан сезим. *Алай тиширыу ёхтемлиги, адамлыгъы аны [Зурумну] олтургъан жеринде чюй бла битгенча, теберге къоймайды.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 33. ❑ *Ёхтемлиги болмагъан къызны ариулугъу капекге тиймейди, дегенди ол* / *[устаз] бир жол.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 131.

2. Чувство удовлетворения *от чего* / Жетишимлеге ыразы болгъанын, бир затда кесини онглулугъун билдирген сезим. *Атасыны юсюнден хапаргъа жаш ёхтемлик бла тынгылайды.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 83. / *[Салих:] Къуру "Сау болугъуз!" деген сёзге мен жюрегимде болгъан ыразылыгъымы, нёгерлерим, теннлерим ючюн ёхтемликни сыйындыраллыкъ тюйюл эдим.* "Шуёхлукъ", № 66, 28. // О том, *чем* или *кем* гордятся / Ёхтемленирча адам неда башха зат. *Халкъны ёхтемлиги аны алчы адамларыдыла.* [ ] *Миллетни ёхтемлиги, аны миллет атын айтдыргъан да ана тилди.* "Коммунизмге жол".

3. *къарач.* Мужество / Батырлыкъ, жигитлик, къоркъуулукъда таукеллик, иги кёллю болмакълыкъ. *Бу жаш алгъаракъ урушлада уллу ёхтемлик кёргюзтюп, крест алгъаны бла бирча, вахмистр чынны алгъанды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 240. ❑ *Письмода айтылгъан исси салам, таза жюрекден чыкъгъан сёзле аскерчиге ёхтемлик, тирилик бередиле.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 137.

4. Заносчивость, высокомерие / Уллу кёллюлюк, кесин башхаладан ёрге кётюрмеклик. *Ёхтемликни ызындан сыйсызлыкъ келир.* (Н а р т с ё з). ○ *[Комендантны] бетинде биягъы ёхтемлик кёрюнеди.* "Шуёхлукъ", № 44, 83.

ЁХТЮН *эт. къ.* **ахтын.** *Ауалият, суратха къарап, суукъ жел ургъанча, имбашларын къалтыратып ёхтюндю.* Г а д и й л а н ы И., Санга айтама, 158. ❑ *[Шамкъыз:] Мухтарланы арба кёзден ташайгъандан сора да, Домсовет аллында кюн къыздыргъан орам къумуна кёкюрегими салып, ёхтюнюп, жыладым.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 68.

ЁХЧЕГЕ *сылт. сёзл. къ.* **ёчкеге** Къыз жаш чамны ёхчеге этгенин билди. *Мырзабекни дагъыда бир оюну – ёхчеге чючкюрюп, адамлагъа алгъыш этдириучю эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 259. *Да къар, ёхчеге жаугъанча, жауады, Заман жокъду ол тохтар деп сакъларча.* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 101. *Къызны анасы, бийче, ёхчеге, къууаннгандан, жылагъан кибик, эси аугъан кибик этди.* "Шуёхлукъ", № 5, 106.

ЁЧ [1] *ат.* Месть, злость, злоба / Дерт, ачыулу сезим, жаулукъ. *[Босхасан:] Мен аны кесиме алыргъа да базмагъан эдим, аны меннге ёчю бар эди.* "Къарачай халкъ таурухла", 59.

❑ **Ёч ал** мстить, срывать свое зло на *ком-л.* / дерт къайтар, ачыуунгу ал. *"Ёч алырма душманымдан, ийнаныгъыз сиз анга!" – деп, нёгерлерине кезиу-кезиу къарады Алим.* "Коммунизмге жол", 1973, № 75. **Ёч бол** *къ.* **ёчюк** [2]. *Ол, нёгерлерине айтханын этдиралмагъанында, алагъа ёч болду.* **Ёч эт** *къ.* **ёчюкдюр.** *Къара-къуба, ызы бла киеу нёгерле къошулуп, атыны ёшюню бла ары ур да чач, бери ур да чач, кесине ёч этеди.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 182.

ЁЧ [2] *ат.* **1.** Обязательство, которое должно быть выполнено проигрышим при споре / Ёчешгенлени арасында къытдыргъан берген сёзюн толтурур ючюн этилген келишим. *Адамей кеси айтханнга кёре, тауда жугъутурну окъ къалайына тийгенин узакъдан кёрюп, нёгерлери бла ёчешип, кёпледен ёч къытхан кишиди.* Залийханланы Ж., Жанган жюрекле, 422. ❑ *– Бек ахшы,– деди Мухтар,– ёчюбюз алай болсун: мен сени ашыгъынгы сакъларгъа, сен мени муратларымы, бояуларымы асырап турургъа!* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 65.

2. Премия, приз, вознаграждение в соревнованиях / Эришиуде хорлагъаннга берилиучю саугъа. *Къууанч кюнде чаришчилеге, гёжефлеге, илишанчылагъа, къол ташчылагъа, жырчылагъа, сыбызгъычылагъа деп ёчле, саугъала бичедиле, тёрелейдиле.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 18. ❑ *Тепсеуде да биринчи ёчню Ортабайланы Бекирбийни жашы Хамит алды.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 207.

❑ **Ёч сал** *къ.* **ёчеш.** *[Умар:] Ёч салама, сиз андан [Таужандан] тюп билала эсегиз.* Хубийланы О., Аманат, III, 128. ❑ *Ёч салып, беш партия ойнайыкъ да, сен аланы бирин къытсанг – кишисе,– деди кюйюкленип [Хурай Баширге].* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 68.

ЁЧ [3] *сыф.* Жадный до *чего*, падкий на *что*, любящий *что* делать / Бир затны этерге дайым тартдыргъанлай туруучу. *Алай кесини жетишимлерини юсюнден айтыргъа Мухаммат ёч тюйюлдю.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 12. ❑ *Аллай [инжиую болгъан] кёзюуюнде уа адам, кеси айтыргъа излегенни тюл, ауузуна тюшген ал сёзлени быргъап иерге ёчдю.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 4.

❑ **Ёч бол** *къ.* **ёчлен, ёчюк** [1]. *Жигит боллукъ, гиртчи болур, Аман къатын тилчи болур. Къуш ёч болады бийикге, Бетсиз къатын – ётюрюкге.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 38. ❑ *[Саният:] Бизни, къызланы, не гитче затчыкъгъа да жюрегибиз къыйналыргъа ёч болады.* "Огъурлу танг", 157.

ЁЧЕШ *эт.* **1.** Держать пари, биться об заклад / Ёч салып, аны къытханнга сёзсюз тёлерча жараш, келиш. *[Тюлкю Айыугъа:] Кел ёчешейик: бёрюден жетген ич жау юлюшлеребизни тешиклени аллына салайыкъ да, бир жерден чабайыкъ.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 316. ❑ *– Хар айтхан сёзюме назму бла жууап этип барсанг, къысыр ийнегими кесерме,–*

дегенди ёчешген. Къагъыйланы Н., Тинте барып, 6.

2. Спорить; пререкаться / Бир затны юсюнден даулашып, кесинги тюзлюгюнгю кёргюзтюрге кюреш. *Улан, сен ёчешмеген бир дерс жокъду дейдиле.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 189.

ЁЧЕШДИР *эт. понуд. от* **ёчеш** / Ёчеш дегенни *къатланыучу айырмасы. Ариугъа кёз бек илинеди, Ол кимни да ёчешдиреди. Кёпню ичинде ол билинеди, Даулашха да жетишдиреди.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 60. ❑ *Нарт эмегенлени бир бирлерине этеди, ёчешдиреди.* (Фольк.).

ЁЧЕШДИРИУ *и. д. от* **ёчешдир** / Ёчешдир дегенден *этим ат. Бир зат ючюн адамланы ёчешдириу.*

ЁЧЕШИУ *и. д. от* **ёчеш** / Ёчеш дегенден *этим ат. Эр кишиле болгъан жерде къыралны иши сюзюлмей бир да къалмаз – ёчешиу, даулашыу.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 109. ❑ *Бир ёчешиу болгъанды да, элде билалмайдыла тюзюн.* Байкъуллану Д., Жырла бла таурухла, 34.

ЁЧКЕГЕ *сылт. сёзл.* Нарочно, назло / Къаст, иш этип, биле тургъанлай. *Къарашауай а, ёчкеге, аланы танымагъан кибик этип, иги кесек заманны къазыкъ бла алларында сюелип, сууукъдан дыгалас этдиреди.* "Нартла", 181. *"Сангырау къулакъда гюнах жокъду, дейдиле, иги эшиталмадым",– деди къарт ёчкеге, тюзюнлей жууап бералмай.* Толгъурланы З., Эрирей, 186. *Сабий, ёчкеге этгенлей, Сабырны сакъалына къарап, жилягъанын къойду.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 10.

ЁЧЛЕН *эт.* **къ. ёчюк** [2]. *"Бу нек ёчленнгенди санга?" – деп сорду къыз жашха.* ❑ *Къызны ёхтем сёзлери жашха къыйын тийдиле, ол анга ёчленди.*

ЁЧЛЕНДИР *эт. понуд. от* **ёчлен** / Ёчлен дегенни *къатланыучу айырмасы. Жаш, мастер бла даулашып, аны кесине ёчлендирди.*

ЁЧЛЕНДИРИУ *и. д. от* **ёчлендир** / Ёчлендир дегенден *этим ат. Эриши сёзле айтып, биреуню ёчлендириу.*

ЁЧЛЕНИУ *и. д. от* **ёчлен** / Ёчлен дегенден *этим ат. Биреуге ёчлениу.*

ЁЧЛЕНИШ *эт. взаимн.-совм. от* **ёчлен** / Ёчлен дегенни *араш айырмасы. Жашла, ойнай келип, даулашха кирдиле, артда уа бир бирлерине ёчленишдиле.*

ЁЧЛЕНИШИУ *и. д. от* **ёчленииш** / Ёчлениш дегенден *этим ат. Бир бирге ёчленишиу.*

ЁЧЛЮ *сыф.* **1.** Обозленный, злой / Дерти болгъан, дертли. *Биреуге хата этсенг, ол да санга ёчлю болур.*

2. *къарач.* Призовой / Ёч *(саугъа)* бла, аны алыр ючюн эришиуле бла байламлы. *Ёчлю орунланы алгъан токарлагъа бла фрезачылагъа аны кибик багъалы саугъала берилдиле.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 64. ❑ *Ёчлю орунну алгъан башха спортсменле уа андан узакъ артха къалгъандыла.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 203. ❑ *Ёчлю орунланы алгъан командала белгили болдула.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 109.

ЁЧЛЮК [1] ат. Мстительность, злобность / Дерт жетдирирге тартынмакълыкъ, дерт жетдирирге къаны къайнамакълыкъ. *"Мени акъылыма да келмей эди сизде аллай ёчлюк барды деп" – деди къарт.* ❑ *Ачыу, зарлыкъ, ёчлюк аны жюрегин кюнден кюннге буза бара эдиле.*

ЁЧЛЮК [2] *ат.* Склонность, охота *к чему*, жадность *до чего*, падкость *на что* / Бир затха дайым

талпымакълыкъ, кесин бермеклик, бир затны этерге жюреги тартмакълыкъ. *[Гыжы:] Тепсерге уллу ёчлюгюм да жокъ эди, алай болса да къыз тёресине бардым [тойгъа].* Хубийланы О., Дерт, 76. ❑ *Къалай-алай эсе да, бизде кёлтюрюлюп, къызып, махтанып сёлеширге ёчлюк барды.* Байрамукълланы Н., Назму бла жазсала, 22.

ЁЧЮГЮУ [1] *и. д. от* **ёчюк** [1] / Ёчюк [1] дегенден *этим ат. Бир затха ёчюгюу. Китап окъургъа ёчюгюу.*

ЁЧЮГЮУ [2] *и. д. от* **ёчюк** [2] / Ёчюк [2] дегенден *этим ат. Биреуге аман иши ючюн ёчюгюу. Намысы бла ойнагъаны ючюн ёчюгюу.*

ЁЧЮК [1] *эт.* Пристраститься *к чему-л.*, жаждать *чего-л.*, стремиться *к чему-л.* / Бир затны этерге дайым талпы, бир затха жюрегинг тартып, жан атып тур. *Аман ажир анасына ёчюгюр.* (Нарт сёз). ○ *"Ырысхыгъа ёчюкгенсе да, тёгерегингде не бола тургъанын эслемейсе," – дейди къызы анасына.*

ЁЧЮК [2] *эт.* Озлобляться, злиться *на кого* / Ачыулан, дертли, ачыулу бол. *[Акъбийче эмегеннге:] Къой, бу жазыкъ [Ёрюзмек] бла нек кюрешесе, ол адам улуду, ёчюгюп эте болур.* "Нартла", 66. ❑ *Ууакъ къызчыкъла анга ёчюге тебиregенлерин онгсунмай, жаш башына мадар излей тебиреди.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 91.

ЁЧЮКДЮР [1] *эт. понуд. от* **ёчюк** [1] / Ёчюк [1] дегенни *къатланыучу айырмасы. Тамата къарындашы Ахматны китап окъургъа ёчюкдюргенди.*

ЁЧЮКДЮР [2] *эт.* **1.** Озлоблять *кого* / Жюрегин къатдыр, ачыуландыр. *[Адамла] Бирге къызсанг, кёпден кёбюн салырла, Алай бла тынчлыгъынгы алырла, Сен къойсанг, ала сени къоймазла, Ёчюкдюрсенг, инжитиуден тоймазла.* Будайланы Х., Алтын тау, 33.

2. Натравливать *кого-на кого*, настраивать *кого против кого* / Биреуню бир зат *(кёбюсюнде аман, айыплы, терс иш)* этерге алландыр, башхагъа юсгюр, къозгъа. *Биреуню кесинге ёчюкдюр.*

ЁЧЮКДЮРЮЛ *эт. страд. от* **ёчюкдюр** [2] / Ёчюкдюр [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Ёчюкдюрюлген къатын билген къаргъышын къуйду.*

ЁЧЮКДЮРЮЛЮУ *и. д. от* **ёчюкдюрюл** / Ёчюкдюрюл дегенден *этим ат.*

ЁЧЮКДЮРЮУ *и. д. от* **ёчюкдюр** [2] / Ёчюкдюр [2] дегенден *этим ат.*

ЁЧЮКЛЕН *эт. къ.* **ёчюк** [2]. *Кесини къарыусуз болуп башлагъанына ёчюкленип, ол [Хамзат] тангнга жукъламай чыкъды.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 187.

ЁЧЮКЛЕНДИР *эт. къ.* **ёчюкдюр** [2] *(1-чи магъ.). [Харун колхозну таматаларына:] Сиз аны [Хачыраланы Хакимни] бахчасын сыйырып кёрдюгюз. Тазир салып кёрдюгюз. Тыялмадыгъыз. Бютюн ёчюклендирдигиз.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 171.

ЁЧЮКЛЕНДИРИУ *и. д. от* **ёчюклендир** / Ёчюклендир дегенден *этим ат. Итни, къозуту кетип, ёчюклендириу.*

ЁЧЮКЛЕНИУ *и. д. от* **ёчюклен** / Ёчюклен дегенден *этим ат. Бир бош затдан биреуге ёчюкленiу. Хаулеликге ёчюкленiу.*

ЁЧЮКЛЕНИШ *эт. взаимн.-совм. от* **ёчюклен** / Ёчюклен дегенни *араш айырмасы. Жашчыкъланы артда бир бирге ёчюкленишгенлери кетди, жарашып, жангыдан ойнап башладыла.*

ЁЧЮКЛЕНИШИУ *и. д. от* **ёчюкленишь** / Ёчюкленишь дегенден *этим ат. Бир ишни юсюнден жарашмай, келишмей, бир бирге ёчюкленишиу.*

ЁЧЮЛ *эт.* **1.** Гаснуть, тухнуть *(напр. об огне, звездах)* / Жанмай, жарытмай, жарымай тохта *(отну, жулдузланы д. а. к. затны юсюнден). Сора тёртюнчю кюн эмеген сюрюуден келип, от этерге тебирегенинде, отлары ёчюлюп тургъанын кёрдю.* “Нартла”, 59. ❑ *Урушладан арып, тынчайды жазбашы кюн, Аздан аз атыла пулемётла. Жау кюйдюрюп кетген элде этедиле тютюн, Алыкъын ёчюлмей тургъан отла.* Отарланы К., Сайлама, I, 104. ❑ *Жолну айланч жерлеринде машинаны мияла кёзлери, жарыкъ жанып, дагъыда ёчюледиле.* “Шуёхлукъ”, № 44, 35.

2. *кёч.* Исчезать, забываться / Унутул, жокъ бол. *Сюймекликни ёчюлмез Оту турур жанныганлай, Сизни жюреклеригизни Ол отча жарытханлай.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 206. ❑ *Элде Фатийматны хапары эртте ёчюлгенди.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 124. ❑ *Желни къарыусуз шууулдагъан тауушу кырдыкла ичинде ёчюледи.* “Шуёхлукъ”, № 45, 23.

3. *кёч.* Терять воодушевление; становиться вялым, кислым / Кёлсюз, мишау бол, нени да сан этмей тур. *Ол кюн ингирде Жамийла ёчюлгенлей турду.* “Шуёхлукъ”, № 27, 17. ❑ *Аны [Шоштарны] бетинде тюрлю ёчюлген белги бар эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 180.

4. *кёч.* Сомкнуться *(о глазах)* / Жумул *(кёзлени юсюнден). [Маралны] ёчюле баргъан къара кёзлеринден эки жилямукъ тёнгереп тюшдю.* Кацийланы Х., 183. ❑ *Зауурбекни кёз чыракълары ёчюлюп, тили тутулуп, ауузу сёлешмейди.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 84. ❑ *Таза жюрегинг, ариу кёзлеринг Суу тюбюнде ёчюлдюле.* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 193.

ЁЧЮЛТ *эт.* Гасить, тушить *что*; выключать *что* / Чыракъны, отну д. а. к. затны жанныганын, жарытханын тохтат. *[Бийберт] жартысы кюйюп бошалгъан папиросну хуна ташха басып ёчюлтдю да, кёкге къарады.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 26. ❑ *Хажимырза къошну эшигинден къарап, отну ёчюлталмазлыгъын билип, артха айланды.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 18. ❑ *Сакъ жаун окъ-топ кюйдюрген юйлени ёрге алып, жаннган отларын ёчюлталмайды.* Ахматланы И., Боранда, 4. // *кёч.* На давать развиваться *чему*; подавлять, заглушать прекращать *что* / Бир затны ёсерге къойма; тохтат, тый. *Бущуу ёчюлтеди Жюрекни отун, Къарыусуз этеди, Толмазча анты.* Отарланы К., Сынла, 58. ❑ *[Бика Бабынны], фильмдеги жашча, кёкюрегине къысарыгъы келди. Алай базыныусузлукъ аны ёртенин ёчюлтюп турду.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 176.

ЁЧЮЛТДЮР *эт. понуд. от* **ёчюлт** / Ёчюлт дегенни *къатланыучу айырмасы. Амма чыракъны ёчюлтдюрдю.* ❑ *Къарт арбазда отну ёчюлтдюрдю.*

ЁЧЮЛТДЮРЮЛ *эт. страд. от* **ёчюлтдюр** / Ёчюлтдюр дегенни *зорлаучу айырмасы. От ёчюлтдюрюлгенди.* ❑ *Чыракъ ёчюлтдюрюлген эди.* ❑ *Къызны сюймеклиги ёчюлтдюрюлдю.*

ЁЧЮЛТДЮРЮЛЮУ *и. д. от* **ёчюлтдюрюл** / Ёчюлтдюрюл дегенден *этим ат. Отну ёчюлтдюрюлюую.*

ЁЧЮЛТДЮРЮУ *и. д. от* **ёчюлтдюр** / Ёчюлтдюр дегенден *этим ат. Отну ёчюлтдюрюу. Машинаны чыракъларын ёчюлтдюрюу. Къаллай да болсун бир сезимни ёчюлтдюрюу.*

ЁЧЮЛТЮЛ *эт. страд. от* **ёчюлт** / Ёчюлт дегенни *зорлаучу айырмасы. Чыракъла ёчюлтюлдюле.* ▭ *Бу от терк ёчюлтюлмесе, узакъ кетерик ёртен боллугъун большевикле, Миронов ахшы ангылайдыла.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 170.

ЁЧЮЛТЮЛЮУ *и. д. от* **ёчюлтюл** / Ёчюлтюл дегенден *этим ат. Отну ёчюлтюлюую. Чыракъланы ёчюлтюлюулери.*

ЁЧЮЛТЮУ *и. д. от* **ёчюлт** / Ёчюлт дегенден *этим ат. Ёртенни ёчюлтюу. Чыракъны ёчюлтюу. Бушууну ёчюлтюу.*

ЁЧЮЛТЮШ *эт. взаимн.-совм. от* **ёчюлт** / Ёчюлт дегенни *араш айырмасы. Ёртенни ёчюлтюшгенлеге биз да къошулдукъ.*

ЁЧЮЛТЮШЮУ *и. д. от* **ёчюлтюш** / Ёчюлтюш дегенден *этим ат. Отну ёчюлтюшюу.*

ЁЧЮЛЮУ *и. д. от* **ёчюл** / Ёчюл дегенден *этим ат. Отну ёчюлюую.* ❑ *Чыракланы ёчюлюулери къарауулну тынгысыз этди.*

ЁЧЮР *эт. къ.* **ёчюлт 1.** *[Ибрагим] энишге бурулуп, сокъур кёз кибик, аз-маз жана тургъан фатеген чыракъчыкъны ёчюрдю.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 17. ❑ *Къошну ичинде чырагъы жокъ эди да, отну хар заманда да жаннганын ёчюрмей тура эди.* "Шуёхлукъ", №13, 76. // *кёч. къ.* **ёчюлт 2.** *Ол кесини таза сюйменклигин ёчюрюрге кюрешген, аны кирге малтагъан эски дуниягъа къажау сюеледи.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 34. ❑ *Тёгерек чеклени сау Ёхтем сакълап тургъанлай, Ёшюн бурса ким къажау, Ёчюрюрбюз, ургъанлай.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 20.

ЁЧЮРЮЛ *эт. къ.* **ёчюлтюл.** *Ёртен ёчюрюлгенди. Чыракъла ёчюрюлдюле.*

ЁЧЮРЮЛЮУ *къ.* **ёчюлтюлюу.** *Отну ёчюрюлюую.*

ЁЧЮРЮУ къ. ёчюлтюу. *Ёртенни ёчюрюуге кёп адам къатышхан эди.* ▭ *Къызыу кюрешни отун ёчюрюу энди тынч тюйюлдю.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 113.

ЁЧЮРЮШ *эт. къ.* **ёчюлтюш.** *Жашла отну ёчюрюшедиле.* ❑ *Шофёрла машиналаны чыракъларын бир бири ызындан ёчюрюшдюле.*

ЁЧЮРЮШЮУ *къ.* **ёчюлтюшюу.** *Отну ёчюрюшюу. Чыракъланы ёчюрюшюу.*

ЁШЮН *ат.* **1.** *къ.* **кёкюрек.** *[Асланны] башында узун ёре, къара бёркю, юсюнде темир бетли узун чепкени, ёшюнюнде жетиден тизилген къарабаш хазырлары.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 18. ❑ *[Жанчыкъны] ёшюнюнде тюймеси, белинде алтын камары, аякъларында уа акъ чурукълары бар эдиле.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 203.

2. Грудь женская / Эмчек, жукка. *[Лейла] бир къолу бла гёгенден суу къуя, акъ имбашларын, акъ ёшюншлерин, акъ бутларын жууду.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 53. ❑ *Найыпхан аз заманны ичинде кесини къаты ёшюнлерин габарасы бла тартдырып, азап кёрюучюсюн эсине тюшюрдю.* Толгъурланы З., Эрирей, 74.

3. *кёч.* Склон *(горы)*, стена *(скалы)*, поверхность, лоно *(земли)* и т. п. / Тауну, къаяны, ташны алгъа чыкъгъаны, къабыргъасы; жерни юсю д. а. к. зат. *Жерни ёшюнюне кёре, мал ёсер, сууна кёре, тал ёсер.* (Нарт сёз). ○ *Заман жетсе, жумушакъ ханчыкъ Ташны жарып да чыгъады. Жашау кючню белгиси кибик, Къая ёшюнюнде чагъады.* Къаракетланы Ю., Булутла, 52. ❑ *Акъ къая ёшюнюн Боз булут, къучакълап, Шыкъыртсыз къалкъыйды, Тансыкълап, ийнакълап.* "Жанкъылыч", 129.

4. *В позиции определения:* грудной / Ёшюнюндеги, ёшюнюнде болгъан. *Самат ёшюн хуржунундан, къыйырында тогъайчыгъына да сынжырчыкъ тагъылып, бир уллу сагъатны чыгъарды.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 16. ❑ *Алакъай жарты-къурту кийинир, ёшюн тюймесин этмез...* Отарланы С., Назмула, 15.

▲ **Ёшюн бур (къайыр) 1)** напирать *на кого* / биреуге къажау сюел. *Душман хазырлайды Урушну бизге, Алай хазырбыз Биз да ёшюн бурургъа.* Залийханланы Ж., Сюйген журтум, 14. ❑ *Чардакъ тубан эм булутла жайылып, Жалкъаларын артларына къайырып, Чайкъалалла бир бирине урушуп, Демлешелле, ёшюнлерин бурушуп.* Къаракетланы И., Сайламалары, 9. ❑ *Ол танкдан чыкъгъан багъырбаш жилян Ёшюнюн манга къайырды.* "Малкъар халкъ жырла", 228; **2) ал бур** (*къ.* **ал** [1]). *Жанжаныуарла къыш жукъудан турурла, къумурсхала да ишге ёшюн бурурла.* Шахмырзаланы С., Заман жели, 46. ❑ *Эй, жигитле, танг атады, туругъуз! Жуууртдан сиз бирер гоппан уругъуз. Чаллыкъ сакълайды, бирден ёшюн буругъуз.* Отарланы О., Жырла, 32. **Ёшюн сал 1)** *къ.* **ёшюн бур (къайыр).** *[Фашист Германия] къоншу къыраллагъа барып, Урушмазгъа деп, къол салып, Онгсуз къыралланы алып, Бизге айланды, ёшюн салып...* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 159. ❑ *Сыйлы журтума этген жырларым Чыртта жетмейдиле кёлюме, Журтха ёшюн салгъан жауланы Жибермем сыйлы жериме.* "Жюрек жырлайды", 7; **2)** *кёч. къарач.* бой сал (*къ.* **бой**). *Келлик къыйынлыкъны ангылап, ногъайлы ёшюн салгъанды.* Байчоралаланы М., Уллу Къарачайда, 85. ❑ *Космосну да жюгенлейдиле, Ёшюн салмай адамлагъа, Ол сыйлы борчну ышанады Таудан келген суулагъа.* "Жанкъылыч", 142. ❑ *[Мамурхан Ачахматха:] Бир юй жокъду анга ёшюн салмагъан, Алай а эсен болсун башыгъыз, Къызгъа кесин сюйдюргенди жашыгъыз...* "Жюрек жырлайды", 281.

▲ **Ёшюн ур** нападать; наступать, лезть, переть / чабыуул эт, кюч бла алгъа уруп бар. *[Нанаш:] Акъла элге бир ёшюн урмай къоймазлыкълары да белгилиди.* Этезланы О., Тарда, 107. ❑ *Душман, болгъан кючюн аямай, Москвагъа ёшюн урады.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 159. ❑ *Фашист башкесле, не тюрлю аманлыкъдан да артха турмай, бизни къыралны бир къаум жерлерине ёшюн ура эдиле.* "Шуёхлукъ", № 3, 71. **Ёшюн уруш** атака, рукопашная / сюнгю уруш, сермешиу. *Душман, ол затланы сезип, ёшюн урушха кезлейди, болса да хар жолдан, деменгили тау желни урууундача, артха чартлайды.* Этезланы О., Тарда, 217. ❑ *Ол эки жаны да "Ким кимни?" деп, жагъаларын бир бирге къайырып, ёшюн урушха киргендиле.* Кацийланы Х., Тамата, 157.

▲ **Ёшюн уруш** эт действовать напролом, броситься / мыллык ат, бир затха кесинги ат. *Ёшюн уруш этген бёрюлени кёрюп, жаш абызырады.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 37. ❑ *Солтан бла Хаким, чабып, ёшюн уруш этип, юйге кирдиле, къазанда сууну алып, жана тургъан эшикге къуйдула.* Шауаланы М., Мурат, 177. ❑ *Киеу нёгерледен бири, атына миннгенлей, юйге кирирге ёшюн уруш этди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 406.

ЁШЮНЛЕ *эт.* Ёшюн ур (*къ.* **ёшюн**). *Къачан болса да, фашистле бизни журтубузгъа ёшюнлемей къалмазлыкъларын ким да биле эди.* "Коммунизмге жол".

ЁШЮНЛЕТ *эт. понуд. от* **ёшюнле** / Ёшюнле дегенни *къатланыучу айырмасы. Ой, аман Жюже, къарт болупму къалгъанса? - деди да Атны ёшюнлетип, юсюне ургъан эди, ойра.* "Малкъар халкъ жырла", 50.

ЁШЮНЛЕТДИР *эт. понуд. от* **ёшюнлет** / Ёшюнлет дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашны, къозутуп, биреуге ёшюнлетдирдиле.*

ЁШЮНЛЕТДИРИУ *и. д. от* **ёшюнлетдир** / Ёшюнлетдир дегенден *этим ат. Биреуню биреуге ёшюнлетдириу.*

ЁШЮНЛЕТИУ *и. д. от* **ёшюнлет** / Ёшюнлет дегенден *этим ат. Халкъны жаугъа ёшюнлетиу.*

ЁШЮНЛЕУ *и. д. от* **ёшюнле** / Ёшюнле дегенден *этим ат. Биреуге ёшюнлеу. Къуллукъгъа ёшюнлеу. Къаягъа ёрлерге ёшюнлеу.*

ЁШЮНЛЕШ *эт. взаимн.-совм. от* **ёшюнле** / Ёшюнле дегенни *араш айырмасы. Къарауу булутла уа, башы бла бир бирине жете озуп, дагъыда, ёшюнлешип, къалжа болуп, тик туруп, тюз ёрге чыгъадыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 177. ❑ *Бир бирге ёшюнлешген чыранларыгъыз, Кюйюзге ушагъан гюл талаларыгъыз.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

ЁШЮНЛЕШИУ *и. д. от* **ёшюнлеш** / Ёшюнлеш дегенден *этим ат. Жашланы бир бирге ёшюнлешиулерин кёрюп, аланы араларына турдукъ.*

ЁШЮНЛЮК *ат.* **1.** Нагрудник, нагрудный ремень *(в конской сбруе)* / Ат жерни ал жанындан атны ал аякъларыны ортасы бла барып орта айылгъа бегитилиучю, ёр жерде иер артха кетмез ючюн хайырланылыучу къайиш керек. *Ат жерни ёшюнлюгю, тартхысы, ёзенги тартхылары, къуу кёпчеги, къанжыгъа баулары - бары пара-чара болгъандыла.* Къобанланы Д., Таулада тауух, 68. ❑ *Къуушханы, ёшюнлюгю, жюгени, къалгъан кереги - битеу бары от алтын эди.* "Жюрек жырлайды", 85.

2. къ. **тюйме 2.** *[Къойчу Биляны юсюнден:] Эсимде болмай а... Ариу кюпес жаулугъу эм кюмюш ёшюнлюгю бла кёккёз къыз.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 67. ❑ *Мариям къопду да кюзгюню аллына барып тохтады, кюзгюге къарап, чачын аркъасына атып, анасыны алтын ёшюнлюгюн кесине ёлчелеп кёрдю.* "Коммунизмге жол", 1970, № 184.

Ж

ЖАБАГЪЫ *ат.* **1.** Весенняя шерсть-линька, шерсть весенней стрижки / *Малны эм башха жаныуарны къышдан чыкъгъан жюню, тюгю. Жаз башында жайлыкъда, Жабагъысы салына, Къочхар келди къонакъгъа, Бир къойчукъгъа жалына.* Балаланы О., Басняла бла фельетонла, 3. ❑ *Чырпылагъа илинип къалгъан тюрсюн къойну жабагъысыча, туман юзюкле алагъа [артишлеге] жабышып къаладыла.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 57.

2. *В позиции определения:* шерстяной, сделанный из весенней шерсти-линьки / Жабагъыдан этилген. *Жабагъы тёшекни микитан тышыны жыртыкъларындан юйюкген, къурум бетли жабагъы кёрюне эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 49. ❑ *Махти от жагъаны тёрюнде юсюне гитче жабагъы жастыкъчыкъ салынып тургъан алаша шинтикге олтурду.* Эбзеланы А., Махти, 17.

ЖАБАГЪЫЛАН *эт.* Линять *(о животных)* / Жабагъыны бол, юйюк. *[Ат] ишге асыусуз болду, жылтыраууккъ тюгю юйюкдю, жабагъыланды, кёзлери хымил эте башладыла.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 289.

ЖАБАГЪЫЛАНДЫР *эт. понуд. от* **жабагъылан** / Жабагъылан дегенни *къатланыучу айырмасы. Къойчула, иги къарамай,*

бир талай къойну жабагъыландыргъандыла.

ЖАБАГЪЫЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **жабагъыландыр** / Жабагъыландыр дегенден *этим ат. Жюнню жабагъыландырыу. Къойну жабагъыландырыу.*

ЖАБАГЪЫЛАНЫУ *и. д. от* **жабагъылан** / Жабагъылан дегенден *этим ат. Малны жабагъыланыуу. Жюнню жабагъыланыуу.*

ЖАБАГЪЫЛЫ *сыф.* Линяющий весной, с облезлой шерстью, облезлый *(о животных)* / Жабагъы жюню, тюгю болгъан. *Ол киши, жылкъыдан бир жабагъылы тай тутуп, анга [Сосурукъгъа] берди.* "Нартла", 89. ❑ *Жабагъылы арыкъ кёк парий, къуйругъун да булгъай, келе турады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 394.

ЖАБАЛАКЪ *ат.* Весенний снег, падающий крупными хлопьями / Жаз башында уллу-уллу тюшюп жаугъан къар. *Жауады жабалакъ, жайылып, сабыр, Бу жазны къарыды, Къайсы да таныр.* "Жилтинле", 265. ❑ *Жаз жабалакъ таулагъа Жаугъан кибик, юсюнге Къара палах жауады.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 177.

ЖАБАЛАКЪЛА *эт. сёл. тил.* Падать крупными хлопьями *(о снеге)* / Жабалакъ этип жау. *Юйде ынна бешик жыр айтады, къар жабалакълайды эшикде.* (Фольк.)

ЖАБАЛАКЪЛАУ *и. д. от* **жабалакъла** / Жабалакъла дегенден *этим ат. Къарны жабалакълауу.*

ЖАБУ [1] *ат.* Шум, гвалт / Даууp, къаугъа. *Даууpлагъа бла кючюкню жабусуна къошдан бир абадан адам чыкъды.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 66.

❑ **Жабугъа алдыр** *къ.* **жабу эт.** *Бизни къуртхала уа, къатыдан къаты сермеше, болгъанны жабугъа алдыргъан эдиле.* (Фольк.)

Жабу эт шуметь, галдеть / даууp, къаугъа эт. – *Сен [жауун] абирек болуп, узакъ жерледен Бизге къачып келген кибик, келдинг, "Мени жамычы тюбюне жибер сен, Букъдур! - деген кибик, жабу этдинг.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 4. ❑ [Тауукъ:] *Киштик къатым бла ётсе, Этеме жабу, даууp.* Гуртуланы Б., Таула чакъырадыла, 105.

ЖАБУ [2] *ат.* Накрапывание мелкими каплями *(о дожде)* / Жауунну ууакъ жаууу. *Бу ургъан жел душманны ат тылпыууду. Бу жабусу бурун тешик шытысыды.* "Малкъар поэзияны антологиясы", 32.

❑ **Жабу эт** *къ.* **шулпу эт.** *Эртенли бери жауун жабу эте эди.*

ЖАБУ-ЖАХА *ат ц. диал. къ.* **жабу-жубу**; жаха деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *Жашла жыйылгъан жерден жабу-жаха чыгъадыла. Сабийлени жабу-жахалары тохтамай кёпге турду.*

❑ **Жабу-жаха эт** *ц. диал.* жабу-жубу эт (*къ.* **жабу-жубу**). *Жашла, жыйылып, жабу-жаха эте тура эдиле.*

ЖАБУ-ЖУБУ *къаум. ат къ.* **даууp-сюйюp**; жубу деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *Акъ къалпагъын, чырпа бёркюн Соллоуну битеу эл биледи, Аны жабу-жубусуна Бригадасы юйреннгенди.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 87. ❑ *Жабу-жубудан сёз ангылагъан къыйынды.* Шауаланы М., Кюн таякъла, 93.

❑ **Жабу-жубу эт** шуметь, галдеть / даууp эт (*къ.* **даууp**). *Юсюпню сабийлери, жабу-жубу этип, радио бла айтылгъанны толу эшитирге къоймайдыла.*

ЖАБУЛУ *сыф.* Влажный, мокрый / Мылы, шыты. *[Ёрюзмек бла Ногъайчыкъны] ызларындан жабулу жел жетгенди.* Нартла, 69.

ЖАБЫКЪ *сыф.* **1.** Крытый, закрытый / Башы, юсю жабылгъан,

кёрюнмезча этилген. *Кюн орта оза, гитче жабыкъ машиначыкъ келип, элни ортасында тохтады.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 122. *Жабыкъ къазан терк къайнар* (Нарт сёз).

2. Закрытый, запертый *(напр. о двери)* / Этилген, бегитилген, кирит салыннган. *Жабыкъ эшик. Жабыкъ юй.*

3. *кёч.* Недоступный / Адамланы бир къауумларына барыргъа кирирге эркинлик болмагъан (жерни, мекямны юсюнден). *Жарлыгъа мехкеме-жабыкъ* (Нарт сёз).

4. *кёч.* Пасмурный, сумрачный / Бутхуз, булутсуз. *Тюшде жел урду туманланы, чачды, жабыкъ кюн ачыкъ болду.* "Коммунизмге жол", 1969, № 164.

❑ **ЖАБЫКЪ БЁЛЮМ** *грам.* Закрытый слог / къысыкъ тауш бла бошалгъан сёз бёлюм. *Сабийлеге сёзлени бёлюмлеге юлеширге, жабыкъ бёлюмлени табаргъа деген дерс берилди.* "Коммунизмге жол", 1981, № 136.

ЖАБЫЛ *эт.* **1.** *страд. от* **жап** / Жап дегенни *зорлаучу айрмасы. Юйню башы къошун бла жабылгъанды. Башы жабылгъан челекге кир тюшмез* (Нартсёз).

2. Закрываться (о чём-л. раскрытом, развёрнутом) / Этил, бирге жыйыл (ачылып тургъан затны юсюнден). *Китап жабылгъанды. Салкъынлыкъ жабылды.*

3. Покрываться *(напр. травой, туманом)* / Басыл, юсюнде къалын тохта. *Бир ингирде жангур къатыш келген къалын тубан жерге жабылып, кече бла кюн танылмай тохтады.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 68. *Ол айрыкам къалын агъач бла жабылып эди.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 267.

4. Закрываться *(напр. об учреждении)* / Ишлеме (учреждениясы, предприятияны д. а. к. затны юсюнден). *Юч жыл ишлегенден сора театр жабылып къалды. Сабийле гриппден ауругъан кюнледе школ жабылып тургъанды.*

5. *кёч.* Пропадать, погибать, умирать / Ёл, жокъ бол. *[Нюржан:] Аманатны толу этмей, жабылырбыз да...* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 30. ❑ *Ашайма да, жабыллыкъ тиш эзмейди, Ашамасам, аман къарыным тёзмейди.* "Малкъар халкъ жырла", 19.

ЖАБЫЛЫУ *и. д. от* **жабыл** / Жабыл дегенден *этим ат. Литература кюнлени къууанчлы жабылыуу 22-чи сентябрьде болду.* ❑ *Олимпиада оюнланы ачылыуун, жабылыуун да телевизор бла кёргюзтгендиле.*

ЖАБЫУ [1] *и. д. от* **жап** / Жап дегенден *этим ат. Студентле хуна къалаугъа, мекямланы башларын жабыугъа да къатышхандыла.* "Коммунизмге жол", 1979, № 198. *АБШ-да демонстрациягъа къошулгъанла шахарда сабий садланы жабыуну юсюнден мэрни бегимини бузулурун излейдиле.* "Ленинни байрагъы", 1980, № 117.

ЖАБЫУ [2] *ат.* Покрывало, одеяло / Адамны неда башха аберини юсюне жабар ючун къумачдан этилген зат. *Ананы къолу жетсе жабыу да жылыракъ, жастыкъ да жумушагъыракъ кёрюнедиле.* Гадийланы И., Санга айтама, 188. ❑ *Тюзлюк тюзде тас болмаз, Жабыу бла жапмазса.* Къулийланы Х., Жырны заманы, 91. ❑ *Суратчы да ашыгъып, Акъ жабыуун да тагъып, Къабыргъагъа сюеди. "Тохтагъыз," - деп, тиледи.* Балаланы О., Басняла бла фельетонла, 18. // Занавес / Сахнаны аллын жабар ючун тагъылгъан къумач кесек. *Ауур къызыл жабыуну артындан сахнагъа къара шинли субай къыз чыгъады.* "Шуёхлукъ", № 53, 58. ❑ *Жабыу бир жанына тартылгъанлай, театрны салкъын сахнасы ачылып къалды.* "Шуёхлукъ", № 47, 11. // **Скатерть** / Столну юсюн жабар ючун къалын къумачдан неда оюула салынып, энчи юлгю бла этилген юй хапчук. *Мариям, столну жабыуун алып, къагъып, дагъыда жайды.* "Шуёхлукъ", № 41, 63. // Занавеска /

Эшикни, терезени жабар ючюн, алагъа тагъылыучу, къумачдан этилген юй хапчук. *Сайхат терезе жабыулагъа деп базардан бир ариу къумач алгъан эди.* "Шуёхлукъ", № 72, 49.

ЖАБЫУЛУКЪ *ат.* Материал, пригодный или предназначенный для покрывала, занавеса, скатерти / Жабыу этерге жарарыкъ неда ол затха жораланнган къумач. *Жабыулукъ къатапа. Жабыулукъ гетен къумач.*

ЖАБЫШ[1] *ат.* **1.** Приклеиваться / Желимни неда анга ушагъан затны болушлугъу бла бир бирни къаты тутуп, бегип *(эки затны юсюнден)*, желимли затны юсюне тюшюп, анга къысылып, андан айырылмай къал. *Сыннган гыржын жабышмаз.* (Нарт сёз).

2. Прилипать *(о чем-л. мокром)* / Суу, мылы болуп, бир затха къысыл, андан айырылма *(кёлекни, кёнчекни, чачны д. а. к. затны юсюнден). Алийни жибиген кёлеги этине жабышыпды.* "Коммунизмге жол", 1976, № 24. *Жашчыкъны чачы тер басхан мангылайчыгъына жабышханды.* "Шуёхлукъ", № 58, 37.

3. *кёч.* Прилипать, приставать *(напр. о пиявке, клеще)* / Бир затха къаты къысылып, бегип къал. *Къан ичген къурт, бутума жабышып, къанымы ичип, кёбюп башлайды.* "Шуёхлукъ", № 27, 18. ❑ *Йинекни желинине губула жабышхандыла.* "Коммунизмге жол", 1975, № 34.

4. *кёч.* Окутывать, обволакивать *(напр. о тумане, тучах)* / Бир затны юсюн жабып, кёрюнмезча эт *(туманны, булутну д. а. к. затны юсюнден). Мамукъча акъ булутла кёкню бетине жабышхандыла.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 58. ❑ *Чырпыгъа илинип къалгъан тюрсюн къойну жабагъысыча туман юзюкле алагъа [артишлеге] жабышып къаладыла.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 57.

5. *кёч.* Срастись *(о переломе)*; зарастать, затягиваться *(о ране)* / Бирге къошул, сау бол *(жараны, сыннган, кесилген жерни юсюнден). Жютю бичакъ кесген жара терк жабышмаз.* (Нарт сёз). ○ *Маралны буту жюрюрча жабышханда, акъсай-акъсай, деппаннга чыгъып, мараучуну ызындан къарады.* (Фольк.)

6. *кёч.* Хвататься, браться, держаться за *кого-что* / Къолунг бла бир затны къаты тут. *Къаргъа жыгъылып, таза къаны саркъа, Жарасына жабышып къоба, алай Баргъанды адам жер юсюнде алгъа.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 95. ❑ *Жаш, къычырыкъ этип, ат башына жабышды.* Къоджакъланы Т., Сыргъачыкъла, 61. ❑ *Къоналий сёзюн бошагъынчы, Аслан, эки къолу бла да къамасына жабышып, тынгылап турду.* "Шуёхлукъ", № 13, 77.

7. *кёч.* Вцепиться *во что*, схватиться *за что* / Къаты тутуп, къысып тохта, илин. *Ахмат, Алий мырзаны боюнуна жабышып, хырхыр этдирип башлады.* Ёзденланы А., Саният, 35. ❑ *[Мурат:] Мен, олтургъан жеримден секирип къопдум да, аны [Сашаны] богъурдагъына жабышдым.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 24.

8. *кёч.* Приставать, прилипать *(напр., о грязи)* / Жагъыл, жукъ. *Кесингден чыкъмагъан кир кесинге жабышмаз.* (Нарт сёз).

9. *кёч. сёл. тил.* Приставать; привязываться; льнуть к кому / Биреу бла дайым бирге бол, биреуню ызындан тохтаусуз айлан, жюрю. *[Къуямыт Биймырзагъа:] Тартылсын, сен силегейлини, эшигинг, адамны ызындан, мант башыча, жабышханлай айлана эсенг!* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 33. ❑ *[Омар:] Алайсыз, бу [Назир] бир жабышса, айырылмаз.* "Шуёхлукъ", № 43, 117.

10. *кёч.* Впиваться взглядом, глазами в *кого-чего* / Биреуге къарап, битип къал. *Аны [тиширыуну] жерге ийилгенде, жыяча бюгюлген аркъасына сарымыйыкъны тыл-*

пыу этген къарамы жабышды. К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 13.

11. *кёч.* Прильнуть *к кому-чему*, крепко обнять *кого-что* / Къысыл, къучакъла. *[Мурат:] Лётчик кийимлери бла, кёк кёзлери къууанчлы кюле, Саша, боюнума жабышып, айырылмайды.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ёксюзню къадары, 104. ❑ *Абустолну арт айына келгенде эм жыйырма эки кюню жетгенде, Кюн да жетеди анасыны къоюнуна, Уппа этип, жабышады боюнуна.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 117.

12. *кёч.* Прижиматься, прислоняться к *чему* / Бир затха къаты къысыл, таян. *Жашчыкъ терезеге къапланнганда, аны бурунчугъу миялагъа жабышды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 6. ❑ *Жарлыла ташлагъа жабышадыла, Ат, адам да бир бирлерин малтайдыла.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

ЖАБЫШ [2] *эт. взаимн.-совм. от* **жап** / Жап дегенни *араш айырмасы. Картоф уруланы башларын жашла эришип жабышадыла.*

ЖАБЫШДЫР *эт.* **1.** *Понуд. от* **жабыш** [1] / Жабыш [1] дегенни *къатланыучу айырмасы. Биз, жаланаякъла болуп, жауун юсюбюзге жабышдыргъан жыйрыкъларыбызны айыралмай, суудан къаннган кырдыкга тобукъларыбызгъа дери бата, бир бирге жукъ айтмагъанлай, элге къайтдыкъ.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 131.

2. Приклеивать, заклеивать, склеивать; прилепить, залепить *что* / Желим неда башха жабышыучу зат бла неда эритип, затланы бирин бирине жалгъа. *Былайгъа адам кёп келеди, иеси женгил табылыр деп, жабышдыргъанма къагъытны.* Ш а м а н л а н ы М., Окъа бёрк, 25. ❑ *Степан...газет хурттакга махорка къуйду, аны буруп, тили бла жалап, жабышдырды.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 100.

3. *кёч. бош тил эрши сёз.* Влепить *(напр., выговор, тюремный срок)* / Выговор д. а. к. зат бер, айыбына тюбет, айып сал. *Жашха выговорну жабышдырдыла.*

ЖАБЫШДЫРТ *понуд. от* **жабышдыр** / Жабышдыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Директор секретарына жангы буйрукъну къабыргъагъа жабышдыртды.*

ЖАБЫШДЫРТЫУ *и. д. от* **жабышдырт** / Жабышдырт дегенден *этим ат. Къагъытны жабышдыртыу. Буйрукъну жабышдыртыу.*

ЖАБЫШДЫРЫЛ *эт. страд. от жабышдыр* / Жабышдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Правленни аллында, къабыргъагъа жабышдырылып, билдириу: "Бу ингирде жети сагъатда, колхоз клубда сейирлик тюбешиу боллукъду. Къоншу районну «Хорлам» колхозуну айтхылыкъ звено башчысы Жансурат Батырова сёлеширикди".* Г ы т т у у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 224. ❑ *Терезеле ууакъ мияла тилкемледен жабышдырылгъандыла.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 91.

ЖАБЫШДЫРЫЛЫН *эт. страд. от* **жабышдыр** / Жабышдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Аны, отоуну, къабыргъаларына жарыкъ бетли боялгъан къалын къагъыт жабышдырылыныпды.*

ЖАБЫШДЫРЫЛЫНЫУ *и. д. от* **жабышдырылын** / Жабышдырылын дегенден *этим ат. Техника къараудан ётгенине шагъатлыкъ къагъытны машинаны ал мияласына жабышдырылыныуу адет болгъанды.*

ЖАБЫШДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **жабышдырыл** / Жабышдырыл дегенден *этим ат. Бир жол Кюмюш... элни Культура юйюню аллында, билдириуле жабышдырылыучу къангада, кёп болмай та-*

гъылгъан къагъытны эследи. Гуртуланы Э., Тенгле, 6.

ЖАБЫШДЫРЫУ *и. д. от* **жабышдыр** / Жабышдыр дегенден *этим ат. Билдириую жабышдырыу. Желим бла жабышдырыу.*

ЖАБЫШМАКЪ [1] *сыф.* **1.** Липкий, клейкий, вязкий / Жабышыучу, желимли. *Андан сора келедиле поэтни творчество кёрюмюне суратлауну экинчи планыны кереклери - жангур, кюз кёзюу, ауур булутла, суу алгъан жолланы жабышмакъ балчыкъларыбаш оюмну ачыкъларгъа болушхан интонацияны къурайдыла, тынгысыз къайгъырыуну кючюн кёлтюредиле.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 12.

2. Приплюснутый, сплюснутый / Гюттюленнген, жайылма, дуппукъ. *Салимгерийни жабышмакъ буруну, асыры ачыудан, мизча, туруп къалды.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 14.

ЖАБЫШМАКЪ [2] *ат.* **1.** Боярышник (плод) / Гитче тёгерек, къызыл, къургъакъ *(суусуз)*, жабышыучу жемиш. *Сабийле кюзде, агъачха барып, жабышмакъланы челекле бла жыйып келиучюдюле.* "Коммунизмге жол", 1979, № 218. ❑ *Хасанияны башында, Кюн бата баргъанча, Жабышмакъ къызарады мында, Батырланы къаныча.* Къулийланы Къ., Жангы китап, 180.

2. *В позиции определения:* боярышниковый / Жабышмакъдан этилген. *Жабышмакъ варенье.* ▭ *Жамбот кютеди колхоз къойланы, Жабышмакъ хыжысына таянып.* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 132.

❑ **Жабышмакъ терек** / боярышник *(дерево)* / роза битимлени къауумундан, жабышмакъ битиучю шинжили терек. *Атны терлигин жабышмакъ, сары чыгъана, къаракёкен терекле жыртхандыла.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 102. ❑ *Сабийле, жабышмакъ тереклени юслерине миналмай, бутакъларын тартып, жемишлерин алай жыяргъа кюрешедиле.* "Коммунизмге жол", 1975, № 84.

ЖАБЫШМАКЪЛЫКЪ *ат.* Липкость, клейкость, вязкость / Жабышыучу затны шарты, халы. *Сары балчыкъны жабышмакълыгъы. Тылыны жабышмакълыгъы.*

ЖАБЫШЫУ [1] *и. д. от* **жабыш** [1] / Жабыш [1] дегенден *этим ат. Балчыкъны чурукълагъа жабышыуу.*

ЖАБЫШЫУ [2] *и. д. от* **жабыш** [2] / Жабыш [2] дегенден *этим ат. Юйлени башларын къанжал бла жабышыу. Картоф тёбелени юслерин жабышыу.*

ЖАБЫШЫУКЪ *сыф. къ.* **жабышмакъ** [1] *(1-чи магъ.). Жабышыуукъ балчыкъ.* ▭ *Макъаны тили битеу жабышыуукъ тюкюрюк бла жабылыпды.* Е. Фортунатова, Окъуу книга, 13.

ЖАГЪА [1] *ат.* Воротник, ворот / Кийимни боюн тёгерегине тигилген кесеги. *Элтир жагъа. Къапланнган жагъа. Эл таматасыз, тон жагъасыз болмаз.* (Нарт сёз.) ○ *Асланны ...кёлегини жагъасы онг жанына эки тюйме бла этилипди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 139.

▲ **Жагъасына илин** пристать *к кому*, преследовать *кого* / тагъыл, ызындан тохтаусуз айлан. *[Магомет Науурузгъа:] Нюрчюк да жагъасына илиннгенди да, айырылмайды, аны къаугъасыды бу жазыкъны жукълатмай жашатхан былтыр къачдан бери.* Лайпанланы С., Гургумлу, 83. **Жагъасын жыртдырады** он упорно сопротивлялся, доказывая *что-л.*, не отступает от своего / адам айтханны этерге унамай, даулашады, бой бермейди, къаты турады. *Аманны къангагъа тартсанг, жагъасын жыртдырыр.* (Нарт сёз). ○ *Биз а къарагъа – Къара! – дей, Жагъабызны жыртдыра, Кюреше-*

биз,– Хо, Къара! – деп, Къоймай серге, гынттыгъа. Отарланы К., Дуния эрттени, 124. ❑ *[Сафар кеси кесине:] Сары улу Хажичик ючюн жагъасын жыртдырсын да, ыразылыкъ алсын.* Толгъурланы З., Эрирей, 72.

ЖАГЪА [2] *ат.* **1.** Берег / Жерни суу къатындагъы къыйыры. *Терекле, жагъада, чач эшмелерин тозурата, эше тургъан къызлача, бутакъларын силкиндире, сюеледиле.* Толгъурланы З., Эрирей, 204. ❑ *Толкъун, кесин жагъагъа тюе, чачылады, башхасы чаба келип, сокъуранады да, артха къачады.* Толгъурланы З., Эрирей, 146.

2. *В позиции определения:* береговой / Сууну жагъасындагъы, анда болгъан. *Къазий, атларын да тыя, жагъа жолгъа бурула тебиреди.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 189. ❑ *Ауузлукъ чайнагъан огъурсуз атлай, Хыны кемиресиз [толкъунла] жагъа ташланы.* "Жилтинле", 420.

ЖАГЪАЛА *эт.* Идти по берегу, берегом, вдоль берега / Сууну жагъасы бла бар. *Чабакъ тутар муратда жашла сууну кёп жагъалагъандыла.* (Фольк.)

ЖАГЪАЛАУ *и. д. от* **жагъала** / Жагъала дегенден *этим ат. Тенгизни жагъалау. Къобанны жагъалау.*

ЖАГЪАЛАШ *эт.* **1.** Хватать *(брать)* друг друга за шиворот / Бир бирни жагъасындан ал, тюйюш. *Алайда экиси да ахшы жагъалашхандыла да, Айыукъулакъ сарыубекни богъурдагъына дери жерге ургъанды, башын кесгенди.* "Къарачай халкъ таурухла", 16. ❑ *Кими жаш заманында къыз къачыргъанын, кими да ууда айыу бла жагъалашып, аны боюнун буугъанын... айтадыла.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 63.

2. Драться, сражаться, бороться / *Тюйюш, согъуш, сермеш. Эки къуш жагъалашсала, садакъчыгъа тюк тюшер.* (Нарт сёз). ○ *Бирде тауукълагъа аш жетишмей эди, бирде тауукъ балала, жагъалашып, бир бирлерини къанатларын, башларын жулкъа эдиле.* Гыттуулланы М., Ачыкъ жюрекле, 116. ❑ *Не душман да бизни бла жагъалашханда, ол бизни тобукъландырмаз.* "Шуёхлукъ", № 3, 63.

3. *кёч.* Грызться *(о животных)* / Талаш, жыртыш *(жаныуарланы юсюнден). Бёрюле басынадыла сюеклени юсюне. Жагъалашадыла, сюек кемире.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. ❑ *[Марыуа:] Итле жагъалашхан къалабалыкъ тауушланы эшитип, бирси орамгъа жанладым.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 58.

ЖАГЪАЛАШДЫР *эт. понуд. от* **жагъалаш** / Жагъалаш дегенни *къатланыучу айырмасы. Ким эсе да жашланы къозутуп, бир бирлери бла жагъалашдырды.*

ЖАГЪАЛАШДЫРЫУ *и. д. от* **жагъалашдыр** / Жагъалашдыр дегенден *этим ат. Сабийлени жагъалашдырыу.*

ЖАГЪАЛАШЫУ *и. д. от* **жагъалаш** / Жагъалаш дегенден *этим ат. – Жагъалашыу! Сермешиу! – деп, къычырып, къылычларын хауада ойнатадыла эр кишиле. – Тылпыуубуз тыйылгъынчы, жыртышыу!* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 120. ❑ *[Бика] бу отоуда болгъан кюлкюню, даулашны, жагъалашыуланы, кёз жашланы, жапсарыу сёзлени да эсине тюшюрдю.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 179.

ЖАГЪАЛЫКЪ *ат.* Мех *(материя)* на воротник / Жагъа этерге деп айырылгъан неда жагъагъа жарарыкъ зат. – *Тогъуз бёрю текеге – бир тонлукъ, таш жанындагъы – жагъалыкъ,– дегенди текечик.* "Къарачай халкъ таурухла", 210. ❑ *– Эй, къатын, келтиргенме сеннге мен бир жагъалыкъ,– деди ки-*

ши. "Къарачай халкъ таурухла", 164.

ЖАГЪЫЛ [1] *эт.* **1.** *къ.* **жабыш** [1] *(8-чи магъ.). Къазанны къуруму жагъылыр, аманны къайгъысы тагъылыр.* (Нарт сёз). ○ *Темуркъа ...юсюне жагъылгъан таукъ, къаз тазгеклени ариулай, кёзюню къыйыры бла нёгерлерине къарай башлады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 183.

2. *кёч.* Надоедать, приставать / Тагъыл, къадалып, къаныгъып къал. *Жолда бара къыз кёрсе, Мыркъык кибик, тагъылыр, Тюпден, башдан да кирип, Желим кибик жагъылыр.* Къулийланы Х., Жырны заманы, 77.

3. *кёч.* Подлизываться / Жалын. *[Эри къатынына:] Санга ахча керек болса, сен, асыры жарыкъдан бла жумушакъдан, манга жагъылып къаласа.* Кацийланы Х., Салам алейкум, 142.

4. *кёч.* Ласкаться, проявлять ласковое отношение / Илеш, къатындан кетерге унама. *[Жашчыкъ] анасындан хапар билмейин, ачыкъ жагъыла эди хар тюбеген адамгъа.* "Жюрек жырлайды", 142. ❑ *[Сокъур къойчу] ал бёрюню къучакълады, ийнакълады, юсюне, башына жагъылды.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 313.

5. *кёч.* Стелиться / Жайыл *(туманны юсюнден),* тёгюл *(жарыкъны юсюнден). Мамукъча, жерге жагъылып, бир тубан келди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 95. ❑ *Айны жарыкъ нюрю жерге жагъыла, Ауана тамгъала тёшден тагъыла.* Отарланы С., Жюрек саугъа, 70.

ЖАГЪЫЛ [2] *эт. страд. от* **жакъ** [4] / Жакъ [4] дегенни *зорлаучу айырмасы. Шынкъартча от жагъылгъан от жагъаны тёрюне аталары, аны къатына Амыр, эм тёбен къууушлада Сослан олтурдула.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 73.

ЖАГЪЫЛТ *эт. понуд. от* **жагъыл** [1] / Жагъыл [1] дегенни *къатланыучу айырмасы. Аягъына балчыкъ жагъылтды.*

ЖАГЪЫЛТЫУ *и. д. от* **жагъылт** / Жагъылт дегенден *этим ат. Эшиклеге бояу жагъылтыу. Эслемей, жауну агъызып, кёлегине жагъылтыу.*

ЖАГЪЫЛЫУ [1] *и. д. от* **жагъыл** [1] / Жагъыл [1] дегенден *этим ат. Жауну хычинлеге жагъылыуу. Ожакъгъа къурумну жагъылыуу.*

ЖАГЪЫЛЫУ [2] *и. д. от* **жагъыл** [2] / Жагъыл [2] дегенден *этим ат. Отну жагъылыуу.*

ЖАГЪЫМ [1] *ат къ.* **жагъыу** [2].

ЖАГЪЫМ [2] *ат аз жюр.* Обаяние / Сюйюм, жюрек илешиулюк, ариу кёрюнюулюк. *Жагъымы болгъан адам.*

ЖАГЪЫМЛЫ *сыф.* Обаятельный, приятный / Сюйдюмлю, жюрек илешген. *Жагъымлы адам. Жагъымлы къыз.*

ЖАГЪЫМЛЫЛЫКЪ *ат.* Обаятельность, приятность / Сюйдюмлюлюк, жюрек илешген ишан. *Жашны жагъымлылыгъын жаратдыла.*

ЖАГЪЫМСЫЗ *сыф.* Неприятный, лишенный обаяния / Сюйдюмсюз, жюрек илешмеген. *Жагъымсыз адам.*

ЖАГЪЫМСЫЗЛЫКЪ *ат.* Неприятность *кого-что* / Сюйдюмсюзлюк, жюрек илешмегенлик. *Жагъымсызлыкъ терк эследи.*

ЖАГЪЫН *ат.* **1.** Выходка, каприз, норов / Аман къылыкъ. *Биз, космосну кюйсюз жагъынларындан Ёте, айда да къонарбыз, кёрюр Жер.* Отарланы К., Дуния эртени, 69.

2. *къарач.* Заступник; заступничество / Биреуге жакъ басхан, биреуню къоругъан къылыкъ.

❑ **Жагъын эт 1)** къылыкъ эт

(*къ.* **къылыкъ**). *Гемуда алгъа атламай, жагъын этип, чочуп артына, Ерюзмекни юйю таба барады.* "Нартла", 177. ❑ *Ёс, тайчыгъым, тап къылыкълы, Жагъын да этме, болма сер.* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 35. **Жагъыны тутду** он раскапризничался / жагъын, къылыкъ этди. *Бир да къопмагъанды жеринден, Жагъыны тутханды эшекни, жип бла боюндан такъгъанма Бутагъына тал терекни.* Гыттыуланы М., Космонартла, 28. ❑ *Жагъынчыгъы тутмаса, [Махтичик] ойнагъандан бошамаз.* Отарланы С., Назмула, 25; **2)** *къарач.* жакъ бас (*къ.* **жакъ** [1]). *Ол анга жагъын этеди.*

ЖАГЪЫНЛА *эт. сёл. тил* Жагъын эт I (*къ.* **жагъын**). *Эшек, жагъынлап, алгъа атларгъа унамайды.* (Фольк.)

ЖАГЪЫНЛАТ *эт. понуд. от* **жагъынла** / Жагъынла дегенни *къатланыучу айырмасы. Атны жагъынлат. Эшекни жагъынлат.*

ЖАГЪЫНЛАТЫУ *и. д. от* **жагъынлат** / Жагъынлат дегенден *этим ат. Малны жагъынлатыу.*

ЖАГЪЫНЛАУ *и. д. от* **жагъынла** / Жагъынла дегенден *этим ат. Эшекни жагъынлауу.*

ЖАГЪЫНЛЫ *сыф.* Капризный, норовистый / Аман къылыкълы. *Аман къатын жагъынлы болур.* (Нарт сёз). ○ *Жаз башыны чууакъ кюню, жагъынлы сабийча, терк тюрленеди.* Къулийланы Х., Дорбунда ушкок атылды, 102.

ЖАГЪЫНЛЫЛЫКЪ *ат.* Капризность, норовистость / Аман къылыкълылыкъ. *Сабийни жагъынлылыгъы. Эшекни жагъынлылыгъы.*

ЖАГЪЫНСЫЗ I *сыф.* Не капризный / Аман къылыгъы, жагъыны болмагъан. *Адам не къадар жагъынсыз, хатырлы болса, аны нёгерле ол къадар бек излей эдиле.* Тёппеланы А., Ташыуул. ❑ *Ийналукъ жарлы къызгъа ыразыды: аллай жагъынсызды.* Толгъурланы З., Эрирей, 62.

ЖАГЪЫНСЫЗ II *хал. сёзл.* Послушно, без капризов / Жагъын этмей. *[Ат] жюген айтханны уа жагъынсыз этди.* Гулайланы Б., Къачхынчы, 32. ❑ *Жаш малланы жагъынсыз саудургъа, сютлерин жашырмазгъа юйретиу уллу усталыкъны излейди.* "Коммунизмге жол", 1980, № 124.

ЖАГЪЫУ [1] *и. д. от* **жакъ** [3] / Жакъ [3] дегенден *этим ат. Хычинлеге жау жагъыу. Терезелеге бояу жагъыу.*

ЖАГЪЫУ [2] *ат.* / Мазь (лекарство) / Жарагъа жагъыучу дарман, балхам. *Кёгет отха сары жау къошуп, жагъыу этип, жарагъа салыучу эдиле.* (Фольк.) ❑ *Ол [врач] Налжанны билеги сыннганын айтып, гыпхынла салып, жагъыу бла байлады.* Шауаланы М., Мурат, 181.

❑ **Жагъыу эт** смазывать *(лекарством, мазью)* / дарман сюрт. *Нух кёл тапдыргъанда, Хызыр, окъну тынч чыгъарып, жагъыу этди.* Этезланы О., Къаяла, унутмагъандыла, 87.

ЖАГЪЫУ [3] *и. д. от* **жакъ** [4] / Жакъ [4] дегенден *этим ат. От жагъыу.*

ЖАГЪЫШ [1] *эт. взаимн.-совм. от* **жакъ** [3] / Жакъ [3] дегенни *араш айырмасы. Жашла терезелеге бояу жагъышадыла.*

ЖАГЪЫШ [2] *эт. взаимн.-совм. от* **жакъ** [4] / Жакъ [4] дегенни *араш айырмасы. Жашла, эришип, от жагъышадыла.*

ЖАГЪЫШЫУ [1] *и. д. от* **жагъыш** [1] / Жагъыш [1] дегенден *этим*

ат. Терезелеге, эшиклеге бояу жагъышыу.

ЖАГЪЫШЫУ [2] *и. д. от* **жагъыш** [2] / Жагъыш [2] дегенден *этим ат. От жагъышыу.*

ЖАДА *сыф. аз жюр.* Добрый, покладистый / Огъурлу, жарашыулу. *Жада адам.* ❑ **Жада бол** заискивать / кукалан, жалын. *Хажичик, секирип къобуп, жарыкъ болуп, Нанаш бла Николайны алларына барып, жада болду.* Этезланы О., Тарда, 98.

ЖАДАЛЫКЪ *ат.* Бескорыстие / Халаллыкъ, ачыкъ жюреклилик, тюзлюк, хыянатсызлыкъ. *Жадалыкъ иги адамны халыды.*

ЖАДАУ *сыф. къарач.* Невыносливый, нетерпеливый / Хыра, чыдамсыз. *Жадау ат терк арыучуду.*

ЖАДАУЛУКЪ *ат.* Невыносливость, нетерпеливость / Хыралыкъ, чыдамсызлыкъ. *Жаз башына къыйналып чыкъгъан атлада жадаулукъ эсленеди.*

ЖАЗ [1] *ат.* **1.** Весна / Жылны къышдан сора келиучю заманы (март, апрель, май айла). *Жаз – жайны босагъасы.* (Нарт сёз). ○ *Жашил дарий жыйрыгъын кийип, жаз да жетгенди.* Отарланы К., Жолла, 21. ❑ *Жазы, жайы да ушайды. къачха.* Хубийланы О., Мурат, 19.

2. *В позиции определения:* весенний / Жаз бла байламлы болгъан, жазда болуучу. *Андан ары сагъышха кирсе, жюреги, жаз жабалакъча, эрийди.* Байчоралаы М., Уллу Къарачайда, 19. ❑ *Жауун, эсингдемиди, сабийлигимде Терк жетип, жибитиучюнг тереклени, Аланы терк чакъдырыучунг жаз кюнледе?* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 4.

3. Лето / Жылны бек жылы заманы, жай. *Былайны топурагъын, суун да, къышын, жазын да Азреталий бек сюеди.* Толгъурланы З., Къызгъыл кырдыкла, 24. ❑ *Самат бу дунияны къышына, жазына да кёп жылланы къарап тургъан деменгили чынарны тюбюнде газет окъуйду.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 76.

4. *В позиции определения:* летний / къ. **жай 2.** *Жаз кюн жылытыр, къыш кюн суутур.* (Нарт сёз). ○ *Биченчи жыйын жаз айлада тохтаусуз ишлегенди.* "Коммунизмге жол".

❑ **Жаз башы** начало весны, ранняя весна / жазны аллы, ал кезиую. *Жаз башы келмей, булбул жырламаз.* (Нарт сёз). ○ *Жылны хар кезиую кесича сейирди. Алай таулада жаз башы не заманда да аламатды.* Къулийланы Х., Дорбунда ушкок атылды, 97. **Жаз киштик** *къарач.* тюз киштик (*къ.* **тюз**). *Пристопну сол жанында, жаз киштикни мыйыкъларыча, мыйыкълары туруп, ...къагъытчы олтурду.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 198. **Жаз тауукъ** куропатка / тауукъланы тукъумундан, эти ашаргъа жарагъан кийик къанатлы. *Жаз тауукъ – жазгъы сюйюмчю.* (Нарт сёз). ○ *Жаз тауукъланы бла жумарукъланы жырлагъанларына тынгылап тургъанлай, котур тюбюнден тюлкю чыгъып къачды.* Уллубашланы И., Озгъан кюнле, 8.

▲ **Жаз тил** язык, понятный только определенным лицам, намек, аллегория, иносказание / белгили бир къауум адамдан сора киши билмеген тил. *Зулкъарней жашланы жаз тил бла сёлешгенлерине къууанды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 125. ❑ – *Гебенекле хансдан хансха учханлай,– деп, жаз тил бла сёлешир эди ол [къыз] Жабраил эшитир жерде.* Тёппеланы А., Ташыуул.

ЖАЗ [2] *заман. сёзл.* Весной / Жылны къышдан сора келиучю заманында. *Мен кёп къарагъанма жангы кырдыкга, Кёп жатханма мен жаз аны юсюне.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 262.

ЖАЗ [3] *эт.* **1.** Писать *(напр. мелом, чернилами)* / Къагъытха неда бир башха затха харфла, графика белгиле тюшюр. *Харфланы жаз.* ❑ *Шакъы бла жаз.* ❑ *Мел бла къангагъа жаз.* ❑ *Ариу жаз.* ▭ *Атын жаза билмейин, Бармакъ басхан къагъытха, Энди окъуулу болуп, Уста болду хар затха.* Отарланы С., Назмула, 10. ❑ *Уллу талада жашагъанланы окъургъа, жазаргъа юйретиу башланды.* Кацийланы Х., Тамата, 24. // Уметь изображать буквы, слова и т. п. харфланы, сёзлени д. а. к. башха затланы къагъытха тюшюре бил. *Жашчыкъ школгъа барып башлагъынчы окъуна жазгъан, окъугъан да эте эди.* // Быть годным для изображения букв, знаков / Харфланы, тамгъаланы, белгилени къагъытха тюшюрюрге жара *(къаламны, карандашны юсюнден). Къызчыкъны къаламы, шакъасы тауусулуп, жазмай башлады.*

2. Писать *(напр. заявление, письмо)* / Ойлап, билдириу, письмо д. а. к. башха зат къурашдыр. *Къагъыт жаз. Заявление жаз. Расписка жаз.* // Владеть письменной речью какого-л. языка / Къайсы да болсун, бир тилни жазмасын бил. *Мен къабартыча сёлеше билеме, жазаргъа уа юйреналмагъанма.*

3. Сообщать *о чем-л.* письменно или печатью / Бир затны юсюнден жазма бла неда басмалап билдир. *[Аслан Маратха:] Бу жол сизге баралмазлыгъымы юсюнден алгъаракълада жазгъан эдим.* ▭ *[Мурат] эки немецли самолётну агъызды деп, газетле алай жазадыла.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 6. ❑ *Гуртуланы Б. "Бекир" деген повестинде колхоз къуралыуну юсюнден жазады.* "Шуёхлукъ", № 16, 81.

4. Писать *(напр. рассказ, поэму)* / Къаллай да болсун, бир суратлау неда башха чыгъарма жарашдыр. *Диссертация жаз.* ❑ *Хапарла жаз.* ▭ *Энди ол (Шауланы Х.) аламат повестле жаза башлагъанды.* "Коммунизмге жол", 1980, № 128. ❑ *Жагъафар трилогиясын жазып бошагъанды.* "Минги Тау", № 22, 46.

5. Писать *(напр. балет, оперу)* / Балет, опера д. а. к. музыка чыгъарма жарашдыр. *Тенгим талай романс жазгъанды.* ❑ *Композитор жангы опера жаза турады.*

6. Писать *(напр., картину)* / Сурат ишле, эт. *Арслан жазгъан сурат.* Маммеланы И., Чалгъы, 19. ❑ *Базынмазла ушатырча жазаргъа сурат.* "Коммунизмге жол", 1976, № 115.

7. Выписывать *(напр. товар, цемент)* / Биреуге товарны, цементни д. а. к. алыргъа къагъыт бер. *Алийге эки тонна цемент жаздыла.* "Коммунизмге жол", 1974, № 193.

8. Описывать *(напр. красоту чего-л., воздействие чего-л. на что-л.)* Бир затны, болумну сёзле бла къагъытда суратла, айт. *Москваны аламатлыгъын не жомакъда айталмазса, не къалам бла жазалмазса.* Боташланы И., Пьесала, 207. ❑ *Профессорла И. Иванов бла М. Ковалевский да таулула ауругъаннга жыр бла къалай жарагъанларын жазадыла.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 13.

9. Записывать *(напр. в школу, на курсы)* / Биреуню башха адамла жазылгъан тизмеге къош, тюшюр. *Жашчыкъны школгъа жаздыла.* ▭ *Ёхчеге этгенлей, биягъы Лизаны Бекболат бла бирге Чумлу Камгъа жазып тура эдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 437. ❑ *Хар юйню онгуна кёре, Хызны Талагъа барлыкъланы жазадыла.* Токъумаланы Ж., Нартланы туудукълары, 16. ❑ *Экскурсиягъа жазмагъанлары ючун къызчыкъ бек жарсыгъан эди.* "Шуёхлукъ", № 56, 38.

10. Записывать, отметить письменно для памяти / Унутулмаз ючун къагъытха тюшюр. *Оюмунгу жаз. Биреуню адресин жаз.* ▭ *Алимле, элледе айланып, малкъарлыланы жырларын, аланы макъамларын жазгъандыла.* "Коммунизмге жол", 1976, № 185. *Хамит Ташлы Талада эки ала-*

мат жомакъ жазып келгенди. "Коммунизмге жол", 1976, № 148.

11. Записывать *(напр., концерт)* Энчи аппарат бла плёнкагъа кёчюр, тюшюр. *Институтну илму къуллукъчулары, къарачайлыланы бла малкъарлыланы эллеринде айланып, аланы жомакъларын, таурухларын, жырларын, макъамларын плёнкагъа жазгъандыла.* "Коммунизмге жол", 1972, № 134.

12. Записывать *что на кого* / Бир затны биреуге берирге къагъыт жарашдыр. *Аппа, ёле туруп: "Юйню туудугъума, малланы уа эгечиме жазыгъыз,"– деген эди.*

13. Предписывать, назначать *(напр. лекарство, диету)* / Биреуге дарманны, диетаны д. а. к. затны буюр. *"Врач бу дарманны жазгъандыла",– деди Зухура.* "Коммунизмге жол", 1976, № 45.

❑ **Жазыу эт** *къ.* **жаз** [3] *(1-чи магъ.). Къош тамата, газетлени окъуй, жазыула этеди.* О т а р л а н ы К., Жолла, 26. *Чуукан сакъалын сылай, Бир жазыу кибик этди, Таукъ этден кепленип, Сора юйюне кетди.* К ъ у л и й л а н ы Х., Жылла озадыла, 57.

ЖАЗ [4] *эт.* **1.** Ковать, плющить *(железо)* / Темирни, тюйюп, бир тюрлю формагъа келтир. *Темирни жылылай жаз.* (Н а р т сёз). ○ *[Ибрагим:] Мен къыздыргъан заманда, Мухаммат-Амин, иги темирчича, жарашдырып, темирни жазаргъа керекди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 141. *Эл гюрбежиде гыртчы темирчи Жазады темирни, ёлчелеп, бичип.* "Жилтинле", 12.

2. Катать *(тесто)* / Тылыны бир затны юсюнде жайып, жукъа эт. *Энди аны [тылыны] къанга юсюнде, папирос къагъытча жукъаргъынчы, жазаргъа керекди.* К а ц и й л а н ы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 36. *Шапа, туруп, танг бурунунда от жагъады. Жарыгъында жаз гыржынла жазады.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Таулуну календары, 69.

ЖАЗ [5] *эт. угъайл.* Не попадать в цель *(о пуле, стреле)* / Марагъан жерге тийме *(окъну, садакъны юсюнден). Ала [къол къапла] жылытхан къолларынг атхан окъла, жазмай, душманнга тийсинле.* Ш а у а л а н ы М., Кюн таякъла, 6. ❑ *Атхан огъу да жазмагъан, Къарачайда бир киши болгъанды.* (Ф о л ь к .)

ЖАЗА [1] *эт. эск.* **1.** Кара, наказание / Гюнях, азап. *Окъ тие кемирчекден, эмчекден, Уруш этдиле къызла, къатынла, Терсликлерини жазасы жетген Башкесле уа таш, агъач къапдыла.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

ЖАЗА [2] *къарач, къ.* **къадар, буйрукъ.**

▲ **Жазасын эт** наказать *кого*, решить судьбу *чью* / жууапха тарт. *Уллу аллах аны [Афайны] жазасын, Жыйылгъан халкъ бичгенди аны багъасын.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

ЖАЗГЪЫ *сыф.* **1.** Весенний / Жаз башындагъы, ол кезиуде болуучу, чыгъыучу. *Жангы кёгерген чегет битеу хауаны жазгъы ийисден толтургъанды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 11. ❑ *Жазгъы жабалакъ, тюшер-тюшмез эрип, суу болуп барады.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 55.

2. Летний / Жай кезиудеги, жайда болуучу, чыгъыучу, этилиучю. *Жазгъы юйню къабыргъасы тешик болур.* (Н а р т с ё з). *Жазгъы жел жер тенгли бугъаны жыгъар.* (Н а р т с ё з). ○ *Азрет жазгъы каникулланы кезиуюнде атасы бла бичен чалыргъа барды.* "Шуёхлукъ", № 9, 103.

ЖАЗГЪЫДА *заман. сёзл.* **1.** *къ.* **жайда.** *Ажокъачыла жаз башында, жазгъыда, ташыуулда тюрт сёзню кёрюп болмагъан огъурлу адамла эдиле.* Т ё п п е л а н ы А., *Ташыуул. [Шарау] жазгъыда башындан уллу акъ

къалпагъын хазна тешмеучю эди. Толгъурланы З., Эрирей, 7.

2. Весной / Жаз кезиуде. *Мында жазгъыда сабан ишле башланадыла.*

ЖАЗГЪЫЧ *ат.* Каталка, скалка / Тылыны жазар ючюн жюрютюлюучю, тёгерек жонулгъан, къысха таякъ. *Къыз, тылыны жазгъыч бла жазды.*

ЖАЗДА *заман. сёзл.* **1.** Весной / Жылны къыш бла жайны ортасындагъы кезиуюнде. *Жаюн жазда жибитир, къышда юшютюр.* (Нарт сёз). ○ *Жазда чакъгъандан ариу болады Къачда чырпыны акъгъаны.* "Къарачай халкъ жырла", 198. *Жазда къой чыпчыкъла, жаубедекле, голункъылдыла...уя эте башлайдыла.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 140.

2. *къ.* **жайда.** *Жазда, чалгъыны заманында, иги кюнле болсала, дырын терк къуруйду.*

ЖАЗДЫР [1] *эт. понуд. от* **жаз** [3] / Жаз [3] дегенни *къатланыучу айырмасы. Адамла, кими хычауман, кими да никкола айды деп, даулаш бола, хычауман айны сегизиди, жылан жылды деп жаздыргъандыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 59. ❑ *Адамла, Зулкъарнейни аллына келип, кеслерин аскерге жаздырадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 199.

ЖАЗДЫР [2] *эт. понуд. от* **жаз** [4] / Жаз [4] дегенни *къатланыучу айырмасы. Амма къызына табакъда ачып тургъан тылыны хынкял этерге деп жаздырды.* ❑ *Гюрбежичи кёрюкчю жашчыкъгъа наллыкъ темирни жаздырды.*

ЖАЗДЫРМАЙ *хал. сёзл.* Без промаха *(при стрельбе)* / Бир жанына *(терсине)* кетермей, тюз *(илишанчыны юсюнден). Бек мараучу эди атам, Атханын жаздырмай ургъан.* Къулийланы Къ., Чумла къызарадыла, 120. ❑ *Хар ким чабышып къарадыла [илишаннга]. Къарасала да [Къасболат], не аз да жаздырмай, къараны ургъаны ачыкъ кёрюндю.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 34.

ЖАЗДЫРТ [1] *эт. понуд. от* **жаздыр** [1] / Жаздыр [1] дегенни *къатланыучу айырмасы. Амин Гитчеевич Жамийлятха выговор жаздыртды.* Кацийланы Х., Тамата, 231.

ЖАЗДЫРТ [2] *эт. понуд. от* **жаздыр** [2] / Жаздыр [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Темирни жаздырт. Тылыны жаздырт.*

ЖАЗДЫРТЫУ [1] *и. д. от* **жаздырт** [1] / Жаздырт [1] дегенден *этим ат. Письмо жаздыртыу. Диктант жаздыртыу.*

ЖАЗДЫРТЫУ [2] *и. д. от* **жаздырт** [2] / Жаздырт [2] дегенден *этим ат. Хычынлыкъ тылыны жаздыртыу.*

ЖАЗДЫРЫЛ [1] *эт. страд. от* **жаздыр** [1] / Жаздыр [1] дегенни *зорлаучу айырмасы. Айны ичинде эки кере сочинение жаздырылгъанды.* "Коммунизмге жол", 1973, № 128.

ЖАЗДЫРЫЛ [2] *эт. страд. от* **жаздыр** [2] / Жаздыр [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Тылы жаздырылгъанды. Темир жаздырылгъанды.*

ЖАЗДЫРЫЛЫУ [1] *и. д. от* **жаздырыл** [1] / Жаздырыл [1] дегенден *этим ат. Тизмеге жаздырылыу. Кёмюр алыргъа жаздырылыу.*

ЖАЗДЫРЫЛЫУ [2] *и. д. от* **жаздырыл** [2] / Жаздырыл [2] дегенден *этим ат. Темирни жаздырылыуу. Тылыны жаздырылыуу.*

ЖАЗДЫРЫУ [1] *и. д. от* **жаздыр** [1] / Жаздыр [1] дегенден *этим ат. Диктант жаздырыу. Сочинение жаздырыу. Къагъыт жаздырыу. Сабийни школгъа жаздырыу.*

ЖАЗДЫРЫУ [2] *и. д. от* **жаздыр** [2] / Жаздыр [2] дегенден *этим ат. Тылыны жаздырыу. Темирни жаздырыу.*

ЖАЗЛЫКЪ *сыф.* Яровой / Жаз башында себилип, ол жылны жайында неда кюз артында жетиучю, орулуучу къылкъылы битим. *Тюнене Ахмат да, сен да жазлыкъ будайны урлугъуна къарап, жарарыкъды... дегенсиз.* Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 76. ❑ *Жазлыкъланы себиу да жетишимли барады.* "Коммунизмге жол", 1974, № 79.

ЖАЗМА *ат* **1.** Письменность / Тилде болгъан жазыу амалла барысы да. *Къарачай халкъны патчахлыкъны заманында кесини жазмасы болмагъанды.* Х у б и й л а н ы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 6. ❑ *Жазмасы болмагъанлыкъгъа, урунууну сюйген фахмулу халкъ кесини жырларын бла жомакъларын тёлюден тёлюге бере келгенди.* "Шуёхлукъ", № 38, 109.

2. *В позиции определения:* письменный / Жазылгъан, басманланнган. *Кязимге дери бизде жазма литератураны тёреси болмагъанды.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 4. ❑ *Абидатны жазма творчествосу жыйырманчы жыллада башланады.* Б о т а ш л а н ы А., Жашаум, 3.

3. *грам.* Графика / Харфланы суратларыны жазылыулары. *Араб жазма, Латин жазма. Славян жазма.*

4. Труд, произведение, сочинение / Чыгъарма, жазылгъан иш. *[Аныуар:] Бу жазмаларым башханы кёзюне урунгандан аллах сакъласын.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 56. ❑ *Арменияны революциягъа дери болгъан литературасыны ахшы ызлары бла совет армен литератураны араларында кёпюр Акоп Акопянны жазмалары болгъандыла.* "Шуёхлукъ", № 10, 20.

ЖАЗЧЫ *ат ц. диал. къ.* **мараучу, уучу.** *Атабыз уста жазчыды.* ❑ *Жазчы агъачны, тауну да иги биледи.*

ЖАЗЫКЪ *сыф.* Несчастный, жалкий / Насыпсыз, харип. *Ишлегенни кёлю жарыкъ. Ишлемеген болур жазыкъ.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 70. ❑ *Мараучудан жазыкъ жан болмаз, Темир боюнсасы боюнунда, Кюйген гыржыны къоюнунда.* Х у б и й л а н ы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 38.

▲ **Жазыгъы келеди** *б-ч гов.* жаны ауруйду (*къ.* **жан**). *[Зейтун Зулейхагъа:] Халкъны тюз жолдан тайгъанына жазыгъым келип, анга тилек этеме.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 7. *Ол* ❑ *[киши], боюнса тюбюнде кишиге жазыгъы келип, къатына къысылды.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 216. ❑ *Гудубекге, чакъырып кабинетге, Къутурады Мухарбий, мугурайып, Жазыгъы да келмей агъаргъан бетге.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 56.

·ЖАЗЫКЪЛЫКЪ *ат.* Несчастье; нищета; несчастность / Насыпсызлыкъ, хариплик, эриулюлюк. *Ажашхан элни ажал, жазыкълыкъ, беш къаты жокълайды бир айда.* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 8. ❑ *Харунну кёлю юйде олтурмагъанын, жукъ айтмаса да, "Чирчиксиз къалама", деп, кюе, сабийли тенглерине сукъланып, жазыкълыкъ сынап жашагъанын Аминат ангылай эди.* Т ё п п е л а н ы А., Ташыуул.

ЖАЗЫКЪСЫН *эт.* Жалеть; щадить *кого* / Эри, къайгъыр, жан аурут. *[Найыпхан кеси кесине:] Адамла жазыкъсына башласала, кесинги къарыусуз болгъанынгы, жараусузлугъунгу бил да къой.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 39. ❑ *[Умар Эсеннге:] Алтын жулдузну Жигерханнга жазыкъсынып бермегендиле, жигитлигин кёрюп бергендиле.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 196.

ЖАЗЫКЪСЫНДЫР *эт.* Вы-

зывать жалость; разжалобить, умилостивить *кого* / Биреуню эрирча, къайгъырырча, жан аурутурча эт. *Хашир ашыгъып чыгъып тебиregенлей, анасы, жууа тургъан табагъын стол юсюне салып: "Энди уа къайры тебирединг?" – деп, тыяргъа болмай, кесин жазыкъсындырып сорду.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 153. ❑ *Бабын, сех агъачны къучакълап, сауланы, ёлгенлени да жазыкъсындырырча жылады.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 189.

ЖАЗЫКЪСЫНДЫРЫУ *и. д. от* **жазыкъсындыр** / Жазыкъсындыр дегенден *этим ат. Биреуню кесини жарлылыгъына жазыкъсындырыу.*

ЖАЗЫКЪСЫНЫУ *и. д. от* **жазыкъсын** / Жазыкъсын дегенден *этим ат. Хашимни жюрегинде баргъан кюреше кийикге жазыкъсыныу хорлайды.* Маммеланны Д., Кязим Мечиев, 51. ❑ *Тюлкю, башны бош булгъайса, Дугъум кёзден чыгъарып суу, Кёрмеймисе, къалмагъанды Адамлада жазыкъсыныу.* Батчаланы М., Сагъышла, 57.

ЖАЗЫКЪСЫНЫУЛУ *сыф.* Жалостливый, жалостный / Жумушакъ кёллю, жазыкъсындыргъан. *Ол жазыкъсыныулу хал алды да манга уллу ауаз бла жууаплады.* "Коммунизмге жол", 1978, № 213.

ЖАЗЫКЪСЫНЫУЛУКЪ *ат.* Жалость / Жумушакъ кёллюлюк, жазыкъсыннган хал, къылыкъ. *[Халиймат кеси кесине:] Жазыкъсыныулугъунг бла болушургъамы излейсе?* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 47. ❑ *Ахыр кюнледе ол [Байчо] Желаякъгъа къаллай эсе да бир уллу жазыкъсыныулукъдан толуп тура эди.* Тёппеланы А., Ташыуул.

ЖАЗЫКЪСЫНЫУСУЗ I *сыф.* Безжалостный, жестокий / Жазыкъсынмаучу, къаты кёллю. *Жазыкъсыныусуз адам.*

ЖАЗЫКЪСЫНЫУСУЗ II *хал. сёзл.* Безжалостно, жестоко / Жазыкъсынмай, жумушакъ кёллюлюк этмей. *Кёп къолдан ётген сомлукъну заман жазыкъсыныусуз тозуратханды, замансыз къарт этгенди.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 156. ❑ *Зулмучуланы, къан губуланы, Жазыкъсыныусуз сокъдула.* Теммоланы Х., Хорлауланы жырлары, 14.

ЖАЗЫЛ[1] *эт.* **1.** *страд. от* **жаз**[3] / Жаз[3] дегенни *зорлаучу айырмасы. Поэма жазылгъан жыллада революцияны тютюню аязмагъан эди.* Тёппеланы А., Омар Этезов, 25. ❑ *Къайсынны къайгъыны юсюнден жазылгъан бир назмусунда уа таза кёкде бир къара булут кёрюнюп, адамланы сагъайтып, кёзден таша болады.* "Шуёхлукъ", № 40, 107.

2. Подписываться *(на газеты, журналы и т. д.)* / Хакъын тёлеп, газетле, журналла д. а. к. затла келтирип турурча эт. *Журналлагъа жазыл.* ❑ *Газетлеге жазыл.* ▭ *"Ленинни байрагъына" былтырдан эсе быйыл кёп адам жазылгъанды.* "Ленинни байрагъы", 1980, № 11.

3. Записываться *(напр., на прием)* / Кесинги къаллай да болсун бир тизмеге тюшюрт. *Жашла врачха приёмгъа жазылгъандыла.* // Записываться (напр. *в библиотеку*) / Бир затха къошул. *Биринчи курсну студентлери библиотекагъа жазылдыла.*

ЖАЗЫЛ[2] *эт. страд. от* **жаз**[4] / Жаз[4] дегенни *къатланыучу айырмасы. Темир салта бла жазылады.* ❑ *Лёкъумлукъ тылы жазылгъанды.*

ЖАЗЫЛЫУ[1] *и. д. от* **жазыл**[1] / Жазыл[1] дегенден *этим ат. Аны [назмуну] жазылыууну юсюнден Кязим 1940 жылда 5-чи июнда кесини литература ингиринде айт-*

ханды. Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 19. ❑ *Балладаны жазылыууну хапары сейирди.* "Шуёхлукъ", № 10, 127.

ЖАЗЫЛЫУ [2] *и. д. от* **жазыл** [2] / Жазыл [2] дегенден *этим ат. Темирни жазылыуу. Тылыны жазылыуу.*

ЖАЗЫУ [1] *и. д. от* **жаз** [3] / Жаз [3] дегенден *этим ат. Проза ал атламлада окъуна жашауну кесиндеча суратлап жазыуда башланнганды дерге жарамайды.* "Шуёхлукъ", № 7, 125. ❑ *М. Ковалевскийни жазыууна кёре, ёлгенни мюлкю аны жашларына тенг юлешиннгенди.* "Шуёхлукъ", № 52, 50.

ЖАЗЫУ [2] *ат.* **1.** Письмо *(система знаков)*; алфавит / Айтылгъан затны, оюмну жазар ючюн хайырланылыучу графика белгиле; алфавит. *Билим алыуну тынч этер ючюн, араб жазыудан латин алфавитге кёчедиле.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 125. ❑ *Хажирет бла Кучук, ал кезиуде не орус тилни, неда жазыуну ангыламасала да, нёгерлери бла, бир бирни ангылап, келишедиле.* Зокаланы З., Солуу кюн, 67.

2. *В позиции определения:* письменный / **а)** *къ.* **жазма 2.** Жазыу иш. *Жазыу экзамен.* ▭ *Мени адабият сынаууm а школда жазыу дерсleden ары ётмегенди.* "Шуёхлукъ", № 64, 42; **б)** Жазгъанда хайырланылыучу. *Алим, жазыу столун ачып, аны ичинден къагъытла чыгъарды.* "Коммунизмге жол", 1978, № 215.

3. *къ.* **жазма 4.** *Кязимни жазыуларын окъугъан бек аз адам болгъанды.* "Шуёхлукъ", № 14, 130.

4. Запись / Жазылгъан зат. *Къарындаш Чехословакияда кёрген затларымы юсюнден окъуучулагъа айтыргъа деп, жол жазыуларымы басмагъа андан береме.* "Шуёхлукъ", № 9, 46. ❑ *Ичинде къызыл жазыулары болгъан дипломланы кимле аллыкъларын бюгюн белгили этгендиле.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 31.

ЖАЗЫУ [3] *ат. къ.* **къадар, буйрукъ.** *Адамны ачы жазыуу сюрсе, жатхан орунундан туруп кетер.* (Нарт сёз). ○ *[Чомур:] Дауум, аллах бергенча, къатыбызда жан жокъду, шо тюзюн бир айт. Бизни жазыуубуз бирге нек болмады, биз нек чырмалдыкъ?* Хубийланы О., Дерт, 3.

ЖАЗЫУЧУ *ат* Писатель / Литература иш бла кюрешген, суратлау чыгъармала жазгъан адам. *[Асхат:] "Тиширыуну жюрегин билген бек къыйынды",– деп, уллу жазыучула бош айтхан болмазла.* Залийханланы Ж., Жанngан жюрекле, 116. ❑ *Жаш жазыучу, китабы чыкъгъанда, кесин кёкден тюшген суннганды.* Хубийланы О., Алан, 30.

ЖАЗЫУЧУЛУКЪ *ат.* Писательская деятельность, писательское творчество / Жазыучуну иши. *Мен жазмасам санга, атам, Жазыучулугъум неди!* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 117.

ЖАЗЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **жаз** [3] / Жаз [3] дегенни *араш айырмасы. Сашаны адресин табып, аны бла да бир бирге къагъыт жазышып тебирегенбиз.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 73.

ЖАЗЫШЫУ *и. д. от* **жазыш** / Жазыш дегенден *этим ат. Къагъыт жазышыу. Диктант жазышыу.*

ЖАЙ [1] *ат.* **1.** Лето / Жылны жаз башындан сора келген бек жылы кезиую (июнь, июль, август айла). *Чыгъарла жылынып кюнле, Жай келир да, харбыз бишер.* Къулийланы Къ., Юйюнге игилик!, 112. ❑ *Жайны жашил тюрсюнюне къач сары мухурун салгъанды.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 46. *Къыбыла жанындан ургъан салкъын аяз, бир-бирледе жайдан къалгъан къуу забаланы шууулдата... озады.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 144.

2. *В позиции определения:* лет-

ний / къ. **жайгъы.** *Ай жарыкъ жай кечеледе талай жомакъла, таурухла айтыладыла, тауушлукъ жырла жырланадыла.* Шауаланы М., Мурат, 57. ❑ *Жай кюнледе аны [ташны] жылы сыртында элли сабийле, жатып, таурухла айтыучу эдиле.* Гуртуланы Э., Жанбермез Асланбий, 6.

❑ **Жай чилле** сорок самых жарких дней лета *(с 17 июля по 25 августа)* / жайны бек къызыу къыркъ кюню *(17-чи июльдан 25-чи августха дери). Къыш чилледе къуу сакъла, жай чилледе суу сакъла.* (Нарт сёз). ○ *Жай чилле чыкъгъанлы кюнню иссиси сыннганды.* Хубийланы О., Адамла, 20. ❑ *Жай чилледе кюнден эки сагъатдан кёп солумай, жаяу жюрюген тынч тюйюлдю.* Хубийланы О., Аманат, I, 171.

ЖАЙ [2] *заман. сёзл. къ.* **жайда.** *Жай къыйналгъан къыш солур.* (Нарт сёз). *Къыш азыгъынгы жай жый.* (Нарт сёз). ○ *Жай аз жукълап эм кёп ишлеп, Къыш бай жашагъанны сюеди.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 87.

ЖАЙ [3] *эт.* **1.** Расстилать, стелить *что* / Жабыуну, жууургъанны, жамычыны, кюйюзню, брезентни д. а. к. башха затны узунлугъуна эм кенглигине бошлап, бир затны юсюне сал. *Харун, юч атны да бирге къантарып, къанжыгъасындан жамычысын эрлай тешип, юч ат жерни юсюне да жетерча жайды.* Хубийланы О., Аманат, II, 157. ❑ *Хамзат таныгъан эки адам бир омакъ кюйюзню аны барлыкъ жолуна жайдыла.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 206.

2. Разворачивать *(напр. кожу, мех)* / Чулгъанып, бюкленип, жыйылып тургъан затны ач, кер. *Старшина, элтирни къолуна алып, жайып, кюннге тутуп къарады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 258. ❑ *Чурукъчу терини жайып кёрдю.* "Коммунизмге жол", 1974, № 76.

3. Разливать, разложить тонким слоем *(напр. пасту, варенье)* / Бастаны, мырзайны д. а. к. затны бишрип, бир затны юсюне къуй. *Тюлкю баста биширгенди да кенг табакъны тюбюне жайгъанды.* (Фольк.) ▭ *Зухура, эрикледен мырзай къайнатып, фанер къангагъа жайып, кюннге салгъанды.* "Шуёхлукъ", № 73, 45.

4. Разбросать; раскидать; рассыпать *(напр. сено, солому)* / Чач, жер жерге ат. *Эрттен бла маллагъа бир жайсакъ, биченни жалан да тюп мугутлары къаллыкъды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 347. ❑ *Ийналукъ, ийнеклени алларында мулхардан жыйып, босагъагъа жууукъ жерге жайды.* Толгъурланы З., Эрирей, 64.

5. Поставить, разложить *(напр. хлеб, пищу)* / Бир тюрлю низам бла азыкъны, гыржынны д. а. к. башха затны жер жерге сал. *Келтирген азыгъынгы атдан тюшюрюп, акъ кийизге жайдым.* Батчаланы М., Элчилерим, 28. ❑ *Гида... гыржынла этип, чоюнну къабыргъаларына жайды.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 23.

6. Распускать *(волосы, косы)* / Чачны, эшмелени теш, бошла, тозурат. *Мариям чачын жайса, саулай аркъасын жабады.* "Коммунизмге жол", 1974, № 46. ❑ *Сафарият эшмелерин жайып жангыдан жыйды.* "Шуёхлукъ", № 49, 51.

7. Раскрывать *(напр. зонт, складной метр)* / Жыйылып тургъан затны *(салкъынлыкъны, метрни д. а. к.)* ач. *Жаун жауа башлагъанлай, Лиза сумкасындан салкъынлыкъны чыгъарып жайды.* "Шуёхлукъ", № 14, 167. ❑ *Бригадир, темирден ишленнген метрин жайып, юйню узунлугъун ёлчеледи.* Кацийланы Х., Тамата, 101.

8. Расставлять, развести *(ноги, руки)* / Аякъланы, къолланы кенг сал, ач, эки жанына эт. *Эки аягъымы кенг жайып, таякъны башымда тёгерек-тёгерек бурдум: ол шуу-шуу этип, ийнекни хамхотуну аллында сызгъырды.* Чотча-

л а н ы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 47. ❑ *Биягъы Гондай, тынгысыз болуп, анга [Жамалгъа] къарай, эки къолун да, эки бутун да кенгнге жайып, жалына тургъанлай, къаура отну жилтини шалбарына чартлады.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 377.

9. Распростирать, раскрывать *(крылья, объятия и т. п.)* / Къанатланы, къучакъны д. а. к. затны ач, кер. *Кёксюл бетли хауа толкъун, Салкъын аяз тартады, Акъ кёгюрчюн, къанат жайып, Аны юсюнде учады.* К ъ а р а к е т л а н ы Ю., Булутла, 40. ❑ *[Батыр:] Алай бир-бир жахил сылхырла манга кёл кенгдирмез, неда хыликке этип кюлмез ючюн, санга алыкъа къучагъымы кенг жаймайма.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 65.

10. Распространять *что* / Билимни, сёзню д. а. к. затны адамлагъа жетдир, билдир. *Деу акъылынгы, поэт жернича, Керип, халкълагъа жаяса.* "Коммунизмге жол", 1977, № 59. ❑ *Аны [ёртенни], кёпге жаймай, жукълатыргъа керекди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 60.

11. Пропагандировать; распространять *что* / Ангылат, билдир, пропаганда эт. *Топоров, бу ишден къууанып, Биляльны сынамын башха къойчулагъа женгил жайып, аланы да муну сокъмагъына тюзетеди.* "Алчыла", 62. ❑ *Ишде жигерлени юлгюсюн Кенг журтубузгъа жаяса, Дунияда арию тюрсюнюнг, Жарыкъ жулдузлай, жанаса.* "Жарыкъ жолда", 53.

12. Развесить сушить *[одежду, мясо и т. п.]* / Къурурча такъ. *Кёгетлени жуугъанда да, Быстыр жууун жайгъанда да, Чыракъ, ай жарыгъында да, Сюеме мен къолларынгы!* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Юйюнге игилик!, 338. ❑ *Тюлкю къойланы этлерин дорбунну къабыргъаларына жаяды.* "Малкъар халкъ жомакъла" II, 287.

13. Занавешивать / Терезеге, эшикге жабыу, гуржаба д. а. к. зат такъ. *Тамара, терезеге къалын жабыу жайып, юйню ичин къарангы этди.* "Шуёхлукъ", № 41, 86. ❑ *Тохтап къарасанг, бийик къаяны аллына ариу гуржаба жайгъанча кёрюнеди.* "Шуёхлукъ", № 52, 57.

14. Освещать, озарять *что* / Жарыт, жарыкъ эт. *Эрттенликде жилтин къоя, Жулдуз, бара, терк батады, Жер юсюне жарыкъ жая, Бир жулдузчукъ ышарады.* "Жилтинле", 191. ❑ *Ай, сырт башындан чыгъып, жарыгъын элге, сабанлагъа жайды.* "Коммунизмге жол", 1979, № 116.

15. *кёч.* Разбрасывать, раскидывать по свету / Атып, къоюп кет. *[Ингилизхан:] Оу, сизни атып, эл тюбюне жайып кетген къатын ахыратда да тыхтенле къаза айлансын.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 392. ❑ *Къуш балаларын жайгъанча уядан, Бирер жары учурду бизни заман.* Х у б и й л а н ы О., Мурат, 7.

16. Раздавать, разбазаривать *(хозяйство, имущество и т. п.)* / Бер, юлеш, чач. *Алий атасыны мюлкюн элге жайды.* (Ф о л ь к .) ❑ *Къундуз анасындан къалгъан харакетни, аяулу жюрютмей, халкъгъа жайып, тауусду.* "Коммунизмге жол", 1981, № 67.

17. Выгонять *(на выпас, выгон)* / Отлау жерге сюр, элт. *Быйыл терен къар тюшгенди да, малланы жаяр мадар да табылмайды.* "Алчыла", 95. ❑ *Осман, къойланы кютюуге жайып, къойчу таягъын жерге уруп, аны тёгерегине исламейге барып, кёп кере алякъ бюкгенди.* К ъ у д а й л а н ы Х., Ол кюнледе, 8.

18. Разводить, плодить *кого* / Кёп эт, бакъ, ёсдюр. *Кийик жаныуарланы иги жаяр ючюн, общество кёбюрек ахча бёлюрге керекди.* "Коммунизмге жол", 1988, № 68. ❑ *Тонгузланы эмда юй къанатлыланы жайып айнытыу кенгертилгенди.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 23.

19. *кёч.* Рассыпать, разбрасывать, разливать / Жер жерге ат, чач. *Кёкде жулдузла да кёлде жылтырай, Гюлмендиге инжилени жайгъанча.* К ъ у л и й л а н ы Х.,

Жырны заманы, 16. ❑ *Махтини гылыучгъу, челекге табанны жетдирип, чегилени юй тюбюне жайды.* Эбзеланы А., Махти, 102.

ЖАЙГЪЫ *сыф.* Летний / Жай кезиуде болуучу. *Къып-къызаргъан чумланы Жайгъы танг аласына ушата, Чырпыланы барама арасында.* Къулийланы Къ., Жангы китап, 37. *Жайгъы желчик къакъгъаны сайын ала [чапыракъла] аз-аз шыбырдайдыла.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 150.

ЖАЙГЪЫДА *заман. сёзл. къ.* **жайда.** *Тауланы этеклери жайгъыда жашил кийим киедиле.* Шауаланы М., Мурат, 5. ❑ *Ёрюзмекни бла Сосурукъну жашлары къышхыда атларына багъадыла, жайгъыда уа жарау этедиле, жортууулгъа жарашдырадыла.* Тёппеланы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 13.

ЖАЙДА *заман. сёзл.* Летом, в летнее время / Жай кезиуде. *Жайда, къышда да ала арбаздан кетмейдиле, атлары чорбат чыпчыкъ болса да, жашагъан а дууда этедиле.* Тёппеланы А., Ташыуул. ❑ *Колхоз жылкысы да жайда Ийнал Сыртына барады.* Маммеланы И., Чалгъы., 132.

ЖАЙДАКЪ I *сыф. къарач. къ.* **жайракъ I.** *Къасым жашчыкъны, кётюрюп, жайдакъ атны бедеу сыртына салды.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 34. ❑ *Жайдакъ атха тап олтуруп, аякъларынгы къаты къысып, жалындан къадалсанг, къоркъгъанынгы атха эслетмей, таукел олтурсанг, ат жыгъылгъынчы, сен жыгъыллыкъ тюлсе.* Хубийланы О., Аманат, II, 155.

ЖАЙДАКЪ II *хал. сёзл. къарач. къ.* **жайракъ II.** *Къашын-башын тюйюп, Акъ жамычысын жайып, кийип, Акъ атына жайдакъ минип, биреу келеди бизни таба.* "Жарыкъ жолда", 66. ❑ – *Энди уа сени бир къыллайым да,– деп, Асланкир атны боюнуна бел бауун атып, жайдакъ минип, ыстауатларына барды.* "Ленинни байрагъы".

ЖАЙДЫР *эт. понуд. от* **жай** [3] / Жай [3] дегенни *къатланыучу айырмасы. – Къоюгъуз! Бери келигиз, аны жууабын мен этерме,– деп, [Босхасан] бир къара суугъа алып барып, кёлеклерин жуудуруп жайдырды.* "Къарачай халкъ таурухла", 57. ❑ *Къуртхагъа таш салдырып, жайдырып: "Жулдузуна къарачы",– деп, къаратып, Хар бир сёзюн керти сунуп, жаратып, Келгендиле болгъанларын талатып.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 26.

ЖАЙДЫРТ *эт. понуд. от* **жайдыр** / Жайдыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Столгъа жабыу жайдырт.* ❑ *Атны юсюне жамычы жайдырт.* ❑ *Жууулгъан быстырланы эшикге жайдырт.*

ЖАЙДЫРТЫУ *и. д. от* **жайдырт** / Жайдырт дегенден *этим ат. Жаныуарланы жайдыртыу. Сёз жайдыртыу.*

ЖАЙДЫРЫЛ *эт. страд. от* **жайдыр** / Жайдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Картоф арбазгъа жайдырылды.* ❑ *Элге хапар жайдырылды.*

ЖАЙДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **жайдырыл** / Жайдырыл дегенден *этим ат. Картофну арбазгъа жайдырылыуу.*

ЖАЙДЫРЫУ *и. д. от* **жайдыр** / Жайдыр дегенден *этим ат. Алчы сынауну жайдырыу. Тёшек жайдырыу.*

ЖАЙЛА *эт. аз жюр.* **1.** Пастись / Отла. *Бюгюн кёпюр ишлене эсе, биягъы ёгюзле, биягъынлай солуй, жайларыкъдыла.* Семенланы А., Жазыу айла, 123.

2. Летовать, проводить лето *(обычно на пастбище со скотом)* /

Жайны, къаллай да болсун, бир жерде ётдюр. *Къойчула къайда жайларыкълары тохташдырылгъанды.* "Коммунизмге жол", 1974, № 84.

3. *сёл. тил.* Легко одеться, одеться по-летнему / Женгил, жукъа, жайдача кийин. *Жаш эшикге жайлап чыкъды.*

ЖАЙЛАН *эт. страд. от* **жайла** / Жайла дегенни *зорлаучу айырмасы. Жайланып, гюбеллей тургъан алаша, иесини тюбюне тюшюп, тесукъа этеди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушш, 254.

ЖАЙЛАТ *эт. понуд. от* **жайла** / Жайла дегенни *къатланыучу айырмасы. Къулакъ сайын кёп мал жайлатхын.* "Малкъар халкъ жырла", 8.

ЖАЙЛАТДЫР *эт. понд. от* **жайлат** / Жайлат дегенни *къатланыучу айырмасы. Мал жайлатдыр.*

ЖАЙЛАТДЫРЫУ *и. д. от* **жайлатдыр** / Жайлатдыр дегенден *этим ат. Тууарланы жайлатдырыу.*

ЖАЙЛАТЫУ *и. д. от* **жайлат** / Жайлат дегенден *этим ат. Къойланы жайлатыу.*

ЖАЙЛАУ *и. д. от* **жайла** / Жайла дегенден *этим ат. Ургъуюкъда жайлау. Тауда жайлау.*

ЖАЙЛАШ *эт. взаимн.-совм. от* **жайла** / Жайла дегенни *араш айырмасы. Туманла, элни тёгереги дуппурлагъа жетгенлей, андан ары сюркелирге эринип, къорамаздан жайлашханча кёрюнедиле.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 49.

ЖАЙЛЫКЪ *ат.* Летнее пастбище / Малланы жайда кютюлюучю жерлери. *Энтда эшитдик жерибизде Ийисин жылы кырдыкны, Энтда кёрдюк булутланы Башында жай кёк тау жайлыкны.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, II, 434. ❑ *[Жаш] эсгереди сабийликде мал кютген Кёк кырдыклы жайлыкъларын, сыртларын.* "Жанкъылыч", 20.

ЖАЙМА [1] *ат этн.* Тонко раскатанное тесто, поджаренное на масле, которое раздают в день стирки одежды покойника / Ёлгенни кийимлерин жуугъан кюн этилип, юлешиниучю аш. *Аппаны жаймасын этдиле.*

ЖАЙМА [2] *сыф.* **1.** *къ.* **жайыу II**. *Черекни жайма жери бла сюрюучюле малланы, арбаланы да ётдюрдюле.* "Коммунизмге жол", 1974, № 88.

2. Плоский, неглубокий / Сай, алаша, къыйырлары жайылгъан. *Жайма таз. Жайма чоюн.* ☐ *Кёп мычымай, Жаныбек да, Дюге да уллу жайма табакъла бла азыкъ алып келдиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 81.

3. *къ.* **жайылма I**. *Салкъында, жайма терекле тюбюнде, жаз башыны мылы жылы кюнюнде эки гюл ушап ёсдюле бир бирге.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 54.

ЖАЙМАЛЫКЪ *ат.* **1.** Плоская форма *чего-л.* / Бир затны жайма халы, сайлыгъы, терен болмагъанлыгъы. *Табакъны жаймалыгъыны хатасындан жаш шорпадан тоймай къалды.* ❑ *Тазны жаймалыгъын ынна жаратмады.*

2. Раскидистость / Бир затны жайылма халы. "*Шалушка*" *совхозну тереклерини жаймалыкъларыны хайырындан кёгетлерин жыяргъа тынчды.*

ЖАЙРАКЪ I *сыф.* Неоседланный / Жер, иер салынмагъан. *Иерленнген тапмасанг, секир да мин жайракъгъа.* (Ф о л ь к .) ☐ *Шабатай тагъылып тургъан жайракъ атха минди да думп болду.* Т ё п п е л а н ы А., Жюз шаптал терек., 44.

ЖАЙРАКЪ II *хал. сёзл.* Охлябью *(верхом без седла)* / Иер сал-

май, иерсизлей. *Арба атланы хамутларын да кийдирип, адеж-адеж тутуп, бирлерине жайракъ минип, эллиле агъачха барадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 343. ❑ *[Шарау] атланы бирине жайракъ минип, башхасын адеж тутуп, къарангыгъа сингди.* Толгъурланы З., Эрирей, 136.

ЖАЙРАКЪЛАЙ *хал. сёзл. къ.* **жайракъ II**. *Къолан белауаз атда жайракълай, жел этдирип, къапхакъдан биреу къарады.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 31. ❑ *Жантуугъан, атасыны жалчысын, къарт айтханча, "Жулдузчукъну" сыртына атып, жайракълай элден чыкъды.* "Шуёхлукъ", № 13, 42.

ЖАЙРАЛ *эт.* Раскорячиваться, раскорячивать ноги / Бутланы кенгнге жай. *[Абдул-Къадыр:] Ол [къатын], таш макъача, жайрала тургъунчу, мен, къоян согъунчакъ этип, ызымы ажашдырып, жанлай турдум.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 90. ❑ *Бираздан тайчыкъ, къайдан хайыр чыгъарыгъын ангылап, жайрала, сакъ атламла этди.* "Шуёхлукъ", № 62, 71.

ЖАЙРАЛТ *эт. понуд. от* **жайрал** / Жайрал дегенни *къатланыучу айырмасы. Къарт, бутларын жайралтып, таш юсюне чёкдю.*

ЖАЙРАЛТДЫР *эт. понуд. от* **жайралт** / Жайралт дегенни *къатланыучу айырмасы. Бармакъланы жайралтдыр.*

ЖАЙРАЛТДЫРЫУ *и. д. от* **жайралтдыр** / Жайралтдыр дегенден *этим ат. Бармакъларын жайралтдырыу.*

ЖАЙРАЛТЫУ *и. д. от* **жайралт** / Жайралт дегенден *этим ат. Бармакъларын жайралтыу.*

ЖАЙРАЛЫУ *и. д. от* **жайрал** / Жайрал дегенден *этим ат. Бутлары жайралыу.*

ЖАЙРАЛЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **жайрал** / Жайрал дегенни *араш айырмасы. Сабийле жылы таш юсюне жайралышып олтурдула.*

ЖАЙРАЛЫШЫУ *и. д. от* **жайралыш** / Жайралыш дегенден *этим ат. Юзмезде жайралышыу.*

ЖАЙЫГЪЫУ *и. д. от* **жайыкъ** / Жайыкъ дегенден *этим ат. Жукъудан жайыгъыу. Наркоздан жайыгъыу.*

ЖАЙЫГЪЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **жайыкъ** / Жайыкъ дегенни *араш айырмасы. Эсиргенле жайыгъыша башладыла.*

ЖАЙЫГЪЫШЫУ *и. д. от* **жайыгъыш** / Жайыгъыш дегенден *этим ат. Кефликден жайыгъышыу.*

ЖАЙЫКЪ *эт.* **1.** Отрезветь, отрезвиться / Эсиргенден аяз. *Бозадан кеф жайыгъыр, айрандан эсирген жайыкъмаз.* (Нарт сёз).

2. Просыпаться; прийти в себя / Уян, эс жый. *Эшик аллын сакълагъан добурасакъал, къызылкёз Къурманны жукъусу иги да жайыкъды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 93. ❑ *Бир заманда Эллен кючлю дарман ийисден, адам ауазладан жайыкъды.* Кацийланы Х., Мухаммат, III.

3. Выздоравливать, поправляться *(о больном)* / Игиге айлан *(саусузну юсюнден). Ауругъанла жайыгъа башлагъандыла.*

4. Проясняться, становиться ясной *(о погоде)* / Аяз, ачыл *(кюнню юсюнден). Сау ыйыкъны кюн жайыкъмай турду.*

ЖАЙЫКЪДЫР *эт. понуд. от* **жайыкъ** / Жайыкъ дегенни *къатланыучу айырмасы. [Къазакъла] суу ичирип, бетин суу бла сылай кетдиле да, жашны эсин жайыкъдырып: "Кёпмюдюле большевикле, къайдан келгендиле?" – деп, сорду прапорщик.* З а-

лийханланы Ж., Тау къушла, 373. ❑ – *Къантулукъланы кефлерин бир жайыкъдырмай жарарыкъ тюйюлдю,– деди, къара мыйыгъын сылай, Ийнал.* Гуртуланы Э., Жанбермез Асланбий, 44.

ЖАЙЫКЪДЫРЫЛ *эт. страд. от* **жайыкъдыр** / Жайыкъдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Жукъум жайыкъдырылды. Жашны кефи жайыкъдырылгъанды.*

ЖАЙЫКЪДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **жайыкъдырыл** / Жайыкъдырыл дегенден *этим ат. Жукъусун жайыкъдырыу.*

ЖАЙЫКЪДЫРЫУ *и. д. от* **жайыкъдыр** / Жайыкъдыр дегенден *этим ат. Жукъусун жайыкъдырыу. Биреуню эсиргенин жайыкъдырыу.*

❑ **Жайыкъдырыучу юй** вытрезвитель / адамны эсиргенин кетериучю медицина пункт. *Къысхасы, жайыкъдырыучу юйде къалмай эсем, этер амалым къуругъанды.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 136.

ЖАЙЫЛ [1] *эт.* **1.** *страд. от* **жай** [3] / Жай [3] дегенни *зорлаучу айырмасы. Анда [юйде] тюбюне уллу кюйюз жайылып, аны юсюнде бёлек адам олтурадыла.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 298. ❑ *Омар чалгъы чалады, къулачы кенг жайылып.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 158.

2. Распространяться *(напр., о слухе)* / Кёплеге белгили бол. *Омар къатын алады деген хапар саулай элге жайылды.* "Шуёхлукъ", № 46, 73.

ЖАЙЫЛ [2] *эт.* Ходить, бродить / Бар, айлан, жюрю. *[Киши] бир кюнлени кюнюнде дохтур излей жайылгъанды.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 29. ❑ *Къарабатыр, эрлай жайылып, отун жыйып , шынкъарт жакъды.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 60.

❑ **Жайылгъан айланыу** *грам.* распространенное обращение / айгъакълаучу сёзлери болгъан айланыу. *Айтымда айланыу айгъакълаучу сёзлери бла келсе, жайылгъан айланыу болады.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 331. **Жайылгъан айтым** *грам.* распространенное предложение / баш членлеринден сора да башха члени болгъан айтым. *Жашчыкъ, жайылгъан айтым къурап, къаннгагъа жазды.* **Жайылгъан бир туудукъ член** *грам.* распространенный однородный член предложения / айгъакълаучу сёзлери болгъан бир туудукъ член. *Жайылгъан бир туудукъ членли айтымланы школда окъумайдыла.* **Жайылмагъан айланыу** *грам.* нераспространенное обращение / айгъакълаучу сёзлери болмагъан айланыу. *Жайылмагъан айланыу тилде аслам тюбейди. Окъуучула, жайылмагъан айланыулу айтымла къурап, дефтерлерине жаздыла.* **Жайылмагъан айтым** *грам.* нераспространенное предложение / башчы бла хапарчыдан башха члени болмагъан айтым. *Окъуучула, жайылмагъан айтымлагъа сансыз членле къошуп, жайылгъан айтымла къурайдыла.*

ЖАЙЫЛМА I *сыф.* Раскидистый, развесистый; широкий, обширный / Бутакълары жайылгъан, жайылып ёсген, ишленнген. *Жайылма гебен.* [ ] *Саны тюздю баллини, Бутакълары жайылма. Дерслеринде Алийни Багъалары айырма.* "Жанкъылыч", 16. ❑ *Мусаланы арбазда уллу, жайылма къоз терек ёседи.* "Шуёхлукъ", № 67, 43.

ЖАЙЫЛМА II *хал. сёзл.* Широко, развесисто, раскидисто / Жайылып, кенг салынып. *Жайылма ёсген ханс. Жайылма къаланнган тиш.*

ЖАЙЫЛТ *эт. понуд. от* **жайыл** / Жайыл дегенни *къатла-*

ныучу айырмасы. Сууну жайылт. Адамланы жайылт.

ЖАЙЫЛТЫУ *и. д. от* **жайылт** / Жайылт дегенден *этим ат. Адамланы орамлагъа жайылтыу. Хапар жайылтыу.*

ЖАЙЫЛЫУ *и. д. от* **жайыл** / Жайыл дегенден *этим ат. Сёзню жайылыуу. Кенг жайылыу.* ▭ *Айран, кефир, сют баш заранлы микробланы ёлтюредиле, аланы ёсюулерине, жайылыуларына чырмау боладыла.* "Коммунизмге жол", 1978, № 144.

ЖАЙЫЛЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **жайыл** / Жайыл дегенни *араш айырмасы. Къачхан къызны излерге жууукълары эллеге жайылышдыла.* ❑ *Адамла орамлагъа жайылышдыла.*

ЖАЙЫЛЫШЫУ *и. д. от* **жайылыш** / Жайылыш дегенден *этим ат. Ажашхан малланы излерге жайылышыу.*

ЖАЙЫМЛЫ *сыф.* Обильный, богатый, щедрый / Бай, берекетли. *Жай жайымлы, къыш къысымлы.* (Нарт сёз).

ЖАЙЫУ [1] *и. д. от* **жай** [3] / Жай [3] дегенден *этим ат. Кумуков билимни ёсдюрюню юсюнден дайым къайгъыргъанды, ол китап окъургъа бек сюйгенди, китапланы халкъны арасында жайыугъа уллу эс бургъанды.* "Шуёхлукъ", № 43, 98. ❑ *Малкъарда окъуу, билим жайыу жаны бла Мусос Абаев белгили адамладан бири болгъанды.* "Шуёхлукъ", № 64, 80.

ЖАЙЫУ [2] *сыф.* Мелкий, неглубокий / Сууну сай жери. *Суу ... жайыу болгъанлыкъгъа, тауш этип барады.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 23. ❑ *Бир къаууму [сабийлени], жюзе билмей, жайыу жерине кирип жууунадыла.* Гуртуланы Б., Таула чакъырадыла, 82.

ЖАЙЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **жай** [3] / Жай [3] дегенни *араш айырмасы. Къызла арбазда агъырыкъгъа быстыр жайышадыла.*

ЖАЙЫШЫУ *и. д. от* **жайыш** / Жайыш дегенден *этим ат. Къумалы малланы жайышыу. Билим жайышыу.*

ЖАКЪ [1] *ат къ.* **жакъчы.** *Тюз кишиге жюз киши жакъ.* (Нарт сёз). *Жарлыны жагъы жокъ, байны жауу жокъ.* (Нарт сёз). ○ *Къанлы кюрешде жагъыбыз жюз эди, Хорладыкъ, нек десенг, ишибиз тюз эди.* "Жанкъылыч", 144.

▲ **Жакъ бас** защищать, покровительствовать, быть, стать сторонником / Биреу жанлы бол. *Юйде тыш адам болмагъанын, кесине жакъ басхан адамла да болгъанын сезгенден сора, Бекболат юйге кирди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 258. ❑ *Къоллары эм акъыллары бла хар нени да болдургъанлагъа жакъ басхан уллу поэтни назмуларыны баш пафосу эди.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 119.

ЖАКЪ [2] *ат аз жюр.* Сторона, край, место / Жер; жан [2]; жары [2]. *Хапар жайылды халкъгъа, Эшитилди хар бир жакъгъа.* (Фольк.) ❑ – *Сейир болама сен бир жакъгъа чыкъмагъанынга.* (Фольк.) ▭ – *Ма, энтда биягъы сен тизгинден чыкъдынг башха жакъгъа! – деп, къычырдыла, урушдула сабийле Хасаннга.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 192.

ЖАКЪ [3] *эт.* **1.** Смазывать *что*; мазать *кого-что* / Бир затны *(дарманны къурумну д. а. к.)* бир затны юсюне сюрт. *Бир хан юч жашын да жыйып: "Мени аягъым басмагъан, мени кёзюм кёрмеген жерден бир ууыч топуракъ келтирип, кёзлериме жакъсагъыз, мен олсагъатлай сау боллукъ эдим",– дегенди.* "Къарачай халкъ таурухла". ❑ *Хызыр Нухну жарасына тынгылы къарады, сора от жакъды.* Этез-

л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 87.

2. *кёч.* Сваливать *что на кого*; клеветать *на кого* / Хатаны, аманлыкъны, жууаплылыкъны, терсликни д. а. к. затны биреуге ата; биреуню юсюнден ётюрюклени жай. *Батыр кесине жагъар, къоркъакъ нёгерине жагъар.* (Н а р т с ёз). ○ *[Солтан Хажимусагъа:] Не аманлыкъны да манга жагъып, жюрегими кёп къыйнагъансыз.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 186. ❑ *[Махмут:] Битеу хатаны манга жагъадыла.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 149.

3. *кёч. бош тил. эриши сёз.* Ударив об *что*, убить, размозжить; раздавить *кого* / Бир затха уруп, жабышдыр; ёлтюр, эз. – *Езге этмей, бир ургъанлай, жерге жагъып къоярыгъымы билемисе, къызтекеден туугъан къызтеке! – деп, Даут аямай къолуну аязы бла Къайтукъну жаягъына тартды.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 26. ❑ *Эмеген тюлкюню, къуйругъундан алып ургъанды да, ташха жакъгъанды.* "Малкъар халкъ жомакъла", I,140. ❑ *Къызып келген "Волга", тюз юсю бла ётюп, итни жерге жагъып кетгенди.* "Жанкъылыч", 92.

ЖАКЪ [4] *эт.* **1.** Развести, зажигать, разжигать *(огонь)* / От эт, тамыз. *Малны халын бакъгъан билир, отну халын жакъгъан билир.* (Н а р т с ёз). ○ *Кюй да къал дегенча, жаш жюрегимде Шынкъарт жакъгъанча, къайнайма, Бери аталмай, ары жуталмай, Сюймеклик отну чайнайма.* "Жанкъылыч", 78.

2. Жечь, сжигать *что* / Отда кюйдюр, жандыр. *Атынг арыкъ болса, аз чап, отунунг аз болса, аз жакъ.* (Н а р т с ёз).

ЖАКЪДЫР [1] *эт. понуд. от* **жакъ** [3] / Жакъ [3] дегенни *къатланыучу айырмасы. Къыз бетине къазан къара жакъдырды, юсюне эски быстырла кийди.* ❑ *Жаш машинаны чархларына жау жакъдырды.*

ЖАКЪДЫР [2] *эт. понуд. от* **жакъ** [4] / Жакъ [4] дегенни *къатланыучу айырмасы. Малны малчыгъа бакъдыр, отну отчугъа жакъдыр.* (Н а р т с ёз). ○ *Къатынына отну иги жакъдырып, [Огъурлу] жыйырма адамны тойдурурча эт салып, къазанны отха такъды.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 31.

ЖАКЪДЫРТ [1] *эт. понуд. от* **жакъдыр** [1] / Жакъдыр [1] дегенни *къатланыучу айырмасы. Эшиклеге бояу жакъдырт. Ынна желден ауругъан бутларына дарман жакъдыртды.*

ЖАКЪДЫРТ [2] *эт. понуд. от* **жакъдыр** [2] / Жакъдыр [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Отну жакъдырт.*

ЖАКЪДЫРТЫУ [1] *и. д. от* **жакъдырт** [1] / Жакъдырт [1] дегенден *этим ат. Парталагъа бояу жакъдыртыу. Юйню къабыргъаларына тытыр жакъдыртыу.*

ЖАКЪДЫРТЫУ [2] *и. д. от* **жакъдырт** [2] / Жакъдырт [2] дегенден *этим ат. Отну жакъдыртыу.*

ЖАКЪДЫРЫУ [1] *и. д. от* **жакъдыр** [1] / Жакъдыр [1] дегенден *этим ат. Бояу жакъдырыу. Коридоргъа цемент раствор жакъдырыу.*

ЖАКЪДЫРЫУ [2] *и. д. от* **жакъдыр** [2] / Жакъдыр [2] дегенден *этим ат. От жакъдырыу.*

ЖАКЪЛА *эт.* Защищать *кого-что*, заступаться за *кого-что* / Биреу неда бир зат жанлы бол, биреуню неда бир затны къоруула. *Къаспот къарангы адам болса да, уллу фахмусу бла патчахлыкъгъа, байлагъа, бийлеге къаршчы болуп, урунган халкъны жакълап, кёп жыр этгенди.* "Жюрек жырлайды", 3. ❑ *[Жандыу Умаргъа:] Ишни акъсатханланы, ишни ойгъанланы не мурат бла жакълагъанынгы ангыламайма.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 287. ❑ *[Хасанбий*

Къанаматха:] Жарлыланы жазыкъсына билген, онгсузну жакълагъан, халал жюрекли бол. К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 97.

ЖАКЪЛАН *эт. страд. от* **жакъла** / Жакъла дегенни *зорлаучу айырмасы. Бизни бла жакълана, Сюйгенинге сакълана, Сен бармадынг биреуге, Табылгъанса энди кёрге.* "Жанкъылыч", 161.

ЖАКЪЛАНЫУ *и. д. от* **жакълан** / Жакълан дегенден *этим ат. Сюдде жакълныу.*

ЖАКЪЛАТ *эт. понуд. от* **жакъла** / Жакъла дегенни *къатланыучу айырмасы. Къарыусузну жакълат.*

ЖАКЪЛАТЫУ *и. д. от* **жакълат** / Жакълат дегенден *этим ат. Тюзлюкню жакълатыу.*

ЖАКЪЛАУ *и. д. от* **жакъла** / Жакъла дегенден *этим ат. Жакълауну баш жоругъу тюзлюкню жакълауду.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 77. ❑ *Бир-бир организацияларда алчы башламчылыкъланы жакълау заман излеген даражагъа кётюрюлгенди.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 108.

ЖАКЪЛЫКЪ *ат.* Покровительство, защита, заступничество / Биреуню неда бир затны жакълаучу, биреу неда бир зат жанлы болуучу къылыкъ. *Адамланы муратларын, жюреклени нюр отларын Саууt кючле жукълатмазла, Бир бирлерине жакълыкъларын.* "Жанкъылыч", 137. ❑ *Жерден не кёкден бир жакълыкъ табылмады.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 36.

▲ **Жакълыкъ эт** жакъ бас (*къ.* **жакъ** [1]). *Жюз жыл жюрюдюнг, жарлылагъа жарадынгмы? Онгсузну къоюп кетмей, этдингми жакълыкъ?* Б а й ч о р а л а н ы С., Отубуз, 20. ❑ *Эки къысха базыкъ мюйюзчюгю болгъан бугъачыкъ, сюрюню бугъасына жакълыкъ эте, аны бла урушханланы уруп кюреше эди.* Ч о т ч а л а н ы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 52.

ЖАКЪСЫЗ *сыф.* Беззащитный / Жакъ басары болмагъан. *Аман эди жакъсызланы халлары, Суукъ эди боран эшик аллары, Байланып эди аякълары, къоллары.* "Жюрек жырлайды", 121. ❑ *Жакъсыз, ёкслюз сабийлени ёздюрюуге отоу этерге керек эди.* Л а й п а н л а н ы Р., Жолоучулукъда, 6.

ЖАКЪЧЫ *ат.* Защитник, заступник, поборник, покровитель / Биреуню неда бир затны жакълаучу, биреу неда бир зат жанлы болуучу адам. *Терслейдиле: "Жакъчыса,– деп,– Сен унукъгъан къауумлагъа."* Ж а у б а л а н ы Х., Шууулдайдыла наратла, 9. ❑ *Жигит жакъчыланы къабырларына сын таш салыргъа эркинлик бериледи.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 154.

ЖАЛ [1] *ат.* Грива / Бир къауум хайыуанны бла жаныуарны боюнларыны баш жанындагъы узун тюклери. *Тайны экижашар жылында тутуп, къуйругъун, жалын къыркъып, тамгъа салып жибердик.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 197. ❑ *Эки къулагъын жумгъанлай, Жалын, къуйругъун жел тарай, Чаба, жорта, сабыр бола... Къызыл тору бир ат келди.* "Жюрек жырлайды", 85.

ЖАЛ [2] *ат эск. къ.* **айлыкъ, иш хакъ.** *Байны кёзю – малда, жарлыны кёзю – жалда.* (Н а р т с ё з). ○ *[Берхан жашына:] Энди уллу киши болгъанса, окъуунг барды, къуллукъ бергендиле, иги жал аласа, хатанг жокъду.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 111.

ЖАЛ [3] *ат ист.* Батрачество, наём / Жалчыны къуллугъу, иши. *Жашчыкъ атасыны ёлгенин, анасыны къалгъанын, кесини жарлылыгъын, жалгъа тебиregенин – барын да айтханды.* "Къарачай халкъ таурухла", 112. ❑ *Жалчыда,*

жалда, чалгъыда айланыучу таулу уланла кеслерине сенек, басха, чалгъы, оракъ жарашдырдыла. Шахмырзаланы С., Танг аласында, 159.

❑ **Жалгъа ал** нанимать, принимать для выполнения *какой-л.* работы на определенных условиях / къаллай да болсун, бир келишим бла бир ишни этерге ал. *[Мёлехан], кимни эсе да терилерин жалгъа алып, ирагъач бла ийлей тура эди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 5. **Жалгъа тут** нанимать, брать внаем / бир затны, хакъын тёлеп, бир бёлек заманнга хайырланыргъа алыу. *[Аслан:] Шахарны бир къыйырында уллу ресторанны жалгъа тутуп, бизни барыбызны да ары жыйдыла.* "Шуёхлукъ", № 35, 76.

ЖАЛА *эт.* **1.** Лизать, облизывать *что* / Бир затны юсю бла тилинги ары-бери айландыр. *Туз жалагъан суу ичер.* (Нарт сёз). ○ *Хайыуан кюйде жашагъанды: Суу ичгенди, ханс ашагъанды, Тюзден таугъа узалгъанды, Чыран бузну жалагъанды.* Отарланы С., Жаз жылыуу, 40. // Подбирая языком, есть, пить / Тилинги жетдирип, аны бла аша, ич. *Сют башны жала.* ❑ *Балны жала.* // *кёч.* Лизать *(о пламени, волне и т.п.)* / Бир затны *(отну, толкъунну д.а.к.)* юсю бла бар. *Аз заманны ичинде тютюн къатыш отну тиллери юйню къабыргъаларын жалап тебиредиле.* Толгъурланы З., Айыуташ, 4. ❑ *Къара туман басхан эди аны [жагъаны], толкъунла жалай эдиле къумун, ташын.* "Шуёхлукъ", № 5, 61.

2. *кёч.* Заискивать / Жалын. *Бирни этеклерин жалап, Бирни бырнак этип, талап, Кирме аллай бир багушха, Тергелип къалырса бошха.* Отарланы С., Жюрек саугъа, 7. ❑ *Сауланы уа, боллукъ болса жараргъа, хазырдыла олтанларын жаларгъа.* Отарланы К., Сынла, 129.

▲ **Жалар жер** доходное место / хайырлы жер, иш хакъындан тышында хайыр тюшерча жер. – *Ол [Хажи-Даут] жалар жерге тюшгенли, мени сан этмейди,– деп, Казбек, жюреги къыйналып, хапар айтханын Алан эшитгенди.* "Толкъунла", 214.

ЖАЛАМ *ат* Количество *чего-л.*, достаточное лишь для того, чтобы раз лизнуть / Тил бла бир жаларгъа боллукъ зат. *Къошда бир жалам туз къалмагъанды.* ▭ *Нартны тойдурлукъ аш эмегенге бир жалам да болмады.* (Фольк.)

ЖАЛАМИШ *сыф. сёл. тил.* Ненасытный, жадный / Аберини юзерге, кесине алыргъа сюйюучю; жут. *Биягъы жаламишле барадыла Уллу Бурмабутда тизилип.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 121. ❑ *Артлары боллукъ жаламишле, къаллай бир затны урдула!* Байчоралаы М., Уллу Къарачайда, 257.

ЖАЛАМИШЛИК *ат сёл. тил.* Жадность, стяжательство / Жаламишни халы; жутлукъ. *Адамла бернеке-къалын, баришчилик, жаламишлик дегенча осал адетлени хыртха уруп сёлешедиле.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 167.

ЖАЛАН [1] *эт. страд. от* **жала** / Жала дегенни *зорлаучу айырмасы. Биз, малланы кюте-кюте, кефлерин тюшюрмей, жаланнганлары бузулмай, элге бек ариу жыйдыкъ.* "Алчыла", 66.

ЖАЛАН [2] *сыф.* **1.** Голый, обнаженный, нагой / Юсюнде кийими болмагъан; къымыжа. *Мустафир, жалан аякълары бла жолну букъусун кётюре, Зулейхатлары таба тебиреди.* Толгъурланы З., Айыуташ, 26. ❑ *Муратны келе келип юсюне алыннганы аны [Жамботну] жалан этине жинк тюшгенча болду.* "Шуёхлукъ", № 31, 55.

2. Легко одетый / Женгил, жукъа кийиннген. *Жалан адам. Жалан къонакъ жарлы болур.* (Нарт сёз).

3. Голый *(о местности)* / Би-

тими болмагъан, жукъ битмеген. *Тёгерекни жасагъан жохар чегет энди жаланды.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауущ, 304. ❑ *Машина жалан сыртланы аралары бла ташсыз, жумушакъ жолда, къанатлы къумурсхача, думп болуп барады.* "Алчыла", 75. // Лишенный растительного покрова *(волос, шерсти, листьев и т.п.)* / Чачы, чапыракълары д. а. к. заты болмагъан. *Жалан терекле.* ☐ *Къонакъ, чачын, ашыкъмай, тарап, башыны жалан жерлерин жукъа чачы бла жабып бошады.* "Шуёхлукъ", № 28, 105.

4. Ничем не покрытый / Юсюнде жугъу болмагъан, юсюне жукъ салынмагъан, жайылмагъан. *Жалан жер. Жалан орундукъ.*

5. *кёч.* Одинокий *(о человеке)* / Юйюрю, ахлусу-жууугъу болмагъан. *[Наныкъ Масхутха:] мен жалан болмагъанымы биле болурса: тёрт-беш айдан жан къошуллукъду.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 208. ❑ *Жалан адамны умутун юздюрген сёз Манга татлы, багъалы тюйюлдю.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Жер китабы, 55.

❑ **Жалан бол 1)** снять с себя одежду, обнажиться / кийиминги теш, къымыжа бол; **2)** лишиться листвы, хвои / чапыракъсыз, ийнесиз бол. *Терекле, чапыракълары тюшюп, жалан болгъандыла.* "Коммунизмге жол", 1972, № 88. // лишиться растительности *(о местности)* битимсиз бол. *Кёк сыртла, къыркъылгъан къойлача, жалан болуп къалгъандыла.* Т ё п п е л а н ы А., Жюз шаптал терек. **Жалан эт 1)** снять одежду, покров *с какой-л.* части тела / билегинги, бутунгу д. а. к. бир жеринги ач, къымыжа эт. *Асланмырзаны кичи жашы уа, билеклерин ёрге дери жалан этип, къалач этеди.* "Шуёхлукъ", № 51, 64; **2)** лишить листвы, хвои / чапыракъларын, ийнелерин тюшюр. *Буз уруп, тереклени жалан этип къойгъанды.*

▲ **Жалан жюрекли** *(кёллю)* къ. **жаланжюрек.** *Жарлы – жалан кёллю.* (Н а р т сёз). ○ *[Анасы жашына:] Жашай билмейсе. Ниетинги мычымай айтып къояса, асыры жалан жюрюклисе.* "Шуёхлукъ", № 61, 98.

ЖАЛАН [3] *кес.* Только, лишь, лишь только / Чеклендириучю магъанада хайырланылады. *Аликлада темир чыпынны атханды, Анга жалан аны [Сосрукъну] огъу батханды, Тартып огъун киши чыгъаралмагъанды.* "Нартла", 33. ❑ *Жалан къая зынгырдауун Эшитеме, сени чакъырсам.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 31.

ЖАЛАНАЯКЪ *сыф.* **1.** Босоногий, босой, голоногий / Аягъында кийими болмагъан, аякълары жалан. *Элчиле танымагъан адамны тёгерегине жаланаякъ жашчыкъла жыйылдыла.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 186. ❑ *Бийик жарны къарангы эринине Байлауларын къара тамгъалап къан, Сюелип турады да къар юсюнде Жыйырма жаланаякъ партизан.* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 160.

2. *кёч. сёл. тил.* Бедный, неимущий или малоимущий / Жарлы, къолайсыз *(адамны юсюнден). Январдан бери жаланаякъла къаугъа ачмагъан бир жер жокъду.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 96.

ЖАЛАНБАУУР *сыф. сёл. тил.* Откровенный, искренний / Ачыкъ, тюз сёзлю, ётюрюксюз, алдаусуз. *Ана деген татлы сёздю, Магъанасы уллуду аны, Халалжюрек, халалкёздю, Жаланбауурду къарамы.* "Жашаубузну байрагъы", 138.

ЖАЛАНБАШ *сыф.* С непокрытой *(обнажённой)* головой / Башында бёркю неда жаулугъу болмагъан. *Жаланбаш дорданлы жашчыкъ, гитче жез къонгуроучукъну ёрге тутуп, къарыуун аямай силкеди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 5. *Таныйма бир жаланбаш таулуну, Ол не суукъда да кеймейди бёрк.* М о к ъ а л а н ы М., Жырла бла жылла, 147.

ЖАЛАНБИЛЕК *сыф.* С обна-

женными руками / Билеклери ачыкъ, жалан, къымыжа. *Ала [Ибрагим бла Халиймат], кёпге даулаша турмай, бири жаланбилек, бири да байлаубаш болуп, юй башына чыкъдыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 29.

ЖАЛАНБУТ *сыф.* Босоногий, голоногий / Бутлары ачыкъ, жалан, къымыжа. *Жаланаякъ, жаланбут, эки гебенек шахаргъа сингдиле.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 107. ❑ *Езге, билемисе, бир жаланбут къошакълыны юйюме алып келеди деп, ичимде жаным жокъду.* Хубийланы О., Дерт, 95.

ЖАЛАНБЫДЫР *сыф. бош тил.* **1.** Голопузый / Къарыны ачылгъан, къарыны жалан *(аслам ысында сабийлени юсюнден). [Гордаш:] Малжейни жаланбыдыр сабийлерине бир каклыкъ тартайым деп, тирмен тишей тургъанымлай,– мында киштикле макъыргъанларын эшитип келеме.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 65. ❑ *Жаланбыдыр Хамитчик, агъач ундурукъну аягъында тохтап, бармакъчыгъын ауузуна къабып, мугурайып къарайды.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 27.

2. *кёч. эриши сёз.* Оборванный, нищий, бедный / Жарлы, къолайсыз. *[Исмайыл:] Асланны атасыча, жаланбыдырла оноуну алай кёпге жюрюталмазла.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 98. ❑ *[Тюклю Ачемезге:] Сен, нагроднадан туугъан жаланбыдыр,... айтханымы этмезге умут эте болурса дейме!* Эбзеланы Х., Къаналматны журтунда, 41. ❑ *[Хажибатыр:] Да, жаланбыдырла, сизни сюдюгюз, аллахыгъыз да менме, мен!* Боташланы И., Пьесала, 12.

3. *кёч. бош тил. къ.* **сабий.** *[Хажирет Кучукга:] Бизни уа, кесинг билгенликден, хар бирибизни талай жаланбыдырыбыз барды.* Зокаланы З., Солуу кюн, 70.

ЖАЛАНЖЮРЕК *сыф.* Чистосердечный, мягкосердечный / Ачыкъ кёллю, халал. *Тёзюмсюз, жаланжюрек тиширыула, къыиыныкъланы кётюралмай, жылап да жибередиле.* Тёппеланы А., Ташыуул. ❑ *Угъай, жаланжюрек келиннге къужур къонакъ бир сёз да айтмагъанды.* Тёппеланы А., Ташыуул.

ЖАЛАНКЁЛЕК *сыф.* Полуголый, в одной нательной рубашке / Белинден ёргесинде ич кёлекден башха тыш кийими болмагъан. *Баймырза бла Ингилизхан юй тюбюнде, жаланкёлекле болуп, зыбытчыкъ этедиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 391. ❑ *Жаланкёлек тиширыу, юсюне халатын къаплап, кюзгюню аллына барды.* "Шуёхлукъ", № 69, 35.

ЖАЛАНЛА *эт.* **1.** *Жалан эт 1 (къ.* **жалан** [2]). *Жаланлап, колхозчула къаймакъ къатхан лыппырланы чана юслеге саладыла.* "Жюрек жырлайды", 268.

2. Жалан эт 2 (*къ.* **жалан** [2]). *Бир къауум тал терек, эртте окъуна, ашыгъып, чапыракъларын тюплерине тёгюп, жаланлап, нарат тереклени къатындан мыдах болуп къарайды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 147.

ЖАЛАНЛАЙ *хал. сёзл.* **1.** Голышом / Къымыжалай, кийимсизлей. *Бир-бир адамла, башлары да жаланлай, тюрмеден къутулуп, къачхандыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 343. ❑ *Суусап чёмюч тартханлай, Биз кетиучек маллагъа, Жукъусузлай, жаланлай, Биз чыгъыучу эдик танглагъа.* Шахмырзаланы С., Назмула, 25.

2. В одиночку / Кеси жангызлай. *Къыз Сатанай къалды кеси къара орамда, кеси аллына жаланлай.* "Нартла", 31. ❑ *Агъач къыйыры тюзде ол жазыкъ кюйген-бишген санлары бла болушлукъсуз, жаланлай къалды.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 76.

ЖАЛАНЛАТ *эт. понуд. от* **жаланла** / Жаланла дегенни *къатланыучу айырмасы. Кёп да турмагъанлай, тубан кёкню, кюнню жаланлатып, кёкге кёлтюрюлдю, жел кюн чыкъгъанны отун ачып, ауур суукъ шошлукъ тас болду.* Дотдуланы Х., Ёмюрлюк, 6.

ЖАЛАНЛАТЫУ *и. д. от* **жаланлат** / Жаланлат дегенден *этим ат. Агъачны жаланлатыу.*

ЖАЛАНЛАУ *и. д. от* **жаланла** / Жаланла дегенден *этим ат. Тыш кийимин тешип, жаланлау. Билеклерин жаланлау. Кёкюрегин жаланлау.*

ЖАЛАНЛАШ *эт. взаимн.-совм. от* **жаланла** / Жаланла дегенни *араш айырмасы. Жашла исси кюн терек тюбюнде жаланлашып олтурадыла.*

ЖАЛАНЛАШЫУ *и. д. от* **жаланлаш** / Жаланлаш дегенден *этим ат.*

ЖАЛАНЛЫКЪ *ат.* **1.** Нагота / Юсюнде неда бир жеринде кийими болмагъан, къымыжа хал. *Къыз: "Ол киши бутларыны жаланлыкъларын кёрюпмю къойду," – деп, къызарды.*

2. Отсутствие растительности *(о местности)* / Битими болмагъанлыкъ, жукъ битмегенлик. *Аулакъны жаланлыгъы кёзге эриши кёрюнеди.* // Отсутствие растительного покрова *(волос, шерсти, листьев и т. п.)* / Чачы, чапыракъларыда. к. заты болмагъанлыкъ. *Агъачда тереклени жаланлыкъларыпартизанлагъа чырмау болду.*

3. *къ.* **жангызлыкъ.** *[Нохтабау Базгъыннга:] Жаланлыгъымы терк билдинг. Мюлк жаны бла экинчинги экинчиси этдинг.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 175.

ЖАЛАННГАЧ I *сыф.* **1.** Оборванный *(о человеке)* / Кийими аман, осал болгъан, аман, осал кийиннген. *Суукъ айырмайды бир заманда Тонсуз, жаланнгачны жылы тонлудан.* Зумакъулланы Т., Кёз жарыгъым, 48.

2. *кёч.* Бедный, неимущий / Жарлы, къолайсыз. – *Энди уа оноу элни жаланнгачларындады,– деп, кючсюндю Сарыбий.* Этезланы О., Тарда, 22.

ЖАЛАННГАЧ II *хал. сёзл.* Бедно *(напр. одеваться)* / Жарлы, осал, хылы-мылы *(кийиниу). Гобар къызы тойгъа алай жаланнгач кийинип нек келгенди?* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 202. ❑ *Ол [Аслан] жаланнгач кийинсе да, субай санларына, сюйдюмлю бетине къарап, адамны жюреги жабышырча, ариу жашды.* Уллубашланы И., Озгъан кюнле, 3.

❑ **Жаланнгач бол 1)** жалан бол 2 *(къ.* **жалан** [2]*). Тал жарсыйды жай кетип къалгъанына, Кеси былай жаланнгач болгъанына.* Отарланы К., Сайлама, II, 28; **2)** *кёч.* нищать, беднеть / жарлы бол. *[Алым Анзоргъа:] Мен бухгалтер болур ючюн, ач да, жаланнгач да болуп... он жылны окъугъанма.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 184. ❑ *Ибрахимни юйюнде жаланнгач болсала да, азгъан этмеген эдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 14.

ЖАЛАННГАЧЛАН *эт. сёл. тил* Жалан бол 2 *(къ.* **жалан** [2]*). Бахча жаланнгачланнганды, бусакъланы башларында жел ойнайды.* М. Шолохов, Дон хапарла, 94.

ЖАЛАННГАЧЛАНДЫР *эт. понуд. от* **жаланнгачлан** / Жаланнгачлан дегенни *къатланыучу айырмасы. Кюз арты тереклени жаланнгачландырды.*

ЖАЛАННГАЧЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **жаланнгачландыр** / Жаланнгачландыр дегенден *этим ат. Биреуню жаланнгачландырыу.*

ЖАЛАННГАЧЛАНЫУ *и. д. от* **жаланнгачлан** / Жаланнгач-

лан дегенден *этим ат. Тереклени, чапыракълары тюшюп, жаланнгачланыулары.*

ЖАЛАННГАЧЛЫКЪ *ат* Положение оборванца / Жаланнгачны халы, болуму. *Бизге келмез жаланнгачлыкъ, Энди бизге жетмез ачлыкъ.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 131. ❑ *[Темуркъаны] жаш, къарыулу жыллары, батмакъгъа бата, суукъда къала, ачлыкъны, жаланнгачлыкъны кёлтюре кетдиле, энди уа къара сакъалы агъарып тебирегенди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 37.

ЖАЛАНТЁППЕ *сыф. сёл. тил.* Лысый / Тёппесинде чачы болмагъан, тёппеси жалан, ачыкъ болгъан. *Участканы таматасы уа, жалантёппе, жашаулу инженер, ишлей тургъан къурулушчулагъа къарап, жарыкъ ышарыучуду.* Г у р т у л а н ы Э., Тенглерим, 54.

ЖАЛАТ *эт.* **1.** *понуд. от* **жала** / Жала дегенни *къатланыучу айырмасы. Дуния малы келепен къашыкъ жалатыр.* (Н а р т сёз). ○ *Тузу сакълана эди Чардакъны мюйюшюнде, Егюзге жалатыргъа Билмегенди тюшюрюрге.* "Жилтинле", 341.

2. *кёч.* Давать взятку *кому*, откупаться *от кого-чего* / Улутха бер. *Жалатырынг болмаса, эфендиден да жокъ, хажиден да жокъ хайыр.* (Н а р т сёз). ○ *Къарыулары болгъанлагъа къургъакъ жыл къулакъларына кирмейди, къайсы стансе болса да, биринде атаманнга жалатып, стансе жерлени алып, малларын къайгъысыз этгендиле.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 160. ❑ *[Сарыбий Махмут бла Добайгъа:] Иваннга энтда да ахча жалатып, кёп тюрлю къагъытланы жарашдырыргъа керекди.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 117.

ЖАЛАТДЫР *эт. понуд. от* **жалат** / Жалат дегенни *къатланыучу айырмасы. Балны жалатдыр. Ахча жалатдыр.*

ЖАЛАТДЫРЫУ *и. д. от* **жалатдыр** / Жалатдыр дегенден *этим ат. Сют башны жалатдырыу. Ахча жалатдырыу.*

ЖАЛАТЫЛ *эт. страд. от* **жалат** / Жалат дегенни *зорлаучу айырмасы. Маллагъа заманында аш бериледи, суу ичириледи, туз жалатылады.* "Коммунизмге жол", 1978, № 166.

ЖАЛАТЫЛЫУ *и. д. от* **жалатыл** / Жалатыл дегенден *этим ат. Жангы туугъан бузоуну анасына жалатылыуу.*

ЖАЛАТЫУ *и. д. от* **жалат** / Жалат дегенден *этим ат. Жау жалатыу. Тытыр жалатыу.*

ЖАЛАУ [1] *и. д. от* **жала** / Жала дегенден *этим ат. Жауну жалау.* ☐ *Киштик сютню ахыр тамычысын бошагъынчы, табакъны жалауун къоймады.* "Коммунизмге жол", 1981, № 172.

ЖАЛАУ [2] *ат.* Солончак *(место кормления скота солью)* / Мал жаларгъа жарагъан тузу неда тузлу топурагъы болгъан жер. *[Ана:] Къоркъма, жашым! Тамычылада жалаула бардыла, ол жалаулагъа алтын мюйюзлю буу келиучюдю.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 273. ❑ *Танг аласы бла къыланчмюйюз ёхтем жугъутурла суу боюнуна жалаугъа энерле.* Т е к у л а н ы Ж., Сиркиу, 6. ❑ *Элни адамлары, жалаугъа тюбеген кийиклеча, жер юлюшлерине тюбегенлей, аладан таймай, куртму этип тебирейдиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 155.

ЖАЛБАР *эт.* Умолять, молить *кого о чем* / Жалынып тиле. *Жалбарып кюрешгенди [тана] нёгерлери бир да, эки да кетерге унамагъандыла.* "Къарачай халкъ тауруха", 208. ❑ *Нартла жыладыла, кёк тейриге жалбарып, Тилейдиле, ол тейриге таралып.* "Нартла", 245. ❑ *Жалбарып, тилеп аллахдан: "Къутхар,– деди Салий-*

мат,– бу палахдан”. Отарланы С., Назмула бла поэмала, 133.

ЖАЛБАРТ *эт. понуд. от* **жалбар** / Жалбар дегенни *къатланыучу айырмасы.*

ЖАЛБАРТЫУ *и. д. от* **жалбарт** / Жалбарт дегенден *этим ат.*

ЖАЛБАРЫУ *и. д. от* **жалбар** / Жалбар дегенден *этим ат. “Жалбарыучунгча жалбарма да, жалбармаучунгча жалбар”,– дегенди шайтан.* (Нарт сёз).

ЖАЛБАУУР *ат.* Печень, обвернутая тонким слоем внутреннего жира и поджаренная на вертеле / Ич жаугъа чулгъанып, бауурдан этилген шишлик. *Мен больницадан чыкъгъанлай, Черек боюнунда жалбаууp этерге келишдик.* Гадийланы И., Санга айтама, 117. ❑ *[Валя:] Назирден тилеп, анга жалбаууp этдирмей къоймам.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 383.

ЖАЛГЪА *эт.* **1.** Связывать, стыковать, соединять, скреплять *(сшиванием, склеиванием, спаиванием, сращиванием и т. п.)* / Къыйырларын бирге къош *(байлап, желимлеп, тюйюмчек этип д. а. к. амал бла). Механик бульдозерчи бла бирге тростну тынч жалгъаргъа мадар этеди.* “Коммунизмге жол”, 1975, № 114.

2. *кёч.* Связывать свои надежды с *кем-чем* / Кесинги умутларынгы бир зат бла байламлы эт. *Биз, ахшы умутубузну Жашил жаз бла жалгъай, Къоруй ата журтубузну, Элли жыл келдик жолда.* Отарланы К., Сынла, 79. ❑ *Тогъуз-он жылны не заукъда, не къыйынлыкъда да бир минутну эсимден кетермей, дуния жашауума жалгъап кюрешген алтын муратым, тапхандан чартлагъан мияла саууm зынгырдап, сынып жерге къуюлгъанча, ууалады.* “Жарыкъ жолда”, 175.

3. *эл мюлк.* Прививать *что* / Бир битимни кесегин *(чирчигин, энчи кесилген бутакъчыгъын д. а. к.)* кесип, жарып, битип, анга жангы болум берирча эт. *Алма терекчик алай аламат болгъан эди, башха терек бахчаладан, жалгъаргъа деп, бутакъчыкъла алыргъа керек эдиле.* Е. Фортунатова, Окъуу китап, 15. ❑ *Мичурин, бир терекге башха тюрлю терекни бутагъын жалгъап ёздюре, жангы сортла чыгъаргъанды.* “Коммунизмге жол”, 1979, № 172.

4. *кёч.* Женить или выдать замуж / Эрге бер неда къатын ал. *[Хамит Хасаннга:] Бу къайгъы былай чыгъып къалмаса, анам мени кимге болса да жалгъаргъа башлагъан эди.* Хубийланы О., Аманат, I, 131. ❑ *[Солтан:] Алан, Ханымсат, кел, сени мынга жалгъайыкъ да къояйыкъ.* Эбзеланы А., Махти, 74. ❑ *[Азан:] Алан, Къазий, сени къызланы бирине жалгъап, арбазынга къууанч кийирейик.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 219.

5. *грам.* Склонять / Болушлада тюрлендир. *Сабийле берилген сёзлени болушлада жалгъайдыла.*

ЖАЛГЪАН[1] *эт.* **1.** Соединяться, скрепляться, стыковаться / Бирге къошул *(байланып, желимлешип, тюйюмчек этилип д. а. к. амал бла). [Зурум Найыпханнга:] Къызны намысы мияла табакъ кибикди, сынса - жалгъанмаз, сатып да алмазса.* Толгъурланы З., Эрирей, 8.

2. *эл мюлк.* Прививаться, приниматься / Бириндан бирине бутакъ къошул *(кёгет тереклени юсюндан). Жангы жалгъаннган бутакъчыкъны тёгерегине дагъанла сюедиле.* Е. Фортунатова, Окъуу китап, 72.

3. *грам.* Склоняться / Болушлада тюрлен. *Атла болушлада тюрленедиле, эсе да жалгъанадыла.*

ЖАЛГЪАН[2] *сыф.* **1.** Ложный, содержащий ложь, обман / Ётюрюк, керти болмагъан. *Жалгъан сёз ахшылыкъ этмез, керти сёзге багъа жетмез.* (Нарт сёз). ○ *Жалгъан сёз поэзияны душманы,*

Бетсиз, фахмусуз сюедиле аны. Къулийланы Къ., Чумла къызарадыла, 96.

2. *кёч.* Посторонний / Тыш, башха. *Аминат, кесин жалгъан адамлагъа санап, ёз юйюне хаух киргенча кёрюнеди.* Тёппеланы А., Ташыуул. ❑ *Юйню ичинде жалгъан дауур тохтагъанында, кабиналада тюрлю-тюрлю шахарла бла сёлешген адамланы тауушлары жарыкъ эшитиледи.* Хубийланы О., Адамла, 6.

3. Протезный, искусственный *(о ноге, руке и т. п.)* / Ишленип салыннган *(аякъны, тишни д. а. к. затны юсюнден). Хамит энишге ийилди да, бутлугъуму ёрге этип, жалгъан аягъыма къарады.* "Шуёхлукъ", № 52, 23.

4. Искусственный *(о коже, шёлке и т. п.)* / Табийгъатда болгъаннга ушатып этилген, адам кеси этген *(терини, чиллени д. а. к. затны юсюнден). Нальчикни жалгъан териле чыгъарыучу комбинаты-ны коллективи уллу борчла белгилеп ишлейди. Фабрикада плащлыкъ къумачладан бла жалгъан териледен плащла, пальтола, курткала тигедиле.* "Коммунизмге жол", 1977, № 115.

▲ **Жалгъан дуния** *дин.* бренный мир / диннге ийнанныганланы ангылатыуларына кёре, адам жашагъан дуния, ётюрюк дуния *(керти дуния уа адам ёлгенден сорадагъы дунияды). Жалгъан дунияны юсюнде Айжаякъдан ариуну ким табар!* (Фольк.) ☐ *[Науруз:] Эх, дуния, жалгъан дуния, къартла айтханлай, бителген жараны къозгъамай къойсанг да, не боллукъ эди!* Лайпанланы С., Гургумлу, 26. ❑ *Жалгъан дуниягъа алдатхан Насып сынамаз сагъатха.* Махтум-Кули. Назмула, 84.

ЖАЛГЪАНЛЫКЪ *ат.* Ложность, фиктивность / Жалгъан болум, хал, ётюрюклюк, керти болмагъанлыкъ. *Жалгъанлыкъ ачыкъ болмай къалмаучуду.*

ЖАЛГЪАНЧЫ *ат.* Обманщик, фальсификатор / Жалгъан айтыучу адам, ётюрюкчю. *"Ай, налат, сен да жалгъанчыса, къарарыкъ тюйюлсе!" – деп, Къаргъа баласын тенгизге ташлап, биягъы уясына келгенди.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 268.

ЖАЛГЪАНЧЫЛЫКЪ *ат.* Ложность, лживость, обман, вранье / Жалгъан айтыучу къылыкъ, ётюрюкчюлюк. *Жалгъанчылыкъ адамны бек осал ышанларындан бириди.*

ЖАЛГЪАНЫУ *и. д. от* **жалгъан** / Жалгъан дегенден *этим ат. Бир сыннган затны экинчи жалгъаныуу къыйын болады. Атланы болушлада жалгъаныулары.*

ЖАЛГЪАТ *эт. понуд. от* **жалгъа** / Жалгъа дегенни *къатланыучу айырмасы. Жарлылыкъ тюкню тюкге жалгъатыр.* (Нарт сёз). ○ *Аппа агроном жашына эки тюрлю алманы бутакъларын бирге жалгъатды.* ❑ *Устаз окъуучулагъа санауланы болушлада жалгъатады.*

ЖАЛГЪАТДЫР *эт. понуд. от* **жалгъат** / Жалгъат дегенни *къатланыучу айырмасы. Ынна туудукъчугъуна халыны эки къыйырын бирге жалгъатдырды.*

ЖАЛГЪАТДЫРЫУ *и. д. от* **жалгъатдыр** / Жалгъатдыр дегенден *этим ат. Бир терекни бутагъын башха терекни бутагъына жалгъатдырыу. Сыфатланы болушлада жалгъатдырыу.*

ЖАЛГЪАТЫУ *и. д. от* **жалгъат** / Жалгъат дегенден *этим ат. Темирни сыннган жерин жалгъатыу.*

ЖАЛГЪАУ [1] *и. д. от* **жалгъа** / Жалгъа дегенден *этим ат. Бутакъны бутакъгъа жалгъау. Атланы болушлада жалгъау.*

ЖАЛГЪАУ [2] *ат грам. къ. аф-*

фикс. Жалгъаула эки тюрлю боладыла: сёз къураучу жалгъаула эм сёз тюрлендириучю жалгъаула.

❑ **Жалгъаучу байлау** *грам.* соединительный союз / бир туудукъ членлени неда тенг жарашхан къош айтымланы кесеклерин бирге байлагъан байлау. *Эм деген байлау сёлешиу тилде башха жалгъаучу байлауладан аз жюрюйдю.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 248.

ЖАЛГЪАУУЧ *ат.* Сковорода с ручкой / Саплы таба. *Фёдор бир жаны да кюйген, суукъ гыржын кесекчикни бергенде, ол анга [Салихге] бусагъатда жалгъауучдан алыннган, жауда бишген лёкъумдан эсе татлы кёрюндю.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 362. ❑ *Жалгъауучда чырламала, Жаудан тоя, бишедиле, Чыр-чыр этип, чырылдап, Четен таба тюшедиле.* "Коммунизмге жол", 1979, № 97.

ЖАЛГЪАШ *эт.* **1.** Соединяться, скрепляться *(сшиванием, связыванием, склеиванием, спаиванием и т. п.)* / Къысылып, байланып неда желимни, тутурукъну кючю бла бирге къошул, жабышдырыл. *Элни тёгерегине салыннган хуна, ол дуппурну башына чыгъып, алайда жалгъашады.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 29. Къаяда гюлле, 47. ❑ *Аны [скелетни] саргъалгъан къуу сюеклери кёп жерлеринде багъыр жипчикле бла неда бош халы бла жалгъашыпдыла.* "Шуёхлукъ", № 28, 98.

2. *кёч.* Связываться, входить в *какие-л.* отношения с *кем-л.* / Биреу бла байланыш, байламлыкъ жюрют. *Бир аман адамлагъа жалгъашханса, насыбы къуругъан,– деп, Элбуздукъну къатыны Мынчакъ эрине жарсыулу тырман этеди. – Элни халкъы, сени бу затынгы билсе, ариу кёрмез.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 112.

3. *кёч.* Клеиться, ладиться / Тюз, тап, бир бирни ангыларча бар, тюзел *(ушакъны, сёзню юсюнден). Ушакъ жалгъашмай, бир кесек бардыкъ.* Г а д и й л а н ы И., Санга айтама, 20.

4. *кёч.* Жениться или выйти замуж / Къатын ал неда эрге бар, биреуге къошулуп бир юйюр бол. *[Элизабет:] "Сен башха миллетге жалгъашмазгъа керексе",– деп, ол [атам] меннге азмы айтханды!* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 271. ❑ *Сюймеклик синнген жаш жюреклеге Жалгъашыр мадар табайыкъ.* Г у р т у л а н ы Б., Шуёхла арасында, 53.

ЖАЛГЪАШДЫР *эт.* **1.** Соединять, скреплять *(сшиванием, связыванием, склеиванием, спаиванием и т. п.)* / Къысып, байлап неда желим, тутурукъ бла бирге къош. *Цехде мебель механизмлени кючю бла мебель кереклеге тешикчикле этип, агъач чюйле бла бир бирлерине жалгъашдырадыла.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 134.

2. *кёч.* Навязывать, заставлять, принуждать принимать *что-л.* против воли / Бир затны биреуге, ол сюймей тургъанлай, кюч бла этдир. *Голландиягъа кесини оноуун жалгъашдырыргъа НАТО кёп кере кюрешгенди.* "Коммунизмге жол", 1976, № 172.

ЖАЛГЪАШДЫРЫЛ *эт. страд. от* **жалгъашдыр** / Жалгъашдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Бу участкада алмаланы кёп тирлик бериучю жалгъашдырылгъан къыш сортларын ёсдюредиле.* "Коммунизмге жол", 1974, № 163.

ЖАЛГЪАШДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **жалгъашдырыл** / Жалгъашдырыл дегенден *этим ат. Бутакъны бутакъгъа жалгъашдырылыуу.*

ЖАЛГЪАШДЫРЫУ *и. д. от* **жалгъашдыр** / Жалгъашдыр дегенден *этим ат. Хрустальны кесеклерин бирге жалгъашдырыу.* ❑ *Совет эм америкалы космос кемелени экипажлары америкалы президентге космосда кемелени биринчи халкъла аралы бирге жалгъашдырыугъа жораланнган*

эсде тururча саугъаны бергендиле. "Коммунизмге жол", 1982, № 154.

ЖАЛГЪАШЫУ *и. д. от* **жалгъаш** / Жалгъаш дегенден *этим ат. Къошун сыныкъланы бирге жалгъашыулары.*

ЖАЛГЪАШЫУЛУ *сыф.* Привязчивый, склонный к чувству привязанности / Ийлешиулю, адам бла келишиучю. *Ол жаш жалгъашыучу адамды.*

ЖАЛГЪАШЫУСУЗ *сыф.* Нелюдимый *(о человеке)* / Адам бла келишмеучю, адамгъа жалгъашмаучу. *Жалгъашыусуз адам.*

ЖАЛДАН [1] *ат къарач. къ.* **гумул.** *Анабыз жалдан этерге устады.* ❑ *Къыз кружкагъа жалдан къуйду.*

ЖАЛДАН [2] *ат ц. диал. къ.* **жалын** [1] *(3-чю магъ.). Жашчыкъ чыракъ башны жалданын къагъыт буштукъ бла кетерирге кюреше эди.* (Фольк.)

ЖАЛДАТ *ат эск.* Палач / *Сюд ёлтюрюрге неда къыйнаргъа деп чыгъаргъан бегимни толтуруучу адам. Ханны жалдатлары.*

ЖАЛКЪА *ат.* **1.** *къ.* **жал** [1]. *Ныгъыш талкъысыз, ат жалкъасыз болмайды.* (Нарт сёз). ❍ *Жылкъы жоппу жыйылса, атла табанлашып, бир бирни жалкъасын, сауурусун жыртып, жулкъуп, аман кюннге къаладыла.* Лайпанланы С., Гургумлу, 165.

2. *кёч. къ.* **боюн.** *Буула, тогъай мюйюзлерин жалкъаларына атып, къара булутланы буз ийислерин ийисгейдиле.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 275.

▲ **Жалкъасына мин** сесть *кому* на шею / биреуню кесинге бойсундур, кесинг айтхандан чыгъармай тур. *Жалкъабызгъа мине эди ол [патчахлыкъ], Къаныбызны эме эди ол.* "Жюрек жырлайды", 16. **Жалкъа къайыр** ссориться, ругаться, скандалить, сцепиться, схватиться / бир бирге бол, уруш, жыртыш, даулаш. *Эки жаны да "ким кимни?" – деп, бир бирге жалкъа къайырып, ёшюн урушха киргендиле.* Кацийланы Х., Тамата, 157. ❑ – *Кесигиз кёргенликден, бизге бир бирге жалкъа къайырыр заман тюйюлдю.* Гулайланы Б., Къачхынчы, 42.

ЖАЛКЪАУ *сыф. къ.* **эринчек.** *Жалкъау ишден къоркъур, иш батырдан къоркъур.* (Нарт сёз). ❍ *Эринчекле, жалкъаула Азалны, ауузуна чабып, даулашып, сёлеширге къоймай, талай кере чамландырдыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 139.

❑ **Жалкъау бол** *къ.* **жалкъаулан.** *Эрке, жалкъау болургъа Бошламайма кесими, Тынгылайма устазгъа, Дерсге ийип эсими.* Хубийланы О., Мурат, 19.

ЖАЛКЪАУЛАН *эт.* Эринчек бол (*къ.* **эринчек**). *Жаш жалкъауланып башлады.*

ЖАЛКЪАУЛАНДЫР *эт. понуд. от* **жалкъаулан** / Жалкъаулан дегенни *къатланыучу айырмасы.*

ЖАЛКЪАУЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **жалкъауландыр** / Жалкъауландыр дегенден *этим ат.*

ЖАЛКЪАУЛАНЫУ *и. д. от* **жалкъаулан** / Жалкъаулан дегенден *этим ат. Ишде жалкъауланыу айыпды.*

ЖАЛКЪАУЛУКЪ *ат къ.* **эринчеклик.** *Мухоллукъ бла жалкъаулукъ – къайда да бедиш.* (Нарт сёз). ❍ *Залимханны атасы болуп, заманында къолгъа жыйып юйретмей, бираз бошланнганды да, жалкъаулугъу, жаншакълыгъы барды, ансы ол хаталы адам тюлдю.* Хубийланы О., Аманат, III, 243.

ЖАЛКЪЫ *эт.* **1.** Утомляться, уставать, умориться / Талчыкъ, ары, тал. *Мен жомакъ айтайым*

санга, Бир бек къысха жомакъчыкъ. Узакъ, къыйын жолда жалкъып, Келе эди дейди жолоучу. Къулийланы Къ., Сайлама, II, 141. ❑ *Тансыкълап къарайма элимде тангнга, Жолуму узакълыгъындан жалкъып.* Мокъаланы М., Къушну ауанасы, 33.

2. Чувствовать скуку, однообразие / Эрик, бези. *Сени кёрсем, ариуум, Уллу зауукъ этеме: "Ёмюрде да жалкъымам",– Деп, къатынга жетеме.* "Шуёхлукъ", № 6, 43.

ЖАЛКЪЫТ *эт.* Надоедать кому / Эрикдир, безит. *Тау суулары дауур этелле, Алагъа душман чапханча, Чуччурла кеслерин къаядан аталла, Жашау жалкъытханча.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 58. ❑ *Жаз башыны Мылджыгъысы, жалкъыта кетип, сабырланды, сора, арсар болгъанча, тохтады.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 181.

ЖАЛКЪЫТДЫР *эт. понуд. от жалкъыт* / Жалкъыт дегенни къатланыучу айырмасы. *Жыйылыуда, бир жаншакъгъа сёз берип, халкъны башын жалкъытдырдыла.*

ЖАЛКЪЫТДЫРЫУ *и. д. от* **жалкъытдыр** / Жалкъытдыр дегенден *этим ат. Ишчилени жалкъытдырыу.*

ЖАЛКЪЫТЫЛ *эт. страд. от* **жалкъыт** / Жалкъыт дегенни *зорлаучу айырмасы. Ол къыйын ишде жалкъытылды. Аны магъанасыз хапарындан башым жалкъытылды.*

ЖАЛКЪЫТЫЛЫН *эт. страд. от* **жалкъытыл** / Жалкъытыл дегенни *зорлаучу айырмасы. Ол ауур ишде жалкъытылыннганды.*

ЖАЛКЪЫТЫЛЫНЫУ *и. д. от* **жалкъытылын** / Жалкъытылын дегенден *этим ат. Адамланы жалкъытылыныулары.*

ЖАЛКЪЫТЫЛЫУ *и. д. от* **жалкъытыл** / Жалкъытыл дегенден *этим ат. Башы жалкъытылыу. Арада жюрюген сёзден, тилден жалкъытылыу.*

ЖАЛКЪЫТЫУ *и. д. от* **жалкъыт** / Жалкъыт дегенден *этим ат. Кертиди: кюз артында, нартюх алгъан заманда, ол [Мурат] бизни, школчуланы, бек жалкъытыучу эди.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 127.

ЖАЛКЪЫУ *и. д. от* **жалкъы** / Жалкъы дегенден *этим ат. Бир тюрслю жашаудан жалкъыу. Къыйын ишден жалкъыу.*

ЖАЛНА *ат къ.* **айлыкъ, иш хакъ.** *– Алан, была бизге жална да берирге айтхан эдиле,– деди Маммаш.* Этезланы О., Тарда, 231. ❑ *[Тюлкю] кеси къарт болгъанлыкъгъа, Эркин жашаргъа сюйгенди, Жалнасы азчыкъ болса да, Омакъ кийимле кийгенди.* Балаланы О., Башчы теке, 6. ❑ *Чотубузда ахчабыз жокъ, жалан кесими жалнам а мешиналагъа бензин алгъандан башха затха къалмайды.* Кацийланы Х., Тамата, 136.

ЖАЛПАКЪ *ат* Плато, плоскогорье; пологий склон / Тауну, тёшню, дуппурну адам, мал айланнган сыйдам жери. *Бир кюн ол [къойчу] къойланы Минги тауну жалпакъларында кюте тургъанлай, кёкню бетин къара туманла басхандыла.* "Нартла", 107. ❑ *Ол къаргъышлыкъ махтанчакъла, жаншакъла, Ёмюрде къой кютмегенле жалпакъда.* Отарланы К., Сынла, 130. *– Эй, андан кёчюп а Къарачай жалпакълагъа баргъан эдик.* (Фольк.).

ЖАЛЧЫ[1] *ат* Батрак, наемный работник / Байны неда кулакны сабанында, малында хакъ алып ишлеген адам. *Жарлы, жалчы, тынгылагъыз, Кязим айтханны ангылагъыз.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 115. ❑ *Жалчыда, жолда, чалгъыда айла-*

ныучу таулу уланла кеслерине сенек, басха, чалгъы, оракъ жарашдырадыла. Шахмырзаланы С., Танг аласында, 159. ❑ *Кюз жалчыгъа кюзню эки айына эки бузоулу ийнек неда аны багъасын тутхан ахча бере эдиле.*

ЖАЛЧЫ [2] *эт.* Обеспечиваться, быть обеспеченным / Тынгылы, тамам бол, этил. Бай, жалчысына бир къапчыкъ ун берип: "Муну бла жазгъа дери жалчы",– деди. (Фольк.). ☐ *Урунгланланы излемлери толу жалчыйды.* "Коммунизмге жол", 1976, № 84.

ЖАЛЧЫЛЫКЪ *ат* **1.** Батрачество, наемный труд / Жалчыны иши. *[Къарт Солман бийге:] бийибиз, битеу жашауууму сизде жалчылыкъда ётдюргенме, адамланы кёп алдагъанынгы да кёргенме.* Гулайланы Б., Къачхынчы, 41. ❑ *Хажи-Осман ёмюрюн байлагъа жалчылыкъда ашыргъанды.* Этезланы О., Тарда, 78. ❑ *Шарау чабырларын жалчылыкъда туруп жыртмагъанды, ышымларын шинжилеге киши къойларыны ызларындан чабып талатмагъанды.* Толгъурланы З., Эрирей, 110.

ЖАЛЧЫТ *эт.* Обеспечивать, снабжать, оснащать *кого кем, чем* / Тынгылы, тамам эт. *[Элбуздукъ Нанашха:] Эки адам жалчытырыкъ ишни кесим толтурургъа, ант этеме, сёз береме.* Этезланы О., Тарда, 75. ❑ *[Жамийлят къартлагъа:] Элибиз уллуду, мюлкюбюз кёпдю, ишибизни жалчытыргъа онгубуз жокъду.* Кацийланы Х., Тамата, 113. ❑ *Жигит космонавтланы кёкге элте [ракета], Дуния мамырлыкъны жалчытады.* Отарланы К., Сынла, 60.

ЖАЛЧЫТДЫР *эт. понуд. от* **жалчыт** / Жалчыт дегенни *къатланыучу айырмасы. Малчыланы аш эм кийим бла заманында жалчытдырадыла.* ❑ *Ферманы тематасы малланы туз эм мел бла тынгылы жалчытдырады.*

ЖАЛЧЫТДЫРЫУ *и. д. от* **жалчытдыр** / жалчытдыр дегенден *этим ат. Ишни толу жалчытдырыу.*

ЖАЛЧЫТЫЛ *эт. страд. от* **жалчыт** / Жалчыт дегенни *зорлаучу айырмасы. Малла аш бла толу жалчытылгъандыла.* Кацийланы Х., Тамата, 132. ❑ *Бюгюнлюкде геология бек жангы техника бла жалчытылгъанды.* "Коммунизмге жол", 1979, № 202.

ЖАЛЧЫТЫЛЫН *эт страд. от* **жалчытыл** / Жалчытыл дегенни *зорлаучу айырмасы. Бусагъатда колхозчула, хазна къалмай, жашау мекямла бла жалчытылыннгандыла.* "Шуёхлукъ", № 6, 103. ❑ *Завод жылдан жылгъа ёсе, кенгертилине, жангы оборудованияла бла жалчытылына барады.* "Коммунизмге жол", 1977, № 167.

ЖАЛЧЫТЫЛЫНЫУ *и. д. от* **жалчытылын** / Жалчытылын дегенден *этим ат. Мюлкню минерал удобренияла бла жалчытылыныуу. Адамланы иш бла жалчытылыныулары. Районланы суу бла жалчытылыныулары.*

ЖАЛЧЫТЫЛЫУ *и. д. от* **жалчытыл** / Жалчытыл дегенден *этим ат. Аш-суу бла жалчытылыу. Кийим бла жалчытылыу. Иш бла жалчытылыу.*

ЖАЛЧЫТЫУ *и. д. от* **жалчыт** / Жалчыт дегенден *этим ат. [Сарыбий Махмутха:] Бизни бек баш ишибиз кесибизни азыкъ бла жалчытыуду.* Этезланы О., Тарда, 100. ❑ *Шахарланы бла эллени кереклерин жалчытыуда, культура-жашау къурулушларын ишлеуде уллу иш бардырылгъанды.* "Шуёхлукъ", № 7, 7.

ЖАЛЧЫТЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **жалчыт** / Жалчыт деген-

ни *араш айырмасы. Жашла ишлерин жалчытышып къайтдыла.*

ЖАЛЧЫТЫШЫУ *и. д. от* **жалчытыш** / Жалчытыш дегенден *этим ат. Ишни жалчытышыу.*

ЖАЛЧЫУ *и. д. от* **жалчы** [2] / Жалчы [2] дегенден *этим ат. Ахча бла жалчыу. Кийим, аш-суу бла жалчыу.*

ЖАЛЫН [1] *ат.* **1.** Пламя *(огонь)* / Отну ёрге алып жанныганы. *Отдан чыкъ да – жалыннга.* (Нарт сёз). ○ *От терк жаныпъ, жалыны ёрге урду.* "Шуёхлукъ", № 45, 19.

2. *кёч.* Разгар войны / Урушну къызыу баргъан заманы. *Жангы империалист урушну жалыны бизни чекге урунады.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 70. ❑ *Уруш жалынында мен да болгъанма, Жаралы болуп, къар аулакъда жатханма.* Къулийланы Х., Жырны заманы, 139. ❑ *Сени кибик сабийлигим озгъанды. Уруш отну жалынында къаралып, Жут фашистле тонап элими, Ашарыкъгъа, киерикге таралып.* "Жанкъылыч", 85.

3. Копоть / Отну ёрге алып жанныганыны къуруму. *Жанныган отда жалын жокъ.* (Нарт сёз). ○ *Жалын юйню башын женгил къаралтханы амалтын, жазыкъ таулу тиширыуну къолундан буштукъ къурумай эди.* "Огъурлу танг", 74. ❑ *Чырахтанда, жалыны юй ожакъ бла чыгъа, башсыз патеген лампа жанады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 194.

4. *В позиции определения:* закоптелый / Къурум басхан. *Терезе тюбюнде жалын ожакълы лампачыкъ мутхуз жанады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 118. ❑ *Жолсуз тикледе, тар ёзенледе, тютюнден къаралгъан жалын дорбунлада, тау жайлыкълада ол [урунган таулу] бек дыгалас кечинмек этгенди.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 5. ❑ *[Жашчыкъ:] Къошну башындан от жагъагъа салынып тургъан жалын сынжыргъа гитче къара чоюнчукъну илиндирип, агъач чолпу бла аны тюбюн жапхан бир суукъ суучукъ къуйдум.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 26.

❑ **Жалын эт** коптить / чыкъ, ёрге кел *(жалынны юсюнден). Нарат ишкериле Къалау-къалау хужанда, Бир бёлеги жалын этип, Жанады чырахтанда.* "Шуёхлукъ", № 28, 80. ❑ *Стол юсюндеги фатеген чыракъ, келген палахдан хапар билгенча, къара жалын эте, мутхуз жанады.* Ахматланы Й., Боранда, 7. ❑ *Кёк кюкюрейди Жауарны аллында, От жалын этеди Жанарны аллында.* Зумакъуллланы Т., Кёз жарыгъым, 32.

ЖАЛЫН [2] *эт.* Умолять *кого*, заискивать *перед кем* / Жалбар, бек тиле. *Аманнга жалыннгандан эсе, жат да жан жанынгы къарма.* (Нарт сёз). ○ [Мурат:] *Мен къычырыкъ этип, фашистни аллына чапдым, жалындым.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 19. ❑ *Абдуллах [Маржаннга] не ариу сёзюн да аямай кюрешеди, тилейди, жалынады.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 333.

ЖАЛЫНДЫР *эт. понуд. от* **жалын** [2] / Жалын [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Чакъгъычы къуу къабындыргъан, намысы эл жалындыргъан.* (Нарт сёз). ○ *Ишчиле ишге, бир да жалындырмай, кеслери чыгъадыла.* Кацийланы Х., Тамата, 41. ❑ *[Шаухал:] Чопай, нек жалындыраса кесинге? Не жарсуунг болгъанын не айтмайса?* Шуаланы М., Кюйген тап, 33.

ЖАЛЫНДЫРТ *эт. понуд. от* **жалындыр** / Жалындыр дегенни *къатланыучу айырмасы. [Топчукъ Къыямытха:] Насыбы болгъанла бир бирине жалындыртмай, бирча ыразы болуп, бир бири жюрегин ангылап, тенг ийлеширле.* Хубийланы О., Аманат, I, 246.

ЖАЛЫНДЫРТЫУ *и. д. от*

жалындырт / Жалындырт дегенден *этим ат. Биреуню жалындыртыу.*

ЖАЛЫНДЫРЫУ *и. д. от* **жалындыр** / Жалындыр дегенден *этим ат. Бир затны бермей, жалындырыу.*

ЖАЛЫН-ЖАЛБАР *къауум. эт.* Неоднократно обращаться с мольбой, умолять, упрашивать / Кёп кере жалын, биреуден бир затны тиле. *[Наныкъ:] Биз жалынып-жалбарып чакъырсакъ да, ол [Дауум] аллай бирни эслеялмаймыды.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 109. ❑ *Махай жалынып-жалбарып тилегенден сора, жашла аны айтханын этмей къояргъа уялдыла.* "Коммунизмге жол", 1977, № 53.

ЖАЛЫНЛА *эт. сёл. тил* Жалын эт (*къ.* **жалын** [1]). *Чыракъ жалынлайды. Солярка жалынлап кюеди.*

ЖАЛЫНЛАУ *и. д. от* **жалынла** / Жалынла дегенден *этим ат. Иги жаннгандан сора, отну жалынлауу тохтады.*

ЖАЛЫНЛЫ *сыф.* Пламенный (ярко горящий, пылающий) / Жарыкъ жаннган. *[Аслан Абубекирге:] Эфендиле юйретгенча этсенг, дейме мен а, жалынлы отха тюшерсе.* Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 69. ❑ *[Сарыуеклени] ауузларындан жалынлы отла чыгъа, кёзлери кюн кёзюча къыздыра, къуйрукълары бла булгъасала уа, шибиля таууш этдире эдиле.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 188.

ЖАЛЫННГЫЧ I *сыф. къарач. къ.* **жалынчакъ 1.** *Жалынгыч къонакъ тигимчи.* (Н а р т с ё з). ○ *– Жюйюсхан Таусолтан, бюгюн адам чегетге барып, отун, ёзге этерге къыйын кюн тюйюлмюдю? Бир мадарыгъыз бар эсе, кюн да бир сорушур эди,– деп [Баттал] жалыннгыч ауаз бла айтып кёрсе да, ол кёз къабакъларын чюйре айландырды.* Б о т а ш л а н ы А., Жашауум, 81.

ЖАЛЫННГЫЧ II *хал. сёзл. къарач. къ.* **жалынчакъ II**. *– Былайдама, жаным, къоркъма, биргенгеме,– деди Таужан [Зурумгъа], жалыннгыч ышарылып.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 22.

ЖАЛЫНЧАКЪ I *сыф.* **1.** Заискивающий, зависимый / Биреуге жалыныучу, эркинлиги биреуню къолунда болгъан. *Уучу – Апсатыгъа жалынчакъ.* (Н а р т с ё з). ○ *Кюнлени биринде "жашау сюйген – жалынчакъ" дегенча, ол къарт киши бир тауукъ кеседи да, алып, патчахны кёлюн алырма, деп барады.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 249.

2. Занимающийся подлизыванием, подхалимством / Кёзбаучу, кука. Керекли адам – жалынчакъ. (Н а р т с ё з). ❑ *Жалынчакъ сюйген жарашыу.* (Н а р т с ё з). ○ *[Гордеев:] Сатлыкъла, жалынчакъла, кёрюннген затны чачаргъа, бузаргъа кюрешгенле хар атламда тюбейдиле.* Б о т а ш л а н ы И., Пьесала, 34.

ЖАЛЫНЧАКЪ II *хал. сёзл.* Просительно, умоляюще / Жалынып, тилеп. *Болмай мамыр, биз жалынчакъ табынып, Эсимдеди, эски заман къабынып.* "Жюрек жырлайды", 121.

❑ **Жалынчакъ бол** быть зависимым / биреуню къолуна къара, анга бойсун. *Аны тёгерегинде бирини башы экинчисини арбазы болгъан жербаш юйчюкле уа ол уллу юйге жалынчакъ болгъанларын тышындан къарагъан сормай билирча эди.* Г у л а й л а н ы Б., Къачхынчы, 9. ❑ *Душманнга жалынчакъ Болгъан эсе, Жюрегиме – бычакъ! Олду игиси!* О т а р л а н ы К., Сынла, 39.

❑ **Жалынчакъгъа къал** *къ.* **жалынчакъ бол.** *Дунияда ахшы адетледен бири – Не залимни да этген терсёликлери анга Кечилмейдиле, сюд этедиле анга – Ол*

жалынчакъгъа къалады бир заманнга. Отарланы К., Сайлама, I, 217. ❑ *Ол нек къалгъанды къартлыгъында Зынтбийлагъа жалынчакъгъа! Жалан анга жарсыйды ынна. Кёлкъалды жокъ башха жукъгъа.* "Шуёхлукъ", № 8, 60. ❑ *Бийлени аллына баш ура барыргъа, Неда байлагъа жалынчакъгъа къалыргъа Ылыгъа, излейдиле чанка аманла – Халкъгъа шуёхча кёрюнюрге амалла.* Отарланы К., Сайлама, II, 249.

ЖАЛЫНЧАКЪЛЫКЪ *ат.* Зависимость / Жалынчакъны болуму, халы. – *Энди Чомур болушмазмы дейсе, Сапар? – деп, Гыжы, кёзлери суудан толуп, жалынчакълыгъын танытыргъа дыгалас этгенча, башын бир жанына салды.* Хубийланы О., Дерт, 93. ❑ *[Шарау:] Мен жалынчакълыкъны кёрюп болмагъаным ючюн терсмеми? Жалынчакълыкъ, адамны намысын сенден бек тюшюрген болурму?* Толгъурланы З., Эрирей, 138.

ЖАЛЫНЧАКЪСЫЗ *сыф.* Независимый / Башына эркин, бош болгъан, кишиге бойсунмагъан. *Жангы жалынчакъсыз къыралла.* ▭ *Илму адам улуна табийгъат бла общество айныуну жалынчакъсыз законларын теренден терен билирге болушады.* "Шуёхлукъ", № 72, 44. ❑ *Дунияны алчы жамауаты жангы жалынчакъсыз республиканы туугъанын къызыу алгъышлагъанды.* "Коммунизмге жол", 1974, № 83.

ЖАЛЫНЧАКЪСЫЗЛЫКЪ *ат.* Независимость, суверенитет / Башына эркинлик, башына бошлукъ, бойсунмагъан хал, болум. *Тюнене жаяу аскер училишени бошагъан малкъарлы жаш Туугъан журтубузну жалынчакъсызлыгъы ючюн пелиуанча сюеледи.* "Шуёхлукъ", № 37, 92. ❑ *Биз кишиге да бой салмагъанбыз, энтда журтубузну жалынчакъсызлыгъы ючюн жаныбызны, кючюбюзню аямай кюреширбиз.* "Коммунизмге жол", 1979, № 168.

ЖАЛЫНЫУ *и. д. от* **жалын** [2] / Жалын [2] дегенден *этим ат. [Омар:] Биреуге керексиз жалыныуну мен кёрюп болмаучума.* "Коммунизмге жол", 1976, № 54. ❑ *[Абидат Эрине:] Бу къуллукъчулагъа жалыныуунгу, аланы не гитчесини да аллына барып, саламлашыуунгу сен къачан къоярыкъса?* "Коммунизмге жол", 1978, № 127.

ЖАЛЫНЫУ-ЖАЛБАРЫУ *и. д. от* **жалын-жалбар** / Жалын-жалбар дегенден *этим ат. Биреуге жалыныу-жалбарыу.*

ЖАЛЫНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **жалын** [2] / Жалын [2] дегенни *араш айырмасы. Сабийле: "Бу жолдан сора этмебиз, кечигиз",– деп, жалынышадыла.*

ЖАЛЫНЫШЫУ *и. д. от* **жалыныш** / Жалыныш дегенден *этим ат. Терсликлерин кечириуню тилеп жалынышыу.*

ЖАМА *эт.* **1.** Латать, штопать, чинить *что*, ставить заплату на *что* / Кийимни жыртылгъан жерине къумачдан, териден д. а. к. затдан жамау сал. *Эски жамагъанны эси азар.* (Нарт сёз). ○ *Гебенек битгенли Асланны жыртылып, жамаргъа да жарамагъан эски зыккыл кийимлеринден бодуркъу ишлегендиле.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 99. ❑ *Зурум кётюртмени юсюнде эски тёшекни чиргилерин жамай тура эди.* Толгъурланы З., Эрирей, 47.

2. Чинить, исправлять *(напр. забор, косу и т. п.)* / Бир затны, оюлгъан, бузулгъан, сыннган д. а. к. жерин ишлеп, жарарча эт. *Ташлы, айланч жоллада арбасыны кюбюрюн неда тохунун жамай тургъанлагъа тюртюлесе, жолда сыннган чомачаланы, кегейлени кёресе.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 22. ❑ *Кязим, жарлыгъа оракъ*

ишлей, чалгъысын жамай, аны кёлюн кётюргенди. Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 13. ❑ *[Аслан:] Отунланы бошап, арбазда буруучукъну оюлгъанларын жамайбыз.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 265.

3. *кёч.* Удовлетворять *(желание, просьбу, претензии и т. п.)* / Биреуню излегенин, тилегенин, жарсыгъан затын жалчыт, мажар. *Бусагъатда механизаторла ол жарсыуну жамайдыла.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 146.

4. *кёч.* Женить или выдать замуж / Юйдегили эт. *[Магомет Юсюпге:] Энди сени бир жамасакъ эди, къалгъанла юйдегили болгъан эдиле.* "Коммунизмге жол", 1978, № 139.

ЖАМАГЪАТ *ат къарач. къ.* **жамауат. 1.** *Мамурхан иги жылы келген, акъыллы тиширыуду. Аны халаллыгъы жамагъатха белгилиди.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 66. ❑ *Бичен эки кере чалынып, жангы алысын ургъан биченликде жамагъат, олтуруп, афендини ауазына тынгылайды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 144. ❑ *Жамагъатны седиреп башлагъанын кёрюп, старшина къаууму бла иги кесек кенгешди.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 7.

ЖАМАЛ *эт. страд. от* **жама** / Жама дегенни *зорлаучу айырмасы. Тёрт бюкленнген эски сомну ортасы къагъыт журунчукъ бла жамалыпды, къыйыры жыртылыпды.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 156. ❑ *Санга эрттенликге, Бетинги жууаргъа Кёрмей ауур жюкге, Жамалыр суу быргъы.* Отарланы К., Сайлама, II, 121.

ЖАМАЛЫУ *и. д. от* **жамал** / Жамал дегенден *этим ат. Кёнчекни жамалыуу. Чалгъыны жамалыуу.*

ЖАМАН I *сыф. сёл. тил къ.* **аман I**. *Жаман кёз жан къыяр.* (Нарт сёз). ○ *"Мазан, бу раманы уа иеси танымазча этгенсе, жаман зат",– деди Фёдор, Мазаны терезе раманы сюрмелегенине кюле.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 67. ❑ *Сапыра да, ма алай, Жаман иш этди талай.* Отарланы К., Назмула бла поэмала, 142.

ЖАМАН II *хал. сёзл. сёл. тил къ.* **бек** [4]. *Жаман сюеме, кимге болса да, Барып, Маммматлыкъ этерге, Жолда жолоучу тюбеп къалса да, Болушсам жюгюн элтирге.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 76.

ЖАМАТ *эт. понуд. от* **жама** / Жама дегенни *къатланыучу айырмасы. [Зеке Хажиге:] Добай бизге сирнек берген угъай, эскилерибизни жаматыргъа да жибермеучю эди.* Этезланы О., Тарда, 66. ❑ *Насыбыны болуп, эски жаматыргъа эннгенинг болса, да, тепсерге ала [бухарбёркле] кезиу бермейдиле.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 166.

ЖАМАТДЫР *эт. понуд. от* **жамат** / Жамат дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашчыкъ кёнчегини жыртылгъанын эгечине жаматдырды.*

ЖАМАТДЫРЫЛ *эт. страд. от* **жаматдыр** / Жаматдыр дегенден зорлаучу айырмасы. *Чурукъла жаматдырылгъандыла. Тон жаматдырылгъанды.*

ЖАМАТДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **жаматдырыл** / Жаматдырыл дегенден *этим ат.*

ЖАМАТДЫРЫУ *и. д. от* **жаматдыр** / Жаматдыр дегенден *этим ат. Чурукъланы жаматдырыу.*

ЖАМАТЫЛ *эт. страд. от* **жамат** /. Жамат дегенни *зорлаучу айырмасы. Кёнчек жаматылгъанды.* ❑ *Чурукъла жаматылгъандыла. Машинаны кюбю-*

рюню тешиклери къанжал бла жаматылгъандыла.

ЖАМАТЫЛЫУ *и. д. от* **жаматыл** / Жаматыл дегенден *этим ат. Жаш кёнчегини жаматылыуун жаратмады.*

ЖАМАТЫУ *и. д. от* **жамат** / Жамат дегенден *этим ат. Эскилени жаматыу. Чурукъланы жаматыу.*

ЖАМАУ [1] *и. д. от* **жама** / Жама дегенден *этим ат. Кёнчекни жамау. Кёлекни жамау.* ▭ *Фабрикада чурукъ жамауну билген устала да кёпдюле.* "Коммунизмге жол", 1983, № 164.

ЖАМАУ [2] *ат.* Заплата, латка / Жыртылгъан жерге тигилиучю журун. *Сансыз элде санау болгъан, эски тоннга жамау болгъан.* (Нарт сёз). ○ *Ныгъышда къартланы къатлары бла озсам, атам, тенглеринден ыйлыгъып, жамаулары да жыртылгъан тобукъларын чепкен этеги бла букъдуруп олтуруучусун аз кёрмегенме!* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 61. ❑ *[Бадиймат:] Оу, мен жарлы, бу жамау Ибрагимни чепкенине салгъан жамаугъа ушайды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 152.

ЖАМАУАТ *ат.* **1.** Общество, люди, население / Халкъ, эл. *Жамауат бла кёрген къыйынлыкъны къыйнлыкъгъа тергеме.* (Нарт сёз). ○ *[Махмут:] Жамауат, бюгюнден ары битеу халкъ башына бошду.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 393. ❑ *Жамауатда оноугъа къатышыргъа эркинлиги болмасада, кесини оноууна, сёзюне къаратыучу эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 20.

2. *В позиции определения:* общественный / Жамауатны излемлерин жалчытыу бла байламлы. *Жамауат иш. Жамауат жашау. Жамауат организацияла.*

ЖАМАУЛУ *сыф.* С заплатами; чиненый / Жамаулары болгъан. *Азамат, жамаулу, къатхан тонуну сол къоюнуна узалып, Темирчи улуну жазгъан жууап къагъытын Солтан-Хамитге узатды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 178. ❑ *Жамаулу жыйрыкъчыгъыны этекёлери да жел эте, Лейла чабып жетди.* "Шуёхлукъ", № 31, 43. ❑ *Къарт, ачыуун арбачы жашдан алыр умут этип, таягъы бла аны жамаулу аркъасына къатылды.* Толгъурланы З., Эрирей, 99.

ЖАМАУЛУКЪ *ат.* Лоскут для заплаты *(латки)* / Жамаугъа жарарча, жамаугъа жораланнган журун. *Костюм, пальто дегенча тыш кийимлени жамаулукълары хар заманда биргелерине сатыладыла.*

ЖАМАШ *эт. взаимн.-совм. от* **жама** / Жама дегенни *араш айырмасы. Къызла кёлеклени жамашадыла.*

ЖАМАШЫУ *и. д. от* **жамаш** / Жамаш дегенден *этим ат. Кёлеклени жамашыу.*

ЖАМЛА *эт. аз жюр.* Вбирать в себя, глотать *что* / Жут, ичинге тарт. *Дуния тёгерек айланып, шууулдап, аны [Къарачачны] жамлап, кёмюп баргъанча кёрюндю.* Тёппеланы А., Чамны да чам биледи, 52. ❑ *Къарангылыкъ кюнлюм жанындан келип башлагъанча кёрюнюп, терк окъуна дунияны жамлайды.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 145.

ЖАМЛАУ *и. д. от* **жамла** / Жамла дегенден *этим ат. Бир затны жамлау.*

ЖАММЫЗ *ат.* Пах / Жан сюек *(арт бут)* бла къарынны тюп жаныны араларында жер, чат арасы. *[Къарашауай:] Ай, ауруунгу алайым, Ерюзмек! Бу аман машакъны, жаммызларын тюе, тюгендирдим, кесим да аманны кебинден жетдим.* "Нартла", 178. *Солтан-Хамит, къалпагъын къо-*

луна алып, таякъны жютюсюн атны жаммызына жетдирди. Шахмырзаланы С., Танг аласында, 47. ❑ *Къабан айыуну Жукъа жаммызына жютю тишин жетдиргенлей, айыуну ичи жерге тёгюлдю.* "Шуёхлукъ", № 36, 84.

ЖАМПАЙ *эт.* **1.** Наклоняться набок / Жанбаш бол, бир жанлы бол. *Юйню башы жампайыпды. Гебенни башы жампайып барады.*

2. Развалиться, сесть или лечь небрежно, раскинув руки и ноги / Бутларын, къолларын жайып, тапсыз олтуруу неда жатыу. *Ма сюелди [ай] бир мюйюзде, Кёк кюйюзде. Ол, жампая келип, жатады Къула тюзде.* "Жарыкъ жолда", 12. ❑ *Гришка жампайып тургъандан ёрге къобуп, тобукъланды, аны бетине къызыл уруп, жарыды.* М. Шолохов, Дон хапарла, 26.

ЖАМПАЙТ *эт. понуд. от* **жампай** / Жампай дегенни *къатланыучу айырмасы. Боран сарайны башын жампайтханды.*

ЖАМПАЙТЫЛ *эт. страд. от* **жампайт** / Жампайт дегенни *зорлаучу айырмасы. Желден сора гебенлени башлары жампайтылгъан эдиле.*

ЖАМПАЙТЫЛЫУ *и. д. от* **жампайтыл** / Жампайтыл дегенден *этим ат. Сабийле уллу желде къошларыны жампайтылыууна сейирсинип къарайдыла.*

ЖАМПАЙТЫУ *и. д. от* **жампайт** / Жампайт дегенден *этим ат. Хунаны, къынгыр къалап, жампайтыу.*

ЖАМПАЙЫУ *и. д. от* **жампай** / Жампай дегенден *этим ат. Жатманы жампайыуу.*

ЖАМПАЙЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **жампай** / Жампай дегенни *араш айырмасы.*

ЖАМПАЙЫШЫУ *и. д. от* **жампайыш** / Жампайыш дегенден *этим ат.*

ЖАМПИК I *сыф.* **1.** Покосившийся, перекошенный, наклонившийся набок / Бир жанына ауаракъ болгъан, къынгыр. *Жампик эшик. Жампик терезе.*

2. *кёч. сёл. тил къ.* **акъсакъ.** *Жампик адам.*

ЖАМПИК II *хал. сёзл.* Косо, криво, наклонно / Бир жанына ауаракъ. *Бурууну хунасы жампик къаланнганча кёрюнеди. Мал орунну терезеси жампик орнатылгъанды.*

❑ **Жампик бол** покоситься, перекоситься, наклониться набок / Бир жанына ауаракъ, къынгыр бол. *Бошха юйню ожагъы да кёп турмай жампик болуп барады.* Батчаланы М., Элчилерим, 76.

ЖАМЫЧЫ *ат.* Бурка / Узун тюклю зыбыр жюнден урулуп, басылып этилген, адамны боюндан аякъларына дери жетген, женгсиз эр киши кийим. *Озгъан жауунну жамычы бла къуума.* (Нарт сёз). ○ *Жаныбек, Аслангерийни къолтугъундан алып, къанжыгъасында да жамычы къысымы бла ат иерни Хонохну къолуна берди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 338. ❑ *Кёзлери толсала, къыз, жамычы тюгюча, узун, къара кирпиклерин терк-терк къагъа, жыламукъларын саркъыта эди.* Толгурланы З., Эрирей, 8.

❑ **Жамычы таракъ** щётка для начёсывания бурки / жамычыны тюклерин чыгъарыучу таракъ. *Къызла жамычыны жамычы таракъла бла тарайдыла.* **Жамычы тёгерек** *къарач.* кожаные петли бурки / жамычыны жагъасында сахтияндан илгик орунуна салыннган зат. *Къыз къарындашыны жамычысына жамычы тёгерек сала турады.* **Жамычы четен** плетень, на котором взбивают шерсть для изготовления бурки /

юсюнде жамычыгъа жюн чагъыучу чалы.

ЖАМЫЧЫЛЫКЪ *ат.* **1.** Шерсть для бурки / Жамычы этерге жарарча не да анга деп хазырланылгъан жюн. *Къызланы жыйып, Чомайлары жамычылыкъ тартадыла.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 74.

2. Шерсть для одной бурки / Бир жамычы этерге жетер чакълы бир жюн. *Ыннаны тёрт къойдан къыркъгъан жюню бир жамычылыкъ болгъанды.*

ЖАН[1] *ат* **1.** Душа *(нематериальное начало в человеке)* / Динни ангылатыууна кёре: адамла аны жаныуарладан башхалыгъын кёргюзтген эм аллах бла байламлы этген, материядан къуралмагъан, ёлмезлик мурдор. *Адамны жаны – топуракъ, терекни жаны – чапыракъ.* (Нарт сёз). ○ *Ичинде жаны болгъан адам рецепт бла жашамагъаны себепли, хар нени да тыйыншлысыча этип турмайды.* Байрамукъланы Н., Тинте барып, 26. ❑ *[Ариубат:] Адам ёлсе, аны жаны кёкге учуп кетеди деп ыннака буруннгулуланы бир сёзлерин айтыучу эди.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 44.

2. *къ.* **адам.** *Элни эслилери оюм этгенден, ол [Биязуркъа] тентек адам, ачлыкъ шашдыргъан бир жан эди.* Тёппеланы А., Ташыуул. ❑ *Кертиси да, Зухура ауур болуп, жангы жан къошуллугъу танылгъан кюнден юйюн жокъламай да турур, [Алым] тап, ингирде юйюне билдирмегенлей, кечени арасына дери айтыргъа тартынып, тынгылаучан эди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 185.

3. *кёч.* Самое основное, главное, суть *чего-л.* / Бир затны ёзеги, магъанасы, баш магъананы тутхан зат. *Урунууду дунияны жан-жюреги, Юлюш этер сюйсенг аны халкъ хурмети.* "Жанкъылыч", 149. ❑ *Ниет суратлау чыгъарманы хауасыды, жаныды.* "Шуёхлукъ", № 30, 89.

▲ **Жан адыргы эт** стремиться, тщетно стараться делать *что* / бек адыргы эт, адыргыгъа, амалсызлыкъгъа къал, амалсыз бол. *Анам, башын эки жанына атып, жан адыргы этгенча келеди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 170. ❑ *Ала [кулакла] малгъа, мюлкге ие болургъа жан адыргы эте эдиле.* "Коммунизмге жол", 1978, № 110. **Жан ал 1)** *къ.ёл* **1.** *"Жан алыу мындан да къыйын эсе, мен чыдаяллыкъ тюйюлме",– дегенди бир къыз ауругъанында.* (Нартсёз). ○ *Епке солуу этип, чабып баргъанымда, марал, сойланып, къысхакъысха солуу эте, жан ала тура эди.* Кацийланы Х., Тамата, 183. ❑ *– Терезени кенгнге ач! – Алай айтып, Жазгъан эдим жаш кюнлеримде мында. Санамайын душман сер огъун атып, Тенгим, жан ала, жатханын къатымда.* Къулийланы Къ., Жангы китап, 127; **2)** *къ.* **ёлтюр.** *[Жамийлят Темирбекге:] Сен ненча фашистни жанын ала эсенг да, сени халкъынгдан анча адам жашау табады, анча адам ёлюмден къутулады.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 106. ❑ *[Сафар адамлагъа:] Хайда! Мени ызымдан экеу-экеу келигиз. Не жан алыу, не да жан бериу – экисинден бири болмай амалы жокъду.* Хочуланы С., Хапарла, 9.

❑ **Жан алыучу 1)** *дин.* ангел смерти / муслийман динни ангылатыууна кёре: адамланы жанларын алыучу, ёлтюрюучю мёлек *[Азраил, Жабраил]. [Чокур:] Айкъуш манга жан алыучуча кёрюндю.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 143. ❑ *Ол кюн Мустафа баракга къайтып, ачдан башы тёгерек айлана, болгъан ишни акъылына сингдирип, ангылаялмай жатханда, биягъы жан алыучула кибик, эки фашист келип, аны жанындан тутдула да, сюйреп, аш юйге элтедиле.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 57; **2)** *кёч.* отвратительный, превредный человек / бек аман, жийиргенчли, осал адам. *Ма-*

рия, ауузундан сёз чыгъармай, жан алыучулагъа мангылай тюбю бла къарады. Хубийланы О., Адамла, 41. ❑ *[Аскерхан Даулетге:] Гырылдап айланма, адам къандан тоймагъан, мурдарладан чыкъгъан жан алыучу.* "Коммунизмге жол", 1977, № 81.

▲ **Жан ат** устремляться, стараться изо всех сил делать *что* / бир затны этерге мыллык ат, битеу кёлюнгю, кючюнгю, къарыуунгу сал. *Хамзат къызына алай жан атханын кёрюп, Кериймат жарсый эди, ырыслай эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 128. ❑ *– Чомурну мангылайына тийип бир кёрчюгюз, ауруп къалгъан болурму? Асыры жан атып ишлей эди,– деген селеке сёзлени эшитип, жууап этмегенликге, чюгюндюрча къызарды.* Хубийланы О., Дерт, 14. ❑ *[Таубий:] Аслан эгечини юсюнден аллай хапар эшитсе, аны къутхарыр ючюн жанын атмай амалы жокъду.* Боташланы И., Пьесала, 61. **Жан ауалгъа жет (къал)** стараться из всех сил / бир затны этер ючюн, битеу кючюнгю салып, жанынг-къанынг бла кюреш. *Фашистле жан ауалгъа жетип, не къарыуларын да салып, аякъ тирерге кюрешедиле.* Хубийланы О., Дерт, 188. ❑ *Аслам жыл мындан алгъа саулай Париж жан ауалгъа Эм къаугъагъа къалгъан эди.* "Жанкъылыч", 138. **Жан аурут** сочувствовать кому, печься *о ком* / жазыкъсын, эри, жарсы, къайгъыр. *[Таубий:] Алагъа жан аурутурукъ, большевиклеге болушлукъ берлик, къарангы адамлагъа башчылыкъ этерик къауумланы да жолдан жанлатыргъа керекди.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 297. ❑ *– Биз кимни юйдегиси болгъаныбызны исполкомдан келген айтхан болур эди.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 12. ❑ *Партизанлагъа жан аурутханланы ала [немецлиле] билирге излейдиле.* Хубийланы О., Дерт, 112. **Жан бас** *къарач.* **жакъ бас** (*къ.* **жакъ**). *Осман къуллукъчулагъа жан басып сёлешиучен эди.* "Ленинни байрагъы", 1975, № 19. **Жан бер 1)** *къ.* **ёл 1.** *Алайда аны [Мукълиматны] къобарыр ючюн жанын берлик кёп адам бар эди.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 50. ❑ *Эки айдан сора фронтдан: "Хамит, Туугъан журтун душмандан къоруулай, эрлик бла жан бергенди",– деген къагъыт келген эди.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 7. ❑ *Халкъы ючюн жанын берген ким эсе, Къыралына керти туугъан кишиди.* Къулийланы Х., Жырны заманы, 149; **2)** чрезмерно любить *кого* / бек сюй. *Алай, амма, не асыу: сабийлери ючюн жанын бере туруучу Халиймат энди жер тюбюнде жатады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 248; **3)** отдаться *чему-либо* / кесин бир затха бериу. *Кесини терслигин толу ангылап, ол [Гола] колхоз ишге жанын береди.* Этезланы О., Тарда, 199; **4)** жаждать *чего* / бир затха талпын, термил. *"Ол къайнай тургъан айрандан бир ичейик",– деп, жанларын бергенле [акъ аскерчиле] гыбытдан айран чыкъмай, суукъ суу чыкъгъан заманда не тюрлю болгъан болурла, деп, мурат этесиз?* Хочуланы С., Хапарла, 19.

▲ **Жан бла тёммек кибик (тёммекча)** неразлучный, неразделимый / бир бирни бек сюйген, бири бириндан чырт айырылмагъан. *Къыралым! Поэзия! Кишилик! Мен сизниме – жан бла тёммек кибик.* Отарланы К., Танг аласында, 37. ❑ *Халкъны ангылауунда жигитлик бла адеплилик жан бла тёммекча бир бирден айырылып болмазлыкъ затладыла.* "Коммунизмге жол", 1978, № 67. **Жандан жаннга тёнгек бол** *къарач.* быть очень близкими, неразлучными друзьями / бир бирни бек сюй, бир биринг бла татлы жаша. *[Мариям:] Аны [Таужанны] ууу жандан жаннга тёнгек болуп, жашагъанланы да бузуп, аралары на от салады.* Хубийланы О., Аманат, II, 237. ❑ *Зарий бла Балдин жандан жаннга тёнгек болдула.* "Ленинни байрагъы",

1973, № 84. **Жан дарман** очень дорогой, очень ценный / бек багъалы, бек сыйлы. *Мирзеу деген жан дарманды.* (Нарт сёз). ○ *"Эрттенликге бир чыгъайыкъ да, ол айтхан затынг, жан дарман болгъан эсе да, табарбыз",– деди Къасым Мухадиннге.* "Коммунизмге жол", 1970, № 74. **Жан дуккул** душенька / *"жанчыгъым"* дегенни, эркелетгенни билдиреди. *– Хы-хы-хы! – деп, силкиндиреди башын Хаджар. Билдинг, билдинг, Жан дуккулум! Ол эришини [Ногъайны] атын излеп къаллай бир къыйналдыгъыз!* Зокаланы З., Солуу кюн, 13. **Жан кирди 1)** оживиться, ожить / жангыдан сау болду, тирилди. *Тау аллы бий келгенде, тау арты бийни тёгерегине да халкъ басыныр, бийге да жан кирип, ол секирип ёрге тургъанды.* (Фольк.) ☐ *Жыйырма жылдан бери тургъан къуу сюеклеге жан киргенди деп ким ийнансын!* "Шуёхлукъ", № 28, 102; **2)** *кёч.* быть наделенным свойствами живого существа / жанлы болду, жанлы затлача болду. *Жан кирип тилленгенча, Къамишчик сёлешгенди, Ол тауушa адам бла Желни тауушу эди.* "Жилтинле", 67. *Тюрлютюрлю нартюхме, Жазда жерге чачылгъан, Топуракъда жан кирип, Жерни жарып ачылгъан.* Къулийланы Х., Жырны заманы, 32; **3)** *кёч.* воспрянуть духом / жарыды, кёлю кётюрюлдю. *Омар жырлап башлагъанлай, ныгъышда олтургъанлагъа жангыдан жан кирди.* "Коммунизмге жол". ❑ *Жамийлятны сабыр тири сёзлери абызырагъан адамлагъа жан кийирди.* Кацийланы Х., Тамата, 155. // воодушевиться / кёлю кётюрюлдю, къууанды, жарыкъ болду. *Бикагъа жан кирип, орунунда тынч олтуралмай, кесин Бабыннга ышый-ышый турду.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 176. ❑ *Жетегейчиге уа, жан кирип, къайсы къумач топну кёргюзтюрге билмей, тыпырдап къалгъанды.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 92. ❑ *Фердауну уюп тургъан бетине жан кирди.* Кацийланы Х., Мухаммат, 37. **Жан къазауат (сермешиу)** смертный бой / ёлюмге келтирген неда келтирирге боллукъ къазауат. *Башха мадары болмай, эки къолу бла да душманны [айыуну] белинден тюгю къатыш тутду да, Рамазан жан къазауатны къызыууна кирди.* Семенланы А., Жазыу айла, 43. ❑ *Таулу жаш жау бла жан сермешиуде кёргюзтеди батырлыкъ.* **Жан къайгъы** боязнь, страх за свою жизнь / жаны ючюн ёлеме, деп, этилиучю къайгъы. *Къашха эчкиге жан къайгъы, къасапчыгъа мал къайгъы.* (Нарт сёз). ○ **Жан къайгъылы** опасающийся за свою жизнь / кесини жанына къоркъгъан. *Биреу жан къайгъылы, биреу мал къайгъылы.* (Нарт сёз). ○ **Жан къоркъуу** боязнь, страх, опасность для жизни / адам ёлюр деген къоркъуу. *Эндиге дери ол [Хаджирет] алай болмагъан эсе да, энди уа аны эсин жан къоркъуу алгъанды да, кеси кесин тынчайталмайды.* Зокаланы З., Солуу кюн, 69. ❑ *Жан къоркъуу болмагъанлыкгъа, элде халкъ аллында къуллукъ этиу да фронтда тургъан кибикди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 184. **Жан нёгер (дос)** закадычный друг / бек сюйген, антлы нёгер. *Узакъ-жууукъ жолда барсанг да, баргъан жолунгда жан нёгерден бек керекли зат не болур?* "Коммунизмге жол", 1972, № 112. ❑ *[Тюлкю:] Эй, жан досум, жылтыраууукъ таза суу! Сени кючюнг чексизди, магъананг да уллуду.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 309. ❑ *Жабыла тургъанды аны эшиги, жетдирдингми сёзюн жан нёгеринге?!* "Коммунизмге жол", 1978, № 36. **Жан сакъла** коротать жизнь / кечин, жашау эт. *Бёрю бла тюлкю кюнден бир къанатлы ёлтюрюп, аны бла жан сакълай эдиле.* (Фольк.) ☐ *[Аслийжан:] Бу жаш чайдан сора жукъ ичмейди, ашамайды, не бла жан сакълай болур?!* "Коммунизмге жол", 1980, № 91. **Жан сал 1)** возвращать к жизни, воскресить *кого* / жангыдан сау эт, тирилт. *Ёлгеннге жан сал-*

майдыла. (Нарт сёз). ○ *"Ол а [къыз] ёлген адамгъа жан салады",– дегендиле.* "Къарачай халкъ тауруxла", 53. ❑ *[Мазан:] Исси кюн аллай къалын агъачны теренине кирсенг, билемисе, Андрей, ол салкъынлыкъ, ант этеме, адамгъа жангыдан жан салгъан кибик, алай зауукъду.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 78; **2)** восстановить физические или душевные силы, придать бодрость *кому*; радовать *кого* / тирилик, кюч-къарыу бер; къууандыр, кёлюн кётюр. *Ариу сёз жан салыр.* (Нарт сёз). ○ *[Оразай:] Ол хапар бизге жан салгъан эди.* Хочуланы С., Хапарла, 77; **3)** наполнять движением, деятельностью *кого-что* / тирилт, ишлеп, къымылдап башларча, жашарча эт. *Халкъ жюрюйдю кенг орамда жасанып, Салкъын ингир май хауаны тогъуйду; Жаш кёлю да, табийгъатха жан салып, Ырахат кюнде, къууанч бюрке, солуйду.* "Жанкъыльч", 69. ❑ *Таулу халкъ жан салды Елюп тургъан таулагъа.* Будайланы Х., Алтын тау, 21; **4)** оживить, сделать *что* более интенсивным, активным / ишни иги, къаты, къызыу, терк бардыр. *Жангыз адам ишге жан салмаз.* (Нарт сёз); **5)** сделать *что* более содержательным / бир затны магъанасын кётюр. *Нарт сёз тилге жан салыр.* (Нарт сёз). ○ *Нарт сёз сёзге жан салыр.* (Нарт сёз). ○ **Жан солуу эт** делать последние вздохи перед смертью / ёлюмню аллында солуунгу алалма, къыйналып солу, къысха-къысха солу. *Биз Хажимуратны къатына жетгенибизде, ол жан солуу эте тура эди.* "Шуёхлукъ", № 42, 43. **Жан тамыр 1)** нерв / мыйы бла аркъа жиликден бутакъ-бутакъ айырылып, адамны санларына жайылгъан, организмни ишлетиучю бек иничке тамырчыкъладан бири. *Дугъум кёзлю гинжилери кёрюнюп, Айшатны жан тамыры чанчханды.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 84; **2)** *кёч.* самое дорогое, близкое; самый дорогой, близкий *для кого* / адамны бек сюйген заты неда адамы. *Адамны ана тили – жан тамыры.* (Нарт сёз). ○ *Терк ёсдюрюп мюлкню, малны, Уста къурап жашау халны, Къууанчлыкъны бютюн да кёр, Жан тамырым-халкъым!* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, II. ❑ *Тёгерегингде гюлле битген Сыйлы салам, сюрюучю шауданы, Туманла, желле юсюнде ётген Жан тамырым – сюрюучю шауданы.* "Шуёхлукъ", № 47, 43. **Жан тарт** агонизировать / ёле туруп, термил, къыйнал. *[Къанамат] эрлай быкъыны тюбюне орнатып, къаядан тюшюп къарагъанында, бир эчкини бели сынып, кёзлери агъарып, жан тарта тура эди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 50. ❑ *[Афенди:] жан тарта тургъан, кёлтюрем къартха ала [Тогъузакълары] да тиерик болмазла.* Хубийланы О., Аманат, II, 33. **Жан тер урду** обливаться холодным *(смертельным)* потом / суукъ тер басды. *Жан тер уруп, аны бети, Къабыр суукъ тартып эти.* "Жюрек жырлайды", 86. **Жан тёммек** *къ.* **жан тамыр 2.** *Туугъан жерим – Жан тёммегим – Малкъарым!* Макитланы С., Шаудан, 138. **Жаны ауруйду** он сочувствует, чувствует жалость, сострадание к кому / жазыкъсынады, жарсыйды, эрийди, къайгъырады. *"Ол ариу хайыуанчыкъгъа жаным ауругъандан жиляйма",– деп, Тетуу кёз жыламукъларын чыгъарады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 66. ❑ *[Кериуан:] Оллахий, аллах кёргенден, ол [Солтан] алай айтханда, жашха жаным бек ауругъанды.* Боташланы И., Пьесала, 187. ❑ *Мени тенгиме [Мурадиннге] жаным бек ауруйду.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 124. **Жанына жет** къарач. *къ.* **жанына тий.** *Андан тереннге кирсе, Суфиятны жанына жетерин сезип, Хашир сабыр, жууаш сёлеширге кюрешеди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 199. **Жанына тий** задевать его *(её)*, обижать / бир терс иш этип, тапсыз сёз айтып, неда айтханын этмей, биреуню кёлюн къалдыр,

къыйна, инжилт, жарсыт. *Жандет да, сёзге кире кетип, къайсыны болса да бирини жанына тиеме деп, къоркъады.* Хубийланы О., Аманат, I, 90. ❑ – *Сиз экигизни [Мазанланы] манга бир дертигиз болур, ансы, антсыз болсун, быллайны кёрген! – деп, Ерюзмек бек жанына тийгенча айтды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 48. **Жаны ичинде болуп** пока он жив / ёлмесе. *[Азрет:] Бек ахшы, жаным-кёзюм. Жаным ичимде болуп, бир адам билмез.* Гулайланы Б., Къачхынчы 34. **Жаны кетди, ахы кетди** (*къ.* **ах**). *Жюреги къоркъуу алып баргъанына кеси кесин ийнандырмазгъа кюреше тургъан Азаматны жаны кетди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 49. **Жаны-къаны бла** всеми фибрами души / бек кёл салып, кючюнден, къолундан келгенни аямай, артха салмай. *Литература тынч ахча алыу жол тюйюлдю, халкъынга жанынг-къанынг бла къуллукъ этиудю.* "Шуёхлукъ", № 6, 7. *Къабартылы къыз окъуугъа битеу жаны-къаны бла бериледи.* "Коммунизмге жол". **Жаным къор (къурман) болсун** да паду я жертвой за тебя, за него и т. п. сени, аны д. а. к. адам ючюн ёлейим, санга, анга д. а. к. адамгъа къор болайым. *Бийче айтады ол къоркъмагъан уланнга: "Жигит улан, Жаным къор болсун санга, Сюймеклик ауруу бергенсе сен манга.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. ❑ *Алай керек болургъа тюшсе, солдат къаныбыз, къурман болсун тюзлюк ишге бизни жаныбыз.* Отарланы К., Сагъышла, II. **Жанымы алады** ненавижу, терпеть не могу / кёрюп болмайма. *Жанымы не алады десенг, эрине соруу этген къатын.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 72. **Жанын ал,** ахын ал (*къ.* **ах**). *Илиясны перданы аланы [кадетлени] ийманларын сыгъа, къоркъутуп, жанларын ала эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 314. ❑ *Хар тыкъырдагъан таууш аны жанын алады.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 14. **Жанын алып** без оглядки / бек ашыгъып, артына къарамай. *Сермеш бек къаты эм къыстау болду, ёлюклерин да къоюп, фашистле жанларын алып къачдыла.* "Шуёхлукъ", № 46, 6. **Жанын артха салмай** не щадя своей жизни, смело, отважно / артха турмай, ёлеме деп къоркъмай. *Ата журтну сыйы ючюн жанын артха салмай кюрешген жигитлени юсюнден алыкъа тыйыншлысыча жазылмагъанды.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 219. **Жанын аямай** *къ.* **жанын артха салмай.** *Анда, уруш тюзледе, Ата журту ючюн жанларын аямай душман бла сермешгенлени ахшы умутлары, кючлери да мында алыкъа душман аягъы жетмеген жерде болгъанын Рамазан иги ангылагъанды.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 18. ❑ *Жигитлени бири Таукъан болгъанды,– Аны аты унутулмаз ёмюрде. Жанын аямай Салгъанды ёхтем Таукъан Халкъгъа жашау берирге.* "Жанкъылыч", 47. **Жанындан тойду** ему очень надоело что / бир затдан бек безиди, эрикди, жалкъыды. *Эмегенле таза эриккендиле, жанларындан тойгъандыла, къоркъгъандыла.* "Малкъар халкъ жомакъла", I, 139. ❑ *Таш салдыра, таза жанымдан тоюп, Узакъ жолну жаяулай жюрюп, арып, Кесигизни энчи юйюгюзге келдим салып.* "Жилтинле", 383. *[Ибрахим:] ийнек кибикледен бири ажашып, ингирде юйге къайтмай къалгъан эди да, аны излей, бюгечели жанымдан тойдум.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 84. **Жанындан тюнгюлдю** он считает себя умершим / жашаудан умут юздю. *Патчах къатын ачыуланды, чернавкагъа жаныуланды: "Бошамасанг, тюнгюл кеси жанынгдан!"* "Жанкъылыч", 159. ❑ *[Махамет:] Айыу юсюме чапханда, ётюрюкден не асыу, санларым шибиля ургъанча болгъан эдиле, жанымдан тюнгюлген эдим.* "Коммунизмге жол", 1974, № 203. **Жанындан эт** сильно надоесть кому, донять кого чем / бек безитди, къыйнады, башын хайран этди.

"Ой, сени аман бёрю сойсун, жанымдан этдинг!" – деп, къычырды Сарыбий ёгюзюне. Езденланы А., Саният, 6. ❑ *[Лариса:] Аллыма къайдан тюбеп къалды эсе да,Шамил бюгечели бери жанымдан этди.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 372. **Жанын къалдыр** сохранять *кому* жизнь / жанын сакъла, ёлюмден къутхар. *[Сатанай Сосурукъгъа:] Атанг ауруйду, не амал этерге билмейме. Аны [Ерюзмекни] жанын къалдырлыкъ бир дарман барды.* "Нартла", 88. **Жанын-къанын аямай** *къ.* **жаны-къаны бла.** *Устазланы кёбюсю жанын-къанын аямай ишлейди.* Дотдуланы Х., Жашлыкъны жолунда, 136. ❑ *Къабарты-Малкъарны бек батырлары, саулай халкъны болушлугъу бла, жанларын-къанларын аямай, кеслерини эркинликлери ючюн кюрешедиле.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 227. **Жанын къурман этди** он пожертвовал *за кого-что* своей жизнью / бирею неда бир зат ючюн ёлдю. *[Зухурагъа атасы:] Кёпле жанларын къурман этген жерибиз, юйюбюз, кюнюбюз ючюн таукел эт. Анангы, къарындашынгы унутма, ала аманатынгдыла.* Шауаланы М., Кюн таякъла, 10. **Жанынгдан юлюш эт** души *в ком* не чаять / бек сюй, бек иги кёр. *Ала неге да къайгъырыучу, тынчлыкъсыз, керек жерде артха турмагъан таукелледиле, кимге да жанындан юлюш этерик, ачыкъ кёллю, тюз иннетли адамладыла.* Хубийланы О., Адамла, 4. ❑ *Тауланы башы тау болса, Мен жылан болуп ётерем. Мени нанымдан хапар айтханнга Жанымдан юлюш этерем.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 77. ❑ *Ахшыла да кёпдюле халкъда, жанынгдан юлюш этер адамла.* "Коммунизмге жол", 1977, № 112.

▲ **Жаны сау болуп,** жаны ичинде болуп (*къ.* **жан** [1]). *[Гыга:] Хапай тура, мени жаным сау болуп, ол [Разият] бир кишиге да бармаз.* "Шуёхлукъ", № 31, 80. ❑ *Жаны сау болуп, мени атам Хажиметге ол затны кечмез.* "Коммунизмге жол", 1978, № 45. **Жаны саулай** *хал. сёзл.* **1)** живьем / ёлмегенлей. *"Жаным саулай жаханимни ортасына кирип кетерик эсем да, мен къарагъа акъды деп айталлыкъ тюйюмле",– дегенди Алан да.* Хубийланы О., Алан, 12. ❑ *Ол [Луккур] аллай къарыулу болгъанды, ачыуланып сермесе, аны къолундан жаны саулай киши къутулмагъанды.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 293; **2)** *къ.* **жаны ичинде болуп.** *[Дауум:] Жаны саулай мени къызым анга [Чомургъа] барлыкъ тюйюлдю.* Хубийланы О., Дерт, 74. ❑ *Кесини юсюнден Устазгъа айтханы ючюн [Бийберт], жаны саулай, Азаматха кечмезге деп ант этгенди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 15. **Жаны саулукъда** *къ.* **жаны ичинде болуп.** *[Адилгерий:] Жаным саулукъда, мен сизни, жанымдан артыкъ кёрген тамата къарындашымы юйюрюн, атып къоярыкъ тюйюлме.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 114. **Жаны табанына кетди,** ахы кетди (*къ.* **ах**). *Бу сёзлени жарты-къурту эшитген Сарыбийни жаны табанына кетген эди.* Этезланы О., Тарда, 13. **Жаны тамагъына тыгъылды,** ахы кетди (*къ.* **ах**). *Аланы кёрюп, кишичик къоркъгъандан жаны тамагъына тыгъылып, сыртны башына къутулады.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 202. *[Соспарланы къыз:] Мен мынга [Хамитге] азыкъ элтип баргъанымда, [тёшлени] кёргенме: асыры къоркъгъандан, жаным тамагъыма тыгъылгъан эди.* Кацийланы Х., Тамата, 61. **Жаны-тини** самое дорогое, самый любимый, уважаемый для *кого* / адамны бек сюйген, жаратхан заты, адамы. *Жаным-тиним – окъуу, билим.* (Нарт сёз). ○ *Халиймат бла Ибрагим къачан да тюбер эдиле. Экисини да жанлары-тинлери къонакъгъа жарыкъ болуу эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 200. **Жаныны къыйыры** самый любимый, дорогой для *него*

человек, самое любимое, дорогое для *него* / аны бек сюйген, сыйлы кёрген адамы неда заты. *"Сени уа жанынгы къыйыры гюл бахчада айланнганды",– дей эди Жанчыкъ Марзиятха.* "Коммунизмге жол", 1973, № 108. ❑ *"Сенден алгъа ёлейим, сен мени жанымы къыйырчыгъыса",– деп, Шамкъыз къарындашындан туугъан жашчыкъны [Мазанны] къучакълады.* "Коммунизмге жол", 1978, № 66. **Жаны чыкъды 1)** он умер / ёлдю. *Байны кёлю ачылгъынчы, жарлыны жаны чыгъар.* (Нарт сёз). ○ *Тюнене мени тишим асыры ауругъандан, жаным чыгъаргъа жетген эди.* Кацийланы Х., Салам алейкум, 162. *Жарлы къуртха кюеди, киши келмейди, Дууалары жарамайдыла. Аны, эшта, отда чыкъгъан болур эди жаны.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары; **2)** ахы кетди (*къ.* **ах**). *[Кериуан:] Солтанны ёлтюрюпмю къойдукъ деп къоркъгъандан, жаным чыгъып, эшикге чапдым.* Боташланы И., Пьесала, 189. ❑ *Кёкде кеслерине азыкъ излей айланнган къанатлыла самолётну уллулугъундан, тауушундан жанлары чыгъып, бирер жары думп болдула.* Хубийланы О., Аманат, I, 35. **Жаны ыразылай** как душе его угодно / кеси къалай сюе эсе да, алай. *[Аминат къызына:] Анга [Солтаннга] бар, барма деп да айтмайма, жанынг ыразылай эт.* "Коммунизмге жол", 1977, № 39. ❑ *[Таусолтан:] Ол [Жамийлят] да бир эбизе жашны сюйген хапары барды, жаны ыразылай этсин.* "Коммунизмге жол", 1976, № 48. **Жанынга (къор, къурман) болайым** *къ.* **жаным къор (къурман) болсун.** *"Жанынга болайым, чыдаялмайма жашымы кёрмесем",– деп, Патиягъа сюйюмлю къарай, ызына олтурду.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 61. ❑ *[Исмайыл къатынына:] Мени жаным жаш жанынга къор болсун, кёкюрегим санга жюрюр жол болсун, Кёп сюйгенем, аз жашадым сени бла. Ахыр кюндю кёрюшюрге мени бла.* "Малкъар халкъ жырла", 95. ❑ *Жанынга къурман болайым, мени тарыгъыуума бир эс бёл.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 9. **Жанынга къатайым** *къ.* **жаным къор (къурман) болсун.** *"Оу, жанынга къатайым!" – деп, Ханийфаны жыламсырагъаны аны [Асхатны] сагъышын бёлдю.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 121. ❑ *"Жанынга къатайым, келчи кесиме",– деп Аскерхан къызындан туугъанчыкъны къоюнуна алды.* "Коммунизмге жол", 1980, № 114. **Жаны сау** живой *(человек)* / ёлмеген, жашай тургъан (адам). *Жаны сау неге да тюбер, ач да болдум, токъ да болдум.* "Шуёхлукъ", № 44, 44. ❑ *Жаны сау табады амал, Тамыр къазса да къаяда.* Къулийланы Къ., Чумла къызарадыла, 263.

ЖАН [2] *ат.* **1.** Бок, боковая сторона, место около *чего* / Бир затны къаты, бир затха жуукъ жер; адамны неда жаныуарны къабыргъасы. *Эсимдеди, эрттен бла эртте туруп, Бел къатдырып, этеклени жаннга уруп, бузоу къыстай, чегетлеге кетгенибиз, Аркъа жюкге деп, отун этгенибиз.* "Жюрек жырлайды", 17. *Ибрагим терс жаны бла келгенине сокъуранды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 151. ❑ *Кемеле, эки жанларына акъ баразала айырып, кими Красноводск жанына, кими андан бери, Бакугъа жюрюйдюле.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 142.

2. *В позиции определения:* боковой / Жанындагъы, жанында болгъан, тургъан. *Энеев жан хуржунунда жюрютген дефтерчигин ачып къарады.* "Шуёхлукъ", № 67, 23. ❑ *Къошдан келген эшеклени жан артмакъларын тюшюрюп, [Махти] аланы ичинде бышлакъланы чыккыргъа салды.* "Коммунизмге жол", 1980, № 173.

3. *кёч.* Человек, группа лиц, противопоставленных другим *(другому)* / Бир бирге къажау тургъан эки неда бир къаум адам. *Тилчини эки жаны да сюймейдиле.* (Нарт сёз). ○ *Эки жаны да*

тыйынчлы орунларына олтурушундула. Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 11. ❑ *Болса да, эки жаны да ол эсепни ахырына дери жетдиралмайдыла.* "Коммунизмге жол", 1974, № 56.

4. *В функц. послел.* в форме направит. пад. **жанына** / Айтымда кёргюзтюлген ишни бир затны тийресине, анга жууукъ жерге айланнганын, алайда этилгенин билдирген сонгураны къуллугъун толтурады. *Жылкъыла да ...жалкъаларын силкиндире, тёбенги ургъан жанына къарайдыла.* Шауаланы М., Мурат, 93. ❑ *Мен, къабыр тёбелеге абына, бетим айланып тургъан жанына тебиредим.* Семенланы А., Жазыу айла, 138.

5. *В функц. послел.* в форме местно-врем. пад. **жанында** / Айтымда кёргюзтюлген ишни бир затны тийресинде, анга жууукъ жерде этилгенин, болгъанын билдирген сонгураны къуллугъун толтурады. *Малжейни юйю элни огъары къыйырында уллу орамны жанында эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 74. ❑ *Аслан столну баш жанында олтурады. Чын аякъ бла бир шорпа да ичгенди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 205.

6. *В функц. послел.* в форме исходн. пад. **жанындан** / Айтымда кёргюзтюлген ишни бир затны тийресинден, анга жууукъ жерден башлап этилип тебиregенин билдирген сонгураны къуллугъун толтурады. *Арадан тюгел сагъат да кетгинчи, тёбен жанындан сызгъыргъан тауушу эшитилди.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 322. *Ызы бла уа суху жел, жаууун къатыш, Минги тау жанындан къыстау уруп жетеди.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 24.

❑ **Жан-жаны** все, что окружает *кого-что* / бир затны, биреуню тёгереги, хар жаны, тёрт жаны; иеликчи аффикссиз жюрюмейди. *– Мен, сёзюмю бошап, ким не айтады деп, жан-жанымы сымарладым.* Семенланы А., Жазыу айла, 33. ❑ *Алай [Махти] къоюп кетмеди шуёхларын, Жан-жанын кюйдюрсе да жаау отлары.* "Шуёхлукъ", № 10, 128. **Жан-жанына** *орунл. сёзл.* во все стороны / тёгерекге, хар жанына, тёрт жанына. *Уручуча, жан-жанына сагъая, эфенди да Османланы арбазгъа ташайды.* Шауаланы М., Мурат, 61. ❑ *Ала [тутмакъда], къауум-къауум болуп, жан-жанына чачылдыла.* Хочуланы С., Хапарла, 88. ❑ *– Сарыбийни жыйыны, тёгереклерине къарай, жан-жанына сакъ болуп, киши ишекли болмазча жерлени энедиле.* Этезланы О., Тарда, 120. **Жан-жанында** *орун. сёзл.* вокруг, около *кого-чего* / тёгерекде, хар жанында, тёрт жанында. *Автобус, саргъалгъан нартюх сабанланы, сюрюлген жерлени, терек бахчаланы жан-жанында къоя, терк барады.* "Шуёхлукъ", № 31, 47. ❑ *– Элибизни жан-жанында къаяла, Кёкге жете, бийик эдиле алай, Бизге палахны иймезге деп, ала Аны ючюннге сюелип тургъанлай турадыла.* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 5. ❑ *Къартланы бир къауумлары партизанланы аллырында, бир къауумлары да жанжанларында тохташып келгенлерине къарасанг, жылкъычыла ажир юлюшню аркъан бла сюргенге ушай эди.* Хочуланы С., Хапарла, 13. **Жан-жанындан** *орун. сёзл.* отовсюду / тёгерекден, хар жанындан, тёрт да жанындан. *– Жан-жанындан тёрт ушкокну тиреп, кемсиз кюйсюзлюкде аны [Домашны] атдан тюшюрдюле.* Этезланы О., Тарда, 50. ❑ *[Харунну] нёгерлери хауле жолун кютдюле, Келгенлей а жан-жанындан тюртдюле.* "Шуёхлукъ", № 64, 53. ❑ *Сен къыйналсанг, жан-жанынгдан таларла, таула кибик инжиулени къаларла.* Будайланы Х., Алтын тау, 33.

▲ **Жан-жанын сермейди (къармайды)** / он в беспомощном, безвыходном положении, испытывает большие затруднения, нервничает / амалсыз болады, адыргы этеди, не этерге билмейди. *Аны [Хаджимуратны] иши оюлуруну аллы адыргылыкълы, жан-жа-*

нын сермейди... "Коммунизмге жол", 1974, № 202. ❑ *[Бал чибин къушха:] Кёплени сарнатаса, Сени да биреу сарнатыр, Уру арты-къурту болуп, Жан-жанынгы къарматыр.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 81. **Жан-жанын ашайды (талайды)** он рвёт и мечет / бек ачыуланады, къутурады. – *Къутургъан ит а ажалы къысха жетерин сезип, къызыл кёзлерин жандырып, тилин созуп, уу шытыларын агъыза, тёгерекге чабады, жан-жанын ашайды – къарыуундан келген къадар бир хата салыргъа кюрешеди.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 69. ❑ *"Къысха тёгерекге жайылып излерге, ат, адам аямазгъа!" – деп, Къаспот жан-жанын ашай эди.* Хочуланы С., Хапарла, 69. *Ол [Инжик] кёп мычымай, жау жан-жанын талап, ёрге гузаба ёрлегенин кёрюп къайтханды.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 123.

❑ **Жан жаулукъ** полотенце / бет-къол неда башха зат сюртюр ючюн жюрютюлюучю, эни кенг болмагъан, къыйырлары бегитилип этилген узун къумач кесек. *Омакъ кюбюрчекге ариу жан жаулукъла салыныпдыла.* Лайпанланы Р., Жолоучулукъда, 19. ❑ *[Жамий] жан жаулукъну жылы суудан чыгъарып, аны бла аланы [ийнеклени] эмчеклерин сюртюп, ууып, бузоу эмгенча ёрге уруп, энишге тартып башлады.* Ахматланы И., Боранда, 46. ❑ *Ханий, энишге ийилип, эрини аякъларын жууду, жан жаулукъ бла сюртдю.* "Шуёхлукъ", № 20, 77. **Жан кезлик** холодное оружие / адам жанында айландырыучу, кесиучю неда чанчыучу сауут *(бычакъ, къама д. а. к.). Аскерле къама тагъып, жан кезлик жюрютгенни кёрселе, сыйырадыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 134. **Жан сюек** бедро / адамны базыкъ бутуну баш жаны. *Темир чалдышда сюнгюлю ушкокларын жан сюеклерине къысып, эки къалауур сюеледиле.* Къобанланы Д., Таулада тауушш, 201. ❑ *[Къартланы] кими гыты ташха олтуруп, сабыр-сабыр сёлешедиле.* Кацийланы Х., Тамата, 109. ❑ *Кёп турмагъанлай, тору ажирни къамичи тауушш этдирип, онг къолун да жан сюегине салып, къулакъдан Жуммакъны жашы чыкъды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 96. **Жан сюреннги** *хал. сёзл.* наискось, юзом / сёдегей, кёнделен, къыйыкъ, бир жанлы. *Бир бирде чанала жан сюреннги учхалагъанлай да барадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 203. ❑ *Малжей бла Аслангерий Ибрахимни эки къолтукъ тюбюне жабышханлай, жан сюреннги тутуп, юйге кирдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 227.

ЖАН [3] *эт.* **1.** Гореть, уничтожаться огнем / Отну къызыулугъуна тёзмей, кюйюп тебире, отда кюйюп боша. *Къуругъа къошулуп, чий да жанар.* (Нарт сёз). ○ *Отда къургъакъ чертлеуюк отунла жарыкъ жанадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 42. ❑ *Солтан бла Хаким чабып, ёшюн уруш этип, юйге кирдиле, къазанда сууну алып, жана тургъан эшикге къуйдула.* Шауаланы М., Мурат, 117.

2. Давать свет, пламя / Жарыт, жарыкъ бер. *Жамийлятны отоуунда чыракъ кече ортагъа дери жанынганлай туруучуду.* Кацийланы Х., Тамата, 8. *Прожекторла да жанадыла, Кюн тийгенча, жарытып, Жуукъдагъын, кенгдегин да Шарт кёргюзтюп, танытып.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 135. ❑ *Эки башлы лампала столну эки жанында жарыкъ жанадыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 153.

3. Быть в жару, в лихорадочном, воспаленном состоянии / Ауруп къыз, бийик температурада бол. *Асхатны жарасы, асыры ачытхандан, жанады, кюеди.* "Шуёхлукъ", № 19, 73. ❑ *Врач сабийни къатына келди, къолу бла мангылайына, бетине тийип кёрдю. Аны санлары, асыры къызыудан, жанып кет-*

диле дер эдинг. "Коммунизмге жол", 1974, № 204.

4. Становиться горячим, краснеть от прилива крови / Къанынг уруп, къызар, къызыу бол. *[Масхут Тахирге:] Билмей тургъанлай тюбегенде, тилим айланмагъанын, бетим къулакъ артларыма дери отча жана, къызаргъанын ангыларыкъса.* Шауаланы М., Кечерлеми?, II. ❑ *[Тамараны] кёзлеринден кёз жашлары жуммай-жуммай тама эдиле, Эринлери, жаякълары Отда кибик жана эдиле.* "Жюрек жырлайды", 87. ❑ *Аны [Халимни] къара шинли бети жанынганын киши кёрмегенликге, барысы да кесине къарагъанча кёрюнеди.* Шауаланы М., Кюн таякъла, 85.

5. Быть охваченным сильным чувством, со страстью отдаваться *чему* / Къозгъал, бир затха бек къайгъыр, тынгысыз бол. *Андан сора уа Азаматны санлары дуу деп жанып къалдыла, ол, жер юзюлгенине кетип, тауланы, ташланы эритген къарангылыкъ аны юсюнден басды.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 50. ❑ *Залимни жюреги Жанады отча, Хазырды сермешге Кирирча окъча.* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 113.

6. Сверкать; блестеть / Жылтыра. *Алайына жашны бети агъарды, кёзлери, къутургъан бугъаны кёзлерича, жанадыла, солууу тыйылды, тюп эрини уа къалтырап башлады.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 129. ❑ *Элия жанынганын кёрюп, Титиредим кече арада.* Къулийланы Къ., Жер китабы, 136. ❑ *Жулдузла, тау башына жыйылгъанча, жоппу болуп жанадыла.* Залийханланы Ж., Жанынган жюрекле, 160.

7. *кёч.* Внезапно начаться, возникать / Билмей тургъанлай башлан, чыгъып къал. *Дуния уруш жанды, кенгерди.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 70. *Аны [Алийни] кёргенден сора, Абидатны жюрегинде сюймеклик оту жанады.* "Малкъар халкъ жомакъла, II, 160. *[Назмучу сюйгенине:] Айталмай къалдым, иймене, Жюрек отуму жанынганын, Айтдым санга тюшледе, Сюйген жанымы хапарын.* "Шуёхлукъ", № 30, 44.

8. *кёч.* Тревожиться, переживать за *что* / Къайгъы эт, къайгъылы бол. *Тюнене кёрген тюшюнге, айт, мени нек санайса сен?* "Шуёхлукъ", № 22, 7. *Мен жанып барама, Тютюнюм чыгъалмай, Къанаты сынса, къуш Тургъанча учалмай.* "Жанкъылыч", 130.

9. *кёч.* Вспылить, вспыхивать, кидаться *на кого (с руганью и т. п.)* / Бек ачыулан, адамны юсюне атылып къал. *"Былайда адам къой къозлатып туугъанлы ким кёргенди!" – деп, [Ерюзмек] къартны юсюне жанды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 48. *"Эй, амандан туугъан, тамата тигим этсе, эки къолунг бла ала тур!" – деп, Биймурза Мыртазакъгъа бармагъын силкип жанды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 16. *[Домалай Асхатха:] Сиз не телиле ойнайсыз, мени сизден сора ишим жокъмуду, ашай билгенча, ахчасын тёлей билмеймисиз! – деп, жанды.* Зокаланы З., Солуу кюн, 39.

▲ **Жанынган отдан юлюш ал** показать свою смелость, храбрость, решительность / хар неде да таукеллик, батырлыкъ, жигитлик, ётгюрлюк кёргюзт. *[Жашха:] "Жанынган отдан юлюш аллыкъды",– деучюдюле.* **Жанынган отха кир** идти в огонь и воду / бир затдан да артха турма, артха-алгъа къарамай, кесинги аямай, жанынг-къанынг бла кюреш. *Таматаланы борчун толтура, жашла жанынган отха кирликдиле.* "Шуёхлукъ", № 41, 97.

ЖАНАЗЫ *ат дин.* Заупокойная молитва *(совершаемая на кладбище перед опусканием покойника в могилу)* / Ёлгенни асырардан алгъа анга дин жаны бла этилиучю адет *(дуа окъуу, намаз этиу). Эфенди жарлыны жаназысындан алыр этек.* (Нарт сёз). ❍ *Афенди эки-юч жаназыгъа ётсе, кюмюшден хуржунун толтуруп, къабырладан кючден къайтады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 101.

❑ *Бола келген адетлеге кёре, Зауурбекни къайгъы сёзюне, дууасына, жаназысына элледен эр кишиле, тиширыула къауум-къауум келедиле.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 85.

❑ **Жаназы эт (къыл)** совершить заупокойную молитву / ёлгенни басдырырдан алгъа анга дуа окъу, намаз эт. *Жарлыгъа жаназы къылынмаз.* (Нартсёз). ○ *Къабырлада жаназы этип бошагъанлай, бир къара шинли жаш халкъны аллына чыгъып сёлешди.* Ёзденланы А., Саният, 59. ❑ *[Аскерчи:] Суу тапмайбыз жаназы, намаз къылыргъа, Япон топла къоймайдыла бирге турургъа.* "Малкъар халкъ жырла", 99.

ЖАНАЗЫЧЫ *ат.* Тот, кто отпевает, читает заупокойную молитву, делает намаз / Жаназы этиучю адам. *Къызны аса эдиле жаула Эл майданында, тюбей тангнга, Жаназычы къартлача, таула Мудах къарай эдиле анга.* Отарланы К., Сынла, 24.

ЖАНАЛГЪЫ *ат къарач.* Смертельный приступ *(болезни)* / Адамны жанын алырча, ёлтюрюрча ауруу. *Аппаны жаналгъысы тутханды.*

ЖАНАЛГЪЫЧ *ат.* **1.** Душегуб / Жан алыучу, ёлтюрюучю. *[Къыттай:] Ашырылдым къоншубузгъа, Башха тауукъ орунна, Башым тюшдю, билмегенлей, Жаналгъычны къолуна.* Гуртуланы Б., Таула чакъырадыла, 14. ❑ *Алай а ол жан алгъычла [фашистле], Кётюрмейин кир къолларын, Жерге-жерге иедиле тутхан ушкокларын.* Жаубаланы Х., Шууулдайдыла наратла, 13.

2. *кёч.* Злой, превредный / Бек огъурсуз, эриши къылыкълы, жийиргенчли. *[Зубайда Айжаякъгъа:] Сени ол Къурман эфенди бла этип айланнганларынгы ол жаналгъычынг [Хажибатыр] билсе, къууанчынгы жылаугъа бурур.* Боташланы И., Пьесала, 5. ❑ *[Жарахмат Фарийзатха:] Мени къолумдан сени учуруп кетерге айланнган жаналгъыч кимди?* Токъумаланы Ж., Ыфчыкъ, 68.

ЖАНАШ *эт. къарач.* Приближаться, придвигаться *к кому-чему* / Жууукълаш, жанына, къатына жууукъ бар. *Этегинге эм женгинге [тауну] жанашып, Колхаз къошла къулакълада, чатлада, Гокка ханслы чириклеге жарашып, Жукъгъа кетмей отлайдыла атла да.* "Жюрек жырлайды", 104.

ЖАНАША *хал. сёзл. къарач.* Рядом, смежно / Бир бири къатында, бир бирге жууукъ. *Жанаша саладыла къошланы. Жарашдырып сайлайдыла тосланы.* (Фольк.) ☐ *Чёгюч, жолдаш, къарнашым, Биз жашайыкъ жанаша, Колхоз сабан битдирип, Мен оргъандан сен аша.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 141.

ЖАНАШАЛЫКЪ *ат.* Близость *(к чему-л.)* / Бир жерге, бир затха жууукълукъ. *Элни таугъа жанашалыгъы.*

ЖАНАШДЫР *эт.* Приближать, придвигать / Жууукълашдыр, жанына, къатына жууукъ элт. *Бутакъны жел жерге жанашдырды.*

ЖАНАШДЫРЫУ *и. д. от* **жанашдыр** / Жанашдыр дегенден *этим ат. Бир затны бир жерге жанашдырыу.*

ЖАНАШЫУ *и. д. от* **жанаш** / Жанаш дегенден *этим ат. Бир затха жанашыу. Юйге жанашыу.*

ЖАНАШЫУЛУКЪ *ат къ.* **жанашалыкъ.** *Элни шахаргъа жанашыулугъу.*

ЖАНБАШ I *сыф.* Кособокий, наклонный, кривой / Бир жанлы, бир имбашы неда жаны бирси имбашындан неда жанындан ёрге болгъан. *Къонакъны жанбаш атыны жел этип келгенин кёргенде, Бийберт сабырланды.* Шауаланы М., Мурат, 19. ❑

Эски жанбаш юйню артында бахчаны ташын арыта тургъан къызчыкъны эслеп, Хашир къатына барды. Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 111. ❑ *Мюйюшде сырасы болгъан жыккырчыкъ, аны къатында бир жанбаш орундукъ.* М. Шолохов, Дон хапарла, 28.

ЖАНБАШ II *хал. сёзл.* Набок, криво, косо / Бир жанына къынгыр, бир жанлы этип. *Жангы акъ кийиз бёркню жашчыкъ жанбаш къаплап, Жырлайды эрттенги кёкню Чууакълыгъына къарап.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 83.

ЖАНБАШЫНА *хал. сёзл. къ.* **жанбаш II**. *Хасан бюгюн къайгъылыды, кюеди, Ишлемеген жол тапмайды, биледи, Къалакъ бёркюн жанбашына киеди, Салкъынында иссилерге сюеди.* Байкъуллану А.-К., Хорлам, 40.

ЖАНДАРМ *ат.* Жандарм / Жандармерияда къуллукъ этген адам. *Сен [къылыч] жандармланы саууту болдунг, Суурулсанг, илипин къандан толду.* Къулийланы Къ., Чумла къызарадыла, 114. ❑ *Патчахны аскерчилери городовойла, жандармла болуп айланадыла.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 154. ❑ *Терлеген жандармланы ауур мушулдагъанлары эшитиледи.* М. Горький, Ана, 48.

ЖАНДАРМА *ат сёл. тил къ.* **жандарм.** *Жашын кёрмегенли туугъан анасы, Кёпмю озгъан болур эдиле жылла? Жандармала салгъан кёп окъ жарасын Кимле байлай болур эдиле жолда.* Отарланы К., Сайлама, II, 294. ❑ *Ол [Аслан], ёлюмден кёп кере къутулуп, жандармаланы аз тынчлыкъсыз этмегенди.* Боташланы И., Пьесала, 72. ❑ *Баракны тёгерегин жандармала алып, бизни ачдан юч кюн къыйнадыла.* "Шуёхлукъ", № 34, 43.

ЖАНДАРМЕРИЯ *ат* Жандармерия / Бир-бир къыраллада къажау политиканы къоруулар эм аманлыкъчыланы ызлап табар ючюн хайырланылыучу энчи полиция аскерлери. *Жандармерияда къуллукъ этерге.* ❑ *Бюгече полевой жандармериягъа чакъырылгъанлы, ол [полковник] юйге къайтмагъанды.* Боташланы И., Пьесала, 24.

ЖАНДАУУР *ат.* Покровитель / Биреуню жакълаучу, къоруулаучу адам. *Табу болсун, жандауур! Адылынг уллуду сени, Жашарыкъ ёмюрюмде Жюрегимдесе мени.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 115. ❑ *Бюгюн да Къамботну жапысы туп-туура Алий-баба жандауурну кесин кёр да къой.* Текуланы Ж., Сыркыу, 26.

❑ **Жандауур бол** покровительствовать *кому*, защищать *кого* / биреуню къоруула, биреу жанлы бол, биреуге жакъ бас. *[Абидат Зурумгъа:] Мени уллу этген амма, жаным, айтчы, сен адамны сырын сакълап, анга жандауур боллукъмуса?* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 161.

ЖАНДАУУРЛУКЪ *ат.* Покровительство / Биреу жанлы болуучу, биреуге жакъ басыучу, аны къоруулаучу къылыкъ. *[Мурат:] Ерге тур, гелля! Адам эти ашаргъа ала энди юйренмегендиле! Кимден жандауурлукъ излейсе?* Шауаланы М., 216. ❑ *Залийхатны жандауурлугъу уа эртте башланнган эди, Жабрайыл къайтып келгенлей, сакълау, тюбешиу толкъунлары басылгъанлай.* Тёппеланы А., Ташыуул.

ЖАНДЕТ *ат дин. къарач. къ.* **жаннет.** *Дуния зауугъу – даулет, ахырат зауугъу – жандет.* (Нарт сёз). ○ *Ангыгъа бойсунургъа излемеген, жандет, жаханим дегенча таша магъаналы сёзлени Жамаш къартладан эшите тургъан эди.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 138. ❑ *[Баттал Тохтаргъа:] Аллах бек сюйген къу-*

лун бу дунияда бек къыйнайды, ахыратда уа сормай жандетге иеди. Боташланы М., Жашаум, 87.

ЖАНДЫР *эт. понуд. от* **жан**[3] / Жан[3] дегенни *къатланыучу айырмасы. Бир жыйын бир элни жандырыр.* (Нарт сёз). ○ *Чыракъны да жандырып, алгъа Бекболат, ызындан Баймырза, аны ызындан да Ингилизхан аш юйге чыкъдыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 391. ❑ *Жанибек уллу да, огъурлу кёзлерин жандырып, узун билегин силке, иги кесек сёлешди.* "Шуёхлукъ", № 31, 41.

ЖАНДЫРА *сыф.* Выпученный *(о глазах)* / Кенг ачылып, тышына чыгъаракъ болгъан *(кёзлени юсюнден). Гыртыу улу Адыра, Эки кёзюнг жандыра.* (Фольк.)

ЖАНДЫРАКЁЗ *сыф.* Пучеглазый / Кёзлерин уллу ачып къараучу, кёзлери кенг ачылып, тышына чыгъаракъ болгъан. *Хашир, столну къатына барып, чарс басханча, букъу юйде кесчиклерин къатдырып тургъан жандыракёз жашчыкъланы, къубулчакъ къызчыкъланы кючден таныды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 238. ❑ *Шарафутдин иничке белли, субай санлы, къушбурун, жандыракёз... адамды.* Шуаланы М., Мурат, 95.

ЖАНДЫРАКЁЗЛЮК *ат.* Пучеглазие / Жандыракёзню халы *(аруууну ышаны). Жашчыкъ метекени жандыракёзлюгюне сейир этеди. Жашчыгъыны жандыракёзлюгюн анасы жаратмай эди.*

ЖАНДЫРАТ *эт. къарач.* Таращить *(глаза)* / Кёзлени кенг ач. *Жаш кёзлерин жандыратды.*

ЖАНДЫРАТЫУ *и. д. от* **жандырат** / Жандырат дегенден *этим ат.*

ЖАНДЫРМА *сыф. къ.* **жандыра.** *[Хамызат] Сапыранча саргъалып, эки жандырма кёзю да теренден къарап, мущулдай да жётел эте эди.* Байчоралаы М., Уллу Къарачайда, 56.

ЖАНДЫРТ *эт. понуд. от* **жандыр** / Жандыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Отну жандырт.* ❑ *Жаш, бир сейир зат айтып, тенглерини кёзлерин жандыртды.*

ЖАНДЫРТЫУ *и. д. от* **жандырт** / Жандырт дегенден *этим ат. Чыракъны жандыртыу. Отну жандыртыу.*

ЖАНДЫРЫЛ *эт. страд. от* **жандыр** / Жандыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Бир-бир отоулада фатеген бла жандырылгъан печле орнатылыпдыла.* "Шуёхлукъ", № 33, 84.

ЖАНДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **жандырыл** / Жандырыл дегенден *этим ат. Отну жандырылыуу. Чыракъны жандырылыуу.*

ЖАНДЫРЫУ *и. д. от* **жандыр** / Жандыр дегенден *этим ат. Чыракъланы жандырыу. Отну патеген бла жандырыу.*

ЖАНДЫРЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **жандыр** / Жандыр дегенни *араш айырмасы. Жашчыкъла фонариклерин жандырышадыла.*

ЖАНДЫРЫШЫУ *и. д. от* **жандырыш** / Жандырыш дегенден *этим ат. Лампаланы жандырышыу. Фонариклени жандырышыу.*

ЖАНДЫУ *сыф. къарач.* Вспыльчивый, горячий / Женгил, басымсыз. *Ол бир жандыу адам эди.*

ЖАНДЫУЛУКЪ *ат къарач.* Вспыльчивость / Жандыуну халы. *Жашны жандыулугъу анга кёп жерде заран болады.*

ЖАН-ЖАНЫУАР *къаум. ат.*

Все живое, все живые существа / Жаны болгъан затла барысы да. *Къышны арты бла огъурлу жаз жетди. Къурт-къумурсха, жанжаныуарла башларына эркин къууанчларын этедиле.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 58. ❑ *Жан-жаныуар той эте тургъанча, каскала, макъала, биттирле сейир тукъум жырлайдыла.* "Алчыла", 147. ❑ *Майны кюню нюрлю кюн. Жан-жаныуар къозгъалгъан, Ишчи-элли биригип, Емюрлюкге шох болгъан.* "Жарыкъ жолда", 50.

ЖАНЖАТ *сыф. сёл. тил.* Лежебока / Жалкъау, эринчек, мытыр. *Урунмагъаннга аш юлюш беремезле, Жанжатланы бир да ариу кёрмезле.* Отарланы С., Жаз жылыуу, 70. ❑ *Акъбийче керти келепен эди, бирсилеге къыл чайнагъанлыкъгъа, этимсиз да, жанжат да, жут да кеси эди.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек.

ЖАНЖЮРЕК *ат.* Валерьяна / Тамырындан жюрек ауруугъа жараучу дарман суула этилиучю, къызгъылдым гюллери болгъан, таулада ёсюучю ханс. *Сабийле жанжюрекле жыйып келгендиле.*

ЖАНК *ат.* **1.** Клок шерсти *(взятый в руки за один раз для раздёргивания)* / Жюн неда тюк жокку. *Къош терекни къуруп сынгган бутакъларында кийик тюкню жанклары къалып турадыла.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 87. ❑ *Кёкде булутла жабагъы жанклагъа ушай эдиле.* "Коммунизмге жол", 1973, № 165.

2. *кёч.* Оторвавшийся кусок дыма, тучи и т. п. / Тютюнню, булутну д. а. к. затны бёлюнген кесеги. *Анда-мында юй ожакъладан чыкъгъан акъ тютюн жанкла, къаз сюрюу кибик, суу боюну таба тартадыла.* "Шуёхлукъ", № 10, 46. ❑ *Ибрахимланы арбаздагъы ... кёк ит да кёкде къоргъашин булутдан юзюлюп тюшген жанкга ушайды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 25.

ЖАНКЪОЗ *ат.* Подснежник / Тюбю соханны тюбюне ушагъан, къар эригенлей, жерден бек алгъа чыгъыучу, акъ гюллю ханс. *Ахырда Зулкъарней не адам ауазлары, не кырдык ийиси, не жанкъозла болмагъан дуниягъа кетди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 103. ❑ *Анда-мында къардан ачылгъан жерледе жанкъозла агъарадыла.* "Алчыла", 97. ❑ *Къышны кетгенине шагъатлыкъ эте, къалын къауданны тюбюнден жанкъозла къарайдыла.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 166.

ЖАНКЪЫЛЫЧ *ат къарач.* Тейри къылыч (*къ.* **тейри**). – *Кюн, ай, жулдузла айтылгъан заманда булутла, тубан, кёк чартлагъан, жанкъылыч да унутулуп къалмайдыла.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 152. ❑ *Азрет, жанкъылышча, кёпюр болгъан къара тубанны жерге тийген къыйырыны от чючкюре тургъанын кёрдю.* Къобанланы Д., Кюн таякъла, 72.

ЖАНЛА[1] *эт.* **1.** Приближаться, подходить близко *к кому, чему-л.* / Жуукъалаш, жанына жуукъ бар. *Бекболат, тынч жанлай барып, атланы тартхы айылларын жюлгючю бла жарты кесгенле этип кетди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 295. ❑ *Юйге жанладыла, къыз, сехлени ачып, жашны ызындан чакъырды.* Кацийланы Х., Мухаммат, 22. ❑ *[Мурат:] милиционер кетгенлей, жаш манга жанлап, ашай тургъан ётмегими къолумдан тартып алды.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 24.

2. Стать близким по времени / Аз къал, жуукъалаш *(заманны юсюнден). Кюн тюшге жанлап тура эди.* "Шуёхлукъ", № 51, 90. ❑ *Заман экиндиге жанлай, сабийле эшекни Такъсынла Жухну башында кёрген хапар айтхандыла.* "Коммунизмге жол", 1973, № 91. ❑ *Кюн къушлукъгъа жанлай, огъары жакъдан келлик адамланы аллары*

жете киришди. Шахмырзаланы С., Танг аласында, 119.

ЖАНЛА [2] *эт. къарач.* **1.** Сторониться *кого-чего*, отдаляться, уходить в сторону / Бир жанына, арлакъ кет, тур, тай. *Уллу ауруудан бла уллу суудан жанла.* (Нарт сёз). ○ *Полковник хыны этгенинде, Коля алайдан шыбыртсыз жанлагъан эди.* Хубийланы О., Аманат, II, 61. ❑ *Бизни палахыбыз неди десегиз, биреу биреуню боюндан бууп, хырылдата тура эсе, манга тиймесин ансы, аны къалай сюйсе, алай этсин деп, жанлап кетебиз.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 61.

2. *кёч.* Увиливать, уклоняться, отклоняться / Баш ал, этерге унама, сылжыра. *"Къанамат деген каторжан бла къарнашынг закондан жанлап нек айлана эселе да аны айт",– деп, бир бухар бёрклю токъ адам Шахмурзагъа эриши къарады.* Къобанланы Д., Таулада тауущ, 268. ❑ *Алты сабийни аякъ юсюне сюегинчи, [Абдул-Керим] бир кюнню ара ишден жанламагъанды.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 203.

3. *кёч.* Отвлекаться, направив внимание на другое, уклоняться в сторону при рассказе / Хапарны айта туруп, башланнган затны тохтатып, башха затха кёч. *Докладчы кесини темасындан жанлап, башха затны юсюнден хапар айта башлады.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 87.

4. *кёч.* Отступать *от чего*, переставать придерживаться *чего*, изменять *чему*, нарушать *что* / Айтханынгдан къайт, этген оюмунгу тюрлендир. *[Умар:] Жандыу районда белгили къуллукъчуланы бириди. Алай а аны бургъан затчыкълары да барды. Ала да недиле десенг, Жандыуну бир кесек уллу кёллюлюгю барды. Кеси айтхандан жанларыкъ тюлдю.* Хубийланы О., Аманат, III, 296.

5. *къ.* **атла** [2] *(2-чи магъ.)*, **ау** [2] *(3-чю магъ.). Заман кече ортасындан жанлагъанды.* Эбзеланы Х., Къанаматны журтунда, 23. ❑ *Экинчи кюн, кюн ортадан жанлагъанлай, Науруз Ортатау районгга командировкагъа кетди.* Лайпанланы С., Гургумлу, 35.

ЖАНЛАН *эт. къарач.* Оживать, наполняться жизнью, движением, деятельностью / Жашау тиричилик этип башла. *Алгъынлада кийик къалып, бош къалып эм юслерин басып къаурала, мантла; Алай тургъан тюзле энди жанланып, Ишленедиле анда уллу гигинтла.* Ёртенланы А., Жазгъанларыны сайламалары, 155. ❑ *Ананг Кавказ, ёлю болмай, Саугъа ушасын, жанлансын.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 105.

ЖАНЛАНДЫР *эт. понуд. от* **жанлан** / Жанлан дегенни *къатланыучу айырмасы. Кюнню кёз къаматхан жарыгъы табийгъатны жанландырды.* ❑ *Суу хуюри болуп тургъан битимлени жанландырды.*

ЖАНЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **жанландыр** / Жанландыр дегенден *этим ат. Табийгъатны жанландырыу. Хуюри гюллени суу къуюп жанландырыу.*

ЖАНЛАНЫУ *и. д. от* **жанлан** / Жанлан дегенден *этим ат. Дангыл тюзлени жанланыулары.*

ЖАНЛАТ [1] *эт.* **1.** Приближать, придвигать *к кому-чему* / Биреуню неда бир затны къатына жуукъ элт, жуукълашдыр. *[Жаралы солдат] пулемётун энишге айландырып, тап жарашдырды. Гранатлары болгъан ящикни къатына жанлатды.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 143. ❑ *Жашчыкъ эшекни сехлеге жанлатып, бел баучугъун тешди да, эшекни боюнуна салды, сех агъачха байларгъа уа онг жокъ.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 116.

2. Позволять, разрешать кому войти, прийти *куда, к кому* / Бир жары, биреуге барыргъа, кирирге къой. *Аманны, кесинге жанлатсанг да, ишинге жанлатма.*

(Нартсёз). ○ *Саният энди аны къатына да жанлатмады.* Ёзденланы А., Саният, 25.

ЖАНЛАТ [2] *эт.* **1.** Отодвигать *от кого-чего* / Биреуню неда бир затны къатындан арлакъгъа элт, сал, тюрт, тарт. *Сапият, шиндигин столну жанындан жанлатып, артхаракъ олтурду...* Хубийланы О., Аманат, III, 232.

2. Убрать, унести, снять, удалить *кого, что откуда* / Бир жерден кетериу, жокъ этиу. *[Жаш тиширыучукъ] Жаралы къартны айладан жанлатыргъа мураты болгъанды.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 127. ❑ *[Къаншаубий:] Алагъа жан аурутурукъ большевиклеге болушлукъ берлик, къарангы адамлагъа башчылыкъ этерик къауумланы да жолдан жанлатыргъа керекбиз.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 297.

ЖАНЛАТДЫР [1] *эт. понуд. от* **жанлат** [1] / Жанлат [1] дегенни *къатланыучу айырмасы. "Ол адамны бери жанлатдырмагъыз",– деди Алийсолтан.*

ЖАНЛАТДЫР [2] *эт. понуд. от* **жанлат** [2] / Жанлат [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашны тюз жолдан жанлатдырдыла.*

ЖАНЛАТДЫРЫЛ [1] *эт. страд. от* **жанлатдыр** [1] / Жанлатдыр [1] дегенни *зорлаучу айырмасы. Ол кюнден сора жаш алайгъа жанлатдырылмады.*

ЖАНЛАТДЫРЫЛ [2] *эт. страд. от* **жанлатдыр** [2] / Жанлатдыр [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Жаш къуллугъундан жанлатдырылгъан эди.*

ЖАНЛАТДЫРЫЛЫУ [1] *и. д. от* **жанлатдырыл** [1] / Жанлатдырыл [1] дегенден *этим ат. Жашны жыйыннга жанлатдырылыуу.*

ЖАНЛАТДЫРЫЛЫУ [2] *и. д. от* **жанлатдырыл** [2] / Жанлатдырыл [2] дегенден *этим ат. Юйден кенгнге жанлатдырылыу.*

ЖАНЛАТЫЛ [1] *эт. страд. от* **жанлат** [1] / Жанлат [1] дегенни *зорлаучу айырмасы. Ящик столну къатына жанлатылды.* ❑ *Стол къабыргъагъа жууукъ жанлатылды.*

ЖАНЛАТЫЛ [2] *эт. страд. от* **жанлат** [2] / Жанлат [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Шиндик столну къатындан арлакъгъа жанлатылды.* "Ленинни байрагъы", 1979, № 93. ❑ *Ол [Добай] ёлмей жарлыланы окъургъа бошларыкъ тюлдю, аллайла оноудан жанлатылмай, халкъгъа жол жокъду.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 8.

ЖАНЛАТЫЛЫУ [1] *и. д. от* **жанлатыл** [1] / Жанлатыл [1] дегенден *этим ат. Шинтиклени столгъа жууукъ жанлатылыулары.*

ЖАНЛАТЫЛЫУ [2] *и. д. от* **жанлатыл** [2] / Жанлатыл [2] дегенден *этим ат. Жашны ишинден жанлатылыууну чуруму белгисиз эди.*

ЖАНЛАТЫУ [1] *и. д. от* **жанлат** [1] / Жанлат [1] дегенден *этим ат. Жууугъун, тенгин кесине жанлатыу. Шинтикни столгъа жанлатыу.*

ЖАНЛАТЫУ [2] *и. д. от* **жанлат** [2] дегенден *этим ат. Ишден жанлатыу. Къуллукъдан жанлатыу.*

ЖАНЛАУ [1] *и. д. от* **жанла** [1] / Жанла [1] дегенден *этим ат. Столну къатына жанлау. Эшикге жууукъ жанлау.* ▭ *Аслан бла Беслан амал тапханлары къадарларында жанлау онг тапсала, халкъ жюрюген жолну барыргъа бир да сюймей эдиле.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 105.

ЖАНЛАУ [2] *и. д. от* **жанла** [2] /

Жанла [2] дегенден *этим ат. Былайда не жаны бла да къартла айтхандан жанлау жокъду дегенлигибиз тюлдю.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 105. ❑ *Анда болмагъан жангыз бир шарт кесини принциплерин тюрлендирген, кесини идеалларындан жанлау адет жокъду.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 3.

ЖАНЛАУСУЗ *хал. сёзл. къарач.* **1.** Неуклонно / Таймай, бузмай, тохтаусуз. *Уллу Ата Журт урушну биринчи кюнлеринден окъуна бизни халкъыбыз эм аны деу аскери тыйгъычсыз, ахыр хорламгъа жанлаусуз баргъандыла.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 82.

2. Всегда, постоянно / Хар заманда, дайым. *Кесини борчун жанлаусуз толтуруу.* ☐ *Эриккенланы Исмайыл хар ийнекни мюрзеу ашдан юлюшюн зырафсыз, жанлаусуз тапдырады.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 145.

ЖАНЛАШ [1] *эт. взаимн.-совм. от* **жанла** [1] / Жанла [1] дегенни *араш айырмасы. Малла элге жанлаша келе эдиле.*

ЖАНЛАШ [2] *эт. взаимн.-совм. от* **жанла** [2] / Жанла [2] дегенни *араш айырмасы. Ала аман адамдан жанлашадыла.*

ЖАНЛАШЫУ [1] *и. д. от* **жанлаш** [1] / Жанлаш [1] дегенден *этим ат. Отха жанлашыу. Иги адамгъа жанлашыу.*

ЖАНЛАШЫУ [2] *и. д. от* **жанлаш** [2] / Жанлаш [2] дегенден *этим ат. Отдан жанлашыу. Аман ишден жанлашыу.*

ЖАНЛЫ *ат.* **1.** Живое существо / Жаны болгъан зат. *Хар жанлыгъа жылыу берип, Тилленди-рип, жаз келгенди.* "Толкъунла", II. ❑ *Къарыусуз эм да уякъ жанлычыкъла кеслерин къачмакълыкъ бла къутхарадыла.* "Естествознание", 33.

2. Хищник, хищный зверь / Жыртхыч жаныуар *(бёрю, айыу д. а. к.). [Азамат:] Бек алгъа турлукъ дорбунуму аллына бир чалы кибик этип салсам, ол мени сууукъдан да, жанлыдан да къорууларыкъды.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 45. ❑ *Жанлы сюрмей эсе, аллай бир нек жанынгы атаса?* "Къарачай нарт сёзле", 226. ❑ *Тауларыбызны кийик жаныуарларын жанлыдан башха тюрлю сугъанакълыкъдан сакълар ючюн, къоруучула салыныпдыла.* "Шуёхлукъ", № 18, 77.

3. *кёч.* Тот, кто наживается на эксплуатации и ограблении *кого-л.* / Биреуню тонап, жегип бай болуучу адам. *[Темуркъа Семённга:] Сен айтхандан хайыр жокъду, аланы, ит жанлыланы, артларын этерге кюч керекди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 184. ❑ *Жерибизге чапхан эдиле жанлыла, Къаныбыздан тоймай эдиле къанлыла.* "Коммунизмге жол", 1972, № 126.

▲ **Жанлы ауух (ауузун) байла** *дин.* религиозное поверье, заключающееся в том, что при случаях невозвращения скота с пастбища домой, производят заклинание режущего предмета семь раз, потом кладут в ножны или складывают, или же читают заговор семь раз, завязывают семь узелков на специальной нитке, веря, что хищник после этого не сможет при нападении осилить домашнего животного / мал тас болгъанда неда сюрюуден юйге къайтмай къалгъанда, анга жанлы тиймез, тийсе да, заран эталмаз ючюн жютю, кесиучю затха *(бычакъгъа, балтагъа д. а. к.)* жети кере энчи аятны окъуп, къынына сал неда бир жерге бегит, неда ол аятны жети кере окъуп, энчи халыда жети тюйюмчек эт. *"Сени бёрю ашамасын деп, жанлы ауух байлагъанма",– деди Адурхай.* Тёппеланы А., Чамны да чам биледи, 48. ❑ *Жанлы ауух байларгъа ол [Хажи-Мухаммат] эфендиледен башха тюйюлдю.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 168. ❑ *Сынжырында къазанда Кийик этле къайнагъан, Къамаланы*

терс салып, жанлы ауузун байлагъан. "Шохлукъ", 29.

❑ **Жанлы табийгъат** живая природа / органикалы табийгъат.

ЖАННЕТ *ат дин.* **1.** Рай. Во многих религиях: место, где души умерших праведников ведут блаженное существование / Кёп динлени ангылатыуларына кёре, диннге ийнаныучу адамла ёлгенден сора дайым зауукълу жашаучу жер. *Сууаплыкълары болгъанла къыямат кюн жаннетге, гюнахлыла уа жаханимге барлыкъдыла.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 203. ❑ *Ёлген адамны жаны жаннетге барыр ючюн, аны сау къалгъан жууукълары маулут этедиле.* "Шуёхлукъ", № 62, 98. ❑ *[Мустафир:] Эт жазгъыда эки-юч кюнден чирип башлайды, сора адамны жюреги, эти чирисе, ол къалай сау боллукъду, жаханимге, жаннетге да къалай барлыкъды!* Толгъурланы З., Айыуташ, 32.

2. *кёч.* Красивое место, доставляющее удовольствие, наслаждение / Зауукъ этип жашарча, аламат, сейирлик, ариу жер. *Шамил Аскер улу гургумчулагъа дуния жаннетин тамбла ачып къоялса, уртлар суун, къабар къабынын огъай, жюрек къанын да артха салмазлай учуннганды.* Лайпанланы С., Гургумлу, 42. *Сени, Нальчик, къадалышып, Арымай-талмай жасайбыз, Жаннетибизсе бизни, Алай къууанып жашайбыз.* "Коммунизмге жол", 1976, № 144. ❑ *Бу сабийни бизде халына бла мында болумуна къарайма да, мында жаннет, анда уа жаханимди.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 68. // Радость, счастье / Къууанч, зауукълукъ. *Ана къойну сютю балагъа – жаннет.* (Нарт сёз). ○ *Мени жангыз тенгим, мени жаннетим, Сен жыласанг, Мудах болады бетим.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

3. *В позиции определения:* райский / Бек ариу, сейирлик, тамаша. *Алай жай чилледе бузоулагъа бла эшеклеге ала [ташла] жаннет салкъынлыкъ этедиле.* "Шуёхлукъ", № 39, 70. ❑ *Сыйратдан ётген жаннет бахчаларында Солуйду, терекле ауанасында.* Отарланы К., Танг жулдузум, 16.

❑ **Жаннет ахлусу** *дин.* тот, которому суждено жить в раю / диннге ийнаныучуланы ангылатыуларына кёре, жаннетге барлыкъ, анда жашарыкъ адам. *[Алиймырза Аминатха:] "Мени кибик жаннет ахлусу бла жашау этерге тапсанг, сен бир башынга ауур кёрме",– деп, къысха-къысха жёткюре, къынгырбаш таягъын да жерге къагъа, къарт текени сакъалына ушагъан сакъалын да сылай, кёп жаншагъан эди.* Хочуланы С., Хапарла, 33. ❑ *[Хажи:] Аллаху тагъала аны [Захийратны] жаннет ахлуларындан этсин, гюнахы да болмаз эди, харип, болса да, аллах гюнахларын къурутсун, къыямат кюн барыбыз да жарыкъ бет бла тюбейик.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 14. **Жаннетли бол** *дин.* пожелание умершему: "попади в рай" / ёлгеннге "жаннетге бар" деп этилиучю тилек. *Суратланы кёргюзте: "Бу къайын анамды. Жаннетли боллукъ, къартдан, кёзден тохтап ёлгенди",– деди Анна.* Ахматланы И., Боранда, 14. ❑ *Чыппыкны асырагъандан сора, хар ким, ашап, ичип, аллыкъчыгъын алып, быллай тёредеча, "Жаннетли болсун, харип, Чыппык!" – деген сёзлени айта, юйлерине жайылдыла.* Зокаланы З., Солуу кюн, 62. **Жаннет суу** *сёл. тил. къ.* **аракъы.** *– Жангы хант быллай жаннет суусуз тамакъдан тигелерге унамайды,– деп, Науруз биягъы стаканлагъа къуйду.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 272. ❑ *Аны [Асхатны] жаннет суучукъдан уртларыгъы келе эди.* "Коммунизмге жол", 1979, № 67. ❑ **Жаннет чыпчыкъ 1)** иволга / чорбат чыпчыкъланы къауумларындан сары, къара эм кёксюлдюм тюклю, жарыкъ тауушлу, жырлаучу къанатлычыкъ. *Агъачда биз жаннет чыпчыкъла кёргенбиз. Жаннет чыпчыкъ къанатлыланы бек*

ариуларынданды. Симсиреди, сейирсинди былагъа, Жаннет чыпчыкълача, ариу жанлагъа. Ахматланы А., Жаз келди, 100; **2)** *кёч.* о красивой девушке / ариу къызны юсюнден. *Кёндю, кёп дунияда санга термиле кирликле кёрге. Жаннет чыпчыкъ, жылдан жангыз бир кёрюнесе сен кенгде.* "Шуёхлукъ", № 22, 8. *Фатиймматым, мени жаннет чыпчыгъым, Жюрегиме нёгер болгъан жанчыгъым.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

❑ **Жаннет эшиги ачылды** испытывать большую радость, обрадоваться в сильной степени / бек къууан, зауукълукъ сез. *Ачылса да жаннет эшиги, Эсгерирме къыйын кюнлени.* "Коммунизмге жол", 1982, № 94.

ЖАННГАНКЁЗ *сыф. къ.* **жандыракёз.** *Къайдан чыкъды эсе да бир жанныганкёз кёсесакъал киши чыкъды.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 128. ❑ *Бизге эшикни бир жанныганкёз жашчыкъ ачды.*

ЖАНР *ат.* Жанр / Искусствону юсюнден чыгъармаланы бир тюрлюсю. *Жазыучула, литератураны жангы жанрларын хайырлана, жангы темаланы ачыкълауну таукел башлагъандыла.* "Шуёхлукъ", № 15, 125. ❑ *Оперетта халкъ сюйген жанрды.* "Коммунизмге жол", 1976, № 113.

ЖАНТАГЪАЙ *сыф. къарач. къ.* **жантакъ 2.** *Жантагъай гебен.*

ЖАНТАЙ *эт.* Идти вразвалку / Аунай-аунай, ашыкъмай жюрю. *Къонакъларын ашырып, Адырахман, юйюню эшигин кенг ачып, эки жанына кезиу жантая баргъан къурманны ызындан туракълап къарайды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 94. ❑ *Гемуда туурадан ташайгъынчы, сынчыкълай, жантая барды, алай тёбе артына аугъанлай а, жулдуз учханча тебирреди.* Тёппеланы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 9. ❑ *Къаз, баппуш анала, балаларын алып, суу боюнуна жантая барадыла.* Ахматланы И., Боранда, II.

2. Наклоняться, перекашиваться / Жантакъ, къынгыр, бир жанына къыйыкъ бол. *Чалыдан этилген ийнек орун жантайып къалгъанды.* ❑ *Къаты желледе къанга буруу бир жанына жантайгъанды.*

ЖАНТАЙТ *эт.* Наклонять, перекашивать *что* / Жантакъ, къынгыр, бир жанына къыйыкъ эт. *Къаты жел гебенни жантайтды.*

ЖАНТАЙТЫУ *и. д. от* **жантайт** / Жантайт дегенден *этим ат.*

ЖАНТАЙЫУ *и. д. от* **жантай** / Жантай дегенден *этим ат. Гебенни жантайыуу. Чалы бурууну жантайыуу.*

ЖАНТАЙЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **жантай** / Жантай дегенни *араш айырмасы. Жантайыша барыу.*

ЖАНТАЙЫШЫУ *и. д. от* **жантайыш** / Жантайыш дегенден *этим ат. Ары-бери жантайышыу.*

ЖАНТАКЪ *сыф.* **1.** Ходячий вразвалку / Жантая жюрюучю. *Къатынны чач тюклери ёрге турдула, бутлары къалтырадыла: мур-мур эте, эки жанына аунай, жантакъ айыу аны таба келеди.* Кацийланы Х., Тамата, 122. ❑ *Бири мокъакъаш, бири жантакъ – была бла мен не тюрлю къош боллукъма! – деп, мал иеси къош нёгерлерине чам этди.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек.

2. Перекошенный, искривленный / Къынгыр, жанбаш, къынгыр болгъан, къыйыкъ. *Бираздан Солтан-Хамит атасыны боюнундан айырылып, ючаякъ жантакъ шинтикни салып, аллында олтурду.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 68.

ЖАНТАКЪЛЫКЪ *ат.* **1.** Хождение вразвалку / Жантайып атлау, жюрюу. *Айыуну жантакълыгъы. Адамны жантакълыгъы.*

2. Перекошенность, искривленность / Къынгырлыкъ, къыйыкълыкъ. *Къашпакъны жантакълыгъы. Сарайны жантакълыгъы.*

ЖАНТАУ[1] *ат.* Длинный аркан, изготовленный из кожи крупного рогатого скота / Гебенни, биченни д. а. к. башха затны къысаргъа хайырланылыучу, тууар териден этилген узун жип. *Батыр, белинде балтасы, къолунда да жантауу бла, эл къыйырына чыгъып, чегет таба барады.* "Шуёхлукъ", № 61, 18. *Арбаны кюбюрюнде не эсе да бир зат чулгъаннган къара жамычы жантау бла арбагъа къысылып эди.* Кациланы Х., Тамата, 163. ❑ *[Жаш] эшекни юсюнде къапчыкъла бла бирге тагъылып тургъан жантауну тешип алды да, кюрме этип, аны боюндан такъды.* Эбзеланы А., Махти, 29.

ЖАНТАУ[2] *ат къарач. къ.* **гебен.**

ЖАНША *эт. сёл. тил* **1.** Болтать, говорить *(нести)* вздор, разговаривать / Керексиз, магъанасыз затны юсюнден кёп сёлеш. *Ачыулу жаншар, ач ашар.* (Нарт сёз). ○ *Шофёр, белине дери машинаны моторуна кирип, не эсе да бир затла жаншай кюрешеди.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 132. *Тюзлюк-тенглик, менчилик деп жаншагъанлары Ийналукъну жюрегин жарып къоймай иги турады.* Толгъурланы З., Эрирей, 125.

2. *ц. диал.* Говорить, разговаривать, беседовать / Сёлеш, ушакъ эт. *Арбазда адам жаншагъан ауазла эшитиледиле.* Токъумаланы Ж., Нартланы туудукълары, 23. ❑ *Алгъа баргъанланы къулакъларына адам жаншагъан тауушла чалындыла.* Къудайланы Х., Бизни заманны адамлары, 36.

ЖАНШАКЪ *сыф.* Болтливый / Жаншаргъа сюйюучю. *Жаншакъ кёп кере сокъуранып.* (Нарт сёз). ○ *Къуру сёзню букъулатып тургъан адамгъа жаншакъ дейдиле.* Хубийланы О., Алан, 122. ❑ *Бизни юйде жаншакъла, даулашчыла ма Жанчыкъ бла Мухтар болуучу эдиле.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 50.

ЖАНШАКЪЛЫКЪ *ат.* Болтливость / Жаншакъны халы, къылыгъы. *Жаншакълыкъ адамны осал ышанларынданды.* ❑ *Тенглери жашны жаншакълыгъын жаратмаучу эдиле.*

ЖАНШАТ *эт. понуд. от* **жанша** / Жанша дегенни *къатланыучу айырмасы. Келе эсенг, сакълатма, келмей эсенг, жаншатма.* (Нарт сёз). ○ *– Алий-Мырза, муну неге жаншата тураса! – деп, Исмайыл Алий-Мырзаны къатына къысылды.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 79. ❑ *[Эфенди Хажибатыргъа:] Жюйюсхан, бу гыбышыны [Юсюпню] мындан кёп жаншатма.* Боташланы И., Пьесала, 10.

ЖАНШАТДЫР *эт. понуд. от* **жаншат** / Жаншат дегенни *къатланыучу айырмасы. Биреуню бошуна жаншатдыр.*

ЖАНШАТДЫРЫУ *и. д. от* **жаншатдыр** / Жаншатдыр дегенден *этим ат. Биреуню жаншатдырыу. Тиширыуланы жаншатдырыу.*

ЖАНШАТЫУ *и. д. от* **жаншат** / Жаншат дегенден *этим ат. Сора кетип, жаншатыу. Биреуню серлендирип жаншатыу.*

ЖАНШАУ *и. д. от* **жанша** / Жанша дегенден *этим ат. Экилери да [къоркъакъ бла жаншакъ] бошагъанда, жаншау, Гузаба жокъда жашнар эди жашау.* Отарланы К., Сынла, 105. ❑

Неге керекди жаншау, Иван, болма сен мишау. "Жанкъылыч", 281.

ЖАНЫ *эт.* **1.** Угрожать *кому-чему*, грозиться / Урушургъа, тюерге д. а. к. башха зат этерге айтып къоркъут. *Бегеуюл Зекерия, Солтан-Хамитден къой туталмай, жаный-жаный, гур-мур эте, элге тюшюп кетди.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 68. *Тышларындан сёз айталмасала да, жаллы эллиле старшинаны ичлеринден къаргъайдыла, жаныйдыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 272. ❑ *Менден аз уллуракъ жашчыкъла, кеслерин тюрмени эшиклерине уруп, жумдурукъларын кётюрюп, фашистлени жаный туръанларын кёрдюм.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 138.

2. *къарач.* Жаныу эт I (*къ.* **жаныу** [3]). *Бычакъны ташха жаны.*

ЖАНЫМ *ат.* Душа моя! *(ласковое обращение)* / Биреуню эркелетип, сюйюп айтылгъан сёз. "*Тохтагъыз, жаным*",– *деп, тохтатды аны [Андрейни] инженер.* Н. Островский, Къурч къалай къатханды, 301. ❑ *[Ибрахим:] Зауурбек, жаным, ахшы къарындашым, кесинге да бир нёгер табып, бизни бла келмей амалынг жокъду.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 149. ❑ *[Сейит:] Майя, кел, жаным, экибиз да барайыкъ да, Вераланы излейик.* Боташланы И., Пьесала, 115.

ЖАНЫМ-КЁЗЮМ *ат къ.* **жаным.** "*Анам, жаным-кёзюм, сени бу уллу бушуулукъгъа къалдыргъан не жарсыуладыла?*" – *деп, сорду Къарашауай.* Тёшпеланы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 16. ❑ *Эй, юйюнге да игилик, жаным-кёзюм, Окъуучум! Санга аманатды сёзюм.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 223. ❑ *Зайнаф, жаным-кёзюм, эрге барса, муну [Светлана] ючун къалынны ким берликди?* Гыттуланы М., Ачыкъ жюрекле, 48.

ЖАНЫУ [1] *и. д. от* **жан** [1] / Жан [3] дегенден *этим ат. Кёк кюкюреуню дауурбаз ургъаны, Кёк чартлагъанны къызыу жаныуу, Нюр жанкъылычны оракъ тургъаны, жарыгъын тёге, тангны атыуу.* Хубийланы М., Ауушш, 53. ❑ *Кюн болургъа жерде хар ким сюеди, Алай жаныу къыйынды, къыйынды кюйген.* "Коммунизмге жол", 1078, № 49.

ЖАНЫУ [2] *и. д. от* **жаны** / Жаны дегенден *этим ат. Шуёхларым, саудан бошду Жаула жаныуу! Кюнюм – жарыкъ, кечем шошду. Къоркъма [шуёх] жаныма!* Отарланы К., Сынла, 31. ❑ *Жаныуларын къоюп, палах-хатала, Тынчлыкъ тапсала эди атала.* Отарланы К., Сынла, III.

ЖАНЫУ [3] *ат.* **1.** Точка, правка *(косы, ножа и т. п.)* / Чалгъыны, бычакъны д. а. к. башха затны жютю этилиую. *Чалгъы жаныусуз кесмегенча, литература да критикасыз ёсерик тюлдю.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 86. ❑ *Жаныу жетип жангыртса, зынгырдайдыла чалкъыла.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 72.

2. Инструменты для правки косы, бритвы и т. п. / Чалгъыны, бычакъны д. а. к. башха затны жютю этер ючун хайырланылыучу адырла. *[Рамазан:] Бийболат, сен кеси жараунга бурулгъанча эт да бираз кечик, бу жол тамаданы ызындан мен бир киреим. [Бийболат:] болсун, алай а чалкъынг къалайды? [Рамазан:] Чалкъымы хатасы жокъду, сен жаныуунгу манга бер.* Семенланы А., Жазыу айла, 71–72.

❑ **Жаныу эт 1)** править, точить / биле, жютю эт, къайракъгъа, хыршыгъа тут. *Ансар, жаныу этерге деп, къылкъыярны ханс буштукъ бла тазалай, артдаракъдагъы Иммолатха къычырды.* Лайпанланы С., Гургумлу, 90. ❑ *Танг атаргъа шырхы юсюне жетейик, Чалгъыланы сюртюп, жаныу этейик.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 18. ❑ *Ол [окъ] бёрюню тюз сырт омураун юзюп*

ётген эди. Ахмат бычагъына да жаныу эте, аны терисин алыргъа чёкдю. Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 79; **2)** разминать, массажировать, готовить руки к работе / къолланы, бир бирге ышып, ишге хазырла. *Бир кесекден арыгъан къолларына тюкюрюк жаныу этип, ол [Дорджу] машокланы энтда ауушдурду.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 137. ❑ *Мырзабек, эки къолуна да жаныу этип, Жабалакъны къымыжа аркъасына чыбыкъ бла урду.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 262. ❑ *Андан сора ол [Хамзат] къолуна жаныу этди, балта сапдан къаты тутду.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 209.

ЖАНЫУАР *ат.* **1.** Животное, зверь, живое существо, тварь / Жаны болгъан затланы адамдан къалгъанлары. *Жаныуар къууулса, жардан секирир.* (Нартсёз). ○ *Кийик жаныуарла къургъакъ, къаты жерни тырнакълары бла къазадыла, къабыргъаларындан жатып, къыйын солуйдула.* "Шуёхлукъ", № 45, 34. ❑ *Жылны тюрлю-тюрлю кезиулерини алышыныулары битимлени эм жаныуарланы, халкъны эл мюлк ишлеге къатышыуун тюрлендиреди.* "Шуёхлукъ", № 52, 70.

2. *кёч. эриши сёз* Зверь *(о человеке грубом, жестоком)*/ Огъурсуз, адепсиз, бетсиз адамны юсюнден. *Бу фашист жаныуарланы къаннга боялгъан бармакълары тийген рояльны тюеклери жарылып нек къалмайдыла!* Гуртуланы Э., Азретни къууанч кюню, 12. ❑ *– Уругъуз мени, дунияны аман жаныуарлары! Ол сабийди, жашаудан тоймагъанды! – деп, тохтады гелля.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 137. ❑ *Коновалов адам тюйюлдю, ол къан ичген жаныуарды.* "Шуёхлукъ", № 28, 45.

ЖАНЫУАРЛАН *эт.* Озвереть, ожесточиться, вести себя подобно зверю / Бек ачыулан, къутур, кесинги жаныуарча жюрют. *Тутса да дунияны къара кече, Аны алтын кюн жарытыр, Жаныуарланнган гитлеризмни Бирикдирген темир къол ууатыр.* "Жюрек жырлайды", 114.

ЖАНЫУАРЛАНДЫР *эт. понуд. от* **жаныуарлан**/ Жаныуарлан дегенден къатланыучу айырма. Къозутуп, биреуню жаныуарландыр.

ЖАНЫУАРЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **жаныуарландыр**/ Жаныуарландыр дегенден *этим ат.* Ичгиден эсирип кесин жаныуарландырыу.

ЖАННЫУАРЛАНЫУ *и. д. от* **жаныуарлан**/ Жаныуарлан дегендег *этим ат. Фашизмни жаныуарланыуу. Жауну жаныуарланыуу.*

ЖАНЫУАРЛЫКЪ *ат.* Зверство, свирепость/ Бек къатылыкъ, огъурсузлукъ. *Хар къалайгъа къарасанг: жаныуарлыкъ Кюнден кюннге тохтамай ёсе эди, Ишлеген адамны бу тарлыкъ, Аягъын байлап, боюнун кесе эди.* Ёртенланы А., Жазгъанларыны сайламалары, 63. ❑ *Партизанла уа фашистлени жаныуарлыкъларына жууапха аланы бютюн да къаты сермейдиле.* "Шуёхлукъ", № 28, 86.

ЖАНЫУЛА *эт. къарач.* **1.** *къ.* **жаны** *[Мустафа] асхакъ аягъындан сау аягъына секире да, гюх да ура, тутулгъанла таба жаныулап къычырды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 186. ❑ *Тутмакъ кёргюзтген таулула, ёрге кётюрюлюп, кими къолун узатып, кими тамагъын жарып къычырып, аны таба жаныуладыла.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 202. ❑ *Патчах къатын, артха чынгап, Урады аны къол бла, жаныулап.* "Жанкъылыч", 154.

2. Жаныу эт I (*къ.* **жаныу** [3]). *Чалгъыны жаныула.*

3. Натравливать *кого на кого*, злить *кого*/ Биреуню биреуге къозут, юскюр. *Ол жашны манга жа-*

ныуладыла, алай ол кесин алдатмады.

ЖАНЫУЛАН *эт. къарач. къ.* **жаны**[1]. *Патчах къатын ачыуланды, Чернавкагъа жаныуланды: "Бошамасанг сен андан, Тюнгюл кеси жанышгдан!"* "Жанкъылыч", 159.

ЖАНЫУЛАНЫУ *и. д. от* **жаныулан**/ Жаныулан дегенден *этим ат. Биреуге жаныуланыу.*

ЖАНЫУЛАУ *и. д. от* **жаныула**/ Жаныула дегенден *этим ат. Сабий сабийни жаныулаун кёрсе, атта урушхан этиучюдю.*

ЖАНЫУЛУ *сыф.* Угрожающий, выражающий угрозу/ Жанытгъан. *Анга эшитиледиле жаныулу сёзле: "Къалай кирдинг сен жерни теренине, Сен базынып желмауузну юйюне? Чыкъмайды бери кирген кеси жерине".* Ахматланы А., Жаз келди, 93.

ЖАНЫУУЛ *ат.* Суета, беготня, тревога/ Гузаба, ашыкъ-бушукълукъ, къайгъы. *Арбазда уллу жаныуул барды.*

ЖАНГУР *ат къарач. къ.* **жауун.** *Жангур жауса, кёлге жауар.* (Нарт сёз). ○ *Бир жанындан жангур къуя тургъанлай, бир жанындан тубан кёлтюрюле тебиреп, кюнню кёзю жарыды.* "Алчыла", 76. ❑ *Тюнене ашхамдан бери Гургумлуда сангырау жангур тохтаусуз себелейди.* Лайпанланы С., Гургумлу, 49.

ЖАНГЫ I *сыф.* **1.** Новый/ Энди этилген неда алыннган; жюрютюлмеген, хайырланылмагъан неда аз жюрютюлген, аз хайырланылгъан. *Бай жангы тон кийсе, "огъурлу болсун!" – дерле.* (Нарт сёз). ○ *Гелля, не къыстырыгъын да чыгъарып, аны [Мусаны] сыйларгъа, жангы кёлек кийдирирге кюреше эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 70. ❑ *Орамны кенгине жетип, жангы юйлени туурасына чыкъгъанында, Наурузну кёлю хош болду.* Лайпанланы С., Гургумлу, 4.// Ранее не существовавший, недавно появившийся или возникший/ Алгъын болмагъан, бусагъатлада, кёп болмай чыкъгъан, этилген. *Космоса терк чыгъыуда да, Жулдузлагъа учууда да жангы жолну ётгенбиз биз!* "Шуёхлукъ", № 13, 8. ❑ *Андрей бла Мазан жангы шагъырейлерине къарайдыла.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 91.

2. Вновь открытый, изобретенный/ Биринчи кере ойлап чыгъарылгъан, ойлап табылгъан. *Бригаданы членлери, жангы жорукъ бла уруна, иш мардаларын артыгъы бла тамамлайдыла.* "Коммунизмге жол", 1974, № 46. ❑ *Магъадан къазыу жангы амал бла бардырыллыкъды, биринчи блок хайырланыргъа берилликди.* "Коммунизмге жол", 1976, № 82.// Новый *(сорт, порода и т. п.)* Жангыдан чыгъарылгъан *(малланы тукъумуну эм битимлени сортуну юсюнден). Республиканы селекция станциясы нартюхню, будайны жангы сортларын чыгъаргъанды.* "Коммунизмге жол", 1977, № 189.

3. Незнакомый, малоизвестный/ Кёп болмай келген, ишлеп башлагъан. *Масхут школда жангы адам эди.*

4. Появившийся вместо прежнего, заменивший собой прежнего / Алгъыннгыны орунуна келген, аны алышындыргъан. *Жангы тамата, иш оноудан башланады, деп кеси кеси бла кенгеше эди.* Тёппеланы А., Чамны да чам биледи, 109. ❑ *Кёзлерини бир къыйырын жангы директордан алалмай, сабийле, бирем-бирем китапларын чыгъарып, Пушкинни суратыболгъан жерни ачдыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 194. ❑ *[Хажимуса:] Эшта, жангы председатель манга аман кёзден къарай болмаз.* Боташланы И., Пьесала, 205.// Новый *(хлеб, картофель и т. п.)*/ Быйылгъы *(тирликни юсюнден). Былайда жангы мирзеу тёбелеге къарасанг, кёлюнг кётюрюледи.* "Коммунизмге жол",

1972, № 74. ❑ *Асхатны атасы жангы картофну бышлакъ бла ашаргъа бек сюйюучюдю.* "Коммунизмге жол", 1970, № 45.

ЖАНГЫ II *заман. сёзл.* Только что, недавно / Кёп болмай, бусагъатда. *Юйге жангы келген келин сынжыргъа къолу жетгинчи келген юйюню адамына толу саналмагъанды.* "Шуёхлукъ", № 33, 123. ❑ *Жангы кёгерген чегет битеу хауаны жазгъы ийисден толтургъанды.* Байрамукълаты Х., Къарчаны юйдегиси, 17. ❑ *Бурмачач жашчыгъы, турмачыкъча жангы тилленнген къызчыгъы Иссаны кече, кюн да туурасында тура болурла.* Шаманлаты М., Окъа бёрк, 43.

❑ **Жангы жыл** новый год / 1-чи январны кюню. *Жангы жыл кирген кече Къызыл Аскер, фашистлени хорлап, элден къыстады, ызларындан сюрюп кетди.* Тёппелаты А., Атам урушдан къайтса, 16. ❑ *Мухамматха этилген къурманлыкъ бошалгъынчы, Жангы жыл жетди.* Кацийлаты Х., Мухаммат, 190. ❑ *[Масхут:] Биз жангы жылгъа хазырлана эдик.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 30. **Жангы сёз** неологизм / тилде жангыдан жюрюп башлагъан сёз неда фразеологизм. *Алыкъа къарачай-малкъар тилде жангы сёзле тинтилмегендиле.* "Коммунизмге жол", 1974, 60. ❑ *Аминат Жаукашевна, орус тилде жангы сёзлени окъута туруп, ана тилни тап хайырланады.* "Коммунизмге жол", 1976, № 115.

ЖАНГЫДАН *заман. сёзл.* **1.** Снова, заново, сначала / Къайтарып, экинчи кере, энтда. *Таужан къазылгъан бахчасын жангыдан чучхуду.* Къобанланы Д., Таулада тауушш, 77. ❑ *Ибрахимни ышымлары бла чабырлары терк окъуна бузлагъан эдиле да, ол алаты жангыдан кючден-бутдан киялды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 221. ❑ *Емюрден ахыргъа жарлы халкъны къанындан тоймагъан къауум жангыдан баш кётюрюп башлагъанды.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 28.

2. *къ.* **жангы II**. *Биз сёлешип кетген киши жерине тохтады, жангыдан келген а, соруусуз- оруусуз, тюкенни ичине кирип тебиреди.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 78. ❑ *Сабийле бары да жангыдан къошулгъан нёгерлерине жарыкъдыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 426.

ЖАНГЫЗ [1] *сыф.* Единственный / Жалан бир. *Байдан ёгюз умут эте, жарлы жангыз эчкисинден бошады.* (Нарт сёз). ○ *Жарлыны жангыз малын бёрю ашар.* (Нарт сёз). ○ *[Гыжыъ] жанындан сюйген жангыз къызын - Дауумну, башха элге, башха юйге иерге чырт да таукел эталмайды.* Хубийланы О., Дерт, 42.

ЖАНГЫЗ [2] *сыф.* **1.** Пребывающий *где-л.* отдельно от других / Бирсиледен башха, энчи, айырылып тургъан. *Жангыз къойну бёрю ашар.* (Нарт сёз). ○ *Чауулну сакълаучу уллу жангыз терек эди.* "Жилтинле", 361.

2. Одинокий, не имеющий семьи, родственников, близких / Юйюрю, жууугъу, ахлусу болмагъан. *Жамийни анасы уа жангызды, ауруулуду.* Ахматланы И., Боранда, 42. *Элибизде, Уркъуят деп, бир ариу сёзлю, хапаргъа уста жангыз къатын жашаучу эди.* Тёппеланы С., Уучу Зауурбек, 36.

ЖАНГЫЗ [3] *ат къарач.* Исламей, лезгинка *(танец-соло)* / Жангыз адам тепсеген терк тепсеу. *Къобузчу жангызны сокъгъанлай, жашла къарсны башладыла.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 21. *Жангызны тепсеп, Омар жашланы барын озады.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 44.

❑ **Жангызгъа бар** *къарач.* танцевать исламей / жангызны [3] тепсе. *Жангызгъа баргъан заманда адамланы тепсеген жерлери тар болгъанды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 18. ❑ *Жашла, къобуз*

согъулгъанлай, жангызгъа барыргъа хап-хазыр болуп турадыла. "Ленинни байрагъы", 1976, № 54. ❑ *Жангызгъа барыу бошалып, андан асхакъгъа барыугъа кёчгенлеринде, тепсер жер эркин болду.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 18.

ЖАНГЫЗ [4] *кес. къ.* **жалан** [3]. *Азаматха къажау жангыз юч адамдан сора киши къол кётюрмеди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 74. ❑ *Берданы болгъан жангыз юч адам барды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 128. ❑ *Солтан айып тапмагъан жангыз Аминатды.* Хубийланы О., Адамла, 170.

ЖАНГЫЗЛАЙ *хал. сёзл.* Одиноко, в одиночку / Кесинлей, кеси жангыз, башха адам къошулмай. *Сен [жангыз талчыкъ] былайгъа къайдан келдинг, жангызлай къалай ёсдюнг.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 81. ❑ *Алгъынча чыкъды Айша жолгъа жангызлай.* Отарланы К., Сайлама, II, 178. ❑ *Анда-мында нарат, къайын терекле жангызлай сюеледиле.* Толгъурланы З., Эрирей, 193.

ЖАНГЫЗЛЫКЪ *ат.* Одиночество / Жангыз адамны халы, болуму. *Ёмюрюм кетди элимден тас болуп, Жангызлыкъны жашау юлюшге алып.* Отарланы К., Сайламала, I, 34. ❑ *Жангызлыкъды жарлылыкъ, Адамлада бирлик болса, Олду алгъа бардырлыкъ.* "Жюрек жырлайды", 312.

❑ **Жангызлыкъ сан** *грам.* единственное число / сёз жангыз бир затны юсюнден баргъанын кёргюзтген грамматика категория; антоними: *кёплюк сан. Тюрк тилледе жангызлыкъ санны кёргюзтген аффикс болмайды.*

ЖАНГЫЗСЫН *эт.* Считать одиноким, не имеющим семьи, родственников, близких / **Жангызгъа** [2] *(2-чи магъ.)* сана. *Жашны жангызсынып, къоншула къызларын бермейдиле.*

ЖАНГЫЗСЫНЫУ *и. д. от* **жангызсын** / Жангызсын дегенеден *этим ат. Биреуню жангызсыныу.*

ЖАНГЫЛ *эт.* **1.** Ошибаться / Терс бол, жангылыч иш эт. *Жангылгъанны тилин жыртма, абыннганны бутун къыркъма.* (Нарт сёз). ○ *Ажашханны ызындагъы кёреди, жангылгъанны жанындагъы кёреди.* (Нарт сёз). ○ *Поэтле да жангылгъандыла, Бир бирде терс жазгъандыла.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 40.

2. *кёч.* Жениться / Юйдегили бол. *[Къасай:] Оллахий, Гондай, сен алай айтмасанг эди, биз ол Хоралагъа жангылып, эшигибиз жабылып къала эдик.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 8. ❑ *Ай бу чибижиге [къатыннга] жангылгъан кюнюмде шёндюгю акъылым болгъу эди.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 62. ❑ *[Айдарукъ:] Шабатай аман жерге жангылмагъанды, къолайлары айтылгъан адамладыла.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек.

ЖАНГЫЛТ *эт. понуд. от* **жангыл** / Жангыл дегенни *къатланыучу айырмасы. Ахча эфендилени къой, мёлеклени да жангылтханды.* (Нарт сёз). ○ *Тойгъа уста болмагъан къауум жангылтабыз деп, къарсны къойдула.* Хубийланы О., Аманат, I, 19. ❑ *[Шаухал Сарыбийге:] Ол кече сен жангылтмасанг эди, аман иги болсакъ да, бирге боллукъ эдик.* Этезланы О., Тарда, 155.

ЖАНГЫЛТДЫР *эт. понуд. от* **жангылт** / Жангылт дегенни *къатланыучу айырмасы. Жаш, къызны ауузуна чабып, айта тургъанын жангылтдырды.*

ЖАНГЫЛТДЫРЫУ *и. д. от* **жангылтдыр** / Жангылтыр дегенден *этим ат. Жашауда жангылтдырыу. Биреуню сёлеше тургъанлай жангылтдырыу.*

ЖАНГЫЛТХЫЧ *ат.* Скороговорка *(шуточный жанр народного творчества)* / Айтылыуу къыйын болуп, жангылмай терк айтыргъа керек болгъан сёз тутуш, айтыу. *"Ол арбала не арбаладыла? Ол арбала бал арбаладыла" деген жангылтхычны айтышдыкъ.*

ЖАНГЫЛТЫУ *и. д. от* **жангылт** / Жангылт дегенден *этим ат. Сабийни жангылтыу. Сёлеше тургъанлай, сёз къошуп, жангылтыу.*

ЖАНГЫЛЫКЪ *ат.* Новость. **1.** Новость, новое состояние *чего-л.* / Жангы болгъанлыкъ, жангыны халы, болуму. *Костюмну жангылыгъына жашчыкъ бек къууанды.* ❑ *Жаш пальтону жангылыгъында жаратмай, артда къарындашы бир жыл кийип эскиртгенден сора жаратып башлады.*

2. *Что-л.* новое, ранее неизвестное / Алгъын белгили болмагъан зат. *Заман Чегем черегича барады, Жангылыкъ чырагъы жарыкъ жанады.* Кълийланы Къ., Сайлама, I, 30. ❑ *Жангылыкъны жолун кесиуню юсюнден юч адамны арасында ушакъ барады.* Этезланы О., Тарда, 30. ❑ *Эскиликни къората, жангылыкъны жарата, Жауну къыра, таргъа тыя, Хорлагъанды таулу халкъ.* "Жарыкъ жолда", 57.

3. Только что, недавно полученное сообщение, известие / Бусагъатда, кёп болмай белгили болгъан, жангы хапар. *Шаха колхозда жангылыкъланы бирсиледен алгъа билгенине да ёхтемленеди.* Толгъурланы З., Эрирей, 48.

ЖАНГЫЛЫКЪЧЫ *ат къ.* **жангычы.** *Бизни жетишимлерибизде специалистлени, жангылыкъчыланы уллу юлюшлери болгъаны баямды.* "Коммунизмге жол", 1981, № 155. ❑ *Алмаз заводда жангылыкъчыла Новиковдан сора да бардыла.* "Коммунизмге жол", 1978, № 105.

ЖАНГЫЛЫУ *и. д. от* **жангыл** / Жангыл дегенден *этим ат. [Зурум Назирге:] Былайда жангылыу бола болмаз.* Сылпагъарланы К., Кёмеюл, 15. ❑ *Керти шёух сени жангылыуунгу букъдурмаз.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 13.

ЖАНГЫЛЫЧ I *ат.* **1.** Ошибка, неправильность в чем-либо Халат, кемчилик, терс иш. *Кыйын кюнлеримде къатымда болгъан эдик, (Кязим) Жангылычларыны кёбюн этмезем.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 246. ❑ *Осман жангылычларын тюзетирге сёз берди.* Семенланы А., Жазыу айла, 86. ❑ *Хашир аталаны, аналаны сабийлерин ёздюрюуде жангылычларын айтды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 139.

2. *В позиции определения:* ошибочный / Жангылычы болгъан, терс. *[Исмайыл Селимович:] Бизни жангылыч оноубуз да кесини ызын къойгъанды.* Шауаланы М., Кюн таякъла, 161. ❑ *Бир жангылыч атлам этгенлей, Ибрагим абынырын ангылай эди.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 317.

ЖАНГЫЛЫЧ II *хал. сёзл.* Ошибочно / Терс, жангылып. *[Алибий немецли аскерчилеге:] Ушокланы манга жангылыч бурасыз!* Этезланы О., Тарда, 224. ❑ *Бизни тилде прозаны мурдору салынмагъанды десек, жангылыч сёлешир эдик.* "Шуёхлукъ", № 6, 8.

❑ **Жангылыч эт** *къ.* **жангыл.** *[Жаш:] Мен, атамы осуятын толтурмай, юч жангылыч этгенме.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 247. ❑ *Жангылычын ангыламагъан аманды ансы, жангылыч ким да этеди.* (Нарт сёз). ○ *Ажымлы жангылыч этмез мурат бла, ызыма къайтдым.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 148.

ЖАНГЫЛЫЧЛЫКЪ *ат.* Ошибочность / Жангылыч зат, терслик. *Кёчюрюлгенни копиягъа санамакълыкъ уллу жангылыч-*

лыкъды. Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 67. ❑ *Саулай школну сакълар ючюн, биреуню харам этиуде мен жангылычлыкъ кёрмейме.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 172.

❑ **Жангылычлыкъ эт** *къ.* **жангыл.** *Жазыкъ Чора адамды деп, ышанып, итни бизге къалауургъа салып, уллу жангылычлыкъ этгенди.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

ЖАНГЫЛЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **жангыл** / Жангыл дегенни *араш айырмасы. Бу ишде ала экиси да жангылышхан эдиле.*

ЖАНГЫЛЫШЫУ *и. д. от* **жангылыш** / Жангылыш дегенден *этим ат. Бир ишде жангылышыу.*

ЖАНГЫР *эт.* **1.** Обновляться, оживать, возрождаться / Жангы бол, жангыдан къурал. *[Зубай Гобарова:] Бизни колхоз уллуду, элибиз жангыргъанды, алай бир-бир адамланы къылыкълары уа жангырмагъанды.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 72. ❑ *Сюебиз жашауну жангыргъанын, Сюйген кибик къууанч умутланы.* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 12.

2. Меняться, изменяться, перемениться / Алышын, тюрлен. *Сабийни юсю жангырды.* ▭ *Жашны атламы жангырды.* "Коммунизмге жол", 1976, № 29.

ЖАНГЫРТ *эт.* **1.** Обновлять, освежать *что* / Жангыракъ, табыракъ эт, бузулгъан, сыннган, эскирген жерлерин ишлеп, жангы халгъа келтир. *Кязимни сын ташын жангыртдыла. Юйню жангыртдыла.* ▭ *– Жашчыкъ, бу келген нёгерлеринг юйню жангыртханлыкъгъа хакъ не излерикдиле? – деп, Гяусар къайгъылы сорду.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 42.

2. Заменять новым *что-л.* негодное, устаревшее, наполнить *чем-л.* новым / Эски, жараусуз затны жангы бла алышындыр; жангы зат неда адам къош. *Труппаны жангыртхандыла.* ▭ *Уучу олтурады сагъышда, Жангырта чабырыны суу миделин.* "Шуёхлукъ", № 32, 100.

3. Давать отзвук, отозваться / Зынгырдагъан тауш эт, къайтып келип эшитил *(тауда, къаялада тауушну юсюнден). Окъ ташха тийди да, ташны ташдан юзюлген тауушу тарны жангыртды.*

ЖАНГЫРТЫЛ *эт. страд. от* **жангырт** / Жангырт дегенни *зорлаучу айырмасы. Техника жангыртылгъанды.* ❑ *Фабрикада кёп технология процессле жангыртыллыкъдыла.* ❑ *Малчылагъа бла механизаторлагъа мекямла ишленедиле, жангыртыладыла.*

ЖАНГЫРТЫЛЫН *эт. страд. от* **жангыртыл** / Жангыртыл дегенни *зорлаучу айырмасы. Къарыусузланы юйлери жангыртылынадыла.* Кацийланы Х., Тамата, 233. ❑ *Озгъан жылны тёртюнчю кварталында 8 трактор жангыртылыннган эди.* "Коммунизмге жол", 1981, № 104.

ЖАНГЫРТЫЛЫНЫУ *и. д. от* **жангыртылын** / Жангыртылын дегенден *этим ат. Жолну жангыртылыныуу. Жашауну жангыртылыныуу.*

ЖАНГЫРТЫЛЫУ *и. д. от* **жангыртыл** / Жангыртыл дегенден *этим ат. Кёлде сууну жангыртылыуу. Юйлени жангыртылыулары.*

ЖАНГЫРТЫУ *и. д. от* **жангырт** / Жангырт дегенден *этим ат. Техниканы жангыртыу. Кийимни жангыртыу. Бутунда байлауну жангыртыуу.*

ЖАНГЫРЫУ *и. д. от* **жангыр** / Жангыр дегенден *этим ат. Тёгерекде табийгъатны жангырыу къууатлыгъы эслене эди.* Этезланы О., Тарда, 62. ❑ *[Шаухал:] Арт жыллада бизни*

жашаубузда кёп тюрлениу, жангырыу болгъаны белгилиди. "Коммунизмге жол", 1979, № 184.

ЖАНГЫРЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **жангыр** / Жангыр дегенни *араш айырмасы. Жашла, жангы кийимле кийип, жангырышып келдиле.*

ЖАНГЫРЫШЫУ *и. д. от* **жангырыш** / Жангырыш дегенден *этим ат. Жангы пальтола, бёркле кийип жангырышыу.*

ЖАНГЫЧЫ *ат.* Новатор / Жашауда, бир тюрлю къурулушда хайырланылыучу алчы принциплени, амалланы, онгланы тапхан адам. *Заводну жангычылары.* ❑ *Рационализаторланы бла жангычыланы предложениялары производствогъа сингдириледиле.*

ЖАНГЫЧЫЛЫКЪ *ат.* Новаторство / Жангычыны иши, жангы зат, амал, онг. *Мында [чыгъармада] энчи жюрюш, жангычылыкъ ачыкъ танылады.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 5. ❑ *Хадис цехде хар тюрлю жангычылыкъгъа, башламчылыкъгъа жигер къатышханды.* "Коммунизмге жол", 1974, № 92.

ЖАП *эт.* **1.** Покрывать *(крышкой)* / Бир затны юсюне кесини къапхагъын, башын сал. *Ынна кюбюрюн жапды.*// Сделать невидимым / Кёрюнмезча эт. *Булут кюнню жапды.*

2. Накрывать, покрывать *что чем* / Биреуню, бир затны юсюне абери жай, сал. *Кюмюш Сафиятха кётюртмеде жер этди, юсюн да ауур жабагъы жууургъан бла жапды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 237. ❑ *Кече къара ботасын жапханды жерге, зар кёзледен жашыра.* Отарланы К., Сынла, 51. ❑ *Жер юсю, башха болмай, мамукъ бла жапханлай, чыммакъ агъаргъанды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 287.

3. Складывать, сомкнуть *что-л.* раскрытое, развернутое / Ачылгъан затны бирге жый, эт. *Эшикни артда келген жабады.* (Нарт сёз). ○ *Къасым, эрлай журналны жабып, ёрге къопду.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 96. ❑ *Парикмахер къыптыны ауузун хауада терк-терк жабады.* "Коммунизмге жол", 1974, № 71.

4. Прекратить доступ *куда-л.*, сделать недоступным / Бир жары барыуну тый, тыйгъыч сал. *Энди чек ара жабылгъанды, ары [Турциягъа] ётген къыйынды.* "Шуёхлукъ", № 31, 84.

5. Прекратить, прервать деятельность, работу *чего* / Къаллай да болсун, бир учрежденияны, предприятияны ишин тохтат. *Гриппден ауругъан сабийлени саны кёп болгъаны бла байламлы школну сау эки ыйыкъгъа жапдыла.* "Коммунизмге жол", 1977, № 134.// Закрывать *(собрание, митинг и т. п.)* / Жыйылыуну, митингни д. а. к. башха затны андан ары бардырмай тый. – *Келигиз, бу "таша организациябызны" муну бла жабайыкъ, кесибиз да тынч болайыкъ да къалайыкъ.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 43. ❑ *Повестка бошалды, председатель жыйылыуну жапды.* "Коммунизмге жол", 1970, № 201.

6. Крыть *(карту)* / Чыгъылгъан картны юсюне андан эсе уллу даражалы карт сал. *Жаш патчахны туз бла жапханды.*

7. *кёч.* Скрыть, утаить *что от кого* / Букъдур, жашыр, адамгъа билдирме. *Къалын туман басып, жанлыланы хыйла ишлерин жабар.* Кацийланы Х., Тамата, 128. ❑ *Искусствода кемчиликлени бир зат да жабалмайды.* "Шуёхлукъ", № 33, 117.

ЖАПДЫР *эт. понуд. от* **жап** / Жап дегенни *къатланыучу айырмасы. Кюн эритген эди жерни бузун, Жапдыргъан эди насыпны жулдузун.* Отарланы К., Сайлама, I, 17. ❑ *Ревизорла бир къаууm тюкенни жапдыргъандыла.* "Ленинни байрагъы", 1981, № 121.

ЖАПДЫРТ *эт. понуд. от*

жапдыр / Жапдыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Ана эшикни, терезени къаты жапдыртды.*

ЖАПДЫРТЫУ *и. д. от* **жапдырт** / Жапдырт дегенден *этим ат. Терезени жапдыртыу. Жолну жапдыртыу.*

ЖАПДЫРЫЛ *эт. страд. от* **жапдыр** / Жапдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Терезе жапдырылды. Чоюнну башы жапдырылды.*

ЖАПДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **жапдыр** / Жапдыр дегенден *этим ат. Тюкенни ревизиягъа жапдырылыуу.*

ЖАП-ЖАЛАН *сыф. къ.* **жаппа-жалан.** *Эрттенлик чыкъ кюйдюреди жап-жалан аякъларымы.* "Шуёхлукъ", № 29, 9.

ЖАП-ЖАНГЫ *сыф. къ.* **жаппа-жангы.** *Жап-жангы, жашил бояуу жылтырагъан бир газикге миндим.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 19. *Биз шагъат болгъанбыз тауушлукъ заманнга, Дунияла жап-жангы ёмюр башланнганнга.* Макитланы С., Жашауну ауазы, 88. ❑ *Рабийгъа, тракторчуну курсун бошап, жап-жангы "ДТ"-ны юсюне орналды.* Къудайланы Х., Ол кюнледе, 3.

ЖАП-ЖАРЫКЪ *сыф.* **1.** Очень светлый, пресветлый / Жарыкъ дегенни *айырма даража формасы. Жап-жарыкъ кюн башыбыздан къарайды.* Шахмырзаланы С., Назмул, 14. ❑ *Жап-жарыкъ прожекторла стадионну кюнча жарытадыла.*

2. *кёч.* Очень радостный / Бек къууанчлы, бети жарыгъан. *Жерк агъачны ичинден Мен къууанып чыгъама, Адамлагъа жап-жарыкъ Жыр бла жолугъама.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 49.

ЖАП-ЖАШИЛ *сыф.* Совершенно зелёный, зелёный-презелёный / Жашил дегенни *айырма даража формасы. Жап-жашил боладыла къум ёзенле, ракетала кёкге чыгъадыла.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 18. ❑ *Бу жерлени жыламукъча таза шауданлары, жап-жашил кырдыклары барды.* Тёппеланы С., Жаралы зурнук, 3. ❑ *Къызыл Октябрь элни сыртлары, тюзлери да адамны кёзюн алдарча жап-жашил кийиннгендиле.* "Алчыла", 81.

ЖАПЛАН *эт.* Навалиться, налечь *на кого-что* / Кёкюрегинг бла бир затны юсюне жат, сойлан. *Бекболат Акъ къаяны чынгыл бийигинден жапланып, энишге къарайды.* Уллубашланы И., Озгъан кюнле, 8. ❑ *Ваня, жерге жапланып, кесине чапханны илишаннга алды.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 95.

ЖАПЛАНДЫР *эт.* Свалить, заставить упасть *кого* / Уруп, тюртюп жыкъ, аудур. *Темирбек, юсю бла учхалатып, немецлилени жерге жапландырды.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 108.

ЖАПЛАНДЫРЫЛ *эт. страд. от* **жапландыр** / Жапландыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Къаспот энди душманланы алгъынча тынгылы кёралмайды: ала жерге жапландырылгъандыла.* "Шуёхлукъ", № 4, 63.

ЖАПЛАНДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **жапландырыл** / Жапландырыл дегенден *этим ат. Душманны жерге жапландырылыуу.*

ЖАПЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **жапландыр** / Жапландыр дегенден *этим ат. Биреуню жерге жапландырыу.*

ЖАПЛАНЫУ *и. д. от* **жаплан** / Жаплан дегенден *этим ат. Ташны жанына жапланыу. Къызыу юзмезге жапланыу.*

ЖАПЛАНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **жаплан** / Жаплан дегенни *араш айырмасы. Сарыуекле суу*

боюнунда жылы юзмезге жапланышдыла. "Коммунизмге жол", 1972, № 48.

ЖАПЛАНЫШЫУ *и. д. от* **жапланыш** / Жапланыш дегенден *этим ат. Жерге жапланышыу. Юзмезге жапланышыу.*

ЖАПМА *ат къ.* **жатма.** *Таукъла, къардан къоркъуп, жапмада къалкъыу эте, Биз къыш учуучу дуркъу Акъ болгъанды къар жетип.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Юйюнге игилик!, 132. ❑ *Зауурбек жетгинчи, Жулдуз отунланы жапма тюбюне жыйды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 11.

ЖАППА-ЖАЛАН *сыф. къ.* **къышпа-къымыжа.** *Жашла, жаппа-жалан болуп, хаманнга ташайдыла.* ❑ *Къанлы къышда жаппа-жалан аякълай къайры чыгъып келесе, Харун.* (Ф о л ь к .)

ЖАППА-ЖАНГЫ *сыф.* Совершенно новый / Жангы дегенни *айырма даража формасы. Жаппа-жангы "Волганы" ичине кирип, жумушакъ шинтикге олтурдум.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъды, 184. ❑ *Атасы сатып алгъан жаппа-жангы портфели китап тапкада турады.* Г у р т у л а н ы Э., Азретни къууанч кюню, 19.

ЖАППА-ЖАНГЫДАН *хал. сёзл.* Заново / Бек жангыдан. *Ташчы уста салады кирпичлерин Жаппа-жангыдан ишлене тургъан юйню.* "Жашауубузну байрагъы", 101.

ЖАППА-ЖАНГЫЗ [1] *хал. сёзл. къ.* **жангыз** [1]. *Эски юйчюгюнде ынна жашайды жаппа-жангыз кеси.* "Шуёхлукъ", № 6, 55.

ЖАППА-ЖАНГЫЗ [2] *кес. къ.* **жангыз** [2]. *Ол кезиуде нартны Къарашауай болгъанын жаппа-жангыз Сатанай билгенди.* "Нартла", 189.

ЖАППА-ЖАНГЫЗЛАЙ *хаз. сёзл.* Одиноко, в одиночку / Жангыз кеси, къуру кесинлей, чыртда башха адам къошулмай. *Жаш жолгъа жаппа-жангызлай чыкъды. Къыз юйде жаппа-жангызлай къалгъанды.*

ЖАПСАР *эт.* Успокаивать, утешать кого / Кёлюн бас, къайгъысын чач, тынчайт, ырахат эт. *[Алим:] Ынна мени жыламукъларымы къара шынтагы жаулугъуну къанаты бла сюртюп, жапсарыргъа кюрешеди.* Ш а у а л а н ы Х., Ач эшикни, менме, 13. ❑ *Анасы къызын, къучакълап, эки къолу бла да башын сылай жапсарды.* "Шуёхлукъ", № 4, 62.

ЖАПСАРТ *эт. понуд. от* **жапсар** / Жапсар дегенни *къатланыучу айырмасы. Бушуу кюнде жапсартаса адамланы.* О т а р л а н ы К., Сагъышла, 6. ❑ *Атасы, жашыны тенглерин чакъыртып, аны жапсартыргъа кюрешеди.* "Коммунизмге жол", 1979, № 133.

ЖАПСАРТДЫР *эт. понуд. от* **жапсарт** / Жапсарт дегенни *къатланыучу айырмасы. Жаш анасыны жюрегин жапсартдырды.*

ЖАПСАРТДЫРЫУ *и. д. от* **жапсартдыр** / Жапсартдыр дегенден *этим ат. Адамны кёлюн жапсартдырыу.*

ЖАПСАРТЫУ *и. д. от* **жапсарт** / Жапсарт дегенден *этим ат. Жюрек жапсартыу жырла айтыладыла таулада.* "Коммунизмге жол", 1980, № 54.

ЖАПСАРЫЛ *эт.* Успокаиваться, утешаться / Кёлюнг басылып, къайгъынг чачылып тынчай, ырахат бол. *Жапсарылдыла жашла, Табып хар ким керегин.* М а х т у м - К у л и, Назмула, 159. ❑ *[Абидат:] Къыз тенглерим бла тургъанда, мени да жюрегим жапсарылады.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 56. *Мустафирни жюре-*

ги жапсарылды. Толгъурланы З., Айыу таш, 44.

ЖАПСАРЫЛЫУ *и. д. от* **жапсарыл** / Жапсарыл дегенден *этим ат. Ананы кёлюню жапсарылыуу.*

ЖАПСАРЫУ *и. д. от* **жапсар** / Жапсар дегенден *этим ат. Мен да адамладан отну, жапсарыуну да алама.* Къулийланы Къ., Жаралы таш, 21. ❑ *Къыйын бушуу кюнде болушуу, жапсарыу нечик асыуду!* Кацийланы Х., Тамата, 162.

ЖАПСАРЫУЛУКЪ *ат* Утешение, то, что утешает / Адамны кёлюню кётюрюлюулюгю, жарымакълыгъы. *Бошунады тереземи къагъып кюрешгени [боранны], жапсарыулукъ жокъ манга аны улууунда.* Отарланы К., Жолла, 168.

ЖАПХАКЪ *ат* **1.** Лопатка *(передняя конечность туши)* / Малны ал саныны тобукъдан ёргеси саулай. *Къоянны жапхагъы ючюн арбагъа не ауурлукъ, не женгиллик.* (Нарт сёз).

2. *къ.* **жауурун.** *Ол [Гитче] жапхагъы бла бир аягъын жаралы этгенди къабанны.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 151. ❑ *[Бууну] Жапхагъыны арты бла бир жаны жырылып, омурау сюеги къыркъылгъанды.* "Ленинни байрагъы".

ЖАПХЫЧ *ат къарач.* Задвижка, вьюшка *(печи)* / Юй суууmаз ючюн печни ожагъын жапхан темир. *Печни жапхычы этилмей къалып, юй терк окъуна сууду.*

ЖАПЫ *ат* **1.** Вид, облик / Адамны тыш кёрюмдюсю, сыфаты. *Жулдуз Адилгерийни юс жапысына да къарамай, къолун тутуп..., къаты къучакълады.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 29. ❑ *[Абдул-Къадыр Жантемир къызына:] Мени жапымда сен сейирсинник зат жокъду, алай а, кертиди, юсюм бираз аман болгъанды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 158.

2. *кёч.* Поведение / Адамны кесин жюрютюу халы. *Зауур билмейди Къубадийни халысын, Аны жаныуар акъыллы жапысын.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. ❑ *[Фарийзат] эрини жапысыны аман болгъанын кёрсе да, ол айтханны этерге кюрешеди.* Геттуланы М., Ачыкъ жюрекле, 55.

ЖАПЫРЫЛ *эт.* Расстилаться *(напр. о тумане, паре)* / Жайыл, бас, жуууkъ къысылып тохта *(туманны, булутну юсюнден). Къаягъа жапырылып, кёксюл тютюн чыгъады.* Маммеланы И., Чалгъы, 43. ❑ *Бийик жухну дылгам ышыкъ къоюнунда Акъ булутчукъ жапырылып жатады.* Отарланы К., Сайлама, I, 20. ❑ *Толкъунла, суууk туманнга къажау лахор этерикча, бир бирге акъырын къошула, жапырыла, къоргъашин тенгиз боладыла.* "Шуёхлукъ", № 10, 46.

ЖАПЫРЫЛЫУ *и. д. от* **жапырыл** / Жапырыл дегенден *этим ат. Къаягъа жапырылыу. Къабыргъагъа жапырылыу.*

ЖАПЫСЫЗ *сыф.* Неприглядный, непривлекательный на вид / Кёрюмдюсю болмагъан, кёзге эриши кёрюннген. – *Къарачы, бу жапысыз атчыкъны барыууна,– деди Азирет.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 93. ❑ *Жапысыз Осман да къоншу юйде нёгери бла былхымсыз сиреледи.* Шауаланы М., Мурат, 53. ❑ *Бу жапысыз къошчукъда кече къалыргъа боллукъ тюйюлдю.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 88.

ЖАПЫСЫЗЛЫКЪ *ат.* Неприглядность, невзрачность / Жапысызны халы. *Ол адамны жапысызлыгъын элде хар ким да биле эди.*

ЖАР[1] *ат.* Обрыв, круча, яр / Сууну жагъасыны, дуппурну, сырт-

ны бек тиги, юзюлген, оюлгъан жери. *Жарлыны мекямы жаргъа жууукъ.* (Нарт сёз). ○ *Жар оюлгъанды юсюбюзге, Уруш къара бушуу келтиргенди бизге.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 215. ❑ *Жар башында къуруйду терек, Аллы бла саркъса да черек.* Бабаланы И., Жетегейле, 94.

ЖАР [2] *эт.* **1.** Колоть, раскалывать *что* / Бир затны кесип, атдырып, алгъындан эсе гитче кесекле эт. *Бекмырзаны сёзлери ташны жарырла.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 32. ❑ *Бирле арбаз сыйпайдыла, бирле малла кеседиле, бирле отун жарадыла.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 53. ❑ *Бу къаяланы жарып суу чыгъаргъынчы, кёп жылла кетерикдиле.* Этезланы О., Тарда, 163.

2. Разбивать *(затылок, голову и т. п.)* / Бир жерине жара сал. *Бюгюн Сюйюнч улу жарлы Ахматны мужура ба уруп башын жаргъанды.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 174. ❑ *[Салиймат] бир бутакъгъа урду башын, Жарды, жангы айлай, къашын.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 107.

3. *кёч.* Оперировать *(больного)* / Саусузгъа операция эт. – *Мени жарып бошагъанлай, эсими да жыйгъынчы, ол [хирург] башха госпиталгъа кетгени себепли, аны бла таныш болургъа тюшмеди.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 48. ❑ *Женгилде окъууну бошап, хирург боллукъду, адамланы жарлыкъды.* Хубийланы О., Аманат, 160.

4. *къарач. къ.* **жыр** [2]. *Къатхан терен къарны жарып баргъан алай тынч тюйюлдю.* "Алчыла", 64. ❑ *Жангылыкъгъа жол жарабыз жаш тёлюню башлары.* "Жилтинле", 26. *Мычымай къалын къырдышны жарып, жумушакъ жол бла келип, бизни къатыбызда жигули тохтады.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 113.

ЖАРА [1] *ат.* **1.** Рана / Санны, чархны, организмни терисинде, этинде кесилген, кюйген, жыртылгъан жери. *Къылыч жара бителир, ауз жара бителмез.* (Нарт сёз). ○ *Бекболат... къалды къыйын жарасындан ёлмей.* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 12. ❑ *Жаралары сау болса да, [Мухамматны] къызыл тырмы тартхан берчлери тапла болуп къалдыла.* Кацийланы Х., Мухаммат, 194.

2. *В позиции определения:* раненый / *къ.* **жаралы.** *Жара къолну сен узатдынг таулагъа.* Къарачай-малкъар жырла", 50. ❑ *[Къыз жашха:] Жара жюрегим сенден жылынса, Санларым ёрге турурла.* "Малкъар халкъ жырла", 249.

❑ **Жара сал 1)** ранить / жаралы эт. *Бёрюге жара салып, уучу Къан ызы бла барады.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 19. ❑ *Окъ, Мазанны онг къолуна тийип, женгил жара салды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 290; **2)** *кёч.* причинять кому душевную боль, страдание / жанын, жюрегин къыйна, жарсыт. *[Сафар:] Къан эмген залимлеге ёмюрде да кетмезча жара салыргъа керекди.* Хочуланы С., Хапарла, 10. **Жара тюшдю** *къ.* **жаралы бол.** *Осман манга ышанып, мен а аны толтуругъа къолумдан келмей къалса, иш тууарылгъандын сора да, мени жюрегиме бителмез жара тюшер.* Кацийланы Х., Тамата, 22. *Чыдагъанбыз, ырхы не бек барса да, Тюшсе да бизге кёп къама жара.* Къулийланы Къ., Жангы китап, 14. **Жара эт** *къ.* **жаралы эт.** *Чапыракълары кетген чырпыла бетибизни, къоллары бызны жара этедиле.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 12.

▲ **Жарасына туз сеп** подлить масла в огонь / ачыуу, жарсыуу болгъанны андан да бек жарсыт, ачыт. *Бирле адамны жараларына туз себедиле, бирле уа жау сюртедиле.* Кацийланы Х., Тамата, 174. ❑ *[Хажи-Осман Мазаннга:] Улан, билмей тургъанымлай, ачыкъ жарама туз себип къойдунг*

да! Залийханланы Ж., Тау къушла, 51.

ЖАРА [2] *эт.* **1.** Годиться / Хайыр келтир, керекли зат эт, керекли бол. *Жаншакъ адам сёзден тоймаз, Къоркъакъ халкъына жарамаз.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 38. ❑ *[Солтанхамит] Кировха нёгер болгъан эди Жарлылагъа жараргъа.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 101.

2. Нравиться, производить *на кого* хорошее, приятное впечатление / Иги, ариу кёрюн, кёлюне жет. *Жашны тулпарлыгъы Дебетни кёлюне жарады.* "Нартла", 149. ❑ *Хасан эфендини кёлюне жарарча сёлешди.* Шауаланы М., Мурат, 145.

ЖАРАГЪАН *сыф.* Замечательный / Бек иги, аламат. *[Азал Къазийге:] Ийнан, мындан алда шахарны жашлары эки жарагъан къызыбызны къоратып кетдиле.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 219. ❑ *Къойлагъа жарагъан бау ишлегендиле.* "Алчыла", 107. ❑ *Юсюнде тау кийимлери, жарагъан аты бла чырайлы жаш терезени туурасында тохтады.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 202.

ЖАРАЙДЫ *кес.* **1.** Хорошо, ладно "Хайыр, хо, болсун" дегенни, ыразылыкъны билдиреди. – *Жарайды, биз сен айтханча этербиз,– деди Асхат жыйын таматагъа.* "Коммунизмге жол", 1930, № 74. ❑ *[Жаннет:] Жарайды, сёзню теренге иймегиз.* Хубийланы О., Аманат, III, 92.

2. Возможно, наверное / Шарт турушну формасындагъы хапарчыгъа къошулуп келсе, сёлешген адамны айтхан затына къарамын кёргюзтеди. *Ол заманнга кесибизге да бир жыйырма алтышар жыл болса жарайды.* Тёппеланы С., Уучу Зауурбек, 5.

❑ **ЖАРАКЪ: Жаракъ салам** *къарач.* зарак салам (*къ.* **зарак**). *Темуркъа жатарны аллы бла туур баш териден этилген эки чабырына жаракъ салам салып, жарашдырып, алай жатды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 58. ❑ *Жашла улакъны терисин, къапчыкълыкъча, саулай сыдырып, ичине жаракъ саламны тыкъ буштукъладыла.* Сылпагъаранланы К., Кёмеуюл, 79. ❑ *Чабырындан баш бармагъы къарап, атлагъаны сайын сыртында жаракъ саламчыгъы къалтырай, [Темуркъа] къойла бла ыстауатха кетди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 33.

ЖАРАЛА *эт. сёл. тил* **1.** Жара сал (*къ.* **жара** [1]). *Жаш къабанны жаралады. Фашистни огъурсуз огъу Келеметни жаралады.*

2. Жара сал (*къ.* **жара** [1]). *Жашны чанчхы сёзлери ананы жюрегин жараладыла.*

ЖАРАЛАН *эт. страд. от* **жарала** / Жарала дегенни *зорлаучу айырмасы. Жашны аягъы, таш тийип, жараланды.* □ *Назмуну интонациясы бек алгъа жараланнган жюрекни ачыуу бла башланады.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 103. *Баласыны бушууна жюрек жараланады, сынады.* "Шуёхлукъ", № 6, 61.

ЖАРАЛАНЫУ *и. д. от* **жаралан** / Жаралан дегенден *этим ат. Бутуна окъ тийип жараланыу.*

ЖАРАЛАУ *и. д. от* **жарала** / Жарала дегенден *этим ат. Биреуню жюрегин жаралау. Айыуну жаралау.*

ЖАРАЛЫ *сыф.* Раненый / Жарасы болгъан. *Жаралыны жастыгъында сау ёлюр.* (Нартсёз). ○ Жаралыланы кётюрюп, сюйреп да окъну, топпу тюбюнден къутхарыргъа кюрешеме. Шауаланы Х., Кюйген тап, 12. ❑ – *Аппа, арбасына салып, бир жаралы солдатны алып келген эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 83.

❑ **Жаралы бол** получить ранение / окъ, снаряд д. а. к. башха зат

тийип, сакъатлы бол неда жыгъылып, тюйюшюп, д. а. к. башха зат бла бир жеринге жара сал. *Урушда жаралы болгъан солдат келип киреди назмума.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 221. ❑ *Къазауатха баргъанланы кими жаралы болады, кими ёледи.* Къобанланы Д., Таулада тарууш, 333. ❑ *Немецлилеге тюбеп, уруш этгенде, Мухаммат, ауур жаралы болуп, атдан жыгъылады.* Кациланы Х., Мухаммат, 161. **Жаралы эт** ранить *кого-что* / ушкок, садакъ, балта д. а. к. башха зат бла уруп, жара неда жарала сал, чып тюшюр. *[Къапбаш оноучу Мыртазгъа:] Апанасны жаралы этдирип, алай къутулургъа мурат этмегиз.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 81. ❑ *Къарт, ушкок бла атып, айыуну жаралы этеди.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 313. ❑ *[Гемуда] атланы мажалларын къабып, жаралы этди.* "Нартла", 170.

ЖАРАТ [1] *эт.* **1.** Одобрять *кого-что*, жаловать, уважать *кого* / Биреуню этген затын, ишин тапха, тюзге сана. *Жюрек жаратса, кёз да жаратыр.* (Нарт сёз). ○ *Выставкада Къонакъ барындан да бек малла болгъан жерни жаратды.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 68.

2. Приглянуться *кому* / Ариу, сюйдюмлю, ушагъылу кёрюн. *Къыз не ариу болса да, Ол да жашны жаратды.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 187.

ЖАРАТ [2] *эт.* Сотворить *кого-что* / Дунияда болдур, бар эт. *Кюн дуниягъа жашау кюч береди, Адамны, хансны да жарата.* Отарланы К., Дуния эртгени, 14.

ЖАРАТ [3] *эт.* Использовать *что*, употреблять *что* с пользой / Хайырлан. *Билимин жараталмагъан кёгетсиз терек кибикди.* (Нарт сёз). ○ *Бекболатны уа Бекмырза кесинде, ашатып, кийиндирип, жумушха жаратыргъа айтды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 384.

ЖАРАТДЫР [1] *эт. понуд. от* **жарат** [1] / Жарат [1] дегенни *къатланыучу айырмасы. Кёп къызланы кёргюздюк, алай жашны бирине да ауз ачдыралмадыкъ, бирин да жаратдыралмадыкъ.*

ЖАРАТДЫР [2] *эт. понуд. от* **жарат** [2] / Жарат [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Къыралланы араларында баргъан урушла жаратдырдыла кёп тюрлю ачы саутну.* ▭ *Жарлылыкъ бла бир халкъны экинчини аякъ тюбюнде жашауу къарангылыкъны жаратдырыр.*

ЖАРАТДЫР [3] *эт. понуд. от* **жарат** [3] / Жарат [3] дегенни *къатланыучу айырмасы. Къызны ишлеп алгъан къыйынын башына жаратдырдыла.* ❑ *Жашны окъуун халкъгъа жаратдыралмадыла.*

ЖАРАТДЫРЫУ [1] *и. д. от* **жаратдыр** [1] / Жаратдыр [1] дегенден *этим ат. Кёпле, бир тилли болуп, биреуню махтай кетселе, аны сюйдюрюу, жаратдырыу къыйын тюйюлдю.*

ЖАРАТДЫРЫУ [2] *и. д. от* **жаратдыр** [2] / Жаратдыр [2] дегенден *этим ат. Къызны жашха жаратдырыу.*

ЖАРАТДЫРЫУ [3] *и. д. от* **жаратдыр** [3] / Жаратдыр [3] дегенден *этим ат. Къыйынын башына жаратдыдыу.*

ЖАРАТЫЛ [1] *эт. страд. от.* **жарат** [1] / Жарат [1] дегенни *зорлаучу айырмасы. Жашны иши жаратылгъанды.*

ЖАРАТЫЛ [2] *эт. страд. от.* **жарат** [2] / Жарат [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Адам баласы жангыгъа, жаратыла келгеннге жол тазаларгъа деп жашайды.* Толгъурланы З., Къызгъыл кырдыкла, 72. ❑ *Бизни къыралны ли-*

тературасы жаратылгъан кюнден бери халкъына къуллукъ этип келеди. "Шуёхлукъ", № 6, 6.

ЖАРАТЫЛ [3] *эт. страд. от.* **жарат** [3] / Жарат [3] дегенни *зорлаучу айырмасы. Къаллай агъач да юйню бир кереклисине жаратылады.* ❑ *Билим не затда да жаратылады.*

ЖАРАТЫЛГЪАНЛЫ *заман. сёзл.* **1.** Отроду, с рождения / Туугъанлы, дунияда жашагъанлы бери. *[Сафар:] Жаратылгъанлы бир адамны ауух къабынына жутланмагъанма, заранымы жукъдурмагъанма.* Хубийланы О., Дерт, 52. ❑ *Темуркъаны жаратылгъанлы правленнге келгенден сюймези жокъ эди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 187.

2. Испокон веков, всегда / Хар заманда, ёмюрледен бери. *Сафар, салып, тюзюнлей эски жерине баргъан эди, алай болгъанлыкъгъа, алайы жаратылгъанлы адам жашагъан жерге ушамай эди.* Хочуланы С., Хапарла, 20.

ЖАРАТЫЛЫУ [1] *и. д. от* **жаратыл** [1] / Жаратыл [1] дегенден *этим ат. Иши ашы жаратылыу. Къылыгъы жаратылыу.*

ЖАРАТЫЛЫУ [2] *и. д. от* **жаратыл** [2] Жаратыл дегенден этим ат. Адамны жаратылыуу. ❑ Сабийле искусствону жаратылыу историясын эм аны мюрледе айныуун сейирсинип окъуй эдиле. "Коммунизмге жол", 1973, 214.

ЖАРАТЫЛЫУ [3] *и. д. от* **жаратыл** [3] / Жаратыл [3] дегенден *этим ат. Ахчаны керекли жерге жаратылыуу.*

ЖАРАТЫУ [1] *и. д. от* **жарат** [1] / Жарат [1] дегенден *этим ат. Хайям, назмунгу таза жаратама, Бил, мен нени болса жаратыучу болмагъанымы.* Зумакъуллаы Т., Кёз жарыгъым, 6. ❑ *Жерге ат атай туруп, халкъны, жамауатны анга къарамы, жаратыуу, жаратмауу ачыкъ кёрюнеди.* "Шуёхлукъ", № 61, 115.

ЖАРАТЫУ [2] *и. д. от* **жарат** [2] / Жарат [2] дегенден *этим ат. Адамны дуниягъа жаратыудан, юйретип, адам этиу къыйынды.* ❑ *Шайтан, жин, алмосту дегенча табийгъатда болмагъан затланы жаратыу къарангылыкъны, билимсизликни ишиди.*

ЖАРАТЫУ [3] *и. д. от* **жарат** [3] / Жарат [3] дегенден *этим ат. Жерни хазнасын халкъгъа жаратыу алимлени баш борчларындан бириди.* "Коммунизмге жол", 1982, № 154.

ЖАРАУ [1] *ат* **1.** Тренировка / Адамны эм башха затны санларын тири этер ючюн хайырланылыучу тюрлю-тюрлю упражнения. *Жарау жол ашырыр, акъыл иш жашырыр.* (Нарт сёз). ○ *Жарау адамны саулугъуна жарайды.* "Коммунизмге жол", 1979, № 81.

2. *В позиции определения:* тренированный / Жарау этген, чыныкъгъан. *Жарау ат иги чабар.* (Нарт сёз). ○ *Жарау атланы беллерин айылла тап къысхандыла.* Къобанланы Д., Таулада тауух, 287.

❑ **Жарау бол** *къарач.* жарау эт (*къ.* **жарау** [1]). *Алыкъын жарау болмагъан чалкъычыла, бир кесек талып, мулжаргъа аудула.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 147. ❑ *Ары дери да чыныкъгъан жашла энди жарау болгъандыла.* "Ленинни байрагъы", 1982, № 116.

❑ **Жарау эт** тринировать, разминать / санланы чыныкъдырыр ючюн, секир, чап, тюрлю-тюрлю упражнения эт. *Чаришге барлыкъла элни аягъында уллу ёзеннге чыгъып, атларын жарау этдиле.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек. ❑ *Боксёрла жарау этиучю отоугъа киргенимде, тренерден сора адам жокъ эди.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 59. ❑ *Сени силке, [къылычны] сени ойната Санларымы жа-*

рау этип, Къайиш кибик ийлегенме. "Жюрек жырлайды", 102.

▲ **Жарауу ачылды** он пришёл в форму, у него появилось желание, охота *что-л.* делать / ишде кесинги кёргюзтюрча тап бол, тирилик ал. *"Тохта бир, Башир, сабыр бол, алыкъа мени жарауум ачылмагъанды," – деди Шамиль.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 175. ❑ *Хамызат, жарауу энди ачылгъанча, бир женгил барып башлады.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 191. ❑ *Вера юйренген къызды, аны жарауу уа эртте ачылгъанды.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 207.

ЖАРАУ [2] *ат.* Нужда, потребность в естественном отправлении / Адамны кеси кереги. *[Жашладан бири:] Бийболат, сен кеси жараууна бурулгъанча эт да, бираз кечик, бу жол тамаданы ызындан мен бир кирейим.* Семенланы А., Жазыу айла, 71.

ЖАРАУ [3] *и. д. от* **жара** [2] / Жара [2] дегенден *этим ат. Халкъына жарау. Биреуню жарсыууну жарау.*

ЖАРАУЛА *эт. сёл. тил* Жарау эт (*къ.* **жарау** [1]). *Жаш, хар эртен сайын эртте туруп, жараулап, ишге тири болуп келеди.*

ЖАРАУЛАН *эт.* Жарау эт (*къ.* **жарау** [1]). *Эрттенликде жашла, стадионнга барып, иги жарауланып келгендиле.*

ЖАРАУЛАНЫУ *и. д. от* **жараулан** / Жараулан дегенден *этим ат. Хар кюнден жарауланыу.*

ЖАРАУЛАТ *эт. понуд. от* **жараула** / Жараула дегенни *къатланыучу айырмасы. Стадионну тамамасы тренерге: "Жашланы иги жараулат,"– деп тиледи.*

ЖАРАУЛАТЫУ *и. д. от* **жараулат** / Жараулат дегенден *этим ат. Жашланы жараулатыу. Атны жараулатыу.*

ЖАРАУЛУ [1] *сыф.* Нужный, необходимый / Керекли, жарагъан. *Жараулу хансны къатында жараусуз ханс да ёседи.* (Нартсёз). ❍ *Ала [ишчиле] къыралгъа, халкъгъа да жараулу иш этедиле.* Лайпанланы Р., Жолоучулукъда, 78.

ЖАРАУЛУ [2] *сыф.* **1.** Пригодный, годный / Жараруча болгъан, бу жарарыкъды деген. *Тёгерегине къарап, жараулу шинтик кёргенинде, кёлтюрюп, столну орундукъ таба къысды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 118. ❑ *Магомет-Алий ёмюрлери мал бла келген къазакъ бла къарачай халкъланы бай сынамларына теренден терен сингип, эки жанына да бу жараулуду деген жорукъларын ала барады.* Акъбайланы А., Ёмюрню иеси, 7.

2. *кёч. къ.* **жарагъан.** *Барамта элни Нарт уя сыртха ёрлей келип тохтагъан къыйырында Барисбий жараулу юй ишлегенди.* Гадийланы И., Санга айтама, 42. ❑ *Ой, юйюнге, Мухадин, бир жараулу чурукъла бардыла.* Шуаланы Х., Кюйген тап, 76. ❑ *[Ахмат] жонады нарат терекни, жараулу журтну жасаргъа.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 66.

ЖАРАУЛУЛУКЪ *ат.* Годность, полезность, целесообразность / Жараулу хал, жарарчалыкъ. *Жерни табийгъат болумларына кёре, мюлк тутаргъа жараулулугъуна кёре аталадыла атла.* "Шуёхлукъ", № 61, 112. ❑ *Эл салыныкъ жерни сууну келтирирге, жол салыргъа, адам тынч жашаргъа жараулулугъуна кёре сайларгъа керекди.* "Коммунизмге жол", 1980, № 213.

ЖАРАУСУЗ *сыф.* Негодный, ненужный, бесполезный / Жарамагъан, осал. *Жараусуз агъачны чыгъанагъы уллу болур.* (Нартсёз). ❍ *[Бригидир къызлагъа:] Аман хансланы къоюп барасыз, ишигиз жараусузду.* Гыттыуланы М., Ачыкъ кюрекле, 129. ❑

Ишчи жыйылыуда жараусуз продукцияны чыгъармаз ючюн кюрешни юсюнден вопрослагъа терк-терк къаралады. "Коммунизмге жол", 1976, № 56.

❑ **Жараусуз бол** прийти в негодность, испортиться, стать негодным / жарамай тохта, бузул, жарамазча бол. *[Хамызат:] Тынчайыу тюгенмекликди, жараусуз болмакълыкъды.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 191. ❑ *Жаныгъызгъа тиймейбиз, Жараусуз болгъансыз деп, Сизни къыстап иймейбиз.* Баланы О., Башчы теке, 20. ❑ *Бир кере табылгъан, хайырланылгъан образла къуру да экинчиге жараусуз болуп къалмайдыла.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 96. **Жараусузгъа чыгъар** забраковать, считать негодным / аманнга, керек болмагъаннга, бузулгъаннга сана. *Алыкъа производствону продукциясында жараусузгъа чыгъарыргъа иги кесегин тюшеди.* "Ленинни байрагъы". **Жараусуз эт** испортить *что*, привести в негодность / буз, сындыр, жарамазча эт. *Немецли жыртхычла рудникни ойгъандыла, жараусуз этгендиле.* "Ленинни байрагъы", 1978, № 70.

ЖАРАУСУЗЛУКЪ *ат.* Негодность, бесполезность / Жараусуз хал, жарамагъанлыкъ, осаллыкъ. *Адамла жазыкъсына башласала, кесинги къарыусуз болгъанынгы, жараусузлугъунгу бил да къой.* Толгъурланы З., Эрирей, 39. ❑ *Душман бери Мухтарны жараусузлугъундан ётмегенин, аны бери ётдюрмез ючюн, минг-минг адамла жаш жанларын аямай кюрешгенлерин Жанчыкъ биле эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 114.

ЖАРАШ *эт.* **1.** Мириться *с кем* / Урушну, къаугъаны, жаулукъну тохтатып, алгъынгы шуёх, мамыр халгъа къайт. *[Жамийлят малчылагъа:] Низамны бузгъанла бла биз жарашмабыз.* Кацийланы Х., Тамата, 214. ❑ – *А жаш женгиллик этгенме, кел, жарашайыкъ да, беш жылынг толгъунчу къал,– деди Ёрюзмек Мазаннга, къахме къатын кибик къубула.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 63. ❑ *Жашла тик къарашдыла, Амал жокъ, жарашдыла.* Ёртенланы А., Жазгъанларыны сайламалары, 34.

2. Ладить, уживаться *с кем* / Бир бирни ангылап, бир акъыллы болуп, келишип жаша. *[Жамийлят:] Жарлы Мухаммат жоюлгъанды, мен башха адам бла жарашалмам.* Кацийланы Х., Тамата, 152. ❑ *Бузоучугъуна бир-эки ай болгъандан сора, Къаражау къалгъан адамла бла да жараша башлады.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 46.

3. Идти, быть к лицу, гармонировать *с чем* / Тийишли бол, уша, келиш. *Семизлик жалан да хайыуаннга жарашады.* (Нарт сёз). ○ *Алгъыш эрге жарашыр.* (Нарт сёз). ○ // Быть к лицу / Бетге, юсге тап келиш, ариу кёрюн. *Ларисаны комбинезону юсюне аламат жарашады.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 204. ❑ *Ариу жарашса юсюнге кийим, Салады ол санга чырай, сюйюм.* "Жилтинле", 424. ❑ *Жукъа жауурунлу чыкъды ортагъа, Жарашмайды чепкен арыкъ аркъагъа.* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 208.

4. Пристраиваться *(у пулемёта, за деревом и т. п.)* / Бир затха, жерге къысылып тохта, орнал. *Къыямыт, бутуну жарасыны башы бла тартып, бел бауу бла къаны саркъмазча къаты къысып, биягъа пулемётха жарашды.* Хубийланы О., Аманат, I, 253.

5. Приживаться, акклиматизироваться / Хауаны, жашауну жангы болумуна юйрен; юйюрсюн. *Якла Бызынгыны тауларына иги жарашадыла, терк айныйдыла.*

6. Разместиться, расположиться удобно / Тап, тынчлыкълы олтуруп, орналып тохта. *Пулемётланы сыбызгъыларындан къалгъаны жерге ташайып, тап жарашхандыла.* Хубийланы О., Аманат, I, 252. ❑ *Артда жарашырса мени къою-*

нума, Акъ билеклеринги чулгъап мени боюнума. Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

7. *къарач.* Упорядочиваться, улаживаться / Тюзеле, къурала, тап бола, игилене бар. *Кёпден кёп предприятие ишлеп, продукция берип тебирегенли, транспортну иши жараша барады.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 209. ❑ *Капитал къурулушну иши да жараша барады.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 116.

8. Устраиваться *(на работу, на службу и т. п.)* / Бир жерге, ишге къуллукъгъа тохта. *[Ибрагим:] Аначыгъым, мен ишге жарашханма.* Хубийланы О., Адамла, 130.

9. Начинать *(беседу, рассказ и т. п.)* / Ушакъны, таурухну д. а. к. затны башла. *Жайылгъанла отну тёгерегин алып, экеу-ючеу болуп, ушакъгъа жарашдыла.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 112.

10. Идти на пользу, соответствовать требованиям *(напр. организма)* / Къарынына, этине таты, хайырлы бол. *Ичиме аш да жарашмайды, кёресиз, азгъанма.* Отарланы К., Жолла, 28. ❑ *Ийнек сют жарашмай, онгсузгъа кетди сабий.* Хубийланы О., Адамла, 28.

11. Привыкать, осваиваться, свыкаться / Бир затха юйрен, аны жарат. *Бу сейирлик къудуретге къайдан эсе да ажаша келип тюбеген кибик, Азамат жарашалмай турады.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 44. ❑ *Жангы ашха-суугъа да жарашалмай, айыу бала арыкъчыкъ болду.* "Шуёхлукъ", № 36.

12. Переносить *(напр. машину, самолёт)* / Адамны чархына зарансыз бол *(машинада, самолётда барыуну юсюнден). Ол къызгъа машина жарашмаучуду. Автобус жарашмай, жашны къусарыгъы келди.*

13. *угъайл.* Приличествовать / Адетге, намысха тап келишме. *Бир бирде сеннге Уруша эди [анам]: "Къыз сабийге жарашмайды Жашла бла ойнаргъа",– деп.* Кипкеланы Х., Кёк къанатлы, 42.

14. Договариваться *с кем-чем о чём*, сговариваться *с кем* / Келиш, сёз бегит *(тохтат). – Хажи-Осман, айып этме, жалынга уа неге деп, ненча жылгъа жарашхансыз? – деп, сорду Мазан.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 43. ❑ *Къаниятат кирирге излеген къуллукъгъа жарашып келеме, анам.* Къобанланы Д., Эки заман, 18. ❑ *Айдарукъ, Ийнал бла жарашып, Къаншауну он жылгъа жалчыгъа алып кетген эди.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек. ❑ *– Неге жарашабыз да, Ерюзмек? – деп сорду Харун.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 24.

ЖАРАШДЫР [1] *эт.* **1.** Помирить *кого с кем* / Тюйюшгенлени, урушханланы, даулашханланы арасында келишмеуню, къажаулукъну, даулашны, урушну, тюйюшню кетер, болдурма. *Бар жарашдырыр, жокъ талашдырыр.* (Нарт сёз). ○ *Бурун заманда мурдарны бла ёлгенни жууукъларын жарашдырыргъа экисини жанындан да адамла къатыша эдиле.* "Шуёхлукъ", № 33, 127.

2. Устривать, определять *(напр. на работу, учёбу)* / Ишге, окъуугъа, къуллукъгъа тохтат, орнат, сал. *– Жашчыкъны бир жерге жарашдырыргъа онг боллукъ эсе, оноуун эт,– деп, Фазий бир кюн къарындашына келди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 20.

ЖАРАШДЫР [2] *эт.* **1.** Приготовить, сделать годным, готовым для использования / Хазырла, хазыр эт, хайырланыргъа жарарча эт. *Таулу уланла кеслерине сенек, басха, чалгъы жарашдырадыла.* Шахмырзаланы С., Тангаласында, 159. ❑ *Таулан саутун-сабасын жарашдырды.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 256. *Фермада адамла малла турлукъ жерлени да тынгылы жарашдыргъандыла.* "Коммунизмге жол", 1979, № 126.

2. Разрабатывать *(напр. метод,*

способ) / Амалланы, жорукъланы, онгланы ойлап чыгъар, тап. *И. П. Кривцук 1962 жылда мирзеу саламны кюлтелеге баусуз къысыуну амалын жарашдыргъанды.* "Ленинни байрагъы", 1978, № 130. ❑ *Жерни битимлиги бузулмаз ючюн биз сабанлагъа ремонт этиуню агрохимия мадарын жарашдыргъанбыз.* "Коммунизмге жол", 1971, № 84.

3. Подправлять *(напр. скирду, погреб)* / Гебенни, уруну д. а. к. башхазатны тап, иги эт, тюзет. *Гебенни да суу кирмезча, жел элтмезча деменгили жарашдырдыла.* "Ленинни байрагъы", 1979, № 186. ❑ *Школну пионерлери Степанны къабырын жарашдырып, аны юсюн ариу гюлле бла жасап турадыла.* Тёппеланы С., Атам урушдан къайтса, 32.

4. Разделывать *(напр. мясную тушу, селёдку)* / Этни санла, жиликлеге юлеш, туура, ашарыкъ этерге хазырла. *Ким эсе да къойну саулай келтирип, кишини гузабасына да къарамай, союп жарашдырды.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 158. ❑ *Бадыма терк окъуна ирикни терисин сыдырды, этин жарашдырды.* "Шуёхлукъ", № 45, 158.

ЖАРАШДЫРЫЛ [1] *эт.* Быть примиренным / Тюйюшню, урушну, кёлкъалдылыкъны къоюп, шуёх болдурул. *Азиз бла къоншула жарашдырылгъандыла.*

ЖАРАШДЫРЫЛ [2] *эт.* **1.** Быть приготовленным / Хазыр этил. *Радио малчыланы тилеклерине кёре жарашдырылгъан концертни берип башлайды.* Гуртуланы Э., Тенгле, 3. ❑ *Олсагъат стол жарашдырылады, къой, тауукъла, бал батман столгъа орнатылдыла.* Маммеланы И., Чалгъы, 92. ❑ *Ариу жарашдырылгъан эки къатлы уллу, жарыкъ школгъа кёп жаш жыйылды.* Къудайланы Х., Ол кюнледе, 53.

2. Быть устроенным *(на работу, учёбу и т. п.)* / Ишге, окъуугъа, къуллукъгъа тохташдырыл, салын. *Жаш тап ишге жарашдырылгъанды.* ❑ *Къыз окъуугъа жарашдырылды.*

ЖАРАШДЫРЫЛЫУ [1] *и. д. от* **жарашдырыл** [1] / Жарашдырыл [1] дегенден *этим ат. Тюйюшгенлени жарашдырылыулары. Окъуугъа жарашдырылыу.*

ЖАРАШДЫРЫЛЫУ [2] *и. д. от* **жарашдырыл** [2] / Жарашдырыл [2] дегенден *этим ат. Ашны заманында жарашдырыяуу. Концертни жарашдырылыуу.*

ЖАРАШДЫРЫУ [1] *и. д. от* **жарашдыр** [1] / Жарашдыр [1] дегенден *этим ат. Ингушлуланы, дюгерлилени бла къазакълыланы бир бири бла жарашдырыуда таулу батыр [Солтанбек] ёлюп тургъанлай да болуша эди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 178.

ЖАРАШДЫРЫУ [2] *и. д. от* **жарашдыр** [2] / Жарашдыр [2] дегенден *этим ат. Урлукъ себиллик жерни жарашдырыу. Столну жарашдырыу.* ☐ *Мазан отоугъа къарады. Бу таулула жарашдырыучу отоуду: киргенлей онг жанынгда агъач ундурукъ, юсюнде эки жастыкъ да бир бири юсюне салынып; ундурукъ артында кеслери этген, тюрлю-тюрлю накъышлары бла уллу кийиз.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 129.

ЖАРАШДЫРЫУЛУ *сыф.* Успокоительный / Тынч, ырахат этген, кёлюн басдыргъан. *Надежда... аллай жарашыулу сабыр жумушакъ сёзлеге къайда юйренген болур?* "Шуёхлукъ", № 6, 20. ❑ *Анзурум жарашдырыулу ауаз бла сёлешди.* "Коммунизмге жол", 1970, № 64.

ЖАРАШЫУ [1] *и. д. от* **жараш** / Жараш дегенден *этим ат. Шуёхларым, ингушлула, жарашыуну юсюнден сёлеширге бизни сакълап*

турадыла. Боташланы И., Пьесала, 96.

ЖАРАШЫУ [2] *сыф. къарач. къ.* **жарашыулу I**. *Директорубуз бек жарашыу адамды.*

ЖАРАШЫУ [3] *хал. сёзл. къарач.* **1.** *къ.* **жарашыулу II**. *Ол [Роза] кёп сёлешмей эди, ауузун ачмагъанлай, бютеу бет тюрсюню бла жарашыу ышарып къоя эди.* Семенланы А., Жазыу айла, 53.

2. Подходяще / Келиширча. *Къобузну лаба къонгуроулары таралып, къарсха жарашыу согъулады.* Байрамукъланы М., Уллу Къарачайда, 77.

ЖАРАШЫУЛУ I *сыф.* Уживчивый / Адамгъа кесин жарашдыргъан, адам бла тап келише билген. *Акъыллы адам жарашыулу болур.* (Нарт сёз). ○ *Атабыз хар заманда да жарыкъла, шуёхла, жарашыулула болугъуз деп тилеучю эди.* "Шуёхлукъ", № 61, 6. ❑ *Азирет жарашыулу болгъанлыкъгъа, нени да кечиучю, хыбыл адамды деп ангыларгъа боллукъ тюлдю.* "Ленинни байрагъы", 1080, № 91.

ЖАРАШЫУЛУ II *хал. сёзл.* Мирно, тихо, спокойно / Тынч, ырахат халда, жарашып, келишип. *[Шайтанла Ерюзмекге:] Ол [къыз] сени сюйген къатынынг Сатанай бла бек жарашыулу, зауукъ жашарыкъды.* "Нартла", 45. ❑ *Темирбий бла Хутата татлы эм жарашыулу жашагъандыла.* "Шуёхлукъ", № 11, 10.

ЖАРАШЫУЛУКЪ *ат.* Лад, согласие, мир; уживчивость / Уруш-тюйюш, сёз, къаугъа болмагъан мамыр хал. *Бири-бирине намыс, хурмет этиу, татлылыкъ, жарашыулукъ бизде юйюр жашауну илишанларыдыла.* "Шуёхлукъ", № 31, 107. ❑ *Мамырлыкъ бла жарашыулукъ болса, шуёхлукъну жолу нечик кенг болур эди!* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 74.

ЖАРАШЫУСУЗ I *сыф.* Неуживчивый / Келишиусюз, адам бла келишмеучю, терсакъыл. *Ол жарашыусуз адамды дей, бирле менден таша этедиле сёзюмю.* Отарланы К., Танг жулдузум, 68. ❑ *Къарт киши жашына жарашыусуз сюдгеча къарады.* "Шуёхлукъ", № 32, 62.

ЖАРАШЫУСУЗ II *хал. сёзл.* Неподходяще, неприглядно / Тапсыз, ушагъысыз халда. *Билал, ат юсюнде эки жанына ауа, жарашыусуз келеди.* (Фольк.) ❑ *Ушкокларын бир жанына салып, жерге, къуру къапчыкъ аугъанча, санларын бошайып, бетлери да кетип, ала жарашыусуз олтурадыла.* Шауаланы М., Мурат, 173.

ЖАРАШЫУСУЗЛУКЪ *ат.* Неуживчивость / Адамла бла жарашмаулукъ, бир акъыллы болмагъанлыкъ. *Бары да къургъакъды, бошду, Жарашыусузлукъгъа хошду.* Теммоланы Х., Хорлауланы жырлары, 72. ❑ *Бек уллу ахшылыкъгъа поэт халкъла арасында жарашыусузлукъну кетгенин санайды.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 123.

ЖАРГАМ *ат.* Овражек / Гитче, тик жарчыкъ. *Улакъла жаргамладан секирип ойнайдыла.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 289. ❑ *Бир заманда Хажи, къайтып келип, сюрюню бугъасы кесини жауун жаргамдан атып жибергенин айтды.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 53. ❑ *Суу ашагъан саз жаргамланы орталарында элчиле юй акъларгъа алыучу акъ топуракъны кюн кюмюш кибик жылтыратханды.* Эбзеланы А., Махти, 28.

ЖАРГЕЛ *ат.* Уступ, скальная терраса / Техтир, тапхыр, тёш жерде атлауучла. *Къарангыда батхакъгъа кирмей, жаргелледен аякъ таймай, неда къая эринине жанламай барыргъа къыйын эди.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 36. ❑ *Эчкилени бир къауумлары бийик жаргеллени башына*

миндиле. Къудайланы Х., Бизни заманны адамлары, 24. ❑ *Ала [Ибрагимлары], бегитилгенни ёрге жаны бла барып, жаргел эриннден суу боюнуна къарадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 204.

ЖАРГОН *ат.* Жаргон / Халкъдан бир тюрлю сылтау бла айырылгъан бир къауум адамгъа къуллукъ этген, лексика жаны бла халкъ тилден башха, алай кесини фонетика эм грамматика системасы болмагъан тил. *Уручуланы жаргонларын кёп адам ангыламайды.*

ЖАРГЪАКЪ [1] *ат эск.* Овчина низкого качества / Осал къой тери. *Амма атта келтирген жаргъакъланы юйню башына атды.*

ЖАРГЪАКЪ [2] *сыф. къарач.* Заморыш / Бек арыкъ, азгъын, къарыусуз. – *Кет, сен жаргъакъ, сени жылынгы билеме дейди, хо. Жылынг къайгъылы тюлме, гыбытынг къайгъылыма, – деп, [анасы Асланны] чыначыгъы бла тюртерек этди.* Байрамукълаы Х., Жылла бла таула, 10.

ЖАРДЫР *эт. понуд. от* **жар** [2] / Жар [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Отун жардыр. Агъачны къангалагъа жардыр. Жаш аш орунун жардырды.*

ЖАРДЫРТ *эт. понуд. от* **жардыр** / Жардыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Аппа базыкъ тёммеклени чюйле бла жардыртды.* ❑ *Жаш эгечин жардыртып, сокъур чегисин кетертди.*

ЖАРДЫРТЫУ *и. д. от* **жардырт** / Жардырт дегенден *этим ат. Сокъур чегисин жардыртыу. Отун жардыртыу.*

ЖАРДЫРЫЛ *эт. страд. от.* **жардыр** / Жардыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Отун ууакъ жардырылып жыйылгъанды.*

ЖАРДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **жардырыл** / Жардырыл дегенден *этим ат.*

ЖАРДЫРЫУ *и. д. от* **жардыр** / Жардыр дегенден *этим ат. Эртте заманда киеуге уллу, къаты тёммекни жардырыу адет болгъанды.*

ЖАРИМКЕ *ат сёл. тил къ.* **ярмарка.** *Сени сюйген тенгинг Хочуланы Сюлемен, Ажирлеринги жаримкеледе сатыучу.* (Ф о л ь к.) ❑ *Мекканы бла аны тёгерегиндеги жерлени сатыу-алыу иш жюрютген адамлары кесёлерине хайыргъа хар къыш сайын шахарда жаримкеле бардыргъандыла.* "Шуёхлукъ", № 56, 82.

ЖАРКОЙ *ат.* Жаркое / Эт бла картоф бирге къууурулуп, чибижи, сохан эм башха затла къошулуп ашарыкъ. *Жашла лахор эте тургъунчу, Лейла, къакъ эт тууран, жаркой этди.* Тёппелаы А., Отлукъ ташла, 22. ❑ *Анам гитче тепсичик бла аллыма таба жаркой, къалмукъ чай салды.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 31.

ЖАРКЪА *ат* **1.** Полено, поленце, крупная щепка / Кесилген, жарылгъан отунладан бири. *Жангыз жаркъа от болмаз.* (Нарт сёз). ○ *Къушжетер, арбазны да ариулап, отун жарып, жаркъаланы къучагъына жыйып келип, печни аллына къуйду.* Хубийланы О., Аманат, III, 318. ❑ *Къасым ортасындан эки жарылгъан чынар жаркъаны алды.* Къобанланы Д., Таулада тарыш, 63.

2. Осколок *(льда, снаряда и т. п.)* / Бир зат жарылгъанда аны чартлагъан кесеги. *Топ окъладан бири хуна ырбынына тюшюп чачылды, жаркъалары ныгъышдагъы адамланы юслери бла жууулдап ётедиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 217.

❑ **Жаркъа-жаркъа бол** раскалываться, раздробляться, расщепляться / ууатыл, ууакъ кесекле бол. *Элия ургъан терек жаркъа-*

жаркъа болду. ❑ *Уллу мияла табакъ, столдан тюшюп, жаркъа-жаркъа болду.*

ЖАРКЪАЛА *эт.* Рубить на поленья; раскалывать, раздроблять, расщеплять / Жаркъа эт, ууат. *Жаш эрттеден тургъан къургъакъ агъачны мычымай жаркъалап жыйды.*

ЖАРКЪАЛАН *эт. страд. от.* **жаркъала** / Жаркъала дегенни *зорлаучу айырмасы. Алгъын адамла ашагъан жерледе от орунла, жаркъаланнган сюекле табыладыла.* ❑ *Отунла жаркъаланнгандыла.* ▭ *Шыякы къазгъанда табылгъан, кемирилген эмда жаркъаланнган сюеклеге кёре, бек алгъыннгы адамла итлени ашар ючюн окъуна ёлтюргенлери кёрюнеди.* "Естествознание", 76.

ЖАРКЪАЛАТ *эт. понуд. от* **жаркъала** / Жаркъала дегенни *къатланыучу айырмасы. Тракторну гусеницалары ауып тургъан терекни жаркъалатып кетдиле.*

ЖАРКЪАЛАТДЫР *эт. понуд. от* **жаркъалат** / Жаркъалат дегенни *къатланыучу айырмасы. Аппа жашлагъа киши жаралмай тургъан тёммекни жаркъалатдырды.*

ЖАРКЪАЛАТДЫРЫУ *и. д. от* **жаркъалатдыр** / Жаркъалатдыр дегенден *этим ат. Ташны жаркъалатдырыу. Агъачны жаркъалатдырыу.*

ЖАРКЪАЛАТЫУ *и. д. от* **жаркъалат** / Жаркъалат дегенден *этим ат. Терекни жаркъалатыу. Къанганы жаркъалатыу.*

ЖАРКЪАЛАУ *и. д. от* **жаркъала** / Жаркъала дегенден *этим ат. Отунланы жаркълау. Бузну жаркъалау.*

ЖАРКЪМА [1] *ат къ.* **жаркъа** **2.** *Топ жаркъмала окоплагъа чартладыла, Саматны жаралы этдиле.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 225. ❑ *Тёгерекден атылгъан зенит топ окъланы жаркъмалары бузлача чачыладыла.* Кацийланы Х., Жер жулдуэлары, 108.

ЖАРКЪМА [2] *сыф. ц. диал. къ.* **зыбыр.** *Жаркъма костюм. Жаркъма чепкен. Жаркъма къумач.*

ЖАРКЪМАЛА *эт.* **1.** *къ.* **жаркъала.** *Жаш отунланы къарап-къарагъынчы жаркъмалап бошады.*

2. *кёч.* Коверкать, произносить неправильно, с ошибками / Жарты-къурту неда тюрлендирип айт, сёлеш. *Жаркъмалап-жаркъмалап кесим кёргеними, Тау элледе эслегеними айтайым.* Макитланы С., Жашауну ауазы, 88. ❑ – *Ий, нелени жаркъмалайса? – деди Шабат.* Байрамукъланы Х., Юйге игилик, 58. ❑ *[Назир:] Тауча сёлеше эсенг, тауча сёлеш, ариу тилибизни жаркъмалама.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 366.

ЖАРКЪМАЛАТ *эт. къ.* **жаркъмала.** – *Жаркъмалатмай айт! Сен кесинг кёргенсе, сора бюлдюргю этерге неге керекди? – деп, темиричileди [Тетиуню] Мырзабек.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 60.

ЖАРКЪМАЛАТЫУ *и. д. от* **жаркъмалат** / Жаркъмалат дегенден *этим ат. Орус тилни жаркъмалатыу.*

ЖАРКЪМАЛАУ *и. д. от* **жаркъмала** / Жаркъмала дегенден *этим ат. Черкесча жаркъмалау. Орусча жаркъмалау.*

ЖАРЛЫ I *сыф.* **1.** Бедный, неимущий или малоимущий / Малы, ырысхысы болмагъан неда аз болгъан; антоними: **бай** [1]. *Сюе эдим бир уланны, Жарлы юйде туугъанны.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 34. ❑ *Хар атла-*

гъандан, хыны абынып, Жарлы таулуну буруну къанагъанды. К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, I, 4. ❑ *[Чопай:] Мени бу жарлы хуржунуму да алыкъа тюбю тешилип къалмагъанды.* Т ё п п е л а н ы А., Чамны да чам биледи, 65.

2. *кёч.* Несчастный, жалкий, вызывающий жалость, сострадание / Насыпсыз, харип, эриулю. *[Хажирет:] Ой, жарлы жаным, ичим жаныр кетеди.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 84. ❑ *[Бадиймат Къаналматха:] Оу, мен жарлы, бу жамау мен Ибрахимни чепкенине салгъан жамаугъа ушайды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 152. ❑ *О, жарлы къыз! Сюйгенинги жойгъан Къанлынг палахха къойду башынгы.* М о к ъ а л а н ы М., Жугъутур мюйюз, 120.

ЖАРЛЫ II *хал. сёзл.* Бедно / Ашаргъа, киерге тапмай, къыйналып. *Жангы айный башлагъан къыраллада кёплери жарлы жашайдыла.* ▭ *Усхур жигит ёксюз, жарлы ёсгенди, Залимликни къолун, жолун кесгенди.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

ЖАРЛЫ-ЖАЛЧЫ *къаум. ат.* Беднота, все бедные и несчастные / Байлыкълары болмагъан къауумла, кеслерини къол къыйынлары бла жашагъанла. *Жарлы-жалчы байлагъа жалчы болуп ишлегенди: мал кютгенди, жер сюргенди, алгъан хакъы бла жашагъанды.* ▭ *Алгъын заманда байлыкълары болмагъан къауумла, жарлы-жалчы, кеслерини къол къыйынлары бла жашагъандыла...* Б у д а й л а н ы Х., Алтын тау, 22.

ЖАРЛЫКАШ *сыф. сёл. тил.* Слово-обращение, употребляемое обычно в речи женщин / Тиширыула, бирлеге айланып сёлешгенде, хайырланыучу сёз. *"Э, жарлыкаш, не сейир эди ол эфендини юсюнден айтханынг!" – деди толу ийнанган Сурат.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 96. ❑ *Хамит, жарлыкаш, эшикде мугурайып нек тураса?* (Ф о л ь к .)

ЖАРЛЫЛАН *эт. сёл. тил.* Жарлы бол (*къ.* **жарлы**). *Хар затларын байла талай, ишчи халкъ жылдан жылгъа жарлылана бара эди.*

ЖАРЛЫЛАНДЫР *эт. понуд. от* **жарлылан** / Жарлыландыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Сау тёрт жылны баргъан уруш халкъны жарлыландыргъан эди.*

ЖАРЛЫЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **жарлыландыр** / Жарлыландыр дегенден *этим ат. Бирлени жарлыландырыу.*

ЖАРЛЫЛАНЫУ *и. д. от* **жарлылан** / Жарлылан дегенден *этим ат. Бир-бир къыраллада ишчи халкъны ишсиз къалыуу, жарлыланыуу кёпден кёп бола барады.*

ЖАРЛЫЛЫКЪ *ат* Бедность, нужда / Адамны жашауууна керекли затланы табылмаулары, жетишмеулери, болмаулары, жарлы жашау. *Эл бай болса, жарлылыгъынг билинмез.* (Н а р т с ё з) . ❍ *Бу юйге жарлылыкъ жетмесин, байлыкъ бу юйден кетмесин!* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 23. ❑ *Жарлылыкъны белин юзюп, Юйлени кенглерин тизип, Илмуну ишлерин сюзюп, Таукел атлайбыз, Кязим.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 53.

ЖАРЛЫСЫН *эт.* Считать *кого* бедным, принимать *кого* за бедного / Жарлыгъа санау. *Ынна кесин жарлысынып турады.* ❑ *Ол, къоншуларын жарлысынып, кесин аладан бир жанлы тутады.*

ЖАРЛЫСЫНЫУ *и. д. от* **жарлысын** / Жарлысын дегенден *этим ат. Биреуню жарлысыныу. Кесин жарлысыныу.*

ЖАРМА[1] *ат.* Крупа, сечка, дроблёнка / Мирзеуню базыкъ тар-

тылгъаны. *[Жаш:] Амма, сен атха къышхыр да, нартюх жарма да бере турурса.* "Шуёхлукъ", № 51, 56. ❑ *[Муса Жандыугъа:] Таусолтан айтханча, къыш къуру биченнге тыйып къоймай, къышхыр, жарма, зынтхы да бере турургъа керекди маллагъа.* Хубийланы О., Аманат, III, 290.

ЖАРМА [2] *ат.* Суп из сечки *(крупы, дроблёнки)* / Базыкъ тартылгъан мирзеуден этилген суулу ашарыкъ. *Гыржын этерге уну болмай, Маржан жарма этип сыйлады.* ❑ *[Бияслан Къонакъгъа:] Нартюхден жарма этип, суугъа да узакъгъа барыучу заманларында, бийчелерибиз субай болуучу эдиле.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 15.

ЖАРМАЛА I. *эт.* Дробить, сечь *что*, делать крупу / Базыкъ тарт, жарма эт. *Къубулхан элек бла бир нартюхню къол тирменде жармалады.* (Фольк.) ☐ *Биченни тапса, жут ашар, Мирзеуню тапса, жармалар.* Гыттыуланы М., Космонартла, 27. ❑ *Нартюхню жармалап, маллагъа берирге хазырлайдыла.* "Коммунизмге жол", 1974, № 136.

ЖАРМАЛА II *кёч. къарач.* Жаркъмала. *[Къундуз:] Мен болумубузну къыска жармаларгъа кюрешдим.* Къоркъмазланы Къ., Горда бычакъ, I, 88. ❑ *Нелени жармалайса сен а, къарылгъан къаргъача, къорап кет былайдан! – деп, Бекмырза кёзлерин эриши жылтыратды.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 32. ❑ *Была [автобусдагъыла] тюзюн билмегенлей, жармалай тура кёреме.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 52.

ЖАРМАЛАН *эт. страд. от.* **жармала** / Жармала дегенни *зорлаучу айырмасы. Томуроудан чартлагъан жонгурчхалача, сагъышла жармалана тебиредиле.* "Толкъунла", 220.

ЖАРМАЛАНЫУ *и. д. от* **жармалан** / Жармалан дегенден *этим ат. Нартюхню жармаланыуу.*

ЖАРМАЛАТ *эт. понуд. от* **жармала** / Жармала дегенни *къатланыучу айырмасы. "Нартюхню жармалатып кел",– деп, ана жашын тирменнге айды.*

ЖАРМАЛАТЫУ *и. д. от* **жармалат** / Жармалат дегенден *этим ат. Нартюхню жармалатыу.*

ЖАРМАЛАУ *и. д. от* **жармала** / Жармала дегенден *этим ат. Арпаны жармалау. Къол тирмен бла нартюхню жармалау.*

ЖАРМАЛЫКЪ [1] *ат.* То, что предназначено или количественно достаточно для приготовления супа из зерна крупного помола / Жарма этерге жарарыкъ, жетерик мирзеу. *Ана къол тирмен бла жармалыкъны тартды.* ❑ *Ач жылгада бир жармалыкъ да тынчлыкъ бла табылмай эди.*

ЖАРМАЛЫКЪ [2] *ат къарач. къ.* **ярмарка.** *Жармалыкъда кёзюнг алгъа айбатха жетеди.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 166. ❑ *Мындан алда Пашинкада жармалыкъгъа бир арба агъач элтип, Къасым ачхачыкъ тюшюрюп келгенди.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 13.

ЖАРМЕРКА *ат сёл. тил къ.* **ярмарка.** *Къасботну кенг арбазында адамла жармеркагъа жыйылгъан халкъгъа ушай эдиле.* Хочуланы С., Хапарла, 65. ❑ [Такуш Ортабайгъа:] *Даулет эт ыйыкъ айында Гум къалада жармеркагъа атла сюрюп барлыкъды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 64.

ЖАРСЫ *эт.* **1.** Гореваться / Бушуу эт, жан аурут. *Жарсыйса, Туугъан журт, жарсыйса сен, Жокълай, жоюлгъан жашларынгы.* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 133. ❑ *Харун,*

Андрейни ёлгенине бек жарсып, къартха къайгъы сёз берди. Залийханланы Ж., Тау къушла, 312.

2. Беспокоиться, тревожиться, волноваться / Биреу неда бир зат ючюн къайгъыр. *[Зокай Ханийфагъа:] Эгечим, мени ючюн жарсымагъыз, анама да къайдагъымы айтмагъыз.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 269.

3. *кёч.* Страдать, иметь *какое-л.* отрицательное свойство, недостаток, порок / Кемчиликледен, шарайыпладан къуру болма. *Бизни поэзия уа бир къауум затла жетишмегенден жарсыйды.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 27. ❑ *Хар ким да ишин сюеди, махтайды. Алай болмаса, Иш жарсыйды, акъсайды.* "Жилтинле", 491.

4. Говорить *кому-л.* о своей неудаче, горе и т. п. / Тарыгъыуунгу, жарссыуунгу биреуге айт. *"Атанг ауруйду, не амал этерге билмейме",– деп, ол [Сатанай] Сосурукъгъа жарсыды.* "Нартла", 88. ❑ *Дунияда бир затны юсюнден Сен манга минг кере жарсыдынг.* Бабаланы И., Жетегейле, 92. ❑ *Хакъларын сурап жарсыгъанлагъа [Сарыбий]: "Хакъыгъызны ахча бла тёлерикдиле",– дей эди.* Этезланы О., Тарда, 63.

ЖАРСЫТ *эт.* **1.** Огорчать / Инжит, жюрегин къыйна. *Аманлыкъ жарсытады, игилик къууандырады.* (Нарт сёз). ○ *Тахир нёгерини чакъдан бир чыкъгъан ауазында, къымылдауунда да адамны жюрегин жарсытхан мудахлыкъны сезеди.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 9. ❑ *Хамызатны жарсытхан аны кичи жашы Мухтар эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 38.

2. Беспокоить, тревожить, волновать / Биреуню къайгъылы, тынчлыкъсыз эт, тынчлыгъын буз. *"Бизни жарсытхан башха затды",– деди узун бойлу къара шинли жаш.* "Шуёхлукъ", № 65, 102.

ЖАРСЫТДЫР *эт. понуд. от* **жарсыт** / Жарсыт дегенни *къатланыучу айырмасы. Тенглеринден адамны жарсытдырмаз ючюн, жаш терсёликни саулай кесине алды.*

ЖАРСЫТДЫРЫУ *и. д. от* **жарсытдыр** / Жарсытдыр дегенден *этим ат. Бизни къартла адамны жарсытдырыуну бир заманда да излемегендиле.*

ЖАРСЫТЫУ *и. д. от* **жарсыт** / Жарсыт дегенден *этим ат. [Дюгербий:] Кереклигизни билдиригиз, Дюгербий саулукъда сизни жарсытыу болмаз.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 30. ❑ *Жалгъан даула, жарсытыула тохтарла.* Отарланы К., Танг жулдузум, 29.

ЖАРСЫУ [1] *и. д. от* **жарсы** / Жарсы дегенден *этим ат. Биреуню къыйынлыгъына, бушууна жарсыу. Ишни иги бармауна жарсыу.*

ЖАРСЫУ [2] *ат.* Горе, глубокая печаль, скорбь, душевное страдание / Бушуу, къыйынлыкъ, жюрекни инжилтген, къыйнагъан зат. *Окъугъан – асыу, окъумагъан – жарсыу.* (Нарт сёз). ○ *Эски юйюм, къууанч да, Жарсыу да кёрдюм сенде.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 96. ❑ *Иги адам, жюрек жарсыуунгу Ангылап, жюрегинги жапсарыр.* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 46.

ЖАРСЫУГЪА *мод. сёз.* К сожалению / Сёлешген адамны айтхан затына жарсыгъанын кёргюзтеди. *Алай, жарсыугъа, машина тебиреген угъай да, автобус да келмеди.* Залийханланы Ж., Жанган жюрекле, 234. ❑ *Жарсыугъа жаш заманында адам саулугъун сакълаугъа иги сагъыш этип къарамайды.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 10.

ЖАРСЫУЛУ I *сыф.* Грустный, печальный / Адам жарсырча; жар-

сыуу болгъан. *Жарсыулу жюрекле жалын отда кюедиле.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 8. ❑ *[Сайхат:] Бу жарсыулу кезиуюбюзде, кёл кенгдирип къойгъанча, Асият бизге бир келмеди.* Боташланы И., Пьесала, 155. ❑ *Эмеген бла тюбемей къалгъан кечесин бла кюнюн Ёрюзмек бек жарсыулу кезиуге санай эди.* "Нартла", 36.

ЖАРСЫУЛУ II *хал. сёзл.* Грустно, печально/ Жарсып, жюреги къыйналып, мудах болуп. *Ёчюлген отну къатында олтуруп, Бадийма атагъа жарсыулу къарай эди.* "Шуёхлукъ", № 45, 21. ❑ *Огъурсуз ишни кёргенди жашчыкъ, Анга жарсыулу къарап тургъанды.* Отарланы К., Сынла, 34. ❑ *Солдатла жарсыулу ышарадыла.* Отарланы К., Дуния эрттени, 8.

ЖАРСЫУЛУКЪ *ат къ.* **жарсыу 2.** *Алыкъа дунияда жарсыулукъ, ачыу, жылау да асыры кёпдю.* Шауаланы М., Кюн таякъла, 10. ❑ *Шуёхлукъ, сёзсюз, тёзалмайма, Ашыгъама аны аллына, Жангыз бир атлам этмегенме Жарсыулукъ салырча жанынга.* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 62.

ЖАРСЫУСУЗ *хал. сёзл.* Не испытывая нужды / Жарсымай, жарсыуу болмай, затдан къыйналмай. *Тууарла бла къойла жарсыусуз къышлайдыла.* ❑ *Биз жарсыусуз жашайбыз.*

❑ **Жарсыусуз бол** не беспокоиться, не волноваться / къайгъы этме, жарсыма. *Жарсыусуз бол, биз сау къадарда Зайнафны тырнагъы ачымаз.* Тёппеланы А., Сени жарыгъынг.

ЖАРСЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **жарсы** / Жарсы дегенни *араш айырмасы. Къарындашларыны ауругъан хапарын эшитип, эгечле бек жарсышдыла.*

ЖАРСЫШЫУ *и. д. от* **жарсыш** / Жарсыш дегенден *этим ат.*

ЖАРТМА *сыф. къарач.* Грубый *(о ткани, нитке)* / Зыбыр *(къумачны, халыны юсюнден). [Сафият:] Ий, мени кёзюммю жетмейди, огъесе мутхуз кюн болупму кёрюнеди, жартма ысхарла болур деймеме.* Хубийланы О., Аманат, 11, 259. ❑ *Ким биледи, галошланы жылтырагъанларынмы жаратмайдыла, огъесе къол керек бла салыннган тартманы жибин асыры жаратмадымы дей болурла.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 12.

ЖАРТЫ *ат.* **1.** *къ.* **жарым 1.** *Кюн чыкъса, агъачны ауанасы таланы жартысын жабады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 330. ❑ *Жюрегими жартысы къабырынгда Къалгъанды Исси-Кёлню боюнунда.* Къулийланы Къ. Кёк чынарла, 61. ❑ *Ийнек сауучуланы жартысы эркишиди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 178.

2. *къ.* **жарым 2.** *Экскурсиячыла жолларыны жартысындан ётген эдиле.* ☐ *Кино бошалыргъа сагъатны жартысы къалгъанды.*

3. *кёч. къ.* **сакъатлы.** *Акъылы жартыдан саны жарты – ахшы.* (Нарт сёз). ○ *Саны жартыны акъылы да – жарты.* (Нарт сёз).

4. *кёч.* Недоученный, малограмотный / Билими аз, билими жетишмеген. *Сангырау къулакъ эл бузар, жарты молла дин бузар.* (Нарт сёз). ○ *Бизни элде да айланадыла бир жарты моллала.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 73.

5. Неполный *(стакан, мешок и т.п.)* / Толу болмагъан, толмагъан. *Кёгюрчюм жарты тулукъну гумуну босагъасындан бери сюйреди.* Толгъурланы З., Эрирей, 103. ❑ *Шарау, арбазда жарты машокну башын тешип, къапчыгъын ары бошатды.* Толгъурланы З., Эрирей, 124.

ЖАРТЫ II *мард. сёзл.* Наполовину, не до конца, не совсем / Толу, саулай угъай. *Тёрт чархлы "ажирими" да бензинден тойдуруп, суукъ суудан къандырып, терезелерин жарты ачханлай, жолгъа атландым.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 112. ❑ *Столда – жарты толтурулгъан анкета.* М. Шолохов, Дон хапарла, 5.

❑ **Жарты бол** стать недостаточным / кем бол, толу болма. *Жарты болса [къайын ананы] кюннгю саугъасы, Хар заманда болур аны къаугъасы.* Будайланы Х., Алтын тау, 41. ❑ *Хауаны болумуна кёре, тап жерледе кютюлген малла не исси заманда да эт къошханларындан жарты болмайдыла.* "Алчыла", 66. **Жарты къал 1)** не завершаться, оставаться недоделанным / этилип бошалмай, битмей къал. *Жарты къалгъан иш созулур.* (Нарт сёз); **2)** быть, стать, остаться обездоленным / юлюшюнгю алалма. *Кёп затдан жарты къалыучу къызла сюйген жашларына барыучу эдиле.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек. **Жарты къой** не завершать, не доделывать *что* / этип (айтып) бошама. *Бир ишни аллын башласанг, артын жарты къойма.* (Нарт сёз). ○ *Бекболат, жомагъын да жарты къоюп, кенг хужандан чыкъды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 382. ❑ *Мен, назмуну жарты къоюп, чыгъама.* Отарланы К., Дуния эрттени, 194. **Жарты эт** выполнить *какую-л.* работу наполовину, не полностью / бир тюрлю ишни ахырына жетдирмей, кемлей къой. *[Аслан:] Жамийлят, ёмюрде сен айтханны жарты этмем.* "Малкъар пьесала", 28.

ЖАРТЫБАШ *сыф.* Полоумный / Жарты акъыллы. *Жартыбашха – баш жарты.* (Нарт сёз).

ЖАРТЫ-КЪУРТУ *хал. сёзл. Кое-как*, небрежно, плохо / Толу угъай, кем, осал, аман; къурту деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *Къундуз бурулуп къарамайды, Тауушлагъа тынгылайды, Жашланы чам сёзлерин а Жарты-къурту ангылайды.* "Шуёхлукъ", № 20, 37. ❑ *Жыйында бир бирлени къулакъларына сёзле жарты- къурту эшитиледиле.* Шауаланы М., Мурат, 24.

ЖАРТЫЛЫКЪ *ат* **1.** *къ.* **кемчилик.** *Эндиге дери бизни ишибизде жангылычла, жартылыкъла бола тургъандыла.* Этезланы О., Тарда, 162. ❑ *[Башир] къаты даулашып, юсюнден атады, китабында жартылыкъ табылса.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 139. ❑ *Повестни суратлау жанындан жартылыкълары бек кёпдюле.* "Шуёхлукъ", № 7, 126.

2. *кёч.* Полоумие / Акъылдан кемлик, акъылы жетишмегенлик. *Жарты кесини жартылыгъын сезмез.* ▭ *Сандан жартылыкъдан эсе, акъылдан жартылыкъ аманды.*

ЖАРЫ [1] *ат* **1.** Тонкая овчина без шерсти / Тюксюз жукъа тери. *Къойну бёрю ашаса да, жары кеселери къалыр.* (Нарт сёз). ○ *Башында жарылары ачыла тургъан, тюгенген саргъыл бёркчюгю бла элни бегеуюлю сары Зекерия сюелип эди.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 104.

2. *В позиции определения:* сшитый из кусков тонкой овчины *(о шапке, шубе и т.п.)* / Жарыладан этилген. *Жарлыны жары тону.* (Нарт сёз). ○ *Жантемир... жары бёркюн эки бюклеп, тёппесине жабышдырып, олтуруп, Къыямытны ауузуна къарай эди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 138.

3. Ремешок из шкуры овцы или козы / Къой неда эчки териден этилген бау. *Гыйы бузда хойнух айландыргъан жашчыкъны жарысы юзюлдю.* Къобанланы Д., Таулада тарыш, 62. ❑ *Жалына аналагъа, жарыланы тилеучек, Хойнух айландырыргъа Бузгъа женгил кетиучек.* Ахматланы А., Жаз келди, 21. ❑ *Сабийлени кими къамичисини*

жарысы юзюлюп, анга жангы жары неда къайиш салады. Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 82.

ЖАРЫ [2] *эт.* **1.** Освещаться, стать светлым / Жарыкъ бол. *Къалын къанга эшик чырылдап ачылды, кечеги къонакъла аз жарыгъан юйге кирдиле.* Шауаланы М., Мурат, 122. ❑ *Кюн чыгъа келгенлей, тауланы башлары жарыдыла.* "Шуёхлукъ", № 46, 90.

2. Светать, брезжить *(о рассвете)* / Танг ата, жарыкъ бола башла. *[Асланкир Махтиге:] Бир кесек жарый эсе, сен къойланы ыстауат таба ышырыргъа кюреш.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 168.

3. *кёч.* Воспрянуть, ожить, повеселеть / Къууан. *Арымагъан жарымаз* (Нарт сёз). ○ *Хасан Айшатны эшикден киргенин кёргенде, бек къууанды, жарыды.* "Шуёхлукъ", № 4, 38. ❑ *Къатынны бети толу айлай жарыды, ол ышарды, эки билеги бла эрини къызыл боюнуна тагъылды.* Кацийланы Х., Тамата, 69.

ЖАРЫ [3] *сонг.* Послелог, показывающий направление действия / Ишни къалай ары айланнганын билдиреди. *Тохта, энди мен нартлагъа нек кетдим, Сёз башындан терсирек жары нек ётдюм?* "Жюрек жырлайды"., 19. ❑ *Тогъайбаш [жугъутур] узакъ жары Къарайды бийик тауладан.* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 62. ❑ *Къалай сюеме жерни Тереклерин, Къолларын, Кёп тюрлю жары элтген Белгисиз кёп жолларын!* "Шуёхлукъ", № 56, 54.

ЖАРЫЖАЯКЪ *сыф. сёл. тил* Худощавый / Къатангы, арыкъ, жукъажаякъ. *Кёзлери мутхуз, жарыжаякъ, бу кимди?* Шахмырзаланы С., Заман жели, 32. ❑ *[Базарбий къатынына:] Аны [Иван Ивановични] къатыны сенича жарыжаякъ тюлдю.* Хубийланы О., III, Аманат, 253.

ЖАРЫКЪ I *ат* **1.** Свет *(лучистая энергия)* / Кёзге кёрюннген эм битеу бизни къуршалап тургъан затланы кёрюрча этген нюрлю энергия. *Ит юрген элге элтир, от жарыкъ тюзге элтир.* (Нарт сёз). ○ *Деменгили тау тараклача, эрттенлик кюнню жарыгъы тёгюлдю, тёгерекде хар неге да жан киргенча болду.* Гуртуланы Э., Тенглерим, 78. ❑ *Кюн батханлай, мычымай, эл школну терезелериндан жарыкъла чыкъдыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 98.

2. Освещенное место, пространство, где светло / Жарытылгъан, жарыгъан, жарыгъы болгъан жер. *Жаш плёнканы жарыкъгъа тутуп къарады.* ▭ *Сурат, терезе ауузунда, жарыкъда тура кетип, онгнган эди.*

3. *кёч.* Радость / Къууандырырча зат; къууанч. *Сарыбийни къатыны ёмюрде бир жарыкъ кёрмеген, санларын къыйынлыкъ кемирген тиширыу эди.* Этезланы О., Тарда, III. ❑ *Бир жарыкъ кёрмей, Жыладым бёлмей, Аны уа киши сан этмеди.* Байкъуллаы Д., Жырла бла таурухла, 8.

ЖАРЫКЪ II *сыф.* **1.** Светлый, яркий *(об источнике света)* / Бек жарытхан, жарыкъны иги берген. *Тауланы артындан жарыкъ кюн чыкъды.* Гуртуланы Б., Тенглени арасында, 17. ❑ *Ниет-теория жаны бла съездни оноулары чыгъармачылыкъ жолгъа жарыкъ чыракъ болгъандыла.* "Шуёхлукъ", № 15,126. ❑ *Жазгъы кюнню жарыкъ таякълары тауланы тёппелерин къызартып башлагъандыла.* "Коммунизмге жол".

2. Освещенный, наполненный светом / Иги жарытылгъан. *Аны [Тамараны] эсине Ленинград филармонияны жарыкъ залы тюшдю.* Гуртуланы Э., Азретни къууанч кюню, 10. ❑ *Жарыкъ юйде ана урчукъ ийиреди.* "Коммунизмге жол", 1976, № 42.

3. Яркий, светлый *(о краске, цвете и т.п.)* / Ачыкъ тюрсюнлю, бетли. *Зурум жыйрыкъгъа жа-*

рыкъ куъмачны сайлады. Жамал бир жарыкъ тышлы китапны окъуйду. Цехни къабыргъалары жарыкъ бояула бла боялгъандыла.

4. *кёч.* Веселый, жизнерадостный / Къууанчлы. *Кёлю жарыкъ таукел ишлер.* (Нарт сёз). ○ *Биз тынгылайбыз кёк кюкюреген-нге, Тынгылагъанча жарыкъ хапаргъа.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 377. ❑ *Биз жарыкъ жашауну къурадыкъ, Аны къууанчында жашадыкъ.* Отарланы К., Танг жулдузум, 49.

5. *кёч.* Возвышенный, благородный, прекрасный / Бек иги, ариу, ахшы, аламат. *Жарыкъ сёз жашаубузну жарытады.* (Нарт сёз). ○ *Къайнап ургъан сени жарыкъ муратынг, Сени бла жер тюбюне киреди.* "Жанкъылыч", 48. ❑ *Тенглери Барисбий бла Аминатны араларында жарыкъ сезимни ёмюрлюк болгъанына ийнандыла.* Гадийланы И., Санга айтама, 122.

6. *кёч.* Значительный / Магъаналы. *Китап, Къарачайны историясыны юсюнден жазылгъан чыгъармалагъа жарыкъ бет болуп къошуллукъду.* "Ленинни байрагъы", 1978, № 176.

7. Очень чистый, прозрачный *(о воде)* / Таза, ариу *(сууну юсюнден).* *Ундурукъ аллында уа алтын гулланы ичинде жарыкъ сууда алтын чабакъла жюзе болгъандыла.* "Нартла, 90. ❑ *Къууанчда кётюрюп жарыкъ чагъырны, Манга тюшмесе уа ичерге, тенгим ичсин.* Къулиийланы Къ., Сайлама, 1, 191.

ЖАРЫКЪ III *хал. сёзл.* **1.** Ярко / Бек жарытып. *Жетген къызы болгъан юйню чырагъы жарыкъ жанар.* (Нарт сёз). ○ *Отда къургъакъ чертлеюк отунла жарыкъ жанадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 42. ❑ *Заман Чегем черекча барады, жангылыкъ чырагъы жарыкъ жанады.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 30.

2. *кёч.* Весело, жизнерадостно / Къууанчлы халда. *Хар ким солуу кюнюн жарыкъ ашырыргъа ашыгъады.* Шауаланы М., Кюн таякъла, 37. ❑ *Мурадин ким бла эсе да жарыкъ саламлашды.* Гадийланы И., Санга айтама, 176.

❑ **Жарыкъ бол** радоваться / къууан, адамгъа жарыкъ тюбе. *Халиймат бла Ибрахимни жанларыны-тинлери къонакъгъа жарыкъ болуу эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 200. ❑ *Мен кёреме журтуму, Жарыкъ болгъанды кёлюм.* Хубийланы О., Мурат, 81. ❑ *– Жуукъ бол, маржа, Биймырза! – деп, адамланы бары да анга жарыкъ болдула.* Шауаланы М., Мурат, 207. **Жарыкъ эт 1)** *къ.* **жарыт.** *Эрттенлик кюнню таякълары элни бютюн да жарыкъ этдиле.* "Коммунизмге жол", 1979, № 106. ❑ *Чыракъчыкъ гитчечик болгъанлыкъгъа, отоуну ичин жарыкъ этген эди.* "Коммунизмге жол", 1972, № 38; **2)** *кёч.* радовать / къууандыр. *Зулейхатны сводкасы Нанашны бир бирде жарыкъ эте эди.* Этезланы О., Тарда, 169. ❑ *Чууакъ эрттенни тазалыгъы, бише башлагъан кёгетлени ийиси ... бизни бир тюрлю жарыкъ этгендиле.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 252.

❑ **Жарыкъ бетли** *сыф.* **1)** приветливый / адамгъа жарыкъ болуучу. *Колхозчула – намыслыла, адетлиле, Хар заманда – жарыкъ бетлиле.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 24. ❑ *Шакъман уялчагъыракъ, жарыкъ бетли, тюз ниетли сюрюучюдю.* "Коммунизмге жол", 1977, № 12; **2)** радостный / къууанчлы. *Къонгуроу ауазлы, жарыкъ бетли сабийле, бири бирин къуугъанча, школну эшигинден суху кирдиле.* "Шуёхлукъ", № 63, 70. **Жарыкъ кёллю** *сыф.* весёлый, жизнерадостный / жюреги жарыкъ. *Рая жарыкъ кёллю, ёхтем къыз болуучу эди.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 71. ❑ *Хар къачан да жарыкъ кёллю Мурадинибиз болмагъанча бек тюрленнгенди.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 123. ❑ *Сюеме къараргъа жарыкъ кёллю тау-*

лу жашны тойда тепсегенине. З у м а к ъ у л л а н ы Т., Къаяда гюлле, 8.

ЖАРЫКЪЛА *эт.* Просвещать *кого* / Окъуу-билим бер, окъуулубилимли эт. *Окъуу халкъны жарыкълайды, кёзюн ачады. Искусствону хар тюрлюсю да бизни жарыкъларгъа болушады.*

ЖАРЫКЪЛАН *эт.* Веселиться; повеселеть / Жарыкъ бол, къууан. *– Муса, маржа, былай олтур, хапар айт, тынчмыса, эсенмисе,– деп, Нанаш жарыкъланды.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 159. ❑ *Сосурукъну кесин кёргенча, алай Мен жарыкъланама, кёзюнге къарай.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 225.

ЖАРЫКЪЛАНДЫР *эт. къ.* **жарыкъла.** *Басма, окъуу юйле, илму эм культура-жарыкъландырыу учреждениеле халкъны жарыкъландырыр ючюн кёп къыйын сала эдиле.*

ЖАРЫКЪЛАНДЫРЫЛ *эт. страд. от* **жарыкъландыр** / Жарыкъландыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Халкъыбыз жарыкъландырылгъанды.*

ЖАРЫКЪЛАНДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **жарыкъландырыл** / Жарыкъландырыл дегенден *этим ат. Халкъны жарыкъландырылыуу.*

ЖАРЫКЪЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **жарыкъландыр** / Жарыкъландыр дегенден *этим ат. Биз юч тиширыу болуп, искусствону, жарыкъландырыуну юсюнден ушакъ эте тургъанлай, Назир кирип келди.* "Шуёхлукъ", № 7, 11. ❑ *Ол [Мёчюланы Кязим] не заманда да халкъны жарыкъландырыуну закий пропагандисти болгъанды.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 124. ❑ *Малкъарда искусствону жарыкъландырыу магъанасы ёседи.* "Шуёхлукъ", № 22, 131.

ЖАРЫКЪЛАНЫУ *и. д. от* **жарыкълан** / Жарыкълан дегенден *этим ат. Илму бла жарыкъланыугъа кёпле итинип башлайдыла.* "Шуёхлукъ", № 55, 4.

ЖАРЫКЪЛАУ [1] *и. д. от* **жарыкъла** / Жарыкъла дегенден *этим ат. Бизни республиканы экономикада, культурада, халкъны жарыкълауда жетишимлеринде басманы юлюшю да аз тюйюлдю.* "Коммунизмге жол", 1979, № 115.

ЖАРЫКЪЛАУ [2] *ат.* Просвещение / Окъутуу-юйретиу бла байламлы ишлени эм учреждения*ланы системасы. Жарыкълауну системасында ишлегенлени кёбюсю тиширыуладыла.* "Коммунизмге жол", 1980, № 143. ❑ *Устазланы август кенгешлеринде Къабарты-Малкъарны жарыкълауну министри сёлешгенди.*

ЖАРЫКЪЛЫКЪ *ат* **1.** Свойство светлого / Бир затны жарыкъ болгъаны, жарытылгъаны; антоними: къарангылыкъ. *Таргъа кире баргъанынг къадар, кюнню жарыкълыгъы азлана, тарны ичин къарангылыкъ алады.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 46. ❑ *Сырт башладан эм тау артладан учуп, Жарыкълыкъны малтап эм тунчукъдуруп, Къарангылыкъ къанатларын жайгъанды.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

2. *кёч.* Радостное состояние / Къууанч, къууаннган хал. *Афуугъанны былай жарыкълыгъын кёрген адам, не къайгъысы болса да, унутуп, жарып къалыр.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 71. ❑ *Суусабы къаннган жолоучу, ичин гоппандан айранны, Къонакъбайны кёзлеринде жарыкълыкъны дурус кёрдю.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жыйырманчы ёмюр, 79. ❑ *Адамланы бетлеринде жарыкълыкъ жокъ эди.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 44.

3. *кёч.* Образование, просвещение, культура / Окъуу, билим. *Окъугъан – жарыкълыкъ, окъума-*

гъан – къарангылыкъ. (Нарт сёз). ○ *Устаз окъутады элни сабийин, Барына берип жарыкълыкъ, билим.* "Жилтинле", 494.

ЖАРЫЛ *эт.* **1.** *страд. от* **жар**[2] / Жар[2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Балта урулмай, тюкгюч жарылмаз.* (Нарт сёз). ○ *Машина жюгю отун ууакъ жарылып, гёш тюбюне жыйылды.* "Коммунизмге жол", 1976, № 56.

2. Трескаться / Терен ызлыкъ тюш, сын. *Мияла жарылды. Буз жарылды. Жер тепгенде, юйню къабыргъалары жарылдыла.* // С треском раскалываться, разламываться / Тарууш этип сын, чачыл, ууал. *Нашала тузланнган банка жарылып, нашалары жерге жайылдыла.* □ *Ол а [хыйнычы] барып жерге тийгенде, къууукъча жарылып, атылды.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 189.

ЖАРЫЛГЪАН *ат.* Трещина / Къабыргъада, бузда д. а. к. затлада сынып, эки айырылып болгъан тешик. *Минги тауну чыранысы жарылгъанлары кенг эм терендиле.* "Шуёхлукъ", № 19, 61. ❑ *Нарт Сосурукъ къамиш башланы алды, Бузну жарылгъанларын да жашырды.* "Нартла", 86.

ЖАРЫЛТ *эт. понуд. от* **жарыл** / Жарыл дегенни *къатланыучу айырмасы. Жаунсуз къызыу кюнле жерни жарылтхандыла. Жылы болгъанлай, суу кёбюрек келип, бузну бир-бир жерлерин жарытта башлагъанды.*

ЖАРЫЛТЫУ *и. д. от* **жарылт** / Жарылт дегенден *этим ат. Уллу къысыр къаяланы жарылтыу тынч иш болмаз.*

ЖАРЫЛЫУ *и. д. от* **жарыл** / Жарыл дегенден *этим ат. Бузну жарылыуу. Ташны жарылыуу.*

ЖАРЫМ[1] *ат.* Половина / Бир затны экиден бири. *Алманы жарымы. Оюнну жарыми. Юйню жарымы.*

2. Середина *какого-л.* расстояния или отрезка времени / Къаллай да болсун, бир узакълыкъны *(жолну)*, заманны ортасы. *Жолоучула, жолну жарымына жетгенлей, шауданны кёрюп, тохтадыла.* □ *Заман алтыны жарымы болгъанды.*

❑ **Жарым автомат** полуавтомат / ишни бир затын кеси аллына толтургъан, аны экинчи кере къайтарыр ючюн а башханы болушлугъун излеген станок, аппарат. *Электросварщик Яков Нетёсов деталланы жангыртыучу жарым автоматны ишлегенди.* "Коммунизмге жол", 1978, № 135. ❑ *Цехде жарым автомат кёп ишни толтурадыла.* "Коммунизмге жол", 1978, № 113. **Жарым айрыкам** полуостров / юч жанында суу, тёртюнчю жаны уа материк не айрыкам болгъан жер. *Кольск жарым айрыкам. Индостан жарым айрыкам.* **Жарым айрымкан** *къарач. къ.* **жарым айрыкам.** *Тамань жарым айрыкам.* **Жарым жибек** *(жюнню юсюнден)* полутонкорунная *(о шерсти)* / жумушакъ, иничке. *Бусагъатда мюлкде битеу къойланы асламысы жибек эм жарым жибек жюнлюдюле.* "Коммунизмге жол", 1976, № 206. ❑ *Колхозну къойлары хазна къалмай барысы да жибек неда жарым жибек малладыла.* "Коммунизмге жол", 1974, № 167. **Жарым патчах** *эск.* наместник / патчахлы Россейни къыйыр областларында уллу власты болуп, таматалыкъ этген адам. *Туугъанлары атлагъа жер саладыла, Жарым патчахха тарыгъып барадыла.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. ❑ *[Сафар:] Бу да [Камил] халкъ аллында кесин жарым патчах сундурургъа кюрешеди.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 14. **Жарым фабрикат** полуфабрикат / хайырланыргъа толу хазыр этилмеген, андан ары ишлерге керек болгъан зат. *Кафеде хазыр ашладан сора да жарым фабрикатла да сатыладыла.* "Коммунизмге жол", 1977, № 110. ❑ *Женгил металладан жарым фабрикатланы эм хазыр*

затланы чыгъарыу юч кере ёсгенди. "Коммунизмге жол", 1976, № 74.
Жарым чалгъычы неполноценный косарь *(обычно о юноше)* / чалгъычы жыйында уллула бла тенг ишлеялмагъан адам *(асламысында жашчыкъ). Жаш, жарым чалгъычыгъа саналса да, бир къаууm кишиледен артха къалмай ишлейди.*

ЖАРЫМЖЫЛЛЫКЪ I *сыф.* **1.** Полугодовой / Алтыайлыкъ, алты айны ичинде боллукъ, алты айгъа белгиленнген. *Колхоз къыралгъа эт эм сют сатыуда жарымжыллыкъ планын 15-чи июннга толтургъанды.* "Коммунизмге жол", 1976, № 93.
2. Полугодовалый / Алты айы толгъан, жыл жарымы болгъан. *Жарымжыллыкъ сабий атасын, анасын таныйды.*

ЖАРЫМЖЫЛЛЫКЪ II *ат.* Полугодие / Жылны жарымы, жарымын кёргюзтген заман. *Биринчи жарымжыллыкъда классда "экиле" алгъан сабий болмагъанды. Ол биринчи жарымжыллыкъдан эсе экинчи жарымжыллыкъда иги окъугъанды.*

ЖАРЫМЛЫКЪ *ат.* Половинчатость / Толу болмагъанлыкъ, жартылыкъ. *Уят – ырысхыгъа жарымлыкъ.* (Нарт сёз). ○ *Тенгликге жарымлыкъ жарамайды.*

ЖАРЫТ *эт.* **1.** Освещать, делать светлым / Жарыкъ кёрюнюрча эт. *Жангы кюн жарытып тургъан малкъар тауладан Кремлге колхоз къойчу саламын иеди.* Макитланы С., Шаудан, 4. ❑ *Нарат чыракъла жарытадыла абезехге баргъан къызланы.* Кацийланы Ж., Мухаммат, 40.
2. *кёч.* Просветлить, дать радость, удовлетворение / Кёзюн-башын ач, къууандыр. *[Халит:] Мен бу мудах кёзлени не бла жарытыргъа билмедим.* "Огъурлу танг", 207. ❑ *Аз тюйюлдю жубанчлары Жангыз жашагъан ананы, Алай дуния къууанчлары Жарыталмайдыла аны.* "Шуёхлукъ", № 6, 59.

ЖАРЫТДЫР *эт. понуд. от* **жарыт** / Жарыт дегенни *къатланыучу айырмасы. Юйню жарытдыр. Орамланы жарытдыр. Мудах адамланы къууанч хапар айтып жарытдырдыла.*

ЖАРЫТДЫРЫУ *и. д. от* **жарытдыр** / Жарытдыр дегенден *этим ат. Юй алны жарытдырыу. Орамланы жарытдырыу.*

ЖАРЫТЫЛ *эт. страд. от.* **жарыт** / Жарыт дегенни *зорлаучу айырмасы. Экинчи чыракъны келтиргенлей, юйню ичи жарытылды.* □ *Кюн чыкъгъанлай, терен агъачны ичи да жарытылды.*

ЖАРЫТЫЛЫН *эт. страд. от* **жарытыл** / Жарытыл дегенни *зорлаучу айырмасы. Баззаны бети жарытылынады, кёзлери от жарыкъда шарт эсленедиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 311. ❑ *Машинаны жарыгъы тийгенлей, къабыргъа жарытылынды, юйню номери ачыкъ эсленди.* "Коммунизмге жол", 1981, № 118.

ЖАРЫТЫЛЫНЫУ *и. д. от* **жарытылын** / Жарытылын дегенден *этим ат. Арбазны жарытылыныуу адамланы къууандырды.*

ЖАРЫТЫЛЫУ *и. д. от* **жарытыл** / Жарытыл дегенден *этим ат. Юйню ичини жарытылыуу. Арбазны жарытылыуу.*

ЖАРЫТЫУ *и. д. от* **жарыт** / Жарыт дегенден *этим ат. Кюнню жарытыуу, жылытыуу да къарыусуз эди.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 328. ❑ *Назму! Сени ишинг жюреклени жарытыуду.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 379.

ЖАРЫУ [1] *и. д. от* **жар** [2] / Жар [2] дегенден *этим ат. Эрттенликде эртте туруп, отун жарыу, мал-*

ланы сюрюуге чыгъарыу Билялны сюйген ишиди. Амин къашларын тюйдю, бетинде лакъырда жарыуун да ёчюлтдю. К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 227. ❑ *Сюйген кёзлени ийнакълау жарыуун бизге саугъагъа бергенсе.* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 85.

ЖАРЫУ [2] *и. д. от* **жары** [2] / Жары [2] дегенден *этим ат. Бети жарыу. Тау башланы жарыулары.*

ЖАРЫШ [1] *эт. взаимн.-совм. от* **жары** [2] / Жары [2] дегенни *араш айырмасы. Чырпыла, тизилишип, дуппурланы сыртыбла, Къууанганча кёрюнедиле, жарышып, Къарашдыла, бир бирине ышарышып.* "Жюрек жырлайды", 18.

ЖАРЫШ [2] *эт. взаимн.-совм. от* **жар** [2] / Жар [2] дегенни *араш айырмасы. Жашла, эришип, отун жарышадыла.*

ЖАРЫШЫУ [1] *и. д. от* **жарыш** [1] / Жарыш [1] дегенден *этим ат. Адамланы къууандырып жарышыулары.*

ЖАРЫШЫУ [2] *и. д. от* **жарыш** [2] / Жарыш [2] дегенден *этим ат. Отун жарышыу. Ташны салта бла жарышыу.*

ЖАСА *эт.* Украшать, придавать красивый вид / Ариу, тизгинли, омакъ эт, жарашдыр. *Сабырны къызын жасай, жарашдыра тургъан къыз нёгерлери ич отоуда куртму этедиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 398. ❑ *Жазгъы ханс бу сыртланы кёк къатапа кюйюз жайгъанча жасагъанды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 17. ❑ *Классыбызны гокка ханса бла жасадыкъ.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 165.

ЖАСАКЪ *ат ист.* Подать, дань, налог / *Уллу Октябрь социалист революциягъа дери Россейде эллиледен бла мещанладан алынып тургъан налог. Патчах дейдиле, аскер дейдиле, Жасакъла излейдиле.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 98. ❑ *Жарала сынадыкъ, бушуула кёрдюк, Кюйсюз терсликге да жасакъ бердик.* О т а р л а н ы К., Сынла, 148.

ЖАСАКЪЧЫ *ат ист.* **1.** Сборщик дани, налогов / Жасакъ жыйыучу адам. *Ёлюм бёрюча сюреди, Жасакъчылай жетеди.* О т а р л а н ы К., Танг жулдузум, 84.

2. Тот, кто платит подати / Жасакъ тёлеучю адам. *Ёмюрюнде бу элни къарты, жашы Къубатийге жасакъчы, Алай Зауурну хапары чыкъгъанлы, Ол излемейди элден ол затны.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапаларлы. ❑ *Тау бий, къара кишиден, жасакъчыдан жукъ урлагъанлыкъгъа, тазир тёлемей эди.* "Шуёхлукъ", № 33, 133.

ЖАСАЛ *эт. страд. от* **жаса** / Жаса дегенни *зорлаучу айырмасы. Къатапа жабыу жасалгъан узун столда гюл къошунла тизилипдиле.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 86. ❑ *Отоуну жасалгъаны къарт къатын бла жашчыкъны жащаулары къалай болгъанын билдиреди.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 57. ❑ *Мени эки нёгерим терек бахчаны огъары жанына чыгъып, кёк кырдык бла жасалгъан тёбеде олтурдула.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 107.

ЖАСАЛЫУ *и. д. от* **жасал** / Жасал дегенден *этим ат. Юйню жасалыуу киши сёз тапмазчады. Байрам аллында орамланы жасалыулары бек омакъды.*

ЖАСАН *эт.* Наряжаться, нарядно одеваться / Ариу, омакъ кийин, омакъ бол. *Юммет-Мухаммет да эл жыйылыугъа жаппа-жангы костюмун кийип, жасанып келеди.* Т ё п п е л а н ы А., Чамны да чам биледи, II. ❑ *Салийхатны да бир да Айтмазча жасаннганын, Азирет бир сёз айтса, Бетини къызаргъанын, кёребиз.* М а м м е л а н ы И., Чалгъы, 42.

ЖАСАНДЫР *эт.* Наряжать, нарядно, красиво одевать *кого* / Ариу, омакъ кийиндир. *Битеу, къалмай, адам улун Жасандырады иши [кючню].* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 51. ❑ *Шо ол халда жасандырып Айкъашны Хазырлалла къатын, къызла аламат.* Шахмырзаланы С., Сырыйна, 58.

ЖАСАНДЫРЫЛ *эт. страд. от* **жасандыр** / Жасандыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Къызла жасандырылдыла. Отоу жасандырылгъанды.*

ЖАСАНДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **жасандырыл** / Жасандырыл дегенден *этим ат. Келин отоуну жасандырылыуу.*

ЖАСАНДЫРЫУ *и. д. от* **жасандыр** / Жасандыр дегенден *этим ат. Халкъ творчествода бир жерге да алдаулукъ, къызыу, учунуу, назмуну жасандырыу кёрлюк тюлсе.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 47.

ЖАСАНМА I *сыф.* Нарядный, красиво, празднично одетый / Омакъ, ариу кийиннген. *Той жарылады, къумурсхабел жашла, жасанма къызла чайкъаладыла.* Хубийланы О., Дерт, 77. ❑ *Ингир салкъында жасанма адамла паркга чыгъадыла.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 118.

ЖАСАНМА II *хал. сёзл.* Нарядно, красиво, празднично / Омакъ, ариу *(кийинип неда кийиндирип). Аслан бюгюн башха кюнледен эсе жасанма кийинип келди.* "Ленинни байрагъы", 1978, № 70.

ЖАСАНЫУ *и. д. от* **жасан** / Жасан дегенден *этим ат. Зейтун бауда ийнек сауа, Зухура да жасаныу къайгъыда.* Тёппеланы А., Назмула, 14. ❑ *Къызгъа къанат битди, жасаныугъа эс бёле башлады.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 217.

ЖАСАНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **жасан** / Жасан дегенни *араш айырмасы. Къызла жасанышдыла. Къызла, жасанышып, киногъа кетдиле.*

ЖАСАНЫШЫУ *и. д. от* **жасаныш** / Жасаныш дегенден *этим ат. Тойгъа жасанышыу.*

ЖАСАТ *эт. понуд. от* **жаса** / Жаса дегенни *къатланыучу айырмасы. Юйюн ариу кюйюзле бла жасат.*

ЖАСАТДЫР *эт. понуд. от* **жасат** / Жасат дегенни *къатланыучу айырмасы. Келин турлукъ отоуну жасатдырадыла.*

ЖАСАТДЫРЫУ *и. д. от* **жасатдыр** / Жасатдыр дегенден *этим ат. Отоуну жасатдырыу. Ёлканы жасатдырыу.*

ЖАСАТЫУ *и. д. от* **жасат** / Жасат дегенден *этим ат. Отоуну жасатыу. Ёлканы жасатыу.*

ЖАСАУ [1] *и. д. от* **жаса** / Жаса дегенден *этим ат. Къызны жасау. Отоуну жасау.*

ЖАСАУ [2] *ат.* **1.** *къ.* **иллеу.** *Доммакъдан адамла суратла эм тюрлю-тюрлю жасаула этедиле.* "Естествознание", 41.

2. *В позиции определения:* декоративный, служащий для украшения *чего-л.* / Омакълыкъ ючюн хайырланылыучу. *Орамланы жанларына жасау терекле салыннгандыла.* "Коммунизмге жол", 1976, № 52.

❑ **Жасау искусство** изобразительное искусство / сурат этиу бла байламлы искусстволаны *(живописни, графиканы, скульптураны, сурат искусствону)* битеулю атлары. *Музейде живопись, скульптура, жасау искусствону эм хунерли халкъ усталарыны чыгъармалары салыннгандыла.* "Коммунизмге жол", 1972, № 19. ❑ *Жасау искусствода ишлеген художниклени*

ишлерине да уллу эс бурулады. "Коммунизмге жол", 1974, № 71.

ЖАСАУАЙ *ат сёл. тил къарач.* Часовой / Постдагъы къалаууур; часовой. *Жасауай, перданны имбашына атып, юлле бла тартхан махоркасыны тютюн ийисин урдура, ёрге бла энишге жюрюйдю.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 176. ❑ *Тюрмени тёрт мюйюшюнде тёрт жасауай сюелип турадыла.* Аппаланы Къара кюбюр, 74.

ЖАСМИН *ат къ.* **чыпчыкъкёз.** *Жасминни, сиренни къолума алып, Сюеме кырдык кёгерген кюнлени.* Къулийланы Къ., Юйюнге игилик, 106. ❑ *Элибизде жасмин чакъгъаны акъса, Мийик кёгюм женгил мугурланады.* "Шуёхлукъ", № 30, 45.

ЖАССЫ [1] *ат.* Поздний вечер; пора отхода ко сну / Сутканы ингир къарангыдан сора юч сагъат чакълы бирден жетген заманы, ашхамны ызындан келген заман. *Жассыдан ётгюнчюннге дери эки къыз бир бирлери бла шыбырдагъанлай турдула.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 335. ❑ *Ашхам бла жассыны арасында Асиятны анасы, не зат эсе да излей, баугъа кирди.* Шауаланы М., Мурат, 120. ❑ *Юйдегиле барыбыз да сёлеше, ушакъ эте; жассы артына дери турдукъ.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 27.

❑ **ЖАССЫ намаз** *дин.* молитва на ночь; вечерний намаз / жассыда этилиучю намаз. *Жандет...мынчакъ тарта, жассы намазны сакълайды.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 42. ❑ *– Къой, жассы намазымы оздурама,– деп, от башындан къумгъанын ала, жеринден турду Батман.* "Шуёхлукъ", № 61, 75.

ЖАССЫ [2] *сыф.* Плоский; широкий / Жукъа, тыммыл, кенг жайылгъан, жайма, жайылма. *Комиссар, сол къолун жассы къубас бел бауна сугъуп, ортагъа чыкъды.* Хубийланы О., Аманат, I, 238. ❑ *Ёзден улу бу юйню къачан эсе да мал кесиучю жассы ташына минди.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 353. ❑ *Жассы ауузлу къама Дерт бла биленнгенди.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 11.

ЖАССЫБЕТ *сыф.* Широколицый / Бети кенг, жассы болгъан, кенг, жассы бетли. *Юйден аллы-бызгъа бир жассыбет тиширыу чыкъды. Бир жассыбет жаш къонакълагъа уста шапалыкъ этеди.*

ЖАССЫЛЫКЪ *ат.* Свойство плоского / Жассы болгъанлыкъ, жассы хал. *Къарт ташны жассылыгъына сейир этди. Жантауну жассылыгъы эки элден кенгди.*

ЖАСТЫКЪ *ат.* Подушка / Ичи къушдан, къуудан, жюнден, мамукъдан д. а. к. башха затдан толуп, адам башын салып жатыучу зат, жатхан жерни кереги. *Мурат, башы жастыкъгъа жетгенлей, къалкъып къалды.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 42. ❑ *Жумдурукъ жастыкъ болуп жатханбыз.* Къулийланы Къ., Жангы китап, 12.

❑ **Жастыкъ агъач** подушка подводы / арбаны кёчер агъачыны бла гулласыны ортасындагъы агъач. *Азнорну арбасыны жастыкъ агъачы жарылгъанды. Абдул-Керим арбагъа гулла, жастыкъ агъач ишлегенди.* **Жастыкъ тыш** наволочка / къумачдан машокча этилип, жастыкъны тышына кийдирилиучю зат. *Акъ аскерчилени артмакъларындан чепкенле, жаулукъла, жастыкъ тышла чыгъадыла.* Хочуланы С., Хапарла, 89. ❑ *Чоппакъ жастыкъ тышны ичин саламдан толтурады.* Этезланы О., Тарда, 134.

ЖАСТЫКЪЛЫКЪ *ат.* Материал, достаточный или пригодный для подушки. Жастыкъгъа жетер, жарар чакълы къуш, къуу д. а. к. зат неда къумач. *Ана къаз-*

ларыны тюгюнден бир жастыкълыкъ къуу хазырлагъанды. Жастыкълыкъ къумач.

ЖАТ *эт.* **1.** Лежать, находиться в горизонтальном положении *(о людях и некоторых животных)* / антонимлери: *тур, сюел, аякъ юсюне бол (адамны эм жаны бар затланы бир къауумуну юсюнден). Аман къатын кёпге жатар, кюню хапар бла батар.* М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 38. ❑ *Хадис, къарт эгечинде ахшы сыйланып, огъары отоуунда жатды.* Т ё п п е л а н ы А., Чамны да чам биледи, 91. // Будучи больным находиться в постели / Ауруп тёшекде бол. *Мурадин жатханлы айдан артыкъ болду.* Г а д и й л а н ы И., Санга айтама, 167. ❑ *Захират, сёлешалгъан да этмей, жатады.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 12.

2. Полегать *(о растениях)* / Энишге бюгюлюп, жерге ау *(битимлени юсюнден). Будай жатханды да, комбайн иги оралмайды. Буз ургъандан сора чаллыкъ жерге жатханды.*

3. *кёч.* Находиться, иметься, валяться *(о неживых существах и абстрактных понятиях)* Бир жерде бар бол, тур *(жаны жокъ затланы юсюнден). Ахшылыкъ жерде жатмайды, аманлыкъ суугъа батмайды.* (Н а р т с ё з). ○ *Радиоприёмникни къатында пластинкала къалау-къалау болуп жатадыла.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 129.

❑ **Жатар жер** постельные принадлежности / тёшек, жастыкъ, жууургъан д. а. к. адам жатар ючюн керекли юй хапчук. *[Добай:] Юй мюлкюбюзге дорх этилгинчи, жатар жерибизни, киер кийимибизни къолгъа этерге керекди.* О. Э т е з о в, Тарда, 83. **Жатхан жери жумушакъ (кенг болсун** да будет земля ему *(ей)* пухом / динге ийнаннган адамланы ёлгенни "ол дуниясы" иги болсун деп тилеулери. – *Жатхан жери жумушакъ болсун, жашауу халкъгъа къалсын, сабийлерине къалсын,– деп, къайгъы сёз берединле.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 10. ❑ *[Сарыбий:] Жашымы жатхан жери жумушакъ болсун.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 329.

ЖАТАГЪАЙ *сыф. сёл. тил. къ.* **эринчек, мытыр.** *"Сенича жатагъайны юйю къалай онгар!" – деп, къатын эри бла тюйюше эди.*

ЖАТДЫР *эт.* Положить *(уложить)* спать *кого* / Жатхан халгъа келтир. *Сабийинге баллы хантны татдырма, къызынгы киши юйюнде жатдырма.* (Н а р т с ё з). ○ *Лейтенантны палаткадан носилка этип, анга жатдырыргъа тюшдю.* К ъ у д а й л а н ы Х., Бизни заманны адамлары, 12. ❑ *Эки эмеген да Сибилчини алып келип, союм ташха жатдырып, къолун, аягъын байладыла.* "Нартла", 106. // Положить спать, устроить на ночлег / Жукълат, кече къалырча онг эт. *Ариуба, сабийлерин жатдыргъандан сора да, кёп олтуруп, сагъыш этди.* "Коммунизмге жол", 1972. № 103. ❑ *Жансурат къонакъланы отоуда жатдырды, кесине да аш юйчюкде аш этди.* "Шуёхлукъ", № 28, 56.

ЖАТДЫРЫЛ *эт. страд. от.* **жатдыр** / Жатдыр дегенни *зорлаучу айырмасы, [Ёлюкле] жанларындан жатдырылып, тобукъларын ёрге жыйып, гуппуш болгъан формада эдиле.* "Шуёхлукъ", № 52, 78.

ЖАТДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **жатдырыл** / Жатдырыл дегенден *этим ат. Тап жерде жатдырылыу. Сыртындан жатдырылыу.*

ЖАТДЫРЫУ *и. д. от* жатдыр / Жатдыр дегенден *этим ат. Сабийни бешикге жатдырыу. Жууундуруп жатдырыу.*

ЖАТКА *ат* Жатка / Оруучу машина. *Кенг ёзенде комбайнала, лафет жаткала тирликлени айырып орууну бардырадыла.* "Шуёхлукъ", № 6, 11. ❑ *Областны сабан*

тюзлеринде комбайнала, жатқала, жюк ташыгъан машинала мирзеуню зырафсыз жыяр ючюн кюрешедиле. "Ленинни байрагъы", 1977, № 186.

ЖАТЛАМА *сыф.* Пологий, покатый, отлогий / Эниш сюрем, жайпакъ. *Сууну жагъасы жатламады. Жатлама жерде суу тохтамайды.*

ЖАТМА *ат* Постройка в виде навеса, одна сторона которой специально остается открытой *(без окон, дверей, ворот)* / Бир жаны саулай ачыкъ болгъан мекям. *Жашла, малчыкъланы да жатма тюбюне жыйып, кеслери тургъан юйге бардыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 342. ❑ *Жамийлят бла Керим, жатма тюбюнден чыгъып, къыркъылгъан къойлагъа къарайдыла.* Кацийланы Х., Тамата, 204. ❑ *Кёзлери чарс кёре [эфенди] атла жыйылгъан жатманы тюбюне барып къарагъанында, ... бир осал ат тагъылып тура эди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 121.

ЖАТМАКЪУЛАКЪ *сыф.* Вислоухий / Къулкъулары энишге салыннган. *[Бадиш] кеси уа тюклю, жатмакъулакъ киши эди.* "Шуёхлукъ", № 28,79. ❑ *Чёфеллеу бир арыкъ жатмакъулакъ алашагъа минип келгенди.* (Фольк.)

ЖАТЫКЪ *сыф. къарач.* Эниш сюрем. *Полу жатыкъ болгъаны себепли, олтургъанла сахнаны ариу кёредиле.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 56.

ЖАТЫУ *и. д. от* **жат** / Жат дегенден *этим ат. Кёк дарийни ичиндеди харбызланы жатыуу.* Къулийланы Х., Жулдузчукъла, 18. ❑ *Тап болады къарт текени жатыуу.* "Къарачаймалкъар халкъ жырла", 20.

ЖАУ[1] *ат* **1.** Масло / Малны сютюнден, бир къауум битимлени урлукъларындан, гюллеринден неда кёгетлеринден этилип, адам ашаргъа, ашарыкъ затланы къууругъа *(бширирге)* жараучу, сууда эримей, аны башында туруучу татымлы зат. *Таулула келедиле тауладан...жолну тигелей, Эшекле бышлакъдан, жаудан Ауур жюклю жёбелей.* Отарланы К., Сайлама, I, 27. ❑ *[Азамат:] Аперим, Назир, тюз айтаса: сюймеген бал да, жау да ашамайды.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 20. ❑ *Апсаты, мыйыкълагъа жау бузлатхын.* "Къарачай халкъ жырла", 46.

2. *В позиции определения:* масляный / Жау тамгъан, жагъылгъан, жау жугъу болгъан. – *Сабийлени арасында тетрадларында жау тамгъалары болгъанла да тюбейдиле.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 239. ❑ *Ахмат жау къолларын эски быстыргъа сюртдю.* "Коммунизмге жол", 1976, № 80.

3. Жир / Жаныуарлада эм битимледе болуучу сууда эримеучю жаулу зат. *Борсукъ жау. Чабакъ жау. Ханс жаула.*

❑ **Жау орун** *къарач. къ.* **жауурун I**. *[Бийнёгер:] ташны сууугъу сингнген сыртын жылытыргъа жау орунларын къымылдатды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 327. **Жау чайкъа** бить масло / сют башны бир затха къуюп, чайкъай кетип, жау эт. *Биреу гыбыт бла жау чайкъай эсе, биреу а кюрек бла халжар кюрейди.* (Нартсёз). ○ *Хабий ушхуур эте, анам да жау чайкъаргъа гыбытны хазырлай айлана эди.* Байрамукълаланы Х., Тиширыуну хапары, 24. ❑ *Алиймырзаны ортанчы жашы гыбыт бла жау чайкъайды.* "Шуёхлукъ", № 51, 64. **Жау чыракъ** свеча, свечка / ичинде тартмасы болуп, жаулу затдан этилип, жанып, юйню жарытыргъа жарагъан таякъчыкъ, картоф чыракъ. *Терезе тюбюнде столда тёрт жау чыракъ жанады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 78. ❑ *Мутхуз жылтырайды табакъда жау чыракъчыкъ.* Отарланы К., Жолла, 167. ❑ *Терекни элия уруп, Жау чыракълай жандырды.* Боташла-

ны И., Таула сакълайдыла, 18. **Жау басды** он оброс жиром / бек семирди. *Жашны жюрегин жау басханды, эркин солуялмайды.* **Жау сал** къ. **семир.** *Тютюнню къойгъанды, ол жау салып башлагъанды.*

ЖАУ [2] *ат къ.* **душман.** *Жаулары-ма юресе сен, Манга саулукъ тилейсе сен.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 46. ❑ *[Тищенко Хажи-Исмайылгъа:] Биринчи жаубуз – патчах, экинчи жаубуз – къарангылыкъ.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 106.

❑ **Жау бол** враждовать *с кем* / душман бол, душманлыкъ жюрют, кёрюп болма; антоними: шуёх бол. *Ачыкъ сюелип, Кязим, Зулмулукъгъа жау болдунг.* Къулийланы Х., Жылла озадыла, 37. ❑ *[Умар Бузжигитге:] Сен бу ыйыкъда фермада концерт салмасанг, экибиз жау боллукъбуз.* Хубийланы О., Аманат, III, 240. ❑ **Жау эт** настроить *кого* против *кого*, сеять вражду между людьми / кёрюп болмазча эт. *Тилчи адам эки къарындашны бир бирине жау этер.* (Нарт сёз). ○ *Огъурлулукъну душманлары Адамланы бир бирге жау этгенден Сюйгенлери болмагъанды.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 379. ❑ *[Ибрахим Аслангерийге:] Къоркъутхан этеме деп, халкъны кесинге жау этсенг, сора ким бла ишлериксе?* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 148.

ЖАУ [3] *эт.* **1.** Выпадать, идти *(об осадках)* / Кёкден жерге тюш *(жаунну, къарны, бузну юсюнден). Батыр тууса – элге насып, жаун жауса – жерге насып.* (Нарт сёз). ○ *Сау ай ётдю жаун жаумагъанлай, Ауругъанча, саргъалдыла сабанла.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 54. ❑ *Декабрны ортасында жаугъан терен къар тёгерекни агъартханлай турады.* Кацийланы Х., Тамата, 31.

2. *кёч.* Обильно падать *(напр. о снарядах, бомбах, камнях и т.п.)* / Жауун жаугъанча кёп къуюл *(топланы, окъланы, бомбаланы, ташланы д. а. к. башха затланы юсюнден). Башыбыздан окъла жауун башладыла.* "Коммунизмге жол", 1976, № 78. ❑ *Бир заманда жар башындан ташла жауун тебиредиле.* "Коммунизмге жол", 1973, № 64.

ЖАУБАШ *сыф.* С жиром на поверхности *(о жидкости)* / Башында жауу болгъан *(суусун затны юсюнден). Хант табакъла арасында Къонгур гоппан сюелди. Ичиндеги жаубаш боза къонакълагъа жан берди.* Тёппеланы А., Экинчи жашау, 14. ❑ *Къошдан келгенди жаубаш айран.* (Фольк.) ❑ *Къонакъла, семиз этлени ашап, жаубаш шорпаны ызындан ичедиле.* (Фольк.)

ЖАУБЕДЕК *ат.* Чиж / Чорбат чыпчыкъланы къаумундан, агъачда жашаучу, кюл бетли, жырлаучу гитче къанатлы. *Жазда къой чыпчыкъла, жаубедекле, гергежызла, сабан чыпчыкъла ... уя этедиле.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 140. ❑ *Хуна тешикден жаубедек балачыкъ тюшдю.*

ЖАУБЁЛЕК *ат къ.* **жаубедек.** *Ингирде сабийле Саркисге эрленни да, жаубёлекни да атдыла, кеслери уа осал кефлери бла дорбуннга къайтдыла.* "Шуёхлукъ", № 62, 42.

ЖАУБЫДЫР *сыф. сёл. тил.* Пузатый / Семиз къарынлы. *Жаубыдырла, кёпдю, энди болгъанды, Жарым дуния ишчи къандан толгъанды.* Шахмырзаланы С., Заман жели, 18. ❑ *[Азрет къонакъгъа:] Сен, жаубыдыр, мени къоркъутма.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 75. ❑ – *Биреулен санга юйге жетсин, мен да ары барама деп кетгенди,– деди жаубыдыр Амин.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 17.

ЖАУДУР *эт. понуд. от* **жау** [3]

/ Жау [3] дегенни *къатланыучу айырмасы. [Таулан Ибрахимге:] Ой, сиз, жашла, бютюн халысыз! Къумурсха тёбени къозгъама, жаудураса!* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 99. ❑ *Булутчукъ, будай Булутчукъ, будай сабанлагъа жаунчукъ – жаудур.* Отарланы К., Жолла, 33. ❑ *Кёк кырдыкны сугъарып, Къара жаун жаудургъан, Желинлени толтуруп, Сютню элпек саудургъан [жашил май].* Къулийланы Х., Жырны заманы, 108.

ЖАУДУРТ *эт. понуд. от* **жаудур** / Жаудур дегенни *къатланыучу айырмасы. Туманланы топ бла атып, жаун жаудуртадыла.* "Коммунизмге жол", 1978, № 56. ❑ *Командир саулай батареяны топларын фашистлени юслерине жаудуртду.* "Коммунизмге жол", 1980, № 98.

ЖАУДУРТУУ *и. д. от* **жаудурт** / Жаудурт дегенден *этим ат. Окъланы жаудуртуу. Жаун жаудуртуу.*

ЖАУДУРУЛ *эт. страд. от* **жаудур** / Жаудур дегенни *зорлаучу айырмасы. Билмей тургъанлай жар башындан юсюбюзге ташла жаудурулдула.*

ЖАУДУРУЛУУ *и. д. от* **жаудурул** / Жаудурул дегенден *этим ат. Жаунну жаудурулууу. Окъланы жаудурулуулары.*

ЖАУДУРУУ *и. д. от* **жаудур** / Жаудур дегенден *этим ат. Душманлагъа окъланы жаудуруу. Жаун жаудуруу.*

ЖАУДУРУШ *эт. взаимн.-совм. от* **жаудур** / Жаудур дегенни *араш айырмасы. Аскерле аяусуз бир бирлерине окъланы жаудурушадыла.*

ЖАУДУРУШУУ *и. д. от* **жаудуруш** / Жаудуруш дегенден *этим ат. Бир бирге къар гулмакъланы жаудурушуу.*

ЖАУКЪАРЫН *сыф. сёл. тил къ.* **жаубыдыр.** *Жаукъарын Бийберт бирси кишиледен артха къалып келеди.* "Коммунизмге жол", 1970, № 72.

ЖАУЛА *эт.* Быть в ссоре, обижаться, враждовать / Биреуге кёлкъалды бол. *Берсенг – тослай, бермесенг – жаулай.* (Нартсёз). ○ *Аналыкъ деп, аталыкъ деп, дауларла [келинден], Тил тутмаса, хар бириси жауларла.* Будайланы Х., Алтын тау, 50. ❑ *Мухтар эфенди, Хажи аны кеч келдинг деп жауламагъанына къууана, ундурукъ аллында шинтикге чёкдю.* Ахматланы И., Боранда, 68.

ЖАУЛАН *эт. страд. от* **жаула** / Жаула дегенни *зорлаучу айырмасы. Къайынларынгы айтханларындан чыкъгъанлай, терк окъуна жауланырса.* (Фольк.).

ЖАУЛАНЫУ *и. д. от* **жаулан** / Жаулан дегенден *этим ат. Керексиз жерден жауланыу.*

ЖАУЛАТ *эт. понуд. от* **жаула** / Жаула дегенни *къатланыучу айырмасы. Ол кимге эсе да тил этип, тенгин жаулатды.*

ЖАУЛАТДЫР *эт. понуд. от* **жаулат** / Жаулат дегенни *къатланыучу айырмасы. Уллу кёллюлюк адамны тенгин, жууугъун да жаулатдырады. Къайын къызы, къозутуп, анасына келинин жаулатдырды.*

ЖАУЛАТДЫРЫУ *и. д. от* **жаулатдыр** / Жаулатдыр дегенден *этим ат. Жаулатдырыу тынчды, жарашдырыу къыйынды.*

ЖАУЛАТЫУ *и. д. от* **жаулат** / Жаулат дегенден *этим ат. Биреуню биреуге жаулатыу.*

ЖАУЛАУ *и. д. от* **жаула** / Жаула дегенден *этим ат. Бош зат ючюн тенгин жаулау айыпды.*

ЖАУЛАШ *эт. взаимн.-совм. от* **жаула** / Жаула дегенни *араш айырмасы. Бир ауукъда жашла бир бирни жаулашып турдула.*

ЖАУЛАШЫУ *и. д. от* **жаулаш** / Жаулаш дегенден *этим ат. Бир бирни жаулашыу.*

ЖАУЛУ *сыф.* Жирный / Жауу болгъан. *Сарыбий жаулу жухун жууып, аны чепкенини зыбыр этеги бла сыйпап, дорбуннга къайтды.* Этезланы О., Тарда, 18. ❑ *Зурият къазандан жаулу гардош шорпаны къуюп тебиреди.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 73. ❑ *Нефть къара, жаулу суусун затды.* "Коммунизмге жол", 1978, № 34.

❑ **Жаулу чеги** толстая кишка / малны къара чегисини ызындан келген, андан базыкъ, жауу болгъан чеги. *Алсур да, жууп, маралны къарынын да, жаулу чегилерин да алып кетди.* "Къарачай халкъ таурухла", 77.

ЖАУЛУКЪ[1] *ат.* Шаль / Тиширыула башларына къысаргъа этилген уллу тёртгюл къумач. *Зубайда, жаулугъун энишге тартып, баш тёбен къарап, аны чачакълары бла жубанады.* Этезланы О., Тарда, 174. ❑ *Зухура, башына жаулугъун тарта, элгеннгенча, ёрге къопду.* Хубийланы О., Жукъсуз кечеле, 191.

❑ **Жаулукъ ийне** спицы для вязания шерстяных платков / бир къыйыры жютю, экинчи къыйыры уа тогъай болгъан, жаулукъ эшерге хайырланылыучу, темир чыбыкъдан этилген керек. *Токай жаулукъ ийнеле, жюн таракъла да ишлей биледи.* "Коммунизмге жол", 1969, № 27.

ЖАУЛУКЪ[2] *ат.* Вражда, враждебность / Бир бирге жау хал; душманлыкъ. *[Бузжигит:] Мусагъа мени жаулугъум болмагъаны барынга да тууралы.* Хубийланы О., Аманат, III, 289. ❑ *Байрым кюнде, жангы жылны башында, Кетергенбиз арабызда жаулукъну.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 60.

ЖАУЛУКЪБАШ *ат сёл. тил.* Женщина / Масхара этип, тиширыугъа айтылгъан ат. *[Къарт шуёхуна:] бизде бир жаулукъбаш барды да, тышына атласанг, къазауат этип башлайды.* Гуртуланы Э., Млекледе къонакъда, 80.

ЖАУУМ *ат къарач.* Осадки, атмосферная влага / Жаууп, атмосферадан жерге къар, жаууп, чыкъ д. а. к. халда тюшюучю мылы. *Жаууум кёкде, урлукъ жерде къалмаз.* (Нарт сёз). ○ *Нартюх сынгган, гардош къазгъан кезиуде жаууумла жунчутдула.* Хубийланы О., Адамла, 164. ❑ *Кече жаууум болгъаны себепли, августну эртенлиги суукъ эди.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 22.

ЖАУУМЛУ *сыф. къарач. къ.* **жаууннлу.** *Жаууумлу кюн. Жаууумлу жыл.* ☐ *Барыны да [адамланы] бетлери жаууумлу кечеча мыдахдыла.* Къобанланы Д., Таулада тауушш, 191.

ЖАУУМСУРА *эт. къарач.* Моросить / Бек ууакъ эм кёп тамычыкъла болуп жау. *Ауур мылы тубан жерге бауурлана да ачыла, жаууумсурай да тохтай турады.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 110. ❑ *Тюшюучен эди Октябрь – къач ортасы, Суукъ алып, саргъалтып, жаууумсурап.* "Жюрек жырлайды", 107.

ЖАУУМСУРАУ *и. д. от* **жаууумсура** / Жаууумсура дегенден *этим ат. Къарт жаз башыны жаууумсурауну кёпге созулгъанын жаратмады.*

ЖАУУН *ат.* **1.** Дождь / Булутладан тамычыла болуп тюшген суу. *Тынгылы кече жаууннга, эшит тау башланы желин.* Къулийланы Къ., Жер китабы, 160. ❑ *Нанаш бла нёгерлери жаууун озгъунчу деп, къургъакъ дорбунда тохтагъан эдиле.* Этезланы О.,

Тарда, 69. ❑ *Жаз башы жауунладан сакъларгъа [къозучукъланы] халжарлары да жокъду.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 47.

2. *В позиции определения:* **а)** дождевой / Жаун жаудуруучу. *Жаун булутла кюйсюз къаралып, Кёк ачы-ачы чартлады.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 22. **б)** дождливый / къ. **жауунлу.** *Жаун кюн. Жаун кече.*

ЖАУУНЛУ *сыф.* Дождливый / Жаун терк-терк жауууучу *(жер, жыл, ай д. а. к.) Жазы жауунлу болса, къышы биченли болур.* (Нарт сёз). ○ *Жангы ай челекни такъсанг да тюшмезчады, ай алай болса, жауунлу ай боллукъ тюйюлдю, деучюдюле къартла.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 28. ❑ *Жылла жауунлу, бузлу бола, Кёпге тёздю жюрегим.* Къулийланы Къ., Чумла къызарадыла, 21.

ЖАУУНСУЗ *сыф.* Засушливый / Жаун жаумаучу, къургъакъ *(жер, жыл, ай д. а. к.). Жауунсуз кюнледе биченни жыйып, тишлеге урадыла.* "Коммунизмге жол", 1974, № 88. ❑ *Быйыл, жауунсуз жыл болуп, хар зат да кюйюп барады.* "Коммунизмге жол", 1978, № 184.

ЖАУУР *ат* **1.** Ссадина *(от седла, хомута и т.п. на спине, шее верхового, упряжного животного)* / Йер, хамут д. а. к. зат ашап болгъан жара. *Осал малчыны жекген малы жауур болур, этген иши дауур болур.* (Нарт сёз). ○ *Атны бурунун бурсанг, жауурун унутур.* (Нарт сёз). ○ *Къара алашаны да жауурлары оюладан оюла бара эдиле.* Семенланы А., Жазыу айла, 13.

2. *В позиции определения:* имеющий ссадину на спине, шее *(о верховом, упряжном животном)* / Жаууру болгъан. *Эки жауур ат да бир бири аркъаларын къашый эдиле.* (Нарт сёз). ○ *Жарлы эшек, жауур эшек, Иенг не аман эди.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 79.

ЖАУУРЛУКЪ *ат.* Чепрак, поседельник / Иерни тюбюне салыныучу къалын кийиз неда ичи болуп сырылгъан зат. *[Къарашауай] гитчеликден Гемуданы алгъанды, Эски жауурлугъун анга салгъанды.* "Нартла", 166. ❑ *Терлик, жауурлукъ сыбызгъыбел атха ахшы жарашадыла.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 288. *Къарт, эшикде къалгъан эшек жауурлукъну жыйып, эшиклерин жызылдата, юйюне жыйылды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 194.

▲ **Жауруна къатыл** задеть за живое, наступить на мозоль / адамгъа бек ачыу тиерча зат айт, кёлюне тий, жанын къыйна. *Жашны сёзлери къызны жауруна къатылдыла.* (Фольк.). ❑ *Сюйген адамынга жауруна къатылыр затны айтма.*

ЖАУУРУН *ат.* **1.** Лопатка, лопаточная кость / Къысха иликни баш жанында ючгюл къалакъ сюек. *Таматаны юлюшю – жауурун бла баш жарты.* (Нарт сёз). ○ *Жауурунун окъ тешген жугъутур ол сызгъада Сау кюн, сау кече турду.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 168. ❑ *Адемей жауурунну ... бир жанына салды.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 99.

2. Заплечье / Аркъаны баш жаны имбашла бла бирге. *Мазаллы жауурунларынгы кер, бугъоуладан эркин бол.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 42. ❑ *Жашла кеслерини жауурунлары бла битеу тапканы жабып сюеледиле.* Зокаланы З., Солуу кюн, 31. ❑ *Юсюпню кенг жауурунлары, иничке бели, узун ариу санлары Асиятха суратча ариу кёрюнедиле.* Шауаланы М., Мурат, 29.

❑ **Жауурун къалакъ** *къ.* **жауурун 1.** *[Къуш] жумулуп барып, бугъаны жауурун къалагъын тырнакълары бла кётюрюп, хаугъа кётюрюлдю.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 212. ❑ *Ийналукъну кёлегинден жауурун къалакълары шарт билинедиле.* Толгъурла-

ны З., Эрирей, 151. ❑ *Жауурун къалакъ салып илишаннга Атхандыла Нарт къаладан эришип.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 60. **Жаууруннга къара** предсказывать *что-л.* по пятнам, имеющимся на лопаточной кости / жауурун къалакъгъа къарап, жашауда не боллугъуну юсюнден айт. *Адемей жаууруннга къарамай, сансыз этгенча, бир жанына салды.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 99. ❑ *Онг жауурунна къарап сюйюннгенди, Сол жауурунна къарап тюйюлгенди.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 36. **Жауурунун элейди** он пожимает плечами / бир затха сейирсиннгенин, сагъыш этгенин, бир затны, болумну ангыламагъанын, не этерге билмегенин билдирип, жауурунларын къымылдатады. *Малжей башын ёрге кётюреди, жауурунларын элейди, къулакъ башын къашыйды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 347. ❑ *Базарбий, жауурунун элей, къапханнга тюшгенин билди.* Хубийланы О., Аманат, III, 250. ❑ *Дюгербийни сёзлерин эшитген жаллы эллиле, башларын къашый, жауурунларын элей, адыргы халлы кете эдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 30.

ЖАУУРУНЛУ *сыф.* Плечистый / Жауурунлары кенг болгъан. *Ходжалий уллу къоллу, жауурунлу адам эди.* "Шуёхлукъ", № 13, 50. ❑ *Жырлада жашны ариу сюекли, кенг жауурунлу болгъаны айтылады.* "Шуёхлукъ", № 41, 14.

ЖАУУРУНЧУ *ат.* Человек, умеющий предсказывать по лопаточной кости / Жауурунна къарап, жашауда не боллугъун билиучюге саналгъан адам. *Айтханларына кёре, Жангы журтда Гиналукъдан уста жауурунчу болмагъанды.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек. ❑ *Тюшню игиге жораласа да, жауурунчу кёл басар затла айтса да, Айдарукъ тынчаймайды.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек.

ЖАУУУ *и. д. от* **жау**[3] / Жау[3] дегенден *этим ат. Къууанып турама бюгече жауууна Нальчикде жумушакъ къарны.* Къулийланы Къ., Жангы китап, 21.

ЖАУХАР *ат.* **1.** Жемчуг / Сууда жашагъан метекеча жаныуарчыкъланы бир тюрлюсюню къабыны ичинде къуралып, тёгерек бюртюкча болгъан, кёбюсюнде акъ неда саргъылдым акъ *(бир бирлери уа къара)* бетли, багъалы, омакълыкъгъа хайырланыучу къаты зат; инжи. *Энди мен барсам тенгиз жагъагъа, Сууда жаухар тапхан адамгъа келип, Ол къол аязында жаухар ташлагъа, Тамычылача, таза жаухарлагъа, Къарайма ол сюймеклигимча кёрюп.* Бабаланы И., Жетегейле, 120. ❑ *Караван жукълайды, Ол алтын, жаухар элтмейди, Узакъда багъа сатаргъа.* Отарланы К., Дуния эртгени, 20. ❑ *Къыз буйрукъ береди [жашха] жангыдан: "Атынга мин да уч! Тенгиз тюбюнде жаухардан жый манга бир ууу!"* "Шуёхлукъ", № 62, 9.

2. *В позиции определения:* жемчужный / Жаухардан этилген. *Жулдузла, кёк къатапаны юсюне тигилген накъут, налмас, жаухар тюймелеча, къалтырай жылтырайдыла.* Этезланы О., Тарда, 55. ❑ *Хамзат кюлгени сайын, тишлери кёп жюрютюлюп ашалгъан жаухар мынчакъла кибик жылтырайдыла.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 75. ❑ *Жаухар ташлы Малкъар журтум, Алгъыш бизден кетмесин!* "Шуёхлукъ", № 52, 17.

ЖАУХАРЛА *эт. сёл. тил.* Украшать *что* жемчугом / Жаухарла салып, омакъ эт. *Бахсан ГЭС сени атынгы Кёкде жаухарлап жазады, Халкъны элтген зауукъ жолунг Жылкъы жолча жайылады.* "Шуёхлукъ", № 66, 14. ❑ – *Ариу кёрюрме кесинги, Жаухарларма юсюнгю.* "Коммунизмге жол", 1980, № 38.

ЖАУХАРЛАУ *и. д. от* **жау-**

харла / Жаухарла дегенден *этим ат. Жыйрыкъны жаухарлау.*

ЖАХАНИМ *ат дин.* **1.** Ад / Динни ангылатыууна кёре: "гюнахлары" болуп ёлген адамланы жанлары къыйынлыкъ сынарыкъ жер. *Къоркъа-къоркъа жаннетде жатхандан эсе, къоркъмай жаханимде жатхан игиди.* (Нарт сёз). ○ *Биреу жаханимге тебиреген инде, биреуню да нёгерге тарта эди.* (Нарт сёз). ○ // кёч. Обстановка, условия, пребывание в которых мучительно, невыносимо / Жашаргъа, ишлерге бек къыйын болум. *Сабийле барысы да аланы жаханимден къутхаргъан совет солдатланы алгъышлайдыла.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 43. ❑ *Ай зауаллы сюймеклик! Фронтда да бармыса? Бу жанган жаханимде къоркъмай турамыса?* Маммеланы И., Чалгъы, 69.

2. *В позиции определения:* адский / Жаханимде къалай бола эсе да алай, бек осал. *[Сарыбий:] Бу жаханим жоллада къая тюбюне къаллай бир арба кетгенди, ненча ёгюз ёлгенди!* Ёзденланы А., Саният, 7.

3. *кёч.* Предмет, вещь, которая, по мнению суеверных, приносит неприятности, беду и т.п. / Хата, палах келтирген зат. *Къой, бу машина жаханимди, ненча адамны ачытады!* Хубийланы О., Дерт, 10.

▲ **Жаханим андан толсун** / ёлсюн. *[Мазан:] Жаханим андан [Элмырзадан] толгъа эди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 47. **Жаханимге бар (кет) 1)** *къ.* **ёл 1.** *"Жаханимге бар, бу сабийлени ёксюз этип бара эсенг!" – деп къычырды къатын акъ аскерчини ызындан. "Жаханимге кетге эди ол мурдар Исмайыл, элни эки иги жашын жойдурду",– деп, къаргъайды Жансурат.* "Коммунизмге жол", 1973, № 61; **2)** убираться, уйти, уехать *куда угодно* / къайры сюйсенг да кет. *Ишинги тындырып бар, ансы жаханимге да бар.* (Нарт сёз).

ЖАХАНИМЛИК *сыф.* Достойный ада *(о человеке)* / Жаханимге барыргъа тийишли. *Жаханимлик байла уруннган халкъны къыйыны бла жашагъандыла.*

ЖАХИЛ *сыф.* Тёмный, невежественный, отсталый, некультурный / Къарангы, бусагъатдагъы жашаудан артха къалгъан. *Ишлемей ашаргъа сюе эсенг, жахил элге молла бол.* (Нарт сёз). ○ *Жахилни этегине къуйгъандан эсе, окъугъанны артындан ат.* (Нарт сёз). ○ *[Жаш:] Антым барды, ариу къыз, Жахил къызны алмазгъа, Жахилликни сюргенни Мен юйюме салмазгъа.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 22.

ЖАХИЛЛИК *ат.* Невежество, невежественность, необразованность / Къарангылыкъ, окъуусузлукъ, ангылаусузлукъ. *Адам улуну жолун тазалай, Билим жахиллик къаласын чачды. Къарангыны кёрюп болмагъан ай Алай хорлайды кечени чарсын.* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 125. ❑ *Жокъ болуннганды жахиллик – тузакъ.* "Жашауубузну байрагъы", 67.

ЖАХТАНА *ат.* Аякъ жол (*къ.* **аякъ** [1]). *Картоф урулагъа, жахтаналагъа кирип букъгъанла да бардыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 217.

ЖАХШЫ *сыф. аз. жюр. къ.* **ахшы 1.** *Жаман кишиден жахшы улан тууса, Тёнгерткеден уллу бау этер.* "Къарачай халкъ жырла", 43.

ЖАШ [1] *ат* **1.** Юноша, парень / Акъыл-балыкъ болгъан, алыкъа къатын алмагъан эр киши. *Анасына къарап къызын ал, атасына къарап жашына бар.* (Нарт сёз). ○ *Бир бирин бек сюйген жаш бла къыз сюймекликни юсюнден бек аз айтадыла.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 15. ❑ *Жашла тепсегеннге къарап,*

жашлыгъымы эсгереме. Къулийланы Къ., Сайлама, I, 61.

2. Сын *(мужчина по отношению к своим родителям)* / Атаны-ананы эркегырыу сабийи, уланы. *Элде жалчыны жангыз бир жашы бар эди.* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 6. ❑ *Ата бир заманда да тыш адамланы къатында кеси адамын, жашларын махтамаучуду.* Толгъурланы З., Къызгъыл кырдыкла, 14.

3. Сын *(страны, Балкарии и т.п.)* / Бир жерде тууп ёсген адам неда бир миллетни келечиси. *Ол [поэт] къыралны, таулу халкъны кертичи жашы эди.* Кацийланы Х., Мухаммат, 114. *[Магомет:] Къайсын кесин жерини жашына санайды.* "Шуёхлукъ", № 30, 113. *Уллу Ата журт урушда Малкъарны жашлары эрлеча сермешгендиле.* "Коммунизмге жол". // Сын *(партии, революции и т.п.)* / Бир зат бла бек жууукъ байламлыгъы болгъан адам. *Ол партияны кертичи жашыды.*

▲ **Жаш эт** усыновлять / башха адамны сабийин алып, кесинге жаздырып ёсдюр. *Тенгим больницада атылып къалгъан сабийчикни кесине жаш этди.*

ЖАШ [2] *сыф.* **1.** Юный, молодой по возрасту / Акъыл- балыкъ болмагъан, жыл саны уллу болмагъан; антоними: къарт. *Акъыл къартда, жашда тюйюлдю – башдады.* (Нарт сёз). ○ *Саулукълары, билимлери болгъан жаш адамла ёседиле.* Хубийланы О., Адамла, 155. *Жаш санланы къан шорхала жуугъанды.* "Къарачаймалкъар жырла", 48.

2. Неопытный *(учитель, инженер и т.п.)* / Сынауу болмагъан. *Зухура жаш устазды, сынауу жокъду.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 72. *Харун жашды, ишни халын билмейди.* "Ленинни байрагъы".

3. Молодой *(о ветке, литературе и т.п.)* / Жангы жаратылгъан, къуралгъан, ёсюп башлагъан. *Жаш къайын. Жаш эмен.* ▭ *[Чертлеюк терекле] къаты агъачладан терк ёсгенлерине махтанганча, жаш бутакъларын да кёрпеслендирип, кёкге узатадыла.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 80. // Молодой *(о литературе, стране и т.п.)* / Кёп болмай къуралгъан *(къырал, литература д. а. к. зат). Къарачай халкъны жаш литературасында биз эслеген талай жетишмеген жер барды.* "Жарыкъ жолда", 4. // *Жаш республика жылдан жылгъа экономика жаны бла кючлене, халкъны жашаууун игилендире барады.* "Ленинни байрагъы". // Молодой *(писатель, актёр и т.п.)* / Бир затны жангы башлагъан. *Жаш жазыучу, китабы чыкъгъанда, кесин кёкден тюшгеннге санагъанды.* Хубийланы М., Алан, 30. *Жаш актёрла салгъан спектаклге адамла сюйюп къарайдыла.* "Ленинни байрагъы" 1974, № 128.

❑ **Жаш бол** *къ.* **жашар.** *Ахшы бла жолдаш болсанг, жаш болурса, аман бла жолдаш болсанг, къарт болурса.* (Нарт сёз). ○ *Кюзгюге къарап жаш болмайды адам.* Мокъаланы М., Къушну ауанасы, 30. **Жаш эт** молодить, омолаживать / болгъан жыл санындан кичи, жашыракъ эт неда кёргюзт. *Къарт къатынны жаш этип, эрге берген бар эди.* (Фольк.)

❑ **Жаш тёлю** *къаууум. ат* молодёжь, юношество / ёсюп келген жаш адамланы барысы да. *Къурулушну экинчи бёлюмюнде ишлегенлени асламысы жаш тёлю болгъаны себепли, Асхат анда кёбюрек болады.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 166. ❑ *Жыйылыу жабылса да, жаш тёлю клубдан чыгъар къайгъылы тюлдю.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 49. ❑ *Ингирлени, тойланы, оюнланы бардыргъан да жаш тёлюдю.* "Коммунизмге жол", 1971, 163.

ЖАША *эт.* **1.** Жить, существовать, быть живым / Жашаууун бардырыу, кечиниу, жан сакълау. *Бизни балаларыбыз намыс бла жашаргъа сюедиле.* "Шуёхлукъ", № 74, 50. *Ёлген ёлюп кетсе да, Сау*

жашаргъа керекди. М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 204.

2. Вести тот или иной образ жизни / Жашауну бардыр. *Къарт кеси аллына жашай эди. Ол керегин табып жашай эди.* // Поддерживать своё существование *чем-л.* / Бир зат бла кечин, жашау эт. *Биреу берген бла биреу жашамаз.* (Н а р т сёз). О *Беш башлы юйдеги жангыз атаны айлыгъы бла жашай эди.* "Шуёхлукъ", № 35, 76.

3. Пребывать, проживать *где-л.* / Жашауну къайда болса да бир жерде бардыр. *[Алим] Марсда жашагъанла бизге къонакъгъа кедип, аланы алларына чыгъаргъа адам табылмай къалса, ол нечик айыплы иш боллукъду!* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 66. ❑ *Мен юйдегили болуп, шахарда жашагъанлы бир къаум жыл бола эди.* Т ё п п е л а н ы А., Чамны да чам биледи, 18. // Обитать, водиться *где-л.* / Бир белгили жерде кечин, жашауну анда ётдюр. *Чабакъ сууда жашайды. Акъ айыу шималда жашайды.* // Проживать совместно / Жашауну биреу бла бирге бардыр. *"Сени бла жашагъандан эсе, ёмюрде эр кёрмей жашагъан кёп да иги эди", – деди Марзият, жилямукъ-лары келе.* "Шуёхлукъ", № 27, 104.

4. *кёч.* Иметься, быть, жить *(о мыслях, чувствах)* / Акъылда, сезимде сакълан, эсде тур. *Кязим Мечиев дуниядан кетсе да, Ёмюрледе жашар аты.* "Шуёхлукъ", № 78, 16.

ЖАШАР *эт.* Молодеть, омолаживаться / Керти жыл санынгдан кичи кёрюн. *Ийналукъ къатын алгъанлы жашарып башлагъанды.* (Ф о л ь к .)

ЖАШАРЫУ *и. д. от* **жашар** / Жашар дегенден *этим ат Ариу кийинип жашарыу. Косметиканы хайыры бла жашарыу.*

ЖАШАТ *эт. понуд. от* **жаша** / Жаша дегенни *къатланыучу айырмасы. [Келинин] къояма деп, жалындырып, жашатыр, Сабийлерин санга ийип ашатыр.* Б у д а й л а н ы Х., Алтын тау, 37. ❑ *Тасханы билсе, журтха жау кирсе, Сени элингде жашатмаз.* "Малкъар халкъ жырла", 249.

ЖАШАТДЫР *эт. понуд. от* **жашат** / Жашат дегенни *къатланыучу айырмасы. [Къыз:] Мени бюгюннге дери жашатдыргъан да анамы жюрек жылыууду.* (Ф о л ь к .)

ЖАШАТДЫРЫЛ *эт. страд. от* **жашатдыр** / Жашатдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Ынна юч жылны шахарда, жашында жашатдырылды.*

ЖАШАТДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **жашатдырыл** / Жашатдырыл дегенден *этим ат. Элде жашатдырылыу.*

ЖАШАТДЫРЫУ *и. д. от* **жашатдыр** / Жашатдыр дегенден *этим ат. Заукълукъда жашатдырыу.*

ЖАШАТЫЛ *эт. страд. от* **жашат** / Жашат дегенни *зорлаучу айырмасы. Ол кереги тапдырылып жашатылгъанды.*

ЖАШАТЫЛЫУ *и. д. от* **жашатыл** / Жашатыл дегенден *этим ат. Заукълу жашатылыу.*

ЖАШАТЫУ *и. д. от* **жашат** / Жашат дегенден *этим ат. Инжитмей, къыйнамай жашатыу.*

ЖАШАУ [1] *и. д. от* **жаша** / Жаша дегенден *этим ат. Тауда жашау. Тюзде жашау. Шахарда жашау.*

ЖАШАУ [2] *ат* **1.** Жизнь, особая форма движения материи / Материяда бола тургъан тюрлениулени бир энчи тюрлюсю. *Докладчы айда жашауну болмазлыгъыны юсюнден тынгылы хапар айтды.* ❑ *Жашауну аллах жаратханды деп бусагъатда адамны ийнандыраллыкъ тюйюлсе.* "Шуёхлукъ", № 40, 14.

2. Физическое состояние челове-

ка, животного, растения от зарождения до смерти / Адаманы, жануарны, битимни туугъанындан *(жаратылгъанындан)* ёлгюнчюге дери жашагъаны, ёмюрю. *Къады кесини узакъ жашауунда классха кирип, бир кюн дерс алмагъанды.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 75. ❑ *Жашау женгил кетип барады, аны бла бирге жашлыгъым да кетди.* Байрамукълаиы Х., Тиширыуну хапары, 31. ❑ *– Ашыкъма [Самат], бизни жашауубуз алдады, къарындашым,– деп, Адыхам ат юсюнде жилканы буруп башлады.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 292.

3. *В позиции определения:* **а)** жизненный / Жашау бла байламлы. *Биз кёп затлагъа тёздюк, Мамукъ тюйюл жашау жолубуз.* Къулийланы Къ., Чумла къызарадыла, 249. ❑ *Добайны жашау ызы бирсиледен башхаракъ эди.* Этезланы О., Тарда, 111. ❑ *Жашау кертиликни тюз суратлау поэманы магъанасын терен этгенди.* Тёппеланы А., Этезланы О., 27; **б)** Жилой, приспособленный для жилья / Жашаргъа деп ишленнген. *Элде кёп жангы жашау юй ишленнгенди.* "Коммунизмге жол", 1970, № 213.

4. Период существования *кого-л.* / Адамны жашагъан кезиую. *Мазан жашауунда кёп къыйынлыкъ сынагъанды.* "Шуёхлукъ", № 29, 58. // Совокупность всего пережитого и сделанного человеком / Адамны битеу кёрген, этген затлары. *Ынна кесини алгъынгы жашауундан хапар айтды.*

5. Образ существования *кого-л.* / Адамны жашагъан халы, къалай жашагъаны. *Бир тюрслю жашау. Жангызлыкъ жашау.*

6. Реальная действительность, бытие / Тёгерекде болгъан кертилик. *– Биягъы жашау къалыр жашлай, Жер кёгере, кёк жарыкъ жашнай.* Бабаланы И., Жетегейле, 93. ❑ *[Председатель:] Рамазанча халал, урунууну сюйгенле бизни къыралда жашауну тюрлендиредиле, заукълу этедиле.* "Алчыла", 69.

▲ **Жашау берме** *угъайл.* не давать житья / биреуню тынч, ырахат жашаргъа къоймa, аны жашауна чырмау бол. *Ёрюзмек, Фукну ызындан болуп, жашау бермей башлады.* Тёппеланы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 49. ❑ *– Ол [Адырахман], аман къаядан кетерик, энди жашау бермез,– деди Саният.* Ёзденланы А., Саният, 14. **Жашаугъа кёз къарам** мировоззрение / дунияны ангылау, дунияда бола тургъан затлагъа къарау хал. *Капиталист халланы айнып барыулары, экономиканы тюрлендириу бла къоймай, адамланы жашаугъа кёз къарамларын да тюрлендиреди.* "Шуёхлукъ", № 38, 100. *Ол [назмучу] къоюп кетеди Дунияда акъылын, Жашаугъа кёз къарамын.* Бабаланы И., Жетегейле, 73. ❑ *Биз окъугъан назму кесини жашаугъа кёз къарамыны юсюнден айтхан поэтни огъурлу сёзюдю.* "Шуёхлукъ", № 32, 98. **Жашауда бардыр** претворять в жизнь / айтылгъан, белгиленнген затны толтур, эт, тамамла. *[Жамийлят:] Оноуну халкъгъа жетдирлик, аны жашауда бардырлыкъ менме.* Кацийланы Х., Тамата, 97. ❑ *Харуннга къажау кир акъылын Чыммакъ бу жол жашауда бардыралмады.* Къулийланы Х., Дорбунда ушкок атылды, 43. ❑ *– Айтханын жашауда бардыралмагъан адам эр кишимиди? – дей эди Хадис.* Тёппеланы А., Чамны да чам биледи, 88.

❑ **Жашау нёгер** супруг или супруга / эр бла къатынны орталарында болгъан хал, эрини къатынына неда къатыныны эрине болгъан жуукълугъу. *Къаншау бийни эм аны жашау нёгери... Гошаях бийчени кешенелерин сакълайды.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 4. ❑ *Фатиймат ны жашау нёгери Борис Жолабов да махтаулу ишчи жашларыбыздан бириди.* "Коммунизмге жол", 1980, № 194. **Жашауу келген** пожилой / къартайгъан неда къартая башлагъан; уллайгъан, жашаулу. *Жашауу келген тиширыу Рамазанны бетине ышанып къарады.* Къу-

дайланы Х., Бизни заманны адамлары, 17. ❑ *Экинчи ротаны командири жашауу келген, юмлу, сабыр адамды.* "Шуёхлукъ", № 64, 21. **Жашау эт** *къ.* **жаша 1.** *[Зухура:] Суфият, сен а къайры барсанг да, кимге тюбесенг да, жашау эте билликсе.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 205. ❑ *[Темирбек:] Биз ёлюрге туумагъанбыз, кюрешип хорларгъа, жашау этерге жаратылгъанбыз.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 108. ❑ *[Масхут:] Зайнафсыз жашау эталмазлыгъымы бекден бек сеземе.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 37.

ЖАШАУЛУ *сыф.* Жашауу келген (*къ.* **жашау** [2]). *Шахардан келген инструктор орта ёсюмлю, жашаулу кишиди.* Гуртуланы Э., Тенглерим, 30. ❑ *[Келефен Апасыгъа:] Жашаулу болса да, Зариятны алсакъ, ол бизни ыразы эталыр дейме.* Шауаланы М., Кечерлеми? 165. ❑ *Бир къара шинли жашаулу адам мени тохтатды.* Тёппеланы А., Чамны да чам биледи, 62.

▲ **Жашаулу бол** будь здоров, живи долго / "кёп жаша, ёмюрюнг узакъ болсун" деген алгъышны билдиреди. *[Устаз сабийлеге:] жашаулу болугъуз, таматалагъа адеп эте билесиз.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 20. ❑ *[Таужан Темуркъагъа:] Жашаулу бол, биягъында кесинг жарашыргъа керексиз деп айтдынг, андан игиси жокъду.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 61.

ЖАШАУЛУЛУКЪ *ат.* Жизненность, способность существовать и развиваться / Жашап турлукъну ышаны. *Тойланы ахырлары бир заманда да болмагъанды, мындан ары да боллукъ тюйюлдю, ала жашаулулукъну шагъатларыдыла.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 198. ❑ *Поэманы бек уллу кючю деменгили къудуретни, аны ауазыны жашаулулугъуду.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 59.

ЖАШАУСУЗ *сыф.* Безжизненный, мёртвый / Жансыз жаны болмагъан, ёлген, къуругъан. *Жюжыллыкъ терекле, жашаусуз терекле...* "Жилтинле", 448. *Урушну оту жетген Жерле жашаусуздула.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 14.

▲ **Жашаусуз бол** известись, измучиться / къыйналып жаша, тёзмезча къыйын жашау эт. – *Жашаусуз болгъанма,– деп, Рая бютюн да жюрексинип жылады.* "Шуёхлукъ", № 30, 57. ❑ *Жамийлят, эринден къагъыт келмегенине асыры жюреги къыйналгъандан, жашаусуз болгъанды, кеси да болмагъанча азгъанды.* "Коммунизмге жол". **Жашаусуз эт** извести, измучить, истерзать / бек къыйнап жашат, башын суугъа атарыкъ эт. – *Аллах бла къаргъанама, Адырахман юйюбюзге жюрюп, жашаусуз этгенди,– деди Фатимат.* Ёзденланы А., Саният, 83. ❑ *Букъминат, хар кюн сайын къоншуларыны бири бла тюйюшюп, аланы жашаусуз этеди.* (Фольк.)

ЖАШАУ-ТУРМУШ *къаум. ат.* Житьё-бытьё " Ашау-жашау, хал. *[Тилманч] къонакъланы къайдан келгенлерин, таулуланы жашау-турмушлары бла жууугъуракъ шагъырейленирге умут этгенлерин айтып ангылатды.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда,11. ❑ *Элчилени жашау-турмушлары игилене барады.* "Коммунизмге жол", 1979, № 137.

ЖАШИЛ *сыф.* Зелёный, цвета травы / Кырдыкны бетине ушагъан тюрсюн, бет, бояу. *Кырдык чыгъар, жашил кырдык, Сабаннга себилир урлукъ.* Къулийланы Къ., Юйюнге игилик!, 112. ❑ *Жашил кырдык кюнлюмлени жасай башлагъанды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 110. ❑ *Къыш жетсе, ташлар жашил токълугъун.* Отарланы К., Сайлама, I, 4.

❑ **Жашил бол** зеленеть / кырдык бетли бол. *Аллыбызда ийнекле*

кёрген хансларын юзе, чайнай, бурунлары хансдан жашил болуп барадыла. Байрамукълаты Х., Жылла бла таула, 246. **Жашил эт** зеленить / кырдык бетли эт, жашил тюрсюннге боя. *Орамда бараса, май, сен жашил этген Терекле санга баш ургъанча бола.* Къулийланы Къ., Юйюнге игилик! , 339.

▲ **Жашил къус** покрываться зеленью / жашил бетли бол. *Жаз башында жер жашил къусуп, терекле тюрлю-тюрлю чагъып, къуртха-къумурсхагъа да жан кирди.* Кацийланы Х., Тамата, 201. ❑ *Терекле да жашил къусуп, шахарчыла да солуу кюн орамланы толтуруп жюрюйдюле.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 149.

ЖАШИЛ-АЛА *сыф.* Пестро-зелёный / Жашили болгъан къолан. *Чегетле жашил-ала, акъ бийикле, кёк бетле.* Къулийланы Къ., Юйюнге игилик!, 376. *Элия отлары, кёкде жашил-ала ызлыкъла къоя, жар тюбюнде суугъа ташайдыла.* Ч. Айтматов, Жамийля, 54.

ЖАШИЛДИМ *сыф.* Зеленоватый / Жашил дегенни кемлик даража формасы. *Жашилдим къумач. Жашилдим тюрсюн.* ☐ *Ингилизханны жашилдим кёзлери Бекболатха жютю къарайдыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 386.

ЖАШИЛЛЕН *эт.* Жашил бол (*къ.* **жашил**). *Будай тюзню арасында жашилленнгенди къарт эмен.* "Толкъунла", 48. ❑ *Ташлы сырт саулай жаз башында жашиллене башлагъан бадыр тёбелеге ушап къалды.* Тёппеланы А., Ташыуул.

ЖАШИЛЛЕНДИР *эт. понуд. от* **жашиллен** / Жашиллен дегенни *къатланыучу айырмасы. Агъачны ичи – жукъа ханс, тышында, кёз жетген чакълы бирге – узакъгъа созулуп, агъачны тийресин жашиллендирген, къалын чий кырдык.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 64. ❑ *Терекле шахарны жашиллендиредиле, ариулукъ бередиле.* "Коммунизмге жол", 1981, № 87.

ЖАШИЛЛЕНДИРИУ *и. д. от* **жашиллендир** / Жашиллендир дегенден *этим ат. Комбинатны арбазын, тёгерегин жашиллендириу, тизгинин жыйыу жаны бла кёп ахшы иш этилгенди.* "Коммунизмге жол", 1976, № 46.

ЖАШИЛЛЕНДИРТ *эт. понуд. от* **жашиллендир** / Жашиллендир дегенни *къатланыучу айырмасы. Шахарны толтыруучу комитети терекле, чырпыла орнатдырып, орамланы жашиллендиртеди.*

ЖАШИЛЛЕНДИРТИУ *и. д. от жашиллендирт* / Жашиллендирт дегенден *этим ат. Орамланы жашиллендиртиу.*

ЖАШИЛЛЕНИУ *и. д. от* **жашиллен** / Жашиллен дегенжен *этим ат. Жаз башында табийгъатны жашилленюю.*

ЖАШИЛЛИК *ат.* Зелёность / Жашил бетлилик, жашил тюрсюнлюлюк. *Жаздан къалгъан жашилликлерин атмагъан артишле къаялагъа кекеллеча жарашып турадыла.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 57. ❑ *Кёз алдагъан жашилликге Къарагъанма энтда келип.* Байчораланы С., Отубуз, 38.

ЖАШИЛСЫМАН *сыф. къарач. къ.* **жашилдим.** *Жашилсыман къумач. Жашилсыман бояу.*

ЖАШ-КЪАРТ *къаум. ат.* Стар и млад / Жашла бла къартланы барысы да. *Быллай [жылы] кезиуде сабий-скбюй да, жаш-къарт да эшикге тартынады.* Кацийланы Х., Тамата, 109.

ЖАШ-КЪУШ *къаум. ат.* Молодёжь, молодые люди / Жаш

адамла. *[Кябахан къызына:] Эр аныча [Хамзатча] болсун ансы, Ол жаш-къуш деген неди!* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 168. ❑ *Сиркиулюкден тоймагъан жашкъуш эркинликни неден да бек багъалы кёреди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 23. ❑ *[Ана бешик жырны] айтды жаш-къушла дауурунда, Гебен салкъынында, дырында.* Бабаланы И., Жетегейле, 55.

ЖАШЛАН *эт. сёл. тил.* Жаш бол (*къ.* **жаш** [2]). *Сизге муратым сингсе уа, Къарт ёмюрюм жашланыр.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 3. ❑ *Малкъар халкъны жангы жылы башланад, Таула, тюзле тюрлю-тюрлю болалла, Бюгюн адам, байрам эте, жашланад.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 59.

ЖАШЛАНДЫР *эт.* Жаш эт. (*къ.* **жаш** [2]). *Ариу кийим адамны жашландырады.*

ЖАШЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **жашландыр** / Жашландыр дегенден *этим ат. Жангы, ариу кийимни адамны жашландырыуу.*

ЖАШЛАНЫУ *и д. от* **жашлан** / Жашлан дегенден *этим ат. Адамны жашланыуу.*

ЖАШЛЫКЪ [1] *ат* **1.** Молодость / Жаш заман, жаш жылла; антоними: къартлыкъ. *Жашлыкъда билгенинги къартлыкъда унутмазса.* (Нарт сёз). ○ *Жашла тепсегеннге къарап, Жашлыгъымы эсгереме. Жашлыкъ эмилик атды, Мени жыгъып кетди!* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 61. ❑ *Жашлыкъ санладан жанлагъанлыкъгъа, жюрекден жанлап кетмейди.* "Жанкъылыч", 80.

2. *кёч.* Легкомыслие / Женгиллик, терен оюмламаулукъ. *[Огъурлу:] Ой, сени огъесе, Къазий, машинагъа къонганлыкъгъа, биягъы жашлыгъынг кетмегенди юсюнгден.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 128. ❑ *[Назбий:] Тейри, былайда къуру жашлыкъдан сора, башсызлыкъ да барды.* Хубийланы О., Дерт, 55.

▲ **Жашлыкъ эт 1)** проявлять легкомыслие, поступать необдуманно / женгиллик эт, бир затны оюмламай эт. *[Махмут кеси кесине:] Ай, Байкъул жашлыкъ этди, эки тенгибизни къапдыкъ.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 319. *[Юмметмахамет:] Мен жашлыкъ этген эсем да, ол [Чотай] эсли адам кёрюнеди, урушуп тюз жолгъа салса эди уа!* Тёппеланы А., Чамны да чам биледи, 113. ❑ *[Хажи-Осман Мазаннга:] Адам жаш заманында жашлыгъын этмей къоймайды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 51; **2)** выполнять обязанности сына / жашы этерикни эт. *[Ибрахим Жалдузгъа:] Масхут санга жашлыкъ этмеген кюнюнде таш болуп къалсын.* "Шуёхлукъ", № 14, 14.

ЖАШЛЫКЪ [2] *ат къарач.* Ёге жаш (*къ. ёге*). *Къарындашымы жашлыгъы уллу киши болгъанды. Автобусну жюрютген къоншубузну жашлыгъыды.*

ЖАШНА [1] *эт.* **1.** Сверкать *(о молнии)* / Кёзню къаматырча жан, чакъ *(элияны юсюнден). Булутла, жылтырагъан къая, тёшле, шыбыла жашнагъанда ачыкъ кёрюнедиле.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 292.

2. Резко выделяться среди *чего-л.* своим ярким цветом / Бек жылтыра, жары. *Сол жанында суу жашнай къая тюбюнде.* Къулийланы Къ., Юйюнге игилик!, 276. ❑ *Ормада электричество лампаладан шахар кюндюзча жашнайды.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 447.

ЖАШНА [2] *эт.* **1.** Жаш бол (*къ.* **жаш** [2]). *Мен къартая барсам да, Сен жашнайса.* Зумакъуллаы Т., Къаяда гюлле, 11. ❑ *Бу ишни кёргенинде, Ибрахим жашнады, тирилди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 74.

2. *кёч.* Развиваться, широко

развернуться, приобрести большие размеры, значение / Ёс, къурал, ишлен. *Таулу биледи тамблагъы кюню Бюгюнюнден эсе жарыкъ болурун; Къууанчлы тюшдеча, жашнарын тюню, Отжагъасы суумайын турурун...* Отарланы К., Сайлама, 11, 283. ❑ *Къарачай эм Малкъар халкъланы искусстволары арт жыллада бирда болмагъанча, жашнап, айныйдыла.* "Шуёхлукъ", № 56, 108. ❑ *Алай акъыл иш а алыкъа толусунлай жашнамагъанды.* "Шуёхлукъ", № 44, 33.

3. *кёч.* Расцветать, распускаться / Чакъ, ёс, жашил бол. *Тамычы суудан тал жашнар.* (Нарт сёз). ○ *Ой, жайлыкъла, жайлыкъла, Нечик ариу жашнайсыз! Сизде кёпдю байлыкъла, Сиз кёплеге жарайсыз.* Шахмырзаланы С., Заман жели, 10. ❑ *Ёхтем Малкъарым таула тюбюнде, жап-жашил жашнагъан кырдык кёгюнде.* Зумакъулланы Т., Къаяда гюлле, 7.

4. *кёч.* Стать радостным, повеселеть / Къууан, жары. *Малжей эллилерини арасында кесини алгъыннгы нёгерлерин эслегенлей, ачыуун да унутуп, тирилди, жашнады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 352. ❑ *Бу жыйынны кёргенинде, Ибрахим жашнады, тирилди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 74.

ЖАШНАТ[1] *эт. понуд. от* **жашна**[1] / Жашна[1] дегенни *къатланыучу айырмасы. Кёкню жашнаталмазса.*

ЖАШНАТ[2] *эт. понуд. от* **жашна**[2] / Жашна[2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Къуруй баргъан бахчаны сел жауун жашнатханча, бир жарыкъ оюмла аны [Азаматны] жюрегин жашнатып, юйню тёгерегинде, зауукъдан толуп, тирилип, жумуш этеди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 65. ❑ *Бизде адамлагъа насып келтирген къыралыбызны байдан бай этип, алгъа чыгъарып, жашнатып баргъан урунууду.* Хубийланы М., Къарачай-Малкъар совет халкъ жырла, 113.

ЖАШНАТДЫР *эт. понуд. от* **жашнат**[2] / Жашнат[2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Будай ёсдюрюп, Къазахстанны аулакъларын жашнатдырдыкъ.*

ЖАШНАТДЫРЫУ *и. д. от* **жашнатдыр** / Жашнатдыр дегенден *этим ат. Аулакъланы жашнатдырыу.*

ЖАШНАТЫЛ *эт. страд. от* **жашнат**[2] / Жашнат[2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Аулакъла жашнатылгъандыла.*

ЖАШНАТЫЛЫУ *и. д. от* **жашнатыл** / Жашнатыл дегенден *этим ат. Адамны жашнатылыуу. Шахарны жашнатылыуу.*

ЖАШНАТЫУ *и. д. от* **жашнат**[2] / Жашнат[2] дегенден *этим ат. Шахтёрланы кёп миллионлу жигер отряды бизни къыралны халкъ мюлкюн жашнатыугъа магъаналы юлюш къошады.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 88.

ЖАШНАУ[1] *и. д. от* **жашна**[1] / Жашна[1] дегенден *этим ат. Кёкню жашнауу.*

ЖАШНАУ[2] *и. д. от* **жашна**[2] / Жашна[2] дегенден *этим ат. Малланы, битеу тёгерекни кёк жашнау, жарытып, шарт кёргюзтеди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 304. ❑ *Нанаш жашил жашнауу саргъалмай тургъан гелеуге чёкдю.* Этезланы О., Тарда, 167.

ЖАШСЫН *эт.* Считать *кого* слишком молодым для *чего* / Биреуню бир затха асыры жашха сана. *Аны, жашсынып, уугъа элтмедиле.* ☐ *Къартла, ол адамны жашсынып, ушакъгъа къошмайдыла.*

ЖАШСЫНЫУ *и. д. от* **жашсын**

сын / Жашсын дегенден *этим ат. Биреуню бир ишге жашсыныу.*

ЖАШЧЫКЪ *ат.* Мальчик / Эркегырыу сабий. *Анам! Мен жашчыкълайын Арбазда къалкъыу эте, Сен а шош жырлай эдинг, Къайгъысыз жукъласын деп.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Жаралы таш, 36. ❑ *Жаланбаш дорданлы жашчыкъ, гитче жез къонгуроучукъну ёрге тутуп, къарыуун аямай силкеди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 5. ❑ *Жашчыкъны [Ёрюзмекни] элтип барып, Минги тауну чыран бузларыны арасында бугъейге букъдургъандыла.* Т ё п п е л а н ы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 4.

ЖАШЫН *эт. къ.* **букъ.** *[Махсют:] Наныкъ, биз дуниядан жашынып, былай дыгалас бла къаллай бирни жашарыкъбыз?* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 103. ❑ *Тёппеси кёрюнмеген тауланы башлары булутлагъа жашынгандыла.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада таууш, 61.

ЖАШЫНДЫР *эт. къ.* **букъдур.** *[Таужанны] дугъум кёзлерине кёз тиймесин дегенча, узун къара кирпикле жашындыргъандыла.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 161. *[Домалай Дауумгъа:] Ала [жууукъла] сени жашындырыр жер табарла.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 42.

ЖАШЫНДЫРЫЛ *эт. страд. от* **жашындыр** / Жашындыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Урланнган затла агъачда жашындырылгъан эдиле.*

ЖАШЫНДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **жашындырыл** / Жашындырыл дегенден *этим ат. Бир затны жашындырылыуу.*

ЖАШЫНДЫРЫУ *и. д. от* **жашындыр** / Жашындыр дегенден *этим ат. Бир затны биреуден жашындырыу.*

ЖАШЫНЫУ *и. д. от* **жашын** / Жашын дегенден *этим ат. Биреуден жашыныу. Бир жерде жашыныу.*

ЖАШЫР *эт.* **1.** Скрывать, таить *что* / Бир затны биреуге билдирме, ичингде тут. *Ауруун жашыргъан сау болмаз.* (Н а р т с ё з). ○ *Эгеуню къалтыраукъ алды, болсада ол кесини жунчугъанын жашырыр умут бла махтанды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 379.

2. *къ.* **букъдур.** *Алийни бёркюн тенгичиги алып, къайда эсе да жашыргъанды.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 5.

ЖАШЫРТ *эт. понуд. от* **жашыр** / Жашыр дегенни *къатланыучу айырмасы.*

ЖАШЫРТЫН *хал. сёзл.* Скрыто, тайно, нелегально / Кишиге билдирмей, ташатын, букъдуруп. *Къоркъакъ ит жашыртын къабар.* (Н а р т сёз). ○ *Бийберт жашыртын душманлыкъ этерча, Идрис Мазанович анга бир хата да этмеген эди.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 102. ❑ *Зулкъарней жашыртын ышарды, жашланы жаз тил бла сёлешгенлерине къууанды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 125.

ЖАШЫРТЫНЛЫКЪ *ат.* Свойство скрытого, тайного / Жашыртын хал, болум; ташалыкъ. *Муратыбызны жаугъа ангылатмаз ючюн, уллу жашыртынлыкъ керек эди.* (Ф о л ь к .) ☐ *Бизни отряд уллу жашыртынлыкъда немецлилени штабларына жууукълашды.* "Коммунизмге жол", 1977, № 114.

ЖАШЫРТЫУ *и. д. от* **жашырт** / Жашырт дегенден *этим ат. Бир затны биреуден жашыртыу.*

ЖАШЫРЫЛ *эт. страд. от* **жашыр** / Жашыр дегенни *зорлаучу айырмсы. [Борис Николайгъа:] Бу*

тауланы ичлеринде кеслери чакъллы бир хазна жашырылады. Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 26. ❑ *Адамладан къайсы эсе да Къазгерийни чемоданында жашырылып алтын болгъаныны юсюнден айтды.* "Шуёхлукъ", № 44, 78.

ЖАШЫРЫЛЫН *эт. страд. от* **жашырыл** / Жашырыл деген*ни зорлаучу айырмасы. Правительствону поезд бла кетиую жашырылынып болгъанды.* Е. Мар, Ленинде къонакъда, 16.

ЖАШЫРЫЛЫНЫУ *и. д. от* **жашырылын** / Жашырылын дегенден *этим от. Хыйла ишни жашырылыныуу.*

ЖАШЫРЫЛЫУ *и. д. от* **жашырыл** / Жашырыл дегенден *этим ат. Хазнаны жашырылыуу.*

ЖАШЫРЫМ *ат къарач. къ.* **жашырынлыкъ.** *Журт сёзю жашырым болмаз.* (Нарт сёз).

ЖАШЫРЫН I *эт. къ.* **букъ.** *Сабийле юйде жыйгъыч тюплерине кирип жашырындыла.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 236. ❑ *Жашырынып тургъан жеримден [чекни] къалайны ётеригими белгилейме.* Текулаы Ж., Сыркыу, 70. ❑ *Алыкъа кюн агъачлы таулагъа жашырынып турады.* "Шуёхлукъ", № 35, 38.

ЖАШЫРЫН II *сыф.* **1.** Тайный / Биреуге неда бир къауум адамгъа билдирирге жарамагъан, билдирилмеген; таша. *Жашырын оноу. Жашырын келишим. Жашырын иш.* // Действующий скрыто, замаскированно / Кесин билдирмеген, таша ишлеген. *Жашырын душман. Жашырын аманлыкъчы.*

2. Скрытый, затаенный / Башхалагъа билдирилмеген, аладан жашырылгъан. *Жашырын оюм. Жашырын къууанч. Жашырын сюймеклик. Жашырын иш.*

3. Не разрешаемый законом, подпольный / Закон эркин этмеген. *Жашырын кружок.* ☐ *Шахарда жашырын большевик жыйыннга Гикаловдан къагъыт келгенди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 254.

ЖАШЫРЫН III *хал. сёз. къ.* **жашыртын.** *Антон бла Малжей эл ичи бла угъай, элни къыйыры бла жашырын барадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 254. ❑ *Палах, хауле ит кибик, кече арбазынга жашырын кирип, эртенликде кетип къалмаз.* Толгъурланы З., Эрирей, 62. ❑ *[Зулкъарней Асланнга:] Элде душманнга жашырын къарап, бизни бла бир акъыллы болуп тургъан адамларыбыз болургъа керекдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 214.

ЖАШЫРЫН IV *ат къ.* **жашырынлыкъ 1.** *[Хажи-Осман Мазанга:] Сен жашса, къарт кишиге аны жашырынларын айтдырып, артда не кюлме, не айып этме, алай айтхан а этейим.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 51.

ЖАШЫРЫНЛЫКЪ *ат* **1.** Тайна, секрет / Таша, жашырылгъан зат. *Аскер жашырынлыкъ.*

2. То, что еще не познано, не разгадано / Алыкъа белгили болмагъан, билинмеген неда билирге онг болмагъан зат. *Табийгъатны жашырынлыкъла*ры. *Космосну жашырынлыкъла*ры. ☐ *Целинаны сюрюу, бек уллу электростанцияла бла заводла ишлеу, табийгъатны жашырынлыкъларын ачыкълау, космоса ие болуу бла ишлени барына да жаш патриотла тири къатышадыла.* "Шуёхлукъ", № 43, 109.

ЖАШЫРЫНЫУ *и. д. от* **жашырын 1** / Жашырын 1 дегенден *этим ат. Орундукъ тюбюне жашырыныу. Агъач ичинде жашырыныу.*

ЖАШЫРЫУ *и. д. от* **жашыр** / Жашыр деген *этим ат. Къоркъ-*

гъанын жашырыу. Ауругъанын жашырыу. Урлагъан затын жашырыу.

ЖАШЫРЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **жашыр** / Жашыр дегенни *араш айырмасы. Кемчиликлени жашырыш.*

ЖАШЫРЫШЫУ *и. д. от* **жа-шырыш** / Жашырыш дегенден *этим ат. Жаралы аскерчилени полициядан жашырышыу.*

ЖАЯ [1] *ат.* **1.** Лук *(для метания стрел)* / Айыры агъашча бюгюлген, эки къыйыры къыл бла тартылгъан, садакъ окъну атаргъа хайырланылычу сауут. *Чюерди, жаясын тартып, бир атханлай, къыптыны ургъанды.* "Нартла", 240. ❑ *[Къарашауай] садакъны тартып, жаяны бошлады.* Тёппелаты С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 30.

2. *В позиции определения:* гибкий, способный легко сгибаться, изгибаться, гнуться / Тынч бюгюлючую. Жая белинг билеу жыланча чулгъанады. "Жюрек жырлайды", 102. ❑ *Жумушакъ жая санынгы да Къаты къакълыкъ алады, жырдан толу жанынгы да Къартлыкъ жолгъа салады.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 268.

ЖАЯ [2] *ат.* Инструмент в виде лука, используемый для взбивания шерсти / Жюнню чагъаргъа хайырланылыучу керек. *Кёзледен тына башлагъан къарт къатынла чалылада, къолларына бирер жая алып, жюн чагъадыла, халы къатлайдыла.* Къулийланы Х., Дорбунда ушкок атылды, 56. ❑ *Билезикча, кёкде акъжал булутла, Жел таракъла, жел жаяда чагъыла.* Борлакъланы Т., Насыплы жашлыкъ, 56.

ЖАЯБЕЛ *сыф.* С гибкой талией *(обычно о стройной девушке)* / Жаяча бюгюле, тюзюле туруучу бели болгъан *(асламысында къызны юсюнден).* Жаябел къыз.

❑ **Жая бол** согнуться в дугу / къынгыр бол. *Тейри къылыч жая болуп сюеледи, сыртдан сыртха узатылып, тиреледи.* Гуртланы Б., Шуёхла арасында, 42. ❑ *[Темирбек] немецлилени юсюне секирирге деп, къолларын къысып, эрленча, жая болду.* "Шуёхлукъ", № 1, 90. **Жая бычхы** луковая пила / жаягъа ушаш этилген къол бычхы. *Аття жая бычхы бла терезе рамалыкъ агъачны кеседи.* ❑ *Агъач устаны жая бычхысы, эки-юч тюрлю сюрмеси, балтасы эм башха кереклери бардыла.* **Жая къобуз** скрипка / къыл жая бла согъулуучу тёрт къыллы, назик ауазлы музыка инструмент. *Къабарты бла Малкъар – кёгюмю Жарыкъ жанныган эки жулдузу, Эки уллу умуту кёлюмю, Эки къыллы жая къобузум.* "Коммунизмге жол", 2979, № 215.

▲ **Жая къынгыр бол** *къ.* **жая бол.** *Аппа къарт болгъанды, энди жая къынгыр болуп атлайды.* ❑ *Гимнастикачы жаш жая къынгыр болуп сюеледи.* **Жая къынгыр эт** согнуть в дугу / бюк, жаягъа ушаш эт. *Хажимырза, Алиймырзадан айырылгъандан сора, экиси бирге тюбеген жерде, тёрт бюкленип, къолун жая къынгыр этип, сюек сакъалына салып, кёп сагъыш этгенди.* Хочуланы С., Хапарла, 43.

❑ **Жая садакъ жая** [1] *(1-чи магъ.)* деген бла бир магъанада. *Адилгерий, атыны жюгенин жашланы бирине силдеп, жая садыгъын ат жерни къатына илиндирди.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 85. ❑ *Сен мени жолоучу садагъымса, Тейри къылыч, жая садагъым.* Бабаланы И., Жетегейле, 41.

ЖАЯБОЮН *сыф.* С дугообразной шеей / Боюну жаяча къынгыр болгъан. *Жаябоюн уллу къаратор ажир, сакъ сюрюучюча, жылкъыны сакълайды, узакъгъа узайгъан байталланы къууп тийишдиреди.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 31. ❑ *Харунну жаябоюн кёк ажири аны алай атхандан сора, Жабырайыл, ёрге къобалмай,*

иги кесек турду. Тёппеланы А. Ташыуул.

ЖАЯБУТ *сыф.* С дугообразными ногами / бутлары жаяча къыңгыр болгъан. *Жаябут сенгирчкеле, къыңгыр бутларын сюйрей, бир чёпден бирине секире, къыстау жырлай эдиле.* Хочуланы С., Хапарла, 96. ❑ *Кючбюсюреу Хадис къызланы кимине "жаябут", кимине "къыйыкъкёз" деп, хар бирине бирер чам таба эди.* "Коммунизмге жол", 1967, № 24.

ЖАЯКЪ *ат.* **1.** Щека *(человека и животного)* / Адамны эм жаныуарланы тишлери орналгъан баш эм тюп бет сюеклери. *Жаш эсирип, суулукъну да жаякъ тюбюне салып, жукълап къалады.* "Нартла", 157. ❑ *Хамит ёчюлген юллеси бла тюк басхан жаягъын къашыйды.* Кацийланы Х., Тамата, 62.

2. Челюсть / Тишле бегитилип тургъан бет сюеклени хар бири. *Баш жаякъ.* ☐ *Ол, жыгъылып, тюп жаягъын сындырды.* ☐ *Жаш, не болгъан эсе да, жаякъларын къымылдатады.*

ЖАЯКЪЛА *эт. къарач.* Обособляться, сторониться *кого*; уединяться / Энчи бол, айырыл, бёлюн. *Бир жаякълан ишленнген деменгили бау, юйню артында ёсген уллу терек бахча, дагъыда башха затла юйню иеси къарыулу адам болгъаныны толу шагъатлыкъ этедиле.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 147. ❑ *Юй элден жаякълап, бир къапхакъ башында орнатылгъанды.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 6.

ЖАЯКЪДАН *эт. страд. от* **жаякъла** / Жаякъла дегенни *зорлаучу айырмасы. Автотранспорт бир жаякъланып жюрюрге жангы орам ишленнгенди.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 183.

❑ **Жаякъланнган айланч** *грам.* обособленный оборот / айтымда интонация бла айырылып айтылгъан *этимча, этимсыфат неда башха айланч. Устаз сабийлеге, текстни окъуп, жаякъланнган айланчы болгъан айтымланы табаргъа дерс берди.* **Жаякъланнган сансыз член** *грам.* обособленный член / айтымны магъана эмда интонация жаны бла айырылгъан сансыз члени. *Бир бирде сансыз членлени жаякъланнган сансыз членле этер ючюн, аланы орунларын алышындырыргъа керек болады.* "Къарачай-Малкъар тилни граматикасы", 323.

ЖАЯКЪЛАНЫУ *и. д. от* **жаякълан** / Жаякълан дегенден *этим ат. Элден жаякълануу. Юйден жаякълануу.*

ЖАЯКЪЛАТ *эт. къарач.* Обособлять, уединять *кого*; отводить *кого* в сторону / Энчи эт, айыр, бёл.

ЖАЯКЪЛАТЫУ *и. д. от* **жаякълат** / Жаякълат дегенден *этим ат.*

ЖАЯКЪЛАШ *эт. къарач.* Сторониться, обособляться, уединяться *(о многих)* / Энчи бол, айырыл, белюн *(кёп адамны юсюнден).*

ЖАЯКЪЛАШЫУ *и. д. от* **жаякълаш** / Жаякълаш дегенден *этим ат.*

ЖАЯКЪЛАУ *и. д. от* **жаякъла** / Жаякъла дегенден *этим ат.*

ЖАЯЛА *эт. сёл. тил.* Взбивать шерсть лучком / Жюнню жая бла ур, чакъ. *Анна эрттенли бери жюн жаялайды. Ынна жюнню, жаялап бошагъанлай, тарап башлады.*

ЖАЯЛАН *эт. страд. от* **жаяла** / Жаяла дегенни *зорлаучу айырмасы. Къызла жаяланнган жюнню тарайдыла.*

ЖАЯЛАНЫУ *и. д. от* **жаялан** / Жаялан дегенден *этим ат. Жюнню жаяланыуу къыйын тюйл эди.*

ЖАЯЛАТ *эт. понуд. от* **жаяла**

/ Жаяла дегенни *къатланыучу айырмасы. Ынна жунчюгюн къызына жаялатды.*

ЖАЯЛАТЫУ *и. д. от* **жаялат** / Жаялат дегенден *этим ат. Жюнню жаялатыу.*

ЖАЯЛАУ *и. д. от* **жаяла** / Жаяла дегенден *этим ат. Жюнню жаялау.*

ЖАЯУ I *ат.* Пешеход / Жаяу жюрюучю адам. *Атлыгъа бир айт, жаяугъа эки айт.* (Нарт сёз). ○ *Айырмайды тау сууу Атлыны блажаяуну.* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 182. ❑ *Жаяуланы арасында жолда жюрюню жорукъларын бузгъанла аз тюбемейдиле.* "Ленинни байрагъы", 1978, № 136.

ЖАЯУ II *хал. сёзл.* Пешком / Кеси аякъларыны юсюнден *(жюрюуню юсюнден),* машинагъа, арбагъа д.а.к. башха затха минмей. *Хамзат жыйынны ызындан жаяу атланды.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 188. ❑ *Зулкъарней кесени атыны башындан тартханлай, Ибрахим да Зулкъарнейни сол жанында – экиси да жаяу барадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 200. ❑ *Экинчи къызбурунчула, жангы колхозну председатели жаяу жюрюмесин деп, анга ат жиберединле.* "Шуёхлукъ", № 32, 121.

ЖАЯЧЫ *ат.* Лучник, стрелок из лука / Садакъчы, садакъ бла атыучу адам. *Эки къуш урушса, жаячыгъа тюк тюшер.* (Нарт сёз).

ЖЕБЕК *къарач.* Жебегине къатыл *(жет)* **1)** *къ.* **дыгъылына къатыл, жауруна къатыл.** *Аны айтханы мени жебегиме жетди;* **2)** разозлиться / ачыулан. *Аны жебегине жетгенди.*

ЖЕГЕН *ат.* Циновка, рогожа / Къамишден, саламдан д.а.к. затдан *эшилип, жерге жаяргъа жарагъан зат. Малжей уруну юсюне чириген жегенни къыйырын атды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 239. ❑ *Салиймат жатады аугъан чулгъам жегенча.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 119.

▲ **Жегенден тюшюр** *этн.* выводить невесту из родительского дома / къызны, эрге бере туруп, юйюнден чыгъарып, киеу нёгерлеге элтирге эркин эт. *Жегенден тюшюргенликге деп, бир тиширыу да келинни къайыны Хасандан ахча юзген эди.* Семенланы А., Жазыу айла, 111. ❑ *Мариямны жегенден тюшюрюрге кирдиле.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 308.

ЖЕГЕНЛИК *ат.* Материал для изготовления циновки / Жеген этерге жараулу, жеген этиллик зат.

ЖЕГИЛ *эт. страд.-возв. от* **жек**[3] / Жек[3] дегенни *зорлаучу къайтыучу айырмасы. Арбагъа жегилген атла уа юйреннген жоллары бла кетип барадыла.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 369. *[Таубатыр:] Элге ачлыкъ жетмез ючюн къалажюкге кеслери жегилип, сабан сюрюрге кюрешген комсомолчуланы да биле-ме.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 158.

❑ **Жегилиучю этим** *грам.* спрягаемый глагол / заманлада, бетледе, санлада тюрлениучю этим. *Жегилиучю этимле бетде, санда, заманда, тюрленедиле.* **Жегилмеучю этим** *грам.* неспрягаемый глагол / заманлада, бетледе, санлада тюрленмеучю этим. *Сабийле жегилмеучю этимле бла айтымла къурайдыла.*

ЖЕГИЛИУ *и. д. от* **жегил** / Жегил дегенден *этим ат. Аппа кесини бийлеге жегилиуюню юсюнден кёп хапар айтыучу эди.* ▭ *Этимлени жегилиулери.*

ЖЕГИУ *и. д. от* **жек**[3] / Жек[3] дегенден *этим ат. Добай жалчы жегиуню адам айтып болмазча ёлчеуде бардыра эди.* Этезланы О., Тарда, 111. *[Къасай Мах-*

мутха:] Биреуню ёзгюзлерин иесини ыразылыгъы болмай жегиу, ийнеклерини сютлерин сауу урлагъандан башхалыгъы жокъду. З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 209.

ЖЕГИШ *эт. взаимн.-совм. от* **жек** [3] / Жек [3] дегенни *араш айырмасы. Жашла атланы жегишдиле.*

ЖЕГИШИУ *и. д. от* **жегиш** / Жегиш дегенден *этим ат. Атланы жегишиу.*

ЖЕЗ *ат.* **1.** Бронза / Багъырны тюрлю-тюрлю химия элементле, асламысында металла *(тутурукъ, къоргъашин д.а.к.)* бла эритмеси. *Мен кюн таягъы болуп къоннган эдим Ма къобузунгу жезине.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, II, 27. ❑ *Кюзню къапталы жезденми болур Малкъарымда?* М о к ъ а л а н ы М., Жырла бла жылла, 67. ❑ *[Чаришге къатышханланы] ат кереклери кюмюшден, доммакъдан, жезден ишленип, ким да сейир этерча алай ариудула.* "Шуёхлукъ", № 21, 41.

2. *В позиции определения:* бронзовый / Жезден этилген. *Жез таз. Жез къонгуроу. Жез быргъы.*

▲ **Жезин ач** вскрыть всю подногтнюю, вывести *кого* на чистую воду / бир затны неда биреуню керти болумун, халын ачыкъла, белгили эт. *[Эсен Жигерханнга:] Баразбий а сокъур ырысхыгъа ычхынып тургъанлай, жези ачылып къалгъанды.* Х у б и й л а н ы Х., Аманат, III, 276. ❑ *[Къыямыт Апанасха:] Манга ийнанмакълыкъ эте эсенг, ма Баймырзагъа да сор, ол аны [Къанаматны] санга жезин ачар.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 18. ❑ *[Къыямыт:] Сиз, мени эт жуукъларым, неге къарап турасыз, тёгерекге урчукъча айланып, аланы [байланы сюймегенлени] жезлерин ачаргъа керексиз!* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 197.

ЖЕЗБЕТ *сыф. къарач.* Бесстыдный / Уяты болмагъан, уяла билмеген. *Жезбет адам.* ☐ *Бусагъатда адамланы ичинде кёп жезбетге тюбейсе.*

ЖЕЗБОЮН *сыф.* Украшенный бронзовой отделкой *(ручка ножа, кинжала и т.п. на месте соединения её с лезвием)* / Сабыны боюнунда жези болгъан *(бычакъ, къама д.а.к. башха зат). Ашико, ак баш къамасыны тюбюнден жезбоюн бычагъын чыгъарып, башны сыйыу туурап, бычагъын сыйпап-сыпап къынына салды.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 8.

ЖЕЗИК *сыф.* Не бродивший, свежий *(о бузе)* / Жангы сюзюлген, къайнамагъан *(бозаны юсюнден). Дюге экинчи къайтып, ичерге сюйген ичер деп, бир кенгбыдыр къошун бла жезик боза келтирди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 91. ❑ *Жезик бозаны хумаллак къошагъы болур эди ансы, [жашла] терк къызаргъан эдиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 402.

ЖЕЗОКЪА *ат эск. къарач.* Вид танца / Тепсеуню бир тюрлюсю. *Къатыны иги киши жезокъагъа барады.* (Н а р т сёз).

ЖЕЗСАП *сыф.* С бронзовой, медной ручкой *(нож, кинжал и т.п.)* / Сабы жезден этилген *(бычакъ, къама д.а.к. башха зат). Аскерчиледен бири жашчыкъгъа къыны бла бир ариу жезсап таулу бычакълыкъ берди.* Г а д и й л а н ы И., Санга айтама, 207.

ЖЕЙ *эт. эск. къ.* **аша.** *Балалы тауукъ къурт жеймез.* (Н а р т сёз). ○ *Балалы къаргъа бокъ жеймез, баласыз къатын кюн кёрмез.* (Н а р т сёз).

ЖЕЙМИШ *ат эск.* Пища, еда / Аш, азыкъ. *Семиз ёгюз къарт болса, къаргъалагъа жеймиш болур, иги киши къарт болса, къатынлагъа бедиш болур.* (Н а р т сёз).

ЖЕЙРАН *ат.* Газель, джейран

/ Тюзледе, къумлу жерледе жашаучу, терк чабыучу, субайлыгъы бла айырмалы кийик; гитче антилопа. *Санга жетген тапмайма жукъ дунияда ариу зат болуп, атха минип, къуусам, сени жетермеми? Айт, жейраным!* "Шуёхлукъ", № 22, 4.

ЖЕК[1] *ат эск.* Злой дух, бес, дьявол / Жин, шайтан, ибилис. *Жер жарылып жек чыкъды.* (Нарт сёз). ○ *Эминаны Басханнга къоймайды осуй бла, жек бла.* "Къарачай халкъ жырла", 36. ❑ *[Хыжы:] Жер башында болмаса, жер тюбюнде жинле, жекле жокъму сунаса?* "Шуёхлукъ", № 10, 57.

ЖЕК[2] *сыф. аз жюр.* Глупый, несообразительный / Тели, ангылауу болмагъан. *Жекни сёзю да жек.* (Нарт сёз).

ЖЕК[3] *эт.* **1.** Запрягать, закладывать *(лошадь)* / Атха, эшекге д.а.к. хайыуаннга тартдырыр ючюн аланы кереклерин арбагъа, чанагъа д.а.к. затха къыс, бегит. *Ат – миннгенники, тон – кийгенники, ёгюз –жекгенники.* (Нартсёз). ○ *Жашла, чанагъа ёгюзлени жегип, сыртха чыгъадыла.* "Алчыла", 64. ❑ *Бир талай жаш терк окъуна тёрт геммеш ёгюзню дорласыннга жекдиле.* Тёппеланы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 41.

2. *кёч.* Эксплуатировать, угнетать *кого* / Биреуню неда кёплени ишлетип, хайыр ал, хакъларын берме, къыйнларын аша. *Кулак алдай эди малчыны, Кёп жеге эди жалчыны.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 53. ❑ *Ма ол бёрютонну жашы Къандауур талай жалчысын жегип, хакъсыз къыстагъаны бла къалмай, бирин союп кетгенди.* Къобанланы Д., 'Гаулада таууш, 203.

3. *грам.* Спрягать *(глагол)* / Этимни бетледе, санлада, заманлада эм турушлада тюрлендир. *Жашчыкъ этимлени жегеди, къызчыкъ атланы болушлада тюрлендиреди.*

ЖЕКБАШ *сыф. бош тил.* Пустоголовый / Тели, жукъ ангыламагъан. *Жекбашла, кюзгюлеге къарай, Сёге турадыла бир бирин.* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 147. ❑ *[Зайнаф Муратха:] Къаншау асыры жекбаш адамды.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 64. ❑ *[Аслан:] Мунуча [Салыхча] жекбашха къалачла терекде битедиле десенг, машок алып агъачха чабарыкъды.* "Шуёхлукъ", № 63, 53.

ЖЕКДИР *эт. понуд. от* **жек**[3] / Жек[3] дегенни *къатланыучу айырмасы. Эрттенбладан озмай, битеу ёгюзлени жекдир.* Этезланы О., Тарда, 203. ❑ *[Жаш:] Атланы халкъгъа берип, сыртлары жаууp болгъунчу жекдирдим.* "Малкъар халкъ жомакъла", I, 257.

ЖЕКДИРИЛ *эт. страд. от* **жекдир** / Жекдир дегенни *зорлаучу айырмасы. Ёгюз чанагъа жекдирилди.*

ЖЕКДИРИЛИУ *и. д. от* **жекдирил** / Жекдирил дегенден *этим ат. Атны арбагъа жекдирилиую. Байгъа, бийге жекдирилиу.*

ЖЕКДИРИУ *и. д. от* **жекдир** / Жекдир дегенден *этим ат. Атны арбагъа жекдириу. Эшекни чанагъа жекдириу. Этимлени жекдириу.*

ЖЕКДИРТ *эт. понуд. от* **жекдир** / Жекдир дегенни *къатланыучу айырмасы. Ол ёгюзлерин хаух жекдиртмеучюдю.*

ЖЕКДИРТИУ *и. д. от* **жекдирт** / Жекдирт дегенден *этим ат. Биреуню атын жекдиртиу. Ёгюзлени, жашлагъа айтып, жекдиртиу.*

ЖЕКЕТ *ат.* Жакет / Тиширыу белинден ёргесине кийиучю тыш кийим; огъары жан. *Къошун бетли, къысха жекетли костюму Розаны бет тюрсюнюне ариу жарашады.* Байрамукъланы Х., Къар-

чаны юйдегиси, 61. ❑ *Акъ кофтасыны юсюнде имбашларына атылгъан къара жекетни къаралыгъында ариу акъ бети мамукъча агъарады.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 140. ❑ *Тирменни тёбен жанында, суу кёмюкле жалай тургъан уллу кёк ташны къатына келип, къара чепкенли, кёк жекетли тиширыу, боюндан челеклерин алып, жерге салды.* Хубийланы О., Аманат, III, 7.

ЖЕКИР *эт. къарач.* Кричать, угрожать, покрикивать / Къычырып, ачыуланып сёлеш. *Пристоп, кесин къырым таукъча кёндюрюп, олтургъан жеринден ёрге къоба келип, жекирди: – Бу къочхар [Бийнёгер] неге тюкюреди, бусагъат тюкюрюгюн этеги бла ариулатдыр!* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 190. ❑ *Хан махтанып жекиреди, солуялмай семизден.* "Жилтинле", 418. ❑ *Танг атханлай жетди бай шыбылача, Жекиреди Асланнга, силегей чача.* "Жюрек жырлайды", 217.

ЖЕКИРИУ *и. д. от* **жекир** / Жекир дегенден *этим ат. Кесинден къарыусузгъа жекириу.*

ЖЕКИРИШ *эт. взаимн.- совм. от* **жекир** / Жекир дегенни *араш айырмасы. Тамада бла аны экинчиси бири бирине жекиришдиле.*

ЖЕКИРИШИУ *и. д. от* **жекириш** / Жекириш дегенден *этим ат. Бир бирге жекиришиу.*

ЖЕКИРТ *эт. понуд. от* **жекир** / Жекир дегенни *къатланыучу айырмасы. Мен аны [школчуну] юсюме алай жекирте турлукъ тюл эдим.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 36. ❑ *[Къатын], жаншай кетип, эрин кесине жекиртди.* "Жилтинле", 349.

ЖЕКИРТИУ *и. д. от* **жекирт** / Жекирт дегенден *этим ат. Биреуню кесине жекиртиу.*

ЖЕЛ *ат* **1.** Ветер / Хауаны кёнделенине къымылдагъаны, баргъаны. *Дунияны жел бузар, адамланы сёз бузар.* (Нарт сёз). ○ *Тынгыла кече жаууннга, Эшит тау башланы желин.* Кулийланы Къ., Жер китабы, 140. ❑ *Желде кёксюл юзмелт кибик, Къошдан тютюн чыгъады.* Отарланы К., Жолла, 26.

2. *В позиции определения:* ветреный / Жел ургъан. *Къойну сатсанг, жел кюн сат.* (Нарт сёз). ○ *Жел кече ожакъдан бурулуп къотарылады тютюн.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 117.

❑ **Жел ауруу** ревматизм / адамны жиклерини бла шаугютлерини чанчып ауруулары. *Гыжы жел ауруудан бутлары къурушуп жатхан Домалайны юсюнден тюшюп баргъан кёк дарий жууургъанны ёрге жыйды.* Хубийланы О., Дерт, 34. ❑ *Жел аурууну сылтаууна жарашдырып, Бекмырза ишге жюрюмейди.* Этезланы О., Тарда, 180. ❑ *Къарт Шохайыпны жел аурууу къозгъалды.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 188. **Жели тутду** у него ревматизм схватил / жел аурууу къазгъалды. *Эбзе бийни жашын урлап чыкъгъанлай, Къайсынны жолда аягъыны жели тутханды.* "Малкъар халкъ жырла", 46. **Жел мынчакъ** вид ракушки, которую магометане вешают на шею или руку при ревматизме / муслийман диннге ийнаннганла жел ауруудан ауругъанда боюнларына неда билеклерине тагъыучу мынчакъ. *Солтанны боюнуна жел мынчакъ такъдыла.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 14. ❑ *Жел мынчакъ суу бетли болады.* Шахмырзаланы С., Назмула, 41. **Жел тартхыч** поддувало / печни эшигини тюбюнде, хауа барып, от иги жанар ючюн этилген тешик. *Печни жел тартхычын ачханлай, от иги жанып башлады. Бусагъатда ишленнген печлени барысыны да жел тартхычлары барды.* **Жел тирмен** ветряная мельница / желни кючю бла ишлеучю тирмен. *От къыш юйлени жылытды, Жел жел тирменлени*

айландырды. Къулийланы Къ., Чумла, къызарадыла, 108. **Жел тюйюмчек теш** *дин.* лечить болезни в области живота в связи с заворотом кишок, апендицита и т.п. массажем, заговором, развязыванием узлов тесьмы / къарын ауруну сылап, тюйюмчек тешип, окъуп сау этерге кюреш *(диннге ийнаныучуланы юсюнден). Ынна жел тюйюмчек тешерге, бёрю ауузу байларгъа да устады.* **Жел эт** развеваться / желде чайкъал. *Ауул Советни башында байракъ Жел эте тургъанын мен бек сюйюучю эдим.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 5. ❑ *Ибрахим, зыккыл чепкен этеклери да жел эте, орамны ёрге сылжырап барады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 21.

▲ **Жел элтмезча бол (эт) 1).** заморить червячка / бир кесек ашап, ачынгы кетер. *Жаш, ёретинлей бир-эки къабып, жел элтмезча болду. "Кесинги жел элтмезча эт",– деп, [Темуркъа] гыржынын Ибрагимге тутдурду.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 96; **2)** хорошо поесть / иги тойгъунчу аша. *[Чалгъычыла] ёгюзлени солургъа жиберип, кеслери уа эт ашап, айран ичип, жел элтмезча болдула.*

ЖЕЛБАШ *сыф. сёл. тил къ.* **жекбаш.** *[Хажи-Муса Мухаммат:] Ол аман желбашдан [Солтандан] къызымы сакълайма.* Боташланы И., Пьесала, 190. ❑ *[Элдар Аскерге:] Сен желбаш къызчыкъланы сабий жомакъла бла булжутханынга да дауум жокъду.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 22.

ЖЕЛИМ *ат* **1.** Клей / Бир затны башха затха неда затны кесеклерин бир бирине жабышдырыргъа жарагъан зат. *Жолда бара, къыз кёрсе, Мырхык кибик тагъылыр, Тюпден, башдан да кирип, Желим кибик жагъылыр.* Къулийланы Х., Жырны заманы, 77. ❑ *Желимча жабышхан топуракъны кётюрюп атлагъан бек къыйынды.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 99. ❑ *[Масхут:] Байлаудан тышына чыкъгъан къан чачым къатыш жаягъыма желимча жабышды.* Шауланы М., Кечерлеми?, 27.

2. *В позиции определения:* **а)** клейкий, тягучий, вязкий / Жабышыучу. *Жоллада желим топуракъ арба чархланы кегейлерине жабышханы.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 289. ❑ *Желим топуракъ жагъылгъан кийими бла биреу келди.* "Шуёхлукъ", № 28, 42; **б)** *кёч.* Резиновый / Резинден этилген. *[Аслангерий:] жолдаш къурулушчу, жолну теркирек ишлегиз, ансы узун башлы желим чурукъла кийип айланыргъа тюшеди.* Гуртуланы Э., Тенглерим, 51. ❑ *Нальчикден чыкъгъанлай, ариу автобус уллу сыйдам жолгъа ычхынды, аны желим чархлары асфальт жолда шырылдайдыла.* Кацийланы Х., Мухаммат, 19. ❑ *Аминни сахтиян башлы чурукъларыны тышындан желим галошлары барды.* "Шуёхлукъ", № 50, 33.

ЖЕЛИМЛЕ *эт.* Клеить *что* / Желим бла жабышдыр. *Жашчыкъ, китапны жылтырагъан тышына ариу къагъытны желимлеп, атын жазды. Картаны эки кесегин бирге желимледик.*

ЖЕЛИМЛЕН *эт. страд. от* **желимле** / Желимле дегенни *зорлаучу айырмасы. Китапны чапыракъулары желимленнгендиле.*

ЖЕЛИМЛЕНИУ *и. д. от* **желимлен** / Желимлен дегенден *этим ат. Чурукъну желимлениую. Китапны желимлениую.*

ЖЕЛИМЛЕТ *эт. понуд. от* **желимле** / Желимле дегенни *къатланыучу айырмасы. Устаз сабийлеге картаны кесеклерин желимлетди. Жаш китапны жыртылгъан бетлерин эгечине желимлетди.*

ЖЕЛИМЛЕТИУ *и. д. от* **желимлет** / Желимле дегенден *этим ат. Китапны тышын желимлетиу.*

ЖЕЛИМЛЕУ *и. д. от* **желимле** / Желимле дегенден *этим ат. Марканы письмогъа желимлеу. Къартаны кесеклерин желимлеу.*

ЖЕЛИН *ат.* Вымя / Балаларын сют бла ёсдюрюучю тиши жаныуарланы эмчеклери болгъан безле, сют орунлары. *Эчки тойгъанды, желини сютден толгъанды.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 319. ❑ *[Муса Жандыугъа:] Къысхасы, ийнекни желининде болмагъан сютню мен къайдан алып къошарыкъма.* Хубийланы О., Аманат, III, 64. ❑ *Жангы шатык кырдыкдан тойгъан ийнекле, желинлери сютден толуп, акъырын, ашыкъмай отлайдыла.* Шауаланы М., Кечерлеми? , 69.

▲ **Желин сал** *къ.* **желинле.** *Зоотехник желин сала башлагъан ийнеклени къысыр малладан энчи бакъдырады.* "Коммунизмге жол", 1970, № 92.

ЖЕЛИНЛЕ *эт.* Наливаться *(о вымени коровы перед отёлом)* / Сютден тол *(къозларны аллында ийнекни желинини юсюнден). Чауканы желинлегенине сабийле къууаннган къыллы къалмай, Ханох да къууанада.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 336. ❑ *[Осман Хажиретге:] Эл башында бир ийнек жатып эди да, ол желинлеп тургъаны себепли, аны келтирмедим.* Зокаланы З., Солуу кюн, 80.

ЖЕЛИНЛЕУ *и. д. от* **желинле** / Желинле дегенден *этим ат. Ийнекни желинлеую.*

ЖЕЛКЕ *ат.* **1.** Затылок / Башны арт жаны. *Оспарны желкесине урургъа Ибрахимни бир къолу бир къолун тыя къалды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 57. ❑ *Тахир керохун Таубийни желкесине тиреп тохтады.* Боташланы И., Пьесала, 88. ❑ *Къаншау улуну нёгерлеринден бири ушкок къалагъы бла Биляканы желкесине уруп, жерге къаплады.* Шауаланы Х., Ач эшикни, менме 38.

2. Обух / Жютю керекни *(асламысында балтаны)* сырты, ауузундан бирси жаны. *"Жаш заманымда бузну, балта желкеси бла тюймей, жалан аякъ табаным бла тюйюп аз ууатмагъанма",– деп, Махамет къатыныны айтханларына масхара жууап берди.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 26. ❑ *Хамзат балта желкесин тюгюнге таяндырып тохтады.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 209.

▲ **Желке бур** *аз жюр.* **арт бур** (*къ.* **арт** [1]). *Жашау, юйретмегенсе мени эрке: Бирде манга кюндеш болгъанса, Бирде бет бургъанса, бирде уа – желке.* Зумакъулланы Т., Чырахтан, 6. ❑ *Башханы аз шарайыбын урумгъа Тута, аны ючюн бетге кир жагъа, Анга желкени бура бир урумгъа, Кючбюсюреу нексе сен адамлагъа?* Отарланы С., Назмула бла поэмала, II. **Желкесин къашыды** он почесал свой затылок / къыйын болумгъа тюшюп, сагъышха къалды. *Арбаны иеси, армау болуп, желкесин къашый, арбаны ууалгъан кесеклерин жыргъа жайылды.* "Нартла", 212. ❑ *Уялгъандан, ауузуна сёз тюшмей, Азрет желкесин къашыды.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 43. ❑ *[Азал Къазийге:] Не "менме" деп тургъан жашны да, оллахий, желкесин къашытырыкъдыла тиширыула.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 214.

ЖЕЛКЕН *ат.* **1.** Парус / Кемени, къайыкъны желни кючю бла жюздюрюр ючюн, мачтагъа жайылыучу къумач. *Чабакъчыла, къайыкъланы желкенлерин жайып, тенгизге кетдиле. Желкенле кёп тюрлю боладыла.*

2. *В позиции определения:* парусный / Желкени болгъан. *Киши къыйын жолоучулугъунда Тюркге желкен кеме бла ётген эди.* Тёппеланы А., Ташыуул. ❑ *– Желкен кеме бусагъатдагъы моторлу кемелеча терк къайдан баралсын!– деди Ахмат Люазагъа.*

ЖЕЛКЪУЗ *ат. къарач.* Вьюга

/ Боран. *Къая эринде къургъакъ къаудан, Желкъуз жетип чайкъагъанлай, Кечегиде бугъуп тургъан Чыпчыкъ эркин учханлай.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 186.

ЖЕЛКЪУШ *ат къарач.* Жердь над волом от кузова арбы до ярма *(чтобы сено при погрузке не ложилось на спину вола)* / Бичен жюклегенде ёгюзню юсюне аумаз ючюн орнатылгъан, арбаны кюбюрюнден боюнсагъа дери баргъан агъач.

ЖЕЛЛИ *сыф.* Ветреный *(о погоде)* / Жел ургъан, жели болгъан. *Желли къыш ингирде, Кедриннге тынгылай, Эшитиучем Россейни жюрегини ургъанын.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 78. ❑ *Жай кюнле мында аздыла, кеслери да желлидиле, суукъдула.* Гуртуланы Э., Азретни къууанч кюню, 88. ❑ *Экинчи кюнню эрттенлиги желли болду.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 152.

ЖЕЛМАУУЗ *ат миф.* **1.** Чудище, чудовище / Жашауда тюбемей, жомакълада айтылгъан хар затны ашап, жокъ этип баргъан уллу, къоркъуулу, жут жаныуар. *Зулму тутмагъыны эшиклери Желмауз ауузуча ачылдыла.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 72. ❑ *[Къанамат:] Айны тутхан керти да желмауз эсе, ол Къыямытха аз бек ушамайды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 83. ❑ *Адамларыбызны желмауузча жутуп барады бу уруш.* Токъумаланы Ж., Нартланы туудукълары, 92.

2. *кёч.* Ненасытный, прожорливый человек или животное / Тоюмсуз, ашдан тоя билмеген, кёп ашаучу адам неда жаныуар. *"Желмауузду, берсенг, эки-юч юлюшню тюгюне кёрмей, ашап къояды", – деди жаш тенгини юсюнден.*

ЖЕЛМАУУЗЛУКЪ *сёл. тил.* Ненасытность, прожорливость / Ашдан тоя билмеулюк, кёп ашаучу хал. *Жаш, ашха жетсе, желмауузлукъ этиучюдю.*

ЖЕЛОЙМАКЪ *ат.* Прострел, сон-трава / Жел ауруугъа багъаргъа хайырланылыучу кёпжыллыкъ хансланы бир тюрлюсю. *Сабийле желоймакъны кёп ёсген жерин излей эдиле. Жашчыкъла желоймакъдан бир челек жыйып келгендиле.*

ЖЕЛПЕГЕЙ I *сыф.* Распахнутый, растегнутый, одетый внакидку / Тюймелери этилмеген, юсге къапланнган. *Адилгерий желпегей тонуну онг женгин артха къайырып, эрлай наганын чыгъарып тохтады.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 14. ❑ *Сюлеменни желпегей къапталыны ичинден а, къар кибик, акъ кёлеги кёрюнеди.* "Шуёхлукъ", № 44, 3.

ЖЕЛПЕГЕЙ II *хал. сёзл.* **1.** Нараспашку, внакидку / Кёкюрегин ачып, тюймелерин этмегенлей, женглерин киймей, имбашларына къаплап. *Омар къолунда къынгыр башлы кюмюш таягъы бла, къара къанауат къапталын желпегей атып, ындырчылагъа къарайды.* Уллубашланы И., Озгъан кюнле, 5. ❑ *Аллай тангладан бири атханлай, жарыкъ кёллю Чёпеллеу чепкенин желпегей ийип, гулоч таягъын да ойната, юйюне келди.* "Шуёхлукъ", № 1, 72. ❑ *Иванов, стол юсюнде къагъытларын терк окъуна жыйып, кителин желпегей къаплап чыкъды.* Этезланы О., Тарда, 34.

2. *къарач. къ.* **алчи.** *Таужанны юйюню ичи сюртюлюп таза болса да, тышындан къарасанг. чырпа бёркню желпегей кийгенча, ауаргъа хазыр болуп турады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 210. ❑ *[Къызланы] желпегей кийген бёрклерини тюбюнден таралмагъан узун чачлары мангылайларына тёгюлдю.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 287.

❑ **Желпегей эт** распахивать, расстегивать, одевать внакидку / тюймелерин тешип, эки жанына ачып кий, юсге къапла. *Атлы, жамычысын желпегей этип, чабып ётсе, аны акъ башлыгъы, кёзден*

ташайгъынчы, кёрюнюп турады. Гыттыуланы М., Жарыкъ жюрекле, 72. ❑ *Къарт Иммолат мор чепкенин желпегей этип турады.* "Шуёхлукъ", № 28, 14.

ЖЕЛПЕГЕЙЛЕ *эт. сёл. тил.* Желпегей эт (*къ.* **желпегей**). *Мухаммат къара жамычысын желпегейлеп келеди.* "Жюрек жырлайды", 250.

ЖЕЛПЕГЕЙЛЕН *эт. возвр. от* **желпегейле** / Желпегейле дегенни *къайтыучу айырмасы. Жашны плашы, жел ургъанлай, желпегейленди.*

ЖЕЛПЕГЕЙЛЕНИУ *и. д. от* **желпегейлен** / Желпегейлен дегенден *этим ат. Плащны желпегейлениую.*

ЖЕЛПЕГЕЙЛЕТ *эт. понуд. от* **желпегейле** / Желпегейле дегенни *къатланыучу айырмасы. Костюмну желпегейлет.*

ЖЕЛПЕГЕЙЛЕТИУ *и. д. от* **желпегейлет** / Желпегейлет дегенден *этим ат. Жамычыны желпегейлетиу.*

ЖЕЛПЕК *ат къарач. къ.* **желкен 1.** *Матросла кемени желпеклерин жайдыла.* "Ленинни байрагъы", 1969, № 78.

ЖЕЛПЕКЛИ *сыф. къарач.* Парусный / Желпек бла жюрюген *(кеме, къайыкъ, яхта). Желпекли кеме терк къысхартмайды жолну. Желпекли кемени барыуу хауаны халине кёре болады.*

ЖЕЛПИНЛЕН *эт.* Развеваться / Жел эт, желде чайкъал. *Къызыл байракъ шууулдайды Бу малкъар тауларымда, Сюзюле, желпинленеди Ата журтну кёгюнде.* "Коммунизмге жол", 1987, № 216.

ЖЕЛПИНЛЕНИУ *и. д. от* **желпинлен** / Желпинлен дегенден *этим ат. Байракъны желпинлениую.*

ЖЕЛПИНЛЕТ *эт.* Развевать / Жел этдир, желде чайкъалт. *Ала къызыл байракъны желпинлетип бара эдиле.*

ЖЕЛПИНЛЕТИУ *и. д. от* **желпинлет** / Желпинлет дегенден *этим ат. Байракъны желпинлетиу.*

ЖЕЛСИЗ *сыф.* Безветренный / Жел урмагъан, жел этмеген, жели болмагъан. *Нартла жортууулгъа шош, желсиз кече атландыла.* (Фольк.)

ЖЕЛСИЗЛИК *ат.* Безветрие / Жел болмаулукъ, жел урмаулукъ. *[Максим:] Бизни бухта шошлукъ, желсизлик бла белгилиди.* "Коммунизмге жол", 1978, № 184.

ЖЕМ *ат.* Зерно, предназначенное на корм скоту, зерновой корм / Мирзеуден этелген мал аш неда мал ашлыкъ мирзеу. *Жегиулеге биченибиз, жемибиз да тамамлыкъ этедиле.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 126. ❑ *Уллу жолгъа жетген жерде, линейкадан ийилип, алаша бойлу эки ат жем ашай тура эдиле.* Байчоралары М., Уллу Къарачайда, 62.

❑ **Жем аш** *къарач.* комбикорм / татымлы затладан белгили марда бла къатышдырып жарашдырылгъан мал аш. *Жем аш, витаминли къуууут маллагъа рационда белгиленнген чакълы бериледиле.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 119. ❑ *Ийнеклеге жем аш, ханс къуууут, билямукъ дегенча татымлы ашладан заманында ашатып турадыла.* "Ленин байрагъы", 1977, № 191.

ЖЕМИШ *ат.* **1.** *къ.* **кёгет.** *Алма терек турады Жемиш басып, сирелип.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 233. ❑ *Жашар ючюн урунургъа керекди, Урунмакълыкъ жемиш берген терекди.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 15.

2. *В позиции определения:* фруктовый / Жемиш бериучю. *Былайдан башлап, агъачха жетип*

къалгъынчы, жемиш терекледиле. Гадийланы С., Санга айтама, 42. // Жемиш бериучю терекле битген. *Суу боюнунда жашил элле, Жемиш бахчала жасап, Айныйдыла, ёседиле, Заукъ жашнауда жашнап.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 119. // Жемишледен этилген. *Жемиш торт. Жемиш консервала.*

ЖЕМИШЛЕН *эт.* Плодоносить / Бит, кёгет, жемиш бер. *Алма терекчик ючюнчю жылында жемишленди.* "Коммунизмге жол", 1979, № 146.

ЖЕМИШЛЕНДИР *эт. понуд. от* **жемишлен** / Жемишлен дегенни *къатланыучу айырмасы. Алчы илмуну жетишими тереклени заманындан алгъа жемишлендиреди.* "Коммунизмге жол", 1974, № 204.

ЖЕМИШЛЕНДИРИУ *и. д. от* **жемишлендир** / Жемишлендир дегенден *этим ат. Суу бла кюн тереклени жемишлендириу ишде уллу себеп боладыла.*

ЖЕМИШЛЕНИУ *и. д. от* **жемишлен** / Жемишлен дегенден *этим ат.*

ЖЕМИШЛИ *сыф.* Плодоносный / Жемиш аслам битген, жемиш кёп болгъан. *Къол къолладан тереклеринг, Сютден толгъан челеклеринг, Бир ниетде жюреклени, Жемишлиди Малкъар тары.* Шахмырзаланы С., Назмула, 137.

ЖЕМЛЕ *эт. къарач. къ.* **чёпле.** *Таукъла нартюхню жемледиле.*

ЖЕМЛЕН *эт. страд. от* **жемле** / Жемле дегенни *зорлаучу айырмасы.*

ЖЕМЛЕНИУ *и. д. от* **жемлен** / Жемлен дегенден *этим ат.*

ЖЕМЛЕУ *и. д. от* **жемле** / Жемле дегенден *этим ат. Тарыны жемлеу. Нартюхню жемлеу.*

ЖЕНУП *ат эск. къ.* **къыбыла.** *Жол излемей айланнган жел бирде булутланы бирге жыяды, Бир женупха, бир шымалгъа, бир да гъарпха къууалайды, Маллагъа жанды чапханлай, алларындан чыгъады.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

ЖЕНГ [1] *ат.* Рукав (одежды) / Кийимни билекни жапхан кесеги. *Жингирикни жапмагъан женг билек жылытмаз.* (Нарт сёз). ○ *Къойчула, суукъдан, къолларын кими къоюнуна, кими женглерине сугъуп жылытыргъа кюрешедиле.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 57. ❑ *Кемал орундукъ къулагъында жер бетли шинелин алып кие тургъанлай, Даута, барып, женгинден тутду.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 53.

❑ **Женг ал (-лы)** обшлаг, нижний конец рукава / женгни бууннга жетген жери, энишгедеги къыйыры. *Харун келди женг аллары седиреп.* (Фольк.) ▭ *Темботну къара костюмуну женглеринден акъ кёлегини женг аллары аз къарайдыла.* "Коммунизмге жол", 1974, № 152. **Женг уч(-у)** *къарач. къ.* **женг ал(-лы).** *Къызны башында аллында диадема тигилген жититёппе, мийик окъа бёркю, женг учлары байракълача къалтырагъан кёксюл герхана чепкени болгъанды.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 87. ❑ *Зубайданы женг учлары къолун саулай жабадыла.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 118.

ЖЕНГ [2] *эт.* **1.** Переспорить *кого* / Даулашып хорла, тюз болгъанынга ийнандыр. *Бири бирин женгалмайын, сабийле Къарт Алийге бардыла.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 62. ❑ *[Афенди:] Кёз кёргенни кётлек женгер деп, сагъат бауну кёре тургъанлай, [Абдул-Къадыр] дагъыда манга фатауала жарашдыра турады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 119.

❑ *Жашла башлагъан сёзлеринде бир бирни жегмедиле.* Хубийланы О. Аманат, II, 160.

2. *къ.* **хорла.** *Аз ауруунуу аш жегер, аш жегмесе, иш жегер.* (Нарт сёз). ○ *Къурч да жегалмагъан эрликни Шагъатлары болургъа тюшдю бизге.* Отарланы К., Танг жулдузум, 71.

3. *кёч.* Охватить *кого,* всецело овладеть *кем (о каком-л. состоянии)* / Биреуню бас, къыс, саулай бийле, хорла *(жукъуну, ауруунуу д.а.к. затны юсюнден). Аурууу жегип, жюрек жауу таралып, Къыз жата эди, Кёзлери аралып.* Ахматланы А., Жаз келди, 75. ❑ *Жашчыкъны жукъусу жегнгенди.* "Коммунизмге жол", 1979, № 163.

4. Перетягивать, перевешивать, превзойти *кого* в весе / Ауурлугъунг бла хорла, тенглешдирилген затдан ауур бол. *Адам адамны билир ючюн, биргесине кесин жегнген бир туз ашаргъа керекди.* (Нарт сёз). ○ *Мени бир устазым: "Битеу сёз болгъанны базманны бир жанына салып, ол бирси жанына уа "ана" деген сёзню салсанг, ол жегип кетерикди", – деучен эди.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар халкъ жырла, 94.

ЖЕНГДИР *эт. понуд. от* **жег**[2] / Жег[2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Хажибекир: "Бары да ётюрюкдю",– деген болмаса, бир да жегдирмеди.* Хочуланы С., Хапарла, 91. ❑ *Адамны деу кючюне жегдирип, Минги тау жылтырайды сукъланып.* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 84. ❑ *Пристав, къабан кибик, фаэтонну бир жанына жегдирип, жыгъылама деп къаркъганча, сакъ тюшдю.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 9.

ЖЕНГДИРИЛ *эт. страд. от* **жегдир** / Жегдир дегенни *зорлаучу айырмасы. Тюзлюкню аллында терслик жегдириллигине сёз жокъду.*

ЖЕНГДИРИЛИУ *и. д. от* **жегдирил** / Жегдирил дегенден *этим ат. Ётюрюк айтханына жегдирилиу.*

ЖЕНГДИРИУ *и. д. от* **жегдир** / Жегдир дегенден *этим ат. Терслигине жегдириу.* ☐ *Кязимни Солтан-Хамитни юсюнден назмусуну биринчи вариантында пацифизм мотивле деген мудахлыкъгъа жегдириу ауаз эшитиледи.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 100.

ЖЕНГДИРТ *эт. понуд. от* **жегдир** / Жегдир дегенни *къатланыучу айырмасы. [Володя:] Мен, терслигими ангылай тургъанлай да, жегдиртмедим.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 8.

ЖЕНГИДИРТИУ *и. д. от* **жегдирт** / Жегдирт дегенден *этим ат. Терслигине жегдиртиу да кишиликни ишиди.*

ЖЕНГИЛ[1] *сыф.* **1.** Лёгкий, незначительный по весу / Ауур болмагъан, ауурлугъу аз болгъан; антоними: ауур. *Эшекни жюгю жегил болса, жатарыгъы келир.* (Нарт сёз). ○ *Алюмин жегилди, аны ючюн а аэропланла эм дирижаблле ишлеуде аны магъанасы уллуду.* "Коммунизиге жол", 1976, № 110. // Мало, плохо греющий, не тёплый / Жукъа, иги жылытмагъан, жылы болмагъан. *Жегил кийим. Жегил пальто.* // Легко перевариваемый, не обильный *(о еде)* / Аш оруннга ауурлукъ бермеген, анда терк эриучю *(ашны юсюнден). Жегил аш.*

2. *кёч.* Быстрый, ловкий / Тири, жигер, терк къымылдагъан. *[Къыз:] Тойлада ойнаучу жегил санларым Сапыран чапыракълай саз болду.* "Малкъар халкъ жырла", 183. ❑ *Валя уа жарыкъды, тау улакъчыкъча, тириди, жегилди.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 81.

3. *кёч.* Лёгкий для усвоения, доступный пониманию / Ангыларгъа, билирге, этерге къыйын болма-

гъан, тынч. *Сафар алгъа къыйын дерслерин этип, женгиллерин артха къояды.* "Коммунизмге жол", 1979, № 131. ❑ *Экзаменге женгил задача бериледи.* // Не представляющий трудности для выполнения, несложный / Саны къыйналмай, тынч этилген. *Ауур ишден къачма, женгил ишге барма.* (Нартсёз). ○ *[Тахир:] Манга сёлешгенден эсе не ауур иш да женгил кёрюнеди.* Шаулановы М., Кечерлеми?, 53.

4. *кёч.* Вспыльчивый, горячий / Терк ачыуланыучу. *Ол [Сокуров], бираз женгил болгъанлыкъгъа, тюз жюрекли, халал адамды.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 179. ❑ *Сабыр адам сары алтынды, билесе, Женгил татыусузду, билесе.* "Жюрек жырлайды", 211.

5. Неопасный, без труда излечимый / Къоркъуусуз, къыйналмай, тынч сау этерча болгъан. *Окъ, Мазанны онг къолуна учхара жетип, женгил жара салгъан эди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 290. ❑ *Гранаты осколкалары экеуленнге женгил жара салады-ла.* "Коммунизмга жол", 1969, № 76.

6. Слабый, легкий *(о ветре)* / Тынч ургъан, сериюн *(желни, аязны юсюнден). Жаз башы ингирликде ургъан женгил желчик тереклени юслеринде чапыракъланы шыбырдатады.* Къудайланы Х., Ол кюнле, 7. ❑ *Ибрагим женгил аязчыкъ ургъан жанына къулакъ салып тынгылайды.* Къулийланы Х., Эгизле, 28.

▲ **Женгил акъыллы** вспыльчивый / терк ачыуланыучу, басымсыз. *[Жулдуз эрине:] Женгил акъыллы болма, сабыр бол, сабырны тюбю – сары алтын.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 14.

❑ **Женгил атлетика** лёгкая атлетика / спортну чабыу, секириу, копьё, диск, ядро быргъау эм алгъа ушагъан тюрлюлерини аты. *Женгил атлетиканы бир-бир тюрлюлеринден бизни спортчула ахшы жетишимле болдургъандыла.* "Коммунизмге жол", 1971, № 84.

▲ **Женгил аякъ** торопливый *(о человеке)* / ашыкъгъан. *[Къыямыт:] "Женгил аякъ кир басар",– дейди, Жантемир къызы, женгил болма.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 198. **Женгил аякълы** отличающийся быстротой движений *(о человеке, животном)* / терк атлаучу, жюрюучю, айланыучу. *Эринчек атына жер салгъынчы, женгил аякълы жаяу жетер.* (Нарт сёз). ○ **Женгил аякълы бол** совершиться быстро / терк бол, бошал, бит. *Иш женгил аякълы болду.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 135.

❑ **Женгил индустрия** лёгкая индустрия / халкъ кёп жюрютген затланы чыгъаргъан промышленность. *РСФСР-ни женгил индустриясы бешжыллыкъ планын заманындан алгъа толтургъанды.* "Коммунизмге жол", 1976, № 106. ❑ *Женгил индустрияны кёп товарларын халкъ эркин табады.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 134.

▲ **Женгил къоллу** с лёгкой руки *(об удачливом человеке)* / Башлагъан заты тынч, чырмаусуз къуралгъан. *Юй неда хуна ишлегенде биринчи ташны женгил къоллу адамгъа салдырадыла.*

❑ **Женгил машина** легковая машина / 4-9 адамны неда ууакъ затланы ташыргъа ишленнген машина. *Жумулуп барады женгил машина, Ай кёрюнмейди къаяла башында.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 27. ❑ *Женгил машинала, чаришге чапхан кибик, тизилишип барадыла.* Кацийланы Х., Тамата, 175. **Женгил промышленность** *къ.* **женгил индустрия.** *Женгил промышленностну технология излемлери кюнден кюннге ёсюп барады.*

ЖЕНГИЛ[2] *эт. страд. от* **женг**[2] / Женг[2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Терс женгилир, тюз хорлар.* (Нарт сёз). ○ *Эки тюрлю болады тил. Экисин да бир кибик бил. Бирин билип, бирин къойсанг, Чолакълыгъынга да женгил.* Отарланы С., Жюрек саугъа, 31.

ЖЕНГИЛДЕ *заман. сёзл. къарач.* Вскоре / Къысха заманда. *Аман жерде танышхан женгилде унутмаз.* (Нарт сёз). ○ *[Алым:] Женгилде комсомалчула жыйылгъан этерикбиз, ишигиз бла шагъырей болургъа сюеме.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 182. ❑ *Женгилде къыш тюшюп къалыр къоркъуу партизанланы кёллерин ырахат этмеди.* Къобанланы Д., Таулада тауушш, 288.

ЖЕНГИЛИУ *и. д. от* **женгил** [2] / Женгил [2] дегенден *этим ат. Даулашда женгилиу. Спорт эришиуледе женгилиу.*

ЖЕНГИЛ-ЖЕНГИЛ *хал. сёзл. къ.* **терк-терк.** *Ахматны жюреги женгил-женгил тебип, шкогун бёрю чыгъар сыртлыкъгъа айландырып, кесин къолгъа алып сымарлады.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 78. ❑ *[Пристоп] рюмкагъа женгил-женгил къарай болур, учу ёрге айланнган батыкъ буруну..., чюгюндюрча, къызылды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 187. ❑ *Петровна не эсе да Ленинградны женгил-женгил сагъынып башлагъанды.* Хубийланы О., Адамла, 47.

ЖЕНГИЛКЪАНАТ *сыф.* Легкокрылый, быстрый в полёте / Терк учхан, къанатлары женгил болгъан. *Ызымдан жетди ауушда Женгилкъанат жылы желчик.* Отарланы К., Сайлама, I, 14. ❑ *Жауун жауарны аллында учады Алашада женгилкъанат къарылгъач.* Шахмырзаланы С., Назмула, 14.

ЖЕНГИЛЛЕН *эт.* **1.** Стать более лёгким по весу / Женгилирек бол. *Арбаны юсюнден эки агъачны алгъандан сора, эшекни жюгю женгилленди. Атны сыртында жюнюню бир кесегин кетергенлей, ол женгилленди.*

2. *кёч.* Стать более лёгким, простым / Женгилирек, тынчыракъ бол. *Ийнек сауучуланы ишлери женгилленгенди.*

3. *кёч.* Женгил бол 3 (*къ.* **женгил** [1]). *Аубекирни санлары женгиллендиле, башы аязды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 360. ❑ *Асият тирилди, къанатла битгенча кёрюндю, санлары да женгиллендиле.* Шауаланы М., Мурат, 85. *Танымагъан адамынг эсе да, адамгъа бир бирде ичинги айтсанг, женгилленгенча, къайгъынг чачылгъанча боласа.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 49.

ЖЕНГИЛЛЕНДИР *эт.* **1.** Облегчить, сделать более лёгким по весу / Ауурлугъун азыракъ эт, женгилирек эт. *Жаш, арбадан эки машокну алып, эшекни жюгюн женгиллендирди.*

2. Сделать менее трудным, обременительным / Тынчыракъ, къыйнамазча эт. *Электричество юй бийчелени ишлерин женгиллендиреди, аланы жумушларын терк этерге онг береди.* "Коммунизиге жол", 1969, № 26.

ЖЕНГИЛЛЕНДИРИЛ *эт. страд. от* **женгиллендир** / Женгиллендир дегенни *зорлаучу айырмасы. Малчыланы ишлери иги кесек женгиллендирилгенди. Шахтёрланы ишлери женгиллендириле барады.*

ЖЕНГИЛЛЕНДИРИЛИУ *и. д. от* **женгиллендирил** / Женгиллендирил дегенден *этим ат. Ишни женгиллендирилиую.*

ЖЕНГИЛЛЕНДИРИУ *и. д. от* **женгиллендир** / Женгиллендир дегенден *этим ат. Къол бла этилген ишлени женгиллендириуге дайым эс бурулгъанлай турады.*

ЖЕНГИЛЛЕНДИРТ *эт. понуд. от* **женгиллендир** / Женгиллендир дегенни *къатланыучу айырмасы. Жаш, арбаны жюгюню жартысын тюшюртдюрюп, женгиллендиртди.*

ЖЕНГИЛЛЕНДИРТИУ *и. д.*

от **женгиллендирт** / Женгиллендирт дегенден *этим ат. Механизмлени кючю ишни женгиллендиртиуге болушады.*

ЖЕНГИЛЛЕНИУ *и. д. от* **женгиллен** / Женгиллен дегенден *этим ат. Адамны санларыны женгиллениую. Эшекни, жюгюню женгиллениую.*

ЖЕНГИЛЛЕНИШ *эт. взамн.-совм. от* **женгиллен** / Женгиллен дегенни *араш айырмасы. Жашла, исси кюн кёлде жууунуп, женгиленишдиле.*

ЖЕНГИЛЛЕНИШИУ *и. д. от* **женгиллениш** / Женгиллениш дегенден *этим ат. Жууунуп, женгилленишиу.*

ЖЕНГИЛЛЕТ *эт.* **1.** *къ.* **женгиллендир 1.** *Жаш, арбада юч машокдан бирин жерге тюшюрюп, эшекни жюгюн женгиллетди. Жашчыкъ, ыннаны бир сумкасын алып, аны жюгюн женгиллетди.*

2. Ускорить *(напр. шаг, работу)* / Теркирек эт, бардыр, терклендир. *Жашчыкъ атламын женгиллетди.* Дотдуланы Х., Жашлыкъны жолунда, 87.

3. *кёч.* Избавлять от тяжёлого нравственного или физического состояния / Къыйналгъанын, арыгъанын кетер, тири эт. *Ариу таза хауа аны [Батыр Османовични] санларын женгиллетеди.* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 145. ❑ *[Жамийлят:] Манга тюшген ауурлукъну ала [элни адамлары] юлюш-юлюш этип, кеслерине алдыла да, мени жюгюмю женгиллетдиле.* Кацийланы Х., Тамата, 208.

4. *кёч.* Уменьшать величину, объем, количество / Азайт, ауурлугъун, санын аз эт. *Хасан, солуун алмай, аякъны женгиллетип, столгъа салды.* Хубийланы О., Аманат, I, 1, 57.

ЖЕНГИЛЛЕТДИР *эт. понуд. от* **женгиллет** / Женгиллет дегенни *къатланыучу айырмасы. Нартюх жыйыучу комбайна, тууарыла-тууарыла турса да, иги кесек ишлейди: быйыл уллу хайыр бермесе да, келир жылда ишни женгиллетдирликди.* Кацийланы Х., Тамата, 222. ❑ *Электростанция уа кёп къыйын ишлени хауа кюч бла ишлерге, предприятияланы ишлерин да женгиллетдирирге уллу онгла берликди.* "Шуёхлукъ", № 47, 61.

ЖЕНГИЛЛЕТДИРИУ *и. д. от* **женгиллетдир** / Женгиллетдир дегенден *этим ат. Ауур ишлени женгиллетдириу.*

ЖЕНГИЛЛЕТИУ *и. д. от* **женгиллет** / Женгиллет дегенден *этим ат. Тширыуланы ишлерин женгиллетиу, жашау къолайларын игилендириу жаны бла кёп затла этиледиле.* "Коммунизмге жол", 1972, № 49. ❑ *Тирлик жыйыуну женгиллетиуге ахшы онгла къураладыла.* "Коммунизмге жол", 1976, № 144.

ЖЕНГИЛЛИК *ат.* **1.** Лёгкость *(веса)* / Женгил хал, ауур болмагъанлыкъ. *Къоянны жапхагъы ючюн арбагъа не ауурлукъ, не женгиллик.* (Нарт сёз). ○ *Алюминни женгиллигин авиация промышленностда иги хайырланадыла.* "Коммунизмге жол".

2. *кёч. къ.* **тирилик.** *[Чыппык:] Къарт болгъанма, энди сюйгенимча айланалмайма, санларымы алгъыннгы женгилликлеринден абери къалмагъанды.* Зокаланы З., Солуу кюн, 59. ❑ *Суукъ суу этине женгиллик, тирилик берип, аны [Къаншауну], къанатлыча, учары келди.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек. ❑ *Учаргъа жаратылгъанча, къызны саулай сан- ларында шатык женгиллик сезиледи.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 88.

3. *кёч.* Вспыльчивость, несдержанность / Басымсызлыкъ, сабырлыгъы болмагъанлыкъ. *Женгиллиги, хынылыгъы болса да, Домалай терслик, ангыламагъанлыкъ этерик тюйюлдю.* Хубийланы О.,

Дерт, 32. ❑ *Керек болмайды женгиллик, чыдамсызлыкъ, Сабырсызлыкъ неда асыры адамсызлыкъ.* "Жюрек жырлайды", 37. ❑ *[Биймурза:] Къыямыт, сени бу женгиллигинг тохтамайды, хапарымы артына дери бир айтма къой.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 25.

❑ **Женгиллик эт** горячиться / ачыулан, къызып къал. *Онг къолунг женгиллик этсе, сол къолунг бла сабыр эт.* (Нарт сёз). ○ *[Ерюзмек Мазаннга:] А, жаш, женгиллик этгенме, кел, жарашайыкъ да, беш жылынг толгъунчу къал.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 63. ❑ *Адам жашаууында кёп тюрлю затха тюбейди, бир бирде не къаты адам да женгиллик этеди.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 124.

ЖЕНГИУ *и. д. от* **женг**[2] / Женг[2] дегенден *этим ат. Мурат – тенгизде, женгиу – тёзюуде.* (Нарт сёз). ○ *Жерни бауурун жарып, женгиу ючюн ишледи ол [къалажюк].* Ёртенланы А., Жазгъанларыны сайламалары, 130.

ЖЕНГИШ *эт. взаимн.-совм. от* **женг**[2] / Женг[2] дегенни *араш айырмасы. Къычырадыла сабийле женгишалмай бир бирин.* Шахмырзаланы С., Сырыйна, 180.

ЖЕНГИШИУ *и. д. от* **женгиш** / Женгиш дегенден *этим ат. Даулашда бир бирни женгишиу.*

ЖЕПИ *ат.* Щель / Бир затны гам жабылмагъаныны хатасындан болгъан тешик. *Терезени жепилериндан да бираз къарап, Малжей юйге кирди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 276. ❑ *Юй эшикни жепилери уа не суукъ, не жел тыймайдыла.* Ёзденланы А., Саният, 18. ❑ *Башсыз чыракъ, терезени жеписинден кирген хауа жалынын да бир жанына бардыра, бек къарыусуз жарытады.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 121.

ЖЕР *ат* **1.** Третья от Солнца, обитаемая нами планета / Адамла жашагъан, Кюнден башлап ючюнчю планета *(уллу харф бла). Жашау къалай жарлы болур эди Жерни юсюнде таула, тенгизле болмасала!* Къулийланы Къ., Жаралы таш, 30. ❑ *Окъуу юйле ачыкъдыла, Билим алырбыз, Жерде угъай, космосда да Юйле салырбыз.* Къулийланы Х., Жулдузчукъла, 14. // Место жизни и деятельности людей / Адам жашагъан, ишлеген территория. *Жерибизни омакълайдыла жашнап ёсген гюллерим.* Отарланы С., Жырла, 9. ❑ *Исса Исмайыловични юйдегиси, жаула болгъан жерледе къалып, фашистлени къолларындан ёлгенди.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 41. ❑ *Шёндю аны [Асхатны] кёзлерине къурулуш боллукъ жер кёрюнеди.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 132.

2. Суша, земная твердь / Биз жашагъан планетаны сууундан къалгъаны, битеу къургъакъ, сууусуз кесеги. *Биз къуршалап сууну, жерни, хауаны, Хар къайда да ётгюр болуп жюрюбюз.* Байкъуллланы Д., Жырла бла таурухла, 6. ❑ *[Хасан:] Биз, кемеден къарап, жерни кёргенибизде, уллу къууандыкъ.* "Коммунизмге жол". ❑ *Энди хар зат да тенг боллукъду: жерле, суула, агъачла да.* Хочуланы С., Хапарла, 7.

3. Почва, грунт / Къыртыш, сюргю, ёсген, битген затны оруну. *[Таулу] Жер сюре, хуна къалай ауулда, Ненча ахлусуна бергенди онг!* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 21. ❑ *Эр эли бла ахшы, жер битими бла ахшы.* (Нарт сёз). ○ *Жер хурттакчыкъларындан алгъан хайыры жарым жылгъа окъуна жетмегенди.* Гуртуланы Э., Жанбермез Асланбий, 8.

4. Территория, находящаяся в *чьем-л.* владении / Биреуню эркинлигинде болгъан территория. *Сюргю жер. Колхозну жерлери.* ☐ *Жери кёп болмагъанлыкъгъа, "Москва" колхоз районда алчы мюлкледен бирине саналады.* "Коммунизмге жол", 1974, № 70.

5. *кёч.* Ата журт (*къ.* **ата**). *Же-*

рим ючюн аямам мен жанымы, Саутуму атып, къачмам урушдан. Къулийланы Къ., Сайлама, I, 247. ❑ *Хар кечеде, хар кюнде Сенсе тюшюмде, тюнюмде Урунган халкъ бек сюйген тёр, Туугъан жерим.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 11. ❑ *Хант тузунгу, балынгы да Татыуларын билеме, Кырдыгынгы, къарынгы да, Жерим, малтай келеме.* Къулийланы Къ., Жангы китап, 3.

6. Место *(в театре, автобусе и т.п.)* / Олтурургъа орун. *Аубекир бла Кюмюш да жарыкъ, кенг залда жерлерине олтурдула.* Гуртуланы Э., Теңглерим, 13. ❑ *Гитче автобусчукъда бош жерле бар эдиле.* Залийханланы Ж., Жанган жюрекле, 182. ❑ *Бекболатха олтурур жерни тюз да устазны аллында берген эдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 119.

7. Место *(больное, порезанное и т.п.)* / Адамны неда бир башха затны бир кесеги. *Мустафир кёнчегини жыртылгъан жерин жапды.* Толгъурланы З., Айыуташ, 7. ❑ *[Назбий:] Тейри, къалай эсе да, жюрегими бир жери мыдыхны басханча, ачыйды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 250. ❑ *Назмуну болур чола къалгъан жери.* Мокъаланы М., Жырла бла жылла, 33. ❑ – *Къысхасы, мен дерсинги жаратдым, учхара жерчиклери да болдула,– деди Хашир [Зухурагъа].* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 244.

8. Место *(первое, почётное и т.п.)* / Биреуню обществода, илмуда, спортда д. а. к. оруну. *Малкъар нарт эпосунда сыйлы жерни нарт Ёрюзмек алады.* "Шуёхлукъ", № 14, 113. ❑ *Производствону хайырлылыгъын кётюрюуде баш жер адамгъа бериледи.* "Коммунизмге жол". ❑ *Трест бизни республикада угъай, Битеусоюз эришиуледе да биринчи жерни кёп кере алгъанды.* "Коммунизмге жол".

9. Должность, служба / Къуллукъ, иш. *Бизде, бусагъатдагъы жерин къоюп, башха ишге барлыкъ жокъду* // Вакансия / Ишде бош къуллукъ, окъууда бош орун. *Жер болмагъаны себепли, жашны университетге ишге алмадыла. Нальчикде устазланы усталыкъларын ёсдюрген институт бизни школгъа беш жер берди.*

❑ **Жербаш юй** *къ.* **жер юй.** *Солтанбекни алаша жербаш юйюню адамдан бармакъ басар жер жокъ эди.* Хочуланы С., Хапарла, 67. ❑ *Аслан алаша жербаш юйчюкню эшигинден башын къаратды.* Ахматланы И., Боранда, 58.

❑ **Жер-жерге** *орун. сёзл.* всюду, везде / хар жерге, тюрлю-тюрлю жерлеге. *Гебенек жер-жерге къонады.* (Нарт сёз). ○ *Ташкёмюр къазылгъан тешикде, фонарла жанып, жылтырагъанча, жер-жерге жылтыраукъ къуртчукъла, жылтырап ташаядыла.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 64.

❑ **Жер-жерде** *орун. сёзл.* всюду, везде, кругом; там-сям. / Хар жерде, тюрлю-тюрлю жерледе, тёгерекде; анда-мында. *Жер-жерде адамла кёрюнедиле.*

❑ **Жер-жерден** *орун. сёзл.* отовсюду / хар къайдан, хар къалайдан, хар жерден. *Ийген письмоларыгъыз жер-жерден терк жетедиле.* Будайланы Х., Алтын тау, 29. ❑ *Бери адамла жер-жерден жыйылгъандыла.* "Коммунизмге жол", 1979, № 79.

❑ **Жер-жерли** местный, относящийся к определенной местности / бир белгили жердеги. *Жер-жерли семиртгичле. Жер-жерли промышленность.*

❑ **Жер жюзю** *къ.* **дуния.** *Жер жюзюню битеу чегетлерини ючден бири бизни жерибиздеди.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 112. ❑ *Жер жюзюнде урунганланы алгъышлайды Жангы жыл.* "Жанкъыллыч", 27. ❑ *Жер жюзю, урчукъ кибик, бурула барады.* Къаракетланы Ю., Булутла, 51.

❑ **Жер макъа** *къарач.* жаба / териси губуслу эм шыты болуп, жерде жашаучу макъа. *"Кёкде жулдузну тутабыз",– деп, жерде жер макъаны тутханлай".* (Нарт сёз). ○ **Жер семиртгич** удобрение / жерни битимлилигин кётюрюр ючюн хайырланылыучу зат.

Келир жыл чюгюндюр себиллик жерлеге жер семиртгичле ташып айланадыла. Тёппеланы А., Кюн батмайды, 196. **Жер шар** *къ.* **жер 1.** *Жер шарны узакъ этеклеринде урушла барадыла.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 69. ❑ *Кёрюнеди жер шарны Бушууу эм да къууанчы – Бек уллуду фахмунгу, Оюмунгу къулачы!* "Ленинни байрагъы", 1973, № 109. **Жер юй 1)** землянка / жерни къазып, адам жашаргъа ишленнген мекям. *Хажи-Осман жер юйню мюйюшюнде сыртындан тюшюп, къаты жукълай эди.* Этезланы О., Тарда, 92. ❑ *Мусосну келтирип жер юйге атдыла.* Толгъурланы З., Эрирей, 10; **2)** погреб, подвал / гёзен *(къазылып этилген)*, тюп юй, подвал. *Эл Советни тюбю жер юйню эшигинде уллу кирит тагъылды, тёгерегине да сауутланнган къалауур салынды.* Уллубашланы И., Озгъан кюнле, 23. ❑ *Танг аласында урлукълукъ картоф асыралгъан жер юйлени ичлерине мешхут ташып къуйдула.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 5.

❑ **Жер бла тенг бол** унижаться / бир зат ючюн бек уял. *[Хамзат:] Башым тёгерек айланып, жюрегим жер бла тенг болду.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 10. ❑ *Мардаларын толтуралмагъанла уялдыла: жер бла тенг болдула.* "Шуёхлукъ", № 28, 85. **Жер бол** гнить, превращаться в прах / чири, топуракъ бол. *Хачыраланы жарны башында илишаннга салынгланла уа унутулгъандыла, жер болгъандыла.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 184. ❑ *Чапыракъла, кырдык, чирип, жер болгъандыла.* "Коммунизмге жол", 1973, № 26. ❑ **Жерге бауур бер** ложиться ничком / кёкюрегинги жерге айландырып жат. *Жаш жерге бауур берип тохтады.* **Жерге жетдирмей** *угъайл.* быстро, немедленно, незамедлительно / терк, мычымай. *Сабийле устазлары айтхан жумушну жерге жетдирмей тамам этедиле.* **Жерге кём** убивать / ёлтюр, къыр, жокъ эт. *Бусагъатда ол [Темирбек] душманланы жерге кёмерге, ала бизге жиберген ёлетни чачаргъа, кюл этерге учады.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 104. **Жерге кир** *къ.* **ёл 1.** *Батыр, къоркъакъ да жерге бирча кирир.* Къулийланы Къ., Чумла къызарадыла. 144. ❑ *[Саният:] Ахмат, андан [айыплы иш этгенден] эсе, бюгюн окъуна саулай жерге кирип къалайым.* Ёзденланы А., Саният, 15. ❑ *Суула саркъа ёмюрле бла бирге, Ата-анала киргендиле жерге.* "Шуёхлукъ", № 3, 66. **Жерге кирлик бол** сгореть со стыда / бек уял, уятлы бол. *Халиймат бу жумушакъ сёзлерин эшитгенде, Ибрагим, уялгъандан, жерге кирлик бола эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 207. ❑ *Ишни тереннге киргенин эслеп, Амин, уялгъандан, жерге кирлик болуп, жеринден къобуп барып, къатынына билегине жабышып, тышына чыкъды.* Кацийланы Х., Тамата, 71. **Жерге кирлик эт** стыдить, срамить, поставить в неловкое положение / бек уялт, уятлы эт. *Сау къурманлыкъдан – жангыз тууар санкъылчакъ, Бетибизни жоюп, жерге кирлик этгенди Хужу къаллыкъ, ол эски ангырчакъ.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 96. **Жерге къарат** срамить, позорить / уялт, уялырча эт, айыплы эт. *[Тушакъ колхозну оноучуларына:] Къоншуларыбызны аллында бизни жерге къаратасыз, айыплы этесиз.* Кацийланы Х., Тамата, 35. ❑ *Механизаторла, сау болсунла, бизни жерге къаратмадыла, областда биринчибиз.* "Шуёхлукъ", № 5, 64. **Жерге салмай** *угъайл.* быстро, срочно, безотлагательно / терк, мычымай. *Фермада ишлеген жашла бла къызла Фарийзатны айтханын жерге салмай этедиле.* Залийханланы Ж., Жанган жюрекле, 57. ❑ *Азрет жангыз эгечи – Абидатны асыры сюйгенден, айтханын жерге салмай этип тургъанды.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 58. **Жерин таныйды** он знает свое место / кесини магъанасын, болумун, къалай жюрю-

тюрге кереклисин биледи. *Кючлюле арасына кирип, бедишлик болгъандан эсе, кесини жерин танып, даражасына кёре, намысы бла турса игиди.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек. **Жерин тапдыр** поставить на *(свое)* место / адамны терслигин кёзюне тутуп, экинчиде аллай зат этмезча эт. *Халкъны тёзюмю тауусулду, ол бир аууздан антсыз душманны жерин тапдырыгъа къопду.* Кацийланы Х., Жер жуллузлары, 70. **Жер къаны бол** разливаться, быть разбросанным на землю так, чтобы невозможно было собрать / жерге, жыйылмазча, тёгюл, чачыл. *Графин, столдан кетип, ичинде чагъыры жер къаны болду.* **Жер къаны эт** разливать, разбрасывать на землю так, чтобы невозможно было собрать / жерге, жыйылмазча, чач, тёк. *Ийнек аягъы бла уруп, челекде сютню жер къаны этди.* **Жер къап** *къ.* **ёл 1.** *[Сансабил Алийге:] Сени тапхан мен жер къабайым.* Этезланы О., Тарда, 242. ❑ *[Гыжы Домалайгъа:] Ол [Чомур] болгъаны чакълы жер къапха эди Чомур.* Хубийланы О., Дерт, 31. ❑ *Акъ ажир жетди, элия ургъанлай, Бёрюлени кёбюсю жер къапдыла.* Боташланы И., Ауш, 77. **Жерни туруругъу** соль земли / бек магъаналы, бек керекли адам *(адамла). Дуния къатышып, тюненеги жалчыла баш кётюрюп, жерни тутуругъубуз, деп, тургъанлагъа дау айтадыла.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек. **Жер тырна** лезть на стену / амалсыз бол, не этерге билме. *Окъла юзюп Азаматны сол билегин, Жер тырнайды, от жанады Деу жюреги.* Хубийланы О., Мурат, 14. ❑ *Малларын сюрдюргенин билгенде, Азнаур жер тырнай эди.* (Ф о л ь к.) **Жер этегине** на край света *(земли)* / узакъ жерге. *[Жаш:] Тулпар тайымы белинде ойнай, Мен жер этегине барырма.* "Малкъар халкъ жырла", 250. ❑ *Жангыз парус агъарады Кёк тенгизни тубанында, Жер этегине не излеп барады?* "Ленинни байрагъы".

ЖЕР [2] *ат.* Постель / Адам жатаргъа ишленнген орун, тёшеги, жастыгъы д. а. к. заты бла бирге. *Жамийлятны жери жыйылмай турады.* Кацийланы Х., Тамата, 199. ❑ *Лейла къонакълагъа энчи жер салады. Тиширыуланы кёлюн алады.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

❑ **Жер эт** стлать, стелить постель / тёшек жайып, жууургъан, жастыкъ салып, адамны жатарыкъ жерин хазырла. *Халиймат Ибрахим бла кесине кенг агъач ундурукъда жер этди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 13. ❑ *Барисбий бла Мурадиннге бир отоуда жер этдиле.* Гадийланы И., Санга айтама, 197. ❑ *Афууажан, аны [Сюйдюмню] ызындан терк кирип, жерин этди, тешинирге болушуп, тынчайтып чыкъды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 340.

ЖЕР [3] *ат къ.* **иер.** *Жаш атха жер салды. Жер басханны ат биледи, ат басханны жер биледи.* (Н а р т сёз).

ЖЕРИШ *эт. къарач.* **1.** Достигать *какого-л.* возраста / Ёсюп, бир белгили жыл саннга кел. *Ёсюп, ёсюп ол [патчахны къызы] бишди, Кюнлерине жеришди.* "Жанкъылыч", 153. ❑ *Саркъдыла жылла, Сафият ёсдю, бишди Эм кесин жюрютюу кюнлеге жеришди.* "Жюрек жырлайды", 17.

2. Приближаться *(о времени)* / Жуукъалаш *(заманны юсюнден). Кюн, батаргъа жеришип, кёкню къыйрын къызыл бояды.* Дотдуланы Х., Жашлыкъны жолунда, 50.

3. Размещаться, располагаться; осваивать место / Бир жерге жараш, орнал, кесинге орун табып тахташ.

ЖЕРИШДИР *эт. къарач.* Размещать, располагать *кого- что* / Бир жерге орналт, жарашдыр, тохташдыр.

ЖЕРИШДИРИУ *и. д. от* **же-**

ришдир / Жеришдир дегенден *этим ат.*

ЖЕРИШИУ *и. д. от* **жериш** / Жериш дегенден *этим ат. Къатын алыр заманнга жеришиу.*

ЖЕРК *ат* **1.** Ольха / Мылы жерледе, суу ызлада ёсюучю, къайынны тукъумундан чапыракълы терек. *Отунну аманы жерк болур, сууну аманы терк болур.* (Нарт сёз). ○ *Сууларыбыздан ичербиз Энтда жеркле арасында.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 328. ❑ *Суу боюнунда ёсюп тургъан жеркле Энтда мамыр дуниягъа къарадыла.* Мокъаланы М., Жырла бла жылла, 108.

2. *В позиции определения:* ольховый / Жеркден этилген. *Жерк боюу. Жерк рама. Жерк къангала.*

ЖЕРЛЕ *эт.* **1.** Заряжать *что* / Саутха окъ салып, атаргъа хазырла. *Бычагъынгы билемей, къынына салма, ушкогунгу жерлемей, къатынга салма.* (Нарт сёз). ○ *Аскерчиле, саутларын жерлеп, хазыр болдула.* Хубийланы О., Аманат, I, 183. ❑ *Хажи, ушкогун жерлеп, къошну къарангы мюйюшюне букъду.* Этезланы О., Тарда, 67.

2. Заряжать *(напр. огнетушитель, фотоаппарат)* / Къапханны, сурат алыучу аппаратны, огнетушителни д. а. к. башха затны къур. *Чамалий, къапханны жерлеп, юсюне кырдык атхан эди.* Тёппелаы А., Отлукъ ташла, 224. ❑ *Хусей, терк окъуна огнетушительни жерлеп, юй башха ёрледи.* "Коммунизмге жол", 1974, № 114. ❑ *Корреспондентле, сурат алыучу аппаратларын жерлеп, блокнотларын чыгъардыла.* "Шуёхлукъ", № 37, 75.

3. Оседлать *(коня, осла)* / Иер, жер сал. *Сюрюучюле юч атны жерлеп келтирдиле.* Хубийланы О., Аманат, I, 152. ❑ *Женгил биз атланы жерледик, Алгъышлыкъда чаба, жорта тебиредик.* "Малкъар халкъ жырла", 99.

ЖЕРЛЕН *эт. страд. от* **жерле** / Жерле дегенни *зорлаучу айырмасы. Экеулен ушкоклары бла, биреу да къолунда жерленнген героху бла юйге ёшюн урдула.* Шауаланы М., Мурат, 143. ❑ *Хар кимни сауууту-сабасы, жерленип, хазырды.* Хубийланы О., Аманат, I, 174.

ЖЕРЛЕНИУ *и. д. от* **жерлен** / Жерлен дегенден *этим ат. Хар саутну жерлениую башха тюрлю.* (Нарт сёз). ○ *Жангы чыкъгъан ушкокланы жерлениулери тынчды.*

ЖЕРЛЕТ *эт. понуд. от* **жерле** / Жерле дегенни *къатланыучу айырмасы. [Таулуев:] Бешеуленни да ушкокларын жерлетип, экинчи сменаны алышындырыргъа деп чыкъдыкъ.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 75. ❑ *Командир топну жерлетди.* "Коммунизмге жол", 1976, № 45.

ЖЕРЛЕТДИР *эт. понуд. от* **жерлет** / Жерлет дегенни *къатланыучу айырмасы. Аппа, жашындан туугъанлагъа айтып, эшеклени жерлетдирди. Командир солдатлагъа ушкокланы жерлетдирди.*

ЖЕРЛЕТДИРИУ *и. д. от* **жерлетдир** / Жерлетдир дегенден *этим ат. Ушкокланы жерлетдириу. Атланы жерлетдириу.*

ЖЕРЛЕТИУ *и. д. от* **жерлет** / Жерлет дегенден *этим ат. Топну жерлетиу.*

ЖЕРЛЕУ *и. д. от* **жерле** / Жерле дегенден *этим ат. Атны жерлеу.*

ЖЕРЛЕШ [1] *ат.* Земляк / Ким бла болса да бир жерде туугъан, бир жерли, бир элчи, бир шахарчы адам. *Юйлеге къарайма, анда адамла – Ахлуларым, жерлешлерим барысы.* Къулийланы Къ., Жангы китап, 42.

ЖЕРЛЕШ [2] *эт.* Селиться, располагаться *(где-л.)*, заселять, обживать что / Бир жерге кёчюп, орналып, жарашып тохта. *Къартыракъ къатын да, мюйюшде шинтикге жерлешип, чачын-башын тюзетип тебиреди.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 26. ❑ *Кюн сайын жюрегим Бекден бек илеше, Кёлюмю эм терен Орунуна жерлешди [Сурат].* Ёртенланы А., Жазгъанларыны сайламалары, 262.

ЖЕРЛЕШ [3] *эт. взаимн.-совм. от* **жерле** / Жерле дегенни араш айырмассы. *Жашла атланы жерлешедиле.* □ – *Экигиз да жерлешигиз ушкокланы,– деди акъсакъал жашлагъа.* (Фольк.)

ЖЕРЛЕШДИР [1] *эт.* Селить *кого*, заселять *что кем* / Бир жерге жарашдыр, орналт, тохташдыр *(адамланы). [Чегемлиле къонакъланы] арбазда, адетге кёре, атларындан тюшюрюп, къонакъ юйге жерлешдирдиле.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 21. ❑ *[Юнюс Наурузгъа:] Жокъду хата, иги жаш, бир бек юйге келтирип жерлешдирсенг да, юй да бек, биз да бек.* Лайпанланы С., Гургумлу, 7.

ЖЕРЛЕШДИР [2] *эт. понуд. от* **жерлеш** [3] / Жерлеш [3] дегенни *къатланыучу айырмасы. Командир аскерчилеге зенит топланы жерлешдирди.*

ЖЕРЛЕШДИРИУ [1] *и. д. от* **жерлешдир** [1] / Жерлешдир [1] дегенден *этим ат. Кёчюп келгенлени жерлешдириу.*

ЖЕРЛЕШДИРИУ [2] *и. д. от* **жерлешдир** [2] / Жерлешдир [2] дегенден *этим ат. Сауут жерлешдириу.*

ЖЕРЛЕШДИРТ [1] *эт. понуд. от* **жерлешдир** [1] / Жерлешдир [1] дегенни *къатланыучу айырмасы. Аппа къонакъланы тап фатаргъа жерлешдиртди.*

ЖЕРЛЕШДИРТ [2] *эт. понуд. от* **жерлешдир** [2] / Жерлешдир [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Лейтенант топланы расчётларын эришдирип жерлешдиртгенде, биринчи расчёт хорлагъан эди.*

ЖЕРЛЕШДИРТИУ [1] *и. д. от* **жерлешдирт** [1] / Жерлешдирт [1] дегенден *этим ат. Къонакъланы жерлешдиртиу. Адамланы жангы журтлагъа жерлешдиртиу.*

ЖЕРЛЕШДИРТИУ [2] *и. д. от* **жерлешдирт** [2] / Жерлешдирт [2] дегенден *этим ат. Топланы жерлешдиртиу.*

ЖЕРЛЕШИУ [1] *и. д. от* **жерлеш** [2] / Жерлеш [2] дегенден *этим ат. Таулула мал тутаргъа тап жерледе жерлешиуню сюйгендиле.*

ЖЕРЛЕШИУ [2] *и. д. от* **жерлеш** [3] / Жерлеш [3] дегенден *этим ат. Аскер бёлюмледе сауут жерлешиуден, илишан атыудан, чабышыудан эм башха тюрлю затладан эришиуле барадыла.*

ЖЕРЛИ *сыф.* Оседланный / Иери, жери сыртына къысылып, минерге (жюклерге) хазыр болгъан *(ат, эшек). Жетген къыз жерли эшекни танымаз.* (Нарт сёз). ○ *Окружкомну юйюню аллында, башларын къызыу-къызыу къымылдата, он жерли ат сюеледи.* Къобанланы Д., Таулада таууш, 288.

ЖЕРСИЗ *сыф.* Безземельный / Эл мюлкню бардырыргъа жери болмагъан. *[Бийнёгер:] Къадалып кюрешип, жарлыланы, жерсизлени кёзлерин ачаргъа керекди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 178. ❑ *Патчахны заманында элледе жашагъан халкъ жарлы, жерсиз болгъанды.* Тёппеланы С., Уучу Зауурбек, 3. ❑ *Жерсизледен элли пролетариат къурала эди.* "Шуёхлукъ", № 38, 102.

ЖЕРСИЗЛИК *ат.* Безземелье / Эл мюлкню бардырыр ючюн жери

азлыкъ неда жокълукъ. *Таулада жашагъанланы жерсизлик кёпден бери къыйнап келеди.*

ЖЕРСИН *эт.* Осваиваться с новой обстановкой, средой *(о человеке)* / Бир жерни жаратып, аны болумларыны эбине тюшюнюп, анда жашап башла. *Жерин жерсинмейди, Элин элсинмейди.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Н., Назму бла жазсала, 124. // Приспособляться к новому климату, к новым жизненным условиям *(о животных)* / Жангы хауа эм башха жашау болумлагъа юйрениу, ол болумлагъа жарашыу. *Озгъан ёмюрню биринчи жарымында бизни таулада жашагъан доммай бюгюн мында аламат жерсиннгенди.* "Ленинни байрагъы".

ЖЕРСИНДИР *эт. понуд. от* **жерсин** / Жерсин дегенни *къатланыучу айырмасы. Северде жашагъан кийик жаныуарланы келтирип, бизде заповедникледе жерсиндирип башлагъандыла.*

ЖЕРСИНДИРИУ *и. д. от* **жерсиндир** / Жерсиндир дегенден *этим ат. Адамны жерсиндириу. Жаныуарны жерсиндириу.*

ЖЕРСИНИУ *и. д. от* **жерсин** / Жерсин дегенден *этим ат. Суукъ жерден къызыу жерге баргъан адамгъа жерсиниу тынч болмайды.*

ЖЕРЧИ *ат къ.* **сабанчы.** *Быйыл жерчиле, кёп къыйын салып, уллу тирлик ёсдюргендиле, аны къоранчсыз да жыйгъандыла.* "Коммунизмге жол", 1973, № 189. *Ёсюмню онглу этер ючюн, жерчиле барысы да уллу къыйын салгъандыла.* "Ленинни байрагъы".

ЖЕРЧИЛИК *ат къ.* **сабанчылыкъ.** *[Къарт:] Жерчиликни къыйматлы этерге мадарланы бизге колхоз тапдыргъанды.* Г ы т т ы у л а н ы М., Ачыкъ жюрекле, 84. ❑ *Хусей жерчиликни, малчылыкъны юсюнден сейир хапар айтды.* Х а п ч а л а н ы М., Мени насыбым, 79. ❑ *Бирикген эллиле болдургъан колхозла бла совхозла жерчиликни бла малчылыкъны продуктларын кёпден кёп бере барадыла.* "Шуёхлукъ", № 13, 14.

ЖЕСИР *ат* **1.** Пленник / Пленнге тюшген, пленде тургъан адам. *Къоркъакъны къатыны болгъандан эсе, батырны жесири бол.* (Н а р т с ё з). ❍ *Жесирлеге, батырлагъа тутмакъда Соруу этгенде, тынгылай эдиле ала.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, II, 107. ❑ *Жол сагъышлада палах жылларынгы Кёреме, жесирлеча, келгенлерин.* О т а р л а н ы К., Танг жулдузум, 7.

2. *В позиции определения:* пленный / Пленнге тюшген, пленде тургъан. *[Магомет:] Жесир солдатны бла пулемётну командованиеге тапдырдым.* Б а й ч о р а л а н ы М., Уллу Къарачайда, 189.

❑ **Жесир бол** попадать в плен, становиться пленником / пленнге тюш. *Душман чапды: кёпле жесир болдула.* М а х т у м - К у л и, Назмула, 135. ❑ *Къаншаубийим тура болур бирледе жесир болуп, тутулуп.* "Къарачай халкъ жырла", 31. **Жесирге ал** пленить, взять в плен / пленнге ал. *Жашланы, байлап, терен агъач бла жесирге алып кетдиле.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 71. **Жесир эт 1)** жесирге ал (*къ.* **жесир**). *Къарт атангы ат тюбюне малтадыла, эгечинги тёшегинден кётюрюп, ол жазыкъны жесир этип алдыла.* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары; **2)** *кёч.* покорять, очаровать *кого* / сейирсиндир, сукъландыр, учундур. *Фатиймат ны ариулугъу, адамлыгъы жашны жесир этгендиле.* Х у б и й л а н ы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 22.

ЖЕСИРЛЕ *эт.* **1.** Жесирге ал (*къ.* **жесир**). *Ханны аскери батырланы жесирледи.* (Ф о л ь к .) ❑ *Махночула ол кюн жюзге жуукъ адамны жесирлеген эдиле.* "Коммунизмге жол".

2. *кёч.* Жесир эт 2 (*къ.* **жесир**).

Азретни жазгъанларын кёпден кёп окъуй барсанг, алагъа теренден терен синге, сезимлеринги халкъ ауз поэзия жесирлеп къойгъанча боласа. Къагъыйланы Н., Тинте барып, 64. ❑ *[Жаш къызгъа:] Жесирледиле сени ариу кёзлеринг, жылы сёзлеринг.* (Фольк.)

ЖЕСИРЛЕН *эт. страд. от.* **жесирле** / Жесирле дегенни *зорлаучу айырмасы. Кёргенбиз дунияда кёп палахла, жесирленнгенин урунгган халкъланы.* "Жашауубузну байрагъы", 156.

ЖЕСИРЛЕНДИР *эт. понуд. от* **жесирлен** / Жесирлен дегенни *къатланыучу айырмасы. Паульс кесини аскерин жесирлендирген эди.*

ЖЕСИРЛЕНДИРИУ *и. д. от* **жесирлендир** / Жесирлендир дегенден *этим ат. Жауну аскерин жесирлендириуню планын штабда жарашдыргъан эдиле.*

ЖЕСИРЛЕНИУ *и. д. от* **жесирлен** / Жесирлен дегенден *этим ат. Билмей тургъанлай жесирленну.*

ЖЕСИРЛЕУ *и. д. от* **жесирле** / Жесирле дегенден *этим ат. Жауну аскерин жесирлеу. Кесини ариулугъу бла биреуню жесирлеу.*

ЖЕСИРЛИК *ат.* Положение пленного / Жесирни болуму. *Жашын къама жойгъан ана ачыуун, Жесирликге тюшген къызны къайгъысын Кёреме ол таш китапны ачып.* Къулийланы Къ., Жаралы таш, 40. ❑ *Жесирликде тюшюрме сыйынгы, Бушууунг, ташча, жюрекге тийсе.* А. Навои, Назмула, 440.

ЖЕТ *эт.* **1.** Доходить, добираться *до кого-чего* / Бир затха минип, неда жаяулай, бир жерге кел. *Зариятны ишине чырмау болмай, кетейик, Колхозну правлениие энди биз бир жетейик.* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 126. ❑ *Мудахланма, тенгим, таукел къатыл атха, Кёп турмай жетербиз душман букъгъан чатха.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. ❑ *[Матай дорбуннга кирирге кюрешгенлеге:] Сабыр этигиз, ашыкъгъан суу тенгизге жетмейди, дейдиле.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 178. // Распространяясь, дойти *до кого, -чего-л. (о звуках, слухах и т.п.)* / Эшитил *(къычырыкъны, ауазны, хапарны юсюнден). Аланы даулашхан ауазлары бери дери жете эди. Ол хапар энди элден озуп, шахаргъа да жетгенди.*

2. Доходить *до какого-л.* уровня, предела в своем развитии, проявлении, *в каких-л.* изменениях / Ёсюп, айнып, бир белгили чекге бар, кётюрюл. *Ол къыш суукъ 30 градуса жетген эди. Тау этекледе кырдык июнь айда тобукъгъа жетгенди.*

3. Доходить *(до второй главы, интересного места и т.п.)* / Китапны, хапарны д. а. к. затны бир жерине дери окъу неда айт. *[Анна] бетни тёбен тизгинлерине жетди.* "Алчыла", 147. ❑ *Барисбий хапарыны бек сейир жерине жетип тохтады.* "Коммунизмге жол", 1968, № 54.

4. Догонять, настигать *кого* / Алгъа баргъан бла тенг бол. *Айтханы болмагъанны огъу жетер.* (Нарт сёз). ○ *[Мёлехан] чабып жетгенди да, Ибрагимни, ариу айтып, юйге ашыргъанды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 9. ❑ *[Хабас Зауурбекге:] Ийнан, ажирни киши жеталмаз, аны ючюн бий да жолундан къалмаз.* Гулайланы Б., Къачхынчы, 31.

5. Настигать, застигать *(о дожде, непогоде и т.п.)* / Билмей тургъанлай, жау, боран эт д. а. к. *Сакъ жауун жетди шууулдап.* Бабаланы И., Жетегейле, 31. ❑ *Болгъанны гюрюлдетип бир боран жетди.* "Коммунизмге жол", 1971, № 87.

6. Доставать, касаться, дотрагиваться *до чего-л.*, находящегося на расстоянии / Кенгирекде, ар-

лакъда тургъан затха бир жери *(къолу, жуху д. а. к. башха заты) тийсин. Киштик жёрмеге жеталмагъанда: "Кирли жёрме, кирли жёрме",– дей эди.* (Нарт сёз). ○ *Къызчыкъ тапкагъа шинтик салгъынчы жеталмады.* "Коммунизмге жол", 1969, № 31.

7. Хватать, быть достаточным / Кереклиси чакълы бол, аз болма. *Колхоз талай къалажюкню, беш плугну, жетер чакълы урлукъну хазырлагъанды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 111. ❑ *Бичен жетгенди, малла ачдан къыйналмагъандыла.* Кацийланы Х., Тамата, 11. ❑ *Айлансын, таш, айлансын, Кече, кюн да ун тартсын, Битеу халкъгъа жетерча.* Гулийланы М., Кетмегиз, зурнукла, 48.

8. Хватать, иметь достаточную длину, чтобы связать, перевязать, обвязать *кого-что-л. (о верёвке, шнуре)* / Бир затны байлар, къысар чакълы узун бол. *Манс жетмейди Гапалауну белине.* (Фольк.) ▭ *[Бугъаны] боюнуну базыкълыгъына гебен жип кючден жетеди.* Тёппеланы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 13.

9. Наступать, начаться, настать / Бир затны заманы келди, болду. *Аттяны къошдан келир заманы жетгенди.* ▭ *Къутургъан ит, ажалы къысха жетерин сезип, къызыл кёзлерин жандырып, тёгерекге чапды.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 69.

10. Сбываться *(напр. о пожелании, проклятии и т.п.)* / Тол, бол, жашауда кёрюн *(айтылгъан алгъышны, къаргъышны д. а. к. башха затны юсюнден). Игини алгъышы жетер.* (Нарт сёз). ○ *Этейик алгъыш, жетмесин къаргъыш.* Семенланы А., Жазыу айла, 114.

11. Достигать крайней степени проявления чего-л. / Бир затны болууунда ахыр чекге кел. *Къарт, асыры ачдан, эси ауаргъа жетген эди.* (Фольк.) ❑ *Ашар, киер затлары болмай, ала факъыралыкъ жыяргъа жетгендиле.* (Фольк.)

12. Сохраняться *до какого-л. времени (о песне, художественных произведениях и т.п.)* / Бир белгили заманнга дери жаша, сакълан, тур *(жырны, суратлау чыгъарманы д. а. к. затны юсюнден). Гуртуланы Бертни бизге жетген биринчи назмусу 1928 жыл бла белгиленеди.* "Шуёхлукъ", № 50, 9. ❑ *Кёп назмучуну сёзлерин заманны жели элтди, Елюмню къууалай кери, жыр а бюгюннге жетди.* "Шуёхлукъ", № 9, 22.

13. Созревать, становиться зрелым, достигать спелости / Биш, орурча, жыярча бол. *Будай жетсе, оракъ багъалы болур.* (Нарт сёз). ○ *Колхоз мирзеу ёсдю, жетди.* "Шуёхлукъ", № 53, 18. ❑ *Ким аугъан чалманын сюейди, ким терек бахчасында жетмей акъгъан кёгетлерин жыя айланады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 30.

14. *кёч.* Взрослеть / Акъыл-балыкъ бол. *Жетген къыз жерли эшекни танымаз.* (Нарт сёз). ○ *Сабийлери жетип, юйюрлю болгъандан сора, Масхут бла Айшатны гыр-мыр бола, айырыла, къошула тургъанларына элде бек сейир эте эдиле.* "Шуёхлукъ", № 34, 76.

15. Доводиться, приходиться *(о родстве)* / Жууукъ, ахлу бол. *(Исхакъ:) Мени биргеме келген Зекеге Харунну киеую аз жууукъму жете болур эди дейме.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 54. ❑ *Марзият манга эгеч жетеди.*

16. Касаться, иметь отношение *к кому-чему* / Бирле бла байламлы бол *(бир затны юсюнден). Кесинге жетмегенни сорма.* (Нартсёз). ○ *Жыйылгъанланы ичинде не жетеди дегенча тынгылагъанла да эсленедиле.* Кацийланы Х., Тамата, 36. ❑ *"Ауузунгу къыс, андан санга жетген жокъду!" – деп, артха айланып, къычырды [Шамил Баширге].* Залийханланы Ж., Жанныган жюрекле, 17.

17. Затрагивать *что-л. (в разговоре, изложении)* / Сёлеше туруп, биреуню юсюнден айт. *"Атама жетме, иги жаш... Жау сюртмем..." – деди Марат Омаргъа.*

"Шуёхлукъ", № 28, 41. ❑ *"Ёлгенлеге жетме! Ала санга хата этмегендиле!" – дей эди Мариям эрине.* "Шуёхлукъ", № 32, 63.

18. Доставаться, перейти *в чьел.* расположение, в собственность / Биреунюкю бол, биреуню эркинлигине берил. *Атасыны мюлкюнден Мазаннга жетген жалан да ол ат эди.* "Шуёхлукъ", № 51, 72.

ЖЕТГЕН *ат.* Каждый, любой человек / Ким да болсун; хар ким. *Хар жетгеннге бурунунгу урма.* (Нарт сёз). ❍ *[Шарау:] Жетгеннге атланы жумушха берип турургъа эркин тюйюлме.* Толгъурланы З., Эрирей, 135. ❑ *Хажи жетгеннге сандырай, сёзюн жетдире айланыучуду.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 168.

▲ **Жетген жерде** всюду, где попало, везде / хар къайда, хар жерде, жер жарде. *Къайнайды, жетген жерде аныча [Апанасча] сыйланып айлансанг, сен да болур эдинг семиз.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 20. ❑ *Жаш, жетген жерде айлана кетип, юйге кече ортасында къайтыучу эди.* "Коммунизмге жол", 1971, № 131. **Жетген кюн** урочный час / керекли заманда. *[Гыжы:] Сени жаууннгу да жетген кюн билеги болмасын.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 216. ❑ *"Сёзню субайын айтханлыкъгъа, жетген кюн ишни кесине табыча этерге излемеген мен кёрмегенме",– деди Жаннет.* Хубийланы О., Аманат, II, 133.

ЖЕТДИР *эт.* **1.** Сделать так, чтобы *кто-л.* догнал *кого-л. в чём-л.* / Ишде, окъууда д. а. к. башха затда биреу биреуню жетерча эт. *Ол жыйылыудан сора бригадир кесини бригадасына Жамалны жыйынын жетдирди.*

2. Довезти, довести, донести *до какого-л. места* / Бир затны бир жерге дери элт, келтир. *Арбачы айландыра кетип, арбаны бир кириш къаяны башына жетдирди.* Семенланы А., Жазыу айла, 123.

3. *кёч., бош тил. къ.* **ур 1.** *Къанамат, атына къамичини жетдирип, жолгъа чыкъды.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 327. ❑ *Атам, жангыз аягъы бла ёрге кючден сюелип, фрицни башына таякъ бла жетдирди.* Шаулаланы Х., Кюйген тап, 61.

4. Пробовать на вкус / Бир затны къабып кёр. – *Ырысхы бюртюгю бар эсе уа, тилигизге бир жетдиригиз,– деп, Жандет [Мариям бла Сафиятха] къадалды.* Хубийланы О., Аманат, 11, 109. ❑ *"Мени бозамы да тилинге бир жетдир",– деп, Къыралхан боза гоппанны Магометге узатды.* (Фольк.)

5. Сообщать, доносить *что, о чём* / Бир затны бирлеге айт, билдир. *Тиширыула, ауузларына хапар тюшгенлей, аны битеу элге жетдирмей, тынчлыкъ тапмайдыла.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 158. ❑ *Зухура билген затын жашырып къоймайды, элге терк жетдиреди.* (Фольк.)

ЖЕТДИРИЛ *эт. страд. от* **жетдир** / Жетдир дегенни *зорлаучу айырмасы. Ол зат жерине жетдирилсе, къалгъаны иш тюйюлдю деп, умут эте эди Къайсын.* Тёппелаланы А., Отлукъ ташла, 185. ❑ *Быргъыла элни хар жерине да бирча жетдирилмегендиле.* "Коммунизмге жол", 1971, № 185.

ЖЕТДИРИЛИУ *и. д. от* **жетдирил** / Жетдирил дегенден *этим ат. Элге, таугъа жетдирилиу. Ишни жергесине жетдирилиую.*

ЖЕТДИРИУ *и. д. от* **жетдир** / Жетдир дегенден *этим ат. Жюкню элге жетдириу. Биреуню жаягъына жетдириу. Артха къалгъаннга болушуп, аны алдагъылагъа жетдириу.*

ЖЕТДИРИШ *эт. взаимн.-совм. от* **жетдир** / Жетдир дегенни *араш айырмасы. Ичген жашла, алгъа ойнай келип, артда уа бир бирлерине жетдиришип башлагъан эдиле.*

ЖЕТДИРИШИУ *и. д. от* **жет-**

дириш / Жетдириш дегенден *этим ат. Даулаша кетип, бир бирге жетдиришиу.*

ЖЕТДИРТ *эт. понуд. от* **жетдир** / Жетдир дегенни *къатланыучу айырмасы. Ол шофёруна айтып, жашны юйюне жетдиртди.* ▭ *Райисполком асфальт жолну тау жайлыкълагъа дери жетдиртирге бегим этгенди.*

ЖЕТДИРТИУ *и. д. от* **жетдирт** / Жетдирт дегенден *этим ат. Биреуню жайлыкъгъа машина бла жетдиртиу.*

ЖЕТЕК *ат къарач.* **1.** *къ.* **къош** [2]. *Майна, субай сыйдам ёсген назы бала, Майна, тамырлары жетек тёкген ана.* "Жюрек жырлайды", 18.

2. Ветвь, колено, разветвление рода / Тукъумну, туудукъланы бир бутагъы. *Донгай бизни ауузда хар тукъумну жетегин санап бериучюдю.*

3. Приток *(боковой)* / Черекге жанындан къошулгъан башха черек. *Къобанны талай жетеги барды.*

ЖЕТЕУ *къауум. сан. къ.* **жетеулен.** *Жетеу биреуню сакъламайды.* (Нарт сёз). ❍ *Сени герохунгда жети окъ барды, аны бла жетеуню ёлтюрсенг да, къалгъанлагъа уа не эталлыкъса?* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 63.

ЖЕТЕУЛЕН *къауум. сан.* Семеро / Жети адам биргелей. *Адемей жетеуленнге берген кесаматын журналдан окъуп, барына да эшитдирди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 171. ❑ *Жети жерде жетеуленча солуйма, Жети айны жети жаудан къоруйма.* "Шуёхлукъ", № 4, 21.

ЖЕТИ *санчы сан.* Семь / 7 затны санын кёргюзтген санау, 7 деген тарихни аты. *Къыйынлы жети элни сагъышын этер.* (Нарт сёз). ❍ *Жети жылны ичинде Мухтар юйдегисинден хапар билмей турду.* "Коммунизмге жол", 1968, № 49.

ЖЕТИАЙЛЫКЪ *сыф.* **1.** В возрасте семи месяцев / Жети айы болгъан. *Жетиайлыкъ жашчыкъ. Жетиайлыкъ сабий.*

2. Рассчитанный на семь месяцев / Жети айны ичинде этиллик, жети айгъа боллукъ. *Жетиайлыкъ план 105 процентге бажарылгъанды.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 158.

ЖЕТИЖЫЛЛЫКЪ I *сыф.* **1.** В возрасте семи лет / Жети жылы болгъан. *Жетижыллыгъындан башлап, жаш къарындашы бла къой кютгенди. Жетижыллыкъ сабийлени барысы да школгъа жюрюйдюле.*

2. Длящийся, рассчитанный на семь лет / Жети жылгъа боллукъ. *Жетижыллыкъ запас. Жетижыллыкъ планны мурдоруну бек ташыма, Бирлик жашау шуёхлукъну ышаннгылы къурч жашыма.* Шахмырзаланы С., Назмула, 179.

ЖЕТИЖЫЛЛЫКЪ II *ат.* **1.** Семилетка / Жети жылгъа созулгъан заман. *Бу жетижыллыкъны биринчи жылы Жаз келгенча, бизге алай келгенди.* Ахматланы А., Жаз келди, 8. ❑ *Жетижыллыкъны ал жылларыны итоглары къууандырырчадыла.* "Шуёхлукъ", № 13, 18.

2. Семилетний план развития народного хозяйства / Халкъ мюлкню айнытыуну жетижыллыкъ планы. *Битеу областла эм республикала жетижыллыкъны жетишимли толтуруп барадыла.*

ЖЕТИКЮНЛЮК *сыф.* **1.** В возрасте семи дней / Жети кюню болгъан. *Жетикюнлюк сабий. Жетикюнлюк боза.*

2. Рассчитанный на семь дней / Жети кюннге боллукъ, жети кюнню ичинде толтуруллукъ, аллай бир заманнга жетерик. *Алагъа Север Вьетнамгъа чабыууллукъ этиуню ючкюнлюк, жетикюнлюк эм он-*

кюнлюк планлары сайларгъа бериледи. "Коммунизмге жол", 1979, № 137. ❑ *Жетикюнлюк жолгъа самолёт бир сагъатха жетдиреди.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 106.

ЖЕТИЛИ *сыф.* Семилетка *(о возрасте крупного рогатого скота и лошадей)* / Жети жылы болгъан *(туварны неда атны юсюнден). Жетили ажир. Жетили ёгюз. Жетили атны жер тыймаз.* (Н а р т с ё з).

ЖЕТИМЮЙЮШ *ат геом.* Семиугольник / Жети мюйюшю болгъан геометрия фигура. *Устаз къангада жетимюйюш ишледи.*

ЖЕТИНЧИ *тизг. сан.* Седьмой / Санауда оруну жети болгъан. *Жетинчи классда окъугъанла башлагъан ишлерин ахырына жетдирмей къоймайдыла.* Ш а м а н л а н ы М., Окъа бёрк, 15. ❑ *[Сакийнат:] Биз да юйюр болуп, [Майрусхан бла] ана бла къызча жашагъанлы жетинчи жыл барады.* Г у л а й л а н ы Б., Жаяу жолчукъ, 7. ❑ *Жетинчи классны бошап, жаш Нальчикге училишеге барады.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 88.

ЖЕТИСАГЪАТЛЫКЪ *сыф.* Семичасовой / Жети сагъатха боллукъ, жети сагъатха этиллик. *Жетисагъатлыкъ иш. Жетисагъатлыкъ ишчи кюн.*

ЖЕТИУ *и. д. от* **жет** / Жет дегенден *этим ат. Муратына жетиу. Шахаргъа жетиу.*

ЖЕТИЧА *ат карт.* Семёрка *(в игральных картах)* / Оюн карталада жетини кёргюзтген. *Жашны къолунда жангыз бир жетичасы къалады. Жетича карталаны кичилеринден бириди.*

ЖЕТИШ *эт.* **1.** Хватать, быть достаточным / Жетер чакълы, кереклиси тенгли бир бол. *Хауа жетишмей башлагъаны себепли, терезени ахыргъа дери ачдым.* Г у р т у л а н ы Э., Мёлекледе къонакъда, 116. ❑ *Школну окъуу кабинетлери жетишмегенлери себепли, окъуу кереклени бир къауумуна устазланы отоуунда туруучу эди.* "Шуёхлукъ", № 28, 98.

2. Справляться, суметь, оказаться в силах сделать, выполнить *какую-л.* работу / Ишни этал, этерча, тамамларча бол. *[Сакийнат:] Битеу колхозда да чюгюндюр асыры иги битгенди, къазып, ташып да жетишалмайбыз.* Г у л а й л а н ы Б., Жаяу жолчукъ, 60. ❑ *Хассанны звеносу, керек болса, жетишалмагъан къоншуларына да болушады.* "Алчыла", 84.

3. Добиваться, достигать *чего* / Бир тюрлю ишде къаллай болса да, бир чекге кётюрюл. *Бизни звенобуз быйыл бютюнда уллу чеклеге жетишгенди.*

ЖЕТИШДИР *эт.* Выполнять, сделать достаточным, доводить *какое-л.* дело до конца / Тамамла, толу эт, чегине жетдир. *Адемей сохтала жетишдиралмай къойгъан затлыны эслерине салады.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 171. ❑ *[Мазан:] Жамийла, айтып жетишдиралмагъан эсем, сен мени ангыларыкъса.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Ыфчык, 48.

ЖЕТИШДИРИУ *и. д. от* **жетишдир** / Жетишдир дегенден *этим ат. Уруннган халкъны тенгликге жетишдириу. Тахирни мураты артха къалгъан ферманы алып, алчыланы сатырларына жетишдириудю.*

ЖЕТИШЕР *юлюш. сан.* По семь / "Жети" деген тарих кёргюзтген чакълы биришер. *Стройну хар тизгининде жетишер адам сюелди. Классда хар тизгинде жетишер парта барды.*

ЖЕТИШИМ *ат.* **1.** Успех, достижение / Адам ишинде, окъууунда болдургъан иги, тап жангы зат. *[Ишчиле] Далхатны хапарларын тохтатдыла да, дуния политика-*

гъа, дуния илмуну жетишимлерине кёдюле. Лайпанланы С., Гургумлу, 148. ❑ *Емюрню тёртден бирини ичинде къырал уллу жетишимле болдургъанды.* "Шуёхлукъ", № 20, 25.

2. *къарач.* Достаток, изобилие / Байлыкъ, хар затны жетерча, эркин болгъанлыгъы. *Ферманы малы, мюлкю жетишимлиди.*

ЖЕТИШИМЛИ I *сыф.* Успешный / Жетишими болгъан, тап этилген. *Хорлауну жетишимли жолу эришиу болгъанды.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 125. ❑ *Аны жетишимли ишлери багъалы ёчле, майдалла, эсгериу грамотала бла белгилене тургъандыла.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 96.

ЖЕТИШИМЛИ II *хал. сёзл.* Успешно / Жетишим болдурурча, иги. *Къызыл Аскерни алгъа былай жетишимли келиую Микаловну партизан аскерин хорламгъа таукеллендиргенди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 381. ❑ *Жаш, къырал экзаменлени жетишимли берип, дипломну алды.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 76.

ЖЕТИШИМСИЗ *сыф.* Не успевающий делать *что-л. Ишин этерге заманы жетмеген, онгу болмагъан. Раузат жетишимсиз тиширыуду.*

ЖЕТИШИМСИЗЛИК *ат.* **1.** Недостаток / Кемчилик. *Къатынынгы жетишимсизлигин къайын анасы билир.* (Нартсёз). ○ *Юсюбюз жангырып, бетибиз жарып, жетишимсизлик кёмюлдю.* "Жюрек жырлайды", 190.

2. Нехватка / Жетмегенлик, азлыкъ. *Ашны-сууну жетишимсизлиги. Быстырны жетишимсизлиги.*

ЖЕТИШИУ *и. д. от* **жетиш** / Жетиш дегенден *этим ат. Бусагъат заманда спутниклени Айгъа жетишиулери да кишини сейирсиндирмейди.* "Коммунизмге жол", 1977, № 115.

ЖЕТМИШ *санчы сан.* Семьдесят / 70 затны санын кёргюзтген санау; 70 деген тарихни аты. *Маллагъа къараучула – сюрюучюле бла къошчула – жетмиш адам боладыла.* Этезланы О., Тарда, 165. ❑ *Билемисиз, ма жетмиш жылгъа киргенме, ёзге жюрегим жашлай турады.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 34.

ЖЕТМИШИНЧИ *тизг. сан.* Семидесятый / Санауда, тизгинде 70-чи жердеги. *Жетмишинчи жыллада Наташа комсомолда ишлеп башлайды.* "Коммунизмге жол", 1976, № 91.

ЖЁБЕЛЕ *эт.* Семенить *(о походке)* / Ууакъ-ууакъ, терк-терк атлап бар. *Биймырза, жёбелеп, межгитни аллына жетди.* Шауаланы М., Мурат, 194. ❑ *Аслан да андан [Жанибекден] аз артхаракъ, ууакъ жёбелей барады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 125. ❑ *Ариубат, бир уллу аманлыкъ этгенча, терк-терк жёбелей, библиотекагъа кирди.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 57.

ЖЁБЕЛЕТ *эт. понуд. от* **жёбеле** / Жёбеле дегенни *къатланыучу айырмасы. Рахмат, сары алашагъа да къамичини аз-аз жетдире, ауур жюклю юч эшекни да къыстау жёбелетип сюереди.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 201.

ЖЁБЕЛЕТИУ *и. д. от* **жёбелет** / Жёбелет дегенден *этим ат. Эшек гылыуну жёбелетиу.*

ЖЁБЕЛЕУ *и. д. от* **жёбеле** / Жёбеле дегенден *этим ат. Махмут, тауукъ жёбелеуде, жан жанына къарай, Хажини аллында правленнге кирди.* Этезланы О., Тарда, 197.

ЖЁБЕЛЕШ *эт. взаимн.-совм. от* **жёбеле** / Жёбеле дегенни *араш айырмасы. Ауур жюкленнген*

эшекле терк жёбелешип барадыла.

ЖЁБЕЛЕШИУ *и. д. от* **жёбелеш** / Жёбелеш дегенден *этим ат. Жашчыкъла эшеклени жёбелешиулерине сейирсинедиле.*

ЖЁГЕ *ат.* **1.** Липа / Чапыракълары жерк маталлы эм кезли, чечеклери ариу ийисли, татлы сууу болгъан терек. *Шахарым, Нальчигим, тау этегинде, Жылы уям, мен сени энтда тапдым, Кенг бутакълы жёгелеринг тюбюнде, Энтда да мен жашлыгъыма жолукъдум.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 321. ❑ *Кавказда ненча тюрлю агъач барды: юрге, жёге, назы, нарат, шауешик, чынар!* Къобанланы Д., Таулада тауш, 20.

2. *В позиции определения:* липовый / Жёгеден этилген. *Жёге рама. Жёге стол.*

❑ **ЖЁН: Жён эт** диафрагма, грудно-брюшная преграда / ёпке-бауурну къарындан бла чегиледен айыргъан жукъа эт. *Жён деген сёз кеси аллына жюрюмейди. 50-чи жылгъа дери заманны ичинде ёпкелени ёлчемлери, жён этлени кючлери эр кишиледе тиширыуладан эсе терк къысхартылгъанды.* "Коммунизмге жол", 1977, № 159. ❑ *Солуугъа ёпке бла бирге жён эт да къатышады.* "Естествознание", 144.

ЖЁНЕ *эт. аз жюр.* **1.** Посчастливиться *кому* / Насыплы бол, онг. *Жырлар кюнле кёп болсун! Ишчи насыпдан толсун! Зауукълукъ анга къонсун, Жёнесин, иши онгсун!* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 54. ❑ *Келген келин къутлу болсун, Кёп жёнесин, журтлу болсун!* Шахмырзаланы С., Ол ёмюрледе, 69. *[Бал чибин къушха:] Сен къан эмген юйюрсе, жёнемезсе, онгмазса.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 83.

2. Отправляться *(куда-л.)* / Бар, кет, атлан. *Мурат, хайда, бизни бла жёне.* Шахмырзаланы С., Назмула, 18.

ЖЁНЕТ *эт. понуд. от* **жёне** / Жёне дегенни *къатланыучу айырмасы. Анасы жашын тюкеннге жёнетди.*

ЖЁНЕТИУ *и. д. от* **жёнет** / Жёнет дегенден *этим ат. Ишге жёнетиу. Таугъа жёнетиу.*

ЖЁНЕУ *и. д. от* **жёне** / Жёне дегенден *этим ат. Созулуу жарамаз ёчешли жёнеуде.* Ёртенланы А., Жазгъанларыны сайламалары, 266.

ЖЁНГЕР *ат къ.* **нёгер.** *Жашауну керти жёнгери, Мелхумлукъну тюз нёгери – урунуу!* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 12. ❑ *[Шыйых:] Сизни арагъызда аллах сюйген бир мубарек барды, ол да мени жёнгерим боллукъду.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 133.

ЖЁНГЕРЛИК *ат къ.* **нёгерлик.** *Аття ол осал адамны жёнгерлигин излемеди.*

ЖЁРГЕЛЕ *эт. къ.* **жёбеле.** *Аминат, къолунда да челеклери бла суу къылычы, жёргелеп бара эди.* Ахматланы И., Боранда, 14.

ЖЁРГЕЛЕУ *и. д. от* **жёргеле** / Жёргеле дегенден *этим ат. Жюк кётюрюп келе жёргелеу.*

ЖЁРГЕЛЕШ *эт. взаимн.-совм. от* **жёргеле** / Жёргеле дегенни *араш айырмасы. Жашчыкъла ойнаучу жерлерине жёргелешип кетдиле.*

ЖЁРГЕЛЕШИУ *и. д. от* **жёргелеш** / Жёргелеш дегенден *этим ат. Бир бири ызындан жёргелешиу.*

ЖЁРМЕ *ат.* Жёрме *(кушанье из измельчённого нутряного сала, жирных кишок мелкого рогатого скота, завернутых в куски из стенок желудка животного, сваренное в котле)* / Къойну, эчкини ич жаууна неда жаулу чегилерин быдыр

кесекге чулгъап этилген аш. *Киштик жёрмеге жеталмагъанында: "Бокълу жёрме, бокълу жёрме",–дей эди.* (Нарт сёз). *Ишлегеннге жёрме, ишлемегеннге жукъ берме.* (Нарт сёз). О *Хажи, къобуп, къойчулагъа болушуп, жёрмеле эте башлады.* Этезланы О., Тарда, 66.

ЖЁРМЕЛЕ *эт.* Шить большими шагами / Уллу-уллу тутдуруп тик. *Сырады ол [ийне], кёклейди, Тигеди, жёрмелейди. Жютю бурунчугъун чанча, Гузаба жёбелейди.* Отарланы С., Жюрек саугъа, 53.

ЖЁРМЕЛЕН *эт. страд. от* **жёрмеле** / Жёрмеле дегенни *зорлаучу айырмасы. Къыз чындайыны седиреген жерин жёрмеледи.*

ЖЁРМЕЛЕНИУ *и. д. от* **жёрмелен** / Жёрмелен дегенден *этим ат. Жыйрыкъны жёрмелениую.*

ЖЁРМЕЛЕТ *эт. понуд. от* **жёрмеле** / Жёрмеле дегенни *къатланыучу айырмасы. Къыз жыйрыгъын жёрмелетди.*

ЖЁРМЕЛЕТИУ *и. д. от* **жёрмелет** / Жёрмелет дегенден *этим ат. Чындайын жёрмелетиу. Жыйрыгъын жёрмелетиу.*

ЖЁРМЕЛЕУ *и. д. от* **жёрмеле** / Жёрмеле дегенден *этим ат. Къолу билмегеннге жёрмелеу да къыйын ишди.*

ЖЁРМЕЛИК *ат.* Продукты для изготовления жёрме / Жёрме этерге жарарыкъ затла *(къойну, эчкини быдыры, чегилери). Жаш союлгъан къойну жёрмелигин терини юсюне салды. Хасан жёрмеликни Алийге берди.*

ЖЁТЕЛ *ат.* Кашель / Адамны тамагъындан хауаны тыйылып-тыйылып, тыгъылып, кёкрек тауушэтип чыгъыуу *(солуу жюрюген жолла ауругъан заманда болады). Жётели бир кесек сабыр болгъандан сора, Къыямыт, башын кётюрюп, кёзлерин къол жаулукъ бла сюртдю.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 175. ❑ *Ынчхау бла туугъан жётел бекден бек эшитиледи.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 12. ❑ *Мал, адам тынчайгъан уухтыда ыстауатда адам жётел тауушчыкъды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 310.

❑ **Жётел эт** кашлять / жётелден къыйнал, жётел тауушла чыгъар. *Махмут, асыры жётел этгенден, ёпкеси тышынамы чыгъып кетеди дерча болады.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 294. ❑ *Аслан, эрлай ёрге туруп, жётел этиую бла кесин къалгъанлагъа билдире, тышына чыгъып кетди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 113.

ЖЁТКЕР *эт.* Жётел эт (*къ.* **жётел**). *Уллу бурунун да тарта, жёткере, мыйыкъ тюбюнден ышара [Биймырза], Хасан эфендини кёлюне жараулу сёлешди.* Шауаланы М., Мурат, 155. ❑ *Эм алгъа олтургъан заманда Алиймырзаны шинтиги Аминатдан иги кенгде эди, болса да, къысха жёткере, къынгыр таякъны жерге ура, шинтикни тепчите, иги жууукъ къысылгъан эди.* Хочуланы С., Хапарла, 32.

ЖЁТКЕРИУ *и. д. от* **жёткер** / Жёткер дегенден *этим ат. Къысха-къысха жёткериу.*

ЖЁТКЮР *эт. къарач.* Жётел эт (*къ.* **жётел**). *[Бийнёгер:] Тамагъы къургъакъсыгъандан жёткюре-жёткюре, Биймурзагъа кёзлерини бир къыйыры бла жийиргенип къарады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 190. ❑ *Арбачы жёткюрген кибик эте, тамагъын ариулай, бир мыдах жырны макъамын мурулдайды.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 250.

ЖЁХ *ат.* Припой / Металлдан этилген деталланы бирге жалгъар ючюн хайырланылыучу неда жал-

гъай туруп къуралыучу металл неда эритме. *Дуруну тюбюн башына айландырып къарасанг, жёх бетли акъ мугут.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 230. ❑ *Бир хыбырт адам аллахдан жауун тилегенлени къатларына жёх ичирилген багъыр тазын кётюрюп келгенди.* "Шуёхлукъ", № 19, 14. ❑ *Булутла жёх ичирилген багъыр табакъча кёрюнедиле.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 3.

ЖИБЕК *ат.* **1.** *къ.* **чилле.** *Жибекни ишлей билмеген жюн этер.* (Нарт сёз). *Тамблагъы жибекден бюгюннгю жюн ахшы.* (Нарт сёз). ❍ *Кёп дарий, жибек бермесек, афенди ёлюк къатына бармайды.* "Къарачай халкъ жырла", 59.

2. *В позиции определения:* шёлковый / Жибекден этилген. *Жибек ау. Жибек аркъан. Жибек жаулукъ.*

3. Кукурузное рыльце / Нартюхню чачы, гюлю. *Къарт нартюх жибеклени жыйып, къайнатып, сууларын иче эди.* "Коммунизмге жол", 1978, № 154. ❑ *Кюз артында бахчала саргъаладыла, нартюхню сабагъы къуруйду, жибеги юйюгеди.* Кацийланы Х., Тамата, 200.

❑ **Жибек жюнлю** тонкорунный / жумушакъ жюнлю *(къой). Биз къойлагъа жетгенде, сюрюучюле быйыл туугъан къозуладан жибек жюнлюлерин къочхарлыкъгъа айыра тура эдиле.* Къудайланы Х., Ол кюнледе, 63. ❑ *Алчы къойчу Сахиев жибек жюнлю къойлагъа къарайды.* "Шуёхлукъ", № 6, 104. **Жибек къатапа** плюш / жюнден неда чилледен согъулгъан узун тюклю неда тюгю бир жанына таралып басылгъан къумач. *[Найыпхан:] Жибек къатапа жыйрыгъымы ёшюнюн да, сыртын да чычхан ашап, ариу юсге киймезча этип къойгъанды.* Этезланы О., Тарда, 95. ❑ *Мор жибек къатапа тышлы альбом бла жылтыраукъ кёккёз айыучукъну Азрет бла Фатийма алдыла.* "Жанкъылыч", 166.

ЖИБЕКЧИЛИК *ат.* Шелководство / Эл мюлкню чилле къуртланы ёсдюрген бёлюмю. *Жибекчилик бла тут терекле болгъан жерледе кюрешедиле. Жибекчилик эл мюлкню бир бёлюмюдю.*

ЖИБЕР *эт.* **1.** Отправять, посылать, направлять *кого-что* / Биреуню неда бир затны бир жары бардыр, ий. *[Амин:] Шахарда ишлеген алчы билимли коммунистлени бир къаум эллеге жиберебиз.* Кацийланы Х., Тамата, 21. ❑ *Федорну кёрюрге сюеме, аны табып келчи,– деп, Мазан Махмутну жиберди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 392. // Посылать *(напр. пулю, снаряд и т.п.)* / Окъну, снарядны д. а. к. башха затны ат. *Душман туманнга жиберген окъдан Азла ёлмегендиле Сивашда!* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 338. ❑ *Ауузлары кюнбатханнга ачылып тургъан узунбоюн топла бир бири ызындан жыйырма окъну жибердиле.* Хубийланы О., Аманат, I, 207. ❑ *Пехотачыла жиберген окълары фашистлеге барып тийгенин кёредиле.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 107.

2. Отпускать, освобождать *кого* / Ычхындыр, бош эт, эркин эт, бошла, ий. *Киши, онглу болгъаны себепли, тюбюнден жибермей, Ахматны аяусуз тюйдю.* Зоколаны З., Солуу кюн, 43. *Биз Мусосну жиберсек, ол биягъы партизанлагъа барыргъа кюрешир.* Толгъурланы З., Айыуташ, 28. // Пропускать, не задерживать, не препятствовать продвижению / Бир жары барыргъа, кетерге къой. *Суфият, къызчыгъыны къолундан тутуп, сабийлени къатларына жибермейди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 222. ❑ *Душман, хар къайдан уллу аскер жыйып, къыралны хорлап, малтап келе болгъанди, бир жигит, а, аскерни тарда тыйып, Жибермей тохтагъанды, деп хапар алгъанды.* "Шуёхлук", № 5, 48. ❑ *Хей! Хей! Жибермегиз фашист танклары!* Отарланы К., Сайлама, I,156.

3. Пропускать *кого куда* / Бир затны ичине кирирге къой, кийир.

Жеригизге жибермезча жауланы Жүреклеригизни къала этдигиз. Къулийланы Къ., Жангы китап, 55. ❑ *Болушмазла алтын не жёнгерле, Къалауурла жаннетге жибермезле.* Отарланы К., Танг жулдузум, 16.

4. Тратить *(зря, попусту)* / Жой, зраф эт, кереклинге хайырланма. *Осуятым хар къарындашха: Заманны жиберме бошха.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 18. ❑ *Ударникле, бош минутну жибермей, тири, жигер жюрюрле.* Ортабайланы Т., Окъуу книга, 88.

5. Допускать *(ошибку)*, иметь *(недостаток)* и т.п. / Халат, тапсыз иш эт, терс бол. *Халат жибер.* ☐ *Адамланы кёбюсю сокъуранныгандыла жангылыч, кемлик жибергенлерине.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 155.

6. Включать *(напр. станок, ток и т.п.)* / Станокну, токну д. а. к. башха затны ишлетип башла. *Костягъа мастер урушуп, станокну жиберди.* Н. Островский, Къурч къалай къатханды, 303. ❑ *Станциядан токну жиберирге комиссия буйрукъ бергенди.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 11.

7. Пропускать *(воду)*, промокать / Суу ётдюр, сууну тыйма. *Чомалакъны, чурукълары суу жибергенлери себепли, аякълары сууукъ болады. Туристлени палаткалары жауунну, сууну жибермейди.* "Коммунизмге жол", 1979, № 198.

8. *къарач.* Выпускать *(напр. товар, продукцию)* / Ишлеп, этип чыгъар. *Фабрика пландан тышында 600 минг сом багъасы товар жибергенди.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 67. ❑ *Бакудагъы фаянс завод бусагъатда 30 тюрлю чын табакъ, аякъ, мияла саууот жибереди.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 126.

9. *къ.* **союз.** *Анам сютню сюзгючден жиберип, отха салды.* "Коммунизмге жол", 1976, № 72.

10. *кёч. сёл. тил.* Кидать, бросать *(напр. камень, палку)* / Ат, сыз. *Мазан [Ерюзмекни] ызындан тагъын жиберди, алай ол атны къуйругъуна тийип къалды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 63. *[Къанамат] акъыртын къобуп, къаядан къопхан уллу ташны кётюрюп, къалынлары былайдады деген жерге жиберди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 56.

11. С деепричастием на -п другого глаг. выступ. в роли вспом. глаг. и выражает быстроту и энергичность совершения действия или его законченность / Этимчаны -п формасы бла бирге келсе, болушлукъчу этимни къуллугъун толтурады, ишни терк этилгенин неда бошалгъанын кргюзтеди. *Сылыкъ сёзлерине тёзалмай, жаш аманлыкъчыны уруп жиберди. Асыры къоркъгъандан, жашчыкъ къычырып жиберди.*

ЖИБЕРИЛ *эт. страд. от* **жибер** / Жибер дегенни *зорлаучу айырмасы. Малла жайлыкълагъа жиберилгендиле. Заман бошуна жиберилмегенди.* ☐ *Баям, уллу ишни тындырыргъа жиберилгени ючюн кийиннген болур, [Ийналукъну] юсю-башы къолайлыды.* Толгъурланы З., Эрирей, 25.

ЖИБЕРИЛИУ *и. д. от* **жиберил** / Жиберил дегенден *этим ат. Элге жиберилиу. Устаз халатланы жиберилиулерини сылтауун сабийлеге ангылатды.*

ЖИБЕРИУ *и. д. от* **жибер** / Жибер дегенден *этим ат. Товарланы тыш къыраллагъа жибериу. Кемчиликле жибериу.*

ЖИБЕРИШ *эт. взаимн.-совм. от* **жибер** / Жибер дегенни *араш айырмасы. Солдатла окъланы илишаннга жиберишдиле. Жашчыкъла къагъыт къайыкъчыкъларын суугъа жиберишдиле.*

ЖИБЕРИШИУ *и. д. от* **жибериш** / Жибериш дегенден *этим ат. Окъланы илишаннга жиберишиу. Телеграммала жиберишиу.*

ЖИБЕРТ *эт. понуд. от* **жибер**

/ Жибер дегенни *къатланыучу айырмасы [Жамийлят:] Биз, элге къайтханлай, районнга билдирип, бери жол ишлеучю машинаны жибертирча этербиз.* Кацийланы Х., Тамата, 164. ❑ *Даутну къатыны эрине мотоциклни жибертди.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 128.

ЖИБЕРТИУ *и. д. от* **жиберт** / Жиберт дегенден *этим ат. Алгъыш къагъытла жибертиу. Ахча жибертиу.*

ЖИБИ *эт.* Мокнуть, намокать, промокать / Жаун, суу кирип, суу, мылы бол. *Бызынгыны аушунда Ташла жибийдиле жаууннга тынгылай.* Къулийланы Къ., Жангы китап, 105. ❑ *Келин, жаууннга жибий, жалан аякълай, жол ырхыладан ёте барады.* Кацийланы Х., Тамата, 154. ❑ *Чурукъ да жибигенди, ичи суудан толгъанды.* Маммеланы И., Санга саугъам, 50.

ЖИБИДИК *сыф. къарач.* Вымокший, промокший, намокший / Суу болгъан, жибиген, суу кирген. *Жибидик быстырла.*

ЖИБИК *сыф. къарач. къ.* **жибидик.** *Жашчыкъ жибик чурукъларын тешди.*

ЖИБИТ *эт.* Мочить *что* / Суу, мылы бол. *Таулу бичен чалады агъач талада, Мал кютеди, жибите жаз жаун.* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 54. ❑ *Жауады жаун, сагъышын этмей, къайры жауарын, кимни жибитирин.* Зумакъуллары Т., Кёз жарыгъым, 45.

ЖИБИТДИР *эт. понуд. от* **жибит** / Жибит дегенни *къатланыучу айырмасы. Ана, къызына суу бюркдюртюп, арбазны жибитдирди.*

ЖИБИТДИРИЛ *эт. страд. от* **жибитдир** / Жибитдир дегенни *зорлаучу айырмасы. Кирпич этерик жер суу жиберилип жибитдирилди.*

ЖИБИТДИРИЛИУ *и. д. от* **жибитдирил** / Жибитдирил дегенден *этим ат. Топуракъны суу къуюлуп жибитдирилиую.*

ЖИБИТДИРИУ *и. д. от* **жибитдир** / Жибитдир дегенден *этим ат. Жерни жибитдириу. Арбазны жибитдириу.*

ЖИБИТИЛ *эт. страд. от* **жибит** / Жибит дегенни *зорлаучу айырмасы. Концентрат аш, суукъ суу бла жибитилип, ийнеклеге бериледи.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 107. ❑ *Жибитилди ётмек кесек Къызыу сютге сугъулуп.* Шахмырзаланы С., Сырыйна, 14.

ЖИБИТИЛИУ *и. д. от* **жибитил** / Жибитил дегенден *этим ат. Быстырланы жаууна эшикде къалып жибитилиулери.*

ЖИБИТИУ *и. д. от* **жибит** / Жибит дегенден *этим ат. Жаун, эсингдемиди, Терк жетип жибитиучюнг тереклени.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 4. ❑ *Биринчи он километрине суу жиберилип, каналны жагъаларын жибитиу башланнганды.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 184.

ЖИБИТИШ *эт. взаимн.-совм. от* **жибит** / Жибит дегенни *араш айырмасы. Жашчыкъла, жаун жаудурабыз деп, эшекни жууундуруп, бир бирлерин жибитишип кюрешедиле.*

ЖИБИТИШИУ *и. д. от* **жибитиш** / Жибитиш дегенден *этим ат. Суу чачышып, бир бирни жибитишиу.*

ЖИБИУ *и. д. от* **жиби** / Жиби дегенден *этим ат. Жаунда жибиу. Чыкъда жибиу.*

ЖИВОПИСЬ *ат.* Живопись *(вид изобразительного искусства)*

/ Суратлау искусствону табийгъатда затланы бояула бла кёргюзтюучю тюрлюсю. *Нальчикни музеинде живопись, скульптура, жасау искусствону эм хунерли халкъ усталыкъны чыгъармалары, графика суратла кёрмючге салыннгандыла.* "Коммунизмге жол", 1971, № 141. ❑ *Музейде XII ёмюрден башлап бусагъатха дери заманны орус живописни эм скульптураны чыгъармалары кёргюзтюлюнедиле.* "Коммунизмге жол", 1969, № 211.

ЖИГЕЙ *ат.* Хвост козы, козла / Эчкини, текени къуйругъу. *Къабакъ эшикле кенг ачылдыла, акъ марал ары ташайды, сен да, жюрегинг эчки жигейча къалтыраса да, аны ызындан сюзюлдюнг.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 183. ❑ *Эчкиле, пырх-пырх эте, жигейлерин да женгил-женгил къымылдата, сюрюучюню къычырыгъындан элгенип, къол ичине ташайдыла.* К ъ у д а й л а н ы Х., Бизни заманны адамлары, 23.

ЖИГЕР I *сыф.* Энергичный, активный, деятельный / Эринмей. иги ишлеучю, иш кёллю. *Бизни жигер таулула мекям ишлерге женглени къайырып киргендиле.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 13. ❑ *Къаяда жолну къурагъанла жигер адамла болгъандыла.* Г ы т т ы у л а н ы М., Жюрекле бла алтын къолла, 7. ❑ *"Ишлемеген тишлемез",– дегендиле Бурунлада малчы жигер атала.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Назмула, 121.

ЖИГЕР II *хал. сёзл.* Энергично, активно / Иги, кёл салып. *Иш кёллю жигер урунады.* (Н а р т с ё з). ○ *Малчыла быйылча жигер бир заманда да ишлемегендиле.* "Коммунизмге жол", 1979, № 81.

❑ **Жигер ана** *къарач.* жигит ана (*къ.* **жигит**). *Кёп сабий табып, аланы иги ёсдюрюп, "Жигер ана" деген атны жюрютген тиширыула бардыла.* "Ленинни байрагъы", 1975, № 108.

ЖИГЕРЛЕН *эт.* Становиться энергичным, активным, деятельным / Не тюрлю ишде да жигер бол. *Келин, элни адамларын танып, жууша, жигерлене башлады.* (Ф о л ь к .)

ЖИГЕРЛЕНДИР *эт. понуд. от* **жигерлен** / Жигерлен дегенни *къатлауну айырмасы. Полкъ аскерлени кёлендирип жигерлендиреди, жауну кёрюк болмазча юйретеди.*

ЖИГЕРЛЕНДИРИУ *и. д. от* **жигерлендир** / Жигерлендир дегенден *этим ат. Тенглерин жигерлендириу.*

ЖИГЕРЛЕНИУ *и. д. от* **жигерлен** / Жигерлен дегенден *этим ат. Аскерчи жашланы кюнден кюннге жигерлениулери, урушну низамына юйрениулери эсленеди.*

ЖИГЕРЛЕНИШ *эт. взаимн.-совм. от* **жигерлен** / Жигерлен дегенни *араш айырмасы. Жашла уугъа жигерленишип атландыла.*

ЖИГЕРЛЕНИШИУ *и. д. от* **жигерлениш** / Жигерлениш дегенден *этим ат. Сермешиуге хазырлана туруп жигерленишиу.*

ЖИГЕРЛИК *ат.* Смелость, отвага / Батырлыкъ, таукеллик, жигитлик. *Урушда жигерлиги ючюн Самат ол сен кёрген сагъат бла саугъаланнганын айтды.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 26. ❑ *Элни жашлары ишни бек керекли жерлеринде ишлейдиле, хар ишде да жигерликлерин кёргюзтедиле.* "Шуёхлукъ", № 6, 105. ❑ *Бусагъатда адамланы алчы этген жигерликди, усталыкъды.* "Алчыла", 75.

ЖИГИТ *ат* **1.** Смельчак, храбрец / Батыр, затдан къоркъа билмеген адам. *Жигит ёлгенликге, аты аны Жашаргъа юйретеди саулаты.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, I, 45. ❑ *Байсолтанланы Алим Совет Союзну Жигитиди.*

2. *В позиции определения:* смелый, храбрый / Жигитлиги бла белгили болгъан, бир затдан да къоркъмагъан. *Абреклени жигит жашлары, жюлюнмей зыбыр сакъалларыбыз, эркинликни жолунда барырбыз.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, I, 203. ❑ *Бизни жигит жашларыбыз кёп орденлеге иедиле.* Г у р т у л а н ы Б., Жарыкъ танг, 14. ❑ *[Осман] сен жигит жашса, къыйынлыкъгъа тёзерге керексе.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 61.

3. Так обычно говорят взрослые при обращении к юноше / Акъылбалыкъ болгъан эркегырыугъа, жашха сёлешгенде уллула айтыучу сёз. – *Жигит, сен а къайдан келесе? – деп, сорду жашха бир арыкъсуу къарт.* "Коммунизмге жол", 1970, № 64.

4. *кёч.* Герой *(литературный)* / Литература чыгъармада баш жерни алгъан адам. *Повестни жигити толу суратланмагъанды.* "Шуёхлукъ", № 33, 113. ❑ *Романны жигитлери жарлы ишчиледиле.* "Коммунизмге жол", 1968, № 205.

❑ **Жигит ана** мать-героиня / он неда андан да кёп сабий табып ёсдюрген анагъа СССР-де аталгъан сыйлы ат. *Бизни республикада "Жигит ана" деген сыйлы атны жюрютген аналаны саны жюзден артыкъды.* "Коммунизмге жол", 1976, № 183.

ЖИГИТЛЕН *эт. сёл. тил.* Смелость, храбриться / Батыр бол, бир затдан да къоркъма. *Халкъынга керек жерде сагъай, тарал, жигитлен.* "Жилтинле", 27. ❑ *[Абдул Жанбермезге:] Сен бош жигитленесе, сени къаллай жигит болгъанынгы мен бу беш-алты жылда биле кетгенме.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 68.

ЖИГИТЛЕНДИР *эт. понуд. от* **жигитлен** / Жигитлен дегенни *къатланыучу айырмасы. Фашист офицерле солдатларын ички бла жигитлендирирге кюреше эдиле. Ол, тиширыула арасына тюшсе, кесин махтаргъа, жигитлендирирге бек сюеди.*

ЖИГИТЛЕНДИРИУ *и. д. от* **жигитлендир** / Жигитлендир дегенден *этим ат. Кесин жигитлендириу.*

ЖИГИТЛЕНИУ *и. д. от* **жигитлен** / Жигитлен дегенден *этим ат. Жаула бла сермеширге тюшгенде жигитленыу.*

ЖИГИТЛИК *ат.* Смелость, храбрость, отвага, удаль / Батырлыкъ, таукеллик, къоркъа билмеулюк. *Малы да, мюлкю да болмагъан жигит Жашына жигитлигин къоюп ёлгенди.* К ъ у л и й л а н ы Къ., Сайлама, II, 10. ❑ *Кимле жигитлик бла, кимле усталыкъ бла атларын айтдырадыла.* Т ё п п е л а н ы А., Чамны да чам биледи, 77.

ЖИЕК [1] *ат* **1.** *къ.* **накъыш.** *Кийизни накъыш юлгюсюне жиек дей эдиле. Гоппанны жиеги.*

2. *В позиции определения:* орнаментированный, узорчатый / Накъышлы. *[Жулдуз] сабийчиклеге эт бергенден сора, Зауурбекден къалгъан жиек гоппанны сиреден чыгъарады.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 93.

ЖИЕК [2] *ат.* Одна из дощечек, используемых для ткания гашников, позумента, тесьмы / Тартма неда окъа сокъгъан къангачыкъладан бири. *Къыз, жиеклени алып, окъа согъуп башлады.*

ЖИЖИНАУ *ат сёл. тил. эркелет. сёз.* Маленький, с ноготок / Гитчечик, тырнакъ тенгли бирчик. *Киштигибиз жижинау балачыкъла тапханды. Анам манга бир жижинау гинжичик келтиргенди.*

ЖИЖИУ *къаум. ат саб. къ.* **къурт-къумурсха.** *Жижиулени кёрсенг, Кими къызыл къашхады...* "Жюрек жырлайды", 236. ❑ *Арбазда ойнагъан сабийчик гумулжукну*

кёрюп: "Жижиу!" – деп, къууанды. ☐ *Жашчыкъ юштайны ызындан: "Жижиу!" – деп, къарап къалды.*

ЖИЗГИ I *сыф.* **1.** Приторный, чрезмерно сладкий / Асыры татлы. *Ол хууанды, сен къууан, Харбызладан башхаракъ, Жизги татлы болады.* Шахмырзаланы С., Назмула, 223.

2. Слабый, хрупкий, изнеженный / Къарыусуз, назик, къатмагъан. *[Ариуба:] Мени жизги санчыкъларым къыйын ишге юйренмегендиле.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 100. ❑ *[Ахмат:] Кимни эсе да жумушакъ жизги къоллары мени ийнакълайдыла.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 55.

3. *къарач.* Сентиментальный; изнеженный / Керексиз жумушакъ, жукъа жюрекли. *Жизги сёзле.*

ЖИЗГИ II *хал. сёз.* Нежно / Хычыуун, адам сюерча. *Булутла, тайып, жауундан сора жарыкъ кёк ачылгъан халда, Мени аллымда жизги ышара кёк кёзлеринг.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 50. ❑ *Эрттенлик кюн, жизги къагъып, ундурукъгъа тийгенди.* "Шуёхлукъ", № 27, 62.

ЖИЗГИЛЕН *эт.* **1.** Становиться чрезмерно сладким / Асыры татлы бол. *Компот жизгиленип къалгъанды.*

2. Нежиться / Къубул, эрке бол. *Астемир къатынына кёп кере айтханды, болса да, ол тиширыу, бийче кибик, жизгиленип жашагъанды.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 53.

ЖИЗГИЛЕНДИР *эт. понуд. от* **жизгилен** / Жизгилен дегенни *къатланыучу айырмасы. Къыз кесин жизгилендирип, ишлемей тургъа сюе эди.*

ЖИЗГИЛЕНДИРИУ *и. д. от* **жизгилендир** / Жизгилендир дегенден *этим ат. Сабийин жизгилендириу аманды.*

ЖИЗГИЛЕНИУ *и. д. от* **жизгилен** / Жизгилен дегенден *этим ат. Ишчи адамгъа жизгиленицу керекмейди.*

ЖИЗГИЛИК *ат.* Приторность вкуса / Бир затны татыууну татлыгъа тартмакълыгъы. *Алма сууну жизгилиги.*

ЖИЗЕ [1] *ат саб. къ.* **жара.** *Жашчыкъ: "Жизе",– деп, къолунда жарачыгъын атасына кёргюзтдю.*

ЖИЗЕ [2] *сыф.* Изнеженный / Хыра, чыдамсыз *(адамны юсюнден). Аслан жизеди, тёзюмсюзден бир палахха къаллыкъгъа ушайды.* Тёппеланы А., Ташыуул.

ЖИЗЕЛЕН *эт.* Изнежиться / Хыра, чыдамсыз бол. *Къызчыкъ жизелене башлады.*

ЖИЗЕЛЕНДИР *эт. понуд. от* **жизелен** / Жизелен дегенни *къатланыучу айырмасы. Къызчыкъ кесин жизелендиреди.*

ЖИЗЕЛЕНДИРИУ *и. д. от* **жизелендир** / Жизелендир дегенден *этим ат. Кесин жизелендириу.*

ЖИЗЕЛИК *ат.* Изнеженность / Хыралыкъ, чыдамсызлыкъ *(адамны юсюнден). Жашыны жизелигин атасы бир да жаратмайды.*

ЖИЙИРГЕН *эт.* Брезговать *кем-чем*, презирать *кого-что* / Бир затны жаратмай, андан кёлюнг чыгъарча, жюрегинг къачарча бол, аны эришиге, аманнга, сылыкъгъа сана. *Алайда юсюбюзге бир кирли зат жагъылгъанча, биз кеси кесибизден жийиргендик.* Зокаланы З., Солуу кюн, 29. ❑ *Минги тау, къараргъа жийиргенип, башын букъдургъанча, къара булутха башын чырмады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 167.

ЖИЙИРГЕНДИР *эт. понуд.*

от **жийирген** / Жийирген дегенни *къатланыучу айырмасы. Адикни кёрюмю Ахматны къоркъута эм жийиргендире эди.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 43.

ЖИЙИРГЕНДИРИУ *и. д. от* **жийиргендир** / Жийиргендир дегенден *этим ат. Осал къылыгъы бла адамланы кесинден жийиргендириу.*

ЖИЙИРГЕНДИРТ *эт. понуд. от* **жийиргендир** / Жийиргендир дегенни *къатланыучу айырмасы. [Николай] Иванны бир затдан жийиргендирталлыкъ тюйюлсе.* "Ленинни байрагъы", 1980, № 175.

ЖИЙИРГЕНДИРТИУ *и. д. от* **жийиргендирт** / Жийиргендирт дегенден *этим ат. Адамны бир затдан жийиргендиртиу.*

ЖИЙИРГЕНИУ *и. д. от* **жийирген** / Жийирген дегенден *этим ат. Мачарны бир кере да жууулмагъан тишлерине жийиргениу бла къарайды Азинат.* Тёппеланы А., Ташыуул. ❑ *Къарап-къарагъынчы жийиргениу тууду, толду, башына да, жюрегине да чапды.* "Шуёхлукъ", № 64, 25.

ЖИЙИРГЕНИШ *эт. взаимн.-совм. от* **жийирген** / Жийирген дегенни *араш айырмасы. Къызла нени юсюнден эсе да жийиргенишип хапар айта эдиле.*

ЖИЙИРГЕНИШИУ *и. д. от* **жийиргениш** / Жийиргениш дегенден *этим ат. Кирден жийиргенишиу.*

ЖИЙИРГЕНЧЛИ *сыф.* Отвратительный, мерзкий, гадкий / Сылыкъ, адамны жийргендирген. *Сюйдюмсюз геройну аты да эриши, сыфаты да жийиргенчли болады.* Къагъыйланы Н., Тинте барып. ❑ *[Зурум:] Жийиргенчли кёрюмю уа кёзюмден жанларгъа унамайды.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 16.

ЖИЙИРГЕНЧЛИЛИК *ат.* Гнусность, мерзость, омерзительность *чего* / *Жийиргенчли хал.*

ЖИК *ат* **1.** Сустав / Адамны, хайыуанланы, жаныуарланы жиликлерини, ары-бери эркин жюрюрча, къымылдарча къошулгъан жерлери. *[Жамийлятны] арыгъандан санларыны жиклери бошайгъандыла, бутлары жызылдайдыла.* Кацийланы Х., Тамата, 196. ❑ *Шапалыкъ этген женглерин къайырыр, хант бишырген жиклерин айырыр.* (Нарт сёз). ○ *[Жаш:] Бутум, къолум тутмайды, Жиклери чыкъгъан кибик.* Къулийланы Х., Жырны заманы, 107.

2. *кёч.* Основа, то главное, на *чём* строится *что-л.* / Баш магъананы тутхан зат. *Дерсни хазырлай эдик иги, Устазгъа эсли тынгылаучу эдик, Андады билимни жиги.* "Шуёхлукъ", № 4, 107. ❑ *Уруннган адам къайсы жамауатны да жигиди.* "Коммунизмге жол".

3. *кёч. къарач.* Основание, причина, повод / Биреуню этген ишин, къылыгъын, д. а. к. башха затын ангылатырча, тюзге санарча сыпытау, себеп, чурум. *[Залимхан:] Таусолтанны да, кимге уллу сёлешсе да, меннге уллу сёлешир жиги жокъду.* Хубийланы О., Аманат, 111, 222. ❑ *[Наныкъ:] Мен жалан болмагъанымы биле болурса, 4-5 айдан жан къошуллукъду, къутулур жигинг жокъду.* Хубийланы О., Дерт, 208.

4. Участок стебля кукурузы, камыша и т. д., откуда отделяются листья / Нартюхню, къамишни эм башха аллай затланы чапыракъ айырылгъан жерлери. *Суу нартюх къабукъну бюксенг, бек алгъа жигинден сынады. Нартюх къабукъну жиги болгъан жери базыкъ болады.*

5. Место соединения деталей мебели / Столну, шинтикни д. а. к. башха затланы кереклерини бирге къошулгъан жерлери. *Бир ыйыкъ мындан алда мен сизден шинтик сатып алгъанма, бюгюн а ол жик жиклеринден айырылып, туу-*

арылып къалгъанды. К а ц и й л а н ы Х., Салам алейкум, 162.

❑ **Жик-жик бол** быть разобранным, расчленным по суставам / башха-башха бол, сан-сан бол. *Елгенни териси кёп турмай титилир, Ол кёрде сан-сан, жик-жик болур.* "Жюрек жырлайды", 87. **Жик-жик эт** членить, разъединять по суставам / хар жилигин энчи, башха-башха эт, сан-сан эт. *Музафар, къойну союп, бутларын, жапхакъларын жик-жик этди.*

▲ **Жигине жет** узнавать *о чём-л.* подробно / бир затны юсюнден толу, тынгылы бил. *Азретни къулагъына бир затны къыйыры чалынса, ол аны жигине жетгинчи тынчлыкъ тапмайды.* **Жигине-жилигине дери 1)** до мозга костей / битеулей, саулай, жаны-къаны бла да *(биреуча неда бир тюрлю болуу). – Мен ол жаш жигине-жилигине дери бузулгъанды дегенлеге ийнанмайма,– деп тохтады Мажит.* ☐ *Бизде ишге башламчылыкъ этиуде жигине-жилигине дери сингнген адамла кёпдюле.* "Коммунизмге жол", 1976, № 77; **2)** *къ.* **жик жиги бла.** *Айыуну кёргенлей, къоркъуу жашны жигине-жилигине дери ётдю.* **Жик дуа** молитва, которая читается на 52 день смерти человека и пища, которая по этому поводу раздается односельчанам покойного / адам ёлгенден сора 52-чи кечесинде окъулгъан дуа бла адамлагъа юлешиниучю ат. *Ёлген бир этсенг, жик дуадан не келсин.* (Н а р т с ё з). ○ *[Зауурбек] атасыны жик дууасы этилмегенин да унутду.* Г у л а й л а н ы Б., Къачхынчы, 11. **Жик жиги бла** очень подробно / бек толу, жугъун да къалдырмай. *Колхозла не ючюн къуралгъанларын, аланы эллилеге не хайырлары болгъанларына дери жик жиги бла айтадыла.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 173. ❑ *Кемчиликлени уа мен жик жиги бла санап, Ыргъакъ, шагъырей этип къояйым сени.* "Коммунизмге жол". **Жик тюшдю** смещение суставов челюсти или шеи / жаякъ неда боюн жилик жеринден тепди, тайды. *[Ариубат:] Жангы властха дери мен сынагъан, мен кёрген артыкълыкъланы айтып башлагъанлай, башым асыры ауругъандан, жик тюшгенча болуп къалады.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Жаннган жюрекле, 53.

ЖИКЛЕ *эт.* **1.** Жик-жик эт (*къ.* **жик**). *Къойну терк окъуна жиклеп, къазаннга жыйдыла.*

2. *кёч.* Разграничивать, отделять друг от друга / Затланы бир бирден айыр, араларына чек сал. *Ол назмуланы араларын жиклерге, чек салыргъа бек къыйынды.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 76.

ЖИКЛЕН *эт.* **1.** *страд. от* **жикле** / Жикле дегенни *зорлаучу айырмасы. Къой уча жикленип жыйылды.*

2. Делиться *(на общественные классы).* Класслагъа юлешин *(жамауатны юсюнден). Адамла къулланы хайырланып башлагъанлай, жамауат класслагъа жикленеди.*

ЖИКЛЕНИУ *и. д. от* **жиклен** / Жиклен дегенден *этим ат. Къой учаны жикленииую.* ☐ *Классланы арасында жикленииу да кючленип, къозгъалыу кётюрюлген эди.* М а м м е л а н ы Д., Кязим Мечиев, 86.

ЖИЛЕК *ат* **1.** Земляника / Ханс битимде битиучю ариу ийисли къызыл-ала бетли татлы эм уакъ гагулу жемиш. *Окъургъа кетгинчи, Хасан былайда ненча кере мусхот, къозу къулакъ, жилек жыйгъанын эсине тюшюрдю.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I,129. ❑ *Жагъада жыяйым жилекле, Тынгылайым суу саркъгъан жыргъа.* Б а б а л а н ы И., Жетегейле, 81. ❑ *Талада гитче тёбечиклени юслери ёрелерине къызыл жилекден толудула.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада таууш, 276.

2. *В позиции определения:* земляничный / Жилекден этилген. *Жилек варенье.*

ЖИЛЕТ *ат.* Жилет / Жагъасы бла женглери болмагъан къысха эркегырыу кийим; аны тышындан костюм неда анга ушагъан зат кийиледи. *Байдымат башчылыкъ этген бригада эр кишилеге женгсиз жилетле тигеди.* "Ленинни байрагъы", 1978, № 86.

ЖИЛИК[1] *ат* **1.** Мосол, мозговая кость / Ичи тешикли узун сюек. *Сындырадыла тобукъгъа салып, Жиликни жашла.* "Жилтинле", 259. ❑ *Мухтар къолунда жиликни этин кемирип башлады.* Тёппелаты А., Ташыуул. ❑ *Сыйлы къонакъла бирер сыйлы жиликни къолларына алгъандан сора, князь ёрге турду.* "Шуёхлукъ", № 41, 40.

2. Костный мозг / Жилик сюекни ичинде болуучу жау. *Жиликден къачха дери сен тоярса, Халкъыма бир онглу мал соярса.* Къоркъмазланы Къ., Горда бычакъ, I, 149. ❑ *Ач адамла алларына салыннган ашны, жиликча, жутдула.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 74.

3. *кёч.* Деталь, составная часть *чего-л.* / Бир затны кереги. *Жаным, къаным – бензинден, жиликлерим – темирден, Манга минип жюрюмек, Сизге тынчлыкъ ёмюрдю.* Шахмырзаланы С., 191. ❑ *Жиликлеринг, санларынг, Темирден къурулуп, Бурууларынг зырылдай, Кёз тутмайын бурулуп.* Шахмырзаланы С., Назмула, 196.

▲ **Жилиги юзюлдю** он истощился / бек арыкъ, кётюрем болду. *Къышны узунуна малланы жиликлери бир юзюлсе, не татымлы аш да болушлукъ эталмайды.* Кацийланы Х., Тамата, 64. ❑ *Анасыны сютю бла жалчымагъан къозуну къойчу эс бёлмей къойса, жиликлери юзюлюрге жетеди.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 121. ❑ *[Гелля] айхай, жашчыкъны гыржын бурхусуз къалдырып, жилигин къалай юзерик эди.* Толгъурланы З., Эрирей, 121.

❑ **Жилик орун** *эск.* железная коробочка величиной со спичечный коробок с костным жиром для смазки ружья, который подвешивался на пояс / алгъын заманда,бел баугъа тагъып, ушкокларына сюртюрге жилик жау жюрютген сирнек топ тенгли темир орунчукъ. *Кишини жилик орун, хомпура, тапанча, уллу къара къама тагъылгъан базыкъ белине къарасанг, бу адамны семизлигине сейир этерсе.* Уллубашланы И., Озгъан кюнле, 88. ❑ *Бадишни тобугъундан чубур тону, тери тобукълары, жилик орун бла бел бауу...* "Шуёхлукъ", № 28, 78.

ЖИЛТИН *ат* **1.** Искра / Жана тургъан неда къызгъан затны бир гитче кесеги. *Гитче жилтин уллу элни жандырыр.* (Нарт сёз). ○ *Мен сизни [жерими эски усталары] отугъузну жилтиниме, Сизге таяна келгенме жашауда.* Къуулийланы Къ., Жангы китап, 48. ❑ *Кесеуден учхан жилтин кесекле башынг бла ётедиле.* "Малкъар халкъ жырла", 201.

2. *кёч.* Блеск, выражающий *какое-л.* чувство *(в глазах)*, проявление чувства радости, счастья, любви, печали и т.п. на лице человека и т.п. / Къууанчны, насыпны, мудахлыкъны д. а. к. башха затны билдирген ышан. *Кёп турмай, жюрегиме къууанчны жарыкъ жилтинлери тюшдюле.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 7. ❑ *Алай иги тюрслеп къарасанг, алада [кёзледе] бир мудах жилтинни кёрюрге боллукъду.* Тёппелаты А., Отлукъ ташла, 95.

3. *кёч.* Проблеск, зачаток *какого-л.* чувства, способности и т.п. / Бир тюрлю сезимни башланнганы неда башланнган ышаны. *[Врач къызчыкъ] къатыма келип: "Ненг ауруйду?" – деп, соруп эм тинтип тебиреди. Жаш жюрегимде жилтинчик жанып, Тёрт саным бирден терледи.* "Жанкъылыч", 78. ❑ *Бир кесекден къаяны кючлю чыракъла бла, кюнча, жарытдыла: ол киномеханикни юлюшю эди. Ишни алай барыуунда адамланы жюреклерине жашчыкъланы сау къаллыкъларына ийнаныуну*

жилтини тюшдю. Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 119. ❑ *Жаш жюрегине сюймекликни биринчи жилтинлерин салгъан Аминатны насыбы къалай тапсыз болгъанды!* Хапчаланы М., Мени насыбым, 81.

4. *кёч.* Зачаток, начало *чего-л.* / Бир ишни, затны башланнганы, аллы, башланнганыны ышаны. *[Шахмырза:] Бизни ёзенде эркинликни биринчи жилтинлери алайда жаннгандыла.* Къобанланы Д., Таулада таууш, 268. ❑ *Ол республикада илмуну айныууну биринчи жилтичиги эди.* "Шуёхлукъ", № 53, 94.

5. *кёч. къ.* **кёз 1.** – *Отну аз-аз ышырама, къарангыдан а манга тёрт жилтин къарайды.* Шаулаланы М., Кечерлеми?, 146.

6. *кёч.* Кёз гинжи (*къ.* **кёз**). *[Заурбек:] Къол аязлары бла Зайнафны сыйдам жаякъларын сылай, кече къарангыда жилтинлери жаннган дум къара кёзлерине къарады.* Гулайланы Б., Къачхынчы, 26.

❑ **Жилтин эт** *къ.* **жилтинле.** *Къурч налларынг жилтин этип, от чагъадыла.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 248. ❑ *Къурч налладан атылгъан ташла жилтин этедиле.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

ЖИЛТИНКЁЗ *сыф.* С искрящимися глазами / Кёзлери жаннган. *[Харун:] Антсызма, мен аны [Азретни] жилтинкёзюн тюрмеде бир жукълатмасам.* Къобанланы Д., Кюн таякъла, 83. ❑ *Бригадада бирден сора къыз жокъду, жашла ол жилтинкёз, алтынчач Галинаны туугъан эгечлерича сюедиле.* Гуртуланы Э., Тенглерим, 54. ❑ *Жилтинкёз жаш алгъышлагъа тынгылайды.* Гуртуланы Э., Жанбермез Асланбий, 13.

ЖИЛТИНЛЕ *эт.* Искриться, сверкать / Жилтинле чач. *Къаплан отну къатында олтуруп, аны жилтинлегенине къарап тургъанча кёрюнсе да, аны акъылы узакъдады, элдеди.* "Коммунизмге жол", 1967, № 78.

ЖИЛТИНЛЕН *эт.* **1.** Искриться / Жым-жым жылтыра. *Гыллыулай мюйюзлери, жилтинлене кёзлери [сенгирчгени], Жетишдик чексиз ёрге, Къарадым кёкден жерге.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 56.

2. *кёч.* Радоваться / Къууан. *Жаш жаланда лагерден къачыуну юсюнден хапар барса, жилтинлене эди.* М. Кинцис, В. Ядин, Юч шуёх, 39. ❑ *От жилтинлене башлады.* (Фольк.)

ЖИЛТИНЛЕТ *эт. понуд. от* **жилтинле** / Жилтинле дегенни *къатланыучу айырмасы. Агъач чанагъа минип, Куртда, бузда учуучу эдик, Чаналаны жилтинлетип, Чох-чох этип уруучу эдик.* Отарланы С., Жаз жылыуу, 36.

ЖИЛТИНЛЕТДИР *эт. понуд. от* **жилтинлет** / Жилтинлет дегенни *къатланыучу айырмасы. Жаш отну жилтинлетдиреди.*

ЖИЛТИНЛЕТДИРИУ *и. д. от* **жилтинлетдир** / Жилтинлетдир дегенден *этим ат. Отну юфгюрюп жилтинлетдириу.*

ЖИЛТИНЛЕТИУ *и. д. от* **жилтинлет** / Жилтинлет дегенден *этим ат. Къозгъап, отну жилтинлетиу.*

ЖИЛТИНЛЕУ *и. д. от* **жилтинле** / Жилтинле дегенден *этим ат. Отну жилтинлеую.*

ЖИЛТИРЕ *эт.* Сиять, ярко светиться / Бек жарыт, уллу жарыкъ бер. *Былай шош кечеледе кёкге мен кёп къарайма, Барды анда жашил жилтиреген жулдузчукъ.* Отарланы К., Сайлама, I, 63. ❑ *Шеша чыракъчыкъ да ожакъ билегинде жилтирейди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 42. ❑ *Кюн жилтирерге не бек кюреше эсе да, къарыуу азды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 115.

ЖИЛТИРЕТ *эт. понуд. от* **жилтире** / Жилтире дегенни *къатланыучу айырмасы. Къыз патеген чыракъны иги жилтиретирге кюрешеди.*

ЖИЛТИРЕТИУ *и. д. от* **жилтирет** / Жилтирет дегенден *этим ат. Отну жилтиретиу.*

ЖИЛТИРЕУ *и. д. от* **жилтире** / Жилтире дегенден *этим ат. Ачыкъ кёкде жулдузла жилтиреулерин къоймазла.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 168.

ЖИЛЯ *эт.* **1.** Плакать, проливать слёзы / Бир жеринг ачып, ауруп, бир затха бушуу этип, кёз жашларынгы тёк. *Кеси жыгъылгъан жаш жилямаз.* (Нарт сёз). ○ *Жоюлгъан жашларына бар анала Бирча жиляйла, къайда болса да.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 380. ❑ *Ана, сабий жилягъанны эшитсе, ол кимни сабийиди, тили, миллети, дини неди демейди, барына да бирча къыйналады.* Хубийланы О., Дерт, 72.

2. *кёч.* Дождить / Жау *(жауунну юсюнден). Жаз башы жиляй келир да нюр тёгер.* (Нарт сёз). ○ *Кёк жиляйды, тиширыу да жиляйды, аланы жилямукълары бир бирине къошулуп, къара жерни тамагъындан энедиле.* "Огъурлу танг", 195.

▲ **Жилярыгъы тамагъына тыгъылды** слёзы его подступают к горлу / бушуу, къыйынлыкъ сынагъанда, жюреги къыйналгъанда жилярыгъы келди. *Аны алай къыйналгъанын, инжилгенин кёргенлей, жилярыгъым тамагъыма тыгъылды.*

ЖИЛЯМСЫРА *эт.* Хныкать; притворно всхлипывать / Кёз суу эт, кесинги жиляргъа хазыр болгъанча кёргюзт. *Къыз мудах болду, тап, жилямсырагъан окъуна этди.* Кацийланы Х., Мухаммат. 45. ❑ *Дауум, бир жилямсырай, бир ышара, къагъытчыкъланы бошады.* Хубийланы О., Дерт, 17. ❑ *Жашчыкъ, атасыны огъурсуз ауазындан къоркъуп, жилямсырады.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 73.

ЖИЛЯМСЫРАТ *эт. понуд. от* **жилямсыра** / Жилямсыра дегенни *къатланыучу айырмасы. Букъминат, кесин жилямсыратып, жаулукъ къанаты бла кёзлерин сюртдю.* Шауаланы Х., Ач эшикни, менме, 75. ❑ *Урушда кёрген къыйынлыкъларын айтып, Хусей адамланы жилямсыратды.* "Коммунизмге жол", 1977, № 176.

ЖИЛЯМСЫРАТЫУ *и. д. от* **жилямсырат** / Жилямсырат дегенден *этим ат. Урушуп, сабийни жилямсыратыу.*

ЖИЛЯМСЫРАУ *и. д. от* **жилямсыра** / Жилямсыра дегенден *этим ат. Кёлю толуп, жилямсырау. Жюреги къыйналып, жилямсырау.*

ЖИЛЯМСЫРАШ *эт. взаимн.-совм. от* **жилямсыра** / Жилямсыра дегенни *араш айырмасы. Аталары урушханда, жашчыкъла экиси да жилямсырашдыла.*

ЖИЛЯМСЫРАШЫУ *и. д. от* **жилямсыраш** / Жилямсыраш дегенден *этим ат. Кёллери толуп, жилямсырашыуларын кёргенде, ана жашчыкълагъа ариу айтды.*

ЖИЛЯМУКЪ *ат.* Слеза / Кёзден чыкъгъан суу; кёз жаш. *Элленни тана кёзлеринден жилямукъла акъдыла.* Кацийланы Х., Мухаммат, 97. ❑ *Жилямукъла тиширыуну бетин жууып башладыла.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 86.

ЖИЛЯН *ат.* **1.** Змея / Аякълары болмай, сюркелип жюрюген, иничке, ары-бери бюгюлюучю, тёммеги болгъан, асламысында уулу узун жаныуар. *Ариу сёз жилянны тешигинден чыгъарыр.* (Нартсёз). ○ *Къоюнума суукъ жилян кирген кибик, Жюрегиме*

киреди ишеклик. Отарланы К., Сагъышла, 323.

2. О коварном, хитром, злом человеке / Огъурсуз, аман ниетли, хыйлачы адамны юсюнден. *Сёзю къарылгъач, кеси жилян болгъан. Къашыкъ орунна да бичакъ алгъан.* Къулийланы Къ., Юйюнге игилик!, 74. ❑ *[Адилгерий Батырбекге:] Ма-а, ол мени соруучу жилян [немецли офицер] бу эди.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 77.

❑ **Жилян жыл** *этн.* год змеи (название шестого года животного цикла) / жаныуарланы атлары бла аталгъан эрттегили жыл санауугъа кёре алтынчы жыл. *Адамланы кими хычауман, кими да никкола айыды деп, даулаш бола, хычауман айны сегизиди, жилян жылды деп, жаздырдыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 69. **Жилян мынчакъ** голубая с крапинками бусинка, размером с воробьиное яйцо / чыпчыкъны гаккысы тенгли болгъан кёк бетли сепкил мынчакъ. *[Ибрагим Халийматха:] Ол угъай эсе, жилян мынчакъ да кёргенме, къулакъ чокъуракъ кибик, быллай уллу мынчакъ а ёмюрде да кёрмегенме.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 40. **Жилян сют** молочай / чёбюнде, сабагъында эм чапырагъында сютге ушагъан уулу сууу болгъан ханс неда юлкю. *Сюрюлмей къалгъан жерледе, бахча къыйырлада, жилян сют кёп битеди. Жилян сютню мал ашайды.*

ЖИЛЯНБАШ *сыф. сёл. тил.* Злобный / Башхагъа аманлыкъ, жаулукъ этер акъылны жюрютген. *Тюз къыралгъа чапхан жауланы Биз болумларын сезгенбиз, Ызына сюрюп, уу жилянбашланы Берлин шахарда эзгенбиз.* Хубийланы М., Къарачай-макъар совет халкъ жырла, 101. ❑ *[Бекмырза Даутагъа:] Да, жилянбаш, мен, малымы ала тебиреселе, кесими къоруулай билликме, мени адамларым бардыла.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 47.

ЖИЛЯТ *эт. понуд. от* **жиля** / Жиля дегенни *къатланыучу айырмасы. Артда кесинг жилягъандан эсе, бюгюн жашынгы жилят.* (Нарт сёз). ○ *Шуёхунг жилятып айтыр, жауунг кюлдюрюп айтыр.* (Нарт сёз). ○ *Кёп къууандыргъан къадарым, Къачып жилятхан къадарым.* Къулийланы Къ., Юйюнге игилик!, 50.

ЖИЛЯТДЫР *эт. понуд. от* **жилят** / Жилят дегенни *къатланыучу айырмасы. Урушну палахы кёплени жилятдыргъанды.*

ЖИЛЯТДЫРЫУ *и. д. от* **жилятдыр** / Жилятдыр дегенден *этим ат. Биреуню жилятдырыу.*

ЖИЛЯТЫЛ *эт. страд. от* **жилят** / Жилят дегенни *зорлаучу айырмасы. Сабийле терсликлери болмай тургъанлай жилятылгъан эдиле.*

ЖИЛЯТЫЛЫУ *и. д. от* **жилятыл** / Жилятыл дегенден *этим ат. Терслиги болмагъанлай жилятылыу сабийни жюрегин къыйнайды.*

ЖИЛЯТЫУ *и. д. от* **жилят** / Жилят дегенден *этим ат. Кесинден къарыусузну жилятыу айыпды.*

ЖИЛЯУ [1] *и. д. от* **жиля** / Жиля дегенден *этим ат. Ёлгеннге жиляу. Бир заты ауруп жиляу.*

ЖИЛЯУ [2] *ат.* Плач / Адамны къайгъы, бушуу этгенде, кёз жашларыны тёгюлюулери. *Болду сенде, эски юйюм, Тоюм да, жиляуум да.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 96. ❑ *Адам жоюлуудан, ана жиляудан, Къайгъыдан толу тауланы кёреме.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 6. ❑ *Кечелерими жиляу бла, кюнлерими аман бла ашырама.* Хубийланы О., Адамла, 127.

▲ **Жиляу эт** оплакивать *кого* / бир затха бек жарсыгъандан, ачыгъандан кёз жашларынгы тёк. *Жиляу этелле тауларынг, Айырыл-*

дыла сенден. Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 102. ❑ *Къурч къалагъа къара жаун жетгенди, Жигитлени жиляуларын этгенча.* Боташланы И., Таула сакълайдыла, 64. ❑ *Къатынла, жыйылып, Солтанны жиляун этдиле.* Токъумаланы Ж., Нартланы туудукъалары, 88.

ЖИЛЯУЛУКЪ *ат.* Плачевное состояние / Адамны жаны къыйналырча, жилятырча бек уллу жарсыулукъ, къыйынлыкъ. *Уруш кёп халкълагъа жиляулукъ келтиреди.* "Коммунизмге жол", 1971, № 79.

▲ **Жиляулукъ бол** прийти в плачевное состояние / жилярча бол, жилярча болумгъа тюш. *Жилямай, сыйыт этмей не этейик, Жиляулукъ болду бизни артыбыз.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

ЖИЛЯУ-СЫЙЫТ *къаум. ат.* Плач *(продолжительный)* / Кёпге созулгъан жиляу. *Юйге къоншу къатында жыйылдыла, жиляу-сыйыт башланды.* Ёзденланы А., Саният, 21. ❑ *Аныуар тёшекден къопхунчу, арбаз жиляудан-сыйытдан толду.* Кацийланы Х., Мухаммат, 9. ❑ *Къалайгъа кёз ачсанг да – жиляу-сыйыт.* Сылпагъарланы К., Кёмеюл, 124.

ЖИЛЯУУКЪ [1] *ат ц. диал. къ.* **жилямукъ.** *Жашчыкъ жиляуукъларын сюртдю. Къызчыкъны жиляуукълары жерге бурчакъ-бурчакъ агъадыла.*

ЖИЛЯУУКЪ [2] *сыф.* Плаксивый, слезливый / Кёп эм терк-терк жиляучу *(кёбюсюнде сабий). Жиляуукъ болса да, сабийни болгъаны игиди, макъырдауукъ болса да, малны болгъаны ахшыды.* (Нарт сёз). *Таматасы жиляуукъ болгъанны кичиси сытыуукъ болур.* (Нарт сёз). ○ *[Жандет Муссагъа:] Хамит ма былай бир бурху, хыре, жиляуукъ сабийчик эди.* Хубийланы О., Аманат, III, 299.

ЖИЛЯШ *эт. взаимн.-совм. от* **жиля** / Жиля дегенни *араш айырмасы. Къатынла, ёлюкню тёгерегине чёгюп, жиляшдыла, сарнашдыла.*

ЖИЛЯШЫУ *и. д. от* **жиляш** / Жиляш дегенден *этим ат. Елгенге жиляшыу.*

ЖИН *ат дин.* Джин, дух / Диннни къуллукъчулары адамланы алдар, къоркъутур ючюн чыгъаргъан, жашауда болмагъан огъурлу эм огъурсуз зат *(акъ жин – огъурлу зат, къара жин – огъурсуз зат). Болмагъанма мен мёлек, не жин, Жерде туугъан тюз бир адамма.* Хубийланы О., Мурат, 19. ○ *Къарагъанымда, Бийберт, жин кибик, думп болуп тура эди.* Тёппеланы А., Чамны да чам биледи, 95. *[Жанбатыр:] Шайтанны, жинни да къоркъакъла чыгъаргъандыла.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 180.

▲ **Жинине тий (къатыл)** / ачыуландыр, къанын къыздыр. *– Къой, жаш,сен аны жинине тийсенг, ол санга аны жетдирир, тюйюшюр,– деди къарт.* **Жини тутду** он взбесился, пришёл в состояние крайнего раздражения / бек ачыуланды, къаны бузулду. *Жашланы, ишни башламай, терек тюбюнде олтуруп, тютюн иче тургъанларын кёргенде, Харунну жини тутду.*

ЖИНК *ат.* Горящий уголёк / Мыдыхчыкъ. *Сосурукъ от юсюнден кесеуюне, Жинкле тюшдюле эмегенни кёзюне.* "Нартла", 84. ❑ *Къарангыда эки жинк кёрюнедиле.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 177. ❑ *Жашчыкъны къара кёзчюклери, жинклеча, жандыла.* Кацийланы К., Тамата, 137.

❑ **Жинк бол** накалиться докрасна / къызар, къып-къызыл бол. *Юйге тюшген отну да суу ёчюлтюр, Ол жинк болгъан темирни да суутур.* Къулийланы Къ., Чумла къызарадыла, 60. **Жинк эт** накалить докрасна / къызаргъынчы, къып-къызыл болгъунчу къыз-

дыр. *Сосурукъ шишни жинк этип, эмегенни жангыз кёзюне сукъду.* (Фольк.).

ЖИНЛЕН *эт. сёл. тил.* Беситься, неистовствовать / Акъылынга не келсе да, аны эт; алын, къутур. *Жаш жинленипди, киши къатына баралмайды.*

ЖИНЛЕНДИР *эт. понуд. от* **жинлен** / Жинлен дегенни *къатланыучу айырмасы. Жаш, ким жилландирген эсе да, чочуп эди.*

ЖИНЛЕНДИРИУ *и. д. от* **жинлендир** / Жинлендир дегенден *этим ат. Биреуню жинлендириу.*

ЖИНЛЕНИУ *и. д. от* **жинлен** / Жинлен дегенден *этим ат.*

ЖИНЛИ *сыф.* Бесноватый / Тели, шайтанлы, керекли. *Жин жинлиге тиймез.* (Нарт сёз). ○ *Къынасакъал Къызыл Фук жинли эди, Нартха ауур жасакъла сала эди.*

ЖИНЛИЛИК *ат.* Состояние бесноватого / Жинлини халы, къылыгъы. *Мырзабекни жинлилигин битеу эл биледи.*

ЖИНГИЛ *сыф.* Яркий *(о цвете)* / Бети *(тюрсюню)* бек жарыкъ болгъан. *Асыры сюйген терк къояр, бек жингил терк онгар.* (Нарт сёз). ○ *Къызны жингил сары кёлеги кёз къаматады.* "Коммунизмге жол", 1976, № 139.

ЖИНГИРИК [1] *ат* **1.** Локоть / Билекни ортасында бюгюлген жери. *Жингирикни жапмагъан женг билек жылытмаз.* (Нарт сёз). ○ *Насыпсыз факъырланы уа Ачылгъанды жингириклери.* Къулийланы Къ., Сайлама, II. 117. // Часть рукава одежды, облегающая место сгиба руки / Женгни жингирикге жетген жери. *Пальтону жингириклери. Плашны сол жингириги.*

2. *кёч.* Поворот дороги, колено, изгиб *чего-л.* / Жолну, быргъыны д. а. к. башха затны къынгыр бурулгъан жери. *Окъла сызгъырадыла. Тау жол жингирикде.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 9. ❑ *Азамат, жингирикден бурулгъанлай, уллу дорбуннга тюбеди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 47. ❑ *Садакъ окъча ташайды атлы Чынгылла башы жингирикден ары.* Отарланы К., Сынла, 29.

ЖИНГИРИК [2] *ат ц. диал.* Громкий плач / Адамны къычырыкъ этип жилягъаны. *Эри, къатыныны жингиригин эшитип, чабып келди. Сабийни жингириги узакъгъа эшитиле эди.*

❑ **Жингирик эт** громко плакать, рыдать / улду тауush этип, къычырып жиля. *Кенгден таш келип бутуна тийгенде, жашчыкъ жингирик этип къачды. Къызчыкъ, неден эсе да элгенип, анасыны къатына жингирик этип келди.*

ЖИП *ат* **1.** Верёвка, аркан / Бир затны къысаргъа жарагъан, узун къайиш, кендир бау. *Жулдуз, экинчи тулукъну эшекни жанына жарашдырып, жип бла къысды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 46. ❑ *Зекерия къойну башына жипни къыса башлагъанлай, Солтан-Хамит, жетип, кеси таба тартды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 67.

2. Линия, провод *(телефонный, электрический и т.п.)* / Металланы тюрлюлеринден этилген чыбыкъ. *Телефон жиплеге къонуп, Дауурдан къырадыла чыпчыкъла.* Къулийланы Къ., Юйюнге игилик!, 21. ❑ *Шахта оюлмазча, чыпынла салдыла, электричество жип тартдыла.* "Коммунизмге жол", 1979, № 120.

ЖИПИ [1] *ат* **1.** Болото / Суулу, батмакъ жер. *Кюн тиерге Харун бла Заммай агъачны къыйырында къалын къамиш битген жипиге чыкъдыла.* Къулийланы Х., Дорбунда ушкок атылды,10. ❑ *Жипиле къурутулуп, кийик тюзледе шахарла ёседиле.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 57. ❑ *Адам*

къыйналып ётген батмакъланы, жипилени юслери бла барып, бригада иги кесек заманны ичинде тасхагъа жюрюп тургъанды. Къудайланы Х., Бизни заманны адамлары, 27.

2. *В позиции определения:* болотный / Кирли, батмакъ, мырды ийис этген. *Къарылгъачла, къузгъунла да бир кёкде учадыла, Шаудан суу, жипи суула да бир жерден чыгъадыла.* Къулийланы Къ., Жаралы таш, 49.

ЖИПИ[2] *ат.* Осока / Мырдыда битиучю къаурасыз кёпжыллыкъ битим. *Кёп мычымай, Байрымукъ жипи чалып келди. Къош аллында жайды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 169.

ЖИПИЛИ *сыф.* Болотистый / Жиписи болгъан. *Жауунлу жер жипили болур.* (Нарт сёз). ○ *Сарыбийлары жипили жерде ёсген залы саламны ичине кирип аудула.* Этезланы О., Тарда, 142.

ЖИПКИЛ *сыф. къ.* **мылы.** *Сюеме Латвияны сарычач жашларын, Ол жипкил жерлеринде къанымы къойгъанма.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 177. ❑ *Бедербет жаш, жипкил кепкасын да онг къашына жиберип, жолоучулагъа къарады.* Лайпанланы С., Гургумлу, 55. ❑ *Жибереди аязчыгъын суутуп, Юслери бла жар, гелеу жерлени, Ол да оза, жипкил хансны къурутуп.* "Жюрек жырлайды", 277.

ЖИПКИЛЛЕН *эт.* Увлажняться, отсыревать / Жипкил бол, жипкил тарт. *Къошну ичинде мылы тартмагъан, жипкилленмеген зат къалмагъанды.*

ЖИПКИЛЛЕНДИР *эт. понуд. от* **жипкиллен** / Жипкиллен дегенни *къатланыучу айырмасы. Алаша туман биченлени жипкиллендиргенди.*

ЖИПКИЛЛЕНДИРИУ *и. д. от* **жипкиллендир** / Жипкиллендир дегенден *этим ат. Биченни жипкиллениую.*

ЖИПКИЛЛИК *ат къ.* **мылылыкъ.** *Агъач ичине киргенинглей, жерни жипкиллиги эсленеди.* "Коммунизмге жол", 1976, № 153.

ЖИПЛИК *ат.* Материал для верёвки / Жип этерге жарарыкъ зат. *Жаш жиплик терини сау ыйыкъны ийлейди.*

▲ **Жиплик къобар** сильно бить *кого* / биреуню бек тюй. *Бийни кичийди къоллары халкъны Аркъасындан къобарыргъа жиплик.* Отарланы К., Сайлама, II, 255.

ЖИРАФ *ат.* Жираф / Боюну бла аякълары бек узун, юсю битеу тамгъала болгъан хайыуан *(Африкада жашайды). Ахмат а: "Сёзлени зыраф Жоясыз, шуёхла, – деди.– [Жаныуарланы] барындан ариуду жираф, Терек башына жетеди".* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 62. ❑ *Узун аякълы жираф аны сюргенден тёртгюллеп къачады.* "Естествознание", 67.

ЖИТИ I *сыф. къарач. къ.* **жютю 1.** *Жаууну биргенге болса, балтанг жити болсун.* (Нарт сёз). ○ *Жити балтаны ауузу терекни этине тийгенлей, ... суу агъып башлады.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 58. ❑ *Сыртына чанчылдыла жити къамала.* "Жилтинле", 433.

ЖИТИ II *хал. сёзд. къарач. къ.* **жютю II.** *Поэт къалгъанладан кёп билирге, къалгъанладан жити кёрюрге, назик сезерге керекди.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 27. ❑ *Балданны жити къарагъан сюйюмлю кёзлери жашны жюрек тамырларын къозгъайдыла.* Хубийланы О., Аманат, I, 1, 130. ❑ *Ислам атасыны кёзлерине жити къарайды.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 10.

ЖИТЧА *ат саб. къ.* **эт.** *Сабийле: "Гелля, житча бишгенми-*

ди?" – деп, сорадыла. Шахмырзаланы С., Танг аласында, 93. ❑ *Гошаяхны айтханы болмай, киши жанына тийсе, къап-къара кёзлери житчача къызарып къала эдиле.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 126. ❑ *[Мусос:] Драп кёнчегим тешилип, тобукъларымы житчалары бери ачылгъандыла.* Байрамукълаланы Х., Жылла бла таула, 209.

ЖИТЧАЕРИН *сыф. къ.* **къоянерин.** *Житчаерин жаш.*

ЖИТЧАКЁЗ *сыф.* С воспалёнными красными глазами, красноглазый / Кёзлери ауруп къызаргъан. – *Старшина айтды – иш битди, – дей эди стражник, житчакёз Къурман.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 67. ❑ *Ол аман житчакёз кишини уа кёкге кётюргендиле.* Тёппеланы А., Чамны да чам биледи, 16.

ЖОГЪАЛ *эт. аз жюр.* Сгинуть, пропасть / Тас бол, думп бол, жокъ бол. *Атасы жашына ачыуланып: "Кёз туурамдан жогъал! " – деди.*

ЖОГЪАЛТ *эт.* Терять, лишаться, утрачивать *кого-чего* / Биреуню неда бир затны тас эт. *Озгъан ёмюр аны [Сафиятны] танымаса эди, Аны урунгганнга санамаса эди, Аны насып юлюшюн жогъалтмаз эди, Кесин къара зынданлагъа атмаз эди.* "Жюрек жырлайды", 18.

ЖОГЪАЛТЫУ *и. д. от* **жогъалт** / Жогъалт дегенден *этим ат. Бир затын жогъалтыу.*

ЖОГЪАЛЫУ *и. д. от* **жогъал** / Жогъал дегенден *этим ат.*

ЖОЙ *эт.* **1.** Расходовать, тратить *что* / Жокъ эт, къорат. *Ахшы – жыяр, аман – жояр.* (Нарт сёз). ○ *Кочарны тойгъа жойгъан ырысхысы Къобандан бир челек сууну къоратхан кибикди.* Эбзеланы Х., Къанаматны журтунда, 55.

2. *кёч.* Убить, погубить *кого* / Ёлтюр. *Уруш, ауруу да жойдула адамланы.* Къулийланы Къ., Жангы китап, 45. ❑ *Палах кёп адамны жойду.* Мокъаланы М., Къушну ауанасы, 63. ❑ *Уруш жойгъанда келмезлерин билгенликге, дайым сакъларла анала.* "Шуёхлукъ", № 45, 76.

3. Убивать *(напр. время)* / Заманнынгы къорат, тас эт, бошуна жибер. *Къуртакъулакъ жубучукъ, Не къадар заман жойдум!* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 41. ❑ *Жашау нечик къысхады, азды! Керекмейди зыраф жояргъа.* Отарланы К., Танг жулдузум, 52. ❑ *Заманны, эслемей, жоябыз, жашла, биз.* Мокъаланы М., Жырла бла жылла, 13.

ЖОЙДУР *эт. понуд. от* **жой** / Жой дегенни *къатланыучу айырмасы. [Таубий Асланнга:] Сени да мында жойдуруп барсам, манга не айтырла?* Боташланы И., Пьесала, 52. ❑ – *Зекерияны жойдургъан сен болдунг, ит Баттай.* "Малкъар халкъ жырла", 220. ❑ *Ол сатлыкъ бизни кёп нёгерлерибизни жойдургъанды.* "Шуёхлукъ", № 28, 85.

ЖОЙДУРТ *эт. понуд. от* **жойдур** / Жойдур дегенни *къатланыучу айырмасы. Аманлыкъчыла кёплени жойдуртхандыла.*

ЖОЙДУРТУУ *и. д. от* **жойдурт** / Жойдурт дегенден *этим ат. Халкъгъа магъанасы болмагъан зат ючюн кесин жойдуртууну кереги жокъду.*

ЖОЙДУРУЛ *эт. страд. от* **жойдур** / Жойдур дегенни *зорлаучу айырмасы. Бир аман адамны хатасындан кёп адам жойдурулгъан эди. Жашны ахчасы зырафына жойдурулгъанды.*

ЖОЙДУРУЛУУ *и. д. от* **жойдурул** / Жойдурул дегенден

этим ат. Малы жойдурулуу. Ырысхысы жойдурулуу.

ЖОЙДУРУУ *и. д. от* **жойдур** / Жойдур дегенден *этим ат. Ачаны зырафына жойдуруу.*

ЖОЙКЪУЛЛАН *эт.* Лицемерить / Эки бетли эт, биреуню ётюрюкге махта, анга кёзбаулан, кукалан. *Старшинагъа жойкъуллана айланнган нёгерлери уа биргесине къалдыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 260. ❑ *Сатлыкъ кирди, фашистлеге кёзбау этип, жойкъулланды комендантны аллында.* Боташланы И., Таула сакълайдыла, 85. ❑ *Бал тамызып тилинден, Биллиу жойкъулланды.* Тёппеланы А., Жаннетни къызы, 72.

ЖОЙКЪУЛЛАНДЫР *эт. понуд. от* **жойкъуллан** / Жойкъуллан дегенни *къатланыучу айырмасы. Къыз кесин жойкъулландырып башлады.*

ЖОЙКЪУЛЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **жойкъулландыр** / Жойкъулландыр дегенден *этим ат. Кесин жойкъулландырыу.*

ЖОЙКЪУЛЛАНЫУ *и. д. от* **жойкъуллан** / Жойкъуллан дегенден *этим ат. "Менде болгъан зат сенден энчи тюйюлдю",– деп хыйла жойкъулланыучу эди [эфенди].* Хочуланы С., Хапарла, 61. ❑ *[Мухажир Алийге:] Ол сени тёгерегингде жойкъулланыучуланы ыразы этгенча кёрюнесе.* Кацийланы Х., Тамата, 40.

ЖОЙКЪУЛЛАНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **жойкъуллан** / Жойкъуллан дегенни *араш айырмасы. Къатынла бир бирлерине жойкъулланышдыла.*

ЖОЙКЪУЛЛАНЫШЫУ *и. д. от* **жойкъулланыш** / Жойкъулланыш дегенден *этим ат. Бир бирге жойкъулланышыу.*

ЖОККУ *ат.* **1.** *Что-л.* скученное / Бир бирге бек жуукъ ёсген неда бир жерге жыйылгъан затла. *Чырпы жоккуну ичинде бугъуп, жолну баргъаннга таш бла атханча, Нафийсат эки къашын тюйюп, жууапны силдеди.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 133. ❑ *Тауладан чыгъып, сыртланы тутуп, Туман жоккула санга жол саладыла.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

2. Кисть, гроздь / Жемишлени *(жюзюмлени, дугъумланы д. а. к. башха затланы)* неда гюллени бир бутакъда, бир сабакъда бирге бек жуукъ битиулери. *Ушагъылы къыз къолунда да жюзюм жоккусу бла терекге жанлап сюеледи.* "Коммунизмге жол", 1976, № 132.

3. *В позиции определения:* **скученный** / Жокку болуп битген. *Жокку дугъум. Жокку жюзюм. Мен таулада, тюзледе Агъачлада битеме, Къызыл жокку тукъузгю.* "Коммунизмге жол", 1971, № 212.

❑ **Жокку бол** скучиваться, собираться в кучу / Бирге жыйыл, бир бирге жууукъда бол. *Ол тийрени жарытды, жокку болуп, сюелген жашчыкълагъа къызгъылдым кёлекле кийдирди.* Толгъурланы З., Эрирей, 175. ❑ *Чаришчиле чабар жерлерине Кёз тууладан жокку болуп ташайдыла.* "Нартла", 160. ❑ *[Мусос тутмакъ партизанлагъа:] Тышына чыкъгъандан сора да бирге жокку болмагъыз, чачылып къачыгъыз.* Хочуланы С., Хапарла, 23. **Жокку эт** скучивать, помещать, располагать кучно, тесно / бирге жый, бир бирге бек жууукъ эт. *[Акъ аскерчиле] элни жыйып, бир жерге жокку этип, тёгереклерин алдыла.* Хочуланы С., Хапарла, 14. ❑ *Гемуда жылкъыгъа жетеди, бир жерге жокку этгенлей, сюрюп Адил суууна урады.* "Нартла", 183.

ЖОККУЛА *эт.* Жокку эт (*къ.* **жокку**). *Къызыу кюн малланы терек салкъынлагъа жоккулады.*

ЖОККУЛАН *эт.* Жокку бол (*къ.* **жокку**). *Суу боюнуна тийиш-*

дирилген малла жибиген кырдыкны юсюнде абызыраулу жоккуландыла. Этезланы О., Тарда, 63. ❑ *Арлакъда уа – къатын жыйын, кишиле аны къатына келирге да базынмай, батманнга басыннган чибинлеча, жоккуландыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 131.

ЖОККУЛАНДЫР *эт. понуд. от* **жоккулан** / Жоккулан дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашла малланы бир жерге жоккуландырдыла.*

ЖОККУЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **жоккуландыр** / Жоккуландыр дегенден *этим ат. Къойланы жоккуландырыу. Адамланы жоккуландырыу.*

ЖОККУЛАНЫУ *и. д. от* **жоккулан** / Жоккулан дегенден *этим ат. Бир жерге жоккуланыу.*

ЖОКЪ *хапар. сёз.* **1.** Нет, не имеется *(об отсутствии чего-л.)* / Бир затны болмагъанын неда болмазлыгъын билдиреди; антоними: *бар, Хайырынг жокъ эсе, хатангы тийдирме.* (Нарт сёз). ○ *Уллу ишде уят жокъ, кюнюгюзню оздура айланнган бирле.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 114.

2. *кёч.* Ничего не стоящее существо / Болумсуз, затха саналмагъан, бош зат. *Тюш деген жукъуланы богъуду, тюшге ийнаннган адамланы жогъуду.* (Нарт сёз). *Билимден къачхан жокъдан да жокъ.* (Нарт сёз).

3. С предшествующим причастием означает "не" *(отрицание)* / Этимсыфатны ызындан келсе, этимсыфат кёргюзтген ишни угъайлайды. *Мени бюгюн да ары барлыгъым жокъду.* ☐ *Антонну кагыны тузу татыгъаны жокъ, тугуллары бузулгъаны жокъ.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 370.

▲ **Жок бол** исчезать, пропасть, потеряться / тас бол, думп бол. *Кёп тауушла бир болса, жангыз таууш жокъ болур.* (Нарт сёз). ○ *Хар жоюлгъан, ёлген керексиз жокъ болуп къалады деме.* Къулийланы Къ., Юйюнге игилик!, 63. ❑ *Буз, мычымай, эрип, жокъ болуп кетеди.* Боташланы И., Пьесала, 27. **Жокъ эт** уничтожать, истреблять / къурут, артын юз. *Алгъа жетген жыйын, сёзню кёпге бардырмай, душманны жокъ этиуню башлады.* Этезланы О., Тарда, 54. ❑ *Душманны юч дивизиясы толусунлай жокъ этилгенди.* "Коммунизмге жол", 1970, № 52. **Жокъгъа чыгъар** считать, что нет, отсутствует, не имеется / болмагъаннга, жокъгъа тенг эт, жокъгъа сана. *Шерият тюзге санагъан бедишлик тёре тиширыуну акъылын, сыйын, адамлыгъын да жокъгъа чыгъаргъанды.* "Шуёхлукъ", № 64, 98.

ЖОКЪЛА *эт.* **1.** Наводить справки / Барлыгъына, жокълугъуна къара, эсгер, барлыгъын, жокълугъун тинт, сура. *Устаз, кимле келгенлерин-келмегенлерин жокълап, юйге берилген дерсни сорду.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 169.

2. *къ.* **изле 1.** *Гыжы, адам жокълагъанча, жан жаныына къарап, юйню ичин кёзлери бла аулады.* Хубийланы О., Дерт, 88. ❑ *Жаш, юйюне жетгенлей, сагъатын жокълады.* Батчаланы М., Элчилерим, 155.

3. Навещать / Къалай тургъанын кёр, сора бар. *Онгсузну жокъла, тенгликни сакъла.* (Нарт сёз). ○ *Къыйынлыкъда жокъламагъан жаууингду.* (Нарт сёз). ○ *[Таусолтан Соколовха:] Къыйынлыкъда, зауукълукъда да бизни жокълар ючюн къалмадыгъыз.* Хубийланы О., Аманат, III, 77.

ЖОКЪЛАН *эт. страд. от* **жокъла** / Жокъла дегенни *зорлаучу айырмасы. Тюзлюк къалыучанмыды сора жокъланмай?* Байчораланы С., Отубуз, 30. ❑ *Адамны тюз аты жашауда жокълансын.* "Коммунизмге жол", 1979, № 83.

ЖОКЪЛАНЫЛ *эт. страд. от*

жокълан / Жокълан дегенни *зорлаучу айырмасы. Ыстауатда малла кем болгъанлары заманында жокъланылмады.*

ЖОКЪЛАНЫЛЫУ *и. д. от* **жокъланыл** / Жокъланыл дегенден *этим ат. Къыйынлыкъда жокъланылыу.*

ЖОКЪЛАНЫУ *и. д. от* **жокълан** / Жокълан дегенден *этим ат. Заманында жокъланыуну хайырындан бёлюннген малла терк табылдыла.*

ЖОКЪЛАТ *эт. понуд. от* **жокъла** / Жокъла дегенни *къатланыучу айырмасы. Сермеш бошалгъанлай, командир солдатлагъа бир бирлерин жокълатды.*

ЖОКЪЛАТДЫР *эт. понуд. от* **жокълат** / Жокълат дегенни *къатланыучу айырмасы. Ол тенгибиз жашын элге жиберип, къартларын терк-терк жокълатдыра туруучуду.*

ЖОКЪЛАТДЫРЫУ *и. д. от* **жокълатдыр** / Жокълатдыр дегенден *этим ат. Ахлуларын жокълатдырыу.*

ЖОКЪЛАТЫУ *и. д. от* **жокълат** / Жокълат дегенден *этим ат. Жуукъларын, тенглерин жокълатыу.*

ЖОКЪЛАУ *и. д. от* **жокъла** / Жокъла дегенден *этим ат. Агъач талада ким ёлген, ким къалгъан деп, жокълау болду.* Хочуланы С., Хапарла, 27. ❑ *Ингир сайын къоншуланы жокълаучу эдим.* Зумакъуллаы Т., Къаяда гюлле, 70.

ЖОКЪЛАШ *эт. взаимн.-совм. от* **жокъла** / Жокъла дегенни *араш айырмасы. Къарнашлыкъны сынайдыла къыйынлыкъда, Жокълашадыла бир иннетге сыйынныкъла.* "Жилтинле", 503.

ЖОКЪЛАШЫУ *и. д. от* **жокълаш** / Жокълаш дегенден *этим ат. Бир бирни жокълашыу.*

ЖОКЪЛУКЪ *ат* **1.** Отсутствие / Болмагъанлыкъ. *Жашчыкъ историядан дерс китабыны сумкасында жокълугъун юйге келгенден сора билди. Устаз, сабийледен экисини къаламлары жокълугъун кёрюп, алагъа къаламла берди.*

2. Бедность / Жарлылыкъ, къолунда болмагъанлыкъ. *Жокълукъ чомартны да къызгъанч этер.* (Нарт сёз). *Барлыкъ сюйюндюрюр,жокълукъ тюшюндюрюр.* (Нарт сёз). ○ *Кязим кеси жарлылыкъда ёсюп, жокълукъну азабын ёз башы бла сынагъанды.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 61.

ЖОЛ[1] *ат* **1.** Дорога / Машина, арба, адам д. а. к. башха затла жюрюрге ишленнген жер, самолёт учаргъа, кеме жюзерге белгиленнген ыз. *Жуукъду деп, къыйын жолну барма, узакъды деп, иги жолдан къалма.* (Нарт сёз). ○ *Тансыкъ болгъанма мен тау жоллагъа.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 225. ❑ *Орамлада бла жоллада жюрюуню низамын толусунлай кёлден билеме.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 109.

2. *В позиции определения:* дорожный / Жолгъа салыныучу. *Шофёр жол белгилени барын да кёлден билирге керекди.* "Коммунизмге жол", 1978, № 67.

3. *кёч.* Выход из положения, затруднения / Амал, мадар, онг. *Молла кесине хайыр тюшюрюрге жол табар.* (Нарт сёз). *Берлигинг кёп болсун ансы, молла алыргъа жол табар.* (Нарт сёз). ○ *"Къачар жол излемей, тюзетир жол излерге керекбиз",– деп, Аскер терезени къатына барды.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 44.

4. *кёч.* Направление деятельности, развития *кого, -чего* / Биреуню ишини, этгенини барыу халы, не ызгъа айланнганы; ишни, затны,

болумну ёсюу халы, ызы, болуму. *Жигитликни жолу алай къыйын, алай бийик болгъаны кертиди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 13 ❑ *Жангы сакъал, мыйыкъ ура башлагъан жашчыкъла революцияны жолуна тюшедиле*". "Шуёхлукъ", № 49, 97.

❑ **Жол айырылгъан** перепутье, распутье / эки неда андан да кёп жол бирге къошулгъан, бир бирден бёлюнген жер. *Жашла, бирге бара кетип, жол айырылгъанга жетгендиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 323. ❑ *Табылгъан эр кишини юч жол айырылгъан тюзге жыйгъандыла.* Къобанланы Д., Таулада таууш, 333.

▲ **Жол ал** отправляться в путь / жолгъа атлан, тебире. *Эртте турсанг, жол алырса, эртте юйленсенг, тёлю алырса.* (Нарт сёз). ○ *Абдуллах атына къатылып, элни ёрге жанына жол алып тебиреди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 29. **Жол ач** къ. **жол сал.** *Къыямыт, жол ачханын танытгъанда, Апанасны къулагъына жуукъ барып, кёлюне келген затланы тёгюп тебиреди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 17. ❑ *Жахилликни чачайыкъ, илмугъа жол ачайыкъ.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 47. ❑ *Акъылман адамларыбыз жулдузлагъа окъуна жол ачарла.* Боташланы И., Пьесала, 93. ❑ **Жол башчы** предводитель / башчылыкъ этип, башхаланы ызындан элтген адам. *Партизанла ол жерлиле болгъанлары себепли солдатладан жангы къуралгъан отрядха жол башчыла болдула.* Къудайланы Х., Бизни заманны адамлары, 27.

▲ **Жол бер 1)** разрешать, позволять *кому что* / чырмау болма, эркин эт, эркинлик бер. *Ичгичиликге жол берилмегени кёплени тап жолгъа салгъанды;* **2)** переставать противоречить в споре, беседе / даулашханда, сёлешгенде къажаулукъну тохтат, бир бирге тынгыла. *Жылан бла тилчи кемсиз эришип, Бир бирге жол бермеин кюрешип, Даулашадыла кимди алгъа барлыкъ деп, Жаханимден ал юлюшюн аллыкъ деп.* "Жанкъылыч", 43; **3)** кёч. Дать ход делу / терк этилирча, тамамланырча эт. *Жашны заявлениясына жол берилди.* ☐ *Бизни къагъытыбызгъа жол берилсе, аманлыкъчыла къууанмазла.* "Коммунизмге жол", 1968, № 78. **Жол болсун!** добрый путь! / жолгъа атланнганнга этиличю тилек, алгъыш. *Ахмат башын энишге ийип: "Жол болсун!" – деди.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 26. **Жолгъа сал** направлять на верный путь / жашауда тюз (тап) жолну юйрет. *Керекмиди кишиге Андан [амандан] юлгю алыргъа. Бизге борчду аллайны Тюз жолгъа салыргъа!* Къулийланы Х., Жулдузчукъла, 26. ❑ *Кесинги ишинге битеу жюрегинг бла берилсенг, сен адамланы чынтты адамлыкъ жолгъа саллыкъса.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 78. **Жолдан тай** сбиваться с правильного пути / жангыл, ишни, кесинг биле тургъанлай, терс, тапсыз эт. *Ишлеген заманда тюз жолдан тайгъанла, кемчиликлени эслемегенле да боладыла.* "Коммунизмге жол", 1976, № 47. **Жол кес** преграждать путь *кому* / чырмау бол, бир затны этерге къойма. *Чомурну жолун кесген, анга уруъазгъан жангыз бир адам барды, Чомур айтыудан, ол да Домалайды.* Хубийланы О., Дерт, 26. ❑ *Жангылыкъны жолун кесерге кереклисини юсюнден юч адамны арасында ушакъ барады.* Этезланы О., Тарда, 30. ❑ *Сизни жолугъузну кесерге кишини иши жокъду.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 11. **Жол кёл ал** собираться в путь / бир жары барыргъа мурат эт. *Андрей бла Мазан да, жол кёл алып, Жайлыкъла бла Исси суугъа кетерге тебиредиле.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 88. ❑ *Булутчукъ таулагъа жол кёл алгъанды.* Отарланы К., Сайлама, I, 20. **Жол кёллю бол** къ. **жол кёл ал.** *Махайдан письмо алгъанлай окъуна, жол кёллю болдум.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 56. ❑ *Хажирет асыры жол*

кёллю болгъандан, табийгъатны кюз арты ариулугъун да эслемеди. Зокаланы З., Солуу кюн, 73. *Къарашауай атланыр къайгъыгъа кирди, жол кёллю болду.* " Нартла ", 173. **Жол кёргюэт** *къ.* **жолгъа сал.** *Тамата кесинден гитчени юйретген, анга жол кёргюзтген адетди.*

❑ **Жол къагъыт** путёвка, путевой лист / транспортну элтген адам къайры барлыгъы, не зат этериги жазылгъан къагъыт. *Жол къагъытны [шофёр] къолунгда сыйлы саугъалай тутаса.* Отарланы К., Танг жулдузум, 69. ❑ *Хар ким жол къагъытын тап сакълар ючюн, бусагъатда хар шофёргъа энчи папка бериледи.* "Коммунизмге жол", 1976, № 213. **Жоллу къул** *ист.* крепостной, имевший право на женитьбу, на откуп / кесини эркинлигин сатып алыргъа, къатын алыргъа эркин къул.

▲ **Жол сал 1)** прокладывать путь *к чему* / бир тюрлю ишни тамамларгъа онг тап. *Жулдузлагъа жол саласа, ауругъанны ёлюмден къалдыраса [билим].* Хубийланы О., Адамла, 4. ❑ *Айгъа бла Космоса биринчи жолну совет адам салгъанды.* "Шуёхлукъ", № 7, 5; **2)** *кёч. къ.* **жол ал.** *Жолунг болмаз жерге жол салма.* (Нарт сёз). ○ *Ат, ёгюз бечеуле бригад къошлагъа жол салгъандыла.* Кацийланы Х., Тамата, 94. **Жол ташла** избегать встречи *с кем* / биреуге тюберге сюймей, бир жанына бурулуп кет, баш бугъарт. *Ичгичиге тюберге сюймей, [жашла] жол ташлап, клубну арты таба бурулдула.* Шауланы Х., Кюйген тап, 69. ❑ *[Абдул Жаубермезге:] Анда-мында бир адам тюбесе да, саутубузну кёрсе, жол ташларгъа кюрешир.* Этезланы О., Тарда, 89. ❑ *Бирле, жаудан къоркъа, ташлайдыла жол.* Отарланы К., Сынла, 128. **Жолунг мамукъдан!** скатертью дорога! / къайры сюйсенг да бар, эркинсе, жолунг бошду. *Жолунг мамукъдан, дуниянг зауукъдан.* (Нарт сёз). ○ *[Алим Зухурагъа:] Кесинги тыялмай эсенг, а жолунг мамукъдан.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 188. ❑ *[Къонакъ Адырахманнга:] Жолунг мамукъданды, бар.* Шауланы М., Мурат 174.

❑ **Жол уста** проводник, провожатый / жолну уста билип, башхаланы элтип барыучу адам. *Чомур, таугъа жол уста болуп, аскер бла жюрюйдю.* Хубийланы О., Дерт, 97. ❑ *Тау бораны, жол устам бол да, мени Солтан-Хамидни жолунда айландыр.* Отарланы К., Сайлама, II, 101. ❑ *[Чомур:] Мен урушха къатышырыкъ тюлме, жол устасы бол дегендиле да, башымы алалмайма.* Хубийланы О., Дерт, 53.

▲ **Жолунгу тап** *къ.* жол ал. *Батаргъа жууукълашхан кюн "жолунгу тап, менсиз къалсанг, къыйналырса" дегенча къарайды.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 45. **Жол чыкъды** появился *(о поводе, причине пойти, поехать куда-л.)* / бир жерге барыргъа тюшдю, керек болду. *Билмей тургъанлай, бизге таугъа барыргъа жол чыкъды. Анга шахаргъа барыргъа жол чыкъды.*

ЖОЛ [2] *ат* **1.** *къ.* **кере.** *Мен ары кёп жол баргъанма. Бир жолгъа. Хар жолда. Эки жолда да.*

2. Случай, явление в ряду однородных действий, проявлений *чего-л.* / Бола тургъан неда боллукъ бирча затланы, ишлени бири. *Бу жол мен анга жукъ айтмадым. Ол жол аны айтханына киши тынгыламагъан эди.*

ЖОЛДАШ *ат.* **1.** Спутник *(человек, который совершает путь с кем-л.)* / Жолда биреуню биргесине баргъан адам. *Жол тапхынчы жолдаш тап.* (Нарт сёз). *Эр жолдашы – таукеллик.* (Нарт сёз).

2. Товарищ / Нёгер, тенг. *Ахшы бла жолдаш болсанг, жаш болурса, аман бла болсанг, къарт болурса.* (Нарт сёз). *Жолда жолукъгъан жолдаш болмаз.* (Нартсёз).

3. Гражданин, человек в советском обществе / Совет обществону адамы, гражданини. *Жолдаш Аб-*

рамов арт он жылны ичинде нартюх ёсдюрюучюлени ал сатырларында баргъанды. "Коммунизмге жол", 1974, № 221. ❑ *Душман санга къатылгъынчы, Сен къарыуунг тохтагъынчы, Болуш, жолдаш, къыралынга! Жолдашла, жыйырманчы ёмюрню бет жарыкъ адамлары, тынгылагъыз!* "Шуёхлукъ", № 50, 58.

ЖОЛДАШЛЫКЪ *ат.* Товарищество, дружба / Нёгерлик, тенглик, шуёхлукъ. *Тюбешиу жолдашлыкъ эм жюрек ачыкълыкъ халда баргъанды эм да битеу сюзюлген соруулада бир ниетлилик болгъанын кёргюзтгенди.* "Коммунизмге жол", 1973, № 407.

❑ **Жолдашлыкъ сюд** товарищеский суд / обществолу неда урунуу низамны бузгъанланы жууапха тартыр ючюн предприятиялада, учрежденияларда аланы кеслеринде ишлегенледен къуралгъан сюд. *Заводда жолдашлыкъ сюд кесини ишин иги къурап бардырады. Жаш кондитер фабрикада жолдашлыкъ сюдге таматалыкъ этеди.*

ЖОЛЛУКЪ *ат этн.* **1.** Выкуп за проезд или проход *(свадебный обряд)* / *Къызны чыгъара туруп, киеу нёгерлени алларын тыйгъанлагъа ала жолну эркин этер ючюн берилиучю ахча. Тиширыула киеу нёгерледен жоллукъ излейдиле.*

2. Кусок мяса на один обед *(ужин, завтрак)*, которым оделяли охотники всех встречных при возвращении с удачной охоты / Уучула уудан жоллары болуп къайтып келе, хар тюбегеннге бир кере аш этерге жетерча бериучю эт кесек. *Жашла, уудан келе, хар тюбегеннге жоллукъ бергендиле. Уучу ёлтюрген кийигини этини асламысын жоллукъгъа береди.*

ЖОЛОУЧУ *ат.* Путешественник, путник / Бир жары барыргъа жолгъа чыкъгъан адам. *Эртте чыкъгъан жолоучуну жолу болур.* (Нарт сёз). *Ит юргенликге, жолоучу жолундан къалмаз.* (Нарт сёз). ○ *Жолну баш жанында мазаллы къая дорданын тургъузуп, эзип къояйым дегенча, жолоучулагъа алай къарайды.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 55.

ЖОЛОУЧУЛУКЪ *ат.* Путешествие; странствие / Узакъ жерлеге барып айланмакълыкъ. *Атны атлыгъы жолоучулукъда танылыр.* (Нарт сёз). ○ *Хажи. ырза, узакъ жолоучулукъдан (зип, башын суугъа атарыкъ болуп еле эди.* Хочуланы С., Хапарла 35. ❑ *Туристле, жолоучулукъдан юйге къайта, кими самолётха, кими поездге ашыгъады.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 79.

ЖОЛСУЗЛУКЪ *ат.* Отсутствие дорог / Жол болмаулукъ, жол жокълукъ. *Жолсузлукъну хатасындан ариу жерлерибизге адам баралмай тургъанды.* "Коммунизмге жол", 1978, № 144. ❑ *Жолсузлукъ агъачны теренине трактор бла окъуна кирирге къоймайды.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 109.

ЖОЛУГЪУУ *и. д. от* **жолукъ** / Жолукъ дегенден *этим ат. Тенгине жолугъуу. Жолда жолугъуу. Ахшылыкъгъа жолугъуу.*

ЖОЛУГЪУШ *эт.* Встречаться, видеться друг с другом / Бир бирге жолукъ бир бирни кёр; тюбеш. *Была [Махтаулары] кече ортагъа дери сёлешип, артда да жолугъушургъа деп айырылдыла.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 113.

ЖОЛУГЪУШУУ *и. д. от* **жолугъуш** / Жолугъуш дегенден *этим ат. Тойда жолугъушуу. Тенглени жолугъушуулары.* ☐ *Сюеме жолугъушууларын тенглени, Къучакъларын да былай кенгнге жайып.* "Коммунизмге жол", 1982, № 115.

ЖОЛУКЪ *эт.* **1.** Встречаться, сойтись, съехаться *с кем* / Биреуге

тюбе, биреу бла тюбеш. *Жолда жолукъгъан жолдаш болмаз.* (Н а р т с ё з). ❍ *[Хажи-Осман:] Бу арт жыллагъа дери адамлагъа жолугъурум да келмей тургъанды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 54.

2. Испытывать *(напр. горе, счастье и т.п.)* / Аманлыкъ, насып д. а. к. башха зат сына, кёр. *Аманлыкъны ким излесе, Ол кеси аманлыкъгъа жолугъур.* (Н а р т с ё з). ❍ *Бушуугъа, насыпха да жолугъа келгендиле ала.* "Коммунизмге жол", 1968, № 49.

ЖОЛУКЪДУР *эт.* **1.** Сделать так, чтобы *кто-л.* встретил *кого-л.* / Биреу биреуге тюберча эт. *Аслан Азизни манга жолукъдурду.*

2. *кёч.* Сделать так, чтобы *что-л.* соприкасалось с *чем-л.* / Бир затны бир затха тийдир, жетдир. *Хар бирибиз мыстындауну ауузубузгъа къалай жолукъдура эсек да, атхан огъубузну душманны жюрегине алай тюбетирге керекди.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 47.

3. *кёч. сёл. тил. къ.* **ур 1.** *Харун, чабып жетип, Зекерияны аркъа кенгине таякъны жолукъдурду.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 67. ❑ *Айландым сыйпай-сыйпай букъугъузну, Ташха да жолукъдурдум бурунугъузну [чурукъланы].* М о к ъ а л а н ы М., Жырла бла жылла, 37. ❑ *Хайда бири ол жанындан, бири бу жанындан [Бекболатха] жумдурукъланы жолукъдура башладыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 420.

4. *кёч.* Доставлять *что* по назначению / Бир затны керекли адамгъа бер, жерине тапдыр. *Шапаланы таматалары Азиф, этни сыйлы жерлерин тийишли жерине жолукъдура, юлеше эди.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 63. ❑ *[Саният:] Былай сагъыш этеме да, къызны сюйген жерине жолукъдуруп къойсакъ керек эди.* Е з д е н л а н ы А., Саният, 52.

ЖОЛУКЪДУРУЛ *эт. страд. от* **жолукъдур** / Жолукъдур дегенни *зорлаучу айырмасы. Бузукъчула айыпларына жолукъдурулгъандыла.*

ЖОЛУКЪДУРУЛУУ *и. д. от* **жолукъдурул** / Жолукъдурул дегенден *этим ат. Айбына жолукъдурулуу.*

ЖОЛУКЪДУРУУ *и. д. от* **жолукъдур** / Жолукъдур дегенден *этим ат. [Къанамат сюдюге:] Сен терслиги болгъанланы айыпларына жолукъдуруучу сюдю болсанг, мен темир четеннге киритленип турлукъ тюл эдим.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауush, 203.

ЖОЛЧУ *ат.* Дорожник / Жол ишлеучю адам. *Жолчула тау сууну эски кёпюрюн жангыртхандыла.* "Коммунизмге жол", 1968, № 64. ❑ *Иги кёрюмдюлери ючюн, жолчулагъа кёчюучю къызыл байракъ берилгенди.* "Коммунизмге жол", 1978, № 45.

ЖОМ *ат.* Жом *(корм для скота)* / Чюгюндюрню сыгъып суюун алгъандан сора къалгъаны. *[Хасан:] Октябрь айда ууаныкланы башха затладан сора жом бла да багъып семиртирикбиз.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 78. ❑ *Хар ийнекге силосдан 25 килограмм, саламдан 6, билямукъдан – 8, заманы бла 10 килограмм жом бередине.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 36.

ЖОМАКЪ *ат.* **1.** Сказка / Халкъны кёлде жюрютген чыгъармаларыны къара сёз бла тюрлю-тюрлю жаныуарланы, адамланы кёбюсюнде жашауда болмагъан ишлерини юсюнден айтылгъан тюрлюсю. *Кязим ишин да эте, Жомакъ айтыучу эди бизге. Агъачха уста кибик, Уста болуучу эди сёзге.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, I, 84. ❑ *Ай жарыкъ жай кечеледе талай жомакъла, таурухла айтыладыла, тауушлукъ жырла жырланадыла.* Ш а у а л а н ы М., Мурат, 57.

2. *сёл. тил.* Выдумка, небылица / Ётюрюк, болмагъан зат, бош ха-

пар. – *Сен желбаш къызчыкълагъа айтхан жомакъларынгы къой да, ишни керти болумун айт,– деди къыз жашха.*

ЖОМАКЪЛА *эт. сёл. тил.* Фантазировать, выдумывать, сочинять что / Кёлюнге келгенни жарашдырып айт. *Нени юсюнден сёлешмеди, нени жомакъламады Таужан!* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 19. ❑ *[Сабийле] артха къарай, туракълай, Тууар къошха ётдюле, Кёргенлерин жомакълай, Бузоулагъа жетдиле.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 69.

ЖОМАКЪЛАУ *и. д. от* **жомакъла** / Жомакъла дегенден *этим ат. Болмачы затланы жомакълау.*

ЖОМАКЪЧЫ *ат.* Сказочник / Жомакъланы уста айтыучу адам. *Казбегим! Мен сени патчахха угъай, Ушатыр эдим огъурлу жомакъчыгъа.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 399. ❑ – *Бюгюн жалчы бла байны юсюнден жомакъны айтайым,– деди жомакъчы.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 31.

ЖОН *эт.* **1.** Строгать, тесать *что* / Агъачны, металлны д. а. к. башха затны кесип, тюзет, сыйдамла, иничкерт, жютю эт. *[Ахмат] жонады нарат терекни, Жараулу журтну жасаргъа.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 66. ❑ *Жамал, кийизде олтуруп, бычакъ бла бир чыбыкъны къыйырын жонады.* Токъумаланы Ж., Нартланы туудукълары, 116.

2. *къарач.* Чистить *что* / Картофну, чугюндюрню д. а. к. башха затны къабугъун арыт. *Шапала гардош жона тургъанлай, къонакъла бла саламлашып жоннган гардошларын жууып туурай башладыла.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 150.

ЖОНГЛЁР *ат.* Жонглёр / Циркде тюрлю-тюрлю затланы бир жолгъа ёрге атып, тутуп ойнаучу артист. *Жонглёрну ойнагъанына биз сюйюп къарайбыз.*

ЖОНДУР *эт. понуд. от* **жон** / Жон дегенни *къатланыучу айырмасы. Ахча таш жондурур, агъач кесдирир.* (Нарт сёз). ○ *Жаш узун нарат агъачланы, тёрт жанларын да жондуруп, сыйдам этдирип, кёпюрге жарашдырды.* "Коммунизмге жол", 1971, № 37.

ЖОНДУРТ *эт. понуд. от* **жондур** / Жондур дегенни *къатланыучу айырмасы. Ташны жондурт. Агъачны жондурт. Уруну къынгыр болгъан къабыргъасын аппа жугарны бурну бла жондуртду.*

ЖОНДУРТУУ *и. д. от* **жондурт** / Жондур дегенден *этим ат. Ташны жондуртуу. Агъачны жондуртуу.*

ЖОНДУРУЛ *эт. страд. от* **жондур** / Жондур дегенни *зорлаучу айырмасы. Страпиллик агъачла жондурулгъандыла.*

ЖОНДУРУЛУУ *и. д. от* **жондурул** / Жондурул дегенден *этим ат. Ташны жондурулууу.*

ЖОНДУРУУ *и. д. от* **жондур** / Жондур дегенден *этим ат. Агъачны жондуруу. Ташны жондуруу.*

ЖОННГУРЧХА *ат.* Щепка / Агъачны жоннганда тюшген кесекчиги. *Аман агъачны жоннгурчхасы кёп болур.* (Нарт сёз). ○ *Заман бизни къайры да атханды, Жоннгурчхала элтгенча ырхы.* Отарланы К., Танг жулдузум, 19.

ЖОНУЛ *эт. страд. от* **жон** / Жон дегенни *зорлаучу айырмасы. Чакъырылмагъан къонакъ – жонулмагъан таякъ.* (Нарт сёз). ○ *Жонулуп этилгенча, тюппе-тюз бутчукъларын Шерийфат бир бирине къысды.* Къобанланы А., Кюн таякъала, 11.

ЖОНУЛУУ *и. д. от* **жонул** / Жонул дегенден *этим ат. Аппа агъачны жонулуун жаратмады.*

ЖОНУУ *и. д. от* **жон** / Жон дегенден *этим ат. Бужукълукъланы жонуу.* ▭ *[Сагъыт] фабрикада металлны кесиучю, жонуучу, сыйдамлаучу, мебелге агъач керекле хазырлаучу станокланы иесиди.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 116.

ЖОНУШ *эт. взаимн.-совм. от* **жон** / Жон дегенни *араш айырмасы. Жашла, эришип, аркъаулукъланы жонушадыла.*

ЖОНУШУУ *и. д. от* **жонуш** / Жонуш дегенден *этим ат. Таш жонушуу. Агъач жонушуу.*

ЖОППУ *ат къ.* **жокку.** *[Зурум:] Къумурсха тёбеча, къадар адам жоппула къымылдай, чайкъала тургъан автостанция таба къарадым.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 19.

ЖОР *ат.* Крест / Кристиан динге табыныучула жюрютюучю, чалышдырылып этилген белги. *Тилек тилеп тизгендиле башларын [таулула], Уппа этип алтын къачлы жорларын.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 34. *Боюнунда да ариу жору бла халат кийген семиз бабас окъуучулагъа ачыуланып къарады.* Н. Островский, Къурч къалай къатханды, 3. ❑ *Таулу жарлыла бара эдиле Нальчик башыны жолуна, Мудах кёз бла къарай эдиле Оба тёбени жоруна.* "Шуёхлукъ", № 6, 18.

❑ **Жор эт** креститься, делать рукой молитвенный жест креста / къолунг бла жорну белгисин этип, кёргюзтюп, дуда окъу. *Къарт къатынла, жор эте, аллахны эсгере, жашыртын жиляй эдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 287. ❑ *Андрей жукъларгъа деп кетип тебирегенде, ана, билдирмей, анга жор этди.* М. Горький, Ана, 92. ❑ *Габровчу, шош болуп, бир капекни бере, жор этди.* Кацийланы Х., Салам алейкум, 130.

ЖОРА[1] *ат.* Предположение, догадка / Бир затны юсюнден былай неда алай болур деп алгъадан этилген оюм. *"Мени ырысхым арба бла келеди, зыккылкъаптал Къанаматны узаймай мен бурун къанын келтирирме",– деп, [Къыямытны] башында аманлыкъ жорала къайнап тебиредиле.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 27.

ЖОРА[2] *эт. къ.* **жорала 2.** *Орайда кюнюм, сен жорагъын, Тогъай башланы кёп жорагъын.* "Малкъар халкъ жомакъла", 8. ❑ *Ата журтха суукъ кёзлю къарасанг, Ол мени тойгъан жерим эди деп жорасанг, Къуру аны бла Ата журт журт болмайды, Аны аллында уланлыкъ борч толмайды.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 5.

▲ **Жора эт** *къ.* **жорала 2.** – *Сен [къатын] аман жора этиуню къой да, ушхууурунга къара, мен кечигип бошадым,– деп, Базарбий хант этиучю юйге кирди.* Хубийланы О., Аманат, III, 16. ❑ *Бёрюлени арты ол тюлдю, биз эртте киши кёкенлени тюшюнде кёрюп, кесине иги жора этгенча этмейик.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 76. ❑ *Элгеннгенча уянады тенгиз, сора Эте эди ол башына иги жора.* Хубийланы М., Мурат, 68.

ЖОРАЛА *эт.* **1.** Посвящать *что кому-чему* / Биреуге, бир затха атап бир зат эт. *О, Халкъым! Сен кесинг гитче болсанг да, Тауладан бийикди сени намысынг. Шагъатлары бола кече да, танг да, Кёп поэт санга жоралар назмусун.* Боташланы И., Таула сакълайдыла, 65.

2. Предполагать / Бир затны юсюнден эрттеден окъуна былай неда алай болур деп оюм эт. *[Аслан Махаметге:] Аман тюшню игиге жоралагъанлай эте турасыз.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 290.

ЖОРАЛАН *эт.* Быть посвященным *кому-чему* / Биреуге, бир затха аталып этил. *Поэт [Къ. Кулиев] Ата журт урушда совет адамланы жигитликлерине жораланнган кёп ахшы назму жазгъанды.* "Шуёхлукъ", № 22, 121. ❑ *Школну кенг арбазында байрамгъа жораланнган выставка ачылгъанды.* Гуртуланы Э., Азретни къууанч кюню, 77.

ЖОРАЛАНЫУ *и. д. от* **жоралан** / Жоралан дегенден *этим ат. Жетишимлени байрамгъа жораланыулары.*

ЖОРАЛАТ *эт. понуд. от* **жорала** / Жорала дегенни *къатланыучу айырмасы. Тюшню игиге жоралат.*

ЖОРАЛАТЫУ *и. д. от* **жоралат** / Жоралат дегенден *этим ат. Игиге жоралатыу.*

ЖОРАЛАУ *и. д. от* **жорала** / Жорала дегенден *этим ат. Аман тюшню игиге жоралау. Назмуланы жыйымдыгъын бюгюннгю кюнню жигерлигине жоралау.*

ЖОРАЛАШ *эт. взаимн.-совм. от* **жорала** / Жорала дегенни *араш айырмасы. Ыннала аман тюшлерин игиге жоралашадыла.*

ЖОРАЛАШЫУ *и. д. от* **жоралаш** / Жоралаш дегенден *этим ат. Жетишимлени байрамгъа жоралашыу.*

ЖОРГЪА *ат.* **1.** Иноходь / Атны *(эшекни, къадырны)* эки онг аягъын неда эки сол аягъын бир ызгъа алып чабыуу. *Жоргъагъа жарашыучу ат, эринип атлагъанча, сокъмакъ къарны сабыр баса келеди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 203.

2. *В позиции определения:* бегающая иноходью / Жоргъалап барыучу. *Тор ат болгъанды жоргъа, Аны ат жеталмазча, Кёк ат учханды кёкде, Алгъа къуш ёталмазча.* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 179.

3. Иноходец / Жоргъалап чабыучу ат *(эшек, къадыр). Къыргъыз жоргъа. Монгол жоргъа.*

ЖОРГЪАЛА *эт.* Идти иноходью / Жоргъа жюрюш бла бар. *Сафар, кёк ажирни жолгъа тюзетгенлей, ол хар замандача, жоргъаларгъа умут этип, алгъа секирди.* Толгъурланы З., Эрирей, 132. ❑ *Кёкжух [эшек] мени сакълап тургъанча, ауурлугъум сыртына жетер-жетмез, къулакъларын да жумуп, эл таба жоргъалап тебиреди.* "Коммунизмге жол", 1981, № 168.

ЖОРГЪАЛАТ *эт.* Пустить иноходью / Жоргъа жюрюш бла бардыр. *Ол [жалчы], эрляй секирип минип, атны иги кесекни ары-бери жоргъалатды.* Эбзеланы А., Махти, 61. ❑ *Жаш, атына минип, жоргъалатып, энишге энип кетди.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 15. ❑ *[Ибрахимни нёгерлери] эки эшекни да чалгъы, сенек, кийиз-мийиз хылы-мылыдан жюклеп, бирини юсюне уа тегенени да къаплап, араларында жоргъалатып сюредиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 168.

ЖОРГЪАЛАТДЫР *эт. понуд. от* **жоргъалат** / Жоргъалат дегенни *къатланыучу айырмасы. Аппа жашчыкълагъа эшеклени жоргъалатдырады.*

ЖОРГЪАЛАТДЫРЫУ *и. д. от* **жоргъалатдыр** / Жоргъалатдыр дегенден *этим ат. Жашха атны жоргъалатдырыу бек хычыуун кёрюне эди.*

ЖОРГЪАЛАТЫУ *и. д. от* **жоргъалат** / Жоргъалат дегенден *этим ат. Атны жоргъалатыу. Эшекни жоргъалатыу.*

ЖОРГЪАЛАУ *и. д. от* **жоргъала** / Жоргъала дегенден *этим*

ат. Атны жоргъалауына жаш сюйюп къараучуду.

ЖОРТ *эт.* **1.** Рысить, идти рысью *(о коне)* / Бир ал аякъ бла бир арт аякъны жерге бирден салып чап *(атны юсюнден). Арыкъ ат, къамичи бла ургъанлыкъгъа, жортмаз.* (Нарт сёз). ○ *Арбачы, вожжаланы тартып, сыбыртхыны къымылдатханлай, атла къызыу жортуп башладыла.* Байчораланы М., Уллу Къарачайда, 94. ❑ *Бир бёлек сенек бутакъ ыз эшекни саурусунуна тюшгенден сора, эшек, амалсыздан къуйругъун булгъай, жортургъа кюрешсе да, Жантемир, жумушап, жырлайды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 206.

2. Ехать рысью *(на коне, осле)* / Атха, эшекге минип, аланы жортдуруп бар. *Адилгерий жалан аякълай жаяу, Бекмурза бла Адырахман а, аны ызындан атла бла жортханлай, элден чыкъдыла.* Ёзденланы А., Саният, 95. ❑ *[Азреталий] бешикден энди айырылгъан сабийлени гылыулагъа минип жортханларын, бирле уа, ат боюнуна атып, орайда бла къыз къачыргъанларын кюн сайын кёреди.* Толгъурланы З., Къызгъыл кырдыкла, 87.

3. *кёч.* Рыскать *(о животных)* / Бир затны излеп, ашыгъышлы чап *(жаныуарланы юсюнден). Ачдан къарыны къурулдап айланнган къазакъ бёрю ёзенни аргъы жанында чегет жолчукъну жорта келип тохтады.* Эбзеланы Х., Къанаматны журтунда, 31. ❑ *Бир кюн тюлкю жорта келди, Жаурунну къыйырын кёрдю.* Отарланы С., Жаз жылыуу, 44. ❑ *Бир Парий бла Бойнакъ Тургъандыла сюрюу сакълай, Тёгерекге жорта чаба, Кече, кюн да кёз къакъмай.* Балаланы О., Башчы теке, 20.

4. *кёч. къ.* **жёбеле.** *Агъазчыкъ, жорта келип, бир сарысырт чычханчыкъны боюнундан бууп, хырылдата башлады.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 22. ❑ *Кирпи къысха-къысха жортады, не ийисгейди, не сайлайды – жашчыкъ аны билмейди.* Толгъурланы З., Къызгъыл кырдыкла, 126. // *кёч.* Быстро течь / Терк саркъ. *Къуру Къолну ёрге айланнганда, жортуп келген тау суучукъну шорха тауушу къулакъгъа, бичен ийис буруннга урдула.* Кацийланы Х., Тамата, 200. // *кёч.* Быстро ехать / Терк бар. *Букъу эте, кенг шинала, Жортадыла машинала.* "Жанкъылыч", 139. // *кёч.* Сильно дуть *(о ветре)* / Къаты ур *(желни юсюнден). Холам башында, бийик къаяда, Жортадыла желле, ёкюре.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 132.

5. *кёч.* Перебегать с одного предмета на другой, высматривая *что-л. (о глазах)* / Бир затдан башха затха тынгысыз кёч *(кёзлени юсюнден). Таусону уллу семиз бетинде гитче къара кёзчюклери ары-бери жортдула.* Толгъурланы З., Эрирей, 56. ❑ *Устазны кёзлери, аны сакъ къарамы сабийлени бириндэн бирине жортдула.* "Коммунизмге жол", 1977, № 44.

ЖОРТДУР *эт. понуд. от* **жорт** / Жорт дегенни *къатланыучу айырмасы. Таусолтан, ... атына къамичини тийирип, жортдура, орамгъа чыгъып кетди.* Хубийланы О., Аманат, III, 243. ❑ *Бир кесек баргъанлай, Ханау Шарауну эшекге миндирип, артындан къатыла, жортдуруп, элден чыкъды.* "Шуёхлукъ", № 43, 47.

ЖОРТДУРУУ *и. д. от* **жортдур** / Жортдур дегенден *этим ат. Атны жортдуруу. Эшекни жортдуруу. Культиваторну сабанны ичи бла ёрге-энишге жортдуруу.*

ЖОРТДУРУШ *эт. взаимн.-совм. от* **жортдур** / Жортдур дегенни *араш айырмасы. Жашчыкъла эшеклени жортдурушадыла.*

ЖОРТДУРУШУУ *и. д. от* **жортдуруш** / Жортдуруш дегенден *этим ат. Эшеклени жортдурушуу.*

ЖОРТУУ *и. д. от* **жорт** / Жорт дегенден *этим ат. [Гемуда Алауганнга:] Мен тюлкю жортуууму этейим, сен а женгил окъуна жерге тюшюп, сермеп [эмегенни] эмчегин ауузунг бла къап. Ол сени эмчек ананг болур.* "Нартла", 138. ❑ *Тёбеннгиме – тёбеннги, Къоймам жортуу тёреми.* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 39.

ЖОРТУУУКЪ *сыф.* Рысистый / Жортуп айланыучу. *Жортууукъ ат. Ач ит жортууукъ болур.* (Нарт сёз). *Тонгузну арыгъы жортууукъ болур.* (Нарт сёз).

ЖОРТУУУЛ *ат ист.* **1.** Набег *(с целью угона скота, людей)* / Адамланы бир зат урлар ючюн, мал сюрюр ючюн атла бла узакъ жолгъа чыгъыулары. *Нарт улу Ерюзмек, жортууулгъа чыгъып, мураты толмай къайтхан кезиую бир да болмагъанды.* "Нартла", 36. ❑ *Биреу, кесини нёгерлери бла жортууулда айлана келип, бир таныышыны юйюнде кече къалыргъа тохтагъанды.* Кацийланы Х., Салам алейкум,112. ❑ *Ол [Сарыбий] мингле бла урулагъа,жортууууллагъа, зулму ишлеге жигер къатышхан уу жилянды.* Шауалаты М., Мурат, 183.

2. Поход *(военные действия)* / Адамланы биреуге къажау уруш этерге атла бла жолгъа атланыулары. *Къуранны 18-чи башында Зуль-карнейни ["экимюйюзню"] жортуууллларыны юсюнден айтылады.* "Шуёхлукъ", № 49, 72. // Атака, нападение / Аскерни жаугъа терк, къызыу чабыуул этгени. *Лячинни алырса, Жигитлик этсенг, Жортууулда къууп, Душманны жетсенг!* Гыттыуланы М., Жыйырманчы ёмюр, 211.

ЖОРТУУУЛЛУКЪ *ат къ.* **жортууул.** *Жортууууллукъда аты чыкъгъан иронлу Асланбекни Мызы бла Зорта деп эки жашы болгъандыла.* "Шуёхлукъ", № 18, 93. ❑ *Жомакъны къатлап турма, Жортууууллукъдан къайтып.* Гыттыуланы М., Космонартла, 54. ❑ *Башха таурухлагъа къарагъанда, Рачыкъауну жортууууллугъуну юсюнден Сатанай кертиге ушашлы хапарлайды.* "Шуёхлукъ", № 14, 115.

ЖОРТУУУЛЧУ *ат.* Участник наезда с целью грабежа / Жортууулгъа къатышыучу адам. *Махтум-Къули тюркменлилени жерлеринде кёп тюрлю жортууулчула – Иранны шахлары, Хиваны, Бухараны ханлары жортуууул къурап, чексиз къыйнап тургъанларын кёргенди.* "Шуёхлукъ", № 10, 25.

ЖОРТУШ *эт. взаимн.-совм. от* **жорт** / Жорт дегенни *араш айырмасы. Умутла, жюйрюк атлача, жортушуп, къайры эсе да ташайдыла.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 125. ❑ *Сакийнат гумулжук тёбени сенек бла къозгъайды: гумулжукла къыстау ары-бери жортушуп башлайдыла.* "Коммунизмге жол", 1978, № 153.

ЖОРТУШУУ *и. д. от* **жортуш** / Жортуш дегенден *этим ат. Эшеклени жортушуулары. Атла бла жортушуу.*

ЖОРУКЪ *ат* **1.** Закон / Жашауда керти болумланы бир бирлери бла байланыулары эм бир бирге бойсунуулары. *Жамауат ёсюмню жорукъларын тинтип ачыкълау.* ☐ *Сюдде шериатны жорукълары онтогъузунчу ёмюрню алтмышынчы жылларында хайырлана тебиregендиле дерге боллукъду.* "Шуёхлукъ", 1971, № 2. *Алчы экономика жорукъланы хайырланыу.*

2. Общеобязательное правило, порядок / Адамланы бары бойсунгнан низам, хал, болум, бегим. *[Таукъан] хар ёзенде жангы жорукъ салдыра, Аскерлеге алчы болуп айланды.* "Жанкъылыч", 47. ❑ *Жамагъат мюлкню, жорукъну сакълау жаны бла кёп иги иш этиледи.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 170.

3. Дисциплина *(обязательное*

подчинение установленному порядку, правилам) / Бир коллективде тохташдырылгъан, сёзсюз бойсунургъа керекли низам. *"Школну бетин, жоругъун бузгъан, сыйын тас этген къайсыгъызсыз",– деп, сорама мен сизге,– "эшитемисиз?"* Хубийланы О., Дерт, 22. ❑ *Сёзсюз да, транспортда ишлегенлени кёбюсю урунууну сюйген, сакъ, жорукъну тутхан, хурметли адамладыла.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 128.

4. Принцип / Бир тюрлю теорияны, окъууну, илмуну д. а. к. башха *затны баш магъаналы къарамы. Устаз окъутуу жорукъланы уста хайырланады.* "Коммунизмге жол", 1980, № 160. ❑ *Къырал бюджет бла предприятиелени кеслерини араларында хайырны юлешиуню жоругъу тюрленнгенди.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 83.

5. Метод, приём *(напр. агротехнический, ветеринарный, индустриальный)* / Бир ишни этиуде хайырланылыучу мадар, амал, жол. *Минерал ашауланы кюзлюклеге тамам иги кезиуюнде, агротехника жорукъ бла бермесе, аланы хайыры аз болады.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 104. ❑ *Терк айнып баргъан малчылыкъны излемин тындырыр ючюн, ала эл мюлк къурулушланы таймаздан индустрия жорукъга кёчюрюп кюрешедиле.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 110. ❑ *Совхозда таналаны ёсдюрюуде зоотехния эм ветеринария жорукъла толу сакъланадыла.* "Коммунизмге жол", 1978, № 210.

6. Условия *(соревнования, лечебного режима и т.п.)* / Бир затны этиуде тохташдырылгъан келишим, болум. *Штаб бригадалада, сменледе, цехледе эришиуню жорукъларын тохташдыргъанды.* "Коммунизмге жол", 1977, № 164. ❑ *Цехледе санитарияны жорукълары сакъланадыла.* "Коммунизмге жол", 1970, № 136.

ЖОРУКЪСУЗ *сыф.* Незаконный / Законсуз, законнга келишмеген. *Бу учётну юсюнден быллай жорукъсуз ишлени тамыры бла къурутургъа парткомну аты бла боюнума алама.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 70.

ЖОРУКЪСУЗЛУКЪ *ат.* Беспорядок, отсутствие или нарушение порядка / Жорукъ, низам жокълукъ неда аланы бузмакълыкъ. Аман къылыкълылыкъ, адепсизлик, низамсызлыкъ, ишленмегенлик. *Халны билмеген бу халек жорукъсузлукъда низам орналыргъа боллукъду деп, ийнаныллыкъ тюлдю.* Сылпагъарланы К., Кёмеюл, 76.

ЖОХАР [1] *ат къарач. къ.* **юрге.** *Биргебизге биз элтирикбиз Индиш аягъыны жайгъы тюрсюнюн. Биргебизге биз элтирикбиз.. Уллу Кам кёлню октябрь айда, Жайгъы жохарча, ачы кёксюлюн.* "Ленинни байрагъы", 1972, № 3. ❑ *Алтын бояу бла жасалгъан жохар чегетле къымыжа болуп, мыдах тюрсюнге киргендиле.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 304.

ЖОХАР [2] *сыф.* **1.** Шершавый, шероховатый / Зыбыр. *Шарауну жохар сакъалы, уллайгъан адамгъа ушатса да, бютюн ушагъыулу кёргюзтеди.* Толгъурланы З., Эрирей, 12.

2. Рябой *(об окраске животных)* / Къолан, ала, тамгъалы. *Маймулатны тауукълары къалмай жохар болуучу эдиле, Жумуртхалары уа – айырылып уллу.* Тёппеланы А., Ташыуул. ❑ *[Жираф:] Омакъ, айбат талгъырма, Сыйдам, жохар сыфатым.* Шахмырзаланы С., Назмула, 278.

3. *кёч. къарач.* Мягкий, шелковистый / Жумушакъ. *Къыш жохар къарда чана жаякъла аламат учадыла.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 60. ❑ *Къара жохар сахтияндан ишленнгенди къынынг [къылыч].* « Жилтинле», 468. ❑ *[Дауум] жохар чачын тозуратып, ары-бери бурулуп, кеси кесине къарап ышарды.* Хубийланы О., Дерт, 17.

ЖОХАРЛАН *эт. къарач.* Ста-

новиться мягким, шелковистым / Жумушакъ бол. *Забалы жайлыкъда ит-тил-чапыракъ жохарланнганды.* "Шуёхлукъ", № 67, 19. ❑ *Къуйрукъла жохарланып, Алтын бурма айланып, Накъут-налмаз хар туякъ, Къаты эдиле – чокъуракъ, Ала сейир-тамаша, Минсе – жарарча паша.* "Жанкъылыч", 173.

ЖОХАРЛЫКЪ *ат* **1.** Шершавость, шероховатость / Зыбырлыкъ. *Къолну жохарлыгъы. Къумачны жохарлыгъы.*

2. Рябизна / Жохар тюрсюнлюлюк.

3. *къарач.* Мягкость, шелковистость / Жумушакълыкъ. *Чачны жохарлыгъы.*

ЖОЮЛ *эт.* **1.** Тратиться, расходоваться / Къоратыл *(ахчаны неда бир башха затны юсюнден). Колхозну мюлкю жоюла тургъанлай, мен анга бош адамча къарап тураллыкъ тюйюлме.* Боташланы И., Пьесала, 198. ❑ *Саулукъ сакълау учреждениеле ишлеуге 30 миллион сом жоюлгъанды.* "Ленинни байрагъы".

2. *кёч. къ.* **ёл 1.** *Мында уа [Уммолатлада] мен жоюлама, Тар жюрегим жарылып.* Гуртуланы Б., Таула чакъырадыла, 117. ❑ *Жоюлгъан жашларына бар анала Бирча жиляйла, къайда болса да.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 380. // Нравственно опускаться / Бузул, хауле бол. *А къыз, ишсиз болуп, хаулелеге къошулуп, жоюлады деп къоркъабыз.* Хубийланы О., Аманат, III, 149. ❑ *Жоюлгъан адамла энтда да бир бирде тюбей кёреме.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 145.

ЖОЮЛУУ *и. д. от* **жоюл** / Жоюл дегенден *этим ат. Адам жоюлуудан, ана жиляудан, Къайгъыдан толу тауланы кёреме.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 6. ❑ *Поэманы бу бёлюмюнде Кязим Мечиев Бузжигитни жоюлгъаныны юсюнден хапарлай эсе да, ол лирика жигитни монологучады.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 31.

ЖОЮМ *ат къарач. къ.* **къоранч.** *Мекям ишлеуге берилген жоюмну жыллыкъ планы 82 процентге толгъанды.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 121. ❑ *Жерчиликде продукция чыгъарыу да къыйын къоратыудан, .материал-ахча жоюмладан кенгде тюлдю.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 193.

❑ **Жоюм эт** расходовать, тратить / къорат, къоранч эт. *Хозрасчёт жорукъ бригадалагъа хар не затны аяулу жюрютюрге, артыкъ жоюм этмезге болушады.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 160.

ЖОЮУ *и. д. от* **жой** / Жой дегенден *этим ат. Ахча жоюу. Адамны жоюу.*

ЖУБАН *эт.* Забавляться, развлекаться, тешиться / Заманынгы бир зат бла оздур; булжу, кечин. *Къуру сёзге къууанма, къанау ишге жубанма.* (Нарт сёз). ○ *Жазгъа арыкъ чыкъгъан къарыусуз малла кюн къыбдынлада кёкге жубанадыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 172. ❑ *Ала [сабийле] бла жубана, жарлылыкъ да бир кесек унутулады.* "Шуёхлукъ", № 29, 40.

ЖУБАНДЫР *эт.* Забавлять, развлекать / Биреуню, эрикдирмей, заманын бир зат бла оздур, булжут, кечиндир. *[Ширин Фархатха:] Сеннге нёгерлик, Тенглик этер эдим. Тынчайгъан чакъда, жубандырыр эдим, Кюнча кюнюнгю мен жарытыр эдим, Кече кёлекенг болуп турур эдим.* "Жюрек жырлайды", 201. ❑ *Налджюз арбазда къоюнуна гитче сабийчикни алып, аны сют бла жубандыра, жукълатыргъа кюрешеди.* "Шуёхлукъ", № 4, 51.

ЖУБАНДЫРЫУ *и. д. от* **жубандыр** / Жубандыр дегенден *этим ат. Сабийни иллеуле бла жубандырыу.*

ЖУБАНЧ *ат.* Забава, развлечение / Адамгъа эрикмей турургъа болушхан, булжургъа жарагъан зат, оюн. *Иги сёз – тоюнг, къууанчынг, иги сёз кюнде жубанчынг.* (Нарт сёз). ❍ *[Апалистан] кесине жубанч табып, кечени бир ауугъуна дери Науурузну сакълайды.* Лайпанланы С., Гургумлу, 4. ❑ *Сенсиз кюлкюмю мен унутханма, Сенсиз дунияда жубанч жокъ манга.* "Жюрек жырлайды", 203.

ЖУБАНЧЛЫ *сыф.* Забавный, развлекательный / Жубаныргъа жарагъан, адамны булжутхан. *Жубанчлы иш.*

ЖУБАНЫУ *и. д. от* **жубан** / Жубан дегенден *этим ат. Шёндюге дери ол [Света], гинжиле бла ойнагъан сабийчиклеге къошулуп, эки-юч сагъатны ол иш жубаныр туруучу эди. Ол жубаныуун Света къойгъанды.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 113.

ЖУБАНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **жубан** / Жубан дегенни *араш айырмасы. Къызчыкъла сау кюнню гинжиле бла жубанышадыла.*

ЖУБАНЫШЫУ и. д. от жубаныш / Жубаныш дегенден *этим ат. Иллеуле бла жубанышыу.*

ЖУБАТ *эт. къ.* **жубандыр.** *[Ёрюзмек:] Биз а – хайт деген жашла, ол терсликлени кёре тургъанлай, кеси кесибизни жубата айланабыз.* Тёппеланы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 43. ❑ *Музафар... сабийчикни не бла жубатыргъа билмей, амалсыздан бюгюнлю да "акъ къочхарым" деп, къоюнуна сугъуп айланнган мюйюзлю картофун аны къолуна тутдурду.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 79. ❑ *Хауа чыракъ жиплени акъ этеди, Къар, орамда сабийлени жубата.* Къулийланы Къ., Жангы китап, 60.

ЖУБАТДЫР *эт. понуд. от* **жубат** / Жубат дегенни *къатланыучу айырмасы. Къызла эгешчиклерин гинжи оюн бла жубатдырадыла.*

ЖУБАТДЫРЫУ *и. д. от* **жубатдыр** / Жубатдыр дегенден *этим ат. Сабийлени иллеуле бла жубатдырыу.*

ЖУБАТЫЛ *эт. страд. от* **жубат** / Жубат дегенни *зорлаучу айырмасы. Сабийле сау кюнню оюнчакъла бла жубатылдыла.*

ЖУБАТЫЛЫУ *и. д. от* **жубатыл** / Жубатыл дегенден *этим ат.*

ЖУБАТЫУ *и. д. от* **жубат** / Жубат дегенден *этим ат. Кеси кесин бир зат бла жубатыу. Сабийни конфет бла жубатыу.*

ЖУБУ *сыф.* Пушистый, покрытый лёгкой, очень мягкой шерстью, волосами / Жумушакъ тюклю. *Къозуланы ызындан келген жубу ит, Мажит тыяргъа умут этсе да, къачып келген къойла таба чабады.* "Шуёхлукъ", № 20, 35. ❑ *Аппаны кёзлери, терсине кетип, жубу къашларыны тюбюнден кючден кёрюне эдиле.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 76. ❑ *Мени жубу улагъым Чыгъады кюн туууша.* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 41.

ЖУБУКЪУЙРУКЪ *сыф. сёл. тил.* С пушистым, пышным хвостом / Жубу къуйрукълу, къуйругъу жубу болгъан. *Къууандым жубукъуйрукъ киштигиме.* Къулийланы Къ., Юйюнге игилик! , 86.

ЖУБУРАН *ат.* Суслик / Сабанлагъа уллу заран этиучю, тыйын тукъумдан, кемириучю, жерде тешик этип, анда жашаучу жаныуарчыкъ. *Нумала кюнлюмлерини жубуранлары, чуу-чуу эте, тышына чыгъа да тешиклерине ташая айланадыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 144.❑ *Чууакъ кюн жубуранла шын туруп, тешиклерини алларында сызгъырадыла.* Къобанланы Д., Таулада тарууш, 48. ❑ *[Ибрахим:]*

Жубуранла эл мюлкге бек хатачы жаныуарладыла. Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 121.

ЖУБУРАНЧЫ *ат.* Охотник на сусликов / Жубуранланы тутуучу адам неда жаныуар. *Бёрю къарт болса, жубуранчы болур.* (Нарт сёз). ○ *Къуш, къартайса, жубуранчы болур.* (Нарт сёз).

ЖУГАР *ат.* Лопата / Жер къазаргъа, топуракъны, юзмезни д. а. к. башха затны къуяргъа неда бир затны кюрерге жюрютюлюучю, узун агъач саплы, темирден этилген иш керек. *Адамла, къолларына ылытхынла, жугарла, гетменле, балтала алып, къадалып ишлейдиле.* Кацийланы Х., Мухаммат, 93. ❑ *Малжей, эки къызы, сора Бекболат, бирер жугар алып, аямай бахча къазадыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 296.

ЖУГУРУ [1] *хапар. къул.* **1.** Кишмя кишит / Хапарчыны къуллугъунда келип, "топпа- толуду, бек кёпдю, сыйыннгысызды" деген магъананы билдиреди. *Кёлню ичи ууакъ чабакъдан жугуруду.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 70. ❑ *[Чёпеллеуню] юйюнде къатыны бар, сабийлери жугуру.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар? , 60.

2. Густо / "Бит" деген этимни аллында келсе, болумну къуллугъун толтуруп, "къалын, кёп" деген магъананы билдиреди. *Къол ичине тюшгенден сора къолну къызартып тургъан жугуру битген улёкъуланы [жашла] юслерине сюелип, ашай кирдиле.* Тёппеланы А., Ташыуул. ❑ *Жан жаныбызда жугуру битген гокка хансланы ариу ийислери урады.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 52.

ЖУГУРУ [2] *ат къарач.* Мука самого мелкого помола *(падающая рядом с жерновами)* / Тирмен тартхан заманда тирмен ташны тёгерегине къоннган ун.

▲ **ЖУГЪОЖ:** *къарач.* Жугъож бол сомневаться, усомниться *в чём* / *Ишекли бол; арсар бол, экили бол.*

ЖУГЪУ *ат.* Остаток, след *чего (напр. на стенках посуды)* / Суусун затны, унну эм башха аллай затны адырны ичине, тюбюне неда башха затха жабышып къалгъаны. *Сют тёгюлсе, жугъусу къалыр, суу тёгюлсе, неси къалыр.* (Нарт сёз). ○ *Бекболат, акъ мияла табакъны, семиз эт къалжасын тауусхандан сора да, жугъусун тили бла жалайды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 418. ❑ *Зурум, жюн бла четенни тапчан тюбюне тартып, фатеген жугъу къолларын ал ботасына терк сюртдю.* Толгъурланы З., Эрирей, 33.

ЖУГЪУР *сыф.* Рябой, покрытый рябинами, щербинами / Тюрлю-тюрлю тюрсюнлю тамгъалары болгъан. *Биягъы жугъур кадет юйге кирди.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 43. ❑ *Артда къалгъан эдиле Бекболат манга жугъур чабакъланы тутуучу кюнле.* Къулийланы Къ. Кёк чынарла, 11. ❑ *Бислиймат, Таслийматны тауукъ орунуна кирип, къолуна бир жугъур гаккы алып чыкъды.* Тёппеланы А., Чамны да чам биледи, 9.

ЖУГЪУРБЕТ *сыф.* Ряболицый, веснушчатый / Жугъур бетли, бети жугъур болгъан. *Жугъурбет киши жерни гетмен бла къазып, мен а топуракъны жугар бла тышына тёгюп, мени кёкюрегиме дери теренликге уру къаздыкъ.* Шауланы Х., Кюйген тап, 81. ❑ *Жугъурбет къыз, асыры къубулгъанданмы, огъесе кюллюгюн тыялмаймы эте эди, тюп эринин къысып, узун арыкъ бармакълары бла тюеклени санап башлады.* Толгъурланы З., Эрирей, 178.

ЖУГЪУТУР [1] *ат.* Тур, горный козёл / Кавказда жашагъан тау теке. *Жугъутур, къарла таба къарап, жыйылай, Кийиклени сакълайды.* Къулийланы Къ., Сайлама, I.

❑ *[Зауурбек:] Арлакъгъа барып къарасам – бир уллу жугъутур аунап, мыллыгыны жартысы уа ашалып тургъанын эледим.* Тёппеланы С., Уучу Зауурбек, 72.

ЖУГЪУТУР[2] *ат.* Большой альчик, бабка / Уллу ашыкъ. *Мен, юйюбюзню аллы жолда пук, чык эте, кесим жангыз жугъутурларымы жайып, ойнай тура эдим.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 194. ❑ *[Аслан:] Мен да къоргъашын къуюлгъан жугъутурларымы, гожларымы къоюнума жыйып, келип, къошну жарашдыра башладым.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, III.

ЖУГЪУУ *и. д. от* **жукъ**[2] / Жукъ[2] дегенден *этим ат. Ауруунy жугъууу.*

ЖУГЪУШЛУ *сыф. къ.* **илеш**[1]. *Жугъушлу сабий. Жугъушлу адам.*

ЖУДАЙ *эт. сёл. тил.* **1.** *къ.* **жутлан 1.** *Къозучукъ анасына жудайып къарайды. Кючюк ашха жудайып чабады.*

2. *кёч. къ.* **жутлан 2.** *Майрыш ырысхыгъа, байлыкъгъа жудаймаучуладанды. Душман жерибизге жудая эди.*

ЖУДАЙЫУ *и. д. от* **жудай** / Жудай дегенден *этим ат. Ашха-суугъа жудайыу. Ырысхыгъа жудайыу.*

ЖУДАЙЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **жудай** / Жудай дегенни *араш айырмасы. Ала мюлкге, байлыкъгъа жудайыша эдиле.*

ЖУДАЙЫШЫУ *и. д. от* **жудайыш** / Жудайыш дегенден *этим ат. Байлыкъгъа жудайышыу.*

ЖУДУ *сыф. къ.* **жут**[1] *(1-чи магъ.) Жуду къозу. Жуду улакъ. Жуду кючюк.*

ЖУДУЛАН *эт. къ.* **жутлан.** *Ашха жудулан.*

ЖУККА *ат.* **1.** Одна из двух молочных желёз женщины / Тишырыуну сют безлеринден, ёшюнлеринден бири. *Жилямагъан жашха жукка ичирмейдиле.* (Нарт сёз). ○ *Гилястан бла Нёгер бир жукканы ичип ёсген эмчек къарындашла эдиле.* (Фольк.)

2. Сосок животных / Жаныуарны эмчеги. *Китап тутхан къолунга Бокъ кюрекни тутмасанг, Не хатагъа къалгъанса, Ийнек жукка сыкъмасанг.* Тёппеланы А., Жаннетни къызы, 64.

❑ **Жукка сал** кормить грудью / жуккангдан сабийинге сют ичир. *Мен ёлмейим, келин, сабийинге жукка сал.* (Нарт сёз). ○ *Ишни кезиуюнде жылагъан сабийге жукка салыргъа [Ханий] бир да эркин этмеучю эди.* Хочуланы С., Хапарла, 96.

❑ **ЖУККУЛ: Жуккул-журун эт** *къарач.* дуккул-дуккул эт (*къ.* **дуккул**); жуккул деген сёз кеси аллына жюрюмейди. *[Къасым] китапланы кимин окъуп, кимин а ачып да къарамагъанлай, жуккул-журун этип атады.* Хубийланы О., Аманат, II, 165. ❑ *Къасай, терк-терк жазып, сау къагъытны толтурду, сора башдан аякъ окъуп чыкъды да, жуккул-журун этип, урнагъа атды.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 184.

ЖУКЪ[1] *белгисиз алм.* **1.** Нечто, что-то, что-нибудь / Не болса да бир зат, бир абери. *Иги сёз айтхан бир жукъ берген кибикди.* (Нарт сёз). ○ *Назбий, арбазда машиначыкъны тёгерегине айланып, жукъ таныгъанча, башын булгъайды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 125. ❑ *Таубийни тютюню тауусулса, жашауу таргъа тыйылады, не зат болса да, ауузунда бир жукъ тютюнлемесе, ол тёзмейди.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 60.

2. В сочетании с отрицательной формой глагола выражает значение

"ничего" / Этимни угъайлаучу формасы бла келсе, "бир зат да" деген угъайлаучу алмашны къуллугъунда жюрюйдю. *Мустафир, жукъ кёрмей, абына башлады.* Толгъурланы З., Айыуташ, 33. ❑ *Патияны атасы, аны ушатмаса да, кесине жукъ айтмады.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 9.

▲ **Жукъгъа жарамагъан** никудышный, не годный, плохой / жараусуз, бек осал, бек аман. – *Сен жукъгъа жарамагъан адамса, ансы сау ыйыкъны юйюнгю отунсуз тутарыкъ тюйюл эдинг,– деп, тырман этди Асхат жашына.* "Коммунизмге жол", 1971, № 87. ❑ *Къарт бир жукъгъа жарамагъан эски тот балта бла отун жарыргъа кюрешеди.* "Коммунизмге жол", 1969, № 187.

ЖУКЪ [2] *эт.* **1.** Переходить, передаваться *(о болезни)* / Биреуден башхагъа *(башхалагъа)* кёч, жайыл, ёт *(ауруунy юсюнден). Къотур къолдан жугъады, палах амандан тууады.* (Нарт сёз). ○ *Бу хылы-мылы халкъдан бир аман ауруу жугъар.* Къобанланы Д., Таулада тауушь, 49. ❑ *Эмина... адамлагъа бек терк жугъа эди.* "Коммунизмге жол", 1977, № 102.

2. *кёч.* Воспринимать, усваивать *что* от других / Биреуден *(бирледен)* бир затха юйрен. *Бир адамны аманлыгъы минг адамгъа жугъар.* (Нарт сёз). ○ *Хасанны жигерлиги, аны урунуугъа терен сюймеклиги биргесине ишлеген тенглерине жугъуп барады.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 56.

3. *кёч.* Уживаться *с кем* / Биреуге юйюрсюн, бирею бла келиш. *Ушамагъан жукъмайды.* (Нарт сёз). ○ *Ушамагъан жукъмайды дегенлей, ол жаны бла [къызла] аналары Сапайгъа ушай эдиле.* Эбзеланы Х., Къанаматны журтунда, 40.

4. *кёч.* Усваиваться *(о пище)* / Синг, эри *(ашны юсюнден). Нёгер бла ашагъан ашынг, аман болса да, ичинге жугъар.* (Нарт сёз).

5. *кёч.* Получать пользу или вред / Хайыр неда хата ал, бер. *Ол ишден бизге бир тюрлю файда жукъмагъанды.*

ЖУКЪА I *сыф.* **1.** Тонкий, неплотный / Къалынлыгъы гитче; антоними: къалын [1] (1-чи магъ.). *[Махмутну] жукъа эринлеринден уакъ-уакъ ышарыу бир заманда да кетмейди.* Шауланы Х., Мурат, 29. ❑ *Антон кеси бир жанындан, Бекболат бла Осман бирси жанындан кёп жамаулу жукъа жууургъан тюбюне сугъулдула.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 49. ❑ *Хойнухну сюре барып, Харун бузну жукъа жерине жетди.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 6.

2. *кёч.* Худой / Арыкъ, арыкъсуу, азгъын. *Узунуракъ жукъа жашчыкъ ашыгъыш кирди юйге.* Кёбекланы Б., Кюнню тюбюнде экеулен, 4. ❑ *Жукъа саплы, субай жаш, колхозну оноучулары олтургъан отоугъа киргенде, мындагъыла къарамларын сагъайтдыла.* "Шуёхлукъ", № 18, 64.

3. Редкий, не частый, не густой / Бир бирге жуукъ болмагъан, бир бирден узагъыракъда битген *(кырдык, чырпы)*, ёсген *(чач, тюк)*, тохтагъан *(жулдузла, ташла)*; антоними: **къалын** [2] *(2-чи магъ.). Бизни аллыбызда таула, жукъа кырдык басхан ташлы сыртла кёрюнедиле.* "Шуёхлукъ", № 33, 98. ❑ *Саргъылдым жукъа чачы бир жанына сыйдам таралгъан жаш купеге кирди.* Къулийланы Х., Эгизле, З. ❑ *Айырылып жукъадыла жулдузларынг. Уллу бушуу басханчадыла адамларынг.* Хубийланы О., Мурат, 72. // Не густой, не плотный, рассеянный *(напр. туман, облако)* / Жайылгъан, бирге жыйылмагъан, чачылгъан *(сёз ючюн, туман, булутла д. а. к башха зат). Тау этеклерине жайылгъан акъсыл жукъа туман адамланы жолдан чырмамады.* "Шуёхлукъ", № 42, 24. ❑ *Кюн салкъынды, кёкню жукъа акъсыл булутла жапхандыла.* Кацийланы Х., Тамата, 129. ❑ *Жибип тургъан жер жылынып, кёкге жукъа*

тютюнле чыгъадыла сыртладан. Батчаланы М., Элчилерим, 32.

4. Жидкий, не густой, водянистый / Сууу кёп, башха заты аз болгъан. *Кюмюш жукъа айрандан Ибрахим кеси ишлеген агъач чёмючлеге къуйду.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 247. ❑ *[Жанчыкъ:] Гондай, арт эки-юч кюнде сют жукъа болгъанды.* "Шуёхлукъ", №15, 67. *Харакетин, хапчюгюн Тюлкю омакъ жыяды, Жукъа билямукъ этип, Сай табакъгъа къуяды.* Къулийланы Х., Жылла озадыла, 104.

5. Обладающий текучестью, находящийся в состоянии жидкости / Суусун халда болгъан. *Элледе жашагъан он миллион адам аш-азыкъны жукъа газ бла ишлеген печледе биширедиле.* "Коммунизмге жол", 1976, № 49. ❑ *Жукъа отлукъ бла ишлеген биринчи ракет двигателле 1930–1932 жыллада ишленнгендиле.* "Коммунизмге жол", 1974, №119. ❑ *Гинасуу жукъа металлды.* "Естествознание", 37.

6. *кёч.* Скудный, незначительный / Къолайы осал, саны аз болгъан. *Ауузу кука, къолу жукъа.* (Нарт сёз). ○ *Ийналны тотурлада да бёксермей туруучу хастаны быйыл жукъа эди, анга бичен тилей келиучюле энди хастан орунуну жаны бла тынгылагъанлай ётедиле.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек. ❑ *[Аскер:] Хазыр юй алып къояргъа базыналмайма: хуржунум жукъаракъды.* "Коммунизмге жол", 1072, № 36.

ЖУКЪА II *хал. сёзл.* **1.** Тонко, неплотно / Тыкъ, къалын болмай. *Кёкге мамукъну жукъа жайгъанча, акъ булутла кёкню жартысын жапхандыла.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 105.

2. Редко, негусто *(о посадках)* / Мардасындан кенг, аралары бир бирден узакъ. *Бир-бир мюлкледе терекле асыры жукъа орнатылгъандыла.* "Коммунизмге жол". ❑ *Нартюх мардасындан эсе иги кесек да жукъа чыкъгъаны себепли, мюлкге аны экинчи кере себерге тюшгенди.* "Коммунизмге жол". ❑ *Агроном, нартюхню жукъа себилгенин кёрюп, механизаторлагъа тырман этгенди.* "Ленинни байрагъы".

3. *кёч.* Легко *(напр. одеваться)* / Женгил (сёз ючюн *кийин*). *Жукъа кийиннген сабийле оюлгъан юйлени тёгереклеринде агъач ушкоклары бла бир бирлерин къууп ойнайдыла.* Хубийланы О., Дерт, 256.

ЖУКЪАБЕТ *сыф.* Тонколицый / Бети жукъа, арыкъ бетли. *Сафар бла жукъабет киши сёлешди, аны башында къара къалпагъы, жамаулу чепкен кёлеги барды.* Толгъурланы З., Эрирей, 176. ❑ *Сюдюню онг жанында бир жукъабет офицер, сарыхы къалтырай, биреулен, дагъыда акъсакъал таулу олтурадыла.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 201.

ЖУКЪАЖАЯКЪ *сыф.* Тонкощёкий / Жукъа жаякълы, жаягъы жукъа болгъан. *[Ийналукъ] жукъажаякъ кёрюнсе да, къансыз тюйюлдю.* Толгъурланы З., Эрирей, 25. *Къарай жукъажаякъ, алтын тишлиди да, элдегиле асламысында, аны атын айтмай, "алтынтиш" деп къоюучудула.* Толгъурланы З., Эрирей, 171.

ЖУКЪАЛЫКЪ *ат.* **1.** Тонкость *(чего-л.)* / Къалынлыгъыны азлыгъы. *Кермаханны эринлерини жукъалыгъы аны огъурсузлугъуну илишаны эди.* "Коммунизмге жол", 1978, №110. ❑ *Юйню къабыргъаларыны жукъалыгъын кёргенле: "Аумай къалай турады!" – деп, сейир эте эдиле.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 79.

2. *кёч.* Худоба / Арыкълыкъ, азгъынлыкъ. *Аны [Хасанны] жукъалыгъын, замансыз агъарып башлагъаны тынчлыкъсызлыгъына шагъатлыкъ этедиле.* "Алчыла", 81. ❑ *Хызырны жукъалыгъын, аны буунларыны иничкелигин кёрген аны бир уллу аруууу болгъан сунарыкъ эди.* "Коммунизмге жол", 1967, № 52.

3. Редкость *(кукурузы, волос и т.п.)* / Бир бирге жуукъ болмагъанлыкъ, бир бирден узакъда битгенлик *(нартюхню, чачны д. а. к. башха затны юсюнден). Комиссия нартюхню жукъалыгъын жаратмады. Жашчыкъ чачыны жукъалыгъына жарсыйды.*

4. Неплотность *(напр. ткани)* / Жумушакъ, хыра согъулгъанлыкъ. *Дарийни жукъалыгъындан аны [ич кёлекни] кёксюллюгю кёрюнюп тура эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 34. ❑ *Жабыуну, суу кисейча, жукъалыгъындан къатынг бла озгъан тиширыуну тюрсюню танылады.* Хубийланы О., Мурат, 124.

5. Разбавленность, разжиренность *(молока, айрана и т.п.)* / Сууу кёплюк, кючю азлыкъ, кючсюзлюк. *Айранны жукъалыгъы. Бозаны жукъалыгъы.* ▭ *Сютню жукъалыгъындан къызыл къумалы ёзен туурланы жайгъан мюлклеге аслам къоранч тюшеди.* "Коммунизмге жол", 1978, № 148.

6. Рассеянность *(тумана, дыма и т.п.)* / Туманны, тютюнню д. а. к. башха затны жайылгъан, бирге жыйылмагъан, чачылгъан халы. *Кёкде булутланы жукъалыкъларына кёре, жаун жаумазгъа ушашлы эди.* "Коммунизмге жол", 1979, № 124.

7. *кёч.* Скудость, скупность / Къолайы осаллыкъ, саны азлыкъ. *Жантемирни къолуну жукъалыгъын биле эдиле да, жуукъулары анга тойлары, къууанчлары болгъан заманда жукъ келтирмейди деп, кёлкъалды этмеучю эдиле.* "Коммунизмге жол", 1977, № 146. ❑ *[Даут Хашимге:] Хуржунну жукъалыгъы болмаса эди... машинада къанкъайып айланыргъа уа мен да угъай демей эдим.* "Коммунизмге жол", 1974, № 38.

ЖУКЪАР *эт.* **1.** Утончаться, стать более тонким / Жукъа бол, иничкер. *Энди аны [тылыны] стол юсюне салып, папирос къагъытча жукъаргъынчы жазаргъа керекди.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 36.

2. *кёч.* Похудеть, осунуться / Арыкъ бол, аз. *Бичен дыккылыкъдан малла жукъаргъандыла.* Хубийланы О., Дерт, 88. ❑ *Толу, тёгерекбет жаш [Шамил] бир айны ичинде окъуна жукъаргъанды.* Этезланы О., Тарда, 165. ❑ *Сабийле жукъарып, Кёзлери – теренде. [Ананы] жюрегин такъырлыкъ бужолюек тарады.* Байчораланы С., Отубуз, 58.

3. *кёч.* Изнашиваться *(об одежде, обуви)* / Ашал, эски бол, жыртыла башла *(кийимни юсюнден). Пальтону буун аллары жукъаргъандыла. Аппаны къалпагъы жукъаргъанды. Олтан жукъаргъанды.*

4. Редеть / Аз бол, азай *(бир затны саныны юсюнден). Ала [Жаннет бла Алий] тышына чыкъдыла. Жулдузла энди иги да жукъаргъан эдиле.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 78. ❑ *[Хасан] жукъара башлагъан къара чачын бир къолу бла артына сылай, [тенглерини] къатларына жетди.* Хубийланы О., Аманат, III, 45.

5. Становиться жиже / Жукъа, суулу бол. *Сют жукъарды.*

6. Рассеиваться *(о дыме, тумане)* / Жайыл, чачыл *(туманны, тютюнню юсюнден). Жол бийикден бийик ёрлей баргъаны сайын, туман жукъара башлады.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 175. ❑ *Ожакъдан чыкъгъан къалын къара тютюн ёрге баргъаны сайын, жукъара, жайыла барады.* "Коммунизмге жол".

7. *кёч.* Скудеть / Аз бол, азай, тауусула башла. *[Абдул- Къадыр Къыямытха:] Хуржунум жукъаргъанды. Мен бусагъатда эфендиден къайтыргъа, алтын излеп да кюрешме, къагъыт ахча болса да къайгъырмаз, минг сом бла бир атны жерин салып, хазырлап тур.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 201. ❑ *Ыннаны кюбюрю жукъара башлагъанды.* "Коммунизмге жол", 1967, № 74.

ЖУКЪАРТ *эт.* **1.** Утончать, делать тоньше *что* / Жукъа неда

жукъаракъ эт. *Аття къанганы сюрмелеп жукъартды.*

2. Истощать / Арыкъ эт, аздыр. *Ауруу жашны жукъартханды.*

3. Изнашивать / Кие кетип, сизилт, таралт, жыртылыргъа жетдир. *Жаш пальтосуну женглерин жукъартханды.*

4. Прореживать *что* / Битимлени, артыкъларын кетерип, аралярын бир бирден кенг эт. *Жаз башында чюгюндюрню жукъартхандан къыйын иш жокъду.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 59.

5. Разжидить *что* / Суу къошуп, жукъа эт. *Амма суусап орунна къонакълагъа айранны жукъартып берди.*

6. *кёч.* Сделать более скудным / Аз эт, азайт. *Жаш, кюн сайын тилей кетип, анасыны бохчасын жукъартды.*

ЖУКЪАРТДЫР *эт. понуд. от* **жукъарт** / Жукъарт дегенни *къатланыучу айырмасы. Амма, изеу этип, чюгюндюрню жукъартдыргъанды. Ана айранны суу къошдуруп жукъартдырды.*

ЖУКЪАРТДЫРЫЛ *эт. страд. от* **жукъартдыр** / Жукъартдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Нартюх жукъартдырылгъанды.*

ЖУКЪАРТДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **жукъартдырыл** / Жукъартдырыл дегенден *этим ат. Чачны жукъартдырылыуу.*

ЖУКЪАРТДЫРЫУ *и. д. от* **жукъартдыр** / Жукъартдыр дегенден *этим ат. Нартюхню жукъартдырыу. Чюгюндюрню жукъартдырыу. Къанганы сюрмелетип жукъартдырыу.*

ЖУКЪАРТЫЛ *эт. страд. от* **жукъарт** / Жукъарт дегенни *зорлаучу айырмасы. Нартюхню хансы артылгъанды, жукъартылгъанды. Къанга, кёп сюрмелене кетип, жукъартылгъанды.*

ЖУКЪАРТЫЛЫУ *и. д. от* **жукъартыл** / Жукъартыл дегенден *этим ат. Бахчада нартюхню жукъартылыуу. Къанганы сюрмеленип жукъартылыуу.*

ЖУКЪАРТЫУ *и. д. от* **жукъарт** / Жукъарт дегенден *этим ат. Жаз башы келгенлей, [чюгюндюрню] биягъы себиу, жукъартыу, арытыу, сугъарыу...башланады.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 60. ❑ *Мюлкде нартюхню къошун алыу, жукъартыу быйыл былтырдан эсе иги къуралгъанды.* "Коммунизмге жол", 1972, № 76.

ЖУКЪАРТЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **жукъарт** / Жукъарт дегенни *араш айырмасы. Школчула бахчада нартюхню жукъартышадыла.*

ЖУКЪАРТЫШЫУ *и. д. от* **жукъартыш** / Жукъартыш дегенден *этим ат. Къангаланы жонуп жукъартышыу.*

ЖУКЪАРЫУ *и. д. от* **жукъар** / Жукъар дегенден *этим ат. Къанжалны жукъарыуу. Нартюх бахчаны жукъарыуу.*

ЖУКЪАСАКЪАЛ *сыф. сёл. тил.* Редкобородый / Сакъалында тюгю аз болгъан, жукъа тюклю сакъалы болгъан. *Экеуленден бири къызылбоюн, добурасакъал семиз эди, бирси уа – жукъасакъал, арыкъбет арыкъ кишичик эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 58. ❑ *Бир жукъасакъал гуппур къартчыкъ жыйылыуда, сёз алып, кёпге дери сёлешди.* "Коммунизмге жол".

ЖУКЪБИЛМЕЗ *сыф.* Бестолковый, непонятливый, несообразительный / Жукъ ангыламагъан, ангылаусуз. *Жукъбилмез, не кёп айтсанг да, ангыламайды.*

ЖУКЪДУР *эт.* **1.** Заразить *кого* / Биреуню кесинги ауруунг бла аурут. *Ол жаш бизге кесеклерин жукъдурду.* ☐ *Бир къотур къой*

къотурун битеу сюрюуге жукъдурур. (Нарт сёз).

2. Причинить, оказать *что* / Биреуге бир зат *(хата, хайыр)* эт. *[Сапар:] Мен жаратылгъанлы бир адамны ауз къабынына жутланмагъанма, заранымы жукъдурмагъанма.* Хубийланы О., Дерт, 52. ❑ *Совет адамла – жулдузлагъа жол салсала да, аруугъанны ёлюмден къалдырсала да, хатерсиз къанлы жауну къаушатсала да, махтана билмеген, ...билимлерин къалгъанлагъа жукъдуруп кюрешген, тенгликни, къарнашлыкъны сюйген, огъурлу, халал адамла.* Хубийланы О., Адамла, 146.

ЖУКЪДУРТ *эт. понуд. от* **жукъдур** / Жукъдур дегенни *къатланыучу айырмасы. Гылыу чычханла ауруу жукъдуртхандыла.*

ЖУКЪДУРТУУ *и. д. от* **жукъдурт** / Жукъдурт дегенден *этим ат. Ауруу жукъдуртуу.*

ЖУКЪДУРУЛ *эт. страд. от* **жукъдур** / Жукъдур дегенни *зорлаучу айырмасы. Кесин сакълай билмегеннге ауруу терк жукъдурулады. Алагъа кишини зараны жукъдурулмагъанды.*

ЖУКЪДУРУЛУУ *и. д. от* **жукъдурул** / Жукъдурул дегенден *этим ат. Заранны жукъдурулууу. Аруууну жукъдурулууу.*

ЖУКЪДУРУУ *и. д. от* **жукъдур** / Жукъдур дегенден *этим ат. Ауруу жукъдуруу. Заран жукъдуруу.*

ЖУКЪЛА *эт.* **1.** Спать / Жукъугъа бёлен, синг. *Эринчек ёретин жукълар, жатып ишлер.* (Нарт сёз). ○ *Къарангы отоуда уллу, гитче да мушулдап жукълайдыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 147. ❑ *Ол [Мазан], къочхар тоннга да чулгъаныып, жумушакъ мулжаргъа жатды, алай жукълаялмай кёп турду.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 70.

2. *кёч.* Быть в состоянии полного покоя, неподвижности / Шош бол, тохта, къымылдама, тепме. *Сабыр кечени къоюнунда жукълагъан кёлню сыртында айдан ургъан жарыкъ, узун тартылып, къалкъыйды.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 75. ❑ *Ырахат жукълайдыла жашил жёгеле Кенг орамланы эки жанында.* Хубийланы Н., Жерни сагъышлары, 15. ❑ *Ариу таула тынч жукълагъандыла.* Къаракетланы И., Сайланнганлары, 30.

3. *кёч.* Быть пассивным, бездействовать / Жукъ этмей, бош тур, хомухлукъ эт. *[Жумукъ:] Да, Сарыбий, колхозну алай терк этип бошаялмазла. Биз да жукълап турмайбыз.* Этезланы О., Тарда, 15. ❑ *Рейзер старшинагъа: "Сизни къарыусузлугъугъуздан ала [Асташенко бла Къанамат] кёпден кёп хата этип башлагъандыла. Боллукъду жукълагъаныгъыз,"– деп къолу бла столну урду.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 69. ❑ *Жукъламагъыз, эй, эгечле, Къара кюнле кетдиле. Жарыкъ дуния, насып жашау Энди сизге жетдиле.* Шахмырзаланы С., Назмула, 156.

ЖУКЪЛАН *эт. къарач.* **1.** *къ.* **ёчюл 1.** *Отунлу жерде от жукъланмаз.* (Нарт сёз). ○ *Къышхы кечени ауурлугъу кетгенинде да, Мусаланы чыракълары жукъланмагъан эди.* Хубийланы О., Аманат, III, 301. ❑ *Танг жарый тебиregенлей жулдузла бир бири ызындан жукъланадыла.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, III.

2. *кёч.* Исчезать, переставать существовать, наличествовать / Жокъ бол, думп бол, кет, унутул. *[Махтини] эсине чагъа башлап жукъланып кетген насыбы тюшдю.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 20. ❑ *Межисуу адетле жукъланмайдыла.* Эбзеланы А., Махти, 107.

3. *кёч.* Умирать / Ёл, дуниядан кет. *Сууну къатында къалсанг,*

жукъланырса, ёлюрсе. "Жилтинле", 356. ❑ *Жукъланды ол [къатын], Къол узатып жашына.* "Жюрек жырлайды", 142.

ЖУКЪЛАНЫУ *и. д. от* **жукълан** / Жукълан дегенден *этим ат. Лампаны жукълануу. Насыпны жукълануу.*

ЖУКЪЛАТ *эт.* **1.** Укладывать спать, убаюкивать *кого* / Жатдырып, бёлеп д. а. к. амал бла жукъларча эт. *Халиймат къызын бёледи. Уппа-чуппа эте, ёшюнюн салып, бешик жыр мурулдай, аны татлы жукълатды.* Гуртулаеы Б., Жангы талисман, 50. ❑ *Налдюз арбазда, къоюнуна гитче сабийчикни алып, аны жукълата, жубанады.* "Шуёхлукъ", № 4, 51. ❑ *Сабийчигин жукълатды ана, Бешик жырла айтады, къууана.* Мокъаланы М., Къушну ауанасы, 49.

2. Усыплять, заставлять уснуть *кого* / Жукъусун келтир, зор бла жукъларча эт. *Арыгъаны, къыйналгъаны жашны терк жукълатдыла. Ариу, хычыуун макъамлы жыр ыннаны жукълатды.* // Заставлять уснуть при помощи гипноза, наркотиков / Гипноз, наркоз бла жукъларча эт. *Гипнозчу жашны къарап-къарагъынчы жукълатды. Врач саусузну жарырдан алгъа наркоз берип жукълатханды.*

3. *къарач. къ.* **ёчюлт 1.** *Адамла отну женгил жукълатсала да, юйге иги заран тюшдю.* Байрамукъланы Х., Огъурлу танг, 66. ❑ *Сурат лампаны жукълатды.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси. 185. ❑ *Бушуу чапса уа, жел бошлукъ табады. – Темиркъазыкъ да жарыгъын жукълатады.* "Ленинни байрагъы", 1979, № 147.

4. *кёч. къарач. къ.* **ючюлт 2.** *Алий, не кюрешди эсе да, Балдашны жетип, хойнухун жукълаталмады.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 83. ❑ *– Биз кесибизни сёгерге, аманларгъа тапсакъ, анабыздан жангы тууабыз,– деди Чомур сёзню жукълатыр жанындан.* Хубийланы О., Дерт, 7.

5. *кёч. къарач.* Успокаивать *кого* / Кёлюн бас, тынч, ырахат эт. *Афендини сёзлери эллилени жаннган отха суу къуйган кибик жукълатханларында, сюдю Къырымгерий, гулочун полгъа къагъып, сёз бергенин билдире, къара шинли алаша элли таба бармагъын тюртдю.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 225.

ЖУКЪЛАТДЫР *эт. понуд. от* **жукълат** / Жукълат дегенни *къатланыучу айырмасы. Сабийни жукълатдыр. Лампаны жукълатдыр.*

ЖУКЪЛАТДЫРЫУ *и. д. от* **жукълатдыр** / Жукълатдыр дегенден *этим ат. Сабийни жукълатдырыу. Отну жукълатдырыу.*

ЖУКЪЛАТЫЛ *эт. страд. от* **жукълат** / Жукълат дегенни *зорлаучу айырмасы. Жашчыкъ, жиляй кетип, жукълатылды. Арбазда от жукълатылды.*

ЖУКЪЛАТЫЛЫУ *и. д. от* **жукълатыл** / Жукълатыл дегенден *этим ат. Отну жукълатылыуу. Сабийни жукълатылыуу.*

ЖУКЪЛАТЫУ *и. д. от* **жукълат** / Жукълат дегенден *этим ат. Сабийни жукълатыу. Отну жукълатыу. Лампаны жукълатыу.*

ЖУКЪЛАУ *и. д. от* **жукъла** / Жукъла дегенден *этим ат. Тыйышлысыча жукълау, солуу адамны нерваларыны тамырларын солутуп, орунуна келтиреди.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 88. ❑ *Табийгъатны мамыр жукълауунда июнь айны чуакъ кечеси хычыууну эм сюйюмлюдю.* Этезланы О., Тарда, 17.

ЖУКЪЛАШ *эт. взаимн.-совм. от* **жукъла** / Жукъла дегенни *араш*

айырмасы. Жашла къошда жатып жукълашадыла.

ЖУКЪЛАШЫУ *и. д. от* **жукълаш** / Жукълаш дегенден *этим ат. Бир отоуда жукълашыу.*

ЖУКЪУ *ат.* Сон / Белгили бир кезиуде къатланып туруучу, эсни саулай неда бир кесекге тохтатыучу физилогия ырахатлыкъ болум эм солуу. *Ёлюм бла жукъу бирди.* (Нарт сёз). ○ *Къууанч да, къыйынлыкъ кибик, адамны жукъусун урлайды, сюймеклик а адамны сабий этип къояды.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 16. ❑ *Кечеле къысха, жукъу татлы болуучу заман жетгенди.* Байчоралаиы М., Улу Къарачайда, 289.

▲ **Жукъу арасында** сквозь сон, во сне / тюшюнде, жукълап тургъанлай. *[Хажи-Осман:] Кюндюз кесими ичимде къызны юсюнден оюмлай тургъан сёзлерими кече жукъу арамда айтханлай тургъанма.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 52. ❑ *Бир заманда жукъу арасында ол [Къарашауай] ат кишнеген тауушу эшитеди.* (Фольк.) **Жукъу басды** клонить ко сну / жукъусу бек келди, жукъларгъа бек тартады. *Жукъу басхандан, кёзлери къызарып, кюн алмашдырмай ишлейдиле транспортчула.* Лайпанланы С., Гургумлу, 136. ❑ *Езенни къарангы жабып, Мени да жукъу басханды.* Теммоланы Х., Хорлауланы жырлары, 71. **Жукъугъа бат** погружаться в сон / къаты, татлы жукъла. *Жоллада арыгъан Солтан-Хамит олсагъат окъуна жукъугъа батды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 162. **Жукъугъа бёлен** *къ.* **жукъугъа бат.** *Битеу эл жукълайды жукъугъа бёленип.* "Малкъар литература. 8-чи классха дерс китап," 281. ❑ **Жукъугъа синг** *къ.* **жукъугъа бат.** *Бюгече да Къобан суу, ... Жукъугъа сингнген табийгъатха ырахат жырын айта, кеси жолу бла барады.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 69. **Жукъусун ал** отнимать у *кого* покой / тынчлыкъсыз эт. *Халкъ къачан эркинликге чыгъарыкъ болур деген акъыл аны [Кязимни] жукъусун алгъанды.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 87.

ЖУКЪУКЁЗ *сыф. сёл. тил. къ.* **жукъучу.** – *Алай жаша, жукъукёз, Танг атмай а къобарса! Сют саууда, билмейме, Жукълап озсанг,– озарса.* Тёппеланы А., Жаннетни къызы, 65. ❑ *[Асият жашына:] Сен жукъукёз а бюгюн да, жукълап къалып, автобусну оздуруп къойгъан кёреме.* "Коммунизмге жол".

ЖУКЪУСУЗ *сыф.* **1.** Бессонный / Жукъламай ётген, жукъламай озгъан *(заман)*, жукъламагъан, жукъу кёрмеген. *Ненча кере устазны жюреги къабындан чыгъаргъа жете болур! Ненча жукъусуз кече кете болур!* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 264. ❑ *Аминат, жукъусуз кёзлери суудан толуп, сарнады.* Дотдуланы Х., Жашлыкъны жолунда, 94.

2. Страдающий бессоницей / Жукъусу болмагъан, иги жукълаялмаучу. *Жукъусуз сабий. Жукъусуз къарт.*

ЖУКЪУСУЗЛУКЪ *ат.* Бессонница / Жукълатмагъан ауруу. *Сосланны кёзлери жукъусузлукъдан къызарыпдыла.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 340.

ЖУКЪУСУРА *эт.* Дремать / Жукъугъа тартдыр, жукъунг келип, баш къакъ. *Хорасан, жукъусурагъаны бла, эшикден кирген къарынашын танымады.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 71. ❑ *Жукъусурай тургъан сабийлерине чиргиле жайып, Халиймат юйюрюн тынчайтды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 13. ❑ *Шарау жолда жукъусурай келген атны къамичи бла сермеди да лохуна салды.* Толгъурланы З., Эрирей, 38.

ЖУКЪУСУРАТ *эт. понуд. от* **жукъусура** / Жукъусура дегенни

къатланыучу айырмасы. Боза къартланы жукъусуратды.

ЖУКЪУСУРАТЫУ *и. д. от* **жукъусурат** / Жукъусурат дегенден *этим ат.*

ЖУКЪУСУРАУ *и. д. от* **жукъусура** / Жукъусура дегенден *этим ат. Анасы сабийини ингир сайын жукъусурауна бюсюремеди.*

ЖУКЪУЧУ *сыф.* Сонливый, любящий поспать / Кёп жукълаучу, кёп жукъларгъа сюйген. *Жукъучугъа – кече къысха.* (Нарт сёз). ○ *Барыргъа болгъанды Школну заманы. Жукъучу болады Къызланы аманы.* Къулийланы Х., Жулдузчукъла, 8. ❑ *[Жашла] жукъучуну женгил уятдыла, Кеслери ичинде уялтдыла.* Макытланы С., Жашауну ауазы, 70.

ЖУЛА *ат.* Дренажный фитиль *(для выведения гноя из раны)* / Окъ неда бичакъ жарагъа аны иринин чыгъарыр ючюн сугъулуучу мамукъдан, къумачдан д. а. к. башха затдан этилиую буштукъ. *Дохтур, ...мамукъ буштукъланы дарман жугъу этип, жараны жууады, жуласын да алады.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 49. ❑ *Окъ жарасына батыр Таулу чепкен этегин Кесип, жула этеди, Душмандан къоруй жерин.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 10.

ЖУЛДУЗ *ат.* **1.** Звезда / Кече адам жерден къарап, кёкде кёрген жылтырагъан зат. *Жетегейле – жети жулдуз, Темиркъазыкъ – кеси жулдуз.* (Нарт сёз). ○ *Чуу-акъ кёкде жулдузла жукъа кёрюнедиле.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 66. ❑ *Не эсе да бир уллу кюч, къара тауланы башындан жинкни сызып ийгенча, жулдуз, кёкню къызгъылдым шаугютюн ача барды да, сора суугъа кёмюлюп, ёчюлдю.* Толгъурланы З., Эрирей, 34. // *кёч. къ.* **насып.** – *Мен эрттеден бери излеп тургъан жулдузуму тапханма,– деп, Науруз алгъаракъ атлагъанында, Зухура стол юсюнде къыптыны сермеп къолуна алды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 273. ❑ *[Марат Жансуратха:] Сенсе мени жолуму жарытхан жулдуз!* "Коммунизмге жол". ❑ *Тазама таза къарладан, Булутлу мени умутум, Иничкеме аулакъ къаурадан, Мени сюймеклик жулдузум.* "Шуёхлукъ", № 30, 33.

2. *В позиции определения:* звёздный / Жулдузла жарытхан. *Теберди таула, Сиз кюмюш таула, Жулдуз дуниягъа жетесиз.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 20. ❑ *Чексиз кёкде кёк кюйюзле, Жулдуз тюзле! Минг жылланы турадыла Къарап бизге.* "Жарыкъ жолда", 11.

3. *кёч.* Знаменитость / Белгили, аты айтылгъан адамны юсюнден. *Анда [къабырлада] жата эдиле кезиусюз тёрт жулдуз.* Къулийланы Къ., Кёк чынарла, 7. ❑ *[Кязим:] Солтан-Хамит, мубарек, Не замансыз кетдинг! .. Тау чынарла, 7. [Кязим:]* Залийханланы Ж., Тау къушла, 180. ❑ *Колхозчула – жашла, къызла – Колхозда жарыкъ жулдузла.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 24.

4. Геометрическая фигура с остроконечными выступами / Къыйырлары жютю геометрия фигура. *Бешмюйюш жулдуз. Жулдузну сураты.* // Предмет в форме такой фигуры / Аллай фигурагъа ушагъан зат. *Сабийлени бирлери картон къагъытдан коробкачыкъланы клей бла жабышдырадыла, бирсилери уа жашил, сары, къызыл къагъытладан къыпты бла жулдузла кеседиле.* "Шуёхлукъ", 104. ❑ *Назыны юсюнде болмагъанча ариу иллеуле, суратла, тюрлю лентала, чыракъла, тёппесинде уллу къызыл жулдуз.* Шауаланы М., Кечерлеми? , 20. // Воинский значок, имеющий такую форму / Фуражкада, бёркде д. а. к. башха затда жюрютюлюучю бешмюйюш жулдуз формалы аскер значок. *Керох, жолоучу сумка, сора къызыл жулдузу болгъан картуз стол юсюнде турадыла.* Н. Островский, Къурч къалай къатхан-

ды, 221. ❑ *Жашланы экиси да къызыл жулдузлу, хойнух кибик, чюйбаш, узункъулакъ бёрклери.* Толгъурланы З., Къызгъыл кырдыкла, 79. // Знак отличия, орден, имеющий такую форму / Аллай формалы орден. *Жашны кёкюрегинде Совет Союзну Жигитини Жулдузу жылтырай эди.* / Светлое пятно на лбу животного / Жаныуарны мангылайында акъ тамгъа. *Атны мангылайында жулдузундан таныдыла.*

7. *кёч. къ.* **жилтин.** *[Къартчыкъ], билеуден хар айырылгъаны сайын, кюнню таякълары бичакъны юсюнде жулдузчукъла жандырадыла.* Толгъурланы З., Эрирей, 78.

▲ **Жулдуз къашхалы** со звёздочкой на лбу *(о лошади)* / мангылайында акъ тамгъасы болгъан *(атны, тайны юсюнден). Экинчи сурат: жулдуз къашхалы, акътуякъ, тору ат илкичге тагъылып, башында жюгени, нохтасы, юсюнде жарагъан ат жер.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 68. ❑ *Жарыкъ кёллю, сыркыу санлы, камсык тайчыкъ, Жулдуз къашхалы къанторучукъ, акътуякъчыкъ.* "Жилтинле", 462. **Жулдузланы санат** *сёл. тил.* звезднуть / адамны бек къаты ур. *Аманлыкъчы къачып къутулалмады. Махти аны жетип, тутду да, керилип жыягъына урду, жулдузланы санатды.* "Коммунизмге жол", 1978, №102. **Жулдузу батханды** он умер / ёлдю. *Артда уа сын саладыла ёлгеннге, Туура болурча алайны келгеннге Ол къабырда ахшы адам жатханы, Аны жулдузу кезиусюз батханды.* Отарланы К., Сынла, 134. ❑ *Жарлы Зубайча ким болур эди: Жашлай батханды жулдузу.* (Фольк.) **Жулдуз учханча** с молниеносной быстротой / бек терк, бек женгил. *Гемуда, туурадан ташайгъынчы, сынчыкълай, жантая барды, алай тёбе артына аугъанлай а, жулдуз учханча, тебиреди.* Тёппелаланы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 9. ❑ *Дуния ауараларында адамны, Жулдуз учханча, къысхады жашауу.* Отарланы К., Сынла, 94.

ЖУЛДУЗЛУ *сыф.* Звёздный / Ачыкъ, чууакъ, булутсуз *(кёкню кечеги кёрюнюуюню юсюнден). Жулдузлу чууакъ кёкде иги да толмагъан айны нюрю табийгъатха-...ариулукъ салгъанды.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 42. ❑ *[Таулу къатын] жулдузлу, чууакъ къышхы кечеледе... Жюз къарылыкъ чепкенлени сокъгъанды.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 29.

ЖУЛИК *ат.* Жулик / Ууакъ затланы урлаучу адам. *Законнга кёре, уручула, жуликле, хулиганла эм башха аманлыкъчыла къаты жууапха тартыладыла.* "Коммунизмге жол".

ЖУЛКЪ *эт.* **1.** Щипать *что*; рвать, вырывать *что* / Къанатлыны неда жаныуарны тюгюн тамыры бла юзюп ал, бирем-бирем жырт. *[Ансар] совхозну мал ашындан жангыз чёп къорагъандан эсе, башыны къалгъан тюклерин тамыры бла жулкъуп алсала, ыразыды.* Лайпанланы С., Гургумлу, 47. ❑ *Айтханын Семен ангыламаса, [Темуркъа] ачыудан кырдыкны жулкъады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 144.

2. Растерзав на части, умертвлять, раздирать / Къабып, талап, жыртып, кесек-кесек эт, ёлтюр. *[Жыртхыч] бирни жулкъур да тояр, Жюзню, ёчюгюп, жояр.* Отарланы С., Жюрек саугъа, 47. ❑ *[Адамла:] Майна, тауукъ элтиучю, Гаккыланы эзиучю! – Эй, парийле, тутугъуз, Хаталыны жулкъугъуз,– деп, [тюлкюню] юсюне болдула.* Ахматланы А., Тюлкю бла бёдене, 12. ❑ *Мыллыкчы къуш жулкъады тауукъну кюлтюмлю санын.* "Толкъунла", 57.

3. *кёч.* Грабить *кого, что* / Тона, тала. *Европаны жырта, жулкъа эм талай, Чыкъгъандыла ит фашистле, жер жалай.* Байкъуллаланы А. - К., Хорлам, 11. ❑ *Эски заман урунганны Талай, жулкъа,*

ач къабан, Суукъ ачы къалтыратып, Ол хаман. "Жюрек жырлайды", 119. ❑ *[Махти эфендиге:] Эшта, энди уа жулкъалмай шойса сен бизни.* Эбзеланы А., Махти, 101. // *кёч.* Урывать, добывать, приобретать *что-л.* не вполне честным способом / Бир затны, юз, жутлукъ этип ал. *Эки ёзенде эки эфенди бир бирин эрттеден биле эдиле, алагъа ийнаннганланы тынч алдап, кеслерине кёп хайыр жулкъар ючюн, ала бир бирлерине болуша эдиле.* Эбзеланы А., Махти, 97. ❑ *Жулкъады ол [бай] тоймай Жукъдан – сабийледен бла къартладан.* "Жилтинле", 188.

ЖУЛКЪДУР *эт. понуд. от* **жулкъ** / Жулкъ дегенни *къатланыучу айырмасы. Ана къызларына тауукъланы тюклерин жулкъдурады.*

ЖУЛКЪДУРУУ *и. д. от* **жулкъдур** / Жулкъдур дегенден *этим ат. Къазны тюгюн жулкъдуруу. Кырдыкны жулкъдуруу.*

ЖУЛКЪУН *эт. страд. от* **жулкъ** / Жулкъ дегенни *зорлаучу айырмасы. Жагъалашып, ёрелешип, [бёрюню] арты, аллы жулкъунду.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 101. ❑ *Къабан терен чырпыланы ичлеринде айланнганлыкъгъа, аны къалын зыбыр тюгю жулкъунмайды.* "Естествознание", 78. ❑ *Чёпеллеу, тюгю жулкъуннган хораз кибик, сюрюне келип, отоугъа кирди.* "Шуёхлукъ", № 55, 25.

ЖУЛКЪУНУУ *и. д. от* **жулкъун** / Жулкъун дегенден *этим ат. Чачы, тюгю жулкъунуу. Мюлкю, ырысхысы жулкъунуу.*

ЖУЛКЪУУ *и. д. от* **жулкъ** / Жулкъ дегенден *этим ат. Тауукъну тюгюн жулкъуу. Кырдык жулкъуу.* ▭ *[Махти эфендиге:] Сен мени не кёп алдадынг... Сени билгенинг къуру алдаулукъ бла халкъны жулкъуу кёре эдим.* Эбзеланы А., Махти, 102.

ЖУЛКЪУШ *эт.* **1.** *взаимн.-совм. от* **жулкъ** / Жулкъ дегенни *араш айырмасы. Сабийле, бир бирлери бла эришип, кырдык жулкъушадыла. Бёрюле къой мыллыкны жулкъушадыла.*

2. Драться *(о птицах)* / Тюйюш *(къанатлыланы юсюнден). Тауукъла, къанкъылдап, сагъайдыла, эки адакъа уа бир бирлери бла аяусуз жулкъушадыла, аланы кикириклери къан болгъандыла.* Толгъурланы З., Айыуташ, 15.

3. Вцепиться в волосы *(в основном о женщинах)* / Тюйюш, бир бирни бетин, чачын жулкъ, жырт *(асламысында тиширыуланы юсюнден). Ала [тиширыула] бир бирлери бла жулкъуша тургъанлай, Мадийнахан жетип айырды.* "Коммунизмге жол", 1968, № 52.

ЖУЛКЪУШУУ *и. д. от* **жулкъуш** / Жулкъуш дегенден *этим ат. Кырдык жулкъушуу. Хоразланы жулкъушуулары. Тауукъланы тюклерин жулкъушуу.*

ЖУМ [1] *ат эск.* Пятая буква арабского алфавита / Араб алфавитни бешинчи харфы. *Сын ташда "ч" харф да тюбейди. Ол кеси да "жумча" жазылып, тюбюне юч нохта салыннганды.* "Коммунизмге жол", 1978, № 164.

ЖУМ [2] *эт.* **1.** Закрывать, жмурить глаза / Кёзлени къыс. *Сокъур элге кирсенг, кёзлеринги жум.* (Нарт сёз). ○ *Чапаев, къол аязын да пулемётну къызыу быргъысына салып, кёк кёзлерин да жумуп, сагъышлы жырлай эди.* "Шуёхлукъ", № 30, 10. ❑ *[Къызчыкъны] ауузчугъундан сютю да келди, сора, жылыны татыуун ангылап, кёзчюклерин жумуп, къалкъыды.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 22.

2. Отпускать *(уши, крылья)* / Къулакъларынгы, къанатларынгы кесинге жый, этинге къыс. *Ажир, аягъын къагъып, къулакъларын жумуп, буруну бла эриши тукъум сызгъырды.* Семенланы А., Жазыу айла, 41. ❑ *Бёрю секирди*

къулакъларын жумуп. "Жилтинле", 289. ❑ *Къара къуш, эрлай, кёкге чыгъа барып, биягъыча къанатларын жумуп, къачып баргъан эчкилени юслерине кесин атды.* "Шуёхлукъ", № 18, 78.

❑ **Жумгъан къары** мера длины *(расстояние между локтем и запястьем)* / Узунлукъну ёлчеси *(жингирик бла бууннy арасы). Къумачны эни юч жумгъан къарыгъа жетер-жетмезди. Ыннаны жюз жумгъан къарыдан да аслямыракъ сюзюк чепкени барды.*

ЖУМА *ат дин.* Молитва, совершаемая в мечети по пятницам / Хар байрым кюн сайын межгитде этилиучю намаз, окъулгъан дуа. *Бызынгыны топуракъ башлы межгити жумагъа жыйылгъан халкъдан толгъанды.* Этезланы А., Къаяла унутмагъандыла, 43. ❑ *[Къыямыт афендиге:] Сен манга жумада ауаз айтханча сёлешме да, ишни болушун ангылап, санга, манга да келлик заранны ызына бир оноу бла къайтарыргъа керек биз.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 103. ❑ *Къартла, жумадан чыгъып, ...бир бирлерине хапар айтадыла.* "Къарачай халкъ тауруxла", 95.

❑ **Жума кюн** байрым кюн (*къ.* **байрым**). *Бир жума кюн мен сейирлик тюш кёрдюм.* Махтум-Къули, Назмула, 129. ❑ *Эфенди, уугъа барып, хар кюн сайын, халкъ жумадан чыгъаргъа, кийик этни биширип, халкъны сыйлаучу эди.* (Фольк.) **Жума намаз** молитва, совершаемая в мечети по пятницам / жума кюн сайын межгитде этилиучю намаз. *Байрым кюн, жамаат межгитге жума намазгъа жыйыла тургъан кезиуде, Сюйдюм, ырбынлагъа къысыла, ёрге, правлен таба, суху озду.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 105. ❑ *Къазий эфендини ачы, узун тауушу, халкъны жума намазгъа чакъыргъан азаны эшитиледи.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 5. ❑ *Жума намазларын къылып, къартла арбазгъа кирдиле.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 23.

▲ **Жума кийим** *кёч.* выходной костюм / аяулу, сыйлы кийим. – *Жума кийимлеринги теш да, отунчукъ жар,– деди атасы жашына.*

ЖУМАРУКЪ *ат.* Улар, горная индейка / Жаз тауукъну тукъумундан, таулада, къаялада жашаучу, тауукъдан уллу, гогушдан гитче къанатлы. *Бираз баргъанлай, Такуш бир топпанны башында жумарукъ сюрюуню эследи.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 99. ❑ *Танкларыбыз, бузлу тауланы тюплеринде талгъыр жумарукълай къанкъылдай, не кючлюню да мычытмай юзедиле.* Хочуланы С., Хапарла, 102.

ЖУМАРУКЪЧУ *ат.* Охотник на уларов / Жумарукъ уучу. *Къоншубуз жумарукъчуду.*

ЖУМАРЫКЪ *ат къ.* **жумарукъ.** – *Биз жаз тауукъланы бла жумарыкълаpы жырлагъанларына тынгылап тургъанлай, котур тюбюнден тюлкю чыгъып къачды.* Уллубашланы И., Озгъан кюнле, 8. ❑ *Ол аргъы тауда жумарыкъ, Ма, берги тауда бугъарыкъ.* (Фольк.)

❑ **Жумарыкъ тауукъ** *къарач. къ.* **жумарукъ.** *Жумарыкъ тауукъла кибик тартына.* (Нарт сёз). ○ *Кюн жарыды, жумарыкъ тауукъла уяндыла.* Ортабайланы Т., Окъуу книга, 115. ❑ *[Зурум:] Энди бузулуп къалгъанды ансы, [Аминат] гитчелигинде жумарыкъ тауукъча, бир сейирлик бала эди.* Хубийланы О., Адамлыкъ, 132.

ЖУМДУР *эт. понуд. от* **жум** / Жум дегенни *къатланыучу айырмасы. Зухура Зулькаевнаны сёзлери, бир биринден оза, жел кюн кётюрюлген букъу кибик, кёзлени жумдура эдиле.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 132. ❑ *Барады ол [къоян] кесчигин Таматача сундуруп, Айыугъа да къарайды,*

Къулакъларын жумдуруп. Б а л а л а н ы О., Башчы теке, 14.

ЖУМДУРУКЪ [1] *ат.* Кулак человека / Бармакъларын ичине бюгюлюп, бирге къысылгъан къол. *Жыйсам – жумдурукъ, жайсам – ундурукъ.* (Э л ь б е р). *Чаммалийни жумдурукъларын къысылгъанлай къалдыла: ол сабий жашны урургъа базынмады.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 36. ❑ *Элбуздукъну мазаллы жумдургъуаны [Добайны] жерге чулгъандырды.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 152.

❑ **Жумдурукъ эт** сжимать пальцы в кулак / бармакъланы ичине бюгюп, къол аязгъа къыс. *Жыйылгъан халкъны сарыуу къайнап, аны [фашистни] сёзлерине тынгыламай, къолларын жумдурукъ этип, имбашларын бир бирге тиреп, деменгили сюелгенин ол кёрмей тюйюл эди.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 6. ❑ *Ауруу бир жанындан, зулму экинчи жанындан эсиртген Махмут къолун жумдурукъ этди.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 81. ❑ *Люба... акъ къолчугъун жумдурукъ этип, эшикни къаты къакъды.* "Жарыкъ жолда", 201.

ЖУМДУРУКЪ [2] *ат къарач. ист.* Кулак / Энчи мюлкю болгъан, жеринде жалчыланы ишлетген бай элли. *Бу дуркъучу – бу жумдурукъ Жарлыланы жерге кёмсе, Къанларын суурса, эмсе, Сора къолу къана эди.* Е р т е н л а н ы А., Жазгъанларыны сайламалары, 55.

ЖУМДУРУЛ *эт. страд. от* **жумдур** / Жумдур дегенни *зорлаучу айырмасы. Елгенни кёзлери жумдурулдула.*

ЖУМДУРУЛУУ *и. д. от* **жумдурул** / Жумдурул дегенден *этим ат. Кёзлери жумдурулуу.*

ЖУМДУРУУ *и. д. от* **жумдур** / Жумдур дегенден *этим ат. Кёзлерин жумдуруу.*

ЖУМЛА [1] *ат эск. къ.* **айтым.** *[Къартны] хар жумласы хурлукъ сёзге байланаракъды.* Е р т е н л а н ы А., Жазгъанларыны сайламалары, 72.

ЖУМЛА [2] *эт.* Конфисковать / Зор бла сыйырып, къыралгъа ётдюр. *[Езю Тукъумгъа:] Ала, партизанла, сени жылкъыингы керти да сюрген эселе, элни аягъындан башлап кюйдюрюп, хапчукларын а жумларгъа керекди.* Э т е з л а н ы О., Къаяла унутмагъандыла, 62.

ЖУМЛАН *эт. страд. от* **жумла** [2] / Жумла [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Гудучуну мюлкю жумланнганды. Жумланнган хапчукланы бир отоугъа жыйгъан эдиле.*

ЖУМЛАНЫУ *и. д. от* **жумлан** / Жумлан дегенден *этим ат. Биреуню мюлкюню жумланыуу.*

ЖУМЛАУ *и. д. от* **жумла** [2] / Жумла [2] дегенден *этим ат. Урланнган затланы жумлау.*

ЖУММАКЪ 1 *ат.* Специально приготовленный ком теста, свежего сыра, картофельного пюре и т. п. / Жумушакъ затны, бирге къысылып, къаты этилген, тёгерек формагъа келтирилген кесеги. *[Тауселтан Умаргъа:] Райондан келген къуллукъчуду десенг, ауузларында къуулут жуммакълары болгъанча, дынг боладыла да къаладыла.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 60. ❑ *Къуру къаяны ышыгъындан сора да энди дорбунда ашаргъа эти, сууу, кюйдюрюрге отуну болгъанлыкъга, [Къанаматны] къарыны-на аш-суу бармай, къар жуммакъ ёсгенча, къайгъысы ёсгенден ёсюп тебиреди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 57. // Начинка круглой формы для пирога / Бишлакъдан, картофдан д. а. к. башха затдан тёгерек формалы этилип, хычынны ичине салыныучу зат. *Аслийжан, буфетни тюбюнден тылысын да, жуммакъларын да алып, хычын*

этип башлады. Хубийланы О., Аманат, III, 13.

ЖУММАКЪ II *хал. сёзл.* Свернувшись в клубок *(клубком)* / Тёрт бюкленип, тёгерек болуп. *Салиймат къоркъуугъа къалды, Къуушха жуммакъ тагъылды.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 112. ❑ *Бирде тау ауллада юй жана эди, От жалын тёгерегин жалай эди, Мор тютюн а кесин тыкъ тёге эди, Чорбат башына жуммакъ чёге эди.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 79.

▲ **Жуммакъ бол 1)** превратиться в комок *(о сердце, думах, мыслях и т. п.)* / бирге жыйыл, тюйюл. *Аны [Асхатны] жюрегинде жуммакъ болуп тургъан тюйюмчекни тешилгенин билдим.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 15. ❑ *Сагъышла, жуммакъ болуп, тиширыуну жукъларгъа къоймайдыла.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 30; **2)** свернуться в клубок *(клубком)* / чулгъаныр жатыу, тёрт бюклениу. *[Къызчыкъ] къысылгъанлай жуммакъчыкъ болуп, ауузчугъу бла эмчек излеп башлады.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 32. ❑ *Ол [Сагъыт] терезе тюбюнде жуммакъчыкъ болуп тургъан къара кёлеккени эследи.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 79. **3)** скомкаться / къысылып, тёгерек формалы бол. *Жыртылгъан къагъытла, жуммакъла болуп, тышына тёгюлгендиле.* Батчаланы М., Элчилерим, 64; **4)** скучиваться *(о тумане, облаках, дыме)* / жокку бол, бирге жыйыл *(туманны, булутну, тютюнню юсюнден). Чегет ауулда чорбат башына Жуммакъ болады тютюнчюк.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 124.

❑ **Жуммакъ эт** превратить в комок / къолунг бла къысып, бюгюп, тёгерек формалы эт. *[Къарашауай] махтанчакъны атын кётюрюп алды, Жуммакъ эте келип, аллына салды.* "Нартла", 165. ❑ *Эмеген, ...тюлкюню бууп, жуммакъ этип, къачып кетди.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 289. ❑ *Ол [эмеген] арсланланы, къапланланы, айыуланы да къол жуммакъ этип, бир жанына сызып кетенди.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 184.

ЖУМУКЪ *сыф.* Прищуренный / Бираз жабылгъан, толу жабылмагъан *(кёзлени юсюнден). Таулан Хамит сёлешген заманда аны къарыулулугъуна, жашлыгъына, жумукъ кёзлерине къарап, кесини жаш заманы эсине тюшюп, юч кере терен ахсынды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 100. ❑ *Туудукъ улу Даулет бою узун, кёзлери жумукъ, бели иничке жашды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 178.

ЖУМУКЪКЁЗ *сыф.* С прищуренными глазами / Жарты жумулгъан, жарты къысылгъан кёзлери болгъан *(адам). [Хаким:] Бир жумукъкёз алаша бойлу жашчыкъ уста чабакъ тутуучуду деп эшитдим.* "Коммунизмге жол", 1979, № 66.

ЖУМУКЪУЛ *ат.* Брусника, черника / Тышлары териге ушагъан эм дайым жашиллей тургъан чапыракълары болгъан, агъачда, къаялада ёсюучю юлкю битимде битиучю, мыстыракъ, къызыл неда къара кёгетчик. *Жумукъулну кёп ашасанг, ийне этер.* (Нарт сёз). ○ *Ой жумукъул, жумукъул, Къаялада битесе, къая къызы терексе, Кёгет берирге керексе.* Шахмырзаланы С., Назмула, 251. ❑ *[Къая:] Жумукъулла битдиргенме Бар ёмюрюмде юсюмде, Илячинле учургъанма, Уясын сакълап кесимде.* "Коммунизмге жол", 1978, № 180.

ЖУМУЛ *эт.* **1.** Закрываться, зажмуриваться, смыкаться / Къысыл *(кёзлени юсюнден). Къартны кёзлери жумулдула.*

2. Закрываться в кулак *(о руке)* / *Халиймат тёгерегине къарады, къоллары кеслери алларына ачыла, жумула тургъанларын эследи.* "Шуёхлукъ", № 64, 89.

3. Прижиматься *(о крыльях, об ушах)* / Къысыл *(къулакъланы, къанатланы юсюнден). Къулакъ-лары жумулуп туруучу къаратор атланы ким да жаратырчады.* "Шуёхлукъ", № 51, 55.

4. *кёч.* Бежать, идти очень быстро / Бек терк чап, бар. *Зыгыт ичи бла, жумулуп, эки атлы бири бирини ызындан таула таба барадыла.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 78. ❑ *Жумулуп барады женгил машина, Ай кёрюнмейди къаяла башында.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 27. ❑ *Билмей тургъанлай, къыртчыгъа, жумулуп, кёкден окъча атылып жетер.* Кацийланы Х., Тамата, 12.

5. *кёч.* Тонуть, гибнуть, погружаясь в воду, на дно / Суугъа, кёлге бат, кёмюл, батып ёл. *Елген Геля кёл тюбюне жумулду.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. ❑ *Кёкде баргъан къанатлы Жумулады тенгизге. Олтуругъуз, тенглерим, Жырла айтайым сизге.* (Фольк). ▭ *Жюрегим чыдаялмайын жеринде, Жумулдум хапардан толу кёлюнге.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

ЖУМУЛУУ *и. д. от* **жумул** / Жумул дегенден *этим ат. Къушну къоянны ызындан жумулууу. Кёзлери жумулуу.* ▭ *Аскер кертда чуругъум тюшдю депми, ызына къарай, жумулууну берип башлады.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 105.

ЖУМУЛУШ *эт. взаимн.-совм. от* **жумул** / Жумул дегенни *араш айырмасы. [Атла] лячинлеча, жумулушуп чабадыла.* Шахмырзаланы С., Ол ёмюрледе, 55. ❑ *Машинала кенг жолланы Жумулушуп барадыла.* "Шуёхлукъ", № 4, 17.

ЖУМУЛУШУУ *и. д. от* **жумулуш** / Жумулуш дегенден *этим ат. Лячинлени жубуранланы ызларындан жумулушуулары.*

ЖУМУРТХА *ат.* Яйцо *(птиц, черепах и др. животных)* / Къанатлыла, сюркелип жюрюучюлени бир къауумлары *(жылан, гургун)*, къурт-къумурсхала тапхан, тышында къабугъу болгъан, тёгерек неда зугул формалы зат; гаккы. *Хар жумуртхадан да бала чыкъмайды.* (Нарт сёз). ○ *Олсагъат Асхат артмагъындан кёк шешала, бишген эт, жумуртхала чыгъарды, кружкачыкъны аракъыдан толтуруп, Домалайгъа узатды.* Зокаланы З., Солуу кюн, 42. ❑ *Къыралгъа эт, жумуртха, жюн сатыуну жарымжыллыкъ планы толгъанды.* "Шуёхлукъ", № 18, 5.

▲ **Жумуртхада тюк излеген** придирчивый, ищущий во всем недостаток / чурумчу, жукъгъа бюсюремеучю. *[Жаубермез:] Жумуртхада тюк излеген заманларым болуучу эдиле.* Этезланы О., Тарда, 89. ❑ *Жумуртхада тюк излеген айтхылыкъ Агунда аладан [нартладан] бирине да бюсюремегенди.* "Нартла", 188.

ЖУМУШ[1] *ат.* **1.** Работа, служба / Биреуню бир тюрлю мурат бла тындыргъан иши, этилирге керекли зат. *Сабийни жумушха жибер да, ызындан къара.* (Нарт сёз). ○ *Хар ким, юйлеринде жумушларын терк тындырып, ныгъышха табыладыла.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 210.

2. Надобность, нужда, дело / Кереклилик, иш. *Жамий, директоргъа Мухамматны къагъытын да кёргюзтюп, жумушун айтды.* Ахматланы И., Боранда, 49.

3. Поручение, задание / Тамамланыргъа деп берилген *(белгиленнген) иш. Жумуш бер. Эрке жаш жумуш тындырмаз* (Нарт сёз).

❑ **Жумуш эт** служить, работать на благо *кого-чего* / ишле, къуллукъ эт. *Тёрт эгеч да, сау-эсен къыралгъа жумуш этип, къартлыкъларында тынчлыкъны солуйдула.* "Жанкъыллыч", 258. ❑ *Мени тенгим, хакъына Жукъ да тилемей, халкъдан, Жумуш этди халкъына, Аямады къан, не жан.* Отарланы С., Танг жулдузум, 54. ❑ *[Ха-*

рун:] Мен жыл кёзюнде колхозгъа жумуш эте эсем, аны [Нанашны] эки ёгюзю манга эки сагъат ишлегенликге хата жокъду. Толгъурланы З., Эрирей, 129.

ЖУМУШ [2] *эт. взаимн.-совм. от* **жум** / Жум дегенни *араш айырмасы. Къызчыкъла кёзлерин терк-терк жумушадыла.*

ЖУМУША *эт.* **1.** Смягчаться, становиться мягче / Жумушакъ неда жумушагъыракъ бол, къолгъа жумушакъ тиерча бол. *[Ханийни] алгъын берч болуп, кюннге кюйген къоллары агъардыла, жумушадыла.* Тёппеланы А., Чамны да чам биледи, 102. ❑ *Хасан къайиш жиплеге жау сюртдю, ала иги жумушагъандан сора, тапчыкъ жыйып, юй башда асырады.* "Шуёхлукъ", № 29, 106. ❑ *Ынна къой терини иги жумушагъынчы ийрагъач бла ийледи.* "Шуёхлукъ", № 13, 74.

2. Стать более умеренным / Селей, азай. *Ал кезиуде тюбеген къыйынлыкъдан къоркъуу энди жумушай башлагъанды.* Кацийланы Х., Тамата, 80. // Стать менее суровым, злым / Селей *(ачыуну, хынылыкъны, къатылыкъны юсюнден). Адамланы хыны тюрсюнлери жумушады.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 117. // Стать менее грубым *(о словах, выражениях)* / Жууашсын, жууашха тарт. *Ахмат сабийлерине, терсликлерин кёрсе, бек ачыуланып, урушуп, сора терк окъуна жумушап къалыучуду.* "Шуёхлукъ", № 13, 98. ❑ *Къаншаубий жумушап тургъан къонакъбай тюрсюнюн тамада тюрсюннге кёчюрюп, сёлешип башлады.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 309. ❑ *Жамийлят, жумушап, [Алийге] кесинги коллективден бир жанына тартма.* Кацийланы Х., Тамата, 72.

3. Стать более мягким, без резких колебаний температуры *(о погоде, климате)* / Селей, бираз сын, жылыгъа айлан *(кюнню халыны, хауаны юсюнден). Къышны эки айында бирча къысып, жумушай тургъан къаты суукъла мал къышлатыуда артыкъ жумушла чыгъаргъан эдиле.* "Ленинни байрагъы", 1979, № 115.

ЖУМУШАКЪ 1 *сыф.* **1.** Мягкий, нетвердый на ощупь / Къаты болмагъан; антоними: къаты. *Къойну тюбюне жумушакъ мулжар этилсе, къой тынчаяды да эринчек болады, тангнга дери къопмай жатады.* "Шуёхлукъ", № 4, 122. ❑ *Шарийфат къызыл къатапа жайылгъан жумушакъ диванны къыйырына жоппучукъ болуп, терезеден гокка ханслагъа мыдах къарайды.* Къобанланы Д., Кюн таякъла, 107. // Нежный, пухлый *(о теле, частях тела)* / Къолгъа хычыуун тийген, кёпчек, *(адамны этини, санларыны юсюнден). Жумушакъ къолла. Жумушакъ жаякъла.* // Тонкий, шелковистый *(о шерсти, волосах, ткани и т. п.)* / Иничке, дарий, жибек кибик *(жюнню, чачны, къумачны д. а. к. башха затны юсюнден). Жумушакъ жюн. Жумушакъ чач.*

2. Легко поддающийся обработке / Ишлерге, этерге тынч болгъан. *Жумушакъ металл. Жумушакъ агъачны къурт ашар.* (Нарт сёз). ○ // Свежий, нечерствый / Къатмагъан, эскирмеген. *Жумушакъ ётмек.*

3. Приятный для слуха, не резкий / Ариу, хычыуун, сюйдюмлю эшитилген. *[Ахматны] сабыр, басымлы сёзлери, жумушакъ ауазы хар адамны жюрегине синге эдиле.* Хубийланы О., Аманат, I, 14. ❑ *Жырны жумушакъ, мыдах макъамы Валяны жюрегине жылы тийди.* Дотдуланы Х., Жашлыкъны жолунда, 51. ❑ *Кюз кечеде, ай жарыкъча, Жумушакъса, музыка.* "Шуёхлукъ", № 46, 66.

4. *кёч.* Кроткий, уступчивый / Тынч, сабыр, жууаш. *Ол [ана] барындан да жумушакъ, кимден да халал болады.* Хубийланы О., Адамла, 64.

5. *кёч.* Ласковый, нежный / Эркелетиучю, сюйдюмлю. *Къаты сёз темирни тешер жумушакъ сёз къылычны кесер.* (Нарт сёз). ○

Ай жарыкъча жумушакъ сёзлени Айтыргъа сюеме, къызла, сизге. К ъ у л и й л а н ы К ъ., Жангы китап, 146.

6. *кёч.* Нестрогий, снисходительный / Халал кёллю, къаты бола билмеген, жан аурутуучу. *Сюлемен жумушакъ адам болур эди, чыдаялмай, къызына салып баргъанды.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 184. ❑ *[Байкъул] Мен жумушакъ адамма, Сакийнатны бошлайым жыжымдан.* Э т е з л а н ы О., Таулада сермешиу, 34. ❑ *[Ветрова:] Мерген, сен жумушакъ адам кёре эдим. Верагъа энтда да жанынг ауруп турады.* Б о т а ш л а н ы И., Малкъар пьесала, 93.

7. *кёч.* Тёплый, не суровый *(о погоде, климате и т. п.)* / Жылыракъ, артыкъ суукъ угъай *(кюнню халыны юсюнден). Къышны аллы жумушакъ болса, арты зыбыр болур.* (Н а р т сёз). О *Къышны сууугъу сынып, кюнле жумушакъгъа айланнгандыла.* "Коммунизмге жол", 1969, № 20.

ЖУМУШАКЪ II *хал. сёзл.* **1.** Мягко / Тийип, тутуп, къысып кёргенде къаты болмазча. *Къарабаш, ирикни сюрюп, жумушакъ бишрип, къонакъланы алларына салды.* (Ф о л ь к.) ☐ *Лейланы чыммакъ къоллары аны [жашны] боюнуна жумушакъ тийдиле.* "Коммунизмге жол", 1980, № 156.

2. Мелко *(напр. пахать, копать)* / Кылдыларын ууакъ этип, ууатып. *Малахланы Шагъабан кеси жюрютген трактор бла жумушакъ сюрюлген 740 орунуна 900 гектарны бажаргъанды.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 186. ❑ *Амма бахчаны бир кесек жерчигин сохан, сарымсах салыргъа деп, жумушакъ къазгъанды.*

3. *кёч.* Тихо, едва слышно *(о движении, походке и т. п.)* / Акъыртын, тынч, чайкъалмай, секирмей д. а. к. *Хажирет ол кече окъуна от жарыкъда чабырла эшди, эрттенинде уа жумушакъ-жумушакъ атлай, жолгъа чыкъды.* З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 74. ❑ *Коля вожжала бла къатылды, ат тебиреди, эм арба кырдыкда жумушакъ барып башлады.* М. К и н ц и с, В. Я д и н, Юч шуёх, 167. ❑ *Дамаск шахарны башында бир кере тёгерек айланып, "Ил-18" бетон жолну юсюне жумушакъ къонду.* "Шуёхлукъ", № 37, 72.

4. *кёч.* Слабо, недостаточно сильно / Кюч салмай, акъыртын. *[Ахмат] автоматны огъары аягъындан жумушакъ басды.* "Шуёхлукъ", № 64,19. ❑ *[Алий:] Аны [Масхутну] мазаллы къолу мени къолуму, ауругъан адамны ачытырма деп къоркъгъанча, жумушакъ къысды.* "Шуёхлукъ", № 59, 29. ❑ *Кёлюне асыры жумушакъ сермегенча келип, къатын биягъы эшекни саурусуна, бутларына да иги огъуна тартды.* Э б з е л а н ы А., Махти, 28–29.

5. *кёч.* Ласково, нежно / Сюйдюмлю, таза, халал жюрекден. *Мариямны ала кёзлери эрине жумушакъ къарадыла.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 108. ❑ *Дауумхан Азаматны башындан биягъыча жумушакъ сылады.* Т ё п п е л а н ы А., Отлукъ ташла, 67. // В нерезкой форме. Ачы, хыны, адепсиз угъай. *Урядник цирульникни... жумушакъ сёлешгенин ушатмады.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушы, 200. ❑ *Ишни болушун айыплап, Юсюпню уа абызырагъанын кёрюп, Харун...жумушагъыракъ сёлешип башлады.* Г у р т у л а н ы Э., Тенглерим, 29.

6. *кёч.* Мило, приятно / Жагъымлы, кёлге асыулу, сюйюмлю д. а. к. *Жамийлятны къара дугъум кёзлери жумушакъ ышардыла.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 26. ❑ *Валя кёзлерин ачды да къалай эсе да бир жумушакъ ышарды.* З а л и й х а ч л а н ы Ж., Жанныган жюрекле, 159.

❑ **Жумушакъ эт 1)** *къ.* **жумушат.** *Ингир алагъа аз жангур жауып, жерни бир кесек жумушакъ этди* Е. Ф о р т у н а т о в а, Окъуу книга, 29; **2)** *кёч.* умерить что / селейт, азайт, тынчайт. *Врач укол бла саусузну жюрек ауруюун бираз жумушакъ этди.* "Комму-

низмге жол", 1971, № 76. ❑ – *Макканы къызыу юзмез ёзенлери сизни жумушакъ этерле, къоркъмагъыз,– деп лакъырда эте, [Сюлемен] чабырларын чубур кийди.* Х о ч у л а н ы С., Хапарла, 28.

❑ **Жумушакъ белги** *грам.* мягкий знак / "ь" харфны аты. *Малкъыар тилде жумушакъ белги жалан да башха тилледен кирген сёзледе жюрютюледи.* "Малкъар тилни орфорграфиясы бла пунктуациясы", 20. ❑ *Жумушакъ белги бла бошалгъан сёзге къысыкъ тауш бла башланнган аффикс жалгъанса, жумушакъ белги жалан да толь-тольну, руль – рульну дегенча сёзледе сакъланады.* "Малкъар тилни орфографиясы бла пунктуациясы", 20. **Жумушакъ вагон** мягкий вагон / жукълаучу жерлери жумушакъ болгъан вагон. *Жаш жумушакъ вагоннга эки билет алды.*

▲ **Жумушакъ жюрекли (кёллю)** мягкосердечный, добродушный / иги ниетли, халал, жан аурутуучу, къайгъырыучу. *[Батыр] жумушакъ жюрекли, хатерли жаш болса да, тутушхан кезиуюнде кишиге бет этер амалы жокъ эди.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 45. ❑ *Бу ариу тауушчукъла жумушакъ жюрекли къартны [Исламны] бютюн да жумушатадыла.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Къарчаны юйдегиси, 6.

ЖУМУШАКЪЛА *эт. сёл. тил. къ.* **жумушат I**. *Чабырлыкъ терини жумушакъла.*

ЖУМУШАКЪЛАН *эт. страд. от* **жумушакъла** / Жумушакъла дегенни *зорлаучу айырмасы. Тери, ийленип, жумушакъланнганды.*

ЖУМУШАКЪЛАНЫУ *и. д. от* **жумушакълан** / Жумушакълан дегенден *этим ат. Тёшекни жумушакъланыуу.*

ЖУМУШАКЪЛАУ *и. д. от* **жумушакъла** / Жумушакъла дегенден *этим ат. Къатхан терини жумушакълау.*

ЖУМУШАКЪЛЫКЪ *ат.* **1.** Мягкость *(постели, древесины, снега и т. п.)* Жумушакъ болгъанлыкъ, къолгъа къаты тиймегенлик; антоними: къатылыкъ. *[Ана] дарий быстыргъа чулгъайды аны [жашчыкъны], Тёшегини жумушакълыгъын кёре.* О т а р л а н ы С., Сайлама, II, 179. ❑ *[Алийхан:] "Бу агъачны жумушакълыгъына къарамайма: жангыз ургъанлай, балта ортасына дери киргенди!" – деп, сейирсинди.* "Коммунизмге жол", 1977, № 118.

2. Лёгкость для обработки / Ишлерге, этерге тынчлыкъ. *Алюминни жумушакълыгъы.*

3. Приятность *(для слуха)* / Ариу, хычыуун, сюйдюмлю эшитилгенлик. *Исмаил Жанатаевни макъамыны жумушакълыгъын ким да жаратырчады.*

4. *кёч.* Кротость, уступчивость / Тынчлыкъ, сабырлыкъ, жууашлыкъ. *Адамны жумушакълыгъы.*

5. *кёч.* Нежность, ласковость / Сюйдюмлюлюк, татлы тиллилик. *Сёзню жумушакълыгъы. Ананы жумушакълыгъы.*

6. *кёч.* Отсутствие строгости, снисходительность / Халал кёллюлюк, къаты болмагъанлыкъ. *[Йиналукъ Сафаргъа:] Жумушакълыкъ бла алыкъын киши кишини тюз акъыллы этип кёрмегенме.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 152. ❑ *[Домалай:] Жумушакълыкъ, тёзюм кёбюсюнде адамны башына жау болгъанларын сынагъанма.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 33. ❑ *Ол заманда анга къарасанг, ол...тиширыуда бир тукъум ётгюрлюк, аны бла бирге ана жумушакълыкъ танытхан мыдахлыкъ эслериксе кёзлеринде.* Ш а м а н л а н ы М., Окъа бёрк, 6. ❑ ... *Таулу халкъ жюрегинде жумушакълыкъны сакълайды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Чолпан, 12.

7. *кёч.* Отсутствие суровости *(о зиме)* / Артыкъ суукъ болмагъанлыкъ. *Озгъан жыл къышны жумушакълыгъы, ууакъ аякълы малланы къауданнга жая турургъа, алай бла уа мал ашны аяулу этерге*

онг берген эди. "Коммунизмге жол", 1976, № 42.

▲ **Жумушакълыкъ эт** проявлять доброту, уступчивость, относиться *к кому, -чему* снисходительно / халал кёллю бол, къаты болма, жан аурут. *[Темуркъа:] Ол [Къыямыт] манга Ташчыда атам-анам этмезлик жумушакълыкъны этгенди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 136. ❑ *Домалай анга [школну директоруна] жууап къайтармагъанлыкъгъа, "асыры жумушакълыкъ эте болурмамы?"– деп, сагъышланды.* Хубийланы О., Дерт, 33. ❑ *[Ибрагим:] Кертиди, мен адамлагъа асыры ышанып, жумушакълыкъ этгенме.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 183.

ЖУМУШАТ *эт.* **1.** Сделать более мягким, лишить твёрдости, жесткости / Жумушагъыракъ эт, къатылыгъын, зыбырлыгъын кетер. *Ол [Жандар], эрттен азыкъ ашагъандан сора, чабырларын ууп, жумушатып, ичлерине къургъакъ салам салып кийди.* Эбзеланы Х., Къанаматны журтунда, 49.

2. Сделать менее суровым и строгим / Ачыуланыуун, хынылыгъын селейт. *Чарлап Абдул-Къадырны тыялмазлыгъын ангылап, афенди сёзню жумушатыр жанындан башлады.* Аппаланы Х.,Къара кюбюр, 161.

3. Ослаблять, умерять / Бир затны ачыгъанын, адамны жарсыуун д. а. к. башха затны азландыр. *Дарман жашны ауруун жумушатды.*

ЖУМУШАТДЫР *эт. понуд. от* **жумушат** / Жумушат дегенни *къатланыучу айырмасы. Керим, жашларына айтып, картоф тёбелени тёгереклерин жумушатдырды. Аппа ыннагъа улакъ терилени жумушатдырды.*

ЖУМУШАТДЫРЫУ *и. д. от* **жумушатдыр** / Жумушатдыр дегенден *этим ат. Чюгюндюрню хансын арытдырыу, жумушатдырыу. Терини, ийлетип, жумушатдырыу.*

ЖУМУШАТЫЛ *эт. страд. от* **жумушат** / Жумушат дегенни *зорлаучу айырмасы. [Хасан] Къазып жумушатылмагъан жерде уа битим болмайды.* Хубийланы О., Аманат, III, 46. ❑ *Сюрюлген сабан ызлада топуракъ жумушатылмай, гырт-гырт къалып кетген эди.* "Ленинни байрагъы", 1979, № 168.

ЖУМУШАТЫЛЫН *эт. страд. от* **жумушатыл** / Жумушатыл дегенни *зорлаучу айырмасы. Тери талкъы бла ийленип жумушатылынды.*

ЖУМУШАТЫЛЫНЫУ *и. д. от* **жумушатылын** / Жумушатылын дегенден *этим ат. Къолланы жумушатылыныулары.*

ЖУМУШАТЫЛЫУ *и. д. от* **жумушатыл** / Жумушатыл дегенден *этим ат. Жерни жумушатылыуу. Топуракъны жумушатылыуу.*

ЖУМУШАТЫУ *и. д. от* **жумушат** / Жумушат дегенден *этим ат. Къайишни жау сюртюп жумушатыу. Жерни тырнауч этип жумушатыу.* ❑ *Кеслерини басма органларында неонацистле Европада къатылыкъны жумушатыуну политикасына къажау сюеледиле.* "Коммунизмге жол", 1977, № 196.

ЖУМУШАТЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **жумушат** / Жумушат дегенни *араш айырмасы. Къызла къолларын крем бла жумушатышадыла.*

ЖУМУШАТЫШЫУ *и. д. от* **жумушатыш** / Жумушатыш дегенден *этим ат. Къолланы жумушатышыу.*

ЖУМУШАУ *и. д. от* **жумуша** / Жумуша дегенден *этим ат. Терини жумушауу. Адамны ачыууну*

жумушауу. Европада къатылыкъны жумушауу.

ЖУМУШЧУ *ат.* **1.** Слуга *(напр. народа, партии)* / Кесин саулай халкъны эркинлигине берген, аны айтханын этиучю адам. *[Михаил Николайгъа:] Ма, сен, халкъ сюдю, алай дегеним, халкъ жумушчу. Жумдурукъ бла салынган сакъатлыкъ ючюн, адамны ачы тийген зат ючюн къаллай статьяны жабышдыргъанлыран эл жыйылыулада айтхан эдинг.* "Шуёхлукъ", № 70, 54. ❑ *Депутатла халкъны керти да жумушчуларыдыла.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 189.

2. Слуга, лакей / Къул, къарауаш. *Бир эрттенликде Бекмурзаланы жумушчусу сокъур Баттай Сарыбашлагъа келди.* Е з д е н л а н ы А., Саният, 79. ❑ *Антон Баймырзаны жумушчусу болуп тургъан айындача, бир заманда да инжилмеген эди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 329. *Къарап-къарагъынчы, Къыямытны жумушчулары уллу столну ашарыкъдан, ичерикден толтурадыла.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 15.

3. Работник / Ишчи, бир жерде ишлеген, къуллукъ этген адам. *Райкомну жумушчулары жаш тёлюге жарыкъ тюбедиле.* К ъ у д а й л а н ы Х., Ол кюнледе, 54. ❑ *Жарамаз дерге, бек уллу къуллукъчу, Алай мен тюйюлме гитче жумушчу.* З у м а к ъ у л л а н ы Т., Къаяда гюлле, 35. ❑ *[Хажимурза:] Сабанчыны, малчыны къой, ол халгъа юйде, къошда жумушчула да ырази тюйюлдюле.* "Шуёхлукъ", № 10, 46.

ЖУНЧУ *эт.* **1.** *къ.* **абызыра.** *Къонакъ аман болса, къонакъбай жунчур.* (Н а р т с ё з). ○ *Жунчугъаны кетгинчи, Ахматны аллына къызланы эм уста тепсеучюлерини бири барып, жаякълары къан къуйгъанча къызарып сюеледи.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 19.

2. Мучиться, испытывать затруднение / Къыйнал, азап чек. *Аччыкъ, мыстындау уюгъанча, Ибрахимни къоюнунда ырахат къалкъыды.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 14. ❑ *[Дауум:] Фатийма, кёчеме деп къыйналма, ууакъ сабийле бла жунчурукъса.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 38. ❑ *Сохтала, устазла да жунчуй эдиле къыш.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 115.

3. Смущаться, прийти в смущение / Тартын, уял. *Ол [Жамий] эки-юч жыл мындан алдача къызармады, жунчумады.* А х м а т л а н ы И., Боранда, 50. ❑ *Таужан, Жантемирге былай тюбер умуту болмай, секирип къобуп, жунчугъандан желкесине дери къызарып, баш энишге къарады.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 215. ❑ *Букъуда оюу салып, Аякъчыгъы булжуйду, Жаякълары къызарып, Ол [Мухтарчыкъ] бир кесек жунчуйду.* "Жарыкъ жолда", 23.

ЖУНЧУТ *эт. къ.* **абызырат.** *Белинден басхан ауурлукъму жунчутду, огъесе къоркъгъанмы этди: ат сирелди да къалды.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 185. ❑ *[Жанчыкъ:] Осал хапар адамны басады, жунчутады.* "Шуёхлукъ", № 50, 72. – *Сиз ашагъыз, мен эшикге бир кёз жетдирейим,*– деген сылтау бла Мусса, тиширыуланы ашда жунчутмазгъа, эшикге чыкъды. Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 109.

ЖУНЧУТДУР *эт. понуд. от* **жунчут** / Жунчут дегенни *къатланыучу айырмасы. Къызны бираз жунчутдурдула.*

ЖУНЧУТДУРУУ *и. д. от* **жунчутдур** / Жунчутдур дегенден *этим ат. Биреуню жунчутдуруу.*

ЖУНЧУТУЛ *эт. страд. от* **жунчут** / Жунчут дегенни *зорлаучу айырмасы. Бузоучукъла суукъдан жунчутулгъандыла.*

ЖУНЧУТУЛУУ *и. д. от* **жунчутул** / Жунчутул дегенден *этим ат. Суукъдан жунчутулуу.*

ЖУНЧУТУУ *и. д. от* **жунчут** / Жунчут дегенден *этим ат. Уллу къызыулукъну жунчутуулун кётюралмагъан сабий санла, хаухха салыннган къар кибик, эрип, таусулуп барадыла.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 25.

ЖУНЧУУ [1] *и. д. от* **жунчу** / Жунчу дегенден *этим ат. Мал аш хазырлау иги бармаса, эл жунчуу, мал чарпыу тохтамайды.* А к ъ б а й л а н ы А., Ёмюрню иеси, 5.

ЖУНЧУУ [2] *ат.* Страдание, мука, мучение / Къыйынлыкъ, жунчугъан хал. *Шахар кеси да энди, бел къатдырып, жунчуудан къутула башлагъанды.* Х у б и й л а н ы О., Адамла, 48. ❑ *[Темуркъаны] жаш, къарыулу жыллары, батмакъгъа бата, суукъда къала, ачлыкъны-жаланнгачлыкъны кёлтюре кетдиле, энди уа, ... алгъынча къыйынлыкъны, жунчууну, артыкъ сёзню да кётюралмайды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 37. ❑ *Жер жюзюн жарытып турады урунуу. Уруннган адам кёрмейди жунчуу.* "Жилтинле", 278.

ЖУНЧУУЛУ I *сыф.* **1.** Испытывающий страдание, мучение / Жунчугъан, жарсыулу. *Арбазында талай ууакъ алякълысы болмагъан юйдеги кесин жунчуулугъа тергеп жашайды.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 72.

2. Трудный, затруднительный / Къыйын, ауур. *Жунчуулу болум.*

ЖУНЧУУЛУ II *хал. сёзл.* Мучительно / Жунчуп, абызырап, къыйналып. *Таула таба къарайма мен, узакъгъа, Жюрегим а терк урады, жунчуулу.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 98. ❑ *"Не дединг, Азирет?" – деп, Ширийфа жунчуулу сорду.* К ъ о б а н л а н ы А., Кюн таякъла, 119.

ЖУНЧУУЛУКЪ *ат къ.* **жунчуу** [2]. *[Муса:] Иванов бла мен не ишде да жунчуулукъ сынамаучу эдим.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 160. ❑ *Жашауумда бир жунчуулукъ жетгенни Сенден бир адамны умут этгенни Бу жунчууда "болуш",– деп тилегенни, Сансыз этмей, бер къолунгдан келгенни.* О т а р л а н ы С., Жюрек саугъа, 25.

ЖУНЧУУСУЗ I *сыф.* Успешный, заключающий в себе успех / Жетишимли, иги, тынч, тап. *Жунчуусуз иш. Къыш жунчуусуз болгъаны себепли, малла азмагъандыла.*

ЖУНЧУУСУЗ II *хал. сёзл.* Успешно / Жетишимли, иги, тап халда. *Бичен хазырлау жунчуусуз барады.* "Коммунизмге жол", 1979, № 154. ❑ *Будайдан къуулут этиу, силос салыу жунчуусуз барады.* "Ленинни байрагъы", 1975, № 150.

ЖУНЧУУУКЪ *сыф. къарач.* Застенчивый, стеснительный, робкий / Уялчакъ, тартынчакъ. *[Къасым Къазийге:] Мени биргеме тили чалгъан, жунчууукъ, къызбай жашчыкъ окъуй эди.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 216. ❑ *[Домалай:] Ол къубулчакъ, ол жунчууукъ, ол баштбен да [Чомур] къатын, къыз къайгъылы болуп тебиргенди.* Х у б и й л а н ы О., Дерт, 15. ❑ *Ол [Захар] бек жунчууукъ адам эди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 288.

ЖУР *ат.* **1.** Косуля, серна / Буу тукъумну къауумундан кийик. *Къушча, уч, жаралы журча да ашыкъ, Бушууладан бугъаргъа жокъду ышыкъ.* О т а р л а н ы К., Сынла, 115. ❑ *Тёрт жанына сескекли къарай, жур жагъагъа тюшдю.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауш, 19. ❑ *Жаныбыз ауруду, жашла ары-бери чапдыла, алай журну [суудан] чыгъарыр амалын тапмай, тохтап къалдыла.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 141.

2. *къарач.* Дикий, невежественный / Жахил, къарангы. *Жур адетле.*

ЖУРКА *ат къарач. къ.* чирко. *Журканы башы чёплеуню къаура-*

сычады, тюбю уа гардошчады, алай андан уякъ, зугул болады.

ЖУРНАЛ *ат.* Журнал. **1.** Периодическое издание в виде книжки / Кезиуден кезиуге китапча басманаып чыгъыучу зат. *Назир а ол кезиуде, жаш тёлю ингирге хазырлана, биягъы подшивкала бла журналла, китапла бла кюреше эди.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 161.

2. Книга или тетрадь для периодической записи событий / Болгъан ишлени кезиуден кезиуге жаза турур ючюн хайырланылыучу китапчыкъ неда дефтер. *Суфият, журналны алып, жетинчи классха кирди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 194. ❑ *Столда арасы сюремден ачылгъан къалын журнал, "Зорька", "Астра", "Бирюза" деп ийнеклени... къайсысыны къачан ичленнгенлери кёргюзтюлюпдю.* Лайпанланы С., Гургумлу, 64.

3. *В позиции определения:* журнальный / Журналда басманаанган. *Журнал статья.*

ЖУРНАЛИСТ *ат.* Журналист / Журналистикадан усталыгъы болгъан литература къуллукъчу. *[Залим:] Алыкъа журналистледен адам жийиргеннгенди деп эшитмегенме.* "Шуёхлукъ", № 38, 25.

ЖУРНАЛИСТИКА *ат.* **1.** Журналистика / Журналлада, газетледе литература-публицистика иш. *Журналистика бла кюрешиу.*

2. Периодические издания в целом / Кезиуден кезиуге басманаыучу затла. *Спорт журналистика.*

ЖУРНАЛИСТЛИК *ат.* Занятие *(профессия)* журналиста / Журналистни иши, усталыгъы. *Ахшы журналист.* ☐ *Ол [Нажмудин] дунияда журналистликге жетген жокъ суна эди.* "Коммунизмге жол", 1976, № 104.

ЖУРТ *ат.* **1. Ата журт** (*къ.* **ата**). *Хамзат журтуна солдатча къуллукъ этгенди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 142. ❑ *Журтубузну жаралы ташы! Бизге тийгендиле бир душманланы окълары.* Къулийланы Къ., Жангы китап, 125. // Место рождения *кого-л.* / Биреуню туугъан жери. *1956–1958 жыллада къарачайлыла бла малкъарлыла кеслерини журтларына къайтхандыла.*

2. Место жительства, место битания человека / Адамны жашаъан жери. *Жаныуар сыфатлы Алий-Солтанны къазакълары таъп тургъан эл ёлет кирген журтха ушай эди.* Гуртуланы Э., Жанбермез Асланбий, 59. ❑ *Мутхузланып тау журтла, Кетгенди кюнню къууаты.* "Жилтинле", 406. ❑ *Сенден ариу бир жан кёрмедим. Кесим айланнган журтлада.* (Фольк.)

3. Жилище, дом / Мекям, юй. *Наратны – журтха, къайынны – отха.* (Нарт сёз). ○ *Тогъай башында, кертиси да, аламат журтла ишленнген эдиле: бишген кирпичден – базала, кенг жарыкъ юйле.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла. 158. ❑ *Мусса бла Нанаш журт ишлей билгенлени списокларын жарашдырадыла.* Этезланы О., Тарда, 165.

ЖУРУН *ат.* **1.** Лоскут / Къумачны, терини д. а. к. башха затны юзюгю, дуккулу. *Иги къумачны журуну да жарайды.* (Нарт сёз). ○ *[Сафарны] гелепей кёнчегини тобукъларына сахтиян журунла салыннгандыла.* Толгъурланы З., Эрирей, 49. ❑ *Ол [Къаххар] жамардан алгъа, кийиз журуннга сода себип, аны юсюнден да бир суусун затны тамызып, аямай сыйпап, уллубыдыр самоварны кюнча жылтыратды.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 184.

2. Клочок *(бумаги, газеты и т. п.)* / Къагъытны къыйырындан жыртылгъан неда кесилген кесек. *Тёрт бюкленнген эски сомну ортасы къагъыт журунчукъ бла жамалыпды.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 156. ❑ *Жашланы бири, шофёргъа мангылайы бла*

къарай, окъа бла жасалгъан хуржунундан жумушакъ тютюн алып, газет журундан папирос бурду. Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 230. ❑ *Санлы бирде машина иеси, артха айланып, билет журунланы узатды.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 146.

❑ **Журун-журун эт** изорвать в клочья / ууакъ жыртып, кесек-кесек эт. *Къыз жашны письмосун журун-журун этип атды. Жашчыкъны арбазда атылып тургъан эски кёнчекчигин Бойнакъ журун-журун этгенди.*

ЖУРУНЛА *эт. сёл. тил.* **Журун-журун эт** (*къ.* **журун**). *Ит быстырны журунлады.*

ЖУРУНЛАТ *эт. понуд. от* **журунла** / Журунла дегенни къатланыучу айырмасы. Къагытны журунлат. Кёлекни журунлат.

ЖУРУНЛАТДЫР *эт. понуд. от* **журунлат** / Журунлат дегенни *къатланыучу айырмасы. Быстырны журунлатдыр.*

ЖУРУНЛАТДЫРЫУ *и. д. от* **журунлатдыр** / Журунлатдыр дегенден *этим ат. Бир затны журунлатдырыу.*

ЖУРУНЛАТЫУ *и. д. от* **журунлат** / Журунлат дегенден *этим ат. Газетни журунлатыу. Быстырны журунлатыу.*

ЖУРУНЛАУ *и. д. от* **журунла** / Журунла дегенден *этим ат. Быстырны журунлау. Кёнчекни журунлау.*

ЖУТ [1] *ат.* Период года, когда сена уже нет, а весенняя трава ещё не подросла / Жаз башында бичен тауусулуп, кырдык жетмеген заман. *Жутда кёп мал къырылыучу эди. Быйыл къыш бир бек къатыды, созулуп кетип, жут болмагъа эди",– деди аппа.*

ЖУТ [2] *сыф.* **1.** Прожорливый, ненасытный / Тоюмсуз, мухар. *Юслерине чыракъны жандыргъанлай, жут бёрюле кау-кау болдула, эшик-терезе да ачылдыла.* "Шуёхлукъ", № 20, 79. ❑ *Жут къозучукъ, тыпырдап, Анга [анасына] мыллык атады.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 241. ❑ *[Шапа къыз Жамийлятха:] Мачала кибик, быладан [тракторчуладан] жут адам кёрмегенме, аллах хакъына, аш этип жетишдиралмайма.* Кацийланы Х., Тамата, 100.

2. *кёч.* Хищный, напоминающий хищного животного в своем облике / Къарамы жыртхычны къарамына ушагъан. *Залимни, бёрюнюча, жут къарамы, Аминатны ариу бетине да ышылып, огъурлу жюрегин тырнап кетди.* Гадийланы И., Санга айтама, 163. // Выражающий жадность, алчность / Кесине алыргъа, кючлерге, иелерге итиннген. *Тиширыу, тынгысыз жут кёзлерин газетге айландырып, Петербургдан келген телеграмманы излеп башлады.* "Шуёхлукъ", № 76, 36.

3. *кёч.* Алчный, корыстный / Малкёз, ачкёз, байлыкъны сюйген. *Ахчагъа жут атасын-анасын да сатар.* (Нарт сёз). ○ *Бир-бир юйледен тиширыу къычырыкъ таушла эшитиле эдиле, бир-бир юйлени уа иелери, арбазгъа чыгъып, битеу юй ырысхыларына жут кадетлени бошлап къоя эдиле.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 42. ❑ *Бу жер эркин болгъанлы жут байындан Жетип келеди эки жыйырма жыл.* Отарланы К., Сайлама, 197.

ЖУТ [3] *эт.* **1.** Глотать *что* / Тамакъны къымылдаууну кючю бла бир затны ёнгечге эм аш оруннга тюрт. *Чайнамай жутхан ашынгы татыуу чыкъмаз.* (Нарт сёз). ○ *Ариу гюл ийисли тау хауаны толкъунларын тогъуп-тогъуп жутхан хычыууну.* Шауаланы М., Мурат, 163. ❑ *Эмеген къатын, муштухул, юй башындан тюшюп, юйге кирип, сермеп, ит кючюклени жутуп къойду.* "Нартла", 141. // Съедать или

выпивать, быстро, жадно глотая / Бир затны жутланып аша, ич. *Бёрюле жутланып, ючлю атны жутдула.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 37. ❑ *[Нартла] жети кюнню биширип, эмегенни ёпке-бауурун жутдула.* "Нартла", 244. ❑ *Жашчыкъла... ингирде, тапханчыкъларын жутхандан сора, Зекерияланы юйлерини огъары жанында къыртыша олтуруп, тюрлю-тюрлю хапарла айтадыла.* Зокаланы З., Солуу кюн, 6.

2. Впитывать *что* / Ичине сингдир. *Керексиз тёгюлген къанны жер жутмаз.* (Нарт сёз). ○ *Жаун эм къар сууну бир кесегин жер жутады, бир кесеги тылпыугъа айланады.* "Естествознание", 50.

3. *кёч. къ.* **ёлтюр.** *Малкъар элни эмина жутханын билсе да, тюркlю бай Шохайгъа жукъ айтмады.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 22. ❑ *Ол [Уллу Ата журт уруш] Жамийлятны эрин жутханды.* Кацийланы Х., Тамата, 151. ❑ *Балтий тенгизи жутса да, Атынг [Алим Байсолтанов] халкъынг бла къалгъанды.* "Жашаубузну байрагъы", 190.

4. *кёч.* Заглушать, глушить *какие-л.* звуки / Бир затны тауушун эшитдирмей къой, тунчукъдур. *Анда-мында ит чапхан тауушланы да сууну гюрюлдегени жутуп барады.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 20. ❑ *Уллу ауазлы шофёр терк окъуна автобусну моторун гюрюлдетди да, ол тауушланы [адамланы] сёзлерин жутду.* "Шуёхлукъ", № 39, 37.

5. *кёч.* Говорить невнятно / Иги эшитдирмей, ангылатмай сёлеш. *Устаз, диктантны мардасындан эсе терк окъуп, сёзлени ахырларын жутуп къояды.* "Коммунизмге жол", 1967, № 42.

6. *кёч. сёл. тил.* Выпивать *(спиртное)* / Ичгини ич, тарт. *[Домалай Асхатха:] Заманны зыраф оздургъандан эсе, келчи мени бла, бир абери жутуп чыгъайыкъ.* Зокаланы З., Солуу кюн, 38. ❑ *[Жашла] жукъ жутханлай, тели болуп кетедиле.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

ЖУТДАЙ *сыф. сёл. тил.* **1.** *къ.* **жут** [2] *(I-чи магъ.). Халимчик аш къангадан нёгерлериндан артхаракъ къобуучусу ючюн анга жутдай деучю эдиле.* "Шуёхлукъ", № 47, 86.

2. *кёч. къ.* **жут** [2] *(3-чю магъ.). [А. Островский] Дикойну, Кабаниханы эм башхаланы образлары бла жутдайланы, жахиллени, къуру кеслерин сюйген гурмук, къадыр къылыкълы адамланы кёргюзтгенди.* "Коммунизмге жол", 1974, № 76. ❑ *Жашауну жалан да эки формасы барды: чириу эм кюйюу. Къоркъакъла бла жутдайла биринчини, эр жюреклиле бла чомартла уа экинчини сайларла.* Шауаланы М., Кюн таякъла, 13.

ЖУТДАЙКА *сыф. бош тил. къ.* **жут** [2] *(1-чи магъ.). Къызчыкъ ашдан тоя билмеген жутдайкачыкъ эди.* (Фольк.)

ЖУТДАЙЛЫКЪ *ат.* **1.** *къ.* **жутлукъ 1.** *Сабийни жутдайлыгъы. Кючюкню жутдайлыгъы.*

2. *кёч. къ.* **жутлукъ 2.** *Кёзлени жутлукъларыды.*

ЖУТДУР *эт. понуд. от* **жут** [3] / Жут [3] дегенни *къатланыучу айырмасы, Башланы энишге тутдургъан, Исси жилямукъ жутдургъан, Жашар ёмюрню азлагъан – Урушду ёлюмню ызлагъан.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 12. ❑ *[Зулкъарней жамауатха:] Къызыл Аскерге болушуп, жауну жерге жутдурургъа керекбиз.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 199.

ЖУТДУРТ *эт. понуд. от* **жутдур** / Жутдур дегенни *къатланыучу айырмасы. Саусузгъа дарманны кюч бла жутдуртдула.*

ЖУТДУРТУУ *и. д. от* **жутдурт** / Жутдурт дегенден *этим ат. Ауругъаннга дарман жутдуртуу.*

ЖУТДУРУЛ *эт. страд. от* **жутдур** / Жутдур дегенни *зорлаучу айырмасы. Былайда да, строфаны къалгъаны магъаналы болгъаны себепли, бу айтыуну сайлыгъы жутдурулгъанды.* Къагъыйланы Н., Назму бла жазсала, 85.

ЖУТДУРУЛУУ *и. д. от* **жутдурул** / Жутдурул дегенден *этим ат. Дарманны жутдурулууу.*

ЖУТДУРУУ *и. д. от* **жутдур** / жутдур дегенден *этим ат. Сууну жутдуруу. Къабынны жутдуруу.*

ЖУТКЁЗ *сыф. къ.* **жут** [2] *(3-чю магъ.). "Ол жуткёз адам тёзюмсюзлюк этсе, не этерме?" – деди Азрет кеси кесине.* Къобанланы Д., Кюн таякъла, 131.

ЖУТЛАМА *сыф. сёл. тил. къ.* **жут** [2] *(3-чю магъ.). [Зайнеп кийим тигиучю къатынлагъа:] Дунияны мен жутарыкъма деп тургъан жутламагъа [къызыны къайын анасына] ысхарла кёлек бла кёнчекни салыгъыз.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 137.

ЖУТЛАН *эт.* **1.** Проявлять ненасытность, сильно хотеть есть, с жадностью бросаться на еду / Ашха-суугъа кесинги ат, мухарлыкъ эт. *Къузгъунла тёгерекден жутланадыла ашха.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. ❑ *Аскерни къазандагъына жутланнганын эслеп, Кёккёз, иги да бишмеген жёрмени алып, анга узатды.* "Шуёхлукъ", № 37, 89. ❑ *Сослан, атны жерге жутланнганын эслеп, отларгъа къырдышчыкъ излей, тёрт жанына къарады.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 100.

2. *кёч.* Зариться на *что* / Малкёзлюк эт, сугъанакълыкъ эт, бай болургъа талпын. *Къанлы душман жерибизге жутланып, зарауатлыкъ салгъанды.* "Толкъунла", 22. ❑ *[Сапар:] Мен жаратылгъанлы бир адамны ырысхысына жутланмагъанма.* Хубийланы О., Дерт, 52.

ЖУТЛАНДЫР *эт. понуд. от* **жутлан** / Жутлан дегенни *къатланыучу айырмасы. Итни, ашатмай туруп, жутландырдыла.*

ЖУТЛАНДЫРЫЛ *эт. страд. от* **жутландыр** / Жутландыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Ана сабийлерини ашха-суугъа жутландырылырларын сюймей эди.*

ЖУТЛАНДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **жутландырыл** / Жутландырыл дегенден *этим ат. Ырысхыгъа жутландырылыу.*

ЖУТЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **жутландыр** / Жутландыр дегенден *этим ат. Сабийин биреуню затына жутландырыу иги тюйюлдю.*

ЖУТЛАНЫУ *и. д. от* **жутлан** / Жутлан дегенден *этим ат. Ашха-суугъа жутланыу. Биреуню ырысхысына жутланыу.*

ЖУТЛАНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **жутлан** / Жутлан дегенни *араш айырмасы. [Къузгъунла] тёгерекден жутланышып къарайдыла, Зарлыкъ халда бир бирлерин санайдыла.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

ЖУТЛУКЪ *ат.* **1.** Прожорливость, ненасытность / Тоюмсузлукъ, мухарлыкъ. *Къазакъ бёрю, жутлукъгъа кесин хорлатып, дорбунгга кирип кетерге умут этеди.* Эбзеланы Х., Къанаматны журтунда, 31. ❑ *[Мухтарны] жутлугъу мача жетгенчады, Аш ашап бир эшек озмаз.* Гыттыуланы М., Космонартла, 27.

2. *кёч.* Алчность, корыстность / Малкёзлюк, ачкёзлюк, байлыкъгъа талашханлыкъ, сугъанакълыкъ. *Бай жутлугъун къоймаз.* (Нарт сёз). ○ *Ол [Мёлехан] кёзлерин жутлукъ байлагъан къаты жюрекли ёге ананы къолуна тюшдю.* Боташланы А., Жашауум, 40. ❑ *Тапсыз жерде мал алдайды кёзлени, Малгъа жутлукъ аз этеди*

сёзлени. Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

3. *кёч. къ.* **ачлыкъ.** *Къазауат жутлукъду, ачлыкъды, анга налат берирге керекди.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 218. ❑ *[Бёрю] жутлукъдан аш излейди солумай, Тили салынып, жюрюйдю жоллада.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 52. ❑ *Ачлыкъ, бек кемсиз къытлыкъ Дунияны къалтыратады, Сыгъып, ийирип жутлукъ Миллетлени абызыратады.* Къаракетланы И., Сайламалары, 61.

❑ **Жутлукъ эт 1)** *къ.* **жутлан 1.** *Бараз ашха да артыкъ жутлукъ этмейди.* Тёппеланы С., Жаралы зурнук, 20; **2)** *къ.* **жутлан 2.** *[Къасболат Мухажирге:] Мен, эшта да, сени суусабынга жутлукъ этген болурма.* "Шуёхлукъ", № 40, 40.

ЖУТУЛ *эт.* **1.** *страд. от* **жут** [3] / Жут [3] дегенни *зорлаучу айырмасы. Мухтарны тауушу дыркъылада жутулду.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 32. ❑ *Топуракъ баш, дранбаш юйлени ожакъларындан бурулуп чыкъгъан кёксюл тютюн, ёргеден ёрге кётюрюле, къумда суу жутулгъанча, кёзден тас болады.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 229. ❑ *Биз кетебиз дуниялыкъдан жутулуп.* Хубийланы М., "Къарачай-малкъар совет халкъ жырла", 64.

2. *кёч.* Прийти в *какое-л.* состояние / Сагъышха, умутха дегенча бир тюрлю халгъа кел. *Азрет, ахшы умутлагъа жутулуп, юйлерине жетди.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 71. ❑ *Биз терен сагъышха жутулдукъ.* Тюркюланы А., Марал жангурла, 33.

ЖУТУЛУН *эт. страд. от* **жутул** / Жутул дегенни *зорлаучу айырмасы. Жутулуннган аш тугул бырггы сыфат болгъан эмда богъурдакъны артында тургъан тамакъгъа тюшеди.* "Естествознание", 109.

ЖУТУЛУНУУ *и. д. от* **жутулун** / Жутулун дегенден *этим ат. Ашны жутулунууу.*

ЖУТУЛУУ *и. д. от* **жутул** / Жутул дегенден *этим ат. Сууну жерге жутулууу. Тауушну жутулууу. Терен сагъышха жутулуу.*

ЖУТУМ *ат.* Глоток / Бир жутаргъа боллукъ суусун зат. *Сау чоюн айран эмегеннге бир жутум болуп къалды.* (Фольк.).

ЖУТУУ *и. д. от* **жут** [3] / Жут [3] дегенден *этим ат. Дарманны жутуу. Ашны, чайнап, жутуу. Тюкюрюкню жутуу.*

ЖУТУШ *эт. взаимн.-совм. от* **жут** [3] / Жут [3] дегенни *араш айырмасы.*

ЖУТУШУУ *и. д. от* **жутуш** / Жутуш дегенден *этим ат. Балны терк-терк жутушуу.*

ЖУУ *эт.* **1.** Мыть / Суу бла неда суу, сапын бла да бирге эм къаллай да болсун, бир суусун зат бла бир затны кирин кетер, тазала. *[Лейла] бир къолу бла гёгенден суу къуя, акъ имбашларын, акъ ёшюнлерин, акъ бутларын жууду.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 53. ❑ *Арбаздан юй адырла жууугъан тауушла келедиле.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 113. ❑ *Залимчик, атны тышына чыгъарып, атасыны энчи кёзлеуюне элтип, жуууп жылтыратды.* (Фольк.) // Обмывать *(покойника)* / Басдырырны аллында ёлюкню суу бла ариу эт, чайкъа. *Къарындашла аталарын, жууун, кебинлеп асырадыла.* "Къарачай халкъ таурухла", 182. ❑ *Шейит ёлюклени жуумай саладыла къабыргъа.* Хубийланы М., "Къарачай-малкъар совет халкъ жырла", 35. // Стирать бельё / Сапын неда башха жууууучу зат бла быстырны кирин кетер. *Ол [Рая], жууугъан быстырларын агъырыкъгъа жайып, ызына айланды.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 47. ❑ *Къолумдагъы къол жаулукъчу-*

гъум, Жууп жайгъанма чалманнга. "Къарачай поэзияны антологиясы", 123. ❑ *Жанчыкъ аны [солдатны] ич кийимлерин жууп, итиу салып берди.* Тёппелаиы А., Кюн батмайды, 85.

2. Размывать / Юсю бла барып, ашап, оюп ёт. *[Къобан] мингле бла жылланы таймаздан жууп, жумушакъ къаяланы ашап, терен дорбунла этгенди.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 197. ❑ *[Къобан] тикни жуп келеди, Шорхалары боран этип, энеди.* Хубийланы О., Мурат, 76. ❑ *Къаты жолну ырхыла жуудула.* Хубийланы О., Аманат, I, 157.

3. Мочить, поливать *что* / Жибит, суу эт. *Минги тауну тураснындан къаралып келген жаун машиначыкъны башын къагъып, терезелерин жууп, жолну жибитип тебиреди.* "Алчыла", 75. ❑ *Юсю мылы тартып, бетин шулпу къатыш жыламукъла жууп, Фердау юйюне къайтды.* Кацийланы Х., Мухаммат, 25. ❑ *[Гюлле] къубуладыла, къаушаладыла, Жылы жаунла юслерин жууп.* Къулийланы Х., Жырны заманы. 72.

4. Смывать *(о дожде, ливне)* / Бир затны юсю бла барып, кирин, букъусун д. а. к. башха затын кетер. *Ууакъ ырхыла, букъуну, топуракъны жууп, къаралып, шорхулдагъан тауш кенгнге эшитиле, ёзеннге къуюладыла.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 249. ❑ *Сакъ жаун къабыргъаны тытырын жууду.* "Коммунизмге жол", 1974, № 46.

5. *кёч.* Смывать *(напр. позор, бесславие)* / Бир затдан *(сёз ючюн, сыйсызлыкъдан, бедишликден, айыпдан)* къутул. *Адамны юсюнде бедишин жууалгъан зат жокъду, бедиш, къара къузгъунлай, кёп жашайды.* Толгъурланы З., Эрирей, 192. ❑ *[Бабын] башха жолну – тюзлюкге, адамлыкъгъа элтген жолну тапмады. Аны себепли сыйсызлыкъны жалан да кесини къаны бла жууаргъа базынды.* Тёппелаиы А., Отлукъ ташла, 197. // Приводить к исчезновению, уничтожению *чего-л.*, уничтожать *что-л.* / Бир затны жокъ этерча, кетерирча эт; жокъ эт, кетер. *[Эфенди] шакъа сууну ичиреди, дууады деп. Хар ауруунуma ол барын жууады деп.* Къулийланы Х., Жырны заманы, 162. ❑ *Залимлени боюнун буудукъ. Ол кирлени жерден жуудукъ.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 126. ❑ *Не этсинле таудан келген жаунла, Халкъны къайгъысын жууалмайла ала!* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 93.

6. *кёч. сёл. тил.* Обмывать, отмечать выпивкой *какое-л.* событие / Бир затны ичги бла, ичги ичип белгиле. *Алыгъыз, керох атайыкъ, Жангы жылны "жууайыкъ".* "Жилтинле", 322. ❑ *Жашчыкъла шуёхларыны жангы машинасын "жууаргъа" жыйылдыла.* "Коммунизмге жол", 1976, № 194.

ЖУУА[1] *ат.* Дикий лук / Къаялада, жарлада битиучю, соханнга ушагъан, кючлюлюгю андан азыракъ болгъан, ашаргъа жарагъан битим. *Жашла, жарлада айланып, жууала жыйып келгендиле. Жууаны тузлукъгъа къошаргъа жарайды.*

ЖУУА[2] *ат къарач. къ.* **сангыраукъулакъ.** *Эшик аллында жууала, Тийгенинг сайын ууала.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 57.

ЖУУАК *ат.* Голеностопный сустав / Малны балтыр сюеклери бла аякъ сюеклерин бирге къошхан жикни юсюнден эки жанына чыгъып тургъан ашыкъ сюек. *Атларыны къуйрукълары чубур тюйюлюп, жууакларына, жумуртхалача, къар тугулла тагъылып, ... эки атлы, ашыгъышлы келип, Чегем правленни аллында тюшдюле.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 156. ❑ *Аппа, тайгъа акъырын жанлап, саурусундан сылады, быгъынындан, жамызындан тутуп кёрдю, жууакларына тыягъы бла тийди.* Тёп-

пеланы А., Ташыуул. ❑ *Бузоучукъну бурунун, къулакъларын, жууакларын тазаладым.* "Шуёхлукъ", № 56, 18.

ЖУУАП *ат.* **1.** Ответ / Биреуню берген соруууна кёре жазылып неда сёз бла айтылгъан оюм, фикир. *Ачы сёзге татлы жууап излеме.* (Нарт сёз). ❍ *Наныкъ жууап орунна, ах сынып, жукъ да айтмай, атасыны тюбюне шинтик салды.* Хубийланы О., Дерт, 44. ❑ *Школда соруулары бла жууапланы ингири болду.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 34. // Ответ *(напр. ученика, студента и т. п.)* / Студентлени, окъуучуланы дерсни юсюнден салыннган соруулары билгенлерин айтыулары. *Классда олтургъанла аны [Бийбертни] жууабындан бир зат да ангыламай къалыучу эдиле.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 103. ❑ *Ол кюн дерсге да иги кёл салмайын, Жууапда тенгледен артха къалгъан эдим.* "Жашаубузну байрагъы", 188.

2. Отклик / Адамны бир затха къарамын билдирген иш, этген заты. *Беш жылны ичинде бир капитальный ремонт – ма Далхатны эки машинаны ийнакълаугъа, ариу къараугъа жууабы.* "Шуёхлукъ", № 28, 109. ❑ *Фашистле сабийлени аталарына, тиширыуланы эрлерине, аналаны жашларына термилтгенлерине, жерлерибизни кюл-кёмюр этип баргъанларына жууабыбыз аланы гунч этергеди.* "Шуёхлукъ", № 1, 87.

3. Ответ *(напр. задачи)* / Математикадан задачаны, примерни чыгъарылыуу, этилиую. *Жашчыкъ, кюреше кетип, задачаны жууабын тапды.*

4. *кёч.* Ответственность за совершенные действия, поступки / Этген заты, иши ючюн жууаплылыкъ. *[Ферманы тамашасы:] Арт эки-юч кюнде сют жукъа болгъанды. Мутайын, Гондайын да бирге тийишдирип, ол затха жууап сураргъа керекди.* "Шуёхлукъ", № 50, 70. ❑ *Кёпдю мени юйюмде хан къонагъым! Аланы алларында уллуду жууабым.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

5. *В позиции после существительных* в дательном падеже, согласуясь с ними, употребляется в роли послелога и на русский язык переводится "в ответ на..." / Бериучю болушда жюрюп, ол болушдагъы атны ызындан келсе, сонгураны къуллугъун толтурады. *Партизанла аланы [бандитлени] жаныуарлыкъ ишлерине жууапха аланы бютюн да къаты сермейдиле.* "Шуёхлукъ", № 28, 86. ❑ *[Ахмат] депутат айырыучуланы ышаныуларына жууапха алагъа болушады, заманын къызгъанмайды.* "Шуёхлукъ", № 63, 102. ❑ *Ахмат... Муратха жууапха, атасына эслетмей, жумдуругъун кёргюзте ышарды.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 6.

❑ **Жууап бер 1)** отвечать на заданный вопрос, обращение / берилген соруугъа неда чакъырыугъа, тилеуге кесинги оюмунгу, фикиринги билдир. *Жамийланы соруууна Данияр жууап бермеди.* Ч. Айтматов, Жамийла, 34. ❑ *[Къыз жашха:] Не огъай деп, отдан кёлек киерме, Не жылы жууап иерме.* "Шуёхлукъ", № 162. ❑ *Къанамат Дауутну саламына жууап берирни орунна аллына атлады.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 339. // отвечать учителю *(заданный урок)* берилген дерсни устазгъа айт. *[Бабас:] Байрамны аллында дерсинден жууап берирге мени юйюме сизден ким келген эсе да, ёрге турсун!* Н. Островский, Къурч къалай къатханды, 3. ❑ *Сабийлени ана литературадан, тилден берген жууапларына сюйюп тынгылайса.* "Коммунизмге жол"; **2)** нести ответственность *за кого-, что* / бир затха жууаплы бол. *[Хажимуса:] Колхозгъа этген зарарларына экиси да [Солтан бла Халиймат] бирден жууап берирге керекдиле.* Боташланы И., Пьесала, 183. ❑ *Хазыргъа бисмилляла бла халкъны аллында жюрюгенле тенг жууап бермейдиле.* Толгъурланы З., Эрирей, 45; **3)** *къ.* **жууап-**

ла 2. *Ыразыбыз тюз тенглени тенгча, досча кёрюрге, Тенглик тутхан къыраллагъа халал жууап берирге.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 36. ❑ *Тенглик дуния ючюн жанларын-къанларын берирге ант этген жигитле, керек-лиси, къадар жууап берип турдула.* Хочуланы С., Хапарла, 10; **4)** *кёч.* давать отпор / чабыуулну ыхтыр, артха къайтар, кери ур; тюйюшгени, терслиги ючю азабына жолукъдур. *Душман не къадар отла сепсе да, Отуна жууап беребиз.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 30. ❑ *Къабыл кёрмеселе мамыр жолубузну, Тюйюшюучюлеге билирбиз жууап бере.* Отарланы К., Сайлама, II, 69; **5)** *кёч.* соответствовать *чему* / бир затха келиш, тюз, тап кел, тийишли бол. *МТЗ-50 "Беларусь" трактор...бусагъатдагъы излемге не жаны бла да толу жууап береди.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 110. **Жууап къайтар 1)** *къ.* **жууап бер 1.** *Солтан мудахды, сёлешгенлеге жууап къайтармайды.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 67. ❑ *Хызырны соруна Кулизар жууап къайтармады.* Къулийланы Х., Дорбунда ушкок атылды, 65. ❑ *Нанаш мени саламыма жууап къайтарды.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 87; **2)** отвечать на зов / чакъыргъаннга тауш эт, "ой" де. *Ол [Таусо] андан-мындан къычыргъанлагъа жууап къайтарыргъа базынмады.* Толгъурланы З., Эрирей, 164. ❑ *[Махти:] Солтан бузоуланы кютген жерге келип, тёгерекге айланып, къычырып да кёрдюм, алай мени къычырыгъыма киши жууап къайтармады.* "Шуёхлукъ", № 6, 95. **Жууап эт 1)** *къ.* **жууап бер 1.** *Жууап эталмазлыкъ болсанг, тёреге барма.* (Нарт сёз). ○ *Солман, хыйла ышаргъан болмаса, жууап этерге ашыкъмайды.* Кацийланы Х., Тамата, 142. ❑ *[Къыз:] письмола жазады, жууап этерме, Кеси ючюн ёлген сунмасын. Андан башха да барды сюйгеним, Бош ёхтемленип турмасын.* "Малкъар халкъ жырла", 146; **2)** жууап бер 3. *[Михаил Игнатха:] Аманлыкъгъа аманлыкъ бла жууап этерикме! Сени аллынгда жерге бюгюлюучю заманла кетгендиле! Жанла!* М. Шолохов, Дон хапарла, 123. ❑ *Правительствону къайгъырыууна бизде ишлеген тиширыула жигер урунуулары бла жууап этедиле.* "Коммунизмге жол", 1971, № 28; **3)** пререкаться, ссориться / даулаш, сёз къайтар. *Атасына-анасына жууап этгенни буту-къолу къурур.* (Нарт сёз). ○ *Кёлюне жетмеген не жууап этген жалчысы болса, [Тотурай] аны бютюн къыйын азапха салыучу эди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 60. ❑ *[Зайнаф Айшатха:] Айыпды! Бизде кесинден уллугъа жууап этген тёре жокъду.* "Шуёхлукъ", № 27, 76. Жууапха тарт призвать к ответу / айыбына тюбет, азап сал, азапха жолукъдур. *Жарлыладан биреулен тау бийни ёлтюрсе, жууапха жалан аны кесин угъай, аны битеу ахлуларын тартхандыла.* "Шуёхлукъ", № 31, 123. *Аллай (аманлыкъчы) ишлени этгенлени закон бла жууапха тартадыла.* "Шуёхлукъ", № 31, 80.

ЖУУАПЛА *эт.* **1. Жууап бер 1** (*къ.* **жууап**). *Бекболатов, Жамийлятха не эсе да бир затла сора, ол жууаплагъанда, башын булгъай, блокнотун чыгъарып, бир затла жазады.* Кацийланы Х., Тамата, 134. *Жашладан бирлери немец тилни иги билгени себепли: "Биз немецли солдатлабыз",– деп, жууаплады.* Къудайланы Х., Бизни заманны адамлары, 11. *Сюелгенлеге эфенди: "Алдынгмы? " – десе, – "Алдым", "Бердингми?" – десе, "Бердим",– деп, суху жууаплайдыла.* Уллубашланы И., Озгъан кюнле, 6.

2. Отвечать, отозваться, откликнуться / Этилген, болгъан ишге жууапха къаллай болса да бир зат эт. *[Жансурат:] Ишчи тенглерими, колхозну таматаларыны манга ышаныулукъларыны мен тутхан ишимде, жашауда да ахшы жетишимле бла жууапларгъа*

кюреширикме. "Коммунизмге жол", 1978, № 174. *Аланы [совхозну оноучулары] ышаныулукъларына мен тутхан ишимде, жашауда да ахшы жетишимле бла жууапларгъа кюреширикме.* "Коммунизмге жол", 1971, № 147.

ЖУУАПЛАУ *и. д. от* **жууапла** / Жууапла дегенден *этим ат. Таматаны чакъырыууна жигер иш бла, жангы жетишимле бла жууаплау бизни адамлагъа тёреди.* "Шуёхлукъ", № 59, 103.

ЖУУАПЛЫ I *сыф.* **1.** Ответственный, несущий ответственность за *кого-, что* / Белгили бир ишге жууап берлик, жууап берирге борчлу. *Жууаплыма хар инсан жюрек ючюн, Кече элгенип уянама андан.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Чумла къызарадыла, 40. *Жууаплы секретарь газетни бетине сыйынмагъан уллу материалны къыскхартханча, чакъырыллыкъланы санын къысхартдым.* "Шуёхлукъ", № 4, 84.

2. Чрезвычайно важный, значительный / Бек уллу магъанасы болгъан. *Билимге элтген жол тикди, жууаплыды.* ▭ *Кашчыкъ бек жууаплы ишлеге къатыша келеди.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Айыуташ, 47. ❑ *Шёндю малчыланы бек жууаплы кезиулериди – малланы къышлатыу барады.* "Коммунизмге жол", 1979, № 21.

ЖУУАПЛЫ II *хал. сёзл.* Ответственно / Жууаплылыкъны ангылап. *Кесини обществолу жумушуна Къасболат бек жууаплы къарагъан адамды.* "Коммунизмге жол", 1977, № 90. ❑ *Заводну урунганларында коллективизм ниет, урунууну жоругъуна жууаплы къарау, ишчи биригиу танылады.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 172.

❑ **Жууаплы эт** обязывать / борч сал, бочлу эт. *Жаш тёлюню окъутуу, юйретиу иш халкъ окъууну органларын бютюн да жууаплы этеди.* "Ленинни байрагъы", 1975, № 64. ❑ *Къырал салгъан уллу борчла бизни кёп затха жууаплы этедиле.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 152.

ЖУУАПЛЫЛЫКЪ *ат.* Ответственность / Кесини ишине, этгенине жууап берирге, аны тамамларгъа кереклилик. *Бюгюннгю искусствону бла литератураны бек баш теорияларыны бла проблемаларыны жолларын белгилеуде эстетика илмуну жууаплылыгъы кюнден кюннге ёседен ёсе барады.* "Шуёхлукъ", № 30, 83. ❑ *Тирлик ючюн жууаплылыкъ бек алгъа агрономну боюнуна салынады.* "Коммунизмге жол", 1979, № 62.

ЖУУАПСЫЗ [1] *сыф.* Не вступающий в пререкания, кроткий / Тынч, сабыр, жууаш, даулашмаучу, жууап къайтармаучу. *Къыз юй жыяды, этеди аш, Бир жууапсыз, тамам жууаш.* "Жанкъылыч", 157. ❑ *Халиймат бек жууаш, ариу къылыкълы, кесинден таматалагъа жууапсыз къыз эди.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 104.

ЖУУАПСЫЗ [2] *хал. сёзл.* Безответственно / Жан аурутмай, кёл салмай, аман, осал къарап. *Кесине буюрулгъан ишге жууапсыз къарагъаны ючюн Амшоков къуллугъундан эркин этилгенди.* "Коммунизмге жол", 1976, № 214.

ЖУУАПСЫЗЛЫКЪ *ат.* Безответственность / Жууаплылыкъны сезмегенлик, ишине кёлсюзлюк, этилген неда этиллик ишге жан аурутмагъанлыкъ, къайгъырмагъанлыкъ. *Жууапсызлыкъгъа чырт да жол берирге жарамайды.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 113. ❑ *Уллу битим ючюн баргъан кюрешиуде жууапсызлыкъ, кёз алдаулукъ жокъду.* "Ленинни байрагъы", 1978, № 110.

ЖУУАПЧЫ [1] *ат.* Тот, кто несёт ответственность *за кого-, что* / Белгили бир ишге неда бирею ючюн жууап берлик, жууап берирге борчлу адам. *[Фарийзат:] Жумушума жууапчыма, Тенг къызладан би-*

рича, Алай фермагъа оноучу жокъду, кереклисича. "Шуёхлукъ", № 20, 51.

ЖУУАПЧЫ [2] *сыф.* Любящий пререкаться / Даулашып тебиреучю, адамгъа тынгыламаучу, сёз къайтарыучу. *Аман къатын жууапчы болур.* (Нарт сёз). ○ *[Аминат школну директоруна:] Классымда сабийле айтханымы этерге унамайдыла, жууапчыдыла.* "Коммунизмге жол", 1979, № 212.

ЖУУАПЧЫЛЫКЪ *ат.* Привычка вступать в препирательство, пререкание / Даулашып, жууап этип тохтаучу къылыкъ. *Жууапчылыгъы ючюн Хажидауут атасындан-анасындан кёп тырман эшитгенди.* □ *Аны [Аминатны] гитчелиги, огъурлу къарамчыгъы бла кесинден таматаланы бетлерин этмеую, жууапчылыгъы бирге келишмей эдиле.* "Коммунизмге жол",1978, № 212.

ЖУУАШ [1] *сыф.* Смирный, спокойный, послушный / Эмилик, изгилтин угъай, юркмеучю, кютю. *Жууаш ат, сыртындагъы жюкню бир затха да санамагъанча, сабыр-сабыр атлайды.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 31. ❑ *[Ирик] юркек, изгилтин тюйюлдю, Къолгъа жууаш, кютюдю.* Отарланы С., Жюрек саугъа, 51. // Кроткий, покорный / Тынч, сабыр, басымлы, ачыуланмаучу, адамгъа къаты сёлешмеучю; антоними; огъурсуз. *Къонакъ – къойдан жууаш.* (Нарт сёз). ○ *Надежда жууаш, сабыр, таза жюрекли, огъурлу къызчыкъ эди.* "Шуёхлукъ", № 6, 20. ❑ *Зулейха жууаш, ариу къылыкълы къызды.* Этезланы О., Тарда, 18. // Послушный, не шаловливый, не капризный / Сёзге тынгылаучу, аман къылыкъ этмеучю. *Жууаш сабий.*

ЖУУАШ [2] *эт.* **1.** *къ.* **жууашсын.** *Саурусун сыласанг, Эмилик да жууашады.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 26. ❑ *Къадыр энди алгъынча чочумай, жууашып, арбагъа да жекдирип башлагъан эди.* "Шуёхлукъ", № 33, 106.

2. Успокоиться, стать спокойным / Тынч, сабыр бол, алгъындан эсе аз ачыулан, аз гузаба эт. *Ол [Налтех], бир кесек чочуй кетип, жууашды.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 151. ❑ *Махмут бёрк тюбюнде керохну эследи да, хоразча къычырыудан тауукъча къанкъылдауъга ётдю, жууаша башлады.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар? , 52. ❑ *Иги хапарны эшитгенден сора, Муратны ачыуу басылды, ол бираз жууашды.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 109.

3. *кёч.* Смиряться, покоряться обстоятельствам / Бой сал, бойсун, биреуню айтханына сыйын. "*Болса да ала бек терк жууашырла!* " – деп, *жаныды адамланы Сарыбий.* Этезланы О., Тарда, 226. ❑ [Асхат:] Эшта, Азрет жууашырыкъ болур: биз айтханны этип башлагъанды. Шауаланы Х., Кюйген тап, 36. ❑ *Жиляула эсиртгендиле мени, Была бла биз ишибизни этейик, Жууашырла [къызла], кёлню бир кенгдирейик.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

❑ **Жууаш бол 1)** *къ.* **жууаш** [2] *(1-чи магъ.). Ары [вагоннга] бир киргенден сора уа, атла жууаш болуп къала эдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 205; **2)** *къ.* **жууаш** [2] *(2-чи магъ.).* "*Энди бир бирибизни къыздырмагъанлай, ырахат бир бири тилибизни англылайыкъ*",– *деп, Исмайыл жууаш болду.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 175. ❑ *Хажи-Махмут алгъа бек ачыуланды, ауузуна келгенни артха салмады, алай ата къарындашы Солтанны кёргенде, бираз абызырады, къызып айтхан сёзлерине уялды, жууаш болду.* "Шуёхлукъ", № 27, 89; **3)** *кёч. къ.* **жууаш** [2] *(3-чю магъ.). Къатын къолгъа алса, Амин асыры жууаш болуп къалады, аны айтханына боюн салады.* Кацийланы Х., Тамата, 71. ❑ *[Темуркъа Таужанга:] Бизни залимле бизни тёбелерге жигит болгъанлыкъларына,*

кеслеринден залимлеге тюбеселе, жууаш болуп къаладыла. Апаланы Х., Къара кюбюр, 61. ❑ *Дерс бошалгъанлай, Чомурну директор чакъырады, мычымай ол жууаш болуп...къайтады.* Хубийланы О., Дерт, 20. **Жууаш эт** 1) укрощать *(животного)* / Тынч, сабыр эт, къолгъа юйрет. *Малны, жаныуарны жууаш этиу. Жаш эмиликни он кюнню ичинде жууаш этди;* 2) усмирять *кого* / бой салдыр, къозгъалмазча, къажау сюелмезча эт. *[Штроубах:] Халкъны жууаш этерге керекди.* "Малкъар пьеса-ла", 12.

ЖУУАШДЫР *эт.* **Жууаш эт 2** (*къ.* **жууаш** [2]). *Добул, таш къазып, андан темир сыгъа эди; сырсыз къатынны жууашдырыргъа уа къайда амал!* Тёппеланы А., Ташыуул. ❑ *Элбуздукъну ауазы Сарыбийланы уруш кёллерин жууашдырды.* Этезланы О., Тарда, 121.

ЖУУАШДЫРТ *эт. понуд. от* **жууашдыр** / Жууашдыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Биреуню жууашдырт. Жаныуарны жууашдырт.*

ЖУУАШДЫРТЫУ *и. д. от* **жууашдырт** / Жууашдырт дегенден *этим ат. Эмилик атны жууашдыртыу.*

ЖУУАШДЫРЫУ *и. д. от* **жууашдыр** / Жууашдыр дегенден *этим ат. Малны жууашдырыу. Адамны жууашдырыу.*

ЖУУАШЛЫКЪ *ат.* Отсутствие пугливости, приученность *(животного)* / Эмиликлиги, юркеклиги, чочуукълугъу болмагъанлыкъ, жууаш хал. *Хасан, эшекни жууашлыгъын ангылагъандан сора, аякъларындан кишенни къоркъмай тешди.* "Шуёхлукъ", № 70, 100. // *кёч.* Кротость, покорность / Тынчлыкъ, басымлылыкъ, сабырлыкъ. *Павло ... мыллыкланы барын да Костик деген семиз, бёкем, кесини жууашлыгъы бла халкъгъа белгили болгъан хасапчыгъа сатхан эди.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 72. // Послушность, отсутствие шалостей, капризов / Сёзге тынгылаучу, аман къылыкъ этмеучю хал. *Сабийни жууашлыгъын бек жарата эдиле.*

ЖУУАШСЫН *эт.* Делаться более смирным, спокойным, ручным / Алгъындан эсе аз юрк, чочу, жууашыракъ бол. *Сюргюде чапдыра кетгенден сора, эмилик жууашсынды. Ыннаны юркек токълусу жууашсыннган угъай, энди кютю окъуна болгъанды.* // Делаться более кротким, покорным / Ачыуунгу бас, жууашха тарт. *Жаш, энди алгъынча ачыуланмай, жууашсынып сёлеше башлады. Председатель, жууашсынып, партабагын ачды.*

ЖУУАШСЫНЫУ *и. д. от* **жууашсын** / Жууашсын дегенден *этим ат. Малны жууашсыныуу. Адамны жууашсыныуу.*

ЖУУАШЫУ *и. д. от* **жууаш** [2] / Жууаш [2] дегенден *этим ат. Къыпты тюбюнде къой кибик жууашыу.* (Нарт сёз). ○ *Харун алгъа ачыуланады, къызып сёлешеди, бир кесекден а сёзлеринде, къарамында да жууашыу хал эслене башлайды.* "Коммунизмге жол", 1974, № 45.

ЖУУДУР *эт. понуд. от* **жуу** / Жуу дегенни *къатланыучу айырмасы. Жазны буруну къарагъанлай, юйге кийим жуудургъа, азыкъ алыргъа келген малчыла Къазийден хапар келтиредиле.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 54. ❑ *Биягъыча, шапола, къарауашла, бёрклерин алып, суу къуюп [къонакъгъа] бет, къол жуудурадыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 24.

ЖУУДУРТ *эт. понуд. от* **жуудур** / Жуудур дегенни *къатланыучу айырмасы. Жаз келгенлей, юйге кийим жуудуртургъа, азыкъ алыргъа келген малчыла Къазий-*

ден хапар айтдыла. Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 54.

ЖУУДУРТУУ *и. д. от* **жуудурт** / Жуудурт дегенден *этим ат. Быстыр жуудуртуу.*

ЖУУДУРУЛ *эт. страд. от* **жуудур** / Жуудур дегенни *зорлаучу айырмасы. Аякъ-къашыкъ жуудурулду. Полла жуудурулдула.*

ЖУУДУРУЛУУ *и. д. от* **жуудурул** / Жуудурул дегенден *этим ат. Юй саутланы жуудурулуулары. Полну жуудурулууу.*

ЖУУДУРУУ *и. д. от* **жуудур** / Жуудур дегенден *этим ат. Кийимлени жуудуруу. Бет-къол жуудуруу. Тамагъын жуудуруу.*

ЖУУДУРУШ *эт. взаимн.-совм. от* **жуудур** / Жуудур дегенни *араш айырмасы.*

ЖУУДУРУШУУ *и. д. от* **жуудуруш** / Жуудуруш дегенден *этим ат.*

ЖУУСАН *ат.* Полынь / Асламысында ташлы жерде битиучю, мал ашамаучу ийисли ханс. *Жуусан жыртхан мал ёлмейди.* Акъбайланы А., Ёмюрню иеси, 7.

ЖУУУГЪУМ *ат сёл. тил.* Друг мой! / Биреуню эркелетип неда масхаралап сёлешгенде айтылады. *[Полицай солдатха:] Жуууугъум, бу эки чурукъдан сора жукъ кёрмей ёлюрге уа сюе болмазса да.* Толгъурланы З., Айыуташ, 12. ❑ *– А, жуууугъум, не иги болду кесинг келип къалгъанынг! – деп, башлады Назир, Мурадиннге къолун узата.* "Шуёхлукъ", № 46, 47. ❑ *[Амин Назирге:] Тейри, жуууугъум, бизде бир тюрлениуле болмасала, мыйыгъымы жюлютюрме.* Кацийланы Х., Тамата, 58.

ЖУУУКЪ I *сыф.* **1.** Близкий, находящийся неподалеку / Узакъ болмагъан, жуууукъдагъы, бу тёгерекде болгъан, бу тёгерекдеги; антоними: *узакъ. Жуууукъду деп, къыйын жолну барма, узакъды деп иги жолдан къалма.* (Нарт сёз). ○ *Жамалчыкъ тууарланы ал кюнледе жуууукъ жерледе, артда уа кырдык иги чыкъгъан жерледе кюте башлады.* Къулийланы Х., Эгизле, 23.

2. Близкий, ближайший *(по времени)* / Кёп турмай боллукъ, къысха заманны ичинде боллукъ. *Жуууукъ заманда бизни фатарларыбызда кухняланы тюрсюню жангырлыкъды.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 106. ❑ *Жуууукъ кюнледе колхозчу чемерле мекямлагъа ремонт этип бошарыкъдыла.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 50.

3. *кёч.* Тесно связанный с *кемчем* / Биреу неда бир зат бла къаты байламлы болгъан. *Халкъ жазыучуладан халкъгъа жуууукъ, аны жашауун, ишин тюз суратлагъан чыгъармаланы излейди.* "Коммунизмге жол". ❑ *Поэтни [Кязимни] ниети жарлылагъа жуууукъду.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 71. // Сходный, похожий/ Ушаш. *Поэт бла жерни халлары бир бирлерине жуууукъдула.* "Шуёхлукъ", № 39, 89. ❑ *Кеслерини магъаналарына кёре, Троцкийни письмосу бла "46-ны заявлениясы" бир бирге жуууукъдула.* "Коммунизмге жол", 1970, № 115.

ЖУУУКЪ II *хал. сёзл.* Близко / Къатына жанлап, къысха барып. *Аманны къатына жуууукъ барсанг, минг тюрлю аманлыгъы жугъар.* (Нарт сёз). ○ *Афууажан Борисни къатына жуууукъ олтурду.* Хубийланы О., Адамла, 107.

ЖУУУКЪ III *ат.* **1.** Родственник / Биреуге жуууукълугъу болгъан адам; ахлу, эт-жен. *Анасы Чомурчукъну жуууукъларына угъай эсенг, къарт атасына, анасына да ышаныр бермей эди.* Хубийланы О., Дерт, 48. ❑ *Ёрюзмек инжиу сагъышын алгъа кесини къаршы жуууукъларына, ахлуларына айтханды.* "Нартла", 18. ❑ *Келин жуууукъларына барып, беш кюн туруп келди.* "Коммунизмге жол".

2. *В позиции определения:* родственный / Жуукъ жетген, жуукълукъ жаны бла байламлы. *Бабынны асыраргъа келген тенглерини арасында бек кюйгенча... кёрюнген ол [Бийберт] эди, аны басхычына бек жуукъ адамыны басхычынача жабышхан ол эди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 197.

❑ **Жуукъ бол** добро пожаловать / къонакъны, келгенни, ётюп баргъан адамны юйге чакъыргъанда айтылады. *Тотурай жалчысын жарытмагъан, кеси белин арытмагъан, къонакъгъа къой соймагъан, жолоучугъа жуукъ бол деп айтмагъан, жууугъун от башында гамайтмагъан бир зулмучу болгъанды.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 59. ❑ *– Жуукъ бол, маржа, Баймырза! – деп, бары да анга жарыкъ болдула.* Шауаланы М., Мурат, 207. ❑ *– Кел, кел, жуукъ бол, Ерюзмек,– деп, Хажи-Осман, къонакъны къатына барып, атыны тизгинине жабышды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 37. **Жуукъ эт** пригласить *кого куда* / биреуню бир мурат бла бир жерге чакъыр, кел деп тиле. *Къошдагъыла чыгъып аны [Муратны] къошха жуукъ этдиле.* Шауаланы М., Мурат, 198. ❑ *[Къошчула] келген къонакъланы юйге жуукъ этип, алларына боза, арпа гыржын, лёкъум, бышлакъ салдыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 53. **Жуукъ юлюш** семья зятя и снохи *(как родственники)* / эр бла къатынны ата-аналарыны арасында бир бирге байламлыкъ, бир бирге жуукълукъ. *Къабарты орус патчахны киеу этди, Жуукъ юлюшлюкню бютюн бегитди.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 137. ❑ *Жуукъ юлюш танып, адети-сыйы бла келинни чыгъарып келирге юч кюн тамам болгъанды.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек.

▲ **Жуукъ бол** породниться с *кем* / къыз берип неда къыз алып, биреу бла байлан. *Бир къыз бла бир жашны аталары-аналары жуукъ болургъа бек сюйгендиле.* Хубийланы М., Алан, 23. ❑ *Бир бёлек замандан сора Къасбот Солтанбекге кесини жуукъ болургъа сюйгенин айтхан эди.* Хочуланы С., Хапарла, 61. ❑ *Биз келген биз къыз тилеп, Сизни жуукъ болуругъузну излеп.* "Жюрек жырлайды", 280. **Жуукъ эт** сдружить, подружить *кого с кем* / адамланы бир бирге шуёх эт. *Жюреклени жуукъ этиуге къуллан, Андан сыйлы намыс излеме.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 379. ❑ *Экскурсияла адамланы бир бири бла жуукъ этедиле.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 81.

ЖУУКЪ IV *сонг.* Соответствует русскому предлогу "около", обозначающему приблизительную величину, протяженность, длительность / Бойсуннган сёзню бериучю болушха салады, заманны, санны, ёлчемни бир чекге жуукълашханын билдиреди. *Къошдан узакъ бармагъанлай, жюзге жуукъ бир ууакъ аякълы кютюледи.* Этезланы О., Тарда, 100. ❑ *Комбайна бир сагъатха гектаргъа жуукъ жерни нартюхюн алып бошарыкъды.* Гыттыланы М., Ачыкъ жюрекле, 142. ❑ *Арадан бир айгъа жуукъ заман озгъанды.* Шауаланы Х., Кюйген тап, 55.

ЖУУКЪГЪА *орун. сёзл.* Близко *(по направлению к чему-л.)* / Жуукъ жерге, биреуню неда бир затны къатына. *Жарыкъ танг атханды. Таугъа къарайыкъ, Эслер ючюн, эм Жуукъгъа барайыкъ.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 38. ❑ *Шош, хапар сора, сен [жаш] жуукъгъа келдинг.* Зумакъуллаты Т., Къаяда гюлле, 95.

ЖУУКЪДА *орун. сёзл.* Вблизи, рядом / Жуукъ жерде. *Укуланы бла тюлкюлени дауурлары жуукъда, узакъда да эшитиледиле.* Этезланы О., Тарда, 77. ❑ *Жуукъда жылтыргъан жулдузла сансыз къарамларын тынчлыкъсыз жерге бурундула.* Гуртуланы Э., Жанбермез Асланбий, 45.

ЖУУУКЪЛАН *эт. къарач. къ.* **жууукълаш 2.** *Къуш буруну бла ашарыгъына узалгъанлай, жукъ тюшерми эди деп мурат этип, ууакъ къанатлыла тёгерегинде бутакълагъа минип, аны эртten азыгъына жуууукъланыргъа кюрешедиле.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 35.

ЖУУУКЪЛАНЫУ *и. д. от* **жууукълан** / Жуууукълан дегенден *этим ат.*

ЖУУУКЪЛАШ *эт.* **1.** Приближаться к *кому-чему* / Бир затны жанына, къатына жуууукъ бар неда кел, жетерге аз къал. *Анда-мында къой, тууар сюрюуле энишге тарта башлагъандыла. Батыш жанына кюн жуууукълашханча кёрюнеди.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 46. ❑ *Бугъала, узакъдан бир бирин жыйылап, гюрюлдешип, жуууукълашдыла, аякълары бла къобаргъан кулдалары, чаукалача, кёкге-кёкге чыгъадыла.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 50.

2. Стать близким по времени / Жуууукъ бол, аз къал *(заманны юсюнден). Жашны аскерден къайтыр заманы жуууукълашханды. Кюз арты жуууукълашады.*

3. Вступать в близкие, дружеские отношения с *кем* / Бireу неда адамла бла шуёх болуу, шуёхлукъ жюрютюу. *Арба жолла ишленнгенден сора малкъарлыла бла орус эм башха къоншу халкъла культура эм мюлк жаны бла да бир бирге жуууукълашхандыла.* "Шуёхлукъ", № 34,108.

ЖУУУКЪЛАШДЫР *эт.* **1.** Придвинуть что близко к *кому-чему* / Биреуню неда бир затны башха адамны башха затны къатына жуууукъ элт. *Аныуар, сермеп, Фердауну къолундан тутду, акъырын тартып, кесине жуууукълашдырды.* Кацийланы Х., Мухаммат, 30. ❑ *Жаш къолун къызны къолтугъуна жуууукълашдырды.* "Коммунизмге жол", 1970, № 88. // *кёч.* Сделать близким, отвечающим интересам, потребностям *кого-чего* / Бireу неда бир зат бла байламлы, аланы излемлерине тийишли болурча эт. *Литератураны халкъгъа жуууукълашдырыу хар жазыучуну баш борчуду.*

2. Ускорить наступление *чего* / Бир затны заманындан алгъа болдур, терк келтир. *Хар такъыйкъасы къазауатны жуууукълашдырып келген тенг тюбюнден белги бере башлады.* Къулийланы Х., Эгизле, 8.

3. Сделать *кого* близким себе, допустить к близкому общению с собой / Биреуню кесинге тарт, шуёх эт. *Халын иги ангылагъынчы, мен аны кесиме жуууукълашдырыргъа сюйюп турдум.*

ЖУУУКЪЛАШДЫРТ *эт. понуд. от* **жуууукълашдыр** / Жуууукълашдыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Ол кюнden сора аппа ол адамны кесине жуууукълашдыртмады.*

ЖУУУКЪЛАШДЫРТЫУ *и. д. от* **жуууукълашдырт** / Жуууукълашдырт дегенден *этим ат. Биреуню кесине жуууукълашдыртыу.*

ЖУУУКЪЛАШДЫРЫЛ *эт. страд. от* **жуууукълашдыр** / Жуууукълашдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Узакъдагъы бичен тишле фермагъа жуууукълашдырылгъандыла.*

ЖУУУКЪЛАШДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **жуууукълашдырыл** / Жуууукълашдырыл дегенден *этим ат. Больницаны элни ортасына жуууукълашдырылыууна эллиле бек къууандыла.*

ЖУУУКЪЛАШДЫРЫУ *и. д. от* **жуууукълашдыр** / Жуууукълашдыр дегенден *этим ат. Битеу миллетлени эм халкъланы жуууукълашдырыу. Космос кемелени бирге жуууукълашдырыу.*

ЖУУУКЪЛАШЫУ *и. д. от* **жуууукълаш** / Жуууукълаш деген-

ден *этим ат. Къышны жууукълашыуу. Миллетлени бир бирге жууукълашыулары. Кюнню батаргъа жууукълашыуу.*

ЖУУУКЪЛУКЪ I *ат.* **1.** Близость *(расстояния)* / Узакъ болмагъанлыкъ *(жолну, жерни юсюнден). [Хажи:] Алгъын жолну узакълыгъын бла жууукълугъун сезмеучю бутларым энди не аз да жаяу атларгъа сюймей башлагъандыла.* "Шуёхлукъ", № 18, 94. ❑ *[Солтанбек:] Элибизни шахаргъа жууукълугъу бизге къалай насып эди!* "Коммунизмге жол", 1978, № 204.

2. Близость по времени *(наступления чего-л.)* / Боллукъ, келлик затны болуруна, келирине аз заман къалгъаны. *Тангны жууукълугъун хоразланы къычыргъанлары билдире башлагъандыла.* "Шуёхлукъ", № 9, 102. ❑ *Гергежызланы жырлаулары, къарны терк эрип баргъаны, кёкню чуакълыгъы – ала барысы да жазны жууукълугъуна шагъатлыкъ эте эдиле.* "Коммунизмге жол", 1979, № 84.

3. Тесная дружеская связь, взаимопонимание / Шуёхлукъ, бир бирни ангылау хал, бир бири бла татлылыкъ, бир бирге ачыкъ кёллюлюк. *Жазыучуну бек иги шарты халкъгъа жууукълугъу болады.* "Шуёхлукъ", № 10, 34. ❑ *Дунияда бир зат да кенгнге аталмаз Тенг жюреклени таза жууукълугъун.* Отарланы К., Жолла, 214. ❑ *[Хажи-Даут Даутха:] Шамда бла, кесинг билесе, уллу жууукълугъум-шохлугъум жокъду.* Батчаланы М., Элчилерим, 93.

4. Сходство / Ушашлыкъ. *Кязим Мечиевни "Уучуланы жыры" деген чыгъармасында фольклоргъа ушагъан затла кёпдюле. Алай ол ушашлыкъла, жууукълукъла тыш ушашлыкъдан, жууукълукъдан озмайдыла.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 92. ❑ *Баям, къызла бла гюллени бирге жууукълукълары болур.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 434.

ЖУУУКЪЛУКЪ II *ат.* Родство, родственные отношения / Адамланы арасында, сёз ючюн, бир адамны башха адамдан эм тюрлютюрлю адамланы бир ата-бабадан жаратылгъанларын кёргюзтген, неда юйюрлени арасында къыз берген, келин алгъан жаны бла бегиген байламлыкъ. *Эшта, бир бирде эт-къан жууукълукъдан нёгерлик, тенглик кючлю бола болур.* Кацийланы Х., Мухаммат, 173. ❑ *[Хажи-Осман:] Кертибий ёкъсюздю, кесини да ана тукъумундан бизге жууукълугъу барды.* Эбзеланы Х., Къанаматны журтунда, 17. ❑ *Кериймат бла анга [Хамзатха] некях этилип, Зулкъарней бла Гобар жууукълукъ жюрютюп тургъанлы жыл бола эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 26.

▲ **Жууукълукъ ал** согласиться выдать свою дочь замуж за *кого* / къызынгы биреуге эрге берирге, жууукъгъа байланыргъа сёз бер, келиш. *Гобарлары Зулкъарнейни жууукълугъун алмай жибергенлери анга болмагъанча ачыу тийди.* "Шуёхлукъ", № 13, 80. ❑ *Османлары Шабазны жууукълугъун аладыла, къызларын Жашарбекге берирге деп сёз тауусадыла.* "Коммунизмге жол", 1868, № 159.

ЖУУУКЪ-ТЕНГ *къаум. ат.* Близкие и родные / Бир бирге жууукъ жетген адамла. – *Менсиз да элде жууукъ-тенг жетиширикди,– деп Харун Асланнга къарады.* Хубийланы О., Аманат, I, 147. ❑ *Жууукъ-тенг къууанчха жыйылды.* "Шуёхлукъ", № 32, 40. *Былагъа къуру тийре- къоншу огъай эсенг, тыш элледен...жууукъ-тенг да келедиле.* Семенланы А., Жазыу айла, 109.

ЖУУУЛ *эт. страд. от* **жуу** / Жуу дегенни *зорлаучу айырмасы. Айып суу бла жууулмаз.* (Нарт сёз). ○ *Бир кесекден, ариу жууулгъан къара чёмюшчюкню да алып, къоншу къатын да, гелляны келини да бийчелагъа бардыла, къоркъа-къоркъа, коридоргъа кирдиле.* Кацийланы Х., Жер жулдузлары, 30. ❑ *Аны [къызыны]*

ёмюрде жууулмаз бедишлик келтирлигине хан къаты ийнанып эди: бош бир эллини жашы ханны къызын алып ким кёргенди! Маммелаты Д., Кязим Мечиев, 31.

ЖУУУЛДА *эт. къ.* **зууулда.** *Топ окъладан бири хуна ырбынына тюшюп чачылды. Жаркъалары ныгъышдагъы адмаланы юслери бла жууулдап ётдюле.* Гуртулаты Б., Жангы талисман, 217. ❑ *Къол таш, жууулдап барып, жерге тийсе, от орунлукъ къазып, жерге киреди.* "Нартла", 199.

ЖУУУЛДАУ *и. д. от* **жууулда** / Жууулда дегенден *этим ат. Окъну жууулдауу.*

ЖУУУЛУУ *и. д. от* **жууул** / Жууул дегенден *этим ат. Аякъкъашыкъны жууулууу. Быстырны жууулууу.*

ЖУУУМДУ *ат.* Вода, в которой *что-то* помыто, постирано / Аякъ-къашыкъ, быстыр, къол-бет д. а. к. башха зат жууулгъан кир суу. *Афенди Даулетге: "Мени къол жууумдум бла ёсгенсе сен, энди уа кёресе кафырны! " – деп, аягъын жерге-жерге къакъды.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 299. ❑ *Сайхат...адыргыдан, зынтхы къышхырны жууып, аны жууумду суун отха салып, худурчукъ къайнатып, Муртха берди.* Шауаланы М., Мурат, 211. ❑ *Налжан... Эшикни ачды да, босагъадан жууумду сууну аладан [Асиятны къачырыргъа келгенледен] бирини юсюне тёгюп, эшикни этди.* Шауаланы М., Мурат, 180.

ЖУУУМЧУ *ат этн. къарач. къ.* **жууунчу.** *"Афендиде жууумчуладан бир жукъ къалгъан болур, мен анга тюбеп келейим",– деп, [Абдул-Къадыр] ...секирип, хыны къобуп тебиреди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 20. ❑ *Елюк къабырлагъа жете-жетмез, Мустафа жабыугъа чырмап, аны жууумчусун алып, гюх ура, афендилеге тыгъылады.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 186.

ЖУУУН *эт.* Купаться / Суугъа кирип, неда суу акъгъан жерни тюбюнде тохтап, юсюнгю-башынгы жуу, сууда жюз, чайпал. *Мурат, хамамдан жууунуп чыкъды да, ачыгъанлары тохтамагъан къол аязларыны хыппиллерине къарады.* "Шуёхлукъ", № 19, 94. ❑ *Бираз жууунуп, кюн бата, сууну боюну бла энишге айландым да, къонакъ юйню аллына келдим.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 8.

ЖУУУНДУР *эт.* Купать *кого* / Юсюн-башын жууар, салкъын д. а. к. башха зат этер ючюн адамны неда жаныуарны суугъа кийир, сукъ. *Уллу къазан бла отха суу асханды бийче, сапынны алып, аны бошагъынчы Сожукъну жууундургъанды.* "Нартла", 130. ❑ *Суу себиучю машина жууундуруп кетген кенг орамны эки жаны бла да тёрт-беш этажлы юйле тизилипдиле.* Гуртуланы Э., Тенглерим, 55. ❑ *[Врач:] Биз аланы [жаралыланы] эрлей тешиндирип, хамамда жууундуруп, сора жараларына алай къарайбыз.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 525.

ЖУУУНДУРТ *эт. понуд. от* **жууундур** / Жууундур дегенни *къатланыучу айырмасы. Аття, жашчыкъгъа айтып, атны жууундуртду.*

ЖУУУНДУРТУУ *и. д. от* **жууундурт** / Жууундурт дегенден *этим ат. Кёлде жууундуртуу. Тенгизде жууундуртуу.*

ЖУУУНДУРУЛ *эт. страд. от* **жууундур** / Жууундур дегенни *зорлаучу айырмасы. Сабий жууундурулгъанды. Кючюкчюк жууундурулду.*

ЖУУУНДУРУЛУУ *и. д. от* **жууундурул** / Жууундурул дегенден *этим ат. Сабийни жууундурулууу. Атны жууундурулууу.*

ЖУУУНДУРУУ *и. д. от* **жууундур** / Жууундур дегенден *этим ат. Сабийни жууундуруу. Кючюкню жууундуруу.*

ЖУУУНДУРУШ *эт. взаимн.-совм. от* **жууундур** / Жууундур дегенни *араш айырмасы. Жашчыкъла кючюкчюклерин жууундурушадыла.*

ЖУУУНДУРУШУУ *и. д. от* **жууундуруш** / Жууундуруш дегенден *этим ат. Атланы жууундурушуу.*

ЖУУУНУУ *и. д. от* **жууун** / Жууун дегенден *этим ат. Энди тийре солуйду тараудан, жууунуудан.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 194. ❑ *Кёлледе, тенгизледе, баргъан суулада жууунуу артыкъ да хайырлыды.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 148.

ЖУУУНУШ *эт. взаимн.-совм. от* **жууун** / Жууун дегенни *араш айырмасы. Жашчыкъла кюн сайын кёлде жууунушадыла.*

ЖУУУНУШУУ *и. д. от* **жууунуш** / Жууунуш дегенден *этим ат. Кёлде жууунушуу. Тенгизде жууунушуу.*

ЖУУУНЧУ *ат этн.* Одежда умершего *(которую раздают бедным и тому, кто обмывал покойника)* / Ёлгенни, жууулуп, адамлагъа юлешиниучю кийимлери. *[Осман Исламгъа:] Сен, адетдеча, ысхатны, аш юлюшюнгю, деуюрню, жууунчуну алыргъа унамай... бизни бетибиз бла ойнап тургъанса.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 72. ❑ *[Харун:] Эсимдеди, атам харип ёлгенде, жууунчусуна берирге да хазна быстыры болмагъаны.* "Коммунизмге жол", 1979, № 203.

ЖУУУНЧУЛУКЪ *ат.* Одежда умершего, предназначенная для раздачи / Жууунчугъа бериллик быстыр.

ЖУУУРГЪАН *ат.* Одеяло *(стеганое)* / Ичине мамукъ неда къуш, къуу салынып, къумач бла тышланып, сырылып этилген, жатханда юсге жабылыучу жабыу. *Жууургъанынга кёре аягъынгы узат.* (Нарт сёз). ❍ *Гыжы жел ауруудан бутлары къурушуп жатхан Домалайны юсюнден тюшюп баргъан кёк дарий жууургъанны ёрге жыйды.* Хубийланы О., Дерт, 34. ❑ *Къызны жууургъан бла басдырылып, жатып тургъанын кёргенде, аны [Ажаны] жюрегин къайгъы бийледи.* Токъумаланы Ж., Нартланы туудукълары, 88.

ЖУУУРТ *ат.* Кислое цельное молоко, варенец / Къатышдырылмай, булгъанмай уюп тургъан жангы къалын айран. *Эл – къууртха, Къойбай – жууртха.* (Нарт сёз). ❍ *Шарау, тапчан къыйырына олтуруп, жууурт бла нартюх гыржын ашай тура эди.* Толгъурланы З., Эрирей, 23. ❑ *[Шапа] къазанда уюп тургъан жуууртну гыбытха къуюп...жыйынны ызындан кетди.* Къоркъмазланы Къ. Горда бычакъ, I, 150

ЖУУУУ *и. д. от* **жуу** / Жуу дегенден *этим ат. Быстыр жууууу. Юйню тюбюн жууууу.* ▭ *Поэзиягъа уа ма мен кесими Билмейме не бла Къуллукъ этгеними: Жууууум бламы Сабий быстырла, Къысыуум бламы кырдык гыстыла.* Зумакъуллланы Т., Кёз жарыгъым, 18.

ЖУУУШ[1] *эт.* **1.** Прилипать к *чему* / Жабыш, бирге бек, къаты къысыл. *Алкъуларымы басханым сайын, базыкъ тартылгъан нартюх унча, бирге жууушмагъан къар къыж-къыж этеди.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 97. ❑ *Мажир, зыбыр топуракъгъа суу къуя да, къатышдыра, иги жууушхунчу ичине кирип малтады, ийледи.* "Шуёхлукъ", № 24, 91.

2. *кёч.* Привыкать, почувство-

вать привязанность / Жууукълаш, илеш, юйюрсюн. *Туугъан элине къайтып келгенли, бир къауум кюн озса да, Данияр алыкъа кишиге жууушмагъанды.* Ч. Айтматов, Жамийла, 23.

ЖУУУШ [2] *эт. взамин.-совм. от* **жуу** / Жуу дегенни *араш айырмасы. [Къобанны] шорхалары барадыла, Бир бирлерин къууушуп, Жагъалада ташланы кезиу-кезиу жууушуп.* "Шохлукъ", 22.

ЖУУУШДУР *эт.* **1.** *къ.* **юйюрсюндюр, илешдир.** *Аны [ыннаны] жаны-тини сабийлени кесини тёгерегине жууушдуруп тургъанды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 127. ❑ *Къанатлыланы жууушдуругъа эм сакъларгъа керекди.* "Естествознание", 59.

2. Сплачивать, объединять, спаять / Бирикдир, бир ниетли, шуёх эт. *Халкъланы тюзлюк ючюн кюрешиу жууушдурады.* "Шуёхлукъ", № 5, 50.

ЖУУУШДУРТ *эт. понуд. от* **жууушдур** / Жууушдур дегенни *къатланыучу айырмасы. Аппа тюйюшгенлени бир бирге жууушдуртмай къоймаучуду.*

ЖУУУШДУРТУУ *и. д. от* **жууушдурт** / Жууушдурт дегенден *этим ат. Сабийлени ёге анагъа жууушдуртуу тынч тюйюлдю.*

ЖУУУШДУРУЛ *эт. страд. от* **жууушдур** / Жууушдур дегенни *зорлаучу айырмасы. Сабийле ёге анагъа жууушдурулгъандыла. Бёрю кючюкле къошха жууушдурулгъандыла.*

ЖУУУШДУРУЛУУ *и. д. от* **жууушдурул** / Жууушдурул дегенден *этим ат. Сабийлени ёге анагъа жууушдурулуулары.*

ЖУУУШДУРУУ *и. д. от* **жууушдур** / Жууушдур дегенден *этим ат. Сабийни жууушдуруу. Топуракъны суу къуюп, малтап жууушдуруу.*

ЖУУУШУУ [1] *и. д. от* **жууууш** [1] / Жууууш [1] дегенден *этим ат. Адамны адамгъа жууушууу. Тылыны жууушууу.*

ЖУУУШУУ [2] *и. д. от* **жууууш** [2] / Жууууш [2] дегенден *этим ат. Машиналаны жууушуу. Аякъ-къашыкъны жууушуу.*

ЖУУУШУУЛУ *сыф. къ.* **илешли** [2]. *Ол жууушуулу сабийди. Жууушуулу къызчыкъ.*

ЖУУУШУУЛУКЪ *ат. къ.* **илешлик.** Жашланы бир бирге жууушуулукълары.

ЖУУУШУУСУЗ *сыф. къ.* **илешиусюз.** *Жууушуусуз адам. Жууушуусуз сабий.*

ЖУУУШУУСУЗЛУКЪ *ат. къ.* **илешиусюзлюк.** *Сабийни жууушуусузлугъу. Жууушуусузлукъ осал илишанды.*

ЖУХ *ат.* **1.** *къ.* **гемхот.** *Атны тюклю жухуна бармагъым бла тийдим.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 28. ❑ *Ит бир арада, Север жанында булутла таба жухун узатып, бурунун ёрге-ёрге жыйыра, хауаны жыйылады.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 25. ❑ *Бир жарлыны жангыз танасыны жуху ыржы къыйырына жетсе, [байла] тутадыла, беклейдиле.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 86.

2. *бош тил эриши сёз. къ.* **ауз 1.** *Къалай бла эсе да Зухураны онг къолу ычхынып, Науурузну жухуна шибиля тауш этип тийди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 274. ❑ *Сарыбий, жаулу жухун чепкенини зыбыр этеги бла сыйпап, дорбуннга къайтды.* Этезланы О., Тарда, 18. ❑ *Бурунун жыйыра, жухун чюйюрюп, Сарыбий, къурмач чартлагъанча, терк-терк сёлешеди.* Шауаланы М., Мурат, 183.

3. Клюв / Къанатлыны буруну. *Зурнук, жуху бла кеси кесин къаза, сымарлай башлады.* Тёппелла-

н ы С., Жаралы зурнук, 7. ❑ *Чырдыда, уяларында, къанкъазла жухлары бла тохтаусуз бир бирлерин къазадыла.* "Шуёхлукъ", № 13, 51. ❑ *Балачыкълары буттукъ жухчукълары бла къарын тюбюн къозгъагъанлары хычыуун кёрюнюп, гурт тауукъ къалкъыугъа кетеди.* "Шуёхлукъ", № 9, 107.

4. Передняя часть *(танка, машины, самолёта и т. п.)* / Бир затны буруну, ал жаны. *Танкны жуху чунгургъа ташайгъанлай, аны ызындан Ибрагим жандырыучу суулары болгъан шешаладан бирин сызды.* К ъ у л и й л а н ы Х., Эгизле, 12. ❑ *Ала [къанатлары] къыркъылсала да, [самолёт] къурч бла душманнга жара салыр.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 108. ❑ *Ма алайда, жухунда да бугъа сураты бла, аты айтылгъан "МАЗ" турады.* Г у р т у л а н ы Э., Азретни къууанч кюню, 108.

5. Выступ *(скалы)* / Къаяны алгъа чыкъгъан жери. *Жютю къая жухла, гыйы ташла артындан жашла душманнга къоргъашин отну себедиле.* Г у р т у л а н ы Э., Жанбермез Асланбий, 49. ❑ *Булут, келип, чеченли чырпа бёркча, ингирликде къая жухха къонады.* К ъ у л и й л а н ы К ъ., Сайлама, II, 410. ❑ *Тамашады, бир кечени ичинде Къала битди къая жухну юсюнде!* Э т е з л а н ы О., Нарт къаланы хапарлары.

▲ **Жух сал** *къ.* **отла.** *[Къасбот Зауурбекге:] Мал жух салырча жер къалмагъанды. Ташла, зыгъырла, чауулла ичинде не боллукъду?* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 6. ❑ *[Зауурбек:] Чаллыкъ жерни къой да, мал жухун салыр жер тапха эдик.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Танг аласында, 17. **Жухуна ургъанча (ургъанлай)** *сёл. тил.* сильно разозлившись / бек ачыуланып. *Стражник, жухуна ургъанча, артха бурулуп кетди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 65. ❑ *Гобар, жухуна ургъанча, сарыуу келгенин къыйналып жашыра, бир жанына бурулду.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 30. ❑ *[Сюлемен:] Мен къонакъ отоудан, жухума ургъанча, къачып чыкъдым.* "Шуёхлукъ", № 5, 31. **Жухун кётюреди** он задирает нос / кесин кишиге тенг этмейди, махтанады. *Жерде жолунгу эслемегенча, Жухунгу кётюрме кёкге.* О т а р л а н ы К., Сагъышла, 188. ❑ *[Мамаш Хызыргъа:] Сен асыры жухунгу кётюрюп башлагъанса!* "Коммунизмге жол", 1967, № 196. **Жух ур** соваться, непрошено вмешиваться, вступать *во что* / Кесинге жетмеген затха *(сёз ючюн: ишге, хапаргъа)* кесинги къош. *[Мазан Тахирге:] Кесине жетмеген затха жух ургъанны сюймеучюме.* "Шуёхлукъ", № 15, 70. ❑ *[Гелля:] Бу аллахдан аман табарыкъла [немецлиле] гумугъа жух уруп къоялла, къонагъыбызны чардакъгъа кёчюрюгюз.* Т ё п п е л а н ы А., Кюн батмайды, 88.

ЖУХТА *ат.* Намордник / Ит ауузун ачып, адамны къапмасын деп, къайишден этип, аны жухуна кийдирилиучю нохта; ийнек кесин неда бузоу анасын эммез ючюн, агъачдан этилип, аланы башларына кийдирилиучю зат. *Жаш ингир сайын, жухта салыннган овчаркасыны боюнунда жибинден тутханлай, суу боюнунда айланады. Тана анасын эме эди да, аппа анга жухта ишлегенди.*

ЖЫГЫРА [1] *ат.* Дикий укроп / Тауда, агъачда, ёзенледе, биченликледе, бахчалада битиучю, ашны эм тузланнган затны ариу ийис этдирир ючюн, алагъа къошуучу ханс. *Мында уа – къалын биченлик, эл бла бир жыгыра. Найыпхан, этекчигин чыкъ жибите, аладан жыртханды.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 91. ❑ *Къойланы сюрюп, эл къыйырына жетген Къаншауну аллына жыгыра жыя барып, Налбике тюбеди.* Т ё п п е л а н ы А., Жюз шаптал терек. ❑ *Ёзенледе, баш къусуп, Жыгырала чакъгъандыла.* "Жашаубузну байрагъы", 202.

ЖЫГЫРА [2] *ат къарач.* Закадычный друг / Татлы тенг. *[Шин-*

тикни] экинчи къыйырына эки жаш келип жерлешдиле. Ушакъгъа кёре, жыгырала болурла. Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 135. ❑ *Жамагъатны жыгырасы – тирирек жашыракъ къауму кёл жагъада нартюх сындырыргъа кетгенди.* Лайпанланы С., Гургумлу, 134.

▲ **Жыгыра бол** быть на короткой ноге / биреу бла шуёх бол, татах бол, татлы жаша. *Нанаш бла Назир эрттеден окъуна жыгыра болуп жашайдыла.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 116. ❑ *Къызла [Мамулан бла Назийфа] танышадыла, бирге ишлей жыгыра болады-ла.* "Ленинни байрагъы", 1978, № 160.

ЖЫГЫРЫК[1] *ат къарач.* **1.** Ролик, вал, каток / Тюрлю-тюрлю механизм неда бурулуп туруучу, аланы башха кереклерин да айландырыучу цилиндр формалы керек. *[Машинала] кими анда, кими мында къурулуп, Минг-минг темир жыгырыкла бурулуп.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 155. ❑ *Хар жыгырык, хар кегей, энчи жырларын айтып, Меннге хапар бергенлей, Турадыла сагъайып.* "Жарыкъ жолда", 22. ❑ *[Ишчиле] кезиу-кезиу машинаны къурурла, Къызыу къатып жыгырыкла бурурла.* Къаракетланы И., Сайламалары, 47.

2. Ролик *(напр. у ножек мебели, рояля)* / Орундукъну, рояльны д. а. к. башха затланы аякъларына ары-бери кёчюрюрге тынч болур ючюн салыныучу темир чархчыкъ. *Тамада, жыгырыклы жумушакъ шинтикде олтуруп, тёгерек айлана, хапарны къыздырады.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 88. ❑ *Жыгырыклы басхышчыкъ самолётну къуйругъу таба келди.* Лайпанланы Р., Жолоучулукъда, 61.

ЖЫГЫРЫК[2] *сыф. ц. диал.* Очищенный от шелухи зрелый *(о плодах чинара, об орехе и т. п.)* / Къабугъундан айырылгъан *(чынарны, чертлеуюкню д. а. к. башха затны юсюнден). Жаш тауда, бичен чалгъан жерде, жыгырык чертлеуюкле жыйгъанды. Уллу чынар тереклени тюплеринде жыгырык чынарланы сабийле къадалып жыядыла.*

❑ **Жыгырык бол** *ц. диал.* созревать *(об орехах, плодах чинары)* / биш, жет *(къозну, чертлеуюкню, чынарны юсюнден). Чертлеуюк, жыгырык болуп, тюбюне агъа башлагъаннды. Чынар жыгырык болгъанлы, эчкиле, къойла семире башлагъандыла. Къозла жыгырык болгъандыла.*

ЖЫГЫРЫК[3] *сыф. къарач.* Сильный, крепкий, здоровый / Къарыулу, къаты, саулукълу. *Ол жыгырык жашды, тенглеринде аны жыкъгъан хазна тюбемегенди.*

ЖЫГЪАЛ-МУГЪУЛ *къаум. ат.* Галдёж, шум / Дауур, дауур-дуур, къычырыкъ-хахай. *Амма, сабийлени жыгъал-мугъулун кётюралмай, арбазгъа чыкъды.* "Шуёхлукъ", № 9, 83. ❑ *Устаз эшикден киргенлей, жыгъал-мугъул тохтады, сабийле жерлеринден ёрге къопдула.* "Коммунизмге жол", 1979, № 119.

❑ **Жыгъал-мугъул эт** галдеть, шуметь / дауур, дауур-дуур, къычырыкъ-хахай эт. *Халкъ, къарангыда жыгъал-мугъул эте, къайтып, эрттенлик поезднн сакъларгъа вокзалны залына жыйылды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 160. ❑ *Ахырында, жыгъал-мугъул эте, [адамла] орамны эки жанына бёлюндюле.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 72.

ЖЫГЪАР-ЖУГЪУР *эрик. сёз.* Звукоподражание шуму падающих камней, скальных пород и т. п. / Таш, зыгъыр къуюлгъанда чыгъыучу тауушну билдиреди. *Жыгъар-жугъур тауушну эшитип, сескенип, ёрге къопдукъ: арлакъчыкъда жар оюлуп тура эди.* "Коммунизмге жол", 1976, № 152.

❑ **Жыгъар-жугъур эт** издавать шум "жыгъар-жугъур" / жыгырда *(таш, зыгъыр д. а. к. башха*

затла бирге тийип). Жыгъар-жугъур этип, къатымда уллу къая оюлду. "Шуёхлукъ", № 46, 73. ❑ *[Тауукъ:] Жата эдим гаккыгъа, Бауууруму жетдирип, Жылы гаккыланы чайкъай, Жыгъар-жугъур этдирип.* Гуртуланы Б., Таула чакъырадыла, 104.

ЖЫГЪАРТ *эрикл. сёз.* Звукоподражание треску / Терек, буз д. а. к. башха зат сыннганда этген тауушну билдиреди. *Алай къарапкъарагъынчы, Буз "жыгъарт" деп атылды. Добакъ да, къычырыкъ этип, Суу ичине батылды.* Гуртуланы Б., Таула чакъырадыла, 86.

ЖЫГЪЕРИ *ат къ.* **юзгеле, жоннгурчха.** *Малжей, сууну жыгъери бла булгъап, кёпдюреуюзюн эритди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 293.

ЖЫГЪЫЛ *эт.* **1.** Падать, валиться, на землю, книзу / Абынып, аягъынг учуп д. а. к. башха зат болуп, жерге ау, бир затдан энишге тюшюп кет. *Бир уругъа эки жыгъылгъан – сокъур, бир адамгъа эки алдатхан – тели.* (Нартсёз). ○ *Солтан-Хамит жыгъылгъан эди Къаны къызартхан атдан.* Мёчюланы К., Сайлама чыгъармалары, 101. ❑ *"Алтын этегинге жаным къурманды, мени бу ишден къутхар",– деп, Хажимырза Алиймырзаны аякъларына жыгъылгъан эди.* Хочуланы С., Хапарла, 38.

2. Проигрывать в спортивной борьбе / Тутушууда хорлат, жыкъдыр. *Жыгъылгъанны сырты жерден тоймаз.* (Нартсёз).

ЖЫГЪЫЛТ *эт. понуд. от* **жыгъыл** / Жыгъыл дегенни *къатланыучу айырмасы. [Ирина Серёжагъа:] Мен сени жыгъылтмам, шинтигинги тутайым.* "Малкъар пьесала", 40. ❑ *Билмей эди жугъутур Къаядан таш тюшерин, Бийик жухдан жыгъылта, Къабыргъасын тешерин.* Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 18.

ЖЫГЪЫЛТДЫР *эт. понуд. от* **жыгъылт** / Жыгъылт дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашла, атны юркютюп, Махтини жыгъылтдырыргъа умут эте эдиле.*

ЖЫГЪЫЛТДЫРЫУ и. д. от **жыгъылтдыр** / Жыгъылтдыр дегенден *этим ат. Эшекден жыгъылтдырыу.*

ЖЫГЪЫЛТЫУ *и. д. от* **жыгъылт** / Жыгъылт дегенден *этим ат. Атдан жыгъылтыу. Машинадан жыгъылтыу. Суугъа жыгъылтыу.*

ЖЫГЪЫЛЫУ *и. д. от* **жыгъыл** / Жыгъыл дегенден *этим ат. Абынып жыгъылыу. Атдан жыгъылыу.* ▭ *Таугъа чыкъгъанла, бийикликни къууанчындан сора да, артха кетиую, учхалап жыгъылыуну ачыуун да сынайдыла.* "Шуёхлукъ", № 33, 105.

ЖЫГЪЫРДА *эт.* Звенеть, скрипеть, скрежетать / Темир, мияла д. а. к. затланы бир бирге тийип, ышылып тауушетиулери. *Егюзлени къарын тюплеринден салынган буз сюммекле, бир бирине тийип, жыгъырдайдыла.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 7. ❑ *Мияла жыгъырдагъан тауушха сабийчик, элгенип, къычырды.* Хубийланы О., Адамла, 38. ❑ *Умар хуржунунда багъыр шайларын зынгырдатады, экинчи хуржунунда ашарыкълары жыгъырдайдыла.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 88.

ЖЫГЪЫРДАТ *эт.* Производить скрип, скрежет, звон *чем* / Темир, мияла д. а. к. затланы бир бирге тийирип, ышып тауушетдир. *Ал орундагъы малчы киши, Анзор, учхара тышлы орунну пружинлерин жыгъырдатып, сол къабыргъасын таянчакъгъа жабышдыра, ызына бурулуп, сёзге къошулду.* Лайпанланы С., Гургумлу, 53.

❑ *Ачемез, къапханына махтанганча, къолун хуржунуна сугъуп, ашыкъланы жыгъырдатды.* Эбзеланы Х., Къанаматны журтунда, 41.

ЖЫГЪЫРДАТДЫР *эт. понуд. от* **жыгъырдат** / Жыгъырдат дегенни *къатланыучу айырмасы. Аппа жашчыкъгъа хуржунчукъда ашыкъланы жыгъырдатдырды.*

ЖЫГЪЫРДАТДЫРЫУ *и. д. от* **жыгъырдатдыр** / Жыгъырдатдыр дегенден *этим ат. Капеклени жыгъырдатдырыу. Ашыкъланы жыгъырдатдырыу.*

ЖЫГЪЫРДАТЫУ *и. д. от* **жыгъырдат** / Жыгъырдат дегенден *этим ат. Ашыкъланы жыгъырдатыу. Доминону ташларын жыгъырдатыу.*

ЖЫГЪЫРДАТЫШ эт. взамин.-совм. от **жыгъырдат** / Жыгъырдат дегенни *араш айырмасы. Жашла ашыкъларын, эски чындайлагъа къуюп, жыгъырдатышадыла. Къызчыкъла суу жагъада ууакъ ташчыкъланы къош ууучларында жыгъырдатышып ойнайдыла.*

ЖЫГЪЫРДАТЫШЫУ *и. д. от* **жыгъырдатыш** / Жыгъырдатыш дегенден *этим ат. Ашыкъланы жыгъырдатышыу. Ташчыкъланы жыгъырдатышыу.*

ЖЫГЪЫРДАУ *и. д. от* **жыгъырда** / Жыгъырда дегенден *этим ат. Ашыкъланы, бир бирге тийип, жыгъырдаулары. Машинадан къотарыла тургъанда ташланы жыгъырдаулары.*

ЖЫГЪЫУ *и. д. от* **жыкъ** / Жыкъ дегенден *этим ат. Тууарны кесерге жыгъыу. Биреуню атдан жыгъыу. Палахны жыгъыу.*

ЖЫГЪЫШ I *эт. къ.* **тутуш 1.** *[Солман Шахымгъа:] Санга жашла бла кёп ойнаргъа, чабышыргъа, жыгъышыргъа керекди.* "Шуёхлукъ", № 55, 12. ❑ *Жыгъылгъан тоймайды жыгъышхандан, Сырты жерге тамгъа салса да.* Гуртуланы Б., Шуёхла арасында, 32. ❑ *Ол кюн къызла къадалып тузлу гюттю эте айланнганда, жашла юйню огъары жанында къыртышда къол таш атып, жыгъышып ойнай эдиле.* "Шуёхлукъ", № 55, 67.

ЖЫГЪЫШ II *ат къ.* **тутуш II**. *Алайда жыгъышха къарап тургъан къартладан бири туруп, ууаныкны башындан тартып келди.* Гулайланы Б., Къачхынчы, 18. ❑ *Къол таш атышыу бошагъандан сора, жыгъыш башланды.* "Коммунизмге жол", 1976, № 128.

ЖЫГЪЫШДЫР *эт. понуд. от* **жыгъыш I** / Жыгъыш I дегенни *къатланыучу айырмасы. Биз жашланы жыгъышдырып кёрдюк. Тренер гёжефлени жыгъышдырады.*

ЖЫГЪЫШДЫРЫУ *и. д. от* **жыгъышдыр** / Жыгъышдыр дегенден *этим ат. Гёжефлени жыгъышдырыу. Сабийлени жыгъышдырыу.*

ЖЫГЪЫШЫУ *и. д. от* **жыгъыш I** / Жыгъыш I дегенден *этим ат. Илишан атыу, жыгъышыу, къол таш атыу...хар ким кесине тийишли оюнну сайлагъанды.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек. ❑ *[Мурадин] илишан атыуда, жыгъышыуда эм башха оюнлада биринчиледен бири болгъанды.* "Коммунизмге жол", 1977, № 166.

ЖЫГЪЫШЫУЧУ *ат къ.* **гёжеф.** *Ала [жашла] бизни футбол оюннга, жыгъышыучуланы эришиулерине къараргъа элтедиле.* Лайпанланы Р., Жолоучулукъда, 79. ❑ *Казбек жыгъышыучуланы эришиулеринде биринчи жерге чыкъгъанды.* "Коммунизмге жол", 1977, № 135.

ЖЫЖЫМ *ат.* Верёвка, бечева

/ Кендирден, жюн бла къылдан эшилип неда бурулуп этилген жип. *Бийсолтан асмакъ жыжымны юзюп тюшгенден сора да, аны экинчи да асып ёлтюргендиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 317. ❑ *Сафар, артха айлана да, жыжым къыйыры бла аланы [тууарланы] къарын тюплерине къатыла келеди.* Толгъурланы З., Эрирей, 17. ❑ *Мачар... акъ сюртюлген юйню арбазына киргенинде, юй иеси, бичен къотарып бошап, жыжымларын жыя тура эди.* Байчораланы М., Уллу Къарачайда, 40.

ЖЫЗ *эрикл. сёз.* Звукоподражание скрипу, визгу, жужжанию / Арба, темир *(ышылгъанда)*, къурткъумурсха, д. а. к. башха зат этиучю тауушну билдиреди. *Эшикни "жыз" деген тауушу эшитиледи. Жыз-жыз этер, тенгизден ётер.* (Элбер).

ЖЫЗЫЛДА *эт.* **1.** Жужжать / Жыз-жыз тауш эт, бызылда, дуулда, зуулда. *Бал чибинлени жызылдагъанлары, къобуп келген сууну, жагъалары бла талашып, шоркъулдагъаны, орамлада бузоу макъыргъан, ит чапхан тауушла эшитиледиле.* Хубийланы О., Дерт, 25. ❑ *Чибинлеча жызылдайдыла душманны окълары.* Отарланы К., Жолла, 114. ❑ *Чибин, жызылдап, терезелени кёзлерине кёзюу-кёзюу кесин ура, приставны семиз бурунуну учуна къонду.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 43.

2. Скрипеть / Ачы тауш эт *(бир зат башха затха ышылып). Бир кесекден къабакъ эшикни жызылдап ачылгъан тауушу эшитилди.* Къобанланы Д., Эки заман, I, 12. ❑ *Жел ургъанда, терезе къангала жызылдайдыла.* М. Шолохов, Дон хапарла, 7. ❑ *Къайдан эсе да ит юрген, арба жызылдагъан тауушла эшитиледиле.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 311.

3. *кёч.* Ныть (напр. о ногах, руках) / Чанчып кемирип, ауру *(адамны санларыны юсюнден). Арыгъандан [Жамийлятны] санларыны жиклери бошаяракъдыла, бутлары, билеклери жызылдайдыла.* Кацийланы Х., Тамата, 196. ❑ *Алий юйге, арып, билеклери талып, бут шаугютлери жызылдап, къайтды.* "Шуёхлукъ", № 10, 6.

4. Проходить, пробежать *(о дрожи, мурашках по телу)* / Къоркъгъандан, къууаннгандан, ачыудан д. а. к. башха затладан къалтыра, титире *(адамны этини, санларыны юсюнден). Домалай къатыма жуукъалашды, битеу санларым жызылдадыла, эки жаягъым, къан къуйгъанча, исси болдула.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 79.

5. *кёч.* Гудеть *(о людях)* / Дауур эт, къычырып сёлеш. *Жаныбек... тёгерекде бал чибин уяча жызылдай тургъан халкъгъа тюрслеп къарайды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 353. ❑ *Арбазда адамла гадуродан чыкъгъан бал чибинлеча, жызылдап, къалабалыкъ эте эдиле.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 260. ❑ *Халкъ къозгъалгъан бал батманны чибинлерича жызылдады.* Этезланы О., Къаяла унутмагъандыла, 63.

ЖЫЗЫЛДАТ *эт. понуд. от* **жызылда** / Жызылда дегенни *къатланыучу айырмасы. Акъ жорлу къара танкла бауурланып, къыжылдагъан тауушлары адамны тишлерин жызылдатадыла.* Хубийланы О., Аманат, I, 241. ❑ *Къатынла адамны этин жызылдатхан сарнаула бла сал басхычны ызындан къарап жиляйдыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 86. ❑ *[Къартла] эшиклерин жызылдата, юйлерине жыйыладыла.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 194.

ЖЫЗЫЛДАТДЫР *эт. понуд. от* **жызылдат** / Жызылдат дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашчыкъ, уяларын чачып, бал чибинлени жызылдатдырды.*

ЖЫЗЫЛДАТДЫРЫУ *и. д. от* **жызылдатдыр** / Жызылдат-

дыр дегенден *этим ат. Эшикни жызылдатдырыу.*

ЖЫЗЫЛДАТЫУ *и. д. от* **жызылдат** / Жызылдат дегенден *этим ат. Эшикни жызылдатыу. Бал чибинлени, уяларына тийип, жызылдатыу.*

ЖЫЗЫЛДАУ *и. д. от* **жызылда** / Жызылда дегенден *этим ат. Бал чибинлени жызылдаулары. Эшикни жызылдауу.* ▭ *Бекболатны къолларыны буюкъгъанлары, жызылдаулары кетди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 394.

ЖЫЗЫЛДАУУКЪ *сыф. сёл. тил.* Скрипучий / Жызылдагъан тауушу этиучю. *Жызылдауукъ эшик. Жызылдауукъ арба.*

ЖЫЗЫЛДАШ *эт. взаимн.-совм. от* **жызылда** / Жызылда дегенни *араш айырмасы. Бал чибинле жызылдашадыла. Ургъуйла жызылдаша башладыла.*

ЖЫЗЫЛДАШЫУ *и. д. от* **жызылдаш** / Жызылдаш дегенден *этим ат. Бал чибинлени жызылдашыулары.*

ЖЫЙ *эт.* **1.** Собирать в одном месте *(многое, многих)* / Адамланы, малланы неда башха чачылып тургъан затланы бирге тийишдир. *[Майя:] Исмайыл, барчы, къургъакъ юзгелеле жыйып кел, ансы аш биширалмай къалабыз.* Боташланы И., Пьесала, 119. ❑ *Тойгъа кёп адам жыйгъан эдиле.* "Шуёхлукъ", № 42, 74. // Упаковывать, укладывать *что* / Хапчуклаы, быстырланы неда башха затланы бирге къыс, байла. *Малчыла хапчукларын жыядыла, кёчерге хазырланадыла.* Кацийланы Х., Тамата, 134. ❑ *Аслийжан сыйлы быстырларын энчи чемоданнга жыяды.* "Шуёхлукъ", № 26, 72.

2. Собирать *(напр. траву, плоды)* / Жерден неда битимден юзюп ал. *Дарман хансла жый. Алма жый.* ▭ *Жюзюм жыя тургъан таулу къызла Горькийни молдован къызларыча ариудула.* "Шуёхлукъ", № 30, 108. ❑ *Сабийле этген ишлеринде бир тюрлю терслик болмагъанын, сабанлыкъда ауун, не тюшюп къалгъан будай башланы хар ким жыйгъанын биле эдиле.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 21. // Снимать с полей, садов при уборке урожая / Къазып, оруп тирлигин ал. *Будайны тирлигин жыяр кезиуге кёп заман къалмагъанды.* "Коммунизмге жол", 1969, № 46. ❑ *Районну бир-бир колхозлары арпаны тирлигин жыйып башлагъандыла.* "Коммунизмге жол", 1969, № 187.

3. Собирать *(налог, взнос и т. п.)* / Адамладан налог, взнос эм башха аллай затланы ал, бирге тийишдир. *Эл мюлк налогну жыйып бошамагъанлары ючюн, эл Советни къуллукчуларына райисполкомну заседаниесинде уллу тырман этилген эди.* "Шуёхлукъ", № 4, 114. ❑ *[Къаргъа] къолуна четен берди, Къызыл кикирик Хоразны – Жумуртха жый! – деп, жиберди.* Балаланы О., Басняла бла фельетонла, 38.

4. Копить *(богатство, деньги и т. п.)* / Тюшген затны *(харакетни, ахчаны д. а. к.)* къоратмай, жоймай, бирге тийишдирип, артха асыра. *Къарт Къыямыт юйюрюне кёп харакет жыйгъанды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 13. ❑ *Бюгюн хар кимге чачар ючюн ана ол ырысхыны он сегиз жылны жыйгъанды.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 14. ❑ *Башха мадар табылмазын билгенден сора, Сырмахан кюбюр тюбюнден ёлюр кюнюне деп жыйгъан ахчачыгъын чыгъарды.* "Шуёхлукъ", № 27, 106.

5. Коллекционировать *(почтовые марки, монеты и т. п.)* / Коллекция эт. *Жашчыкъ беш жылны ичинде жюз тюрлюге жууукъ почта маркала жыйгъанды. Пионерле эски ууакъ ахчала жыйгъандыла.*

6. Собирать *(мотор, автомат и т. п.)* / Бир затны, кереклерин бир бирге жалгъап, бегитип, бирге къо-

шуп, алгъыннгы халына келтир, ишлерча эт. *Аскер машинасыны моторун, жангыз ыйыкъны ичинде чачып, хар керегине тынгылы ремонт этип, алай жыйгъанды.* "Шуёхлукъ", № 27, 94. ❑ *Мухадин автоматны къарап-къарагъынчы чачып жыйды.* "Коммунизмге жол", 1978, № 134.

7. Загонять *(напр. скот в сарай, людей в тюрьму)* / Малланы, адамланы бир жерге сюр, сюрюп, кюч бла кийир. *Аякълары жибий да бузлай, юсю-башы сууукъдан къабыша айланнгандан Мазан, ауруп, ингирде къойланы орунгга кючден жыйды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 56. ❑ *Биз малланы, кюте-кюте, кефлерин тюшюрмей, жаланнганлары бузулмай, элге бек ариу жыйдыкъ.* "Алчыла", 66. ❑ *[Анна] Жюйюсханла манга ийнанып, кеслерини агентлерин тюрмеге жыйгъандыла.* Боташланы И., Пьесала, 49.

8. Заправлять *(брюки в сапоги)*, сунуть *(кинжал в ножны)* / Кёнчек бухчакъланы чурукъланы ичине, къаманы къынына д. а. к. башха затны бир затха кийир. *Исмайыл, кёнчек бухчакъларын чурукъларыны ичине жыйып, бел баучугъун тартып къысды.* "Шуёхлукъ", № 27, 80. ❑ *Партизанла къылкъыяр къамаланы тауш этдирип, къынларына жыйдыла.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 85.

9. Сжимать *(напр. губы)*, сдвигать *(напр. брови)* / Эринлени бирге жетдир, къашланы бирге жууукълашдыр. *Эринлерими кёкжагъача жоппу жыяргъа кюреше, аллыма гузаба тюкюрдюм.* Сылпагъарланы К., Кёмеуюл, 136. ❑ *Хашир, къалын къара къашларын, жоппу жыя келип, кенгертди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 202. ❑ *Егюзню аякъларын жыйдыла, бирге жокку этдиле, дагъыда байладыла.* Толгъурланы З., Эрирей, 80.

10. Сжимать *(напр. в кулак)*, прижимать *(напр. к груди)* / Ууучунга, кёкюрегинге къыс, къучакъла. *Жансурат жаулукъну тобукъларында жайып, итиу салгъанча сылап, сермеп, жумдурухуна жыйды.* Гадийланы И., Санга айтама, 180. ❑ *Къайырбек, къызгъыл сакъалчыгъын да, гырхы мыйыкъларын да бирча ууучуна жыйып сылады.* Кацийланы Х., Тамата, 182.

11. Убирать *(напр. дом, постель)* / Низамгъа сал, жаса, жарашдыр, жыйышдыр. *Тиширыуну юйде тюрт-мюртю кёндю: сабийлеге къарар, от тиргизир, суу келтирир, аш этер, юй жыяр, арбаз сыйпар, ийнек сауар, эрини юсюне-башына къарар.* Кацийланы Х., Тамата, 31. ❑ *[Къыз] къопса, жыя билмейди Кеси жатхан тёшекни, Айырмайды бир бирден Атны бла эшекни.* Къулийланы Х., Жылла озадыла, 82. ❑ *[Тётя Груня:] Бу отоуну тап жыяргъа керекди.* "Малкъар пьесала", 96.

12. *кёч.* Объединять, сплачивать *кого* / Бирикдир, бирлешдир. *Мамырлыкъ ючюн кюрешген кючлени бирге жыяргъа керекди.* ▭ *Кесинги халкъынгы сейирлерин къоруулагъан адамланы бирге жыйып, бир ниетли этерге кюреширге керекди.* "Коммунизмге жол", 1991, № 56.

13. *полигр.* Набирать *(напр. заметку, статью)* / Типографияда басмаларгъа харфладан текст къурашдыр. *Заметканы уллу харфла бла жыйдыла.*

ЖЫЙГЪЫЧ *ат этн.* Широкая полка вдоль задней стены дома для складывания постелей / Жатхан жер эм башха хапчук жыйылыучу энчи тапка. *Муслиймат, тазны жыйгъычны аллына сюеп, тозурагъан чачын жыяргъа узалды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 19. ❑ *Юйюнде кюбюрю, кюбюрчеги, гумусу, жыйгъычы да бола тургъанлай, [Къыралхан] бек узакъгъа асырагъанын чырдыда букъдуруучу эди.* Тёппеланы А., Жюз шаптал терек. ❑ *Жулдуз тегенесин, элегин да, юй тюбюнден алып, жыйгъычха салды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 11.

ЖЫЙГЪЫЧЛЫ *сыф. къ.* **тизгинли.** *Адилгерий, ишленнген, жигит жаш, ахшы къазауатчы болса да, жыйгъычлы тюлдю.* Сылпагъарланы К., Кёмеюл, 90. ❑ *Назийфа тенглерини арасында бек тизгинли, жыйгъычлы къызгъа саналады.* "Коммунизмге жол", 1978, № 156.

ЖЫЙГЪЫЧЛЫЛЫКЪ *ат къ.* **тизгинлилик.** *Къызны жыйгъычлылыгъын бек жарата эдиле.*

ЖЫЙГЪЫЧСЫЗ *сыф. къ.* **тизгинсиз.** *Жыйгъычсыз тиширыу. Жыйгъычсыз адам.*

ЖЫЙГЪЫЧСЫЗЛЫКЪ *ат къ.* **тизгинсизлик.** *[Ибрахим Налжаннга:] Къызынгы жыйгъычсызлыгъын менден бош кёресе. Мен аны тузгъа жекмегеними кеси окъуна айтыр. Юй жыйгъан а эр кишини иши тюйюлдю.* "Шуёхлукъ", № 31, 94. ❑ *[Хажибекир къатынына:] Тиширыугъа жыйгъычсызлыкъдан уллу шарайып а къайда!* "Коммунизмге жол".

ЖЫЙДЫР *эт. понуд. от* **жый** / Жый дегенни *къатланыучу айырмасы. Къыямыт, эшикни къайырып ачып, таууш этип, жумуш этген тиширыугъа столну жыйдырды.* Къобанланы Д., Таулада таууш,12. ❑– *Бу жолдан арысында тюйюшсегиз, барыгъызны да камыргъа жыйдырырма,– деп, Жаныбек жашланы жаныды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 408. ❑ *[Сюлемен:] Маржан, Салихге айт да малланы орунларына жыйдыр.* "Шуёхлукъ", № 16, 91.

ЖЫЙДЫРТ *эт. понуд. от* **жыйдыр** / Жыйдыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Бёлек кюнню элде табылгъан жюнню Эгеу правленнге жыйдыртды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 332. *Мисирхан ингирликде, ышаннгылы ахлуларыны келинлерин, къызларын чакъырып, бек алгъа отоуларын жыйдыртды.* Толгъурланы З., Эрирей, 175.

ЖЫЙДЫРТЫУ *и. д. от* **жыйдырт** / Жыйдырт дегенден *этим ат. Юйню жыйдыртыу. Чертлеуюк, чынар жыйдыртыу.*

ЖЫЙДЫРЫЛ *эт. страд. от* **жыйдыр** / Жыйдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Садны алмасы заманында жыйдырылгъанды. Малла оруннга жыйдырылгъандыла.*

ЖЫЙДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **жыйдырыл** / Жыйдырыл дегенден *этим ат. Мамукъ жыйдырылыу бошала турады.*

ЖЫЙДЫРЫУ *и. д. от* **жыйдыр** / Жыйдыр дегенден *этим ат. Отун жыйдырыу. Хобуста жыйдырыу.*

ЖЫЙДЫРЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **жыйдыр** / Жыйдыр дегенни *араш айырмасы. Сабийлени дырын жыйдырышып эришдирдиле.*

ЖЫЙДЫРЫШЫУ *и. д. от* **жыйдырыш** / Жыйдырыш дегенден *этим ат. Мамукъ жыйдырышыу.*

ЖЫЙНЫ *ат.* Зародыш *(животных и человека)* / Бир тюрлю организмни анасыны чархыны кючю бла неда жумуртхада ёз тутхан затланы болушлукълары бла жашагъан кезиую. *Тауукъну жыйнылары. Кирли ашда эм аякъ-къашыкъда сууалчан жыйныла боладыла.*

▲ **Жыйны арты** *сёл. тил.* последний, самый младший ребёнок в семье / юйюрде бек гитче сабий; аноними: *тунгуч. Атта гитче къызына "жыйны арты" деучюдю.*

ЖЫЙРЫКЪ[1] *ат.* Платье *(женское)* / Огъары жаны, тёбен жаны да бирге тигилген тиширыу кийим. *Акъ дарий жыйрыгъын кийип, Фердау, мёлек кибик,*

жашны къатында сюелип турады. Кацийланы Х., Мухаммат, 8. ❑ *Къызла, айбат жыйрыкъла кийип, эбизе кюпесле, гюл суратлы гыранчала къысхан эдиле.* Этезланы О., Тарда, 34. ❑ *Найыпханны жыйрыгъыны этеги бутларына бюгюнча бир заманда чырмашмагъандыла.* Толгъурланы З., Эрирей, 82.

ЖЫЙРЫКЪ [2] *ат къарач.* **1.** Морщина, складка, сборка *(на платье)* / Адамны этинде неда быстырда жыйырылгъан жер. *[Ана:] Мени бетимде жыйрыкъларымы къызчыкъ хар кюн сайын бир санайды.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 35. ❑ *[Мёлехан] бутларыны юсюнде узун къуу бармакълары бла чепкенини жыйрыкъларын тюзете, Ахматха къарап тохтады.* Къобанланы Д., Таулада тауушш, 33.

2. *В позиции определения:* морщинистый / Жыйырылгъан, жыйырылгъанлары болгъан. *Амма къарт ийнекни жыйрыкъ боюнун къашыды.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 73. ❑ *Минги тауну жыйрыкъ чепкенини бир бюкленнген жерчигинде "Баула" деген жайлыкъны аралыгъында малчы къошла орналгъандыла.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 57.

ЖЫЙРЫКЪБЕТ *сыф. къарач.* С морщинистым лицом / Бети жыйырылгъан. *Жыйрыкъбет тиширыуну хапары былайды.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 31.

ЖЫЙРЫКЪЛЫКЪ *ат.* Отрез на платье / Жыйрыкъ этерге жараулу, жыйрыкъгъа жетерча къумач. *[Оноучу къатын:] Апсын къалса бернесиз, Келиннге тюз къарамаз. Бирер дарий жыйрыкълыкъ Узатмасакъ, жарамаз.* Къулийланы Х., Жылла озадыла, 78.

ЖЫЙЫ *ат къ.* **ийис.** *Отну тютюнюмю, огъесе союмну жыйысымы бурунларына ургъан болур – тау артларындан чыгырбаш къушла сюзюлюп чыкъдыла.* Кацийланы Х., Тамата, 131. ❑ *[Журбуран] жыйы ийисгеген жаныуар кибик, тёгерекге сакъ къарап, тынгылады.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 22. *[Биттир] ургъуйну, чибинни да Жыйысы бла табады. Не къарангы кече да, Ычхындырмай, къабады.* Отарланы С., Жаз жылыуу, 37.

ЖЫЙЫЛ *эт.* **1.** *страд. от* **жый** / Жый дегенни *зорлаучу айырмасы. Тирликле жыйылсала, къалаууp неге керекди?* (Нарт сёз). ○ *Душманны кир гаясы жыйылмазча ачылыр, Кеф мыйысы чырпылагъа чачылыр.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 75.

2. Собираться, сосредотачиваться в одном месте / Къаллай да болсун бир жерге кёп сюел *(адамланы юсюнден). Правлен аллына кёп адам жыйылды. Митинг башланды.* "Шуёхлукъ", № 57, 43.

3. Приходить *(куда-л.)* / Бир жерге кел *(бар). Жулдузлагъа бирэки сёз жетдире, къартла юйлерине жыйыладыла.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 194.

ЖЫЙЫЛА *эт.* **1.** *къ.* **ийисге.** *Ит, бир арада, север жанында булутла таба жухун узатып, бурунун ёрге-ёрге жыйыра, хауаны жыйылайды.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 25. ❑ *Ач бёрю жыйын да, жерни жыйылап, Къойланы марайды, улуп эм жылап.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. ❑ *Ол [къонакъ], адыргыдан, буруну бла жыйылап да кюрешди, алай бир тюрлю ийис сезмеди.* Толгъурланы З., Эрирей, 26.

2. *кёч.* Выслеживать / Мара, ызла, ызындан тюш, ызы бла изле. *Ол гяуур [Заууp] жоюлмагъанлай ычхынса, Малкъар бийле жыйыларла, табарла.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. ❑ *Базза бла Малжей халжаргъа киредиле. Тёгереклерине сакъ къарайдыла. Тынгылайдыла, жыйылайдыла.*

Гуртуланы Б., Жангы талисман, 279.

ЖЫЙЫЛАТ *эт. понуд. от* **жыйыла** / Жыйыла дегенни *къатланыучу айырмасы. Милиционер итге аманлыкъчыланы ызлырын жыйылатды.*

ЖЫЙЫЛАТЫУ *и. д. от* **жыйылат** / Жыйылат дегенден *этим ат. Адамны жыйылатыу. Ызны жыйылатыу.*

ЖЫЙЫЛАУ *и. д. от* **жыйыла** / Жыйыла дегенден *этим ат. Хауаны жыйылау. Жерни жыйылау.*

ЖЫЙЫЛМА *ат къарач. къ.* **жыйымдыкъ.** *Назмуланы жыйылмасы. Хапарланы жыйылмасы.*

ЖЫЙЫЛЫУ [1] *и. д. от* **жыйыл** / Жыйыл дегенден *этим ат. Мирзеуню жыйылыуу. Юйге жыйылыу. Ойнаргъа жыйылыу.*

ЖЫЙЫЛЫУ [2] *ат.* Собрание *(партийное, профсоюзное и т. п.)* / Бир иш бла байламлы адамланы бир жерде болуулары, бир затны сюзер ючюн, къалай да болсун, бир организацияны членлерини кенгеши. *Къыйынлыкъда бюгюлме, жыйылыуда сюзюлме.* (Нарт сёз). ○ *Жыйылыу жабылса да, жаш тёлю клубдан чачылыр къайгъылы тюйюлдю.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 49. ❑ *Жыйылыуну бир толу, жарыкъ бетли... жумушакъ ёнлю малкъарлы ачды.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 104.

ЖЫЙЫЛЫШ *эт. взамин.-совм. от* **жыйыл** / Жыйыл дегенни *араш айырмасы. Малчыла, бодуркъуланы ыстауатны тёгерегине тап сюеп, къошха жыйылышдыла.* Уллубашланы И., Озгъан кюнле, 16. ❑ *Байрымлагъа жыйылышып уланла, Акъсакъалла сёлешедиле алагъа.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 55.

ЖЫЙЫЛЫШЫУ *и. д. от* **жыйылыш** / Жыйылыш дегенден *этим ат. Къошха жыйылышыу. Къол таш атаргъа жыйылышыу.*

ЖЫЙЫМ *ат къарач.* **Жыйымдыкъ.** *Назмуланы жыйымы. Тамсиллени жыйымы. Хапарланы жыйымы.*

ЖЫЙЫМДЫКЪ *ат.* **1.** Свод *(законов, правил и т. п.)* / Законланы, жорукъланы д. а. к. башха затланы бирге жыйылып, бир бири ызындан берилиулери. *Законланы жыйымдыгъы. Орфография жорукъланы жыйымдыгъы.*

2. Сборник *(книга)* / Къаллай да болсун, бир тюрлю шартларына кёре бирикдирилип, бир китап болуп, басмадан алай чыкъгъан чыгъармала неда документле. *Къайсын кёп ахшы жыйымдыкъны авторуду.* "Шуёхлукъ", № 32, 119. ❑ *Алыкъа бизде осал назмула газетде, альманахда, жыйымдыкълада, китаплада да чыгъадыла.* "Шуёхлукъ", № 6, 11.

3. *В позиции определения:* сборный / **а)** тюрлю-тюрлю къауумланы, командаланы д. а. к. затланы неда жерлени адамларындан къуралгъан. *Уста боксёрну [Сидоренкону] "Спартак" спорт обществону Россей советини жыйымдыкъ командасына къошхандыла.* "Коммунизмге жол", 1974, № 172. ❑ *Къараугъа къобузчуланы жыйымдыкъ ансамбли да къатышханды.* "Коммунизмге жол", 1979, № 24. **б)** *хазыр кесеклери бирге къошулуп къуралгъан. Жыйымдыкъ темирбетон кесекле. Жыйымдыкъ юйле.*

❑ **Жыйымдыкъ аффикс** *грам.* сложный аффикс / эки неда андан да кёп аффикс къошулуп къуралгъан аффикс. *Жыйымдыкъ аффикслени кючю бла тюрлю-тюрлю атла къураладыла.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 79. **Жыйымдыкъ этим** *грам.* къош этим (*къ.* **къош** [1]). *Жыйымдыкъ этимни сёз магъанасын битеулей сёз тутуш береди, аны биринчи неда экинчи кесеги кетерилсе, ала бирден тутхан магъана да кетеди.* "Къарачай-малкъар

тилни грамматикасы", 180. ❑ *Жыйымдыкъ этимле ишни тамамланнганын, аны бёлюне-бёлюне этилгенин, ишни башланнганын эм аны узакъгъа созулгъанын кёргюзтедиле.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 190–191.

ЖЫЙЫМЛЫ *сыф. къарач. къ.* **тизгинли.** *Жыйымлы тиширыу.*

ЖЫЙЫМЛЫЛЫКЪ *ат къарач. къ.* **тизгинлилик.** *Къызчыкъны жыйымлылыгъына сукъланып къарай эдиле.*

ЖЫЙЫМСЫЗ *сыф. къарач. къ.* **тизгинсиз.** *Жыйымсыз адам.*

ЖЫЙЫМСЫЗЛЫКЪ *ат къарач. къ.* **тизгинсизлик.** *Жыйымсызлыкъ адамгъа шарайыпды.*

ЖЫЙЫН *ат.* **1.** Группа людей / Сейирлерини, иш усталыкъларыны ышанларыны, ишлерини д. а. к. затларыны бирчалыкълары бла бирикген адамланы къаууму. *Топчу жыйынны таматасы Зурнук Бекболатны кесини жыйынына къошду.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 420. ❑ *Бичен чала тургъанлай, жауун жауса, биченчи жыйынны ташны тюбюнде бугъуучусу Мусосну эсиндеди.* Толгъурланы З., Айыуташ, 39.

2. Стая *(волков, собак и т. п.)* / Бирге айланнган жыртхыч жаныуарланы къаууму. *Жыйын жанлы, тишлерин чыкъырдата, къабарыкъны къайдагъысын билмей айланады.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 40. ❑ *Мухарбек къарады да атланы ызларындан жыйын ит юрюп келгенин кёрдю.* "Шуёхлукъ", № 44, 55.

❑ **Жыйын бол** группироваться / жыйыл, бирге къошул. *Сабанла сюрюле тургъан жерледе сабийле готон ызындан, кими чурко, кими мант излей, жыйын болуп айланадыла.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 394. ❑ *Дерт этип, ол мурдарла [немецли фашистле] Жыйын болуп чапдыла. Жангыз солдатны ала Учхарада тапдыла.* "Жилтинле", 72. **Жыйын-жыйын бол** разбиваться на группы / къауумлагъа юлешин. *Бийче къызла, къатынла, жыйын-жыйын болуп, бир отоудан экинчиге кире-чыгъа айланадыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 19. *Зурнук балала, ... жыйын-жыйын болуп, балконну къатчыгъы бла учуп, ары-бери суху ётедиле.* Тёппеланы С., Жаралы зурнук, 22. ❑ *Къозула, жыйын-жыйын болуп, жаргелледен секиришип, ыстауат таба айландыла.* Къудайланы Х., Бизни заманны адамлары, 23.

ЖЫЙЫНЛАШ *эт.* Толпиться / Жыйын бол, жокку бол. *Контор аллында жыйынлашханланы бири алгъа чыкъды. Школ аллында жыйынлашхан сабийле, къонгуроу къагъылгъанлай, классларына чабышдыла.*

ЖЫЙЫНЛАШЫУ *и. д. от* **жыйынлаш** / Жыйынлаш дегенден *этим ат. Бир жерге жыйынлашыу.*

ЖЫЙЫР *эт.* **1.** Морщить *что* / Мангылайынгы, бетинги д. а. к. башха жеринги терисин бирге къысып, ызлыкъла эт. *Къарабаш, къурум бетли, къалын къашларын ёрге кётюрюп, ары дери сыйдам жылтырагъан мангылайын жыйырды.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 173. ❑ *Хабас, эсине бир зат тюшгенча, жеринден секирип турду да, отоуда ары-бери бара, назик боюнун жыйырып, нени эсе да юсюнден сагъыш этди.* Гулайланы Б., Къачхынчы, 30. ❑ *Заман жыйыргъан, мен сюйюучю бетинг, Жюрегими жылытыучу кёзлеринг.* Маммеланы И., Чалгъы, 52.

2. Делать гримасы *(от неудовольствия)* / Бир затны онгсунмай, жаратмай, кесинги эриши-буршу эт. *Ханбий, бурунун чюелтип, эринлерин жыйырды.* "Шуёхлукъ", № 37, 80. – *Да сени нёгерлеринг ким эселе да, ала бла окъуна*

мин,– деди Ахмат [къызчыкъгъа], билир-билмез жухун жыйыра. З о к а л а н ы З., Солуу кюн, 49. ❑ *Налтех, баш эринин къалтыратып, ёрге жыйырып, сет-мет баш тишлери бла тюп эринин къапды.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 153.

ЖЫЙЫРМА *санчы сан.* Двадцать / 20 затны санын кёргюзтген санау; 20 деген тарихни аты. *Жыйырма чакълы атлысы бла Элмырза тёбен элге кирди.* К ъ о б а н л а н ы Д., Таулада тауушу, 308. ❑ *Лахоргъа къызып, Магомет-Алий бла Шакъман узайып кетдиле, сау жыйырма жылны ызларына барып къайтдыла.* А к ъ б а й л а н ы А., Ёмюрню иеси, 5.

ЖЫЙЫРМАЖЫЛЛЫКЪ I *сыф.* Двадцатилетний / Жыйырма жылы болгъан, жыйырма жыл толгъан. *Ол жыйырмажыллыкъ къарачач, къаракёз жашчыкъны [Салихни] Умар бек сюеди.* "Шуёхлукъ", № 5, 64.

ЖЫЙЫРМАЖЫЛЛЫКЪ II *ат.* Двадцатилетие / Жыйырма жыл алгъа болгъан затны жыллыгъы. *Келир жыл Къабарты-Малкъарны къырал университети кесини жыйырмажыллыгъын белгилерикди.* "Коммунизмге жол".

ЖЫЙЫРМАНЧЫ *тизг. сан.* Двадцатый / Санауда оруну жыйырма болгъан. *Абидатны жазма творчествосу жыйырманчы жыллада башланнганды.* Б о т а ш л а н ы А., Жашауум, 3. ❑ *[Башир:] Жолдашла, сиз жыйырманчы ёмюрню бет жарыкълы адамларысыз.* "Шуёхлукъ", № 46, 58.

ЖЫЙЫРТ *эт. понуд. от* **жыйыр** / Жыйыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Къыз, эгечине айтып, жыйрыгъыны белин жыйыртды. Врач, сабийни бурунчугъундан къысып, мангылайчыгъын жыйыртды.*

ЖЫЙЫРТДЫР *эт. понуд. от* **жыйырт** / Жыйырт дегенни *къатланыучу айырмасы. Эгечим жыйрыгъыны белин жыйыртдырды.*

ЖЫЙЫРТДЫРЫУ *и. д. от* **жыйыртдыр** / Жыйыртдыр дегенден *этим ат. Кофтаны буунларын жыйыртдырыу.*

ЖЫЙЫРТМАКЪ *сыф.* В сборку *(об одежде)* / Жыйыртып тигилген. *Жыйыртмакъ пальто.*

ЖЫЙЫРТЫУ *и. д. от* **жыйырт** / Жыйырт дегенден *этим ат. Жыйрыкъны белин жыйыртыу.*

ЖЫЙЫРЫЛ *эт.* **1.** Морщиться / Бирге къысылып, ызлыкъла бол, жыйрыкъ-жыйрыкъ бол *(адамны неда жаныуарны мангылайыны, бетини д. а. к. башха жерини терисини юсюнден). Жылла оздула. Башлагъа акъ чачла, сыйдам бетлеге жыйырылгъан ызла къошулдула.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 194. ❑ *Ол [Ибрахим] сол къол аязын кесини кёп жыйырылгъан къызыу мангылайына салды.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 40. ❑ *Шай ичген заманда Дауутну буруну жыйырылды.* Б а т ч а л а н ы М., Элчилерим, 106.

2. *кёч.* Сжиматься, ёжиться / Суукъдан, бир жеринг ачыгъандан, къоркъгъандан буюкъ. *Йинекле суукъдан жыйырылгъандыла.* "Шуёхлукъ", № 52, 17. ❑ *Жыйылгъанланы кими къоркъуп жыйырылады, кими да аллахдан тилек тилейди.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 201. ❑ *Инжитген жери къалайы болгъанын [Бийнёгерге] кёргюзте, [Семён] кёпген жаягъына, жыйырыла, къолун салды.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 177.

3. Сворачиваться *(о бумаге, шкуре и т. п.)* / Ичине бюгюл, бурул *(къагъытны, терини неда башха затны къыйырларыны юсюнден). Келинчик сескенип уянады да, кесин отха атады, алай жана тургъан отха тюшген тери,*

жыйырылып, жумдурукъча болуп къалады. "Малкъар халкъ жомакъла", 266.

4. *кёч.* Стесняться, дичиться / Уял, буюкъ, бир зат этерге базынма. *– Къачаннга дери жыйырылгъанлай, базынмагъанлай, ичингде кечиндирип турлукъса? – деп, Омар къарындашына, ачыуланып, сёлешди.* "Шуёхлукъ", № 65, 41.

ЖЫЙЫРЫЛТ *эт. понуд. от* **жыйырыл** / Жыйырыл дегенни *къатланыучу айырмасы.*

ЖЫЙЫРЫЛТЫУ *и. д. от* **жыйырылт** / Жыйырылт дегенден *этим ат.*

ЖЫЙЫРЫЛЫУ *и. д. от* **жыйырыл** / Жыйырыл дегенден *этим ат. Адамны, къарт болуп, бет, мангылай терисини жыйырылыуу. Суукъдан жыйырылыу. Къуртну жыйырылыуу.*

ЖЫЙЫРЫЛЫШ *эт. взаим.-совм. от* **жыйырыл** / Жыйырыл дегенни *араш айырмасы. Жашчыкъла макъадан жийиргенип жыйырылыша эдиле.*

ЖЫЙЫРЫЛЫШЫУ *и. д. от* **жыйырылыш** / Жыйырылыш дегенден *этим ат. Суукъдан жыйырылышыу.*

ЖЫЙЫРЫУ *и. д. от* **жыйыр** / Жыйыр дегенден *этим ат. Мангылайны жыйырыу. Эринлени жыйырыу.*

ЖЫЙЫУ *и. д. от* **жый** / Жый дегенден *этим ат. Къачда колхозну биченин, гардошун жыйыуда, нартюхню сындырып ташыуда, къышха мекям ишлеуде жигерлени атларын айтып, Азал бюсюреу этди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 139.

❑ **Жыйыучу цех** сборочный цех / машиналаны эм хазыр керекледен къуралгъан башха механизмлени жыяр ючюн этилген цех. *Жыйыучу цехни ишчилери заводну маркасы, коллективни намысы ючюн къаты кюрешедиле.* "Коммунизмге жол", 1979, № 114.

ЖЫЙЫШ [1] *эт. взамин.-совм. от* **жый** / Жый дегенни *араш айырмасы. Сабийле агъачда чертлеуюкле жыйышадыла. Къызла, эришип, алма жыйышадыла.*

ЖЫЙЫШ [2] *эт.* Собираться / Бир жерге барып, бирге тюбе, бир жерге жыйыл. *Тийре-къоншу жыйышдыла, ёлгенни жиляуун этдиле.* "Шуёхлукъ", 17, 23. ❑ *Зыраф шайла сом болурла, жыйыша.* "Жанкъылыч", 75. *Табын-табын жыйышып, ала да [къанатлыла], Саламлаша, бизден кете башлайдыла.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 95.

ЖЫЙЫШДЫР *эт.* **1** *къ.* **жый** [1]. *Хасанбий, къысхач бла узала да, кёсеулени жыйышдыра, акъырын ауаз бла ушакъ эте тургъанлай, "гылын къуш" къычыргъан таууш келди.* Къобанланы Д., Таулада таууш, 91.

2. *къ.* **жый II**. *Адырланы жууп, юйню жыйышдырып бошагъандан сора, Саният... жукъларгъа кетди.* Токъумаланы Ж., Ыфчык, 79.

ЖЫЙЫШДЫРЫЛ *эт. страд. от* **жыйышдыр** / Жыйышдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Биригип ишлеуню бай сынауу жыйышдырылгъанды.* ❑ *"Симур къуш" деген китапда Кавказны юсюнден таурухла бла жомакъла жыйышдырылъандыла.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 5.

ЖЫЙЫШДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **жыйышдырыл** / Жыйышдырыл дегенден *этим ат. Эришиуню итогларыны жыйышдырылыуу. Бай сынауну жыйышдырылыуу.*

ЖЫЙЫШДЫРЫУ *и. д. от* **жыйышдыр** / Жыйышдыр дегенден *этим ат. Аскерлени бир жерге жыйышдырыу бошуна болмагъаныn ким да биледи.* Кацийла-

ны Х., Жер жулдузлары, 79. ❑ *Къарындаш къабырланы юсюнден материалла жыйышдырыу магъаналы ишди.* "Коммунизмге жол".

ЖЫЙЫШЫУ[1] *и. д. от* **жыйыш**[1] / Жыйыш[1] дегенден *этим ат. Чертлеуюк жыйышыу. Алма жыйышыу.*

ЖЫЙЫШЫУ[2] *и. д. от* **жыйыш**[2] / Жыйыш[2] дегенден *этим ат. Дорбуннга жыйышыу. Къошха жыйышыу.*

ЖЫККЫР *ат къарач. къ.* **чыккыр.** *Жыккырынгда агъынг жокъ, чардагъынгда къагъынг жокъ.* (Нарт сёз). ○ *[Ачау улу] къошну ичине кирип, жыккырдан айран алып [ханнга] ичирди, тапкадан алып, эт ашатды.* "Къарачай халкъ таурухла", 178. ❑ *"Жыккырча болгъандан эсе, буудурсаммы иги болур?" – деп, Зейнеп кюзгюню аллында тёгерек бурулду.* Байрамукъланы Х., Чолпан, 37.

ЖЫКЪ *эт.* **1.** Побороть, борясь *с кем-л.*, одержать верх / Тутушууда хорла. *Тутушханынг, атанг эсе да, жыкъ.* (Нарт сёз). ○ *Жаш Зауурбек онбеш жылы жетгенде, Жыгъа эди мазаллы тулпарланы.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. ❑ *Ханны аскерчиси таулуну жыгъады. Таулу къартла, ахсынып, башларын энишге иедиле.* Къагъыйланы Н., Тинте барып, 44.

2. Валить, опрокидывать *кого-что* / Уруп, тюртюп, кюч бла жерге аудур. *Къумурсхала жыйылсала, пилни да жыгъарла.* (Нарт сёз). ○ *[Антон] Митьканы полгъа жыгъып, аямай табанлары бла тюйдю.* М. Шолохов, Дон хапарла, 145. ❑ *Эки-юч жаш, Сарыбийни юсюне болдула да жыкъдыла, сора бир эски жип кесек бла къолларын байладыла.* Ёзденланы А., Саният, 106. / Повергать, опрокидывать *(о ветре, воде)* / Уруп аудур *(желни, сууну юсюнден). Къутургъан желни кючлю ургъаны жерге жыкъды жашил бусакъны.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 34. ❑ *Ташла кемирген, терекле жыкъгъан, Акъчач, эмилик тау суу – Баксан!* "Шуёхлукъ", № 13, 33. // Сваливать, убивать *(о пуле, мине и т. п.)* / Ушкок, автомат, садакъ д. а. к. башха зат бла атып, аудур, ёлтюр. *Урушда душман огъу жыкъды эрин, Чач тюгюгюнден жарсыуу кёп ананы.* Отарланы К., Сайлама, I, 28. 14. ❑ *Уучуну ушкок тауушу чыкъды: Окъ кийикни угъай, къушну жыкъды.* Отарланы К., Танг жулдузум.

3. Сбрасывать *(об осле, о лошади и т. п.)* / Сыртынгдан, юсюнгден энишге, жерге ат *(атны, эшекни д. а. к. башха затны ючюнден). Къаншауну бёрюкъулакъ къаратор аты, юркюп, иесин жыгъаргъа аздан къойду.* Шауаланы Х., Ач эшикни, менме, 21. ❑ *Эшек чочуй тургъанлыкъгъа, жашчыкъ, къармашып, аны сыртына минди, алай бир кесек баргъанлай, ол, бютюн да бек чочуп, аны жыгъып кетди.* "Шуёхлукъ", № 19, 48.

4. *кёч.* Одолев *кого* в борьбе, лишать господства, власти / Урушда хорлап, женгип, бийлик этмезча эт. *Кёп къыйналып, залимлени жыкъды, Унукъгъан халкъ эркин болуп чыкъды.* Къулийланы Х., Жырны заман, 111.

5. *кёч.* Сваливать *(о болезни)* / Онгла, онгун ал, хорла *(аруууну юсюнден). Баш иенги, тансыкъ бола, Кёп кюн сакъладынг, ашыгъып Келмеди... Бютюн да палах – Ауруу жыкъгъанды жашынгы.* "Шуёхлукъ", № 30, 7.

ЖЫКЪДЫР *эт. понуд. от* **жыкъ** / Жыкъ дегенни *къатланыучу айырмасы. Школда мени онгларыкъ хазна болмаз деп тургъан Бийбертни Азаматха жыкъдырырма деп акъылында да жокъ эди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 114–115. ❑ *Кёпдю аны [жашауну] толкъунлары, Кими жуушды, кими сур. Жыкъдырма сен сурларына, Аякъ тиреп, бек*

къаты тур. К ъ у л и й л а н ы Х., Жырны заманы, 75.

ЖЫКЪДЫРТ *эт. понуд. от* **жыкъдыр** / Жыкъдыр дегенни *къатланыучу айырмасы.*

ЖЫКЪДЫРТЫУ *и. д. от* **жыкъдырт** / Жыкъдырт дегенден *этим ат.*

ЖЫКЪДЫРЫЛ *эт. страд. от* **жыкъдыр** / Жыкъдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Ууаныкъыйын бла жыкъдырылды.*

ЖЫКЪДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **жыкъдырыл** / Жыкъдырыл дегенден *этим ат. Бугъаны жыкъдырылыуу.*

ЖЫКЪДЫРЫУ *и. д. от* **жыкъдыр** / Жыкъдыр дегенден *этим ат. Аны манга жыкъдырыууна адамла бек сейир этдиле.*

ЖЫЛ *ат.* **1.** Год *(12 месяцев)* / Жерни, Кюнню тёгерегине бир айланып чыкъгъан, 1-чи январдан башлап тергегенде, онэки ай болгъан заман. *Мен аякъ юсюме миндим, бир жылдан ишге жарашдым.* С ю й ю н ч л а н ы А., Адамлыкъ, 14. ❑ *Хар жыл сайын нартла къынасакъал Фукга: "Тейрибизге беребиз",– деп, ыспассыз, сый берип турадыла.* Т ё п п е л а н ы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 43. ❑ *Минг тогъуз жюз онтогъузунчу жылны къышында, хай-хай-хай, аман тозурагъан эдик.* Ш а у а л а н ы М., Кечерлеми?, 133.

2. В сочетании с соответствующим порядковым числительным употребляется для обозначения десятилетия / Тизгинчи санау бла жюрюсе, он жылны ичиндеги заманны кёргюзтеди. *30-чу жылла. Жетмишинчи жылла.*

3. Период времени в некоторое количество лет / Бир къауум жылны кёргюзтген заман. *Огъесе жаш жыллары, бу суу кетип баргъанча, женгил ташайып, толу муратына жетгинчи къартлыкъ жетип къалды депми къайгъырады...* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 8. ❑ *Революцияны жылларында Хажимуса кесини жерин тапхан эди.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 26. ❑ *Мени сабий жылларымда акъылым, къуру ёлюп баргъан болмаса, адамла башха жукъ этмейдиле дегенча алай эди.* "Огъурлу танг", 63.

4. Возраст / *къ.* **жыл сан.** *Жылын жашыргъан жаш болмаз.* (Н а р т сёз). ❍ *[Хажи-Осман:] Жашла, былайда жылы бла менден кичиле, таматала да бардыла.* Э б з е л а н ы Х., Къанаматны журтунда, 15. ❑ *Къыркъ беш жылындан озмаса да, Сарыбийни бети, ырхы жыргъан сабан кибик, терен ызла бла жыйырылгъанды.* Ё з д е н л а н ы А., Саният, 5.

❑ **Жылдан жылгъа** из года в год / хар заманда, бир къауум неда кёп жыл бир бири ызындан. *Жылдан жылгъа жангы къарачай китапла чыгъа, анча сайын аны миллет къультурасына жангы затла къошула барадыла.* "Жарыкъ жолда", 3. ❑ *Жылдан жылгъа къабыргъала кеслерин кырдыкга, мурсалагъа басынчакълата барадыла.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Къызгъыл кырдыкла, 96. **Жыл кёзюне** в течение года / сау жылны ичинде. *Ийнелерин шалбар учха тюйрегенле, Жыл кёзюне тюй бюртюклей юйрегенле.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 115. ❑ *[Нажабат Хамитге:] Туугъан эгечинги юйюне жыл кёзюнде жангыз бирден сора кирмезге айып тюйюлмюдю сангa?* "Шуёхлукъ", № 14, 81. **Жыл къайтарыу** летопись / хар жылда болгъан затланы жазылып турулуулары. *Заманны тюз билирге керек болгъаны ючюн, жыл къайтарыугъа къарачайлыла уллу эс бёлгендиле.* С е м е н л а н ы А., Жазыу айла, 108. **Жыл къайтарыучу** летописец / хар жылда болгъан затланы жазып жарашдырыучу адам. *Жыл къайтарыучула халкъны буруннгу жашауунда мюлкню къалай къуралгъанын, культурасын, кеси баш эркинлигин къалай къоруулагъа-*

нын жазып тургъандыла. **Жыл сан** возраст / адамгъа, жаныуаргъа эм башха затха ненча жыл болгъаны. *Ол [Масхут] жыл саны эки жыйырмадан атлагъан адамды.* Толгъурланы З., Айыуташ, 11. ❑ *Класслылыкъларына эм жыл санларына кёре малланы сюрюулеге юлешедиле.*"Коммунизмге жол". *Сюймекликни жыл саны болмайды.* Гадийланы И., Санга айтама, 113. **Жыл саны келгенди** он в годах / къартайгъанды неда къартая башлагъанды. *Жашау жюгюн жыл саным келирден алгъа сынап башлагъанма.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 68. ❑ *Салыхны жыл саны келгенди, аны сакъалы, башы акъды.* Къудайланы Х., Ол кюнледе, 61. **Жыллыгъы [жылы] келген** *къарач.* пожилой / къартайгъан, къартая башлагъан. *Хашир келгенинде, Таубатырдан сора, жыллыгъы келген адам кёрмеди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 153. ❑ *Хусей жыллыгъы келген сабыр, огъурлу адам кёрюне эди.* Хубийланы О., Мурат, 107. ❑ *Мамурхан иги жылы келген, акъыллы тиширыуду. Аны халаллыгъы жамагъатха белгилиди.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 66.

ЖЫЛА *эт. къарач. къ.* **жиля.** *Жылама, Лаккуш, къарнашым, жылама. Сен жыласанг а кёлюм такъыр болады. Къарылгъачны къанатындан къара сакъалым, тейри, сени амалтын акъ тюкледен толады.* "Къарачай поэзияны антологиясы", 90.

ЖЫЛАН *ат къарач. къ.* **жилян.** *Суу жылан. Къой жылан. Билеу жылан. Шугут жылан. Багъырбаш жылан.*

ЖЫЛКА *ат эск. къ.* **махорка.** *[Адамаланы] бир къауумлары, алаша хунагъа таянып, жылканы тартадыла.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 103. ❑ *Бир къауумла газет къагъытдан жылка буруп башладыла.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 348. ❑ *Юзейир жылкадан этилген тютюнюн ийисгеп-ийисгеп кёреди.* "Шуёхлукъ", № 46, 26.

ЖЫЛКЪЫ *ат.* **1.** Табун *(лошадей)* / Ат сюрюу, *Хан, жылкъысы сюрюлмей, сакъ болмаз.* (Нарт сёз). ❍ *Кюн ортасында жылкъы, кырдыкдан тоюп, жух башына, салкъыннга тохташса, жылкъычыгъа да солур заман табылады.* "Шуёхлукъ", № 4, 54. ❑ *Ол [Жамийла] гитчелей атасы бла жылкъы ызындан жюрюй ёсгенди.* Ч. Айтматов, Жамийла, 14

2. *къ. ат. Жылкъы малны адети уа – кече, кюн да жаягъын жапмагъаны.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 158. *Жылкъычыла... Атларына минип, жылкъыланы асыры чачмазгъа деп, тёгереклерине айланадыла.* "Шуёхлукъ", № 4, 65.

▲ **Жылкъы Жол Къой Жол** (*къ.* **къой**). *Бахсан ГЭС сени [къырал] атынгы кёкде жаухарлап жазады, Халкъны элтген зауукъ жолунг Жылкъы Жолча жыйылады.* "Коммунизмге жол". **Жылкъы жыл** *этн.* год лошади *(название седьмого года животного цикла)* / Жаныуарланы атлары бла аталгъан эрттегили жыл санаугъа кёре жетинчи жыл.

ЖЫЛКЪЫКЪУЛАКЪ *ат.* Конский щавель / Уллу, зугул чапыракълы, желим суулу, ашаргъа жараулу, кеси аллына ёсген ханс. *Жашчыкъ агъачдан жылкъыкъулакъла жыйып келгенди.*

ЖЫЛКЪЫЧЫ *ат.* Табунщик / Жылкъыны кютюучю, багъыучу, ёсдюрюучю адам. *Жылкъычы атын таныр, жазыучу хатын таныр.* (Нарт сёз). ❍ *Жылкъычы, къойчу, сабанчы – Сыйлы шуёхладыла манга.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 432. ❑ *Жашаулары – иги, ашап, ичип, боюн къайнатып тургъан жылкъычы жашла эмиллик атланы юйретедиле.* Шауаланы Х., Ач эшикни, менме, 83.

❑ **Жылкъычы къуш** сыч / уку къушланы бир тюрлюсю. *Къайда эсе да гёзетчи къычырды, Жылкъычы къуш анга жууап къайтарды.* Бабаланы И., Жетегейле, 62. ❑ *Билмей тургъанлай, агъачны теренинде бир тюрлю тарууш эшитилди. "Бош, жылкъычы къушду",– деп, кёл этдирди [Шарау] кеси кесине.* Толгъурланы З., Эрирей, 131.

ЖЫЛКЪЫЧЫЛЫКЪ *ат.* Коневодство / Жылкъычыны иши, малчылыкъны ат ёсдюрген бёлюмю. *Аны жашаууну асламысы жылкъычылыкъ бла озгъанды. Бизни республикада жылкъычылыкъ малчылыкъны бек иги айныгъан бёлюмюдю.*

ЖЫЛЛЫКЪ[1] *сыф.* **1.** Годовой, рассчитанный на год / Бир жылны ичинде боллукъ, этиллик, тамамланыллыкъ. *Жыллыкъ жолгъа, къыйналмай, Жангыз кюннге жетебиз.* Будайланы Х., Алтын тау, 27. *Жыллыкъ ишни эки-юч айгъа этербиз.* "Жюрек жырлайды, 304.

2. Годовалый / Туугъанлы бир жылы болгъан, туугъандан сора бир жыл жашагъан. *Тёгерек бетли тиширыугъа, жыллыкъ жашчыкъ бла ойнай тургъан жашха бла къызгъа Масхут тюрслеп къарайды.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 9. *Офицер ыннаны къолундан жыллыкъ къызчыкъны сермеп алды.* "Шуёхлукъ", № 27, 89.

❑ **Жыллыкъ боза** буза однолетней выдержки / бир жыл асыралгъан боза. *Нартланы жыл байрамлары жетип, жыллыкъ бозалары болуп, ичгиге жыйылгъандыла.* "Нартла", 225. ❑ *Агунда Къарашауайгъа Ёрюзмекни чыккырда жыллыюъ бозасындан бир гоппанны келтирип берди.* (Фольк.)

ЖЫЛЛЫКЪ[2] *ат дин.* Поминки, устраиваемые через год после смерти / Ёлгенни бир жылы ётгенден сора этилиучю аш. *Аппаны жыллыгъына бешли ёгюз союлду.*

ЖЫЛЛЫКЪ[3] *ат къарач.* **Жыл сан** (*къ.* **жыл**).

❑ **Жыллыгъы жетген** зрелый *(о человеке)* / акъыл-балыкъ болгъан. *Жыллыгъы жетген жаш.*

ЖЫЛМЫ *ат.* Срубленные, мелкие сучья, ветви *(хвойных деревьев, кустарников); хворост* / Кесилип, къырылып тургъан ууакъ чырпыла, бутакъла *Ёлгеннни [Азаматны] юсюн жылмыла бла басдырып, юсюне таш тёшеле этдим.* Этезланы О., Таулада сермешиу. ❑ *Нана... башы жылмыла бла жабылгъан гитче юйчюкде жашайды.* Этезланы О., Тарда, 226.

ЖЫЛТЫРА *ат.* Блестеть, сверкать / Жары, нюр тёк. *Алтынны багушха атсанг да, жылтырар.* (Нарт сёз). ○ *Къара булутланы ичинде шыбыланы от тогъайлары окъа оюулача жылтырап-жылтырап, къалын тубанда тас боладыла.* Хубийланы О., Аманат, III, 157.

ЖЫЛТЫРАТ *эт.* Придать блеск *чему* / Жылтыраукъ эт. *Кюн ёгюзлени мюйюзлерин, чомача къыйырларын да жылтыратады.* Толгъурланы З., Эрирей, 94. ❑ *Аскерчиле, ушкокланы, автоматланы, пулемётланы...кендир буштукъла бла ариулап, сампалла бла сыбызгъысына жау сюртюп, саууталаны жым-жым жылтыратдыла.* Хубийланы О., Аманат, I, 180.

ЖЫЛТЫРАТДЫР *эт. понуд. от* **жылтырат** / Жылтырат дегенни *къатланыучу айырмасы. Аппа бичагъыны тотун кетертип, жылтыратдырды.*

ЖЫЛТЫРАТДЫРЫУ *и. д. от* **жылтыратдыр** / Жылтыратдыр дегенден *этим ат. Ёшюнлерин, майдалла такъдырып, жылтыратдырыу.*

ЖЫЛТЫРАТЫЛ *эт. страд. от* **жылтырат** / Жылтырат дегенни *зорлаучу айырмасы. Бичакъ*

жылтыратылгъанды. Саутла жылтыратылгъандыла.

ЖЫЛТЫРАТЫЛЫУ *и. д. от* **жылтыратыл** / Жылтыратыл дегенден *этим ат. Саутланы ариу жууулуп жылтыратылыулары. Тишлени жылтыратылыулары.*

ЖЫЛТЫРАТЫУ *и. д. от* **жылтырат** / Жылтырат дегенден *этим ат. Бичакъны, тотун шохашки бла къырып, жылтыратыу. Тишлени порошок бла жууун жылтыратыу.*

ЖЫЛТЫРАТЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **жылтырат** / Жылтырат дегенни *араш айырмасы. Жашчыкъла походда тапхан тот бичакъларын шохашки бла жылтыратышадыла.*

ЖЫЛТЫРАТЫШЫУ *и. д. от* **жылтыратыш** / Жылтыратыш дегенден *этим ат. Бичакъланы, билеп, жылтыратышыу. Тишлени, жууун, жылтыратышыу.*

ЖЫЛТЫРАУ *и. д. от* **жылтыра** / Жылтыра дегенден *этим ат. Къарла жылтырауу жарытады, Тейри жарыгъынлай тауладан. Аяз, жур улагъыча, жатады Кундушла ичинде, талада.* "Шуёхлукъ", № 43, 39.

ЖЫЛТЫРАУУКЪ *сыф.* Блестящий, яркий, сверкающий / Жылтырагъан, нюр тёкген, жарытып тургъан. *Тышы – жылтырауукъ, ичи – къалтыраууукъ.* (Нарт сёз). ○ *Къамичини кюмюш суу ичирилген уллу сабы, сабыны аламат накъышлары, жылтыраууукъ ташчыкълары бар эдиле.* "Шуёхлукъ", № 5, 28. ❑ *Кёзюне Апанасны узун мыйыкълары бла мийиктабан жылтыраууукъ чурукълары кёрюнюп... [Ибрагим] кеси къаллай адам боллугъун суратлады.* Апаланы Х., Къара кюбюр, 148–149.

❑ **Жылтыраууукъ къамыжакъ** светлячок / къарангыда жылтырап туруучу къамыжакъчыкъ. *Къол фонарчыкъла, жылтыраууукъ къамыжакъчыкълача, анда-мында жанадыла.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 160. ❑ *Сабийле ахшамда жылтыраууукъ къамыжакъланы кийиз бёрклерине атып кёредиле.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 289.

ЖЫЛТЫРАУУКЪБАШ *сыф. сёл. тил. къ.* **чыгырбаш, къашхабаш.** *Жылтыраууукъбаш немча офицер, сын къатып, сора аллына чёмелип, дагъыда ёрге сюелип, артына ауду.* "Жанкъылыч", 248. ❑ *[Тонлуладан бири Мажирге:] Ай ананг бергенни тёкген, жылтыраууукъбаш! Сен неле шыбырдайса? Сен мени къаллай ауаз бла къычырып, битеу халкъны къаратып, тохтатханса! Ма аллай ауаз бла кечгинлик тиле!* Зокаланы З., Солуу кюн, 32.

ЖЫЛЫ I *сыф.* **1.** Тёплый, дающий тепло / Жылыу берген. *Айдан эсе Кюн жылыды. Кюнню жылы таягъы.* // Слегка нагретый / Жылыннган, жылытылгъан неда температурасы бираз кётюрюлген. *Жылы чай. Жылы жаун. Жылы хауа.* ▭ *Мычымай жылы тамычылары бла сакъ жаунчукъ жауду.* "Нартла", 96. ❑ *Суукъ кюнде жылы сют Санлагъа къарыу берир.* "Жилтинле", 202. // С повышенной температурой воздуха, без холодов *(о погоде, времени года, суток)* / Хауаны температурасы бираз кётюрюлген, суукъ угъай *(хауаны, жылны кезиуюню, сутканы юсюнден). Жылы жаз башы. Жылы кече.*

2. Тёплый *(об одежде, обуви и т. п.)* / Суукъдан иги сакълаучу, иги жылытыучу *(юсге жапхан, кийген затны юсюнден). Жылы кийим эт жылытыр, ахшы сёз бет жылытыр.* (Нарт сёз). ○ *Аскерчилеге жылы тонла, уюкъла, эт, жау керекди.* Шаулаланы М., Кечерлеми?, 144. ❑ *Жаш, жылы жуургъан жабып, басдырылып жатды.* "Шуёхлукъ", № 56, 80.

3. Тёплый *(о помещении)* / Жылыуну иги сакълаучу, сууумай туруучу. *Кече орта болгъан заманда, той бара тургъанлай, жылы отоуда... узун офицер герохун юч-тёрт кере атды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 261. // Отапливаемый или утепленный / Ичинде от этилген. *Иги малчыны мал оруну жылы болур.* (Нарт сёз). ○ *Жангы туугъан къозучукъланы бла бузоучукъланы Айшат бла Лейла жылы къошха жыйып багъадыла.* "Коммунизмге жол", 1978, № 54.

4. *кёч.* Приветливый, ласковый / Жарыкъ, адамны кёлюне жарашхан, жумушакъ, ариу сёзлю. *Айтыргъа сюеме, къызла, сизге Бек огъурлу жылы сёзле!* Къулийланы Къ., Жангы китап, 246. ❑ *[Гыжы Сафаргъа:] Сенден жылы жуап эшитмей, юйюнгден чыгъарлыкъ тюлме.* Хубийланы О., Дерт. 91. ❑ *Эллен жылы тана кёзлери бла Элдаргъа къарады.* Кацийланы Х., Мухаммат, 78.

5. кёч. Приятный для зрения, слуха и т. п. / Адамны къулагъына хычыуун эшитилген, кёзюню ариу кёрюннген. *Ий-й-й, ауузунга къурман болайым, иги ауз ачдынг, эсе ахшы сагъатда, жылы ауазынг жюрегими жылытды.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 16.

ЖЫЛЫ II *хал. сёзл.* **1.** Тепло / Суукъ ётмезча, суукъ болмазча. *Башында къулакълы бёркю, юсюнде къочхар тону... Аякъларында къалын уюкълары – ол [Шамил] жылы кийинип эди.* Ахматланы И., Боранда, 29. ❑ *"Врач", сапын кёмюкню керекли сича жагъып, къаты байлап, [Жаттайны] ич кийимлерин кийдирди да, юсюн жылы жапды.* Семенланы А., Жазыу айла, 93–94. ❑ *Къалай жылы кёрюнедиле Кюнню узун таякълары!* "Шуёхлукъ", № 29, 9.

2. *кёч.* Приветливо, ласково / Адамны кёлюне жарашырча, кёлюн кётюрюрча, къууандырырча. *Бабас улу, жилямукъ чыгъармай, бек жылы ышарды.* М. Шолохов, Дон хапарла, 41. ❑ *Къурулушну тамадалары, былайда ишлеген ишчиле Аскерге бек жылы тюбейдиле.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 50. ❑ *Сакийнат юйге киргенли эки-юч ай кетсе да, къайын анасы бла Зубайда, анга бурунлары бла сёлешип тургъан бомаса, бир жангыз жол да жылы сёлешмегендиле.* Байрамукъланы Х., Тиширыуну хапары, 18.

ЖЫЛЫ III *ат къ.* **жылыу**[1]. *Къызчыкъны ауузчугъундан сютю да келди, сора, жылыны татыуун ангылап, кёзчюклерин жумуп, къалкъыды.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 22.

▲ **Жылы къолдан** по горячим *(свежим)* следам / терк окъуна, болжалгъа салмай, мычымай. *Къачхы ишлени механизаторла жылы къолдан тындыргъандыла.* "Ленинни байрагъы". *Чычхан да, къышдан къоркъуп, жылы къолдан башына мадарын кёреди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 243.

ЖЫЛЫЛЫКЪ *ат.* **1.** Теплота, тепло / Бир затны жылы халы; антоними: суукълукъ. *Юйню жылылыгъын, суукълугъун къыш тюшсе билесе, адамны аманлыгъын, игилигин иш тюшсе билесе.* (Нарт сёз). ○ *От жагъада кюлню жылылыгъы, отну кюлге кёмлюп тургъаны мында кёп болмай от этилгенине шагъатдыла.* Кацийланы Х., Мухаммат, 33. ❑ *Эр кишилени асламысы, кюнню жылылыгъына да къарамай, тюклю тёгерек бёркле кийип келгендиле.* Толгъурланы З., Эрирей, 62.

2. *кёч.* Доброта, чуткость, отзывчивость / Иги ниетлилик, ачыкъ, таза жюреклилик. *[Махаметни] поэзиясыны суратлау теренлиги, кертилиги, патриот мотивлерини жылылыгъы, сезим жаны бла жангылыгъы аны керти поэзиягъа ие этедиле.* Къагъыйланы Н., Тинте барып, 23. ❑ *Хар бирибиз бирикмекликни, жылылыкъны, къарнаш шохлукъну се-*

зимлерин элте эдик урунганлагъа. "Ленинни байрагъы".

ЖЫЛЫМДЫ *сыф. къарач. къ.* **жылымдыкъ.** *Жылымды суу. Жылымды шорпа.*

ЖЫЛЫМДЫКЪ *сыф.* Чуть тёплый *(о пище, воде)* / Бир кесек жылыннган (ашны, суунуюсюнден). *Жылымдыкъ кёлде мылы мынчакъла.* (Элбер). ○ *Жарыкъда кёзлеринг бла не къадар къарасанг да, бу суукъ сууду, бу уа жылымдыкъды деп билеллик тюлсе.* Семенланы А., Жазыу айла, 10. ❑ *Миналдан чоюнда жылымдыкъ сютге уютху къуюп булгъады да башын тынгылы жапды.* "Коммунизмге жол", 1976, № 149.

ЖЫЛЫМДЫКЪЛЫКЪ *ат.* Немного тёплое состояние *чего-л.* / Жылымдыкъ хал. *Ит худурну жылымдыкълыгъын бек жаратады. Шорпаны жылымдыкълыгъы. Сютню жылымдыкълыгъы.*

ЖЫЛЫН *эт.* **1.** Теплеть, становиться тёплым / Бир затны кючю бла жылы бол, жылы халгъа кел. *Жибип тургъан жер жылынып, кёкге жукъа тютюнле чыгъадыла сыртладан.* Батчаланы М., Элчилерим, 32. ❑ *Эртten сагъат алтыгъа бетон раствор узелни багында суу жылынып турургъа керекди.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 40.

2. Греться, греть себя, свое тело / Кеси кесинги жылыт. *Алексеев бла Андрей Максимов, тёрт нёгерлери бла отха жылына, гитче темир пешчикни тёгерегине басынып тура эдиле.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 89. ❑ *Партизанла, бирем-бирем къобуп, ары-бери барып, жылыныргъа кюрешедиле.* "Жанкъылыч", 245. ❑ *Кюн туууша жылына тургъан къаражух, кёксюл маскечик, Къоркъуулу тюш кёрюп уяннганча, сескенип аягъы юсюне турду.* Кацийланы Х., Тамата, 121.

3. *кёч.* Хмелеть / Ички ичип, бираз кеф бол. *Жарыкъ болуп келечиле – омакъла, Жылынып, сёлешедиле къонакъла.* "Жюрек жырлайды", 280. ❑ *Экишер рюмка ичип жылыннгандан сора, Чёпе бла Гонай терен хапаргъа кирдиле.* "Коммунизмге жол", 1979, № 84.

ЖЫЛЫНДЫР *эт. понуд. от* **жылын** / Жылын дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашны, ресторанngа чакъырып, жылындырып жибердиле. Къызчыкъны отха жууукъ олтуртдула, жылындырдыла.*

ЖЫЛЫНДЫРЫУ *и. д. от* **жылындыр** / Жылындыр дегенден *этим ат. Ичги ичирип жылындырыу.*

ЖЫЛЫНЫУ *и. д. от* **жылын** / Жылын дегенден *этим ат. Отха жылыныу. Жерни жылыныуу.*

ЖЫЛЫНЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **жылын** / Жылын дегенни *араш айырмасы. Жашчыкъла отха жылынышадыла.*

ЖЫЛЫНЫШЫУ *и. д. от* **жылыныш** / Жылыныш дегенден *этим ат. Отну къатына олтуруп жылынышыу.*

ЖЫЛЫТ *эт.* **1.** Греть, передавать свою теплоту / Кесинги жылыуунгу бер. *Кюз арты кюн, жарыкъ тийгенликге, жайдача жылыталмай эди.* "Шуёхлукъ", № 46, 52. // Сохранять теплоту, защищать от холода *(об одежде)* / Жылылыкъны сакъла, суукъну жиберме *(кийимни юсюнден). Жукъа пальточукъ жашны иги жылытмайды.*

2. Помещать в тепло, подставлять солнцу и т. п. / Отха, кюннге д. а. к. башха затха тутуп, жылы эт. *Жаш, кёзлерин чыракъ ийип, мазаллы къызыл къолларын, жаннган отха тутуп, жылытады.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 10.

3. Ставя на огонь, делать тёплым, горячим / Отха салып, жылы,

исси эт. *Жамийлят, электроплитканы салып, терк окъуна къуймакъ этип, столгъа келтирди, чай жылытды.* Кацийланы Х., Тамата, 9.

ЖЫЛЫТДЫР *эт. понуд. от* **жылыт** / Жылыт дегенни *къатланыучу айырмасы. Сууну жылытдыр. Юйню жылытдыр.*

ЖЫЛЫТДЫРТ *эт. понуд. от* **жылытдыр** / Жылытдыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Жамийлят, эгечине айтып, суу жылытдырды да, аны шешагъа къуйдуруп, жангыз сабийин ийнакълагъан анача, аны бауруна къысды.* Кацийланы Х. Тамата, 198.

ЖЫЛЫТДЫРТЫУ *и. д. от* **жылытдырт** / Жылытдырт дегенден *этим ат. Шорпаны жылытдыртыу.*

ЖЫЛЫТДЫРЫЛ *эт. страд. от* **жылытдыр** / Жылытдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. Суу жылытдырылды. Шорпа жылытдырылгъанды.*

ЖЫЛЫТДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **жылытдырыл** / Жылытдырыл дегенден *этим ат. Юйню жылытдырылыуу.*

ЖЫЛЫТДЫРЫУ *и. д. от* **жылытдыр** / Жылытдыр дегенден *этим ат. Суу жылытдырыу. Шорпаны жылытдырыу. Юйню жылытдырыу.*

ЖЫЛЫТЫЛ *эт. страд. от* **жылыт** / Жылыт дегенни *зорлаучу айырмасы. Ферманы башы чардакъсызды, къышха жараулу жылытылмагъанды.* "Ленинни байрагъы". 1977, № 219. ❑ *Маллагъа ашла тап жарашдырылып, тылпыу бла жылытылып эм жибитилип, марда бла бериледиле.* "Коммунизмге жол", 1979, № 109.

ЖЫЛЫТЫЛЫУ *и. д. от* **жылытыл** / Жылытыл дегенден *этим ат. Колхоз фермаланы жылытылыуларына уллу эс бурады. Тылпыу бла жылытылыу.*

ЖЫЛЫТЫУ *и. д. от* **жылыт** / Жылыт дегенден *этим ат. Тылпыу бла жылытыу. Сютню жылытыу.* ☐ *Кюнню жарытыуу, жылытыуу да къарыусуз эди.* Къобанланы Д., Таулада таууш, 328.

ЖЫЛЫУ *ат.* **1.** Тепло, нагретое состояние *чего-л.* / Бир затны къызыулугъу, къызыу халы; антоними: суукъ. *Сабийчик, эме кетип, тойгъандан сора, ана ёшюнюню жылыууна къысылып, къалкъып къалады.* Гадийланы И., Санга айтама, 12. ❑ *Хар зат, кюнню жылыууна тынгылай, къалкъып турады.* Толгъурланы З., Эрирей, 181. ❑ *Азрет-Алий, от жагъада атасыны тобугъуна олтуруп, жылыугъа тынгылайды.* "Шуёхлукъ", № 56, 76. // Температура / Хауаны нольдан ёрге температурасы. *Жылыуну 10 градусдан атлап бегигени ючюнчю онкюнлюкде болады.* "Ленинни байрагъы". 1979, № 69. ❑ *Жатхан комнатада жылыу 17–18 градусдан кёп, болмазгъа керекди.* М. Демидова, Саулукъну сакъла, 11.

2. *кёч.* Сердечное, доброе отношение *к кому-чему* / Адамны биреуге огъурлу кёзден къарауу. *Жамалчыкъ ана жылыуундан айырылгъанлы экинчи жыл барады.* Къулийланы Х., Эгизле, 32. ❑ *Къазыгерий кесини жюрек жылыуун ёкъсюзлеге, урунганланы бла жарлыланы сабийлерине къызгъанмай береди.* "Шуёхлукъ", № 44, 39. ❑ *Назмулада биз халкъ жырлада болгъан ариулукъну, жылыуну, магъананы, эстетика суратлауланы да табабыз.* "Шуёхлукъ", № 30, 113.

▲ **Жылыу бер** *къ.* **жылыт 1.** *Хар жанлыгъа жылыу берип, тиллендирип, жаз келгенди.* "Толкъунла", 11. ❑ *[Отун] кёп печлеге киреди. Юйге жылыу береди.*

"Шуёхлукъ", № 2, 49. ❑ *Кюн тийгенди башлагъа, Жылыу бергенди ташлагъа.* Семенланы А., Жазыу айла, 108.

ЖЫЛЫУЛУКЪ *ат.* **1.** *къ.* **жылылыкъ 1.** *Юйде от этилгенликге, хазна жылыулукъ жокъду. Мал орунлада жылыулукъ аз болгъаны себепли, жангы туугъан бузоуладан бираз къоранч болгъанды.* **2.** *кёч. къ.* **жылылыкъ 2.** *Бирге жашау этселе да, Степанны бла Элленни арасында урушха дери болуучу жылыулукъ къайтмагъанды.* Кацийланы Х., Мухаммат, 102. ❑ *Андан [бригадирден] бригаданы ишчилери къаллай бир жюрек жылыулукъ сезедиле!* "Коммунизмге жол", 1974, № 193.

ЖЫМЫЛ *сыф.* **1.** Щуплый *(о зерне)* / Сютден иги толмай къатып къалгъан *(мирзеуню юсюнден). Нартюх бахчаны ала туруп, жыйын иги жетгенлерин бир тёбе, жымылларын айырып, энчи тёбе эте эди.* Тёппеланы А., Ташыуул. ❑ *Кюрек бла алып, силдей хауагъа, Будай, арпа, зынтхы киреле этип, Бюршю, жымыл бюртюклерин тазалап, Болгъанды таулу муратына жетип.* Шахмырзаланы С., Таулуну календары, 110.

2. *кёч.* Слабосильный, хилый, худой / Къарыусуз, арыкъ, азгъын. *Зубайны ангылаууна Бийберт, кесин игилеге къошса да, элде бек жымылланы бири эди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 212. ❑ *[Зубай Азаматха:] Сайлап бек жымылын сюйгенле да боладыла.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 220.

ЖЫР [1] *ат.* **1.** Песня / Макъам салынып, жырланыучу назму чыгъарма. *Ол [сыбызгъычы] сюймекликни юсюнден жырны сюйгени эшитирча, салкъын аязгъа бошлайды. Аяз а аны узакъгъа алып кетеди.* Шауаланы М., Мурат, 93. ❑ *Байрам жырла жырланып, Къууанч болады хар къайда.* "Жарыкъ жолда", 50. ❑ *Шамил А. Островскийни "Бизге жолла бары да ачыкъдыла" деген жырын жырлап башлады.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 80. // Звуки птичьего пения / Къанатлыланы жарыкъ чюуюлдеген таууш лары. *Терекде булбул жырламагъанлыкъгъа, сюйгенинги ауазы санга булбул жырындан эсе татлы эшитиледи.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 53. ❑ *Токъ чыпчыкъла... тёгерекни жыргъа айландыргъандыла.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 69. ❑ *Тюш алада... къанатлыланы жырларын кукук къычырыуу алышындырады.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 87.

2. *В позиции определения:* песенный / Жыр бла байламлы болгъан. *Къарачай-Черкесияны халкълары жыр творчествону сюйгенлери эрттеден белгилиди, алай а эндиге дери профессионал композиторла, музыкантла жокъ эдиле.* "Ленинни байрагъы". ❑ *Малкъар халкъны жыр поэзиясы алыкъа кереклисича тинтилмегенди.* "Коммунизмге жол".

▲ **Жыр такъ** писать, сочинять песню *о ком-чем* / биреуню неда бир затны юсюнден жыр къура, жыр къурап айт. *Къайсы поэт орус къайынлагъа табынмайды, жыр такъмайды алагъа!* "Шуёхлукъ", № 45, 71. **Жыр эт** *къ.* **такъ.** *Дунияны кюнча жарытхан Жашаугъа жырла этеме.* Отарланы О., Жырла, 21.

❑ **Жыр башчы** запевала / хорда жырны башлаучу адам. *Омар Отаров бусагъатда Къабарты-Малкъар радиону жыр башчысыды.* "Шуёхлукъ", № 32, 87. ❑ *Жыр башчы жырны башлагъанлай, хоргъа къатышханла, къошулуп, жырлап тебирейдиле.* "Коммунизмге жол", 1975, № 162.

▲ **Жырын жырла** быть на поводу у кого / кесин жюрютюуде, бир тюрлю ишни тамамлауда биреуню айтханына бойсунуу, хар затны ал айтханча этиу. *Кимни арбасына минсенг, аны жырын жырла.* (Нарт сёз). ○ *[Юзейир Харунга:] Сени жырынгы жырласакъ,*

биз да буфетни аллындан кетмезге керекбиз. "Коммунизмге жол", 1969, № 37.

ЖЫР [2] *эт.* **1.** Разреза́ть, разрывать, рассекать *что* / Къумачны, терини д. а. к. башха затны, жютю зат бла кесип, эки айыр. *Жолоучу, бышлакъла салыннган тулукъ эсине тюшюп, аны бошатды, бухчагъындан жырып, солдатны юсюне жайды.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 14. ❑ *Аппа чабырлыкъны бичакъ бла узунуна жырды.* "Шуёхлукъ", № 17, 46. // Бороздить *(землю)* / Жерни баразала этип сюр. *Шамил бла Тёленни тракторлары, готон жерни жыргъанлай, къарны жырып... барадыла.* Ахматланы И., Боранда, 37. // Оставлять глубокий след / Бир затны юсю бла ётюп, терен ыз къой. *[Мурат] эрттенликде, кече жаугъан терен къарны жыра, школгъа терлеп жетди.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 4. ❑ *Тюеле келедиле, тенгизде Къайыкълай, къум жырып.* "Жилтинле", 413. // Рассекать водную гладь, поверхность *(о судне)* / Сууну юсю бла жюзюп бара, аны эки жанына бёлдюр. *Толкъунлада бешик кибик чайкъала, Ёхтем кеме сууну жырып барады.* "Толкъунла", 10. *Ариу ишленнген, кёп терезели юйча, кемеле, сууну толкъунларын жырып, туурангдан ташаядыла.* Хубийланы О., Аманат, I, 40. // Рассекать *(о пуле, осколке и т. п.)* / Жырыкъ жара сал, жар *(окъну, осколканы д. а. к. башха затны юсюнден). Фроловну окъ онг жаягъын жырып ётдю.* Хубийланы О., Аманат, I, 258. ❑ *Маштайны билек къошун гранатны осколкасы жыргъанды.* "Коммунизмге жол", 1974, № 79.

2. Проходить, продвигаться сквозь *что* / Агъачны, чырпыны д. а. к. башха затны ичи бла ёт. *Агъач, адам ичин жырып ёталмазча, къалын эди.* "Шуёхлукъ", № 24, 65. ❑ *Тёшлени къыдыра, чырпыны жыра, бир элчикни турасына чыкъдыкъ.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 94. ❑ *Мусабий, бахчаланы жырып келип, суудан ёталмай... тохтады.* Ахматланы И., Боранда, 61. // Проходить, пробивая *(гору, скалу и т. п.)* / Тауну, къаяны д. а. к. башха затны тешип ёт. *Халкъым, сени ючюн мен, Жаным ичимде къадар, Ишлерме, къысыр тауну Жырсам да, табып мадар.* "Шуёхлукъ", № 47, 53. ❑ *Къысыр къаяланы арасын жырып, Ол [халкъ] автомобиль жолланы салгъанды.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 411.

ЖЫР [3] *эрикл. сёз.* Звукоподражание полёту птиц / Къанатлы учханда этген тауушну билдиреди. *Чаллыкъдан бёдене "жыр" деп учду. Чыпчыкъ "жыр" деди да, учду да кетди.*

ЖЫРГЪА *ат этн.* Метка *(на ухе животного)* / Малны къулагъында жырылып этилген белги. *Хар ким кесини малларына жыргъа салады.*

ЖЫРГЪЫЧ *ат.* Нож *(для разрезания кожи)* / Терини жырыучу бичакъ. *Аппа жыргъыч бла терини жырады.*

ЖЫРДЫР *эт. понуд. от* **жыр** [2] / Жыр [2] дегенни *къатланыучу айырмасы. Окъ [Къонакъны], иер къашына тийип, сёдегей кетип, базыкъ бутун жырдырып ётдю.* Шауаланы М., Мурат, 21. ❑ *[Къайтыр умут] къанатлыланы, жолгъа таукел эте, Чакъырады, жырдыра боран, булут.* Отарланы К., Сынла, 78.

ЖЫРДЫРТ *эт. понуд. от* **жырдыр** / Жырдыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Къарны жырдырт. Бузну жырдырт.*

ЖЫРДЫРТЫУ *и. д. от* **жырдырт** / Жырдырт дегенден *этим ат. Жерни готон бла жырдыртыу. Бузну жырдыртыу.*

ЖЫРДЫРЫЛ *эт. страд. от* **жырдыр** / Жырдыр дегенни *зор-*

лаучу айырмасы. Тери узун-узун жырдырылды.

ЖЫРДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **жырдырыл** / Жырдырыл дегенден *этим ат.*

ЖЫРДЫРЫУ *и. д. от* **жырдыр** / Жырдыр дегенден *этим ат. Терини жырдырыу.*

ЖЫР-ЖЫР *эрикл. сёз.* Скрип *(сапог, ботинок, снега и т. п.)* / Атлагъан заманда чурукъла, ботинкала, къар д. а. к. этиучю тауушну билдиреди. *Биз офицерни чурукъларыны жыр-жырларына сукъланып тынгылай эдик.* ▭ *Суукъ кюн жашчыкъла, сокъмакъ къарны жыр-жыр тауушу этдире, школгъа барадыла.*

❑ **Жыр-жыр эт** *къ.* **жырылда.** *Ол [Сафар] орам бла озса, башлы чурукълары жыр-жыр этедиле, бир бирле, орамгъа чыгъып, къолун тута, салам берединле.* Толгъурланы З., Эрирей, 22. ❑ *Арыгъан аякъларынгы тюбюнде сокъмакъ къар жыр-жыр этсе, ол да "сен насыплыса, сен насыплыса" деп тургъанча кёрюнеди.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 152.

ЖЫРЛА *эт.* **1.** Петь *(песню)* / Жыр айт. *Алда баргъан арбачы арба юсюнде олтуруп жырлайды.* Кацийланы Х., Мухаммат, 209. ❑ *Малланы ёкюрген, сюрюучюлени жырлагъан тауушлары къулакълагъа чалынадыла.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 34. ❑ *Къызыл гвардиячыла уралчы къазакъны юсюнден фронтну жырын жырлайдыла, ушкокланы ариу этедиле эм жыядыла.* "Шуёхлукъ", № 1, 8.

2. *кёч.* Радоваться / Къуан. *Жырлагъан жюрек жылагъан да этеди.* "Алчыла", 144. *[Гонайны] санлары, космосдача, женгил, кеси алларына учуп тебиregенча кёрюндюле да, жюреги жырлады.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 180.

3. Щебетать, петь *(о птицах)* / Жюуюлде *(къанатлыланы юсюнден). Булбулла жырлайдыла, къойланы, къозуланы макъырыш-ханлары узакъладан, бир башхасы болмай, зикир айтхан тауушлача эшитиледиле.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 9. ❑ *Къанатлыла жырлайдыла, Жаз башына къууанып.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 58. ❑ *Чыпчыкъла, бир бирлерине эришип, жырлайдыла.* Ёзденланы А., Саният, 56.

ЖЫРЛАН *эт. страд. от* **жырла** / Жырла дегенни *зорлаучу айырмасы. Ай жарыкъ жай кечеледе талай жомакъла, таурухла айтыладыла, тауушлукъ жырла жырланадыла.* Шауаланы М., Мурат, 57. ❑ *Байрам жырла жырланып, Къууанч болады хар къайда.* "Жарыкъ жолда", 50.

ЖЫРЛАНЫУ *и. д. от* **жырлан** / Жырлан дегенден *этим ат. Жырланы терен социал, историялы магъаналары, тап тукъум къуралышлары, ариу халкъ макъамда жырланыулары кеслерин сюйдюредиле.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 111. ❑ *Жырны жазылыуундан эсе жырланыуу къыйынды.* "Коммунизмге жол", 1979, № 210.

ЖЫРЛАТ *эт. понуд. от* **жырла** / Жырла дегенни *къатланыучу айырмасы. Ойнаргъа къызгъан къызла аны [Шерийфатны] андан ары жырлатмай, тартып таш башындан тюшюрдюле.* Шауаланы М., Мурат, 27. ❑ *Жашау жарыгъы, къалгъан халкъла гъа, къарачайлыла бла малкъарлылагъа жангы жырла жырлатханды.* Хубийланы М., Къарачай-малкъар совет халкъ жырла, 5.

ЖЫРЛАТДЫР *эт. понуд. от* **жырлат** / Жырлат дегенни *къатланыучу айырмасы. Жыр жырлатдыр. Тойда жырлатдыр.*

ЖЫРЛАТДЫРЫУ *и. д. от* **жырлатдыр** / Жырлатдыр деген-

ден *этим ат. Нарт жырланы жырлатдырыу.*

ЖЫРЛАТЫУ *и. д. от* **жырлат** / Жырлат дегенден *этим ат. Биреуню жырлатыу. Тойда жырлатыу.*

ЖЫРЛАТЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **жырлат** / Жырлат дегенни *араш айырмасы. Сабийлени жырлатышадыла.*

ЖЫРЛАТЫШЫУ *и. д. от* **жырлатыш** / Жырлатыш дегенден *этим ат. Жырчыланы, эришдирип, жырлатышыу.*

ЖЫРЛАУ *и. д. от* **жырла** / Жырла дегенден *этим ат. Солугъанланы жарыкъ ауазлары, ашыкъмай, сабыр жырлаулары эшитиледиле.* К а ц и й л а н ы Х., Мухаммат, 117. *Суукъдан жукълап тургъан жаныуарла жаз башында уяндыла, жер да кёгерди – юсюн жашил къатапа басды, тюрлю-тюрлю къанатлыланы жырлаулары жюрекге татлы тийип башладыла.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 66.

ЖЫРЛАШ *эт. взамин.-совм. от* **жырла** / Жырла дегенни *араш айырмасы. Тохананы башларына кётюрюп, Жырлашадыла Чегем, Малкъар жашлары.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Ол ёмюрледе, 53. ❑ *Тойгъа ашыкъгъан атлыла, Жырлаша, жарыкъ чабадыла.* К ъ у л и й л а н ы Къ., Жангы китап, 175.

ЖЫРЛАШЫУ *и. д. от* **жырлаш** / Жырлаш дегенден *этим ат. Тутуш, кюреш, ушкок атыу, жырлашыу Эки кюнню барды къаты аяусуз.* Ш а х м ы р з а л а н ы С., Ол ёмюрледе, 55. ❑ *Ийнарла айтып, жырлашыуну малкъарлы къызла бусагъатда да бек сюедиле.* "Коммунизмге жол", 1968, № 75.

ЖЫРМАНЧ *ат къ.* **жырмач.** *Юсюмдеги жыйрыгъым Тар болады жырманчы.* (Ф о л ь к .)

ЖЫРМАЧ *ат.* **1.** Прорéха, разрéз, прóрез / Тонну, кёнчекни, жыйрыкъны д. а. к. башха быстырны тешерге тынч болур ючюн жырылгъан жери. *Ушхууургъа – къурмачы, этегинде – жырмачы.* (Н а р т сёз). ○ *Ол ушхууурсуз къарт итни [Темуркъаны] кесине ушаш Къасым деген жырмачлыны чириген бауында жашырып турадыла.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 315.

2. *В позиции определения:* разрезной / Жырмачы болгъан. *Ол [анам], жырмач хуржунундан чыгъарып, бир ючгюлмюйюш шекер гыртны ууучума салды.* Б а й р а м у к ъ л а н ы Х., Жылла бла таула, 14.

ЖЫРМЫ [1] *ат къ.* **жырмач.** *Тонну жырмысы. Кёнчекни жырмысы.*

❑ **Жырмы айыл** средняя подпруга / ат жерни атха къысхан эки къатлы айыл. *Аппа жырмы айыл ишлерге устады. Жаш, атдан тюшюп, жырмы айылны бираз бошлады.* **Жырмы тешгич** инструмент, которым делают дырки на ремне / жипге, бел баугъа д. а. к. тешикле этиучю керек. *Тохтар Жюнюсладан жырмы тешгич алып келди.*

ЖЫРМЫ [2] *ат.* Торока *(у задней луки седла)*; ремешок / Къанжыгъа бау. *Жаш жамычысын къанжыгъагъа жырмыла бла къысды.*

ЖЫРМЫ [3] *ат къарач.* Хворост; обрубленные ветки; срубленная крона *(дерева)* / Чырпы, терекни кесилген чырпысы.

ЖЫРМЫЛАН *эт.* **1.** Недожариваться *(о мясе)* / Иги бишме *(къууурулгъан этни юсюнден). Шишлик жырмыланды.*

2. *къарач.* Быть опаленным / Кюй, ютюл *(бир затны тюгюню неда къыйырларыны юс жаныны, тышыны юсюнден). – Мени уа айтырым: отха кесинги урма, урсанг, ёлюр гёбелеккеча, жыр-*

мыланырса,– деп, Хажибекир Хасанны атасы бла анасына къарады. Хубийланы О., Аманат, I, 59. ❑ *Чий чапыракъланы жырмыланнган ийислери, топуракъ ийис чыдатмайды.* Хубийланы О., Аманат, I, 185.

ЖЫРМЫЛАНДЫР *эт.* Обжаривать, поджаривать, палить *что (на огне)* / Иги биширме, жарты-къурту къуууур, бишир *(этни юсюнден). Жаш бауурдан этилген шишликни жырмыландырып алды.*

ЖЫРМЫЛАНДЫРЫУ *и. д. от* **жырмыландыр** / Жырмыландыр дегенден *этим ат. Этни табада жырмыландырыу.*

ЖЫРМЫЛАНЫУ *и. д. от* **жырмылан** / Жырмылан дегенден *этим ат. Бир затны жырмыланыуу.*

ЖЫРМЫЛАТ *эт. къ.* **жырмыландыр.** *[Жанкёз:] биз, от этип, этчик жырмылатайыкъ.* Къобанланы Д., Таулада таууш, 182. ❑ *[Бёрю Айыугъа:] Минг аперим Къояннга! Жырмылатып теринги – Тюз берди керегинги.* Гулийланы М., Кюнню къызы, 70.

ЖЫРМЫЛАТЫУ *и. д. от* **жырмылат** / Жырмылат дегенден *этим ат. Этни жырмылатыу.*

ЖЫРНА *ат.* **1.** У карачаевцев и балкарцев блюдо, приготавливаемое из очищенных на ступе зёрен кукурузы, иногда с добавлением фасоли / Келиде тюйюлюп, къабугъу ариуланнган нартюх бюртюклени сууда биширип, къудору зат да къошуп этилген ашарыкъ. *Къурмач таудан аудурур, жырна жолда къалдырыр.* (Нарт сёз). ○ *Гыжы чоюнда жырнасын сабийлеге къуя тургъанлай, эшик аллындан эр киши тауушла эшитилдиле.* Хубийланы О., Дерт, 62. ❑ *Хаулатланы эгизлери тиш чыгъара башлагъанда, аналары жырна этерге деп нартюх тилей келген эди.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 91.

2. *къарач.* Сечка *(крупная, чаще кукурузная)* / Уллу жарма *(аламысында нартюхден этиледи).*

ЖЫРТ *эт.* **1.** Рвать, разделять на части / Эки айыр, кесек-кесек эт, дуккулла. Темирчи улу, правленни эшиклерин ачып, патчахны суратын жыртып... тышына атды. Шахмырзаланы С., Танг аласында, 176. ❑ *Зауур, жана тургъан кийимлени жыртып ата, мылы топуракъны Аскерни юсюне къуяды.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 46. ❑ *[Масхут:] Олсагъат кёлегими, жыртып, [нёгерими] жараларын да байлап, аркъама кётюрдюм.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 26. // Делать рваным, дырявым / Теш, тешик-тешик эт. *Нартны бугъасы мюйюзю бла уруп, Къарашауайны маштагъыны жамызын жыртды.* "Нартла", 174. ❑ *Атны терлигин сары чыгъана, къара гёген терекле жыртхандыла.* Къобанланы Д., Таулада тауш, 69.

2. Износить *что* / Кёп хайырланып, киерге жарамазча эт. *Жигер чарыкъ жыртыр.* (Нарт сёз). ○ *Шарау чабырларын жалчылыкъда туруп жыртмагъанды, ышымларын шинжилеге киши къойланы ызларындан чабып талатмагъанады.* Толгъурланы З., Эрирей, 110. ❑ *Хаким жарым жылны ичинде эки кёнчек, эки къаум да чурукъ жыртханды.* "Коммунизмге жол".

3. Отрывать *(кусок от ткани, бумаги и т. п.)* / Къумачны, къагъытны д. а. к. башха затны къыйырындан бир кесегин тартып юз, кетер. *Жюнюс къары бла ёнчелеп, баймёз къумачдан кёлекчикле жыртып, список, бла чакъырылгъанлагъа бере эди.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 112. ❑ – *Ахмат, аман а ишлемейди, тейри,– деди ахырында Аубекир, тютюн бурургъа газетни къыйырындан жырта.* Толгъурланы З., Эрирей, 90. ❑ *Аппа... хуржунундан*

къол жаулугъун чыгъарды. Андан бир гитче журунчукъ жыртып алып, ары... ол къолунда топуракъдан салды. Тёппеланы А., Кюн батмайды, 151.

4. Растерзав на части, умертвлять, разодрать / Тишлеринг бла тартып, кесек-кесек этип, дуккуллап, пара-чара этип ёлтюр *(жыртхыч жаныуарланы юслеринден). Айыу бек ачыуланды, олсагъатда тюлкюню тутса эди, жыртып атарыкъ эди.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 316. ❑ *[Сюлесин:] Марай барып малланы, Тутуп, жыртып ашайма.* Шахмырзаланы С., Сырыйна, 164.

5. Царапать *(лицо, руку и т. п.)* / Бетни, къолну д. а. к. башха затны тырнап, жырыкъ жара эт. *Ала [къызла] ючюсю да бетлерин, жыртып, къызыл къан этгендиле.* "Малкъар халкъ жомакъла", I, 141.

6. Щипать *(утку, курицу и т. п.)* / Къанатлыны тюгюн жулкъ. *Сен тутхан тауукъну мен эртте жыртханма.* (Нартсёз). ○ *Гоша баппушланы жыртып, жарашдырып бошады.* "Нартла", 223. // Срывать *(траву, крапиву, яблоки и т. п.)* / Юзюп, жулкъуп ал. *Азрет бузоучукълагъа гыржын бурхучукъла келтирип, жангы кырдык жыртып ашатыучу эди.* "Шуёхлукъ", № 9, 104. ❑ *[Бийберт:] Сен, Мусачыкъ, кертме терекден, сен, Гюрюк, бал эрикледен, сен, Ахмадия, апортладан жыртырыкъсыз.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 27. ❑ *Мында уа къалын биченлик, эл бла бир жыгыра. Найыпхан, этекчигин чыкъ жибите, аладан жыртханды.* Толгъурланы З., Эрирей, 91.

7. *кёч.* Мучить нравственно / Къыйна, азап бер. *Эрттен бла сагъат тёртден аз жанлай, Будай ора, бичен чала тургъанлай, Европаны жырта, жулкъа эм талай Чыкъгъандыла ит фашистле, жер жалай.* Байкъуллаланы А.-К., Хорлам, 11.

8. *сёл. тил. эриши сёз.* Есть, отрывая зубами или клювом / Тишлеринг бла неда *(къанатлы)* бурунгг бла тартып, юзюп-юзюп аша. *Дорбунну мюйюшюнде къазан къайнайды. Мыллыкчы къушлача, экеулен этни чийли-бишли этип жыртадыла.* Къулийланы Х., Дорбунда ушкок атылды, 82. ❑ *Къыйырындан юзюп жутхан сайын ол [тери] бир татлы кёрюнюп, Мустафа аны терк-терк жырта башлады.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 58.

9. Сёк, сёзюн эт. *Тиширыула къоншу къатынны сёзюн этдиле, аямай, жыртдыла.* "Коммунизмге жол", 1969, № 97. ❑ *Къызла жашны, бир уллу чийин ачханча, жыртадыла.*

ЖЫРТДЫР *эт. понуд. от* **жырт** / Жырт дегенни *къатланыучу айырмасы. Сарыбий бла Шаухал, шинжилеге жыртдыра, къумачла асыралгъан жерге къысылдыла.* Этезланы О., Тарда, 140. ❑ *[Кериуан:] Хажимуса, чёрчек адакъа, тюгюн жыртдыра, къарт болуучуду.* Боташланы И., Пьесала, 192.

ЖЫРТДЫРТ *эт. понуд. от* **жыртдыр** / Жыртдыр дегенни *къатланыучу айырмасы. Хансны жыртдырт. Къагъытны жыртдырт.*

ЖЫРТДЫРТЫУ *и. д. от* **жыртдырт** / Жыртдырт дегенден *этим ат. Хансны жыртдыртыу. Тауукъну тюгюн жыртдыртыу.*

ЖЫРТДЫРЫЛ *эт. страд. от* **жыртдыр** / Жыртдыр дегенни *зорлаучу айырмасы. [Къыз] харакет жыяды, ой халек жыяды, Хапары чыгъып элине, Жыртдырылгъан къумач къоймай жыйса да, Дагъыда жетмейди кёлюне.* "Къарачай халкъ жырла", 246.

ЖЫРТДЫРЫЛЫУ *и. д. от* **жыртдырыл** / Жыртдырыл дегенден *этим ат. Кийимни чюйге илиндирип жыртдырылыуу.*

ЖЫРТДЫРЫУ *и. д. от* **жыр-**

тдыр / Жыртдыр дегенден *этим ат. Къумачны къыйырындан жыртдырыу. Тауукъну тюгюн жыртдырыу.*

ЖЫРТХЫЧ *ат.* **1.** Хищник / Жыртыучу, жыртып ашаучу жаныуар. *Ууакъ жыртхычла. Сууда жашаучу жыртхычла.*

2. *В позиции определения:* хищный / Жыртыучу. *Къыртчыгъа, лячин жыртхыч къанатлыладыла.* ▭ *Фашистле, жыртхыч жаныуарлача болуп, биз тургъан сыртха ёщюн урадыла.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 75. // *кёч.* Жадный / Жут, жаламиш, юзгюч, сугъанакъ, малкёз. *Чабыуул этип, жыртхыч къазакъла Он алты жашны алдыла.* "Малкъар халкъ жырла", 219. ❑ *Ораза, къурман дегенча дин байрамлада неда башха халкъ жыртхыч адетледе не азчыкъ да кёзлерине жетмеген зат болса, Маржан бла Марзият келинлерин инжитгенлей жашайдыла.* Боташланы И., Жашауум, 48.

ЖЫРТХЫЧЛЫКЪ *ат.* Хищничество / Жутлукъ, жаламишлик, юзгючлюк, сугъанакълыкъ, малкёзлюк. *Чыгъарманы ["Бузжигит" деген поэманы] 6-чы кесегинде автор бизге ханны жыртхычлыгъын, адамсызлыгъын, таза да мурдарлыгъын туура этген кезиуню суратын ишлейди.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 30. ❑ *Немецли фашистлени жыртхычлыкълары, мурдарлыкъ ишлери адамланы эслеринден бир заманда да кетерик тюйюлдюле.* "Коммунизмге жол", 1976, № 94.

ЖЫРТЫКЪ *ат.* **1.** Прореха, дыра / Быстырда неда къумачдан этилген затда тешик. *Жабагъы тёшекни ... микитан тышыны жыртыкъларындан юйюкген, къурум бетли жабагъы кёрюне эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 48. ❑ *Кёлегини жыртыкъларындан къымыжасы кёрюне тургъанлыкъгъа, Жансох тарыкъмай эди.* "Коммунизмге жол", 1974, № 123.

2. *В позиции определения:* изорванный / Жыртылгъан, тешиклери болгъан. *Чурукъчуну чурукълары жыртыкъ болур.* (Нартсёз). ○ *Жабаргъа зыккыл жууургъаным, жатаргъа жыртыкъ, чирги тёшегим, Отунуму келтирирге уа сыртым – эшегим.* "Шуёхлукъ", № 28, 80. ❑ *Мусос, Мустафирни жыртыкъ кийимчиклерине къарагъанын бёлмей, кесине, нёгерлерине да айып эте эди.* Толгъурланы З., Айыуташ, 47.

ЖЫРТЫКЪЛЫКЪ *ат.* Изорванность / Жыртыкъ хал. *Тонну жыртыкълыгъы. Кёнчекни жыртыкълыгъы. Халатны жыртыкълыгъы.*

ЖЫРТЫЛ *эт.* **1.** *страд. от* **жырт** / Жырт дегенни *зорлаучу айырмасы. Тауукъну тюгю жыртылды. Къагъытла жыртылдыла.*

2. Изорваться / Кёп кийилип, эскирип, тешик-тешик бол. *[Мухтар:] Жолда бара, кёлегими жагъасы жыртылып, тюймелери къалмагъанын эледим.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 61. ❑ *Мазанны башлыгъы жыртылып тауусулгъанды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 40.

ЖЫРТЫЛЫУ *и. д. от* **жыртыл** / Жыртыл дегенден *этим ат. Кёлекни жыртылыуу. Тауукъну тюгюню жыртылыуу.*

ЖЫРТЫУ *и. д. от* **жырт** / Жырт дегенден *этим ат. Къумачны къыйырындан жыртыу. Кёнчекни, кие кетип, жыртыу. Малгъа кырдык жыртыу.*

ЖЫРТЫШ I *эт.* **1.** *взаимн.-совм. от* **жырт** / Жырт дегенни *араш айырмасы. Арзий бла Фатиймат, эришип, экиси эки тауукъну тюгюн жыртышадыла.*

2. Схватываться, сцепляться, соединяться, начиная борьбу, спор

/ Тюйюш, жагъалаш, талаш. *Жашчыкъла... тишлери агъара, бёрю кючюклеча, тынгылауну басып, алай жыртышадыла.* "Шуёхлукъ", № 32, 54. ❑ *Кече туманда атла кишнейдиле, Бёрюню кёзлери жанадыла, Ачыудан жыртыша бёрюле, Жютю тишлери от чагъадыла.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 57.

ЖЫРТЫШ II *ат къ.* **тюйюш II, уруш II**. *Халкъланы барысын да Палахладан къутхарып, Миллетле арасында Уруш-жыртышла къалып.* "Шуёхлукъ", № 14, 3. ❑ *Бернени юсюнде къатынла жыртышха жетиучю эдиле.* "Коммунизмге жол", 1976, № 138.

ЖЫРТЫШДЫР *эт. понуд. от* **жыртыш** [1] / Жыртыш [1] дегенни *къатланыучу айырмасы. Хамзат хоразланы жыртышдырды. Амин итлени, орталарына эт кесек атып, жыртышдырды.*

ЖЫРТЫШДЫРЫУ *и. д. от* **жыртышдыр** / Жыртышдыр дегенден *этим ат. Ит кючюклени жыртышдырыу. Хоразланы жыртышдырыу.*

ЖЫРТЫШЫУ *и. д. от* **жыртыш** [1] / Жыртыш [1] дегенден *этим ат. Алма, эрик жыртышыу. Кырдык жыртышыу. Итлени жыртышыулары.*

ЖЫРЧЫ *ат* **1.** Певец / Жырлай билген, жыргъа уста адам. *Жай кюнлени биринде бурмачач таулу жырчы, атха минип, тау жолла бла бара эди.* "Шуёхлукъ", № 55, 4. ❑ *Къууанч кюнде ... илишанчылагъа, къол ташчылагъа, жырчылагъа, сыбызгъычылагъа деп ёлче, саугъала бичедиле, тёрелейдиле.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 18. ❑ *Нёгеринг жырчы эсе, Узакъ жол къысха болур.* Кацийланы Х., Жырны заманы, 147. // Артист, занимающийся пением / Жыр бла кюрешген артист, жырлаучу артист. *Шахар паркда, узакъда болмай, оркестр согъула эди, жырчыланы хору жырлай эди.* "Шуёхлукъ", № 7, 35. ❑ *Къарачайны белгили халкъ жырчысы Къочхарланы Къасбот 1834 жыл туугъанды.* "Жюрек жырлайды", 3. ❑ *Жамий белгили совет жырчыланы тукъумларын, атларын да къыйналмай санап чыкъды.* "Коммунизмге жол".

2. *кёч.* Тот, кто воспевает, прославляет *кого-что* / Кесини чыгъармаларында бир затны неда биреуню махтагъан, анга махтау берген адам. *Халкъны жырчысы Кязим Мечиев уллу, къыйын жолну ётгенди.* "Шуёхлукъ", № 22, 116. ❑ *Горький ишчи классны жырчысыды.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 116.

3. Поэт / Назмучу, поэт. *Уллу поэтни-жырчыны [Т. Шевченкону] осуяты бюгюн да унутулмагъанды.* "Шуёхлукъ", № 22, 15. ❑ *Уллу къыргъыз жырчы Токътогъул Сатылгъановну журтунда минг метр мийикликде ишчиле мийиклиги 217 метр болгъан беженни къурулушун бардырадыла.* "Ленинни байрагъы", 1979, № 84.

ЖЫРЧЫЛЫКЪ *ат.* Профессия или способности певца / Жырчыны усталыгъы, аны иши, жырларгъа усталыкъ. *Омарны ёмюрюню асламысы жырчылыкъ бла озгъанды. Исмаил Жанатаев жырчылыкъны дунияда хар не затдан да сыйлы кёреди.*

ЖЫРЫГЪЕРИН *сыф.* С рассечённой губой / Эрини жырыкъ болгъан, жырыкъ эринли. *Аякъ тарууш, этип, юйге бир жырыгъерин кирип, къутургъан тууарча, тёгерегине къарап чыкъды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 119. ❑ *Къулакълары – узунла, Къуйрукъчугъу – чубурчукъ, Жырыгъерин, чылтыркёз, Акъсыл тюклю мугурчукъ.* "Шуёхлукъ", № 26, 67.

ЖЫРЫКЪ I *сыф.* Рассечённый / Жырылгъан. *Юшюген бла къалмай, Даутну бир къулагъы жырыкъды.* Батчаланы М.,

Элчилерим, 72. ❑ *Сау болгъанлыкъгъа, Хопайны эрини жырыкълай къалгъан эди.* Э б з е л а н ы Х., Къанаматны журтунда, 33.

ЖЫРЫКЪ II *ат.* Разрез, разрезанное место, порезанное отверстие / Кесилген, жырылгъан жер *(эринде, жаякъда, д. а. к. башха жерде). Жашны эрининде жырыгъы барды.*

ЖЫРЫКЪКЪУЛАКЪ *сыф.* С рассечённым ухом / Къулагъы жырыкъ, жырыкъ къулакълы. *Дуппурну къаты бла озуп бара, таш хунасындан жашыртын башын къаратып кёл кенгдиреди Даутха Хажи-Даут. – Къалай, жырыкъкъулакъ? – деп, шыбырдайды кеси аллына ол.* Б а т ч а л а н ы М., Элчилерим, 177. ❑ *Бир кюн Паша къайдан эсе да бир жырыкъкъулакъ кючюкчюкню юйге алып келеди.* "Коммунизмге жол", 1980, № 93.

ЖЫРЫЛ *эт. страд. от* **жыр** [2] / Жыр [2] дегенни *зорлаучу айырмасы. Экиси да [Топай бла Мырза] Гёдейни онг ал эмчеги жырылып, къанай тургъанын кёрдюле.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 136. ❑ *Зама, кёзлери къарангы эте, узалып, къызны кёзлерин жапды, эшмелерин бирге жыйды... Аны къулакъ учлары жырылып тургъанын эслеп, жюреги, мизни сукъгъанча, чанчды.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 126.

ЖЫРЫЛДА *эт.* **1.** Скрипеть, хрустеть, *(о чём-л.)* / Къаты, ачы тарыш эт *(бир зат башха затха ышылып). Зына бла ёрге келген жангыз ёгюз арбаны бузлагъан жолда жырылдагъанындан башха тарыш эшитилмейди.* Ё з д е н л а н ы А., Саният, 19. ❑ *Бир заманда тюп юйню эшиги, жаусуз арба чархча, ачы жырылдап ачылды.* Ш а у а л а н ы Х., Ач эшикни, менме, 11.

2. Чирикать / Жююлде *(чыпчыкъланы юсюнден). Терезе тюбюнде чыпчыкъла жарыкъ жырылдайдыла алгъынча.* Б а т ч а л а н ы М., Элчилерим, 34.

3. *кёч.* Побежать стремглав, броситься *(куда-л.)* / Терк чабып бар неда кел. *Асламысында этимчаны формасында жюрютюледи. Чёпеллеу, къуугъунчу кибик, жырылдап барады.* "Шуёхлукъ", № 55, 27. ❑ *Бир атлы келеди жырылдап.* "Жилтинле", 223. *[Азрет Сапаргъа:] Къачан этсегиз да [тойну], билдирмей къоймагъыз!... Биягъы мен жырылдап жетерме...* Д о т д у л а н ы Х., Жашлыкъны жолунда, 147.

ЖЫРЫЛДАТ *эт. понуд. от* **жырылда** / Жырылда дегенни *къатланыучу айырмасы. Онэки ат туякъны къарны басып жырылдатханларындан башха тауш эшитилмейди.* "Шуёхлукъ", № 50, 19. ❑ *Ол [Назир], орундугъун жырылдата, олтуруп, хапарлап башлады.* С ы л п а г ъ а р л а н ы К., Кёмеуюл, 9.

ЖЫРЫЛДАТДЫР *эт. понуд. от* **жырылдат** / Жырылдат дегенни *къатланыучу айырмасы. Чананы жырылдатдыр.*

ЖЫРЫЛДАТДЫРЫУ *и. д. от* **жырылдатдыр** / Жырылдатыр дегенден *этим ат. Орундукъну жырылдатдырыу.*

ЖЫРЫЛДАТЫУ *и. д. от* **жырылдат** / Жырылдат дегенден *этим ат. Къарны жырылдатыу. Орундукъну жырылдатыу.*

ЖЫРЫЛДАУ *и. д. от* **жырылда** / Жырылда дегенден *этим ат. Лакъырда, харх этип кюлюу... Бир бирни имбашларына къагъыу... газетлени шыр-шырларын, басхычлада, коридорда аякъ тауушла, паркетни жырылдау да гюрюлдеуге ушайды.* "Шуёхлукъ", № 43, 10.

ЖЫРЫЛДАУУКЪ *сыф.* Скрипучий, хрустящий / Жырылдагъан тарыш этиучю. *Офицер жаш жырылдауукъ хром чурукъла кие-*

ди. Жауу тауусулгъан чарх жырылдауукъ болады.

ЖЫРЫЛДАШ *эт. взаимн.-совм. от* **жырылда** / Жырылда дегенни *араш айырмасы. Жашла терк таладан къазыкъла алып, жырылдашып жетдиле.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 110. ❑ *Бичекликде сенгирчкеле, бир бирге эришгенча, жырылдашадыла.* "Коммунизмге жол", 1970, № 113.

ЖЫРЫЛДАШЫУ *и. д. от* **жырылдаш** / Жырылдаш дегенден *этим ат. Кюз биченликде сенгирчкелени жырылдашыулары хычыууну.*

ЖЫРЫЛЫУ *и. д. от* **жырыл** / Жырыл дегенден *этим ат. Малны къулагъыны жырылыуу. Бузну жырылыуу.*

ЖЫРЫУ *и. д. от* **жыр** [2] / Жыр [2] дегенден *этим ат. Илипин жырыу. Къарны, куртну жырыу. Къумачны, терини жырыу.*

ЖЫРЫШ *эт. взаимн.-совм. от* **жыр** [2] / Жыр [2] дегенни *араш айырмасы. Жашла терен къарны жырышадыла. Къызчыкъла, чырпыны жырышып, ныныкъ жыя айланадыла.*

ЖЫРЫШЫУ *и. д. от* **жырыш** / Жырыш дегенден *этим ат. Къарны жырышыу. Чырпыны жырышыу. Чабырлыкъны жырышыу.*

ЖЫШТ *ат сёл. тил.* Фига, кукиш / Жумдурукъ этип, баш бармакъны балан бармакъ бла орта бармакъны аралары бла сугъуп, кёрюп болмагъанын, хыликке этгенин билдирмеклик. *Ол манга жышт кёргюзтдю.*

ЖЮГЕН *ат.* Узда, уздечка / Ауузлугъу, билекликлери эм башлыгъы болгъан, атны башына кийдирилиучю ат керек. *Сафар, жюгенни артха тартып, ажирни хыны жюрюшюн тынч этди.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 132. ❑ *Келгенлени тёртюсю юйге кирдиле, бешинчилери уа, атланы жюгенлериндан тутуп, арбазгъа кийирди.* "Шуёхлукъ", № 30, 6.

❑ **Жюген билеклик** повод *(ремень узды, которым правят лошадью)* / Жюгенни ауузлукъгъа бегитилген, атны жюрютгенде хайырланылыучу къайиши. *[Басият] атын кишенледи, айылларын бошлады, ауузлугъун алды, жюген билеклигин атны сол ал аягъыны туякъ башындан къысха къысды.* Г у р т у л а н ы Б., Адилгерий, 204. ❑ *Жалан да бир бирде атны сюрген жашны жюген билекликлерини тауушу эшитиледи.* К ъ у д а й л а н ы Х., Бизни заманны адамлары, 49.

▲ **Жюгенни жиберме** не давать воли, держать *кого* в своем подчинении, в полной зависимости / бойсундуруп, кесинг айтханны этдирип, кеси аллына жукъ этерге эркинлик бермей тур. *Махай, къарт болгъанлыкъгъа, алыкъа жюгенни жиберирге сюймейди.* "Шуёхлукъ", № 24, 107. ❑ *Абидат жюгенни жибермезге кюрешгенликге, анга энди башхала угъай, кесиникиле окъуна тынгыламайдыла.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 94. **Жюгенни къаты тут къ. жюгенни жиберме.** *[Биймурза:] Тутмакъла къачхандыла... [Къыямыт:] А-а-а! Мен санга жюгенни къаты тут, жыгъылырса, деп азмы айтхан эдим?* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 276. **Жюгенни къолуна берме** прибирать вожжи к рукам / кишиге эркинлик берме, оноуну кесинги къолунгда тут. *[Мурат Сапиятха:] Бюгюн тюрмеге салдырлыкъ эсенг да, мен жюгеними сени къолунга берлик тюйюлме.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 371. **Жюгеннге жый 1)** *къ.* **жюгенни жиберме.** *Къуртха къатын жашны жюгеннге жыялмазлыгъын ангылагъанды.* (Ф о л ь к); **2)** держать себя в руках / сабырлыкъ эт, кесинги тута бил, кесинги тый. *Семён пристопну эслегенинде... силкинип, артына туракълады, алай болгъанлыкъгъа,*

жунчугъанын пристоп эслейди деп къоркъуп, кесин жюгеннге жыйып тохтады. А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 188. **Жюген сал** подчинять своей воле, укрощать / къолгъа *(къапха)* жый, бой салдыр. *Адамланы бир бирлерини... Аминнге жанлары айруйду, анга жазыкъсынадыла, бир бирлери уа ол тели къатыннга аны жюген салмагъанына, хыралыгъына ачыусунадыла.* К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 71. ❑ *Салмаз жюген фашист Гитлер.* Б а й к ъ у л л а н ы А. - К., Хорлам, 14.

ЖЮГЕНЛЕ *эт. сёл. тил.* **1.** Обуздать *(коня)* / Атха жюген сал, атны башына жюгенни кийдир. *Атта атны жюгенледи. Жашчыкъ тайчыгъын жюгенлейди.*

2. *кёч.* Жюген сал (*къ.* **жюген**). *Жюрегими жюгенлеп, Ариу бийлеп алгъанса.* К ъ у л и й л а н ы Х., Жырны заманы, 74. ❑ *Космосну да жюгенлейдиле. – Ёшюн салма [черек] адамгъа, Ол сыйлы борчну ышанады Таудан келген суулагъа.* "Жанкъылыч", 142.

ЖЮГЕНЛЕН *эт. страд. от* **жюгенле** / Жюгенле дегенни *зорлаучу айырмасы. Атла, жюгенленип, хазыр болдула.*

ЖЮГЕНЛЕНИУ *и. д. от* **жюгенлен** / Жюгенлен дегенден *этим ат. Атны жюгенлениую.*

ЖЮГЕНЛЕТ *эт. понуд. от* **жюгенле** / Жюгенле дегенни *къатланыучу айырмасы. Атланы жюгенлетдиле.*

ЖЮГЕНЛЕТИУ *и. д. от* **жюгенлет** / Жюгенлет дегенден *этим ат. Атны жюгенлетиу.*

ЖЮГЕНЛЕУ *и. д. от* **жюгенле** / Жюгенле дегенден *этим ат. Атны жюгенлеу.*

ЖЮГЮН *эт.* **1.** Преклоняться, склонившись, припадать *к кому-, чему* / Баш ур, табын. *Къуртха, келип, бийни аллында жюгюндю.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 247. ❑ *Тобукъланып, жюгюнюп, Узакълашдым байдан мен.* Ё р т е н л а н ы А., Жазгъанларыны сайламалары, 127. ❑ *Къызыл шыбыла! Уч кёкледе, чакъ бюгюн, Къызыллыкъгъа сый бер, табын эм жюгюн!* Ё р т е н л а н ы А., Жазгъанларыны сайламалары, 277.

2. *къарач.* Давать обещание, обещать / Сёз бер. *Атабыз мал кесерге жюгеюннген эди.*

ЖЮГЮНДЮР *эт.* Заставлять *кого* преклоняться, склонившись, припадать *к кому-чему* / Баш урдур, табындыр. *Байла, бийле къара халкъны кеслерине жюгюндюрюп жашагъандыла.*

ЖЮГЮНДЮРТ *эт. понуд. от* **жюгюндюр** / Жюгюндюр дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашны къоркъутдуруп жюгюндюртдюле.*

ЖЮГЮНДЮРТЮУ *и. д. от* **жюгюндюрт** / Жюгюндюрт дегенден *этим ат. Къоркъутуп жюгюндюртюу.*

ЖЮГЮНДЮРЮЛ *эт. страд. от* **жюгюндюр** / Жюгюндюр дегенни *зорлаучу айырмасы. Ол бийлеге жюгюндюрюлюрге унамады.*

ЖЮГЮНДЮРЮЛЮУ *и. д. от* **жюгюндюрюл** / Жюгюндюрюл дегенден *этим ат. Биреуню биреуге кюч бла жюгюндюрюлюую.*

ЖЮГЮНДЮРЮУ *и. д. от* **жюгюндюр** / Жюгюндюр дегенден *этим ат. Байлагъа, бийлеге жарлы халкъны жюгюндюрюу алай къыйын болмагъанды.*

ЖЮГЮНЮУ *и. д. от* **жюгюн** / Жюгюн дегенден *этим ат. Биреуге жюгюнюу.*

ЖЮГЮНЮШ *эт. взаимн.-совм. от* **жюгюн** / Жюгюн дегенни *араш айырмасы.*

ЖЮГЮНЮШЮУ *и. д. от*

жюгюнюш / Жюгюнюш дегенден *этим ат.*

ЖЮЖЕК *ат.* Таукъ бала *(къ. тауукъ). Биреуню тауугъундан кесинги жюжегинг ахшы.* (Нарт сёз). ○ *Ана тауукъ жюжеклерин къанат тюбюне жыйгъанча, мадар тапса, Байдыу юйдегисин эшикге иймей турургъа излейди.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 20. ❑ *Къарча, кёзюбашы бла жюжеклени кёргюзте, Муратха къарады.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 6.

ЖЮЖЮ *ат.* Личинки мух, черви / Чибинле этге салгъан гаккыладан неда кирден жангы жаратылгъан къуртчукъла. *Къакъ этни жюжюлери.*

❑ **Жюжю этди** зачервевать, появляться *(о личинках мух, червей в мясе)* / къурт ырхызла жаратылдыла, къурт этип башлады *(этни юсюнден). Жайда эт терк окъуна жюжю этип къалады. Жюжю этген этни итлеге атдыла.*

ЖЮЗ [1] *ат аз жюр. къ.* **бет. 1.** *Къошха ийнклени сауаргъа, малчылагъа аш этерге къызла келген эдиле. Барысы да чырайлы эдиле, алай барысындан да бек Халийматны жюзю ариу эди.* "Коммунизмге жол", 1962, № 75.

ЖЮЗ [2] *санчы сан.* Сто / 100 затны санын кёргюзтген санау, 100 деген тарихни аты. *Жюз адам ишлегенни бир адам ояр.* (Нарт сёз). ○ *Кесек заманны ичинде Сарыбийни сагъышлары жюз тюрлю бола эдиле.* Этезланы О., Тарда, 20. ❑ *Къарамлада жюз тюрлю гокка ханс бла жасалгъан къалын бичен тау хауада тенгизча чайкъалады.* Чотчаланы М., Эм таза кёкню тюбюнде, 58.

ЖЮЗ [3] *эт.* **1.** Плавать / Сууну юсюнде нёда ичи бла бар, аны юсюнде нёда ичинде батмай тур. *Суугъа кирсенг, баргъан жанына жюз.* (Нарт сёз). ○ *Сууну ... къаралгъан ачыкъ жеринде акъ баппушла жюзедиле.* Кацийланы Х., Тамата, 52. ❑ *Кеме да капитансыз кёк тенгизде Жюзалмаз, шош болсала да толкъунла.* Отарланы К., Сайлама, II, 217. // Плыть *(на пароходе, лодке и т. п.)* / Пароходда, кемеде д. а. к. башха затлада бар. *[Жаш:] Кюмюш кемеде жюзюп айланнган алтын чачлы къызны алып келсем, [бай] не берлик болур эди?* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 274. ❑ *[Къызла] къайыкъ алып, бир кесекни жюздюле.* Къагъыйланы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 199.

2. Плавно, медленно передвигаться в воздухе / Хауада чайкъалмай, шош бар. *Кёк кенглигинде эркин жюзген къушла "къоркъма, хомух", деп, анга [Азаматха] нёгерлик этедиле.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 47. ❑ *Къурч къушла хауада къалкъып жюзерле.* Хочуланы С., Хапарла, 102. ❑ *Къаралдым булутла, сахиник желни къатылыуунда юзюк-юзюк бола, кёкге иелик этгенча, ары-бери жюзедиле.* "Шуёхлукъ", № 20, 32.

3. Плавно ходить, двигаться / Жерде, чайкъалмай, жюрю, бар. *[Сюлемен Ибрахимге:] Бусагъатда мен сени Кемаллагъа женгил-женгил жюзгенинги эслейме.* Байрамукъланы Х., Жылла бла таула, 72. ❑ *Учу-къыйыры кёрюнмеген будай сабанлада комбайнла жюзедиле.* "Коммунизмге жол", 1978, № 142.

ЖЮЗАЯКЪ *ат.* Сороконожка / Кёп аякълары болгъан, сюркелип айланы учу къурт. *Жашчыкъ, юй тюбюнде жюзаякъны кёрюп, къоркъду.*

ЖЮЗДЮР *эт. понуд. от* **жюз** [3] / Жюз [3] дегенни *къатланыучу айырмасы. Бир адамча хазыр болайыкъ Жюздюрюрге жауну къанында.* "Жюрек жырлайды", 115. ❑ *[Илму] къанатды, кёралсанг, Кёкде жулдузду, ёрлеялсанг, Телескопду, хайырланалсанг, Деу ба-*

лыкъды, жюздюралсанг. Отарланы С., Жюрек саугъа, 16.

ЖЮЗДЮРТ *эт. понуд. от* **жюздюр** / Жюздюр дегенни *къатланыучу айырмасы. Биреуню жюздюрт. Кемени жюздюрт.*

ЖЮЗДЮРТЮУ *и. д. от* **жюздюрт** / Жюздюрт дегенден *этим ат. Жашланы кёлде жюздюртюу.*

ЖЮЗДЮРЮЛ *эт. страд. от* **жюздюр** / Жюздюр дегенни *зорлаучу айырмасы. Мотор къайыкъ кёлде жюздюрюледи.*

ЖЮЗДЮРЮЛЮУ *и. д. от* **жюздюрюл** / Жюздюрюл дегенден *этим ат. Пароходланы тенгизде жюздюрюлюулери.*

ЖЮЗДЮРЮУ *и. д. от* **жюздюр** / Жюздюр дегенден *этим ат. Атны сууда жюздюрюу. Баппушланы кёлде жюздюрюу.*

ЖЮЗЖЫЛЛЫКЪ I *сыф.* Столетний / 100 жылы болгъан, 100 жыл толгъан. *Жюзжыллыкъ къарт бюгюн да чалгъы чалады, дырын жыяды, арбазында ууакъ-тюек жумушларын да кеси этеди.* Залийханланы Ж., Жанngан жюрекле, 83. ❑ *[Таулу] жюзжыллыкъ чынарланы бечеу ёгюзле бла чыгъарып барып, нартюхге да алышханды.* "Шуёхлукъ", № 46, 78.

ЖЮЗЖЫЛЛЫКЪ II *ат.* Столетие / 100 жыл мындан алгъа болгъан затны жыллыгъы. *Шахарны жюзжыллыгъы. Заводну жюзжыллыгъы.* ▭ *Жюзжыллыкъ къарт бюгюн да чалгъы чалады, дырын жыяды, арбазында ууакъ-тюек жумушларын да кеси этеди.* Залийханланы Ж., Жанngан жюрекле, 83.

ЖЮЗЛЕП *хал. сёзл.* Во сто крат / Жюз кере, жюз бла. *[Таубий:] Анамы берген сютю бла ант этеме, анга [Асланнга] мен жюзлеп дерт жетдирирме.* Боташланы И., Пьесала, 58. ❑ *Ашыкъмайын онлап-жюзлеп Ёмюрле энтда озарла.* Байрамукъланы Н., Назму бла жазсала, 76.

ЖЮЗСОМЛУКЪ I *сыф.* Сторублевый / Багъасы 100 сом болгъан. *Жюзсомлукъ костюм. Жюзсомлукъ пальто.*

ЖЮЗСОМЛУКЪ II *ат.* Сторублевка / 100 сом багъасы болгъан къагъыт ахча. *Хамзат жастыкъчыкъны ачды да уллу сейирсинди. Аны ичинден жюннге чырмалгъан чыкъырдауукъ жюзсомлукъла чыкъдыла.* "Жарыкъ жолда", 157. ❑ *Шапа къатын тёленирик ахчаны санын да айтхынчы, Гонай жюзсомлукъну, чыгъарып, столгъа ёхтем атды.* "Коммунизмге жол", 1980, № 219.

ЖЮЗЮК *ат.* Кольцо / Къол бармакълагъа омакълыкъгъа кийдирилиучю, багъалы, сыйлы металлдан неда накъут-налмасдан тогъайча этилген, юсю, башы, жаны тюрлю-тюрлю формалы болгъан зат. *Кюмюшчюню къызы жюзюксюз.* (Нарт сёз). ○ *Пристав, бармагъындан алтын жюзюгюн алып, столну ысхарла жабыууна сюртюп, жылтыратды.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 197. ❑ *[Роза] жюзюк салмай эди, мынчакъланы жюрютмей эди.* Семенланы А., Жазыу айла, 53.

ЖЮЗЮКЧЮ *ат.* Ювелир, мастер по изготовлению колец / Жюзюк этиучю уста. *Эртте-эртте бир уста жюзюкчю болгъанды.* (Фольк.)

ЖЮЗЮМ *ат.* **1.** Виноград *(ягода)* / Чырмалып ёсюучю, юлкю терекде битиучю, ашалыучу эм чагъыр этилиучю татлы, суулу жемиш. *Жюзюм тапсанг, къайсы бахчадан болгъанын сурама.* (Нарт сёз). ○ *Мен сюеме ташны да, жюзюмню да.* Къулийланы Къ., Жангы китап, 102. ❑ *Жюзюм жыя тургъан таулу къызла, Горькийни молдован къызларыча, ариудула.* "Шуёхлукъ", № 30, 108.

2. *В позиции определения:* виноградный / **а)** Жюзюм битген. *Жюзюм бахча.* ▭ *Жюзюм аллеялада... Мен жарым сагъат чакълы айландым.* М. Ю. Лермонтов, Бизни заманны жигити, 107. **б)** *Жюзюмден этилген. Жюзюм чагъыр. Жюзюм суу.* ▭ *Республиканы тюкенлеринде алма, шаптал, жюзюм суула эркин сатыладыла.* "Коммунизмге жол", 1978, № 112.

❑ **Жюзюм терек** виноград *(растение)*, лоза / юсюнде жюзюм битиучю, жюзюм бериучю юлюю терек. *Жюзюм тереклени тюбюнде Разиятны анасы, Гыга, жаулукъ чачакъла тюеди.* "Шуёхлукъ", № 32, 79. ❑ *Атам, миннген атыны иерин алып, жауурлугъун арбазда жюзюм тереклени кётюртюрге салыннган кёнделен агъачланы бирлерине жайды.* Шауаланы Х., Ач эшикни, менме, 105.

ЖЮЗЮМЧЮ *ат.* Виноградарь / Жюзюм ёсдюрюучю адам. *Алгъаракълада республиканы жюзюмчюлерини слёту болгъанды. Молдавияны жюзюмчюлерини алчы сынаулары къыралыбызны жер жерине жайылгъанды.*

ЖЮЗЮМЧЮЛЮК *ат.* Виноградарство / Эл мюлкню жюзюм ёсдюрюучю бёлюмю. *Республикада терек бахчачылыкъны бла жюзюмчюлюкню айнытыуну ол бёлюмлени интенсификациялауну жолу бла бардырыргъа тийишлиди.* "Коммунизмге жол", 1978, № 49. ❑ *Мында [Дагъыстанда] жюзюмчюлюкню айнытыу да уллу магъаналы тутады.* "Коммунизмге жол", 1976, № 86.

ЖЮЗЮНЧЮ *тизг. сан.* Сотый / Жюзге юлешгенде чыкъгъан. *Жюзюнчю юй. Жюзюнчю жыл.*

ЖЮЗЮУ *и. д. от* **жюз** [3] / Жюз [3] дегенден *этим ат. Сууда жюзюу. Узакъгъа жюзюу. Бир къолу бла жюзюу.*

ЖЮЗЮУЧЮ *ат.* Пловец / Жюзген, жюзе билген адам. *Быллай кече проливни юсю бла жыйырма къычырымны узунуна барыргъа базыннган жюзюучю ол мардасыз жигер эди.* "Шуёхлукъ", № 61, 42.

ЖЮЗЮШ *эт. взаимн.-совм. от* **жюз** [3] / Жюз [3] дегенни *араш айырмасы. Сабыр-сабыр чайпалады Жарыкъ кёлню кенг юсю, Анга кирип, жюзюшедиле Сабийледен кёбюсю.* Гуртуланы Б., Таула чакъырадыла, 82.

ЖЮЗЮШДЮР *эт. понуд. от* **жюзюш** / Жюзюш дегенни *къатланыучу айырмасы. Тренер жашланы жюзюшдюрюп кёргенди.*

ЖЮЗЮШДЮРЮУ *и. д. от* **жюзюшдюр** / Жюзюшдюр дегенден *этим ат. Сабийлени жюзюшдюрюу.*

ЖЮЗЮШЕР *юлюш. сан.* По сто / "Жюз" деген тарых кёргюзтген чакълы биришер. *"Эсеплеп, хар элден жюзюшер адам къурап, бир оноугъа сыйынырча этигиз", – деп атаман алай буюрады.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 298.

ЖЮЗЮШЮУ *и. д. от* **жюзюш** / Жюзюш дегенден *этим ат. Абадан пионерле уа, алгъа салып Мажитни, Жюзюшюуде уста болгъан, Аты чыкъгъан жигитни... Жырадыла жарыкъ кёлню.* Гуртуланы Б., Таула чакъырадыла, 83.

ЖЮЙРЮК I *сыф.* **1.** Быстрый в ходьбе / Женгил аякълы, къаты чабыучу, терк, къызыу барыучу, жюрюучю. *Жюйрюк итни тюлкю сюймез.* (Нарт сёз). ○ *Адилгерий бла Батырбек, жюйрюк атлагъа минип, къанатлылача учуп айланнганлыкъгъа, ала [къалгъан партизанла] жаяудула.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 81. ❑ *Мени тайым, жюйрюк тайым! Мен санга жем ашатайым.* "Жашауубузну байрагъы", 81.

2. *кёч.* Подвижный, живой, лёгкий / Тири, жигер. *Чабакъ тута, узакъда кетгенди Жюйрюк сабий-*

лигим. Мокъаланы М., Жугъутур мюйюз, 14. ❑ *Алай аны [Чёпени] къарт санлары жюйрюк тюйюлдюле.* Кацийланы Х., Аланла, сизде уа не хапар?, 8.

ЖЮЙРЮК *хал. сёзл.* Быстро, подвижно / Терк, тири, женгил халда. *Гемуда, аланы туурасындан акъырын акъсай барып, кёзден ташайгъанда, сыфаты тюрленип, кесини жюйрюк барыучусуча, атламланы салып, нартлагъа къысылады.* "Нартла", 177. *Жюйрюк къымылдайдыла жашны санлары.* (Фольк.)

ЖЮЙРЮКЛЮК *ат.* Резвость / Тирилик, терк жюрюмеклик, женгил аякълылыкъ. *[Къарашауай] узайгъанлай, Гемуданы бошлады: Жюйрюклюгюн къуш учханча башлады.* "Нартла", 170. ❑ *Аны [жашны] аякъдан жюйрюклюгю, къолдан тулпарлыгъы, сёзге да усталыгъы ашсыз этмегенди.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 276.

ЖЮЙЮСХАН *ат эск.* **1.** Господин *(барин, повелитель)* / Кесине бойсунгнанланы жегерге эркинлиги болгъан адам, бий, патчаъ, хан, шах. – *Жюйюсхан бийим, билмей къалгъанма,– деп, Бёрю Айыуну аллында тобукъланды.* "Шуёхлукъ", № 51, 72. ❑ *[Къарашауай ханнга:] Энди, жюйюсхан, жаныуар марарыкъ эсек, кюнню кеч этмейик.* Тёппеланы С., Къарашауай бла Ёрюзмек, 30.

2. *(Обращение)* Господин / милостивый государь / Башха къыралланы официальный келечилерине неда гражданларына сёлешгенде, неда аланы атларын эсгергенде, намыс этип айтылыучу сёз.

ЖЮК *ат.* **1.** Груз / Бир жерден экинчи жерге ташыллыкъ, элтиллик зат. *[Харун] талчыкъгъан эшекни жюгюн терек салкъында тюшюрдю.* "Шохлукъ", 53. ❑ *Ауур жюклери бла баргъан бир бёлек машина тохтамай ётдюле.* Къулийланы Х., Эгизле, 24.

2. *В позиции определения:* грузовой, товарный / Жюк ташыучу. *Нальчикге бир баргъанында, Аубекир эки эски жюк машина, эки арба алып келди.* "Шуёхлукъ", № 32, 120. ❑ *Мингле бла къарачайлы къартла эм сабийле жюк вагонлада узун эшелонла бла Орта Азиягъа баргъан жолгъа чыкъгъандыла.* "Шуёхлукъ", № 28, 131.

3. *кёч.* Бремя, обуза / Ауурлукъ, къыйынлыкъ, ауара, азап. *Мен, юйюр жюгю тюгендирген шуёхуму ызындан къарай, мудах болдум.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 64. ❑ *Къазауатны ауур жюгюнден талгъан аскерчиле энди жоппу-жоппу олтурадыла.* Къобанланы Д., Таулада тауушь, 231. ❑ *[Амин:] Юсюнге къыйын жюк тюшгенди, Жамийлят, жунчугъан этме, бизни къолубуздан келгенни аямабыз.* Кацийланы Х., Тамата, 53.

▲ **Жюк бол** быть обузой, быть в тягость кому / биреуню къыйна, жарсыт, биреуге кесинги ауарангы таяндыр. *Анда мен жашлагъа жаланда жюк боллукъма ансы, хайырым тиерик тюйюлдю.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 24. ❑ *"Къарт болгъанса, жюк болгъанса,– дейди аллахдан аман табарыкъ",– деп кёлкъалды этди Хамзат [Атлыгъа] ичинден.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 192. ❑ *[Омар:] Анда [агъачда] мен жашлагъа жалан да жюк боллукъма, ансы хайырым тиерик тюйюлдю.* Гулайланы Б., Жаяу жолчукъ, 24. **Жюкге ал 1)** брать *кого* на поруки / биреу ючюн жууаплылыкъны боюнунга ал. *[Кичибатыр Домашха:] Алчы улу бла сен мени, жюкге алып, ычхындыргъаныгъыз себепли, мен сизге намыс этерге керекме.* Этезланы О., Тарда, 40. ❑ *"Келсинле, тутдургъан этмебиз, жюкге алырбыз",– деп, къартла ол сёзню айтып, партизанла болгъан агъач талагъа салып бардыла.* Хочуланы С., Хапарла, 13. ❑ *[Лейля Солтаннга:] Бюгюн бу адамланы бетинде мен сени жюкге окъуна алама.* Боташланы И., Пьесала, 185; **2)** брать *кого* под залог / биреуню неда

бир затны, кюч бла тыйып, кесинги айтханынгы этдиргинчи, иймей, бермей тур. *Тюрлю-тюрлю соруула бла аш-суу бермей, жюкге алынган къартланы да, къарауашланы да бий бек кёп къыйнап, андан сора башларына эркин этди.* "Шуёхлукъ", № 3, 87. ❑ *[Таубий Айжаякъ бла Хажибатыргъа:] Асланны ол эгеч кибигин жюкге алып, хапарны элге жаяргъа керекди.* Б о т а ш л а н ы Й., Пьесала, 61. **Жюкге бер** отдать *кого* в залог / борчунгу тёлегинчи дери бир затынгы ёнкюч бер, аманат эт. *[Бёрю Батталгъа:] Кюбюрчекге жыяйым мен малынгы, Борчлу бол жюкге берирге жанынгы!* "Жилтинле", 389. ❑ *[Къыз:] Ёзден улу Ёрюз эсенг чыкъ, сенден башха адамгъа бармазгъа аллахны жюкге береме.* "Къарачай халкъ таурухла", 132. **Жюк жер** *энчи* заложенная земля / борчун къайтаргъынчы дери ахча берген адам хайырланнган, къайтаралмаса уа, аны кесине къалгъан жер. *Бу жерле жюк жерле эдиле. Капланлагъа уа Харун борчун къайтаралмагъандан сора кёчгендиле.* **Жюк эт** возлагать *на кого что;* обременять *кого чем* / биреуню неда бир затны ауарасын биреуге таяндыр, биреуге ауурлукъ жетдир, бир затны биреуню боюнуна сал. *[Алиймырза:] Патчахны заманында ма бу школну хар къоранчын бизни боюнубузгъа жюк этип тура эди.* "Шуёхлукъ", № 31, 41. ❑ *[Налжан эрине:] Ичмей тур, ансы ишинг, ахчанг да керекмейди. Мен не кесими, не сабийлени санга жюк этмем.* "Коммунизмге жол".

ЖЮКЛЕ *эт.* **1.** Грузить *что* / Улоугъа жюк сал, къуй. *Бир кесекден, атха хапчукланы, ашны да жюклеп, киши жолгъа чыкъды.* "Шуёхлукъ", № 55, 28. ❑ *Сыдырылгъан нартюхню ... улоугъа жюклеп, ындыргъа ашырыргъа арба, машина жетишмей, сабанда эки-юч кюнню къалып, чычхан кемире жатхан кезиулери да болады.* Л а й п а н л а н ы С., Гургумлу, 146.

2. Наполнить *что* грузом / Жюк салып толтур. *Алысын биченден жюклемем Сырт талада ёгюз арбаны.* "Шуёхлукъ", № 44, 12. ❑ *Харун, ат арбаны машокладан бла кёгетледен жюклеп, орамны ёрге озду.* К ъ у д а й л а н ы Х., Ол кюнледе, 52.

3. *кёч.* **Жюк эт** (*къ.* **жюк**). *Къыралны милитаризациялау бла байламлы битеу къоранчланы Израилни оноучу къаууму урунгланы боюнларына жюклейди.* "Коммунизмге жол". ❑ *[Назир] Жолдаш Хамит Исхакович, хар ишни да биреуге жюклеп, бирсилени уа кеслери сюйгенча айландырыуну мен тюзге санамайма.* "Коммунизмге жол".

ЖЮКЛЕН *эт.* **1.** *страд. от* **жюкле** / Жюкле дегенни *зорлаучу айырмасы. Арба жюкленсе, чёп тюшер.* (Н а р т сёз). ○ *Ауур жюкленнген самолёт жерден ёрге кётюрюлдю.* К а ц и й л а н ы Х., Жер жулдузлары, 103.

2. *кёч.* Обещать, давать обет, брать обязательство / Бир затны этерге сёз бер. *[Наныкъ Къанитатха:] Иги хапар эсе, аякъ юсюне тюшсем, бу жукъ этерге жюкленеме, айт.* К ъ о б а н л а н ы Д., Эки заман, I, 91. ❑ *[Атасы жашына:] Сен окъууну бошаргъа тууар къурманлыкъ этерге жюкленнген эдим да, ма ол кюн бюгюн жетди.* "Коммунизмге жол".

ЖЮКЛЕНДИР *эт. понуд. от* **жюклен** / Жюклен дегенни *къатланыучу айырмасы. Биреуню къурманлыкъгъа жюклендир.*

ЖЮКЛЕНДИРИУ *и. д. от* **жюклендир** / Жюклендир дегенден *этим ат.*

ЖЮКЛЕНИУ *и. д. от* **жюклен** / Жюклен дегенден *этим ат. Чанагъа отунну жюкленииую. Къурманлыкъгъа жюкленииу.*

ЖЮКЛЕТ *эт. понуд. от* **жюкле** / Жюкле дегенни *къатланыучу айырмасы. [Хан къызына:] Балам, санга минг ат берирме, Минг тю-*

ени алтындан жюклетип келтирирме. М ё ч ю л а н ы К., Сайлама чыгъармалары, 203. ❑ *Къаяны чачдырып, мурдор ташланы Жюклетеди ол [таулу] ёгюз арбасына.* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 75.

ЖЮКЛЕТДИР *эт. понуд. от* **жюклет** / Жюклет дегенни *къатланыучу айырмасы. Биченни, машинагъа жюклетдирип, элге ийдиле.*

ЖЮКЛЕТДИРИУ *и. д. от* **жюклетдир** / Жюклетдир дегенден *этим ат. Машинагъа чюгюндюр жюклетдириу. Чанагъа бичен жюклетдириу.*

ЖЮКЛЕТИУ *и. д. от* **жюклет** / Жюклет дегенден *этим ат. Вагоннга бал туз машокланы жюклетиу. Машинагъа бичен жюклетиу.*

ЖЮКЛЕУ *и. д. от* **жюкле** / Жюкле дегенден *этим ат. Картофну арбагъа жюклеу. Хапчукланы машинагъа жюклеу.*

ЖЮКЛЕШ *эт. взаим.-совм. от* **жюкле** / Жюкле дегенни *араш айырмасы. Жашла машокланы арбагъа жюклешедиле.*

ЖЮКЛЕШИУ *и. д. от* **жюклеш** / Жюклеш дегенден *этим ат. Арбалагъа отун жюклешиу. Чаналагъа бичен жюклешиу.*

ЖЮКЛЮ *сыф.* **1.** Груженый / Жюкленнген, жюгю болгъан. *Бирле атларына минип, алларына уа жюклю эшекле сюрюп барадыла.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 376. ❑ *Иеси сюеди аны [къулун], Жюклю къадырныча, хыны сюрюрге.* "Шуёхлукъ", № 10, 4.

2. *кёч.* Беременная / Бууаз, къарыны болгъан. *Жюклю тиширыу.*

ЖЮЛГЮЧ *ат.* Складной нож / Хуржунда айландырылыучу, бюкленуючю, жыйылыучу гитче бичакъ. *Акъыллы сёз жюлгючден жютю болур.* (Н а р т сёз). ○ *Бекболат, тынч жанлай барып, атланы тартхы айылларын жюлгючю бла жарты кесгенле этип кетди.* Г у р т у л а н ы Б., Жангы талисман, 194. ❑ *Аубекир Добайны хуржунунда жюлгючню чыгъарды.* Э т е з л а н ы О., Тарда, 69.

ЖЮЛЮ *эт.* **1.** Брить *кого-что* / Жюлгюч неда бичакъ бла чачны, тюкню тюбю бла кесдирип кетер. *Асланкир, жашчыкъны аллына олтуруп, башын жюлюй тебиреди.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 171. ❑ *Тахир, юйюне келгенлей, терк окъуна сакъалын жюлюп, ариу кийинип, Ийналлагъа барды.* Т о к ъ у м а л а н ы Ж., Нартланы туудукълары, 55.

2. *кёч.* Скашивать *(клевер, траву и т. п.)* / Хансны чалгъы бла тюбюнден кесдир, жерни къыртышын ачдыр. *[Чалкъы] тартханынг сайын жюуюлдеп, хансны, жюлюп, бир жанына къалайды.* К ъ о р к ъ м а з л а н ы К., Горда бычакъ, I, 152. ❑ *Аны [косилканы] кенг ауузу жетген жерин жюлюп келеди.* "Шуёхлукъ", № 54, 90.

3. *кёч.* Уничтожать, истреблять *что* / Кетер, жокъ эт. *Душман тура эди аулакъны жюлюп.* О т а р л а н ы К., Сайлама, II, 182. ❑ *[Бай жуукъларынг] мюлкчюгюнгю тюбю бла жюлюрле, Зыккыл болсанг, жан-жанынгдан кюлюрле.* Б у д а й л а н ы Х., Алтын тау, 32.

ЖЮЛЮН *эт. страд. от* **жюлю** / Жюлю дегенни *зорлаучу айырмасы. Шарау энди терезеден Аубекирни жюлюнген башын кёреди, чыракъ жарыкъдан болур, ол чокъуракъ ичинлей саргъылдымды, сыйдамды.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Эрирей, 127. ❑ *[Къаспот:] Биченлик адамны чачы кибикди – заманында жюлюнюрге, таралыргъа керекди.* Т о л г ъ у р л а н ы З., Къызгъыл кырдыкла, 219.

ЖЮЛЮНЮУ *и. д. от* **жюлюн** / Жюлюн дегенден *этим ат. Чач-*

ны жюлюнюую. Сакъалны жюлюнюую.

ЖЮЛЮТ *эт.* Бриться / Жюлгюч неда бичакъ бла чачны, тюкню тюбю бла кесдирип, кетерт. *Къара мыйыкъларын чубур жюлютген, узун къатангы араб жашла кеслерини энчи тюкенлеринде олтурадыла.* Хубийланы О., Мурат, 173. ❑ *[Босхасан] чалкъычыланы бетлерин-къолларын жууду-руп, сакъалларын, башларын жюлютдю.* "Къарачай халкъ таурухла, 57.

ЖЮЛЮТДЮР *эт. понуд. от* **жюлют** / Жюлют дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашны чачын жюлютдюр.*

ЖЮЛЮТДЮРЮУ *и. д. от* **жюлютдюр** / Жюлютдюр дегенден *этим ат. Чач жюлютдюрюу. Сакъал-мыйыкъ жюлютдюрюу.*

ЖЮЛЮТЮЛ *эт. страд. от* **жюлют** / Жюлют дегенни *зорлаучу айырмасы. Аппаны сакъалы гымых жюлютюлдю.*

ЖЮЛЮТЮЛЮУ *и. д. от* **жюлютюл** / Жюлютюл дегенден *этим ат. Сакъалны жюлютюлюую. Чачны жюлютюлюую.*

ЖЮЛЮТЮУ *и. д. от* **жюлют** / Жюлют дегенден *этим ат. Сакъал жюлютюу. Чач жюлютюу.*

ЖЮЛЮУ *и. д. от* **жюлю** / Жюлю дегенден *этим ат. Чачны жюлюу. Биреуню сакъалын жюлюу.*

ЖЮЛЮШ *эт. взаимн.-совм. от* **жюлю** / Жюлю дегенни *араш айырмасы. Жашла сакъалларын жюлюшедиле.*

ЖЮЛЮШЮУ *и. д. от* **жюлюш** / Жюлюш дегенден *этим ат. Сакъал жюлюшюу.*

ЖЮМЕЛ *сыф.* Родившийся до массового окота / Заманындан алгъа *(къышда)* туугъан *(къозу неда улакъ). Мухадин жюмел къозу териден ишленнген бёркню тюбюнде, къара кёзлери да эсленип, арбазда сюеле эди.* Шауаланы Х., Ач эшикни, менме, 17. ❑ *Ёрюзмек... беккъол адам эди, сюрюуюнден бир жюмел къозу къораса, юйю оюлгъанча, къаралып, жыйырылып айланыр эди.* "Шуёхлукъ", № 45, 96.

ЖЮМЕРИ *ат.* Лучшая *(для пастьбы скота)* трава / Кырдыкны мал отларгъа бек игиси. *Жохар, бурма къозула, Кирши тартып, атлайдыла, Быттым эте, созула, Жюмерини отлайдыла.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 42. *Хар бир жеринг – жюмери, Гюлню, чечекни жери. Жыр устасы, кел бери! Мудахлыкъ бизден кери!* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 53.

ЖЮН *ат.* **1.** Шерсть *(овцы, козы)* / Къойну, эчкини терисини юсюндеги тюгю. *Кёксюл жюнден басылгъан кюйюзню юсюне гоккала тизилгенча, жулдузла кёкге къотарылгъандыла.* Байрамукъланы Х., Къарчаны юйдегиси, 140. ❑ *Зурум, кётюртмени тюбюнден эски четенни чыгъарып, жюн тите башлады.* Толгъурланы З., Эрирей, 9. ❑ *[Эгеу:] Кюз артында къыркъылгъан жюнледен этигиз жамычыланы.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 332.

2. *В позиции определения:* шерстяной / Жюнден этилген. *Жамийлят пальтосун бла жюн жаулугъун тешди.* Кацийланы Х., Тамата, 100. ❑ *Ол [ана] меннге жюн чындайла неда къол къапла этсе, аллай бирни да фронтха жиберип тургъанды.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 38. ❑ *Жулдуз, сабийчигин жюн ботагъа чёргеп, эл сюрюуню аллына къарай чыкъды.* Шахмырзаланы С., Танг аласында, 10.

❑ **Жюн таракъ** чесалка / жюнню тараучу таракъ. *Горча отну тютюню, сюзюк жюн таракъдан чыкъгъанлай, къошну къалын салам башындан сыпдырылып чы-*

гъады. К а ц и й л а н ы Х., Тамата, 57. ❑ *[Сакийнат Майрусханнга:] Сен манга жюн таракъны келтирип кетген кюн а Омар нек эсе да эшикден бузулуп кирди.* Г у л а й л а н ы Б., Жаяу жолчукъ, 13.

ЖЮР *буйрукъ.* тур. Давай!, айда!, пошли! / Бирею биреюню аны бла бир затны бирге этерге, бир жерге барыргъа чакъыргъанын кёргюзтеди. *– Жюр, Мухтар, къошха бара эсенг, жылкъычы болурса, бизни бла,– деп накъырда этди Хасан.* О р т а б а й л а н ы Т., Октябрны саугъасы, 9. ❑ *[Марзият:] Алан, Шамил, жюр биз да колхозгъа ишге барайыкъ.* "Жарыкъ жолда", 126.

ЖЮРЕК *ат.* **1.** Сердце *(центральный орган кровообращения)* / Адамны эм жаныуарланы къан айланыучу ара органлары. *Ата – билек, ана – жюрек.* (Н а р т с ё з). ○ *[Аскерхан:] Мен аны [Зояны] асыры сюйгенден, анга жюрегими чыгъарып берейим деп болама.* "Коммунизмге жол". ❑ *[Саматны] жюреги чанчды, кёзю-башы тёгерек айланып, бетин тер басды.* Ш а у а л а н ы Х., Кюйген тап, 24.

2. *кёч.* Сердце, душа / Адамны сезимини, къайгъырыууну, къууанчыны, халыны белгиси. *[Къаргъа:] Ой, насыплы адам! Сени къаллай асыллы жюрегинг барды!* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 312. ❑ *Хар адамны жюрегинде поэзия болургъа керекди.* К ъ а г ъ ы й л а н ы Н., Жулдузла жукъланмайдыла, 192.

3. *кёч.* Важнейшее место, средоточие *чего* / Бир затны бек керекли, уллу магъанасы болгъан жери, ёзеги, арасы. *Москва бизни Ата журтубузну жюрегиди.* "Коммунизмге жол", 1972, № 204. ❑ *Площадканы ортасында бек ачыкъ жерде, насос станцияны юйю – битеу нефть быргъыны жюреги орналгъанды.* "Коммунизмге жол", 1976, № 139.

▲ **Жюреги ачыкъ** ачыкъ жюрекли *(къ. ачыкъ [1]).* *Жюреги ачыкъ, тили татлы, иши тюз болмаса, тюкенчи халкъны аллында борчун толтураллыкъ тюлдю.* "Ленинни байрагъы". ❑ *Аны [Эркеханны] жюреги, къолну аязыча, ачыкъ эди, усу, къылыгъы жокъ эди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, III, 27. **Жюреги ауруйду** жаны ауруйду (къ. **жан** [1]). *[Найыпхан Хадижатха:] Сени жангыз уланынгы къазауатдан къайтмай къалгъанына бизни жюрегибизни ауругъанына ишекли болма.* "Шуёхлукъ", № 14, 91. ❑ *[Мёлехан] жашчыгъы [Ибрахим], ач болуп, кёзюне къараса, жюреги ауруп, кёп кёз сууларын тёкгенди.* А п п а л а н ы Х., Къара кюбюр, 7. **Жюреги жабышады** *кто* или *что-л.* ему очень по душе / бек жаратады, тап кёреди, кёлю барады. *Аны [Темиркъаннга] биринчи кёргенлей окъуна, кимни да жюреги жабышырыкъды.* З а л и й х а н л а н ы Ж., Тау къушла, 95. **Жюреги жарыды** он обрадовался / къууанды, кёлю жарыкъ болду. *Барысы да Къызыл Аскерни ол уллу хорламына бек ыразы болдула, къууандыла, жюреклери жарыды.* Т ё п п е л а н ы С., Атам урушдан къайтса, 17. ❑ *Ол кеси ёмюрюнде анасыны жюрегин бир зат бла да жарытмагъанды.* "Коммунизмге жол", 1977, № 134. **Жюреги жарылады** лопнуть от гнева (от злобы, от горя, от зависти и т. п.) / ачыудан, бушуудан, зарланнгандан д. а. к. затдан) жаны бек къыйналды. *Жаш а, асыры ачыуланнгандан, жюреги жарылады.* "Шуёхлукъ", № 51, 103. **Жюреги жер бла тенг болду** *(тенгди)* он в подавленном состоянии / бек мудах болду. *[Къыз:] Ауруйду, къызла, ой сау болмайды Машина ургъан билегим. Жаным дунияда жашай эсе да, Жер бла тенгди жюрегим.* (Ф о л ь к .). ▭ *Харун тёрт бюкленип, жюреги жер бла тенг болуп тура эди.* Х у б и й л а н ы О., Аманат, I, 28. **Жюреги жукъаргъанды** он стал несдержанным / сёз кётюралмайды. *[Азал:] Жылым уллайгъанча, акъылым да азгъанды, жюрегим жукъаргъанды.* Х у б и й л а н ы О., Жукъусуз кечеле, 215. ❑ *Ахматны*

жюреги жукъаргъанды, энди ол алгъынча сёз кётюрмейди. "Коммунизмге жол", 1971, № 18. **Жюреги жылынды** он стал довольным кем / биреуге, аны ишине ыразы болду. *(Эркехан Къушжетерге:) Сизден жюреги жылынса, ол [Ирачыкъ] алай этерик болмаз эди.* Хубийланы О., Аманат, III, 28. **Жюреги кётюрюлдю** *къарач.* кёлю кётюрюлдю (*къ.* **кёл** [2]). *Манга сау бригаданы ышанып бергенлерине жюрегим кётюрюлюп, не кючюмю, не билимими аямай, кюреше эдим.* Хапчаланы М., Мени насыбым, 6. ❑ *Къууанчынг болуп, жюрегинг кётюрюлген кюн тынгыласанг, шоркъа тауушла санга "чанчыл" дегенча, ханс ургъан тауушу этедиле.* Хубийланы О., Аманат, III, 8. ❑ *Петрович, кюннге кюйюп къаралгъан берчли къолун узатып, жюреги кёлтюрюлюп, эки кёзю теренден жылтырай башлады.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 263. **Жюреги кюеди** он горюет / бушуу, къайгъы этеди, жарсыйды. *Юсюпню кёз жашы чыкъмаса да, жюреги кюеди, ичинден сарнайды.* Шауаланы М., Мурат, 47. ❑ *Шамкъыз, эринден жюреги не бек кюйсе да, кесини халын адамлагъа билдирмезге кюреше эди.* "Коммунизмге жол", 1969, № 192. **Жюреги къайнайды** *къарач.* къаны къайнайды (*къ.* **къан** [1]). – *Сени жюрегинг меннге къайнап тура кёреме! – деп, къычырды Чомур [Дауумгъа].* Хубийланы О., Дерт, 8. **Жюреги къан тырнайды** у него кошки скребут на сердце *(на душе)* / не этерге билмей, амалсыз болады, къоркъуу этеди. *Аны [Бабынны тойгъа хазырланнганын] эшитип, Сайхатны жюреги къан тырнады.* Тёппеланы А., Отлукъ ташла, 196. **Жюреги къатханды** он ожесточился / жюреги кыйналгъаны себепли, жукъгъа къайгъырмайды, жазыкъсынмайды, сууугъанды, къаты жюрекли болгъанды. *Сабийни жюреги бир къатса, аны жумушатхан кыйынды.* Къулийланы Х., Эгизле, 36. ❑ *Хар заманда къууанып туруучу жюрегим къатхан эди.* Тёппеланы А., Чамны да чам биледи, 21. ❑ *Дертли жюрек жаугъа хыны къатар.* "Жилтинле", 452. **Жюреги орунуна келди** отлегло от сердца / жаны тынчайды, ырахат болду. *Жашыны окъуугъа киргенин эшитгенде, Шамсаны жюреги орунуна келди.* "Коммунизмге жол", 1972, № 76. ❑ *[Гонай:] Сюйген ишими тапхынчы, жюрегим орунуна келлик тюйюлдю.* "Коммунизмге жол", 1972, № 43. **Жюреги сууду** он остыл сердцем, охладел к *кому-чему-л.* / Алгъыннгы талпыныуун, сезимини тирилигин тас этди, жукъну сансынмады, анга къайгъырмады, жан аурутмады, кёлсюз болду. *[Къушжетер:] Юйден абирек болгъанма, жюрегим сууп бошагъанды.* Хубийланы О., Аманат, III, 365. **Жюреги такъыр болду** у него слёзы подступили к горлу / кёлю толду, жилярыгъы келди. *Аминатны элден келе тургъанын эслеп, [Аслийжанны] жюреги бютюн такъыр болду.* Кацийланы Х., Тамата, 15. ❑ *Жашчыгъы, ач болуп, кёзюне къараса, жюреги такъыр болуп, [Мёлехан] кёп заманны кёп кёз сууларын тёкгенди.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 7. ❑ *[Мухтар:] Мен, жюрегим такъыр болуп, тышына чыкъдым да юйге тебиредим.* Токъумаланы Ж., Ёксюзню къадары, 7. **Жюреги тамагъына тыгъылды (тирелди)** у него душа *(сердце)* разрывается от обиды, печали, тоски и т. п. / бир затха бек жарсыйды, бушуу этеди, жюреги бек къыйналады. *Таужан, бетин къоллары бла жабып, жюреги тамагъына тыгъылып, сёлешалмады.* Хубийланы О., Аманат, III, 101. ❑ *Тауканы къаралгъан суукъ бетинден Домалай къолун, отдан алгъанча, терк алды. Жюреги тамагъына тыгъылды.* Текуланы Ж., Сыркыу, 44. ❑ *Жюрегим тамагъыма тыгъылып, солуу алыргъа къоймайды.* "Шуёхлукъ", № 39, 100. **Жюреги тарайды (таралады)** он испытывает душевные страдания / къыйналады, термиле-

ди, инжиледи. *Мудахчыкъды, аны [Саматны] сабий жюрекчиги тарайды,– Бутчугъуну юзюлгенин биледи.* Отарланы К., Жолла, 159. ❑ *[Къыз:] Мен сюеме да, сюйюп кюеме, Жанымдан артыкъ кёреме, Жюрегим тарай, кёзлерим къарай, Аллынга чыгъып келеме.* "Малкъар халкъ жырла", 253. ❑ *Хасанбий, жюреги тарала, акъырын атлайды, кёз жашлары саркъып, ёшюнюне тамадыла.* Гыттыуланы М., Ачыкъ жюрекле, 87. **Жюреги тартады** ему по душе *(сердцу) что* / жаратады, тап кёреди, кёлю барады. *Жангы почтачыгъа Жамалчыкъны жюреги тартады.* Къулийланы Х., Эгизле, 38. ❑ *[Масхут Тахирге:] Эсингде эсе, Зайнаф билмегенликге, мени жюрегим анга бек тарта эди.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 11. **Жюреги тартмайды** у него сердце *(душа)* не лежит / бир затны этерге сюймейди, кёлю бармайды, аны жаратмайды. *Ач болдум эсе да, жюрегим ит тегенеден ичерге бир да тартмайды.* "Къарачай халкъ таурухла", 96. *[Аслан Шамилге:] Алан, сени жюрегинг тартмагъанлыкъгъа, бизге бир зат уртлама къой!* "Коммунизмге жол", 1971, №108. **Жюреги тау чакълы болду** он на седьмом небе от радости / бек, чексиз къууанды. *Студент бек къыйын экзаменден "беш" алып, жюреги тау чакълы болуп чыкъды. Он жылдан бери кёрмей тургъан эгечин кёргенде, жашны жюреги тау чакълы болгъан эди.* **Жюреги тешилди 1)** у него отлегло *(отошло)* от сердца / жумушады, жумушакъ болду, ачыуу сел болду. *[Абдулкеримни] жюреги асыры тешилгенден, ичинден бир тюрлю тылпыу чыгъып, кёзлеринде жыламукъла ойнатды.* Байчораланы М., Уллу Къарачайда, 13; **2)** он готов простить *кому что* / биреуню терслигин кечирирге хазырды. *[Айшат эрине:] Сен мени аурумай ёлюрча этгенсе, санга жюрегим тешиллик тюйюлдю.* "Коммунизмге жол", 1974, № 80. **Жюреги чёкдю** *къ.* жюреги тешилди. *Ол кюнден сора Эллен, жюрегин чёкдюрюрге не бек кюрешсе да, болалмады.* Кацийланы Х., Мухаммат, 75. *[Эрлен:] Шыбырдасала чапыракъла, Мен къачама тешикге, Жюрекчигим чёкгюнчю, Мен чыкъмайма эшикге.* Шахмырзаланы С., Сырыйна, 175. **Жюреги шор тарайды** он сильно проголодался / бек ач болгъанды. *Жюрегини шор тарауу кетгенден сора, Заммай элден, дуниядан хапар сора башлады.* Къулийланы Х., Дорбунда ушкок атылды, 15. *Къоншу ыннагъа барып, ол [ана] Таш салдырады жашына, Ач болуп, жюрегини шор Тарагъанын да жашыра.* Мокъаланы М., Къушну ауанасы, 66. **Жюреги такъыр** бедный, несчастный, горемычный, печальный / Мудах, насыпсыз, харип, къыйынлы. *Зулмулукъ унукъдургъан Умутсуз факъыралагъа Кёл берди сени [журтум] кючюнг, Жюреги такъырлагъа.* Отарланы С., Назмула бла поэмала, 7. **Жюрегин ачды** он открылся перед кем / кесини оюмун биреуге жашырмай айтды. *Жюрегими ачайым деп барсам, Тас боладыла айтыр сёзлерим.* "Шохлукъ", 260. *Адам бла терк-терк тюбей, сёлеше, ушакъ эте, жюрегинги да ача, аны жюрегин да биле турургъа керекди.* Ж. Залийханов, Жаннган жюрекле, 61. **Жюрегин басды** он успокоился / тынчайды, тыйылды, тохтады. *Къонакъ не айтыргъа билмей, "отунчуну ач ачыуу бурнунда" дегенлей, аны [Къамысны] жюрегин басаргъа кюрешип, сабийлеге айланды.* Хубийланы О., Жукъусуз кечеле, 9. ❑ *Даулаша тургъан жашланы бири, бери айланып, мыйыкъ тюбюнден кюле: "Эгешчигим, жюрекчигинги бас, ансы чыгъып кетерге боллукъду",– деди.* Хубийланы О., Адамла, 5. **Жюрегине жау жакъгъанча** очень приятно кому / ариу, иги, хычыуун, кёлге асыу. *Махмут бла олтургъаны [Шерийфатха] жюрегине жау жакъгъанча кёрюнюп турду.* Шауаланы М., Мурат, 137. ❑ *Абидатны сёзлери Маратха жю-*

регине жау жакъгъанча эдиле. **Жюрегине жетди** / глубоко взволновало его / аны къозгъа, тынгысыз эт, къайгъылы эт. *Светлананы сюйдюмлю къарауу жашны жюрегине жетгенин, аны битеу акъылын бёлгенин кёрген ана не этерин да билмей эди.* "Шуёхлукъ", № 14, 104. ❑ *Хар бешик жыры уа ананы Жюрегине жетди адамны.* Бабаланы И., Жетегейле, 55. **Жюрегине къоркъуу кирди (тюшдю)** он начал испытывать страх / къоркъуп башлады, къоркъууну сезди. *[Жарах Аминнге:] Жюрегинге къоркъуу кирип башласа, къулфууну окъу.* "Шуёхлукъ", № 20, 78. ❑ *Бир кесекден, жюрегиме къоркъуу тюшюп, мындан ары оза эсе, жукълаталмай къалама деп, ёртенчикни къармаргъа кюреше тебиредим.* Чотчалаты М., Эм таза кёкню тюбюнде, 22. **Жюрегине тюшдю** запало ему в душу / акъылында *(эсинде)* къалды. *Аны [Хажибекирни] хар терс, тапсыз сёзю, бителмезлик жара болуп, Жандетни жюрегине тюшдю.* Хубийланы О., Аманат, III, 122. ❑ *Бу сёзле Сосурукъну жюрегине тюшюп, эсинде кёп жыллаты къалгъандыла.* (Фольк.) **Жюрегин жарады** он доводит его до ярости / къанын бузады, ачыуландырады. *[Къаниятат:] Лаудан да къобар, жауларыбызны жюреклерин жара, ма бу юйде тойоюн да этербиз.* Къобанланы Д. Таулада тауш, 333. ❑ *Сен да керексиз доп-доп этип, жюрегими жарма, алайсыз да жарыла турады! – деп, къычырды Алий Жамийлятха.* Кацийланы Х., Тамата, 39. ❑ *[Ичгичи] ичги ийисден къырып, Айланады жюрек жара.* Къулийланы Х., Жырны заманы, 135. **Жюрегин сары суу алды** он очень переживает, волнуется / бек къыйналады, жарсыйды, инжиледи. *[Сафият Базарбийге:] Жюрегибизни сары суу алып тургъандан эсе, шо элт да бухгалтерге ахчасын тёле да къой.* Хубийланы О., Аманат, III, 222. **Жюрегин сындыр** унижать *кого* / сыйын тюшюр, учуз эт. *Ишни битеу тындырдыкъ, Залимлени жюреклерин сындырдыкъ.* "Жилтинле", 286. ❑ *[Домалай Фатиймматха:] Неда болсун, ол онгсуз сабийчиклени жюреклерин сындыртмазгъа кюреш.* Хубийланы О., Дерт, 37. **Жюрегин тёкдю** он излил свою душу / кёлюндегин жашырмай айтды. *[Наныкъ Зурумгъа:] Къачан эсе да араларында бир затлары болгъан эди деп, тёге тураса сен жюрегинги.* Хубийланы О., Дерт, 115. ❑ *[Азрет кеси кесине:] Къыз кеси келип санга жюрегин тёкмез.* Къобанланы А., Кюн таякъла, 71.

❑ **Жюрек ауузу** *къ.* **жюрек 1.** *[Аминат] асыры кюлгенден, солуун алалмай, сол къолу бла жюрек ауузундан тутуп, шинтикге чёкдю.* Кацийланы Х., Тамата, 16. ❑ *Анасы аны [къызын] кесине тартып, башын жюрек ауузуна къысады, чачын сылайды, жапсарады.* Кацийланы Х., Мухаммат, 129. ❑ *Мудах жаш хапарын бошагъанлай, Хамит эмчек атасыны жюрек ауузуна къоргъашин саугъаны берди.* Хочуланы С., Хапарла, 54.

▲ **Жюрек ачыкълыкъ** чистосердечность, откровенность, искренность / ачыкъ кёллюлюк, тюз ниетлилик. *"Халал гыржыныгъыз, Жюрек ачыкълыгъыгъыз ючюн да сау болугъуз, таулула!" – деди Валерий уллу ыразылыкъ бла.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 142. **Жюрек байла** вкладывать душу / бир затха берил, бир затны сюйюп, къадалып эт. *Татыулу аш къабарса, Ишге жюрек байласанг.* Шахмырзаланы С., Битимлени билигиз, 18. **Жюрекге бал сюртгенлей** как маслом по сердцу / ариу, хычыуун, жагъымлы эшитилген, сюйюп тынгыларча. *Жюрекге бал сюртгенлей кёрюнген музыканы тыйдыла да, Левитанны ауазы чыкъды.* Залийханланы Ж., Жаннган жюрекле, 174. **Жюрек къыйын** обида / кёлкъалды. *Ыннаны кёп затха жюрек къыйыны болгъанын аны бет къаны, мудахлыгъы билдире эдиле. Хасан бла Бадийнахан бир бирге жюрек*

къыйынсыз жашагъанлы 30 жылдан атлагъанды. **Жюрек къыйын эт** обижаться / кёлкъалды бол. *Ол не аз затчыкъгъа да жюрек къыйын этиучюдю. Къыз окъуугъа киралмагъанына бирси тенглерича жюрек къыйын этмей эди.* **Жюрек тамыр** *что-л.* милое, самое любимое, дорогое для человека или самый любимый, дорогой для него человек / адамны бек сюйген, бек багъалы, жаны кибик кёрген адамы неда заты. *Ана – жюреклени тамыры.* (Нарт сёз). ○ *Сюймекликни сагъынсала, Чанчады жюрек тамырым.* (Фольк .) □ *Дуния жарыгъым, жюрек тамырым, Сенича кимни кёрлюкме!* "Малкъар халкъ жырла", 156.

ЖЮРЕКЖАР *сыф.* Любящий злить, доводить людей / Адамны жюрегин къыйнаучу, ачыуландырыучу. *Жюрекжар сабий. Жюрекжар адам.*

ЖЮРЕКЛИ *сыф.* Смелый, отважный, храбрый / Ётгюр, таукел, батыр. *Жюрекли жигер болур.* (Нарт сёз). *Асланны жюреклиси айгъа секирир.* (Нарт сёз).

ЖЮРЕКЛИЛИК *ат.* Смелость, отважность, храбрость / Ётгюрлюк, таукеллик, батырлыкъ. *Ол сабийни жюреклилигине адамла бек сейир эте эдиле.*

ЖЮРЕКСИЗ *сыф. къ.* **къоркъакъ.** *Ол къыз бош жюрексиз затды.*

Жюрексиз бол *къ.* **къоркъ.** *Жюрексиз болуп къалтырайдыла, сабийле, аппаны къоркъунчлу жомагъына тынгылай.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 63.

ЖЮРЕКСИЗЛИК *ат къ.* *къоркъакълыкъ.*

ЖЮРЕКСИН *эт.* Прийти в сильно расстроенное состояние / Кёлюнг толуп, жюрегинг къыйналып, кесинги тыялмай айт, сёлеш, жиля. *Бешикни не бек эхчеселе да, сабий сыгъынып, жюрексинип жиляй эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 9. ❑ *Букъминат ... юйге киргенден сора да жюрексиннгенин тыялмады.* Шауаланы Х., Ач эшикни менме, 104. *[Пристоп] жюрексиннгенден, сёзю тамагъына бюкленип... кёк мияла кёзлерин эриши халда тутмакъла таба къаратды.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 192.

ЖЮРЕКСИНДИР *эт. понуд. от* **жюрексин** / Жюрексин дегенни *къатланыучу айырмасы. Жашны хапары эгечин жюрексиндирди.*

ЖЮРЕКСИНДИРИУ *и. д. от* **жюрексиндир** / Жюрексиндир дегенден *этим ат. Биреуню жарсытып, къыйнап жюрексиндириу.*

ЖЮРЕКСИНИУ *и. д. от* **жюрексин** / Жюрексин дегенден *этим ат. Сабийни жюрексиниую.*

ЖЮРЕКСИНИШ *эт. взаимн.-совм. от* **жюрексин** / Жюрексин дегенни *араш айырмасы. Жашчыкъла хапарны жюрексинишип айтадыла.*

ЖЮРЕКСИНИШИУ *и. д. от* **жюрексиниш** / Жюрексиниш дегенден *этим ат. Сабийлени хапарны айта туруп жюрексинишиулери.*

ЖЮРИ *къауум. ат.* Жюри / Кёрмючде, конкурслада, эришиуледе саугъаланы кимге берилликлерин тохтащдырыучу устала. *Жюриде культураны министерствосундан белгили артистле бар эдиле.* "Ленинни байрагъы". ❑ *Пионерлени дворецини сахнасына сабийледен къуралгъан жюрини членлери кётюрюледиле.* "Коммунизмге жол". *Жырчылагъа саугъаланы жюри берликди.* "Коммунизмге жол".

ЖЮРЮ *эт.* **1.** *къ.* **айлан.** *Бёрю жюрюген жол бла баласы да жюрюр.* (Нарт сёз). ○ *Ол [Жамийла], гитчелей окъуна атасы бла*

жылкъы ызындан жюрюй, ёсгенди. "Шуёхлукъ", № 27, 14. ❑ *Хар заманда [Борисни] машинасы бузукъсуз жюрюйдю, ол ишин деменгили бажарады.* "Ленинни байрагъы", 1975, № 48.

2. Посещать *(напр. кружок, театр)* / Кружокга, театргъа д. а. к. башха затха бара тур. *Къызла, жашла аммагъа баргъан заманда жырлаучу-тепсеучю кружокга жюрюгенле миллет чепкелерин кийип барыргъа деп оноу этгендиле.* Шаманланы М., Окъа бёрк, 15. ❑ *[Кукин:] Халкъ театргъа жюрюмейди, мен а аны ючюн да, арендге да, артистлеге да хакъ береме.* А. Чехов, Хапарла, 56. ❑ *Оразаны сабийле окъуна тута эдиле, межгитлеге жюрюй эдиле.* "Шуёхлукъ", № 37, 75.

3. *кёч. сёл. тил.* Гулять, встречаться, пребывать с кем в интимной связи / Тослукъ жюрют, зыйналыкъ эт, хауле айлан. *[Абидат Фердаугъа:] Ол кимилди бла жюрюгенсе да, эрге ма аны ючюн бармайса.* Кацийланы Х., Мухаммат, 55. ❑ *Эри хауле жюрюйдю деген хапарла Лизагъа жете турадыла.* "Шуёхлукъ", № 22, 112.

4. Ходить *(о слухе, вести и т. п.)* / Айтыл, чыкъ, жайыл *(сёзню, хапарны юсюнден). [Жаш къызгъа:] Сюйген хапарынг жюрюй тургъанды, Келир умутунг бармыды?* "Малкъар халкъ жырла", 208. ❑ *Жигитлени къанлары тёгюлген жерде, грек халкъда жюрюген сёзге кёре, тирликле бютюн да бек къайнап чыгъарыкъларына поэт ийнаныпды.* "Шуёхлукъ", № 30, 106. ❑ *[Ныгъышда олтургъанладан бири Шараугъа:] Къойла кичиу болгъандыла, деп аллай таурух жюрюйдю.* Толгъурланы З., Эрирей, 110.

5. Обращаться, быть в обороте *(о деньгах, товаре)* / Айлан, оборот эт, жара *(ахчаны, товарны юсюнден). Лейляны ариулугъу, жюрюмеген ахчача, кишиге кереклиси болмай, эрип тауусулуп бара эди.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 72.

6. Бытовать, существовать *(об обычае, деспотизме и т. п.)* / Жашауда бол, бола тур. *Адам адамгъа ахшылыкъ этиу, сыйлай билиу ата-бабаладан бери жюрюген адетди.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 45. ❑ *Къууанчлыкъда жашайбыз, Бизде жюрюмейди зулму.* Къулийланы Х., Жулдузчукъла, 19. ❑ *Адам ёлтюрюлген жерде мюлкге чабыууллукъ этиу тау бийледе бютюн да бек жюрюй эди.* "Шуёхлукъ", № 33, 127.

7. Находиться в движении *(о механизме)* / Айланып, бурулуп, ишлеп тур *(механизмни юсюнден). Чоллакъ жюрюмей чепкен согъулмаз.* (Нарт сёз). ○ *Къабыргъада сагъат тик-тик деп жюрюйдю.* Толгъурланы З., Айыуташ, 21.

8. Применяться, употребляться, использоваться / Хайырланыл. *Насийхат, тырман юйюрде жюрюген затла болмагъандыла.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 38. ❑ *Жангы юйленнгенлени, туугъан сабийни къууанч халда регистрация этиу бир-бир Советледе жюрюмегенни орунундады.* "Ленинни байрагъы". ❑ *[Сапар Домалайгъа:] Былайда топ, бомба атылмагъанлыкъгъа, бир бирине къолларындан келген аманлыкъны аямайдыла, бычакъ, ушкок да, таш, къазыкъ да жюрюгендиле.* Хубийланы О., Дерт, 241.

9. Быть в почёте, чести, иметь авторитет, уважение / Адамлагъа ариу кёрюн, сыйлы, намыслы, даражылы бол. *Самат, баям, намысы жюрюген адам болур эди, алайдагъыланы барысы да аны къатында кеслерин аямай ишлей эдиле.* Тёппеланы А., Кюн батмайды. ❑ *Колхозда Асхат бек белгили, даражасы жюрюген адамладан бириди.* Гуртуланы Э., Аскер шуёхла, 17. ❑ *Бу къара шинли субай адамны [Юсюпню] аты халкъны ауузунда жюрюй эди.* Гуртуланы Э., Жангы талисман. 75.

10. *В сочет. с деепр.* на -п другого глагола выступ. в рли вспом. глаг. и означ. длительность или постоянство действия / -П аффик-

сли этимчаны ызындан келсе, болушлукъчу этимни къуллугъун толтурады эм ишни кёпге созулгъанын неда хар заманда да болуучу халын билдиреди. *Ала [айыртыучу сёзле] барысы да грамматика магъананы тутуп жюрейдюле.* "Къарачай-малкъар тилни грамматикасы", 227. ❑ *[Мазан:] Энди мен ол кишини излеп жюрюйме.* "Малкъар халкъ жомакъла", II, 187. ❑ *Адам улу бюгюнледе битдирип жюрюген культура ёсюмледен да кёп зат Кавказдан чыкъгъанды.* "Ленинни байрагъы".

ЖЮРЮК *сыф. къарач.* **1.** *къ.* **жюйрюк I** *(1-чи магъ.). Жюрюк ат жюген бла урушур.* (Нартсёз). ○ *Ач ит жюрюк болур.* (Нартсёз).

2. *кёч. къ.* **жюйрюк II** *(2-чи магъ.). [Ахмат:] Ол шыйых дегенлери къарасакъал Къасымны къашха алашасындан жюрюк болур.* Аппаланы Х., Къара кюбюр, 134.

ЖЮРЮЛ *эт. страд. от* **жюрю** / Жюрю дегенни *зорлаучу айырмасы. Биз а жюрюлген жоллагъа къайтайыкъ, Жашалгъан жылладан хапар айтайыкъ.* Отарланы К., Сынла, 114.

ЖЮРЮЛЮУ *и. д. от* **жюрюл** / Жюрюл дегенден *этим ат.*

ЖЮРЮТ *эт.* **1.** Заставить ходить кого *за кем-чем* / Биреуню бир адамны неда бир затны ызындан жюрюп турурча эт. *Къыз жашны алдап, ызындан жюрютюп турду.*

2. Водить *кого* с собой / Биргенге айландыр. – *Улан, сен бу итни биргенге нек жюрютмейсе? – деп, къарт Мазаннга тырман этди.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 39.

3. Носить, иметь на себе *что* / Бууннга, бармакъгъа сал, боюннга кыыс, къулакъгъа такъ. *Жюрютген сагъатынгы къалай айланнганын билген алай кыйын тюлдю.* Хубийланы О., Адамла, 12. ❑ *[Жаш къызгъа:] Жюзюгюнгю къуу-анч жюрют, берейим, Айтханларынг къабыл болуп кёрейим.* Къулийланы Х., Жырны заманы, 190. ❑ *Ибрахим, талисманны мелтеге чулгъап, тышын да, сахтиян къап этип, боюнуна дуу-ача тагъып жюрюте эди.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 164. // Носить с собой, иметь при себе / Жанынгда айландыр. *[Унухну] тютюн жюрютген хуржунунда тёрт бюкленип турады ол [ауругъаныны юсюнден справка].* Батчаланы М., Элчилерим, 120. ❑ *Шпион кесини артыкъ машогун биргесине жюрюте эди.* "Шуёхлукъ", № 28, 68. ❑ *Энеев жан хуржунуда жюрютген дефтерчигин ачып къарады.* "Шуёхлукъ", № 63, 23.

4. Водить *(машину, трактор и т. п.)* / Машинаны, тракторну д. а. к. башха затны сюр, бардыр. *Ол [Чомур] бир къолу бла машинаны жюрютюп баргъанлай, бир къолу бла да папирос бурургъа кюрешеди.* Хубийланы О., Дерт, 6. ❑ *Тюненеги жарлы бюгюн трактторну жюрютеди.* "Шуёхлукъ", № 6, 36. ❑ *Юсюп сюйген усталыгъына келишген ишде урунады – юч жылдан бери шахтада электровозну жюрютеди.* "Ленинни байрагъы".

5. Развозить *(почту, рабочих и т. п.)* / Почтаны, ишчилени д. а. к. башха затланы ташы, бир жерден экинчи жерге элт. – *Ма, сизге письмо келгенди,– деп, почтаны жюрютген бир жаш тиширыучукъ, аллына атлап, конвертни анга [Муссагъа] узатды.* Къобанланы Д., Эки заман, I, 5. ❑ *Осман бла Муратчыкъ, рудникде бир кесек айланып, ишчилени жюрютген вагончукъ бла энишге тюшдюле.* Гуртуланы Э., Азретни къуу-анч кюню, 115.

6. Руководить *(хозяйством, фермой и т. п.)* / Бир затха башчылыкъ, таматалыкъ эт. *Ахмат мюлкню тап жюрюте биледи.* "Шуёхлукъ", № 44, 111.

7. Проводить *(скачки, соревнования и т. п.)* / Чаришни, эришиуню д. а. к. башха затны бардыр.

Чаришни жюрютюрге Ёмсан, Холам, Бызынгы, Чегем, Малкъар тарларындан бирер адам айырып, атларына "тюзлюкчюле" дейдиле. Шахмырзаланы С., Танг аласында, 27. ❑ *Женгил атлетика эришиулени жюрютюрге сюд коллегия айырылгъанды.* "Ленинни байрагъы".

8. Иметь *(скот, богатство и т. п.)* / Малгъа, байлыкъгъа д. а. к. башха затха ие бол. *[Исмайыл Асланнга:] Айып этме, мен малны башын сыйгъа жюрютюрге излемейме, мал къулу тюлме.* Къоркъмазланы К., Горда бычакъ, I, 177. ❑ *Патчахны заманында... бийле, байла, жайлыкъланы, сюргю жерлени, агъачланы кеслери араларында юлешип, уллу байлыкъ жюрютюп болгъандыла.* Тёппеланы С., Уучу Зауурбек, 4.

9. Вести *(дело, учёт и т. п.)* / Ишни, эсепни д. а. к. башха затны бардыр, эт, тамамла. *Адамланы бир къаууму жамагъат жорукъгъа сыйынмагъан ишлени жюрютедиле.* "Ленинни байрагъы", 1978, № 60. ❑ *[Гитче:] Мен а анда [фермада] эсеп жюрюте эдим.* Шауаланы М., Кечерлеми?, 151. ❑ *[Азамат:] Мен, школгъа къарагъандан сора да, ёксюз сабийлени кеслерине бала этген адамланы ишлерин жюрюте эдим.* Сюйюнчланы А., Адамлыкъ, 8.

10. Носить *(имя, фамилию и т. п.)* / Къаллай да болсун, бир атха, тукъумгъа, чыннга д. а. к. затха ие бол. *Аны [Алимни] атын туугъан элибизде колхоз жюрютеди.* Гыттыуланы М., Жюрекле бла алтын къолла, 154. ❑ *Майрусхан эрини тукъумун жюрютеди.* "Коммунизмге жол", 1978, № 86.

ЖЮРЮТДЮР *эт. понуд. от* **жюрют** / Жюрют дегенни *къатланыучу айырмасы. Къызгъа келечиле жюрютдюр.*

ЖЮРЮТДЮРЮУ *и. д. от* **жюрютдюр** / Жюрютдюр дегенден *этим ат.*

ЖЮРЮТЮЛ *эт. страд. от* **жюрют** / Жюрют дегенни *зорлаучу айырмасы. Ала [справкала] эсеби къаты жюрютюлген документдиле.* "Коммунизмге жол", 1975, № 204. ❑ *Коллективде иш низам кючлюдю, мал аш аяулу жюрютюледи.* "Коммунизмге жол", 1976, № 130.

ЖЮРЮТЛЮУ *и. д. от* **жюрютюл** / Жюрютюл дегенден *этим ат. Машинаны жюрютюлюую. Эсепни жюрютюлюую.*

ЖЮРЮТЮУ *и. д. от* **жюрют** / Жюрют дегенден *этим ат. Мюлк жюрютюу. Жуукълукъ жюрютюу.* ▭ *Реформадан сора орус капитализмни болушлугъу бла Малкъарда малчылыкъ, сатыуалыу жюрютюу жаны айнып башлайды.* "Шуёхлукъ", № 38, 100.

ЖЮРЮУ *и. д. от* **жюрю** / Жюрю дегенден *этим ат. Ишге жюрюу. Намысы жюрюу.* ▭ *Бир бирде жаяу жюрюу, чабыу-жортуу эрикдирип, сюйгенлерине тансыкъ болгъан аскерчиле Катюшаны хар ким кесиникине санап, бал татытып жырлай эдиле.* Хубийланы О., Аманат, I, 37. ❑ *Эл ичинде орамлада, бютюн да бек уллу арба жолда адам, улоу жюрюу кёбюрек бола башлагъан эди.* Эбзеланы А., Махти, 28.

ЖЮРЮШ [1] *ат.* **1.** Ход, движение, перемещение *в каком-л.* направлении / Бир затны жюрюуюню терклигин кёргюзтюучю атлам, бир затны жюрюу халы. *Хайыуан, тишлери бла къатылып, жылыннган ауузлукъну чайнай, жюрюшге кёчдю.* Къобанланы Д., Таулада тауush, 187. ❑ *Тюрленди ёгюзню атламы, жюрюшю.* Макытланы С., Шаудан, 96. ❑ *Азрет эрлай машинаны жюрюшюн сериуюн этди.* Къобанланы Д., Кюн таякъла, 120.

2. Темп, быстрота протекания *чего* / Бир ишни тамамланыууну терклигин кёргюзтюучю даража. *Къазауатдан сора жыллада об-*

ластны экономикасы женгил жюрюш бла ёсгенди. "Ленинни байрагъы"1972, № 68. ❑ *[Малчыла] Жюрюшню сериуюн этмей барсала, мартны аягъына дери турмай окъуна тындырлыкъдыла борчларын.* "Ленинни байрагъы", 1973, № 61. ❑ *[Биченчиле] Жюрюшню сериуюн этмесек, ишибиз иги боллукъду.* "Ленинни байрагъы", 1964, № 47.

▲ **Жюрюш ал** *къарач.* набирать темпы / терк, женгил, къызыу бар, этил *(ишни юсюнден). Бригадада социалист эришиу кенг жюрюш алгъанды.* "Ленинни байрагъы", 1974, № 118. ❑ *"Преграда" совхозну бёлюмлеринде мал аш хазырлау къызыу жюрюш алгъанды.* "Ленинни байрагъы", 1976, № 136. **Жюрюш сал** *къарач.* ускорять темп / терк, женгил, къызыу бардыр, эт *(ишни юсюнден). Ара байлыкъгъа Къошабыз юлюш, Бичен ишге да салайыкъ жюрюш.* "Ленинни байрагъы", 1977, № 134.

ЖЮРЮШ [2] *эт. взаимн.-совм. от* **жюрю** / Жюрю дегенни *араш айырмасы. Адамла ёрге-энишге жюрюшедиле.*

ЖЮРЮШЛЮ *сыф.* Быстроходный / Женгил, терк жюрюучю. *Атынгы налы кюмюшдю деп махтанма да, кеси жюрюшлюдю деп махта.* (Нарт сёз).

ЖЮРЮШСЮЗ *сыф.* Ходящий медленно / Акъырын жюрюучю, терк жюрюмеучю. *Жюрюшсюз эшек. Жюрюшсюз адам.*

ЖЮТЮ I *сыф.* **1.** Острый *(отточенный, наточенный)* / Иги кесиучю, иги биленнген; антоними: гумых. *Жютю бичакъ къыннга ёч, жалгъан сёз жаннга ёч.* (Нарт сёз). ❍ *Балта сап сыйдам болургъа керекди, балта уа жютю.* Тёппеланы А., Кюн батмайды, 212. ❑ *Жютю чалгъыла жерни къыртышын ачдырадыла.* "Коммунизмге жол", 1970, № 89. ❑ *Асхат, кедаларын тешип, жалан аякъ бара тургъанлай, сол аягъыны баш бармагъын, бир жютю ташха уруп, кесдирди.* "Коммунизмге жол", 1976, № 54.

2. Суживающийся к концу / Учу, башы, алгъа чыкъгъан жери, къыйыры иничгерген. *Хамидовну жютю ... буруну, саз бети, аны саулугъу доюн болмагъанына шагъатлыкъ эте эдиле.* "Шуёхлукъ", № 5, 63. ❑ *[Гебенни] башы, хойнух тюпча, тёгерек, жютю болду.* Гуртуланы Б., Жарыкъ танг, 120. ❑ *Эчкиле тойсала да, жютю жухну къыйырында ёсген къайын чырпыланы башларын тишлери бла къыркъа барадыла.* Къудайланы Х., Бизни заманны адамлары, 23.

3. Острая, коническая или другой формы, вершина *чего*, пик / Къаяны, тауну д. а. к. башха затны конус неда башха формалы тёппеси, башы. *Къаяланы жютюлери Назмуладан къарайдыла.* "Шуёхлукъ", № 7, 51. ❑ *Толгъан айны къыйыры кюмюш тауну жютюсюне илинип тургъанча кёрюнеди.* Гуртуланы Э., Жанбермез Асланбий, 45.

4. *кёч.* Острый, испытующий *(о взгляде, глазах)* / Ётгюр *(къарамны, кёзлени юсюнден). Председателни кёзю жютюдю, хар нени да ахшы эслейди.* "Шуёхлукъ", № 11, 15. ❑ *Аны [Шарауну] къош къашлары, жютю къарамы Найыпханны бюгюнча эсинде турадыла.* Толгъурланы З., Эрирей, 7.

ЖЮТЮ II *хал. сёзл.* **1.** Остро / Иги кесерча. *[Жаш:] Карандаш къыйыучу жюлгючюм, Мен аны жютю билейим. – Атам, Любаны манга алчы! – деп, Айыпны ташлап тиледим.* "Малкъар халкъ жырла", 246. ❑ *Биринчи бригадагъа Ахмат да къошулуп, бешкъарыш чалгъысын жютю тишеп, чала эди.* Гуртуланы Б., Адилгерий, 135.

2. *кёч.* Зорко, проницательно / Иги эслерча, кёрюрча. *Бёрю, ач болса да, жютю къарар.* (Нарт сёз). ❍ *[Мухаммат:] Мени кёзлерим а лячинча жютю кёредиле.* Боташланы И., Пьсала, 193.

❑ **Жютю эт** точить *(нож, кинжал и т. п.)* / Билеп, иги кесерча эт. *[Масхут] кечени кече узуну билеп, къургъакъ сакъалын жюлюрча, бичакъны алай жютю этгенди.* "Шуёхлукъ", № 13, 58. ❑ *Къылычынгы жютю эт, Къан къалагъа женгил жет.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары.

ЖЮТЮБАШ *сыф. сёл. тил.* Островерхий / Башы жютю, тик болгъан. *Жютюбаш таула. Жютюбаш гебенле.* ▭ *Башында уллу къонгуроулары болгъан бийик килиса, кремлни жютюбаш къалалары, кирпич заводну сюелген ожагъы эсленедиле.* "Шуёхлукъ", № 64, 29.

ЖЮТЮБУРУН *сыф.* Остроносый / Буруну, учу жютю болгъан. *Маймёз кёлегими, анам этген жютюбурун сахтиян чарыкъларымы да чындайсыз къаплап, тийреге, Балдашлагъа, атылдым.* "Коммунизмге жол", 1978, № 204. ❑ *[Суфуну] чепкенини ёшюнлеринде, хазырла тюйюл, жютюбурун, къызыл окълу, сары жез патронла тизилипдиле.* Гуртуланы Б., Жангы талисман, 86.

ЖЮТЮЖУХ *сыф. сёл. тил. къ.* **жютюбурун.** *Жютюжух ракетаны тюбюнден от чыкъды.* Гуртуланы Э., Азретни къууанч кюню, 69. *Асланны бир жютюжух кючюгю барды.*

ЖЮТЮКЁЗ *сыф. сёл. тил.* Остроглазый / Кёзлери иги кёрюучю. *Битеу школда да аныча [Азретча] жютюкёз, сейирлик мараучу хазна табылгъан да этмез.* Гуртуланы Э., Азретни къууанч кюню, 89. ❑ *Жютюкёз, къарышкъулакъ [тайчыкъ], Сен тау жоллада бар сакъ.* Боташланы И., Ауш, 92. ❑ *Мен Темирчини къол ичинде Бёрю балагъа ушаучу эдим, Жютюкёз бёрю балагъа.* Къулийланы Къ., Сайлама, II, 88.

ЖЮТЮЛЕ *эт. сёл. тил.* **1.** Жютю эт (*къ.* **жютю**). *Бичакъны жютюле. Къаманы жютюле.*

2. *кёч.* Зорко, проницательно *(смотреть)* / Кёл салып, эс бёлюп къара. *[Эсен:] кёзюлдюреуюкню берчигиз, эй, жашла, энтда кесим жютюлеп бир къарайым.* "Малкъар халкъ жырла", 54.

ЖЮТЮЛЕН *эт.* Заостряться. **1.** Стать острым *(о конце, крае чего-л.)* / Жютю бол. *[Змейни] башында жютюленнген металл сабы болгъанды.* "Естествознание", 74. // Стать тоньше, угловатее *(о чертах лица)* / Аз, жукъар *(адамны бетини юсюнден). Жаш [Федя] саргъалды, аны бети жютюленди...* М. Горький, Ана, 53.

2. *кёч.* Обостряться, стать более острым, напряженным / Къыйын тамамланырча бол. *Проблемала жютюленедиле.* "Коммунизмге жол".

ЖЮТЮЛЕНДИР *эт.* Заострять, сделать более, резким, чётко выраженным / Черт, ачыкъ эт, артыкъ эс бур. *Халны къатылыгъы конфликтни жютюлендиреди.* Тёппеланы А., Омар Этезов, 46. ❑ *Автор, болумну керексиз жютюлендиреме деп, геройланы ёсюуюнде логиканы бузгъанды.* "Шуёхлукъ", № 13, 127.

ЖЮТЮЛЕНДИРИЛ *эт. страд. от* **жютюлендир** / Жютюлендир дегенни *зорлаучу айырамасы. Чыгъармада болум асыры жютюлендирилип бериле эди.*

ЖЮТЮЛЕНДИРИЛИУ *и. д. от* **жютюлендирил** / Жютюлендирил дегенден *этим ат. Болумну жютюлендирилиую.*

ЖЮТЮЛЕНДИРИУ *и. д. от* **жютюлендир** / Жютюлендир дегенден *этим ат. Конфликтни жютюлендириу.*

ЖЮТЮЛЕНИУ *и. д. от* **жютюлен** / Жютюлен дегенден *этим ат. Проблеманы жютюлениую.*

ЖЮТЮЛЕУ *и. д. от* **жютюле** / Жютюле дегенден *этим ат. Къарамны жютюлеу.*

ЖЮТЮЛЮК *ат.* **1.** Острота *(ножа, кинжала и т. п.)* / Иги кесерча, биленнген хал; антоними: гумухлукъ. *Къамагъа айбатлыкъ угъай, Жютюлюк керекди.* Къулийланы Къ., Сайлама, I, 196. ❑ *[Зауурбек:] саутлагъа-сабалагъа къарайды, Къылычланы жютюлюгюн сынайды.* Этезланы О., Нарт къаланы хапарлары. ❑ *[Азрет Саматха:] Къарачы балтаны ... жютюлюгюне.* Гуртуланы Э., Мёлекледе къонакъда, 33.

2. Острота *(носа, верхушки стога и т. п.)* / Учуну, бир затны башыны, къыйырыны иничкерген, жукъаргъан халы. *Жашны бурунну жютюлюгюне адам сейир этер.* ❑ *[Къонакъ:] Къартла бизни гебенлерибизни башларыны жютюлюгюн жаратмадыла.*

3. *кёч.* Острота *(выражения, взгляда, ума и т. п.)* / Чемерлик, уста сёзлюлюк, ётгюрлюк, жютю акъыллыкъ. *Солтанбекни къарамыны жютюлюгю, башха болмай, тау къушха ушайды.* Залийханланы Ж., Тау къушла, 96. ❑ *Табийгъат жютюлюкню хар кимге бирча юлешип бармагъанды, эшда, мен жютюлюкден, эсликден кенгде къалгъанма.* Толгъурланы З., Эрирей, 145. ❑ *Поэманы тёртюнчю кесегинде [Кязим] ынна бла Бузжигитни сёлешген сёзлеринде жютюлюкню, динамиканы селейтмей, ахырына дери бардырады.* Маммеланы Д., Кязим Мечиев, 24.

ЖЮТЮСАКЪАЛ *сыф. сёл. тил.* Остробородый / Сакъалыны учу иничкерген. *Юйге жютюсакъал, жукъа жаш кирди.* Тёппелаты А., Чамны да чам биледи, 65. ❑ *[Жамалдин:] Жютюсакъал Къонгур-Хажи манга тюрслеп къарады.* "Коммунизмге жол", 1977, № 150.

ЖЮУЮЛДЕ *эт.* **1.** *къ.* **чюуюлде I**. *Танг атаргъа булбулла жюуюлдейдиле.* Боташланы А., Жашауум, 35. ❑ *Къалын бутакълада чегет къанатлыла, бир бирине эришгенча, бирден жюуюлдейдиле.* Хубийланы О., Аманат, I, 125. // *кёч.* Говорить быстро, без умолку / Терк-терк сёлеш, тохтаусуз сёлешип тур. *Таужан, токъ тиширыугъа къарамын биринчи силдеп, жюуюлдеп башлады.* Сылпагъарланы К., Кёмеюл, 18. ❑ *Муратчыкъ, атасыны тобукъларыны юсюнде ары-бери бурула, чыпчыкъчыкъча жюуюлдейди.* Зокаланы З., Солуу кюн, 18.

2. *къ.* **чюуюлде 2.** *Ушкокла, къурмашча чартлап, окъла садакълача жюулдедиле.* Къобанланы Д., Таулада тауушу, 127.

3. Издавать звук "жюу" / "Жюу-жюу" деген тауушу эт *(чалгъыны, къылычны юсюнден). Кюбюрню ачар-ачмаз, ичинде бир къылыч, окъ атылгъанча, жюуюлдеп чыгъып, къаланы багъанасын, тюкню кесгенча, кесип атханды.* "Къарачай халкъ таурухла", 8. ❑ *Жюуюлдеп кеседи чалкъым, Гюрюлдеп ёседи халкъым.* "Жарыкъ жолда", 61.

ЖЮУЮЛДЕУ *и. д. от* **жюуюлде** / Жюуюлде дегенден *этим ат. Чыпчыкъланы жюуюлдеулери. Къарт къатынны жюуюлдеую.* ❑ *Торгъай чыпчыкъ тёгеди чууакъ кёкден жюуюлдеу.* "Ленинни байрагъы", 1978, № 130.

КЪАРАЧАЙ-МАЛКЪАР ТИЛНИ АНГЫЛАТМА СЕЗЛЮГЮ

3-томлукъ

1-чи тому

А–Ж

Редакторла: *Жаппуланы А. ж. А., Жабелланы Ж. къ. Л., Отарланы М. ж. И.*
Техника редактор *Мусукаланы А.къ. С.*
Корректорла *Жаппуланы А. ж. А., Жабелланы Ж. къ. Л., Отарланы М. ж. И.*

ТОЛКОВЫЙ СЛОВАРЬ
КАРАЧАЕВО-БАЛКАРСКОГО ЯЗЫКА

В 3 томах

1 том

А–Ж

Редакторы: *А. А. Жаппуев, Л. Ж. Жабелова, И. М. Отаров*
Технический редактор *С. А. Мусукаева*
Корректоры *А. А. Жаппуев, Л. Ж. Жабелова, И. М. Отаров*

Бет	Текстни жаны	Тизгин		Басмаланганды	Окъургъ. кереклиси
35	онг	тюбюнден	22	экими	экиси
47	— » —	башындан	1	агъаны	агъачны
63	сол	тюбюнден	2	зорлаучу	къатланыучу
67	онг	—»—	18	аз [2]	къ.аз [2]
68	— » —	—»—	3	жайылыргъа	жыйылыргъа
68	— » —	—»—	1	Гуртумлу	Гургумлу
69	— » —	—»—	7	Красиво	//Красиво
77	сол	башындан	6	келтермез	келтирмез
87	— » —	—«—	23	точкадан	тачкадан
99	— » —	тюбюнден	23	Бююну	Боюну
112	онг	башындан	25	Бичеллигими	Биченлигими
131	сол	тюбюнден	14	жанындар	жанындан
136	онг	башындан	3	кёгюрчюкчюкле	кёгюрчюнчюкле
154	— » —	тюбюнден	3	черт побер!	черт побери!
167	онг	башындан	12	ангырчыгъы	ангырчагъы
176	сол	тюбюнден	17	абал...ны	абалыны
176	онг	—»—	19	этгенлдерин	этгенлерин
187	сол	тюбюнден	21	толтурур	олтурур
187	онг	—»—	20	Айтында	Айтымда
191	— » —	—»—	16	армакъ	артмакъ
192	сол	—»—	10	энди...жол	энди артха жол
212	— » —	башындан	20	Кёпдюрюр	Кёпдюрюп
233	онг	—»—	5	блы	бла
243	сол	тюбюнден	7	Османы	Османны
246	— » —	башындан	6	Ах [2]:	Ах [2]
246	— » —	—»—	24	Аха [1]:	Аха [1]
246	— » —	тюбюнден	20	Аха [2]:	Аха [2]
250	— » —	башындан	22	толтурасагъыз	толтурсагъыз
257	— » —	тюбюнден	5	къайын	къыйын
261	— » —	башындан	20	Къулийланы Х.	Къудайланы Х.
290	— » —	тюбенден	4	сымай	сынмай
292	— » —	—»—	21	/Аякъсун	/Аякъсын
304	онг	башындан	7	базарлыуъ	базарлыкъ
339	— » —	тюбюнден	11	кенгеру	кенгуру
341	онг	—»—	20	жыйыл	жайыл
370	— » —	—»—	19	ишлемебеди	ишлемеди
371	— » —	башындан	19	башкирлы	башкирли
449	сол	башындан	14	тынгылагъынлай	тынгылыгъанлай
462	— » —	—»—	6	Ышандырмама	Ышандырама
538	онг	тюбюнден	6	къайынлыкъ	къыйынлыкъ
648	— » —	башындан	11	бир	бар
668	— » —	тюбюнден	17	сюймейликден	сюймекликден

ЛР № 010238 от 27.04.92.

Сдано в набор 27.12.94. Подписано в печать 07.03.96. Формат 70×100 $^{1}/_{16}$. Бумага типографская № 1. Гарнитура литературная. Печать офсетная. Усл. печ. л. 83,20. Уч.-изд. л. 66,7. Тираж 5000 экз. Заказ № 4143. Цена договорная.

Издательский центр «Эль-Фа» Республиканского полиграфкомбината им. Революции 1905 года.

Республиканский полиграфкомбинат им. Революции 1905 г.
Министерства печати и информации КБР
360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 33.

ОКЪУГЪАНЛАГЪА:
ОЮМУГЪУЗНУ ЖАЗАРЫГЪЫЗНЫ ТИЛЕЙБИЗ